LIOTHEK
FN
6-C

Digitized by Google

ÖNB
+Z309692908

Digitized by Google

Digitized by Google

220. J. 16

ŠKOLSKI VJESNIK.

STRUČNI LIST

ZEMALJSKE VLADE ZA BOSNU I HERCEGOVINU.

UREDNIK:

LJUBOJE DLUSTUŠ.

VI.

1899.

1.—4.

19. II. 19

Uredništvo:
Sarajevo, zgrada zemaljske vlade.

Administracija:
Sarajevo, zemaljski ekonomat.

Godišnja cijena Školskom Vjesniku s poštarinom 2 for. a. vr.

Dopisi i novčane pošiljke radi pretplate i oglasa neka se šalju *Zemaljskom ekonomatu kao administraciji Školskog Vjesnika.*

SARAJEVO.

ZEMALJSKA ŠTAMPARIJA.

1899.

Digitized by Google

SADRŽAJ.

Strana

Dr. **Gjorgje Protić:** O preopterećenosti naših gimnazijalaca 1
Jelica Belović-Bernadzikowska: Atmosfera u školi 17
Gjuro Pavičić: Stare i nove staze u nastavi crtanja 28
Micika Dlustuš: Povijest i zemljopis na jubilarnoj izložbi u Beču 45
Viktor Pogačnik: Kako je Hidža Dubrovčanin preveo Horacijeve ode? . . . 75
Nikola Vidaković: Kako da se spriječi obolijevanje krajnika u djece 96
Feliks Barušić: Flora naše narodne pjesme 99
Nikola Lj. Mešterović: Toga ćemo! 109
Stjepan Ilijić: O razvoju duševnih sposobnosti u djece za prvih godina života . 122
Alojzije Studnička: Nešto o ornamentima 144
Josipa pl. **Glembay:** Sporazumak faktor polakšice 152
Dr. **J. Modestin:** Pravila za pisanje i izgovaranje geografskih tugjih imena . . 156
Ivan Dujmušić: Korist valjanog štiva 166
Dragutin Kudlich: Staronjemačka književnost 181
Ivan Zovko: Kazne stare škole 201
Primjeri praktične nastave.
Gj. M. Raca: „Glagol". 9. Vježba gramatičkog dodatka Čitanke za II. razred 210
Iz pedagoške prošlosti.
Ljuboje Dlustuš: Filozofija u drevnih Helena 217
Pedagoška smotra 243
Popularno naučni članci.
Dr. **Ćiro Truhelka:** Domaća tekstilna industrija u Bosni i Hercegovini . . 278
Pedagoške mrvice 301
Listak 306
Službeni dodatak.

Digitized by Google

ŠKOLSKI VJESNIK.

STRUČNI LIST

ZEMALJSKE VLADE ZA BOSNU I HERCEGOVINU.

UREDNIK:

LJUBOJE DLUSTUŠ.

VI.

1899.

Uredništvo:
Sarajevo, zgrada zemaljske vlade.

Administracija:
Sarajevo, zemaljski ekonomat.

Godišnja cijena Školskom Vjesniku s poštarinom 2 for. a. vr.

Dopisi i novčane pošiljke radi pretplate i oglasa neka se šalju
Zemaljskom ekonomatu kao administraciji Školskog Vjesnika.

SARAJEVO.

ZEMALJSKA ŠTAMPARIJA.

1899.

189266-C

Digitized by Google

K.K. HOFBIBLIOTHEK WIEN

Digitized by Google

Gdje je što?

Rasprave i študije didaktičkog sadržaja, prikazi školskih prilika u Bosni i Hercegovini.

Barušić Feliks: Flora naše narodne pjesme, 99—109; 489—521.

Belović-Bernadzikowska Jelica: Atmosfera u školi. 17—27; 399—415.

— Glazba i uzgoj. 608—637.

— Pabirci iz djela Gabrijela Compayré-a 665—681, i to:

Vrijednost pedagogije i psihologije. 667—669.

Pedagogija grofa Tolstoja. 669—674.

O hipnotizmu i pedagogiji. 674—676.

Preopterećivanje školske djece. 676—679.

O uzgoju u zavodima, kolegijama i internatima. 679—680.

O najvišoj naobrazbi. 680—681.

Dlustuš Micika: Povijest i zemljopis na jubilarnoj izložbi u Beču.

Uvod. 45—47.

I. Povjesna nastava.

Što je zakonom odregjeno. 47—51.

II. Učila i nastavna pomagala za povijest.

1. Učevne knjige. 51—53.
2. Slike. 53—56.
3. Modeli i relijefi. 56.
4. Istoričke karte. 56—57
5. Arheološka zbirka. 57.

III. Zemljopisna nastava.

1. Što je zakonom odregjeno. 57—59.

IV. Nastavna pomagala za zemljopisnu nastavu. 60.

1. Učevne knjige. 60.
2. Pripravna pomagala za razumijevanje zemljovida. 61.
   a) Razvitak temeljnih geografskih elemenata. 61—62.
   b) Poznavanje naravnih objekata. 62—64.
   c) Relijef. 65—75.
3. Zemljovidi i atlanti.
   a) Atlanti. 440—444.
   b) Školski zemljovidi. 444—450.
4. Slike. 450—453.

Školska zvjezdarnica. 453—462.

Dujmušić Ivan: Korist valjanog štiva.

Uvod. Usavršivanje — dužnost svakoga čovjeka. 166—168.

I. dio. Korist štiva po umnu savršenost. 168.—174.

1. Knjiga bogati um idejama. 168—170.

Digitized by Google

2. Knjiga nadomješta školu. 170.—172.
3. Knjiga je nužna uz školu, jer je popunjava. 172—174.
II. dio. Korist štiva po moralnu savršenost. 174—181.
Uvod. 174.
1. Knjiga plemeni čustva, 174—175
a) Knjiga plemeni čustva estetična, simpatetična, moralna i rodoljubna. 175—177.
b) Knjiga budi intelektualno čustvo i nugja duševni užitak. 177—178.
2. Knjiga usavršava značaj. 178—179.
a) Knjiga daje zdrava ćudoredna načela. 179—180.
b) Knjiga volju potiče na ćudoregje. 180—181.
III. dio. Način, kako treba knjige čitati.
1. Znamenitost valjanog načina. 544—545.
2. Strasti čitanja. 545.—547.
3. Čitati valja pažljivo. 547—548.
4. Čitati valja umjereno. 549—550.
5. Čitati valja s razmišljanjem. 551—552.
6. Čitati valja s perom u ruci. 552—556.
7. Zaglavak. 556.
IV. dio. O nevaljalim knjigama.
Glava prva. Religija i moral. Nužda religije i morala. 556—558.
1. Pojam i nužda religije. 558—561.
2. Pojam i nužda morala. 561—563.
Glava druga. Knjige protiv religije i morala. 563—564.
1. Knjige očito protiv religije i morala. 564
2. Knjige potajno protiv religije i morala 565—566.
3. Djelovanje zlih knjiga. 566—567.
Glava treća. Pošljedice opakog štiva.
1. Pošljedice za pojedinca čovjeka. 567—570.
2. Pošljedice po obitelj. 570—573.
3. Pošljedice po državu. 573—575.
Glava četvrta. Neki prigovori. 575—579.
Dodatak.
Koje se knjige mogu i imadu čitati? 579—580.
Dujmušić Jozo: Bilješke o jeziku Martićevih Osvetnika.
Uvod. 343—344.
I. Glasoslovlje. 344—361.
II. Oblikoslovlje.
1. Imenice. 361—365.
2. Pridjevi. 365—367.
3. Zamjenice. 367—368.
4. Glagoli. 368—371.
III. Sintaksa. 371—373.
IV. Neologizmi. 374—375.
Prilog. 375—379.
Glembay Josipa pl.: Sporazumak faktor polakšice. 152—155.
— Iskrice u pepelu. 660—664.
Hafiz: Metoda prve nastave pisanja i čitanja u staroj školi. 396—399.
Ilijić Stjepan: O razvoju duševnih sposobnosti u djece za prvih godina života.

Digitized by Google

Predgovor. 122—123.
Glava I. Prije porogjaja. 123—126.
Glava II. Prve pojave djelatnosti: kretanje. 126—128.
Glava III. Razvoj vida. 128—132.
Glava IV. Sluh, kus, njuh i opip. 132—134.
Glava V. Izražaj prvih čustava. 134—139.
Glava VI. Razvoj pamćenja. 139—143.
Glava VII. Razni oblici mašte ili fantazije. 525—528.
Glava VIII. Samosvijest, pažnja i sljubljivanje ideja. 528—531.
Glava IX. Podražavanje i radoznalost. 531—534.
Glava X. Počeci rasugjivanja. 534—536.
Glava XI. Prve djetinje igre. 537—538.
Glava XII. Razvoj govora. 538—544.

Klarić Ivan: Ispiti. 651—659. — (Pripomena uredništva. 659—660.)

Kovačević Milutin: Natuknice o razvoju, pa onda o izboru zanimanja, uz obzir na dužnosti učitelja u tom pogledu. 642—651.

Kudlich Dragutin: Staro-njemačka književnost. 181—201; 581—607.

Mešterović Lj. Nikola: Toga ćemo! Istinita crtica iz bosanskih školskih prilika. 109—122.

Modestin I. dr.: Pravila za pisanje i izgovaranje geografskih tugjih imena.
Pripomena. 156—157.
A. Pravila za pisanje geografskih tugjih imena. 157—158.
B. Opća pravila za izgovaranje geografskih tugjih imena. 158—158.
C. Pravila za pojedine jezike.
1. Grčki. 159—160.
2. Rumunjski. — 3. Talijanski. 160.
4. Španjolski. — 5. Portugalski. 161.
6. Francuski. 161—162.
7. Nizozemski. — 8. Donjonjemački (Plattdeutsch). 162.
9. Engleski. 162—163.
10. Danski. — 11. Norveški. — 12. Švedski. 163—164.
13. Ruski. 164.
14. Bugarski. — 15. Slovenački. — 16. Češki. — 17. Poljski. 165.
18. Madžarski. 166.

Nikolić Dušan: Osobine u govoru posavskom i podrinjskom. 681—682.

Pavičić Gjuro: Stare i nove staze u nastavi crtanja. 28—45; 415—440.

Peleš Rade: O upisivanju školskih sposobnjaka. 682—685.

Pogačnik Viktor: Kako je Hidža Dubrovčanin preveo Horacijeve ode? 75—95; 462—489.

Protić Gjorgje dr.: O preopterećenosti naših gimnazijalaca. 1—17.
— Reforma gimnazijske nastave. Govor sveučilišnog prof. dra Friedricha Jodla, rečen u sjednici srednjo-školske ankete u Beču 11. marta 1898. — Prijevod 379—395.

Studnička Alojzije: Nešto o ornamentima.
Intarzije. 144—146.
Palmeta. 146—151.
Nekoliko biljevnih motiva narodnog veziva. 151—152.

Schäffer Aleksandar: Budućnost stenografije. 522—524.

Šimunac Stjepan: Nešto o neurednom polasku djece u školu. 640—642.

Digitized by Google

Šimunović Dinko: Svojstva uzgojne nastave. 637—640.
Vidaković Nikola: Kako da se spriječi obolijevanje krajnika u djece. 96—98.
Zovko Ivan: Kazne stare škole.
Uvod. 201—202.
I. Šibanje. 202.
1. Tobanje ili tabanje. 202.
2. Na konja. 202—203.
3. Megju noge. — 4. Preko koljena ili stolice. 203.
5. U falake. 203—204.
6. Koku biti. — 7. Stucanje prstiju. — 8. Razno mlavljenje (bijenje). 204.
9. Predmet, kojim se bilo. 204—205.
10. Superkorekcija. — 11. Ko se duši, i za slamku se hvata. 205.
II. Prisilne (coactae) apstinencije. 206.
III. Ferula. 206—208.
IV. Nekoje razne kazne.
1. Stajanje. — 2. Klečanje. — 3. Pijesak. 208.
4. Gledanje u sunce. 208—209.
5. Gristi sijeno. — 6. Kenjac o vratu. 209.
7. Valjkasta drveta. 209—210.

Primjeri praktične nastave.

Lazarević Nedjeljko: Vazduh. Praktična radnja sa spojenim III. i IV. razredom. Treća Čitanka, članak 120. — Četvrta Čitanka, članak 117. — 685—721.
Raca M. Gj.: „Glagol". 9. Vježba gramatičkog dodatka Čitanke za II. razred 210—217. — Kulin ban. Članak 54. iz Treće Čitanke. 721—735.

Iz pedagoške prošlosti.

Dlustuš Ljuboje: Filozofija u drevnih Helena.
Kasniji prirodoslovci. 217—243.
Povjesničari. 735—742.
Ljekari. 743—754.

Pedagoška smotra.

Austrija.

Pogled na austrijsko školstvo od 1848.—1898. osobito s pogledom na razvitak djevojačkih škola i učiteljskog staleža („Oesterreichische Lehrerinnenzeitung" br. 1., 1. januara 1899.). Preveo Marko Gj. Mutić. 243—249.

Dalmacija.

Izvještaj o stanju općih pučkih i gragjanskih škola i preparandija u Dalmaciji školske godine 1896./97. i 1897./98.
A. Pučke škole. 754—757.
B. Preparandije. 757—759.
C. Ispitna povjerenstva. 759—760.

Novinski pabirci.

Zadaće za kaznu. (Oesterreichischer Schulbote, br. 3. Mart 1899. Rud. E. Peerz, učitelj njemačke škole u Gorici.) Preveo Marko Gj. Mutić. 249—254.
Revue internationale de l'Enseignement. Broj 4., 15. aprila 1899. 254—256.

Digitized by Google

Čemu se možemo naučiti od Amerikanaca u pogledu organizacije osnovnih škola. Naobrazba osnovnih škola u sjedinjenim državama Sjeverne Amerike od Eugrafa Kovalevskoga. Petrograd 1895. (Руская школа септембар—октобар 1896.) VI. Farmakovskij. 256—262.

Michelet — educateur — uzgojitelj. (Po „Revue Pédagogique". Nr. 7. juillet 1878. Napisao Marcel Charlot.) Prikazala Jelica Belović-Bernadzikowska. 262—267.

Ideja Herbart-Stoyeve škole. Predavanje u općoj frankfurtskoj učiteljskoj skupštini, čitao 29. oktobra 1898. dr. Molberg-Weimar. Reinische Blätter, Frankfurt a./M. 1899., I. sv. 267—278.

Dr. Emanuel Hánnak „Pädagogische Blätter" Gotha br. 9., septembar 1899. Emil Adolf Richter, učitelj bečkog pedagogija. Preveo dr. Tugomir Alaupović. 760—779.

Obrazovanje učitelja u Austriji. „Pädagogische Blätter," br. 1., januar 1899. † dr. Emanuel Hánnak. 779—787.

Zolin filozofski testamenat (Revue de Belgique, 15. maja 1898. Charles Sarolea: „A propos de Paris". Prevela Jelica Belović-Bernadzikowska. 787—795.

Nova pedagoška psihologija od nadučitelja E. Schwertfeger-Bückenburga. „Reinische Blätter", Frankfurt a./M. 1889., sv. III. maj i juni. Preveo Marko Mutić. 795—801.

Nove pojave u psihologiji (Dr. Friedrich u Würzburgu.) „Neue Bahnen", sv. 9., septembar 1899. Preveo Andrija Pordušić. 801—803.

Psihometrija i uzgoj. Revue de Belgique. 15. augusta 1899. Denis Mercken, Bilsen. Prikazala Jelica Belović-Bernadzikowska. 803—811.

Pripomena uz članak „Psihometrija i uzgoj" od Ur. Šk. Vj. 811—812.

Indukcija kao psihološki temeljni princip cjelokupne nastavne metodike. Napisao dr. Max Mehner u Döbelnu („Neue Bahnen", svezak 9. septembar 1899.). Preveo Andrija Pordušić. 812—819.

O podagoškom značenju bajke i njenom obragjivanju. („Neue Bahnen", br. 3. za mart i br. 4. za april 1899. Richard Köhler, Kolburg.) Preveo Andrija Pordušić. 819—827.

Kako valja da se žena uzgaja. (Образование април 1896.), M. K. Nikolajevna. 827—842.

Ruski uzgoj po djelima M. E. Saltikova. Образование октобар 1896. M. Superanskij. 842—855.

Popularno-naučni članci.

Truhelka Ćiro dr.: Domaća tekstilna industrija u Bosni i Hercegovini.

I. Tkanine i gospodska nošnja srednjeg vijeka. 278—290.

II. Domaći tekstilni obrti. 291—301.

III. Domaća tekstilna umjetnost. 855—869.

Pedagoške mrvice.

Belović-Bernadzikowska Jelica: Danica. 301.

— Na prvom plesu. 301—302.

— Alkmenej. 302—303.

— Nije siromašna. — Kobni posrtaj. 870

— Mali Rade. 870—871.

— Spasla je. — Volio bih da nema mame. 871.

— Mjesec misli. 872. — Moj prvi sat. 872—873.

— Kule od karti. 874. — Ferijalno pismo. 874—876.

Dubravčeva Ljuba: Samo su kosti moje. 303—304.

— Disciplina prvih dana. — Sindžirac? — Panorama. — Pitanje bez odgovora 304.

Digitized by Google

Dubravčeva Ljuba: Sitnice. 305. — Deputacija. 305—306. — Mjesečne obavijesti. 306.
— Prva klupa. 876—877.
— Novčić uboga — ubogu. — Mama. — Sir. — Bujna mašta. 877.
— Suze radosnice. 877—878.
— Ne će potpisati zelene, a kamo li bijele. 878.

Listak.

Književnost.

Dukat Vladoje: O knjizi: „Rimska književnost i latinski jezik". Priredio po T. Birtu i O. Weise-u Milivoj Šrepel. Izdala „Mat. Hrv." (Knjižnica za klasičnu starinu. Knjiga III.) Zagreb 1898. 326—334.

Franić Dragutin: Zemljopis i statistika Austro-ugarske monarhije za srednja učilišta. Treće preragjeno izdanje. Napisao Ivan Steklasa, profesor kr. učiteljske škole u Zagrebu. Ukoričeno stoji 1 krunu 30 filira. U Zagrebu. Troškom i nakladom kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade. 1898. Strana VI + 144 u osmini. — Kritika. 317—326; 880—899.

Milas Matej: Odgovor gosp. Lj. Stojanoviću na ocjenu moje radnje: „Pravi akcenti i fiziologija njihova u hrvatskom ili srpskom jeziku", i kratki dodatak za vježbanje u mojijem akcentima. 308—317.

Ur. „Šk. Vj.": Pripomena uz gornji Milasov članak. 317.

Čitula.

Direktor bečkog pedagogija dr. Emanuel Hánnak preminuo 27. februara 1899. u Beču. Nekrolog. 306—308.

Filip Dmitrović, učitelj i starješina narodne osnovne škole u Ključu, umr'o 12. juna 1899. Nekrolog. 878—879.

Maho Alić, učitelj i starješina narodne osnovne škole u Vrnograču, umr'o 11. septembra 1899. Nekrolog. 879—880.

Sofija Sofilj rogj. Josić, učiteljica narodne osnovne škole u Goraždu, umrla 10. oktobra 1899. Nekrolog. 880.

Kovčežić.

Heymann Steinthal. Članak sadržava život i rad spomenutog učenjaka, a udešen je u glavnijim crtama prama nekrologu W. Jerusalema. Priopćio Vladoje Dukat. 334—337.

Uranija u Berlinu. Piše prof. Stanko Plivelić. 337—342.

O sveučilišnim naukama saskih narodnih učitelja. Iz lipijskih učiteljskih novina. 899.

Nešto o razvitku engleskog školstva za zadnjih šezdeset godina. Izvod iz godišnjeg izvještaja godine 1897. u septembru od predsjednika londonskog School Board (školski odbor u Engleskoj, koji nadzire osnovne škole), Lorda Londonderry-a. 900.

Školske prilike u Transvaalu. 900—901.

Ispravci. — Isprika uredništva „Šk. Vj." 902.

Zaseban prilog „Školskom vjesniku": „Gragja za tehnološki rječnik ženskog ručnoga rada." Prikupila Jelica Belović-Bernadzikowska. — U svesku za januar, februar, mart i april, str. 53—72. u svesku za maj — decembar str. 73—112.

Digitized by Google

Sarajevo. **1899.** Januar, februar, mart i april.

ŠKOLSKI VJESNIK.

STRUČNI LIST

ZEMALJSKE VLADE ZA BOSNU I HERCEGOVINU.

O preopterećenosti naših gimnazijalaca.

Piše dr. **Gjorgje Protić.**

„Dem gewöhnlichen Schulunterrichte muss freilich sehr oft der Vorwurf gemacht werden, dass er den Geist der Jugend ermatte und erschlaffe, statt ihn zu kräftigen .... Ja, die Schule mag wohl überlegen, ob sie nicht sogar einen Theil der Schuld daran trägt, dass unser Zeitalter so arm ist an energischen Charakteren und grossen Männern, so arm an wahrhaft schöpferischen Köpfen auf dem Gebiete des Denkens und Handelns."

Ziller, Grundlegung zur Lehre vom erziehenden Unterricht. 2. izdanje, str. 429.

I.

Ko pažljivo prati razvitak školskih prilika u svih naprednih naroda u Evropi, a osobito razvitak gimnazije, koja je kao pripremna škola za svaku višu i stručnu naobrazbu tako eminentne znamenitosti, taj je mogao uvidjeti, da je ova vrsta srednje škole za ovo pošljednih 30 godina u svim kulturnim narodnim državama, manje ili više znatnu promjenu pretrpjela.

Svuda, gdje prije, gdje poslije, dogjoše do toga ubjegjenja, da se gimnazijska nastava dosta ne osvrće na duh i potrebe sadašnjosti i budućnosti, za koju našu mladež spremamo, da ona ne drži koraka s veličanstvenim kulturnim napretkom, koji je sav društveni život tako silno promijenio, nego da je gimnazija „posred svježeg zelenila sadašnjosti pridržala uvehlo lišće prošlosti"[1]).

Prateći kretanje i pravac gimnazijske reforme, vidimo, kako se svuda misli, razgagja i dovija, kako bi se ona protivnost, koja danas očevidno postoji izmegju opravdanih zahtjeva suvremene opće naobrazbe, izmegju potreba modernoga društva s jedne strane, i izmegju današnjega načina i cilja gimnazijske naobrazbe s druge strane, mogla otkloniti ili barem umanjiti; svuda se misli i premišlja, kako bi se naša mladež, koja se sprema da s vremenom bude društvu vogj, mogla uz manje duševnoga napora i truda, koji joj i duh i tijelo podjednako ubija, isto tako valjano, a u mnogom pravcu i bolje spremiti, bolje naobraziti; kako bi se naša mladež oštrijim vidom, naša uzdanica boljim shvaćanjem i razumijevanjem, većom silom i svježinom, a i veselijim raspoloženjem mogla latiti rješavanja onih zadaća, koje joj moderni život i moderno društvo postavlja i nalaže.

Jest, higijena, udružena s potrebama modernoga života, danas s pravom traži preobražaj gimnazijske nastave, rasterećenje gimnazijske mladeži.

[1]) Preyer, Naturforschung und Schule str. 1.

Digitized by Google

Švedska, Norveška, Danska i Ugarska, a u nekoliko i Švicarska isprednjačiše na polju srednje školske reforme u naznačenom pravcu pred ostalim kulturnim državama, u nejednakoj mjeri, svaka prema svojim sopstvenim potrebama; kako se već iz ovog kratkoga iskustva može zaključiti, nijedna od tih država nije do danas zažalila, što je na polju gimnazijske reforme u tome pravcu naprijed koraknula, a ja sam uvjeren, da nijedna od njih ni u buduće toga koraka požaliti ne će.

U najnovije vrijeme počeše i u Njemačkoj dizati t. zv. „reformske gimnazije" koje po frankfurtskom, koje pak po altonskom sistemu, no većinom po onome prvome. Ove reformisane gimnazije, ili bolje reći srednje škole, množe se iz godine u godinu, do sada ih ima već oko 30 na broju — i ako sve prilike ne varaju, urodiće ove reformisane srednje škole preobražajem svih gimnazija u Njemačkoj[1]).

U početku ove godine održana je u Beču srednjoškolska anketa[2]), koja je o tome vijećala, „kako da se reformišu austrijske gimnazije". U osam sjednica, koje su dosele bile, govorili su sve odlični muževi, zastupnici raznih struka sveučilišta i tehnike, i manje više svi nagjoše za nužno, da današnju gimnazijsku nastavu u mnogom štočemu treba preinačiti, kako s pogledom na potrebe sadašnjosti, tako i s pogledom na preopterećenost. Mnijenja, koja su u ovoj anketi izrečena, mogu se najbolje iskazati onom zlatnom izrekom, koja glasi „ne učimo školi već životu". Nadati se, da će prijedlozi, što ih bude ova anketa iznijela, na mjerodavnom mjestu naći dostojna pripoznanja.

II.

Pošto sam već u svojoj raspravi „Kakva bi nam srednja škola trebala" izrekao mnijenje, kako bi gimnazija duhu i potrebama današnjega vremena a i budućnosti ovdje mogla udovoljavati, ostaje mi još, da se pozabavim onim, što sam na čelu ovoga članka istakao, naime o preopterećenosti gimnazijalaca uopće, a osobito o preopterećenosti naših gimnazijalaca.

Kako je poznato, preopterećenost gimnazijalaca ne postoji, štono riječ, od jučer, već je ona starijega datuma, i ona ima svoju povijest. Ima tomu već više decenija, kako mnogi higijeničari ne samo ukazaše, već i dokazaše, a i danas još dokazuju, da je gimnazijska mladež umnim radom odveć preopterećena, te da je uslijed toga normalni tjelesni pa i duševni razvitak mladeži u mnogom štočemu spriječen.

Pošto je povijest preopterećenosti u tijesnoj svezi s razvitkom gimnazije, to je nužno, da u kratko predočimo i sam razvitak današnje gimnazije.

Iz povijesti gimnazije doznajemo, da je ona za vrijeme svoga 300-godišnjega opstanka mnoge i značajne promjene pretrpjela.

U početku, kada je još i latinskom školom nazivana — učilo se u njoj samo malo predmeta, kao: vjeronauka, latinski, grčki i matematika. No s velikim napretkom u kulturi, s proširenjem saobraćaja susjednih pa i najudaljenijih naroda, a osobito uslijed bujnog i veličanstvenog napretka na polju prirodnih nauka, koje su na razvitak i napredak u kulturi tako blagotvorno utjecale i utječu, kao ni jedna druga nauka, bude i gimnazija primorana, da u svoj nastavni plan jedno za drugim primi: maternji jezik, 1—2 moderna jezika, povijest, zemljopis, prirodne nauke (zoologiju, botaniku,

---

[1]) Više u ovoj stvari rekao sam u svojoj raspravi „Kakva bi nam srednja škola trebala", „Školski Vjesnik", 1—4., 1898. gdje sam i nastavni plan frankfurtske gimnazije iznio.

[2]) Rad ove ankete, odnosno govori, izašli su u separatnom otisku pod naslovom „Was leistet die Mittelschule." Značajni govori, a osobito govor univ. prof. Jodla, zanimaće svakoga prijatelja napretka gimnazije, s toga ih svakome prijatelju mladeži najtoplije preporučujem.

Digitized by Google

mineralogiju, fiziku i hemiju) i crtanje. Dakako, da ih je ona isprva samo kao sporedne predmete uvrstila; stari jezici, kao za opću naobrazbu neophodno nužni predmeti, ostaše i nadalje kao glavni. No kada se dokazalo, da su novi kulturni elementi, a poglavito prirodne nauke za opću naobrazbu neophodno nužna i preznamenita sredstva, onda i oni stekoše većega ugleda, te malo po malo zauzeše u nastavnom planu gimnazije mjesta, kao i drugi glavni predmeti. Svi predmeti učili se s početka da kako na latinskom jeziku, koji je onda imao općenitu vrijednost, jer on bijaše tada ne samo literarni, već i svjetski jezik; on je bio ono, što je bio francuski jezik u 18. stoljeću, pa još i nešto više.

Sve što god su naučenjaci pisali, pisali su latinskim jezikom; maternji jezik, kao nastavni jezik, počeo se tek u našem stoljeću malo po malo širiti.

Silom prilikâ i potreba sadašnjosti bijaše gimnazija napokon prinugjena, da primi manje više sve moderne obrazovne elemente u svoj nastavni plan, koji je danas u glavnome u svim evropskim gimnazijama skoro jednak.

No pošto se pri uvagjanju novih obrazovnih elemenata u gimnazijsku nastavu nije dovoljno i na to mislilo, kako bi se ono obrazovno gradivo, što su ga stari jezici davali, kraćim putem i sa mnogo manje truda prisvojiti dalo, to je otuda morala nastati ona velika preopterećenost, protiv koje, budući je ona kako po duševni, tako i po tjelesni razvitak mladeži preveć ubitačna, već odavna mnogi pozvani faktori s pravom ustadoše.

Da bi se opravdanim potrebama modernoga društva i života bolje zadovoljilo, zasnovaše druge škole — realke — koje imaju tu zadaću, da svojim gjacima daju onu naobrazbu, koju potrebe modernoga, praktičnoga života zahtijevaju.

No novo vrijeme sa svojim potrebama stvori napokon još i jednu treću vrstu srednje škole — realnu gimnaziju, koja se od gimnazije u tome razlikuje, što se u njoj umjesto grčkoga jezika uče dva moderna jezika, francuski i engleski, kao i u realci, od koje se potonje opet u tome razlikuje, što se u njoj uči latinski jezik kao i u gimnaziji, no s manjim brojem sati.

Time se mislilo nekako rasteretiti gjake, jer svaki gjak može da od volje bira školu, koju on hoće; da ono uči, za što ima sklonosti, volje i dara.

Ja sam već u svojoj raspravi „Kakva bi nam srednja škola trebala“ dokazao, da je ovaj slobodan izbor samo posve *prividan*. Jer ni jedan razuman otac ne će tek zatvarati pred sinom svojim puta, kojim se do najvišeg dostojanstva i časti dospjeti može; ni jedan razuman otac ne će sudbinom svoga sina već u desetoj ili jedanaestoj godini odlučivati, pa će za to svoga sina dati u gimnaziju, koja mu sve sveučilišne grane i po tome sva državna zvanja otvara. U realku pak dolaze velikom većinom samo oni gjaci, koji su silom materijalnih prilika primorani da u nju idu, jer u njihovom mjestu nema gimnazije, a roditelji im nijesu u stanju da ih na drugu stranu daju.

U tome dakle, što u gimnaziju dolazi velika većina gjaka, ali ne s toga, što bi možda veliku naklonost ili dara imali za klasične jezike, ili s toga, što bi možda uvjereni bili, da je gimnazijska nastava najpodesnija za postizavanje moderne opće naobrazbe, već u nju idu jedino iz toga razloga, jer će, proturavši se kroz nju, moći, po svršenim višim naukama, dospjeti do najvišeg stepena dostojanstva i časti u društvu, — dakle s toga, što ih veliko preimućstvo gimnazijske svjedodžbe zrelosti primamljuje, odnosno prinugjava, da u nju idu; s druge pak strane u tome, što u realku dolaze većinom samo oni gjaci, koji su silom materijalnih prilika primorani da u nju idu; — eto u tome leži po mome uvjerenju *jedan od najglavnijih razloga preopterećenosti*, jer su i jedni i drugi (i gimnazijalci i realci) često puta u velikom

Digitized by Google

broju primorani da ono uče, za što niti dâra, niti sposobnosti, niti pak volje nemaju.

Time, što je gimnazija obdarena tako velikim povlasticama, primamljuje i privlači ona sebi velik broj takvih gjaka, koji bi u realci mnogo bolje napredovali, i koji bi kasnije djelujući u realnom pravcu i sebi i društvu mnogo više koristili, da ih, pošto su već nekoliko godina vukli teški jaram preopterećenosti (poglavito zbog preranog učenja klasičnih jezika), — za gimnaziju nesposobnima proglasi i da ih često puta borme i upropasti.

Time pak, što je realka, pa i realna gimnazija, mnogih povlastica lišena, gubi se mnogi talenat, mnoga izvrsna sila, koji bi u drugom, po volji izabranom pozivu, t. j. u onome, koji im nije škola skučenošću svojom nametnula, kako sebi, tako i društvu, pa i državi mnogo veću uslugu i dobro učinili.

Zaista neizmjerna je šteta, koju gimnazija svojim vanrednim privilegijama nanosi kako mladeži, tako i društvu i državi, i ja ovdje narošito ističem, da bi preopterećenosti — po mome uvjerenju — mnogo manje bilo, kad bi se realci, uz malu dopunu i izmjenu njenoga nastavnoga plana, dala ravnopravnost sa gimnazijama, ili još bolje, kada bismo imali jedinstvenu srednju školu sa zajedničkom osnovom i sa grananjem u višim razredima na jezikoslovno-istorijsku, i na matematsko-prirodnu grupu.

Dakako da opet i to stoji, da u gimnaziju dolazi i ide priličan broj, a često puta i mnogo takvih gjaka, koji nijesu dorasli da zadovolje onim zahtjevima, što ih ovaj zavod ima i mora na njih da stavlja, te da su ti nesposobni gjaci gimnaziji samo na teret.

Pošto u nas prilike izvan škole nijesu takve, koje bi nastavu u školi u onoj mjeri potpomagale, kao što to biva u naprednijih i naobraženijih naroda, a i s toga razloga, što u nas nema u istome gradu uz gimnaziju i realka, — kako to po većim gradovima naprednijih naroda često nalazimo, — koja bi znatan broj onih gjaka k sebi privela, koji za klasične jezike niti sposobnosti niti pak volję nemaju: to je posve prirodno, da mi moramo imati relativno veći broj takvih gjaka, koji je samo na teret gimnazijskoj nastavi i napretku u njoj.

Toj, kako dakle vidimo, uzajamnoj preopterećenosti, misli se tako na put stati, da se s jedne strane ukine monopol gimnazije na taj način, da se realkama proširi pravo osposobljenja na temelju nekih izmjena i dopuna; s druge pak strane misle tu preopterećenost još bolje time otkloniti, što osnivaju srednje škole sa zajedničkom osnovom i sa grananjem na višem stupnju. Ovake srednje škole nalazimo danas u Francuskoj, u Danskoj i Švicarskoj; u ovoj pošljednoj zemlji ima srednja škola, odnosno gimnazija u Kantonu Bernu — po mome mnijenju — veoma podesan nastavni plan, te zaslužuje svaku pažnju.

Na ovome mjestu hoću samo još to da napomenem, da bi se i u nas, — bar u Sarajevu — ta uzajamna preopterećenost donekle mogla otkloniti, kad bi se uz gimnaziju i velika realka podigla.

Ja držim da bi ova škola, osobito kad bi bila u svezi sa višom trgovačkom školom, kao što je imaju po većim gradovima svi kulturni narodi, ne samo za grad Sarajevo, već i za cijelu zemlju veoma potrebna i korisna bila.

III.

Ako isporedimo nastavne planove gimnazija, odnosno srednjih škola u Austriji, Ugarskoj, Njemačkoj, Švicarskoj i Danskoj, s našim nastavnim planom, to će nam

Digitized by Google

(izuzevši Dansku) odmah u oči udariti dvije bitne razlike: naime ta, da mi već i u prva dva razreda naših gimnazija, uz maternji (nastavni) jezik, još i jedan drugi moderni jezik (njemački) imamo, i da smo uz to ipak zadržali za latinski jezik isto onoliki broj sati (8), kao što ga danas od navedenih zemalja, samo još u Austriji i u Njemačkoj nalazimo.

Druga, bitna razlika, koja nam takogjer odmah u oči udara, jeste ta, da se grčki jezik, izuzevši nastavne planove Njemačke i Austrije, pa dakle i naših gimnazija, svuda kasnije počinje učiti, svuda samo u 4 viša razreda, ili ako uzmemo doba gjačko u obzir, onda se vidi, *da gjaci počinju grčki jezik učiti tek po navršenoj 14. godini*[1]).

Dalje znamenitije razlike bile bi još ove:

U Njemačkoj počinje u starim gimnazijama nastava u francuskom jeziku u trećem razredu; u Ugarskoj pak počinje u istom razredu njemački jezik, a u nas počinje nastava u njemačkom jeziku već u prvom razredu.

U gimnaziji i kantonskoj školi u Bernu počinje francuski jezik zajedno s njemačkim odmah u prvom razredu, ali za to opet počinje u njih latinski jezik tek u četvrtom razredu; dakle u prva tri razreda imaju samo dva rečena moderna jezika.

U danskoj srednjoj školi imaju u prva dva razreda, kao što se iz nastavnog plana vidi, pače još jedan jezik više nego mi (danski, njemački, latinski i francuski) a u njihovom trećem razredu dolazi uz to za filološko-istorijski odio još kao peti jezik: grčki.

Ali pri tome treba ovo imati na umu: u prvi razred primaju se gjaci tek po navršenoj dvanaestoj godini, a drugo, njemački je jezik danskome srodan, te je on s toga danskim gjacima mnogo lakši nego li našim gjacima.

S toga je preopterećenost u Danskoj samo prirodno veća nego u nas; ona je šta više, ako uzmemo i oba gornja razreda u obzir — posve neznatna, jer u ta dva najviša razreda uče gjaci ono, za što dara i volje imaju, dok naši gjaci moraju da uče mnogo duže sve predmete bez razlike, imali oni za filološko-istorijsku, odnosno za matematsko-prirodnu grupu dara i volje, ili neimali.

Posebnu i naročitu pažnju zaslužuje nastavni plan Goetheove (reformske) gimnazije u Frankfurtu. Ona ima kao i ostale njemačke gimnazije devetogodišnji tečaj, ali je razlika izmegju nje i starih redovnih gimnazija u nastavnom planu velika.

U ovoj novoj gimnaziji — prema kojoj za ovo nekoliko pošljednjih godina u Njemačkoj udesiše preko 30 gimnazija — počinje nastava u latinskom jeziku tek u *četvrtom*, a nastava u grčkom jeziku tek u *šestom* razredu; prva dakle traje svega šest, a druga svega četiri godine. Kao što vidimo dakle, ovaj se plan vrlo približio onome za gimnaziju i kantonsku školu u Bernu, s kojom ima još i to zajedničko, što se i u njoj grčki jezik samo u četiri pošljednje godine uči. Budući se grčki jezik i u danskoj i u madžarskoj gimnaziji takogjer samo u četiri viša razreda uči, to se nastavni plan Goetheove (reformske) gimnazije u Frankfurtu slaže i s ove dvije gimnazije. Razlika je samo u broju sati, jer za ovaj predmet ima frankfurtska gimnazija za sva četiri razreda nedjeljno 30, ona u Bernu i u Danskoj po 22, a madžarska gimnazija 19 sati.

I frankfurtska i bernska gimnazija uzeše za prva tri razreda, kako vidimo, samo dva moderna jezika, naime njemački i francuski.

---

[1]) I u svim starijim gimnazijama u Njemačkoj uči se grčki jezik kao i u Austriji u šest viših razreda, ali njegov početak — pošto njemačka gimnazija ima 9 razreda — pada na četvrti razred; dakle se gjaci mnogo bolje mogu utvrditi u svom maternjem jeziku, nego naši.

Digitized by Google

Po ovom kratkom isporegjenju glavnih razlika[1]), odnosno onoga što je zajedničko u nastavnim planovima gimnazija navedenih država, valja da se nešto više pozabavimo pred onom znamenitom činjenicom, koja se iz posmatranja i isporegjenja broja i početka učenja modernih jezika u nižim razredima ističe, a po tom sa onom ne manje znamenitom činjenicom, koja nam u oči udara, kada isporedimo početak učenja klasičnih jezika navedenih gimnazija, odnosno srednjih škola.

Uzmimo najprije austrijsku gimnaziju, koja je našoj gimnaziji u svemu najbliža, — naš je nastavni plan, kao što je poznato, u glavnome kopija nastavnoga plana za austrijske gimnazije — i pogledajmo, da li i ona ima dva moderna jezika kao obligatne predmete, kao što ih naša gimnazija ima.

Kao što iz nastavnoga plana vidimo, ima austrijska njemačka gimnazija samo jedan moderni jezik, njemački (materinski jezik) kao obligatan uz latinski i grčki jezik, za koje je u svim razredima, kako u Austriji tako i kod nas, isti broj sati odregjen. Dakle mi imamo jedan moderni jezik — materinski — kao nastavni jezik više i prema tome imamo za naše gimnazije *19 nedjeljnih sati više* nego u Austriji.

No da se udovolji modernim potrebama i mnogim opravdanim željama i zahtjevima, zavedoše ove godine kao pokušaj u I. državnoj gimnaziji II. kotara u Beču francuski jezik za zada kao relativno-obligatan predmet, počevši od V. razreda pa sukcesivno do VIII., i to u V. i VI. razredu po 3 nedjeljna sata, a za VII. i VIII. odrediće se broj sati kasnije.

Da je ova odredba jedva dočekana, vidi se otuda, što se od 43 gjaka V. razreda 38 za učenje francuskog jezika prijavilo! Ovaj pokušaj nastavne uprave pozdravljen je na mnogim mjestima u Austriji najoduševljenije, te prema tomu sigurno se može očekivati, da će se isti pokušaj i u drugim gimnazijama zavesti.

Postaralo se — a osobito metodom — da ovom uredbom ne budu gjaci preopterećeni: glavni će cilj biti lektira i razgovor na tome jeziku.

Nema sumnje, da će francuski jezik, kojim se sada pokušalo samo kao relativno-obligatnim predmetom, postati naskoro i apsolutno obligatnim; a može i to biti, da će nastava u njemu još i ranije početi, n. pr. od III. razreda, kao što je to u Njemačkoj već odavno učinjeno.

Ovaj pokušaj u Austriji za nas je ovdje veoma znamenit. Kao što vidimo dakle, *počeše u Austriji tek ove godine prvi put da zavedu drugi moderni (francuski) jezik u višoj gimnaziji kao relativno-obligatan predmet, a mi već odavna moradosmo i moramo sa manje uzgojenim gjacima drugi moderni jezik (njemački) da uzmemo kao apsolutno obligatan već od I. razreda!*

— Zar da prema tome ne vidimo jedan neopravdani zahtjev, kojim se od naših gjaka više truda i muke traži, nego od onih u Austriji?

— Zar se ona preopterećenost, koja se na naše gjake nižih razreda svom težinom slegla, mnogima zbilja tako nevinom čini?!

Da ja ne mislim, da bi možda preopterećenost za naše gjake stajala u preranom učenju njemačkoga jezika, naglasio sam već u raspravi: „Kakva bi nam srednja škola trebala“ time, što sam već tamo za ovaj jezik zahtijevao veći broj sati (7 više), nego što danas za nj imamo. Ta njemački je jezik nama tako jako potreban, potrebniji nego Austrijancu francuski, te s toga svaki pravi prijatelj opće obrazovanosti može samo

[1]) Druge manje razlike najbolje se mogu isporediti posmatranjem samih nastavnih planova, čime se uopće mnogom čemu naučiti možemo.

Digitized by Google

dobro željeti našoj školskoj mladeži, ako od nje zahtijeva, da ona ovaj jezik što bolje prisvoji.

No hajdmo dalje, da vidimo najprije kako drugi narodi i države misle i gledaju da rasterete svoju školsku mladež, pa da naš zaključak na temelju svestranijega iskustva što bolje obrazložiti mognemo.

U Ugarskoj počinje nastava drugoga modernoga (njemačkoga) jezika tek u III. razredu, a nastava grčkoga jezika tek u V. razredu, dakle u višoj gimnaziji.

U starim t. j. redovnim gimnazijama u Njemačkoj počinje nastava drugoga modernoga jezika (francuskoga) u III. razredu, dakle u isto vrijeme, u koje u Ugarskoj počinje njemački jezik; a grčki jezik počinje u IV. razredu, dakle godinu dana kasnije nego u Austriji, a opet godinu dana ranije nego u Ugarskoj; tok nastave traje, kao i u Austriji, 6 godina.

U reformskim gimnazijama u Njemačkoj, po sistemu frankfurtskom, kojih sada, kako već napomenusmo, preko 30 na broju ima, počinje nastava drugoga modernoga jezika (francuskoga) već od I. (odnosno njihovoga IV.) razreda; nastava u latinskom jeziku počinje tek od IV. (njihovoga III. *B)* razreda i traje 6 godina, a nastava u grčkom jeziku započinje tek u VI. (njihovome II. *B)* razredu i traje 4 godine. Na ovaj veoma podesan plan svraćamo pažnju svakoga prijatelja školske mladeži.

U gimnaziji i kantonskoj školi u Bernu počinje nastava francuskoga jezika zajedno sa njemačkim t. j. od I. (njihovoga VIII.) razreda, latinski jezik počinje kao i u reformskoj gimnaziji u Njemačkoj tek u IV. (odnosno u njihovom V.) razredu, a nastava grčkoga jezika započinje tek od V. (njihovoga IV.) razreda i traje takogjer samo 4 godine. Kao znamenit momenat rasterećenosti valja ovdje još i bifurkaciju smatrati, koja sa njihovim V. razredom započinje i grana se na literarni i realni odjel.

Napokon u danskoj srednjoj školi — koja se dijeli na četvororazredni niži stupanj i na dvorazredni viši stupanj, — dok se ovaj potonji opet razdvaja na filološki i na matematsko-prirodoslovni odjel — počinje nastava u dva moderna jezika (francuski i njemački) već u prvom razredu, gdje ujedno i nastava u latinskom jeziku takogjer otpočinje, tako da oni već u svoja prva dva razreda četiri jezika uče. No tome se ne trebamo čuditi. Jer ako uzmemo na oko, prvo, da je Danska položajem i saobraćajem svojim jako upućena na izučavanje i prisvajanje dvaju stranih modernih jezika, od kojih je prvi (njemački) Dancima srodan; a drugo, ako uzmemo na oko, da se gjaci u ovu školu tek po navršenoj 12. godini primaju, tako da su prema tomu njihova prva dva razreda ono, što su u nas III. i IV. razred, u kojim razredima i mi 4 jezika (2 moderna, materinski i njemački, i dva klasična, latinski i grčki) imamo. Grčki jezik, koji uči samo filološki odjel, počinje tek u III. razredu, što bi bilo u našem V. razredu, dakle dvije godine kasnije nego u nas.

U Danskoj dakle imamo smatrati kao glavni momenat rasterećenosti bifurkaciju za dva najviša razreda.

Iz ovoga isporegjenja s pogledom na otpočinjanje modernih i klasičnih jezika kao i s pogledom na broj jezika u nižim i najnižim razredima vidimo, da većina od navedenih država za tim ide — dakako u raznoj mjeri — da početak modernih jezika na što ranije, a početak nastave u klasičnim jezicima, naročito nastavu grčkoga jezika na što kasnije vrijeme, većinom na gornju gimnaziju odloži.

Vidimo dalje još i to, *da se u prva dva razreda gimnazije* — izuzevši srednju školu u Danskoj, od koje je prvi razred ono, što je u nas treći razred — *nigdje ne uči više od dva jezika* i to: ili jedan moderni (materinski) i jedan klasični (latinski) kao

Digitized by Google

što je to slučaj u Austriji, Ugarskoj i Njemačkoj, ili su pak oba moderna jezika, kao što to nalazimo u njemačkoj reformskoj gimnaziji i u gimnaziji i kantonskoj školi u Bernu; ove dvije pošljednje gimnazije imaju pače za *tri prva razreda samo dva moderna jezika.*

Nastava u latinskom jeziku počinje u isto vrijeme već u I. razredu: u Austriji, Ugarskoj i Njemačkoj (u svim starim gimnazijama); dok u reformskoj gimnaziji i u gimnaziji u Kantonu Bernu, počinje ona tek u IV razredu. U Danskoj počinje ta nastava u I. razredu, no pošto je ovaj razred danske srednje škole ono, što je u nas III. razred, to moramo za nju reći, da ona za pravo u III. razredu počinje.

Nastava u grčkom jeziku počinje već od III. razreda još samo u Austriji i Njemačkoj (u starim gimnazijama), dok u svim ostalima počinje ona tek u petoj, odnosno šestoj godini, kao što je to u reformskoj gimnaziji u Njemačkoj, i traje svuda 4 godine.

IV.

No upitajmo se sada za uzrok, šta je upravo navelo, odnosno šta još i danas sve više navodi razne kulturne narode, da klasične jezike, a poglavito grčki jezik, iz svojih gimnazija odnosno srednjih škola, polako u više razrede potiskuju, a moderne jezike u niže i najniže razrede u sve većoj mjeri uvagjaju? — Ne sprečavaju li oni time onaj put, koji vodi općoj naobrazbi? — Ne rade li oni time samo na štetu idealizmu, a u prilog utilitarizmu, materijalizmu, amerikanizmu?[1])

Već sam naprijed naglasio, kako su duh vremena i divovski kulturni napreci primorali gimnazije, da prime u svoj nastavni plan i moderne elemente opće naobrazbe, kojim se pojam pod utjecajem velikoga svestranoga napretka, tokogjer znatno promijenio. — Ko da ne pojmi, ko da ne shvati i ne uvaži značaj i znamenitost onih veličanstvenih napredaka, koje učiniše prirodne nauke, tehnika i saobraćaj; ko će da previdi blagotvorni utjecaj njihov na napredak svega čovječanstva?

Na osnovu silno unaprijegjenoga saobraćaja dogjoše ne samo susjedni već i najudaljeniji narodi u, tako rekavši, neposredan dodir; oni se mnogostruko jedan drugom približiše. Pošljedica toga dodira i zbliženja bila je ta, da kulturni narodi moradoše uzajamno sve više i više izučavati moderne jezike, a osobito jezike velikih kulturnih naroda, kao što su Englezi, Nijemci i Francuzi.

Uvagjanju modernih jezika nije se mogla ni gimnazija dugo oprijeti; duh vremena i potrebe sadašnjosti zahtijevahu i sve odlučnije zahtijevaju, da im i ona zgodna mjesta odredi u svom nastavnom planu.

Da uvagjanje modernih jezika u gimnaziju može da bude samo na račun klasičnih jezika, razumije se po sebi.

U reformiranju gimnazija u ovome pravcu daleko isprednjačiše škandinavske zemlje, od kojih je opet najdalje pošla Norveška, koja je, kao što je poznato, time, što je klasične jezike kao obligatne predmete iz svoga nastavnoga plana izbrisala, najradikalnije postupila. No ako uzmemo na oko, da je srednjoškolska reforma u Norveškoj već prije 30 godina otpočela (1869.), i da je grčki jezik vać odavna fakultativan, a latinski jezik jako skučen bio, onda nam se ta reforma ipak ne će tako radikalna činiti, kao što nam se to zbilja čini, kada pošljednji korak Norveške u škotskoj reformi isporedimo s nastavnim planom naših gimnazija.

---

[1]) Već u mojim pregjašnjim raspravama, a naročito u raspravi: „O relativnoj obrazovnoj vrijednosti klasične nastave i nastave u prirodnim naukama“ dokazao sam, da ove tvrdnje ne stoje.

Digitized by Google

Za Norveškom pogje Danska (1871.). Kako i u kom je pravcu ona reformisala svoje srednje škole, to sam gore iznio, a najbolje se to vidi iz priloženoga nastavnoga plana.

Švedska je reformisala svoje škole 1878., a Kanton Bern 1889. godine.

U Ugarskoj, koja je takogjer na putu srednjoškolske reforme, i za jedinstvenom srednjom školom teži, postao je grčki jezik godine 1890 fakultativnim predmetom.

Napokon reformska gimnazija po frankfurtskom sustavu zavedena je 1892. godine.

Sve te radikalnije ili blaže reforme gimnazija postadoše pod pritiskom potreba sadašnjosti prama prilikama pojedinih država, a na temelju onih načela, koja je već Komenski izrekao.

Ovaj slavni pedagog rekao je megju ostalim i to: „Ako nekoji gjaci imaju da uče jezik susjednih naroda, da to treba da čine već u 10. 11. i 12. godini, naime izmegju narodne i latinske škole“. Prije latinskoga ima se učiti jedan noviji jezik. „Svaki se jezik ima za sebe učiti, naime prije svega maternji jezik, pa iza njega onaj, koji treba umjesto maternjega da se upotrebljava, dakle jezik jednoga susjednoga naroda. Jer ja sam za to, da oni jezici, kojima se opći, treba da prethode naučenjačkim jezicima. Po tome latinski i za tim grčki i t. d., uvijek jedan za drugim, ne u isto vrijeme, jer inače jedan drugi buni.“

Prema tom prirodnome načelu udešeni su nastavni planovi gimnazije u Bernu i reformske gimnazije u Njemačkoj, od kojih se naročito ovim pošljednjima sa svih strana velika pažnja i interes priklanja. Time, što im je nastavni plan izveden na načelu „jedno za drugim a ne jedno uz drugo“ i na načelu „od lakšega k težemu, od bližega daljemu“, mogu one ne samo da znatno rasterete svoje gjake nego i to, da u gjacima svojim pobude veći interes i živost: koncentracija, koja je zbog velikog broja raznolikih predmeta, a koje i s toga što nastava ne leži u istim rukama, veoma teško izvedljiva, može se u nižim razredima pomenutih gimnazija mnogo lakše postići, a da je time mnogo dobiveno, razumije se po sebi.

Ja sam već u svojoj pregjašnjoj raspravi „Kakva bi nam srednja škola trebala“ naglasio, da ja baš u tome nalazim veliku preopterećenost za naše gjake, što oni moraju odmah od prvoga razreda da uče dva posve samostalna jezika (latinski i njemački). Kako bi se to otkloniti dalo i to sam već tamo naveo, naime tako, da se učenjem latinskoga jezika počne kasnije, tek u III. pazredu.

Za što bi baš latinskim a ne možda njemačkim jezikom kasnije trebalo otpočeti, kao što to Madžari čine, odmah ću da kažem.

Gore sam već naveo načelo Komenskoga u pogledu reda učenja stranih jezika; da ono još i danas potpuno vrijedi, o tome ne može biti sumnje. Prema tomu načelu, koje se po iskustvu gimnazija u Bernu i u reformskim gimnazijama u Njemačkoj ispostavilo kao izvrsno sredstvo za postizavanje valjanoga uspjeha, a da gjaci pri tome ne budu preopterećeni, trebali bismo i mi da otpočnemo izučavanje stranih jezika živim, modernim jezikom, i taj jezik treba da bude, kako već rekoh, njemački. On za nas ima eminentnu praktičnu vrijednost; njime možemo do najvećeg literarnog blaga doći, do blaga, koje nam duhovni pogled do najdaljih granica proširuje, do djelâ, koja s pogledom na dubljinu mislî, djela starih klasičara daleko nadmašuju.

Da se njemački jezik, kao i svaki drugi živi jezik, lakše može prisvojiti nego klasični jezici, razumije se po sebi. Ovdje pretpostavljam, da se on onako uči, kako živi jezici treba da se uče, naime na temelju zôra i govora.

Digitized by Google

Ako su sile i interes naših gjaka već odmah s početka na više predmeta (jer imamo 1 jezik više) rascjepkani, nego što je to u drugih naprednijih naroda, to se preranim otpočinjanjem grčkoga jezika (već u III. razredu kao i u Austriji, gdje se, kako je poznato, uz klasične jezike samo još materinski jezik kao obligatan predmet uči), naši gjaci po mome ubjegjenju prerano prekomjerno preopterećuju. Ja moram ovdje otvoreno izraza dati onome svome čugjenju i divljenju, gdje se već prije mene niko ne nagje, da se na ovu prekomjernu preopterećenost naših gjaka potuži i da ukaže na onu zlu pošljedicu, koja znatnim dijelom od nje potječe, naime slab uspjeh naših gjaka u nižim razredima. A da im ona i tjelesni razvitak nikako ne pospješava, to se po sebi razumije.

Ja nijesam toga nazora, da za gjake nije mnogo većinom po 6 sati na dan u školi i uz to još 2—3 sata, a često puta i više kod kuće, — što je za gjake srednjega dara svakako potrebno, ako hoće da se valjano spreme, — nego sam ja s mnogima toga uvjerenja, da je to za njih odviše. Ja imam u nedjelju samo dva puta po pet sati na dan i moram otvoreno i iskreno reći, da sam u te dane tako zamoren, da sam za svaki dalji ozbiljan duševni rad posve neraspoložen. No predstavite sebi, kako mora biti onim mladim dječacima svaki dan 5—6 sati (4 sata mogu samo dva puta nedjeljno imati) u školi i još 2—3 sata kod kuće po deset mjeseci iz godine u godinu! Meni se to ipak odviše čini i ja ih s toga iskreno sažaljevam. Ja i sam imam sina gimnazistu, i htio bih i srcem i dušom da osim njemačkoga jezika nauči još koji moderni jezik, sada kad je vrijeme tomu, jer po svršetku gimnazije kasno je, a obično se i ne dospije na to, pa bih htio da uči i muziku, jer i lijepa svirka oplemenjuje čovjeka; no svega toga mora se i on i ja na žalost odreći, jer mu svakidanji radovi u školi i kod kuće zbilja preveć malo slobodna vremena ostavljaju za prijeko nužno kretanje na svježem zraku i za duševnu oporavu. Još više umna rada zahtijevati od naših gjaka nego što škola zahtijeva, — značilo bi po mome mnijenju ubijati im i tijelo i dušu.

Moje je uvjerenje to, da se današnja škola dosta ne osvrće na propise higijene, i da su njeni zahtjevi tako preveliki, da su oni po mome mnijenju u mnogim prigodama uzrokom one česte nervoznosti, koja se prije ili poslije ukaže, i to većinom baš kod onih gjaka, koji su u gimnaziji „taki trudoljubivi gjaci bili“. Ta učenje nije šablonski rad, već râd, koji nam duh većma zamori no ma koji drugi, i za taj râd nužno je više oporave, nego što je škola danas svojim gjacima nugja. Ja se u ovome pogledu potpuno slažem s riječma prof. dra Macha: *„Soll der junge Mensch nicht abgestumpft und erschöpft auf die Hochschule kommen, soll er nicht in der Vorbereitungsschule seine Lebenskraft ausgeben, die er daselbst doch zu sammeln hat, so muss hier eine bedeutende Aenderung eintreten. Sehe ich auch von den schädlichen Folgen der Ueberbürdung in leiblicher Beziehung hier ganz ab, so erscheinen mir die Nachtheile für den Verstand schon furchtbar.*

Ich kenne nichts Schrecklicheres als die armen Menschen, die zu viel gelernt haben. Statt des gesunden kräftigen Urtheils, welches sich vielleicht eingestellt hätte, wenn sie nichts gelernt hätten, schleichen ihre Gedanken ängstlich und hypnotisch einigen Worten, Sätzen und Formeln nach, immer auf denselben Wegen. Was sie besitzen, ist ein Spinnengewebe von Gedanken, zu schwach um sich darauf zu stützen, aber complicirt genug, um zu verwirren.“ [1])

[1]) Mach, „Der relative Bildungswerth der philologischen und der mathematisch-naturwissenschaftlicheu Unterrichtsfächer“, str. 21. i 22.

Digitized by Google

Neka niko ne misli da ja možda držim, da su klasični jezici jedini uzroci preopterećenosti gimnazijalaca, i da bi nje odmah nestalo, čim bi se oni iz gimnazije isključili.

To nikako ne.

Ne samo klasični jezici, već i drugi predmeti imaju, koji više, koji manje, udjela u ovoj preopterećenosti gimnazijalaca, koja se ne da poreći. I od ostalih predmeta uči se mnogo što-šta, što je gjacima još nerazumljivo i naporno; jest i u drugim predmetima zalazi se često u pojedinosti, koje ni jednome čovjeku opće naobrazbe baš ni od kakve potrebe nijesu.

Zaista, meni se gimnazijalni nastavni plan čini donekle tako udešen, kao da bi zadaća gimnazije u tome bila, da uzgaja razne stručnjake, a ponajbolje filologe. Gimnazijski nastavni plan pokazuje još i danas onu istu rascjepkanost kao i prije. U gimnaziji uče se još i danas predmeti odveć sistematički jedni pored drugih, bez dovoljnoga megjusobnoga dodira, bez dovoljne koncentracije. Badava nova pedagogija s pravom zahtijeva harmoničku naobrazbu, badava ona zahtijeva veću koncentraciju, koja je prethodni uslov svakoj uspješnoj nastavi i uzgoju; — sistematsko učenje predmeta bez dovoljne unutarnje megjusobne veze ostaje i nadalje isto kao i prije. Ova rascjepkanost u svezi sa stručnjačkim učiteljstvom, koje je dakako većinom neizbježno, takogjer je jedna od najglavnijih uzroka gimnazijske preopterećenosti.

Zaista je veoma teško, pače nemoguće, odrediti apsolutnu mjeru za opću naobrazbu i pravu obrazovnu vrijednost svakoga predmeta; ali da se klasični jezici kao opće obrazovno sredstvo prekomjerno cijene, to će svaki bespristrasni čovjek morati potvrditi. Više o ovoj stari rekao sam u svojoj raspravi: „O relativnoj obrazovnoj vrijednosti klasične nastave i nastave u prirodnim naukama“; „Školski Vjesnik“, IV., 1897.

Pa još kada bi se ti jezici učili onako, kako bi se pomoću njih kao i svakoga drugoga jezika kao sredstva, što prije moglo doći do poznavanja sadržine i stvari, onda još kojekako; ali ne, nego se tu poglavito uči gramatika toga jezika, i to tako opširno, da se zbog nje do poznavanja same sadržine, — što je upravo glavno — jedva dospije, tako, da onaj gjak, koji želi saznati cijelu sadržinu, mora da se posluži prijevodom, jer u školi toliko se analizuje, da se na sat jedva 10—20 redaka preduzme, a tokom cijele godine samo odlomci od odlomaka!

Pa zar to da udovolji gjaka?[1]) — Zar ne bi bolje bilo dati gjaku odmah valjan prijevod u ruke, nego više cijeniti ljusku od jezgre, posudu od sadržine, neglededi na

---

[1]) Neka mi je dozvoljeno na ovome mjestu navesti nešto iz dražesnoga sastava Orbilija Empirika: Schulstreit und Schulreform“, što se baš na ovu stvar odnosi. U prepirci pjesnika Eskila i prirodnjaka Euripida dovikuje ovaj onomu:

„Da redet er von Bildung viel, von classisch edler Hoheit,
Von Würde, reiner Menschlichkeit, von Schönheit, ew'ger Jugend,
Verklärung durch ästhet'schen Hauch, von Tugend, Geist und Sitte —
Doch was setzt er zur Stärkung vor der Jugend durst'gen Seelen?
Die Formenlehre kraus und bunt, ein Wirrsal ohne Ende,
Der Syntax Regeln ellenlang mit Ausnahm' von der Ausnahm'!
Die alten Sünder Sisyphus und Tantalus. Ixion,
Die leiden jeder eine Qual, doch alle drei die Jugend.
Nutzlos wälzt sie das Lexikon, wie Sisyphus den Felsblock,
Wie Tantalus, so dürstet sie vergebens nach Erquickung,
Und dazu schnurt Ixions Rad und dreht sich unaufhörlich,
Der λόγος, λόγου, λόγω erst, dann λύω, λύεις, λύει“. Str. 16.

Digitized by Google

trud i vrijeme, koje se na to utroši? Zaista pravo veli slavni Aleksandar Humboldt: „Eine gute Uebersetzung gut verstehen, frommt uns zehnmal mehr, als unzureichendes Begreifen des Originales.“

No ja držim da će, po riječima Pietzkera, naskoro doći vrijeme, „kada ne će više cilj škole u tome stojati, da samo valjane gjake uzgoji, i da time uzgaja duh školske ograničenosti, koji poslije i u kasnijem životu ne može da izagje iz istoga kruga nazorâ, do kojih je navikom i uzgojem došao. Škola treba da teži višem cilju, da uzgoji valjane ljude, rod, koji će se jasnim okom, bistrim duhom i veselim raspoložajem latiti rješavanja onih kulturnih zadaća, koje na nj čekaju; rod pun zahvalnosti prama školi, što mu je dala oružja za rješavanje ovijeh zadaća, pun zahvalnosti prama njoj, što mu nije iznurila snagu i svježinu, koja mu je za nošenje ovoga oružja nužna; što mu nije zatrla slobodu duha“ [1]).

Ovdje još jednom moram naglasiti, da oni krivo misle, koji me za protivnika klasične naobrazbe drže. To nikada nit sam bio, niti ću ikada biti. Ja bih baš naprotiv želio, da naš naraštaj još bolje i temeljitije upozna duh, znanost i umjetnost velikih starih naroda: ali to se može, kako sam već u mojim pregjašnjim raspravama naglasio, sa mnogo manje truda i manje vremena postići, samo ne treba više cijeniti riječi i oblike od pojmova i sadržine njihove, — jer savlagjivanje oblika ne znači ujedno i savlagjivanje, prisvajanje sadržine.

Da se u klasičnim jezicima i s manje vremena i s manje truda u glavnome isti uspjeh postići može, to nam dokazuju reformske gimnazije u Njemačkoj, kao i gimnazije u Kantonu Bernu, Danskoj i u Ugarskoj [2]). U prve tri države uči se u gimnazijama latinski jezik 6, odnosno 5 godina (u Bernu), a grčki jezik uzimaju sve četiri države samo u 4 viša razreda i postizavaju u oba jezika u glavnome isti uspjeh za 6, odnosno 4 godine, koji mi za 8, odnosno za 6 godina postizavamo, a pri tome, što je najglavnije, rasterećuju svoje gjake na način, koji ne samo da ni najmanje ne stoji u opreci s potrebama opće naobrazbe, nego on ujedno u svemu bolje podoba i propisima novije pedagogije i higijene.

VI.

Iza svega ovoga, što do sada rekosmo, nameće nam se i samo pitanje: za što baš naši gjaci, — koji su isto tako primorani da uče jedan moderni jezik više, kao i gjaci u Madžarskoj, Švicarskoj, Danskoj, a nekim dijelom i gjaci u Njemačkoj, — moraju da uče grčki jezik već od III. razreda, u vrijeme, kada su im drugi predmeti daleko nužniji, dok su gjaci ostalih, od nas naprednijih naroda od učenja toga jezika, izuzevši Austriju i Njemačku — u nižoj gimnaziji sasvim oslobogjeni.

Na ovo pitanje čujem sa mnogih strana odgovor: za to, što onda, kada naši gjaci ne bi učili grčki jezik 6 godina, ne bi postojao reciprocitet izmegju naših i austrijskih gimnazija; maturalna svjedodžba naših gimnazija ne bi bila ravnopravna sa maturalnom svjedodžbom u Austriji i što nam gjaci ne bi mogli biti redovni slušaoci austrijskih sveučilišta, kuda velikom većinom idu, te napokon ne bi mogli biti ni državni činovnici u Austriji.

Ovo — na žalost — stoji.

Ali ovaj zahtjev prosvjetne uprave u Austriji po mome je mnijenju prama nama prestrog: on primorava naše gjake, da uče grčki jezik isto toliko godina sa

[1]) Pietzker, „Schule und Culturentwickelung“, str. 30. i 31.

[2]) U Ugarskoj važi rečeno samo za grčki jezik.

Digitized by Google

istim brojem sati, kraj sveg toga što oni imaju jedan moderni jezik — (svoj materinski) više.

Možda bi se ipak nešto u ovoj stvari moglo promijeniti i pomoći, kada bi se prosvjetnoj upravi u Austriji razložilo, kako su naši gjaci time, što osim nastavnoga jezika moraju još i njemački jezik intenzivno da uče, daleko većma preopterećeni nego njihovi. A pošto njemački jezik za naše gjake ima tako veliku i eminentnu praktičnu vrijednost, da se broj sati za nj ne samo ne može smanjiti, već da bi ga radi postizavanja potpunijega vladanja u govoru i pismu, trebalo povisiti, — to bi pravedno bilo, da se grčki jezik na gornju gimnaziju ograniči.

Zaista, ona šteta(?), koja bi se time uspjehu grčkoga jezika i našim gjacima nanijela, biła bi, prema dobiti, koju bi na drugoj strani stekli, tako neznatna, da bi je i prosvjetna uprava u Austriji i naši gjaci posve lako pregorjeti mogli.

Ja sam toga mnijenja, da bi prosvjetna uprava u Austriji, koja je baš s pogledom na to, da svoje gimnazijalce ne preoptereti, drugi moderni jezik — francuski — tek u gornjoj gimnaziji kao relativno obligatan jezik na probu zavela, sklona bila pripoznati ravnopravnost naše maturalne svjedodžbe i onda, kada bismo mi grčki jezik u nižoj gimnaziji dokinuli, i samo ga u gornjoj gimnaziji kao apsolutno obligatan predmet zadržali.

Ovo i ovako učiniše, kako vidjesmo, već odavna svi oni narodi, koji su silom prilika i modernih potreba primorani, da uz svoj zemaljski jezik još i koji drugi svjetski prisvoje.

Ja ne mogu nikako uvidjeti, da bi u tome, što bismo i mi dakle grčki jezik samo na gornju gimnaziju ograničili, općoj spremi i naobrazbi naših gjaka ma i mrvice samo štete nanijeli.

Ja sam napokon toga uvjerenja, da mi ne samo pravo, već i dužnost imamo razmišljati, kako bismo naše gjake, — po primjeru drugih prosvjetnih naroda, koji se u tom pogledu s nama u posve sličnom položaju nalaze, — rasteretili.

Ako mi je pošlo za rukom, da na ovu pravednu stvar obratim pažnju pozvanih krugova, onda ću u tome naći svoju najveću nagradu.

Prijegled sati po nastavnom planu velike gimnazije u Sarajevu.

Predmeti	Razredi								Svega
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
Vjeronauka	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Materinski jezik	4	4	3	3	3	3	3	3	26
Latinski jezik	8	8	6	6	6	6	5	5	50
Grčki jezik	—	—	5	4	5	5	4	5	28
Staroarapski jezik	—	—	5	4	5	5	4	5	28
Njemački jezik	3	3	3	3	2	2	2	2	20
Zemljopis i povijest	3	4	3	4	3	3	3	3	26
Matematika	3	3	3	3	4	3	3	2	24
Prirodne nauke	2	2	2	3	2	2	3	3	19
Filozofijska propedevtika . .	—	—	—	—	—	—	2	2	4
Prostoruko crtanje	2	2	2	2	—	—	—	—	8
Krasnopis	1	1	—	—	—	—	—	—	2
Gimnastika	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Svega . .	30	31	31	32	29	28	29	29	239

Digitized by Google

Prijegled sati po nastavnom planu austrijskih gimnazija s njemačkim nastavnim jezikom.

Predmeti	Razredi								Svega
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
Vjeronauka	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Latinski jezik	8	8	6	6	6	6	5	5	50
Grčki jezik	—	—	5	4	5	5	4	5	28
Njemački kao maternji jezik	4	4	3	3	3	3	3	3	26
Zemljopis	3	2	3	2	3	4	3	3	27
Povijest	—	2		2					
Matematika	3	3	3	3	4	3	3	2	24
Prirodne nauke	2	2	2	3	2	2	3	3	19
Filozofijska propedevtika	—	—	—	—	—	—	2	2	4
Prostoruko crtanje	2	2	2	2	—	—	—	—	8
Krasnopis	1	1	—	—	—	—	—	—	2
Gimnastika	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Svega	27	28	28	29	27	27	27	27	220

Prijegled sati po nastavnom planu ugarskih gimnazija.

Predmeti	Razredi								Svega
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
Vjeronauka	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Madžarski jezik	6	5	3	4	3	3	3	3	30
Latinski jezik	7	7	6	6	6	6	6	5	49
Grčki jezik	—	—	—	—	5	5	5	4	19
Njemački jezik	—	—	4	3	3	3	3	2	18
Povijest	—	—	4	3	3	3	2	3	18
Zemljopis	4	4	2	—	—	—	—	—	10
Prirodopis	—	—	—	3	2	3	—	—	8
Fizika	—	—	—	—	—	—	4	4	8
Matematika	3	4	3	3	4	3	3	2	25
Geometrijsko oblikoslovlje	3	3	2	2	—	—	—	—	10
Filozofijska propedevtika	—	—	—	—	—	—	—	3	3
Krasnopis	1	1	—	—	—	—	—	—	2
Gimnastika	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Svega	28	28	28	28	30	30	30	30	232

Primjedba. Prostoruko crtanje uči se od III. razreda počevši kao vanredan predmet u dvije grupe (III., IV. razr. i V.—VIII. razr.) po 2 sata nedjeljno.

Digitized by Google

Prijegled sati po nastavnom planu gimnazija u Njemačkoj.

Predmeti	Razredi									Svega
	VI.	V.	IV.	III. *B.*	III. *A.*	II. *B.*	II. *A.*	I. *B.*	I. *A.*	
Vjeronauka	3	2	2	2	2	2	2	2	2	19
Njemački jezik i pričanje	3 1 } 4	2 1 } 3	3	2	2	3	3	3	3	26
Latinski jezik	8	8	7	7	7	7	6	6	6	62
Grčki jezik	—	—	—	6	6	6	6	6	6	36
Francuski jezik . . .	—	—	4	3	3	3	2	2	2	19
Povijest	2	2	2	2	2	2	3	3	3	26
Zemljopis			2	1	1	1				
Račun i matematika . .	4	4	4	3	3	4	4	4	4	34
Prirodopis	2	2	2	2	—	—	—	—	—	8
Fizika, osnovi kemije i mineralogije	—	—	—	—	2	2	2	2	2	10
Pisanje	2	2	—	—	—	—	—	—	—	4
Crtanje	—	2	2	2	2	—	—	—	—	8
Svega . .	25	25	28	30	30	30	28	28	28	262

Primjedba.

a) Uz ove sate dolaze još kao općenito obvezni gimnastika u svakom razredu po 3 sata i 2 sata pjevanje u VI. i V. razredu.

b) Zagradom uz njemački i latinski jezik hoće da se naznači, da se oba predmeta po mogućstvu u istoj ruci spojiti imaju.

c) Engleski i jevrejski uče se kao privatni predmeti od II. *A.* do I. *A.* 2 sata nedjeljno.

Prijegled sati po nastavnom planu Goetheove (reformske) gimnazije u Frankfurtu na M.

Predmeti	Razredi									Svega
	VI.	V.	VI	III. *B.*	III. *A.*	II. *B.*	II. *A.*	I. *B.*	I. *A.*	
Vjeronauka	3	2	2	2	2	2	2	2	2	19
Njemački jezik i pričanje	5	4	4	3	3	3	3	3	3	31
Latinski jezik	—	—	—	10	10	8	8	8	lj 7 z 8	51½
Grčki jezik	—	—	—	—	—	8	8	8	lj. 8 z. 7	31½
Francuski jezik . . .	6	6	6	2	2	2	2	2	2	30
Povijest i zemljopis . .	2	2	5	3	3	2	2	2	3	24
Račun i matematika . .	5	5	5	4	4	3	3	3	3	35
Prirodopis	2	2	2	2	—	—	—	—	—	8
Fizika	—	—	—	—	2	2	2	2	2	10
Pisanje	2	2	—	—	—	—	—	—	—	4
Crtanje	—	2	2	2	2	—	—	—	—	8
Svega . .	25	25	26	28	28	30	30	30	30	252

Uz ove predmete dolaze još kao općenito obvezni: gimnastika u svim razredima po 3 sata nedjeljno; pjevanje u VI. i V. razredu.

Engleski i jevrejski uče se kao privatni predmeti u I. *B.* i I. *A.* po 3 sata nedjeljno.

Digitized by Google

Prijegled sati po nastavnom planu za gimnazije i kantonsku školu u Bernu.

Učenici stupaju u školu po navršenoj 10. godini.

Predmeti	Razredi													Svega	
	VIII.	VII.	VI.	V.		IV.		III.		II.		I.			
				Literarni	Realni	Literarni	Realni	Literarni	Realni	Literarni	Realni	Literarni	Realni	Literarni	Realni
				odjel		odjel		odjel		odjel		odjel		odjel	
Vjeronauka	(2)	(2)	(2)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(11)	(11)
Njemački jezik	6	6	6	6	5	4	5	3	5	3	3	3	3	37	39
Francuski jezik	6	6	6	6	5	3	4	3	5	3	3	3	3	36	38
Latinski jezik	—	—	—	6	—	6	—	6	—	6	—	6	—	30	—
Grčki jezik	—	—	—	—	—	6	—	6	—	5	—	5	—	22	—
Engleski jezik	—	—	—	—	3	(2)	2	(3)	2	(3)	2	(3)	2	11	11
Talijanski jezik	—	—	—	—	(2)	(2)	(2)	(3)	(3)	(3)	(2)	(3)	(2)	11	9
Račun	5	5	5	—	2	—	1	—	—	—	—	—	—	15	18
Algebra	—	—	—	2	2	2	2	2	3	2	2	2	3	10	12
Geometrija	—	—	—	2	3	2	3	3	3	3	3	2	3	12	15
Nacrtna geometrija	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	—	4
Fizika	—	—	—	—	—	(2)	2	2	2	2	3	2	3	6	10
Hemija	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	3	2	3	4	6
Prirodopis	—	—	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	12	12
Povijest	2	2	2	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3	19	19
Zemljopis	2	2	2	2	2	2	2	1	1	—	—	1	1	12	12
Umjetno crtanje	2	2	2	2	2	2	2	(2)	2	(2)	2	(2)	1	16	16
Geometrijsko crtanje	—	—	—	—	2	—	2	—	2	—	2	—	2	—	10
Pisanje	2	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6
Pjevanje	2	2	2	1	1	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	11	11
Gimnastika	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	16	16
Svega	31	31	33	34	34	34	32	33	33	33	32	33	33	—	—

Sa ( ) predmeti jesu fakultativni. — Od oba jezika, engleskoga i talijanskoga, jeste jedan fakultativan. — U mjesto grčkoga jezika uče se fizici (u IV. razr.), engleski ili talijanski.

Prijegled sati po nastavnom planu srednje škole u Danskoj.

1. Nastavni plan za četiri niža razreda.

FJ. označuje filološko-istorijski odjel. *Z.* označuje zajedničku nastavu. *MP.* matematsko-pr irodoslovni odjel

Predmeti	I. razred	II. razred	III. razred			IV. razred			Zbroj sati	
			FJ	*Z.*	*MP.*	*FJ.*	*Z*	*MP.*	*FJ.*	*MP.*
Danski jezik	3	5	—	2	1	—	2	1	12	14
Njemački jezik	2	2	—	2	—	—	2	—	8	8
Francuski jezik	3	3	—	2	—	—	2	—	10	10
Latinski jezik	6	8	—	7	—	—	8	—	29	29
Grčki jezik	—	—	5	—	—	5	—	—	10	—
Vjeronauka	2	2	—	2	—	—	—	—	6	6
Povijest	2	2	—	3	—	—	2	—	9	9
Zemljopis	2	2	—	1	—	—	2	—	7	7
Matematika i crtanje	6	6	—	4	2	—	5	2	21	25
Prirodopis	2	2	—	2	—	—	2	—	8	8
Fizika	—	—	—	—	2	—	—	2	—	4
Pisanje	2	1	—	—	—	—	—	—	3	3
Svega	30	33	5	25	5	5	25	5	123	123

Digitized by Google

2. Nastavni plan za oba viša razreda.

Predmeti	V. razred			VI. razred			Zbroj sati	
	FJ.	*Z.*	*MP.*	*FJ.*	*Z.*	*MP*	*FJ.*	*MP.*
Danski jezik	—	4	—	—	4	—	8	8
Njemački ili engleski jezik	—	2	—	—	2	—	4	4
Francuski jezik	—	3	—	—	3	—	6	6
Latinski jezik	9	—	—	8	—	—	17	—
Grčki jezik	6	—	—	6	—	—	12	—
Povijest	—	3	—	—	4	—	7	7
Matematika i crtanje	—	—	10	—	—	10	—	20
Fizika	3	—	5	3	—	5	6	10
Svega . . .	18	12	15	17	13	15	60	55

Gimnastiku ima svaki razred po 4 sata nedjeljno.
Učenici se primaju u ovu školu po navršenoj 12. godini.

Atmosfera u školi.

Piše **Jelica Belović-Bernadzikowska.**

Viens, que je t'apprenne à aimer les petits. . .
Hodi, da te učim ljubiti malene.
(La nouvelle Heloïse. R.)

Negdje je kazao Turgenjev, da čovjek do dvadeset i pete godine nema još značaja, već da je baš tada njegov značaj u krizi stvaranja. Mladić i djevojka u to doba leti kao pčela, da po vrlo različitim cvjetovima traži najzgodniji med za sebe. To se doba podaje časovitim nagonima, strastima, iluzijama, ono znade i čuje za razne ideje i idejale, ono ih deklamuje, ali one još nijesu prešle u krv. U ovakoj dobi obično dogje za svako ljudsko srce momenat kušnje, koji će udariti stalan smjer mladićevu životu, djevojčinu srcu, i taj će momenat razjasniti situaciju. Kakva je sreća, kakvo je neizrecivo dobro, ako mladić ili djevojka u to kritično doba nagju oslona u nečem, što je izvan njih, u idejama, u zanosu, u knjigama, u kakovom plemenitom radu — ama najbrže će tako prijeći u ono doba, kada bude snagu svoju, moral svoj našao u sebi samome.

Briga za druge diže čovjeka najkrepčom snagom. Ona ga prije reda učini ozbiljnim i zrelim, osobito ako je takva briga plemenita, ako joj je sadržaj uzvišen, ako sasma osvaja mlagjahno srce. I tako je zbilja psihološki opravdano, što početak učiteljevanja obično pada baš u ovu krizu stvaranja značaja, u doba Ilusionskredita.

U hiljadu sjajnih zraka prospe se pred zanosnim okom mlada bića nova staza sa svijetlim natpisom na ulazu. To je natpis svijesti i dužnosti. I tako je ono koraknulo u nov život, i od toga je časa prestalo živjeti samo za sebe, od toga časa presta mu pravo na obijesti mladosti, jer će živjeti za druge. U svetom strahu i poštovanju prima u ruke nježnu kitu pramaljetna cvijeća, kitu dječice, pa u njenu kolu odsada dan danuje i tihu noć noći. U toj će se atmosferi odsele nizati dani nebrojeni, dani sretni i lijepi, kao što je sve uzvišeno i lijepo, što je u svezi sa zadaćom mlade uzgojiteljice. Do nje jedine stoji, hoće li se dražesna ova kita pupoljaka rascvasti u ljupke cvjetove.

Digitized by Google

do nje stoji, hoće li megj ovim pupoljcima sunce sjati ili mraz lediti, hoće li oko te kite „lepiri svoje kolo voditi ili gnjusni kukci svoja gnijezda viti“, do nje stoji, hoće li atmosfera, u kojoj će pupoljci ovi odsele dihati, biti čista i zdrava ili otrovna i kužna. Sve to do nje stoji, do nje jedine!

Tiho lepršti oko nje struja nerazgovijetna mirisa i struji lagan, tajanstven šapat, kao šelest bijelih golubjih krilaca i kao tihe molitvice angjela, a njoj bude u isti mah i teško na duši i blaženo toplo oko srca, kada sve te slatke i veličajne snove i osnove slijeva duša njena u jednu jedinu kajdu, koja zazvoni dušom u svečani glas: „Oj pokoravam ti se sveta dužnosti moja i žrtvujem ti čitavu sebe!“

To je prva himna njezina srca, to je pobožni preludij na prvoj stranici pedagoškog njezinog rada, to je prva struja čistoga zraka, koji će razgrijati i osvježiti atmosferu njezine škole.

Mnogo, mnogo, dà gotovo sve stoji do toga, kakva je atmosfera u kojoj školi. Nju ne možeš označiti hemičkim znakovima, kao vodik ili kisik, ali ti udari u oči, u dušu, čim stupiš u školu. Svako je pače i pojedino dijete nosi u očima. Čista i zdrava atmosfera samo može da bude ondje, gdje vlada „dobar duh“; dok je zao duh — „le mauvais esprit“ — kome i Dupanloup pod raznim nazivima mnogo znamenitosti podaje, najveći neprijatelj uzgoja. I taj se zloduh ne da definovati, ali je tako mnogostran, tako različit, da na nj nailaziš na svakom gotovo koraku u uzgojnoj praksi. Svagdje se utura, uvuče, umiješa, samo gdje je vazda čista atmosfera, tamo mu nema ni mjestanca. Čim se pojavi — naigje na otpornika, na jačega, dok u onakim školama, gdje nema čiste atmosfere, gdje nema vedra topla obzorja, lako zagospoduje.

Što je dakle za pravo ta „čista atmosfera“ i taj „zloduh“? „Zloduh školski“ to je riječ, koja sadržaje u sebi sve, što možemo zamisliti najgore, najopasnije po uzgoj mladeži, a „čista atmosfera“, ta riječ u sebi sadržaje pojam nečega, što je najdragocjenije u uzgojnoj praksi. Eto to je! Ili ako hoćete još jednostavnije i jasnije: to je duh, koji vlada u svim osjećajima, mislima i radovima mladeži, to je ton, po kome su upereni svi dojmovi i pojmovi mladeži. U načinu, kako ta mladež prima dobre pouke, kako joj se daju savjeti i opomene, zrcali se taj duh, jer on nadahnjuje sve, što se u školi čini i govori.... To je motor, to pokretač svega uzgojnog rada. On se rodi u velikom srcu uzgojiteljskom, a dječica ga svejednako piju iz svake kretnje, iz svake riječi, iz svake crte, iz čitavog života i bića svoga učitelja. Eto za to, ako je dobar taj duh, on je pokretač svakome dobru, a ako je zao, on je zloduh, on sije grijeh i zlo oko sebe, on nagoni na ekscentričnosti, on je aždaja sa sedam glava, koja se ne da ubiti ni istjerati otale, gdje je jednom okužila čistu atmosferu školsku.

Gdje dobar duh vlada u školi, sve ide kao samo od sebe, sve je dobro. Tu je upravo kao da je svaki mig, svaka kretnja, svaki glas učiteljev umjetnički promišljen, i mora da utječe na pokrete u mlagjahnim dječijim srcima poput otajstva. A svaki veći i naglašeniji učiteljev dojam tako je dubok, da dugo, dugo titra duševnim pupoljcima i ondje stvara mnogo tiho čudo. Gdje je zdrava atmosfera, tamo duševno zdravlje dječice cvate i buja, čitav im je milieu vedar, veseo, zdrav, i slabiji temperamenti crpu iz njega snagu i život, jer je ona zdravlje školino, život školin. Nikoja stvarca, nikoja riječca nije preneznatna u takvoj školi, jer svaka stoji na uzvišenoj, zlatnoj podlozi, koja je uzvisuje i pozlaćuje; dok zao duh ništa ne gradi, ništa ne sklada, već sve razorava, rasiplje, a najviše onaj nježni pelud oko duše djetinje. Samo u čistoj atmosferi školskoj boravi onaj dobri genije, koji prede nad glavicama dječijim sveti veo sa sadržinom najnevinije i prve poezije života, koji zapaljuje prve svjećice zanosa,

Digitized by Google

štono gori kao veliko, veliko badnjačko drvo... Taj dobri genije vrši svoju čudotvornu moć ne samo na djeci nego i na učitelju samom. Sa svakom novom školskom godinom seli dobri genije sa svojim svećenikom u novu školu, da raspupava nove kite cvijeća i podržaje u duši uzgojiteljevoj sveti zanos iz najmlagjih dana, zanos svjež i mlad i poslije mraza i oluja. On odgaja i učitelja samoga, dok ovaj drži blagoslovnu desnicu nad glavicama mališa svojih. On ne da, da se okuži modernim parfemima čista atmosfera školska, u kojoj i za naša stara izmučena pluća miriši mehlem omorike, što ga ima samo u dašku duše djetinje.

Vazda, vazda taj dobri genije uporno zasjedne pred duševnim mu pogledom, zasjenjujući izrazitom čarobnom svojom pojavom nejasne likove raznih novih teorija i modernih struja iz duha vremena...

U čistoj školskoj atmosferi ne samo učenici, već i učitelj sam postaje dan na dan sve to savršeniji i bolji, rastu mu krila, raste mu volja, raste i širi mu se um i srce. Sva njegova dobra svojstva odnjegovala su se u toj atmosferi, tu su uhvatila nerazorive bacile života.

Hajde da sada hemičkom analizom pokušamo rastvoriti sastojke čiste i plodne školske atmosfere!

Jedan od najglavnijih njenih sastojaka svakako je učiteljeva realnost. Ovo lijepo svojstvo naročito osvježuje i ugrijava školsku atmosferu i ondje, gdje su učenici već odrasliji, no nije na odmet nipošto ni kod malenih. Ama ko ne poznaje, ko se nije već mjerio o bistrom oku djetinjem za pogrješke i vrline učiteljeve!? I gdje god otkriju sujetu, tu nastupi odmah i omalovaženje, pa čak i preziranje, a daleka im je od duše ona lijepa narodna o pravom posluhu i počitanju naspram starijega:

Nije sila već je draga volja
Draga volja da ne može bolja.

A kako može učitelj, učiteljica, da budu nerealni? Eto tako! Što gogj obećaje, ne čini — prijeti se, galami, a nikada ono ne izvršuje, što je prijetio. I u saobraćaju sa roditeljima vazda nešto šara, okoliši, tako da ovi nikada ne znadu kakvo im je dijete, već samo nemilo osjećaju, da je učitelj slabić i da zabašuriva i pokriva nered i oskudan rad svoga gjaka. Jadna je u ovakvoj školi i spoljašnja disciplina, a još jadnija ona unutrašnja moralna disciplina, o kojoj Dupanloup tako lijepo govori: „Ona je sve u školi. Odstranite je, pa ćete možda moći izobraziti um, ali nikada karakter.... Tek kakva će biti i ta naobrazba uma, bez stalnosti volje i pažnje, a ogrezla u neredu i lijenosti?“ [1])

Vidjela sam takvu školu. Učitelj je bio zbilja vrijedan trudbenik, i nastavljao je lijepo, razumljivo; ali djeca su ipak pod klupama „osla“ se igrala, kruške jela, za noge jedne druge štipala i vazda na nove ludorije mislila, dok im se dobri učitelj znojio i mučio tumačeći glagolske osnove ili pravilo trojno. Ama on ih je i kaznio, kad već nije znao izlaza iz tog diletantskog cirkusa, gdje su njegova rogjena legja često bivala paravanom, iza kog su se odigravale djetinje klownske lakrdije. I mislio je i čitao pedagoške klasike, a ipak u njegovoj školi nikada nije bilo ono „nešto“ — što u svakom trenu dječicu drži na uzdi i bez suvišnih kazna i bez fanatične strogosti eto..., nije bila zdrava atmosfera!!

[1]) La discipline morale fait toute chose. Retranchez la discipline, et l'instruction, si elle parvient à developper l'esprit, ne formera pas le caractère: elle ne formera pas même fortement l'esprit égaré par l'inattention, affaibli par l'inconstance de la volonté, et jeté par l'osiveté dans tous les désordres de la mollesse.

Digitized by Google

Kako je sasvijem drugojačije u školi, gdje vlada dobar duh! Pa neka su djeca tu i sami divljačići, za kratko ih vrijeme vidimo pitome i dobre. Ne treba tu kazni, ni prijetnja, ni nagrada, sve ide kao samo od sebe, jer nad svime bdije onaj „dobri duh“. Dijete u takvoj školi poštuje najvišim počitanjem svoga učitelja, ono poštuje i školsku sobu i svaku stvarcu školsku, jer nad svakom struji ona blagoslovna, neodoljiva atmosfera, koju ne smiješ da onesvetiš. Dijete je u takvoj atmosferi povjerljivo i svakoj riječi, što je čuje, podmeće najbolje značenje, bez kritikovanja, bez mrmljanja i bez prigovora. Ni u mislima ono ne će o školi štogogj nelijepo gojiti. „Là c'est une simplicité docile“. (Tu je poučljiva jednostavnost) kaže Madame de Maintenon. U takvoj atmosferi najbolje uspijeva dječija iskrenost, odanost, ljubav, vedrina i dobra volja. Tu kliju nježne nade, ganutljiva otkrića srca, iskreno povjerenje i naivno otvaranje čitave lijepe dječije duše.

Nema u takvoj školi nikada većeg disciplinarnog prestupka, jer se ni mali ne dogagjaju, nema tu onih tvrdih dječijih glavica, ni one prve provale zlobe i osvete, nema tu gorke zavisti ni trpkog egoizma ni gadne rivalnosti, djeca su složna i dobra kao što je dobar onaj duh, koji nad njima vlada Nema tu onih ulizača i šljepara, onih što plaze pred većima od sebe, da onda budu dvostruko nepravedni s manjima od sebe, nema tu hladne oholije — tu vlada postojani mir, sloga i ljubav, to najljepše cvijeće zdrave atmosfere, odgojeno izdisanjem lijepih duša lijepe dječice.

A zaista nije lako potpuno nepoznata mlada bića, koja su dosele usisala svakojake nazore, složno rukovoditi, njima upravljati i naobražavati ih prema dobi njihovoj i prema donesenom zvanju i prema shvatljivosti njihovoj. Za to su mladi učitelji često puni nepovjerenja i gorčike, često pretjerano strogi naspram svoje dječice, a zaboraviše, da je baš ta strogost isto ono, što su oni od svojih učitelja tako nemilo snosili! A to je napokon psihološki razumljivo. Mlad učitelj, učiteljica misli pri svakom dječijem prestupku: „Gle ti njega — to je samo na me napereno!“ Istom kasnije, kad objektivnost prevlada i u školu njegovu stalno useli dobar duh, onda uvidi, da sve zavisi od postupanja s učenicima, od one atmosfere, koje nema u pedagoškim receptima, ali je ima svaki dobar učitelj u svom srcu. Mladi učitelj obično ljuto napane na čitav svoj razred: „Ah, takvi ste i ovakvi ste — jadni ne bili!“ a time je svakako nepravedan naspram pojedinaca, i to naspram onih najboljih u razredu, koji nijesu krivi bili, i koji nipošto ne zaslužuju da ih uvrijedi, pa s toga ovakve uvrede i ne mogu da podnose. A oni, koji su zbilja krivi, flegmatično se operu krivicom sviju — tako nikomu nije pomoženo. Sve stoji do postupka!

Razboritost učiteljeva takogjer je jedna od najbitnijih sastojaka zdrave školske atmosfere. A kako da učitelj ne bude razborit?! A ko će ako ne on? A ipak to nije svaki, već samo onaj, koji čitav svoj rad udešava po stalnim motivima, i k tomu svejednako još prikuplja iskustvo i po njemu se vlada, koji pošljedice svakog svoga djela tačno i napodrobno ispituje, neka mu služi kao mjerilo za nova djela. Ima neka manija u nekih, da u odlučnom času učenicima zadaju čitave gomile zadaća — teške i opširne. Vrlo ih malen broj gjaka može da svlada, a otale nemile pošljedice: malodušje u djece a nezadovoljstvo u učitelja, koji je sasvijem sam kriv tomu zlu. Bude li to češće — postaje djeci škola nemilo boravište, mjesto muka — ona ne mogu da vole svoju školicu, a u učitelju ne vide svjetionika, koji toplim sjajem obasjava duševnu tamu njihovu, već vide mučitelja, koji traži ono što nije moguće.

Nije razborit ni onaj učitelj, učiteljica, koji nema takta u kažnjenju. Jednom kazni mali prestupak, a drugi put ostavi mnogo veći nekažnjen. Njemu se to čini sitnica, ali u životu djece to je velika stvar, koja ostavlja dubok dojam i truje atmosferu

Digitized by Google

školsku, te sumnjama izjeda toplo povjerenje u učitelja. Osobitu njegu valja posvetiti jadnoj i od kuće zapuštenoj djeci; njima je još više, nego onoj sretnoj djeci, škola jedina svetinja na svijetu. Ima u prirodi čudni zakon, po kome mnoga djeca rgjavih roditelja krenu pravim putem, a odvraćaju se već za rana od grijeha i sramote, koja progoni roditelje im. Nijesu baštinila iskvarenost, u njima teče svježa nova krvca. To je simpatična tema romana Dostojevskoga, tema puna poezije i utjehe. Ostavljena, „nezaželjena", djeca nagledavši se kućne bezobraznosti roditelja — osugjuju to, te se tijesno brat uz brata, seka uz seku priviju i — čuvaju čistoću duše. Rano ponižena djeca, rano odbačena i prepuštena svojim silama, često se već za rana zatvaraju u svijetlom kutiću svoje duše i blato, koje ih okružuje, ne ulazi ovamo. Blago njima, ako imadu dobra učitelja, dobra uvigjavna prijatelja, ako je škola suncem obasjan kutić njihova života!

U staro su doba ljudi bajali o zvijezdama, koje pročišćuju drago kamenje od svake proste, neplemenite tvari, prije nego što će im udahnuti čarnu svoju sjajnu noć; isto se to može reći o mudroj riječi razborita učitelja, koja pane u dječiju grud u pravi čas, te pročišćuje i oplemenjuje sve, što se neblagorodno krije u ljudskoj duši. Individualno posmatranje dječijih sposobnosti u velike osvježava i ugrijava atmosferu u školi, — o tom nema spora. Kad su svi podmireni, a nijedno gladno i žedno — samo onda vlada dobro raspoloženje....

To isto vrijedi i za njegovanje talenta. U svakoj školi ima nekoliko bistrih, osobito bistrih glavica, koje ne podnose, da ih natežeš na jednak kalup s drugima. Pravi talenat megjutim nikada to ne će očitovati u nemirnoj izvjedljivosti ili u drzovitoj sujeti, ali on očekuje, da ga „gladi bijela ruka", kao što to očekuje i cvijet od sunca, on očekuje više i izdašnije hrane, a da to ipak ne bude na uštrb sudrugova njegovih. Samo ako je svak zadovoljan i podmiren, biće ugodna i vedra atmosfera u školi. Lijepo kaže J. J. Rousseau: „U pravog talenta ima neka stanovita jednostavnost, po kojoj on izlazi manje nemiran, manje uzbugjen, manje gotov isticati se, nego koji prividan i kriv talenat, koji se smatra istinitim, a koji nije drugo, nego težnja za slavom, a bez sredstva da u tome uspije[1])".

Talenti mogu da se očituju i razviju samo u zdravoj i čistoj atmosferi, samo tamo gdje ih njeguje oprezna, konsekventna i razborita ruka, gdje rastu pod dojmom velikog poštovanja. Prema mladeži je poštovanje, koje učitelj stekne, uopće najdjelotvornije oružje, jer ga ono štiti i brani u svakoj težoj prilici kao neprobojni oklop, jer kroz njega ne može da prodre nikoji nagao, drzovit izraz, nikoja nepromišljena riječ, koju su djeca možda od svojih roditelja ili sudrugova naučili. Poštovanje naspram učitelja u srcu djeteta od kuće iskvarena prvi je viši plemenitiji osjećaj; to je prvi trenutak, kada takvo dijete u grudima osjeća neku tajanstvenu silu, koja njime upravlja i koja silovito upire na posluh, silovito i čudnovato — nekud neodoljivo, da joj se nije kadar oteti. Ta ga sila svejednako potiče na odluke, koje mu valja prihvatiti, i djetinja se duša napokon sasvijem predaje toj jačoj blagoslovnoj sili.

U školi, u kojoj je zdrava atmosfera, nema nikada mraznih dana, kada je gospodin učitelj „ljut" ili „gospogjica" zle volje, nema nikad ledene tuče, koja svojom bezobzirnošću hladno pada iz ustiju nastavnika i otkida često i najboljoj djeci komade nježna srca, u toj se školi nikada nježna djetinja duša ne zadire maglenom haljinicom svoga

[1]) Le vrai talent a une certaine simplicité qui le rend moins inquiet, moins remuant, moins prompt à se montrer, qu'un apparent et faux talent, qu'on prend pour véritable, et qui n'est qu'une vaine ardeur de briller, sans moyens pour y réussir.

Digitized by Google

pieteta o trnje učiteljeve hirovitosti, nikada ih ne pritiskava ona sentimentalna klonulost i ukočen strah, već tu vlada vazda neko raspoloženje blažene, mile ljupkosti. A u djece zaista ima tako fine distinkcije za sve to! Neka su djeca kao zaljubljenici, ona mozgaju o svakoj riječi vrijedna im učitelja i traže sakriveni im smisao, i drobe, drobe...

I za to je jedno od najpotrebnijih svojstava za učitelja — čovječnost. Ona ga čini strpljivim, ona u njemu razbugjuje sažaljenje i sućut. Misao, da je i sam bio ovakvo nerazumno, slabašno, „ludo dijete", mnogo će mu štošta u pomirljivim šarama prikazati, mnogo će mu olakšati krasnu njegovu zadaću „odgojiti čovjeka". „Učitelj, koji svoj život posvećuje uzgoju, čini nam se po tome kao jedan od najuzvišenijih reprezentanata ljudskoga plemena, pošto on u najvišem stupnju ima njegov špecijalni atribut, pošto on naučava veliku umjetnost: živjeti ljudskim načinom[1])".

Čovječnost nipošto ne stoji u svezi sa „slabom energijom" ili sa „preslabom stegom". Ona je sasvijem nešto drugo, ona predobiva srca dječija, dok preslaba stega i preslaba energija vazda djecu odbija i guši nužno povjerenje u učitelja. Gdje se naspram djece nečovječno, surovo i bez ljubavi i obzira postupa, tu ne mogu da budu dobri plodovi — u školi vlada neka ledena atmosfera, neka polarna struja, koja svaki topli zračak izvana odmah rashladi i uništi. Djeca, koja su tu odgojena, kad odrastu i sama postaju nemila i nesretna, te kud stignu, svuda će snošljive društvene odnošaje ogorčavati i ubijati varvarskim zagrizanjem i satirama oštrih tankih bodljika, koje duboko ujedaju.

Mnogi misle, da je okrutnost i nečovječnost nužno svojstvo jakoga prema slabome, ali se ljuto varaju. Nikada onaj posluh „pod moraš" nije tako potpun, kao onaj dragovoljni i veseli. Pa tako je i u djece... I čim su veća, tim je ovaj uzgojni momenat znamenitiji, tim treba sa više takta postupati, a što manje ozlojegjene volje razvijati. Djevojčice su u tome vidu još ćutljivije, nego dječaci. Osobito u višim razredima. One umiju tako vagati svaku učiteljičinu riječ, i tako zahvalne biti, ako s njima postupamo kao cvijećem: nježno, umjetnički, promišljeno!

U bajoslovni svijet njihove mašte, u njihova srca s onim finim, laganim prikazama valja da zahvata samo oprezna bijela ruka, jer tu zujka Eol i Hesper, tu šapuće cvijeće, tu sanjari Luna i šume Drijade, tu pjevaju tankovite Vile ali i kikoću Satiri, obješenjaci, a gdjekada i čarobni hašiš prede zamamne sanje...

Otale onaj katkad kao lijeni ton u govoru i kretnjama nekih kevica, odatle ona bezbolna sumornost, ono samotno tugovanje bez žaoke, taj bol njihov bez bola. Ama za pravo one i same često ne znaju na što su mislile, kada se zateku zamišljene s pogledom, koji siže dalje od čitavog vidokruga tu oko nje, dalje, dalje.

Nečovječna, neobzirna — jedna — riječ u jedan mah sve može da ovdje pokvari, poruši, podavi, iz čega bi se mudrim postupanjem mogla razviti lijepa svojstva, dražesne vrline. Djevojačka je duša široka i neomegjena i ranjiva kao nepregledna polja velikih slovjenskih krajeva, nad kojim se kroz jednoliki šušanj šikara prelijeva jednolika, žalobna melodija narodne pjesme.

Kevice imadu svoja špecijalna raspoloženja, a ta su raspoloženja djevojčica i čemerna i slatka i one ne vole, da znadu, da u njih diraš.

---

[1]) L'instituteur qui consacre sa vie à l'éducation nous apparaît dès lors comme un des représentants les plus élevés du type humain, puisqu'il en possède au plus haut degré l'atribut spécial, puisqu'il enseigne le grand art: de vivre en homme.

Digitized by Google

Pa da joj ko i žut dukat daje —
Ne bi od nje izmamio r'ječi. Fra Grga Martić.

Neosjetno i kao slučajno valja utjecati na taj umišljeni svijet „stradalačke burne“ djevojačke duše i oprezno, oprezno ulijevati u nju misaone razborite pojmove vjere, koja jedina razjašnjuje smisao svijeta i života i velike životne kontraste, koji se poput gigantskih upitnika ustubočuju pred radoznali pogled kevičin. U takim uzgojnim prilikama nipošto ne pristaje ton askeze, ton stroga bezobzirna propovjednika, koji svom strašnom silom hoće da istrijebi zmije iz njedara, koji anatomičkim nožem otkriva strašne rane ljudskog roda i primjese „velikih grijeha“ sa pravorijekom strogoga suda.

O nikada više ne će ti poslije toga umiljata kevica dopustiti, da zaviriš u zanimljivo svetište bajne njene duše — nikada više! Kriće se od tebe, kriće svaku želju, svaku misao, svaki osjećaj kao „zmija noge“ i postaće radije licemjerna i neiskrena, nego da dopusti, da joj govoriš ti — koju ona mora da osumnjiči u dnu svoje jadne duše, kojoj se ona ne može da povjerava, jer joj govoriš onakim tonom o intimnoj slikovnici duše njezine, o slikama i sanjama, o kojima s punim pravom pjesnik veli:

Oluje duh još u vas nije dirno,
I čisti se kô kaplja prve suze
I mladi miris, što je s ruže pirno... Milovil Nikolić. (Sni.)

Koliko puta ovaka jadna kevica dobije oštar ukor, koji ona u dnu duše smatra nezasluženim... O zar je nijeste vidjeli, kako poslije toga ukora odlazi na svoje mjesto polaganim, tužnim korakom — korakom prognane kraljice iz carstva mladenačkih sanja i čarobnog Edena... Jeste li se ikada zamislili u to?

Jeste li pokušali da se zadubite u slatku tajnu djevojačke duše? Jeste li? I ja bih pristala da požalim sirotu kevicu... Jest — ona je zaslužila onaj ukor, ali ga nije zaslužila u onakom tonu, onakim riječma...

I za to je u djevojačkim školama, osobito u „višim“, još teže stvoriti onu blagu atmosferu, koja u uzgoju čuda stvara, o kojoj pedagog veli: „omnia credit, omnia sperat“. Teško je unijeti megju djevojčice onaku temperaturu, koja nije ni prehladna ni pretropska za mlagjahne i tako raznolike izdanke duša njihovih; a ipak samo to „jedno treba“. Tu nas pravo svjetuje Rousseau, kad veli: „Le meilleur moyen de trouver ce qui est bien, est de le chercher sincèrement.“ (Najbolji je način tražiti ono što je dobro, kada to tražiš iskreno).

Ne tražimo od naših djevojčica nikada, da budu sa dvanaest — šesnaest godina već potpune dame, ne tražimo u najkritičnije doba već savršenih svojstava u njih, ne tražimo ono, što nije moguće, jer ne ćemo postići ni ono što je moguće. Još se i današnjeg djevojačkog a i dječačkog uzgoja tiču kritične riječi Julije u listu na Saint-Preua, gdje opisuje, što se sve ne traži od mlagjahna bića već u najranije doba: „U najvećoj strasti pričinjati se nećutljiva, kada te zaokupi trista muka, prikazivati se vesela i zadovoljna; biti vedra lica a smućene duše; vazda drugo govoriti a drugo misliti; prikrivati sve što ćutiš; biti licemjerna po dužnosti i lagati iz skromnosti: eto to je habitualno stanje svake djevojke mojih godina.... Ama uzalud potiskuju naše sklonosti; srce ne prima drugih zakona već svoje sopstvene, — ono se otima ropstvu, ono se prepušta svojoj volji“ [1]).

[1]) Dans la force des passions affecter d'être insensible, en proie à mille peines, paraître joyeuse et contente; avoir l'air serein et l'âme agitée; dire toujours autrement qu'on ne pense; déguiser tout ce qu'on sent; être fausse par devoir et mentir par modestie: voilà l'état habituel de toute fille de mon âge...

Digitized by Google

Možda bi se mnoga moderna kevica dan danas isto tako tužila!! Ako je često vidite „neraspoloženu“ i „neveselu“, a u svojoj nauci možda nemarnu i bez volje, onda znajte odmah, da je nijeste razumjeli, da je to zagonetka, koju valja odgonetati!

Djevojačke škole pune su takih slatkih zagonetki i rebusa, za koje učiteljicama prečesto fali „modus“...

Svaka škola ima svoj posebni miris, taj je miris nešto zasebno, nešto individualno, špeciálno kao miris u odajama nekih porodica, taj je miris atmosfera školina, svojina njezina, i to dragocjena svojina, koju valja čuvati kao zenicu, kao najveće blago. Ta je atmosfera čitav „resumé“ prošlosti učiteljeve, čitava garancija za rad budući i sadašnji; ona je rezultat najčišćih inšpiracija i neprestanog njegovog nastojanja oko učenika, najbolja ostavština, što je stari učitelj ostavlja svome našljedniku. Čista i zdrava atmosfera najpouzdaniji je uvjet svega napretka, najsjajnije ogledalo učiteljevih vrlina. Ona se očituje u toliko različitih niansa, koliko je ljudskih ćudi, ali ona može da bude zdrava i dobra, kakogogj se očitovala. Ima raznovrsne dobrote, raznovrsne vrsnoće. Sad je ta atmosfera školska ružičasta kao dan na osvitu zore, i vesela i vedra i dobra i nježna i blaga, sad je ozbiljna i sjajna kao dobar danak usred sunčana sjaja, pravedna, razborita, konsekventna, a sad je opet meka i bijela kao mjesečina, i ulijeva poeziju i estetska čustva u dušu. Vazda je onakva, kako to traži pravi čas, i za to nikada nikome nije na nepriliku. Satkana je od ljubavi učiteljeve za dječicu i od harnosti dječije za učitelja, eto za to je tako sveta, tako dragocjena ta atmosfera... Tek nad njom valja da bdiješ kao nad najvećim blagom, jer ju je lakše izgubiti nego steći, pa kad je jednom nema, dvostruko osjećaš, da si je izgubio...

Pa kako može da nestane ove čiste, zdrave, divne atmosfere iz škole? Kako je moguće, da se ona iskvari? Veoma lako — ama zlu je svagdje vazda otvoreno više kapija, nego li dobru, a tako je i ovdje. Teško školi i učitelju, gdje se to desi, teško njemu! Pustimo djeci neka se naužiju djetinjstva jer:

Djeci samo sunce sreće sjaje,
Bezbrižno se naigraju siti;
Nema onog, koji se ne kaje,
Što ne može još djetetom biti... Ljub. Nenadović.

Zao duh može da pokvari čistu školsku atmosferu na više načina. Može da dogje izvana s kojim novim djetetom, koje stupi u školu, te zlim primjerom unosi zao duh u svete tišine školske, a može da se rodi i sam od sebe porad zlih običaja ili nauka, koje su preotele mah, a na koje se nije pazilo, za koje se nije marilo, na koje se nije prosto ni mislilo. Za to je nužno da učitelj bude psiholog. Samo će onda živjeti u njegovoj školi ona čudotvorna atmosfera, u kojoj je vazda lako naći i djetetu i učitelju pravi postupak kako naspram čitavog razreda tako i naspram pojedinih individua; samo će onda brižno, bistro i vazda govorljivo oko učiteljičino moći — tako reći — anatomski zagledati u svaki kutak srca svojih zlaćenih štićenica, samo će onda moći tude brižljivo i umjetnički razragjivati pojedine misli, želje, prizore, jer će lako uočiti sarazmjernost i znamenitost pojedinosti, koja mu ne dopušta, da u mlagjahni duševni svijet štošta utrpava, što nije u divnoj harmoniji sa ciljevima uzgoja. Psiholog uzgojitelj govori djeci zasebnim stilom na neke nove zvuke, koji su podobni, da rascijepe u najtanje pregratke bajni život srca djetinjega i da mu rastave u elemente najfinija čustva njihova. Baš u mladosti

---

Mais on gêne en vain nos inclinations; le cœur ne reçoit de lois que de lui-même — il échappe à l'esclavage, il se donne à son gré.

Digitized by Google

pokazuju se naravna svojstva ljudska najživlje i za to može nerazumno postupanje sa mladeži veoma loše pošljedice za sobom povući. Razlog što mnogi mladi nastavnici ne umiju djecu prosuditi i rukovoditi, leži u tom, jer ne mogu da pojme, kako to ili ono dijete nešto ne čini, što bi ipak činiti moralo.

Mi smo davno odvikli, da u istom času na naša naravna svojstva reagiramo u prilici, koja im podoba, pa se čudimo i ljutimo i snebivamo, ako „des Dienstes ewig gleichgestellte Uhr“ našoj djeci ne kazuje ono isto što i nama, mi se snebivamo, kada dijete reagira na svoja prirodna svojstva u prilici, koja im podoba. Mi vazda ovako filozofiramo: „Eto mi se moramo ovoga ili onoga držati, slušati moramo, pokoravati se“ i t. d. — tako mi u svojoj gordosti kalkuliramo — „a gle onaj mali obješenjak usugjuje se da — — —“

A ne mislimo, da on nije još prošao onake škole života, pa nije učio ono što smo mi učili... Gdje smo mi, a gdje je on?... Dijete je ipak mnogo lakše psihološki providjeti, nego odrasloga, samo moramo izaći sa svoga stanovišta i u djetetu gledati prije svega dijete. Ne smijemo nipošto djetinje prirodne pokrete kao neposredne izljeve prirode nemilice ugušivati, već nam valja malo po malo oko toga raditi, da se ti izljevi zgodnim izrazom zaodjenu. Na nama je, da — dižući sitnu mladež iz njihova neznanja i slaboće njihove — tu slaboću do temelja proučimo, i da je strpljivo njegujemo, da se cijelim bićem priklonimo na onaj prvotni mir ljudske duše, a ne da sa pozom velikog inkvizitora obilazimo oko njih. Ama u toj se strpljivosti i odanosti našoj krije sva snaga, sva samozataja i sva poezija nastavničkog zvanja.

Pa napokon ako ćemo na što — i djeca su psiholozi — oni su to po inštinktu. Ona jasno ošute ko ih voli, a ko ne. Ma šta im ti govorio, ona će inštinktivno opaziti u očima, licu, kretnjama, jesi li čist ili smjeraš li na što? Ako dobro misliš po njih ili samo po sebe, ako im kazuješ da je ovo ili ono dobro ili nije dobro za to, jer je zbilja tako ili jedino za to, jer tebi smeta ovaj čas. Dijete u nas pogledava s povjerljivim smiješkom, ali ne mislimo, da nam ono sve vjeruje, ono nas naslućuje, ako nas i ne providi i čim više raste uz nas, tim nas više odbija od sebe, tim smo mu odvratniji, ako nas se tiču riječi pjesnikove:

Što vas više posmatram i učim,
To vas dalje odbijam oda se;
Ne mogu vas nikad da dokučim,
Jer živite svaki samo za se....
Vi pod igom koristi i mita.
Svojeljublja, mržnje i slaboće; —
Moje srce sasma drugo pita:
Idejala njemu tek se hoće! Dinko Sirovica.

Kao što svaka škola ima svoju zasebnu atmosferu, tako ima i svoju zasebnu tradiciju, svoje zasebne ideje, način. I čim u tu školu stupi nova učenica ravno iz krila roditeljskog; odmah je zahvati ta atmosfera neodoljivom snagom, dok se često dešava, da se djeca, koja prelaze iz jednog zavoda u drugi, teže prilagogjuju novome duhu, a tim teže, ako su stigla iz škole gdje vlada nehaj, slučaj, gdje se radi tek samo „neka bude“. Takva se djeca isprva ne umiju da snagju, nekud su kao sputana, kao postigjena pred svojim vršnjakinjama, o kojima im se narivava pravedan sud, da su bolja, naprednija od njih samih. I nije im milo u toj „novoj školi“, ne mogu da obiknu na red i na disciplinu, ne mogu da upiju onu svježu, čistu atmosferu, ona im je odviše oštra, kao što je i planinski zrak preoštar za naša kulturnim mirisima okužena pluća. Često se ovakvo novo gjače ubrzo privikne na novi duh, ali često ne će nikako, i postane šugavom ovcom u zdravome stadu.

Isto tako mogu pojedine grupe djece, ako dominiraju nad čitavim razredom, utjecati na školsku atmosferu. Udruži se mala hrpa najsnažnijih temperamenata, izbije

Digitized by Google

na površinu i prigne pod svoje igo čitav razred. Ako su ti mali korifeji dobra, uzorna djeca, onda je dobro, ali ako nijesu, onda jao — zle pošljedice takvih udruženja pojavljuju se iznenada provalom vulkana na užas učitelja, koji ni o čem ne sluti. Ovaka opasnost megjutim nikada ne može da izbije na površinu mirnog školskog života, ako je učitelj pravedan i konzekventan, ako umije svu djecu jednako zaokupiti snagom svoje pedagoške vještine, ako ih sve jednako srcu prigrljuje, a ne možda samo neke te neke, tako da se jedni odviše osile na štetu drugih i da se drznu sklapati „lige".

To je svagdje tako. Koji god čovjek sad tamo sad amo koleba, koji svoje odluke često mijenja, taj se rijetko kada može pohvaliti blagoslovnim i jakim utjecajem na svoju okolinu, naprotiv taj će pače zamršaje i zapreke u sve odnošaje donijeti.

Konzekventna valja da je ona sveta briga za djecu našu do najmanje sitnice, neprekidno valja da im pružamo pune i okrepne kupe znanja, neprekidno treba da ih povijamo toplim povojcima nježnosti i dobrote. Propustiti samo jednu dobru priliku, znači mnogo, mnogo pokvariti. Neka nestašno dijete samo jedan put uhvati svoga „maestra" u kakvoj nedošljednosti, kako će triumfirati, ako je nazlobne ćudi, a kako će se razočarati, ako je plemenite, zanošljive ćudi! Došljednost učiteljeva jedna je od množine svijetlih zraka, koje razgrijevaju školsku atmosferu. Ima doduše škola, gdje to prirodno svjetlo nadomješta vještačka, za kakov paradni dan zapaljena električna svjetlost gordosti i sujete, blistava svjetlost svakako da zanese čovjeku oči, ali bez ikake toplote.

Dobar psiholog biće i došljedan, naspram svakog individua pravedan učitelj. On će u svakoj težoj prilici dijete uzeti na oko i ispitati dušu njegovu, intimnu energiju ljudske prirode i njenih božanskih pobuda. On će biti u svakoj prilici odlučni zaštitnik individualizma, ushitni apostol moralne autonomije. On će vazda domaće djeteće prilike dovesti u dodir sa svojim opažanjem na djetetu, pa će vazda braniti dijete, a žigosati i s puta maknuti sve što je glupo, neprirodno i nezdravo u njegovim domaćim prilikama; on će duše njemu povjerene — osloboditi, preobraziti i uzdignuti ih, da na njima opet sine božanski pečat, što su ga izbrisale domaće jadne prilike. Došljednost njegova biće mu u tome jak pomagač, ona je jedno od najglavnijih uvjeta dobra uzgoja, bez koga ne bi nikada mnoge učiteljeve prednosti, kao znanje, marljivost, blagost, strogost do prave vrijednosti došle.

Još ima dvoje, dva angjela stražara na pragu svete školske sobe, koji čuvaju onaj dobri duh u školi, da ne ode i ne načini mjesta zloduhu, a to su i učiteljev zanos i rječitost njegova. Gdje je zdrava, čista atmosfera u školi, tu djeca uče s oduševljenjem, a ne mora iz njih istom drakonska stega izvlačiti odliku, tu djeca ljube knjigu, jer osjećaju, da je i učitelj njihov srce svoje knjizi poklonio. U takvoj školi odgaja se najbolje ljubav naspram naroda i svega što je narodno, što je sveto, što učitelja zanosi, zanijeće i gjake — oplemeniće i njihova srca, njihov osjećaj i duh.

Ne će takav učitelj lutati u kolu djece svoje po tugjim vrtovima i lugovima, da traži cvijeća za nakit i užitak, već će najradije i najprije brati i mirisati cvijeće svoga naroda, mirisati dobru, golubinju dušu svoga naroda iz narodnih pjesama i pripovijedaka. Ne će on dopustiti, da zbog tugjeg parfema djetetu narodna duša i narodno blago izagje tugjinsko, pa da mu tugje zaokupi osjećaj a duh i ponos mu otruje. Ne će onda djeca u narodnim junacima vidjeti prostake, poturice i glupake, već će u njima naučiti da gledaju oličene junačke i patničke pojave pune vrlina i prirodne čestitosti, ne će se u njima utrnuti svijest o pravoj vrijednosti miloga doma, već će se vinuti uz glas naše vile, koja ih podsjeća na slavnu i dičnu prošlost i zove na čisto

Digitized by Google

vrelo, da se u njemu napoji čistim svetim osjećajem, idilskom nježnošću, vedrom naivnošću i slatkom maternjom riječju, te nada sve još i jedrim narodnim duhom, koji je tako dobroćudan kao osmjeh, i tako čist, kao planinsko vrelo!... Blago djeci, koja su odnjegovana u zanosnoj školskoj atmosferi! Zanos će učiteljev uz blagu mu rječitost vazda temperirati, ako ohladne od bilo kakve spoljašne struje; živ će i lijep govor vazda moći ugrijati meka srca djetinja. I u disciplinarnom pogledu vladanje riječju ima nevjerojatnu vrijednost. Ako nastavnik svaku nepravilnost i nered, čim se pojavi, odmah zaokupi zgodnim riječima, te je šiba i odbija, ne će ih poslije ni biti; dok ako mu je jezik svezan, a misao i osjećaji ne mogu da nagju izraza kada bi trebalo, biće on djeci smiješna karikatura, a kazne njegove izgubiće pola svoje normalne valute. Riječ valja da je najmoćnije uzgojno sredstvo, njom valja da se najveći uspjesi na polju nastave i uzgoja postizavaju, riječ neka je najplemenitije ali i najoštrije učiteljevo oružje. Prijazna, topla ili hladnija riječ učiteljeva najzgodniji je i najtačniji toplomjer školske atmosfere, dobra djeca na nju paze, kao što bolesnik pazi na stepene žive u toplomjeru...

„Želite li čuda stvarati? Vladajte nad maštom!“ [1]) kaže veliki Napoleon o svojoj vojsci, a te se riječi tiču i one sitne vojske školske, te se riječi tiču i govora učiteljeva, ako ne će da mu ovaj zamnije poput glasa u pustinji... No neka te riječi ne padaju poput šarenih raketa bez topline a samo sa časomičnim bljeskom, već neka budu iskrene i tople.

„Ja nikad nijesam sumnjala, koliko snaga onoga, što se govori, zavisi od riječi, koje se utroše“, kaže Madame de Ségure.[2])

U učiteljevoj riječi može da je pritajena orfejska snaga, dječica joj se podavaju neodoljivo, dragovoljno, svom dušom. I što je ta riječ bliža nivou djetinje duše, to je snažnija i trajnija, to duže titra mladom dušom i ako kad i pusti, da se zlo u nju ušulja, korijena tu ne će uhvatiti nikada. „Male opreznosti očuvaju velike kreposti“, kaže Fénelon.[3])

Učiteljeva riječ valja da u sebi spaja svu nježnost i mekoću materinske dobrote, svu iskrenost i prijaznost sestrinske pažnje i svu ozbiljnost i dostojanstvo očevih savjeta, samo onda može da školske odaje napuni onom blagoslovnom toplinom, koja je prejaka, da se pod njom razvije otrovan cvijet, otrovan duh; samo će onda poput slatkog mlijeka teći u djetinju grud. Od prevelika zanosa i revnosti lako se megjutim pada — les extrêmes se touchent — u pedanteriju, ona mu stoji korak do koraka, i za to valja biti na oprezu. Ko se rasipa pedanterijom u malenkosti, taj često mimoigje jezgru, pa se džilitne, a ne pogodi cilja. Pedanterija rashlagjuje školsku atmosferu, djeca je osjećaju kao tiraniju, kao nemilosrdno igo, koje je onima, koji su mu na milost i nemilost podvrgnuti, zaista ne samo dosadno već i škodljivo. Ama i odrasli pate od pritiska pedanterije, a kamo li ne će dječica?! Čine mi se takvi jadni mališi kao ono cvijeće, što se svježe meće pod daske ili u debele knjižurine, da se tu „preša“ u strogim sistematičkim redovima, za herbarije — no škola nije herbar, već bašča.

---

[1]) Voulez-vous faire des miracles? Dominez l'imagination!

[2]) Je n'ai jamais douté combien la force des choses, qu'on dit, dépend beaucoup des mots qu'on emploie.

[3]) Ce sont les petites précautions qui conservent les grandes vertus.

Digitized by Google

Stare i nove staze u nastavi crtanja.

Gjuro Pavičić — *Beč.*

I površan pogled u dušu čovjeka i u istoriju ljudskoga razvoja dovoljan je, da dogjemo do zaključka, da u čovjeku, u duši njegovoj leži neka — recimo — umjetnička klica. Starosjedioci Amerike i Australije t. zv. divljaci, liče i tetoviraju svoje tijelo; čovjek njihova soja biće pače gladan, trpjeće i druge nevolje, samo da dogje do ličila. Zaista čudna pojava. Narod bez ikake naobrazbe, pa eto i njime vlada neko estetičko čustvo — drage su mu šare u najraznoličnijim figurama. Poznati engleski filozof i sociolog Herbert Spencer u svojoj knjizi „o uzgoju" nastoji da nam to razjasni. On veli, da to oni čine iz pukoga razloga da se jedno drugome svigjaju. Dakle shvaćanje posvema materijalističko, a rekli bismo i egoistično. Mi Spenceru vjerujemo, ali duboko se klanjajući njegovom velikom duhu idemo i za jedan korak dalje. Mi pitamo: Za što se drugome divljaku svigja baš šara? Sigurno ne za to, što je šara, već što u njegovoj duši pobugjuje ugodno čustvo ljepote (dakako s njegovog stanovišta). Ona godi njegovoj duši, napunjuje ju. A to sve opet dolazi otud, što divljak nosi u svovoj duši neku iskru, smisao za osjećanje i poimanje ljepote.

Zavirimo malo u predistoričko doba čovjeka. Ša vidimo tu? Na kostima i rogovima od raznih životinja, pa na zemljanim posudama nalazimo razne crtarije; sad likove, kao krugove, četverokute, trokute, sad sliku ove ili one životinje. Kako umjetnost ne stoji samo u crtanju, zaći ćemo samo za časak i na drugo polje, da time dokažemo svoju tvrdnju. I danas se još nalazi po koji put nad kosturom ljudskim iz pradavnina bilo mali brežuljak (tumulus), bilo kakav golem kamen. Kamen je onakav, kakvoga je dala majka priroda; tvorevina ljudska i tvorevina prirode ne razlikuju se ničim. Tek odnošaj, koji čovjek s time spaja, i namjeru, koju tome podaje — da iskaže dostojnu poštu pokojniku — daju ljudsko obilježje. Malo se dalje pomače čovjek, kad je uzeo od takoga kamenja graditi žrtvenike. Nastojanje, da to kamenje bude na podnožju što simetričnije smješteno, očito nam podaje dokaze — „najprimitivnije primitivnosti" osjećanja ljepote. Iza toga je makao čovjek k podizanju piramida, isprva vrlo loše izradbe, a s vremenom je napredovao sve više i više, ornamenti kao nakit znakovi su napretka. O ornamentici se ne može govoriti u onom smislu, kako mi to danas shvaćamo. Tu su bili sad životinjski, sad biljevni likovi, sve prenatrpano i ispreplitano bez ikake jasnoće, zakona i rasporedbe.

Tamo amo javljaju se i ljudske podobe. Na takom stepenu razvoja zateče pisana istorija najstariji narod, kome život potanje bilježi u svojim analima, — narod egipatski. Mi ćemo se na Egipćane osvrnuti samo u toliko, u koliko su oni preteče stare grčke kulture; a samo mimogred napominjemo, da se i u ostalih istočnih naroda: Asiraca, Babilonaca, Baktrijanaca, Medijanaca i dr. gojila slikarska umjetnost, dakako na svoj način.

Slikarstvo se u Egipćana nije razvilo kao posebna umjetnost. Ono prati zajedno s kiparstvom arhitekturu preko tri hiljade godina Zidovi u hramovima, strop, spoljašnji zidovi, jednom riječi: sve je raznim slikarijama išarano.

Kako su se izobražavali njihovi slikari, kazuje nam Gjuro Eber[1]) riječma: „Uz ove visoke škole (govori o svećeničkim školama) postojaše naučni zavod za umjetnike, gdje su se obučavali mladići, koji su se željeli posvetiti graditeljstvu, kiparstvu ili

[1]) Eber je znamenit znalac egipatske istorije. Znamenito mu djelo o tom predmetu jest „Uarda".

Digitized by Google

slikarstvu. U ovima takogjer biraše svaki mladić sebi učitelja.“ Istoričari tvrde, da se egipatski narod znatno zanimao za umjetnosti, a megju njima i za slikarstvo, pa će s toga biti svakome čudo, kako da je egipatsko slikarstvo ostalo u povojima: — kakvo je bilo u ono doba, kad Egipat stupa na istorijsko polje, onako je i poslije, preko tri tisuće godina: ni koraka da je maklo.

Kulturni istoričari i istoričari umjetnosti nastoje da nam to protumače. Jedni vele, da to dolazi otud, što se slikarstvo nije razvijalo kao samostalna umjetnost, već je služilo graditeljstvu. Na ovoj je strani manja vojska; ali oni zaboravljaju, da se u Egipćana nijesu razvile ni druge grane umjetnosti. Biće dakle drugi razlog. Druga, jača stranka, traži psihološki razlog. Njima je svejedno, je li se slikarstvo razvilo kao zasebna grana ili ne, oni iz principa poriču Egipćanima sposobnost za napredak. Egipćani su njima orijentalni narod, koji ne napreduje. Ako li se i pojavi koji genij — mniju oni — da se samostalno razvije i da što god stvori, već se okolina podigla da ga „utuče“, da ga ubije „u pojam“, a napredak mora da spava[1]). Po našem sudu ovi drugi imaju pravije; povijest i kultura svih istočnih naroda počevši od Kineza i Indijanaca, pa do Babilonaca i Asiraca ide im u prilog, premda mislimo da ima i drugih razloga. I Plato nam može pomoći, da pobliže rastumačimo tu pojavu u Egipćana. On veli, da je svećenička kasta ustanovila neka pravila (kanone) u umjetnosti, pa tim pravilima morao se svak slijepo pokoravati.

Nikakav slikar niti umjetnik nije se usudio da izmisli i izvede kakve novosti, bilo to u umjetnosti, bilo u glazbi. — Toliko o razvoju i položaju slikarstva, a sad ćemo malo nadovezati, kakve su bile slikarije.

Da to čovjek prosudi, ne treba se baš mnogo truditi, tražeći sud pripoznatih pisaca. Dovoljno je zaći u muzej, gdje ima egipatskih crtarija, ili bolje slikarija, pa će karakteristične crte ostati čovjeku za uvijek u svijesti. Obilatost u šarama prelazi sve granice, a simbolistika je više nego čudna. Tipovi, motivi i prikazivanje ostaju kroz sva vremena isti, — ni mrve promjene. — To je sve, što se može u najmanje riječi reći!

U Grka bijaše sasma drukčije. Narod slobodna duha, nevezana nikakim vjerskim predrasudama, gojio je i slikarsku umjetnost, te je i razvio do lijepe savršenosti. No ipak slikanju ne nalazimo traga u mističko doba; ono se razvilo dosta kasno. Prvi slikar, koji je spomena vrijedan za nas sa svoje umjetnosti, jest Polygnot sa ostrva Thasosa. Čini se, da je njega pozvao Kimon, da uresi više hramova slikarijama. On naslika boj Atenjana sa Lakedajmoncima, borbu Tezeja s Amazonkama, zauzeće Iliona, bitku kod Maratona, više priča o herojima i mnogim drugima. Sve ove slike Polygnotove nijesu takve, kakve bi čovjek zamišljao po spisima, što su nam iz ono doba došli ruku. To je samo izradba šarama bez ikakog sjena i bez ikakvih perspektivnih zakona. Apolodor zavede prvi osjenjavanje, za to ga i zovu „slikar sjenom“. Za poloponeskih ratova bila je zavladala u grčkom slikarstvu, naročito u jonskoj školi manija za opsjenjivanjem i zavaravanjem, pa odatle i potječe poznata bajka o Zeuksu i Parrhasiju. Zeuksis je bio osobit majstor u prikazivanju ženske gracioznosti, te je taki uspjeh postigao, da su mu Krotonjani dozvolili za njegovu Helenu najljepše i najplemenitije djevojke kao modele. Osim toga je umio situaciju, ili da bolje rečemo — ono umjetničko što je u slici — tako pogoditi, da se o njemu pričalo, kako je naslikao jednu staru ženu — babuškaru, ili kako bi naš Bošnjak rekao „nadžak-babu“, da joj se tako smijao, dok nije od smijeha — umr'o. Parrhasios je bio najozbiljniji

[1]) Isp. Lübke: Grundriss der Kunstgeschichte.

Digitized by Google

natjecatelj Zeuksov. — Na Samosu se pojavi u to doba Timanthes, koga ne pribrajaju jonskoj školi. Bio je vrstan slikar, a osobito je umio psihološki izraz da prikaže. Tako u njegovoj žrtvi Ifigenije pokazuju svi gledaoci tužno lice i sućut.

Sikionska škola udari protivnim pravcem od jonske. Najslavniji je njezin zastupnik Pamphilos, koga su vrlo tražili kao učitelja slikanja.

Apelles u drugoj polovici IV. vijeka združi što je dobro iz obje škole. Njegove se radnje odlikovahu: nježnošću, životom i psihološkom karakteristikom. Potpuna harmonija upravo je zadivljavala njegove suvremenike. Od njega potječe Aphrodita — a to je njegovo najbolje djelo, — kako se pojavljuje na valovima mora, koju je car August prenio u Rim, davši Korinćaninu za nju 100 talenata. Slikao je više puta i Aleksandra Velikoga. U efeškom hramu naslikao ga s munjom u ruci tako, da je Aleksandar rekao, vidjevši sliku svoju, da postoje dva Aleksandra, jedan nepobjedivi, sin Filipov, a drugi je Apellov, koga niko ne može našljedovati.

Iza Apellesa kreće grčka slikarska umjetnost na niže, kao što u ovo doba propada sva grčka kultura. Sa propašću grčke samostalnosti odzvonilo je i jeku napretka. — Još se pojavljuju na polju slikarske umjetnosti nekoje znamenitije ličnosti, kao: Protogenes, Aëtion, Antiphilos, Theon, Timomahos, ali to su samo komadi stare sjajne raskomadane zvijezde.

U ovoliko držasmo nužnim da prikažemo grčku slikarsku umjetnost, da se bolje može razumjeti, odakle dogje, da Grci izvan svih naroda staroga vijeka, pače i na sramotu srednjem vijeku, više cijene slikanje i crtanje kao uzgojno sredstvo; pače nekoji njihovi filozofi zauzimali su ono stanovište, koje se u nas pojavilo tek sto godina ovamo. — Čuli smo malo više gore, kako su Pamphilosa tražili kao učitelja. Znak, da se narod zanimao za slikarstvo i pojmio njegovu znamenitost. Za Platona i Pitagoru znade se, da su u mladosti bili u rukama učitelja crtanja, akoprem Plato taj predmet ne ubraja u discipline, koje su nužne čovjeku za naobrazbu, već ga spominje više nuzgred. Ali za to njegov učenik Aristotel ubraja crtanje u krug onih predmeta, koji trebaju za naobrazbu. On veli: „Crtanje neka se uči ne samo radi toga, da se kupujući i prodavajući razne stvari ne prevarimo, nego ponajviše radi toga, jer ta umjetnost oštri oko za ljepotu. Svuda tražiti korist ne dolikuje razboritu i slobodnu čovjeku.“ — Na drugom opet mjestu: „Treba mladež u crtanju obučavati, jer ono u životu treba i uopće je vrlo korisno, a osobito pomaže, da mogu valjano prosuditi djela umjetnika.“ Tako eto veli Aristotel, držeći na umu mladež dok ne stupi na svoje noge, dok mladići ne budu momci — ljudi. Koliko smo mi danas, poslije dvije hiljade godina, napredovali? Sretni bismo morali biti, kad bismo taki cilj mogli da postignemo! Ali ne ostaju to samo prazne fraze, kao što to nalazimo čak i u novom vijeku. Imamo danas dokaza, da se u Grčkoj i radi. Tako nam Plinij stariji priča, da je Apelles, učenik Pamphilov, pretvorio slikarsku školu svoga učitelja u Sikionu u takvu školu, gdje su se obučavali sinovi svih slobodnih gragjana u crtanju „pisaljkom i četkicom“. Ujedno nam Plinij kazuje, da su se na taj dobar primjer ugledali i mnogi drugi gradovi. S toga je i sasma vjerojatno, da je u kasnije doba, kad je cvjetala grčka kultura, u nastavnom redu svih boljih zavoda bilo i crtanje.

U grčkim je zavodima vladala i metoda Crtalo se na tablicama od bukova drva. Bile su dvije vrste tablica: jedne ravne i obojene obično bijelom bojom, pa se na njima slikalo četkicom; druge vrste tablica bile su natopljene voskom, pa se po njima crtalo pisaljkom (šiljkom) od željeza ili kosti. Obuka u crtanju dijelila se na više stnpnjeva. Na prvom se stupnju crtalo na voštanoj tablici, a nastojalo se, da se postigne čvrstoća ruke i poteza. Crte su bile krupnije i prostije. Na drugom stepenu

Digitized by Google

težilo se za nježnijim i finijim potezima. I ovdje se crtalo na voštanim tablicama. Iza toga je došao treći stupanj. Tu se odbacuje šiljak i voštana tablica, a dogje na red četkica, obojena tablica i bojc. Na bijelim tablicama crtalo se obično crno i crveno, a na crnim bijelo. Svrha je bila postignuti u ruci slobodu i lakoću. Crtali su obično tijelo ljudsko ili su precrtavali sa uzoraka. „Atenjani, koji su učili crtati na bukovim tablicama, precrtavali su ljudsko tijelo u naravnoj veličini, s pravim njegovim dimenzijama, bez ikakog umanjivanja....[1])

Tako nam to de Paw govori, ali svakako da je njegova tvrdnja pogrješna. Valja pripoznati, da su Grci voljeli crtati sve u naravnoj veličini, ali ima ostataka od njihovih radova, gdje se vidi, da oni i odstupaju od toga svog pravila. — Uzorci su bili najsavršeniji, što ih je onda bilo, što je i sasma naravno, jer grčki mladić ide i traži najglasovitijeg i najboljeg umjetnika. Najizvrsnije uzorke stvorio je Polykletes iz Argosa (450.—410. pr. Kr.). Slika njegova gimnastički izvježbana mladića — „Doripheros", uz koju je napisao i „Canon", služila je mjerilom i uzorom kasnijim umjetnicima.

Rimljani, narod „politički", narod praktičan, koji samo gleda korist svoju i svoje domovine, nemaju crtanja u svojim uzgojnim zavodima. Ako ga je zaveo koji grčki učitelj, jer ga se nije mogao otresti ponesavši ga iz svoje domovine, to ipak nije postizavao nikakvih uspjeha — Rimljanima nije stalo do duha, a realne koristi ne vide. Uzalud bi čovjek tražio i po spisima njihovih pisaca, koji govore o uzgoju naroda, kao: Cicero, Seneka, Kato, Kvintilijan, nigdje crtanja ne bi našao. Pa i slikarska umjetnost nigdje ne cvate u Rimljana ni blizu kao u Grka. I ono što se slika, ne ide za pravim nutarnjim nagnućem, što ga umjetnik ćuti u svojoj duši, već to više služi da uveliča slavu mogućih cezara i velikaša — bogatuna, pred kojom treba da kleca prostota — puk — plebs — narod.

Tako su slikarije rijesile više palače takih mogućnika nego javnih zgrada, a slikarska umjetnost bila je puka robinja moći i sile. Osobito se ovakovo slikarstvo širilo za doba svojevoljnih i raškošnih rimskih careva.

Propašću zapadnoga rimskoga carstva propade i svaka umjetnost. Ništa bolje ne bje ni u istočnom rimskom carstvu, koje se moralo boriti protiv neprestanih navala raznih varvarskih naroda. — Teodorik veliki, kralj gotski, zauzimao se za umjetnost, ali Germani opet sve uništiše po svojoj divljačkoj ćudi. Seobe naroda uništiše i ono, što vijekovi stvoriše. Tako imamo samo garišta i razvaline. Franačka poče prva, naročito za Karla Velikoga, da na starim ruševinama stvori nov život. Tada je već i kršćanstvo bilo u Evropi uhvatilo maha, a crkva — odnosno manastiri, bili su vrelo prosvjete i napretka.

Od svih vrsta manastira osobito su se odlikovali Benediktinci. Svaki veći manastir imao je obično podružnice — da tako najzgodnije nazovemo, i tu su se djeca iz okoline obučavala u najkorisnijim stvarima. U većim pak manastirima gojila se nauka — učenost. Kad su u manastir stupala djeca, koja su se htjela posvetiti tome životu, morale su se osnovati manastirske škole. Osim toga bilo je uz biskupske dvore škola — t. zv. katedralnih škola.

U manastirskim školama bila je obično uredba: trivium i kvadrivium[2]), kako je to od starine naslijegjeno, te je zauzimala sedam slobodnih znanosti. Da se u ovim

---

[1]) De Paw: Recherches phil. sur le grecs Tom. I., str. 220.

[2]) Trivium: gramatika, dijalektika i retoretika; kvadrivium: aritmetika, geometrija, astronomija i muzika.

Digitized by Google

školama i crtalo, o tom nema sumnje, jer i danas još imamo djela, koja potječu iz tog ranog doba kršćanstva. Nastojanjem Karla Velikoga otvori se mnogo katedralnih škola, u kojima su nadareni mladići učili i umjetnost slikarstva, a po tome i crtanje.

Benediktinci su kasnije u manastirima imali i posebne umjetničke škole, gdje su se redovnici vježbali u slikanju, da mogu slikati u crkvama i slova u knjigama, kad se ove prepisuju.

Da ne idemo daleko tražiti dokaze, imamo ih po manastirima u našoj Dalmaciji. — Biskup Leonhardo u Hildesheimu dao je izobraziti više stotina redovnika, da mogu što bolje i ljepše urešavati crkve. Osobito je zanimljiva uredba u srednjem vijeku, koja je još najviše učinila u ono doba za crtanje, bili su t. zv. „graditeljski kućerci". To su bile isprva samo od dasaka privremeno slupane kućerice uz veće gradnje, gdje je graditelj imao svoje stvari i gdje se on ponajviše bavio. Tu su često obučavali u graditeljskoj umjetnosti i oni, koji su u manastirima izučili. Kasnije poprimiše to ime i klesarske radionice, pa se te dvije „inštitucije" spojiše u jedno. Mladić, koji bi tamo došao, morao je učiti uz klesanje i crtanje planova, a poslije nekoliko godina muke i truda, oslobodio bi ga njegov majstor, pa bi izišao gotov graditelj.

Preporod — renesansa, zahvati naročito umjetnost, a na polju slikarske umjetnosti niču imena Leonarda da Vinci, Mihelangela Buonarotia i Rafaela, a oko njih se nižu drugi.

Na književnom polju kao i na prosvjetnom javljaju se humaniste, a u njihovu kolu nalazimo mnoge pedagoge, kao: Erazma Rotterdamskoga, Valentina Trotzendorfa, Ivana Sturma i mnoge druge.

U ovo se doba pojavljuje i reformacija, a ponajvrsnije humaniste nalazimo u kolu reformatora. Kakvim je plodom urodila reformacija za školstvo, to nam je poznato. I od jedne i od druge strane — od strane protestanata i katolika išlo se za poboljšanjem, ali za naš predmet — za crtanje ništa ne čujemo. Ni Sturm ni Trotzendorf nemaju ga u svojim zavodima.

Prvi, koji se trudi, da crtanju pribavi pravo dostojanstvo, i da svijet što više za nj zainteresuje, jest Albrecht Dürer (1471.—1528.); on napisa dva djela o crtanju: 1. Underweysung der Messung mit dem Zirkel und Richtscheyt in Linien, ebenen und ganzen corporen (izd. 1525.); 2. Hierin sind begriffen vier Bücher von menschlichen Proportionen (1528.?).

Obje knjige evo leže pred nama, pa kako su u svoje vrijeme pobudile opću pažnju, pozabavićemo se malo njima, naročito prvom, gdje Dürer izriče svoje nazore o crtanju i tadanje mnijenje o njemu. To on čini odmah na prvoj strani, u posveti svoga djela „svom osobito ljubljenom gospodinu i prijatelju" Wilbodenu Pirckheymeru, gdje mu u kratko prikazuje tadanje stanje slikanja u Njemačkoj. On nam veli, da se tu radi po miloj voljici, kako se kome svidi i kako hoće, a da se i ne pita, valja li to, — da li to podoba zdravom razumu. Za to vidiš slika i crtarija da pukneš od smijeha, a to sve dolazi otuda, što se ne uči „umjeće mjerenja, bez koga niti jest, niti može da bude valjan radnik" (misli slikar) — ujedno nam Dürer kaže, da su tome svemu krivi „majstori" (učitelji slikanja), „koji te umjetnosti sami ne umiju. Pa pošto je ta umjetnost pravi temelj svega slikarstva" — veli naš pisac — „pregao sam da mladićima, željnim umjetnosti, podam početke i da ih uputim u mjerenju (dakako razumijeva ovdje i crtanje) šestilom i ravnalom, da time upoznaju pravu istinu i da je vide svojim očima, pa da tako ne samo teže za umjetnošću, nego da time dospiju do pravoga i većega razuma." — Ujedno nam Dürer kaže, da u njegovo vrijeme ima ljudi, koji slikanje upravo preziru, jer da ono prouzrokuje praznovjerje, da zavagja, da

Digitized by Google

ludi svijet poštuje papir, drvo, kamen. On se čudi takvom shvaćanju, pa se poziva na umjetnost „bey den Kriechen und Römern“, koja je kod njih tako lijepo cvala, a od kolike je koristi, treba samo zaviriti u njihove knjige. Ali ne koristi umjetnost mjerenja samo slikarima, već i zlatarima, kiparima, stolarima (Schreyneren) i svima, kojim pri zanatu treba mjeriti, s toga im Dürer preporučuje svoju knjigu.

Pače, veli on, da bi bilo dobro da prouče njegovu knjigu i oni, koji se ničim ne bave, jer će „steći više pameti“. — A sad prolistajmo malo taj njegov „Underweysung“, da vidimo čime i kako on dovodi svoje zemljake „do pravoga i većega razuma“. U čitavom djelu imaju 63 slike, koje su za ono vrijeme lijepo izragjene. Djelo je podijeljeno u četiri knjige. U prvoj knjizi podaje nam Dürer osnovne pojmove iz geometrije, ali ništa samostalno i originalnim načinom, već se oslanja na Euklida, koji je u to vrijeme u geometriji gospodovao kao i njegov zemljak Aristotel u filozofiji. Za to Dürer i veli, da to može preskočiti onaj, ko je u Euklida upućen. Tu počinje tačkom, prelazi na pravac, pa onda na krivulju, obragjuje sve moguće vrste crta, koje su bile poznate tadanjoj geometrijskoj nauci. Druga knjiga govori „von den ebenen Feldern“ — dakle o ravnoplošnim likovima — o trokutima, četvero- i višekutima, o pretvorbi likova, o njihovoj konštrukciji, kako se mogu da upotrijebe praktično pri graditeljstvu za podove (parkete). — „Das dryt Büchlein“ — treća knjiga — bavi se tijelima: kockama, bridnjacima, šiljcima i t. d., pa imamo i uputu, kako ih valja u graditeljstvu primjenjivati. Pri svršetku treće knjige nalazi se i konštrukcija latinskih pismena, sasvim lijepo izvedena sa svim mogućim pomoćnim crtama. — U četvrtoj knjizi konštrukcija sjena i peršpektiva, pa je i to Dürer nastojao elementarno i potanko razložiti. Ako se ova knjiga i bavi isključivo geometrijskim crtanjem, držali smo nužnim ovdje prikazati njezin sadržaj, jer to nije samo služilo geometriji, već kao podloga prostorukom crtanju i slikanju. To je metoda, koja je vladala ne samo u Dürerovo doba, već i do vremena Rousseaua i njegovih šljedbenika. Ko bi imao volju pisati o povjesti metode geometrije, toga upozorujemo na ovo djelo.

Druga knjiga Dürerova našla je još više pripoznanja nego prva. U njoj nalazimo — kako sam naslov veli — razne dijelove tijela ljudskoga uz naznaku razmjerja. Ta knjiga bila je namijenjena onima, koji su već odlučili posvetiti se umjetnosti slikarskoj

Iza Dürera zašutjelo neko vrijeme; tek tamo amo nalazi se koji pokušaj, ali sve slabo, da nije ni spomena vrijedno. Lautensack († 1590.), sin nekoga slikara, jedini je spomena vrijedan. On ne samo da nije ničim Dürera nadmašio, nego ga nije niti dostigao. Djelo, što ga je o crtanju izdao, napisano je jezikom prostim i primitivnim, papir, tisak i oprema vrlo loša. U predgovoru žali, što djeca nemaju prave volje ni težnje za učenjem, pa se osobito trudi da pokaže, kako zaostaju oni, koji ne će da uče; dok gospoda, koja su učila, imaju svuda prvenstvo, pa im lete pečeni pilići i dobro im je, jer:

„Lernstu wol,
So issest du dich guter hüner voll,
Lernstu übel,
So musstu mit der Saw über den Kübel.“

Tu nam u predgovoru razlaže Lautensack i o koristi crtanja. Njegovo djelo sastoji od tri knjige. Prva se naslanja potpunoma na Dürera; upućuje, kako valja držati šestilo i ravnalo, obragjuje: tačku, crtu, likove razne i t. d. Druga knjiga govori o peršpektivi, a treća o razmjerju čovječjega tijela s dodatkom „die Proportz des Rossz oder Pferdts“.

Digitized by Google

Lautensack nam ne ostavi samo gradiva i njegova rasporeda poput Dürera, već i način, kako bi se po njegovu obučavalo. Pa kako je to iza Dürera najbolja knjiga toga doba, i da tako reknemo prva metodika crtanja, dobro će nam poslužiti, da vidimo, kako se to obučavalo. Nikakvo crtanje, pa niti peršpektiva, niti geometrijske konštrukcije nijesu se razlagale niti tumačile. Učitelj bi nacrtao crtariju na tabli, pa bi pri tom šutio kano zid, a učenici su to morali precrtavati. O kakome „za što?" ni govora!

Mehanizam pa mehanizam i sto puta mehanizam krajnje vrste. Jedno je pedagoško načelo, koga je ipak Lautensack bio svjestan, i to: od lakšega težemu. Pustimo ga neka sam o tome govori: „Es wird nit schicken, wenn du ein stiegen hinauf solt gehen, dass du gleich uff der öberst träppen wölst springen, sondern du must unden anfahen und ein trapp nach der ander allgemach hinauf steigen, bis du hinauff kummest".

Sasma drukčije shvaća zadaću crtanja otac moderne pedagogije Jan Amos Komensky. U svom djelu „Orbis pictus" kaže on ovako: „Njima (dječacima) treba pustiti da preslikavaju slike, ako imaju za to volje; ako li je pak nemaju, mora im je čovjek pobuditi: prvo za to, da se tim priuče stvari promatrati, pa onda da se priuče odrediti protege stvari i njihov snošaj. Na pošljetku se vježba ruka, što takogjer mnogo koristi." — Nije li ovim veliki pedagog potpuno označio zadaću crtanja? Oko vježbati, a po njemu duh uzgajati, a iza toga vještinu ruke! On hoće, da djeca već od četvrte godine počnu za zabavu praviti kredom ili ugljenom „tačke, crte, križiće i kolutiće", a da ih stariji (roditelji) u tome opet od zabave upućuju. — Uza sve uzvišeno shvaćanje obuke crtanja ipak nam ne ostavlja Komensky u svojim djelima nikakve upute, koju bi špečijalno posvetio tome predmetu. Iz gl. 21.[1]), gdje govori o metodi umjetnosti, vadimo ove tačke:

1. „Vježba treba da počinje elementima, a ne potpunim radovima."
2. „Prve vježbe početnika neka se kreću oko poznatog gradiva."
3. „Precrtavanje neka bude najprije po propisanoj formi, a kasnije može biti i slobodnije.
4. „Oblici neka su što savršeniji, tako da onaj, kome pogje za rukom valjano precrtati, može to smatrati svojim umjećem."
5. „I prvi pokušaj precrtavanja neka je koliko moguće što tačniji, pa da se ni najmanjim potezom ne odmiče od uzorka."

Kao sva pedagoška nauka Komenskoga, tako i ovo ostade samo mrtvo slovo. Tridesetgodišnji rat i bura, koju je on uzvitlao, učiniše, da je svak gledao da što sigurnije zakloni glavu, a knjiga i škola nikome ne bijaše nakraj pameti.

Veliki engleski filozof 17. vijeka i pedagoški birokrat — da ga tako s pravom nazovemo — John Locke, napisa 1693. godine djelo o uzgoju: „Some thougts concerning education"[2]). Ovo je djelo u svoje vrijeme bilo vrlo primljeno, a ko se iole pedagogijom bavi, zna, kaki je utjecaj vršilo na Rousseaua, a po njemu i dalje na druge. S toga nam se pri tome valja malo dulje zabaviti. Nama nije pri ruci hrvatski prijevod Lockeova djela, za to će izvinuti čitatelji, ako se poslužimo njemačkim — u glavnom će biti isto. Evo kako se Locke u § 161. svoga djela izražava o našem predmetu: „Ako dijete umije dobro i brzo pisati, onda bi — mislim — bilo zgodno, da mu se ruka dalje vježba ne samo pisanjem, nego da se dalje usavrši crtanjem.

---

[1]) Isp.: gl. 27. i 29. i „Informatorium mat. škole" gl. 7.

[2]) Prevedeno i u nas pod naslovom: „Nekoje misli o uzgoju" od Iv. Širole.

Digitized by Google

Crtanje je stvar, koja čovjeku može vrlo koristiti u raznim prigodama, naročito kad putuje; njim često može u nekoliko crta nešto označiti, što ne bi mogao inače predočiti, da ispiše čitav tabak hartije. Koliko zgrada vidi čovjek, na koliko se mašina i odjeća namjeri, koje sa malo spretnosti u crtanju može drugima da potpuno objasni, dok bi se bilo bojati, da riječma ne bi to mogao učiniti, ili u najboljem slučaju, da bi to bilo uz najtačniji opis krnje. Ja ne mislim, da naš sin bude potpuni slikar, jer da to bude — makar i loš — treba više vremena, nego što mu preostaje od drugih zuamenitijih dijelova naobrazbe. Toliko pojma o peršpektivi i toliko spretnosti o crtanju, koliko je nužno osposobiti ga, da neki predmet, izuzevši lica, prilično na hartiji prikaže — mislim — da to može postići u kratko vrijeme, osobito ako ima za to dara. Gdje ovoga nema, tu je — izuzevši najnužnije stvari — bolje dječaka ostaviti na miru, nego li ga bez koristi mučiti; za crtanje, kao i za sve predmete, koji nijesu prijeka potreba, vrijedi pravilo: „Nihil invita Minerva“. (Ništa bez privole Minerve, t. j. bez božjega nadahnuća — prirogjenoga dara.)

U § 203. svoga djela govori Locke dalje ovako: „Za prvo i prvo slikanje je jedna od najgorih stvari na svijetu, i da se postigne samo loš stepen spretnosti u njemu, zahtijeva od mladića premnogo vremena. Ako ima za nj naravnoga dara, to će ga dovesti u opasnost, da zanemari druge korisne nauke, samo da se zadovolji u slikanju; ako li pak nema dara, onda šteta vremena, truda i novca, što se na to upotrijebe i izbace bez koristi. Drugi razlog, za što ja nijesam za slikanje, jest taj, da mladić, koji slika od zanata, mora pri tome sjediti, i da to krijepi više duh nego tijelo. Prvo i glavno zanimanje svakoga mladića držim da je nauka; a ako treba okrepe i svježosti, ta treba da je vježbom tijela, koja duh snaži, a zdravlje i snagu učvršćuje. Iz ovih dvaju razloga nijesam ja za slikanje.“

Ovako govori Locke, a vidimo da govori potpuno u duhu svoga vremena, a onda ostaje vjeran svojim pedagoškim načelima[1]). Zdravo, krepko i snažno tijelo, a onda duh. Ta on oživje Juvenalovu: Zdrav duh u zdravu tijelu — a od njega joj i datira pravo značenje. Na drugom mjestu dolazi uzgoj uma, a uzgoj je srca zadnje. Kao pravi sinak engleskoga naroda traži svuda korist, pa i u nauci. Crtanje hoće da se uči — kako vidjesmo, samo iz praktičnih razloga, a o kakvoj njegovoj uzgojnoj vrijednosti ni spomena. Metoda sasma kriva, jer danas ne će nikome pasti na pamet učiti crtanje tek iza pisanja. Što se tiče Lockova prigovora, da je crtanje samo za nadarene mladiće, i koje je mnijenje još i danas prečesto zastupano, imaćemo se prilike još na to osvrnuti, a sad samo velimo, da je to mnijenje pogrješno.

Da se sada malo povratimo u Njemačku. Godine 1669. izigje u Frankfurtu djelo pod naslovom: „Anweisung zur allgemeinen Reiss- und Zeichenkunst....“ od Vilima Görera „mit möglichstem Fleisse in das Hochdeutsche versetzt durch Filip von Zesen“. Djelo ima 17 poglavlja. U prvom nam poglavlju govori Görer o znamenitosti crtanja.

Pa da ga čujemo! „Vještina crtanja, o kojoj je za temeljitu uputu vrlo malo pisano, a ne može se o tom nikada dosta pisati, može se s pravom nazvati pomajka i dojilja drugih znanosti i umjetnosti. Jer osim toga, što sav naš rad dobiva crtanjem svoj smisao, ono navagja i izvodi sve, što čovjek pomisli, i za to ga nazivaju divljim pjesništvom, drugom naravi, pače spomen-knjigom svih stvari, koje propadaju i kojih

[1]) Vrlo nam lijepo kritički sa stanovišta današnje pedagoške nauke ocjenjuje i karakterizuje Locka kao pedagoga Mita Nešković u „Летопису Матице Српске“ od 1892., a izišlo je i u posebnom izdanju u „Pedagoškim radovima“ istoga pisca.

Digitized by Google

nestaje.“ Tako Görer s praktične strane, a vidi se da govori kao stručnjak, oduševljen za svoj predmet, pa samo u njemu nalazi spas. I sa uzgojnih razloga preporučuje on crtanje. Ono „je za to, da obrazuje razum. Razum pak dobiva učenik, ako dobro motri i valjano mjeri okom (abschätzen), pa po tome može dobro rasugjivati“. Kako ovo djelo nadilazi stupanj niže nastave, ne ćemo mu pobliže navoditi sadržaja, tek samo način u kratko. Ljudsko je tijelo prva obuka, kako to još i kasnije nalazimo. Sam Görer govori ovako: „Najprve stvari, koje općenito služe pri obuci u crtanju, jesu neki dijelovi ljudskoga tijela, kao: glava, lice, ruke (Arme), noge (Beine), pesti (Hände), stope (Füsse).“ U trećem nam poglavlju navagja čitav postepeni put za obuku crtanja: 1. Crtanje po predlošcima. 2. Precrtavanje dobrih slika, i to sad u povećanom, sad u smanjenom mjerilu. Razne šare valja izraziti različitim stepenima jasnoće sjena. 3. Crtanje po različitim kipovima i 4. Crtanje po živim modelima.

Sasma drugu metodu zastupa Lairesse (čitaj Läres). On je sam slavan umjetnik, ali nam ipak ne govori o crtanju, polazeći upravo od jednostavnih vježaba. Svoje nazore razvio je u djelu „Temelji umjetnosti crtanja“, koje 1727. ugleda svjetlo. Najprije nam tumači, što je to crtanje, pa onda govori o njegovoj koristi. Njemu je crtanje za svaku znanost i umjetnost nužno, kao što su nužne čovjeku ruke za jelo. „Ako čovjek nije izučio umjetnosti crtanja u svim njezinim dijelovima, to je nemoguće da on prosugjuje umjetničke stvari, pa ma on bio neznam kako naobražen. Pa i kako će on reći, je li neka slika izragjena po pravilima umjetnosti, ako ne zna sam tih pravila.“ — Geometrija je temelj crtanju, ona je „A B C umjetnosti crtanja, te se bez nje u njemu može isto toliko napredovati koliko i bez znanja A B C u čitanju i drugim študijama. Geometrijom se uči: dužina, širina; prave, krive, poprijeke, kose crte; okrugli, ovalni, četvero-, šestero- ili osmerokuti likovi....“ — Prvo crtanje stoji po Lairessu u „upoznavanju i potezanju nekojih crta, koje valja vući na različite načine“. Evo ih:

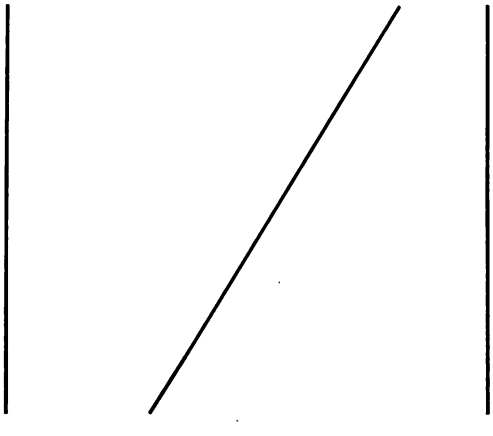

Slika 1.

Slika 2.

Ove crte traži Lairesse da učenik dobro sebi utuvi u glavu.

Pri radu treba postupati ovako: „....učitelj može (dakle ne mora) učeniku prve početke na tablici (od škriljevca) pokazati, a on neka onda pačinja pisaljkom ove crte; pošto ih učenik tri, četiri puta nacrta, umjeće on to dobro i glatko.

Digitized by Google

Ako li ne bi još umio, to učitelj (Lehrmeister) treba da uputom u držanju ruke i držanju pisaljke ponovnim predertavanjem učeniku utuvi slobodan i siguran mah.“ Dalje ide „krug sa središtem, četverokut (kvadrat) sa središtem, trokut sa središtem“, za tim: dvije duge usporedne crte, dvije kratke usporedne crte, dvije isto tako kratke, ali jedna od druge razmaknute, jedna okrugla crta s pravcem kroz sredinu (dakle krug sa promjerom), četverokut sa dva pravca, koji idu kroz sredinu četverokuta (kvadrat sa osrednicama t. j. pravcima, koji spajaju polovične tačke protivnih stranica), trokut, koji je presječen jednom okomitom i jednom poprečnom crtom.“

Premda ovo sve ide u geometriju, ipak Lairesse traži, da se crta prostom rukom, i tek kad je učenik sve dobro uvježbao, kad je upamtio i svojstva crta i likova, koje je crtao, može mu učitelj dopustiti da se posluži šestilom i ravnalom, da stvar izagje „spretnija i ljepša“. Da učenici dobiju više volje i veselja, može im se sada dati kakva „predloška ili bakrorez za precrtavanje“. — Sad po redu dogju tijela: „uspravljen kamen (pačetvorina, sastavljena od dvije četvorine i stoji na kraćoj stranici), položen kamen, četverokut u tri dijela razdijeljen, krug, u kome jedna crta poprijeko prolazi, trokut, kome su iz vrha kutova povučene crte prama središtu“. Premda bi ovo imalo biti precrtavanje tijelâ iz naravi, a ne sa predložaka, ipak Lairesse nije mogao do toga da dospije. Odatle valjda i dolazi da najprije crta „kamen“, a već na trećem i daljim mjestima dolazi „četverokut, krug i trokut,“ — dakle likovi! Kad je i ovaj stupanj gotov, onda dogju različiti predmeti na red, kao: bokal, pehar za vino, lûk, prozor, srce, daska za igranje igara (Brettspiel), lopata, list od djeteline, kutija od čaja, čaša za čaj, jabuka, kruška, trešnja (plodovi) i t. d. Kod svih ovih stvari traži Lairesse, da učenici najprije naznače geometrijski oblik, što ga ima stvar. Tako on ostaje zbilja došljedan i preko mjere, da je geometrija A B C prostorukog crtanja. Kad su se učenici u ovom dosta uvježbali, onda na red dolazi perŝpektiva, ali tu se više pokazuju slike nego što se crta. Sad istom dolazi Lairesse do čovječijeg tijela, i to najprije bez sjena, a onda dolazi osjenjavanje. Kad su i tu učenici dosta vješti, onda on zahtijeva, da sada dogje „basrelief“, i to najprije „nackt“, a onda „bekleidet“, da se vidi, da li se drže uputa i spona, koje im se kazuju. Najzad dogje precrtavanje štatua.

Ovim završuje Lairesse prvi dio svoje knjige, a držasmo nužnim u ovoliko je proći, da se vidi čitav metodički put, jer je još dugo i iza toga ostao najbolji. Vidjeli smo prije, da se crtanje odmah počinjalo dijelovima ljudskoga tijela, a već napomenusmo, da se taj običaj zadržavao još i dugo kasnije, a sad vidjesmo, da Lairesse puno toga prije vježba, premda i u njega ima većih skokova nego u „mazinskoga magarca“, kako bi Ličanin rekao, a ni tijela nigdje ne crta iz naravi, već samo precrtava sa predložaka. — U drugom dijelu svoje knjige pripravlja naš pisac jednoga svoga „scholara“ za akademiju. Namjena našega članka ne dopušta nam, da se tim bavimo, jer je to već umjetnički put.

Oprostiće čitatelji, ako se ovdje usudimo malo odmaći od kronološkoga reda. Hoćemo odmah da ovdje na Lairessa nadovežemo djelo jednoga nepoznatoga pisca, koje je godine 1774. izišlo u Breslavi pod naslovom: „Vorschlag zu einer neuen Lehrart in der Freihandzeichenkunst“. U ovoj knjižici nalazimo prvi put postepenost u postupku, koja je našim današnjim postupcima dosta slična, a crtanje tijela naročito je zastupano. Biće svakako, da je i ovo djelce pisao neki iz kola slikara, da će poglavito njima da pokaže pravi put. Već u predgovoru govori: „Obično se tuže, da je umjetnost crtanja tako teška, a i malo je slikara, koji u tom do savršenosti dotjeraju, ma da umiju lijepo šarati. Nije li tome kriv današnji način obuke? Obično se

Digitized by Google

počinje obuka precrtavanjem pojedinih dijelova ljudskoga tijela i nastavlja njihovim sastavljanjem i osjenjavanjem, pa sastavljanjem više takih figura, a prestaje crtanjem lica. Pri tome se ne crtaju nikakvi drugi predmeti, pa makar oni imali ne znam kakva imena, jer se tvrdi, da onaj, koji crta nešto uzvišeno, naime ljudsko tijelo, umije i mora da umije i drugo nacrtati. Makar se ovo činilo ne znam koliko istinito, ipak mu se protivi svakidanje iskustvo.“ Kopiranje ljudskoga tijela po predlošcima, kaže nepoznati autor, da je krivo, jer da to nije po naravi. On počinje „pravljenjem crta — Strichenmachen“, pa daje crtati: uspravne, vodoravne i kose crte: prave, oštre i tupe kutove; usporedne crte u raznim smjerovima. O daljnom njegovom postupku neka nam sam govori: „Kad je (učenik) takim precrtavanjem pripravljen, dadu mu se onda bijelo obojena stereometrička tijela od sadre ili od drveta, da ih dobro promotri i razgleda, pokažu mu se sve crte, pa da crta u pravoj veličini, i čim je lik gotov, odmah ga osjenjava. Onda se stavljaju tijela jedno pred drugo, jedno iza drugoga, jedno pokraj drugoga, jedno na drugo, pa puno tijelâ zajedno, da to učenik crta.“ — „Iza toga dogju sastavljeni predmeti, kao n. pr. kućni namještaj (Hausrath), posude, i to na kojima ima još mnogo prăvih crta. Treba takogjer prepustiti učenicima, da precrtavaju štitove (Schilder) i urese, tomu slijede plodovi, cvijeće i sve sitnice, koje čovjek može metnuti na sto.“

„Iza toga valja ga (učenika) voditi u polje, narediti mu da tamo crta pojedine gomile kamenja (Steinwake), drveće, plotove, seljačke kolibe, a na pošljetku čitava sela. I tako je vrijeme, da mladi umjetnik, koji je napredovao sve malo po malo od lakšega k težemu, sada dobije u ruke bakroreze i crtarije dobrih umjetnika, pa da ih što tačnije precrta.“ I tek kad je u tome učenik dobro vješt, može se čovjek „usuditi“ da mu dade crtati „dijelove čovječijega tijela, kao: glavu, pest, stope, ruke, noge, i to po dobrim kipovima, a gdje ovih nema, po dobrim predlošcima. Crtati valja smanjeno i povećano, dok ne bude učenik umio vješto crtati čitave figure, pa takogjer grupe od dvije tri figure. Onda je tek vrijeme, crtati gola muška i ženska tijela, ako to dozvoli policija“. — Za onoga, koji se želi posvetiti slikarskoj umjetnosti, ne drži autor ovijem nauku gotovom. On mora još učiti geometriju, peršpektivu, antikno graditeljstvo, povijest, nauku o bogovima kao i anatomiju.

Kao nastavak na Lairesseova djela[1]) napisa Thürinžanin Werner djelo pod naslovom: „Gründliche Anweisung zur Zeichenkunst durch die Geometrie“ — Erfurt 1781. Ko se bavi više umjetnošću, odnosno njenom metodom, tome preporučujemo ovo djelo, jer će u njemu naći sabrano sve ono, što je do tada na tom polju učinjeno. Opširan naputak, temeljitost, kojom o stvari govori, odaje vrsna stručnjaka. Tu se raspravlja sa znanstvenog gledišta o anatomiji, peršpektivi i drugim granama, koje zasijecaju u crtanje. Sa pedagoškog gledišta nema djelo ama baš nakakve vrijednosti.

Neka se stvar zna, a vježbom će sve drugo doći, — to je Wernerovo pedagoško α i ω.

Povratimo se malo nazad! Odmah u početku XVIII. vijeka pojavi se umjetnička porodica Preiszler, koja je svojim radom i nastojanjem sebi pribavila dosta lijepih zasluga za crtanje. Osobito se ističe Ivan Danilo Preiszler. Prvo mu djelo izigje u Nürnbergu 1749., a nosilo je naslov: „Gründliche Anleitung, welcher man sich im Nachzeichnen schöner Landschaften oder Prospecte bedienen kann“. To su tablice (predlošci), a uza njih je tekst. Tu se osobita težina polaže na temeljni oblik, pa se

---

[1]) Lairesse je od velikoga rada ostao bez vida, pa je kasnije napisao dva velika sveska „Velika knjiga o slikanju“.

Digitized by Google

traži, da se on i „tanko nacrta“. — „Vama ne treba,“ veli Preiszler, „odmah crtati sve zavoje crta; to je mučno i teško, dugočasno, pa i beskorisno.“

Ne možemo inače, a da ovdje ne napomenemo, što će mnogomu čitatelju pasti na pamet! Nama se čini, da bi se još i dan danas imala polagati na temeljni oblik što veća težina, naročito mislimo ovdje na srednje škole. Ako bude po duši, posvjedočiće nam svi učitelji crtanja, da će svi naši srednjoškolci, ako im primjerice dadeš da nacrtaju konja, početi vršcima ušiju, a ponajveći dio počne još k tomu odmah i osjenjavanjem, prije nego što je cijela kontura gotova. Najzad šta bude?! Papir premalen, noge moraju da izigju kratke, a konj više naliči na steonu kravu, nego na konja. Sad je red brisati i tako to ide nekoliko puta. Uzme li crtati, recimo, ružin cvijet, počeće zarescima čaške ili trnom — tà „keine Rose ohne Dornen“, a on kao da se boji da bi njegova bila. — Vidimo ovdje prvi put crtanje predjela. Ali kako se crtalo, najbolji nam je dokaz, što su učenici morali sastavljati nove predjele (dakako na papiru) iza toga, što su ih nekoliko precrtali sa predložaka. Preiszler napisa i naputuk za crtanje cvijeća, pa onda jedno čisto umjetničko djelo.

Prije nego što se rastanemo s ovim našim dosadanjim svatima, a prijegjemo na pisce i radnike na pedagoškom polju, valja nam napomenuti F. Hertzberga. 1780. g. izdade on brošuru: „Anleitung zum gründlichen Unterrichte in der Handzeichenkunst für Anfänger“ — Breslava. Knjiga se dijeli na dva dijela. Prvi dio zaprema „sud o umjetnosti crtanja i o školskoj obuci, kako je do sada bila običajna“, a drugi dio sadržaje „prijedloge za poboljšanje obične školske obuke“. Hertzberg nam u ovoj knjizi živo crta način, kako se baš u školama u satovima crtanja radi. To nijesmo imali do sada prilike čuti, pa ćemo sad navesti nekoliko iz njega, — vidjećemo, — kakvu školu zateče Pestalozzi, a bolje ćemo znati i procijeniti njegove zasluge za čovječanstvo. Neka govori Hertzberg, a mi ga slušajmo: „Prije, dok nije bilo realnih škola, i dok se crtanje učilo privatno, pa ponešto i skupo dolazilo, mogli su ga izučiti samo oni, kojima je to bila zabava (misli na nadarene učenike). A i od ovih zapadoše mnogi takim učiteljima (Lehrmeister) u ruke, koji bi zaslužili da budu sami učenici. Mnogi se opet odlučiše učiti crtanje tek u zrelijoj dobi, kad uvidješe, da bez njega ne mogu da budu u svom zanatu. Ukočena mašta i teška ruka rijetko kad bi im dozvolila, da se izvinu iznad srednjega uspjeha. Ako bi se u kolu umjetnika i ljubitelja umjetnosti i pojavio koji genije, to bi on morao zamrijeti, jer nije imao ko da ga bodri. Sada pak, gdje su se stari zavodi za uzgoj i obuku znatno promijenili na bolje, gdje se obuci crtanja u javnim školama ustupa dovoljan broj sati, mogao bi patriota odatle gojiti velike nade, jer će se ono raširiti na opću korist. Ali mi imamo već pola stoljeća (Säculum) poboljšane škole, a ne vidimo, da bi se te nade ispunile.“

Tako Hertzberg uopće, pa nas onda vodi u školsku sobu: „U najvišim slučajevima bira se učitelj crtanja bez ispita. Nekoji su od njih ograničena znanja, da bi mogli naučiti djecu tako opsežno gradivo, a nekoji su opet premudri, ili bolje odveć svojeglavi, da bi se oni mučili početnicima. Premala plata odregjuje često preporuku učitelja crtanja. Nigdje u školi ne ćeš sigurnije naći nepažljivosti i rasijanosti, nego u satu crtanja.

Mladići ne dadu sebi dokazati, da se i ovdje dobiva ozbiljna nauka, za koju se hoće tiha razmišljanja. Za to i služi crtanje više za sitne i smiješne (niedliche und drollige) zabavice, a sat crtanja kao vrijeme odmora. Oči lete naokolo, prsti se malo igraju olovkom po hartiji, a duh spava! Pa kad se uzme po pravdi, ne može se od njih više ni zahtijevati, dok im se daje da crtaju stvari, o kojima nemaju pojma.“

Digitized by Google

„Tu sjedi dječak i drži prvi put u ruci zaoštrenu olovku da precrta cvijet, ili ljudsko oko, nos, uho, ili što god slično. Ne zna kukavac, gdje bi počeo; najzad usudi se, neznajući ni sam što radi, uprlja papir sa nekoliko debelih crta, pa pokaže svoju besmislicu učitelju, da mu to ovaj ispravi. Učitelj mu lijepo iskriža taj njegov „exercitium“, i preporuči mu da crta na novo. Sad počne ona vatra, koja je prije obuzimala dječaka za crtanje, po malo hladnjeti. Poslije nekoliko već opisanih opetovanja, zamrzi dječak na sve. Da ga ipak uzdrži u dobroj voljici, dadne mu učitelj crtanja kakvu glavu, ures (Kartuschen), cvijeće i t. d., gdje je već sjen i svjetlo označeno. Kad se ovo dosta kukavno precrta, dogju na red bakrorezi, ulomci (Bruchstücke), kompaktne figure i predjeli, gdje učenik mora osobito paziti, da što više može slijediti bakrorescu u šrafiranju. Sad ide rumeljka (Röthel[1]) i olovka u kraj, a dogje na red četkica; ali ni ovaj dugo ne ostane. Radnje su tušem jednobojne i oku slabo ugagjaju. Konačno se naruči kutija s augsburškim bojama, i — gotov slikar. Jest, za čudo svih, koji vide i čuju, gotov! Zbilja taki postupak u umjetnosti mora se nazvati rapidnim.

Mladi crtar, koji je pred četiri nedjelje olovkom črčkao, već sada šara bojama. Jedno je, što se mora požaliti: „mladić, koji je na ovaj način naučio crtati, ne će za cijeloga svoga života stvoriti nikakva čudna djela, dà, ne će nikad biti korektan crtač“.

Hertzberg bi htio, da crtanje počinje odregjivanjem megjusobnog snošaja dviju i više tačaka, onda dogje crtanje ovisnih, vodoravnih i kosih crta; trokut, četverokut, višekut i krug. Iza toga treba ove geometrijske likove načiniti od ljepenke, pa davati da ih djeca crtaju. Iza toga dogju tijela od ljepenke, drveta ili sadre. Crtanjem glava od sadre i naravnim modelima završuje on obuku.

Saberimo u kratko sve što do sada nagjosmo:

1. Uvagjanja crtanja u školu nema nikako, što je i sasma naravno, jer nema ni prave narodne škole.

2. Crtanjem se bave samo nadareni mladići kao zanatom, inače za nj se drugi ne brinu.

3. Nema strogog dijeljenja geometrijskog i prostorukog crtanja.

4. Geometrijsko crtanje služi prostorukom kao podloga.

5. Sav materijal stoji u crtanju figura.

6. Ornamenta nema nikako.

7. Bojama se gotovo nikako ne radi — bar u napucima ne nalazimo o njima govora, i

8. metoda nikakva. Ako se ko i pojavi, da malo popravi, ostane to samo na papiru.

Dok se u Nijemaca ovako radilo, Francuzi udariše sasma drugim putem. I ako mi nemamo s Francuzima izravne kulturne sveze, ipak ćemo u kratko navesti, kako se u njih crtanje gojilo.

Doba renesanse našlo je, kako je iz opće povjesnice poznato, odziva u Francuskoj. Znamo, da su talijanski umjetnici nalazili osobitu zaštitu u Parizu, gdje se kraljevska loza Valois osobito isticala ljubavlju za umjetnost. Ponos Ljudevita XIV. doprinese tome, da su se osnivale domaće umjetničke škole, a uzgajali domaći umjetnici. Pri

---

[1]) Röthel, franc. crayon rouge, naziva Filipović u svom rječniku (izd. 1878.) crljenak, vap, rudka. Nemamo Popovića ni novijeg izdanja Filipovića, s toga uzesmo naziv: „rumeljka“, kako je to označeno u katalogu „zagrebačke galerije slika“, premda nam se ni to nikako ne svigja.

Digitized by Google

tome su ga osobito pomagali Richelieu i Colbert. Colbert, koji je osobitih zasluga stekao za obrt u Francuskoj, podiže obrtničke škole, u kojima se učilo u prvom redu crtanje. Tu se osobita vrijednost prilagala praksi. Ove škole brzo se raširiše po Francuskoj, da ih je bilo po svim većim mjestima — u 50 godina bile su ustrojene 122 takove škole. — Neki pripisuju ovim školama veliki razvitak francuskog obrta. Weisshaupt primjećuje: „Dok je njemački školnik gudio (musicierte), francuski je crtao".

Jean Jacques Rousseau razvio je u svom „Emilu" neke lijepe misli o crtanju, koje ne samo da su povjesne vrijednosti, već će vazda vrijediti. „Čovjek ne može," veli Rousseau, „da pravo procijeni protege i veličinu tijela, ako ne uči poznavati oblika i ne uči crtati ga, jer u stvari može se to znanje svesti na zakone perspektive a bez kakva god pojma o njima ne može se protega po privigjanju procijeniti. Djeca imaju veliku sklonost za podražavanje i pokušavaju sve da crtaju; moj gojenac mora da uči ovu umjetnost, i to ne za volju same umjetnosti, nego da prisvoji siguran sud i spretnu ruku; — uopće meni je malo stalo do toga, da li on umije ovu ili onu vještinu, samo ako on vježbom izoštri osjetila i prisvoji tjelesnu spretnost. Ja ću se dobro čuvati, da ga ne dam u ruke učitelju crtanja, koji bi mu dao da precrtava po crtarijama; ja zahtijevam, da on nema nikakva drugog učitelja osim same prirode, nikakvih drugih predložaka osim predmeta samih. Ja zahtijevam, da on ima pred očima sâm original, a ne papir, na kome je original prikazan: neka on crta kuću po kući, drvo po drvetu, čovjeka po čovjeku, da se tako priuči tijela i njihova svojstva dobro promatrati, a ne da drži krive i stare patvorine za slike. Ja ću ga sam čuvati od toga, da on ne bi što god na pamet crtao, nevidjevši predmeta, dok god čestim promatranjem dobro ne upamti oblike, da ne bi izišle kakve čudne i sanjarske forme, koje se razlikuju od pravoga oblika, i koje ne pokazuju znanja megjusobnog snošaja i ukusa za ljepotu prirode."

„Ja naše crtarije uokvirim, prekrijem ih lijepo staklom, da ih se niko ne dotiče i da ih svak onako sačuvane vidi, kako smo ih mi nacrtali, pa da i on dobije interes, da svoje ne zapušta. Ja ih smjestim po redu, svaku crtariju dvadeset, trideset puta i u svakom eksemplaru svjedodžbu o napretku crtača počevši od onog časa, kad je nacrtao kuću kao četverokut bez pravoga oblika, pa do onog časa, kad su pogled sa prednje strane i pogled sa strane s ovim svojim razmjerima i osvjetljenjem do tančina najpotpunije nacrtani. Ovaj postepeni napredak ne može promašiti, a da nam se ne daje vazda slika, koje su za nas zanimljive, čudne za druge, a mora u nama uvijek više i više buditi natjecanje. Prvu i najgoru našu crtariju uokvirim u lijep sjajan i dobro pozlaćen okvir, koji joj diže cijenu; ali kad je podražavanje tačnije i crtarija pravo dobra, onda je uokvirim samo u crni, sasvim jednostavni okvir; njoj ne treba nikakva drugog uresa osim sebe same, a škoda bi bila, ako bi se rascjepkao onaj dojam i ona pažnja, koju zaslužuje predmet."

Evo ovako govori Rousseau, koji zbilja ostaje svome imenu i načinu pisanja dosljedan. Lijepih misli i lijepih stvari, ali puno toga pretjerano, pa ti valja dobre naočari nataknuti, ako hoćeš da stigneš kraju. Zasluga mu je, da ima po svom običaju pred očima da uzgoji čovjeka, a crtanje smatra kao jedan faktor pri tom uzgoju. Dakle čisto kao što i mi danas. Umjetnost i vještina sporedne su stvari. O tome, da li se ima precrtavati sa samih predmeta, a treba li predloške sasma zabaciti, govorićemo kasnije. U pogledu okvirenja slika ne bismo imali ništa reći, jer to za nas nema nikakve vrijednosti. Da je Rousseau osim svoga „Emila" imao samo još dvadesetak djece, sigurno ne bi okvirivao slika — to bi mjesto u „Emilu" bilo izostalo.

Digitized by Google

Prije nego što ostavimo Rousseaua, valja nam napomenuti, da on, kad god govori o crtanju, vazda samo misli prostoruko crtanje. „Za moga je pitomca geometrija umjetnost, da se umije poslužiti ravnalom i šestilom, on je ne smije zamijeniti crtanjem, gdje ne smije da ima posla ni jedan ni drugi instrumenat.“

Naravnim tokom dolazi, da pogledamo filantropiste.

13. maja 1776., bijaše poznati ispit u Basedowljevom filantropinumu u Desavi. Schummel u svom „Fritzes Reise nach Dessau“, koji nam taj ispit lijepo opisuje, kaže, da se tamo i crtalo; ali kako? toga nam ne priča. Za to ne preostaje drugo nego „Elementarwerk“ u ruke, pa gledaj što sam Basedow kaže. U II. svesku na str. 424. i d. (2. izdanje), stoji od riječi do riječi: „Crtati i nešto slikati treba da umije svaka valjano odgojena mladež. Ali to je poteško bez osobite učiteljeve upute. Za to ću ja samo malo o tome reći. Djeci treba davati mnogo bakroreza i slika, te pustiti, da ih često promatraju u kameri obskuri, iza toga narav i sliku, pa i lošije slike i narav valja isporegjivati, da im se tako pobudi volja i ukus za crtanje. Mnogi bakrorezi iz „Elementarwerka“ mogu za to poslužiti. Iza toga je prvo, da djeca pribave sposobnost mjeriti okom i da pribave spretnost ruci. Za to im valja crte, koje im se prije toga nacrtaju, precrtavati u istoj veličini i položaju. Iza toga treba da crte kao i prostor izmegju njih raspolovljuju, dijele na troje, i t. d., ili da ih podvostručuju, potrostruče i t. d. Sad bi mogli doći predlošci, koji prikazuju dijelove raznih predmeta. Kad se postigne vještina u precrtavanju dviju pojedinosti (dvaju predmeta), onda se to može oboje spojiti u jedno i crtati. Tako treba koracati od lakšega težemu. Iza toga valja davati kao uzorke pojedine predmete iz prirode i kiparstva. Tu dolazi mnogo štošta iz peršpektive. Vježba će biti izdašnija, ako se budu precrtavali sastavljeni predmeti. Na pošljetku pustimo djecu, da pokušaju što god iznaći i sastaviti (dakle neka vrsta kompozicije) i t. d. Knjige i stvari, koje će pri početku najzgodnije moći da upotrijebe roditelji i učitelji, jesu: Lairessens: Grosses Malerbuch mit Kupfern; Preisszlers: Zeichenwerke; de Piles: Malerei aus Grundsätzen; Hagedorns: Betrachtungen über de Malerei. Ovdje ću još nešto spomenuti o prednostima i lakom kopiranju crtarija ili bakroreza: 1. Treba postaviti prozirnu hartiju na uzorak i samo olovkom povlačiti. 2. Treba položiti hartiju, na kojoj hoćemo da bude kopija, pod uzorak, i probosti papir, pa će tako te tačke služiti za smjer kopije. 3. Treba po crtama uzorka prevući crtaćim ugljenom, tako, da se to sve onda može na crtaći papir pretiskati. (Otisak je preokrenut i samo u ogledalu kao original.) — 4. Treba izmegju uzorka i crtaće hartije uložiti crvenilom (Röthel) namazan list, pa olovkom vući, tako će se odmah dobiti na čistoj hartiji slika.“ (Vidi se da Basedov nije poznavao t. zv. „Copirpapiera!“.) — Evo ovako nam prvak filantropista kratko i jezgrovito, upravo aforistički označuje: gradivo, učevni put, metodu i sve. Više nije mogao da reče! Preporučuje crtanje „za svaku valjano uzgojenu mladež“.

Posve lijepo i ispravno, ali ne kaže, za što, da mu možemo malo u dušu zaviriti. Pokazivanje slika i motrenje u kameri obskuri nije sretne ruke. Vidjesmo, da on time počinje obuku crtanja, kad su djeca još manja, sa manje naobrazbe, a baš za taj Basedowljev postupak moraju biti djeca već poodmakla u nauci. Još uz to i slike iz njegova „Elementarwerka!“. Goethe se o njima izrazio nepovoljno, a znatno su lošije od slika u Komenskoga „orbis pictusu“. Crtanje, mjerenje i dijeljenje crta, što Basedow uzima tek na drugom mjestu, da bude poput kasnijih pedagoga uzeo na prvom, a ispustio sasma „kameru obskuru“, sigurno bi napredak bio manje „obskuran“, a u povjesti metode crtanja bio bi stekao časnije mjesto. Kompozicije, koje su u Basedowa kruna uspjehu, i čime on već završuje, trebale bi da se povlače na svim

Digitized by Google

stupnjevima, — razumije se, prema stupnju razvitka učenika. Po onim knjigama, koje on preporučuje, može se još najbolje vidjeti njegovo shvaćanje o crtanju. Od svih djela, što ih preporučuje, nije ni jedno za nižu obuku, već za umjetnike. Lairessovo djelo: Naputak, — ne navodi nikako, koje bi bar nešto vrijedilo. Mi smo tražili u ovdašnjoj sveučilišnoj knjižnici „Grosses Malerbuch" od Lairessa, pa dobismo: „Le grand livre des peintres", što se potpuno slaže sa njemačkim prevodom. Mi ovu knjigu već prije prigodice napomenusmo, a sada dodajemo, da je to knjiga skroz na skroz za umjetnike, pa se čuditi, kako ju je mogao Basedow preporučiti za početnu obuku[1]). Što se tiče kopiranja, kome Basedow toliku vrijednost prilaže, da sabira u tačkama sve moguće načine, izlišno je govoriti, jer se danas niko pametan ne će u školi tim služiti, da uči druge, svak zna, da se tim ne uči. Šteta samo, što Basedow nije znao majstoriju naših srednjoškolaca, jer bi bio sigurno slavio slavlje. Ali dà! Ne bismo onda imali dokaza, da je svijet i tu napredovao. A kako je jednostavno! K'o Kolumbovo jaje. Uzorak na prozor, a papir crtaći po njemu, pa vidiš svaku crticu. Samo sad olovku u ruke, pa kao po loju! Ne treba ti deset puta prenašati, odmah imaš na pravom mjestu, u pravoj veličini, u pravoj formi, a što je glavno, — bez truda i muke. Na dva tri mjesta malko krivo nacrtaj — odstupi od pravoga puta — da profesor ne prepozna, pa — izvrsno!!

Ovdje mislimo da bi bilo zgodno spomenuti i jednoga velikana, koji je na drugom polju obrao lovoriku. To je veliki Goethe. On sudi o crtanju ovako: „O vrijednosti crtanja kao česti uzgoja može se čovjek najlakše osvjedočiti, ako pomisli, da se ovom granom obuke širi plemenito uživanje u osjetnom svijetu, otvara mu se cijelo carstvo oblika i boja, oživi nov organ, bûde se najživlji pojmovi; on uči poznavati lijepu prirodu, uči je motriti, ljubiti i u njoj se naslagjivati." Ali ne samo riječma, on je odan crtanju i činom. Njegovim nastojanjem otvoriše se u Eisenachu i Weimaru crtaće škole, koje još i dan danas postoje. Ona u Eisenachu slavila je 1884. stogodišnjicu svoga opstanka, pa je tom prilikom tadanji njezin rektor profesor Bauer napisao djelo: „Zur Geschichte der Grossherzoglichen Zeichenschule". U toj knjizi ima mnogo zanimljiva o obuci našega predmeta.

II.

Vidimo: crta se, ili bolje — slika se, jer se gleda samo na umjetnost. Pedagoških načela nema gotovo nikako, jer i ako tamo amo po gdjeko (Komensky, Rousseau) preporučuje crtanje kao opće uzgojno sredstvo, ostaje to glas vapaja u pustinji.

Pestalozzi, začetnik moderne pedogogije — kako se to običava reći — zatvara tu mračnu epohu. On otvara nov put, a iza njega se više radi godinama, nego prije ne samo stoljećima, već tisućljetima. Da što bolje njegovu pojavu označimo, pustićemo neka govori Rein: „Prije nego što on (Pestalozzi) stupi na poprište povijesti kulture čovječanskoga roda, nije crtanje služilo za uzgojne svrhe, pa se ono učilo u školama i uzgojilištima za posebnu platu. Naučiti crtati bilo je većim dijelom svrha, da se čovjek diletantski uvježba u toj vještini; o kakvoj elementarnoj obradi toga predmeta nije niko ni mislio. Nije se tu nastojalo izobraziti čovjeka umjetnošću, već je tu bila pred očima izobrazba čovjeka za umjetnost, za umjetnika." Čovjek je dakle samo

[1]) Dogje nam ruku Wunderlichova knjiga „Geschichte des Freihandzeichenunterrichts", pa evo što on o tome veli: „Može se gotovo uzeti, da Basedow nije ni poznavao navedenih djela po sadržaju, jer ih inače ne bi preporučio za obuku, pače ni onda, kad bi se uzelo, da je Basedow imao pred očima odraslije učenike...." Str. 24. u opasci.

Digitized by Google

puko sredstvo, da se nešto postigne, kako to u štočemu na žalost biva i dandanas. Od Pestalozzija datira crtanju pravo gragjanstva u osnovnoj školi.

Pestalozzi sam ne umije crtati, a niti pravo pisati, niti napisa o crtanju posebnoga djela, već ono što on govori o tome, rasuto je tamo amo po raznim njegovim spisima. Da bolje zazumijemo našega velikana, valja nam navesti njegove metodičke principe. Sva se obuka ima da temelji na posmatranju; ono je apsolutni temelj spoznajnoga duševnoga života, te se svaka spoznaja može svesti na promatranje, — na zor. Naše se promatranje opet može svesti na troje, na: broj, oblik i govor. „Ja tako sudim“ — veli on: „Broj, oblik i govor zajednička su i početna sredstva obuke, jer se čitava rpa svih vanjskih svojstava nekoga predmeta nalazi u njegovu crtežu (Umriss), sadržaje se u njegovu broju, a privagjamo to u svijest govorom.“ Za to po njemu i mora umjetnost obučavanja polaziti sa tri temeljne tačke:

„1. da djeca uče svaki predmet, koji im god dopre u svijest, poznavati kao jedinicu, t. j. da nauče razaznavati, s čime je spojen od česa je opet odijeljen“;

„2. da nauče poznavati oblik svakoga predmeta, t. j. njegovu mjeru i razmjerje“;

„3. da uče što je moguće ranije čitavim opsegom riječi poznavati predmete, koji su im putem promatranja objašnjeni.“ — Mislimo da ćemo udovoljiti čitateljima, ako ovdje opširnije navedemo, kako Pestalozzi izvodi, koje predmete treba učiti u osnovnoj školi. On na gornje riječi nadovezuje ovako: „Ja sam išao i dalje, pa nagjoh, da čitavo naše spoznanje potječe iz tri temeljne sile,

1. iz zvuka (Schallkraft), iz koga proizilazi moć govora;

2. iz neodregjenih, čisto osjetnih predočaba, iz kojih proizilazi svijest o svim oblicima;

3. iz odregjenih, ne više samo osjetnih predočaba, iz kojih proizilazi svijest o jedinici, a po tome i moć (ili bolje) sposobnost brojenja i računanja.“

Iz zvuka izvodi Pestalozzi: pjevanje, nauku o riječma i nauku o govoru, iz oblika — umjeće u mjerenju (geometriju), onda crtanje i pisanje, a iz broja — računanje.

Pestalozziju je mjerenje preče nego li crtanje. „Iz svjesnosti,“ veli on, „da je moj uzor u skladu s oblikom predmeta, proistječe mjerenje. Ono se temelji dakle neposredno na umijeću motrenja (zrijenja), koje se bitno razlikuje od običnoga spoznanja, kao što se mora da luči od jednostavnoga zrijenja stvari. Iz ovoga umjetnoga promatranja (bolje: umjetničkoga promatranja) razvijaju se sve grane mjerenja i njegove pošljedice. Ali upravo ovakvo motrenje vodi nas isporegjivanjem predmetâ i izvan granica mjerenja (Pestalozzi pod mjerenjem ima vazda na umu geometriju), k slobodnom podražavanju razmjerima, k umijeću crtanja; a na pošljetku upotrebljujemo mi sile umjetnosti crtanja još i u umjetnosti pisanja.

„Umjetnost crtanja pretpostavlja neko ABC zora; t. j. ona pretpostavlja, da učenik umije sve protege i oblike, koje motri, razrediti, odlučiti i odrediti.“

„Očito je savršen zor u pogledu umjetnosti pošljedica mjerenja predmeta, koji se ima prosuditi i procrtati, ili je pak pošljedica tako snažnog i izvježbanog čustva o razmjerima, koji čini svako mjerenje izlišnim. Vještina mjerenja naslanja se dakle u umjetničkom uzgoju našega roda neposredno na potrebu zrijenja. Crtanje je odregjivanje oblika crtama, te njegov opseg i njegov sadržaj moraju biti potpunim razmjerom pravo i tačno odregjeni.“

„Načelo, da mjerenje mora ići prije vježbe u crtanju, ili barem s njom držati neko suglasje, jest nešto, što se samo po sebi razumije, ali je isto tako i neizvedivo. Ali put je naše naobrazbe u umjetnosti: početi krivim znanjem i krivim gragjenjem

Digitized by Google

(anfangen mit unrichtigem Anschauen und krummen Bauen), onda rušiti, pa ope deset puta krivo graditi, dok najposlije u zlo doba ne stignemo čustva o razmjerima. Tako dogjemo do onoga, čime bismo morali početi, — do mjerenja. To je naš put u umjetnosti, a stariji smo mnogo tisuća godina od Egipćana i Etrušćana, a ipak se njihove crtarije temelje na mjerenju (— promatranju)....“

„A sada se pita, kakvim sredstvima valja uzgajati dijete u ovom temelju sve umjetnosti, — u valjanom mjerenju svih predmeta, koji mu dospiju pod oko? Očito čitavim nîzom četverokuta, koji su poredani po jednostavnim, čvrstim i odregjenim pravilima, i koji obuhvataju sve moguće zorove.“

„Mladi su umjetnici odista zbog nestašice takih elemenata za mjerenje velikom vježbom došli do sredstava, kojima su postigli manju ili veću spretnost, da mogu neki predmet od oka precrtati, da on potpuno podoba naravi; isto je tako istina, da su mnogi od njih teškom mukom i dugotrajnim naporom prisvojili takvo čustvo o razmjerima, da im je i u najzamršenijim stvarima (faktično) mjerenje izlišno, ali koliko je god takovih, toliko su različita i njihova sredstva. Nikakav od njih niti ima za njih naziva, niti ih je potpuno svjestan; radi toga ih ne može niti svojim učenicima da pokaže.

(Nastaviće se)

Povijest i zemljopis na jubilarnoj izložbi u Beču.

Malo se koja država dostane te sreće, da joj vladar pola vijeka vrši svoje uzvišeno, ali teško zvanje u potpunom zdravlju, neiscrpivoj snazi, s neprispodobivom radinosti, savjesnosti i ustrajnosti. Više od tri decenija naužili su se narodi Austro-ugarske monarhije blagodati trajnoga mira, što im ga umjela sačuvati mudrost velikog vladara. Njegovu uzvišenu osobu visoko poštuju svi vladari Evrope, njegovo mnijenje i njegovi savjeti svuda se primaju s pietetom. Narodi su duboko pohranili u srce sliku svoga ljubljenog vladara.

Svekoliko nastojanje našeg vladara ide za tim, da mir osigura ne samo u svojoj državi, nego i uopće, da se u općem miru pospješi razvoj i napredak njegovih naroda.

Za to nam se i nije čuditi, da i strani narodi nazivaju i slave našeg vladara kao cara mirotvorca.

Već je godine 1893. bilo u dônjo-austrijskom obrtničkom društvu o tome govora, kako bi se najljepše proslavila godina 1898. kao jubilarna godina našeg uzvišenog cara i kralja po tome, što je prije pola vijeka zasio na prijesto, šta li bi se moglo učiniti, a da se na što dostojniji način vladaru izrazi duboko počitanje, sinovska odanost naspram Njegove očinske osobe, i radost, što je Bog Njemu i Njegovim narodima darovao tu sreću, da zajedno mogu slaviti pedesetgodišnjicu Njegovog trudnog i mudrog vladanja.

Uglaviše, da se priredi državna izložba u srcu države, u starodrevnom gradu Beču, kakve nije bilo od godine 1873.

Državljani neka se sjedine u zajedničkoj akciji, političke razmirice, koje su od nekog vremena izbile na dvor, neka se za to vrijeme primire, gdje valja da se pokaže šta može da učini austrijska tvorna sila, kad u radu ima sloge.

Ne samo da bi ovaka izložba imala da prikaže, što se hoće i može uraditi, ona bi bila imala i veliku gospodarstvenu vrijednost svojim posrednim utjecajem na produkciju i promet.

Čovjek snuje a Bog odregjuje, pa tako bijaše i tu. Skoro, već u decembru god. 1894. bijaše dônjo-austrijskom obrtničkom društvu jasno, da je postavljeni plan,

Digitized by Google

kojim bi se imala urediti izložba Austro-ugarske monarhije neizvediv, jer se ne mogaše postići, da se u jednu slože sve sile, što je svakako prijeka potreba pri tako zamašnom pothvatu.

Napomenuto društvo stegnu se najposlije na to, da se u proslavu Njegova Veličanstva priredi zemaljska izložba grada Beča i Dônje Austrije.

I tako postade „Jubilarna izložba Beča 1898.“

U golemom prostoru rotunde bijaše svrstano blago hvale vrijednoga rada, umjetnosti svake ruke, proizvodnja pojedinaca i ujedinjenih korporacija. U posebnoj dvorani bijaše „dobrotvorna prostorija“; — „reguliranje Dunava“, „ljepšanje grada“ i „plan prometa“ zapremali su zasebne prostorije. „Grad Beč“ ističe se svojom divnom monumentalnom zgradom, u kojoj nam je prikazao proizvode svoje duševne i fizične snage. Veliki je prostor na izložbenom prostoru zapremala i „ratarska izložba“. Osim stalne izložbe c. kr. privilegovanog društva za poljodjelstvo, bijahu takogjer i 22 privremene, i to: za vrtlarstvo, ratarstvo i vinogradarstvo, za gojenje domaćih životinja i t. d. Ova dotonja bijaše osobito živahna! Izložitelji ove izložbe bijahu ne samo iz Dônje Austrije, nego iz svih krajeva države, i na taj način prikazivala je ona u jednom dijelu sliku državne izložbe, kakvu isprva zamisliše udesiti.

U posebnom originalnom paviljonu bijahu izloženi proizvodi bosansko-hercegovačke domaće industrije i umjetnog obrta, ratarski i šumarski produkti i slike divnih naših krajeva, koje prikazuju s turističnog gledišta zanimljive, romantične krajeve.

Zanimljivu je sliku u svakom pravcu činilo bosansko školstvo, koje se baš ni u kom pravcu nije trebalo stidjeti pred svijetom, pa se i općenito pripoznavao krasni napredak, prikazan na tome polju.

Svaki se posjetitelj s udivljenjem oprostio s ovim paviljonom i divio se silnom napretku za ovo kratko vrijeme.

Osobiti ukras i dika jubilarne izložbe bijahu dvije zasebne izložbe, koje su svakog učitelja i prijatelja mladeži i nauke primamljivale. A te su: „Urania“ i „Jugendhalle“.

„Urania“ je popularno-znanstveni zavod, koji predavanjima i glumama nastoji popularizovati nauku, i tako služi obrazovanju širih slojeva. Tom se institucijom prvi put podražava prvom zavodu te ruke u Berlinu i ostaće stalna u Beču.

„Jugendhalle“ je zasebna izložba za uzgoj i nastavu u osnovnoj školi i za opću njegu zdravlja.

Sve ono, što su učitelji i zanatlije, djeca i prijatelji škola izumjeli i izveli u svrhu uzgoja i nastave i tjelesne njege u mladeži, pribrano je ovdje u šest dosta omašnih grupa.

U „Jugendhalli“ se prvi put pokušavalo uzgoj i narodno školstvo u Dônjoj Austriji, na po se pak u gradu Beču, sistematski poredati i velikoj publici prikazati u jedinstvenoj slici.

U ovih šest grupa nailazimo na vrlo zanimljive stvari; svaki posjetitelj ima ovdje prilike, da se u mnogo štočemu pouči, da sebi mogne stvoriti jasnu sliku.

Ti ovdje izloženi objekti nijesu tu dakako pometani bez svakoga reda, već su oni poredani po svojem nutarnjem savezu, i to je baš donekle uzrokom, da na se navraćaju pažljivost onih, koji ovuda s interesom prolaze.

Toliko, mišljah, da mi valja općenito pripomenuti o jubilarnoj izložbi, prije nego što prijegjem na zadatak što ga sebi postavih ovom radnjom, da naime prikažem, kako je zastupan zemljopis i povijest na toj izložbi.

Pri tome ne mislim ovdje naprosto nabrajati one zemljopisne i povjesne objekte, koji bijahu u izložbi sistematski poredani, to može svak, ko se za to zanima, naći u izložbenom katalogu.

Digitized by Google

Moja je namjera, da ovdje iznesem čitavu sliku zemljopisne i povjesne nastave, kako se ona postepeno razvila, kakve su upute i naredbe izdale pojedine vlasti ili sama država, da tu nastavu unaprijede u pedagoškom, metodičko-didaktičnom pravcu; koja zorna pomagala stoje nastavi na raspolaganje.

Nastojaću, da izragjivanjem ovog zadatka razložim ove tačke:

1. Što je zakonom odregjeno. 2. Učevna pomagala.

I. Povjesna nastava.

1. Što je zakonom odregjeno.

Nema sumnje, da gojenje povijesti u narodnoj školi stoji u tijesnoj svezi sa svagdašnjom pojavom državnog bića i ustrojstva. Gdje su se najprije razvile državne i socijalne prilike, tu je sebi svakako ranije i povjesna nauka utrla put. Kao dokaz za ovo neka nam bude Engleska i Švicarska, a od njemačkih država Baden i Saska.

Godina 1848. bijaše osobito znamenita za osnovnu školu u ovom pogledu. U isto pak doba postade povijest fakultativnim predmetom osnovne škole i u Belgiji i u Francuskoj.

Za cara Franje Josipa I. otpoče nova era i za osnovnu školu u monarhiji. Ministarstvo nastave veliku je vrijednost polagalo u to, da se reorganizira školstvo.

Prvi korak za reorganizaciju školstva učinio je Feuchtersleben svojim: „Entwurf der Grundzüge einer Reorganisation sämmtlicher Schul- und Studienanstalten“. Ovaj prijedlog sadržaje ove klasične riječi za osnovnu školu: „Im System des öffentlichen Unterrichtes bilden die Volksschulen das erste und zugleich wichtigste Glied; sie haben diejenige Summe von Kenntnissen und Fertigkeiten zu lehren, welche künftig keinem Staatsbürger mangeln soll. Wo das ganze Volk zur Theilnahme an der Gesetzgebung berechtigt ist, darf keine Anstrengung und kein Opfer gescheut werden, um Allen den Unterricht zu gewähren, ohne welchen jenes Recht ein Widerspruch wäre. Vermehrung der Schule und ihres bisherigen allzu ärmlichen Lehrstoffes, höhere Bildung der Lehrer, eine günstigere äussere Stellung derselben, endlich eine solche Leitung des Volksschulwesens, welche alle Interessen mit gleichem Eifer und gründlicher Einsicht verfolgt, sind Dasjenige, was hier vorzüglich noththut.“

Iz toga vidimo, da Feuchtersleben predlaže, da se umnoža nastavno gradivo, no o predmetu, koji nas ovdje zanima, — o povjesnoj nastavi, ne veli ništa pozitivno. Ni doba reakcije nije shvatilo znamenovanja povjesne nastave u narodnoj školi, i ako je ono, kako ćemo vidjeti, u neku ruku uzelo na oko povjesnu nastavu, i tako i opet ostade sve pri starom nastavnom planu od godine 1805., gdje o povjesti ni spomena nema megju nastavnim predmetima za IV. razred, koji donekle podoba današnjim višim narodnim i realnim školama. Regulativ za pruske narodne škole od 3. oktobra 1854. kanda je utjecao na austrijske škole. Drugo doba reakcije, iza onog od god. 1848., zauzelo se već i za povjesničku nastavu, pošto se u njoj našlo zgodno sredstvo, kojim bi se gojila privrženost naspram crkve i dinastije.

Ako nije bilo odregjenih satova za domoslovlje, to se zahtijevalo od učitelja, da barem na osnovu zgodnih članaka u čitanci, kao i prigodom pojedinih narodnih svetkovina obradi koju patriotičnu pripovijest i pjesmu. Gdje je pak bilo odregjenih satova, tu se učitelju dala prilika, da uz čitanku i pomoću karte nadoveže pripovijedanje iz domoslovlja uz naročitu pripomenu, da se tijem djeca što više navode na samoradnju. „Živom riječju valja mu mladež poučavati o povjesti naših vladara i naroda monarhije, o božanskoj upravi, koja se u tome ogleda, te mu je tijem užeći ljubav i volju za domovinu.“

Digitized by Google

No povjesnička nastava podiže se istom onda, kada su čitanke u nižim školama imale za to zgodna gradiva. I u starijim čitankama, kao u onoj „Volksschulfreund“ od Kemplea nailazimo na gdjekoje povjesničko gradivo, i što kasnije, sve mu se viša vrijednost podavala. Tako dospješe u čitanke povjesne i patriotske pjesme, poslovice, biografije znamenitih lica i t. d. Na taj je način položen temelj povjesnoj nastavi, premda bijaše ograničena samo na religiju i domoslovlje.

I ako ona naredba austrijske vlade od 28. augusta 1865. izrijekom veli, „da se tako zvani realni predmeti, kao geografija, povijest svjetska i dr..... ne mogu nikako uvesti u trivijalne škole kao posebni predmeti“ — to ipak opažamo u dodatku ove naredbe, da se ta dva navedena predmeta ne smiju sve o sve baš niti zanemariti, pače se vigja i napredak u tome, kao što se baš ovdje prilično razabire utjecaj onoga pruskoga regulativa.

U dotičnom dodatku stoji doslovce: „Es ist (vielmehr) der Schuljugend nur gelegentlich, namentlich beim Leseunterrichte das Wichtigste, praktisch Nächstliegend aus diesen Wissenszweigen zur Belebung der sittlich-religiösen Gefühle und zur Vermehrung der Kenntnisse der Jugend, insbesondere über das Heimatliche und Vaterländische beizubringen.“

Prema ovoj državnoj naredbi u pogledu povjesne nastave bijahu i austrijske čitanke sastavljene. Tako nalazimo u njima počevši od onog doba zasebne članke, koji se osvrću na religijoznu i domoslovnu povijest Austrije. Čitanka II. razreda glavnih škola, koja je izašla u c. kr. nakladi školskih knjiga u Beču, ima poseban dio „Heimat und Vaterland“, koji sadržaje epizode i anegdote iz života Rudolfa Habsburškog, cara Maksimilijana, princa Evgenija, cara Josipa II., Franje II. i nadvojvode Karla.

Bogatiji je povjesničkim sadržajem dodatak u čitanci za III. razred. Osim onih osoba, koje netom napomenusmo, nalazimo tu i crtica o sv. Severinu, sv. Bonifaciju, Atili, Karlu Velikom, Leopoldu Svetome, Karlu IV., o Mariji Tereziji i t. d.

Dodatak „Erzählungen aus der vaterländischen Geschichte“ u čitanci za IV. razred ima do 60 strana. Učevno gradivo nadopunjeno je biografskim opisima različitih vladara, tako n. pr.: Dioklecijana, Albrehta Mudroga, vojvode Rudolfa IV., kralja Ljudevita Velikog, maršala Radetzkog i dr.

Za tim se redaju znamenite povjesničke epizode, kao: provala Mongola, seoba naroda i t. d., pripovijeda se o bitkama, poimence o bitki kod Mohača, o bitki na Moravskom polju i dr., kao i o raznim drugim momentima iz povijesti austrijskog carstva.

Kako je poznato, imala je austrijska škola do godine 1868., kad se naime odijelila od crkvene uprave, strogo konfesijonalan karakter. Za svaku su konfesiju bile odregjene posebne knjige, a na po se povjesnička nastava morala se osvrtati na to, te su tako prema konfesijama i čitanke imale različite dodatke. U čitanci IV. razreda katoličkih glavnih škola nalazimo n. pr. štiva o sv. Ruprehtu, sv. Adalbertu, Leopoldu Svetome, grofu Slavati, caru Ferdinandu II. i dr., na mjesto ovih sadržaje čitanka za evangeličke škole štiva o Leopoldu IV., caru Josipu II., o tolerantnom patentu.

Čitanke gradskih i seoskih škola nijesu bile jednake. One za gradske škole bijahu znatno opširnije, a u pogledu povjesne nastave sadržavahu prilično mnoga materijala, što ga u čitankama za seoske škole nije bilo. Povjesno je gradivo ovih škola dosta stegnuto, ma da se ne bi moglo reći, da je to pravo.

U čitankama za II. razred nije bilo ni cigle iz domoslovne povijesti, u njoj bijaše samo nekoliko pripovijesti iz biblije. Istom u čitankama za više razrede nalazimo povjesnih članaka, naspram onih u čitankama za gradske škole, dosta kratkih.

Digitized by Google

Naredba od 14. maja 1869. dade školstvu nova života. Ova godina bijaše i za povjesnu nastavu dosta povoljna.

Dosadanje crkveno-narodno stanovište bude ukinuto, te se nastojalo približiti opće-čovječanskom. Povijest je sada učinila velik korak: prešlo se od domoslovne k svjetskoj.

U pogledu nastavnih predmeta veli se u gornjoj naredbi: „Das Wissenswerteste aus der Naturkunde, Erdkunde und Geschichte mit besonderer Rücksichtnahme auf das Vaterland und dessen Verfassung.“

Premda ovdje nije ništa izrično navedeno za svjetsku povijest, to ipak nalazimo, da ona u nastavnom planu za osnovnu školu zauzima bitno mjesto.

U ministarstvenoj naredbi od 12. jula 1869. o provedbi školskih zakona veli se u pogledu realija, da ona „in der Regel erst mit Beginn des fünften Schuljahres als selbstständige Gegenstände zu erscheinen haben; soweit sie auf den früheren Altersstufen Berücksichtigung finden können, sind sie mit dem Anschauungsunterricht und Leseunterricht in Verbindung zu bringen.“

Definicija uzgojne i nastavne svrhe za opće pučke škole izrečena je u pogledu domoslovlja i povijesti naredbom ministarstva za bogoštovje i nastavu od 20. augusta 1870. U ovoj se za zadaću postavlja ovo:

„Einerseits durch die Kenntnis der Heimat und des vaterländischen Bodens und der wichtigsten Schicksale Oesterreichs und seiner Bewohner, Liebe zur Heimat und zum Vaterlande, sowie Anhänglichkeit an den Kaiser, andererseits durch die Elemente der Weltkunde den geistigen Gesichtskreis zu erweitern und das Herz zu veredeln.“

Svrha povjesne nastave označena je kako slijedi:

„Kenntnis der Geschichte des Wohnortes, der Heimat, des Vaterlandes und des Wichtigsten aus der allgemeinen Geschichte, d. h. jener Partien, welche mit der Geschichte des Vaterlandes in naher Beziehung stehen, oder für die Entwicklung der Menschheit bedeutsam geworden sind. Dieser an den unteren Stufen im Anschlusse an die Lesebücher ertheilte Unterricht wird auf den mittleren Stufen in innige Verbindung mit dem geographischen Unterrichte und vorzugsweise in biographischer Form weitergeführt. In den letzten Jahren des Unterrichtes hat der Lehrer auf die Wiederholung, Zusammenfassung und chronologische Aneinanderreihung des Gelernten Bedacht zu nehmen. Zum Schlusse werden die Schüler mit den Hauptgrundzügen der vaterländischen Verfassung bekannt gemacht.“

Posebna učila za povjesnu nastavu, što je valja udesiti na osnovu zgodnih članaka u čitanci, nijesu bila propisana.

Čitanke doživješe promjenu, kad su se one raznih konfesija ukinule, pa kad su se udesile nove, jednake za sve konfesije. Povjesni su članci čitanaka za II. i III. razred svi, do onih konfesijonalnog karaktera, ostali kakvi su bili i prije, ili posve s malom izmjenom, a posve su promijenjeni samo članci čitanke za IV. razred osnovnih škola. Niz pripovijedaka izmiješan je praktičnim člancima, koji prikazuju glavne momente austrijske povijesti, počevši od Rudolfa Habsburškoga. Osim ovih imadu i pojedinih odsjeka svjetske povijesti, kao: Karlo Veliki, najznamenitiji izumi i otkrića u srednjem vijeku.

Na temelju naredbe od 23. novembra 1869., promijenjen je sistem u pogledu čitanaka. Do sada su se one propisivale, a od onda se dozvoljavaju. Tako se javljaju i pisci, kojima je jedino pred očima, da prije svega stvore dobre i uzorne čitanke za osnovnu školu.

Da vidimo sada, kako bijaše s povjesnom nastavom u višim razredima građanske škole!

Digitized by Google

U glavnom imala je ona istu sudbu, kao i ona u osnovnoj školi, s kojom je viša gragjanska škola bila u tijesnoj svezi.

Na temelju političko-školske naredbe od godine 1805. nije bilo viših gragjanskih škola, nego je samo IV. razred imao dva godišta uz ona tri razreda glavnih škola.

Povijest nije bila zastupana megju nastavnim predmetima ovih godišta.

Tek za doba reakcije bijahu one glavne škole označene imenom viših gragjanskih škola, koje su proširene još sa dva ili tri razreda niže realne škole.

Povijest još nema zasebnog mjesta, nego je zemljopisu podregjen predmet. Kao nastavni cilj bijaše ustanovljeno:

„Pripovijesti, osobito biografskog sadržaja iz povijesti evropskih kulturnih naroda, a navlastito onih narodnih plemena, koja su ujedinjena u cjelokupnoj austrijskoj državi.“

Za povjesnu nastavu, spojenu sa zemljopisom, odregjena su u svakom od tri razreda tri sata na sedmicu, i to u I. razredu: „povjesnički dogagjaji, a to samo prigodom nastave u elementarnom zemljopisu“. U II. razredu: „Pripovijetke i životopisi iz austrijske povijesti (ali kao dodatak nastavi u zemljopisu) i to da se što udesnije primjenjuje u nastavi zemljopisnoj, poimence „srednje Evrope i Austrije“. A u III. razredu: „Pripovijesti iz povijesti evropskih država, ali ih valja nadovezivati uz zgodne partije zemljopisa (ostale države Evropske).“

Istom naredbom za osnovne škole od 14. maja 1869., dobi povjesna nastava u višoj gragjanskoj školi, koje dosada još uvijek nije bilo, odregjeno svoje samostalno mjesto uz zemljopis, te tako steče ravnopravnost sa ostalim nastavnim predmetima. Prema tomu i u naredbi glasi: „Geographie und Geschichte mit besonderer Rücksichtnahme auf Vaterland und dessen Verfassung“.

Napokon školstvo definitivno dobi svoje unutrašnje uregjenje ministarskom naredbom od 20. augusta 1870., pod naslovom: „Schul- und Unterrichtsordnung für die allgemeinen Volksschulen“. U toj se naredbi postavlja nastavni cilj i za nastavu u povjesti, a taj glasi: „Poznavanje najznamenitijih dogagjaja iz sveopće povijesti, a osobito onih u povjesti domovine i rodnog kraja.“

Nastavno je gradivo ovako podijeljeno na pojedine razrede:

I. razred: Povijest i zemljopis (9 sati na sedmicu) najznamenitije kulturne pojave staroga vijeka.

II. razred: Povijest i zemljopis (3 sata na sedmicu). Povijest srednjega vijeka, s osobitim obzirom na domoslovnu povijest.

III. razred: Povijest i zemljopis (3 sata na sedmicu). Povijest novoga vijeka osobito Austro-ugarske monarhije.

Za više gragjanske škole izragjene su dobre knjige i druga razna učevna pomagala, koja bijahu potvrgjena od ministarstva za bogoštovje i nastavu.

Nova se škola na skoro udomi u Austriji i za kratko vrijeme učini lijep napredak.

Općine prinesoše velikih žrtava za škole.

U narodnom zastupstvu bilo je govora i o tome, ne bi li se obligatni školski polazak od 8 godina stegao na 6 godina, te se ipak odlučiše za 8 godina.

U pogledu školskog polaska veli naredba, koja je izašla u maju godine 1879. ovo: „Osmogodišnji polazak škole prijeka je potreba za moralni, intelektualni i ekonomski napredak, za podizanje obranbene sile i za opći napredak države“.

Školska uprava godine 1882. ne promijeni ništa u državnoj školskoj uredbi, ona nasuprot još naglasi uzgojnu stranu nastave, i bitno podiže gragjansku školu.

Digitized by Google

Nastavni cilj i nastavno gradivo povjesne nastave ostade nepromijenjeno.

Povjesna izložba u Jugendhalli pokazuje nam učila i pomagala, koja služe povjesnoj nastavi i koja su razni nastavnici postvarali, da im nastavni uspjeh bude što ljepši. Tako dogjosmo do prave zadaće našeg sastavka, naime:

II. Učila i nastavna pomagala za povijest.

Učila, koja služe pri povjesnoj nastavi, možemo podijeliti:

I. na učevne knjige,
II. „ slike { *a)* za zid (Wandbilder), *b)* atlantske slike (Bilderatlanten),
III. „ modele i relijefe,
IV. „ istoričke karte,
V. „ arheološke zbirke.

1. Učevne knjige.

Zanimljivo bi bilo prikazati povjesne knjige i koju riječ progovoriti o njima, kako su s vremenom postale, no to bi nas predaleko vodilo.

I katalog „Jugendhalle“ obećao je u svom uvodu mnogo više, nego što je zbilja izloženo bilo. Tako veli: „Insbesondere wurde eine Ausstellung ins Auge gefasst, die alle Bestrebungen und Leistungen auf dem Gebiete der Erziehung, Körperpflege und dem Unterrichte der Jugend in einem planmässig angeordneten Bilde darzulegen hätte“. Kad već reče „in einem planmässig angeordneten Bilde“, onda su po mom mnijenju trebale biti izložene i nastavne knjige raznih predmeta, no nijedne ne bijaše ni u odjelu za zemljopis ni za povijest, te ih tako i ne mogu sve potanko navesti. Pošto se nastava temelji i na školskim knjigama, bilo posebnim za dotični predmet, ili na čitankama, kao u osnovnoj školi, to je na mjestu, da i o njima koju reknem, pa da bar najglavnije napomenem, koje se knjige u austrijskim školama pri povjesnoj nastavi upotrebljuju.

U tom pogledu imaćemo prije svega gragjansku školu pred očima, pošto tek u ovoj dolazi povijest kao zaseban predmet u nastavnom planu.

Prije godine 1869. imala je c. kr. naklada školskih knjiga skoro jedina privilegij, da izdaje čitanke i druge knjige za nastavu, koja su djela ponajviše bila „propisana“ od ministarstva za bogoštovje i nastavu.

Kad je škola stigla samostalniju poziciju, pa kad je u mjesto „propisivanja“ knjiga nastupilo „pripuštanje“, bila je c. kr. naklada za školske knjige u toliko ograničena pri izdavanju nastavnih knjiga, što ih je svaka knjižara mogla štampati, a sastavljanje ovih knjiga nije bilo dopušteno samo stručnjacima, nego svakom, koji je mislio, da ih umije napisati. Tako navali baš u to doba čitava bujica školskih knjiga.

Godine 1870. izagje mnoštvo čitanaka za osnovne škole i učevnih priručnih knjiga za povijest u gragjanskim školama.

Odlomci su u čitankama za osnovne škole, koji govore o domoslovnoj i općoj povjesti, izragjeni na osnovu nastavnog plana, i ne razlikuju se osobito izmegju sebe, ma da su im autori različiti.

Drugačije je to u pogledu povjesničkih knjiga gragjanskih škola za nekoliko godina prije i poslije 1870.

Po načinu, kako su razni autori obradili gradivo za povjesnu nastavu, možemo učevne knjige podijeliti na tri vrste.

Digitized by Google

U prvu vrstu idu one knjige, u kojima autor prikazuje u posve kratkim crtama momente iz svjetske i austrijske povijesti, i pretpostavlja, da će mladež po ovim suhoparnim izvacima, koji naliče na kronološke tablice, učiti povijest, pa da će sve ono, što je od učitelja u školi čulo, time tvrgje držati u pameti.

Ove izvatke učitelj sopstvenim pripovijedanjem i dopunjavanjem ima da učini djeci zanimljive.

Kako vidimo, ta metoda mnogo zahtijeva od učitelja, i tako je ona po njega dobra, pošto je on prinuždeu, da se temeljito pripravi za svaki sat. I za učenike je ona donekle dobra, no može imati i loših pošljedica. Dobra je u toliko, što ona podržava znatno stegu, djeca moraju za vrijeme čitave nastave pažljiva biti i misliti, ako hoće da što god zapamte. Uz to se djeca moraju obiknuti, da sve ono, što su u školi opširno čula, svedu u kratke prijeglede. No da može biti i štetna po nauku, uvjeriće se učitelj najbolje sam, kad ih ispita i pri ponavljanju. Vidjeće, da mu je skoro sav trud uzaludan, djeca će većinom sve zaboraviti, izgubiće volju i interes za predmet, a svemu tomu je uzrok suhoparnost knjiga.

Zastupnik ove vrste knjiga bijaše znameniti i dobro poznati profesor Netoliczka. On je napisao ove povjesne knjige za školsku mladež:

1. „Leitfaden bei dem ersten Unterrichte der Weltgeschichte für Volks- und Bürgerschulen", Beč 1872., gdje je na 128 strana u savezu obragjen stari, srednji i novi vijek.

2. „Geschichte der österr.-ungar. Monarchie für Volks- und Bürgerschulen," Beč 1873., gdje je na 68 strana sve prikupljeno, što bi bilo najnužnije iz povijesti.

Druga je vrsta knjiga karakteristična time, što se autor ne zadovoljava samo suhoparnim nabrajanjem glavnih istoričkih momenata, no baš protivno nastoji, da što opširnije izvede i prikaže mladeži povjesne zgode.

Tu se već vidi napredak.

Tu nije samo puko nabrajanje činjenica, koje vrlo slabo utječu na uzgoj srca, nego se vidi nastojanje, da se djeci o pojedinim znamenitim činjenicama dade što vjerojatnija slika.

U ovu kategoriju knjiga možemo ubrojiti:

1. „Grundriss der Weltgeschichte für die Oberclassen der Bürger- und höheren Töchterschulen", K. Schubert. 1871. Knjiga ima 248 stranica, kako vidimo, broj je ovih stranica skoro još jedan put toliki.

2. „Lehrbuch der Weltgeschichte für Bürgerschulen und verwandte Anstalten", W. E. Ernst, Beč 1873., sa 156 stranica.

3. „Biographische Bilder aus der Weltgeschichte", K. Stein, Beč 1872., za početnu nastavu osnovnih i gragjanskih škola. Ograničenjem pojedinih epoha, sadržaje knjiga 160 strana.

4. „Geschichte Oesterreich-Ungarns", K. Markus, Beč 1872.

Treća vrsta knjiga uzima njemačku čitanku kao centrum, oko kojeg se okreće čitava nastava, a zahtijeva posebno za povjesnu nastavu „nach den Quellen bearbeitete Lesebücher".

Dr. Otto Wittmann, profesor na praškoj univerzi, živo se zauze za ovu metodu, koja više podoba umnoj nego li praktičnoj svrsi. Za samoukost može lijepo poslužiti, no kao nastavna knjiga odviše je opsežna.

Napomenuti je profesor i sam sastavio ovaku čitanku. „Lesebuch aus Homer", koja je imala biti kao priprava za grčku povijest i mitologiju.

Najobičnije knjige, koje se u austrijskim gragjanskim školama upotrebljuju, jesu ove:

Digitized by Google

1. „Lehrbuch der Geschichte für Bürgerschulen“, Ignatz Pernersdorfer, Beč 1891. 1—3 djela.

2. „Lehrbuch der Geschichte für Bürgerschulen“, Ant. Gindely, Prag 1886. do 1888. Prag 1—3.

Znatan su napredak učinile povjesne nastavne knjige, otkako se profesor dr. A. Gindely i profesor dr. E. Hannak dadoše na pisanje povjesnih knjiga za više škole.

Način pisanja profesora Gindelyja odlikuje se opširnim i glatkim pripovijedanjem, kojim u velike potpomaže shvaćanje i interes u učenika. Pošto se povijest u školi prilično rano nastavlja, to je ovako lako shvatljivo pripovijedanje vrlo korisno i za mlade učenike dobro došlo.

Austrijsku povijest obragjuje Gindely počevši od srednjega vijeka opširnije. Veliku vrijednost imaju i one slike, koje autor pridodaje knjizi.

Osim raznih objekata iz graditeljstva i škulpture pojedinih naroda i perioda, prikazuju oni način nošnje i ratno oružje. Djeci se time daje prilika, da ono, što u školi čuju i vide na velikim slikama, kod kuće mogu proučiti. Tako su ove slike ne samo vrlo korisne u pogledu zornog posmatranja, nego su osobito pouzdano pomagalo za apercepciju stečenih spoznaja.

Dr. E. Hannak pokušao je u svojim učevnim knjigama da istakne biografski momenat, a to može da bude u suvislom pripovijedanju istoričkih pripovijesti. On opširnije izragjuje mite, istoričke anegdote, nego što to čini Gindely. I Hannak ima dodatak sa slikama, koje se u bitnom ograničuju samo na graditeljstvo i razne slogove. On se osvrće na glavne momente iz austrijske povijesti; no ne govori o njima posebice, nego ih prepliće sa svjetskom povješću.

2. Slike.

Ove imaju veliku ulogu u povjesnoj nastavi.

Na osnovu onoga što čuje, mora učenik sebi stvoriti vjernu sliku u cijelosti, i ta će u njegovoj duši tim čvršća ostati, čim su jasniji i razumljiviji pojedini dijelovi, i čim je viša podražica za maštanje, da na onoj slici može razabrati pojedinosti.

Takva se slika može samo onda stvoriti, ako je nastava očigledna. Na osnovu ovog istinitog načela ne ćemo o tome sumnjati, da su i za povjesnu nastavu isto tako potrebna zorna učila, kao i za sve ostale predmete, a obično je, da se njome maćuhinski postupa u tome pogledu. Dakle, ako hoćemo, da djeci olakotimo shvaćanje, da nastava bude što življa, da pobudimo u njima interes za nastavu i napokon da, kao što i treba, i na to gledamo, da i duševni njihov život ima koristi od stečenog znanja i dobivenih predočaba, pa da ono što djeca čuju, postane njihovom svojinom, onda se povjesna nastava ne smije ograničiti na puko pretkazivanje, nego treba da je što zornija, da se razni objekti ne samo opišu, nego da ih učenicima na ogled iznosimo, da ih ovi promatraju i svestrano razgledaju. Tako će ove slike onda u velike utjecati i na estetski razvitak.

Vidimo na osnovu izloženih objekata za povjesnu nastavu u „Jugendhalli“, koliko se vrijednosti polaže na zornost upravo u ovoj nastavi.

Jedno od najstarijih djela za zornu nastavu u napomenutom predmetu, što ga je c. kr. ministarstvo za bogoštovje i nastavu već god. 1870. preporučilo općim pučkim i gragjanskim školama jest: „Bilder aus der Geschichte für Schule und Haus“, nach den Angaben M. A. Beckers od Ant. Hartingera. Ove su od poznatih umjetnika Geigerera i Gerascha nacrtane i kolorirane.

Digitized by Google

Format nije baš tako velik, kako se zahtijeva, da slike mogu valjati i za zajedničku nastavu; no ipak se mogu učenicima pokazati, pa i izvjesiti, i biće još uvijek zgodan i koristan nakit školske sobe.

Četiri sveska, što su do sada izašli, prikazuju nam ove momente: 1. „Kralj Stjepan daje svojoj državi ustav. 2. Gottfried Bouillonski na sv. grobu. 3. Rudolf pred lešinom Otokarevom. 4. Zavjera na Rütliju. 5. Fridrih Lijepi predaje se svome neprijatelju Ljudevitu u sužanjstvo. 6. Fridrih praznog džepa u Tirolskoj. 7. Gutenberg iznosi pred Majnčane prvu štampanu knjigu. 8. Kolumbo se iskrcava u Palosu iza prvog prekomorskog puta. 9. Luter na državnom saboru u Vormsu. 10. Odstranjivanje Valentina. 11. Kralj Ivan Sobjeski i vojvoda Karlo Lotarinški pred Bečom. 12. Marija Terezija oprašta se sa svojom kćerkom Marijom Antoanetom. 13. Gellert i Laudon.

Iza prilično duge pauze opet se zauzeše, da to djelo nastave. Beckera u tome naslijedi dr. E. Hannak. Tako bijahu tu u slici prikazani još i ovi momenti: 1. Otokar kod sv. Severina. 2. Zavjera Koruščana na Zollfeldu. 3. Karlo IV. kao zaštitnik umjetnosti i znanosti. 4. Polazak Josipa II. na krunisanje u Frankfurt.

Kako vidimo iz navedenih slika, djelo ovo prikazuje pojedine momente iz svjetske, osobito pak iz austrijske povijesti. No ove slike posve zadovoljavaju i u umjetničkom pravcu. Već imena obaju umjetnika jamče, da će tim slikama unaprijediti i estetički ukus, kako će se kod učenika što više razviti i usavršavati smisao za ono, što je lijepo. Izvrsna je takogjer i poznata zbirka kulturno-istoričkih slika „Bilder zur Geschichte“ profesora J. Langla u Beču 1872.

Ta je zbirka sastavljena od slika najznamenitijih gragjevina svih kulturnih epoha u 62 komada. Slikane su uljevnom bojom i sepia-manirom (Oelfarbendruck und Sepia-Manier). Prvi dio donosi najznamenitije gragjevine staroga vijeka iz Egipta, Indije, Asirije, Persije, Grčke i Rima. Drugi dio srednjega vijeka, i to starokršćanske spomenike arapske, romanske, gotske; spomenike renesanse, ruske i jermenske.

Ove slike imaju dvojaku svrhu: u jednu ruku hoće da unapregjuju smisao za lijepe oblike u crtanju predočivanjem savršenih gragjevina, a drugo da potpomažu kulturni i umjetni ogranak povjesne nastave, što nas ovdje više zanima.

Nema sumnje, da ovakve umjetne i vjerno izvedene reprodukcije graditeljstva, kao što ih prikazuju slike prof. Langla, znatno potpomažu kulturnu povijest. Izbor njegovih objekata dokazuje, da su ovdje samo karakteristični oblici graditeljstva i umjetnina probrani i sistematski poredani, da one nijesu šarena zbirka svakojakih interesantnih monumenata.

Te se slike takogjer osobito odlikuju i time, što su vrlo jasne, sigurne u crtežu, što su savjesno i tačno izragjene i u najmanjem njihovom detalju, peršpektiva im je takogjer izvrsna, te za to za školu imaju osobitu vrijednost. Jedina im je i najveća pogrješka — odveć velika cijena, te ne može svaka škola da nabavi ovako skupocjena nastavna pomagala. Kompletno djelo nenapeto stoji 74 for. 40 novč. a na jakoj ljepenci napeto 111 for. 60 novč.

Za zajedničku su nastavu zgodne takogjer i „Culturhistorische Bilder“ Ad. Lehmanna, Lipiska 1888. Mogu se povjesiti i na duvaru, pošto im je format prilično velik, tako ih učenici mogu vazda imati pred očima. Izvedene su u skladnim bojama.

U zbirci su ove slike: germansko dvorište, Sendgrafengericht za vrijeme Karla Velikog, samostanski dvor u X. vijekn, viteški grad, viteška dvorana i obdulja (turnir) iz XIII. vijeka, opsada jednog grada u XIV vijeku, nutarnjost jednog grada XV. vijeka, soba nekog gragjanina, seljaci i kmetski vojnici (Landsknechte) u XVI. vijeku, taborski život za 30-god. rata i prizor u bašči iz rokoko-doba XVIII. vijeka. Komentar ovome djelu

Digitized by Google

napisaše Th. Hymann i A. Uebel u tri sveska „Aus vergangenen Zeiten“, koji svakom učitelju preporučujem kao rukovogj, kad se pri nastavi služe napomenutim slikama.

Osim ovih, bijahu izloženi i: „Kunsthistorische Bilderbogen“ od Seemanna, Lipiska 1889.; a svakoj bi školi bilo lako nabaviti „Deutsche Geschichte in Bildern“ u 60 komada od Meinholda u Dražgjanima. Ove je izložila firma A. Pichler's Witwe & Sohn“ u Beču. Cijena im je vrlo mala, komad po 12 novč. Izvedene su crnom kredom, a onim markantnim jakim crtama ističu se podobe vrlo jasno i plastično, pa se i iz veće daljine vrlo dobro razabiru, te tako i one posve podobaju svojoj svrsi u povjesnoj nastavi.

Za tim bijahu izložene i „Wandbilder für den geschichtlichen Unterricht“ Jul. Lohmayera, Berlin 1889. Dosada su izašle slike: 1. navala hoplita kod Maratona (po Herodotu). 2. Bitka kod Teutoburške šume (po Tacitu). 3. Slika rimskog tabora. Trojan slovo slovi svojoj vojsci (tipovi po Trojanovu stupu). 4. Bitka Gota na Vezuvu. Smrt Tejasa (po Prokopiju). 5. Karlo Veliki prima maursko poslanstvo (po Einhardu). 6. Oton Veliki. Pobjeda nad Madžarima (po Widukindu). 7. Henrik V. na državnom saboru u Vormsu (1122.). Navještenje konkordata (po kronici Ekkeharda). Prizor iz krstaških ratova. Put preko pustare (po pismu Konrada III. u kojem je opisao svu svoju krstašku vojnu).

Ove su slike takogjer kolorirane, pa kako vidimo, i što je s pogledom na istoričku pouzdanost upravo divno, po izvorima su izragjene.

„Culturhistorische Wandtafeln“ Dr. H. Luchs, u 50 komada. Format im je prilično velik.

Zbirke ovih četiriju zadnjih autora, koje navedosmo, izložila je firma Pichler's Witwe & Sohn u Beču.

Knjižara Karla Græsera u Beču izložila je „Bilder zur Mythologie und Geschichte der Griechen und Römer“ T. Hoppesa.

Povrh toga bijaše tu takogjer i jedna slika našag cara i kralja iz god. 1848. od firme J. Artaria & Cie, prodaja umjetnina u Beču.

Osobita dika istoričkog odjela bijahu djela nekih učiteljica i učitelja. Svojim crtarijama za povjesnu nastavu pokazaše oni marljivost, ljubav naspram svog uzvišenog zvanja, interes za predmet i nastojanje, da nastava bude što zornija i življa, da svojim učenicima što više zaslade i olakšaju trud.

U prvom redu pripada lovor-vijenac učiteljicama osnovne škole, Hermini Kappert, a za tim Ivanki Elsner.

Prva izradi svoje slike na osnovu nastavnog plana i po dobrim predlošcima. Čitav je materijal stajaše na 20 kr. U toj su zbirci prikazane ove povjesne epizode: Rimljani u Beču. — Odoaker i sv. Severin. — Huni. — Karlo Veliki. — Soha u željezu (Stock im Eisen). — Utemeljenje Klosterneuburga. — Car Albreht. — Rudolf d. Stifter. — Hristofor Kolumbo. — Tvrgjava Habsburg. — Radetzky. — Andrija Hofer. — Nadvojvoda Karlo. — Car Franjo. — Marija Terezija. — Princip Evgenije. — Ivan Sobjeski. — Opsada Turaka. — Guttenberg. — Car Josip kao liječnik. — Fridrih u bitci kod Kolina. — Biskup Kolonić. — Prizor iz 30-god. rata. — Maksimilijan zadnji vitez.

Slike za povjesnu nastavu Ivanke Elsner crtane su po starim djelima, u 20 komada.

I ako ove slike nijesu s umjetničkog gledišta Bog zna kako savršeno izragjene, ipak one pokazuju dobru volju svojih autora, a radi svoje jasnoće i veličine mogu veoma dobro poslužiti zornosti u povjesnoj nastavi. Crtane su crnom i bijelom kredom na žućkastom, jakom papiru.

Digitized by Google

I mi u Bosni i Hercegovini imamo dosta objekata, koji bi se slično ovim dali nacrtati za domoslovnu nastavu. Tako n. pr. ruševinu Stjepan-grada blizu Mostara, grad Jajce, Dobor-grad, Hrvoja Vukčić, Stjepan Tomašević, Kraljica Katarina, a možda bi se dale lako komponirati istoričke slike: fra Angjeo Zvizdović prima ahdnamu od sultana Fati-Mehmeda II., Herceg Stjepan na smrtnoj postelji, Mehmed-paša Sokolović sejri most višegradski, pošto je dovršen, car Franjo Josip u Bos. Brodu, Tvrtko na dvoru Ljudevita I., Ali-paša Rizvanbegović Stočević i t. d. S najvećom pohvalom moram ovdje spomenuti po dru Patschu u bos. izložbi izložene slike rimskih starina u Bosni.

Osim napomenutih učiteljica izložiše i druge pojedine slike za povijest. Tako izloži Matilda Gstettner, učiteljica više djevojačke škole u Beču, sliku uljevnom bojom, kako Rudolf Habsburški prima vijest, da je izabran za njemačkoga cara!

Othomar Zavralek, podučitelj u Krumbachu, izložio je sliku uljevnom bojom — „Ausfall der Kaiserlichen gegen die Türken.“

3. Modeli i relijefi.

Modeli svakako prikazuju zornije pojedine objekte nego li slike, samo su to, dakako, malo skupa učila. Ali što za našu djecu smije da bude preskupo! Da ovdje kao primjer navedemo modele, koji su izašli u Sonnebergu: junaci i bogovi iz trojanskoga rata u 41 komadu. Ova zbirka stoji više od 100 for. I na izložbi bijaše nekoliko modela ove vrste, koje je odbor izložio, tako: kip atenskog hoplita, rimskog legionara, dorski, jonski i korintski kapital, i poprsja Marije Terezije, Apola i Atene, pa onda cara Josipa II. Teško je doduše nabaviti čitavu zbirku poradi velike cijene, no po koji tip ili poprsje lijepo bi rijesili školu.

Isto to, što rekosmo za modele, vrijedilo bi za relijefe. I ovi su dosta skupi, a i radi malenog oblika više pristaju za privatnu nauku nego li za školsku, a i kao relijefi ne kazuju nam baš ni mnogo više nego li dobre slike. Osobite su vrijednosti i uprav prijeka potreba u povijesnoj nastavi

4. istoričke karte.

Pomoću ovih pokazuje učitelj učenicima zemlje onih istoričkih dogagjaja, o kojim govori, mjesta na kojima su se zbili osobiti dogagjaji, ratne pohode pojedinih naroda i putove, koji su takogjer često i raznim crtama označeni, kao: krstaška vojna, bojni put Aleksandra Velikog, za tim putovanja pri otkriću Amerike i t. d. Istoričke karte pokazuju, kako se tokom vremena državni posjed mijenja. Ako isporedimo karte istih država u raznom vremenu, to vide učenici, kako je jedna te ista država bila nekoć moćna, kako je za tim spala ili obratno, kako se n. pr. njena megja nekoć na daleko i široko protezala, kako se najednoć uslijed kakvog preobrata suzila, druga opet nasuprot širila svoje granice. Ovo prispodabljanje osobito je dobrodošlo pri ponavljanju, jer se na taj način sustavno prijegje čitavo područje povijesti, da, čitava povijest jedne države, jednog naroda, od njihovog postanka do današnjeg dana.

Istoričke karte možemo podijeliti:

1. na istoričke zemljovide i
2. na istoričke atlante.

I jedne i druge bijaše uzaludno tražiti na izložbi u Jugendhalli. No ipak bih rada navela ovdje nekoje.

Digitized by Google

Kao najbolji poznati su u Austriji istorički zemljovid Austro-ugarske monarhije od dr. Fr. Umlaufta, Beč 1888. zemljovid „zemalja sv. pisma“ od Scheffera, istorički zemljovid za stari vijek od Henr. Kieperta, Berlin; za tim srednjeg i novog vijeka od C. & Bretschneidera, Gotha 1884.

Navedeni zemljovidi nijesu prepunjeni štokakim sporednim pojedinostima, te tako učenici mogu na prvi mah jasno vidjeti ono, što im učitelj želi pokazati.

Na žalost, u našim školama u Bosni i Hercegovini rijetko će kada učitelj naići na istorički zemljovid, većinom se on mora poslužiti i zadovoljiti općim geografskim zemljovidima.

Istu svrhu kao istoričkim zemljovidima možemo postići i istoričkim atlantima, ako ih većina učenika može da ima. No svakako je najbolje, ako obaju ima u školi. Za Austriju su aprobirani ovi altanti: ist. školski atlas od dr. E. Hannaka i dr. Frd. Umlaufta u Beču u dva dijela 1. za stari vijek, god. 1886., 2. za srednji i novi vijek 1887.; istoričko-geografski atlas u 3 dijela od G. Jausza u Beču 1878.; ist.-geografski škol. atlas staroga vijeka H. Kieperta, Weimar 1878.; ist.-geogr. škol. atlas dr. K. v. Sprunera za srednji i noviji vijek. Gotha. Beč 1880.

Još nam preostaje da navedemo jednu zbirku kao pomagalo za povjesnu nastavu, koje je takogjer vrlo skupocjeno, no koje učitelj s vremenom može sam stvoriti, a to bi bila

5. arheološka zbirka.

Ovamo idu naravni objekti, kao: posugje, koje ima istoričku vrijednost, nakiti, stari novci, pečati i t. d. Ako u gradu ima arheološki muzej, onda učitelj nije u neprilici, kako da djeci pokaže te starine, no u protivnom slučaju ne može se drugačije pomoći, nego da sam sakupi ovakvu zbirku. Lijep primjer u tom pogledu daje nam zbirka novaca u izložbi, koju je sakupio učitelj u Beču, Filip Brusina. Ta zbirka sastoji od 12 komada novaca iz rimskoga doba, 90 komada za zemlje austrijske krune, i to: Austrije, Štajerske, Tirolske, Češke, Ugarske, Galicije i talijanskog područja od XII. do XIX. vijeka. 60 pjeneza carske države: Wiener Währung, Conventions-Münze, österr. Währung, Kronenwährung, 25 Denkmünzen.

I ovdje s pohvalom moram spomenuti arheološke slike, što su bile izložene u bosanskoj izložbi, samo bi ih trebalo umnožiti za škole.

III. Zemljopisna nastava.

1. Šta je zakonom odregjeno.

Već onaj preobrat osnovnih škola terezijanskoga doba, a prije svega školska naredba 6. decembra 1774. dadoše mjesta i zemljopisu megju nastavnim predmetima glavne škole.

Godine 1776. izagjoše i učevne knjige, koje su sadržajem udešene prema novoj školskoj naredbi. Izmegju ostalih izagje i djelo u dva sveska: „Anleitung zur Erdbeschreibung.“ Sadržaj je ovoga djela ograničen skoro samo na politički zemljopis, te vrlo malo govori, ili samo katkad što god natukne iz matematičkog i fizikalnog zemljopisa.

I u nastavnom planu komisije za reviziju nastave (Studien-Revisions-Commission) god. 1795., dolazi zemljopis kao nastavni predmet u IV. razr., ali on bijaše odregjen samo za one učenike, koji su mislili stupiti u trgovinu ili obrt.

Ista naredba prijegje i u političko ustrojstvo (politische Verfassung) za njemačke osnovne škole 11. augusta 1850.

Digitized by Google

Kako vidimo iz raznih zemljopisnih knjiga, ograničila se zemljopisna nastava jedino na najnužnije podatke iz fizikalnog i matematičkog zemljopisa, isto se tako slabo osvrtala i na kosmičke odnose naše zemlje.

I zemljopisne knjige ove dobe, koje bijahu za školsku nastavu propisane, govorile su ponajviše o topografiji zemlje dosta suhoparnim načinom.

Glavne pogrješke tadašnje zemljopisne nastave možemo prikupiti u dvije tačke:

1. da se fizikalni zemljopis odviše zanemario, a nasuprot

2. političko-statistički zemljopis odviše isticao, i to mehaničkom metodom, koja je u zemljopisnoj nastavi vladala sve do Ritterovog doba.

Tek početkom našega vijeka postaviše djelomice suvremenici Ritterovi, djelomice pak njegove preteče, kao Gutsmuts, Pestalozzi, Tobler, Blochmann i dr. ona načela u zemljopisnoj nastavi, iz kojih se pomalo razvilo današnje zemljoznanstvo; no dugo je vremena trebalo dok se za ovu, tako rekavši novu znanost stvorila i zgodna nastavna metoda.

Iz pretresanja raznih pitanja u pogledu zemljopisne nastave razviše se i nekoja glavna načela, koja nalazimo u austrijskoj školskoj naredbi.

O znatnom napretku zemljoznanstva i metode možemo se najbolje uvjeriti iz reforme osnovnog školstva. Zemljopis doduše još nije samostalan nastavni predmet u „glavnoj školi“, no da mu se ipak pripisivala vrijednost, to nam svjedoče dotična uputstva, koja vele: „Glavne škole imaju naročito tu zadaću, da svojim učenicima razjašnjavanjem čitanačkog gradiva, prigodičnim pričanjem i upućivanjem na prirodne predmete ili na slike dadu pouke iz prirode i domoslovja.“ Poseban sat za ove predmete nije još bio odregjen.

Na temelju ove naredbe obragjen je i sadržaj knjiga za osnovne škole, a nalazimo i prilično gradiva za zemljopisnu nastavu, ali ga učitelju tek valja izvesti i nadopuniti.

Ovi članci govore o odnosu zemlje naspram sunca, o najglavnijim pojavama prirode, nešto o oro- i hidrografiji, osobito ima poviše članaka o ocrtima zemlje i o narodnosti domovine.

No pošto više valja gledati na jezik nego na stvar, to je i zemljopisna nastava bila dosta oskudna. Kao samostalan predmet dolazi zemljopis tek u višoj gragjanskoj školi, u koju je bila produžena glavna škola za dva ili tri razreda, a zvala se i „unselbstständige Unter-Realschule“. U ovoj su školi bila odregjena za povijest i zemljopis zajedno tri sata u sedmici. Nastavni cilj za zemljopisnu nastavu glasi: „Pregledno poznavanje ukupne zemaljske površine po njenim fizikalnim i političkim odnosima u najglavnijim obzirima za obrt i trgovinu, onda špecijalno valja na oko uzeti potanje poznavanje austrijske skupne države i naročito užu domovinu“ [1]).

Po naredbi ministarstva bile su izdane i školske knjige, koje ovoj svrsi podobaju, a takve su: „Die geographischen Leitfäden“ od Zellingera, Schuberta, Warhaneka, Zapa i „Reichs- und Länderkunde Oesterreichs“ od Häuflera.

Nanovo i posve preinačeno bilo je školstvo za ono doba, kad je Austrija postala ustavnom državom, kao što nam to veli i državna školska naredba od 14. maja 1869., odnosno „školska i nastavna naredba za opće pučke škole“ od 20. augusta 1870.

Tako veli u pogledu zemljopisa ovo:

---

[1]) Die übersichtliche Kenntnis der gesammten Erdoberfläche nach ihren physischen und politischen Beziehungen in den für Gewerbe und Handel wichtigsten Rücksichten zu vermitteln, sodann speciell eine genauere Kenntnis des österreichischen Gesammtstaates und vorzüglich der engeren Heimat in das Auge zu fassen.

Digitized by Google

„U zemljopisu treba da se djeca nauče čitati kartu, i da steku valjane pojmove o podobi i kretanju zemlje, o postanju doba dana i godine i t. d., nadalje treba da se postigne poznavanje morâ, najznamenitijih gora i rijeka, najglavnijih država i gradova. Prilike domovine, naročito užeg zavičaja, neka se osobito uzmu na oko“ [1]); a u pogledu nastave realija glasi:

„Treba da (učitelj) uzme na oko najglavnije iz prirodoznanstva, zemljopisa i povijesti. Pri tome se valja pridržavati načela, da se ta nastava na dônjem i srednjem stepenu u prvom redu oslanja na početnicu i školske čitanke, a istom na gornjem stepenu da bude samostalna“ [2]).

U isto vrijeme, kad se izdala napomenuta školska naredba za pučke škole, izdade ministarstvo za bogoštovje i nastavu i nastavni plan za novouregjenu trorazrednu višu gragjansku školu, u kojem bijaše ovo propisano:

Kao cilj: Poznavanje najglavnijega iz matematičke i fizikalne geografije. Pregledno poznavanje Evrope i ostalih dijelova svijeta. Potanje poznavanje Austro-ugarske monarhije, domovine, poznavanje državnog i zemaljskog ustava [3]).

I. razr. Razumijevanje globusa i karte. Prijegled dijelova zemlje po horizontalnoj i vertikalnoj razvedbi i po etnografskom i političkom odnosu. (Zemlj. i povij. 4 sata.)

II. razr. Zemljopis Evrope po prirodnim prilikama i po žiteljstvu u pogledu materijalne i duševne kulture (3 sata).

III. razr. Opširnije zemljopis Austro-ugarske monarhije i njen ustav.

Kako vidimo, podobaju ove naredbe posve metodičnim temeljnim načelima, koja su nastala iskustvom.

Od najjednostavnijeg i najbližeg, od školske sobe i školske zgrade širi se zemljopisna nastava sve dalje i dalje, imajući vazda na pameti, da promatra i zrije obližnju okolicu, da ovim promatranjem dobije prave predodžbe i da pravo shvati geografske objekte, a kroz to da bude i dalji svijet što razumljiviji.

Ustanovljeno spajanje zemljopisa prirodnim naukama na nižem i srednjem nastavnom stepenu vrlo je korisno, pošto time privagja ono shvaćanje geografskog znanja, po komo glavna težina ne pada na promjenljivo, prolazno (političko-statističko), nego na postojano (fizično). Time se prikuplja i materijal za prispodabljanje u nastavnim predmetima, koji se tek u višim razredima može primijeniti.

U pogledu nastavnog gradiva valja nam razlikovati seoske i gradske škole, osnovne i više gragjanske.

Školska se literatura poslije sedamdesetih godina vrlo umnožala. Izdano je mnogo rukovogja za zemljopis, a osobito se mnogo radilo i pisalo za domoslovje.

Nova škola lijepo cvate i napreduje poslije ove naredbe o školskoj nastavi i poslije one novele od god. 1882.

[1]) In der Erdkunde müssen die Kinder unterwiesen werden, eine Karte zu lesen, und richtige Vorstellungen von der Gestalt und der Bewegung der Erde, der Entstehung der Tage und Jahreszeiten u. dergl. erhalten; ferner ist Kenntnis der Meere, der bedeutendsten Gebirge und Ströme, der wichtigsten Staaten und Städte zu erzielen. Die vaterländischen Verhältnisse, insbesondere jene des engeren Heimatslandes, sollen volle Berücksichtigung finden.

[2]) Er hat das Wissenswürdigste aus der Naturkunde, der Geographie und Geschichte ins Auge zu fassen. Hiebei ist der Grundsatz festzuhalten, dass sich dieser Unterricht auf der unteren und mittleren Stufe zunächst an die Fibel und die Schullesebücher anschliesst, und dass er erst auf den oberen Stufen selbstständig auftritt.

[3]) Kenntnis des Wichtigsten aus der mathematischen und physikalischen Geographie. Uebersichtliche Kenntnis Europas und der übrigen Erdtheile. Genauere Kenntnis der österr.-ungar. Monarchie und des Heimatlandes. Kenntnis der Reichs- und Landesverfassung.

Digitized by Google

IV. Nastavna pomagala za zemljopisnu nastavu.

Reorganizacija školstva izmijenila je i dosadanja temeljna načela u pogledu metodične nastave; ona se nije zadovoljila samo knjigom, kartom, globusom i t. d., kao nastavnim sredstvima. Pošto se pak sve to po novom zahtjevu zorne nastave i metodičkog postupka, nije moglo u jedan dan stvoriti, valjalo se obratiti na susjednu državu — Njemačku. Na taj način dogjoše u austrijske škole uzorni zemljovidi E. v. Sydowa, karte za staru povijest H. Kieperta, školski atlanti Stielera, Sydowa i Kieperta, globi Adamija, Grimmov telurij, Voglovi mrežni atlanti i dr.

Uslijed toga dobiše u Austriji uzore, po kojima stvoriše zemljovide, atlante i t. d. i za svoju domovinu. Na štetu nastave ušuljaše se ovamo iz Njemačke i slabiji produkti, a mnoge se firme odmah požuriše, da što prije izdaju u svojoj nakladi takve školske atlante uz karte austrijskih zemalja.

Od šezdesete godine započe i austrijska privatna industrija odlučno raditi o tome, da što brže stvori nastavna pomagala za zemljopis. I ministarstvo za bogoštovlje i nastavu mnogo potpomagaše ovakva poduzeća u svakom pogledu. Sve se to stvaralo, radilo, popravljalo — tako da se već svjetska izložba u Beču god. 1873. mogla podičiti zemljopisnim učilima austrijskoga postanja. Za ovih 25 godina vidi se velik napredak, što se tiče zemljopisnih učila! Tome pripomogoše djelomice školske uprave, koje mnogo vrijednosti polagahu na razvitak učila, a djelomice i učiteljstvo, koje ozbiljno i svjesno shvati svoju zadaću, te se i oni dadoše na popravljanje nastavnih pomagala, kako bi najbolje pristala za nastavu.

O pomagalima za zemljopisnu nastavu, kakva su ona danas, reći ćemo ovdje nekoliko riječi.

Poći ćemo ovim redom:

1. Učevne knjige.
2. Pripravna pomagala za razumijevanje zemljovida:
   a) razvitak temeljnih zemljopisnih elemenata,
   b) naravni objekti,
   c) relijef.
3. Atlanti i zemljovidi.
4. Krajolik.
5. Školska zvjezdarnica.

1. Učevne knjige.

U pogledu ovih vrijedi skoro ono isto, što rekosmo i za knjige povjesne nastave.

Prije državne školske naredbe bilo je vrlo malo dobrih knjiga, kojima bi se nastavni cilj dao postići. Organizacijom nove škole osvanu i njima bolji dan. Mnogi se stručujaci u to doba dadoše na popravljanje knjiga, te tako ne zapustiše ni zemljopisne odsjeke. U to doba sastavljene su i posebne knjige za više gragjanske škole.

Na žalost ne bijaše ni zemljopisnih knjiga na izložbi u Jugendhalli, i tako nam ni ovdje ne preostaje drugo, nego da one navedemo, koje su danas za austrijske škole odobrene i najobičnije, a takve su u prvom redu:

1. „Lehrbuch der Geographie“ za više gragjanske škole od J. G. Rothauga u tri dijela. Rothaug je uz ove knjige izdao i zgodne atlante, o kojima ćemo u svoje vrijeme, kad bude govora o atlantima, koju više reći.

2. „Schulgeographie“ od A. E. Seiberta u tri dijela.

Digitized by Google

2. Pripravna pomagala za razumijevanje zemljovida.

a) razvitak temeljnih zemljopisnih elemenata,
b) naravni objekti,
c) relijef.

Zgodno veli Papanschek o zemljovidu:

„Karta u zemljopisno znanje unosi jasnoću, providnost, red, sustavnost; ali temeljno pomagalo za sticanje zemljopisnih zorova, to ona *nije*. Ona se naziva prilikom zemlje, ama ona nije prilika zemaljske fiziognomije u smislu slikovitih prikaza, pošto ona većinu objekata ne prikazuje obilježjima njihovih prirodnih svojstava, već ovima egzistenciju tek samo naznačuje izmišljenim, makar i svuda običajnim (konvencijonalnim) znakovima. Upotrebljavanje zemljovida zahtijeva s toga proces apstrakcije, koji se pomiče od obilja obilježja prirodnog objekta do praznog znaka, i proces determinacije, koji se od tog šematičkog znaka vraća u puni život prirodnog objekta“ [1]).

a) Razvitak temeljnih geografskih elemenata.

Da zemljopisna nastava u školi u nižim razredima mora početi orijentiranjem ponajprije u školskoj sobi, o tome su danas skoro svi metodičari suglasni.

Školska je soba vrelo, iz kojeg se crpaju prvi geografski elementi, ovdje djeca upoznaju najelementarnije pojmove, koji su im nužni za daljnu zemljopisnu nastavu, od ovih se polazi na orijentiranje u školskoj zgradi, za tim na najbližu okolicu i napokon na domovinu. U školskoj sobi djeca upoznaju pojmove lijevo, desno; gore, dolje; visoko, nisko; ona treba da mjere i procjenjuju razne daljine, dužinu, širinu i t. d. — ma da je na žalost istina, da se ovo potonje najmanje radi u našim školama. Ako djeca imaju sve te pojmove jasno u svijesti, onda će učitelj poći i korak dalje — on će im nacrtati školsku sobu. Da se ona u svojoj naravnoj veličini ne može na tabli nacrtati, to će svako dijete uvidjeti, i doći će do zaključka, da se ona jedinstvena mjera, kojom su mjerila školsku sobu, mora umanjiti, i tako se učitelju i nehotice nameće pitanje o mjerilu, koje toliko poteškoća daje djeci, dok ga shvate. Crtanjem školske sobe na tabli u smanjenom mjerilu biće djeci razumljivo, da se i čitava domovina, pa i cijela naša zemlja može posve pravilno i tačno nacrtati i na manjem prostoru. Baš ovo umanjivanje pa i povećavanje mjerila prijeka je potreba za kasnije crtanje, za razumijevanje zemljovida. A temelj je tomu plan školske sobe, koji se razvija pred očima učenika.

Analogno ovom postupku, obradiće učitelj i školsku zgradu, mjesto, obližnju okolicu, iz kojeg će se razviti i plan kotara, a za tim dolazi zemljovid domovine.

Hvale vrijedan bijaše i onaj sistematski red izloženih nastavnih planova za domoslovnu nastavu u Jugendhalli. I ovdje se imao pred očima postepeni razvitak

[1]) Die Landkarte bringt Klarheit, Durchsichtigkeit, Ordnung, System in das geographische Wissen; aber ein grundlegendes Mittel für die Gewinnung geographischer Anschauungen ist sie *nicht*. Sie wird das Abbild der Erde genannt; aber sie ist nicht ein Abbild der Erdphysiognomie im Sinne der bildlichen Darstellungen, indem sie die meisten Objecte nicht mit den Merkmalen ihrer natürlichen Beschaffenheit vorführt, sondern ihre Existenz bloss durch ersonnene, gleichwohl allgemein übliche (conventionelle) Zeichen andeutet. Der Gebrauch der Landkarte erfordert daher einen Abstractionsprocess, der von der Fülle der Merkmale des Naturobjectes bis zum gehaltlosen Zeichen fortschreitet, und einen Determinationsprocess, der von diesem schematischen Zeichen bis in das volle Leben des Naturobjectes zurückkehrt.“ J. Papanschek: „Die geographischen Lehrmittel und ihre Anwendung beim Unterrichte“, Wien 1885. Str. 19.

Digitized by Google

zemljovida. Tako je podučitelj Otmar Zaorallek u Beču nacrtao i izložio po redu sve planove za domoslovnu nastavu. Pod brojem

1. bio je plan školske sobe,
2. plan školske zgrade,
3. „ najbliže okolice,
4. „ kotara, u kojem je škola,
5. „ grada Beča i
6. zemljovid Dônje Austrije, dakle domovina.

Osim ovih izložio je isti nastavnik i plan presjeka ceste za orijentiranje i podzemne uredbe.

Ovakav presjek pokazuje nam slika 1.

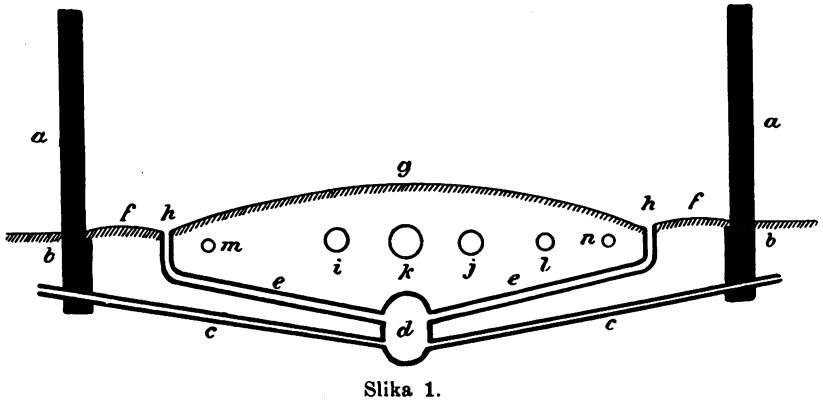

Slika 1.

a—a predočuje nam nadzemni zid kuće, *b—b* podzemni ili temeljni zid, iz ovog polazi *c—c* kanal, koji vodi u *d* glavni kanal, *e—e* su oni kanali, koji vode sa ulica; *f, g, f,* predočuju nam cestovni trup u presjeku, *f—f* je pločnik, *g* povor ceste. — Izmegju pločnika i povora ceste nalazi se *h—h* oluk na cesti, kroz koji protječe voda u kanal *e,* a odavle u glavni kanal *d.*

Za tim nalazimo u cestovnom trupu i drugih presjeka za komunikaciju, vodovod i rasvjetu, tako

i za vodovod, *j* plinovod, *k* cijevnu poštu (Rohrpost), *l* brzojav, *m* i *n* kabeli za elektrinu.

Za grad Sarajevo mogao bi se takogjer nacrtati sličan plan, pošto i ovdje već ima izidana kanalizacija, a i telefon ide kroz gdjekoje ulice.

Iza orijentiranja u školskoj sobi dolazi orijentiranje na otvorenom mjestu. Dakle promatranje

b) naravnih objekata.

Priroda je u prvom redu najglavniji zorni objekat, prvi izvor spoznaja, što osobito vrijedi za zemljopisnu nastavu. Sve nove pojmove ove struke, koje u djeci moramo razviti, nalazimo u prirodi. Načelo: neka ništa nije u pameti, što nije bilo prije u osjetilima, daje učitelju put, kojim mu valja ići, ako hoće onim malima, koji su mu s velikom nadom povjereni, da prikaže ljepotu naše zemlje, ponajprije domovine, da ih pouči o prirodnim svojstvima zemlje i kvalitetu oblika njenih sastavina, nadalje da ih pouči o utjecaju prirodnih prilika zemlje na tjelesni i duševni razvitak čovjeka, da ih upozori, kako je veličanstven svijet, kako je sve divno i čarobno, što je na njemu, da svaka i najmanja stvarca ima svoju svrhu i t. d., a kroz to da

Digitized by Google

uvide i procijene premudrost i svemogućnost Stvoritelja. Iz toga vidimo, koliko vrijede školske ekskurzije; a koliko ploda one sobom donose, uvjeriće se svaki učitelj pri nastavi. Uvidjeće, za koliko mu promatranje prirodnih objekata olakšava trud, gdje bi se inače krvavim znojem znojio, dok bi djeci rastumačio i utuvio u glavu koji poteški pojam, a ovakvih ima silesija u svim granama zemljopisa.

Uzmimo samo n. pr. razumijevanje zemljovida, koje skoro uvijek ostaje tamno u dječijoj duši. Obično je, da učitelj u školi razapne zemljovid na tablu, te stane pred njom, neosvrćući se na to, da li oni mali, koji ga tako radoznalo gledaju, već imaju onih temeljnih pojmova, koji su im nužni za apercepciju i razumijevanje onoga, što će sada čuti, on naprosto docira: ova nam karta predstavlja zemlju naše domovine; — na sjeveru megjaši sa ....., na istoku.... i t. d.; zemljom protječu ove rijeke.... jednom riječju, učitelj im sve pretkazuje, a djeca to isto traže po svojim atlantima, pamet im se tereti nagomilavanjem nesvarene gragje, a jezik im se vježba lomatanjem imena, koja jedva mogu da izgovore, ali mišljenje — ono im pri tome ostaje netaknuto.

Za to treba, kad se učitelj posve jednostavnim objektima, koji se nalaze u prirodi, može pomoći, da tu koprenu snimi i da sve bude jasno pred očima njegovih učenika.

Ne treba mu razbijati glave o tome, kako i gdje će naći mjesta, da sve one geografske karakteristične oblike nagje. „Warum in die Ferne schweifen, sieh', das Gute liegt so nah!“ Samo neka izagje iz škole, pa nek se prošeta izvan grada jedno pô sata i evo mu sve pred očima, što želi.

Sad na potoku neka uči dijete pojam o rječici, rijeci, poriječju, o koritu rijeke, o vodopadu; na bari pojam o jezeru, luci, moru, morskom zaljevu i morskom tjesnacu.

Izbočak na obali neka ga uči, što je to ostrvo, poluostrvo, jato ostrva, more osuto ostrvima (Inselmeer, arhipelag). U okolici vidi dijete ravnice, livade, doline, a po koji brežuljak. Na ravnici neka razlikuje, što je visoravan, nizina; na livadi, zemlju podvodnu (Marschland), močvaru, baru ledinu, pustaru (Steppe), pustinju, od brežuljka neka mu se predoče brda, sniježna brda, vulkani.

Više brda jedno do drugoga podaju nam sliku gorja, predgorja; dolina mu daje sliku klanca, ždrijela i t. d. Isto tako neka učitelj promatra s djecom i prirodne pojave, klimu, razne proizvode zemlje, a na to neka nadoveže i zanimanje naroda, običaje i t. d.

U Bosni i Hercegovini malo ima krajeva, gdje u neposrednoj blizini ne bi bilo prilike posmatrati svojim rogjenim očima potok, desnu mu i lijevu obalu, izvor, ušće, ostrvo, poluostrvo, borme baš i lúku, krupno kamenje pri izvoru, oblutke u daljem toku, pijesak i glib pri ušću, naplavu, pa onda: polje, dolinu, brdo, goru, planinu, kosu, ogranak, glavicu, oštrelj, povor, greben, prijevor, klanac, previju, pròdo, guduru, lúku, drägu, prisoje, osoje....

E sad recimo po duši: koliko se nastavnika i nastavnica i u nižim i u srednjim školama služe tim božjim pomagalom zemljopisne nastave, pa da glavom zagju sa svojim učenicima i učenicama po nekoliko puta u božju prirodu, i da to sve rogjenim očima ogledaju, razmotre, da se o tome porazgovore, i onda tek da protumače, kakvi sve to znaci kazuju na mapi?

A ovim načinom ne samo da bi djeca dobila jasnijih pojmova, nego bi učitelj time pobudio u njihovoj duši i interes za predmet i uživanje u njemu. Dobro Rousseau veli: „Najbolji je onaj zemljopis, što ga čovjek sam proživi“.

Dakle, nije dosta učiti zemljopis samo iz knjiga i na zemljovidu, nego ga treba shvatiti posmatranjem i isporegjivanjem zbiljskih prilika.

Digitized by Google

Neposredno mogu učenici predmete i oblike motriti samo u svom zavičaju. No ovi oblici i pojmovi kriju u sebi dosta i takih objekata, koje možemo isporediti i s onim udaljenim krajevima. Na temelju dobivenih pojmova, koji su nastali u duši dječijoj, razjašnjuju se i prilike stranih krajeva.

Samo ona zemljopisna nastava, koja se temelji na posmatranju naravnih objekata, može donijeti prava ploda, i samo na temelju ovakve nastave može učenik razumjeti i slike naravnih objekata; a ovo posmatranje ima još i osobitu vrijednost kao pripravna nauka za razumijevanje zemljovida. U tu svrhu treba da ono razvijanje pojmova vazda bude i spojeno sa grafičkim prikazivanjem.

Učenik treba da bar jednu zemljopisnu kartu vidi, koja je na temelju neposrednog zora nastala, tako on onda sebi može analogijom stvoriti jasnu sliku i onih krajeva na karti, kojih nije svojim očima vidio. Na taj će način učenik umjesto one mrtve, ukočene crtarije, vidjeti u duhu živ kraj s visokim brdinama, šarenim poljem, dolom i vodom....

Ovu dobru zamisao, da je nužno ići na školske ekskurzije, nije doduše vazda lako praktički izvesti. Mnogo joj i mnogo poteškoća zakrče put, već u manjim mjestima, a kamo li ne u velikim gradovima, gdje je radi velikog prometa gotovo nemoguće s većim brojem djece prolaziti kroz ulice. Osim toga učitelj nema ni mnogo vremena na raspolaganje. Dosta se puta već i to iskusilo, da pri ovako velikom broju učenika, kako ih obično ima u osnovnim školama (po 100 i više glava) nije baš lako nastavljati pod otvorenim nebom; učitelj ne može da uzdrži dosta strogu disciplinu, a ima i veliku odgovornost da preuzme[1]). Na svaki način djecu već u školi valja pripravljati na izlet, treba im reći cilj izleta, neka dobro gledaju putem, i neka onda učitelju sve pripovjede, što su vidjeli.

Ono što učitelj čuje, neka dobro zapamti, te neka onda ispravlja i nadopunjuje. I ako je školska ekskurzija skopčana s tolikim poteškoćama, ona se uz ozbiljnu volju i revnost u dužnosti ipak može izvesti. Kod nas su u Bosni i Hercegovini učitelji mnogo sretniji u tom pogledu, tu nema tolikih zapreka, kao u velikim gradovima.

U tom pogledu trebalo bi se ugledati na Švicarsku. Ne rijetko naići će turiste na čitavu školu s učiteljem ili učiteljicom, kako se penju po visokim brdima i kako živim okom i veselim srcem promatraju svoju domovinu. U većim se gradovima, kao u Brnu, vigjaju pred večer teretna kola, nakićena raznolikim cvijećem i lišćem, koja voze u grad veselu, zadovoljnu mladež, a i svuda u Švicarskoj rado i lijepo dočekaju ovako male putnike. Gostioničari po mogućnosti snizuju cijene, i kud god gjaci dogju, dobro progju.

Ovake korisne ekskurzije i kantoni rado potpomažu.

Školske ekskurzije uveo je najprije Salzmann u Schnepfenthalu, on je svoje učenike vodio po čitavoj Thürinškoj, veće bi gjake vodio i po nekoliko milja dalje. Izmegju njegovih učenika bijaše takogjer i u zemljoznanstvu dobro poznati Karlo Ritter. On sam pripovijeda, kako su jednoć ljeti hodali preko 100 milja do Rajna i natrag.

U novije je doba školsko putovanje uveo Volkmar Stoy u Jeni, gdje je profesorom bio.

Sada da promotrimo drugo sredstvo za razumijevanje zemljovida, koje nam podaje najvjerniju sliku zemaljske površine, pojedinih krajeva i objekata u prirodi, — a to je

---

[1]) Kad je prevelik broj učenika, onda uopće ne može biti govora o racijonalnoj nastavi, ni u školskoj sobi, ni pod božjim suncem. Neredovne prilike ne mogu biti temeljem pravilu. *Ur.*

Digitized by Google

c) relijef.

Relijef rješava već na prvi pogled čitavu množinu pitanja fizikalnog, deškriptivnog i ekonomskog zemljopisa. Glavna mu je svrha, da služi kao posrednik izmegju prirode i zemljovida kao ravne slike, a osim toga potpomaže on neizmjerno i shvaćanje terena. Modeli i relijefi morali bi biti temeljem zemljopisne nastave, jer nam oni pružaju upravo prijelaz od prirode k ravnoj slici, koja je išarana svakojakim konvencionalnim znakovima.

Moderna zemljopisna nastava upravo ne može izbjeći ovom tako intenzivnom učevnom sredstvu, a po gotovo elementarna nastava.[1])

Ta zar joj nije temeljno načelo: „nastava neka bude zorna?“

Pošto dakle relijef ima toliku vrijednost za zemljopisnu nastavu, i pošto je baš u zadnje vrijeme veoma usavršen, to bih nešto opširnije o njemu ovdje progovorila.

U zadnje se doba neumorno nastoji oko produciranja relijefa! Geolozi, geometri i razni stručnjaci, a osobito školski, natječu se u tome, da se objekti, koji zauzimaju neki prostor, prikažu u prostornoj slici (räumliches Abbild) u smanjenom mjerilu, te da kao takvi služe publici i školi.

U tome se pogledu prvi odlikovaše švicarski kartografi i školski stručnjaci.

I u Astriji odlikovaše se neki muževi, kako imadosmo prilike vidjeti na jubilarnoj izložbi, koji nakon neizrecivog truda i ustrpljivosti stvoriše izvanredna djela, te nam i za dalje stvaranje relijefa dadoše uzornih egzemplara.

Hvale je vrijedna neumorna radinost množine učitelja, koji danas rade i stvaraju, da zemljopisnoj nastavi dadu neophodno nužno zorno sredstvo — zemljopisni školski relijef, ponajprije relijef mjesta, u kojem se dotična škola nalazi.

Profesor Klar, jedan od najglavnijih zastupnika ovog područja, dijeli relijefe u pogledu izragjivanja, tvarne množine (Stoffmenge), osnove (Anlage) i primjenjivanja na tri grupe:

1. na znanstveno-topografski relijef, koji nam predočuje odregjeni kraj u ovećem mjerilu;

2. na relijef, koji prikazuje pojedine pojave;

3. na školski relijef, koji ima tu zadaću, da pokaže učeniku prostornu sliku (räumliches Bild) nekoga kraja, da ga od prostornog objekta vodi ravnoplošnome planu.

Ona prva dva relijefa zahtijevaju mnogo više, nego li školski relijef.

Topografsko-znanstveni relijef podoba tehničkim, vojničkim, željezničkim i šumarskim svrhama, te se prema tomu zahtijeva za stvaranje ovakvih relijefa geometrička vještina, oko, koje umije oblike i boju promatrati i odmah rukom nacrtati, znatna geološka sprema, koja je obikla svjesno i razumno gledati, nadalje tu treba s pogledom na boju i oblike detaljnih študija terena.

Onu drugu vrstu relijefa, kojom se prikazuju pojedine pojave, može samo stručnjačka ruka izraditi. Ova vrsta relijefa vrijedi za zemljopisnu nastavu, pošto prikazuje pojedine pojave, koje su izmegju sebe u svezi. U ovu vrstu idu i oni relijefi, koji prikazuju unutrašnjost gorja, naslagu i nabore kamenja.

Ovi relijefi više vrijede za geologe.

Nas ovdje najviše zanima ona treća vrsta — školski relijef.

---

[1]) Potonja da, kada se pri tome misle oni primitivni „relijefi“, što ih djeca u prirodi i na dvorištu, pa makar i u školskoj sobi i sama prema uputi učiteljevoj mogu da grade u navlaženu pijesku i prašini. Umjetni su relijefi u jednu ruku preskupi, a u drugu presitni su im detalji za tumačenje pri zajedničkoj nastavi na tom stepenu. Doduše nema spora, da bi prijelaz od onog primitivnog relijefa na umjetni, u koliko se tiče okoliša školskog mjesta, a od ovog na kartografski prikaz, bio odista prirodan i udesan. *Ur.*

Digitized by Google

Načelo: „Samo put od prirode k modelu, k relijefu, a od ovog k planu na karti“, vodi nas postepenim putem, kojim ćemo doći do razumijevanja karte. Učenik je samo onda razumio zemljovidnu kartu, ako može onu ravnu sliku u duhu pretvoriti u prostornu podobu i ako umije horizontalnu projekciju preudesiti u prostornu sliku, a za to opet mora upotrijebiti i geografsko mjerilo, po kojem je karta izradjena.

Priroda stoji svakom učitelju na raspolaganje, on se vazda može njome poslužiti; sigurno pak da svaki učitelj ima barem toliko vještine, da umije stvoriti jednostavan model, a volja i ljubav naspram svoga zvanja potaknuće ga, da naredi i relijef obližnje okolice, ako samo želi, da mu trud i nastava budu ovjenčani što boljim uspjehom.

Iza promatranja raznih objekata i oblika u prirodi, a kroz to i dobivenih geografskih pojmova, prijeći će učitelj na razmatranje modela, — uzmimo n. pr. model nekog brda, kako ću evo da ga u nacrtu prikažem.

Nacrtajmo najprije oblik posude *A, B, C, D,* slika 2., na kojoj su na obje strane označene jednake visine: $\overline{Aa} = \overline{Da} = -\overline{ab} = -\overline{bc} = -\overline{cd} = -\overline{de}$.

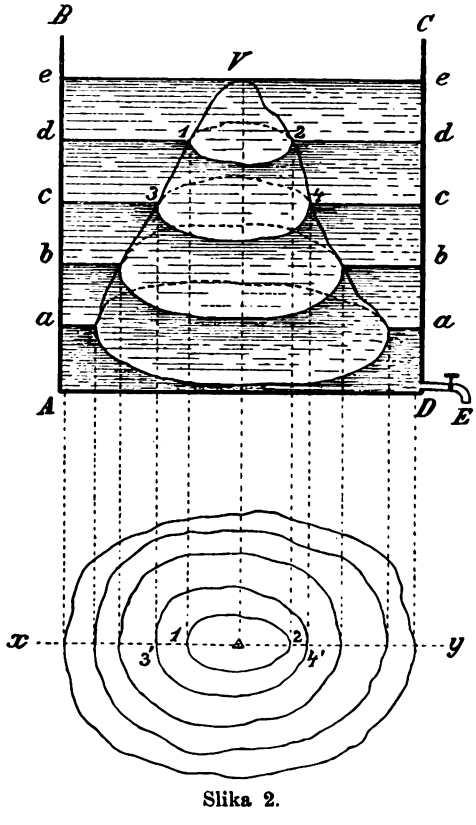

Slika 2.

Zamislimo, da u ovoj posudi ima vode, koju po volji možemo puštati spravom *E;* u vodu zaronimo tijelo u obliku brda, kome je vrh u istom nivou s vodom, dakle do *E.* Takav model brda lako će svak umijesiti od kita, voska, sadre.

Spustimo sa vrha *V* okomicu na vodoravni pravac *x y,* označimo onu tačku horizontalne crte, koju okomica siječe △. Ova je tačka horizontalna projekcija vrha *V* našeg brda.

Snizimo visinu vode do $\overline{dd}$, projicirajmo okomicu od tačke 1, 2, takogjer na prâvu crtu *x y,* a u razmaku ovih okomica 1′ 2′, opišimo ovakvu krivulju, kakvu voda oko modela čini, za tim snizimo na novo nivô vode do $\overline{cc}$ i spustimo opet okomice sa tačaka 3 4 na istu prâvu crtu *x y* i opišimo, kao i gore, krivulju u razmaku 3′ 4′; radimo tako i nadalje, dok nijesmo snizili nivô vode do $\overline{AD}$.

Ovim smo načinom dobili horizontalnu projekciju našeg umišljenog brda. A onaj sistem linija, koji je ovim projiciranjem nastao, zove se ekvidistantne slojne crte (Schichtenlinie), crte nivoa, raza, (Niveaulinien) ili isohipse. Isohipse imaju to svojstvo, da spajaju sve tačke iste visine, kao što smo to i na slici 2. mogli opaziti. Ona isohipsa 1′ 2′, spaja sve tačke, koje imaju visinu $\overline{Dd}$, isohipsa 3′ 4′, sve tačke, koje imaju visinu $\overline{Dc}$ i t. d.

Ako ove isohipse zamislimo u svezi s visinom sloja od 50, 100, 200 i t. d. metara, to dobijemo pojam — brdo.

Ovdje nam se daje zgodna prilika, da učenike viših razreda odmah poučimo i o pojmovima (slika 3.):

Digitized by Google

a) sloj (Schichte),

b) slojna visina (Schichtenhöhe),

c) slojni plašt, strana sloja (Schichtenmantel oder Schichtenböschung).

d) pojas sloja (Schichtengürtel oder Anlage der Schichtenböschung).

Onaj dio tijela, koji leži izmegju dvije horizontalne ravnine r' i r'', zove se sloj (u slici šrafiran dio).

Vertikalni razmak h izmegju dvije ravnine sloja, zove se slojna visina.

Ona bočna stranica jednog sloja, koja obuhvata podobu, ovdje brdo, zove se plašt sloja $p_1\ p_2$ (u slici koso šrafirano). Ova se vidi samo u vertikalnoj projekciji u presjeku.

Ona bočna ploha sloja, što je u horizontalnoj projekciji prikazana samo kao

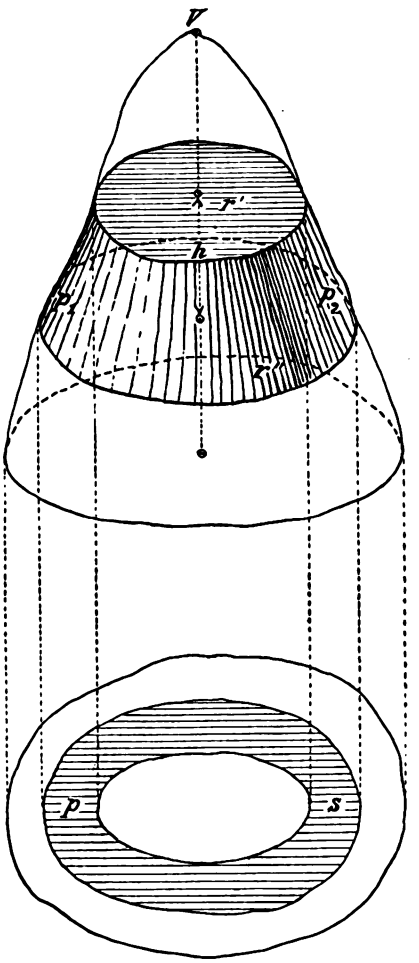

Slika 3.

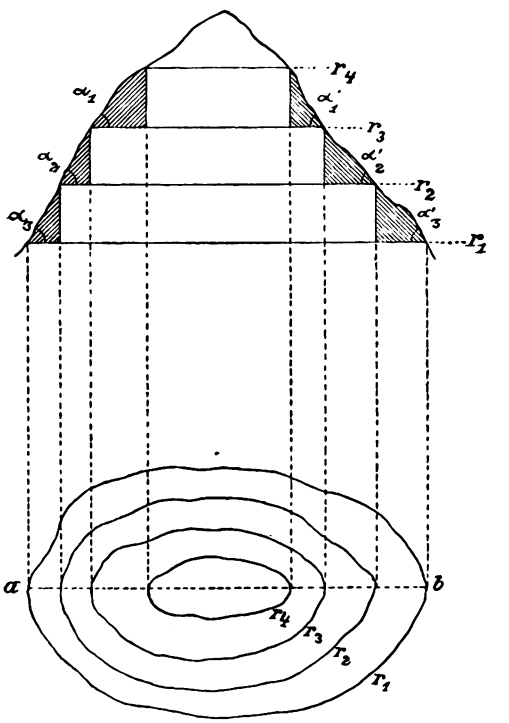

Slika 4.

pruga, koja se nalazi izmegju dvije isohipse, zove se pojas sloja ps.

Uzmimo sada model u obliku brda, koji možemo u vertikalnom smjeru raspoloviti, i na kome su na presječnoj plohi označeni i presjeci slojeva (slika 4.) r_1, r_2, r_3 i t. d., a osim ovih i bočni trokuti označeni (Böschungsdreiecke vidi one šrafirane trokute), to učitelj isporegjivanjem bočnih trokuta (Böschungswinkel) $\alpha_1\ \alpha_1\ \alpha_2\ \alpha_2$ ..... s uzajamnim razmakom linija nivoa može izvesti pravilo, koje je za prikazivanje terena tako nužno: Čim je veći razmak isohipsa, tim je manji nagib izmegju ovih. Čim je manji razmak, tim je veći nagib, tim je dakle strmiji prijelaz od jedne isohipse k drugoj.

Gornji dio slike 4. prikazuje presjek terenskog oblika (brda) u smjeru ab, tako zvani profil.

Digitized by Google

Uz ovaj sistem linija imaju još i druge veliku vrijednost za razumijevanje zemljovida.

Jednostavan eksperimenat razjasniće nam ove linije.

Spustimo kap vode sa vrha modela našega brda, to će ova kap po zakonu teže teći niz plašt, a za njom će ostati trag, kao crta krivulja. Ova se krivulja zove linija najvećeg pada (Fallinie).

Ovakvih crta možemo zamisliti čitavu množinu na našem modelu. Sve ove crte uzimaju najkraći put od vrha naspram dolje, a imaju još i to svojstvo, da vazda vertikalno sijeku isohipse.

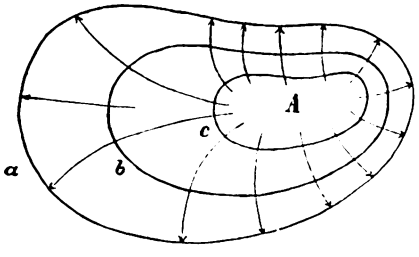

Slika 5.

Slika 5. pokazuje nam čitavu množinu ovakvih crta najvećeg pada, koje polaze od vrha *A*, a smjer, kojim je voda potekla, označen je strelicama.

Crte pada označuju nam ujedno, kojim smjerom treba da idu šrafe na karti, a prema tomu da li je strana strma ili položita, jesu i šrafe deblje i slabije.

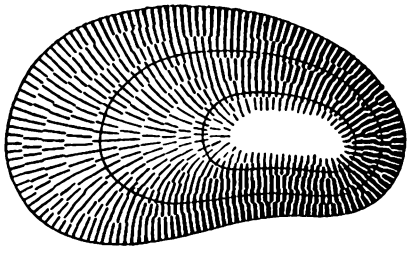
Slika 6.

Za šrafe vrijedi dakle ovo pravilo: šrafe moraju stajati okomito na isohipsi, a njihova debljina treba da je u pravom razmjeru naspram kuta strmine.

Napokon može učitelj sada prema tomu nacrtati i šrafe već prema tomu, kakav je nagib.

Tim načinom dobijemo sliku 6.

Od jednostavnijih oblika terena možemo sada prelaziti više kompliciranim:

U slici 7. vidimo prijevor (Längensattel) prikazan u isohipsama i šrafama. Karakterišu ga obje, s desna i s lijeva situirane glavice, megju kojima je sam prijevor. Oba profila: *ab* uzdužni, i *cd* poprečni — jasno ističu vertikalne uzvisine, koje pri tome odlučuju.

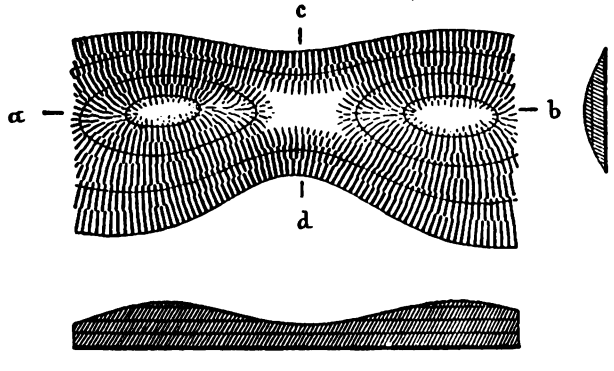

Slika 7.

Taj postupak, kojim naime polazimo od naravi k modelu i k planu na karti, i pri čemu nastaje pred očima djece predodžba o prostornosti objekata, podoba posvema i toku njihovog duševnog razvitka: „pravo gledati, razumjeti, zaključiti i pravo čitati“.

Poslije ovog će razjašnjenja, učenik za stalno razumjeti i stepenični relijef, koji je u nastavi vrlo koristan.

Ovakav stepenični relijef možemo na dosta jednostavan način prirediti, a vrijednost mu je za prikazivanje raznih oblika zemaljske površine osobita.

Poslije ove priprave možemo započeti i priregjivanje relijefa.

Prije svega načinićemo model u obliku stepenica nekog brda. Možemo ga načiniti od onih isohipsa i šrafa, kao što nam ih pokazuje slika 5. i 6.

Digitized by Google

Za to moramo uzeti ljepenku ili daščicu, kojim debljina podoba visini slojeva. Uzmimo n. pr. da ta visina iznaša 50 *m*.

Da načinimo model s debljinom ljepenke od 50 *m* — to je nemoguće, dakle moramo uzeti visinu u smanjenom mjerilu n. pr. 1 : 10000 t. j. da 5 *mm* visine sloja našega modela podoba 50 *m* u naravi.

Dakle mi moramo uzeti ljepenku ili daščicu od 5 *mm* debljine. Svaku ćemo isohipsu sada prenijeti na posebni komad ljepenke, te ćemo onda svaku pojedinu prenesenu isohipsu izrezati ili finom pilom ispiliti.

Kad smo sve te isohipse prenijeli i izrezali, dobićemo toliko ploha, koliko brdo ima slojeva, odnosno koliko slika ima isohipsa; ove ćemo plohe po redu, kako već na slici slijede, jednu na drugu nalijepiti. Isohipsa *a* biće temeljna ploha modela, za tim dolazi isohipsa *b, c*....

Nalijepivši sve te plohe, dobijemo stepenični model (Treppenmodell).

Pojedine ove stepenice imaju nam predočiti slojeve našeg brda, koji su ovdje svaki pojedini 5 *mm* visoki, a u naravi bi svaki sloj bio 50 *m* visok.

Ovaj relijef u obliku stepenica, prvi je početak gragjenja relijefa. Maštom moraju učenici one stepenice zamisliti popunjene, te sebi tako potpuni relijef predočiti, za tim neka ovaj isporede s ravnom slikom. Učenici su na ovom stupnju već toliko duševno razvijeni, da onaj prostor izmegju pojedinih stepenica mogu zamisliti popunjen, te time možemo uštedjeti završavanje, t. j. ispunjavanje ove relijefne škice, koja je u nastavi inštruktivnija, nego ikoja slika ili crtarija. Možemo najposlije model brda i završiti tako, da posve podoba onom naravnom brdu. Uzećemo naprosto neku gnjecavu masu (kit, tijesto), te ćemo one stepenice popuniti, modelirati i obojiti tamnozeleno ili smegje.

Kad smo modelirali jednostavne oblike, kao: brdo, glavicu, klanac i t. d., i to u obliku stepenica i kao potpun relijef uz ravnu njegovu sliku, te pošto smo ove isporedili i uvježbali, onda možemo otpočeti i izragjivanjem geografskog relijefa.

Za ovaj najbolji je predmet okolica školskog mjesta.

Pošto nam svaki relijef valja načiniti na osnovu hipsometrične karte dotičnog mjesta, to je učitelju sada prvom zadaćom, da po dobrom planu okolice načini ovakvu kartu.

Time, što će izvlačiti isophise, upoznaće razne visine u mjestu.

Pošto je geografski vojnički zavod u Beču Bosnu i Hercegovinu tačno izmjerio, to sigurno imamo i dosta dobrih karti; najbolja je poznata generalna karta toga geografskog zavoda.

Špeciјalne su karte raznih krajeva zemlje izvedene u mjerilu 1 : 75.000, a teren je na ovim prikazan isohipsama i šrafama.

Glavne su isohipse u vertikalnoj visini od 100 *m* izvedene prema raznovrsnom terenu i obliku, finim crnim krivuljama.

Isohipse, koje su povučene izmegju glavnih s visinom od 50 *m*, izvedene su u svim onim oblicima krajeva s malom visinom, kojim srednji nagib (Durchschnittsböschung) iznaša manje od 10°.

Ove su naznačene finom kukastom krivuljom (punktierte Linie).

Špeciјalne se karte mogu kupiti, jedna stoji 50 novč.

Relijef, koji bismo po ovakvoj špeciјalnoj karti izradili, imao bi odviše detalja i sporednih objekata, pa da toga ne bude, treba da učitelj sebi označi onu partiju na karti, koja školskoj okolici pripada (najbolje je u kvadratnom obliku), te za tim treba da na temelju i po pravilu šrafa povuče više isohipsa. Ako je okolica gorovita, dosta

Digitized by Google

je, ako uzme visinu sloja od 25 *m*, a ako je valovito humlje, to mora uzeti slojnu visinu od 10 *m*.

Ovaj je posao odista vrlo trudan i danguban, no po učitelja je vrlo poučan i nuždan, pošto on na taj način uči i na karti tačno poznavati okolicu, koja mu je u glavnom već autopsijom poznata, a osim toga biće mu jasni i odnosi raznih visina.

Kad su sve isohipse od 25—25 *m*, odnosno od 10—10 *m* povučene, onda valja povećati i onaj dio, koji se priračunao školskoj okolici; kako se nekoji dio karte povećava, to nas uči geometrija i zemljopis.

Najlakše ćemo to učiniti, ako na onu odregjenu partiju nacrtamo kvadratnu mrežu, te ovu po primjereno odregjenom mjerilu povećamo.

Kad smo ovaj dio povećali, dobili smo razgovijetnu hipsometričnu kartu, a najzgodnije je mjerilo 1 : 12.500.

U tom ćemo slučaju načiniti relijef onoga kraja, koji je od školske zgrade udaljen naspram četiri strane svijeta 12·5 *km*, ako je relijef uzet u kvadratnom obliku, kome je stranica 1 *m* duga.

Načinimo odmah na osnovu ove karte relijef! Recimo da školska okolica ima prilično velike visine, tako da možemo uzeti visinu isohipsa od 25—25 *m*, u mjerilu 1 : 12.500.

Relijef će imati oblik kvadrata, kome je stranica 1 *m* duga.

Postupak je sličan, kao pri onom modelu, što smo ga načinili na osnovu isohipsa (slika 5.).

I ovdje ćemo svaku isohipsu sa naše hipsometrične karte, ujedno sa znakovima, koji su na njoj, prenijeti na posebne komade ljepenke, kojim debljina mora biti prema visini naslaga.

Visina je isohipsa od 25—25 *m*, a prema tomu uzećemo za naš relijef ljepenku, koja mora imati debljinu od 0·5 *mm*, to će reći, da visina sloja našega relijefa od 0·5 *mm* podoba visini naravnog sloja od 25 *m* kod onog modela.

Kada prenesemo sve te isohipse, te ih onim redom, kako već slijede, jednu na drugu nalijepimo, to ćemo dobiti relijef školske okolice, koji megjutim još nije potpuno završen.

I ovdje će brda imati oblike stepenica, kao što i kod onog modela, dakle će relijef biti — stepenični relijef.

Ove stepenice imaju da nam predoče pojedine slojeve u naravi.

Dobiveni relijef u obliku stepenica valja nam sada tako izraditi, da nam dade sliku dotične školske okolice u smanjenom mjerilu!

Najprije nam valja popuniti ove stepenice, — dakle slojeve. Za to je najbolje uzeti masu, koja se dade gnjecati, kao sadra, a može se uzeti i ilove zemlje ili kita.

Površina relijefa treba da ima iste, ili bar slične oblike onih naravih objekata, prema tomu nam valja brda, doline i t. d. i modelirati. Uljena boja, kojom ćemo obojiti relijef, valja da je takogjer prema naravnim bojama, i prema onima karte; tako ćemo šume obojiti tamnim zelenilom, rijeke modro, brda smegje, kuće možemo označiti crveno i t. d.

Za tim ćemo relijef prevući rijetkim lakom i tako stvoriti na dosta jednostavan način relijef školske okolice, koji doduše ne će biti posve tačan i umjetno izragjen, no svojoj svrsi kao zorno sredstvo za domoslovnu nastavu i kao pripravno sredstvo za razumijevanje zemljopisne karte potpuno će zadovoljavati.

Lako će djeca na osnovu ovakog relijefa upoznati različite geografske pojmove, kao: razne oblike gorja, gorski klanac, dolinu i t. d. već prema tomu, što nam koji relijef bude davao.

Digitized by Google

Uzmimo slučaj, da su visine nekoga kraja malene.

Mjerilo neka je 1:25.000, a visina sloja 10 *m*, ako ovu reduciramo, to dobijemo visinu sloja od 0·4 *mm* — kako vidimo, vrlo neznatnu Da nam sad valja načiniti relijef s debljinom sloja od 0·4 *mm*, teško bismo ga izveli, a visina bi na relijefu izašla vrlo malena. Za to smo prinugjeni, da mjerilo visine veće uzmemo, mi moramo dakle visinu uzeti u drugom razmjeru, to će reći: valja nam visinu povećati ili previsiti (überhöhen).

Uzeli bismo n. pr. za visinu sloja od 10 *m* ljepenku, koja ima debljinu 1 *mm*, a time smo ona 0·4 *mm* $2^1/_2$ puta povećali, dakle je mjerilo visine $1 : \frac{25.000}{2^1/_2} = 1 : 10.000$.

Mjerilo je visine dakle previšeno 2·5 puta.

Da to mjerilo nijesmo previsili, to bi visine sloja u relijefa bile odviše malene i neznatne, a čućemo odmah i drugi razlog.

Uzmimo, da su visine okolice malene. Recimo da razlika izmegju najviše i najniže tačke na našoj karti iznaša samo 200 *m*, visinu isohipsa snizili smo na 20 uslijed onih isohipsa, što smo ih kasnije umetnuli megju one zadane.

Karta neka je u mjerilu 1:25.000. Visini sloja podobala bi u zadanom mjerilu $\frac{20\ m}{25\ m}$. 1 *mm* t. j. 0·8 *mm*. Pošto u svemu razlika visine najviše i najniže tačke iznosi 200 *m*, to ima u svemu $\frac{200\ m}{20\ m} = 10$ slojeva, ukupna visina relijefa bila bi samo 0·8 *mm* $\times$ 10 = 8 *mm*. Na taj bi način pojedine visine slabo udarale u oči, za to nam i u ovom slučaju valja mjerilo visine povećati. Uzmimo n. pr. visinu jednog sloja od 2 *mm*, to će ukupna visina iznositi 2 *mm* $\times$ 10 = 20 *mm* = 2 *cm*, i mi smo za $\frac{2\ mm}{0{\cdot}8\ mm} = 2{\cdot}5$ puta povećali mjerilo visine, a kroz to će visina relijefa biti znatno viša, i visine će se bolje moći vidjeti i razlikovati.

Kod manjih relijefa, kao kod relijefa školske okolice, okružja i t. d., desiće se ova dva slučaja:

a) da je razlika visine izmegju najviše i najniže tačke velika. Ako je visina sloja malena, to će zbir pojedinih slojeva isohipsa biti velik; ako li je pak visina sloja velika, onda je zbir pojedinih slojeva malen. U takvoj je prigodi mjerilo visine obično jednako mjerilu karte; dakle ovdje ne treba povisivati.

b) Razlika izmegju najviše i najniže tačke malena je, kao što to i biva ponajviše u ravnim krajevima. U takvom slučaju valja nam visinu sloja što manju uzeti.

Zbir će slojeva ipak biti malen, te nam tako skoro uvijek mjerilo za visinu valja povećati. Za relijefe većih krajeva, zemalja, pojedinih država, čitavog kontinenta ili za relijefni globus, moraćemo vazda mjerilo za visinu povećati.

Uzmimo na priliku, da nam valja načiniti relijef Bosne i Hercegovine.

Mjerilo karte neka bude 1:600.000, a isohipse izvedene od 100—100 *m*.

Sada nam ponajprije valja naći najnižu i najvišu tačku.

Najniža je tačka Jadransko more 0 *m*, a najviša Maglić, na megji Crne Gore sa 2388 *m*, ili okruglo uzevši 2400 *m*, to će zbir isohipsi biti 2400:100 = 24.

Ako bi mjerilo visine bilo prema mjerilu karte, to bi visina isohipse od 100 *m* morala iznositi $^1/_{24}$ *mm*, te bi vrh Maglića bio samo $^1/_{24}$ *mm* $\times$ 24 = 4 *mm* nad površinom karte.

Ovakav bi relijef bio nejasan, razlika izmegju ravnice i gorskih visina ne bi bila dosta istaknuta, oblici se gorja takogjer ne bi mogli razabrati.

Digitized by Google

I u tom smo slučaju prinuždeni mjerilo za visinu povećati, i to tako, da 100 *m* n. pr. bude prema 2 *mm*, onda bi visina Maglića bila $2\,mm \times 24 = 48\,mm$, a to je 4·8 *cm*, tako bismo visine bolje razabrati mogli. Dakle smo ovdje mjerila za visinu $\frac{2\,mm}{^1/_6\,mm} = 12$ puta povećali. Sad bismo tek mogli načiniti dobar relijef.

Mjerilo za visinu morali bismo po gotovo povisiti, kad bismo htjeli načiniti relijef čitavih zemalja, dijelova svijeta ili planigloba.

Što se tiče povećana mjerila za visine i njene primjene pri izragjivanju relijefa, u tome su pedagozi različitog mnijenja.

Nekoji uvigjaju, da je ono povećanje mjerila nužno, drugi opet vele, da se time učenicima ne daje vjerna slika, pošto razmjer visina nije istinit.

Neprijatelje takog relijefa, na kome je mjerilo visine povećano, pobija Clausnitzer. On veli ovo: Relijef je već od vajkada jedno od zadnjih učila u zemljopisnoj nastavi. Mnogi sumnjahu o njegovoj vrijednosti, a nekoji pače nastojahu da dokažu, da relijef samo uz nekoje pretpostavke nije štetan po nastavu.

U prvi će se mah svak začuditi, koji čuje, kako se mala cijena daje ovome učilu, pošto je baš ovo pozvano, da nam dade vjernu sliku površine zemaljske, koju nam zemljovid nikad, pa bio i najsavršeniji, ne može dati, jer on ima samo odregjene „znakove“ za pojedine objekte u naravi.

A to je baš ono, što neprijatelji relijefa ne će da uvide, oni samo prigovaraju relijefu, da nam on daje nepravilnu sliku površine zemaljske, osobito s pogledom na vertikalnu rastegu (Ausdehnung). U drugu ruku opet vele, da relijefu nije mjesto u školskoj nastavi — zbog praktičnih razloga.

Da malo pobliže razvidimo ove prigovore.

Ponajprije vele oni, da vertikalna rastega (rastega visina) relijefa, ne stoji ni u kakvom razmjeru sa horizontalnom. Visina najviših brda sačinjava naspram horizontalne rastege zemlje tako neznatnu visinu, kao, recimo, zrno pijeska prema velikoj kruglji, i uslijed toga ne bi se mogao označiti pravi razmjer visina (Höhenverhältnis). Tako smo prisiljeni prikazujući brda i t. d., za vertikalnu liniju više puta povećati mjerilo horizontalne linije; a time dobijemo neistinitu sliku.

Činjenice su posve istinite — ali pošljedci po našem sudu nijesu.

Neosvrćući se na to, da nam ni ravna karta ne može dati pravu sliku razmjera veličine izmegju horizontalne i vertikalne rastege, pošto ona šatiranjem, šrafiranjem i t. d., naznačuje samo strmost nagiba, a nipošto apsolutnu visinu, te je tako i ovdje prepušteno fantaziji učenika, da sam zamišlja visinu, — nadalje neosvrćući se ni na to, da karta sliku brda samo znakovima pokazuje, dok ih relijef prikazuje u plastičnoj podobi, — opravdajmo i to, da razno mjerilo izmegju horizontalne i vertikalne linije u djeci drugu predodžbu izaziva, nego što je ona dobiju, kad sama objekte promatraju. Kad vidimo pred sobom brda, to nam sigurno ne će na um pasti, da njihovu visinu isporedimo s ukupnom površinom zemaljskom; takvu „apstrakciju“ i ne možemo izvesti u prvom momentu.

Mi ćemo najprije isporediti visinu brda s horizontalnom ravninom, koju možemo da vidimo u onom momentu, kad visinu promatramo, i tako nam se brdo u istinu čini kao mnogo znatnija masa, nego što je ona u razmjeru naspram čitave površine zemaljske.

Iz toga slijedi, da učenik baš nikako ne dobije nepravilnu sliku naspram one naravne, ako u relijefu i uzmemo veće mjerilo za vertikalnu rastegu, nego li za horizontalnu.

Digitized by Google

Mi možemo brdo vidjeti ili zamisliti u horizontalnom ili u vertikalnom pravcu.

U prvom slučaju pokaže se oku projekcija na vertikalnoj ravnini, u drugom slučaju na horizontalnoj, i vazda će nam se pričinjati jedna ili druga dimenzija skraćena.

Vertikalna projekcija pokazuje rastegu visina u naravnoj veličini, dok se ona pri horizontalnoj projekciji, kao što na karti, posve gubi, a da ona postoji, kazuje nam samo sjen, a horizontalna rastega zadržaje ovdje svoju naravnu veličinu.

Karta dakle posve žrtvuje jednu dimenziju onoj drugoj; relijef nam pak obadvije stavlja pred oči, pa i ako je visina povišena, to ta visina ima za nas istu onu vrijednost, koju naše oko visini daje pri neposrednom promatranju.

No svakako je relijef tim pravilniji, čim je manja razlika izmegju mjerila visine i mjerila dužine.

Kako već rekosmo, valja nam mjerilo visine za relijefe ovećih krajeva, država, čitavih zemalja, skoro uvijek povisiti, ovakve je relijefe kud i kamo teže i načiniti.

Oveći relijef zahtijeva neizrecivu ustrpljivost, ustrajnost, vještinu, a prije svega neizmjerno mnogo vremena; to nam najbolje svjedoče neki izloženi relijefi u Jugendhalli.

Tu je bio izložen stepenični relijef (Treppenrelief) austrijskih alpinskih zemalja u mjerilu 1:750.000, od samoga prof. Maksimilijana Klara. Njemu su za taj relijef trebala puna 3762 sata, a relijef, kako vidjesmo, još nije posve dogotovljen. Potrošio je 2740 pila (broj 00).

Valja se čuditi i diviti ustrajnosti i ustrpljivosti, kojom je taj profesor došao do željenog cilja, naime da ukloni nedostatke i pogrješke dojakošnjeg relijefa, i da pronagje novu metodu, kojom će se što brže i što tačnije relijef moći načiniti.

Tako mu je tek nakon sto egzemplara moravskog relijefa pošlo za rukom, da sve te pogrješke ukloni i ispravi. Svaki put bi on našao nešta novo — pak hajd' Jovo na novo! Jednom je masa, kojom će modelirati loša, pošto privlači vlagu, drugi put dogje opet na to, da je crtanje onih raznih znakova sa karte na relijef veoma dangubno i netačno, te i za to valja neku drugu, novu metodu naći i t. d. No vidimo, da on ipak nije izgubio ni volje ni ustrajnosti, nego je svaki put s novom nadom i s novom snagom pošao na posao — kao da je uvijek imao u pameti onu našu: treba htjeti, treba smjeti, pa da vidiš kud se leti.

Tek iza pune tri godine velikoga truda i muke pogje mu za rukom, da razbije onu tvrdu ljusku, te da izvadi slatku jezgru.

Tako rečeni profesor na osnovu tog višegodišnjeg iskustva naigje na brz i egzaktan način izragjivanja relijefa. Ovdje ćemo u kratko saopćiti njegovu metodu. Način po kome on relijef izragjuje, dijeli se na ova tri dijela:

a) izragjivanje stepeničnog relijefa po jednoj zemljopisnoj karti;

b) modeliranje tog dobivenog relijefa prozirnom masom; ljevanje modela (Abguss des Modelles) t. j. izvagjanje raznih oblika u čistom odljevku;

c) bojenje.

Da zadovoljimo prvoj tački *a)*, to nam valja uzeti prije svega najdublji sloj hipsometrične karte (Schichtenkarte), na kojoj su slojevi označeni isohipsama.

Ovu kartu valja sada pričvrstiti na isto tako velikoj i svud jednako debeloj ljepenci, najbolje malim klincima.

Sada treba naći najnižu isohipsu, te sve po njoj finom pilom (broj 00) piliti. Onaj dio, što će kroz to otpasti, valja nadopuniti istom ljepenkom, od koje smo ga otpilili, tako da ova oba dijela zajedno sačinjavaju ploštinu karte. Za tim valja opet ostalu kartu pričvrstiti na novu ljepenku iste debljine; i ovdje ćemo naći najnižu

Digitized by Google

isohipsu, dakle onu, koja iza prve već izrezane slijedi, te ćemo i ovu svud naokolo opiliti; onaj dio, koji otpadne, opet ćemo nadopuniti ljepenkom, od koje smo ga otpilili. Tako ćemo sve jednu isohipsu za drugom opiliti, i to svaki put na nov komad ljepenke, kako smo to kod prve i druge učinili; isto tako ćemo svaki komad, koji otpadne, nadopuniti ljepenkom, od koje smo ga otpilili, dok god nijesmo na taj način izrezali čitavu kartu. Svaki put, kad izrežemo jednu isohipsu, prilijepićemo onaj dio karte, što ga dobijemo, na dotični dio ljepenke, koji je bio podmetnut, isto tako ćemo odmah i svaki ovaki sloj prilijepiti jedan na drugi, redom, kako slijede, dakle, kako smo jedan za drugim izrezali.

Tako i ovdje dobismo stepenični relijef, koji na svojim stepenicama, slojevima, nosi sve crtane znakove prijašnje karte.

Sada dolazi modeliranje!

Imamo dva načina, možemo modelirati prozirnom i neprozirnom masom.

Modeliranjem neprozirnom masom prekrili bismo sve one znakove na naslagama, te bismo ih iznova morali crtati.

Tako su prije i radili, dok nije prof. Klar izumio novu masu za modeliranje i time olakotio onaj neizmjerno spor i dangubau posao.

Ta je nova prozirna masa prof. Klara rastopina voska i parafina, a ima i to dobro svojstvo, da se lako može njome modelirati, pošto je meka, a ipak dosta čvrsta za kasnije ljevanje u sadru. Pošto je ova masa prozirna, to dobro vidimo sve znakove, koji su na naslagama, te nam je tako lako usavatiti na onoj masi rijeke ceste i sve ostale znakove, a ovako bivaju i mnogo tačnije, nego li napornim precrtavanjem.

Tako dovršen relijef ljevaćemo u sadru; kuće, puteve, ceste, željezničke pruge i t. d. i sve što je na modelu uzvisito, dobićemo na sadri udubljeno, dakle negativ našeg relijefa. Ovaj dobiveni model od sadre valja sada razgledati, i sve što je pogrješno popraviti, za tim ga valja opet sliti u sadru, kojoj je primiješano nešto prašine od opeke i rastopljene stipse.

Tako dobijemo pozitivni odljev relijefa. Mjesto sadre može se za ljevanje uzeti i kaolina i biljevnog tutkala (Pflanzenleim).

Ako sad ovaj relijef obojimo uljevnom bojom, to će on već jednostavnim bojenjem (mit einmaligem Anstrich) dobiti ugasit sjaj, koji ne odbija svjetla; osobito lijepu boju dobije relijef, ako je od kaolina i biljevnog ljepila. Bojenje relijefa vrlo je dangubno.

One nebrojene znakove, što su na zemljopisnoj karti, možemo na dva načina projicirati na relijef, tako da onaj svaku pojedinu tačku može okomito primiti.

Jedan je način po Scheuermeyeru i Brüngeru, a drugi jednostavniji jest po profesoru Klaru.

Scheuermeyer metne nad onim sandukom, u kome je relijef, okvir, koji mora stajati nešto više nad najvišom tačkom relijefa. Okvir prevuče on dotičnom kartom, po kojoj je relijef načinjen. Ova karta mora vrlo intenzivnim bojama biti otisnuta na metahromotipičnom papiru, a nalik je na one slike, što se mogu snimati (Abziehbilder). Karta treba da se lako može snimati vlažnim papirom, za tim je valja otisnuti valjkom, omazanim ljepilom na čistoj, bijeloj staklenoj površini, koja je osuta mastikom (Federweiss) i prevučena tankim gelatinom.

Papir treba tako snimiti, da ona čitava slika karte ostane na koži od gelatina.

I ova se koža lako može snimiti, ako se počne od jednog ugla, pošto je površina osuta mastikom. Sanduk s relijefom treba sada politi vrućim gelatinom do okvira, a onu sliku karte, koju smo dobili na gelatinu, valja sada tačno i oprezno protegnuti preko ove mase. Vrući gelatin rastapa sada kartu od gelatina, šupljikava masa upija

Digitized by Google

žitki gelatin, a ona ravna staklena površina (Flüssigkeitsspiegel) spušta se nepomično i okomito sa svom masom i svim obojenim tačkama na relijef. One jake, otisnute boje, bivaju ugasitije, pošto se čestice boje razdijele, kad padaju na kosu ravnicu.

Pô sata je dosta, da se ona obojena površina (Farbenkleid) svake karte ovako na relijef projicira.

Način projiciranja prof. Klara još je jednostavniji!

On odmah prevuče kartu na ploču od gelatina (Gelatinplatte) i time se uštedi ono snimanje karte sa stakla; i on ne uzima gelatin, nego rijetko rastopljenu gumiju izmegju karte i mase od gelatina. Proces je upijanja onih obojenih čestica isti, kao i kod prvog načina. Gumija lakše otječe nego li gelatin, i ne izlazi tako gusta, kad otvrdne, kao ovaj.

Relijef, stvoren na ovakav način, nosi svaki i najneznatniji znak karte. Rijeke, ceste, putovi, šume, svako drvo, sve je na svom mjestu, a pismo leži lijepo poredano povrh gora i dolova.

Na izložbi u Jugendhalli bila je izložena množina relijefa, sve na ona dva načina izragjenih, a bilo ih je i mnogo nedovršenih, dakle stepeničnih, tako da je svak mogao vidjeti, na kako trudan način relijef postaje.

Prof. Klar izložio je oko petnaest svojih egzemplara, raznih austrijskih zemalja, što dovršenih relijefa, što u stepeničnom štadiju, a nekoje i samo kao odljev u sadri.

Osim ovog izložiše i mnogi austrijski profesori i učitelji relijefe raznih zemalja.

Izmegju ostalih bijahu osobito lijepo izragjeni: relijef grupe Grossglocknera u mjerilu 1:76.000 od prof. Ferd. Klomsera i St. Pöltena. Relijef Austro-ugarske monarhije u mjerilu 1:1,000.000, sa povišenim mjerilom visine, od učitelja J. Klimpfingera u Beču. Relijef školske okolice za elementarnu nastavu, u mjerilu 1:25.000, od učitelja H. Berghofera u Maiersdorfu i dr. (Nastaviće se.)

Kako je Hidža Dubrovčanin preveo Horacijeve ode?

Piše **Viktor Pogačnik** — *Zagreb.*

Prije nego što počnem govoriti o samom prijevodu Hidžinom, mislim, da ne će biti izlišno, ako se spomene koja o Gjuru Hidži. Toga radi evo ću navesti članak Augusta Kaznačića, kome je natpis: „Nešto o dru Gjuru Hidži“, a našao sam ga u „Programma dell' I. R. Ginnasio superiore di stato in Ragusa alla fine dell' anno scolastico 1871.—1872“. Kaznačić piše u spomenutom članku o Hidži ovo:

„Megju pjesnicima, koji u prvoj polovini ovoga stoljeća zaglaviše slavnu epohu prošastog dubrovačkog književstva, osobito se odlikuje dr. Gjuro Hidža, rogjen 7. februara 1752. — Na glasu kao znani ljekar i kao izvrsni pjesnik slavjanski i latinski, preminu 28. oktobra 1833. — Nije moja namjera, da ovdje opširno besjedim o njegovoj vještini u ljekarstvu, u kome da se izuči, poslaše ga njegovi roditelji u sveučilište u Bolonju, netom svrši devetnaestu godinu. Tu osta sedam godina; a odmah nakon druge, dubrovačka vlada, čujući izvanredno hvaliti njegovu sposobnost i njegovo napredovanje u naucima, odredi, da se državnijem novcima potpomaže njegovo dulje boravljenje u Bolonji, a po tom u Florenciji, u Rimu, u Napulju, gdje mu bjehu učitelji glasoviti Nannoni, Cirillo i Cotugno. — Ali nauk nije dosta da zadovolji teškijem dužnostima ljekarskog znanja. Ograničeno je ljudsko znanje, a neizbrojne su nevolje čovječanstva, kada fizično bolovanje oslabi duševnu krjepost. Kada ljekar ne može da pomogne znanjem, mora da pomaga milošću srca. Ako mu se duša ne zažali smatrajući nevolini položaj jadnikā,

Digitized by Google

koji ljekarsku pomoć traže, nego s njima postupa nemarnijem nehajstvom, tada je ljekarstvo sebični zanat, a ne sveto zvanje. — Mnoga nam svjedočanstva ostaju o Hidžinu znanju; a slijedeći latinski stihovi, što nagjoh megju rukopisima, koji iza njega ostaše, dokazuju milostivost njegova srca:

Ferreus ille fuit, medicam qui primus ad artem
Qualecumque meum compulit ingenium!
Tunc penitus tota mihi gaudia mente fugavit
Removitque meis sensibus illecebras;
Nam me corporibus bene sanum immiscuit aegris,
Jussit et in media vivere tristitia.
Ante oculos mihi semper adest fera mortis imago,
Cum macie anxietas, mortiferaeque febres;
Et dolor et morbosa fames et turpis egestas,
Terroresque graves, pallor et interitus,
Assidui gemitus, longa et suspiria ab imo
Pectore ducta, meum dilaniant animum.
Me me sic series aliorum immensa malorum
Moestitiae extremum detulit in baratrum,
Nam nos usque solent alineae tangere curae
Cum gerimus tenero mollia corda sinu.
Hoc proptet domina nequeo seiungier urbe
Aegrorumque domos linquere luctisonas,
Queis matres dira puerorum morte dolentes
Turgida habent largis lumina lacrimulis,
Illarumque gravi resonant laquearia fletu
Dum natus moestas fertur ad inferias....

Nakon deset godina prebivanja u Italiji vrati se u Dubrovnik, gdje odmah zauzme općinsku službu u bolnici i po siromaškijem kućama, naizmjenice sa svojijem rogjakom i suvremenikom drom Mihom Grgurevićem, pod upravom starijeh ljekara A. Pagania i I. Buća, njihovijem predšasnicima na službi republike.

Hidža obogati u pošljednje dane svojega života, ne dobitima ljekarskoga zanata, nego naslijedivši obilati imetak svoga dunda Diega Dubravice, dobro poznata megju našijem književnicima pod imenom: Arboscellija. Ali ne naslijedi samo imetak njegov, već i revnost njegovu u gojenju latinskog pjesništva, osobito u obliku epigrama i satire. Mnogo nam osta Hidžinijeh proizvoda u tome jeziku, pečatanijeh u zbirkama pjesama, kojijem se u Dubrovniku u najpošljednje doba slavljaše svaka znamenita prigoda ondašnjega javnoga života, a još više ih ima megju njegovijem rukopisima.

Ufam se, da će se vještiji od mene, poslužujući se obilnim gradivom, što još ostaje nerazabrano u ovdješnjoj franjevačkoj biblioteci, zabaviti historijom latinske književnosti u Dubrovniku, njegovanjem koje ovaj mali gradić isporedi se s najobrazovanijem mjestima zapadne Evrope, te će u njoj ime Hidžino pristojnu zadobiti slavu.

Moja zadaća bi, da samo sakupim i sačuvam one dosad nepoznate pjesme na slavjanskome jeziku, koje u rukopisima ostaše. Godine 1849. nastojanjem prof. Antuna Ročia izagje tiskom Martekinija Hidžev prijevod Horacijevih oda. — Malobraćanin O. Mirko Radeljević uze na se uregjivanje i pregledanje prijevoda Vergilijevih djela, koji se nagje raspršan po njegovoj smrti, koja ga je snašla u Zatonu blizu Dubrovnika, gdje je na svojim dobrima provodio u tišini onog blagoga seoca najpošljednje dane svoje starosti. Neki kratki ulomci toga prijevoda bijahu pečatani u Zadru kod

Digitized by Google

Batarâ god. 1856. U „Zabavniku štionice dubrovačke za god. 1870.“ izdao sam na svjetlost nekoliko njegovijeh prijevoda iz grčke antologije.

Ali da se bolje pozna ovaj spisatelj i da bi se dostojno ocijenila ushićenost njegovoga poetičkoga duha, bogatstvo njegovog uma i plemenitost njegovijeh čuvstvâ, mislim, da je najzgodnije objelodaniti nekoliko izmegju izvornijeh njegovijeh proizvoda, u kojijem otkriva svojijem prijateljima cijelu svoju dušu.“ Tako Kaznačić u op. cit. str. 55.—57.

Svoj je članak zaglavio Kaznačić tako, da je dodao dvije originalne pjesmice Hidžine; jedna je upravljena: „Ivanu Salatiću Dubrovčaninu“, a druga: „Gospodinu Pijerku Sorgu“.

Kaznačićev članak upoznaje nas dovoljno s Hidžom, ili bolje da rečem, s Hidžinim životom, i daje nam vijesti o literarnom radu njegovu — bar u krupnim crtama.

Prije nego što prijegjem na samu ocjenu Hidžina prijevoda Horacijevih oda, pokušaću dokazati: I. Po kojemu je izdanju Hidža prevodio.

Ja mislim, da se Hidža služio Bondovim izdanjem: „Quinti Horatii Flacci poëmata, annotationibus illustrata a Joanne Bond. Brunsuigae — typis ac sumptibus Christophori Friderici Zilligeri. Anno MDCLXVIII (1668.)“. Ovo se izdanje nalazi u nadbiskupskoj biblioteci u Zagrebu. Kako je pak ovo izdanje Horacija gotovo stotinu godina starije od našega Hidže, moglo bi mi se prigovoriti, da je presmjela tvrdnja, da je on samo Bondovo izdanje upotrebljavao. No primjeri, koje ću niže navesti, pokazaće nam očito, da je Hidža — ako je imao može biti pred sobom i druga izdanja — morao poglavito upotrebljavati Bonda. Tekst u Bondovu izdanju ne razlikuje se gotovo ni malo od Dillenburgerova teksta[1]) (Bonnae 1881.), s toga ću stihove citirati po Dillenburgerovu izdanju.

Liber I. carm. I. v. 9.—14.

„Illum, si proprio condidit horreo
Quicquid de Libycis verritur areis.
Gaudentem patrios findere sacculo
Agros Attalicis condicionibus
Nunquam demoveas, ut trabe Cypria
Myrtoum pavidus nauta secet mare.“

Hidža to prevodi ovako: (Strofa 5. i 6.)

„Po guvnijeh od Libeje
Jes tko kùpi množ pšenice
Otr'jebljenu i spremi je
U prostrane sve žitnice;
Pokloni im blago Atala
Biće ne bi prom'jenio.
Nit pomorac b'jes bi vala
Plavi u slaboj pribrodio.“

V. 12.—13.: „Attalicis condicionibus nunquam demoveas“ preveo je Hidža: „Pokloni im blago Atala — Biće ne bi prom'jenio.“ Ovaj prijevod sjeća nas Bondova komentara, gdje čitam ovo: „Nunquam eum *de sententia* sua deducas.“ Hidža dakle prevodi iz Bonda: „sententia“, pa odatle mu onda ono: „biće“.

V. 22.:

„Stratus nunc ad aquae lene caput sacrae.“

Hidža str. 3. u strofi 9.:

„I uz tihi romon vode.“

Riječ „romon“ dobiva Hidža od Bonda, koji piše uz ovo mjesto u svom komentaru: „Omnis fons in origine sacer est, suoque *murmure* somnos allicit.“ Hidžin „romon“ je prijevod Bondova „murmure“.

---

[1]) Tih mjesta ne ću da navodim, budući da su veoma rijetka, pa ona mjesta, koja i jesu nešto različna, ne mijenjaju smisla — te nam ne će ni malo smetati.

Digitized by Google

Lib. I. c. III. v. 2.: „.... lucida sidera.“

Hidža str. 2.: „.... dvije zvijezde kobnice.“

Bond komentira to mjesto ovako: „Castor et Pollux (fratres Helenae) nautarum *opitulatores.*“ Prijevod Hidžin nije za pravo prijevod riječi: „lucida sidera“, već prije prijevod Bondove riječi: „opitulatores“.

V. 20.: „.... Acroceraunia?“

Hidža str. 18.: „.... ke krše brodove?“

Hidža dakle imena ne ostavlja, već ga u prijevodu razrješuje, i to jamačno prema Bondovu komentaru: „Altos montes in Epiro a fulmine saepe ictos, idcirco infames propter *crebra naufragia ibi facta.*“

V. 32.—33.:

„Semotique prius tarda necessitas
Leti corripuit gradum.“

Hidža str. 29.—30.:

„Oblas većma kletu tad steče smrt prika
Tad život na sv'jetu skrati se čovjeka.“

Ovdje se odmah vidi, da se prijevod od teksta dosta razlikuje. Ako isporedimo ovaj prijevod s Bondovim komentarom, vidimo, da je Hidža upotrijebio Bonda, koji veli ovo: „*Necessitas mortis* prius tarda et matura senectute venientis *celeravit gradum et citius advenit.*“

Lib. I. c. IV. v. 7.—8.:

„.... dum graves Cyclopum
Volcanus ardens urit officinas.“

Hidža strofa 4.:

„I dočim hromi bog svoje
Kovačke spile razgara
Ter snažnim momcim svakoje
Oružje bojno satvara.“

Ono, što je Hidža rekao u 3. i 4. stihu, toga u Horacija nema — ali ima u Bondovu komentaru, koji nam tu znatno pomaže, jer nam jasno pokazuje, da se ovdje Hidža njime poslužio. Bond naime kod riječi „Volcanus“ kaže ovo: „Dum Vulcanus in Aetna monte cudit fulmina cum Gigantibus, quorum opera et ministerio in iis fabricandis utitur“.

Lib. I. c. V. v. 12.—13.:

„.... Miseri quibus
Intentata nites!....“

Hidža str. 5.—6., u strofi 3.:

„Lele! onime k'jem si mila
A spoznata n'jesi bila.“

I ovaj prijevod sjeća na Bonda, koji uz riječ „Miseri“ piše ovo: „Miseri sunt ii, quibus *non probata neque* usu *cognita* fulges *et amabilis videris*“.

V. 3.: „Grato sub.... antro?“

Hidža str. 2., 1. strofe: „Sred spile zabite.“

Bond će nam ovdje razjasniti, za što Hidža „gratus“ prevodi sa „zabit“, a ne, recimo, s „mio“ ili „drag“; Bond veli: „(Antro) ubi meretrices aliquando *latebant,* ut *alienos oculos* in re putenda *fugerent*....“

Digitized by Google

Lib. I. c. VI. v. 6.: „.... stomachum.“

Hidža st. 6.: „Akila dug čemer srditi.“

I ovdje je upotrijebio Bonda: „Iram implacabilem Achillis“.

V. 8.: „Nec saevam Pelopis domum.“

Hidža str. 8.: „I kuće Pelopa zlosrdno skončanje.“

Ovdje je zanimljiv „prijevod“ riječi *„saevam“*, za koju ima u Hidže izraz: „zlosrdno skončanje“. Ovdje Hidža odmah tumači, za što je „domus — saeva“, a to čini pomoću Bonda: „Saevam propter varia *homicidia* in eadem familia *perpetrata*“.... No ovdje mi valja dodati, da se Hidža ondje, gdje je upotrebljavao Bondov komentar, ni na nj strogo ne veže, te je u izricanju svojih misli (t. j. onoga, što on dodaje, a nema toga u tekstu) posvema originalan, pa se nikad ne veže strogo na ovaj ili onaj izraz bilo u originalu, bilo u komentaru.

Lib. I. c. VIII. v. 6.—7.:

„.... Gallica nec *lupatis*
Temperet ora *frenis*.“

Hidža str. 2., strofa 3.:

„Ne stavi uzdu tvrdu u usti.“

„Uzdu tvrdu,“ veli Hidža; ovaj izraz „tvrd“ mjesto Horacijevoga „lupatus“ uzeo je Hidža iz Bonda, koji ima ovo: „Frenis instar lupinorum dentium *asperis* et inaequabilibus“. Hidžino „tvrd“ i Bondov *„asper“* podudaraju se posve.

V. 13.—16.:

„Quid latet, ut marinae
Filium dicunt Thetidis sub lacrimosa Troiae
Funera, ne virilis
Cultus in caedem et Lycias proriperet catervas?“

Hidža strofa 6. i 7.:

„Čemu skroven on sad šuti
Jak Tetide sin Akile
Kad pod Troju na boj ljuti
Grčke čete su hrlile.

On na sebe tad postavi
Žensko ruho i naprave
Da ga ne bi rat krvavi
Zanio trojske u države.“

Kad isporedimo ovaj prijevod s originalom, nehotice upravo posižemo za Bondom, ne bismo li u njega našli razjašnjenja za taki prijevod. Bond nam je već više puta dobro poslužio, ali ovdje osobito, jer kad pročitamo u Bondovu komentaru ono, što je Bond rekao uz riječi: „filium dicunt Thetidis“, naime: „Achillem, qui a matre Thetide habitu puellari indutus ne agnosceretur, in insulam Scyrum ad Diomedem est deductus“, onda tek razumijemo ono u Hidže: „Jak Tetide sin Akile.... On na sebe tad postavi — Žensko ruho i naprave.“

Lib. I. c. X. v. 15.—16.:

„Thessalosque ignes at iniqua Troiae
Castra fefellit.“

Hidža str. 15.—16.:

„Ter ukradom iz Troje izagje
I svu grčku mučeć vojsku progje.“

Može biti se i ovdje poslužio Bondom: „Sic latuit, ut a nemine cognitus ac ne visus quidem fuerit“.

Digitized by Google

Lib. I. c. XI. v. 3.: „.... Ut melius quicquid erit, pati!“

Hidža str. 3.: „Bolje je primati dohodom protive.“

Hidžino „dohodom“ imalo bi biti prema Horacijevu „quicquid erit“, ali bolje podoba Bondovu *„accíderit“;* Bond naime piše ovo: „Ut sapias melius pati quicquid *accíderit“.*

V. 7.—8.:

„.... Dum loquimur, fugerit invida
Aetas: *carpe diem* quam minimum credula postero.“

Hidža str. 11.—14.:

„Čim ovdi zborimo dan bježi strjelati
Koj' k nami uv'jeke ne će se da vrati.
Svakoga čim svane uživaj najpreče
Ne brin' se od onem' za njima koj' teče.“

Horacijevo „carpere diem“ prevodi Hidža: „Svakoga koj' svane uživaj najpreče“ — valjda prema Bondu: „Fruere die praesenti“, a pošljednji Hidžin stih: „Ne brin' se od onem' za njime koj' teče“, biće takogjer prema Bondovu komentaru: *„Nullam* pene *fidem adhibens diei futuro“.*

Lib. I. c. XII. v. 7.—8.:

„Unde *vocalem temere* insecutae
Orphea silvae.“

Hidža str. 1.—2., strofa 2.:

„Po kom Orfeo tak slatko pjevaše
Da ga luzi smamljeni slušahu.“

Horacijevo „vocalem“ glasi u Hidže: „tak slatko pjevaše“; ovaj prijevod sjeća na Bondov komentar, gdje čitam ovo: „Orphea *sonorum et facundum poëtam* silvae secutae sunt *temere,* id est, *sua sponte* et *confuse“.* Taj nam komentar ujedno razjašnjuje i prijevod riječi „temere“, koji glasi: „smamljeni“.

V. 15.—16.:

„Qui mare ac terras variisque mundum
Temperat horis?“

Hidža str. 4.—6., strofa 3.:

„Kom se zemlja i more podlaga,
Koj ponavlja urednim dohodom,
Jesen, ljeto, proljeće i zimu.“

Hidža izbraja ovdje godišnje dobe, dok ih Horacije i ne spominje. To je učinio Hidža jamačno prema Bondovu komentaru uz riječ „horis“ u v. 16.: „Quattuor anni temporibus, Vere, Aestate, Autumno, Hieme“, — samo što je malo promijenio red izbrajanja.

V. 53.—54.:

„Ille seu Parthos Latio imminentes
Egerit iusto domitos triumpho.“

Hidža str. 1.—2., strofa 11.:

„On ih bojne Parte pridobije
Ki nasrću na rimske države.“

Horacije veli: „Latio imminentes“, a Hidža: „Ki nasrću na rimske države“. Ovdje nam dobro služi Bond, koji uz riječ „Latio“ piše ovo: „Latio, quod hic *ponitur pro*

Digitized by Google

toto imperio Romano". Hidžin plural „rimske države" dokazuje takogjer, da je upotrijebio Bonda, jer je time istaknuto ono *„toto"*.

Lib. I. c. XIV. v. 2.—3.:

„....Fortiter occupa
Portum...."

Hidža str. 3.—4., strofa 1.:

„....nagli otiti
Luke ugodne u tišinu."

Hidža ovo *„fortiter"* prevodi vrlo zgodno s „nagli", a u riječi „portum" nalazi on više, nego li je u Horacija rečeno, pa s toga i nije rekao samo „luka", već se poslužio Bondovim komentarom k riječi „portus": „(portum) — *pacem et tranquillitatem*".

Lib. I. c. XV. v. 14.—15.:

„....grataque feminis
Imbelli cithara *carmina divides.*"

Hidža str. 14.:

„I uz gudnicu ženam ljupke pjesni skladati."

„Imbelli" čini se, da nije prevedeno; no ako ogledamo prijevod Horacijevih riječi „carmina divides": „ljupke pjesni skladati", onda nema sumnje, da je riječ „ljupke" i ono Horacijevo „imbelli" dobro istaknuto. Ovo mjesto komentira Bond ovako: *a)* „Nequicquam suis numeris aptum carmen ad imbellem citharam canes"; *b)* „nequicquam distribues carmina alternatim, ut solent citharoedi, qui dum carmina canunt, modo sua voce, modo lyrae sono utuntur." Hidža se poveo u svojem prijevodu za prvim tumačenjem Bondovim. (Dillenberger komentira ovo „carmina divides" ovako: „modo huic modo illi canes.")

Lib. I. c. XVII. v. 22.—24.:

„....nec Semeleius
Cum Marte confundet Thyoneus
Proelia...."

Hidža str. 3.—4., strofa 6.:

„A neć ga se toli napojiti
Dok se ruke na kavgu probude."

Ovo je više prijevod Bondova komentara, gdje stoji ovo: „Nec a vino et poculis ad *rixas* et arma venietur."

Lib. I. c. XVIII. v. 12.—13.

„....nec variis obsita frondibus
Sub divum rapiam...."

Hidža str. 3.—4., strofa 6.:

„Niti stvari ikad potajne ću
Svim bez uma na svjetlost izniti."

Ovaj prijevod i Bondov komentar slažu se potpuno, samo ne znam, otkuda Hidži ono „bez uma"; Bond piše ovo: „....non proferam in lucem res secretas meae fidei commissas".

Digitized by Google

Lib. I. c. XIX. v. 10.—12.:

„....nec patitur Scythas
Et versis animosum equis
Parthum dicere....“

Hidža str. 2.—4., strofa 3.:

„I Parte pjevat sakrati,
Ki rat bježeći krveni
Znaju sa konja str'jeljati.“

Pošljednji Hidžin stih razjašnjuje Bondov komentar: „Parthi fugientes ex equis pugnant“.

Lib. I. c. XXIV. v. 19.—20.

„Durum: sed levius fit patientia
Quicquid corrigere *est nefas*“.

Hidža str. 5.—6., strofa 5.:

„Zlo ké ubjegnut ne umimo
Trpeći ga odložimo.“

Horacijevo „nefas“ glasi u Hidže: „ne umimo“; ovdje je Hidža upotrijebio Bonda, koji uz „nefas“ piše ovo: „Non licet, vel, non est *possibile, ἀδύνατον.*“

Lib. I. c. XXVIII. v. 17.—18.

„Dant *alios Furiae torvo* spectacula *Marti,*
Exitio est **avidum** mare nautis.“

Hidža str. 19.—20.:

„Množ junaka b'jesnih smakne bojna ravnina,
A pomorca **lakomoga** proždre pučina.“

Horacijevo „alios“ glasi u Hidže: „množ junaka bijesnih“; „Furiae“ nije prevedeno, a „torvo Marti“ prevodi s „bojna ravnina“. Drugi je stih Hidža lijepo pripojio prvomu s onim „*a*“; Horacijevo „exitio est“ glasi u Hidže: „proždre“. Što se tiče onoga „lakomoga“, čega po Dillenbergerovu tekstu ne bi smjelo biti, tu ispričaje Hidžu Bondovo izdanje, u kojemu v. 18. glasi ovako: „Exitio est **avidis** mare nautis“; Hidža dakle prevodi „avidis“, a ne „avidum“, a prema tome se onda i smisao mijenja, jer „avidum“ ide na „mare“, a po Bondu „avidis“ ide na „nautis“.

Lib. I. c. XXXIV. v. 7.—8.:

„....per purum tonantes
Egit equos volucremque currum.“

Hidža str. 7.—8.:

„I dočim vedrina svud sjaje on tada
Na kolim' hitrima svud leti i vlada.“

Prijevod je po formi veoma slobodan, ali po smislu vrlo tačan. Prvi spomenuti Hidžin stih tumači Bond: „Per aëra vel coelum serenum“.

V. 14.—16.:

„....hinc apicem rapax
Fortuna cum stridore acuto
Sustulit, hic posuisse gaudet.“

Digitized by Google

Hidža str. 15.—16.:

„I otme iz ruka' moguću čoviku
A dajè čobanu vladanja šibiku."

Ovdje prevodi Hidža samo smisao, a pročitamo li Bondov komentar, vidjećemo, da ga je Hidža upotrijebio; Bond piše: „Ab hoc homine apicem, id est, summitatem potestatis aufert Fortuna (id est: deus); hic posuisse gaudet — id est: in alium opes et honores transfert. Poëta fortunam et deum pro eodem hic ponere videtur."

Lib. I. c. XXXVI. v. 18.—20.:

„....nec Damabilis novo
Divelletur adultero
Lascivis hederis ambitiosior."

Hidža str. 21.—22.:

„A ona snažnija neg brštan, samoga
Zgrlit će nad ine Numidu dragoga."

Što je Hidži bilo povodom, da ovako prevodi, govori jasno Bond, kad u komentaru uz ovo mjesto piše ovo: „Eum arctius ambiens, quam ederae complectuntur arbores...." i opet: „Non tamen illa divelletur a novo amatore *Pomponio Numida*".

Lib. II. c. VIII. v. 10.—11.:

„....taciturna noctis
Signa...."

Hidža str. 3.—4., strofa 3.:

„....i zvijezde ké po noći
Trepte mukloj u jasnosti."

Ovaj izraz Hidžin „mukloj" sjeća na Bondov komentar, gdje čitam: „....sydera, quae sunt signa nocte *silenti*".

V. 21.—22.:

„....metuunt....te senes *parci*" —

Hidža str. 3.—4., strofa 6.:

„I starci se tebe boje
Uzmamljeni na imanju."

Ovo „uzmamljeni na imanju" u svezi je s Bondom: „Senes etiam te metuunt, ne dilapidetur *patrimonium* liberis suis relictum".

Lib. II. c. XX. v. 1.—3.:

„Non usitata nec tenui ferar
Penna biformis per *liquidum aethera*
Vates...."

Hidža str. 1.—4.:

„Ja priobražen pjesnik steć ću
Neobična krila velja
Povjetarcem poletjet ću."

Horacijevo: „non usitata nec tenui penna" prevodi Hidža: „neobična krila", ali k tome još dodaje „velja", što je jamačno učinio prema Bondu, gdje stoji ovo: „....non

Digitized by Google

usitata nec tenui penna, sed penna *sublimi*". „Per liquidum aethera" prevodi vrlo zgodno jednim izrazom: „povjetarcem".

Lib. III. c. I. v. 8.:

„(Jovis) Cuncta supercilio moventis."

Hidža str. 3., strofa 2.:

„Ki trene okom i svijet vlada."

Hidžino: „Ki trene okom" očito je rečeno prema Bondovu komentaru: „Jovis magnifici, qui potuit immanissimos gigantes *supercilio,* id est, *nutu* et maiestate superare".

Lib. III. c. IV. v. 70.—71.:

„....et integrae
Tentator Orion Dianae."

Hidža str. 3., strofa 18.:

„I Orion ki htje Dijanu djevstvom rastavit."

Horacijev „tentator" nije dakle preveden samo jednom riječju, već Hidža odmah dodaje tumač, za što se zove „tentator", i to prema Bondu: „Orion venator struprare conatus Dianam, eius sagittis est confossus"....

Lib. III. c. X. v. 10.:

„Ne currente retro funis eat rota."

Hidža str. 3.—4., strofa 5.:

„Er ljuvena tvoja sreća
More u čas sva propasti."

Ovdje je Hidža razriješio prispodobu, koju vidimo u Horacija, i to prema Bondu, koji to mjesto komentira ovako: „Ne fortuna, quae nunc tibi favet, *retro cedat"; dalje* nastavlja Bond ovako: „Similitudo est ducta a rotis fune circumactis, quo rupto rotae retro currunt". Drugi spomenuti Hidžin stih za pravo je prijevod Bondova: *„retro cedat"*.

Lib. III. c. XXVII. v. 75.—76.:

„....tua sectus orbis
Nomina ducet."

Hidža to prevodi u pošljednjoj strofi:

„Neizmjerni prostor svîti
Koga u tri d'jela siku,
Na sebi će jedan viku
Slavno ime tve nositi."

Ovaj se prijevod potpuno slaže s Bondom, gdje čitam ovo: „Una pars orbis in tres divisi tuo nomine appellabatur Europa".

Lib. III. c. XXIX. v. 8.:

„Telegoni *iuga* parricidae."

Hidža str. 7.—8.:

„Ni u brege od Tuskula na kim njekade
Telegono smrt svojemu ćajku zadade."

Ovdje vidimo, kako je preveo *„iuga"*, t. j. Hidža odmah navodi i mjesto, gdje se nalaze ta *„iuga"*, i to prema Bondu: *„Et Tusculum,* urbem conditam a Telegono"....

Digitized by Google

V. 17.—18.:

„Iam clarus occultum *Andromedae pater*
Ostendit ignem....“

Hidža str. 17.:

„Jur Čefea zv'jezda tajni oganj otkriva.“

Horacije veli: „Andromedae pater“, a Hidža: „Čefea zvijezda“, no to je očito prema Bondovu komentaru: „*Cepheus* Aethiopum rex *inter sydera* collocatus“.

Lib. III. c. XXX. v. 2.:

„Regalique situ pyramidum altius.“

Hidža str. 2.:

„I kralja jedžupskih vrh grobov iznio.“

Horacije ne spominje ništa, čije su te „pyramides“, a Hidža naprotiv to baš ističe: „kralja jedžupskih“; to nas sjeća na Bondovo: „Altius regali constructione pyramidum, quae sunt *regum Aegyptiorum* sepulchra“.

Lib. IV. c. II. v. 25.:

„Multa Dircaeum levat aura cycnum.“

Hidža str. 33.:

„Tebanski kuf stere kreljute své jake.“

Pročitamo li Horacijev stih, pa onda Hidžin „prijevod“, gotovo se čini, kao da i nije prijevod; tu nam pomaže Bond, koji je ovdje Hidži rabio, a veli ovo: „Pindarum *poëtam Thebanum* sic dictum a Dyrce, fonte Thebano....“, pa onda nastavlja uz riječ „cycnum“: „Poëtam; nam ut cycnus aura et vento levatus in altum volat, sic Pindarus quoties deorum et regum canit laudes, sua eloquentia sublimis volat et suaviter canit“.

Lib. IV. c. V. v. 17.—18.:

„Tutus bos etenim rura perambulat,
Nutrit rura *Ceres* almaque faustitas.“

Hidža str. 1.—2., strofa 4.:

„S tebe stada mirno pasu
S tebe njive žita plode.“

Hidža nema imena „Ceres“ u svojem prijevodu, ali ima u oba spomenuta stiha: „s tebe“, čega u Horacija ne vidimo. Bond je pak to u svojem komentaru izrijekom rekao: „*Te praesente,* o Caesar, *omnia terra* marique sunt *tranquilla*“.

Lib. IV. c. XII. v. 16.:

„*Nardo* vina merebere.“

Hidža str. 3.—4., strofa 8.:

„Pomasti sobom donesi,
Vinca ćeš toga imiti.“

Prvi Hidžin stih imao bi biti prijevod Horacijevoga „*nardo*“, ali taj izraz Hidža razrješuje prema Bondovu komentaru, koji glasi ovako: „*Propter unguantum ex Nardo per te allatum,* tu accipies a me vinum Calenum“.

Digitized by Google

Lib. IV. c. XIV. v. 3.—5.:

„....virtutes in aevum
Per *titulos* memoresque *fastos*
Aeternet....“

Hidža str. 3.—4.:

„I kipe i pisma sijeku u kamenu
Tvojijeh kreposti' na vječnu spomenu.“

Hidža u ovome prijevodu kao da tumači *„titulos“* i one *„fastos“*, jer veli: „kipe i pisma sijeku u kamenu“, ali je to dosta kratko prema Bondovu komentaru, što ga je ovdje upotrijebio. Bond naime piše ovako: „Per titulos statuis inscriptos, et fastos, qui memoriam annorum rerumque gestarum continent“.

Lib. IV. carm. XV. v. 11.—12.:

„....emovitque culpas
Et *veteres* revocavit *artes.*“

Hidža str. 13.—14.:

„Pod tobom krivina i zloća propade
Ter krepos nauka' starijeh nastade.“

Vrijedno je ogledati ovaj prijevod poradi toga, kako je Hidža preveo ono „veteres artes“; on kaže: „Krepos nauka starijeh“. Ako sad ogledamo Bondov komentar, on će nam razjasniti ono „krepos“, čega u Horacija nema; Bond veli ovo: „Pristinas Romanorum *virtutes*“. Hidžina je „krepos“ prijevod Bondovoga *„virtutes“*.

Ja sam spominjao primjere iz sve četiri knjige Horacijevih oda, ali ne treba misliti, da se samo u tim primjerima vidi, da je Hidža doista upotrebljavao Bondovo izdanje, pošto bih mogao još mnogo takih primjera izbrojiti, i to iz svake ode po koji, ali toga nijesam učinio za to, što neki od tih primjera ne bi bili tako jaki, da dokažu moju tvrdnju, a neke sam opet izostavio samo za sad, da ih upotrijebim kasnije, kad ću govoriti špecijalno o Hidžinu prijevodu. Ti će nam primjeri znatno pomoći, da mnoga mjesta u tom prijevodu lakše shvatimo i protumačimo.

Osim primjera, što sam ih spominjao iz samoga Hidžina prijevoda, pokušaću, da svoju tvrdnju dokažem i primjerima, koji nijesu bili u Hidžinu rukopisu, ali su danas pred svakom odom u izdanju Hidžina prijevoda Horacijevih oda. Ovaj je prijevod izdan 1849. u Dubrovniku po Antunu Ročiju Dubrovčaninu. — Svaka naime oda ima mali sadržaj, a ovi sadržaji nijesu Hidžini, već Ročijevi. To nam kaže sam izdavač Roči u svojem predgovoru ovome izdanju na str. 4.: „On čas stavih ruke na posao, ter prestavljajući svakoj pjesmi sadržaj na lašnje razumjenje, i prilagajući potrebne primjedbe — ufam, da će još tekuće godine sve djelo u četiri sveska na svjetlost izaći.“ Ovi Ročijevi sadržaji tako se podudaraju s Bondovim sadržajima, da su gdjegdje gotovo doslovan prijevod. Ja mislim, da je i izdavač imao pri ruci Bondovo izdanje, a to jamačno toga radi, što je on znao, koje je izdanje upotrijebio Hidža, pa je onda i on prema tome izdanju htio da sastavi svoje uvode. N. pr.:

Lib. III. carm. II.: Bondov uvod (sadržaj): „Pueri a teneris annis paupertati, militiae et vitae laboriosae sunt assuefaciendi.“

Roči: „Treba je, da djeca netom odrastu, obiknu se vojničkome životu i trudim.“

Lib. III. c. V. Bond: „Divi Augusti laudes, Crassi vituperium, Reguli constantia et ad Poenos reditus.“

Digitized by Google

Roči: „Hvala Augusta, prikor Krasa, Regula krepost, vjera stavnost.“

Lib. III. c. XI. Bond: „Mercurium rogat ut cautus sibi dictet, quibus animum Lydes flectat in eius amorem, proposita Danaidum fabula.“

Roči: „Da bi mu nadahnuo pjesan (Merkurije) moguću prignuti Lidu na svoju ljubav.“

Lib. III. carm. XIV. Bond: „Haec ode laudes continet Augusti ex Hispania devictis Cantabris revertentis.“

Roči: „Od srećnoga povratka Augustova iz Španije, gdje je pridobio Kantabre.“

Lib. III. carm. XVII. Bond: „Lamiae nobilitatem laudat, deinde admonet ut diem crastinam hilariter exigat.“

Roči: „Hvali njegovo (t. j. Lamijevo) plemstvo i preporučuje mu da progje veselo sutrašnji dan.“

Lib. IV. carm. V. Bond: „Ad Augustum. Ut tandem in urbem redeat.“

Roči: „Augustu. Da se pospješi vratiti u Rim.“

Lib. IV. carm. VII. Bond: „Omnia tempore mutantur iucunde igitur vivendum est.“

Roči: „Veselo provodimo život, jer sva na svijetu prohode.“

Lib. IV. carm. XI. Bond: „Ad Phyllidem. — Die natali Maecenatis, qui erat Idibus Aprilis, invitat eam ad epulas.“

Roči: „Filidi. — Zazivlje nju na objed na dan porodni Mečenata.“

Lib. IV. carm. XIII. Bond: „In Lycen meretricem vetulam.“

Roči: „Liči starici.“

Kako Roči u ovim primjerima prevodi Bonda, tako čini gotovo kod svih oda s malim izuzecima.

II.

Kako sam obilnim primjerima nastojao pokazati, da je naš Hidža prevodio po Bondovu izdanju, prelazim na drugi zadatak, koji je, kako će se odmah vidjeti, vrlo zanimljiv, ali ujedno jedan od najtežih, poradi toga, što mi je gotovo nemoguće pronaći plan, po kojemu je Hidža radio. Taj zadatak glasi: Kako je Hidža u prevogjenju postupao vlastitim imenima?

Horacijeve ode vrve množinom različnih imena, koja prevagjaču zadaju dosta brige poglavito onda, ako hoće, da ih prevede u stihu tako, da njegovi čitaoci čitajući njegov prijevod, ni na jednom mjestu ne dogju u sumnju, da prevagjač nije pogodio u svojem prijevodu onoga, što je rekao Horacije, kad je spomenuo koje ime, a da se pri tom i ne osvrćemo na to, kako je pogodio smisao i pravi duh stanovitoga mjesta. — Jedan bi imena ostavljao nepromijenjena, a tome bi bilo još najlakše, osim što bi imao može biti posla s metrom.

Drugi će pokušati, da neka imena ostavi nepromijenjena, a neka opet da lokalizira, t. j. da ih priudesi za svoj narod, za koji to prevodi, i to poglavito ona, što dolaze u specijalno erotičkim pjesmama.

Treći će prihvatiti osnovu drugoga, ali će je malo proširiti i na ona imena, koja ne dolaze samo u pjesmama erotičkim, već i u drugim, samo ako mu to dopušta karakter (dotične one) pjesme. To će biti jamačno imena naroda i zemalja, pa će mjesto staroga upotrijebiti ime moderno. Za koji će se od spomenuta tri načela odlučiti onaj, koji se dao na to, da prevede — recimo — Horacijeve ode? Svakako ga pri tome mora da vodi odluka, za kakvu će klasu da prevodi. Onaj, koji se odlučio za to, da prevodi za stručnjake, imao bi odabrati prvi put; drugi, koji hoće

Digitized by Google

da prevodi za srednju klasu, udariće drugim putem, a onaj, koji želi da narodu svome — bez obzira na klase — dade u ruke „Horacija“, biće najslobodniji, pa prihvatiti treće načelo — načelo na oko najlakše, ali u zbilji najteže, hoće li da zadovolji svojoj zadaći kako treba.

Megju koje bismo ubrojili Hidžu? Što se tiče samih imena, moramo ga pribrojiti trećima.

Horacijeve *lib. I. c. V. v. 3.* ima „Pyrrha“. — Hidža: „Ljubica“.

Carm. VI. v. 16.: „Tydides“ = Hidžinome: „Diomed“.

Tu se Hidža jamačno poslužio Bondovim komentarom, gdje stoji ovo: „Pallas semper opem tulit *Diomedi* Tydei filio.“

Zanimljivo je ogledati Hidžino ime: „Rakle“, pa da se vidi, koja Horacijeva imena on tim imenom „prevodi“:

Lib. I. c. VIII. v. 1.: *„Lydia“,* a dolazi isto i u Lib. I. c. XIII. v. 1.; Lib. I. c. XXV. v. 8.; ali u lib. III. c. IX. v. 6., pa u lib. III. c. IX. v. 20. ostavlja i Hidža Horacijevo ime *„Lydia“*. Nadalje ima Hidža ime „Rakle“ mjesto ovih Horacijevih imena: Lib. I. c. XXXII. v. 2.: *„Glycera“;* Lib. I. c. XXXIII. v. 7.: *„Phoebe“* (koje u Lib. II. c. V. v. 17. „prevodi“ sa: „Zorko“); Lib. II. c. V. v. 18.: *„Chloris“;* Lib. III. c. XXIII. v. 2.: *„Phidyle“*.

Hidžino ime „Zorka“ dolazi mjesto ovih Horacijevih imena: Lib. I. c. VIII. v. 1.: *„Sybaris“;* Lib. I. c. XXIII, v. 5.: *„Lycoris“;* Lib. II. c. IV. v. 14.: *„Phyllis“* (dok je u Lib. IV. c. X. v. 3.: „Phyllis“ preveo s „Ljubica“).

U Lib. I. c. IX. v. 2. „Soracte“ — ne ostavlja ni ovoga imena, a nije upotrijebio ni drugo koje, već naprosto kaže: „brdo“. Slično se dogodilo i u Lib. I. c. IX. v. 8.: *„Thaliarche“;* Lib. II. c. III. v. 4.: *„Delli“*, pa onda u lib. II. c. XVI. v. 7.: *„Grosphe“,* gdje u ova tri slučaja mjesto imena kaže samo: „prijatelju“.

Imenom **„Miljenko“** prevodi Hidža ova Horacijeva imena: Lib. I. c. XIII. v. 1.: *„Telephus“,* i u Lib. I. c. XXXIII. v. 6.: *„Cyrus“*.

Lib. I. c. XV. v. 10. dolazi pridjev *„Dardanus“,* koji Hidža prevodi: „trojanski“.

Lib. I. c. XVII. v. 10. *„Tindaris“,* koje ime Hidža i ostavlja, pa veli: „Tindarica“.

U Hidžinom prijevodu dolazi ime: **„Tratorka“**, kojim prevodi više Horacijevih imena; tako: Lib. I. c. XIX. v. 5.: *„Glycera“* (a u lib. I. c. XXX. v. 3. prevodi to ime s „Ljubica“); Lib. I. c. XXVII. v. 11.: *„Megilla“;* Lib. I. c. XXII. v. 10.: *„Lalage“* (dok isto ime u lib. II. c. V. v. 16. ispušta Hidža u prijevodu, pa mjesto imena veli samo: „nestidna diklica“); Lib. II. c. XII. v. 13.: *„Lycimnia“*.

Imena muza prevodi Hidža različno. Lib. I. c. XII. v. 2. „Clio“ je Hidži: „Od Parnasa djeva“, a tako i u lib. III. c. XXX. v. 16. „Melpomene“ mu je „Pinda božice“ (dok u lib. I. c. XXIV. v. 4. „Melpomene“ ipak ostavlja: „Melpomena“; tako i u lib. III. c. IV. v. 2. „Calliope“ mu je: „Kaliope Pinda kraljice“); Lib. III. c. IV. v. 21. *„Camena“* ne ostavlja Hidža imena, već mu je dosta: „Božice Pinda“.

Lib. I. c. XXVIII. v. 20.: *„Proserpina“* ne prevodi imenom, nego veli: „grobnica“, a slično u lib. III. c. XXX. v. 7.: *„Libitina“* je Hidži dosta: „poražna smrt“.

Lib. II. c. XII. v. 26.: „Eumenides“ su Hidži: „srdce“, a lib. II c. XVII. v. 16.: „Parcae“ su mu: „udes“. Lib. II. c. VII. v. 25.: „Venus“ ne prevodi imenom, već samo: „Majka od ljubavi“, a isto tako u lib. II. c. VIII. v. 13; na mnogim pak mjestima ostavlja ime „Venera“.

Lib. II. c. XIV. v. 1. *„Postumus“* je Hidži: „Stjepan“.

Lib. III. c. IX. v. 14. *„Calais“* glasi u Hidže: „Bijelko“.

Lib. III. c IX. v. 6. *„Chloë“* ostavlja ime, a tako i u v. 9., pa u v. 19.

Digitized by Google

Lib. I. c. XXVII. v. 2. „*Thraces*“ su Hidži: „divlji ljudi“, a u lib. II. c. XVI. v. 5. ostavlja to ime.

Lib. I. c. XVI. v. 9. „*Noricus*“ ne prevodi nikako, kao što ni „Bithynus“ u lib. I. c. XXXV. v. 7.

Lib. III. c. IX. v. 9. „*Thressus*“ prevodi Hidža: „bugarski“.

Lib. I. c. XXXI. v. 5. „*aestuosa Calabria*“ je Hidži: „pritopla krajina“; ni u lib. I. c. XXXIII. v. 16. ne ostavlja imena: „Calabrus“.

Lib. I. c. XXXV. v. 40.: „Massagetae Arabesque“ — tu ostavlja imena.

Lib. III. c. XVI. v. 14.: „*Vir Macedo*“, a Hidža upotrebljava njegovo pravo ime: „kralj Filip“.

Lib. III. c. XXXV. v. 9.: „*Dacus*“ je Hidži: „Erdeljac“, a u lib. II. c. XX. v. 18. mu je „*Dacus*“: „Poljak“, dok u lib. III. c. VI. v. 14. „*Dacus*“ mu je: „Ugrovlah“.

Lib. IV. c. V. v. 26.: „Germania“, a Hidža veli: „Njemačka“.

Ja sam rekao, da je Hidža u prevogjenju imena udario trećim putem (od ona tri, što sam ih pokazao), t. j. da imena u špccijalno erotičkim pjesmama lokalizira, tako da mjesto latinskih imena upotrebljava ili imena narodna, ili ih pak prevodi, pa dobiva različna imena: Tratorka, Ljubica, Bijelko, Miljenko, Zorko, Rakle, ili pače upotrebljava i kršćanska imena, n. pr.: Stjepan (Postumus). No Hidža u tom poslu nije došljedan, pa ta imena na jednom mjestu upotrebljava, pošto ih pohrvatio, a na drugom ostavlja latinsko ime, ili pak uopće ne upotrebljava nikakva imena. Poradi toga sam odmah u uvodu ovoga dijela i rekao, da je veoma teško odgovoriti na pitanje: „Kakve se osnove držao Hidža u prevogjenju latinskih imena u Horacijevim odama?“

Premda nas spomenuti primjeri može biti od toga odvraćaju, što ne bismo mogli baš ispravno odgovoriti na zadano pitanje, ja ću ipak pokušati, da bar nekako zadovoljim svojemu zadatku.

Na jednom sam mjestu spomenuo primjer iz lib. III. c. XXIII., gdje ima Horacije „*Phidyle*“, a to ime prevodi Hidža: „Rakle“. Karakter je ove ode takav, da je Hidža mogao promijeniti ime, pa upotrijebiti ime domaće: „Rakle“. Pročitamo li tu odu u Horacija, pa onda u Hidžinu prijevodu — vidimo, da je ona u prijevodu doista pisana za narod, a ne samo za stanovitu klasu. Prema tome je Hidža i druga imena „prevodio“ izrazima modernim, te svojim suvremenicima razumljivim. Nema u Hidžinom prijevodu „Penata“, već zna samo za „bogove“, a nema ni Horacijevih „pontifika“, nego spominje „crkovne poglavice“.

Lib. I. c. VIII. ima Horacije ime „*Sybaris*“, a Hidža mjesto njega uzima domaće ime „Zôrko“ (muško ime). Lib. III. c. IX., gdje se prikazuje fingirani razgovor Horacija s Lidijom, ostavlja Hidža imena: „Lidija“ i „Kloe“; ali već u stihu 14. ime „Calais“ zamjenjuje „Miljenkom“. Hidža dakle nije ni u ovoj odi došljedan, gdje bismo to jamačno očekivali, a kako bi se onda držao odregjene osnove u svim odama. Hidža mijenja imena gotovo u svim ljubavnim pjesnicima, osim ondje, kad to ne bi bilo zgodno, n. pr. u spomenitoj odi VIII. lib. I., a to poradi toga, što ne bi bilo na mjestu, da taj fingirani razgovor u Hidžinoj pjesmi (prijevodu) vodi Horacije — recimo — s Tratorkom, Ljubicom ili s drugom kojom; došljednost bi tražila od Hidže, da onda i mjesto „Horacija“ uzme kakvo domaće ime. Što je pak mjesto „Balaïs“ upotrijebio „Miljenka“, to je Hidža mogao učiniti, jer je to lice u ovoj sporedno, dok u glavna lica ne dira.

Nadalje sam iznio nekoliko primjera, u kojima Hidža ne ostavlja imena muza, kako ih Horacije zove, već mjesto imena upotrebljava oznaku mjesnu, n pr. mjesto

Digitized by Google

„Clio“ kaže Hidža: „Od Parnasa djeva“, mjesto „Camena“ veli on: „Božica Pinda“, a mjesto „Melpomena“ u lib. III. carm. XXX. zove on: „Pinda božicu“, dok isto ime u lib. I. carm. XXIV. ipak ostavlja nepromijenjeno, pa veli: „Melpomena“.

I to nam pokazuje, da Hidža ondje, gdje muze nijesu glavna lica, ne spominje njihova imena. Ali da ipak spominje koji puta i pravo ime, n. pr. Melpomena, tome je uzrok, žto je to mjesto naglašeno, a ime ujedno nužno. Baš u ovome konkretnom slučaju, zazivlje Horacije Melpomenu, da mu bude u pomoći, jer želi da opjeva Vergilijevu smrt. Na takim mjestima ostavlja i naš Hidža imena nepromijenjena.

U onim odama, u kojima Horacije spominje znamenita historička lica, ostaju ta imena i u Hidžinom prijevodu. Uopće se opaža, da je Hidža slobodnije postupao poglavito ženskim imenima — a muškima samo ondje, gdje su ta imena dolazila i gdje su se spominjala više od milja; tu je onda Hidža umio odabrati zgodno narodno ime, ili ga je pak umio zgodno „prevesti“.

Još nam preostaju imena naroda i zemalja. Tu je Hidža najslobodniji, jer gotovo posvuda na takim mjestima upotrebljava imena moderna. To se može lako tumačiti, da je Hidža poradi toga tako radio, što je htio, da bude razumljiviji. Ali da mu je *„Dacus“* sad „Erdeljac“, sad „Ugrovlah“, sad opet „Poljak“ — toga ne razumijem.

Ja evo tako shvaćam to pitanje, a ne bih ga bio sebi ni zadao, da nijesam isporegjujući Hidžu s Horacijem dolazio do uvjerenja, da Hidža nije to činio samo slučajno, već da je tako radio upravo hotimice i s nekom namjerom.

III.

Dr. Maixner u „Radu“ XCI., str. 101., veli ovo: „Lucićev prijevod pokazuje prije svega, da je prevodilac bio vješt mitologiji staroklasičnih naroda. To posvjedočuju one opširnije amplifikacije, što se na mnogo mjesta nalaze ondje, gdje u izvorniku dolazi kakva priča ili mitologijsko kakvo ime. Takva je prilika vazda dobro došla našemu pjesniku, da priču samu u duhu stare mitologije raširi ili da imenu nadoveže koju mitologijsku crticu, koja je skopčana s tim imenom. Na takav postupak prinukala je Lucića jamačno nada sve težnja za jasnoćom, što ga mnogi čitatelji ne bi mogli razumjeti, da se je u tom pogledu strogo držao svoga originala, koji je naravno sasvim drugoj publici bio namijenjen, nego li Lucićev spis.“

Tako eto piše dr. Maixner, kad govori o Lucićevu prijevodu Ovidijeve heroide „Paris Helenae“. Citirano mjesto možemo potpunoma primijeniti i na našega Hidžu.

Lib. I. carm. II. v. 33. zove Horacije Veneru „Erycina“, a Hidža veli: „Božice razbluda“. Bondov komentar k ovome stihu glasi: „....sic dicta (Erycina) a monte Eryce, ubi religiosissime colebatur.“ Horacije joj daje ime po mjestu njenoga kulta, dok Hidža voli uzeti njezin karakter, pa tako odmah da razjasni, kakva je to božica.

Lib. I. c. III. v. 27.: „Audax Iapeti genus“, što je Hidža preveo (str. 25.): „Prometeo“; tako ibidem v. 29. „aetheria domus“, a Hidža veli: „sunce“. On dakle hoće da bude posvema razumljiv.

Lib. I. c. IV. v. 5.: „Venus Cytherea“ prevodi Hidža: „Majka slatke ljubavi“, a mjesto v. 6.: „Junctaeque Nymphis Gratiae decentes“ kaže Hidža; „I nje (Venere — ili kako on veli: Majke slatke ljubavi) skup mili i krasni“. Ibidem v. 8.: „Volcanus“ je njemu: „hromi bog“.

Lib. I. c. VI. v. 1.—2.:

„Scriberis Vario fortis et hostium
Victor Maeonii carminis alite.“

Digitized by Google

Hidža str. 1.—2.:

„Varijo koj snažne zna pjesni skladati,
Tebe će, Agripa, visoko pjevati.“

Hidža ovdje u v. 2. riječi: „Maeonii carminis alite“ na prvi pogled kao da nije ni preveo. No ogledamo li Bondov komentar, u kojem stoji ovo: „Scriberis a Vario, Maeonii carminis alite, id est, maiestate carminis Homerici,.... vel a heroico poëta, cantu praedito plane Maeonio“, vidimo, da je on to doista preveo, i to prema Bondu, riječma: „visoko pjevati“. Sad bismo se mogli odmah pitati: odakle Hidži onda ono u str. 1.: „....koj snažne zna pjesni skladati“? Ja mislim, da nam odmah pada u oči — u Horacijevom v. 1. — riječ: *„fortis“*. Ova se riječ jasno u samom tekstu mora složiti s *„victor“* u v. 2., te se odnosi na Agripu, ali pjesnik to slobodno izvraća, pa prevodi cijelom relativnom rečenicom i to tako, kao da se proteže na Varija. Mogli bismo može biti ovdje Hidži znatno zabaviti, ali ako hoćemo možemo ga i braniti, i to poradi toga, što uzima ono što je moguće i što se tek ima dogoditi kao nešto stalno, jer zna, da je Varije vrstan pjesmom proslaviti Agripu kao junaka, pak mjesto da kaže: „Opjevat će te kao junaka“, veli on ovako: „Varijo koj snažne zna pjesni skladati“.

Lib. I. c. XIX. v. 2:

„Thebanaeque.... Semelae puer“

prevodi Hidža: „I piće vina rumena“. On dakle ovdje ispušta sva imena, pa prevodi prema Bondu, koji piše ovo: „Bacchus qui colitur Thebis, Semelae filius“, samo što Hidža mjesto *„Bacchus“* uzima „vino“.

V. 9.: „In me tota ruens Venus“ prevodi Hidža (str. 13.): „Misli mi ljubav zaplijeni“; prijevod sam govori dosta.

Lib. I. c. XXI. v. 2.:

„Intonsum pueri dicite *Cynthium*.“

Hidža str. 2.:

„Neošišna Apola mladinci slavite.“

V. 3.: „Latonamque“ prevodi Hidža: „I lijepu Latonu njih majku“. Ovoga „njih majku“ (t. j. majku Dijane i Apolona) u Horacija nema, ali je Hidža to dodao kao tumač, i to prema Bondu: „Latona Dianam et Apollinem peperit ex Iove“.

Lib. I. c. XXVII. v. 18.—21.:

„....Ah miser
Quanta laborabas *Charybdi*
Digne puer meliore flamma.“

Hidža str. 18.—20.:

„Ah tužan u strašnu upao propas si
Dostojan ki biše u miru i slavi
Uživat sladosti srećnije ljubavi.“

Hidža dakle Horacijevo „Charybdi“ prevodi: „u strašnu propast“; ispušta dakle ime, jer bi mu trebalo preopširno tumačiti, pa za to i veli samo: „propast“.

Lib. I. c. XXX. v. 7.—8.:

„Et parum comis sine te Inventas
*Mercurius*que....“

Digitized by Google

Hidža str. 7.—8.:

„I slatke besjede bog, i bog mladosti
Koji no bez tebe nema sladosti.“

Mjesto „Mercurius“ prevodi Hidža: „slatke besjede bog“, a tu se poslužio Bondom: „Multum valet eloquentia ad amorem conciliandum“.

Lib. I. c. XXXIV. v. 9.—12.:

„Quo bruta tellus et vaga flumina
Quo *Styx* et *invisi* horrida *Taenari*
Sedes Atlanteusque finis
Concutitur....“

Hidža str. 9.—12.:

Nevidljiv on stresa sve zemlje prostore
I brda i r'jeke ke teku u more
I njega boje se paklene jamine
I njega tresu se sve sv'jeta krajine.“

Hidža u svojem prijevodu ne će da imenom spomene ni Stiksa ni Tenara, već su mu dosta: „paklene jamine“, a mjesto: *„Atlanteus finis“*: „sve svijeta krajine“.

Lib. II. c. III. v. 15.—16.:

„Dum res et aetas et *sororum*
Filiatrium patiuntur atra.“

„Hidža str. 16.: „Men živijeh i dokle si“.

Ovdje ne vidimo u prijevodu slike Horacijeve, već mi se čini, kao da Hidža hoće da bude razumljiv i onima, koji ne znadu, ko su one *„tres sorores“*.

Lib. II. c. VII. v. 14.: „Simplices Nymphae“. Hidža u svojem prijevodu ne spominje nimfi, ali onaj epiteton *„simplices“* hoće u svome prijevodu da istakne, pa to čini ovako:

„I skup oni prigizdavi
Krasnih vila....“

Nimfe su dakle Hidži: „vile“.

Lib. II. c. VIII. v. 13.—14.:

„Ridet.... Venus ipsa
....ferus et Cupido.“

Hidža str. 19.—20., 23.:

„Znam da majka od ljubavi
Na ta djela sva se smije
— — — — — — — — — —
Nje i sin ćudi svim nemile.“

Nema dakle u tom prijevodu „Kupida“, sina Venerina, već samo: „Nje sin“.

Lib. II. c. XIII. v. 27.: „Pelopis parens“ prevodi Hidža: „Tantal“.

Lib. II. c. XIV. v. 6.—7.: „Non.... places illacrimabilem Plutona“.

Hidža str. 6.: „Ne ćeš ganut Plutonovo srce od stine“. „Plutona“ spominje Hidža, pa odmah zgodno dodaje, da mu je „srce od stijene“.

V. 13. „Frustra cruento *Marte carebimus*“.

Hidža str. 11.: „Ne pomaga krvnoga se boja uklanjati.“ „Mars“ je dakle njemu samo bog, a *„carere“* prevodi „uklanjati se“. Taj prijevod, a osobito ono „uklanjati“ sjeća na Bonda, koji kaže ovo: „Frustra vel hoc vel periculum vitabis“.

V. 19.—20.:

„....damnatusque *longi*
Sisyphus Aeolides *laboris.*“

Digitized by Google

Hidža to prevodi tako, da odmah objašnjava, kakav je to „longus labor“, pa veli u str. 18.:

„I Sizifa pazit st'jenu vazda valjati.“

Lib. II. c. XVI. v. 37.—38.:

„....mihi parva rura et
Spiritum Graiae tenuem *Camenae.*“

Hidža str. 38.:

„I nauči me grčkim dahom skladat pjesmice.“

Hidža dakle nije ni ovdje ostavio imena „Camena“, pa kako je god Horacijev stih krasan, i kao da je nekom koprenom pomoću „Graiae Camenae“ prikrit pravi smisao, pa čovjek mora dalje da pogje, nege li je to Horacije rekao, Hidža skida tu koprenu, pa onda svojim: „grčkim dahom skladat“ pogagja Horacijevu misao točno, a opet razumljivo i onima, koji ne poznadu Kamene.

Lib. II. c. XX. v. 13.—16.:

„Iam *Daedaleo ocior Icaro* — *Syrtesque Gaetulas* canorus
Visam gementis litoris Bospori — Ales *Hyperboreosque campos.*“

Hidža str. 17.—20.:

„Poć ću vidjet na krilima — Gdi su arapske hridne ljuti,
Gdi Bosforom vihar muti, — Gdi sjeverna reži zima.“

Ovdje vidimo i opet, da ne spominje Dedala u prijevodu, već kaže: „na krilima“, valjda je Hidža mislio, da je tako razumljiviji, nego što bi bio, da je spomenuo samo ime. — „Bosfor“ ostavlja, jer je to ime Dubrovčanima bilo jamačno dobro poznato. Još mi valja ovdje upozoriti na zgodni prijevod onoga: „Hyperboreosque campos“, koji u Hidže glasi ovako: „Gdi sjeverna reži zima“.

Lib. III. c. IV. v. 28.:

„Nec Sicula *Palinurus* unda.“

Hidža str. 28.:

„S toga u moru sičilskomu ne bih zadušen.“

Evo — s kakvom lakoćom prelazi Hidža preko imena „Palinurus“, te mjesto Palinura uzima njegovu sudbinu, koja ga je ondje snašla, pa s toga i veli: „ne bih zadušen.“

V. 43.: „Titanas.“ Hidža toga imena ne navodi, već mjesto njega upotrebljava opisnu konštrukciju: „gorostasni ljudi“.

V. 61.: „....rore puro Castaliae.“

Hidža: „....u Elikonskoj vodi.“

Imena „Castalia“ u Hidže nema, već voli uzeti bližu i tačniju oznaku mjesnu „Elikonski“, da tako odmah označi, gdje ta voda izvire.

Lib. III. c. XV. v. 9.: „Euhias“ prevodi Hidža: „Dvorkinja.... Baka“, a to je prema Bondu, koji veli ovo: „Euhias Bacchi sacerdos“.

Lib. III. c. XXVII. v. 50.: „Impudens *Orcum* moror.“

Hidža str. 62.: „Bezobrazna cknim minuti.“

Mjesto imena „Orcum“ upotrebljava Hidža glagol: „minuti“, kojim odmah tumači to ime.

Digitized by Google

Lib. III. c. XXVIII. v. 10.: „....et virides *Nereidum* comas.“

Hidža str. 10.: „I vile pomorke zelenim pramima.“

Ovaj se prijevod potpuno podudara s Bondovim komentarom, gdje čitam ovo: „Nereides sunt maris Nymphae“ — samo što Hidža poradi težnje za jasnoćom uzima: „vile“ mjesto Horacijevoga: „Nymphae“.

Lib. III. c. XXIX. v. 64.: „....geminusque Pollux“.

Hidža stih pošljednji: „I s Kastorom Poluče.“

Bond u svojem komentaru piše: „*Castor et Pollux gemini nati* nautis favent“. Hidža je prema tome komentaru spomenuo uz „Poluksa“ još i „Kastora“, jer drži valjda, da tu imena može upotrijebiti kao poznatija.

Lib. III. c. XXX. v. 6.—7.:

„....multaque pars mei
Vitabit *Libitinam.*“

Hidža str. 7.—8.:

„....moj bitak najveći
Sasvim poraznoj smrti će uteći.“

U tom prijevodu nema „Libitine“, već mjesto toga imena vidimo „poraznu smrt“. Kako se god Hidža često povodi u prevogjenju za Bondovim komentarom, toga se ovdje nije držao. Bond naime to mjesto tumači ovako: „Libitina est dea *funerum;* significat etiam capulum vel feretrum, in quo cadavera efferuntur ad sepulturam.“ Dillenberger pak veli: „Venus Libitina, dea *funerum,* in cuius aede erant libitinarii, quibus qui mortui essent ex lege nuntiabatur, eadem ratione qua recens nati in templo Junonis Lucinae nominabantur.“ Po Bondovu komentaru ne bi ovdje Hidža smio „Libitina“ prevesti: „porazna smrt“, jer ako uzmemo strogo Bondov izraz: „dea funerum“, Hidžin mu prijevod ne podoba. Istina je, da se ovdje razumijeva baš „smrt“, no kako Hidža na više mjesta Bonda upravo doslovno prevodi, očekivali bismo, da će to i ovdje učiniti. No Hidža toga ne čini, jer ne će da promijeni smisao Horacijevoga mjesta.

Lib. IV. c. V. v. 34.: „....et *Laribus*“.

Hidža str. 3., strofa 8.: „I k bogovim ki dom brane“.

U prijevodu je ispušteno ime „Lara“, ali je zadržana njihova karakteristika.

Lib. IV. c. XII. v. 11.: „Delectantque deum“.

Hidža: „Zabava boga Fauna“. Horaciju je dosta „deus“, a Hidža odmah spominje i ime toga boga: „Fauna“.

Lib. IV. c. IV. v. 1.—4.:

„Qualem ministrum fulminis alitem,
Cui rex deorum regnum in aves vagas
Permisit expertus fidelem
Juppiter in *Ganymede flavo.*“

Hidža str. 1.—4.:

„Jak ptica ka nosi u čapih trjeskove
Kraljestvo kom dade vrh ptica svih Jove,
Kralj višnjih kada mu s potpune vjernosti
Uznese na nebo cv'jet muške ljeposti.“

U Horacija u v. 4. čitamo: „....in Ganymede flavo.“ To je najvažnije u ova četiri stiha, a baš me je to i ponukalo, da ih navedem. To mjesto u Hidžinom prijevodu više je tumač imena „*Ganimedes*“, jer mjesto imena veli: „cvijet muške lijeposti“.

Digitized by Google

Ovi nam spomenuti primjeri pokazuju, kako je Hidža prevodio mitološka mjesta u Horacijevim odama. Svako sam mjesto popratio malom bilješkom, ali se nijesam osvrtao na sam prijevod citiranih mjesta, budući da ću o tome govoriti u posebnom dijelu, gdje ću upotrijebiti i druge primjere. Svi ovi primjeri, što sam ih sad evo izbrajao, imadu nam podati sliku, kako je Hidža postupao mitološkim imenima, imadu nam prikazati mitološko znanje Hidžino.

U Horacijevim odama dolaze veoma mnoga mitološka imena, a u Hidžinu prijevodu naprotiv takva su imena dosta rijetka. Ko nije dobro upućen u mitologiju grčku i rimsku, pa da je inače i toliko vješt jeziku latinskome, da bi mogao čitati latinske klasike bez velike upotrebe rječnika, tome Horacijeve ode — osim nekoliko njih — ne bi bile nikakva naslada, one bi mu dosadile, te bi ih ili prestao čitati, ili bi stao upotrebljavati pomagala, da ih pomoću ovih razumije. Naprotiv uzme li u ruke Hidžin prijevod i onaj, kome mitologija nije baš dobro poznata, čitaće taj prijevod s nasladom. Hidža naime u svojem prijevodu ispušta gotovo sva imena bogova i drugih mitoloških lica, pa mjesto ovih upotrebljava njihove karakteristike, koje više puta tako lijepo zamjenjuju sama imena, da će poznavač mitologije sam pogoditi, koje se ime nalazi u originalu.

Hidža doduše nije u tom svom postupanju posvema došljedan, pa na jednom mjestu ostavlja ono ime, koje je već na mnogim mjestima ispustio. Tako n. pr. malo je oda, u kojima on spominje ime „Jova“, te na veoma mnogim mjestima za „Jova“ i „Jupitra“ upotrebljava izraz „Višnji“ ili „bog“, pa „bogovi“. Još najčešće ostavlja „Apolona“ („Feba“), a u lib. IV. carm. XII. v. 11., gdje Horacije veli samo „deus“; naš je Hidža upotrijebio pravo ime toga boga: „Fauno“.

Mjesto ostalih mitoloških lica uzima Hidža njihove karakteristike, ali te su karakteristike takve, da dobro pristaju na ona mjesta, te je baš na takvim mjestima pokazao veliko mitološko znanje i shvaćanje Horacijeve duše. Istina je doduše, da mu je u tom mogao dobro poslužiti — kako ja mislim — Bondov komentar, no ja sam navodeći primjere odmah naveo i bilješke Bondove ondje, gdje mi se čini, da ih je upotrijebio. Ta mjesta nijesu tako mnogobrojna, da bismo na temelju toga mogli tvrditi, da Hidža nije dosta originalan i da nije dobro poznavao stare mitologije. Ono malo nedošljednosti, što se pokazuje u tome, da neka imena bogova i mitoloških lica ipak ostavlja u svojem prijevodu i ondje, gdje ih po analogiji s ostalim odama ne bismo očekivali, ima se pripisati ili karakteru one pjesme, gdje je ime trebalo da ostane, ili — što je vjerojatnije — da ga je spriječila smrt, da tih mjesta nije ispravio. Roči, izdavač Hidžinog prijevoda Horacijevih oda, veli u predgovoru str. 3.: „Dovršivši Hidža ovo trudno djelo tijem načinom, da njegovi umni prijatelji: Resti, Zamanja, Ferić, ponukovahu ga na prijevod Vergilija, i on predobivajući mnogobrojne zapreke zadovolji im u malo godina, no kad stade uregjivati i pregledati svoja pisma zajedno sa svještenikom Ivanom Salatićem, smrt nenavidna grabeći mu ovoga prijatelja i naučenoga svjetnika, smete ga u tako korisnomu poslu (jedva bo bijaše pregledao Horacija i jedan dio Vergilija), dokle i njega do brzo jur stara i poharana dugom nemoći, žalosno nam! umori na 27. oktobra god. 1833....“

Hidža je dakle „jedva pregledao Horacija“, veli Roči, a držim, da mu moramo vjerovati, jer je bio mlagji suvremenik Hidžin. (Svršiće se.)

Digitized by Google

Kako da se spriječi obolijevanje krajnika u djece.

Opomena materama i dječijim odgojiteljima.

Po M. **Schützu** piše: **Nikola Vidaković** — *Prnjavor.*

Dječije doba neobično je prihvatljivo za obolijevanje žlijezda (krajnika vratnih), da, može se reći, da razmjerno vrlo malo djece ima potpuno zdrave limfalne žlijezde. O tome nam daje dokaz pregledanje 2506 djece u školama kantona Graubinden i Argau, koje je prije nekoliko godina dr. Voland u Davos-Derflu izveo. Tu bijaše od 628 djece u dobi od 7—9 godina ništa manje od 607 t. j. 96% nateklih vratnih limfalnih žlijezda! Što bijahu gjaci stariji, to manji postotak bolesno poremećenih vratnih žlijezda; ali još i u djece od 13—15 godina iznosio je 84%! I ako ovi podaci za sve predjele ne mogu biti mjerodavni, ipak zadaju brige. Otekle vratne limfalne žlijezde uvijek su znak oslabljela zdravlja, pa i ako mnoge tečajem vremena splasnu, to mora ipak veliki dio tih za sobom dovesti osnovu za **škrofule**, ili baš i samo zaraženje bacilima tuberkuloze (jektike, sušice[1]). Dokazano je, da u teško oboljelih od škrofula vratne limfalne žlijezde sigurno tuberkuloznih bacila sadržavaju. Te opasne cjepljive gljive[2]) mogu se dulje vremena začaurenjem od daljeg rasprostiranja zatvoriti i dobrom njegom tijela uništiti. Ali često je nosilac takog ognjišta bolesti u neprekidnoj opasnosti, da se, a prije a poslije posijani otrov po cijelom organizmu ili naročito po plućima ili možgjanoj pokožici ne rasprostre, što se obično svršava — smrću. U stvari mnoga škrofulozna djeca podliježu od brzog zapaljenja možgjane pokožice na otražnjem (malom) mozgu, ili ih u zrelijim godinama napadne sušica u plućima.

U pošljednje doba iznašlo se uopće više oslonaca koji na to upućuju, da oboljenje žlijezdi može stajati u vrlo blizu odnošaju s tuberkulozom. U djetinje doba obolijevaju vrlo često krajnici na vratu. Te upale budu velikim brojem manje više opasnih vrsta bakterija izazvane; kao pošljedica tih zapaljenja, ostaju krajnici vrlo povećani. U sjednici pariške akademije od 30. aprila ove god. (po nov. k.), saopćio je profesor Dielfoy, da se takogjer i u tim krajnicima mogu ugnijezditi bacili tuberkuloze. On je ispitivao osobe s povećanim krajnicima, na kojima se u ostalom ne pokazivahu nikakvi znaci tuberkuloze, uzeo je malen komadić ovih i ucijepio malom zamorčetu (Cavia porcellus); tu se pokazalo u cijelom nizu slučajeva, da je ucijepljeno zamorče postalo tuberkulozno. Povećani krajnici mogu dakle uz priliku u sebi skrivati najopasnije klice; te se ne pokazuju škodljive, ako se dijete normalno razvija, dobrom hranom, uživanjem svježa vazduha, i ako ostane krepko, onda nadvlada organizam neprijatelja. Ako li se dijete izloži škodljivim utjecajima te oslabi, tada se može tinjava iskra bolesti raspaliti, te dati povoda vrlo opasnom oboljenju.

Da se s pogledom na takve činjenice, takva zaraženja spriječe, za to mnogo vrijedi pronaći put, kojim zaražljivi materijal dospije u žlijezde.

Dr. Voland skoro je dao razjašnjenja, koja su vrlo vjerovatna, a naročito za matere i odgojiteljice djece, vrijedna su, da na njih paze. On misli, da se najviše tih zaraženja dogodilo onda, kad se dijete učilo puzati i hodati. Ono onda puza četvoronoške svukud, te uprlja ručice sobnom ili uličnom prašinom. Ali u to doba

---

[1]) Sušica, suhobolja, suha bolest, plućna suša, tižika, jektika, sičija, ikrica. Dr. Ilija Ognjanović u knjizi „Imena bolesti“, tako tumači Tuberculosis pulmonum.

[2]) Vidi u I. sv. „Šk. Vj.“ „Nekoliko riječi o bakterijama i o bacilima“, od Ivana Krčmaŕa.

Digitized by Google

zbog nicanja zuba dijete mnogo izlučuje sline na nos i na usta, od šta postanu ranice oko nosa, usta i po bradici. Svrbežom, što ga te ranice uzrokuju na sluznoj kožici, navede se dijete, da se ručicama češe po licu, te tako prah, koji se prihvatio za ruke, otre u ranjava mjesta. Je li slučajno bilo u prahu tuberkulozne materije, zaraženje je tim gotovo.

Množina bolesnih materija obično je vrlo malena; s toga krepča djeca to nadvladaju, ali kod slabijih prodre ona u limfalne žlijezde, gdje neko vrijeme miruje, dok dobije snagu, kad bude malo tijelo škodljivim utjecajem nepovoljno zaokupljeno.

S toga dr. Voland preporučuje ova sredstva, da se dijete sačuva od te opasnosti: Majka ili čuvarica morala bi neumorno odstranjivati obično izlučivanje sline iz usta i nosa, da bi se tako dijete sačuvalo, da ne oranjavi. Morala bi brižno na to paziti, da dijete nikada ne brlja po podu. Takogjer se mora sve što je palo na pod, očistiti prije, no što se da djetetu, da se igra. Kad počinje hodati, mora se uvijek voditi, ili u podesne sprave namjestiti. Je li jednom palo, valja ručice odmah otrti, te čustvo za čistoću rukû u djece vrlo rano buditi.

Propisati te zahtjeve lako je; ali u praktičnom životu vrlo ih je teško ispuniti. Mi ćemo ih takogjer nešto ublažiti i materama spoljašnjem životu u uzdržavanju njinih malenih metnuti na srce. Uspazi li se na njih, učinjeno je, što je svakom moguće.

Kada posmatramo, kako se mala djeca u svagdanjem životu čuvaju, onda svagdje vidimo, da se uprav u tom mnoge grieške susreću. Mlade majke, pa i iz boljeg staleža, nemaju nužnog pripravnog znanja za odgoj djece; naravno da im nedostaje i iskustvo, te se mališe mogu vrlo često sretnim smatrati, ako u kući ima koja iskusna stara žena pored mlade majke. Ali je rgjavo, ako se njega malene djece povjeri starijim dadiljama (koje se nijesu udavale, te nijesu imale niti imaju svoje djece), koje su bez ikakve naobrazbe, ili mladim djevojčicama. Pošljednje uvjeravaju skoro uvijek, da one „vole djecu“, ali većinom pomenuta ljubav nije dovoljna. Za to dr. Voland ima pravo što traži, da se u buduće odgojiteljice za djecu u posebnim zavodima izobražavaju. Ove bi morale upoznati temeljna načela higijene, te se zgodno uputiti, da su u stanju spriječiti širenje zaražljivih bolesti megju djecom. Osim toga bila bi njihova djelatnost pri odgoju dojenčadi glavna briga, a takogjer i prvi uzgoj bio bi vrlo pospješan. U imućnijim bi porodicama dobre ispitane dadilje, koje bi imale volje i ljubavi za svoj poziv, sigurno našle zasluženu plaću, drugi dio mogao bi se u dječijim čuvalištima, gdje se djeca siromašnijih moraju neko vrijeme uzgajati, korisno upotrijebiti. Izvedbu ćemo te zamisli radosno pozdraviti, bude li se tim ženska zarada proširila, i to u pravcu, koji je naravi i karakteru žene vrlo priličan.

Naglašujemo pri tom, da bi izobraženje dadilja moralo takvo biti, da obuhvata cijelu higijenu djeteta; jer samo će tada one moći doprinijeti, da se zadrži raširenje zala, koja se kao bič našeg kulturnog naraštaja smatraju.

Bila bi velika zabluda, kad bi se htjelo misliti, da bi se zaraza otklonila samo tim, da se postigne otklonjenje nevidljivih bacila.

Glavnije je, tijelo mališa održati zdravo, te ga jačati, da može održati pobjedu u borbi s pokretima bolesti. S obzirom na to ostaju takogjer u pogledu škrofuloznih stara oprobana higijenska pravila u pravoj valjanosti. Valja nam odgoj i hranu djece udesiti tako, da u njima ne bude osnova za škrofulozne tvorevine, a to možemo lako, pošto su nam uzroci tog zla poznati.

Škrofulozna bivaju ona djeca, koja se od rane mladosti nezgodno hrane, koja ne sisaju maternjeg mlijeka, a kravljeg malo dobivaju, ali se za to svakojakim tijestom

Digitized by Google

kljukaju. Škrofulozna bivaju ona djeca, koja se prerano, još kao dojenčad priučavaju, da se hrane kao i odrasli, hljebom i krompirima, te pretežno biljnom hranom (kao što sam imao dosta puta prilike da čujem u našeg seoskog i varoškog žiteljstva, da se majke hvale, kako im dijete od pô godine jede šta mu se dâ, i sve šta i ostala čeljad). Nadalje će izazvati osnov tim nevoljama nestašica svježa vazduha, boravak u pljesnivim, mračnim i vlažnim stanovima, zapuštenost u njegi tijela. Gdje se sretaju ti grijesi zapuštenosti u dječijem odgoju, tamo odraste oslabljeli naraštaj, kog je tjelesni sastav manje više trošan, i kome je izmjena materije spora. Takva djeca imaju slabu, lako ozledivu, za otpor nesposobnu kožu, lasno obole od ospe, od katara u nosu, grlu, očima i ušima; imaju škrofulozan osnov, te su u najvećoj mjeri prilična za tuberkulozne bacile, koji zasjedu u žlijezde, pa se otud groze cijelom tijelu. Izbjegnu li se u odgojenju djece takve nezgode, to se sigurno spriječi razvijanje škrofulozne podloge i priljepčivost tuberkuloze; da, tim jednostavnim higijenskim sredstvom mogu se djeca, koja su od svojih roditelja bolesne podloge naslijedila, preko opasnosti, koja im grozi, prevesti i mogu se zdravi ljudi od njih odgojiti.

Ako je ipak podmukla dušmanica dijete napala, ako su se prvi znaci škrofuloznosti i druga oboljenja žlijezda pokazala, tad se ne treba od straha izgubiti, nego treba dijetetičkom metodom energično pristupiti liječenju. Što se prije počne dijete liječiti, to je sigurniji uspjeh. A u čemu stoji liječenje, to je danas dovoljno poznato. Veliki su uspjesi, koji su u lječilištima za škrofuloznu djecu postignuti s godine u godinu. A šta se tamo davalo bolesnicima? Malo što od ljekarija, već dobra, zgodna hrana, svjetlo i vazduh, kretanje u gorskom i morskom vazduhu, morske kupke i slatine, koje potpomažu izmjenu materije.

Na žalost, ta dijetetička sredstva, ma kako da se čine jednostavna, ne može svak dobaviti. Koliko je porodica privrednim prilikama privezano za tijesne gradske stanove! Oni svojoj slabunjavoj djeci ne mogu pribaviti tu blagodat, da se bave na selu u planinskom vazduhu! Ali se na zapadu u kulturnim državama i o tima, koji se tako s nevoljom bore, umio pobrinuti duh našega stoljeća, koji ide za općenitom korišću. U dječijim lječilištima primaju se i siromašniji, a milodarima je omogućeno da godišnje hiljade siromašne djece mogu posjetiti izletna mjesta za vrijeme raspusta (Feriencolonien aufsuchen). Tom opće korisnom ustanovom najmoćnije će se pobijediti dindušmani, — škrofule i tuberkuloza, koji u nutarnjem sklopu piju narodnu krv i mozak, te će se tako reći u klijanju ugušiti. S toga oni preporučuju, da se takve ustanove potpomažu, i to najtoplijim i najzanošljivim riječima dozivaju svakog rodoljuba i čovjekoljuba, da te ustanove potpomažu radom i prilogom po onoj „krajcarak je malen darak, al velika zadužbina“. A sve za jačanje i podmlagjivanje naroda.

Ne bi li se i u nas takvo što moglo udesiti n. pr. na Vlašiću, Romaniji, Zagorju, Zelengori i t. d.?! Za tako što ne bi suviše mnogo trebalo; jer svukud tuda ima dosta mlijeka i janjaca, a na Zelengori ima i visoka zem. vlada erarnu stoku, pa bi bilo lako za hranu, što je glavno. A u nas ne bi toga mnogo baš ni trebalo, jer u nas nema onoga velikogradskog života, ni onih za nevolju kavazlija, što

„ne vide sunca ni mjeseca,
niti znade na čem žito raste,
na čem raste, ni po čemu raste;

ali sirotinje ima prilično, pa bi to zbog nje bila velika zadužbina.

Digitized by Google

Flora naše narodne pjesme.

Piše prof. **Feliks Barušić** — *Osijek.*

Tumač kratica.

Brl. = Brlaković.
Dež. = Deželić, pjesmarica.
Dvor. = Dvorović, Hrv. nar. blago iz Bosne i Hercegovine.
J. = Kurelac, Jačke.
K. = Kuhač, južnoslovj. nar. popijevke.
K. H. = Kosta Hörman, Nar. pj. I. i II.
L. I. = L. Ilić, Slav. nar. popijevke, 1852.
Mar. = Marjanović Hrv. nar. pjesme.
Maž. = Mažuranić Stj., Hrv. nar. pjesme.
Mil. = Milićević.
N. S. = „Naša Sloga", odanle preštampane hrv. nar. pjesme.
Nak. J. = Naković, Jačkar.
P. H. = Plohl-Hedvigov, Hrv. nar. pj. i prip.
Petr. n. p. = Petranović, Nar. pjesme iz Bosne.
Prim. = Primorska.
Stoj. = Stojanović, Nar. pj. i prip.
Š. = Šulek, Jugosl. imenik bilja.
Top. = Topalović, Tamburaši ilirski.
Valj. = Valjavec, Narodne pjesme.
Vod. = Vodopić.
Vraz = Vraz, Nar. pj. ilirske.
V. n. p. = Vuk, Narodne pjesme.
V. = Vuk, Rječnik.

Od vajkada su i stariji i noviji pisci i pjesnici u svojim pjesničkim tvorevinama u velike spominjali različito bilje. To isto, na što nailazimo u pjesnika pojedinca, to nalazimo i u našim narodnim pjesmama, što ih je spjevao naš narod, taj pjesnik, zadahnut čistom, nepokvarenom prirodom.

Ali velika je razlika megju pjesnicima umjetnicima i pjesnikom narodom, gledeći na množinu i raznolikost u izboru bilja. Pjesnici u svojim pjesmama spominju jedva toliko biljki, da ih čovjek može na prste izbrojiti. Vazda se ponavlja ruža, ljubica, karanfil, čemin i još nekoliko drugih, dok je narod u svoje pjesme upleo daleko više bilja. Kako sam se dao na izučavanje toga predmeta, mogao sam do sada u narodnim pjesmama nabrojiti preko 130 različitih biljki. Ta velika razlika dolazi svakako otuda, što je floristička sfera naobraženoga pjesnika s estetskih razloga stegnuta, dok pučki pjesnik otkriva ljepote prirode i u neznatnijim predmetima, jer je s njima u neprestanome dodiru: ta on s prirodom živi, s njom se raduje i s njom trpi, njoj se u nevolji povjerava, na nju u svojim dobrim dnevima ne zaboravlja. I upravo radi te tijesne sveze puka s prirodom mnogim je njegovim pjesmama bilje upravo temeljem, na kome je cijela pjesma podignuta; a ako nije baš to, onda bilje barem zaprema odlično mjesto bilo u figurama pjesme, bilo kao sastavni dio predmeta pjesme. Da što, da se bilje mnogo puta spominje i samo uzgred.

Veliki broj vrsta bilja, koje dolaze u pjesmama, svakako će nas zadiviti. Taj veliki broj kaže nam baš u tvrdo, da je posmatralačka sposobnost našega naroda vrlo velika. Narod dobro i s razumnim interesom promatra svoju okolinu, kritički odregjuje prirodnine, i u svojim pjesničkim produktima sasvim ih korektno primjenjuje. Gotovo se nikad naime ne nagje u pjesmi primjer, da ono, što pjesma kaže o bilju, ne bi u istinu i valjalo — a to baš radi toga, jer su svojstva te biljke sa svakoga gledišta dobro upoznata i zgodno primijenjena. I s tim se faktom može takogjer potvrditi ona i onako pripoznata istina, da naš narod može sâm razvijati onu svoju intelektualnu snagu, koja ga je vazda odlikovala, pa da je dorastao rješavati i teža pitanja.

Tako na primjer narod dobro poznaje bilje, koje je otrovno, te ljudma i marvi pogibeljno:

Digitized by Google

„Mila konju potijo govori:
— — — — — — — — — —
Oplešće ti jasle jadikove,
Metaće ti gorke čemerike
Dan da jedeš, a dva da boluješ!
V. n. p.

A bome se od čemerike i boluje; ili:

„Ona njemu čemeriku muti:
Pij to sine, čemer te popila!“
V. n. p.

Znade takogjer i za bilje, koje omamljuje ili uspavljuje:

„Donese mu rujna vina od sedam godina,
Meće u njeg bilje svakojako.“
V. n. p.

A od uvijek je narod i sam svoj liječnik, koji je tražio, upoznavao i sakupljao bilje, štono se može kao lijek upotrijebiti:

„Da naberem na Miroču bilja,
Da zagasim rane na junaku.“
V. n. p.

Ili:

„Kalopere bilje,
— — — — — — — — — —
Kad se samnom dušo,
Glavobolja l'ječi.“

Miris cvijeća spominje se nebrojeno puta; kadikada se u tome i prevršava.

„Za što mene ne će brat' djevojke,
Kad od mene sva gora miriše!“
V. n. p.

Ili:

„Čemin s ružom lijepo miriše, —
Teško onom, ko za kim uzdiše.“
V. n. p.

Ili:

„Kad bi znale djevojčice,
Što je miris od ljubice,
Sve bi cv'jeće potrgale,
Ljubicu bi milovale.“
V. n. p.

Ili još ova:

„Da ja znadem, moje b'jelo lice,
Da će tebe mlad vojno ljubiti.
Ja bih išla u zelenu bašču
Svu bih ružu po bašči pobrala,
Iz ruže bih vodu izvijala,
Te bi tebe lice umivala,
Kad mlad ljubi, neka mu miriše.“
V. n. p.

A gorčinom svojom mora pelin da posluži:

„Da ja znadem, moje b'jelo lice
Da će tebe star ljubiti,
Ja bih išla u goru zelenu,
Sav bih pelen po gori pobrala,
Iz njega bih vodu isc'jedila
I njom bih te svako jutro prala —
Kad star ljubi, neka mu je gorko.“
V. n. p.

Ljepota je cvijeća omiljeli predmet pjesme i nebrojeno puta opjevana.

„Lepi moji rani struokosi,
De mi rastu bele fijolice.“

Ili:

„Poljepša je ruža od vijole.“
V. n. p.

Ili:

„Ružmarine dušo
— — — — — — — — — —
Kad će im se svati
Samnom nakititi?“
Stoj.

Digitized by Google

Ili:

„Smilj Smiljana pokraj vode brala,
Nabrala je njedra i rukave,
Izvila je tri v'jenca zelena." V. n. p.

Ili:

„L'jepo cv'jeće, al' je r'jetko,
Poslaše me, da ga berem."

Ili:

„Da mi polijemo, L'jepu mažuranku
Te naše ružice: I sitan bosiljak." Prim.

Ili još ova:

„Neka cvjeta poljsko cv'jeće, Ja se njime kitit ne ću,
Nek se diči njim proljeće; Jer nije za mene!" I t. d.

I praktičnu vrijednost bilja spominje pjesma.

„Da bi znala moja mat', Ona bi ga gojila,
Ča je zelje komorač, Kot divojka baželak." K.

Ili:

„Zibelka je narejena,
Z lipovega dreva." Vraz.

Ili:

„Smitljiva pšenica
Teško se prodaje." Nak. J.

Pored ovakoga primjenjivanja, koje je osnovano na poznavanju faktičnih svojstava bilja, ima primjera, u kojima se spominje bilje s takim svojstvima, kojih ono nit ima, niti može imati. Tako dolaze u pjesmi biljke, koje mogu da prouzroče dobro ili zlo, kojima se čara ili vrača; dolazi to otuda, što puk sviju naroda od vajkada vjeruje u tajne sile, te je više ili manje sklon maštanju.

„Do tri ću ti bilja kazat: Da ti sablja s'ječe Turke,
Prvo ću ti bilje kazat, Treće ću ti bilje kazat,
Da ti ljuba rodi sina; Da si štiman u družinu."
Drugo ću ti bilje kazat, V. n. p.

Ili:

„Kad nabrala kostoloma, Pristavila u lončiće,
Kostoloma, vratoloma, Lončić krči, momak trči." V. n. p.

Ali ima još jedan razlog, s koga nailazimo na krivo pripisivanje svojstava, a to je paronomazija. Sličnost dviju riječi, koje po svome značenju nemaju baš nikakva saveza, dovodi narod do vjerovanja, da taj savez opstoji, pa uslijed toga i pridaje bilju svojstva, kojih ono nema. Evo primjera:

„Kako bi me oterao Pavle! Ljubičice, da me svagda ljubi;
Kad sam prvu večeru donela Karanfila, da se ne karamo;
U večeri devetora bilja: Čubra cv'jeća, da me dobro čuva;
Miloduha, da se milujemo; Bosioka, da m' ne smeće s oka;
Kalopera, da me ne otera; A nevena, da mu srce veno." V. n. p.

Ili:

„Da zna ženska glava, U pas ušivala.
Što j' odoljen trava, Uza se nosila." V. n. p.
Svagda bi ga brala

Digitized by Google

Iz sličnosti riječi „odoljen“ i „odoljeti“ pripisuje se odoljenu svojstvo, da on svakoj bolesti odoli.

Primjera ne ću mnogo navagjati, jer će ih u produženju ove radnje biti još mnogo navedeno, pa bi bilo izlišna ponavljanja.

Iz ovih dosadašnjih primjera vidi se, da u pjesmi dolazi bilje radi svojih vidljivih i upoznatih, ili pak radi umišljenih, maštom puka odregjenih mu svojstava.

Bilje dolazi nadalje vrlo često pod općenitim imenima, kao na primjer: cvijeće, bilje, žito, trava, drvo, lišće, livada, šuma, strnokos, bašča i drugačijim. Posve je to razumljivo, da su ove stvari puku vrijedne, da budu opjevane, jer su mu one — ama sve. Ne mari on za gradske ljepote, koristi i ugodnosti; samo ako mu je „žito kao zlato“ ili: „Kada udri sitna kiša, te porosi žito, vino“, onda je on sretan.

Koliko je trava u cijeni, vidi se iz ovoga:

„Zlatnim srpom travu žela.“ J.

Ili:

„Slavna trava, gdje djevojka spava.“ K.

Trava tješi djevojku:

„I ja sam turobna, kad sam pokošena,
Ali još se ufam, da ću pozelenit,
Tako ćeš se i ti s dragim još veselit.“ J.

Djevojka doziva travu:

„Zelena travica, pomoz' mi se tužit
Da se budem mogla s klinčacom razdružit.“ J.

Momak traži utjehe od trave:

„Zelena traviça, otpri oči tvoje,
Ter mi ubatri tužno srce moje,
Ar sam te poškropil suzama, travica!“ J.

Da djevojci omili râd:

„Kada mili travu kosi,
Mila vodu rado nosi.“ J.

A i u grožnji zeleni se trava:

„Vidiš diko, tu zelenu travu?
Tako ćeš se i ti zeleniti,
Kad ja stanem drugoga ljubiti.“ Iz Srijema.

A na grobu dragoga neka govori draga:

„Ne budi mu teška
Ti zelena travo!“ K.

Kako trava raste, taka će biti i godina:

„Kiša kaplje, trava raste,
Bit će godina.“ J.

Lijepo kosom obrašteno čelo prispodoblja se travi na ravnom polju:

„Ta tvoja glavica, ka je puna vlasi,
Vedro tvoje čelo vlasi natkriveno
Kako ravno polje s travom obrašćeno.“ N. Š.

Digitized by Google

A i prolaz mladosti prispodablja se travi:

„Tužna moja mladost svaki dan na manje,
Kako letnja trava, ka se srpom žanje.“ N. S.

Mnogo se i često spominje šuma ili loza ili gora:

„Na zelenoj lozi,
Bistra voda zvira.“ N. J.

Ili:

„Ljepa moja crna gora,
Kadi dragi drivo siče.“ J.

Ili:

„Nač je v lozi borak, kî se ne zeleni?“ J.

Ili:

„Nač je v lozi drivo, kô lišća ne rodi?“

Momak, koga love za vojnika, utječe se šumi i tami grma, da ga spase:

„Ovde mene pokrij, gorica zelena,
Ovde me zataji grmova škurina.“ (Ne znam, otkuda je.)

A kad počinje proljeće, onda:

„Zelene se gore, loze“ —

i

„Sad je cvetja po goricah.“ J.

Dašto, da gdje ima šume, ima i drvlja:

„Vu ne gore lepo drevce —
Tenko, visoko.“ K.

Ili:

„Neprijeteljev imam
Kak u lozi drivja.“ J.

A i to:

„Sirova drva, žuhak dim.“ J.

Sama grana ili kita sa drveta spominje se:

„Zelena kitica na hladnoj vodici:
Ako ti usahne, ne srdi se na me,
Ako ti uvene, ne potvaraj mene.“ J.

Ili:

„Jelena, Jelena, kitica zelena.“ J.

Ili:

„Divojka je na kiti zaspala,
Kita joj je ruku zatiščala.“ J.

Ili:

„Jesenska kitica lipo je procvala,
A ja mlada već neg tuge dopala.“ J.

A i lišće ima svoje lijepo odregjenje:

„No si pobira bele listeke
Ž njimi briše crne okece.“ Mursko polje.

Livada, ta ljubimica seljaka:

„Lipe moje sinokoše,
Kadi mili blago pase.“ Jač.

Digitized by Google

Još se prispodablja i sa djevojkom:

„Cvilila je zelena livada,
Zakošena, pa je ostavljena.
To ne bila zelena livada,
Već to bila lijepa djevojka.“ Mar. 192.

Ili:

„Kad zabraniš u polju livadu
Ja l' je kosi, ja li drugom daji.
Da ne biju slane ni šnjegovi
Po livadi cvijet rascvatio.
Kad zaprosiš lijepu djevojku,
Ja l' je vodi, ja li je ne prosi.“ V. n. p.

Vinograd se rijetko spominje:

„Lipi moji vinogradi,
Kadi kopa mili dragi.“ J.

Ili:

„— — — — — — —
Iz careva nova vinograda.“ V. n. p.

Vrlo se često spominje žito uopće, no pod tom se riječju razumijeva i pšenica i raž. A svagda se žito dotiče s poštovanjem, jer je ono dabome prvi uvjet blagostanja. Evo nekoliko samo primjera:

„Alaga ljubi Omerovo zlato,
Kojeno je u kavezu raslo;
Nit je vidlo sunca ni meseca,
Niti znade, na čem žito rodi“, i t. d. V. n. p.

Ili:

„U ovoga doma dobra domaćina
— — — — — — — — — — —
Bosiljak palice, žito kao zlato.“ V. n. p.

Kako puk o mlinaru sudi:

„Mlinar sidi u kolesih,
Njemu voda žito nosi,
Drugim ozimlje, sebi daje.“ J.

A ko ne zna za ovu:

„Djeva Marica žito dožela,
Žito dožela, tri v'jenca splela.“ I t. d. N. p. žetel.

A lijepa je prilika plodnosti:

„Na ti snaho žita, da si žitna.“ V.

Vrt ili bašča dolazi češće, ali ponajviše uz cvijeće:

„Vidjeti je fiolice,
Jur po vrtih vsih.“ J.

A s vrtom prispodablja pjesma i momka:

„Si mladenci vrt zeleni.“ P. H.

Najviše se ipak spominje cvijeće. Dragi i draga prispodabljaju se uvijek ma kojemu stanovitomu cvijetu (vidi kasnije) ili cvijetu uopće. Ali je primjena prerazličita.

„Kak te lepo ja pozdravljam
Preljubljeni cvetak moj.“ K.

Ili:

„Se devojke cvet rumeni,
Dok rastete i cvetete.“ P. H.

Digitized by Google

Dakle su djevojke cvijeće samo dok su mlade; za to za slavom djevojaštva žali ona, koja se udala:

„Živela sam s majkom
Lepo u devojačtvu,
Da m' je cvelo cvjetje
Navek sakojačko." K.

A druga jedna žali za prošlošću:

„Cvala sam i bila kot lîpi poljski cvet,
Danas lîp i črljen, a sutre bude bled." J.

A kolika je slava mladosti, kaže ova:

„Jer prilipa sva mladost je
Stručak cvitja nebeskoga." K.

A najljepši je posao djevojke, da se bavi oko cvijeća:

„Čija je ono djevojka,
— — — — — — — —
U bašči cv'jeće poljeva,
A bere ruže i smilje;
Ružicu meće u njedra
A smilje svija u skute.
Ono je moja djevojka;
Smilje će meni darovat
A ružu metnut u njedra
Mirisat meni i njojzi." V. n. p.

Ili:

„Majko moja, na vodu sam bila,
Iduć' s vode cvijeće sam brala,
Nabrala sam skute i rukave,
Savila sam do četiri kite." V. n. p.

Ili:

„Perivoju, cviće moje,
Ja te gojim, dobro moje." K.

Inače se cvijećem mladost kiti:

„Ja sam njojzi (dao) stručak cv'jeta,
Da se kiti do vijeke." K.

Ali tužna djevojka ne će ni da se zakiti, te veli:

„Neka cvjeta poljsko cv'jeće,
Nek se diči njim proljeće;
Ja se njime kitit ne ću,
Jer nije za mene."

A ljubavnik svojoj dragoj vraća kitu cvijeća i veli:

„Evo ti kitu vraćam
Kû si mi skoro dala, —
Na njoj ti mala hvala,
Otrovan cv'jet je u njoj! K.

Jedan desperatni ljubavnik govori:

„Ja se ne dam s ovog sveta,
Kak čelica s toga cveta." K.

Mjesto koja god bilina i cvijet, kaže se još i trava i „rožica":

„Ni travice, nit rožice,
Ka bi mene zvračila." K.

Pa pored sve te poetične primjene cvijeće našlo je i trnje i ličina svoje mjesto u pjesmi, a to kada starac hoće da prosi mladu djevojku, onda bi mu ona šivala košulju:

„S ličinom b' ju našivala,
S trnjem bi ju nakitila." J.

Digitized by Google

Ili kada govori gajtanu:

„Da ja znadem moj gajtane,
Da će tebe star nositi:
Likom bih te opletala“ i t. d. v. n. p.

Kako se vidi, za siromaka starca sve, što je najgore. Uopće je ta tendencija izražena na mnogo mjesta[1]).

Pojedino bilje ima svoje jezične nakite, epiteta ornantia. Gdje takvi nakiti nijesu baš samo iz poetičkih razloga, ondje se njihovo botaničko i poetičko znamenovanje podudara, da ne može bolje. I to je dokaz, da je narod dobar motrilac i rogjeni pjesnik. Evo primjera:

Cvijet je uopće rumen, lip, črljen, blijed; djetelina je pisana (šarena); dunja žuta; grah bijel; bob glavat (jer ima veliko zrnje); jabuka divljakinja, pisanika, zelenika, zelena, črljena, prhka, pače i bijela, inače je još i uvehla i zlatna. Javor je suh i zelen; jela tanka, zelena, suhograna i ponosita, a omorika je vitka; karanfil rân i rumen; klinčac gusti; kovilje zeleno; kruška zelena; kupina zelena; ljiljan bijel, prebijel; lipa zelena; ljubica sitna; loza (vinova) bijela; mažuranka drobna i lijepa; naranča žuta i voćka plemenita; neven žut, perunika plava; pšenica je šestoredica ozimica, bjelica, čista i — zlatna (žuta kao zlato). Ruža je rumena, bijela i plemenita i pitoma, a kad je simbol djevojke, onda bude i turobna. Ružmarin je zelen; grožgje je bimbergrožgje; bor je zelen i krepak; loza (šuma) škura (tamna); bosiljak je sitan, rân; fesligen gorak, a bažoljak (bosiljak) je „drobnoga simena“; dafina je plemenita, a čemerika je gorka i čemerna. Šuma je zelena, isto tako i trava, kita (grana), livada i bašča; gora je gorovita, a i crna, jer se crni iz daleka. Tulipan je crven i plav, vrba žuta, a i zumbul je plav, dok su bengjiluci „teški“.

Sve ovo, a i ostalo, što se ovdje o bilju spominje, nagje se potvrgjeno na primjerima, koji će se nešto kasnije nabrojiti.

Valja spomenuti, da se cvijet uopće često naziva imenom ruža, na primjer: „U gori je drobna ruža madžurana“ ili „roža tulipan“, ili: „Bele ruže ljubičice“, a u primorskim pjesmama dolazi s tijem značenjem često žilj-rožica, t. j. ljiljan.

Da se čovjek ili dijelovi njegova tijela, a i tok njegova života prispodablja često s biljem, to je poznata stvar. Lijepo je to izložio Maretić (R. 60. i 62.). No često ponavljajući to njegovo izlaganje dopunjujem ga novim primjerima, koji tamo nijesu spomenuti. Razlog tome prispodabljanju leži u nazrijevanju nekih zajedničkih svojstava megju biljem i čovjekom.

Tako: „mlad je vojno ruža napupila“, ili: „mladoženjo, grano bosiljkova“, ili: „star je vojno trula javorina“, dok je „mlad vojno ružica rumena“, a i „ruža rumena“, ili pače: „lijepa kita cvijeća“. Slično značenje ima i oznake: „Lijer-momče“ mlado, ili „kaloper-Pero“ i t. d. Da se djevojka prispodablja s cvijećem, to je davno poznato. „Oj djevojko, pitoma ružice“; „oj snašice, rumena ružice“; „ljubo moja, pitoma ružice“. Ali mlado ženskinje nije samo ružica, nego i drugo cvijeće: „Oj djevojko, plava peruniko“; „Djevojčice, sitna ljubičice“; „Marica, bela viola“; „Moje kćeri, moj rani bosiljak“;

„Odbi se grana jorgovana,
I lepa Smilja od svoje majke.“

[1]) I to pri svemu poštovanju starosti, koje je notorno u našeg naroda. Te su sitne strelice očevidno uperene na staračku požudljivost, i na onaj bogomrski pazar, gdje se djevojka imetka i bogatstva radi na silu daje za stara i nedraga. *Ur.*

Digitized by Google

A i „zumbul cvijeće“, pak „zumbul plavi“ jest djevojka. A mnogo djevojačko ime ime je biljevno, n. pr.: Ruža, Smiljka, Nevenka i t. d.

I „jela tankovrha“, što je zaklanjaju „dva bora zelena“, prilika su sestre s braćom.

I pojedini dijelovi ljudskoga tijela prispodabljaju se s biljem. Tako su obrve „mah“:

„A črna moja dva oka
Gustim mahom slijepljena.“ J.

Oči su crne kao murvice i kao kukinje ili trnjine.

I nutarnjost ljudskoga bića prispodablja se sa svojstvima nekoga cvijeća, i to s mirisom:

„Miriše mu duša
Kao ran bosiljak.“ V. n. p.

Ili:

„Gjul miriši, mila moja majko,
Gjul miriši oko našeg dvora,
Čini mi se, Omerova duša.“ V. n. p.

Ili ona poznata:

„Oj djevojko dušo moja,
Čim mirišu njedra tvoja?
Ili dunjom il' nerančom,
Ili smiljem i bosiljem?

A djevojka odgovara:

„Oj boga ti mlad junače,
Moja njedra ne mirišu,
Niti dunjom, nit nerančom,
Niti smiljem, ni bosiljem,
Veće dušom djevojačkom.“ V. n. p.

A i krepost djevojačka prispodablja se s ružinim dahom:

„Cvala jesam roža, kot na vrti cvetje,
Dokler su mladenci meni duhu vzeli.
Za tum lipum duhum oni su hodili,
Dokljen su rumeno cvetje otrunili.“ J.

I tok života ljudskoga u raznim razdobljima prispodablja se s cvijećem, paralelno s njegovim razvojem.

„Gdje bi bila žena ko djevojka,
Kad je žena ruža razvijena,
Kiša pada, a ruža opada,
Sunce sija, pupoljak razvija.“
A djevojka pupoljak od ruže: K.

Ili ova vanredno zanimljiva:

„Sakramenat hižtva (ženidbe) šipku je spodoban,
Ki je s rožicama i s trnjem obložan,
Ar kada v jeseni odcvatu rožice,
Na šipku ništ' drugo, neg' trnje ostane.“ J.

Da se bilje megju sobom razgovara, vidjeće se iz mnogih primjera, što kasnije dolaze. Većinom se taj „razgovor“ bavi prispodabljanjem vlastitoga mirisa i obličja, t. j. ljepota sa mirisom i ljepotom druge biljke; neka vrsta sujete kanda tu dobiva svoj izraz.

Pored mnogih primjera, koji će slijediti, neka je ovdje samo ovaj spomenut:

„Hvalila se j' dunja pokraj mora:
Nij' lipšega cvića nad mojega,
Već ča sam ja dunja pokraj mora.
To j' začula zelena naranža:
Ne hvali se dunjo pokraj mora,
Nij' lipšega cvića nad mojega,
Van ča sam ja zelena naranža.
To j' začuo žuti lemuncin (limun):

Digitized by Google

Ne hvali se zelena naranžo,
Nij' lipšega cvića nad mojega,
Van ča sam ja žuti lemuncine.
To j' začula zelena jabuka:
Ne hvali se žuti lemuncine,
Nij' lipšega cvića nad mojega,
Već ča sam ja rumena jabuka.
To j' začula šenica bilica:
Ne hvali se rumena jabuko,
Nij' lipšega cvića nad mojega,
Već ča sam ja šenica bilica.
To j' začula vinova lozica:
Ne hvali se šenico bilico,
Nij' lipšega cvića nad mojega. Maž.

Napokon je djevojka ljepša od svega cvijeća, a mlad junak još od sviju najljepši.

Kako će se iz obilja primjera vidjeti, nije svaka biljka jednako znamenita i jednako mnogo puta opjevana. Ponajviše nailazimo na ružu, ruzmarin, ljiljan, jabuku, bosiljak, smilje, karanfil, ljubičicu. A zanimljivo je, da je i ista mrkva sa hrenom, luk sa paprikom dospio u pjesmu. Ali kako s tijem i od toga naš seljak živi, nije ni čudo.

Moram i to istaknuti, da mnogih i mnogih primjera nijesam navagjao, a to poradi toga, što bi se ista stvar ili ponavljala, ili nema karakteristična znamenovanja.

Prije nego što svršim ovaj uvod, upozorujem, da je i ovdje potvrgjena ona činjenica, da u pjesmama štokavaca ima veća množina vrsta biljevnih, nego u kajkavaca i čakavaca. Napokon i to spominjem, da će se malo dalje naći primjera, koji se mogu tek onda razumjeti, kada se uzme na oko, da pjesma nije nikla a ni mogla niknuti na onome tlu, na kome je ubrana, nego je donesena iz starijega zavičaja (Žumberčani i ugarski Hrvati).

A sada evo tih biljki:

Albaber, cvijet nalik na karanfil (Dvor.). Nego mora da je manji od karanfila, jer:

„Nek ne more ni alkatmer proći,
— — — — — — — — — —
Nije mog'o ni albaber proći,
A kamo li ruka od junaka," Dvor.

naime kroz razmak izmegju dugmeta haljine na grudima.

Aleluja bijela. Po župniku Brlakoviću iz šoprouske županije; isto što i ljiljan bijeli, *Lilium candidum L.*

„Na Ivi je rasla kita rozmarina,
A na lipoj Jeli bela aleluja." J.

Aršlama. Po Pančiću *Allium fistulosum L.*, t. j. nekakav luk; po Vuku nekakva žućkasta i crljenkasta, kao orah velika trešnja.

„— — — — — — — — —
I donose gospodske ponude:
Šećer s mora, smokve iz Mostara
I aršlame u medu kuvane." V. n. p.

Sudeći po ovome, biće aršlama trešnja[1]), ali je moguće, da se negdje i glavice luka u medu kuhaju za poslasticu. Vjerojatnije je, da su aršlame trešnje, jer po Sabljaku zovu tako negdje u Slavoniji vrstu najboljih trešanja. Za to mišljenje govori još i to, što se taj isti biljni plod spominje još pod imenom karašlame:

„Šećer s mora, smokve iz Mostara,
Karašlame u medu kuhane." V. n. p.

A još i to govori za trešnju, što u turskome i arapskome jeziku ašlamak znači pricjepljivati, kalemiti, navrtati, pa bi to po tome bila kalemljena voćka, ali ipak ovo ime po Vuku i Pančiću služi za trešnju ili luk.

---

[1]) Jest, u Bosni i Hercegovini; isto ašlama. *Ur.*

Digitized by Google

Kako iz svega toga možemo zaključiti, biće i karašlama = aršlama, crna trešnja, jer je u turskomu kara = crn, crno. Iz akadem. rječnika vadim ovo: „Karašlama, od turskoga kharašlama = nakalamljena trešnja. Gj. Popović, tur. reč. glasn., 59., 119.“ Imam pri ruci turski rječnik Ružička-Ostoić, ali se nijesam mogao uvjeriti, da je to tako, nego to, da trešnja znači turski kelísa, a trešnjevo drvo kiraz aghadži, dok je luk sogan.

Tako se niti iz etimologije riječi aršlama i karašlama ne može sigurno ustanoviti, šta te riječi upravo označuju. Jedino bismo mogli iz gore spomenutoga ašlamak = kalemiti zaključiti, da je to neko voće, koje se dobije od kalemljena drva, jer ima i u našem jeziku slično stvorenih riječi: na primjer cjepika za neke trešnje, koje rastu na cijepljenom ili kalemljenom drvetu. Luk se borme ne kalemi. U ostalom bez obzira na sve to umovanje znači u ovijem tekstovima ašlama u istinu trešnje (vidi u K. Hörmana Nar. pj., II. knj., tum.), a prema tome karašlama = crne kalemljene trešnje.

(Nastaviće se.)

Toga ćemo!

Istinita crtica iz bosanskih školskih prilika.

Napisao **Nikola Lj. Mešterović** — *Brodac.*

I.

„Oprostite braćo, ali to vam učiniti ne mogu. Zakazati izbor za 20. august i to još kroz novine, a već danas 6. augusta, izbor vršiti, jok! To se protivi i redu i zakonu. To ne ide.“

„A što ne ide? Mi zakazali, mi i otkazali, mi ga probrali pa ko nam sudi? Gledaj posla!“

„Sudi nam pravda i pravica. E moj Ristane! Nije danas više, kao što je to nekad bilo. Prošao je oni vaš stari vakat, gdje ste vi mogli, kako ste hotjeli, ama danas to ne ide. Ta zar ne znaš, bolan ne bio, da će nas i naše starije vlasti za to pripitati, kad čuju, što smo počinili! A ja, to ne ide. Ne ću ćoravih poslova, pa Bog!“

„Nut', nut'! Pa megjer se ti ljutiš?“

„A kako se ne ću ljutiti?“

„E moj Todo! Da sam se ja za ovih mojih četrdeset i pet godina, otkako u opštinu dolazim, uvijek tako ljutio, umr'o bih do sada, na moju dušu, najmanje trideset i pet puta. Ama ne ćeš Ristane tako. Jok! Nijesam ja lud. Ta u nas starih, za lijepoga našega starinskoga vakta, sve je drukčije bilo. Hoćemo li, hoćemo. Ne ćemo li, e baš i ne ćemo pa k'o braća. Dogji mi amo i sjedi k'o ljudi. Ja jednu, a oni moj drug, drugu. Ja ni u polu svoje, a oni treći prihvatio i počeo taze priču ili kakvu novicu, pa u tom nas i podne zateci. Vrijeme ručku, a mi na ručak. Lijepo ručaj, a uz to nešto, bogme, i popij, pa k'o vuci, Bože me ne pokaraj! Dogji, ope' sjednica, a mi k'o i prije. Natiskaj se tako po pet, po šest sjednica, a mi sve na jednoj pameti. Pa šta nam je propalo, šta li se unazadilo? Reci! A vi mlagji? Hu, bu! Skontaj, smotaj! Poleti, poteci, pa ni smjesta. Ugledali se zar na onog paklenog gjav'la, na onu mašinu, pa hoćete i vi tako zar? Jok! Ne ide to tako. Polako, čovječe, pa da vidiš, šta se radi!

„Aferim starino! Ali znaš ti Todu! Hoće on sve po koncu, pa i to.“

„Megjer si i ti, Kosta, s njegove strane?“

Digitized by Google

„Ta nijesam, al' ja bih rad bio, da bude i vuk sit i koze na broju."

„E, to u naš stari vakat nije moglo da bude, a ne more, bèli, ni u vaš, pa sto vaših pameti na jednu, a moja sama na drugu stranu. Ja bih ga probr'o danas, pa šta će bit' nek' bude."

„Šta vas dva velite na to?"

„I mi smo s Ristanom."

„Dobro. Ali znadite, da ja, kao predsjednik, za ovu sjednicu ne odgovaram."

„Ni brige te, ja ću. Nego deder ti nama iznesi njegove s'jedodžbe, pa da mi vidimo, ko je on i šta je on. Ded najprije krštenicu na srijedu! Ne ćemo više u ćoravo, jok!"

„Evo, evo! Rodio se u Subotici 1878., mjeseca aprila dne 14. od oca Petra i matere Ane Stojšić. Krstio se 27. aprila i dobio ime Aleksa. Kum mu je bio neki Ljubo Bošković iz Subotice."

„Vidi Subotice! Znam ja gdje je to. To je negdje u Austriji ili u Banatu. Kad smo se ono iz Beča od našega svijetloga Cara vraćali, stadosmo negdje i sve mi se čini, k'o da su vikali, — ali nijesu baš izrijekom rekli: Subotica, nego nekako drugovačije.... Ama kako ono, Todo, Boga ti! Sve mi se čini: jà Sùbotka, jà Söbatka. Tako rekoše, to sam baš dobro upamtio i dugo smo ti tu čekali, moj brate! Ja hesabim najmanje tri sata. Rekao bih, da im se nešto mašina obatalila ili se drugi koji bijes dogoditi morao. Elem tu smo omrkli, to dobro znam, a kad bi zora, navezosmo se na bijelo Dunavo. Jà široka Dunava brate dragi! E, ima ga, Bože me oprosti, k'o za naših dvadeset i pet rijeka. A mašina, brate, naveze sve one vagune na Dunavo i pliva ti po njemu, baš ko patka. E od gvožgja je, vele, a da ne propane u vodu, bjesovi je znali, kako to more biti! A da ja, jadan, po nesreći strmeknem u nj, čini mi se, da se do dna zastavio ne bih. I baš ti je taj Inglez velik gjavo! Kažu da je on taj šejtanski posao izumio. Uzaptio, vele, vatru i vodu u jedan haps, pa ih otud pomrve pušta, a ona k'o bijesna. Ode, kud je okreneš. Tako kažu, ama ja u to vjerovat' ne mogu. Ta imam i ja kod kuće i vatre i vode, pa metni tendžeru s vodom na vatru, a ona jadna? Nit' se miče, nit' pomiče. Gdje si je ostavio, tu si je i zatekao. Vatra i voda same, ne mogu to čudo činiti. Jok! Ima tu i šejtanskih poslova, nek mi niko ne kaže. Iz te ruke ne velim da ne može, ako će i u džehenem, ali bez šejtanskih poslova, anatema im bilo, ni preko kutnjeg praga. Znam ja...."

„Ta doklem ćeš već, Ristane, ako si božji? Zastavi sad te tvoje kojekakve besposlice nego hajde da posla gledamo!"

„E, 'prosti pre'sjedniče! Baš mrve zastranih. Što jest, jest."

„Dakle slušajte dalje! Svršio je četir gimnazije i učiteljsku školu."

„Jà mudra čovjeka, jadi ga ne ubili! A znaš li, šta bih ja volio?

„Šta?"

„Ja bih volio, da je on svršio četir učiteljske škole, a jednu samo gimnaziju. Šta će njemu četir gimnazije?"

„E megjer si ti, Ristane, baš ostario. Ta ne veli se tu, da je on svršio četiri škole gimnazije, a i nema ih tolike, no samo jedna, no se kaže, da je on u jednoj školi, što se gimnazija zove, svršio četir razreda samo, razumiješ li sad?"

„Oprostite, braćo! A ja mišljah, baš k'o što i rekoh. Badava! Nema ti naših škola nigdje. A kamo mu časlovac, psaltir i mjesecoslov?"

„Stani, stani! Čujte dalje! Vladao se pofalno."

„Jok! Stani! Ne ćemo toga, à jà!"

Digitized by Google

„A što Ristane?“

„Ta zar ne vidite, naopako, da iz vladanja ima pofalno?“

„Pa to je dobro.“

„Kakvo dobro, naopako vam zvonilo! Ta pofalno je, koliko da je i pofalio. To drukčije ne more bit', — pa neka njega tamo, gdje je i do sad faljiva'o — amo, beli ne će.“

„Ta nije to, Ristane, pofalno nego pohvalno, biva: vladao se je, da su svi s njime zadovoljni bili i da su ga hvalili.“

E, onda je baška. A ja, na moju dušu, mišljah, da je baš pofalio pa ko rekoh: neš amo.“

„Vjeronauk t j. kako je on vjeru učio i kako je i sad znade: vrlo dobro.“

„A ima li tu išta o postu zabilježeno?“

„O postu?“

„Da, da, o postu.“

„Ima, Ristane, ima. Evo našao sam. Posti vrlo dobro, kad nema ništa mrsna.“

„Jok! Ne ću, ne ću. Čisto ti meni to reci!“

„Ta eto kažem ti, da posti vrlo dobro.“

„E, ako je tako, „toga ćemo“ brate Todo, nema druge. Ja baš ne bih od toga bježao, jer kad on zna za post, zna on i za Boga. A sjećate li se onoga neke godine? I on je imao iz bogomolje, kô i ovi današnji naš, sa srećom da rečem, eto već izbrani učitelj, vrlo dobro, ali mu post nije bio ubilježen, pa smo s toga udarili s njime na stotinu ograma. Onom besposniku, — nalet ga bilo — sve ravno bijaše. Hä srijeda, hä petak, hä časni post, sve bi on to za paru dao. A vi barem znate, kako je u nas starih bilo. Ko ne posti, taj ni svoje vjere dobro ne čuva i nijesmo ga ni u što ni brojili. A najposlije kako bi on mogao i našu djecu učiti, kad bi on, naopako, takav bio? Aja! Ne bih se ja više prevario ni za živu glavu. Jok! Koji bude iz vjere, biva iz bogomolje i iz posta imao vrlo dobro, toga ćemo pa ma on i crni Ciganin bio. Nije li de tako braćo?“

„Živio Ristane!“

„Ti imaš donekle i pravo, ali da vam pravo kažem, nije sve ni u postu stalo. Postit' valja, to je istina. Ali taj post valja još i dobrim djelima pritvrditi, a postiti i nikome ništa ne pružiti, a 'vamo još zlobiti i pakostiti, ne vrijedi, braćo, ni pare prebijene. U ostalom ja, kao predsjednik vaš i ove opštine, velim, da nama treba učitelj, koji će nam djecu našu vaspitati i učiti, i koji će ih u crkvu voditi i tamo s njima pojati, a za njegov post, nije mi stalo. Eto mu široka polja. Ako usposti, sebi će, ne će meni. Ako uzmrsi, eto ga tamo, pa nek' se računa, kako zna, nije l' de tako?“

„Nije, nije. Jok! Ne dao dragi Bog! Kažem ja, da se je ovaj svijet izopačio. Pošlo sve nizbrdice, pa i to. To je ono vaše, da ide sve po koncu, je li? Udri po mesu danas, tuci sutra, pa u tom osvani i svijetlo voskresenije, a u njega trbusi veći, no što su prije časnih posta bili! Tako su radili za našega lijepoga starinskoga vakta samo odvratnici, a nijesmo mi, pa još naši sveštenici, jä učitelji, ne dao dragi Bog! Šta bi nam puta pokojni pop Trifun u crkvi govorio: Dršte poste po cijenu svoje glave, jer ko post pomrsi, taj ne vigja carstva nebeskoga. Evo vam najposlije pokojnoga Neše. Upamtili ste ga zar? Bogu se pomolit', nikad. U crkvu ići, nikad. A post? Čim srijeda, jä petak, a on u kasapnicu. Kúpi tamo čejrečinu mesa, pa se zametni njime, k'o Kraljević Marko svojom topuzinom, pa eto ga uz čaršiju niz čaršiju, gore dolje po pet po šest puta, da pokaže svijetu svoj pasjaluk i da reče, gjoja, da posti ništa

Digitized by Google

ne vrijede. Al' onako je i proš'o. Dok mu nijesu i po treći put masla svještali, nije mogao ni umrijeti. Patio se, pas, k'o na kocu, — ni življet' ni umrijet'. A šta istom da vam kažem za onu babu Torbinicu, onu vampiraču! To je bila....“

„U duboko ćeš Ristane! Stani der, Boga ti, da mu prigledamo s'jedodžbu do kraja, pa ćemo onda po volji. Čujte dakle! Pedagoški predmeti, i to: peseo... psio... psihologija: dovoljno. Šta će mu ovo biti, ja ne znam, a ima ovdje još takih besposlica, kojima ja kraja uhvatit' ne mogu. Evo: dovoljno, dovoljno, dovoljno, dovoljno i sve mu je dovoljno i na pošljetku piše, da on može u svakoj varoši učitelj biti, jer je sav ispit do kraja položio baš dovoljno. Šta veliš Ristane?“

„Dovoljno, to će reći, braćo, k'o i dobro, a ako će baš do kraja potjerati, to je i vrlo dobro, tako ja barem svaćam, — a drugovačije ne more ni biti. Kad čovjek reče: imam dovoljno svega, to je onda baš do volje, biva puno, dosta, dobro pa kao što maločas rekoh i vrlo dobro i ja velim, pre'sjedniče, baš „toga ćemo“, a šta vas dva velite?“

Hoćemo, Ristane, baš njega. „Toga ćemo, kad se i 'nako niko drugi prijavio nije.“

„Odgovornost za ovaj prerani naš izbor dakle, ostaje na Ristanu — pristaješ li?“

„Haj, haj!“

„A ja ću mu kao predsjednik u ime opštine pisati, da je jednoglasno izabran i pozvaću ga, da nam u srijedu pred veliku Gospojinu t. j. 14. augusta dogje, kako bi o prazniku u crkvi pojati mogao. — Nešto smislih, da ne bi ružno bilo, da mi iza pola dana ope' amo dogjemo i da pozovemo u opštinu upravitelja naše narodne škole čika Vladu, pa da nam i on ovu s'jedodžbu prigleda, da se nijesmo u čemu prevarili. A molićemo ga, da nam i nauke ove istolkuje, šta one znače i kazuju. Valja l' to?“

„Valja, valja.“

„He hajdemo sad!“

II.

„Milane-e-e-e!“

„Ko viče?“

„Ja.“

„'Prosti, gospodin 'pravitelj!“

„A gdje su opštinari?“

„Nijesu još došli. Izvolite Vi samo u dvoranu sad će oni doći!“

„Ih dima! Otvori molim te, ove prozore! — Vidi, vidi! Dva, četir, šest, osam, dvanaest, petnaest, sedamnaest i slovom: sedamnaest komadića cigareta samo ovdje, gdje je jedan od njih sjedio. Njih četvorica ispušiše, daklen, u jednoj sjednici četir puta toliko, što čini šezdeset i osam cigareta. E gori su, na moju dušu, u tom pogledu od najžešćeg duvandžije. I koliko sam im puta govorio: Okanite se, dobri ljudi, tolike duvanine. Škodi vam prsima, očima, a i kesi, pa badava. Što je dikla navikla. — Gdje su sad za toliko, da mi je znati? Rekoše u dva, a evo ih skoro tri na mom satu. Rašta li me, Bože, zovnuše? Ha evo ih! Vidi starog Ristana! Raspuhao brkove k'o mačak, a zarumenio se k'o šljepačka tikvica! Mora, da je malo više potegao. Vidi, vidi! I uvijek taj čovjek ima nešto da pripovijeda, da nešto tumači i dokazuje. Eno ga gle! Ta stani dobar čovječe! Polomićeš ruke dokazujući, kako je krtola preklanjske godine bila krupnija nego lanjske. Sigurno o tome sad govori, a možda im čak i to pripovijeda, šta je noćas snijevao ili kako se je u ponoći probudio i pô bardaka vode ispio, ako po srijedi nije kakav dobar ali postan ručak ili mož'da čak i kakvi vukodlaci. A šta napošljetku drugo i zna? Mladost slabost, starost još gora.

Digitized by Google

„Gle zar si doš'o, čika Vlado?“

„Malo čas.“

„Pomoz Bog!“

„Bog vas pomogao!“

„A s kim to govoraše, tako ti Boga, kad si sam u sobi?“

„S kim? Sa svojim duhom.“

„Štä, štä, s duhom?“

„Da.“

„A Bog s nami i angjeli bož'ji! A ko je još na bijelome danu s duhom govorio? Ta dusi dolaze, moj brate, noću i to u gluho doba, a iza smrti nečistih i otpadnih ljudi. Znaš li ti, Todo, mater pokojnog Stevice, onu babu Tordinicu? Bila je to žena iza udaje dugo godina baš dobra, ali šta joj pred smrt bi, gjavli bi je znali! Izopačila se odjednoć, što'no kažu preko noć, i čim umrije, eto vampira u njen živi komšiluk. Dolazila je, kažu, po pet puta za noć u mahalu i zaplašila bijaše svijet, da niko nikud na sijelo pomaći ne smjede.“

„Progji se, Ristane, kumim te velikijem Bogom, ćorava posla! Kakvi vampiri ako si bož'ji? Čudim se, tako mi Boga, u što si ostario. Ovamo opštinar, član kotarskog medžlisa, davnašnji kočobaša, a ovamo ti pamet od pet drama.“

„Kakvijeh pet drama? E, ako ti ne dovedem pedeset sve prvijeh ljudi, koji će mi to pos'jedočit, nek nijesam Ristan. Ali ako ih dovedem, kud ćeš ti onda? U vas učevnjaka i nema ništa. Vama su vukodlaci, vampiri, vragovi i druge kojekakve prikaze, anatema ih bilo, jedna besposlica i ćorotinja, je li?

„Dakako da su, jer ih nema.“

„Jä, jä, nema. A što vi onda u crkvi iz svetih knjiga pojite: „Da voskresnet Bog i rastočatsja vrazi jego“ — kad ih nema? Ko su ti vrazi? Reci! Kud ćemo sad?“

„Aferim stari! E, baš si ga uhvatio, nema vajde.“

„I vi velite da me je uhvatio?“

„Pa eto vidiš!“

„E, kad i vi to već velite, onda vas molim, da me počujete, pa da vidite, gdje su i ko su ti vaši vampiri, vukodlaci i druge kojekakve prikaze. Hoćete li?“

„De, de, Boga ti!“

„Čujte daklen! Bilo je 1874. godine. Zimski dan bez snijega i kaljav, glibovit na svu mjeru. Ja iz svoje sobe da ću megju školsku djecu, kad ti moj popo V. s nekom ženom preda me. Hajdemo, reče mi, da ovoj ženi kuću osvetimo! Pogledah ja u ženu, a ona, i ako je od stotine oka, ipak tako licem izgledaše, kao da je juče ispod mrtvačkog pokrova. Upitah je: što si, bôna, takva, a ona meni: e moj gospodine! Pa zar vi nijeste ništa čuli? Nijesam, rekoh joj. Meni dolazi vukodlak svaku u Boga noć, reče ona. — A jesi l' ti možda udova? — Jesam, reče, ima i pet godina. Ha, tu smo, pomislih u sebi. — Pa kad on dolazi, upitah ja dalje. — Veli, oko po noći i to kroz odžak. Kakav odžak, budalo, nastavih ja, kad je i u tebe kuća zbog povodnje podignuta na dva boja. — Jest, Boga mi, reče ona sasvijem ozbiljno. — Pa šta on radi po kući, opet ću ja. — Veli: sve mi sugje poskida i po kuhinji pokupi pa ga na po kuhinje na gomilu složi. — Pa gdje ti to sugje nagješ, kad u jutro ustaneš? — Kaže: na gomili tamo, gdje je on složio. — Znaš ti šta je, rekoh joj: Mi ne ćemo danas tebi kuće svetiti, jer je danas utorak, kod vas i onako, kao što velite, nesretan dan, nego ti idi sad kući, a ja ću do veče doći, da tog tvog vukodlaka pričekam. Ali da se nijesi glavom šalila, da o tome ikome išta rečeš, jer ako ikome o tome što god progovoriš, ne će on onda večeras doći, jesi l' čula? — Oh, da hoćete Bog d'o, dodade ona. — Hoću, hoću, hajde ti

Digitized by Google

samo, rekoh joj. — Dok sam ja s njome govorio, dotlen me moj popo nekako čudnovato posmatraše i pošto žena ode, reče mi: Da vi to, gospodine, učinite, volio bih neg' tvrdu stotinarku banku. Znate, poče popo, ja sam već bio dva put kod nje, pa badava. Ispitao sam sav komšiluk njen i svi mi potvrdiše tu žalosnu i zagonetnu istinu, da nešto oko pô noći u njenu kuću dolazi i da tako silno po njoj lupa, da se to čak i u sedmi komšiluk čuje. — Neka, neka, rekoh popi, vidjećemo mi tu majstoriju do veče, ako Bog da — i oprostih se s njime. Čitav božji dan razmišljao sam o tome, što ću i kako ću.“

„A koji te je bijes ter'o, da ženi obrečeš, da ćeš, tamo njega, hvatati? Zar nijesi mogao s mirom?“

„Pričekaj, Ristane, molim te! Elem smislih sve na jednu. Smijem li sam? Ne smijem, Boga mi! Što jest, jest.“

„A što brate, kad ih nema? Idi ti slobodno! Ne boj se ti! Uza te su tvoje gimnazije, ni brige tebe!“

„Ma stani Ristane! Nijesam se ja bojao onoga, što kroz odžak dolazi, kao što ona reče, nego sam proračunao, da neko ipak mora biti, pa možda nije ni on sam, nego njih dva tri, pa ako me na tavanu uhvate, šta će onda biti? Dva loša, ubiše Miloša. Ubiće me i svijet će reći: ubio ga vukodlak, a i pravo mu je, što je tražio, to je i našao.“

„Tako će ti i biti, ne boj se.“

„Ma pričekaj, bolan, dok ne svršim. Zaključih dakle, da potražim snažna i pouzdana druga. Prebrao sam po pameti sav J. dok ne dogjoh na jednog Madžarina, kasapa Lajoša. Da vam ga je bilo otkud vidjeti! Do dva metra otišao u vis, a jedan u širinu. Brci mu kao dvije peruške, ali s krajeva ufitiljeni i tako nečim ovošteni, da bi njima mogao najčvršći opanak, čini mi se, probosti, a uz to jaki kao zemlja.“

„Neka, neka! Ne će ti, vala, pomoći, pa da je od petnaest aršina.“

„Ma čekaj, Ristane! Odoh daklen k njemu, i povjerih mu sve. Hoću, reče mi, gospodine s vama, kud god hoćete. Dobro, rekoh mu. U devet sati da ste kod vaše crkve, ali pazite, da Vas ko ne smotri. Nemojte ni pušiti! Ponesite vašu veliku sjekiru, veliki vaš kasapski nož i kakav jaki konopac, a ja ću veliki četvrtasti fenjer i onih širokih salonskih šibica, štono odjednom velikim plamenom planu, pa ćemo ako Bog da i junačka nas sreća posluži, uhvatiti tu napast, koja je sto kuća u strah natjerala.“

„Hoćeš, hoćeš! Nemaj brige! Upamtićete oba, kako se vukodlaci hvataju i dočekuju.“

„Ma pričekaj, Ristane, ako si bož'ji! U rečeno doba bijasmo oba na mjestu kod rimo-katoličke crkve. Šaputom se dogovorismo da pogjemo. Išli smo tiho i obazrivo, štono kažu, pravo hajdučki. Na prozoru udovičinom kucnusmo i do malo bijasmo na tavanu dosta velike dvokatne drvenjare kuće. U prizemnom boju ona jadnica sa troje malene dječice, a gornji boj kao i tavan, bijaše sasvijem prazan. Vrata tavanska zatvorismo za sobom i nedaleko od njih, upravo izmegju njih i odžaka, uhvatismo busiju bez prsobrana. Tu smo čekali šutom u mraku, a da nijesmo govorili ni pušili do 11 i pô sati. Okrenuli smo se prsimice na zapad prema dvorištu, jer ako bude ko uzdolazio, ne će zar sa sokaka, no iz dvorišta. Tako sam ja barem skrojio. Kad bî malo iza jedanaest i pô, čusmo u jugozapadnom ćošku nekakav šum, sličan onome, kao kad bi čovjek omotom slame po zidu trljao. Ja prstom da Lajoša gurnem i da ga na taj šum upozorim, kad li se moj prst srete s njegovom rukom. Dobro je, pomislih u sebi, čuje i on. Šum je bivao sve jači i razgovjetniji, dok ti se u tom

Digitized by Google

istom ćošku stade neki bijes kroz daščani krov k nama u tavan provlačiti. Mi smo se neprestano sjedeći gurkali, dajući tijem jedan drugome znak: čuješ li, čuješ li. Kad ja već vigjoh, da tu šale nema, spopadoh moga druga ispod pazuha....

„Hoćeš li to niz basamake, ako Bog da?“

„Ma stani!... i dadoh mu znak da ustanemo, te da se za doček toga neznanoga gosta spremimo. Šum prestade i nasta grobna tišina, koja je oko pô minute mož'da potrajala. Ja držah obje ruke pred sobom vodoravno opružene. U desnoj bijaše kutija sa šibicama, a u lijevoj jedna samo šibica. Fenjer bijaše preda mnom na zemlji. Moj drug Lajoš, kao što sam docnije pri svjetlosti spazio, raskoračio se, držeći sjekiru baš onako, kao kad hoće njome vola u glavu da udari. Nožurina mu bijaše u čizmi, a konop presmotan na lijevom ramenu. Ta kratka, grobna tišina u onome mraku oko po noći, pa još na tugjem tavanu, pravo da vam kažem, nije mi bila ni malo draga. Tih, lopovski bahat prekide tu tišinu, i mi lijepo čusmo, gdje nešto, ama prävo k nama ide. Ja ukosih glavu, da bolje razaberem daljinu i kad proračunah, da je do dva metra pred nama, kresnuh mašinom i kad vidjeh vukodlaka, zavikah Lajošu: Stoj! Ne udri! Naš vukodlak se prokrivi kao najveći vô i tresnu sobom o zemlju, koliki je dug i širok, prepanuvši se zar od nas, misleći da smo mi, a ne on, pravi vukodlaci. Prva šibica čim planu odmah se i ugasi i dok ja ukresah drugu i pripalih svijeću u fenjeru, dotle je moj Lajoš već uzjahao vukodlaka i povadio iz čizme nož, da ga kolje. Stanite za Boga, zavikah ja, ta zar ne vidite, da je čovjek? Zar ne poznajete Luke J.? „Kakav Luka, gospodine! Nije to on, nego je to baš vukodlak, koji se je sad u Luku pretvorio.“ Jok, jok, rekoh mu, to je Luka J. i niko drugi. Pa šta ćemo s njime? pripita Lajoš. Svežite ga, rekoh mu, ama kasapski, pa ćemo ga voditi i predati vlasti neka mu ona dalje sudi. Još moj Lajoš ni u pola posla, a naš Luka izvalio oči, baš kao vô, ali nit romori nit govori. U tom bî i Lajoš gotov, a i Luka dogje do svijesti. Jeste l' Vi to gospodine, ako Boga znate, poče Luka iznemoglim glasom. — Jesam, Luka, baš ja. — A otkud ja ovdje? — To ne znam, moj Luka, valjda ćeš ti to bolje znati, odgovorih mu. — Pa šta more bit' s mene, poče on dalje? — Ne će dobro, rekoh mu. — Pustite me, molim vas k'o Boga, daću vam deset debelih bravaca, reče on. — Ha, evo zgode pomislih u sebi, da ga iskušam. Hoću, rekoh mu, ali da mi pravo kažeš, što si ti ovo činio?

„E, gospodine, poče on, naterala me ljuta nevolja. Ja i moj pokojni brat Jovo, živjeli smo u našem dobru baš k'o braća. Ja uvijek s mojom čeljadi na salašu kod majke, a on, evo ovdje, kod naše kuće, naše lijepe očevine. Umrije jadni moj brat, a snaha moja prevrnu pameću, i ne dade mi u kuću više ni zavirit'. Veli, eno ti salaša, gdje si i do sad živio, amo lje ne ćeš. E nijesam znao što ću, ni kako ću, pa smislih, da je na ovaj način zaplašim i iz kuće istjeram — pa da meni kuća ostane. — Tako dakle? Nijesi, moj Luka, ni pošteno mislio, ni pošteno radio, pa te ne mogu pustiti ni da mi stotinu debelih bravaca dadneš. Nego ustaj i hajde sad s nama u žandarsku kasarnu, pa neka ti vlast dalje po pravdi sudi. — Bilo je tu doduše i malo opiranja docnije, ali je Luka ipak za četvrt sata bio s one strane brave — i eto vidite braćo svi, a osobito ti Ristane, gdje su ti vaši vampiri, vukodlaci i prikaze i kakvi su oni. Imao bih još tri slična slučaja iz moga života da vam pričam, ali ćemo to za drugi put ostaviti, jer smo danas i onako dosta o tom govorili a....

„Boga ti šta bi poslije s njega?“

„Šta? Svijet ga psovao i pljuvao, a vlast, Bogme, kao vlast, zatvorila ga tri mjeseca dana.“

„Malo mu je tri mjeseca, ja bih njega u Zenicu.“

Digitized by Google

„Dobro, dobro Ristane! Gdje je 1874. godine Zenica, kao haps bila, o tom ćemo drugi put govoriti, a sad mi recite, za što vi mene amo zovnuste?“

„Da zbilja! Mi te zovnusmo, da ti jednu novicu rečemo.“

„Da čujem.“

„Mi danas sa srećom izabrasmo učitelja.“

„Kakvog učitelja?“

„Pa nama, dobar čovječe.“

„A rok stečaja?“

„Vidiš, Ristane, šta ja vama jutros rekoh? Eto odmah zape za stečaj.“

„Pa šta mari? Mi rok zakazali, mi ga i otkazali; mi raspisali, a mi bogme i probrali, pa ko nam sudi?“

„E, nije to baš ni tako, moj Ristane! Vi ste putem dvojih, trojih novina svoju poštenu riječ dali, i to još u ime cijele opštine, da ćete izbor 20. augusta ovršiti, a danas je istom šesti. Tu riječ valjalo je i održati i iskupiti. No pošto vi toga nijeste učinili, mogao bi se taj izbor, kad bi se kome prohtjelo, nezakonitim proglasiti, pa i uništiti.“

„Nek darne!“

„Ta darnuti ne će niko, jer se to malo koga, osim dotičnih molilaca i vas i tiče, ali brate, što je red, red. Kakva vam je hitnja. Zar nijeste mogli pričekati još i te dvije nedjelje, pa da vam bude i posao u redu i savjest čista. U ostalom mene se ta stvar najmanje tiče i ako je to sve, radi čega me zovnuste, onda ja odoh.“

„Nije, nije! Molim te, stani, da nam prigledaš ovu njegovu s'jedodžbu. Znaš ima u njoj nakih besposlica, kojima mi vješti nijesmo, pa da nam ih ti rastolkuješ.“

„U svjedodžbi svršenog učiteljskog pripravnika besposlica nema. Sve što god je tamo, to su krupne i značajne stvari, braćo moja!“

„'Prosti! 'Prosti!“

„Pa šta hoćete daklen?“

„Šta mu je, molim te, ta pseologija?“

„Ne piše tamo zar pseologija, nego psihologija. — To je nauka o čovječjoj duši. Grčka je to riječ, a kad bi je strogo preveo, morao bi reći „dušeslovlje.““

„A bi li ti nama malo to opširnije mogao reći, šta je duša?“

„Pa zar ti još ni to ne znaš naopako?“

„Evo: hu, hu! To ti je duša!“

„Nije, Ristane, nije. To nije ni duh nego samo dah. Ko te je učio, da je to tvoje hu, hu, duša, taj sigurno ni pojma o njoj imao nije. Dakle čujte! Ja ću pokušati, da vam to naprosto rečem i razložim. Vi ste vidjeli Sarajevo, željeznicu, ćupriju, crkvu, džamiju i još mnogo štošta. Danas si eto daleko od Sarajeva, ali opet mi umiješ kazati, kolika je u Sarajevu džamija, crkva, sokak i sve, što si ondje gledao. Znaš i kake su te stvari, ko da ih još i sada gledaš. Tih stvari nema eto pred tobom, ali su ti ostale predstave o crkvi, džamiji, sokaku i t. d., one su uvijek uz vas i ako vam u džep stati ne mogu. Neko ih uz vas nosi i kad god hoćete imate ih pred očima. Taj neko, što te sve vaše predstave uza vas nosi, to je duša. Predstave su stanje dušimo. Što ih više imaš, duša ti je bogatija, a ti pametniji. To, što ja vama sada govorim, to je djelo moje duše i upravo ona vam to kazuje. Oči, uši, jezik, nos i prsti jesu njene vjerne sluge, a tijelo to je njezina kuća. Pokvari li se ta kuća što god, t. j. razbolje li se tijelo i ne može li ga majstor — doktor opraviti, onda duša kaže: odoh ja; ne mogu više da u ovoj poderanoj i obataljenoj kući stojim, tako isto, kao što bi i ti, iz poderane kuće, koje majstori opraviti ne bi mogli,

Digitized by Google

— pobjegao. Duša ima svojih sposobnosti i te sposobnosti valja postepeno razvijati i usavršavati. Kako se to radi, naučićeš iz psihologije. Biste li sad razumjeli, šta će reći psihologija?"

„Bi, bi. A šta će mu biti logika?"

„Logika je nauka koja je za psihologiju svezana. Ukratko: ona nas uči, kako ćemo mi dijete naučiti, da pravilno misli i da te misli pravilno izgovara — pa onda da pravilne sudove i zaključke stvara."

„Ded, Boga ti, ti to meni malo poizdalje rastolkuj, jer ovako ja baš ne bih znao, šta se hoće time."

„Hoću, Ristane! Čuj dakle. Jedan momak negdje se napije i došavši kući, toliku je galamu digao, da su ga zatvorili. Otac njegov otrči odmah gospodinu predstojniku i zamoli ga, da mu sina pusti. Hoću, reče mu gospodin predstojnik, ali ako mi na moje pitanje pravi odgovor dadeš. Odgovori mi dakle: Hoću li ja tvoga sina pustiti iz hapsa ili ne ću? Otac, promislivši malo, odgovoriće u strahu svome: „Vi ga ne ćete pustiti." Na to mu gospodin predstojnik odgovori: „Ti ili si govorio istinu ili si slagao, jedno od tog dvoga mora biti. Ni u jednom slučaju daklen ja ga pustiti ne ću. U prvom s toga, što je dakle istina, da ga pustiti ne ću, a u drugom s toga, što ti našega uslova, da pravo odgovoriš, održao nijesi — daklen ne mogu ga pustiti." Ali i otac je bio prepreden, pa će na to gospodinu predstojniku: „Gospodine! Vi ćete meni sina svakako pustiti, jer ako sam ja istinu rekao, onda ga morate po ugovoru našemu pustiti. Jesam li slagao, to je protivnost od toga istina, što sam ja kazao, t. j. da ćete ga pustiti, daklen: vi će te ga na svaki način pustiti."

„Nijedne ja otuda ubrao nijesam — a zar ni vi braćo. Ded ti nama što drugo reci, da mi to upamtimo, a nemoj 'vako gdje kraja nema."

„Pa čuj daklen! Todo je čovjek, jer ima uspravan hod, umije misliti i govoriti. I Ristan ima uspravan hod, umije i on misliti i govoriti i on je daklen čovjek!..."

„Haj, haj!"

„Ali Todo je predsjednik, a Ristan nije. Pa pošto i predsjednik ima uspravan hod, i pošto i on zna misliti i govoriti, to je i predsjednik čovjek, iz čega proizlazi, da je predsjednik Todo dva puta čovjek, a Ristan samo jedan put."

„Šta jedan put? Jesam i sedam puta. Ta bio sam i ja predsjednik makar tri puta do sada, a bićn i opet, samo dok ovi mladi iz opštine poispadaju."

„Ta nemoj se ti za to ljutiti. Ja rekoh svoju, a što sam malo šale u taj logički zaključak strpao, to zar ništa ne smeta?"

„Hajd, hajd! Naduraću ja vas, ako Bog da!"

„A šta mu je geometrija?"

„Geometrija je nauka o ćošama i budžacima. O raznim pravcima i raznim oblicima, upravo nauka, koja ponajviše indžinerima treba."

„E smela vas sveta bogorodica, a šta će vam ćošeta i budžaci? Bëli, kad se koji gdje god gjorne, pa da ne zapne o ćoše, je l'?"

„Tako je, Ristane."

„A šta će mu reć fizika?"

„Fizika je ona nauka, koja nas uči o prirodnim pojavama, kao: o toploti, svjetlosti, zvuku, magnetizmu, téži, elektrini i t. d., upravo: fizika je nauka, koja nas uči otkuda oblak, kiša, snijeg, rosa, mraz, munja i grom."

„Štä, štä? Otkud oblak, munja i grom? Zar i to naopako? To, bëli, stigli nijeste. Ajä! Ne da Bog tugjih prsta unositi u svoje poslove, jok, jok! To su gole lažije, nek mi niko ne kaže."

Digitized by Google

„Pa dobro brate. Ti tako, mi 'vako, pa mirna Bosna — nije l' tako braćo! I ako više ništa nemate, ja odoh. Zbogom!“

„Hvala ti čika Vlado! Sretno!“

„Baš nam dobro raskaza sve, što ga pripitasmo.“

„Vama jest, meni nije.“

„Šta ope', Ristane!“

„Ta zar ne čuste, gdje reče: da oni prave oblake, kišu, grom i munju — ovdje gluho bilo?“

„Jok! Nije on to rekao. On je kazao, da se to samo u školi uči, kako to sve postaje i biva — pa tešto!“

„Pa zar baš tešto?“

„Pa da.“

„Hajte junaci, hajd! Ako tako potjerate ode post, ode crkva, ode i narod i propade naše starinsko sve. E, da je meni ovdje, Bog d'o, otkud pokojni Marko Fočo! Ne bi vas, na moju dušu, gjavolji smio ni bijela zuba pomoliti. A ovako? Vas trojica, a ja sam samcat. Jesam li pametniji od vas trojice, jesam, i zakleo bih se na to trista puta — ali badava. Kad ja što god ovdje predložim, a vi odmah u tu vašu nekakvu većinu i kažete većina rješava, a ja u zapećak. Nije to u nas tako bilo. Hoćemo li, hoćemo. Ne ćemo li, e baš i ne ćemo, pa kao braća, a vi: broj, broj pa istom većinu na srijedu. Proći će i ta vaša sila, ako Bog da. Nadurao sam ja svoga vijeka mnogo štošta, pa zar da i vas naduram.“

„Braćo! Posao smo svršili i sjednica je zaključena. Hoćemo li?“

„Hoćemo. Hajde Ristane!“

„Hajd, hajd! Ama zar da dogje i moj vakat, ako Bog dadne.“

III.

„Dobro j'tro, čika Vlado!“

„Bog ti dobro dao Todo!“

„Jesi l' šta novo čuo?“

„Ja jok, a šta je?“

„Mi pokvarili jučerašnji izbor.“

„Daklen ipak poslušaste mene?“

„Ta nije to, al' gotovo da je tako.“

„Pa šta je, kazuj!“

„Ja jutros nešto po dvorištu oko kaca prigledam, dok ti neko preda me. Podigoh glavu i čisto se trgoh, kad pred sobom spazih nekakva gospodina. Mlad, visok, tankijeh mrkijeh brčića u dubokoj sjajnoj švapskoj kapi, s mrkom cigarom i štapićem u lijevoj ruci. Stade preda me i poče: ‚Imam li čast sa gospodinom predsjednikom Todom?‘ Rekoh mu: da, a on meni: „Čast mi se predstaviti. Ja sam Stevan Popadić, svršeni učiteljski pripravnik somborski.“ Drago mi je, rekoh mu, pa čime vas mogu poslužiti, upitah ga dalje. „Čuo sam,“ veli, „da će ovoj opštini trebati učitelj, i baveći se kao gost kod svoje sestre u Sarajevu, došao sam evo, da se vašoj opštini, upravo da rečem, vama gospodine predsjedniče, lično predstavim i da to mjesto za se zamolim. Ne ću da se hvalim, al' vam moram reći, da sam bio prvi gjak u svoj školi i da sam ispit s odlikom položio.“ — Kad mi to reče, k'o da mi neko zub potеže. Uh, pomislih u sebi, što ja dadoh, da se izbor juče ovrši?“

„Eto vidiš, šta more bit'. Da ste otkud barem mene poslušali.“

Digitized by Google

„Da smo kojom srećom. Ama znaš ti Ristana. Ne možeš ga brate obavijestiti, pa da ćeš puknuti.“

„Pa šta bi dalje?“

„Rekoh mu: da ste, Bog d'o otkud juče došli, bila bi stvar gotova, al' ovako, čini mi se, da će dockan biti. „Kako dockan,“ zapita on, „kad je danas istom sedmi august, a rok stečaju je dvadeseti. Vi valj'da tek nijeste na četrnaest dana prije zakazanog roka sebi učitelja izabrali? „Na žalost, rekoh mu, jesmo. „A, gospodine, nastavi on, vi se ogriješiste o zakon i taj bi se izbor mogao pokvariti, kad god se hoće. Meni doduše nije stalo, veli on, za tijem, da baš ovdje izabran budem, jer sam ja kompetovao na sedam mjesta, pa ću na četiri sigurno izabran biti, ali što je prävo, prävo. Ja govorim o tome izboru sa gledišta zakonitosti i reda, daklen sa gledišta opšteg, a ne iz kakvih ličnih interesa.“ A što si onda amo i dolazio, alčače jedan, pomislih u sebi, kad si tamo tako siguran, ali mu to ne rekoh, nego nastavih: Ja se s vama u tom pogledu potpuno slažem i izbor je ovršen protiv moje volje. Megju tijem izvolite Vi gospodine u sobu, rekoh mu, sad ću i ja tamo. Ja ti brže bolje zovnuh Ristana, Kostu i Damnjana i za časak bi jučerašnji izbor pokvaren i on jednoglasno izabran.“

„Daklen iz jedne nezakonitosti u drugu? To kod vas ide kao namazano. A šta će, zbilja, biti sa onim juče izabranim?“

„E, njemu smo odmah napisali drugo pismo, da amo ne dolazi.“

„A šta će biti, ako se ovo drugo pismo slučajno na pošti izgubi, te i on amo dogje?“

„E, šta će? Ne znam ni ja. Neka ih najposlije obadvojice!“

„Meni je, brate, pravo, ali ti moram i opet reći, da radite natraške, što vam se može časkom i to ljuto osvetiti.“

„Ta znam i ja to, da ne valja, ali ne ispravljao ja krive Drine, pa šta će bit' nek' bude.“

„Pa što reče Ristan, tako ti Boga, kad ga je onako naočita spazio?“

„Ih da ti ga je bilo oklen vidjeti! Bi puk'o od smijeha. Dopao mu se na prvi pogled, i odmah, k'o Ristan, zavikao: „Toga ćemo, brate, pa šta će bit' nek bude“. Razvrzao s njime na dugačko i na široko, a ovaj alčak, kao da je s njime odrastao, sve povlagjuje i naglašuje, da nema bez starih ljudi ništa. U njih je, kaže, bogato iskustvo, a u nas mladih samo gola snaga. Pitao ga je čak i za post, a ovaj mu onako s nokta odgovori i reče: „Post je za mene, gospodo, velika svetinja, i ja postim baš kao oni bož'ji ugodnici, što su živjeli po pustinjama hraneći se skakavcima i divljim medom — tako čisto“, a je l' de da laže alčak jedan? Ristan zinuo i blenuo u njega pa i ne diše a kad još ču, da mu je sv'jedodžba skroz odlična, skoči kao oparen i ope' zavika: e, toga ćemo, braćo, pa šta će bit' nek bude. Ovaj, da mu se još više podvuče, reče: ja sam braćo i korovogja, pa mislim, da sam vam i s te strane dobro došao. „Neka, neka,“ upade mu Ristan u riječ, „ostavi ti to. Imademo mi, veli, kolovogja dosta i bez tebe. Uči ti nama našu djecu Bogu se molit', a za kolo ćemo lako.“ Pomisli koliko smo se Ristanu tada nasmijali! Kad mu rastumačismo šta je to korovogja reče on: pa to je ono vaše pjevačko društvo. „Pa da vidiš, sinko,“ nastavi Ristan dalje, „ni to nam ne treba. Čuo sam ja to u Sarajevu. Jedni vuku amo, drugi tamo i nikad složit, a donijeli još i ono veliko cigansko ćemane štono krupno gudi, a u nas ne smije ćemane ni borija u crkvu — jok! ostavi to.“ Pa zar da mu se ne nasmiješ. U tom se sa novoizabranim učiteljem rastadosmo, davši mu dva dukata pudbine. Pa i dosta za Sarajeva odovud. Čim učitelj preko praga, istom će Ristan:

Digitized by Google

„Jeste l' čuli braćo! Ako on i u poslu ovaki bude, za kakvog se amo prodavaše, mi smo dobro. Ama brate ja mu ne vjerujem. Je li on od ove vaše sorte, prevrnuće, dok okom makneš. Ali neka. Iskušaću ja njega, već ako ne budem živ.“

„E, hoćeš!“ reče mu Kosta.

„Hoću, Boga mi! Čim prva srijeda ja petak, a ja ću ga k sebi na ručak. Reći ću staroj da nam zgotovi dva lijepa ručka — jedan postan, k'o što Bog zapovijeda, a drugi mrsan. Pa ću joj kazat', da nam oba na siniju iznese. Vidjeću ja te njegove osove i mrave.“ E, kad reče osove i mrave, mjesto skakavaca i divljeg meda, malo mu se ne pokočismo od smijeha. Dosjeti se on brzo našem smijehu, pa će stari alčak: „hä os, hä mrav, hä skakavac, sve su to božje baje, — ama ja ću ipak učiniti, što sam naumio. Prihvati l' se mrsa, reći će Ristan, prijevara je i on je uhvaćen.“ E uhvatićeš sjutra, pomislih u sebi. — Molim te dakle, da budeš tako dobar, te da to njemu napomeneš, kad amo dogje.“

„A gdje ćeš ti biti? Što mu ne bi ti to, kao predsjednik, napomenuo?“

„Ja bih to drage volje učinio, ali ne ćemo tada nijedan biti kod kuće osim Ristana.“

„A kud ćete to?“

„Otići ćemo, ako Bog da, u V. na osvećenje crkve.“

„Pa ne branim, reći ću mu, — ali ne imadoste pravo ni jučer ni danas.“

„E, već šta bi, bi, pa šta Bog dadne — i ja odoh. S Bogom!“

„U dobri čas!“

IV.

„A otkud ti, ako Boga znaš?“

„Evo me. Vratismo se iz V. Prije amo no tamo. Nego reci mi, tako ti Boga, šta se to dogodi?“

„Koje brate? Ja ništa ne znam.“

„Pa evo tel.“

„Moj?“

„Jok! Ristanov!“

„Pa otkud ja znam za Ristanov tel?“

„E nalet ga bilo. Mi s kola i počesmo se od praha otresati, a soldat pred nas. Ko je, veli, od vas predsjednik Todo? Rekoh mu: ja sam. Eto vam telegram, veli, iz V. Prepadoh se na moju dušu. Mišljah, da se nije što kod kuće desilo. Kad ja tel otvorih, imam šta i vidjeti. Čuj molim te, šta nam on brzojavlja: ‚Došla oba učitelja. Ištu nake pare. Kažu daj 150 forinti. Ako neš, mi ćemo na sud. Ja dao deset, oni kažu daj još. Ja kažem ne dam, a oni ištu. Ristan. Što ću i kako ću, žurite amo Ristan. Propade sve Ristan.‘ — Prop'o ga i ti tamo, pomislih u sebi, i šta znadosmo, nego porâni konje, pa hajd natrag. Ovaj čas bijah kod njega, a on kaže: oni jedan otišao i odnio deset, a gdje je drugi ne znam; eto vas tamo. Vi ste im pisali pa došla oba, pa kako ste pisali, nek' vam tako i bude. — Ja i onako ljut, što se vratih, izvrnuh na njega zlim, a on na me još gorim — hajd bez traga pomislih i dogjoh tebi, nijesi li ti po čemu čuo, šta to bi?“

„Pa zar baš tako naš Ristan?“

„Progji ga se molim te?“

„E, s jedne mi je strane drago, što se je s Ristanom malo zidnulo, a s druge opet žalim, što se vi džabe, džabosum vratiste.“

„Kako džabe?“

Digitized by Google

„Čuj, molim te! Jutros mi dogje jedan moj dobar prijatelj iz M. u pohode. Izmegju ostalog razgovora, dogjosmo i na vaše izbore. Pade mi napamet, da ste vi danas u V. otišli i da je Ristan sam od opštinara ovdje. Hajd, rekoh, da se s Ristanom malo našalim, ispripovijedavši mome prijatelju Jovi cijelu stvar i opisavši mu ukratko našega Ristana. Jovo pristade i mi odemo Ristanu. Zatekosmo ga, gdje driješi uzlove sa stare kanafe. Evo, Ristane, rekoh mu, vašega novoga učitelja gospodina Stojšića! Ristan ga pogleda, pa će meni: pa nije to oni iz Sarajeva. Nije, rekoh, nego oni što ga najprije probraste. U tom će ti i moj „Jovo: Ja sam Aleksa Stojšić iz Subotice.“ „Neka si, neka si,“ veli mu Ristan, „i ja sam Risto Perić.“ „Čujem,“ opet će Jovo, „da ste izabrali nas dvojicu, danas jednog, a sjutra dan drugog.“ „Pa nijesam ja. Eto ih tamo,“ dočeka Ristan, „čekaj dok ne dogju. Oni su pisali, eto vas tamo.“ Ja da prsnem gledajući Ristana, gdje je ušeprtljio. „E nije to tako,“ prihvatiće Jovo, „moj gazda Risto! Izabrati dva učitelja, pa kad oba dogju, onda jednoga od njih ni kriva ni dužna opraviti oklen je i doš'o, jok! Beli ćemo se poćerati. Il' ćete mi dati tromjesečnu plaću, il' se ja odovud ne mičem. Bolje je da mi date odmah 150 forinti, pa da idem odmah, otkud sam i doš'o.“ Ristan sve nešto šaretom na me, kao da me pita, šta ću ako Boga znaš, a ja se uozbiljio pa ni jedne. Rekoh mu, najposlije: eto podaj mu jednu deseticu za troška, pa nek čeka opštinara. Ristan to jedva dočeka, da ga kako god s vrata skine, i dade mu svoju rogjenu deseticu.“

„E jeste, na moju dušu, alčaci veliki!“

„Stani, nije to još sve. Oko podne dogje i sarajevska mašina i u njoj učitelj Steva. Kad je Steva naišao pored Ristanove magaze, a on onako veseo, kao kad čovjek dolazi na prvu svoju štaciju, zaviče još s teste: Pomoz Bog gazda Risto! — a Ristan ni bijele, no samo gleda. Stevo misleći, da je Ristan, zar, malo tvrdouh, poče opet: „Evo mene, gazda, ja dogjoh!“ „Neka vas stotina, šta mi je stalo,“ odgovoriće mu Ristan. Ovaj ne znajući, šta se je prije njega kod Ristana odigralo, zapitaće ga: „Kakva stotina?“ a Ristan će onako ljutit: eno i oni doš'o, eto vas tamo. — Kod moje kuće istom doznao je Stevo o čemu se radi i tu smo se baš slatko Ristanu nasmijali — neslutеći, da će on vama to brzojaviti, i da će se na brzojav ništa manje nego tri puta, — zar da bude tvrgje, — potpisati.

„Ao čudnih alčaka!“

„Stani, još to nije gotovo. Iza ručka odemo nas sva trojica Ristanu i rekosmo mu, da su se njih dvojica, gjoja, naravnali za 150 forinti, ali da polu plati opština, a polu Steva i u tom se oprostismo s njime i odosmo na željeznicu, da mog gosta otpratimo. Mi već blizu stanice, dok će ti Jovo: Eno onog starog! Trči gologlav za nama. Obrnuh se i opet mal ne prskoh! Pričekavši ga, rekoh: Šta je Ristane, da nije po srijedi ona desetica otkud, koju sam ja megjutim Stevi predao, da ti je vrati kad kući dogješ. Nije, kaže, no hoće priznanicu. Kakvu, rekoh, priznanicu na štaciji? Gdje će ti je napisati? Kad bude najposlije stani, pani, eto ja pet a ti pet, pristaješ li? Pristajem, pristajem, reče, i od tada ga ja više vidio nijesam.“

„E, jeste li alčaci, jeste. Nema vajde.“

„Nijesmo, brate Todo, ne dao Bog. To je zar htjelo da tako bude — pa da se neko pameti nauči i da ne bira dva učitelja u dva dana i to još prije odregjenog roka, kad im samo jedan treba. Žao mi je, kao što rekoh, vas koji se vratiste nedočekavši slave u V., ali ne će zar ni vama to škoditi. Ristan, koji je toliko puta oduševljeno viknuo: „E toga ćemo, pa šta će bit' nek bude“, kad čuje u čemu je stvar, ljutiće se. To znam. Ali je Ristan i dobričina inače, pa će se i odljutiti. Njega i njegovih malo zastarjelih nazora sjećaću se doklen sam god živ, a kad mi na pamet

Digitized by Google

padne, kako je sa mojim gostom Jovom ušeprtljio, pa kako je učitelja Stevu dočekao, kako vam je brzojavio i od nas priznanicu tražio, uvijek ću mu se slatko i od srca nasmijati. Ako još budem sretan, da onom svojom istinitom pričom o vukodlaku u J. makar kod vas trojice, kad već to kod Ristana ne ide, vjeru u te besposlice uzdrmam, onda sam upravo veseo, što je to sve tako lijepo prošlo. A sada, dragi moj predsjedniče Todo, primi sve za dobro i pozdravi mi našeg starog Ristana!"

O razvoju duševnih sposobnosti u djece za prvih godina života.

Napisao **Stjepan Ilijić** — *Trpanj (Dalmacija).*

PREDGOVOR.

Otkada je ženevski filozof u svom Emilu doviknuo svijetu: „Ti ne poznaješ djetinstva" — stalo se pažljivije i marljivije proučavati ono prvo doba, kada novorogjeno čedance zakuca na vratima života, te, stupivši u svijet da ugleda božje svjetlo, koje će od tada i unaprijeda biti jedinim njegovim elementom, što će mu rastvarati veliku knjigu bivstvovanja, po kojoj će njegov duh kroz čitavi vijek prebirati jednu po jednu stranicu u knjizi sudbine, što ga u životu čeka.

I zbilja, nakon tog ironičnog i istinitog povika, štono je izravno vrijegjao ljudsko dostojanstvo i ono pedagoga, koji su do tada sasvim samovoljno i bez ikakvog pretečnog poznavanja prvog djetinstva, gradili nestalne zračne kule novih uzgojnih sistema, stanu neki marljivi i svjesni psiholozi da iz bližega proučavaju intelektualni i moralni razvoj djeteta, te obilatim i zdušnim bilješkama sabranim o ljudskom djetetu s velikom ustrajnošću podignu novu uzgojnu zgradu na temelju moderne iskustvene psihologije.

I takvim duhom dišu: „Spomenica" Thierry Tiedemanna; Eggerova „Opažanja i posmatranja o razvoju djetinje inteligencije"; Perezovo djelo: „Les trois premières annéss de l'enfant", preznamenita Preyereva knjiga: „Die Seele des Kindes." Polock, Dr. Sikorski, Taine, Ferri, Rugjer de Guimp, Dr. Ammon, Cabanis G. Compayré, Gustav Droz, Lukens, Elmer, A miss. Shinn, E. Brown i t. d.; svi se ovi prihvatiše teškoga posla, da odgonetnu prve pojave ljudske psihe, da riješe kako i kojim putem dolaze prvi dojmovi, želje, slasti i bolovi, kako sve to utječe na djetinji organizam; nadalje kako se razvija pamćenje, mašta, čustvo, prva pojava samosvijesti i t. d., riječju, kako se uobličuje čovjek, taj uzvišeni stvor, koji silom uma seže do predubokih tajni vlastitog bivstvovanja, pa se uspinje da odgoneta one sile, koje vladaju svijetom i vasionom.

Još se ne može dovoljno ocijeniti zamašaj takvoga proučavanja, pošto je ta znanost još relativno mlada; i ma da su, kako smo već spomenuli, mnogi svijetli umovi zasegli u prostrano more djetinje psihologije, ipak je to polje još slabo obragjeno; mnoge i mnoge netačnosti još izgledaju da se isprave, mnoge hipoteze čekaju da se razjasne, t. j. ili da se potvrde nepobitnim činjenicama, ili da se zabace kao nevaljale.

U mnogo štočemu mnijenja raznih psihologa ne samo da se ne podudaraju, već se uzajamno pobijaju; ima dakle još dosta što je neobragjeno, netačno, neizvjesno; ali je s druge i nepobitna istina, da se u relativno malo vremena daleko koraknulo u proučavanju djetinje psihologije, hvala naravno onoj bogodanoj sili ljudskoga uma, koja

Digitized by Google

ga jednako potiskuje naprijed po trnovitoj, ali sigurnoj stazi znanosti k istraživanju velebnih tajni, koje vladaju životom i vasmirom.

Pošto moderna uzgojna znanost ne leži baš u raznim pedagoškim sistemima, više ili manje umjetno stvorenim, već u činjenicama skroz i skroz proučenim, dokazanim i ovjerovljenim o naravi i razvoju ljudske duše, to smo, — držeći se načina, rasporeda i preporuka današnjih vrsnih pedagoga i psihologa, osobito G. Compayréa — pabirčili tamo amo širokim poljem njihovih djela, ožimajući glavite misli, te uz sopstvena naša opažanja, probrana tečajem uzgojne prakse, sastavili ovu raspravicu, koju darivamo učiteljstvu i svim onima kojima leži na srcu dobar i svjestan uzgoj svoje djece, stalni da će nam se mnogi nedostaci oprostiti, pošto nas je vodila dobra namjera i ljubav prema onom nježnom stvoru, što smo ga pokušali analizovati osobito u prvoj njegovoj pojavi na pozornici svijeta.

Glava I. Prije porogjaja.

Mijene, kojima je ljudsko biće podvrgnuto prije porogjaja, dok se pojavi na svjetlo života, slabo su nam uopće poznate, te ne mogu, bar dosele, da budu predmetom ozbiljnoj znanstvenoj raspravi. Taj otajstveni rad, kojim priroda u tišini kroz čitavih devet mjeseci uregjuje i razvija živi organizam, zastrt nam je gustom koprenom, pa nam je za to teško označiti, kada baš počinje prvi zametak života.

Poznato nam je u istinu, da nakon četvrtoga mjeseca ljudsko biće pod srcem majčinim trzanjem i pomicanjem očituje znakove života, ali nam je još nejasno, za što i kako se javlja ono nenadno trzanje, kome bar izvana nema više puta nikakva povoda, i na koje ni ista majka hotice ne može da utječe. Po mnijenju nekih psihologa, to otajstveno trzanje stoji do postepenog razvitka djetinjih živaca, koji reć bi da baš u to doba otpočinju svoje djelovanje u organizmu. U istinu ta nam se opažanja pričinjaju donekle vjerojatnim. Poznato je, da kad već od više dana majka ne ćuti djeteta u svojoj utrobi, liječnici običavaju privijati izvana mokrih studenih krpa, i tada se dijete često opet, na majčinu radost, pomiče u utrobi. Da li ipak ta nagla promjena temperature utječe samo na majčine živce, koji, stežući se potaknu djetinje trzanje, ili da li ona ima neki direktni utjecaj na tobožnji razvijeni organizam djeteći, to još nije potpuno razjašnjeno, jer se još nije na čistu, da li je baš djetinji ustroj još toliko razvijen, da može osjećati.

Neki psiholozi i pedagozi, segnuvši pjesničkom divinacijom duboko u tajne prirode, tvrde, da je dijete za porogjaja već ne samo u nekoliko svjesno sopstvenog bića, već da pače čuje, i ako nekako nejasno, glasove spoljašnjega svijeta. Malebranche n. pr. iznio je prvi teoriju o „saobraćaju djetinjih možgjana s majčinim“ prije porogjaja, i po toj otajstvenoj komunikaciji, tumači on činjenice, za što se katkada rodi kakva nakaza. Frarière pak u svojem „L'Education antérieure“ shvaćajući u opširnijem smislu Malenbranchovu teoriju, sasvim ozbiljno tvrdi, da majka još prije porogjaja direktno utječe na razvoj djeteta, da mu već nekakvom tajnom komunikacijom priopćuje svoja čustva i svoje misli. Ali o tome maštanju primjećuje Compayré: „Kad bi o majci zavisilo, da po svojoj želji obrazuje djetinji duh, bila bi već davno riješena tajna, kako da umjetnim načinom stvaramo rogjene pjesnike i umjetnike“ [1]).

Dosadašnje istraživanje na toj grani fiziologije ne potvrgjuje podnipošto Frarièrove teorije, te se ne može ozbiljno tvrditi, da baš postoji nekakav intelektualni saobraćaj izmegju majke i djeteta prije porogjaja, dok u istinu postoji nekakva materijalna sveza.

[1]) G. Compayré: L'evolution intellectuelle et morale de l'enfant. Glava I.

Digitized by Google

Poznato nam je iz iskustva, kako kobno za gestacije na majku utječe strava, razdražica, nagli potres živaca i slične nepogodnosti, i kako se često dogagja, da majka u tom slučaju pogiblima vlastitog života „povrgne“ dijete još nezrelo. Al u tim prigodama spoljašnji dojmovi utječu ravno na majčin organizam, koji se kroz ono devet mjeseci vazda nalazi u abnormalnom stanju.

Ovdje bi možda bilo zgodno, da napomenemo nešto o tako zvanim **željama**, koje se kao nekakva unutrnja neobuzdana sila uzbugjuju u materi za gestacije, i zahtijevaju svakako da im se udovolji, inače mogu da kobno utječu na dijete. Znanost pred takvim pojavima ostaje neodlučna, jer da se tobože protive nekim fiziološkim zakonima, s druge pak strane sila ih činjenica potvrgjuje.

Pod imenom „**želja**“ razumijevamo ono morbozno stanje, što u stanovitim momentima obuhvata ženu za vrijeme gestacije. Padne joj n. pr. na um, da okusi kakvu vrstu jela, stanu je hvatati teški bolovi, bolovi rogjaja, koji sve to jači bivaju, dok se toj čudnoj **želji** ne zadovolji. Takvih se primjera može navesti množina, ja ću se ovdje samo ograničiti na to, da spomenem neke, kojima sam bio glavom svjedok.

Posjeti jednom moju obitelj gospogja X. sa svojim mužem; bili baš svršili večeru, pri kojoj smo blagovali zečevine. Osobiti miris pripravljene divljači uzbudi valjda u gospogje **želju** da je okusi, ali iz obzirnosti, od stida, što li, ne reče što želi. Kad se iza duga razgovora rastadosmo, bijaše već oko ponoći. Četvrt sata nakon toga začu se jako lupanje na kućnim vratima, i kad otvorim, spazim prijatelja blijeda i zasopljena, koji mi pripovjedi, kako su mu gospogju prije vremena uhvatili bolovi, i zamoli me, da mu pomognem u nevolji. Dosjetih se jadu, potražim komad zečevine i odoh s prijateljem u njegov stan. Gospogja se previjala na postelji u teškim mukama, ali tek što joj pružih komad divljači, odane i nakon samih pet minuta potpuno se oporavi.

I nepovoljno kakvo iznenagjenje može da na ženu utječe za gestacije.

Gospogja neka ušavši naglo u sobu, opazi gdje po zidu plazi nekoliko velikih paukova (tarantela); preplašena, inštinktivno se rukama uhvati za vrat. Nešto kasnije, rodi joj se kći, kojoj se i dandanas vidi na vratu lik dvaju ovećih paukova.

Čudnovatiji je pak ovaj slučaj, ispričan mi od očevica, koji nam očito kazuje, kakvim je čudnim dojmovima podvrgnuta žena za ono devet mjeseci gestaticije.

U Staromgradu, na ostrvu Hvaru, ima crkvica posvećena sv. Roku, koju mještani rado i često posjećuju, da se pomole svom velikom zaštitniku. U toj je crkvi još dandanas oltar posvećen sv. Antunu Padovanskomu, gdje mu je i slika osrednje umjetničke vrijednosti. Jednom je žena neka sama samcata u crkvi molila pred oltarom i piljila — kako je i sama pričala — s nekim osobitim zanosom u sveca, moleći nekakvu milost. U toj ekstazi inštinktivno se lijevom rukom uhvati za desni bok, i ostane za nekoliko trenutaka u tom položaju. Kad joj dogje vrijeme, nagje joj se muško čedo, kome baš na desnom boku ostane utisnuta en **minuature** vjerna slika sv. Antuna Padovanskoga; baš se mogla raspoznati — kako mi očevidac pričao — „boja odijela, lica, očiju sve, sve do najmanje sitnice“.

Iz ovih činjenica očito je, da ipak postoji neka vrsta intimne sveze izmegju majke i djeteta već prije porogjaja, ma da smo uvjereni, da ovo potonje nema o tome svijesti. Kojim pak putem takvi čudni dojmovi kroz majčin mozak utječu na dijete, to je tajna, koju nam priroda gustom koprenom krije, te u tom pogledu znamo tamam onoliko, koliko je i Solomun znao, kad je pisao: „Kako ti ne znaš na koji se način u majčinoj utrobi sapliće ustroj života, tako ne poznaješ ni otajnih staza duše naše.“

Poznato je, da je dijete prije rogjaja u dubokom snu, a to nam ono isto očituje, jer netom rogjeno, tek zasićeno, opet redovno padne u prijašnje stanje. Imao sam prigode

Digitized by Google

da vidim nedonošče, koje je kroz cijela dva dana iza rogjaja šačicama zatiskivalo oči, ležalo skvrčenih nogu, niti je plakalo, nit sisalo, baš kao da je još u majčinoj utrobi. Iznio sam mu pred oči svijeću, ali ono ni da bi trenulo; pleskanjem dlanom o dlan htio sam da uzbudim senzaciju sluha — ništa! Dijete je naprosto lako dihalo, i to za čitava dva dana bijaše jedini znak života. Nakon toga roka prene se, zaplače, i kao da je baš onda palo iz majčine utrobe, otvorenim usnama stade tražiti hranu. Po tome bi se dakle moralo zaključiti, da se prije porogjaja baš ne može govoriti o životu, barem kako ga mi dandanas shvaćamo. O tome Compayré veli: „Psihični je život prije poroda tako slabo razvijen u djeteta, da razbugjena života i nema u njega. Stalno je, da neki neizvjesni i lagani dojmovi, poput onih koji nas u snu salijetaju, tek dolaze do djeteta kroz tolike zapreke. Al u čemu stoje? Nijesu to bez sumnje dojmovi ni svjetla, ni sluha. Ako je dijete još nerogjeno u istinu gluho — a o tome nema sumnje još ni za prvih časaka života — kako da ozbiljno tvrdimo, da je već prije osjećalo vibracije glasova, kad su zapreke bile veće?“ [1])

Po tome dakle tek u prvom danu života može da otpočne ozbiljno izučavanje djetinje psihologije, onda baš, kad utjecanjem spoljašnih sila organizam otpočne svoje djelovanje, iz prva nejasno, da se tek može zamijetiti, za tim uz trajno djelovanje spoljašnih utisaka sve jasnije, dok napokon ne počne sveopći rad svih duševnih sposobnosti.

Još u prvim momentima života iza porogjaja opažamo u djetetu neke pojave, po kojima bi se moglo zaključiti, da je u njemu već probugjen prvi tračak svijesti: plač, sisanje usana, kretnje ruku i nogu i t. d.; ali ako pažljivije razmotrimo takve pojave, opazićemo, da su to samo refleksne živčane kretnje pod dojmom novih utjecaja, o kojima dijete nema ni najmanje svijesti.

Savjesni i marljivi proučavatelji djetinjstva, Espinas i Bourneville, opazili su, da izmegju rogjenoga tek normalnog čeda i onog, kome je sudba dosudila da postane kretenom, nema isprva nikakve razlike.

Evo kako nam Espinas prikazuje, što je vidio na normalnom djetetu:[2])

.... 12. marta. Zreo porod, muško čedo, normalni razvoj, srednje rasti. Od prvoga se dana već pojavljuju neke odregjene kretnje, koje se odnose ponajviše na hranidbene organe. Usnama hoće da sisa prst, kad mu ga podmetneš. Zakreće glavom zijevajući naspram grudi onoga, koji ga na rukama drži, tražeći hranu. Prstićima grebe lice.“

To je prvo obilježje normalnoga djeteta, kome će kasnije zasjati svjetlo inteligencije.

A evo kakvu nam sliku daje Bourneville o ženskom čedu, osugjenom na idijotizam:[3])

„.... Zakašnjelo u rogjaju skoro za mjesec dana. Razvoj za prvih dana sasvim je onaki, kao u normalnije djece. Ali prevalivši šesti mjesec, tjelesne kretnje slabe, i u relativno kratkom toku vremena toliko malakšu, da dopru skoro do apsolutnog nerada. Lice, koje je isprva odavalo tragove živosti, po malo otupi i onijemi“ i t. d.

Eto već iz toga očito proviruje, da u prvo doba života ne možemo ozbiljno govoriti o inteligenciji, koja u normalno razvijenog djeteta otpočinje svoje djelovanje baš onda, kada se u abnormalnom počnu opažati znakovi dekadencije.

[1]) G. Compayré — cit. djelo — Glava I.

[2]) M. A. Espinas: Observations sur un nouveauné dans les annales de la faculté des lettres de Bordeaux 1883., str. 383., po Compérayu.

[3]) M. le dr. Bourneville, Association française pour l'avancement des sciences, 1889., II., str. 821., po Comperayu.

Digitized by Google

U prvom danu života već je u djetetu razvijen osjet okusa. Pokušali smo, da djetetu tek rogjenom u usta turnemo prst, ponešto okvašen žestokim likerom; ono je isprva popašno stalo dojiti, ali je odmah iza toga ostavilo prst i skupilo lice. Nešto kasnije pokušali smo istu operaciju s medom, ono je opet stalo dojiti, i čvrsto stiskalo usnama prst, pa ga sad nije ostavilo, dok je na njemu bila i najmanja čestica slagjane hrane.

Eto dakle, kako u djetetu već za rana dva protivna uzroka uzbugjuju i protivne osjećaje, iz kojih će se kasnije razviti osjećaji slasti i bola, dvije stepenice, koje su neophodno nužne, da se dijete docnije uspne do viših pojmova, koji djetinji duh upućuju na stazu inteligencije.

Promašili bismo cilj ovog poglavlja, kad bismo na tanje stali raspredati o raznim oblicima, po kojima se sve postepeno razvijaju umne djetinje sposobnosti; bijaše nam samo do toga, da u nekoliko krupnih crta prikažemo prve mehanične pojave ljudskog života, dok je inteligencija još zastrta gustom koprenom, a osjeti tek otpočinju svoj rad.

Ma koliko se dakle naprezali i trudili psiholozi, da svakovrsnim pokušajima ispitaju prve časove djetinjeg života, svi su suglasni u tomu, da u to doba o psihičnom životu u pravom smislu ne može da bude govora.

Ali ljudska duša nije stvorena da ostane na tom primitivnom i skroz nesavršenom stepenu, ona će se naskoro, kroz deset ili petnaest dana, pomoliti, da nizom nebrojenih pojava raspupa i da po malo stigne do potpunog razvoja!

Glava II. Prve pojave djelatnosti: kretnje.

Spomenuli smo, da se već u prvim momentima djetinjeg života poslije poroda odmah pojavljuju neke stanovite kretnje njegova tijela, koje i ako su mehanične naravi, ipak su prve pojave ljudske djelatnosti, preteče i pomagala razvoju intelektualnog života. Proučavanje prvih djetinjih kretnji za to je znamenito, što jedino po njima u prvo doba života pogagjamo, što se dogagja u djetinjoj duši, kako se postepeno razvija i usavršava. Uopće život i neki stanoviti red različitih djetinjih kretnji, ne samo što nam odavaju zdrav fizični organizam, već su nam ujedno pouzdani znaci o budućem pravilnom intelektualnom razvoju djeteta. U abnormalnom djetetu opažaju se odmah za rana nepravilne i neuregjene kretnje tijela, jer razne česti njegova ustroja nijesu podvrgnute direktnom utjecaju središnjeg organa, koji upravlja.

Hartley je prvi pokušao klasifikovati stanovite kretnje tijela, te ih dijeli na dvije kategorije, naime na automatične i hotične Preyer je pak označio i zakone, kojima su podvrgnute hotične kretnje, a ti su:

1. misao koja im prethodi, te ih potiče;
2. prethodna svijest o kretnji, koja se mora izvršiti;
3. stanoviti cilj;
4. moć sustege utjecajem protivnih ideja u onom trenu, kad se stanovita kretnja tijela morala izvršiti.

Kako hotične, tako i automatične kretnje postaju od živčanog podražaja, al su im za to uzroci skroz različiti.

Hotične se kretnje pojavljuju kasnije, te su vazda pošljedicom podražaja, koji izvana utječe na živce, mjerilom su energije, koja potječe iz razvijenog već duševnog života, kad je dijete već donekle shvatilo intimnu svezu poprimljenih predočaba, te je već u njemu otpočeo râd volje.

Digitized by Google

Refleksne ili automatične kretnje — po sudu Baina — razlikuju se od hotičnih već time, što pri tome nema inštinkta jednog direktivnog osjećaja; a Litré, koji se u načelu podudara s engleskim psihologom, označuje ih kao „nezavisne o volji pojedinca, pošljedicom nesvjesnih učinaka“. Pošto u automatičnim kretnjama ne rade vazda iste česti živčanog sustava, to Baine misli, da najprostije zavise o ganglijama, neke od kičmene moždine, ostale kretnje pak, i to one višega reda, o živčanom sustavu kičmene moždine.

Teško je označiti onaj momenat, kad se automatične kretnje zamjenjuju hotičnim; reć bi da ta metamorfoza svršava polagano i neosjetljivo, kad naime automatične kretnje velikom i neprestanom vježbom postaju nužne djetinjem organizmu. Sisanje je n. pr. isprva refleksno-automatično, i dijete stalno kroz prve dane života nema svijesti o tome činu; al se kasnije živci ustana vježbom toliko razviju, da dijete već prethodno i bez direktnog dodira majčinih grudi zna, što mu valja uraditi, kad ga majka k sebi privine. Usnama se dijete i kasnije služi, kad hoće da što god opipa; često vigjamo, kako sve, što mu dajemo, privuče k ustima; taj dakle čin nije više automatičan, taj je čin čisto hotične naravi, koji je postao time, što se već vježbanjem automatičnih kretnji probudila volja, koja ne samo da je prvi pokretač samosvojnih kretnji, nego nam je i vjesnica, da je prvi tračak svjetla inteligencije probio u djetinjoj duši.

Ipak neke automatične kretnje ostaju i u zrelije doba, te se katkada ponavljaju i bez ikakog prividnog spoljašnjeg podražaja. Opazili smo n. pr. više puta, kako neka djeca pri prvoj pouci u pisanju, dok crtaju na tablici oblike dotičnih pismena, prate taj čin svakovrsnim nehotičnim kretnjama: plaze jezik, okreću glavom, miču nogama i t. d. ali takve kretnje izravno ne utječu na intelektualni razvoj, često su neka vrsta živčanih mana, koje ostaju iz prvog djetinstva.

Da proučimo u kratko nekoje kretnje, koje od automatičnih prelaze postepeno u hotične. Prvi djetinji plač n. pr. čin je skroz automatične naravi, i, — bar isprva — nije, kako brižne majke miste, učinak kakog fizičnog bola; to je nasuprot odjek života, koji javlja svoju eksistenciju, i uopće neka inštinktivna organična potreba akcije, koja otpočinje svoje djelovanje. Sam Kant primjećuje, da je plač za prvih dana života neka fizična potreba, koja potpomaže tjelesni razvoj, pak nadodaje, da je neumjesno sprečavati to providencijalno prirodno pomagalo. A Compayré kaže: „Dijete, koje plače, često u tom činu osjeća neku osobitu ugodnost. Povici su njegovi skûp prirodnih znakova, koji prethode govoru, i ako su isprva proste glasovne artikulacije, postaće oni kasnije izražaji, a to kad inteligencijom razabere, koju mu korist oni mogu donijeti.“ Taj se dakle automatični čin daljim razvojem i jačanjem živčanog sustava, pa onda poukom obrate u hotični, kad se trak svijesti pojavi, da obasja djetinju dušu. Kroz drugu ili treću sedmicu života javlja se na djetinjem licu neko osobito rastezanje usnih živaca, a to baš kad ono drijema, ili uopće kad miruje, i taj automatični čin brižne majke zamjenjuju smiješkom. Ne, to nije posmjeh, to još nije ona divotna pojava, koja iz duše klije, te kao zraka svjetla obasja i preobrazi djetinje lice, javljajući nam, da su prve spoznaje, prve predodžbe već neizbrisivo utisnute u svijesti, pošto su te kretnje ustana skroz refleksni učinci, koji nam daju tek blijedu sliku pravog osmjeha. U zdrave i uopće normalno razvijene djece ta se pojava već za rana opaža. Mlagja moja kćerka Darinka n. pr. već je pri kraju prvoga mjeseca života, jednom piljila u mene za nekoliko časaka ozbiljno i uporno; odjednoć joj čitavo cijelo lišce zasja novim nekim sjajem, i prvi osmjeh zatitra na njenim usnicama; ali ta pojava u tren mine, da se ponovi tek nakon punih mjesec dana. Ne mogu ozbiljno da zaključim, da je to bio prvi izražaj razbugjene svijesti, jer bijaše prerano; ali bi ipak moglo biti, da je to

Digitized by Google

časovit blijesak, koji sjekne djetinjom dušom, da odmah ugasi. Ko poznaje sve tajne puteve do razvoja ljudskoga uma?

Još nam valja napomenuti i pokretne pojave stiskanja šake, prouzrokovane isprva naprosto podražajem kojeg stranog tijela na kožne živce ruku. Odmah dakle, kroz prvu sedmicu života, ako se kojim stranim tijelom dotaknemo djetinjeg dlana, to ćemo opaziti, da se njegovi prstići skupljaju i stišću dotični predmet, ali ga nakon toga odmah i napuste, pošto mišice rukû nijesu još tako jake, da bi za dugo mogle podnijeti podražaj stranoga predmeta. Kroz prve mjesece djetinjeg života takve su kretnje automatične naravi, pa istom kasnije, kad volja preuzme svoju prevlast nad ostalim duševnim sposobnostima, onda one postanu hotične.

Preyer, koji je veoma prilježno i tačno bilježio pokretne pojave stiskanja ruku u djeteta, piše: „Opazio sam, da se dijete tek na kraju četvrtoga mjeseca stalo naprezati, da dohvati pruženi mu predmet, a dan kasnije takve su kretnje učestale. Nešto kasnije dijete mi je za prvi put pružalo obje ruke, dok mu je na licu sinuo očit izražaj zadovoljstva“ [1]).

Takim pojavama, ma da se rano vigjaju u djeteta, ipak do potpunog usavršivanja treba dosta vremena. Po nekom odregjenom nagonu dijete stišće predmete rukama više nego što je to nužno; ono vazda preko mjere upire na tablu, ili na hartiju, a to osobito opažamo pri obuci u pisanju: prve su crte teške, nepravilne, dijete se očito usiljava, da ih pogodi. U tome, kako se dalje razvijaju i usavršavaju pokretna središta živaca u prstima, opažamo, kako pismena izlaze sve to jasnija, dok se napokon upriliče u čisto i pravilno pismo. Ali koliko je dijete pri tome moralo uložiti napora i truda!

Da se u djece bolje prouči postepeno razvijanje i usavršavanje pisma, vrijedno bi bilo da se svrsta čislo pismena, kako prvi put izlaze ispod djetinje ruke, pa onda progresivan prijegled kasnijih oblika tih pismena, sve do potpunog savršenstva. Taj bi nam prijegled dao i prilike, da proučimo i postepen razvoj estetskog djetinjeg čustva, koje utječući na živčane motore prstiju, daje dotičnim pismenima uglagjeniji i pravilniji oblik. Valja nam pri tome primijetiti, da se u one djece, koja već za rana pokazuju neku prirogjenu sklonost za umjetnost, pismena prije usavrše, i dobiju čist i pravilan oblik.

„Povijest razvoja sviju djetinjih kretnja — piše Compayré — skoro je ista: najprije dolaze neodoljivi, slijepi, automatični poticaji; onda postepeno slijede polusvjesni dojmovi, što ih ragja koja intelektualna predodžba, a najposlije se javlja volja“.[2])

Pošto je usavršavanje kretnji usko spojeno s daljim tjelesnim i duševnim razvojem djeteta, to ćemo imati prilike, da se tečajem ove študije i kasnije još pri njima zabavimo, megjutim možemo već i sada zaključiti, da je ukupni rad ljudskoga tijela čislo usavršenih kretnji.

Glava III. Razvoj vida.

Proučavanjem najpoglavitijeg ljudskog osjeta ulazimo indirektno u duševni djetinji vidokrug, pošto prvim trakom svjetla, koji probije kroz zenicu, odrazivši prvu zamjedbu, otpočne psihični zaplet, jer skoro sve duševno bogatstvo ljudskoga uma ulazi kroz uzani prozorak oka.

Savjesnim i prilježnim posmatranjem novorogjenčeta utvrdilo se, da je ono, bar u prvim satima života, skoro sasvim slijepo; ili bolje, da njegova skroz osjetljiva

---

[1]) W. Preyer: Die Seele des Kindes

[2]) G. Compayré, cit. djelo. Glava II.

Digitized by Google

mrježnica, ne može da podnese ni najsitnijeg tračka svjetla. Po tome dakle prevršuju pjesnici i neki romanopisci, koji samo idealno shvaćaju djetinji organizam, kad tvrde, da ono „čim zirne u svijet, raširenim zenicama hlepti za svjetlom.“

Iskustvo je nasuprot dokazalo, da dijete, netom što izigje iz tmica, sred kojih je čamilo kroz punih devet mjeseci, očuti odmah — ako to nije prerano tako reći, — neugodan dojam nagle promjene, te inštinktivno sklopi vegje, a najradije ih opet otvara za večernjeg sumračja.

Isti se učinci opažaju i u rogjenih slijepaca, koji su sretnom operacijom stekli očni vid. Nagla promjena i u njih isprva utječe nepovoljno na mrježnicu, i tek kasnije, nakon postepenog prijelaza iz tmine na svjetlo, nakon dužeg vježbanja, otpočnu često zamjećivati oblike predmeta oko sebe. Takvo abnormalno stanje u djeteta potraje za malo dana. Već u trećoj sedmici života ono reć bi da uživa u blagom svjetlu, ma da još ne može očima da prati koji rasvijetljeni predmet, al nam izraz njegova lica odaje neko tiho zadovoljstvo. Pokušali smo, kad je dijete u mraku plakalo, najednom upaliti svijeću, ono bi se taj čas utišalo, a to je očit znak, da ta nagla promjena uzbugjuje u djeteta neku ugodnu senzaciju.

Prije svršetka prvoga mjeseca života dijete već može da usredotoči svoj pogled na koji svijetli predmet. Moja je Darinka n. pr. već krajem četvrte sedmice života piljila u tihi plamečak svijeće, koja je bila podosta daleko od kolijevke. Pokušao sam da lampu primaknem na 1 *m* daljine, pa sam opazio, da su djetinje trepavice lako, lako zatreptale; a kako sam sve više stao primicati svjetlo, tako su se očice sve malo po malo zatvarale, na 0·35 *cm* bile su potpuno sklopljene; nastavih taj pokušaj, primakavši svjetlo na 0·20 *cm*; vegje već sklopljene sve su se više i više stiskale — dok na 0·15 *cm* daljine opazih, kako je dijete postepeno stalo odvraćati glavu od svjetla, dok se na čelu ne pomoliše neki osobiti nabori, kao izraz kakve neugodne senzacije.

Compayré piše: „Ako pažljivo motrimo djetinje oko kroz prve dane života, uvjerićemo se, da njegove zenice ne zamjećuju predmeta položenih s desna ili s lijeva: dijete vidi samo u ravnoj crti ispred sebe. Njegov je vid utamničen, da tako rečemo, u uzanom trijemu, dvije se ograde dižu s protivnih strana, te sprečavaju slobodno kretanje očiju. Ako svjetlo, što ga je dijete motrilo, maknemo samo malko s desne ili s lijeve, gore ili dolje, uvjerićemo se, da ga je izgubilo iz vida, i da njegov pogled luta po praznini“ [1]).

To se tumači time, što djetetu u prvo doba nijesu još uvježbane pokretne očne mišice, te se njegova dušica za to sporo i neuredno pokreće. Neki pak fizijolozi tvrde — hipoteza Huga Magnusa — da je osjetljivost djetinje mrježnice razvijena samo u središnjoj tački, dok joj pobočni dijelovi još nijesu osjetljivi za podražaje dojmova spoljašnjega svijeta.

Bilo kako bilo, svakako je stalno, da je djetinji vid u prvim danima života ne samo preslab, već da je i njegova moć skroz sužena.

Teško je označiti, kada i kako se u djetetu razvija vidni zamjećaj daljine. Po Cuignetu dijete u doba od dva mjeseca i pô može da predmet zamijeti 6 do 7 *m* udaljen, dok Espinas tvrdi, da novorogjenče ni u drugom mjesecu života ne može da zamijeti predmet, koji bi od njega bio odmaknut preko jednoga metra. Ni ostali se psiholozi u takvim opažanjima ne podudaraju, ali je svakako stalno, da se djetinji vid razvija neosjetno, postepeno, i kako se danomice jačaju očni živci, tako se djetinji vidokrug sve to više širi, te u svom opsegu obuhvata slike spoljašnjega svijeta.

---

[1]) Compayré, cit. djelo. Glava III.

Digitized by Google

U djeteta nije samo osjetljivost mrježnice slaba, te po tome još nesposobna, da obuhvati pravu sliku predmeta, ali je uopće nesavršen i cijeli očni mehanizam. Opazilo se n. pr., da dijete za prvih dana života nije sposobno ni da pravilno sklopi vegje, k tomu da one ne prate potpuno micanje zenica; dakle i za najjednostavnije kretanje nužna je stanovita vježba. Osim toga, ko pažljivije promatra djetinje dužice, opaziće, da se i one katkada nepravilno kreću. U istinu često se dogagja i za prvih dana djetinjeg života, da su mu obje zenice usredotočene katkada u kakvoj svijetloj tački; te harmonične kretnje po mnijenju nekih pripoznatih psihologa ne zavise o kakvom subjektivnom poticaju volje, već o tome, što onaj rasvijetljeni predmet, pošto se nalazi u vidnom opsegu, izvana utječe na djetinje oko i upravlja kretnjama zenica. Tako je n. pr. mala Darinka, kad bi se ružičaste zrake predvečerja ražljevale obzorom, još u sedmom danu života motrila taj u istinu divni prizor našega južnoga neba, ali taj čin nije bio učinak duševnoga poticaja, bio je naprosto podražaj svijetlih zraka, koje su se zenici nametavale i upravljale pokretnim mišicama oka.

Na razvoj djetinjeg vida isprva dakle utječu podražice spoljašnjega svijeta, osobito svijetli predmeti. Pod njihovim se dojmom djetinji vid postepeno razvija, očne se kretnje harmonizuju, pokretne mišice jačaju, te kad nastupi vrijeme, da se prvi tračak svijesti izvije iz djetinje duše, optični će mehanizam biti već toliko usavršen, da će se lako pokoriti subjektivnim duševnim poticajima, i onda se tek može ozbiljno zaključiti, da se djetinje zenice „inteligentno“ kreću.

Prvi dakle dojmovi svjetla, koji utječu na mrježnicu, na očne živce i na optične klijetke, ne dolaze još do mozga, jer se još nijesu domogli dostatne savršenosti, da ih poprime. Anatomi tvrde, da je u djeteta prije porogjaja mrježnica apsolutno nezavisna od središnjih živaca, i kasnije tek da nastane sveza s hemisferama mozga. Može biti da ta sveza nastaje odmah nakon porogjaja, da je nužna neka osobita vježba, dok živčani elementi toliko ojačaju, da mognu obuhvatiti prvu trajnu zamjedbu, da tako otpočne postepeni zaplet onih tako raznolikih dojmova svjetla i šara, koji isprva lakim, a onda sve to jasnijim šarama oliče onu prvu sliku, štono je temeljni kamen gragji pamtenja.

Kad se dijete domogne do razabiranja različitih šara, očito je da se njegov vid ojačao i usavršio. Pokušaji, do sada izvedeni na tom polju psihogeneze, zahvataju u doba djetinstva od 2 do 3 godine. Moja je kći Jelisava n. pr. već pri kraju treće godine života raspoznavala crvenu, žutu i zelenu šaru, mjesec dana kasnije i modru, a od tri godine i pô raspoznavala je tačno svu šarenu sliku sunčane dužice.

Iz Binetovih i Preyerovih pokušaja slijedi, da na hromatičnu djetinju osjetnost utječe najprije crvena i žuta šara. Takvi se pokušaji lako mogu izvesti, kad je u djetetu već razvijena artikulacija govora, te je ono već toliko dozrelo, da može izraziti svoje dojmove. Teže je donekle označiti, kada baš djetinje oko zamijeti prve šare. Za prvih dana života dijete, kako smo već spomenuli, ne voli svjetla; ali već kroz drugu sedmicu života svijetle zrake otpočnu svoje utjecanje na mrježnicu i daju djetetu prvi nejasni dojam šara, pošto je napokon svjetlost skup raznolikih šara.

Eto dakle, kako dijete već za rana zamjećuje prve odraze šara, ali ih ne raspoznaje: njegovoj se duši spoljašni svijet još javlja kao velika šarena slika, koja podražuje očni živac i mrježnicu; nešto kasnije šarena će se slika postepeno rasplitati, kad se pojavi glavni uslov svakog umnog razvoja, naime subjektivno sudjelovanje mozga.

Raspoznavanje raznih oblika dotičnih predmeta označuje nam dalji razvoj djetinjeg vida. Ma da neki psiholozi, kao Preyer, Tiedemann i Cuignet tvrde, da se takva sposobnost već za rana javlja u djeteta, pošto ono u prvim mjesecima već raspoznaje

Digitized by Google

majčin lik, to ipak iz poznijih opažanja slijedi, da je dijete sposobno da raspoznaje razne oblike dotičnih predmeta tek onda, kad može da raspoznaje glavne šare.

Opazilo se, da dijete isprva lakše opaža razliku veličine istovrsnih, nego li raznovrsnih predmeta. Predočio sam maloj Jelisavi pri kraju druge godine života dva tanjura raznolike veličine; na moj upit, koji je od ta dva tanjura veći, ona je odmah prvi put tačno odgovorila; al kad sam izmijenio predmete i predočio joj n. pr. tanjur i žličicu, ponavljajući joj isti upit, onda je zapinjala i nije tačno odgovarala; tek nakon dva puna mjeseca uspio je i ovaj drugi pokušaj.

Ostaje nam još, da u kratko proučimo, kako se razvija vidni zamjećaj daljine i prostora u djeteta. Ova tačka psihogeneze dijeli fizijologe u dvije škole: u nativiste i empiriste. Prvi tvrde, da je djetetu prirogjen vidni zamjećaj prostora; drugi, da ta sposobnost kao i sve ostale pridolazi postepenim razvojem vidne sile, te da je učinak navike i iskustva. Često se opaža, kako dijete ruke pruža prama predmetima, koji su razmjerno u velikoj daljini od njega, s očitom željom da ih dohvati. Kada n. pr. dijete s prozora uoči koju poznatu osobu na putu, ono bi se, kad ga ne bismo zadržali, bezobzirce bacilo u njezin naručaj; a kada uoči cvijet ili sladokusnu voćku u perivoju, to ono odmah već iz daleka za njom teži, pa rukom segne, da ih ubere prije nego što ih može dohvatiti; noću kad mjesečina sja, dijete više puta pruža ruke sa željom, da je dohvati. Iz ovih i iz ostalih primjera, koje bismo mogli nabrojiti, bjelodano slijedi, kako dijete i do druge godine života ne umije da procijeni daljine predmeta.

Protiv nativista vojuju i neka znamenita opažanja, učinjena na rogjenim slijepcima, kojima je uspjelom operacijom bio sretno darovan očinji vid.

Cheselden (Philosophical transaction) pripovijeda ovo: „Prvi put, kad je bolesnik (slijepac) mogao da zamijeti vanjski svijet, tako je slabo ocjenjivao daljine tijela, da mu se pričinjalo, kao da je svaki predmet u doticaju s njegovim očima.“

Everard Home, čuveni liječnik očnih bolesti, priča nadalje: „Kako većina rogjenih slijepaca, tako je i moj bolesnik prije operacije raspoznavao jasnoću dana od drugog svjetla i tvrdio, da mu je sunce tik pred očima. Tomu se nije čuditi, pošto je on sunce zamišljao po intenzivnosti svjetla, a ne po prirodnoj njegovoj slici. Nakon operacije upitan, kako i što vidi, odvrati:

— „Vašu glavu, koja je u neposrednom doticaju s mojim očima.“

„Prigodom skorašnje operacije na očima, izvršene na rogjenoj šljepici — priča Compayré — desio se ovaj čudni slučaj: četiri ili pet dana nakon što je bolesnica zadobila vid, pokazaše joj predmet udaljen tridesetak metara. Ona izjavi, da ga se može bez poteškoće dotaknuti i pruži ruku da ga dohvati“ [1]).

Iz navedenih dakle primjera očito slijedi, da ni rogjeni slijepac, kome su ipak neka osjetila dovoljno razvijena, pošto stekne vid, ne zamjećuje isprva realne dalečine predmeta, već da se i ta sposobnost usavršava i razvija samo vježbom i iskustvom.

I dijete u prvoj dobi života možemo donekle prispodobiti s rogjenim slijepcem, koji nakon uspjele operacije postepeno zadobiva očni vid. I u djeteta se dakle vidi isprva nesigurnost u raspoznavanju šara, oblika, dalečina i prostora, što ih zauzimaju dotični predmeti, i njemu mora dakle da se spoljašni svijet isprva javlja ovijen u nekoj šarovitoj magli, koja mu sprečava realni zamjećaj predmeta. Kao što rogjeni slijepac, pošto stekne vid, jačanjem očnih živaca, vježbom i obikom dobiva čist pojam sviju svojstava predmeta, tako se i djetinji vid postepenim razvojem, uz subjektivno sudjelovanje

[1]) G. Compayré, cit. djelo. Glava III.

Digitized by Google

duševnih moći, jača i usavršava, zadobivajući postepeno čist pojam ne samo o šarama i obliku, već i o daljini i prostoru, što ga zauzimaju dotični predmeti.

Glava IV. Sluh, kus, njuh i opip.

Dokazano je, da u prvo vrijeme, pošto dijete stupi na svjetlo života, glasovi spoljašnjeg svijeta ne utječu na njegovu zvukovnicu: ono je dakle sasvim gluho. Glavni je razlog tomu, što su slušni organi još zatrpani židinom, u kojoj je dijete bilo omotano prije porogjaja; ali istom što se ona iscijedi, te pomoću dihanja zrak počme kolati u unutrašnjosti uha, onda taj osjet započne svoje djelovanje. Drugi znameniti razlog, što isprva sprečava slobodnu akciju sluha, bio bi po Goliku taj, što bubnjić ima u početku kosi položaj, te se ne može lako gibanje zraka staviti u titranje[1]). Takve su zapreke prolazne, te nam dijete nekim osobitim izražajima očito javlja, da su prvi glasovni dojmovi već doprli do njegove zvukovnice. Četvrtoga dana nakon rogjaja moja se Darinka trgla iz polusna na štropot kola, koja su prolazila ispod prozora.

Teško je donekle označiti, kako i po kojim se zakonima razvija slušni osjet u djeteta, koja je isprva njegova osjetljivost, kako se postepeno usavršavaju slušni organi, te kasnije mogu da podnesu i jače zvukove; riječju, kako se unutrašnji mehanizam svikne dojmovima izvanjskog svijeta, pošto nam toga dijete spoljašnim izražajem ne pokazuje. Valja nam se dakle latiti špekulativnoga puta, i pomoću indukcije kušati, da rastumačimo bar djelomice takve pojave.

Vjerojatno je, da se i sluh, kao i svi ostali osjeti, usavršava po poznatim zakonima postepenog i stalnog razvoja. Stalno je, da je sluh u djeteta za prvih dana života slabo razvijen, pače već i same spomenute zapreke blagotvorno utječu na postepeno usavršavanje, jer sprečavaju naglu navalu jakih glasova na opnu. Što bi se inače moglo dogoditi djetetu, kad bi n. pr. nenadni prolom groma, ili koji drugi jači štropot potresao nježnu djetinju, opnu? Kad i ne bi odmah prouzrokovalo apsolutnu gluhoću, to bi stalno ipak spriječilo naravni razvoj slušnih organa. Nužna je dakle slaba osjetljivost uha kroz prvih dana života, da se tako unutrašnji mehanizam ojača, da u buduće mogne podnijeti i jače zvučne udarce.

Dijete već za rana osjeti graduaciju glasova, te ćemo opaziti, kako neugodno na njega utječu jaki, nesuglasni i surovi glasovi, i kako nasuprot blago utječu suglasni napjevi naših narodnih ljuljanki, osobito ako su zadahnuti čustvenom intonacijom majčinog glasa. Eto dakle, kako se već za rana i pomoću slušnih organa pojavljuju u djetetu one dvije protivne sile, koje se ipak vazda prate, a to su ugodne i neugodne senzacije, koje su i sintezom čitavog duševnog života.

Odmjereno suglasje zvukova reć bi da najpovoljnije već za rana djeluje na djetinji sluh. Preyer je pobilježio razvoj, recimo, takve muzikalne osjetljivosti: „Malo je djetešce u dobi od mjesec i pô iskolačenih očiju slušalo majčino pjevanje; od dva se mjeseca očevidno veselilo, kad je prvi put začulo glazbeni komad, i taj je svoj osjećaj izražavalo posmjehom i nekim naglim i brzim kretnjama rukû i nogû. Već u trećem mjesecu života, kad bi začulo neke posebne akorde na glasoviru, ono bi se i sred plača utišalo i stalo da pažljivo prisluškuje“[2]).

I ako dakle muzikalni akordi već za rana uspješno utječu na usavršavanje djetinjeg sluha, te su poticalom estetičnim čustvima, koja su još u zametku, to ipak po

---

[1]) Dr. Julije Golik: „Nauk o uzgoju“, str. 9.

[2]) W. Preyer, cit. djelo, str. 67.—68.

Digitized by Google

mnijenju pripoznatih psihologa najodlučnije mora da na razvoj djetinjeg sluha utječe isti ljudski glas. I u istinu ljudski glas sa svojim raznovrsnim modulacijama, kao odjek duševnog stanja, mora da ima neku svezu s novorogjenčetom; i novorogjenče je čovjek, i u njemu je zasagjena klica svih duševnih sposobnosti, iz kojih će se kasnije razviti inteligencija. Ali i izražaje ljudskoga glasa, kao i svih ostalih zvukova, dijete čisto razabira i shvaća tek onda, kad nastupi sveza slušnih živaca s možgjanima, i intimni psihični rad otpočne svoje djelovanje. Onda se možda i prvi nejasni etični osjećaji stanu javljati u djetinjoj duši, pošto nam je poznato, da je sluh i u odraslom čovjeku jedan od glavnih pomagala pri razvoju čustva.

Svak je stalno opazio, kako dijete još za prvih dana života željno teži za majčinim njedrima. To je u istinu katkada inštinktivni podražaj želuca, koji traži hranu, ali je i često poticaj onog osjeta, koji je već prerano razvijen u djetetu, a to je okus. Prvi osjećaj slasti daje dakle djetetu tek majčino mlijeko. U kojoj je mjeri razvijen u prvim danima života okusni osjet, to vidimo iz toga, što dijete često nikako ne može da se privikne tugjemu mlijeku. Compayré kaže: „Pošto je u sisanju isprva usredotočen cio život novorogjenčeta, to se već u tom krugu dojmova u njemu razvija i moć prispodobe izmegju raznih senzacija, pa se očituje dojam navike.“ U istinu, koliko truda stoji majku, dok ona kasnije odbije dijete! U nas n. pr., kad novorogjenče prevali prvu godinu svoga vijeka, onda neke majke, da ga odbiju od sisanja, običavaju opapriti bradavice, te se jadno dijete opeče — baš onda kad misli da će se osladiti. Taj se postupak uopće ne preporučuje, i ako katkada radikalno djeluje, opet ta nagla promjena može štetno utjecati na razvoj okusa. U drugu pak ruku i s moralne strane utječe nepovoljno, pošto se u djetetu tim postupkom već za rana posije sjeme nepovjerenja u one, koji su mu najmiliji na svijetu.

Opaža se, da dijete i u kasnijoj dobi teži za slatkom hranom, a i to je pošljedica navike, poprimljene u prvoj dobi, jer se okusni živci ne mogu lako obiknuti drugoj hrani.

Okusni je osjet u djeteta često podvrgnut nekim čudnim abnormalnostima. Ne samo da n. pr. neka djeca ne mogu da okuse stanovitih vrsta jela, nego nekoja ne mogu ni mirisa da podnesu. Dijete moga susjeda ostalo je jednom u mene na objedu; slatko je posrkalo čorbu, onda je isto tako u slast pojelo komadić varene govedine. Kad je služavka donijela komad pečenke, opazio sam, da je dijete najednom problijedilo, i stalo sklapati oči, kao du ga spopada nesvjestica. Davši mu prvu pomoć, pozovem majku; ona dotrča iz susjedstva, ali kad opazi na stolu pečenku, nasmješi se i rekne:

— „Moj Ivica ne može da podnese mirisa takve hrane, isti se slučaj i kod mene više puta desio.“

Takve abnormalnosti okusa zavise možda i o djetinjem ustroju, koji zahtijeva kad ovu, kad onu hranu, prema unutrašnjoj potrebi organizma. Razboritim postupkom i takve se mane mogu izliječiti, a razni higijeničari svjetuju, da ne silimo djecu na hranu, koja im ne prija; vrijeme će, kažu, istrijebiti te mane i zdravo će se dijete s vremenom mašiti slasno bud koje probavljene hrane.

Velika srodnost opstoji isprva izmegju okusa i njuha, pače „u djeteta“ — opaža Perez — „nema u pravom smislu ni jednoga ni drugoga osjeta na po se, već su oboje tako usko spojeni, da se iz početka i ne razlikuju“[1]). Sasvim tim već za rana opažamo, kako se dijete nerado hvata njedara stranih dadija, nasuprot kako se popašno hvata majčinih dojki. To nam biranje čisto kaže, ne samo da je u novorogjenčeta stao

[1]) B. Perez: „Prve tri djetinje godine.“ 5. edik. 1892.

Digitized by Google

djelovati njušni osjet, već da ono može i da isporedi pa da nagje razliku. Ipak taj osjet, podosta razvijen za prvih dana života, reć bi da kasnije ne samo slabo napreduje u razvoju, već da u nekoj dobi postane sasvim indiferentan. I često se u istinu opaža, da dijete u daljem svom razvoju slabo mari za dotične mirise: pokušajte da mu ponudite najmirisniju ružu, ono je brže bolje turi u usta. A ta se pojava tumači time, što je u prvoj dobi života taj osjet nuždan, da dijete mogne lakše razabirati i osladiti se najizdašnijom hranom, kakva samo izvire iz majčinih dojki. Kasnije, kad se dijete privikne drugoj hrani, onda taj osjet njemu bude skroz indiferentan, jer ga izmjenjuje i nadomješta okusom. U drugu pak ruku dokazano je, da osjet njuha nema nikakvog direktnog utjecaja na razvoj duševnih sposobnosti, te s toga da ga dijete razabira i njime se služi tek u kasnijim godinama.

U razvoju njuha, kako i u onom svih ostalih osjeta, uvigjamo očito prst svemožne Providnosti, koja prema potrebi i nuždi upravlja pomagalima razvoja ljudske duše!

Opip je prvi osjet, koji u djetetu svoje djelovanje otpočne još prije porogjaja. Većina fizijologa tvrde, da nagle kretnje čeda u materinoj utrobi, zavise od senzacija, koje u njemu uzbugjuju nekad vlastiti organi, nekad podražaji spoljašnjega svijeta. Po tomu dakle slobodno nam je zaključiti, da je taj osjet razvijen već u prvim časovima nakon porogjaja, i da već onda otpočne svoje djelovanje u organizmu. Isprva su opipni dojmovi prosti podražaji mišičnog stezanja; nešto kasnije pošljedicom su ugodnih ili neugodnih senzacija; najposlije pak budu izražaji svjesne volje.

Mehanizam opipa jednostavniji je od njuha i okusa, pošto je složen jedino od živaca, a osjetljivost je njegova razgranjena po čitavom tijelu. Kako u odraslih, tako je i u djece opipna osjetljivost ponajviše razvijena već za rana na blazinicama prstâ, na jeziku i na usnama, dok su ostale česti manje osjetljive. Da se o tome uvjerimo, dosta nam je dotaknuti se djetinjeg dlana usukanom hartijom, ili kojim drugim oštrim predmetom, pak ćemo opaziti, kako će novorogjenče odmah potegnuti svoju ruku, dok će mu se na licu pojaviti osobiti izraz neugodnosti.

I opipna dakle osjetljivost pokazuje nam odmah dvije krajnje tačke ljudske naravi, t. j. ugodne i neugodne senzacije: opazilo se, da se u prvim časovima djetinjeg života javljaju pošljednje. I u tomu se dakle očito vidi krajnja osjetljivost opipnog osjeta pod dojmom spoljašnjih utisaka. Kada se kasnije opipna osjetljivost razvije i ojača, onda ona djetetu daje i ugodnih senzacija. Ja sam n. pr. opazio, kako bi se već pri kraju prvoga mjeseca života moja Darinka utišala u plaču, kad bi joj majka položila ruku u njezinu, ili kad bi je lako, lako pogladila po licu.

Opipavajući često razne dijelove svoga tijela, dijete postepeno dolazi do spoznaje oblika svojih sopstvenih udova, i tako opipna osjetljivost potpomaže razvoj prvih pojmova svijesti, koji su kao trakovi zore, štono naviještaju, da će skoro na djetinjem obzoru svanuti sunašce inteligencije.

Glava V. Izražaj prvih čustava.

Dijete je već u prvoj dobi života osjetilima spojeno sa spoljašnjim svijetom; ono prima, kako smo već istakli, razne utiske, koji povoljno ili nepovoljno utječu na njegov organizam: u zametku su dakle već razvijeni ugodni i neugodni osjećaji, koji će dijete izmjenično pratiti u životu.

Nastaje pitanje: koji se od tih osjećaja prije javljaju u djetetu? Leibnitz[1]) i Kant očito izjavljuju, da se neugodni osjećaji prvi pojavljuju; dok franceski fizijolog Boullier,

[1]) Leibnitz: „Philosophische Werke.“ (ed. Erdmann), str. 248.

Digitized by Google

u svom djelu „Du plaisir et de la douleur“ (str. 101.), nasuprot veli: „Pošto svaki neugodni osjećaj sprečava zdravu našu normalnu djelatnost, to protivno od Leibnitza i Kanta moram zaključiti, da prvotni izražaj našeg bivstvovanja nije neugodni, već ugodni osjećaj.“

Ko pažljivo prati razvoj djetinjih osjeta u prvoj dobi života, taj će opaziti, da su već za rana podvrgnuti nepovoljnim dojmovima spoljašnjeg svijeta. „Ono, što će u buduće postati“ — kaže Compayré — „izvorom ugodnim osjećajima, kao vid i sluh, isprva je podvrgnuto neugodnim utjecajima. Prenježni živci ne mogu da se odmah obiknu ni na svjetlo, ni na žamor“[1]). Dijete je još prije porogjaja obiklo toploj i donekle ugodnoj temperaturi majčine utrobe; netom što stupi na svjetlo, takva se temperatura silno promijeni, te očevidno ne može da povoljno utječe na njegovu osjetljivost. Uz to i povijanje u hrapavu i donekle tešku rubeninu ne samo da nepovoljno podraživa prenježnu djetinju kožu, već ono i slobodno kretanje sprečava. Iz svega toga očito slijedi, da se u djeteta prije pojavi neugodno, nego li ugodno osjećanje.

Drugu pak vrstu neugodnih osjećaja prouzrokuju razne neprilike, koje se često hvataju slabog djetinjeg organizma, kao kašalj, zaduha, nepravilna probava i t. d. te u djeteta već za rana bude neki općeniti pojam neugodnosti, koji možda indirektno unapregjuje razvoj duševni. Da opravdam tu možda ponešto i smionu tvrdnju, valja mi izjaviti, da iz mojih opažanja učinjenih na dvoje rogjene djece kroz istu sedmicu, slijedi: da prvo dijete, koje je bilo često bolešljivo, i po cijeli se božji dan deralo, kroz sama tri mjeseca pokazalo je već očitih znakova razvoja inteligencije; dok se drugo zdravo, krepko i čilo razvilo dosta sporije. Tomu naravno mogu da budu uzrokom naslijegjene duševne sposobnosti, koje svako dijete donosi sa sobom u većoj ili manjoj mjeri, istom što stupi na svjetlo; ali smo opet u drugu ruku stalni, da osjećaj bola mora u novorogjenčetu uzbuditi već za rana neku vrstu općenite samosvijesti, pošto očuti, koji u tom slučaju nepravilno djeluju, mora da dijete podsjećaju na nešto, što se u njemu zbiva, i time donekle unapregjuju pojam života.

Dok je dijete zdravo i krepko, u kome osjetila pravilno i harmonično djeluju u organizmu, živi donekle samo negativnim životom, pošto ga nikakva unutrašnja sila, barem isprva, ne sjeća na vlastitu eksistenciju. Bol je dakle prvi učitelj čovječanstva, a „nevolja gola najbolja škola“.

Pojava prvih mliječnih zubića već za rana duboko potrese djetinju osjetljivost. Evo kako nam dr. D'Ammon, čuveni liječnik djetinjih bolesti, crta tu žalosnu sliku: „Čedo se uznemiri... katkad iznenadno poklikne, te se utiša... Njegovi su sni često pretrgnuti naglim živčanim potresanjem. Očito je, da ga zubići muče, pošto sve u usta meće, što mu rukû dogje. U drugoj perijodi naprotiv, čuva se, da mu ne bi što god povrijedilo usta. Boja se njegovog lica nenadno promijeni. Nemirno je; ako je u majčinom naručju, želi počinka, ali istom što ga položiš, opet hoće u materino krilo. Ništa ga ne zadovoljava. Reć bi da ga uznemiruje neko neizvjesno čustvo, koje je slično strahu, te mu ne da mira ni počinka“[2]).

Naglo odbijanje od sise prouzrokuje u djetetu neugodan osjećaj, koji se javlja nekim osobitim izražajem melanholije, i katkada može da bude ubitačan po dalji tjelesni i duševni razvoj.

Sad nam valja u kratko prikazati i ugodne djetinje osjećaje, da ne bi izašlo, kao da je čedo, po riječma romantičnih pjesnika „samo posvećeno patnji“. Evo šta o

[1]) G. Compayré, cit. djelo, glava V.

[2]) Dr. D'Ammon: „Zlatna knjiga mlade zaručnice“, str. 182.

Digitized by Google

tomu veli Compayré: „Kako ugodni, tako i neugodni osjećaji izviru iz istog principa. Prve djetinje ugodnosti potječu iz progresivnog i pravilnog vježbanja ustroja i osjetila, i iz potpunog zadovoljavanja organičnih potreba“ [1]).

U prvoj dobi dijete samo zna za majčine dojke, iz kojih za njega izvire nektar života, ono se njima privine kao školjka kamenu, i ne ostavlja ih dok se nije potpuno zasitilo. Teško je donekle samo izmjeriti, koliku mu ugodnost daje taj osjećaj, ali nam je slobodno ustvrditi, da mora biti vrlo jak, osobito u prvoj dobi života, dok ga navika ne oslabi, pošto vidimo, kako su djetetu, dok sisa, sve njegove sile usredotočene u tom činu: ono ne gleda i ne sluša, ne pipa, ta ugodna senzacija prevlada časom nad svim ostalim osjetima.

Mlaka kupka i tiho umjereno svjetlo utječu povoljno na djetinji organizam i prouzrokuju ugodnih senzacija; a kada pak vid otpočne svoje pravilno djelovanje, onda za dijete postane neiscrpivim virom ugodnih dojmova. Uopće harmonično i donekle svjesno djelovanje sviju osjeta stvara u djetetu neku vedru mirnoću, koja graniči sa zadovoljstvom i odsijeva na njegovom licu tihim i trajnim posmjehom.

Kako ugodni tako i neugodni osjećaji, koji se pojavljuju u prvom štadiju života, fizične su naravi i ne utječu još na inteligenciju, ni na moralni razvoj djeteta. Dok se takvi utisci domognu čustva, dok se ucijepe u ljudsku dušu i postanu njenim ravnalom, nužno je da progju kroz razne faze, povodeći se za općenitim zakonom postepenog i neprekidnog razvoja.

Već u prvoj godini života pojavljuju se u djetetu neki duševni učinci, koji su kao most iz proste, niže osjetljivosti, k višem pojmu čustvovanja. Opaža se, da se u njemu u toj dobi bude neke omanje strasti, kao sladokusnost, ljubomornost, osobna antipatija i t. d., naprotiv opaža se i to, kako se uz negativna prirodnom pošljedicom bude i pozitivna čustva, kao neka izrazita privrženost k majci, koja graniči s ljubavlju; osobna simpatija naspram ove ili one osobe; zanimanje za igračke, koje rado pipa i razgleda; neka izrazita veselost, kad ga za vedrih dana vodimo u šetnju, — riječju, osobito neko zanimanje za ono što mu godi, što zadovoljava njegovoj osjetljivosti; tom se prilikom ujedno u djetetu bude prve klice za viša čustva.

Ali prije nego što prijegjemo na proučavanje razvoja viših djetinjih čustava, red nam je, da se časom osvrnemo na neke pojave, koje se u djetetu već za rana opažaju, a to su izražaji straha i začugjenja. Mnogo se o tome raspravlja, da li je strah u djetetu inštinkivni osjećaj, ili je pošljedicom prethodnog poznavanja opasnosti. Preyer n. pr. kaže: „Baš je pogrješno mnijenje, da dijete ne zna za strah prije pojma opasnosti“ [2]). A glasoviti ruski fizijolog dr. Sikorski piše: „Strah je prirogjeno čustvo, ono proklije još prije nego što je dijete imalo prilike da ga osjeti. Djeca se često boje mačke ili psa, koji se više puta k njemu prikuče, ni najmanje razdraženi“ [3]).

Ipak se ne možemo potpuno složiti s takvim mnijenjem, pak apsolutno poprimiti teoriju, da je strah u djetetu skroz inštinktivan osjećaj, pošto mi u tome predmetu dijelimo na dvoje učinke, koji ga prouzrokuju:

1. one koje potječu iz prethodnog poznavanja opasnosti, te su plod iskustva;

2. one, koje su pošljedicom naslijegjenih inštinkta, te se pojavljuju kao učinak prirogjene djetinje slaboće.

Opaža se uopće, da se rijetko kada dijete dotakne predmeta, koji mu je bio uzrokom kakvog neugodnog osjećaja; da se ono ne povjerava lako novim osobama;

[1]) G. Compayré, cit. djelo, str. 129.

[2]) W. Preyer, cit. djelo, str. 137.

[3]) Dr. Sikorskome: „La Revue philosophique.“

Digitized by Google

da se ono napokon boji često i najnevinijih životinja, pošto je uopće čulo, da su neke opasne, te da ih se valja čuvati. Takvi učinci ne potječu iz uregjenog kojeg osjećaja, već su očiti plod iskustva, što ga je dijete zadobilo tečajem kratkog svog vijeka.

Bojazan od novog i nepoznatog, i bojazan od tmice, to su pojave, koje izviru iz naslijegjenog inštinkta, ili iz prirogjene djetinje slaboće.

Karakteristični su učinci onih bojazni, što ih prouzrokuje u djetetu tmica. „Noć“ — veli Rousseau — „plaši često ljude, a katkada i životinje, a to potječe iz neizvjesnosti, koja nas okružuje.“ Zbilja, dijete je još od prvih dana života obiklo svjetlu, onom svjetlu, koje mu postepeno razmiče duševni obzor, te mu spoljašnji svijet odijeva u šare, daje mu novih utisaka, predočaba i slika, koje u njemu bude ugodnih senzacija. Kad se dakle najednom nagje sred tmice, onda mora da ga se ta nagla reakcija neugodno dojmi, i živci, donekle potreseni, utječući na možgjane, moraju da u njegovoj svijesti uzbude fantastičnih slika, koje onda prouzrokuju stravu.

Compayré veli: „Strah u raznovrsnim svojim oblicima sličan je osjećaju gladi; vrsta je inštinkta samoodržavanja; način je, kojim se priroda služi, da održi individue; sredstvo borbe za život“ [1]).

Omašno bi se djelo dalo napisati, kad bismo htjeli nabrojiti sve one učinke, što ih prouzrokuje taj karakteristični osjećaj, koji u svojim raznovrsnim fazama čovjeka prati kroz cijeli njegov vijek; ko želi da se potanje o tomu obavijesti, napućujemo ga na djelo „La paura“ (Strah) od čuvenog talijanskog prof. A. Mossa; ovdje nam valja samo istaknuti, kako taj neugodni osjećaj ne samo da označuje neki napredak u progresivnom razvoju djetinje osjetljivosti, već je po riječma čuvenog engleskog psihologa Sullyja i „najelementarniji oblik čustva, koji izvire direktno iz duševnih sposobnosti djeteta“.

Sad nam je da u kratko ocrtamo, kako se prvobitno osobno čustvo uzdigne do višeg pojimanja, do sveopćeg čustvovanja.

Dijete već za rana pokazuje neku osobitu tendenciju i sklonost prema onomu, što mu uopće ugagja: ono u prvoj dobi života rado pilji u plamečak svijeće; s nekim osobitim ugodnim izražajem lica prati majčine medene riječi, slagjani poj ptičice, tihi glas zvona i t. d.; njemu je dakle prirogjen nagon prema onom, što mu nekako ugodno podražuje ćute, i kad se ponešto razviju njegove duševne sposobnosti, onda ono već raspoznaje majčin lik, ono rado leti u njeno naručje, slatko joj se posmjehuje i veselim poklicima odaje svoje primitivno čustvovanje. Naravno je, da su prvi izražaji djetinje sućuti namijenjeni jedino majci, pošto ono već inštinktivno shvaća draganje, njegu, brigu, sve ono beskrajno bogatstvo čustava, kojima ga obasipa, pita i njeguje, ono preobilje nježnosti, posijano samo u majčinom srcu. Kada dakle dijete za prvi put osjeti da je ljubljeno, onda mu u srcu probije prva klica ljubavi, zasagjena u svakom ljudskom srcu — najplemenitiji dio njegov. Evo kako dr. Sikorski tumači utjecaj duševnog saobraćaja majke s čedom svojim: prvi majčin uzgoj s neprestanom njegom i draganjem preporagja nas na duševni život i po dva puta nas posini [2]).

Nasuprot oni jadnici, kojima je sudba dosudila da prožive svoje prve dane bez majčine njege u ledenom naručaju indiferentizma, ostanu često kroz cio svoj vijek tugji i nepristupačni svakom plemenitom osjećaju, i u njihovim srcima više puta prokliju divlje one strasti, koje su na sramotu čovječanstva.

Nešto kasnije djetinje čustvovanje obuhvata i razne predmete, koji ga okružuju. Žensko n. pr. zavoli, i s osobitom brigom njeguje svoju lutku, te joj na razne načine

---

[1]) G. Compayré, cit. djelo, glava V.

[2]) Dr. Sikorski: „Revue philosophique“, sv. XIX.

Digitized by Google

izražava svoju sućut: pjeva joj tiho, tiho, lelija je u bešici, brižno pazi, da joj se kakvo „zlo ne dogodi“, nastoji da je zaodjene što življim bojama: „jer njoj to godi“ odvraćalo mi jedno trogodišnje dijete; primjenjuje na nju svu onu njegu, kojom majka obasipa čedo svoje. Ne vidimo li možda u tomu predznak budućeg materinstva?

Muško čedo nasuprot zavoli konjica, psića, mačka, pticu i t. d. i obasipa sve te stvorove bogatstvom čustva, što mu iz srca niče, raduje se njihovu veselju, plače nad njihovim jadima.

Eto dakle, kako val sućuti, koji se već za rana uzbudi u srcu ljudskom, svuda traži ishodište, i „slagjana nužda ljubavi“, razlijevajući se iz uzanog obiteljskog obima sve se dalje i dalje širi poput kruga, koji jednako raste i obuhvata postepeno pojedinca, narod, cijeli ljudski rod.

Pri zaključku ovog poglavlja preostaje nam još, da proučimo spoljašnje izražaje nekojih čustava.

Još prije nego što se dijete priuči govoru, ono s nekim osobitim kretnjama tijela izražava svoje osjećaje: čitava se njegova duša sjaji katkada na licu, i svakom unutrašnjem poticaju podoba spoljašnja kretnja. Kada doraste, onda na žalost često puta prestaje taj nepritajeni saobraćaj duše s tijelom: priučiće se tajiti svoja čustvovanja, pa ne samo da ni najmanjom kretnjom ne će odavati onoga što ne želi, da mu iz duše izbije na javu, već će često maskom licemjerja pokriti svoje čelo i kazivati sve protivno od onoga, što u srcu goji. Ali dok još volja nije zauzela svoju moćnu prevlast nad ostalim duševnim sposobnostima; djetinje je tijelo kolebava plav, koju uznjiše i najmanja pobuda, što se iz duše izvine; dijete ne umije tajiti, ne poznaje himbe: „djevičanska iskrenost izbija mu iz svakog miga“.

Opaža se, da spoljašnji izražaji, kojima novorogjenče očituje svoja čustva, uopće nijesu sarazmjerni unutrašnjem poticaju, već da ga više puta premaše: „dijete naime, — piše Compayré — plače i viče više nego što u istinu pati; veseli se i smije više nego što se realno zabavlja, a kad obikne govoru, onda govori mnogo više, nego što zbilja promišlja“ [1]).

Jedan od prvih duševnih izražaja čustva, kojim nam dijete saopćuje neku unutrašnju radost, neko tihano ganuće, koje ugodno podražuje njegovu osjetljivost, jest smiješak. I u istinu taj karakteristični izražaj već za rana svane na djetinjem licu, ali je to isprva kao automatični čin. Tek u četvrtom mjesecu života, kad je već nastao unutrašnji i donekle svjesni saobraćaj duše sa spoljašnjim svijetom, onda ne samo da procvjeta na djetinjim usnama, već u očima, na bijelom čeocu, na cijelom licu onaj divotni odraz duševnog života, koji kao otajstvena zraka probija iz ponornih dubina ljudskog bivstvovanja i što ga nazivamo posmjehom. Djetinjim licem prosine tada novo svjetlo, i neka izrazita ljupkost svane u njegovu pogledu: božanstvena zraka inteligencije probija već na obzor života!

Obično se od šestoga do sedmoga mjeseca djetinjeg života javlja na njegovu licu izražaj, koji i ako je potpuno srodan posmjehu, ipak reć bi da ne izvire iz istih učinaka, a nazivamo ga smijehom. Posmjeh je vazda izražaj tihog, blagog ganuća, koje uzbugjuje dušu, dok je smijeh često, osobito u djece, odjek ugodnih utisaka, potaknutih od nekog osobitog niza spoljašnjih predočaba. Zdravo se dijete često i rado smije. Ako iz daljega promatramo koje veselo jato sretnih stvorova od druge godine unaprijed, opazićemo, kako prečesto prasnu u zvonki i dugi smijeh, koji se razlijega poput vesela zvuka svuda naokolo. Često mi odrasli i zreli ne uvigjamo uzroka tome činu, ali je djetinja

[1]) G. Compayré, cit. djelo.

Digitized by Google

ćud tako nježna i lepršava, tjelesna njegova osjetljivost tako u uzanom dodiru s duševnom, da se u njemu smijeh ne samo često izvije iz najobičnijeg podražaja spoljašnjih predočaba, već katkada postaje priljepčivim dojmom, koji se u stanovitim momentima, bez i najmanje vidljivog razloga, munjevnom brzinom širi na prisutne.

Smijeh je u djece vazda naivan, t. j. čist, neporočan izražaj djevičanske duše, koja se na taj način spoljašnosti očituje. Dijete ne zna za ironično, prisilno, porugljivo, posprdno, sažaljivo i licemjerno smijanje: njegov je posmjeh odraz tihog i ugodnog duševnog ganuća, a smijeh veselo očitovanje prvih ugodnih čustava, koja otpočnu svoje djelovanje.

Djetinjstvo nije na žalost samo ovijeno tračkom posmjeha: usporedno s ugodnim nadolaze i neugodni osjećaji, što ih dijete izražava plačem. I plač je, kao i posmjeh, isprva samo automatični učinak; postepenim razvojem i taj neugodni izražaj zadobiva svoju etičnu moć i postane svjesnim tumačem duševnih pobuda. U dobi od trećeg do četvrtog mjeseca javljaju se u djetetu prve suze, a mislimo, i prvo čustveno ganuće bola. Naravno da pojavu bola, kad se o djetinjstvu govori, ne smijemo uzeti u apsolutnom smislu riječi, jer je takav izražaj u novorogjenčeta često prolazan učinak, iza kojega se neposredno skriva posmjeh. Kako djetinje veselje, tako i izražaj njegovih bolova lepršave su naravi, i često ih najjednostavniji učinak poremeti. Sjećam se, da je moja Jelisava jednom u trećoj godini života gorko i neutješljivo plakala, nakon što je razlupala bila neku igračku; kad iznenadno stupi pred nju služavka s punom košaricom lijepih, rumenih jabuka; dijete se najednom utiša i prasne u veseo smijeh, poskakujući radosno oko košare pune voća.

Izražaji pozitivnih čustava, kao srčanost, stidljivost, zanos, udivljenje i t. d., i negativnih, kao srdžba, razdražica, negodovanje, pojavljuju se u odraslijoj dobi s nekim predodregjenim kretnjama lica i čitavoga tijela.

Pri zaključku još nam valja napomenuti jedan od najsimpatičnijih izražaja čustvovanja, koji direktno izvire iz intimnog duševnog ganuća i kao zlatna traka obasipa čelo nevinosti, a to je rumenilo. Taj se izražaj javlja u četvrtoj ili petoj godini života, te odaje neku osobitu duševnu plemenitost. Engleski neki pisac kaže: „Rumenilo je čisto ljudski izražaj. Podražujući kožu možemo potaknuti smijeh, a i plač takogjer umjetnim načinom; ali nikakvim fizičnim sredstvom ne možemo uzbuditi rumenila — mora da duša bude ganuta.“

Glava VI. Razvoj pamćenja.

Da iz dubine svijesti mognemo izvabiti prve utiske, koji su se dojmili naše duše još za djetinjstva, valja nam često upotrijebiti jak intelektualni napor, i uspomene, koje na taj način izbiju iz ponoritih dubina bivstvovanja našega, često su mutne, isprekidane, ili osamljene. Moje pamćenje n. pr. siže do četvrte godine života: Bilo je 1868. god, kad su me roditelji za prvi put stavili pred fotografični aparat; sjećam se još neugodnog dojma što sam ga očutio, kad mi oštro naložiše, da pažljivo gledam tronožnu spravu, koja je, kao kakva crna utvara, piljila u me svojim velikim sjajnim okom. Prijatelj, moj vrsnik, kojega sam u tu svrhu zapitao, pričao mi je, da njegovo prvo pamćenje siže u treću godinu života, kada je jednom sa svojim roditeljima prvi put zaplovio paroplovom: „Sjećam se još — govorio mi je — koje sam veselje očutio, kad se gorda brodina ganula i zapjenila, i kako sam s nekom osobitom radošću, pomiješanom s udivljenjem, motrio, kako se zgrade, stabla i ljudi, riječju sve što je bilo pri obali, kreće.“ Gospogja mi je neka pričala, da njeno prvo spominjanje siže čak još u nedovršenu drugu godinu

Digitized by Google

života. — „Sjećam se kao u dalekoj, dalekoj magli dana, kad mi ponesoše mrtvu majku s očinskog praga, bilo je cvijeća i plača.“

Po tome bi se dakle moglo zaključiti, da naše uspomene obično sižu do treće ili četvrte godine života, a u nekim rijetkim slučajevima još i dalje. Ali su takve uspomene često osamljene: sjećamo se samo nekog stanovitog i ograničenog čisla predočaba, koje su nas dublje dirnule, a što je bilo prije, zastrto nam je gustom koprenom zaboravi.

Izvjesno je dakle, da prvi dio djetinjstva ostaje za nas navijeke u sjenu, ma se koliko svojim umnim sposobnostima usiljavali, da istrgnemo iz tamne prošlosti koju iskru sjećanja. Campau i Rousseau tvrde, da u prvoj dobi života ne opstoji pravo pamćenje. Prvi oslanjajući se na to, što se odrasli ne sjećaju utisaka poprimljenih u prvim danima života, odlučno tvrdi „da pamćenje počinje svoje djelovanje u djetetu tek u trećoj godini“ [1]); dok drugi u Emilu kaže [2]): „Ma da su pamćenje i razum dvije različite duševne moći, ipak se jedna samo pomoću druge razvija. Prije dobe razuma nema u djeteta ideja, već slika.“

Ipak se ne mogu apsolutno poprimiti mnijenja tih dvaju čuvenih filozofa. Kad pomislimo da se i nama često dogagja, da se mnoge i mnoge ideje o stvarima, koje smo nedavno poprimili, netragom gube iz naše svijesti i više puta nam se valja poslužiti jakim intelektualnim naporom, da ih dozovemo: što ne će biti u djeteta, u koga je još sve lepršavo i nestalno, u koga mozak nije još toliko dozrio, da za više vremena zadrži dojmove primljene od vanjskoga svijeta?

Valja nam dakle časkom razmotriti, u kakvim se prilikama u prvoj dobi života razvija djetinje pamćenje. Prvi pojmovi te preznamenite sposobnosti duševne sižu čak u doba sisanja. Prvi osjeti tog čina, kako smo već dokazali na drugom mjestu, automatične su i refleksne naravi; ali već u drugom mjesecu života, iza duge obike, opaža se u djetetu neko polusvjesno pojimanje, i ono teži za majčinim dojkama ne samo rad prirodnog nagona koji ga potiče, već ponešto i za to, što se sjeća ugodnih senzacija, što ih je na majčinom krilu poprimilo. Već u osvićaj zore života, dijete raspoznaje i majčino lice, živo se okrene kad čuje njezin glas, rado hiti u njeno krilo, a to je očit znak, da je u njegovom mekanom mozgu ostala njena slika, da se ono dakle sjeća izražaja onog milog lica, da se opominje zvuka onog nježnog glasa, koji ga onako često i milo priziva. Perez navodi primjer nekog djeteta od godine dana, koje, povraćeno nakon čitavi mjesec dana odsuća rogjenom pragu, prepoznalo je staru svoju dadiju. Vazda se sjećam veselog izražaja, kojim me pozdravila moja Jelisava, kad sam se jednoć nakon šest dana odsuća povratio kući, a nije još bila navršila jedanaestog mjeseca života. Osim toga opaža se često, kako se dijete još u prvoj dobi radije maša jednog ili drugog predmeta, koji je već prije poznalo; kako ono raspoznaje izražaje prijetnje od onih draganja i t. d.

Iz tih dakle učinaka očito slijedi, da je u djetetu već začeta moć pamćenja i da za rana već otpočinje svoje djelovanje. U istinu ti dojmovi nijesu trajni, osobito za prvih mjeseca; često se izgube ili se pomute, ako se naglo promijeni čislo predočaba, koje su ih prouzrokovale; ali je većina filozofa i pedagoga suglasna u tomu, da već koncem prve godine života ta moć zauzme svoje stalno mjesto u djetinjoj duši. Naravno je, da su još i tada uspomene lagane i lepršave i da se duboko usjeknu u moždanima, nužno je često i prečesto ponavljanje istih predočaba i slika, jer se samo tim načinom

---

[1]) Campau: „De l'Éducation“, glava I.

[2]) J. J. Rousseau: „Emil“, knj. II.

Digitized by Google

može u duši stvoriti stalno čislo nepomućenih i jasnih predočaba, koje će se kasnije samosvojno obnavljati. Suviše mnoštvo različitih novih utisaka, koji utječu na dijete, ne dopuštaju, da neke slike zauzmu jasni i odregjeni oblik u mozgu; moć pažnje i razmatranja još za njega ne opstoji, pred njegovim duševnim vidom prolaze različite slike, kao u šarenom kaleidoskopu, ostavljajući samo lagani trak utisaka u njegovoj svijesti.

Jedan od glavnijih uzroka, da je djetinje pamćenje, osobito u prvim godinama života, nestalno i nesavršeno, stoji u tomu, što predodžbe, koje je usvojilo tečajem vremena, često nijesu tako rasporedane, da u nizu svog razvoja sastave neku potpunu sliku. U djetinjem su mozgu stariji dojmovi često isprepleteni novima bez logičnog reda, naravno je dakle, da pri samosvojnom ponavljanju poprimljenih zamjetaba, više puta ne može da izbije bistra i jasna slika odregjenih predmeta.

Opažamo nadalje, kako dijete u toj dobi ne umije da pravo ocijeni pojam vremena. Kad govori o nekim stanovitim dogagjajima, koji su se zbili nekoliko vremena nazad, onda ono često primjenjuje sadanje vrijeme; njegova nježna duša nije svjesna prošlosti ni budućnosti, ona samo živi u sadašnjosti.

„Tek kad se u nama razbudi moć refleksije — veli Luys — onda nastaje otajstvena sveza uspomena“ [1]); onda naš duh može, da, prebrodivši megje sadašnjosti, uleti u prostrano polje prošlosti. Još kasnije, kad nastupi zrelije doba, kada sve moći duševne otpočnu svoje pravilno djelovanje, onda čovječji duh, oslanjajući se na prošlost, preko sadašnjosti uleti u neizmjerno i nestalno more budućnosti.

Djetinje uspomene malo kada samosvojno poniknu, ako nijesu potaknute od nazočnih predmeta: djetinje misli dakle vazda traže uporišta izvana, ako hoće da se razvijaju i donekle pravilno ponavljaju onim redom, kojim su u duši nadošle. Često se dogagja, da i u zrelijoj dobi, taj izvanjski inštinkt u nama probudi predočaba usvojenih za djetinstva, za koje smo mislili, da su se već sasvim izgubile iz naše svijesti. Ako se ko n. pr. nakon više godina odsuća povrati u ono mjesto, gdje je boravio svoje prve djetinje dane, on se onda sam sebi čudi, kako mu često i najsitnija stvarčica u pamet doziva nedogledno čislo uspomena, koje se iz ponornih dubina duše u svijest dižu i crtaju čarobnu sliku prošlosti. Opažamo suviše, kako u nekim bolestima, za jake vatruštine, bolesnik besvjesno spominje davne dogagjaje života, kojih se inače, bivši zdrav, nije više sjećao.

Ništa dakle nije u duši izgubljeno, sav neizmjerni broj poprimljenih dojmova, zamjetaba i predočaba nalazi mjesta u ljudskim možgjanima i čeka samo stanovitu zgodu, da se iz duše izvije. Ko n. pr. ne zna za onog utopljenika, koji je, kako je kasnije i sam pripovijedao, nalazeći se na pustom oceanu lice u lice sa smrću, u onim strašnim momentima vidio kao u jasnom zrcalu cijeli nedogledni niz dogogjaja, koje je čak od djetinstva proživio. Sličnih bismo primjera mogli i dalje navesti, iz kojih očito izvire, kako je već u prvim godinama našega života ta moć duševna budna i radna.

Ma da u osvitu djetinjeg žića, kako smo već dokazali, opstoji u njegovoj duši moć pamćenja, ipak, reć bi, da u potpunom smislu riječi nije sama sebe svjesna. Isti utisci, koji se često obnavljaju, ostavljaju sve to dubljih tragova u živčanom sustavu, i po čudotvornoj sili asimilacije jačaju se i preudešavaju tako stazu k svijesti, ali se samosvojno rijetko kad obnavljaju, ako nijesu potaknute materijalnim kojim predmetom. Da dotični utisci postanu u potpunom smislu riječi svjesni sami sebe, treba da ih osili, ojača i učvrsti u duši pojam vlastitog ja, oko kojega se kasnije, kao oko neke središnje

[1]) Luys: „Le Cerveau“, str. 112.

Digitized by Google

tačke okupljaju zamjedbe, predodžbe, slike, riječju cijela čudotvorna gragja svjesnoga pamćenja.

Ipak svi utisci, koje je dijete do prve svoje godine probralo u svijesti, još ne mogu da nam pruže potpunu sliku te velebne sile pamćenja, koja je kao neka vrsta temeljnog kamena inteligencije, na kojoj se osniva kultura čitavog čovječanstva.

I u istinu: mi smo sinovi svojih uspomena; ljudski je život nepregledno čislo dogagjaja i doživljaja, koji nas, kao neki otajstveni most, spajaju s prošlošću i preko sadašnjosti prostiru se u budućnost. Pojam našeg bivstvovanja preusko je spojen s našim uspomenama; skoro bi se dalo zaključiti da znamo da živimo, jer smo svjesni svoga sjećanja.

Svemoćna je dakle Providnost premudro odredila staze, po kojima se dalje u djetetu razvija i jača ta velebna moć, koja je neka vrsta duševnih krila, te nas nevjerojatnom brzinom vodi do potpunog shvaćanja vanjskoga svijeta!

Najveće je pomagalo razvoju pamćenja riječ. Prije nego što se dijete priviklo govoru, ono u istinu pamti i razumnim nam kretnjama tijela to očituje; ali, kako smo već spomenuli, te su uspomene još lepršave i nestalne, i njihova je trajnost veoma relativna. Nasuprot, kada se dijete priuči govoru, onda se pomoću čestog ponavljanja istih riječi predodžbe dotičnih predmeta utisnu dublje u svijest, i u djetinjoj duši otpočne zapletaj novoga svijeta, svijeta općenitih ideja i inštinkt koji raste, da pribavi što više novih spoznaja. „Djetinja je pamet kao spužva, koja uvijek žedni“[1]) — napisao je Droz. I u istinu, ako iz bližega proučavamo dijete, koje se već uputilo drugoj godini života, opazićemo, kako pažljivim okom promatra kao nove neke predmete, s kojima je inače prije često u dodiru bilo; suviše ono pažljivije sluša riječi i rado ih, kad tiho, kad glasno ponavlja. U neke razvijene djece već smo pri koncu njihove druge godine života opazili, kako neke predmete, kojima nijesu znala pravoga imena, na svoj način krste. Eto dakle u začetku nove duševne sile, koja ne će kasniti da otpočne svoje djelovanje.

Što ćemo tek da reknemo o djetetu, kad je doseglo treću godinu svoga vijeka? Ko ne zna za ono neprekidno i slatko čavrljanje, koje teče vječitim romorom, nikad zadovoljno, vazda žedno novosti? Ko ne zna za one česte i zamršene upite, kojima nam ne daju mira? Opazili smo, da u onoj dobi dijete ne mari toliko za tjelesnu, koliko za duševnu hranu, koja mu rastvara staze do skorašnje pojave inteligencije.

Djetinje je tada pamćenje u štadiju najveće svoje djelatnosti. Kušajmo da mu ispričamo koju laku i zanimljivu pripovijest, ono će nas za neko stanovito vrijeme pažljivo slušati, razrogačenim će zenicama na neki način zobati jednu po jednu sve naše riječi i ako im potpuno ne shvaća smisla. Ako mu zapjevamo koju nježnu popjevku, ono će je otvorenih usta pažljivo slušati i s nekim osobitim posmjehom na usnicama odavati unutrašnje zadovoljstvo, koje ćuti, a opazićemo, da će nam odmah iza dokončane popjevke, vjerno ponoviti prve stihove, koji su mu se u glavi ucijepili, dok je njegovo pamćenje bilo u naponu snage.

Ishodište je te čudotvorne „upojne sile“ fizijološke i psihološke naravi. — Luys veli: „Možgjanska je onda masa u trajnoj djelatnosti svog ograničenog razvoja; novi se elementi neprekidno sljubljuju sa starima; kasnije će ponešto ojačati, a kad možgjani potpuno dozriju, onda pridolazi vrijeme truda i sitosti“[2]). Djetinji su dakle možgjani u onoj nježnoj dobi, podobni djevičanskom tlu, kojega se tek dotakla radišna čovječja ruka, i u kome svako dobro i zlo sjeme nagje mjesta, da se potpuno i bujno razvije.

---

[1]) G. Droz: L'Enfant.

[2]) Luys: Le Cerveau.

Digitized by Google

Psihološki pak razlozi nijesu manje znameniti: svijet se djetinjem oku javlja svojim raznolikim prizorima, pošto je u njemu već duša otpočela svoje veliko djelovanje, dijete nije zadovoljno da ga samo motri: iz ponornih mu dubina bivstvovanja izbija sila, koja ga neprekidno potiče i bodri, da pribavi što može više spoznaja.

U razvoju pamćenja igra prilično znamenitu ulogu i osjetljivost djetinja: ono što se djeteta na osobiti način dojmilo, to ono rijetko kad ili nikad ne zaboravlja. Eto za što se i pod sijede dane, s nekim osobitim ganućem, sjećamo dojmova poprimljenih još za djetinjstva, a naša se duša često i rado k njima svraća, kao k nekoj oazi mira. Doudon piše: „Djetinje i mladenačke uspomene u razmaku godina poprimaju malo po malo idealni karakter; naši su dojmovi bili onda jaki i živi, dok je možda predmet bio često smiješan; ali na dalekom obzoru, od kojega odmičemo tečajem života, razmatrajući vrijeme koje bježi, povećavaju nam se predmeti sarazmjerno osjetima, koje smo u duši sačuvali. Od prošlih dana stvaramo sliku, koja podoba intenzivnosti čustva, koje nas je nekada ganulo“ [1]).

Kao najsjajniji dokaz, kako su duboko uvriježene u djetinjoj duši prve uspomene, možemo navesti česta psihološka opažanja na bolesnicima, u kojih se pojavljuju tragovi slaboumlja. Opazilo se, da toj preteškoj duševnoj bolesti najviše odolijevaju uspomene poprimljene iz djetinjstva, koje se, jer prve nadošle, najdublje zasjeknu u možgjanima i pošljednje se gube, i to baš onda, kad je već sasvim zamračena duševna svijest. U starosti, kad je čovjek već skoro doigrao svoj vijek i kada dojmovi sadašnjosti već slabo utječu na živce, onda se tim življe uzbudi djetinjsko sjećanje. Ko nije od nas čuo starca, kako se rado i često navraća, da nam ispriča mladenačke dogogjaje, i to s čudnovatom tačnošću, nezaboravljajući ni najsporednijih sitnica, dok bi se našao u neprilici, da nam pripovjedi, što se n. pr. juče dogodilo? „Pamćenje, — kaže Luys — slabeći, gubi svoje uspomene, baš u kronološkom redu, kako ih je i primilo“ [2]).

Jedna od poglavitijih mana djetinjeg pamćenja, osobito za prve tri ili četiri godine života, stoji u tomu, što je često mehanično. Kako smo već napomenuli, dijete rado sluša bajke i priče i umno slijedi donekle logičnom redu misli, kojima su protkane; ali pošto još njegova slabašna duša ne shvaća potpuno intimne sveze misli, koje oživljuju sliku, jer još neobogaćena dostatnim brojem pojmova o stvari, utuvi mehanično samo puste riječi, koje je čulo nabrajati. Eto za što ono zahtijeva, da mu se ista priča uvijek istim riječma ponavlja, i, ako pokušamo da je uobličimo drugim izrazima, ono nas često podsjeća, da to nije ona ista pripovijest. Pokušao sam da svojoj Jelisavi na domaku treće godine života ispričam u kratko poznatu Lafontainovu basnu „Vrana i lisica“; ona je za prvi put pažljivo slušala; kad sam joj već četvrti put ponovio istim riječma bajku, onda ju je dijete bilo već sasvim utuvilo i znalo je naizust. Drugu večer htio sam da joj istu basnu sasvim drugim riječma pripovjedim, ona je neko vrijeme pažljivo slušala, a onda živo uleti:

— Ne, ta basna počinje: Vrana je stajala na grani i t. d.

Takve se mane gube s vremenom, čim se duševni djetinji vidokrug sve to više širi, i već u četvrtoj, ili petoj godini života, opažamo da dijete često sopstvenim umecima i preinakama samo kuša da ispripovjedi priču, koja ga se najviše dojmila: na obzoru njegova života pomalja se dakle nov tračak, koji će do skora osvijetliti djetinju dušu, da je sprovede u čarobne dvore mašte. (Nastaviće se.)

[1]) Doudon: Pensées et fragments. Paris, 1881.

[2]) Luys: Le Cerveau.

Digitized by Google

Nešto o ornamentima[1]).

Intarzije.

Intarzije su umjetno upodobljene, uložene radnje od tankih drvenih listaka (furnira) raznolikih šara. Ti ornamenti, odregjeni poglavito za ukrašavanje sjajnoga pokućstva, dostigli su vrhunac svoga procvata u Italiji u XV. vijeku; krajem XVI. vijeka nahodimo tehniku u Tirolskoj, Njemačkoj i Holandiji, u XVIII. vijeku uzele su maha u Francuskoj pod imenom „Boulle-radnji". U najnovije doba opet se taj ukras primjenjuje, te se pri tome podražava dragocjenim starijim uzorima.

Ulaganje ovako se radi. Pri uzorcima u dvije šare slijepe se po dva, pri uzorcima u tri ili više šara slijepe se po tri i više furnira tako, da megju svake dvije daščice dospije slabo natutkaljen papir (n. pr. novinska hartija). Iza toga se veoma tankom pilicom ornamenat izreže, pa se širokim, tupim nožem pojedini listovi razdvoje, pri čemu se hartija lako kala. Kada su tako svi dijelovi odlučeni jedan od drugog, onda se ornamenat jedne šare uloži u otvore druge, koja po tome čini temelj ornamenta; taj se sastavljeni list prelijepi dobrom, tankom hartijom, pa se papirnom stranom pritutkali na onu površinu, koju ima da ukrasi. Iza toga se površina oblanja zubatom blanjom, ostruže tankom oštricom (Ziehklinge), da bude glatka, i sad se ovako otkriveno, čisto drvo prevuče politurom, da se spriječi pristup vlazi, koja bi radnju mogla pokvariti, i da se ožive šare drveta.

Na taki način bude toliko intarzija, koliko se slijepi listova; ako su upotrebljena dva furnira, onda izagje uzorak, gdje je jasniji ornamenat na zagasitijem temelju, i opet drugi, gdje je zagasitiji ornamenat na jasnijem temelju. Treba dakle vazda birati takve vrste drva, kojim se šare ističu jedna nad drugom. Ne rijetko upotrebljava se pored drva i slonova kost, sedefa, mjed i t. d.

Pošto pri intarzijama prije svega valja cijenu davati plemenitoj formi, a upotrijebljene materijalije i šare mogu da variiraju, to su u ovim pregledalicama naročito primjenjivani jasnožuti, zasićeni tonovi, koji nastaju miješanjem hromovog žutila (zagasito) s nešto pridana karmina i sepije, pri crnom ili crvenom temelju (potonji od venecijanskog ili indijskog rumenila, ili od mješavine obaju), jer se na ovim šarama uzorak dobro ističe. Razumije se, da se živih šara valja kloniti.

Ovdje izneseni ornamenti preudešeni su za školske svrhe, te oni, koliko se može, ističu ideju crtara, od koga je potekla originalna škica; jer je dosta puta plemenita forma originala stradala zbog lošije izrade. U doba propadanja bijaše i šatiranih intarzija, koje su imale stvoriti dojam, kao da je ornamenat na odskok. Osjenčavanje pojedinih dijelova bivalo je garenjem, oni bi se naime turali u pijesak, koji bi se na debelom tenećetu vatrom vrlo ražario.

Tu vrstu ornamenta, koja na ravnoj plohi ima da izvede dojam plastike, valja za to zabaciti, jer se tjelesno prikazane forme čine, kao da se izdižu iz površine,

---

[1]) Iz zbirke pregledalica za crtanje od Alojzija Studničke, direktora zanatlijske škole u Sarajevu. Krasna ta zbirka sa divno i čisto po klasičkim uzorima izragjenim ornamentima izišla je nedavno u nakladi pišćevoj, a zemaljska vlada uvela ju je odmah u svim srednjim školama Bosne i Hercegovine. Ova zbirka, od koje su dosele izašla tri sveska, i iza kojih će doskora slijediti dalji svesci, u velike je podobna nastavu crtanja u nas postaviti na zdrave temelje i pripomoći oplemenjenju ukusa u mladeži. Željeti je, da se ona što više proširi u našim krajevima, bud u nas i onako nema djela te ruke, a u stranih naroda malo će se šta bolje naći. Cijena je 1. i 2. svesku (palmete i intarzije svaki po 12 listova) po 3 for., a 3. svesku (biljevni ornamenti narodnog veziva, 8 listova) 2 for. *Ur.*

Digitized by Google

pa se time u umjetninu unosi nemir. Jer čim jedno jedincato mjesto površine izlazi odskočeno, onda treba da svi dijelovi objekta, pa i okvir intarzije, čine dojam uzvisitog, što dovodi do neugodnih pošljedica i do teškog rješavanja. Uz to treba da osjenčana slika naspram svjetla vazda takav položaj zauzima, da se sjen čini prirodan, naime da bude na onoj strani, koja je odvraćena od svjetla. Kada ukrašeni predmet mijenja svoj položaj, pa kada tako mora stajati, da prikazani sjen onamo dolazi, gdje bi se moralo očekivati svjetlo, onda nam taka slika omrzne; ukras izobličava površinu. U tome se plastično izrezuckana površina razlikuje od takve, koja je samo osjenčana[1]); odskočeni ornamenat u svakom položaju svjetla izlazi naravan.

Nego se dešava pri intarzijama, koje su inače bez mane, da se čini, kao da su djelomice nemilo izobličene. Peršpektivičar bi one vertikalne brazde, što su oko vaze u sl. 1. jednako rasporegjene, tako prikazao, da bi one, što su u sredini, mnogo više izmegju sebe razmaknute bile, nego one pri okrajku posude, kako to sobom donosi okrugla podoba posude. Neiskusni crtari ispravljaju tu tobožnju pogrješku, pa se time ogriješe o jedinstvo u formi; jer će po ovakom prikazu nastala 2. slika izaći

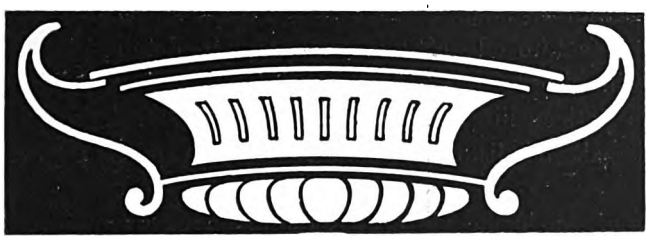

Slika 1.

Slika 2.

plastična, pak odskočiti iz ravnine, te će uslijed toga s ostalim dijelovima ukrasa koji ne pometaju dojma ravnine, biti u neskladu! U gdjekojih je crtača, pače i u gdjekojih izdavača crtalačkih pregledalica smisao za harmoniju oblika tako nerazvijen, da oni konštrukciju peršpektivičnih prikaza tako pogrješno shvaćenih objekata dodavaju!!!

Pri intarzijama valja se dakle kloniti svake takve forme, koja čini dojam plastičnosti. Ako se dešavaju figure, kao n. pr. na radnjama iz ranijeg talijanskog doba, onda ih je slobodno prikazati samo u crtežima — osjenčavanje s gore navedenih razloga ne bi bilo na mjestu. I previnuti, pak ukrštani listovi ne smiju da pome-

[1]) Pobliže o jedinstvu forme uopće nahodi se u djelu „Temelji lijepe forme“ od Al. Studničke. Naklada J. Studnička i dr., knjižarnica u Sarajevu.

Digitized by Google

taju dojam ravnine, pa su za to ovdje samo *debeli crteži* uvedeni zbog razumijevanja, a to opet neiskusni crtari tanko izvlače, u misli tobože, da će im time radnja izaći finija.

Moderne rezbarske radnje, što se izragjuju pilicom, imaju drugu svrhu. Ornamenti su polomljena radnja od mnogo debljih drvenih ploha, s malim izuzetkom prostog oblika i sastava, igračke da se vrijeme troši, pak da se kvari drvo i ukus; da su se umjesto toga iznijele tvorbe prijašnjih vremena, bilo bi se tim puno više dostiglo.

Palmeta.

Ma da pri svakoj ornamentalnoj tvorbi više manje povoljni dojam, što ga stvara u gledaoca, stoji do toga, kako je *grupirana,* to je *palmeta* ipak poglavito tvorevina umjetnosti grupiranja.

Sretnim grupiranjem nastaju od inače mrtvih prävih crta divni ornamenti, koji su vrhunac krasote dostigli u arapsko-mauričkom slogu. Od jednostavnih, po sebi neznatnih lukova stvaraju se simetričkim grupiranjem katkada takve forme, od kojih se oko tankoćudna posmatrača ne može da otkine, kako se to n. pr. vigja na ljudskom licu (oval) i na grčkim vazama.

Palmeta je vrsta kite od nekoliko jednostavnih, dugih, jednolikih listovnih oblika, simetrički poredanih oko jednog prävog srednjeg lista istog oblika, koji čini osovinu.

Ime palmeta potječe ili od oblika gdjekojih paoma, kojih je krošnji ornamenat veoma sličan, ili pak od listovnog oblika lepezaste paome; prvašnji nazor čini se vjerojatniji.

Pri obrazovanju palmeta ide crtar za tim, da uz lijepu grupu udesi i plemenitu liniju pojedinih dijelova. Primijenjeni listovi vazda se savijaju, i to prema jednostavnom luku, ili na podobu valova. Redovno niču oni iz zajedničkog središta i odmiču od osovine palmetine ili *po malo,* tvoreći jednostavne lukove (1. i 2. slika), ili oni odmah udare raznolikim pravcima (3. i 4. slika), *trakoliko* od središta ishodeći, obraćaju se onda u visinu i najposlije se opet razigju (3. slika), ili se pak vraćaju srednjem listu (4. slika). U oba su pošljednja slučaja valovite.

Prema tomu razlikujemo palmete s *privinutim* i *odvrnutim* listovima.

Velika je umjetnost, valovite linije prijatno upodobiti, a da pri tome grupa ne strada, jer ponekad živo iskrivljena linija smeta grupiranju. Da ne bude dangube, crtaju se pri simetričkim listovima prije svega samo njihove srednje linije (5. slika); pri listovima megjutim, koji su oko srednjeg povora kao previnuti (6. slika), tako da povor čini jedan od oba crteža, crta se ili samo pravac toga povora, ili pak drugi crtež, pa istom kada taj skelet izagje valjan, onda se popunjava slika.

Ondje, gdje se pri jednoj crtariji mnoge linije ili dijelovi sastaju u jednoj tački, nastaje prenatrpanost, koja se veoma neugodno dojmi, pa se za to ili jednim listom prikriju (1. i 3. slika), ili se pak, kako to biva pri rascijepanim listovima, razvijaju iz površine jednoga lista (4. slika). Kada se više palmeta svrsta u jedan red, onda se one, da se prazni razmaci popune, pa baš i raznolikosti za volju, običaju izmegju sebe rastaviti sa tri ili više vitih listova, koji niču iz čaške, pa se gore razilaze (7. slika).

Ako koju palmetu valja crtati po pregledalici, onda se kao pri svakoj simetričkoj formi, otpočinje osovinom, odregjuje joj se pri dônjem kraju svršetak (S-u slična loza ili drugi oblici, iz kojih se palmeta uzdiže) i dužina pojedinih listova zavojnicom sviju dijelova, onda ocrt lista što prikriva, i najposlije se što pravilnije crta srednji list.

Digitized by Google

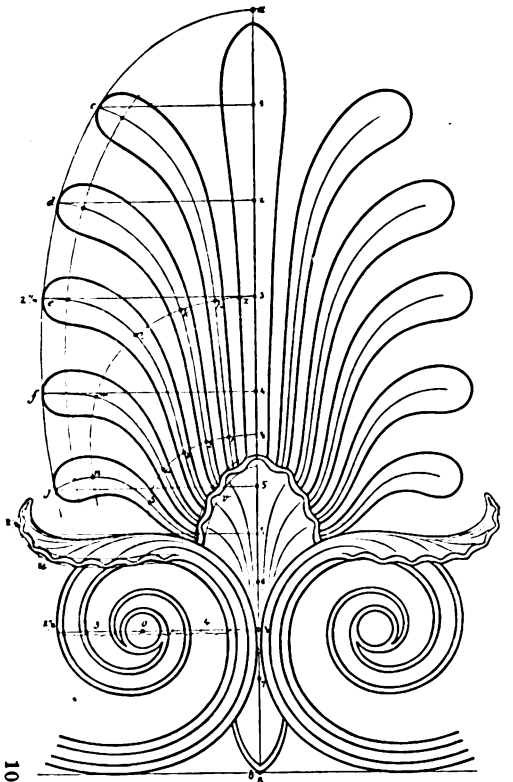

Slika 3.

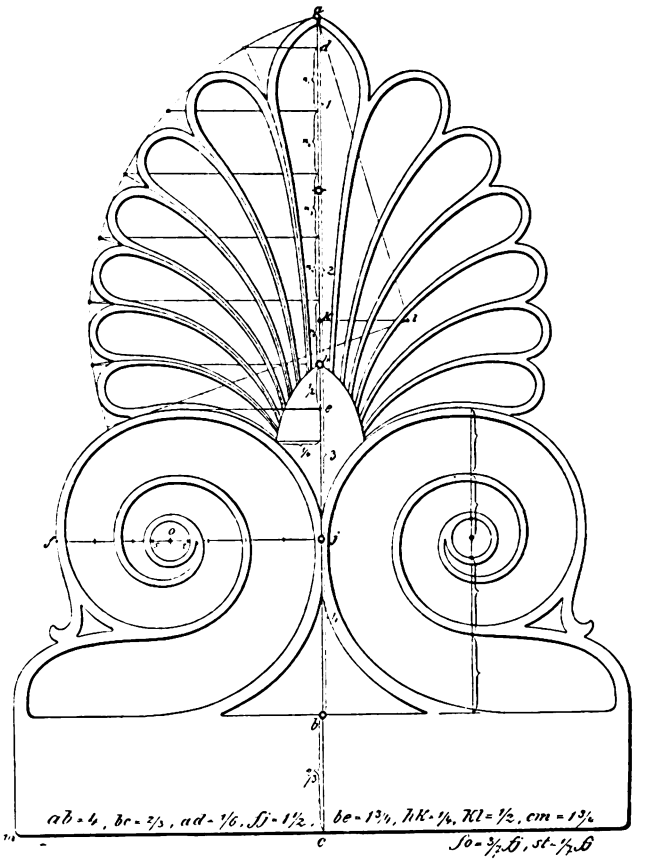

Slika 1.

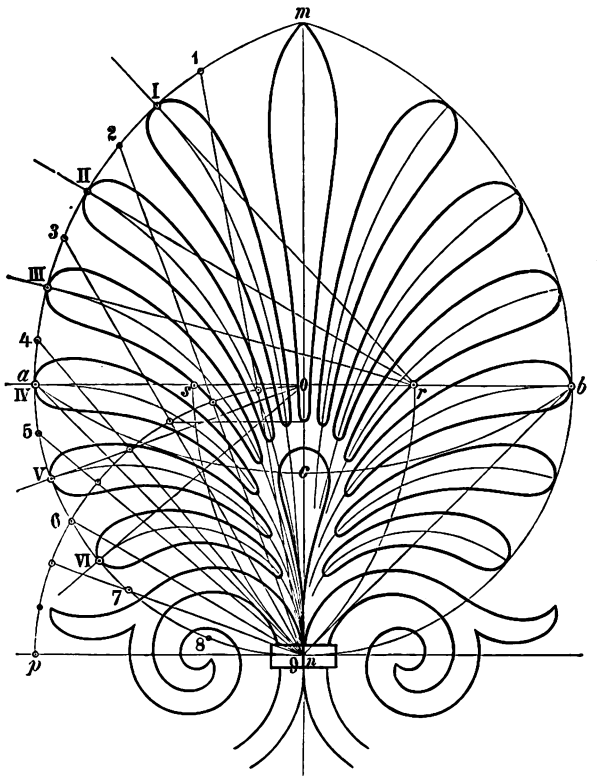

Slika 2.

Digitized by Google

Slika 4.

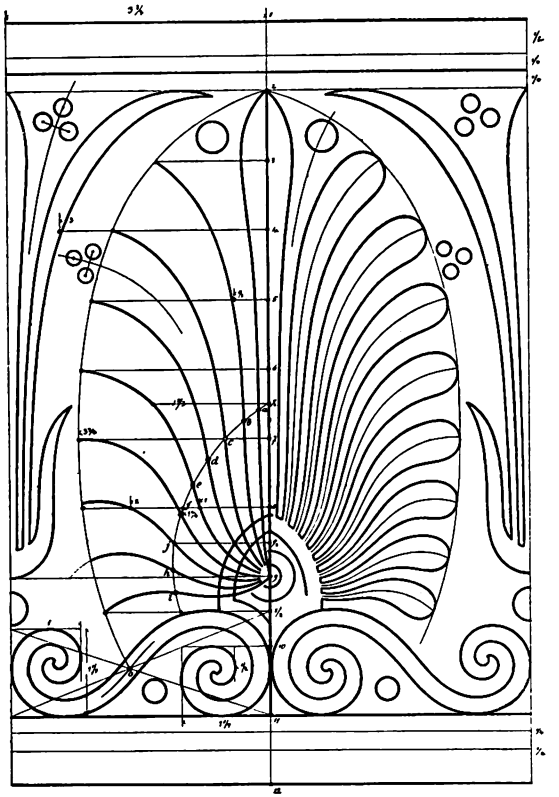

Slika 5.

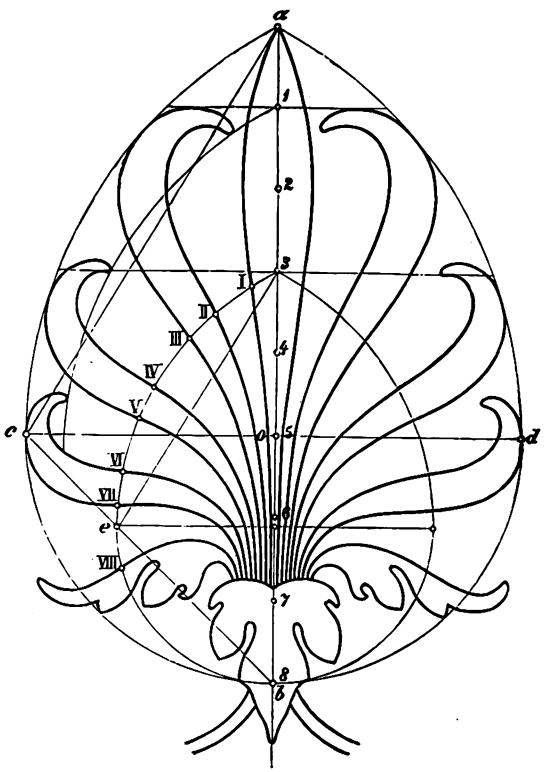

Slika 6.

Digitized by Google

Kad bude više pobočnih listova, kao n. pr. najmanje po pet na jednoj strani (5. slika), onda se najprije nastoji *tačno* odrediti srednju liniju jednog lista, koji je u sredini pobočne grupe, poslije čega je onda lakše precrtavati ostale listove.

Razumije se, da se najprije crta lijeva polovica palmete, pa kad je ova dobro izvedena, onda desna; često se ova pošljednja prenosi hartijom za precrtavanje (Pauspapier). Kad su na taj način odregjene sve srednje linije i kad je tako priregjen skelet, onda se može prosuditi, da li se cjelokupna slika jedinstveno dojmi; ako nije tako, onda treba ispravljati.

Rutiniran crtar brzo će naći, koje dijelove ukupnoga sklopa valja ispraviti; početniku pak treba nekoliko doskočica, da barem krupnije pogrješke pronagje. Njemu valja ovako postupati: kada se iz koje tačke osovine (3. slika) povuče okomica na najbližu srednju liniju pobočnoga lista, od dna okomice druga okomica na najbližu srednju liniju, otuda treća normala na dalju srednju liniju i tako dalje, dok nijesu sve srednje linije ukrštane, onda sve te okomice zajedno treba da prikazuju pravilno savijenu liniju, koja je slična zavojnici. Ali se može i prostom rukom crtati raskrsna linija, koja na svim srednjim linijama okomito stoji, nego ova gore vazda izlazi sploštena.

Donekle uvježbano oko u brzo će na toj raskrsnoj liniji zamijetiti sva pogrješna mjesta, gdje ona naime izlaze ili kao ugnjetena ili pak valovita. Ako bi početniku teško bilo te okomice prostim okom tačno odrediti, onda se on može pri tome poslužiti šestarom s olovnim kolijencem. On će rt namjestiti u odabranoj tački osovine, pak će šestar u toliko otvoriti, dok opisani lûk ne zahvati najbližu srednju liniju. Ondje, gdje je dirne, leži dno okomice. Sad u tačku valja zabosti rt šestara, pa se opet opiše lûk, koji zahvati drugu srednju liniju; od te dodirne tačke opiše se lûk na treću i t. d. srednju liniju. Najposlije se tako nagjene dodirne tačke povežu.

Pri valovitim listovima još je pored toga ona linija veoma znamenita, koja nastaje, kada se sve obratne tačke[1]) srednjih linija odrede i povežu, čime onda nastaje linija obratnih tačaka (5. slika). I ova treba da je pravilna.

I ako dotjeran crtar bez tih pomagala može da crta dobre palmete, to bi ipak trebalo da niko ne propusti pokušati te probe, jer po njima i najmanje pogrješke izagju na vidjelo.

Kada se potanje razmotre razne vrste palmeta, onda se nagje, da su vrhovi listova poredani po nekom zakonu; piscu je iza mnogogodišnjeg ispitivanja pošlo za rukom naći konštrukciju, po kojoj ili je obrazovana većina grčkih palmeta, ili se lasno i pouzdano mogu precrtati. Ova stoji u tome: Kada se nacrta osovina palmete i zavojnica, koja joj pripada, pa kad se onda od njene presječne tačke ozgor na osovinu prenese više jednakih dijelova podobne veličine, i kada se kroz dobivene tačke na potonju povuku normalne linije, dok one ne presijeku zavojnicu, onda se na ovoj dobije više tačaka, koje su izmegju sebe jednako razmaknute, naime gore na vrhu više njih, a što niže dolje, tim manje. Ta razdioba podoba temeljnom obliku palmete, zavoju. Ponekada je srednji list produžen preko zavojnice ili ispod nje skraćen.

Izuzetno približava se zavojnica obliku kružnice. Nego se dešavaju prilike, gdje se razvrstanje listova može i na drugi način odrediti. Tako je u palmeti 2. slike primijenjena ova konštrukcija: Zavojnica sastoji od polukružnice *anb* i od dva lûka *am* i *bm*, kojim se središta dobiju, kada se u tačke *a* i *b* zasadi šestar, pa se onda

[1]) Pobliže o ovima vidi u Studničke: „Teorija prostorukog crtanja na temelju geometrijskog oblikoslovlja". Naklada J. Studničke i dr., Sarajevo.

Digitized by Google

polumjerom *an* i *bn* opišu lukovi *ns* i *nr,* pa kad se onda zasadi u tačke *r* i *s*, te se iz *r* polumjerom *ra* opiše lûk *am,* a iz *s* lûk *bm.* Kada se četvrtina kružnice *po* podijeli na 9 jednakih dijelova, pa se onda ovi prepolove, to se dobiju tražene tačke I., II. do VI. Ako listovi na zavojnici imaju da stoje okomito, što je pri toj palmeti nužno, onda samo do središnjih tačaka dotičnih lukova treba vući prave crte, na što je onda lako crtati središnje linije pojedinih listova.

Zavojnica palmete u 6. slici sastoji takogjer od polukružnice *cbd* i od dva lûka *ac* i *ad,* koji se opisuju iz tačaka *c* i *d.* Ovdje su nekoje pomoćne tačke za pobočne listove odregjene dijeljenjem osovine na 8 jednakih dijelova. Obratne tačke pojedinih lisnih crteža leže u jajolikoj liniji, koja je slična zavojnici. Ova se dobije, kada se spoji *a* i *c,* te se kroz treću diobenu tačku povuče paralela uz *ac,* koja liniju *cb* siječe u *e.* Ova je tačka *e* ishodište polukružnice *eb* i lûka *e V. 3.*

Simetrički sklop palmete s obje strane okomite osovine, kojim se dobije njena ravnoteža, kao i uvijanje listova naspram gornjeg kraja zahtijevaju, da se ona pri-

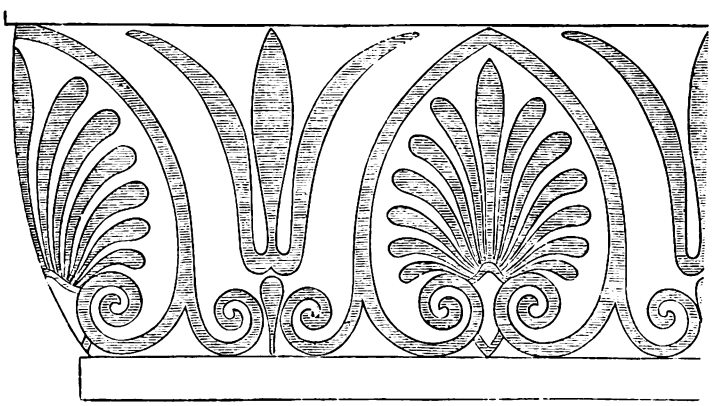

Slika 7.

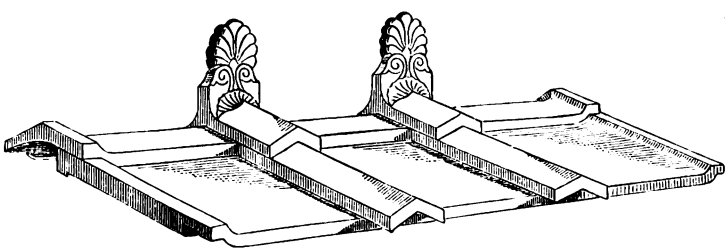

Slika 8.

mjenjuje u uspravnom položaju; ona je veoma zgodna, da na gornjem kraju završi okomitu osovinu raznih predmeta, pa da se ova kao raspline u zraku. U tome smislu primjenjuju se one i pri završetku zabata, s kojim se podudaraju kao plohasti oblici, pri krovovima i krovnim žlijebovima grčkih hramova (8. slika), pri starogrčkim nadgrobnicima i t. d.

Takim načinom izvedene palmete većinom su grčkoga postanja, te zastupaju najglavnije forme. Da se učenici i praktičari upute, kako će ih najbrže izvesti, razdijeljena je osovina na više jednakih dijelova, koji su pri naznaci razmjera uzeti kao *jednina.* Ako dakle pri kojoj dužini stoji $2^1/_2$, onda treba $2^1/_2$ takvih dijelova prenijeti.

Digitized by Google

Boja originala samo je ondje pomno preslikana, gdje ima vrijednost, jer doprinosi potpunome dojmu. To osobito vrijedi za grčke palmete, dok su one iz doba renesanse većinom žute na crvenom temelju. Žuti je ton od zagasitog hromovog žutila, kome se pridodaje nešto malo sepije i karmina, dok se na crveni ton može uzeti mletačko crvenilo ili indijsko crvenilo, ili pak smjesa ovih obiju prevlačnih boja.

Ne zahtijeva se, da učenik ili crtar konštrukciju palmeta izvodi po 2. slici; učitelj treba jedino da na tabli naznači konštrukciju, kako će učenike do toga dovesti, da pri takim složenim oblicima vazda traže ona pravila, koja su im temeljem. Crtar, koji slijepo srnja na rješavanje sličnih zadataka, pa svoj posao makar gdje otpočinje, — a ima i takvih, — nikad ne će nacrtati nešto valjano, najmanje će pak makar i u polak pogoditi oblik barem posve jednostavne palmete.

Nekoliko biljevnih motiva narodnog veziva.

Još oko polovice XIX. vijeka nailazilo se u mnogim evropskim zemljama na većinom lijepe narodne nošnje, koje su bile ukrašene ženskom umjetnošću, te su svjedočile o marljivosti, kao i o darovitosti seoskog svijeta. Jer ne samo što se platno redovno u kući tkalo, nego su se u mnogim krajevima i konci bojili stalnom bojom, a kompozicije, izmegju kojih su osobito geometrijski uzorci većinom zadovoljavali najstrožijim zahtjevima, bijahu tvorevine seoske ženske mladeži.

Današnji je dan ta umjetnost dosta rijetka. Varošani, u kojih za nju ne bijaše smisla, i koji nijesu znali, koliko ona vrijedi za blagostanje širih slojeva naroda, surovim bi se načinom podsmijevali seoskom narodu, koji bi dolazio u narodnim nošnjama, pa pošto mišljahu, da se u silno promjenljivim modama, uz koje su za onda još prianjale samo otmenije gospogje, očituje nešto plemenitije, to nije trebalo mnogo vremena, da nestane narodnih nošnja.

U prelazno doba obično bi vezene dijelove s odijela trgali i bacali, čisti latak, obično platno, iznova bi se upotrijebio, a najbolje bi stvari stari, koji se od njih ne mogoše posvema rastaviti, ponijeli sa sobom u grob!

Ma da već kroj bijaše lijep, te je prilikovao stasu, radu i podneblju (dok je modna roba prije svega odregjena za gradski svijet i za bogate ljude, koji ništa ne rade, pa za to skupo ruho mogu da čuvaju i često mijenjaju), to je ipak ornamenat, kojim su one nošnje bile ukrašene, bio daleko ljepši i dragocjeniji. Kao što se u poslovicama ogleda iskustvo i mudrost naroda, tako svjedoče tomu slično i izvrsne ornamentalne forme narodnog veziva o njegovoj nadarenosti za oblike i šare.

Veoma se mora požaliti, što novine za ručni rad ne samo što za to blago narodne umjetnosti nijesu pokazivale nikakoga smisla, nego su pače ukus i najširih slojeva toliko zavele na stranputicu, te su rgjavi pravac, u kome se kreću mode, tako učvrstile, da to danas mnogo muke stoji, da bolji nazori o suštini oblika u toj grani osvoje mjesta.

Pražitelji i do nedavno sav od svijeta odijeljeni seoski svijet birali su za ukrašavanje površine jednostavne motive iz biljevnog carstva, *te pošto za perspektivični prikaz ništa nijesu znali, bili su upućeni lišće plohasto, u punom vidu grupirati jedno uz drugo, a cvijeće ili sa strane, većinom pak u punoj slici (s pogledom na prednju stranu) prikazivati, gdje se pravilne vrste vide okrugle i ružičaste.*

Za prikazivanje cvijeta ili lista u kosom pogledu srećom ne bijahu sposobni. *Ta neumješnost bijaše temeljem štilističkl uzornog veziva, koje nikad nepodražava plastici,* a u tu pogrješku baš sadašnjost u velike zapada; jer svaki crtar i svaka crtarica, koji se pletu u modu, misle, da su baš time učinili veliko djelo, kada vezu komplicirane

Digitized by Google

slike, koje prikazuju peršpektivične poglede cvijeća, koje oni i osjenčavaju, i pače od tkanine punim vezivom izdižu[1]).

Pogrješka leži u tome, što se ploha smije *samo ravnim ukrasom oživljavati, dok se ona svakim drugim nagrgjuje,* pa makar bilo da se i samo ukrštavanjem peteljki ili kosim postavljanjem lišća ili osjenčavanjem iznad površine hoće da izdigne! Kada za učenice viših djevojačkih škola ne bi korisno bilo, da upoznaju načela linearne peršpektive, kako će da valjano shvate razne plastične forme, morala bi se teorija peršpektive već za volju kompozicije ornamenata za vezivo ukloniti iz škole! Većinu modnih listova valjalo bi uz to smatrati ne izvorima valjane i lijepe forme, nego zbirkama slika najgorih štilističkih nagrda, nelijepih tekstilnih proizvoda, koje kvare ukus, zavode žensku mladež na igrariju i polažu temelj propasti familija! Ali iskusne učiteljice trebalo bi da se takim žurnalima služe na to, da u njima traže primjere, *kako ne valja raditi!* Potreba je prema tomu škole snabdijevati korektnim pregledalicama za ručni rad, koje će ujedno služiti kao pregledalice za crtanje, i da se motivi što više uzimaju iz narodnog veziva.

Ovdje iznesenih osam ornamenata uzeto je iz jeftinog narodnog veziva, kakvo se u današnje vrijeme gotovo po svoj Evropi nugja na prodaju. Oblikom i šarama podudaraju se s južnoslovjenskim načinom ukrašavanja; u jednostavnosti sredstava leži velika im vrijednost. Tu oko prije svega zapinje za lijepe ružice; najmanjim sredstvima toliko se tu lijepa stvorilo! Isto su tako jednostavni vijenci i kite, koje čine glavni dio nekojih listova, a gotovo nedostignuta je loza, bordira od vrlo jednostavnih listovnih oblika, oživljena upletenim kolutovima! One jednostavne regice, koje se vigjaju na svim listovima, pridržane su za to, jer one učenice sile, da se vježbaju u crtanju kružnica, koje su temeljem oblika za vezivo. Nije potreba sve te regice izragjivati slobodnom rukom, dosta je, ako se nekoje crtaju, a sve druge prenose hartijom za precrtavanje (Pauspapier).

Šare ovako valja birati: za crvenu krmez, zasićen, za modru čivit s pruskim modrilom (za jasne i zagasite tonove), zeleni tonovi mogu se dobiti od sočnog zelenila s pridatkom sepije ili se mogu pomiješati od pečene sienske zemlje i t. d., a i ljubičasti ton može se ublažiti pridatkom zagasitih šara.

Redovno te uzore valja precrtati u istoj veličini; za vezivo mogu se po volji smanjiti. Učenice neka motive najprije na jeftinoj hartiji škiciraju, a tek onda, pošto su ispravljeni, neka ih hartijom za precrtavanje prenesu na crtaću hartiju.

Sporazumak faktor polakšice.

Josipa pl. Glembay — *Osijek.*

Uzgajanje i naobrazovanje dvije su veoma teške zadaće već onda, kad ih nastojimo riješiti u korist pojedinih pitomaca, a po gotovo onda, kad valja kako se to u školama zahtijeva, utjecati na djecu razne ćudi, volje i značaja.

Potpuno dorasli tom teškom poslu mogu biti jedino odabranici uma i srca, koji umiju idejal i zbiljnost dovesti u harmoničnu svezu.

Pošto su takvi ljudi rijetki, to ne možemo ni od svakog učitelja tražiti, da bude umjetnik svoje struke. Ali upravo za to moramo od svakog pojedinog zahtijevati, da

---

[1]) Pobliže o sličnim *grijesima protiv jedinstva* u djelu pišćevu: „Temelji lijepe forme". Naklada J. Studnička i dr., knjižarnica u Sarajevu.

Digitized by Google

neprekidno nastoji oko sopstvenoga usavršenja, stupajući napretkom korak po korak, te tako na ljestvicama znanja sve to više i više.

Knjižnice i skupštine dobre su prilike za to. Osim toga pak ima još jedna grana, koja nam je najbliža, a ipak, ipak za njom rijetko kad, ili bar ne dosta često posižemo, ma da bi nam često upravo ona najbolje služila, jer je na njoj sazrio plod iskustva.

Mislim zajednički rad učiteljskog zbora jedne škole na temelju *konsekventnog sporazumka.*

Ne umišljam sebi, da sam time nešto novo izmudrila.

Nipošto. To je nešto od onoga mnogoga, što se razumije samo po sebi, često i prakticira, samo ne vazda, kako bi to moralo biti, da bude u prilog zajedničkoj svrsi. Ovo potonje jedino je, što sam htjela istaknuti, na štošta upozoriti i na protivno poticati.

Što nas od toga ponajviše odvraća, to je za cijelo kriva samozataja i neka bojazan, da ne budemo prinuždeni pitanjima sami bilo otkriti nedostatak svoga znanja, bilo priznati krivo svoje mnijenje. Uz to prešlo nam je već obučavanje tako u krv, da se nekako sve i nehotice tome protivimo, da drugi nas poučava.

Nego s pogledom na probitke, ne bismo se nikad smjeli žacati te, katkad možda i gorke ljuske, znajući, da se pod njom krije zrno, kome je plod vazda biser.

Svakomu od nas dobro su poznate eminentne prednosti skupne obuke. Za to i pristajemo uz nju. Akoprem svi isto i u isto vrijeme radimo, to se ipak svak služi svojim načinom, da stigne do zajedničkog cilja. To je lako pojmljivo, pače posve naravno. Po tome obuka zadobije i neku originalnost, uslijed čega su joj onda uspjesi ili savršeniji ili lošiji. Da budu što savršeniji, to moramo vazda željeti, a to će i biti, ako uznastojimo svojim učenicima râd što više olakotiti, a to opet može da bude samo na temelju konsekventnog provagjanja onih zahtjeva, do kojih smo došli zajedničkim sporazumkom.

Da ono, što je do sad izrečeno, što bolje potkrijepim i potrebu zajedničkog sporazumka i konsekvenciju u provagjanju jasno istaknem, navešću evo nekoliko primjera.

Kako u pogledu discipline, tako i u načinu kako to svak od nas želi, da mu njegovi učenici zadatke rješavaju, ručne radnje svršavaju, udovoljavamo ili pukoj nekoj navici, ili često i uvjerenju, da je tako najbolje.

A najboljim se istom i smijemo zadovoljiti, jer ponašanje učenika i izvanjsko lice pismenih i ručnih njihovih radnja zrcalo je, u kome se jasno odražava učiteljev râd.

Gdje jedan učitelj obučava u sva četiri razreda, naravno je, da vlada i isti red i isti zahtjev, koji samo po opsegu postupice od godine do godine u toliko raste, u koliko se djeca usavršavaju.

Isto tako moralo bi biti i u školi sa više učiteljskih lica — a da tako u istinu nije, dokazom nam je fakat, što nam svaki put, kad dobijemo nove učenike (opetovnjake) ovi mnogo posla, truda, brige, pa i jada zadaju, dok ih priučimo na „naš“ školski red i na „naš“ način u pogledu zahtjeva na izvanjsko lice pismenih i ručnih radnja, čega svega ne bi bilo, da smo svi od djece vazda isto zahtijevali na temelju zajedničkog sporazumka ukupnog učiteljskog zbora

Zakon doduše propisuje, da učenici u stanovito doba moraju biti u školi. Učitelji im to rekli, često ponovili. Učenici dakle znadu, da se učitelji toga bezuvjetno drže, ali pri svem tom evo jedno dijete već došlo u sedam sati, drugo u četvrt na osam, dok je napokon pošljednje prispjelo, kad je obuka već odavna otpočela.

Digitized by Google

Ko je kriv? Dijete navagja štokakve isprike. Ponajviše je krivica u domaćem neredu ili daljini puta. Teško je tu dakako intervenirati, no jedini je lijek tome zlu željezna došljednost svih učiteljskih lica, koja vazda jednako kazuju:

„Pet časaka prije početka nauka moraš, prije ne trebaš biti ovdje. Za svaki izostatak moraš mi pak donijeti ispričnicu od ruke svojih roditelja“ [1]).

Ako je samo jedan učitelj ili jedna učiteljica popustljiva, pa se sitnom djetinjom usmenom isprikom zadovoljava, onda u pogledu polaska ne će nikada vladati pravi red, pošto djeca smatraju tad opravdani zahtjev pojedinog učitelja pukim cjepidlačenjem.

„Ako ti valja birati izmegju dva zla, posegni za manjim,“ veli se, pak učitelj obično zažmiri, kad mu koje dijete ranije dogje. Ma siroče, nadničarsko je dijete! Gdje da bude, kad mu roditelji jutrom rano odu na posao?!

Zimi se ova siromašna djeca sklone u školi od studeni, ljeti od žege. Mnogo i za to dogje ranije, jer istom ovdje može da nauči zadatke, kojih jučer u ledenoj tamnoj izbici nije moglo da nauči.

Dobro, neka bude, ali pod tim uslovom, da će po zajedničkom sporazumku danomice jedan od učitelja već sat prije početka obuke biti u školskoj zgradi, pak prigledati, da u svim školskim sobama vlada mir i red, dok u $^3/_4$ na 8 sati ne prispiju ostali nastavnici i nastavnice.

Za svako dijete pak mora vrijediti ova: Čim u školsku sobu stupiš, skini kabanicu i šešir, spremi je na odregjenu ti klinčanicu, sjedni na svoje mjesto, pa se zabavljaj tiho, ali ne žamori i ne trči bez potrebe po trijemovima i razredima. Škola i crkva sveta su mjesta, u koja samo onda pristaješ, ako si tih i skroman.

Ako se sva djeca ne priuče ovakom skromnom vladanju, već u nekim razredima žamore, u drugom jedno drugo nadvikiva, a u trećem se čak, gdje razredni starješina običava malo zakasniti ili s kolegom i preko vremena protegnuti razgovor (u trijemu ili u zbornici) zadirkivaju, hrvaju, u štokakim majstorijama natječu (n. pr. u trčanju preko klupa, preskakivanju i t. d.), ne samo da će zlim svojim primjerom i drugu dobru djecu na zlo navesti, već će se u malim tim dušama ragjati i raznolični afekti, pa će se s toga teško primiriti, kad obuka otpočne, ako im i dostaje volja da to pokušaju učiniti, a o pravoj pažljivosti ne će biti ni govora. Umjesto da se učevna gragja obragjuje, kako valja i treba, valja sad svaki čas nastavu opomenom prekinuti ili kazne radi posve sistirati; a vrijeme leti neiscrpljeno u nepovrat.

Ako pak takvo nedisciplinirano dijete dogje i u najbolji razred, i megju najskromnije učenike, rijetko kad će se ono odmah popraviti, nego će još mjesto toga ponajviše iskvariti drugu bolju, ali na to sklonu djecu [2]).

Čim obuka otpočne, ne valja da se iz školske sobe makne ni jedno dijete bez učiteljeve dozvole. Mnogi na to ne paze, već takav izlazak pod satom dopuštaju i nepitajući, da li je tomu prijeka potreba, pa onda trčkanju nema kraja, a redu je i pažljivosti odzvonilo. Pri maloj zajedničkoj paski pak mogu se djeca i u tom pogledu priučiti na red i mjeru, pa ćemo mnogoj neprilici unaprijed doskočiti.

Osobitu pasku valjalo bi svratiti i na to, kako da se djeca poslije svršene nastave spremaju na odlazak iz škole. Nikako ne bi dobro bilo prepustiti to njihovoj volji, po kojoj bi nastao nered, stiska i halabuka, već ih treba i tu da upravlja učiteljeva blaga, ali došljedna i nepopustljiva volja.

---

[1]) Ispričnice su dobar lijek i za roditelje. Pošto im je često piskaranje neugodno, a uz to vazda baš znatnih razloga za izostakte nemaju, nastoje, da im djeca što marljivije školu polaze.

[2]) Navratiti ih da s njime čavrljaju pod nastavom. Pod klupom se štočime igraju. Lekciju loše ili nikako ne nauče. Na putu u školu s njime pred dućanima popostaju te uslijed toga u školu zakasne i t. d.

Digitized by Google

Najbolje će biti, ako svi najednom ponajprije spreme knjige i ostala učila u svoje torbice.

Kad se djeca na to priuče, lijepo ih je upravo gledati, kako se natječu, koji će od njih taj posao što hitrije i tiše svršiti.

Kada je to svršeno, što nam odaje mir i skrštene ručice, onda stariji dijele kabanice, šešire i kišobrane (po kišnom vremenu), a susjed pomaže susjedu pri oblačenju.

Stojeći čekaju svi, dok je to svršeno. Sada slijedi zajednička molitva, klupa za klupom postave se učenici u red i to sve po ulicama u kojima stanuju, pozdrave uljudno učitelja, te idu u redu do svojih kuća.

Da se red ne bi poremetio, poredana su djeca tako, da najdalji od škole prvi idu, a iz reda istupi vazda pošljednji par.

U kojoj školi takav red ne vlada, ondje se gomilaju štokakve neprilike, a najneugodnija je ta, da će svak, ko susretne školsku djecu, gdje se kao bezredno jato vičući, skačući, pregoneći se, pače kadšto i svagjajući se, vraćaju iz škole, porugljivo upitati: „Zar to u školi učite?“ Da se u duši dotičniku nije pojavila najljepša slika ni o nama pri takoj zgodi, posve je naravno. Trebalo bi se dakle i u tom pogledu što više čuvati zadjevica, kojima nam se ruši ugled.

U obuci samoj ne bi ništa smjelo da bude, što zbor prije nije zajednički odobrio i poprimio.

Mislim ovdje na zadaćnice, pisanke, crtanke, na pomagala nužna za te radnje.

U jednoj školi treba da u tom pogledu vlada jedinstvo. Sve treba da se upotrebljava jednako i istim načinom.

Ne bi dakle valjalo, da svaki učitelj radi na svoju, već treba da se svi odluče za jedan način, pa da onda taj način što savršenije nastoje provesti.

Mnogo za tim stoji, u kojem će obliku učenici svoje zadatke izragjivati. Nije doduše smrtni grijeh, ako se u jednom razredu piše n. pr.:

1. Školska zadaća

dne 15. rujna 1897.

u drugom opet:

1. Školska zadaća $^{15}/_{9}$ 1897.

dok treći samo jednostavno piše gore:

1. Zadaća

a na svršetku izratka tek:

U ..... dne ..... 1897.

Nadalje da se isto tako različno piše: bud izradak, izradba ili jednostavno rad. Ali i to stoji, da će ta raznoličnost pri inšpekcijama udariti u oči, a što je još gore, učitelju zadavati silnu muku, kad mu u razred dogju opetovnjaci, koji su drukčije naučili pisati, pa sve nehotice zapadaju u prijašnju naviku, a protiv odredbe i želje sadanjega učitelja, pa se uz to još na njegov ukor u čudu pitaju: za što ovaj kaže da ne valja, kad je baš to moj lanjski učitelj kao dobro zahtijevao?

Nesporazumak može dakle i po neznatnoj kakvoj sitnici u velike nauditi učiteljskom ugledu u očima učenika, pa za to još jednom ponavljam: udesimo vazda svoj rad prema zaključcima zajedničkog sporazumka ukupnog učiteljskog zbora

Digitized by Google

Pravila za pisanje i izgovaranje geografskih tugjih imena[1]).

Sastavio ih dr. **J. Modestin** — *Vinkovci.*

Pripomena.

Ako se općenito i priznaje, da treba geografska kao i druga imena pravilno pisati i izgovarati, opet se protiv toga dosta griješi. Tako nastaje zbrka, koju možemo lako ukloniti, jer pravo pisati i izgovarati imena nije teže, nego pisati i izgovarati ih krivo. Ima pravila, koja može svak prisvojiti, pa ne će griješiti.

Sastavljajući ta pravila, nastojao sam, da budu što jasnija i jezgrovitija, što jednostavnija i što jednoličnija. Jasnoću i jezgrovitost pravila nastojao sam postići u kračini, kojom su izrečena ili naznačena; jednostavnost, ističući samo najznatnije glasovne osebine tugjih jezika (više se od ovake radnje i ne može tražiti), — jednoličnost, netražeći za transkripciju pomoći izvan latinskoga alfabeta.

Tako nastojeći nijesam na tugja imena primijenio ni ona četiri različita akcenta našega u tom vrlo osjetljivoga jezika, već sam se zadovoljio s ova samo dva znaka:

´ za naglašene slogove kratke: Vólga,

ˆ za naglašene slogove duge: Toscana *(toskâna).*

Za kvantitet nenaglašenih slogova poznati su znakovi:

◡ za nenaglašene slogove kratke: Elbe *(élbě),*

¯ za nenaglašene slogove duge: Temesvár *(témešvār).*

Da se razumije transkripcija, treba pamtiti još ovo:

Vokali:

Znakom a^o označeno je ono a, koje se u izgovoru približava glasu o, n. pr. šved. Torneå *(tórnea°),* engl. Falkland *fa°klănd);* tako je i

e^i ono dugo e, koje se u izgovoru približava glasu i, n. pr. madž. Veszprém *(véspre^{i}m);*

o^u ono dugo o, koje se u izgovoru približava glasu u, n. pr. engl. Baltimore *(ba°ltimo^{u}r).*

ä, ö i *ü* iz njemačkoga su jezika poznati prijeglasi, n. pr. dan. Själland *(šäl-lan),* franc. Meuse *(möz),* nizoz. Zutfen *(zűtfĕn);* tako je i *ï* glas izmegju i i e, n. pr. engl. Sydney *(sídnï).*

Vezica iznad ⁀ ili ispod retka ◡ obilježuje diftonge, n. pr. češ. Olomouc *(ólomo͡uc),* franc. Loire *(lo͡ûr),* engl. Capetown *ke^{i}pta͡un).*

Konsonanti:

Složenice *gh* i *kh* u transkripciji jedan su glas, kao što je njem. ch n. pr. u imenu Aachen *(âkhĕn).* — *gh* je glasno, *kh* bezglasno [kao *dh : th*]. Primjeri: nizoz. Geldern *(ghélděrn),* španj. Tajo *(tâkho),* grč. Χίος *(khíos).*

Englesko th glasi dvojako:

---

[1]) Pomoćna djela. Gramatike pojedinih jezika: engleski od R. Clairbrooka, ruski od P. Budmanija, talijanski od L. Fornasarija i t. d. — Dr. Ett. de Toni, Vocabolario di pronuncia dei principali nomi geografici moderni, Venezia 1895. — Dr. K. Ganzemüller, Erklärung geographischer Namen, nebst Anleitung zur richtigen Aussprache, Leipzig 1892. — Seydlitz-Hirtova komisija, Anleitung zur Schreibung und Aussprache der geographischen Fremdnamen, 2. Aufl., Breslau 1894. — E. v. Seydlitz, Gröszere Schul-Geographie, 22. Bearb., Breslau 1899. — Umlauft-Manojlović, Zemljopis. Dr. G. Manojlović prvi je u hrvatskoj školskoj literaturi jače istaknuo pitanje o pravilnom pisanju i izgovaranju geografskih tugjih imena.

Digitized by Google

1. t. z. glasno th, pravilno usrijed riječi, glasi kao aspirirano *d*, te mu se u izgovoru najviše približava složenica *dh*, izgovorena kao jedan glas, n. pr. Boothia Felix *(bûdhiă fi'liks)*, i

2. t. z. bezglasno th, pravilno na početku i na kraju, glasi kao aspirirano *t*, te mu se u izgovoru najviše približava složenica *th*, izgovorena kao jedan glas, n. pr. Bath *(bâth)*.

Englesko w pred vokalom glasi [kao i slovenačko v] gotovo kao *u*, koje se oklizne k vokalu iza njega, n. pr. Wales *(ue'ls)*.

Konsonanti, koji se u izgovoru slabo čuju, te samo aficiraju vokal ili drugi konsonant pred sobom, označeni su manjim slovima, tako:

1. u germanskim jezicima g u složenici ng, n. pr. engl. Nottingham *(nótĭn$_g$hăm)*, šved. Helsingfors *(helsin$_g$fórs)*; -nk = *n$_g$k*, n. pr. nizoz. Enkhuizen *(en$_g$k-hójzĕn)*;

2. ono j, što omekšava konsonant pred sobom, n. pr. rus. Нева *(n$_j$evá)*;

3. ono n, što čini vokal pred sobom nosnim glasom, n. pr. franc. Lyon *(liô$_n$)*, polj. Ostrołęka *(ostrolê$_n$ka)*;

4. englesko r iza vokala a pred konsonantom ili na kraju sloga, n. pr. Forward *(fô$_r$ŭă$_r$d)*.

A. Pravila za pisanje geografskih tugjih imena.

Pitanje, kako da pišemo geografska tugja imena, kad uspišemo ćirilicom, naprečac je riješeno: sva imena pišemo više ili manje fonetski, kako ih čujemo izgovarati, n. pr.: Bordeaux = Бордо, Reggio = Реџо, Manchester = Манчестер. Doista smiješno bi bilo, kad bismo ta imena htjeli i ćirilicom etimološki pisati, a ponestalo bi nam i znakova ili bi nastala pomutnja. Pošto tih neprilika nema, kad pišemo latinicom, za to držim, da su, kad pišemo latinskim slovima, opravdana neka pravila, koja čuvaju imenima nekih evropskih kulturnih jezika njihovo narodno obličje. Tome grafičkome razlogu pridružuje se i drugi razlog — razlog pravičnosti: Ako mi Hrvati — malen narod — tražimo za naša imena narodno obličje, ne smijemo toga prava poricati ni drugim, većim narodima.

1. Imena talijanska, španjolska, portugiska, francuska, nizozemska, njemačka, švedska i engleska pišimo, kao što se u tim jezicima pišu: Genova (izgov. *džênova)*, Cádiz *(kâdith)*, Douro *(dójru)*, Auvergne *(ovérnj)*, Utrecht *(ûtrekht)*, Württemberg, Göteborg *(jötebórj)*, Wight *(uájt)*.

2. Isto pravilo ima da vrijedi i za imena danska i norveška s izuzetkom, da (s razloga štamparskih) u tijem jezicima običajne znakove za prijeglase æ i ø zamijenimo poznatijim nama njemačkim znakovima ä i ö; dakle n. pr. Aarhuus *(a^{o}rhūs)*, Trondhjem *(trón-jem)*, ali Fär-Öer mjesto Fær-Øer.

3. Imena slovjenska i rumunjska pišimo fonetski našim pravopisom, n. pr. češ. Budějovice = Búdjejovice, polj. Warszawa = Varšáva, rus. Кіевъ (tač. izg. *kíjef)* = Kijev, bug. София = Sófija, rum. Bucurescĭ (toč. izg. *bukur$_j$éšt$_j$)* = Bukurêšt.

Od toga se pravila izuzimaju neka ruska imena, koja se već uobičajilo pisati etimološki, tako n. pr. Orel *(ar$_j$ól)*, Mogilev *(mah$_j$il$_j$óf)*.

U češkim imenima zadržimo znak ř *(= rž)*: Příbram = Přîbram.

4. I madžarska imena pišimo fonetski našim pravopisom, zadržimo samo prijeglase ö i ü i reduplikaciju konsonanata, dakle n. pr. Tisza = Tisa, Kecskemét *(kéčkeme't)* = Kéčkemet, ali Gödöllő *(gődől-lö)*.

5. U grčkim imenima izgovaraju Hrvati k pred e i i glasovima kao *c* [prema latinskom izgovoru], a Srbi kao *ć* [prema izgovoru novogrčkom]. Dobro je jedno i drugo.

Digitized by Google

a nije loš ni srednji put, te se piše i izgovara čisto *k* (tako Manojlović). Vjerno prema tome glasiće u zapadnoj knjizi grčko β kao *b*, u knjizi istočnoj kao *v*; grč. η = zap. *ē*, ist. *i*; grč. οι = zap. *e*, ist. *i*; grč. τι pred vok. = zap. *ci*, ist. *ti*. Dakle, ako želimo biti došljedni, moramo pisati: Macedonija, Beocija, Aténa, ili Maćedonija, Viotija, Atina.

6. Imena svih ostalih jezika, u koliko nijesu pod trajnim utjecajem kojega od evropskih kulturnih jezika, pišimo, kao što čine i ostali kulturni narodi, svojim pravopisom, dakle n. p. Fudžijâma, brdo u Japanu, Šang-haj, grad u Kitaju, Čâd, jezero u Sudanu; ali Chile *(čile)*, država u Južnoj Americi, jer je pod trajnim utjecajem španjolskoga jezika, Ohio *(ŏhájo)*, rijeka u Uniji, jer je pod trajnim utjecajem jezika engleskoga, i t. d.

Mislim, da u ovih šest pravila nijesam ništa novo kazao, već sam samo formulirao ono, što mi se doslije u praksi čini najbolje, želeći da bismo geografska imena dajbudi u školskim knjigama svi jednako pisali, jer to je put, da se s vremenom i izvan škole jednako uspišu.

★★ 7. Upotrebljavajte narodna, a ne ponijemčena, iskvarena imena! dan. Kjöbenhavn *(köběnhávn)* ne Kopenhagen [niti Kodanj], port. Lisboa *(lišbôa)* ne Lissabon, rum. Bukurést ne Búkarest, vlaem. Loewen *(lâvěn)* ne Löwen, nizoz. Nijmegen *(nájmegheň)* ne Nimwegen i dr. Svakomu svoje — i mi volimo Zagreb nego Agram ili Zágráb *(zâgrāb)*, Sarajevo nego Serajewo, Split ili Spljet nego Spalato, Sava nego Sau i dr.

I inače čuvajte se njemačkih imena, gdje nijesu opravdana. Za što da n. pr. onu veliku struju u sjevernom dijelu Atlantskoga oceana zovemo njemački Golf-Strom? Zovimo je hrvatski Zatonska struja ili engleski Gulf-Stream *(gálf-strîm)!* Onu englesku državicu u južnoj Africi zovimo Capeland *(ke'plănd)*, a glavni grad Capetown *(ke'ptāun)*, a ne njem. Kapland, Kapstadt!

8. Nepotrebne su našoj knjizi češkinje: Dražgjani mjesto njem. Dresden, Lipsko mjesto Leipzig, Rjezno mjesto Regensburg. — I München najbolje neka ostane München. U prijevodu Monakov „-ov" je češki nastavak; čisto bi hrvatski bilo Monakovo ili Monakovac[1]), isp. Gjakovo, Obrenovac. — Solnograd mjesto njem. Salzburg i Inomost mjesto Innsbruck novije su kovanice, bez kojih takogjer možemo biti.

9. Drukčije je s geografskim imenima u onim krajevima, gdje su Nijemci slovjenska imena okrenuli na svoju i gdje još i danas ima Slovjena, koji imaju svoja prava narodna mjesna imena[2]), tako: Budišin [Bautzen], Vratislava [Breslau], Poznanj [Posen], Laba [Elbe], Njemen [Memel], Slezija [ne šl- prema njem. Schlesien] i dr. Gradac [Graz], Celje [Cilli], Celovac [Klagenfurt], Gorica, [Görz], Savina [Sann], Zila [Gail] i dr.

10. Udomljena su u našoj knjizi neka na našu priregjena imena gradova, s kojima je naš narod često dolazio u doticaj: Beč, Budimpešta, Prag, Mleci, Rim, Napulj, Carigrad...

B. Opća pravila za izgovaranje geografskih tugjih imena.

★★ 1. Želite li koje tugje ime pravo izgovoriti, to vam prije svega valja paziti, kojemu jeziku to ime pripada; n. pr. Schelde je ime vlaemsko *(flâmsko)*, dakle treba čitati

[1]) Dr. T. Maretić, Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku, iz „Rada" CVIII., u Zagrebu 1892., str. 11. i 12.

[2]) Slično pravilo postavlja i dr. Maretić, na 13. str. rečene rasprave, ali je preusko, jer se tiče samo imena gradova.

Digitized by Google

skhéldě, kao što Vlaemi izgovaraju, a ne *šéldě*, kao da je ime njemačko; Xerez, pravije Jerez, valja izgovarati španj. *kherêth*, a ne njem. *ksêrec;* Рущукъ je ime bugarsko, dakle treba i čitati *rúštuk*, kao što Bugari izgovaraju, a ne *rúščuk*, što je čitanje rusko.

2. Ako u pravilima za pojedine jezike nije drukčije kazano, glasi aa = *ā*, ee = *ē*, ii = *ī*, oo = *ō*, uu = *ū:* njem. Aar *(âr)*, nizoz. Zeeland *(zêlănd)*, dan. Liim-Fjord *(lim-fjôr)*, nizoz. Hoorn *(hôrn)*, norv. Vardöhuus *(várröhūs)*.

3. U romanskim i germanskim jezicima glasi c na kraju sloga ili na početku sloga pred drugim konsonantom [l, r] ili pred kojim tvrdim vokalom [a, o, u] kao *k:* franc. Languedoc *(la$_n$gdók)*, tal. Corsica *(kórsika)*, engl. Cleveland *(klîvlănd)*.

4. U slovjenskim i germanskim jezicima glasi ch, ako u pravilima za pojedine jezike nije drukčije kazano, kao *kh:* polj. Bochnia *(bókhnja)*, nizoz. Utrecht *(ûtrekht)*.

5. qu, ako nije drukčije kazano, glasi u romanskim i germanskim jezicima kao *kv:* tal. Aquileja *(akviléja)*, njem. Quedlinburg *(kvédlinburg)*.

6. sp- i st- samo u njemačkom jeziku glasi *šp-* i *št-:* njem. Spandau *(špándâu)*, Stuttgart *(štútgart)*, ali čisto grč. Spártē, šved. Stockholm *(stók-holm)*.

7. w u slovjenskim i germanskim jezicima, ako nije drukčije kazano, glasi kao *v:* polj. Wisła *(vísla)*, njem. Weser *(vêzĕr)*.

8. x, ako nije drukčije kazano, glasi kao *ks:* engl. Essex *(ésïks)*.

9. y kad je vokal, ako nije drukčije kazano, glasi kao *i*, a kad je konsonant kao *j:* franc. Nancy *(na$_n$sí)*, engl. York *(jô$_r$k)*.

Sva ostala, ovdje neistaknuta slova, ako u pravilima za pojedine jezike nije drukčije kazano, glase kao u hrvatskom jeziku.

C. Pravila za pojedine jezike.

1. GRČKI.

Grčki alfabet ima ova 24 slova:

α	β	γ	δ	ε	ζ	η	ϑ	ι	κ	λ	μ	ν	ξ	ο	π	ρ	σ ς	τ	υ	φ	χ	ψ	ω
a	b	g	d	e	z	ē	th	i	k	l	m	n	ks	o	p	r	s	t	y	f	kh	ps	ō
Α	Β	Γ	Δ	Ε	Ζ	Η	Θ	Ι	Κ	Λ	Μ	Ν	Ξ	Ο	Π	Ρ	Σ	Τ	Υ	Φ	Χ	Ψ	Ω
A	B	G	D	E	Z	Ē	Th	I	K	L	M	N	Ks	O	P	R	S	T	U	F	Kh	Ps	Ō

Za akcenat su znakovi: oštri ´, zavinuti ˆ, (teški `).

Dva su haka: laki ᾽, koji se ne čuje, i oštri ῾, koji glasi kao *h*[1]): Ἄνδρος = Ándros, Ἑλλάς = Hellás, Ῥόδος = Rhódos.

[ι = *i]:* Σπάρτη = Spártē *[spárti]*[2]).

αι = ai *[ä]:* Ἀθῆναι = Athênai *[athinä]*.

αυ = av: Ταῦρος = Tâvros.

ει = ei *[i]:* Ποσειδωνία = Poseidōnía *[posidhōnía]*.

ευ = ev: Πειραιεύς = Peiraiévs *[piräévs]*.

οι = oi *[i]:* Οἴτη = Oítē *[íti]*.

ου = u: Ἑρμούπολις = Hermúpolis *[ermúpolis]*.

[β = *v]:* Θῆβαι = Thêbai *[thîvä]*.

[γ pred tvrdim vok. i pred konson. = *gh]:* Ἄργος = Árgos *[árghos]*, Γλῶσσα = Glôssa *[ghlôsa]*.

[1]) U novom se grčkom jeziku ne čuje ni oštri hak: Ἑλλάς *[elás]*.

[2]) U uglatim je zagradama *[spárti]* naznačen izgovor novogrčki.

Digitized by Google

[γ pred mek. vok. = *j*]: Αἴγινα = Aígina *[ájina]*.
[γι pred tvrd. vok. = *j*]: Ἅγιον ὄρος = Hágion óros *[ájon óros]*.
γ pred γ, κ, ξ, χ = n *[n]*: Μεσολόγγιον = *Mesolóngion*.
[γκ- = *g*: Γκιόνα = Nkióna čit. *gióna]*.
[δ = *dh]*: Ἀρκαδία = Arkadía *[arkadhía]*.
[κ pred mekim vok. i κι pred tvrd. vok. = *ć]*: Κέρκυρα = Kérkyra *[ćérćira]*.
[μπ- = *b]*: Μπερίκος = Mperíkos *[beríkos]*.
[-μπ- = *mb]*: Ὄλυμπος = Ólympos *[ólimbos]*.
[ντ- = *d]*. (Pravilo stoji, ali vrlo rijetko dolazi u praksi.)
[-ντ- = *nd]*: Πεντέλικον = Pentélikon *[pendélikon]*.
[σ pred β, γ, δ, μ = *z]*: Σμύρνη = Smírnē *[zmírni]*.
[τσ = *č*: Σπέτσαι = Spétsai čit. *spéčä]*.
[τζ = *dž*: Τζακωνία = Tzakōnía čit. *džakōnía]*.

2. RUMUNJSKI.

Imena, koja se svršavaju mekim ili tvrdim poluglasom (ĭ, ŭ), imaju akcenat ponajviše na pošljednjem slogu, a koja se svršavaju vokalom, ponajviše na slogu pretpošljednjem. Akcenat uopće ne pada dalje od trećega sloga natrag; izuzimaju se imena na -iță, n. pr. Ialomița *(jálomjică)*.

ĭ = *j*: Botoșanĭ *(botošánj)*.
ŭ iza kons. se ne čuje: Oltŭ *(ôlt)*.
e = *je*, i = *ji*: Turnŭ Severinŭ *(tûrn sjevjerjín)*.
â, ê, î = poluglas *á; ă*[1]): Bârladŭ *(bărlát)*.
é ili ea = *ja*: Dobrogea *(dobróžja)*.
ó = diftong oa, kako neki i pišu.
i pred vok. = *j*: Craiova *(krajóva)*.
c pred e, i, ĭ = *č*: Folticenĭ *(foltjičjénj)*.
cĭ pred ostalim vok. = *č*)
ch = *k*: Pechea *(pjékja)*.
g pred e, i, ĭ = *ž*: Argeșŭ *(aržjéš)*.
gĭ pred ost. vok. = *ž*: Giurgĭu *(žúržu)*.
gh = *g*: Gherghiță *(gjérgjică)*.
j = *ž*: Jiulŭ *(žjúl)*.
sc pred e, i, ĭ = *št*: Bucurescĭ *(bukurjéštj)*.
sch = *sk*[2]).
ș = *š*: Jașĭ *(jášj)*.
ț = *c*: Galațĭ *(galácj)*.

3. TALIJANSKI.

Riječi od dva i više slogova imaju akcenat obično na pretpošljednjem slogu, rjegje na trećem, a još rjegje na četvrtom slogu od kraja. Ako je naglašen pošljednji slog, to je obilježen gravisom `, n. pr. Forlì.

c, cc pred e, i = *č*: Ticino *(tičîno)*.
ci, cci pred a, o, u = *č*: Ajaccio *(ajáčo)*.
ch, cch = *k*: Chieti *(kjêti)*.
g, gg pred e, i = *dž*: Girgenti *(džirdžénti)*.
gi, ggi pred a, o, u = *dž*: Reggio *(rédžo)*.
gli pred vok. = *lj*: Cagliari *(káljari)*.
gn = *nj*: Bologna *(bolónja)*.
sc pred e, i = *š*: Scilla *(šíla)*.
sci pred a, o, u = *š*: Brescia *(bréša)*.
sch = *sk*: Ischia *(ískia)*.
z, zz obično = *c*: Firenze *(firénce)*.
z- kadšto = *dz*: Zante *(dzánte)*.

[1]) Pred „ ; “ naznačen je izgovor u naglašenom slogu, iza „ ; “ u slogu nenaglašenom.
[2]) Pravilo stoji, ali u praksi dolazi vrlo rijetko.

Digitized by Google

4. ŠPANJOLSKI.

Riječi od dva ili više slogova, svršavajući se vokalom, imaju akcenat obično na pretpošljednjem slogu, a svršavajući se konsonantom, obično na slogu pošljednjem; izuzeci uvijek su obilježeni akutom ´. Naglašeni su vokali odugi: Málaga *(mâlaga)*.

b megju vok. = *v:* Córdoba *(kôrdova)*.
c pred e, i = *th*[1]): Barcelona *(barthelôna)*.
ch = *č:* Chile *(čile)*.
g pred e, i = *gh:* Argentina *(arghentîna)*.
gu pred e, i = *g:* Guipúzcoa *(gipûthkoa)*.
h se ne čuje: Habana *(avâna)*.
j = *kh:* Júcar *(khûkar)*.
ll = l_j: Sevilla *(sevîl$_j$a)*.
ñ = n_j: Marañon *(maran$_j$ôn)*.
qu = *k:* Quito *(kîto)*.
z = *th*[2]): Zaragoza *(tharagôtha)*.
mjesto x* = *kh*, sada pišu j.

5. PORTUGISKI.

Za akcenat vrijede ista pravila, koja i u jeziku španjolskom.

-o = *u:* Porto *(pôrtu)*.
ou = *oj:* Douro *(dôjru)*.
b megju vok. = *v:* Setúbal *(setûval)*.
c pred e, i = *s:* Cintra *(sî$_n$tra)*.
ç = *s:* Açori *(asôri)*.
ch = *š:* Funchal *(fu$_n$šâl)*.
g pred e, i = *ž:* Serra Geral *(— žerâl)*.
gu pred e, i = *g:* Benguela *(be$_n$gêla)*.
h se ne čuje: Bahia *(baîa)*.
j = *ž:* Tejo *(têžu)*.
lh = l_j: Ilhavo *(il$_j$âvu)*.
m i n na kraju sloga = $_n$: Santarem *(sa$_n$tarê$_n$)*.
nh = n_j: Minho *(mîn$_j$u)*.
qu pred e, i = *k:* Moçambique *(mosa$_n$bîke)*.
s na kraju sloga = *š:* Lisboa *(lišbôa)*.
x obično = *š:* Xingú *(ši$_n$gû)*.
ãe = *a͜e$_n$:* Magalhães *(magal$_j$â͜e$_n$š)*.
ão = *a͜u$_n$:* São Vicente *(sâ͜u$_n$ visê$_n$te)*.
õe = *o͜e$_n$:* Solimões *(solimô͜e$_n$š)*.

6. FRANCUSKI.

Uvijek se naglašuje pošljednji slog riječi.

e se, dok nema poteškoće izgovoru, ne čuje na kraju svakog nenaglašenog sloga: Lille *(líl)*; gdje takva poteškoća nastane, tamo se čuje poluglasno ĕ: Grenoble *(grĕnôbl)*. — Na kraju se riječi ne čuje -es: Arles *(ârl)*.

Konsonanti se, osim c, f, l i r, na kraju riječi obično ne izgovaraju, n. pr. Paris *(parí)*, ali Épinal *(epinâl)*.

ai, ay = *ē:* Calais *(kalê)*, Tournay *(turnê)*.
au = *ō:* Aube *(ôb)*.
é = *e:* Crépy *(krepí)*.
è, ê, ei, ey = *ē:* Isère *(izêr)*, Crête de la Neige *(krēdlănêž)*, Vevey *(vĕvê)*.
eau = *ō:* Bordeaux *(bordô)*.
eu, œu = *ö:* Le Creuzot *(lkrözó)*, Elbœuf *(elböf)*.
oi, oy = *o͜a:* Artois *(arto͜á)*, Troyes *(tro͜â)*.
ou = *u:* Adour *(adûr)*.
uy = *ǖĭ:* Puy de Dôme *(pǖĭdĕdôm)*.
y izmegju vok. kadšto = *i* + *y:* Noyon = *noi* + *yon* *(no͡ajô$_n$)*.
c pred e, i, y = *s:* Nice *(nîs)*.
ç = *s:* Besançon *(bza$_n$sô$_n$)*.
ch = *š:* Cherbourg *(šerbûr)*.
g pred e, i, y = *ž:* Limoges *(limôž)*.
ge pred a, o = *ž:* Figeac *(fižák)*.
gn = n_j: Bretagne *(brĕtan$_j$)*.
gu pred e, i = *g:* Aigues Mortes *(ēgmôrt)*.

[1]) U jeziku južno-američkih Španjolaca glasi c pred e i i kao *s*.
[2]) U jeziku južno-američkih Španjolaca glasi z kao *s*.
*) Obilježuje oblike starog pravopisa.

Digitized by Google

h se ne čuje: Le Hâvre *(lĕ âvr)*.
ill iza vokala = *j:* Marseille *(marsêj)*.
j = *ž:* Anjou *(a_nžû)*.
ll iza vok. katšto = *j:* Roussillon *(rusijô$_n$)*.
qu = *k:* Martinique *(martĭnîk)*.
s megju vok. = *z:* Moselle *(mozél)*.
s se ne čuje u slož. -sg-, -sl-, -sn-, -sp- i -st-, pa se sada kadšto i ne piše, n. pr. Vosges *(vôž)*, ali Belle Isle = Belle Île *(belîl)*, Crespy = Crépy *(krepí)*.
x = *s:* Bruxelles *(brüsél)*.
am, an = *a_n:* Orléans *(orleâ$_n$)*.
aim, ain = *e_n:* Saint Nazaire *(sē$_n$nazêr)*.
eim, ein = *e_n:* Reims *(rê$_n$s)*.
em, en = *a_n:* Rouen *(ruâ$_n$)*.
iem, ien = *je_n:* Amiens *(am-jê$_n$)*.
im, in = *e_n:* Simplon *(se$_n$plôn)*.
oin = *$\underset{\smile}{oe}_n$:* Tourcoing *(turkoê$_n$)*.
om, on = *o_n:* Gironde *(žirô$_n$d)*.
um, un = *$ö_n$:* Verdun *(verdô̂$_n$)*.
Kada iza m ili mm te n ili nn slijedi vokal, onda se čuje čisto *m* ili *n:* Nîmes *(nîm)*, Garonne *(garón)*.

7. NIZOZEMSKI[1]).

Naglašuje se, kao i u ostalim germanskim jezicima, ponajviše osnovni slog.

ae = *ā:* Maes *(mâs)* [njem. Maas].
ei, eij, ey* = *aj:* Leijden *(lájdĕn)*.
eu = *ö:* Heusden *(hösdĕn)*.
ie = *ī:* Friesland *(frîslănd)*.
ij, y* = *aj:* Ijssel *(ájsĕl)*.
oe = *ū:* Loeven *(lûvĕn)*.
ou = *$\underset{\smile}{aú}$:* Oudenaarde *($\underset{\smile}{aú}$dĕnârdĕ)*.
u, uu = *ǖ:* Utrecht *(ü̂trekht)*.
u kratko = *ă:* Tilburg *(tílbărgh)*.
ui, uy* = *oj:* Zuider Zee *(zójdĕr zê)*.
c pred e, i, y = *s:* Celebes *(selêbes)*.
g samo iza n = *g*, inače uvijek *gh:* Groningen *(ghrôningĕn)*.
sch = *skh;* Schelde *(skhéldĕ)*.
v = *f:* Vaal *(fâl)*.
x* = ss: Texel* = Tessel.

8. DONJONJEMAČKI (PLATTDEUTSCH).

oe = *ō:* Soest *(sôst)*.
-ow = *ō:* Dievenow *(dîfĕnō)*.

Inače vrijede ista pravila, što su kod nas opće poznata iz gornjo-njemačkoga književnog jezika.

9. ENGLESKI[1]).

a kratko = *ä̆; ă*[2]): Grampians *(grä̆mpjăns)*.
a dugo = *â, e^i, a^o:* Bath *(bâth)*, Avon *(e^ivŏn)*, Chicago *(šïka^{o}go)*.
ai i ay = *e^i; ï:* Maine *(me^in)*, Bombay *(bŏmbe^i)*; Rocky Mountains *(rókï $\underset{\smile}{máu}$ntïns)*, Sunday *(sándï)*.
au i aw = *a^o:* Auckland *(a^oklănd)*, Cawdor *(ka^odŏ^r)*.
e se ne čuje na kraju riječi, obično ni u krajnjem slogu -es: Melville *(mélvil)*, Gravesend *(gre^ivsend)*.
e dugo = *î:* Erie *(îrï)*.
ea = *î, ê, é,* poluglas *á* (pred r, ako ne slijedi vokal); *ï:* Peak *(pîk)*, Great Salt Lake *(grêt sa^olt le^ik)*, Cheviot *(čévjŏt)*; Swansea *($\underset{\smile}{sua}^o$nsï)*.
ee = *î; ï:* Leeds *(lîds)*; Tennessee *(ténesï)*.
ei i ey = *e^i, î; ï:* Greytown *($gre^i$$\overset{\frown}{taun}$)*, Leith *(lîth)*; Sydney *(sídnï)*.
eu i ew obično = *jû*, rjegje *û:* New York *(njû jô$_r$k)*, Shrewsburi *(šrûsbŭrï)*.

---

[1]) Nizozemski se jezik u Belgiji zove vlaemski *(flâmski)*.

Digitized by Google

i dugo = *aj:* Clyde *(klájd).*
i pred r, ako ne slijedi vokal = poluglas *á; ă:* Birmingham *(bá,mïn,ghăm).*
ie = *î; ï:* Mansfield *(măns,fîld),* Mackenzie *(măk-kénzï).*
o dugo = *ô, o^{u}:* Baltimore *(ba^{o}ltimo^{u}r).*
oi i oy = *oj:* Illinois *(ïlïnójs),* Croydon *(crójdŏn).*
oo obično = *ū:* Liverpool *(lívĕ,pūl).*
ou i ow obično = *au̯:* Stonehouse *(stônhau̯z),* Capetown *(ke^{i}ptau̯n).*
ou: 1. kadšto = *û:* Missouri *(misûri),*
2. pred r, ako ne slijedi vokal = poluglas *á; ă:* Melbourne *(mélbă,n).*
-ow = *o^{u}:* Glasgow *(glâsgo^{u}).*
u kratko = poluglas *á; ă:* Dublin *(dáblïn).*
u dugo = *jû:* Utah *(jûtă).*
c pred e, i, y = *s:* City *(sïti).*
ch: 1. obično = *č:* Manchester *(măn̆cestĕr),*
2. kadšto = poluglas *k:* Lachlan *(lăklăn),*
3. rjegje = *š:* Michigan *(mïšïgăn).*
g pred e, i, y = *dž:* Cambridge *(ke^{i}mbrïdž).*
ge pred a, o, u = *dž:* Georgetown *(džô,džtau̯n).*
gh kadšto se ne čuje: Brighton *(brájtŏn).*
gu pred e, i, y = *g:* Guernsey *(gé,nsï).*
j = *dž:* Port Jackson *(pô,t džăksŏn).*
kn- = *n:* Knoxville *(nóksvil).*
l se ne čuje pred f, k, m: Falkland *(fa^{o}klănd),* Palmerston *(pâmĕ,stŏn).*
-mb = *m:* Pembroke *(pémrōk).*
-pt = *t:* Deptford *(détfŏ,d).*
rh- = *r:* Rhode Island *(rôd ájlănd).*
s megju vok. = *z:* Fraser *(fre^{i}zĕ,r).*
sc pred e, i, y = *s:* Scilly *(stlï).*
sh = *š:* Shannon *(šănŏn).*
-sl- = *l:* Long Island *(lón$_{g}$ ájlănd).*
st s kons. = *s:* Newcastle *(njûkâsl).*
-tia = *šjă,* -tion = *šjŏn:* Valentia *(vălénšjă).*
w = *u:* Wales *(u̯e^{i}ls).*
wh- obično = *u:* Whitney *(u̯ïtnï).*
wr- = *r:* Wrath *(ra^{o}th).*

10. DANSKI, 11. NORVEŠKI, 12. ŠVEDSKI.

10., 11. aa = 12. å = *a^{o}:* Aarhuus *(a^{o}rhūs),* Åbo *(a^{o}bo).*
10., 11., 12. c pred mekim vokalima = *s:* Fredericia *(frederîsïa).*
10., 11., 12. ch* = *k:* Christiania* = Kristiania.
10., 11., 12. d iza l, n i r, te pred s i t obično se ne čuje: Galdhöpig *(gálhöpig),* Bukke-Fjord *(—fjôr),* Stadtland *(státlan).*
12. f usred i na kraju riječi obično = *v:* Gefle *(jévle),* Klar-Elf *(— elv).*
12. g pred mekim vokalima kao i iza l i r = *j:* Göteborg *(jötebórj).*

[1]) Vidi raspravu prof. A. Lochmera „O engleskom izgovoru". Program kr. nautičke škole u Bakru 1886.—87.

Digitized by Google

11., 12. gj- = *j:* Gjetetind *(jétetin).*
11., 12. -gn- = *n$_g$n:* Sogne-Fjord *(són$_g$ne-fjór).*
10., 11., 12. hj = *j:* Trondhjem *(trón-jem).*
10., 11., 12. hv = *v:* Hven *(ven).*
10. j se ne čuje u složenicama gj-, kj- i skj- pred ä, e i ö: Kjöbenhavn *(köběnhávn).*
11. k pred i i y u naglašenom slogu,
12. k pred mekim vokalima,
11., 12. kj- uvijek = *ć:* Norrköping *(nórćöpin$_g$).*
12. lj = *j:* Ljusne-Elf *(júsne-elv).*
10., 11., 12. sj- i ssj-, 11., 12. skj- uvijek i sk- kadšto = *š:* Själland *(šällan),* Skjärgaard *(šärga^{a}r,* Skellefteå *(šéleftea^a).*
12. xi = *kš:* Vexiö *(vékšö).*

13. RUSKI.

U ruskom jeziku svi su vokali kratki; s toga i ima samo jedan akcenat, koji podoba našemu jako kratkomu ˋˋ (mi bilježimo jednoličnosti radi ´), ali se ne veže samo na neke slogove.

Ruski se jezik piše ćirilicom, koja se od srpske tijem razlikuje, što nema novijih slova: љ, њ, ћ, ђ, j i ц, i što pridržava neka starija slova:

ь = *$_j$:* Казань *(kazán$_j$);*
ъ se ne čuje: Донъ *(dón);*
і = *i:* Кіевъ *(kíjef);*
ы = *ü:* Царицынъ *(car$_j$cün),*
ѣ = *je, -$_j$e:* Днѣпръ *(dn$_j$épr);*
ю = *ju, -$_j$u:* Югъ *(júgh);*
я = *ja, -$_j$a:* Новая земля *(nóvaja zem$_l$á).*
щ = *šč:* Щигры *(ščígrü).*

ѳ = *f,* dolazi samo u tugjim imenima, pa se obično zamjenjuje slovom ф: Ѳеодосія ili Феодосия *(f$_j$eodósija).* [Tako se i v (ižica), koja dolazi samo u grčkim riječma, zamjenjuje slovima и i в, već prema tome, je li vokal ili konsonant].

Ovima su Rusi dodali:

э = *e:* Эмба *(émba);*
й = *j:* Валдай *(valdáj).*

Još treba pamtiti ovo:

а kad je bez akcenta za slovima ж, ц, ч, ш i щ, a nije pošljednje slovo u riječi, glasi kao *e:*
я kad je bez akcenta, a nije pošljednje slovo u riječi, glasi kao *-$_j$e:* Рязань *(r$_j$ezán$_j$).*
Kako ѣ, ю i я, tako su i е i и na početku sloga uprav diftonzi, jer glase *je, ji* [ne svagda], dok se za konsonantom *j* slabije čuje i uopće samo omekšava taj konsonant [osim ж, ц, ч, ш i щ]: Енисей *(jen$_j$is$_j$éj).*
е [rjegje ѣ] kad je s akcentom često glasi kao *-$_j$o* ili *o:* Орелъ *(ar$_j$ól),* Черное Море *(čórnoje mór$_j$e).*
о glasi kao *a* u slogovima što su prije sloga na kojem je akcenat: Ока *(aká).*
г glasi kadšto kao *h:* Могилевъ *(mah$_j$il$_j$óf).*
х = *kh:* Харьковъ *(khár$_j$kof).*
Glasna slova б, в, г, д, з, ж izgovaraju se kao bezglasna *p, f, k* ili donekle glasno *gh, t, s, š,* kad su usrijed riječi pred bezglasnima ili na kraju riječi [pred ъ]: Кавказъ *(kafkás),* Петербургъ *(p$_j$et$_j$erbúrgh).*

Inače vrijede u glavnom isti zakoni o blagoglasju, koji i u jeziku hrvatskom.

Digitized by Google

14. BUGARSKI.

Različno od ruskoga:

Bugarska azbuka nema slova i, ы, э, ѳ i ѵ, dok ima znakove [kojih ruski jezik nema] za nosni glas o_n i jo_n, koji se u bugarskom jeziku mjestimice od starine sačuvao. Danas se glas o_n ponajviše zamjenjuje poluglasnim *ă*; *ă* = ъ, a jo_n glasom *ja.* = я.

Vokali se uopće izgovaraju azbučki i obično bez onog prizvučnog $_j$, koje tako obilježuje ruski jezik: Етрополь *(étropol* ili *jétropol$_j$)*.

-ъ- = poluglas *ă; ă:* България *(bălgarija = blgarija).*
-ь- = poluglas *ĕ; ĕ:* Търново *(térnovo = trnovo).*
щ = *št:* Свищовъ *(svištóf).*

15. SLOVENAČKI.

Različno od hrvatskoga štokavskog govora:

Razlike se neke pokazuju u akcentu, naročito što može biti naglašen i pošljednji slog u riječi od dva ili više slogova: slov. Ljubélj, hrv. Ljûbelj.

Slovenački jezik nema glasa ć, već ga pravilno zamjenjuje glasom č: slov. Tržíč, hrv. Tŕžić.

Slovo v glasi kao kratko *u* [engl. w]: Vipava *(ui̯paua̯).*

Kako je slovenački jezik hrvatskome jeziku najsrodniji, to možemo slovenačka imena, negledajući na te razlike, izgovarati kao imena hrvatska.

16. ČEŠKI.

Uvijek se naglašuje prvi slog riječi. Znakom ´ obilježeni vokali dugi su.

ě = *je:* Budějovice *(búdjejovice).*
i iza d, n, t = *ji:* Mělník *(mjélnjīk).*
ou = *o͡u:* Berounka *(bérou̯nka).*
ů = *ū:* Králové Dvůr *(krâlovē dvûr).*
ch = *h:* Chrudim *(hrúdim).*
ď = *dj:* Žďár *(ždjâr).*
h = *gh:* Bílá Hora *(bilā ghóra).*
ň = *nj:* Plzeň *(plzenj).*
ř = *r̃ž:* Příbram *(pr̃žibram).*
ť = *tj:* Chrášťany *(hrâštjani).*

17. POLJSKI.

Uvijek se naglašuje pretpošljednji slog riječi.

ą: 1. obično = o_n: Sącz *(sô$_n$č)* [njemački Sandec],
2. pred b i p = *om:* Dąbrówka *(dombrúfka)*,
3. pred l i ł ili na kraju riječi = *ō.*
ę obično = e_n: Ostrołęka *(ostrolê$_n$ka)*; isp. ą 2., 3.
-i = *j:* Sandomir *(sandómjir).*
-i pred vok. = *j:* Niemen *(njémen).*
ó = *u:* Kraków *(krákuf).*
y = *ü:* Karpaty *(karpátü).*
ć = c_j:
cz = *č:* Częstochowa *(čen̄stokhóva).*
l = meki *l*, l_j: Polska *(pólʲska).*
ł = tvrdi *l:* Wisła *(vʲísla).*
ń = n_j: Poznań *(póznanʲ).*
rz = *r̃ž* [češ. ř] } : Przemyśl *(pr̃žémüšlʲ).*
ś = s_j }
sz = *š:* Warszawa *(varšáva).*
ź = z_j, dź = dz_j: Łódź *(lúdzʲ).*
ż = *ž*, dż = *dž:* Żółkiew *(žúlkjef).*

Digitized by Google

18. MADŽARSKI.

Uvijek se naglašuje prvi slog riječi. Znakom ´ obilježeni vokali su dugi:

á = *ā*, í = *ī*, ú = *ū*: Vág *(vâg)*.
a = *a°*: Balaton *(ba°la°ton)*.
é = *e'*: Zemplén *(zémple'n)*.
ó = *o"*: Brassó *(bra°š-šo")*.
ö = *ȍ*, ő = *ō̈*: Gödöllő *(gȍdȍl-lō̈)*.
ü = *ȕ*, ű = *ṻ*: Küküllő *(kȕkȕl-lō̈)*.
c ili cz = *c*: Debreczen *(débrecen)*.
cs = *č*: Csanád *(ča°nād)*.
gy = *gj*: Magyarország *(ma°gja°rórsag)*.
-h se ne čuje: Zilah *(zíla°)*.
ly = *lj*: Erdély *(érde'lj)*.
ny = *nj*: Bakony *(ba°konj)*.
s = *š*: Budapest *(búda°pešt)*.
sz = *s*: Szeged *(séged)*.
ty = *tj*: Pöstyén *(pȍštje'n)*.
zs = *ž*: Pozsony *(pózonj)*.

(Nastaviće se.)

Korist valjanog štiva.

Piše **Ivan Dujmušić.**

UVOD.

Usavršivanje — dužnost svakoga čovjeka.

Bog je čovjeku dao dosta duge ruke, do njega je, da ih pruži. Chatterton.

„U duši ćutimo, i vjera nam kaže i razum nas uči, da mi imamo dužnosti[1]), pošto nijesmo došli na svijet onako bez ikakve svrhe. Dužnosti se neke odnose na osobe, s kojima smo mi u nekakom savezu, kao sa rodbinom, sugragjanima; neke se opet odnose na nas same, na našu vlastitu osobu. Jedna od tih dužnosti po čovjeku jest: neka se sve to većma usavršuje i gledom na tijelo i gledom na duh. Dužnost je čovjeku brinuti se, neka mu se tijelo i tjelesna snaga razvije, neka dogje do svojega savršenstva. No ovo usavršavanje tijela i tjelesne snage nije zadnja svrha čovjeku; ono se ima odnositi na plemenitiji dio čovječjega bića, na duh, te s toga briga oko tjelesnog razvitka imade da služi kano sredstvo za razvitak duha[2]). Duh pak čovječji razvijen je, ako su mu se usavršile dvije najkrasnije moći njegove, um i volja. Obazrimo se u kratko, odakle potječe ta dužnost usavršavanja uma i volje i u čemu to stoji, pa napokon, kojim se sredstvom to najlakše postizava. „Ako je čovjek podoban za usavršavanje, onda mu je dužnost... da za to sredstva stvori, kako god pravo ima, da sve odaleči, što mu na put staje“ [3]).

Čovjek na ovaj svijet ne dolazi potpun, ni u tjelesnom ni u duševnom pogledu, nego dolazi sa sposobnostima, koje mu valja uzdići do potpunog razvoja. Uzmimo čovjeka, koji se duhom po svemiru penje, zvijezdama puteve istražuje; čovjeka, koji oštrinom uma svoga prodire do najdubljih filozofskih istina, pa ga promotrimo u onom času, „kad ga obasja prvi put sunčana zraka“. Malen je, slab, nejak, tako da kad ne bi bilo milosrdnih srdaca, brzo bi mu se ugasnula luč života. Ali on može jačati, sve to više rastom napredovati, na svoje noge stati i sam se brinuti za svoje bivstvovanje.

---

[1]) Cantù-Despot, Razg. VII.
[2]) Prema onoj latinskoj: Neka je „spiritus sanus in corpore sano!“
[3]) Cantù-Despot, Razg. IX.

Digitized by Google

Ni u duševnom pogledu nije savršeniji. Ima neumrli duh, obdaren umom i voljom, voljom slobodnom, ali to su samo moći, oko kojih istom treba nastojati, da prijegju u čine. Um mu je kao čist, lijep bijel papir, koji doduše na sebi nema nikakvih slika, no može ih na se primiti i zadržati ih. Ili kako drugi[1]) vele: um ljudski, kad dolazi na svijet, priličan je novome stanu, u kome ništa drugo nema do golih zidina, te koji valja urešavati raznim pokućstvom, najprije najnužnijim, onda korisnim, a onda napokon makar i sjajnim. Tako treba da mladi ljudski um prima slike, utiske, pojmove, nazore, da može sudove stvarati i tako doći u kolo ljudi potpunih. Kako je pak um moć spoznajna, odregjena, da spoznaje istine, to umno savršenstvo stoji u tome, da se obogati što čišćim idejama, što oštrijim sudovima, što logičnijim zaključcima, što temeljitijom znanošću. U tome stoji umno usavršavanje[2]).

A u čem stoji savršenstvo druge moći duševne, volje? Ona je moć, što teži za dobrom, za dobrim stvarima, koje joj um predstavlja kao takve; ona je moć kanoti slijepa, um joj je svjetlo i luč. Njeno savršenstvo stoji u tome, da ide onuda, kud joj um kazuje, da slijedi uvijek pretežnije razloge. Na volju utječu niže težnje, čustva i strasti, koje nijesu vazda u suglasju s umom. Volju s toga treba tako usavršiti, da odlučno ide za umom, ne za ovim nižim težnjama. Volja imade da gospoduje nad strastima, ne strasti nad voljom. One nijesu u sebi zle, pače bez strasti nema nijednoga velikog muža[3]). S toga i reče na nekom mjestu veliki psiholog jedan: „Sapiens in hac vita non potest vivere sine affectibus“. I Aristotel[4]) veliku riječ izreče: „Operari ex ira non est viri fortis; sed excitare in se iram ex virtute est fortitudinis“. U tome stoji savršenost volje, koju rado danas nazivaju karakterom, značajem. Goethe ovu misao izrazi u ovim stihovima:

Von der Gewalt, die alle Wesen bindet,
Befreit der Mensch sich, der sich überwindet.

U tome dakle stoji potpuni razvoj glavnih duševnih moći čovjeka, uma i volje. Sad je očevidno, koliko je ona čovjeku potreba i kako mu dužnost nalaže, neka svoje sile ulaže u ovu svrhu. Kako će čovjek moći da zastupa svoje mjesto u ljudskome društvu, ako zaostane u svojem intelektualnom i moralnom razvitku na stanju primitivnom? Kako bi mogao zaslužiti ime muža ili poštovanja dostojne žene, ako mu je djelokrug misli vrlo uzak, ako je u sudovima trom, u zaključcima nedosljedan? Kako bi mogao zaslužiti naslov poštenjaka, značajna muža, značajne žene, ako mu je volja slaba, ako ne umije odoljeti napadajima sudbine, ako nije u načelima i radu postojan? To i samo čovječanstvo uvidje, uvedavši škole za svaki stalež ljudskoga života, kojima i nije druga svrha, nego da spomenute duševne moći čovjeku oplemene i poljepšaju. Narav je dala čovjeku u tome neku polakšicu, davši mu neki nagon, neku neodoljivu silu za znanjem i neku sklonost k moralnom životu. Do čovjeka stoji, kako reče Chatterton, da se time mudro posluži: da odabere pouzdana sredstva u ovom znamenitom poslu. Koje je takvo pouzdano sredstvo?

Francuski kralj Ljudevit XIV. upita nekoć jednoga vojvodu, koji se svom dušom bio zaljubio u knjige, ovim riječma: „Pa za što da se čitaju tolike knjige?“ Na to mu

[1]) Wetzel, Die Lektüre, str. 69. — Krier: Das Studium und die Privatlektüre, 3. Aufl. Str. 192.

[2]) To je nazor svih trijeznih filozofa; — u ostalom isporedi Dr. Jeglić: Uzgojoslovje, str. 156.

[3]) Dr. Jeglić, l. c. str. 176. i sl., naročito o uzgoju volje i čustava.

[4]) Sr. Aristotel, 3. Ethic. c. 4., gdje zorno opisuje čovjeka, koji nije gospodarem svojih čustava, koji se nije usavršio.

Digitized by Google

odgovori vojvoda: „Veličanstvo! Čitanje knjiga utječe na moj duh baš onako, kao Vaša perad na moj želudac!“

Vrlo je to zgodno ovaj vojvoda prispodobio i istakao, da je knjiga za duh, što i hrana za tijelo; da se duh, dotično um i volja, moći duševne, knjigom tako hrane i snaže, kao tijelo hranom materijalnom. Pošto smo u „Načinu valjanog štivenja“ vidjeli, kako treba s knjigom postupati, da u istinu utječe na duh kao hrana na tijelo, prijegjimo sada na plod i korist valjanog štiva, i to ovim redom: Korist štiva po umnu savršenost (I. dio); korist štiva po moralnu savršenost (II. dio).

I. dio.

Korist štiva po umnu savršenost.

Die Lectüre ist das erste und vorzüglichste Bildungsmittel des Menschen. Wetzel.

1. Knjiga bogati um idejama.

Više imade sredstava, kojima čovjek može doći do spoznajâ. On ima razna osjetila, pa preko osjetila ogromna zemlja, neizmjerni svemir sa svim svojim tajnim i otvorenim istinama mogu da u duši proizvedu slike — kao fotografije — utiske, pojmove. Na oko ulaze u duh ljepote nebotičnih gora, hladovitih dolina, zvjezdanog neba; na uho krasni zvuci ptičica, žamor gorskih potočića, skladbe proslavljenih umjetnika. Tako i preko ostalih osjetila. Osim toga čovjek je biće socijalno; i ova mu njegova sposobnost olakšava staranje za se. „Providnosti se svidjelo, da iz razlikosti stvari izvede sklad i jedinstvo u duhovnom svijetu... Ljudi su, da žive u jedinstvu s raznim odnošajima“ [1]). Uopće „nikakva napretka ne bi moglo biti, kada čovjek ne bi živio u zadruzi. Govor, taj prelijepi nebesni dar, kojim jedan drugome misli naše očitujemo, bio bi dostatan da kaže, kako čovjek nije stvoren, da o sebi i u osami živi“ [2]). I jedan velik filozof [3]) reče, da čovjeku ne bi trebalo toga dara, kad ne bi bio socijalan, ali budući da je on biće političnо i socijalno, trebalo ga spojiti svezom govora. Govorom čovjek otkriva, što mu se porodi u srcu i u duši, ali isto tako njime saznaje od drugih za proizvode i procese njihova duha; uz to pomoću govora od drugih primamo ne samo gdjekoje pojmove i sudove, nego i čitave znanosti i umjetnosti. Kako nam je preko osjetila moguće prodrijeti do tajni vanjskoga svijeta, tako nam se preko govora omogućilo općenje s nutarnjim duhovnim životom.

Nego ni osjetila ni govor ne udovoljuju posve. Čovjek je čovjek, pa prema tomu ograničen i vremenom i prostorom prema onoj našega Gundulića:

I sred ovieh netom tmina
Čoek se rodi mriet počima.

Koliko ih ima, kojih čovjek ne vidje i s njima ne opći, jer su pred njim živjeli? Vijek mu je kratak, pa uz ostale svakidašnje brige malo mu ostaje vremena, da se brine za naobrazbu svojega uma. Na površini zemaljskoj opet zauzima on vrlo malenu

---

[1]) Cantù-Despot, l. c. Razg. XXI.

[2]) Cantù-Despot, l. c. Razg. XXII.

[3]) Aristotel nazva čovjeka: ἄνθρωπος φόσει ξῶον πολιτικὸν; T. Akvinac, Periherum l. 1. lut. 1. „Si homo esset naturaliter animal solitarium, sufficerent sibi animae passiones (= conceptus).... sed quia homo est animal naturaliter politicum et sociale, necesse fuit, quod conceptiones unius hominis innotescerent aliis, quod fit per vocem....“

Digitized by Google

tačku; pogledu mu smetaju brda, oku mu se otima daljina, a „uho ne mari za udaljene zvuke". Koliko toga ima, što ne može saznati radi svoje ograničenosti na prostor? Recimo, koliki bi rado motrili morsko valovje, amerikanske prašume, afrikanske pustare, sibirsku ledinu, samo kad bi mogli!?

U toj oskudici evo trećega sredstva, što ga je Bog dao čovjeku — da se poslužim riječma Rikarda Bury-a — naime pisma i knjige, ovim se je gotovo posvema pomoglo.

Knjiga iznosi pred čovjeka čitav svemir, sva stvorenja; cio svijet otisnut je na knjizi pisanim jezikom[1]). Ona prenosi čovjeka u doba, kad se za njega ni znalo nije, niti ga uopće bilo, tamo sve do kolijevke čovječanstva. Pred oči mu iznosi u riječma i slikama, što njegovo oko nikada uočiti ne može: postanak, život i umiranje država; uskrsnuće jednoga naroda na razvalinama i prašini drugoga; običaje, vjeru, zgode i nezgode izumrlih plemena. „U njih nalazimo imena dobrih ljudi, povijest našega mjesta i domovine, putovanja... te vijesti, šta se po svijetu zbilo[2]). Po knjizi s mrtvima govorimo kano da žive, a s onima, od kojih nas brdine i mora rastavljaju, razgovaramo se i ugovaramo, kano da pred nama stoje. Kanoti jednim pogledom našega oka u knjizi promatramo, što je iznijela prošlost, šta donosi sadašnjost, a donekle i šta krije budućnost. Što je um ljudski ikada umna, lijepa i plemenita pronašao, nastojao je to pismom i knjigom ovjekovječiti potomstvu i na raspolaganje predati. „U njih su novi izumi, — nastavlja Cantù-Despot na spomenutom mjestu, — kojima se dolazi do bogatstva i udobnosti, a prištegjuju muke, vrijeme i novac"[3]). Otkrivenja i znanosti bilo u vidljivom — fizičnom —, bilo nevidljivom — duševnom — svijetu, koje su prošli pred nama vijekovi znojem sabrali i složili, leže u knjizi pred nama, da ih u kratko vrijeme prisvojimo i muku prištedimo. Nedavno izdade Ihering, poznati pravnik, znamenitu u učenom svijetu izjavu i očitova bol, što se nije prije upoznao sa proizvodima velikoga Akvinca na pravničkom polju, jer sve je našao davno riješeno, o čemu je on sâm mozgao i glavu razbijao; dok bi inače mnogo dragocjenog vremena mogao upotrijebiti na drugo proučavanje. Knjiga nam otkriva ogromnost i tajne zemlje; obilje svega onog, čim ona ragja, počevši od vapnenca preko dragulja, pa sve do životnih biljki, uči nas o životu najsitnijeg organizma sve do savršeno krasnog čovječjeg tijela. Vodi nas preko nepreglednih mora, suhih pustara, divljih prašuma, caklenih ledenjaka, divnih jezera i dernih rječina, kuda nas naša noga nikada povela ne bi[4]). U njoj mašta silno polje dobiva za svoje slike i predstave, pa kako naš um u ovome stanju, dok je u svezi sa tijelom, radi preko mašte, — evo u knjizi neiscrpiva vrela, da svoj um uresimo i obogatimo idejama. Sa ove zemlje uz knjigu-voditeljicu penjemo se u neizmjerni svemir, divno nebesje, pretražujemo i nahodimo broj, sjaj, veličinu i tok nedoglednih zvijezda i novih svjetova, s njima putujemo i kretanja im sistematizujemo. Pa ako s knjigom zatvorimo tjelesno oko, te pustimo, neka nas ona vodi labirintom istinâ, stečenih na polju, recimo, matematike, logike, metafizike, uopće filozofije, te se s njome uspnemo na tome putu do najvišega bića, do zadnjeg uzroka i do Njegovih savršenosti, onda ne znam, za što da se ne poslužim onom smionom prispodobom: Čovjek se knjigom u umnom savršenstvu donekle približuje samome Stvorcu svega, koji sve u svojim vječnim arhetipnim idejama motri, te prošlost, sadašnjost

[1]) Sr. Krier, l. c. str. 192. i sl.

[2]) Cantù-Despot, l. c. Razg. XIII.

[3]) Cantù-Despot, l. c.

[4]) Isp. Wetzel, l. c. str. 90. i sl. Ovdje pisac opsirno navodi obilje materije iz svih gotovo znanosti za naobrazbu, naročito iz prirodnih znanosti i iz povijesti. Okvir radnje ne dopušta upustiti se u potankosti; s toga smo to u glavnim potezima naveli što izvorno, što iz spomenutog djela crpljeno.

Digitized by Google

i budućnost obuhvata jednim pogledom. Ovdje se ispunjava ona Aristotelova, da je čovjek mikrokosmos, jer preko knjiga čovječji um može dobiti ideje čitavog svemira. Čujmo, kako sude i kako rade u tome pogledu veliki ljudi.

Spomenuti Rikard Bury[1]) evo kako s entuziazmom o knjigama govori: U knjigama svak nalazi mudrosti, ko je traži. Tuj kerub širi svoja krila, te vodi štioca od póla do póla, od istoka do zapada sunca. U knjigama nam je neizmjerni Bog nekako shvatljiv; u njima nam se očituje narav nebesnih, zemaljskih i podzemnih stvari; otkrivaju se zakoni država, stepeni nebeske hierarhije i tiranstvo vražije; u knjigama nahodimo mrtve kano da žive; u knjigama prodirem u budućnost, u knjigama čitam zakone mira. S vremenom sve prolazi, ali knjige čuvaju ono, što bi davno bilo zaboravljeno... Sad razumite dakle, kako su knjige poučne. — Uopće svi ljudi, željni iskrene znanosti i temeljite umne naobrazbe, držali su knjige za nerazdružive prijatelje. Racine je neprestano Sophokla čitao i u svojoj se struci usavršavao. Vergil je — kako se očito iz njegove Eneide razabire — uvijek imao Homera u rukama. Tokom ove cijele radnje naći ćemo još mnogo sjajnih primjera, kako su mudre glave cijenile knjigu baš s toga, što se njome širi krug misli. Svakako je jedan od najljepših primjera Aristotel sâm, za koga se pripovijeda, da je za nekoliko Speusipovih knjiga dao 72.000 sestercija[2]).

Tako knjige bogate um idejama; tako o knjigama drže ljudi uzor čovječanstvu u ovom pogledu. Promisli ovo dobro, razumi, usavršuj um knjigom: „Tolle-lege!“

2. Knjiga nadomješta školu.

Odmah, čim se čovječanstvo moglo otresti nekih svojih svakidašnjih briga, dalo se na promatranje divne prirode oko sebe. Budile su u njemu začugjenje neke pojave, pa to ga sklonulo, da ispituje za tajne uzroke pojava prirodnih[3]). Ako bi koji čovjek, umom nadareniji, koji korak pred savremenicima svojim umakao, gle kako bi se okolo njega kupili, da ga slušaju kao kakova angjela znanosti, koja tada bila u posve primitivnom stanju. Na taj način tumačimo[4]) sebi prvobitni način školovanja, dok se škola historijskom dobom staroga, srednjega i novoga vijeka ne razvi do svojeg današnjeg oblika. Prije kršćanskog doba nije tu bilo svestranosti gledom na ljude; većina ljudi ostala na posve niskom stupnju naobraženosti. Prema onoj rimskoga pjesnika: „Odi profanum vulgus et arceo“ razlikovalo je poganstvo čovjeka od čovjeka; pače isti Aristotel nižu vrstu ljudi — robove — nije za drugo držao, osim za orugje slobodnjaka u nižim poslovima. Kad svanu kršćanstvo, koje ne poznaje razlike izmegju slobodnjaka i roblja, izmegju seljaka i plemića, učini kraj jednostranosti, noseći u svojim školama svima luč istinâ naravnih i vrhunaravnih. Otvorilo je školu svakome, i time donekle udovoljilo dužnosti čitavog čovječanstva i svakog pojedinca u pogledu umne naobrazbe.

Kad se na oko i u pretres uzmu plodovi na znanstvenom polju od toga doba, ko da porekne znamenitost, zamašitost, korist škole? No ako i jest svima otvorena,

---

[1]) Kod Wetzla, l. c. str. 81.

[2]) Sestercij je novac, naše vrijednosti nešto preko 7 novč., odakle se lako izračuna svota, koju je Aristotel izdao.

[3]) Kao što je u istinu, čovjeka na istraživanje uzroka potiče dvoje: neznanje i čugjenje, što je pošljedica neznanja, budući se poznatim stvarima čovjek ne čudi. Slično na nekom mjestu i Cicero tako izvagja početak proučavanja.

[4]) Sr. Hettinger, Timotheus, list 10.

Digitized by Google

ako bi se svi putem škole i mogli naobraziti, koliko ih i danas ima, koje domaće prilike ili bolje neprilike vežu za domaći prag te riječi učiteljevih slušati ne mogu? Neki — moguće — umiju kukavno štiti i pisati, no time se moraju zadovoljiti; vrata hrama znanosti zatvorena su im. Knjiga i ovima u pomoć pritječe, samo ako imaju čeličnu volju, kojom se umiju uz knjigu prikovati. Istinito govori Sundečić:

Sve ćeš smoći — kraju doći
Uz čeličan rad!

Sjetimo se samo gore br. 1., pa će nam biti jasan ovaj zaključak[1]).

Šta je napokon knjiga, nego učitelj, doduše jezika mrtva, ali koji o znanosti često temeljitije govori nego mnogi drugi, pristupačna je svakom; pripravna, da i o znanosti uvijek propovijeda; a toga u školi ne nalaziš lako. Što je umna i glavna na školskim katedrama niklo i procvalo, prosulo se to na papir i tu se utislo i tragove ostavilo za vijekove. Hoćeš li prve školske početke, hoćeš li razvitak srednjih, hoćeš li savršenost i zrelost i temeljitost visokih škola, knjigu preda se, ona će ti govoriti o čemu god hoćeš i kako hoćeš. Čujmo spomenutoga već češće Rikarda Bury-a[1]): „To (knjige) su učitelji, koji nas ne uče šibom, ni srdito, niti pod plaću. Ako k njima dogješ, ne spavaju; upitaš li ih, ne smetu se; pogriješiš li, ne rogobore niti te ismjehavaju.“ Nije dakle čudo, što su se mnogi, kojima neprijatne okolnosti zatvoriše školska vrata, ipak ustrajnim i temeljitim štivom uspeli i na viši stupanj naobrazbe od onih, koji su godine i godine uz noge slavnih učenjaka slušali o znanosti, ali ne usisavali nauku tako, da im u krv prijegje. Izmegju mnogih primjera čujmo samo ova dva.

Prvi vadimo iz povijesti Sjedinjenih država Amerike. Prije nekoliko godina ubiše tamo predsjednika onih država, Abrahama Lincolna. A kako se on uspeo na tako veliku čast? Što ga je osposobilo za predsjedničku stolicu? Do dvadesete svoje godine bio drvar. U dvadeset i petoj godini neumornim vlastitim trudom postade advokatom u nekom malenom gradiću. U tridesetoj postade zastupnikom naroda u zakonodavstvu svoje države; u četrdesetoj čak članom kongresa u Washingtonu, a u pedesetoj predsjednikom silne one države; u pedeset i šestoj ubiše ga zlikovci, pošto je mnogo radio, osobito za uboge robove i njihovu slobodu.

Drugi primjer evo nam iz francuske novije književnosti.

Godine 1883. umre u Parizu Louis Veuillot[2]), muž glasovit sa svojih djela. Roditelji mu bili slabog stanja, gotovo bez ikakog imetka. S toga i nije mogao druge škole polaziti osim École mutuelle u nekom predgragju pariškom; a i tu školu polazio je samo do svoje prve sv. pričesti, jer je roditeljima trebao za svagdanju potrebu. Ta ih potreba nagna, da na drugom mjestu traže kruha. Mladome Louisu, komu tada bilo tekar 13 godina, pruži se zgoda, i on ode k jednom notaru, da u njega bude pisar. Tu mu se pobudi želja za knjigom. Drugovi njegovi za dokolice vrlo su požudno čitali nove dramatične proizvode i pojave na pozornici; i sami su se često puta uz odobravanje publike ogledali na tome polju. Kako je to njegovoj naravi prijalo, baci se i on u tu struju. Uz gramatiku i pero u ruci čitajući knjige dopre dotle, te je u 37. godini već podlistke (Feuilleton) pisao. U 25. godini diže se na put u Italiju. Veličajna moć Rima tako ga se dojmila, te postade vjesnikom vjere. Od tada sav njegov ženijalni duh i zlatno pero zaokupljeno bilo za Boga i hram istine. Vrativši se u Francusku, stupi u uredništvo „L'Univers“; svojim talentom brzo se uspe na čelo

[1]) Sr. Krier, l. c. str. 197.
[2]) Kod Wetzela, l. c. str. 82.

Digitized by Google

listu. Zadnjih godina nije bilo znamenitijeg pitanja u svijetu, u kome on svoju ne bi progovorio. Nazore njegove ili su tvrdoglavo napadali ili s entuziasmom branili. Vješt latinskom, grčkom jeziku, dubok poznavalac povijesti, filozofije i prirodnih znanosti; u redakciji ćeš mu jedva naći premca, a kao pisca ide ga odlično mjesto u povjesti literature našega doba. Šta ga je pak usposobilo do tako ugledna položaja? Ništa drugo, nego ustrajno i metodično štivo!

Reći će se: dakako, no do tolike su slave mnogo doprinijeli i njegovi izvanredni darovi! Istina je, no sami darovi ne daju znanja ni slave; darovi su samo uvjet i kanoti uspješnije sredstvo do što veće naobrazbe. A da on svoga truda oko knjige i privatnog štiva nije uložio, talenti bi zamrli u njemu.

Udar nagje iskru u kamenn,
Bez njega bi u kâm očajala,

veli proslavljeni pjesnik „Gorskog Vijenca“. Ragja se mnogo umova, ali se ne domognu slavnog imena, jer im nedostaje trud i staranje oko knjige, staranje oko privatnog štiva, ako im sudba ne dade slušati mudre riječi slavnih učenjaka. Zlatna je ona iz „Sjaja Danice Ilirske“:

Um s naukom gdje god sija,
Tamo blago svako klija!

3. Knjiga je nužna uz školu, jer je popunjava.

Repetitio mater studiorum.
Poslovica.

Škola kao takva, bila ona srednja ili visoka, nije za to, da od gjaka učini odmah učenjaka[1]). Kad bi to bila svrha škole, ona bi vrlo oskudno, da ne rečem nikako, ispunjavala svoju svrhu. Ko bi ikada vidio gjaka iza dovršenih nauka, da se u znanstvenom raspravljanju može u red staviti s učenjacima? Ko to o sebi drži, taj slobodno zna, da se taj dotakao samo površja znanosti. U školi se za pravo daje samo naputak, kako znanost valja sticati; daju se čvrsti prvi principi, da poslije čovjek sâm vlastitim umom znanstvenu temeljitost i opreznost prisvoji; daju se ključevi, kojima da poteškoće rješavaš, zapreke uklanjaš, grebenima umakneš pri znanstvenom daljem istraživanju. Gimnazija i akademički tečajevi daju dosta oskudnu kopiju spoznaja; oni za pravo uče, kako treba da učiš, te pravoj i svestranoj znanstvenoj naobrazbi samo temelj polažu; bogateći škola maštu raznim slikama, oštreći um sudovima, dotjeravajući ukus, daje ona uslove, uz koje se može čovjek uspeti do velike učenosti, samo ako kasnije sâm to nastavi. Iz škole se mnogo nejasnih i nepotpunih pojmova iznese, a za neke se istine u njoj i ne čuje. U njoj se budi želja za znanjem i polet za višim, plemenitijim, da se nad zemaljštinu digneš u idejalne krajeve istina. S toga, kada se ko oprosti sa školom, treba da se s knjigama nikad ne rastaje, nego ima reći sa Aischilom:

Γηράσκω δ' αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενος.

Inače malo po malo propada znojem stečena muka kroz toliko godina u školskim klupama.

[1]) Djela, što mu osobito preporučuju, jesu: Sainte Germaine Cousin; njegove Correspondance; uopće mnogo u l'Univers.

Digitized by Google

Doduše iskustvo, zvanično djelovanje, općenje sa naobraženim svijetom, mnogo čini, te znanje poneseno iz škole zrelijim postaje prema onoj Senekinoj: Homines dum docent discunt[1]); ima opet ljudi, kojima je dosta, da se približimo, pa se već oplemenimo, čustva nam se razbistre, srce življe zakuca; ima drugih, s kojima kad se razgovaraš, više naučiš, nego da cijelu knjigu pročitaš. No štivo mora ipak da pripomogne: njime se razjasni, što je ostalo tamno, u pamet se dozove, što se poboravilo (Repetitio mater studiorum!); u knjigama ima primjera, za kojim treba da se povedemo u svojem zvanju; bodri nas u prvom oduševljenju za naukom; priopćuje novije proizvode, tako te čovjek štivenjem dan na dan postaje razboritijim, pronicavijim, spretnijim, pa se ćuti, da je svojoj zadaći dorastao; svijet ga poštuje, a on uspješno radeći živi sretno i zadovoljno[2]).

U protivnom slučaju protivno će se i dogoditi. Čovjek je na najnižem stupnju razumnih bića. Imade duh, koji po naravi svojoj zahtijeva, da se spoji s tijelom, te preko tjelesnih organa da spoznaje prima. Ta se nesavršenost i u tome pokazuje, što jednoć dobiveno lako gubi, jednoć naučeno lako zaboravlja. Nije čisti duh, da mu u umu trajno ostaju pojmovi, tako da ih ne bi mogao izgubiti. Poslužiću se najobičnijom prispodobom: Nož oštar, ako se zapusti, vlaga ga nagje, te rgja počne izjedati: tako je i s našim umom, ako ga zanemarimo. Plinije priča, da je Apellu bilo načelo: „Nulla dies sine linea“, da se tako u svojoj umjetnosti usavrši.

Zavirimo malo u iskustvo. Neka kakav liječnik, pošto je sjajno položio svoje rigoroze, došavši u praksu, odnemari medicinska djela, slabim a često i krivim propisivanjem lijekova, kojima djelovanje po malo poboravlja, brzo će uzbuditi nepouzdanje u bolesnika, savjeta mu ni u čem ne će primati. U jednom, nama poznatom gradiću, došao takav jedan, ne da svoje teoretično znanje učvrsti praksom, nego da se odmara. Budući da je slabo mario za proučene knjige, brzo uvidješe gragjani, da danomice pomanjka u liječenju. Da nije sretno ni dugo radio u tom mjestu, po sebi se razumije. Učitelj, bio on profesor višeg kojeg zavoda ili ma koji drugi nastavnik, baš će onako gubiti učiteljski ugled i slušateljstvo ispred sebe, kako će mu i znanja nestajati, ne bude li ga štivom oživljavao i elastičnim činio. — U advokata slabo će se tražiti obrane i zaštite, ne budu li mu vazda svježi u glavi njegovi paragrafi. — Svećenik brzo će prestati biti ocem stada svoga u tjelesnim i duševnim potrebama, ne bude li štivom zaljevao nauku, što mu je u bogoslovlju bačena u dušu[3]).

Primjera, za kojima se ne smije niko povesti, ima, i lako ćeš naći u raznim staležima take ruke ljudi, ako si malo samo svijetom prošao. Mnogi se uzdaju u svoje velike duševne sposobnosti, te misle: što u njihovu glavu jednoć upane, više ne ispada. Varaju se! Ko hoće, da je savršen, taj neka uvijek uči. „L'arte e lo studio corfermano ed accréscono i beni di natura. I cominciamenti sono dal naturale ingegno; ma la loro perfezione per ammaestramento s'acquista“[4]). Sjetimo se velikoga Bossueta, koji se

[1]) Sr. Krier, l. c. str. 196. „In der Schule wird eigentlich nur der Weg gezeigt, eine Anleitung gegeben, wie man in den Besitz der Wissenschaften gelangen kann. Der Schüler erhält den Schlüssel, die Schwierigkeiten zu lösen, die Hindernisse wegzuräumen, die Klippen zu vermeiden“, i t. d.

[2]) U listu 7.

[3]) Sr. Krier, l. c. str. 197.

[4]) Sr. Krier, l. c. str. 30. i sl. gdje vrlo lijepo razlaže, kako je čovjeku, bio on kojega mu drago staleža, nužno, da bude u svojoj struci posve savršen, želi li da može s ugledom i uspjehom djelovati. Treba da je naobražen, jer tako će samo imati ugled. „Woher kommt aber diese Autorität? Nicht von der Gewalt; denn die Autorität, um die es sich handelt, ist eine moralische, nicht eine rohe, brutale. Nicht vom Vermögen, vom Namen, von der Herkunft... Die Autorität kommt einfach von der Intelligenz und vom Charakter; in erster Linie von der Intelligenz;“ i t. d.

Digitized by Google

danomice usavršavao štivom iz Origena, Tertulijana i Josipa de Maistre[1]), koji odmah iza diplomatskih poslova knjige se prihvaćao! Želiš li što veliko postići, na velike se ugledaj muževe!

II. dio.

Korist štiva po moralnu savršenost.

Qui proficit in litteris et deficit in moribus, plus deficit quam proficit. Poslovica.

UVOD.

Prijegjimo sada na drugu stranu čovječjeg duha, na požudnu moć, volju, te razvidimo utjecaj, što ga na nju vrši čitanje.

Ova je strana u čovjeka puno znamenitija od prve, spoznajne. Zar ne vlada čovjekom volja njegova? Zar, općenito govoreći, čovjek više ne radi po čustvovanju, nego li prema načelima uma?[2]) Za kojeg se veli, da je dobar i pošten, čovjek od oka, vrijedan u svačijim očima, da je značajan? Ne za onoga, koji mnogo znade, a gadno živi, nego za onog, koji makar i neuk bio, moralan je i čestit. Prava cijena čovjeka stoji u njegovom značaju[3]). Oplemenjivanje uma mnogima je bilo na propast, dok srce plemenito rijetko nastrada. Jedan učenjak, što je otpao od vjere majke svoje, uzdahnu jednog dana: „To je moja nesreća, što sam učenjak! Jer odatle dolazi, što umujem; ko umuje, dvoumi; ko dvoumi, trpi mnogo. Ah, moju dušu muči žalost, premda me zaokružuje pjevanje, radost i cvijeće![4]) S toga je po svakog mnogo nužnije, da nastoji volju usavršavati. Volja je pak savršena, — kako vidjesmo u uvodu cijele ove radnje, — ako postojano ide za umom i ne povodi se bez razbora za čustvima.

Knjiga u ovom poslu vrlo je udesna. To ćemo ovako dokazati: Knjige uregjuju čustva intelektualno, estetično, simpatetično; ona nam daje idejala i potiče volju, da se za njima povodimo[5]).

1. Knjiga plemeni čustva.

Čustvo imade svoj korijen u požudnoj moći, iz koje izlazi sve, kao čustvo, strast, ganuće. Kako empirična psihologija dokazuje, čustvovanje mnogo zavisi o tjelesnom — fizičnom — ustrojstvu čovjeka. Dalje o tome ne treba govoriti, svak iz iskustva znade, šta je to. To samo spominjem, da ona imaju veliku zadaću i da su od velikog zamašaja u ljudskome životu. „Čim se ko jače i živahnije gane, da ide za kojim dobrom, tim će jače i živahnije nastojati, da postigne to dobro; slično biva, ako se

---

[1]) Iz „Ammaestramenti degli antichi“ od F. Bartolomeja da S. Concordio.

[2]) U svojem pismu na groficu Du Pont sam o sebi to ispovijeda.

[3]) Sr. Dr. Jeglić, Uzgojoslovje, str. 209., 211.

[4]) Cantù-Despot, l. c. str. 85. Razg. XIV.

[5]) Mnogo ih je takvu sudbinu doživjelo. Čovjek se može savršenim značajem u veličini duha mnogo više popeti, nego li čovjek divlje ćudi i neuglagjene volje, makar umom bio sjajan. „Divlju pamet, a ćud otrovanu — Divlji vepar ima a ne čovjek“ pravo veli Njeguš Petrović. I nedavno dva umrla velikana Gladstone i Bismark, u istinu veliki su bili; mjerodavni suci drže, da je ovaj onoga umom i natkrilio; no za što ipak Gladstona Bismarku pretpostavljaju? Jer je veličinom duha gledom na volju od njega pretežitiji. „Kome zakon leži u topuzu — Tragovi mu smrde nečovještvom“ pjeva spomenuti Njeguš! — Znam za jednog velikog dostojanstvenika, muža velike učenosti, koji se na smrtnoj postelji suznim okom kajao, što je u životu više nastojao da oplemeni um nego li volju.

Digitized by Google

ko jače i živahnije pobudi protiv takog zla. Može se kazati, da se veliko i zamašno djelo ne da izvesti, ako se srce osobito ne pobudi, ako se požudna moć osobito ne gane“ [1]). No da u istinu pomažu, treba ih urediti prama načelima uma. Treba neka oplemenjivati, neka istom usagjivati. Neki reče: Žalovati s kime, jest srce čovječje; radovati se s kime, jest srce angjeosko [2]). Treba dakle uregjivati čustva simpatetična [3]). Valja biti oduševljen za sve ono, što je estetično i moralno; valja naučiti duh, da se raduje i naslagjuje istinama, valja gojiti intelektualno čustvo. A ni domoljubno čustvo ne smije ugasnuti. Evo nam za to jedne pomoći u — čitanju knjiga.

a) Knjiga plemeni čustva estetična, simpatetična, moralna i rodoljubna.

Općenito iskustvo pokazuje, da oni, koji čitaju knjige valjane, pisane za pouku ili za zabavu, jesu čovječni, ljubazni, puni čustava plemenitih, dok oni, koji ne mare za lijepu knjigu, obično su okrutni i beščustveni. Onima, koji su se knjizi priljubili, u svakom se činu odaje plemenština [4]).

Ko bi se mogao oteti čustvu divljenja i duševne naslade, ako samo baci pogled po živoj i mrtvoj naravi? Ako za pramaljeća promotri šaroliko cvijeće po livadama prosuto, ishod i zapad sunca, zar se ne će napuniti strahopočitanjem naspram ove veličanstvenosti, zar se ne će na krilima mašte svoje dignuti u krajeve idejalne, da se tu hrani čustvima za pravu ljepotu? „Ako za vedre ljetne noći baciš oko na tamnomodri čador nebeski, na kome su kano prikovane zlatne i srebrne zvjezdice, osupnut stojiš pred najdivnijom pojavom u prirodi, i čustva, što ne samo mladu, nego i svaku dušu obletavaju u tim časovima tihoga snatrenja, ne dadu se opisati, treba da ih svak okusi... Glasno one zemnicima dovikuju: Sursum corda! — uzdignite um i srce sa zemaljštine u naše nebeske krajeve“ [5]). Tu se ispunjavaju riječi pjesnika Preradovića:

Priroda se uvijek prima
Našeg srca. — U njem zrca
Jasnost svoju i svoj mrak!

No čitavu prirodu mi nahodimo otisnutu u knjizi. Kako prije (I. dio, 1.) vidjesmo, ne možemo mi cijele naravi vlastitim moćima i osjetilima promatrati, ali možemo uz voditeljicu knjigu. Pa uzmemo li u obzir čitavu granu lijepe književnosti, t. j. pjesništva, gle silnog obilja estetičnih čustava. Aristotel, Batteux [6]) i dr., svi pravi estetičari, drže, da pjesništvo, sve njegove grane, i nemaju druge svrhe, nego da ističe ljepotu u naravi. I rimski pjesnik Horacij pjevajući:

[1]) Ne služimo se ovdje razdiobom čustava tačno prama psihološkoj razdiobi, nego prama svrsi ove radnje, prema tome naime, kako oplemenjivanje njihovo utječe na volju i značaj.

[2]) Dr. Jeglić, l. c. 93. O ganućima.

[3]) To reče Jean Paul i posve istinito; čovjeku je mnogo naravnije sažaljivati drugoga nego li se s njime radovati, jer u nevolji i žalosti vidi narav ljudsku, gdje trpi; bol je takogjer nešto više osjetna i osjetilna nego li radost, pa s toga lakše na čovjeka i djeluje.

[4]) Uregjivati čustva uopće znači, kako dobro tumači Dr. Jeglić na spom. mjestu, pobugjivati tada i u toliko, u koliko to dopušta razlog umom odobren; tako ih dakle podrediti umu i volji, da su uvijek njima podložna.

[5]) Sr. Krier, l. c. str. 194. „Die Erfahrung lehrt auch, dass Jünglinge, die ausgezeichnete Bücher lesen, sich fein, liebenswürdig und gefühlvoll benehmen, während jene, die von einer guten Lesung nichts wissen, sich gewöhnlich hart, kalt und gefühllos zeigen....“

[6]) Ovako od prilike Kučera u djelu „Naše nebo“ s oduševljenjem vodi čitatelja pod svod nebeski na večer, te hoće da ga vodi i uzdigne k zvijezdama, da mu o njima priča i razlaže.

Digitized by Google

Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci[1]).

Zahtijeva od pjesnika, neka duh štiočev ljepotom hrani. Pjesma se ragja iz duše ugrijane, srca i grudi uzbugjenih za krasnim, estetskim, pa takve estetične osjećaje preljeva u pjesmu pjesnik, da ova u štiocu to isto pobudi.

Knjiga plemeni moralna i simpatetična čustva. Kad nam priča, do koje žalosne nevolje dovede Didonu neukroćena ljubav; ili kad pripovijeda o onom Grku, što nemogavši ključem da vrata otvori, uze ključ zubima gristi: ne će li nas potaknuti da protivno radimo? A kad opet iznese pred nas grčkog filozofa, koga njegov sluga jako rasrdi i on u srdžbi reče: „Da nijesam srdit, sad bih te ubio!“ ne će li nam dati izgled, kako strast srdžbe na uzdi držati valja? Kad nam crta živim potezima dušu čistu kao ljiljan, koja se hrabro i odvažno diže protiv tirana, koji hoće, da je obeščasti, te voli i smrt, nego li svoj ures izgubiti, onda mora da nam se srce napuni ljubavlju, oduševljenjem, smilovanjem za progonjenu nevinost! Donosi li, kako bogatun svoga brata siromaha prezire i nogama gazi, moramo usplamtjeti pravednim gnjevom radi okrutnosti i opet saučešćem prama jadnom potlačeniku[2]). Kada čitamo riječi Lorda Erskinea: „Jedan mi od prvih i ponajveće preporučivanih savjeta moje mladosti bijaše, da činim ono, što mi savjest rekla, a ostalo da pustim Bogu... Ovo mi nigda ne dotešča, pače me privede sreći.“ S druge strane, ako gdje nagjemo živo prikazanu smrt Voltaira, Schopenhauera, ne će li se pobuditi čustvo istine, ne će li savjest oživjeti? Kada knjiga za dijete, koje se u vlastistoj bijedi često sjeti starih, obnemoglih roditelja i najveće muke za njih pregara, oživjeće u svakom nježnost naspram onih, koji nam život i uzdržavanje podijeliše. „So schlägt das Herz des Lesers vollständig im Einklange mit dem des gefühlvollen Schriftstellers. Er leibt und lebt, weint und klagt, bebt und knirscht, lacht und frohlockt, erwärmt und begeistert sich mit dem Schriftsteller: die Lectüre bildet das Gefühl“.[3])

Isto vrijedi i za domoljubna čustva. Njeguš Petrović pjeva:

Sin je svaki otačastvo dužan žarkom dušom ljubit.

To je svakome čovjeku prirogjeno. Čustvo za domovinu nahodimo vrlo žarko i u Grka kao i u pogana. Homer u Odiseji uznesen slavi kućni prag:

...οὔ τοι ἔγογε
ἧς γαίης δύναμαι γλυκερώτερον ἄλλο ἰδέσθαι.

Koliko je to onda krasno i pače nužno, da bude svak opojen idejalnim čustvom domoljublja. Neka se uzme knjiga u ruke, ona i ovo čustvo umije raspaliti.

Primjer Leonide, Ljutovita Posavskog, kosovskih junaka, Zrinjskoga: nijesu li živa poticala na rad za svoj dom? Oduševljene pjesme naših pjesnika, pa njemačkih, talijanskih, poljskih i ostalih bûde snažno rodoljubni plam. S toga: želiš li, da si pun

[1]) Doduše Aristotel više je u definiranju gledao na način, kako pjesma pjeva i našljeduje lijepo u naravi, nego li da lijepo u naravi izrično stavlja objektom pjesništva. Batteux izrično tvrdi to: da je pjesništvo našljedovanje lijepoga u naravi. Blair daje definiciju nekako subjektivizmom natrunjenu, jer hoće da je pjesma govor srca uzbugjena i vrele fantazije. Engel opet nalazi svu pjesničku vrijednost u krasnom stilu. — No mnogo rgjavije djelima označuju neki pjesnici definiciju poezije, kad opjevaju ne ljepotu estetsku, što duh veseli, nego ljepotu senzualnu, što osjetilima udovoljuje; to je izrod pjesme a ne sama pjesma; na ovakve se ovdje ne uzima obzir, jer ovakvi proizvodi ne će oplemeniti, nego otrovati čustvenost.

[2]) U pjesmi o pjesništvu, stih 343.

[3]) Sr. Krier, l. c. str. 194.

Digitized by Google

plemenitih čustava: uzmi i čitaj; želiš li, da čustva urediš prema razboru, da te slijepo ne zanesu: uzmi i čitaj!

b) Knjiga budi intelektualno čustvo i nugja duševni užitak.

Napoleon nazva ljude svinjama, koje se hrane zlatom. Bolje bi još pogodio, da je i o njima rekao s jednim poganinom, da su „plijen pogleda", žrtva svojih tjelesnih užitaka. Čovjek je obično popašan samo na osjetnu ljepotu i na osjetni užitak:

Nek srce uv'jek u slasti mu tone,
Popjevni zvuci u uhu nek zvone,

kao što pjeva jedan pjesnik Malo ih je, koji su opojeni duševnim užitkom, koji se stiče, kada duševna moć, um, dogje do spoznanja istina, u kojima uživa. To je užitak i naslada, što ga nazivaju „gaudium de veritate". Za Pitagoru vele, da je pronašao nauku o tako zvanoj magarećoj ćupriji, t. j. da je četvorina hipotenuze jednaka zbiru četvorina obiju kateta; spoznaja i otkriće ove istine tako mu duh razveseli, da nije žalio žrtvovati bogovima u zahvalu čitavu hekatombu, 100 volova[1]).

A baš ona ljepota, kojom se um naslagjuje, jest prava ljepota i prava naslada. Plato i za njim platonici definiraju lijepo, da je „splendor veritatis". Slično i Akvinac: „Pulchrum est, quod visum (= intellectum, perceptum ratione) placet". Nalaze dakle filozofi pravu ljepotu u istini spoznanoj umom[2]); došljedno je i ono prava naslada, koja uživa u pravoj ljepoti, u istini. Nije li prava naslada u gjaka, kad, riješivši matematički zadatak, nagje matematičku istinu? Nije li prava naslada po učenjaka, kad riješi kakav problem u filologiji, u istoričkim vrelima, u filozofiji, u prirodnim znanostima? Ovakav duševni užitak i intelektualno čustvo tako bi zanosili učenjake, da bi zaboravili i na najnužnije tjelesne potrebe. Da ne navodim štokakvih epizoda iz žića nekih današnjih živih učenih glava, evo jedne o madžarskom učenjaku Mantelliju. Učio je i čitao do skrajnosti. Jednoga dana prozujaše taneta iz topova oko njegovog stana. Prijatelji ga upozorivali na pogibao, no on im odgovori: „Pustite me na miru! Kakva posla imadu sa menom taneta?" Čutio je on slast, koja iz knjiga izvire, kakvoj na svijetu premca nema. „Misliti o onom, što si čitao u knjizi, staviti je na stô, te joj glavni sadržaj srkati u se, to je jedan od najčišćih duševnih užitaka. U tome ugodnom saobraćaju vlastite misli s kojom višom juri vrijeme prebrzo, oko se suzama napunjuje, zahvaljuje se Bogu, što je bio tako dobar, te hitrom izljevu duha dao trajnost čelika i život istine" [3]).

Takvu nasladu daju knjige znanstvene, knjige, koje otkrivaju istine i umu nugjaju pravu, bitnu ljepotu, s kojom se ljepota osjetna ni prispodobiti ne može: koliko je duh rastavio u savršenstvu od tijela, toliko je uzvišenija ljepota istine od ljepote osjetne.

A šta da istom reknemo za one knjige, kojima je glavna svrha duševna, prava, čista naslada? Možemo doduše s Despotom reći: kloniti se valja knjiga pisanih za golu

[1]) Sr. Krier, l. c.

[2]) Poznato je za Arhimeda, da je otkrio jedan zakon iz hidrostatike, naime o gubitku težine tjelesa u vodi. To je on pronašao u kupalu, pa je od radosti onako bez odijela — a da to nije ni opazio — otrčao kući vičući: εὕρηκα, εὕρηκα; pronagjoh, pronagjoh! — Descartes je takogjer od radosti, što je — kako je mislio — otkrio novi fil. sistem, učinio neko hodočašće.

[3]) Kako se iz ovoga vidi — mogao bih i više navesti definicija — ne slažu se tačno u definovanju, no to niko ne će moći pobiti, da je ljepota, što je um spoznaje, od veće vrijednosti nego li ljepota, što se osjetilom zamijeti.

Digitized by Google

zabavu[1]), jer svaka knjiga imade uz nasladu da i umu što god hrane podadne; a mi baš na ovakve i mislimo. Ovakvu lektiru treba gojiti, neka duh razvedri. Lacordaire na spomenutom mjestu reče, da je čestita knjiga za kreposnu dušu živo biće, s kojim se zabavlja; vjerni prijatelj, za koga ona nema nikakvih tajna, koje bi krio. Pa kao što se pravo prijateljstvo osniva na vrlini[2]), raduje se i plače s prijateljem, tješi ga i bodri u teškoćama, tako isto i knjiga. Vrlo je utješna ona po nesretnike, kojima je ogorčen život, ne toliko dugim nizom godina, koliko udarcima sudbine i ljudskom nezahvalnošću, kojima je, štono reče Preradović „sjeme povjerenja — urodilo nevjerom". Namjeri li se takav na knjigu, koja je prama njegovu temperamentu, njegovoj sklonosti i značaju, to je svako slovo i svaka riječ u toj knjizi balzam za ranjeno mu srce; za čas mu nestane iz vida njegovih muka, pa ako ga opet salete, knjiga ga jača, da ih junački podnese. Ona će mu doviknuti: junak nije onaj, ko sudbini podlegne, nego ko je neustrašivo dočeka. Recimo na priliku, koliko li utjehe i mudre nauke ne kriju Razgovori (Zdrav razum i pošteno srce) Cantù-Despota? Mladež je kroz mlagjahnu dobu malo doživjela prijevare i izdajničke nevjere, ali i nju salete crni, pesimistički časovi duševne turobnosti, knjiga joj dušu razgali i čelo joj razvedri. Mladenačka je duša svježa, poletna, idejalna, spremna na oduševljenje; — knjiga će joj duh krijepiti i oduševljenje uspirivati.

Nema dakle toga materijalnog užitka, koji bi se mogao mjeriti s ovim. S toga i Cicero kao iz vlastitog iskustva reče jednoć: „Imaš li biblioteku, budi zadovoljan, imaš svega". Ona ti daje užitke duha, ona budi i uregjuje čustva, ona uregjujući čustva posredno usavršava i samu volju.

2. Knjiga usavršava značaj.

U nesreći kao i u sreći
Hrabro značaj pazi;
I što više odol'jeva
Kad ga udes davi,
Tijem više uznosi se
Da je čovjek pravi.
Sundečić.

„Došljednost u cijelom htijenju i djelovanju kao pošljedica podregjivanja ovoga praktičnim načelima, a ovih opet jednomu vrhovnomu praktičnom načelu, zovemo značajem, karakterom"[3]). Ako se svi i ne slažu u pojedinim riječma pri definiranju značaja, to je ipak kod svih stalno, da se u značaju nalaze kao nerazdruživi elementi zdrava ćudoredna načela i postojanost. Može neko biti vanredne postojanosti, energije, stalnosti u svojim načelima, može pobuditi udivljenje neko u ljudi; no ako su ta načela u opreci sa „najvišim moralnim idejama"[4]), onda ćemo ga prije nazvati tvrdoglavim, nego li značajnim. Značajnost čini čovjeka posve slobodnim u njegovu djelovanju, nezavisna o nižim težnjama, te je to „zadnji i najsavršeniji oblik našega duševnog

[1]) „Penser en lisant un livre, le prendre, le poser sur la table, s'enivrer de son parfum, en respire la substance, c'est pour les âmes l'une des plus pures jouissances.... on remercie Dieu, qui a été assez bon pour donner aux rapides effusions de l'esprit la durée de l'airain et la vie de la vérité..."

[2]) Cantù-Despot, l. c. Razg. XIII.

[3]) Aristotel, Ethic. l. VIII. c. 1. veli, da je prijateljstvo sámo krepost ili je barem uz krepost; došljedno i on i njegovi komentatori zahtijevaju, da je osnovano na čvrstom temelju; u lat. prijev. l. c. 5. „amicitias voluptatorum hominum non fortiter coniungi".

[4]) Tako dr. Posedel u emp. psihol., str. 131. Slično i dr. Jeglić l. c. Dr. Stöckl, Lehrb. d. Phil. I. str. 187.

Digitized by Google

razvitka“ [1]); „on je duhovno dorastao... sam može dalje stazom kreposti... ovo je najviši stepen, na koji se može čovjek podići uzgojem i vlastitom snagom“ [2]); „on se od svoga djelovanja nikakovim promjenama u životu ne da otkloniti“ [3]), dok čovjeku makar i energičnu, ako mu nedostaju načela, što su u suglasju sa moralnim, niko ne će reći, da je na vrhuncu, do koga se čovjek u savršenstvu uopće može uzdići.

Ovo je svrha čitavog odgoja, ovo donekle i knjiga ima i mora da proizvede: mora dati zdrava ćudoredna načela i volju krijepiti na postojano djelovanje. Zdrava ćudoredna načela ne mogu se razdijeliti od religije. Vrlo nam je dobro poznato, kako neki filozofi, naročito iza Kantovih [4]) vremena, hoće da uspostave ćudoregje i ćudoredne značajeve bez religije. No to su nerazdruživi pojmovi: čovjek ćudoredan mora da drži i religiju [5]). Goethe pisa jednoć Schlosseru: „Die Charaktere, die man wahrhaft hochachten kann, sind seltener geworden. Wahrhaft hochachten kann man nur das, was sich nicht selbst sucht... Ich muss gestehen, selbstlose Charaktere dieser Art in meinem ganzen Leben nur da gefunden zu haben, wo ich ein festgegründetes religiöses Leben fand, ein Glaubensbekenntnis, das einen unwandelbaren Grund hatte, gleichsam auf sich selbst ruhte, nicht abhieng von der Zeit, ihrem Geiste, ihrer Wissenschaft.“ I tako ni malo nesumnjajući o toj istini, razvidjećemo, kako knjiga [6]) daje zdrava ćudoredna načela i kako krijepi volju u stalnom djelovanju.

a) Knjiga daje zdrava ćudoredna načela.

Kao obično i ovdje ćemo se obazrijeti najprije na one knjige, koje su napisane, da duh obogate istinama. Knjige znanstvene otkrivaju istine u njihovim zadnjim uzrocima, jer znanost i nije drugo nego „cognitio rerum ex earum ultimis causis“. S toga ona kao takva i mora doći do njih. Ona će otkriti, kako je to u sebi oprečno, da biće kontingentno bude samo od sebe; da su sva bića, koja bivstvuju, kontingentna; naći će ona, kako je nužno, da bivstvuje neko biće, koje je uzrokom svemu; to biće ima da je izvor svemu, izvor svakoj istini, da je ὁ λόγος, kako ga nazvaše grčki filozofi, da je „mens per eminentiam“, kako ga Cicero naziva [7]). Kada ko ide ubavom dolinom uz tihi potočić, konačno mora doći do izvora toga potočića. Tako i znanost. S toga je zlatna riječ Bacona Verulamskog: „Certissimum est atque experientia comprobatum, leves gustus in philosophia movere forsan ad atheismum, sed pleniores haustus ad religionem reducere“ [8]). Na ovo će ga dovesti knjiga, govorila ona ili o astronomiji, ili o prirodnim znanostima ili o filozofiji, ako samo stoji na nepokolebivom stanovištu. Ko otvori povijest svjetsku, svih naroda, pa je u istinu okom bistrim i duhovitim uzme promatrati u uzrocima i odnošaju pojedinih fakata, taj mora da dogje do „ključa ćitave svjetske povijesti, Isusa Hrista“, kako veli povjesničar J. Müller. Krasno u stihovima opisuje Redwitz način, kako ćeš najbolje razumjeti u jezgri svjetsku povijest:

[1]) Dr. Posedel, l. c.

[2]) Id. ib.

[3]) Dr. Jeglić, l. c. str. 206.

[4]) Dr. Stöckl, l. c.

[5]) Tako n. pr. hoće svi, koji brane tako zvanu autonomiju posvemašnju ljudskoga uma; n. pr. Paulsen, Hartmann, Cižycki i t. d.

[6]) Sr. Kathrein, Moral-Philosophie, I. str. 314., II. str. 16.

[7]) Kako i drugdje metnusmo u opasci, ne svaka knjiga, nego koja je pisana iz zdravoga uma i čistoga, poštenog i iskrenog srca.

[8]) Grčki filozofi istina češće zovu to biće ὁ νοῦς nego li ὁ λόγος. — Sr. Cicero, De nat. deos. l. 2. c. 2.

Digitized by Google

Nur wer sich auf den Mittelpunkt gestellt,
Auf Golgatha, vom Licht der Welt umflossen,
Versteht die alte, wie die neue Welt; —
Den Uebrigen bleibt ihr lichter Geist verschlossen.

Na ovaj način dovodi nas knjiga, što iskreno teži za istinom i traži je, do vrela svakog morala i moralnosti. A koliko se krasnih načela izvedenih nalazi u knjigama? Uzmimo na priliku samo moralnu filozofiju, koja odregjuje, šta je čovjeku svrha, u čemu se nalazi njegova sreća, kako ima da uredi svoje djelovanje prama sebi, kao biće socijalno, kao član obitelji, kao gragjanin, kao zavisan o biću nezavisnom! Pa razna druga djela, koja su baš u tu svrhu napisana, da čovjeku put pokažu, kako da živi život dostojan. Na priliku spomenuto već djelo „Zdrav razum i pošteno srce“, pisano u istinu zdravim umom i iskresano iz poštenog srca, daje čovjeku načela, koja može u svakom položaju s velikom korišću upotrijebiti, a da i ne spominjem djela iz stranih književnosti, kao djela de Maistrea, Veuillota, Lacordaira, La Bruyèra i t. d. Samo treba da tu čitatelj bira zrnca zlatna za se, da luči, što je za njegovo doba, za njegov temperamenat, za njegovo zvanje[1]).

b) Knjiga volju potiče na ćudoregje.

Rekosmo, da se za značaj zahtijeva osim zdravih ćudorednih načela i djelovanje po tim načelima stalno. To je kano neki habitus, kojim volja postojano hoće, bira i dobro djeluje. Time se steče običaj dobro djelovati, a „consuetudo quasi altera natura“, veli Cicero. S toga ko takav običaj već ima, ko je već značaj stekao, taj nekako radosno, hitro i postojano teži za djelima vrijednim značaja. Knjiga i štivo doduše ne može dati toga običaja, nego treba da se to vježbom steče, no ona ipak potiče volju, neka zavoli takvo djelovanje.

Stoički filozofi htjeli su da čine kreposna djela radi kreposti same; kakvih ima[2]) i danas; naročito su tih nazora zastupnici tako zvanog „slobodnog“, „nezavisnog“ morala. Akoprem se to ne može uzeti posve neograničeno[3]), ipak ima nešto po srijedi. Krepost i djela značajnih ljudi imadu u sebi neki čar, neko svjetlo, neku tajnu silu, koja mami duh ljudski, sili na ljubav i odluku, da se za njima povedemo. Što veli Vitezović: „Krepost vr'jedna jest ljubavi“, to vrijedi u potpunom smislu. To je razlog, za što su veliki muževi vazda držali pred sobom svoje idejale, da ih u svojim djelima našljeduju, kako je i Aleksandar Veliki uvijek hranio duh svoj čitanjem junačkih djela Ahilovih[4]). To je razlog, za što i svi pedagozi, koji u istinu nastoje, da gojenci postanu muževi čelična značaja, preporučuju, neka im se iznose slike, djela slavnih muževa, neka bi ih mladost uzela sebi za uzor i povela se za neumrlim im proizvodima sjajnoga uma, željezne volje, neumornoga rada, neustrašivog pregaranja.

Sve ovo pak u najboljoj mjeri naći ćemo u knjizi, naročito u takvoj, u kojoj se crta, slavi, opjevava muž hrabar, kao Zrinjski; muž radan i odvažan, kao Napoleon; muž ljubavi naspram naroda, kao Gladstone, i svi muževi nesebični, požrtvovni, iskreni. Ona često puta može da promijeni čitav smjer čovječjega djelovanja, skrenuti ga na pravi moralno savršeni smjer značaja.

---

[1]) „Novum organum“, drugom dijelu svoga najvažnijeg djela: „Instauratio magna“.

[2]) Sr. Wetzel, l. c. str. 96. i sl. med moralom i religijom.

[3]) Sr. što gore rekosmo o odnošaju.

[4]) To ne može biti jedini motiv za moralan život, jer se cijena vrline lako zasjeni prividnim teškoćama, a često i gorkim pregaranjem, što čovjek ima da proguta u djelovanju vrlinâ.

Digitized by Google

Najbolji nam je u tome primjer, šta može knjiga učiniti od čovjeka i na umnom i na moralnom polju — Benjamin Franklin. Žiće se njegovo svagdje čita, no nikad se dosta načitati ne može. Poučno je za svakoga, te se ponovnim čitanjem vazda nagje zgodna pouka. Sin siromašnih roditelja, nije mogao dati se na visoke nauke, nego je kojekuda služeći, naročito u štampariji, prikupljao knjige i požudno ih čitao na veliku svoju korist. Umom, što ga tako sâm naobrazio, dorastao je bio za zastupnika na općem saboru Pensilvanskom. Podiže čitaonicu, razna društva; nikada pameću nije mirovao. U Londonu bio je posrednik megju domovinom i Engleskom; svu gospodu i cijelo općinstvo okrenu on za Francuskom, jer je ova išla na ruku Americi u borbi za slobodu; on izradi slobodu domovini, a kojim mu je slavljem narod zahvalnost svoju iskazao, ne da se opisati. Tako — u kratko — dotjera u umnoj naobrazbi. A u moralnoj? Razredio svoje mane, koje mu treba odstraniti, i vrline, u kojima se želi posvema usavršiti, naročito u trijeznosti, mučanju, redu, odlučnosti, iskrenosti, pravici, umjerenosti, uglagjenosti, mirnoći, poniznosti; slijedi Sokratu, a poštuj Hrista! To su mu načela. Izdavao je Almanah, neki skup savjeta, koji svi odišu strogim ćudoregjem!

(Svršiće se.)

Staronjemačka književnost.

Piše prof. **Dragutin Kudlich** — *Sarajevo.*

I.

Njemački jezik pripada indoevropejskoj ili arijskoj jezičnoj familiji. I Germani su se u prastarim vremenima, poput drugih naroda, doselili iz Azije u Evropu, i potječu od ratobornoga naroda Arijaca (Arijas znači u sanskritu, visok, vrstan ili kako August Fick u „Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen“ veli, znači korijen ili osnova arija, vjeran, odan, sklon. Po tome bi „Arijci“ značilo vjernici, suplemenici [Stammgenossen]. Domovina Arijaca bijaše srednjo-azijska visočina. Pred mnogo tisuća godina otputili su se Arijci iz te svoje postojbine, stare svoje domovine, na razne strane svijeta, te se na tom svojem putovanju razdijeliše u razna plemena. Arijci su već prije nego što su počeli da se sele i po širokom svijetu razigju, premašili bili najniži stepen kulture.

Bili su pastiri, koji su se već počeli baviti poljodjelstvom. Poezija im bijaše puna, slikovita i puna čustvenih elemenata, a jezik njihov davaše i neživim predmetima rod. Nebo bijaše u njih muškarac kao što i sunce, dok su zemlju i mjesec smatrali ženskim stvorovima. Na taj način počeše poimati prirodu i tumačiti je, kao što i razne druge pojave u čovječjem životu. Uslijed toga nastaše silne alegorije i personifikacije. Pojave, kojih ne bi razumijevali, ili razne dogagjaje, tumačili bi prema ljudskim prilikama, te ih motivirali malim pričama, kao n. pr. mijenu dana i noći, promjene godišnjeg doba, oluju i t. d. U svim tim stvarma nazrijevahu oni odsjev svog priprostog života, te bi ono, čega ne razumijevahu, na spomenuti način tumačili. Razdijelivši se Arijci, kako spomenusmo, u razna plemena, nastaniše se onda u raznim krajevima. Jedno se od tih plemena naselilo na sjeveru Hindukuša, i to je poznato pod imenom Iranci. Iranci se sami opet razdijeliše u Starobaktrijce, koji su nam pod imenom Zend poznati, i u zapadne Irance ili Staropersijance. Drugo jedno od tih plemena otputi se u južne strane Azije, te se nastani tamo ispod ogromne Himalaje pa sve do plodne ravnice Indusa, otkale mu i ime Indi. Jezik indijskog plemena ne

Digitized by Google

obuhvata samo starije indijske jezike, ponajpače sanskrit, koji se je još oko 300. pr. Hr. govorio, nego i novije. Treći dio Arijaca otputio se prama zapadu u Evropu, gdje se opet razdijeliše i stvorivši svoj jezik nova plemena nastaše. Tako postaše: Grci, Rimljani (Romani), Litavci, Slovjeni, Kelti i Germani.

Zajedničko podrijetlo svih ovih naroda može se dokazati na osnovu mnogih i mnogih njihovih riječi, kojim je zajednički i prakorijen.

Za dokaz te tvrdnje evo izmegju nebrojenih primjera nekoliko njih; navešćemo naime nekoliko srodnih riječi, i to ovim redom:

sanskrit:	starobaktrijski:	grčki:	latinski:	njemački:	hrvatski ili srpski:
asti	asti	ἐστί	est	ist	jest
tischthami	histami	ἵστημι	sto	stehe	stojim
nâman	naman	ὄνομα	nomen	Name	ime
vêda	vaeda	οἶδα [1])	video	weiss, wissen	vidjeti.

Ali ne samo da takve riječi jednakog i sličnog zvuka za oznaku jednog te istog pojma dokazuju srodnost jezika spomenutih naroda, nego se ona vidi i iz fleksije u tim jezicima, koja se na istom principu osniva. To se dijelom vidi i iz promjene osnovnog vokala u raznim oblicima (n. pr.: sitzen, sass, gesessen; waschen, wusch, gewaschen, ili u grčkom jeziku: osnova λιπ, λειπ, λοιπ; τρεπ, τραπ, τροπ; κλεπ, κλοφ, κλαπ), a dijelom se vidi iz nastavaka, koji se pridodaju osnovama, da se stvore novi oblici. Ti nastavci nijesu drugo, nego samostalni verbalni ili pronominalni korijeni.

Tako je n. pr. složen latinski *laudabam* od *lauda-fuam* (starog oblika od glagola fuo), gotski salbôdêdum, podoba tačno njemački prevedeno salben thaten wir: — t. j. korijen je glagola salbo, a dedum je prvo lice plurala gotskog preterita, koji je valjda nekoć ovako glasio:

singular	plural
1. dadu	dedum
2. dast	deduth
3. dada	dedum

te što posvema podoba latinskom dare, do (nastao od dedo) dedi i t. d.

I reduplikacija, koja se u grčkom jeziku u konjugaciji dosta dobro sačuvala, a u latinskom se jeziku na ciglih 25 glagola ograničila, služi takogjer kao dokaz za srodnost rečenih jezika megju sobom. Dok se reduplikacija kod jakih glagola u staro-, srednje- i novo-njemačkom izgubila i primila oblik, koji nam se dandanas sasvijem običnim čini, te samo na osnovu študija znamo, da je to oblik glagola koji reduplicira, imademo reduplikaciju u gotskim jakim glagolima lijepo sačuvanu. Uz latinske oblike fallo, fefelli, posco, poposci, curro, cucurri i t. d., a uz grčki τέτευχα, βέβηκα, γέγονα i t. d., imademo izmegju ostalih primjera gotski preterit háihald. Infinitiv tog glagola glasi haldan, a preterit je nastao tim, što se slog ha podvostručio, te mu je dodano i. Od gotskog háihald nastao je staro-njemački hialt, a današnji hielt. Mi danas glagole halten (Imperf. hielt), fangen (fieng), rathen (rieth) uvršćujemo megju jake glagole. Vidjesmo, da u sanskritu oblik asti podoba grčkom ἐστί; korijen as sadržaje u sebi pojam *„biti“*, *„esse“*, *„sein“*, dok je nastavak ti pronomen, koji znači on. Po tome znači sanskrit oblik asti, a grčki ἐστί, kad se doslovce prevede: biti on. U latinskom obliku est, njemačkom ist, a u našem u obliku jest, sačuvalo se od prvobitnog pronominalnog korijena samo t, koje služi kao oznaka za treće lice jednine n. pr. kommt, thut i t. d.

---

[1]) Οἶδα je postalo od korijena ϝιδ; pred jotom je nekoć bilo digama, te je korijen glasio Ϝιϝδ (vid).

Digitized by Google

Germani ne ostaše dugo zajedno na okupu kao jedno pleme, nego se već za rana razdijeliše u razna plemena, koja sebi svoj jezik stvoriše i koja se megju sobom razlikuju. Svi ti jezici pripadaju germanskoj jezičnoj skupini (Sprachstamm), a dijele se u glavnom u dvije jezične grane: u istočnu i zapadnu. Istočnoj germanskoj grani pripadaju ovi jezici:

Gotski — Gothische Sprache,
Danski — Dänische Sprache,
Staro-sjeverni — Altnordische Sprache,
Islandijski — Isländische Sprache,
Norveški — Norwegische Sprache,
Švedski — Schwedische Sprache.

U gotskom jeziku sačuvan je najstariji spomenik germanske jezične skupine. Kako su Goti izmegju svih germanskih plemena najviše sposobni bili, da megju sobom naobrazbu šire i da se sami izobraze, nije čudo, da već u drugoj polovici IV. stoljeća po Hr. imadu napisanu bibliju u svom narodnom jeziku. Ta biblija, taj prijevod sv. pisma, najstariji je napisani germanski spomenik. Gotski biskup Vulfila (biskup arijskih Gota, rodio se god. 311., već god. 341. posvećen na sinodu u Antiohiji, umre god. 381. na carigradskom sinodu, kamo je došao, da brani Arijevu nauku) preveo je sv. pismo sa grčkog jezika na gotski. Uopće se misli, da je cijelo sveto pismo preveo osim knjige kraljeva, ovih pak knjiga da nije htio prevagjati, da ne bi njima pobunio i onako već dosta nemirni i ratoborni duh svojih zemljaka. Cio prijevod Vulfilinog sv. pisma nije se na žalost do u naša vremena sačuvao, ali su sačuvani dosta opsežni fragmenti iz njega. Najpotpunije je sačuvan prijevod evangjelja sv. Luke, poznat pod imenom „codex argenteus“. Taj se fragmenat našao u XVI. vijeku u opatiji Werden, a danas se čuva u biblioteci u Upsali; i zove se „codex argenteus“ radi toga, što su mu posrebrnjena slova na grimiznom pergamentu. Drugi rukopis Vulfilinog sv. pisma, poznat je pod imenom „codex Carolinus“, a nagjen je u XVIII. vijeku, te se sada čuva u Wolfenbüttelu. U ovom su fragmentu sačuvani dijelovi lista Rimljanima. Osim ovih dvaju rukopisa čuva se još jedan u Milanu. U njemu imade odlomaka iz sv. Matije, Pavlovih listova i t. d. Ovaj rukopis nagje kardinal Angelo Mai u Italiji (Lombardiji) u samostanu Bobbio.

Ne samo ovaj zadnji rukopis, nego i ona dva pregjašnja po svoj su prilici nastala u Italiji. Za „codex argenteus“ se misli, da je bio svojinom gotskih kraljeva. Pismena, kojim se Vulfila u svom prijevodu služio, poznata su pod imenom rune. (Runa znači u staronjemačkom jeziku *tajna, tajno znanje,* a u novonjemačkom se još sačuvao od istog korijena izvedeni glagol raunen, *zuraunen.*) Upotrebljavanje toga glagola nije općenito, nego se tek u gdjekom kraju čuje, te znači potajno, kao tajnu reći [heimlich als Geheimnis sagen]).

U Gota bijahu s početka rune znakovi u vjerske svrhe, kao n. pr. za gatanje, za čarolije urezani bilo na raznim štapovima, posudama, kao vrčevima, bilo na prstenju, narukvicama i t. d.[1]). Te znakove je Vulfila uzeo za gotski alfabet, a jer im

[1]) U Eddi se spominje, da je bog Odhin rune izumio. Tajanstvena im bijaše sila; pomoću njihovom ispitivahu ljudi volju bogova, pomoću njihovom ljudi vračahu. Pismeno s runama bijaše za pravo, kako Nijemac veli „Buchstabenschrift“. Kako već gore spomenusmo, stari bi Germani na štapiće plodonosnog drveta — većinom bukve — stanovite znakove t. j. rune urezali. — Ovakvi bi se išarani štapići u kakvoj posudi ili rupcu pretresli, pa onda bacili na tle. Na to bi tri štapa budi svećenik, budi kuće gazda podigao, govoreći i tom zgodom molitve, te bi prama urezanim znakovima gatao. Po tome znači

Digitized by Google

nije broj bio dovoljan za cio alfabet, to je za ona slova, za koja nije bilo gotskih (slova) znakova, upotrebio neka pismena latinskog, a ponajpače grčkog alfabeta. Prijevod Vulfilinog sv. pisma doslovan je i dosta korektan; ali to, što je ta korektnost na raznim mjestima razna, što nije konsekventno provedena nego varira, daje povoda zaključivati, da je Vulfila pri ovom poslu pomoćnika i saradnika imati morao. Neizrecivu vrijednost dobilo je Vulfilino sv. pismo tek onda po znanost, kad ga je Franjo Junius odštampao i izdao, i kad ga je neumrli slavni gramatičar i poznavač njemačkog jezika, Jakob Grimm, uzeo za osnov komparativne gramatike germanskih jezika. Ulfilino je sv. pismo postalo, kako Scherer u svojoj povijesti njemačke literature veli, „ključem za germanski stari vijek". „Ulfilas je," veli Scherer dalje, „naš vogja tajnama narodnoga pravremena; on je preživio cio svoj narod. Gotskih pjesama, koje su sačinjavale jezgru junačke priče, pjesama o Ostrogoti, Ermanarihu, Teodemeru i Teodorihu davno je nestalo, ali gotska biblija u lijepim fragmentima stoji usred naše znanosti poput svetinje uzveličana i slavljena, nezaboravljena i nepromijenjena." Koliku vrijednost gotska biblija ima za germanistiku, to dokazuje ono mnoštvo djela i rasprava, koje se njom bave. Izmegju drugih manje ili više vrijednih, valja osobito istaknuti ove: Waitz: „Ueber das Leben und die Lehre Ulfilas"; Wilhelm Bessel: „Ueber das Leben des Ulfilas"; Ernst Bernhard: „Kritische Untersuchung über die gothische Bibelübersetzung"; Jul. Zacher: „Das gothische Alphabet Vulfilas' und das Runenalphabet"; Karl Müllenhoff: „Zur Runenlehre" i t. d.

Evo primjera iz Ulfilinog prijevoda sv. pisma i to Očenaš:

Gotski: Atta unsar, thu in himinam, veihnai namo thein, quimai thiudanassus
Njemački: Vater unser, du in Himmel, geweiht werde Name dein, es komme Herrschaft
G.: theins; vairthai vilja theins, svê in himina, jah ana airthai; hlaif unsarana,
Nj.: dein; es werde Wille dein wie in Himmel, auch auf Erden; Brot unseres,
G.: thana sintheinan, gif uns himma daga, jäh aflêt uns, thatei skulans sijaima,
Nj.: das fortwährende, gieb uns an diesem Tage; und erlasse uns, dass Schuldige
G.: swasvê jah veis aflêtam thaim skulam unsaraim; jah ni briggais uns in
Nj.: wir sein, so wie auch wir erlassen den Schuldigen unsern; und nicht bringe
G.: fraistubnjai, ak lausei uns af thamma ubilin; unte theina ist thiugardi jah
Nj.: uns in Versuchung, sondern löse uns von dem Uebel; denn dein ist
G.: mahts jah vultus in aivins. Amên.
Nj.: Königreich und Macht und Glanz in Ewigkeit. Amen.

---

runa i riječ Buchstabe kao tajna, a od te upotrebe runa dolaze i rijeći, koje se još i danas upotrebljuju, kao n. pr.: Buch entwerfen (nämlich die Stäbe hin werfen), lesen (auflesen die Stäbe). Riječ schreiben, koja je nastala od latinske scribere, glasi u anglosaskom writan, staronjemačkom rizan, što svakako na urezivanje znakova (Einritzen der Zeichen) upućuje. Isto će biti i s našim pisati; pisati znači za pravo urezati, te je to njegovo prvobitno značenje.

Odatle naziv pisanka za uskršnje jaje, jer je naime urezanim znakovima išarano.

Kasnije, kad su pismena izumljena, dobio je glagol pisati ono značenje, koje danas ima. Najstariji je spomenik u kom je runsko pismeno urezano, zlatni rog od Gallehusa, te je po svoj prilici iz IV. ili V. vijeka; karakter mu je sasvijem poganski. Slike, koje su na rogu, imadu da prikazuju lov i odnose se na službu u hramu. Stephens je napis ovako tumačio: „Najvišem šumskom bogu posveti Echlev ovaj rog".

U Skandinaviji su se rune kao napisi na kamenu sve do XIII. vijeka upotrebljavale. Najstarije kamenje, na kom su rune, koje su sačuvane, ne će biti starije od 1000 godina, te su većinom iz vremena, kad je kršćanska vjera u Germana zahvatila korijen, — ali ima i poganskih, u kojima se većinom u pomoć doziva bog Thor.

Veći spomenici runa većinom su u Švedskoj nagjeni, pomanji pak takogjer u Njemačkoj, Burgundskoj, Vlaškoj i t. d.

Digitized by Google

Osim ovoga fragmenta na gotskom jeziku, ima još nekih stvari u njemačkom sačuvanih, ali one nijesu ni iz daleka tako opsežne. Izmegju ostalog ima sačuvano tumačenje evangjelja sv. Ivana na osnovu grčkih komentara; fragmenat jednog gotskog kalendara, nekoliko povelja i gotskih nazdravica i još pojedinih riječi, koje se nalaze u raznim latinskim spisima. Jer gotski jezik u glasovnom i formalnom pogledu služi osnovom za (germansku) njemačku gramatiku (o gotskoj sintaksi toga ne možemo reći, jer je skoro sasvijem pod utjecajem grčke sintakse — gotski pisani spomenici nijesu naime drugo, nego prijevodi sa grčkog jezika —) treba da o njemu koju potanje prozborimo.

Gotski se jezik osobito odlikuje time, što su mu vokali čisti i zvučni i u nastavnim slogovima, što ima veliko obilje formi i što pri njihovom tvorenju vlada najveća pravilnost. Tako n. pr. imadu u gotskoj deklinaciji svi padeži nastavke, koji se izmegju sebe razlikuju. Da je tomu tako, uvjerićemo se iz niže navedenih primjera. I gotski jezik ima poput njemačkoga jaku i slabu deklinaciju; jaka se deklinacija dijeli s pogledom na vokal, pomoću kojeg se pojedini padeži tvore, na jaku *a*, jaku *i* i na jaku *u* deklinaciju. U staro-njemačkom se ta razlika u jakoj deklinaciji sačuvala, u srednje-njemačkom sve se više gubi, dok joj u sadanjem njemačkom jedva ima traga.

Riječi muškog i ženskog roda idu i po *a, i, u*-deklinaciji, riječi srednjeg roda po *a*-deklimaciji, dok su se imenice srednjeg roda, koje su se po *i*-deklinaciji mijenjale, izgubile, a one koje se mijenjaju po *u*, na umoru su.

Kao dokaz, kako se prijašnji snažni oblik gotske deklinacije s vremenom sve do u naše vreme oslabljivao, neka nam služe dvije imenice, jedna jaka imenica muškog roda *a*-deklinacije (got. *fisks*), druga jaka imenica ženskog roda *i*-deklinacije (got. *mahts*).

Jaka *a*-deklinacija. Riječ muškog roda.

Singular:

	gotski	staro-njem.	srednjo-njem.	novo-njem.
nominativ	fisks (as)	visc	visch	Fisch
genetiv	fiskis (aas)	visces	visches	Fisches
dativ	fiska (ai)	visce	vische	Fische
akuzativ	fisk (an)	visc	visch	Fisch
vokativ	fisk.			

Plural:

nominativ	fiskôs (as)	visca	vische	Fische
genetiv	fiskê (âm)	visco	vische	Fische
dativ	fiskam (ms)	viscum	vischen	Fischen
akusativ	fiskans	visca	vische	Fische

Jaka *i*-deklinacija. Riječ ženskog roda.

Singular:

nominativ	mahts	maht	maht	Macht
genetiv	mahtais	mehtî	mehte	Macht
dativ	mahtai	mehtî	mehte	Macht
akusativ	maht	maht	maht	Macht

Digitized by Google

Plural:

nominativ	mahteis	mehtî	mehte	Mächte
genetiv	mahte	mehtjo	mehte	Mächte
dativ	mahtim	mehtim	mehten	Mächten
akusativ	mahtins	mehtî	mehte	Mächte

Ova dva primjera (osobito drugi) jasno nam pokazuju, kako gotski jezik imade za svaki padež posebne nastavke, kako se ti nastavci u staro- i srednjo-njemačkom sve više gube, dok su u novo-njemačkom tek u nekim padežima sačuvani.

Osim ovog formalnog obilja imade gotski jezik u pronomenu i glagolu sačuvan dual. Tako n. pr. znači gotski oblik veis, wir, mi, a wit wir beide, mi obojica; dual od glagola galeitham glasi galeithôs i znači wir beide gehen, mi obojica idemo. Osobito se lijepo vidi sačuvan dual u preteritu gotske slabe konjugacije. N. pr.:

Preterit:

		gotski	staro-njem.	srednjo-njem.	novo-njem.
singular	1.	salbôda	salpôta	salbete	salbte
	2.	salbôdes	salbpôtôs	salbetest	salbtest
	3.	salbôda	salbpôta	salbete	salbte
dual	1.	salbodedu			
	2.	salbodeduts			
plural	1.	salbôdêdum	salpôtumês	salbeten	salbten
	2.	salbôdêduth	salpôtut	salbetet	salbtet
	3.	salbodedun	salpôtun	salbeten	salbten.

Ovaj primjer ne samo da nam dokazuje, kako je u gotskom jeziku sačuvan dual, a kasnije se u njemačkom izgubio, nego pokazuje i to, kako je gotski plural još sačuvao potpuni preterit onog pomoćnog glagola, pomoću kojega je gragjen. Kad bismo taj plural doslovce preveli na njemački jezik, to bi on glasio: wir salbthaten, ihr salbthatet, sie salbthaten. Tokom vremena tako je oslabio taj glagol, da nam se njegovi ostanci čine samo nastavcima za pojedina lica, te ih mi za to i držimo.

Megjutim možemo mi još i u našem vremenu u njemačkom jeziku opaziti, kako se glagol thun u običnom govoru kao pomoćni glagol upotrebljuje. N. pr. na pitanje: Issest du? Lernst du? čuje se često odgovor: Ja, essen thu ich, ili: ja, lernen thu ich; isto se tako često čuje: er thut baden, thut reiten, ili: er thut sich nennen i t. d.

Napokon možemo za dokaz, kako gotski jezik obiluje oblicima, i to spomenuti, da se pasivni oblici u gotskom jeziku tvore bez pomoćnog glagola. N. pr. haita znači u njem. jeziku ich rufe, zovem; haitada, ich werde gerufen, bivam zvan, zovem se. Naprijed spomenusmo, da istočno-germanskoj skupini osim gotskog jezika pripadaju još staro-sjeverni (altnordisch), islandijski, norveški i švedski. Izmegju ovih jezika za proučavanje germanistike osobito staro-sjeverni jezik ima eminentnu vrijednost. Ovaj se jezik izgubio, ali trag mu je sačuvan u nariječju norveškog i islandijskog jezika s jedne strane, s druge strane u nariječju švedsko-danskog jezika. Spomenici napisani staro-sjevernim jezikom veoma su znameniti po germanistiku, jer rasvjetljuju

Digitized by Google

inače dosta tamnu i nejasnu germansku mitologiju. Mitologiju stvoriše sebi Germani još u ona vremena, dok su sva germanska plemena u zajednici na okupu obitavala, dok se nijesu razdijelili u plemena; mitologija im bijaše uz zajednički jezik vezom, koji ih je jedne uz druge vezao i na okupu držao.

Ali germanska mitologija kao što i jezik, kako je poznato, imadu svoj izvor u arijskom narodu, pa je s toga i germanska mitologija kao što i jezik u svezi ili bolje u srodstvu sa indijskim, persijskim, grčko-italskim i slovjenskim jezikom i mitologijom; razlika je samo ta, što su neki od spomenutih naroda sačuvali svoju mitologiju do u poznija vremena, dok je u Slovjena i Nijemaca brzo i naglo širenje vjere Hristove istislo stare bogove iz srca naroda te tim zapriječilo, da se stara vjera uzdrži, kroz vijekove sačuvana. Skandinavcima, nastanjenim u Islandiji, bilo je moguće svoju staru vjeru dulje sačuvati od tugjeg utjecaja. jer se tamo kršćanstvo tek oko 1000. godine raširilo, i jer su ondje pjevači sklopili udruge, t. zv. udruge od Skalda, koji sebi postaviše patriotsku zadaću, da stare narodne priče i pjesme narodu do u poznija vremena sačuvaju i spasu. Odatle i potječu dva djela, koja imaju neizrecivu vrijednost za poznavanje i proučavanje germanske mitologije; — tu nastadoše starija i mlagja Edda (Edda znači u staro-sjevernom jeziku prababa).

Pjesme prve zbirke sakupio je i napisao islandski učenjak Sämund Sigfussong 1133. Ta zbirka pisana je u stihovima, dok je druga ili mlagja Edda sakupljena od Snorri Sturlesona godine 1241., te pisana u prozi, a sadržaje takogjer i poetiku za sjeverne pjesnike. Stariji se rukopis još i sada čuva u Kopenhagenu pod imenom „codex regius“. Jezika ostalih germanskih plemena i njihovu poeziju iz stare dobe mi ne poznajemo, jer nam nijesu sačuvani njihovi spomenici, tako ne poznajemo ni pranjemačkog jezika, iz koga su se kasnije razvili staro-, srednje- i novo-njemački jezik. O starim njemačkim pjesmama, običajima, znamo toliko, koliko je Tacit[1]) o njemu u svojoj Germaniji napisao.

Zapadno-germanska jezična skupina obuhvata ove:

Dônjo-njemačke (Niederdeutsche):	Srednjo-njemačke (Mitteldeutsche):	Gornjo-njem. jezike i to: (Oberdeutsche Sprachen):
anglosaski (angelsächsisch),	istočno-tiringijski (ostthüringisch),	staro-njemački (althochdeutsch),
starosaski (altsächsisch),	gornjo-saski (obersächsisch),	srednjo-njemački (mittelhochdeutsch),
srednjo-dônjo-njemački (mittelniederdeutsch),	šleski (schlesisch),	novo-njemački (neuhochdeutsch).
frîski (friesisch),	zapadno-srednje-franački (westmittelfränkisch),	
nizozemski (niederländisch).	južno-franački (südfränkisch),	
	istočno-franački (ostfränkisch).	

[1]) Po Tacitu (Germania caput II.) bili su Germani crvene kose, plavih i prkosnih očiju i jakog uzrasta; osobito im draga bijaše pjesma. U svojim pjesmama, što su u njih bile „unum apud illos memoriae et annalium genus“ -- opijevaju iz zemlje rogjenog boga Tuiska (biće, da je to bio bog maća Zin ili Tyr) i sina mu Mannusa, „origenem gentis et conditorem“, pradjedove i utemeljitelje njihova roda. Dalje veli isti pisac u Germaniji caput III., da Germani u svojim pričama pripovijedaju, kako je Herkul kod njih boravio (valjda Donar, bog groma) i kako se njegovo ime prije imena svih drugih junaka spominje,

Digitized by Google

Anglosaski jezik izumr'o je, kao što i ostali dônjo-njemački jezici, samo s tom razlikom, da mu se trag u današnjem ingleskom jeziku sačuvao; ingleski jezik postao je naime od anglosaskoga tim, što mu se primiješalo mnogo romanskih elemenata. Frîski jezik sačuvan je u toliko, što živi u dialektu. Svi ovi nabrojeni dônjo-njemački jezici bili su, kao što i gornjo-njemački jezici, književni jezici, dok su srednje-njemački jezici samo narječja. Dônjo-njemački (Niederdeutsch) jezik se ponajviše govorio na sjevernim stranama današnje Njemačke, tamo na obalama sjevernog mora; srednje-njemački pak u današnoj srednjoj Njemačkoj na Rajnu i na Majni oko Mainca i Koblenca, a gornjo-njemački u gorovitim južnim stranama onih krajeva, gdje još i danas Nijemci obitavaju. Poznavanje anglosaskog jezika važno je za proučavanje germanistike, jer je u tom jeziku napisan i sačuvan staro-anglosaski epos Beowulf iz VIII. vijeka, djelo, koje ima veliku vrijednost za poznavanje stare germanske kulture. U tom se eposu opisuju junačka djela Jüting-kralja Beowulfa, ali osobito se ističe njegova ubojita borba s morskom nemani Grendel i s njenom majkom, kao što i njegova ubojita borba sa zmajem, u kojoj on i sam pogiba. Priča je njemačkog postanja, te su je u V. vijeku po Hr. Anglosasi prenijeli u Britaniju, gdje je kasnije u kršćanskom duhu obragjena. Ništa manje nije za poznavanje njemačke književnosti megju dônjo-njemačkim jezicima znamenit staro-saksonski jezik. U staro-saksonskom jeziku imamo napisan spomenik Heliand ili kako ga još zovu, evangelijsku harmoniju (zove se valjda s toga tako, što je pisana po uzoru Tatianove latinske evangelijske harmonije). Taj naziv dobila je ta pjesma po izdavaču Schmelleru. U njoj se opisuje život i djela spasiteljeva u staro-saskom jeziku u formi aliteracije. Djelo ima 6000 aliteriranih stihova, ter je po svoj prilici napisano za vremena Ljudevita Pobožnoga. Pjesnik Heliande biće svakako da je bio naobražen sveštenik, koji se umio lijepo poslužiti ne samo Tahinovom evangelijskom harmonijom, nego i drugim crkvenim ocima, te krasno pogoditi način priprostoga narodnog epskog prikazivanja.

On je, oslanjajući se na narodni život, u koji je tek počela kršćanska vjera da prodire, poslužio se u svojoj pjesmi izrazima, koji čitatelja podsjećavaju na staru mu vjeru. Tako se n. pr. pripovijeda, kako gjavao imade kacigu (Heldihelm), koja onoga, ko je nosi, čini nevidljivim (Tarnkappe u Nibelungenliedu); požar, koji će se na sudnjem danu javiti, zove se mitološki Muspell[1]); kako se sv. duh u slici goluba Hristu na ramena spušta, baš kako Ogjinu gavran — simbol sveznanja — na ramenu sjedi i t. d.

---

kad narod u boj polazi. (Fuisse apud eos et Herculem memorant primumque omnium virorum fortium ituri in proelia canunt.)

U Annalima II., 89. pripovijeda Tacit, kako Germani opijevaju Arminija, svoga osloboditelja od rimskog jarma, te za njeg veli: Canitur adhuc barbaros apud gentes (misli Germane), Graecorum annalibus ignotus, qui sua tantum mirantur, Romanis haud perinde celebris, dum vetera extollimus, recentium incuriosi.“ (Još se sada opijeva kod barbarskih plemena [naime Arminius], nepoznat grčkim analima, jer se oni samo svojem dive, ali u Rimljana nipošto jednako slavljen, jer dok mi samo staro ističemo, ne brinemo se za novo.) Za barditus (bojno pjevanje) veli Tacit u Germaniji caput III., da se njime Germani bodre na boj i da njegov zvuk naviješta, kakav će biti konac borbe. Jer po tom kako pjevanje u bojnom redu odjekuje, bivaju osokoljeni ili plašljivi, i čini se, kao da ne pjevaju ljudski glasovi, nego da bojna hrabrost tako pjeva. (Sunt illis haec quoque carmina, quorum relatu, quem barditum vocant, accendunt animos futuraeque pugnae fortunam ipso cantu augurantur. Terrent enim trepidantve, prout sonuit acies, nec tam vocis quam virtutis concentus videtur.) Da to pjevanje bude čim silnije, a tim neprijatelji uslijed toga bojazniji, običavali su metati štitove pred usta, da na taj način svoj glas pojačaju. (Objectis ad os scutis, quo plenior et gravior vox repercussu intumescat.)

[1]) Muspilli je staro-njemačka riječ, a podoba staro-sjevernoj muspel — der Allzerstörer. — Tom riječju označuje staro-njemačka mitologija sveopći požar. Pod imenom Muspilli imamo fragmentarno saču-

Digitized by Google

U srednje-dônjem njemačkom jeziku (Mittelniederdeutsch) imademo sačuvano djelo Reineke Vos — prijevod jedne basne, koja je u početku bila napisana u niederlandskom jeziku.

Dobroćudno promatranje životinjskog svijeta, razvilo se u Germana poput junačke priče veoma rano, ili bolje reći s njom uporedo. I priča „Reinke Vos" potječe kao što i junačka priča iz Azije od Arijaca, te je iz Indije donesena u Grčku, gdje ju je Ezop obradio. Iz Grčke je došla u Italiju, a odavle — valjda oko VIII. vijeka — u Njemačku, u X. pak vijeku već je u Niderlanskoj latinskim jezikom napisana. Ova je pjesma poznata pod naslovom „Ecbasis cuiusdam captivi". U njoj opisuje neki lotarinški sveštenik (monah) svoj vlastiti bijeg iz samostana (valjda u Toulonu) pod slikom životinja (monah se prikazuje kao vuk). U životinjskom se eposu uopće opisuje i prikazuje neprijateljstvo lisice i vuka.

Druga obrada istog epa pisana u distihima nastala je u XII. vijeku, te je poznata pod imenom Isengrimus, a sačinio ju je valjda, neki flandrijski svećenik. U ovom su djelu dva čina životinjske priče opisana; — hodočašće košute Bertilane i bolest i ozdravljenje vuka, što je potonje već i u Ecbasis opisano. (Jedna nam Ezopova basna takogjer priča, kako se bolesni lav po naputku lisice izliječio kurjakovom mješinom. Za to što je u ovoj drugoj obradi vuku osobita uloga podijeljena, nazvano je i cijelo djelo po njemu Isengrimus. Isengrim [Eisenhelm] je ipak epska oznaka za kurjaka valjda radi toga, što je proždrljiv i željan plijena i što ima strašne zube....) Treća pak obrada istog gradiva poznata je u njemačkoj književnosti pod imenom Reinardus vulpes, a potječe iz pera nekog flandrijskog svećenika imenom Nivardus. Reginhart je u staro-njemačkom naziv za lisicu, pa znači po svoj prilici mudri savjetnik previjanac ili veoma tvrd, okorjel, ili što slično; od tog naziva Reginhart nastalo je ime Reinhart (Reinardus) i dônjo-njemački diminutiv Reineke. Nešto kasnije izdao je isti ep neki Alzačanin Heinrich von Glichesäre pod naslovom Reinhart vuhs po francuskom uzoru na njemačkom jeziku.

Interes za ovu književnu gragju ostao je u njemačkog naroda veoma živ, te s toga i vidimo, kako se ona obragjivala kroz sva dalja stoljeća istim marom (ako možda i ne u onoj mjeri, kako je to u Francuza bilo), sve do Goethea, koji ju je obradio na klasički način u životinjskom epu Reineke Fuchs. U tome pak, kako je koji vijek prikazao lisicu, te njezina nedjela i njezine prijevare osugjivao ili hvalio, zrcale se takogjer njegovi ćudoredni nazori. Tako n. pr. hvali X. vijek lisicu, tu varalicu i previjanku, dok XIII. ne samo, da je najglavniji oblik životinjskog epa producirao, nego ga dovagja u svezu sa moralnim shvaćanjem i moralnim zahtjevima, da se naime opakost i podlost kazni.

Gornjo-njemački jezik (Hochdeutsch).

Pošto je razvitak njemačke lijepe knjige i njemačke naobrazbe već od skorih vremena polazio iz južnih krajeva njemačkog naroda, iz onih strana, gdje još i danas Nijemci obitavaju, te se odatle sve polako širila preko sjevernih krajeva, gdje njemački narod stanuje, naravnom je pošljedicom, da su dialekti njemačkog naroda iz

---

vanu pjesmu iz IX. vijeka, u kojoj se govori o koncu svijeta i o sudnjem danu. Opis sudnjega dana sjeća na germansko shvaćanje o propasti svijeta, o općem požaru, ali ipak je piscu lijepo za rukom pošlo, da pogansko shvaćanje na kršćansku preobliči....

Digitized by Google

južnih krajeva dobili pretežnu vrijednost i da su pretežno primjenjivani u njemačkoj knjizi. S punim se pravom može reći, da se pravi duševni život njemačkog naroda očituje u dialektima južnih Nijemaca u t. zv. gornjo-njemačkom (Hochdeutsch) jeziku. Povijest toga jezika počinje sa staro-njemačkom periodom (Althochdeutsch).

Obično se uzima, da ova perioda otpočinje najstarijim vremenom, — otkad najstariji njemački spomenici potječu — te da traje sve do početka XII. vijeka. Od XII. pa sve do XVI. je vijeka tako zvana srednje-njemačka perioda (Mittelhochdeutsch). Književni spomenici jedne i druge periode pisani su pretežno u južnim dialektima — remek-djela srednjo-njemačke poezije, t. zv. dvorska poezija, kao što su pjesme Wolframa von Eschenbach, Gottfrieda von Strassburg, Hartmanna von Aue i narodni epi Nibelungenlied i Kudrun pisani su u tim narječjima — samo s tom razlikom, što se u srednje-njemačkoj periodi opaža već njeka težnja za jednim zajedničkim književnim jezikom. Od godine 1600. pa sve do u naše vrijeme traje t. zv. novo-njemačka perioda (Neuhochdeutsch).

Bitnu razliku izmegju srednje-njemačkog i novo-njemačkog jezika ne čini tek to, što u novo-njemačkom samo naglasak (Ton) slog čini dugim, te što je naglasak u tom pogledu sâm mjerodavan, tako, da je oštra razlika izmegju dugih i kratkih slogova skoro sasvijem nestalo, uslijed čega se opet u jezik uvukla neka monotonija, a ne čini ni to bitnu razliku izmegju oba jezika, što je novo-njemački jezik izgubio u velike nastavne slogove; — nego je bitna razlika u tome — i to je veoma karakteristično za njemački jezik — što njemački (književni) jezik nije nikakvo narječje, što nije nigdje jezikom naroda. Dok u staro- i srednjo-njemačkoj periodi u knjizi još vladaju narječja, te se u knjizi narječjima piše, nema u književnim djelima novo-njemačke periode narječja. Ali baš to, što sadanji njemački književni jezik nije narječje, što nije, kako neki pisac veli: „Kein am lebendigen Baum der deutschen Sprache unbewusst und naturgemäss hervorgesprosstes Reis, sondern vielmehr etwas in vielen Stücken durch Einfluss des menschlichen Willens absichtlich Gebildetes und Zusammengewürfeltes“, čine ga sposobnim, da obuhvata sva njemačka plemena; u tome je njegova ogromna vrijednost i znamenitost za njemački narod — ma da je — kao „Etwas absichtlich Gebildetes und Zusammengewürfeltes“ mnogo i mnogo od svoje prirodne svježine i ljepote izgubio, te radi toga daleko za svojom braćom — dialektima — zaostao. Dialekat jednog plemena jedva da bi dobio takvu premoć nad drugim dialektima, kaku je dobio novo-njemački književni jezik, te bi po svoj prilici rascjepkanost u jeziku ostavila i u Nijemaca u njihovom političkom životu osjetljivih i po jedinstvo Nijemaca nepovoljnih tragova.

Razvitak novo-njemačkoga jezika počinje, kako rekosmo, već pod kraj srednjenjemačke periode, a ide sve do Lutera, — pa ako se i od toga vremena do danas štošta u jeziku promijenilo, to je ipak današnji njemački književni jezik u glavnom onaj isti jezik, kojim se Luter služio u svom prijevodu sv. pisma.

Najznamenitije mjesto, gdje se današnji književni jezik stvarao, bijahu carske kancelarije i državni sabori. Njemački knezovi stvoriše sebi uslijed neprestanog megjusobnog saobraćaja te uslijed saobraćaja s narodom, konvencionalni jezik, koji je u njemačkoj književnosti poznat pod nazivom Kanzleisprache ili Kanzleideutsch. Taj se jezik oslanjaše pretežno na saksonski, austrijski i bavarski dialekat — bijaše u njemu primjesa i drugih dialekata —, a razumjeli su ga i služili se njim naobraženiji slojevi naroda. Uz taj jezik živjela su u narodu narječja, te se njima narod u svom općenju služio baš tako, kako to još i dan danas biva. Taj jezik, Kanzleisprache, upotrebio je Luter za prijevod svog sv. pisma, da tim lakše svoje djelo rastura u sve to veće slojeve naroda.

Digitized by Google

On sam veli u 37. cap. svojih Tischreden ovo: „Ich hab' keine gewisse, sonderliche, eigne Sprach im Deutschen, sondern brauche der gemeinen deutschen Sprach, dass mich beide, Ober- und Niederländer, verstehen mögen. Ich rede nach der Sächsischen Kanzlei, welcher nachfolgen alle Fürsten und Könige im Deutschlande. Alle Reichsstädte, Fürstenhöfe schreiben nach der sächsischen und unsers Fürsten Kanzlei, darum ists auch die gemeinste Sprach" i t. d. Luter dakle nije stvorio njemačkog književnog jezika; on mu je samo svojim prijevodom povisio vrijednost i unesao ga svojom biblijom, koja se, budući sveta knjiga, mal ne u svakoj kući nalazila, u sve slojeve njemačkog naroda. Luter sam veli, da se u svom prijevodu služio sa „sächsischen Kanzlei", te da je taj jezik gemeine deutsche Sprache, koju razumiju Nijemci, koji stanuju u sjevernim i južnim njemačkim zemljama. Pošto je Luter u svojim muževnim godinama ponajpače u južnoj Saksonskoj živio i boravio, uvuklo se u njegov jezik više dônjo-njemačkih elemenata (Niederdeutsch), nego što ih je bilo u „Kanzleisprache", tako, da je sam prijevod uslijed toga ostao u nekim južnim stranama kroz dulje vremena nerazumljiv. U južnim njemačkim krajevima pojavio se pače i otpor protiv Luterovog jezika, dok su se opet sjeverni krajevi opirali njemačkom književnom jeziku. Ali taj se otpor brzo slegao, jer su se tim jezikom služili protestantski teološki pisci u svojim teološkim spisima i jer su u njemu bile spjevane crkvene pjesme. Narod je doskora naučio Luterov jezik, te ga smatrao književnim jezikom, tako da je za kratko vrijeme u njemačkoj knjizi dialekata skoro posvema nestalo. A kad se njemačka književnost u XVIII. vijeku počela nenadano dizati, postade njemački književni jezik jezikom saobraćaja u naobraženim krugovima, dok se upotrebljavanje narječja ograničilo tek na prosti puk. Ima doduše još i danas krajeva u Nijemaca, gdje njemački književni jezik ne vole i gdje se ljudi, gdje god to samo može da bude, služe narječjem, ali su takvi srećom malobrojni. Ali krivo bismo učinili, kad bismo s obzirom na netom rečeno mislili, da treba o tome raditi, da se književni jezik sasvijem emancipira od narječja; — nipošto, on se baš mora oslanjati na nj, mora iz njih crpsti blago i iz njih se obogatiti, kada toga ne bi činio, onda bi on lako mogao postati mrtvim jezikom, a narječja bi se onda uvukla u knjigu i postala književnim jezikom — baš kako se to dogodilo latinskim jezikom u odnošaju prama romanskim jezicima.

Vidjesmo tečajem ove raspravice, kako su se u staronjemačkom (Althochdeutsch), prispodobivši ga sa gotskim jezikom, forme u fleksiji oslabile, kako je u konjugaciji nestalo sasvijem duala i pasiva. Naglasak dolazi u staronjemačkom na osnovni slog, a uslijed toga, što je sva jakost i snaga izgovora na tom naglašenom slogu, slabe se i gube krajnji slogovi sve to više. U staro-njemačkom nije to oslabljenje u tako velikoj mjeri nastalo, kao u srednje- i novonjemačkom jeziku, gdje se mjesto zvučnih vokala na kraju riječi uvuklo muklo i bezvučno *e*. Nadalje ne poznaje gotski jezik prijeglasa (Umlaut), taj se pojavljuje u staro-njemačkom jeziku i tečajem vremena sve to više prodire. Prijeglas je uopće neka osobitost germanskog jezika (osim gotskog). On je nastao uslijed toga, što *i* ili poluvokal *j* asilimirajući utječe na vokale onoga sloga, koji je pred njim, te teži, da ga učini sebi sličnim. U staronjemačkom se jeziku prijeglas samo ograničio na slovo *a*, koje se pod utjecajem glasa *i* u onom slogu, što je za njim, pretvara u jasno *e*. N. pr. od staro-njem. *hari* nastalo je *heri* (das Heer); od *halid* nastalo je *helid* (der Held), a od *angil engil* (der Engel) i t. d. U srednjenjemačkom jeziku se utjecaj glasa *i* ne ograničuje samo na *a* prednjeg sloga, nego takogjer na sve prednje slogove osim onih, u kojim je *i*. Tako n. pr. kratko *a, u, o* postaje, ako je u slogu iza njega *i, e, ü, ö;* dugo pak *â, ô, û* postaje *ae, oe, iu;*

Digitized by Google

diftonzi *uo, ou* opet *üe* i *öu*. Ta promjena nastane i onda, kad se *i* oslabi u *e*, pače i onda, kad ni *i* ni *je* nema traga; kad su se izgubili. N. pr. u srednje-njemačkom jeziku imamo ind. praes. 1. *valle;* ali drugo lice glasi: *(du) vellest* (a ne *vallest*), jer je to lice nekoć glasilo u staro-njem. *vellist*. U staro-njem. imamo oblik *ruomjen,* u srednjenjem. pak *rüemen;* od staro-njemačkog *mohti* nastalo je srednjo-njemačko *möhte,* od *zâhi, zaehe;* od *brûte, briute* i t. d. Naravno, da imade i u tom pogledu izuzetaka, osobito u onim riječma, gdje se *i* ili *j* izgubilo. Tako n. pr. gotski oblik *brannjan* glasi u današnjem njemačkom jeziku *brennen;* gotski imperfectum *brannida* (dakle je *i* sačuvano u nastavku), glasi u srednje- i novo-njemačkom *brannte*. U novo-njemačkom jeziku nema razlike izmegju dugih i kratkih slogova, koje preglašuju, kao što je to u srednjenjemačkom, nego su za duge i kratke slogove, koje preglašuju, isti znakovi. (Katkad im se dodaje muklo *h,* ali samo kao znak duljine sloga, i to ondje, gdje su ga i osnovni vokali imali.)

Prijeglas za novo-njemački jezik ima osobitu vrijednost; on je postao u deklinaciji jakih imenica u pluralnim oblicima, karakterističnom pojavom — u slaboj ga sklonidbi nema. — Isto se tako redovno pojavljuje u konjuktivu preterita jakih glagola, uopće, mogli bismo reći, da je prijeglas neka naknada za izgubljene stare nastavke.

Germanski se jezici razlikuju od njima srodnih jezika latinskog, grčkog, slovjenskih jezika, sanskrita i t. d. još nekom osobitom promjenom muklih konzonanata (muta) — nekom špccijalnošću germanskih jezika, — koja se zove po Grimmu „Lautverschiebung", — recimo dakle promjena glasova, — a zovu je i „grammatischer Wechsel" (gramatička mijena).

Kada prispodobimo germanske jezike s ostalim indo-evropskim jezicima, onda opažamo, kako i u germanskim i drugim jezicima aspirate i likvide vazda iste ostaju, mute pako, da se po nekom stalnom zakonu izmjenjuju. Po ovom se zakonu mediji *d, b, g* latinskog ili kog drugog indoevropskog jezika pretvaraju u gotskom jeziku u tenue *t, p, k;* tenue *t, p, k* latinskog ili drugog kog indo-evropskog jezika postaje u gotskom aspirate *th, f, ch,* a aspirate latinskog ili njemu srodnog jezika postaju u gotskom medeji.

Ta promjena glasova opaža se, da je provedena u ovih germanskih jezika: u gotskoga, islandskoga, holandeskoga i danskog jezika. Taj odnošaj konsonanata, kako je bio u navedenim germanskim, nije ostao u njemačkim jezicima, u staro-, srednje- i novo-njemačkom, nego je njemački jezik u tom pogledu još za jedan stepen dalje koraknuo. U onom istom odnošaju, u kom je gotski ili drugi koji navedeni pragermanski jezik prama latinskom ili drugom kom indoevropskom jeziku, u tom istom odnošaju stoji njemački jezik prama gotskom. Dok latinski mediji *d, b, g* u gotskom jeziku postaju tenui *t, p, k,* opažamo, da gotski mediji *d, b, g* postaju u njemačkom jeziku tenui *t, p, k;* gotski tenui postaju njemačke aspirate *th, f, ch,* a gotske aspirate njemački mediji. Taj se zakon može dokazati ne samo za one riječi, koje imaju labialne glasove *b, p, f,* nego i za one sa guturalnim *g, k, ch,* a ponajviše za one, koje imaju u sebi dentalnih glasova. Naravski, da i u tom pogledu ima izuzetaka i dosta brojnih, ali oni nijesu takvi, da se ne bismo o tome mogli uvjeriti, gdje zaista spomenuta promjena glasova u njemačkom jeziku opstoji. Da nam bude rečena promjena glasova pregledna, navešćemo za nju ovdje nekoliko primjera. Uz latinski i grčki jezik, koji nam imade da zastupa praarijski jezik, stavićemo gotski jezik (kao zastupnik pragermanskog), a uza nje staro-, srednje- i novo-njemački jezik, te ćemo dobiti ovaj prijegled:

Digitized by Google

	Grčko-latinski:	Gotski:	Staro-njem.:	Srednje-njem.:	Novo-njem.:
Media *d*	δαμᾶν / *d*omare	*t*amjan	*z*eman	*z*emen	*z*ähmen
	καρδία / cor, cordis	*h*aírto	*h*erza	*h*erze	*H*erz
	ὀδούς / *d*ens	*th*untus	*z*and	*z*an, *z*ant	*Z*ahn
Media *b*	κάνναβις / canna*b*is	staro-sjeverno hanpr	hana*f*	hane*f*	Han*f*
	la*b*ium	engleski lip	le*f*s	le*f*se	Le*f*ze
	la*b*i	hlau*p*an	lau*f*an	lau*f*en	lau*f*en
Media *g*	ἐγώ / e*g*o	i*k*	i*h*	i*h*	i*ch*
	ζυγόν / ju*g*um	ju*k*	jo*h*	jo*h*	Jo*ch*
	mul*g*ere	milu*k*s	milu*h*	mil*ch*	Mil*ch*
Tenuis *t*	τρεῖς / *t*res	*th*reis	*d*rî	*d*rî	*d*rei
	φράτηρ / fra*t*er	bro*th*ar	pruo*d*ar	bru*d*er	Bru*d*er
	*t*endere	*th*anjan	*d*enjan	*d*enen	*d*ehnen
Tenuis *k*	κέρας / *c*ornu	*h*áurn	*h*orn	*h*orn	*H*orn
	κάλαμος / *c*alamus	*h*alam	*h*alm	*h*olm	*H*alm
	καρπός / *c*arpire	engleski haverst	*h*erbist	*h*erbst	*H*erbst
Tenuis *p*	ὑπερ / su*p*er	u*f*ar	u*b*ar	ü*b*er	ü*b*er
	*p*ater	*f*adar	*v*atar	*v*ater	*V*ater
	*p*luere	*f*lôdus	*f*luot	*v*luot	*F*lut
Aspirata *th*	θυγάτηρ	*d*auhtar	*t*ohtar	*t*ohter	*T*ochter
	θής	*d*ius	*t*ior, *t*ier	*t*ier	*T*hier, *T*ier
	θύρα	*d*aurô	*t*urî	*t*iur	*T*(h)or
Aspirata *f*	*f*agus	*b*ôka	*p*uocha	*b*uoche	*B*uche
	*f*rui	*b*rukjan	*p*ruhhan	*b*rûchen	*b*rauchen
Aspirata *ch*	κεφαλή / caput	hau*b*ith	huo*p*it	huo*b*et	Haupt
	χήν / anser	*g*ans	*k*ans	*g*ans	*G*ans
	χόρτυς / *h*ortus	*g*ards	*k*arto	*g*arte	*G*arten
	tra*h*era	dra*g*an	tra*k*an	tra*g*en	tra*g*en

Promjena je glasova u njemačkom jeziku uz neke izuzetke skroz provedena. Katkada se od dvaju konsonanata u jednoj riječi jedan promijeni, a drugi nepromijenjen ostaje. Ovaj zakon (o promjeni konsonanata) vrijedi samo za prasrodne riječi

Digitized by Google

indoevropskog jezika, a ne za onakve, koje su se tečajem vremena od drugih naroda uvukle i unesle u njemački jezik, ma da se ona i kod takvih riječi katkad opaža.

Staronjemačka književna perijoda pada u ono vrijeme, kad su Franci i druga germanska plemena prešla i prelazila u krilo kršćanske vjere; ona pada u ono vrijeme, kada se osnovalo i raširilo veliko franačko carstvo, jednom riječju pada u ono doba, kada se njemački narod počeo pod blagim utjecajem Hristove nauke, da se ujedinjuje u jednu državnu zajednicu. U to je vrijeme narod njemački osnovao svoju knjigu i svoju književnost. Ova je u ovoj periodi bila pretežno franačka, ma da uz nju opstoje i druga narječja, ponajpače gornjo-njemačko (Hochdeutsch).

Karakter je te književnosti crkven, jer je većinom, mal ne isključivo goje redovnici i svećenici. Djela su pisana većinom nevezanim jezikom, dok je opstojala velika opreka megju narodnom (poganskom) poezijom i kršćanskom (bijahu to skoro sami prijevodi sa latinskog jezika). Kad je pak te opreke nestalo, onda se takogjer javljaju djela pisana vezanim jezikom. Za vremena Karlovića bijaše stara njemačka književnost u najljepšem cvijetu. Na čelu pregalaca na književnom polju u ovoj periodi stoji sam moćni vladar Karlo Veliki. Karlo Veliki nadmašio je svu svoju okolicu mnogostranošću i književnim patriotizmom, a potpomagaše ga u njegovom plemenitom nastojanju Anglosas Alkuin. Upoznavši se Karlo Veliki već za rana s velikim savremenim učenjacima iz raznih krajeva Evrope, pogje mu za rukom, da ih skupi i nastani u svom dvoru, gdje su s njim zajedno radili oko duševnog napretka. Carev dvor bijaše neka vrsta akademije. Na srcu mu bijaše domaći elemenat, te radi toga obrati svu svoju pažnju njemačkom jezihu i njemačkoj pjesmi. S toga i vidimo, kako su pod Karlom Velikim prva opširnija djela pisana njemačkim jezikom. (Naziv za njemački jezik *„deutsch“*, tek se za njegova vladanja prvi put upotrebio i znači po svom korijenu narodan, domaći i t. d. Riječ *„deutsch“* podoba naime gotskom *„thiudisks“*, staronjemačkom *„diutisc“*, srednje-njemačkom *„diutisch“*. Taj adjektiv [nastavak got. adjektiva je *isk* = *isch*], izveden je od gotske riječi *„thiuda“*, staro-njemačke *„diot“*, srednje-njemačke *„diet“*, a znači narod.) Čini se, da nije bila želja Karla Velikoga samo to, kako bi germanska plemena ujedinio pod svojim žezlom, nego kako bi ona napredovala i u znanosti i umjetnosti. Muževi, što bijahu oko njega, kao: Alkuin, Paulus Diaconus, Theodulf, Klemens Irac, Angilbert i Einhart, imali su da još sačuvanu latinsku kulturu na njegovu dvoru usredotoče i njeguju, odatle da se naobrazba prenese u šire krugove, megju njegove podanike. Osobito mu na srcu bijaše naobrazba sveštenika, koji su od uvijek pozvani da budu duševni vogji i učitelji naroda.

Kolika je bila u Karla Velikoga težnja za naukom i naobrazbom, dokazuje i to, što se u muževnim svojim godinama dao na učenje latinskog jezika, a kao starac bavio se učenjem pismena. Na svom dvoru osnovao je školu, gdje su mu se njegova djeca i djeca njegovih podanika naučala. Koliko je Karlo Veliki poštovao i cijenio svoju narodnost, dokazuje i to, što je uveo njemačko nazivlje za pojedine mjesece (1. Wintarmanoth, januar; 2. Hornunc, februar; 3. Lenzimanoth, marat; 4. Ostarmanoth, april; 5. Winnemanoth [Weidenmonat], maj; 6. Brachmanoth, juni; 7. Hewimanoth [Heumonat], juli; 8. Aranmanoth [Erntemonat], august; 9. Widemanoth, septembar; 10. Windumemanoth [Weinlesemonat], oktobar; 11. Herbistmanoth, novembar; 12. Heilagmanoth [Heiligmonat], decembar), i što je sam započeo pisati njemačku gramatiku. Tim pako, što su po njegovoj odredbi sakupljane i napisivane stare njemačke pjesme (kako nam povjesničar Eginhard pripovijeda), htio je da njemačkom potomstvu pruži duševno blago njegovih pregja, te ga tako sačuvati, da ga vrijeme ne uništi, da se ne izgubi. Na žalost se ta njegova želja nije mogla ispuniti. Našljednik njegov Ljudevit Pobožni

Digitized by Google

godine 814.—840. zapustio je sasvijem narodnu stvar i narodnu knjigu, a narodne pjesme, koje je Karlo Veliki pribrao, biće da su se pod njim izgubile; — a možda ih nije niko ni tražio, lako pače da su i hotimično uništene, da se ne bi tim čuvala uspomena na staru germansku vjeru. Širenjem kršćanske vjere megju Germanima gine naime i gubi se narodna staropoganska priča i pjesma. Najveći je neprijatelj narodne staropoganske pjesme i priče kršćanstvo. Svećenici, ti jedini nositelji naobrazbe onoga doba, jedini vješti pismenu, mjesto da stare poganske pjesme napisavši ih sačuvaju za poznija vremena, rade oko toga (što je sa njihova stanovišta razumljivo), da u naroda, koji je novu vjeru prigrlio, ugase svaku uspomenu na staru njegovu vjeru, na stare njegove bogove i divove, bojeći se, da se ne bi opet megju pokršteni narod uvuklo poganstvo. Da je tome tako, dokazuju i one sačuvene odredbe franačkih kraljeva, kojim se strogo zabranjuje pjevanje poganskih pjesama.

No pored svega toga, što su svećenici i kasniji vladari njemački narodnu pjesmu ugnjetavali, živjela je ona bujan život megju pukom, te se širila sve to više idući od usta do usta. (Ime pjesme „Lied“ nalazimo već u VI. vijeku. Pjesnika i pjesničkog umijeća, kako ga mi danas razumijemo, ne bijaše u tadanje doba megju narodom; ta sáma uobičajena novo-njemačka riječ „dichten“ u staro-njemačkom glasi „dichtôn“, uzeta je iz latinskog jezika, te znači nešto izmišljeno, i nešto, što treba napisati, u pero kazivati, t. j. diktovati. U naroda bijahu samo pjevači i pjesma, t. j. pjevanje. Svak bi pjevao, a kad bi jedan počeo, drugi bi prisutni s njime udesili. Tako su se sačuvale junačke i životinjske pjesme i priče i kroz vijekove i razne u njima upletene istorijske uspomene.

Na taj su se način sačuvale dvije čarobne uzrječice (Zaubersprüche) — pjesama o njemačkim božanstvima nemamo — i „Hildebrandslied“. (O Hildebrandsliedu se već opširnije govorilo u raspravici o „Nibelungenliedu“ u „Školskom Vjesniku“, IV. tečaj, br. 1., str. 104.) Čarobne uzrječice napisane su na pergamentu valjda u X. vijeku, našao ih je Georg Waitz god. 1841., a izdao Jakob Grimm. U jednoj t. zv. merseburškoj rečenici prikazuju nam se germanski bogovi, kako u radnji sudjeluju. Jedna nam pripovijeda o konju boga Phola ili Baldeva, te nam prikazuje cijelo društvo bogova. Phol i Wodan jašu u šumi. Balderov konj iščasi nogu. Boginje Sindgunda i sestra joj Sunna vračaju, isto čine Volla i Frija, ali uzalud, konju noga ne će da zacijeli. Na to vrača Wodan, koji se takogjer u te stvari razumije, te govori odlučnu formulu: „Kost kosti, krv krvi, na udovima, kao da su slijepljeni“. Uspjeh je svakako bio dobar, pa se ta formula[1]) valjda upotrebljavala u sličnim prilikama. Iz ove uzrječice vidimo takogjer, da Wodan ne samo da je najviši germanski bog, nego da je i najbolji ljekar. U ljekarstvu je, kako se iz uzrječice vidi, pače i nadmašio navedene četiri nebeske žene.

Drugom merseburškom izrekom imaju da se razriješe okovi zarobljenika. Ovdje nam se predočuje radnja božanskih Valküra u boju: Na korist jedne stranke u boju upliću se one u borbu, te se dijele u tri čete. Prve čete vežu one zarobljenike, koje je prijateljska vojska zarobila; druga četa sprečava ili neprijatelje najeznike u njihovu napadaju ili prijateljsku vojsku u bijegu; treća pak četa tih bojnih žena stoji za neprijateljskim bojnim redovima, gdje su smješteni zarobljenici, te tresući njihovim okovima i veleći: „inspringe haptbandun inuar uigandun“ (entspringe den Banden, entlaufe den Feinden), rješavaju ih okova. Osim ovih izreka sačuvale su se i takve, kojim bi se ljudi, kad bi na put polazili ili marva, kad bi se na polje gonila, preporučivali

[1]) Ta je formula arijsko dobro; ima naime sačuvana slična indijska uzrječica.

Digitized by Google

bogovima, da ih štiti. A i razna načela, koja u ljudskom životu osobitu vrijednost imadu, koja vrijede u moralu i pravu, odjenuta su takogjer poetskom formom. Svećenik bi — budući pisanih zakona ne bijaše — naviještao stalna po narodu odobrena pravila za život, — svečane sudbene radnje prikazane su poetski, zakletva pače i prokletstvo se izricalo u aliteriranim stihovima. Aliteracija je uopće najstariji oblik njemačke poezije ili bolje rekavši, ona je za ukupnu germansku prapoeziju, za tehniku starih stihova neophodno nuždan elemenat; aliteracija ne čini doduše stihove melodioznim, ali im daje karakterističan zvuk. U Skandinavaca i Anglosasa se ona u stihovima sačuvala do daleko u srednji vijek. Da pokažemo, kako se aliteracija u staroj njemačkoj poeziji upotrebljavala, nevešćemo dva primjera, i to nekoliko stihova iz „Hildebrandslieda“, a nekoliko iz „Wessobrunner Gebeta“.

Hildebrandslied:

Welaga nu, waltant got! wewurt skihit.
Ih wallôtu sumarô enti wintrô sehstîc ur lante
dâr man mih êo scerita in folc sceotanterô,
sô man mir at burc aenîgeru banun ni gifasta:
nu scal mih suâsat chind suertû hauwan,
bretôn mit sînû billju, eddo ih imo ti banin werdan.

Ich wallete der Sommer und Winter sechzig ausser Landes,
Wo man mich immer scharte in die Schaar (Volk) der Schützen (Streiter),
Doch vor keiner Burg man den Tod mir brachte;
Nun soll mein eigenes Kind mich mit dem Schwerte hauen,
Morden mich mit Mordaxt, oder ich ihm zum Mörder werden.

Što se tiče „Wessobrunner Gebeta“ valja nam prije nego što nekoliko stihova kao primjer za aliteraciju navedemo, još i ove spomenuti: Ova je pjesma prva kršćanska pjesma, u staro-njemačkom jeziku pisana u IX. vijeku. Nazvana je „Wessobrunner Gebet“ po benediktinskom samostanu Wessobrunnu u Bavarskoj, jer joj se je ondje našao rukopis, danas se pak čuva u monaškoj kraljevskoj biblioteci. Sadržaj nas ove pjesme u velike sjeća na Eddu, osobito na Völuspu, t. j. na ono pjevanje, u kom se opjeva mît stvaranja. Ali pored svega toga ipak je „Wessobrunner Gebet“ sasvijem u kršćanskom duhu pisana. U sačuvanim se stihovima pripovijeda ono vrijeme stvaranja, kad su Bog i angjeli još sami na svijetu bili. Evo nekoliko stihova iz tog fragmentarnog sačuvanog djela:

Dat gefregin ih mit firahim, firiunizzo meista,
Dat ero ni uuas noh uf himil,
Noh paum noh pereg ni uuas, ni nohheinig.

Das erfragte ich unter den Menschen, als der Wunder grösstes,
Dass die Erde nicht war, noch der Himmel oben,
Noch ein Baum, noch ein Berg nicht war, noch irgend etwas.

Oba ova primjera dovoljno pokazuju, kako se aliteracija u starom njemačkom stihu upotrebljava. Ali i u današnjem njemačkom jeziku sačuvana je ona u raznim načinima govora, a mnogi se pjesnici njom služe, da im bude jezik slikovit (Tonmalerei[1]). Još se danas čuje u njemačkom jeziku: „Sprichwort wahr Wort“, „Haut und Haar“, „lieb und leid“, „Land und Leute“. Stare pravne formule bile su sve aliteracijom izrečene, te se mnoge od takvih aliteracija još i danas primjenjuju,

[1]) Poznata je u tom pogledu Rückertova aliterirana pjesma:

Digitized by Google

kao n. pr.: „Eigen und Erbe“, „Bank und Bette“, „Friede und Freundschaft“, „Herz und Hand“, „Land und Leute“, „Nacht und Nebel“, „Haus und Hof“, „Nutz und Noth“, „Wind und Wetter“ i t. d.

„Roland der Ries', am Rathaus zu Bremen
Steht er, ein Steinbild, standhaft und wacht.“

Ili Bürgerovi stihovi:

Wonne weht von Thal und Hügel,
Weht von Feld und Wiesenplan,
Weht vom glatten Wasserspiegel,
Wonne weht mit weichem Flügel
Des Piloten Wange an.

Karlo Veliki htjede svoju prijestonicu Aachen učiniti drugim Rimom, kršćanskom Atenom.

Na njegov vladalački tip kako se brine za naobrazbu svojih podanika, za njegovanje znanosti, kako se okružuje prvim učenjacima svoga vremen, nailazimo u njegovoj epohi počešće. Tako su Abassidi učinili Bagdad središtem svog znanstvenog rada, te prijevodom grčkih klasika osvježili svoju znanstvenu tradiciju; kasnije stvori Omajidević Hakam Hispaniju kulturnim središtem. U Carigradu vidimo Konstantina Porphyrogenita, unuka Basilija I., gdje znanost i umjetnost opet oživljava, a u Engleskoj Alfreda Velikoga.

S pogledom na navedene zasluge Karla Velikoga sasvijem je jasno i pojmljivo, ako ga pjesnici renaissance slave, kako su nekoć rimski pisci uzveličavali i slavili Augusta, te kad se opjeva i opisuje osnivanje Aachena baš onako, kako je u Eneidi opisan osnutak Kartage.

Ali carstvo Karlovića dugo ne potraja. Poslije smrti Ljudevita Pobožnoga nastade razdor megju njegovim našljednicima, a uslijed toga dioba ne samo države, nego i narodnosti i jezika. Ugovor u Verdunu god. 843., kojim se razdjeljuje franačka država megju Karlom Ćelavim i Ljudevitom Njemačkim, mogu Francuzi i Nijemci — (govoreći i po Koenigu) — smatrati rodnim danom svoje narodnosti. Pod Karlom Debelim zasja još ponešto stari sjaj države Karlovića, kad mu je uspjelo njemačke pokrajine pod svojom vlašću ujediniti, i kad ga je zapadno franačka država pripoznala bila svojim vladarom, ali taj sjaj bijaše kratkog trajanja. Stranih naroda, koji su sa svih strana navaljivali, kao Saracena, Slovjena, Normana, ne mogaše tjelesno i duševno slabi vladar Karlo Debeli suzbiti. Nešto sretniji bijaše mu našljednik Arnulf, ali i on ne uzmože ništa trajna stvoriti, jer ga za rana pokosi smrt, a s Ljudevitom Djetetom izumre njemačka porodica Karlovića. Sada baštinu Franaka nastupiše Saksonci. Henrikom I. g. 919.—936. započinje prava povijest njemačkog naroda i njemačke države, koju je Oto Veliki doveo do gospodstva. Poezija se takogjer njegovala na dvoru Otonovu, samo joj je jezik bio latinski. Jednu jedinu pjesmu iz Otonovih vremena imamo sačuvanu, koja je napisana pola latinski, pola njemački. Bijaše to pjesma na Otona Velikoga, u kojoj se pjeva njegovo drugo izmirenje u Frankfurtu god. 941. s njegovim bratom Henrikom; svi drugi produkti njemačkog duha prikazani su u tugjem ruhu, pisani su latinskim jezikom.

Ali ni njegovanje književnosti na dvoru Karla Velikoga, ni na dvoru Otona ne može se mjeriti s onom mnogostranom i plodnom literarnom radinošću, koja se razvijala u samostanima; pače možemo reći, da se rad na dvorovima gubi pred književnim radom u samostanima. Manastiri Fulda, Weissenburg, St. Gallen, Tegernsee, Gaudersheim

Digitized by Google

prava su sjedišta njemačke muze u staroj njemačkoj književnoj periodi. Samostan Fulda zadužbina je često slavljenoga apostola Nijemca Winfrida ili Bonifacija, a utemeljio ga je njegov učenik, pustinjak Sturmi, — kasnije opat u istom samostanu, — onaj isti, koji je Saksonce pokrstio nakon što ih je Karlo Veliki sasvijem podjarmio. U ovom samostanu sačuvao se jedan rukopis, u kom je napisana formula, kojom su pogani, kad bi na kršćanstvo prelazili, morali da reknu, da se naime odriču „Donara i Wodana, Saksnota i svih nečistih i njihovih saveznika". — Način, kako je Sturmi samostan osnovao, tačno je opisan, te se u opisu izmegju inoga veli, kako je jašući jednom kroz šume našao na obali neke rijeke „čete Slovjena, gdje se goli kupaju, pa mu se konj od njih poplašio". — Oko godine 822. bijaše predstojnikom u tom samostanu glasoviti i u njemačkoj tadanjoj književnosti dobro poznati Rabanus Maurus i ako nije Rabanus sâm bio produktivan duh, nego većinom misli drugih reproducirao, ipak je njegova zasluga, da je Fulda postala prvim i najvećim učilištem u tadanjoj Njemačkoj — bijaše ta škola neka vrsta sveučilišta, koje je svak morao pohagjati, ko god bi htio na znanstvenom polju raditi. Rabanov je učenik Otfried v. Weissenburg, pisac evangelijske knjige (liber evangeliorum je originalni naslov) ili, kako ju izdavač Graff 1831. naziva — „Krista". Otfried je takogjer postao predstojnikom jedne samostanske škole, i to one u Weissenburgu u Alzaciji, te nam je prvi pjesnik iz ove periode, koga poznajemo po imenu. Potaknut od svoje braće, napisao je ovo djelo, te ga posvetio Ljudevitu Njemačkomu. Mjesto aliteracije uveo je obični srok u stihove, pa je s toga i ovo djelo u staroj njemačkoj književnosti, i ne samo u staroj, nego uopće u njemačkoj književnosti prvo, u kom se javlja srok. Djelo je pisano u pet knjiga, jer ima da služi svim pet osjetilima na okrepu, te se opisuje u njemu život Spasiteljev. U tome djelu ima dosta nezgrapnosti, a osobito je neukusno nastojanje piščevo, da radnju što više isprekida velikim obiljem poučnih primjetaba; tim načinom pisanja izgubila je pjesan mnogo od svoje ljepote, jer je pisac tim načinom pisanja uništio epski karakter svoje pjesme, za kojim teži. Ali kraj svih mana, što ih u djelu nalazimo, vidi se jasno, da je Otfried pravi pjesnik; na pojedinim mjestima, osobito gdje mu rad čustvom prevlagjuje trijezno i ozbiljno mišljenje i gdje on svoje osjećaje izražava, pokazuje se pisac kao pravi lirski pjesnik. To se osobito vidi iz onog mjesta, gdje govori o materinskoj ljubavi, te je prispodablja s božjom, ili gdje govori o svojoj domovini.

Koliku ljubav goji Otfried prama svojoj domovini, prama svom jeziku, razabiremo iz prvog poglavlja njegovog djela, u kom se opravdava, za što je ovu pjesan pisao narodnim, a ne latinskim jezikom.

Slaveći svoju zemlju i narod, veli:

Si sint so sáma kúani,	Sie sind eben so kühn,
selb so thie Románi	eben so wie die Römer
zi uúafane snélle	zu Waffen bereit,
so sínt thie thégana alle.	so sind die Degen alle.
Wanta állaz thaz sies thékent,	Denn alles was sie denken
diez al mit góte wirkent,	sie alles mit Gott wirken;
ni dúent sies wiht in nóti	noch thun sie etwas in der Noth
ána sín girati.	ohne seinen Rath.

Kada prispodobimo ovu mesiadu (i tako se zove ovo djelo u njemačkoj književnosti) sa saksonskom mesiadom Heliandom, moramo priznati, da je za saksonskim

Digitized by Google

djelom s pogledom na poetsku ljepotu veoma zaostalo; s druge je pak strane ono od velike vrijednosti za njemačku metriku, a osobiti neprocjenjiv izvor za studiju staronjemačkog jezika. Evangelijska knjiga sačuvana je ne samo u raznim fragmentima, nego imademo sačuvana i tri potpuna rukopisa, koji su u pohrani u Beču, Heidelbergu i Monakovu. Na novo-njemački jezik preveo je Otfriedovu Evangelijsku knjigu Georg Rapp. Tim, što je prevagjač ispustio razne duge didaktičke pridodatke, koji se u originalu nalaze, samo je povisio vrijednost tome djelu.

U IX. stoljeću počinju takogjer i svećenici, da se prijaznije vladaju naspram svjetske poezije; pače neki svećenik opijeva i slavi pobjedu Ljudevita III., kralja zapadnih Franaka, koju je ovaj kod Taucourta god. 881. izvojevao nad Normanima. Pjesnikom ove pjesme drže monaha Hucbolda, koji je živio u samostanu St. Amand sur Elnon kod Valenciennesa, gdje se i pjesma našla. Ova je pjesma s pogledom i na metar i na srok slična Otfriedovom Hristu, t. j. svaka strofa sastoji od dva stiha (Langzeile), od kojih imade svaki po osam arza, neglededi na broj nenaglašenih slogova. Četvrta se arza sriče sa osmom, a srok je muški. N. pr.:

Otfriedova evangelijska harmonija:

Tho wârun thâr in lánté hírta háltenté
The fehes dâtun wartá widor fiánta.
Da waren dort in Lande Hirten haltende,
Des Viehes thaten sie Wartung wider Feinde.

Ludwigslied:

Einan Kúning weiz ih, heiszit her Hlúdwg,
Ther gérno góde thionôt; Ih weiz her imos lonôt.
Einen König weiss ich, heisst er Ludwig,
Der gerne Gott dienet; Ich weiss, es ihms lohnet.

Tečajem ove raspravice spomenusmo, kako se za vremena Otona pjevalo u njemačkoj književnosti latinskim jezikom; to nijesu činili samo monasi i svećenici, nego i svjetovnjaci. Megju takim latinskim pjesmama najznamenitije su i najbolje Waltharius i Rurdlieb. U samostanu St. Gallen[1]), jednom od najstarijih i najslavnijih samostana, koji se osobito za vremena Karla Velikoga podigao, a u X. vijeku najviše cvao, napisan je u heksametrima Waltharius; ta junačka pjesma, literarna slava samostana St. Gallen, u savezu je sa dva imena, sa onim Ekkeharda, koji je god. 978. umr'o, i s imenom Notkera Njemačkog (Labeo), koji je umr'o oko god. 1022. Ali i prije spomenutih monaha gojila se književnost u rečenom samostanu. Već oko god. 883. bavio se neki monah skupljanjem anegdota o Karlu Velikom, koje su se bile predajom sačuvale; drugi pak pisali su crkvene pjesme na latinskom jeziku i gojili muziku, ali svi ovi nijesu se tako proslavili, kao Ekkehard i Notker. Prvi je u svom Walthariusu njemačku junačku priču oživio, drugi pak nastavlja gojiti njemačku prozu, kako se gojila za vremena Karlovića; njemu je stalo do gramatičke pravilnosti i čistoće njemačkog jezika. Waltharius je napisan valjda oko 930. godine, a pisao ga je već spomenuti St. Gallski monah Ekkehard[2]), koji je ovo gradivo obradio kao zadatak, što mu ga je zadao njegov učitelj Geraldus. Geraldus je Ekkehardovu radnju ispravio. Ponovno je obradio ovo

[1]) Samostan St. Gallen utemeljen je po Gallu, učeniku sv. Columbanusa, koji je u VII. vijeku pokrstio Alemane.

[2]) Joseph Victor Scheffel 1826.—1886. u svom je romanu „Ekkehard", koji se, mimogred budi rečeno, ubraja megju najbolje njemačke istoričke romane, — krasno umio ovaj dio starog njemačkog života prikazati u sadašnjosti.

Digitized by Google

djelo, koje nas veoma sjeća na Ilijadu i u kom se radnja sasvijem epski i zorno prikazuje, Ekkehard IV., koji je umr'o oko god. 1060.

Sadržaj Walthariusa u kratko je ovaj: Kralj Atila polazi iz svoje države, da narode zapada podjarmi i da ih prisili, da mu plaćaju danak. Na Rajnu se srazi s Frankima, a na Rboni i Saoni sa Burgundima, otkuda pogje prama Akvitaniji. Svi mu se kraljevi pokore, plaćaju danak i pošalju taoce. Gibich, franački kralj, koji u Wormsu vlada, pošalje mu, pošto mu je sin Günther još mlad, Hagena od Tronje sa neizmjernim darovima. Burgundski kralj Henrik pošalje iz svoje prijestonice Chalon svoju kćer Hildegundu kao taoca, a Akvitanski kralj svoga sina Walthariusa, koji je već od djetinjstva zaručen bio s Hildegundom. S tim plijenom i s tim taocima ode Atila kući. On svoje zarobljenike veoma poštuje, tako i žena mu Ospiris, te su im oboje prijateljski skloni. No kraj sve te dobre pažnje u zarobljenika je vazda živa žudnja za domovinom, jednako oni snuju o povratku, o bijegu u svoju domovinu. Prvi pobjegne Hagen, nakon što mu je došao glas, da je kralj Gibich umr'o, a sin mu Günther da ne će podnipošto Atili više da šalje danak. Nakon nekog vremena pobjegnu Walthariusi Hildegunda, pošto su se snabdjeli silnim blagom. Poslije četrdesetdnevnog bijega dogju sretno do Rajna nedaleko od Wormsa. Skeledžija, koji ih je preko rijeke prevezao, vidio je u njih silno blago, te obavijestio kralja Günthera o njihovu bogatstvu. Ovaj pošalje dvanaest junaka, a megju njima Hagena, da bjegunce uhvate i da im blago otmu. Hagen nastoji uzalud, da odvrati kralja od te nakane, te gleda da njegovi drugovi iz ropstva ne nastradaju. U nekom klancu u Vogesima dostignu Güntherovi junaci bjegunce, te se tu zametne krvava borba. Sa svim se junacima Walthariusi bori i obori ih jedanaest. Na to se Hagen i Günther upletu u borbu. Od jutra pa sve do podne traje neodlučna borba, dok se napokon sva tri junaka izmučena i izranjena ne izmire, na što Walthariusi svoje putovanje nastavi."

Osobito su u ovoj pjesmi krasni oni prizori, gdje se pripovijeda, kako Waltherius izmučen od dalekog puta i napora na Hildegundinom krilu zaspi, dok ona sama bdije i straži, ne će li se odakle pokazati Huni; a kad joj se učini, da oni zaista dolaze, kako pred Waltherom na koljena pada moleći ga, da je radije ubije, nego da ona postane plijenom drugog kog muža. Ne manje je lijepo i ono mjesto, u kom se opisuje noć izmegju prvog i drugog dana borbe. Walther meće ubijenim junacima glavu na truplo; konje, koji po livadi pasu, pohvata, te ih poveza u pećini, koju još nasipom utvrgjuje. Kad je posao ovršio, zadrijema on u Hildegundinom naručaju, a ova, da mogne do ponoći bditi i paziti, da li se neprijatelji ne približuju, pjevanjem goni san od sebe; poslije po noći opet Walther straži, a pušta djevici da počiva.

Jakob Grimm drži, da je ovo mjesto najuzvišenije, što se može naći u staroj njemačkoj poeziji. U formalnom je pogledu Walthariusu slično djelo Ruodlieb. I ovo je djelo, kao što i Waltharius, pisano latinskim jezikom u heksametrima, te je pisac ovim djelom imitovao Vergilov jezik; pisao ga je takogjer monah, kome imena doduše ne znamo; ali znamo, da je pisano u Tegernseeu u Bavarskoj; nego je ipak izmegju Walthariusa i Ruodlieba bitna razlika. Dok nam se Waltharius pokazuje kao neobuzdana junačina, kakve ih je seoba naroda stvarala, pojavljuje se u Ruodliebu, koliko iz fragmenta razabrati možemo, nježnije dvorsko biće, poučniji duh, kakoga stara junačka pjesma ne poznaje.

Kako je Ruodlieb napisan oko godine 1050., prikazuje nam veoma krasno nove nastale prilike. Djelo je ovo pravi pravcati viteški izmišljeni roman ne samo njemačke, nego općenite svjetske književnosti. Njime počinju slični romani, koji se sve do „Don Quixota" nastavljaju, a koje kasnije njemački pisac Wieland opet oživljuje. Ruodlieb

Digitized by Google

je već rano ostao bez oca, a gospodar, komu služi, ne ispunjava zadanog mu obećanja. Za to Ruodlieb odlazi u Afriku, gdje je u službi tamošnjeg afrikanskog kralja. Poslije desetgodišnje poštene službe vraća se on natrag u Evropu (po želji materinoj), te prispije sretno kući, pošto je raznih doživljaja imao. Prije odlaska iz Afrike daje mu afrikanski kralj dva hljeba od zlata, od kojih smije jedan da istom kod svoje matere razreže, a drugi prigodom svoje ženidbe. Podjedno mu kralj dade dvanaest dobrih pouka, megju ostalim n. pr. da ne smije crvenoglavcu nikad vjerovati, da ne smije jahati po usjevima, samo da se blatu na cesti ugne; da ne smije kraj crkve proći, a da se u nju ne vrati i t. d. (Pisac tako sam daje program, što ga ima junak da izvrši.) Kad je kući došao, oženi se Ruodlieb, nakon što je mnogo i štošta proživio, Herburgom, kćerkom nekog patuljka, Immung. Herburga je veoma bogata i tako se Ruodlieb domogne silnog bogatstva, a na koncu i prijestola. U ovoj je pjesmi epska širina i svježost upravo onako istaknuta, kako ih nalazimo u njemačkim epskim produktima srednje-njemačke perijode, ponajviše u onim XII. vijeka; ali epska objektivnost nije u njoj podnipošto očuvana, jer se pisac sâm u pjesmi pojavljuje i ističe, dijeli razne duge pouke i iznosi prikaze.

Po ovom, što do sada o staroj njemačkoj knjizi rekosmo, moglo bi se pomisliti, da su se samo muškarci knjigom bavili i na književnom polju radili, — ali tomu nije tako. I ženske su se zanimale za knjigu. Tako su n. pr. kćeri Karla Velikoga dobile učenu naobrazbu; vojvotkinja Hadwig iz Švapske bavila se pače učenjem grčkog jezika, a za vremena Otona bave se i opatice prepisivanjem raznih pisaca.

U ženskim samostanima njeguje se takogjer knjiga. Tako je u samostanu Gaudersheimu u drugoj polovici X. vijeka živjela najstarija poznata njemačka pjesnikinja, opatica Roswita (Hroswitha). Na žalost i ta su njena djela — legende i drame — pisana latinskim jezikom. Svojim dramama htjela je ona istisnuti Terencija iz publike, koji se tada veoma rado čitao. Napisala je ukupno šest drama, a za gragju im je uzimala legende, baš kao što je Shakespeare uzimao novele. Htijući, da krepost i nevinost istakne, i da pokaže, kako se one nagragjuju, ne ustručava se često direktno i potanko govoriti o niskosti i nemoralnosti, a nije ni biraljiva u gradivu. Njena je drama „Callimachus“ prava ljubavna drama, a mnogi njeni prizori sjećaju nas na Shakespearovu dramu „Romea i Juliu“. I tako je njemačko staro doba, povodeći se za primjerom klasičke književnosti, probudilo u Nijemaca dramatsku umjetnost. S pogledom na ovaj momenat ide Roswitu prvo mjesto u staroj njemačkoj književnosti; time pak, što je umjela kršćansko gradivo zaodjenuti klasičkim ruhom, ispunila je ona ideal Karla Velikoga. Oko god. 1100., dakle u ono vrijeme, kada i počinje srednje-njemačka perijoda, počeše i učeni pisci da se u svojim djelima služe narodnim jezikom, onim jezikom, kojim su seljaci i gragjani vazda pjevali junačka djela svojih vrlih djedova.

(Nastaviće se.)

Kazne stare škole.

Piše **Ivan Zovko.**

Sve za svoje vrijeme. Ništa nije do vijeka. Stara je škola već bila i prošla. Ona je sada čedo prošlosti, ili kako bi rekao Talijan: „dei tempi passati“ — o kojoj školi ima sada najviše posla besamrtna Klio, ne znajući ni sama, gdje bi je i na kojoj bi je stranici čovječanstva zapisala, jer kako god okrene, nikako joj se ne svigja, da ima za nju igdje podesna i prilična mjesta. Prošao je dakle i uminuo vjetar i jek stare škole,

Digitized by Google

a sad je nastupila era nove, napredne, moderne škole, premda bi se na žalost i ovoj moglo mnogo i mnogo štošta prigovoriti, kao i njezinoj predšasnici, jer ni ova nije kakva „pestumska ružica“, a još manje miomirisni lijer s palestinskijeh dolina, pošto i ona ima na vreće svojih grijehova i mana.

I baš sada kao na nekom rastanku, bar kod nas, od stare škole, a na osvitku nove — bilo bi vrlo pohvalno da se ko lati, te nam onako sistematički sve potanko opiše, kako mane, tako i prednosti stare škole, te da izmegju stare prošle i sada — nove škole potegne neku paralelu u isporegjivanju. Tijem bi se s jedne strane odužio uspomeni stare škole, a s druge opet strane bilo bi možda što god, što bi mogla lasno i mirne duše i nova škola, kao i baštinstvo od stare primiti, te prema sadanjim okolnostima što podesnije dotjerati i prilagoditi. Mi smo ovdje samo toliko nakani, da progovorimo koju o kaznama stare škole, na kojim je ona najviše temeljila svoju disciplinu, a koje opet bacaju na nju i neku opskurnu sliku, jer te njezine kazne u mnogo su slučajeva pretjerane, te bi se možda od njih i blaženopočivši Orbilije časnijem epitetom zazvani „Plagosus“ preplašio i zastravio. No prije, nego što pogjemo dalje, izvinimo i ispričajmo staru školu onom poznatom klasičkom: „De mortuis nihil, nisi bene“ — ili onom našom: „Od šta vakat od tog i vrijeme“. Za to nek nam oprosti stara škola, ako se možda prema njoj ne ponesemo kavaljerski!

I. Šibanje.

Od svijeh kazni, kojim se rado služila stara škola, najmilija joj je bila verberacija. Ona kao da joj je u samu krv prešla, te bila njezin pravi alter ego. Šibanje i batinanje bijaše joj alfa i omega, te su naši sredovjeki učitelji, koje su u nas sve do najzadnjeg vremena reprezentirali, zvali se oni: hodže, dackali (od grčke riječi didaskalos), ili meštri (od latinske riječi magister) smatrali verberiranje glavnim i najprvim uzgojnim sredstvom. Prezrena je bila i omalovažena ona škola, gdje šiba i batina nijesu odigravale svoju rolu. A nevrednim se smatrao onaj hodža ili učitelj, koji je bio dobar i blag djeci, te bi se na takve nastavnike često puta aplicirala ona sarkastična megjurječica: „Hodža, ne boje te se djeca“. „Ni ja djece,“ odvraćalo bi se s hodžine strane, mećući mu pomenuti odgovor u usta, kao da on odgovara. Nije uzaludno rečeno, da je tobože šipka iz raja izišla i kad se djeca biju, da onda rastu. A kad bi roditelji ili odnosni tutori dovodili svoju djecu u školu ili mekteb, vazda bi završili poput Katona njegovim „Cæterum etc.“ svoj govor, veleći izrično hodži ili učitelju: „Moje kosti, tvoje meso“, što bi značilo u prenesenom smislu, udri, bij, batinaj, dok u njemu dušu čuješ, nikom nijesi odgovoran za to, niti će te iko na kakvu odgovornost pozvati. Za to ćemo odmah u glavnom iznijeti subdiviziju, kako se sve bilo i batinalo.

1. Tobanje ili tabanje.

Imenica je sinonimna s glagolom tobati ili tabati. A šta je značilo tobati ili tabati, izlišno je i govoriti. Svak zna da su tu gjački tabani vatru ogrezli i prvi na mejdan bili, gdje su uvijek tanji kraj izvukli, to jest nastradali, još ako je dotični nastavnik bio čovjek bez srca i osjećaja.

2. Na konja.

Dijete bi na dijete uzjahalo i onda bi pametni nastavnik otraga udarao onog kukavnog jahača iza svijeh naramica, dok bi se on nogatao, zavijao i prevrćao od bola,

Digitized by Google

da bi odletio kolik do onamo sa svoga konja i nemilo o zid, patos, ili o što bilo udrio, da bi se na mrtvo ime ubio. Ili bi u onom nogatanju, prevrćanju i zavijanju složio zajedno i on i njegov konj, a tada bi se gospodin učo do mile volje nasmijao i radovao tome nehumanom prizoru, kao kakvi krvoločni rimski cezar, komu bi najveća slast bila, kad bi ga bijedni gladijatori pozdravljali onom: Morituri te salutant Caesar!" Koliko je ovaj prizor sa estetskog i moralnog gledišta bio oduran i neopravdan, ne treba ni govoriti, jer takvi sretni uzgojnici doista podigoše u njemu svoj „Monumentum aere perennius" potpisavši tako sami sebi za vazda i nehotice pravi testimonium paupertatis.

3. Megju noge.

Pri tome se tako postupalo, da bi nastavnik uzeo noge dotičnog učenika megju svoje noge i onda ili ih što jače svojim koljenima iza gležnja stisnuo, tako, da su se samo tabani vidjeli izmegju nastavnikovih nogu, a onda bi ga stao biti i batinati, dok se je otraga učenik ležeći na podu, previjao od bola i valjao po školskoj prašini, pa kad bi već batinanje prestalo i on ustao, bio je vas bijel od prašine, kao mlinar. Ama zar su krive tome veleumnom nastavniku i nedužne haljine! Ne odavaše li doista i ovaj način batinanja jedan ekscelentan prizor svoje vrste!

4. Preko koljena ili stolice.

Ovdje bi pri ovom batinanju uzeo nastavnik učenika preko koljena ili bi ga naćurio preko stolice ili kakva slična predmeta, i onda bi ga stao otraga biti i lupati. I ova vrsta šibanja bila je nešto i odviše trivijalna, osobito kad se uzmu sve one figuracije, koje bi u tom stanju zauzimalo učenikovo tijelo, motajući i previjajući se onako načutureno.

5. U falake.

Falake su bile takav jedan mučilački aparat, koji mirne duše možemo uvrstiti u kategoriju onih mnogobrojnih torturskih sprava. Sastojale su od jednog nešto uglagjenog duguljastog drveta, koje je bilo provrćeno (probušeno) na dva mjesta negdje oko sredine. U one budže (šube, rupe) uvučen je bio podebeo konop, a njegovi su krajevi svaki kod svoje rupe bili dobro zavezani velikim užetom, tako da se nije nikako mogao konop ni s kojeg kraja kroz one šube izvući. Sad bi se u tako namještenu spravu metnule noge učenikove, a onda bi dvojica drugih učenika, držeći sa strane ono drvo, uvijali onaj konop oko pomenutog drveta, tako, dok ne bi konop jadnome gjaku noge nemilo i čvrsto pričvrstio i zategao uz ono njegovo drvo. I sad bi se istom razvila prava panorama. Učitelj je nemilo udarao po gjakovim tabanima, a ovaj se motao i rovao od bola po patosu prašljivu, na kojem je ležao, jer je morao ležati, pošto su to preplemenite falake nužno i neophodno zahtijevale. Kad je batinanje bilo dovršeno, da vam je istom onda bilo vidjeti onog jadnog mučenika, koji nije više mogao ni na noge ustati, što od nemilih i ljutih udaraca, što pak, jer mu je onaj konop obje noge tako i toliko prežuljao, da se duboko bio u meso upio, te iza sebe ostavio u mesu velike udubine. Pa ne samo, da bi se na ovom razmitilo kod sirota gjaka, nego dok god ne bi ustao silom i s velikom mukom, i otišao na svoje mjesto, dotle bi ga nemilice mlavio (mlatio) taj čovjekoljubivi

Digitized by Google

nastavnik po legjima, po glavi, po laktima, sa strana, jednom riječi, kud bi se i gdje bi se prije namjerio, nerazbirajući i negledajući ni na što pri tome.

6. Koku biti.

Bijenje koke tako se ovršavalo, da bi učenik morao sve prste od jedne ruke skupiti u jedno i ozgor dotičnu ruku dignuti, a onda bi ga čim plosnatim, kao rigom (lenijarom, lenijom, ravnalom) udarao učitelj po noktima O kakve li je ovdje bolove morao podnositi taj nesretni učenik, žalosna mu njegova majka!

7. Stucanje prstiju.

Procedura ovog mučenja sasvijem je slična bijenju koke, samo, što se izvršivala na nožnim prstima, po čijim bi noktima paski i nemilice čim širokim učitelj udarao, tako da bi ih gotovo zavratio — Bijedni učeniče, da su ti obećavali i sami ministarski fotelj ili čak i sami kraljski dijadem, da je bilo na tvoju, ti bi i jedno i drugo, makar da i znao, koliko vrijede, rado otklonio, samo da te riješe i da ne ideš u tu i taku školu, tome i takom nastavniku, a potpuno bi imao i pravo, jer si i ti od kosti i od mesa, kao i tvoj veksator.

8. Razno mlavljenje (bijenje).

Osim gori navedenijeh vrsta verberiranja bilo je još i kojekakog drugog mlavljenja, pri čemu se nije ni najmanje pazilo, ni kuda se bije, ni kako se bije, ni koliko se bije. Ponajviše je pri tome stradala glava, taj vitalni centar, u kome su smješteni najosjetljiviji i najnježniji čovječiji organizmi. S toga se i udaralo po njoj, kao po kakvoj tikvi, da bi udareni posrnuo licem prema zemlji. Uz to se bilo i po zatioku, teglilo se i potezalo za ušesa, udaralo se po legjima, po listovima (straga po nogama, gdje su buti), čupalo se i natezalo za kosu i kud sve još ne; jednom riječi bilo svega i svašta, samo ne onog, što prava pedagogija hoće i zahtijeva.

9. Predmeti, kojim se bilo.

Vrijedno je, da navedemo i nekoliko predmeta, kojim se udaralo. Na prvom redu bile su ozvane (tako zvane) „žitke šipke“, koje su se uvijale, kao guja ljuta. Njima su se bili nešto tjelesnom kompleksijom slabiji učenici, ili nanovo pridošli, ili pak još dostatno nedorasli frekventanti Hvala Bogu, kad se imalo bar u jednom obziru neke bolje i plemenitije intencije i to prema onoj „Nulla regula sine exceptione“. Poslije „žitke šipke“ došla je na red ozvana „pečena šipka“. Ta bi šipka, da bude tvrgja i oporija, bila u vatru mećana i kroz vatru provlačena. Njom su se bili nešto stariji i u pogrješkama nepopravljiviji učenici. Kako se vidi, gradacija šipki išla je uporedo s gradacijom učenika, a ta se gradacija mogla protezati na sve i svašto, jer je bila i previše elastične naravi. Za pečenom šipkom slijedio je lenijar (riga, ravnalo, lenija), a gdje i kada se i njime bilo, to smo već naspomenuli. Za ovim pak maršira „njegovo blagorodije“ prepleminiti dominus terrestris štap ili batina, ili toljaga. Jao onom, ko bi potpadao pod njegovu domenu. A kao kruna svemu tome visoko je na horizontu blistala i gospodovala u svojoj pompoznoj hegemoniji „njezina ekscelencija“ preuzvišena gospogja „kandžija“. Pa još, ako je bila „trostruka“ t. j. sa

Digitized by Google

tri traka šibala, na kojima je bio zavezan po jedan ili dva uzla, da bolovi budu jači i žešći — onda je bilo sve na svom mjestu i u svom redu. Kandžije su se uopće gjaci najviše bojali; bojali su je se, kao ljutog groma. Pred njom bi drhtali i blijedili i oni učenici, koji njezino „dulce cum utile“ nikad ne iskusiše i ne okusiše, nego ih taj grozomorni terror poduzimaše, gledajući svoje kondiscipule, gdje se motaju i previjaju od ljutijeh bolova pod njom, tom omiljelom knutom stare škole i njezinijeh predstavnika.

10. Superkorekcija.

Ozovimo tako onu vrstu kaznenja, kojim se hotjelo poslije bijenja i batinanja, da „ober“ popravi dotični gjak u svojim pogrješkama ili nemarljivosti. Jadno je i čemerno je bilo to „arhi“-popravljanje. Ali kad se u svemu bilo na krivu putu, neka se bude i tu. A u čemu je stojala ta superkorekcija? Ni u čem drugom, nego u tome, da je dotični učenik pošto je bio zlostavljen i bijen, morao poljubiti ono svoje mučilo, kojim je bio kažnjen, kao one razne vrste šipaka, batinu, kandžiju, falake i t. d. Oporiji i prokšeniji učenici morali su i po više puta, nego li jednom ta svoja mučila ljubiti, za to, da im to bude, kao neki vječiti memento.

11. Ko se duši i za slamku se hvata.

U veličajnom remek-djelu besamrtnog talijanskog smrtnika i vječnom slavom ovjenčenog pjesnika Dantea, u njegovoj dakle „Divina comedia“, stoji napisano, kako je samo on to mogao zamisliti snagom svoje čisto nadnaravne divinacije, ovako više paklenske porte: „Lasciate ogni speranza voi ch' entrate“, a to je napisano za sve one bijednike i nesretnike, kojima će biti vječiti domicil posred crnog i groznoga tartara. Pomenuti natpis veoma bi zgodno pristajao za nekoje, ako i ne za sve, stare škole, koje su bile prava mučilišta bijedne dječice i koje ni za što plemenitije nijesu znale, nego za mrcvarenje mladeži, i opet za mrcvarenje. Tijeh i takijeh škola učitelji, pravije mučitelji, kao da su uživali u mučenju i mrcvarenju djece. Još se i sada spominje nekakav Bakrač, koji je za svog teškog gjakovanja znao od jedan put primiti u falakama po sto i više degenaka (batina) od svog čovječnog i plemenitog pedagoga, koji je vazda bio pjan kao zemlja. Taj nesretni gjak bio je pravi Cid megju svojim sudrugovima u tome pogledu, što je umio junački podnositi batine prema onoj „niti pisnu, niti zubma škrinu“. Naravno da su se u ovakijem crnim danima stare škole svačemu domišljali jadni učenici, kako bi manje bolove pri takom nečovječnom bijenju pretrpjeli, makar da bi im to veoma slabo koristilo, ali: ko se duši i za slamku se hvata. S toga bi nekoji nesretni učenici, koji bi već unaprijed znali, kakav će ih neumoljivi i crni fatum u školi zadesiti, po dvoje troje odjeće (n. pr. čakširice, gaćice, dimije ili dimlije) jednu pod drugu oblačili, da tijem tako manje bolove osćute i lakše podnesu. Ali njihovi mučitelji, kao da su dobro znali za onu: „Vigilantibus iura“ brzo bi uljegli u trag njihovu lukavstvu i špekulaciji, te bi pače toliko zabrazdili, da bi taku jadnu dječicu prisilili i primorali, da skinu sve sa sebe donje haljinice i onda bi ih po golu tijelu bili i udarali. Pa osim dječije sve špekulacije, koja, kako se vidi, malo je kada od koristi bila, djeca su još štošta smišljala i domišljala, kako da lakše progju kroz take klance jadikovce. Ali mi ćemo ovdje spomenuti samo još to, kako su mnogi učenici, koji su bivali bijeni i tučeni, začipali prstima svoje uši, tvrdo uvjereni, da će im tako biti manje bolni i osjetljivi udarci. Kako se vidi, sve nam ovo podaje krasnu ilustraciju stare škole i njenog barbarskog režima.

Digitized by Google

II. Prisilne (coactae) apstinencije.

Kako se vidi iz gornjeg naslova imadu i voluntarne (svojevoljne) apstinencije, koje bi rado sebi nametali razni anahoreti i drugi trapljenici i isposnici, da što bolje mortificiraju svoje tijelo. Ali kod prisilnih apstinencija na to se nije vazda mislilo, da ko radi kakva pietizma za svoje grijehove, kao pokajnik mora da uzme na se bilo kakvu mortifikaciju, jer se je manje više kod prisilnih apstinencija iz raznih motiva, a za razne ciljeve i svrhe mortificiranje preduzimalo, a ne samo radi onog svijeta. Koliko su se one prisilne apstinencije odnosile na staru školu i na njezine kazne, to ćemo, da u kratko ogledamo, jer su se take apstinencije često put primjenjivale u manastirskim školama za one, koji su se namjeravali posvetiti svešteničkom pozivu. Istina, da su samostanske škole od svijeh starih škola u svemu najhumanije postupale sa svojim gojencima, s toga razloga, pošto su ove uzgajale budući svešteničkí naraštaj. Inače druge škole i nijesu se baš toliko služile raznijem apstinencijama, jer je u njih bilo na prvom mjestu batinjanje. No i one bi rado svoje pitomce zaustavljale preko ručka u svojijem prostorijama, nedavši dotičnijem pitomcima ništa jesti, nego ih pridržavajući u svojim karcerima bilo do svršetka poslije podnevne nastave, bilo pak i do samog mraka. I današnji neki nastavnici izmegju ostalijeh kazni rado se i ovakom poslužuju, što baš nije toliko pohvalno.

Apstinencije su bile u glavnom dvojake: „abstinentia a cibo“ (od jela = suhojadenije) i „abstinentia a poti“ (pića). Apstinencije od jela mogle su biti: „abstinentia a carnibus“ (raznog mesa), „abstinentia a lacticiniis“ (bijeli smok, kao: sir, jaja, kajmak) i t. d. Dok apstinencija od pila najviše se odnosila na vino izmegju svijeh ostalih žigjina Dakako „abstinentia a vino“ mogla se jedino odnositi na one više gjake, koji su mogli piti vino u najblažoj mjeri, a to su bili na prvom mjestu klerici. Osim one dvije glavne apstinencije od jela i pića, bila je i jedna treća, a to je „abstinentia de ambulatione“ (od šetnje, ili kako bi se običnije zvala „spaša“). Poznato je kako bi samostanski pitomci u stanovite i odregjene dane imali zajedničku podulju šetnju u pratnji i pod budnom paskom svog magistra. Za to, koji bi kažnjeni bili tom apstinencijom, morali bi sami ostati u svojoj ćelijici i ne bi uživali ugodnosti zajedničke šetnje. Taj kućni zatvor, da mu tako reknemo, veoma je nemio i neugodan bio pitomcima, koji su svoju „clausuru“ smatrali kao nekim ropstvom, ta njihova mladačka i vruća krv jedva je čekala, da lagodno i voljko odane u zlatnoj slobodi i da koji časak provede izvan samostanskih zidina. O, kome još nije draga krasna i mila „aurea libertas!“

III. Ferula.

I ona je samo eksistovala megju samostanskim mirima i tude dominirala u samostanskim školama. To vam je bila jedna vrsta znaka ili tablice, koju je imao gjački starješina, a to je bio obično najbolji i najmarljiviji gjak, a zvali bi ga kako kada, duktorom, ili dekanom. Ako je bilo više pitomaca, naravno, da je više bilo i prekršitelja nečesa, onda bi takav duktor ili dekan imao i poviše ferula. U ostalom su ferule mogle biti ili kao kakve „tabulae pictae“ ili kao „tabulae rasae“. Naslikane (tabulae pictae) ferule bile su označene raznijem crtežima, i to tako, da bi plastično pokazale prekršaj ili nemarnost dotičnog pitomca, te nije trebalo dekanu ili duktoru usmeno kazivati mana onoga, koji ima ferulu, nego bi iz samog crteža ili slike, što je ferula ima, znao „magister morum“ ili koji drugi starješina samostanski, što je i u čemu je skrivio

Digitized by Google

dotični pitomac, te bi ga prema tome znao i kazniti. Ovakijem bi se ferulama izmegju ostalog hotjelo, da se za uvijek stane na put onom vječitom tužakanju, koje, kao da je čisto poput kakve epidemije zarazilo i otrovalo djecu, obično mladež. Ta i sami znamo iz iskustva, kako je mladeži uopće prava slast i uživanje tužiti svoga druga. A tijem bi se tako, što je vrlo bilo pametno, još u mlagjanoj dobi ugušavala i zatirala ta zla navika ili pače mladešna strast, koja bi se s vremenom mogla razviti i do najogavnijih intriga i najzlobnijih lažnih denuncija. Ferula naslikana, tome je dakle još za rana na put stavala. One pak ferule, koje su bile kao kakve „tabulae rasae", bile su proste bez ikakva pingiranja, te je samo na njima bilo napisano „ferula". Često puta bi tu riječ krasnom gotikom tako divno nacrtali i ukrasili, a za najviše početno prvo slovo, da je to bilo nešto doista umjetničko. I jedna i druga vrsta ferula bile su provigjene koncem s krajeva, tako da bi je mogao prekršitelj ili nemarnik objesiti o vratu, te je na prsima nositi, da svakom može lako u oči udariti, a to mu je bilo za veću kaznu. Ali osim ovakvih tvrdih, jedrih i nešto krupnih i viših ferula, bile su i sitne ferule, a to je bio prosti papirić, na kome je bilo napisano prosto ferula. One se nijesu o vratu nosile, nego bi ih prekršitelji uza se nevidljivo nosili, kad bi im duktor ili dekan utisnuo u ruku, a kad bi došao magister ili koji bilo starješina, zapitao bi za ferule, prije nego što će nauka pečeti, a prekršitelji bi ih nekako pokajnički preda nj metali. Sad je on mogao pitati duktora ili dekana, nek mu eksplicira pogrješke prekršitelja, a mogao je i bez takog razjašnjenja, oslanjajući se jedino na pravednost i nepristranost duktorovu, odnosno dekanovu, odmah stante pede kazniti prekršitelje ili prekršitelja, ako je to bio samo jedan. Ove sekretne i proste ferule davale bi se samo onijem, koji ne običavahu biti česti njihovi particepsi, i koji nehotice zabrazdiše, a davale bi se i novajlijama. Time se htjelo dotičnijeh kao ugled i dobar glas megju kolegama sačuvati. Ali ako bi novajlija, koji je već obikao zabrazdivati u što, ili nemarom i lijen bio, polagano bi ga, ali pouzdano našle i one s prva kraja spomenute ferule, kojim je morao ukrasiti i narijesiti svoja junačka prsa kao kakvim velikim sredovječnim ordenom. Ferule su služile i za to, da se mladež, koja se misli sveštenićkom stališu posvetiti, što bolje nauči latinskom jeziku, da njime umije potpuno i pismeno i usmeno vladati. Za to bi joj se, čim se nešto poučila u latinštini i zabranjivalo govoriti materinskim jezikom, nego bi svaki pitomac, makar i najpogrješnije, morao govoriti tijem gjačkijem jezikom. Kako se vidi, htjelo se time bjeločano, da sveštenski kandidati budu što više „latiniores", pa makar i ne bili „meliores", ako možemo i smijemo to i tako reći. Koji bi samostanski gojenac progovorio drugim jezikom osim latinskijem, a čuo bi ga duktor, odnosno dekan, ili koji drugi nevjerni drug, koji bi ga namah duktoru, ili dekanu javio — to bi ga duktor ili dekan odmah pozdravio: „Habes (imaš) ferulam!" ili „Accipe (uzmi, primi) tibi (sebi) ferulam!", te bi mu je uturio u ruku. Tako je bivalo i kad bi gojenac u čemu drugom zaradio svojom krivnjom ferulu, a ne za to, što nije govorio tijem klasičnim jezikom. Naravno je, da bi često došao u konflikt dekan ili duktor sa kakvijem opornjakom, koji mu ne bi htio uzeti tako lake ruke darovanu ferulu, jer se nije cijenio možda krivcem, ali naravno da je bilo i takih slučajeva, gdje je duktor odnosno dekan bilo iz kakve pizme, a ne po pravu, hotio kojem svome drugu uturiti ferulu, da ga tako snagje bilo kakva prisilna apstinencija ili koja druga kazna i da mu se tako osveti i osramoti ga. Dakako ovdje je duktor sam zaradio, da dogje sa svojim protivnikom u koliziju, radi svoje nepravednosti, ili pretjerane pedanterije, kojom je hotio svome neprijatelju naći dlaku u jajetu. A možda je koji put i tako daleko došlo, da su se njih dvojica

Digitized by Google

onako mrve i pošaketali i počerupali za svoje ruse kose, dok ih ne bi ko god rastavio, a konac bi svemu bio taj, da bi duktor ili dekan bio degradiran sa svoje časti radi takog neurbaniteta (neuljudnosti, ili nepristojnosti) a i onaj bi drugi bio žešće kažnjen, nego li da je dragovoljno uzeo ponugjenu i podarenu mu ferulu.

IV. Nekoje razne kazne.

Dok još nijesmo završili, navedimo još nekoliko vrsta kazni, od kojih se nekojim još i današnja škola rado posluži kao nekojim „nužnim zlom“.

1. Stajanje.

Nemirnjak ili nemarnik morao je stojati izvan klupa pred svim svojim sudrugovima. Ako i to ne bi pomoglo, nastavnik bi ga izbacio pred sobna vrata, te bi tude morao, kakono se veli „šiljbot čuvati“ i stražiti sve dotle, dok ga ne bi opet natrag u razred pozvao.

2. Klečanje.

Klečalo bi se ili pred svim sudrugovima, ili izvan razreda, ili pak na javnim mjestima, ako je bila škola gdje god uz put, tako, da bi svak mogao, ko bio da bio, vidjeti nemarnika ili nemirnjaka. Osim toga klečalo bi se i po kakvijem zidovima, čim bi se opet htjelo što više izložiti nemirnoga i nemarnoga općem ruglu, postavivši ga tako na taj zidni tron, poput Zevsa, koji bi se postavljao na najviše vrhunce „izvorljive“ ili „mnogo-klačane Ide“, odnosno kojeg drugog brda ili brijega. Ali otac smrtnika i bogova tu se postavljao, da motri ratne panorame, kako ih razvija ratoborni Mars, dok je naš nemirnjak i nemarnik bio tako izložen, da njega drugi za njegovu bruku i ruglo motre.

3. Pijesak.

Da bude klečanje što tegobnije i mučnije, osobito ono u školi, metao bi se nemirnjacima i nemarnicima pijesak pod koljena, na koji bi oni morali golim koljenima klečati, pa poslije, kad bi ustali, a ono im pijesak duboko u meso uljegao i za sobom ostavi rupice manje ili više, prema tome, kako je koji pijesak sitnijii ili krupniji bio[1]).

4. Gledanje u sunce.

Radi očinjeg vida ova je vrsta kažnjenja zavrijedila, da se najstrožije žigoše i osudi. A eto i njom se je gdjegdje i koji put služilo. Nemirnjak ili nemarnjak izveo bi se pred školu na sunce, onda mu je dat bio štap, koji bi on pred oči tako postavio prema suncu, kao da nišani ili cilja put horizonta na sunce. Ovakve bi kazne samo po nekoliko časaka potrajale, a najobičnije bi se izvršivale, kad ne bi veći broj učenika nešto naučio ili uopće bilo kojoj lekciji zadovoljio ili se nemirnim pokazao. I poviše takih učenika izvelo bi se u školsku avliju (dvorište) i toj torturi podvrglo, da su im sve, kako je to poznato, suze sa očiju od prevelikog sunčanog

[1]) Drugdje su za to služila i kukuruzna zrna. *Ur.*

Digitized by Google

sjaja vrcale. Ova bi kazna i takve neugodne pošljedice donosila za sobom, da bi se poslije sami učenici megju se natjecali, koji će više sam od svoje volje u sunce gledati, te bi time tako kvarili svoj dragocjeni i ničim nenaknadivi očnji vid, pri čemu su opet vrlo lako mogle uslijediti i najperikuloznije pošljedice za vidni organizam.

5. Gristi sijeno.

Na javno bi se mjesto gdje god oko škole postavio učenik, koji nije svojim dužnostima udovoljio ili nemiran bio, te bi se preda nj metnulo sijena ili šta slično, kao pred kenjca, da grize. Ponekoliko slamaka morao je držati u ustima i griskati, kao da jede. Da su i ovdje mogle uslijediti štetne pošljedice po zdravlje dječije, ako bi dijete ili iz neopreznosti ili iz obijesti progutalo koju slamku, ne treba ni da govorimo.

6. Kenjac o vratu.

Da se grizenje sijena što najzornije pokaže, a time dotični učenik čim više poruži i ruglu izvrgne, objesio mu se o vratu kenjac, to jest na bilo kakvom tvrdom predmetu načandrani i našalabazani (obje riječi ovdje znače, kako mu drago nacrtani[1]) lik kenjca. Ovijem se htjelo kao rukopipateljno dokazati od sijena na kenjca i od kenjca na sijeno, jer su te dvije stihije bile u tome pravcu gotovo nerazdružive i vazdašnje pratilice.

7. Valjkasta drveta.

To su vam bila duguljasta, zaobljena poput valjka, na koja bi se po više prijestupnika školskih postavilo, da kleči. Jedno tako dugo drvo išlo je svijem prijestupnicima ispod koljena, a drugo ispod potkoljenače ili nožnog cijepca. Kad bi se prijestupnici po tijem drvetima lijepo klečeći poredali, onda bi nastavnik i s njime najbolji učenik, koji je bio kao neki monitor, nogom sa strane ona valjkasta drveta pokrenuli u jedan mah, a učenici bi svi od klečenja k zemlji popadali, jer bi ih ono okretanje drveta, koja su ih i onako dok su na miru klečala, žuljala i pod koljenima tištala, još više zažuljala i zatištala tako, da bi popadali s koljena licem k zemlji. Ako nije nastavnik imao onu vrstu mentora ili svoga zamjenika, onda se služio jednim drvetom, na koje bi prijestupnici koljenima uprli, a onda bi on sam ponavljao tu demonsku kaznu i kako bi je god ponovio, valjukajući drvo nogom, svaki bi put i tako, bez onog drugog drveta učenici k zemlji popadali.

Ovijem bi tako sve u glavnom bilo iscrpljeno o kaznama stare škole, koje mi danas osobito, kad su bile pretjerane, s gledišta moderne pedagogije moramo apodiktično za uvijek osuditi; ali uza sve to ne možemo naprečac u svemu staru školu osuditi, jer je ona imala i mnogo svojih svijetlih stranica. A što se tiče njenih kazni, možemo samo to reći, da je što više ispričamo:

„Od šta vakat, od tog i vrijeme“,

ili:

„Vr'jeme gradi kule niz kotare,
Vr'jeme gradi, vr'jeme razgragjuje,“

[1]) U Slavoniji šalabazati = kritzeln. *Ur.*

Digitized by Google

— te joj za to mirne duše pri njenoj agoniji i vječitoj smrti možemo zaželjeti: neko „Vječnaja pamjat“, neko „Requiem aeternam“, a neko opet „Rahmetullahi alejhi“. Dok mi novi nastavnici kao uvigjavniji i napredniji epigoni naših praotaca pogjimo u svemu, pa i samom kažnjenju onijem smjerom i pravcem, koji nam je onako veličanstveno i potpuno označio bivši francuski ministar nastave Spuller u same dvije riječi: „Novom duhu“.

PRIMJERI PRAKTIČNE NASTAVE.

„Glagol“.

9. Vježba gramatičkog dodatka Čitanke za II. razred.

Piše **Gj. M. Raca.** — *Sarajevo.*

Vježba glasi:

Otac piše pismo. Mati kuha. Sestra plete čarape. Ljubica cvate. Učenici u školi čitaju, pišu, računaju, crtaju i pjevaju. Miruj! Ustani! Grmi! Sijeva! Kiša pada!

Pouka.

Riječi, koje naznačuju, da se što radi, da što god biva, zovu se *„glagoli“*.

Koje su po tom riječi u gornjim rečenicama glagoli? Za što se te riječi zovu glagoli?

Zadaće.

Napišite deset rečenica, u kojima će biti glagoli.

Ispišite sve glagole iz članka 6.

A. Razmišljanje o istaknutoj jedinici.

„Nijesam učio gramatiku, da znam politiku.“
„Narodna poslovica.“

Iz gornjega naslova vidi svak, kakav je ovo predmet, i kakva je jedinica, o kojoj bih da namrčim koju u našem „Vjesniku“, jer mi se čini, da dovde niko nije prozborio što u njemu niti o istoj jedinici niti o kojoj drugoj, ali iz istog predmeta. Nego baš da je i napisano što o tome, držim, da ne će biti ni ova moja na odmet po onoj narodnoj: od viška glava ne boli.

Daklen je predmet obuke „gramatika“, a jedinka je „glagol“. Djeca se u II. razr. imaju naučiti što je glagol, pa da docnije upoznadu i razne oblike te riječi u govoru, kako bi s vremenom došla i do svijesti o zakonitosti u govoru uopće. Istina je, da su se tim riječma i drugim služila djeca u svom govoru i prije takve pouke. Nijesu ni oblike tih i drugih riječi zamjenjivala jedan drugim, kao što bi možda činila u stranom, a ne u materinskom jeziku, ali u sklop svoga govora nijesu zavirila nikad, niti bi zavirila bez naročite pouke u jezikoslovnoj, i ponaosob u gramatičkoj nastavi.

Znamo iz povijesti pedagogije, da je gramatika dosta davno unišla u osnovnu školu, još onda, kad se uz vjeronauku učilo jedino čitati, pisati i računati; jer je i stari učitelj, učeći djecu čitati, i nehotično zašao u područje gramatike, pomažući svome

Digitized by Google

učeniku, da ovu ili onu riječ pročita ili napiše. Nehotice se zalazilo u područje gramatike maternjeg jezika još i u ona vremena, kad se nastavljalo u latinskom jeziku, pošto je oblike latinskog jezika svakako valjalo objasniti podobnim oblicima u materinskom jeziku.

A svjesnije se zalazilo u obuku gramatičku, kad se od škole zatražilo, da učenike sprema i za gragjanski život, koji je zahtijevao od njih, da umiju napisati i koje pismo i koji poslovni sastav i tome slično, dakle u prvim t. zv. gragjanskim školama.

Gramatika je prema tome unišla u osnovnu školu prvo radi svoje praktične vrijednosti, a drugo i toga radi, što se u ranijim školama učila i gramatika latinskog jezika. Istom u novije vrijeme, od Pestalozija amo, sve se više isticala i obrazovna ili formalna vrijednost gramatike, zgodnost njena za razvijanje mišljenja, te se tako gramatika materinskog jezika u osnovnoj školi njeguje kako radi praktične, tako i radi formalne vrijednosti svoje.

Za što se daklen uči gramatika u osnovnoj školi, jasno je svima, koji u njoj radimo. Ali mi se ne će, nadam se, zamjeriti, ako zavirim navlaš u pedagogiju, pa navedem i po njoj, šta je cilj gramatičkoj nastavi, da nam danas bude štošta u onoj knjizi razgovjetnije, koju smo učili i čitali kao pripravnici u učiteljskoj školi. Ko hoće nešto da postigne, valja da uči do smrti!

U III. dijelu pedagogije od Basarička, u Posebnom obukoslovlju, pročitao sam o gramatičnoj nastavi ovo: „Slovnička obuka ima u pučkoj školi praktičnu i obrazovnu vrijednost.“

Obrazovna je vrijednost gramatike, po Basaričku, da se njom usavršuje mišljenje i vježba razum.

„I pamtenje se jača slovničkom obukom, jer učenici moraju zapamtiti važnija pravila“.

Praktična je svrha gramatičke nauke u tome, da „u govoru ne smije biti samovolje, nego se mora vladati po stalnim zakonima.“

Bilo bi nepametno u jednoj raboti nečuti mnijenje i pouku svih upućenih ljudi, do kojih dospjeti možemo, za to ću reći što sam pročitao o tome predmetu i osim Basaričkove pedagogije. A da mi se ne razvuče na dugačko i na široko ovo „pisanije“, navešću u ovoj prigodi samo ono, što sam čitao u Radulovića o tom predmetu, tim prije što sam u njegovoj „Didaktici i Metodici“ našao obragjenu i samu jedinku „upoznavanje glagola“ za II. razred[1]).

U Radulovića na str. 76., § 56. odregjuje se cilj gramatičke nastave u osnovnoj školi u tome, „da se učenici na osnovu razvitog im sluha upoznaju sa zakonima jezika“.

Taj se cilj pravda tijem, što „sluh za pravilan i lijep govor i ako je proizvod prisvojenih i u duši ustaljenih zakona jezika, ipak su ti zakoni u duši tako reći sakriveni i tamni. Te zakone treba rasvijetliti, dovodeći ih do jasne i čiste svijesti. S razvijenim sluhom za pravilan i lijep govor (što se postizava deklamovanjem, pripovijedanjem i razgovaranjem) treba dakle da je ujedno spojeno svjesno poznavanje zakona jezičnih, jer je obrazovanje govora samo tako potpuno postignuto“.

[1]) Ovijem sam bar dobio zgodu, da mimogred i preporučim svojim poštovanim kolegama Radulovićeve pedagoške priručne knjige. Meni se naročito svigjaju, i gotovo bih rekao, da ne bi smjele faliti ni u jednoj učiteljskoj knjižnici. Ta su djela P. Radulovića, upravit. srp. učit. šk. u Karlovcu, ova: Psihologija, Pančevo, 1892., Logika II. izd. Pančevo 1893. i naročito još Didaktika i Metodika II. izd. Pančevo 1891. sve u nakladi knjiž. Braće Jovanovića u Pančevu.

Digitized by Google

Prema pomenutom cilju izvedena su u daljem u toj metodici i mnoga pravila za nastavu u gramatici, od kojih je prvo i najglavnije, da gramatika nije sama sebi cilj, nego je sredstvo za obrazovanje govora. „Gramatika se mora dakle izvoditi iz živoga govora, a ne govor iz gramatike, te prema tome nastava u gramatici mora se ograničiti na ono gradivo u jeziku, koje je već svojina duše djetinje.“

Kada dakle u govoru i u pismu kao znaku za govor vladaju neki stalni zakoni, onda je tijem već jasno, da je i obuka u tim zakonima potrebna. Prema tome je suvišno dokazivati, da gramatiku ne treba učiti, kao što nekoji čine i megju samim učiteljima.

Istaknuvši ukratko cilj i potrebu nastave u gramatici, treba još koju promisliti i o načinu, kako se obragjuje u osnovnoj školi.

Nama je gotovo svima poznato, kako se učio u „staroj školi“ jezik uopće, a gramatika na po se.

Tu su primjeri bili zamijenjeni pravilima, praksa teorijom. Sva je mudrost i znanje toga predmeta stajala u tome, da učenik zna kao „Vergl“ nabrojiti i izgovoriti razna pravila, nebrinući se nimalo za to, da li učenik umije ta pravila upotrebiti praktično, i da li ih uopće razumije. Stara škola nije razvijala drugo do — pamćenje.

No znamo nadalje i to, da ima na žalost i danas poneka škola, koja zapada u istu pogrješku, i to više radi hitnje nego hotimično.

Mnogo je gradivo propisano za pojedine razrede u onim gramatičnim dodacima naših Čitanaka, pa kako se za razumno obragjivanje tolikog gradiva ište puno vremena, nagje se da poneki učitelj zapane u mehanizam. Uzme dva ili tri primjera, ispiše ih na tabli, izvede pravilo, pa onda udri po djeci, da nauče pravilo čestim ponavljanjem jednih i istih riječi, kojima je pravilo iskazano! Gdjekoji od takvih uvježbaju s djecom još i nekoliko primjera za to pravilo, i stvar je gotova. Nije čudo, da je krâj takvom nastavljanju u gramatici, da djeca i opet ne razumiju za pravo niti samo pravilo niti primjenu njegovu u usmenom i pismenom govoru!

Ali u većini naše se škole trude svom silom, da djeca uče gramatiku razumno, i da joj pravila primjenjuju u praksi, pa se u tome zbilja mnogo i uspjelo, makar što nam ga ne pripoznaju oni, koji primaju od nas djecu, da ih u tome predmetu dalje poučavaju.

Zar nas je malo čulo, kako po gdjekoji nastavnik iz srednje škole govori, da djeca iz osnovne škole donose vrlo slabo znanje iz gramatike?!

Mislim da je ovó težak i gotovo neopravdan prijekor, koji bi se mogao možda vrlo lako i oboriti, kad bi kome bilo do toga da se upušta u besplodnu disputaciju, ali nama učiteljima nije do toga, nego mi hoćemo, da što više poradimo oko napretka u tome predmetu da možemo reći: „Mirne sam savjesti, jer učinih, što najbolje mogoh!“

Megjutim svak zna, da je gramatika koliko vrijedan prijedmet, toliko i težak, osobito za djecu u osnovnoj školi, nego i onima u srednjoj školi! Ta gotovo svaki dan što slušamo i od gjaka srednje škole uzdah: „O nesretna ta gramatika!“

Pa eto i narod stvorio je poslovicu „Nijesam učio gramatiku, da znam politiku.“

Ova je poslovica novijega vremena, i ja je razumijem tako, da onaj koji poznaje gramatiku, umije ljepše govoriti i pisati; a to je jedan uslov, da može bolje proći u svijetu, to je politika — praktična.

Iz svega što sam dovde namrčio, slijedi, da se moramo što više truditi, da nam taj predmet što bolje uspije u školi, a da to bude, valja nam nastojati, da ga djeca zavole, da se zainteresuju za njega. Naravna je stvar bila, da se djeca stare škole ne

Digitized by Google

mogoše zainteresovati za gramatiku, kad su se bubala puka pravila; kad se na svako neznanje kojeg pravila kažnjavalo, kao da je učinjen Bog zna kakav prijestup, kad se zaboravilo neko pravilo, koje se mehanički naučilo, a nikad primjenjivalo nije!

Stari su, kako rekoh, ugonili u glavu samo pravila, a da ta pravila rasvijetle i primjerima, ili pravije da ta pravila stvore sama djeca iz primjera, o tome nije bilo ni govora!

I u istinu, ako je igdje potreban primjer, to je potreban ovdje.

Primjer i opet primjer! Mnogo primjera, pa onda tek pravilo, koje moraju djeca i sama kazati, ako su valjano i svestrano upoznala primjera.

Kad si došao do pravila na temelju mnogih primjera, a ti ga ne primjenjuj samo onda, kad je sat gramatike, nego kad god ti zatreba. Nastoj, da ti se dijete svakom prilikom valjano izrazi, bilo usmeno bilo pismeno, jer će mu samo tako znanje gramatike biti od praktične koristi. Ujedno se čuvaj toga, da od djece tražiš, da odmah govore gramatička pravila onako i onim redom riječi, kako su u knjizi štampana.

Neka ih dijete iskaže kako umije, pa ako je što i nepotpuno, ono će se samo već ispraviti, ako ga je valjano shvatilo, samo ga valja na to upozoriti, a za učitelja je to jedna od najboljih kontrola, da li je dijete valjano ili samo površno shvatilo dotično pravilo.

B. Rad uopće.

Kako sam već spomenuo, i ono je gramatika, kad se u I. razr. govorilo u rečenicama i o rečenicama, rečenice se rastavljale na riječi, riječi na slogove i glasove i opet sve to sastavljalo u rečenice, jer tijem radom, analizom govora, već je djeci došlo do svijesti, da se mora paziti, kako se šta govori i piše. A gramatiku su učili i u II. razr. prije ove lekcije, jer tamo naprijed dolaze razne vrste rečenica i ponavljanje iz I. razr. o glasovima i suglasnicima. Nego prava gramatika ipak počinje istom onda, kad se djeca počnu upućivati u vrste riječi i u njihove razne oblike i u značenje tih oblika u rečenici, jer se tako dolazi postepeno do svjesnog generalisanja i do zakonitosti u jeziku.

Kod gramatike kao i kod svakog predmeta u osnovnoj školi treba poći u svakoj partiji od onoga, što je konkretno i zorno, i što je djeci već poznato, ovdje dakle od rečenice. „Polazi od rečenice kao izražaja suda“, kaže Beck. Na rečenici ćemo tumačiti ono, što želimo, da djeca nauče, a to je put logičko-analitički.

Uz ovaj put treba upotrijebiti i indukciju, t. j. djeca moraju stvoriti pravilo na mnogim i mnogim primjerima, koji su joj predočeni. Pošto svako pravilo imadu učenici sami izvesti, to se služimo oblikom heurističkim. Hildebrand gledajući na nastavu u gramatici, naročito veli: „Učitelj ne smije ništa učiti, što učenici mogu sami pronaći“.

Od nastavnih radova služićemo se razjašnjivanjem, vježbanjem i predočivanjem.

Razjasniti treba novo gradivo već poznatim, pa ga s tim i isporegjivati.

Vježbanje je svakako najvažniji rad, i treba vježbati, kako je već spomenuto, ne samo dotičnog sata, kad se nastavlja u gramatici, nego i svakom zgodom ona pravila, koja su obragjena, tako da ćemo ih primjenjivati, kad god zatreba.

Predočivanje stoji u tome, što djeca izvode pravila iz primjera iz svog života i iz života uopće, a predočivanje je i u tome, što pravila vide primijenjena i u raznim člancima čitanke i u drugim knjigama, što djeci do ruke dolaze.

Budući je gramatika, kako je rečeno, vrlo težak predmet i gotovo suhoparan, to se traži od nastavnika, da mu govor bude živ i izrazit, ipak bez izlišnoga kićenja,

Digitized by Google

a i držanje dostojanstveno. Kad djeca vide, da im se učitelj zanima za ono, što ih uči, onda će i ona nastojati, da mu slijede i da mu nauku prihvaćaju, i tako će ih predobiti s vremenom i za sâm predmet.

Pošto valja poći od rečenice u svakoj metodskoj jedinci gramatičkog gradiva, to će i pri razvijanju pojma glagol poći od rečenice, dakle poglavito od glagola kao priroka u rečenici, t. j. od glagola u ličnom obliku, ma što je govor samo o značenju jedne riječi u rečenici, koja zadržava to općenito svoje značenje (kao vrsta riječi) i izvan rečenice. Ovo nam ipak ne će smetati, da upotrebimo i takve primjere za razvijanje pojma, šta je glagol, u kojima će se glagol naći i u neodregjenom načinu, t. j. kao ime nekoj radnji, bivanju ili stanju; n. pr. učenici umiju čitati, pisati i računati. S toga mi se i ne čini zgodnim, što Radulović, obragjujući istu jedinku u svojoj već citiranoj Metodici, ispisuje na tablu samo glagole, a ne i čitave rečenice, u kojima su dotični glagoli upotrebljeni kao priroci. Inače je metodski postupak u Radulovića zbilja razuman i puno zanimljiv! On naime, obragjujući tu jedinku bez formalnih stupnjeva, otpočinje nastavu glagolima na prvom mjestu, običnim i prâvim radom djece u školi tako, da ih poziva da ustanu i sjednu, da otpjevaju što, da izračunaju koliko je 13 + 14 i t. d., pa im značenje glagola na taj način zorno predočuje. Istom iza toga prelazi na radnju ljudi, na radnju životinja i konačno na upotrebljavanje stvari. Takvom postupnošću dolazi do radnje u školi, radnje pojedinih dijelova našeg tijela, radnje ljudi i životinja i najposlije na radnje, pri kojima se služimo nekim orugjem. Na temelju tih mnogobrojnih primjera stvara onda pojam o glagolu, i utvrgjuje ga ponavljanjem i primjenjivanjem.

Kad se pak râd oko ove metodičke jedinice udesi prema propisima, što vrijede za formalne stepene, onda će postupak u glavnome biti ovakav:

Novom će gradivu prethoditi kao priprava ponavljanje starog gradiva, i to onog, koje je najpodobnije, da se na njega nadoveže novo. Na kraju priprave trebaće po tome istaći i cilj za to, da se učenici koliko bilo zainteresuju za ono, što će slijediti. Na cilj se nadovezuje novo gramatičko gradivo u primjerima, što će ih kazivati sami učenici na učiteljeva pitanja. Svi će se primjeri pretresati pojedince, da se pokaže u njima ono, što je zajedničko, nepromjenljivo i dakle bitno, te će se izvesti pravilo. Najposlije će se udesiti raznoliko vježbanje, kako bi stečeno pravilo postalo trajnom svojinom učenika.

Još ću napomenuti, da mi se čini, da je nepodesno, da se za prvi mah razvija pojam o glagolu tako, kako je u gramatičkom dodatku Druge čitanke navedeno, naime da su glagoli ne samo riječi, što kazuju da se nešto radi, nego i da nešto biva. Za djecu u II. razr. biće preteško da od jednom prihvate oba značenja te vrste riječi. Neka se dakle prvo obragjuju glagoli kao riječi, što znače samo radnju, a drugi put može se popuniti isto pravilo tijem, da se na novim primjerima, u kojima će se govoriti o pojavama i promjenama na stvarima, razvije, da glagol znači i neko bivanje[1]). Istom prilikom može im se saopćiti, pa u nekoliko i objasniti i to, da su glagoli i riječi: jesam, biti i hoću u skraćenim svojim oblicima. Teško je skloniti djecu i na to, da prihvate, da je spavati, sjedjeti, bolovati i t. d. takogjer radnja (stanje), da su dakle i te riječi glagoli, pa će im i to valjati saopćiti. Tek iza svega

---

[1]) A ko i veli, da čitavo ono pravilo valja od prve izvesti?

U nastavnoj je knjizi svrstana nastavna gragja i metodički poredana, ali se u njoj ne može provesti sav metodički postupak, jer bi onda knjiga još jedan put tolika narasla. To ima da bude nastavnikov posao. *Ur.*

Digitized by Google

toga prelazi se na ono pravilo i primjere, što se nalaze u gramatičkom dodatku Druge čitanke.

C. Metodski postupak.

I° Pazite djeco! Šta rade učenici u školi, N.? Učenici u školi uče. Napiši to, što si rekao i na tablu, N![1]).

O kome si rekao što? O učenicima. Šta si govorio o učenicima? Šta je to, kad se o kome ili o čemu govori što, N.? Šta se zove rečenica? N.! Kakve smo rečenice dovde upoznali? Kakva je rečenica ova naša, na tabli? Koliko je riječi u toj rečenici? Od koliko riječi može biti neka rečenica, N.? Od čega sastoje riječi? Koliko slogova ima svaka riječ u našoj rečenici, N.? Od čega sastoje slogovi? Koliko slova ima prvi slog u prvoj riječi naše rečenice? Prebroj, koliko je slova u cijeloj našoj rečenici!

E to smo učili, pa to lijepo znate. Nego da vidim, hoćete li i ovo znati! Pročitaj nam još jednom tu našu rečenicu s table! Koliko rekosmo, da je u njoj riječi? Koje su to? A znače li te riječi jedno te isto u toj rečenici? (Neko ćuti u dvoumici. Neko kazuje: ne znači. Neko ne razumije ni šta se pita) Uč. Eto, vidite, to će biti nešto novo, što dovde nijesmo učili. Ja mislim, da mi kažete ovo. Hoće li riječ „škola" isto reći, isto značiti, što i riječ „učenik"? Ne će. Uč. Baška je nešto „učenik", a baška je škola, je l' tako, Duško? — Šta je škola? A ko je učenik? (Tako se može isporediti i riječ „u" sa riječju „učiti i t. d.). Dakle znate li sad reći, hoće li sve riječi, što su u rečenici, imati jednako značenje? Ne će. Po tome bi ih valjalo razlikovati jednu od druge, pa im dati i ime.

Cilj. Danas ćemo dakle učiti, šta znače po neke riječi i kako se zovu po tome. Hoćete li?! — O čemu ćemo danas učiti, Hasane? Andro?

a) Milo će nam kazati, šta je Andro radio sad? — „Andro je govorio". De nam zapiši i na tablu, što je Andro radio, kad sam ga pitao. Dok je Andro govorio, šta ste vi morali činiti? Mi smo morali paziti. (I to zapisati.) Za što je Andro govorio? Šta sam dakle ja radio prije Andre? — „Vi ste pitali". I to će nam neko napisati na tablu, N.! — Ostavi sad kredu, pa hajde do vrata! Stoj! Otvori vrata! Zatvori ih! Na mjesto! — Šta je sve činio N.? — Kaži nam N.! — Pero je hodao, otvorio i zatvorio vrata, i otišao na mjesto". I to će nam neko zapisati na tablu; de N! Dok N. piše, Dragan će nam otpjevati prvu kiticu od pjesmice „Leti pčela malena, malena"! — Dosta! Šta radi sad Dragan, dok N. piše? Kaži nam Bogdane! — „Dok N. piše, Dragan pjeva". Sjedite! I tu ćemo rečenicu zapisati.

Da vidimo sad, šta smo sve napisali na tabli.

Pročitaj prvu rečenicu na tabli, N.! „Andro je govorio". O kome se govori u ovoj rečenici? O Andri. Što se reklo za njega? Za Andru se reklo, da je govorio. Koliko je svega riječi u toj rečenici, N.! Koja od tih riječi znači, šta je radio Andro? Riječ „učio". Tu ćemo riječ podvući za to, što znači radnju. Koja nam riječ u prvoj rečenici kaže radnju učenika? Da ponovimo drugu rečenicu! O kome je tu govor? O nama. Ko su to? — Učenici. Šta su morali činiti učenici? Paziti. Koja nam riječ u toj rečenici kaže radnju? Riječ paziti. Podvući ćemo je. Hajdemo k trećoj rečenici! Šta sam radio

[1]) Imam običaj puštati djecu da pišu take poslove uvijek sami na tablu iz uzroka, što se tim vježba ne samo ono dijete, koje piše u pravopisu i krasnopisu, nego i druga djeca. Poznato je naime, da djeca više paze, kako će im se drug iz toga posla izvući nego kad učitelj sam piše.

Istina, da se ovim gubi puno više vremena, nego kad učitelj piše, ali je svakako veći dobitak za učenike, jer se tijem potiče interes i samorad u njih.

Digitized by Google

ja prije Andre? Pitao. Koja nam riječ kazuje moju radnju? Riječ pitali. I tu ćemo podvući. Pročitaj četvrtu rečenicu! Koje nam riječi u toj rečenici kazuju radnju? — Hodao je, otvorio, zatvorio i otišao. — Podvući ćemo ih. U petoj rečenici? O kome se govori? Šta je radio N.? A šta radi Dragan? Koje nam riječi znače radnju? Da ih podvučemo.

Djeco! Gledajte, koje smo sve riječi podvukli na tabli? Reci nam, Duško! Šta nam kazuju te riječi? Te nam riječi kazuju radnju. — Pobroj nam riječi, što kazuju radnju? Recite svi, šta znače te riječi. Te riječi znače radnju. Gdje smo to radili: govorili, pazili, pjevali i t. d.? — U školi. — Šta se sve radi u školi?

b) Šta radi kovač? — Zapisati na tablu. — Šta radi krojač? — Ko pravi stolove? — Šta radi težak u polju? — Šta radi mati kod kuće? — Sve će se ove rečenice napisati na tablu i podvući one riječi, što kazuju radnju. Postupak će biti kao i gore.

Šta nam, djeco, kazuju ove riječi, što smo ih sad podvukli? Ko radi te radnje? — Te radnje rade ljudi — Ko zna, šta još rade ljudi?

c) Pazite, djeco, dalje! Mogu li i životinje raditi što? — I životinje mogu raditi po nešto. Šta rade ptice? — Šta rade konji? — Šta volovi?

Postupak kao i gore.

d) Amo gledajte! Čime gledate u mene? — U Vas gledamo očima. — Šta dakle radimo očima? — Šta ušima? — Nosom? — Ustima? — Nogama? I t. d.

Dalji postupak kao gore.

Kakvu nam radnju kazuju te riječi: gledamo, slušamo i t. d.? Te nam riječi kazuju radnju dijelova našeg tijela.

e) Čime se kosi sijeno? — Šta se dakle radi kosom? — Šta se radi nožem? — Šta perom? I t. d.

Postupak kao i gore.

Šta nam kazuju te riječi: kosimo, sijeće, piše i t. d.? Te nam riječi kazuju, šta se radi kojom stvari.

Da vidimo sad, koje smo sve radnje upoznali? Kaži nam, N! Reci nam nekoje riječi, koje nam kazuju radnju u školi! Nekoje riječi, što nam kazuju, šta rade ljudi! Šta rade životinje? Nekoje riječi, koje nam kazuju radnje pojedinih dijelova tijela! Koje nam riječi kazuju, šta se radi kojom stvari?

Ustanite sad! 1! Desnu ruku u vis, 2! Lijevu, 3! Obje ruke dolje, 4! Sjednite! Činite to isto. 1! 2! 3! 4! — Sjednite!

III.° Pazite i opet djeco! Da pročitamo još jednom ove rečenice na tabli. De ti, Dragane! I ti! I ti, N.! Sad ćemo pročitati samo one riječi u tijem rečenicama, što nam kazuju radnju. De ti, Milune! Dalje ti, N.! Dalje, N.! Sad ćemo pročitati samo one riječi, što nam ne kazuju radnju. De ti, N.! I ti! I t. d. Pripazite i razmislite dobro, pa mi recite: bismo li se mi mogli sporazumjeti, kad bismo nešto govorili samo te nepodvučene riječi? Neko veli bismo, neko ne bismo! Da vidimo. Kad rečem: „u Vas — očima“, (mjesto: u vas gledamo očima) znaš li ti što se govori o meni ili o kome drugom? Ne znam. Da borme da ne znaš, i ne možeš znati! A daj da vidimo: bismo li se mogli za nuždu sporazumjeti, da nemamo ni kojih drugih riječi do tih, što nam kazuju radnju? Pročitaj nam u toj i toj rečenici samo onu riječ, što znači radnju, N! Koja je to? „Gledamo“, govorio“, „moraju paziti“ i t. d. Zna li se tu, šta se govori? — Zna. — A o čemu se govori? Zna. — Ko je to, kad rečemo: „gledamo“? Mi. I t. d. E eto vidite, one riječi u rečenici, što kazuju radnju, bile bi za nuždu dovoljne, pa da se možemo razgovarati. Ali razgovarati veli se još drukčije i „glagolati“. Jeste li

Digitized by Google

čuli kada tu riječ glagolati? Ne glagolaj? Eto nekoji su je već čuli. Koje bi nam dakle riječi za nuždu dovoljne bile, da se možemo rezgovarati? One, što nam kazuju radnju.

IV. E, pamtite, djeco! Za to su tijem riječma i dali zajedničko ime: glagoli.

Dakle: *riječi, što kazuju, da se nešto radi, zovu se glagoli.*

Ponovite svi to sa mnom zajedno! — Kaži nam šta su glagoli, N.! I ti! Ti, N.! — Šta nam kazuju glagoli?

V. Kako se zovu riječi, što označuju, da se nešto radi?

a) Kaži mi koji glagol? De i ti! kaži o nekom gjaku, da nešto radi, N.! Šta je to, kad se o nekom nešto iskaže? — Kaži nam N.! O kome se govori u ovoj rečenici Milunovoj? Šta se reklo za gjaka? Koja je riječ u toj rečenici glagol? — Kaži o čovjeku, da nešto radi". Reci, koja je riječ glagol u toj rečenici? — Šta radimo ustima? Koja je tu riječ glagol? — Šta radi cjepar sjekirom? U toj je rečenici glagol? I t. d.

b) Izvadite tablice! 1, 2, 3! — Napišite po tri rečenice i podvucite u njima glagole.

Da vidim! Pročitaj glagole, koje si podvukao!

c) Da potražimo jedan članak u čitanci, pa da vidimo, hoćete li tamo znati, koje su riječi glagoli? (Odstupio sam navlaš od rečenica, koje su u dotičnoj vježbi Gramatičkog dodatka navedene, kao i od toga, da tu vježbu čitam s djecom za to, što mislim, da je bolje zadati djeci tu vježbu za domaću zadaću, da ne rade doma iste rečenice, koje su radili i u školi).

d) Nagjite čl. 6. u čitanci! Čitaj prvu rečenicu! Koja nam riječ kaže, što su radili vuk i magare? Dogjoše. — Šta kazuje ta riječ? — Radnju. — Kako se takva riječ zove? Glagol. Za što ovi dogjoše u školu? Da nauče. Pa je li to kakva radnja: učiti? Jest. — Koja nam riječ označuje radnju vuka i magarca? Nauče. — Kako se zove ta riječ? Glagol. — Šta su glagoli? I t. d.

e) Zadaća: Prepišite kod kuće 9. vježbu u Gramat. Dodatku na strani 145. i podvucite glagole u njoj! — Šta ćete uraditi doma?

IZ PROŠLOSTI.

Filozofija u drevnih Helena.

Kasniji prirodoslovci.

Neuspjeh u tumačenju svijeta na osnovu pojava, u odregjivanju pramaterije i životvornog principa na tome temelju, navratio je misao ljudsku u metafizičke sfere, da ondje traži konačne uzroke svakome postanju i opstojanju, — vječito, nepromjenljivo bivstvo. I bud se osjetila u tome ispitivanju pokazaše nedostatna i nepouzdana, otklonila je misao njihovu pripomoć, pa samostalno, sama za se pošla tražiti istinu. Zaboravila je pri tome, da je po tim prezrenim osjetilima stekla gragju za svoj rad, pa da je, označivši tu gragju nepouzdanom, unaprijed vjerodostojnosti lišila i svoje umne tvorbe, gragjene na tome temelju. Napustivši konačno oblast osjetnog svijeta, zaputila se misao ljudska u posve nepoznate sfere nadosjetnoga svijeta, što ga slikari po nekoj, inštinktivno odregjenoj simbolici zavijaju u oblake, naviještajući nam time, da je tamo

Digitized by Google

sve maglovito, mutno, bez stalne, odregjene staze. Smiona ljudska misao zašla u to neizmjerno carstvo, pa ga lučom sjajnih umova stala rasvjetljavati i s velikim naporom tražiti staze, po kojima će da se naprijed pomiče u posvema joj nepoznatoj, u svakom pravcu neodregjenoj beskrajnosti. Ne da se poreći, odsjekla je i odredila u nedoglednom moru duhovnog svijeta nekoliko stalnih, pouzdanih staza, naslutila i navijestila druge nove, i prosjekla neka prozorja, na koja iz silne daljine prosijevne po koji zračak sunca vječite istine. Obodrena prvim uspjesima, jurnula je misao još smjelije naprijed, ali u nepoznatu kraju najposlije izgubila put, te lutajući sve dalje i dalje, našla se najzad odsječena od svoga zavičaja u osjetnom svijetu; našla je, da se njene dvoumice više ne podudaraju s iskustvom, stečenim u osjetnom svijetu, smela se i izgubila vjeru i pouzdanje u se. Dajdal se u svome neznanju preblizu primakao suncu, zaboravivši posve, da su mu krila, koja ga nose u one beskrajne visine, prilijepljena nestalnim zemaljskim voskom; vosak se na žarkom suncu rastopio, a Dajdal se našao na zemlji, otkuda je i pošao. Ostali ga ljudi neki žalili, neki mu se smijali. To je eto sudba obretna putovanja Pitagorina, Ksenofanova i Parmenidova, a ono malo osvojenih pozicija mučno su mogle da obrane i vanredno oštre umne strijele Zenonove. Nijesu doduše više daleko bili oni veliki dusi, oni bogoliki muževi, koji će te pozicije ojačati, stalno ih posjesti, oblast im raširiti, pa je utvrditi za sva vremena, da se otuda sve dalje i dalje mogu krčiti putanje do one konačne, ljudskome umu makar i nedostižive, ali — smije li se reći? — ipak ne baš nedogledne mete.

Za sada se ljudi, — da tako reknemo, — opet vratiše na zemlju, po gotovo gdje su ih amo mamile obilate tečevine sve to bogatijeg iskustva, koje je pogledu sve dalje i dalje razmicalo megje i čas po čas otkrivalo nove čare i nova čuda u samom osjetnom svijetu. Ostanimo tu, rekoše ljudi, kad se nagjoše pred zatvorenim vratima nadosjetnog svijeta; ostanimo tu, ta tu nam je sve, a izvan toga što vidimo, i tako nema ništa. Eto i oni opet zaboraviše, da, kad ima vrata, onda se na ta vrata nekuda ulazi, pa ako su zaključana, da se nekomu nekada valjda i otvaraju. Zaboraviše, da ono što vide, ne može biti sve, jer ne vide tomu svemu začetnika. Tek za prošet i utrku bijaše za sada dosta mjesta i ovdje.

*

Heraklit. Upoznali smo dosele čislo grčkih mislilaca, razmotrili im život i rad. Sve to bijahu ljudi od nauke, koji su prisvojivši ljudsko znanje onoga vremena u najobilatijoj mjeri, od njega udesili temelj za svoje filozofske i kosmološke sustave. Sad nam je reda pristupiti jednom mudracu, koji se nije mnogo bavio naukom, nego je na osnovu ideja, što su ih drugi umnici prije njega iznijeli na sunce, i kojima je, da tako reknemo, bila zasićena atmosfera njegova vremena, smionom i poletnom maštom ispitivao uzroke i zakone vasione i rješavao zagonetku ljudske egzistencije na zemlji. „To je prvi svjetski mudrac, koji nti je računao, niti mjerio, niti crtao, niti rukom radio, — špekulativna glava, koja nas obiljem duha i danas još zadivljuje, uči i krijepi, ujedno i sušti filozof u manje povoljnom smislu riječi, to jest čovjek, koji ni u kojoj struci nije vještak, a svim vještacima hoće da kroji sud“ [1]). Govorimo o Efežaninu Heraklitu.

Bijaše to potomak gradskih kraljeva efeških, a živio je nekako pod kraj sedmog i u prvom dijelu šestog vijeka. Njemu samome bijaše namijenjeno zvanje prvosvećenika efeškog, ali ga on nije primio.

---

[1]) Gomperz, Griechische Denker I., 49. i 50.

Digitized by Google

„Naduven i melanholičan, kako bijaše, otklonio je najveću državnu službu, što mu je ponudiše njegovi sugragjani. Diogen Laerćanin veli, da je on to učinio zbog njihova nemorala, ali pošto je on tu službu otklonio na korist svoga brata, to je valjda imao drugi razlog. Ta nije li taj njegov otklon u potpunu skladu s onim, što inače o njemu znamo? On se je, na primjer, igrao s djecom pred hramom Dianinim, pa kada se ljudi u čudu nagjoše s take njegove zabave, reče im: Zar nije bolje igrati se s djecom, nego u vašem društvu vladati? — Prezir, koji iz toga odgovora proviruje, i koji se kasnije razvio do mržnje ljudskog plemena, bio je po svoj prilici prije pošljedica nezdrava umovanja, nego li kreposna malouvažavanja. Je li on za to otklonio zadaću, da gragjane učini kreposne, što su pokvareni bili? Je li se on za to povukao u planine, pa ondje živio kao asketik od trava i korijenja, što su oni pokvareni bili? Ako Efez bijaše raskošan, zar on nije mogao u ostaloj Grčkoj sebi domovinu naći? On je pobjegao u planinu, da ondje u zabiti svoje sopstveno srce izjeda. On bijaše mrzoljud, a mržnja na ljude potječe više iz nezdrave samosvijesti, nego iz nepovoljna nazora, što ga sebi o drugim stvaramo. Darije ga poziva u svoj dvor, da ondje probavi neko vrijeme, a on taj poziv otklanja u bahatu pismu:

Heraklit Efežanin želi kralju Dariju, sinu Histaspovom, svako dobro.

Svi ljudi odstupaju od staze istine i pravde. Ni za šta ne prianjaju, već za sebičnu popašnost, pa tvrdoglavošću gluposti mare samo za ispraznost i taštinu. Ja, što se mene tiče, nikomu ne želim zla, nikome čovjeku nijesam dušmanin. Ispraznost dvorova prezirem po temelju, niti ću ikada nogom stupiti na persijsku zemlju. Meni malo treba, a živim, kako mi je drago“ [1]).

S persijskim gospodstvom uljegoše u Efez orijentalni običaji i orijentalna raskoš, nestade prostote starih Grka, ali nestade i muževnih njihovih karaktera. Nestade gragjanskih kreposti i oglašenog junaštva drevnih Helena, a razblugjena nova generacija popašno je posizala za nasladama svake ruke; za sudbu otadžbine slabo je marila, niti je ćutjela sramotu s toga, što joj je tugjin stavio nogu za vrat. Život megju takim sugragjanima omrzao mu do zla boga, i on pobježe u planinu, da odonud razmetne sinove otadžbine dozove svijesti. Ama ljuto ih kori: „Nakljukaju svoje trbušine kao marha“, pak: „Deset hiljada ih ne vrijedi koliko jedan valjan čovjek“. On govori samo nekolicini biranih, pa im svoju mudrost kazuje u dosta zagonetnim rečenicama, nemareći za „onu množinu, koja je slična psima, pa na one laje, kojih ne poznaje“, ili „magarcu, kome je draži naramak sijena, nego rpa zlata“. Zna on unaprijed, da će se ljuto prigovarati orakulskoj formi njegova djela, ama on se toga prigovora ne boji, jer se može pozvati na sjajne uzore, za kojima se povodi. Eno i pitijski Bog „ne iskazuje i ne sakriva, već samo natukne“, a „glas Sibile, koji iz pomamnih čeljusti naviješta štošta neveselo, neokićeno, nenaličeno, eno se čuje kroz vijekove po onom bogu, koji iz nje govori“. Njemu je dosta pozna nagrada; jer „jedno biraju vrsnici mjesto svega drugog: slavu kasnijih vremena, koja nikada ne gasne“.

U tihoj samoći zanijeli su ga čari zelene gore s bujnim, gotovo tropskim rastinjem onoga kraja, duh mu lijeta po beskrajnim sferama vasione i naslućuje ondje tajne sveze, štono sastavljaju cjelinu, i zakone, koji uregjuju sve što nam pred osjetila izlazi; nego pogledajući s onih visina na zemske smrtnike, duh mu se nekuda osilio, sve mu ne valja, što su drugi prije njega smislili i sačinili, a samo njegova mudrost ima

[1]) Lewes History of philosophy (njemački prijevod) I., 178. i 179.

Digitized by Google

cijenu. On hvata i usvaja pojedine predaje starijih umnika, ali nikoga on ne pripoznaje svojim učiteljem, a sustav svjetskoga reda i poretka raspreda on na svoj način. Vjera u stare mitičke podobe već je bila potresena, osobito otkako joj je Ksenofan potkopao temelje. I Heraklit kao i Ksenofan bjesni na Hesioda i Homera. „Ne slavljena, već iz javnih predavanja izagnana i išibana“ htio bi on vidjeti onoga pjesnika, koji je u zajednici s Hesiodom Grcima stvorio njihov bogovski svijet (t. j. Homera). Idolopoklonstvo nije mu drugo, već „kao kad bi neko sa zidovima htio čavrljati“. Pokajničke žrtve zamjenjuju mu „jednu ljagu drugom, kao kad bi se neko, koji je zagazio u mulj, opet muljem oprati htio“. Ljuto kori „bezobrazne“ običaje Dionizova kulta i „nesvete posvete“ misterija. Prigovara mnogoznanstvu Hesioda, „za kojim se većina, kao za svojim učiteljem povodi“; ali isto tako i mnogoznanstvu Pitagorinu, za koga veli, da je „više ispitivao i proučavao nego svi drugi ljudi“, pa da je onda sebi „udesio mudrost od mnogoznanstva i lošeg umijeća“.

Ne štedi on ni Ksenofana, a kome nema šta prigovarati, o tome šuti; jedini stari Bias kod njega je u poštenju zbog jednostavne svoje životne mudrosti. Slušao je, — veli, — govore mnogih, ali ni jedan nije došao do pravog znanja, a svi mu se nabacuju „mnogoznanstvom, koje ne obrazuje duha“.

U političkim borbama svoga rodnoga grada bio je na strani aristokracije, a i kako bi drugojačije, kada mu ona svjetina ne bijaše drugo nego sušta stoka; na aristokratskoj strani bijaše barem birana manjina, koja se uzdigla nad ona „goveda“.

Eto nam gotov uzor današnjeg Nietzschea s njegovim Uebermenschima i Herdenmenschima! Kolika li mu mržnja bijaše na Efežane, u svojoj gorčini poručuje im: „Efežani bi dobro učinili, da se jedan za drugim objese, a svoj grad da izruče malodobnima; ta oni su prognali Hermodora veleći: Megju nama ne treba da je niko valjan; pa ako se takav nagje, neka drugdje boravi, a ne megju nama!“

Onako ljuto zavagjen sa svojim sugragjanima, našao je ipak u dalekom svijetu cijenu: Rimljani se poslužiše njegovim savjetom za one svoje na dvanaest ploča ispisane zakone, pa mu podigoše spomenik, za koji još Plinije veljaše, da ga je vidio.

U tihoj zabiti gorskoj mudrujući napisao je svoje djelo, koje je imalo tri dijela: fizički, etički i politički. Prije svoje smrti pohranio je smotak svojih spisa u hramu Artemide efeške. Do naših vremena došlo je od toga djela tek nekoliko ulomaka. Slog mu je zamršen, a rečenice zagonetne; Teofrast rekao je o njemu, da se mnoga mjesta samo tako mogu tumačiti, da je pisac ponekad šenuo pameću, a i Aristotel se tuži, da mu je mučno razmrsiti slog i protumačiti misli.

Glavni je momenat u Heraklitovoj nauci, da ništa ne postoji, nego sve samo neprestano biva. Ništa nema stalno, sve je samo vječito, neprestano gibanje, neprestano postajanje uvijek i uvijek novih pojava, novih podoba.

Pojave i relativnu im opstojnost izvodi Heraklit iz protivnosti gibanja; otuda on izvodi i našu sposobnost, da sve to zamjećujemo, pa onda dalje dolazi do ovog rezultata: svijet je od uvijek i biće do vijeka bez prestanka živa vatra, jednako se užižući i jednako se gaseći, u vatri se sve gubi i ona sve zamjenjuje. Po tome bi dakle Heraklitu vatra bila pratvar, elemenat. Po Brandisu megjutim ovo ne valja tako zamišljati, kao da je Heraklitu vatra pratvar, onako kao što Talesu bijaše voda, a Anaksimenu zrak; nego mu je ona po njegovu shvaćanju samo neposredni substrat gibanja[1]). Odista je mučno odrediti, kako je Heraklit sam

[1]) Isp. Brandis, Handbuch der Geschichte der griechischen und römischen Philosophie I., 159.

Digitized by Google

to shvaćao. Brandisovu je mišljenju u prilog ono mjesto, gdje Heraklit veli, da je Zevs vatra, koja nije drugo, već proces živoga kretanja stvari.

U tom procesu nastaje iz sraza s oprekama, na koje gibanje nailazi, već prema stupnju otpora, više ili manje čvrsto i tvarno.

Taj proces postajanja prikazao je Heraklit kao put prama gornjem i dônjem pravcu; najgušće nagomila se u vatri i bude zemlja, ovu vatra razrahli i razrijedi, pak bude voda, voda se isparava na oblik zraka; opet na drugom mjestu veli: vatra se zgusne postepeno do zemlje i neposredno se raspline u vatru; more, koje se neprestano dijeli, neprestano ujedinjuje, središte mu je postajanja. Po ovome izlazi mu vatra opet elemenat.

Prvobitna je sila, po kojoj sve postaje, a čim je više gibanja, tim je više života. Došljedno je tomu u isparavanju, rasplinjavanju, život, a u čvrstoći, u krutom, smrt. Ne smrt u apsolutnom smislu, kao što za nj nema ništa apsolutno čvrsto ni kruto, jer je gibanje sve i svuda, samo ima raznih stupnjeva gibanja.

Nego da se sve tako samo kreće svojim pravcem bez kraja i konca, onda ne bi moglo doći do toga, da nam se privigja postojanost, uopće ne bi moglo doći do pojave; pojave se, kako već rekosmo, ragjaju oprečnim gibanjem; tako oprečnim, raznoličnim gibanjem, nastaje i harmonija, i kada se „jedno razdvajanjem ujedinjuje“, onda se ragja sklad, kao n. pr. sklad gudala i lire. Heraklit prekorava Homera, što želi da nestane boja izmegju bogova i ljudi, jer je boj „otac svih stvari“, on je „zajedinstvo i pravo“. „Oni koji u boju padnu, slave bogove i ljude, i što je mučnija smrt, tim je veća slava.“

„Ali za mislioca, kome se snaga očituje u genijalnoj generalizaciji, i najbolnija su iskustva tek pobuda, koja ga potiče, da na stazi svojih misli dalje napreduje. Ovaj put im za cijelo ne bijaše manja svrha, već velika spoznaja, da su otpor i otpor temeljni uslov svakog održanja i naprednog usavršavanja ljudske snage“ [1]).

„Smiješano piće rastvori se, kada se ne mućka“, tako u miru bez borbe sve klone, sve se ukoči i pokvari.

Gibanje, koje se oslobagja zapreka, kreće se gore, a gibanje, sprečavano zaprekama, kreće se dolje. Ovome je krajnja meta zemlja, u koju vatra postepeno prelazi. „Mijene vatre jesu: najprije more, a od mora upolak zemlja, upolak vatrena atmosfera.“ „More se proljeva i mjeri po istom razmjeru, koji je bio prije, nego što je zemljom postalo“ [2]).

Za vatru je smrt, kada se pretvori u uzdušastu paru, za ovu je smrt, kada se pretvori u vodu, tako je i za duše smrt, kada se u vodu pretvore, za vodu je smrt, kad bude zemljom; nadalje: suha je duša najmudrija i najbolja, ili suha zräka najbolja je duša, i gdje je zemlja suha, tamo su najmudrije i najbolje duše, a „mrtvace brže treba otpremiti nego gjubre“ [3]).

Od raznolikog nastaje najljepša harmonija. „Spoji cijelo i necijelo, ono što se stiče i što se ne stiče, suglasno i nesuglasno, i od svega jedno, a od jednoga sve“; pak onda „nevidljiva je harmonija ljepša od vidljive“.

„Crvi se hrane zemljom, te se broje u najnesavršenija bića, a majmun je daleko ispod čovjeka“ [4]).

---

[1]) Isp. Brandis l. c. 160. i 161.

[2]) Gomperz, I. 60.

[3]) Isp. Brandis, l. c. 163.

[4]) Brandis, l. c. 165. i 166.

Digitized by Google

Do teorije o tom sveopćem i vječitom gibanju biće da je Heraklita dovelo mišljenje onoga vremena, da dojmove kako mirisa, tako i gledanja u nama stvaraju sićušne čestice materije, koje se neprestano od predmetâ odvajaju.

Heraklit se za dokaz svoje nauke pozivao u prvom redu na meteorološke pojave, jer da se u njima najočevidnije pokazuje stranom neprestanost gibanja, stranom prijelaz od vode i zemlje u suhu, vatrenu ili vlažnu paru, i ovih u one. Ali u meteorološke pojave brojio je on i zvijezde, za koje reče, da oko zemlje, kao oko središta svemira, sastavljaju kosmos.

Zvijezde bijahu Heraklitu vatrene pojave, možda u čunastim posudama, koje se dnevice obnavljaju, hranjene suhom parom, koja se razvija iz vode; sunce, od koga je jedino izvodio danju svjetlost, bijaše mu svaki dan novo, a isto tako i ostale zvijezde. Iz izmjenične pretežnosti sjajnog, čistog i protivnog tamnog isparivanja izvodio je on i mijene ljeta i zime, pa isto tako dana i noći, a u drugom pogledu opet pomrčine sunca i mjeseca, dugu, buru i potrese, a redovito vraćanje i pravilnost onih sideričkih pojava svodio je na nužno predodregjenje. „Sunce ne će svoju mjeru prekoračiti, jer kad bi ono to učinilo, stigle bi ga Erinije, družice Dike“[1]).

Heraklit dakle ne pripoznaje ništa stalno, nepromjenljivó, pa niti ono jedinstveno, stalno, vasiono bivstvo Eleaćana; njemu je pratemelj svih stvari kretanje, ono mu je sila, po kojoj sve bez prestanka postaje. Ta mu je sila božanstvo, ona bez prestanka obrazuje i mijenja materiju, i ništa mu na svijetu nije stalno osim mijene. Ništa ne postoji, sve je vječito bivanje.

Ti u jednu te istu rijeku ne možeš dva puta saći, jer ona vazda otječe i na novo pritječe, i kada ti drugi put u nju sagješ, već ona onda nije više ona ista, koja je prije bila.

Mi jesmo i nijesmo, materija našega tijela bez prestanka se mijenja, i za neko vrijeme nema već ništa od onoga u nas, što je prije bilo.

„Cijelo i cijelo slobodno veži, i ono što se veže i što se razdvaja, i od svega bude jedno, a od jednoga sve. A jedno stalno samo je vječito, neprestano gibanje.“

„Ne samo da je nepresušivo vrelo postajanja i prolazenja temeljni princip našega pjesnika-mislioca, ne samo da se ono u njega zove božansko, kao i u njegovih predšasnika; ono mu je ujedno nosilac svjetske inteligencije, kao do svijesti probugjena norma svega što opstoji, koja „ne traži, da je nazivaju Zevsom“, pošto nije individualno biće, a opet „hoće da se tako naziva“, jer je to najviši princip vasione, a po gotovo najviši princip života (treba pri tome misliti na grčko zen = živjeti i na podobne forme imena Zevsova). Tek nam ono prabiće ne valja osloviti kao božanstvo, koje radi prema izvjesnim svrhama i bira za to zgodna sredstva. Heraklit to biće megju ostalim prispodablja „s djetetom, koje se bez svrhe igra“, na daski i na morskom žalu gradi humke od pijeska, pa ih opet razgrne.“

„Gradnja i razoravanje, razoravanje i gradnja, to je norma, koja obuhvata sve krugove prirodnog života, najmanje kao i najveće. Ta i kosmos će, baš kao što je potekao iz pravatre, opet se u nju vratiti — dvojaki proces, koji se svršava i koji će se svršavati u odregjenim rokovima, i ako su to preogromna razdoblja.“

„U tome su geološka posmatranja Ksenofanova i istovrsna opažanja Anaksimandrova njegovoj špekulaciji pokazala put. Ništa naravnije, već da je i on, upirući se poput ovih na očevidne činjenice, što ih iznosi kotlina Sredozemnoga mora, prostiranje

[1]) Isp. Brandis, l. c. 166.

Digitized by Google

toga mora u davnoj davnini smatrao većim nego u njegovo doba. I ništa vjerojatnije, nego da je prema temeljnoj svojoj fizikalnoj nauci dalje zaključio: kao što je kopno iz vode, tako je voda iz vatre potekla. Tako je on dospio do onog ishodišta, gdje ništa ne bijaše, već vatra. Kako je pak vjeru u kretanje svih stvari u kolu od Anaksimandra bio prisvojio, to on onaj proces razvitka nije mogao smatrati dogagjajem, koji se jedan put dešava. Iz vatre su ostale forme materije postale, u vatru će se one opet jednoć rasplinuti, — da se proces diferenciranja iznova opet otpočne i opet do jednakog svršetka stigne.“

„Daljina pogleda veže ga tu s najvećim prirodoslovcima novijeg doba; i, hoćemo li to nazvati slučajem, ili genijalnim naslućivanjem? On se s njima barem, u koliko se to tiče sunčanog sustava, podudara i u tačnijem predočivanju okretanja svjetova u vječitu kolu. Vatrena kruglja označuje početak, i opet takva vatrena kruglja svršetak svake svjetske periode“ [1]).

Zadnji uzrok svim pojavama i njihovoj pravilnoj mijeni ne bijaše po Heraklitu niti opća vasionska svijest, koja kao božanska providnost sve odregjuje, niti slijepi slučaj, nego naprosto predodregjenost, koja se očituje u neprestanom sudaranju stvari i u razmjerima ili zakonima toga sudaranja. Na tu je on predodregjenost svodio kako izjednačivanje nestalne ravnoteže u malom, tako i red u periodičkim prevratima, koji je Heraklit označivao željom za stvaranjem svijeta i zasićivanjem, a potonje opet kanda je označio povratkom savršenome, t. j. čistom gibanju, proizvodenu posredovanjem vatre.

Predodregjenost (εἱμαρμένη) bijaše Heraklitu svjetotvorni odnošaj, koji potječe iz sudara stvari, a tu predodregjenost nazivao je on ujedno Dike i Erinije, družice Dike, ili i demonom. Ako je kada spominjao i Zevsa, to mu je on samo mogao značiti silu, protivnu slobodnoj providnosti.

Opći um bijaše mu demon ljudskog roda, mišljenje sveta bolest, bog besmrtan čovjek, a čovjek samrtan bog, t. j. čovjek mu samo bijaše čista manifestacija jednog te istog općeg uma. U tome je smislu i mogao tvrditi, da je sve puno duša i demona: „uljegnite, i ovdje ima bogova“.

Prema tomu morao je pripoznavati i razliku niže i više spoznaje. Budan je čovjek razuman, u koliko je on putem raznolikosti svojih osjetnih zamjetaba u zajednici sa općim umom; u snu je zaboravan i nerazuman, jer se onda zajednica steže na funkcije gibanja; po tome ono mora biti pouzdano i istinito, što se svima zajednički pokazuje, jer to shvaća zajednički i božanski um. Po tome viša spoznaja nije protivna osjetnoj, već i ova ima dijela u onoj prvoj, ili pravije: osjetno zamjećivanje otvara nam zajednicu sa opće raširenim i svedjelatnim božanskim umom, a ovaj onda višom funkcijom, koju Heraklit teško da je pobliže označio, u nama stvara opću, i za to istinitu spoznaju.

Kao što je dakle na jednoj strani rekao: „Kako bi vatra, koja nikad ne propada, ikoga mogla zaboraviti“, pa valjda i to: „Istinito je ono, što se ne krije“, i „jedno što razumije mudrost, jest uvigjavnost, koja svakoga vodi kroz sve, mudrost je pak govoriti istinu i raditi pazeći na prirodu;“ — tako je u drugu ruku morao ljudsku mudrost smatrati nedostatnom: „ljudska ćud (ἦθος) nema uvigjavnosti, božija je pak ima“, te je tako osjetnoj spoznaji upravo u toliko, u koliko ona krije općenito, vazda mogao samo relativnu vrijednost pripisivati; oku višu neg uhu, jer po onome poznajemo svjetlo i vatru. Biti učesnikom te više zajednice sa vasionskom sviješću, i navješćivati

[1]) **Brandis**, l. c. I., 170. i 171.

Digitized by Google

je, time kao da Heraklit bijaše živo proniknut, pa se odmah na početku svoga djela oštro o tome izjavio, kako se moglo krivo razumjeti tu opću svijest“ [1]).

„Ako je Anaksimen obreo, da u njemu ima moć i princip, koji upravlja svim izražajima i funkcijama njegova života, to je Heraklit našao, da u njega ima život, koji on ne može nazvati svojim sopstvenim, a koji ipak u najvišem smislu bijaše on sam, tako da bi on bez njega bio biće siromašno, bez pomoći, zapušteno: — općenit život, koji ga je vezao s drugim ljudma, s apsolutnim izvorom i prvobitnim vrelom života“ [2]).

Nema u čovjeka potpuna znanja, već samo u boga, a slabi čovjek uči se od boga, kao dječak od muža.

Po Heraklitovu je shvaćanju ljudska inteligencija jedan dio općenite, a dio može samo da bude nepotpun; za to mnijenje ukupnog ljudskog roda o nekoj stvari mora da je bliže istini nego mnijenje pojedinca, pošto su pribrani mnogi dijelovi bliži cijelosti.

U tome se slažu i Heraklit i Ksenofan, da je sve samo opsjena; samo što Heraklit za to krivi nesavršenost razuma ljudskog, a Ksenofan nesavršenost osjetila. Po Heraklitu ima čovjek premalo božanskog etera (duše) u sebi, a po Ksenofanu zasjenjuju osjetila čovjeku intelektualni pogled. Heraklit veli: stani pred to općenito božje ogledalo, pa mu kroz osjetila sliku uhvati u dušu; Ksenofan pak: zatvori se sam u se, preziri osjetila, pa samo s idejama opći.

I jedan i drugi bijahu skeptični naspram pojava, samo s različitih uzroka.

Razliku izmegju sebe i Ksenofana ističe svom snagom, kada veli: „Kada dišući srčemo općeniti eter, koji je božanstveni um, onda dolazimo do svijesti. U snu smo bez svijesti. Kada se probudimo, onda opet budemo inteligentni; jer u snu, kada su nam osjetila zatvorena, ne može unutri zatvoreni duh da ima dijela u eteru općega uma, što je oko nas; i dihanje je jedina sveza, kao u neku ruku korijen, a ovim razdvojen gubi duh snagu sjećanja, koju je prije imao. Ali kada se probudimo, onda duh po osjetima opet uspostavi svoje sjećanje, kao kroz neka vrata; pa kad on tako opet nadoveže svezu s eterom, što je uokolo, onda opet steče svoju spoznaju. Kao što se drvo, kada se vatri prinese, promijeni i ražari, a kada se natrag potegne, onda opet odmah ugasne, isto tako onaj dio onoga, što sve obuhvata, koji je u našem tijelu, bude manje razuman, kada se zatvori pred njim; ali kada se ona sveza s njime opet uspostavi množinom pora i prikaza, onda opet bude sličan cijelosti“ [3]).

Eto goleme razlike izmegju eleatske i Heraklitove nauke! Eleatska nauka sve hoće da umom stiže; Heraklit o tome ni da čuje ne će, već uči, da um bez osjeta i osjetila ne može doći do spoznaje.

Eleatski je sistem isključivo racijonalan, Heraklitov isključivo osjetan; oba su pak panteistička, jer u oba ta sustava opća inteligencija u čovjeku dolazi do svijesti [4]).

Po njegovu bi osjeti bili izvor svakoj spoznaji, jer oni upijaju općenitu spoznaju. „Osjeti varaju samo onda, kada pripadaju varvarskim dušama“, drugim riječma, po rgjavo uzgojenom osjetu dobivaju se krivi dojmovi, valjano uzgojen kazuje istinu.“ „Sve, što je općenito, istinito je; što od općenitog odmiče, t. j. zasebno, krivo

---

[1]) Gomperz, l. c. 54.

[2]) Isp. Brandis, l. c. 173–175.

[3]) Maurice, Moral und Metaphisical Philosophy, vidi Lewes Historie of philozophy (njem. prijevod), I., str. 178.

[4]) Lewes, I. 181. i 182.

Digitized by Google

je.“ „Istinito je ono, što nije skriveno.“ „Oni, kojima su osjeti otvoreni, da mogu primati neskriveno, općenito, dolaze do istine“[1]).

„Loši su svjedoci oči i uši u onih, u kojih su surove duše.“

Nego oči mu bijahu pouzdanije od ušiju, a za miris, „kojim lako gibljivu, suhu paru osjećamo“, reče, da ćemo ga još i u vidu osjećati.

Ali i oči nas varaju: mrtvo je, što mi vidimo budno.

Ko hoće da do spoznaje dogje, valja mu slijediti općem umu, a riješiti se individualnog suda. Svak treba da duhom shvati opći proces, koji vlada u vasioni; u snu ostavlja čovjek individualni svijet i poteže se natrag u opći um. Nikoji čovjek ne razumije u istinu opći um, ni u koga ga nema, ako nije otkrio općeniti sistem svih stvari, naime vječitu im mijenu, njihovo jedinstvo, složeno od opreka. Ko se umije uzdići do te visine, u tega ima opći um.

Tvrdeći tako u jednu ruku nepouzdanost svake spoznaje, tvrdio je u drugu, da je pouzdana. Izvor je i postanje spoznaje u osjetnosti, pošto je osjetna i individualna; ali ona je dotle istinita, dokle dopire. Magarcu je draži čkalj nego zlato, jer magarcu zlato toliko ne vrijedi, koliko čkalj. Magarac u isto vrijeme ima i pravo i krivo. Isto tako i čovjek ima i pravo i krivo, kad god šta pozitivna tvrdi; jer ništa u istinu ne postoji, o čemu se može izreći pozitivno uvjeravanje. „Sve postoji,“ veli Heraklit, „i sve ne postoji; jer ma da ono u istinu dolazi u bivstvovanje, ono odmah i prestaje bivstvovati.“

Kako u svijetu nit ima čista gibanja niti apsolutna mira, tako i dobro i zlo izlazi na isto, ili pak pripada harmoniji svijeta, koja se čas razilazi, čas opet steže[2]).

Apsolutna etička načela nijesu iz onakih nazora Heraklitovih o svijetu i svjetskim prilikama ni mogla slijediti, i ako on dobro i zakon izvodi iz zajedničke „božanske vasionske svijesti“. Pri onakoj njegovoj koegzistenciji opreka ne može drugačije sve ni da bude, već relativno. Dakako da jedna stvar u svom odnosu naspram drugih pokazuje različita, često baš oprečna svojstva. „Morska je voda najčišća i najgadnija; za ribe je pitka i životvorna, za ljude nije pitka ni valjana.“ To mu je primjer za množinu drugih, u kojima se očituje relativnost svojstava, pa on taj svoj obret s nekim uživanjem goni do zadnjih konsenkvencija. „Rijeka jest i nije“; jest, jer ti se očituje kao pojava, nije, jer to nije stalan predmet, nego pojava neprestana kretanja, tek što si je pogledao, već nemaš više istu vodu pred sobom: ti ne možeš dva puta saći u istu rijeku.

Mi i jesmo i nijesmo: jesmo, jer nas se svak očituje kao pojava, nijesmo, jer smo i mi samo pojam neprestane mijene čestica. Tako najposlije moraše doći do zadnje konsenkvencije: „Dobro i zlo isto je.“ Pa da: mišljenje, propisi, inštitucije, koje su za jednu fazu ljudskoga razvitka valjane i korisne, za drugu mogu da budu neudesne i pače škodljive. „Razum bude nesmisao, dobrotvornost muka.“ Nema spora, jer jedna te ista stvar u razna doba i u svezi s različitim faktorima utječe vrlo raznoliko, pače protivnim načinom. Dakako, „rijeka u jednom smislu ostaje ista, u drugom bude druga; x je u jednom pogledu „dobar“, u drugom „rgjav“. Ali Efežanin slabo za to mari; nevješt mišljenju ponio se naduveni mislilac; što su čudniji rezultati, do kojih dolazi, tim su mu draži, jer ga vesele paradoksne tvrdnje, tamne, zagonetne izreke, malouvažavanje ravnih, svakomu razumljivih istina“[3]).

---

[1]) Lewes, op. cit. I. 181.

[2]) Isp. Brandis, l. c. 175.

[3]) Gomperz, l. c. I. 57.

Digitized by Google

Čovjek je time svakako naišao na klice velikih istina, koje se uopće pri prvom svom obretu prikažu u svezi s golemim zabludama, kao što i zlato tek s mukom i s trudom moraš vaditi iz malovrednog kamenja, po kome je raspredeno. „Istinita nauka o osjetnoj zamjedbi uz pripoznavanje subjektivnog faktora pošljedak je relativizma; da jedna te ista stvar spoljašnjeg svijeta na različite organe, na različite individue, ili i na raznolika stanja istoga individua raznoliko utječe — ta spoznaja, koja u grčkih mislilaca ne mogaše više za dugo izostati, i koja ih je jedina mogla očuvati od bezdana i nesmislena skepticizma, ona bijaše, kao cvijet u klici, sadržana u heraklitskoj nauci o relativnosti“ [1]).

Njegova se etika odnosila u prvom redu na državnu zajednicu i zajednički ju je interes odregjivao. „Oni koji razumno govore, moraju se upirati na ono, što je zajedničko u svemu, kao što grad stoji na zakonu, i još čvršće.“

„Dok taj logos (temeljni zakon) od iskona postoji, opet mu ljudi nijesu vješti, ni prije nego što su ga čuli, ni kad ga prvi put čuju.“

„Na pitanje, kako je Heraklit do toga došao, da se uspne na taj vrhunac spoznaje, može se prije svega odgovoriti: on je tu prikupio tendencije, koje su pokretale sav njegov vijek. Na mušičavom, samovoljnom utjecanju nadnaravnih bića osnovano tumačenje svijeta niti je više zadovoljavalo ojačano poznavanje prirode, niti razvijenije ćudoredne zahtjeve one epohe. Neprestano uzvisivanje i s time uporedo ćudoredno oplemenjivanje najvišega ili nebeskoga boga, koje je onda stopu po stopu napredovalo; vazda obnavljano pokušavanje, da se raznolikost predmeta izvede iz jednog tvarnog korijena, sve to pojednako svjedoči, kako je neprestano rasla vjera u istovrsnost vasione, u jedinstvenost uprave u svemiru. Spoznaji zakona, koji svuda u svijetu vladaju, bijaše otvoren put. I taj je morao poprimati sve to strožiji oblik.

Egzaktnom ispitivanju prirode bio je položen temelj, najprije po astronomima, onda u brzo za tim po matematičkim fizicima, megju kojima Pitagora zauzima prvo mjesto“ [2]).

U zajedinstvu, u stalnom poretku svemu je spas, i „za to treba da se narod bori za zakon kao za bedem“. Preuzetnost treba više gasiti nego požar, jer ona potječe iz težnje pojedinaca, da budu sami o sebi. Ali teško se boriti protiv samovolje; jer što ona zahtijeva, to ona makar i životom plaća.

Bez straha od kazne i zakona ne bi ljudi poznavali imena pravde.

Ali i savjetu pojedinca pokoravati se, zakon je, kad on u suglasju s prirodom istinu govori i pravo tvori.

Treba se bezuslovno predati općoj volji vasione i u tome tražiti zadovoljstvo.

Pod zadovoljstvom ili predanjem u opću volju mogao je Heraklit samo razumijevati podregjivanje volje pojedinca pod opći zakon, to mu bijaše najviše dobro. Čovjek treba da bude skroman i da ne traži ono što mu se hoće: bolest pače čini zdravlje ugodnim i dobrim, glad nasićenost, posao pokoj.

Drugom je prilikom isticao reagiranje uvjerenja i ćudi na životne prilike, veleći: „Čovjeku je njegova ćud njegov demon ili njegova sudba.“

Ako je tako, onda se dakako niko ne može činiti odgovornim za svoja djela, ta tu je determinizam izrečen u najvišoj mjeri.

Mudrome dolikuje dobrovoljno predanje u nužnu predodregjenost, a ovome protivna bijaše mu raskalašenost i popustljivost prama samovolji, kako u pogledu

---

[1]) Gomperz, l. c. 58.

[2]) Gomperz, I. 61.

Digitized by Google

sopstvenog tako i državnog života, a sve je ljudske zakone izvodio iz božanstvenog Jednog, t. j. iz vasionske svijesti.

Nekako se ne dadu posve u sklad svesti s njegovim općim sustavom neka viša religijozno-ćudoredna načela, kad govori: Tijela su grobovi duša, za tim da su ljudi samrtni bogovi, dok žive, onima smrt, a umirući onima život, pa da ih poslije smrti ne čeka niti ono, čemu se nadaju niti ono u što vjeruju.

Kako već gore rekoh: oštro kori idolopoklonstvo.

U razvijanju pojma o dobru i zlu vidio je razvijanje savršenoga bivstvovanja ljudskog.

Preko kolikih li je i kolikih vijekova Heraklitova nauka prebacila svoje zrake! Ko hoće da porekne veliku srodnost izmegju nje i današnjeg pozitivizma sa svojim relativizmom. Pa i ona njegova nauka o vječitom kretanju svega i svuda, što ga odregjuje neodregjena, neosobna sila, zar se ona ne očituje opet u Wundtovoj „teoriji aktualnosti“?

„Naš je mudrac na kasnije vrijeme vršio čudan, dvorez utjecaj. Kao istorički faktor pokazuje on isto dvoličje, što ga po njegovoj nauci stvari pokazuju. On je glavni i prvobitni izvor religijozno-konservativnih, ali ne manje skeptično revolucijonarnih pravaca. On jest (da s njime reknemo) i on nije čuvar onoga što postoji, on jest i nije zatočnik prevrata“ [1]).

„S pravom se može reći: heraklitizam je istorički konservativan, jer on u svemu što je negativno, nalazi i pozitivno, on je revolucijorno-radikalan, jer on u svemu, što je pozitivno, otkriva i negativno. Njemu ništa nije apsolutno, ni u dobru ni u zlu. Za to on i ne može ništa bezuslovno zabaciti, ali isto tako ne može on ništa ni bezuslovno pripoznati. Uslovnost njegovih presuda dovodi ga na pravednost; ali ona opet ne da, da se pri ikako upodobljenoj stvari kao pri konačnoj zaustavi“ [2]).

Anaksagora. Velik duh, smione maštе, strog mislilac, došljedan do krajnosti, do — nezgrapnosti. Dok Eleaćani osjetilima porekoše svaku vjerodostojnost, ustade Anaksagora, da opet vrati vjeru u njih, a po tome i vjeru u zbiljnost materije, kako je upoznajemo po pojavama. S njime filozofija i prirodne nauke iz Jonije dogjoše u Atiku.

Anaksagora rodio se negdje oko 500 pr. Hr. u Klazomenama, blizu Smirne, a bijaše sin otmenih, bogatih roditelja. O mladosti i naukama njegovim ništa se gotovo ne zna; tradicija, koja hoće da ga učini učenikom Anaksimenovim, ne podudara se hronološki. Oko 40. godine života došao je u Atenu, baš u najsjajnije njeno doba.

„Nebrojene persijske čorde bijaše potjerala šaka odvažnih junaka. Političko znamenovanje Grčke i Atene, kraljice Grčke, bijaše dostiglo najviši vrhunac. Svitalo je doba Periklovo, jedno od najslavnijih u povjesti ljudskoj. Homerove pjesni bile su predmetom literarne zabave. Prvi triumfi Eshilovi bili su stvorili dramu, koju su naučenjaci i kritičari čitali s udivljenjem. Mladi Sofokle, taj savršeni cvijet antičke umjetnosti, bujao je onda i mislio na dramu, koju je kasnije u Antigoni i kralju Edipu imao da razvije do savršenstva. Jonska je filozofija u Ateni bila našla domovinu, a mladi Anaksagora dijelio je svoje vrijeme izmegju Homera i Anaksimena.

Filozofija mu doskora zauze prvo mjesto u srcu; posve se predade njenim čarima i reče, da je svrha i meta njegovu životu, nebo posmatrati. Zanemario je sve svoje

[1]) Gomperz, I. 63.

[2]) Gomperz, I. 65.

Digitized by Google

poslove, dobra njegova opustješe, dok je on rješavao razne probleme; a kad je našao, da je spao na prosjački štap, onda uskliknu: filozofiji imam da zahvalim na propasti svog imetka, ali i na sreći svoje duše. Stade naučavati, a megju njegovim učenicima bijahu Perikle, Euripid i Sokrat“ [1]).

Kada se sukobe nove i stare struje, onda su čeonici prvi na udarcu. Mračno sujevjerje glupe prostinje mučno podnosi sjajne zrake prosvjete i nauke; pa kada se onda još nagju zavidnici, koji ne mogu da mirne duše gledaju uspjehe svijetlih umova i uz njih ljudi bez srca, koji će da nadraže neuku svjetinu na ovakog svjetlonošu, eto onda ovome gotova propast.

Ovakim putem dospje Anaksagora pred sud, koji ga — kao i poslije Sokrata — radi „bezboštva“ osudi na smrt. Rječitost divnog njegovog učenika Perikla srećom ga ipak oslobodi od sigurne propasti, te mu ublažiše kaznu, pretvorivši je u progonstvo.

Poslije toga živio je i do smrti svoje mirne dane provodio u Lampsaku. „Nijesam ja izgubio Atenjane, već oni mene,“ znao bi reći. U Lampsačana bijaše u velikoj cijeni. Pred smrt mu rekoše, da bi mu oni željeli iskazati poštovanje, pa ga zapitaše, kako da to čine. On ih zamoli, neka se dan njegove smrti u svim školama Lampsaka svake godine provede kao praznik. To tako i urediše. Umr'o je u 73. godini. U gradu mu podigoše nadgrobni spomenik s natpisom:

U ovome je grobu Anaksagora,
Njegov se duh uspeo na rajsku stazu istine.

Stari mu daju pridjevak νοῦς = duh, a za Lampsačane veli se, da su njemu na čast podizali žrtvenike duhu istine.

Temelj je njegova sistema bezuslovna vjera u osjetila, a jezgra svemu nebrojena množina po temelju različitih sušstava.

Osjetila su Anaksagori slabi i nedostatni, ali inače pouzdani svjedoci; ne kazuju nam sve, ali što nam kazuju, istinito nam kazuju. Iz toga redom slijede ostali njegovi nazori o svijetu. „Iz dviju premisa: „Svojstva se ne mijenjaju“, i „stvari u istinu imaju samo ona svojstva, što nam ih osjetila javljaju“, nužno slijedi ovaj zaključak: „Svaka je razlika osjetnih svojstava temeljna, od iskona i nepromjenljiva; nema dakle samo jedna ili nekolicina, već ima nebrojena množina pratvari“.

„Ili, jasnije rečeno, ostaje samo razlika izmegju „jednakočesnih“ skupova (homoimerija), i nejednakočesnih smjesa; ona razlika izmegju prvobitnih i izvedenih oblika tvari otpada. Time se Anaksagora bio vratio naivnom prirodnom shvaćanju primitivnoga čovjeka, daleko se odmakavši od nauke svojih predšasnika o pratvari, pače vratio se čak i preko onih prvih početaka ujednostavnjenja tvarnog svijeta, na koje nailazimo već u Homera, Aveste i u knjizi geneze“ [2]).

„Heleni krivo govore, kad vele, da stvari bivaju i prolaze; jer nikoja stvar niti biva niti prolazi; nego stvari koje bivstvuju, miješaju se i razlučuju, i tako bi se s pravom bivanje moglo nazvati miješanjem, a prolaženje razlučivanjem“ [3]).

Anaksagora dakle, protivno od Heraklita, a suglasno s Eleaćanima, poriče neprestano bivanje, postajanje; on tvrdi nepromjenljivost bivstva, koje „niti biva, postaje niti prolazi“, niti se množi niti na manje ide, a raznolikost pojava slijedi mu iz neprestanog miješanja i razlučivanja u sebi nepromjenljivih stvari. Sad kakve su to stvari?

---

[1]) Lewes, l. c. 187. i 188.

[2]) Gomperz, I., 180. i 181.

[3]) Brandis, l. c. str. 240., po Simpliciju in Phys. f. 34. b.

Digitized by Google

Na to Anaksagora odgovara na početku svoje knjige o prirodi: „Ujedno bijaše beskrajna množina stvari, a bijahu neizmjerno malene (ἄπειρα καὶ πλῆθος, καὶ σμικροτῆτα). I pošto sve bijaše zajedno, to se ništa ne mogaše raspoznati zbog maloće; jer sve okruživaše etar i zrak, oboje beskrajni“ [1]).

„Zadnji su mu sastojci stvari dakle neizmjerna množina neizrecivo malešnih sjemenki, tako malešnih, da se osjetilima ne mogu razabrati. Te su mu sjemenke kvalitativno odregjene, jer imaju svake ruke podobe šare i unutrašnja svojstva, niti su i u čem slične jedna drugoj. Svaka u svačem ima dijela, i ne samo u probitnom, nego i u agregatnom stanju ne možeš bradvom razlučiti toplo od studenoga, ni studeno od toploga, pošto je svakoje dijelak u svačemu“ [2]).

To bi dakle bila kvalitativna konštancija, i tu se Anaksagora podudara s Parmenidom.

Mjesto jednoga elementa, jedne pratvari, uzima Anaksagora množinu „sjemenki“, „homoimerija“, kako ih u Aristotela nalazimo nazvane. To su sićušne, nevidljive čestice, od kojih sastoji svaka stvar, i koje su s cijelošću istovjetne. Tako n. pr. meso sastoji od molekula elementarnog mesa, kost od elementarnih koštanih čestica i t. d. — Evo kako je on od prilike do toga došao: „Pred nama je hljeb. On je sastavljen od biljevnih tvari i pomaže graditi naše tijelo. Ali ljudsko ili životinjsko tijelo ima mnogo i premnogo sastojaka. Koža, meso, krv, žile, tetive, hrskavice, kosti, dlake i t. d. svaka ta tvorevina razlikuje se od ostalih svojom jasnoćom ili zagasitošću, mekoćom ili tvrdoćom, elastičnošću ili krtošću i t. d. Kako to sad može da bude, da ona obilata raznolikost tih stvari potječe iz tog jednog, u svojim svojstvima jednovrsnog hljeba? Mijena svojstava nije vjerojatna. Tako ne preostaje drugo, već uzeti, da su mnogobrojne tvorbe, što ih nahodimo u ljudskom tijelu, već sadržane u hljebu. Mi ih ne možemo zamijetiti, jer su odveć sićušne; jer naši osjeti imaju jednu slabost, a to su tijesne megje njihove prijemljivosti. Proces prehrane spaja te neizmjerno sićušne dijelke jedan s drugim, pa ih tako onda možemo okom vidjeti, rukom opipati i t. d. Što je rečeno o hljebu, te vrijedi i za žito, od koga je ugotovljen. Ali kako je ona šarena množina sićušnih dijelova njegove gragje mogla dospjeti u žito, ako ih već ne bijaše u zemlji, u vodi, u zraku, u vatri (suncu), otkuda je žito primalo hranu? I pošto tolika i tako raznolika bića svoju hranu crpaju iz istog vrela, to onda mora da se tu nalazi najveća množina raznolikih dijelaka tvari. Zemlja, voda, vatra, zrak, ova na oko najjednostavnija tijela u istinu su najsloženija. Ona su puna „sjemenki“ ili temeljnih tvari svake moguće vrste, i malo su šta drugo, nego tek skladište tih tvari. I kao što je svako svojstvo dijelova ljudskog tijela, tako je i miris svakog listka, ruže, tvrdoća pčeline žaoke, sjaj šljevenih šara paun-pera od vijeka u svakog pradijelka, te se uz razne prilike sastave, da nam ovake i još svakojake druge tvorbe izvedu pred oči. Koliko god nam razlika naši osjeti očituju, i koliko se god kombinacija takih razlika ikada sastavlja u jedinici materijalne tvorbe, tako neiscrpive mora da su pratvari“ [3]).

Današnja nauka došla je, dakako, ispitivanjem do drugih rezultata i dospjela na onaj put, što ga je prije njega već naslutio Parmenid, i što ga je kasnije utr'o već jedan od najbližih našljednika Anaksagorinih.

Sve je u svemu, i od svega može sve da bude. Zlato ti se n. pr. vidi čisto, ali se varaš, ono kao i svaka druga stvar ima u sebi „sjemenke“ svake druge materije i svih kovova, samo što sjemenke zlata ovdje pretežu i ti samo vidiš zlato.

[1]) Brandis, l. c. 243.

[2]) Brandis, l. c. 244.

[3]) Gomperz, Griechische Denker I. 171. i 172.

Digitized by Google

Sad kako to Anaksagora dogje do ovakih zaključaka? Evo ovako. Dok Eleaćani vele, da se osjetilima ne može vjerovati, nego samo umnoj moći ljudskoj, sudi Anaksagora, kako već rekosmo, o tome protivno: osjetila i osjeti su mu izvori spoznaje. Kada ti poredиš neke stvari, kao n. pr. zlato i kov, pa nagješ, da se one izmegju sebe razlikuju, onda — ili ta razlika, što ti se prikazuje, u istinu ne postoji, ili pak razlikovane stvari moraju biti elementi; jer da nema njihovih elemenata, ne bi ni one mogle postati, pošto ni od šta ništa ne može da bude. Ili nas može biti varaju osjetila? Ako nas osjetila varaju i ako razum tu varku ne otkriva, onda je svaka spoznaja uopće varka; ako dakle ne ćemo da dajemo mjesta skepticizmu, onda nam valja vjerovati svjedočanstvu osjetila u pogledu bitnih razlika izmegju stvari. Ako smo pak pripustili tu razliku, onda nam valja i to pripustiti, da su one stvari, što ih razlikujemo, elementi; jer ako nijesu, otkuda onda razlika?

Za hemičke spojeve ne zna Anaksagorin sustav, sve mu je pošljedak kretanja, pa i isti fiziološki procesi. Sve mu je vezanje i razdvajanje, ta dva procesa tumače sve što biva. Kako je on onda tumačio različite pojave, koje prate različite promjene u agregatnom stanju stvari, to nam nije poznato, niti se tomu možemo domisliti. Jedan slučaj te ruke tumači on, ali se to njegovo tumačenje ne može općenito primijeniti. Njemu je naime udarilo u oči, da je snijeg bijel, dok voda, od koje je snijeg postao, i u koju se opet rastapa, nije bijela. Iz onoga stiskanja čestica pri smrzavanju i razmicanja pri rastapanju ne da se ta promjena u boji tumačiti. To se ne da tumačiti ni onim njegovim nazorom o slabosti naših osjetila. Gomperz[1]) nagagja ovako: „Čvrstoća njegova uvjerenja, da čestice vode u svakoj prilici moraju ostati zagasite, učinila je, usudili bismo se reći, velikoga mislioca ovaj put žrtvom krupne osjetne varke. On je valjda, da stvar što bolje razabere, tako dugo oči upr'o u snijeg, koji se na suncu sjajio, dok mu pred zablistanim okom sve ne osvanu crno, pa on sad u toj optičkoj varci mišljaše naći potvrdu svoga mnijenja, što ga je unaprijed uhvatio o stvari."

Na staro pitanje, koje je mučilo jonske fizičare: kako li onako različite stvari mogu da utječu jedne na drugu, mogao je Anaksagora na osnovu svoga sustava odgovoriti: „U svačemu ima dijela od svačega", i „stvari ovoga svijeta nijesu posve razlučene i kao bradvom rasječene".

Sumnju, koja mu se nametala o realnosti onoga, što je nevidljivo, umio je utišati time, što bi za primjer naveo, kako je i zrak nevidljiv, a ipak nam se odupire, kada hoćemo da stisnemo naduven mjehur.

Ipak naša osjetila ćute stvari ne po istovrsnom, nego po raznovrsnom, n. pr. studen po toplini, toplinu po studeni; što je jednake topline kao naše tijelo, to nas se ne doima.

Gragja je dakle na mjestu, a vidimo i da se gradi, čestice se vežu i razlučuju, ama ko je tu sad graditelj, kamo princip gibanju, životu? I na to Anaksagora umije odgovoriti.

Njegova kosmogonija počinje ovim riječma: „U početku bijahu sve stvari zbrkana masa, i onda dogje nûs (νοῦς); pa ih uredi." Taj nûs mogao bi se prevesti um, razum, mašta, misao, ideja, sve je on to i nijedno od toga, pa će najbolje biti, da ostavimo tu riječ u originalu. Dakle zbrkana masa, — biva haos. To je ona neizmjerna množina sjemenki, od kojih sve sastoji. One su tu, ali kakva će sila da ih pokrene? Sudbe, u koju su drevni Heleni vjerovali, Anaksagora ne pripoznaje, ona je njemu prazno

---

[1]) Gomperz, l. c. 172.

Digitized by Google

ime. Slučaj? To mu nije ništa drugo, već uzrok, što ga ljudski um ne može da upozna, ne preostade mu dakle drugo, već uzeti neku višu silu, „nûs“. Sad kako on zamišlja taj nûs?

Anaksagora sam veli u fragmentu, što ga je sačuvao Simplicije: „Nûs je prije svega najfinije i najčišće i najsavršenije, sve zna; svime, što dušu ima, upravlja nûs. Nûs zna sve, kako pomiješano, tako i razlučeno, i što bi trebalo da bude, i što je bilo, što je sada i što će biti, sve je to nûs uredio“ [1]).

„On s ničim nije pomiješan, već opstoji sam u sebi i sam za sebe. Kad bi drugojačije bilo, kad bi on s ičim bio pomiješan, onda bi i njega zapala narav svih stvari; jer u svačemu je dio svega; i tako bi ono, što bi s nûsom pomiješano bilo, njemu smetalo, da svoju moć vrši nad drugim stvarma“ [2]).

To bi u neku ruku bilo novije shvaćanje božanstva, koje svijet uregjuje po nepromjenljivim zakonima. Ali Anaksagora to nije tako mislio, njemu to samo bijaše apstraktna forma životnog principa, koji oživljava životinje i bilje. Njemu je nûs supstancija i forma materije megju ostalim supstancijama i formama, ali tanja od svih drugih, pače tanja od vatre i zraka, a naročito se time razlikuje, što je nepomiješan. U njega ima potrebna sila i znanje. On potiče i počinje kretanje i zna sve stvari, koje hoće da se spajaju ili razdvajaju.

„Ako je Anaksagora tvrdio, da je beskrajnost pratvari beskrajno vrijeme mirovala, to je on time samo htio po sebi negibljivu materiju odlučno razdvojiti, i teško da je on zazbilja zamišljao, da je haotičko stanje odista postojalo i da je po tome duh bio vezan, nego je on to samo primijenio kao pretpostavku za očigledan opis stvaranja svijeta, niti on ni iz daleka neko prastanje nije pomišljao kao prvobitnu jedninu, da naspram toga mješovitoga stanja kao vidljivoga svijeta postavi neki idealni, nevidljivi svijet, kako to misle novoplatonički tumači. Ali to je on od sve zbilje tvrdio, da duh sve više i više obladava materijom, i da je sve više i više uregjuje i dušom zadahnjiva, pa je tako upodobljava za svoje ciljeve. Tako se po njemu djelatnost duha sve više i više širi, pošavši od neodredivog, u beskrajnost postavljenog početka“.

„Najprije je stao pokretati male stvari, pa je onda dalje razmahnuo i zamahivaše sve dalje i dalje. Kako je počeo pokretati, nastade izlučivanje, a što dalje napreduje to okretanje, tim se više izlučuju kakvoće stvari, i tim više čini se, ima da popušta kretanje stvari“ [3]).

Nego je tumačenje pojava, što ih osjetilima razabiremo, u Anaksagore ipak bilo genetičko-fizikalno, bud je sve svodio na kretanje, pa je po tome njegov nûs najposlije ipak bio dosta besposleno biće. Taj su nedostatak u njegovom svjetskom sustavu osjetili i Plato i Aristotel.

Plato u svom Phaidonu meće ove riječi Sokratu u usta, koje po Lewesovu sudu [4]) više nego išta podobaju Sokratovu mišljenju: „Neko mi je jednoć čitao iz neke knjige, koja je, kako mi reče, bila od Anaksagore. Kad mi je ono čitao, da um (nûs) sve uregjuje i udešava, silno me je taj uzrok obradovao, i ja mišljah, da je to nešto divno, ako je um svemu uzrok. Pomislio sam, ako bi to tako bilo, onda bi um kao uregjivač svega sve lijepo uredio, i sve na pravo mjesto postavio, kuda najbolje pristaje. Kada bi dakle neko pronašao uzrok, po kome sve stvari postoje, ili po kome je šta propalo ili propada, onda bi on uvidio, kako će šta najbolje opstati, ili svoju

[1]) Lewes, l. c. 198.
[2]) Lewes, I. 193.
[3]) Brandis, l. c. 250. i 251.
[4]) Lewes, l. c. 145.

Digitized by Google

sudbu dočekati, ili šta mu inače valja činiti. Po tome je dakle u redu, da svak prije svega razmisli, kako u pogledu sama sebe, tako i u pogledu drugih ljudi, što je najvrsnije i najbolje; ali ako neko to zna, onda mu valja i to znati, što malu vrijednost ima; jer znanje o jednom i drugom, isto je. Tako sam u sebi mislio, i već sam se poradovao, da sam u Anaksagori našao učitelja, koji će me poučiti o uzroku svega onako, kako sam ja to sebi zamišljao, pa da će me najprije naučiti, da li je zemlja plohasta ili okrugla, pa onda uzrok, za što je to tako, kazujući mi u tu svrhu, što je najbolje i da je za zemlju bolje, da ovako opstoji. Pa kad bi on rekao, ona je u sredini, onda bi mi i to pokazao, da je taj položaj za nju najbolji; pa kad bi mi to razjasnio, onda ne bih mario više ni za kaki uzrok pitati; jer ja ni po čem nijesam mislio, da će on ikaki drugi uzrok navesti za opstojanje svih stvari, nego dokaz, da ona na taj način najbolje opstoji, pošto je jednoć rekao, da je um sve stvari valjano uredio.

E ne bih se te nade odrekao ni za što na svijetu! Namaknem dakle s najživljom željom njegove knjige, pa ih brže u osami pročitam, da samo što prije naučim, šta je najbolje, a šta je zlo.

Ali ode sva nada, prijatelju moj, kada čitajući nagjoh, da se on umom ne služi, niti da istinske uzroke ne navodi, kako će pojedinosti valjano urediti, nego da je nasuprot zrak, eter, vodu i druge isto tako nezgodne stvari postavio kao uzroke stvari. I bijaše mi nekuda, kao kad bi me neko uvjeravao: sve što Sokrat radi, proizvodi njegov um, pa kad bi onda stao nabrajati uzroke svakog pojedinog djela, i htio reći, da ja sad ovdje sjedim za to, prvo jer moje tijelo sastoji od kosti i mišica, i jer su kosti čvrste i razmacima izmegju sebe rastavljene, ali da mišice, koje se po prirodi mogu napregnuti i opet mogu popustiti, zajedno s kožom pokrivaju kosti. Pa pošto kosti vise u svojim člancima, to mišice stezanjem i popuštanjem čine, da svoje udove mogu svijati, kao što sada činim; i to da je uzrok, što sada sjedim. Pa kad bi dalje navodio slične uzroke, što ja sada s vama govorim, naime glas, zrak, sluh i hiljadu drugih pojedinosti, a prešutio bi pravi uzrok, da se naime Atenjanima svidjelo mene u ovome poslu osuditi, i da se meni bolje i pravije činilo ovdje sjediti, podrediti se i kaznu pretrpjeti, što su mi je dosudili; jer bi me inače moje kosti i mišice davno bile odnijele u Megaru ili Bojotiju, i to zbog jednog nazora o tome, što je najbolje, kad ja ne bih nalazio, da je bolje i pravednije, pretrpjeti kaznu, koju mi je država dosudila, pa koja bila da bila, nego da joj se ugnem i da pobjegnem Ali takve stvari nazivati uzrocima, baš je sasvim nezgrapno. Dakako, kad bi neko rekao, da ja bez kosti i mišica ne bih mogao raditi što radim, taj bi istinu govorio, ali kad bi on tvrdio, da ja za to radim ovako, kako sada radim i da to radim po razumu, ali ne po izboru onoga što je najbolje, onda bi to bila vrlo nepromišljena i površna tvrdnja. Jer ona bi otuda potekla, što se ne bi shvatila razlika, po čemu je pravi uzrok nečemu posve nešto drugo nego ono, bez čega taj uzrok ne bi uzrokom bio.“

Aristotel pak s razlogom veli: Kad je u neprilici, kako da protumači uzrok jedne ili druge stvari, onda dobavi nûs, a inače mu stvari imaju svaki drugi uzrok prije nego li nûs. Nûsu Anaksagora pripisuje veliko uregjenje homoimerija, a svi drugi podregjeni procesi bivaju mu sami po sebi. Po Anaksagorinu shvaćanju nûs nipošto ne bijaše moralan um, već naprosto prvi pokretač, pokretna moć, koja sve zna, i koja je uredila elemente.

Kako vidjesmo, beskrajna materija Jonjana raspala se u Anaksagore u homoimerije, sjemenke. Mjesto vode, zraka, činilo se njemu naravnije zamišljati množinu

Digitized by Google

supstancija. Njegov je nûs pitagorički jedan, tek ne znamo, kako bi se sa Zenonom Eleaćaninom pogodio radi množine. Jer njegove homoimerije ili imaju protege, ili ih nemaju. Ako ih imaju, onda su razdjeljive sve do zadnje čestice, koja se više ne da dijeliti, pa dakle nema protege. Ali kako onda homoimerije, sastavljene od samih čestica bez protega, mogu imati protege? Ako pak homoimerije nijesu djeljive i nemaju protega, kako onda od njih sastavljena tijela mogu imati protege?[1])

U načinu, kako je gradio kosmos, pokazao se Anaksagora u prvom redu kao savjestan prirodoslovac. Njemu nebesna tijela nijesu bili mitički bogovi, nego tvarne mase, koje se pokoravaju istim prirodnim zakonima, kao i druge veće i manje gomile materije. „Njegove je suvremenike vrlo ozlovoljilo, što njemu bog Helios ne bijaše drugo, već ražarena gruda.“ Za čudo je, kako se Anaksagorino mišljenje o postanju nebesnih tijela u glavnom načelu podudara s današnjim teorijama. On je učio, da su se sunce, mjesec i zvijezde po sili kosmičkog okretanja otrgli od središta vasione, zemlje. Dakle posve nalik na Kant-Laplacovu teoriju o postanju našeg planetarnog sustava. Kad je kod Aigiospotama na zemlju pao meteorit velik kao žrvanj, rekao je Anaksagora, da bi baš tako, kao što je taj kamen sa sunca na zemlju pao, sve zvijezde na zemlju popadale, kada bi popustila sila okretanja i kad ih ne bi više podržavala u njihovim putanjama. Zakon gravitacije, koji je megjutim tek nepotpuno poznavao, nije mu bio dosta, da mu protumači stalno i neprestano kretanje nebesnih tijela, morao je posegnuti za spoljašnom nekom moći, koja je to kretanje prva potakla. Pa ko najposlije smije reći, da je imao krivo? Ko bi tu „spoljašnju moć“ na svu silu htio poreći, tome bi najprije valjalo poučiti nas, kako i otkuda inače postade taj zakon gravitacije. „Što se u vasioni može raspoznati kao red i ljepota, naročito sve, što se po svom umjetnom pristajanju na druge faktore doima, kao da je sredstvo nekoj svrsi, sve to izlazi na svjesno upravljanje i na djelovanje, s kojim su spojene namjere“ [2]).

Ta se misao i Anaksagori nametnula, ali je, kako gore vidjesmo, nije dosljedno proveo.

Zemlja mu je ravan poklopac na cilindričnoj posudi, napunjenoj zrakom. Zvijezde mu se okreću oko zemlje tako, da dospijevaju iznad nje i ispod nje, ali to nije vazda tako bilo. U početku se zvijezde okretahu oko njenih bokova; nego otkako nastade organički život na zemlji, od onda se zemaljska ôs nakrivila, te tako i zvijezde dogjoše u drugi položaj naspram nje. Svakako je tu Anaksagora zamijenio uzrok i učinak, jer da kosi položaj zemaljske osi u pogledu organičkog života ima zamašnih pošljedica, o tome nema spora, ali kako je Anaksagora do toga došao, da organički život na zemlji učini uzrokom kosog položaja zemaljske osi, tome se je mučno domisliti Izlazi nekuda, da je kauzalnu svezu izmegju te dvije činjenice svakako zamijetio, pa onda zamijenio uzrok i učinak. Ta mu je zamjena tako djetinjasta, kao i neki njegevi astronomski nazori. Obim sunca veći mu je nego Peloponez. Obrat sunca u jesen tumači time, što mu gustoća zraka ne da dalje napredovati, te mora uzmaknuti. Svakako je opet dokaz brižna posmatranja, kad je on taj obrat mogao da uoči. Mjesec je hladniji od sunca, te još manje od njega odolijeva gustoći zraka, i za to češće od njega mora da uzmiče i da se obraća. Inače se Anaksagori pripisuje, da je on prvi postavio valjanu teoriju o mjesečevim mijenama i pomrčinama; tek je potonje tumačio time, da one ne nastaju samo sjenom zemlje, već i zbog sjena tamnih zvijezda.

---

[1]) Pošto sa Zenonovog stanovišta ne mogu da zamislim druge argumentacije, ne razumijem Lewesa kad veli (l. c. 198) „.... i ugnuo se tako Zenonovim prigovorima protiv branitelja množine“.

[2]) Gomperz, l. c. 175.

Digitized by Google

Oštrini njegova posmatranja i umovanja svakako na čast služi njegovo — i ako krivo — tumačenje mliječne staze (kumove slame). On evo ovako umuje o tome: Danje ti svjetlo uopće smeta, da vidiš zvijezde na nebu, samo u noćnoj tmini ističe im se svjetlost. Prema tomu dakle, kako raste tmina, tako raste i njihov sjaj u našim očima. Kad mi dakle ondje u mliječnoj stazi vidimo više zvjezdanog sjaja, onda otuda slijedi, ne da tamo ima više zvijezda, već da je u onom kraju neba veća tama. Do te ga je hipoteze očevidno dovela i ta pretpostavka, da u vasioni svuda vlada simetrija, podobna općemu i vječitoj zakonitosti i skladu, kako ga udešava nûs.

„Nego ni današnja astronomija ne će da na pogledu one neobične pojave zastaje pri tome, da uzima posve nejednaku podjelu od iskona. Ona nasuprot — baš kao i Klazomenjanin — u onoj nepravilnosti koće da vidi tek optičku opsjenu, koju ona tumači tako, što pretpostavlja, da mliječna staza zvjezdanog sustava, kome mi pripadamo, ima oblik zbirne sočivke, te po tome za naše oči zvijezde zgrće u skupinu“ [1]).

Vjetrove svodi on sasma pravilno na razlike u temperaturi i gustoći zraka. Staro mu se doba podsmijevalo, što je poplave Nila tumačio otapanjem snijega po planinama unutrašnje Afrike, a ipak je čovjek djelomice imao pravo.

Povodeći se inače u tumačenju početaka organičkog života za Anaksimandrom, odmiče od njega u tome, što pretpostavlja, da je zrak pun sjemenja, koje s kišom na zemlju pada, pa tako postaje bilje.

On je megjutim prvi našao, da ribe dišu na škrge.

U bilja pretpostavlja Anaksagora osjećaje ugodnosti i neugodnosti. Kada bilje raste, onda to bilju godi, a kad mu lišće opada, žalosti ga to.

Zanimljivo je, kako Anaksagora hoće da protumači intelektualnu nadmoć čovjeka nad drugim stvorovima. On je svodi na to, što čovjek ima ruke. Franklin je čovjeka mnogo vijekova kasnije nazvao „bićem, koje proizvodi orugje“. Čime je Anaksagora tu svoju hipotezu potkrijepio, to danas nije poznato, tek se vidi, da nije volio pretpostavljati špeciﬁčne razlike, dok je ikako mogao na kraj izlaziti gradualnim, to jest gdje se svojstva raznih vrsta ili individua ne razilaze po suštini, nego samo po višem, ili manjem stepenu. Inteligencija mu ljudska po tome naspram životinjske nije druga nego samo viša.

Megju svojim suvremenicima slabo je imao pristaša. U ono doba, gdje je „sve bilo puno skepse, kao po Anaksagori zrak i voda sjemenki“ (Gomperz) nije njegova nauka o homoimerijama i onom razumnom nûsu bez individualne svijesti imponirala; po onoj dogmatičkoj samosvijesti, kojom je naučao gdjekoje upravo naivne i djetinjaste stvari, izlazio je nekima čaknut.

Za dialektičko raspravljanje nije u njega bilo ni malo smisla, a njegova bezazlena vjera u osjetila živo sjeća na današnje, manje filozofske prirodoslovce (Gomperz).

Ipak se ne može poreći, da je bio „duh visoke deduktivne nadarenosti, za čudo domišljat iznalazilac sa silno razvijenim smislom za kauzalnost — vrline, naspram kojih megjutim stoji sasvim vanredna nestašica zdrave intuicije, i kojim njegovo staranje za utvrdu fino ispredenih njegovih hipoteza ne drži ravnotežu“ [2]).

Empedokle Agrigenćanin rodio se 490. pr. Hr. u Agrigentu u Siciliji iz vrlo ugledne bogate porodice. Demokratski šljedbenici Mazzinija i Garibaldija u današnjem

---

[1]) Gomperz, I. 179.

[2]) Ibid. I. 182.

Digitized by Google

Girgentiju slave mu i danas uspomenu, što je negda (970.) Agrigent — tadašnji Akragas — na čelu nezadovoljnih gragjana oslobodio aristokratske vlade, koja je u ono doba tri godine bila gradu nametnula svoj jaram. Njegovi mu sugragjani ponudiše kraljevsku krunu, ali je on odbi. Da li su ga na to navratili samo njegovi demokratski nazori? Može biti, ali može i to biti, da je čovjek u sebi mislio: što će mi kruna, koja se digla iz revolucije, pa u revoluciji opet može i da potone? Pa onda zar nije bolje svega života nad milijunom naroda vršiti vlast, koju mi niko ne može da uzme, nego se lakomiti na gospodstvo, koje svaki čas može da izazove bodež kakog nezadovoljnika, zavidnika ili zanešenjaka? A imao se u što i pouzdati: bijaše čovjek velikih misli, silna poleta i zanosite rječitosti, tako da ga je Aristotel prozvao ocem retorike. Narod ga je smatrao mudracem, prorokom, čudotvorcem. Sam je o sebi govorio: „Ja sam vam besmrtni bog, a ne smrtnik.“ U skrletu, zlatnim pasom opasan, sa sveđeničkim lovor-vijencem na dugoj bujnoj kosi, koja mu se spuštala niz crnomanjasto lice, prolazio je Sicilijom, a pratile su ga hiljade poštovatelja i poštovateljica, bilo da ih uči i svjetuje, ili da im kazuje budućnost, ili da im liječi bolesnike i da im štokaka čuda tvori. Pa i ne bez razloga, kad je umio da štošta izvrši, što do njega niko ne umjede. Eno je grad Selinunt oslobodio zaraznih bolesti, osušivši mu močvarno tle. Zavičajni mu grad patio je od sparna, nesnosna podneblja; Empedokle tomu doskoči, prorovivši ogradu od krševitih hridova na sjevernoj strani i otvorivši tako put hladnim sjevernim vjetrovima, koji su blažili južnu žegu. Neku ženu, koja je obamrla bila, pa joj već trideset dana zastalo i srce i bilo, probudio je od smrti. Sofista Gorgias, koji mu bijaše učenik, veli, da ga je vidio, gdje čara. Kada i ovo potonje o njemu slušamo, onda nam nije lako uhvatiti temeljnu crtu u njegovu karakteru: je li on u istinu bio ozbiljan mudrac, koga je rodila živa želja za višim ciljevima, ili je ugagjao ličnoj sujeti. Može i to biti, da je, kako Gomperz[1]) nagagja, svoje vladanje priudešavao ćudi svojih zemljaka. „Neko naginjanje na glumačko isticanje i na spoljašnost, čini se, da je žiteljima onoga ostrva, štono bijaše kolijevkom retorike, od starine u krvi. Na razvalinama njihovih hramova, što se dižu po brežuljcima oko Girgenta, neobično se ističe neka gizda, usiljena kićenost i pretjeranost.“

Da je Empedokle bio i čovjekoljubiva srca, vidi se otuda, gdje je velik dio svoga imetka upotrijebio na to, da je siromašne i poštene djevojke nastojao udati za odlične i znamenite mlade ljude, darovavši im miraz.

Kako o drugim znamenitim grčkim muževima, tako se i o njemu priča, da je mnogo putovao, naročito pak nagagjaju, da je u Orijentu naučio ljekarstvo, a od egipatskih magičara proricanje. Posvjedočiti se to ne da, ali je svakako vjerojatno, da je putovao u Italiji i da je bio u Ateni. Po svojim djelima i po svojoj mudrosti bio je čovjek na veliku glasu; kad se pojavio kod olimpijskih igara, sve je s najvećim počitanjem u njega oči upiralo.

Pa ipak i toga obožavanog mudraca stiže nemilost nestalne pučke ćudi, te on život morade završiti na Peloponezu u progonstvu. Kanda su se domoroci njegovi najposlije ipak stidili ovolike krivice, počinjene na veliku i plemenitu mužu, te o njegovoj smrti pronesoše štokake bajke. Po jednoj takoj bajci obuhvatio ga je za neke svečanosti nebeski sjaj, pa ga zanio u visine, po drugoj, više proširenoj, oborio se on strmoglavce u Etnin krater, da ga svijet smatra bogom, nebivši poznat uzrok njegove smrti. To se ipak tako saznalo, što je Etna jednoć izbacila jedan od njegovih mjedenih sandala. Iz toga se svakako vidi, da mu je na karakter

[1]) Gomperz, Griechische Denker I., 185.

Digitized by Google

u očima mnogih pala sumnja šljeparenja, pa ga je ta sumnja eto ispratila i preko groba.

U istoriji filozofije neki meću Anaksagoru prije Empedokla, a neki poslije njega. Oni, koji Anaksagori daju mjesto poslije Empedokla, pozivaju se na Aristotela, tumačeći jednu njegovu rečenicu o toj dvojici tako, da je Anaksagora od Empedokla bio stariji, ali radom i naukom mlagji, — biva, da je poslije Empedokla počeo naučavati. Ja mislim, da će u tom pogledu valjati pristati uz Lewesa, koji Empedokla na osnovu iste rečenice i na osnovu odnosa izmegju Empedoklove i Anaksagorine nauke meće iza Anaksagore, pa to od prilike ovako tumači[1]).

Aristotel veli: „Ἀναξαγόρας δὲ ὁ Κλαζομένιος τῇ μὲν ἡλικίᾳ πρότερος ὢν τούτων, τοις δ'ἔργοις ὕστερος. To neki prevagjaju ovako: Anaksagora Klazomenjanin pak, godinama stariji (od Empedokla), naukom pak pozniji = mlagji...“ Glavna se težina ovdje mora položiti na riječ ὕστερος, koja megjutim ne znači samo pozniji, kasniji u vremenu. U jedanaestoj glavi svoje pete knjige govori Aristotel o svim značenjima riječi πρότερος i ὕστερος, jedno je pak takvo značenje: nadmoćan i podregjen, dakle: viši — niži, znamenitiji — manje znamenit. U istom se smislu pjesnici često služe riječju ὕστερος, tako n. pr. veli Sofokle:

Ὦ μιαρὸν ἦθος, καὶ γυναικὸς ὕστερον!
O sramotna ćudi i žene nedostojna!

„Podregjeni“ je prvobitni smisao, kao što se kaže „ni od koga gori“.

I u tom su smislu stari komentatori, kao Filopon, pak anonimni školiast vazda to mjesto razumijevali. Potonji veli za Anaksagoru, da je, istina, bio prvi po vremenu, ali drugi i njemu (Empedoklu) podregjen — niži od njega — u pogledu nauke. A da je i Aristotel tako stvar shvaćao, to svjedoči jedno mjesto u njega samoga, i to gdje ono — kako prije navedosmo — prigovara Anaksagori, da on svoj prvi uzrok kretanju i postajanju nikad ne primjenjuje, te onda nadovezuje: Empedokle češće primjenjuje svoje uzroke, ma da i on to dosta često ne čini.

Onda: Anaksagora je rogjen oko 70. olimpijade, a za Empedokla općenito vele, da je u 84. olimpijadi već u velike naučao i bio čovjek na glasu. Po tome bi Anaksagori u ono doba, kada je Empedokle objavio svoju filozofiju, već bilo najmanje 56 godina. Zna se megjutim, da je Anaksagora oko 76. ili 77. olimpijade naučao u Ateni, dakle izmegju svoje 24. i 30. godine, i da je umr'o šesnaest godina poslije onoga vremena, kada je Empedokle, kako vele, bio na vrhuncu svoje slave.

Time je, mislim, dovoljno razjašnjeno, da je Anaksagora i godinama i naukom bio stariji od Empedokla.

Od Empedokla sačuvano nam je oko 450 stihova.

I u njega nalazimo osnovnu misao, da je sve, na što u svijetu pojava nailazimo, vazda samo drugi oblik jednih te istih temeljnih tvari, koje miješanjem i lučenjem u raznim proporcijama stvaraju vazda nove oblike, te po tome niti se u suštini kada što nova stvara, niti ono, što postoji, ikad može da propane. Evo kako veli:

Misle budale, da nešto što ne bje, postati može,
Ili pak nešto što jest, da propasti može i nestat.
Evo ću sad vam da pravu istinu kažem: od prirode
Niti se smrtnici ragjaju, niti se kad unište sasvim:
Sve je mješavina tek i mješavina opet se luči.
Ragjanjem to pak i smrću nazivaju neuki ljudi.

[1]) Isp. Lewes I., 200.—202.

Digitized by Google

„Ne ćemo prevršiti, ako reknemo, da se kod Empedokla odjednoć nagjemo usred moderne hemije. Na tri temeljne misli te nauke nailazimo ovdje prvi put: uzimanje množine, i to stegnute množine temeljnih i pra-tvari; pretpostavljanje spojeva, koji zbivaju izmegju tih tvari, najposlije pripoznavanje mnogobrojnih kvantitativnih razlika ili promjenljivih proporcija tih spojeva“ [1]).

Prilika je, da je tu iskustvo praktična liječnika naišlo na činjenice, do kojih špekulativni mislilac ne bi tako lako došao. Već je jedan stariji umnik — Alkmaion — od prilike pola vijeka prije Empedokla utvrdio, da su bolestima u životinjskom i ljudskom tijelu uzrokom opreke i nerazmjeri nejednakih tvari, sadržanih u ljudskom tijelu, uz tu su nauku prionuli ljekari, i to sad bijaše glavnim razlogom protiv tvarnog monizma. I u tome je upravo glavna razlika izmegju starijih jonskih fizičara i novijih prirodoslovaca: oni su prvi uzimali da je svemu temelj i princip jedna pratvar, od koje sve postaje, koja se sad u ovo sad u ono pretvara — transformizam. Taj transformizam megjutim niti je bio osnovan na posmatranim i utvrgjenim činjenicama, niti na preciznu mišljenju, pa tako ljude, koji su dublje mislili, nije mogao zadovoljiti. Anaksagora je prvi napustio onu nauku o jedinstvenoj pratvari, ali je silno prevršio, uzimajući, da svi oblici tvari, kako ih očima vidimo, ovako od iskona postoje, pa samo miješanjem i spajanjem stvaraju nove forme i nove pojave. Empedokle prihvatio je tu osnovnu misao o postajanju novih oblika i pojava miješanjem i lučenjem, ali je broj pratvari, — elemenata, — stegao na manji broj. On je opet posegao za naukom starih fizičara, ili — kako Gomperz veli — za spontanom pučkom fizikom, koja je toj nauci bila temeljem, pa je Talesovoj vodi, Anaksimenovom zraku i Heraklitovoj vatri još pridodao zemlju, i tako označio vodu, zrak, vatru i zemlju kao četiri elementa, od kojih je svijet i upodobljen i koji ga drže.

Danas dakako znamo svi, da je ta doktrina, koju je kroz mnoge vijekove Aristotelov autoritet podržavao kao dogmu, i koja je putem školastike dospjela i u simboličke crkvene obrede, tek velika zabluda, bez svakog unutrašnjeg razloga. „Ta ona se očevidno osniva na jednoj od najkrupnijih zamjena. Ili zar treba dokaza za to, da se ona u zadnjem redu svodi na razliku triju agregatnih stanja — krutoga, žitkoga i pružívoga — fundamentalna stanja, kojim se s jednakom vrijednosti pridružilo nešto, što nije drugo nego dogagjanje, popratna pojava procesa izgaranja, koja zablještava oči? One temeljne forme, koje su zajedničke svemu što je tvarno, vrijedile su tu kao jedinstvene i jedine temeljne tvari“ [2]).

„Svakako je tu prvi put u nauku unesen temeljni pojam spajanja i razlučivanja, koji je doveo do velikih obreta i utvrgjenih činjenica u kasnijoj hemiji. Osnovna misao Empedoklova svakako je valjala, samo ju je krivo primijenio.

Znamenit je momenat u toj njegovoj nauci o miješanju i lučenju pripoznana po Empedoklu činjenica, da osjetna svojstva stanovitog složenog predmeta zavise o načinu, kako je složen, o proporcijama, prema kojim su pojedini elementi zastupani u pojedinom hemičkom spoju. On to nastoji protumačiti, isporegjujući četiri temeljne tvari sa četiri temeljne boje, kojim su se služili slikari onoga vremena, miješajući ih na različite načine i dobivajući tako svake ruke šara u svim manjim i većim razlikama. To je, — može se s pravom primijetiti, — prispodoba, a ne tumačenje. Ali to je, — možemo uzvratiti, — prispodoba, koja u sebi drži nekoje elemente tumačenja. Prije svega naime nailazimo tu na uvigjanje, da se na samoj kvantitativnoj razlici u spajanju

[1]) Gomperz I., 185.
[2]) Gomperz I., 186.

Digitized by Google

dviju ili više tvari osniva kvalitativna razlika u osjetnim svojstvima složenih predmeta“ [1]).

Tu svoju spoznaju o odnosima izmegju kvantitativnog sastava i kvalitativnih svojstava pokušao je Empedokle primijeniti čak i na životinjsko tijelo. U mesu ili krvi n. pr. držao je, da su u jednakim dijelovima, i to po težini, ne po volumu, sadržana sva četiri elementa, u kostima pak da ima $^1/_2$ vatre, $^1/_4$ zemlje i $^1/_4$ vode. Svakako tu vidimo anticipiranu nauku o proporcijama ili ekvivalentima u današnjoj hemiji.

Kako gore vidjesmo, razlikuju se pojave prema kvantitativnim razmjerima, po kojim su predmeti složeni. Ali mi pojave ne upoznajemo samo prema tomu, nego pri tome utječe i ustrojstvo naših osjetila, naročito oka. Evo kako Empedokle prikazuje oko i proces vigjenja. Iznutrica oka sastoji pretežno od vatre i vode. Ono je nalik na fenjer. Kao što fenjer ima providne bokove, koji plamen u njemu čuvaju od vjetra, tako je i oko obavito tankim kožicama, koje mu čuvaju nutrinju od spoljašnih utjecaja. Sudeći po analogiji opipa i otpora, postavlja Empedokle načelo, da se jednako jednakim upoznaje. Prema tomu unutrašnji vatreni sastojci pomažu pri upoznavanju spoljašne vatre, a nutrašnji vodeni sastojci pri upoznavanju spoljašne vode, pri čemu ta dva elementa vrijede kao tipovi svjetla i tame. Sad kako možemo da vidimo? Evo ovako. Oko ima ljevkaste pore. Od predmetâ odlučuju se neprestano sićušne vatrene i vodene čestice, pa kad se mi predmetima primičemo, onda prema načelu, da se sve što je jednako, uzajamno privlači, na one ljevkaste pore iz oka izlaze vodene i vatrene čestice, pa se dotiču s onim vatrenim i vodenim česticama, što od spoljašnih predmeta dolaze k oku i na one ljevkaste pore prodiru u oko. I tako se gledanje tumači kao u neku ruku doticanje svijetloga svijetlim, a tamnoga tamnim. E sad kako u koga čeljadeta ili živinčeta u oku ima više vatre ili više vode, tako je ono sposobno, da na svjetlu ili u tami bolje razbira predmete i njihove šare.

Otuda pak evo što slijedi: raspoznavanje pojava ne stoji samo do pojava samih, odnosno do onih uzroka, što ih uslovljavaju, već ono stoji i do organizacije onih osjetila, kojima se raspoznaju, i tako tu eto pri osjetnim zamjedbama već i subjektivni faktor ima svoju dostojnu ulogu.

„Koliko god je priprosta i fantastična predodžba o mehanizmu i procesu vidne zamjedbe, i ma da ona nikako ne tumači ono što hoće da protumači, pa koliko god ona ostavlja pitanja, na koja i ne pokušava odgovoriti — opet joj jedna zasluga ostaje neosporna: ona je, makar još toliko nedostatan pokušaj, da zamjedbu protumači posrednim aktima, pokušaj povrh toga, koji subjektivnom faktoru ustupa — makar za sad i usko — polje, te po tome predstavlja jednu etapu na onome putu, kome je meta uvigjanje, da naše osjetne zamjedbe nijesu tek samo slike spoljašnih objektivnih svojstava stvari, koje kao u ogledalu vidimo. Pa i načelo relativnosti ne previgja ta teorija posvema. Jer ne samo veća množina vatre i vode u različitim očima tumači, kako je već rečeno, razlike u zamjedbi, nego i veličina i oblik pora pomaže ili sprečava pri gledanju kao i pri drugim osjetnim zamjedbama ulaz onih čestica, što se odbijaju od predmeta. On veli, da se samo one čestice mogu zamjećivati, koje podobaju porama. I tako je i tom pogrješnom teorijom utrt put valjanoj spoznaji naravi osjetnih zamjetaba. Tako se malo po malo odmicalo od onog stanovišta, prema komu je ljudskome duhu samo ostavljen izbor megju slijepim pripoznavanjem i megju ne manje slijepim zabacivanjem svjedočanstva naših osjeta“ [2]).

[1]) Gomperz I., 187.

[2]) Gomperz I., 189 i 190.

Digitized by Google

Svakolika nauka Empedoklova izlazi na to, da sve fizičke i duševne procese ljudskoga, životinjskoga i biljevnoga života valja svesti na opće prirodne zakone. On ne pripoznaje suštvene razlike izmegju organičkih i neorganičkih stvorova, izmegju svjesnoga i nesvjesnoga. Jedinstvo mu vlada u svem prirodnom i duševnom životu. Empedoklovo je mišljenje u velike pod živim utjecajem nazora, da se ono, što je jednako, uzajamno privlači: jednako s jednakim se druži. Privlačenje različitih spolova kao da je previdio, a svim nam danas osobito iz nauke o elektrini i o magnetizmu poznate prirodne činjenice, po kojim se protivno privlači, bile su u ono doba još nepoznate.

Ovim privlačenjem jednakoga jednakim hoće Empedokle sve da tumači: bilje je tako poraslo, i ljudski rod tako je nastao, što vatra iz zemaljske nutrinje teži prama spoljašnjoj vatri, pa time neupodobljene još, od zemlje i vode sastavljene biljne i ljudske grude izgoni na zemaljsku površinu i iznad ove. Kako to da dišemo? Evo ovako: vatra u našem organizmu izgoni nejednaki s njome zrak iz nas, dok ovaj opet teži k zraku, što je izvan nas. Prema tomu, kako koji elemenat u koje životinje preteže, odregjeno joj je i obitalište; u koje životinje dakle ima više zraka, ta živi u zraku, u koje je više vode, ta živi u vodi, a koja je pretežno od zemlje, ta živi na zemlji. Kako je tim privlačenjem jednakoga jednakim tumačio vid, vidjeli smo gore, ali je on time tumačio i psihičke elemente, naročito čustva ugodnosti i neugodnosti. Iz onoga privlačenja jednakoga jednakim nastaje težnja jednakoga jednakomu. Sad kada se toj težnji udovolji, onda se time ragja ugodno čustvo, a neugodno onda, kada se toj težnji ne udovolji.

Što je protivno, to se odbija i ne može se složiti. U tome je Empedokla utvrdio i eksperimenat. Poklopio čašu rukom, pak je tako poklopljenu izvrnuo i zagnjurio pod vodu, a onda izmakao ruku i našao, da voda ne ulazi u čašu: ne da joj zrak, što je u njoj. Ali otuda je on sad izvodio i dalje zaključke: zrak samo onda može da kroz pore u koži ulazi u tijelo, kada se krv makne od površine, strujeći prama unutrašnjim dijelovima tijela. Ta redovna izmjena u odstupanju krvi i pristupanju zraka i obratno uslovom je našem dihanju na pore.

Onom svojom teorijom, da se samo jednako s jednakim privlači, morao se Empedokle ipak prije ili poslije naći u opreci s neospornom činjenicom, da toga u prirodi ipak ima mnogo i premnogo, što je sastavljeno i ujedinjeno, a ipak nije jednako, nego je baš protivno. I to je naš mudrac umio da riješi: dvije su sile od iskona, koje se vazda bore za prevlast, pa sad jedna, sad druga nadjača. To je ljubav (φιλότης, στοργή, Ἀφροδίτη) i mržnja (Νεῖκος). U početku je vladala ljubav, pa je onda sve lijepo bilo zajedno, sve pomiješano i na okupu. Onda je došla mržnja, pa stala rastavljati elemente i jednako i nejednako, i tako nastadoše pojedina bića i sušstva. Nego kada je mržnja sasvim prevladala, onda je sve do kraja rastavila i razdvojila, pa je tako nestalo i onih pojedinih sušstava. Iza toga dogje opet ljubav, pa stade sastavljati jednako i nejednako, i tako opet nastadoše pojedina sušstva. I tako u cikličkoj izmjeni prevladava čas ljubav čas mržnja, pa se tako izmjenjaju i periode stvaranja i razoravanja.

„U pogledu tvorne sile vidimo tragove Heraklita i Anaksagore od prilike pojednako natuknute. Po Heraklitu nagonila je vatru neodoljiva žudnja, da se pretvori u neku odgregjenu egzistenciju. Anaksagora učinio je beskrajni um velikim graditeljem, koji je sve materijalne elemente uredio, učinio ga je duhom, koji je materiju nadgledao i obrazovao. Velika je razlika izmegju ta dva sistema, da vatra sama sebe pretvara, dok nûs nešto pretvara, što je od njega posve različno. Empedokle je to oboje shvaćanje

Digitized by Google

pomiješao. On je učinio da je ljubav ona tvorna sila; gdje god se miješaj'. različiti elementi, tamo svagdje radi ljubav.

Eto tu vidimo Heraklitovu žudnju do najvišeg joj izražaja oplemenjenu, a Anaksagorin nûs doveden na moralni mu izražaj — ljubav. Teškoći Heraklitove nauke, kako naime vatra može da bude nešto drugo neg vatra? doskočio je Anaksagorin dualizam; a teškoći Anaksagorine nauke: kako to veliki ureditelj stvari bude potaknut i nagonjen, da uregjuje praelemente? u neku se ruku doskočilo prirodnom željom ljubavi (Afrodite)."[1])

„Nego je veoma vjerojatno, da je Empedokle mržnju jedino smatrao zemaljskom moći, koja samo na svjetskoj pozornici djeluje, a nipošto ne čini smetnje u stanu bogova. Jer kao što je čovjek pâli i izrogjeni duh, koji je osugjen, da po zemlji bludi žudeći nebo, ali zamagljena vida, tako će valjda biti, da je i mržnja izrogjena ljubav, koja se probija kroz vremenitost"[2]).

Po tome dakle ljubav i mržnja spajaju i luče, i tako jedna i druga pomažu stvarati svijet. Kada se te dvije sile sukobe i u isto vrijeme djeluju, svaka natežući na svoju stranu, dakle pri ukrštavanju, na razmegju obiju struja, onda nastaje organički život. On pak propada i nestaje ga svaki put, kad jedna ili druga sila posve prevlada i sama zagospoduje.

S tim Empedoklovim teorijama u skladu je i njegova kosmologija. U početku, dok je vladala ljubav, bijaše sve jedna, beskrajna kruglja, osobno biće, blaženi sfairos, koji se neprestano okretao. Tim se okretanjem stalo prije svega lučiti lako od teškoga „udovi boga stali se micati jedan za drugim". Najprije vatra i zrak odletje gore. Tim se okretanjem iz zemlje iscijedila voda, a iz mora, znoja zemlje, izmamila je opet nebesna vatra zrak, što je u njemu zaostao.

Čudno naš mudrac rješava pitanje: kako to, da zemlja na miru stoji, da ne odleti ni gore ni dolje. To on hoće da tumači ovom analogijom. Kada čašu, napunjenu vodom, pričvrstiš za obruč, pa onda obruč staneš naglo vrtjeti, ne će iz čaše ispasti ni kap vode. Eto tako se i zemlja ne pomiče s mjesta, jer se sfairos oko nje naglo okreće. Lako je uvidjeti, da tu u istinu nema nikake analogije, da pri okretanju obruča centrifugalna sila vodu pritvrgjuje uz dno čaše, jer se i ona zajedno s čašom vrti, te je njemu mirovanje po tome relativno, dok je po njemu pretpostavljeno mirovanje zemlje apsolutno. Očevidno je tu u Empedokla življe poslovala razgrijana južnjačka fantazija, nego trijezni razum.

Okretanjem neba oko zemlje tumačio je Empedokle i mijenu dana i noći. Nebo mu je sastojalo od dvije polukruglje, jedne svijetle i jedne tamne, svijetla stvara na zemlji dan, tamna noć.

Sunce mu kao i u Pitagorana bijaše staklasto tijelo, koje prima i održava svjetlost etera.

Megju zvijezdama razlikovao je za nebo pričvršćene nekretnice i prehodnice, što slobodno prehode preko neba.

Poput Anaksagore nalazi i Empedokle, da djelo stvaranja još nije dovršeno, nego da ono zahvata sve dalje i dalje, gradeći od bezoblične mješavine odregjene podobe.

Gotovo djetinjast mu je način, kako tumači postanje organičkih stvorova na zemlji. Najprije, veli, ponikli su pojedini udovi iz zemlje: glave bez vrata i trupa, ruke bez ramena, oči bez lica. Onda je „ljubav" spojila te pojedine dijelove, a drugi

---

[1]) Lewes I., 209.

[2]) Lewes I., 210.

Digitized by Google

su se opet potepali po svijetu, „nemogući da se iskrcaju na obali života i da uhvate čvrsta tla“. Nego su onim spajanjem izašli čudni stvorovi, nijesu se to odmah sastavili udovi u onake podobe, kakve danas vigjamo, već kako se gdje slučajem desilo: bijaše tu stvorova sa dvije glave, s dvojma prsima, ljudskih podoba s govegjim glavama, govegjih trupova s ljudskim glavama i sl. Nego je tih nakaza po vremenu nestalo, baš kao i onih osamljenih udova, a samo onakve sastavine pokazale su životnu snagu, koje su se po unutrašnjem skladu podudarale; samo se one održaše, pa se onda naravnim putem rasplodiše. Eto nam tu uz štokako maštanje anticipirane one Darvinove teorije, po kojoj najvrsniji organizmi druge prežive.

Tako on vrludajući u carstvu fantazije genijalnim naslućivanjem raskriva i po gdjekoju drugu tajnu prirode, kao n. pr. kad veli: „Jedno je dlaka i lišće i ptičâ šareno perje“, — misao, koju poslije kroz vijekove niko ne izreče, dok je opet nije prihvatio Goethe u svojoj komparativnoj morfologiji.

Pitanja rasploda u velike su ga zanimala: koji uzroci odlučuju o spolu novorogjenčeta, a koji o tome, da se ragjaju dvojci i trojci; kako to na porod utječe, kada se trudna žena u što zagleda i t. d.; dakako da mu nije uspjelo riješiti te probleme, koji su i do danas ostali neriješeni.

Nema spora, da se Empedokle kosi sam sobom u odregjivanju one sile, koja je konačnim uzrokom svemu bivanju i kretanju. Onamo veli, da ljubav i mržnja sve sastavljaju i luče, a ovamo opet, da se jednako jednakim privlači, i čovjek da

zemlju zamjećuje zemljom, vodu pak vodom da vidi,
eter božanstveni eterom, vatru pak razornu vatrom.

Ljubav i mržnja bile bi mu dakle sile izvan materije, dok opet u drugu ruku svuda u prirodi vlada tobožnji mu zakon privlačivanja jednakoga jednakim. Je li on pristaša dualizma ili monizma? O tomu ćemo biti na čistu, kada još na oko uzmemo njegove riječi:

Sve ima mišljenja moć i sve u razumu d'jela.

Sve dakle ima svijest, ima je i materija, sve mu je živo, sve ima dušu. Empedokle je neosporan hilozoista kao i njegovi predšastnici, to je čisto i jasno, a elementi su mu bogovi. Kada se ukupna materija pobjedom ljubavi stopi u nerazdijeljenu jedninu, onda to bude sfairos, „blaženo božanstvo“, koje sve zna, ali ne zna sebi protivnu mržnju, jer samo jednako upoznaje jednako.

Prema svomu sistemu on je i psihofizičar, i sasvim to podoba onoj njegovoj teoriji o upoznavanju jednakoga jednakim, kada on veli, da pojedincu čovjeku spoznaju odregjuju razmjeri, prema kojima mu je tijelo složeno od razne gragje, a krv iz srca, to mu je misao.

Dakle, kakav ti je tjelesni sklop, onakva ti je i sposobnost za znanje, a pošto su ljudi različitog tjelesnog sastava, to će im i znanje i misao biti različita. To ga je nužno moralo dovesti na nepouzdanost ljudskoga znanja, pa on najposlije i zbilja, baš sasvim slično kao prije Ksenofan, završuje svoje refleksije o ljudskom znanju očajnim usklikom:

Glednemo l' pr'jeku nam sudbu, kratak li tužni je život!
Kao što na dimu vjetar, pomiču napr'jed se natrag,
Svak će da onom tek vjeruje, što ga uči iskustvo;
Zavaran ipak se c'jeni, a traži istinu c'jelu.

Digitized by Google

Zalud! Kad ona ni uhu ni oku se ljudskom ne javlja;
Pa niti duhu, a ti kad si tako bolan zabaso,
Najposl'je nagješ da ljudsko dalje ne dopire znanje.

Dakle iskustvo i osjetila izvor su mu znanja, a što se ovima ne javlja, to se ne javlja ni „duhu".

Ama otkud mu najednoć duh? Kako je taj dospio u Empedoklov sistem? I odista on govori o demonu u smislu besmrtne duše, čujmo ga samo:

To eto zakon je sudbe i uredba stara bogova:
Ako koj' demon ubistvom i krivnjom obruka svoje,
Godina trista daleko od blaženih valja mu življet.
Samotan tako, od bogova proklet, odbačen od njih
Mora da luta i b'jesnoj u borbi da provodi dane.

Nije tomu „demonu" teško razabrati podrijetlo, ta to je orfička duša što seli, za koju nam i on priča, da prognana u „žalosni kraj — u dolinu suza" poprima različite podobe, pa bude neka dječak, neka djevojčica, neka grm, neka ptica, neka riba. On i sam o sebi umije pričati, kako je prošao sve te faze. Najgore prolaze oni, na koje padne kletva krvi ili krivokletve; taki jadnici ne mogu da se prije 30.000 hora — 10.000 godina — vrate u svoju pradomovinu. Dakle baš sasvim nalik na Pitagorino cikličko selenje duša. Pa i ne slavi on uzalud Pitagoru, spominjući ga s najzanositijim poštovanjem.

Svrha je dušina boravka na ovome svijetu, da se čisti i usavršava, a za to joj treba hiljada i hiljada godina, dok opet ne budne bog; koji dostignu najviši stepen ljudskoga savršenstva, ti na ovom svijetu budu proroci, pjesnici, liječnici, vladari, to su mu eto ljudi, koji su bogovima sličniji.

Nama se dakako na čudo daje i nekuda nam izlazi kao nedošljednost, kako je to Empedokle u onaj svoj završeni, zaokruženi sistem mogao da uvede posve mu nesrodnu dušu. Ali to je prava pravcata helenska duša, kako je nalazimo još u Homera, koja besposlena živu u čovjeku i nikake zadaće ne vrši, osim što se poslije smrti odvoji od tijela, da u Aidu kao sjen produži zemaljski život; to je ista duša, za koju pjesnik Pindar veli: „Jedina sila bogovskoga soja spava, dok udovi naši se miču." Samo dok mi spavamo, oživi i radi nam duša, — tako misli Pindar, a tako drži i pučko vjerovanje u Helena.

Još je mučnije s cijelim sistemom Empedoklovim u sklad dovesti, kad nam o Bogu veli:

Savršen posve je on i duh nedohvatan, svet je,
Misli brzinom on vasionu pronikne, c'jelu.

I nije dosta na tom; dok nas je prije učio, kako sve promjene u materiji, koja mu je vječita i od iskona, samo nastaju spajanjem i razlučivanjem po ljubavi i mržnji, da sve ima svijest i razum, jednako da se jednakim privlači i upoznaje; pak onda, da

udovi božji se izmegju sebe jednako bore;

sad nam odjednoć o Bogu kaže:

posve bez truda on razumom, mudrošću upravlja sv'jetom,

Digitized by Google

dakle onim svijetom, u kome, po svemu onomu, što nas je prije o njemu učio, za kakvoga boga više nema mjesta.

I tu se eto vidi dojam orfike: bujan i poletan duh, kakav bijaše Empedokle, ne mogaše se oteti njenim čarima.

Kao što uopće u ljudskoj istoriji nema primjera, da bi se čovjek viših umnih sposobnosti i topla srca zadovoljio plitkim i maglovitim teorijama o svijesti i razumu materije, o neosebnoj nekakvoj duši, koja u prirodi vlada i t. d., i da bi takav čovjek mogao opstati bez religije, tako ona eto i Empedoklu bijaše potreba, pa kad bi mu se duši prohtjelo okrepe, utjehe i pokoja, onda bi svoj vješto ispredeni filozofski sistem ostavio na strani, pa bi pobjegao u svijetle sfere absolutne, vječite istine, dobrote i ljepote. Svakako mu bijaše divna domisao, kad ono, hoteći ipak nekako bar da ublaži nesklad izmegju svoje umne tvorbe i u duši naslućenoga, višega svijeta, izreče, da Bog mora da postoji, i da mora imati svojstva slična ljudskim, jer je to zasvjedočeno tim, što ga je čovjek upoznao, a jednako se jednakim poznaje. (Nastaviće se.)

PEDAGOŠKA SMOTRA.

Austrija.

Pogled na austrijsko školstvo od 1848. do 1898., osobito s pogledom na razvitak djevojačkih škola i učiteljičkog staleža[1]). („Oesterreichische Lehrerinnenzeitung", br. 1., 1. januara 1899.)

Pod blagoslovnom vladavinom Njeg. Veličanstva našega premilostivoga cara postigli su austrijski narodi visok stepen kulturnoga razvitka. Na svim poljima ljudskog rada može se zabilježiti grdan napredak, u kome razvitak narodnog školstva zauzima znamenito i značajno mjesto. Orijaški korak, na kome narodno školstvo ima da blagodari neumornoj brižljivosti našega uzvišenoga cara, najbolje se može prosuditi u njegovom potpunom obimu, kada se isporedi današnje s negdašnjim, naročito, kad se isporedi današnje stanje škola glavnog grada carevine s onim u vrijeme nastupanja vladavine previšnjega jubilara.

Beč danas broji 371 javnu osnovnu i gragjansku školu. U ovim su potonjima 753 razreda, i to 353 za dječake i 400 za djevojčice. Broj razreda u osnovnim školama iznosi 2660; od toga su 1323 razreda za dječake, 1305 razreda za djevojčice i 32 razreda za dječake i djevojčice. Ukupni broj svih razreda iznosi po tome 3413, onih za djevojčice 1705, dok u godini 1848. bijaše u Beču samo 17 razreda za djevojčice, daklen upravo stoti dio današnjega broja. U svemu bijahu u Beču u godini 1848. pored c. kr. normalne glavne škole kod sv. Ane 4 glavne škole sa 4 razreda za dječake, jedna četverorazredna glavna škola za djevojčice kod Uršulinki i jedna peterorazredna škola u c. kr. civilnom djevojačkom penzionatu. Od ostalih škola bijaše devet župnih škola sa tri razreda za dječake i 53 dvorazredne trivijalke, koje su oba spola pohagjala. Špccijalno za djevojčice postojale su samo četiri trivijalke, megju njima obje iz zaklade cara Josipa II. osnovane djevojačke škole, od kojih bijaše jedna smještena u nutrinji grada u Bäckerstrasse, a druga u Leopoldstadt, Ankergasse. Ukupni broj razreda iznosio je u tim školama oko 180, t. j. od prilike $^1/_{19}$ sadašnjih razreda. Pri tome valja uzeti na oko, da se žiteljstvo Beča za potonjih 50 godina skoro učetverostručilo. Prirast žiteljstva iznosi po tome nekih 300 %, dok je broj školskih razreda skočio na 1800 %.

Uspjesi tih prijašnjih osnovnih škola bili su isto kao i njihov broj vrlo slabo prema zahtjevima vremena i napretka, kako u duševnom tako i u ekonomskom zadatku. Iole dostatno

[1]) Predavanje u svečanoj skupštini učiteljičkog i uzgojiteljičkog udruženja u Austriji 30. novembra 1898.

Digitized by Google

školsko obrazovanje postizavalo se samo u ono malo glavnih škola. Četvrti razred tih škola obuhvataše dva godišta, u kojima se učaše vjeronauka, jezikoslovje, račun i zemljopis, nešto iz austrijske povijesti, takogjer iz prirodopisa, mehanike, gragjevinarstva i crtanja. U trivijalkama naučio bi samo jedan dio školske mladeži čitanje i pisanje, kao i četiri vida računa, a ni sa uzgojem bolje ne bijaše. O kakvom urednom polasku škole ne može se ni govoriti, školske prostorije većinom nijesu potrebi udovoljavale, pošto je tek možda polovina župnih škola imala svoje zgrade; razredi bijahu prepuni. Prosječno je došlo u Beču na jedan razred 88 učenika, a u okolici bivalo je razreda sa 100 do 150 učenika. Nastava bijaše u rukama „pomoćnika“, dok su se „školnici“ (Schulmeisteri, u Slavoniji „meštri“) ili „vlasnici škole“, po kojima su se i škole zvale, starali samo za svoje ekonomske prilike. Oni su pobirali od djece školarinu, kojom su podmirivali osvjetljenje, ogrijev, čišćenje škole i t. d. „Pomoćnik“ je dobivao vrlo skromnu „platu“ (oko 10 for. mjesečno ili 3 for. uz hranu). On je bio potpuno prepušten volji meštrovoj, ovaj ga je primao i mogao ga je iza šestnedjeljnoga otkaza otpustiti. Čak i od zarade prekomjernih satova morao je veći dio dati školniku.

Obrazovanje tih školskih pomoćnika bijaše baš prema njihovoj plati i socijalnom položaju vrlo oskudno, a obuhvatalo je poglavito opseg prisvajanja i vladanja materijalom, sadržanim u nastavnim knjigama i nekoliko praktičnih postupaka. Kandidati za glavne škole išli su devet mjeseci, a oni za trivijalke šest mjeseci u preparandijalni kurz, a kad su ga svršili, dobili su svjedočanstvo za pomoćnika, koje im je poslije 20. godine života i poslije ispita kod konzistorije potvrgjeno za učiteljsko svjedočanstvo. Učiteljice su svoju spremu većinom sticale privatnim učenjem; od 7. novembra 1840. postojaše jedan pedagoški tečaj za učiteljice, spojen s glavnom djevojačkom školom Uršulinki u Beču. Unapregjenje pomoćnika za učitelja zavisilo je od njegove vještine i čudorednosti, a za pripust kao učitelja četvrtog razreda glavne škole iziskivao se uspješan natječajni ispit. Samo učitelji glavnih škola imali su pravo na mirovinu; nesposobni učitelji trivijalke nijesu dobivali mirovine, ali su svoju službu mogli ustupiti zamjeniku uz odbitak dviju trećina njihovih beriva. Udovice i siročad takih učitelja dobivali su opskrbu iz sirotinjskog inštituta, i to udovica je dobivala 8 novčića, svako dijete 2 novčića nedjeljno, ako je učitelj najmanje tri godine u općini služio.

Te prilike školstva u polovini XIX. vijeka pokazuju prema reformama i stvaranju velike carice Marije Terezije na tom polju retrogradan pokret, što je u toliko tim znamenitije, jer jer školstvo u većini susjednih zemalja u to vrijeme bilo već dobrano odmaklo i unaprijed koraknulo. U Austriji bijaše iza napoleonskih ratova narodna prosvjeta sasvim zapuštena, ali neposredno sa godinom 1848. izbi opet na površinu i ovdje pitanje školsko, dogjoše na red mnoge reforme, da se sustigne ono, što se za dva ljudska vijeka zadocnilo. Kako se ta velika i teška zadaća riješila, u kratko ćemo razložiti u ovome što dolazi.

Prvi korak u pravcu suvremene reforme školstva bijaše osnivanje samostalnog ministarstva nastave 23. marta 1848., koje je još iste godine izradilo propise, po kojima se u Austriji ima urediti javno školstvo. Reforma bečkih škola otpoče previšnjim riješenjem blaženo upokojenog cara Ferdinanda I. na 12. maja 1848. Tijem je riješenjem uregjeno, da se župne škole u Beču obrazuju kao glavne škole sa tri razreda, da se broj učitelja i pomoćnika odredi prema broju razreda, da im se doznače stalne plate i ustanovi mirovina za njih, kao i za njihove udove i siročad. U isto vrijeme proglašene su osnovne i župne škole komunalnim zavodima i predate na opskrbu općini. 2. septembra uvedene su mnoge odredbe o metodi nastave, naročito u vjeronauci, čitanju, pisanju i računu, preporučeno je crtanje i gimnastika i naregjeno održavanje učiteljskih skupština. Jedna naredba od 23. septembra 1848. proširi preparandijalni tečaj na jednu godinu i zavede u nastavnu osnovu mnoge poboljšice.

Prve znamenite mjere u pogledu podizanja i unapregjenja bečkoga školstva pod vladavinom Njeg. Veličanstva našega cara odredi ministerijalna naredba od 26. maja 1849. Po tome su sve bečke škole trebale da budu obrazovane kao trorazredne glavne škole, da se u svakom kotaru podigne četverorazredan zavod, odijele ženske i muške škole, da se po mogućnosti i za djevojčice obrazuju tri razreda i prepuni razredi razdijele u odjelenja. — Pošto je u godini 1848. tako ozbiljna nevolja zavladala u učiteljskom staležu, da je općinsko vijeće s namjerom, da ukloni tu bijedu, odredilo 82.583 for. za pripomoći, to pozva vlada, da se

Digitized by Google

trajno poboljšanje materijalnog položaja učiteljskog postigne kao „neizbježiv uslov za suvremeni red školstva“ reguliranje učiteljskih plata i predloži, da se odredi glavnim učiteljima (prije „školnicima“) 800 for. i 600 for., podučiteljima (prije „pomoćnicima“) 350, 250 i 200 for. i ličnim pomoćnicima, koji su starijim glavnim učiteljima dodjeljivani, 150 for. plate. Takogjer je ukinuta i nesigurnost položaja podučiteljâ. Odsele ih nije mogao glavni učitelj primati, već su namještani dekretom konzistorije na prijedlog kotarskog nadzorništva, a otpuštani su iz službe zbog nesposobnosti ili nevršenja dužnosti od kotarskih školskih nadglednika uz privolu konzistorije[1]). Ali za to se sada iziskivala i veća sprema od učitelja. Dekretom su namještani samo „ispitani glavni učitelji“, i u novo obrazovanim glavnim školama valjalo je bar jednog ispitanog učitelja za glavne škole imenovati i treći mu razred dodijeliti.

Po odredbi ministarskoj preuze konzistorija reorganizaciju bečkih osnovnih škola, te se izjavi u svom izvještaju, da na djevojačke škole valja postaviti učiteljice. Dotle to u Beču bijaše samo u one dvije djevojačke škole, što ih je osnovao car Josip i u internatima gragjanskog i oficirskog ženskog inštituta, ma da je u izvještajima iz onog vremena broj učiteljica u Austriji u škol. god. 1847./48. sa 2230 označivan. Po svoj prilici skoro sve te učiteljice bijahu duhovnog staleža.

Bečka općina udovoljila je želji vladinoj: ona povisi učiteljske plate, proširi i popravi sve škole i podiže nove. Za unutarnje uregjenje škola brinula se vlada. Za upravu školstva osnovaše 1850. u svakoj krunovini zemaljske školske vlasti sa c. kr. školskim savjetima kao stručnim referentima. Školskom savjetniku u Dônjoj Austriji padalo je u dužnost, da inšpicira škole i da s konzistorijom vodi brigu o procvatu osnovnog školstva u Beču.

Osobito potrebna bijaše ta uredba u pogledu nastavnog gradiva i metode, s toga je tom novom stručnom organu odmah povjerena izrada novih jezikoslovnih knjiga i čitanaka (školski savjetnik dr. Th. Vernaleken) i prerada računica.

U isto vrijeme izdala je vlada upute namjesništvu i konzistoriji, kako će se školski rad moći povisiti. Jedna ministarska naredba od 30. aprila 1852. poziva u interesu mladeži, da učitelj prati svoje učenike kroz više razreda, preporučuje oprezan i obziran postupak s djecom prema individualnoj sposobnosti i naregjuje održavanje mjesečnih konferencija glavnog učitelja s podučiteljima, pa da raspravljaju o nastavnoj osnovi, načinu nastave, nastavnom gradivu, učilima, postignutom uspjehu i ćudorednom vladanju učenika kao i o dogagjajima u školi i izvan nje.

Da se osigura uspjeh prijamnih ispita za gimnazije i realke“, odredilo je ministarstvo u jednoj naredbi od 1854., da se vredniji učitelji postavljaju u treći razred, da se u jezikoslovlje uvede neka izvjesna terminologija, da se vojuje protiv mehanizma, marljivo analiziraju riječi i rečenice i da se u klasifikaciji strožije postupa.

Bitna je važnost za razvitak bečkog osnovnog školstva proširenje trorazrednih glavnih škola na četiri razreda, koje je odregjeno ministarskom naredbom od 23. marta 1855. Tom naredbom uvedeno je u tim školama kao obligatan predmet u nastavni plan crtanje i pjevanje. Novi nastavni plan odregjuje pored jezikoslovne nastave i realnu nastavu, u pošljednje tri godine po tri sata na sedmicu, a valjalo je u to vrijeme dati najnužnije znanje iz prirodnih nauka i domovinske povijesti ne u posebne sate, već u svezi sa nastavnim knjigama, prigodnim pripovijetkama, pokazujući dotične predmete nazorno, i upućivanjem na prirodu. U početnu nastavu uvedeno je sricanje, a osnova za realnu nastavu položena očiglednom nastavom.

Najlošije je stajalo obrazovanje djevojčica, i tu je pomoć bila najpreča. Dječaci su imali prilike, da bar djelomično popune praznine elementarne nastave, dok su djevojčice siromašnijih staleža, koji su bili sami na se upućeni, morali svoj napredak tražiti. Hiljadama ih je

[1]) Po političkim školskim propisima od god. 1805., koji su još vrijedili, stajalo je bečko školstvo pod nadzorom i upravom klera. Dotični domskolastiker vodio je glavni nadzor, a potpadao je knez-biskupskoj konsistoriji. U pojedinim školskim kotarima nadzirao je škole kotarski školski nadzornik (dekan), s kojim su župnici dijelili nadzor župnih škola.

Digitized by Google

jurilo ručnom radu kao jedinom pribježištu zarade, ali uslijed nedostatne školske obrazovanosti bijaše i taj put skučen. Kao što je već spomenuto, postojale su u Beču špeciјalno za djevojčice samo četiri dvorazredne škole. Veći dio ih je učilo zajednički sa dječacima u župnim školama. S toga su obrazovaniji staleži držali svoje kćeri u privatnim odgojilištima, a tih je bio velik broj.

Kad je u godini 1849. provedeno odjeljivanje dječaka i djevojčica, te su špeciјalno za djevojčice osnovane trorazredne škole, išlo je prosvjetno ministarstvo za tijem, da c. kr. djevojačke škole u Bäckerstrasse i Ankergasse pretvori u uzorne djevojačke škole. Ministarskom naredbom od 24. juna 1850. proširene su one na trorazredne škole, učiteljsko osoblje pomnožano i utvrgjena nastavna osnova, u koju je pjevanje i ženski ručni rad uvršten kao nastavni predmeti. Za prvi razred propisuje se očigledna nastava, posmatranje i opisivanje prirodnina i vještačkih predmeta dječinje okoline i prirode, koja ih okružuje, a za drugi razred pregledno prikazivanje zemaljske površine i potanko opisivanje Evrope sa nešto povijesti o znamenitim ljudma i čitavim narodima, iz prirodopisa i prirodoslovlja samo najpoučnije i najkorisnije, s neprestanim obzirom na poziv i budući djelokrug djevojaka. Crtanje i francuski jezik uvršteni su kao neobligatni predmeti.

I opetovnice za djevojčice podvrgnute su reformi isto onako, kao i one za šegrte, ali polazak tih škola osta vazda samo na vrlo mali dio ženske mladeži ograničen, jer su za bogatije krugove postojali mnogi privatni uzgojni i nastavni zavodi, koji bijahu dijelom spojeni sa penzionatima, s druge strane polagaše se glavna težina u siromašnijem žiteljstvu na odgojivanje djevojčica u ručnom radu, za koje se postaralo privatnim nastavnim zavodima i radionicama. U godini 1851. brojila se u Beču 23 privatna nastavna i uzgojna zavoda za djevojčice, od kojih otpadaše 10 samo na nutarnjost grada, i osim toga 21 privatna škola. Najveće zasluge steče gospojinsko društvo za škole ručnih radova, osnivajući takve zavode. Čudnovato, misao za osnivanje toga društva potječe od feldzeugmeistera baruna Weldena. Na njegovo poticanje zaključi jedno kolo gospogja, da će osnivati škole ručnoga rada, da mogu siromašne djevojčice u radu upućivati i privikavati ih na poštenu zaradu. Štićeno od blagopokojne carice Karoline, osnova to društvo mnoge škole. U godini 1854. bijaše takvih 14, u kojima je učilo 1700 djevojčica plesti, šiti, vesti, krojiti haljine, krpati rublje i odijelo i raditi druge kućne poslove. Prihod od prodanih radova ulagan je u štedionice i pri istupu iz zavoda uručivan učenicama. Još i danas postoje neke škole toga društva sa 300—400 učenica. Škole za radove podizalo je i gospojinsko dobrotvorno društvo za Beč i okolicu (osnovano 1848.), koje je 1854. izdržavalo 41 takav zavod, u kojima se učilo kerati i vesti. To društvo imalo je do skora jednu školu u Margaretinoj ulici.

Podizanje prosvjetnih ciljeva, umnožavanje zahtjeva u pogledu vaspitanja i obrazovanja iziskavahu naravno takogjer i poboljšano obrazovanje učiteljstva. Prema tome su ministarskom naredbom od 23. septembra 1848. preparandijalni tečaji proširen na jednu čitavu, a naredbom od 13. jula 1849. na dvije godine dana. Bitni napredak pokazuje se uvogjenjem antropologije, psihologije i logike kao i intenzivnijom pažnjom na metodički momenat pri svakom nastavnom predmetu. Kao novo pridodata je samo gimnastika, ali samo kao neobligatna. Glavna je težina polagana na praktično školovanje pitomaca, pa je u tu svrhu propisano hospitiranje, nastavni pokusi i pismeni zadaci o metodičkom postupku sa nastavnim gradivom.

Da se mogne obrazovati dovoljan broj učitelja, osnova ministarstvo u septembru 1852. i drugi preparandijalni kurz uz glavnu školu c. kr. sirotišta. Za obrazovanje učiteljica smatrala je vlada po ministarskoj naredbi od 5. aprila 1850., da su dovoljna ona dva preparandijalna kurza kod Uršulinki i gragjanskog djevojačkog penzionata, jer na javnim zavodima — izuzevši one dvije c. kr. djevojačke škole — nijesu učiteljice namještane. Potrebi, da se poboljšice provedu u nastavnoj osnovi tih zavoda, udovoljila je vlada „uputom za nastavni kurz za obrazovanje ženskog učiteljskog osoblja“. Po tome je za primanje u taj tečaj bilo potrebno dobro svjedočanstvo trećega razreda i navršena 16. godina života. Tečaj trajaše *devet mjeseci* i bio je pretežno praktičan. Kao nastavni predmeti odregjeni su: vjeronauka, jezikoslovlje, pravopis, račun, krasnopis i špeciјalna metodika svakog toga predmeta, ručni rad, metodika elementarne nastave i one partije „metodike“, koje raspravljaju o uzgoju,

Digitized by Google

općoj metodici i školskom zaptu. Zemljopis u svezi sa poviješću, prirodopis i prirodoslovlje obragjivani su kao ne osobito znameniti predmeti, već samo „nešto malo znanja“ da se postigne iz tih grana nauke po nastavnim knjigama glavnih škola. S toga je za tu nastavu samo jedan sat sedmično odregjen. Uopće nastave je bilo dnevno samo dva sata, a nekoliko sati za ručni rad.

Posve je naravno, da se učiteljice nijesu mogle takmiti s učiteljima, pošto im je sprema davana tako reći u homeopatičkim dozama, pa su s toga samo pojedine mogle biti namještene u javnim zavodima. Tomu je pristupila još jedna okolnost, koja je učitelje bitno unaprijedila, a učiteljice zapustila za to, što nijesu služile u javnim školama; to su bile uredbe za proširivanje obrazovanja. Osim mjesečnih mjesnih sjednica bivale su po naredbi ministarskoj od 26. maja 1851. takogjer i kvartalne skupštine, u kojima su se učitelji pod rukovodstvom školskog kotarskog nadziratelja savjetovali o metodičkim ili znanstvenim pitanjima. Pored zvaničnih skupština porodiše se i privatna učiteljska udruženja, koja su se svojski zauzimala za podizanje i unapregjenje učiteljskog staleža. Tako postade već u godini 1848. pedagoško centralno društvo, koje je doduše u oktobru iste godine odgogjeno, da se više nigda ne oživotvori.

Dva druga učiteljska udruženja mogla su se nešto dužem opstanku radovati, ma da je i njima ukidanje zakonodavstva i tijem ograničenje društvenih i skupštinskih prava preuranjen konac izazvalo. Po želji vladinoj slijedilo je i izdavanje pedagoških časopisa, od kojih „Oesterreichischer Schulbote“ i danas živi. Takogjer su učitelje slali u Njemačku i Švajcarsku, da tamo proučavaju školske prilike i o tome izvješćuju.

Poslije tog vrlo povoljnog napretka u razvitku školstva, nastupi opet uslijed konkordata 1855. potpun zastoj, koji trajaše sve do početka 1861. godine. Nova epoha napretka počinje istom opet uspostavom konštitucionalnog zakonodavstva (ustava), kojim je općinska autonomija pripoznata i općini ustupljeno pravo učestvovanja u unutarnjem uregjenju škole. Naskoro se uvede gimnastika, povisi učiteljska plata, a osnivahu se udesne nove školske zgrade. Sloboda štampe i društvena prava omogućiše opet učiteljstvu, da mogu poraditi riječju i pismeno za poboljšice škole, pa su u tu svrhu upravljali i peticije zemaljskom saboru i državnom ministarstvu.

U zvaničnoj učiteljskoj skupštini 1865. i 1866. raspravljano je pitanje o poboljšanju jezikoslovne nastave i kasnije o proširenju nastavnog gradiva realnih predmeta. Isto se tako učiteljstvo zauzimalo, da svoje sopstveno obrazovanje proširi, pa u to ime upraviše bečki učitelji 1865. peticiju zemaljskom odboru, da im se osnuje učiteljski seminar, na što je u godini 1868. uzeta u ruke reorganizacija učiteljske škole kod sv. Ane.

U to vrijeme ispuni se konačno i dugogodišnja težnja za sistematskim obrazovanjem, pošto prosvjetno ministarstvo dade svoju privolu, da se otvori gradski pedagogij, na koji se odavno pomišljalo. Taj je zavod otvoren 12. oktobra 1868. Pristup učiteljicama bijaše do školske godine 1872./73. dozvoljen samo kao izvanrednim slušateljicama. Na ponovno 1861. opet uspostavljene zvanične kotarske konferencije nijesu pozivane učiteljice ni starješinke privatnih škola, već je sve teklo onako kao i u pedesetim godinama. No pošto su se množile tužbe s toga, to školski savjetnik Vincenz Prausek sazva prvu skupštinu učiteljica 21. novembra 1867., kojoj su u 1868. još druge tri slijedile, i koje ne ostaše bez uspjeha za upotrebljavanje učiteljica u javnim školama.

Najglavnija izjava učiteljstva za reformu školstva slijedila je u godini 1867. Dozvolom državnog ministarstva priredi udruženje „Narodna škola“ austrijsku učiteljsku skupštinu, koja je bila 5. i 6. septembra 1867. u c. kr. redutnoj dvorani te se rezolucijom izjavila za izmjenu školskog nadzora, produženje školske obveze od 6. do 14. godine života i za proširenje učevnih ciljeva. Osim toga zauze se ta skupština za obligatno nastavljanje gimnastike, slobodu metode i izbora učila, reformu učiteljskog obrazovanja, osnivanje produžnih škola za učitelje, osnivanje uzgojnih i nastavnih udruženja, zakonsku zaštitu učitelja, učestvovanje učitelja u školskom zakonodavstvu, ukidanje školarine i uvagjanje školskoga poreza.

Velik dio tih želja nagje naskoro odziva, jer osnivanjem samostalnog ministarstva za bogoštovlje i nastavu, uz imenovanje viteza Hasnera ministrom nastave, otpoče potpun

Digitized by Google

preobraćaj austrijskoga školstva. Ustavom od 21. decembra 1867. obrazovan je školski nadzor i postavljen zemaljski, kotarski i mjesni školski odbor, a 14. maja 1869. sankcioniralo je Njegovo Veličanstvo državni školski zakon nastavnog ministra Hasnera.

Čim je ovaj zakon stupio u život, vlasti počeše kao i općinska zastupstva i učiteljstvo svom snagom i najrevnije nastojati, da se dostignute reforme i oživotvore.

Prije svega bečke osnovne škole proširiše na šest razreda, a od trećega razreda zavedoše i realnu nastavu; osim toga su već u godini 1871. osnovali u Beču četiri dječačke i četiri djevojačke gragjanske škole, koje bijahu spojene sa petorazrednim osnovnim školama.

Sa reorganizovanjem osnovnih škola nasta u isto vrijeme temeljito preobražavanje i učiteljskog obrazovanja. Osnov ovome dao je državni školski zakon. Provagjanjem toga zakona ponajprije produžiše muške i ženske preparandije na tri, a godine 1872./73. na četiri godine i urediše ih sa detaljiranom nastavnom osnovom. Tim zakonskim zahtjevima ne mogoše Uršulinke udovoljiti, s toga ukinuše svoju žensku učiteljsku školu. To skloni ministra prosvjete, da je odmah otvorilo državnu žensku preparandiju 1869. u c. kr. djevojačkoj školi u Bäckerstrasse i postavio joj za upravitelja školskog savjetnika R. Niedergesässa. Takogjer i c. kr. gragjanski penzionat ženski pretvori se u preparandiju, a štatut, po kome je ovaj zavod udešen, izdan je 26. maja 1874. kao „Organizacioni štatut za muške i ženske učiteljske škole“.

Zakonske ustanove o obrazovanju učitelja imaju najveću vrijednost po stalež učiteljica. Tijem, što u zahtjevima za staleško obrazovanje učiteljica nije učinjena nikakva razlika izmegju njih i učitelja, uklonjena je glavna zapreka njihovom službovanju u javnim školama. Istina, svoje prvo pozivanje u javnu službu imaju učiteljice da zahvale većinom oskudici u učiteljima, koja je sedamdesetih godina vladala. Mi ne ćemo u ovom svečanom času pomišljati na zapreke, koje su muški drugovi stavljali namještanju učiteljica u bečkim školama. Uslijed toga su prve javne učiteljice mogle svome djelovanju naći mjesta samo izvan Beča, ma da je u 1862. jedan općinski vijećnik u bečkom gradskom vijeću predložio, da se u ženskim školama pretežnije namještaju učiteljice, prijedlog, koji nije ništa promijenio, već samo pospješio, da se ustanove o djevojačkim školama do tada „valjanih“ političkih školskih propisa i u javnim školama konačno provedu. Prve općine, koje u Donjoj Austriji u 1869. i 1870. počeše učiteljice namještati, bijahu Währing, Hernals, Sechshaus, Bruck i Korneuburg. Prvo imenovanje bečkih učiteljica slijedilo je istom 1871. Ipak pod zaštitom državnog školskog zakona, koji ne poznaje nikakve razlike izmegju prava i dužnosti muških i ženskih učiteljskih lica, nije moglo širenje našega staleža ništa više spriječiti. U godini 1871. bilo je u Austriji od ukupnog učiteljstva 7·8 % učiteljica, u godini 1875. 9·8 %, u godini 1880. 15·4 %, u godini 1885. 17·6 % a u godini 1890. 18·8 %. Beč broji za sada megju učiteljstvom osnovnih i gragjanskih škola 1445 učiteljica, a to su 37 % ukupnog broja. Od tih su do 150 u gragjanskim, 1300 u osnovnim školama. K tomu dolazi još 410 učiteljica za industriju i 107 učiteljica francuskoga jezika.

Na dalje razvijanje našega školstva na temelju ustanova državnog školskog zakona ne može se na žalost u okviru ove škice pojedince uzeti obzir; isto je tako nemoguće ovdje osvijetliti zapreke i borbe, koje su novu školu u njenom razvitku pratile. Ali se preko toga može u toliko lakše i prijeći, pošto to poštovani prisutnici kao suvremenici i revni i razboriti saradnici škole iz sopstvenog iskustva najbolje znaju.

Prilikom sankcioniranja državnog školskog zakona od 14. maja 1869. izreče Njeg. Veličanstvo tvrdu nadu, da će pomlagjena osnovna škola davati ono izobilje znanja i umijenja, koje je po svjedočanstvu povijesti osnov moći i blagostanja država. Nova je škola tu nadu ispunila. Izložbe, koje su ove godine (1898.) priregjene, da prikažu napredak duševne i materijalne kulture austrijske za pošljednjih pet decenija, za ovo su najnepobitnije svjedočanstvo. Pošto osnovna škola za svako dalje obrazovanje temelj polaže, to ona ima bitna udjela u kulturnom napretku cjeline, šta više, ona je glavni faktor kulture. Osnovna je škola po tome u prošlih 50 godina postigla nepregledno izobilje kulturnoga rada, a što nas učiteljice ovoga časa sa najtoplijim čustvom blagodarnosti ispunjava prema previšnjem jubilaru, to je

Digitized by Google

uzvišena misao, da smo mi, makar i skromnim dijelom, u tom kulturnom napretku sudjelovale. Da nam je ta sreća ukazana, blagodarimo darovatelju državnog školskog zakona, kojega blagodati i muška i ženska mladež jednakom mjerom uživa i što i ženi kao potpuno jednakoj suradnici u školi dostojno i jednako mjesto pored muža ustupa. Preveo *Marko Gj. Mutić.*

Novinski pabirci.

Zadaće za kaznu. (Oesterreichischer Schulbote, br. 3. Mart 1899. Rud. E. Peerz, učitelj njemačke škole u Gorici.)

„Za kaznu ćeš do sjutra prepisivati članak „Oba prisluškivala“!“ Tako mi zvoni još i sada u ušima, kao da je to jučer izgovorio „mladi učitelj“, koji je poslije smrti dobroga staroga učitelja nastavu preuzeo. A ipak je to davno, vrlo davno bilo. „Mladi učitelj“ bijaše sa zadaćom za kaznu brzo gotov, ko baba na kâr. Jesi li samo namignuo na koju drugu klupu, stajao si već zapisan megju kažnjenicima, i nagrada ti je bila prepisivanje kakog članka, koje je duže od gladne godine; ako ko nije zadatu pjesmicu od riječi do riječi na izust izgovorio, čulo se odmah: „Odlazi, ljenčino! To ćeš mi tri puta prepisati!“ — a je li se još što dogodilo, što je pedagoga u vatru dovelo, to su padale psovke i pogrde kao kiša, kućni zatvori i zadaće za kaznu, da im se ni broja nije znalo. Unatoč tomu svemu ne bijaše ništa bolje: mi namigivasmo na sve strane krajem, kao i početkom školske godine; mi učasmo sve na pola i kotrljasmo se po ulicama kao i prije. Pri tome pucaše naš učitelj od jeda i kad već ništa ne mogaše pomoći, zavitlao bi groznom „španskom trskom“, da neuspjeh dotjera. No dosta je o „mladome“, on je megjutim ostario i valjan postao, pa bi se još mogao i ražljutiti, ako sve iz škole izbrbljam. Ali je nužno, da se malo i u prošlost osvrnemo, ako hoćemo sopstveni rad od zla da sačuvamo.

Učitelj, koji oskudijeva na uspomenama iz mladog doba, nema mnogo štošta i mora velik komad životnog iskustva sam naknaditi. Promišljeni pedagog povrati se u duhu vrlo često u školsku sobu i proživi ponovno ono vrijeme, što ga je kao gjak pod štapom strogog preceptora proveo; on prati žive uspomene i doživljaje do njihova iskona i prikljućuje ih u krug poznijeg iskustva, jer on sam stoji u središtu dogagjaja; on ih skuplja i spaja, da se pomoću njih cilju približi, koji se bez prakse nikako postići ne može. Na taj način dobiva „Experientia docet“ jednim mahom širi obim; i za onoga, koji ima vjerno pamćenje, nije taj obim nikako nejasne predstave.... Ali dosta o tome, pa da se povratimo na naprijed spomenuti primjer, promotrimo ga izbliže, razglobimo ga i ispitajmo uzroke neuspjeha, jer nam samo tako može za pouku poslužiti.

Unatoč dakle mnogim zadaćama za kaznu, ne bijaše ništa bolje. Danas mi se to, kad sve razmotrim i pravo prosudim, čini i samom kao nešto, što se samo po sebi razumije. Silnim pisanjem za kaznu tako smo oguglali, da nam je prešlo u naviku, pa ga mi i smatrasmo kao râd, koji je svaki dan morao da bude. Uz to smo i sa najduljim člankom brzo bivali gotovi, jer gospodin učitelj nije baš na to pazio, da pravilno prepišemo. Uslijed toga smo i ispuštali duže riječi bez ikakva zazora, šta više preskakivali smo čitave rečenice — a što smo pisali, nadrljali smo, samo da je tu. Većinom učitelj i ne pitaše za zadaću za kaznu, a kad bi gdje god pregledao, činio bi to samo letimice. Onda bi rekao: „Teke u vis!“ Mi dignemo zgužvane, ispisane papire i smotra je gotova. A kako bi drukčije i mogao postupati? Svaki nas zna iz iskustva, da je vrijeme za to u školi prekratko, ako hoćemo da svoj posao savjesno riješimo, pa će s toga svak lako uvidjeti, da se pored potrebnih ispravaka propisanih zadaća ne može još i potpuna pažnja zadaćama za kaznu priklanjati. Moglo bi se doduše primijetiti: „Za vježbe, koje iziskuju ispravke, ne daju se zadaće za kaznu; neka one budu samo kazna, t. j. neka zauzimaju gjačko slobodno vrijeme.“ Sasma je jasno, da nam četiri potpuno ispisano strane, naročito kad se i brižljiv oblik iziskuje, daju dovoljno uvjerenja, da je učenik odregjeni kućni zatvor održao, jer taj rad iziskuje upravo toliko vremena. Ali svaka stvar ima dvije strane, a zadaće za kaznu i više; mi ćemo ih pobliže na oko uzeti. — Po dosadanjem je utvrgjeno, da učitelj ne može zadaće za kaznu ispravljati — uopće da ne

Digitized by Google

može onako s njima postupati kao s vježbama u prepisivanju ili diktatima. Ali čim nema ispravaka, svaki je posao više na štetu nego od koristi. U ovom slučaju najviše se zanemaruje pravopis, jer učenik pri neprestanoj pažnji na pravopis riječi sabira množinu pogrješnih riječi u pamet. On sebi pročita jednu rečenicu — ili jedan njezin dio —, napiše mehanički ono što je zapamtio, a u glavi mu ostane slika one riječi, koju je stvorilo pero, a ne ona u knjizi.

S toga se mora uopće svako prepisivanje, izuzevši tačan ispravak, pa i one u podijeljenim razredima, najstrožije osuditi[1]). Kad u školi, gdje ipak vlada mir i red, prepisivanje onake žalosne rezultate daje, čim učenici znaju, da ne će biti ispravljano — kakvo mora biti istom kod kuće, gdje je oko djeteta onolika galama i buka, pa još podraživanje i mamljenje njegovih drugova sa ulice! I ono pismo mora biti krasno, jer učenik, koji je 4 ili 5 sati sjedio u školi, vrlo će malo volje pokazati, da kod kuće još lijepo i uredno piše, pa još zadaću za kaznu! — I tako vidimo dakle, da su zadaće za kaznu — ili bar mnoge zadaće za kaznu vrlo štetne po dva nastavna predmeta[2]), a da o kakvoj koristi ni u kom pogledu ne može biti ni govora. Neka mi samo jedan odgovori. koji svoje vrijeme ne umije na što bolje upotrijebiti: „Ja ću se podvrći tom teretu, da sve zadaće za kaznu u pogledu pravopisa, kao i urednog pisanja tačno pregledam i ispravim“ — to bih mu ova pitanja postavio: „Dragi gospodine kolego! Na koji ćete način postupati s nedostacima zadaće za kaznu? Hoćete li zahtijevati, da se još jedan put prepišu? (Može se dogoditi, da mnogi učenik mora dnevno 3—4 zadaće za kaznu riješiti.) Ili ćete ljenivca zadržati u školi? (To ste odmah s početka mogli učiniti, pa biste prištedili čitavu proceduru i mnogo zlovolje.) Zar Vam nije žao skupocjenoga vremena, koje za vrijeme nastave protratite pregledajući zadaće za kaznu? Zar Vam nije žao slobodnog vremena, koje Vi možda potrošite izvan škole, pregledajući ono gjačko čavrljanje? Ne osjećate li neki unutarnji prijekor savjesti, kad s jedne strane onu sirotu djecu mučite, koja i onako okržljave uslijed silnog sjedenja u školi, pa im ono nekoliko sati njihove igre uskratiti, a s druge strane opet što svoje sopstveno slobodno vrijeme u ludo potratite?[3]) — Tako bismo mogli još nastaviti, da se u tom pravcu sve otkrije, što je protiv zadaće za kaznu; ali su dosta i ta ovdje postavljena pitanja, jer je svako od njih tako zamašno, da može i najokorjelijeg školnika od tog sredstva za kaznu odvratiti.

Ipak da malo razmotrimo tu stvar i u drugom pravcu! Opće poznato pravilo, koje toliko izbija na površinu u jednom novijem djelu[4]) i koje se vrlo zgodno može primijeniti, glasi od prilike ovako: Ne badlaj puno po članicima onoga sadržaja, koji obrazuju volju; pusti neka oni utječu na ćud učenika i onda idi dalje! — Kako je opravdana ovaka opomena, lako će svak prosuditi, pa ću i sebi uštediti dugačko dokazivanje. Isto tako, kao što ja ne smijem članak, koji je opredijeljen za bugjenje volje, gramatički raščerupati i izuditi, tako ga ne smijem upotrijebiti ni za zadaću ni za kaznu, jer on onda ne će biti djeci poticalo radosti i oduševljenja, već strašilo, koje ni vidjeti ne možemo. Čitanka, koja je učeniku mnogi slobodni čas oduzela, dok je iz nje pisao zadaće za kaznu, omrzne mu, i on je hitne zlovoljno u budžak, čim mu više ne treba. Tijem smo u malom kao i u velikom posve svoj cilj promašili: mi smo učenika od čitanke i članka odvratili: dobro je sjeme otišlo u vjetar — na dugo vremena, možda za vazda. — Na to mislim sada, gdje mi članak „Oba prisluškivala“[5]) leži preda mnom; ja se sjećam, kako sam svaki put upravo s gnušanjem na taj članak pogledao — ne što mi je pripovijedao o

[1]) S time se u pogledu prep'sivanja na nižim stupnjevima, vježbe radi, ne slažemo. *Ur. „Šk. Vj.“*

[2]) Pravo reći više, jer učenik, u koliko mora kod kuće učiti ili zadaću pisati, najprije zadaću za kaznu riješi, pa onda nema više vremena, da svu pažnju drugome prikloni

[3]) Manje je škakljivo samo zadržati u školi, jer djeca pri tome uspravno sjede i ni u kom se pogledu ne prenaprežu. Osim toga pola sata školskog zatvora više vrijedi, nego 2 sata kućnog zatvora. Ipak da i u pogledu pridržavanja u zatvoru bude mjere.

[4]) F. Frisch, „Uvod u čitanku“. Izdanje Tempskoga u Pragu.

[5]) U tu svrhu mogao sam svakako bolji izbor pogoditi — n. pr. članak „Dobra kćerka“; no ja sam htio da ostanem dosljedan uz istinu i da uspomenu u svemu vjerno iznesem.

Digitized by Google

dvojici ljubopitljivih dječaka, već s toga, što sam ga morao onda i još docnije češće prepisivati. — Meni je taj članak opet omilio, t. j. ja ga sa zanosom čitam i živim s radnjom u njemu, jer sam ja učitelj, pa imam s tijem stvarima posla i već sam se s člankom davno pomirio. Ali svaki čovjek nema prilike, da u životu premosti još jednoć ljestvu osjećaja i da se naužije miomira našeg književnog cvijeća, koje je često vrlo jednostavno, a ipak nas zanosi. — Stoga valja otklanjati svako neprijateljstvo izmegju dječijeg srca i čitanke, a treba sve činiti, da dobra zrnca korijen uhvate i napreduju. Zadaćama za kaznu zgazimo sjeme i uzaludno čekamo na plod. — Što vrijedi za nastavu u čitanju, to se djelomice — možda ne u istoj mjeri — tiče i ostalih predmeta: interes se gubi, čim se u svačem uvijek strašilo zadaće za kaznu pojavi.

A kako stoji istom sa uzgojnim momentom, koji valja da nam je pri svakom radu pred očima? Zar se tijem neposredno ne potpomaže traljavost i neurednost? Zar se ne nanosi šteta ćudorednosti, kad se učenik izvlači sa svim mogućim sredstvima kazne, t. j. kad je se odriče, nepotpuno je načini i tijem hoće učitelja da zavara, od škole izostaje jer nije imao vremena ni volje, da opredijeljeni mu članak prepiše i t. d.? Zar ne preza na svakom koraku zli duh, koji nam uspjehe mučnoga rada osujećuje? To su zaista vrlo zamašna pitanja. — Učenici kod kuće ne priznaju, da imaju pisati zadaću za kaznu, već je ističu kao pravu domaću zadaću, koju moraju svi učenici riješiti, pa dovode često puta školu u neugodan položaj. Onda se tuže, i to posve opravdano, da se mladež preopterećuje i vrijeme troši u beskorisne vježbe. Da nesporazum s roditeljima pismeno uklanjamo, donosi opet mnoge nepogode sa sobom i skopčano je sa ponovnim trošenjem vremena, koje sa uspjehom ne stoji ni u kakvoj svezi, naročito s toga ne, što mnogi roditelji nikako ili u protivnom pravcu pokazuju interes za školske radove. — Pošto se daklen pokazuje, da je u tome pravcu kontrola nemoguća, što učenici brzo pronagju, to laž slavi prave triumfe, a s njom se raduju i druge opake posestrime, a te su: podmuklost, jogunluk i lukavština. Zaista, baš krasno društvo! Da bi se mogao izraditi plan, kojim bi se moglo uspjeti protiv tih opačina, izvan svake je sumnje — na papiru se može mnoga stvar vrlo krasno prikazati — ali da se plan ne bi mogao izvesti bez ozbiljnih pošljedica po školski rad — pa makar se to zadaćama za kaznu ticalo samo oslabljene snage i svježine učiteljeve — isto je tako izvan svake sumnje; jer ako bi učitelj svemu, što smo protiv zadaća za kaznu iznijeli, htio postaviti protivan dokaz ili obranu, onda bi se u školi i izvan nje morao baviti samo tijem poglavljem. No škola nije ipak nikako na to pozvana.

Bojazan u moralnom pogledu nije možda tako bliza, kao ona u pogledu nastave, ali je svakako još ozbiljnije naravi, pa smo primorani, ne samo zbog preopterećivanja, već uopće protiv zadaća za kaznu da upozorimo, jer šteta u tom slučaju može izbiti na površinu u jednom jeditom retku kao u čitavom članku ili u čitavom nizu računa[1]) i t. d. Ja to svodim na ovo: tri se nastavna predmeta u prvom redu grdno oštećavaju zadaćama za kaznu, učitelju se i djeci oduzima njihovo slobodno vrijeme, mnogi se školski sat potrati, moral olabavi, škola se često izviče — daklen na polje s njima, pa bile one kratke ili dugačke!

To bi se moglo lako reći, da se ne nameće drugo pitanje: A šta ćemo upotrijebiti mjesto njih? Bez zadaća za kaznu ne možemo izaći na kraj. § 24. školskog i nastavnog reda oduzima nam sve, što je negda pomagalo da se uzdrži zapt i red! Pošto se daklen gornjim zahtjevom to pitanje samo po sebi nameće, a zahtjev može potpuno da utječe istom onda, kad to pitanje sretno riješimo, to ćemo mu u ovome što dolazi prikloniti našu pažnju.

Mi smo iz pregjašnjeg uvidjeli, da zadaće za kaznu, naročito kad se često daju, prijegju u — makar i neugodnu — naviku i nikako ne utječu na učenika onako, kako učitelj zamišlja i želi. Uslijed nedostatne stroge kontrole i ispravljanja pogrješaka dotični se posao

---

[1]) Protegne li se zadaća za kaznu takogjer na račun ili jezikoslovlje, opet nastaje izražena bojazan — i to iz jednostavnih razloga — još mnogo temeljitija. Često prepisivanje pojedinih rečenica, kao: Ja sam se ponašao u školi grjavo i t. d. istina, ne nanosi take štete u svakom pogledu, ali je svakako bez smisla i ubija duh.

Digitized by Google

brže bolje riješi, i s toga ne oduzima učeniku mnogo vremena. Osim toga učenik može tu zadaću pisati, kako on hoće; ne pridrže li ga na to kod kuće, da upotrijebi za to ono vrijeme, koje on nerado gubi, odgodi on taj dosadni posao do pošljednjeg časa, ili upotrijebi, tako vrijeme, do koga mu nije puno stalo.

Tako s te strane posmatrano, konačno se gubi sve više i više onaj uspjeh, što ga učitelj hoće da postigne zadaćama za kaznu, a s druge strane ostaje samo još utjecanje na častoljublje. Zadaće za kaznu treba dakle da budu više sredstvo da postide, a ne danguba. I zaista ne smije imati nikakve druge svrhe, jer ona mora, u koliko ne ćemo učenika da preopterećujemo, biti vrlo kratka, da ne iziskuje mnogo fizične snage. — Za bugjenje častoljublja imamo na raspoloženju dosta i drugih sredstava; samo se vazda ne urede i pametno ne primijene. Poznata sredstva, kao: fiksiranje učenika, opomene, stajanje u klupi i izvan nje i t. d., nijesu vazda dostatna; opet pridržavanje u školi prestrogo je, udaljuje se odviše od prvih i ujedno je jedno od pošljednjih sredstava, koje se može upotrijebiti. Nastaje dakle praznina, koja se mora ispuniti. Čim? Zadaćama za kaznu? Ne! Ja se već više godina drukčije pomažem. Pošto sam se u brzo o beskoristi i šteti zadaća za kaznu uvjerio, poslužio sam se uspješno ovijem postupkom.

Kada koji učenik za vrijeme nastave ili i inače učini ne baš velik prestup, to se onda zabilježi potezom na naročitoj skrižaljci, koja visi o duvaru, koji za jedan dan dobije tri poteza, što ih tako bilježim, da zajedno čine lik zvjezdice, zadržim ga poslije nastave u školi ili ga na koji drugi način osjetljivo kaznim. To djeluje, zadržavanje u školi tako je strašna stvar, koja može i najvećeg brbljavca obratiti.

Naravno, da se svaka malenkost ne bilježi potezom; jer posteponost od fiksiranja do stajanja izvan klupe vrijedi i dalje, a potezi zamjenjuju samo zadaće za kaznu. — Tu bi mogao koji lakomisleni dječarac lako pomisliti: „Šta je stalo za dva poteza (ti daju lik kosog krstića, kako ga gjaci upotrebljuju za oznaku svoje šarže), ovi me još ne će strpati u aps, daklen šapći dalje, dok treći potez ne zaprijeti!“ Ali i ovo ima svoju uzdu: potezi se svake nedjelje subotom ubilježe u naročitu bilježnicu i koncem kvartala saberu. Ko onda ima više poteza nego kvartal dana, ne može dobiti ocjenu prvoga stepena iz vladanja. Mnogi će kolega možda u sebi reći: ocjena vladanja, ta čitavo svjedočanstvo većina učenika i ne zarezuje. Ako je zbilja tako, to je vrlo žalosno znamenovanje, pa i pri najrastrovanijim socijalnim prilikama, okretao ga i izvrtao ga kako ti drago, pada i na učitelja vazda dosta krivice. Gdje nema častoljublja, valja ga buditi i stvoriti. Tako će na svaki način biti moguće, da se potezima, krstićima i zvjezdicama dade prava cijena. To će u toliko uspješnije biti, ako se za valjano vladanje kakva nagrada odredi. — „Čekaj!“ viče bojažljivi pedagog „čudorednost i marljivost ne smiju se nagragjivati!“ Samo polako, tako bukvalno nije mišljeno, kao da bih ja valjanom učeniku kakvu lijepu knjigu ili što drugo poklonio, već ja mislim samo na ona mala odlikovanja kao: razdjeljivanje teka, čišćenje table, otvaranje vrata...., koja ne predstavljaju nikaku vrijednost, a mališe ipak vesele. Učenici su neiskazano sretni, kad vrše taku službu i nastoje svom snagom, da se do nje dovinu. Ne tinja li i u nama kao lijepa uspomena, kako smo blaženi bivali, kad smo sa školskom zastavom naprijed koracali, kad smo mogli i smjeli učiteljevoj kući odnijeti i donijeti zadaćnice! Kolika li je to radost, koja svoje zrake još u daleka vremena baca i mutne dane osvjetljava! Pregorimo je mališima i iscrpimo je u sopstvenu korist! — Ja sam upravo tijem putem često uspjeh postigao, gdje se o njemu nije moglo ni sanjati, što sam odmah baš notoričnim nemirnjacima, čim se zgodna prilika pokazala, takve službe podjeljivao. „Kad već ništa ne pomaže, pomaže dobrota“ — držim se čvrsto tog načela, jer sam ga i u najtežim prilikama prokušao. — Neprestano vitlanje šibe krotilice nije još ni jednog grješnika obratilo, ali jest dobra riječ u pravo vrijeme. Čak i najgori nevaljalac ima momenata, u kojima je njegovo raspoloženje pristupačno dobru i kad mu se častoljublje raspaljuje. Ide li se sada, pa se ta varnica ugasi, to možemo postići, da o kakvom preobražaju ne može biti ni govora. Kao god što odrastao čovjek malakše, koga sudbina progoni, i on očajno u propast juri, tako je i sa učenikom, kome ne dajemo prilike za popravak. S toga neka učitelj upotrijebi zgodnu priliku i ne škrtari počastima, koje se dopuštaju. — „Vidite, N. je danas vrlo mirno sjedio! Za to može dijeliti teke,

Digitized by Google

i to dotlen, dok god ne dobije krstić.“ (Do poteza bilo bi previše!) Ta to se tako lako može reći, a tako je nevino; to pomogne, ako katkada ne posve, ali ipak za dulje vremena. Ta to se vidi, kako učenik u svojoj duši raste, kako mu oko radosno sijeva, pa kako nastoji, da učitelja zadovolji u svakom pogledu. Dogodi se, da on tokom vremena ipak što god zgriješi, što zaslužuje ukor, to neka mu se odmah ne oduzima uvijek i njegova počasna služba, jer se mora i to uzeti na oko, da je i navika često kriva. Jedan, koji je do sada šaptao kao iz neke navike, nehotice će zapasti u staru pogješku. Jedan put se to previdi hotimice, drugi put se mirno reče: „N., zar sam se ja u tebi prevario?“ To je u stotinu slučajeva pomoglo. — Eto tako djeluje lijepa riječ, a tako djeluje i mala nagrada, što je ja podjeljujem onima, koji nijesu u čitavoj sedmici ili mnogo manje zabilježeni nego prije, koji su se daklen na jedan put popravili. Registriranje na koncu sedmice uvijek učenike onda uzruja; oni napeto čekaju rezultat, ma da ga od prilike i sami mogu sastaviti, jer se svako ubilježivanje unaprijed objavi. Tu se sad čuje kroz redove: „Ja imam samo jedan potez“, „Ja ni jednog“ i t. d. Ako sada još isporedimo, pa rečemo od prilike: „N., ti si se ove sedmice popravio za dva poteza; samo tako dalje, pa će biti dobro!“ — to smo većinom na dobitku. — Uz to na ovaj način bilježeći dobijemo sigurnu podlogu za ocjenu ćudorednog ponašanja pojedinoga učenika tokom kvartala, dok se inače — naročito gdje je velik broj djaka — ne može uvijek pravedno postupati, jer se većinom uzima pošljednja sedmica u obzir. Od prigovaranja i prekoravanja za nepravičnost i partajičnost može se na opisani način zgodno obraniti i druge ubijediti, kad se rezultati u navedenim bilješkama isporede.

Učenici, kojima je stalo do dobre ocjene iz vladanja, nastojaće, da se ugnu svakom pribilježavanju; učenici, koji se za to malo brinu, privešće se došljednom strogošću, da i oni tome daju cijenu. Tako se može daklen odrediti, da svaki, koji kroz sedmicu ima više od 10 poteza, u subotu ostane u školi ili se inače osjetljivo kazni. Na ovakav se način može toj ustanovi i dostojna cijena pribaviti. Gdje učitelj može računati, da će ga i kuća potpomagati, tu će se u ostalom rijetko pokazati potreba školskoga apsa, i dovoljno će biti, da se roditeljima javi, pa da bude uspjeha. Ali ako ne postoji izmegju škole i kuće jedinstven râd, to se mora učitelj sam pomagati kako može.

Kako za opću disciplinu, tako je i za ovaj postupak početak školske godine odlučan. Ako učenici vide ozbiljnost i ćute došljedno provagjanje te ustanove, brzo će se za bolje odlučiti i povinovati se propisima. Došljedno provagjanje iziskuje svakako od strane učiteljeve i nekih žrtava, jer će možda prvih dana dnevno morati da ostaje. No to valja pregorjeti, bar će onda biti čitavu godinu mir i red. U školama, gdje više učiteljskog osoblja služi, može se u ostalom nadzor apsenika podijeliti, da bude naizmjeničan. — Zatvor se može i inače zamijeniti drugim mjerama, kao: uskraćivanje učestvovanja u šetnjama, uskraćivanje odmora i t. d. Razborit učitelj može naći dosta sredstava i puteva, da tu uredbu posve provede i svojim prilikama prilagodi. Ovdje se ona može samo u krupnim crtama naznačiti i opravdati, a ne detaljirati [1]).

Razloženi postupak iz mnogo razloga, a naročito kao zamjena zadaćama za kaznu može se preporučiti: 1. On unosi u zapletena sredstva kazni neki izvjesni red i razredi ih na postepenost; pri tome ih toliko umnoži, da je on za svaki slučaj dostatan. — 2. On odbija svaki prigovor nepravičnosti i partajičnosti. — 3. On može da pobugjuje natjecanje i to pri svem tako jednostavno, bez muke i uzaludnog tratenja vremena. — Tu nema ništa izvještačena, kao mnogo štošta u modernoj pedagogiki, već je to i praktički izvedivo, jer je iz prakse i postalo. S toga će ta uredba, koju mi u drugačijem obliku već u staroj školi nalazimo, a i sada, samo se možda s nepodudaranja s prilikama svakog mjesta, ne će za dostojno primiti, a to ponajviše s toga, što ona ubitačne zadaće za kaznu ne samo djelomično, već sasma isključuje. — Jedno moram još na svaki način spomenuti, odnosno dopuniti: Bez tačnosti, reda i došljednosti, ne može se ni ovim putem ništa postignuti. Ko je rob ćudljivosti i danas kao Jupiter tonans zagrmi, a sjutra je s djecom prekomjerno povjerljiv, tako da im mnogo štošta dopušta, što bi potez zaslužilo, ko se katkad dade dovesti do zlovolje, što se

[1]) Na isti se način može i ocjena za marljivost odrediti: Ko zaboravi bilježnicu kod kuće, zabilježiće se i t. d.

Digitized by Google

postojano mora držati toga pravila, u kratko, ko je nedošljedan, ne će ni ovim sredstvima ništa polučiti, niti će uopće ma na koji način što postignuti. Ako ko misli, da je to zapletena stvar s krstićima i zvjezdicama, koja čovjeka učini mašinom i koja bi samo u kakvom idealnom razredu mogla što opraviti (ma da se ovako mnijenje pri trezvenom razmišljanju čini neosnovano), to ne smije bar dobru volju prezreti, da bih ja o nečem htio ne samo rezonirati, već to i bolje učiniti. Preveo *Marko Gj. Mutić.*

Revue internationale de l'Enseignement. Broj 4., 15. aprila 1899. Pribilježismo ovdje dva mjesta iz članka L'enseignement dans une „Höhere Töchterschule" à Hanovre od M. Dhueta. Prvi se tiče nastave o književnosti.

Iznosimo to, jer nam čitajući taj dio dogje u pamet, kako se u nas mladež uči književnosti, i kako se onda na ispitu time hoće da briliva.

Prečesto ćemo naći, da učenici ili učenice bilo iz knjige, bilo iz bilježnice pisane po diktatu, ili prepisanih iz gotovih škripata učiteljevih ili učiteljičinih, lijepo nabubaju u nekim općenitim crtežima prikazane životopise nekih pisaca i pjesnika, iskićene množinom epiteta, pridjevenih i piscu i njegovim djelima, pa nam onda na upit: šta znaš o N. N., slavodobitno otkroje, kao na čekrk: „N. N. bio je slavni (hrvatski, srpski, njemački) pjesnik. Taj veliki muž rodio se u X., gdje je svršio osnovnu školu i gimnaziju, a kasnije je produžio nauke na sveučilištu u X. Već za djetinjstva zadivila je neobična darovitost bistroga dječaka njegove roditelje i učitelje, a u nauci vazda bijaše odličan. Njegov direktor N. N. znao bi više puta reći, da će N. N. danas sjutra biti otadžbini dika i t. d. Iz njegovog plodnog i bujnog književnog rada navešćemo samo ova glavna djela..... Pjesme toga duhovitoga pjesnika odlikuju se smionim poletom, obiljem živih pjesničkih slika, uzvišenošću idejala, dubljinom misli, krasotom jezika, a sve su zadahnute čistim, žarkim rodoljubljem....“ Tamam „za opsjeniti prostotu“. Sad samo pitajte ono mlado čeljade, gdje se to očituje onaj „smioni polet“, koje su te „pjesničke slike“, koji su to „idejali“ pjesnikovi i t. d. i reći će ti grobni sada mûk, da to bješe prazne bačve zvuk. Dobro će za to biti, da poslušamo Francuza, koji nam priča, kako to rade u Njemačkoj.

U pogledu materinskoga jezika našli smo se mi Francuzi u čudu, kakva se mala cijena u Njemačkoj daje istoriji književnosti. Sve do u najnovije vrijeme čini se, da se u nas glavnim dijelom tečaja francuskog jezika smatrala istorija književnosti: iznio bi se pred učenike prijegled znamenitih imena naše literature, izrekao bi se o svakom od njih sud, a učenice bi to pomno pribrale: one bi tako dobile gotove ideje o našim velikim piscima, i one bi se većinom smatrale riješenim dužnosti čitati ih: one bi naime na taki način stekle neko spoljašnje ličilo naobrazbe, kojim bi se mogle isticati u inteligentnijem društvu[1]). Ne rade tako u „höhere Töchterschulen“. Njemački učitelji ne smiju ni pod kojim naslovom nastavljati istoriju književnosti poradi nje same; zabranjeno je pače izlagati u cijelosti razvitak poezije, pa i samog XVIII. i XIX. vijeka. Oni su o piscima dužni poučavati učenice samo u svezi sa štivom, koje se čita u razredu ili kod kuće, isprva iz kakve zbirke izabranih ulomaka. Predmeti se uzimaju ili iz područja narodne legende (Nibelungen, Gudrun) ili iz pjesnika o slobodi, ili pak iz povijesti njemačke civilizacije, gdje se ona bavi ženskim karakterom. Iza toga se u 1. (najvišem) razredu naročito proučava Lessing, Schiller, Goethe i Uhland: bave se i Herderom i Klopstockom, ali samo u toliko, u koliko je nužno poznavati ih za razumijevanje Lessinga i Goethea. Kako se vidi, biraju se onaki autori, koji su u suštini njemačke duše; cilj za kojim se ide vazda i svagdje, taj je, da se razvija narodno čustvo, ljubav naspram jezika, naspram poezije i naroda njemačkog.

Tome cilju sve je podregjeno; to se lijepo ističe u ovoj anegdoti. Nadzornik (Schulrath) pregleda neku školu: „Moje dijete,“ pita on jednu učenicu, „koji Vam je pjesnik draži, Arndt ili Chamisso?“ — „Arndt,“ odgovori učenica. — „Pa za što?“ — „Za to što on bijaše u istinu dušom i tijelom Nijemac.“ — Nadzornika zadivi taj odgovor: „Jest bijaše to pravi pravcati Nijemac“[2]). Za pravo u programu ima dosta izvadaka, uzetih iz dobrog

[1]) Tout comme chez nous! *Ur. Šk. Vj.*

[2]) Ovo se baš ne može pohvaliti; tako se uzgaja narodni šovinizam, jedno od najvećih zala današnjega vremena. U malih se naroda šovinizam još može donekle ispričati, on ima da diže moralnu snagu

Digitized by Google

metričkog prijevoda Odiseje; ali i taj nam isti izbor takogjer ističe špccijalni karakter nastave u „höhere Töchterschule“; on je udešen tamam za djevojke, pa i kaki bi se ljepši izbor mogao učiniti, da se zbori njihovoj duši, nego onaj drevni poem, gdje vladaju one dvije otmene duše, Nausikaa i Penelopa.

Poštovane će čitatelje zanimati i ono, što pisac govori o učenju živih jezika u višim djevojačkim školama, i o razlozima, za što su iz nastavnog plana tih zavoda isključeni mrtvi jezici. U potonjem pogledu citira pisac riječi dra Kalepskoga u trećem godišnjem izvještaju više djevojačke škole u Kielu, 1890.

„Za žensku mladež imaju živi jezici bitnih prednosti ispred mrtvih. Oni se manje teško uče, a to je važno, pošto i iste manje nadarene djevojčice treba da se dostanu onih probitaka, što ih daje nastava, koja nadmašuje elementarno znanje. Živi jezici vesele učenice time, što ih prije imaju u vlasti, a to je važno, pošto djevojačke škole manje vremena drže svoje pitomce, nego gimnazije. Na trećem mjestu, moderni jezici razvijaju sposobnosti učenika ako ne isto tako daleko i isto tako duboko, a ono u najmanju ruku pod vidovima mnogo različnijim, nego što to stari jezici mogu da čine. Študija mrtvih jezika uperena je jedino na logičko mišljenje: radi se o tome, da se precizno razumiju teški formalni odnosi. Mučno je u jednom od tih jezika podražavati nečemu, što se osniva na čustvu; oni ne oplemenjuju tako sluh i jezik kao što to čine moderni jezici. Jednom riječju, stari jezici bolje prijaju muškome duhu; moderni jezici nasuprot više podobaju naročitim karakterima ženskoga duha.“

Koji se cilj hoće da postigne učenjem živih jezika? Kakve se metode primjenjuju, da se dogje do toga cilja? Cilj je, veli program, taj, da se učenice osposobe lako razumjeti koga francuskog pisca i francuski govor, služiti se bilo usmeno, bilo pismeno s nekom spretnošću stranim jezikom u lakšim formama, na kakve se može naići u svagdanjem saobraćaju, — i posredno, da učenice mogu upoznati intelektualnu i materijalnu civilizaciju, život i običaje stranog naroda. Za realizovanje toga programa služe se novovjekom metodom, i čovjek se nekuda u čudu nagje, videći, kako malo knjiga učenice imaju za svoju potrebu: jedan „Lesebuch“, jednu gramatiku, jednu zbirku vježaba u slogu, pače ni rječnika tu nema. Vježbanjem se uče riječi. U izvjesnim školama ne daju pače učenicama prve godine nikake knjige u ruke. Obikavaju ih razumijevati i izgovarati izvjestan broj francuskih riječi svagdanjom upotrebom, a prije svih one, koje trebaju u razredu: ustanite, sjedite, pazite, evo vam knjiga i t. d. Daju im učiti francuske prijevode od dobro poznatih njemačkih pjesama, n. pr. le Camerade od Uhlanda, prevedeno po Amielu; dječijih pjesama i igara; nastavnik sam nalazi dragocjena pomagača u učitelju pjevanja, da ispravlja mane u izgovoru, kao nazalni izgovor samoglasnika *a*, tako običajan u Njemačkoj. Najposlije se pred učenice iznesu slike, koje prikazuju žetvu, kosidbu, selo, grad i t. d., od kojih svaka učenica ima po jednu u smanjenom mjerilu u rukama: po tim se slikama može naučiti množina riječi, neslužeći se knjigom. Tako onda na kraju te prve godine svaka učenica ima neku zalihu riječi, i sada se počinje učiti gramatika i sintaksa. Nego pored knjige vazda se produžuje nastava na nazornom temelju. Evo megju ostalim predmet jednog nastavnog sata u nekom višem razredu. Profesor pokaže učenicama neki vidik na boulevard Hausmann, on nabroji spomenike i znamenitija skladišta; za tim

---

narodu i da ga krijepi u borbi za samoobranu i samoodržanje, ma da pri tome ne valja previgjati, da ono vodi i samoprecjenjivanju i preuzetnim utopijama, a ragja nepravičnost naspram drugih naroda. Kao svaka strast, absorbira on narodnu snagu i otima je raznim produktivnim radovima, koji su nužni za održanje narodnog života. Šovinizam ragja vizantinizam i perfidiju u politici, a kada ta svojstva obladaju javnim životom, onda se ona po malo prenose i u privatni karakter naroda, i o tome neka sebi niko ne gradi iluzija, da će narod, koga se uči, da je laž i prijevara u pitanjima javnoga života dopuštena, poslije te gadne poroke osugjivati u privatnom životu. Nego ako se šovinizam već u malih naroda mora osugjivati, gdje ga koji put — recimo — nužda ragja, to je on u velikog naroda, kao što su Nijemci, upravo oduran i za ljudski rod poguban; šovinizam u velikog naroda dobi a agresivan karakter, stvara opasnost za druge narode i izvor je općoj nesigurnosti i nemirima u svijetu.

Škola ima samo da goji otmene, čiste idejale, megju kojima rodoljublje i patriotizam zauzimaju jedno od prvih mjesta, ali takvo rodoljublje, koje ljubeći svoje ne mrzi tugje, čuvajući svoje, poštuje tugje. *Ur. Šk. Vj.*

Digitized by Google

prijegje na istorički dio o tome sokaku, kaza, ko bijaše Hausmann, kakvu ulogu ima jedan prefekat ili gradski vijećnik, govoraše za tim o Napoleonu III. i njegovoj vladavini. Sve je to razvio u francuskom jeziku, a učenice su to morale ponavljati francuski, pri čemu im profesor pomagaše zgodnim pitanjima. I tako to bude u istinu francuski sat, u kome je upotreba njemačkog jezika isključena, koliko to samo može da bude! Pored te nastave za uho „Lesebuch“ je jedan od bitnih elemenata. Jedan od onih, koji su u najvećoj cijeni, jest „Lesebuch“ od Kühna, koji obuhvata tri stupnja: osnovni, srednji i viši. Najznamenitija partija ima naslov: „Leçons de choses“ (stvarni članci), a svrha joj je, da iznosi slike o privatnom životu u Francuskoj. Evo čislo naslova, uzeto iz srednjeg tečaja: Petit enfant (malo dijete), Le petit frère (mali brat), Ma Mère (moja mati), le Père (otac), L'enfant prodigue (rasipno dijete), La beillée (straža), Le courage (hrabrost), Le village (selo), La fête au village (slava u selu), Le dimanche au village (nedjelja u selu), L'église (crkva), Le Charlatan (glumac), La ville (grad) i t. d. Dodajmo tomu još štivo o zemljopisu, povjesti francuskoj, biografije Duguesclina, orleanske djevice, Henrika IV. Nego izvaci su gotovo svi uzeti iz suvremenih pisaca, pače i iz novina i pisaca u Francuskoj posve nepoznatih. Nailazi se tu i na zagonetke i pitalice, pače i na onu stranu frazu: „chat vit rôt, chat mi patte à rôt, rôt trop chand brûla patte à chat“ [1]), kojoj se toliko smijemo kod naše dječice. Vazda se ide za tim, da se spaja ugodno s korisnim i da se uči dijete zabavljajući ga. Pače i u tome ima razlog, što ga M. Kühn navodi, za što za mladež nije probrao štiva iz naših pisaca: „Francuska omladinska književnost odviše moralizuje; ona odviše govori razumu, a premalo srcu, pa ona po tome ne prija našem ukusu“.

Izmegju naših pjesnika ugledno su mjesto dali Bérangeru, koji kanda je s one strane Rajna zadržao onu popularnost, što ju je u nas izgubio. Najposlije je jedno klasično djelo uvršteno u program I. (najvišeg) razreda, i to je redovno l' Athalie od Racina. Sva nam se ta nastava čini udešena po onoj staroj riječi: *non multa, sed multum.*

Čemu se možemo naučiti od Amerikanaca u pogledu organizacije osnovnih škola[1]). Naobrazba osnovnih škola u sjedinjenim državama Sjeverne Amerike od Eugrafa Kovalevskoga. Petrograd 1895. (Русская школа септембар — октобар 1896.) Vl. Farmakovskij.

Niko ne će isporediti rusku matematiku, fiziku, botaniku i t. d., sa njemačkom, francuskom ili engleskom, jer bi takovo isporegjenje u sebi sadržavalo opreka.

Znanost sačinjava sistem istinâ, stečenih radom i ispitivanjem svih ljudi svih vremena i naroda.

Znanost samo u toliko čuva svoju osebnu cijenu, u koliko se uzdiže nad osebne, slučajne, prolazne uvjete i u koliko služi ispitivanju prave istine. Ali ako se sadržaj znanosti spaja sa plemenskim osebinama ovoga ili onoga naroda, to joj se uzima ono, što je za nju najznačajnije: uzima joj se idealni, općenito ljudski karakter. Nacionalisanje znanosti krivotvorina je. „Kirgiska medicina“ nije već prava medicina, „abesinska strategija“ nije znanstvena strategija.

Ali ta se razmatranja često gube iz oka, kad se govori o pedagoškoj znanosti. Sasvim otvoreno tvrde mnogi, da ta znanost ne samo da može, nego da mora da ima nacionalni kolorit. „Što je za Rusa zdravo, kažu, to da je za Nijemca smrt,“ i obratno. „Poprimiti njemačku pedagogiju, reći će izdati pravoslavje.“ „Nazirati u djetetu stvora, što ga valja razvijati i s kojim valja postupati prema zahtjevima prirode; ne dati mu da uči naizust t. j. bez svijesti i shvatanja, uvjeravati ga o istini nutarnjim razlozima, — sve su to protestantski principi.“

„Naša ruska pedagogija mora dakle da se temelji na protivnim principima.“

U toj opreci ruske pedagogije prama njemačkoj ili uopće inozemskoj leži očita kontradikcija. Što je u jednoj istinito, ne može da bude u drugoj krivo, jer ima samo jedna istina.

---

[1]) Mačka viri na pečenku, mačka pruži šapu na pečenku, pečenka prevrela opržì mački šapu.

[1]) U Rusiji (*op. prev.*).

Digitized by Google

Ako opazimo opreku izmegju ruske i njemačke elementarne pedagogije, to će reći da ili jednu ili drugu krivo smatramo znanošću. Ako se princip razvojne nastave samo može da uzdrži na temelju stanovitoga nacionalnoga gledišta, a nema vrijednosti znanstvenoga zakona, to se takogjer sistem, koji se na njemu temelji, ne može da zove pedagogijom. A s druge strane nipošto se ne može nazvati pedagogijom teorija, što proizlazi iz protivnoga principa, ako je stvorena samo u ime plemenskih osobina, a da se ne upire na opće zakone znanosti.

S toga nema ni posebne ruske ni njemačke pedagogije, nego je pedagogija općenito ljudska, svagdje obligatorna, gdje se vjeruje u znanost kao provodića našega djelovanja. Pedagozi svih naroda spojeni su megjusobom jedinstvenošću svojeg pedagoškog vjerovanja. To nam kaže, da je prijeka dužnost pedagoga svih naroda, da uzajamno priopćuju svoja iskustva.

Megjutim je to stvar takva, da je uz jedinstvenost temeljnih principa pedagogije praksa uzgoja i nastave silno raznolika.

Uzrokom te raznolikosti često je neizmjerna raznolikost životnih uvjeta, pod kojima se pedagoške ideje ostvaruju. Ali mnogo štošta može da se više manje tumači raznolikošću shvatanja pedagoških zahtjeva, većom ili manjom vještinom u njihovom ostvarenju, većom ili manjom došljednošću pedagoškoga djelovanja. S toga nas megjusobno isporegjivanje uzgojne i nastavne prakse ništa manje ne zanima i ne poučava, nego li svako drugo polje praktične djelatnosti. Kremenčuški vrtlar uspješno goji lukavice cvijeća, služeći se iskustvom svoga haarlemskoga druga, premda u uvjetima njihovoga djelovanja ima samo malo zajedničkoga. Posjednik orenburškoga okružja služi se mnogim praktičnim uputama meksikanskoga farmera, ma da su uvjeti njihovog djelovanja skroz različiti. Isto tako može ruski pedagog, koji se brine za uspjeh svoga djela, da crpa mnogu korisnu nauku iz pedagoške prakse svojih inozemskih drugova, ma da su pod kojim god životnim uvjetima djelovali.

Po tome mora da od svega srca pozdravimo izdanje gore navedenoga djela Kovalevskoga.

Kovalevskoga poslao je ministar narodne prosvjete, da študira odio za pedagogiju na svjetskoj izložbi u Chicagu god. 1893., a on je sastavio opsežno izvješće, u kome ima potanko i temeljito, po mjerodavnim izvorima i po osobnom uvjerenju sastavljen rad o stanju niže, srednje i visoke školske naobrazbe u Sjedinjenim državama sjeverne Amerike. U ovoj raspravi ne možemo da podamo čitatelju sliku o ogromnom gradivu, što ga je pisac sakupio. Prisiljeni smo da se zadovoljimo tim, što nam je najbliže, a iz toga opet izabraćemo najpoučnije, te ćemo da istaknemo neke osobine u organizaciji osnovnih škola.

U nastavi morala amerikanska škola bez sumnje prevladava.

Mi nastavljamo moral i krepost propisima, zakonima i naukama; Amerikanci pak pomoću dobrih djela. Nema sumnje, koji je put uspješniji.

Kakav bismo rezultat postigli n. pr. u ljepopisu, kad ga ne bismo nastavljali nego teoretički, a praktičnih vježaba ne bi bilo. Rezultat bi na koncu bio jednak ništici.

Što znači dakle nastava kreposti bez praktične vježbe u dobrim djelima? Radi vrlo nespretnoga stanja nastave morala naši učenici ništa ne ponesu iz škole u život.

Ali kakva ćemo dobra djela da vršimo u školi? Mnoga i razna.

Tako je n. pr. u amerikanskim školama običaj, da se na narodni praznik, koji je poznat pod imenom „dan zahvale“, sabiraju novci za siromake, a prinosi su često tako veliki, da se njima osigurava životna potreba čitave jedne obitelji. Siromašna se obitelj uzdržava na račun školske djece — uzvišene li uzgojne pojave! A mi smo nevješti da i ondje djecu upućujemo na dobra djela, gdje se pače pokazuje neposredno ganuće srca i ravnodušno gledamo gdje se javlja najoporiji egoizam. Evo nam primjera iz života „dobro organizovane osnovne škole“: Gjaci ručaju zajedno. Čorba je donesena. 98 učenikâ jedu čorbu s hljebom, a dva bez hljeba. Za što? Čorbu daje škola, a hljeb nose djeca sama. Dvoje djece nije donijelo hljeba, jer ga nije bilo u kući. A to se nastavlja kroz mnoge sedmice pred očima čitavoga učiteljskoga zbora! A ono 98 gjaka, što pred očima svojih gladnih drugova mirno jedu svoj hljeb, napreduju — tako se tvrdi — u vjeri i moralu.

„Prava zadaća uzgoja, kaže Adams, jedan od zastupnika amerikanske pedagogije, karakterišući prilično dobro amerikansko shvaćanje škole, ne stoji niti u sticanju znanja a još manje u razvijanju sposobnosti; nego stoji, ili bi barem morala da stoji u bugjenju stanovitih

Digitized by Google

težnji, koje imaju kasnije da proniknu cijeli život.“ Sa amerikanskoga gledišta škola je pripravljalište za život. Škola nema da izobrazi sveznalica, niti oštroumnih teoretika, nego vješte, savjesne i korisne radnike praktičnoga života.

Takav utilitarizam škole ne može da radi protivnostima. Taj utilitarizam ne poriče općeniti uzgojni karakter škole, nego uklanja samo iz škole svaki školasticizam, sve što izvan škole nema vrijednosti, a uvagja nasuprot ono, što se mimo svu životnu važnost u školi obično zanemaruje. Naš je gjak stvor, koji uči zadaće, pa ih učitelju govori naizust. Amerikanski je gjak stvor, koji posmatra, shvaća i radi. Učiti ne znači u amerikanskoj školi boraviti u nadzemnim prostorijama i poznavati samo svoje knjige, nego znači takogjer snabdjeti se silama, znanjem, vještinama i navikama za buduće korisno gragjansko djelovanje.

S toga ne treba da se čudimo, što u programu amerikanske osnovne škole ima čitavi odio znanja, što ga u našoj školi i ne poznajemo, praktično-korisnoga, u uzgojnom pogledu potrebnoga znanja, tako n. pr. mjerenje i odregjivanje udaljenosti, plohâ i tijela prostim okom; dizanje manjih utega i odregjivanje njihove težine; razlikovanje boja; čistoća i uzdržavanje odijela i tijela; pravila uljudnosti; uvažavanje vremena; odmjereno ponašanje prama javnim i privatnim osobama; tumačenje prijateljskih, gragjanskih i podložničkih dužnosti; poznavanje savremene literature i novinarstva i t. d. Bilo bi vrijedno, da i naše škole svrate pažnju na tu vrstu predmeta, jer nedostatak potrebnoga znanja u tom pogledu slabo podoba naobraženom čovjeku, i jer se u životu mnoga simpatična poduzeća razbijaju o nedostatku praktičnoga smisla poduzetnikova.

Obični predmeti osnovne škole imaju karakter, koji sasvim podoba spomenutom shvatanju osnovne škole u Amerikanaca. Potpuno ukinuće učenja naizust[1]) i znatan razvitak praktičnoga rada, to su karakteristična svojstva amerikanske školske nastave.

Osobitu pozornost svraćaju učitelji amerikanskih osnovnih škola na čitanje. Po svjedočanstvu očevidaca nigdje se na svijetu ne bave tako temeljito čitanjem kao u Americi. Već se kod prvih lekcija nastoji oko toga, da dijete ne čita mehanički, nego da shvaća što je čitalo i da umije kazati sadržaj[2]). Pri ponavljanju osobito se pazi na to, da se gjaci izraze tačno, jasno i spretno. Učiteljima je pred očima, da će muogi od njihovih učenika u budućnosti sloviti govore u mnogobrojnim skupštinama, pa ih s toga već u školi priučavaju, da pred publikom govore i čitaju. U pismu ne gleda se samo na čistoću, nego takogjer na pravilni i jasni izražaj misli i na slog.

U prve dvije školske godine vježbaju se gjaci u opisivanju manjih slika. Već u drugom se godištu uče pisati pisma. Na koncu nastave bave se djeca pisanjem trgovačkih pisama.

Premda je aritmetika namijenjena tečaju od osam godina, to ona u amerikanskim školama ne trpi od izlišnoga cjepidlačarenja ili od zavlačivanja toka nauke.

Cijeni se, da u prvoj godini savršeno treba proučiti aritmetiku dolara, t. j. do 100. Ne ide se dalje, nego se uzima obzir na razvitak matematičkoga mišljenja u djeteta.

U trećem se godištu smatra za dosta, da se pišu brojevi do 10.000, da se ne sabira više od 6 brojeva, da se ne množi sa više nego sa 3 broja, da se ne dijeli više nego sa 25, da se rješavaju zadaće, gdje nema više od dva sastavljena postupka. Prije nego što se apstraktno sabira, vježba se dugo vremena na razni način konkretnim predmetima. Za sat sabiranja učitelj je opskrbljen kamenčićima, pločicama, žigicama, trakama od papira, pucetima i t. d. Dokle god se u djece nije stvorio pojam apstraktnoga broja, dotle sabiraju, oduzimaju i analizuju usmeno i u zadaćnicama konkretne predmete, n. pr. krugove, šipke, četverokute i t. d. Zadate zadaće ne sačinjavaju zbirke izvanrednih slučajeva, izmišljenih samo za to, da se otešča riješenje zadaće, nego imaju čisto praktični karakter, te su uzete iz svagdanjega života. Tako se u prve dvije godine zadavaju zadaće, koje se tiču kupnje, prodaje, izmjene,

---

[1]) To je opet ekstrem, koji se ne može odobriti. Prije se odviše memoriralo a premalo tumačilo, danas se previše tumači, a premalo memorira, veli Kehr. *Ur. „Šk. Vj.“*

[2]) O kad bi to samo već jednom i kod nas htjelo zaći u običaj! A „Uputstvo za upotrebljavanje Prve Čitanke“ kako to lijepo preporučuje! *Ur. „Šk. Vj.“*

Digitized by Google

a uza to se po malo razvija pojam dobitka i gubitka. U dalje se dvije godine zadavaju osim običnih vježaba još osobite vježbe u brzom sabiranju, a počinje se postotnim računom.

U petoj i šestoj godini uči se postotni, dobitni i deficitni račun i račun osiguravanja. U sedmoj i osmoj godini dolazi mjenbeni račun.

U osobitim se slučajevima cijeni, da je potrebno da se djeca uvježbaju u proračunima po burzovnim tečajevima, pa da proračunavaju platežne naloge i porezne otplate i t. d. Razumije se po sebi, da se poznavanje uteznih jedinica i razdioba jedinica ne odgagja na neodregjeno vrijeme.

Oboje se uči odmah s početka. Kako smo vidjeli, zove se prvi tečaj aritmetike „aritmetika dolara", a to podoba „aritmetici metra" u francuskim školama. A u nas[1]) počinje se aritmetikom rublja tek onda, kad je polovina gjaka istupila iz škole.

Upoznavanje prirodopisa i prirodoslovlja sadržano je uvijek u naukovnom programu amerikanskih osnovnih škola, ali se nikada ne uči iz knjige. Svrha prirodopisne i prirodoslovne nauke u osnovnim školama, t. j. težnja da gjak bude svjestan suošaja izmegju sebe i izvanjske prirode, što ga okružuje, pa da posmatra pojave, što se u njoj zbivaju i da iz toga vadi zaključke, pa da ih primjenjuje na općenitost, nikad se ne pušta iz vida. Već s početka moraju djeca da naprave štokakve sistematične zbirke, jer to u njih budi pozornost za vanjska obilježja.

Na temelju ovih zbiraka daju se od vremena do vremena zadaće, u kojima ima osobita uputa za gjake, kako valja da posmatraju pojave i da ih sistematično vrstaju.

Još višu vrijednost imaju školske ekskurzije, koje su u Americi vrlo raširene. Tu se radi na čistom zraku, u ugodnom okolišu i ovećem društvu s najvišim oduševljenjem. Tu se stiče znanje, što ga ne treba učiti na pamet, jer se nikada ne gubi iz pameti.

Tu se ne radi zbog straha od batine, nego ovdje nastavi izlazi na susret prava radoznalost duha i želja za znanjem. Uporedo s tim daju se djeci razni zadaci, n. pr. posmatrati razvitak stanovite biljke, promjene gusjenice i čahurice i t. d. Opažanja se ta bilježe u spomenknjigu, od vremena do vremena se pregledavaju i sastavljaju.

Pošto se prirodne nauke na takvom temelju osnivaju, to o njihovoj visokoj uzgojnoj vrijednosti nema sumnje. S toga se u Americi i ne može pomisliti na to, da bi se prirodne nauke u osnovnim školama mogle ukinuti, dok bi to kod nas imalo možda i razloga radi vrlo nerazumnoga načina, kojim se nastavljuju.

Geografija nastavlja se u Americi isto tako uzgojno savršeno i korisno.

Mi ne možemo ni da zamislimo bogatstvo učilâ, što ga u dobro organizovanoj amerikanskoj osnovnoj školi ima za nastavu geografije.

Učitelj geografije raspolaže običnim i relijef-kartama, slikama, fotografijama, stereoskopima i t. d. Ni o čemu se ne govori sa gjakom, što mu se ne može predočiti. Najviša se pažnja svraća na crtanje zemljovida. Djeca od 10—11 godina, gjaci IV. razreda već slikaju zemljovide. Svaki gjak mora da svakoga polugodišta preda najmanje dvije karte. Često naprave gjaci i relijef-karte. Pri geografskoj nastavi pišu gjaci takogjer zadaće, u kojima se ono, o čemu se govorilo, ilustrira kartama i planovima. Tako je n. pr. gjak u zadaći o Samojedima nacrtao u svojoj zadaćnici: šator, odijelo, oružje, sobove i saonice Samojeda. Uporedo s time registriraju gjaci kišovite i vedre dane, promjene vjetrova i promjenu vremena.

U višim razredima upoznavaju gjaci jednostavnija putovanja.

Osobitu pozornost svraća učitelj uvijek na prirodno bogatstvo mjesta i na uvjete njegovoga izvoza (prometni putevi, zamjena).

Kako to malo naliči na naš postupak! Ali, reći će ko god, kako možemo mi da se isporedimo s tako bogatom zemljom, kao što je Amerika? Ta u nas se zaista ne radi o nedostatku sredstava, nego samo o spoznaji i o zlovolji, kojom ne ćemo da se izvučemo iz mirne i široke kolotečine. Ako ima prava volja za rad, to se nedostatak sredstava prikriva

[1]) U „Prosvjeti" ima zanimljivih podataka u spisu, što ga je nedavno izdao akademičar Uspenskij.

Digitized by Google

izumima. Posjetitelji čikagoške izložbe nijesu se siti načudili bezbroju dječijih radnja u geografskom modeliranju. Svi ti radovi bili su od pijeska i ilovače napravljeni. Pa zar nijesu zadovoljili? Mora da još spomenemo drugu vrstu dječijih radova na polju geografije, koji su svratili oči gledalaca na se, a to su vrlo korisne i jeftine karte, na kojima je naznačena produkcijona sposobnost raznih mjesta. Karte se ovako sastavljaju.

Obične se geografske karte priljepljuju na karton, a na njima se ondje, gdje treba, naznačuje komadićem uglja, gvožgja, bakra, žita, pamuka, sukna i t. d. produkat. Istorija se u amerikanskim osnovnim školama nastavlja na poseban način. Škola ne preuzima zadaće, da pokaže gjacima sistematično poznavanje sudbine čovječanstva i zakone društvenoga razvitka. Te bi zadaće prekoračile granice nauke osnovnih škola.

Nastava povijesti ima sasvijem praktični, općenito uzgojni karakter, koji je u osnovnoj školi na svom mjestu. Istorija mora da uči dijete da bude dobar gragjanin svoje otadžbine.

U sistem tečaja štošta se uvrštava, što za pravo ne pada u polje istorije, ali što može da razjasni istorijski proces, i da potpomaže razvitak gragjanskih osjećaja u djece. Da pokažem, koliko odvaja amerikanski način istorijske nastave od našega, navagjam program istorijske nastave u osnovnoj školi grada La Porte u državi Indijanaca.

I. Djeca pričaju zgode iz svoga života. Anegdote iz života dobrih ljudi. Vodi se školski dnevnik.

II. Slavni dogagjaji iz otadžbinske istorije i sadašnji dogagjaji iz gradskoga života.

III. Primjeri požrtvovnosti, težnje za pravednošću, nastojanja za opće dobro, ljubavi k slobodi, sve to uzeto iz istorije raznih zemalja. Istorija naseljenja Amerike i ustanak protiv Engleza. Razgovori o sadašnjim dogagjajima. Čitanje knjiga iz razredne knjižnice.

IV. Priče iz istorije rimske, grčke, engleske, francuske, španjolske. Istorija Sjedinjenih država po naputku: „Lecture des oeuvres historiques“, što je ima u svakoj školskoj knjižici. Prijegled izvanrednih dogagjaja sadašnjega života.

K tomu valja pripomenuti, da se cijeni ilustrovanje istorijskih priča čitanjem zgodnih epskih i drugih književnih djela.

Važno mjesto zauzima u amerikanskoj školi crtanje. Praktični Yankeji shvatili su bolje nego mi, da je poznavanje crtanja isto tako potrebno kao i čitanje i pisanje, i da je neznanje crtanja strašan nedostatak u naobrazbi, koji često priječi usavršavanje i dalju naobrazbu. S toga i ne drže crtanje umetkom u naukovni program, koji ima da odvrati pozornost od prave zadaće — od učenja iz knjiga —, ne drže ga predmetom koji se samo uz put goji, pa se s toga prepušta nestručnjaku. Program je u svojim temeljima jednak onome, što ga naša akademija umjetnosti preporučuje za osnovne škole: crtanje po tabli, crtanje po geometrijskim tijelima, s početka po providnima a kasnija po neprovidnima, crtanje po ornamentima od sadre, vježbe u crtanju po diktatu, po pamćenju i po slobodnom izumu; ali amerikanska škola poznaje i nekoje suplementarne osobito važne zabave: vježbe u poznavanju oblikâ, bojâ; modeliranje ilovače, sastavljanje figura od papira. Te suplementarne vježbe silno potpomaže plodnost nastave time, što uništavaju i zadnje ostatke školastike. Ovdje reproducira gjak na papiru samo takav oblik, što ga je već prije napravio od ilovače. Pa ako napravi ornamenat, to on prenaša na papir samo ono, što je u istinu već napravio. Ovdje se već ne može reći, da papir sve podnosi, jer je to, što vidimo na papiru, već u zbilji izragjeno. Moram da još spomenem praktičnu metodu crtanja u amerikanskim naukovnim zavodima. U mnogim je školama uvedena debela, mrka olovka sa debelom crtom. Gjaci mora da prenose ton po sveukupnom dojmu, što ga predmet čini bez obzira na potankosti. To pospješava brzinu rada, podaje mogućnost, da se veći broj radnja preda, pa je i s toga važno, što se pozornost koncentriše na bitnostima.

Stranci, što posjećuju amerikanske osnovne škole, najviše se dive uzornoj disciplini. Kako se ta disciplina uzdržaje? Amerikanci cijene da je najbolje sredstvo za uzdržavanje discipline pravilan tok nauke. Zabavljen duh i radna ruka nije opasna za disciplinu. Ludorijama se bave ona djeca, koja ništa ne rade ili ona, koja su umorna od posla, pa traže da se zabavljaju. S toga valja da se učitelj brine za to, da gjaci budu za boravka u razredu svi zabavljeni živim i zanimljivim poslom. Drugo je sredstvo za uzdržavanje discipline po

Digitized by Google

nazoru amerikanskih pedagoga strogo uzdržavanje vanjskoga reda u razredu, uzdržavanje čistoće, otmenosti, pristojnosti. Poznata je n. pr. pojava, da kada se u razred uvukla neskladnost, da se režu i mažu klupe, te neskladnosti nestane odmah, kad se namjesti novo pokućstvo. Isto se tako promijene djeca, koja se u uskim obiteljskim stanovima nepristojno ponašaju, kada dogju u svijetla i prostrana boravišta zavodska. Ovdje djeluje čustvo, da se ne valja pred drugima sramotiti. Mi nipošto ne držimo, da je ona rečenica amerikanskoga pedagoga paradoksna, kojom kaže, da vrvca na prsima učiteljice više utječe na red nego šaka opomena. Isto tako je amerikanskim pedagozima poznato, da su djeca time bolja, što se više od njih očekuje. Niko nije toliko podvržen moralnom utjecaju, koliko dijete. Vjerujmo djetetu, da će biti dobro, pa ne ćemo žaliti što smo mu vjerovali. Obratimo se na njegove bolje, plemenitije osjećaje, pa ćemo u njima naći pravu moralnu silu.

Svraćamo se sada nekim običajima i uredbama amerikanske osnovne škole, koje njezin napredak i njezino savršenstvo promiču.

Amerikanska škola ne poznaje zajedničkoga života. Amerikanci vole školu, ma da je malena i tijesna, samo da je djeca mogu polaziti. Granica udaljenosti od učenikovih roditelja pa do škole iznosi 2 ingl. milje. Škola se ustroji na nekakvom središnjem mjestu, u polju, a učenici dolaze sa sviju strana.

Tamo, gdje su naseobine preudaljene jedna od druge, ima posebnih vozova, kojima se djeca voze u školu i kući. Taj je sistem vrlo uspješan, jer povećava polazak škole i jer podaje mogućnost, da se mjesto 2—3 loše škole drži jedna dobra.

Ta uredba diže amerikansku školu nad našu. Amerikanska škola ne preuzima zadaće fizičkoga uzgoja djece, pa s toga može da se bolje bavi duševnim razvitkom. A uza to ne otima se školskoj djeci najviše blago ljudskoga života, općenje s materom. Onda narod nije izložen kojekakvim poznatim manama i grijesima.

Pravilno se pohagjanje škole uzdržava na sasvim jednostavan način: gjak, koji je pet puta za semestra izostao iz škole ili zadocnio, privremeno se isključuje iz škole do daljne odredbe školske vlasti.

Za što da se to pravilo ne prakticira i u nas? A i onako imamo za svako mjesto u školi dva takmaca.

Po običaju svih civilizovanih zemalja dijeli se školsko vrijeme u Americi na nastavu prije i poslije podneva. Time se omogućava da se iscrpe i zadnji školski satovi, koji su inače za umornu i gladnu djecu bez koristi. Amerikanske škole nigdje nijesu prenatrpane, ondje se ne dogagja, da bi koji učitelj imao više od 50 gjaka. Poprečni broj školske djece za jednoga učitelja iznosi u gradovima 37, a po selima 20. Taj je snošaj za to vrlo dobar, što učitelj može da uspješnije radi, jer uz takve prilike može da se bez izlišnoga napora i sa potrebnom pozornošću osvrće na individualnost učenikovu.

Pri koncu navagjam činjenice, koje će da pokažu, kakav je tvorni i živi zavod amerikanska škola i kako umije da služi interesima praktičnoga života, a da ne prekoračuje granice uzgojnih zadaća.

Megju školske praznike pada u Americi i t. zv. „šumski dan“ koji se slavi u proljeće, i to u vrijeme, koje je za sagjenje mladica najzgodnije.

U taj dan mora škola da zasadi bašču mladica. Djeca, koja su zasadila drvce, moraju takogjer da se za nj brinu, dok odraste. Zanimanje za biljke i životinje uopće je izvrsno pedagoško sredstvo; zanimanje za biljke i smjer, koji se je tomu zanimanju udario u amerikanskim školama, bez sumnje ima vrijednih ekonomskih pošljedica. „Šumski dan“ uveden je god. 1872. u državi Vebraska, gdje nema šuma. Prve godine sagjen je milijun mladica, a danas obuhvataju ti školski nasadi prostor od 400 četvornih milja.

Kad pogledamo ogromna zemljišta amerikanskih škola (u državi Dakata ima više od 1,000.000 školskoga zemljišnoga posjeda), kada čitamo opise amerikanskih školskih zgrada, koje podobaju svim zahtjevima tehničkih i zdravstvenih uredaba (n. pr. Grammar school u Chicagu), pa kad pogledamo ogromne podatke školske statistike (400,000.000 rubalja školski bidže, $^1/_4$ stanovništva u školi), hvata nas pobožni strah. Ali kad nam meću pod nos, da nije samo moć dobara prouzročila tako uzvišeno stanje naobrazbe osnovnih škola, nego da materijalnim

Digitized by Google

žrtvama podoba jaki razvitak i napon intelektualnih sila zemlje, a osobito uvijek budni rad pedagoške misli, uvijek radna energija uzgojnoga djelovanja, to nam iz dna duše govori neki glas, da u nas ne bi bilo tako kukavno, kada mi ne bismo toliko voljeli slatke snove. Knjiga Kovalevskoga jedna je od onih, koja nam gromkim glasom dovikuje: „Ustani! Probudi se! Pogledaj na se!“ Za to spasonosno djelo ne možemo da piscu dosta zahvalimo.

„Otugjivanje škole od sveopće kulturne struje, kaže pisac, i negacija koristi onoga, što se u drugim zemljama zbiva, ničim se ne može opravdati. Ako hoćemo da napredujemo, to moramo, da ne zaostanemo za drugima, znati, što se kod njih zbiva, a sve ono, što je u njih dobro, valja da upotrebimo.“ Dakako, da je to nešto teže, nego zavući se u svoj kut, ni za što neznati što se u svijetu dogagja, mirno spavati i uživati u misli, da nema i da ne može da bude ništa bolje, nego što je u nas. Zar ne sliči to zadovoljstvo sa samim sobom sredovječnoj „prosvjeti“, što su je sredovječni fanatičari uzdržavali putem neprestanoga koncentrovanja pozornosti na vlastiti život?....

Michelet — éducateur — uzgojitelj. (Po „Revue pédagogique“, Nr. 7., juillet 1878. Napisao Marcel Charlot.)

„Revue pédagogique“ posvetila je slavnom, velikom francuskom istoriku čitav svoj lanjski julski svezak u nizu prekrasnih članaka. Stogodišnjica njegova zanijela je čitav francuski narod, koji u njemu vidi ne samo istorika, već i političara, pjesnika, pa i — uzgojitelja naroda.

„Ako bismo htjeli“ — veli Charlot — „napisati potpunu študiju Micheleta kao uzgojitelja, morali bismo čitavog tog velikog čovjeka, čitavo njegovo djelo opisati, analizovati, rastumačiti, jer je tu prava suština njegova života i njegova rada. On je htio da poučava i uzgaja francuski narod. Neka niko ne pomisli, da je u tome, što želimo Micheleta da prikažemo kano uzgojitelja, neka pretenzija ili da je to puka iluzija špečialiste, koji umjesto da prikaže jedan dio predmeta sa svoga stanovišta, povlači čitav predmet u svoje namjere, da je to iluzija špečialiste, koji bi htio da prikaže profilnu sliku, pa u to ime iskrivljuje čitavo lice i navlači ga na svoju stranu.

Nema sumnje, Michelet je toliko toga napisao, on je zalazio u tako raznolika pitanja, — pa kako bi bilo moguće i pomisliti, da se baš lijepim i uzvišenim uzgojnim pitanjima ne bi bavio?! Njegova bogata misao, njegov duboki genije pače veoma se rado kretao u sferama predmeta moralnih i socijalnih, pa je s toga preznamenito, da mu na tim poljima slijedimo i da ga slušamo. Nijesu te njegove raznolike i bogate uzgojne misli stisnute samo u knjizi „Nos Fils“ (Naši sinovi), već su razasute i po drugim njegovim djelima, koja inače ne nose strogo pedagoški biljeg, kao u djelima: „L'Amour“ (ljubav), „La Sorcière“ (vještica), „L'Oiseau“ (ptica). Pa za to s punim pravom možemo reći: Michelet je u najširem smislu riječi uzgojitelj! I ako je prije svega pravi istorik, kome je rječiti govor uskrisio prošlost, on je poslije malo po malo obrnuo svoje misli, svoj rad, svoje ambicije, pače i samu istoriju naspram uzgoja. Pomislite samo na glavne niti, na glavne ideje njegovog mnogostranog i golemog rada, pa što ćete naći?! Poboljšanje stanja potištenih, njihovi poslovi i bijeda njihova; poboljšanje i obnavljanje plemenitih pobuda i osjećaja, zanosne njegove apologije prirode, koja mu je svagdje bogolika, ljepota i korist rada, uživanje u žrtvama i samozataji; glorifikacije drage mu Francuske i njezine vječne i božanske misije; slavljenje revolucije, pa uz to njegovo evangjelje ljubavi i pravice — eto sve su to ideje, o kojima je Michelet najradije pisao. Dodajte tomu prekrasne njegove radnje „Le Peuplé“ i „Nos Fils“, pa ćete upoznati svu veličinu i pravi uzgojni smisao njegovih ideja! M. Monod [1]) prvi je sakupio te divne ideje iz djela Micheletovih, ali je već i Michelet sam izrično spomenuo: „Sva moja djela imadu jedan pravac...“ Ko pročita sve, doći će do svrhe: po zakonitim putevima do riješenja najvećih problema, o kojima moji predšasnici nijesu mislili“ [2]). L'Amour“ i „La Femme“ (žena), ta su dva djela kao neki uvodi za djelo „Nos Fils“, a djelo „Le Prêtre“ (svećenik), „La Bible de Humanité“ (biblija

[1]) G. Monod, Renan, Taine et Michelet p. 273.

[2]) Nos Fils, introd. XIV—XV. Michelet kaže: „La vie c'est l'amour“ (Život je ljubav).

Digitized by Google

čovječanstva) sadržavahu doktrinu o religijoznom uzgoju; djelo L'Oiseau", „La Mer" (more), „L'Insecte" izmiruju — kako to religija traži — znanost sa religijom i sa pjesništvom; a djelo „L'Histoire de France" i „L'Histoire de la Révolution" sadržavaju opet tradiciju i načela modernog uzgoja.

U svim je tim djelima prava riznica ideja, načela, nazora! Michelet je odviše velik entuzijasta[1]), a da bi mogao činjenice hladnokrvno ispitivati, on je odviše zaljubljen u svoj predmet, a da bi u istoriji mogao da živi samo u prošlosti; njega zanima budućnost, i to budućnost porodice, naroda, domovine, budućnost čitavog čovječanstva napokon, no čovječanstva, u komu je francuski narod prvak. A sve se to osniva na omladini, na djetetu, na francuskom djetetu. „C'est l'enfant qui porte en sa fragilité les desseins de Dieu et la destinée du monde." (Dijete nosi u svojoj slabosti božje osnove i sudbinu svijeta.) Pa za to nas ni malo ne zadivljuje, kada čujemo, gdje Michelet veli: „Koje je prvi dio politike? — Uzgoj. — A drugi? — Uzgoj. — A treći? — Uzgoj". On je na tom uzgoju radio čitav svoj život, u njemu je uzgojitelj prevladao i učenjaka i umjetnika i pisca i vjernika. Ako piše, piše za to, da poučava, da podigne i uzgoji narod svoj, dijete svoga naroda, ženu i Francusku čitavu, milu svoju Francusku. „I mi svi," — kaže Chabot, — „mi svi, koji živimo za ideje porodice i domovine, slobode i demokracije, mi smo svi bez sumnje baštinici mnogih velikih duhova, jer stojimo pod dojmovima mnogih knjiga, ali mi smo svi učenici Micheleta, a njegove su knjige za nas naučne knjige..." Michelet je sam sebi dao neku misiju, neki apostolat uzgoja, on je htio, — kao što to hoće pravi otac svome djetetu — da uzgoji dušu Francuske, koju je gledao u povjesti mile otadžbine.

On ovu misiju nije samo ispunjavao u knjigama svojim. Nije se ona samo vidjela u sjaju velikog mu duha i uma, on ju je direktno izvršivao direktnim svojim utjecajem i svojim radom i snagom svojom, koju je imao nad svojim suvremenicima i nad svima, koji su živjeli u njegovoj blizini. Tolika je bila moć njegove riječi, njegova vladanja! Koliko je Francuza u ono doba moralne bolesti imalo samo njemu da zahvali na svježem povjerenju u budućnost, koga nije nikada nestalo u duši velikog Micheleta!! „Nije se ni mogao oteti čaru njegovog zanosa i snazi njegovih nada i njegove živahne mladosti srca"[2]). Pa osim toga izvršivao je on tu misiju svoju i nastavom u školi, bijaše trideset godina učiteljem, profesorom vrlim i nad svaku mjeru revnim, profesorom, koji znanost svojih knjiga ne pruža samo hladno i službeno slušateljima svojim, već koji učenike svoje umije zanijeti, duhove zagrijati, srca oplemeniti, profesorom, koji gjaku daje srce svoje, ljubav svoju, koji preobražava duše i volje[3]). „Jules Michelet živjeće za to u duši svoga naroda, dok god bude taj narod živio." U slavi stogodišnjice njegove, priregjenoj u pariškom Pantheonu, u hramu, koji je „zahvalna domovina posvetila svojim velikim muževima", učestvovao je sav narod francuski prisućem, dušom i srcem. Toga su se dana — 13. jula 1898. god. — u svim francuskim školama čitali najodabraniji odlomci iz Micheletovih djela, koji su kao stvoreni, da u srcima mladeži uzbude ljubav prama domovini i pouzdanje u budućnost francuskog naroda.

Najveće je zasluge stekao u zavodu Briond, u kolegiju Karla Velikog, u kolegiju Sainte-Barbe — kao profesor i u učiteljskoj školi (1827.—1836.), — gdje je predavao filozofiju i povijest; za tim u Sorbonni (1834.—1835.), gdje je predavao umjesto Guizota, i napokon u Collège de France (1838.—1851.)[4]). Čitavim se svijetom pronosi slava o uspješnom mu radu

---

[1]) Marcel kaže o njemu: „Pour lui tout vit, tout a une âme, tout est une personne — et tout, par suite, veut être aimé...." (Za njega sve živi, sve ima dušu, sve je kao neka osoba, i po tom sve hoće, da bude ljubljeno.)

[2]) G. Monod, Renan, Taine, Michelet 178.

[3]) Ibid. 179.–180. „Il était.... un inspirateur (non un maitre): il n'avait point de méthode qu'il pût enseigner et transmettre, car il ne procédait que par intuition".

[4]) Jules Michelet rodio se u Parizu godine 1798. od oca štampara. Svršivši sjajnim uspjehom svoje nauke u liceju Charlemagne, pos ade profesorom na Collège Rollin god. 1821., dakle već u 23. godini svoga života. Nakon julske revolucije 1830. god. imenovan je predstojnikom historičkog odsjeka u kraljevskom arkivu. A zbog sjajnih svojih historičkih djela zadobio je stolicu povijesti u Sorbonni, a kasnije u Sorbini, gdje je suplirao Guizota.

Digitized by Google

na ovom pošljednjem mjestu. Rekoše mu neki, prigovoriše mu, da je od ove učiteljske stolice načinio tribinu. Možda! Ali je to zaista bila tribina propovjednička, laika i apostola nastave. Michelet nije tražio tašte slave na toj stolici, ni popularnosti, već je zbilja bio pravi i neumorni uzgojitelj mladeži u društvu sa svojim prijateljima i saradnicima Quinetom i poljačkim klasičnim pjesnikom Mickiewiczem. No tu je stolicu izgubio god. 1851. zbog svoje žestoke demokratske propagande. Poslije državnog udarca od 2. decembra 1852., kojim se je Louis Napoléon proglasio carem Francuske, izgubio je Michelet i svoje mjesto kao predstojnik istoričkog odsjeka u državnom arhivu, pošto nije htio da položi prisegu novomu caru Francuske. Mladež i slušatelji njegovi žalili su za njim, jer su ga silno ljubili. Oni su u njega došli da traže više zanos, nego li znanost, ovaj im je onda više trebao; zanos, koji ni danas nije izum'ro... Osobito, dok je Michelet služio u učiteljskoj školi, bijaše neumornim profesorom. Sakupio bi učenike svoje obično oko svoga stola, u klupama mu bijahu predaleko! Ili bi se naslonio na peć, učenici oko njega, a živa, duboka riječ letjela je iz rječitih mu usta. On je radio o njima i za njih, pa je u njih ulijevao svoj radni duh, svoj zanos... Oni mu bijahu prijatelji, oni mu bijahu djeca njegova... Oni bijahu sinovi njegovih misli i srca njegova, a ono, što im je on predavao, to nije bila samo povijest, već i socijalna dužnost čovjeka uopće. To dvoje on nije mogao da odijeli, kao što nije mogao da odijeli u svojoj savjesti zadaću učenjaka od zadaće uzgojitelja. Eto kako im je on govorio o ulozi inteligentne omladine: „Spas Francuske i vaš je spas, bogati mladići! Ne tugjite se od naroda, ne bojte ga se, sagjite k njemu, da ga upoznate. Treba se sporazumjeti s njime, razvezati zube a i srce i govoriti s njime, kao što se govori s ljudma... Ja imam mnogo nade od mladih sinova naših gragjana... Ovi mladi ljudi, kakve ih gledam u našim školama, imadu najbolje namjere. Vazda su prihvatili otvorenim očima sve, što se govorilo za dobro naroda. Neka učine još više, neka mu pruže obadvije ruke... Zlo je u srcu, pa neka i lijek dogje iz srca... Valja raširiti srca i ruke... E! ama to su najposlije vaša braća. Zar ste na to zaboravili?“ [1]).

*

Iz čitavog se života i rada Micheletovog vidi, kako je visoko shvaćao i na najvišoj stolici svoju uzgojnu zadaću. Mogla bih tako citirati nebrojenu množinu mjesta iz njegovih djela, gdje se vide njegove uzvišene ideje, no ima ih toliko, da bih naprosto morala nanizati gotovo sve, što je rekao. Filozofija uzgoja i života ima mjesta na svakoj stranici, kao što je imala mjesta u svakom kucaju njegova srca. Nema zgodnije lektire za mladež, nego što je Michelet. „Kad čovjek čita koje od Micheletovih istoričkih djela“ — kaže suvremeni pisac — „čita ga kao kaki roman, crpen iz života; čovjek ne može da ostane hladan — ma i ne bio Francuz, — njegov se duh pobugjuje i zanosi, njegovo se srce uzbugjuje i prenapunjuje čustvom ljubavi i milosrgja, sreće i jada, bijede i nade. Čovjek ćuti, kako je pisac zasebnim životom zadahnuo svoje istoričke osobe, on se divi njegovim istoričkim slikama, koje sve odišu punim životom. I taj nas život osvaja, a da ni sami ne znamo, kako i za što. On nam ne saopćuje samo često one suhoparne rezultate svoga dugotrajnoga i mučnoga istraživanja istoričkih vrela i djela, ne, on se ne zadovoljava time poput tolikih suhoparnih istoričara, on nam saopćuje uz to i svoje dojmove, svoje misli i svoja čustva, što su ih u njemu probudile zgode i nezgode, sjajne i kobne stranice istorije njegova naroda. Crtajući nesreće, što su stigle njegov narod, on ih je ćutio sâm, a htio je da ih ćute i njegovi učenici. On se čudi sam sebi, što nije izdahnuo, kad je pisao nesretni taj srednji vijek, pun mraka, bola, sramote; on je plakao sa djevicom

---

[1]) Michelet je u tim djelima u istinu pjesnik, premda ih nije napisao vezanim slogom. Kakva je to samo zanosna, elegantna francuština: „Le salut de la France est le vôtre, gens riches, c'est que vous n'ayez pas peur du peuple, que vous alliez à lui, que vous le connaissiez. Il faut s'entendre, desserrer les dents, le cœur aussi, se parler comme on fait entre hommes.... J'ai encore espérance en leurs fils (ceux des bourgeois). Ces jeunes gens, tels que je les vois dans nos écoles, ont de meilleurs tendances. Toujours ils ont accueilli d'un grand cœur toute parole en faveur du peuple. Qu'ils fassent plus, qu'ils lui tendent les deux mains.... Le mal est dans le cœur, que le remède soit aussi dans le cœur.... Il faut que le cœur s'ouvre et les bras.... Eh! ce sont vos frères, après tout. L'avez-vous oublié?“

Digitized by Google

orleanskom na podnožju lomače; on se sa žirondincima uspeo na stepenice gilotine; on je bio bolestan one sedmice, kad mu je valjalo „ubiti Dantona".

Pedagogija je nerazdjeljiva od filozofije, i samo poslije ove postaje razumljivija. Posmatraćemo dakle Micheletovu filozofiju u nekim glavnim crtama, da ga kao uzgajitelja bolje razumijemo. Najljepše su mu ideje u djelu „Nos Fils". Michelet kaže, da je čovjek dobar. On to kaže poslije Rabelaisa, Rousseaua, Pestalozzia. Froebela; čovjek iz prirode božji je sin, a stvoren je, da bude sretan, ako posluša prirodu. Sada „koja je svrha čovjeku? Da bude čovjek. Gdje je put i sredstvo za to? U radu... Rad moralizuje sam o sebi... Rad! Rad! U radu je spas! U tri je vijeka rad preobrazio svijet i ljude... Dijete će biti sretan, junak, junak plemenite volje[1]). Tamam ista ta velika ideja nadahnjuje i Gargantua, Robinzona i Emila. To je credo XVIII. vijeka; no valja ga još bolje označiti, valja ga postaviti kao jedino načelo. Rousseau je krivo učinio, što je u isto vrijeme upleo stari credo sanjarenja i naroda, koji samo sav spas izgleda od sreće ili slučaja[2]).

Raditi, raditi valja kao čovjek, ovo je sve, ovo je dosta. No u tom radu, koliko opet ima tu pobude za čovjeka? Ima ih najmanje dvije, a Michelet ih postavlja jednu sučelice drugoj, da se bolje vidi razlika. Nagon i refleksija, koje je bolje? Ko može da to rekne? Michelet na to pitanje kano da odgovara svaki čas, proklamirajući neupoznano pravo nagona. A i to čini u ime rada. Promišljena misao tek polagano stiže za gotovim nagonom. „Inštinktivna misao" (ona naroda, djeteta, genija) sasvijem je blizu činu, ona je već sama gotov čin, ona je u isto doba ideja i čin."[3]) Niko nije bolje od Micheleta opjevao veličinu inštinktivnih ljudi, jednostavnih ljudi „des simples, qui font un grand peuple". A kada on govori o prirodi, čini nam se, da je to ipak govor učenika Roussovljevog, jer govori o inštinktivnoj prirodi, koja je oslobogjena od umjetnosti i lanaca refleksije. „Čovjek, koji se sam svojom snagom udaljuje od sredovjekih barbarija, sačuvao je te barbarije samo još za svoju djecu, jer vazda polazi od načela, da je naša priroda zla i da uzgoj nije ravnatelj prirode, već reformator njezin.... te da valja suzbijati nagone, koje nam je Bog dao...."[4])

Pa onda postavlja Istok i njegovu inštinktivnu jednostavnost u čistu opreku sa svijetom ponosa i gizde, sa svijetom Grka i Rimljana „qui eut le mépris de la nature" (koji je prezirao prirodu). O nevinosti malog djeteta, o čistoći njegove bijele duše još niko prije Micheleta nije govorio s tolikim zanosom i tako žarkom gracijom.... Njegova duša, puna nježnih, finih, plemenitih čustava, potiče ga, da pomno posmatra život i prirodu; u njegovu vatrenu temperamentu ogledaju se jasno svi dojmovi njegove duše, od najsitnijih do najsilnijih; njegova bujna mašta prikazuje nam sva njegova opažanja prirode i ljudi, sve njegove filozofske nazore u zasebnom svjetlu, koje nas se silno doima. Ovaj njegov vatreni temperamenat kriv je, da u svojim nazorima često prevršuje i da kršćanstvu ne daje onu cijenu koja go ide[5]), uzvisujući prirodu i prirodne nagone nada sve.

No pri svem tom Michelet je zanimljiva, velika pojava kao uzgojitelj. Njegove mu antiteze u filozofskom mu raspredanju ne smetaju, on ih idealizuje i svodi u harmoniju. S jedne strane vidi refleksiju, školasticizam, kršćanstvo, aristokraciju i t. d., a s druge: nagon, prirodu, narod, revoluciju, i tu se sada valja snaći, jer je uzgoj vazda sasvim nešto drugo, kada god mu za osnov postavimo bilo koji od gornjih naslova. „La divinisation de la nature" (divinizacija prirode), ova je riječ veoma česta u Micheletovom optimizmu, ali je baš to riječ, kojoj je smisao odviše slabo odregjen u filozofiji velikog pisca. Sad je uzima u smislu fizične prirode, materijalne i brutalne, pa joj u opreku stavlja dušu, volju, ljubav, čovjekoljublje i Boga[6]), a sad je opet uzima u širem smislu, ili pravije u

[1]) Nos Fils Introduction VII., VIII. i p. 14.

[2]) Histoire de la Révolution française, vol. XIX. p. 76 Cf. vol XVIII. p. 376: „L'action, entendez-vous, ce n'est pas le plaisir, ce n'est pas l'intérêt". Pa onda citira Vauvenarguesa kao svjedoka novoga dogma.

[3]) Le Peuple, 149

[4]) Le Peuple 169, 180—182.

[5]) Mladeži u ruke mogu se za to dati samo ekscerpti iz njegovih djela — a to je šteta.

[6]) Nos Fils, 46; et Le Peuple, 223 etc.

Digitized by Google

najširem smislu, jer je toliko raširuje, da pod prirodom razumije i Boga i dušu i domovinu i ljubav i volju. I to je osnov njegove filozofije. Refleksija se njemu čini umjetna i protivna prirodi, i tu mu se vidi, dà leži čitava misterija uzgoja, vlade, inicijative.

A ipak niko više nego Michelet nije vjerovao u moralnu slobodu „qui est l'homme même" (koja je sam čovjek) i u snagu, u vrijednost rada, u vrijednosti žrtve i napokon na čitav ovaj unutarnji život osobe, koju kršćanski ili Kantov moralizam stavlja u opreku protiv prirode. Michelet je pače tu svoju vjeru toliko puta posvjedočavao zanosnim riječma, a ne samo tako, već ju je i čitavim svojim životom pokazao, svojom kreposti, koju zove stoičkom. Na jednom mjestu zadivljeno i nevjerovno pita, kako je moguće stvoriti sklad izmegju kršćanstva i revolucije, a ipak niko od njega nije bolje vidio, bolje osjećao, da je taj sklad moguć, da je pače praktično potreban, da je lijep i uzvišen taj sklad izmegju dva protivna principa, izmegju dva protivna tabora oglašenih filozofija....

Priroda je dobra, — naime onaj spontaneitet u nama — dobra, jer se iz nje ragja zdrav razum, jer ona podržava i potpomaže dobru volju, jer se navikom pokorava zakonu, dobra je, jer je napokon ona sama već neki tamni, nejasni moral. Ali priroda nije sasvijem dobra, jer se često protivi nagonu volje i zakonima razuma. Moral se stiče borbom, borbom protiv zlih nagona prirode. No Michelet u svojoj devociji naspram prirode često — kao i Rousseau — zaboravlja razlučivati pojedine odnošaje u prirodi, te pod prirodom sjedinjuju sve, čemu se oni tako rado dive. On pod prirodom razumijeva pače i samu moralnu slobodu, pače i same dužnosti i žrtve, koje su ipak veoma odaljene od prirogjenih nam sklonosti.... Ama, ako ne bi bilo borbe protiv težnji, protiv nagona, lako onda moralu! Lako moralu, kad bi se mogla pustiti priroda, da se slobodno razvije bez utjecaja uzgoja! I tako Michelet miješa i ujedinjuje u dražesnim, ali krivim doktrinama dva najprotivnija načela. „Treba da slijedimo prirodi" — veli — „ali srcem, naime, da smo vazda pripravni na žrtve i na samozataju i odanost, koje ubijaju prirodu!! Šta bi bilo na tom svijetu da nema žrtava?.... Pretpostavite najbolje nagone.... najsavršenije prirode (takve kakvih pače i nema na zemlji), a ipak bi sve poginulo bez ovog uzvišenog lijeka!!...." [1])

Michelet je zaista iz dna duše i neodoljivom snagom razvijen, — recimo naivno razvijen — optimista. I taj njegov blaženi optimizam izmiruje njegova oprečna filozofska načela o revoluciji i kršćanstvu.

Michelet je iz sve duše optimista, i to upravo naivan optimista. I taj njegov optimizam kriv je, što je mnogo panteizma i protuslovja u filozofiji njegovoj. Uz to je Michelet pjesnik još više, nego što je filozof. Vidi se to iz svih njegovih djela, pa je s toga osobito zanimljiv govor minista prosvjete gosp. Bourgeoisa prigodom stogodišnjice, jer su u tom govoru zgodno ispreplетene riječi Micheletove sabrane iz raznih djela, a nanizane kao slavospjev njemu samome. Eto kako ministar reče megju ostalim: „Spominjući ime Micheletovo, ne vidimo li, gdje pred nama oživljuju sve naše veličine i sve naše bijede, sve naše uspomene i sve naše nade, svi naši junaci i svi naši mučenici?.... Ko je Francusku više ljubio nego li on i ko nas je bolje učio da je ljubimo?! Domovina, to je živi uzgoj.... učiti poznavati tu domovinu, učiti je shvaćati, učiti je ljubiti, ne znači li to dati djetetu uzgoj i narodni i čovječanski, uzgoj, koji će od njega stvoriti vojnika dužnosti u domovini i vojnika pravde i pravice u čovječanstvu?" — „La patrie c'est vraiment la Grande Amitié, parce qu'elle rend héroïque".... kaže Michelet. (Domovina je zbilja veliko prijateljstvo, jer nas čini herojima.)

Eto princip njegova uzgoja, koji je još jasnije izražen u ovim riječma: „Mlada duša valja da ima izdašnu hranu. Treba joj nešto živo. A što? Domovina joj treba, duša domovine, povijest njena i narodna tradicija...." [2])

---

[1]) Le Peuple, 252. str.: „Il faut suivre sa nature, mais de cœur, c'est-à-dire toujours prêt au sacrifice, au dévouement qui immole la nature. Que voulez-vous faire en ce monde sans le sacrifice?.... Supposez les meilleurs instincts.... les natures les plus parfaites (telles qu'on n'en voit pas ici-bas), tout périrait encore sans ce remède suprême".

[2]) Nos fils. Introduction XI.

„Il faut que la jeune âme ait un substantiel aliment. Il y faut une chose vivante. Quelle chose? La Patrie, son âme, son histoire, la tradition nationale...."

Digitized by Google

A još ljepše govori na drugom mjestu: „Uzgoj je nalik na rad genija. Kad bismo znali za onu njegu, koju genije pruža ljubimcu njegovih misli, kako oni žive u zajednici, kojom ga vještinom i kojom ga nježnošću animira, a ipak nedirajući u originalnost toga ljubimca njegovih misli, kad se izvija iz prirode njegove; onda bismo istom razumjeli suštinu uzgojnih pravila i umjetnost uzgoja.... I kad umjetnik uzgaja čedo svoje i kad uzgojitelj odgaja dijete i kad domovina odgaja narod, sve je to jedan svet i uzvišen posao.... I baš je u tom sva poezija i ljubav, sva znanost dobrog uzgoja....“ [1])

Teško je uopće citirati uzgojne misli i načela iz Micheletovih djela, jer bismo ga istom onda potpuno razumjeti mogli, kad bismo ga čitavoga čitali i opet i opet čitali.... Svih se gotovo uzgojnih pitanja dotiče veliki njegov duh, i ako mnoge uzgojne misli nijesu od njega prve, on ih je obnovio i oživio nadahnućem svoga toploga srca i slatkom magijom sloga svoga....

„Imati religijozno počitanje naspram djetinjstva i škole, imati demokratsku vjeru, koja približaje ljude megjusobno u srcima njihovim u zajedničkom, uzajamnom uzgojnom radu: eto to su dužnosti sadašnjega doba....“ [2])

Eto to nas Michelet uči kao uzgojitelj.

Ima doduše mnogo lirike u pedagogiji njegovoj, ali je valja odbiti na račun optimizma njegovog, jer je Michelet pokraj svega, što mu ko god može da prigovori, ipak velik učitelj uzgoja, velik čovjek, a bard svoga naroda! Prikazala *Jelica Belović-Bernadzikowska.*

Ideja Herbart-Stoyeve škole. Predavanje u općoj frankfurtskoj učiteljskoj skupštini, čitao 29. oktobra 1898. dr. Molberg-Weimar [3]). (Reinische Blätter, Frankfurt a. M. 1899., I. sv.)

Otkad je ono Herbart početkom našega vijeka izustio riječi: „Priznajem, da ne pojmim odgoja bez nastave, kao što i ne pripoznajem onu nastavu nastavom, koja ne odgaja; slaže se sve učiteljstvo bez razlike, kojoj struji ono pripada, u nazoru o velikoj znamenitosti nastave kao odgojnog sredstva.

Značajno je, da se od onog vremena kretalo pedagoško mišljenje i pokušavanje mal ne samo oko nastave, tako da se naš vijek bitno razlikuje od prošloga, kome je pedagoški plan u toliko opsežniji bio, što je uslijed opravdanog naglašivanja neposrednog odgoja utjecao na unutrašnju naobrazbu i oplemenjivanje ljudskog roda. Ne, kao da bismo mi dandanas manje cijenili ono neposredno obrazovanje značaja, što ga je Herbart nazvao zaptom, a Stoy — da ne bude nesporazumka — vodstvom, u teoriji ga umijemo veoma visoko cijeniti, ali u praksi ga nijesmo dosta odomaćili.

Ravnoteža izmegju vodstva, t. j. neposrednoga odgajanja karaktera, i izmegju nastave, kao posrednog odgoja, narušeno je u korist potonjega. Mi smo napredovali na polju nastavne vještine, obučavamo s uspjehom, ali mi skoro samo obučavamo, a ne radimo o tome, da neposredno ćućenje, htijenje i radnju odredimo. Herbartova riječ u pogledu odgojne nastave dade povoda precjenjivanju!

Što nam sve ne umiju pripovijedati kojekaki fanatični metodičari o eminentnem utjecanju nastave na značaj učenika! Već samo navagjanje svrhe, što ga Ziller stavlja na početak lekcije, treba da utječe na htijenje učenika, iz Zillerovih pet stepenica obećavaju nam se asocijacije ideja, obrazovanje pojmova; a time, što se u središte postavljaju izvjesni predmeti, koji mišljenje potiču, treba da se polože osnovi etiki i religiji tako izdašno, da se time nekuda misli sazdati religijozni i ćudoredni karakter. Taki se nazori rado nazivaju Herbartovim, ali nijesu. Herbart, a i Stoy razumiju pod postepenom nastavom sasvijem nešto drugo nego što su te formalne stepenice, oni nikojem nastavnom predmetu ne daju naročitog prven-

[1]) Avoir le respect religieux de l'enfance et de l'école, avoir la foi démocratique qui rapproche les hommes par le cœur dans une œuvre de mutuelle éducation: voilà les devoirs présents....

[2]) Le Peuple, p. 207.—208.

[3]) Bilder aus dem Leben einer Volksschule. Zur Erinnerung an Karl Volkmar Stoy und seine Johann-Friedrich-Schule von Dr A. Mollberg. Jena, Verlag der Fromann'schen Buchhandlung. 1898. (Ova izvorna radnja neka je svim kolegama od sveg srca preporučena. Ur. Rh. Bl.).

Digitized by Google

stva, kao što nijednoga ne zapostavljaju, oni pače nastavu prikazuju kao neku simfoniju, u kojoj s vremenom sad jedan sad opet drugi preuzima vodstvo, a poslije se opet svi ujedine u veliku harmoničku struju. Pri svem svojem visokom mišljenju o nastavi nikako joj Herbart ne odregjuje prvu, a kamo li jedinu ulogu u odgojnom radu, već on traži, kako inače već ni s pogledom na psihološke razloge ne može ni da bude, tijesno zajedničko djelovanje nastave sa zaptom ili vodstvom. Za njega nastava jest i ostaje samo posredni odgoj. „Da se nauka zaista prisvoji, da se presadi u krv i meso, treba da se ona nadopuni posebnim uredbama.“ (Stoy.)

Vještine i znanje, plemenite klice mnogih interesa, nakana i želja, što ih darežljiva nastava tečajem mnogogodišnjeg rada nugja, jednom riječju: sve ideje što ih je nauka dala, treba da se realizuju, da postanu činom.

Istina je, da primjenjivanje onoga, što se naučilo, obično uopće leži s one strane granica škole; ali počinje već s ove strane školskog praga. Jer ne samo da mladić radi, i dječak već počinje raditi. I baš ovdje, pri najtežim procesima u duši djeteta, koje dozrijeva, zar da nije sveta zadaća škole, pritjecati u pomoć? Zar da se ona samo time zadovoljava, da tek daje ćudoredno i praktično mjerilo, a da ne povede ruku ondje, gdje treba, da se sva mjerila upotrijebe, da se primijene? Ne, njoj se valja svom svojom pedagoškom vještinom istaknuti u vidu vodstva, da potakne radnju, da odluke, gdje one u djelo prelaze, pročisti, da htijenje pobugjuje ili sprečava. S toga škola treba da stvara pedagoška vježbališta, gdje će ono dozrijevati u djela, što u nastavi bijaše interesom. To očitovanje vodstva pada pod pojam školskog života. A mi smo s pogledom baš na ovaj život veoma siromašni. U velike nas tišti briga, kako ćemo da udesimo i svršimo nastavni plan, radimo o tome, kako bismo prenijeli na druge pravu i bogatu predaju znanosti i nastavnog gradiva, a zaboravljamo pri tome na ono, što je mnogo znamenitije: na dijete samo. Ama nama treba obilatijeg, pedagoški organizovanog školskog života, koji pospješuje i čisti htijenje i radnju, kako nam niko ne će moći prigovoriti, da su naše škole samo nastavni instituti. Izmegju Herbartovih učenika ide osobito zasluga Stoya, što je svoga učitelja i u toliko razumio, kad je u svojim školama doveo nastavu i vodstvo u zdrav razmjer.

Njegova živa, tvorna osobnost uložila je sve, da stvori prilike zgodne za neposredno osobno utjecanje na učenika, i s toga dade svojim zavodima onaj divni svježi školski život, pečat prave životne zajednice, gdje se one ideje, koje su u nastavi položene, takogjer očituju u radnji i pojavi.

Iz toga slijedi u neku ruku kao temelj, na kom je sagragjena Herbart-Stoyeva škola, ova rečenica:

Ne nastava sama, a ni vodstvo samo, ne može da preuzme odgoj naše mladeži, nego tek oboje zajedno u svom nerazdruživom uporednom djelovanju, uzajamce se nadopunjujući i udubljujući. Ali jednom i drugom služi uprava ili pedagoška policija kao pomagačica i preteča.

Prema tomu je naše promatranje upereno na ove pojmove: nastava, pedagoška ili školska disciplina, vodstvo.

1. O odgojnoj nastavi.

A. O zadaći i materiji nastave.

Misaoni učitelj obrazuje poput umjetnika, od slabo upodobljene, gotovo još surove gragje nastoji on da stvori umjetničko djelo najotmenije vrste: naobraženu ljudsku dušu, ćudoredno-religiozan značaj! Zaista je to najljepša, ali i podjedno najteža zadaća, što je mi ljudi možemo da riješimo! Kao obrazovno sredstvo služi nam nastava, jer životno iskustvo i saobraćaj sa svijetom, oba ta izvora naobrazbe, nijesu za to dosta: nastava je proširenje iskustva i saobraćaja. Kolika li joj se perspektiva otvara! Držeći na umu pjesnikove riječi, da plemenitu čovjeku za njegovu naobrazbu nije tek dosta tijesno kolo, služi se odgojna nastava izdašno svojim pravom, da učenika uzdigne nad puste stepe svagdanjeg života, da ga makne iz tijesnoga kola svagdanjeg saobraćaja, te da ga ponese na onu visinu, otkuda će vidjeti, kako mu ispred duše prolaze vijekovi ljudskog razvitka, i otkuda

Digitized by Google

će duševnim okom segnuti preko oceana, te će moći da posmatra daljine i čuda zemlje i zvjezdanog neba.

Tim nam je otkriveno neizmjerno blago, da obogatimo učenikov krug misli. A obogaćivanje i „obrazovanje kruga misli jest i ostaje glavni posao odgoja". „Po neoborivom zakonu psihologije leže počeci svega htijenja u krugu misli. Pa baš za to znamenovanje nastave za obrazovanje ne samo znanja, već i osobnosti učenikove može da bude neizmjerno." (Stoy.)

Nastava onda bude uzgojnom silom, ako ona, ili bolje rekavši psihološki naobražen učitelj, načinom i obrađivanjem onih predočaba, štono se nuđaju, u krugu misli mladoga slušaoca umije da stvara takvo stanje, kakvo ono umije da stvara drama sa pozornice ili vješt govornik, koji nam određuje odluku i volju. Iz toga eto slijedi ovaj zakon: Nastava može samo onda da bude faktorom uzgoja i po tome uzgojnom nastavom, ako i u koliko ona u učeniku budi uzgojnim svrhama podoban krug misli, i ako se ona umije starati za one uslove, koji trebaju, da se taj krug misli sve dalje razvija do htijenja." (Stoy.) Sad koji su ti uslovi? Koje su to predodžbe, koje mogu da cijelom unutrašnjem čovjeku odrede pravac, pečat, način mišljenja i ćućenja? Jer ipak ne mogu sve one misli, što ih odgoj može da daje za proširenje iskustva i saobraćaja, vršiti odlučan utjecaj na osobnost u njenu razvoju.

Na to odgovara psihologija: „Ne svi elementi kruga misli, već samo oni, iz kojih po njihovoj naravi potječu interesi, utječu na htijenje. Po tom je interes temeljni princip svake nastave, koja ima da utječe na htijenje drugoga." (Stoy.)

Interes temeljni princip nastave! Samo pod interesom ne valja razumijevati tek spoljašnju pažnju na neki predmet, nego ono stanje, koje je već više nego pažnja, koje već čini prijelaz do htijenja, dakle posvemašnju nutarnju obuzetost po nekom predmetu, zagrijevanje čustva za neki objekat ili za neku osobu, dakle ono stanje, u kom duša posve zaboravlja sama na se, jer je sva naperena na ovu tačku, koja je zanima. U takom raspoloženju ne samo da je srce otvoreno za ponuđenu građu, nego je ujedno njenim utjecajima tako predana, da se ona gotovo gubi u novom svijetu, da ona ćuti, trpi, misli s onom osobom, s kojom je nastava dijete dovela u idealan saobraćaj.

Svak nepristran uvidja, da u takim prilikama dojmovi, stvoreni metodičkom vještinom, ne samo da ostavljaju trag u mlađahnoj duši, već da oni ondje zasađuju i naročite sklonosti, odluke, namjere — sve klice htijenja.

Po ovom pedagoškom gledištu interesa neka dakle učitelj iz obilatih obrazovnih vrela ljudskog svijeta iz prirode i božanstva, koje se svuda očituje, crpa ono nastavno gradivo, što mu ga valja davati; prema tomu jedino neka on prouči svoju čitanku, neka sastavi svoj nastavni plan; jer samo ona građa, koja može da budi interes, zavređuje, da se primjenjuje u svetom poslu nastave.

Pedagoška jednostranost brzo bi — kako se to u zadnjim desetgodištima s Zillerove strane veoma isticalo — priskočila sa svojim zahtjevom: pošto karakter ima da bude ćudoredno-religijozan, to onda pretežno valja gojiti ćudoredni i religijozni interes, a sve ostalo neka se zapostavi. Ta mi znamo, a i dotakli smo se toga malo prije, da Zillerova škola n. pr. veoma rado postavlja bibličku povijest u središte, a na nju onda oslanja domoslovje, prirodopis, računstvo, pjevanje, i ko bi već znao, što još sve, ali ne možda kao samostalne nastavne grane, nego kao robove, koji služe, te se samo u toliko smiju pojaviti, u koliko se u njoj dotaknu, kao što se n. pr. na bibličku pripovijest o Abrahamu nadovezuje prirodopisno posmatranje goveda i deva, u koliko su ove u Abrahamovim očima vrijedile kao stoka. Ta mi znamo i to, kako nam se kao osobita mudrost prikazuje, ako ko u satu pjevanja pri narodnoj pjesmi, ili u povjesti, ili prirodopisu ili u njemačkom jeziku, gdje god samo može, prišićari koja mrvica etike ili koja biblijska izreka, samo da se tim predmetima uzme njihova posrednost; ali za to da se ćudoredne i vjerske istine dječaku ucijepe; ama kako ove nijesu stečene ni očućene po temeljitom i naročitom zadubljivanju u ćudorednu i religijoznu građu, te dakle nijesu organički dobivene, nego tek

Digitized by Google

onako uz put prikupljene, to one nikada ne mogu da budu obrazovnom svojinom djeteta, nego tek ostanu prikrpana, upamćena gragja.

Mi znamo i to, kako na Zillerovoj strani cijene, može se gotovo reći, samo jedan neposredni uzgojni cilj — naime stvaranje religijoznog i ćudorednog karaktera, te kako misle, da se interesi, koji tomu služe, goje jedino svagdje primjenjivanim moralizovanjem. Ko nas ne bi ćudoredno i religijozno obrazovanje čovjeka pripoznavao idejalom! Ko dakle ne bi nastojao, da ga nastavom dostigne kao nešto najviše? Ali ako tamo misle, da će to postići onim gore natuknutim putem, onda se varaju baš tako kao i oni, koji misle, da je ono, što se mehanički naizust nauči, živa duševna svojina. A zar se dalje ne misli na to, da čovjeku, dok na ovom svijetu živi, osim nabožnosti i ćudorednosti, još treba da bude za sve one korisne stvari spretan, kojima ne samo valja da je vješt, da ih razumije, nego da ih umije i za svoju službu upodobiti? Da nada sve i tjelesni uzgoj veoma ozbiljno svoje pravo traži? Kako god je istinito, da je neposredna svrha religijoznosti i ćudoregja najviša, isto je tako uz nju opravdana i posredna, da se učeniku za budući izbor i vršenje dopuštenih životnih svrha, što povoljnija dispozicija dade" — u neku ruku „ne samo da mu se dade kompas na daleki životni put, nego i što obilatija sprema, svako-jako blago, koje će mu djelomice biti za prijeku potrebu, a djelomice za sreću". (Stoy.)

Tako tok ovoga razmatranja i netraženo dovodi do ovog stavka: „Ideja uzgoja zahtijeva od nastave u prvom redu zasagjivanje i njegovanje svih onih interesa, s kojima u zajednici i pod kojih zaštitom uspijeva ćudoredni interes i ćudoredno mišljenje i ćućenje." (Stoy.) Dakle mnogostranost interesa! Ne valja je zamijeniti mnogoznanstvom, mnogostranom radinošću, rascjepkanašću! Interesi ljudi grupiraju se prema obostranim obrazovnim područjima iskustva i saobraćaja, u dva pravca: na interese spoznaje i na interese saučešća. Dakle empirički, koji se u djeteta ponajprije probudi, pa se ono raspituje o činjenicama ovoga svijeta: „Što je to"? — i špekulativni, koji misaonim razumom uhodi tragove svezi pojava i kasnije se tek javlja; estetski, koji s ukusom i milinjem prianja uz harmoniju elementarne forme; simpatički, koji srcem učestvuje u tugjoj radosti i žalosti; socijalni, koji od čovjeka uzgaja nesebična i djelotvorna gragjanina općine i države, i najzad religijozni, koji čovjeka uzvisuje do Boga, pa ga za to treba gojiti što prije i što toplije.

Sveudilj potvrgjujući, da religijozni i simpatički uz socijalni interes u sebi nose prvo dostojanstvo i da po tome nastava vjeronauke i povijesti najbolje služe za stvaranje karaktera, ne smijemo ipak da se oglušimo glasu psihologije, koja jasno i tvrdo uči, da se po samim ovim interesima ne može postići duševno zdravlje, jer „ima plemenit usjev ćudorednog htijenja u nekoj stalnoj množini, i u nekom stalnom stupnju viših t. j. nesebičnih interesa ima pomoć, bez koje ne može da bude".

„Smisao i prijemljivost za prirodu i za sve, što se zove čovjekom, za ljepotu i obilje zemskoga svijeta, kao i za dostojanstvo i divotu nadnaravnoga, i to su ona stanja, što ih možemo naznačiti opće razumljivim imenom duševnog zdravlja." I jer svaki poznavalac ljudi pripoznaje, da u mirazu mnogobrojnih viših interesa dorasli mladić u sebi nosi bogatu hranu i djelotvornu moć za svoje bolje „ja", to Herbart-Stoyeva škola ispovijeda ovo načelo.

Da se ravnoteža mnogih onih interesa, a po tome i duševno zdravlje ne razori, ne smije se dopuštati, da neki nastavni predmeti gospoduju i da imaju prevlast, pa da prema tomu druge predmete zapade samo služilačko, podregjeno mjesto, nego valja da oni svi imaju slobodu, da samostalo i bez zapreke mogu točiti svoja obrazovna vrela. Zadaća je pedagoške umjetnosti, da njihove struje harmonički ujedini."

Tako nas to naše razmatranje samo od sebe vodi do oblika nastave, i to ponajprije do njene dispozicije.

Pošto se cilj nastave, naobrazba, može samo pod tim uvjetom postići, da priopćene misli, izmjenice valjano jedne na druge utječu, (Stoy) s toga se dispozicija i stara o tome, da su u svakom razredu i u svako vrijeme po nastavi svi interesi u ravnoteži, da dakle ne

Digitized by Google

pretežu i svojom premoću ostale predmete ne potiskuju samo oni predmeti, koji su odregjeni za uregjivanje sklonosti. Osim ovoga nizanja nastavne gragje jedne uz drugu, ima da se raspored nastave stara o tome, kako će gragja valjano slijediti jedna za drugom. Pošto nastava ne smije da bude mehaničko pripajanje novih predočaba uz stare, nego da nastoji o organičkom njihovom vezanju, to treba da nastavni plan i svaki pojedini nastavni sat gragju tako svrstava, da sve ono što slijedi, ima svoj korijen u onom, što je prije toga bilo, pošto se samo ono novo može razumjeti, što po starijem bude pričvršćeno, apercipirano.

Pošto se svi viši duševni procesi temelje na zorovima, to slijedi, da niži razredi treba da služe kao sabirališta zorova, kako na polju realija, tako i na polju etičkih i religijoznih struka. Eto nas na Herbartovom stupnju jasnoće! Na tom Herbartovom stupnju pazi Stoyeva škola gotovo jedino na obogaćivanje kruga misli obiljem jasnih zorova. Tu se nižim razredima ponajprije nugja samostalno domoslovje, produženo na više godina, koje ne će da stiče nazore po slikama, ili geografske pojmove za kasniji zemljopis, nego koja pred oči izvodi svu zbilju dječijeg zavičaja: krajeve do u pojedinosti, njihov životinjski i biljevni svijet, čovjeka u njegovu životu i radu, pojave u zraku i zvjezdano nebo. — Isto tako znamenit i obilat nazorni materijal nugja prva jezikoslovna nastava, koja se ne zanima formulama i zakonima, koja čitanje i pisanje uzima samo kao sredstvo k cilju, pa se odmah počevši od prvoga sata posve analitičkim načinom zadubi u sam materinski jezik, te tako bude stvarnom nastavom, a ne oblikoslovljem. — Na isti način prikupljaju i stvaraju i svi drugi predmeti zorove, svaki po svome.

U srednjim razredima moći ćemo od prijašnjeg stupnja spokojnog zadubljivanja prijeći na stupanj naprednog, nastojeći da ovo mnoštvo jasno posmatranih elemenata isporegjivanjem dovedemo u svezu. Mi na tom drugom stupnju asociiramo, to je stupanj asocijacije. U višim odjelima udesićemo duži ili kraći prijegled s razmišljanjem o onom, što smo upoznali; ono, što je jednako, svrstati te obrazovati pojmove, zakone, pravila, dakle sistematičko poredanje. Na ovom Herbartovom stupnju sistema prelazimo tek pravo od konkretnog abstraktnome.

Konačno dolazi stupanj metode. Metodičku primjenu ne valja naime zamjenjivati suštim vježbanjem, kako to često biva. Metoda znači u Herbarta filozofiranje, a to razborit ne će tražiti od učenika osnovne škole. Njegov svijet živi u zorovima; ako ga pak budemo silili na refleksije i abstrakcije, kako to Zillerovi formalni stupnjevi odmah od početka sistematički čine, onda verbalizmu širom otvaramo vrata. Prilagoditi se duševnim svojstvima djeteta, to znači dušu dječiju tako voditi, kako će sve polako rasti od stupnja jasnoće i asocijacija predočaba do stupnja pojmova.

Na dispoziciju nastavnoga gradiva, kako ono ili uporedo teče ili jedno za drugim slijedi, nadovezuje se na trećem mjestu mnogo pretresana i prečesto krivo shvaćena koncentracija, koja o tome ima da se stara, da se „jedinstvom u temeljima, pridruživanjem onoga što je srodno, spajanjem onoga, što se nadopunjuje, zaštedi vremena i snage, te da se postigne intenzivnost nastavnog uspjeha. (Stoy.)

Energično se pak Stoyeva škola diže protiv manire Zillerovog kola, da se što više sve na jednu tačku koncentrira. Stoy veli u svojoj Enciklopediji, — jednoj od najbistrijih knjiga u pedagoškoj književnosti: „izolirana, usporedna nastava u pojedinim predmetima upravo je taka bolest, kao što je i ono, kada mudrost nekih uzgojnih reformatora o jednom središtu govori, te n. pr. u tom smislu bibliju hoće da učini središtem, iz koga će povijest, zemljopis, računstvo crpsti svoju gragju. Metoda i tehnika. Ako po zakonima psihologije nastavni plan i pripravna osnova svakog nastavnog sata dispozicijom dovode nastavno gradivo u spomenuto uzajamno utjecanje jednog na drugo, to sad valja u samome satu ne samo znanje naprosto saopćivati, nego to znanje treba onim pravim načinom prenositi, koji ragja interes. Kad bi se samo radilo o priopćivanju znanja, onda nikoji učitelj ne bi trebao da je upućen u zakone duševnog života, da po njima svoju nastavu udešava, on bi samo davao misao za mišlju, neka se utuve. To ne bi drugo bilo nego nagomilavanje mrtvog tereta, koji pritište mjesto da uzdiže, a tim bi se mladeži slaba usluga učinila; jer, kako Pestalozzi veli, „mnogo znanja bez vještine, to je onaj užasni dar, što ga dušmanski genije daje jednome

Digitized by Google

vremenu". Ne, uzgojna se nastava ne da odvratiti od svoje visoke misije, da svojim darovima tako upodobi krug misli, kako će otuda iskrsnuti interes, kao klica svega višega duševnog života. A otuda slijedi neotklonivi zahtjev na psihološkim zakonima osnovane metode.

„Pod metodom se samo može razumijevati tok nastave, a razlika metode može da stoji samo u razlici pravca duševnog rada." (Herbart.) Ali posmatranje može ili napredovati od jednog elementa k najbližem, te se tako redati poput karika u lancu jedno uz drugo, da se dobije cjelina, ili pak ide obratnim pravcem od cjeline, da je rastavi na njene dijelove. Prvi se put zove sinteza, potonji pak analiza; trećega nema i tako imamo dvije metode: sintetičku (koja sastavlja) i analitičku (koja rastavlja). Ne može dakle svaki učitelj imati svoju metodu, kako Herder mišljaše, jer put, kojim misli struje, ne zavisi o miloj volji pojedinca, nego je on vezan za narav nastavnog predmeta.

Povijest ne može drugojačije nego da gradi cijelost, koja je učeniku još nepoznata, nižući rečenicu na rečenicu, elemenat na elemenat; posmatranje prirodnog objekta, obragjivanje čitanačkog članka ili pjesme nasuprot, pošto učeniku odmah izlaze kao cijelost pred oči, moraće od nje polaziti, te pojedina obilježja vazda jedno od drugoga lučeći otkrivati regresivnim putem.

Prva metoda, — sintetička, — udobnija je, jer ona, barem neposredno, od učitelja više rada traži u podavanju; analitička, teža, jer ona ne daje naprosto, nego učenika mora da navodi metodičkom vještinom, kako će sam tražiti. Pa baš za to, što ona prâvi duševni rad prepušta sopstvenoj radnji učenikovoj, više je ona obrazovna, što po mnijenju Herbartovom o analizovanju uopće vrijedi. Gragja jezikoslovna, prirodnih nauka, zemljopisa i domoslovja, računstva i geometrije, mora se analitičkom metodom obragjivati. Ali to na žalost prerijetko biva.

Iz ovoga, što je rečeno, slijedi, da sve one uredbe, po kojima, radilo se usmeno ili pismeno, ili mi ispitivali ili se u suvislosti pripovijedalo, ili mi predavali ili katehizirali, ili pak slike, karte, aparate ili crtarije upotrebljavali, ne padaju pod pojam metode. Metoda je put duševne radnje, a ono gore ne znači ništa drugo, nego štil, maniru nastave. Herbart to sve u cijelosti naziva didaktičkom tehnikom. Ova se bavi „priborom nastave" sa svim „pomagalima i polugama", koje nastavi trebaju, da bez zapreke i brzo može napredovati, da se sprečava pometanje i pomoć daje, pa da se time štedi preznamenita duševna prijemljivost učenika. I tu sada nastaje potreba, čas da se — različiti rad za nastave, — primanje i reproduciranje dovodi u stalan red, čas opet da se prekida neprestano udubljivanje suvisloga predavanja katehetskim razgovorom, čas opet da se akcentuirana kratkoća zamijeni okruglim i otegnutim govorom, da se pomoć slikanih i drugih zornih pomagala čas upotrijebi, čas opet napusti, da se sudjelovanje pojedinih učenika pri nastavnom radu čas izaziva, čas napušta; sad da se epizode upliću, sad opet čas strogim napredovanjem, čas suksesivno, čas opet dekursivno obragjivano polje preleti, amo dogmatički, tamo heuristički, opet onamo kalkulirajući da se stvara nova duševna svojina učenika, a to sve prama potrebi više ili manje, kako pri analitičkoj tako i pri sintetičkoj metodi." (Stoy.) Ovako ili onako dakle treba pomoći, koje se metodi daju bilo objektivnim sredstvima bilo subjektivnim t. j. glasom, izrazom lica, govorom, držanjem nastavnikovim. Čisto je i jasno, da ovo oštro razlikovanje Herbartovo izmegju pojmova metode i tehnike, ima ne samo teoretičku vrijednost, nego ona u velike potpomaže i nastavnu praksu, kako za priprave tako i u posmatranju pod nastavnim satom time, što sili da se tačno razlikuje bitno od nebitnoga, duševni rad od upotrebljenih pomoćnih sredstava. Osvrćući se još jednom na gore rečeno, valja još to osobito istaknuti, da i ako je rečeno, da metoda zavisi o naravi nastavnoga objekta, te je ova odregjuje, ipak ni Herbart ni Stoy nijesu mogli misliti, da je metoda tek šablona, koja se učitelju daje, pa da njemu drugo ne ostaje, nego po njoj raditi, kao po murleisanim formulama. Za ovu maniru, kojoj je od više godina omiljelo, pa se time muči i trudi, da kako vjeronauku tako i račun i jezikoslovje novaku i gjaku u najvišem razredu sve pojednako nastavlja po ukočenom kroju pet formalnih stupnjeva, ne pada odgovornost na one muževe, makar se ko koliko na Herbarta pozivao. Takvim okovima nije mogao učitelja sapinjati onaj veliki duh, koji je

Digitized by Google

govorio o uzgojnoj nastavi. Jer od onoga, koji šablonizira, ne može se tražiti upodobljavanje kruga misli. Šablonu poznaje zanat, a nastava je umjetnost. Ova mora biti slobodna u kretnji prema zakonima psihologije. Njoj valja gradivo drugojačije upriličiti za velike, a drugojačije za male; na drugi način za djevojčice, a opet na drugi za dječake; drukčije za seosku mladež, a opet drukčije za mladež u velikom gradu. Njoj valja ne samo da jednomu drugojačije daje nego drugom, nego pače danas drukčije nego jučer. Njoj se vazda valja upirati na zakone psihologije, svoj posao prisnivati na individualnost do najmanje sitnice, ili će ti rad inače izaći nespretno kazivanje za masu; njoj valja svoje upodobljavanje i stvaranje prilagogjivati duševnom stanju, raspoloženju i očekivanju razreda, kakav je kada. U koliko ona to umije, toliko joj vrijedi vještina. A s toga gledišta stvar posmatrajući, potpisuju i Herbart i Stoy Herderovu riječ, da svaki učitelj mora da ima svoju sopstvenu metodu. Psihološki naobražena, slobodna učiteljeva osobnost sama je, koja nastavno gradivo tako umije metodički upriličiti, da ono pobugjuje interes.

2. O pedagoškoj policiji.

Stojeći na stanovištu, izrečenom odmah gore na početku, da nastava sama ne može naobraziti mladež, nego tek u suglasju sa neposrednim uzgojem, vodstvom, možemo se sada osvrnuti na njenu saveznicu. Ona preuzima direktni utjecaj na karakter. Ali kako to može da bude, gdje još i nema karaktera? Ta ko bi o takome govorio kod djeteta u prvoj školskoj godini? Za to u to doba i ne može biti govora o vodstvu, nego onoj djetinjoj dobi podobaju uzgojne uredbe. Herbart ih naziva riječju upravljanje (Regierung), a Stoy, pošto se taj izraz u raznom značenju upotrebljavao, riječju pedagoška policija. Ona je preteča kasnijem vodstvu i pomoćnica nastave.

Kolike li nam samo zapreke i smetnje valja uklanjati u nastavi, prije nego što ova može da otpočne: jedan učenik dogje prekasno, drugi odviše govori, mjesto na kom drugi sjedi, nije za njega, jer nije u prilog zdravlju mu, kako bi već nabrojio sve one smetnje, koje uzgojnom radu posla zadaju za nastave i poslije nastave, na stepenicama i u gombaonicama, u igri i šetnji i t. d. Poznavalac mladeži, koji za nju ima srca, zna sasvijem dobro, da sve one smetnje nijesu potekle od zle misli; u njega nema onog nepovjerenja, koje narušava odnošaj izmegju učitelja i gjaka, on ne misli, da učenik sva svoja nedjela samo s tom namjerom vrši, kako će svoje učitelje ili suučenike sablažnjavati, ili kako će čak da poremeti školski red na propast zavoda; nepristran prijatelj mladeži ne sumnja, da onaj nemirnjaković možda i ne zna, da je on sad izvršio djelo, koje s onog stanovišta etike, na koje će se on kasnije uspeti, mora zabaciti.

U kratko, sve ovo netom spomenuto pometanje, sav nered, sve one nepravilnosti nikako ne označuju manu u karakteru djetećem. Sve je to „neka divlja pustoća", koja ga sad tamo amo goni, koja je princip neurednosti, vrijegja uredbe odraslih, i buduću ličnost djeteta dovodi u raznoliku pogibao. (Herbart.) Ta se pustoća mora podložiti. (Herbart.) Ali u to ime služe stanovita sredstva. Gornja kratka psihološka natucanja, koja označuju te pojave, što ih valja suzbijati, sama po sebi kazuju ta sredstva. Pošto u većini slučajeva nemamo posla s moralnim porocima, to onda i ne treba ćudorednog zgražanja, ne treba širokog razlaganja ni prizivanja na ćudoregje i savjest, dosta su kratke zapovjedi, koje ištu bezuvjetnu i za sada u tom još slijepu pokornost. Razumnom dokazivanju za vremena o kom govorimo, nikako nema mjesta, jer ono pretpostavlja shvaćanje razumnih razloga, kojih dijete još uopće nema. Mnogim bismo razgovorom samo uzalud potresali djetetu srce i ćud, ali odjeka iz njegove nutarnjosti ne bi bilo. Eto tako se jedno ganuće niže na drugo, mame se suze jedna za drugom, pa onda neki misle, da su tim osigurali uzgojni uspjeh. Ni govora o tome! Ta dijete nije ni razumjelo takih ćudorednih dokaza, jer ih nije ni moglo da razumije, ta kamo mu uvigjavnost za to! Koliko se takih krivih uredaba zavodi u nižim i srednjim razredima, jer ljudi misle, da pedagoška ili školska policija ne ide za svrhama u srcu djetećem, nego ona samo hoće, da učini red." (Herbart.)

Sad koje su te prave uredbe? Pedagoške ih knjige navagjaju veliko čislo, počevši od opomene pa sve do prijetnje i kazne, te ih zovu zatvor, novčane kazne, posramljivanje,

Digitized by Google

nagrade, tjelesne kazne i t. d. Odista golemo polje za onoga, koji u kaznama traži univerzalnu pomoć. Bilo bi preuzetno, da u ovom pegagoški naobraženom kolu stanemo govoriti o vrijednosti i nevrednosti kazni, samo jedno, što iz Herbartovog pojma dječije uprave i školske policije izvodimo, neka nam bude slobodno ovdje istaknuti: da se naime svim u tom pravcu primjenjivanim kaznama ne postizava moralni popravak, nego samo „ispravak pogrješke, reštitucija povrijegjenog reda“. Dakle: „ko zakasni, taj gubi užitak; ko pokvari svoje stvari, mora biti bez njih; ko je bio neumjeren, taj dobije gorak lijek; ko je brbljav, gdje se govori što ne smije svak da čuje, taj se izbaci, i t. d.“ Take kazne odvraćaju i dozivaju pameti, a to dozivanje pameti izlazi kao naravna pošljedica postupka. Neka niko ne pomišlja, da ovake naravne kazne, koje pameti dozivaju, slabo utječu, pače i onaj, koji je bludnjom obuzet, pa uspjehe koje kazne mjeri množinom proljevenih suza, neka ih se slobodno drži, jer ispravak pogrješke donosi onome, koga kazna stigne, velikih neprilika, te će se on u buduće dobro čuvati: savjest mu se oštri, a to je glavna stvar!

Nikada svijet ne će proći bez kazni, gdje se hoće, da u kući vlada zapt; ali uzgojitelju jedna težnja mora biti sveta: da kazne budu što rjegje! On traži, kako da im predusretne! Ako nam dakle psihologija odgovara, da ove krivnje, o kojim govorimo, imaju klicu u mladenačkoj pustoći, koja još nema vlasti nad sobom, to nam ona takogjer dovikuje: dajte toj pustoći što manje prilike da se očituje! Učinite s njom isto, što činite s gorskom bujicom, da vam ne poplavi i ne uništi zelene usjeve! Ogradite je nasipima! Ali to treba da budu prirodni nasipi, a kao takve nam ona označuje

1. stalan običaj i naviku,
2. nadzor,
3. posao, a kao glavni nastavu.

Običajni red dakako ne treba da se učeniku propisuje u vidu štampanih zakona i naredaba, i to s razloga, koji su nam svim poznati. Pošto slovo ubija, a duh oživljava, s toga se valja o tome starati, da oni običaji i navike kao životni princip dobro uregjene školske zajednice prelaze od usta do usta kao tradicija s koljena na koljena. Samo će oni na taj način počevši od prvoga dana prijeći u meso i krv; i samo onda će slabo biti potrebe zabranjivati, a još manje kazniti, jer se samo po sebi razumije, da će sve tako bivati, kako to zahtijeva dobri stari običaj u kući. A i nadgled valja da se uregjuje na temelju psihološkog razmišljavanja, jer i ovaj može uz priliku više zla da učini, nego dobra. Nadgled lako može da stvori farizejstvo, koje se na oko prikazuje pobožno i uljugjeno, ali odmah provali nasip, kad nije pod okom. Nadgled je opasan, kada se provrgne u uhodarstvo. Sam nadgled za se čini djecu lukavom i opakom. Neka bude saobraćaja mjesto nadgleda, onda potonji sam po sebi amo ulazi. Saučešće, prednjačenje u svemu, a ponajpače u vjeri, ljubavi i vjernosti. Ljubav i samo ljubav čini nastavne zavode boljima. Učenik nije samo učenikom, a učitelj učiteljem, nego su obojica ljudi, koje pokreću mnoge druge misli, čustva, težnje, nego što su ona, koja se samo na onaj nastavni predmet odnose, koji se obragjuje i samo neponjatna bezdušnost mogaše ikada, da prirodnu jedinstvenost bića htjedne rascijepiti.“ (Stoy.) Sušti nadzor samo tišti, ali saobraćaj zabavlja duh, ne praznim i niskim čavrljanjem, nego plemenitim, korisnim mislima, s toga je Stoy stvorio od svojih zavoda školske zajednice, gdje su učitelj i učenici bili u odnosu saobraćaja. I tako ćemo se kao uredbama pedagoške policije za sprečavanje zla služiti nastavom, koja zabavlja poslom, učvršćenim dobrim običajima i navikama u školskoj zajednici i nadgledom u vidu saobraćaja; ali ako se nasip razvali, onda neka prirodne kazne učenika dozovu pameti, i neka mu pokažu, da mu valja nositi neugodne pošljedice svoga prestupka i da ine pogrješke opet valja popraviti.

3. Vodstvo.

Sada zalazimo u oblast pravoga, neposrednoga odgoja ili vodstva. Ovo nema više posla, kao što njegov preteča ili djelomičan pratilac, pedagoška policija, sa obuzdavanjem divlje pustoće, nego s pravom voljom, koju treba svoditi na pravu kolotečinu i dotle je u njoj

Digitized by Google

voditi, dok se ne učvrsti. Ako se pedagoška policija brinula samo za časak, to se odgoj ili vodstvo brine za budućnost učenikovu. Ako se ona samo za to brinula, da učini red, pa da se nastava i neposredni odgojni posao ne sprečava, to ovo hoće, da svakim svojim činom upodobljava i učvršćuje karakter. Kultura srca i volje, to mu je program! Suština mu je draga, a svrha uzvišenija; očito je pak, da se vodstvu iz psiholoških razloga valja služiti drugim sredstvima, koja opet na sasvijem drugi način valja primjenjivati, neg ona školske policije. Herbartu imamo da zahvalimo na tako znamenitom za uzgojni rad oštrom razlikovanju pojmova pedagoške policije i vodstva i na poznavanju otuda izvedenog razlikovanja uzgojnih uredaba. „Svak će se tomu domisliti, da se školska policija, koja u početku preteže, mnogo prije mora gubiti, nego vodstvo; a svak će opet osjetiti, da po vodstvu naopako mora da bude, kada se uzgojitelj, kako to tako često biva, obikne na pedagošku policiju, pa onda ne može da pojmi, kako to, da ona ista umjetnost, koja mu je kod manjih učenika tako lijepo poslužila, kod većih redovno kvara donosi.“ (Herbart.) Od neprocjenjive je dakle vrijednosti, da se bude posve na čistu o suštini jednog i drugog, da se onda ne samo otuda izvode uredbe, već da i prema moralnoj i religijoznoj zrelosti učenika mognemo odrediti vrijeme, kada školskoj policiji sve više i više valja uzmicati pred vodstvom i kada konačno treba da mu ona posve ustupi mjesto.

„Pošto psihologija u pojmu značaja razlikuje dva faktora, jedan koji se proteže na spoljašnje objekte, a kao drugi htijenje, upereno na sopstvenu unutrašnjost, to se i vodstvo od prve dijeli na dva pravca, na staranje o *objektivnom* htijenju i na staranje o *subjektivnom*.“

„Ali se pri tome radi isto tako o intenzivnosti, kao i o čistoći i o harmoniji obaju faktora. S toga razloga vodstvo zapada specijalnija zadaća, da se pojednako stara u jednu ruku za glavne pravce dječije volje, koji uopće mogu da budu, u drugu ruku pak za zdravi razvitak i idejalno obrazovanje onih stupnjeva i oblika htijenja, koji odlučuju pri samoodregjenju.“ (Stoy.)

Objektivna se strana, kako je rečeno, prije razvija, i bolje se može posmatrati nego ona druga; pri njoj se radi o objektima, koji isprva gore spomenuti interes privlače, te ih dijete katkad zahtijeva, kasnije pače i hoće i to čim se uvjeri o dostojnosti svrhe i o tome, da su dovoljna sredstva, kojima za to raspolaže. Sad koliko bilo tih objekata, koji se hoće, svi se mogu svrstati u tri grupe: čovjek hoće ono, što ga zabavlja, on hoće da ima, hoće da podnosi. I u ta tri pravca dijeli vodstvo svoje darove! Ali dijete tečajem godina, ponavljanjem bezbrojnih akata volje, stiče iskustva o sredstvima i načinu, kako da se ono postigne, što hoće, kako ono podoba svrsi, koliko vrijedi, kakve probitke donosi.

Dijete pri tome posmatra samo sebe i dolazi do pravila, prema kojim ono u jednakim i sličnim prilikama udešava svoje htijenje. Ovo htijenje sačinjava subjektivni dio karaktera, koji za tim stoji, kako je dijete imalo prilike, da sebi mnogim dojakošnjim apstrakcijama u životu i nastavi upriliči prave pojmove o postanju, posjedu, sućuti, pravu i t. d., i kakvo onda njima mjerilo i pravilo ima za svoje htijenje. Vodstvo mora da mu pri tom samoodregjenju pomaže, ali — i tu se sad opet susrećemo sa gore spomenutom primjedbom — ono to u našim školama ni iz daleka dosta ne čini, da tako uspostavi ravnotežu izmegju sebe i nastave.

Jedno se već slabo nahodi u tom pravcu: temeljito i neprekidno psihološko posmatranje učenika. Gdjekoji u Herbartovom kolu misle, da su nešto novo otkrili, kad vele: duševne su pojave djece u razno doba života različite, tako da se s pogledom na to nastoji svratiti pažnju na dječiju psihologiju. Takom se poticanju valja veseliti. Ama to nije ništa novo, ta Stoy je vazda kao najglavnije i najznamenitije, kao *A* i *O* sveukupne pedagogije isticao, da nam povjereno nam dijete od prvog školskog dana valja proučavati u duševnom i tjelesnom pogledu. Baš za to, što se neprestana mijena pojava osobito u duševnom životu očituje, pa uslijed toga i uzgojne puteve u nastavi i vodstvu prema prilikama vazda na novo valja odregjivati, ne smijemo se glasu psihologije ni za jedan dan oglušiti. Kao što savjestan liječnik svaku novu pojavu bolesti u svezu dovodi s prijašnjom i ne liječi samo od zgode do zgode, već postupa prema ukupnoj konštituciji, isto tako po gotovo uzgojitelj.

Digitized by Google

koji duševno zdravlje čuva, treba da umije ukupni život svoga pitomca pregledati i prosuditi.

Za to su psihološke bilješke u knjizi individua (Individuenbuch) u Stoyevoj školi bile temeljnom pretpostavkom svakom odgojnom radu. Knjiga individua, u kojoj je bila povijest duševnog i tjelesnog razvitka svakoga gjaka — koja dakle u neku bijaše psihološko-pedagoški dnevnik, bila je najznamenitiji dokumenat zavoda, a redovite konferencije o individuima, koje su pred cjelokupni kolegij iznosile one bilješke, koje su se upisivale od sedmice do sedmice, i prema tomu preporučivale uzgojna sredstva, bijahu nužna uredba za postignuće pedagoškog jedinstva u mnogočlanom školskom organizmu. Duševno i tjelesno bolešljiva djeca povjeravala su se ljubavi i požrtvovnosti zasebne udruge učitelja, tako zvanom društvu za duševno staranje, koje je nastojalo, da na osnovu temeljitog savjetovanja s roditeljima i neprestanim izmjenjivanjem misli sa cijelim kolegijem dogje na čisto o stanju svojih štićenika, te je onda nastojalo da nagje načine i pute, kako da se se svakom pojedinom djetetu prilagodi.

Tako poznavanje individualnosti, kako zdrave tako i bolesne djece, postade pedagoškom pretpostavkom, a osvrtanje na nju svetom dužnošću. Sve svoje staranje i svu svoju ljubav morali smo posvetiti svojoj djeci, te nastojati, da im se svojim saobraćajem približimo, koliko smo igda mogli.

Mi s pravom tražimo od nastave, da individualizuje; jest, vodstva ne može ni da bude bez tijesnog saobraćaja s pojedincem. Ta kako ćemo da bolje upoznamo individualnost dječaka, da njome posve odregjenim načinom mognemo upravljati i šteditи je, ako ne u slobodnom saobraćaju? U nastavi doduše umijemo zaviriti u nutarnjost učenikovu, ali ga mi nevidimo sasvijem, niti neposredno, a učenik zna, da ga promatramo, te uslijed toga nije slobodan.

Prostor izmegju katedre i učeničke klupe veći je, nego što se to obično misli. Valja nam dakle s nje saći, te se sa svojim pitomcima postaviti na isto tle i udesiti što treba, da se stvore prilike, u kojima će se individualnost učenika slobodno svestrano očitovati, i u kojima će se ona množina po nastavi pobugjenih interesa, odluka i težnji u djelo prometnuti. Ovakvo uregjenje vodstva pada pod pojam pedagoški organizovanog školskog života.

Na takvom su školskom životu naši školski zavodi, u koliko ih ja poznajem, počevši od gimnazija sve do osnovne škole, preoskudni, najoskudniji su uopće viši nastavni zavodi. Briga, kako da se absolvira učevno gradivo, kako da se nagomila što više znanja za ispit, pače i briga za udešavanje nastavnog plana i za obdržavanje sankcioniranih metodičkih recepata prevelika je, jer je jednostrana, a premalo ima staranja za dječiju sreću i nesreću, za djetinje lično ćućenje i htijenje. Nastava pak sama ne donosi mladeži spasa. I za to veli Stoy: „Stvori osnovnoj školi (a mogli bismo reći i svim drugim školama), polje za odgoj, za saobraćaj, koji uzdiže, za lijepe navike, za pošteno vladanje u radu i odmoru. Pogledaj oko sebe, koliko to surovosti ima pri umjetnoj nastavi u osnovnoj školi, koliko prostačluka unatoč svemu isticanju onoga, što je najplemenitije u religijoznoj i drugoj nastavi, pa kako baš širenjem znanja uporedo ide praznoća i hladnoća srca! Hoćeš li za to kriviti školu? Nipošto! To je mudrost bez srca i bez mara, koja se hvata nastave, pa ide za tim, da školu sputa, a krug nastave da stegne. U takvom nekršćanskom radu ne može biti blagoslova.“ Učinite dakle, da sva mladež „ima dijela u nastavi, koja oslobagja dušu i ne škrtarite odmjerivajući joj božji dar znanja; ali tražite, da se to nadopunjuje, pa udesite što treba, da se uz svjetlo i toplina ragja“.

Pa kad se htjelo reći: neposredni uzgoj pripada familiji, a školi nastava, onda bih ja pitao, zar je za razjašnjivanje, usavršivanje, učvršćivanje dječijeg htijenja zbilja dovoljan tijesni porodični krug, i zar zbilja za to ne treba škole, koja mladež po 8, 10, 12 godina ima pod svojom paskom? „Pa kad još pogled bacimo na najteže zadaće vodstva, na čeličenje dječaka protiv opasnosti sebičnosti, protiv kušnja sujete, kukavičluka, nepoštenja i na one glavne dušmane, koji u ljudskoj naravi, dok ova dozrijeva, imadu hiljadu saveznika, onda to

Digitized by Google

odista izlazi kao kažnjiva ludost i preuzetnost, kada se neko oslanja jedino na pouku, opomenu i kaznu i na silu proglašenog reda, nego je tu prijeka potreba, da se što više množe pomagala protiv svakog zla, i da se protiv toga organizuju kao u neku ruku dobro pripravljene vojne.“ (Stoy.)

Valjade dakle: izaći iz suštoga programa nastave i učenja, organizovati školsku zajednicu, povezanu svezom zajedničkog rada i veselja, interesa i tradicija, pa onda toj zajednici darovati pobudljivu i zanositu moć plodnog školskog života i stvoriti pedagoška vježbališta, da se mladež vježba u ćućenju i htijenju.

Bogato, daleko se polje otvara pred mojom dušom, polje, koje je od učitelja iziskivalo teških žrtava, i na kom je samo ljubav puna samozataje, koja ništa za sebe ne traži, mogla da blagoslovno radi. Ja sam sliku takog odgojnog rada prikazao u Stoyevoj seminarskoj školi u Jeni u skromnoj knjižici „Bilder aus dem Leben einer Volksschule“. Da tu sliku ovdje razvijam, za to mi nedostaje vremena, ma da mi je to i koliko na srcu. Pred očima mi je prijatna školska zgrada, opasana sjenovitim igralištem i gombalištem, lijepim botaničkim vrtom, velikim školskim vrtom i povrtnjakom. Po onom prvom vrtu, koji služi kao naravno posmatralište prirodopisnoj nastavi, skače mladež prije i poslije nastave, primamljena interesom za svoje biljke, na kojima se možda od jučerašnje nastave može razabrati kakva promjena; u školskom, koji je na toliko lijeha razdijeljen, koliko ima gjaka, posjednika —, rade ovi po svojoj miloj volji, koliko im se u popodnevnim satovima hoće, a s njima nekoliko učitelja ne možda da nadgledaju, nego da s njima rade, slobodno s njima općeći i u poučnu se saobraćaju s njima razgovarajući; pače ponekad zaori i po koja vesela pjesmica. Kako sam upoznao ovdje mnogog učenika, kome se pod nastavom ne mogoh primaknuti, i kako sam sada tek naučio s njime s uspjehom postupati; koliki su ovdje učvrstili svoje zdravlje!

Drrgi se dječaci opet u isto vrijeme igraju u školskom igralištu pod sjenatim natkrovkom lijepih voćaka ili zimi u gombaonicama pod vodstvom svojih redatelja, t. j. starijih dječaka, koje učenici biraju izmegju sebe s privolom učitelja, i koji su odgovorni za red i zapt. Samouprava, bijaše čarobna riječ, samouprava, gdje samo mogaše da bude! Tako igralište i školski vrt postade omiljelim boravkom za prosta vremena, a to smo mi osim iz drugih — psiholoških i sanitarnih — razloga, i za to umjeli cijeniti, jer je tim i ozbiljna škola sa svojim radom utkana bila u veselu ćud dječiju.

Drugo nas poglavlje vodi gombanju, koje se iz ćudorednih i zdravstvenih obzira s osobitom ljubavlju goji, pri čemu sva škola odjednoć bijaše sakupljena u prisuću direktora i više učitelja i koje bi se isticanjem zastave i pjevanjem patriotske pjesme stavilo pod ideju domoljublja, a tom bi se prilikom opet direktni utjecaj učitelja što više obuzdavao, da se gombalačka družba, podijeljena na vogje, redatelje i momke, uzdigne do samostalnog razvitka i samouprave, ona je pače morala sama sebe prosugjivati, pa uz priliku sama sebi suditi.

Dalje nas slika vodi sasvijem naročito organizovanim školskim svečanostima, koje su zaista svakom pojedincu tečajem ozbiljnog školskog rada bile dani radosti, jer je radost što većom samoradnjom učenika bila povišena time, što bi pri ukrašavanju svečane dvorane ili svečanog mjesta, pri pjevanju i deklamovanju, pri ugoštavanju ili drugim službama gotovo svaki pojedini učenik dobio naročitu kaku službu i dužnosti, pa je tako i srcem ili ustima ili rukom svoj dio doprinosio.

Dalje nas eto pri ponedjeljnoj pobožnosti, koja je sasvim naročito pozvana, da sve članove škole ujedini u zajednicu, pa da općenite bolesne ili vesele pojave u cjelokupnom školskom životu stavi pod ćudoredno razmatranje, da sa spoljašnjom općinom progje crkvenu godinu i da tako tle u mladim srcima djetinjski priredi za ono, što svima ima da kazuje najbliži svečani dan ili najbliža nedjeljna propovijed.

14. oktobra, tog kobnog dana kod Jene, uspinjemo se u duhu na visine bojne poljane, da ga obigjemo sa cijelom školskom zajednicom, pošto je prije podne u nastavi prikazana jasna slika one bitke; pa da vam je vidjeti živost i dubljinu patriotskog čustva, kako ga sama povjesna nastava nikad ne bi rodila!

Druga nam opet slika pokazuje jedno od onih školskih putovanja u okolne gore u šume, koja u nas imaju toliku uzgojnu cijenu, gdje se goji vedrina, pod kojom sve uspijeva osim

Digitized by Google

otrovnih biljki, gdje se pobugjuje ljubav prama prirodi i otadžbini, te hrana plemenitim interesima privodi, osobito pak prilike daje samosavladi i naporu i uslužnosti naspram drugih.

U velike cijenimo kao odgojni faktor posve zasebne vrste ono svakogodišnje osmodnevno tačno pripravljeno i pedagoški organizovano školsko putovanje najvišeg razreda u tirinšku šumu. Zar da nabrajam sav onaj blagoslov, što ga je ono donosilo duši i tijelu, glavi i srcu? Kako ljudsko saučešće dobiva hranu time, što isto s drugima doživimo? Kako je ono porastao interes za prirodni i ljudski život? Kako se obogatila religijozna strana srca? Kako se tijelo okalilo i snažilo, kako se klice karaktera mogoše učvrstiti, kad je valjalo zauzeti se za zapt, za običaj i red; kad je valjalo svoju volju podrediti općoj, pokazati poslušnost, pregorjeti i žrtvovati!

Mnogo bih ja još mogao pričati, kada bih hotio da prikažem sve običaje u životu Stoyeve školske općine, naročito bih morao govoriti i o nastavi ručnog rada, koja vježba oko i ruku, a vršili su je u večer učitelji i zanatlije iz grada, te kojom se gojio slobodan interes i smisao podržavao budan za praktične potrebe života i naroda!

Posmatrana po njenoj organizaciji, bila je ova škola kao neka konštitucionalna monarhija s raznolikim ministarstvima, jer joj na čelu bijaše direktor ne kao jedino odgovorni vladar, već kao utjelovljena školska savjest, a učitelji ne bijahu samo izvršni organi, vezani na birokratske inštitucije, već oni bijahu savjetnici u svim stvarma i suradnici za sve stvari, odgovorni ne samo direktoru, nego cijelom kolegiju i svojoj savjesti. Na taj način vladaše ovdje duh ćudoredne slobode, koja se po sopstvenoj volji sa svom strogošću veže na zakone, koje je sam htio, te im se podregjuje, i teški posao ne ćuti kao pritisak. A ljubav za rad morala je za svakog učitelja biti pretpostavka, jer po tome, kako se jednaka cijena davala nastavi i vodstvu, bijaše u pedagoškom vinogradu mnogo posla, koji se bez volje i ljubavi nikako ne bi mogao svladati.

POPULARNO-NAUČNI ČLANCI.

Domaća tekstilna industrija u Bosni i Hercegovini.

Piše **dr. Ćiro Truhelka**, kustos zem. muzeja u Bosni i Hercegovini.

I. Tkanine i gospodska nošnja srednjeg vijeka[1]).

1. Uvod.

Slovjenski doseljenici, koji su se na osvitu srednjega vijeka nastanili na balkanskom poluostrvu, ostaše, što se njihovog domaćeg života tiče, vjerni svojoj narodnoj ćudi i svojim narodnim običajima sve do današnjega dana, a ipak se pod dojmom starosjedilaca i političkih prilika u brzo razlikovaše od svojih sjevernih srodnika. Dok je tendencija javnoga života sjevernih Slovjena vazda išla za tim, da se sjedine u veliku, snažnu cjelinu, te oni tako tokom vremena stvoriše snažne države — Rusku, Poljsku, Česku — južni Slovjeni kao da u onom času, kada stupiše na Balkan, zaboraviše onu ideju zajedinstva, koja im je nekoć bila prirogjena, i oni se raspadoše na čitavo čislo župa, plemena i obitelji, koje življahu uporedo bez jake zajedničke sveze; življahu jednom riječi život osoban, kao i starosjedioci balkanskog poluostrva —

[1]) Literatura, koja se tim predmetom bavi još je malena, osim radnja Čedomil Mijatović: „Studije za istoriju srpske trgovine“ (u „Glasniku srpskog učenog društva“ XXXIII., XXXVII., XXXVIII.) i Em. Lilek: Riznica porodice „Hranići“ (u „Glasniku zem. muzeja u Bosni i Hercegovini“, I., 2. i d.), valjalo mi se s toga ponajviše poslužiti materijalom u našim pisanim i nepisanim spomenicima, koji još uvijek nije dovoljno iscrpljen.

Digitized by Google

Iliri. To je razlog, za što južni Slovjeni nijesu umjeli da stvore jedinstvenu državnu cjelinu. a gdje je to pojedincu uspjelo, ondje taj uspjeh nije bio dugovjek, već je u brzo propao. To je razlog, te na svijetu nema država, koje su tako naglo i u tolikom opsegu svoju sferu mijenjale, kao države južnih Slovjena, a onaj „elemenat nesloge“ u njihovoj ćudi baština je onih starosjedilaca, kojim preoteše sjedišta. Taj separatizam razlog je, te se i privatni život južnih Slovjena promijenio. Dok sjeverni Slovjeni življahu u velikim naseobinama, gdje bijahu kuća do kuće na okrug poredane (t. zv. Ringdörfer), u Bosni i dalje po Balkanu kuća se krije od kuće po gudurama i planinama, svaka živi za se svojim trudom, a ta je osamljenost donekle urodila i dobrim rodom, jer je uslijed nje ojačao zadružni život pod jednim krovom; a pošto je svaka zadruga svojim trudom namirivala svoje potrebe, razvila se u velike i narodna domaća industrija. U nizu vrsta narodnog umjeća najviše se opet razvila tekstilna industrija. Uz preslicu i uza stan provele su naše žene od davnine svoj život, a što god je ispod njenih ruku izašlo, sve nam svjedoči o neobičnoj vještini i o stalnome, dugom predajom ustanovljenom ukusu, kome nije dovoljno da namiri najpreču potrebu, već ide za tim, da ono što izradi, ukrasi, pa da ugodi i oku i srcu.

Nego nije naš narod u davno doba živio u svim slojevima jednakim životom. Gospoda i vlastela, koja se uzdigoše nad prostim narodom, življahu u svojim dvorovima, što ih sazidaše na kršovima, opet za se. Istina, ni njihov život isprva nije bio baš raskošan, ali domala se oni naučiše pod dojmom tugjega prometa „gospodskomu“ životu. Primorske gradove zahvatio je za rana dojam zapadnjačke civilizacije, a odavle se širio i po gradovima bosanskih i srpskih velmoža. Primorski trgovci, koji prolažahu zemljom na sve strane, nošahu, i neznajući za to, sobom po koji dio zapadne civilizacije, koji je tu ili tamo zahvatio pomalo korijena. Pa kako se dojam tugje kulture opaža najprije u nošnji, nije bosanskoj vlasteli u brzo bila narodna nošnja dosta lijepa, tkanine otkane na domaćem razboju nijesu bile dosta „gospodske“ i oni rado uzeše tugje tkanine, što im donašahu dubrovački trgovci, a sa tkaninama usvojiše po malo i tugji kroj.

Dubrovački trgovci, koji prolažahu u srednjemu vijeku Bosnom i susjednom Srbijom, uvozili su ponajviše tkanine bilo jeftinije, bilo skupocjenije, ali kako u zemlji nije bilo toliko kovana novca koliko prirodna blaga, sva je prilika, da su oni za svoju robu uzimali u zamjenu prirodne produkte.

Taj trgovački promet „u zamjenu“ najbolje nam karakteriše jedna dubrovačka listina od god. 1417. (Pucić, Spom. I., 138.) pisana despotu Stefanu, koji je htio da dozvoli dubrovačkim trgovcima, da izvoze iz zemlje za svoju robu samo kože, vosak i sirovine, a ne gotov novac. Dubrovčani na to odgovoriše:

„A što piše pospod'stvo ti za naše tr'govce, jer za pr've gospode nijesu ini tr'g' iz' Sr'balja iz'nosili razmje (= osim) kože, vosk' i siren'je, a s'di nose srebro i zlato, gospodine despote, tozi je i pr'vo bilo i u dni gospodina roditelja vi i gospod'stva ti a i d'nas' jest' po maljeh' tr'goveh' gdeno se nosi svila i mr'čarija (= roba) prodavati; a gdjeno su slavni i veliki tr'gove, kakono u Novom' Br'du, po injeh' veliejeh' mjesteh' gospod'stva ti a navlastito v' slavni i mnogočestiti dvor' gospod'stva ti u koih' se prinose mnogocjene velike čiste svite. razlike aksamiti, pandauri. hamuže haz'dei i čisti svilni postavci i velikočiste podstave i biser. Ti takovi tr'gove nedostojet' se, ni mogu plakjati kožami, voskom i siren'jem. razmje srebrom' zlatom' i drazjem' kamen'jem. Jer' gospodine despote. po svjetu kudje gredu naši tr'govci ištuki tej velikocjenie

Digitized by Google

potrjebe, velika brjemena srebra i velike sakulje („kese“) dukat' nosekje ter' daju za nje. I od' takovjeh velicjeh rabot' koristnije jest komori („blagajni“) gospod'stva ti, jer' (= nego) bi bilo od onjeh' od' maljeh'.“

Namjerice sam iznio opširnije tekst ove listine, jer nam dokazuje, da je trgovački import u Srbiju, a naravski i u Bosnu, kroz koju je ta roba prolazila, ponajviše sastojao od tkanina, i jer u njoj nalazimo niz tkanina, poimence spomenutih. To su svila, velike čiste svite, različni aksamiti, pandauri, hamuže, hazdeje, svilni podstavci i druge podstave.

Osim ovih tkanina spominju se još u listinama ove: fustanja, kavad, čenda, čelun, bračin i sukno, a navlastito skrlet i grimiz.

Ovoga je nazivlja danas u narodnom govoru nestalo, a gdje se sačuvalo, sačuvalo se u iskvarenom obliku i promijenjenom značenju. Valja nam s toga najprije pokušati, da protumačimo njihovo značenje i time da sebi stvorimo sliku o bogatstvu tkanina, što su ih bosanska i srpska gospoda trošila na svoje odijelo.

2. Svite.

Riječ svita u našim listinama imade dvojako značenje, i to najprije označivaše uopće tkaninu bilo koje mu drago cijene ili vrste, pa se za to govori u listinama o „komadima“ svite, o „stranama“ i „tovarima“ svite, o „rezanim“ i „nerezanim“ i o „velikim čistim svitama“. Da je riječ svita označivala općenito tkaninu, razabire se najbolje iz narudžbe nekog kneza Vuka (XV. vijek, Miklosich Mon. serb. 545.), gdje moli kneza i vlastelu kotorsku: „i ošće vi posilam' za komat' ovake svite, ku mi poslaste, ponu cinu, er sam' ono razdilil' nikolicim, a druzi mi goli side, tere im' je sade veće na me žal' negoli prie, do kole ne bih' druzim' dal'“.

Po ovome lasno se razabire, da se svitom označivala nesrezana i neskrojena tkanina, a da je bilo kolektivno ime, razabire se po tome, što je svita, koju je knez Vuk za one što „mu goli side“ sigurno bila jeftina i prosta, dok je kralj Tvrtko prigodom svoje krunidbe dobio od Dubrovčana poklon u svitama, vrijedan 750 perpera. (Pucić, Spom. I., XXI.)

Po malo prenijelo se ime svita od materijala na samu odjeću, skrojenu od svite, i tako se uobičajio naziv u drugom značenju za oznaku odijela uopće[1]), a to značenje ostalo je riječi u književnoj upotrebi do danas, dok se u narodu malo kada čuje. U Bosni zove se svita jedanaesti komad u poznatoj igri „prsten“, pri kome se prsten zamotava u jedan rubac, koji se zove svita. Dalje ostalo je u riječi svitnjak, das Hosenband, a u općenitijem značenju valjda = „das Kleiderband“.

Ako prolistamo ono nekoliko popisa blaga, što ga neka vlastela nakrcaše u svojim riznicama, ili ih dadoše u Dubrovnik na poklad, naći ćemo za čudo obilje odijela skrojena od razne skupocjene, iz tugjine dobavljene pregje, koje nam dokazuje, da su bosanska vlastela veliku vrijednost prilagala skupocjenoj nošnji, koja je bila po kroju „latinskom“.

Nazivlje za te tugje tkanine ostalo je tugje, često je tako iskvareno, da danas ne možemo za svaki naziv ustanoviti pravo značenje.

3. Fustanja.

Na prvom mjestu spomenućemo tkaninu, koja se u našim listinama zove fustanja, u latinskim fostanea, fosdagna. Ovo ime sačuvalo se do današnjega dana u

[1]) Tako se veli u Pucića, II., 104.: „druga svita: plašt“.

Digitized by Google

Bosni u nazivu fistan ili u arnautskom nazivu fustanella. Oboja odijela još se i danas kroje od lakog, na po pamučnog na po lanenog beza, pa je sva prilika, da je fustanja i u srednjem vijeku bila vrsta jeftinijega beza, koji se u velikoj množini producirao u Italiji, naročito u Firenci, a preko Dubrovnika uvozio u Bosnu i Albaniju. Da je promet tim bezom bio znamenit, razabire se iz toga, što su Dubrovčani 1279., sklapajući s Kotorom trgovački ugovor, u ime izvoznine za svaku robu uzimali od sto perpera 30 krupnih dinara (= 2 ½%), dok je carina na fustanju ustanovljena jednim mletačkim grošem od trube (u listinama komad', komat', lat. *pecium)*[1]).

God. 1319. ustanovljena je vozarina iz Dubrovnika u Avlonu na dubrovačkim galijama za jedan komad lanena platna (petia panni lane) na tri groša, dok se za komad fustanje imalo plaćati samo pô groša. Malenim se količinama fustanje pače sasvim popuštala carina, tako je bio prost provoz za fustanju, ako je bila vrijedna manje od 12 groša, dok je samo 11 lakata platna bilo prosto od carine.

Ove carinske polakšice za promet fustanje najbolje nam dokazuju, da je taj promet bio vrlo znamenit, te je dubrovačka republika davala trgovcima što veće polakšice. Carina za izvoz fustanje u Bosnu bijaše god. 1372. ustanovljena na ¾ za centenar (= ¾%).

Uz Dubrovnik postao je skoro i Kotor znamenito tržište za fustanju, a za njime Avlona i Drač.

4. Kavad.

Č. Mijatović[2]) drži, da je fustanja isto, što i kavad, koji se spominje u jednoj listini kralja Uroša od god. 1254., te njome dozvoljava dubrovačkim trgovcima, da „gredu s' velim' tr'gom' na tr'ge kralev'stva mi, em'še od' kavada dori do svil'". (Mikl., Mon. 46.)

Mijatović drži, da je to vrsta najjeftinijega sukna, od koga su se valjda krojile ženske odjeće. No iz navedenoga teksta razabire se, da je kralj dozvolio, da u zemlji kupuju (em'še = kupujući, uzimajući) „od kavada dori do svile", a u onoj izreci što slijedi, veli, što smiju prodavati. Kavad dakle bio je prirodni produkat, kao i sirova svila, te su ga Dubrovčani kupovali; a pošto je fustanja bila tkanina, koja se importirala, to se ne može oboje identifikovati.

Riječ kavad u ostalom još se danas spominje u Bosni, te se tako zvala vrsta suknena gunja, što ga nekoć nošahu stariji ljudi. Ta riječ osim toga živi i u poljskom, češkom, slovačkom i madžarskom kabat, kako tamo zovu dugi sukneni kaput, a sva je prilika, da je i naša riječ kaput u savezu s tom riječju. Pošto je kabat i kavad vazda suknen, i pošto se u onoj listini govori o neizradjenoj robi, to je najpriličnije mnijenje, da je kavad bila oznaka za ono, što mi suknom (der Loden) zovemo. To je tim priličnije, jer znamo, da se iz Srbije i iz naših krajeva u svako doba izvozilo sukno u velikoj množini. Da li se ovaj tumač slaže s onim, što po Mijatoviću citirana novogrčka riječ καβάδιον označuje, nije mi poznato.

5. Čenda.

Druga vrsta tkanine, koja se iz Dubrovnika uvažala u Bosnu, bijaše čenda.

Spominje se u testamentu hercega Stefana od god. 1465. ovako: „plašt' car'ljenoga damaškina s' zlatom' podstavljen' čen'dom' celinom'". Daničić u svom rječniku književnih starina drži, da je ova čenda neka vrsta kožne podstave (pellis quaedam),

[1]) Ljubić, Listine I., 128.

[2]) Glasnik srpskog učenog društva, 38., 97.

Digitized by Google

no iz latinskog prijevoda navedenog testamenta dodanog originalu razabire se, da je to nešta drugo. Taj prijevod glasi: „Item clamidem damaschini rubri comauro suffultum sindone rubro.“

Iz toga se razabire, da je zadnja riječ u bosanskom tekstu pogrješno napisana, te ima glasiti: „....ЧРЬЛЄNѠМЬ“ mjesto „ЧЄЛНNѠМЬ“, a čenda je isto što latinsko sindo, ovo je pak ime za istu tkaninu, koja se zvala lat. Cindalum, sandalum, talj. cindone, njem. Sindel, Zindel, Sendel, Sendal.

Kako već iz navedenog primjera vidimo, bijaše čenda obojena, a imala je često razne boje. Bijaše to dakle vrsta raznobojnog platna, a upotrebljavala se u Italiji često za zastave. U XIV. vijeku bijaše u Veneciji dosta velikih fabrika, koje su producirale tu čendu, te je izvozile preko primorskih gradova u naše krajeve.

Čenda biće najzad isto, što i sandao (isporedi lat. sandalum), kojim se u našoj narodnoj pjesmi označuje vrsta ženske odjeće.

6. Azdija.

U nizu skupocjenih svita valja nam na prvom mjestu spomenuti hazdeju.

Hazdija spominje se u navedenom dubrovačkom pismu, što ga poslaše despotu Stefanu, ali pošto se uz tkanine spominju tamo i podstave, pa i biser, to se ne može razabrati, da li je to bila tkanina, od koje se krojilo odijelo, ili možda vrsta podstave.

U pokladu Jelene Sandaljevice u Dubrovniku bijaše prema inventarnom popisu (Pucić: Spom. II., 103.) megju ostalim: „pojas' biseran' na hazdeju cr'venu“ i dalje: „vienac' velikoga bisera s kamenci 16. položen' po hazdeju“. Ovaj potonji bijaše težak šest unača.

Od hazdeja pravili su se dakle pojasi i vijenci oko glave, pa je sva prilika, da je to bila vrsta širita, protkana zlatom ili srebrom, a katkada možda načinjena i od samoga zlata i srebra.

To ćemo zaključiti po tome, što se u spomenutom popisu navodi težina azdije, obložene biserom i kamenjem, što se obično činilo samo kod predmeta od suha srebra i zlata.

Naziv hazdeja sačuvao se i u narodnoj pjesmi, koja azdijom zove neku vrstu bogatog odijela, kojom su se junaci odijevali. Ta azdija valjda je po rubovima bila obašita zlatnim širitom — hazdejom — te joj otale ostalo ime. To nam potvrgjuje i pjesma, u kojoj junaka ljube „u skut svilen kolaste azdije“.

Adjectiv „kolast“ sigurno se ne odnosi na kroj odjeće, već na ornamentiku, kojom je bila na ćenaru ukrašena, dakle opet na šerit.

7. Bračin.

Imenom bračin označivala se valjda slična vrsta zlatne tkanice, jer se i on upotrebljavao za vijence, obložene draguljima. U pokladu vojvotkinje Jelene Sandaljevice spominje se naime: „jedan' venačac' biseran' po čr'lenom' bračinu, na kom' su 10 kameni cr'lenih' a šest' plavetnich' u zlatu i na nem' broem bisera dvie ste i trideseti zr'na, a poteza ov' vienačac' 6 unaca i 2 aksaga“.

Taj bračin bio je možda još skupocjeniji od hazdije, jer se po jednom računu plaćalo za nj 15 litara srebra: ꙁ҃ ѧ БРѦVНNЬ ѰОСМЬ ѪꙁЄЛЬ Ѫ NҺЄГѦ ПЄѦЬNѦ ѦЄСЄТЄ ЛНѦѦРЬ СРЄБРѦ, ТОꙁН МѪ ПЛѦТНТЄ. (Pucić, II., 64.)

Digitized by Google

8. Aksamiti damaškin.

Megju skupocjenim tkaninama srednjega vijeka spominje se počesto aksamit. U pokladu Jelene Sandaljevice bijaše „kontuš crvenoga aksamita“, „plašt crvenoga aksamita“, a u testamentu hercega Stefana spominje se „šuba crvenoga aksamita“.

Čedomil Mijatović, koji je u „Glasniku srpskog učenog društva“ priopćio znamenitu studiju o trgovačkom prometu srednjega vijeka, drži, da je aksamit ono, što mi danas zovemo kadifom (= peluche, Sammt). Priličnije će biti, da je to bila svilena tkanina protkana zlatnim nitima, dakle ono, što mi zovemo tehničkim nazivom brokat. To nam potvrgjuje latinski prijevod hercegova testamenta, gdje se riječ aksamit prevodi jednoć sa „brocatum auri“, a drugi put sa „pannum auri“. I u popisu poklada vojvotkinje Jelene Sandaljevice veli se izrijekom, da je onaj kontuš od crvena aksamita bio zlatom figuran. Prema tome nema sumnje, da je aksamit ono isto, što mi označujemo brokatom. Kao što je riječ brokat općenita oznaka za svileno, za svilu, ukrašenu širokim granama, u koje je ornament pirlitan, pa bio pirlit udešen zlatnom žicom ili raznobojnom svilom, tako je u srednjem vijeku služila riječ aksamit i za one vrste brokata, koje nijesu bile protkane zlatnom žicom. Nego za ovu potonju vrstu bijaše i druga riječ u običaju — damaškin (= Damast) po gradu Damasku, gdje se već u rano doba srednjega vijeka ova skupa tkanina tkala, dok se ne naučiše talijanske, francuske i nizozemske tvornice toj umjetnosti.

„Plašt car'ljenoga damaškina“ spominje se u testamentu hercega Stjepana.

9. Druge tkanine.

U spomenutoj listini, koju Dubrovčani poslaše despotu Stefanu, spominju se dvije vrste tkanine, koje ne bismo danas umjeli ustanoviti, a to je pandam i hamuža.

Isto tako ne može se sigurno ustanoviti, što je bio čelun, od koga Dubrovčani poslaše Jeleni i Balši jedan komad na dar, pošto im odbiše zamoljeni zajam. (Pucić, I., 95.) Mijatović drži, da je to prukasta tkanina, koja se upotrebljavala u Italiji za zavjese, te se zvala celone.

10. Coha, skrlet i grimiz.

Vrlo znamenita tkanina, koja se iz Italije razašiljala na sve strane svijeta, pa i u Bosnu, bijaše čoha. Središte industrije suknene bijaše od XIV. vijeka Firenca. God. 1338. bijaše tamo 200 radionica, koje su na godinu izradile 80.000 komada, a god. 1368. radilo je tamo 300 radionica na godinu oko 100.000 komada. Uvoz u naše strane imali su Dubrovčani u rukama, dok je za južnije krajeve bio Kotor glavnim tržištem. Cijena suknu bijaše onda vrlo velika, a osobito skrletno i grimizno bijaše u velikoj cijeni. Vidi se to iz toga, što su se Dubrovčani, sklapajući s banom Stjepanom mir, obvezali, davati mu u ime danka svake godine 14 lakata čistog skrleta (Makušev 318.), a Balši pokloniše komad sukna vrijedan 60 dukata (Pucić, II., dod. X.).

God. 1421., kada se krunisao kralj Tvrtko II., odluči dubrovačko vijeće, da mu pošalje u ime dara sukna u vrijednosti od 750 perpera, a u isto vrijeme počastiše suknom u vrijednosti od 300 perpera i vojvodu Vukmira Stanonosovića. Za ovoga izabraše izmegju 6 komada ustavljenih u Dubrovniku, jedan komad, a kralju sigurno poslaše finiji, nego li vojvodi. Već po ovom primjeru vidjesmo, kako se sukno razlikovalo po finoći i po cijeni.

U pokladu hercega Stefana bijaše „klobuk' edan' carvena grimiza sa biserom' i sa edniem' vjenačcem' od' bisera i sa prstenkom' rubenicem' i

Digitized by Google

s' korunicom'", a sudeći po bogatom nakitu, bijaše sigurno i sukno, od koga je bio klobuk načinjen, u velikoj cijeni.

Pošto svak nije bio zgodan, da sebi dobavi sukna čistim skrletom (scarlatum, scarleta, Escalratum) obojena, izragjivale su talijanske fabrike i sukno jeftinije obojeno, a naziv mu bijaše u prometu „scarlatini a mezza grana". U našim spomenicima razlikuju se ove dvije vrste skrleta time, da se jedna zove veliki, a druga mali skrlet

11. Nošnja.

Ako su se za srednjega vijeka naša vlastela emancipirala od domaće industrije, emancipirala su se možda još u većoj mjeri od stare narodne nošnje, te prisvojiše tugju modu, koju im uz robu uniješe dubrovački trgovci.

Kada se bosanski velikaš prvi put zaodio tugjim svitama, činio se, da je viši neg onaj narod, koji ga je rodio, da će u njega naći još veći stepen odanosti, nego što ju je narod od sebe prinosio svome vlastelinu i gospodaru. I tako zavlada na dvorovima bosanskih vladara i velmoža u brzo tugja, italska moda, a u Bosni udomiše se po malo „latinske forme", različne od dojakošnjih „bosanskih forma". Gospoda se za neko doba već tako povedoše za stranom modom, da je, kao i danas što je, samo ono ukusno, što je u Parizu načinjeno, bosanskoj gospodi samo je ono valjalo, što su dubrovački majstori krojili. Tako je u vojvode Sandalja radio dubrovački krojač, te mu načinio kontuš, koji se hercegu Hrvoji tako svidio, da je zamolio dubrovačko vijeće, da mu pošalju tog majstora. No taj je valjda bio toliko svjestan svoga umijeća, da nije htio na poziv vijeća da pogje u Spljet na dvor hercegov, te se vijeće moralo hercegu ispričati i moliti ga, da mu sam piše, jer „da ako mu gospod'stvo ti upiše list' za vekje hokje vaše pisanije imati nere naše molenije; a i mi on'di hokjemo se kušat' o njem i moliti ga, da poide!" (1406., Pucić, I., 78.).

Ko li ne će, čitajući ove retke, sjetiti se onih velikih pariških bulevardskih krojača, koji u svojim radionicama pokreću modu svjetsku, te se drže, da su bolji od knezova!

Svaki vlastelin, dakako, nije mogao da sebi dobavi krojača iz Dubrovnika, već je kupovao odijelo ili tkaninu u trgovaca.

Spomenici, koji su nam taj čas pri ruci, istina, tako su mršavi i neznatni, da bez prebujne fantazije ne bismo mogli potanje ocrtati nošnju, kojom su se za srednjega vijeka dičili bosanski vlastelini i vlasteoke. No ipak su ti spomenici dovoljni, da mognemo utvrditi, da je u ono mračno vrijeme srednjega vijeka tugja moda uhvatila i u nas korijena, te nam je barem po imenu moguće ustanoviti nešto nazivlja za tu velikašku nošnju.

U ono doba nije se ni u Bosni a ni u ostaloj Evropi mijenjala moda onom nesretnom brzinom, kojom to danas biva. Ona je ostala cijelim nizom naraštaju vjerna i stalna, pa su se tako djeca često ponosila odijelom, što im osta iza roditelja. Tako je herceg Stefan ustanovio u svojoj oporuci, da ostanu „svite gospogje Barbare koliko ih' se nagje sinu mi Stjepanu, ako mu Bog' daa gospoju svoju imati", a i on sam dobio je u ime baštine od vojvotkinje Jelene svitu, kako se u jednoj listini veli: „više rečena gospogja Ellena tei dvie svite, kontuš' zlatom figuran' cr'venoga aksamita a postalen' hel'dami, a druga svita plašt' cr'lenoga aksamita s' biser'nimi partami takogje potstalen' heldami jest te svite oporučila gospodinu vojvode Stepanu".

Digitized by Google

12. Riza.

Odijelo bez razlike na kroj i na upotrebljavanje nazivalo se u našim listinama, kako već rekoh, kolektivnim nazivom svite, a uz ovaj nalazimo počesto i riječ riza. Ta riječ možda je srodna sa sredonjemačkom Rise, kojom se označivala ona velika marama, kojom su gospogje sebe zamotavale, a sačuvala se do današnjega dana u bosanskoj Krajini, gdje rizom zovu onu čohu, od koje narod reže svoje finije zobune. Po njoj se u srednjem vijeku prozvala rušnica, gdje se spravljalo ruho, riznicom, a ako smo mi tu riječ preuzeli s vremenom za oznaku blagajne, najbolje nam to svjedoči o bogatstvu nekadanjeg gospodskog odijela u našim stranama.

Stajaće odijelo onoga vremena sastojalo je od plašta, šube i kontuša.

13. Plašt.

Plašt bijaše poveći komad tkanine bez osobitoga kroja, te bi se njime ogrnuli oko ramena. Sprijeda bi se zatvarao tako, da su se oba kraja na prsima zauzlala, kako to vigjamo na primjer na slici sv. Gjurgja u glagolskom misalu Hrvojinom, gdje je svetac prikazan u nošnji onoga vremena, a zagrnut crvenim plaštem, koji je podstavljen žutom tkaninom.

Plaštovi krojili su se većinom valjda od skrleta, ali bijaše ih i bogatijih: u hercega Stefana jedan od crvenog damaškina zlatom, a podstavljen crvenom čendom, i drugi plašt od crvena aksamita (brokata), postavljen heljdami (krznom), koji se na prsima skopčao bisernim „pavtami“ (kopčama). U takom bogatom plaštu prikazan je i kralj Toma na spomenutoj slici u galeriji zagrebačkoj. Kroj mu je što jednostavniji, ali mu je tkanina bogat, u širokim granama zlatom protkan brokat.

Da je nekoć bilo u Bosni plaštova posebna kroja, različna od dubrovačkoga, razabire se iz jedne dubrovačke kronike, gdje je zabilježeno, da su Dubrovčani god. 831. poslali bosanskomu banu osim sukna, što mu ga šiljahu kao godišnje uzdarje i jedan plašt po bosanskom načinu (un mantello alla Bosnese)[1]. Kakov li je bio taj bosanski plašt, ne bih umio reći, ako nije možda kao ona okrugla, topla kabanica s kukuljicom[2], koja je još i danas u običaju, i koja je sigurno staroga postanja.

14. Šuba.

Šuba[3], poljski, slovački i češki szuba[4], šuba, njemački die Schaube, bijaše gornja odjeća širokih rukava i dugih skutova, a često imadijaše i kukuljicu. Obično se rezala od bogate tkanine, a podstavljala se zlatom ili skupocjenim krznom. U testamentu hercega Stjepana spominju se dvije take šube: „od svita mojeh' šuba velika

[1]) Makušev: „Isljedovanija“, str. 318.

[2]) Riječ kukuljica je latinska „cuculus“.

[3]) Em. Lilek: Riznica porodice „Hranići“ („Glasnik zem. muzeja“ 1889., II., 22.), zaveden krivom interpunkcijom prijevoda, tvrdi, da je šuba bila ženska nošnja, a zaključuje to po latinskom prijevodu hercega Stjepana, koji glasi: „Item omnia vestimenta que reperiuntur olim domine Barbare filio me Stephano (ne-) si deus concoserit sibi consortem habere. (Ovdje je tačka ispuštena.) Ultra predicta sibi lego de vestimentis *meis* subam magnam rubeam de panno aureo que fuit missa a domino rege Mathia. Item subam rubeam cremisinam cum auro suffultam zibilinis.“ — Već iz toga, što se šube spominju iza riječi ultra predicta, nije moguće tvrditi, da je tu šubu nosila Barbara, koja je bila međutim već mrtva. U ostalom veli herceg, da oporučuje Stefanu šube „de vestimentis meis“, dakle ih je on sam nosio.

[4]) Šuba je u Slovaka kabanica širokih rukava sa kukuljicom, često podstavljena kao i šuba srednjega vijeka.

Digitized by Google

cr'ljena aksamita, koja je od gospodina kralja Matiaša, k tomu šuba ča(r)-lina grimiza sa zlatom' postaljena zibilini".

15. Kontuš.

Šube nosilo je muško i žensko. Kontuš ili kuntuš bijaše uski kaput s rukavima, koji se potijesno privijao uz tijelo, a uz bokove mu se spuštali skutovi slobodnije. I on je bio načinjen od bogate tkanine, često od aksamita, „figurana zlatom", a obično bijaše postavljen krznom. Kontuš nosile su i ženske, samo je u njih bio naravski nježnije skrojen, te se svojim oblicima još bolje priljubio tijelu. U Nijemaca zvao se takov kontuš Korset (Corset), a to s toga, jer bijaše krznom podstavljeno. Krojači, koji su ga napravljali, zvali su se „Korsenwascher", „Korsener", Kürsener", — „Kürschner", a i naša riječ krzno, krznar, još odaje svezu sa riječju Corset, koja se i u Dalmaciji udomila u riječi krožat.

Megju spomenicima, gdje se prikazuje kontuš na prvom mjestu, valja nam spomenuti sv. Gjurgja u misalu Hrvojevom. On je odjeven tijesnim, na prsima nizom dugmeta skopčanim kontušem, koji je na dônjem rubu izreskan na listiće i obložen krznom. Ali naći ćemo ga i na starijim spomenicima — na novcima banova Stjepana i Tvrtka (slika 1.), koji su prikazani odjeveni tijesnim kontušem, nego koji se spušta niz bokove u obilnijim naborima. I na nadgrobnim spomenicima srednjega vijeka nalazimo često kontuš na relijefima. Ti relijefi, istina, vrlo su primitivno izragjeni, te dosta nejasno izražavaju intencije naših narodnih umjetnika srednjega vijeka, ali ipak na nekojim možemo raspoznati nošnju, koja nas sjeća kontuša srednjega vijeka. Osobito na grobištu blizu Stóca, što ga narod zove vojvodinom, vigjamo junake prikazane u kontušu, koji je bio na prsima gajtanima uriješen. Priložene slike neka nam to bolje tumače.

Slika 1.

Kontuš imade po nas osobito znamenovanje, jer se u našoj narodnoj nošnji udomaćio, te ostao, ako ne po imenu, a to po obliku. Odijelo, koje mu podoba, jest dolama, što je nose Hercegovci, koja se takogjer tijesno privija uz grud, a slobodnije pada niza bokove. Da se ta nošnja uobičajila u nižega puka, to valja pripisati Dubrovniku, koji je na susjedne krajeve neprestano utjecao.

Ali ne samo oblik, nego i ime kontuša sačuvalo se u narodu, i to u Podrinju, gdje onaj skutasti kaput, što se kroji od tanka, pamukom podložena i gusto proširena beza, što ga stariji ljudi nose, nazivaju kuntušem. I žene nose takov pamučni vatirani kaput kraćih skutova, a zovu ga kunta.

Zanimljivo je, da se ime ne veže dakle samo za formu, nego i za podstavu, koja je ovdje dakako pamučna, a ne krznena.

16. Suknja.

U našim listinama spominje se na jednom mjestu i „suknja". Ova odjeća bez sumnje je isto što i Sukni, Suckenie, koja je bila u srednjem vijeku najobičnija odjeća u Njemačkoj, te je nosaše muško i žensko. Ta suknja bijaše duga odjeća, koja se spuštaše sa ramena do tala, te nije imala rukava zatvorenih, već se kroz dva otvora sa strane provukoše ruke. Kako je ta odjeća bila široko srezana, spuštala se u obilatim naborima niz tijelo, te najviše njoj valja pripisati slikoviti efekat sredovjeke nošnje. Da su i muškarci nosili suknje, to vigjamo i iz naših listina, jer se vojvoda Sanko tuži Dubrovčanima, da im je došao dva puta pred njihov grad, a oni mu

Digitized by Google

nijesu „do jedne sukne poštenje učinili“, to jest nijesu ga nego jednom suknjom po običaju onoga vremena darivali (Miklošić, 247.). Daničić uvrstio je pod riječ sukna i citat iz Pucića „Sp. dubr. Ark.“ 135.: ѠБꙊЗЕЛИ ИМЬ ТРЬТА, СꙊКАНА, КОЖЬ И БѢЛЮ, no to je pogrješno, jer tu valja razumijevati sukno (pannum), a ne suknje.

Sva ova navedena odijela nosili su u ono doba i muško i žensko, a razlikovala su se samo po sitnijem i krupnijem kroju. Bitno se razlikovala muška i ženska nošnja samo u tome, što su ljudi nosili čakšire, a viš njih rjegje suknju, a običnije kontuš, dok su ženske vazda nosile suknju, a pod njom dugu košulju s tijesnim rukavima.

Čakšire bile su tijesne, te se priljubile sasvim uz noge, a katkada bijahu od jednoga komada sa čarapama skrojene, koje se svršavahu na palcu u šiljak. U takim čakširama prikazan je sv. Grgur u kodeksu Hrvojinom (slika 2.), a i na našim kamenim spomenicima nalazimo prikazane junake u tijesnim čakširama.

Slika 2.

Na tim spomenicima ne nalazimo nigdje, da su čakšire razdijeljene na dvoje, na čakšire, koje bi sizale do koljena a pod koljenima na tozluke, već bijahu, koliko se iz škulptura može razabrati, skrojene u jednom komadu.

Ženske prikazane su na našim spomenicima u dugim svitama, koje se spuštaju u širokim naborima do zemlje.

Po ovom, što smo rekli o nošnji naših velikaša srednjega vijeka, imaće se prosuditi oni reljefi, što ih nalazimo na našim mramorovima. Koliko god su forme tamo površno i više stilistički urezane, ipak ćemo razabrati, da i nošnja osoba, prikazanih na tim spomenicima, nije narodna, već se približuje nošnji bosanskih velmoža, a pošto svi oni stećci nijesu bez

Digitized by Google

izuzetka grobovi velmoža, to ćemo iz toga razabrati, da je utjecaj tugje mode bio u Bosni velik, te da nije zahvatio samo kraljevske i vojvodske dvore, već da je sebi prokrčio put i u druge otmenije kuće.

17. Nakit.

Da završimo opis nošnje srednjega vijeka, valja nam spomenuti i nakit, što se nosio na glavi. Žene valjda su plele kosu u pletenice, dok su muškarci imali dugu kosu, koja se spuštala niz zatiljak. Na jednoj uljenoj slici, koja je iz Bosne došla u zagrebačku galeriju slika, prikazan je kralj Toma duge kose, koja se spušta do ramena, te je oko ramena ravno podrezana. Slično ćemo naći prikazana na novcima bana Stefana i bana Tvrtka, u kojih je kosa megjutim oko uha zavojita. Ove zavojke vigjamo i na pečatu kralja Ostoje, dok su osobito lijepo izraženi na slici velikog vojvode Hrvoja u glagolskom misalu njegovom. (Slika 3.) Taj način podrezivati kosu te je oko uha saviti u oble pramove, bijaše onda običajan, te je u kronici limburškoj pobliže opisan: „tunc mos erat ut neque cincimos neque cirros capillos alligatos gererent sed domini, equites, famuli crinibus praecisis vel cirris ut dicuntur flexis utebantur super aures tonsis“. Prema tomu bijaše to onda gospodski način podrezivati i oko uha zavijati kosu.

Slika 3.

18. Vijenac.

Oko glave nosila se manje ili više ukrašena prutica, koja se u našim listinama zove „vijenac“, te bijaše isto, što se u latinskim zove capellus, chapelus, u francuskim chapel.

Ovake vijence nosili su i muško i žensko, jer ih nalazimo i u riznici vojvotkinje Jelene i u riznici hercega Stefana. Ti vijenci od skupocjene tkanine bili su često bogato pokićeni biserom i draguljima. U vojvotkinje Jelene bijaše „vijenac' velikoga bisera s' kamenici 16. položenih' po hazdeju“, u pokladu hercega Stefana „jedan' venačac' biseran' po cr'lenom' bračinje, na kojemu su 10 kameni cr'leni i 6 plavetni i brocem bisera 230 zrna“. Taj isti vijenac, što ga je herceg baštinio od vojvotkinje Jelene, bijaše težak 6 unača i 2 aksage.

U pokladu hercegovom spominju se još tri vijenca s drobnim biserom.

Dokaz, da su i muškarci nosili oko glave vijence, nalazimo u popisu tog poklada, jer se tamo veli: „vjenac' edan' biseran', što je nosio gospodin' herceg“.

I herceg Hrvoja prikazan je u svom misalu s vijencem na glavi. Koliko se iz slike na pergamenti razabire, načinjen je taj vijenac od crveno-bijele tkanine, te se ovio kao turban oko glave. Nasred čela bijaše agrafa nalik na srcolik štit, a u njem bijaše valjda urezan grb Hrvojin. Iz te agrafe, — koja je bila možda ono, što se u spomenicima zove divizom, — niču tri ždralova pera.

Digitized by Google

19. Klobuk.

Odlična gospoda onoga vremena nosila su još na glavi klobuke. U hercega Stjepana bijaše „klobuk' edan' carvena grimiza sa biserom' i sa edniem' vjenačcem' i s' korunicom'".

Riječ klobuk po današnjem narodnom govoru označuje nešto, što je obla, pupčasta oblika; tako se zove klobuk onaj vrutak, koji ispod površine vode izvire kao polukrugljast pupčast vir, te poskakuje iznad površine, a i pahuljice, što se dižu iz sapunice i iz kišnice, zovu se klobuci. Istim imenom označuje se često i zaobljeni vršak brda — kao n. pr. u brda Klobuka u ljubuškom kotaru, — pa već po tom značenju riječi klobuk možemo zaključiti, da su klobuci, što ih nošahu bosanske velmože, bili oblika pupčaste polukruglje. O tome ćemo se uvjeriti, ako razgledamo spomenike. Na novcima bana Stjepana (slika 4.) prikazan je ban Stjepan s klobukom na glavi. Taj je klobuk okrugao, a završuje se gore u šiljak, sličan tiari. Zasjenak bijaše u njeg vrlo širok, a s obje strane više uha strmo zavraćen.

Slika 4.

Slika 5.

Oko srednjeg ruba klobukova razabire se na novcu prutica, koja se kao vijenac ovila oko glave. To je ono, što se na klobuku hercega Stefana zove „korunica" — kruna.

I u misalu Hrvojinom vidi se na jednoj maloj miniaturi herceg prikazan sa klobukom na glavi (slika 5.). Taj je klobuk širok, gore šiljast, zasjenak mu je sasvim gore uzvraćen, te se priljubio oko glave kao vijenac. U naravi valjda je bio pokićen vezom, ako se to i ne može razabrati na sitnoj miniaturi.

20. Kruna.

Kraljevi a i hercezi nosili su u Bosni i krune. Znamo za krunu, koju je papa poslao Stjepanu Tomaševiću u Jajce, da ga okruni, a u riznici hercega Stjepana bile su dvije krune. Jedna se pobliže opisuje: „koruna sr'ebrna u 13. peča s kamen'jem s kontrafantiem" (Miklošić, 498.). Riječ je peča talijansko pezzo = komad, pa je prema tomu kruna bila sastavljena od 13 srebrnih komada, koji su bili spojeni šarnijerima, a urešeni valjda emaljiranom slikarijom (kontrafantijom). Ta kruna bila je dakle vrsta dijadema, koji se ovijahu oko glave kao široka pruga, a krune te vrste često su se nosile u Carigradu kao odlika vladara i drugih odličnih ljudi.

Druga kruna Stjepanova bijaše „biserna", te ju je oporučio sinu svomu Stjepanu. (Pucić, II., 125.)

21. Oglavlje.

Žene kitile su glave oglavjem i obotcima.

U testamentu Jele Sandaljevice spominje se oglavje s kamenjem i biserom, a riječ sama tumači nam, da se taj nakit nosio na glavi, i ako nam je teško po njoj ustanoviti oblik tog oglavlja.

Digitized by Google

Riječ oglavlje sačuvala se megjutim do današnjega dana u južnoj Hercegovini, osobito u Popovu polju i u Konavljima, te se njome označuje vrlo ukusan srebrn nakit, kojim žene kite glavu. Oglavlje je tamo mala sitna kapica, opletena od ćetena, te se podigla viš tjemena kao krunica. Obašita je platnom, a s nje se niz ramena spuštaju bogato vezene marame. Po gornjem rubu pokićena je ta kapica nizom krupnih pozlaćenih špioda, povezanih lančićima, a iskićenih lepiricama (breloques). Taj nakit, kome još pripada bogato iskićen širit (Stirnband) od srebra kovan, naliči na ukusnu krunu, te se i zove u nekim mjestima i krunicom. Ovo oglavlje pripada megju najstarije vrste nakita, što ih danas naš narod nosi, te se spominje već za srednjega vijeka pod imenom krunice. Onda bijahu te krunice tako bogate, da se vijeće grada Dubrovnika sablažnjavalo radi raskošja svojih žena, te je god. 1306. zabranilo, da mlade (novicae), kada ih vode mladoženji, nose, kako je to bilo do onda u običaju „krunu“, a koja bi to učinila, da se kazni globom od 10 perpera u novcu[1]).

22. Oboci.

Kao nakit za kosu, a ne za uši, kako se obično mislilo, služahu i oboci, koji se u našim listinama vrlo često spominju. Ti oboci bili su načinjeni od zlata, a pokićeni draguljima.

Gospogja Jelena postavila je u poklad u dubrovačku komunu: obotce zlate sa 4 kameni cr'lene velike, a dva mala cr'lena sa 12 zr'na velikoga bisera, okovani vsi u zlatu i po' nih' dvie gr'ivnice manega bisera, a sve poteže 2 unča i 1 1/2 aksaga; dalje: druzi obotci, u kojeh su 4 kameni plavetni i 4 cr'leni u zlatu, poteza z biserom', ko je pr' kamenih' i na zlatu na dvoje grivnice biserne toj poteza 2 unča 4 1/2 aksaga. (Mikl., 384.)

Osim toga spominju se u pokladu Jelene i u testamentu Stefanovom drugi oboci.

Ovakovi oboci opisuju se i 18. augusta 1375. u spisima dubrovačkim „Diversa Cancellario“ ovako: „unum par cercellorum auri rotundorum selaricorum cum lapidibus preciosis, videlicet zaffiris et balassis interpositio et margaretis grossis interpositio in circuitu ipsorum“.

Ovi „slovjenski“ oboci bijahu dakle okrugli (isp. riječ obod-ci) i pokićeni kamenjem, a takav nakit na oblik okruglih koluta pokićen kamenicama ili srebrnim jabučicama najkarakterističnija je vrsta slovjenskog nakita, te ćemo ga naći ne samo u svim slovjenskim grobištima srednjega vijeka od Kijeva do Epira, nego još i dan danas u Hercegovini i Bugarskoj. Ti su oboci poveliki i poteški, te se nijesu nosili u ušima, nego su se ili kraj uha objesili o rub kape ili su se pričvrstili uz pletenicu, koja se spuštala niz ramena.

Tako i nijesu ni oni oboci vojvotkinje Jelene teški više od dvije unče nosili u ušima, nego ili uz kapu ili u kosi.

23. Pojasi.

Od ostalog nakita spomenućemo samo još po imenu kolarine (ovratnik, Collier), prstenje i pojase. Ovi potonji bijahu često skupocjeni, pokićeni srebrnim verigama, srebrnim kovom i biserom, a načinjeni od veluta (kadife), kože, svilene tkanice ili hazdeje. Razlikovale su se dvije vrste, i to uznositi, t. j. široki i niski. Jednomu pojasu hercega Stjepana zna se pače i ime majstora, koji ga je načinio, — Rambot' Valter'.

---

[1]) Ljubić, „Monum. Rag.“, I., 5.

Digitized by Google

II. Domaći tekstilni obrt.

1. Domaća industrija.

Imenom domaće industrije zove se onaj način obrtne produkcije, koji se ne veže na stanovite radionice, nego se vrši na domaćem ognjištu, a pri tome sudjeluju manje više svi vještiji članovi obitelji. Ta domaća industrija opet može biti dvojaka: ili radi samo da namiri kućnu potrebu, ili pak, ako se koja kuća u pojedinim vrstama obrta osobito usavršila, producira za trgovinu, kao na primjer što se u kućama slovačkim u velike produciraju veziva i drvenine, u českim čipke, u švicarskim satovi, u tirolskim rezbarije, te se onda u velikoj množini daju u promet. Ova potonja vrsta obrta već se približuje pravomu obrtu, te se samo po imenu zove domaćim obrtom.

Katexohen domaći obrt radi samo za domaću potrebu, a tek suvišak produkcije prilikom se prodaje. U ovakom smislu valja shvatiti i naš domaći obrt. Početak mu valja tražiti u socijalnim prilikama našega naroda, koji od starine življaše doduše u velikim zadružnim kućama, ali te kuće bile su razdaleko poredane jedna od druge. Tendencija zadruge pak vazda je išla za tim, da kuća od kuće u svakom pogledu bude nezavisna i s toga je svaka nastojala, da podmiri svoje potrebe. Tako se svak izvještio u raznim vještinama, a osim nešto prometne robe od najmanjega vlakna pa do gotova odijela, od najmanjega truna pa do šljemena sve bi ukućani sami sebi načinili. Tako je svak postao sebi i kovač i krojač i dungjer. Kako je nužno, da pri uzdržavanju poveće kuće bude cijeli niz zanata na pomoći, te nije moguće, da ih jedan svlada, nastade potreba, da se poslovi dijele. Muškarci uzeše na se brigu i posao izvan kuće, a žene u kući.

No osim uzdržavanja kuće i komore najznamenitiji je ženski posao dogotavljanje odjeće i svega, što za to treba, a u raznim vještinama, koje su za to potrebne, stekle su bosanske radnice tako hitre i ukusne ruke, kao malo koje druge.

Tek što bi djevojče stalo na noge, dala bi mu mati preslicu u ruku, te bi ga naučila presti, da ne dangubi hodajući za janjadi ili za kozlićima, a kad bi malo došlo do jakosti, naučili bi je svakom drugom radu oko stana i gjergjefa.

Što je majka umjela, to bi i kćer naučila, a ova bi svoje umijeće prenosila na potomčad, i tako je domaća tekstilna industrija predajom prelazila od koljena do koljena. Ali ne samo pojave mehaničkoga rada prelažahu predajom, nego i nazore o narodnom ukusu, koji baš u ženskom radu najviše probijaju, čuvala je predaja kroz vijekove, i tako nam se umjetnička strana tekstilnih narodnih umotvora reprezentira kao pravi izljev narodne duše.

Estetički nazori, koji često u prebujnoj ornamentici narodnih vezova promiljaju, nijesu se učili naustice, već su se u onom tijesnom djelokrugu zadružne kuće reć bi sami od sebe ragjali i u tradicijonalnim formama pomlagjivali.

2. Obragjivanje sirova vlakna.

Sirovi materijal, koji se u Bosni upotrebljava u tekstilnom obrtu, jest vuna, lan (ćeten) i konoplja, ali prije no što će se za tkanje upotrijebiti, valja ga tekar urediti.

Najjednostavniji je posao oko vune, koju valja samo ostrići i oprati, te je tako od sebe uredna za pregju. Lan i konoplju pak valja tek podvrći posebnoj proceduri, kojom će se odvojiti tekstilno vlakno od same biljke. Postupak taj u kratko je ovaj:

Pošto lan ili ćeten sazrije, počupa se s korijenom iz zemlje, te se na garbunu ili ogreblu (slika 6.) očisti od sjemenja, kojim će se do godine opet sijati. Taj je garbun podugačka daska, a na srijedi joj usagjena je okomito druga daska, u kojoj su urezani

Digitized by Google

pogusti zubovi kao u grebena. Kroz te zubove provlače se snopići lana ili konoplje, a zrnje sjemena samo po sebi pri toj proceduri popada. (Slike 6.—9.)

Tako očišćeni snopovi meću se u baru — močilo — te stoje ondje neko vrijeme, da se kisele. U močilu omekšaće vlakna, te će se u njih vlakanca odlučiti od ostale drvenine, tako da se mogu lakše olupiti. Pošto je konoplja podosta sazrela u močilu, prostire se da se suši, a to valja često ponoviti.

Lan se onda drvenim mlatom (tokmakom) bije na kamenu i obijajući ga tako lome se oni dijelovi stabljike, koji su vlaknasti, dok se likova vlakna pomalo od njih odvajaju. Što je krupnije nečistine, to ode već pod mlatom, a ostalo se očisti sasvim pod trlicom. (Slika 7.) Trlica ima u Bosni oblik kvadratne daske, a na jednom njenom rubu ponamještene su tri usporedne daščice, — nožice, — vezane uz jedan kraj klinom, tako da se oko njega mogu pomicati. Srednja je daska na drugom kraju nešto produžena, i ima ručicu. Ovu srednju drži radilja jednom rukom, a drugom provlači vlakna ispod nje, a preko dônje dvije nožice, te ih srednjom bije. Što se više lan tre, to će mu vlakna čišća i urednija izići.

Kad u njemu nema ni malo trunja, onda se plete u povjesma, te je spreman da se oprede.

Konoplja, koja je od naravi krupnija i tvrgja od lana, ne da se lako maljem obijati, već se to radi na posebnoj spravi, koja se zove stupa.

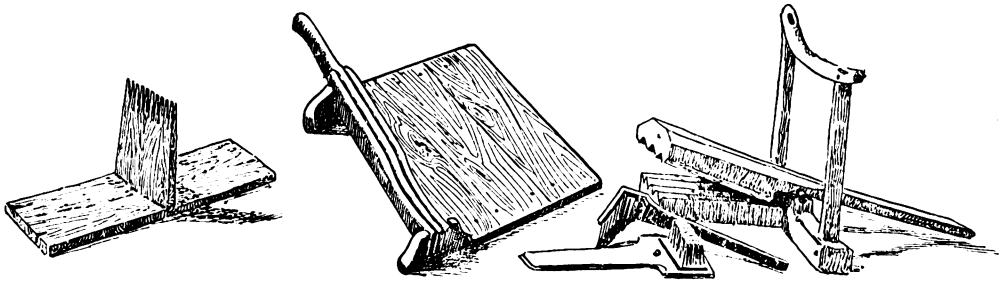

Slika 6. 7. 9. 8.

Stupa (slika 8.) sastoji od jedne grede podložnice, u koju je zasagjena kraća ali pokrupna greda, koja je po svojoj dužini nazubljena, tako da povori i žlijebovi megju njima idu usporedo. Ovu gredu zaklapa druga na dônjoj strani isto tako nazubljena, te joj zubovi sasvim priklapaju žlijebove dônje.

Na drugom je kraju to gornje stupalo sploštено kao daska i produženo preko podložnice. Kroz sredinu stupala provučen je drven klin, koji zahvata u žlijeb načinjen u podložnici, te se tako stupalo u njoj pomiče.

S oba kraja podložnice usagjena su dva stupa, a preko njih položena je kao jaram prijeka greda.

Stupajući konoplju rade vazda po dvije radilje. Jedna pomiče i provlači kroz stupu vlakna, a druga stoji na stražnjem kraju stupala, dok se rukama čvrsto drži prijeke grede. Igrajući nogama u pravilnim razmacima po stupalu, ova se otvara i zatvara kao makaze i tako bije konoplju.

No pošto se ni na stupi ne će vlakna sasvim pročistiti, valja ih još izraditi grebenovima. (Slika 9.)

Grebenovi su dvije daske s produženim ručkama, a po njima namješten je niz šiljastih klinaca, zasagjenih u komad rožne ploče. Ti klinci ponamješteni su pogusto,

Digitized by Google

te se cijela sprava čini kao dvije kefe sa gvozdenim zubovima. Dônji, nešto veći greben zove se spinja, gornji zove se greben.

Provlačeći konoplju kroz spinju i popravljajući gdje treba grebenom, očistiće se od trunja. Radilji ostaće u ruci lijepa duga vlakna, koja će, kad svrši posao, povezati u povjesma, dok na grebenovima ostaju kraća vlakna. I ova se kao povjesma uregjuju, ali su slabija, te se zovu kudjelja. Povjesma rasprešće se u bolju, kudelja u slabiju pregju, a ponajviše se ova potonja troši u potku.

I oprana vuna čisti se kao i ćeten na grebenu i veže u povjesma, a sitnija se vlakna sabiraju na baška, te će se rasprosti u potku.

3. Preslica i vreteno.

Pošto su povjesma uregjena, valja ih rasprosti u pregju, a to je svakidanji posao žena a i djevojaka. Tek što djevojče malo ponaraste, daće joj mati preslicu i vreteno u ruke, da radi.

Nema dobe dana, gdje ćeš valjanu radilju zateći bez preslice, pa i onda, kada se odmara od teškog poljskog rada, razvijaće ona nit iz povjesma, da joj i to vrijeme odmora ne progje bez koristi.

Preslica je poduga šipka, a na gornjem joj kraju povezuje se povjesmo. Kako je ona, reć bi, nerazdruživ dio ženske egzistencije u Bosni, daje se njoj što ljepši i što ukusniji oblik.

U Bosni su dvije vrste preslica, jedna je obla šipka, a na srijedi proširena i kao kolutom opasana. Na gornjem se kraju povija kudelja, a ono kolo joj brani, da se ne posklizne niz držalo.

U druge je vrste gore smještena sploštena, naokolo lijepo obrubljena daska. S jedne strane polaže se kudelja, dok je druga strana — lice — obično bogato uriješena rezbarijama (slika 10.). Ove „šarene“ ili „vezene“ preslice pripadaju megju najljepša djela naših narodnih umjetnika, a u bogatoj im ornamentici naći ćemo cijeli niz, istina, samo primarnih motiva, no ti su neobičnim umjetničkim ukusom složeni u cjelinu. A nije ni

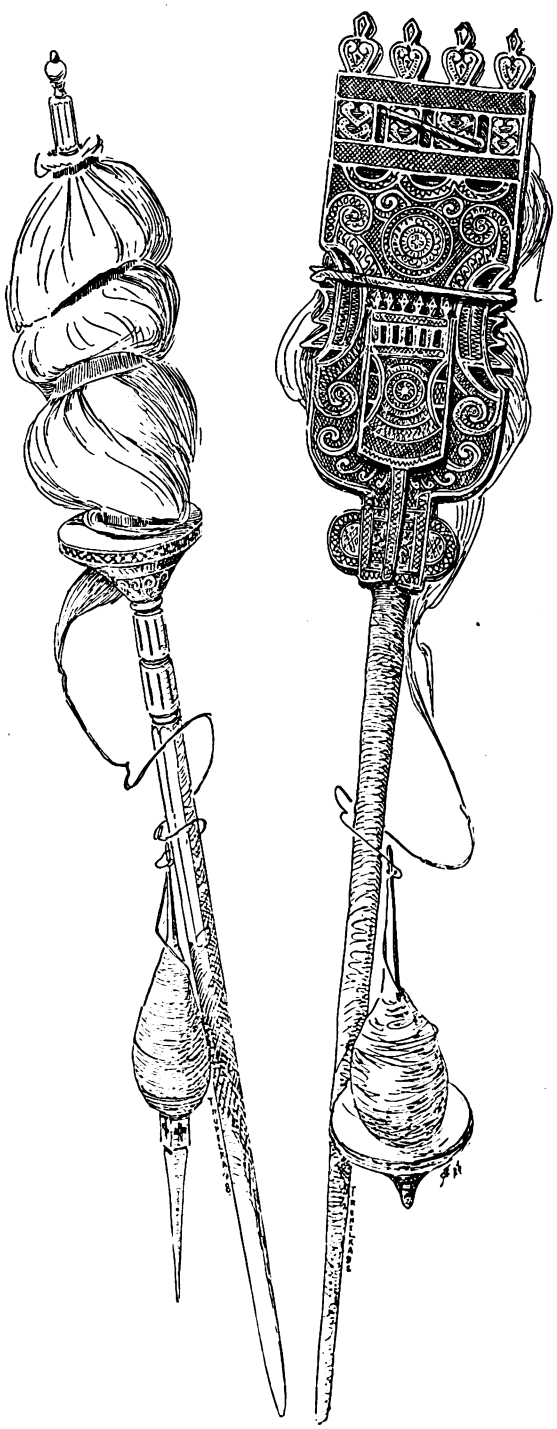

Slika 10.

Digitized by Google

čudo, da su nekoje megju njima remek-djela, kada ih momci obično rade za uzdarje svojim djevojkama i u svoj rad ulažu svu onu naivnu ljubav, kojom ih je narav obdarila.

Vreteno je obično drvena šipka, na oba kraja nešto zašiljena. No ima ih i takvih, gdje je na dônjem kraju smješten kolut, uslijed čega se vreteno pravilnije okreće, a pregja dobiva jednoličniji izgled.

Predući zataknuće prelja preslicu pod lijevo pazuho ili za pojas, te će lijevom rukom izvijati vlakna, a desnom ih suče u nit i mota oko vretena. Vreteno, što ga prstima neprestano okreće, suče vlakna, te ih tako plete u nit. Taj način predenja mnogo je sporiji, nego što se radi na kolovratu, ali je narodu zgodniji, jer žene nijesu vezane uz kolovrat i uz sobu, već mogu i hodajući raditi. Za to se u Bosni vrlo rijetko upotrebljava kolovrat.

4. Uregjivanje pregje.

Naš narod udesio je još nekoliko sprava, koje mu olakoćuju manipulaciju pregjom, prije nego što će je otkati.

Najprije nam valja spomenuti rašak (slika 11.). To je šipka, koja se na jednom kraju završuje u rašlje, a na drugom je pričvršćena priječka. Oko ovoga raška omota se gotova pregja u pasme (Strähn), a da se ove ne bi lako zavrzle, povezuju se na

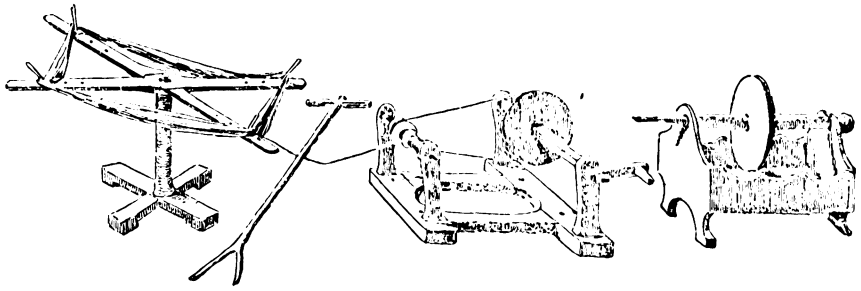

Slika 12. 11. 13. 14.

jednoj strani komadićem konca u povišo plesmi (ili parčeta — ako je pamučna pregja), te se tako u pasmama sprema, dok je ne zatreba.

Hoće li se pregja otkati, valja je nasukati na mosure (Spule) ili na cjevčice. Na mosure navija se osnova, a na cjevčice potka. Za taj posao upotrebljuje se vitao i čekrk.

Vitao (vitlo) (slika 12.) sastoji od stalka, koji je pričvršćen na podnošku, načinjenom od dvije unakrščene gredice. Na gornjem kraju stalka okreće se krst, načinjen od dvije poduge daščice, a na krilima toga krsta ima čislo rupa, u koje se zadijevaju drveni klinčići. Oko ovih ovije se pasma, a pošto se u njih razvežu plesme, izvuče se jedan kraj niti, te se omota oko mosura, a mosur se natakne na čekrk.

Čekrk (slika 13.) je jednostavna kombinacija dvaju kola. Veće kolo okreće se ručicom, a taj okretaj prenosi se vrpcom ili strunom na manje kolešce. Na gvozdenu osovinu toga kola natiče se mosur, te se na nj, kada čekrk radi, velikom brzinom navije pregja.

Za navijanje potke na cijevi služi nešto jednostavnija sprava, koja ima oblik sandučića, a po njemu namještena je drvena osovina sa kolom. (Slika 14.) Oba kraja te osovine prelaze preko sanduka, jedan je kraj rastanjen i zašiljen, tako da se na nj može lako nataknuti cijev, na koju će se sukati pregja, a drugi je kraj zaobljen kao

Digitized by Google

kruglja, te se po njemu okreće kolo. Ako ta sprava i ne radi tako brzo kao čekrk, ipak je ona zgodnija za sukanje potke, jer se na cijev samo pomalo pregje suče, a cijevi se s nje lakše skidaju i opet na nju natiču, nego što to može da bude kod čekrka.

Za neke svrhe — na primjer za pletenje čarapa, za konce i za osnovu ćilima — treba pregju prepresti, to jest osukati dvije niti u jednu, a taj se posao svršava na kolovratu. (Slika 15.)

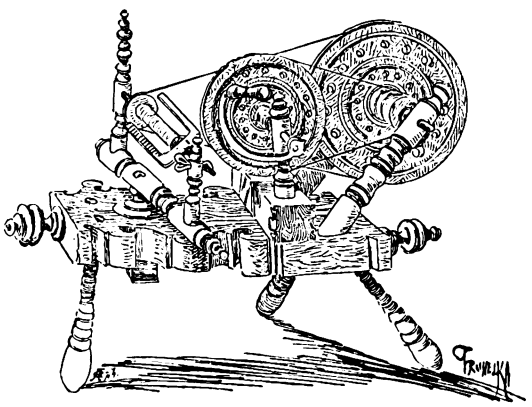

Slika 15.

Kolovrat sastoji od dva poveća kola, koja se okreću ručicom te prenose kretnju velikom brzinom na malo kolešce, uz koje je pričvršćen mosur, na koji će se opredeni konac nasukati. Na osovini, na kojoj je mosur, nataknute su rahulje, posagjene nîzom zavinutih kuka, a za ove se zameće redomice nit, da se ovije pravilnim redom oko mosura.

Prije nego što će radilja prepresti konac ili osnovu, naviće ona pravilnim redom dvije niti na vitao, a onda će im krajeve uvesti oko rahulja, te ih oviti na mosur. Kad stane okretati ručku, onda će se na kolovratu obje žice od sebe sukati i ovijati oko mosura.

5. Snovanje.

Pošto je tkalja nasukala dosta osnove na mosure a potke na cijevi, otpočeće da snuje osnovu. Ovo je vrlo mučan posao, jer ga valja raditi s velikom opreznošću, da se ne bi potkrala koja mana, koju je teško popraviti, kad se stane tkati. Pri snovanju radi se o tome, da se položi usporedo onoliko žica stanovite dužine, koliko je potrebno da izigje širina otke; svaka žica treba da leži pravilno posred druge, a sve treba da su jednako napete. Pošto su sve žice osnove uredno poredane na snovačama, treba kroz njih provući štapce, to jest dvije glatke oble šipke, dugačke koliko ima otka da bude široka, a štapci se vazda provlače takim redom, da svaka žica takog (parnog) broja prelazi nad prvim, a prolazi pod drugim štapićem, a kod ostalih valja da to biva protivnim redom.

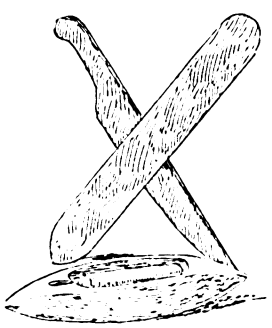

Slika 16.

Pošto su se štapići kroz osnovu provukli, svežu se na krajevima vrpcom, da se koja žica sa njih ne izmakne.

Sada se istom navija osnova na vratilo. Taj se posao svršava na ravni, jer treba dosta mjesta, ako je osnova dugačka.

Jedan kraj osnove veže se uz malo korito, u koje se nametne kamenja ili drugog tereta, a na drugom se kraju žica po žicu niže na vratilo, koje je položeno na dva rašljasta klina — navijače — dobro utvrgjena u zemlju.

Radilja pomalo navija osnovu, a sve dalje i dalje uregjuje tahticom (slika 16.) žice, da se usporedno provlače kroz štapce. I pri navijanju treba vrlo pomno paziti, da se žice ne zamrse, pa s toga ide posao sporo, a jedva se opaža, kako se osnova pod radnim rukama navija na vratilo i sve provlači korito, uz koje se upire, da bude što napetije.

No i toj se muci nagje kraja i osnovano motovilo je spremno, da se njime tkaje.

Digitized by Google

6. Tkanje.

Sprava, koja u Bosni služi za tkanje, zove se stan ili razboj. (Slika 17.) I nju načinio bi kao sve, što u kući treba, koji domaći vještak, koji umije dobro da vlada sjekirom i nožem.

Konštrukcija je toga stana dosta jednostavna, ali posvema udovoljava svrsi, jer je na njemu moguće od najsitnijega beza pa do najkrupnijega sukna sve otkati. Samo od jedne mane bosanskih stanova mogli bismo zazirati, a ta jest, da je stan dosta uzak, te se na njemu mogu otkati samo struke od aršina ili malo više. No tu oskudicu narod ne ćuti, a je li mu trebao širi komad otke, lako se pomagao, sašivši po dvije struke zajedno. To se radilo i kod ćilima, koji uslijed toga doista gube vrijednost, jer i najvrsnija švelja ne može tako sitno sašiti struke, da se šav ne vidi, a

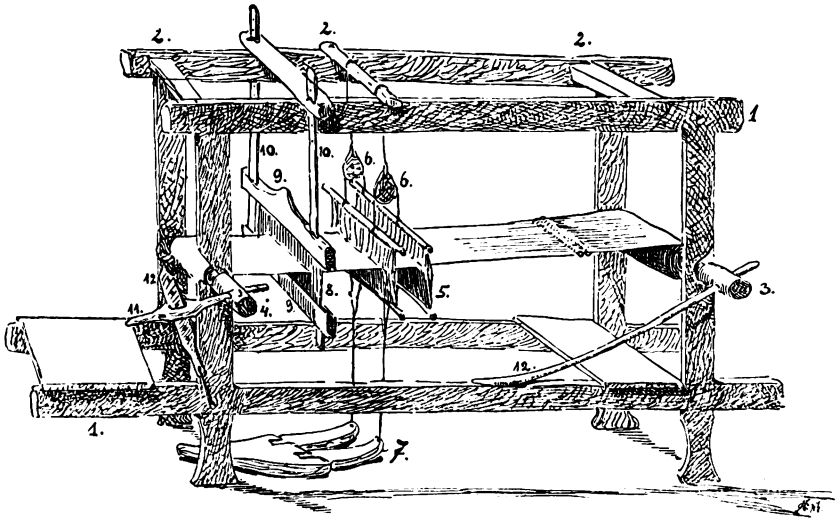

Slika 17.

najbolja tkalja ne može u dvije struke da urnek tako sigurno razredi, da se na sastavu posve slažu. No tih mana, koje naše oko vrijegjaju, narod nije ni opazio.

Glavni dijelovi stana jesu: stativa, vratila, bodila i nitovi.

Stativa (br. 1.) zovu se dva drvena okvira, sastavljena od po dva stupa i po dvije grede, od kojih su dônje nešto duže. Ta stativa spojena su megju sobom sa četiri prijeke grede — stezama (br. 2.) — i daju cijeloj spravi jakost i tvrdinu. Na stativima ponamješteni su svi ostali dijelovi stana, koji služe za tkanje. U prednjim i stražnjim stupovima smještena su dva vratila (br. 3., 4.); na stražnjem je „osnovana" osnova, to jest onaj nîz pregje, koji prolazi cijelom tkaninom po dužini, te je, kako već ime kazuje, osnova tkanine. Na prednjem vratilu namotava se ono, što se otka gotove tkanine.

Niti (br. 5.) osnove prolaze pravilnim redom od jednog vratila do drugoga, a kod svake oprede glavni je uvjet, da budu dobro osnovane. Pošto svaka tkalja ne umije vazda i dobro snovati, povjerava se taj mučni posao obično kojoj vještijoj tkalji. Svaka nit osnove prolazi kroz nitove (br. 5.).

Nite su dosta zamršen sistem uzlova, načinjenih izmegju dvije šipke, tako da im uzlovi dogju upravo na sredini. Pri tkanju trebaju najmanje dvije nite, a osnova se kroz njihove uzlove provlači takim redom, da vazda naizmjence jedan konac prolazi

Digitized by Google

kroz uzao prvih nita, drugi konac kroz uzao drugih nita. Budu li svi konci osnove pravilno provučeni, dići će se, čim podignemo jedne nite, vazda svaki drugi konac osnove, a konci izmegju njih spuštaće se. Time nastaje cijelom širinom osnove otvor, — zijev, — kroz koji se može lako provući čun s potkom. Da se mognu što pravilnije dizati i spuštati nite, spojene su izmegju sebe sa dvije vrpce, koje su provučene kroz dva kola — ošca ili škorce (br. 6.), — obješena na stezi, koja je položena preko stative, a dolje dvjema daskama (podnošcima). Kad se nogom jedna daska pritisne, jedne se nite dižu, a druge spuštaju, a kad se pritisne drugi podnožak (br. 7.), mijenjaju se nite.

Dalje prolazi osnova kroz brda (br. 8.). Ovo je neka vrsta češlja, načinjena od tankih šipčica trske, a povezanih izmegju dvije drvene šipke. Koliko je god konaca u osnove, onoliko valja da bude šipki u brda, a svaka nita osnove provučena je redom kroz razmake u brdu.

Svrha brda jest ta, da se potka redom niže uz osnovu, te se što češće njime po gotovoj otki bije, da se uravna. Da se može brdom lakše upravljati, smješteno je ono izmegju dva brdila (br. 9.), slična jarmu, a kroz njih prolaze s obje strane naprušci ili vučeri (br. 10.), koji brdila vežu gore uz poklopače, tako da se na njima mogu po volji njihati.

Obično se tkaje sa dvije nite, ali se može tkati i u četiri, ako se hoće, da otka ima ljepše lice. U tom slučaju svaka četvrta nita osnove vazda prolazi broz jedne nite.

Pošto se ponešto otka, popusti se stražnje vratilo, a otkano se navije pomoću šuraka (br. 11.) na prednjem, te se ovaj zapinjačom (br. 12.) zapne, da bude osnova što napetija.

Na ovom stanu može se otkati i najfiniji bez i najkrupnija ćebeta, samo valja promijeniti nite i brdo prema finoći pregje. Kada se tkaje jednostavna otka bez urneka, onda se potka provlači čunkom (slika 12.), ali gdje se radi o urnecima ili prigledima, koji se pirlitaju bilo na bezu, bilo u ćilima, ondje od čunka nema velike koristi, nego tu valja prstima prebirati osnovom, i kroza nju proplitati raznobojnu potku. Taj je rad mukotrpan, ali tek njime postaje naša domaća tkalja umjetnicom. Do kolikog li su savršenstva u tome došle, svjedoče nam one nebrojene pregače šarenih sitnih urneka, kojima se seljanke u mnogim stranama ponose. Megju njima naći je još i danas pravih umotvora tkalačke vještine.

Nešto je različan od ovoga stana onaj stan, na komu se tkaju hasure. Stan taj naliči na velik okvir, da reknemo, na gjergjef, te je na njemu osnovana osnova okomito, a ne vodoravno kao u običnog stana. Brda nema, već se potka ravna drvenim kladivom, koje je s prijeda vrlo prošireno, te na zaoštrenom listu imade gvozdenu prutiću, a u njoj urezane zareze onim redom i razmakom, kojim se nižu u osnove nite. Taj je stan još jednostavniji, a pošto se osnova ne razmiče nitama, već naizmjence provučenim šipkama, to rad ide mnogo sporije, nego na razboju.

Pošto se otka pregja, skida se sa stana. Ako u njoj ima pirlita, valja sve okrajke potke dobro zauzlati i prišiti iglom, a izlišne krajeve podrezati. Ako li se otkalo sukno, onda ga još valja stupati, prije nego što će biti gotovo, a to se radi u stupama.

7. Stupanje.

Konstrukcija stupe tako je jednostavna i praktična, da nam je ona sama dovoljan dokaz oštroumlja, s kojim se naš narod umije poslužiti obilnom prirodnom snagom, što je naše rijeke i potoci narodu na pomoć nugjaju.

Stupa imadu tri vrste.

Digitized by Google

Najobičnija stupa radi maljevima, te bije pregju, koja je smještena u velikom koritu. (Slika 18.)

To korito načinjeno je od tvrde hrastovine, te je dobro učvršćeno na jakim kladama.

Na gornjem su kraju korita — „rastiva“ — dvije grede kao dvije ruke, koje se zovu ciplje, te su na vrhu rašljasto izrezane. U ovim rašljama smješteni su drški malja, — iglice, — koji se gore svršavaju u povelik čvor, tako da ne mogu propasti kroz ciplje.

Na dônjem kraju igle smješten je i klinovima dobro utvrgjen golem drven malj, koji je prema koritu zaoštren i nazubljen. Kroz malj prolazi još dobrani komad

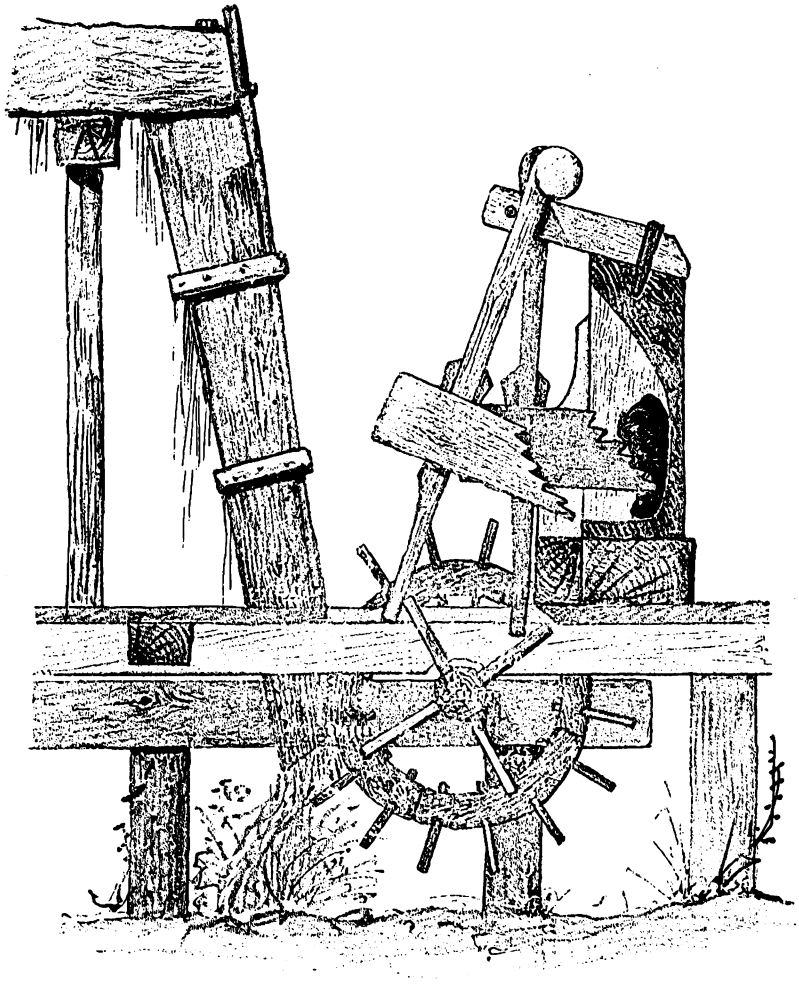

Slika 18.

igle, te u nj zahvataju latice križnica, smještenih na vretenu, što ga okreće mlinsko kolo. Kad se križnica upre o igle, onda se malj diže tako dugo, dok se križnica ne razmine iglom, te malj svom težinom svojom padne na sukno položeno u koritu. U to će druga križnica postići drugi malj i tako neprestance biju oba malja naizmjence sukno, te ga stûpaju. Pošto su maljevi vrlo teški, treba da je kolo, što ih pokreće, poveliko i gusto pokićeno kašikama, a voda valja da na nj bije sa prilične visine. Za to se svede, gdje je potrebno u lagju i iz nje se spušta velikom brzinom kroz jemiju na kolo.

Digitized by Google

Gdje voda nema velike snage, ondje se gradi druga vrsta stupe. Ova ima oblik duguljastog bureta sa četiri krila po obodu (slika 19.). To bure okreće se oko osovine, a okreće ga sama voda, upirući se o ona četiri krila. Sukno se meće na malašna vrata u bure, te ga ovo okrećući se bez prestanka baca tamo amo, i tako ga automatički uregjuje. Ovake stupe istina sporije rade, pa su se rijetko gdje upotrebljavale. Još pred nekoliko godina moglo ih se nekoliko vidjeti na Plivi kod Jajca.

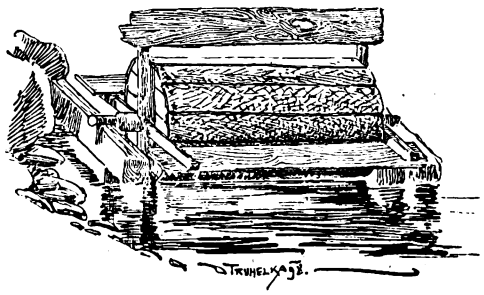

Slika 19.

Treća vrsta stupe služila je za stupanje dlakavih ćebeta, a bila je po konštrukciji svojoj još jednostavnija od potonje.

Na ovakim mjestima, gdje bi rijeka tvorila pouske i pomanje slapove, ogradilo bi se pod slapom komadić korita drvenim daščicama, a u nj bi se položilo ćebe. Viš ćebeta metnula bi se daščica pokovana klincima kao greben, a da je ne odnese voda, svezana je komadićem priuze (slika 20.). Voda padajući u to koritašce kretala bi ćebe, a ovo bi se odijevalo o klinove grebena, te bi se tako iz otke izvlačila vlakanca vune, a ćebe bi dobilo onu dugu runastu površinu, kakva se hoće da dobije.

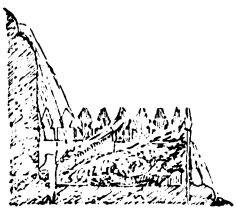

Slika 20.

8. Bojenje.

Veliku vrijednost dobivaju bosanske tkanine i vezovi bojom, kojom su obojene. Boja ne samo da je trajna, već i ugasita, a naše seoske umjetnice umiju neobičnim inštinktom da svedu u sklad razne boje, što ih u urnecima nižu jednu do druge. Tehnika narodnog bojenja postala je empiričkim načinom. Priroda davala je boje u izobilju, a recepte, po kojima su se te boje priregjivale, iskustvo je kroz nebrojeni niz generacija prokušalo. Koliko god su svi ti recepti jednostavni i priprosti, tolika im je vrijednost, što su skoro svi pouzdani, a boje, koje se po njima dobivaju, trajne. Tu vrijednost umjeće samo onaj procijeniti, koji znade, kako je teško obojiti vunu bojom, koja ne će odmah na prvoj kiši ili na prvom sunčanom danu isplaviti.

Daleko bi nas zavelo, da navedemo sve recepte bojenja pregje u Bosni, te ćemo samo istaknuti najglavnije momente.

Boju priugotavlja na selu obično prelja sama, a ako nije baš najvještija, zamoliće koju konu ili ukućanku za tu ljubav. Samo po gradovima, gdje nije toliko prilike, da se saberu bojila i da se priregjuju kako valja, našlo se nekoliko bojadžija, koji se bojenjem bave. Obično se ne boji vuna, već gotova pregja, a ako je za sukno, onda dogotovljeno sukno.

Ako vuna ima od prirode lijepu boju, — bijelu ili crnu, — a ako je kozja, žućkastu, ne će se još na po se bojom bojiti, već se ostavlja u naravskoj boji. Svaku drugu boju valja tek prirediti.

Procedura bojenja vrši se u dvoje. Pregja naime od naravi ne može da trajno prima i zadrži boju, pa je za to treba tek umjetnim načinom preparirati, a onda istom dobiva svojstvo, da boju trajnim načinom za vlakno veže.

Pregja pak obično se preparira time, da se kiseli u takim tvarima, koje se s bojama trajno spajaju, te se više ne mogu odvojiti.

Digitized by Google

Obično za to služi šapovina, to jest voda, u kojoj ima rastopljene stipse (alauna). Osim čiste šapovine meće se još u nju kod nekih boja i druge tvari, — vinska sô, mokra ili suha sô, a šapovina se katkada rastopi mjesto u čistoj vodi, u nakiseloj kaši od prohe, ili u sirutki.

Samo pri takim bojama, kod kojih se upotrebljuje čivit (Indigo), ne će se pregja ošapiti, već se kuha u tako zvanoj šijeri, to jest u onoj vodi, u kojoj se vuna oprala, te se u njoj nakupilo znoja i masti (Lanolin), što se u prirodi hvata za svaku vunu. Ta šijera treba da malo prokiseli, a gradske bojadžije upotrebljavaju u tu svrhu nešto sumporne kiseline.

Pošto se pregja ošapila ili ošijerila, suši se, a onda se vari u vodi, u kojoj ima dotične boje.

Za boju upotrebljavaju se većinom trave, kora ili korijenje nekih biljki, koje većinom u nas u prirodi rastu ili se, kao na primjer broć (Krapp), sade u posebnim broćnicima.

Crvena boja gotovi se od broća, rujike i od metvice. Pigmenat broćev nalazi se u korijenu trogodišnje biljke, te se ovaj, kad sazrije, iščupa, posuši i samelje u sitno mlivo, dok se od metvice i rujike upotrebljava trava.

Osim ovih domaćih boja služe po Bosni egzotične, i to najprije „krmez“ (Cochenille), to jest sitne, zrnolike bubice, koje osobito u tropima po grmlju rastu, te se u velike svijetom prometu, i onda tako zvano varzilo ili treščica (das Rothholz) od nekog američkog drveta crvene boje.

Pigmente za žutu boju daju ove biljke: jasen, divlja jabuka, srpak ili srp (Serratula tinctoria), breza (Betula alba), rujika (Rhus colinus), pasije drenjine (vrsta Rhamnusa) i dudovina (morus alba).

Pigmenat modre boje isključivo je čivit (Indigo), koji se ili čist upotrebljava, ili se malo okiseli sumpornom kiselinom.

Bojenje crnom bojom osniva se na svojstvu, što ga ima željezo i neke njegove sastavine, da s taninom, što se nalazi u kori i drvu nekih drveća, čini crno mastilo. S toga se pregja najprije vari s dotičnom korom, — ponajviše johovom (Erle, Alnus glutinosa) ili jasenovom (frasinus ornus), a često i tako zvanom bakam-bojom (Campêcheholz), a onda se sastavi bilo kovačinom ili kara-bojom (= zelenom galicom), a ove potonje tvari utječući na prijašnje, daju pregji stalnu crnu boju. Pošto narodu samo ona crna boja vrijedi za pravu, koja je načinjena kovačinom, to bojadžije u crnog sukna ne će poslije bojenja ni očistiti onu kovačinu, samo da se kupac na svoje oči uvjeri, da je bojeno kovačinom.

Osim primarnih boja mogu se miješanjem pojedinih pigmenata dobiti i sekundarne boje, ali narodne bojilje to rijetko čine, a samo zelenu boju počesto gotove, ali je umjereno upotrebljuju.

Zelena boja dobiva se miješajući čivitnu boju s jasenovinom, ili se pregja vari u ramovini (Catula fötida) i pospe pepelom, ili napokon u podbjelu (tussilago farfara), a povija se počesto u repuhov list (Pestwurzel, Wasserklette).

Mrka boja dobiva se, ako se crvena pregja oboji metvicom ili se pregja vari s johovinom i sačikom (Isatis tinctoria).

Koloristička škala narodnih biljevnih boja, istina, nije baš najobilnija, a boje, osim krmeza, nemaju onog živog sjaja, što ga imadu hemičke boje, a osobito anilini, no i taj tijesni obim, u kom se narodna koloristika morala kretati, bijaše u prilog domaćoj umjetnosti, jer radeći narod neprestance istim bojama, iskusio im je svojstva na sve strane, te im se posve prilagodio. Ovu tijesnu škalu lakše je savladati, a sa malo

Digitized by Google

elemenata postiže narod bolju harmoniju, nego li cijelim nepreglednim nîzom modernih boja, koje tek vrstan umjetnik može da svlada.

S narodnim je bojama kao i s narodnom glazbom: ima u njih malo zvukova, ali to malo umije narod modulirati do u najsitniji akord, a često bi ih umio složiti u bolji harmonički sklad, nego li bi to vrstan bio virtuoz, koji ima na raspolaganje cijeli orkestar.

(Svršiće se.)

PEDAGOŠKE MRVICE.

Danica. A i bila je prava danica — čitavom svojom mlagjahnom, sjajnom, blistavom, nasmješljivom pojavom. Na krstu joj nadjenuše ime Marta, ali ona baš nije ni u čem imala ni mrve ozbiljnosti i onoga pokoja svoje biblijske imenjakinje, već je bila bezbrižna i vesela, nekrijući svojih slabosti a i negradeći se nikada boljom, ni neteżeći za tim, da joj se svijet divi kao Penelopi... Nalik je bila na Kobolda iz njemačkih bajki s plavom kosom i s plavim prkosnim očima.

Samo kadšto, neočekivano, nenadano preletio bi blanketom njene dobre volje prolazan sjen; ali časak za tim planule bi joj oči opet bujnom radošću. Uskratiti joj nešto, prosto nije bilo moguće... A što je htjela da započne, to ne bi nikad odgodila, to bi moralo biti po što po to. Glas joj zvonio kao pjev ševin, a svaka joj riječ bijaše pjesma u najljepšim varijacijama, tako je bila mila, neodoljivo mila. Kollár bi o njoj rado rekao: Vše se teši, kochà. líbá, skače, všudy láska, žerty, lahoda...

Tako sam je voljela, to lijepo moje janje. Ali ona to dakako nije znala, tek je naslućivala; ali bojala me se više nego ikoje druge.

Jednoga dana eto nje k meni. U školi ne bijaše nikoga, a to je ona znala. Pita me za adresu urednika „Споменка“. „Oho Danice, zar Vi takve korešpodencije već vodite?“ Ona porumeni i ode s mojim uputama šapćući ono, što joj kazivah, da ne zaboravi. Drugi dan opet se sve razigju. Samo u školi tik do moje kancelarije čujem nešto po tiho šapuće, žubori, kô nikada. „Što je?“ mislim i odlažem pero te nasluškujem.... Baš pred vratima što vode k meni kao s namjerom, da ja načujem. Pa glas — poznat — jest — ona je — Danica! Nikad je dosele nijesam opazila, da nju škola i poslije četiri sata još može da privuče. A druge ostaju bome često i kod karte i kod table i kod — tople peći. Samo Danica, čim zazvoni bjež.... A danas. Ama šta je? Pa k meni je nema!

Pišem dalje, ali sve mislim na nju. I nemam mira. Ustanem i — kao tobože — gledaću je li red po školama. „A gle Danice!? Šta Vi još tu?“ Pred njom arak papira i sve upire one zlatne plave oči u papir....

„Htjela bi da pošalje do stotinu riječi, koje se naprijed i natrag mogu da čitaju, a ne zna jesu li dobre!“ rekne mi ona druga umjesto Danice. „Pa što nijeste k meni došle?“ upitam je i reknem da čita — sve se čudeći, gdje mi moje lijepo lepirče ovako ustrajno sjedi pri bijelom listu — papira!

Riječi su pomno sabrane bile, da sam se čudila otkud ih je smogla. „Daj Bože sreće!“ rekoh joj, jer koja imadne najviše riječi, dobiće od urednika lijepu knjigu.... Ovo su zaista lijepe ambicije i moram s pjesnikom uskliknuti: Živ bio ko ih je potaknuo!“

*

Na prvom plesu. Već sam bila u dvorani. Oko mene sjaj, boje, šum haljina, galama, galama, galama! Zar je to ta ugodnost za kojom ginu sve mlade djevojke? Je li to taj jedini štadij ekstaze u životu, o kome pjesnik pjeva: „Das Auge sieht den Himmel offen, es schwelgt das Herz in Seligkeit!“ Čas sam rumenjela, čas blijedjela od svih tih ironičnih i kritičkih pogleda, koji se iz svih očiju mojih znanica i znanica moje mamice upiljiše u me. Već mi se zavrtjelo u glavi od šarenila tugjih, nepoznatih lica, s kojima me neprestano upoznaše. Nijesam upamtila ni jednoga, jedinog imena, jer se sva izmiješaše i stopiše u nešto, što me

Digitized by Google

je zbunjivalo i umaralo. Odletjeh s novo nadošlom prijateljicom natrag u garderobu, da još jednom popravim već sto puta popravljene šeputе i nabore na haljini i cvijeće na grudima. Ali i tu ne bijaše bolje. Gospogje i gospogjice još su neprestano navirale na vrata, kao valovi svile šumeći i šušteći oko mene, dok u tome zaori zaglušni preludij prvog plesa. Nijemo primah poljupce svih onih nakićenih, ljubeznih gospogja, koje se slagjanim glasom nazivahu najboljim prijateljicama moje mame, ali u očima njihovim čitah nešto čudno, dušmansko i naspram mene i naspram mame moje. Bijaše to zloduh konkurencije...

Vratih se opet u bajnu dvoranu.

Muškarce gotovo nijesam smjela ni pogledati, već sam samo sva rumena i uzbugjena prošaptivala nekoliko naučenih riječi, kad bi me Bog zna za čiju volju zamolili za četvorku ili za mazurku i t. d.

O i kasnije — još poslije osam dana slušah taj šum, tu galamu u svojoj glavi, on mi se danju uplitao megju retke mojih školskih knjiga, a još više megju retke moje privatne lektire, a noću bih se radi njega često probudila iza sna, pa mi onda bijaše teško u srcu, te bih stala moliti beskrajne Očenaše, dok ne bih od umornosti pred zoru opet malo zapala u spavanje puno nemirnih sanki: „Ich war wie eine, die innerlich aus den Fugen gegangen ist...“

Samo kad se sjetih, da sam se kod prve „chaine de dame“ u kadrili potepla, kanu mi suza iz lijevog oka, ali se u brzo osuši u žarkom pojasu mojega usijanog obraza; palilo se na njem rumenilo prvog plesnog ushita.....

*

Alkmenej. Mladež starog i srednjeg vijeka imala je povoljniju sudbinu, nego što je imade naša. Život mladića bijaše onda šaren i bujan, a život djevojački tih i veseo. Sada obično prohuji malo ne pola života u prisiljenom miru, s krilima sputanim školskom stegom, pa kada napokon veze popuste, izgubila su krila mladenačku jakost i pružnost, objese se bez snage i počinju polagano da gube pero za perom.

Humboldt veli, da spisi velikih pjesnika njemačkih nadoknagjuju narodu njegovu pod treznijim i hladnijim podnebljem — onu velebnost i divotu, koju uživa narod tropske prirode. Pa tako crpa i naša sputana mladost iz velikog mora lijepe književnosti naknadu za ono, čega joj ne nugja svagdanji trijezni život. Knjigama taži žegj za činima, pustolovinama, za promjenom slika i čina; knjigama razbugjuje mladenačko svoje čustvo. S knjigom u ruci slobodno prodire u sjajne i divne salone, slobodno klekne za srebrne mjesečine do nogu dražesne djevice pod Amorovim kipom u starom perivoju i šapće zanosne riječi o vječnoj ljubavi. S knjigom u ruci vitla mačem sred krvave bitke, oduševljuje se i bere lovorike i osjeća strah i grozu i slast na svakom koraku. Opojen ljepotama ovakog izmišljenog svijeta, gleda mlad čitalac pravi život kao u snu i vidi ga u sasvijem drugom svjetlu, nego drugi trijezni čovjek, vidi ga pun titranja i blistanja fantastične slasti. S knjigom u ruci mlado djevojče proživi sve faze iz života žene. Sad oćuti slast raskošne glumice, sad tihu sreću majke, sad miris vijenca od mirte i cjelove svojih junaka iz romana.... Je li onda čudo, ako mladež u ljudma traži junake svojih romana, u svojoj okolini nemoguća djela i dogagjaje, a u grudma svojih prijatelja nemoguća čustva? Je li čudo, ako se vara sama poletom i strašću, koji se nalazi samo u stvorovima od papira i štamparskog mastila? Taj štadij moramo proći svi.....

U tom su štadiju mladići i djevojke najzanimljiviji. Poznala sam kršno momče od petnaest godina. Živi Jurje Podjebradski u bici lipanjskoj! Više vam ne treba da kažem. Bijaše snatrilac, ali bez potrebnih sposobnosti. Čitanje mu pomelo pamet. Duševno potomstvo Don Quixota vidjelo se očito na njemu. Strpljiva Rozinanta njegova hranila se suhim biljem iz Donove glavice a najviše papirom naštampanim kojekakvim romanima, pjesmama, novelama, dramama, estetskim raspravama i t. d. No ta joj hrana očevidno nije prijala, bijaše suha i šepava do zla Boga! Ali naše kršno momče za to haje i ne haje....., već samo sniva, kako da se knjigom i literarnim imenom dovine do slave... Svoje radove potpisivaše pseudonimom „Alkmenej“ — pa ih onda sam čitaše i kritikovaše pred svojim sudrugovima i družicama, koji ga uvjeravahu da je taj „Alkmenej“ zaista genije prve i najfinije sorte..... Više mu nije trebalo, više nije ni izgledao od svoje čitalačke publike, već stade da lovi neumrlost još većom energijom nego prije. Boriće se do zadnjeg atoma svoga genija. Za to mu srećom

Digitized by Google

ne trebaše ni koplja ni štita, kao vitezu de la Mancha, već mu dostajaše novo novcato pero i minister-papir. Na drugome nikada ne pisaše.

Nije bilo dugo, pa se nagje i dobrodušni Sancho Pansa, koji je više nego svi ostali vjerovao u snagu mladoga genija, pa ga pratijaše i na moru sanja i osjećanja i na kopnu želja i nada odanom dušom. Nikada ga nije zaboljelo uho od Alkmenejovih deklamacija!.. A ovi novovjeki Quixoti prolaze mnogo bolje od njihova časnog prvaka. Susreću se naime na svom trnovom putu sa dosta drugih sličnih vitezova. I megju ovima se onda usavršuju u viteškom držanju, u običajima i u govoru. O da ste samo jednom vidjeli ovako viteško kolo, ovaku Tafelrunde! Ama za cijelo da ste vidjeli! Na plemenitim bijelim i rumenim obrazima zrcali se krasota i dobrota, oči su im pritvorene, a oko usta im podrhtava nervozno trzanje, ruka počiva na prsima, koja teško uzdišu. Iz ustiju im teče nektar zanosne riječi. Sada govore o velikim tajnama čovječanstva, sada kritikuju neprisutne vitezove istoga soja, a katkad jedan drugom šapću laskave riječi. Najviše govore o svom radu i o poeziji, ah — o poeziji.... O slatka Dulcinejo, oh Petrarca! ah Gräthe, ah Carducci.... Alkmenej bijaše vazda duša toga kola, Čimboraso sveopćeg zanosa.... Gradio je daktile, spondeje i anapeste, gotovo u svakoj frazi svoga svagdanjeg govora. Već nije u prozi gotovo mogao ni da govori. S muzama i vilama bijaše vazda u tijesnom odnošaju.... No pošto je kraj ogromnog duševnog života zaboravio sasvijem na tjelesni, nije sa živim ženskim pojavama imao mnogo sreće. Djevojke, pa ni najružnije nijesu za njega nikako marile. To ga je ljuto boljelo, ali se umio suverenskim osjećajima i pored toga neko vrijeme utješiti. Dok je bio pristaša romantike, nije živih djevojaka ni gledao, ali otkako i njega zahvati moderna struja verizma, simbolizma i dekadentizma, pa uz to i pizma njegovih zloradih, porugljivih drugova, odluči i on pravo, zbiljsko djevojačko srce zauzeti na juriš. Pokuša najprije kod neke lijepe kevice. Odbi ga prezirno, a njegov heksametar podere. Tako učini i druga i treća i redom sve. Alkmenej malo ne očaja. I u tom očaju uprle mu se oči o zemlju, pa i ne vidje, gdje služkinja Aga, mlada, ali ružna seljanka nosi na glavi ogroman škaf vode. Alkmenej bubne vršikom svoje pojave o škaf i otrijezni se istom pod slapom hladne vode. Aga se prepane i zamoli oproštenje u „mladog gospodina“. Sada je Alkmeneju istom srce progovorilo pravu riječ. „Ova ili nikoja!“ Vidio je u Agi biće velikodušno i nježno, velikodušju pripisivaše njenu nijemu stravu, a nježnosti njezinu molbu za oproštenje, sebi samomu pak svu krivnju sa onoga hladnog vodopada na njegovu ognjenu glavu: napisa joj odmah elegični ditiramb sa podesnim riječima: „Angjele — divni, velika duša tvoja“ i t. d. i preda joj pisamce nijemim tronutim licem. Nikada prije nije s njome govorio, niti je znao za nju, jer se za zemaljske stvari i žive žene nije brinuo. Aga, koja nije umjela čitati, uze pjesmu, pa kad uvidi, da je papir — odnese ga pjesnikovu ocu i kaza mu, ko joj ga dade. Jadni Alkmenej! Oj pjesniče nesretniče! I opet je bio tuš na ognjenu glavu, ali ovaj drugi pade još više iznenada i ohladi još radikalnije razočaranog jadnika. *Jelica Belović-Bernadzikowska.*

*

Samo su kosti moje. Teško djeci kraj neizobraženih i surovih roditelja. Nagnuće k dobru, koje je od naravi usagjeno u srce dječije, mora otupiti. Nježna riječ, topla opomena ne izlazi nikad iz usta takih roditelja; pa ako ga ovi i upućuju na dobro, to sve biva nekim surovim tonom, koji i dijete najposlije prisvoji. Nije dakle ni čudo, što je naša Nata lijena i raspuštena, i ona ima take roditelje. Pri svakoj zadjevici i smutnji Nata je prva. Tužbe neprestance i svaki dan na Natu. Sad mi je ovo kazala, sad mi je ovo učinila. Jednom zaplašila nekoliko drugarica, ove u vrisak i plač, a ona u zloban smijeh. Iz sveg se vidi slab kućni uzgoj. Kakva je u domu, takva je i u školi. Došla jednom majka. Molim te gospoja radi od nje, što hoćeš. Udri je, bij je, samo su kosti moje! — Slabo je pomoženo učiteljici' s tom dozvolom; ali ti draga majko nastoj, da ti dijete ne čuje ružnih razgovora, ne pusti je lolati se po sokaku, neka ti je uvijek zabavljana poslom, pa će ona biti bolja. Vidjeh, da ova moja prodika baš nije godila majci. Za nekoliko dana evo je opet.

A molim Te, kakva je sada Nata?

Ta nešto je bolja, nego prije, samo je neki dan ukrala svojoj drugarici gumu.

Digitized by Google

Sad će majka opet po starom: „Udri je, samo mi ostavi kosti!“ — Da su joj poznate ove riječi: „Kako stari pjevaju, tako mladi cvrkuću,“ tad ne bi za cijelo davala učiteljici takoga savjeta.

*

Disciplina prvih dana. Vreva, žamor, buka, kikotanje, ama baš kao na vašaru. Većina okrenula učiteljici legja. Poznatije se skupile u hrpe; mašu rukama, klimaju glavom, o saboru svakako ne pripovijedaju, a ipak su onako uzrujane. Megju svima se istakla Štefica. Svojim tankim glasićem natkrilila sve. Što je to? — Čuje se nekakav promukli plač, a to Štefica sjela na glavu svojoj drugarici, koja se bila sagnula, da podigne maramu. Bože moj, što još svega ne će biti! Koliko bijaše brige i muke, dok upoznaše školski red. Poredah ih u klupe. Sad je mir. Svaka je na svom mjestu. Slušaju pažljivo, što im se pripovijeda o vladanju. Hora je kući. Spremajte se! — Hu, sve preko klupa. Frau Lehrerin, wo ist mein Hut? viče jedna i protura se brže bolje, kroz sve učenice, samo da prva ugrabi šešir.

*

Za nekoliko dana sakupilo ih se 48. Jedna nije došla, nekoliko ih zakasnilo. Sve nijesu donijele računske zadaće. Jedna je zaboravila. drugoj je ostala kod kuće, treća je prekrasno napisala. Jesi li Ada ti to sama napisala?

„Jesam, samo mi je brat vodio ruku, jer mi ruka dršće.“ A tako, tako! Ti ćeš danas poslije škole pisati još jednom, da vidim kako ti ruka dršće.

Svega je nereda nestalo za par dana, nastao je mir i red, kao na vašaru, kad se sajmari povrate kući.

*

Sindžirac? Sindžirac. Molim milostiva, uznojile mi se ruke, smijem li ih oprati? — Milostiva, Danica plače, zaboljela je glava, smije li kući? — Joj, joj, evo mi se prekinuo kvačak! — Gle, kolik je moj sindžirac, savija se kao zmija. Zaista, dugačak je napravila, samo je šatiran svim bojama prljavštine, počevši od najjasnije do najzagasitije. Ah, kako me boli zub! — Ta kako i ne će, valja promaljivati sindžirac.

Mir djeco, drugi put biće već lakše.

*

Panorama. Pustiću školsku mladež za pola cijene. Vidjeće krasnih slika, živog udava, krokodila, oštrigu i t. d., a sve samo za pet novč. Molim lijepo za što obilniju posjetu, jer ne mogu otputovati, ako još ne dobijem pomoći od škola.

Pa hajde, pomozimo siromaha!

Koja hoće neka poslije podne donese pet novč., ići ćemo u panoramu. Razumijeva se, da su sve donijele. Djeci je panorama bajno carstvo iz „Tisuć i jedne noći“.

Iz daleka se već čuje veliki bubanj, razlježu se zvuci neke arije iz opere „Marta“, zastave lepršaju upravo prama nama, kao da nas pozdravljaju; a naša mladež koraca po taktu onog bubnja.

Evo nas pred platnenim šatorom. Dvije stepenice gore, dvije dolje, pa smo ti već u Egiptu, New-Yorku, sad na moru, sad u moru, sad na veseloj svadbi, sad u krvavoj bici i t. d. Ali, što je ono? — Mladež se sakupila kraj jedne slike, pa je ne možeš ni milom, ni silom od nje otjerati. Zalud ih zoveš, da im pokažeš ronioca, gdje upravo vadi spužve. Ili te ne čuju ili ne mare za poziv. Bar da vidim, što ih toliko zanima. Pročitam naslov: „Ubistvo predsjednika francuske republike, Sadi-Carnota.“ Sad mi bijaše jasan neposluh. — Pô sata stajahu pred slikom i šaputahu: „Uh, taj Caserio, šta mu je skrivio, da ga je ubio!“ — To isto mišljah i ja. — Djecu zanimaju ovaki senzacionalni dogagjaji, kao i odrasle.

*

Pitanje bez odgovora. Kad se natare ploča od kaučuka ili smole suhim lisičijim repom, onda se u njoj pojavi negativna elektrina.

Molim gospogjice, smijem li nešto pitati?

„Je li taj lisičiji rep od one lisice, kojoj se rep smrznuo u vodi, kada je htjela ribe loviti?

*

Digitized by Google

Sitnice. „Kakvih imade rečenica?“
Učenica ih nabraja redom, a na svršetku doda:
„Imade i ženskih rečenica.“
U gramatici ih nema, ali u svijetu zaista mnogo.

*

Za vrijeme odmora poviče neki seljački dječak:
„Evo, evo tuku me gospoje!“
Mišljaše tim izrazom varoške djevojčice, ali ne od šale, već iz pravog neznanja.

*

Seljak neki promoli glavu kroz vrata pitajući:
„Je li tu Svetozar — Stanin?“
Predmnijevao je dakle, da mi znademo, ko je ta Stana.

*

Kod zemljopisa poče neka mala odgovarati: „Pod „žlijezdom“ Njegova Veličanstva još su i ove „zemlje“.

Sva djeca u srdačan smijeh.

*

Što se stavlja na vrhove od kuća, da im grom ne može naškoditi?

„Monogram“ — mjesto gromobran. — Od same revnosti za ručni rad, zabunila se i u fizici.

*

Deputacija. Bijaše davno — davno. Vidim još i sada one ražarene obraze, one suzne oči. Čujem i sada one tihe, bolne uzdisaje:

„Ah, zar ćete nas ostaviti?“

„Ne, Vi ne ćete otići!“

„Zar Vam nijesmo više u volji?“

„Ostanite kod nas, bićemo Vam dobre — dobre!“ Gubili su se ti glasići tamo podalje od mene, kao šumska jeka, pa i danas pišući ove retke zuje mi oni zadnji usklici... dobre — dobre.

„Primirite se dječice, ta ne odlazim daleko, a pisaćete mi, pa ćemo tako uvijek biti zajedno.“

„Ne, ne, nemojte nas ostaviti,“ čuo se žamor i šapat na desnici i ljevici, ama baš kao na kakvu saboru.

„Mišljahu one zbilja, da je to na moju: kad želim otići, onda smijem, a kad ne želim, onda ostanem u mjestu dotle, dokle mi se svigja. Ljudsko je srce već takvo, da na što obikne, onda mu se teško odreći onoga, osobito što mu je iole prijalo.

Meni bijaše teško, kad se rastajah s tom mojom milom, nezaboravnom dječicom.

A ko da ih ne zavoli!

Zdrava, krepka tijelom, hitra kao srne, otvorena, bistra uma, marljiva, ama rijetka su takva djeca, kao biser u moru.

Kad već vidješe, da se zaista otpremam u daleki svijet, na daleki put, kad spaziše spremljene stvari u sanducima — zajecaju i zaplaču i stanu naricati, kao nad mrtvikom. — Smijali se i plakali, a tek moje suze raseviliše njihova srdašca još više. Najednom ih nestade iz moje sobe... Pogledam na prozor i čujem: „Ti Jelice i Juco, idite“!

„Dè, to će biti najbolje; idite, trčite i žurite se!“ Otrčaše, a nijesam znala kuda. Ostala se djeca opet oko mene sakupiše, te mi jedno haljinu popravlja, drugo kosu, treće mi daje sliku, četvrto cvijet i t. d. burni bijahu ti izljevi nevine ljubavi.

Evo Jelice i Juce!

„Gdje ste bile?“

„Kod gospodina predstojnika u uredu.“

„A“ — začudim se!

„Ko vas je poslao onamo?“

„Niko, mi smo same otišle.“

„Čemu ste išle k njemu?“

Digitized by Google

„Molile smo ga, da Vas ostavi kod nas, pa je rekao, da se i on mora višim vlastima pokoravati, a da Vas on nije premjestio.“

„Nijeste smjele ići nikuda bez moje dozvole;“ — da, ko bi zabranio ugrijanu srcu, da uzavri i ne prekipi! — Žao mi bijaše za tom dječicom, i od onda ne naigjoh više na takovu.

Poslije nagjoh sličica, traka, klupčenca pamuka, igala u divanu natrpano — sve mi to spremiše dječica za... uspomenu.

*

Mjesečne obavijesti. „Krivica, krivica, čuje se odmah svršetkom mjeseca!“ — E, pa što ćemo; ženskoj je naravi prirogjeno uzdizati se jedna nad drugu, nijedna ne će da zaostaje za drugom, — ako i nije krivica; — da iskorijenimo ovu manu bar djelomično, a ono moramo biti svršetkom mjeseca nepravedni i progutati gorku pilulu nezahvalnosti. Ta ko bi radije već učiteljica, da im može podijeliti svima u razredu crvene karte, da ne bude samo te nesretne krivice. Na žalost ne može iz razloga, koji su nam učiteljima dobro poznati: nijesu sve jednako nadarene, neke nemaju talenta, neke su spore u mišljenju, mucave u govoru, vazda rasijane, brbljave, a nada sve lijene. Mogla bih nabrojiti još množinu tijeh dražesnih svojstava, ali.... punktum, ne ću, da svoj spol iznesem na odviše veliku javu.

Dakle bilo je malo veselja, a dosta plača u svakom razredu, a nada sve se istakao II. Nerazborite, ne znaju za drugo, nego za krivicu.

Neke odlikašice imagjahu dovoljno iz vjeronauke. Bijaše s toga svakojakog mrmljanja i šaputanja, što dakako tankom sluhu učiteljičinom nije umaklo.

„Znaš draga, mene je samo jedan put pitao.“

„Mene nije ni pitao gosp. kateheta, a ja znadem sve, jer me moj tata uči kod kuće.“

Zaboravište ove male jadnice one satove, kad nijesu znale, a sjećahu se samo momenata, kad su nešto izmucale.

„Mene će otac izbiti, ako ne donesem crvenu kartu.“ — Primijetih ovoj nezadovoljnici, da bolje uči, pa će onda dobiti crvenu kartu.

Najviše su ipak ronile suzice one, koje dobiše bijele karte, neke se pače derahu iz sveg grla, jer malo ne svi predmeti bijahu označeni četvorkom, te ne htjedoše ni primiti karte.

„Kad je ne ćeš ti ponijeti kući, a ono će Sofija.“

„Neka samo dogje“, javi se zločesta Mara, — „izbiće je već moja mama!“

„Zar tako Maro? — Hvala ti, što si mi kazala! Hajde sada s podvorkinjom, pokazaćeš joj svoju kuću. Ona će ponijeti tvoju kartu, pa da vidim, hoće li je izbiti tvoja mama.“

To bijaše gorak lijek za Maru, a za ostale dobar primjer. — Ne stavlja više nijedan razred primjetaba već samo plaču! — E, pa neka plaču, biće im lakše na srcu!

Ljuba Dubravčeva. — Sarajevo.

LISTAK.

†

Direktor dr. Emanuel Hánnak,

preminuo 27. februara 1899.

Ko ga nije znao u velikoj, toliko razgranjenoj vojsci kulturnog napretka; ko ga nije znao, počevši od skromnog podučitelja, što mališe početnike upućuje u prvim elementima ljudskoga znanja, pa sve do velikih svećenika znanosti u njenim hramovima, univerzama i akademijama; ko ga nije znao, pripoznatog naučenjaka, oglašenog pedagoškog književnika, odlična stručnjaka, čiste duše poštenjaka, solidne nauke pobornika, učiteljstvu iskrena prijatelja i zakrilnika!

Rodio se 30. maja 1841. u Tješinu, bijaše dakle na domaku 58. godine života. Tek što je navršio jednu godinu života, ugrabi mu smrt oca, te mu uzgoj nastavi

Digitized by Google

djed sedlar. Osnovnu školu i gimnaziju polazio je u svom rodnom mjestu. Za cijelo vrijeme svoje gimnazijske nauke bio je najbolji gjak u zavodu, ma da je morao privatnim podučavanjem privrijediti, što mu je trebalo da podmiri svoje potrebe i da se otme oskudici. Još kao gimnazijalac učio je francuski, engleski i talijanski, a ispit zrelosti položio je s odlikom.

Iza toga prešao je na filozofski fakultet u Beču, gdje je kao glavni predmet učio povijest, naročito stari vijek. Pored toga učio je jevrejski, arapski, zend i persijski, a bavio se i sanskritom i isporegjivanjem jezika. S Lamblom je gojio germanističke studije. Godine 1863. položio je učiteljski ispit za gimnazije; iste je godine promoviran i za doktora filozofije, te je kao pokusni kandidat otpočeo predavati povijest u akademičkoj gimnaziji. Njegove znanstvene radnje svratile su pažnju učiteljskog svijeta i vlasti na njega. Do 1865. bio je namjesni učitelj u akademičkoj gimnaziji, a onda je kao takav prešao u leopoldštatsku realnu gimnaziju, gdje je učio zemljopis i povijest. Godine 1866. imenovan je na osnovu svojih znanstvenih radnja privatnim docentom bečkog sveučilišta. Uz znanstveni svoj rad bavio se i špeciflčno pedagoškom strukom, a prvi povod za to kanda mu je dalo učiteljevanje u djevojačkom odgojilištu van Demerghelsa u Beču. Godine 1869. pozvan je za učitelja povijesti na novoustrojenu tada žensku učiteljsku školu. Godinu dana kasnije povjereno mu je predavanje istoga predmeta u novoustrojenom tada bečkom pedagogiju. Godine 1873. imenovan je direktorom učiteljskog seminara u Bečkom Novom Mjestu, gdje je ostao do godine 1881. U to doba izdao je najznamenitije svoje učevne knjige za srednje škole, naročito zemljopis i povijest za sva tri vijeka.

Godine 1881. pozva ga magistrat grada Beča, da preuzme upravu i reorganizaciju bečkog pedagogija, kojim je do onda upravljao dr. Dittes. Vatreni njegov predšasnik, uprijevši svom energijom, da narodno učiteljstvo znanstveno i materijalno podigne na dostojan stepen, prevršio je u mnogom štočemu i segao dalje preko megje nego što je trebalo, pa je time sebi i zavodu na sve strane stekao velikih i ljutih protivnika, te je već dotle bilo došlo, da se pri gradskoj upravi ozbiljno stalo pomišljati, ne bi li taj zavod trebalo ukinuti. Hánakov ga je izvještaj spasao od propasti. Trijezni i razboriti njegovi prijedlozi našli su povjerenja kod onih, koji su u stvari imali riječ, te zavod ostaviše i njega mu postaviše na čelo s tim zadatkom, da ga preudesi prema istinskim prilikama i potrebama učiteljskog staleža. On je zavod od tri proširio na četiri godišta, a svakako mu bijaše valjana zamisao, što je metodiku samu učinio predmetom dvogodišnje znanstvene studije, a metodička predavanja povjerio najvrsnijim članovima samog učiteljskog staleža. Zadnjih godina osnovao je pače i žensku gimnaziju, koju je smjestio u prostorijama pedagogija i bio joj direktorom do smrti svoje. Lane je doživio radost, da su mu prve učenice polagale ispit zrelosti.

Ubi ga influenca. Isprva joj se othrvao, ali se prerano i dosta neosnažen vratio poslu, te u brzo opet smalaksa i leže. Ne zna se po čemu, otrovala mu se krv i on za dva tri dana na žalost sviju, koji su ga znali i poštovali, preminu. 1. marta u 2 sata poslije podne opojaše mu tijelo u drevnom, veličajnom hramu sv. Stjepana, pa ga onda sahraniše na centralnom groblju.

Sav svoj vijek, sav svoj rad posvetio je nauci i napretku, prilježno i postojano radio je za razvoj škole u zdravom naprednom pravcu, svakom se prilikom zauzimao za znanstveno obrazovanje i za samostalan položaj učiteljstva. Učiteljima bijaše očinski prijatelj i vogja, a po gotovo učiteljski podmladak, koji se oko njega prikupljao, toplo je srcu prigrlio.

Naše zemljake iz Bosne milovao je kao mezimce, očito ga je veselilo, da ispod njegove ruke nekolicina zatočnika prosvjete i nauke opet za jedan pedalj dalje šire

Digitized by Google

napredak i kulturu po zemlji, u jednome kraju, koji je do nedavno svakoj kulturi, svakoj naprednijoj ideji sa sedam brava bio zabravljen. Jest, volio ih je i dobar im bijaše kao dobar otac, svi oni to znaju i pripoznaju, pa se nadamo, da će oni uspomenu na toga svoga dobrotvora duboko u srce zasaditi, te je ondje čuvati kao svetinju, da će kao svetinju čuvati misli i ideje, što im ih je predao na amanet, da će s ponosom na to pomišljati, da ih je zapala sreća biti učenicima jednoga Hánnaka, pa da će puni pieteta naspram svoga odličnoga učitelja i za njegovim se primjerom povodeći u njegovu duhu živjeti prosvjeti svoga naroda i svome zadatku.

Blagosloven mu i vječit pomen megju nama!

Književnost.

Odgovor gosp. Lj. Stojanoviću na ocjenu moje radnje: „Pravi akcenti i fiziologija njihova u hrvatskom ili srpskom jeziku“, i kratki dodatak za vježbanje u mojijem akcentima. Napisao Matej Milas — Mostar.

U 15. broju 1899. godine „Brankova Kola“, beletrističkoga lista iz Sremskijeh Karlovaca, napisao je gosp. Lj. Stojanović ocjenu mojoj raspravi: „Pravi akcenti i fiziologija njihova u hrvatskom ili srpskom jeziku“, što je objelodanjena u sarajevskom „Školskom Vjesniku“ za 1898. godinu; pa, kako sam uvidio, da je on više puta u svojoj ocjeni zastranio i meni krivo učinio, u ovome ću odgovoru nešto ga ispraviti a opet ću i dodati štošta, da budu još očitiji moji akcenti, što sam ih pred svijet iznio, a g. S. ih ne može, kako sam veli, da razlikuje.

Da rečem svu istinu, nadao sam se koje kakijem prigovorima svojoj raspravi, jer je moj posao posve izvoran pa svijetu neobičajan, pa kako sam pročitao ocjenu g. S., pomislio sam, da je i taka ocjena dobra, i veseo sam, da mogu reći i poslije ove ocjene g. S., da moja nauka u onoj raspravi, ako nije čvršća, nije ništa ni slabija, nego li je bila, prije nego što se na nju oborio spomenuti g. profesor Stojanović.

A što piše g. S. u svojoj ocjeni? Hajde, da vidimo.

G. S. na početku svoje ocjene veli: „Vidi se, g. M. je potpuno uveren da je pronašao nešto novo u nauci o akcentima, a meni se sve čini da je u zabludi, i za to hoću da pokušam da i njega o tome ja uverim.“

Na ovo mogu odgovoriti g. S., da sam i te kako uvjeren o svome pronalasku, te mi je taj posao jasan kao sunce; dok se vidi iz spomenutijeh njegovih riječi, da on nije posve uvjeren, da nijesam ništa pronašao; jer je razlika, kad reče ko, da mu se čini, i kad reče ko, da nešta zna; pa kad je tako, ja mislim, da ću ovijem odgovorom još oslabiti u g. S. vjeru u shvatanje starijeh akcenata, i da će on malo po malo uvjeriti se, kako sam ja u istinu našao nove akcente.

Pod brojem 1. g. S. govori o mojoj teoriji trajanja akcentanijeh slogova, pa kako on za to kaže, neka bude, kako ja velim, i ja na to nemam šta da mu odgovorim.

Pod brojem 2. veli g. S. o mojijem akcentima, pa pošto se od mene dijametarski razlikuje, ostaje posao sub iudice i o tom ćemo se moći kasnije razgovarati, kad se, ako Bog dade, g. S. uvjeri, da sam ja pravo učio; a sada da vidimo, kako je on shvatio ono, o čem govori u narednom broju.

Pod brojem 3. g. S. piše o mome razabiranju mojijeh akcenata, a osobito o razlici izmegju prvoga jakoga kratkoga, n. pr. *pȍlje* i drugoga jakoga kratkoga, n. pr. *sjȅme,* pa pita čuje li iko tu razliku, jer je on ne čuje. Za tijem mene kori, što sam rekao, da se *sjeme* nekako izgovara kao *sjemme,* ovijem riječma: „Ja se samo čudim kako ljudi mogu nemačkom ortografijom objašnjavati srpske akcente“.

Digitized by Google

Na svršetku ću ovoga odgovora iznijeti očite primjere za lučenje prvijeh i drugijeh akcenata, a ovdje ću samo odgovoriti g. S., da sam uzeo, ali ne njemačku ortografiju u pomoć, nego tako pišu dvostruke konsonante i ostali evropski narodi, pa su se za tumačenje akcenta, samo radi sličnosti u govoru, tako pomagali i naši gramatičari, i nijesam imao za što da od toga odustanem, kad je zgodno.

Pod brojem 4. piše o sili akcentskoj, kako se čuje prije akcenata i kako ide dalje, pa veli, da će o tom kasnije govoriti, i ja na to ništa i ne odgovaram.

Pod brojem 5., koji je razdijeljen na četiri odjela ćirilskijem azbučnijem redom: *a), b), v), g),* g. S. kazao je svoje mnijenje o koječem u mojoj radnji, pa ću i ja hodeći mu tragom na pojedine mu odjele i odgovoriti, pa kako je čitaču potrebito, da zna sud g. S., biće zgodno, da što više ovdje napišem čisto njegove riječi.

Pod brojem *a)* veli g. S. ovo: „Prvi mu je dokaz (razumije se za moje akcente) izgovor dugoga ѣ u jekavačkom i ekavačkom govoru. On tvrdi, da je dugo ѣ u jekavačkom govoru jednoslogo, i da je pogrješka, što se piše mjesto njega *ije,* već bi trebalo ili zadržati stari znak, ili nekako tako da se ljudi ne varaju da ga uzimaju kao dva sloga. On dalje tvrdi da je na njemu potpuno isti akcenat u jekavačkom kao i u ekavačkom ili ikavačkom govoru, i jednim ga znakom i piše samo kad mu je prvi akcenat piše ga na *i,* a kad mu je drugi na *e* ....“

Za tim nastavlja: „Ovde moram napomenuti da sam i ja rogjeni jekavac (Užice), što dakle rečem, ne će biti po studiji tugjega govora, već po svom rogjenom. *I ja čujem kod svakog dugog ѣ dva sloga, i* i *e,* bilo da je na njemu slab, bilo jak akcenat: *mlijeko, sijeno,* bilo da je bez akcenata, jer se *nȁ rijeku* izgovara isto tako kao *nȁlijemo.*“

Za tijem g. S. kaže, da je sada i g. Rešetar, koga spominjem u svojoj radnji, za dugo *ѣ,* da je dvoslogo, a tako da misli i g. Budmani, a g. Kuhač, veli, da će biti u Zagrebu naučio južni dijalekat, pa to ne vrijedi, a u njegovijem skupljenijem narodnijem melodijama po južnim krajevima da će se naći dosta primjera, gdje je sam valjalo da uzme dugo *ѣ* za dva sloga.

Opet nastavlja g. S.: „Za dokaz jednoslogog izgovora dugoga ѣ uzima i stihove narodnih pesama, pa je uzeo iz prve knjige „Hrvatskih“ narodnih pesama ove stihove: Nije dosta što s' na sv'jetu bila.... tvrdeći da tu nije trebalo pisati apostrofa, jer su tu i sa *ije* napisani čisti deseterci. Kad se nešto hoće narodnim stihom da dokazuje, onda mislim, treba i što boljeg pevača i što boljeg sakupljača. Ja se samo čudim, kako je g. Milas pao baš na ovu Zbirku narodnih pesama, kad se zna, da tu ima i pevača i skupljača koji su daleko od toga da budu dobri. Od takih pevača može se naći još više sakatih stihova.“ Poslije ovoga g. S. veli, kako se je potrudio da pogleda Vukovu zbirku, što se tiče dugoga *ѣ* i to pjesme Podrugovića i starca Milije, pa kako je tamo našao puno više dugo ѣ dvoslogo nego jednoslogo, pa pita, zar tako velik broj stihova, gdje je dugo *ѣ,* ne vrijedi, a onaj mali broj vrijedi?

Dalje g. S. piše, da ja dokazujem, da je dugo ѣ jednoglasno i s pomoću akcenata, kad su prvi ili drugi, ali on tijeh akcenata ne može da razlikuje, pa ostavlja taj posao.

Na koncu ovoga odjela veli g. S.: „Da je g. Milas rekao da je dugo ѣ uvek od jednoga sloga, čovek bi pomislio da on sam to doista tako izgovara, i da nema uha da oseti drukčiji izgovor kod drugih ljudi. Ali kako ćemo ga razumeti, kad veli da su u pronominalnoj i složenoj deklinaciji „ono *ijem, ijeh,* bez sumnje, od dva sloga“? I to objašnjava istorijom oblika srpskoga jezika. U staro-slovenskom jeziku instrumental jednine i gen. i dat. množine složene promjene glasili su: **добрѣи-имь, добрѣи-ихъ, добрѣи-имъ,** odatle je u srpskom postalo *dobrim, dobrih, dobrim,* pa su se ovi padeži izmešali sa pronominalnim i postali tobože oblici: *dobri-ćm, dobri-ćh, dobri-ćm,* i za to

Digitized by Google

je ovdje *ijem ijeh* od dva a ne od jednog sloga. — Ovo nije nikako dobra svedodžba za njegovo znanje istorijske gramatike srpskoga jezika. G. Milas i ako ne veli priznaće da oblika ѥѣмъ, i t. d. nema nigdje potvrgjenih, već samo *im* i *êm,* a da ih nije nikad ni bilo, tako ćemo se uveriti, ako kronološke uporedimo: *a)* kad je u srpskom izvršena kontrakcija ѥим u и; *b)* od kad se javljaju kod adjektiva oblici sa ѣмъ i t. d., i kod pronomina su имъ i t. d. i *v)* od kad se javlja diftongičko ѣ (ili jekavački govor).“

Na ovo ću po redu sada odgovoriti g. Stojanoviću.

Što veli g. S. da je on jekavac i da čuje u dugome *ѣ* dva sloga, a ne jedan, i što veli, da je za to i g. Rešetar i g. Budmani, to za ovaj posao vrlo malo vrijedi. Ja znam, da je ovako, a i ja sam jekavac, pa sam živio do šesnaeste godine po selima na granici hercegovačkoj, gdje se divno hrvatski govori, a bilo je tu za više godina puno i bjegunaca iz Hercegovine; pa sam, osim četiri godine sveučilišta, vazda u narodu, gdje se govori južnijem govorom, te ga uvijek slušam i sabirao sam još u djetinjstvu narodne pjesme; pa ako dosle nije našao više akcenata ni g. Budmani ni g. Rešetar ni g. Stojanović, za koga znam, da ne čuje mojijeh akcenata ni nakon moje rasprave, mogu stalno reći, da ja imam bolje uho nego g. Stojanović, a niko nije dao svjedodžbu, da čuju bolje od mene akcenat sva ta gospoda, koja za stalno ne mogu kazati za se, da su se toliko mučili oko akcenta prostoga naroda, kolik ja. Primjer *na rijeku* ne mogu prosuditi, jer ako je ono *rijeku* od *rijeka,* onda se u južnijem stranama tako ne govori, pa ne znam; ali bih želio čuti izgovor g. S. u primjerima: *bijemo, lijenog* i *lijem, lijen,* što su u mojoj radnji (str. 11.), pa bih onda sudio, je li dugo *ѣ* jednoslogo ili dvoslogo.

Vrlo sam se začudio g. Stojanoviću, kako je on uzeo prebirati narodne pjesme, pa se čudi, da sam uzeo nekoliko stihova iz tobože hrvatskijeh narodnijeh pjesama (ovako mi se čini, da znače ovi navodnici), koje su nekritičke, a nijesam uzeo Vukove pjesme, koje su kritičke. Meni se čini, da je g. S. ovdje zastranio, jer nijesam ja uzeo stihove narodnih pjesama, da mi oni svjedoče, je li dugo *ѣ* dvoslogo ili jednoslogo, nego sam ih uzeo i nemisleći na to, jesu li kritičke ili ne, samo za to, da čitača uputim, kako je neprirodno uhu našemu, kad se dugo ѣ otegne u pjesmi u dva sloga, a prirodno je, kad je jednoslogo izgovoren dugi ѣ. Mislim, da ovo izbija iz svega, što je na 11. strani moje radnje, a meni se nikako ne svigja ljuta bolest našega naroda, borba, što je hrvatsko, a što je srpsko, i mislim, da u naučnijem poslima ne smijemo se ni dotaknuti te naše rane; a biće i g. S. čuo, da se govori o nekritičnosti Vukovijeh pjesama, pa o čem se ne govori, ali za to bi trebalo da se dokaže, pa da se vjeruje.

Želio bih, da g. Stojanoviću, kao i meni, čisti jekavac izgovori ova dva retka uporedo:

Lijepo cv'jeće Perovo!

i:

L'jepo ti je rano uraniti!

pa neka on i svak s njim sudi, je li jekavcu prirodnije ono *l'jepo* nego li ono nategnuto *lijepo* u prvom retku, gdje treba stiha radi da bude *ѣ* dvoslogo.

Mislim, da za naš posao ne vrijedi ništa, je li češće ili rjegje u pjesmi dugo *ѣ* dvoslogo ili jednoslogo, jer je pjesma pjesma i pjevač uzme riječ, kako mu je zgodnije za pjevanje, pa često i pojedine riječi sasma krivo otegne ili pokrati radi svoga stiha.

Drugo je što g. S. ne može da razlikuje prvijeh od drugijeh akcenata, pa ne može ni da govori o krasnome dokazu, da je dugo ѣ jednoslogo.

A sada da odgovorim g. Stojanoviću na ono, što veli za moju tvrdnju, da je dugo ѣ dvoslogo u nastavcima *ijeh, ijem.*

Digitized by Google

Kad se uzme vas naučni aparat i kad se baci pred čovjeka, mislio bi, da je tu nešto, a pogledaj dobro, kad tamo: ridiculus mus. Ovo kažem, jer mi se tako činilo, kada sam prvi put brže bolje pročitao čitavu ocjenu, i ona za me loša svjedodžba i one istom pročitane a jasno neshvaćene tačke, bile su me preplašile, pa mi ostala žalost u srcu, kako sam to mogao „ludo“ pogriješiti. Ali kad sam ocjenu drugi put pročitao i malo se zaustavio na ovome njenu dijelu, e, onda sam uvidio, da ću i tu oboriti g. ocjenjivača.

Želio bih čuti odgovor g. Stojanovića na ova tri pitanja: kad je izvršena kontrakcija ы u и; od kad se javljaju kod adj. oblici ѣм i ostali; od kad se javlja ѣ.

Može li na ova pitanja g. S. ili iko živ tačno odgovoriti? Moj je odgovor, što bi bio i svakoga, ko se u te posle razumije, da na ta pitanja ni g. S. ni iko živ ne može tačno odgovoriti. Da ne duljim mnogo, pitam g. S., imamo li mi jasnijeh spomenika za ova pitanja, da se na njih tačno može odgovoriti? Uvjeren sam, da će g. S. reći da nemamo. Možemo li se baš zakleti, da su nam pouzdani svi oni spomenici i hrvatski i srpski za ova pitanja? Nikako, jer od starine mi nemamo ni prave ortografije, niti svaki pisac ili bolje pisar piše jednako, a osobito nam je stari slovenski jezik za taj posao puno naudio. Ovo je u opće za sva tri njegova pitanja odgovor, a na po se ću nešto reći o nastavcima ѣм, ѣх i им, их.

Kad je nastalo pomjeranje oblika ѣм i им? I za ovo rekoh, da se ne može tačno odgovoriti, a Daničić[1]) po spomenicima nam kaže, da se to nalazi još od XIII. vijeka. E, dobro, a može se lako kazati, da je tako i prije bilo, i ako ne po cijelom narodu našem, kako ni sada nije, ali, recimo, baš da je tada to postalo; pa kako nalazimo te nastavke napisane u starijem spomenicima? Svakojako su napisani. Evo kako su napisani u Daničićevoj Istoriji: Грѣшьнѣмь, малѣмь, живемь, верованемь, ali i: босансциемь, живиѥмь; старехь, царевѣхь, дебелїехь, работныехъ, a još čudnije: доубровачцѣемь, i još ne znam, jesu li i ovdje svi načini pisanja ovijeh padeža. Ne može se znati kako treba izgovoriti glas *ѣ*, niti, je li to tu ѣ dvoslogo ili jednoslogo; a kad se misli, da se je običajno i dugo i kratko *ѣ* pisalo *ѣ* pa da nalazimo pisano i ием i иѥм i ыехъ, lakše je misliti, da je pisao po svome izgovoru pisao *ijem*, što bi inače u riječima dugo *ѣ* običnije pisao ѣ.

Ima još nešto. Pismo iz Dubrovnika 1463. godine[2]) bilježi: По заповѣди i opet дубровациехь; a drugo 1478. godine[2]) od Vlatka, hercega sv. Save piše: нашием, нашиех, срьчаниех, дубровачциех, ali вѣеки, kao вѣерованием, писанѣе, samo se na jednom mjestu nalazi i: заповиеди; pa pitam, za što su to pisci očito razlikovali dugo *ѣ* u riječima i u našijem nastavcima.

Evo ovo, gospodine Stojanoviću, pa nešto ovo, a nešto opet da je i sada u ovijem nastavcima ѣ dvoslogo, nagnalo me, da je i u staroj starini bilo *i-êh, i-êm* i da je to nastalo analogijom ostalijeh padeža.

O ovom bi se mogla napisati čitava rasprava, a ja sam sve zbio u malo, pa mislim, da sam se i ovako s malo riječi odbranio od navale g. Stojanovića.

Bilješka. Da je g. Stojanović dobro pazio ono na str. 12.: „ali još odavna pomjerili su se ovi padeži.... te su dobili otuda *ê* (jat[2]), i tako je nastalo: *dobri-êm* = *dobrijem*“, i vidio da je iznad ono (jat[2]) zapisano malo 2, koje zove bilješku: Vidi: Daničić, „Istorija i ost.“, ne bi mislio, da sam htio reći, da se u starini nalazi baš pisano иѣм, иѣх, jer ne bih ono 2 bio napisao iznad riječi *jat*, nego kad bih došao

---

[1]) Istorija oblika jezika srpskoga ili hrvatskoga, kod padeža o kojijem se govori.

[2]) Šurmin, Hrvatski spomenici, str. 231.

Digitized by Google

do tačke, a ovo je *dobri-êm, dobri-êh* moje mnijenje, koje, kako se vidi, nije bez dovoljnijeh potvrda.

Pod *b)* veli g. ocjenjivač o mojoj nauci za riječi, koje izmegju vokala imaju *h*, pa se vokali kontrahavaju kod naroda, koji ga ne izgovara. G. S. za ovo kaže: „Može biti", jer ne razlikuje prve od drugijeh akcenata.

Pod *v)* govori g. S. o promjeni *l* u *o:* „Treći mu je dokaz promena *l* u *o*. On veli od *kȃl, vȃl, ždrȃl,* postaje *kȁo, vȁo, ždrȁo* (dakle od prvog jakog dugog postaje prvi jaki kratki), a od *mîl, čîl,* postaje *mío, čío* (dakle od drugog jakog dugog opet drugi jaki kratki). Ja, nerazlikujući prve od drugih akcenata, ne mogu o ovome ništa reći. Ali kod slabih akcenata nije mu dobro pravilo. Od *sélce* i *krílce* postaje *seòce* i *kriòce,* i njemu je dosadašnje tumačenje „posve nevaljalo". On je u narodu čuo reči: *selóšce, krilóšce* dakle sa istim akcentom kao i *seóce, krióce,* i ako od *l* nije postalo *o*. On ovdje vidi, da je od *sélo* i *krîlo* (dakle od dva različna akcenta), postao na *—lo* isti akcenat, i čini mu se, da bi bilo smešno reći da su se akcenti ´ i ^ rascepili u drugi ´, pa veli, da se u rečima *seóce, krióce* pomerio akcenat zbog uvećanog broja slogova kao što je i od *ȍblāk* postalo *obláčić,* od *vrȗć — vrućína*.

I ovde je g. Milasa izdao naučni aparat kao i kod složene promjene. Neka on sve ove reči svede na stari akcenat, pa će se uviditi, da tu nije nigdje bilo pomeranja:

sèlo = seló	seòce = seocé
krílo = krīló	kriòce = kriocé
sélce = sēlcé	selòšce = selošcé
krílce = krīlcé	krilòšce = krilošcé

Svuda je, kao što se vidi, akcenat na kraju, i nikaka pomeranja nije moglo biti (promjena kvantiteta ima svoja pravila). Ali u

ȍblȃk = ȍblāk
oblàčić = oblačíć

akcenat je pomeren."

Istijem riječima odgovaram g. Stojanoviću, kako je on meni kazao, da ga je izdao naučni aparat, a još mu više mogu reći i dokazati, da je on ovim pobijanjem moga mnijenja i sam uništio ono izmišljeno cijepanje akcenta slaboga dugoga (kako se dosle zvao ´ akcenat), a mene ne pobio.

Nikako ne pristajem na to, da sve naše akcente treba tumačiti po starijem akcentima, nego mislim, da i novi akcenti naši imaju bilo kakvijeh promjena, što su postale kasnije u jeziku ponajviše s pomoću analogije; pa kako je od *vrȗć, vrućína* (i ako je u starije doba bio na istome mjestu akcenat: *vrućína*[1]), što je sigurno novije, tako je može biti moglo i od novije: *krîlo, sélo* nastati: *krióce* ili *krilóšce* i *seóce* ili *selóšce.*

Ne znam, kako g. S. kaže, da je pomjeren akcenat u: *oblak* i *oblačić,* kada veli, da je stari akcenat bio *oblačíć,* pa tako se vraća na ono gore, za što je kazao da nema pomjeranja: *selošcé* i ost., i svak vidi, da je u: *oblak, oblačić* nastalo pomjerenje još u starini, pa se ne može porediti s novijem akcentskijem pojavama.

Da je g. S. i sam oborio staru nevaljalu nauku o cijepanju akcenata, vidi se iz njegovih primjera. Znamo, da je: *krîlce = krīocé, sêlce = sēlcé,* a tako i: *seóce = seocé, krióce = kriocé,* pa gdje je tu cijepanje vokala?

[1]) Vidi: Nemanić, Čakawisch-kroatische Studien. Wien 1883. Sitzungsber. der phil.-hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften.

Digitized by Google

Recimo, da je moje bilo krivo tumačenje, drugom se mojom tvrdnjom dade ovo protumačiti. U *Bilješci* paragrafu 28. izričem zakon jezični: vocalis ante vocalem brevis, koji se može i ovdje upotrebiti. Od *krīlcé* postaje *kriocé* i onda postaje *i* kratak, pa tada može nastati prijelazom akcenta za jedan slog prema početku riječi: *kríoce* i bude isti akcenat, kako je i od *sēlcé, seocé,* postalo *seóce* i ako su od *sélo* = *selό* i *krílo* = *kriló.* Ovdje treba da rečemo, da je riječi *sēlcé* ono *sē* postalo dugo radi dva konsonanta *lc.*

Priznajem, da mi se ovo potonje tumačenje moje više svigja, nego li tumačenje u mojoj radnji, ali bi i ono moglo biti, dok o izmišljenome cijepanju nema zbora.

G. S. pod *g)* veli: „Četvrti mu je dokaz prelaz akcenata na slogove pre jakih akcenata. U vezi sa napred rečenim o jačini izgovora slogova oko akcentovanog sada dodaje se jaki akcenat, prelazeći na predlog (ili svezu) ne gubi na prvoj reči, a o tome ćemo se, veli, uveriti, što ćemo, ako pazimo, čuti, da se jaki akcenat oseća i na slogu posle akcentanog, što ne bi moglo biti da je akcenta sa reči nestalo. Na ovaj način g. Milas je došao od prilike na mišljenje Daničićevo koji je takogje držao da se akcenat sa prave reči ne gubi. Ali ja moram reći, da prelaz „jakosti" akcenata na slogove posle akcentanog dopuštam u nekoliko samo kod slabog akcenta (` ´), jer se kod njega glas neprestano diže i prirodno padanje glasa počinje tek slogom iza njega. Kod jakog akcenta (`` ^) ne čuje se na drugom slogu ništa od akcentske jačine. Ali kad kod jakog akcenta dogju slogovi ispred reči, i kad ovi dobiju akcenat bilo slab (zȁ sjeme) bilo jak nȁ polje, na osnovnoj reči ne ostaje ništa (iza slabog ono što rekoh gore), jer sada te dve reči nisu više *dve,* već *jedna,* a jedna reč ima samo jedan akcenat. U ostalom ja ovo ne velim ni po kakvoj teoriji, već što samo tako čujem."

Za tijem nastavlja g. S.: „Njegovo je pravilo da *jednosložne reči* (o dvosložnim rečima, i o rečima jednosložnim sa dugim vokalom ne mogu govoriti, jer bih otišao daleko) kad dogju ispred prvih jakih akcenata, dobivaju drugi jaki akcenat, a kad dogju ispred drugih jakih akcenata, dobivaju drugi slabi akcenat:

pŏlje, mēso: nȁ pŏlje, nȁ mēso
sjĕme, prîča: zȁ sjĕme, zȁ prîču.

Ako ostavimo na stranu prve i druge akcente i zabeležimo ovo po našem, zaista ćemo viditi razliku izmegju ovih reči, jer se prve dve izgovaraju: nȁ polje, nȁ meso, a druge dve zȁ sjeme, zȁ priču. I ovo bi za g. Milasa bio najjači dokaz, da izmegju *pŏlje* i *mêso* s jedne i *sjĕme* i *prîča* s druge strane nije isti akcenat, ali (prokleto „ali") ovo se ne vidi kod svih reči, za koje on sam veli da imaju prvi jaki akcenat. I ako je zbirka reči, u kojima je on izdvajao prve akcente od drugih vrlo mala, ipak u njoj ima takvih, koje se protive njegovu pravilu. Reč *kŏlo* (množ. *kŏla)* on bileži prvim jakim akcentom, i sa predlogom *na* trebalo bi da glase *nȁ kola* (kao *nȁ polje),* ali ona glasi *nà kola* (kao *zà sjeme),* i to ne velim samo ja već i g. Milas na str. 23. u akcentovanoj priči. Ista ta riječ u gen. množ. po g. Milasu ima opet prvi jaki akcenat *(kŏla* kao *mēso)* i s prijedlogom *od* trebalo bi da glasi *ŏd kōlā,* a držim da će i g. Milas izgovoriti kao i ja ȍd kola. Reč *zmâja* (gen. jedn.) g. Milas opet beleži prvim jakim akcentom, a s prijedlogom *u* ja bih izgovorio *ù zmaja,* a ne *ȕ zmaja* i t. d."

Napokon završuje g. S: „Primeri nejednakog prebacivanja akcenta kod *pŏlje* i *sjĕme, mêso* i *prîča* nesumnjivo pokazuju da je ako ne sad (ja bar ne osećam), u ono nekad bilo razlike u izgovoru tih reči, ili da tome imaju neki drugi uzroci (ni g. Maretićevo objašnjenje nije dovoljno), a šta i kako je bilo to g. Milas ovom svojom raspravom nije pokazao."

Digitized by Google

Ja ću gospodinu S. na ovo po redu odgovoriti, pa će sam on priznati, kako se je ljuto posjekao.

Što g. S. s početka veli, da se ne slaže ni sa mnom ni sa pok. Daničićem o jakosti glasa, ostaje li ili ne ostaje na slogu, kad je akcenat, da rečemo pò staroj nauci, prešao na prijedlog ili na svezu, ne ću ništa govoriti, jer kad g. S. ne čuje prvijeh ni drugijeh akcenata, koji su očiti, lašnje je da to ne čuje, nego hajdemo dalje.

Za četvrti dokaz mojijeh akcenata veli g. S. da je to moj *najjači dokaz* da izmegju *polje* i *meso,* te *sjeme* i *priča* nije isti akcenat, ali (kako on veli: *prokleto „ali“*) da i sami moji primjeri pokazuju, da nije tako, pa navodi primjere: *kȍlo* i *zmȁja.* Jest, gospodine S., za kolo mogu reći da je baš onako, kako sam zabilježio u svojoj raspravi na str. 17. i na str. 23. i tu je g. S. zastranio, što se nije sjetio, da *kȍlo* na str. 17. znači, *ples,* chorea, a *kȏla* na str. 23. znači *kočija,* pa se i zbilja kaže: *ide ȗ kolo,* ide *ȉz kȏlā;* a opet: ide ú kola, *ide ís kolā.*

Što se tiče riječi *zmȁja,* treba da rečem, da se u Hercegovini i u mome dubrovačkom kraju običnije govori: *zmȃj, zmȃja: ȍd zmāja, ȉ od zmāja,* ali se čuje i *zmȁja,* pa se tada reče *ȍd zmaja, ȉ od zmaja.*

Ima gdje ko te mi veli, da sam onom raspravom temeljito pokazao fiziologiju akcenata našijeh, pa mogu kazati, da sam ovdje u Mostaru jednom pozvao svoju gg. drugove i oni su čuli razliku prvijeh i drugijeh akcenata, a ja nijesam kriv, da ih ne čuje g. S.; ali sam uvjeren, da će ih čuti, uzide li u sela i posluša li čisti govor hrvatskoga ili srpskoga lijepoga našega jezika.

Dodatak ovome odgovoru.

Gospodin Stojanović u ocjeni moje rasprave: „Pravi akcenti i fiziologija njihova u hrvatskom ili srpskom jeziku“ tuži se, da ima malo primjera za prve i za druge akcente, pa kako bih želio, da bude bolje, da jasno svak razabere moje akcente, dodaću sada nekoliko primjera prvijeh i drugijeh akcenata, a ako Bog da, te izradim akcentanje svijeh našijeh riječi, što obragjujem, onda će ih biti izobila.

Ovdje ću naumice zabilježiti riječi po obliku posve jednake ili dosta slične, a imaju različne akcente, i preporučujem gospodi naučnjacima, da se oko njih pozabave, pa će tako lakše lučiti prve od drugijeh akcenata, jer lako je čuti, je li koji akcenat jaki ili je slabi.

1. Za prve jake kratke i druge jake kratke akcente evo primjera jedan uz drugi: *brȍda* (gen. od *brod), brȗka; nȅbo, čȗdo, ȕzō* (= uzeo, u dijalektu), *ȗzō* (uzao, uzla); *gȍre* (lat. supra) i *gȏre* (lat. montes).

Bilješka. Ovdje sam u Mostaru čuo, kako lijepo razlikuju: *gȍre, gȏre, gȏrē, góre,* što znači: supra peiores montes ardent; bȉo (od *biti,* esse) i bȋo (lat. albus).

2. Za prve jake duge i za druge jake duge akcente evo primjera: sȗd (lat. vas) i sûd (iudicium); glȃsi (nom. pl. od *glas,* lat. vox) i glâsī (3. l. prez. od *glasiti);* lȗg (= pepeo) i lûg (= šuma); tȉsto (= tijesto) i *smîlje;* grȇdu (akus. sig. od *greda)* i žêgja.

3. Za prve slabe kratke i za prve slabe duge akcente evo primjera: jȕžina (augm. od *jug)* i *úžina* (augm. od *uže);* zàvījā *(pȃs)* i závījā (prez. od *zavijati, zamotavati): zàvījā pȃs; závījā mi rȃnu;* zàvīj (imperativ od *zavijati,* vuk, pseto) i *závīj* (ranu); *dȕžnīk* i *dúšnīk.*

4. Za prve slabe duge i druge slabe duge akcente zgodni su primjeri: bīla (od biti, esse) i bîla (= bijela); *svīla* (od *sviti, saviti)* i svîla (lat. sericum); *vīla, krîla.*

Digitized by Google

Bilješka. Molim gospodu naučnjake, koji bi što pisali o mojijem akcentima, da bi izvoljeli poslati mi svoju ocjenu, da znam, što se piše, da što god bolje razjasnim i do potrebe da se odbranim.

DRUGI DODATAK.

Kada sam primio posebne otiske svojijeh studija: „Pravi akcenti i fiziologija njihova u hrvatskom ili srpskom jeziku“, što su štampani u sarajevskom „Školskom Vjesniku“ za 1898. godinu, razaslao sam mnogijem naučnjacima našijem po komad toga svoga djela i zamolio sam ih, da bilo javno, bilo po na po se meni, napišu svoje mnijenje o onome, što se obragjuje u tijem studijama.

Odgovori različitijeh naučnjaka našijeh bili su koje kaki, pa ako ću se može biti i na njih kakvom zgodom samo osvrnuti, cijenim, da mi treba objelodaniti pismo gosp. prof. Fr. Kuhača o mojijem akcentima; jer je to pismo puno pouke i potaknuće gdjekoga, da uza me prione uz učenje našijeh akcenata, pa ne će onako šljepački iurare in verba magistrorum Vuka i Daničića, kako čine neki naši stariji drugovi, koji bez ta dva pisca ne mogu ništa da počnu u jeziku našem, te što je još gore, profesori su živoga jezika našega, a nikada ni da su stupili u narod, gdje se govori naš jezik u čitavoj potpunosti svojoj.

Da objelodanjujem ovo pismo i to me je ponukalo, što sam evo ovdje u Zagrebu živijem očima pregledao rukopisnu radnju gosp. Kuhača o akcentima našega jezika, pa sam potpuno zadovoljan, da sam uvidio, kako je gosp. prof. Kuhač glazbeno dokazao što sam ja golijem ušima, bez glazbe, uhvatio i to je meni čvrst dokaz, da sam na pravom putu i da ću i uz mnoge protivnosti iznijeti živu glavu.

Zahvaljujem gosp. Kuhaču, što je bio tako ljubežljiv i pokazao mi to svoje djelo i što nije protivan, da objelodanim ovo njegovo pismo.

A sada evo do riječi pisma gosp. Kuhača:

U Zagrebu, dne 28. aprila 1899.

Veleučeni gospodine!

Hvala Vam liepa za priposlani mi posebni otisak Vaše rasprave „O akcentu hrvatskoga jezika“, a oprostite mi što Vam nisam namah odgovorio. Imao sam da izradim oveći članak o hrv. glazbi za djelo „Die österr.-ungar. Monarchie in Wort und Bild“, pa nisam s toga dospio, da Vašu preliepu i učenu raspravu proučim, te da Vam — na izričnu želju Vašu — sud svoj o njoj izrečem.

Sada, kada sam dospio do toga, da raspravu Vašu pročitam, mogu Vam reći, da je Vaša radnja veoma zaslužna i temeljita, jer će nas opet nekoliko koraka unaprieditи, te kako mislim i povod dati, da se predmet, o kojem raspravljate, još više razbistri, još svestranije istraži, ne bismo li mogli nauku o hrv. akcentu konačno ustanoviti. Znanost i nema druge svrhe, nego da otkrije pomoću stručnoga istraživanja i kritike istinu. A jer svi skupa za tim težimo, to ne smije učenjaka ozlovoljiti, ako naigje na prigovor, ako je naime prigovor takav, da iz njega on sam razabrati može, da i onaj, koji je prigovarao, nije ništa drugo želio, nego da u dotičnoj stvari na čistac dogjemo.

Što ste Vi ustanovili osam akcenata mjesto četiri, to je znatan napredak, jer kako je u glazbi znatna razlika izmedju andanta i andanta, te izmegju allegra i allegra, tako je i u jeziku; jer i tuj se razlikuje jaki-dugi od jakog-dugog akcenta i t. d. Ali i tim Vašim razlikovanjem nije jošte stvar gotova ni s dinamičkog ni s ritmičkog, kamo li s melodijskog gledišta. Tu treba još veće točnosti. A hoćemo

Digitized by Google

li obzir uzeti i na melodiju jezika, što svakako moramo, to treba da i taj fiziološki pojav predoče pismene oznake raznih akcenata.

Ja bih primjerice označio prvi jaki kratki akcenat ovako ´´ a drugi jaki ovako ´´, da se time ujedno istakne, da u prvom („polje“) raste melodija vokala *o*, u drugom pak („sjeme“), da pada melodija vokala *e*. Takvu točnost glede ritma i glede melodije akcenta ne će moći označiti ni sam filolog ni sam glazbenik, nego obojica skupa.

Vi velite doduše (na str. 2.), da ne držite ništa do onoga mnienja, da filolog treba da bude i glazben, jer Vi da poznate dosta glazbenika, koji ne mogu da dobro razaberu akcenat, a ipak su vješti glazbi. Ova je pošljednja Vaša primjedba istinita, jer zaista ima u nas sijaset — recimo českih muzikanta, koji žive megju nama trideset i više godina, a neki njih umiju čak i gramatikalno pravilno govoriti hrvatski, ali akcenat hrvatskoga jezika (s ritmijskoga, a osobito s melodijskoga gledišta) ne mogu nikako da pogode. Uzrok je tomu, što su ti glazbenici naviki samo na velike glazbene intervale, te ne mogu uslied toga razabrati vrlo male intervale jezične skale, kamo li ih pogoditi.

Ali ima glazbenika, koji drukčije čuju nego praktični glazbari, a to su komponiste. Praktički glazbar čuje i sluša regbi tjelesno, komponista pak duševno. Pravi glazbotvorac razabrati će i veoma sitne jezične intervale, te će ih i tačno pogoditi, uglazbi li koju pjesmu. Čuje li on poimence jezičnu kvartu, uzeti će on glazbenu kvartu, premda je glazbena kvarta trideset puta veća od jezične. Sagje li sada taj komponista sa duševnim svojim sluhom na praktično jezično polje, teško će on pogoditi jezičnu kvartu, jer tuj čuje i on samo tjelesno, ako naime nije rogjeni Hrvat, i ako nije izvježbao svoj sluh od djetinjstva u melodiji hrvatskoga jezika. No hvala Bogu, mi imademo i komponistâ, koji su rogjeni Hrvati, vazda u toj zemlji živili, te učili jezik od svoje babe i majke hrvatskog porijetla, a kasnije u hrvatskim školama.

Ima doduše u nas i takvih glazbenika, koji su rogjeni u našoj otačbini, ali se nisu tuj školovali, te učili hrv. književni jezik samo kao autodidakti. Ovi premda imadu izvrstan, glazbeno izvježban sluh, nemaju jezično pamtilo, t. j. oni se ne mogu zapamtiti gramatikalna pravila hrvatskoga jezika, jer im je glava opterećena drugim studijama. U ove spadam i ja. No jer tu svoju slabu stranu poznam, nisam se nikada upuštao u gramatikalno razglabanje hrvatskoga jezika, nego samo u glazbeni dio toga jezika.

Možda je Vam, veleučeni gospodine, poznato, da već mnogo godina radim na hrvatskoj muzikologiji, ili bolje rekav, počeo sam prije mnogo godina na njoj raditi. U prvom dielu te moje muzikologije, koji je izragjen, raspravljao sam o hrvatskom jeziku, motreć ga kao tekst za popievke, razglabajuć tuj akcenat hrvatskoga jezika sa strane dinamike, ritma i melodije, i to koli za pojedine riječi, toli za ciele izreke Svaki sam slučaj potkriepio pro ili contra s mnogim glazbenim augmentativnim primjerima, uzetim iz pučke i varoške naše pjevačke tradicionalne literature. Taj dio muzikologije iznaša 120 folio stranica, a svršio sam ga dne 31. decembra 1887.

Ne mogu Vam ovdje sve razloge navesti, zašto je ta moja radnja ostala neobielodanjena, no jedan ću Vam razlog ipak priopćiti, a taj je, što sam želio, da bi tu radnju sa mnom prošao, prije nego što ju štampi predam, koji učeni filolog, koji je rogjeni štokavac i dugo živio u čisto štokavskom kraju. Bojao sam se naime, da bi ja uplivom gradskog govora mogao tamo amo griešiti u akcentu, te ga bilježiti po rgjavom gradskom govoru. Na svoju žalost nisam u tih dvanaest godina našao takvoga jezikoslovca; jer onaj, koji bi bio za to sposoban, nije htio ili nije mogao u

Digitized by Google

tu svrhu meni posvetiti svoje vrieme, drugi bio je tako okorjeli Vukovac, da već a priori ne bi dozvolio, da u jeziku može nešto drukčije biti, nego što je diletant Vuk učio.

U toj mojoj raspavi naći ćete, da sam i ja izneo nedostatak četiriju akcenata, da sam prorešetao sve, što se do onda pisalo o akcentu, i da sam Masinga pobijao i osudio. Mali izvadak iz te moje radnje, možete naći u priloženoj brošurici („Dvije rasprave“ štampane 1892.) na str. 50.—59.

Razabiruć iz Vaše rasprave, da niste Vukov rob i da imadete — premda niste glazben — prilično glazbeno čuvstvo, jer ste upozorili čitaoca na višu ili nižu intonaciju pojedinih akcenata, te kako u jednom akcentu melodija raste a u drugom pada, rado bih uz Vašu pripomoć na novo prošao spomenutu moju radnju. Scienim, da bismo pri tom jedan od drugoga koješta učili, te stvar ako ne dotjerali do savršenstva, to ipak do neke visine. Ta moja želja teško da će se ispuniti, ali kada bi Vam moguće bilo, da me osobno posjetite, pokazao bih Vam dotični moj rukopis, da se sami osvjedočite, što bi još sve trebalo, da se u tom predmetu potanko istražuje i ustanovi.

Zahvaljujuć se još jednom na Vašoj ljubeznosti i čestitajuć Vam na Vašem uspješnom radu, jesam uz osobito počitanje

Vaš

Fr. Š. Kuhač.

Pripomena uredništva. Neutječući nikako u predmet gornje polemičke rasprave, koji posvema prepuštamo pozvanim učenim stručnjacima, da ga razbistre, željeli bismo samo, da se u bojnoj žestini ne zaboravlja na pietet, što ga svi dugujemo onakim znamenitim i prezaslužnim radnicima u našoj književnosti, koji su u nas prvi krčili i utirali put na polju sustavnoga jezikoslovnoga ispitivanja. „Diletant“ Vuk učinio je, čemu se nijesu domislili učeni i stručni zatočnici nauke, on je za svoga života izvršio upravo gorostasno djelo, on je pokazao i utr'o put, kojim se od onda pa sve do danas pomiče naš jezikoslovni naučni rad. Sad ako on nije stigao da sve obradi, ostavivši i potomstvu mrve da krči; ako je pače baš i zastranio, zalazeći na osnovu jezikoslovnih obreta jednostrano i u naše zamršeno narodnosno pitanje, ko mu to s razlogom može zamjeriti? Ko je još sam našao svu istinu; ko se još nije koji put i u stranu zatrčao, pa i zabasao, tražeći istinu? Vuk je pošteno mislio, glavni je dio posla svršio; on nam je gotovo iz mrtvih uskrisio lijepi naš današnji književni jezik, kako je u narodu ponikao i procvao; on ga je svega svoga vijeka s najvećom ljubavlju i pažnjom čistio od nesrodnih natruna i primjesa. Za to mu vječita hvala do nebesa! Ako sada drugi poslije njegove glavne žetve pabirče, prislanjajući kao i on uho narodu na grud, da mu tanje i bolje razaberu bilo, da Vukov rad popune, ili makar i isprave, čast i njima, samo neka ovi ni za tren ne zaboravljaju, da oni sada bez pola muke stupaju trenikom, u koji je Vuk uložio svu snagu života i da bi bez njegove predradnje mučno bilo njihove rabote, pa da oni za pravo rade samo u njegovu duhu i onda, kada u čemu odmiču od njega. Suae cuique laudes suaeque coronae. *Ur. „Šk. Vj.“*.

Zemljopis i statistika austro-ugarske monarhije za srednja učilišta. Treće preragjeno izdanje. Napisao Ivan Steklasa, profesor kr. učiteljske škole u Zagrebu. Ukoričeno stoji 1 krunu 30 filira. U Zagrebu. Troškom i nakladom kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade. 1898. Strana VI + 144 u osmini. — Kritika. Napisao prof. Drag. Franić — Gospić.

Za proučavanje navedene knjige služile su mi u glavnome ove karte, atlasi, zemljovidi i djela: Specialkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie, im Masse 1 : 75.000; Neue Generalkarte von Mittel-Europa, im Masse 1 : 200.000; Hypsometrische Uebersichtskarte von Oesterreich-Ungarn, im Masse 1 : 750.000; Geologische Karte der österreichisch-ungarischen Monarchie zum Schulgebrauche, von Dr. A. Bisching, im Masse 1 : 600.000, Wien 1896; Stieler's Handatlas. Gotha, Justus Perthes, 1889; Sydow-Wagner's methodischer Schulatlas, Gotha

Digitized by Google

Justus Perthes, 1889; Карта славянскихъ народностей. Изданіе В. В. Комарова. Составилъ Н. С. Зарянко. С.-Петербургъ 1890. Масштабъ 1:1,200.000; Zemljovid kraljevine Hrvatske i Slavonije, priredio Ivan Steklasa, u mjerilu 1:185.000, Budimpešta 1893; Zemljovid Bosne i Hercegovine za srednje škole, u mjerilu 1:300.000, Beč 1889.; Oro-hydrographische Schulwandkarte von Oesterreich-Ungarn, von V. von Haardt, im Masse 1:1,000.000, Wien 1888; Austrijsko-ugarska monarhija, od F. Handtkea, u mjerilu 1:850.000, Glogova; Morphologie der Erdoberfläche, II. Theil, von Dr. A. Penck, Stuttgart 1894; Oesterreich-Ungarn, von Dr. A. Supan (Länderkunde von Europa in „Unser Wissen von der Erde"), Wien, Prag, Leipzig 1889; Handels-Geographie, von Dr. C. Zehden, Wien 1898; Очеркъ коммерческой географіи и хозяйственной статистики Россіи сравнительно съ другими государствами. Составилъ Г. Г. Моревъ. С.-Петербургъ 1897.; Lehrbuch der Geographie, von Dr. Friedrich Umlauft, dritter Cursus, Wien 1896; Oesterreichische Vaterlandskunde für die oberen Classen der Mittelschulen, von Dr. E. Hannak, Wien 1898; Geografijske koordinate ili položaji glavnijih tačaka Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i djelomice susjednih zemalja, sastavio Dr. Gjuro Pilar, Zagreb 1890.; Političko i sudbeno razdjeljenje kraljevine Hrvatske i Slavonije po popisu žiteljstva 1890., Zagreb 1892.; Rijeka Kupa i njezino porječje, od dra M. Šenoe („Rad" jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga CXXII.), Zagreb 1895.); Klima grada Zagreba, napisao dr. A. Mohorovičić („Rad" jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga CXXXI.), Zagreb 1897.; Ocjena i tumač Steklasine karte Hrvatske i Slavonije, nadalje njegova zemljopisa i statistike Austro-ugarske monarhije, napisao Drag. Franić (preštampano iz „Školskoga Vjesnika"), Sarajevo 1895.; Uzvisitost najglavnijih gorskih saobraćajnih i prometnih prijelaza u Hrvatskoj i Slavoniji, napisao Drag. Franić (preštampano iz „Školskoga Vjesnika", 1896.), Sarajevo 1897.; Orometrija Ličko-gackoga ili Gornjo-hrvatskoga visočja i njegovih orografijskih sastavina, napisao Drag. Franić (preštampano iz „Nastavnoga vjesnika", knjiga II., Zagreb 1893./94.); Glavni izvještaji o stanju usjeva i o gospodarskim prilikama uopće u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1898.; Izvješće kr. zem. obrtnog nadzornika o pregledavanju obrtnih i tvorničkih poduzeća u Hrvatskoj i Slavoniji godine 1895., Zagreb 1897.; Kraljevine Hrvatska i Slavonija u tisućgodišnjoj zemaljskoj izložbi kraljevine Ugarske u Budimpešti, Zagreb 1896.; Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije godine 1899.; Statistička izvješća trgovačko-obrtničkih komora (u Zagrebu, Osijeku i Senju) od godine 1890.—1897.; Lijepa naša domovina, od Drag. Hirca, I. svezak, Zagreb 1891.; Vogja po Spljetu i Solinu, Zadar 1894.; Statistički izvještaj trgovačko-obrtničke komore u Spljetu, Zagreb 1895.; Der tausendjährige ungarische Staat und sein Volk, redigirt von Dr. Josef von Jekelfalussy, Budapest 1896.; Ortslexikon der Länder der ungarischen Krone, verfasst von Dr. Josef von Jekelfalussy, Budapest 1892; Земљопис за гимназије, napisao Dr. I. Hunfalvi, s madžarskoga preveo M. A. Jovanović, I. svezak, Novi Sad 1887.; Земљопис за српске народне школе у Угарској, Панчево 1892.; Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini 1895., Sarajevo 1896.; Rezultati popisa marve u Bosni i Hercegoviui 1895., Sarajevo 1896.; Bosna i Hercegovina na milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896.; Dra K. Zehdena Rukovogj za zemljopis trgovine i prometa za trgovačke produžne škole, Sarajevo 1895.

Dobro bi bilo, da je gosp. profesor I. Steklasa naveo pomoćnu literaturu, koja mu je služila pri izragjivanju njegova zemljopisa i statistike, jer bi se tada kritični proučavatelj te knjige mogao brže, lakše i sigurnije kretati. Kritika zemljopisno-statistične školske knjige može se s valjanim uspjehom sastaviti samo u velikim književnim stjecištima, kao što su: Beč, Budimpešta, Prag, Zagreb i dr., gdje je čovjeku pri ruci sva nužna pomoćna literatura, pa gdje se i do inih obavijesti lakše dospije. Nadam se, da mi se ne će ipak zamjeriti, što sam se ja hvatio toga posla u Gospiću, gdje nema ni najnužnijih literarnih pomagala, a da i ne spominjem, kako se druge potrebne obavijesti vrlo sporo i teško dobivaju. Radi toga nije ni ova kritika onako za rukom pošla, kao što bi trebalo i kao što sam želio. Ono, što sam mogao učiniti, rado sam učinio na probit naše zemljopisno-statističke nastave u školi.

Ocrt i obličje Austro-Ugarske. *Strana 1.,* redak 7. ozgo: Od najsjevernijega do najjužnijega kraja monarhije ima *1050 km,* a ne „1000 *km*". U retku 15. ozgor: bolje je reći, da Austro-Ugarska *megjaše s Italijom na jugu,* nego „na zapadu". — *Strana 2.,* redak 7.—9. ozgor:

Digitized by Google

Švedska i Norveška imaće *773.000 km²* (ne „776.000 *km²*“), a *Francuska 536.000 km²* (ne „530.000 *km²*“). Megju evropskim državama dolazi *iza Francuske* po veličini *Španija* (505.000 *km²*), a ne Engleska (315.000 *km²*). — *Strana 3.*, redak 12. ozdo: U Austro-Ugarskoj dolazi *na nizinu* 27 %, dakle preko $^1/_4$, a ne „jedva $^1/_4$“. *Krš* se stere *na jugu* naše monarhije, a ne „na jugo-istoku“. U retku 8., 9. i 10. ozdô ispravi, da se *Karpati* savijaju *na istoku monarhije,* a ne samo „Moravi na istoku“.

Alpe. *Strana 4.*, redak 13.—20. ozgo: *„Sjevernu prosjeku u austrijskim istočnim Alpama“ ne čini dolina Rajna,* jer je dolina Rajna na megji Švicarske i Austrije. Izvjesnije bi bilo, da je *iza doline Illa* navedena i *dolina Klosterska,* a za tim Arlberški prijelaz (1800 *m*). *Dolina,* koja slazi *„istočno od Arlberškog prijelaza“,* zove se *Stanzerska,* a ne „dolina Rosanne“. Wagreinska poljana visoka je 950 *m*. *Dolina Paltena* vodi k *Schober-prijelazu* (850 *m*), a niz ovaj prijelaz dolina Liesinga. *Stilfska presrt* visoka je 2760 *m*. Na više mjesta u knjizi dolazi napisano „dolina gornje Adigje“ mjesto *dolina gornje Ečave. Toblajsko polje* visoko je 1200 *m*. — *Strana 5.*, redak 7. i 8. ozgor: *„Rhätikon“* obuhvata *sjevero-zapadni* (a ne „zapadni“) *dio* „Retijskih Alpa“. Redak 12. ozgor: *Oetzthalske Alpe* dižu se *na sjeveru Ečave,* a ne „na sjevero-istoku Adigji“. U retku 2. ozdô ispravi: *Arlberški prijelaz* visok je *1800 m* (a ne „1700 *m*“). — *Strana 6.*, redak 3. ozgor: *Gerloški prijelaz* visok je *1500 m* (a ne „1440 *m*“).

Raznovrsne *visine* po cijeloj knjizi *nijesu jednolično zaokruživane.* Neke su zaokruživane na 10, neke na 20, a neke i na 30, 40 i 50 *m*. — *Strana 6.*, redak 10. ozgor: U Algäuskim i Vorarlberškim Alpama veći je *vrh Wildgrubenspitze* (2750 *m*), nego Rothe Wand (2700 *m*). Redak 9. ozdo: U donjo-austrijskim Alpama zove se najviši vrh *Schneeberg,* a ne „Snježnik“. — *Strana 7.*, redak 12. ozgor: *Predil prijelaz* visok je 1160 *m*, a ne „1100 *m*“. Redak 19.—21. ozgor: „Kamničke ili Sučavske planine“ zovu Slovenci *Savinske planine* uz nazive: Kamničke planine i Sulcbaške planine. „Grintavac“ ispravi u *Grintovec.* Uz prijelaz Ljubel dodaj: (Loibl). — U retku 1. ozdo ispravi: *Rozalijina gora* visoka je 480 *m* (a ne 800 *m*). — *Strana 8.* redak 1.—5. ozgor: Megju Rabom i Murom prostire se *štajersko-ugarsko humlje,* a ne samo „štajersko humlje“. Vrteška gora ispravi u: *Vrteš-planina.* „Šimeško-šomogjske visočine“ nema, nego su to *alpinski povijarci,* koji *u baranjskoj županiji* prelaze u pečujsko brdo Meček.

Hrvatsko-slavonsko gorje. *Strana 8.*, redak 11. ozgor i dalje: Nije ispravno rečeno, da se Macelj-gora „diže na vrelištu Sutle .... i teče prema Dravi, jer se *Macelj-gora prostire od 294 m visoke Hlevničke previje sve do Drave,* gdje se Dravski brijeg (304 *m* kod Završja) ruši sa 99 *m* visine u Dravu, isto tako kao i Zagrebačka gora u Savu (kod Podsusjeda). *Najviši vrh* Macelj-gore na hrvatsko-štajerskoj megji jest *Macelj* (622 *m*), a ne „Sv. Augustin (500 *m*)“. Najviši vrh Macelj-gore uopće jesu „Tri kralji“ (680 *m* u Ravnoj gori). — Od Macelj-gore odjeljuje se *Ivančica* (Ivanščica) *na Gornjo-jesenskoj previji* (399 *m*), a ne „na vrelištu Krapinice“. Ivančica se proteže *do Sardaničke previje* (252 *m*), t. j. do Kalnika, a ne do „izvora potoka Lonje“. *Strahinjčica* (Strahinjščica) nije vrh *Ivančice,* nego njezin zapadni *nastavak* od Očure do Jesenja gornjega. U Strahinjčici je *najviši vrh Goleš* (847 *m*). Strahinjčica se zove i „Krapinska gora“ i „Radobojska gora“. — Najviši je vrh Topličke gore *Osječka,* a ne „Osečа“. — Više se čuje, da se veli *Kalnik,* nego Kalnička gora. *Vranilac* je visok *640 m,* a ne 600 *m*. *Kalnik* se pruža *od Sardaničke previje* (252 *m*) *do Lepavinske previje* (188 *m*), ili izmegju Lonje i Bednje, pa Koprivnice i Oslavice (l. pritoka Glogovnice), a ne „izmegju izvora Lonje i Glogovnice“, jer *Lonja izvire u Ivančici,* a *Glogovnica u Kalniku* ispod Porutine, punih 14 *km* daleko od Lepavinskoga prijelaza, t. j. megje izmegju Kanlika i Bilo-gore (Bjelogore).

Za *djelišta gora* uzimaju se obično previje, klanci, razdolja i rijeke, a ne izvori, jer „izvor“ ne može biti nikakva gorska megja. — *Bjelogora ne zove se* u zapadnom dijelu *„Rijekom gorom“,* nego se tako zovu samo njena pojedina mjesta. — Bolje je reći, da se *Slavonske gore* steru pod različnim imenima *od Ilove,* nego od „izvora Ilove“. *Slavonske gore* ne prostiru se samo „do vrela Vuke i Londže“, nego sve *do Slankamena na Dunavu.* Gorski sklop *Crni vrh* i *Ravna gora* (856 *m*) dižu se *izmegju Gjulaveškog prijelaza* i 322 *m* visoke *previje kod Buća,* i to ne „do vrelišta Bijele“, nego *do vrelišta Pakre* (l. pritoka Bijele). *Crni vrh s Ravnom gorom* udara od *zapada k istoku,* a ne „južnim pravcem“. Crni vrh i Ravna gora vežu se

Digitized by Google

s Papukom na 599 *m* visokom *Sovjak-sedlu.* Na 623 *m* visokom *prijevodu Hercegovcu* prelazi Papuk u Krndiju, koja se prostire do 231 *m visoke previje „Tarabe“,* a ne „od izvora Vučice do izvora Londže i Vuke“. Južni dio Krndije zove se *Krstovi.*

Slavonske (a ne „hrvatsko-slavonske“) *gore spuštaju se u neznatne povije* Gjakovštine *izmegju potoka Kaznice i sušice Ervenice kod Vinkovaca,* a ne „izmegju Krstovog vrha i grada Vukovara“. *Vukovar* je *trgovište,* a ne grad. Kod Vukovara ne nastaje nikaka „gorska pukotina“, nego se povije Gjakovštine kod Ervenice odnosno Vinkovaca snizuju u ravan, iz koje se opet *pomaljaju nanovo brdeljci, koji se dižu u Fruško goru istočno od Šida,* a ne „Vukovaru na istoku“, jer je Vukovaru na istoku ravna ravnica. Za povodnji (proljeti i jeseni) *čini Ervenica bifurkaciju* izmegju Bosuta i Vuke i to upravo na njihovu najbližem domaku izmegju Nuštra i Vinkovaca. — *Strana 9.,* redak 1. ozgor i dalje: Čest Fruške gore megju Ilokom i Petrovaradinom ne zove se „Vrdničkom gorom“. U Fruškoj gori ima samo *Vrdnička šuma,* i to na južnom (a ne „na sjevernom“) obronku Fruške gore kod manastira Vrdnika ili Ravanice. *Crveni Čot* visok je *539 m,* a ne „500 *m*“.

Ne mogu se dosjetiti, radi česa su *sitno štampane* južne grane hrvatsko-slavonskoga gorja izmegju Save i Drave, jer ne držim, da je na priliku Macelj-gora znamenitija ili poznatija od Zagrebačke gore, ili pak Krndija od Dilj-gore!? Izreka: „Sa južne strane glavnih grana (hrvatsko-slavonskoga gorja) spuštaju se prema nizini savskoj pojedine gore kanoti ogranci, koji dijele zemlju na više omanjih nizina i kotlina“, nije ispravna, jer se *južne strane* sjevernoga niza hrvatsko-slavonskoga gorja *hvataju ili osamljuju* pojedine gore, koje se ruše u Savu ili slaze u Posavinu, dijeleći zemlju na više prodolja, izmegju kojih se osobito ističe Zagorje i Požeška dolina.

Kosteljska gora razgranjuje se s jugo-zapadne strane Ivančice *izmegju Sutle, Krapine i Krapinice,* a ne „prostire se sa zapadne strane gore Ivančice izmegju Sutle i Krapine“. Glavno *bilo Kosteljske gore* ima *smjer zapadno-istočni.* Od onoga smjera otiskuju se samo *ogranci prema jugo-istoku,* a ne „prema jugu“. *Zagrebačka gora* diže se *s južne strane Ivančice* (a ne „sa istočne strane“), te udara *od* 244 *m* visoke previje *Bijelog brijega ... do Podsusjeda megju Krapinom, Bedenicom i Lonjom* (a ne samo „megju Krapinom i Lonjom“). *Zagorje* se s morfološke strane ne može nazvati „brežuljasta *kotlina“, nego prodolje,* u komu se sastaje *više prodolica.* Isto se tako i *Požeška dolina ili prodolje* pogrješno krsti „gorskom kotlinom“. Već Rimljani nazvaše Požešku dolinu po njenu obliku i plodovitosti *„vallis aurea“.* U *Kosteljskoj gori* najviši je vrh *Ravnica* (561 *m*), a ne „Žulek (500 *m*)“, koji se u istinu zove *Žolekov brijeg. Ravne gore* (a ne „Crnoga vrha“) hvata se (a ne „odjeljuje se“) *južno gorje* na 322 *m* visokoj previji *kod Buća* (a ne „na vrelištu Orljave“). *Požeška gora ne zove se i „Babje gore“,* jer se Babje gore pod vlastitim imenom prostiru zapadno od Požeške gore. U *Babjim gorama* najviši je vrh *Kapavac* (637 *m*), a ne Maksimov hrast („600 *m*“ — za pravo 616 *m*). *Brezovo polje* (u Psunj- ili Sunj-gori) visoko je *989 m,* a ne 980 *m.* Brezovo polje *najviši je vrh u Slavoniji. „Megju Pakrom, Bijelom i Ilavom“* nema posebne „stupnjevine jugo-zapadne Slavonije“, nego *su to ogranci ili povijarci Crnog vrha i Ravne gore,* t. j. *Papuk-gorja.* Ti se povijarci ili ogranci zovu *Krivajske gore i Pakračka brda ili Krndija,* i to: ogranci *megju Bijelom i Pakrom,* koji se otiskuju od Ravne gore na 280 *m* visokoj previji kod sela Španovice, zovu se *Pakračka brda ili Krndija* sa najvišim vrhom *Kreševina* 211 *m,* a ne „Kik (700 *m*“ — za pravo 718 *m*), jer se *Kik* diže u *Ravnoj gori.* Ogranci *megju Bijelom i Ilovom,* koji se otiskuju od Crnoga vrha na 255 *m* visokoj previji, preko koje udara željeznica iz Daruvara u Pakrac, zovu se *Krivajska brda* (a ne „Bijela gora“) sa najvišim vrhom *Osovljem,* a ne „Petrovim vrhom (600 *m*“ — za pravo 615 *m*), jer se *Petrov vrh* diže *u Crnom vrhu.* Ne znam, što se misli pod „gudurama i uvalama“ u Zagorju i Požeškoj dolini, budući su gudure i uvale ponajviše morfološke pojave u kršu.

Prijelaz kod Veternice visok je *385 m,* a ne „370 *m*“. Prijelaz, kojim vodi *put iz Varaždina u Križevce,* nije „kod Novoga Marofa“ (179 *m*), nego *preko previje Pake* (361 *m*), te ne ide „izmegju Zagrebačke gore i Kalnika“, nego preko zapadnoga iskrajka Kalnik-gore, a po tome se može reći *izmegju Ivančice i Kalnika.* Sasvim je neispravna izreka: „prijelaz izmegju Ivančice u Zagrebačke gore, *put i željeznica preko Novoga Marofa u Zagorje“,* jer to nije prijelaz

Digitized by Google

„izmegju Ivančice i Zagrebačke gore“, nego *izmegju Ivančice i Kalnika.* Taj „put i željeznica“ ne uspinje se „preko Novoga Marofa“ (!), nego *preko Kamenite gorice,* i to: cesta preko 254 *m*, željeznica preko 234 *m* apsolutne visine. U ostalome nije kazano, da ta cesta i željeznica vodi *iz Varaždina u Zagorje, odnosno u Zagreb. Kod Lepavine* nema nikakve „prosjeke“, nego je to obična *niska gorska previja.* No nije spomenuto, da je ta previja izmegju Kalnika i Bjelogore. *Željeznička pruga,* što udara preko Lepavinske previje (179 *m*), ne zove se više „žakanjska“, nego *gjekenješka* (po novoj željezničkoj postaji Gyékényesu). Nije navedeno, da se *„prijelaz u Bilo-gori“* zove *Stari brijeg* (231 *m*) i da taj prijelaz spaja žitorodnu Podravinu s vinorodnom Moslavinom. Put *iz Kamenskoga u Voćin* (a ne „Vučin“) vodi preko Zvečevskoga Debeljaka (524 *m*), t. j. *preko Papuka,* a ne „izmegju Crnoga vrha i Papuka“. No Kamensko i Voćin nijesu ishodna i dohodna mjesta toga puta, nego *Požega* i *Virovitica,* odnosno Požeška dolina i Podravina. *Prijelaz ceste u Krndiji visok je 400 m* (ne „450 *m*“), a *prijelaz željeznice 253 m.* Cesta iz *Pakraca u Požegu* vodi *preko previje kod Buća* (322 *m*), a ne „preko prijelaza Kamenskoga (235 *m*)“, i to *megju Psunjem i Ravnom gorom,* a ne „Pakračkom gorom“. *Iz Barča u Pakrac* ide cesta i željeznica *izmegju Bjelogore i Crnoga vrha,* a ne „preko Crnoga vrha“, i to *kraj sela Gjulavesi:* cesta iznad 270 *m*, a željeznica iznad 250 *m* apsolutne visine.

Krševito gorje. *„Krš“* nije posebno vlastito ime kakoga gorja, kao na priliku Alpe, nego je samo zasebno svojstvo pojedinoga gorja, s toga je bolje reći *Krševito gorje,* nego „Krš“. „Krš“ je sastavljen *od vapnenca* (a ne „vapna“), od koga se na dnu ponikava stvara plodna *zemlja crvenica* (terra rossa). Neobično je protumačen *postanak „Krša“* u riječma: „Vapneni slojevi bjehu previjanjem zemaljske kore isprelamani, zavinuti i ispremetani, radi toga je Krš kamenita visoka ravnina, ispresijecana mnogim dolcima, kotlinama, puna ponikava i podzemnih špilja, u koje vode poniru...“ Poznato je, da dóci, ponikve, kotline, zatvorene doline, polja, ponori, špilje i pećine, vode ponornice i poplavne bujice, t. j. *pojave „krša“, jesu hemijske i mehaničke tvorivine vode u prokapljivom i rastvorljivom kamenju, ponajpače u vapnencu.* Tu je dakle glavni majstor kršnih pojava *nadzemna i podzemna erozija i njene pošljedice:* isplavine i prolomi ili slijeganje, a ne „previjanje zemaljske kore, isprelamljanje, zavijanje i ispremetavanje“.

Strana 10., redak 4. ozgor: Čudan je izraz za potoke i rijeke, da se „ublate“ u dolinama. Redak 8.—10. ozgor: *Ogolijeranje „Krša“* počeli su već *Rimljani,* nastavili *Mlečani, Osmanlije* im pomogli, a i *primorski Hrvati* nemilice sijekoše šumu po našem Primorju, te je prodavahu u Mletke, Italiju i Grčku. *Pošumljivanje „Krša“* „prijeći strašna bura, koja odnosi zemlju s onih golijeti“, a po tome (mjesto „pak“) i „nestašica vode“. Sav „Krš“ zaprema u monarhiji 52.000 *km*², a ne „53.000 *km*²“. Redak 13.—7. ozdo: *Gorjanci* se zovu i *Uskočke gore,* a prostiru se *megju Savom, Krkom i Kupom* (ne samo „megju Krkom i Kupom“). U Gorjancima je *najviši vrh Gorjanec* (1181 *m*), a ne „Sv. Gera (1170 *m*)“. *Plešivica okička* visoka je *780 m,* a ne „700 *m*“. *Vukomeričke gorice* po geološkom sastavu i morfološkom obličju *pripadaju* više *Petrovoj gori i Zrinjskim brdima,* nego Gorjancima, odnosno „alpskom Kršu“.

Zagrebačko-karlovačka željeznica i cesta vodi *preko* 117 *m* visokog *„Horvatskog“ klanca* (ne „kod Jaske“, jer kod nje nema nikakva prijelaza) *izmegju Gorjanaca i Vukomeričkih gorica* (ne „u Žumberačkim gorama“). Cesta *iz Jaske u Samobor* udara preko 578 *m* visokoga sedla. Cesta *iz Metlike u Rudolfovo* (koje se prije zvalo „Novo mjesto“) vodi preko sedla oklinačkoga (ne „oblinačkoga“).

Hrvatsko krševito gorje. *Strana 11.,* redak 1. ozgor i dalje: Neizvjesno je omegjena „Sjevero-zapadna hrvatska kršna visočina megju Kupom i Jadranskim morem do (?!) Rijeke. Na zapadu dopire od prilike do podnevnika grada Kastva, a na istoku do podnevnika grada Senja“. *Podnevnici ne mogu se uzeti za bitne i vidljive prirodne megje.* Po navedenome omegjenju pripada i *Bitoraj* (1385 *m*) posvema „sjevero-zapadnoj hrvatskoj kršnoj visočini“, jer je u istinu *do 10 km zapadnije od podnevnika grada Senja.* Na istoj strani (u retku 9. ozgor) veli se opet, da „Bitoraj veže jugo-zapadnu kršnu visočinu“ sa „sjevero-zapadnom kršnom visočinom“; po tome bi Bitoraj bio na sastavku tih dviju „visočina“, t. j. po navedenome omegjenju *na podnevniku grada Senja.* No na istoj strani u retku 17. ozgor navodi se Bitoraj megju najvišim vrhovima u velikoj Kapeli, naime u „jugo-zapadnoj hrvatskoj kršnoj visočini,

Digitized by Google

t. j. *na istoku podnevnika grada Senja.* — „Sjevero-zapadna hrvatska kršna visočina“ ne može se odijeliti kao zasebni orografski predio bez Kranjskoga krševitoga visočja. *Hrvatsko-kranjsko krševito visočje* prostire se *od Jelenjske previje* (882 *m*) sve *do Postojne.* Ono megjaši na sjeveroistoku s Cirkničkim jezerom, Čabrankom i Kupom, a na jugo-zapadu s dolinama i uvalama, kojima udara željeznička pruga od Postojne Kvarnerskom zalivu. U tome je visočju najviši vrh *Rišnjak* (1528 *m*, a ne „1500 *m*“).

„Lujzinska cesta od Karlovca na Rijeku“ vije se *preko Jelenjske previje* (882 *m*). *Primorska cesta iz Rijeke* vodi *sve do Karlobaga,* a ne samo „do Senja“. *Željeznička pruga iz Karlovca na Rijeku* diše se najviše u prokopu „Sljeme“ (836 *m*) izmegju Lokava i Fužine.

Velika Kapela ne „uzdiže se prema istoku jugo-zapadne hrvatske kršne visočine“, nego *prema sjeveru.* Nije ispravna štilizacija izreke: „Prema istoku se uzdiže Velika i Mala Kapela, koju prosijeca sedlo megju Jezeranima i Modrušem“, jer bi se pod tim moglo misliti, da to „sedlo prosijeca“ samo Malu Kapelu, a ono je na megji Velike i Male Kapele. To se sedlo zove *Bilo,* i po tome se vidi, da ne „prosijeca“ Kapele. Bolje je reći, da se *Velika Kapela hvata na Jelenjskoj previji* (882 *m*) *hrvatsko-kranjskog krševitog visočja i da siže s Malom Kapelom do Pribojskog* (Prijebojskog) *vratnika* (780 *m*) kod Plitvica, nego što je u knjizi kazano: „od gornje Kupe do Plitvice ili vrelišta Korane“. Najviši vrh Velike Kapele zove se *Bjelolasica* ili Bijela lasica, a ne „Bjelasica“. — Ova je izreka nejasna: „Jugo-istočni nastavak Male Kapele prelazi u Plješivicu jugo-istočnim pravcem prema vrelištu Zrmanje, gdje se s Velebitom Dinare hvata.“ Iz te izreke ne može se pravo razabrati: koji je to „jugo-istočni nastavak Male Kapele“, koja gora udara „jugo-istočnim pravcem prema vrelištu Zrmanje“ i ko se s Velebitom Dinare hvata“. *Južni okrajak Male Kapele veže se sa zapada* na 780 *m* visokom Čudinu klancu (cesta iz Otočca k Plitvičkim jezerima) *sa sredogorjem, a sa istoka* na Pribojskom Vratniku (780 *m*) *sa Plješivicom,* koja udara jugo-istočnim smjerom sve do Veliko-Popinjskoga polja (644 *m*), na kome se Velebita i Dinare hvata. Bolje je reći da se *Velebit* pruža *od Vratnika* (698 *m*) *do Zrmanjskog klanca* (603 *m*), nego „do vrelišta Zrmanje“. Velebit dijele *Oštarijska vrata* (ne „prosjeka“) visoka *929 m* (ne „960 *m*“). *Resnik* (ne „Reznik“) *planina spaja Plješivicu s Velebitom* na Cerovačkoj previji (800 *m*). *Kamenita gorica veže Malu Kapelu s Plješivicom,* a ne „Malu Kapelu i Plješivicu s Velebitom“. *Krbavsko polje od Ličkoga polja rastavlja ovo sredogorje: Ljubovo, Vrebačka staza i Srednja gora,* a ne samo „Vrebačka staza“.

Petrova gora spušta se prema Kupi i Savi, a ne samo prema „savskoj nizini“, i to megju: Koranom, Radonjom, Rijekom, Glinom, Glinicom i Žirovcem, a ne samo „megju Koranom i Unom“. Uz Koranu i Unu mogla se još barem *Glina* navesti, koja teče *izmegju Petrove gore i Zrinjskih brda. „Značaj kršne formacije gubi se“* jedino *na Petrovoj gori,* a ne na Zrinjskim brdima, jer ona ne pripadaju „Kršu“. U *Zrinjskim brdima* najviši je vrh *Prisjeka* (615 *m*), a ne „Šamarica (600 *m*)“. — Tačnije je rečeno: *Zrmanjski klanac nad vrelom Zrmanje,* nego „kod Zvonigrada“. Sedlo izmegju Jezerana i Modruša *(Bilo)* visoko je *888 m,* a ne „860 *m*“. Preko Male Kapele (Korać-sedlo) udara cesta od Jesenice k Brlogu. Sedlo *Vratnik* visoko je *698 m,* a ne „680 *m*“. Cesta *iz Jablanca na Štirovaču* (1102 *m*, a ne „1138 *m*“) uzvija se *preko Velikoga Alana* (1412 *m*), a ne „Alana“ ili Maloga Alana, jer *preko Maloga Alana (1045 m)* ide cesta *iz Gospića u Obrovac,* t. j. iz Like u Dalmaciju (takogjer preko Velebita).

Dalmatinsko krševito gorje. *Strana 11.,* redak 2. ozdo i *strana 12.,* redak 1. ozgor i dalje: *Dalmacija* nije „kršna visočina“, nego *krševito zatavanje.* U tome zatavanju nijesu „dvije glavne gorske kose“, budući je drugi povor, t. j. Primorske planine, sasvim isprekidan. U Dalmaciji je u glavnome samo jedna *„kosa“,* naime *Dinara planina* (a ne „Dinarske planine“), koju prati *dalmatinsko primorsko prigorje* i *otočna brda.* Da se pokaže, kako se „primorske planinske kose sve više uzdižu, čim se bolje Neretvi primiču“, trebalo je dodati visine tim „planinama“, i to: *Tatarska gora (496 m), Kozjak (780 m), Mosor (Ljuti kamen) (1340 m)* i *Biokovo (Sv. Jure) (1766 m). „Dubrovačke i Kotorske planine s Orjenom“* nijesu posebne, odijeljene gore, nego one *pripadaju obroncima hercegovačkih i crnogorskih gora. Snježnica* (1234 *m*) *pripada Orjen-sklopu,* a ne „Dubrovačkim planinama“. Orjen (1895 *m*) nije „najviša gora cijeloga Krša“, jer u istoj *Dinari planini* ima viših vrhova *(Troglav* 1913 *m*), a *u* „cijelom

Digitized by Google

Kršu“ ima još *preko 20 vrhova viših od Orjena. Dinara planina* više je *nastavkom Velebita,* nego „hrvatske Plješivice“, pa *se proteže baš dalmatinskom i bosansko-hercegovačkom megjom,* a ne „duž dalmatinsko-bosanske megje“. Dinara planina ne „prelazi kod Imotskoga u Bosnu“. Ona se „snizuje sve to više prema Neretvi“ istom od sela Ržana, gdje se cijepa u raznoimene kose, koje rastavlja Trebižat i Vrlika. *Istočna kosa* pruža se *Hercegovinom,* a *zapadna prati dalmatinsku granicu do Metkovića. Dinara* je visoka *1831 m* (ne „1800 *m*“), a *Janski vrh 1790 m* (ne „1770 *m*“). „Cesta (preko Velebita) *iz Zadra i Obrovca u Liku*“ ima najviši prijelaz *preko Maloga Alana (1045 m). „Prijelaz Praški“* na toj cesti visok je *933 m,* a ne „1000 *m*“. „Put *iz Sinja u Livno* i Sarajevo“ vodi *preko Prologa planine* (1157 *m*), a ne preko „Bilibriga“. „Prijelaz Bušički, put iz Imotskoga u Travnik“ (!) nema nikakvu višu saobraćajnu znamenitost. „Cesta *iz Spljeta u Sinj* diže se najviše *preko Bubovače previje* (412 *m*), a ne preko „Kliškog klanca“, koji je visok 350 *m* (ne „300 *m*“).

Bosansko-hercegovačko krševito gorje. „Bosansko-hercegovački Krš“ siže na istok do crte pomišljene *od Novoga* (na Uni) *do Višegrada* (na Drini), a ne samo „do crte, koja spaja sjevero-zapadni zavoj Neretve s Vrbasom i gornjom Sanom“. *„Najviša gora bosansko-hercegovačkog Krša“* nije Janski vrh (1790 *m*), nego Troglav (1913 *m* — u Dinari planini na bosanskoj strani), za tim Maglić (2388 *m*), Vlasulja (2310 *m*), *Čvrsnica* (2227 *m*), Treskavica (2128 *m*), Prenj (2102 *m*), Lelja (2070 *m*), Bjelašnica (2067 *m*) i mn. dr. Ni u „gorju na istok od crte, koja spaja sjevero-zapadni zavoj Neretve s Vrbasom i gornjom Sanom“, ne „diže se najviše Zec planina“, visoka 1939 *m* (a ne „2160 *m*“), nego *Vranica planina* (2107 *m*).

Česko-moravsko visočje. Češka i Moravska imaju *uopće* svoje *visočje* (Hochland), a ne „Sredogorje“ (Mittelgebirge). Nije navedeno, da to visočje ide *na zapad do Naab'a i gornje Saale. — Strana 13.,* redak 15. ozgor i dalje: U megji izmegju jugo-zapadnoga i sjeveroistočnoga česko-moravskoga gorja može se ispustiti „Divlja Orlica i Moravska Sazava“. Ne bi škodilo, da su dodani *njemački nazivi uz Smrečinu* (Fichtelgebirge) i *Krušnu goru ili Rudogorje* (Erzgebirge), pa *Krkonoše* (Riesengebirge). Uz Krušnu goru nije trebalo spominjati Svračju goru (Elstergebirge). U retku 9. ozdo ispravi „jednostrano uspinjanje“ u: *jednostranu strminu,* jer *Krušna gora* ima „einseitige Erhebung“. „Basaltno Sredogorje sa Mileševkom“ bolje je nazvati: *Česko sredogorje* s najvišim vrhom *„Donnersberg* (840 *m*)“, jer to nije posve čisto „basaltno gorje“. *Novotrška previja* (ne „sedlo“) ima naziv i po mjestu *Furth („der Pass von Furth“). — Strana 14.: Čerkov vrh* visok je *1039 m,* a ne „1000 *m*“. „Česko-moravski povor“ ispravnije je nazvati: *Česko-moravski povijarci,* jer se diže samo do 835 *m* u vrhu *Javořic. Brda* se dižu do *850 m* (ne „800 *m*“), a *Weinberški lug 1111 m* (ne „1000 *m*“). U retku 2. ozdo ispravi „Tafelflichte“ u: *Tafelfichte. — Strana 15.:* Za „Glatzer Gebirgskessel“ zgodniji je naziv *Kladska kotlina,* nego „Kladsko gorje“. „Kralički“ vrhunac može se ispustiti.

Karpati. *Karpati* se prostiru *1600 km,* a ne samo „1440 *km*“ u duljinu. Redak 12. i 13. ozdo: *Dunav rastavlja Karpate od Balkanskoga gorja od Bazijaša do Oršove,* a ne samo „kraj Bazijaša i Oršove“. *Karpati se sastaju sa Jasenikom na razvogju kod Bijele Crkve* (300 *m*), a ne na sedlu „kraj Granice“. — *Strana 16.: Gerlsdorfski vrh* visok je *2660 m* (ne „2650 *m*“), a *Lomnički Oštrac 2640 m* (ne „2600 *m*“). U Visokim Tatrama ima *oko 120 jezeraca i jezera,* t. zv. *„morskih oka“,* koja su se saljela na južno-istočnoj i sjevernoj strani glavnoga bila. Narod drži, da su ta jezera u savezu s morem i po tom ih zove „morska oka“. Najveće je Veliko Riblje jezero (31 *ha*). Nijesu sva „ta jezera i *sred ljeta pokrita ledom“,* nego *samo nekoja,* i to ona, koja se najviše nalaze. Nije napomenuto, otkuda „mnogobrojni vodopadi oživljuju ovaj predjel“. *Iz „morskih oka“ ističu planinski potoci,* koji se tamo amo padajući *u raznolike, divne slapove pretvaraju. Ugarsko Rudogorje* obiluje osim zlata i srebra takogjer: *nježdi* (bakrom), *olovom* i *željezom.* Redak 7. ozdo: *„Čerhat“-gorje* jest *jugo-zapadni niži dio Nogradske gore,* a ne njezin „istočni dio“. *Čerhat dopire sve do Vaca na Dunavu,* te se na samome Dunavu s velikim brijegom završuje. — *Strana 17.,* redak 1. ozgor: Mjesto „Šovarska gora s južnom vinorodnom Hegjaljom...“ bolje je reći: *Šovarska gora s vinorodnom Hegjaljom na jugu. U zapadnim Beskidima* diže se najviše *„Lisa hora“* (1320 *m*), i to istočno, a zapadno, *Babja gora* (1720 *m*). *Jablunka klanac* visok je 550 *m.* Redak 14. i 15. ozdo: *„Jablunka“ klanac* ne pripada „istočnom dijelu izvanjskih Karpata“, nego *zapadnim Beskidima.*

Digitized by Google

Megju ona „četiri mjesta“, kuda udara željeznička pruga preko izvanjskoga dijela istočnih Karpata, treba dodati i: *Körösmező* (Kerešmeze). „Od Tise k Dnjestru znatniji je *Verečki prijelaz* (840 *m*), nego „Uzački klanac (890 *m*)“. — *Strana 18.: Pietrosu* (2300 *m*), a ne „Pietrosul“ (2100 *m*) pripada *Rodna-gori,* a ne „Lapoš-gori“. Redak 17. ozdo: Ogranci Karpata i Balkanskoga gorja stisli su *korito Dunava od Bazijaša do Oršove* (a ne samo „kraj Bazijaša i kraj Oršove“) u t. zv. *Željezna vrata,* koja sastoje *od sutjesaka* ili „klisura“ (gdje su strme obale rijeku stisle) i *od kamenih grebena i ploča* u samome riječnome koritu. Ti su grebeni najjači ispred Oršove, gdje se i nalaze prava „Željezna vrata“ ili „Demir-kapija“. U retku 15. ozdo ispravi „Retjesat“ u: *Rećezat.*

Nizine. *Strana 19.: Tullnski prodo* (a ne „kotlina“) *diže se* upoprijeko *do 180 m,* a ne „190 *m*“. *Bečki prodo* obuhvata *oko 3800 km²,* a ne „4000 *km²*“, te *se diže do 160 m* upoprijeko. *Mala ugarska nizina diže se* upoprijeko *125 m. Visina Velike ugarske nizine iznosi 160—70 m* (upoprijeko oko 115 *m*), a ne „90—160 *m*“. *„Kečkemetska i Debrecinska ledina“* nijesu „prave pustare“, akoprem im je predio pjeskovit; jer tamo i u pjeskovitoj zemlji rodi: *pšenica, kukuruz, ječam, bostan* i dr. Samo ondje, gdje je t. zv. živi pijesak, nije zemlja plodna za ratarstvo, ali i u tome pijesku dobro raste: *grmlje, drvlje* i *voćke pitome,* kojih upravo oko Kečkemeta ima u velikom opsegu.

Rijeke. *Strana 21.,* redak 11. ozgor: *„Dunav ulazi kod Kremsa u Tullnski prodo,* a ne u „bečku kotlinu“. U retku 15. ozgor ispravi „gornjoj“ u: *Maloj* ugarskoj nizini. U retku 19. ozgor: Pred „Čepeljski otok“ metni: *Margaretin otok.* Redak 14. i 15. ozdo: *„Željezna vrata“* nijesu „sada raširena“ nego *uregjena* (regulisana), t. j. brzice i visovi umanjeni, a kroz riječno grebenje i ploče prolaz otvoren. Redak 8. i 9. ozdo: *„Visina Dunava kod dravskoga ušća* iznosi *82 m* (ne „74 *m*“), a *kod ušća savskoga 71 m* (ne „64 *m*“). — *Strana 22.,* redak 2. ozgor: „Izar“ ispravi u: *Isar. Sava izvire* pod Triglavom kao „Podkorenska Sava“ (narod je tamošnji zove: Dolinka Sava) i Bohinska Savica (narod je zove Bohinka). Ponornica Ljubljanica teče najprije kao *Pivka,* za tim kao *Unac* i napokon kao *Ljubljanica. Njitra* nije pritoka Dunava. Njitra, a ne „Orava“ najveća je *pritoka Vaga.* Moglo se pripomenuti, da je Tisa pri ušću tako spora, da joj Dunav, kad naraste, skoro sasvim tok zaustavi i prouzroči poplave Tise (Segedin 1879.). Dan današnji je već *veliki dio Tisina toka uregjen.* — *Strana 23.,* redak 16. ozgor: „Eisak“ ispravi u: *Eisack. Visla* je duga 1120 *km,* a od toga *pripada našoj monarhiji 265 km* (ne „390 *km*“), dok *od Odre pripadaju našoj monarhiji 93 km* (ne „60 *km*“). — *Strana 24.,* redak 2. ozgor: „Hernskretschen“ ispravi u: *Herrnskretschen. Rajn* se hvata naše monarhije *na 40 km daljine* (ne „na 30 *km*“).

Slapovi, prijekopi, jezera, ribnjaci, močvare, topla i rudna vrela. *Strana 24.,* redak 17. do 12. ozdo: *Slap Kupičin* (ne „Kupčin“) nije „na Kupi kod Broda“, nego *kod Broda na Kupi;* no ni Kupičin slap nije „90 *m* visok“. Oko 0·5 *km* od željezničke postaje Skrad sastaje se više gorskih izvora, te se zajedno survavaju u 70 *m* duboki ponor, iz koga izlazi potok *Kupica.* Kupica teče kroz gudure i tjesnace do mjesta Lošci. Odatle teče ona većim dijelom kroz ravnicu do mjesta Iševnice, te kod Broda utječe u Kupu. *Slapovi Slušnice* (ne „slap Slunjčice“) *visoki su 20—25 m* (ne „30 *m*“). Slapova Slušnice ima do petnaest. Najveći slap zove se Bûk, a ostali se slapovi nazivaju vodopadi. Slušnica se pred svojim slapovima cijepa na t. zv. *Rastoke,* gdje je podignuto 17 mlina žličara, svaki mlin sa 3—7 vitlova. Osim toga ima tu 10 stûpa, na kojima se valja sukno cijele okolice. *Gacka tvori* takogjer *slapove* kod Donje Švice (ne samo „slap“). Tu je 8 glavnih i 6 pokrajnih slapova. Voda se razljeva u gornjem i donjem Ponoru. I na slapovima Gacke i Švice radi neprestano oko 12 mlinova i pila. Ovamo dolazi ljeti svijet iz cijele Like-Krbave i Gacke, da melje žito, jer u drugim krajevima voda smalakše za mlijenje. *Skradinski buk* visok je *42 m* (ne „30 *m*“). *Mala Gubavica* visoka je samo 7 *m.* Znatan je *vodopad Manojlovac* na Krki nedaleko Kistanja.

Strana 25.: „Sarviški i Palatinov prokop“ ispravi u: *Sarviški ili Palatinov prijekop. Iz močvare* (bolje reći nego „bare“) *Palače* odvodi vodu *Kologjvarsko-bobotski prijekop,* a ne „Veliki prokop“, jer se o ovome istom snuje. Naziv „bara“ ne može se uzeti općenito za podvodno tle, jer su na priliku *u Lici bare najljepše sjenokoše.* Po tome će biti bolje, da se *Palača* i *Jošava* nazovu *močvari ili močvare,* kao što je na strani 26. i rečeno. *Jošavski prijekop*

Digitized by Google

odvodi vodu iz *močvare Jošave,* koja se nalazi *jugo-zapadno od Mikanovaca,* a ne „ispod Mikanovaca". *Rimski prijekop* (u Srijemu) zove se i *Jarčina.* „Galovički prijekop (u Srijemu) ispravi u: *Galovački prijekop.*

Achensko i Toblinsko jezero mogu se izostaviti. Iza *Sovskog jezera* moglo se napomenuti i *Pecko jezero* (nedaleko Petrinje). Megju presušivim „krškim jezerima" u Hrvatskoj trebalo je navesti i: *Blata* (nedaleko Plaškoga), *Kosmačevo jezero* (kod Otočca) i vrlo zanimljivo *Kukuljansko jezero* (nedaleko Bakra). To je *jezero na podove.* Voda sukne naime za velike povodnje sa donjega podzemnoga poda na gornji nadzemni pod. *„Švičko jezero"* zove se za pravo *Crno jezero.* To jezero tvori Gacka pred svojim ponorom. Za velike vode nalije Gacka cijeli svoj ponor i razlije se nad njim u *Skelarsko jezero.* Za povodnje nastane tamo još: *Konjsko* i *Kosmaće jezero. Plitvičkih jezera* ima *15,* a ne „13". *Vransko jezero* na otoku Crèsu *pripada Istri,* a ne Dalmaciji. — *Ribnjak* „Rozenberški" ispravi u: *Rosenberški.*

Strana 26.: Močvara Palača nalazi se *južno od Osijeka* ili kod Čepina, a ne „nedaleko Čepina". „Mrsunjska močvara" ispravi u: *Mrsunja-močvara.* Megju močvarama u Slavoniji trebalo je navesti *„Prkos-baru"* (sjeverno od Našica) i čuvenu *Obedsku baru* (kod Kupinova), koja nije velika, ali joj u cijeloj našoj monarhiji nema ravne po obilju raznih ptica. Dobro bi bilo, da su močvare u Hrvatskoj i Slavoniji poredane po poriječjima. — *Baden kod Beča* nije trebalo navagjati megju toplicama i rudnim vrelima. — *Strana 27.,* redak 7. ozgor: Kiselicu „Gishübel" ispravi u: *Gieshübel,* a „Boršek" u: *Borsek* ili Borsik (Borszek).

Podneblje. *Strana 27.,* redak 15. ozgor: *„Krške uzvisitosti"* nijesu za bilinstvo „neprikladne", nego *neprijatne ili opore.* Redak 17. ozdo: „Kod apsolutne visine *pada srednja toplota za svakih 200 m po 1° C,* a ne „na svakih 200 *m* za 1° C". Redak 8. ozdo: *„U alpskim zemljama" pane kiše 800—1600 mm,* a ne „700—1300 *mm*". — *Strana 28.:* Apsolutna *visina Zagreba* jest pred stônom crkvom *135 m* (a ne „130 *m*"), pred Sv. Markom 160 *m,* a pred meteorološkom stupom 120·4 *m.* Apsolutna *visina Rijeke* jest *3 m* (a ne „6 *m*"), a *Zadra 8 m* (ne „11 *m*"). *Srednja godišnja množina padavina* iznosi *u Zagrebu 1148 m,* a ne samo „900 *m*". *Jug i jugo-istočnjak* vlada *u zapadnim i južnim alpskim krajevima,* a ne samo „u južno-alpskim krajevima".

Žiteljstvo. *Strana 30.: Megju najrjegje naseljene zemlje naše monarhije* mogla se uvrstiti i *Dalmacija.* — *Strana 31. i 32.:* Odsjeci „Prirast i mijenjanje žiteljstva", „Spolno razmjerje" i „Dobno razmjerje" mogli su se skratiti i sitnije štampati. — *Strana 31.,* redak 6. ozdo: *Rusija (evropska)* ima *116 milijuna žitelja* (ne „106 milijuna"), po tome na 1 *km*² pripada 21 žitelj. *Cijela Rusija* ima *130 milijuna žitelja.* — *Strana 32.,* redak 9. ozdo i *strana 35.,* redak 4. ozdo: *Madžari* sami vele, da su *uralsko-altajski puk,* a ne „finsko-uralski rod". — *Strana 32.,* redak 8.—1. ozdo i *strana 33.,* redak 1.—6. ozgor, t. j. nabrajanje po veličini pojedinih naroda moglo se izostaviti. *Austro-ugarski narodi nijesu podesno poregjani,* jer su ispremiješani Madžari i Rumunji sa Slovjenima. Osim toga pojedini se narodi i onako nabrajaju na strani 33.—36., pa se mogla samo uz njih dodati i njihova količina. *Sjeverni Slovjeni obitavaju po zapadnim i srednjim predjelima Karpata i njihovih bližnjih ravnica,* a ne „po karpatskih i bližnjih ravnica". *Slovaci prebivaju po zapadnim i nutarnjim Karpatima,* a ne „po zapadnim i srednjim Karpatima". *Slovaci* ne dopiru *„na istok* do Ungvara", nego *do rječice Tople i Ondave.* Najjednostavnije bi bilo. da je rečeno: *Slovaka ima do 2,100.000,* a prebivaju u *sjevero-zapadnom predjelu Ugarske. Malo-Rusi* dopiru *k jugo-zapadu* (a ne „k jugu") *do Velike ugarske nizine.* — *Strana 34.,* redak 5. i 10. ozgor: „Zaladska županija" ispravi u: *zalajska županija. „Hrvati i Srbi zahvataju"* dobrano *i u torontalsku županiju,* a ne samo u baranjsku, bačku i tamišku". — *Strana 35.:* Austro-ugarski *Rumunji hvataju se svojih suplemenika „na istoku i jugu" u Rumunjskoj,* ili na istoku u Moldavskoj. a na jugu u Vlaškoj, a ne „u Besarabiji i Rumuniji". Megju drugim narodima moglo se napomenuti i *Arnaute* (Albaneze ili Šćipetare) *oko Zadra,* u *Slavoniji* i *Novom pazaru. Židovi ili Izraelićani,* akoprem se obično sami pribrajaju onoj narodnosti, megju kojom žive", to bi ipak bilo dobro, da su navedeni na po se kao *semitski rod,* te da nijesu umiješani megju druge narode indo-evropskoga roda.

Digitized by Google

Fizična kultura. *Gospodarstvo. Strana 37.,* redak 15. ozgor: Iza „gospodarstvom“ umetni: *lovom i ribarstvom.* Redak 1. ozdo: „Kršne gore“ ne mogu se ubrojiti megju „neplodovito tlo“, jer su „kršne gore“ ipak većinom zakriljene: šumom. šikarjem, oranicama i livadama, te je *samo golo kamenje krševitih gora neplodno. — Strana 38. i 39.: d)* pred „ratarske plodine“ ispravi u: *a).* Preglednije bi bilo, da je ispušteno: *b), c), d)* pred „vrtlarske plodine“, „vinogradarstvo“ i „livadarstvo“, pa da je iza ratarstva metnuto: *b)* stočarstvo, a za tim: *c)* šumarstvo. — *Strana 38.,* redak 11. ozgor: Ne bi bilo izlišno, da je spomenuto, da *riža* (13.000 *q*) *rodi u Gradiškoj* (na Soči). — *U Engleskoj* iznosi *srednja godišnja žetva pšenice 23,000.000 hl* (ne „13,000.000 *hl*“). Ne bi bilo na odmet, da je i to pripomenuto, da se u Engleskoj *zobi najviše* dobiva *u Škotskoj,* gdje se i kruh od nje peče (kao što prije i u nas u Gornjoj Krajini); jer bi mogao ko god po množini dobivene zobi pomisliti, da se većina Engleza zobenicom i prgom (zobenom palentom) hrani. U *„Sjedinjenim državama sjevero-američkim* broji se *srednja godišnja žetva zobi na 300,000.000 hl,“* a ne „290,000.000 *hl*“. — *Strana 39.:* Broji se. da *vina* rodi osjekom na godinu *u Francuskoj 40—50,000.000 hl* (ne samo „27,000.000 *hl*“), *u Italiji 35,000.000 hl* (ne „24,000.000 *hl*“), *u Španiji pak 30,000.000 hl* (ne „21.000.000 *hl*“), Redak 7. ozdo: *„Na nižim gorama raste“ bjelogorica* (ne samo „bukva“), a u „vapnenim gorama“ (bolje reći: *krševitim gorama)* raste: *bjelogorica i crnogorica* (ne sami „bor“). — *Strana 40.,* redak 3. ozgor: Ispusti „10“ u godinama ovčijeg nazatka. Po ovoj knjizi vidi se pače napredak, a ne nazadak ovaca u našoj monarhiji; jer je godine 1894. bilo *ovaca:* 15,168.000, a godine 1898. ravno *20 milijuna,* što će po *svoj prilici biti prevelik broj za kojih 6 milijuna glava. U Rusiji* se broji *ovaca 48 milijuna* (ne „58 milijuna“), *u Austro-Ugarskoj* pak *14 milijuna* (ne „20 milijuna“). *U Francuskoj* ne broji se *ni 3 milijuna konja,* a kamo li „4 milijuna“, *u Italiji* pak *ni 1 milijun konja,* a kamo li „2 milijuna“. *U Sjedinjenim državama sjevero-američkim* broji se *goveda 53 milijuna* (ne „51 milijuna“), *ovaca 45 milijuna* (ne „42 milijuna“), *svinja 45 milijuna* (ne „44 milijuna“).

Rudarstvo. *Strana 41.: Željezne rude* ima u znatnoj množini i *u Bosni* (Vareš). *Željeza* se dobiva upoprijeko na godinu *u Engleskoj 150,000.000 q* (ne samo „78,000.000 *q*“), *u Sjedinjenim državama sjevero-američkim 160,000.000 q* (ne samo „86,000.000 *q*“). — *Sjevero-američka Unija* počinje već Englesku nadmašivati u proizvagjanju željeza. — Redak 2.—4. dolje: U nekim alpskim zemljama dobiva se i *„varena sô“,* (a ne samo „kamena sol“), kao što i *u Bosni* (Donja Tuzla). — *Strana 42.,* redak 8. i 9. ozgor: *Kamenoga ulja* dobiva se *u Galiciji do 3,000.000 q,* a ne „u manjim količinama“. U zadnje se vrijeme *obrt petrouljni* u našoj monarhiji znatno oporavio, te se danas našim petroulјem podmiruje ne samo veliki dio domaće potrebe, nego se i izvozi u Njemačku. Iza Amerike i Rusije dobiva se petroulja najviše u našoj monarhiji. — *Kamenoga uglja* dobiva se poprečno na godinu *u Engleskoj 1900,000.000 q* (ne „1740,000.000 *q*“), *u Njemačkoj 998,000.000 q* (ne „988,000.000 *q*“), *u Francuskoj 280,000.000 q* (ne „274,000.000 *q*“), *u Rusiji 90,000.000 q* (ne „70,000.000 *q*“), *u Italiji 30,000.000 q* (ne „3,000.000 *q*“), *u Sjedinjenim državama sjevero-američkim 1950,000.000 q* (ne „1550,000.000 *q*“). *Unija* dakle i u dobivanju kamenoga uglja nadmašuje već Englesku.

Obrtnost. Iza *„a) Hrana i piće“* dodaj: i *užitak,* kamo se ubrajaju *(strana 43.):* „fini likeri“ i duhan. *Piva* se navari „osjekom na godinu“ *u Francuskoj preko 10,000.000 hl* (ne „9,000.000 *hl*“). Redak 19. ozgor: *Pjenušac* (šampanjac) *i konjak* (cognac) proizvode se osobito u *Ugarskoj* i *južnoj Štajerskoj.* Redak 6. ozdo: *Platno za jedra* proizvodi se na veliko i u *Ugarskoj* (u Segedinu). — *Strana 44.,* redak 8. ozgor: *„Trornice šešira* rade za svjetski izvoz, ponajpače *u Beču i Pragu.* U retku 13. ozdo ispravi „ortnine“ u: *obrtnine.* — *Strana 45.,* redak 17. ozgor ispusti „daleko“ u dobivanju „kamenoga ulja“ prema onome, što je rečeno o petroulju na strani 42. — *Strana 46.: Tiskarstvo* prometni pred „drvene obrtnine“ radi bolje suvislosti pojedinih grana obrtnosti.

(Nastaviće se.)

Rimska književnost i latinski jezik[1]). Godine 1892. pothvati se „Matica Hrvatska“ da otpočne izdavanjem zasebite „Knjižnice za klasičnu starinu“, što će

[1]) Rimska književnost i latinski jezik. Po T. Birtu i O. Weiseu priredio Milivoj Šrepel. Izdala „Mat. Hrv.“ (Knjižnica za klasičnu starinu. Knjiga III.) Zagreb 1898.

Digitized by Google

da bude podesna priručna biblioteka k njenim vanredno vrijednim i savjesnim „Prijevodima“ grčkijeh i rimskijeh klasika — zbornika, koji je ove godine dosegao svoju šesnaestu svesku. Prva knjiga „Knjižnice“ ugleda svjetlo 1893. i sadrži „Povjest grčke književnosti (Dio prvi)“ od Augusta Musića; druga knjiga, štampana 1894., prikazuje „Rimsku satiru“, a potekla je iz pera Milivoja Šrepela; o trećoj knjizi, što je izašla u ovogodišnjoj ediciji „Matičinoj“, nakanili smo se da kažemo dvije tri čitateljima „Školskog Vjesnika“.

Šrepelová knjiga sadrži dva samostalna dijela: jedno je prikaz rimske književnosti, komu je izvorom jedno djelo Birtovo, drugo prikaz karaktera latinskog jezika, napisan na osnovi Weiseove knjige. Premda jedno djelo treba da bude dopunjak drugom, mi ćemo o svakom od njih govoriti obaška, a otpočećemo rimskom književnošću, koja i u Matičinu izdanju zaprema prvo i važnije mjesto. Neka nam bude dopušteno, da o njoj progovorimo i koju više.

Šrepelov prikaz „rimske književnosti“ nije prvijenac u našoj knjizi. U novije vrijeme obogatila se hrvatska književnost s dva djela ove ruke: prvo je „Historija rimske književnosti“ od dra Franje Maixnera (Zagreb 1884.), drugo Sencova čitanka, štampana pod natpisom „Primjeri iz rimske književnosti u hrvatskom prijevodu“ (Sastavio Stjepan Senc. Zagreb 1894.), za kojom pristaje i kratak nacrt razvoja rimske književnosti. Maixnerova knjiga osnovana je na naučnom temelju i opseže povijest literature od najranijega vremena do posvemašnje propasti njezine; knjiga je, kako sâm autor u „Predgovoru“ razlaže, u prvom redu namijenjena kandidatima gimnazijskog učiteljstva filološke struke u hrvatskom sveučilištu u Zagrebu. Sencova je knjiga školska knjiga; prema tomu je lako razumjeti, da nacrt književnosti zahvata samo one pisce i pjesnike, koji su predmetom srednješkolske obuke, a i ti su sasvijem okratko, koliko je najpotrebnije, prikazani; važnost knjige stoji u prijevodima. Šrepelov najnoviji prikaz razlikuje se znamenito od oba pomenuta djela; rimska književnost prikazana je doduše okratko i u prijegledu, ali kraj toga ipak iscrpno i tako, kako će ono najbolje ugoditi prijateljima klasične lijepe knjige. Jer, Šrepelova knjiga nije ni strogo školska ni strogo naučna, već u prvom redu knjiga, kako bi je svak obrazovani čovjek morao da uzme u ruku; no, da bi se i škola mogla njome koristovati, o tom nema nikakove sumnje, pa za to smo se i prihvatili, da o njoj progovorimo u časopisu, koji u prvom redu hoće da se stara o školskijem probicima.

Sâm natpis kazuje nam, da Šrepelova knjiga nije djelo originalno, već prijevod ili, pravije, preradba dvaju njemačkijeh djela, što su u ovom desetljeću ugledala svjetlo dana. Na po se osniva se „rimska književnost“ na djelu njemačkog naučnjaka Teodora Birta[1]), što je pod istijem natpisom godine 1894. štampano u Marburgu. Za što se je preragjivač riješio, da upravo tu knjigu priredi za hrvatske prilike, o tome povodi se opsežnije govor u samom pripomenku; mi samo dodajemo, da nam se Šrepelov izbor privigja vanredno zgodan i dobar. Birtova je knjiga odista „samo rimska književna povijest u jezgri, no opet valja djelu pripoznati vrijednost samostalne radnje; na više mjesta naći će vješt čitatelj novih misli i neobičnih tvrdnja.“ Tih mjesta imade podosta, a Birtove su misli vrlo duhovite, kadšto prožmane pjesničkijem duhom. Istina, preragjivač ne pristaje posvud za svojim autorom; on ističe u pripomenku, da njemački pisac u prvom dijelu stoji pod utjecajem Mommsenovih misli, a, koliko je Mommsen svojijem modernijem, satiričkijem duhom nagrdio harmoniju klasične starine, biće za cijelo dobro znano čitateljima „Školskog Vjesnika“; no, „ako i imade nekih nedostataka u ovom djelu, to su samo sitne sjenke, koje ne mogu zastrti vrline njegove“. Birtova je knjiga „apologija klasične starine“, za koju će mu biti zahvalan svaki prijatelj te starine, najskoli pak nastavnici klasičnijeh predmeta, koji u svom idealnom nastojanju sve više osjećaju žestoke navale njihovijeh ogorčenih i strasnih protivnika.

---

[1]) Teodor Birt na dobru je glasu u naučnom svijetu. God. 1888. izašla je (takogjer u Marburgu) od njega knjižica, kao prinos povijesti rimske satire, pod natpisom „Zwei politische Satiren des alten Rom“, koju je kritika sasvijem povoljno ocijenila.

Digitized by Google

Birt polazi od najstarijega vremena i dijeli povijest rimske književnosti i kulture u pet velikijeh razdoblja. Prvo je doba „prvih pokušaja do klasičnoga sloga; to je doba, u koje se Rim još probija, da uhvati političku vlast nad svijetom; Rim još nije gotov unutra ni spolja.“ U drugo doba postizava rječitost rimska svoj najviši stepen; Rim je gospodar svijeta, ali još republika, a samo u republici, gdje je vlast u rukama naroda, može da procvate govorništvo, kako je ono procvalo za Hortenzija i Cicerona; pored govorništva javljaju se počeci poezije, kojoj su pokretačima Lucilije i Katul. Treće, doba Augusta, doba je klasičnog pjesništva, komu monarhija ujamčuje miran razvoj; četvrto i peto doba prikazuje nam propadanje i završetak rimske knjige. Na po se krsti Birt četvrto doba vijekom genijalnoga epigonstva; peto je pak samo napolak rimsko, jer su provincije preotele maha, ali ono je k jednu vijek kršćanske klasičnosti. Zanimljivo je, da je rimska knjiga zapravo narodna samo u prvo, i u nekoliko u drugo doba; od trećega doba postaje ona svojinom obrazovanih krugova i sâm narod nema više dijela u njoj. S toga Birt s pravom poredi rimsku knjigu drami — drami u pet činova; „tragični je motiv u drami natjecanje velikaša i puka u snubljenju umjetnosti.“ U prvom je činu knjiga sasvijem u rukama prostoga puka; u drugom naučili su se umjetnosti od puka velikaši, ali jedni i drugi jednako se naslagjuju njome; treći čin — vrhunac — predaje knjigu u ruke velikašima i najnaobraženijim ljudima, a u njihovoj se ruci ona nalazi i u četvrtem činu — puk je sasvijem odbijen od duševnijeh dobara; peti čin pokazuje odmazdu za tu nepravdu: „u samim širokim masama raspalio se nov život; tako zvani vulgarni latinski jezik probija. Dojakošnji se idejalni slog obruši; iz razvalina klasične ljepote i iz vlastite surovine gradi se sad pod utjecajem puka u petoj periodi ozdô nova književnost bez sloga, ali puna stvarnih interesa, nečista u formi, ali donekle zadivljuje sadržajem: to je književnost za propadanja latinskoga jezika“.

Rimska književnost, kako je poznato, rodila se i razvila pod utjecajem grčke, na po se helenističke literature. No krivo bi bilo pomišljati, da u Rimljana nije bilo klica za narodnu knjigu; oni imadu neku religioznu poeziju, imadu dramatičnih igara (Atellana), što više, oni imadu i narodno pjesničko mjerilo — mnogo spominjani saturnijski stih, premda je taj stih „jadna tvorevina, kruta, monotona, zvuka jednolična, fosil, koji je u nauci mučno odrediti“. Bilo kako bilo, nadmoćnost grčke kulture uništila je te slabe klice i podala razvoju rimske knjige sasvijem drugi smjer. To se vidi i po tome, što je rimska knjiga otpočela dramom. Dana 16. septembra 240., veli Birt, rodi se rimska književnost; toga dana prikazana je prva latinska komedija i tragedija. U tom, što se rimska književnost rodila dramom, pokazuje se teatralna naklonost rimskoga plemena — naklonost, koju su od Rimljana naslijedili Francuzi, pa Romani uopće. Tri su najstarija pjesnika rimska: Andronik, Nevije i Enije, pjesnik prvog junačkog epa, no sviju nadmašuje slavom Plaut. „Ova vedra .... duša jamačno nije nikada za svojim vrećama mlela (Plaut bijaše sluga u mlinara) sanjala, da ćemo ga 2000 godina kasnije slaviti kao jednoga od glavnih prvaka svjetske književnosti.“

O Plautu imade Birt duži eskurz (str. 12.—18.). S osobitom živošću kuša autor da nam predoči jedno prikazanje u tadašnjem rimskom teatru ili, zapravo, što se u ono doba zvalo teatrom. Skupila se čeljad u prostoj daščari, pod vedrim nebom, da gleda; svi su iz Rima, jer „latinski (se) tada govorilo samo prvih pet milja oko Rima“. — Za ovim opisom slijedi karakteristika Plautove drame (Birt je dijeli u fantastičnu, slučajnu i karakternu komediju, onda u ganutljivu i intrignu dramu) i odlomak iz „Aululârije“ (u Sencovu prijevodu). Uz Plauta govori se i o Terenciju; Terencije je već pisao za velikaše, za otmeni svijet. U Plauta vlada „Shakspereova samovolja, a u Terencija Lessingova odmjerenost“. Ne će biti krivo nagagjano, da se u Terencijevim dramama ogleda „Scipionski otmeni duh“ — tâ mladi je Afričanin bio lični ljubimac Scipionov.

U drugo doba (str. 19. i d.) otpoče u rimskoj književnosti „kobna podjela prostoga naroda i otmenih ljudi“. Propast republike, koja pada u ovo doba, sa svojim krvavijem, gragjanskijem ratovima, što su ih pokrenuli Grakhi, a nastavio Marije, „našljednik Grakhâ bez idejâ“, nije mogla sprečavati razvoja i širenja literature. Drama, dašto, odaje propadanje: sjajne i presjajne inscenacije (Pompej je sazidao prvi rimski teatar) potkopavaju poetični interes, „naši Wagneri i Meyerbeeri prava su igrarija prema tomu“. Tragični su pjesnici Pakuvije

Digitized by Google

i Akcije; znatniji su komici Titinije i Afranije, koji su uzeli dramsku uredbu od Plauta, ali su radnju lokalizirali u Rimu („fabula togata"). U njihovim komedijama ogleda se rimski život; vogj i pokretač radnje nije muž, već žena — „Rimljanka je uvijek umjela vladati" — Grku bijaše „slobodno kretanje pristojnoga ženskog elementa" sasvijem nepoznato. Te drame mora da su bile osobito zanimljive, pa se ne može dosta prežaliti, što nam ama baš nijedna od tijeh rimskijeh „togata" nije sačuvana. — Pomponijeva „Atellana" i Publilijev „Mimus", koji se javljaju u isto doba, stoje doduše na narodnom tlu, ali oni svojom razuzdanom ludošću, svojom drzovitom parodijom, „koja nas podsjeća Offenbacha", i svojom nepristojnošću potkopavaju temelje ozbiljnije drame. Kulturno-historijski je zanimljiva pojava, da u Rimu prvi put izlaze žene na pozornicu — one su „prve glumice svjetske povijesti".

Znamenitiji je u ovo doba govornički rad. O rimskom govorništvu treba da se povodi govor u literaturi, jer rimski govornici odista spadaju u lijepu knjigu. Dandanas mi ne smatramo više besjedu, bila ona ma kako vještački složena, književnijem djelom, no u ono vrijeme trsili su se darovitiji govornici, da svoje već izrečene govore po grčkom običaju uz pisaći stô dotjeraju i objelodane. „Tako postane govor književnim djelom, tako govorništvo književnošću". — U kolu govornika ističe se u prvom redu Katon (stariji), osnivač rimske proze. „Bio je to čovjek veoma revan, ali napola naobražen i s izraženim tipom tašta starca." S osobitijem zanosom govori Birt o Gaju Grakhu, „kralju megju govornicima", kako ga on zove. „Ciceron sa svojim debelim sveskama zatomi Grakha, no mi bismo vesela srca dali pola tuceta Ciceronovih govora za to, da nam se sačuva jedan Grakhov." No, unatoč tome, govori Birt i o Ciceronu s puno hvale. Šrepel s pravom pominje, da Birt zaboravlja na Mommsena, kad daje karakteristiku o Ciceronu, te ga sasvijem pravedno ocjenjuje; samo mi se ne čini ispravno, kad preragjivač (u pripomenku) veli, da je Ciceronov politički neuspjeh skrivio te predrasude o vascijelom njegovu radu. Ja naprotiv držim, da neuspjeh ovjenčava glavu stradalnika nekom osobitom gloriolom i to više u nama bûdi saučešće; što moderno vrijeme rado osugjuje Cicerona, tu su i drukčiji razlozi po srijedi.

Ciceron i Hortenzije bili su takmaci, ali Ciceron doskora nadbi svoga suparnika. Prvi put izagje Ciceron na glas svojijem govorom za Seksta Roscija, no poslije toga govora, kako veli Birt, on, bojeći se Sulina gnjeva, „umače u Atenu, te se vrati istom, kad umrije Sula". U borbi izmegju Cezara i Pompeja bio je Ciceron toliko neodlučan, komu da se prikloni, te „njegova nemoć..... zapada u komičnost". A najtragičnije je, da ni jedan ni drugi nijesu marili za republiku; Ciceron je htio da očuva republiku, a Pompej i Cezar težili su na monarhiju. Što se tiče Ciceronovih književnih zasluga, to je on najznatniji rimski govornik, k jednu prvi uglednik na polju proze. „Prozni slog tolikih modernih naroda ne bi bio bez Cicerona onakav, kakov je; ..... mi neznalice jamačno nebrojeno mnogo upotrebljavamo, što je okolišajući poteklo od Cicerona kao prvoga modela na Zapadu."

Ciceron ne bijaše originalan duh, ali on je bio „možda.... jedan od najvećih talenata u umijeću popularizacije". Od Cicerona potječe onaj humanitet, one rečenice o kreposti, o ljepoti i plemenitosti, o pravednosti, o pobožnosti i junaštvu, koje nam se čine danas sasvijem obične; „što je poteklo iz izvora grčke mudrosti i grčke čovječnosti, to se za Zapad iskupilo u Cicerona kao u golem reservoir, da se odatle poljana budućnosti neopazice, a ipak duboko natopi".

Historiografi su ove dobe Cezar i Salustije. Kod Salustija sve je „pointa i epigram, svaka je riječ duboko promozgana i udešena za efekat. Cezar nije ostavio traga u povijesti sloga; Salustije bijaše uz Cicerona glavni uzor tisućljeću, koje je slijedilo". — Pjesnici su Lucilije, Lukrecije i Katul. O Luciliju napisao je lijepu studiju Šrepel u svojoj „Rimskoj satiri." Katula Birt vrlo hvali. On ga poredi s mladim Goetheom. Njegove su pjesmice, veli on, „prigodna lirika, kao i Goetheove, lako ih je i lagodno graditi, odlikuju se najprostijim, najprirodnijim jezikom i verzifikacijom, kao i Goetheove". K tomu valja istaći, da Katulove pjesme nijesu udešene za pjevanje, već za čitanje, a to je ono, što ih primiče našijem modernijem pjesmama. — Preragjivač dodao je na ovom mjestu nekolike pjesme Katulove u hrvatskom prijevodu dra Franje Maixnera.

Digitized by Google

Prije nego će Birt da prijegje na raspravljanje treće dobe rimske literature, pominju se u kratko povjesnički dogagjaji, koji su inaugurirali tu dobu. Ti su dogagjaji dakako svakom i predobro poznati, no Birt umije da ih zadoji nekim svojim mislima, koje nam te dogagjaje prikazuju u nekoliko u novom vidu. O bici kod Akcija, koja je isto tako zamašna, kao bitka kod Keroneje ili ona kod Zame, veli on: „Da je Antonije kod Akcija pobijedio..... kakva strašno promijenjena slika povjesna prikazuje nam se kod te predstave! Potpuno grčki dvor; anticipacija Rima Neronova. Jer Antonije bijaše — donekle sličan Neronu — sjajna, velika rimljanska figura, ali raskošno brutalna, koja se rasiplje u čustvu snage. Naprotiv Oktavijan se javlja ne samo kao vladar nad drugima nego i nad sobom; to bijaše najveća vladarska krepost, koju je znala starina."

Treće je doba vijek klasične poezije. „Klasična je ova poezija, ali je ipak za nas nemoderna; čitajući je danas, manje nas zabavlja nego što nas uzgaja. Stvari su teške. To je kao sa Bachovom fugiranom korskom skladbom; treba je više puta čuti, istom kad je proučiš, uživaš; ali za taj užitak rado ćeš dati sva dobrano vodena moderna djela salonska." — Četiri slavna imena okuplja pjesničko kolo Mecenatovo: Varije, Galo, Virgilije i Horacije. Varijeva i Galova djela, na žalost, izgubiše se sasvijem. Virgilije je prvi megju njima: on stvori Rimljanima „savršen pjesnički jezik — diletantizmu odzvoni za uvijek". Georgika prikazuje nam vrhunac Vergilijeve umjetnosti, no više je pjesnika proslavila Enejida — ona postade narodnom knjigom Rimljana; „bez Enejide bio bi kip rimske poezije trupina bez glave; ona je dijadem oko glave carskoga Rima".

No, sveosve, Augustovska poezija ipak „u jezgri nije drugo nego nastavak i napredak aleksandrinske ili egipatsko-grčke dvorske poezije". Aleksandrinska pak poezija prikazuje sentimentalno-romantičnu školu starine: romantična je, jer prezire junačke predmete i hvata se lokalnih priča i pučke predaje, sentimentalna, jer voli ljubavne predmete s tragičnim završetkom, jer se priklanja prirodi i uvodi u poeziju čeljad, što živi na krilu prirode. Nastalo je doba idile: mi „vidimo duh Rousseauvljev, kako se obično bûdi u doba hiperkulture". Teokritove i Vergilijeve idile najljepši su plod toga starovječnoga romanticizma.

Horacijeve satire mogli bismo nazvati feuilletonima. Isprva je satira bila dramatična, no kasnije zakloni se ona u knjigu, pa tako „poniče vrsta essaya, maloga naklapanja o čemu god, slučajna i hirovita u rasporedbi, vedrom ozbiljnošću sjajna i zabavna". Romanticizma ni sentimentalnosti nema u njoj ni mrve; u njima dolazi pred nas Horacije „sâm glavom, krupan i podrugljiv, kakav je bio, vedro se smijući drugima i samom sebi, a megjutim u dobroćudnu, često veoma trijeznu, pedantnu poučnom tonu". — Propercijeve elegije drži Birt biserjem u zlatu augustovske ere. U lakoći Ovidijevih stihova treba da naziremo vrhunac umijeća u starini: Ovidije je „pjesnički talenat, koji je ushićivao, osvajao, zabavljao; on je Correggio ili Guido Reni iza Rafaela i Michelangela". Njegove su Metamorfoze Decameron staroga vijeka. Iza Vergilija čitao se u srednjem vijeku ponajviše Ovidije, a to je on trebao da zahvali svojim Metamorfozama.

Smrću Augustovom završava se klasični vijek; nastupa četvrto doba rimske književnosti. Birt i ovdje u kratkom ekskurzu podaje prijegled historije i kulture te dobe. Historija zahvaća careve od Tiberija do Antoninâ; to je galerija najmoćnijih vladara, što ih je dosele rodio svijet, ali spomen njihov nagrgjen je nepravdom, samovoljom, okrutnošću i krvlju. Provincije doduše cvjetaju, no u samom Rimu, kraj sjajnog carskog dvora, crni i žalosni mrak zastire vedrinu neba. Lijepe umjetnosti, koliko se god one gojile na dvoru, postale su opasno orugje; Kaligula podsmijeva se Vergiliju, Neron ne trpi većih pjesnika do sebe; historiografija ili mora da se prometne u pusto klanjanje ili će da plaća glavom, što istinu iznosi na svjetlo. Istom od vremena Trajanova nastaju povoljnije prilike; Hadrijan nastoji iz sviju sila, da uskrisi ljubav za knjigu, no ponovni bujni cvat njen ipak jasno dokazuje, koliko je nježna biljka za njegovih prethodnika ljuto nastradala.

Od pjesnika ovoga vremena ističu se Stacije i Marcijal. Stacije je „drugi Ovidije i pravi pjesnik". Njegova pripovijetka o djetinjstvu Ahilejevu divna je heroična idila i „vrijedna, da je svak poznaje". Marcijal je originalan pjesnik, ali ko hoće da ga se užije, mora pustiti

Digitized by Google

s vida njegovo krupno laskanje prema caru i velikašima. U ostalom, Marcijal nam je i danas ugledom u epigramu; Schillerove i Goetheove „Ksenije“ ragjene su po njegovu uzoru.

Življe od poezije gojila se proza. Zanimljivo je, da se u ono doba javljaju dva romana u prozi: jedno je satira Senekina o smrti Klaudijevoj, drugo, kud i kamo znatnije djelo, roman Petronijev sa svojom poznatom epizodom o „Trimalhionovoj gozbi“ [1]). Petronij nas vodi u kaljužu nemorala i pokvarenosti, no pripovijest je karakterom svojijem sasvijem moderna i upravo klasična slika ondašnjega života. Za privatni život carskog Rima mi iz nje doznajemo više nego iz cijele hrpe drugijeh djela. — Ako pomenemo imena Seneke i Perzija, lako ćemo da se sjetimo ljubavi za filozofiju, koja je baš u carsko doba najdublje uhvatila korijen u Rimu. Tâ filozofija teži u prvom redu na moralni cilj i očituje se u dubokoj pobožnosti, koja je pripravila tle za kršćanstvo. Iz te pobožnosti proistekao je takogjer mnogo prekoravani carski kult, koji u suštini nipošto nije prosto ulagivanje, kako se to obično tumači i piše.

Najznatniji su zastupnici knjige Juvenal i Tacit, „u dnu duše srodni i obojica..... besjednici ogorčenja, indignacije“. Razlika u njihovu karakteru potječe od njihova roda: Juvenal je malogragjanin, gragjanin trećega staleža, Tacit senator i konzul. „On je onaj najkarakterniji, najviše rimski od sviju historika; čovjek, koji se nikada ne smije, nikada ne smješi; koji se usudi kolosalnu gragju carske povijesti uobličiti, stisnuti u tijesan okvir, koji je veliko obradio velikim načinom i onim polubogovima na prijestolu sa hladnim mirom gledao u srce i bubrege.“ — Livije je u 142 knjige, poput orijaške gradnje na 142 stupa, sastavio panteon rimskijeh junaka — u njegovu djelu ogleda se težnja za kolosalnim, a to je, u opreci prema grčkom duhu, čisto rimska crta; Tacit sastavio je „breviarium“, ali kakov „breviarium“! U njegovoj lapidarnosti ima kud i kamo više snage i patosa nego u glatkijem, izdjelanijem periodama Livijeva sloga. Njegove karakteristike historičkih lica nijesu samo historičko-naučne, već i tragično-pjesničke tvorevine prve ruke.

Peto doba prikazuje agoniju rimske književnosti. Poslije godine 150. poezija je gotovo sasvijem zamuknula. Proza goji se revno, ali forma preteže; novijeh i velikijeh stvari iznosi se samo na praktičnom polju, na polju stručne znanosti. Dosta je da pomenemo pravnike Papinijana, Ulpijana i Paula. Historiografija prelazi u biografiju, a ta se sastavlja od samih anegdota: veliki dogogjaji nijesu se više doimali tih pisaca. Pokretač anegdotskog sloga bijaše Svetonije.

Uzmemo li pravo, nastavlja Birt, umrla je rimska književnost već pod kraj četvrtog doba. Već u četvrto doba Rim ne davaše više, već primaše: carevi, a s njima i pisci i pjesnici dolaze iz pokrajine, ali sjaj Rima privlačio ih je još uvijek na obale žutoga Tibera. Prvi je Afričanin Apulej, koji piše specijalno za uže afričko općinstvo. I njime nastaje preokret: Rim nije više duševno središte carstva — samostalna knjižna tržišta nastaju izvan Rima, koji je do tada sve gutao, a književnost je samo toliko rimska, koliko se ona služi latinskim jezikom. Za Apulejem povodi se Avzonije: njegova „Mosella“ ne može nikako da zainteresuje Rimljanina. Pa Avzonije i nije Rimljanin: on živi u Bordeauxu, a bujni vinogradi Mozele nadahnuli su ga pjesničkijem zanosom.

Drugi je važni faktor u ovo doba kršćanstvo. Peto doba rimske književnosti k jednu je doba kršćanske klasičnosti, ali je kršćanstvo po prirodi svojoj kozmopolitsko; ako se ono i služi latinskijem jezikom, ono ne mari više da čuva specijalno rimski karakter. Zanimljivo je posmatrati, kako je prvim kršćanskijem piscima teško bilo oteti se tradicijama poganske starine. Najstariji kršćanski spis (kako nagagja Birt) sadrži prizor obraćenja, a potječe od plemenitoga Minucija Feliksa. Ovdje se ne govori o Hristu, već samo o Bogu; monotejizam izvodi se iz Vergilija i Stoe, poganski se bogovi ne poriču, već se proglašuju za zle demone. „Rezultat je spisa: ko poštuje grčku filozofiju, može i mora pristati uz nas.“

Najbolji su kršćanski pjesnici Alcim, Avit i Klaudijan. Avit je sa svojijem „Izgubljenim rajem“ prethodnik Miltonov, no u jednoga i drugoga pjesnika nameću nam se posvud spomeni

[1]) Vrijedno je mimogred napomenuti, da je baš „Trimalhionova gozba“ do polovice XVII. vijeka bila nepoznata; oko god. 1650. otkri je jedan njen rukopis Marinus Statilius — i to u Dalmaciji, u gradu Trogiru. Sad je rukopis u Parizu, ali se i sad još zove „Traguriensis sive Parisinus“.

Digitized by Google

na poganskU poeziju. Brak Adama i Eve opisuje nam Avit po ugledu starohelenske svadbe; pjeva se epitalamij, raj je bračna odaja, a zvijezde veselo plamsaju kao prve svadbene zublje! Jednako radi Klaudijan; i on je kršćanin, ali se i on služi sasvijem slobodno Jupiterom, Venerom, Amorom i Nerejidama. Poganski bogovi postali su odjako „bezazlena dekoracija ljudskoga života, lijepo sanjani, premda se oganj na njihovim oltarima gotovo ugasio. Nije bilo ništa drugačije, kadno je Michel-Angelo klesao Bakha i Rafael Amora i Psihu slikao u vijeću bogova."

Pošljednji odsjek petoga doba rimske literature zove Birt germanskom perijodom: rimski je svijet u vlasti Germana, ali germanski vladari brižno goje starovječnu kulturu. Megju pošljednje zastupnike rimske književnosti broji autor Boetija; poslije pada istočnogotske države i države Vandala u Africi prestaje antika i otpočinje srednji vijek. Nekad se srednji vijek brojio od propasti zapadno-rimskog carstva (476.); Birt meće početak mu u VII. stoljeće; možda bi bilo najbolje, da usvojimo kao terminus a quo Gutschmidovo mišljenje, koji uzima za konac staroga vijeka doba izmegju 570. i 630. ili tačnije od prilike 582., godinu zauzeća Pavije po Langobardima. Po njem izumire starina nestajanjem pošljednjijeh nosilaca starinske kulture: gazaičkih magistara (oko 550.), koji su pošljednji σοφισταί po starom načinu. No, dašto, oštroga prijelaza iz jednoga vijeka u drugi tu ne može da bude.

Birt završuje svoje djelce refleksijom, za koju će mu svaki klasični filolog biti zahvalan. „Već su se podigle ruke," veli on, „da sa postamenatâ skinu stare umjetničke idejale Sofoklove, Vergilijeve i Tacitove. Ko zna, hoće li jednom Daudet, Bret, Harte i Ibsen stajati na mjestu? Naših ostarjelih živaca zapravo se doima još samo ono, što je drastično, a ne više, što je lijepo. Ali zasipajmo klasike; nek se počne nov srednji vijek. Oni će opet uskrsnuti. Mi vjerujemo s mirom u novu renesancu. Jer smisao za strogost oblika, za plemenitost oblika, težnja za nadčovječnom ljepotom ne može propasti u srcu čovječanstva." — —

Ko se god bude pothvatio da segne za Birtovom knjigom, čitaće je s nasladom i naučiće štošta iz nje. Gdješto se možda čitatelj ne će slagati s autorom (ja bih, na priliku, zabavio njegovoj podjeli umjetnosti u „čistu" i „primijenjenu" na str. 36.), ali opet će morati priznati, da su tvrdnje Birtove, kad on i ne pregoni u mjeri, vazda duhovite i neobične. Autor dobro poznaje svoj predmet i može na pregršti da sipa iz riznice svoga znanja.

Hrvatski preragjivač preradio je Birtovo djelo savjesno i okretno — on je, kako sâm pominje u pripomenku, samo malo štošta morao promijeniti. Jezik je Šrepelov krepak i ispravan[1]); štamparskijeh griješaka nijesam spazio nikakovih. — —

Birtovo djelce zaprema 1.—88. stranice „Matičina" izdanja; ostatak knjige (str. 89.—142.) priklonjen je preradbi Weise-ova djela: „Charakteristik der lateinischen Sprache" (štampano u Leipzigu 1891.). Weise-ova „karakteristika" podesan je dopunjak Birtove književnosti, te mi se kontaminacija obaju djela privigja sasvijem umjesna. Kako Birt u kratko karakterizira latinsku književnost, tako nam Weise podaje karakteristiku latinskog jezika: ni jedna ni druga knjiga nemaju toliko naučnu, koliko više popularnu namjenu, no za to je ipak i Weiseovo, kao što i Birtovo djelo prožmano blistavijem mislima, koje će čitatelju, pored toga što mu latinski govor prikazuju u novom vidu, potaći na dublje razmišljanje.

Weiseovo djelo sadrži svega četiri rasprave: prva od njih osvjetljuje odnose latinskog govora spram narodnog karaktera rimskoga („Jezik i narodni značaj"), druga odnose spram razvoja rimske kulture („Jezik i razvoj kulture"), treća raspravlja o jeziku pjesnika („Pjesnički govor"), četvrta najzad o jeziku prostoga naroda („Prostonarodni govor").

Nakon što je autor u prvom poglavlju ocrtao vrline i nedostatke rimskog narodnog karaktera, nastoji on da dokaže, kako te vrline i ti nedostaci izbijaju i u samom jeziku na površinu, pa umije da neke osebine glasovnijeh zakona, fleksije, sintakse i sloga dovede u sklad s nekijem osobito značajnijem crtama narodnoga karaktera. Tvrda upornost i stalnost Rimljana pokazuje se u sklonosti spram subordinacije rečenica i podregjivanja vremena (consecutio temporum); njihni praktični način mišljenja i oštri um izbija u biranju konkret-

[1]) Prevodilac upotrebljava oblik „himana" za gen. plur. riječi „himna". Ovaj je oblik svakojako ispravan, ali ja mislim, da se u nas obično i govori i piše: „himni".

Digitized by Google

nijeh riječi, u težnji za jasnoćom i razgovjetnošću, pa uopće u došljednosti i logičnoj oštrini izraza; naprotiv ogleda se siromaštvo fantazije u siromaštvu jezičnog blaga te u obilju tugjica, ljubav za rat i poljodjeljstvo u premnogijem metaforama, što su uzete iz onijeh struka (isp. poslovicu: arcem ex cloaca facere = od muhe praviti vola). Kraj toga poredi se latinski jezik s grčkijem i njemačkijem (tu je preragjivač dašto uzeo hrvatski) te se na po se ističe velika razlika izmegju rimskog i grčkog karaktera, koja i u jeziku njihnom jasno izlazi na svjetlo (str. 91.—104).

Druga rasprava predočuje nam razvoj latinskog književnog jezika od one surove i nekićene forme, što nam je iznose najstariji spomenici do vremena Ciceronova; autor dokazuje, da je ovaj razvoj u tijesnoj svezi s razvojem rimske kulture uopće, pa da se i propadanje jezika dade tumačiti nekijem analognijem pojavama na polju političkom i moralnom (str. 105.—119.). U trećoj raspravi (119.—130.) raspravlja se o pjesničkom govoru. Od pjesničke dikcije ište se, da ona bude lijepa, zorna i prirodna; da se postigne taj cilj, slobodno je pjesniku da se ne veže uvijek na zakone, koji sapinju govor proze; što više, u samoj „licentia poetica“ odaje se često ljepota pjesničkog izraza. Rimljani u poeziji nijesu ravni Grcima; siromaštvo fantazije, sklonost spram refleksije, volja za retorični nakit, kako se on razmahivao na foru i u kuriji, tištali su pjesničko stvaranje i nijesu dopuštali, da Rimljani dosegnu svoje učitelje i uglednike Grke. „Pojezija je grčka divan cvijetnjak pun najdražesnijih florinih čeda, obigravan šarenim, veselim lepirima, naprotiv rimska većma sliči dobro uregjenu, arhitektonički udešenu i umjetno poredanu povrtnjaku.“ Weise vrlo oštro i preoštro osugjuje rimsku poeziju spram grčke, no on i sâm dopušta, da ne ide sva krivnja pjesnike, već da je i latinski jezik nepodesniji za pjesmu od „krilatoga“ helenskog idioma. „Latinski jezik bješe krta kovina, koja se teško mogla obragjivati, pak je bio slabije prikladan za pojeziju; trebalo je da pjesnici s njime postupaju kao s čelikom, koji se istom na nakovnju podaje; rimskim su pjesnicima visjeli grozdovi o teškoj muci.“

Vanredno je zanimljivo četvrto poglavje. Autor ističe osebine prostonarodnoga pučkoga govora, pa i njih dovodi u svezu s osebinama narodnog karaktera. Rimljani štedili su svoju snagu; duge im se riječi ne mile, pa, kad im se nametavahu teže glasovne skupine, koje se ne dadu brzo i lako izgovoriti, oni su nastojali da im podadu jednostavnije obličje. Otuda potječe sažimanje diftonga u proste vokale (Claudius, Clodius), asimilacija konzonanata (ct i pt u tt), težnja da se fleksija učini što jednostavnijom (mjesto „tempus, oris“ govorilo se „tempus, i“; „mori“ prelazi u „moriri“)[1]), nestajanje srednjega roda (romanski ga jezici ni nemaju), uniformacija sintakse (acc. c. inf. nadomješta se rečenicama sa quod) i dr. Udobnost rimska skrivila je pretočivanje tugjica u domaću formu; „dok naobraženi ljudi s velikom savjesnošću i pedanterijom tačno izgovaraju tugje riječi, koje su ušle u domaći govor, narod postupa mnogo subjektivnije“. Ovaj je proces i za to zanimljiv, što nam se tu otvora pogled na t. zv. pučke etimologije, a u tijem etimologijama razbiramo želju, da jezik bude što zorniji i lakše razumljiv (grčki „Maloveis“ postade „Maleventum“, poslije pobjede nad Pirom „Beneventum“)[2]). Iz težnje za razumljivošću izviru opisi u govoru, zvučni, kadgogj i prekoredni izrazi, gomilanje negacija, upotreba frekventativa (agitare mj. agere), oblici kao minissimus mj. minimus. Množina deminutiva pokazuje, da kod puka, kad govori, „srce imade mnogi veći dijel u jezičnom izrazu, nego kad govori uglagjen čovjek“ (isp. pulchellus, misellus); to unutrašnje učešće izbija u upotrebi zakletvi i interjekcija, najzad u igrama, riječma i šalama (disciplina — displicina).

Weiseova „karakteristika“ zanimljiva je za svakoga prijatelja klasične knjige, no na po se naći će u njoj izobila pobude filolog. pa će štošta, kad mu se nadade prilika, moći zgodno da upotrebi u školi. Mi za to preporučujemo ovu treću svesku „Knjižice za klasičnu starinu“ u prvom redu našijem kolegama filolozima, u drugom svim onima, kojima uspomene

---

[1]) Isp. Ovid. Metam. XIV., 215: Ad strepitum, mortemque timens, cupidusque moriri.

[2]) W. tumači: Maleventum = grad zla vjetra, Beneventum = grad dobra vjetra, no tu je pučka etimologija mogla pomisljati i na eventus (zgoda, dogagjaj, uspjeh) isp. Keller, Latein. Volksetymologie, str. 14. Ovako su Talijani u srednjem vijeku nerazumljivi „Capitolio“ obrnuli na „Campidoglio“.

Digitized by Google

na nekadašnje školovanje još nijesu sasvijem presahnule, a u trećem našoj mladeži — ona će ovakijem štivom ugodno zasladiti učenje latinskih vježbi i latinske sintakse.

Za Šrepelovu preradbu možemo kazati ono isto, što smo kazali o Birtovoj knjizi: preragjivač radio je tačno i savjesno i nastojao je brižno, da djelo prilagodi našijem prilikama. Štošta, mnogo više nego u Birtovoj knjizi, ispušteno je u preradbi, naročito je suženo obilje primjera, da se uštedi prostora, ali i ovako, u krnjem obliku, doimaće se Weiscova knjiga naškog čitatelja kao i sam original.

Spoljašnja oprema knjižice vrlo je ukusna. Vrijednost joj uvećava vrlo pomnjivo izragjeni prijegled sadržine („Gdje je što"). Knjižarska joj je cijena 90 novč., članovi „Matice" dobivaju je po 60 novč., dok traje zaliha. A mi želimo, u interesu same stvari, da te zalihe što prije nestane. *Vladoje Dukat — Osijek.*

Kovčežić.

† **Heymann Steinthal**[1]). Početkom aprila o. g. umr'o je u Berlinu znameniti filolog i filozof Heymann Steinthal. Važnost njegova naučnoga rada, koji će s vremenom, ako nije dosele, za cijelo zahvatiti i u školsko područje, nuka nas, da na ovom mjestu njegovu spomenu priklonimo nekoliko riječi.

Heymann Steinthal rodio se je 16. maja 1823. u gradu Gröbzigu državice Anhalt u Njemačkoj. Izučivši niže i srednje škole, pogje on u sveučilište u Berlinu, gdje se pod ravnanjem znamenitoga filologa Augusta Böckha prikloni filologijskijem i filozofijskijem naukama. August Böckh auktor je knjige o enciklopediji filologije, koja će za cijelo i našijem nastavnicima filologijske struke biti dobro poznata; Steinthal, postavši profesorom, pošao je tragom svoga učitelja i predavao je enciklopediju svoje znanosti u Böckhovu duhu. Definicija Böckhova, da je filologija „spoznaja poznatoga" (Erkenntniss des Erkannten), bila je i njemu geslom i vodiljom. God. 1863. poluči on, nakon što se 1850. habilitirao u berlinskom sveučilištu kao docenat jezikoslovlja i mitologije, čast izvanrednog profesora, koju pridrža do svoje smrti; k tomu predavaše u visokoj školi „za nauku židovstva" (Hochschule für die Wissenschaft des Judenthums; Steinthal bijaše mojsijevske vjeroispovijesti) kritiku staroga zavjeta, filozofijsku sliku, filozofiju i povijest religije. Usred njegova neumorna rada zateče ga smrt malo nedjelja prije nego što je starac navršio sedamdesetšestu godinu svoga života.

Književni plod naučnoga rada Steinthalova vrlo je obilan. Mnogo je štošta rasuto po časopisima i treba istom da se skupi i sabere; od njegovih samostalnih djela pomenućemo kao najznatnija: „Der Ursprung der Sprache, im Zusammenhange mit den letzten Fragen alles Wissens" (izvor jezika, u svezi s pošljednjim pitanjima svakoga znanja; Berlin 1851. — četvrto je izdanje štampano 1888.); „Die Classification der Sprachen, dargestellt als die Entwicklung der Sprachidee" (klasifikacija jezika prikazana kao razvoj jezične ideje; Berlin 1850.) — ovo je djelo kasnije (1860.) preragjeno od samoga auktora izašlo pod natpisom: „Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues" (karakteristika glavnijeh tipova jezične gragje), a u preradbi Mistelijevoj štampano je 1893. kao druga sveska djela „Abriss der Sprachwissenschaft" (nacrt nauke o jeziku); „Die Entwicklung der Schrift" (razvoj pisma, Berlin 1852.); „Grammatik, Logik, Psychologie, ihre Principien und ihr Verhältniss zu einander" (gramatika, logika, psihologija, njihna načela i njihni megjusobni odnos, — Berlin 1855.), kasnije (1871. i 1881.), preragjeno pod natpisom „Einleitung in die Psyhologie und Sprachwissenschaft" (uvod u psihologiju i nauku o jeziku). Povjesna je radnja „Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern" (povijest nauke o jeziku kod Grka i Rimljana, Berlin 1863. — drugo izdanje izašlo je 1890./91.) Dalje idu: „Die Mande-Negersprachen, psychologisch und phonetisch betrachtet" (jezici Mande-crnaca, prikazani psihologijski i fonetički, Berlin 1867.); „Allgemeine Ethik" (općena etika, 1885.); „Zur Bibel- und Religionsphilosophie. Vorträge und Abhandlungen" (besjede i rasprave o bibliji i filozofiji religije.

[1]) Članak je u glavnijem crtama udešen prema nekrologu W. Jerusalema.

Digitized by Google

1890. — drugi dio 1895.) Steinthalove skupljene sitnije rasprave („Gesammelte kleine Schriften"), od kojih je 1880. izišla prva sveska, sadrže njegove filologijske rasprave, što su ugledale svjetlo do 1868.; pored toga izdao je Steinthal „Die sprach-philosophischen Werke Wilhelm v. Humboldt, mit Benutzung seines handschriftlichen Nachlasses" (jezikonaučna-filozofijska djela Wilhelma Humboldta, dotjerana s pomoću njegove rukopisne ostavštine, 1884.).

Kako vidimo, bavio se Steinthal i povješću i filozofijom, no polje, na kom je on vazda najradije i najuspješnije radio i prekopavao, bila je filologija, ili, pravije, komparativna filologija. A tu mu je bio uglednikom i vogjom Wilhelm Humboldt. Do Humbolda zanimala se mlada znanost komparativne filologije — privreda devetnaestog vijeka, kojoj su pri porodu kumovali Bopp i Schleicher — samo indo-evropskijem jezicima, ispitujući glasove i oblike, dakle fiziologiju jezika; istom auktor djela „Ueber die Kawisprache auf der Insel Java" (o jeziku Kawi na ostrvu Javi) podade joj drugi smjer — njegova znamenita rasprava „o razlici jezične gragje ljudske i njena utjecanja na duševni razvoj ljudskoga roda „(Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechtes, 1836) sazda osnovu za psihologiju jezika, koja treba k jednu da bude psihologija ljudske spoznaje i načina, kako čovjek shvaća svijet.

Kako Humboldt, tako nije ni Steinthal htio da stegne svoj rad na indoevropske jezike. On je proveo nekolike godine u Parizu, da što savjesnije izuči kitajski, pa neke afričke jezike. Komparativna filologija naprotiv priklanjala je svoj rad samo onoj grani velikoga jezičnoga roda, što je poznata pod imenima indo-evropske, indo-germanske, azijske, jafetovske ili sredozemačke familije. Poredeći korijene i oblike u starom indijskom, u starom perzijskom, u grčkom i latinskom jeziku, pa u jezicima keltskijem, germanskijem i slovjenskijem, ona je nastojavala da utvrdi glasovne zakone srodnijeh jezika i promjenu glasova u njima, e bi se tijem zasnovala naučna etimologija jezikâ arijskoga koljena. Komparativnoj je dakle filologiji u prvom redu bilo do riječi i njenih oblika: nakon što su tačno bili odregjeni pojmovi o korijenu, osnovi i nastavcima, o sufiksima i prefiksima, mogla se je „nauka o oblicima" postaviti na jak i siguran naučni temelj. Ova je nauka, kako je poznato, zasegla i u školu: Georg Curtius poslužio se njome u svojoj gramatici, a ta gramatika još je uvijek glavnom osnovom grčke nastave u našijem srednjijem školama.

Humboldt i Steinthal pošli su drugim putem. Oni su umjesto spoljašnjega oblika, ogledavali znamenovanje riječi i kušali da prodru u „unutrašnji oblik" jezika. Osnovu te nauke odredio je Humboldt, ali istom Steinthal i Lazarus izradiše, što je njihov ugledník zasnovao. Odregjenje pojma „unutrašnjega oblika" bio je cilj, na koji je smjerao rad Steinthalov. „Zmija", na priliku, zove se latinski „serpens" i „unguis"; „serpens" znači životinju, što puzi, gmiže, „unguis" životinju što davi. Jednom je dakle motriocu najviše udaralo u oči, što zmija „gmiže", pa je onim imenom htio da istakne to njeno svojstvo kao najkarakterističniju sopstvenost životinje; drugi je htio istaći njeno „davljenje". Predmet ima dakle više karakterističnih svojstava, po kojima se on može odrediti, ali jezik, ili, zapravo, onaj, koji pomaže stvarati riječi jezika, ističe vazda samo jedno svojstvo, a to isticanje jednoga svojstva kod predmeta, koji imade više svojstava, nazva Humboldt „unutrašnjim jezičnim oblikom" („innere Sprachform") riječi.

Steinthal trudio se da dokaže, da je u tom Humboldtovu pojmu sadržan princip vascijeloga jezičnoga razvoja. Jezik naime ne označuje predmete, kako oni odista jesu, već prikazuje dojam, što ga ovaj ili onaj predmet čini na svoga gledaoca. A ne samo u označivanju pojedinih predmeta, već i u cijeloj gragji jezika, naročito u obliku rečenica, ogledava se način, kako čovjekov duh shvaća i tumači svijet oko sebe. Postanak jezika i njegov daljni razvoj treba dakle u prvom redu da su predmetom psihologije. Jezik nije gotova stvar, kojom se, kad je stvorena, odmah možeš poslužiti; on nije plod svjesnog razmišljanja, već provaljuje iz duše elementarnom silom. U jeziku i s jezikom zajedno razvija se duh ljudski; jezik čini, da duh ljudski dolazi do spoznaje samoga sebe.

Na osnovu svojih rezultata nastojao je Steinthal iznajprije da preradi i preudesi nauku gramatike. Do njegova vremena bila je gramatika većim dijelom još uvijek u vlasti logike. Stariji filozofi smatrali su, da su govor i mišljenje dvije pojave istoga događaja, rašta su

Digitized by Google

forme govora natezali prema pravilima mišljenja, kako ih ističe nauka logike. Tomu nazoru starije gramatike opr'o se Steinthal u svom prvom većem djelu, komu je natpis „Gramatika, Logika i Psihologija". Dok je prvi dio knjige samo kritika jednoga Beckerova djela („o organizmu jezika"), iznosi nam drugi dio Steinthalovu sopstvenu teoriju; pisac tvrdi, da se gramatika mora osnivati na fiziologiji i psihologiji, a princip je te gramatike — „unutrašnji oblik jezika". Čovjek motri svijet okom; oko prenosi sliku spoljašnjih predmeta u duh i tu ih čovjek još jedan put, što bi rekao, ogledava unutrašnjim okom; on te slike ili pobude promeće i preinačuje, dok ih, s pomoću riječi iznova uoličene, ne iznosi opet na spoljašnji svijet. Spoljašnje slike bûde u čovjeka najprije osjećanja, a jezik nije postao od drugo što do li od usklika ili uzvika unutrašnjeg osjećanja — od interjekcija. Na svom prvom stepenu — Steinthal ga zove patognomičnim — jezik je prosta interjekcija; na drugom, onomatopoetičnom, kuša govornik da glasom ili glasovnim oblikom podražava spoljašnjoj pojavi; treći stepen najzad označuje karakteriziranje — pračovjek nastoji, da prema svojstvima, koja mu se privigjaju najvažnijima, stvori predmetu ime iz zalihe gotovih glasova. Ovaka teorija, kako danas gotovo jednodušno priznaje filologija, uopće je prirodna i korektna, no nedostatak njen stoji u pitanju, kako su od uzvika osjećanja — od interjekcija — postali artikulirani jezični glasovi. Steinthal, dajbudi, nije mogao da riješi ovo zamršeno pitanje.

S pomoću analize jezika kušao je Steinthal da prodre i u sâm duh naroda. O tom iznosi zanimljiv primjer pomenuta knjiga o „jezicima Mande-crnaca". — Crnci, kako svi surovi narodi, broje i računaju s pomoću prstiju na rukama i nogama. Prva dakle skupina brojeva seže do pet, brojenje prestaje kod dvadeset. Riječ „dvadeset" u crnačkom jeziku označuje „potpuna čovjeka". Skupina od „dvadeset" može se i udvostručiti, kao što seže brojenje do sto, no taj vigesimalni sistem vazda je nepotpun. Crnac ne može, kad stigne do „deset", da se riješi materijalne potpore brojenja, pa da broj „deset" uzme sâm o sebi i da ga sâm o sebi kuša produživati; „on se", nastavlja Steinthal, „od ruke, plemenitog orugja sviju orugja, sluge duha, spušta do noge, roba tijela, koje se povlači po površini. Za cijelo su i sanskritski (arijski) narodi učili brojenje na prstima; prsti od obadvije ruke naučili su ih ritam reda, koji se ponavlja, i njegovo sastavljanje[1]). Ali sanskritski narodi umjeli su da shvate taj ritam napretka i umjetnost sastavljanja redova — crnci nijesu; oni su nauk, što im ga je priroda podala, upotrijebili, da ga sami idealno nastave adicijom i multiplikacijom i pretvorili su „zbroj" u „broj"; crnac je opipavao svoje tijelo, ali nije ništa naučio. Nepoznavajući stolaca, on čuči na zemlji, preko koje je prostr'o hasuru, pa su mu nožni prsti isto tako nablizu kao i prsti na rukama. Tako visi, rekao bih, razvoj jednoga duševnoga svojstva o navikama, na oko sasvijem neznatnim, kako je držanje tijela, a to je držanje tijela možda zavisno o anatomičnim i fiziologičnim prilikama, ili o prilikama, kako ih nugja priroda, što okružuje čovjeka. No ja bih se usudio da svoje dokazivanje izredam obratnim redom: duševna nemoć, koja nije mogla da nauči računati na prstima od ruku, priklonila je crnca k zemlji, a njegov je duh svrgla pred noge njegova tijela.

Psihologijsko posmatranje jezika navelo je Steinthala na razmišljanje o pojmu „narodnoga duha", koji je do njegova vremena bio još sasvijem neodregjen. S pomoću svoga prijatelja i druga u nauci, Morica Lazarusa, pokušao je on da ispita taj pojam i da ga učini osnovom nove znanosti. Godine 1860. ugleda svjetlo prva sveska „Časopisa za narodnu psihologiju i nauku jezika" (Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft), u ime pripomenka štampana je u toj svesci rasprava Lazarusa i Steinthala s natpisom „Uvodne misli o psihologiji narodâ", u kojoj je razložena zadaća te nove nauke, njeni putovi i ciljevi, pa njeno mjesto u vascijelom naučnom sistemu. Više od četvrt stoljeća bio je ovaj časopis ročište sviju ispitača „narodnog duha", no lijepi pothvat njegovih osnivača nije posvema uspio: psihologija naroda nije dojako privrijedila sigurnih rezultata nit je našla izvjesnu metodu, za kojom treba da se povodi onaj, koji se dade na njeno ispitivanje. Sve jasnije izbijalo je na površinu, da je jezik doduše vrlo važan, ali da nije jedini produkat narodnoga duha, pa da se stoga s pomoću same gragje jezika ne možemo sasvijem izvjesno dovinuti elementarnim

[1]) Isporedi naš narodni deseterac!

Digitized by Google

mislima naroda. Moderno „narodoznanstvo“ (folkloristika) teži na to, da posmatra primitivne predstave i iskonski način mišljenja pranaroda nezavisno od njihova jezičnog ruha, a ovom pokretu nauke pao je žrtvom Steinthalov i Lazarusov „Časopis“.

Još jedan nedostatak treba da se istakne u metodi Steinthalova ispitivanja. Lazarus i Steinthal jesu individualiste: prema njima narodi nijesu drugo do li velika individua, pa s toga oni misle, da se zakoni individualne psihologije mogu primijeniti na ispitivanje narodne duše; no moderna sociologija i narodoznanstvo uče, da i sâm individium nije drugo, do li produkat socijalnog razvoja, pa da je, ako pravo uzmemo, svjetina kao takva prije postojala od pojedinca. S toga morala bi „psihologija narodâ“ polaziti više od nesvjesnih, inštinktivnih pobuda svjetine, nego li od jasnih i svjesnih misli kulturnog čovjeka. Steinthal i Lazarus su, nema sumnje, zabasali na svom putu, ali kraj svega toga moći će „psihologija narodâ“ još uvijek koješta da nauči od osnivača ove nauke.

Koliko je Steinthal čedo XVIII. vijeka, pokazuju njegovi etični i filozofični nazori. Njegova „općena etika“, koja tumači Herbartove „Ideje“, prožmana je krepkim idealizmom, koji podsjeća na Kanta i Fichtea. Još jasnije izbija taj idealizam iz njegovih religioznih nazora. Religija po njemu treba da jača i potiče humanizam. On se doduše kašto ljuto tuži na nedostatak humanizma u našem vijeku, ali za to ipak nikad ne očajava i tvrdo vjeruje u usavršenje ljudskog roda i u pobjedu ideala. Tome svom uvjerenju dao je Steinthal oduška u besjedi: „Jedna dvije o svrsi života“ (Ein Wort über den Lebenszweck).

Polazeći od riječi sv. pisma (peta knjiga Mojsijeva, 30, 19): „Evo, ja polažem pred tebe život i smrt, blagoslov i kletvu; no ti biraj život“ dokazuje besjednik, da je u tom pozivu sadržana dužnost, da čovjek mora stalno da se povodi za ćudorednim idealom, pa da bira ono, što nikad ne gubi vrijednosti.

U ovoj, kao i u ostalim njegovim besjedama, izbija na površinu čovjek Steinthal, dok nam ga njegova znanstvena djela prikazuju kao naučnjaka. No teško je osjeći, hoće li čovjek i naučnjak sačuvati jednaku uspomenu kod potomstva. Moglo bi biti, da će čovjek Steinthal imati malo poštovača u naše vrijeme, ali o tom ne smijemo sumnjati, da njegova spomena nikad ne će nestati iz povijesti one nauke, kojoj je ljudski govor osnovom i temeljom. Uz imena Humboldta, Boppa i Schleichera sjaće se i njegovo ime u zlatnim pismenima na nebosklonu moderne filologije. Priopćio *Vladoje Dukat* — *Osijek.*

Uranija u Berlinu. Nesumnjivo je, da prirodne nauke daju glavno obilježje vijeku, u kome živimo. Praktični rezultati njihova napretka tako su mnogobrojni i raznovrsni, da su se rasprostrli od najvećih gradova do najmanjih sela, od najveće palače do zadnje kolibice. Čovjek se divi, kad vidi, kako orijaškim korakom prirodne nauke napreduju. Svaki nam dan donosi nove izume, a ovi su većim dijelom plod skromnoga rada ljudi, koji su čitavi svoj život posvetili proučavanju veličajne prirode. Mnoge novosti, što ih danomice čitamo u novinama, često puta tako nevjerojatno zvuče, da ih nehotice smatramo pukim izmišljotinama — a kad tamo, za kratko vrijeme vidimo, da smo se prevarili, te da je doista nauka i opet za jedan korak naprijed koraknula na korist ljudskoga društva. Kad je mjeseca decembra 1895. Röntgen referirao u würzburškom fizikalno-medicinskom društvu o novim svojim zrâkama i kratko vrijeme iza toga novine svijet o tom obavijestile, koliko ih je onda bilo, koji su nevjerojatno glavom kimali; a danas, gdje su jedva dvije godine od tog vremena prošle, kako mnogi već uživaju korist od toga izuma! Najnoviji opiti prof. Zengera u Pragu sa fotografiranjem u tamnoj noći; opiti fosforescencijom pri veoma niskim temperaturama, koje je g. 1892. započeo Raoul Pictet, a g. 1894. nastavio engleski fizičar James Dewar; opiti telegrafiranjem bez žica, koje je g. 1892. započeo engleski inžinir Preece, a u najnovije dotjerao Marconi i t. d., — sve su to zameci novim praktičnim primjenama prirodnih sila, koji danas zanimaju stručnjake, ali će po svoj prilici, pošto se usavrše, cjelokupno čovječanstvo od njih imati korist.

Pa koje čudo, ako se i obični ljudi zanimaju za sve te novosti na polju prirodnih nauka! Ta mnoga otkrića duboko zasijecaju kako u život pojedinca, tako i u život države. Ona često za kratko vrijeme preobrazuju čitave grane obrta i industrije. Toga radi često ne

Digitized by Google

samo puka radoznalost, već i potreba goni obična čovjeka, da dobije barem neki pojam o novim izumima. Ovo je i razlog, za što učenjaci nastoje da i široj publici prikažu napredak prirodnih nauka. Izdavaju se popularne knjige, lakim štilom pisani časopisi, ustrojavaju se društva, kojima je svrha shvatljivim predavanjima i zgodnim demonštracijama pojedine partije iz prirodnih nauka učiniti pristupačne i onim ljudma, koji, vezani drugim zvanjem, ne dospijevaju, da napredak znanosti prate na samom vrelu. Takvo jedno društvo za populariziranje prirodnih nauka ima u Berlinu, a zove se Uranija. Preklanjskih ferija i to mjeseca augusta desila mi se prilika, da proučim taj zavod. Držeći, da će rad i blagotvorno djelovanje toga uzornoga društva zanimati čitaoce ovoga časopisa, nakan sam, da u nekoliko riječi ovdje predočim ustrojstvo Uranije.

Berlinsku Uraniju utemeljila je 3. marta 1888. nekolicina imućnih ljubitelja prirode kao akcijsko društvo. Vrijednost akcije bila je u početku 500 maraka, a društvenim je pravilima odregjeno, da vlasnik svojih akcija ne smije drugoj osobi prodati bez dozvole drugih akcionara. Ove godine broji društvo preko 550 akcionara, a akcijski kapital vrijedi oko 600.000 maraka. Društvu je svrha buditi u široj publici interes za prirodne nauke i zgodnim predavanjima i opitima poučavati laika u glavnim istinama prirodnih nauka i njihova napretka. U tu svrhu sagradilo je društvo posebnu društvenu zgradu u kraljevskom izložbenom perivoju, koja je 2. jula 1889. otvorena za publiku. Zgrada ta vrlo je ukusne vanjštine a u nutrašnjosti posve je uregjena prema svojoj svrsi. U zgradu vode dva ulaza, jedan iz „Invalidenstrasse“, a drugi iz izložbenoga perivoja. Na oba ulaza dolazi se u predvorje, gdje je smještena kasa i garderoba. Kad nabaviš kartu od 50 pfeniga, možeš poći u nutarnje prostorije ove t. z. stare Uranije.

Iz predvorja dolazi se najprije u znanstveno glumište, u kome ima mjesta po prilici za 400 osoba. Pozornica je provigjena svim mogućim pomagalima, koja trebaju za fizikalna, tehnološka i hemijska eksperimentalna predavanja. Osim toga se ovdje predavaju partije iz astronomije, geologije, geofizike i biologije skopčane sa projiciranjem lijepih, velikih slika. Tu se nadalje priregjuju kurzovi iz elektrotehnike, astrofizike, geologije, opće fizike i t. d. Kurzovi ti namijenjeni su onima, koji se kane malo pobliže uputiti u pojedine grane prirodnih nauka. Ta sva predavanja padaju svake godine u vrijeme od 1. maja do 1. oktobra. Za to vrijeme, kad tih predavanja nije bilo, demonstrirale su se ovih ferija u glumištu veoma uspjele produkcije kinematografom.

Iz glumišta dolazi posjetnik Uranije u jednu nešto manju tamnu prostoriju. Ovdje se odjednoć nagje u sredini velikoga mjesečeva kratera, otkuda gleda idealno izvedenu pomrčinu sunca. Prizor taj veoma je krasno predočen. Formacije susjednih kratera i t. z. mjesečevih mora, fino nuanciranje sjena i polusjena, užareno crvenilo sunčanih protuberanca, svečana tišina, koja tu vlada i t. d., sve to skupa čovjeka sjeća na romane Julesa Vernea i krasne opise mjeseca u popularnoj astronomiji Camillea Flamariona.

U trećoj prostoriji nalazi se u velikom izvedeni relijef St. Gotthardske željeznice kod Wasena. Plastika toga relijefa tako je vjerna i savršena, da si posve očaran. Vidiš tu ponajprije cijelu željezničku prugu, kako u serpentinama zavija, tunele, željeznički vlak, željezničke postaje, ubava sela na brežuljcima i uvalama. Kad svemu tomu još dodaš žubor raznih gorskih potočića, tad si posve mislima kod St. Gotthарda.

Kroz sve te prostorije Uranije ide uvijek jedan od društvenih organa s publikom. On tumači gledaocima sve, što promatraju. Njemu stavljaju pitanja, na koja mu je dužnost odgovarati.

U daljoj jednoj prostoriji izvode se opiti s elektrinom u prostoru s razrijegjenim zrakom. Tu vidiš sve te lijepe opite počevši od onih Geislerovim cijevima, pa sve do najnovijih Röntgenovim x-zrakama. Čovjek se mora radovati, kad vidi, kolikim interesom sve ove opite prati to mješovito društvo gledalaca. Tu ti se gura radnik k indukcionom aparatu, da vidi čudovište, koje stvara te bajne opite. Tamo s velikim interesom promatra krasotica onu divnu fosforescenciju u Crookesovim cijevima. Ovdje opet pruža svoju drhtavu ruku stari penzionirac, da u kriptoskopu vidi okosnicu njenu. U kutu vidiš dva nestašna gimnazijalčića — a poznaješ ih po kapama — kako su sebi potajice, dok su se u tmini izvodili Röntgenovi opiti, namje-

Digitized by Google

stili telefon na uši, da slušaju dvorsku operu. Ali su jadni zaboravili, da je u ono doba za operu ferijalno vrijeme bilo. Sve je živo i uzbugjeno, jer svak zna, da će na svakom koraku naučiti nešto novo.

Pošto su stvari u dônjim prostorijama publici protumačene, ide se na zvjezdarnicu. Tu ti ako je noćno doba, na stepenicama već stoji tabla, koja te upućuje, da li je nebo vedro ili ne. Kad je nebo naoblačeno, možeš ipak ići na zvjezdarnicu, da pregledaš njenu uredbu i da ti se protumače i opišu sprave, kojima bistro oko astronoma otkriva tajne neizmjernoga svemira. Zvjezdarnica Uranije ima tri kupule. U prvoj je smješten glavni refraktor. Objektiv toga dalekozora ima 12 palaca u promjeru, a fokalna mu je distancija 5 *m*. Ovaj lijepi dalekozor provigjen je svim sporednim spravama, a ne služi samo za popularne demonstracije, nego i za znanstvena posmatranja. Sagradio ga je C. Bamberg u Friedenau-u kod Berlina. Društveni organ protumači publici čitavo ustrojstvo i djelovanje toga teleskopa. Ako je vedro, tada publika gleda kroz dalekozor zgodne nebeske objekte, n. pr. mjesec, planete, dvozviježgja, magline i t. d. Osim toga protumači se publici veoma zanimljivi mehanizam, kojim se dalekozor (premda veoma težak) može na sve strane kretati. Kupula a i podium, na kom gledalac stoji, takogjer su pomični. Hidrauličke mašine svršavaju taj posao. One okreću kupulu na sve strane a mogu i podium dignuti za 2 *m*, ako se na njemu i 20 osoba nalazi.

Osim toga velikoga dalekozora još su na zvjezdarnici Uranije dva manja refraktora, jedan tražilac kometa, zrcalni dalekozor po Newtonu, prenosivi pasažni inštrumenat, hronometar, razne druge astronomske ure i t. d. Svim se ovim spravama može publika služiti pod nadzorom društvenoga organa. Susretljivost samoga društva ide tako daleko, da onima, koji se osobito zanimaju za astronomiju, služi na dispoziciju sam astronom, koji ima nadzor nad zvjezdarnicom.

Kad si sve to pregledao, tad si vidio sve, što za sada ima u staroj Uraniji.

Do mjeseca aprila 1896. bile su u ovoj t. z. staroj Uraniji smještene i sve ostale društvene zbirke, ali pošto je broj posjetilaca sve više i više rastao, to ova zgrada nije mogla sama zadovoljiti potrebama publike. Ta od otvorenja stare Uranije 2. jula 1889. do 31. marta 1896. posjetilo je Uraniju 850.000 osoba, a za to vrijeme bilo je 2795 velikih i 2627 manjih predavanja o raznim granama prirodnih nauka. Radi toga morala se društvena uprava postarati za još jednu zgradu. U tom pogledu dobro je došla ponuda arhitekta W. Hentschela, kojom se on obvezao za društvene svrhe sagraditi veliku kuću u sredini grada, ako je društvo ugovorno najmi na 10 godina. A tako je i bilo. Društvo je 20. decembra 1894. potpisalo 10-godišnji ugovor, a gradnja te zgrade započela ljeti 1895., napredovala je do proljeća 1896., te je ova t. zv. nova Uranija 25. aprila iste godine publici otvorena.

Nova Uranija veoma je lijepa, velika trokatna zgrada, a nalazi se u Taubenstrasse br. 48 i 49. Unutrašnja njena uredba slično je udešena kao i kod stare Uranije, samo u mnogo većem i elegantnijem štilu. Tako n. pr. samo glumište nove Uranije ima 740 sjedala. Pozornica je 8 *m* široka, a 9 *m* duga. Ovo glumište namijenjeno je samo dekorativnim predstavama.

U ono vrijeme, kad sam bio u Berlinu, davana je u tom glumištu predstava „Der Kampf um den Nordpol“. Predavanje za ovu prekrasnu sceneričnu predstavu sastavio je ravnatelj Uranije Dr. Wilhelm Meyer, a štampano je u društvenom časopisu „Himmel und Erde“ god. 1897. u brojevima 8.—10. U tom predavanju predočeno je vještačkim načinom cjelokupno nastojanje čovječanstva, da se dokuči sjeverni pol. Tu su opisane zgode i nezgode svih dosadanjih polarnih ekspedicija. Predavanje je tako zanimljivo sastavljeno, a priudešena za nj dekorativna sredstva tako su divna, da te drži u neprestanoj napetosti. Stvar se ovako izvodi: Iz posebne lože, koja se nalazi u I. katu uz pozornicu, drži predavanje odregjeno za dotičnu predstavu jedan od društvenih organa. Kad nadogje zgodna partija u predavanju, koja je inscenirana, tad predavač dade signal, glumište se potamni. Zastor se na pozornici digne, a pred tobom se ukaže dotični prizor, o kome je govor, u divnoj slici. Nije to slika u običnom smislu riječi, nego glumišni prizor samo s tom razlikom, da osobe, koje dolaze na pozornicu, ne govore. Mora se kazati, da je pravo uživanje prisustvovati ovakim predstavama, jer je tekst sastavio stručnjak, a sceneriju su izvela sva poznata sredstva moderne tehnike.

Digitized by Google

A kako su ove predstave omiljele publici, najboljim je dokazom, što je glumište većim dijelom dobro posjećeno i što se mnoge predstave po više puta ponavljaju. Tako je „Kampf um den Nordpol“ davan već preko 100 puta.

Kao što naprijed istakosmo, ovo je glumište namijenjeno većim dijelom samo dekorativnim predstavama, dok glumište stare Uranije služi danas poglavito za predavanja, spojena sa demonstracijama. Spomenuću i neka od ovih predavanja. Tako je F. S. Archenhold priredio predavanje pod naslovom „Što znademo o mjesecu?“, dr. R. Hanstein „Životinjstvo mora“, dr. W. Marckwald „Svojstva kovina“, dr. M. W. Meyer „Od mjeseca do zemlje“, Edw. Muybridge „Momenat slike iz života životinja“ (engleski), prof. R. Pictet „Pretvorba permanentnih plinova u židine“ (francuski), dr. P. Schwan „Pojave na ledenjacima“, P. Spies „Znamenitost valova i zraka za najnovije tečevine na polju prirodnih nauka“ i t. d., i t. d. Od mnogih ovih predavanja dakako da sam spomenuo tek neznatni broj. Koliko pak mogu da vrijede ta predavanja, vidi se već odatle, što i prve sile na polju prirodnih nauka priregjuju takva predavanja.

Ulaznice, koje ovlašćuju posjetnika na polazak glumišta i svih zbirki u novoj Uraniji, nijesu ni najmanje pretjerane. Sjedalo u II. katu ili stajaće mjesto koštaju 1 marku, u srednjem balkonu sjedalo 1·5 marku, parquet 2 marke, obična loža 3 marke, a t. zv. Fremdenloge 4 marke. Ako čovjek želi posjetiti samo društvene zbirke, koje su otvorene dnevno od 10 sati izjutra, plaća samo 50 pfeniga. Obiteljske karte, za tim ulaznice za čitava društva, korporacije, škole i t. d. još su jeftinije.

Kad nema predstave, ide se u društvene zbirke, koje su smještene u osam velikih dvorana. Iznijeću čitateljima kratak prijegled o tim zbirkama. Iz njega će sami sebi moći stvoriti sud, kako su raznovrsno i mnogobrojno zastupane pojedine skupine prirodnih nauka u Uraniji[1]).

Prva dvorana namijenjena je astronomiji, geologiji i geofizici. Predstojnik je ovome odjelu dr. P. Schwahn. U toj zbirci ima oko 50 raznih skupina, od kojih ću neke navesti. Pod br. 1. nalazi se velika relijefna karta mjeseca, modelirana od berlinskoga kipara Walgera, uz nju je mjesečeva karta od Mädlera. Br. 3. predstavlja globus Marsa sa kontinentima, morima i kanalima po posmatranjima Schiaparelija. Pod br. 8. nalazi se nihalo sa kompenzacijom, koje regulira hod preciznih ura. Br. 18. sadržaje mnogobrojne slike raznih zvjezdarnica, velikih i znamenitih astronomskih sprava, fotografije mjeseca, sunca, maglina i t. d. Pod br. 22. smještena su tri mikroskopa, kojima može publika promatrati štrukturu raznih vrsta kamenja. Te objekte izragjuje Fuess u Berlinu, on ih i izmjenjuje od zgode do zgode. Pod br. 29. nalazi se model Geysira u djelovanju; a uza nj je smještena partija iz Yellowstonovoga parka, u kom toliko Geysira ima. Br. 35. sadržaje petnaest modela raznih životinja iz diluvialne dobe. Br. 41. pokazuje gorski predjel sa ledenjacima u relijefu.

Dvorana druga sadržaje zbirku fizikalnih aparata iz elektrine i magnetizma. Ovome je odjelu predstojnik dr. P. Spies. Ta zbirka sadržaje takogjer preko 50 predmetnih skupina. Br. 1. sadržaje elektroskop sa aluminijevim listićima i ostale predmete, koji su potrebni za izvedbu temeljnih opita statičkom munjinom, kao n. pr. stakleni štap sa amalgamiranom kožom, ebonitni štap sa svilenom krpom, razna laka tjelešca i t. d. Ne udaraju ti u zbirkama Uranije svaki čas u oči natpisi „Ne dirajte u predmete“, nego nasuprot diraj samo predmete, eksperimentiraj njima sam, razglegji sprave iz neposredne blizine i t. d., jer čim si više u prostorijama Uranije to radio, tim je više postignuta svrha društva. Dakako da je zabranjeno zlobno oštećivanje predmete, a i eksperimentiranje osobito finim i skupim spravama. Ali i ovakve sprave nijesu tamo samo izložene, jer i njima se čine opiti; ali ih izvodi onomu, koji ih hoće vidjeti, jedan od društvenih organa, kojih u svakoj dvorani ima. Br. 4. sadržava veliku influencionu mašinu po Töpleru, a br. 6. sličnu takvu po Wimschurstu, sa sporednim spravama. Uz sve ove predmete ima kratak opis njihov i uputa, kako se opiti njima čine. Br. 17. predočuje magnetičku influenciju. Pod br. 20. namješten je aparat, koji pokazuje utje-

[1]) Svi ti predmeti navedeni su u brošuri „Führer durch die Urania“, koja se može dobiti u Uraniji za 20 pfeniga.

Digitized by Google

canje magnetizma na obične naše džepne ure. Br. 27. predočuje potpuni način telegrafiranja običnim Morseovim aparatom. Broj 28. predstavlja telegrafiranje bez žica od obale k jednomu brodu. Br. 42. ima velik indukcioni aparat sa svim potrebnim spravama za izvedbu Röntgenovih opita, koje publika može sama izvoditi. Pod br. 46. namješten je elektromotor sa ventilatorom. Br. 48. sadržaje dinamomašinu sa električnim žariljkama. Pod br. 53. namještena je mašina sa zakretnim strujama (Drehstrom-Maschine). Br. 57. sadržava potpune dvije štacije za telegrafiranje bez žica po Marconiu i t. d.

U trećoj dvorani nalaze se sprave iz mehanike, akustike i optike. Predstojnik je i ovom odjelu dr. P. Spies. Tako ima br. 3. ove zbirke model hidrauličke preše. Pod br. 11. nalazi se zračna sisaljka sa sporednim spravama. Br. 18. predstavlja variometar po Hefner-Altenecku, spravu, koja mjeri male promjene zračnoga tlaka. Br. 24. je zrcalo za Hertzove opite. Br. 32. sadržava model normalnoga, kratkovidnoga i dalekovidnoga oka. Br. 44. pokazuje okretanje polarizacione ravnine u nekoj šećernoj rastopini. Pod br. 46. namješteni su razni opiti, kojima se pokazuju i tumače optičke varke i t. d.

Četvrta dvorana sadržava predmete iz mikroskopije, razne akvarije i terarije. Predstojnik je te grupe dr. C. Müller. Br. 1. predstavlja higijensko-bakteorološku zbirku. Pod br. 7. smješten je Agbeov aparat za rasvjetu mikroskopskih preparata. Br. 10. sadržava nekoliko mesoždernih biljki. Pod br. 10. je terarium sa raznim kornjačama i jednim mladim aligatorom. Pod br. 21. je terarium sa nekim vrstama neotrovnih zmija. Br. 26. sadržaje razne rigjovke u staklenom ormaru i t. d.

Osim tih i mnogih drugih predmeta, nalazi se u ovoj dvorani i telefonska štacija za slušanje dvorske opere. Ta je štacija, kao i ona u staroj Uraniji, provigjena takogjer sa više pari telefona, tako da u isto vrijeme može više ljudi slušati operu.

U petoj dvorani zastupana je biologija. Predstojnik je odjela isti, koji i prije. Br. 3. sadržaje modele gljiva otrovnica. Br. 12. pokazuje osobiti velik primjerak paomina ploda od vrsti Lodoicea sechellarum. Br. 22. predočuje potpuni razvitak pileta u jajetu. Pod br. 30. namještena je krletka za piliće, koji su u Uraniji umjetno iz jajeta izvaljeni. Br. 38. predstavlja razvitak ribe iz jajeta. Br. 43. sadržaje zbirku raznih ptičijih jaja od najmanjih do najvećih. Uz njih su i zmijska, krokodilska i kornjačina jaja. Br. 71. predočuje model čovječjega mozga, a uza nj je prispodobe radi namješten model mozga od majmuna i psa. Br. 74. sadržaje model čovječjega srca i t. d.

U šestoj dvorani nalaze se stvari iz hemije i hemijske tehnologije. Predstojnik je zbirci dr. G. Nass. Br. 1. sadržaje razne vrste ugljena i drva, koje služi za gorivo. Pod br. 8. nalazi se petrolejska regenerativna lampa od Schülkea. Brojevi 9.—15. predočuju, kako se proizvodi papir, ocjelna pera, držala, šivaće igle i t. d. Pod br. 20. sadržana je količina ugljena, koji čovjek u jednom danu u obliku CO_2 izdiše. Od br. 21.—32. zastupani su opiti špektralnom analizom. U daljim su brojevima ove zbirke opisi i slike raznih fabrika, kao fabrike sapuna, stearinskih svijeća, žigica, stakla, cementa, opeka, sumporne kiseline, dušične kiseline i t. d. Br. 67. sadržaje zbirku eteričnih ulja i miomirisnih tvari. Pod br. 69. i 70. nalazi se zbirka najvažnijih anorganskih i organskih preparata i t. d.

U sedmoj dvorani ima modela raznih mašina. Ovomu su odjelu predstojnici dr. G. Nass i dr. P. Spies. Tako n. pr. sadržava br. 1. električnu željeznicu, koja ide samo po jednoj šinji. Br. 3. predstavlja model motora sa ugrijanim zrakom. Pod br. 5. je model parne mašine u prorezu. Br. 8. sadržava taksametar, kakav se danas upotrebljava u Berlinu kod fijakera. To je naime sprava, koja nakon svršene vožnje putnika automatički pokazuje, koliko ima platiti vozarine fijakeru. Br. 9.—13. sadržavaju modele električnih centrala sa raznim vrstama struje, kao n. pr. sa strujom istoga smjera (Gleichstrom), sa strujama izmjeničnim (Wechselstrom), i sa zakretnim strujama (Drehstrom). Br. 16. sadržava model pomičnih tračnica za prenos vagonâ iz jedne tračnice na drugu. Pod br. 20. i 21. nalazi se benzinmotor i gasmotor.

U osmoj dvorani predočen je razvitak umjetne rasvjete od najstarijih vremena do danas sa originalnim primjercima.

Sve prostorije kako stare, tako i nove Uranije rasvijetljene su električki. Potrebitu za to energiju daje u staroj Uraniji vlastita dinamomašina, dok je nova Uranija spojena sa glavnom

Digitized by Google

gradskom električnom centralom. U novoj Uraniji smješten je uz glumište i buffet, koji je cijeloj publici otvoren. U toj istoj dvorani, gdje je buffet, nalazi se i mala čitaonica, koja sadržaje mnoge naravoslovne časopise i sve publikacije, koje je Uranija izdala. Da se naime još bolje postigne društvena svrha, izdaje društvo i časopis „Himmel und Erde“, koji jedan put mjesečno izlazi, a redaktor mu je do pred par mjeseci bio ravnatelj Uranije, poznati dr. W. Meyer[1]). Časopis taj obragjuje samo naravoslovne discipline. Valja pripoznati, da su članci, koji izlaze u „Himmel und Erde“, veoma lijepi. Uredništvo nastoji u tom časopisu pokazati čitavi napredak na polju prirodnih nauka; ali se mora istaknuti, da tekst članaka ne podoba uvijek duhu popularnoga časopisa. Ima tu dosta puta članaka, koji veliku spremu iz dotičnih struka pretpostavljaju. Meni se čini, da bi zgodnije bilo, kad bi časopis bio snabdjeven raznovrsnijim materijalom, koji bi popunjavati trebao veći broj ilustracija, nego što ih danas „Himmel und Erde“ donosi. Časopis bi tada bio popularniji, nego što je sada; a vrijednost bi mu se još više povećala. Pojedini opsežniji članci časopisa „Himmel und Erde“ izlaze u separatnim otiscima i mogu se na po se kupiti kako u knjižarama tako u prostoriji, gdje je čitaonica Uranije.

Ovim recima nastojao sam u kratko čitateljima prikazati, kako su sebi lijepo popularno društvo Berlinci osnovali. Nema sumnje, da Uranija veoma blagotvorno djeluje već ovo kratko vrijeme svoga opstanka. Ne samo što ona širi poznavanje prirodnih nauka u razne slojeve pučanstva, nego će sigurno djelovati povoljno i na razvoj prirodnih nauka. Sjetimo se samo na to, koliko nam slučajeva istorija nauke spominje, iz kojih razabiremo, kako su često samouki ljudi napretku prirodnih nauka mnogo doprinijeli. Dosta je, ako spomenemo imena Franklin, Watt, Stephenson, W. Herschel, Faraday, Edison i t. d. Životopisi tih velikana na polju prirodnih znanosti pokazuju nam jasno, kako je njihova prirogjena klica našla slučajem plodno tle za svoj razvitak. U mnogim pak ljudma takva klica često posve propada, bez ikakve koristi po čovječanstvo, ako im se ne dade zgodna prilika, da je razviju. Ovakva pak popularna društva veoma su podobna dati takvim ljudma priliku, da pobliže upoznadu stvari, do kojih bi im inače teško bilo doći. Dakako da maleni narodi ne mogu izvesti popularnoga društva u takvoj mjeri, kao što je Uranija, jer nemaju za to nužnog kapitala. Malo bi se naime ljudi našlo, koji bi htjeli uložiti svoj kapital u takvo poduzeće, jer bi mu rentabilnost problematična bila. No i kod malenoga naroda dalo bi se mnogo postići, kad bi se popularna predavanja redovito priregjivala, pa ma i ne bila provigjena tolikim pomagalima, kakvima raspolaže Uranija. Danas se takva predavanja u mnogim mjestima Njemačke priregjuju. U našoj monarhiji prednjače u tom pogledu Beč i Budimpešta, gdje se ta predavanja u novije doba veoma goje, dok to na žalost ne možemo kazati za naše krajeve. Postoji doduše u Zagrebu „Hrvatsko naravoslovno društvo“, koje je u početku svoga opstanka lijepa predavanja priregjivalo; ali u novije doba čini se, da se čitav društveni rad ograničio samo na izdavanje publikacija svojih članova. Željeti bi bilo, kako u interesu pojedinaca, tako u interesu cjelokupne znanosti, da se i našem narodu dade zgode crpsti onu korist od popularnih društava što je ona odavna već drugim narodima daju. Valja samo još primijetiti, da je 1898., prigodom uregjenja jubilarne izložbe u Beču osnovan sličan zavod, kao gore prikazani berlinski, takogjer pod imenom Uranija.

Prof. Stanko Plivelić — Zemun.

[1]) Od oktobra ove godine preuzeo je redakciju časopisa već prije spomenuti dr. Schwahn.

Zemaljska štamparija u Sarajevu.

Digitized by Google

Sarajevo. 1899. Maj—decembar.

ŠKOLSKI VJESNIK.

STRUČNI LIST

ZEMALJSKE VLADE ZA BOSNU I HERCEGOVINU.

Bilješke o jeziku Martićevih Osvetnika.

Piše **Jozo Dujmušić** — *Sarajevo.*

Ima već podosta vremena, da se bavim Martićevim Osvetnicima, djelom, koje je još, dok je — da se tako izrazim — bilo u pravom svom zametku, a ne u potpunom današnjem obliku, — po sudu u ono doba mladog učenjaka na polju mlade slavistike, a sada prvog učenjaka svoje struke, dra Vatroslava Jagića, donijelo pjesniku Martiću doista veoma dičan i po njegovu poeziju veoma karakterističan pridjevak „našljednik Homera". Pri tolikoj hvali i slavi od pomenutoga stručnjaka, izraženoj u one dvije riječi, izlišno bi bilo — mislim — navagjati još imena onih, koji su takogjer u raznim prilikama napisali nekoliko redaka u pohvalu dičnomu starcu pjesniku, jer ona prva bezuslovno sve druge natkriljuje. No premda pjesnika Martića ne samo po mnijenju nekolicine stručnjakâ, nego i po sudu drugih ljudi, kojima su poznati koliko toliko proizvodi stanarâ našega Parnasa i to epskoga odjela, ide prvo mjesto kao epskog pjesnika, te ga s toga tolikim hvalama obasipaju kao nijednog našeg epskog pjesnika, ipak se sve doslije nije našao nijedan kritičar, koji bi objektivnim duhom i preciznim kritičnim aparatom ispitao i proučio taj tako znameniti proizvod velikoga Martićeva duha, te koji bi upravo na osnovu takoga rada mogao posve opravdano ustvrditi i dokazati, gdje baš na našemu Parnasu treba da posadimo starca pjesnika, da ne bi ni najmanje krivalo niti Martiću niti ostalima, kojim je duh na tome polju svoju produktivnost i vrsnoću koga mu drago stupnja pokazao. Ovom prilikom trebalo bi možda nabrojiti sva ona nagagjanja i gatanja, koja bi nam mogla osvijetliti i razjasniti uzrok, radi kojeg se eto svi ljudi stručnjaci toliko ustručavaju napisati koju špeeijalnu študiju o Osvetnicima bilo u estetskom pogledu, bilo u strogom filološkom smjeru, bilo s obzirom na odnošaj Osvetnikâ prema narodnoj poeziji ili o odnošaju Osvetnikâ prema istoriji i t. d.; ali to za sada nije nikako umjesno, to valja jednostavno obići. Nego, kako već rekoh, svih tih radova o Martićevim Osvetnicima nema pred nama; pače ne znamo temeljito i osnovano ni toga, da li kakva čvrsta i trajna sveza veže sve dijelove Osvetnikâ megju sobom u jednu opravdanu cjelinu, te toj cjelini posve pouzdano osigurava njezinu egzistenciju. ili je ta sveza sasma krta, umišljena ili fingirana, koja bi malo većemu pritisku popustila, te prestala biti ono, što bi trebalo da bude.

Ovim, što sam doslije kazao, ne kanim ni najmanje vindicirati za se neku osobitu čast, kao da sam se prvi odvažio, da o Osvetnicima napišem nešto opširno i to u lingvističnom pogledu; ja iskreno želim, da ovi moji reci budu jak i uspješan „stimulus" za one, koji su iskusniji u pisanju ovakih študija, kakvih nam treba o Osvetnicima. Ovaj pak rad zove se „Bilješke o jeziku Martićevih Osvetnika", jer sastoji od samih

Digitized by Google

bilježaka, što sam ih pohvatao kod nekog drugog rada o Osvetnicima i iz kojih sam evo pokušao udesiti neku harmonijsku cjelinu, u kojoj bi se mogao vidjeti u umanjenoj slici cijeli govor Martićevih Osvetnika u glavnim mu momentima. Prema tome će biti govora najprije o glasoslovlju, zatim o oblikoslovlju i nešto malo o sintaksi, te napokon o leksikonu toga djela, u kojem će se dijelu navesti nekoliko Martićevih neologizama i s nekoliko riječi popratiti. Time prelazim na prvi dio ovoga maloga rada.

Navodi su povagjeni iz izdanja Osvetnika, što ga je priredila Milena Mrazović god. 1893

I. Glasoslovlje.

A. Samoglasnici: *a, e, i, o, u, ě (ѣ).*

Govoreći o navedenim samoglasnicima imademo odmah to da napomenemo, da ćemo se najprije baviti tako zvanim primarnim ili prvotnim samoglasnicima t. j. takvima, koji nijesu nikakvi refleksi niti starih nazalnih ili nosnih samoglasnika *ą* i *ę*, niti poluglasa *ъ* i *ь*, niti nekadanjega samoglasnika *l*, a niti su kojim drugim životnim procesom našega jezika stupili u kojekakve slogove, nego ćemo govoriti samo o takvima, kojima komparativna filologija i glasovni zakon samoglasnikâ njihovo mjesto u odnosnim riječma potpuno opravdava, kojima ona pače ovo ili ono mjesto propisuje. Prema gornjemu pak dolazi na mjesto najprije samoglasnik *a*.

Što se tiče ovoga samoglasnika, to možemo navesti ovaj citat:

Žive bi jih uklonjalo gvoždje
Ja li bi se uklonjali sami, 443.

Iz ovoga citata razabiremo, da u oblicima: uklonjalo i uklonjali — stoji *o* mjesto *a*, a trebalo bi da bude u ovim oblicima potonje po zakonu o duljenju samoglasnikâ, kada se od perfektivnih glagola tvore imperfektivni ili iterativni. U ovom slučaju valja nam na svaki način operirati analogijom prema: ukloniti; a da ta analogija imade veoma malen kontingenat, na kojem živi, jer se, koliko mi je poznato, takva analogija nalazi u svojoj valjanosti još samo kod riječi: dogogjaj, gdje *o* stoji mjesto *a*, a prvo je prodrlo iz riječi: dogoditi se (u Martića: dogogjajnosti ili prigogjaj na str. XX. uvoda k izdanju Martićevih Osvetnika od Milene Mrazovićeve). Ovdje još treba spomenuti, da se mjesto riječi: dogogjaj, više i čuje i piše: dogagjaj, a to prema glagolu: dogagjati se, kao što i treba da tako bude.

Slijedi samoglasnik *e*.

S pogledom na ovaj samoglasnik imademo navesti nekoliko primjerâ razne ruke:

Koje nage golotinja rijesi, 19.
Pa ga sjajne rijese kolajne, 192.
Glavan junak, a rijesno ruho, 236.
I bogate Turačke urjese, 250.
A hrani mi brata mljezimčeta, 425.
Sad pomeni, mljezimice drugo, 572.
Pak čim misnik dočita vandjelje, 504.

Što vidimo iz ovih navoda?

Ponajprije iz prva četiri stiha razabiremo, da je prvotno *e* i to sigurno najprije u dugim slogovima naknagjeno sa *ie* ili *ije* ili *je*, i to upravo onako, kao što mi mjesto ekavskoga izgovora staroga samoglasnika *ѣ* u našem književnom jeziku upotrebljavamo *ie*, odnosno *ije*, a mjesto toga u kratkim slogovima *je* (rijetko *e*). To nije ništa drugo nego analogija prema riječma, gdje imademo *ije* ili *je* — posve opravdano, a zahvatila je ta analogija malo dalje, što se tiče broja riječi; što se pak tiče opsega, u kojem

Digitized by Google

ta pojava živi, može se posve kratko i jednostavno kazati, da ta pojava živi svuda, gdje se jekavski govori. To je naime riječ *gdje*. Iz starobugarskoga jezika, koji nam svoju obilatu pomoć pruža u svim pitanjima, gdje se radi o istoriji jezika pojedinih slovjenskih naroda, nalazimo i za ovu riječ, koja u našem jeziku književnom već odavna živi u takovom obliku, dosta svjetla, koje nam prošlost te riječi rasvjetljava i za nju jasno svjedoči, da je na kraju imala čisti samoglasnik *e*, jer u starobugarskom glasi ta riječ *кьде* (ІСЪѦЄ), a prema tome i *сьде* (hic), *онъде* (ibi), *вьяде* (ubique) i t. d. Prema riječi *gdje* imademo jošte: *ovdje, ondje, svagdje*, pa i *tudje*, premda potonje veoma rijetko dolazi, već se mjesto toga upotrebljava riječ *tu*.

U Osvetnicima imade veoma mnogo primjera, gdje dolazi oblik *tudje*, pa se iz toga, što Martić u svom djelu iznosi mnogo ostalih karakteristikona špccijalnoga crnogorskoga i megjašnoga govora izmegju Hercegovine i Crnegore, može se — mislim — i ova riječ uvrstiti megju takove špccijalitete.

Kad mi dakle isporedimo ove naše oblike sa starobugarskima, onda moramo doći do toga zaključka, da naš oblik odstupa od temeljnoga starobugarskoga oblika te smo prema gore navedenim stihovima i našemu obliku *gdje* i ostalima samo dokazali egzistenciju, a nijesmo se upustili u kakvo dalje tumačenje s glasovno-fizijološkoga stanovišta; to neka bude predmetom pretresivanja koje osobe, koja u tome pogledu ima mnogo više znanja i znanstvenoga rada. Nego premda mi se to konštatiranje, da je od *e*, koje bi prema starobugarskomu moralo biti u našoj riječi *gdje*, dakle bez *j*, čini plauzibilno, tim više, što imamo za to konkretne primjere u Martićevim Osvetnicima, ipak me neka slutnja spopada, da je neka analogija prema oblicima, u kojima je na kraju moralo biti *ѣ*, dakle u našem jeziku *je* ili *ije*, morala u našoj riječi *gdje* svoju moć istaknuti, te primarno *e* nadoknaditi samoglasom *ѣ*, odnosno refleksom *je*. To mi se čini tako s toga razloga, što nam je iz ikavskoga govora veoma dobro poznato, da ikavci govore *di* ili *gdi*; dakle *i* stoji kao refleks nekoga *ѣ*. S toga bi trebalo proučiti to pitanje, gdje je u starom jeziku živilo *je* kao refleks staroga *ѣ*, prema čemu je mogla i ta analogija svoju moć očevidnom pokazati; to ćemo gledati učiniti kojom drugom prilikom, gdje će biti govora samo o pitanjima takve naravi.

Nadalje u pogledu na samoglasnik *e* imademo da napomenemo to, da je primarno *e* u književnoj riječi *mezimče* ili *mezimica* omekšano suglasnikom *j*, pak da je radi toga *j* još izmegju *m* i *j* umetnut suglasnik *l* radi eufonije, tako da su nastale riječi *mljezimče* i *mljezimica*. Za što da je baš to omekšanje nadošlo kod te riječi, ne će to biti tako lako mislim riješiti; da pak te riječi žive sasma na jugu, o tome ne treba ni najmanje sumnjati.

Napokon u zadnjem stihu nalazimo riječ *vandjelje*, bez primarnoga *e* sprijeda, a to u ostalom nije nikakva novina, jer se tako ta riječ govori svuda po našoj domovini, gdje je mnogo svijeta nepismena, gdje je narod upoznao tu riječ samo iz ustâ svojih duhovnih pastira, od kojih su takogjer mnogi usvojili narodni izgovor te riječi. Toliko o samoglasniku *e*; sada pak prelazimo na govor o samoglasniku *i*.

Kod ovoga samoglasnika valja nam se podugo pozabaviti, kao i kod samoglasnika *e* i to s toga, što imamo dosta materijala, što ga u pogledu na samoglasnik *i* valja na svaki način navesti, a osim toga popratiti i ovećim komentarom, da se bar egzistencija nekih pojava sadanjega jezika utvrdi i zajamči, kad nije već moguće tim pojavama jezika uhoditi traga do najsitnijih razloga, s kojih te pojave i egzistiraju. Evo najprije tih mnogobrojnih citata:

Muzna mu se blijeznila stoka, 28.
Što no cvieli na Javorju pustu, 5.

Digitized by Google

Zapovied jim necvijelit raje, 23.
No da li se pobratime stuži
I njegova bandiera poruži, 739.
Jesu li mi zdravo i mijerno, 131.
Trava niči i na mijer liči, 269.
A sve vele: smijeri se rajo. 432.
Nit pjevanja pastijerah čarna, 7.
I nosio na pijeru svome, 113.
Nijesam li ve na pijer sazvao, 350.
Kuće jela, rudina prostierka, 122.
Nit se meći na mehku prostierku, 844.
No drugove nabjera valjane, 648.
Ter za svoju odabjera vojsku, 648.
Broji tope, pribjera oružje, 427.
Sjeromahu proždrijeste hranu,
Iz cijele Bosne sabjeranu, 311.
To mu dvoje na obijer samo, 315.
Pa ručinom upjera u čojka. 723.
S golijem se odupjeruć gvoždjem, 422.
Bore mio, dokle dopjerala, 291.
To se veće nadje opjevanje, 309.
U ikone očim upjerali, 335.
Tkogod čini sjerotinji krivo, 22.
I sjetna su ogranula lišca
U nebozih tijeh sjerotica, 117.
I Bogu se zamililo druzi
Gledat našu sjerotinju težku, 179.
Na neboge hrleć zlopatnike,
Kim je dosta sjeromaštva svoga, 217.
A kad vidje sjerotinja raja. 338.

Izmegju svih ovih riječi valja da nam je iz stare dubrovačke literature poznato barem za riječ *pastir,* da gotovo u svim padežima uz primarno *i* dolazi i sa *ije,* a isto tako i od ove riječi izveden supstantiv ženskoga roda pomoću nastavka — *ica* dolazi sa *je* i *ije* uz primarno *i*. Osim toga znamo i iz literature naših bosanskih pisaca, a osobito iz djelà fra Matije Divkovića, da je tada živjelo veoma mnogo riječi sa *je* mjesto *i*. Tako nalazimo u Divkovića: *žier, mier, pier, nemier, nemieran, mierni, mierno, sieromah, sieromasi, sieromaška, sieromašica, sierotna, namieri, pomieriti se, smieriti se, umieriti, umieri, razdiera, razdieraju, obieramo, izbieramo, pribieraše, razbierati, umiera, umieraše, umierajući, umierujuće, otieraše* (znoj), *otiera, prosriera* i t. d. (Матија Дивковић — прилог историји српске књижевности XVI. века од д-ра Т. С. Борђевића. Глас српске краљевске академије, књига LII., други разред, стр. 97.—98.)

Prema tome mogao bi ko god zaključiti, da su svi oni slučajevi, u kojima kod Martića mjesto primarnoga *i* dolazi *ie* ili *ije* ili *je,* plod puke imitacije staroga jezika dubrovačkih i bosanskih pisaca, kojim su djela bez ikakve sumnje bila poznata Martiću prije, nego što se dao na pisanje svojih Osvetnika Ovaj bi zaključak bio u istinu posve logičan, da je ono, što se nalazi u gore navedenim primjerima, povagjenim iz Divkovićeva jezika, prestalo živjeti, da je ono već došlo u rubriku potpune prošlosti životnih pojava našega jezika; no tome nije tako. Mi znamo naime, da takav zamjenik primarnoga *i* živi i u sadanjem narodnom jeziku i to u ovim mjestima Bosne: Sarajevu, Kreševu, Varešu, Žepču i ako se ne varam, u Fojnici, a sigurno i u crno-

Digitized by Google

gorskom govoru i nekim dijelovima Hercegovine; nadalje pak znamo i to, da je Martić mogao upravo na živome vrelu upoznati zamjenike primarnoga *i*, *i : je* ili *ije*, kad je gotovo u svim tim mjestima radio za narod kao duhovni pastir, te upravo s toga imao veoma dobru priliku upoznati taj rezultat životnoga procesa našega jezika.

Iz navedenoga razloga slijedi dakle, da u pogledu primjerâ, citiranih iz Osvetnika, nikako ne može biti govora o imitaciji jezika naših starih pisaca.

Nego s pogledom na primarno *i* imamo da navedemo još nekoliko primjera i u ime ilustracije tih primjera nekoliko riječi da napišemo. Ti se primjeri nalaze i u ovim stihovima:

Čtalac slijedi i ugodno sklada, 51.
U djevojke odgovora nema, 60.
Ter jih pjane zaokupi tragom, 123.

Iz prvoga stiha razabiremo, da je u riječi: *čtalac* nestalo primarnoga *i* pred suglasnikom *t*, a da je, premda današnji jezik ne podnosi konzonantske skupine *č t*, ta skupina ipak ostala netaknuta. Kad su se ova dva suglasnika sastala, trebalo je, da se suglasnik *č* metamorfozira u suglasnik *š*, kao što se taj proces ovršio i kod drugih riječi, gdje se sastalo *č s t*, a što se lako može razabrati iz primjera: *što, poštovati, štiti* prema starobugarskomu: *чьтu, чьтą* od *čisti*, što znači: *štovati* i *čitati* i t. d. Gdje pak živi ta riječ, o tome mi nije moguće dati nikakva izvještaja, jer s našom dijalektologijom stoji veoma loše i u glavnim crtama našega narodnoga govora, a kamo li u takvim potankostima, kojima bi možda trebalo dati predikat „unicum“. Nego o ovoj riječi možda bi se dobro dalo primijetiti i to, da je pjesnik u riječi *čitalac*, koja živi uz riječ *čitatelj*, izostavio *i*, da dobije jedan slog manje, a da toga izostavka nije označio apostrofom, kao što se pjesnik i u mnogim može se reći — nebrojenim slučajevima pokazao nemarnim protiv toga pravopisnoga zakona, pa bi time otpalo svako nagagjanje, kako se ta konzonantska sastavina mogla sve do danas sačuvati u potpunoj svojoj valjanosti, a i pitanje, gdje bi ta riječ mogla danas živjeti. Za dokaz pak tomu, da se pjesnik nije mnogo starao za taj pravopisni zakon, nego da ga je jednostavno ignorirao, mogao bi se navesti po koji primjer gotovo sa svake stranice Osvetnika, a mi ćemo navesti samo nekoliko njih, da našu tvrdnju konkretnim dokazom potkrijepimo:

Nije bilja, smilja ni bosilja
Nit pašnika za bijela krda,
Nit plandišta za čobane divna,
Niti puta za prohodioca, 6.
Nit pjevanja pastijerah čarna
Nit putnika, niti prihodnika, 7.
i t. d., i t. d.

Ovamo — mislim — možemo ubrojiti jošte dva slučaja, u kojima doduše nema primarnoga *i*, nego je u osnovi bilo ѣ, i to — mislim — može se ovamo ubrojiti, što je u našem jeziku još u dvanaestom vijeku ili najkasnije u drugoj polovici trinaestoga vijeka posvema nestalo razlike izmegju samoglasnika — *i* i ѣ — u izgovoru, a prema tome i u pisanju, te je zamjenik staroga samoglasnika ѣ, naime *i*, kao i ono prvotno *i* uslijed toga moglo sasma lako podleći istoj promjeni u životnom procesu našega jezika. Pa kako smo malo prije vidjeli, da je od *i* nastalo *j* kod glagola imam, kad dolazi iza negativne partikule ne, tako evo opet imamo dva slučaja, gdje je *i* kao zamjenik staroga samoglasnika ѣ prešlo u *j*. Evo tih primjerâ:

Digitized by Google

Pa ga troma ujtili soldati, 832.
Zajti sebi, koliko valja ti, 253.

Nego sada nastaje pitanje: kako se je ovršio taj proces, kojim je od *i* nastalo *j*?

Ove riječi, u kojima nalazimo *j* mjesto *i*, jesu složene od jednostavnoga glagola *hititi* (starosl. хытити) i prijedlogâ *u* i *za*, te bi morale glasiti: *uhititi* i *zahititi*, kao što se de facto ti glagoli i čuju. Nego kao što se naš jezik nalazi u fazi svoga života, gdje mu sve većma raste antipatija prema suglasniku *h*, te ga sve većma gleda istisnuti iz područja, koje tomu suglasniku po pravu istorijskom pripada, tako je i u ovim riječma najprije nestalo suglasnika *h*, te su glasile *uititi, zaititi*, a za tim je od kratkoga ѝ nastalo *j*, tako da sada imademo *ujtiti* i *zajtiti*.

Ovo bi u kratko bilo sve, što se u pogledu samoglasnika *i*, uz koji smo odmah uzeli i ы, može navesti kao neka abnormalnost prema književnomu jeziku. Sada slijedi:

samoglasnik *o*.

Kod ovoga samoglasnika nema mnogo okapanja, jer imamo samo dva slučaja i to veoma lake naravi. Evo tih slučajeva:

Ter, ko srcem išta, izgovara:
„Da ti Gospod dadne odozgara.“ 50.
Njega zdravo holi selioci,
A odzdravlja još holiji kneže:
Al' koliko ohol sa pogleda,
Toliko je srca milostivna, 655.
Vaka knjiga iz Beča navijla, 696.
Udrio bih s deset ovacije'
Na stotinu holih Sarajaca, 735.

U prvom navodu vidimo riječ *odozgara,* gdje je *o* u osnovi *gor* zamijenjeno samoglasnikom *a*; ali sva je prilika, da je to Martić učinio za hator sroku. Što se pak tiče drugoga navoda, u kome vidimo, da kod književne riječi *ohol* Martić ne piše vazda sprijeda samoglasnika *o*, čini mi se, da riječ bez pregjašnjega *o* ne živi, te da je u gornjim slučajevima, gdje nema samoglasnika *o*, samo apostrof ispušten, kao što smo to malo prije doista opravdano istakli kod riječi *čtalac*.

Samoglasnik *u*.

S pogledom na ovaj samoglas nijesam našao upravo nijednoga slučaja, u kome bi se ma kakva abnormalnost u pogledu našega književnoga jezika, dakle kakva dijalektična osebina mogla razabrati.

Samoglasnik *ě* (starobug. *ѣ*).

S pogledom na reflekse ovoga samoglasnika znamo, da je naš književni jezik poprimio jekavski izgovor, te kada s te strane omjerimo jezik Martićevih Osvetnika, veoma ćemo lasno uvidjeti, da je taj jezik jekavština, no odmah nam valja dodati posve temeljitu i opravdanu primjedbu, da je ta jekavština nečista, nepotpuna, krnjava, da je naime napunjena mnogobrojnim ikavizmima, a povrh toga i nekim ekavizmima; uza sve to moći ćemo navesti još nekoje citate, iz kojih će nam u oči udariti neka osobita osebnost Martićeva jezika. Evo nam citatâ:

Ako njega vidit mogo nisi, 36.
Čini ti se ni pribolit neće, 38.
Nemogu ti srcu odoliti, 80.
Pa si Marku i smrt povidila, 100.
Na lievu se podnimio ruku, 105.
Pa mnoge su poletile s reda, 116.

Digitized by Google

Kad će vrani preletiti crni, 118.
Jer je laglje smrtcu preboliti, 158.
Jer što žita i donila raja, 165.
Kako tebe na vidilo nema, 318.
Jal sikirom jali buzdohanom, 330.
i t. d., i t. d.
Ko kralj silan u prestolju svomu, 71.
Ko da mu je kuća izgorela, 114.
Poklam starac sasluša grešnike, 108.
Oplenivši grade i palanke, 698.
Pet stotina konja tovarnika
Punih masla, hleba brašljenika, 392.
Kuda jure grešne duše mlade, 519.
Crče srce upreko viteško, 519.
i t. d., i t. d.
I moj djed ga na ukrke snieo, 697.
Pa kada ga iz kala iznieo, 803.
I besjedu vojskovodji snieo, 813.
Pa po tomu ruso gnjiezdo vije, 7.
Kada bdije na gnjijezdu dragu, 15.

Navedeni citati svjedoče nam u prvome i u drugome redu, da imade zbilja lijep broj ikavizama, a da sporadično izbijaju na površinu i nekoji ekavizmi; u trećem pak i četvrtom redu imamo pred sobom nešto, što se na svaki način mora ubrojiti megju dijalektičke raritete, a to je: da pred samoglasnikom *o*, koje je nastalo od *l*, stoji *ie* mjesto opravdanoga *i*, a drugo, da je pred refleks *ie* ili *ije* prinadošlo jošte *j*, tako da mjesto pravoga sloga *ni* u riječi *gnïjezdo* imademo: *gnjiezdo* i *gnjijezdo*. Na ovo bi se dalo — mislim — nadovezati, da je u mnogim dijelovima naših krajeva običniji izgovor te riječi sa *nj* nego li sa *n* i to i u ikavskim krajevima, gdje se gotovo redovno čuje *gnjïzdo*, a vrlo rijetko *gnïzdo*. Za što baš da je to omekšanje suglasnika *n* nastalo u te riječi, a ne kod drugih, na to pitanje nije tako lako odgovoriti, niti se u ovom članku, kojemu je glavna zadaća, da samo konštatira pojedine osebitosti Martićeva govora, upuštati u razjašnjivanje toga predmeta. Time bi bio gotov govor o primarnim ili prvotnim samoglasnicima, te prelazimo sada na drugi dio ove prve glavne tačke, naime na sekundarne samoglasnike.

Sekundarni samoglasnici i to: kao refleksi starih nazalnih samoglasnika *ą* i *ę* samoglasnikâ *r* i *l* (starobug. *рѫ* i *рь*, *лѫ* i *ль*) starih poluglasnika *ъ* i *ь*, i oni, koji ne baziraju na kojem od ovih samoglasnika ili poluglasnika.

α) Kad general prijô pozdravljenje, 790.

Iz ovoga primjera vidimo, da je samo kod ovoga glagola stari nosni samoglasnik *ę* nadomješten samoglasnikom *a*, jer se u onome *ô* krije *ao*, a za sve ostale slučajeve možemo kazati, da se u njima nahodi redoviti refleks samoglasnika *ę*, a to je *e*, osim kod riječi jastreb (starobug. *јастрѫбъ*), gdje nalazimo koji put i *ie*; n. pr.:

Za njim njeki na rukuh jastriebe, 479.

Ovdje možemo nadodati, da se u Martića mjesto riječi *knez* nalazi i *knjaz*, dakle *ja* mjesto *e*, no to je rusizam ili utjecaj sadanje crkvene slovjenštine.

Što se pak tiče drugoga nosnoga samoglasnika, naime *ą*, to nema u svim Osvetnicima nijednoga slučaja, koji bi se razilazio od pravila, po kome je ovaj stari samoglas redovito nadomješten samoglasnikom *u*.

Digitized by Google

β) Kod drugoga dijela gore navedenoga predmeta, gdje treba da govorimo o starim samoglasnicima *r* i *l*, imademo da napomenemo nekoje abnormalnosti i u pogledu jednoga i u pogledu drugoga nekadanjega vokala. Evo tih slučajeva:

Na naličje platna skerletnoga, 70.
I pred tajnu trapezu cjeliva, 109.
A na druge Martinić serdare, 384.
Djevojke se muočim udaju.

Iz prva tri primjera vidimo, da mjesto vokalskoga *r* imademo u prvom i trećem stihu *er*, a u drugom *ra*. Za riječ *serdar* može se pouzdano kazati, da je pisana prema turskomu jeziku, a isto tako i za riječ *trapeza* prema grčkomu jeziku; da je i prva riječ u obliku *skerletnoga* pisana sigurno prema svome originalu, nije mi moguće utvrditi, jer ne znam gdje je, naime u kojem je jeziku prava domovina toj riječi, no sva vjerovatnost govori za tu okolnost.

Nego mnogo nam je teže riješiti zagonetku, koja nam se krije u četvrtom stihu i to u riječi *muočim*.

Ovaj je samoglasnik, kako je općenito poznato, u našem književnom jeziku zamijenjen svuda samoglasnikom *u* i to bez ikakva obzira na kakvoću i dužinu sloga. U tome bi pogledu išao Martićev jezik sasma paralelno s književnim jezikom, kad ne bi bilo jednog doista čudnovatog primjera, što ga nahodimo u gore navedenoj riječi *muočim*. U ovoj naime riječi imademo *uo* mjesto *u*, te nam prvi refleks postaje nekom osobito teškom zagonetkom, otkuda da se uvukao u tu riječ stari refleks *uo*. Mi ćemo gledati ovdje da razjasnimo i pokažemo, da li je to osebina, koja nosi na sebi biljeg drevne prošlosti, osebina, koja pripada mrtvim dijelovima našega govora, ili osebina, koja i danas jošte živi; a u tu ćemo svrhu u kratko navesti, što nam istorija jezika za istinu tvrdi i kao istinu dokazuje s obzirom na samoglas *l*.

U starih štokavskih pisaca nalazimo mjesto samoglasnika *l* tri refleksa: *u*, *o* i *uo*, no iz povijesti našega jezika znamo, da se u Dubrovniku već u prvoj polovini XVI. vijeka izgubilo *uo* i *o* pred *u* tako, da je samoglas *u* sasma obladao kontingentom staroga samoglasnika *l*; nasuprot pak znamo, da je u nekom dijelu Bosne sve do prve polovine XVII. vijeka u mnogim riječma živio gotovo redovno refleks *uo* mjesto današnjega *u* i to u dugim slogovima, a u kratkim *u*, vrlo rijetko *o*. Tako nalazimo u Matije Divkovića (1563.—1631.) duge slogove sa *uo: vuok, duog, žuot, žuoč, muonja, obuoći, puok, stuop;* o pak imademo u primjerima: *tomačiti, konuć* uz *kunuć* i *konu*, te napokon *jabočica* (cfr. dr. Gj. Gjorgjević — Matija Divković, prilog istoriji srpske književnosti XVI. vijeka. Glas srpske kraljevske akademije LII., drugi razred, br. 34., str. 102.—103.). Da se pak ovi refleksi *uo* i *o* nikako ne smiju smatrati za kakve štamparske pogrješke ili za pogrješke pisarske u ortografiji ili pravopisu, o tome je svaku sumnju raspršio sveučilišni profesor dr. Vatroslav Jagić svojim člankom „Zur Frage über den Uebergang des silbenbildenden l in u", što ga je izdao u arhivu za slovjensku filologiju, br. 5., str. 394.—395. Mi dakle ovdje imamo operirati nečim, što ima bezuvjetno svoju istorijsku podlogu, nečim, što se ne smije smatrati mitskom ili fabuloznom pojavom.

Pa kad je tome tako, kad to ne može da bude drugačije, što onda da reknemo o riječi *muočim*, u kojoj mjesto današnjega običnoga refleksa *u* nalazimo *uo*? Što se tiče moga mnijenja o odgovoru na to pitanje, ja bih na osnovu gornje činjenice ustvrdio, da je ono *uo* u riječi *muočim* samo plod imitacije staroga govora i to s toga razloga, što iz ostaloga Martićeva jezika posve sigurno i pouzdano razabiremo, da je on volio očijukati s riječma staroga govora kao i s nekim riječma crkvene slovjen-

Digitized by Google

štine, kao što ćemo se o tome lako uvjeriti u daljem toku ove rasprave. Možda bi ko mogao izraziti svoje mnijenje o tome tako, da je to kakav ostatak nekadanjega izgovora ili da je to nastalo uslijed kakva nova cijepanja sekundarnoga samoglasnika *u* u *uo*, kao što to cijepanje imademo kod samoglasnika *i*, o čemu je već prije bio razgovor; ali ja mislim, da takva mnijenja ne mogu naći odziva, jer se temelje samo na jednom jedincatom primjeru svoje naravi, a takva se mnijenja obično zabacuju, na takva se mnijenja ništa ne reflektira sve dotle, dok se broj primjerâ ne poveća tako, da oni svojom naravi, svojim karakterom mogu u jeziku sačinjavati neku osebnost govora. Toliko o samoglasnicima *r* i *l*.

γ) Poluglasnici ъ i ь. Prvi od ovih poluglasnika naknagjen je svuda bez iznimke onim samoglasnikom, koji je u cijelom našem jeziku omiljeliji nego li ikoji drugi samoglasnik, a to je samoglasnik *a*; drugi pak poluglasnik zadaje nam neku poteškoću i to s toga, što ne znamo, otkuda mjesto redovnoga refleksa *a* za taj poluglasnik nadolazi neki ini refleks, što nam ga podaje ovaj citat:

Jer od tijeh gora prostranijeh
Još je njejna prostranija mešta, 95.

Iz drugoga stiha vidimo, da u riječi *mešta* mjesto staroga poluglasnika ь imamo *e*. Za ovaj bi se slučaj dalo reći, da je to zbilja refleks nekadanjega poluglasnika ь, jer imademo još dva slučaja, u kojima se ne nalazi obični refleks *a*, nego u jednom slučaju *e*, a u drugom *i*. To su riječi *pravedan, dveri* i *krivedan* u Martića:

Negledaj jih što ne madu dvorah
Nit predvorja šarenijeh dverih, 24.
I pravedna nedaj krivednomu, 218.

i *minji*, koje još i dandanas žive u narodu, a prve dvije i u književnom jeziku. Još bi se možda i to dalo reći, da je ovo *e* u riječi mešta plod imitacije staroga izgovora, no ja mislim, da u ovome slučaju baš ne bi trebalo imitaciju zvati u pomoć i nju pitati za razjašnjenje ove okolnosti.

Nego kad je već govor o refleksima starih poluglasnika ъ i ь, to ovdje možemo odmah navesti nekoliko stihova, iz kojih ćemo takogjer nešto posebno uočiti. Evo tih stihova:

Eto, vilo, savedosmo vojske, 216.
Da će njemu savezati ruke, 395.
Da tu zemlju samoriš prokletu, 402.

Tu opažamo, da je stari poluglasnik ъ, premda ne bi trebalo, nadomješten samoglasnikom *a*, a to sve radi toga, da pjesniku izigje jedan slog više; obratno nalazimo mjestâ, gdje bi trebalo da bude *a* kao refleks toga poluglasnika, no pjesnik ga jednostavno izostavi na osnovu vlasti, koju mu daje „licentia poetica“.

Na koncu govora o ovim poluglasnicima valja mi još̆te navesti jedan stih, u kojem nalazimo u istinu neku veoma rijetku osebitost. Taj stih glasi:

Reko bi su po dv'je sāli majke, 189.

U ovome stihu čitamo riječ *sali* mjesto našeg običnijeg *sisali* od glagola *sisati*, od kojega imamo i riječi *sisa* i *sisavac*. Naše riječi suponiraju, da je u našem starom jeziku moralo biti ѣ, gdje mi danas imamo *i*, a da nije bio samo poluglasnik ъ, kako to razabiremo iz starobugarskog glagola *сѣсати*; isto tako možemo zaključiti i iz današnjih izraza, recimo ruskoga i českoga jezika, da je u starom govoru tih jezika bio poluglasnik ъ, jer imamo u českom *ssáti*, a u ruskom *сосáть*. Kako sad da mi

Digitized by Google

imamo refleks *i* u glagolu *sisati,* kad bi po stalnome pravilu moralo da glasi *sasati,* jer je *a* pravi i jedini refleks staroga *ѧ*? Na ovo mi pitanje za sada nije moguće odgovoriti, jer bih trebao da imam pred sobom veoma starih podataka, u kojim bi bila ta riječ u starome ruhu, te bih prema tome mogao udesiti svoje mnijenje i tumačenje; toga pak za sada nemam pri ruci.

δ) Napokon dolazi govor na to, kakav samoglasnik umeće naš jezik ondje, gdje on organizmu današnjega govora treba radi blagoglasja ili eufonije. Kod ove tačke možemo jednostavno to kazati, da nam Martićev govor ne podaje nikakve osebine, nego da se i u Osvetnicima u svim slučajevima, gdje hoće eufonija da svoje pravo vrši, nahodi jedino samoglasnik *a* — onaj samoglasnik koji se može smatrati jedinim od inih karakterikona našega jezika. Kad pak još nadodamo i to, da se u Martićevu jeziku nalaze kontrakcije samoglasnika *ao, eo* i *uo* i to bez obzira, da li su ovi primarne ili sekundarne naravi, te da u svakom slučaju dobijemo dugo *o,* a to se čuje svaki dan u običnome govoru, te za to nije od potrebe navoditi kakve konkretne primjere iz Osvetnika; samo imam da navedem jedan primjer, gdje je kontrakcija nezakonita:

Tko pogine, žo mu biti neće, 158.

i kad istaknemo, da u Martića nalazimo i slučajeva, gdje se zijev ukida protuzakonito, kao što se vidi iz primjerâ:

I nju lahko pregazijo ravnu, 774.
Što je svojoj govorijo vojni, 836.

to nam ne preostaje ništa više, što bi u ovom dijelu o samoglasnicima — naravno ne obaziruć se na samoglase kod oklikoslovlja — valjalo istaknuti i kojim zgodnim tumačenjem prema potrebi popratiti. Time prelazimo na dio o suglasnicima.

B. Suglasnici.

Martić piše i fonetikom i etimologijom i to tako šarovito, tako izmiješano, da bi teško bilo odrediti, koji je pravopis pretežniji. No pošto je za nas fonetika mnogo važnija, to ćemo se pobliže pozabaviti onim elementima, koji zasijecaju u polje fonetike, a samo ćemo ondje zahvatiti u etimologiju, gdje je ova identična s fonetikom, odnosno gdje je etimologijski pravopis identičan s fonetičkim. Kod ovoga ćemo dijela ići naprijed onako, kako azbučna slova slijede jedno za drugim. Prema tome dolazi na red ponajprije:

1. suglasnik *b.*

Ovaj suglasnik nije ostao netaknut kod prijedloga *bez,* jer iz primjerâ:

Jere nigda nisi sama bila
Ja l' prez vuka, ja li prez hajduka
Ja prez bielih na zborišću vilâ, 119.
Prez izbavka, svakog biela danka, 124.
A to Lučin sve i prez njeg znade, 179.
i t. d., i t. d.

jasno slijedi, da je suglasnik *b* zamijenjen suglasnikom *p.* Ova se pak zamjena nahodi ne samo u Martićevu govoru, nego i u mnogim krajevima našega jezika, a ne bi bilo tako lako odgonetnuti, zašto je srodnost suglasnikâ *p* i *b* samo ovdje urodila takom zamjenom, a u svim drugim slučajevima ostala bez ikakova utjecaja.

Digitized by Google

2. Suglasnik *c.*

Ovaj suglasnik nije takogjer proživio takvih izmjena ili metamorfoza; pače se je uzdržao i ondje, gdje mu današnji gramatičari negiraju pravo na egzistenciju. To su pluralni oblici riječi *hitac* i *stric* i to s produškom *ev,* gdje se *c* ne pretvara u *č,* kao što se vidi iz primjera:

Duga šarka i otac i majka,
A hitcevi kano i stricevi, 160.
I ti brojiš na hitcevih zrnca, 174.

3. Suglasnici *č* i *ć.*

Za prvi suglasnik nemam baš ništa osobito da napomenem; za drugi pak evo nešto:

Hoće raja da porez nedava,
Hoće nami da tretinu krati, 165.

Iz ovoga navoda razabiremo, da je u riječi *tretina ć* zamijenjeno suglasnikom *t,* a to je prodrlo sigurno analogijom prema: *četvrtina, petina, šestina* i t. d.

4. Suglasnik *d.*

Za suglasnik *d* mogu se navesti s nešto interesa ovi stihovi:

Al i Vuka vjera izdriešila, 143.
Idje crvcu pr' Klobuka grada, 177.

Iz prvoga stiha razabiremo, da je izmegju suglasnikâ *z* i *r* umetnut suglasnik *d,* da se time izgovor riječi olakša. Ovo umetanje suglasnika *d* izmegju *z* i *r* nije opravdano po starom glasovnom zakonu, jer pravilo glasi, da se samo u konzonantskoj skupini *zr,* koja je primarne naravi, umeće taj suglasnik, a inače ne; mi pak znamo dobro, da je u riječi navedenoj skupina *z r* sekundarne naravi, pošto je ona kompozitum, pa je s toga ono umetnuće samo analogno. Gdje pak živi ta riječ i možda druge slične s tim umetkom *d,* o tome ne mogu navesti nikakva podatka.

Što se pak tiče drugoga stiha, to se odmah na prvi pogled može razabrati, da je naveden radi riječi *idje,* u kojoj dakle nalazimo *dj* mjesto *d,* a to je analogno prema sastavljenicima glagola *ići.*

Ako još navedemo stih:

Ter na nebu pozna prevodnika, 67.

iz kojeg se vidi, da je u riječi *prevodnik* nestalo suglasnika *d* na nezakonit način, to nema više ništa, što bi se s interesom nekim moglo navesti o ovom suglasniku.

5. Suglasnik *f.*

Za ovaj suglasnik nema nikakve osebitosti.

6. Suglasnik *g.*

Za ovaj suglasnik možemo bez navoda to kazati, da ima veoma mnogo slučajeva, gdje kod pridjeva u pluralnim padežima za sva tri roda pred *i* ili *ije* nastaje *z.* Isto tako možemo odmah ovdje napomenuti za suglasnike *h, i, k,* pošto ova tri suglasnika čine nerazdjeljivo trojstvo svoje ruke, da pred pomenutim samoglasnikom *i* ili pred *ij* od *k* nastaje *c,* a od *h s.* Time bismo bili gotovi sa suglasnikom *g.*

7. Suglasnik *h.*

Sudbina ovoga suglasnika u jeziku Osvetnikâ čudnovata je isto tako kao i u narodnom govoru: jer ga u Osvetnicima sada nema, gdje bi trebalo da bude, a sad se opet nalazi ondje, gdje mu pravi pravopisni zakon mjesta nikako ne odobrava, pak napokon na nekim mjestima na mjestu njegovu onakve suglasnike, koji u našem jeziku imadu tu zadaću, da na stalnim mjestima ukinu *hijat* ili *zijev,* a to su *j* i *v.*

Digitized by Google

Mislim, da ne će niko, koji iole poznaje naš narodni govor, moći kazati, da takve pojave u pogledu na ovaj suglasnik žive u našem narodnom govoru, a za dokaz, da se to sve u Martića nalazi, evo nekoliko konkretnih primjera:

Hrupi momak na vrata nenadan, 55.
Plahnu junak kano vatra živa, 57.
Bez holujna grada i poplavi, 59.
Ko kad sinje zaholuji more, 210.
A zemlja ga sa truhležom davi, 292.
Oni srču pod čadorim kahve, 297.
Spani Luka u hodaje donje, 369.
Ni na stelju mehku populanu, 386.
Radovane hubav samohrane, 772.
Eto hrulja lupeža se hulja, 527.
Ispod streja ponikoši ljudi, 159.
I cienio na zubove marvu, 853.

Drugo ćemo spomenuti kod oblikoslovlja.

8. Suglasnik *j*.

Iz navodâ:

Jer jim dobre te poriče glase, 9.
Krvavi jim do očiuh kljuni, 13.
Binbaša jim sjede na Trebinje, 22.
Negledaj jih što nemadu dvorah, 24.
Da jih čuva preko noći tavne, 25.
i t. d., i t. d.
Još je njejna prostranija mešta, 95.
Vijnu gradom vijavica burna, 724.
Nit' ko pisnu, niti gvoždje sijnu, 736.
I pitani mislij neodali, 764.

i to prvih pet razabiremo, da se staro *j* kod lične zamjenice trećega lica održalo u genitivu, dativu i akuzativu (kad je jedan s genitivom), a da gotovo ni jednom ne dolazi niti *im* niti *ih*, a nas uči naša gramatika, da je bolje pisati *im* i *ih*, jer naš jezik nikako ne ljubi toga sloga *ji*. Ako se još spomene, da ikavci govore *jisti* mjesto *jesti*, onda, mislim, ne preostaje više ni jedna riječ, koja bi imala na početku slog *ji*. Nadalje opažamo iz ostala tri stiha, da je suglasnik *j* osvojio mjesto, koje mu nije nikako zakonom utvrgjeno u prva dva slučaja, a za pošljednji se mora kazati, da potječe iz starobugarskoga ili crkveno-slovjenskoga jezika. Da bi se ona prva dva slučaja valjano rastumačila, valjalo bi na svaki način dobro proučiti pjevanje narodnih pjesama uz gusle, jer se ja posve dobro sjećam, da sam, kad sam slušao nekog narodnog pjevača u Krajini i to baš u mjestancu Cazinu, na mnogo mjestâ primijetio, da je on *j* umetao u raznim slogovima.

Napokon za oblik *mislij* ako tu nije kakva tiskarska pogrješka, moglo bi se s velikom vjerojatnošću kazati, da je Martić taj oblik uzeo iz crkvene slovjenštine, jer ona ima takav genitiv plurala kod *o*-deklinacije, a znamo iz opsega cijelih Osvetnika dosta lijep broj slučajeva, koji mora da su uzeti iz crkvene slovjenštine, njih ćemo pak na koncu ovoga članka sastaviti i u jednu kitu saviti, pa će nam se i ova tvrdnja prikazati sasma razložitom. Moglo bi se doduše reći, da je i ovo *j* kod *mislij* na isti način nadovezano na krajnji slog, kao što je i ono *j* umetnuto kod *vijnu* i *sijnu*, ali bih se ja prije izjavio za ono prvo mnijenje.

Digitized by Google

9. Suglasnik *k*.

Ovaj je suglasnik zamijenjen suglasnikom *p* u prijedlogu *kroz,* a gotovo ga redovito nema bez ikakve naknade u prijedlogu *preko,* tako da ovaj potonji glasi redovno *preo* ili *prô*. Za oba prijedloga ima veoma veliki broj primjera, pa s toga nije ni nužda da nekoje citiramo, kad znamo, da je Martić odabravši za predmet svoje poezije patnje poglavito južnoga dijela našega naroda, htio na svaki način da imitira i govor toga naroda u njegovim osebinama, a navedeni slučaji zauzimaju jedno od glavnih mjesta megju špccijalnostima južnoga govora.

Nego imamo još da navedemo nešto, premda u ovom slučaju nije *k* primarno, nego sasma sekundarne naravi. Ta se osebitost krije u ovom verzu:

I desete jedinice šćerce, 149.

Nije potrebno, da mi ovdje navagjamo, kako je u starobugarskom glasila naša riječ *kći* i navagjati paralele iz drugih slovjenskih jezika, da se zbilja uvjerimo, da je u našoj riječi *kći k* kao zamjenik suglasnika *d* došao pred sekundarni suglasnik *ć,* nego nam je dosta ovdje kazati, da je ovo sekundarno *k* najprije zamijenjeno bilo suglasnikom *h,* koje je pred palatalnim suglasnikom *ć* prešlo u *š*.

10. Suglasnik *l*.

Niži će primjeri pokazati, šta sve s ovim suglasnikom biva u Osvetnicima:

Tko bi prišlac? Kuda li otidje? 58.
A čitaoc divnu slavu čita, 50.
Čtalac slijedi i ugodno sklada, 51.
A taoc je glavom četeniku, 143.
Gonioc je pritjero k duvaru, 314.
Vruć borioc a još vruće gvoždje, 387.
A ljubioc žrtva junačkije', 586.
Vaše srame i naše žaobe, 48.
Medet age! selski gospodari, 138.
Pogubio vrelskoga čuvara, 148.
I dajuć mu tihe blagoslove, 46.
A pop njiha blagosivlje blago, 181.
Nit ljupljava šakâ i kundakâ, 240.

Navedeni primjeri i riječi: *čitaoc, taoc, gonioc, borioc, ljubioc,* pokazuju dovoljno, da Martićev jezik ne voli supstantiva na *lac,* nego da prema ostalim padežima, u kojima se ono *l* pretvara u *o,* i u ovom padežu ostaje *l* u metamorfoznom obliku kao sekundarni samoglasnik *o*. U oblicima pak: *selski* i *vrelskog* zadržalo se *l* protiv glasovnoga zakona, a jamačno će biti takav izgovor veoma rijedak. To na po se vrijedi za pridjev *vrelski,* komu se, mislim, može dati naslov „ἅπαξ λεγόμενον". Nadalje opažamo, da kod riječi *blagoslov, blagosloviti, blagosliljati,* onoga *l* iza suglasnika *s* nestaje bez ikakve naknade, a razlog se može možda u tome tražiti, što je u sluhu našega naroda protivno eufoniji ili blagoglasju, da iza jednoga *l* dolazi odmah drugo ili pače treće i to omekšano u riječi *blagosliljati*. Ova pojava zauzima velik opseg u području našega narodnoga govora, te se može u pogledu drugih novijih pojava za prvenstvo u veličini opsega, gdje živi, posve opravdano takmiti.

Nego malo je neobično, da mjesto *l* imademo na jednom mjestu *lj* i to u riječi *ljupljava*. Već sama vanjština sufiksa, kojim je od prave osnove *lup* nastala imenica, dosta je neobična, pače protuzakonita, ako hoćemo da pravo filološki sudimo, pa kad još nadogje ono aficiranje suglasnika *l* suglasnikom *j,* dobije ta riječ neko čudnovatije obličje. Ako ta riječ zbilja živi u takome ruhu, može se, mislim, s punim pravom kazati,

Digitized by Google

da joj je zemljište gdje se nahodi, veoma usko, a može biti i to, da ju je skovao sam pjesnik i unio u Osvetnike, kao što ćemo kasnije vidjeti za veoma velik broj riječi, da imadu svoju egzistenciju jedino i sigurno zahvaliti samo duhu pjesnika Osvetnikâ, koji se je u tome pogledu istakao svojom produktivnošću kao ni jedan drugi naš pjesnik. O tom ćemo, kako rekoh, govoriti u posebnom dijelu „O neologizmima".

11. Suglasnik *lj*.

Pa Bog dade sa dobra molenja, 226.
Kad fratrovi zveče na molenja, 679.

U ovome nam je navodu neobično, što mjesto *lj* imamo *l* u riječi *moljenje,* od koje se u gornjim stihovima nalaze odnosni oblici. Uzrok tome valja po svoj prilici tražiti u tome, što u pravoj književnoj riječi imamo dva palatala jedan za drugim, te se time narušava blagoglasje, a potonje se uspostavlja, kad se onaj proces provede. Inače nema kakvih osebitosti o ovom suglasniku.

12. Suglasnik *m*.

Zinu dvanaest grla velikije
Što zalaja na bedeme tvrde, 818.
Al padaju ko na guvno snoplje, 421.
Već je kuća za sužanjah tavna, 43.
Još kada se hoće tavničaru, 45.
Osta roblje tamu tavnujući, 46.
E! tavnico, kućo oplakana. 46.
Noseć strielu na lagahnu krilu,
Pa je tavne u krov kule sjari, 47.
Drago eno tavnica ga suši, 47.
Istor njemu oko donijelo
Gdje no može diljka doprijeti, 177.
Istor zdravu pokloni mi glavu, 232.

U prvom slučaju vidimo, da je *n* zamijenjeno suglasnikom *m,* a u ostalim do zadnja dva da je mjesto *m* pred *n* nadošlo *r* kao zastupnik suglasnika *m*. Tu pojavu nalazimo samo onda, kada ta dva suglasnika jedan uz drugi stoje u sredini riječi; kada pak imadu da stoje na početku riječi, tada, kako nam je već poznato iz narodnoga govora, *m* ostaje na svom mjestu, a suglasnik *n* zamijeni se suglasnikom *l*. Najobičniji primjer za ovo potonje imademo u riječma *mnogo* i *mnoštvo,* koje u narodnom govoru, naravno ne svuda, glase *mlogi* i *mloštvo*.

U zadnja dva navoda vidimo, da je u riječi *istor* suglasnik *r* nadošao kao zamjenik suglasnika *m*. Za što se to zbilo i kako, na to je teško odgovoriti.

13. Suglasnik *n*.

Noćim škrinu paša Kostadine
I Stojane bimbaša za njime, 733.
Počem spanu nokti s crna mesa
Istor sudac na milost se stresa
Himbom vjeru vjerovnikom slaga, 470.
U svakoga o plećijeh torba,
A u torbi prijesna brašljenica, 63.

Ovdje vidimo, da je primarno ili etimološko *n* zamijenjeno suglasnikom *m,* jer je riječ *bimbaša* sastavljena od *bin* i *baša,* a *himba* od osnove *hin (hiniti)* i sufiksa *ba*. Srodnost glasova *m* i *b* uzrokom je toj zamjeni. Što se pak tiče zadnjega, trećega navoda, gdje imamo riječ *brašljenica,* vidimo da je etimološko *n* u riječi *brašno* kod

Digitized by Google

gornje riječi zamijenjeno suglasnikom *lj*, a po svoj je prilici ono *lj* prodrlo putem kakve analogije, kojoj ne mogu za sada da nagjem pravoga traga.

14. Suglasnik *nj*.

Klat ćemo jih ko ljetošne brave, 216.

U obliku ljetošne zamijenjeno je *nj* suglasnikom *n*. Da je pak posve pravo, da ovdje u ovoj riječi bude suglasnik *nj*, a ne *n*, razabire se iz toga, što se je ono *s* u riječi *ljetos*, kada se od toga izvodio pridjev, omekšalo, a *s* se može omekšati samo kojim mekim suglasnikom, a ne tvrdim, kao što uopće svako omekšanje nastaje ili od mekih suglasnika ili od mekih samoglasnika, a suglasnik *n* ide megju tvrde, te bi, da je *n* tu opravdano, riječ morala glasiti *ljetosni*, a ne *ljetošni*.

15. Suglasnik *p*.

Gdje ćeš žeti šenicu do vrata, 659.
Ne da tiće ruča tica vrana, 702.

Tu imamo tri, odnosno dva slučaja, jer dva primjera idu na istu osnovu, gdje se pred *t* i *š* gubi suglasnik *p*, te imamo *šenica, tić* i *tica*. Takav je gubitak suglasnika *p* sigurno nastao s toga, da se eufonija kod tih riječi ne bi ozlijedila u sluhu našega naroda. Ovdje možemo spomenuti, da je eufonija ne samo glavni uzrok onome gubitku suglasnika *p*, nego da je ona u nekim krajevima provela i metateze gornjih suglasnika *pt* i *pš* i to suglasnika *pt* upravo kod riječi *ptica*, a suglasnika *pš* kod riječi *ljepši*, a u isti mah je nastala i zamjena labijalnoga suglasnika *p* suglasnikom *v* iste vrste, tako te navedene riječi glase u nekim dijelima područja našega jezika *tvica* i *ljevši* (i k. *lišvi*).

16. Suglasnik *r*.

Jere nigda nisi sama bila
Ja l' prez vuka, ja li prez hajduka
Ja prez b'jelih na zborišću vila, 119.

Već smo vidjeli kod govora o suglasniku *b*, da je suglasnik *p* istisnuo suglasnik *b*, ali da je ujedno morao biti i suglasnik *r* uz suglasnik *p* kao njegov pratilac. Sigurno je najprije nadošlo *r* u prijedlog *bez*, te je nastalo *brez*, kao što se faktično tako taj prijedlog čuje u narodnom govoru, pa je tek onda nastala ta zamjena suglasnika suglasnikom *p*.

17. Suglasnik *s*.

U stihu:

Pa su bojno jamili nošivo, 196.

imademo riječ *nošivo*, gdje bi trebalo da bude *s* mjesto *š*, budući da u našem jeziku, a i u drugim slovjenskim nema toga glasovnoga zakona, po kojem bi samoglasnik *i* iz sičnih suglasnika pravio odnosni palatalni, dakle i *š* iz *s*. Pa ako se to ne može uzeti za štamparsku pogrješku, treba se utećí u pomoć kakvoj analogiji, kakvu imademo i kod glagolâ *donesti* ili *iznesti* i drugih kompozita od staroga glagola *nesti*, od kojih u narodnom govoru pasivni particip prošli glasi: *donešen, iznešen, pronešen*, a ta analogija potiče od oblika: *donošen, iznošen* i t. d., gdje je transformacija suglasnika *s* u *š* posve zakonita, pošto bi ovi potonji oblici morali glasiti: *donosjen, iznosjen* i t. d., a *sj* daje u našem jeziku suglasnik *š*. Od ovakoga *s-j* imade se razlikovati ono *s j*, u kojem ono *j* potječe od jekavskoga izgovora staroga samoglasnika *ѣ*, kao u riječima: *sjeći, sjenokoša, sjediti*, premda se već u narodnom govoru može dosta puta čuti, da se u ovim riječima ne izgovara niti pravo *s* niti pravo *š*, nego neki suglasnik sličan dosta poljskomu suglasniku *ś (ściatło, wieś, ścigai* i t. d.), a ni suglasnik *j* ne izgovara

Digitized by Google

se kako bi trebalo, naime u potpunoj svojoj vrijednosti i cjelini, nego slabo kao u eksponentu, da bi se taj izgovor možda mogao predočiti: *ʒeći, ʒenokoša, ʒediti* i slično. Isto se to čuje i kod suglasnika *c*, kada dogje do takova suglasnika *j;* ja se bar veoma dobro sjećam, da sam ovdje u Sarajevu veoma često čuo omekšano *c* u riječi *cjepar*, te bi se možda i ovaj izgovor prema poljskomu *ć* dao izraziti *ʒepar*, jerbo, koliko sam mogao razabrati, nije onaj suglasnik bio niti naše *č* niti *ć*.

Što se tiče ovoga suglasnika, imademo navesti još:

Ako kad mu nohat milo bilo, 113.
Jer nohaju svijetlo oružje, 377.
Odiela se lijepa naderali
I oružja svijetla nanohali, 510.

Iz ovoga razabiremo, da je mjesto *s* ušlo u tu riječ *h*, kojemu se ne da poreći neka srodnost sa suglasnikom *s*, kao što se vidi iz primjerâ: *duh = dusi, kruh = krusi* i t. d., ali ipak nije lako odgovoriti na pitanje, za što da je ta srodnost baš kod ove riječi, gdje nema razloga kao u gornjim primjerima i to obratno tako šta proizvela. O tome neka se kojom prilikom izrazi koji majstor na polju naše znanosti slavistike; ja se pak zadovoljavam time, da sam tu pojavu mogao konštatirati.

18. Suglasnik *š*.

Za ovaj suglasnik ne mogu iz mojih bilježaka da navedem ništa, što bi bilo makar malo abnormalno prema književnomu jeziku.

19. Suglasnik *t*.

Ili kvačit' krštene grkljane, 722.

U ovom stihu imamo oblik *grkljane* od imenice *grkljan*, u kojoj je primarni suglasnik *t* zamijenjen suglasnikom *k*. Da je pak u ovoj riječi opravdanije *t* nego li *k*, to se lako može dokazati, ako zavirimo n. pr. u ruski i češki leksikon, gdje ćemo naći, da onoj riječi *grkljan* podoba u češkom *hrtan*, a u ruskom *gortan (горлан)*, dakle u oba slučaja *t* a ne *k*. No osim *k* živi i u našem jeziku i suglasnik *t*, kao što se vidi iz navoda:

Ondje dva se za grtljane kvače. 229.

Kod ove tačke, mislim, ima se najprije riješiti pitanje, kako je *lj* prodrlo u tu riječ u našem jeziku, kada ni u češkom ni u ruskom nema nikakva suglasnika izmegju *t* i *a*, koji bi se mogao nadoknaditi suglasnikom *lj*. I taj odgovor prepuštam stručnjacima, pa će onda odmah moći dosta lako riješiti i onu zamjenu *t* pomoću *k*.

20. Suglasnik *r*.

I molitbe pritužuju bojne, 165.
Viernu službu uvjek službovali
U protimbu nigda vjerovali, 505.

U prvom navodu imademo imenicu napravljenu od osnove *molit* pomoću sufiksa *ba*, koji kod ove riječi nije nikako običan, kao sufiks *ca*. To je nastalo analogijom prema: *vršitba, selitba* i t. d. U drugom pak vidimo, da je u riječi *protimba* suglasnik *m* zamjenik suglasnika *r*, jer je ta riječ načinjena od osnove *protic* i sufiksa *ba*. To se ima pripisati zahtjevu eufonije.

21. Suglasnici *z* i *ž*.

Za ova oba suglasnika nema u mojim bilješkama takogjer ništa zanimljivo.

Ovim, što sam doslije napisao, završuju se moje bilješke o pojedinim samoglasnicima i suglasnicima, a sada ćemo još koju reći o sastavinama nekojih suglasnika.

Digitized by Google

Konsonantska sastavina *št.*

Kod govora o ovoj sastavini treba da razlikujemo onu sastavinu, koja je u starobugarskom jeziku nastajala od *t* + *j* od onoga *št,* koje bi nastalo od *st* + *j* ili od *sk* + izvjesni samoglasnici. Što se tiče one prve sastavine, poznato nam je, da je ta sastavina u našem narodnom govoru zamijenjena suglasnikom *ć,* samo se kod pravoslavnih čuju neke riječi kao *sveštenik, u opšte* i t. d., kod kojih se još i dan danas zadržalo ono *št,* i to sigurno jedino s toga, što crkvena slovjenština utječe donekle na narodni govor. Isto tako i riječ *vaskrs* ima da crkvenoj slovjenštini zahvali, da kod pravoslavnih živi u takom obliku, a ne u onom obliku, u kojem ista riječ živi kod katolikâ, naime kao *uskrs.* Martić je dakle bez dvojbe u tome pogledu imitirao jezik pravoslavnih, no mora se odmah dodati primjedba, da ta imitacija nije konsekventno provedena, budući da nam primjeri:

Nesta babe, nesta svećenika, 270.
Al' poniče kita za dočika,
Nješto puka uz dva svećenika, 789.
Svećenici stupili mu ruci, 789.

posve jasno pokazuju, da mjesto ove starodrevne sastavine Martić piše suglasnik *ć* i to osobito onda, kada je govor o katoličkim duhovnicima.

Drugačije je malo s drugom sastavinom *št,* koja nastaje od *st* + *j.* Ovu sastavinu hoće naši gramatičari da uvedu u književni jezik, no to se još nije konsekventno provelo u narodnom jeziku, pak se ni gramatika ne može upustiti u takav posao pod vodstvom same teorije. U tome nam pogledu podaje Martićev jezik upravo vjernu sliku narodnoga govora, jer mi u njega nalazimo ne samo primjere, u kojima se teorija potpuno potvrgjuje, kao:

Pa s Igumnom oprašta se Luka, 113.
Po krštenju i po vjerovanju, 130.
Naraštaj će tvoje ćutit glase, 467.

nego i takve, koji nam pokazuju, da je konsonantska sastavina *šć* u narodnom govoru omiljela i to mjestimice više od one sastavine *št,* kao što se to razabire iz ovih primjera:

A kaurin neka kiku pušća, 300.
Njeko svoga kuma kršćenoga, 351.
Da u slogu kršćenijeh brata
Sunce obsja i sužanjska vrata, 353.
Kad razumje raja milovanje
Bogu fali, kneza blagodari,
Pa se stala smješćat na stajanje, 567.
Trpi tužan niti jošter zdvaja,
Jer se uća od zla oprošćaja, 536.

Kad još navedemo ove primjere:

Hoću dopast biće na ognjištu, 97.
Svakom' crkva utočište daje; 103.
Priždi dvije svieće voštanice, 114.
U sela su zajarili Turci
I na zgodna popali noćišta, 142.
Čije l' će se polomiti perje
A čije li vijat na bojištu, 217.

*

Digitized by Google

Snaha stoku muze i sabraja,
A svekrva na pašišće ganja, 96.
To će hrti po bunišću vući, 107.
Ako bi te nužda natjerala,
Da poišćeš svetitelja dveri, 115.
Da ga vide sa bojišća vile, 133.
Pa kobi su što i proročišća, 134.
Tako pala na noćišće vojska, 174.
Ničesva vi neišćemo kvara, 205.

odmah vidimo, da i u ovom pogledu t. j. u upotrebljavanju konsonantskih skupina *št* i *šć* (bolje *šč*), kojima se u temelju nalazi *sk* + odnosni samoglasnici i suglasnik *j*, Martićev jezik ide sasma paralelno s narodnim nam govorom.

Nego imam da navedem još neke primjere, koji će za filologe biti od nekog interesa, a to su ovi:

Pisnuti ću, a polećet neću, 287.
Pa izleće do sela Oraha, 316.
Da nas nužda jeste naćerala, 340.
Ni beg nehće ostati mu dužan, 395.
Ako tebe hćeo poslušati, 402.
Da su braća šćela skladovati, 368.
Je l' te koja muka doćerala, 367.
Nećera jih, što je željan mesa, 411.
Da od doma ućera ih svoga, 412.
Do Spuža ih doćerao grada, 412.
E! Šćepane, pokojna ti duša, 388.

Ovi svi navodi imadu jedno u zajednici, a ta zajednica stoji u tome, da u svakom stihu imamo slučaj, gdje vidimo *ć* mjesto *tj*, koje je u ovim svim slučajevima posve opravdano i to s toga, jer ovo *j* u sastavini *tj* potječe od jekavskoga izgovora staroga samoglasnika *ě* (starobugarsko *ѣ*), te bi ga trebalo ostaviti sasma u miru kao i ono *j* kod riječi *mjesto, vješto, pjevanje* i t. d., kod kojih se ne umeće tako zvano *l* epentheticum, da bi riječi glasile: *mljesto, vlješto, pljevanje,* nego tu *j* ostane u potpunoj svojoj valjanosti. Nadalje iz gornjih navoda razabiremo, da ono *ć* nije prošlo bez utjecanja na suglasnike, koji se pred njim nalaze, nego da je suglasnik *ć* omekšao *s* a i suglasnik *h* pretvorto u *š*, kao što se vidi u oblicima *šćela* i *Šćepane*. Na pitanje pak, da li u Martića ima više slučajeva, gdje imamo takvo *ć*, od slučajeva, gdje imamo *tj*, moglo bi se odgovoriti, da se zbrojevi jednih i drugih slučajeva ne bi za mnogo megju sobom razilazili, budući da je Martić pisao i *ć* i *tj*, kako mu je koje od njih prije došlo pod pero.

Nego malo prije sam spomenuo nešto o epentetičkom *l*, pa bi se ovdje dalo nešto nadovezati, što zasijeca u područje toga *l*.

U stihovima:

Pušćajte jih u zloglavju svomu
Neka ginu ja da izginemo, 340.
Da ti rusu neusijem glavu
U ovome grubu vratolomju, 703.
Kako nam se autonomje daje, 765.
Da zajedno carsko slavje služe, 814.
Nek odkaju svoje tvrdoglavje, 832.
Pale glave, propalo uzglavje, 856.
I tebe će poživljeti bilje

Digitized by Google

nalazimo nekoliko slučajeva, gdje nema onoga eufonijskoga suglasnika *l*, a u zadnjem stihu imamo opet slučaj, gdje to *l* ne bi smjelo da bude, a ipak eno ondje živi, a to je riječ *poživljeti*. Ovo je *l* prodrlo u ovu riječ naravno putem analogije.

Na koncu imam još da spomenem slučajeve:

Sad je nama lašće kući doći, 260.
Pa viećali, bi li lašće bilo, 854.
Da car njima polaštice dava, 310.
Tri sta nama kroje polašćica, 339.

iz kojih razabiremo metatezu suglasnikâ *k* i *š* u riječma *lakše* i *polakšica*, iz čega je, čim su ovi suglasnici megju sobom izmijenili svoja mjesta, odmah nastalo *šć*, odnosno *št*, budući da se suglasnik *k* odmah morao palatalizirati pred *e* i *i*.

Time bi bio gotov govor o samoglasnicima i suglasnicima, te sada prelazimo na oblikoslovlje.

II. Oblikoslovlje.

U ovom ćemo se dijelu obazrijeti najprije na imenice, pak ćemo za tim prijeći na pridjeve i zamjenice, a iza toga na prislove ili priloge, pa kad sve to uredimo, ogledaćemo malo, šta nam sve valja napomenuti o glagolskim oblicima.

1. Imenice.

Kako se u nas imenice dijele na tri roda, te prema tomu dobivaju osnove ovih imenica i razne nastavke u pojedinim padežima, koji doduše u današnjem jeziku nijesu megjusobno toliko rastavili kao u našem starom jeziku, no uza sve to imenice pojedinih rodova imaju u svojim deklinacijama nešto posebno, što gramatičarima daje dosta razloga, da imenice razvrstaju u razne deklinacije, to ćemo mi imenice obraditi, kako njihovi rodovi dolaze jedan za drugim, da nam posao bude što pregledniji, a postupaćemo onako, kao i doslije, navodićemo naime najprije primjere uz naznaku strana, a za tim nadovezati zgodne primjedbe i tumačenja.

a) Imenice muškoga roda.

Singular.

A kršniji na njemu jahače, 73.
Vok. Konj ti veli: jaši gospodaru, 608.
Filipović, mio gospodare, 780.
Prijo care, što general kaže, 782.
Što je tebi, moj bijeli Beže, 783.
Da su odkle pridošlice kleti,
Nebi jim se rugo zavičaje, 852.
Jer ga brzo ote Matijaše, 841.
Instr. Tko l' haračom kraljevinu duži, 77.
Jer i hladni rosu rose kami,
Kad im žarki pritužuju plami,
Tere svoje znojem muke kale, 93.
Blago vašim dušam pokojnijem;
Sve ine se smrti plačom ruže,
A vaše će pjevat se ginjenje, 257.—258.
Juri junak i krštašom vija, 669.
Sa lavežom čim jih za brieg prati, 41.

Digitized by Google

Plural.

Genit. A tu n'akvi i volovi bili
Tučenijeh roguh i papakah, 153.
Al nenadna pred kuću mu sjaha
Silna četa gostih neopranih
Stoji vika gostih nečekanih, 26.
Mio druže nemilijeh gostah! 27.
E! kakva je jutarnja danica,
Još su ljepša u gostiuh lica, 51.
Jer čim riječi sa vrućijeh plamih
Začmu teći, teciva ne krate, 52.
Poklje momak sabor zgleda bratah,
Tu u sboru, ko u zlatnu dvoru, 56.
Gdje rodjenih ko i nerodjenih
Jeste bratah ljubav obilata,
I angjeli božiji se druže, 49.
On ne može srcu odoljeti, 56.

Dat. Prenoćnikom nije ni za uho,
Jer je njima i toplo i suho, 26.
Konje jure, a kubure meću,
Za strahotu još seljanom veću, 39.
Tu mu Mile brašljenicu sprema
Ko vječnijem što putnikom daje, 109.
Prižđi dvije svieće voštanice
Pred likove svetitelja jacih
Vasilije i svetoga Luke,
Da me Turkom nedaju u ruke, 114.
Turske njive Turkom ostavljajte, 156.
I da pute ka Zubcijem znadu, 167.
Rado jim se radovao glasu,
Od radosti k vedru nebu vinu,
Zar da harnost nebesijem kaže, 10.

Lok. Po brdijeh i po dolovijeh, 173.
Po kulama i po čardacijeh, 174.
I ti brojiš na hitcevih zrnca, 174.
I njihovo u čadorih blago, 223.
Stoji zveka na atih rahtova, 507.
I brojio na junacih glave, 253.
I provuko topove na voma, 419.

Inštr. Il' s uzdasi ranu srca vida, 46.
Bi vjera je, prikleo se krivo,
Da će jedan dvie smrti proždrieti
I uklati zubi protivnika, 173.
Koljite se po polju krvavu
Ljutim zubma i jataganima, 212.
Da si mi se prigodila, vilo,
Gdje suparnik ukla suparnika
Bijelijem zubma izpod vrata, 230.
Nit se golim bije trbusijem, 185.
I s bielim se grli oblaciem, 94.

Iz ovih se navoda može razabrati evo ovo:

Digitized by Google

a) U vokativu singulara imademo u nekoliko slučajeva iza palatalnih suglasnika samoglasnik *e* mjesto *u,* koje je jedino opravdano da tu bude, kao što se razabire iz primjera: jahače, Beče, zavičaje, Matijaše; imenica gospodar ima *u* i *e,* a riječ car glasi u vokativu ponajviše care. Da je u tim svim slučajevima analogija igrala jedinu ulogu, o tome nam ne treba sumnjati ni najmanje.

b) Kao što je analogija u vokativu u navedenim slučajevima istisnula zakonito *u,* a umetnula *e,* tako je isto i instr. sing. iza palatanih suglasnika u nekojim slučajevima istisnula *em,* a nadomjestila ga sa *om,* kako se to vidi iz primjera: haračom, znojom, plačom, krstašom. Megju ove primjere nije dobro ubrojiti i onaj primjer, što ga imamo u zadnjem stihu naime lavežom, jer riječ lavež treba da ima u inštrumentalu nastavak *om* mjesto *em* radi eufonije ili blagoglasja, kao što ga imadu i riječi zec i jež i još neke, kod kojih pred palatalom ili suglasnikom *c* ima samoglasnik *e,* koji bi s onim *e* u nastavku *em* proizveo ono, što se kosi s eufonijom, t. j. kakofoniju.

c) U genitivu plurala nalazimo na jednom mjestu dualni nastavak *ъ (o)*-deklinacije i opet dualni nastavak *ъ*-deklinacije, a to su slučajevi: roguh i gostiuh. Što se pak tiče riječi gost, to ova ima još dva genitiva i to jedan po pluralu *ъ*-deklinacije a drugi po *ъ*-deklinaciji, dakle gostih, gostah. Isto tako po *ъ*-deklinaciji tvori genitiv i riječ plam, a po svoj prilici i supstantivi rub i mjesec, samo što ne mogu toga da u Martićevu jeziku potvrdim konkretnim primjerima, budući da toga ne mogu da nagjem u svojim bilješkama.

Napokon se iz gornjih navoda može razabrati, da supstantiv brat može imati u genetivu plurala i oblik bratâ.

Što se tiče onoga *h,* što ga vidimo u genetivima, mislim, da nije od potrebe dokazivati, da je Martić ovo *h* pisao ne s toga, što je u narodu slušao, da se *h* izgovara u tome padežu, te ga tako htio uvesti u fonetički dio svoga pravopisa, već da se Martić upravo pisanjem toga suglasnika htio povesti za „zagrebačkom školom“ toga vremena, u kojoj je Veber-Tkalčević takav pravopis uveo i gledao mu pribaviti što veće dimenzije. To se vidi sasma dobro iz toga, što osobito u zadnjem dijelu Osvetnikâ Martić gotovo redovno ne samo što ne piše *h* u imenicama, nego ni kod pridjevâ i zamjenicâ i rednih brojnikâ, gdje ga umjerena fonetika piše, premda se suglasnik *h* i kod tih riječi u tome padežu veoma slabo izgovara, kako se to veoma dobro odrazuje u Martićevu kasnijem pravopisu.

d) U dativu plurala nalazimo uz redovni nastavak *-ima* dosta često i stari nastavak *-om,* kao: prenoćnikom, seljanom, putnikom, Turkom, a u primjerima: Zubcijem i nebesijem nalazimo nastavak *-ijem,* koji je putem analogije prodr'o iz zamjeničke deklinacije prema tijem i svijem, gdje je *ije* refleks staroga samoglasnika *ѣ,* kako se to vidi iz starobugarskoga: тѣмъ i вьсѣмъ.

e) U lokativu imamo kraj običnoga nastavka *ih* (atih, čadorih, junacih) i nastavak *-ijeh,* u kojem se ono *ije* sigurno ne može smatrati refleksom onoga *ѣ,* što ga je imala stara *ъ*-deklinacija kao рамѣхъ, jer je ovo *ѣ* u našem jeziku već u davnoj davnini istisnuto suglasnikom *i,* koje treba da bude u ovoj deklinaciji iza palatalnih suglasnika, nego je i to prodrlo iz pronominalne deklinacije, gdje imamo taj samoglasnik, dakle opet analogija po srijedi. Pa kao što u dativu plurala, tako i u ovom padežu mora da dolazi nastavak *-ijem,* samo uza svu pomnju nijesam mogao da nagjem nikakva slučaja za to u Osvetnicima.

Napokon imamo još lokativ voma, gdje dakle samo *-ma* fungira kao lokativni nastavak, a trebalo bi da bude: volima ili volovima. Gornji je lokativ nastao tako, da je u lokativu: volima nestalo samoglasnika *i,* pa kako je *l* došlo pred suglasnik *m,*

Digitized by Google

pretvorilo se u *o*, a za tim je od *oo* kontrakcijom nastalo *o*, tako da se čitava ta procedura može ovako predstaviti: volima = volma = vooma = vóma.

f) Kod inštrumentala može se konštatovati najprije to, da u Martićevu jeziku ima starih inštrumentala, t. j. inštrumentala, gdje živi nastavak *i*, kao *uzdisaji, uzdasi* i *zubi*, a imenica zub može u inštrumentalu glasiti i *zubma*, kako se to u narodu često čuje, dakle samo sufiks *-ma*. To se u ostalom čuje i kod riječi ljudi i konji, a možda ima takvih slučajeva i kod Martića, samo što ih moja pozornost nije mogla da uhvati. Napokon može biti u inštrumentalu i nastavak *-ijem*, kao što nam svjedoči zadnji navod, a pri tome valja operirati analogijom kao i kod dativa i lokativa.

Nego kad je već govor o imenicama muškoga roda, ne će biti neumjesno navesti još nekoje stihove, da nam nešto ilustriraju. To su ovi stihovi:

Al' eto jim poglavara harna, 567.
Što kneževe donie' brzojavi,
I vojvodi nosio pozdravi, 44.
I pet putah da prelete ždrali
Sa sinjega mora na Dunavo, 92.
Pobra Peko plien na stratišću. 583.

U prva dva navoda imamo dvije imenice: brzojav i pozdrav, koje su u Martićevu jeziku ženskoga roda, a u književnom su jeziku poznate kao imenice muškoga roda; u druga pak dva navoda vidimo, da imenice Dunav i plijen imadu takogjer u nom i nativu nastavak *o*, po kojem ih valja ubrojiti u kategoriju imenica srednjega roda s primjedbom, da uz oblik plijeno dolazi u Martića i oblik plijen, dakle supstantiv muškoga roda, a za drugu riječ ne mogu kazati, da se u Martića nalazi pod oblikom Dunav, da je dakle roda muškoga, kako se to obično po knjigama nalazi.

β) Imenice ženskoga roda.

Lok. pl. Srdašce ti u grudijeh jekne, 291.
Po Banjanih i po Budinami, 22.
Da joj zlatne odapinje vlase, 5.

Kod imenicâ ženskoga roda valja nam zapamtiti samo ovo, da u lokativu *i*-deklinacija dolazi nastavak *-ijeh*, a sigurno će biti i oblikâ kod te deklinacije s nastavkom *-ijem*, kako ta dva nastavka jedan uz drugi dolaze i kod imenicâ srednjega roda, o kojima će u ostalom niže biti govora, samo iz mojih bilježaka nije moguće navesti koji konkretan primjer; nadalje u tom padežu dolazi kod *a*-deklinacije nastavak *-ami: Rudinami*, a to je stari inštrumentalni nastavak te deklinacije. Ako jošte kažemo, da riječ *vlas* dolazi kod Martića na više mjestâ kao supstantiv muškoga roda, to uopće nemamo više šta napomenuti kod imenicâ ženskoga roda.

γ) Imenice srednjega roda.

Nom. pl. A dosada ta brdesa slavna
Bogu hvala za nju nisu znala, 263.
Genit. Jer jek srcah uza zvek oružja
Na zle mjere te osudi ljude, 55.
Čedo cvieli, trista očih pili, 54.
Cielo selo muka zaniela,
Al' skomljenu ni kraj uših nema, 723.
Ak. Ter zabludne mamite junake
Na jabuke i na crne oke, 95.

Digitized by Google

Lok. Po brdijeh i po dolovijeh, 173.
Ljute legu u srdcijeh guje, 268.
Pržeć samne staje po selijeh, 333.
A i imam kaza po selijem, 361.
Inštr. Već junačkim srci da se hrane, 267.

U prvom navodu imamo neobičan nominativ po konsonantskoj deklinaciji sa osnovom *s,* a jamačno se takav oblik veoma rijetko čuje, kad znamo, da se ovakav plural gubi u našem jeziku, kako nam to jasno svjedoče pluralni oblici: *tijela* i *čuda* mjesto *tjelesa* i *čudesa.* Što se pak tiče navoda genitiva plurala, to imamo u prvom redu istaknuti, da u obliku *srca(h)* nema eufonijskoga *a* na svome mjestu t. j. taj genitiv ne glasi: *srdaca(h),* kao što bi to trebalo, a možda je to samo s toga, da se radi toga *a* ne bi morala koja druga riječ skratiti; nadalje imamo tu oblike: *oči(h)* i *uši(h)* mjesto *očiju* i *ušiju,* a takvi genitivi dolaze gdjegdje zbilja u običnom govoru.

Nego u navodu kod akuzativa imamo oblik, koji svoju egzistenciju imade da zahvali sigurno jedino volji Martićevoj ili možda odviše velikoj pjesničkoj licenciji, jer tu imamo oblik *oke* mjesto *oči,* a to jedino s toga, da bi se dobio srok. Ovom prilikom mislim da je dobro istaknuti, da se „licentia poetica" ne smije shvatiti kao nešto beskrajno, kao nešto, što se u svakom slučaju može i mora odobriti; nego treba nasuprot misliti, da je i to nešto ograničeno, ma da su mu granice vrlo fluidne, pa da se time, što se ode izvan granicâ te licencije čini pogrješka i to sad ovaka sad onaka, kako se već ko udalji od granicâ — nam omne, quod est nimium, vertitur in vitium. Pošto pak onoga oblika ne podnosi ni stara ni nova gramatika, niti za nj uopće ona zna, to se takav oblik ne smije odobriti kao ni arbitrij, koji ga je proizveo. Nadalje imamo u lokativu nastavke *-ijeh* i *-ijem,* koje smo vidjeli i kod imenica muškoga roda *s-(o)*-deklinacije i kod ženskoga roda *i*-deklinacije, a o kojima smo već rekli, što za njih vrijedi, te je napokon još i jedan slučaj kao dokaz, da je Martić takogjer dosta sklon prema oblicima stare gramatike, a to se vidi u inštrumentalnom obliku: *srci.*

2. Pridjevi.

Govoreći o pridjevima možemo najprije to istaknuti, da u lokativu singulara dolazi uz nastavak *-ijem* i nastavak *-im* u veoma velikom broju, a isto tako i u dativu, lokativu i inštrumentalu plurala upravo onako, kao kod zamjenicâ *tijem* i *svijem* i t. d., gdje je *ije* opravdano posvema, kako se možemo uvjeriti o tom iz stare slovjenske gramatike. Tu treba dakle da se govori o analogiji prema tim zamjenicama. Nego osim toga, čega u ostalom — mislim — ne treba dokazivati, imade u Martićevu jeziku nešto, što se do nedavna upotrebljavalo u našem književnom jeziku, dok je naime u našoj gramatici vrijedilo načelo, da se piše jezikom, kako mu to opravdava komparativna gramatika slovjenskih jezika, što se tiče raznih oblika, a ne jezikom, kojim naš narod govori; nadalje ima u Martićevu jeziku nešto, što nosi na sebi obilježje davnoga života našega jezika. Primjere za jedno i drugo odmah ćemo navesti, samo ćemo početi potonjim slučajevima, koji su mnogo zanimljiviji, te radi toga kao neku prednost na ovom mjestu zauzimaju.

a) Genit. sing. Pri državi cetinjska glavara, 22.
Poše zviezde preo nebeska šara, 71.
Od turačka svijetla oružja, 437.
Akuz. sing. Da se ne bi prisilila raja
Poći iskat brdska gospodara, 23.

Digitized by Google

Lok. sing. Nevijo se po nebesku luku, 12.
U Peratu arbanasku gradu, 18.
Jer bez reda dobra posla nema
Ni u znanju ni u drugovanju,
Ni u zajmu ni u trgovanju
A kamo li bratsku skladovanju, 304.

Inštr. pl. Biela brada do svilena pasa,
Sa srebreni sbrojila se vlasi, 15.
Nevidjeste l' u četi stražarah
Hodat crna sa bijeli Turci? 55.

ß) Lok. pl. Po dobrijeh greć otacah putih, 53.
Ter se uznak siti po mehcijeh
Povaljali dušecijeh Turci, 72.
Po caklenih bridih odasieva, 103.
i t. d., i t. d.

Kako se opaža kod navoda iz genitiva singulara, pak iz navoda kod akuzativa i lokativa singulara i inštrumentala plurala, imamo tu pred sobom nekoliko takvih oblika, kojih književni naš jezik ne pripoznaje za takve, da bi se smjeli u njemu upotrebljavati, t. j. nalazimo kod nekoliko pridjevâ nekoje oblike po imeničkoj a ne po sastavljenoj deklinaciji, a pridjevi su takve gragje, da nikako ne mogu imati opravdano oblikâ imeničke deklinacije u genitivu, akuzativu i lokativu singulara, a osobito u inštrumentalu plurala, gdje naši pridjevi bez iznimke moraju imati oblik po sastavljenoj deklinaciji, kad je onaj drugi po imeničkoj deklinaciji već davno prestao živjeti. Tako mi imamo neobične genitivne oblike u primjerima: *cetinjska, nebeska, turačka,* za tim akuzativ: *brdska,* pak lokative: *nebesku, arbanasku* i *bratsku,* te napokon u inštrumentalu plurala: *srebreni* i *bijeli.*

Nego imade kojekakvih pojava, koje se mogu često posve lako konštatovati, no teško je i veoma teško katkada ući u trag ovim ili onim pojavama, tako da se u mnogim slučajevima čovjek, ne imajući pred sobom nikakvih konkretnih dokaza, mora upustiti u štokakva nagagjanja i kombinacije, da postanak tih pojava kako tako prikaže razumljivim. Pa upravo tako nekuda izlazi i kod ovih oblika imeničke deklinacije gori pomenutih pridjeva, jer kad mi danas pouzdano znamo, da u našem jeziku — a to se tiče navedenih oblika iz singulara — nema pridjevâ, koji bi u nominativu singulara glasili na *sk* ili *čk,* dakle imali neodregjeni oblik u nominativu, a prema tome imali i pravo, da se mogu deklinirati i po imeničkoj deklinaciji, — nego da u nominativu singulara glase navedeni primjeri na *ski* ili *čki,* kao: *cetinjski, nebeski, turački* (bolje *turski), brdski, arbanaski, bratski* i mnogi drugi, to se može sasma opravdano zaključiti, da oblikâ po imeničkoj deklinaciji od tih i sličnih pridjeva ne smije biti ni u drugim padežima u današnjem narodnom govoru, i to tim više, što oblici sastavljene deklinacije prodiru dandanas i onamo, gdje ne bi smjeli da budu, a to u područje takvih pridjeva, koji imadu samo neizvjesni spolnik, pa prema tomu mogu imati samo oblike imeničke deklinacije, u koliko su se ovi sačuvali kod neizvjesnih pridjeva.

To se poimence tiče pridjeva na *ov, ev* i *in,* kao: *očev, stričev, knežev, bratov, Markov* i t. d., koji, kao što se može svak uvjeriti prateći pomno govor narodni, mogu u genetivu i akuzativu imati uz *a* i nastavak *oga,* češće *og,* u dativu i lokativu uz *u* veoma često *om (omu* samo u pjesmi). Ova nam činjenica pokazuje dakle sasma nešto drugo, nego li gore pomenuti primjeri, da naime oblici sastavljene deklinacije osvajaju i ono područje, koje im po pravu ne bi moglo da pripada, a koje su već

Digitized by Google

odavna u nekim padežima posvema osvojili, kao što je to faktično prodrlo u inštrumental jednine za muški i srednji rod, u genitiv i dativ za sva tri roda i t. d.

Kada dakle stvari tako stoje, što onda da učinimo s ovim oblicima, šta da reknemo za Martića, gdje je on našao te oblike: da li zbilja u narodnom govoru i to negdje u nekom malom kutiću, koji bi u tome pogledu činio za se kao neku malu rasu, ili ih je možda Martić našao gdje god u kakvim knjigama staroslovjenskim, jer se iz mnogih simptoma može posve logično zaključiti, da su i te knjige bar neko vrijeme bile Martićeva lektira, kad on zna stare riječi: *veli, lono, vina, trapeza* (mjesto *trpeza),* zamjenicu *sь,* pak na jednom mjestu na str. 255. i citira neku staroslovjensku molitvu i t. d. pa neku osobitu simpatiju očutio prama onim oblicima pridjeva na *sk* ili *čk.*

Na ovo pitanje mogu samo tako da odgovorim, da mi je u istinu poznat jedan primjer iz čistoga narodnoga govora, gdje imademo u genitivu singulara nastavak imeničke deklinacije *-a* mjesto nastavka sastavljene deklinacije *-oga,* da se dakle zbilja u narodnom govoru nalazi nešto, što se onomu zaključku, da se pridjevi imadu deklinirati u svim padežima samo po sastavljenoj deklinaciji, ako u nominativu singulara imadu samo odregjeni oblik, protivi sasma evidentno, a to se nalazi u rečenici, koja se često čuje u narodu, a glasi: „Mani se *čifutska* (mjesto: *čifutskoga)* posla". Ovo doduše može čovjeku dati povoda da misli, da bi u narodnom govoru moglo biti i drugih oblika te deklinacije *a* kod sličnih pridjeva, ali ipak je u sadanjim prilikama života našega jezika teško misliti, da bi zbilja još bilo takvih primjera, te bi čovjek, a da se ni o šta ne bi ogriješio, mogao sasma otvoreno ustvrditi, da je Martić gornje i slične oblike našao u starim knjigama, te ih kao tobož neke petrefakte našega jezika uvrstio u svoj jezik. Ovo pak, što se može reći za pomenute oblike singulara, može se još prije, još odlučnije ustvrditi za inštrumentalne oblike: *srebreni* i *bijeli,* jer su ti oblici u našemu jeziku već davno izumrli.

Napokon što se tiče navoda pod lokativom plurala, vidimo, da u tome padežu dolazi i stari nastavak uz noviji *-ijeh,* i to tako, da ovi nastavci kod pridjeva dolaze samo onda, ako i imenice imadu stariji nastavak naime *-ih* ili *-ah,* kako već koja deklinacija zahtijeva, te tako jedan nastavak čuva drugi.

Pošto napokon prislovi nastaju od pridjeva, to na ovaj dio o pridjevima možemo nadovezati i malu bilješku o našem prislovu *zlo,* da u Martića bar na dva mjesta, koliko sam ja mogao uočiti i ubilježiti, ne glasi tako, nego ima neki drugi oblik, kako se vidi iz ovih navoda:

Žlje ti rajo, kada oni zagju, 583.
Žlje ti bilo u gradu goremu, 667.

Naš prislov *zlo* glasi dakle u Martića *žlje,* a to je sigurno stari prislov s *ѣ (ě)* na kraju, od kojega je nastalo *je,* pak se *l* i *j* slilo u jedan palatal *lj,* pred kojim je *z* nastalo *ž.* Ako ovaj oblik zbilja živi, to mora da živi negdje na jugu; inače je uzet iz crkvene slovjenštine s tom modifikacijom, da mjesto *z* imamo *ž.*

Toliko o pridjevima i prislovima, sada ćemo još koju reći o zamjenicama.

3. Zamjenice.

Crna zemljo, je li tebe teško,
Ovlike nas držat' na sebire, 443.
Fala tebe, dobar Gospodare, 652.
Kroči prvi, mi smo za tobome, 579.
Oj junaci, častnoga vi dneva!

Digitized by Google

Što vi bratske duše ogrijeva, 56.
Vjera vi je: njekom valja mrti, 58.
Na dušu vi naše grijeh bilo, 163.
Tište li ve ko što mene boli? 56.
Tudja ruka ne izčešo svraba
Nit' ve vaše drugim hrane majke
Nego svaka svomu radovanju, 157.
Oko njiuh staje i torovi, 24.
A proz njiha i voće i cviećе
Mirisavo rasplelo pupoljke. 104.
A niz njiha krivošije mlate, 172.
A strašniji, koji njiha daje, 178.
A pop njiha blagosivlje blago, 181.
Ako njiha i dijele strane, 195.

Prema tomu, što smo naveli o zamjenicama, razabiremo najprije, da u dativu singulara za drugu ličnu zamjenicu dolazi oblik *tebe* mjesto *tebi,* a u inštrumentalu *tobome,* pak u dativu plurala *vi* mjesto *vama* i u akuzativu *ve* mjesto *vas.* Ono *e* u dativu mjesto *i* valja dovesti u savez sa starim oblikom toga padeža, gdje je bilo na kraju *ě* ili *ѣ,* te će dakle to *e* biti refleks staroga toga samoglasnika, a onomu samoglasniku *e* u inštrumentalu *tobome* i što se nalazi u drugim padežima, kao u dativu, lokativu i inštrumentalu zamjenica, pak u dativu i lokativu sastavljene deklinacije pridjevâ, nije sve doslije razjašnjen pravi postanak.

Nadalje imamo u dativu plurala za drugo lice oblik *vi,* a u akuzativu oblik *ve* prema crnogorskom govoru, pak u genitivu plurala zamjenice za treće lice oblike *njiuh* i *njiha,* od kojih prvi imade u sebi nešto, što sjeća na stari dualni oblik te zamjenice: *jeju,* pak bi bilo zanimljivo utvrditi, gdje taj oblik jošte živi, ako se to možda ne bi moglo smatrati za Martićev „ἅπαξ λεγόμενον", a drugi je oblik dobio samoglasnik *a* sigurno putem analogije prema onomu samoglasnikn *a,* što ga nalazimo u genitivu plurala kod imenicâ. — Drugih kakvih osebina s obzirom na zamjenice nema u Martićevu jeziku, koliko to razabirem iz svojih bilježaka.

4. Glagoli.

I. vrsta. Jiju, piju, zjaju, puškaraju, 483.
Zelićevo srce ujiše, 465.
Ješe s kruhom suhe pečenice, 490.
Pa gdje paše, tudje i zaspaše, 389.
Odkad Turčin u dom upa holi, 536.
Čuv beg jade, upaše mu vedje, 503.
Bje li Turak dopanuo ranâ, 544.
Silnu silu padšijeh Turaka, 391.
Boga hvali, padšim pokoj dava, 392.
Pa se Rade ukra poslaničtvu, 581.
I na tvoje naljeć knegovanje, 575.
A kuda jih skrbni nesu biesi, 67.
Tko l' pogibe, tko l' odnije glavu, 240.
Što kneževe donie brzojavi, 567.
Čeda radi pod pasom ponieta, 506.
Ali ko će precrpati more, 434.
Ter za bjegšim na daleče tura, 502.
Neš li rijet', narodu je krivo, 547.

Digitized by Google

Vjera vi je njekom valja mrti, 58.
Jedni vičuć, drugi mriju muče, 229.
Čim procvieli, čude svijet cieli. 473.
Uždi prvo, druga istog časa,
A trećoj se odbi čude glasa, 501.

II. vrsta. Vrne l' mo se, u zo poso po se, 465.
Ter da vidju, kakvo je Cetinje, 186.

III. vrsta. Ja ne vidju tamo zaklanjaja, 569.
I ja vidjeh u sried Sarajeva, 657.
Kad ja vidjeh, da je zbilja prava, 732.

IV. vrsta. No te jedno molju nahodniče, 586.
Ime jim je samo promjenuto, 307.

V. vrsta. A da oni carsku zemlju šćiplju, 208.
Ušo Peco, da noge okuplje, 589.
Kano Šparta spominje se stara, 394.
Jer ne davaš diljem, čim se sgrieši, 466.
Krv, ni jauk ništa ne pomaga, 470.
Ja oraše, a ti begovaše, 562.
Jahli ate nigda nehajahate,
Svilom kitne, srebrom pokovate, 507.
Niti skudi za traćenja zlata
Bielih dana zulumom nabrata, 526.
Istom kruna upala bi na te
I na tvoje bojce opjevate, 534.
Il' da jagmi ate osedlate, 604.

VI. vrsta. Očim broji, rukom darovava, 656.
Paše pišu, a car vjerovava, 582.

Ovi su navodi, kako se vidi, razvrstani po vrstama, u koje se dijele naši glagoli, pak ćemo s toga i primjedbe na ove navode nadovezati prema njihovu poretku.

Najprije dakle da vidimo račun s prvom vrstom. Već odmah u prvome stihu i to u prvoj riječi nalazimo nešto interesno, što treba da se malo razjasni, a to je 3. lice plural prezenta od glagola *jesti: jiju.* Ovaj se oblik, kako je poznato, ne podnosi u književnom jeziku, a nastao je tako, da je osnovi toga glagola *jed,* koja potječe od *(ћd) ěd,* otpao suglasnik *d,* pak se iza toga ono *e* nekim načinom rastavilo u dva samoglasnika *ie,* kao da je *e* postalo od ta dva samoglasnika, a to nam zbilja posvjedočava pravopis, kojim je prava književna riječ *jed* napisana kod Martića na str. 312., gdje stoji *jied* u stihu:

Kad su j i e d o m uzavriele ćudi,

mjesto čega metatezom može biti i *ijed,* kako se vidi na istoj strani u stihu:

I j e d vrije, a zloba se bije

pak je u osnovi *jie* izmegju *i* i *e* umetnut suglasnik *j,* da se ukine zijev, tako da je od toga nastala prezentska osnova *jije,* a od nje opet drugi oblici. Nadalje razabiremo, da nam je u oblicima *ujieše* i *ješe* sačuvan stari aorisni oblik, samo što u prvom mjesto *e* imademo *ie,* kao što smo to malo više istakli. Sigurno je dosta čudnovato, da se taj stari oblik sačuvao do danas u narodnom govoru, kao što se zbilja ta stvar može tako shvatiti, a samo je žaliti, što se ne može navesti kraj, gdje taj oblik još te živi.

U oblicima *paše* i *upa* nalazimo aorisne oblike, koji su iznimnim *putem* načinjeni od osnove *pa,* pošto je otpalo osnovno *d,* a oblik *dopanuo* načinjen je prema obliku

Digitized by Google

dopanem, kao da ovaj potječe od infinitiva *dopanuti* a ne *dopasti,* a to se dosta često čuje u južnom govoru. Oblicima *padšim* i *padšijeh* počinja Martić veliku nepravilnost prema današnjemu narodnomu jeziku; ti oblici ne služe nikako na ures Martićevoj dikciji, jedno s toga, što su nepravilno načinjeni — morali bi se činiti od nominativnoga oblika *padnuvši,* — a drugo, što se uopće ne smiju deklinirati. — Ovo što smo rekli za oblike *upa* i *paše,* vrijedi i za oblik *ukra.* — Uz pravilni oblik *uljesti* nalazi se i oblik *naljeći,* koji mora da je načinjen analogijom prema *dići,* jer prezenat tvori isto tako kao i navedeni glagol: *dignem, naljegnem.* — U obliku *nesu* sačuvan je stari glagol *nesti,* koji se dandanas ne nalazi u dobroj prozi, niti sâm niti s kompozitima, već mjesto toga dolazi *nieti* ili po novijem *nijeti,* a to je nastalo prema staromu aoristu *nêsъ,* kao što je i infinitiv *rijeti* nastao prema staromu aoristu *rêhъ.*

Nadalje imamo tu dva neobična aorisna oblika: *odnije* i *donie,* koji su načinjeni prema infinitivu *donijeti* i *odnijeti,* te particip perfekta pasivnoga *poniet,* oblik, koji je veoma jasan dokaz, koliku moć imade analogija.

Iz infinitiva *precrpati* vidimo, da je glagol prešao iz prve vrste u petu, pošto je navedeni infinitiv načinjen prema ostalim glagolima pete vrste, koji u prezentu glase isto tako kao i stari glagol *crpsti.*

Kao što se mora zabaciti oblik *padši,* tako isto treba osuditi i oblik *bjegši,* i to tim više, što je ovaj potonji oblik načinjen od nekoga infinitiva *bjeći, bjeg-ti,* koji u istinu sam za se sigurno danas nigdje ne živi, nego samo u kompozitima kao: *pobjeći, izbjeći* i t. d., već mjesto toga imamo infinitiv *bježati,* načinjen od *bjeg-čti,* te tako ide taj glagol po III. vrsti.

Infinitiv *mrti* nosi na sebi biljeg osobine ikavskog dijalekta, koji mjesto *mriti* veli *mrti,* a treće lice plurala prezenta od toga glagola *mrije* načinjeno je prema infinitivu *mrijeti,* a spada u osobine južnoga dijalekta. — U obliku *čude* nalazimo *de,* koji se nalazi i kod drugih glagola, kao: *imade, valjade, znade,* samo treba i to istaknuti, da se u potonjih glagola nalazi ono *de* u prezentu, imperfektu i aoristu, dok se može sigurno reći, da se ono *de* kod glagola *čuti* nalazi u nekom dijalektu samo u aoristu.

Kod druge vrste imamo samo jednu i to vrlo neobičnu stvar, gdje je u upitnom obliku nastavak za prvo lice plurala *-mo* rastavljen od prezentske osnove upitnom česticom *li.* Na ovo mogu za sada samo to dodati, da mi je stvar sasma nejasna.

Oblik *vidju* od glagola *vidjeti* za prvo lice jednine prezenta sjeća nas na naš stari jezik, a moguće je, da uz oblike: *hoću, mogu, velju,* koji su sve do danas svoj stari sačuvali, osim što uz *velju* dolazi i oblik *velim,* i taj oblik živi u našem narodu dolje negdje na jugu. — Aorisni oblik *vidjoh* načinjen je analogijom prema *dogjoh, zagjoh* i t. d.

Za oblik *molju* vrijedi ono, što je rečeno za oblik *vidju.*

Oblik *promjenuto* načinjen je kao da dolazi od infinitiva *promijenuti,* a ne *promijeniti,* a valja pripoznati, da se u narodu faktično dosta često čuje *promijenuti* mjesto *promijeniti.*

Kod pete vrste nalazimo oblike *šćiplju, okuplje, spominja, davaš, pomaga,* koji su načinjeni prema drugim glagolima te vrste, a trebalo bi da glase: *štipaju, okupa, spominješ, daješ* i *pomažeš.* Veoma je zanimljivo, da nalazimo slučaj, gdje se prvo lice singulara u imperfektu izjednačilo s drugim i trećim, samo nije tako lako naći toj pojavi pravoga razloga. Ostali navodi pokazuju, da u narodnom jeziku ima participâ pasivnih prošloga vremena veoma mnogo na sufiks *t,* gdje toga *t* prava gramatika ne smije da podnosi.

Digitized by Google

Napokon u šestoj vrsti vrijedno je to istaknuti, da ima mnogo prezenatâ, koji nijesu načinjeni prema zakonu, što postoji u pogledu te vrste za prezenat: *vjerovava, darovava* i t. d., a osim toga su dva potonja glagola nekako na nezakonit način dobili onakav dug oblik, kao što ga zbilja imadu, jer od *darovati* glasi imperfektivni ili iterativni glagol: *darivati,* a od *vjerovati* ne treba da se kojim sufiksom pravi kakav imperfektivni ili iterativni glagol, kad već sam oblik *vjerovati* to znači.

Potonja dakle dva oblika baš nikako ne bi trebala da su došla u jezik, ako ih je zbilja Martić take načinio, a ne žive gdje u kojem dijalektu, kako je sva prilika.

To bi bilo u kratko sve, što je vrijedno istaknuti u Martićevu jeziku u području oblikoslovlja našega jezika, a što nosi većinom obilježje južnoga govora, te što se radi terena, na kome pomenute osebine živu, ne mogu smatrati za što drugo, nego za osebine dijalektske, koje treba da naša dijalektologija uzme na znanje s velikim interesom i uvrsti u cjelinu neku, što je treba da sastavi dijalektologija proučavanjem narodnoga govora po svim krajevima. Time možemo prijeći na treći glavni dio bilježaka, gdje će biti govora o sintaksi.

III. Sintaksa.

Kao što je Martićev jezik uopće zanimljiv sa svake strane, koju smo doslije malko ogledali, tako se može već na osnovu toga posve opravdano očekivati, da je i njegova sintaksa puna interesa, bilo da se ono, što u nama interes pobugjuje, razvilo u samom jeziku sasma samostalno, bilo da je preneseno iz sintakse drugih jezika, koje je Martić poznavao u ono vrijeme, kad je radio na Osvetnicima, te tako neke osebitosti stranih jezika — da tako kažem — presadio na područje našega jezika, u našu sintaksu bez obzira na to, da je namjeravao time našu sintaksu obogatiti ili usavršiti. Nema sumnje, da bi veoma dobro bilo, kad bi se Martićeva sintaksa isporedila s Daničićevom sintaksom, no pošto je to za sada za me preogroman posao, to ću se u ovom članku ograničiti samo na neke stvari, što se nalaze u mojim bilješkama, da se prema tomu koliko toliko mogne kazati za Martićeve Osvetnike, u čemu je njihova sintaksa zasebna i interesantna, kad se isporedi s našom pravom sintaksom.

Sada ćemo navesti nekoje citate, pa ćemo za tim o njima koju progovoriti, kako već koji bude zahtijevao.

Što cvijeli po javorju kletu, 12.
Da uhodi po kršnu Drobnjaku, 22.
Toga krušca, toga mlieka biela, 25.
Sa vrhova lomna Durmitora, 35.
U našemu kletu zavičaju, 56.
Sebi, momo, u svom krdu bielu, 61.
Za stlačena braka čast mrijeti, 67.
Strvna Draga strvni druzi sliede, 67.
Već te molim, brižan korioče, 107.
Hvala tebi, mio gospodare, 245.
Bože mio, kad pokilja vojska, 381.
Sad nam reci, vr'o gospodare, 575.
i t. d., i t. d.
Nije majka za oglušivanja
Niti ljuba za odbjegivanja, 97.
Kada bude za bojna mejdana, 101.
A da mlieko napreduje bielo
I za ljetna obilna namlaza

Digitized by Google

I za zimna smoka potrošnoga, 116.
Nečuva ih za napredka gojna, 116.
Kad od gladi grize trulež s panja
Ter za mesa zube tociljava, 122.
Ruke jedre za bočna hrvanja, 134.
A to bi' nam istovjetno bilo,
Da koljemo za kurbana svinje, 140.
A što biele ruke za grljenja,
To mu kuke za grozna grabljenja, 150.
i t. d., i t. d.
Pusti momci u planini rastli,
A slobodu odbranili jaku
Za vucijeh kušajuć junačtvo, 173.
Ma kad bude svima mrtve glave, 163.
Ter se grle po pleća junačka, 229.
A pjeva se u svu Goru Crnu, 613.
Ljepše će te darivat Danilo
I s kolajnom i s čelenkom sjajnom, 244.
S golijem se odupjeruć gvoždjem, 422.
Tebe, krstu, vabe vlasi kneza, 29.
Ter ga zvali hodžu veleučna, 683.
Jer zlotvora grize svijest kriva,
Na izdahu kazat djela prieka,
S kih je čeko doć tog osvetnika, 81.
Čuv beg jade, upaše mu vedje, 503.
Nisam otče, ni opsovo Turke, 106.
Čini vući sreću redomice, 485.
Čini prljat prase za peciva, 509.
Uzmo dare, bez da dadne glasa, 477.

*

Silnu silu padšijeh Turaka, 391.
Boga hvali, padšim pokoj dava, 392.
Gdje mu zapre trag ptice bježeće, 479.
Sunce grije goru romoneću, 491.
Ter veseo prošlu smrtcu brati,
Gdje u nj' nazad mrvšu dušu sprati, 482.
i t. d., i t. d.

Što razabiremo iz ovih navoda?

Prvo to, da u veoma mnogo slučajeva dolazi kod pridjeva imenička deklinacija namjesto sastavljene, premda narav rečenice zahtijeva oblik potonje deklinacije. U tom ide Martićev jezik tako daleko, da i u vokativu dolazi dosta često neizvjesni oblik namjesto izvjesnoga, premda značenje vokativa, njegova sama narav zahtijeva, da pridjev u vokativu bude u izvjesnom obliku, ako ga može imati, budući da se uvijek zove ono, što je poznato koliko toliko, a ne nepoznato.

Nadalje nam vele navodi, da uz prijedlog *za* može stajati genitiv ne samo onda, kada on naznačuje vrijeme, nego i tada, kada stoji uz riječ, koja je neka svrha nečemu, kojom se odregjuje nešto u neku svrhu budi dobre, budi loše, budi indiferentne naravi. Uopće se s obzirom na ovaj prijedlog može kazati za Martićeve Osvetnike, da se on u svim takvim slučajima gotovo sasma konsekventno upotrebljeva s genitivom, da je on u takovim slučajima tako okupirao genitiv, da će naši gramati-

Digitized by Google

čari naskoro morati dopustiti, da se tako upotrebljava taj prijedlog i u čistom književnom, klasičnom jeziku, kad se i u drugim prilikama, pri rješavanju drugih pitanja oslanjaju na narodni govor, samo ako je ovo ili ono već zauzelo velike dimenzije, a to je baš tako s prijedlogom *za*.

Gornji navod pokazuje očito, da prijedlog *za* stoji s lokativom, a ne s instrumentalom.

Ova je konštrukcija vrlo neobična i moram očito priznati, za me sasma nejasna, te ne mogu navesti nikakve kombinacije, da je protumačim.

Isto je tako osobita rijetkost ona konštrukcija „Ter se grle po pleća junačka", a sigurno je osebina južnoga govora.

Dalja dva navoda sadržaju instrumental s prijedlogom *s*, premda bi tu morao biti čisti instrumental, a to nam pokazuje, kako je prijedlog *s* već počeo svoju vlast širiti i u području čistoga instrumentala.

Iza toga slijede dvije konštrukcije, u kojima ima po dva čista akuzativa: jedan akuzativ objekta, a drugi predikativni akuzativ. Ta je konštrukcija — može se reći — sasma tugja našemu jeziku, jer u narodnom govoru nije moguće čuti, da glagoli: *zvati* ili *nazvati* ili *vabiti* dolaze sa dva akuzativa, te se s toga može posve opravdano reći, da je to Martić učinio zaveden latinskim jezikom, u kojem glagoli: appelare, dicere, nominare i vocare u aktivu vazda zahtijevaju dva akuzativa.

Isto je tako neobično, da glagol *čekati* dolazi u onakoj konštrukciji, kakvu vidimo pod navodom na str. 81. Ja sam uvjeren, da Martić onakve konštrukcije ne bi upotrijebio u prozi, a da ju je upotrijebio u pjesmama samo s toga, što ga stih prisilio, te imade u ime svoje obrane za legjima „licentiam poeticam", koja štošta pardonira.

Kao što je ova konštrukcija u našem jeziku nezakonita i nedopustiva, tako je isto pogrješna i ona u daljem navodu sa str. 503., a s duhom našeg jezika ne slaže se ni onaj navod sa str. 106., u kojem vidimo, da akuzativ objekta stoji u negativnoj izreci namjesto genetiva objekta.

Što se tiče navodâ sa str. 486. i 509., za njih je očito, da su skrojeni prema duhu talijanskoga jezika, a Martić ih je po nesreći mogao uvući u naš jezik, kad zna talijanski.

Isto je tako tugja konštrukcija sa *bez da* na mjesto *a da ne* (str. 477.), jer je naša sintaksa jošte ne poznaje, a ako gdjegdje živi, kao što sam se ja o tome mogao uvjeriti iz odgovorâ na kvestijonare, što su bili prije dvije godine razaslani po Bosni i Hercegovini radi proučavanja jezika, iz toga ne slijedi, da je ova konštrukcija samonikla. Ova je konštrukcija nastala u našem jeziku sigurno pod utjecajem njemačkoga jezika, koji je i inače u zadnje vrijeme u okupiranim zemljama svoj utjecaj pokazao; ona sigurno živi kod ljudi školovanih, a ne kod prostoga naroda.

Napokon što se tiče ostalih navoda, iz njih razabiremo, da tu Martić deklinira i part. pret. akt. I., a to sigurno ne živi nigdje dandanas, već je to Martić našao u starim knjigama i u noviji govor prenio.

To bi bilo u kratko sve, što se u pogledu sintakse može povaditi iz mojih površnih bilježaka, no koje su sigurno opet dosta interesne, te se na njihovu osnovu može posve opravdano zaključiti, da bi temeljita studija o Martićevoj sintaksi iznijela na vidjelo još dosta zanimljivih pojava, koje bi sve skupa sačinjavale lijepu sliku sintakse u Martićevim Osvetnicima. Time prelazim na četvrti, glavni dio svoga članka, gdje će biti govora o Martićevim neologizmima.

Digitized by Google

IV. Neologizmi.

Martićev se jezik odlikuje lijepim brojem neologizama, — riječî, koje je on sam skovao te njima rječnik našega jezika obogatio.

Da je tomu tako, može se svak uvjeriti, kad progje bar koji dio Osvetnikâ, a osobito četvrti dio „Kiko i Zelić“, koji upravo vrvi neologizmima.

Nego sad nastaje pitanje: da li se svi ti neologizmi moraju s veseljem primiti na znanje i s toga pjesniku neka osobita pohvala izreći, ili se moraju neki izmegju tih neologizama osuditi, jer da nijesu uspjeli, da nijesu skovani onako, kako to zahtijeva duh našega jezika? Na ovo se može s potpunim pravom to odgovoriti, da u jednu ruku ima veoma lijep broj neologizama, koji su upravo tako sačinjeni, da se radi njih mora pjesniku iskazati osobita pohvala, a u drugu da ima i takvih novih izraza, kojima ni sam Martić, ako bi objektivno sudio, ne bi mogao pripoznati prava na trajnu egzistenciju. Koliko sam ja mogao razabrati, broj potonjih neologizama kud i kamo je veći od prvoga, a od jednih i drugih dao bi se sastaviti leksikon dosta opsežan, osobito kad bi se još dodao tumač pojedinim neologizmima. U ovom smislu mislim obraditi Martićeve neologizme, kad mi jednom bude više vremena na slobodno raspolaganje, a drugo, kada imadnem pri ruci više leksikona i dok po slučaju izagje na vidjelo kakva knjižica o neologizmima našega jezika, jer se samo tako može s velikom vjerojatnošću reći za ovu ili onu riječ, da je zbilja Martićev neologizam.

Ja ću s toga ovdje navesti samo neke slučaje, za koje se može kazati već unaprijed, da su zbilja Martićevi neologizmi, i to jedne takove, za koje se može izreći mnijenje, da su napravljeni u duhu našega jezika, a druge takove, za koje je sva prilika, da su tako sačinjeni, da se ne će moći ubrojiti u broj onih novih riječi, koje bi dakle mogle prodrijeti u narodni jezik, te biti popularne barem u jeziku narodnih pjesama, ako ne u čistoj narodnoj prozi, kao što se to može opravdano naslućivati, pače tvrditi za neologizme bolje kvalifikacije.

U to ime evo nekoliko prvih primjera:

bezdanica jama (241.), *bezufanac* klanac (356.), *bjelosapac* (562.), *brašljenik* (mjesto: *brašnenik* od *brašno* izvedeno) hljeb (262.), *bremenik* žrvanj (231.), *časovka* molitva (225), *čuvaljka* (477.), *devetak* ovan (336.), *dokoljenci* od dokoljenak? (440.), *dvorbenik* od dvorba prema službenik od služba (317.), *hodovica* (355.), *hodavac* (496.), *inorotka* djevojka (314.), *ispašište* (308.), *jadikovac* klanac (357.), *ječmište* (478), *kapljenik* med (468.), *litičevac* klanac (315.), *mjesečnica* plaća (362.), *mrzlović* sjever (309.), *muzarača* krava (468.) običnije: muzara, *nagoj* (235.), *namiljati* (473.), *nehranka* (515.), *nejelica* (500.), *nezornik* (509.) prema: uzornik, *oglavak* (248.) prema: priglavak i zaglavak, *ojkanje* (549.), *okorjelić* (528.), *omršaj* (526.), *opkopnik* (426.), *oputnjaci* opanci (415.), *oteljaj* (542.), *pastrmovati* (316.), *pecarina* (542.), *pjesmen* (489.), *pjenaljka* (517.), *plahovati* (511.), *plahovanje* (289.), *pobojnik* (407.), *pojilište* (560.), *poniklje* (484.) što ponikne, *popivka* (258.) Trinkgeld, *poskočnica* peta (386.), *posprdaljka* (486.), *potkućnica* (296.), *potkolnik* (296.), *potrica* (461.), *pouzdanac* klanac (489.), *povrtalje* (542.), *povladnica* knjiga (365.), *prendajka* djevojka (534.), *pripašnjača* puška (509.), *prigodnjak* (425.), *proćka* (276.) od proći = oproštaj, *proštaj* (473.) od prostiti prema: oproštaj od oprostiti, *razbijati se* (440.) iterativno od razboliti se, *rokovan* (483.) n. pr. lov, od rok = utvrgjen, utanačen lov u stalno vrijeme, *rukavje* (521.), *samrtnjak* (502.), *savjetnica* vila (445.), *sedlinik* (181.), *sjeklica* (486.), *sjeklić* (521.), *smirba* (463.), *smjelović* (9.), *smliječan* (168.), *susretnik* (181.), *uhodnica* (132.), *uhodnik* (177.), *umetaljka* (321.), *utvar* (551.), *uprosnici*

Digitized by Google

svati (492.), *vidok* (117.) prema: svjedok, *vratolomje* (145.), *vratolomina* (10.), *zametaljka* (171.), *zavjerenstvo* (546.) i t. d., i t. d.

Sto se tiče primjera druge vrste, to bih od prilike mogao navesti ove:

baštilac (7.), *bezzakon* (31.) adj., *biubaštvo* (413.), *blagotečenik* (539.), *bogodavan* (552.), *bojovjestan* (298.), *dangubivo* (413.) namjesto: danguba, *dobićan* (314.), *dobročina* (448.), *donosac* (243.), *dozlovijediti* (305.), *glavodužan* (495.), *gluhač* (423.), *golač* (468.), *gonetka* (371.) namjesto: zagonetka, *gomljana* (446.) namjesto: grmljavina, *hurljava* (512.), *imanjstvo* (300.), *imošćina* (310.), *imuća* kuća (516.) od imuć 3., *iskač* (543.), *ispaša* (543.), *jakoljudan* (476.), *jakorieč* (298.), *jakovlastan* (365), *jakožen* (462.), *jarman* (468.) 3. od: jaram, *kneštvo* (430.), *kobivo* (374.), *korišćaj* (424.), *lijekati* (445.) glagol od: lijek, *lomivratan* (632.) namjesto: vratoloman, *ljupljava* (240.) od: lupati, *majački* (267), *mirnosan* (561.) 3., *moljač* (509.), *mužački* (284.), *ragonjač* (486.), *nahvalice* (315.), *naseoba* (326.) prema: seoba od seliti, ali ipak vrlo neugodno za uho, *naseljanin* (471.), *nedohran* (556.), *nedoslovan* (461.), *nedovjestan* (556.), *nedozvanje* (477.), *nepohvalan* (544.), *neposlušanje* (378.), *nesit* (526.), *omlagjaj* (372.), *otporac* (287.), *otpunac* (358.), *pljesnjevati* (555.), *podrov* (487.), *pokoraj* (562.), *pokvaran* (461.), *porukačke* (483.), *posjekač* (268.), *potpunac* (558.), *poturački* (361), *povriemilo* (278.), *pozlobiti* (378.), *pozlobica* (380.), *pozlobivo* (374.), *prepeličan* (480.), *propnja* (491.) i t. d., i t. d.

To bi bilo u kratko sve, što sam iz svojih bilježaka mogao povaditi i prikazati u ovom članku, koji doduše ni svojom temeljitošću ni svojim opsegom nije prema tako opsežnim Osvetnicima, kad je sav ovaj materijal pobran i pokupljen samo uz put, pa kad tako ne će moći potpuno zadovoljiti mnogoga, koji osjeća za Martićeve Osvetnike, neka bar bude dobro poticalo kome, da se dadne na temeljitiji, špecijalni rad o Osvetnicima u ovom pogledu, rad, koji će i zbog svoje temeljitosti i zbog svoje opširnosti biti vrijedan, da bude u tome pogledu pravo i vjerno ogledalo Osvetnikâ.

Prilog.

U Osvetnicima ima nekoliko mjesta, gdje je umetnuto štošta, bilo iz stare klasične mitologije, bilo iz stare povijesti, a samo na jednom mjestu nalazimo, gdje je spomenut i stari slovjenski bog Perun. Ovo je doista prava činjenica, a uz to ćemo još konkretnim navodima iz Osvetnikâ dokazati ovu tvrdnju, kad bude govora o pojedinim mjestima.

Nego sada nastaje pitanje: da li je to pjesnik učinio na ukras pjesmi ili da li to kvari sliku, koju je htio pjesnik da satvori svojom pjesničkom maštom, te da se to ima smatrati kao neki parazit, koji podgriza pjesničku vrijednost Osvetnikâ?

Da se na ovo pitanje odgovori, treba uzeti u pretres neke momente, koji su sasma očevidni u Osvetnicima, pa da se na njima kao na pouzdanim premisama stvori pozitivan ili negativan zaključak, jer je samo tako moguće izreći sud, a da se čovjek ne ogriješi o objektivnost.

Prije svega može se to konštatovati, da je Martić za svoju vilu odabrao takva djela, koja su kroz vijekove duboko bila u duši naroda, a i jošte spomen na njih živi; da je odabrao djela, u kojima je navod pod egidom svoje poslovice: „Ko se ne osveti, taj se ne posveti“, srtao u boj protiv svoga dušmanina, dok je jednim i drugim elementom u ovim zemljama vladala tama neznanja, vladao vjerski fanatizam, vladala pohlepa za tugjim, vladala nezasitna želja za udovoljavanjem svojih strasti na štetu svoga najbližega susjeda, premda je i u jednom i u drugom tekla ista krv, kao i danas u njihovim potomcima. Martić je izborom toga predmeta sigurno hotio stvoriti za svoj narod nešto, što bi u besmrtnoj uspomeni imalo da sačuva njegove bolove i muke,

Digitized by Google

htio za svoj narod da sastavi kao neku povjesnicu prema Kačićevu „Razgovoru ugodnomu naroda slovinskoga“, samo što je potonji uzeo gradivo iz prošlosti, a Martić dogagjaje iz svoga vremena, a ujedno da mu Osvetnici postanu tako popularni kao Kačićev „Razgovor ugodni naroda slovinskoga“.

Da je tomu tako, nalazimo veoma dobar dokaz u tome, što je Martić uzeo za svoje Osvetnike ne umjetnu dikciju, nego pravu narodnu, koja se na svakoj gotovo strani Osvetnikâ sasma vjerno zrcali, koja takav dojam stvara, da se čovjek, kad čita Osvetnike, u duhu prenese i misli, da čita prave narodne junačke pjesme, a ne pjesnički proizvod kakvog pjesnika, ne računajući ovamo četvrti dio „Kiko i Zelić“, gdje je narodna dikcija posrnula, gdje je dikcija na megji izmegju umjetne i narodne.

Tako imamo dva veoma jaka momenta, koji neoprovrzivo govore za to, da je Martić, pjevajući Osvetnike, imao živo na umu, da mu djelo izagje popularno, te da ga je on u tome smjeru i u tu svrhu i zaodio u ruho narodne dikcije.

Ovim momentima možemo pridružiti još jedan, koji stoji u tome, da su Osvetnici sastavljeni u metru, koji je već dugo vremena moderan u narodnom junačkom metru, „desetercu“, i da ga je u šest pjevanja upotrebio bez sroka, a samo u jednom i to četvrtom „Kiko i Zelić“ sa srokom, tako da je ovo pjevanje ne samo u pogledu na dikciju, nego i s obzirom na tehniku zaostalo za ostalim pjevanjima.

Kad mi tako pred sobom imamo tri važna momenta, koji nam jednoglasno potvrgjuju i dokazuju tvrdnju, da je Martić svojim Osvetnicima kanio proizvesti nešto, što bi imalo da bude lektira najširih slojeva našega naroda poput Kačićeva „Razgovora i t. d.“, onda — mislim — možemo na gornje pitanje bez ikakve pristranosti, sasma objektivno odgovoriti, da Martić nije smio kakav drugi strani materijal dovagjati ma u koji savez s pravim predmetom Osvetnikâ, a osobito iz povijesti i mitologije starih Grka i Rimljana, kojima se a priori mora poreći svaka sveza s duševnim stanjem našega naroda, o kojima se nikako ne može kazati, da ih je narod bilo u ovom bilo u onom slučaju s namjerom imitirao i kopirao, a još manje prenašati staru mitologiju direktno na tle našega naroda, te za pojedine dijelove mitologije tobož dokazati, da su nikli na našem zemljištu, i da ih ne bi bilo u mitologiji, da nije našega tla. Valja nam dakle sasma očito kazati, da je Martić u tome pogledu učinio veoma veliku pogrješku, koja se na žalost ne da tako lako istrijebiti, te koja znatno krnji vrijednost njegovih Osvetnika. Sada ćemo pak u kratko navesti pojedine te pasuse, koji su take naravi, pa ćemo, kako već bude od potrebe, još koju kazati, kako bi se eventualno štošta dalo popraviti i pročistiti, da izbije na površinu pravi narodni predmet Osvetnikâ.

Odmah u prvom pjevanju epa „Obrenov“, koje nosi naslov „Sudbovanje“, govori pjesnik na usta svoje vile, kako su u nas nastali hridi i klisure i golijet, te u tu svrhu miješa u predmet ovaj grčki mit o Devkalijonu i Pirhi, kako su njih bogovi iza potopa odredili, da bacaju kamenje za legja, pa kako su od kamenja, što ga je bacao Devkalijon, nastali muškarci, a od kamenja Pirhina nastale žene. No kako pjesnik tim grčkim mitom ne bi mogao protumačiti, kako su stijene i klisure u nas nastale, jer toga nema u tome mitu, to on taj mit modificira, te dalje pripovijeda, kako je Devkalijona i Pirhu negdje drača zahvatila i ubola, kako im se sjeme (kamenje) prosulo, pa kako su iza toga nekako slučajno uzeli drugo sjeme, od kojeg nijesu nikli ljudi, nego ponarasle stijene i klisure. Evo kako to pjesnik govori na usta svoje vile:

Znaš li, pobro, kad je ono bilo
U zaglušna, u vremena stara,
Kad na svietu ništa bilo nije,
Doli zemlja i pučina sinja:
Zemlja ravna, a pučina stavna;
Pa vještica po svijetu pogje

Digitized by Google

Pirha s vještcem Devkalionom
I sijaše po svijetu stijene,
Da jim rode iz sjemena ljudi.
Počem svuda sebično sijahu,
Ma pošavši od primorja sinja
Amo gore uz naša krajišta
Preko Zete i Morače klete:
Kruta drača dohvati sijača,
Ter mu prosu oporo sjemenje,
A sijaču preko ćudi bilo,
Na zlo sjeme zar namienu tvrdo,
Pa što treba da poniknu ljudi,
Poniče mu stienje i kremenje
I pećine i vrleti teške,
Pusti klisi, klanci jadikovci,
Gdjeno zimi ljuti viju vihri,
A ob ljeto s neba prlji sunce;
i t. d., i t. d.

Tako je dakle promijenio Martić grčki mit, u komu nema ni spomena o tome, da je umjesto ljudi niklo „stienje i kremenje i t. d.“, kao što to Martić pripovijeda. U mitu se pripovijeda, da su samo ljudi nikli iz toga sjemenja, kako se vidi iz ovoga navoda:

Saxa — quis hoc credat, nisi sit pro sesto vetustas?
Ponere duritiem coepere suumque rigorem,
Mollirique mora, mollitaque ducere formam.
Mox, ubi creverunt naturaque mitior illis
Contigit, ut quaedam, sic non manifesta videri
Forma potest hominis, sed uti de marmore coepta,
Non exacta satis rudibusque simillima signis.
Quae tamen ex illis aliquo pars umida suco
Et terrena fuit, versa est in corporis usum;
Quod solidum est flectique nequit, mutatur in ossa;
Quae modo vena fuit, sub eodem nomine mansit:
Inque brevi spatio superorum numine saxa
Missa viri manibus faciem traxere virorum,
Et de femineo reparata est femina iactu,
Inde genus durum sumus experiensque laborum
Et documenta damus, qua simus origine nati.

a iza toga o tom, što je zemlja počela proizvagjati, gdje je u glavnome govor o živim bićima osim čovjeka, i time se taj mit završuje. Time smo jasno dokazali, da je Martić grčki mit o Devkalijonu i Pirhu u svom interesu modificirao, te time pokušao pjesnički rastumačiti postanak naših stijena i klisura i klanaca jadikovaca i t. d.

Što se tiče onih stihova na str. 33., u kojima se žena Drage Obrenova, koju je obeščastio bezdušni Šahinaga, prispodablja s Rimljankom Lukrecijom, štono je radi sramote, koju joj Tarkvinij bio nanio silovanjem, sama sebe ubila, mislim, da ta prispodoba nije uspjela ni u svojoj bitnosti, jer se tu ne može konštatovati „tertium comparationis“, koji bi imao stojati u tome, da se može pokazati, da se i Dragina žena, budući osramoćena, ubila, dakle u samoubistvu, a osim toga da je i uspjela, nije prema svrsi, za koju je pjesnik ovaj ep spjevao iz razloga, koje smo gore naveli i potkrijepili. Ona pak prispodoba na str. 67., u kojoj se Dragina družina isporegjuje s gnjevnom družinom grčkoga kralja Menelaja, u kojoj izbija neutaživa želja za osvetom, ma da je motiv osvete u jednoj i drugoj družini različit, valjana je u istinu, no nije nikako umjesna, te bi bilo mnogo bolje, da nema nikako te prispodobe.

Nego malo prije potonjega pasusa na str. 67. imamo neki drugi na 46.—47., gdje se spominje slovjenski bog Perun, a glasi ovako:

Malo vrieme ne prošlo za time,
Teški plači nebu dodijali
Teški griesi oblak razkajali,
Zemlja trehnu, ko da svijet krenu,
Srdit Perun preko neba mahnu
Na zmajevu krilu plamenomu:

Digitized by Google

O plećih mu ognjeno strielivo,
A u ruci napeto tetivo,
Iz nosa mu modar plamen sieva,
A u zubih kreće vatra živa.

Iz navedenih razloga već odmah u početku nije smio Martić, ako je zbilja, kao što smo gori iz samih Osvetnika dokazali, htio sastaviti djelo, koje bi imalo biti popularno i u najneukijim slojevima našega naroda, ovamo u narodno gradivo miješati ni slovenjskoga boga Peruna, jer kao što je za naš narod tugja mitologija stranoga naroda, tako mu je tugja i naša slovjenska mitologija: naš narod zna isto toliko za Peruna i druga slovjenska božanska bića, kao i za — recimo — grčku i rimsku mitologiju; davno i davno je nestalo naših božanskih bića iz uspomena našega naroda.

Osim toga sve me muči neka misao, da Martić ne bi bio nikako spomenuo našega slovjenskoga boga Peruna, da nije sličnih momenata našao u grčkoj i rimskoj poeziji, da ga nije zagrijao stari Homer ili koji drugi stari rimski ili grčki pjesnik, te ne mogu a da se ne izrazim, da me ovaj pasus u Osvetnicima mnogo podsjeća na onaj pasus odmah u prvom pjevanju Ilijade, u kojem se opisuje, kako bog Apolon, ljutit na Ahajce radi ugrabljene kćeri svoga svećenika Hriza, ide s Olimpa pun božanskoga gnjeva, oružan strjelicom i lukom, da kazni Ahajce. Što se tiče ove tačke, ja mislim, da bi pjesnik bio mnogo bolje uspio, da je namjesto Peruna uzeo sv. Iliju, koga narod smatra, i to općenito, gromovnikom, da on tu zadaću obavi.

Ovo su take, koje je vrijedno istaknuti iz „Obrenova“, prvoga epa Osvetnika. Što se pak tiče ostalih dijelova, to imam da u prvom redu napomenem dosta opsežan pasus iz epa „Luka Vukalović“, no ne odmah na početku kao u prvom epu, već malo podalje, gdje pjesnik u pjevanju „Zupci“ hoće tobože da na usta naše narodne vile protumači, odakle je poteklo ime „Zupci“. U tom nam pjevanju, a to je III. pjevanje — pjesnik opet nešto kiti rukom naše narodne dikcije, što se nikako ne može da oprijatelji s našom narodnom vilom, meće u usta narodnoj vili nešto, o čemu ona ni pojma nema, o čemu ona nije nigda ni sanjala, nešto, čime on našu narodnu vilu izjednačuje s grčkom vilom, njezinu fantaziju sa starom grčkom mitologijom. Pjesnik naime tu pripovijeda onaj grčki mit o Kadmu, pak ga spaja s drugim mitom o Jazonu i Medeji, ne bi li kako rastumačio, odakle to ime „Zupci“, kad mu nikakva materijala za to nije davala narodna predaja o postanku toga imena, te time ujedno na direktni način dovagja to ime u savez s tim grčkim mitom, a gdje li selo „Zupci“, gdje li oni zmajevi „zubi“!

Nadalje nalazimo u ovom istom epu na str. 185. mjesto, gdje se spominje junak epa Ilijade, a u tom se mjestu govori o jurišu na neku kulu:

Mili Bože, kad pećina sunu,
Mili Bože, kad gruhnu u kulu,
Mili Bože, kada puče kula,
Kao gromna puška iz oblaka:
Da je čula u planini srna,
I ona bi lane pometnula;
Nije tako rudina se stresla
Kad trojanski Ahil slupa vrata
I od grada pokrućiva zida.

Mislim, da bi pjesnik mnogo bolje bio uspio, da je izveo što god iz narodne istorije, da je — recimo — uzeo prispodobu iz boja Skenderbega ili Nikole Šubića Zrinjskoga, jer bi tada bila cijela slika dogagjaja, cijeli njegov ocrt puno narodniji, za naš narod mnogo pojmljiviji, nego li kad pred nas izlazi grčki junak Ahil, o kome nema u narodu ni iskre pojma.

To bi bilo sve, što se u navedenom pogledu može reći o epu „Luke Vukalovića“, pa ćemo s toga odmah prijeći na razgovor o daljim tačkama našega članka.

I u trećem dijelu Osvetnikâ ima mjesto, gdje se spominje u prispodobi jedan od najglavnijih gradova stare Grčke, a to je Šparta.

Digitized by Google

Evo izvatka, da time konkretno dokažemo, da se ta prispodoba nalazi u Osvetnicima:

Vukotiću, junačino prva,
Prvi jesi reko na Cetinju
Na savjetu, da bit' valja Turke;
Eto si jih i pobio prvi.
Što si reko, polagao nisi,
Zadužbinu stvorio si steću
Za slobodu zavičaja svoga;
Svietao ti obraz na Cetinju
Po tom će te spominjat potomstvo
Kano Šparta spominje se stara.

Da ova prispodoba nije prema tendenciji pjesnikovoj, te da bi je valjalo ukloniti i kojom drugom nadomjestiti, mislim, da mi nije potreba dokazivati, jer je stvar sasma evidentne naravi.

Napokon imam još da napomenem, da Martić u IV. dijelu Osvetnikâ „Hadžilojina krajina" Hadži-Loju naziva sarajevskim Ahilom i time zadnji put pokazao, koliko se nije mogao oteti dojmu grčke literature, koju je on eto toliko puta upleo u čisti narodni dogagjaj, što ga je on htio kao kakav amanet predati svomu narodu, da i narodne dogagjaje obesmrti u uspomeni kasnijih naraštaja, a ujedno i sebi podigne spomenik, koji bi imao da nosi uza se atribut „aere perennius". Martić ima zbilja pravo, da se ponosi svojim Osvetnicima, no treba da mirne duše, bez ikakva uzrujavanja, čuje i ovu istinu, koja mu kaže, da gori napomenuti i malo pretreseni strani elementi, ma da su u malom broju i u neznatnoj količini, ipak krnje vrijednost njegovih Osvetnikâ, te ih valja smatrati manom, koja jako udara u oči, no koja, da je pjesnik bio pri radu svjesniji svoje tendencije, da se je držao one latinske „nonum denique prematur in annum", sigurno ne bi bila pala na Osvetnike i u njih tako duboko zašla, da bi se sad jedva mogla ukloniti.

Reforma gimnazijske nastave.

Govor sveučilišnog prof. dra Friedricha Jodla, rečen u sjednici srednjoškolske ankete u Beču 11. marta 1898.

Preveo s dozvolom autora **dr. Gjorgje Protić.**

Zauzimanjem uredništva bečkoga lista „Die Waage", održala se u Beču prošle godine srednjo-školska anketa, koja je imala 9 zasjedanja.

U tim sjednicama govorili su mnogi odlični muževi, većinom zastupnici sveučilišnih nauka, kako i u koliko odgovara današnja srednjo-školska, odnosno gimnazijska nastava, duhu i potrebama sadašnjosti.

U svojim lijepim i značajnim govorima koje svima prijateljima napretka srednjih škola toplo preporučujemo, istakoše skoro svi govornici to, da se današnja gimnazijska nastava dosta ne osvrće na napretke kulture, na potrebe sadašnjosti, te da bi je s toga, prema ovim činjenicama, reformisati trebalo. Megju govorima, koji su u ovoj stvari rečeni, osobito se ističe govor predsjednika ankete, sveuč. profesora dra Friedricha Jodla, koji ovdje zbog njegove znamenitosti, u cjelini doslovno iznašamo.

*

Ja sam na se preuzeo, da odgovorim na pitanje: u koliko postizava gimnazija opću naobrazbu?

S ovim pitanjem dolazimo upravo u središte naših pripravnih istraživanja, i ja osjećam teškoću svoje zadaće tim više, što su prilike tako sobom donijele, da baš ovu potešku i komplikovanu temu samo jedan referenat obraditi može.

Digitized by Google

U koliko postizava gimnazija opću naobrazbu? Vi ne ćete smatrati za logičnu pedanteriju, već za opravdanu predostorožnost, ako se prvo potrudim, da tačno odredim sadržinu i granicu onoga veoma često upotrebljavanoga i zloupotrebljavanoga izraza, koji mi ovdje „općom naobrazbom“ hoćemo da nazovemo.

Naobrazbom u najširem smislu, zove se razvitak prirodnih darova čovječijih uslijed dodira pojedinca sa kulturnim dobrima, koja su u društvu razvijena, recimo još kraće: uslijed utjecaja objektivnoga duha na subjektivni.

Naobrazba je špccifično čovječije djelo. Samo u čovjeka ima rod sîla, pomoćnih sredstava, znanja, koja pojedincima nedostaju, i koja oni, sami sebi ostavljeni, ni postići ne bi mogli — duhovna zajednička imovina, temeljni kapital, koji se neprestano umnožava, na novo ukamaćuje, u rad preobraća, i koji se pomoću hiljadu i hiljadu kanala oplogjavajući, života davajući novim generacijama dovagja. Od načina ovoga dovagjanja zavisi, da li je ovaj kapital mrtav, ili se u živu snagu pretvara, te otuda ono skoro strasno interesovanje, koje se pitanjima o naobrazbi ukazuje, gdje je čovječanstvo uopće svjesnog značaja svoga kulturnoga dobra; otuda i ona neumoljiva žilavost, kojom se partaje i socijalne grupe, kojim se ideali nalaze u prošlosti ili u održavanju onoga što postoji, baš na kapijama čvrsto posadiše, iz kojih struja naobrazbe treba da se izlije na novu generaciju, da ove pritoke po njihovom smislu urede i — da mu dadu kolorit.

Vrsta i ciljeva za naobrazbu ima toliko, koliko god kulturnih polja ima. Ma gdje radio čovjek, skupljao iskustava, znanja i vještina trajno za rad pribavljao, tu ovo prenašanje pribavljenoga na nadoraštaj može i mora da bude zaptom, školovanjem i navikom. Ali nad ovim mnogostrukim razglabanjem ukupnoga obrazovnoga gradiva prema zahtjevima, koje razni pozivi postavljaju, izdiže se opća naobrazda, t. j. jedna grupa znanja i vještina, koje ne zahtijevaju pripadnici jednoga izvjesnoga poziva, već koje zahtijeva čovjek kao član ove izvjesne kulturne zajednice; koje iznad svakog stručnog znanja predstavljaju zajedničku imovinu čovječiju.

Kao što društvo, tako i ova opća naobrazba predstavlja postepenost. Širok temelj daje narodna škola. Ona daje u pravom smislu riječi „opću naobrazbu“; ne prethodnu spremu za koji izvjestan poziv, već prethodnu spremu za sve. Ona razvija, pošto uči čitati, pisati računati, osnove gramatike maternjega jezika, nešto pjevanja, gombanja i ručnu vještinu, naravno više vještine (gotovosti) nego znanja — znanje nastaje ovdje u glavnome samo u obliku otačastvenice i prirodnih nauka kao i u obliku vjeronauke. Kasnijem životu ostavlja se, da se na temelju ovih sprema znanje pribavi, koje poziv i naklonosti zahtijevaju. Na ovom elementarnom stepenu naobrazbe dakako da se ne ističe još onaj sukob, koji je naravno jezgrom svih protivnosti u izvagjanju više naobrazbe: sukob megju općom naobrazbom i prethodnom spremom za izvjesni poziv. Radu u pozivu, na koji čovjek iz narodne škole stupa, ne treba ili nikakve direktne teoretske prethodne spreme, samo praktičnog poučavanja, ili oni mogu ona špccijalna znanja, koja su im za praktičnu potrebu nužna, uzgredno da pribave na temelju spreme, stečene u narodnoj školi.

Ako pokušamo, da primijenimo ove misli na gimnaziju, to dolazimo odmah u sredinu kontradikcija o najudesnijem izvagjanju njenom, koje se odavna vode.

Zadaća srednje škole jeste ta, da za one, koji se za više socijalne pozive spremaju, isto učini, što narodna škola općem pučanstvu daje, — o tome nema nigdje sumnje. Ali u toj mjeri, u kojoj zadaće na ovome stepenu opsežnije postaju, biva i ta problema poteža, kako da se oba glavna pravca svake naobrazbe, formalna i stvarna (po sadržini), obrazovanje vještina i pribavljanje znanja, jedna prema drugom ograniče i u sklad dovedu.

Digitized by Google

Ja ne ću i ne mogu se ovdje u dalja istorijska razlaganja upuštati. Ali ja držim da mi se ne treba bojati prigovora, ako kažem da starija gimnazija svoju obrazovnu zadaću pretežno formalnom shvaća: razvitak jezikovnog osjećaja, i logično-gramatičkog mišljenja, spretnost u upotrebi maternjega jezika, znanje stranih jezika, poznavanje elementarnih matematskih metoda i problema, izobrazba ukusa, bar u literarnim stvarima. Stvarno je poznavanje u glavnome na poznavanje klasičnoga staroga vijeka i na vjeronauku ograničeno. Skoro svi prigovori, koji su u toku našega stoljeća protiv gimnazije podignuti, potječu samo od te pomisli, da ova pretežno formalna i po sadržini na starinski duh ograničena naobrazba za spremu k višim socijalnim pozivima sadašnjosti ne udovoljava, i da škola, koja svoje učenike do 19. ili 20. godine zadržava, tu zadaću ima, da im dade ne samo vještinu, kao temelj za buduće produženje njihovih študija, već i veću mjeru znanja, nego što je stariji nastavni planovi u stanju bjehu davati. Da se ova dvoumica u pogledu opravdanosti tako pretežno formalne naobrazbe pojavila, da se pojaviti morade, naći će svak za posve naravno, koji pregleda ono grdno obogaćenje našega znanja po sadržini, kako na polju prirodnih nauka, tako i na polju duhovnih nauka za pošljednja dva stoljeća. S pogledom na — ja bih rekao iz dana u dan sve to veću — poteškoću, da se sa ovim razvitkom znanja korak drži, za cijelo ne izlazi ono pitanje neopravdano, e da li je savjesno i cijeli pogodno najprijemljiviju mladićku snagu duha toliko godina pretežno formalnoj strani naobrazbe posvetiti i da li je moguće, da se ono, što je u ovim godinama propušteno, opet nadoknadi.

Poznato je — i ja trebam ovdje samo jednom riječju da napomenem — da su ova razmišljanja u školskoj politici našega stoljeća mnogostruka praktična izraza našla, kao što to pokazuju ustanove utakmičkih sporednih oblika gimnazije, realka, srednja gimnazija i t. d. Ali isto tako može se uvidjeti, da sa ustanovom ovoga dualizma humanističkih i realističkih zavoda pravu problemu ipak ne smatrahu riješenom. Jer u tendenciji, ovu realističku t. j. sa više stvarnih obrazovnih elemenata snabdjevenu suvrstu gimnazije ne smatrati kao punovažnu, ili recimo bolje, kao za izvjesne cijeli ne za posve istovrijednu sa humanističkom, odaje se svakako misao, da se dualizam kao praktično pomagalo dopušta, ali da su u principu ipak odlučeni da se jedinstva naobrazbe čvrsto pridržavaju.

Moje stanovište prema cijelom problemu odregjuju ova dva razmišljanja: s jedne strane živi osjećaj poteškoća, koje se, kako maločas istakoh, iz mase današnjega naučnoga gradiva ispostavljaju, i s druge strane posmatranje odnošaja, u kom se danas sveučilište prema ovim općim pitanjima naobrazbe nalazi. Ono već odavno nije više jedna duhovna cjelina, kao gimnazija, nego baš sveučilište (universitas) skup od samostalnih dijelova, fakulteta, koji jedno uz drugo stoje i koji su samo pomoću zajedništva jedne više organizacije i pomoću mogućnosti nekih uzajamnih radnja jedno s drugim spojeni. Ove uzajamne radnje fakulteta megju sobom, nekada mnogo češća, u nekom obziru šta više po planu organizovane, postadoše u toku vremena sve rjegje, i danas su na putu, da sasvim iščeznu. Što se pojedini fakulteti potpunije razviju, tim više teže oni za samosvojnim udovoljenjem, tim kategoričnije zahtijevaju oni cijeloga čovjeka za sebe, da mu sve znanje samo u onome obliku dadu, koji se za njihove specijalne ciljeve najudesnijim čini. I morali bismo namjerno zažmuriti, da ne vidimo, da današnja sveučilišta najvećim dijelom nijesu ništa drugo, do skup stručnih škola, koje pomoću naučnog znanja sveštenike, državne činovnike, suce, liječnike i učitelje za više škole izobražavaju, a uz to specijalno predanje i dalje obrazovanje specializovanog naučenjaštva goje.

Digitized by Google

Svuda su stare ustanove i propisi, koji ma u kojem obliku prije prijelaza k prâvoj stručnoj študiji još neko prelazno vrijeme odregjivahu, koje trebaše da bude posvećeno općoj naobrazbi, dijelom ukinuli, dijelom pak tako preinačili, da oni više ništa postići ne mogu. Ja se na to ne tužim, jer je to neizbježno. Stručne su nauke u toku ovoga stoljeća neprestano u obimu rasle: svuda, u pravničkoj struci, u medicini, u filologiji i povijesti, nadoveza se niz od pripremnih i popratnih nauka na stare glavne struke. Gdje prije tri do četiri godine za izučavanje dovoljne bijahu, tu su sada jedva dosta četiri do pet. Vojnička služba oduzima mladićima, koji su za nju sposobni, mnogo vremena; ne samo ona jedna godina, koja mnogima kao oporavljanje od sjedenja u sobama gimnazije i kao prijelaz k novom duševnom naprezanju baš dobro čini — nego ona još i po prijelazu u rezervu mnogo bune i nemira sobom donosi. Ekonomske prilike većine roditelja jedva bi mogle podnijeti produženje učevnoga vremena. Gimnazija bi se mogla za dvije godine skratiti i ove na sveučilište prenijeti. Ali to bi uslovljavalo najzamašnije promjene na sveučilištu: ustanovu konvikata ili kolegija (Colleges) kao što postoje na engleskim ili amerikanskim zavodima, a za to nedostaju skoro sve pretpostavke. Ali bez takve jedne ustanove ne bi imalo nikakva smisla mladiće od 16 godina na sveučilište slati, da tamo svoju opću naobrazbu popune. Većina bi to za nešto posve suvišno držala i upotrijebila bi vrijeme izmegju gimnazije i početka stručnih nauka prosto za bančenje. Ali za ovu spremu nije potrebno nikakvo špečijalno izobraženje.

Sva ova dijelom posve praktična razmišljanja potiču me na zahtjev, da pravo težište opće naobrazbe na srednju školu prenesem, a da velike škole za veliku većinu študenata prosto kao stručne škole, kao špecijalne zavode za budući poziv smatram. Time dakako ne ću da kažem, da one nijesu ujedno udesna mjesta, da onome, koji ima vremena, koji se hoće da izobrazi za samostalna duševna radenika, za naučenjaka, spisatelja, državnika da se izobrazi, za pružanje najsvestranijeg i najslobodnijeg čovječanskog izobraženja.

Ako sada, s obzirom na ovo stanje stvari, postavimo sebi pitanje: „Šta čini gimnazija za opću naobrazbu?“ to ovo pitanje dobiva tačnije odregjen smisao, dok s jedne strane na formalne vještine mislimo, kojim je pretpostavka kasnija naučenjačka naobrazba za poziv i obilježje naobrazbe uopće, s druge pak strane zalazimo u to, da odredimo sadržinu naobrazbe s obzirom malo čas prikazanih odnošaja sveučilišnog učenja. Ako je istina, da je sveučilište danas za daleko veći dio svojih slušalaca naučenjačka stručna škola i da općoj naobrazbi samo uzgred služiti može, to se za gimnazije ispostavlja zadaća, da kao spremu za ovu špečializovanu naobrazbu za poziv onu mjeru znanja pruži, koja od svoje strane čini talog današnje naše duševne kulture i pretpostavku za izvjesnu unutrašnju zajednicu megju zastupnicima viših socijalnih poziva.

Ja mogu samo jednom riječju to istaknuti, da se za mene iz ovoga temeljnoga nazora ispostavlja zahtjev jedinstvene srednje škole namjesto sadašnjega dualizma: najbolja protivteža protiv podjele rada, koja se na kasnijim stepenima i u višim školama neizbježno pojavljuje, protiv špečializovanja, cijepanja interesa, koje tako često do totalnoga megjusobnoga nerazumijevanja dovodi. Njena je prava zadaća stvaranje zajedničke osnove za duševni život iz koga niču viši socijalni pozivi u dvostrukom smislu: kao skup vještina i kao skup znanja.

Ovu zajedničku osnovu imam pred očima, kada o tome govorim, što čini gimnazija (dakle svakako samo jedna polovina današnje srednje škole) za opću naobrazbu ili, bolje rečeno, što može da učini gimnazija na temelju nastavnoga plana i udesnoga

Digitized by Google

učiteljskog i učeničkog gradiva. Što zbilja čini, veoma je teško konštatovati — baš s obzirom na tako teško shvatljivu stvar, kao što je pojam „opća naobrazba“. Ja bih uopće bez oklijevanja upozorio na jednu pogrješku, koja u dosadanjim razlaganjima nije dovoljno izbjegavana. To je vjerovanje u neku vrstu stvaralačke školske sile, mnijenje, kao da bi samo od kakvoće škole ili učitelja zavisilo, što će od čovjeka biti. Protivna je strana tome navika, nedostatke znanja i mišljenja, koje u mladića nalazimo, na nedostatke nastave svoditi. Za cijelo, daje se mnogo nedostatne nastave, nastave, koja niti stvarno niti metodički ne stoji na visini zadaće. Ali pomislimo jedno: kako u narodnoj školi, tako i u srednjoj školi jesu tok nastave pomoćna sredstva, metoda, ciljevi uopće tako tačno propisani, da i samo srednja glava nešto sigurno učiniti mora. I svaki, koji uopće jedno javno mjesto dobije, tek se morao spremati u većini slučajeva dugim i teškim radom za ovaj poziv.

Ne može biti pitanja o tome, da u mnoštvu učeničkoga materijala, koji danas u gimnazije navaljuje, ima veliko mnoštvo posve nesposobnih elemenata, koji za upotrebu duševnoga rada, kakav se od njih pretpostaviti mora, ni volje ni snage nemaju i koji se s toga kroz gimnaziju i sveučilište samo s prijevarom proture. Svaki od nas poznaje te proletare duha, taj pusti, niski, sebični svijet, koji nikada ne poznaje prava interesa za stvar, već uvijek samo svoju sopstvenu ličnost, da je sa što manjom nepogodom u što povoljniji, socijalno što ugledniji i dobro plaćeni položaj uturi. Od ovih šupljoglavaca ne može ni idealna gimnazija valjane nosioce naobrazbe načiniti — ali ne svojom krivicom. Ako upitam svoja sopstvena iskustva, to sam uvijek našao mladiće, koji me iznenadiše time, što su iz gimnazije donijeli, ali uvijek sam i takve našao, za koje sam se čudio, za što su ti upravo u gimnaziju išli, i još više, kako su samo mogli školu svršiti. To je baš ono: ima nadarenih i nenadarenih ljudi, i na žalost, ovih pošljednjih ima užasna množina.

Koliko eksemplara od genusa homo sapiens prolaze pored nas, dok jedva jednom ne naigjemo na jednog, iz koga iskra božanska iskače. I kako daroviti iz svake nastave, pa bila ona i najoskudnija, umije da izvodi duhovnu hranu, tako ostaje nenadareni i na najobilnijoj paši mršav i prazan. Ja ne ću time možda da navijestim nemarni nehaj u pogledu razvitka našega školstva. Već je više puta naglašeno na ovome mjestu: da škole niti su za najdarovitije, niti za nenadarene, već za veliku većinu srednjih gjaka, i sve uredbe moraju napokon na to gledati, da li one omogućuju, da ove (srednje gjake) na što viši stepen podignu.

Obratimo se sada na naše austrijske gimnazije (jer nas se ove tiču u prvom redu), to se mora već unaprijed izreći, da se pregledanim nastavnim planom od godine 1888. baš o zahtjevima opće ili sve što starije naobrazbe računa vodilo u toj mjeri, da ona našim gimnazijama upravo iznimno mjesto odregjuje. Gimnazija, kakva danas u Austriji postoji, ili kakva bi po zahtjevima nastavnoga plana trebala da postoji, nema sa starom gramatičkom školom nikakve sličnosti. Ona je izjednačenje izmegju formalnoga i stvarnoga elementa naobrazbe, izjednačenje izmegju humanizma i realizma na princip uzvisila. Ona je pokušala da ograniči pretežni gramaticizam s pogledom na sadržinu spisatelja, s pogledom na realije klasičnoga staroga vijeka pomoću uvlačenja manje ili više opsežnoga zornoga gradiva; ona je sebi za zadaću stavila, da opisni zemljopis i prirodopis ponovo na zornom temelju predaje; ona u dovoljnoj mjeri uči matematiku; ona na eksperimentalnom temelju uvagja u eksaktne nauke fizike i hemije, u počela matematskih prirodnih nauka; ona gleda da nastavom u logici i psihologiji pobudi filozofsko mišljenje; ona učenicima, koji za to naklonost imaju, bar daje mogućnost, da nastavom u crtanju vježbaju oko i ruku u shvaćanju i crtanju tjelesnih oblika.

Digitized by Google

Nije mi ovdje namjera, da se zanimam pitanjem, da li se ne ispostavlja u ovome obliku nastavnoga plana možda i odviše od onoga, što se htjelo, ili, da li su metode ako se ovo pitanje poreče, koje se za postizavanje ovoga učevnoga cilja upotrebljavaju, svuda najzgodnije.

Ova pitanja, za koja mi pedagoškog iskustva nedostaje, da na njih odgovorim, treba da se baš na temelju u prošlom deceniju učinjenih posmatranja u kasnijem štadiju ankete rasvijetle. Ja imam samo da izjasnim, kako se nastavni plan naših gimnazija po svome duhu i po svojoj tendenciji prema idealu opće naobrazbe odnosi, koji mi kao temelj i pretpostavku pozivne i stručnjačke naobrazbe smatrati moramo. Pri ovom razlaganju poći ću od literarno-istorijske naobrazbe a matematsko-prirodnjačku ostaviću za svršetak.

No od svih vještina, koje čine obilježje više naobrazbe, jezikovna je najvažnija. Ali ja razumijem pod jezikovnom vještinom kao zahtjev opće naobrazbe na višem stepenu ne samo sposobnost, da se u sopstvenom jeziku valjano, razumljivo i stvarno izražavamo; ona obuhvata još i znanje jednoga ili više stranih jezika, koji su za ciljeve više kulture naročito važni, koji dakle daju sredstvo k cilju, da izvjesne duševne sadržine prisvojimo, ili da ih u duhu držimo.

Ona obuhvata napokon još i jedan treći momenat, koji je najteži i za bitnost više naobrazbe najkarakterističniji: sposobnost, kojom se u upotrebi jezika od spoljašnjega oblika jezika emancipuje i da do logičnih temeljitih odnošaja mišljenja zalazi; sposobnost, da se jedna i ista misao u raznim oblicima jezika preinači, da se u promjenljivim oblicima izraza nagje identično, i osjećaj za estetičku draž, koja u ovome duhovnom prelomu zraka leži.

Ovo bugjenje osjetila za finoću i raznolikost jezikovnoga izraza, za modulaciju govora, za osjenjavanje misli čini mi se kao najbolje sredstvo za naobrazbu i produkat naobrazbe. Ja ovo daleko više cijenim od one formalno-logičke gimnastike, koja se pri nastavi stranih jezika tako često hvali i koja jamačno od nje potječe, koja se u tome sastoji, da se mladićki duh primorava, da na mjesto pretežno automatske upotrebe materinskog jezika postavlja svjesnu primjenu jezikovnoga pravila.

Po samu stvar, t. j. jedino s pogledom na ovaj cilj naobrazbe, držim za posve svejedno, na kome se stranom jeziku učenik vježba, naravno s tom pretpostavkom, da je dotični jezik uopće kulturni jezik, t. j. takav, koji se istorijski kao sredstvo izražavanja za najviše duhovne sadržine oprobanim pokazao. Tvrdnja, da su za taj cilj naobrazbe samo jezici starih Grka i Rimljana sposobni, mora u svakome, koji je naviknut da ove stvari sa općeg jezikovno-filološkoga i narodno-psihološkoga gledišta posmatra, najozbiljnije sumnje pobuditi. Za tu tvrdnju nema ni sjenke dokaza.

Zar jezik, u kome Milton, Shakespeare, Byron i Browning pjeva, u kome Hume, Hamilton, Darwin, Thomson i Huxley, Emerson i Carlyle najteže probleme duha i prirode obradiše i rasvijetliše; zar jezik, kojim Descartes i Pascal, Diderot i Voltaire, Taine i Renan pisahu, Molière, Corneille i Victor Hugo pjevahu, da bude lošije orugje za emancipaciju misli od riječi, za ovu veću finoću jezikovnoga osjećaja?

Ta ovdje nije stalo do spoljašnjega već do unutrašnjega oblika jezika, ne do bogatstva u obliku jednoga jezika, već do onoga bogatstva, šta jedan jezik pomoću svojih oblika može da iskaže; jest, ja tvrdim, da jedan po obliku siromašniji jezik, koji je naučio da iskaže najviše duhovne sadržine, na mnogo intenzivniji napon svojih sila primorava, nego jedan u oblicima obilat, koji mišljenju tako reći ništa ne preostavlja, nego svaki odnošaj izlišnosti, svako osjenjavanje donekle već u svojim oblicima sadržava.

Digitized by Google

Ovim napomenama ne ću da snizim formalnu obrazovnu vrijednost klasičnih jezika, već samo hoću da se oprem onom uobičajenom precjenjivanju tih jezika.

Da su oni baš u nastavni plan gimnazije uvršteni i u središte postavljeni, to je po mome mnijenju ne stvarno, već istorijski opravdano u općem toku zapadne kulture u istoriji naše prosvjete. Ta cijela naučenjačka naobrazba zapada bijaše prvobitno u opreci sa pučanstvom. Ona bijaše u rukama crkve, koja je rimske tradicije prenosila i time ih za kulturni napredak spasla — svakako trajna zasluga. Tako postade latinski u srednjem vijeku općim jezikom naučenjaka: on bijaše nosiocem univerzalnosti u naobrazbi, što nam se danas kao san pričinjava. Mi danas rado govorimo o našem naučenjačkom slobodnom kretanju. Kako je ono jadno pored sredovjekovnog, kako se onda saobraćaj od druge polovine XIV. stoljeća razvio na temelju općeg latinstva, kada vidimo kako školari i profesori putuju iz Pariza u Bolonju, iz Bolonje u Köln iz Kölna u Prag, iz Praga u Canterbury — sigurni da će svuda razumjeti i da će ih razumjeti. Onda dogje onaj silni duhovni polet, koji mi humanizmom i renesansom obilježavamo: otpor protiv zastarjeloga crkvenoga oblika, koji je starinski duhovni život u srednjem vijeku primio bio, ponovna navala za originalima. Doba velikih otkrića u prošlosti čovječijega duha, kao što bijaše doba velikih otkrića u prostoru, u telurskom kao i u kozmičkom. Mora se jednom zagledati u spise prvih humanista, jednoga Petrarke, Agrikole i Erazma, da se mogne razumjeti oduševljenje i živo osjećati, sa kojim se ovaj preko srednjevjekovnoga pjesništva izrasli i od školastike opušteni svijet na klasičnu literaturu Rimljana odao, iza koje počeše još nešto veće, krasnije „zemlju Grka“ požudno da traže.

Naobrazba staroga vijeka bijaše onome rodu kao skup svega uzvišenoga i plemenitoga, što je čovječanstvo stvorilo. Humanizam je značio prosvjećenje, onu mjeru prosvjećenja, koju je samo ono svuda još najkućem pritisku izloženo doba podnijelo, i koju je samo ono naročito u školu privesti moglo.

„Bravo“, čujem gdje kliče prijatelj klasične naobrazbe. — Ne znam da li i u buduće računati smijem na ovo odobravanje. Ja sam sa stanovišta staroga humanizma govorio, kada sam se trudio, da istorijski dokažem, kako je postao onaj položaj, što ga klasični jezici u nastavnom planu zauzimaju. Ja nijesam kazao, da ja na tlu staroga humanizma stojim: ja moram šta više pridodati: da ja ne pojmim kako se, s pogledom na duševnu situaciju, koja se naročito od pošljednjih 150 godina posve promijenila, na njemu stajati može. I ova je situacija istorijskom postala, i nikakve tužbe i nikakvi protesti ne će je sa svijeta maknuti, isto tako, kao što prije hiljadu i pō godina nije moguće bilo grčke bogove u životu održati.

I korijen onoga sukoba, pred kojim danas stojimo, dopire već dosta daleko u natrag. Cijeli stariji humanizam prema starom vijeku u bezuslovnom je divljenju i podregjenju. Nedostiživost antike bijaše dogma, u koju se isto tako nije smjelo dirati, kao u crkvene dogme.

Filozofi su bili, koji su prvi obje napali s onakom bezobzirnošću, kakva je njima svojstvena. Muževi, koje mi u novije doba kao oce slobodnih misli poštujemo, Francis Bacon, Giordano Bruno, Thomas Hobbes, René Descartes, jesu svi protivnici humanističke dogme o nenadmašivosti antike; jeste, šta više nekoji od njih, kao naročito Bacon i Descartes, koji se prema crkvenoj dogmi sa izvjesnom obzirnošću uzdržavahu, ustadoše protiv humanističke dogme tim strasnije. Oni ne vjeruju više u rezultate saznanja staroga vijeka, niti više u njegovu metodu; oni proročanski navješćuju sazidanje jedne nove nauke na novim temeljima. I ova emancipacija ne zbiva se samo na naučnom polju. U XVII. stoljeću otpoče u Francuskoj dugotrajna i ogorčena borba antike

Digitized by Google

s tadanjim „modernim“, t. j. s onima, koji za vjerovatno i s obzirom na tadašnji razvitak francuske literature za činjenicu držahu, da se i na polju lijepe literature sa starima može takmačiti, šta više da se ovi i nadmašiti mogu. I oni, koji su ovu borbu vodili, ne znadoše još ništa o Shakespearu, o ovoj prvoj divnoj emancipaciji novijega duha umjetnosti, o onom prvom velikome preobraćaju humanizma kao pukoga prihvaćanja i podražavanja starome vijeku u samostalnu umjetnost.

Ja ne mogu dalje ulaziti u razvitak zapadne i srednjo-evropske literature onoga vremena: doba razvitka velikih narodnih literatura romanskih i germanskih naroda.

No velika tema ovih narodnih literatura nije ništa drugo, nego to, da je starinski duh, pošto je od humaniteta nanovo otkriven i ropski podražavan, u moderni preobraćen i načinu narodnoga mišljenja i osjećaja prilagogjen — proces, koji se, vogjen najpotpunije i najviše uticajima helenstva, u klasičnoj literaturi Njemaca zbio. Ali uporedo s ovim estetičkim produktima, razvija se i jedna nova nauka, koja se takogjer sve više i više stade zaodijevati u odjeću narodnih jezika, pošto se isprva još starog univerzalnog jezika naučenjaštva latinskoga, čvrsto pridržavala. Napokon ne smijemo zaboraviti ni pomicanja svjetskoga saobraćaja i brojne težine naroda u ovim vijekovima, kojima i potpuno pomaknuće u praktičnim vrijednosnim odnošajima jezika šljedovaše. Prije sto i pedeset godina bijaše engleski jezik male, od ostale Evrope odijeljene države, koja doduše poče u politiku kopnenih sila znatno da se miješa i već tada svoje ponosno „Rule, Britannia, rule the waves“ poče da trubi, ali na duševni razvitak jedva je što značajnije gledala.

Otkriće engleskih inštitucija i engleske literature od strane Francuza u toku prve polovine XVIII. stoljeća jeste možda od reformacije najvažniji dogagjaj u evropskoj duhovnoj povijesti. Francuski jezik vladaše tada kopnom; njegovim posredstvom i u njegovoj preinaci vlada engleski duh cijelom zapadnom i srednjom Evropom; doba prosvjećenja i reformacije, po svome spoljašnjem obliku francuski, stoji u najdubljem temelju na idejama engleske literature. Danas je jezik ovoga otočnoga naroda jezik najvećega dijela civilizovanog čovječanstva; na sjevero-američkom kontinentu on je skoro sasvim potisnuo francuski, koji je s njime nekoć rivalisao; u Africi, Aziji, Polineziji pokorio je sebi grdne prostorije; on se nalazi u svim glavnim žilama svjetskoga saobraćaja.

I ako engleska literatura i nije više vodiljom u onoj mjeri, kao što je to bilo u XVIII. stoljeću, to je ona ipak i u XIX. stoljeću jedan od najvažnijih nosilaca duhovnoga života, i pored starih sjedišta engleske duševne kulture, cvjeta s one strane oceana čitav niz novih, snabdjevenih najbogatijim sredstvima naobrazbe, kojom će rad u idućem stoljeću tešku borbu ekonomske konkurencije na duhovno polje da prenese.

Jasno je, da se odnošaj klasičnih študija uslijed ovih pokreta evropskoga duha prama općoj naobrazbi sasvim promijenio. Danas je latinski jezik i onaj preostatak života izgubio, koji je on kao jezik više naučenosti nekoć imao. Rasprave i knjige na latinskom jeziku ne pišu se skoro nigdje više. Može se velika mjera opće naučne, šta više naučnjačke naobrazbe imati, a da se ne zna latinski. On je prestao biti zlatnom papigom za blaga naučenjaštva. On je još samo pretpostavkom za izvjesne izvorne študije. On ima još — to se ne da oporeći — svoju propedeutsku vrijednost za izučavanje romanskih jezika i za engleski, koji se u izmjenično postepenim odnošajima kao od njega rogjeni jezici odnose. I prirodno je, da je 1500-godišnja vladavina, kao što ju je latinski jezik u Evropi imao, ostavila duboke tragove u našoj cijeloj kulturi i našem cijelom literarnom posjedu, koji se doduše počinju gubiti, ali još dugo iščeznuti ne će.

Digitized by Google

Sve to skupa učiniće možda, da će se izvjesno znanje latinskog jezika još dugo smatrati nužnom činjenicom više opće naobrazbe.

Drugačije stoji sa grčkim jezikom. Megju današnjima kulturnim evropskim jezicima nema on direktnih potomaka. Nauka o jezicima morala bi duboko zarinuti, da iznagje njegovu srodnost sa jezicima germanskih i romanskih naroda. Grčki jezik nije na zapadu nikada bio kao latinski živo sredstvo naučenjaštva; grčko pisanje nije nikada bilo sredstvo za općenje, već naučenjački ures. Danas više ne čine ni grčki ni latinski jezik isključivi pristup starinskoj duševnoj naobrazbi. I ovdje su se odnošaji bitno promijenili, i jedno skoro nepojmljivo zamjenjivanje obuzima skoro sve, što se u sadašnjosti o značaju klasičnoga staroga vijeka po višu duhovnu kulturu govori; zamjena megju jezikovnim oblikom i sadržinom. To mora da bude; jer je nemoguće tako posve previdjeti onaj fakat, da danas neznanje starih jezika nikako ne mora da znači neznanje starinske literature, ocjepljenje od ideja staroga svijeta. Ta sva starinska literatura, do najdaljih uglova i kutova, pristupačna je pomoću prijevoda, kojima su naučenjački filološko-kritički radovi oko tri do četiri vijeka dobro došli. Megju njima ima pravih remek-djela, kao prijevod Homera od Vossa i Jordana prijevod Platona od Schleiermachera, prijevod Aristotelovih spisa od Stahra, Ueberwega, Gomperza, Bernaysa, prijevod Lucretia od Seydela, Ovidov od Bulléa, Sophoklov od Schölla, Willamowitza, Aristophanov od Droysena i dr.

Ja imenujem samo nekoje, kako mi dogjoše. Za cijelo će bolji znalac ove literature lako još mnogo više znati pridodati. Za cijelo bi ovaj čitav rad oko prevagjanja nova poleta uzeo, čim bi se škola odlučila, da prijevode u većem obimu upotrebljava i čim bi onaj cilj, koji je za ove radove predložen, naime da daje samo temelj razumijevanja originala, slobodnom, umjetničkom obradom potisnut bio.

Ne ću da propustim, a da ne istaknem tu okolnost, da izvrsnih prijevoda starinskih djela ima i u engleskom i u franceskom jeziku, te bi se njihovom upotrebom po okolnostima dvostruka dobit postići mogla.

Ja ne mogu dakle pripoznati osnovanom onu bojazan, da bismo se potiskivanjem izučavanja latinskoga i grčkoga jezika odcijepili od duševnoga staroga vijeka. I ako pohvaljivači izučavanja klasičnih jezika uvijek i uvijek navode Goetheove izreke, u kojima on želi, „da izučavanje grčke i rimske literature (NB. ne jezika) uvijek ostane temeljem više naobrazbe“, to mi se može dozvoliti, da podsjetim na jednu riječ Aleksandra Humboldta, koji na istome duhovnom zemljištu stoji kao i Goethe i koji je sasvim u istome smislu, koji ja ovdje zastupam, izrekao: „Jedan dobar prijevod dobro razumjeti, koristi nam deset puta više, nego nedovoljno shvaćanje originala“.

Naravno da će za one, koji hoće da se posvete naučenjačkom ispitivanju klasičnoga staroga vijeka, znanje starinskih jezika neophodno nužno biti, isto tako, kao što je za onoga, koji se izučavanju orijenta posveti, nužno izučavanje drugih jezikovnih grupa.

No ovdje se radi o specijalitetima naučenjačkog ispitivanja, a ne o općim vrijednostima naobrazbe. Svi ovi orijentalski jezici takogjer se ne uče u gimnaziji, nego ih mora onaj, koji se tim studijama posveti, kasnije naučiti. I ja nijesam primijetio, da bi ova okolnost smetala lijepoj izobrazbi orijentalskog i indološkog naučenjaštva.

Danas se može pribaviti tačno i opširno znanje klasičnog staroga vijeka, mnogo tačnije i opširnije, nego što ma koji gimnazijski abiturient ponese, ma da se nije nikada i samo jedna latinska i grčka riječ učila. Jer osim prijevoda originala, koji sve spise o starome vijeku, koji do nas dogjoše, šta više i važnije produkte patrističke literature obuhvataju, izuzevši nekoliko zbiraka od fragmenata, natpisa i Corpus Juris i nekih

Digitized by Google

produkata staroga vijeka, imamo mi još čitav niz izvrsnih istorijskih prikaza na polju političke povijesti, kulturne povijesti, istorijske književnosti i umjetnosti, koji nas u izvjesnom smjeru daleko dublje uvode u stari vijek, nego lektira pojedinih starinskih spisatelja, iz toga prostoga razloga, jer su oni ponikli iz obrade cijeloga od staroga vijeka predanoga izvornoga gradiva i što su oni duhom istorijske metode prožmani, koja je samome starome vijeku još posve nepoznata bila. Ne zaboravimo napokon još i to, da mi te prikaze ne samo u njemačkom, nego isto tako valjano i u engleskom i u franceskom jeziku imamo, i da bi se s toga uz upotrebu takvih prikaza, kako poznavanje staroga vijeka, tako i dragocjeno jezično znanje priopćiti moglo.

To su pomoćna sredstva, koja nam danas na raspoloženju stoje, da možemo do poznavanja staroga vijeka dospjeti; pomoćna sredstva, koja su u neprekidnom naučenjačkom radu mnogih generacija nagomilana. Ja držim, da se bez pretjerivanja može reći, da gimnazija, koja hoće da bude mjestom klasične naobrazbe, iz ovih pomoćnih sredstava nedovoljnu korist izvlači, i da s toga kraj najboljih intencija preglednog nastavnoga plana i najsavjesnijeg truda učitelja ni najbolji absolventi gimnazija o stvarnoj i idealnoj sadržini staroga vijeka ne znaju ono, što bi oni, prema današnjem stanju našega znanja znati mogli i što bi po zahtjevima našega ideala za naobrazbu trebali da znaju. To je sasvim naravno. Duh starinski treba da se gimnazijalcu priopći samo u starom jeziku. No klasični jezici treba da se uče sintentičko-deduktivnom a ne analitičko-induktivnom metodom, jer kako i ja držim, formalna obrazovna sila pri učenju jezika može samo ovom metodom do pune vrijednosti dospjeti. Ali sintaktičko uvježbanje obaju jezika po ovoj metodi zauzima i u današnjoj gimnaziji još veoma mnogo vremena i snage, naročito kod onoga učeničkog materijala, koji je za gimnazijske ciljeve posve neudesan, koji ne dolazi u gimnaziju zbog prirodne sposobnosti, već zbog prava, koja mu gimnazija nugja.

U ovakim okolnostima trpi duševno prožmanje onoga, što je čitano u stvarnoj a naročito u estetičkoj strani, i ono nužno povišenje upotrebe u vremenu i snazi dotle dovodi, da se od djela klasične literature, koja po svojoj sadržini zaslužuju, da se u gimnaziji čitaju, samo veoma malen dio zbilja čita, a da se druga, zbog jezičnih poteškoća, čitaju na stupnju, kada ih je razvitak mladićkoga duha već natkrilio, dakle ne djeluju više privlačno, već zatupljuju.

Kako je nedovoljno poznanstvo, koje gimnazija o dramskoj literaturi razvija: jedan ili nekoliko komada od Sofokla i Euripida; Eshilos ostane učeniku sasvim nepoznat, i cijela komedija, koja u realitet starinskoga života uvagja bolje nego išta drugo, ostaje knjiga sa sedam pečata. Najveći umjetnik, najfiniji psiholog, koga je Grčka megju svojim istoričarima proizvela, Tukidides, ostaje u najviše slučajeva, zbog jezičnih poteškoća nečitan, a ipak su njegovi govori, koje je za karakteristiku Perikla, Alkibiada, ratnih stranaka upotrebio, estetički i psihološki od veće vrijednosti, nego sav Lizias i Demosten.

Iz istih razloga laća se gimnazija samo neodlučno i posve nedostatnim sredstvima filozofa, ma da mnogo što nam oni ostaviše, skoro nikakva tehnička znanja ne zahtijeva, nego posve jednostavno na opće čovječansko nadovezuje. Pa ipak ne smije sebi niko uobraziti, da poznaje klasički stari vijek ili da je prodr'o u starinski duh, ko nikada nije čitao Aristotelovu nikomahsku etiku — djelo, koje misli najboljega helenskog vremena mnogo vjernije prikazuje nego izvrsne stranputice Platonove, koji dijelom prema atičkoj naobrazbi svoga vremena od prilike tako stoji kao Schopenhauer prema sadašnjosti. I izvjestan broj odabranih odlomaka iz Seneke, Epikteta, i iz monologa Mark' Aurelija značilo bi u mojim očima veoma dragocjenu dopunu dogmatičke nastave u vjeronauci.

Digitized by Google

Ali kako je nepotpuno i poznavanje Platona u gimnazijalaca! A šta se ne bi dalo nadovezati uz zgodnu obradu na lektiru Platonovih dialoga! U ruci vještih učitelja dobila bi cijela filozofska propedevtika sasvim nov život, kada bi ona porasla iz lektire i tumačenja nekog broja Platonovih dialoga ili iz jednoga izbora ovih i iz spisa Aristotelova „O duši"! Naravno na temelju dobrih prijevoda, neopterećeni jezičnim teretom, no samo na stvar upravljeno. Ove stvari ne leže nikako iznad hori zonta 16—18-godišnjega mladića. Oni su samo onda odveć teški, ako se prije svega jezikom teško boriti imamo, prije nego što bi se na stvarno razumijevanje došlo. Aristotelova psihologija nije teža, već lakša od učebnika, koji se danas za propedeutske ciljeve upotrebljavaju; a dialektika je Platonova za mladiće, koji moraju učiti mehaniku i analitičku geometriju, dječija igračka.

I kakva će se živahnost razviti u mladim glavama, ako se ove stvari ne kao kakva dogmatika sa strahopoštovanjem budu obragjivale, nego ako lektira umije ujedno da dade uvod u kritiku.

Ne znam, da li se ovaj veliki deficit, što ga gimnazija pokazuje s obzirom na ekstenzivnost i na sadržinu ideja, izjednačuje sa onim suviškom estetičkoga uživanja, što ga bez sumnje lektira svakoga originala prema kopiji nugja. Preostaje ostatak, kome se ne da podražavati i koji se ne da kako valja prikazati. Ona mala nekolicina, koja je u stanju da spretno čita u originalu Aristofana, Sofokla, Teokrita i Pindara, za cijelo ne će ovo uživanje ni za najbolji prijevod dati.

Ali kako ih je malo od hiljada, koji kroz naše gimnazije progju i koji u borbi sa jezikom izgube radost u misli, koji krasotu klasičnoga staroga vijeka samo kroz gustu maglu od gramatike i rječnika gledaju. I zar je gubitak uslijed prijevoda zbilja baš tako velik? I bibliju čita najveći dio ljudi samo u prijevodu. Hoće li ko tvrditi, da ona s toga nije imala pravoga učinka, i da se ovaj tek onda očekivati može, kada jednom svi ljudi uščitaju aramejski ili grčki pratekst?

Zar mi ne prikazujemo djela Shakespearova, Molierova, Augierova i Sardouova na našim pozornicama sa najjačim dramatičkim učincima, ma da nam ovdje, po sebi se razumije, ne govori original, već prevodilac. I zar će se nama utisak obaju djela starinske dramatike, koja na našim pozornicama žive, kralja Edipa i Antigone, time umanjiti, što ih ne slušamo u grčkome jeziku?

Ne, duh doduše nije sasvim nezavisan od jezičnoga oblika, ali on nije za nj ni ropski vezan.

Ili zar se mi odričemo toga, da učeniku djela slikarstva i plastike u dobrim slikama i fotografijuma, otiscima i t. d. prikažemo, jer i ovdje, po sebi se razumije, nijedna reprodukcija, pa bila ona i najpotpunija, ne može nadoknaditi onu neiskazanu draž originala.

Ali ja moram još jedan korak dalje poći. I onda, kada bi gimnazija priopćivala znanje, koje u stari vijek dublje prodire, kako po stanju stvari to danas čini, ti rezultati sa stanovišta opće naobrazbe ne bi bili dovoljni. Moje je mnijenje naime to, da se naša današnja kultura u mnogim dijelovima uzdigla nad starinske, i da se mi danas ne možemo jedino na stari vijek oslanjati. Stari vijek ima svoju cijenu zbog provid ljivosti svojih oblika i zbog jednostavnosti motiva, koje je upotrebio. On predstavlja idealno mlado doba čovječanstva, i u ovom obziru ne da se ničim nadomjestiti. Dječaka od 10 i 14 godina pobugjivaće lektira Homera, Vergila, Herodota i Plutarha uvijek. Grčki dramatici i filozofi naravno kasnije. Ali nijedan starinski istoričar ne može učeniku ono dati, što on nalazi u Gibbonovoj: „History of the fall and decline of the Roman Empire", u Voltairovom: „Essai sur les moeurs et l'esprit des nations", u

Digitized by Google

Montesquieu: „Esprit des Lois“, u Condorcetovom: „Esquiss d'un tableau historique des progrês de l'esprit humain“, u Guizotovoj: „Histoire de la civilisation en Europe“, u Herderovima: „Ideen“, u Carlylovim: „Heoresand Heroworship“, prosto s toga, što je takvo istorijsko posmatranje starome vijeku posve nepoznato bilo; nijedan starinski govornik ne će ga tako pobuditi, kao disputacije izmegju Mackintosha i Burke o pravu francuske revolucije, kao odabrani govori i spisi od Mirabeaua, Sieyésa, Pitta, Cobdena, Wendella, Philippsa, Disraelia, Russella, u kojim se osjeća otkucaj srca žive sadašnjosti.

Kako majušan izlazi čitav Tacit i njegov aplaus dvora i vojske, koji je s tolikim jezičnim pompom urijesio, prema jednoj knjizi kao što je Tainova „Origines de la France Moderne“!

Ko će da poriče istorijsku umjetnost, psihološki oštri pogled, veličanstveno predavanje Thukidida, Tacita. Ali o onome, što mi danas od pisanja povijesti zahtijevamo, ne mogu nam oni ni pojma dati, kao ni o onom, što bi istorijska naobrazba trebala da učini. Knjiga, kao što Tainova „Origines de la France Moderne“ preteže sa svojim dubokim poukama u ovom pravcu cijelu istoriografiju starih.

Drugim riječma: ona mjera istorijske političke naobrazbe, koju mi danas kao neophodno nužnu obilježiti moramo, ne može se postići jedino lektirom starinskih istoričara i govornika. I ja za nedovoljno smatram, da se ovaj nedostatak istorijskom nastavom nadomješta, koja se ma na koji učebnik oslanja. Živi utjecaji ne daju se postići pomoću učebnika, već samo pomoću originalnih djela, ili možda pomoću krestomatija, koje su vješto od njih sastavljene. Nastava u povijesti oteže se u današnjoj gimnaziji u monotonoj širini kao posebna struka: ona znači jako opterećivanje učenika memorisanjem i, kako ja držim, pobugjuje rijetko interes. Nadovežimo je došljedno na lektiru i gledajmo da samo ispunimo praznine sa kratko odmjerenim i preglednim škicama. Bez memorisanja ne može da bude isto tako, kao što ne može da bude i u filološkim naukama. Onu bojazan od napametnog učenja, koju mnogostruko naglašuju, ja ne dijelim, i ja moram priznati, da su se u ovoj tački neki od prethodnih referenata našli u izvjesnoj kontradikciji: tužeći se na preopterećenje gjaka memorisanjem i ističući očite praznine u pozitivnom znanju. Istorijska data ne daju se mišljenjem saznati, i izvjesnu zalihu od njih, kao neku vrstu temeljne gragje od svjetske povijesti, mora čovjek, koji za višom naobrazbom teži, svagda spremne imati. I „mali Meyer“ ne može se uvijek sa sobom nositi. Take stvari moraju se baš naučiti i ponavljati, da bi se u pamćenju čvrsto održale, pri čemu ne ću da porečem, da se zgodnim asocijacijama, postavljanjem prispodoba, uporednosti, tablicama može mnogo učiniti, da se pamćenje potpomogne.

Moja osobna iskustva u pogledu ove tačke slabo su povoljna. U oči udara onaj maleni broj slušalaca, koji su, otkako ja na jednoj austrijskoj katedri radim, kroz moj seminar prošli, ili koji su se pod mojim vodstvom na jednoj disertaciji oprobali; i koji su u stanju da jednoga modernoga engleskoga ili francuskoga autora od komada čitaju. Ja hoću samo jednom riječju to da istaknem, kako to priječi svaki samostalan rad, a osobito filozofiju; a za druge nauke, za cijelu povijest, za državne nauke, za prirodne nauke vrijedi to isto u višoj mjeri. Mi imamo da računamo s tim odnošajem, da je starinska literatura po obimu prema novoj jako ograničena, i prije svega da je ona nešto potpuno dovršeno, a da je nova nešto, što se bez prekida razvija. Pošljedica je tega ta, da se najveći dio starinske filozofije iz izvora proučavati može, a da se ni jedna latinska ili grčka riječ ne razumije, dok bismo prema modernoj filozofiji žalosno prošli bez znanja francuskoga ili engleskoga jezika. Ja ću nekoliko primjera od volje da navedem. Dva najglavnija autora u razvitku novijega filozofskoga mišljenja jesu Leibniz i Berkeley.

Digitized by Google

Ali dok je od Platona i Aristotela svaki redak, bilo izvorno ili neizvorno preveden, imamo od ova dva autora samo odlomke u prijevodima, koji nam o njihovu stvaralačkom radu nikakve slike ne daju. Ko ne čita francuski, taj ne može ni Leibniza, jednoga od najvećih duhova njemačkoga naroda, razumjeti. Njegova raširena korespondencija, koja skriva u sebi puno najzanimljivijih problema, besciejeni izvor za naučni život Evrope na kraju XVII. i XVIII. stoljeća, ostaće mu knjiga sa sedam pečata. Jedan drugi primjer. Cijeli razvitak filozofskoga mišljenja u današnjoj Engleskoj temelji se na dva imena: J. St. Mill i Will. Hamilton. Slučaj je tako sobom donio, da je jedan sasvim preveden; od drugoga pak nijedan redak. Možete sebi zamisliti, kakvu to olakšicu onome daje, koji, neznajući engleskoga jezika, hoće da proučava filozofiju našega stoljeća. Što sam ja ovdje pokušao da ilustrujem primjerima iz onoga polja, koje je meni najbliže, to vrijedi naravno i za druga naučna polja, za povijest državne nauke, prirodne nauke, filologiju. Težina ovih razmišljanja ne će se umanjiti time, da su i iz modernih literatura pojedina djela pomoću prijevoda pristupačna. Po sebi se razumije, da ovaj prevodilački rad, koji poglavito trgovinski obziri odregjuju, a ne prava vrijednost autora, iza literarnoga proizvoda u velike zaostaje i da ne može dati naknade za onaj gubitak u znanju ili obrazovnim mogućnostima, koji neznanje jezika označuje.

Naobrazba, koja je jedino na izučavanju klasičkih jezika i njihovih spisa podignuta, ne zadovoljava naših današnjih zahtjeva nikako. Ona skučava vidokrug učenika, umjesto da ga proširuje.

Ona umjetno zadržava mladića ispod duhovnoga nivoa, koji ga u životu okružava. Dugotrajno zanimanje klasičnim jezicima osjeća većina mladića, koja od njih kasnije tako malenu korist ima za svoje životne ciljeve, kao beskoristan teret Ono stvara onu odvratnost prema školi, kao nasilnom i zaglupljivom zavodu, koju često baš kod darovitih mladića nalazimo, i koja tako čudnovato s pravom zadaćom i prirodnim učinkom škole kontrastira. Ako pogje za rukom, da se ovaj raspoložaj ma kojim načinom iz škole konačno otkloni, tada će zbilja poći za rukom djelo, koje će puno blagoslova donijeti.

No špccijalno za naše austrijske gimnazije dolazi još i jedno drugo pitanje u obzir. Već danas zahtijevaju praktične državne potrebe činovništvo, koje više jezika govori (poliglotno), kao i poliglotan oficirski kor. Ma kako da se politički odnošaji razvili budu, a naročito prepirka narodnosti, za svakoga, koji ne drži da je ostvarenje državopravnoga i federalističkoga programa na pragu, sigurno je, da će se od činovništva više jezika sve u većoj mjeri zahtijevati; više jezika u smislu onoga kompleksa, što ga u carevinskom vijeću zastupane „kraljevine i zemlje“ predstavljaju.

Jasno je, šta to znači u principu za austrijsku srednju školu, koja može biti ne samo njemačka, već i češka, poljska, slovenska, talijanska. U principu velim, jer se konsekvencije danas još dijelom uslijed oštrine nacionalnih protivnosti slabe.

To znači uvagjanje u nastavni plan jednog novog jezika, kao obligatnog predmeta, uz klasične njemački i zapadno-evropske kulturne jezike, dakle: njemačkoga u slovjenski, jednog slovjenskog idioma u njemačke gimnazije. Da li gimnazija ili šta više gimnazijalci ovo povećanje tereta podnose, to ne znam.

Stojimo li pak ozbiljno pred izborom: što bismo radije napustili, da li zapadno-evropske jezike ili grčki, to odluka ne će lakša biti — sasvim svejedno, kojoj narodnosti dotična gimnazija pripada. Nije samo za Njemce u Austriji mogućnost raširenoga i intenzivnoga dodira sa zemljama zapadne kulture životno pitanje — nego je ono to, ako ja iole dobro vidim, već i za Slovjene. Jer ma šta izbilo pri ovim panslavističkim raspoložajima, ja ipak sumnjam, da bi se austrijski Slovjeni, ako im se dopusti slobodan

Digitized by Google

izbor, da u nastavni plan umjesto grčkoga francuski ili ruski jezik uvedu, za slovjenski bratski jezik odlučili.

Ja dolazim dakle do ovoga rezultata: za opće zahtjeve naobrazbe, što ih današnji svijet postavlja pripadnicima viših društvenih poziva, jeste poznavanje duha klasičkoga staroga svijeta neophodno nužno, ali nije posve dovoljno, iz tog prostoga razloga, što se pojmovi helensko-rimska naobrazba i moderna svjetska naobrazba ne prikrivaju. Privezati znanje klasičnoga staroga vijeka za izučavanje dvaju starinskih jezika, izlazi kao neko harčenje vremena i sila, jer prema svrsi uregjeno izučavanje engleskoga i francuskoga jezika s obzirom na formalno obrazovni učinak jedva da zaostaje iza starinskih jezika i daje gjaku u mjesto posjeda, koji se samo za starinsko naučenjaštvo upotrijebiti može, univerzalno orugje, koje mu je za uvagjanje u literarni i praktični svjetski saobraćaj sadašnjosti veoma dragocjeno. S obzirom na vanredno velike zadaće, koje se u sadašnjosti na svim naučnim poljima imaju da savladaju, željeti je, da se one nauke, koje samo formalno spremaju, koliko je god moguće skrate, ili da se formalni i stvarni (po sadržini) ciljevi naobrazbe što tješnje spoje.

Naročito bih hotio da istaknem, da me je u mojim razlaganjima jedino obzir na opći cilj naobrazbe rukovodio. Već prije sam naglasio — i ta je misao bila vodiljom za cio prvi glavni dio naše ankete — da gimnazija osim ovoga općega cilja za naobrazbu ima još i taj špccijalni cilj, da za naučne pozive valjano spremi, te nije isključeno, da će ovaj obzir, koji pri organizaciji nastavnoga plana ne treba propustiti, dovede do onih bitnih izmjena u rezultatima, koje sam ja izrekao. Mi smo od juridičke strane čuli pažnje dostojne izjave, koje vrlo ističu sumnju, da bi se pravničke nauke bez znanja latinskoga jezika dovoljno postići mogle; mi bismo, kad bi katolički teolozi i zastupnici filozofije u većem broju našem pozivu šljedovali, možda iste zahtjeve čuli ne samo za latinski, već i za grčki jezik.

Našega sintetičkoga dijela biće zadaća, da sve ove zahtjeve uz najbližnije cijenjenje amo pripadnih odnošaja jedno prema drugom izmjeri, da bi se došlo do svestrano opravdanih misli najzgodnije organizacije.

Ako sada prijegjem na stranu matematsko-prirodnih nauka naše gimnazijalne nastave, to mislim, da se ovdje mogu mnogo kraće zabaviti, već i s obzirom na tu okolnost, što su o ovoj strani pitanja ponovno uvaženi autoriteti govorili.

O značenju matematike po nastavni plan gimnazija nije se nikada i ni s koje strane sumnjalo. Već u nastavnom planu srednjevjekovnih crkvenih škola stajaše ona uz gramatiku, i ne može nikakve sumnje biti, i ako se o tome prepiru, koja se gramatika ima učiti, da su gramatika i matematika dva temeljna stuba, na koje će se viša duhovna naobrazba za sva vremena upirati. Danas je matematika više nego ikada za naše prirodne nauke, koje na egzaktno kvantitativno odregjenje prisiljavaju i svuda od empiričkoga posmatranja na deduktivno prethodno odregjenje polaze, neophodno orugje, kome značaj sve više i više raste, što god se više polja znanosti primjeni matematskih metoda pristupačnijim pokazuju, — jedan tok razvitka koji možemo posve jasno da pratimo na današnjoj hemiji, štatistici i psihologiji. Da li bi i ovdje moguće bilo, izvjestan teret odbaciti i matematiku mladenačkom duhu što ranije u onom obliku pristupačnom učiniti, u kome ona dozvoljava primjenu na realne probleme poznavanja prirode i tehnike, to su pitanje više mojih predgovornika dotakli i interesantnim i pažnje dostojnim napomenama rasvijetlili.

Što se po tom prirodnih nauka tiče, to sam ja već prije kao veliku zaslugu austrijske gimnazijske organizacije obilježio, da su one u znatnoj mjeri u nastavni plan uvrštene. Ova razlika austrijske gimnazije prema pruskoj sadržava načelno

Digitized by Google

priznanje, koje je baš sa gledišta općih interesa naobrazbe od najvećega značaja. Pomislimo, da je prošireno znanje o prirodi i savlagjivanje prirode ono, što od svih drugih tečevina naprednoj kulturi našeg vremena daje svoje obilježje za razliku Ako isporedimo put, što su ga prirodne nauke od Alberta Magnusa do konca XIX. stoljeća učinile, s pravcem razvitka našega državništva, naše filozofije, naše istorijske znanosti od onoga doba, to se ispostavlja, kako smo prema takvoj jednoj izlaznoj tački vanredno mnogo dalje došli u prirodnim naukama, nego na drugim poljima. Prirodne su nauke bez ikakva pitanja duhovno vodstvo na se uzele: one su najaktivniji, najživlji i u pravom smislu riječi najnapredniji elemenat cijeloga duševnoga kretanja. Njene su metode u sve većoj mjeri utjecale na metode drugih nauka: psihologija, etika, nauka o jeziku, državne nauke, nauka o religiji pripoznale su manje više ovaj utjecaj i da uz njega pristaju, to je rado tražena, mnogo upotrebljavana, često i zloupotrebljavana izreka. Psihologija kao prirodna nauka, prirodoslovlje prava, prirodoslovlje države, mehanika i fiziologija društva, prirodoznanstvo religije, prirodopis jezika i t. d. Nije mi potreba to dalje izvagjati. Sa moga stanovišta htio bih jedno posve odlučno da istaknem. Niko ne može u naše doba imati pravo na opću naobrazbu, koja je za više društvene pozive nužna, ko nije pojma stekao o zoru (Anschauung) prirodne cjeline, za koju nas današnja nauka osposobljava, i o metodičkim aksiomima, na kojima se ovo naše znanje o prirodi uzdiže. Znanje o prirodi u ovome smislu nije samo onome nužno, koji hoće da se posveti izučavanju medicine ili jednoj špecialnoj struci prirodnih nauka; ono je od najveće propedevtičke vrijednosti i za izučavanje duhovnih nauka, i za izučavanje teologije i prava, ne što bi one neposredno amo pripadale, već s toga, što one osposobljavaju ljude, da gledaju i pesmatraju stvari, pored kojih bi oni inače samo prošli. Jedva da ima pojma koji bi za uspješno obragjivanje duševnih nauka dragocjeniji bio, nego što je pojam o općoj zakonitosti dogagjaja; i ako ovaj pojam nikako nije samo na polju prirodnih nauka ponikao, jer je on velikim dijelom filozofskoga mišljenja, to je on ipak na ovome polju najviše i najiznenadnijih potvrda našao: teolog, koji bi u naše doba prema prirodi i prema znanju o prirodi kao stranac stajao, malo bi utjecaja imao na ljude.

Ja smijem napomenuti, da spisi, koji su u novije doba oživljenju i udubljenju religioznog čuvstva najviše doprinijeli, spisi od Immersona i Drummonda, u unutrašnjem posmatranju prirode svoj korijen imaju. I jurista — neosvrćući se ni malo na pojam društva kao prirodnoga organizma — takogjer može, kao što je to naročito prof. pl. Filipović istakao, i kao što bi i zastupnici državnoga prava, kaznenoga prava isto tako naglasiti morali, svojoj zadaći u višem smislu samo onda zadosta učiniti, ako je i njemu pored one od ljudi stvorene zakonitosti, koja se u paragrafima nalazi, ona dublja zakonitost poznata, od koje su sve norme prava samo pojava, i koje njome treba mjeriti i njome tumačiti.

Ova posmatranja samo su prividno bespredmetna, slična provaljivanju otvorenih vrata, jer se na gimnaziji uči niz prirodnih nauka i to kako na donjem tako i na gornjem stupnju. Ja pripoznajem, kako rekoh, princip i smjer našega nastavnoga plana potpuno; ali ja nijesam siguran, da li nastava u prirodnim naukama, kako ona sada postoji, u interesu opće naobrazbe potpuno ono čini, što bi se od nje očekivati moglo. Ne s toga, što joj nedostaje zora, kao što su neki od gospode referenata tvrdili, ni s toga, što bi ova nastava samo od pojma polazila i na riječi ostala. Ovo se u principu svakako nije htjelo, nego se posve izbjeglo. Ja sam se na jednoj ovdašnjoj gimnaziji ljubeznom predusretljivošću direktora lično o tome uvjerio, kako je zbirka učila za nastavu u prirodnim naukama posve obilata, kako se nije samo postaralo za prikazivanje

Digitized by Google

u slikama, koje su velikim dijelom vrlo usavršene, nego da se učenik u svemu na prirodan objekat dovodi i na samostalno posmatranje toga navodi, pa da se i predavanje u fizici i hemiji, koliko to odnošaji škole dozvoljavaju, takogjer na očiglednoj eksperimentalnoj osnovi temelji.

Ako su neki od gospode referenata baš kao karakteristično obilježje gimnazije postavili, da ona sposobnost posmatranja ubija, i da ne daje zorove već samo slike od riječi, to mi prispodoba ove tvrdnje s današnjim uregjenjima povoda daje da držim, da u onim slučajevima, od kojih gospoda referenti pogjoše, mora da se govori svakako više o slučajnoj manjoj darovitosti pojedinih, nego o općem nedostatku školskoga rada.

Naravno da se ne nalaze sve gimnazije u Austriji na visini ovih i drugih izvrsno snabdjevenih i upravljanih zavoda. Ali sigurno da nigdje nijesu sredstva za očigledni razvitak nastave u prirodnim naukama sasvim uskraćena, i sigurno pokazuju inštrukcije tendenciju, da ga ožive. Više puta se tužilo, kako učenicima nedostaje sposobnost, da sa svojim nazorima o prostoru samostalno rade i ona se nužnost istakla, da se ova sposobnost podesnom nastavom u crtanju izobraziti ima.

I to se svakako samo odobravati može. Pored matematike je sposobnost grafičkog prikazivanja jedno od najvažnijih sredstava našega egzaktnog znanja, koje polazi od očiglednih podataka, i ako se skraćivanjem u drugom čemu mjesta stvori, to se može crtanje, koje je sada, koliko ja znam, samo na pojedinim zavodima obavezno, proširiti i dovesti u tješnju svezu sa prirodoslovnim i matematskim strukama.

Što se pak sada ovih samih tiče, to moje misli i želje uvijek od ideala opće naobrazbe uzimaju svakako nešto drukčiji pravac nego nastavni plan, nešto drukčiji pravac nego i ona gospoda zastupnici prirodnih nauka, tehnike i medicine, koji o tome govorahu, što čini gimnazija u tim naukama za špecijalnu prethodnu naobrazbu za zadaće svojih učenika. U nastavnom planu zauzimaju deškriptivne struke prirodnih nauka, zoologija, botanika i mineralogija veliki prostor. One se dva puta obragjuju, na donjem i na gornjem stupnju opet, i što sam ja od učebnika saznao, ide sasvim pretežno na prikazivanje naučne sistematike. No ja i ne pomišljam, da značaj deškriptivnog i klasifikatornog momenta omalovažim. Pošavši od zora i pomoću valjane metode može ono vrlo mnogo da utječe na izobraženje optičkog i logičnog razlikovanja. Čovjek se mora za to uzgojiti, da valjano, oštro i potpuno vidi, da ono što je vidio, logički obradi i da to u jedan sistem od pojmova sredi. I jedva da ima boljeg školovanja za ovu sposobnost, nego što ga daje neiscrpiva raznolikost prirodnih predmeta u svezi sa najfinije izragjenom sistematikom današnje znanosti. Naravno, s tom pretpostavkom, da sistematika ostaje sredstvo k cilju, da oštri posmatranje, da pobudi pojmovno mišljenje i da ne bude sama sebi ciljem. Ali ni s tom pretpostavkom ne može ona, kako se meni čini, zahtjeve opće naobrazbe sasvim da zadovolji. Veoma je dobro, ako duh gjaka osim onih metodičkih pobuda, o kojim malo čas govorih, dobije pogleda i u unutrašnji sklop i raznoliku organizaciju prirodnih tijela, ali do onoga što sam ja prije nazorom o prirodi nazvao, koji je s našim znanjem u skladu, ne će dospjeti mladić pomoću znanja sistematske mineralogije, botanike, zoologije, kao što ne će dospjeti pomoću nekoliko fizikalnih eksperimenata, koji mu se pokazuju. Za tu svrhu treba nešto više, i ja ne vidim nikakva razloga, za što se ovo više ne bi moglo u višoj gimnaziji davati. Ja hoću ono, što ovdje mislim, opće prirodoslovlje da nazovem, a razumijem pod tim niz poučaka o dogagjajima u prirodi i prirodnu svezu u veliko: tumačenje položaja zemlje u svjetskome prostoru, tumačenje sila, koje u ovome prostoru djeluju, teža, svjetlost, povijest zemlje, pogled u red stvorova, kako se uzdiže u

Digitized by Google

skupno djelovanje sila, u rast duha u životinjskom i čovječanskom svijetu. Reći će se: nemoguće, to škola ne može učiniti. Zar da ona to zbilja ne bi mogla? Zar da ona bez spasa na to osugjena bude, da uvijek za mnogo dana hoda iza duhovnoga kretanja zaostaje? Zar da ono, što se u svim kulturnim jezicima u stotinama knjiga svakom stepenu razumijevanja i prethodnoj naobrazbi prilagodilo, opisalo i što hiljade sa najvećim interesom čitaju, nije moguće u školi priopćiti? Za cijelo bio bi neukusan zahtjev, iziskivati, da srednja škola obragjuje kosmičku fiziku i astronomiju, geologiju i istoriju razvića, organsku hemiju i biologiju.

Ali zar nijesu sve ove nauke izvjesne rezultate pokazale, koji već odavna počeše da se slijevaju u jedan jedinstveni nazor o svemiru? Rezultate, koji se čine razumljivim i koji se ne samo sa najvećom korišću za prosvjećivanje duha već i za oživljavanje interesa za pravo ispitivanje prirode upotrijebiti mogu, nesileći nas, da zalazimo u fine potankoće metoda i istraživanja, koja su ispitivaču i stručnjaku neophodno nužna.

Ja posve poričem, da problem ovdje leži, ja šta više tvrdim, da je problem takog općeg prirodoznanstva čitavim nizom izvrsnih literarnih radova već riješen — i samo se još oko toga radi, da se on za školu korisnim učini. Neka se ne misli, da mladićki duh dopušta, da mu se ona radoznalost prema čudima i zagonetkama prirode za ono otkupi, što mu danas škola daje.

Goniometrija kristala, obilježja razreda i vrsta životinjskih i biljnih i električni aparat na stolu za eksperimentiranje u našim školama lijepe su stvari i ja potpuno pripoznajem njihovu vrijednost. Ali oni ipak daju samo odlomke, a mladež teži za punim i cijelim; ono što joj se u ovoj žudnosti s neodobravanjem uskraćuje, uzima ona potajno. Većina mladića, koje sam ja upoznao, čitala je pod skamijom Büchnerovo djelo „Kraft und Stoff“, i zaista je ovo jedno od najraširenijih knjiga naše popularno-naučne literature. O tim stvarima trebalo bi ipak misliti. Nepravdu činimo mladeži, ako joj ne damo u najboljem u najzgodnijem obliku ono, što joj se uskratiti ne može. Uspjeh, kao što ga ima Büchnerovo djelo, ne bi se mogao zamisliti, kada ono ne bi jednu potrebu udovoljavalo. Ali ova potreba može se još bolje udovoljiti, samo ako se oslobodimo svake metafizike, kojoj ni u kojim prilikama nema mjesta u školi, i ako pustimo da samo fakta govore ili što nam ona silom nalažu[1]).

I bez izgleda na tako zvane krajnje probleme jeste utančavanje stvari, koje mi možemo da pregledamo, dosta veličanstveno.

Ja sam svojim posmatranjima stigao kraju. Ono što sam izrekao, jesu ubjegjenja, koja su se u meni kako pomoću moga sopstvenoga toka naobrazbe, tako i pomoću posmatranja općih odnošaja utemeljila. Nije moja zadaća da ovdje iz njih ma kakve praktično-pedagoške konsekvencije izvodim. Za to bi još čitav niz razmišljanja trebalo, u koja se ja ovdje ne mogu upuštati.

Samo jedno čini mi se sigurno.

Nemoguće je da škola ispred vremena prednjači, jer ona se može samo onim hraniti, što je megju duhovima koji predvode, općom imovinom postalo. Opasno je, ako škola iza zahtjeva vremena zaostaje, jer svaki rascjep izmegju nje i duhovnih središta, u kojima se ona nalazi, škodi njoj samoj i napretku znanja, a to toliko znači, kao razvitku kulture. Naši ideali nalaze se u budućnosti a ne u prošlosti, i njima mora škola služiti.

Non scholae discimus, sed vitae!

[1]) Ne vodi li i to u metafiziku? A što je Büchnerov „Kraft und Stoff“ drugo, nego i opet metafizika svoje ruke? G. govornik veoma je zastranio, ako misli, da u mladeži nema interesa za metafizičke probleme. *Ur. „Šk. Vj.“*

Digitized by Google

Metoda prve nastave pisanja i čitanja u staroj školi.

Po pričanju jednog ahbaba napisao **Hafiz** — *Mostar.*

Ma da je davno bilo, ipak se još živo sjećam one noći i onoga dana, kada mi je moj rogjak Mehmed hotio da pogje u mekteb.

Pošto su mi roditelji bili dosta siromašni, a još k tomu mnoga ih djeca pretjesla, nijesu me mogli uzdržavati, kako je trebalo, te me za to uze k sebi moj dobri daidža (ujak), koji me je gledao i pazio, kao svoga jedinka.

Bilo je to u proljeće.

Jedne večeri u oči mlade srijede iskupilo se mnogo žena iz komšiluka (susjedstva) kod moje dajinice (ujne) na sijelu. O svačem se govorilo, kao što je običaj kod žena, a ponajviše o jelu i odijelu. Dok će najednom Gjul-kaduna mojoj ujni:

— Ama je li istina, Mula-hanuma, — ako si Turkinja — danas sam čula, kako ćeš sjutra Mehu dati u mejtef!

— Bogme seko jes', ako Bog dâ, čim jutro svane, a i jes' svakako sjutra mlada „srijeda", pa baš, šta mu Bog dâ. — Ama po Bogu si mi druga, je li mu rano? Ta ako Boga znaš! još mu nema ni sedam godina; ja barem to znam, koja sam mu baba bila i na svoje ga ruke dočekala. — E bogme, seko, šta ćeš, ja sam mu danas baš s ocem govorila, kako mu je rano, „dite" još ludo a i u mejtef daleko pa mi on na to reče, da mu nije rano, a ako je u mejtef daleko, eno Hafiza, on će ga vazda sa sobom voditi i dovoditi. Još mi reče: „Ta jesi li čula od starih ljudi i žena: dok je mladica mlada, dotle se da i previjati, a čim malo zastarči, ne ćeš poslije ni s velikom mukom!" — Pa ja ne znam, šta hoće s tim, da reče? Ako nije biva, dok je „dite" ludo, ako nauči, nauči, i ko u ludosti ne privikne na učenje, ne će kad malo ojača i kada za se saznade. — Još mi kaže: kako su mu i komšije govorile, a zâten (osobito) Memiš-aga, kako je vrlo jazuk (šteta), ako se ove godine ne spremi u mejtef; na djetetu se vidi, kako je zećavetli (oštrouman), pa se nadati, ako Bog da, da će i naučiti, pa ako Bog da i živi i mrtvi od njega hajir (korist) „viditi" i na ovom i na onom „svitu" i svi s njime hošnud (zadovoljni) biti.

— Pa biva kako ti kažeš, baš je istina, da će sjutra u mejtef? — Bogme, ako Bog da čim svane! — E da Bog da, ženska glavo, da mu hajirli bude, pa da se ne uskajete ni vi ni ou, da Bog dâ, da nauči, pa da od njega i živi i mrtvi fajdu vide i da s njime svak râzi (zadovoljan) bude, da veliki âlim (učenjak) izigje, pa da bude ja muftija ja muderis (profesor). — Da Bog da ženska glavo da i ti od svoga Husejn-bega svaku sreću dočekaš i od ostale sve svoje „dice".

— Munte! — Lëpë hanuma! — a jesi li one Mehine dimije (hlače) sašila? znaš li, da će „dite" sjutra rano u mejtef? — Jesam, hanuma, gotove su mu i navučene.

— To si mu beli (zaista), Mula-hanuma, dimije krojila za mejtefa? — upita Gjul-kaduna. — Ama jesam, seko, šta ćeš! danas mu donese otac raše za dimija, pa ga pitam: pošto je kupovao, a on mi reče: po sedam groša; ružila sam ga, što će mu tako skupo za „diteta". A evo mu je i fermen danas došô iz čaršije, što mu ga skrojio majstor Hasanagić, pa baš mu je „lipo" skrojio.

Kada se žene razigjoše, pogjosmo svi na počinak.

Sjutri dan odmah rânom zorom ustala ujna, te nas sviju izdizala, da nam ne bi sabah prošao iz vakta.

Za tim poče dizati svog jedinka i tepati mu od više milosti: Ustani, dušo moja, sada ćeš s hajrom i sa srećom prvi put u mejtef, pa kada se vratiš iz mejtefa, majka

Digitized by Google

će ti kolač skuhati i meda ti u sahandžiku (bakrenoj zdjelici) „doniti“ neka ti je slagje učiti. — Dijete se odmah diže, te po običaju, kako ga je nena naučila, uze abdest i ode s ocem u džamiju.

Kada se povratiše iz džamije, uze mati dijete, te ga iščešlja i obuče, što može ljepše.

Alaga, jesi li gotov? čeka te Meho, hoćeš li ga voditi? Vakat vam je. — Evo odmah, gotov sam. — A koliko ćeš mu dati bajramluka (dara)? — Nemoj tako ti Boga, da se stidi „dite“, ja znam da si ti tvrd, ali di dogje do obraza, treba ga čuvati. — Daću mu dvi forinte, starijem hodži neka dâ, a drugom dosti i tri plete. — Koliko ćeš mu dati kalfi? — Daću mu cvanciku, ta dosti mu i preko vrha, da je i Behlilovića, ne bi više odnio. — A jesi li mu ti zavezala one gurabije u čevrmu, što će ih hodžama „poniti“? — Jesam. — Dajdera, Munte, tu čevrmu, eto je u odaji na sanduku, samo čuvaj, da ti se ne razdriješi, jer je prepuna.

— Ne znam, tako mi Boga, bih li mu metnula još jedan boščaluk! bolje bi mu hodža dikatio (nastojao), ako metnem. — Na to će stara hanuma: — Metni, „nevista“, ne ćeš se kajati. Bogme su stare žene kazale: ako hoćeš, da ti „dite“ nauči, treba otac da podupre hodžu kesom, a mati ćásom (duboka, bakrena posuda). — Dok su moja dica išla u mejtef, spremala sam hodžama što nije ženska glava: boščalukom, čevrom, „bilom“ kapom i svačim drugim, pa su mi i bili vazda megju prvim.

— Pa baš metnuću. Eto Munte navrh sanduka u bošči izvadi taj gornji boščaluk i metni u čevrmu, samo čuvaj, da se ne smasti od gurabije.

Munte snese čevrmu, te je dadne Alagi.

— Hajde Meho da idemo, hajde Hafize, ti ćeš s nama zajedno.

Ja uzeh Mehu za ruku i pogjosmo prama vratima.

— Stani, Meho, da te majka „pojubi“ i da ti hajir-dovu dâ. Potrči za nama, te nas stiže na vratima, dijete izljubi i hajir-dovu mu dade.

Kada dogjosmo u mektjeb, dijete poljubi hodžu u ruku i ostavi mu bajramluk u ruci, a čevrmu kod njega. — Mâšällâh, mäšällâh! je li ovo tvoj sinčić Alaga? — Jest efendum. Kako mu je ime? — Meho. — A koliko mu je godina? — A nekako oko Lučina biće mu sedam godina. — Eh „lipo“ tamam u vakat si ga doveo. Imaš li sufèru (čitanku početnu) Meho? — Imam. E hodera da počnemo. — Dijete sjedne na koljena pred hodžu i rasklopi sufèru.

— Eh da vidim, kako ćeš anlajisati (shvaćati).

Prvi dan u školi.

— Najprvo ćeš eûzü i bïsmïllü, pa räbbï-jëssïr. — Dijete prouči sve za hodžom. — Pa deder sada ćemo početi s hajrom i sa srećom elif (abecedu).

— Eh ovo ti je *elif* ا (e). Znaš li, po čemu ćeš poznavati *elif? Elif* ti je prav, kô štapić; dobro zapamti! Ovo ti je *bê* ب (b). Znaš li, kako ćeš ga poznavati? *Bê* ti je kô tekne, ima jednu nöktü (tačku) na legjima i to do tebe. Ovo je *tê* ت (t). *Tê* je mukabil (slično) betu, samo ima „dvi“ nokte, i to do mene. Ovo ti je *sê* ث (u latinici nema). *Se* je, kô *te*, samo ima tri nokte do mene. Ovo je *džim* ج (dž). *Džim* je uhat, ima jednu noktu u trbuhu. Ovo je *hâ* ح (h). *Ha* je uhat kao i *džim*, samo nema ni jedne nokte. Ovo je *hi* خ (u latinici nema). *Hi* je kô i *džim* i to je ferak (razlika) megju njima, što je u *džima* nokta u trbuhu, a u *hita* na glavi. Ovo je *dal* د (d). *Dal* je kô mladi „misec“. Ovo je *zel* ذ (u latinici nema). *Zel* je kô i *dal*, samo ima

Digitized by Google

jednu noktu na nozi. Ovo ti je *rî* ر (r); *ri* ti je kô brnačna kuka. Ovo je *zê* ز (z); *ze* je kô i *ri,* samo ima jednu noktu do mene. Ovo je *sïn* س (s). *Sïn* ima tri zuba, kô u miša. Ovo je *šin* ش (š). *Šin* je tamam kô i *sin,* samo ima tri nokte do mene. Ovo je *sat* ص (u latinici nema). *Sat* je kô čakmak, jâhöd (ili) kô srp, što se njime žnje žito. Ovo je *dat* ض (u latinici nema). *Dat* je kô i *sat,* samo ima jednu noktu do mene. Ovo ti je *ti* ط (u latinici nema). *Ti* je kô kokošiji batak. Ovo je *zi* ظ (u latinici nema). *Zi* je kô i *ti,* samo ima jednu noktu do mene. Ovo je *ajn* ع (a); *ajn* je skvrčen, a zino kô vrana. Ovo je, pobro si mi dragoviću, *gajn* غ (g). *Gajn* ti je kô i *ajn,* samo ima jednu noktu do mene. Ovo ti je *fe* ف (f); *fe* je glavato i skvrčeno, ima jednu noktu na glavi. Ovo je *kaf* ق (k). *Kaf* ti je kô i *fe* glavat, ima „dvi“ nokte do mene. Ovo ti je *kjef* ك (ć). *Kjef* je kô dižva, imade hemze u trbuhu. Ovo je *lam* ل (l). *Lam* je kô i *kjef,* samo nema ništa. Ovo je *mim* م (m). *Mim* ti je glavat, skvrčen, kô repić. Ovo ti je *nun* ن (n). *Nun* ti je kô čanak, ima jednu noktu u trbuhu. Ovo je *vav* و (v). *Vav* je glavat kô glavica kupusa. Ovo je *hê* ه (u latinici nema). *He* ima dva oka, kô u „tice“. Ovo ti je *lamelif* لا (u latinici nema); *lamelif* je prebacio nogu preko noge. Ovo je *jê* ي (j). *Jê* je skvrčeno, ko starac, ima „dvi“ nokte na legjima.

Eh jesi li, moj sinko, anlajisô? — Dijete šuti i maše glavom u znak, da udovolji hodžinu pitanju.

— Ja znam, ti si ovo sve anlajisô, jer se vidi na tebi, da si baš začavetli, kô i otac, što ti je bio i obje amidže. Danas nam je ovliko dosti, a sjutra ćemo, ako Bog dâ bîr nöktü. A evo Al-efendija, on će ti biti kalfa, ja znam on će te dobro pamtiti. — Dijete izvadi pletu, što mu ju je otac dao za kalfe (monitore), te je dade Al-efendiji.

— Sada hajde doma s Hafizom, pa ćeš selam néni i kaži joj, kako te je hodža sobom pamtio.

— Munte! — Lepe hanuma! — vider ide li Meho! — Odoh hanuma!

Nakon nekoliko časaka dotrči Munta, kao bez duše. — Meni muštuluk (dar) hanuma, eto ga igje s Hafizom.

Majka istrča na vrata puna radosti i veselja, jer prvi put sada dočekuje svoga jedinka iz mekteba.

U tom i Hafiz hrupi na vrata s Mehom.

— Blago majci, kad je dočekala! — Za tim uzme dijete za ruku, te ga poljubi i povede ga unutra. — Dajte mu onaj kolač i med, da malo pojede, jer mu se zihin (talenat) umorio, pa će mu biti slagje poslije učiti. Ah da mi je Bog dao sada lastu, pa da mu dadnem, nek se napije vode iz njezina kljuna, nek mu bude jezik hitar, kô i u laste.

Na to se odazva nena: — „Nevista“ boja! povedi ga u kuću pa mu metni u sahandžiku u naćve, ja li na ognjište, nek „ondi“ pojide, kanda nisi nikada čula, kako se radi s „ditetom“, kad prvi put iz mejtefa dogje.

— Eto valahi (Bogami) ja bi i zaboravila, da mi ti ne napomenu. Hajdemo u kuću, pa „ondi pojidi“, — i povede dijete, te ge posadi na stolicu na ognjištu i ondje mu metnu sahandžik s medom i lijep komad kolača.

Drugi dan u školi.

— Eh moj sinak! hoćemo li sada bir noktu početi? znam, da si razumio elif; deder rasklopi sufèru. — Dijete rasklopi sufèru.

Digitized by Google

— Eh ovako se uči bir nokto, samo dobro podikati, pa ćeš lako anlajisati. Ovdje . *bir nokto,* jedna nokta; „ *iki nokto,* „dvi“ nokte; „ *üč nokto,* tri nokte; ˉ *bir ustun,* jedan ustun, do mene; ˍ *bir esre,* jedno esre, do tebe; ʼ *bir otro,* jedno otro do mene; ˝ *iki ustun,* dva ustuna do mene; ˎ *iki esre,* dva esreta do tebe; ˝ *iki otro,* dva otrota, do mene; ˙ ovo je *tutar,* šupalj kô „tičije“ oko, dva harfa veže; ˉ *teštit,* tri mu zuba kô u sina na kom se harfu dogodi, po dva puta se govori; ˉ ovo je *met,* on teglji harfove; ˛ a ovo ti je *hemze,* krivo kô gredelj i ono presica harfove.

Pa ako Bog da ovako ćemo svaki dan po jedan sahat (lekciju) učiti.

*

Da se sada malo obratimo, da vidimo kako se prije pisalo. Kada bi dijete došlo u mekteb, učilo bi najprvo sufere i to kako koje, neko po godinu, po dvije, a bilo ih je bogme, pa bi učili po tri godine sufèru. Kada bi hodža vidio, da je dijete sposobno za pisanje, onda bi mu naredio, da donese divit (mastilnicu), kalem (pero) i knjige, pa bi mu započeo nekoliko slova iz abecede. Dijete bi pisalo po sebi, pa bi donosilo hodži da pregleda i tako ti se učilo u starim mektebima po desetak godina, što se danas u iptidaijama svrši kroz tri godine.

Atmosfera u školi.

Piše **Jelica Belović-Bernadzikowska.**

(Svršetak.)

Pedantan učitelj ne će u svojoj školi nikada imati moralne discipline, kod njega je sve samo „za oko“, samo forma, samo spoljašnjost. On žrtvuje sav svoj mar sjenki i obliku, a da pri glavnijim momentima uzgojnim i disciplinarnim i nije savjestan, pedanterija ga zaokupila samovoljom, pa će on mirne duše griješiti popustljivošću protiv zakona i prava, samo kad je udovoljio obliku i onome, što je „za oko“. On se je tako rasipao u sitnice, pa od samih sitnarija krupnijih kontura više i ne raspoznaje. Pod krinkom tačnosti i pedanterije krije se tako mnogi težak pedagoški grijeh, a da oni sami često o tom i ne slute.

Pedanterija je često samo kulisa u očima djece, iza koje se slobodno griješi.... Tako tumačimo onaj mnogomu zagonetni moralni nered u školama sa spoljašnjom strogošću.

Zao duh u školi može dakle da se rodi i u školi samoj — može da nastane, da i ne znaš, da i ne slutiš, može da se uvuče nevidno i na više načina. Ako je prevršila ili popustila strogost i briga nad djecom, ako se kroz prste gledaju veće pogrješke, ako se mrmlja protiv uredaba, ako vlada tolerancija, ako je nastavnik nevješt u kaznama i nagradama, a možda i u nastavi samoj, — sve to mogu biti bacili, koji će okužiti zdravu školsku atmosferu, koju Dupanloup onda s punim pravom zove „une perversion radicale, une malice foncière, la haine du bien, la dépravation du cœur qui est devenue la dépravation de l'esprit et le goût de nuire, le goût du mal“.

I žalosno je, zaista žalosno, ako djeca u mlagjahno već doba, u doba najljepših uspomena usisavaju kužan zrak, ako je takav zrak hrana njihova duha! Tim duhom opojena, nikada ne mogu da budu sretna. Taj je duh prirodni neprijatelj počitanja naspram starijih, pa se za to i očituje prezirom protiv svakog božanskog i čovječanskog autoriteta, protiv zakona porodičnih i društvenih, taj je duh klica svega socijalnoga zla! A bez počitanja nema ni ljubavi....

Digitized by Google

U školi, gdje ne vlada dobar duh, nema za to nikad one povjerljive odanosti i iskrene toplote, pa makar im se ondje i sve puštalo na volju — nikada ne će takva djeca u školu dolaziti s onim intimnim veseljem, kao onamo, gdje je mila, topla atmosfera, pa makar i strožije bilo. Ona su u dušu uvjerena, da im je škola mila i draga, dok ona prva i pojmiti ne mogu, da škola može biti ugodno mjesto, jer je posmatraju nužnim zlom, kao n. pr. uzimanje gorkih lijekova. Ovo je možda najpouzdanije obilježje, najbolje kazalo za sastojine atmosfere, koja u školi vlada — ta dječija ljubav naspram škole ili odvratnost njihova, ono i u najboljim gjacima izvjesno čustvo „sine affectione“, kako sv. Pavao kaže....

Zanimljivo je motriti, kako djeca sama brane tu svoju svetniju, svoju toplu školsku atmosferu, čim im se samo i najmanje učini, da joj prijeti kakva pogibao. Kako će graknuti na novo nadošlu družicu, koja se usudila prekršiti ovaj ili onaj paragraf mile stare tradicije, omiljelog običaja, pa bila to samo obična kakva riječ, kretnja, sitnarija kakva. U svim im žilicama sjedi onaj dobri duh, pa onda misle, da živjeti ne mogu, ako u školi njihovoj više ne bude „ovako“ ili „onako“. Upravo dražesna, ganutljiva je ova izrazita svijest umišljena im posjeda, u koji poput žilava škrtca ne daju da se dira, makar da i ne razumiju čitav zamašaj vrijednosti te tople atmosfere, čitav blagoslovni opseg toga dobroga školskog duha.

Ona ne shvaćaju,
Mi stariji znamo,
Kad odrastu, pa promisle
Kašće im se samo.

I onda će istom svjesno biti zahvalna svome učitelju. On im je bio zbilja uzor pravi, a ne samo „tako zvani“. On je bio čvrsta karaktera, prostodušan, otvoren i iskren, fin i savjestan, a oni su sretni baštinici njegovih svojstava. U koga se učitelja kroz više godina odgaja jedno gjače ili nekolicina njih, taj u njima najbolje može vidjeti pomlagjenu svoju sliku. Pače i pogrješke svoje naći će u njima, a to će ga ponukati, da ih što prije ispravi i na sebi i na njima prema onoj „docendo discimus“.

Zdrava atmosfera u školi najbolje može da uspostavi onu sretnu ravnotežu megju težnjama i potrebama uma i srca. A to se tiče i učitelja i učenika. Pa neka je stečeno im znanje još tako skromno, ali neka je ono s nutarnjim životom na tijesno spojeno u harmoničkom suglasju. Ama otuda ono veselo zadovoljstvo s radom i u djece i u učitelja i težnja da učiniš najviše, što možeš, idejalna težnja, koju ne može da podmiti ni zloba ni hvala ičija, „über allen Häuptern ist das zarte Duftblau der Anmut ausgegossen“, da se poslužim Goetheovim izrazom.

Gdje nema dobra duha u školi, tamo je opet sve drugačije. Dječije su glavice učitelju kao dućandžiji one kutije pune šećera i bibera, samo predmet svagdanjeg kruha — predmet posla — ništa više. Megj učiteljem i gjacima ima velik jaz, od katedre do onih klupica neizmjerna je daljina i golema provalija, u koju se dan na dan cijedi kap po kap, to sa strane učenika, to sa strane učitelja. Učenici izdisuju dah nerada, zavisti, nesloge, nemira, neposluha, nehaja, a iz tog zadaha padaju hladne kaplje u onaj duboki jaz, a učitelj opet na katedri znoji ljutnju, grdnju, muku, brigu, ogorčenost i nestrpljivost, a i taj znoj curi onamo u jaz, dok megju jednim i drugima u toj školici ne poteče rijeka nezadovoljstva, neuspjeha, neveselja i jada....

Zao je duh u neke djece proizvod niskih nagona i egoizma, on živi od mržnje i zlovolje. Ništa ga ne može da trgne iz mrtvila njegove mržnje naspram svega, što je dobro, lijepo, veliko, plemenito, uzvišeno. On to i ne vidi i ne osjeća, ako se i nagje

Digitized by Google

u njegovoj sjajnoj blizini, otupio je, oslijepio je — kao noćna grabežljivka ptica naspram danjega svijetla. U njega je neka osobita volja, da vreba na sve, što hoće da otruje, pa je pri tom oprezan i pažljiv. No svaka je rana, koje se dodirne, odmah otrovana, a svaka ogrebina odmah smrtna. Teško mladeži, ako ovakav zagje megju nju, koja je još sva nježna i prihvatljiva i neiskusna! Koliko može tu zla da počini! A dan danas, gdje u svijetu ima toliko raznolikih krinki, gdje se djeci već za rana otvara pogled u razne gadne slike života, zaista nije čudo, ako koje sa sobom u školu ponese zao duh, a da to odmah i ne udari u oko.

No gdje je zdrava atmosfera, tamo za dugo ne može da sjedi zakrabuljeni zloduh. Opća će ga struja ili ponijeti sobom ili će ga raskrinkati.

Svako je djetinje srce riznica, a u njem ima zrno alemovo, koje samo u zdravoj atmosferi raste i sjajem i ljepotom, pa kad onda doraste, uzme ga dobar učitelj i prinese ga sretan čedu svome pred oči, neka se raduje ljepoti njegovoj, ali neka je umije i cijeniti; dok gdje ne bdije brižno oko nad srcem djetinjim, gdje mu zdrava desnica ne piše naslovni list mlagjahnoj duši, tamo umjesto riznice uskoro postane ropotarnica, gdje se i ono malo dobroga, što ima, ne raspoznaje od gomile nereda i nebrige.

Osnovna sastojina zdrave školske atmosfere svakako je — ljubav. I ona velika, samoprijegorna, požrtvovna, što izvire iz oka dobre učiteljice, i ona nježna, nevina, odana, što teče iz majušnih onih cvjetića, iz ustiju djetinjih. Ta je ljubav vazda tu i u danima sunca i u danima oblaka, kakvih imade u svakoj školi. Ta je ljubav onaj pouzdani zid oko školice, oko kojega se opliće zimzelen ustrajne povjerljivosti dječije, koju ne može ništa da razori, a koja je svima mučan uvjet svakog napretka. Iz nje klije cvijet počitanja, onog ganutljivog počitanja, kad mališ dršće od pobožnosti u tijesnoj blizini svoga uzgojitelja, onog počitanja, koje i bez riječi može da uzgaja, a koje je prvi saveznik ljubavi. Ljubav i povjerenje — one jedine umiju da poput serafa iz stare slovjenske bajke nježnim prstićima raskrivaju one šarolike zastore sa duše djetinje, zastore, koji su satkani sad od crvene kadife „stitka“, sad od bijele svile „čiste nevinosti“, a sad od crnog tkiva „grijeha i preranog nepouzdanja“. Pa kad se raskrivena duša slije u lijepi usijani pogled iz milog oka djetinjeg, kada čitava sine pred okom učiteljevim jasna i otvorena, onda on lako može u nju postavljati ono, što je najbolje i najpotrebnije za nju.

Pa zar srce dječije nije najtajanstvenija priča, sa svojim snovima i smjelim žarkim nadama, sa maštanjem svojim i sa živahnim željama, priča nikad nerazumljena i neshvaćena puna zlata i dragulja, puna dalekih slutnja i pogleda i puna tvrde vjere u sve, što je lijepo i dobro? I baš je za to svijet dječije fantazije sveta pokrajina, u koju neosvećena stopa ne smije da stupi; to je pokrajina, u kojoj zlatnim žezlom kreće samo — ljubav. Naobrazba uma svakako je lijepa stvar, ali nad umom stoji ljubav, a u ljubavi je zadaća današnjega vijeka! I koji učitelj ljubavlju svojom umije utjecati na maštu dječiju, a preko nje na čitav život duše njihove, taj je od srdaca njihovih načinio dražesne komadiće željeza, koji će neodoljivom snagom poletjeti onom velikom magnetu, koji ih tako snažno umije privući....

„Man darf den Kindern die Heiligkeit der Phantasie — die die Erzieher oft eine Betrügerin nennen — nicht verleiden, dann bringt sie ihnen auch nur heilige Gestalten. Wie viel aus dieser inneren heiligen Kinderwelt mag schon verkehrte Erziehung getödtet haben, was nie mehr eine Wiederauferstehung feiern kann! Man rauft den Kindern aus der Seele die Blumen aus und macht sehr nützliches Heu daraus.“ Te se riječi njemačkog psihologa tiču osobito modernog uzgojnog postupka, gdje se od samog kljukanja znanjem zatrpava mlagjahna grud, da za svete potrebe srca nema

Digitized by Google

više ni vremena ni mjesta. A ipak u mnogoj dječijoj grudi procvate čitavo carstvo cvijeća i dragulja, tajanstveno i divno kao ono blago iz priče, što ga odabranik gleda u sjaju podnevnog sunca, gdje se iz daleke daljine blišti, ali to blago samo nevina i blaga ruka uz sveti pokoj — bez ijedne riječi — može da podigne, dok se pred grješnikom za uvijek raspline u maglu i netragom.

I za to dan današnje znanje obično ne oplemenjuje, nagruvano je u dušu kao smokve u buretu, pa ne utječe na karakter čovjeka, ne postaje nakitom duše, što mu je ipak prava misija, već leži tu nagomilano i sakriveno, kao one sjajne stvari, koje vrana pokupi i u svoje gnijezdo nosi, pa onda na njima tupo i bez razumijevanja sjedi...

Tuže se neki učitelji, da se s djecom ne može ni kuda ni kamo, jer da su prkosna, pokvarena, ljutita, razdražljiva... Ej žalosti moja! Jadna takva djeca! Zaista ih više žalim, nego one učiteljice i učitelje, koji se tako gromko na njih tuže, da im s njima nema „ni otkuda vrata".

Čitala sam negdje jedan životopis samoubojice nekoga i duboko me ganuo. Ne možda zbog sentimentalnih njegovih jadikovki, već zbog jednoga mjesta, na kome ovako veli: „Da sam tako daleko došao, kriv sam ja sâm, ja... No šta da kažem za one, koji su trebali uzgojiti moju volju, ojačati je i očeličiti, da se odupre napasti i neprilikama, da uzmogne ustrajati na stazi poštenja i usred životne borbe?!... Ja sam slab, slabić kukavan, ja u svojoj volji nemam nikake snage!..."

Za što zaista u današnjem svijetu ima tako malo ljudi sa potpunim ravnovjesjem volje? Za što uzgoj najviše producira Hamlete ili Don Quixote? Za to, jer se u uzgoju volji ne priklanja ona pažnja, koja je ide, a čini se to na žalost i dan danas još, kada nutarnji ustroj možgjana nije više hieroglifska knjiga sa sedam pečata, kada je znanost skinula nekoliko pečata i štošta naučila iz te tajanstvene knjige... Kada su u djeteta poremećena asocijativna živčana vlakanca i razdražljive mozgovne opne, onda to dijete postane žrtvom nepromišljena uzrujavanja i drugih griješaka. Iste lijenosti, kao poroka, nema nikada u potpuno zdrava djeteta, vazda je tu kriva ili nastava sama ili fizični kakav uzrok, rgjava izmjena tvari u organizmu. Za to su takva djeca dremljiva i slabih živaca, a krivo se misli, da takvo dijete treba samo sjeknuti voljom i odmah da će biti marljivo. Jok!

To će postati samo onda, ako se slaba životna energija uveća higijenskim jačanjem tijela i duše, ako vazda budnim okom bdijemo nad momentom, kad nam gojenče postavlja hitru nožicu na Rubikon, pa makar to bila i malenkost kakva. Srditost dječija često je prekomjerni suvišak živčane energije, pošljedica neudovoljene želje, prevarene nade, zapreka, što su mališa možda ustavljale na putu njegovih prvih težnja. Suvišku sila treba izlaza i nalazi ga u obliku vike, galame, lupe..., a mi zar — da svojim gnjevom želimo utišati gnjev mališa? Umjesto da mu prirodu ispitamo i da ga mirnom riječju utišamo, zar da se na njega još i sami ljutimo? A gdje je onda ona naša toliko hvaljena uzvišenost službe naše? Ona uzvišenost, kojoj su prvi uvjeti blagost, krotkoća i kratkoća?

Iznašajmo što češće pred gladne djetinje oči lijepe uzore, lijepe uzvišene primjere, što pokazuju visoku plemenitost prirode ljudske, jakosti ljudskoga duha, koji se ne da gnjevom satrti, pa ćemo vidjeti, kako će se mališima srca napuniti iskrenim čeznućem za njima i nasljedovanjem njihovim.

U uzgojniku valja vrhu svega učvrstiti moralnu snagu, koja će ga u svako doba, u svakoj prilici pouzdano i vjerno očuvati od zla. Valja ga ustrajno odvraćati od popašnosti na tjelesne naslade; ama u tom nije prava sreća, već je samo u istini, u

Digitized by Google

čistim sjajnim idejalima i u onom vedrom raspoloženju, koje je sfera njihova, po onoj njemačkog Olimpijca:

„Aus dem Leben heraus sind der Wege zwei dir geöffnet,
Zum Ideale führt einer, der andre zum Tod..."

O, kad bismo samo kadikad mogli osjetiti makar i na male doze onu ponositu, veliku, sjajnu i toplu ljubav roditeljskoga srca! S tim bi osjećajem zastrujila u školsku našu atmosferu zavičajna struja, onaj isti blagi zrak, u kojem su se mlade biljke naše rodile i odgojile. Kako bi se pootvarala ružičasta usta, da ga usrču i one nježne grudi! Majčin ponos u onom časku, kad zagrljajem prikazuje prvi puta čedo svoje čitavome svijetu, to je dragocjen zalog jednoga časka, vječna sveza za čitavi život. Nikada se nije ni jedno čustvo zarodilo u kraćem trenutku. Ono obuhvata u svom svetom ponosu okom vaskoliki svemir i još je taka bezdana tek ništav prostor za sve želje, koje majka goji za svoje čedo i sve su ljepote i bogatstva i znanja maleni i ništavi, da mu budu u nakit. O, kad bismo samo katkad mogli osjećati makar i na male doze, ovako kao što osjeća — samo majka! Kako bi nas ta ljubav najbolje naučila zamiješati sve one kvintesencije najslagjih mirisa ujedno, da se s njima divno namiriše atmosfera školska! A samo veselo srce kudjelju prede...

Ama mi u svojoj umišljenoj veličini i autoritetu i ne slutimo, kako je osobito u neke djece ćutljiva priroda, pa kako svaki dojam u nje pobugjuje stotinu osjećaja malene duše i ustitra svim živčevljem i razlije se po svem biću i opet se sastaje u centar od stotine osjećaja, kojima mališ ne može uhvatiti smisla i značenja. Mališ ne može — ali zar nijesmo za to mi tu?!... I za to će uzgoj i njegu estetičkih čustava u velike razgrijati i zamirisati školsku atmosferu, jer su estetska čustva prva stazica, koja nas vodi k meti kreposti i svemu, što je uzvišeno. Osobito u djece našeg milog naroda njegovanjem estetskih čustava možeš mnogo, veoma mnogo postići, jer je u njega to čustvo vanredno razvijeno kao malo u koga naroda. Već u žilama našeg djeteta teče ona opojna naslada, što je izaziva zanos za ljepotu. To svjedoče prekrasne narodne pjesme, slikovito i izvezeno odijelo njegovo i uopće domaći radovi njegovi, a to čustvo napokon svejednako hrani divna priroda naših krajeva i narodni mu ponos. Uprimo samo u ovu stranu duša naših malenih i vidjećemo, kako će ona onome, što je „lijepo", za volju sve učiniti i bez ikake kazne ili nagrade. „Samo neka je lijepo!" ta ga riječ daleko vodi, toj će riječi za volju sve učiniti, u nje je magična snaga za njegovu dušu, koja žegja za ljepotom!

Neka nam nikada ne bude žao potrošiti ovu ili onu lijepu riječ, prosuti pred njih oduševljenje svoje nad nečim plemenitim ili uzvišenim, neka nas nikada ne zavede u napast suhoparna misao, da nas djeca ne će razumjeti moći, ili htjeti...

Zar ti da se tužiš, da neko iz množina
Tvoje misli i govor i djela ne razumije,
Pogledaj na učitelja božjega sina,
Koji je neupoznat i prezren bio od svije'! [1])

Slatko je zaista promatrati onu divnu igru bljeskavicu u djetinjim očima, kad im uspričaš nešto, nečuveno dosele, a lijepo, uzvišeno. Najprije se svako uzvrpolji i ponamjesti, a onda sjede tihi, tihi kao listići na jednome drvetu, kad nema ni najmanjeg

[1]) A ty się skarżysz, że ktoś w braci tłumie,
Twych myśli i mów i dzieł nie rozumie?
Spojrzy na Mistrza bożego synu
Nieznany albo wzgardzony odgminu! A. Mickiewicz.

Digitized by Google

vjetra. A te oči — u jednima pogled mile košute, u drugima pogled radoznali gazelin u širokim zenicama, u nekima oči bijele golubice, u trećima sliveno i pogled košute i goluba u jednome — a od nekijeh te gleda ono oko sa izrazom oka lepireva ili sa pogledom plaha vrapčića, a u nekima opet smion, otvoren, veseo, žedan, žarki pogled sve svjetlomrca u njemu!... A u školu razlila se od svega toga neka sveta, pobožna atmosfera kao — u crkvici kakoj... To je onaj momenat, kojim bi se predočile Goetheove riječi: „Halb Kinderspiele, halb Gott im Herzen!“...

Misle neki, da tu treba, kada dječije srce hoćeš da ganeš, razmotavati Bog zna kakve fraze i rakete, pa time osobito pred većom djecom samo izigju smiješni. Ne fraze — već što je govor iskreniji i jednostavniji — to će prije naći da pred djetinjim očima odgrne koprenu, za kojom se čar ljepote skriva, to će prije naći puta u srce djetinje, u to jedino mjesto na svijetu, koje još nije natrunjeno svjetskim licemjerjem. I omladinski pjesnik i uzgojitelj prije nego što će djeci da progovori, morao bi vazda „uho svoje nasloniti na srce dječije“, onda će, samo onda, pogoditi pravi ton, onda će samo u duši djece razbuditi ono tiho, blaženo klicanje, koje uzgojitelju više vrijedi nego zlatne kolajne i sjajne igre, kojim moderni svijet zaglušuje uši savjesti...

Ako dječica i ne mogu da provide naručenu mašineriju u govoru punu ekzotičnih fraza, ona je vazda pravo naslute, pa ih to odbija „sie merken die Absicht und werden verstimmt“. A koliko vrijedi u uzgoju istina! Koliko to vrijedi da vazda težimo za njom, u svakoj sitnici saobraćaja našeg sa djecom da pokažemo, da je ona nešto veliko i sveto, da nam ona jedina može utisnuti na vedro čelo biljeg ljudskog dostojanstva i dati čiste nutarnje užitke, koji toliko gode mlagjahnoj duši! Nikada ne ćemo licemjerjem i sebičnim i hinjenim marom oko djece postići ikake uspjehe niti u nastavi, a kamo li u uzgoju, već ćemo se time ljuto ogriješiti o dječicu, jer im u najnovije doba ugušujemo oduševljenje i uvjerenje za moralni poziv čovjeka na svijetu i jer nas se onda tiču one duboke i lijepe Zija-pašine riječi: „Teško onome, koji traži u paklu ključ od — raja“... A nijesu li srca dječija nevina lijepa kao raj, dok ih mi ne oskvrnemo?

Ovaka iskrenost utječe na djecu još gotovo i više, kad se desi kakav individualni slučaj u školi, slučaj, koji zanima sve mališe. Desi se, te koje dijete zaboli srce, doživjelo nemilu zgodu bilo od svojih saučenika, bilo od kog starijeg — roditelja ili učitelja. Sitnica je to za nas velike, ali za dijete to je neka intimna afera — velika i golema. Ono je nosi tiho, ali pri tom ipak pohlepno žegja za utjehom. Dodirni slobodno tu ranu, ali oprezno i nježno, i ona će zacijeliti, izlij na nju melem, pa će taj melem poput kapljice mirišljive vode omirisati ne samo ono jedno dijete, već i čitavu školsku atmosferu, prikloni usijanu glavicu toga djeteta na svoje učiteljsko srce i prestaće mu kapati suze iz očiju, još ih eto tek kap po kap, a to su one pošljednje kapljice, što se cijede već iz praznoga suda. Ali ima učitelja, koji ne mare za takve stvari: „Šta se nas još ovakve kučine tiču!?“ Ne mare, ali za to dogje zloduh i vidi tu ranicu i dune u nju i ona se raspali i otruje još više i okuži ne samo ono ranjeno dijete, već kužnim mirisom otruje čitavu školsku atmosferu. Dijete je bilo samo malo žalosno, a sada ga eto ozlovoljena, okužena, ojagjena — i pada iz jedne griješke u drugu i treću. Lijepo opisuje ovakav zli duh Dupanloup, veleći: „Le spiritus nequam va donc toujours distillant un venin inaperçu, qui répand un froid mortel. Touchez par hasard un serpent, vous sentez une froideur soudaine qui vous saisit et vous glace. De même aussi quelquefois, dans une conversation qui paraît innocente, vous sentez tout-à-coup comme un froid qui vous arrive au cœur. Qui a fait cela? Un mauvais esprit a passé près de vous...“

Digitized by Google

A kada se jednom zao duh uvuče u školu, teško je desinficirati okuženu školsku atmosferu, a još je teže udisati je, živjeti u njoj i puštati, da tolike nevine i čiste još glavice u njoj žive. Na žalost u modernim školama, osobito u višim, ima često zloduh ono zlatno prijestoničko mjesto, umjesto da odanle kraljuje dobri genije i da posipa zdravu atmosferu iz svojih čistih ustiju. Taj je zloduh tu propagator svega zla i vogj raznih komplota. On ujedinjuje učenike u revolucijonarne zajednice i osnove, čim u školi pane jedna riječ, koja mu nije po ćeifu ili jedna zapovijed, koja mu nije s voljom. Sad se sastane odbor najgorih, da se urote protiv učiteljeve naredbe, sad opet u to ime, da učine kakav štrajk ili da gadnom riječju poprskaju učitelja svog. Sada opet vrebaju na one „bolje“ sudrugove, da im diaboličkim smijehom i surovim šakama i porugljivim riječma izbiju iz duše savjesnost i pietet, a iz očiju obraz, pa da ih onda brutalnom silom ili lukavo milom umotaju u svoje vrzino kolo...

Pa i onda, kada skrajna strogost učiteljeva uspostavi prividno primirje, i kad se možda neki i iskreno vrate od te staze — ipak zloduh i dalje hara. I nikada, nikada u takvoj školi više ne može da bude onako blaga, nježna atmosfera poslije komplota, kakva bijaše prije — ona je izgubila onaj delikatni miris, ono nešto, što se ne da riječma izraziti, a što je nalik na neko djevičanstvo u dječijoj savjesti, koje jedan put oskvrnuto za vazda gubi čarobnu svoju milinu, dragocjenu bjelinu svoju. Kad je jednom noga prekoračila Rubikon, onda je već pala istorična ona riječ, — koja se ne da više izbrisati.

Ganz leise spricht ein Gott in unsrer Brust,
Ganz leise, ganz vernehmlich... oft auch unbewusst!... Goethe, T. T.

Nema u čitavoj uzgojnoj stvari stvarce onako sitne, na koju nam ne bi valjalo paziti, iza svakog i najmanjeg kamička na putu kreposti može da se sunča otrovnica guja, zao nagon kakav. U ostalom: „En cette matière il n'y a pas de petites choses, de minuties“, kaže Bossuet. Čim se nešto tiče uzgoja i sreće i života jednog djeteta, odmah to nešto u očima roditelja i uzgojitelja postane „nešto veliko i važno“.

I čim dalje učiteljuješ, tim su ti draža ta dječica oko tebe! Kao da je svaki onaj mališ od pregjašnjih godina — što je živio uz tebe i rastao i dorastao — ostavio uza te komadićak one zlaćene poezije, koja poput gloriole obasjava svaku dječiju glavicu, a u zamjenu odnio u bijeli svijet dijelak tvoga bića, kao da je svaki onaj mališ ostavio iza sebe onaj ružični oblačić, na kome si ti odnjegovao bijela njegova krila i ti sada osjećaš svu tu dražesnu blizinu od stotine i stotine bijelih bića oko tebe, makar da su ta bića davno otišla i ti ćutiš još uvijek njihov topli, mirisni duh u toj prijatnoj, zadovoljnoj školskoj atmosferi.

I ne mogu za to da pojmim, kako još ima megju učiteljicama i takvih, koje svoje zvanje nose kao težak teret, koje su umišljene na svoju veliku naobrazbu i učenost, a nesretne zbog sudbine, koja ih je privezala uz Sisifovo mučilo, jer drže, da su za nešto bolje odregjene, koje su u duši nezadovoljne narinutim zvanjem i svojim preko reda tegobnim životom u službi učiteljskoj... Čudni su to svati! Prolaze perivojem — ne tugjim, već svojim —, a ne beru cvijeća, sjede usred tihih košnica, a ne srču meda, već nestrpljivo čekaju dok dogju ose, da ih izbodu i rane im nanose!...

U učiteljskim školama valjalo bi s toga mnogo više nastojati oko toga, da u mladih pripravnika za učiteljsko zvanje bude obrazovanje uma udruženo sa obrazovanjem karaktera. Ne stoji sreća života pojedinaca i naroda za mnogoznanstvom, već u moralnoj snazi karaktera, u odgoju volje na dobro, na dužnost i najstrožu savjesnost Samo tako odgojeni učitelji biće ono, što im lijepo ime kaže, dok su inače samo

Digitized by Google

falsifikovana „Schutzmarke“. Čustvo za dužnost u mališa razbuditi i odgojiti može samo onaj, u koga je to čustvo u velikoj mjeri razvijeno, a drugi — nipošto. A taj toliko slavljeni „Pflichtgefühl“ zaista je jedan od najbitnijih uvjeta zdrave školske atmosfere i svega školskog napretka. U „dužnosti“ nazirati svetinju, njoj za volju žrtvovati sve svoje druge interese — to je velika umjetnost, a ipak nije prevelika, da je već i onaj mališ naš u školskoj klupici ne bi mogao naučiti!! Čustvo dužnosti treba da pokreće sav rad i sve mišljenje intimnom i dubokom snagom. Ali kako često zakržljavi taj nježni cvijetak u ljudskom srcu! Egoizam — taj din-dušmanin svega, što je dobro i sveto, uništava često tu božansku biljku u svetištu srca, te načini od djeteta — ne čovjeka — već mašinu, koja radi i živi samo po svojim nagonima i po računu, da što lakše iz svih situacija izvuče pete. Slast, koju osjećaš po slobodno učinjenom moralnom djelu — ostaje za ove mašine vazda nepoznat užitak. U školi su pak dani ovakvih djela — dani triumfa i sreće. Oni poput slatkih zvijezda sinu na obzorju tihog školskog života i još dugo poslije, kad su već uminuli, ostane na tom obzorju za njima svijetao, zlaćen trag i sladak miris, kao kâd tamjana u školskoj atmosferi. Dječija srca rado pogledavaju u taj trag, a duši im je drago uvlačiti onaj miris. Legendarnom svijetu njihove duše ugagja sve, što je veliko, lijepo, snažno, što osvaja i pobjegjuje. Sam im je dragi Bog ovu težnju usadio u mladu grud, da nam bude što lakše navrnuti ih na prave staze...

Nije veoma rijetka pojava opet ni to, da djetetu više omili škola, nego svoja kuća, da više ljubavi pokazuje za učitelja i učiteljicu, nego za same roditelje! Ljubomorni se roditelji tome čude i čude, ali ovo nije teško razumjeti. Dijete od prirode teži za onim, što je dobro i lijepo i ako u školi nagje dosta hrane za podmirenje ove težnje, a kod kuće ne nagje — prirodno je, da će školi voljeti, nego kući. Školska atmosfera više mu prija, nego domaća — u kojoj često sluškinja ima čitavu ulogu pedagoga, a peć je jedino toplo mjestance u kući. Kako iz takih kuća jure djeca u školu! Ko to još nije vidio?

No često bude pa djeca sama baš nikako nijesu kriva za to, što se u njihovoj duši ne može da razvije čustvo dužnosti. Krive su prilike domaćeg im uzgoja, te za to učitelju vazda valja ove prilike na oku držati, da ne bi jadno dijete nevino osudio. Gdje je više djece u školi na okupu, neka o tom vodi spisak za vlastito svoje orijentiranje, a i za upućivanje roditelja. Eto što je važno: „Jesu li kućne prilike za sjedenje uregjene? Ima li dijete bar kako zasebno mjestance za svoje domaće radnje kod kuće? Je li rasvjeta udesna? Ima li je uopće? Ne mora li dijete svršavati kućne poslove, pa tako ne dospije, da učini svoje školske dužnosti? Je li možda kratkovido ili inače boležljivo? Da nije gladno? i t. d. Istom kada je učitelju sve to poznato, onda može izreći potpun sud o valjanosti djeteta, istom onda može od njega da traži bezuvjetno vršenje dužnosti. Pa kad je sva škola zadahnuta ovim ozbiljnim čustvom, kako je onda u njoj lijepa atmosfera!! A onaj dan, kada učitelj postigne prvi put svrhu bez kazne, taj dan znači velik napredak u uzgojnoj vještini... Uzgoj je jedino polje, na kome ne vrijedi ona poslovica: „Što ne ide milom, to ćemo silom“, već tu valja vazda nastojati, da oborimo opornost dječiju ljupkom susretljivošću i blagim autoritetom. Dijete neka zavoli svoju dužnost, neka je shvati, neka nauči misliti o njoj, a ta će mu nauka biti ujedno najbolja popudbina na put života. Nespretan način često i najbolje namjere osujeti, a napokon u životu i onako ne odlučuje kvalitet i kvantitet znanja, već vještina, kako primjenjuješ ono, što znaš i umiješ...

Veliku znamenitost onoga duha, one atmosfere, u kojoj djeca rastu, ističe i Jean Paul na vrlo zanimljiv način. On se čudi, a i mi svi s njime, kada se sjeti, kako je

Digitized by Google

ta atmosfera oko jednog djeteta svaki tren drugojačija i u školi i u domu i u svakoj prilici malenog mu života!! Pa ta sirota dječica i nijesu konfuzna, njihov duševni želudac sve te nagle promjene može da podnosi!

Umjesto jednoga divnog idejala, koji poput sunca vazda treba da stoji nad glavicama dječijim, lepršе pred očima te jadne dječice neprestano kaleidoskopne slike, „ein ganzes Bilderkabinet von Idealen, die die Eltern stückweise dem Kinde auftragen und tätovirend einätzen“, kaže Jean Paul. Da se od tih različitih supstancija modernog uzgoja načini nastavni raspored, evo kakav bi izišao:

Prvi sat piri oko dječije duše lagano zefirče u obliku ovakih riječi: „Budi vazda dobar, poslušan, miran, pametan kao tata i mama!“

Drugi sat duhne olujina: „Ti tepče, moraš li se ti za svojim ocem povagjati? Velikima je ovo ili ono slobodno, a ti si još mali!“

Malo za tim opet struji topli Golfstrom: „Uči samo marljivo, da jednom nešto čestito postaneš i dobro živiš!“ — a već sat iza toga ovaj uzgojni duh glasi ovako: „Ne za ovaj svijet, već za drugi bolji valja da se brineš!“ Ne progje opet mnogo, kad opet oko djetinje duše začarlija proljetni vjetarac, noseći u svom krilu blage riječi: „Ljubi bližnjega i čini dobro svakome!“ A kad na to drugi dan mali delija stigne kući poderane kape i krvava nosa, onda onaj proljetni vjetarac naraste u oštri sjevero-istočnjak, pa zahuji: „A što si lud i puštaš da te istuku i izderu, zar u tebe nema šaka — glupane!“ U školi mu kažu: „Sjedi mirno i pilji u učitelja!“ a kod kuće opet: „A šta si ovaki kao drven svetac, za dječaka je galama i veselje!“ Eto takav je taj nastavni raspored, komu je jedan od glavnih zadataka konsekvencija i koncentriranje svih duševnih moći, a na čelu jedan uzvišeni harmonični idejal!

„Doch die bösen und unreinen Geister der Erziehungen sind zahlreich. Viele Eltern erziehen die Kinder nur für die Eltern, nämlich zu schönen Steh-Maschinen, zu Seelen-Weckern, welche man so lange nicht auf das Rollen und Tönen stellt, als man Ruhe begehrt.“

Današnji duh vremena stoji još uvijek pod znakom nervoznosti, pa se to očituje i u čitavom uzgoju naše djece, te prodire čak i u najčvršćim zidinama ogragjenu školsku atmosferu. Za to prelijepo kaže Jean Paul, ds svrsi uzgoja, koja nam mora jasna i u svoj veličini svojoj biti pred očima prije nego što joj puteve izmjerimo — da toj lijepoj svrsi pripada oprezno izdizanje dječice naše nad duh vremena. Ne valja puštati, da to preplavi školsku atmosferu. „Nicht für die Gegenwart ist das Kind zu erziehen, — denn diese thut es ohnehin unaufhörlich und gewaltsam, — sondern für die Zukunft, ja oft noch wider die nächste...“

U školi, koju provijava topla atmosfera i djeca sama svojom naivnom milotom i nježnošću gdjekada nauče učiteljicu (učiteljâ) koju mnogu lijepu stvar. Ova se ili onaka zgodna nauka lagano izvije iz čitavog duha, koji tu vlada i diktuje srcu učiteljskom dosad nemišljene pedagoške upute dragocjene vrijednosti. Uzajamna ljubav i počitanje time samo raste. Domišljam se i sama mnogoj lijepoj pedagoškoj tekovini, koju su me baš samo moje učenice naučile. A to je tako milo, sveto sjećanje... U tom je sjećanju nešto kao neko maternje čustvo, nešto neiskazano toplo i drago, a srce od toga postaje svježije...

Tvoja duša vrtić nagizdani,
Očî ti ga sunce obasjava,
U njem cvatu naranče na grani
A i skromna ljubičica plava.

Lj. D.

Digitized by Google

Ima djece, koja su kao pjesmice sa biranim, delikatnim i vazda lakim neusiljenim stihovima, a duhoviti smisao tih stihova pomiješan je s nekim umiljatim nehajem, s tonovima, što te čas sjećaju na zvukove Eolove harfe, a čas na glasove Mendelsohnova glasovira ili slatke narodne tamburice.

S ovakom je djecom lako. Ali ima i druge — a to su oni mali demonići sa vazda poderanim haljinama i zamrljanim rukavcima, sa vazda mrkim licima, koja i roditelju i učitelju zadaju mnogo brige. Sada tu valja biti veoma na oprezu u dijeljenju nagrada i kazni. Ama nijedno drvo ne nosi toliko ploda, koliko cvijeća i u životu i u lijepoj uzgojnoj praksi. Nespretnost u nagragjivanju i kažnjenju može da pokvari mnogi plod, koji je već u svom zametku. I kazne i nagrade valja da djeluju više načinom i snagom, nego sadržajem. Učitelj i učiteljica valja da nastoje o tom, kako će za svaku nuancu psihičkoga karaktera prisvojiti sebi umjetnički izvježbano oko za posmatranje. Kretnje i govor i čitav način nastavnika valja da je vazda odmjeren, tih, spokojan. Ovaj pokoj prelazi i na djecu, te ih nekud kao hipnotizuje. Dok kad učitelj mnogo galami, kada se čuju iz njegovih usta nervozni poklici: „Ah, što me toliko opet ljutiš!“ „Već ne mogu da te gledam!“ — onda i dječica postaju zajedljiva, razdražljiva. De postavi samo jednom tvog mališa, neka ispituje i pazi na druge, a ti lijepo sjedi i gledaj i slušaj! Imaćeš što i gledati i čuti!! Tvoju će pojavu mališ iznijeti pred tebe, a da to sam i ne sluti, tvoj način vidjećeš u njegovim kretnjama kao u ogledalu. A ti lijepo sjedi i študiraj samoga sebe...

Zanimljivo je to gledati u školi, u kojoj rade više nastavnika zajedno. Pozovem jednom jednu malu, neka pazi i ispita, a ja slušam... i divim se. To nije moja obična mala — sad kad ona pita — živa je to slika naše učiteljice — pače i njezine riječi, njezin izraz lica, sve, sve!! Drugi put pozovem drugu djevojčicu. Sad sam dobila živu fotografiju, ali ne one prve učiteljice, već jedne druge — način je bio blaži — izraz lica mirniji. Nikada boljeg savjetnika od ovih fotografija — odista nikada!

Aj kako su mile te naše djevojčice! Mile su i dobre, samo ako smo im mi dobri, ako nam vjeruju, ako nam se povjeravaju, ako nas ljube. I najgore nevaljalče ne može da odoli silnomu utjecaju dobrote učiteljeve, ako je taj utjecaj u skladu s čitavom školom, koja sluša i ljubi svoga učitelja. I najgore će onda dijete popustiti i poći putem, kojim svi idu; tolika je snaga nagona za zajednicom, za jednim duhom, za jednom atmosferom.

Nema stalnosti u odgoju, gdje nema istine, ni temelja, gdje nema prava, ni ljepote, gdje nema kreposti, ni uspjeha, gdje nema požrtvovanja za opće dobro i za svako pojedino dijete. Ima dana u školskoj godini, kada se jače i intenzivnije osjeća sva čarobna snaga zdrave školske atmosfere, kada ona poput tamjana i mirisa božićnjeg drveta titra u zraku, bljeskuta oko školskih predmeta i sjaji se u stotine sjajnih očiju djetinjih. Ko nije doživio onu tihu sreću, što je čitaš u blistanju onoga jasnog velikog pogleda djeteta tvog, duševnog poroda tvog — onaj sveti blijesak, koji označuje prvi izvjesni prosjev djetinjega intelekta?! Ko nije osjetio čarobnu ljepotu dječijih očiju, kada njima urone, a o našoj ruci, u beskrajni ocean nekog duhovnog, bajovnoga carstva?! I ko nije uživao nenaknadivu nasladu u djetinjem zanosu, koji je čist kao zavičaj serafina, a poletan i lagan, te se vanrednom brzinom može da digne čak do zvjezdanih sfera, da segne iznad tvarnoga svijeta i dohvati divni onaj kraj, gdje nema ni trunka svjetske prašine, već se u vječitom majskom uzduhu viju pobjedne trofeje idejala, bijele i sjajne kao krila nevinih im duša! Ama viši svijet idejala i zanosa estetska je potreba djetinjih duša, koje su sazdane od blistavih atoma zvjezdanoga alem-praha. I školskom odajicom u takim momentima zastruji na časak onaka mistična plavetna atmosfera

Digitized by Google

nadosjetnoga svijeta, gdje nema dima i nečistoće, ama ni trunka, već sama nebesna milina.

Pa to slatko uvjerenje biti u krugu tako nevine mile djece dobar pastir, biti u zlaćenom eteru ljubavi i vjere njihove „stella confidente“, dobivati prve kite proljetnog cvijeća iz tih cvjetnatih duša!

Pa taj divni ponos, kad opaziš, da je škola panteon njihovih djetinjih idola, najmilije za njih mjestance, milije od sunca i šumica, draže od istoga krila materina!

Pa ta sjajna čast biti „force majeur“ za čitav ovaj mali svijet, držati na srebrnoj uzdi stotinu hitrih glavica i imati *„clair-voyance“*, za toliko mnoštvo „ranjavih petica“! Pa gledati one majušne „rasipne sinove“, kako su rasuli sve svoje duševno blago i vratili se k tebi u očinje krilo skrušeni i bijedni, a s tvojih riječi:

im srce kopnijaše
kô kad sunce santu leda kravi
o vrućemu dnevu Ilinovu. Fra Grga Martić.

A kako je nasuprot tužno u onakim školama, gdje je atmosfera zadušljiva, gusta, tjeskobna i mrka; pa ti sjedi na grudima i na glavi poput móre. U srcima djece rasprostire neku bojažljivu sumornost, od koje gasne svako plemenito čustvo. U tom je zraku vazda nešto kao pred buru, neko sijevanje, neki nemir, neka zabrinutost, neka trzavica i neko zagonetno, ali tamno, tamno čustvo... I svaki se čas bojiš, da se ne dogodi kakvo zlo. Steže te u grlu i pritište na tjeme i uvijek je samo tako bez zračka topline i bez slasti osmejka. Na prozorima uhvatio se led, ali i taj se led nije ukitio u cvijeće kao onaj, što ga u domaćoj sobici prstićima stružu i nosićima griju dobra, vesela dječica; već taj led tu pokriva neprobojna okna, da u školu sunašce ni pogledati ne može, a kamo li zagrijati ledeni dah, što tu crno svoje carstvo širi. Dječica nerado odlaze u takve škole — a je li čudo?! I nama je odraslima muka u takovoj atmosferi, koja na žalost ispunjava mnogu dvoranu i mnoge prostorije, gdje se po službi i zvanju moramo kretati, a tek djeca! I mi bježimo od takvih mjesta, a tek djeca! I mi bježimo od ljudi, u čijoj ti je blizini zima — a tek djeca!

Pred tom je dječicom još život, za nju treba da je još sve novo, neokušano, ružično, svježe, čarobno, a zar nije grjehota znati ih dnevice u zadušljivoj, nečistoj atmosferi?! Za kitu cvijeća bilo bi nam žao, a za kitu djece...? Ama ona nam nude te svoje plave i crne glavice — kao što se cvijeci nude suncu — da ih ljubimo — a na to mnogi učitelj a na žalost i roditelj i ne misli. To kao da mu nije ni nakraj pameti. U duše djetinje, u one psihološke tančine duše djetinje valja da prodiremo neprestano i u svakoj prilici. Od nastavnika valja da prši neko samilosno osjećanje, neka povjerljiva nježnost, što osvaja svaki zakutak djetinjega srca. Sve shvaćanje, sve nade i želje, sve je u tih mališa još krhko, mlado, nerazbugjeno, plaho, nerazvijeno; pa je prirodna ona silna potreba njihova osloniti se na nešto postojano, čvrsto, pouzdano.

A ipak u modernom uzgoju imade možda svega više, nego povjerenja, povjerenja dječice u svoje uzgajatelje, bili oni roditelji ili učitelji. Djeca, mladež, kano da sluti, da im stariji često ne misle dobro. Uzgajatelje u svemu, što od djece traže, često vodi prije svega vlastita korist, komoditet, egoizam, a i ne misle, da imaju golemu odgovornost, da imadu najveće blago ljudskoga roda pred sobom, te nevine i dragocjene duše dječije, koje su dosele smještene bile u mekana gnjezdašca od perca ruža i ljiljana poljskih, a otale izvagjene i odnesene na tvrdu klupicu školsku.

Stara prispodoba o učitelju vrtlaru nikada ne gubi svoje plastične miline i uvijek, i uvijek mi se narine, kad god stupim u koju školu ili mi se nada prilika, da se

Digitized by Google

upoznam s djecom iz ove ili one škole. I kad ih se u I. razredu više škole sastane velik broj iz raznih škola, a u svakom oku djetinjem stoji veliko pitanje, ja bih lako pa da i poznajem od prije pojedine djevojčice, mogla da ih složim u grupe, pa bih upravo pogodila: „Eto ove su iz ove škole!“ „One iz druge!“ i t. d. Svaka nosi dobar dio one atmosfere školske, gdje je dosele bila sa sobom. I u haljinacama ima taj miris i u sjaju, pogledu i u kretnjama i u hodu, a tek u načinu i izrazima! Kod jednih vidiš, da su odgojene poput nježna cvijeća, toplo i oprezno, dok kod drugih zamjećuješ, da ih je često polijevala odveć hladna voda i udarao led usred najtoplijih dana, da sunašce nije plelo zlatne svoje trake oko njihovih glavica, da nijesu veselo skakutale samo po mekim ćilimima bujne trave, već da su se češće verale kroz šikarje licemjerja, a bose nožice često nažuljile na tvrdom korijenju staroga drveća — starih predrasuda uzgoja —, koje gmiže po zemlji, pa se čini poput ukočenih zmijskih tjelesa. Jedne, čim dogju u novu školu, veselo se kupe oko tebe i povjerljivo pogledavaju u te uz stotinu naivnih pitanja, a druge se bojažljivo stišću daleko od tebe jedne uz druge, pa ti se od njihova pogleda šulja u dušu neka tugaljiva neprijatnost. Iz svake im kretnje izbija neka tiha rezignacija, a kad pokunjeno gledaju one svoje nove i vesele družice, kao da im svaki pogled kazuje: „Blago vama, kad vi možete da vjerujete ovoj novoj učiteljici, ovoj novoj školi!“

Za ovakvu djecu nikada ne žalim utrošiti mnogo zalihe taktike i duboko zagrabiti iz iskustva dječijoj Psihi, da ih što prije okupim oko sebe. Često to ne uspije brzo, biće još neko doba tumaranja, prezanja, posrtanja, padanja, kolebanja, — jer su oko onih malih grudi isprepleli svoje duge prste nemile predrasude, a možda i loše uvjerenje o pregjašnjim učiteljima. Tek malo po malo i ona djevojčica sumorna pogleda dolazi sve bliže k tebi — kao onaj divljak na staklenu igračku. — Vuče je nešto k tebi, čega ona za pravo još i ne raspoznaje u čemu je, ali u tvojoj se blizini krije za nju nešto novo slatko, koje napokon poprimi svjesne oblike pouzdanja i ljubavi, te mu samo nježno osjećanje zalije grudi. Eto tolika je moć učiteljičine dobrote na dječicu! A koliko sad istom valja paziti, da mlagjahna duša u svom idejalnom shvaćanju ne udari ni o šta hladno, ni o šta zašiljeno, ni o šta kruto, hrapavo... Još će i kasnije, kada ne budu pod našim okriljem — mnogo prerano otkriti, da idejalni svijet treba ograničiti na uski krug sumišljenika, ako ne ćeš da okusiš gorčinu onog duševnog stanja, koje te obuzima, kad stojiš pred razbitim krnjacima slatke kakve iluzije.

Današnjem uzgoju na žalost nedostaje ljubavi, ljubavi nesebične, požrtvovne. Samo tako možemo da razumijemo one tolike nelijepe karaktere u inteligentnih i mladih muževa i žena, sa onim tajnim vječitim nezadovoljstvom u duši. Za spoljašnost, za volju sujete još će učiniti nešto lijepo i dobro; ali ih prava vrlina i prava dobrota, ma gdje na nju naišli, ostavlja hladne, ne povlači za sobom. Pače još joj se mefistofelski rugaju... O to me vazda najviše boli! Pa još kad su takvi karakteri uzgojitelji djece, kada ukočenom i hladnom rukom siju neplodno sjeme u mlada povjerena im srca sa okom bez zanosa, sa glasom bez dobrote i pieteta, onda bih im doviknula sa Molièrom: „Pour moi, je tiens qu'il est nécessaire d'aimer pour vivre heureusement et qué'aucun des devoirs n'est pas entièrement fait, s'il ne s'y mêle un peu d'amour.“ (La Princesse d'Elide.)

U školskoj atmosferi ne bi nikada smjelo biti znojne zapare. Porcije duševne hrane valja da su vazda tako priregjene i servirane, da ih djeca „ne jedu u znoju lica svoga“. Ova se sveta rečenica tiče nas starih. Ni mirisa kojekakve prašine, koja je vodom polivena, svetom vodom iz djetinjeg oka — ne bi smjelo biti u toj atmosferi. Ali mi odrasli — mi stojimo obično na bezbrojne milje daleko od naše djece, pa ih

Digitized by Google

za to manje, mnogo manje razumijemo, nego ona nas... Mi za to i ne vidimo one okrugle kolobare nazupčanih rubova — one osušene suze djetinje — u školskoj knjižici, koje bi nam, da ih umijemo gledati i razumjeti, pričale neslušane istine... Ali mi ih ne vidimo... mi ne ćemo da uzmemo znanstveni mikroskop u ruke, da tim okruglim kolobarima u školskoj knjižici proučimo veličinu, iskon, sastojke, bacile, atome, nevide i stotinu sitnih ali zagonetnih crvića i zavojića, koji se u njemu legu i koji za prosto oko ostaju nevidljivi, ali pod staklom ozbiljna posmatranja poprime jasne konture i izrazite forme, pače često veoma zanimljive forme.

Pravo i lijepo kaže njemački pjesnik:

Lass unberührt
Den äussern Schein zerrinnen:
Das Licht, das niemals irreführt,
Ist Licht von Innen! (Universum.)

Pa takih suzica nema samo u knjižici prvoškolaca i mališa, ima ih i brojem više i težinom većih u finim batistovim rupčićima naših kevica, naših „velikih“. I sirota kevica tako često i tako lako ispada iz onog okvira, u koji ju sapeše običaji i navade i čitav moderni društveni moral, a onda zlo po nju, niko je ne razumije, niko ne pazi na njezine suze, dok ona mnogoj riječi, koja lakoumno tu oko nje pane, traži tajno značenje...

Da vam samo nešto pričam. Bila sam u jednoj školi baš pred odulje božićne praznike. Biće osam dana „prosto“, pa kako da se djeca već čitave nedjelje ne vesele toj svojoj slatkoj slobodici?! Došao napokon i čas tik pred što će se „sloboda“ ukazati u svojoj crvenoj haljinici. Ispjevaše pjesmicu poslije škole, a onda reče učiteljica: „Sad slobodno kući!“... I nijesu se žurile. Spremale se polagano — i povlačile se još polaganije iz škole. Svaka se još vratila i imala još štošta upitati. Bile su nekud nevesele. Nekaka sumornost legla na njih — dok jedna ne izlane: „Ja bih ipak voljela, da je i sad škola!“ Sad i druge stadoše klicati: „I ja!“ „I ja!“ „I ja!“ Učiteljica im se smješila i rekla, neka se samo odmore, ta bile su dobre i neka opet zdrave i vesele dogju, a u tim riječma njenim bijaše toliko ganuća, da mi je taj prizor dostatan bio, a da bih kolegici mogla odmah napisati najljepšu „Qualificationsliste“.

Sjetim se na onu drugu školu, gdje sam onomad bila, kako su tamo djeca već čitav pošljednji dan prije onih osam praznika bila neobuzdana, divlja, neposlušna, nervozna i razdražljiva. Pa istom kad je napokon kucnula „sloboda“ u svojoj crvenoj haljini na vrata!! O, onda nasta galama i stade halabuka grdna i prije nego što je učiteljica izašla, bijahu sva djeca jedna preko drugih izletjela na dvor u bahantskoj raskalašenosti, kao kakva tatarska horda, ni ne obziruć se više iza sebe, samo da ništa više ni ne čuju ni ne vide. Odahnule sad učiteljice — ali čini se još više — odahnula su djeca. Ona njihova divlja buka, kano da je govorila: „Dosta ste nas mrcvarile, ovo je sad naše — ovih osam dana — i ni časka vam od tog ne damo, ni časka!“

Eto kolika je moć učiteljičine dobrote na djecu! Istu svoju zlatnu slobodu rado će dati, da budu u njenoj blizini, u onoj atmosferi, koja im ugagja, u kojoj je i ona — uzor njihov — učiteljica mila! Ta odanost djece naspram omiljele učiteljice ima u toj prilici nešto herostratičkoga u sebi — glas. Djeca će rado uništiti i isti Eifelov toranj žugjene slobodice, samo da ugode onoj, koju ljube, da pred njom izigju velika, dobra, sjajna! Zar to nije i predražesno?

Snagom svoje nutarnje veličine vlada ona nad stadom svojim, stado to osjeća i podaje se rado toj dragoj snazi. Snažan karakter svagdje kolo vodi, a ne bi megju

Digitized by Google

djecom? No i učiteljica neka nipošto ne misli, da je „već gotova“, ako ima u džepu „diplomu“ — a u glavi nekoliko pedagoških teorija, pa se sada u dostojanstvu svoje moći širi i nadima u mirnom uvjerenju, da je za „djecu“ dosta pametna i da joj odsele ne treba ni prstom maknuti, a kamo li još i dalje učiti. Pače naprotiv ona neprestano uči iz svake prilike, iz svakog neuspjeha ili uspjeha, pače i iz svakog svog gjačeta! Ona uči osim toga i u širokom svijetu, kako će značaj svoj usavršiti i svoju individualnost na što veći, savršeniji stepen podići, jer: „Die Charakterbildung ist ein Krystallisations-, aber kein Stagnationsprocess. Von dem Charakter als etwas Fertigem, als etwas Bleibendem und daher als etwas Ursächlichem zu sprechen, ist nur eine bequeme, gedankenlose Manier, sich mit diesem gar nicht zu fixirenden Fluidum summarisch abzufinden, eine bequeme Manier, alles von sich und um sich verblüffend kategorisch abzuurtheilen“, kaže dr. Gustav Kleinert. Ko misli, da mu ne treba ništa više učiti, taj se već unaprijed zatvori i ogradi od svakog boljeg umijenja i novije uvigjavnosti, taj ne može da napreduje, a poslovica kaže: Ko ne napreduje, taj — nazaduje... Mnogo ima takih ljudi, oko kojih pače vazda ima divitelja i slavitelja — no prije ili kasnije obično prekasno uvide svi skupa, da je taj podivljeni karakter bio samo umišljen fantom, koji često samome sebi škodu donese.

Pa još da je samo to! Ali ako takav ima da vodi i druge pod stijegom svoga ponosnoga primjera: „Dovle i dalje ne — kad sebi utvaraš, da si karakter i dosta naučio, onda legni i počivaj u miru na svojim umišljenim lovorikama!“

Ne tako moj delija — već ovako: Sve dalje, dalje na putu usavršivanja samoga sebe, — ta ovaj je put tako strm, tako visok i uzvišen!

Wenn die Tage verflossen eben,
Ja, dann wäre gar leicht das Leben;
Doch was ihm an Kämpfen beschert,
Das allein macht es lebenswert. J. Rodenberg.

Možda nikoje zvanje nije tako bogato iznenagjivanjima i nenadanim uspjesima kao baš učiteljsko. Ko god je dublje zavirio u dušu djetinju, morade opaziti, da se razvitak ovdje vazda ne zapliće korak po korak kao inače u prirodi, već da u duševnom napretku djece — osobito izmegju desete i četrnaeste godine — često opažamo nenadane skokove. Sad zagaze u kakvu krajnju budalaštinu ili nečednost, a sad opet polete na kakve visoke stepenice u svom shvaćanju i u svojim činima. „Kinder haben ihre eigene Art,“ — kaže dr. Hans Arnold, — „sich so lange in irgendwelchem Elemente aufzuhalten, bis es den Reiz der Neuheit eingebüsst hat und als überwundener Standpunkt so gleichgiltig „zu dem Uebrigen“ gelegt wird, wie es vorher mit Leidenschaft betrieben und als ausfüllendes Interesse des Lebens behandelt worden ist.“

Istina je, ono što dijete prigrli, obuhvati, to će da zaokupi svom dušom, čitavom svojom bujnom ličnošću i kamo sreće, da mu ovo naivno zadubljivanje u jedan predmet ostane i za zrelije dane. Onda se obično čovjek zasipa u stotinu sitnica, a samo genije može da čitavo svoje ja posveti jednome poslu i predmetu.

Osobito „jedinčad“ valja da spomenem. To su obično djeca sa dubokim pogledom, genijalna djeca — bar po mišljenju njihovih roditelja. — Ovo su obično veliki gurmani na fine, otmene naslade nutarnjeg života i još jače i intenzivnije, nego druga djeca osjećaju potrebu za nečim višim, za izlete u sfere nadosjetnog uživanja. No dakako sva „jedinčad“ nijesu jednaka. Ima je vrlo pokvarene, pravih malih demonića — u te se naime djece ekstremi dodiravaju: ili su jedinci i jedinice vanredno dobra djeca ili su vanredno nevaljala. Na takvu djecu može zdrava školska atmosfera veoma blago-

Digitized by Google

slovno djelovati onim svojim spokojnim dahom, koji lelija nad toliko glavica i hoće da izjednačuje sve, što je nejednako, u ritmičke harmonije poput ljetnjeg onog vjetra, koji talasa žitno klasje.

Glavica se priklanja glavici, pa se ljubi i miluje kao da želju dijele...

Ima u duši opet neke djece opakih klica, usagjenih tu još od male šake — pa često izbiju na površinu i zatalasaju spokojnu školsku atmosferu. Kod kuće obično takve opake izdanke odbiju na djetinjstvo, ludost, mladenačku vrućinu, nezrelost, te dijete prolazi kao kroz maglu. Ali kad sjedne u školu, drugojačije ono tu udari u oči i djeci, a učitelju po gotovo zasjekne u pamet. Kad ovaka djeca dorastu i sjede kraj druge dobre djece, onda vidiš golemu razliku i prejasno, ama njihovo osjećanje i čitava pojava njihova izgubila je onaj mladenački svježi čisti pelud, koji onu drugu djecu obavija neiscrpljivom poezijom. Pa još ako je ovakvo dijete djevojčica — kevica čak možda! Kako se ona jadna na maglovitom putu svoga usavršivanja neprestano potjeplje na oštro kamenje svakojakih antipatija, opozicija! Ali da su joj od toga lake nožice krvave, da i ona može da plače, na to niko i ne misli... „Tà ona je tako zločesta!“ tako sada kažu svi, dok su joj prije svima isto takvim „mauvais genre“ grijesima obično davali kolorita lakrdije. Danas kod nje sve uzimaju tragično. Ona to zna, pa se za to i ne — trsi, da bude bolja. I tako i moderna kevica već trpi od pesimističnog „Verkleinerungsdranga“ modernoga svijeta! O, koliko mlagjahnih duša dan danas tako štetuje! Puno, puno!

Mlado biće dan danas u tom vijeku nervoznosti i konvencijonalnosti zaista ima veoma malo hrastova, oko kojih bi se moglo poput bršljana ovijati. Pa sad tu još i ove konvencijonalnosti smetaju kevici. Ona je bistrooka, pametna, pa za to prebrzo uvidi, da društveni moral modernoga svijeta u mnogim važnim pitanjima počiva na nekom društvenom dogovoru bez riječi, ali ona uvigja i to, da se taj moral kosi sa onim, pravo ćudorednim, koji se uči pri vjeronauci.

U kodeksu toga društvenog morala vidi kevica veoma sumnjivih tačaka, što se tiče časti i čestitoga glasa, tako zvanog „renomée“. Pa još kada sama dogje u konkretan dodir sa tim kodeksom?!... Vjerujte mi, mladež najviše trpi pod apsolutizmom onoga dogovora bez riječi, koji se zove modernom riječju „konvencijonalnost“. Mi odrasli otupili smo se već za fine nuanse pravednih osjećaja, pa mladež našu za to i ne shvaćamo Mi smo svoja ćutila već dresirali na kojekakve mješavine parfema i plinova i otrova, pa se za to čudimo, gdje mladež samo hoće čistu atmosferu da udiše u čiste svoje grudi, gdje mladež začugjeno upire sjajne oči u mrak konvencijonalnih laži i u teške magle modernog društvenog morala, pa ne može da se snagje, da stvori suglasje u duši svojoj — ono blaženo suglasje, iz kog izvire svaka vrlina, svaka dobrota!

A takvo suglasje, to je ona tiha harmonija, koju u dobroj školi neprostano pjeva hiljada i hiljada sićušnih nevida učiteljske vještine, njegova zanosa za svoj posao. Nevigjeno uvlači se ta harmonija u mlade duše i za uzdarje izvija se opet svježija i nježnija iz nje, te se miješa u blagoslovno miloglasje, te vječito ovdje titra zrakom...

Najbolnije doima se srca djetinjega megjutim trpko opažanje, kada u učiteljici samoj vide nesuglasje izmegju njenih riječi i njenih čina. Pa kad gogj joj se „službeno“ približe, ostane nešto gorko visjeti na njima i to ona ponesu sobom. „Privatno“ po gotovo nema ih nikada blizu! Nerado idu u školu, često ih spopadaju „proljetne prazničke groznice“ i „školske influence“, a kad ih gledaš, gdje sjede u tim klupicama, na svakom onom licu vidiš službeni obraz ili izraz velikog trageda u petom činu. „Nema tu one pobjedonosne veselosti u svakoj crti lica, koju gledaš na licima

Digitized by Google

djece u zdravoj atmosferi!! Ova i kad ništa ne govore, i kad ih zatekneš, gdje nešto rade u školi, jasno nose u svakoj kretnji svojoj neki rječit govor, koji u riječi zaodjeveno ovako glasi: „Inostranče, kaži Lakedemoncima, da ovdje sjedimo zadovoljni i dobri i ponosni sa dobrote svoje!“

Vidjela sam i takih učiteljica, koje stoje pred svojim stadom sa hladnim dostojanstvom jedne „Kunigunde“ iz Schillerove „Rukavice“ i vazda sa temperaturom ispod ništice oko sebe, a sa licem, o kom bi njemački novelista rekao: „Es war milchsuppensanft“. Možete li hemijski analizovati sastojke atmosfere u njenoj školi? O dakako da možete! Kad iz stotine plavih prozorčića sjajne zvjezdice gledaju na nju, ona stoji tu pred njima sa licem Sfinge, ta djeca taj čas nijesu njezina, nijesu njoj bliza — to čitaš u svakom titraju onih jasnih zvjezdica usred plavih prozorčića. Ona tu stoji, „jer tako biti mora“, a ljubav za zvanje nije ju dovela amo, već potreba, boj za opstanak. Ali ona je ipak u dnu duše uvjerena, da je za „nešto bolje stvorena“, i ona to „bolje“ ustrajno izgleda ovim svojim pogledom u daljinu, od kojeg se djeca plaše, jer ćute, da je daleko od njih. I vazda je zima u toj školi, vazda neki strah ovdje u zraku. Pa istom kad ko nešto skrivi! Jadne li djece! Kako dršću, kako se boje, a i ne znadu od čega, od onoga „straha“, od one nejasnoće u čitavoj prikazi učiteljičinoj. Na takve je dane ona sva kao u neku maglu zaogrnuta, takva se čini, kad je duša djetinja gleda kroz one plave prozorčiće, zahukane strahom i nepovjerenjem... Ovakvi su dani još nemiliji, nego obično. Potencirana je neugodnost ići u takvu školu!... Učiteljica može da bude i deset puta tako ponosna kao mramorna Hera i tako pametna kao Pallas Athena, ona ipak nipošto nije dobra učiteljica! Pojam „idejalizam“ za nju je neki nemoderni antikvitet, ona sa suverenskim sažaljenjem gleda na kolege i kolegice idejaliste! Oko njene kolijevke nijesu pjevale vile o suncu i mjesecu, već su joj dale srce, u kom je sve udešeno pravocrtno, izmjereno, odmjereno i pametno šestarom razdijeljeno i centimetrom bon tona zaokruženo i za to ona tu stoji sa potpunim uvjerenjem, da je svoju dužnost sjajno učinila, ako su joj djeca „dosta dobro“ odgovarala „glagole“ ili pô sata u ćošetu stajale! Više se od nje zaista ne može da traži!! (?).

Ona je kao plaćena dojilja, koja tugje dijete doji i goji jelom i odijelom, ali ne dobrom riječju — koja samo pazi da dijete tijelom ne prevrne i da stane na snagu; ali mu nikada ne rekne ni „crno ti oko u glavi!“, samo da ga ne ozlovolji. A ipak, a ipak! Djeca je ne vole... To ona zna, ali ko će još za to mariti! Zar ćemo mi sebi glave trti za hirove djece?! A zar ona znadu, ko im je dobar?! Tako pravilna učiteljica upokojava glas nutarnjeg odvjetništva, glas savjesti svoje... I opet dolaze nove generacije u ledenu grobničku atmosferu oko nje — i opet nove generacije odnesu iz te atmosfere hladno i prazno srce... A ipak su i ta dječica bijela i nevina, ali to nije sjajna snježna bjelina, već je to kukavno bjelilo kao ono na izdancima proljetnih krumpira, koji rastu u zadušljivoj i mrkoj pivničkoj atmosferi. I žao mi bude i ljutnja me spopane, kad je gledam — tu pastiricu mlagjahnoga stada sa onom svojom pojavom punom apatične resignacije i sa okom ugaslim tu pred dječicom! Htjela bih energično skočiti k njoj i zgrabiti je za srce i doviknuti joj Tolstojeve „renaissance!“ samo da ulijem malko idejalizma u smrznute njezine žile, samo da je ne gledam onaku bez zanosa, suhu, hladnu, bez ijedne „note allegre“. U njenoj blizini svaki put osjećam snažni dojam one struje njene atmosfere, nešto kao onaj zagušljiv zrak na dugim, dugim hodnicima starih samostana ili sudačkih dvorova, i ja joj onda tek ne kazujem ništa ili tek onako iz daleka. Pred njezin porugljiv smiješak ne smijem da iznesem svetinju svoje duše, zanos svoj za milo mi zvanje, a ipak znam, da je samo to u stanju

Digitized by Google

spasti je iz one njene resignacije. „Ama kolegice, zar ti da si nesretna što si učiteljica? Što služiš najčasniju službu?!... Pogledaj tu oko sebe, dublje, dublje — pa ćeš uvidjeti, kako si sretna i kako je mnogo u tvojoj ruci da usrećiš još i druge! A nije li to najljepša misija da ispuni tvoju dušu, gdje sada leže prazni sni i teške misli!“ Htjela bih sto puta da joj to kazujem u hiljadu varijacija, neka „ustrajni udar iskru iz kamena vadi“.

Lijepo li kaže Dupanloup: „Pravo je, kad stupi novo dijete u školu, da ga — i bez poznavanja i bez misli, ima li u njega dobrih ili manje dobrih svojstava — ljubiš; a za što? Eto za to, što je jedno dijete više“ [1]). Ovaj odgovor kazuje sve, poljepšava sve, uči te sve, moja učiteljice!

Stare i nove staze u nastavi crtanja.

Gjuro Pavičić — *Beč.*

(Svršetak.)

„Da se dakle umjetnost crtanja postavi na ovaj temelj, valja da se podredi umjetnosti u mjerenju, a kutovi i lukovi, koji imaju svoj oblik u praobliku četverokutu, kao i pravocrtni dijelovi ovoga, valja da se svedu u stanovite oblike (vježbe) za mjerenje. To je učinjeno, i ja mislim da sam uredio taki niz vježaba za obuku u mjerenju, koji djetetu tako olakšava shvaćanje razmjerâ (proporcija), kao što glasovi (tonovi) A B C olakšavaju učenje jezika.“

Ovaj A B C zora jest razdioba istostranična četverokuta vodoravnim i ovisnim prävim crtama u njegove sastavke za mjerenje, pa ga za to treba temeljito poznavati kao i njegov postanak (Ursprung). Dijelovi četverokuta, koje ovako dobijemo, daju potpuno odregjene oblike za mjerenje kutova, kao i za odregjivanje obline (Rundo) i svih lukova, što ja sve skupa A B C zora nazivam.

„Evo kako ja postupam:

„Ja predočim djetetu prävu crtu u svim mogućim položajima i tako protumačim njena svojstva bez obzira na njeno spajanje i dalju upotrebu; onda počnem imenovati, koje je vodoravna, koje osovna, a koje kosa (präva) crta. Kod kosih crta najprije učvrstim, koje se dižu, a koje padaju (pojam: uzdignute i naklonjene kose crte), a onda tek imenujem desno uzdignute i naklonjene i lijevo uzdignute i naklonjene crte. Iza toga dogju razni položaji usporednih crta, kao: vodoravne, osovne i kose; onda razlika glavnih vrsta kutova, koji postaju od poznatih crta, odatle i imenovanje pravi, oštri i tupi kutovi. Onda protumačim temeljni oblik (Urform) svega mjerenja — istostranični četverokut, koji je nastao spojem dvaju kutova, — protumačim i njegovo dijelenje na polovine, četvrtine, šestine i t. d.; onda dogju na red obli likovi (Rund) i njihove vrste i nazivi.

Sve to treba da nauči dijete samo motrenjem oblika za mjerenje, a nazivi su u ovome tečaju jedino istostranični četverokut, položeni (Horizontal) i perpendikularni četverokut (ili pravokutnik), savinuta crta, kao: okrugla, poluokrugla, četvrtokrugla, pravi oval, poluoval, četvrtina ovala, drugi, treći, četvrti, peti oval i t. d. Da ovi oblici mjerenja nagju i praktičnu primjenu, valja dijete voditi u prirodu, da se tamo

[1]) „La première chose à faire quand un enfant se présente dans une maison d'éducation, sans le connaitre, sans savoir s'il a des qualités plus ou moins aimables, c'est de l'aimer; et pourquoi? Parce que c'est un enfant de plus.“

Digitized by Google

uči razmjerima, od kojih su i nastali oblici mjerenja. Sredstva, da se ova svrha postigne, jesu:

1. Nastojanje, da dijete upozna i nauči imenovati razmjere i oblike mjerenja.
2. Da ih umije samostalno primjenjivati.

Za to se dijete pripravi već iz knjige za majke (ovdje Pestalozzi misli svoju knjigu: „Wie Gertrud ihre Kinder lehrt“, što ju je napisao za majke), po kojoj mu valja pokazivati raznovrsne predmete, koji su sad četverouglasti, sad okrugli, sad ovalni, sad široki, sad dugi, sad uski. Za tim mu treba pokazivati dijelove A B C zora (četvorine) na komadima hartije, kao četvrtinu, polovinu, šestinu četverokuta i t. d, a onda opet oblinu (Rund), polu- i četvrt-oblo, ovalno, polu- i četvrt-ovalno. Sve to valja djetetu zorno prikazivati, da ono već unaprijed dobije neku tamnu svijest o raznim pojmovima, koje će kasnije steći poimanjem umjetnosti i njezinih oblika. I za ovo zadnje pripravi se dijete iz knjige za majke, u kojoj se nalaze i počeci posebnoga jezika (govora, nazivlja) za oblike, isto tako i počeci brojenja, koji svakako treba da idu prije mjerenja.

3. Treće sredstvo, da se postigne ova svrha, jest crtanje sama oblika. Time dijete ne dogje u svezi s drugim dvama sredstvima samo do jasnijih pojmova o obliku, nego ono sebi prisvoji i sposobnost, da može pravo raditi po svakom obliku. Da se postigne prva svrha, valja razmjere oblika, koje je dijete upoznalo u prvom tečaju kao horizontalne četverokute (Horizontalviereck) i perpendikularne četverokute, imenovati horizontalni četverokuti 2, — ako je dužina dva puta tolika kao visina, i ovisni četverokuti 2, ako je visina dva puta kolik dužina i t. d. Takogjer moraju radi raznih smjerova kosih crta mnogi vodoravni četverokuti biti nazvani $1^1/_2$, ovisni $2^1/_3$, $3^1/_4$, $1^1/_6$ i t. d. S toga će se razloga odregjivati i razni smjerovi kosih crta ili oštri i tupi kutovi, kao i razni dijelovi okruga (obline, Rund) i ovali sa svojim dijelovima, koji nastaju od raznih dijelova četverokuta.

Svjesnošću takih odregjenih oblika budi se volja i zanimanje za mjerenje, a nestalna moć (sposobnost) zrijenja podvrgava se stalnim pravilima umjetnosti, odakle potječe pravi sud o odnošaju oblika, što ja zrijenjem umjetnosti (Anschauungskunst) zovem. Ovo je umjetnost, na kojoj bi trebala da se temelji stara, uobičajena i poznata umjetnost naše kulture.“

„Svako dijete prosugjuje na isti i najjednostavniji način neki predmet u prirodi po njegovim spoljašnim razmjerima i odnošajima, pa se valjano o njemu izražava. Ovim umjetničkim uzgojem (Kunstführung) dospije dotle, da čim pogleda neki lik (figur), umije odrediti ne samo razmjer visine prema širini, nego takogjer odnošaj pojedinih razlika njegova oblika od istostraničnoga četverokuta u crtama i lukovima, pa i valjano riječma izreći, čime se taj lik razlikuje od našega A B C zora. Sredstva, da dijete prisvoji sposobnosti za umjetnost, leže u sposobnosti za mjerenje, a izvježbavaju se crtanjem, naročito linearnim. Tako se djetetu ta sposobnost sve više i više razvija, dok ne dospije do one tačke, gdje mu to sve ide lako kao po taktu. Sada njemu ne treba niti za najzamršenije predmete zbiljnoga mjerenja, — sve to ide od oka tako tačno kao da zbilja mjeri.“

Nadalje nam govori o Pestalozzijevim nazorima i o njegovu radu Buss, koji je došao u Burgdorf naročito za to, da pomaže Pestalozziju u crtanju i glazbi. Evo kako veli Buss: „Pestalozzi je nastojao, da uči pravila crtanja prema njihovoj zadaći, ali uvijek u savezu sa prirodom, koja ne pušta nijednog dijela ljudske umjetnosti osamljena. On je nastojao, da djeci počevši od kolijevke daje dvije vrste figura: knjige slikovnice i predmete za mjerenje (procjenjivanje, zrijenje). Slikovnicama je htio

Digitized by Google

pomoću naravi i pomoću (sistematički) poredanih slika razviti što je moguće ranije znanje jezika (govora) i stvari. Drugom vrsti figura htio je da spoji pravila umjetnosti sa zorovima, jer je učio oblike na predmetu, koji su se onda u svijesti djeteta uzajamno potpomagali, pa tako čisto psihološki osigurali smisao za umjetnost....“

Da ne bi ko shvatio Pestalozzija, da on zabacuje narav, a vježba samo na crtama, veli on spomenutom Bussu: „Narav ne daje djetetu nikakih crta; ona mu nugja stvari, a crte mu se moraju za to dati, da valjano motri stvari, a nipošto mu se ne smiju uzeti stvari, da vidi same crte.“ Drugi put izgovara to još oštrije i kao pravi pristaša zornosti dušom i tijelom, kad veli: „Očuvao me dragi Bog, da bih ja za volju kakvih crta ili kakve umjetnosti išao sapinjati ljudski duh i otupiti ga za prirodu, kao što ga u svom praznovjerju sapinju i za prirodu otupljuju kumirski svećenici.“

Pestalozziju nije crtanje niti za vježbanje ruke, kao što smo to do sada vidjeli, niti mu služi samo za praktičnu potrebu, kao što primjerice nagjosmo u Locka. Njemu crtanje utječe i na umni uzgoj djeteta, na njegovu volju, na njegov kasniji karakter. On o tome ovako piše: „Pošto su ona (djeca) ovakom obukom svaku, pa i prvu crtariju potpuno svršila, to se u njima još prije nego što dalje pogju u ovoj umjetnosti, razvije svijest o njihovoj snazi i ovom sviješću teže ona za usavršivanjem i ustraju u radu, što ne bi nikad u metežu budalaština i neredu naših nerazumnih ljudi mogli postići.“

Pestalozzi traži, da se uči crtanje prije pisanja, „jer ono (pisanje), ako se uči prije crtanja, pokvari djetetu ruku za crtanje, bud je otvrdne u pojedinim oblicima, prije nego što se podigne opća gipkost, što je za crtanje baš od potrebe. Još više mora se crtanje učiti prije pisanja s toga, što se time formiranje slova bez mjerenja olakšava i što se uštedi na vremenu, dok bi se dijete čitave godine moralo odučavati od krivih oblika, a time se pogoduje čitavom uzgoju. Pri početku ove umjetnosti prisvaja dijete takogjer svjesnost o vlastitoj snazi, pa već u početku u pisanju pokazuje ono svoju volju, da ne čini ništa neodregjeno, krivo ili nepotpuno, već baš naprotiv na stanovitom stupnju odregjenosti, valjanosti i savršenosti“.

Još bismo samo napomenuli to, da Pestalozzi zahtijeva prvo crtanje na tablicama od škriljevca, — a kasnije ćemo imati prilike od protivničke strane čuti — za što, da ne navodimo samih njegovih riječi, jer smo i onako već zategli.

Ovako Pestalozzi, a njegovi se učenici prihvatiše svim silama posla, da dalje provedu djelo svoga učitelja. Od svih se osobito odlikuju Josip Schmid i Ramsauer.

Josip Schmid dogje u Pestalozzijev zavod kao 14-godišnje čobanče iz Vorarlberga, pa kako je bio nadaren mladić, uza to vrlo lako shvaćao matematičke nauke, pogje mu za rukom, da svojom spretnosti dadne obuci crtanja veći zamašaj. Njegove nazore nalazimo u njegovim djelima: „Die Elemente des Zeichnens nach Pestalozzischen Grundsätzen“ i „Die Elemente der Form und Grösse nach Pestalozzis Grundgedanken“ (2 djela sa 12 tablica). Nas poglavito zanima prvo djelo, jer ono sadržaje gotovo svu Schmidovu nauku. — Na prvom mjestu razlaže on znamenitost obuke crtanja. Crtanje mu nije „sredstvo da se uči crtati“, nego „sredstvo, da razvije u nama psihološki nagnuće za umjetnost“. — „Sklonost ili je općenita, kako je nalazimo u svakoga čovjeka, ili je posebna, kako je nalazimo u pojedinaca, naročito u genija, koji su rogjeni za umjetnost“. — „Ako čovjek uzraste i živi, a da se u njemu nije razvilo estetsko čuvstvo, to se njemu nemoguće uzvisiti do umjetnosti. Narav, u kojoj on živi i čitava njegova okolina njega ne uzgajaju nikako, oni su za nj u tom pogledu mrtvi.“ Za to mora obuka crtanja da se služi takim sredstvima, koja utječu na općenitu

Digitized by Google

naobrazbu čovjeka, koja u njemu razvijaju prirodnu sklonost za umjetnost. Schmid ne će da čuje o samoj naobrazbi talentiranih mladića u crtanju. To je na uštrb opće naobrazbe! Svaki čovjek ima u sebi, u svojoj duši „klicu umjetnosti“, pa je treba razviti. Ni sami geniji ne mogu se oteti tome, da njima ne treba početaka crtanja. Oni tako prisvoje fizičnu vještinu, koja im je nužna da nas okoriste umjetničkim proizvodom.

Iza toga općenitoga razmatranja osvrće se Josip Schmid i na staru metodu, po kojoj se precrtavalo bez smisla. Crtanje se — veli — uzima u školama za platu. Mnogi to čine iz puke obijesti, jer ne znadu u što drugo da troše novac, a ne što ih umjetnost zanima. — Za to i postupa učitelj u takim školama kao da ima Bogom nadahnute mladiće pred sobom, jer mu je cilj: umjetnost, a ne opća naobrazba čovjeka. „Kako slabo pomaže ovakvo precrtavanje, jasno pokazuju stotine i stotine škola, u kojima se tako obučavaju i umjetnici, koji iz njih izlaze. Hiljade onih, koji uče tako precrtavati, ne uče ništa, i hiljade onih, koji se čine da su nešto naučili, nijesu razvili bili ni slobode za umjetnost — samo izvanredni geniji mogu izaći, a da ne podlegnu smrtonosnom djelovanju ovake obuke. Metoda precrtavanja ne znači za umjetnost ništa, jer joj nedostaju počeci, što je bitno i nužno za uzgoj u umjetnosti.“

Može se dakako reći: „Pa kako to dogje, da se metoda precrtavanja uzdržala toliko stotina godina u slavi?“ — Odgovor je: „Ova metoda zašljepljuje, laka je, pa se njome naročito još i naše doba dade zavesti, jer ljudi izgube iz očiju bitno na stvari, a zapanu u površnost i prividno blištavilo. A ipak mogu mirne duše reći — ako od hiljade jedan dospije do svoga cilja! Ne smije me niko krivo da shvati, — ja kažem: površnošću ovoga načina dospije dijete dotle, da kad nam prikaže neki predmet, zbiljska njegova slika, daleko nadilazi sile učenika . . .“ — „Kada dademo djetetu, prije nego što mu se razvio smisao za ljepotu, da nešto lijepo precrtava, to ono isto tako osjeća, kao da smo mu dali nešto nelijepo; mehanizam ovakoga rada utječe na otupljenje smisla za ljepotu, koji bi trebao baš da bude podloga radu. Râd, pri kome djeca svoje glave precrtavaju, a niti su svjesna što rade, niti umiju da motre, nadilazi njihovo shvaćanje, a ovaj jedan primjer neka mi posluži dokazom.

Vidio sam jednoć jedno ovakvo dijete kopiranja (Kopierkind) kako je dovršivalo jednu glavu. Položaj glave bio je taki, da se vidilo samo jedno oko. Da upozorim mališa na nenaravnost njegove crtarije, rekoh mu: Čuješ, momče, ti si svojoj glavi načinio samo jedno oko! Dijete se prenerazi, pogleda na svoju glavu, pa će: ja sam zaboravio! Toliko je daleko bilo jadno dijete od istine prirode.

Tako nam Schmid govori u općenitom dijelu svoje knjige, a vidimo, da je potpuno prihvatio školu svoga učitelja. Sad ćemo da vidimo posebni dio, u kom on stavlja vježbe u pet odsjeka.

1. Vježbe za izobrazbu ruke za crtanje.
2. Vježbe u stvaranju i nalazenju lijepih oblika.
3. Vježbe, koje potpomažu i učvršćuju izobrazbu imaginacije.
4. Vježbe u realnom i matematičnom precrtavanju predmeta iz prirode.
5. Vježbe u perškpektivi.

Zabavimo se malo ovim! Prva tačka — vježbe za izobrazbu ruke za crtanje — slične su današnjim našim predvježbama u pisanju, ali Schmid ne će njima da uvježti. „valjane crte“, nego mu je glavno, da učenik nauči valjano držati prste, ruku i tijelo. Pače samim igranjem i „općom tjelovježbom“ htio bi on da se posluži u tu svrhu. Ujedno bi on htio izvježbati mjerenje od oka, pa tako pomoći valjanom zrijenju.

Digitized by Google

Ove su vježbe ujedno predvježbe pravom crtanju, koje po Schmidu stoji u stvaranju novih oblika.

Kad je Schmid ovako pripravio učenike, počne s njima crtati. Učenici moraju da iznalaze i stvaraju nove oblike. Da se djeca ipak nečim u ovoj ranoj dobi pomognu, dade im Schmid već gotov lik, izragjen tačkama, koje nijesu jedna od druge preveć razdaleko. Učenik treba samo da valjano spoji te tačke. Da se vidi, kako to Schmid radi, mi ovdje prenosimo prvi njegov lik, kojim on svoje crtanje započinje. Po tome će moći čitatelji bolje prosuditi, kako je dalje. Evo toga lika:

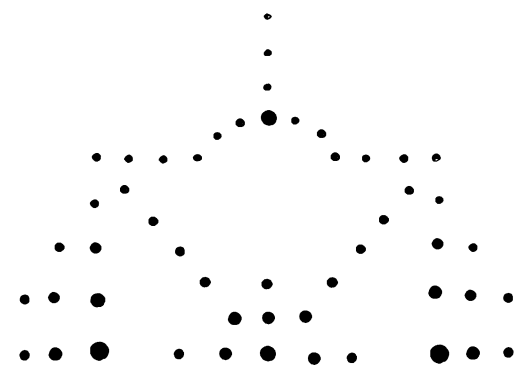

Slika 3.

Kad je Schmid ovako nekoliko vježbao na tačkama, prijegje onda na crte. Najprije sastavlja po dvije crte u jednoj tački, i tako pravi raznovrsne kutove, onda po tri crte u dvije tačke, pa osobito rado sastavlja što je moguće različnije oblike, onda više crta i t. d. Osobito traži, „da se učenik nikada ne zakopa u jedan jediti oblik“, da je n. pr. cijele crtarije temeljni lik uvijek trokut ili četverokut. To zatupljuje učenika. Da ne bi jednoličnost vladala, traži on, da ne budu uvijek jednako debele crte, već pri početku tanke, a pri svršetku debele ili obratno, ili pak na oba kraja tanke, a na sredini debele. Evo ovaj lik neka to prikaže:

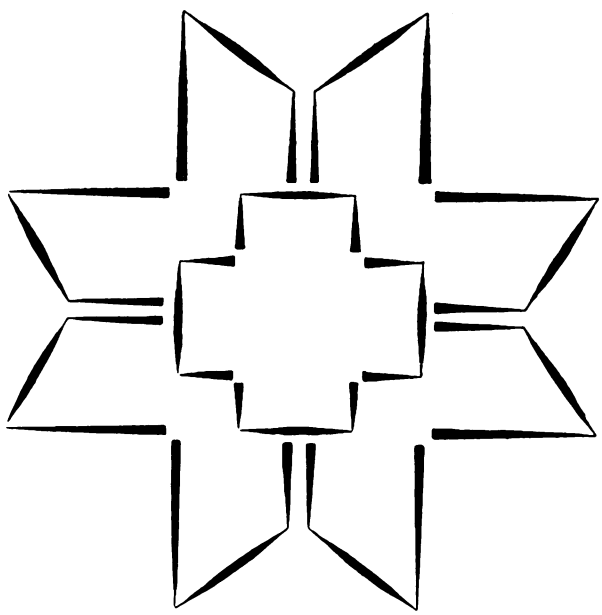

Slika 4.

O ovom Schmidovom postupku lako je sud izreći. On čini veliku pogrješku, gdje od djece traži ono, što ona nemaju. Najprije treba da ona nešto nauče, a onda se od njih može tražiti, da samosvojno rade. U Schmida toga nema. Duša njegova učenika jest „tabula rasa“.

Treće je, kako već rekosmo, što Schmid traži, vježbanje, koje učvršćuje i potpomaže izobrazbu imaginacije. Da nas čitatelj razumije, kazaćemo odmah, što Schmid shvaća pod imaginacijom. To je duševna moć, kojom mi sebi predstavljamo nešto, što je već bilo u našoj svijesti. Dakle mašta, — samo, ne u potpunom svom opsegu nego u koliko zasijeca u obnovu predočaba i njihovu trajnost u svijesti. — Izobrazba imaginacije po njemu stoji u tom, da se dijete priuči oblike razumjeti, shvaćati i uzdržavati ih u svijesti. To on postizava ovako: „Dok dijete načini jednu lijepu crtariju, može mu se reći: pogledaj je dobro, okreni tablu, i sad crtaj istu sliku, a da je više ne gledaš.“

„Kad je dijete nacrtalo sliku, može je, bilo ono samo, bilo pak učitelj s originalom isporegjivati. Ako ju je potpuno dobro napravilo, može da tim prestane; inače

Digitized by Google

bi imalo to što je nacrtalo, otrti, pa još jednoć da crta. Onda može ovu istu crtariju za dva tri dana opet pokušati da nacrta iz glave. (Nije s gorega, ako dijete od vremena do vremena nacrta nešto takvo i na hartiji.)"

„Ne moraju i ne trebaju se crtati na papiru samo take crtarije, koje dijete samo iznagje, nego to mogu da budu i drugi lijepi oblici, koji su s ovima na istom stepenu; a dijete valja da im na isti način podražava. Crtarije (predlošci) treba da se pomno biraju, jer je puno do toga stalo, da su oni oblici lijepi, što ih dijete tuvi." — Da je ovaj način imao svojih dobrih strana, ne da se poreći, ali je po našem sudu loša strana jača; jer ovaj način grabi mnogo vremena, a onda je i nepraktičan.

Na četvrtom mjestu traži Schmid „vježbe u realnom i matematičnom precrtavanju predmeta iz prirode". To je crtanje čisto geometrijskih oblika, kao „plohe od ormara, peći (ako su pravocrtne), stolova, vrata, pojedine plohe kuća, prozora i t. d., u kratko: precrtavanje tijelâ, koja su ograničena ravnim plohama". Dalje traži precrtavanje putova, rijeka, predjela i t. d. Učitelj mora osobito paziti, da daje za uzorke „lijepe" predmete. Vježbanje mašte treba da se i nadalje nastavi usvajanjem lijepih oblika. — Pri crtanju mora učenik osobito paziti na veličinu i snošaj protega.

Na petom je stupnju peršpektiva. Kako mi imademo pred očima isključivo gradivo i obuku osnovne škole, to se ne ćemo upustiti u ispitivanje, kako se tu obučavalo; a ako smo to prije na nekim mjestima i činili, bilo je radi toga, da podamo jasniju sliku tadanjeg doba, jer nam druge grane ovoga predmeta nijesu davale dostatno prigode. Pri koncu, kad već peršpektivu svršava, upliće Schmid i krivocrtne likove, za tim prelazi sasma na njih, na crtanje lišća, cvijeća, raznih vrsta trava (biljki) i slično, i time završuje školsku obuku.

Osvrnimo se pri rastanku sa Schmidom na njegov rad i na njegovu nauku. Dostatan je i površan pogled, da možeš uočiti pogrješku. Opseg u raznolikosti vježaba, što ih preduzima Schmid, očito je preuzak. On se drži samo dviju triju vrsta likova, a i oni su svi na isti kalup. To nikako nije moglo da utječe na duh djeteta onako obrazovno, kako je to Josip Schmid zamišljao. Valja naime priznati, da je u pogledu obrazovanja duha crtanjem s Pestalozzijem nastupilo drugo shvaćanje. Kako nam je poznato, prije Pestalozzija samo se kopiralo. Pestalozzi i njegovi su učenici protiv toga, jer duh kržljavi. Za to oni o kopiranju ne će ni da čuju. Duh obrazovati i jačati glavna je svrha njihova crtanja, a ne da se nacrta možda lijepa i teška crtarija. U tom duhu i zahtijeva Josip Schmid, da njegov učenik „iznalazi lijepe oblike" i da ih tuvi. Kako se lako može vidjeti, pošao je on tu sasma krivom stazom. „Lijepi su oblici" za nj nešto, što leži već gotovo u duši ljudskoj, — nešto, što se s čovjekom rodi. To je dakle nazor, koji je proživio svoj vijek još davno prije samoga Josipa Schmida, a novija je psihologija po gotovo „s prirogjenim idejama" — barem u ovakom smislu — obračunala. Po onoj Lockovoj „nihil est in intellectu...." zalud je bilo Schmidu nastojanje, da mu učenici stvaraju nove oblike. Trebalo ih je najprije imati! — Pa i samo vječito natezanje i vježbanje na crtama, kutovima i istovrsnim likovima prelazi ozbiljni rad i postaje puka igrarija. Kako se zalazilo u igrariju i ekstremnosti, neka služi dokazom i to, što Schmid traži, da mu djeca tuve i isporegjuju skelete raznoga drveća, n. pr. „topole s jabukom, kruškom, šljivom i t. d., tako da dijete usvoji osobitost svakoga drveta". Na isti način hoće on, da mu učenik „študira" razne vrste lišća, i to: oblik, veličinu, kut, pod kojim stoji na grančici i t. d. Sad slušajmo, kako on to crta skelete drveća! „Stablo je", veli Schmid, „sastavljeno od debla, grana i grančica. Crtanje mora da se poduzme zimi, rano u proljeće ili

Digitized by Google

kasno u jesen. Najprije se mora da nacrta deblo. Deblo valja isporediti po svojoj debljini i visini; nadalje valja razmotriti oblik krošnje, pa kako grane stoje na stablu, a na ovima grančice.“ Pa da ovo ne prelazi granice?!

Drugi je učenik Pestalozzijev Ivan Ramsauer, kako smo to već prije napomenuli. On je upoznao neke pogrješke svoga saučenika Josipa Schmida, ali i u njega ih ima dosta. Svakako mu valja pripoznati, da se ugnuo kardinalnoj pogrješki Schmidovoj, dok je svojim učenicima najprije crtao uzorke na školskoj tabli, a onda tek od njih zahtijevao, da oni to reproduciraju, i da na temelju preduzetog gradiva stvaraju nove oblike. Ne zabacuje on poput Schmida sasvim predložaka, ali ipak ne će, da se daju djeci precrtavati predjeli, cvijeće, glave i t. d. bez obzira na njihovo znanje. — Svrha mu je crtanju „metodički i svestrano izvježbati oko i ruku za pravo shvaćanje i lijepo prikazivanje“. Da to postigne, udara on sasma drugim pravcem, nego njegov učitelj. On stvara za prvu obuku vrlo opsežan i kompliciran sistem vježaba, pa traži, da se djeca više godina vježbaju u crtanju sasma jednostavnih prăvih i krivih crta. Kad je to dobro uvježbano, onda dogju komplikacije od tih crta. Dalje neka se ne ide, dok djeca ne izvedu besprikorno svaku i najtežu vježbu uz svaki mogući uvjet. — Da je ovo neprestano vježbanje jednoga te istoga gradiva od manje koristi, nego što je Ramsauer sam sa svojim učiteljem mislio, od koga je ovo i poprimio, ako i jest u gradivu samostalan, imaćemo kasnije prilike prikazati za jednoga i drugoga riječma jednoga njihova savremenika. — Vrijedno je još napomenuti, da za cijeloga ovoga vremena nema niti riječcom govora o zrijenju predmeta, što je svakako značajno za jednoga Pestalozzijeva učenika.

Kakvo stanovište zauzima Ramsauer naspram kopiranja, neka nam kazuju ove njegove riječi: „Mi se radujemo, da se ovdje možemo protiviti nebitnostima, da se besmisleno precrtavaju predloške sa cvijećem, životinjama, predjelima, glavama i t. d. bez razlike poziva učenika, bez izobrazbe ijedne duševne sposobnosti izim podražavanja. To (kopiranje) ide umjetnika, pa i njega treba u tome razumno poučavati; ali najjednostavnije konture i najznačajnije crte svakoga predmeta, koji mu dogje pred oči, treba da umije prikazati svaki čovjek. Svak mora nastojati osposobiti se, da stvari valjano shvaća i prosugjuje, u svakom treba da je makar ikoliko razvijen smisao za skladnost, poredak i ljepotu, i da je toliko razvijen, da može u svojoj najbližoj okolini nešto poljepšati i nešto vlastitoga stvoriti.“ Ko da prigovori ovim lijepim riječma, a ko da opet ne sumnja o tome, da li je i sam Ramsauer mogao to postići što kaže?! Mi smo više nego uvjereni, da u naše četiri godine osnovne škole ne možemo tome ni blizu.

Prije nego što Ramsauer otpočne pravo crtanje, daje on da se izvagjaju „gimnastičke i mehaničke predvježbe“, a ove stoje u crtanju prăvih crta od lijeva na desno, ozgor prema dolje, od desna na lijevo, nadalje u crtanju prăvih crta ozdo prema gore; u pravljenju istačkanih, pravih, izlomljenih i raznih savijenih crta.“ Sve se vježbe izvagjaju na školskoj ploči, da dijete dobije slobodu u ruci i da bolje izvježba svoje oko. Mi ovdje navodimo redom Ramsauerove vježbe:

„Crtanje prăvih crta s nekim stalnim smjerom; stavljanje tačaka u odregjenom smjeru i crtanje istosmjernih crta; odregjivanje tačke, kroz koju bi prošao pravac, kad bismo ga produljili u njegovu putu; odregjivanje tačke, kojom bi prošla dva neusporedna pravca, kad bismo ih dovoljno produžili u njihovu putu. Crtanje crta na zadane tačke i kroz njih; prosugjivanje dijelova prave crte; prosugjivanje crta uopće; dijeljenje crta po volji; više crta po odregjenom mjerilu produljiti ili skratiti; dijeljenje prostora megju crtama; crtanje crta, koje su jedna prema drugoj nagnute pod stalnim

Digitized by Google

kutom; pobliže isporegjivanje i prosugjivanje crta; crtanje i mjerenje crta po običajnoj gragjanskoj mjeri; stavljanje odregjenih tačaka.“

Za ovim vježbama dolaze druge, koje potpomažu „crtanje najjednostavnijih pravocrtnih oblika“. Tu ima Ramsauer sedam vježaba, i to: crtanje kutova; najjednostavnije sastavke od pravih kutova; crtanje trokuta; crtanje četverokuta i drugih oblika, koji se iz njih izvagjaju; prosugjivanje i crtanje četvorinâ; crtanje preklopljenih četvorina, pačetvorina i kosih četvorinâ; crtanje pravocrtnih listova po predlošcima i po naravi. — Kao daljne i teže vježbe dolazi „odregjivanje, koliko je crta nagnuta; odregjivanje megjusobnoga položaja triju tačaka; dijeljenje kutova; crtanje figura, koje nastaju diobom kutova i crtanje pravilnih likova“. I sve ovo gradivo što ga nabrojismo, strpao je Ramsauer u jednu godinu! U drugoj godini dolaze likovi, koji su sastavljeni od samih krivih crta, ili pak od pravih i krivih. Tu dolazi „crtanje kružnice i njezino dijeljenje: crtanje elipse, ovala i drugih uresnih crta; crtanje jednostavnih krivocrtnih likova; crtanje složenih krivocrtnih likova; crtanje mješovitih likova“. Na ove se vježbe nadovezuju druge, koje imaju da upute dijete u značajnije oblike prirode i umjetnosti. Ovi predmeti, bili oni predmeti prirode ili predmeti umjetnosti, treba da su što bogatiji na oblicima. Evo tih vježaba: „Crtanje oblikâ i predmetâ, kojima je glavnim oblikom elipsa, krug ili oval; crtanje jednostavnijih listova, cvijeća i plodova; crtanje glavnih kontura, najizrazitijih i najkarakterističnijih oblika. Ovima pripada crtanje glavnih oblika ljudske glave u raznim položajima; crtanje kontura riba, ptica, kukaca i lepirova, četveronožnih životinja, kao i crtanje lijepih arhitektoničkih oblika.“ — Time su, kako misli Ramsauer, stekli učenici podlogu i elemente, da mogu valjano sve shvaćati, što je lijepo u prirodi i umjetnosti. Na ovom temelju može dalje da radi, ko se želi posvetiti umjetnostima, ovo mora svakako znati svak, ko hoće da se broji valjano uzgojen.

Sasma drugo stanovište zauzima Petar Schmid, koji je živio u isto vrijeme sa Pestalozzijem i njegovim učenicima. Petar Schmid bio je po zanatu slikar, a uza to i učitelj crtanja u jednoj berlinskoj školi. Uza svoj slikarski rad posvetio je čitavi svoj vijek reformi obuke u crtanju, pa je napisao u tu svrhu osam dosta omašnih djela, koja su u ono doba imala svoju epohalnu vrijednost, a ni danas im se mnogo dobra ne može odreći.

Mi smo već prije izmegju redaka napomenuli, da ćemo čuti sud o radu Pestalozzijevu iz usta jednoga njegova savremenika. Imali smo tada na umu Petra Schmida. Činimo to odmah! „Mene neizmjerno raduje“ veli Petar Schmid u svom djelu „Anleitung zur Zeichenkunst“ „da u Pestalozzija nalazim početke crtanja kao jednu od tri temeljne tačke zorne obuke u osnovnoj školi, pa bi već radi toga mogao ovaj marni i radini ljubitelj čovječanstva računati na moje vječno poštovanje, jer je on svojim slobodnim pogledom imao na pameti opće potrebe ljudstva, kao niko prije njega; on se trudio kao niko prije njega, da uvede u sve škole bez razlike staleža sve početke ljudske naobrazbe. Prije ili kasnije okruniće se njegov plemeniti početak sveopćim uspjehom. Ja mislim, da ću svojim neznatnim prilogom najviše pridonijeti njegovu velikom djelu, ako ga u pojedinostima upozorim na nedostatke, koji su mu izmakli valjda za to, što je imao na pameti cjelokupnu obuku; jer ja sebi laskam, da je moja metoda priličnija za svoj predmet. Prije svega čini mi se Pestalozzi neopreznim u izboru svojih učenika. On govori o nekakim uzorcima (Griffelvorschriftenbuch) za četiri- i pet-godišnju djecu, po kojima je kadar i loš učitelj i vrlo nevješta majka izvježbati i dotjerati svoju djecu do stanovitog stepena lijepog i pravilnog pisanja, a kako je on kratko prije toga rekao, iz vrlo umjesnih razloga, da dijete ima učiti prije crtati nego pisati, to se mora zaklju-

Digitized by Google

čiti, da on već s djecom od tri godine počinje crtati. A može li se tražiti od djeteta, da nam u toj dobi nacrta valjanu crtu i ne mora li ono izopačiti oko i ruku beskrajnom množinom krivih poteza, prije nego li još godinama sazori; — ne mora li ono iskvariti i otupiti smisao za valjanost svoga rada; zar ga tako ne ćemo zastrašiti, zahtijevajući od njega što nije moguće i tako mu utući ljubav i sklonost za rad. Po mome iskustvu ne možemo valjanih prâvih crta tražiti od djeteta prije šeste, a valjanih krivih crta prije navršene sedme do osme godine. Sasma je dakle krivo tražiti to od djeteta ranije.“

Drugu pogrješku Pestalozzijevu nalazi Petar Schmid u tome, što Pestalozzi više računa na izvježbanost, mehaničku vještinu, nego li na pažnju i sposobnosti učenika pri radu. „On (Pestalozzi) računa po svojoj metodi,“ veli Petar Schmid „na veliki broj neuspjelih pokušaja, dok ja opet od svojih učenika tražim i očekujem u svakom pojedinom slučaju strogu pravilnost, a svaki neuspjeh smatram njegovom krivnjom. Ovo Pestalozzijevo stanovište izilazi već dosta jasno otuda, što on za prvo crtanje traži tablice, jer da se pogrješka može odmah izbrisati: dà, on je u ovom čestom brisanju tako revan, da ga čak smatra nekim probitkom, ako dijete na tablici i dobro izbriše, da se tako primjereno vježba i da prerano ne dospije dotle, da mu djelo njegovih vlastitih ruku bude služilo predmetom oholije.“

Treću Pestalozzijevu pogrješku nazrijeva Petar Schmid u „vječitom žvakanju jednoga te istoga“ i u mehaničkim vježbama u govoru. „Namjesto“ veli on „da od učenika zahtijevam jedan uspjeli okomiti i jedan vodoravni pravac, da od njih i od kosih pravaca sastavljam likove istinitih, pravcima omegjašenih predmeta, i da mu zadajem crtati uvijek u većim duljinama i težim položajima, kako mu i sile napreduju, zahtijeva Pestalozzi deset vodoravnih pravaca, od kojih je drugi tačno dva puta, treći tri, četvrti četiri i t. d. a deseti ravno deset puta duži od prvoga i ovi su po redu nacrtani jedan za drugim. Iza toga zahtijeva isto tako deset okomica jednu pokraj druge, koje rastu u istom razmjeru prema prvoj. Pošto se ovim dugim putem, gdje već dijete treću, četvrtu i t. d. zadaću unaprijed zna, pa upravo za to ne će dalje da pazi, — gdje se dakle vrlo sporo može da napreduje, — gdje se vodoravni i okomiti pravac, svaki za se, bez izmjene i prekidanja do kakve takve vještine dotjeruje, a tek samo za to, da se može nacrtati kukavna četvorina.“

Sad nam Schmid kazuje, kako Pestalozzi dijeli četvorinu sa jednom, dvije, tri i t. d., a najzad sa devet vodoravnih crta na 10 jednakih dijelova. Isto to čini ovisnim, a najzad jednim i drugim crtama. „Ko bi se ustručavao pomisliti,“ nadovezuje na to Schmid „da će dijete moći svom snagom duha raditi zadaće, koje već nekoliko sati znade unaprijed na pamet! Dijete mora u ovom neprestanom „žvakanju jednoga te istoga“ izgubiti svaku ljubav, volju i strpljivost za râd, kako on to mnije. „On (Pestalozzi) primjećuje“ govori nadalje P. Schmid „a i nama se nekako čini pravo, da crtanje mora ići prije pisanja, jer se pisanjem priuči ruka na mali broj odregjenih crta i u njima otvrdne, pa se tako iskvari za crtanje. Za to se čovjek mora tim više čuditi, kako je Pestalozzi mogao previdjeti, da i često vježbanje nekoga poteza, dotjerano do vještine, mora da proizvede na istom stepenu iste loše pošljedice, pa ma se vježbali ti potezi na slovima, ili na vodoravnim, ili ovisnim, ili kosim pravcima. Forma je poteza ovdje sporedna: pogrješka leži u tome, da se čestim ponavljanjem istoga oblika ruka priuči na veću lakoću stanovitih poteza, pa u istoj mjeri, kako jednostrana vještina stanovitih oblika napreduje, tako nazaduje sposobnost za izvagjanje oblika, koji se od prvih svojim oblikom odalečuju, a potpuna (idejalna) vještina ruke za neki odregjeni oblik jest isto tako potpuna ukočenost za druge oblike.“ — Iza toga se još

Digitized by Google

jednoć P. Schmid osvrće protiv školske tablice. Ona je u rukama učenika Schmidu trn u oku, pa kao što Pestalozzi u nju toliko važnosti ulaže, tako je on hoće da iz škole sasma istisne. Razlozi, koji ga pri tome vode, jesu oni isti, što ih ističu i današnji neprijatelji tablica. Učenik je naime prisiljen pritiskivati pisaljkom na tablicu, pa dobiva tešku i ukočenu ruku. „Koliko je zgodnija olovka, koju možeš imati u svakom stepenu tvrdoće!“ kliče konačno Schmid, a mi bismo rado znali, kakve bi bio nama riječi posvetio, da je providnošću božijom mogao predvidjeti naše doba s našim perima i ovolikom savršenošću olovaka! Svakako je zanimljivo znati, da borba protiv tablica nije tek čedo našega doba, već se evo o tom račun vodio i 1809. godine.

„Ovo su po mom mnijenju najglavnije pogrješke,“ piše dalje Schmid, „što ih čini Pestalozzi; ali ima još i drugih stvari, u kojima se s njime ne slažem, pa ću ih s toga ovdje navesti, da pokrenem daljna pretresanja.“

„Ovamo ide najprije, što on uzima vodoravnu crtu prije ovisne, dok se meni čini obratni put naravnim. Kretnja je oka ozgor dolje po mom mnijenju zgodnija, nego li kretnja na stranu; jer kod većine predmeta, a takogjer i kod ljudi, na koje dijete osobito pazi, iznosi više visina od širine, a oko, ako hoćemo da obuhvatimo cjelokupni utisak, moramo pokretati u osovnom smjeru, što baš nije od potrebe, ako hoćemo da pregledamo širinu čovjeka, drva i većine predmeta. Slične mi se čine kretnje ruke, koje se češće zbivaju u ovisnom nego li u vodoravnom smjeru. K tomu, ako dijete ima da vuče od neke zadane tačke do druge u smjeru ozgor dolje, lakše to čini, nego ako vuče vodoravno, jer smjer može lakše da drži u očima kad je ovisan, a to mu je nužno, kad mora da lagano neku crtu vuče.“ — „Konačno mi se čini, da Pestalozzi ne postupa prema naravi, kad ne zadaje da se crtaju zbiljski predmeti, već muči učenike pravilno razdijeljenim likovima, dok na sve ne zamrze, a onda traži od njih, da i sami likove iznalaze. Dijete ne vidi nikada onih pravilnih likova u prirodi, pa kad bi ih i vidjelo, ne bi mu se osobito svigjali; ono ne može dakle da s veseljem motri svoga djela i mora na njemu nerado raditi, čime se gubi glavni uvjet dobra i valjana rada i napretka. U ostalom čini mi se, da Pestalozzi stoji u kontradikciji s onim, što tako zgodno kaže: „„Priroda ne daje djetetu nikakvih crta, ona mu daje same stvari (zbiljske predmete), a crte mu se moraju samo za to podavati, da stvari valjano zrije, ali mu se stvari ne smiju uzeti.““ Zar mu se u istinu ne uzimaju zbiljski predmeti, kad mora da crta likove, gdje ne može nikada da sebi predstavi pravoga predmeta?“

Valja nam pripoznati, da Petar Schmid zbilja govori kao čovjek, koji stvar potpuno razumije i mi se njegovim nazorima potpuno pridružujemo. Da je Pestalozzi za obuku crtanja stekao neumrlih zasluga, kojih ne može niko da obori, naročito tu zaslugu, što je crtanje pripoznato jednim od predmeta, koji doprinosi općoj naobrazbi čovjeka, ko će to poreći; ali odatle još ne slijedi, da se mi moramo slijepo pokoriti svemu, što potječe od Pestalozzija. Osobito je njegova metoda u našem predmetu na slabim nogama, jer ona nema čestite stručne podloge.

Sad da vidimo, kako dalje razvija Petar Schmid svoje nazore o crtanju. — Razvijanje duševnih sposobnosti najviši je cilj za svaki predmet, pa i za crtanje. Sve je drugo sporedne naravi. „Treba li i smije li se,“ pita on, „ruka samo za crtanje vježbati? Sigurno ne. Ruka nije u crtanju i slikanju ništa drugo, nego puka mašina, kojoj je zadaća čvrsto držati olovku i četkicu. Istina je na svaki način, da nijesu spretnosti ove mašine pod svaki uvjet u uvježbana i neuvježbana iste; te je za više predmete nužna i veća spretnost ili dotjeranost ruke. Ali ovijem nije još rečeno, da se mora ova spretnost zasebno učiti. Za laku prvu zadaću ulila je priroda u ruku

Digitized by Google

upravo toliko spretnosti, koliko je nužno. Riješenjem ove zadaće uvježba se ruka toliko, koliko je nužno, za bližnju višu zadaću. Tako to ide dalje. — — — Upriličiti zasebnu obuku za samo obrazovanje ruke, znači samovolji širom otvoriti vrata, a učeniku ugrabiti skupocjeno vrijeme i sveopću sposobnost, pa ga prisiliti na površnost. Ja za pravo ne bih imao toliko govoriti o obrazovanju ruke, kad ne bi o tome bilo tolike galame. Načelno ne bi se imalo govoriti o obrazovanju ruke, već o obrazovanju oka. Ne će ljudi da vjeruju, da se obrazovanjem ovoga postizava i njezina spretnost, a crtač, koji je mnogogodišnjom vježbom postigao nerazmjerno veliku dotjeranost i vještinu ruke, često nije kadar nešto vrlo jednostavna da valjano vidi pa da to onda nacrta. Njegova bi se ruka sigurno mogla lako prilagoditi tim neznatnim kretnjama, koje trebaju za tako jednostavnu stvar, ali uzrok nesposobnosti leži u nedostatku izobrazbe oka. Kad bi on pravo vidio, sigurno bi pravo umio i da nacrta. Okom i predodžbom, jednom riječju, duhom se izobražava ruka, a ne zavojima i štočim sličnim, što je zadivlja i otupi.“ — Da postigne ovaj svoj cilj, nalaže Schmid dvije dužnosti, jedna ide učitelja, a druga učenika. Prva glasi: „Daj učeniku zadaću, koja svaki put podoba potpunoj njegovoj snazi“, a druga: „Radi svim svojim silama!“ Za to i mora učitelj da pazi na „neprekidno, sigurno i pravo pomicanje naprijed“ a učenik ne smije „ni koliko za dlaku odmaknuti od najviše tačnosti . . .“ Ono pravilo, koje svuda mučke odobravaju: griješeći se uči, jest jedno od najnenaravnijih, ono posvjedočava samo tupost i odsutnost duha od rada. To je ono što ragja tolikim nemarom i krživjavošću. Ne najprije zlo, pa onda dobro; ne, odmah od početka dobro, to traži priroda, to tražim i ja od svojih učenika.“ Nije P. Schmidu puno stalo do toga, da li se upotrebi za crtanje nekoliko stotina araka papira više ili manje, njemu je glavno, da učenik stigne: „spretnost ruke, oštrinu i pravo shvaćanje okom, da uvježba osjećaj za svaku vidljivu ljepotu prirode i umjetnosti, — to su u istinu pravi zadaci obuke u crtanju, koji učeniku ostaju u pameti i hiljadu mu puta pomažu, kad već godine nije imao olovke u rukama.“

Petar Schmid računa, da bi se crtanje moglo uspješno početi učiti tek izmegju 10.—12. godine. Ali to ipak nije tako strogo. On sâm pripoznaje, da djeca dobiju volju već prije, da što šta precrtavaju, pa on hoće i o tome da dade računa. Za to i izdade već napomenuto djelo „Anleitung zur Zeichenkunst“. Bilo mu je priloženo, ili još bolje: kao popunjak izdano više predložaka (Musterblätter) u dva sveščića (29 tablica). Djelo je posvećeno roditeljima, „a naročito majkama, koje žele svoju djecu obučavati u crtanju.“ Predlošci nam pružaju predjele, posude, glave i t. d. s različitim stepenom savršenosti, s toga i nemaju baš skoro nikakve pedagoške vrijednosti. Ali za to veću pažnju zaslužuje: „Formenlehre mit Anwendung auf Naturgegenstände für den Schulunterricht“ 1833., jer mu je svrha, „poučiti djecu u crtanju s pogledom na korist za prvo djetinjstvo, i to ne svakom na po se, nego u školama, gdje ih ima veći broj“. Tu se počinje osovnim pravcima, pa nastavlja vodoravnim, kosim; uzimaju se razne vrste kutova, od ovih se prelazi na četvorinu, pačetvorinu, kosu četvorinu, kosu pačetvorinu, trokut i višekut. Za tim slijedi crtanje po naravi. Neka niko ne misli pod Schmidovom „naravi“ ono što mi danas mislimo. On je pod naravi mislio čisto geometrijska tijela. U crtanju po naravi Schmid je originalan i udario je sasma novim, prije nečuvenim putem. U tu svrhu napisa djelo „Das Naturzeichnen für den Schul- und Selbstunterricht“, koje je po nj uza sva druga djela najkarakterističnije. Nekoliko geometrijskih tijela (19 na broju) sačinjava svu njegovu narav. Da ne bude kome za čudo, kakva su to geometrijska tijela, koja bi djeca poznavala, a da ih je 19, kazaćemo, da su to obična (kocka, bridnjak, valjak i t. d.) samo u različnoj veličini.

Digitized by Google

Sastavljajući razne grupe iz kruga tih 19 tijela, mislio je Schmid, da djeca imaju dosta gradiva za naobrazbu u crtanju. Samo se po sebi razumije, da su bile na redu najprije lakše vježbe, a onda sve teže i teže. S toga se i nije odmah crtalo peršpektivno, kako će mnogi pomisliti, kad se govori o tijelima, već se najprije uočile po dvije odregjene tačke na tijelu, odredio njihov megjusobni odnošaj (smjer od jedne k drugoj i daljine), pa bi se one onda nacrtale. Išlo je to najprije u osovnom, pa u vodoravnom i kosom pravcu. Sa tačaka se prešlo na crte; najprije na njihove smjerove, a za tim i na odnošaj jedne prema drugoj. Od crta se prešlo na plohe, a od ovih na peršpektivu u našem današnjem smislu. — Valja nam još napomenuti, da Schmid ima pred očima šestrazrednu školu.

Ne znamo, kako će se naših čitatelja dojmiti ovo crtanje „po naravi", ali moramo reći, da mu se u novije vrijeme ponovno nalazi pristaša, naročito u Šveda. Dakako da se današnja struja drži drukčijih puteva i drukčijih pomagala. Mi ćemo imati prilike još kasnije da reknemo svoju. No svakako valja pripoznati, da je Schmid u svoje vrijeme djelovao upravo reformatorski. Da je on počinjao odmah tijelima, lako je protumačiti. Nije on prvi, koji je pao iz jednoga ekstrema u drugi, zabacio crtu prijašnjih vremena i prihvatio se tijela, i to tijela geometrijskog, zanemarivši kitnu i bogatu prirodu. Mi stojimo danas na stanovištu, da je crtanje po tijelima za odrasliju djecu.

Nazore je Petra Schmida donekle ispravio, a njegovu metodu na praktičnu stazu priveo Karlo Ljudevit Francke, učitelj na učiteljskom seminaru u Berlinu. Svoje je nazore izložio u knjižici „Methodische Anleitung für den Unterricht im Zeichnen, zum Gebrauch in Elementarschulen und höheren Bildungsanstalten" etc. sa predgovorom dra Friedr. Adolf Wilh. Diesterwega. — Čitavo se crtanje dijeli na četiri grupe, ili bolje reći — stepena. Na prvom stepenu valja da se obrade „počeci linearnoga crtanja u savezu sa naukom oblikâ". Ovdje mora da učenik usvoji sve temelje svih oblika; mora da nauči vući crte u svim smjerovima, u svim razmjerima bilo po uzorku bilo na pamet.

Francke počinje najjednostavnijim — pravcem. Položaj pravca u kosom smjeru od desna gore na lijevo dolje drži za početak najlakšim i najzgodnijim. „Neka se pusti učeniku, da vuče kose crte ozgor desno prema dolje lijevo. Dužina crte i njezina nagnutost neka se isprvice prepusti učeniku na volju; ali valja ipak paziti, da budu crte što je moguće tanje i pravije. Iza toga valja paziti, da crte budu što duže i što ovisnije." Od ovisnih crta prelazi Francke na kose na lijevo naklonjene i na vodoravne crte. — Dalje gradivo sačinjavaju razne vrste kutova, razne vrste trokuta i četverokuta. Kad se to svrši, prelazi se na kombiniranje raznih figura, koje ili učenici precrtavaju od učitelja ili ih sami „iznalaze". Na kraju treba upućivati učenike u precrtavanju prednjih pravocrtnih ploha raznih predmeta iz okoline.

Crtanje krivocrtnih likova počinje razmatranjem kruga i crtanjem pojedinih krivih crta, koje su njegovi djelovi, ili bolje reći — dijelovi kružnice. Onda se crta cijela kružnica, elipsa, oval i špirala. Sad opet dolaze kombinacije onim redom, kao gore, pa crtanje zgodnih oblika iz prirode i umjetnosti. Ako ima zgodnih predložaka, mogu se i one upotrijebiti.

Na drugom stepenu dolaze tijela, i to ova:

1. dvije polukocke;
2. dvije cijele kocke;
3. tri bridnjaka visinom za dvije kocke;
4. tri bridnjaka visinom za tri kocke;

Digitized by Google

5. dva bridnjaka visinom za četiri i

6. jedan bridnjak visinom za pet kocaka.

Tijela se crtaju najprije posebice, a onda u skupinama. — Za krivoplošna tijela ima valjak u obliku mlinskog kamena. — U izboru tijela kao i u načinu Francke je potpuno našljedovao P. Schmida.

Na trećem se stepenu crtaju ista tijela, samo ih valja osjenjavati.

Na četvrtom stepenu dolazio je slobodniji rad, — rad po modelima od sadre.

Moramo ovdje napomenuti, da je Francke zahtijevao, da na prvom stepenu mora učitelj crtati pred učenicima što ljepše i veće. „Pitanje i obraćanje pitanja oživljava obuku.“ — On prvi zahtijeva, da učitelj za slobodnog vremena popravlja radnje učenika i da pogrješna mjesta precrtava crvenom olovkom. Taj su nazor kasnije prisvojili šljedbenici Stuhlmanove škole; ali da tako radnje učenika gube od svoje vrijednosti, to nije baš teško uvidjeti.

Konačno kad ocijenimo rad i nastojanje Franckeovo, onda mu se ne može nepripoznati vrlo lijepa strana. Očito se vidi, da on nije nikakav samostalni i uzvišeni duh, ali se vidi, da je bio marljiv i radan učitelj, koji je po svojoj pedagoškoj naobrazbi potpuno stajao na visini svoga vremena. Za to i ne nalazimo u njegovu djelu skoro ništa originalno, ali je tim bolje i savjesnije sabrao i sastavio u cjelinu ono, što je najboljega bilo u Pestalozzija, Ramsauera i obaju Schmida.

Napomenućemo ovom prilikom i nazore slavnoga Diesterwega. On je razvio svoje nazore o našem predmetu u spomenutom Franckeovom djelcu i u svom „Der Unterricht in der Kleinkinder-Schule“. — „Znamenitost obuke u crtanju i pisanju ne poriče ni onaj, koji ih shvaća samo sa praktične strane.“ Po tom ima za Diesterwega ta obuka i drugu vrijednost, naime uzgojnu. Crtanje glava i predjela ne dopušta on u nižim školama.

Za prve vježbe u crtanju postavlja on ova načela:

1. „Vježbe treba da radi jedan odio učenika i da ih učitelj samo u tome obučava. Upravo početak obuke zahtijeva najveću pažnju.“

2. „Učitelj crta crtariju na školskoj tabli u prisutnosti učenika. Učenici uče više kad vide crtati, nego kad vide nacrtano. Motrenje tugjega rada (izvagjanja) najbolji je naputak za vlastiti rad. — Ako učitelj crtanja nije pravo vješt, mogao bi onda prije školskoga vremena crtariju nacrtati na školskoj tabli, pa u prisutnosti učenikâ pokazati postanak.“

3. „Sve, što se god radi, valja razmotriti i o tome se razgovarati, a učenike osobito treba uputiti u način rada. Ovaj razgovor učitelja i učenikâ treba da dotle traje, dok učenik crtariju na školskoj tabli ne umije opisati i njenu izvedbu naznačiti. Dok učenik opisuje, crta učitelj na strani, što učenik govori. Tako se priučava učenik odregjenu izražaju misli, jer nikoja neodregjenost ne vodi cilju. Ujedno uči učenik, kakva crtarija ne smije da bude, i tako bolje zna, kako treba da je crta.“ Pošto učitelj crta uzorak na tabli, Diesterweg se protivi, da se razdjeljuju kakvi predlošci, po kojima bi se imalo crtati. Predlošci su vazda sporedne naravi. Tek školske prilike — više razreda i prevelik broj učenika — mogle bi učiniti, da se porazdijele predlošci, ali ih ipak valja na brzu ruku nacrtati na školskoj tabli i razglobiti. U ovom slučaju više služe predlošci, da pomognu učeniku precrtati crtariju sa školske table u smanjenom mjerilu.

4. „Ako učitelj ima da obučava samo nekoliko učenika, treba s njima raditi vježbe na školskoj tabli u pravoj veličini uzorka oštrom kredom. Ovo je lakše, jer umanjivanje zadaje pri početku peteškoća.“ — — —

Digitized by Google

5. Tu zahtijeva Diesterweg u prvom početku ravnalo.

6. Crtarije neka su najprije finim crticama naznačene.

7. „Mjerilo, u kome učenici smanjuju, neka je isprvice po volji. Poslije naznači učitelj, da li treba smanjiti na polovinu, trećinu i t. d.“

Prve Diesterwegove vježbe vrlo su slične Pestalozzijevim i Ramsauerovim, a kao nastavak preporučuje on Ernstovo djelce „Anleitung zum Zeichenunterrichte“, djelo onoga doba podregjene vrijednosti. — Mi se ne ćemo pobliže osvrtati na nazore Diesterwegove, što ih gore navedosmo, — prepuštamo to čitateljima, jer je sud lak. Nema baš ništa osobito, te smo ga mogli mirne duše mimoići, da nije inače znamenita pedagoška pojava, na koju se valja osvrnuti i u najgorem slučaju.

U isto vrijeme, kad je metoda Petra Schmida bila uzela najveći mah, ustade protiv nje učitelj matematike i prirodnih nauka na učiteljskom seminaru u Friedbergu, Soldan, u brošuri „Ueber den Zweck und Gebrauch der Vorlegblätter zu einem stufenmässigen Elementarunterrichte im Zeichnen“ 1836. Crtanje po Schmidovim geometrijskim tijelima koristi samo „snažnim i talentiranim“ učenicima, s toga ih i zabacuje. Matematička metoda Pestalozzijeva opet „umara duh učenika“, pa i nju zabacuje, a opet u drugu ruku matematičke figure „sa svojom apstraktnom naukom“ ne vode ni do kakva rezultata, jer ne upućuju učenike na forme zbiljskoga svijeta. Za to treba da učenik vježba matematičke figure (likove) precrtavanjem sa zbiljskih predmeta. Tu su u prvom redu kvadrati i pačetvorine svake moguće vrste, počevši od kosog položaja dijagonale (dvokutnice) kvadratove, pa dalje u svakoj mogućoj nagnutosti; razne vrste kruga i njegovih dijelova i t. d. To su sve predmeti bez umjetničke vrijednosti, ali njihova „simetrija već je jedan uvjet ljepote, i maštu vrlo ugodno draže, jer su učeniku shvatljivi i u krugu njegove radne snage.“ — „Pa kako učenici ne crtaju svoju crtariju po predlošku, već po predmetu, to se njihov duh u svome napredovanju privikava na zbilju i jači za praktični život; a pošto se predodžbe plemenitih oblika, kojima se oni bave, opiru neukusnim stvarima prirode, to im se duh sve više priklanja lijepome.“ Radi toga sve, što učenik crta, ne smije da bude „nikako drukčije nego samo lijepo“. Ali neka niko ne shvati, da što ljepše to bolje, podaj odmah učeniku u ruke! To ne! I lijepe stvari valja podvrći strogom izboru, pa samo ono crtati, što učenik može da shvati i nacrta, jer „najviša ljepota, koje dijete ne može da shvati, a još manje da je prikaže, više će smisao za ljepotu otupiti nego li uzdići, pošto se ono lakše na neki podražaj privikne nego li ga pojmi. Došljedno tome ne će ga se taj podražaj, i kad bi ga mogao shvatiti, poslije nikada onom snagom dojmiti, kao kad bi to bilo prvi put“ .....

Početak Soldanova crtanja čine vodoravne, pa onda ovisne crte (pravci). To su mu temelji za dalje, — za četvorinu, jer je ona od njih sastavljena.

Crtanje je Soldanu uzgojno sredstvo, a morali bismo ga i za to učiti, što za nj već ima neka klica u čovjeku. S toga ono nije samo za umjetnike, već za svakoga čovjeka.

U istom smislu i s istim uspjehom radio je Francuz Lamotte.

Ovijem recima završismo jedno razdoblje, koje siže od Pestalozzija ovamo. Biljeg ovoga razdoblja jest taj, da je ono pribavilo crtanju dostojno mjesto megju drugim predmetima, pripoznajući mu uzgojnu snagu. Radi toga i prestaje pusto precrtavanje, pusto vježbanje ruke, a ide se za izobrazbom duha. Da nije odmah pogogjen pravi put, lako je razumljivo, a drukčije nije moglo ni da bude. Ko će nam umjeti reći, koliko će se dugo u cijelosti moći uzdržavati naše današnje shvatanje. No ako bi neko mislio, da je metoda precrtavanja (kopiranja) izginula, krivo bi mislio. Unatoč nasto-

Digitized by Google

janju Pestalozzijevu i njegovih učenika, unatoč upravo radikalnom otporu P. Schmida protiv te metode, ostaje ona još dugo u životu. Naskoro ćemo imati prilike da je za ovo i kasnije doba razmotrimo.

III.

Osobita je pojava u povijesti našega predmeta dr. Friedrich Otto, rektor (ravnatelj) u Mühlhausenu. Svoje misli izložio je u „Pädagogische Zeichenlehre“ 1837., koja je kasnije doživljela još dva izdanja; pošljednje 1884. Osobiti je glas tome djelu podigao u svoje vrijeme poznati pedagog Hentschel, koji naziva Ottov način temeljitim, jer niti pristaje uz školničku pedanteriju, niti uz umjetnički zanos. Njemu Otto čini most k četvrtoj perijodi, kada će se crtati u svim školama, gdje je to samo moguće.

Otto je toga nazora, da škola nema gojiti nikakve jednostranosti, pa makar ona ne znam kako uzvišena bila; s toga nikakav predmet, pa ni crtanje, nema da bude samo sebi ciljem, već se mora podrediti višemu pojmu, pojmu uzgoja. Radi toga je zadaća obuke crtanja:

„1. u pogledu formalnom: u razvitku i uzgoju sila, koje su temeljem umjetničkoj sposobnosti čovjeka, pa bitno pomažu cjelokupni uzgoj drugim predmetima“;

„2. u pogledu materijalnom: prisvajanjem stvari iz umjetnosti, koje su bez obzira na pojedine staleže za korist cijelome narodu, i koje služe kao vrata u umjetnost, a u prosugjivanju umjetničkih stvari pravim su temeljem.“

U tu svrhu valja crtanje obragjivati pedagoški, a učenike temeljitim i trijeznim načinom bez ikakih skokova priučavati na sve veću samostalnost. Ukus se ne postizava samo crtanjem ljudskih glava i umjetnina, to je za malu djecu preteško. Učitelj je učinio svoju, ako bira samo lijepe stvari, makar one i bile iz dječijeg kruga; a osobito ako još pazi na čistoću. Crtarija neka je ljepušasta i čista (sauber) i u svojim sitnicama.

Otto počinje crtati crte i likove, pa onda tek dolaze tijela. Crtanjem tijela ne može se odmah početi, jer je preteško, a crte i likovi imaju položiti temelj za to.

Crtanjem se ne može po Ottovu mnijenju prije započeti, nego što dijete navrši osmu godinu. Za to on i drži neispravnim mnijenje, da crtanje ima biti pripravom za pisanje, jer pisati mogu djeca odmah, dok dogju u školu. Po tome pisanje ide prije crtanja, pa mu ovo ne može nikako da bude pripremom.

Ottova učevna osnova zaprema tri grupe:

1. „elementarno crtanje u užem smislu;
2. realni stepen crtanja;
3. idejalno crtanje ili crtanje vlastitih ideja u elementarnoj sferi.“

Gradivo je prve grupe:

1. „crta u raznim svojim vrstama i položajima;
2. kut po obliku i veličini;
3. likovi, koji su matematički omegjeni (zatvoreni) pravim i krivim crtama;
4. lakši oblici iz prirode: *a)* iz carstva bilja, *b)* iz carstva životinja, *c)* ljudska glava.“

„Crtanje ne smije na elementarnom stepenu biti predcrtanje i precrtavanje (vorzeichnen und nachzeichnen), najviše ako se crte i t. d. pokazuju na tijelu; nego ono mora djeci prikazivati glavne oblike vidljive prirode, pustiti ih, da na njoj iznagju i pojme crte; da forme za crtanje odluče i crtajući uvježbaju, a postepeno novo sa starim da vežu i sastavljaju u razne spojeve.“ Tako Otto odregjuje učevni način na ovom stupnju, pa nas još i pobliže upućuje u promatranje predmetâ prirode i umjetnosti,

Digitized by Google

analizovanje njihovih glavnih i ljepših oblika i prenos njihov na hartiju. Prije nego što učenici počnu crtati, treba da učitelj promatranjem i analizovanjem dobiveni lik nacrta na školskoj tabli. — Nadalje: „....ne kaže učitelj, to je krivo, to je pravo, on uči učenika suditi," — tako Otto misli o korekturi.

Ako promotrimo gradivo, što nam ga Otto pruža na ovom stupnju, onda nam valja pripoznati, da se skoro potpuno podudara s današnjim vremenom, dakako izuzevši pod 4. lakše oblike iz prirode.

Samo ćemo letimice proći gradivo druge i treće grupe, jer izlazi iz našega kruga. — Gradivo druge grupe, — realnoga stepena, stoji poglavito u polju perškpektive, koju Otto s osobitim veseljem obragjuje. — Treća grupa — idejalno crtanje, gdje učenici svoje vlastite kombinacije crtaju. Nije to u smislu Josipa Schmida, već učenik dobije jedan dio figure, pa je mora da popuni; ili dobije cijelu figuru, pa joj mora dati drugi položaj ili oblik; ili mora na nekoj figuri bilo što pridodati, bilo pak oduzeti, ali da opet ostane lijepa i slična.

Moramo po duši priznati, da je teško izvaditi iz svakoga djela kao što je Ottovo, glavne misli; morali bismo ga onda ovdje svega prevesti. Kako ono još i danas ima mnogu lijepu u sebi, to ga najtoplije preporučujemo onome, ko se hoće iole baviti metodikom našega predmeta, jer hoteći izraziti konačni sud o Ottu, ne umijemo ga ljepše izreći, nego ako u cijelosti akceptiramo Wormsove riječi: „S načelima je Ottovim isto tako kao i s didaktičnim načelima Diesterwegovim uopće. Novi se oblici mogu naći, ali suština će ostati još dugo istinitom."

Malo naprijed obećasmo osvrnuti se još jednoć na metodu precrtavanja (kopiranja). Držasmo to nužnim, jer ta metoda unatoč mnogim naprednim pokušajima još je dugo gospodovala, a ko će reći, da je nema još mnogo i mnogo dan danas, samo nekako zamotano. Lijepo nam se svjedočanstvo za to daje u Lübenovu „Jahresbericht"-u od god. 1847., gdje stoji od riječi do riječi: „Obični je postupak učitelja crtanja, da mučke porazdijeli predloške, da postavi modele za crtanje, pa da pogleda, da li svaki učenik mirno radi i da ne čini velikih kakih pogrješaka, a gdje takih ima, da ih popravi. To je obična šuga, koja se zateže od početka ovoga vijeka sve do dana današnjega, pa se unatoč pokušajima ne da iz naših škola izagnati. Ovoj glavnoj tužbi pridružuju se i druge, kao: učitelji ne paze dosta strogo, da je crtarija prava i lijepa, dopuštaju razne inštrumente za mjerenje i ne drže se prokušanoga postupka. U gragjanskim školama nema dosta crtanja po naravi, već se upotrijebi vrijeme na zgotavljanje velikih šatiranih (osjenjenih) crtarija." — A danas?!! — Friese, učitelj crtanja u Hanoveru uvodi nas u školsku sobu, pa nam kazuje: „Tu sjedi učenik sa zasebnim predloškom i precrtava pomno crtu po crtu. Taj učenik nije još crtao, pa počinje time, da redom precrtava ovisne, vodoravne i kose crte, da mu se ruka uvježba i da desnica dobije slobodan mah. Onaj drugi čovo, on je već malo dalje, pa je dobio predloške s lišćem, cvijećem i predmetima iz života, kao: blanjom, pilom, čekićem i sličnim. Onaj treći, što je još dalje, on crta kuće, gradine, skele i t. d. O perškpektivi dakako da nemaju učenici ni pojma, pa ako oko ne pogodi prave tačke, mjera je tu! Osobito je teško crtati drveće. Najprije se vježba lišće. Tu se svaka crtica predloška precrtava s grčevitom tačnošću. Onda slijedi veće drveće, a na pošljetku kao kruna svega — predjeli, — pa još kakvi! — — — — Ko odaje iole nadarenosti, taj odmah mora da bude Raphael, jer mora crtati glave i figure. On mora što tačnije precrtavati predloške, koji predstavljaju oko, nos, usta; — najprije dijelove glave, a onda cijelu i figure. — — — Da teška umjetnost bude lakša, povuče se povoljan broj prävih crta, i to ravnalom i sve se lijepo mjerom izmjeri, — to su pomoćne crte.

Digitized by Google

Sad se samo glava crta kao u kakvu mrežu. Unutrašnji spoj formi, gragju kosti, muskulature, ne uči se poznavati. — — Još je gore s osjenjivanjem. Obično se prije uvježbaju razne manire osjenjivanja i šrafiranja. Pazi se osobito, da potezi budu jasni, čisti i jedan naspram drugoga usporedni, tako da upravo izigje kao na predlošku. To dolazi dotle, da osobito marljivi i savjesni učenici prebroje poteze, pa onda još nešto sebi uobražavaju, ako su mehanički dostigli spoljašnju formu poput Kineza. Zakoni osvjetljivanja, počela za razumijevanje formi, svrha osjenjivanja, pravo modeliranje tijela, sve je to učeniku nejasno.

„Osobito se marljivo radi o božiću. Tu valja roditeljima pokazati, koliko su im djeca naučila, pa se pripravljaju „slike“ za roditelje i kumove, tétke i tetice. Predjeli, glave i cvijeće, sve se to uokviri u široke, bijele i lijepe okvire i stoji na božićnom stolu, a obilato pripoznavanje i prekomjernu hvalu uživaju sada učitelji kao i učenici, koji su tako divno napredovali. Poslije rijese ovi mali umjetnički komadi zidove soba“. Nama se opet pišući ove retke otkida iz srca uzdah: a danas?!! — a pri tom pomišljajući na stanovitu vrstu škola u nas.

Ali nijesu ova dva glasa, što ih navedosmo, osamljeni. Iste tužbe podižu u ono vrijeme Schenk, Kloss, Frey, Wirth, Prange, Jakobi, Fack i drugi.

Kad se obazremo i stvar prosudimo, onda nam valja pripoznati, da ove tužbe nijesu pretjerane. Oni nam kažu, kako se u školi radi, a mi kad još segnemo u tadanju literaturu našega predmeta, nalazimo ogromnu množinu svakovrsnih predložaka, kojih nam nije moguće ovdje izbrojiti. Gradivo, metodički postupak i sve, što nalazimo na tim predlošcima, zasvjedočavaju nam samo zastarjele i ukorijenjene nazore još iz vremena prije Pestalozzija. Ako je što god bolje, to je u tako maloj mjeri, da nije ni spomena vrijedno. — I ovo nam je jedan mali dokaz, kako u evoluciji duševnoga života čovjeka nove misli sebi teško krče put protiv zastarjelih nazora. — Metoda kopiranja, koja je u prvim decenijima ovoga vijeka tako vladala, skrivila je, da je crtanje tako teškom mukom sebi krčilo put u škole, naročito osnovne. Zakonike raznih država u ruke, pa će nam oni to najbolje zasvjedočiti. Ona je skrivila, da se tobožnjim uspjehom prava metoda zategla.

No na kraju, opirao se ne znam ko i ne znam koliko metodi precrtavanja, ne može je nikada potpuno potisnuti iz osnovne škole. Njoj se kao pripravi za crtanje po predmetima mora pripoznati mjesto, a učitelju je dužnost, da to što bolje upotrijebi za svoju korist.

Pravo reče Hentschel za Otta, da on čini kao neki most izmegju dobe prije njega i potonjega doba, gdje će crtanje zauzeti dostojno mjesto u svakoj školi. Na tom mostu stoji on sam kano sjajna zvijezda; u onaj čas nema radnika niti za njega, niti protiv njega. Najbliža budućnost urodi grčevitim radom, a metodičari se podijeliše u neku ruku u tri tabora, koji sve do dana današnjega vode borbu s promjenljivom srećom, — kakva koja dobije vogju. Jedan tabor zastupa metodu kopiranja, nastojeći, da gradivo što je moguće valjanije po svim pedagoškim načelima poreda, a rad što je moguće više olakoti. Drugi tabor o toj metodi ne će niti da čuje, već hoće da oživi staru uspomenu P. Schmida, a dakako da i oni napredak pedagoške nauke svim silama potežu u pomoć. Treći su dobričine, da udovolje i jednima i drugima, drže se zlatne sredine, koja valjda nigdje nema tako znamenite uloge kao u pedagogiji.

Mi smo se već s onima prvima dosta pozabavili, ali kako su oni u ovo doba udarili sasvim novom stazom, tako imamo sasma novo polje pred sobom. To je crtanje po stigmama.

Digitized by Google

Crtanje po stigmama pojavilo se već rano. Tako poznati pedagog Harnisch svjetuje u prvom svesku „Schulrath an der Oder“ od 1815. i u „Leben eines 50-jährigen Hauslehrers Felix Kaskorbi“ od 1817., da se položaj pravca ima odrediti dvjema tačkama u prvoj obuci, kako bi učenik stekao pouzdanu ruku, da lakše izvede zadatak, pa i da lakše malim trudom što god ljepše napravi. To potaknu učitelja glavne škole u Köthenu, Platza, te on napisa „Erste Zeichenübungen“ god. 1818., gdje zahtijeva, da bi učenici morali imati na svojim tablicama u liku četvorine po 9, 16 i 25 tačaka u istom razmaku. Učitelj neka nacrta lik, koji se ima crtati, na školskoj tabli, a djeca neka na stigme prenose. Iza toga treba da crtaju djeca sama na pamet, a najposlije isti lik bez tačaka (stigama). Platz traži, da i sami učenici kombiniraju likove, jer su mu stigme za to udesne. — Sa Platzom zamriješe stigme, dok ih ne podiže iz zaboravi dr. Fr. Hillardt, pa još i danas u velike vladaju, a Hillardt im se smatra izumiteljem. Da svom izumu prokrči što sigurniji i dalji put, izdadoše više spisa, kao: „Stigmographie oder das Schreiben und Zeichnen nach Punkten“ Prag 1839., „Die kleinen Zeichner. 250 stigmographische Abbildungen“ Beč 1868. i dr. Izumitelj je tako daleko gonio svoj izum, da je svaki lik htio skučiti u sistem stigama, čak i crtanje predjela. No to ne smeta, da su se stigme udomile u Austro-Ugarskoj, sjevernoj i srednjoj Njemačkoj, Švicarskoj, a podosta i u Francuskoj. Pače i dan danas imaju stigme osobitog zatočnika u sveučilišnom profesoru W. Reinu u Jeni, a direktor zanatlijske škole u Hamburgu dr. A. Stuhlmann, jedna od najmarkantnijih ličnosti u metodici crtanja, prima stigme u prvoj obuci.

Kako su i u nas stigme u velikoj službi i milosti, lako će nam biti prikazati, u čemu stoji crtanje po njima. — Crtanka učenikova razdijeljena je stigmama u same male četvorine. Razmak jedne stigme od druge nije obično puno veći od 1 *cm*. Da rad bude lakši i da bude neki savez, stigmana je na isti način i školska tabla. Učitelj samo treba izabrati zgodnu crtariju, nacrtati je na školskoj tabli, a djeca će po stigmama vjerno precrtati. To je najjednostavniji način. Neke crtanke, kao n. pr. Kopšića (Kopschitsch), Studničkine, imaju na svakoj strani već gotov lik, pa bi ga učenici mogli samo precrtati, ali je obično učitelj još uvijek toliko požrtvovan[1]), da i na tabli nacrta. Prijatelji diktovanja vrlo se lijepo služe stigmama.

Do danas se već tako mnogo pisalo o stigmama; s jedne se strane napadalo na njih, a s druge ih branilo, da bi bila čitava knjižnica, kad bi se sve sabralo. S toga nama ne preostaje drugo nego glavne razloge „pro“ i „contra“ sabrati, u koliko nam to opseg ove radnje dopušta.

Već spomenuti prof. dr. Rein izriče nazor, da prostoruko crtanje nije za osnovnu školu. „Ali ipak treba početi crtati što se može ranije“ — veli on. „Za to treba pomoćnih sredstava. Ova daje stigmografsko crtanje.“ Mi baš ne dijelimo nazora sa učenim profesorom, da prostoruko crtanje nije za osnovnu školu, ali se ipak nikako ne može poreći, da se pomoću stigama može crtanje započeti vrlo rano. Stigme olakšavaju početnicima rad, jer imaju nešto, što im pomaže, da svoj rad na hartiji rasporede i da im bude uredniji. Učenici već za rana mogu da crtaju lijepe i teške stvari, pa dobivaju sve više interesa za predmet. Zgodno im je, da i sami stvaraju razne kombinacije, pa vježbaju maštu. — Za učitelja je opet rad lakši, jer može i sa manje napora obučavati veći broj djece, a i lošiji učenici mogu uspješno napredovati, a da

---

[1]) Ne tako, to mu je dužnost, i to pretpostavlja i izdavatelj crtanke; on samo hoće, da svi učenici, i oni koji su blizu školske table, i oni koji su daleko od nje, lik imaju blizu pred sobom, i da ga dobro vide. *Ur.*

Digitized by Google

ne zaostaju. Najzad: kako učenici ovijem načinom ne griješe jako, nije učitelj jako zaokupljen korekturom, pa može bolje paziti na valjano držanje ruke, na valjano sjedenje i t. d., te zapriječiti mnogu organičku pogrješku.

Mnogo nam se opravdaniji, odnosno jači i brojniji čine protivni razlozi. Uspjeh po stigmama samo je prividan, jer oko i ruka ne rade u zajednici prema duhu i svrsi crtanja. Učenik se ni najmanje ne brine, šta on ima da crta, kako i za što; već samo daj spoji ovu tačku s ovom, onu s onom, pa mirna Bosna; — smjer je pravca već unaprijed odregjen, samo još tehnika. Suština crtanja, — duševno shvaćanje, ono se ništi i tako ubija mišljenje, a mašta puta u verige. Monotoni rad, bez ikakog znatnijeg utjecaja na duh, čini učenike nepažljivima, površnima, i nije istina, da budi volju za predmet, već duljim radom baš protivno, apatiju, prema predmetu. Ima pače metodičara, koji tvrde, da su crtanke sa stigmama pri početku redovito preciznim likovima ispunjene, a kasnije su potezi „neprecizni", što očito zasvjedočuje loše duševno raspoloženje dosade u učenika. Što se tiče vježbe ruke, očito je, da tu stigme djeluju najpovoljnije, jer su rijetki i prerijetki slučajevi, da će učenik vući cijelu crtu po svojoj dužini, neosvrćući se na tačke, preko kojih vuče, već će on izvlačiti od prve stigme do druge, od druge do treće i t. d., da će čitav pravac imati podobu izlomljene crte. Mnogo se diže buke na stigme zbog zdravlja očiju. Tako se na ponuku učitelja crtanja u Bremenu Hermanna Gräbera izrazilo preko 70 liječnika protiv stigama, da pospješuju kratkovidost, a to je uzrokom, da su mnoge školske vlasti u Njemačkoj zabranile crtanje po stigmama. Na pošljetku moramo još nešto da napomenemo. Kako je crtanje po stigmama lako, to se velik broj učitelja lako zavede, da učenicima daje što kompliciranije likove, koji obično ne podobaju zakonima ljepote, a po gotovo ne zbilji.

Profesori Bauer i Rein nastojali su crtanje po stigmama popraviti i učiniti kao neki prijelaz od njih na pravo prostoruko crtanje, pa su izdali dva sveska predložaka, u kojima su stigme pri početku ublizo, a kasnije u sve većem i većem razmaku. Jasno je, da se time samo pomoglo vještini ruke, a drugi prigovori ostaju na dlaku. — Sistem po stigmama pojavio se i u drugom obliku, gdje su date pojedine markantne tačke lika, onako kako je to proveo u nas prof. Rogulja u svojim crtankama. Crtanke, što su sada u nas u Bosni zavedene u škole od direktora zanatlijske škole V. Studničke, provedene su na najčišćem sistemu po stigmama.

Dok su ovako na jednu stranu osvajale stigme sve veći i veći mah u školama, nalazila je i protivnička metoda, metoda crtanja po tijelima, dosta zatočnika, ako i nije nikada osvojila potpunoga terena. Začetnici su ove metode braća Ferdinand i Aleksandar Dupui (izg. Düpüi). Oni začeše raditi po toj metodi još 1835. god. u Parizu, gdje su imali privatnu školu crtanja za zanatlije. Da li su oni tu metodu poprimili od Petra Schmida ili su je sami iznašli, ne zna se; Nijemci svakako natežu da je Schmid po srijedi, samo da je njihovo prvenstvo; tako veli Domschke, jedan od umjerenijih: „Ne može se u tvrdo reći, jesu li oni Francuzi (braća Dupui) pobliže bili upućeni u reformatorska nastojanja Petra Schmida, ali mnoga činjenica govori za to; pače se čini, da su oni principima Petra Schmida samo dali drugi, tako reći francuski lik."

Kako već rekosmo, braća su Dupui imali u Parizu privatnu školu crtanja za zanatlije. Oni su u školi podijelili rad tako, da je Ferdinand imao niži odio, gdje su se samo precrtavale geometrijske forme. Aleksandar je imao provagjati crtanje ljudskih likova i drugih modela od gipsa. Tako je Ferdinand imao samo pripraviti gjake svome bratu. — Nas više zanima rad Ferdinanda. Kao učila služila su mu velika

Digitized by Google

množina geometrijskih i stereometrijskih modela od žice, drva, lima (tenećeta) i t. d. Sva su učila bila bijelo obojena. Cijela je zbirka sastojala od pet hrpa:

1. modeli od najjednostavnijih geometrijskih oblika, kao: prâve, krive, izlomljene, usporedne crte, razni kutovi;

2. modeli pravocrtnih geometrijskih likova, kao: istostraničan, istokračan i raznostraničan trokut, raznovrsni trokuti, pravilni i nepravilni višekuti;

3. modeli, koji su sastavljeni od oblika 1. i 2., i koji se mogu po volji rastaviti;

4. modeli stereometrijskih tijela, kao: paralelepipeda, prizme, valjka piramide;

5. modeli pokućstva, svodova, stupova, ornamenata, koji se mogu lako precrtati kako sa gledišta geometrijskog, tako i sa peršpektivnog.

Za modele je imao Ferdinand Dupui stalak, na koji bi model pričvrstio. Jedan je model bio za nekolicinu učenika, koji bi naokolo sjedili i crtali. Crtali su na crnom povoštenom platnu, napetom u drvenom okviru bijelom, dobro zaoštrenom kredom. Tek kad bi došlo na red osjenjivanje, radilo se lipovim ugljenom na hartiji. Kad bi tako bila kontura gotova, izragjivao bi se sjen kredom (crayon) i t. zv. brisalom (l'estompe, Wischer). — Modeli su se crtali najprije u frontalnom stavu (s prednje strane), a onda po strani, pri čemu bi se model vazda okretao pred učenicima, da bolje uoče razlike izmegju raznih položaja.

Kad bi ovakim načinom prošli učenici sve gradivo, kako smo ga gore prikazali, bili su dostatno pripremni da stupe u odio Aleksandra Dupui-a. Mi ne možemo da se Aleksandrovim radom potanje bavimo, tek ćemo navesti, da je više interesovao i učenike i svijet.

Metoda braće Dupui uzbudila je u svoje vrijeme opću pažnju. Odmah iza kratkoga vremena, kad je Ferdinand otvorio svoj besplatni tečaj, predadoše mu sve sami majstorski šegrti i radnici zlatnu kolajnu s njegovim likom. — Francusko ministarstvo prosvjete odredi posebno povjerenstvo, koje je sastojalo od vrhovnog direktora škola, više prvaka umjetnosti i jednog profesora matematike, da ispitaju metodu braće Dupui. Povjerenstvo izrazi jednodušno, „da je ova metoda daleko bolja od linearnoga crtanja, koje je onda u početnim školama uobičajeno, pa bi se mogla s velikom korišću zavesti u gimnazije". To je potaklo ministarstvo, da je tu metodu zavelo u učiteljske škole. — Osobito laskav i povoljan izvještaj podnese sin „praktičnoga naroda" Englez William Dyre ministru trgovine, a izvještaj se tako dojmio njegovih zemljaka, da ga je dônja kuća u parlamentu zaključila štampati. U Njemačku je donio tu metodu jedan viši porezni činovnik, imenom Moritz Mohl. Mohl je putovao po Francuskoj, a kako se zanimao za obrt, udari mu u oči škola braće Dupui, koja je bila poglavito za obrtnike. On opisa svoje dojmove u knjižici „Ergebnisse einer gewerbwissenschaftlichen Reise". Megju tim nije metoda braće Dupui nikada u Njemačkoj uhvatila korijena, ako i jest u prvi čas bila precjenjivana i mnogo se za nju oduševljavalo.

Premda ova metoda najviše doprinosi razvijanju zrijenja, razuma, uopće svih duševnih sposobnosti, i premda najviše podoba praktičnom životu, ipak se uz nju ne može pristati, jer je za početak preteška. Mora za nju biti pripreme. Ali makar se općenito i ne pripoznala za osnovne škole, ipak je ona našla i vazda će naći pristaša. Tako se ona povlači otkako se pojavila, kroz sve decenije do današnjeg dana, a danas se čini kao da je hoće Švedi ponovno u svem svom sjaju da uskrise. Razumije se, da je gledaju što je moguće više olakotiti. I drugdje nalazi ova metoda dosta odziva u učiteljstvu. Tako smo imali prilike čuti ove godine pri sastanku jednog bečkog učiteljshoga društva, kako se zametnula živa debata o tome, da li se ima

Digitized by Google

crtati po tijelima, — modelima, ili kako oni to egzotičnim nazivom okrstiše — po švedskoj metodi.

Dok su se ove dvije metode, metoda kopiranja po stigmama i metoda braće Dupui u svojoj mladosti trle, kojoj će pripasti gospodstvo, pojavi se u sedmom deceniju srednja struja. Ona je danas, kako ćemo već vidjeti, najbrojnije zastupana, a teško da će je ikad iko moći jače da potisne sa vlade.

Ovu struju kao da otvara profesor u Monakovu Heinrich Weishaupt. On napisa više djela o crtanju, što znanstvenih, što pedagoških. Nas najviše zanima „Das Elementarzeichnen in der Volksschule". On nastoji da vrijednost crtanja svede na „objektivnu moć razmišljanja". Inače pedagoška načela o crtanju, učevni put i metoda i danas su uz male promjene potpuno dobre. — Gradivo je vrlo lijepo razredio prema sposobnostima učenika i izdao predloške, koji su učiteljima u ono vrijeme vrlo dobro došli, a današnji sastavljač predložaka ne smije nikako da ih mimoilazi.

Stigama Weishaupt ne voli, ali ih ipak ne će i ne može sasma da izbaci. — Prije nego što će učenici početi da crtaju neki lik, zahtijeva on, da ga učitelj crta na tabli i da ga s učenicima dobro razmotri. To je jamačno pošljedak „objektivne moći razmišljanja". Premda smo ovaj zahtjev i od prije slušali, ali nikad se nije onako isticao kao sada, a sada se prihvatio bolje srdaca i urodio je novim plodom. Weishaupt uzima tek poslije crtanje po modelima, kad su učenici dosta pripravljeni.

Eduard Herdtle, profesor u Stuttgartu, pojavi se nekako u isto doba kad i Weishaupt; ali on ne radi ništa za elementarnu nastavu. Kako je on bio svojim položajem vezan uz zanatlijske škole, tako je imao više na umu ove, pa njegov „Vorlagenwerk für den Elementar-Unterricht im Freihandzeichnen" obuhvata gradivo poslije osnovne škole. No to neka nam ne smeta da ovdje istaknemo Herdtlovu zaslugu. Napomenuti „Vorlagewerk" sastoji od 60 tablica za stijenu (Wandtafeln) i 24 manja predloška sa bojama. Baš ovih 60 tablica za stijenu čini Herdtla „novotarom" po njegovoj novosti, jer na to prije ne nailazimo nigdje. Da sad razjasnimo, u čemu stoje te tablice. To su veliki predlošci, gdje je lik nacrtan na komadu hartije, veliku po prilici kolik polovina tabaka crtaćeg papira, a često puta još i većem. Svakako mora predložak i svojom veličinom i svojom izradbom biti podoban, da ga može dobro vidjeti čitav razred. Učitelj mora sada mjesto Weishauptovoga načina da lik odmah crta na školskoj tabli, najprije objesiti zidnu tablicu, da učenici vide najprije cijeli lik, dobro ga razmotre, iznagju karakterističnije tačke i crte, da im se protumače teže stvari i t. d. Tek sada crta učitelj na tabli, a učenici na svojim crtankama. — Moramo po duši reći, da nam se ova metoda čini vrlo zgodnom i da ponajbolje podoba zadatku crtanja. Time, što se učeniku pokaže cijela slika, djeluje ona u estetičnom pogledu bolje nego ako učenici vide, kako slika tek postaje pred očima. Cjelina vazda čini povoljniji dojam od dijelova. Uza to je učitelj ovim načinom prisiljen lik rastumačiti hoćeš ne ćeš. Time on na razum utječe više nego drugim načinima. Prisiljen je i u jezičnom pogledu više činiti, jer tumačeći dogje na mnoge stvari, kojih djeca ne umiju izraziti. Razumije se, da ovdje izuzimamo stigme, jer onda moglo bi biti bez ikakoga tumačenja; može se vući od tačke do tačke i opet lijepo briljirati uza sav nerad! No glavnu poteškoću ovoga načina crtanja mora da je već svaki čitatelj našao. Dogje preskupo! Dakako da ne bi za narodnu prosvjetu ništa smjelo biti preskupo, ali šta ćemo, kad smo prerano došli na svijet. Moramo da računamo s prilikama, a i prije nas su tako računali, pa se već pri početku ovoga načina obučavanja uzelo preporučivati, da bi se ovake tablice pripremale u učiteljskim školama, svaki kandidat za svoju buduću potrebu.

Digitized by Google

Herdtla popuni za osnovnu školu nadzornik crtanja u Chemnitzu F. W. Tretau djelom „Der kleine Zeichner“. Ovo djelo nagje odziva u učiteljstvu, što čitavim nizom novih naklada i izdanja dokazuje, premda je imalo žestokih i uglednih protivnika. Čak se još i u polovini prošloga decenija razvio žestok rat izmegju Wunderlicha i saveza učiteljâ crtanja u Chemnitzu, koji odgovoriše Wunderlichu pod „Der Wahrheit die Ehre“. Glavni prigovori Wunderlichovi kreću se oko toga, da su likovi odveć komplicirani i preteški za učenike, s toga ako hoće učitelj da išta uradi, mora preveć upućivati, vući učenike čitavim labirintom zäkuka i crta, a na kraju ne znadu šta su radili. Za dokaz poziva se i na Flinzera, koji je osobito bio u svoje vrijeme ustao protiv šatiranih crta u liku, veleći, da to za osnovnu školu nema smisla. Svoju ocjenu završuje Wunderlich riječma: „Iz ovoga što sam naveo vidi se, da Tretauov postupak gotovo ništa ne vrijedi za početno crtanje. Da je unatoč tome bio vrlo raširen, to dolazi odatle, što je izišao u takvo vrijeme, kad je literatura crtanja vrlo loše stajala.“ I ako ovaj konačni Wunderlichov sud vrijedi za čitav postupak, jer današnji dan ima puno boljega, opet ima i u Tretaua mnogo lijepa.

Rastajući se s Tretauom, navešćemo još njegove principe, što ih on postavlja, da mu praktični uspjeh bude što pouzdaniji. Evo ih:

1. „Mora se ono što je jednostavno, konsekventno držati. Formalno obrazovanje djeteta ostaje glavna stvar.

2. Težište obuke mora se ulagati u obragjivanje jednostavnog gradiva, i napustiti svako cjepidlačenje. Zahtjevi na duševni rad djeteta moraju uporedo koracati s elegantnom mehaničkom vještinom.

3. Sve što se nije pokazalo zgodnim u učiteljskoj praksi, neka izostane.

4. Neka dijete vazda vuče neku korist, ako i ne prelazi megja elementarne nastave, pa makar ta korist u prilog bila i samo drugim disciplinama.

5. Sva mehanička pomagala treba napustiti, a učeniku ne zadavati većih zadaća, nego što su primjerene njegovim silama.“

Lijepi napuci, kojih Tretau nije proveo!

U ovoj se epohi pojavljuje i crtanje po diktatu. Začetnik mu je Ferdinand Schubert, učitelj crtanja u gimnaziji u Bečkom Novom Mjestu. On crta po diktatu tako, da mu jedan učenik na školskoj tabli crta, a uza nj i drugi učenici. Kad je ovaj učenik nacrtao nekolike crte, nastavi drugi i t. d. dok ne bude slika gotova. Schubert veli, da to vrlo oživljuje nastavu. I korekturu preduzima on sa svim učenicima zajedno.

Mnogo odrešitije zastupa diktovanje slikar i učitelj crtanja Glinzer. Kaže da se ovim načinom postizava izvanredno povoljan uspjeh, a za crtanje po diktatu „upotrebljavaju se samo planimetrijski likovi u zgodnom redu“. Razlaganjem o tome, kako on razvija taj red, mislimo da nam valja poštedjeti naše čitatelje. Tek ćemo toliko reći, da nas sjeća Lautensacka, samo u drugom obliku. Dosta će biti, ako priopćimo ovdje jednu njegovu — rekli bismo — metodičku jedinicu. Ovamo pripada i lik, što ga dolje iznosimo. A sad ga slušajmo:

„Nacrtajte središte vašega lista! Jednu osovnu i jednu vodoravnu crtu, pa krake kuta odsijecite (odmjerite) jednako po dužini! Nacrtajte po nagjenim krajnjim tačkama četvorinu pomoću ovisnih i vodoravnih pravaca! Razdijelite njezine (četvorine) stranice na pet jednakih dijelova! Spojite protivne tačke usporednih stranica slabim (blijedim) pravcima! — Pitanje: Što ste nacrtali? Odgovor: Četvorinu. — Pitanje: Koliko ima vodoravnih redova od kutnih vrhova? Odgovor: Šest redova. — Pitanje: Koliko takvih vrhova u svakom redu? Odgovor: Šest vrhova. — Označite brojkama vrhove

Digitized by Google

ovih redova, kako ću vam ja to diktirati od lijeva na desno; počnite najvišim redom, pišite brojke tanko i malko desno od vrhova (tačaka):

1	0	2	15	0	16
0	0	14	3	0	0
20	8	0	0	9	17
7	19	0	0	18	10
0	0	13	4	0	0
6	0	5	12	0	11

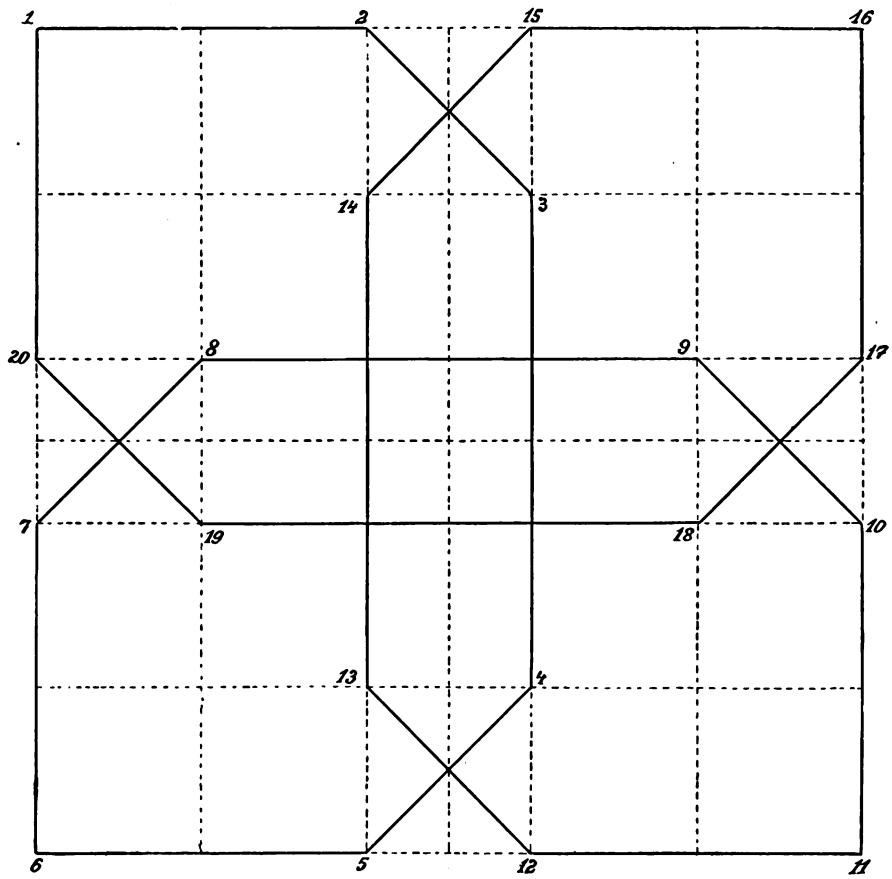

Slika 5.

Sad spojte tačke lijepom crtom redom kako brojevi jedan za drugim teku, a najposlije izbrišite četvornu, mrežnicu i brojeve! — „Mora se još napomenuti, da učitelj ni od kojeg ovakog rada dalje ne ide, dok ga učenik valjano ne izradi...“ Nama se ovaj način tako svigja, da ga držimo u ovom vijeku „patenata“ zgodnim za patenat, imali bismo makar — osmo čudo. Ali uza sve to ne mislimo mi da se diktiranje istisne sasma iz škole, samo mora da se malo drukčije provodi. Razumjeće svak, ko je samo malo dahnuo školskoga praha, kako diktiranje u nižim razredima od vremena do vremena dobro dogje, a mrežice na gjačkim tablicama i stigme u crtankama osobito su za to pogodne.

Još ćemo navesti Josipa Kumpu. On sa svojom metodom god. 1872. izagje na vidjelo. Nema tu ništa novo, već ga više napominjemo za to, što njegova naučna osnova u nekim krajevima Njemačke još i danas vrijedi. Svrhom crtanju drži „u

Digitized by Google

prvom redu uzgajanje smisla za ljepotu, a davaće mu samo ono, gdje radi i ruka, i oko i duh". Za to mu se čine najudesnije tablice za zid. Vrijedno je navesti, da Kumpa počinje kvadratom.

Dolazeći ovako do najnovijega vremena, osvrnućemo se samo letimično na ono razdoblje, koje netom progjosmo. Unatoč čitavom haosu nalazimo jedinstvo u svrsi crtanja i u temeljnim načelima, po kojima se ima odabrati i poredati gradivo. Crtanje po modelima ne uzima se odmah pri početku, već je tek svrhom osnovnoj školi. Sve što učenici crtaju, moraju prije dobro razumjeti. Učitelj mora novo gradivo na nižem stepenu da tumači na temelju tablica za zid. To osobito dobro dolazi skupnoj nastavi. Osjenjivanje, crtanje predjela i t. d. ispada iz osnovne škole i drugo. Još ćemo navesti, da se sada i vlasti više staraju za crtanje, a školski zakoni oko sedamdesetih godina ustupaju crtanju u školama dostojno mjesto.

Najnovije doba siže od polovine pretprošlog decenija ovamo. Otvara ga direktor zanatlijske škole u Hamburgu dr. A. Stuhlmann velikim djelom u pet dijelova: „Der Zeichenunterricht in der Volks- und Mittelschule" 1875. Djelo je plod načitana čovjeka, koji je svoje znanje spojio s višegodišnjim i mnogobrojnim iskustvom. Kasnije je djelo doživjelo više izdanja, a biće i najbolje što ih danas ima. Stuhlmann je u današnje doba našao vrlo mnogo pristaša, više nego iko drugi. No ipak nema u toj njegovoj metodi, ili kako se obično u školskom svijetu zove „hamburškoj školi" ništa novo. Ona je spoj, i to sretni spoj onoga, što je do tada bilo pisano. O svrsi uzgoja kaže Stuhlmann isto što je i prije njega već rečeno. Kao njegovu osebinu valja zabilježiti, što pri „crtanju pazi na prijeku potrebu mnogih zvanja" i na obrazovanje „znatne strane" ljudskoga duha. Racijonalna obuka u crtanju ne smije imati pred očima samo opće obrazovanje čovjeka, niti ga pripravljati samo za neko špecijalno zvanje, već mora harmonično uzgajati sve duševne sposobnosti čovjeka.

Stuhlmann započinje crtati odmah čim dijete stupi u školu, on pače govori o crtanju još prije škole, naime u zabavištu i u kući. Veli, da djeca tamo moraju izrezivati štokakve likove i vježbati se. Hvala gospodinu Bogu nama treba malo zabavišta, jer nam je širom naših krajeva divna priroda još divnijim zabavištem[1]). Ali za to nam je tim više stalo za ono njegovo crtanje u školi, jer nam djeca za 4, a negdje za pet godina iz škole izmiču, pa se valja požuriti, da im što više utrpamo u glavu. Prvim razredom počinje već Stuhlmann crtanje u kvadratičnim mrežicama, pa onda prelazi na stigme, a sa ovih na slobodno crtanje — crtanje po tablicama za stijenu. Slobodno crtanje dolazi na srednjem stupnju, po prilici u našem IV. razredu Lako je shvatititi, za što Stuhlmann ne počinje odmah slobodnim crtanjem; — jer mu je primjerenije silama učenika. Premda je svak prije mogao uvidjeti, da smo ljuti protivnici crtanju po stigmama, a po gotovo po mrežnicama, moramo ipak da odobrimo ovaj postupak. Drukčije nije moguće. Ovom ćemo prilikom razložiti svoje stanovište, kad već prije nijesmo. Znamo svi, da je školi zadaća, da u uzgoju, bilo intelektualnom, bilo moralnom zamijeni kuću, i to još više u onom nego ovom. Svrha joj je, da u četiri, odnosno pet godina dovede dijete do onolikog stepena naobrazbe, na kolikom je svijet, u kome živi. Razlog je očit: djetetu se mora davati ta naobrazba, da može na tom temelju dalje raditi, — da može napredovati. Kad ne bi toga bilo, dijete bi za sav svoj vijek jedva doprlo donle, dokle i njegovi oci, a o čemu višem nema onda govora. Radi toga i učimo mnogo i mnogo toga, što ne pada u krug dječiji.

---

[1]) Čestiti gosp. pisac nije na oko uzeo prilike, u kakima rastu i razvijaju se dječica — naročito siromašnijih slojeva u našim varošima i varošicama. *Ur.*

Digitized by Google

To vrijedi za povijest, to za zemljopis, računstvo, crtanje i za nastavne predmete. Zar u krug dječijeg shvaćanja pada raspravljanje o ustavu, trgovačkim odnošajima pojedinih zemalja, kamatnom i diskontnom računu? Svakako ne! Ali ipak mi to radimo i razglabamo u osnovnoj školi, mučimo se svakako da nas učenici shvate, a kako bi nas lijepo shvatio svaki seljak, koji ima da vrši nekaka gragjanska i ustavna prava, i najprostiji trgovčić, pa ma to ne bio nego onaj, što mu čitavu zalihu čine 3 oke krumpira, 2 luka, 6 lojenih svijeća i 4 noge konjskih potkova i klinaca! Pa kako bi nam lijepo s njima od ruke išao kamatni račun! Ali ko će dotle čekati? Kulturne prilike donose drukčije. Tako je i sa crtanjem. Lako bi bilo izabrati i provesti najbolje i najkorisnije, kad bi bilo više vremena. S toga je red i sa ovo malo zadovoljiti se i gledati da ga što korisnije upotrijebimo. Red je prihvatiti se i crtanja po mrežnicama, i po stigmama, a borme i slobodnog crtanja. Samo kako? Pogledajmo u naše škole. U prvom razredu, a donekle i u drugom, nemamo pravo crtanja kao crtanje, već je više u savezu sa zornom nastavom. Učenici prikazuju šematički razne lakše predmete na svojim tablicama, koje imaju na jednoj strani mrežicu. Donekle u II. razredu imamo pravo crtanje, pa onda u III. i IV. razredu. Očito je, da mi sve ovo vrijeme crtamo po stigmama. Nama se ovo ne čini najzgodnije. Od mrežnica valja nam, istina, prijeći na stigme, ali bi valjalo, da stigme prema napretku pomalo razrjegjujemo, pa da ih najposlije i ostavimo i da prijegjemo na sasvim slobodno crtanje. Po našem bi mnijenju moglo to biti u IV. razredu iza dva do tri mjeseca nastave. Kolika je najzad razlika u vremenu, kad učenik dogje u srednju školu, a tamo ne nagje nikako stigama, pa ipak i tamo radi. Drago bi nam bilo, kad bi koji od gospode kolega pokušao jednoć makar s polovinom razreda, da vidi bi li to išlo od ruke i kako, pa da nam u „Školskom Vjesniku“ svoj rad i uspjeh objelodani. Upozoravamo samo, da se slobodno crtanje ne bi nastavilo započetim nizom gradiva, već bi valjalo početi jednostavnim pravcima, prijeći na jednostevne likove i onda na krive crte.

Vratimo se sada još samo na čas Stuhlmannu. On je po svojim načelima i izradio predloške, koji se u svoj sjevernoj Njemačkoj upotrebljavaju. Franjo Steigel nam kaže, da hamburška metoda ide preveć za vještinom u crtanju, dakle za obrazovanjem oka i ruke“. To dolazi najviše otuda, što Stuhlmann ima više na umu „mnoga zvanja“.

Dok ovako hamburška škola ima na umu praktični cilj, udara lipiska škola, rekli bismo, idejalnim, umjetničkim putem. Razlog će biti, kako zgodno napominje Steigel, što je onoj začetnik matematičar, a ovoj umjetnik Fedor Flinzer. On zapušta crtanje po zrijenju, a ide više na to, da učenici crtaju iz pameti i da sami stvaraju kompozicije. Koliko pri tome ima poteškoća to nas svak zna. Olovku u ruke pa pokušajmo, i vidjećemo. Piscu ovih riječi dogodilo se, da je dobio na učiteljskom ispitu, neka nacrta u pačetvorini likove, koje bi uzeo s učenicima u III. razredu. Moramo iskreno priznati da smo došli ne u mali tjesnac; a što će tek učenik, — tim više, što ne znamo, kakva je korist od toga i jednom i drugom? Akoprem bi to bilo vrlo lijepo, sastavljati likove iz pameti, poteškoća je, i mi bismo rado vidjeli koga god Flinzerova pristašu, kako on to radi. Steigel, koji je imao prilike da vidi, veli: „Da ne budem nepravedan, moram priznati, da je bilo tamo amo lijepih radova, t. j. kompozicija. Ali ne dajmo se varati. Ne treba baš osobitog oštroumlja da se ugje u trag postanju tih likova. Jedno je sigurno: oni ne potječu iz glave učenikove. To su, da se kratko rekne, likovi, koje je učitelj učeniku diktovao u olovku, i po tome su to kompozicije ne učenikove, već učiteljeve, izvedene rukom učenikovom.“ — Flinzerova

Digitized by Google

škola nije jako raširena, jedva dopire do granica Saksonske. Mi je tek spomenusmo kao zasebnu.

*

Danas se više došlo u temeljnim načelima do nekoga jedinstva. Prijeporna pitanja više su sporedne naravi. Za to se i radi na tome, da se ustaljena načela ostvare. Izdaje se silna množina predložaka, da ih ima upravo na probir, a za naše prilike može se reći nema ni jednih potpuno zgodnih. Mi moramo iz silne množine drugih tek nešto da skrpamo, i to svaki nas na po se, da nam — ako izuzmemo zadnju godinu otkad izigjoše Studničkine crtanke — u crtanju vlada prava anarhija. Da ni Studničkine ni Roguljine, ni one bezimene, što su se u nas povlačile do pred godinu dana po školama, ni četvrte, ni pete ne podobaju našem mišljenju, to slijedi iz cijeloga našega razlaganja. A upravo to nas je i potaklo na ovaj članak. Da odabrasmo ovaj put, to je s toga, što nijesmo htjeli da zalazimo u kritike i polemike, a povijest nekoga predmeta čini nam se najzgodnijom, da pobudi za nj zanimanje. Onda povijest je najzgodnija, da nas nauči lučiti ono što je znamenito i istinito od onoga što je neznatno i krivo. Sjetimo se, kako nam se jedna misao učini sasma pravom, da pravija ne može biti, a kad tamo dogje druga, i onda tek vidimo neistinitost prve. — Eto te su nas misli vodile pri pisanju ovoga članka. Htjedosmo tek da probijemo led, da upozorimo gospodu kolege na nedostatak, ili da bolje rečemo: da ih potaknemo, jer oni znadu gdje ih opanak žulji, pa da smo jednoć i s tim predmetom mirni. Htjedosmo da potaknemo gospodu kolege, da priberu svoje iskustvo, da iskažu svoje nazore i upute prema našim prilikama, a neko će se već onda naći da nam na temelju toga izradi čitavu osnovu za rad. „Školski Vjesnik“ sigurno će dragovoljno za taku stvar prepustiti svoje stupce. Bujrum dakle!

Povijest i zemljopis na jubilarnoj izložbi u Beču.

(Svršetak.)

3. Zemljovidi i atlanti.

a) Atlanti.

Zemljovidima Scheda, god. 1852. otpočela je i austrijska privatna industrija baviti se pitanjem zemljovida i atlanata. Tako vidimo već 1854., gdje firma C. Gerold izdaje uz pomoć prof. Simonya, mali atlas, za tim je dvorski savjetnik M. A. v. Becker izradio zemljovid Dônje Austrije, a god. 1858. već i zemljovid svih carskih država.

Tek god. 1861. vidimo, gdje se veća poduzeća bave kartografijom. Tako je firma E. Hölzela izdala atlas Kozennov; god. 1865. izišle su publikacije naklade A. Artaria & Comp., izmegju kojih nam je napomenuti školski zemljovid A. Steinhausera, zemljovide generala topništva viteza Hauslaba, a ministarstvo nastave izdalo je prve hipsometrične karte austrijskih zemalja od Streffleura.

Krajem sedamdesetih godina znatno se podigla i napredovala produkcija zemljovida i atlanata. Čujemo već i o c. i kr. vojno-geografskom zavodu u Beču, koji se takogjer počeo baviti izragjivanjem zemljopisnih karata za privatne svrhe. Napomenuti je zavod upravo povodom, da je i Austrija zauzela jedno od prvih mjesta u pogledu kartografije.

Digitized by Google

Dandanas se odlikuje uzornom produkcijom zemljovida, atlanata, planova i t. d. i kartografski zavod Freytaga i Berndta, koji izdaje zemljovide u svim jezicima monarhije. Zemljovide, atlante i t. d. izragjuju stručnjaci ovog područja. Osim ovih odlikuje se napomenuta naklada i drugim uzornim učilima za elementarnu zemljopisnu nastavu. Za ovima ne zaostaje spomenuta već naklada Eduarda Hölzela u Beču, koja je takogjer na daleko i široko poznata rad svojih uzorno izvedenih zemljovida, atlanata, geografskih karakterističnih slika i t. d. Kod te su firme izragjeni i lijepi školski zemljovidi Bosne i Hercegovine, pak karte u zemljopisima za III. i IV. razr. osnovnih škola u Bosni i Hercegovini.

Imali smo prilike razna zemljopisna učila ovih naklada vidjeti na jubilarnoj izložbi u Jugendhalli, koja ćemo pojedince niže priopćiti.

Prema naslovu ovog odsjeka podijelismo zemljopisne karte na

a) atlante (Atlanten)

b) zemljovide (Wandkarten).

Sintetična metoda zavladala je danas u svim školama. Ona ide od poznatog — u zemljopisnoj nastavi dakle od domovine u užem smislu (Heimatland zu unterscheiden von Vaterland) obližnje okolice — k nepoznatom — domovini u širem smislu, državi, susjednim zemljama, te napokon prelazi na ukupnu zemlju i na njen kozmički položaj, a time je naravski spojeno i razvijanje geografskih pojmova (terminologija). nauka o smanjivanju mjerila (Verjüngung des Masstabes) i razumijevanje zemljopisnih karata.

Napomenuta metoda postepenog razvitka izvedena je osobito dobro u školskim atlantima (Heimatsatlanten) za osnovne i više gragjanske škole učitelja Jos. Georga Rothauga.

Kada listamo po njegovom atlasu za osnovne škole, odmah nam udara u oči, da mu je autor školski stručnjak, koji je prije nego što ga je sastavio, temeljito pretresao sva pedagoško-metodička pitanja i strogo se držao nastavnog plana. Vidimo da se osvrtao i na onu od najglavnijih zadaća domoslovne nastave, naime postepeno poučavanje djece o zemljopisnoj karti, kako i Sydow veli: „Den Schüler richtig sehen, begreifen, schliessen und das Aufgefasste verständig ausdrücken zu lehren, das ist des Lehrers Hauptpflicht beim Kartengebrauche.“

Da ovoj zadaći na dlaku zadovolji, pošao je od školske sobe i školske zgrade prijegledu čitave domovine, dakle po didaktičnom načelu „od bliza k udaljenom“ od „poznatog nepoznatom“. Pravo je uvidio, da u tu svrhu nedostaje samo veliki školski zemljovid, ma da je još tako savršen i da podoba svim pedagoškim zahtjevima. Učenik mora da nauči misliti po onim konvencionalnim znakovima, koje nebrojeno vidi na školskom zemljovidu — a za to je prijeka potreba, da svaki učenik i sam ima u svojim rukama kartu, i to savršeniju, ako je moguće kao što je onaj zemljovid, na zidu, naravski u mnogo manjem mjerilu.

Eto u tu svrhu izdao je učitelj više gragjanske škole u Beču Jos. Georg Rothaug svoje domoslovne atlante; Rothang je za mnogo mjesta izdao i posebne domoslovne atlante (Heimatsatlanten), tako za gradove: Beč, Linac, Brno, Salzburg, Gradac, Bruck n/L Tullm i t. d. I svaki ovaj pojedini atlant priudešen je nastavnom planu dotične zemlje, odnosno grada.

Svaki pojedini atlas sadržaje kartu sa situacijom školske sobe, tlocrt (Grundriss) školske zgrade, plan dotičnog grada, grad sa okolicom, kartu okružja, u kome je dotični grad, kartu dotične pokrajine, za tim fizikalnu i političku kartu Austro-ugarske monarhije, kartu Evrope i planiglobe zemlje. Prve karte okružja (Bezirkskarten) dati-

Digitized by Google

rajn od god. 1851. Malo po malo pripoznaše vrijednost tog učila, o kome se vijest na brzo širila putem časopisa, tako da su karte pojedinih okružja u 80-tim godinama imale već veliku ulogu u zemljopisnoj nastavi, a od god. 1893. evo nalazimo i u domoslovnim atlantima okružne karte, koje su uprav prijeka potreba za poznavanje domovine.

Kako bi lijepo bilo, kad bi za svaki kotar, ili barem za svako okružje u našoj Herceg-Bosni postojala školska karta!

Predamnom evo upravo leži domoslovni atlant grada Beča, pa neka mi bude dopušteno, da mu sadržaj u nekoliko riječi prikažem.

Prva nam karta pokazuje situaciju školske sobe III. razreda i tlocrt školske zgrade.

Školska je soba u obliku pačetvorine, u mjerilu 1:50. Duvarovi su označeni u presjeku (kao u gragjevnim nacrtima). Svaki je duvar označen po stranama svijeta — dakle sjeverni duvar, južni duvar, istočni i zapadni duvar.

Klupe, ormar, umivaonik, učiteljski stô, stolica, prikazani su manjim i većim pačetvorinama a dvojakom bojom.

S lijeve i desne strane učiteljskog stola predočuju nam dvije crne, kose crte projekciju školskih tabli. Na južnom duvaru vidimo tri bijele pačetvorine — tri prozora na sjevernom duvaru jedna vrata.

Na istoj je karti horizontalni presjek, tlocrt školske zgrade u mjerilu 1:300 onoga kata, u kojem je školska soba III. razr., a ova je i naznačena. Tu vidimo još i druge razne prostorije, ostale školske sobe, zbornicu, 2 kabineta za učila, dvoranu za gombanje, stan podvornikov i t. d. Uz presjek školske zgrade vidimo i situaciju školskoga vrta, sa raznim odjelima. Tako je tu velik prostor za gombanje, s lijeve i desne strane ovome poredane su lijehe za cvijeće, povrće, voće i za gospodarstvo i t. d., što je sve označeno svojim konvencijonalnim znakovima. Ovaj nam presjek ujedno pokazuje i kakva bi morala biti uregjena uzorna škola!

Na 2. je strani plan I. kotara grada Beča — die Stadt, — dakle kao obližnja okolina škole. Kotar je uzet u mjerilu 1 : 10.000. Ovdje su već raznim znakovima označene crkve, javne zgrade, vode, mostovi, perivoji, željezničke pruge, za tim su označena ona mjesta, u kojima su osnovne škole sa V. S. (Volksschule), više gragjanske škole, B. S. (Bürgerschule), realke R. S. (Realschule) i gimnazije Gym.

Karta 3. pregledni plan glavnog grada Beča u mjerilu 1 : 50.000. Sam grad nacrtan je u kvadratu, koji ima da podoba jednom kvadratnom miriametru, političke granice grada hvata se obližnja okolica. Na jednoj strani vidimo već i razjašnjenje znakova (Zeichenerklärung) za promet, granice pojedinih kotara i čitavog grada. I brda su takogjer već prikazana crtkama (Schraffen) po načinu Lehmannovom[1]) (Lehmansche Manier) t. j. po zakonu vertikalne rasvjete. Rothaug uopće u svim svojim zemljopisnim kartama primjenjuje Lehmanov način šrafovanja za prikazivanje brda (visina).

Za to on još uzima kao podlogu brda žutkastu boju (Terra Siena) dok su ravnine označene zelenom bojom razne intenzivnosti. Upravo uslijed ove podloge dobije karta plastičnu, jasnu sliku.

Karta 4. Okolica grada Beča u mjerilu 1 : 150.000. I opet korak dalje. Ovdje Rothaug prikazuje već i pojedine visine u raznim bojama.

U uglu karte razjašnjuje nam škala boja postupnost boja, pojedine visine. Tako su ona mjesta, koja imaju visinu od 0—200 *m* označena zagasitim zelenilom, ona od

---

[1]) Lehmann bijaše saksonski major, i pošto je on izumio gornji način šrafiranja, to se ovaj po njemu i prozvao. Umr'o je godine 1801.

Digitized by Google

200—300 *m* jasnim zelenilom, od 300—500 *m* jasno-žutom bojom a visine iznad 500 *m* zagasito-žutom bojom.

Karta 5. Nadvojvodina Dônja Austrija u mj. 1 : 600.000, dakle domovina u širem smislu. To je prva karta, koja je nacrtana u geografskoj mreži (Gradnetz). Istočna je geografska dužina uzeta od Greenwicha. U najnovije doba mjere na kontinentu od Greenwicha, dok su prije obično samo pomorski narodi tako mjerili. U svim školskim zemljovidima i atlantima novijega doba uzeta je geografska istočna dužina od Greenwicha.

Na spomenutoj karti Dônje Austrije nacrtan je u jednom uglu skelet ove zemlje u mj. 1:4 ove glavne karte; na ovom su prikazane samo političke granice pojedinih okružja (Bezirkshauptmannschaften) s njihovim sjedištem. Na ovoj karti dolaze prvi put posebni znakovi za gradove, tržišta i sela. Pošto u ovoj zemlji dolaze visine iznad 2000 *m*, to se morala i škala boja izmijeniti. Ravnine od 0—200 *m* označene su zagasitijim zelenilom, od 200—500 *m* jasnim zelenilom. Visine od 500—1000 *m* jasno-žutom bojom od 1000—2000 nešto zagasitijom žutom bojom, a iznad 2000 *m* smeđjom bojom.

Karta 6. Fizikalna karta Austro-ugarske monarhije i susjednih zemalja, u mj. 1 : 5,000.000.

Karta 7. Politička karta Austro-ugarske monarhije, sa susjednim zemljama u mj. 1 : 4,000.000.

Karta 8. Fizikalna karta Evrope u mj. 1 : 20,000.000. Pošto je u školi govor o Sv. zemlji, kao što n. pr. u biblijskoj povijesti, to je Rothaug u jednom uglu ove karte nacrtao zemlju Palestinu u nešto ovećem mjerilu 1 : 4,000.000.

Karta 9. Planiglobi. Na istoj je strani škala boja, koja nam daje prijegled najznamenitijih visina zemlje, i dubljina mora. Visine i dubljine uzete su sve od 2000 do 2000 *m*.

Karta 10. prikazuje, kako se grad Beč s vremenom razvio počevši od doba rimskoga carstva do god. 1892., kada je Beč spojen sa svim kotarima.

Ovome su atlasu dodane još dvije karte, koje su glasom naredbe c. kr. dônjo-austrijskog zemaljskog školskog odbora od 15. septembra 1896., br. 9056, općenito pripuštene za upotrebljavanje pri nastavi u narodnim školama i preporučene kao dodatak atlasu domovine.

Ove dvije karte prikazuju *a)* zemlje Sudeta (Češka, Moravska i Šleska) i *b)* austrijske alpinske zemlje u mj. 1 : 1,500.000.

Uz domoslovni atlant obradio je Rothaug, kako već rekosmo, i geografski atlant za više gragjanske škole.

Možemo reći, da je ovo prvi i najbolji atlas svoje vrste i kakav treba pri zemljopisnoj nastavi više gragjanske škole, što će svak uvidjeti, koji ga u ruke uzme i malo razgleda. Ovdje ću da u kratko prikažem sadržaj ovog atlanta.

Atlant se osobito i time odlikuje, što je uz svaku zemljopisnu kartu takogjer i jedna karta s komparativnim slikama za veličinu, tako da stavlja djeci pred oči razmjere pojedinih zemalja, država, gradova, rijeka, otoka, evropske posjede u stranim državama, narodnosti evropske, gustoću žiteljstva, broj religija i t. d. po njihovoj veličini. Time djeca dobiju jasnu sliku o veličinama raznih zemalja izmegju sebe i t. d., a uslijed onih karata s raznim razmjerima veličine prištedi im se ono memoriranje silnih brojeva, koje, ma da ih još toliko utuve u glavu, skoro nikad ne zapamte.

Geografski broj sam po sebi i onako nema vrijednosti, on dobije vrijednost tek onda, ako ga s drugim isporedimo.

Digitized by Google

Osim napomenutih karata za isporegjivanje raznih veličina, sadržaje atlas i karte ovih zemalja: političku i fizikalnu kartu Evrope, političke karte Azije, Afrike, Australije i Amerike, političku i fizikalnu kartu Austro-Ugarske sa susjednim zemljama, političku kartu njemačkog carstva, Nizozemske, Belgije i Danske, fizikalnu kartu južne i zapadne Evrope, na po se Švicarsku; fizikalnu kartu sjeverne i istočne Evrope. Fizikalne karte: 13. Dônje-Austrije, 14. Gornje Austrije, 15. vojvodine Štajerske i Koruške, 16. kneževine Tirolske i Vorarlberga, 17. vojvodine Kranjske i Primorja, 18. kraljevine Dalmacije, za tim Bosne i Hercegovine, 19. kraljevine Češke, 20. markgrofovije Moravske i vojvodine Šleske, 21. kraljevine Ugarske, Galicije i vojvodine Bukovine.

Karta 1. ima da služi za elementarnu astronomiju. Ona prikazuje sjeverno zvjezdano nebo.

Iza ove slijede na drugoj strani razmjeri u veličini planeta naspram sunca, prikazani u obliku kružnica, za tim razmjeri u veličini mjesečeve putanje naspram sunčevog trupa.

Izmegju ostalih vrlina odlikuju se atlanti Rothaugovi i time, što podobaju jednom od najglavnijih zahtjeva školskih atlanata, naime: „karta neka ne bude pretrpana“; — „samo one karte, koje se čine prazne, učvrste se u pameti“. „Na karti neka je sve ono, što se uči — ali vazda i u istinu sve to.“ Sastavljajući ove atlante imao je Rothaug u pameti i onu: „Samo ono što je najbolje — dosta je dobro za našu mladež.“

Ne bi bilo s gorega, da se Rothaugovi atlanti udese i za naše prilike. Za one atlante za gragjanske škole ne treba drugo nego umetnuti posebnu kartu za Bosnu i Hercegovinu, a prevesti tekst, pa bi stvar bila gotova.

Domoslovni atlas trebao bi nešto više promjene! U njemu bi analogno n. pr. onome za grad Beč, recimo za grad Sarajevo, po prilici trebalo da bude ovo:

1. karta *a)* Situacija školske sobe.
   b) Presjek školske zgrade,
2. karta. Plan grada Sarajeva
3. „ Obližnja okolica grada Sarajeva
4. „ Sarajevskog okružja
5. „ Bosne i Hercegovine (fiz.)
6. „ Bosne i Hercegovine (pol.)
7. „ Austro-ugarske monarhije
8. „ Evrope
9. „ Planiglobi.

Osim Rothaugovog atlasa ne bijahu na izložbi nikakvi drugi atlanti izloženi, ali možemo uz ove odmah i one nabrojiti, koji su najobičniji u austrijskim školama, a ovi su: atlas H. Schobera, koji izdaje geogr. vojn. zavod u Beču, atlas prof. R. Tramplera za više gragjanske škole (37. je izdanje posve popravljeno za današnje školske prilike, uz pripomoć stručnjaka V. v. Haardta i W. Schmida u Beču 1897.) atlas Leyfertov za domoslovnu nastavu. Manje se upotrebljuju atlasi za narodne škole Langea, Hieperta i Haardta.

b) Školski zemljovidi.

Ove možemo podijeliti na

a) zemljovid za domoslovje;

b) „ Austro-ugarske monarhije i sredgje Evrope;

Digitized by Google

c) zemljovid dijelova svijeta;
d) „ planigoba.

I u pogledu školskih zemljovida nijesmo našli ono, što smo očekivali na temelju programa, u kome se reklo, da će izložba „sustavno poredano prikazati, što se učinilo u području uzgoja, njege tijela....“

Vrlo bi poučno bilo, da su bili izloženi zemljovidi, koji su u raznolikoj maniri izvedeni, i od raznih firmi izdani.

Poznato je, da je prve zemljovide austrijskih zemalja od Kozenna izdala naklada E. Hölzla u Beču 1865. Ovi zemljovidi bijahu izragjeni i šrafama i kredom, a da budu što plastičniji, uzeta je kosa rasvjeta. Danas se uzima za školske zemljovide obično vertikalna rasvjeta, pošto je ova najnaravnija. Topografske su pojedinosti u zemljovida Kozennovih podregjene fizikalnim prilikama zemlje.

Osim ovih zemljovida, izragjivala je i firma Artaria et Comp. zemljovide od Steinhaussa i Scheda — tako zemljovide Austro-ugarske monarhije, dijelova svijeta, planiglobe i dr.

Iz ovog doba znameniti su takogjer i zemljovidi Austro-ugarske monarhije od A. Doležala i C. Baura, kao i karta Afrike od prof. Chavanna. Ova bijaše jedna od prvih karata austrijske produkcije.

Uz napomenute firme Hölzla, Artaria i Freytaga, izragjuje danas i vojnogeografski zavod u Beču uzorne zemljovide za školske svrhe, izmegju kojih su najpoznatiji ovi:

Zemljovid	Centimetri		Jednost. karte		Na platnu	
	širina	dužina	for.	novč.	for.	novč.
Azije: Kiepert pol.	176	140	7	20	17	20
Amerike: Kiepert pol.	120	114	4	20	10	—
Australije: Kiepert pol.	187	136	7	20	17	70
Planigloba: Kiepert pol.	112	112	3	—	8	40
Evrope: Berghaus fiz.	149	124	4	20	11	80
Afrike: Chavanne fiz.	133	132	6	—	12	40
Austro-ugar. monarhije: Baur pol. .	184	144	4	—	14	—
Austro-ugar. monarhije: Kiepert fiz.	194	120	4	50	12	—

Najnoviji zemljovidi Evrope, planiglobi, zemljovidi Austro-ugarske monarhije, jesu od Rothauga. Ove je izložila u Jugendhalli firma Freytag i Berndt u Beču. Njegovi su zemljovidi kao i atlanti vrlo omiljeli, pošto se odlikuju krepko izraženim terenom, koji je pedagoškim i znanstvenim taktom generalizovan, istu tako krepkim crtežom i jasnoćom, tako da djeca i iz zadnjih klupa jasno mogu raspoznati megje pojedinih država. Popis najznatnijih objekata tako je krupan, da se na 1 do $1^1/_2 m$ daljine još može čitati. Zemljovidi Evrope pol. i fiz. izragjeni su u mj. 1 : 3,000.000. Veličina im je 170 : 195 *cm*. Cijena je svake 9 for. Planiglobi su u mj. 1 : 12,500.000, veličina 190 : 200 *cm* a cijena 7 for.

Zemljovid je Austro-ugarske monarhije u mj. 1 : 90.000. Izašla su tri izdanja *a)* fizikalni zemljovid, *b)* politički i *c)* izdanje za trgovačke škole. Ovaj zemljovid Austro-ugarske monarhije okružuju sve susjedne zemlje, na njemu je prikazan Dunav i Rajn od izvora do ušća, čitave Alpe, Balkansko poluostrvo do Carigrada, tako da se položaj Austro-ugarske monarhije u srednjoj Evropi može jasno razabrati. Veličina karte 160 : 226 *cm*, a cijena je svake pojedine 10 for.

Digitized by Google

Zemljovidi Rothaugovi tako su rašireni i u školama omiljeli, da ih već i na razne jezike prevagjaju, tako ih ima već osim na njemačkom i u českom, madžarskom i rumunjskom jeziku.

Kada smo već kod zemljovida, progovoriti nam je koju i o crtanju zemljovidnih škica (Kartenskizzen) u školi, pošto je iz ovog područja bilo nekoliko egzemplara na izložbi.

Crtanje karata ima manju vrijednost kao zorno sredstvo; znatnija mu je vrijednost, da se ono što se na karti vidjelo i shvatilo, bolje zapamti, pa da oblici pojedinih zemalja kroz to crtanje ostaju u pameti. Geografskim crtanjem neka učenik oblike tako utuvi, „kao što riječi, jedan put jedan i t. d. naizust nauči."

Vrijednost zemljopisnog crtanja uvidješe već u 18. vijeku. Prvi mu zastupnik bijaše Jean Jacques Rousseau; on veli u svome Emilu:

„Geografska nastava neka počinje prelazeći od dvije prve tačke: od grada gdje stanuje i od seoske kuće svoga oca, onda slijede mjesta izmegju toga, najbliže rijeke. On neka sam izragjuje karte o svemu tomu, karte posve jednostavne" [1]).

Iz toga vidimo da se on drži sintetičkoga puta. Sličnim načinom zahtijeva i naredba semaljske vlade za Bosnu i Heecegovinu. Drugdje u današnjim školama upravo je obratno. Učenici crtaju tek onda karte, kad su već dovoljno upoznali zemljovid.

J. M. Schulze bijaše prvi školski stručnjak, koji je nacrtao stupnjevitu mrežu (Gradnetz) za zemljopisnu nastavu, i prvi, koji ju je kao učilo upotrebljavao. Da se crtanje karte već u ono doba smatralo nužnim u nastavi, svjedoče nam riječi Kampea, Kirhoffa, Rittera i dr. Tako veli Kampe: „Crtanjem karata stiče učenik umjesto mase znanja mogućnost, da nešto umije; svijest, da on nešto umije, obradovaće ga i dalje potiskivati. To tako već leži mladeži u naravi, da joj više imponira i posve prazno umijenje bez vrijednosti, nego množina makar i dobroga znanja." Kirhoff lijepo veli: „Crtanjem karata kao čarolijom odjednoć dolazi radost i volja megju onu djecu, koja već nijesu više marila da slušaju nabrajanje onoga „južno", onda „nešto jugoistočno", onda opet „južno" i t. d., čim učitelj na crnoj tabli zemljovidnu sliku stane stvarati u jednostavnim, jasnim, krepkim crtežima tako rekavši iz ništa, pa onda ondje bilježiti rijeke, i — možda žutom kredom na oblik lanca gore, najposlije tačke najglavnijih gradova."

S vremenom se zauzeše mnogi učeni muževi i za metodičko crtanje zemljovida u školi, tako na prvom mjestu Ritter, za tim Oppermann, Südow, Kuhn i dr. Ne možemo zalaziti u prikazivanje raznih metoda napomenutih autora, pošto nam to nije zadaćom, no svak, koga zanima konštruktivna metoda zemljopisne nastave, može o tome naći upute u knjizi: „Die Constructive Methode des geographischen Unterrichtes" od R. Tramplera, Beč 1878. Trampler u ovoj knjizi govori o zemlj. nastavi prije Rittera, za tim za njegovo doba. On u kratko škicira suštinu analitičke, sintetičke, asocijativne, po skupinama udešene i koncentrične metode. U posebnom odsjeku govori o razvitku metoda i to prije i poslije Rittera.

U današnjoj se nastavi manje primjenjuje konštruktivna metoda za geografsko crtanje, pošto su oni raznoliki geometrijski oblici odviše komplicirani te za učenike ovog stepena (I., II., III. i IV. razr. više gragj. škole) preteški. Danas je u austrijskim školama najobičniji način crtanja tako zvano „Faustzeichnen" — po našu bismo valjda rekli „šakopis". Ovaj način stoji u tome, da objekti, koje valja crtati, nastaju

[1]) Rousseau Emile II., str. 25.

Digitized by Google

bez ikakvih predkonštrukcija, oni se crtaju posve jednostavno, pomoću nekojih glavnih linija.

Megju manirama „šakopisa“ najobičnija je ona prof. dr. Jarza. Po njegovu načinu treba samo naći meridijan i paralelu dotične zemlje, koji je u njenoj najvećoj zemljopisnoj dužini odnosno širini sijeku. Za Bosnu i Hercegovinu uzeli bismo na pr. 18° meridijan i 44° paralelu od Greenwicha. Vidi tabla I.

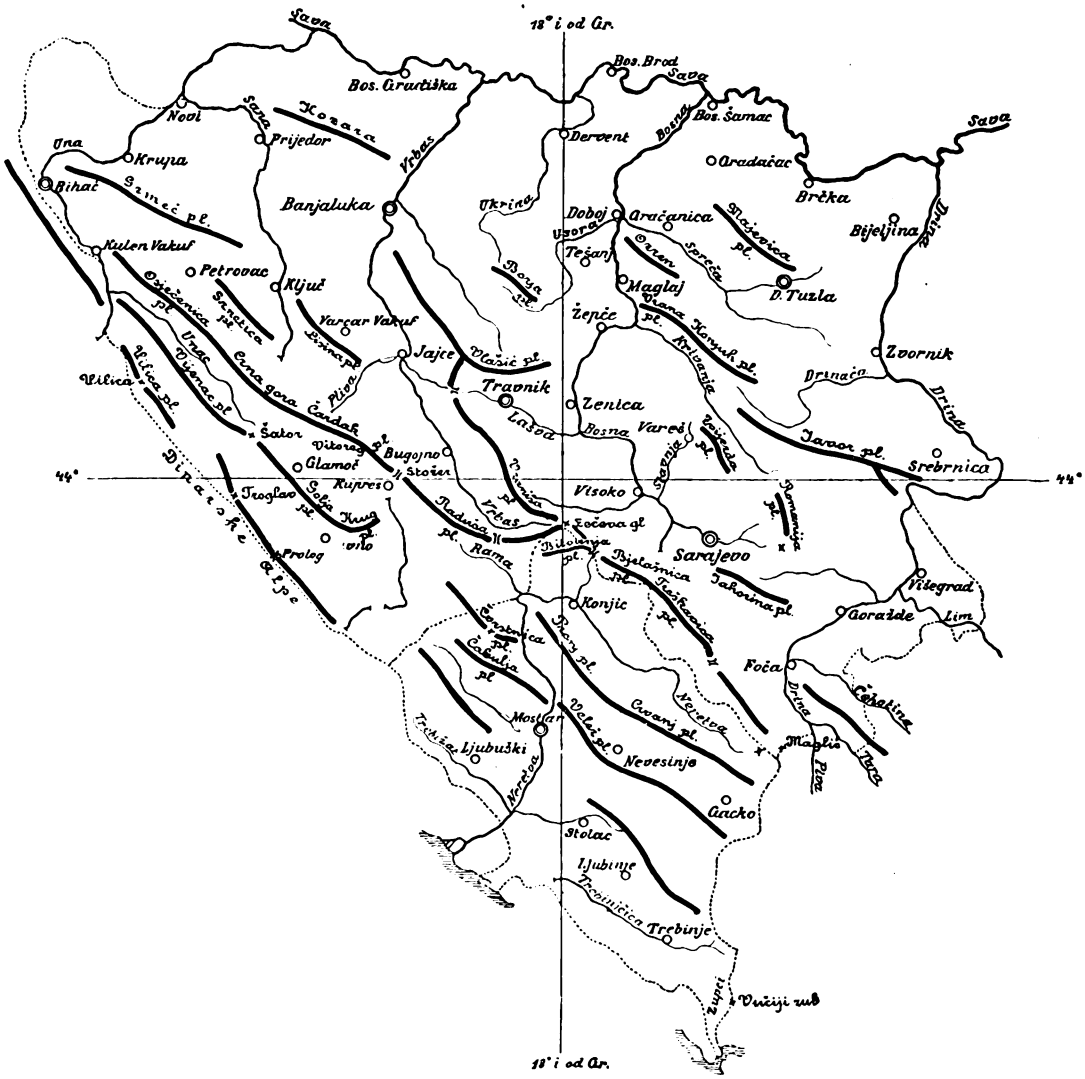

Tabla I.

Na taj način dobijemo u periferiji zemlje četiri glavne tačke, a možemo i više tačaka označiti, no ove treba da su vazda karakteristična mjesta u zemlji. Kao jedinstveno mjerilo da nagjemo one druge tačke, valja nam vazda uzeti južni i sjeverni dio meridijana, t. j. onaj dio meridijana, koji, sijekući paralelu, ide naspram južne i sjeverne strane karte.

Znakovi za označivanje raznih objekata neka budu takogjer jednostavni: tako ćemo gore označiti samo odebljom crtom, pojedine vrhove gora sa +, klance ‖, hidrografske i topografske objekte istim znakovima kao što su na zemljovidima. Prof. Jarz

Digitized by Google

preporučuje na dalje, da učenici u školi samo crnom olovkom crtaju, a kod kuće da karte izragjuju bojom, tako neka političke megje označe crtom neke boje, vode modro i t. d., a gradove mogu označiti početnim pismenima.

Najnoviji način crtanja zemalja, koji već mnoge i mnoge škole u Austriji poprimiše, jest po učitelju Rothaugu. Da učenicima i učitelju olakoti trud i da vrijeme uštedi, koga se toliko za geografsko crtanje gubi, izdao je on posebne atlante, (Geogr. Zeichenatlas für Bürgerschulen v. J. G. Rothaug), u tri dijela, za I., II. i III. razr. gragjanske škole. Ove je atlante izložila u Jugendhalli naklada Freytag & Berndt.

U I. dijelu za prvi razr. gragjanske škole ima 8 zemljovidnih škica (Kartenskizzen) i to: planiglobi, dijelovi svijeta, južna i sjeverna Amerika.

U II. dijelu za drugi razred gragjanske škole ima 10 škica: dijelovi svijeta, jugo-zapadna, istočna i sjeverna Evropa, Njemačka i Austro-ugarska monarhija.

U III. dijelu takogjer ima 10 škica svih zemalja Austro-ugarske monarhije.

Svakoj pojedinoj dodana je jedna izragjena karta kao uzornik, po kome se moraju ostale izraditi. Cijena je pojedine teke 20 novč., a svaka karta 2 novč.

U zadnje su vrijeme izišle posve nove zemljopisne škice: Balkansko poluostrvo, Belgija i Nizozemska, Britanska ostrva, Francuska, Italija, Švedska i Norveška, Švicarska, Španija i Portugalska.

Rothaug tvrdi, da djeca na ovom stepenu još nemaju toliko crtačke vještine, da bar nalik na one zemljovide umiju zemlje precrtavati, i tako im se mora ma kojim načinom u pomoć priteći. No Rothaug ne samo da im pripomaže, već on djeci svojim atlantima skoro sve gotovo u ruke daje. On u geografskoj mreži lakom modrom crtom nacrta periferiju zemlje, jezera, za tim nacrta rijeke, koje na ušću vazda odebljom crtom označi; gradove naznačio je malim kružnicama, a gorje debelim smegjim crtama. U uglu je na svakoj karti zabilježeno i geogr. mjerilo.

Učeniku ne preostaje drugo, nego ove karte analogno po onom pridodanom uzorku izraditi. Megje zemalja i rijeka valja mu sada nešto markantnije modrom tintom izvući, jezera i mora obojiti zelenkasto-modrom bojom, kolutiće gradova crno izvući, a gorje sjenkati, što je dosta dangubno.

Malo više truda zadaje im samo popis karte. Ovi atlanti imaju to dobro, što učenici u isto vrijeme, dok im učitelj nastavlja i pojedine objekte na zemljovidu pokazuje, mogu u svoje teke ucrtati, a da se ne gubi mnogo vremena.

Za predočivanje raznih veličina ploština na zemljovidu daje nam c. k. učitelj K. T. Gloning u Beču vrlo zanimljivo sredstvo!

Zamislimo razapetu kartu, obližnje okolice nekog mjesta, okružja, države Austro-ugarske monarhije, kontinenta, posve svejedno koju i u kojem mjerilu 1 : n. Uzmimo sada komad ljepenke, recimo crne boje, u obliku kvadrata *A, B, C, D,* kao što na tabli II. vidimo, u sredini ovog izrežimo mali kvadrat, kome je stranica duga $s = a\,b$ metara, kilometara. Urežimo posve makazama stranice *a b; a d;* i *d c,* a u stranicu *b c,* samo lako, tako da se kvadrat *a, b, c, d,* na stranici *b c* može otklopiti. Kvadrat, koji smo otklopili, vidimo na slici pod pismenom *i,* a uslijed toga otkrije se komad zemljovida, koji je u onom crnom okviru *A, B, C, D,* vrlo jasno istaknut. Ploština ovog kvadrata iznosi s^2 metra, kilometra i t. d.

Uzmimo konkretni primjer? Pred nama je karta u mjerilu 1 : 1,000.000, a strana *s* malog kvadrata iznosi 2 *cm,* to ovoj dužini podoba u ovom mjerilu 20 *km,* a ploštini kvadrata $s^2 = 4\,cm$ podoba u navedenom mjerilu 400 km^2.

Digitized by Google

Trake *e, g, f, h,* u jednom su komadu, a kod 1, 3, i 2, 4, uvučene su u kvadratnu ljepenku, odavle prelaze preko okrajka karte na njenu drugu stranu i ovdje se svežu, kao što nam evo prerez *x, y,* jasno pokazuje.

Kvadratna se ljepenka *AB, CD,* sada može po volji, pravcem meridijana premještati, uslijed toga se i ono mjerilo ploštine *a, b, c, d* može po volji, na svaki dio zemljovida postaviti.

Dobro bi bilo, kad bi se na okrajku kvadratne ljepenke ona mjesta, koja podobaju srednjoj liniji mjerila ploštine, označila, n. pr. *E, F, G, H,* pošto bismo ovako mogli tačno postaviti mjerilo na koji odregjeni meridijan.

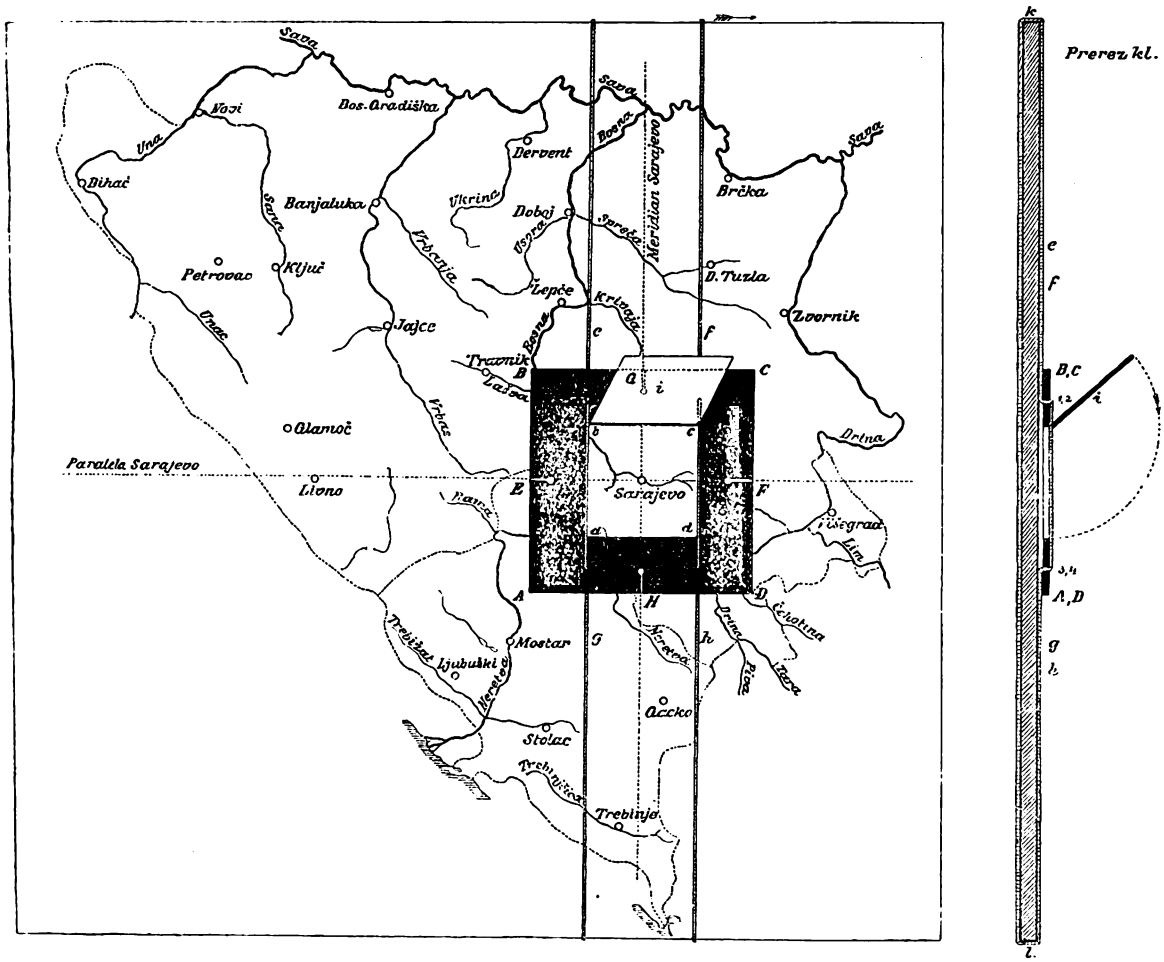

Tabla II.

Ovim dvostrukim premještanjem kvadratne ljepenke t. j. na lijevo i desno, gore i dolje, može se mjerilo karte *a, b, c, d* na koje god mjesto zemljovida postaviti preko gora i dolova, mora i voda i t. d., i tako se na taj način tačno može označiti, koja mjesta, gore, polja i t. d. pripadaju onoj uzetoj ploštini, mogu se označiti i prosuditi druge ploštine raznih krajeva, mora i t. d., i tako će učenici na posve lak način dobiti jasan pojam o mjerilu ploština na zemljovidu.

Ovo mjerilo karte ne mora biti upravo oblik kvadrata, ono može imati i oblik pačetvorine, kružnice i t. d., a ploština ovog mjerila može se uzeti i onaka, koja podoba

Digitized by Google

ploštini nekog odregjenog kraja, jezera okružja i t. d. i time se mogu isporegjivati razne veličine koje zemlje, države.

Svak će uvidjeti, da je ovo sredstvo vrlo zgodno za predočivanje raznih veličina ploština na zemljovidu, a uz to kad pomislimo, na kako ga lak način možemo stvoriti, to svakom učitelju možemo preporučiti, da se njime posluži u korist i napredak svojih učenika.

Svakome školskom stručnjaku, koji se prošetao Jugendhallom, moralo je u oči udariti ono namotavalo zemljovida (Kartenroller), pošto je sigurno i svaki nastavnik iskusio nezgode sa zemljovidnim kartama, kada ih treba vucariti iz jedne školske sobe u drugu, a još je gore, kada se nema gdje objesiti u školskoj sobi, već na tablu, pa kolike muke dok se karti prohtjedne ostati na tabli — obično je da se prije toga skotrlja nekoliko puta, te time krade nastavno vrijeme, koga i onako premalo ima.

Da se na taj način i karte mnogo kvare, to se vidi već iza kratkog vremena takog upotrebljavanja. Često se zemljovidi povjese i na duvarove, to se razumije, postrance, jer na prednjem duvaru od učiteljskog stola i školskih tabli nema mjesta, te tako djeca, koja sjede u prednjim klupama, moraju vrat iskriviti, ako žele što god vidjeti, druga opet, koja odmah do karte sjede, ne mogu ništa da vide, pošto im je karta preblizu očima, i tako valjda trećina sve djece imaju koristi od karte, a za sve ostale visi ona uzalud. Kako vidimo, to se ne slaže ni sa pedagoškim ni sa psihološkim zahtjevima.

Tim je nezgodama doskočila Lechnerova naklada svojim samostalnim namotavalom (selbständige Kartenroller).

Lechnerov je Kartenroller u svim školama vrlo omilio radi ovih pogodnosti:

1. što zemljopisna karta može da bude svoj djeci pred očima,
2. što se njime mnoge mjesta uštedi,
3. što je vrlo zgodan za brzo mijenjanje zemljovida, kad ih u satu više treba,
4. što se zemljovidi mogu lako očuvati.

Samostalno namotavalo zemljovida sastoji od valjkaste šipke, na kojoj je špiralno pero. Na to špiralno pero pričvršćena je gornja strana zemljovida. Šipka je položena na dva nosača, a ovi se mogu pričvrstiti ili o duvar ili na priječki (Leiste). Na dônjoj strani zemljovida ima gajtan, za koji treba potegnuti, ako se karta hoće razviti. Ako pak hoćemo kartu opet zaviti, to je prije svega moramo posve razviti i naglo pustiti da se razvije, a da gajtan ne ispustimo iz ruke.

Namotavala se mogu dobiti kod Lechnera za 1 zemljovid, za 5—10 zemlj. u različitim veličinama, najviši ima 2 *m* širine i 2·20 *m* visine. Cijena je namotavalu 6 do 8 for.

4. Slike.

Kao zorna sredstva za zemljopisnu nastavu veliku vrijednost imaju i slike. One imaju doduše manju vrijednost za razvijanje geografskih pojmova, pošto nam predočuju samo dvije dimenzije, no mnogo doprinose, da nastava bude što življa, a osobitu vrijednost imaju za politički zemljopis, jer na taj način djeca upoznavaju i ostale krajeve i velike gradove, što opet mnogo potpomaže etnografski i kulturni zemljopis, poznavanje prometa, trgovine, zanimanja naroda, kulturnog stepena, na kome stoji koji narod i t. d. Jedna ovaka slika kaže nam više, nego makar i najživlje pričanje.

Slika treba da oživljava zemljopisnu kartu i da potpomaže dječiju fantaziju, kada je govor o raznolikim oblicima površine zemaljske i o njenom raznolikom rastlinstvu.

Digitized by Google

Lijepih egzemplara toga područja izložila je naklada E. Hölzla u Beču. Megju ostalim osobito su udarile u oči tri divne slike — grad Pariz, London i Beč. Ove su tri slike kao prvijenci dalje zbirke, koju će naklada s vremenom sakupiti i izdati, glavna je svrha te zbirke, da svojim slikama daje zemljopisnoj nastavi uzorna učila.

Ta već samo ime umjetnika slikara — Ludwig Hans Fischer, — koji je izradio ovu zbirku slika, jamči nam, da one moraju biti nešta osobito. Ove se slike odlikuju finoćom crtanja, vjernošću u prikazivanju i ugodnim koloritom.

Ove dvije slike, koje ovdje pridodasmo, neka nam u miniaturi pokažu, kakve su one u originalnoj veličini.

Ako ih izmegju sebe isporedimo, to nam one jasno pokazuju osobitosti obaju

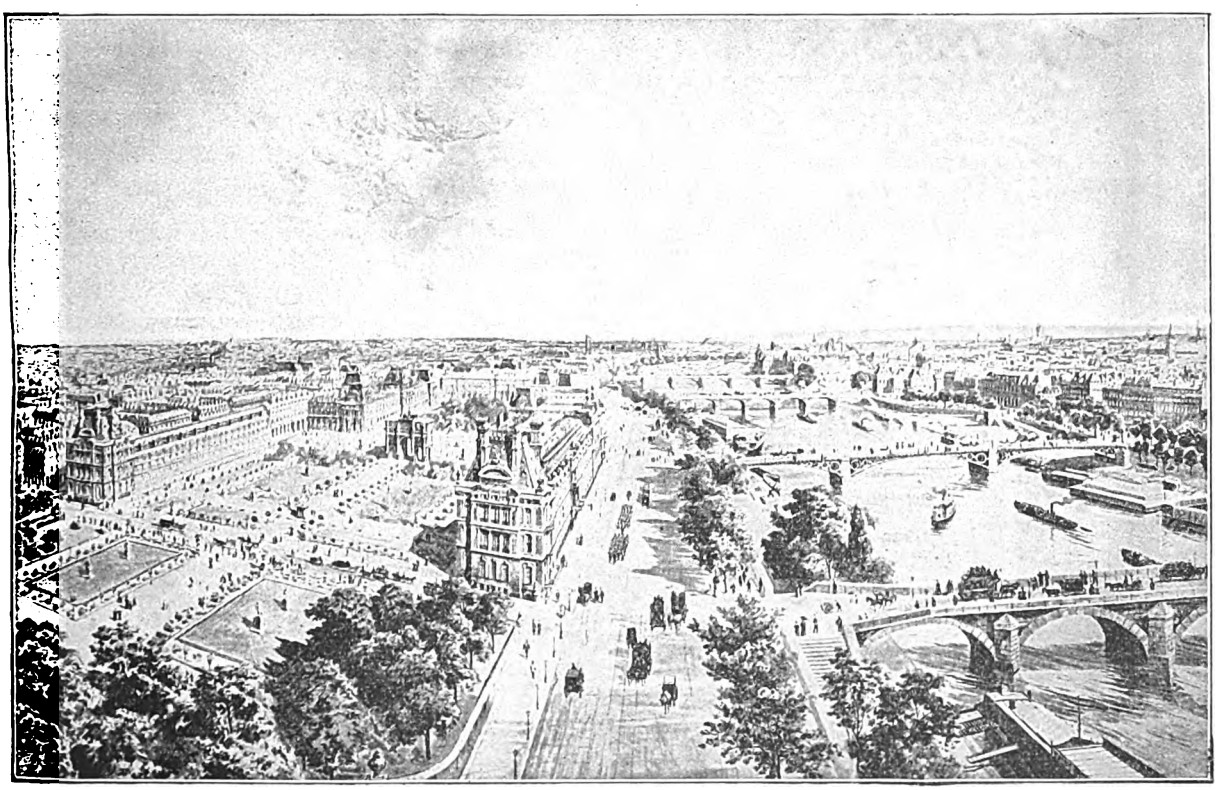

Pariz. Slika 8.

gradova. Jedan pogled na sliku Pariza dosta je i mi vidimo da je on sjedište naroda vrlo darovitog, koji ima smisla za ono što je lijepo i da je vičan vedru životu, dok nam ona slika Londona veli, da tu obitava narod radan, ozbiljan, narod jak i čvrste volje. Isto tako umije umjetnik izabrati tačku, s koje će pregledati dotično mjesto, da sve, što je u njemu znamenito i osobito, može jasno istaknuti na slici! Lijepo vidimo odmah naprijed na lijevoj strani elegantni vrt Tuilerija, za tim veličanstveni Louvre kao najznamenitiju arhitektonsku zgradu glavnog grada Francuske s onim divnim slavolukom Napoleona i spomenikom Gambette. Iza Louvra vidimo spomenik djevice Orleanske, malo dalje na istok uzdiže se posve osamljen Jakovljev toranj. Na desnoj strani trećega mosta Pont des Arts od nas, udara nam u oči divna palača francuske akademije (l'institut), u kojoj se svečano primaju novo izabrani članovi academie française, i t. d.

Digitized by Google

Isto tako karakteristično prikazuje slikar i London, kako se vigja od novog Tower-mosta! Sredinom slike vidimo luku, središte engleske trgovine i prometa, naprijed na desnoj strani vidimo tvrgjavu Tower sa dvostrukim zidinama, koja bi nam umjela pričati mnogo i mnogo tragičnih uspomena iz engleske povijesti; dalje dolje vidimo stari grad s obiljem tornjeva, otraga uzdiže se kube crkve Sv. Pavla. Na južnoj je strani Themse obrtni kotar Southwark s mnogim dimnjacima, a iza ovog znamenita gradska zgrada Westminsterpalais.

Tako nam ove dvije slike prikazuju dva glavna tipa svjetskih gradova, što ima vrijednosti ne samo za zemljopis i povijest, nego i za opću našu naobrazbu.

Veličina je ovih slika 140 : 93 *cm*. Cijena je svake pojedine slike na čvrstoj

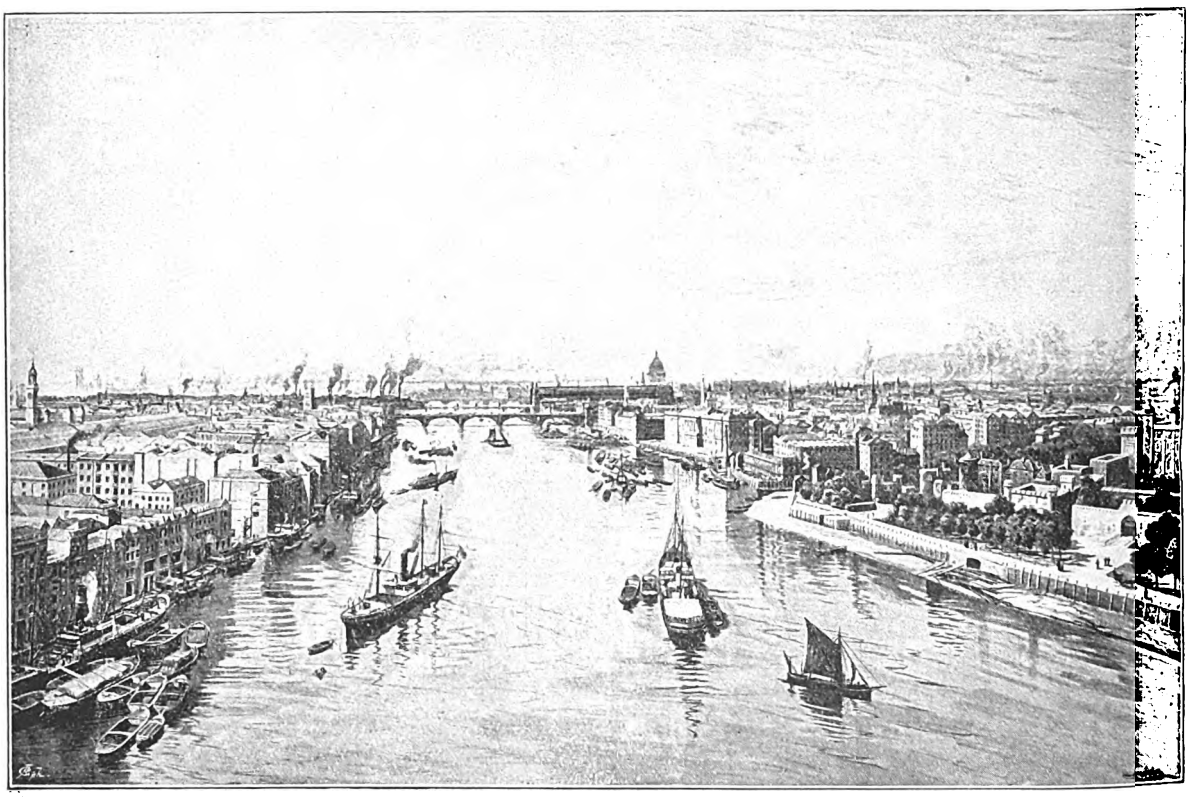

London. Slika 9.

ljepenci i sa zaštitnim omotom 3 for.; na platnu 3 for. 80 nč. do 4 for. 80 novč. Ista naklada izložila je i „Geographische Charakter-Bilder für Schule und Haus“. U toj su zbirci 32 slike, nategnute na ljepenci. Cijena po 3 for.

Naklada Pichlers-Witwe et Sohn izložila je geografske „Charakterbilder“, od Lehmanna.

U toj zbirci ima više slika za fizikalni zemljopis, a izmegju ovih ima i pojedinih slika gradova i umjetnih gragjevina. Tako: stolna crkva u Kölnu, rimski forum, Napulj, Carigrad, Akropola iz Atene i dr. Zbirka sastoji od 25 slika, a po 6 slika stoje 5 for. 40 nvč. Za tim „Völkertypen“ od Lehmanna u 6 slika, 1. Eskimo, 2. Crnac. 3. Kinez. 4. Hindu. 5. Indijanac. 6. Insulani južnog mora i više dr. Svaka slika stoji 1 for. 50 novč.

Lijepa ja i zbirka slika za etnografski zemljopis, koje je Pichler izložio od raznih autora kao etnografski atlas od Dr. G. Gerlanda.

Digitized by Google

Učitelj gragjanske škole Wilhelm F. Schütz u Beču izložio je nekoje lijepe akvarelne slike, koje takogjer mogu poslužiti kao zorna sredstva za zemljopisnu nastavu.

Njegove slike prikazuju pojedine karakteristične krajeve, tako: gorski lanac (visoke Tatre), Stologlav (Tafelberg), iz brežuljaka (razvalina Alt-Perstein), jezero u Alpama (Haldeen-See), ugarska pusta i više dr.

Spomena je vrijedna i radnja učitelja gragjanske škole u Beču Ivana Kapperta. Osim nekojih akvarela izložio je on dvije perom crtane slike grada Beča u god. 1848. i 1898, koje pokazuju veliku marljivost i ustrpljivost autora.

Još nam preostaje jedno spretno učilo zemljopisne nastave, a to je — stereoskop.

Ovakav aparat, koji je u svoje vrijeme u nas preporučio i g. Višnjić (vidi „Šk. Vj." god. 1895., str. 758.), mnogo vrijedi u nastavi, pače možemo reći više, nego i slike, pošto u njemu vidimo slike plastično. Ona fotografija pokazuje nam vjerno naravne objekte, te nam jedino preostaje, da naša mašta determinacijom još stvori udaljenost i materiju pojedinih objekata, i mi vidimo pred svojim očima dotični kraj i predmet, kakav je u uaravi.

Upotrebljavanje stereoskopa nešto je nespretno za vrijeme nastave, pošto vazda samo jedan po jedan učenik može sliku gledati, no lako se može doskočiti neprilici. Aparat neka ima svoje stalno mjesto u školi, tako da ga učenici, pod nadzorom učiteljevim prije i poslije nastave mogu gledati.

„Jugendhalle" na izložbi imala je poseban odio za ovo važno nastavno pomagalo. Rudolf Lechner k. k. Hof-Manufactur für Photographie in Wien (I. Graben 31.) izložio je oko 20 stereoskopskih aparata s gradovima raznih država tako: Italije, Francuske, Dalmacije, Španije, Bosne i Hercegovine i mn. dr.

Školska zvjezdarnica.

„Dvije su stvari, koje su nada sve vrijedne, da na se svraćaju pažnju ljudskog uma i da ga opet i opet napunjuju udivljenjem: moralni zakon u nama i zvjezdano nebo nad nama." Kant.

Ovaj beskrajni svemir, ono zvjezdano nebo nad nama magnet je, koji privlači svakoga čovjeka, ma na kojem stupnju naobrazbe on bio. Tajanstvenost neizmjernog prostora, nedokučiva veličanstvenost neba, silila je um čovječiji već od najstarijih vremena, da mu se s nekim unutrašnjim strahom čudi i divi, da ga obožava.

Astronomija je od vajkada već potakla duševne sile ljudske na rad; ona je pokrenula um na razmišljavanje i zaključivanje, a time je ona izvorom razboritog razmišljavanja; svojim prekrasnim prizorima naslagjuje ona čustvo ljepote; ona znatno utječe na obrazovanje moralno-religijoznog čustva, te time pobugjuje i plemenitu čovječnost; dà, astronomija je potpora religije, jer ona uči skromnost, pokornost i duboku pobožnost. One nebrojene zvjezdice kao da nam gromkim glasom dovikuju: „Sursum corda!" Lijepo veli dr. Kühner: „Poznavanje zvijezda služi za zadovoljavanje jedne od prvih, najprirodnijih i najčišćih potreba srca. Iz poznavanja zvijezda rezultira visok moralan duh."

Ako uzmemo na oko, koliku vrijednost astronomija ima za uzgoj čustvenog života i za intelektualni razvitak, to će svak uvidjeti, da ona zavregjuje višu pažnju.

Školi se valja postarati, da učenici što više predočaba zadobiju iz carstva prirode.

Učitelj mora da već na nižem stupnju škole nastoji o tome, da djeca prirodu zavole, jer se baš posmatranjem prirode razvija i usavršava duševna naobrazba.

Digitized by Google

Osim formalne vrijednosti astronomske nastave u školi, ona je prijeka potreba i za dalji zemljopis, kao što i dr. Kühner pravo veli: „Die mathematische Geographie ist der Thorweg der Geographie“, bez ove ostaju ostale grane zemljopisa prostom iluzijom.

Znanost je od prvog svog početka pažljivo promatrala prirodu i beskrajni svemir, dok je upoznala razne one pojave i kretnje na zvjezdanom nebu, a istim putem mora i učenik poći, ako zbilja hoće nešto da zna. Mjerilo, po kome valja udešavati astronomski zemljopis u gragjanskoj školi, daje nam u nekoliko riječi ova: „Was dem Kinde nicht zur Anschauung gebracht werden kann, gehört nicht in sie hinein!“ Dakle posmatrati, zreti treba! No za to treba i zgodna mjesta, onakvo mjesto naime, s koga možemo imati pred očima otvoren vidik.

Na selu i u manjim gradovima ne će biti učitelj u neprilici radi ovakog mjesta, samo ako ima ozbiljnu volju, ako je prijatelj prirode i svog zvanja. Samo nekoliko koraka iza tijesne odajice, iza škole, i eto mu sa svih strana otvoren vidik. Eno mu stoji na raspolaganje livada, polje, brežuljak — što god želi. U ovećem gradu ima učitelj dosta poteškoća, koje mu smetaju, da to izvede, pa mu to gdjekad ni uz najbolju volju ne može poći za rukom.

No svakako je najbolje, ako učenici mogu u školi, pod nadzorom učiteljevim posmatrati prirodne pojave. U ovakom slučaju lako može učitelj i svaku zgodnu priliku, koju mu priroda pruža, upotrijebiti, da učenicima ovo ili ono pokaže.

U tu svrhu i da djeci matematički zemljopis što lakši, zorniji i razumljiviji bude, udesio je učitelj gragjanske škole u Beču u Jugendhalli „školsku zvjezdarnicu“. Ne

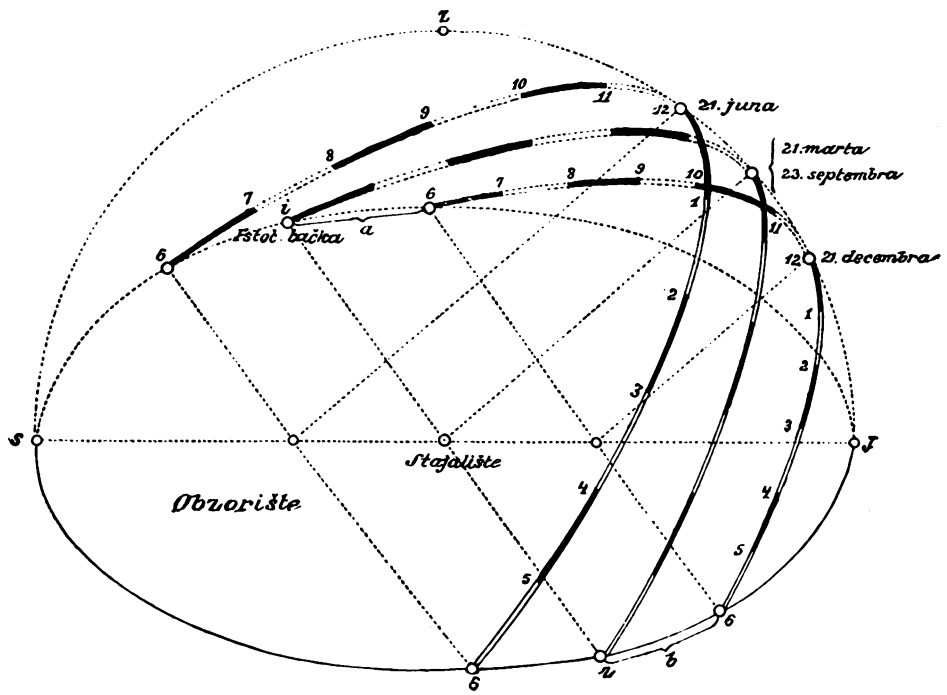

Slika 10.

smijemo pred tim znanstvenim nazivom zamišljati zbilja kakav observatorij, — to je jednostavna „ravna ploha na krovu“, ali ovoj pripada jedno od prvih mjesta megju pomagalima za ovo područje nastave.

Digitized by Google

Na ovoj ravnoj plohi bijaše i mala soba kao spremnica raznih aparata. Nije ih bilo mnogo, samo toliko, koliko za elementarnu nastavu treba. Ovdje smo našli jedan teleskop za promatranje zvijezda, jedan od najboljih nebeskih globa prof. dra Aloiza Höfera, na kome su zvijezde tako namještene, da se mogu poskidati, za tim stô, na kom je bio uregjen sjenokaz (Gnomon); aparat za prikazivanje prividnog kretanja nebeskog svoda (Himmelsbewegung), aparat za prikazivanje raznog ispona sunca, koji je bio udešen ovako po prilici, kao što slika 10. prikazuje.

Ovaj nam aparat predočuje izlazak sunca 23. septembra, 21. marta, 21. decembra i 21. juna, nadalje istočni *a)* i zapadni *b)* razmak (Morgen und Abendweite), kada su dan i noć jednaki, i kada nastaje najkraći i najduži dan. Tako ovdje vidimo, da, što se sunce više prama jugu pomiče, tim kraći put imade prevaliti, tim je dakle i dan kraći. Čim se sunce više prama sjeveru pomiče, tim ima duži put da prevali, tim je i dan duži. Onaj svagdanji put, što ga sunce prevali od izlazišta preko kulminacije do zalazišta, zove se dnevni obluk, na kojem je put sunčev u pojedinim satovima označen bijelo i crno. Čim je dakle duži taj dnevni obluk, tim je i dan duži i obratno. Prema tomu je najduži dan 21. juna, najkraći 21. decembra. 21. marta i 23. septembra padaju u sredini ovih dvaju, sunce u ova dva dana izlazi upravo u istočnoj tački, a zalazi u zapadnoj, dan i noć su na ova dva dana jednako dugi.

21. juna dan je 16_h dug a noć 8_h; 21. decembra ima dan 8_h a noć 16^h.

Izmegju ona dva dana prošlo je pola godine. Razlika megju najdužim i najkraćim danom iznosi 8_h.

Sjenokaz (Gnom) može svaki učitelj sam udesiti! Uzećemo naprosto malen, no vrlo ravan stô, te ćemo ga postaviti na ono mjesto, na kome možemo vazda posma-

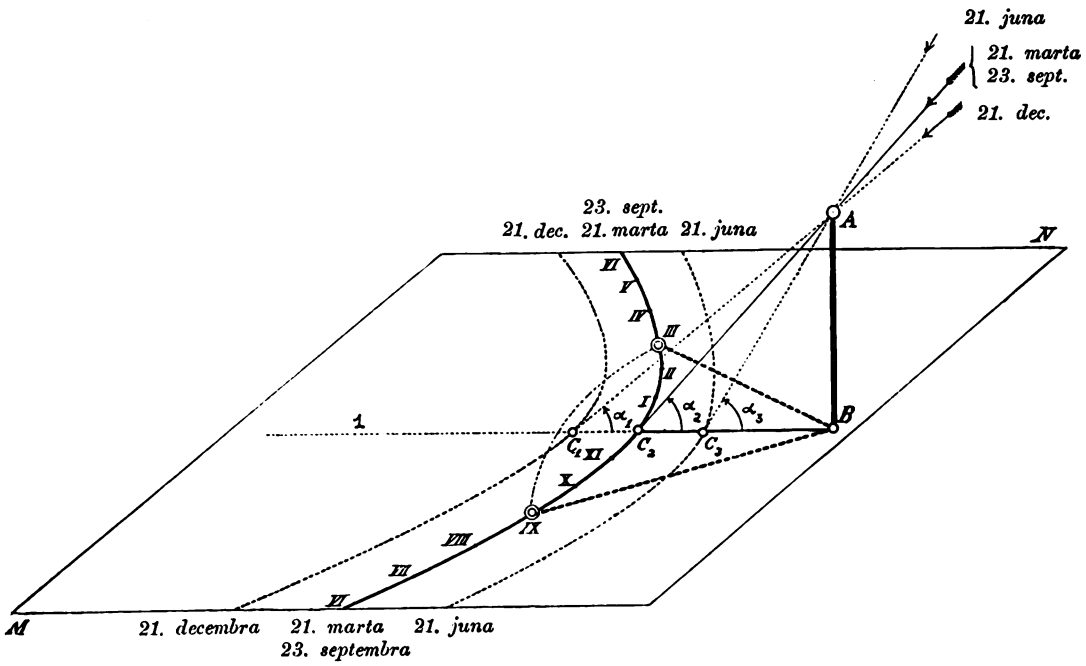

Slika 11.

trati, a da ga ni malo ne pomičemo. Da li je ploha stola posve horizontalna, o tome se možemo uvjeriti libelom. Ploha stola mora biti jasno obojena. Na stolu postavimo okomito (normalno) gore zašiljenu šipku *A B*. (Slika 11.)

Digitized by Google

Ako taj naš aparat motrimo u koje god doba prije podne, recimo u 9 sati, to ćemo opaziti, da šipka *A B* baca sjen na onu bijelu plohu. Zabilježimo ovu tačku, do koje sjen dopire, malim kolutićem i sa IX. Po podne motrimo opet aparat u 3 sata, i vidjećemo da je šipka bacila sjen na protivnoj strani od IX., te ovdje zabilježimo tačku, do koje sjen dopire, kolutićem i rimskim brojem III. Opišimo sada kružnicu, kojoj radius mora biti dugačak od centruma, dakle od one tačke, na kojoj je šipka, do zabilježene tačke sjena, dakle *B* IX. = *B* III. Raspolovimo lûk kružnice izmegju ona dva kolutića, te spojimo centrum kružnice s tačkom polovnicom i tako dobijemo pravac, koji pokazuje upravo na sjever, u protivnom smjeru na jug; on nam predstavlja podnevnicu. Ako svaki sat budemo motrili naš aparat, to ćemo opaziti, da će sjen, što ga šipka baca, biti sve to kraći čim je bliže podne. U 12 je sati sjen najkraći, pošto je visina sunca najveća. Nasuprot biva sjen sve to duži, čim je u večer bliži zalazak sunca. Ako naznačimo svakim satom tačku, do koje sjen dopire, te spojimo sve ove tačke, to ćemo dobiti lûk, koji zovemo obluk sjena (Schattencurve). I ovaj se lûk danomice mijenja! Na 21. juna biće sjen šipke najkraći, pošto sunce stoji najviše nad svodom, t. j. sunčana je visina $\alpha 3$ najveća. Obluk će sjena (Schattencurve) biti na taj dan najbliži šipki. Čim se više približava 28. decembar, tim će sjen biti duži, 23. decembra biće najduži, pošto sunčane zrake imaju najmanji naklon $\alpha 1$ prema horizontu. Obluk sjena biće najdalji od šipke! Na 23. septembra i 21. marta poći će obluk sjena upravo izmegju ona dva.

Ovaj nam aparat može posve tačno pokazati svako doba dana! Uzmimo n. pr., da sjen pada u sredini izmegju X. i XI. sati, to znamo, da je sada $10^1/_2$ sati i t. d. Ovaj ovdje prikazani aparat nazivamo horizontalni sunčani sat.

Sličan je ovom horizontalnom i vertikalni sunčani sat! Razlika je ta, što ona bijela ploha mora biti postavljena okomito (normalno). Slika 12. *M P*. Šiljak *A B*, koji baca sjen na plohu, mora biti koso naspram plohe pričvršćen. Kut naklona mora biti prema geografskoj širini dotičnog mjesta.

Motreći ovaj aparat vidjećemo, da će šiljak bacati isto tako sjen, kao u prvom slučaju, i mi ćemo bilježeći pojedine satove, dobiti sličnu sliku.

Prof. Eder u svom je aparatu spojio ove dvije plohe, tako da je plohu *M P* postavio okomito na onu horizonalnu plohu *M N* slika 13.

Vertikalna ploha *MP* može imati u prostoru ma kakav položaj, no najzgodnije je, da se ploha postavi tako, da sunce i prije i poslije podne može jednako djelovati. To se može postići najbolje onda, ako se vertikalna ploha smjesti u pravcu istočno-zapadnom tako, da je ona strana, koju gledamo, okrenuta prama jugu.

Složeni aparat Ederov (slika 13.) predstavlja najjednostavniji oblik horizontalnog i vertikalnog sunčanog sata.

Kako je korisno i kako obilata ploda donosi ono promatranje na otvorenoj ravni, svjedoče nam radnje učenika i učenica gragjanskih škola, koje su takogjer bile izložene na školskoj zvjezdarnici.

Bilo je tu više slika, koje su učenici i učenice na osnovu sopstvenog posmatranja nacrtali. Ovdje ćemo navesti dva primjera, da čitaocu predočimo, kako su ove po prilici izvedene.

Tabla III. *a* i *b* nastala je na osnovu posmatranja sunčanog zapada, na 23. septembra, 21. decembra, 21, marta i 21. juna. Učenici su u nekoliko crta nacrtali zapadnu stranu okolice, gdje vide, kada sunce izlazi. One tačke, iza kojih sunce zalazi na spomenuta četiri dana, zabilježili su svaki put na ovoj slici, i tako su sopstvenim posmatranjem došli do tog rezultata, da sunce doduše izlazi vazda na istoj strani na istoku, ali ne

Digitized by Google

u istoj tački, i da uslijed ovog pomicanja sunca prama jugu i prama sjeveru dani postaju kraći i duži.

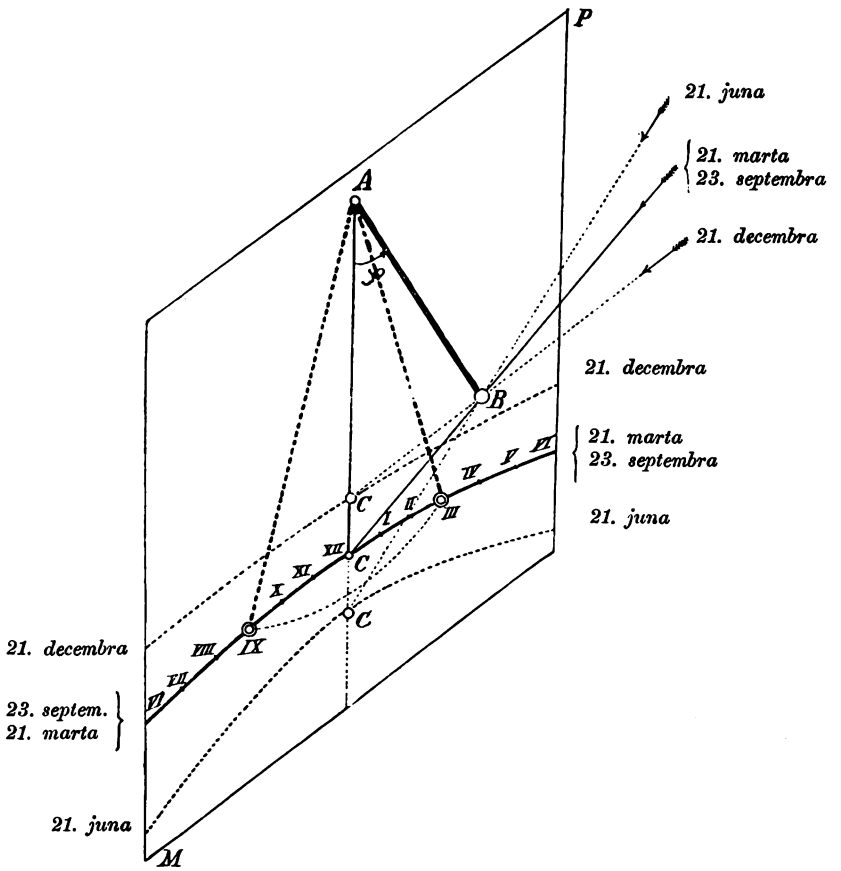

Slika 12.

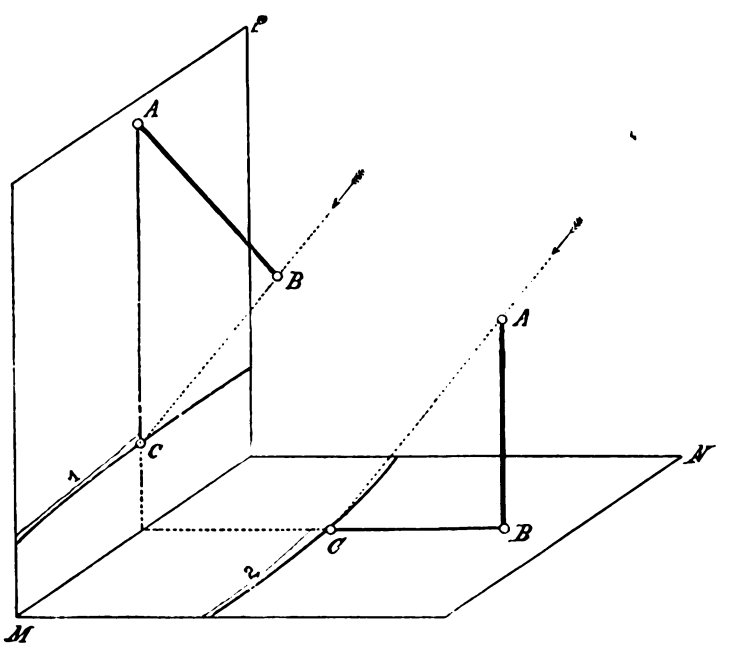

Slika 13.

Digitized by Google

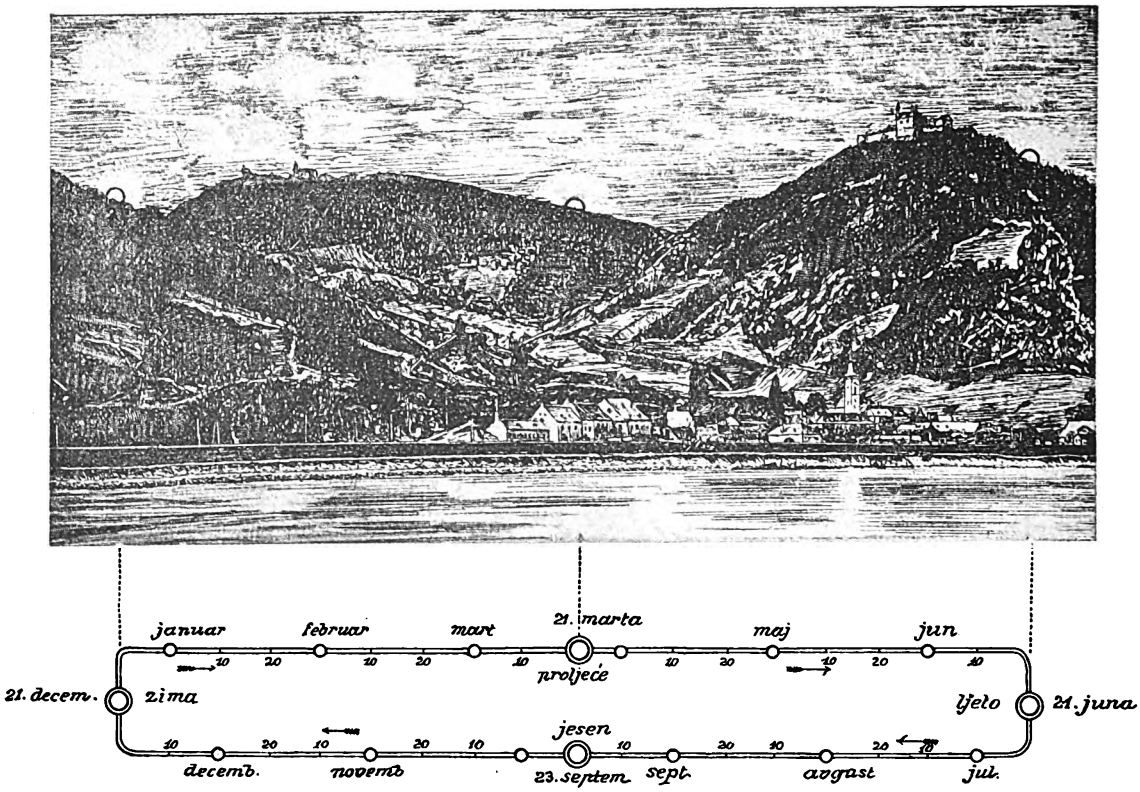

Tabla III. *a.*

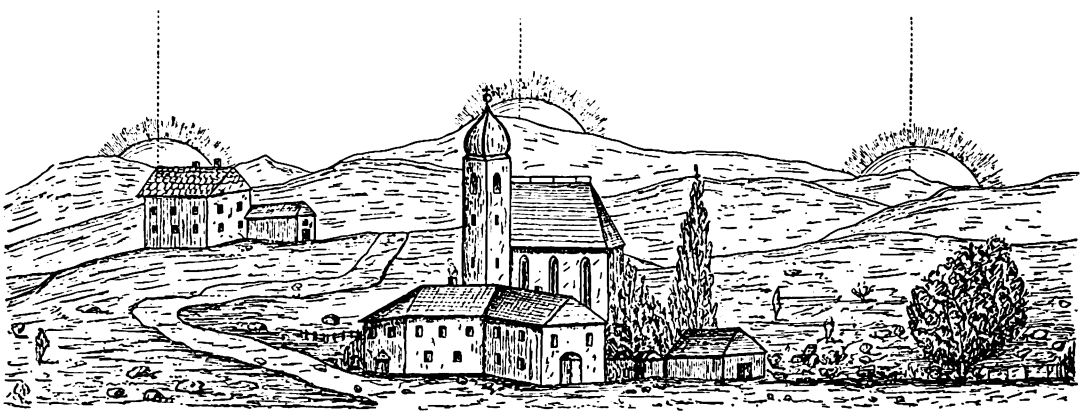

Tabla III. *b.*

Slično, kao što zapad sunca, promatrali su i zviježgje velikog megjeda.

Ako zvijezde posmatramo na večer sa vedrog neba, to ćemo opaziti, da skoro sve zvijezde mijenjaju svoje mjesto, one mijenjaju mjesto, ali ne mijenjaju svoga položaja jedna spram druge, oblik zviježgja ostaje uvijek isti.

O tome se učenici uvjeriše sopstvenim posmatranjem. Početkom proljeća, odmah iza zapada sunca, vidješe oni zviježgje velikog megjeda na sjevero-istoku u srednjoj visini rudom, okrenutom naspram horizonta, oko 20. juna diglo se zviježgje blizu zenita s rudom na desnoj strani, u septembru ga vidješe na sjevero-zapadu, s rudom

Digitized by Google

okrenutom naspram gore, a u decembru na sjeveru, sasvim blizu horizonta, s rudom okrenutom na lijevo. I ovdje naznačiše učenici ova posmatranja na slici.

Iz toga vidimo da one ravne plohe na krovu školske zgrade kao „školska zvjezdarnica“, imaju osobitu vrijednost, da se nastava može nadovezati na promatranje pojava po danu i po noći. Svak će pristati na to. da nam je učitelj Hugo Eder svojim izumom pružio izvanredno dobro sredstvo, kojim ćemo djecu upoznati i oprijateljiti s velikom domovinom „prirodom“. Piltz veli: „Danernde Freundschaft mit der Natur ist das Glück, welches keinem Kinde vorenthalten werden darf. Nur solche Naturwissenschaft führt zu Gott, jede andere bläht auf und führt zum Abfall“.

*

Što se tiče učila za matematički zemljopis, nemam ništa izvanredno da spomenem, što ne bi bilo svakome poznato, ko se tim predmetom ikoliko bavi; bijaše tu globa glatkih, relijefnih, induktivnih, pneumatičkih, telurija, nebesnih globa i t. d., velikih i malih, do mile volje.

Samo ću ovdje da još prikažem skromnu raboticu jednog seoskog učitelja, komu općina valjda nije odveć darežljiva, kada se traže učila za školu.

Mora da je to čovjek, oduševljen za nebesna čuda, za ono vječito, pravilno kretanje nebesnih tijela u vasioni, pak bi volio da očiglednim prikazom barem zemaljske ophodnje svojim učenicima osladi dušu. Za to bi mu baš valjao telurij, ali — nema ga. Umoli općinu da mu ga kupi; ali općina valjda ima, kako to prečesto biva, mnoštvo drugih potreba i potrebica pa ne će. Dobro još ako mu nijesu rekli, da nemaju novaca za take „besposlice“. E što će: Bog govori: pomozi sebi sam, pak ću ti i ja pomoći; — pa i on sam sebi pomože.

Eno glednite onaj neobični telurij ondje na stolu: s vrha je do dna djelo njegove ruke. Skroman je, neznatan pored onih golemih, skupocjenih aparata, stoji megj njima kao seosko prosjače megj otmenim kavaljerima; ama kaki je da je, vrijedna ga je ruka sačinila, a svaki mu dijelak svjedoči, da je tu pri poslu bila bistra pamet i toplo srce istinski požrtvovnog, poštenog narodnog učitelja.

Evo da prikažem tu raboticu, pa neka poštovani čitatelji sude, je li tako.

U jednoj valjkastoj kutiji od prilično krute ljepenke ustubočila se pivarska boca. Da bude što teža, napunio ju je čestiti naš drug pijeskom i dobro je začepio čepom. Taj je čep sredinom probušen. U nj je duboko zasagjena željezna šipka. Ne mislite megjutim, da je čovjek sebi učinio troška, namakavši tu šipku u kakvoj bečkoj željezari, ta siromah je on, koji svaku paru tri puta ogleda, prije nego što će je izdati, i po svemu nekuda uopće izlazi, da majstor toga stroja ne će biti od one klase ljudi, koji rad najmanjeg kvara odmah jure u dućan pa novo kupe; ne, nego se stvar nosi dok se ne izdere, a onda se smišlja, kako će se i ostanci korisno upotrijebiti, ako ne za svoju potrebu, a ono za opće dobro. Ta šipka eto, bila je nekoć sastojak nekoga kišobrana ili možda ljubinog suncobrana, koji je pošteno izvršio svoju životnu misiju, pa pored silnih kaverna, koje mu ostaše od nemile suhobolje, nije više mogao da zaustavlja ni sunčanih zraka ni kišnih mlazova nad glavama svojih nosilaca. Otpravište ga dakle u trajno stanje mira, dakako ne u Grac, već na tavan, pridržavši megjutim njegovu eventualnu upotrebu u drugoj kojoj struci. I za to se eto desila zgoda: kao što je Stvoritelj nekoć od Adamovih rebara načinio Evu, tako od njegovih rebara postade telurij. Tom, svakako istoričkom šipkom, prolazi izvan boce upravo sredinom kolobar od vrlo debele ljepenke. Na jednoj strani tog kolobara prilijepljen je kutomjer, koji zaprema čitav prostor desnog donjeg i gornjeg kvadrata. A čemu taj transporter? Zemlja je, kako vele, za $23^1/_2^0$ otklonjena svojom osi od okomice t. j.

Digitized by Google

zemaljska osovina s ravninom, koju zemlja na svom putu opisuje oko sunca, čini kut od 66½°. Da taj kut djeci vazda na pameti bude, nacrtan je tamo kutomjer. Pod kutom od 23½° prema okomici, koju prihazuje ona željezna šipka, što je u čepalj zadjevena, utaknuta je u isti kolobar, na kome je transporter, druga željezna šipka, dakako, takogjer od besmrtnog kišobrana. Na njoj je smještena zemlja. I zemlja vam je poput boce i šipke od kišobrana, vrlo zanimljiva stvarca! Nije to nikakav pneumatički globus, ma da je njegova roda i plemena, nego obična povelika lopta — od 50 novč. Je li ju čestiti kolega sam kupio, ili od koga nemirnjaka u školi konfiscirao, i koliko je ona gorkih suzica stajala, o tome u istoriji ne nalazimo podataka. No da se grijeh dostojno okaje, upotrijebljeno je sredstvo grijeha na opću korist. Lijepo je vrli naš drug — loptu nakitio. Je li po „Wiener mode“, ili „Mode de Paris“ ili, „The Yonng Ladies' Journal“ ko bi znao; no sigurno da nijedna dama — à la mode — nema više bašlija na sebi, nego ova improvizirana slika našega planeta. Evo kako je on taj svoj glob udesio. Prvo ga je sa dvije protivne strane probušio. A da mu iz lopte ne umakne zrak, provukao je kroz te luknje cijev od bazge i na oba kraja dobro nalijepio ljepenku. Tom cijevlju prolazi zemaljska os, ona željezna šipka, koja je potegnuta pod kutom 23½°. Da prilika zemlje bude što istinitija, to je naš vještak na oba kraja ove bazgove cijevi loptu nešto utisnuo. Sad je već ponešto nalik na globus, no još to nije globus. Ne bijaše prijan lijen, već na njoj nacrtao svih pet dijelova svijeta i more. Čitavu je loptu prevukao uljanom bojom, izabravši za kopno bijelu, a za more modru boju. Ta mu je boja opet i u drugu ruku dobro došla — ona je svojom gustoćom potpuno zalijepila sve pukotine na lopti. Još nešta — a kamo usporednici, kamo joj podnevnici! Ha evo! Pojas — ekvator označio je pamučnom niti, koju je pričvrstio samim bašlijama, a kad prebrojimo te bašlije, tamam ih je 36. — Nekoliko ih doduše već ponestalo, ali im se vidi trag; za cijelo su trebale kojoj dami, pa se njima poslužila, misleći da su za tu svrhu ovdje nabodene. — Ekvator dijelimo na 360°, on ne htio sviju nego označio svaki deseti stupanj po jednom bašlijom. Pamuk je dakle ekvator, a bašlije su za to zataknute, da pokažu, gdje podnevnici presijecaju ekvator. Na sličan je način označio koncem obratnik rakov i jarčev, a i sjeverni i južni polarni krug, jedino s tom razlikom, što je uzeo konac različite boje od onog na ekvatoru, a nije ni tako mnogobrojnim bašlijama priboden. Što šarenije — to modernije! Podnevnike označuju crni konci prevučeni preko stožera i onda onijem bašlijama pričvršćeni na ekvatoru. Kako rekoh, aparat je sam po sebi vrlo jednostavan; ima mnogo sumnje, da je humor sudjelovao pri njegovu rogjaju, jer, sasvim po principu hereditarnosti, i taj aparat opet u gledaoca zameće humor. Svojom praktičnosti mal da i ne nadmašuje i onog na kome je fabrika svoju duševnu i fizičnu sposobnost ogledala. Vrijedno je nešto i o njegovoj praktičnoj strani reći, samo ću prije da opis dovršim.

Globus, ili zemaljska kruglja utaknuta je u jedan čepalj; taj je opet nataknut na istu željeznu šipku, oko koje se zemlja svojom osi okreće. Nije taj čepalj samo za to, da bude čvrsto uporište zemlji: dakle neka vrsta Atlasova plećeta — nego se u nj zadjela još jedna svinuta šipka, koja se može, okrećući se naime čepom u koji je zadjenuta, ujedno okretati i oko čitave zemaljske kruglje. Ta je svinuta šipka nosilac mjeseca, i njoj na vrhu zbilja je usagjena vrlo mala loptica, koja mjesec prikazuje. Eto vam zemlje s mjesecom. A gdje je sunce? Povratimo se malko onoj već opisanoj valjkastoj kutiji od krute debele ljepenke, u kojoj je boca smještena. Tamo oko onog čepa, što je u bocu zataknut, pričvršćena je jedna debela šipka, no tako, da se može okolo čepa horizontalno okretati. Šipka je dužinom svojom i ostala u vodoravnom

Digitized by Google

položaju, a da ga ni pri okretanju ne izgubi, to se, kad je oko onog čepa u boci okrećemo, pri okretanju naslanja na rub od one valjkaste kutije. Na taj način stoji šipka vazda u horizontalnoj ravnini. Protivni je kraj od šipke svinut pod kutom od 90° i nosi na vrhu svjećicu, u kojoj nam valja sunce zamišljati. Visina svinutog kraja od te horizontalne šipke i visina svjećice, mora da bude tolika, da zrake plamena od svijeće padaju osovno na bilo koji usporednik izmegju obratnika. Pridodamo li ovom zadnjem i to, da je vrlo lako sunce u svim njegovim prividnim kolobarima oko zemlje

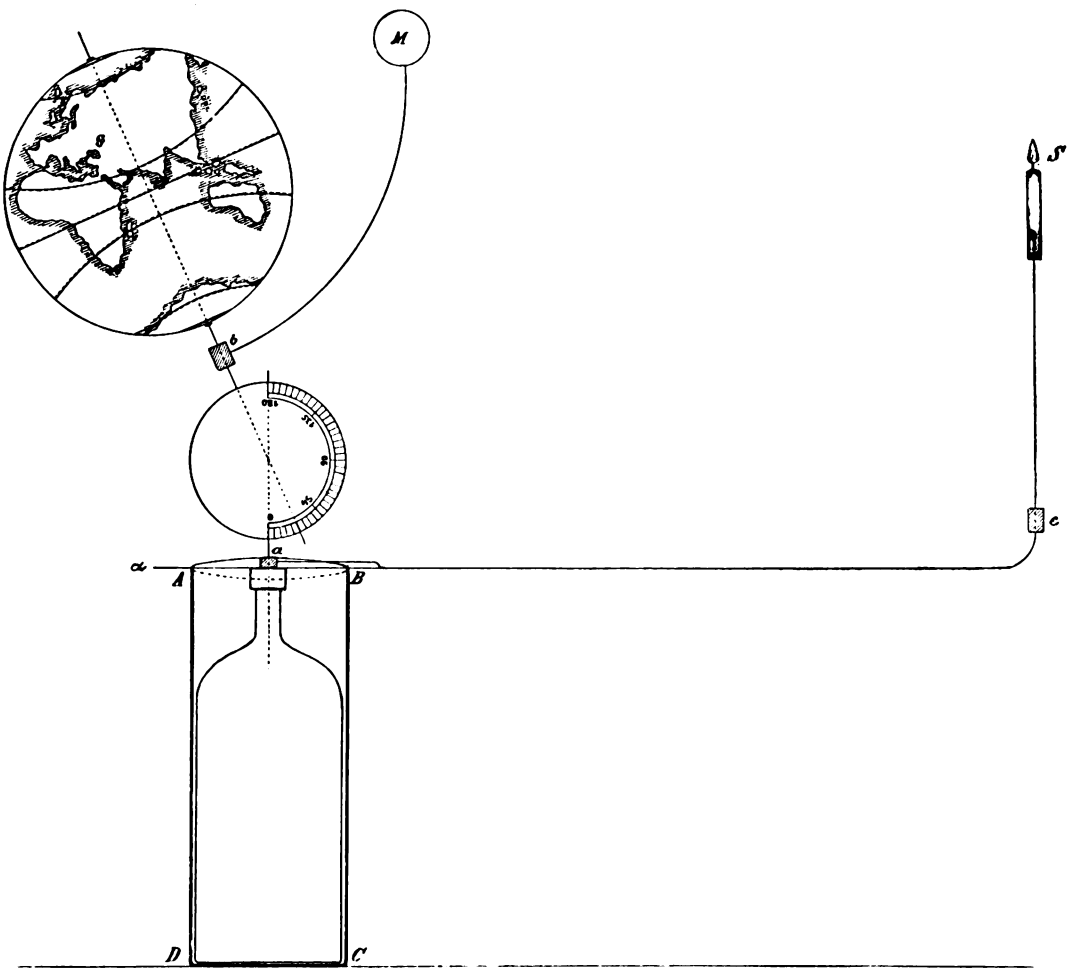

Slika 14.

imitirati, savijajući naime zgodno onu horizontalnu šipku, onda smo opisali u cijelosti čitav taj siromašni aparat, sigurno jedan od najvećih bogaca na jubilarnoj izložbi, ma da je otmena podrijetla, — ta rodila ga plemenita ideja.

Da poštovani čitatelji što bolje mogu zamišljati taj čudnovati aparat, to sam ga evo u slici 14. prikazala $ABCD$ je valjkasta posuda od krute ljepenke; u njoj je boca napunjena pijeskom i čepom a začepljena. Kroz taj čepalj prolazi šipka i nosi na sebi okruglu ploču od debela papira, na kome je transporter. U toj ploči pod kutom od $23\frac{1}{2}°$ od okomice utaknuta je druga šipka, na kojoj je smještena zemaljska kruglja. Pod njom je čepalj b, u koji je zataknuta druga svinuta šipka i nosi na sebi mjesec M. Oko čeplja a, t. j. onoga u boci, okreće se horizontalna šipka, oslanjajući

Digitized by Google

se na zub od valjkaste kutije *AB;* i na protivnom kraju nosi svjećicu — sunce *S.* Na slici sam zabilježila i čepalj *c,* koga nema na originalu, za što, to ću evo sad navesti.

Kako se vidi iz čitavog spisa i slike, to je za pravo geocentrički telurij, aparat je samo za posmatranje prividnog kretanja sunca, a toga do danas ne primijetismo ni na kojem teluriju iz fabrike. Da se pak njime mogne posmatrati i pravo sunčano kretanje, umetnula sam tamo u svinutom kraju horizontalne šipke, čepalj *c.* Tu ja sebi naime zamišljam prekinutu šipku, tako, da se onaj gornji komad, na kome je svjećica, može izvaditi i umjestiti u čepalj *a.* Sve pak ono, što je na šipki zataknutoj u čeplju *a* (transporter, zemlja i mjesec) da se smjesti u čepalj *c,* pa eto onda i zgode za posmatranje pravog kretanja sunca, zemlje i mjeseca. — Jamačno da je to bilo na pameti i majstoru ovoga aparata, pa se spotaknuo o poteškoću, koju svak na prvi mah može predvidjeti, a to je, da ona vodoravna šipka nije toliko jaka, pa da nosi na prilično ispruženom kraju one dvije lopte s transporterom. Ali bi se mogle uzeti i dvije šipke te jedna uz drugu privezati. Ali naš je drug uz isti aparat pridodao onaku jednu valjkastu kutiju s bocom, kakvu smo već napomenuli, a u njoj je na jednoj pokratkoj šipki umetnuo samo svjećicu. Dokaz, da on dakle jednostavno sve ono izvodi, što je na šipki utaknutoj u čepalj *a,* pa onda pravu putanju okolo sunca pomoću svojih ruku prikazuje. Ako bi se mogla onoj mojoj namisli u čeplju *c,* što sam ga dodala, udovoljiti, onda bi mi milo bilo, kada bi se ko god toga posla latio, te što jednostavnijim materijalom takav aparat stvorio. S praktične nam strane taj aparat služi, da učenicima ne samo što zornije prikažemo najglavnije kretnje ovih triju nebesnih tijela: sunca, mjeseca i naše zemlje; nego da im time i što jasniji bude uzrok i pošljedice ovih pojava. Očevidno je, da je to dosta nužno pomagalo za matematički zemljopis, a osobito u osnovnoj školi, gdje djeci treba po mogućnosti sve što naočitije prikazivati.

Micika Dlustuš.

Kako je Hidža Dubrovčanin preveo Horacijeve ode?

Piše **Viktor Pogačnik** — *Zagreb.*

(Svršetak.)

IV.

Zanimljivo je ogledati, kako je Hidža prevodio frivolnija mjesta iz Horacijevih oda. Tu bismo prema našim starim latinistama mogli očekivati dvoje: da Hidža takva mjesta prevodi još paprenije, nego što su rečena u originalu, ili, da ih nastoji ublažiti. Da se tako prevodilo, mnogo su na to utjecali različni komentatori, kojima bi se služili u prevogjenju. Bond ima na našega Hidžu znamenit utjecaj, ali baš u tome, mislim, da je Hidža posvema originalan, te se drži strogo samoga teksta. Ali u Horacija ima nekoliko mjesta, koja bi mogla prevagjača potaći, da bude još frivolniji u izricanju misli, nego li je Horacije. Takva su mjesta evo ova:

Lib. I. c. IX. v. 21.—24.:

„Nunc et latentis proditor intimo
Gratus puellae risus ab angelo
Pignusque dereptum lacertis
Aut digito male pertinaci.“

Hidža str. 31.—36.:

„Sad je vr'jeme da skrovena
Posmjehom se tebi objavi,
I od tebe zaljubljena
Primi biljeg nje ljubavi
Koga 'oj dižeš prsta il s ruke
Bez nevanja i bez muke.“

Digitized by Google

Lib. I. c. XIII. v. 11.—12.:

„... sive puer furens
Impressit memorem dente labris notam.“

Hidža st. 9.—10.:

„Il mladić ob'jesni ražaren s ljubavi
Biljege sred usni zuba ti ostavi.“

Bond je u svojem komentaru napisao ovo uz riječ „puer“: „Telephus ardens *libidine*“. Hidža dakle Horacijevo „furens“ prevodi drukčije nego li je to Bond rekao svojim: „*libidine*“.

V. 15.—16.:

„... quae Venus
Quinta parte sui nectaris imbuit.“

Hidža st. 13.—14.:

„Napojen celov jest neizmjerne sladosti,
Čim vjeran jamac je posljednje radosti.“

I tu je Hidža u izražavanju mnogo blaži, jer Horacijeva „quinta pars“ drugo je nešto, nego li je to Hidža rekao. Hidžina „posljednja radost“ imala bi isto značiti, ali je taj prijevod posvema blijed prema originalu, a nije ni Bonda upotrijebio, koji veli: „Quae oscula Venus quinta parte suae suavitatis, id est, concubitu replevit.“

Lib. II. c. IV. v. 21.—22.:

„Bracchia et vultum teretesque *suras*
Integer laudo;...“

Hidža st. 21.—23.:

„Od vrh glave do dno peta
Čim pošteno nje l'jeposti
Hvalim...“

Ovdje se prijevod znatno razlikuje od svojega originala, jer Horacije izbraja: „bracchia, vultum, *suras*“, što Hidža samo onako uopće spominje: „Od vrh glave do dno pete“; tu nema ni jednoga dijela, a kamo li da bi spomenuo „suras“.

Lib. II. c. V. v. 3.—4.:

„...nec tauri ruentis
In venerem tolerare pondus.“

Hidža st. 3.—4.:

„Nit primit na tebe mož bika teškoga
Pojahat ki te ište s pozgora bludnoga.“

Ovdje je Hidža dosta frivolan, no mislim, da nije mogao biti blaži, ako je htio, da iscrpe original.

V. 15.—16.:

„...iam proterva
Fronte petet Lalage maritum.“

Hidža st. 15.—16.:

„Smiona jur tade i djela i lica
Muža će tražiti nestidna diklica.“

Lib. II. c. XI. v. 6.—8.:

„Pellente lascivos amores
Canitie facilemque somnum.“

Digitized by Google

Hidža st. 11.—12.:

„S kojijeh tebi tihi sanak gine
I razblude ljuvene sladosti.“

Lib. III. c. XIV. v. 10.—11.:

„...Vos, o pueri et puellae ac
Iam virum expertae...“

Hidža st. 19.—22.:

„Djeco puna s nevoljnosti
I vi dikle mlade i mile
Od ljubavi ke sladosti
Jur ste s mužim oćutile.“

Lib. III. c. XXIV. v. 19.—20.:

„Nec dotata regit virum
Coniunx nec nitido *fidit* adultero;“

Hidža st. 15.—16.:

„Ne ište ljubi prćijom spravna vojna vladati
Ni s hotimom zagrljena bludno se igrati.“

U prijevodu je više rečeno, nego li to nalazimo u Horacijevom „fidit“, a ni Bonda nije Hidža ovdje upotrijebio, jer ni po njemu ne bi mogao bio tako prevesti; Bond naime piše ovo: „Nec in splendido odultero ponit fiduciam.“

Lib. III. c. XXVI. v. 1.—2.:

„Vixi *puellis* nuper *idoneus*
Et mlitavi non sine gloria.“

Hidža st. 1.—2.:

„Ja do skoro vr'jedan bijah dikle ljubiti
I u slatkome boju tomu slavom se izniti.“

Lib. III. c. XXVII. v. 37.—38.:

„...Levis una mors est
Virginum culpae.“

Hidža st. 46.—48.:

„Dikle kad se gr'ješne učine
Nije dosti njih krivine
Jednom smrti pedepsati.“

Lib. IV. c. V. v. 21.:

„Nullis polluitur casta domus stupris.“

Hidža st. 25.:

„Prag bludnosti ne sramote.“

Iz svega ovoga vidimo, da je istinito ono, što sam u uvodu ovoga djela spomenuo, da je naime Hidža u prevogjenju onakvih mjesta, koja bi ga mogla potaći da bude frivolniji od Horacija, u istinu mnogo blaži od njega. Hidža se doduže drži strogo svojega originala, ali ipak voli biti netačan, nego li da poda svojim čitaocima prijevod, koji bi u njihovom jeziku mogao gore djelovati, nego li sam original.

Spomenuta Horacijeva mjesta za ono vrijeme, u koje je on živio, nijesu bila tako frivolna, kako bi ih suvremenici Hidžini mogli shvatiti, da ih je Hidža onako preveo, kako je to Horacije rekao i mislio. Drugojačiju publiku ima Horacije, a drugojačiju Hidža. S time, mislim, da je Hidža svakako računao, a to je jedan dokaz za moju tvrdnju, da je Hidža prevodio za svoj narod bez obzira na klase. Ja bih rekao, da

Digitized by Google

je Hidža u svojem prijevodu htio da poda narodu svome Horacija, koji bi imao da djeluje na njegove suvremenike onako, kako je djelovao na Rimljane — dakako, koliko se to može reći za „prijevod“.

Jedan od spomenutih primjera, t. j. onaj u lib. III. c. XXIV. v. 19.—20., gdje sam rekao, da je Hidža u Horacijevom *„fidit“* našao više — ako sudimo po riječma njegovim — nego li je to Horacije rekao. To bi mjesto govorilo protiv mojega mišljenja — ali samo za čas. Ogledajmo malo pobliže, u kakvoj je svezi citirano mjesto s ostalim u spomenutoj odi. Horacije veli, da je barbar zadovoljniji i sretniji nego li Rimljanin, pa bio ovaj kako mu drago bogat, budući da mu bogatstvo ne može dati onoga, što mu daje sretan obiteljski život, pa onda veli, da u barbara: „Nec dotata regit virum — Coniunx nec nitido *fidit* adultero“, što Hidža prevodi: „Ne ište ljubi prćijom spravna vojna vladati — Ni s hotimom zagrljena bludno se igrati.“ Sad nam je jasnije, za što je Hidža, ako i ne netačan, a ono bar slobodniji u izražaju, nego li je Horacije sa svojim *„fidit“*. Hidža naime ovdje hoće da moralizuje; tu mu se nadala zgoda, da pokaže, kako i Horacije — pjesnik drugoga vremena i drugih načela, osugjuje rastrovani obiteljski život, kako u tom pogledu više cijeni moral barbarski, nego li moral domaći — rimski. To je, mislim, htio Hidža da istakne, i za to se u svojem prijevodu poslužio krepčijim izrazima, htijući može biti, da to primijeni i na svoje vrijeme.

V.

Neka mjesta iz Hidžina prijevoda isporegjena s originalom, pa glavne karakteristike u tom prijevodu.

Lib. I. c. I. v. 1.—2.:

„Maecenas *atavis edite regibus*
O et praesidium et dulce decus meum.“

Hidža v. 1.—4.:

„Mečenate, koj' si iz davna — O utjeho má poglavna
Kraljevskoga hreka niko, — O i slatka moja diko.“

Ovo nam mjesto pokazuje, da Hidža umije ne samo lijepo prevoditi, nego i tačno. Ne će biti izlišno, da upozorim na riječi: „atavis edite regibus“, koje Hidža upravo krasno prevodi: „koj' si iz davna kraljevskoga hreka niko“.

V. 35.—36.:

„Quodsi me lyricis vatibus inseres,
Sublimi feriam sidera vertice.“

Hidža st. 57.—60.:

„Ter liričke megj pjesnike — Nedospjetne pun ću dike
Ti me budeš postaviti — Glavom zv'jezde dohititi.“

Na prvi pogled mislio bi čovjek, da je onaj Hidžin stih: „Nedosp'jetne pun ću dike“ umetnut, te da ga u Horacija i nema. No tražimo li malo pomnije, kako je n. pr. preveo riječ „sublimi“, uvjerićemo se, da je tu riječ preveo tim tobože umetnutim stihom.

Lib. I. c. II. v. 2.—3.:

„...et *rubente*
Dextera sacras iaculatus *arces*.“

Hidža st. 2.—3.:

„I iz žarke desnice s ognjenim munjami
Nagrdi žestoko sagrade crkvami.“

Digitized by Google

Ovdje nije samo prevedeno „rubente dextera“, već se ujedno nadopunjuje od čega je „desnica žarka“, a toga Horacije nema. Horacijeve *„arces“* Hidži su „crkve“.

V. 15.—16.:

„Ire deiectum *monumenta Regis*
Templaque Vestae.“

Hidža st. 15.—16.:

„Vestino razorit templo i dvor ki slavi
Još ime od kralja koji ga sastavi.“

Horacijeva „monumenta Regis“ preveo je Hidža dosta slobodno, a osim toga mijenja red stihova.

V. 36.: „respicis“ glasi u Hidže str. 36.: „pod krilo tve stavi“.

V. 52.: „dux“ je Hidži str. 52.: „Dočim si vojvoda bojnijeh od četa“.

Lib. I. c. III. v. 8.: „...animae *dimidium* meae.“

Hidža st. 8.: „Ki 'e moja zabava i u kom živem ja.“

V. 13.: „*Decertantem* Aquilonibus.“

Hidža st. 12.: „Kad silni boj bije sjeverom u vas mah.“

Što Hidža tako „prevodi“, ne treba ga za to odmah osuditi, jer Horacijeve misli izriče potpuno.

V. 19.: „...mare turgidum.“

Hidža st. 17.: „I vret u visine srdite valove.“

Evo i opet Horacijevo „turgidum“ prevodi opširno i kao da mu je do toga, da opiše „mare turgidum“, a ne da ga prevede.

V. 23.—24.:

„...si tamen impiae
Non tangenda rates transiliunt vada.“

Hidža st. 21.—22.:

„Kad plavi u opakoj odluci tej vode
Utopne po svakoj godini pribrode.“

Ovdje je Hidža dodao „po svakoj godini“, jer tih riječi ne mogu naći u Horacija.

V. 34—35.:

„Expertus vacuum Daedalus aëra
Pennis non homini datis.“

Hidža st. 31.:

„Dedal je smioni jak ptica letio.“

Kako je god Hidža na nekim mjestima u ovoj odi umio biti i malo opširniji, pa je znao štošta i dodati, tako je ovdje naprotiv prekratak.

Lib. I. c. IV. v. 1.:

„Solvitur acris hiems grata vice veris et *Favoni*...“

Hidža st. 1.—2.:

„Proljeće zimom mijeni se
I tihi vjetri pršaju.“

Cijeli drugi stih Hidžin je prijevod samo jedne Horacijeve riječi: *„Favoni“*.

V. 7.: „Alterno *terram* quotiunt pede...“

Hidža st. 11.: „Tancaju mladoj na travi.“

Hidži je dakle ovdje „terra“: „mlada trava“. Kako se Hidža ne drži tačno Horacijevih riječi, pokazuje i v. 12.:

„Seu poscat *agna* sive malit *haedo*“,

Digitized by Google

koji on u st. 23.—24. prevodi ovako:

„Il ovčicu tustu i mladu
Il kozlića ml'jeka sita."

V. 13.—14.:

„Pallida Mors aequo pulsat pede pauperum tabernas
Regumque turres..."

Hidža st. 21.—24.:

„Istim krokom smrt pristupa
K čobanima i kraljima
I jednakim mahom lûpa
Po pojatam i dvorima."

Držim. da je upravo ovo mjesto zgodno, da nam pokaže način, kojim je Hidža prevodio. On nam nekoliko Horacijevih riječi prevodi čitavom strofom, a pri tom ipak nije ništa dodao, čega ne bi bilo u samoga Horacija, već je prevodio tačno, te je pogodio baš pravi duh latinskih teksta, da pri tom nije ni hrvatski što god tvrdo rekao, već je sve vrlo glatko i slatko. Isto tako mogu spomenuti i pošljednju Hidžinu strofu, kojom prevodi dva pošljednja Horacijeva stiha u ovoj odi, a glase ovako:

„Nec *tenerum* Lycidan mirabere, quo calet iuventus
Nunc omnis et mox virgines *tepebunt.*"

Hidža:

„Tuj Ličidu golobrada
Tvoja ljubav imit ne će,
Za kim mladci ginu sada
A do brzo diklice će."

Ovdje je vrijedno upozoriti na prijevod riječi „tenerum", što Hidža prevodi s „golobrada", pa na prijevod riječi: „calet" i „tepebunt", jer obje ove riječi prevodi on posvema lijepo i zgodno: „ginu".

Lib. I. c. V. v. 4.—5.:

„Cui flavam religas comam
Simplex munditiis?"

Hidža st. 5.—6.:

„Komu gojiš zlatne prame
Prosta uresa, puna mame?"

U originalu je onim „simplex munditiis" rečeno više, nego li u prijevodu onim „prosta uresa". Hidža je jamačno to i ćutio čitajući ovaj stih, pa dodaje: „puna mame". Može biti, da mu je ovdje poslužio i Bond, koji veli ovo: „...sumptuoso corporis cultu".

Lib. I. c. VIII. v. 18.: „Tristitiam vitaeque labores" prevodi Hidža u str. 20. samo jednom riječi: „Jad".

V. 19.: „Molli...mero" lijepo kaže Hidža st. 20.: „vinom rujnime".

V. 19.—21.:

„...seu te fulgentia signis
Castra tenent seu densa tenebit
Tiburis umbra tui."

Hidža st. 21.—22.:

„Il junak s junacim na polju vojuješ
Ili ti u lásti na kući planduješ."

Hidža u prvom svojem stihu uzima mjesto tabora „junake", a u stihu drugom riječi „Tiburis" nije ni „preveo", već mjesto toga imena uzima: „na kući" — ali smisao lijepo je pogogjen osobito ondje, gdje *„umbra"* prevodi: „u lásti".

Digitized by Google

V. 32.: „cras“ je Hidža preveo jednim čitavim dvanaestercem (u st. 35.): „Jer sutra čim prvi zraci zore sinu“, dok riječi „ingens“ (u istom stihu) nije ni preveo, jer „ingens aequor“ njemu je samo „pučina“.

Lib. I. c. VIII. v. 4.:

„*Patiens* pulveris atque solis.“

Hidža st. 7.—8.:

„Kad mu nikad nije udilo
Trpet sunce i prašinu?“

Hidža je dakle samo jedan Horacijev stih preveo s dva osmerca, ali je za pravo preveo samo riječ *„patiens“* nešto opširnije, pače cijelim jednim osmercem — pa je li pogriješio? Ja mislim da nije, pače odobravam taj prijevod s obzirom na vrijeme i prilike, u kojima je Hidža prevodio. Ne će biti od štete, ako se zabavimo malo dulje ovim participom „patiens“, jer držim, da je Hidžin prijevod ovoga participa veoma zanimljiv i da nam može služiti kao osobit primjer, koji će nam mnogu i mnogu Hidžinu riječ, koje ne nalazimo u Horacija, ne samo razjasniti, nego će nam takogjer dati račun, za što ju je Hidža ovako ili onako preveo. Hidža je izraz „patiens“ pogodio u svojem prijevodu baš onako, kako je Horacije to mislio, pa da u tom prijevodu nema suviška ni malo — o tome ne mogu ni posumnjati. Teško bi se našla jedna riječ, koja bi tačno podobala značenju ovoga participa na tom mjestu. Horacije naime govori o mladiću, koji je sve dotle, dok nije zavolio Lidije, bio vrstan podnašati sunčanu žegu i prašinu. S toga je posvema na mjestu ono „uvijek“, kojemu bi se moglo prigovoriti, jer ga tobože u Horacija nema; Hidža je razumio Horacija! Nije mu ovdje služio ni Bondov komentar, kako bi se moglo reći, kad se iz njega pročita ovo: „Quum possit pati pulverem et solem et alios etiam labores militares“, jer Hidža je ovdje originalan.

V. 5.—7.:

„Cur neque militaris
Inter aequales equitet, Gallica nec lupatis
Temperet ora frenis.“

Hidža st. 9.—12.:

„Zašto konju žestokome
Ne stavi uzdu tvrdu u usti
Pak na polju s družinome
Uzdenice njem ne pusti?“

Ovaj je prijevod dosta slobodan već s toga, što na prvom mjestu zamjenjuje stihove, ali je još važnije od toga ovo: Izraz *„temperet“* ne prevodi izrazom, koji bi mu potpuno podobao, već naprosto kaže: „stavi“.

Str. 5.—6.: „Cur neque militaris inter aequales equitet“ prevodi Hidža: „Pak na polju s družinome uzdenice njem ne pusti?“ „Militaris inter aequales“ glasi u Hidže: „s družinome“, a dodaje, čega u Horacija nema: „na polju“. Ono „equitet“ prevodi dosta opširno: „Uzdenice njem ne pusti“, — ali smisao nije promijenjen; dopustiti treba što god i stiha radi, a ne valja zaboraviti ni to, da imamo pred sobom prijevod Hidžin! Kako je ovdje bio opširan, tako je u v. 12. dosta kratak:

„Saepe trans finem iaculo nobilis expedito?“

što Hidža (st. 20.):

„I str'jeljahu pravo u mjesto“

prevodi eto i dosta slabo, jer je smisao Horacijeva stiha ipak malo drugojačiji. Ne znam, kako bih taj prijevod tumačio, jer se za Bondom ovdje nije povodio; Bond naime piše ovo: „Saepe ultra terminum iaculo fortiter et expedite emisso.“

Digitized by Google

Lib. I. c. IX. v. 15.—16.:

„...nec dulces amores
Sperne puer neque tu choreas.“

Hidža st. 23.—24.:

„Mlad si, vr'jeme tve ne gubi
Tance i l'jepe dikle ljubi.“

Hidžin dodatak: „vrijeme tve ne gubi“ upravo je zgodan, a na to ga je potakao v. 17.—18.:

„Donec virenti canities abest Morosa...“

koji Hidža prevodi u st. 25.:

„Pri'e neg' glava ti pos'jedi.“

V. 18.—20.:

„...Nunc et campus et areae
Lenesque sub noctem *susurri*
Composita repetantur hora.“

Hidža st. 26.—30.:

„Tve u igrah trajaj vrime,
Noći slatko ti provedi
U žamorima tihime,
I za ispunit dogovore
Dopan k mladoj ti na dvore.“

Horacijevi „susurri“ su Hidži: „žamori tihi“; ovaj nas prijevod sjeća Bondova komentara, gdje čitam ovo: „Colloquia quae edi solent ab amantibus voce leni et submissa.“

Lib. I. c. X. v. 6.: „curvaeque lyrae.“

Hidža st. 7.: „...zvokotne gudnice.“

Ovdje u prijevodu ne vidim značenja riječi „curvus“, već joj Hidža daje novo: „zvokotan“, koji je dobio iz samoga uzroka — ili bolje svrhe —: za što je lira svinuta, naime, da bude zvučnija.

V. 7.—8.:

„Callidum quicquid placuit iocoso
Condere furto...“

To Hidža prevodi dosta kratko u st. 8.:

„I provodić pohitne maškare.“

V. 15.—16.:

„...et iniqua Troiae
Castra fefellit.“

Hidža st. 15.—16.:

„Ter ukradom iz Troje izagje
I svu grčku mučeć vojsku progje.“

I ovo sjeća na Bondov komentar: „Sic latuit, ut a nemine cognitus ac ne visus quidem fuerit.“

Lib. I. c. XII. v. 11.—12.:

„Blandum et auritas fidibus canoris
Ducere quercus...“

Hidža st. 12.—14.:

„I hrastovo dublje zaneseno
S mil'jeh pjesni kô da sluh imaše
Sustupice za njim pristajaše.“

Digitized by Google

Taj je prijevod doista opširan, ali ipak nema u njemu ničega, što ne bi bilo u Horacija. Očito je, da je ovdje upotrijebio Bondovo: „Et adeo blandum, ut quocunque voluerit posset ducere quercus auritas, id est, *sensu audiendi praeditas*". Tako Hidža u v. 12. jednu samu riječ „ducere" prevodi čitavim stihom: „Sustupice za njim pristajaše". Prijevod je vrlo slobodan, ali je po smislu veoma tačan.

V. 19.—20.:

„Proximos illi tamen occupavit
Pallas honores..."

Hidža st. 22.—23.:

„Palade je prva iza njega
Kako u c'jeni tako u mogućtvu."

Kako se vidi, riječ „honores" znači Hidži na ovome mjestu i „cijenu" i „mogućtvo".

V. 30.:

„Concidunt venti fugiuntque nubes."

Hidža st. 36.—37.:

„Pane sila mahnit'jeh vjetara,
Razmetnu se na nebu oblaci."

Tu vidimo, kako Hidža nešto umeće, ali za to ne smijemo zabaviti, pa makar i isporegjivali Hidžu s Horacijem, jer se čini, da je Hidža ono, što je dodao, čitao megju recima, ili pak već u onim supstantivima: *„venti"* i *„nubes"*, pa poradi toga on dodaje: „mahnitijeh" i „na nebu".

V. 33.—34.:

„Romulum post hos prius an quietum
Pompili regnum memorem..."

Hidža st. 41.—42.:

„Pjevat najpri'e bojnoga Romula
Ali Nume mirno kraljevanje."

Hidža govori o „bojnom" Romulu; on dakle i opet dodaje — ali tako zgodno i umjesno, da bi nam baš neobično bilo bez toga dodatka, kad i Horacije odmah za tim stavlja Romulu nasuprot: *„quietum* Pompili regnum". Ovdje mu nije trebalo Bondova komentara, premda bi ga i ovaj bio mogao lako na to potaći, jer tu stoji pisano: „Numa Pompilius a Romulo secundus Romanorum rex, *regnum armis paratum,* religione, iustitia et bonis moribus stabilivit." No ja mislim, da je Hidža tu posve originalan.

V. 42.—44.:

„Utilem bello tulit et Camillum
Saeva paupertas et avitus *apto*
Cum lare fundus."

Hidža st. 50.—53.:

„...u korist rata porogjena
I Kamila, koj' na djedini
I uboštvu pošteno življaše."

Horacijevo: *„apto cum lare"* Hidži je „pošteno", pa da ne razumije Horacija! Iz Bondova komentara vidimo, da je Hidža to mjesto mogao i drugojačije prevesti; Bond kaže: „Cum domo non sumptuosa, sed quae fundum deceat."

Lib. I. c. XIV. v. 18.:

„Nunc *desiderium curaque* non levis."

Hidža st. 26.:

„Sad i pomnja srca moga."

Digitized by Google

Lib. I. c. XV. v. 6.—8.:

„Quam *multo* repetet *Graecia milite*
Coniurata tuas rumpere nuptias
Et regnum Priami vetus."

Hidža st. 6.—8.:

„Ku za oteti junaci će skočit na čete
Sve države grčke će se u rat ročiti
Za s tvim pirom Prijamovo carstvo skršiti."

Hidžino „junaci će skočit na čete" imalo bi biti „prijevod" Horacijevoga „multo milite", a ono „sve države grčke će se u rat ročiti" podoba Horacijevome: „Graecia coniurata".

V. 23.—26.:

„Urgent impavidi te Salaminius
Teucer, te Sthenelus sciens
Pugnae, sive opus est imperitare equis
Non auriga piger..."

Hidža st. 21.—24.:

„Teukr na te svim nariplje vitez hrabreni
I Stenelo nedobiti junak ognjeni,
Vješt rvat se s junacima krvnoj u rati
Tere konjim i kolima hitro vladati."

Iz v. 23. nije ostavio imena „Salaminius"; „impavidi" prevodi s „vitez"; „Stheneleus sciens pugnae" prevodi Hidža: „I Stenelo nedobiti junak ognjeni, vješt rvat se s junacima krvnoj u rati"; tu Hidža dodaje: „nedobiti junak ognjeni", a ostalo je prijevod Horacijevoga: „sciens pugnae". Kad pročitamo Horacijevo: „... sive opus est imperitare equis — Non auriga piger", pa onda Hidžin prijevod: „Tere konjim i kolima hitro vladati", vidimo, da je Hidža i to vrlo slobodno preveo; on štošta dodaje i ispušta, ali je smisao i duh mjesta ostao nepromijenjen.

V. 32.:

„Non hoc *pollicitus* tuae."

Hidža st. 29.—30.:

„Zgode ovake ne obeća tvome Eleni
Kad je u Sparti s ljuvenome varkom zapl'jeni."

Čitavim drugim stihom hoće Hidža da protumači Horacijev *„pollicitus"*.

Lib. I. c. XVI. v. 1.—4.:

„O matre pulchra filia pulchrior,
Quem criminosis cumque voles modum
Pones iambis, sive flamma
Sive mari libet Hadriano."

Hidža st. 1.—4.:

„Kćerce ljepša majke od tvoje
Gori il topi sred pučine
One opake pjesni moje
Nek uspomena njih izgine."

Prijevod ove strofe vrlo je slobodan. Tako n. pr. 2., 3. i 4. v. preveden je Hidžinim 2. i 3. stihom, a 4. Hidžinoga stiha u Horacija nema, ili bar nije napisan, premda valja pripoznati, da nije drugo nego pošljedak onoga, što Horacije u toj strofi pjeva, s tom razlikom, što on toga ne spominje, dok je Hidža još i to izrijekom rekao. Taj stih i jest uzrokom, da se prijevod ove strofe čini tako slobodnim.

V. 24.—25.:

„...et in celeres iambos
Misit furentem."

Digitized by Google

Hidža st. 24.:

„Navede me na te pjesni“,

a ne kaže, kakve su to „pjesni“, dok Horacije jasno veli, da su to: *„celeres iambi“*.

Lib. I. c. XVII. v. 10.—13.:

„Utcunque *dulci*, Tyndari, *fistula*
Valles et Usticae cubantis
Levia personuere saxa.“

Hidža st. 9.—12.:

„Čim svirale slatk'jem pjesnima
Tindaricu pregizdavu gláse,
I prodolim svude i brdima
Nje ljuveno ime razl'jega se.“

Neke riječi prevodi Hidža opširno, a nekih uopće ne prevodi. N. pr. v. 10.: „dulci fistula“ glasi u prijevodu: „Svirale slatkijem pjesnima“; v. 11.: „Usticae cubantis“ ne prevodi, ali za to u v. 12.: „personuere“ veli ovako: „Nje ljuveno ime razlijega se.

V. 17.—18.: „...Camiculae vitabis aestus.“

Hidža st. 17.: „...hlad ćeš uživati.“

Ovdje nije prevedena nijedna Horacijeva riječ, pa je ipak smisao dobro iscrpen. Ovakva mjesta, kakvih je u Hidži vrlo mnogo, i jesu uzrokom, da mnogi govore o netačnosti Hidžinog prijevoda.

Još ću iz ove ode da spomenem u pošljednjem stihu (v. 28.) riječ: *„immeritam“*, koju Hidža prevodi čitavim stihom: „U kom nije sjene od krivine“.

Lib. I. c. XVIII. v. 1.—2.:

„Nullam Vare, sacra vite prius severis arborem
Circa mite solum Tiburis et moenia Catili.“

Hidža st. 1.—4.:

„U mekanu zemlju uregjenu
Koja leži kod Tibura grada
Sadi, Varo, lozicu cijenjenu
A ostav se ti inoga sáda.“

Ovdje vidimo, kako Hidža sebi pomaže, te dobija četiri deseterca od dva Horacijeva stiha. „Mite solum prevodi on: „...mekanu zemlju uregjenu“; ono „circa“ glasi u Hidže: „koja leži kod“, ali vidimo, da „Catili“ ispušta. Pošljednja su dva stiha prijevod prvoga Horacijevoga; Hidža naime običaje mijenjati red stihova. On doduše nije toga stiha preveo doslovno, ali ako promotrimo prijevod, pa ga isporedimo s originalom, onda nam valja pripoznati, da je sadržaj krasno iscrpen; kratka je izreka Horacijeva u prijevodu samo proširena i tako nastaju dva deseterca.

V. 3.:

„Siccis omnia nam dura deus proposuit.“

Hidža st. 5.—6.:

„Tkogod rujno vino ne miluje
Bog htje da on jadan život traje.“

Ovaj prijevod sjeća nas Bondova komentara, i to poglavito prvi stih, kojim Hidža prevodi Horacijevo „siccis“, jer je Bond uz ovu riječ napisao evo ovo: „His qui sobrii sunt et vino nequaquam madidi.“ Ovo je mjesto veoma zanimljivo, jer nam pokazuje, kako Hidža ne samo da jednu riječ ne prevodi jednom hrvatskom riječi, već upotrebljava Bonda, ali tako, da ni njega ne prevodi ropski, već uzima samo jezgru, pa onda veli veoma zgodno: „Tkogod rujno vino ne miluje“. Kako je ovdje samo jednu riječ preveo čitavim stihom, tako je odmah za tim umio biti kratak, pa kako je mijenjao

Digitized by Google

značenja pojedinim riječma, to je on ipak radio tako, da je doista samo riječi mijenjao, ali je smisao vazda izvrsno pogogjen.

Isto to vidimo u v. 3.: „...omnia nam dura deus proponit“, što u Hidži glasi: „Bog htje da on jadan život traje“. Kako je ovaj prijevod u jednu ruku slobodan, tako je u drugu ruku veoma tačan, pošto ne samo da je tačno iscrpljeno ono, što je Horacije rekao, nego je, rekao bih, još bolje precizovano.

V. 3.—4.:

„... neque
Mordaces aliter diffugiunt sollicitudines.“

Hidža st. 7.—8.:

„A tkogod ga pije i miluje
Njega srce za tuge ne znaje.“

Horacijev „aliter“ daje Hidži pobude, da ponovi stih, kojim je preveo *„siccis“*, s tom razlikom, da ga sad uzima pozitivno. Ovdje se i opet pokazuje fino shvaćanje i vještina, kojom je Hidža umio istaći ovu opreku.

V. 5.:

„Quis post vina ...“

Hidža st. 9.:

„C'jelim vinom tko ugrije glavu.“

Vrijedno je spomenuti v. 7.—9.:

„At ne quis modici transiliat munera Liberi,
Centaurea monet cum Lapithis rixa super mero
Debellata ....“

Hidža st. 13.—16.:

„Oni paka koga vino blazni,
Tak da pije bez mjere i reda,
Nek se u boj krvni i porazni
Od Lapita i Čentaura izgleda.“

Ja nijesam ovoga primjera iznio da pokažem, kako Hidža ne prevodi doslovno, već da vidimo, kako on ne pazi mnogo ni na to, gdje je koje vrijeme ili način, pa kako u svome prijevodu umije način jedne rečenice prenijeti u drugu. Ovdje je Hidža imperativ — ili bolje zabranu — iz prvoga stiha prenio u drugi, a prvi stih prevodi kao relativnu rečenicu.

Lib. I. c. XIX. v. 6.:

„Splendentis *Paris marmore purius.*“

Hidža st. 8.:

„Ka mlijeko i snijeg nadsiva.“

Hidža ne će da govori o parijskom mramoru, kad ima zgodniju prispodobu, što je narod upotrebljava, a njome može posvema jednako zgodno izreći istu misao.

Lib. I. c. XX. v. 5.—8.:

„..... ut paterni
Fluminis ripae simul et iocosa
Redderet laudes tibi Vaticani
Montis imago.“

Hidža st. 5.—6.:

„Na koga srčane vesele tej glase
Sva brda okolna vraćahu oglase.“

Ovo moram nazvati prepjevom, a ne prijevodom. Ovdje je Hidža prekratak, pa ne spominje ni Tibera ni Vatikana.“

Digitized by Google

Lib. I. c. XIV. v. 1.—2.:

„Quis desiderio sit pudor aut modus
Tam cari capitis? ...“

Hidža st. 1.—2.:

„Dakle 'e cvilit dopušteno
Smrt prijatelja pridragoga?“

Riječi doduše nije išao Hidža da prevodi, već nam hoće da poda misao Horacijevu, a to izvrsno pogagja onim: „Dokle je dopušteno“, a u Horacija čitamo same supstantive: „pudor, desiderium“ i „modus“. Ovaj se prijevod može ubrojiti megju ona mjesta, koja su najslobodnije prevedena, te nam se čini, da je to originalni proizvod Hidžinog duha, a ne prijevod; Horacije mu je dao predmet, koji Hidža krasno odijeva.

V. 10.—13.:

„Nulli flebilior quam tibi, *Vergili*,
Ta frustra pius heu non ita creditum.
Poscis Quintilium deos.“

Hidža st. 14.—18.

„No Virgjilio vrhu inih,
Ko još gorke kroz vapaje
Man ga ište od bogovi,
Kô da su ga prije uvjeta
Oni digli s segaj svijeta.“

Ne ću da govorim o samom prijevodu ovih stihova, jer i ako u Hidže ima više riječi, nego u Horacija, ipak bih, kad bih išao to mjesto tačno isporegjivati s originalom, morao doći do zaglavka, da je prijevod dobar — uzevši dakako stanovište, kojega se Hidža držao u prevogjenju. Ja ću ovdje da upozorim na nešto drugo. Hidža u svojem prijevodu n. pr. ovo: „Nulli flebitior quam *tibi, Vergili,*“ prevodi ovako: „No Virgjilio vrhu inih“. Tu vidimo, kako Horacije govori Vergiliju neposredno, a Hidža uzima u svojem prijevodu obzir na to, da Vergilije nije njegov savremenik, pa kao da pripovijeda svojim zemljacima, kako je Vergilije žalio za Kvintilijem Varonom, a Horacije pjeva kako žali. Horacije daje Hidži materijal, koji ovaj onda gotovo iznova obragjuje, jer računa s vremenom, koje ga dijeli od Horacija.

Lib. I. c. XXV. v. 1.—2.:

„Parcius iunctas quatiunt fenestras
Iactibus crebris iuvenes protervi.“

Hidža st. 1.—2.:

„Zatvorene u prozore rijetko lupaju
Mladci obijesni.“

Horacijevo „iactibus crebris“ nije prevedeno, jer je Hidži dosta da oni „lupaju“, a kako, to mu je sporedno.

Još slobodnije prevodi v. 6.—8.:

„... Audis minus et minus iam:
Me tuo longas pereunte noctes,
Lydia dormis?“

Hidža st. 5.—6.:

„Već ne čuješ one ljupke riječi Raklice
Ja mrem s tebe a ti mirno spiš sred ložnice.“

Lib. I. c. XXVII. v. 3.—4.:

„... *verecundumque* Bacchum
Sanguineis *prohibete rixis.*“

Digitized by Google

Hidža st. 4.:

„I krvne u piću kavge se progjite.“

Horacijevo „verexundumque“ stoji u nekoj opreci „rixis“, ali ga Hidža ipak ne prevodi. Kako je „Bacchus“ Hidži: „piće“, prema tome je onda dobro rekao „progjite se“, ako to i nije prijevod Horacijevoga „prohibete“.

V. 7.—8.:

„Lenite clamorem, sodales,
Et *cubito* remanete *presso.*“

Hidža st. 7.—8.:

„Sramotni taj halek ostavte braćo má
I mirno blagujte potprti laktima.“

Kako se čini, Hidža prevodeći Horacijevo „cubito presso“ svojim „potprti laktima“, hoće više da protumači taj običaj, nego li da prevede to mjesto, jer Horacijevih riječi nije mogao tako prevesti. U v. 8. „remanete“ prevedeno je: „mirno blagujte“. Ovdje nam se i opet pokazuje, kako Hidža shvaća i dobro razumije Horacija, jer „remanete“ stoji u svezi s prijašnjim „rixis“ i s „clamorem“, pa je s toga i preveo tako. Vrijedno je pročitati Bondov komentar ovome mjestu, jer mi se čini, da ga je upotrijebio; Bond kaže: „Ne insurgite in pugnam, sed discumbite cubito innitentes veterum Romanorum more.“

V. 9.—10.:

„Vultis *severi* me quoque *sumere*
Partem *Falerni?* ...“

Hidža st. 9.—10.:

„Ako no hoćete da s vami jedino
Zasjedem pripijat i ja rujno vino.“

Horacijev „severus Falernus“ glasi kod Hidže: „rujno vino“, a „sumere partem“ prevodi s „pripijati“.

Lib. I. c. XXVIII. v. 15. – 16.:

„Sed omnes *una* manet *nox*
Et calcanda semel via leti.“

Hidža st. 17.—18.:

„Nas svakoga ista čeka noćca tmušava
Za v'jeke će jednom s trupa nam pasti glava.“

Ovaj prijevod govori i sam dosta.

Lib. I. c. XXXI. v. 9.:

„Premant *Calena falce*“ ....

Hidža st. 10.:

„Neka ga on reže kosijerim oštrima.“

Horacijevo „Calena“ podoba Hidžinome: „oštrima“; imena ne pridržaje dakle, već voli uzeti svojstvo kosijera, koji su se pravili u tom sabinskom gradu, te su bili osobito na glasu sa svoje valjanosti.

Lib. I. c. XXXII. v. 5.:

„*Lesbio* primum modulate *civi.*“

Hidža st. 7.—8.:

„Sklada one pjesni medene
Ke Alčeo negda skladaše.“

Digitized by Google

Horacije veli „Lesbio civi“, a Hidža uzima odmah pravo ime „Alčeo“. Bond nam tumači taj prijevod, kad piše ovo: „Qui primum usurpatus es ab *Alcaeo* ad canendos versus lyricos“.

V. 10. „... canebat.“ Ovu samo jednu riječ preveo je Hidža čitavim stihom 18.:

„Proslavi s milim pjesmami.“

Lib. I. c. XXXIII. v. 9.:

„Quam turpi Pholoë
peccet *adultero*.“

Hidža st. 8.:

„Nego će Raklica Miljenka ljubiti.“

Ovaj se prijevod ravna po prijašnjim stihovima, jer dok ovdje govori Horacije samo o *„adultero“*, a prije mu je bio i ime spomenuo, Hidža mu i ovdje navodi ime.

Lib. I. c. XXXIV. v. 5.—6.:

„... namque Diespiter
Igni corusco nubila dividens.“

Hidža st. 5.—6.:

„Bog luči oblake ognjenim trakovim',
I iz njih meće se strahotnim gromovim.“

Drugoga Hidžinoga stiha, čini se, da u Horacija i nema, ali se opet ne može reći, da ga nije dobio iz onih Horacijevih riječi: „Igni corusco dividens.“

V. 7.—8.:

„.... per *purum* tonantes
Egit equos volueremque currum.“

Hidža st. 7.—8.:

„I dočim vedrina svud sjaje, on tada
Na holim' hitrima svud leti i vláda.“

Prvi stih ovoga prijevoda tumači Bond:

„Per aëra vel coelum serenum.“

Lib. I. c. XXXV. v. 10.:

„Urbesque gentesque ...“

Te dvije riječi daju Hidži str. 14.—15.:

„Svi gradovi sve krajine
I narodi segaj svita.“

V. 10.—12.:

„... et Latium ferox
Regumque matres barbarorum et
Purpurei *metuunt* tyranni.“

Ovo je tako opširno prevedeno, da vidimo ovaj sadržaj Horacijev izrečen u sedam stihova (16.—22.):

„U strahu te časte i cine
I čestokrat Laci'o ljuti
S tebe u srcu lapat ćuti.
Kralja izvanjskih matere su
Bl'jede i s tebe vik predaju,
I cari se s tebe tresu
U grimizu koji sjaju.“

Razlog je ovoj opširnosti Horacijev *„metuunt“*, koji je četiri puta preveden, i to tako, da ga svaki puta drugojačije prevodi već prema tome, na što se odnosi. Tri

Digitized by Google

puta je taj prijevod lijepo pogogjen, samo mi se na jednom mjestu ne čini zgodan, a to je ondje, gdje se „metuunt“ proteže na „Latium“ u v. 10., kad veli:

„Laci'o ljuti — S tebe u srcu lapat ćuti.“

I taj bi prijevod mogao ostati, samo da ga je Hidža upotrijebio ondje, gdje se „metuunt“ slaže s „purpurei tyranni“, a ono „tresu“ da je složio s „Latium.“

Kako je god evo sad bio Hidža opširan, tako nam u v. 17.—20.:

„Te semper anteit saeva necessitas — Gestans aëna, nec severus
Clavos trabales et cuneos manu — Uncus abest liquidumque plumbum.“

pokazuje, da on umije i tačno prevoditi;

Hidža st. 31.—36.:

„Ljuta i teška prid tobome — Hline i krute čavle ima,
Svegj nevolja mjesto uzima; — Kuka oštra nahodi se
I u nje ruci broncenome — I olovo ké topi se.“

Lib. I. c. XXXVI. v. 1.: „*ture*“, a Hidža u svom prijevodu dodaje odmah i svojstva: „s mirisnim tamjanom“; tako i „fidibus“ prevodi: „s lirom medenom.“

V. 17.—18.:

„Omnes in Damalin putres
Deponent oculos .....“

Hidža st. 19.—20.:

„Svi gosti ljepahno Damili u lice
Upr'jet će od vina smućene zjenice.“

„Damili“ dodaje Hidža: „ljepahno lice“, a „putres oculos“ odmah tumači, dok veli: „smućene od vina“.

Lib. I. c. XXXVII. v. 5.—8.:

„Antehac nefas depromere *Caecubum* — Regina dementes ruinas
Cellis avitis, dum *Capitolio* — Funus et imperio parabat.“

Hidža str. 5.—10.:

Do sad ne bi dopuštano — Čim kraljica rat spravljaše
Pit iz izbe vino izbrano, — I smrt Rimu napijaše.“

Lib. I. c. XXXVIII. v. 1.:

„Persicos ... apparatus“,

a Hidža to prevodi:

„Svaki ures uzoriti.“

V. 2.: „Displicent“; Hidža kaže:

„Tvojoj glavi ne pristoji.“

V. 7.—8.: „sub arta vite“, Hidža prevodi str. 12.:

„Lozovoga dubja u sjeni.“

Lib. II. c. I. v. 1.:

„ex Metello *consule*.“

Hidža st. 1.:

„Metelo otkad osta glavar vijeća.“

V. 3.—4.:

„..... *gravesque*
Principium *amicitias* ...“

Digitized by Google

Hidža st. 5.:

„Prijateljstva gospodskoga uze himbene.“

Horacijeve dakle „graves amicitiae“ su Hidži: „prijateljstva uze himbene“. Bondov se komentar dosta slaže s ovim prijevodom, jer veli: „Amicitias noxias et infidas.“

V. 6.:

„Periculosae plenum opus aleae.“

Hidža st. 7.:

„Ta zabava u sebi je sasma jeziva.“

Kako se vidi, Hidža nije ovdje nijedne Horacijeve riječi preveo doslovno, što je i pravo, jer ni Horacije sam nije tih riječi doslovno upotrijebio. Samo riječ „opus“ mogao je prevesti s „djelo“, ali sa „zabava“ smisao je bolje pogođen.

V. 18.:

„.... iam litui strepunt.“

Hidža je to preveo jednim čitavim dvanaestercem (str. 18.):

„I bubnji nam oko uši' bojni trjeskaju.“

I tu je dodao Hidža štošta, čega u Horacija nema.

V. 21.—22.:

„..... duces
Non indecoro pulvere sordidos.“

Hidža st. 21.—22.:

„... Vojvode ...
Oprašili ki su u boju ruha i vlasi.“

Hidža je dodao: „ruha i vlasi“, a ono: „non indecoro pulvere“ veli „u boju“.

Lib. II. c. II. v. 13.—14.:

„Crescit indulgens sibi dirus hydrops
Nec sitim pellit ....“

Hidža st. 13.—15.:

„Komu s vode nadmena koža je
Što već pije, on žedan većma je,
I žednjet će ....“

Ovaj se prijevod bolje slaže s Ovidii: Fast. I. 215.:

„Sic quibus intumuit suffusa venter ab unda,
Quo plus sunt potae, plus sitiuntur aquae.“

Lib. II. c. III. v. 5.:

„Seu maestus *omni tempore vixeris.*“

Hidža st. 5.:

„Il traješ život neviljeni.“

U prvi se čas čini, kao da ono „omni tempore“ nije prevedeno. Ako pak ogledamo, kako je preveo „vixeris“, vidimo, da je u njegovom „život traješ“ i ono „omni tempore“.

Lib. II. c. IV. U prvim stihovima nijesu prevedene neke riječi n. pr. v. 2. „insolentem“; v. 3. „niveo colore“; v. 5. „Telamone natum“; v. 10. „Thessalo victore“.

V. 23.—24.:

„Cuius octavum trepidavit aetas
Claudere lustrum.“

Hidža str. 24.:

„Er moj spade cv'jet mladosti.“

Digitized by Google

Horacije ima dva stiha, a Hidža samo jedan osmerac, a i taj je samo sadržina Horacijevoga mjesta, a ne prijevod, jer u originalu vidimo tačan broj godina.

Lib. II. c. V. v. 9.—10.:

„... Tolle cupidinem
Immitis uvae."

Hidža st. 9.—10.:

„Ti nemoj hleptiti na grožgje nezrelo
Puštaj ga na lozi da raste veselo."

Ovome prijevodu ne treba komentara.

V. 18.:

„... albo sic umero nitens."

Hidža st. 18.: „... razbludna."

V. 20: „Cuidiusve Gyges."

Hidža st. 20.:

„I snježne ljepote jak Gjigje diči se"

dakle čitavi dvanaesterac.

V. 22.:

„Mire sagaces falleret hospites."

Hidža st. 24.:

„Er oka ni'e bistra koj će ga spoznati."

Taj „prijevod" i nije prijevod, već gragju, koju Hidži daje Horacije, odijeva on samo novim ruhom.

Lib. II. c. VI. v. 22.—24.:

„... ibi tu calentem
Debita sparges lacrima favillam
Vatis amici."

Hidža st. 33.—36.:

„Pjesnik prijatelj kad primine
Tuj ti zgori t'jelo njemu,
I na plame one žive
Proli suze ljubežljive."

Horacijevo „calentem ... favillam" preveo je Hidža tri puta: „kad primine", „tuj ti zgori tijelo njemu" i napokon: „I na plame one žive."

Lib. II. c. VII. v. 10.:

„relicta non bene parmula."

Hidža st. 8.:

„... i štit jedva odnih na meni."

Ovo se mjesto Hidžino ne slaže s originalom, a to je tim čudnije, što i Bond ima u svojem komentaru sasvim protivno, nego li je to Hidža rekao. Bond veli: „Indecore, quie fugi clypeo abiecto."

V. 19.—20.:

„..... nec
Parce cadis tibi destinatis."

Hidža st. 18.:

„Iza tebe sahranjeno vino pripijaj."

Ako ovdje i nijesu upotrebljeni izrazi Horacijevi, ipak je prijevod zgodan.

Lib. II. c. VIII. v. 5.—8.:

„.... Sed tu *simul* obligasti
Perfidum votis caput, enitescis
Pulchrior multo iuvenumque prodis
Publica cura."

Digitized by Google

Hidža st. 7.—12.:

„No otkad na tvu dušu hudu
Tu si uzu nametnula,
Veću steče ti razbludu
Tva je l'jepost već sinula
I inokupno na očima
Gizdava si mladićima."

Hidža dobro veli: „tvu dušu hudu", jer Horacije ima: „perfidum caput", a ono „votis" prevodi s „uza". Ovu Horacijevu strofu valja podijeliti u dvije polovine; prva ide do „enitescis". Obje polovine spojio je Hidža lijepo sa svojim prijevodom riječi „simul" u v. 1.: „Otkad si ... nametnula, ... veću steče ..."

Još treba, da se ogleda prijevod 7. i 8. stiha:

„... iuvenumque prodis
Publica cura."

Hidža veli:

„I inokupno na očima
Gizdava si mladićima."

Ovdje ne smijem da ne spomenem Bonda, koji će nam ovaj prijevod protumačiti. Tu čitam: „In publicum prodis a multis iuvenibus *unica* amata".

Lib. II. c. XI. v. 6.—8.:

„... et decor arida
Pellente lascivos amores
Canitie facilemque somnum."

Hidža st. 9.—12.:

„Pristupaju mrzeće sjedine
I nevolje mlohave starosti,
S koji'eh tebi tihi sanak gine
I razblude ljuvene sladosti."

V. 9.—11.

„Non semper idem floribus est honor
Vernis neque uno Luna rubens nitet
Vultu ...."

Hidža st. 13.—14.:

„Cv'jet ne zdrži svegj l'jeposti dične
Nema mjesec svegj jasnost jednaku."

Ova sam dva primjera naveo da pokažem, da Hidža umije i tačno prevoditi.

Lib. II. c. XIV. v. 2.—4.:

„Postume nec pietas *moram*
Rugis et instanti senectae
Adferet indomitaeque morti."

Hidža st. 2.—4.:

„Niti može bogoljubnost nać utočišta
Sjedinami, nit pristupnu starost ustavit,
Nit, Stjepane, nas usione smrti izbavit."

Samo jedan Horacijev izraz: „moram adferet" umije Hidža zgodno prevesti sa svoja tri, koji ovamo baš lijepo pristaju: „nać utočišta", „ustavit" i „izbavit".

V. 9.—12.:

„..... scilicet *omnibus*
Quicunque terrae munere vescimur
Enaviganda, sive reges
Sive inopes erimus coloni."

Hidža st. 9.—10.:

„Ku svi živi pribroditi jednom imamo
Il smo kralji, il seljani zemlju kopamo."

Digitized by Google

Ovdje je Hidža dosta kratak, jer je čitavi v. 10. Horacijev preveo: „svi živi“; to nas sjeća Bondova komentara, gdje stoji: „Quicumque vivimus.“

Lib. II. c. XV. v. 17.—18.:

„Nec ... leges sinebant“

glasi u Hidže st. 17.: „nijesu se stidili“.

V. 19.—20.: „... deorum templa“ veli Hidža: „crkve“.

Lib. II. c. XVI. v. 1.—2.:

„Otium divos rogat in patenti
Prensus Aegaeo ...“

Hidža st. 1.—2.:

„Pokoj vapi u bogova posred pučine
Brodar stišten odasvuda od zle godine.“

Horacijevo „Aegaeum“ prevedeno je samo s „pučina“, a Hidža još dodaje: „od zle godine“.

V. 27.—28.:

„... nihil est ab omni
Parte beatum.“

Hidža st. 28.:

„Er nije dano na ovoj zemlji sasvijem čestit bit.“

Lib. II. c. XX. v. 3.—5.:

„... *neque* in terris morabor
Longius iuvidiaque maior
Urbes relinquam.“

Hidža st. 5.—8.:

„Men' na zemlji već ni'e ckniti
Uzdiću se na oblake
Ter strnitelj zlobe opake
Gradove ću ostaviti.“

Horacijevi stihovi stoje u uskoj svezi s prijašnjim stihovima u toj odi, ali Hidža tako je to preveo, da taj prijevod može i sam za sebe stajati. Hidžin stih: „uzdiću se na oblake“ nije prijevod kojega Horacijevoga stiha, već ga je izveo iz onoga: „neque .... morabor“. U v. 4. veli Horacije: „invidiaeque maior“, što je Hidža preveo: „Ter strnitelj zlobe opake“.

Lib. III. c. I. v. 29.—32.:

„Non verberatae grandine vineae
Fundusque mendax arbore nunc aquas
Culpante nunc torrentia agros
Sidera nunc hiemes iniquas.“

Hidža st. 37.—44.:

„Njega gradom natučeni
Vinogradi ne skončaju,
Nit baštine plod žugjeni
Kog' prikažu, pak ne daju.
Ne nameće čas krivinu
Na pogane vode prike,
Čas na suše i vrućinu
Čas na zime prevelike.“

Horacijevi su stihovi samo nastavak, a Hidža ih prevodi tako, kao da se ne oslanjaju ni na što, a poradi toga dodaje u str. 38. glagol „skončaju“, kojega u originalu nema. Prijevod je slobodan.

Lib. III. c. II. v. 5.—6.:

„Vitamque *sub divo* et trebidis agat
In rebus ...“

Digitized by Google

Hidža st. 5.—6.:

„Pod oružjem van domaćijeh streha živjeti
I hrabrenstvo sred treptivih zgoda tvrgjeti.“

Horacijev „sub divo“ glasi u „prijevodu“: „van domaćih streha“. Drugi je Hidžin stih po smislu tačan, ali ne smijem reći, da je prijevod Horacijevoga: „et trepidis in rebus.“

V. 23.—24.:

„Coetusque vulgares et udam
Spernit humum *fugiente penna.*“

Hidža st. 23.—24.:

„S pukom družit na zemaljskoj mrzi dolini
I k nebeskoj natječe se hrlit krajini.“

Cijeli drugi Hidžin stih nije drugo nego parafraza Horacijevoga: „fugiente penna“. *Lib. III. c. III. v. 6.:*

„Nec fulminantis *magna* manus Iovis.“

Hidža st. 6.:

„Ni Jova na ognjene porazne tjeskobe.“

Horacijeve „magna manus“ nije Hidža preveo, već je mjesto toga rekao: „porazne trjeskove“, a nije to samo prijevod onoga „fulminantis“, već je i ono *„magna“* isticknuto u onom izrazu: „porazne“.

V. 12.:

„... bibet nectar.“

Hidža st. 12.:

„..... napija s bogovim.“

To je više komentar onome: „nectar“, nego li prijevod.

V. 45.—48.:

„Horrenda late nomen in ultimas
Extendat oras, qua medius liquor
Secernit Europen ab Afro,
Qua timidus rigat arva Nilus.“

Hidža st. 43.—44.:

„I slavno njega ime u vike glasile
Podložne u strahu sve sv'jeta krajine.“

U prijevodu se dakle ne spominje ni megja izmegju Evrope i Afrike, ni rijeka Nil. *Lib. III. c. IV. v. 7.—8.:*

„..... *amoenae*
Quos et *aquae* subeunt etaurae.“

Hidža st. 7.—8.:

„Kroz ke vode romonite trake puštaju
I vjetrići tihim dahom od svud pršaju.“

Horacije je mnogo kraći, jer mu „amoenae“ zgodno pristaje i uz *„aquae“* i uz *„aurae“*. Hidža taj „amoenae“ prevodi dvojako: „romoniti traci“ i „tihi dah“. Horacije ima samo „subeunt“, a Hidža: „puštaju“ i „pršaju“, prema tome, s čime je u svezi.

V. 34.:

„Et laetum equino sanguine Concanum.“

Hidža st. 34.:

„I Tatare ki se mesom konjskime hrane.“

Digitized by Google

„Equinus sanguis“ je Hidži: „konjsko meso“, a „Concanus“ mu je „Tatar“. Bond komentira to mjesto ovako: „Concani erant Hispani, vel (ut alii volunt) Thraces“; ovoga drugoga držao se Hidža u prevogjenju, ali nije upotrijebio ovoga, što dalje Bond kaže: „Traces, quibus sanguis ex equini cruris venis subtractus et lacti commixtur potus erat familiaris“; Bondu je dakle to: „potus“, a Hidži „meso“.

V. 50.—52.:

„Fidens iuventus horrida bracchiis
Fratresque tendentes opaco
Pelion imposuisse Olympo.“

Hidža st. 50.—52.:

„.... mladost ... U nabuni izvan zemlje Pelija izvali
Ka s'e u jakost krutnih pleća samo uzdala I olimpsko na visoko brdo navali.“

Horacijevi „fratres tendentes“ glasi u Hidže samo: „u nabuni“, pa još ima „izvan zemlje“, što je upravo dodao; u v. 52.: *„opaco Olimpo“* „prevodi Hidža: „Olimpsko na visoko brdo“.

V. 57.—58.:

„Contra sonantem Palladis aegida
(quid) Possent ruentes? ...“

Hidža 57.—58.:

„Prema štitu Paladinu klopot kad daje
Huk i juriš i nabuna svaka slaba je.“

Horacijevo „ruentes“ zamjenjuju tri Hidžina izraza: „huk, juriš nabuna“; ono „quid possent“ prevedeno je: „slaba je“.

Lib. III. c. VI. v. 2.—4.:

„... donec *templa* refeceris
Aedesque labentes deorum et
Foeda *nigro* simulacra *fumo*.“

Hidža st. 2.—4.:

„... dokno stáne lîpe
Ne napraviš tvojijeh bogova
I od čagja njih ne otareš kipe.“

Horacijeva: „templa aedesque labentes“ Hidži su samo „stani lipi“, a „niges fumus“ mu je „čagja“.

Lib. III. c. VII. v. 19.—20.:

„Et *peccare docentes*
Fallax *historias* monet.“

Hidža st. 19.—20.:

„Tuj zgode još ine izmišlja i pravi
Ke mogu čovjeka primamit k ljubavi.“

Horacijeve „historiae“ glase u prijevodu: „zgode“, a „peccare docentes“ „primamit k ljubavi“.

V. 31.—32.:

„Et saepe vocanti
Duram difficilis mane.“

Hidža to prevodi sa svoja dva pošljednja stiha, ali je opširnije to izrekao, nego li se čita u Horacija, jer veli:

„Neka te razbludno dozivlje
Na zvoke njegove nemoj se ozvati.“

Digitized by Google

Lib. III. c. XIII. v. 9.—10.:

„Te flagrantis atrox hora Caniculae
Nescit tangere ..."

Hidža st. 9.—10.:

„Do tebe ne dopre zrak sunca ljetnoga
Vrućinu kad pusti sa kruga žarkoga."

Dakle čitava dva dvanaesterca. U prijevodu ne vidim izraza „Canicula" da bi bio izrečen, već je Hidža tu riječ razriješio. Bond komentira to mjesto ovako: „Caniculae exortus quindecim dies ante Kalendas Augusti ingentes calores infert." To je dakle po Bondovu računu 15. ili 16. jula, pa poradi toga onda Hidža i veli: „zrak sunca ljetnoga."

Lib. III. c. XVI. v. 10.:

„perrumpere .... *saxa*."

Hidža st. 12.:

„Vjekovne hridine i stance rastuca."

V. 42.—43.:

„... Multa petentibus
Desunt multa."

Hidža st. 45.—46.:

„Svi oni koji mnogo posvojit muču se
Stišteni od mnogih potreba nagju se."

To nije prijevod, već Hidža istu misao izriče u mnogo opširnijoj formi.

Lib. III. c. XXIII. v. 12.—13.:

„... pontificum secures
Cervice tinget ..."

Hidža to prevodi čitavom strofom (str. 21.—24.):

„Nek crkovne poglavice
Vlast višnijeh dočim časte
U njegovoj krvi maste
Izoštrene sjekirice."

Lib. III. c. XXIV. v. 35.—36.:

„Quid leges *sine moribus*
Vanae proficiunt ...."

Hidža st. 31.—32.:

„Ka vrijednijem zakonima moć je ostala
Megju ljudim kad je krepost sasvim lipsala."

Horacije veli samo: „sine moribus", a to Hidža prevodi čitavim drugim stihom. Izraz „proficiunt" nije prevedeno samo glagolski, jer veli: „moć je ostala".

V. 45.—50.:

„Vel nos in Capitolium
Quo clamor vocat et turba faventium
Vel nos in mare proximum
Gemmas et lapides aurum et inutile,
Summi materiem mali,
Mittamus, scelerum si bene paenitet."

Hidža st. 39.—42.:

„Štetno blago (jakno vapi puk) poklonimo
Bogu il ga u pučinu morsku vrzimo;
Istinito tad će biti naše kajanje
Poglavito jer je u zlatu na zlo nukanje."

Hidža je dakle za taj prijevod upotrijebio četiri stiha, i svaku je misao lijepo izrekao, ali je ipak u „prevogjenju" dosta kratak. Horacije n. pr. veli: „gemmas et

Digitized by Google

lapides aurum et inutile", no Hidži je dosta, da prevede samo „*aurum*". Nadalje v. 50. pjeva Horacije: „... scelerum si bene *paenitet*", a u prijevodu vidimo, kako Hidža vapi za nečim što će tek doći: „Istinito tad će biti naše kajanje."

Ni u ovoj odi kao ni u drugima ne drži se Hidža stanovitoga principa, recimo, da je u jednoj odi posvema slobodan, a u drugoj tačan, pa u jednoj kratak, a u drugoj rječit, već to ide izmjenito u jednoj te istoj odi. U prvom primjeru iz ove ode vidjesmo, kako je Hidža rječitiji od Horacija, a u drugom naprotiv dosta kratak.

Lib. III. c. XXVII. v. 4.:

„*Fetaque* vulpes."

Hidža st. 7.—8.:

„..... i lisica
Ka prid dojkam mlade ima."

Ovdje je zanimljiv prijedlog Horacijevoga „*feta*".

V. 7.—8.:

„... ego cui timebo
Providus auspex."

Hidža st. 13.—16.:

„Ja koj držim duh u meni
Za došastu gonetati,
S koga uzroka sad predati
Imam prorok prosv'jetljeni."

Lib. III. c. XXX. v. 3.—4.:

„Quod non *imber aedax* ....
Possit diruere ..."

Hidža st. 3.—4.:

„Ku ne će oborit ni dažda plahoga
Navala ...."

Horacije veli: „imber edax", a Hidži je „edax": „plah". To se može dopustiti, jer je Horaciju dažd „edax" po učincima, a Hidža uzima „plah", jer ako je dažd takav, onda je tek „edax".

Lib. IV. c. I. v. 7.—8.:

„.... abi ... quo *blandae* iuvenum te revocant *preces*."

Hidža st. 13.—16.:

„Pogji pogji gdje pribiva
Zračna mladost i zelena
Ka s tve slasti zanesena
I moli te i priziva."

Ovdje je naš Hidža i preopširan, te gotovo da ne smijemo govoriti o „prijevodu", već bismo morali reći, da je to „prepjev", jer svaka riječ Horacijeva daje Hidži po jedan osmerac.

V. 14.—15.:

„... per quos cecidere *iusta*
Morte Centauri ..."

Hidža st. 14.:

„S junaštva kih zli su Čentauri propali."

U prijevodu je dodano: „s junaštva", ali nije preveo „iusta" uz „morte"; imenice „mors" ne prevodi imenicom, već voli glagolski oblik: „propali".

Lib. IV. c. III. v. 13.:

„Romae principis urbium."

Digitized by Google

Hidža st. 17.—18.:

„Rim ki mnoge sv'jeta strane
Stolnom vlasti gospoduje."

Horacijev „princeps" daje Hidži povoda, da je tako opširan, jer ga je htio da protumači.

Lib. IV. c. IV. v. 1.—4.:

„Qualem ministrum fulminis alitem,
Cui rex deorum regnum in aves vagas
Permisit expertus fidelem
Juppiter in *Ganymede flavo.*"

Hidža to prevodi u četiri dvanaesterca (str. 1.—4.):

„Jak ptica ka nosi u čapih trjeskove
Kraljevstvo kom dade vrh ptica svih Jove,
Kralj višnjih kada mu s potpune vjernosti
Uznese na nebo cv'jet muške l'jeposti."

Nas ovdje zanima u v. 4.: *„in Ganymede flavo"*. To je najvažnije u ova četiri stiha, a baš me je to i potaklo da ih navedem. Tu Hidža ne ostavlja imena „Ganimed", već mjesto njega veli: „cvijet muške lijeposti". A za što nije Hidža ostavio imena? Na to je teško odgovoriti, ali ja mislim, da bi tome mogao biti uzrok u tome, kako se shvaća Hidžin prijevod uopće. Kako sam prije spomenuo bio, da Hidža ne prevodi Horacija tako, da bi njegov prijevod mogao sa slašću čitati samo onaj, koji poznaje i Horacija, nego prevodi za svoje suvremenike — Dubrovčane, kojima je Ganimed nešto tugje, te rijetkima poznat. Onome pak, ko poznaje Horacija, kome mitologija nije baš „terra incognita", onome velim, ne će biti teško pogoditi, ko je taj „cvijet muške lijeposti". Ovo moje mišljenje potvrgjuju i drugi primjeri, koje sam iznosio. Hidža naime nerado ostavlja imena Horacijeva u svojem prijevodu, te ih zamjenjuje ili imenima domaćim, ili pak uopće imena i ne spominje — izim poznatijih lica n. pr. slavnih Rimljana, glavnijih bogova, za koja znadu svi, koji su istoriju rimsku prolistali, pa uz put što god i upamtili. No moglo bi se reći: A nije li Hidža razumljiviji kad veli: „Cvijet muške lijeposti", i ne će li se makar i neupućeni čitatelj pitati: „kakav je to — cvijet muške lijeposti?" Da je Hidža ostavio ime Ganimed, čitatelj bi znao, da je to nekakvo lice, ali njemu nepoznato. Na to onda ne bih umio odgovoriti.

V. 31.—32.:

„... neque imbellem feroces
Progenerant aquilae columbam."

Hidža st. 29.—30.:

„Ni u gn'jezdu kog vrli orlovi pleli su
Ikad se plašljivi golubi legli su."

Ovdje možemo govoriti o ljepoti Hidžine dikcije, ali ne o tačnosti u prevogjenju.

V. 61.—62.:

„Non hydra secto corpore firmior
Vinci dolentem crevit in Herculem."

Hidža st. 61.—62.:

„Niti bi tak Hidri snaga i gnjev uzrastal
Kad bi joj Herkule vrat jedan prisjekal."

Horacijevo „secto corpore" glasi u prijevodu „... vrat jedan prisjekal"; to je prema Bondovu komentaru tako prevedeno, jer Bond piše: „Hydra, serpens monstrosa, ... cuius *uno capite* ad Hercule *abscisso* septem subito renascebantur."

Lib. IV. c. V. v. 20.:

„Culpari metuit Fides."

Digitized by Google

Hidža st. 23.—24.:

„Uzdana se vjera vr'ježi
Ka krivine vazda bježi."

Prvi je Hidžin stih prijevod Horacijevoga „Fides", i još k tome smisao Bondova komentara, koji glasi: „... nemo fidem fallit."

V. 30.:

„Et vitem *viduas* ducit *ad arbores.*"

Hidža st. 38.:

„I uz br'jeste loze uzvodi."

Taj nam prijevod, ili bar Hidžine „brijeste" razjašnjava Bond, kad veli: „Ad *ulmos populos* et similes arbores, quae *viduae* dicuntur antequam iungantur vitibus."

Lib. IV. c. X. v. 1.:

„... et Veneris muneribus potens."

Hidža st. 2.:

„I l'jeposti pun svakoje."

Hidži su dakle „Veneris munera" samo „lijepost".

Lib. IV. c. XI. v. 6.:

„*Ridet* argento domus."

Ljepotu Horacijevoga izraza *„ridet"* shvaća Hidža potpuno, pa se nekako čini, kao da mu otpijeva u st. 9.:

„Sva u srebru kuća siva."

Lib. IV. c. XV. v. 3.—4.:

„Ne parva Tyrrhenum per aequor
Vela darem ...."

Hidža st. 3.—4.:

„Opásti da imam jedra plavi male
Ne otvarat gdi uzdiže pučina sve vali."

Hidža govori ovdje o jedrima „male plavi", dok Horacije ima samo „parva vela", nadalje Hidža spominje samo „pučinu", a Horacije i ime te pučine: „Tyrrhenum per aequor."

V. 4.—5.:

„*Tua,* Caesar, *aetas*
Fruges et agris *rettulit* uberes."

Hidža st. 5.—6.:

„Zemlja se rad tvoje, Česare, milosti
Obilno nakiti svakome plodnosti."

Tako sam evo spominjao primjere iz svake knjige Horacijevih oda, ali to nijesu svi, već sam nastojao da iznesem samo najzanimljivije. Bilo je primjera, iz kojih se vidi, da Hidža umije tačno, a mjestimice i doslovno prevoditi, no bilo je i takvih, koji nam pokazaše, kako je Hidža slobodan u prevogjenju. Neka mjesta prevodi veoma opširno, a neka opet vrlo kratko, ali uvijek tako, da bismo jedva gdje mogli govoriti o netačnosti. Krivo bi bilo uzeti samo neka mjesta, pa onda po njima naprosto osuditi Hidžin prijevod. Kad se pročita čitav prijevod, pa se ujedno isporedi s originalom, ja mislim, da će svakoga zadovoljiti, a riječi, što ih je napisao Wilamowitz u Euripidu Hipolitu: „Was ist übersetzen?" str. 7.: „.... nichts ist geeigneter die originale zu verekeln als die übersetzungen", ne bi mogao jamačno niko primijeniti na Hidžin prijevod.

Digitized by Google

U našega Hidže ima krasnih mjesta, koja kad ih isporediš s Horacijevima, ni malo ne zaostaju za njegovima. Na takvim je mjestima naš Dubrovčanin ili rječitiji ili pak kraći od svoga originala, pa s toga i ne nalazimo svake Horacijeve riječi u Hidže.

Wilamowitz: Euripides Hypolitos: „Was ist übersetzen?“ str. 6. veli: „Aber der Geist des Dichters muss über uns kommen und mit unsern worten reden, die neuen verse sollen auf ihre leser dieselbe wirkung tun, wie die alten zu ihrer zeit auf ihr volk und heute noch auf die, welche sich die nötige mühe philologischer arbeit gegeben haben.“

Ove se Wilamowitzeve riječi mogu protegnuti i na našega Hidžu. On doduše ne prevodi doslovno, već mu je najviše do toga, da dobro pogodi pravi smisao, da ga tačno iscrpe, pa da ga preda čitatelju u što ljepšoj — ali vazda u vrlo jednostavnoj formi. U Horacija ima dosta takvih mjesta, koja bi prevagjaču mogla zadavati mnogo posla, ako bi ih želio prevesti tako, da bi se držao strogo originala, a osobito onda, ako bi htio, da ga i u formi imitira. To se i ne može posvuda provesti, jer što je Horacije umio fino — sad plastički, sad slikovito izreći, toga Hidža nije mogao da imitira, nego mu je valjalo tražiti pomoći u narodnom blagu, a ako je nije ovdje našao, onda je sebi pomagao sam, tražeći zgodne izraze i u onim riječma, kojih na drugom mjestu ne bi mogao upotrijebiti, niti bi mogli zamijeniti Horacijeve. Za neka mjesta — s obzirom na jezik — ne smijem reći, da su prijevod, ali s obzirom na sadržaj i smisao moram priznati, da su prijevod i to vrlo zgodan prijevod; to je pak važnije od prijašnjega. Hidža ne pazi na pojedine konštrukcije; on ne pita, hoće li imenicu prevesti glagolskim oblikom, ili pak glagol imeničkim; jedan i drugi slučaj dolazi, kako mu je gdje zgodnije. Što se samoga smisla tiče, moram poglavito naglasiti, da je svud jasan i razumljiv, da je pače ta težnja za jasnoćom može biti i previše očita, jer se to opaža i ondje, gdje nema nikakve sumnje, da bi ga čitalac razumio, pa da i nije bio tako tačan. U toj prevelikoj brizi i nastojanju za jasnoćom treba iskati uzrok, za što je Hidža znao gdjegdje samo jedan Horacijev stih prevesti čitavom strofom od četiri ili šest osmeraca, ili pak jedan latinski izraz čitavim dvanaestercem. Ipak je u prevogjenju imena bio Hidža najslobodniji, a u tom je glavni razlog, da se nekima pričinja netačnim. To mišljenje megjutim može obladati čovjekom samo za čas, jer počne li se „anatomički“ ispitivati taj prijevod, onda se dobivaju vanredno povoljni rezultati, koji su samo u prilog ovome prijevodu, a poznavač njegov počeće ga većma cijeniti. Ja sam iznio i takvih primjera, kojima bi se dalo štošta zabaviti, a imade megju ovima nekoliko i takvih, u kojima je Hidža i smisao Horacijevih riječi ponešto iskrenuo. Sve to megjutim upravo iščezava pred mnogobrojnim mjestima, koja bi se mogla ne samo pohvaliti, nego i istaći kao uzoran prijevod.

Wilamowitz (op. cit. str. 7.) veli: „Es gilt auch hier, den buchstaben verachten und dem geist folgen, nicht wörter noch sätze übersetzen, sondern gedanken und gefühle aufnehmen und wiedergeben, das kleid muss neu werden, sein inhalt bleiben. jede rechte übersetzung ist travestie. noch schärfer gesprochen, es bleibt die seele, aber sie wechselt den leib: die wahre übersetzung ist metempsychose.“ Bar veći dio ovih načela zastupa naš Hidža u svojem prijevodu.

VI.

Horacijevo obilje metara ne našljeduje Hidža, već mu služe: trinaesterci, dvanaesterci, deseterci, osmerci i šesterci, ali ovi pošljednji samo u strofičkoj kompoziciji uz neke spomenute vrste stiha — i to samo na dva mjesta: Lib. I. c. 5, i Lib. IV. c. 2.

Digitized by Google

Što se tiče rime, mogu samo to spomenuti, da rima: *a b a b* dolazi u odama strofički komponiranim, ali i u nekim drugima; to isto vrijedi za rimu: *a a b b.* U odama, koje su sastavljene od strofa sa šest stihova, obična je rima: *a b a b c c,* ili pak nema nikakve rime, a taj je slučaj najrjegji.

Trinaesterac vidimo u ovim odama: Lib. I. 15., 28.; Lib. II. 12., 14., 16.; Lib. III. 2., 4., 24., 25., 26., 29.; Lib. IV. 0.

Dvanaesterac: Lib. I. 2., 3., 6., 7., 11., 13., 20., 21., 22., 25., 27., 29., 30., 31., 33, 34., 36.; Lib. II. 1., 5., 7., 9., 13., 15., 19.; Lib. III. 3., 7., 8., 9., 12., 13., 16., 20., 22., 28., 30.; Lib. IV. 4., 7., 9., 12., 14., 15.

Deseterac: Lib. I. 10., 12., 17., 18.; Lib. II. 2., 11., 18.; Lib. III. 6.; Lib. IV. 0.

Osmerac: Lib. I. 1., 4., 8., 9., 14., 16., 19., 23., 24., 26., 32., 35., 37., 38.; Lib. II. 3., 4., 6., 8., 10., 17., 20., Lib. III. 1., 5., 10., 11., 14., 15., 17., 18., 19, 21., 23., 27.; Lib. IV. 1., 3., 5., 6., 8., 10., 11., 13.

Flora naše narodne pjesme.

Piše prof. **Feliks Barušić** — *Osijek.*

Baršunak, vidi kadifa.

Bimber-grožgje. Po svoj prilici, a kako i Vuk (rječnik) misli, jest to neka vrsta grožgja. U Akadem. rječniku čitam: „bimber-grožgje, koje može biti da je sitno, crno, te se tako zove, što je nalik na biber, po tome bi i postanjem bilo od biber s umetnutim *m.*“

Mogao bih se lako tome mišljenju pridružiti, samo bih rekao, da je taj „bimber“ više za to, da bude neki nakit pjesnički, nego li da obilježuje izvjesnu vrstu grožgja, onako po prilici, kao što se veli „dilber-momče“, t. j. ljepušno momče, no moguće, da se i varam.

Evo sada nekoliko primjera:

„L'jepi će ti rod roditi,
Kojim ćeš se podičiti,
Kao paun zlatnim perom,
A pšenica ravnim poljem,
A lozica bimber-grožgjem.“ V. n. p.

Ili:

„Jutros mi se ljuba razboljela:
Niti hoće pića, nit jestiva,
Nego ište grožgja-bimberova.“ V. n. p.

Ili:

„Donese joj grožgja bimberova
Iz careva nova vinograda.“ V. n. p.

Badem. *Amygdalis communis L.*

„Vezak vezle tri l'jepe djevojke
U gradini pod slatkim bademom;
Otud ide gjače samouče
Odlomi im granu od badema —
Nestade im lada nad gjergjefom.“ V. n. p.

Bazga. *Sambucus nigra L.*

„Ruga se djevojkam — vojnicima:
Bazgovina, nje puškica.“ J.

Još se bazga zove i zova:

„Brala bi zovu, ljubila bi Jovu.“ V. n. p.

Digitized by Google

Bengjiluk ili **bunika**, po pers. riječi „bengj“ = bunika. (K. Hörmann, Nar. pj. I. tumač), *Hyoscyamus L.* Po Vuku (rječnik) je to različna trava, što se meće u vino i rakiju, da se čovjek opije i da zaspi, kao mrtav. Bunika je otrovna.

„U vino mu bengjiluke meša.“ V. n. p.

Ili:

„A u vino meša svako bilje,
Ponajviše bengjeluka teška.“ I t. d. V. n. p.

Bob. *Vicia Faba L.*

„Djevojčica bob sadila....
Bob se zeleni.“ P. H.

Ili:

„Oj na delu na golemu bob se zeleni“ i t. d. V. n. p.

Ili:

„Kad se ženi bungur momče mlado,
— — — — — — — — — — —
starosvati boba glavatoga.“ V. n. p.

„Glavat“ je bob, jer mu je zrno veliko.

Bor. *Pinus sylvestris L.*

„Više dragog zelen bor izraste,
a viš drage rumena ružica;
pa se vije ruža oko bora,
kao svila oko kite smilja.“ V. n. p.

Ili:

„Iz Omera zelen bor nikao,
iz Merime zelena borika;
borika se oko bora vije,
kano svila oko kite smilja —
čemerika oko obadvoga.“ V. n. p.

Ili:

„Sadi Ivo bora zelenoga,
— — — — — — — —
Rasti bore, moj zeleni bore,
pod tobom će svati hladovati.“ V. n. p.

Borovica. *Juniperus communis* L.

„Srića je moja ponajbolja
Ak' preteći morem s polja,
Va škuru lozu dospiti,
V borovici se shraniti.“ J.

Bosiljak. *Ocumum Basilicum* L.

„Moje kćeri, moj rani bosiljak.“ V. n. p.

Ili:

„Konj se mače, te uteče
Kroz kovilje i bosilje.“ V. n. p.

Ili ova paronomazija:

„Ako ti nikne bosiljak,
dogji mi bosa do mene.“ V. n. p.

Ili:

„Ako ćeš brat bosiljak, dogji u podne,
u pô dana svaki cv'jet l'jepo miriše.“ V. n. p.

Ili:

„Kad iz crkve ide, miriše mu duša
kao ran bosiljak.“ V. n. p.

Ili:

„Ja mu dado kitu bosioka,
a on meni od zlata jabuku. V. n. p.

Digitized by Google

Ili:

„Ti si posijala šestoper-kaloper bosiljak ti beru kaloper ti seku
i rani bosiljak; i tebe vrebaju.“
tu su s' navadili momci neženjeni; V. n. p.

Ili:

„Nigdje plota ni potoka,
već sve smilje i bosilje.“ V. n. p.

Ili:

„Tri djevojke cv'jeće posijale:
brdom smilje, a dolom bosilje.“ V. n. p.

Ili:

„L'jepu mažuranku
I sitni bosiljak.“ K.

Ili:

„Oj bosilje bilje Kad mirišem dušo,
— — — — — — Dušom djevojačkom.“ Stoj.

Bosiljak ima još imena, kao što je tursko „fesligen“ ili od toga postavše „vesligjan“ u ovim stihovima:

„Oj divojko, dušo moja! Oli tunjom ol' narančom,
Čim miriše njedra tvoja? Ol' gorkijem fesligenom?“ V. n. p.

Ili:

„Vesligjane, sjeme moje.“ V. n. p.

Ili „bažilek“:

„Sadila sam bažilek
Na 'nom bregu prek morja.“ Valj.

Ili kao „bažoljak“:

„Bažoljak, bažoljak drobnoga simena,
Ne zâbi se mila z mojega imena.“ J.

Čovjek bi gotovo došao u napast, da taj bažilek i bažoljak nije možebiti pasulj ili grah, kojemu kajkavci kažu „bažul“, no držim se ovdje Šulekova tumačenja, tim prije, što kajkavci drugoga imena za bosiljak i nemaju, a onda i za to, što u kajkavskim narodnim pjesmama taj bažoljak „drobnoga simena“ ne može biti grah, koji ima krupnije sjeme, nego uprav bosiljak sa sitnim sjemenom.

Bosiljku prjpisuje pučka pjesma moć:

„Kako bi me oterao Pavle! — — — — — — — — —
Kad sam prvu večeru donela: Bosioka, da m' ne smeće s oka.“
U večeru devetora bilja: V. n. p.

Božur. *Paeonia officinalis* L.

„Pod lozom je božur cvet, Oj ti ružo rumena
Pa govori božur cvet: Da je meni miris tvoj.“ V. n. p.

Brekinja. *Sorbus torminalis* Crtz.

„Gdje je moma padnula, podsjekoše brekinju,
tu je rasla brekinja; od nje prave svirale.“
k njoj dohode čobani, V. n. p.

Od brekinje se doduše u jeseni jede ugnjilen plod, ali da su joj grane dobre za svirale, to eto sada čujemo. Šulek (imenik) navagja brekinji još ime *Sorbus Aria* po Laziću, no ovo nije vjerojatno, pošto je ovo ime mukinji.

Digitized by Google

Breza. *Betula alba* L.

Alija je usadio dvije brezove glavnje, da onda vidi, je li mu sestra prava:

„Ako sestra prava srca bila — — — — — — — — —
Dvije glavnje, dvije breze bile Kada breze obje primile se,
Grane dale, a list razavile, Grane dale, a list razavile.“ K. H.

Bršljan. *Hedera Helix* L.

„Da te ja nesmem poslati Na onu ladnu vodu zelenu,
Kroz Bršljan-goru zelenu, Da ladne vode zahitiš.“ Valj.

Bršljan-gora očito radi toga, što ima ondje mnogo bršljana, kroz koji se treba provlačiti. Slično se može ova tumačiti:

„Obajt mi je tri gore, gore jelove,
Tri jelove, a tri bršljanove.“ N. S.

Buča. *Cucurbita Pepo* L.

„Mišak biži po polici
Buču nosi na glavici,
Mišak padne, buča pukne; crć!“ J.

Ovdje se može navesti i primjer, da se debela glava sovina prispodablja s bućom:

„Id' odatle sovo bućoglava.“ V. n. p.

Vidi još i „tikva“.

Bukva. *Fagus silvatica* L.

„Sova sjedi na bukovu panju,“ i t. d. V. n. p.

Cmilje, vidi Smilje.

Ćedar. *Cedrus Libani* Loud.

„Mi iščemo sina boga
Na cidrovom križnom drevu.“ J.

Kako je baš ta strana biljka došla u narodnu pjesmu, mislim, da bi se moglo protumačiti tim, što nabožni puk naš zna iz svoje vjerske pouke, da je ćedar plemenito drvo, pa je pučki pjevač iz pieteta prema Hristovom krstu odabrao baš da je bio od cedrovine.

Kurelac veli: „Mjesto „cidrovo“ neki pjevaju „jarčevo“ drivo. Nijesam mogao doznati, kakvo je to drvo, ako ne javorac? Dakle javorčevo (Lorbeerholz).“ Veli se doduše u nas za lovoriku i javorika, javornica (Šul.), a razlog za ovaku upotrebu mogao bi biti onaj već gore spomenuti.

Čemerika. *Veratrum* L.

„Mila konju potijo govori: Oplešće ti jasle jadikove,
Stani konju, stani dobro moje; Metaće ti gorke čemerike
Ako, konju, ludo dovedemo Dan da jedeš, a dva da boluješ.“
Biće hudo i meni i tebi: V. n. p.

Ili:

„Ona njemu čemeriku muti:
Pij to sine, čemer te popila!“ Petr. n. p.

Čemeriku prevagjaju Šulek, Belostenec, Vuk i Stulić sa *„Heleborus“*, a Pančić sa *„Veratrum“*. Ovoga se drugoga značenja i ja držim. Da li je to bijela *(V. album)* ili crna čemerika *(V. nigrum)*, teško je ustanoviti; jedino po tome bi se moglo zaključiti,

Digitized by Google

da je to baš *V. nigrum,* što ova raste u južnoj Evropi, dakle ondje, otkuda je i pjesma, dok *V. album* raste u sjevernoj i srednjoj Evropi.

„Pod grlom joj puce jadikovo,
Jadikovo i čemerikovo.“ V. n. p.

Ovdje je puce ono što i dugme, a možda je to dugme plod čemerikin, kojemu je i slično.

A čemerika kao znak tuge ima ujedno da svojom gorčinom posluži djevojci:

„Da bi znala, belo lišće moje,
Da bi znala, ki će te ljubiti,
Da će tebe star Majar ljubiti,
Po gori bi čemeriku brala,
Čim bi tebe lišce umivala,
Da mu budeš žuhko i čemerno.

Čemin. *Jasminum officinale* L.

„Dušo Maro, da se ne varamo,
Dje rečemo, da se sastanemo,
Ja l' u mome, ja l' u tvome dvoru,
Ja l' u bašči pod žutom narančom,
Gdjeno cvate čemin i ružica?
— Čemin s ružom lijepo miriše,
Teško onom, ko za kim uzdiše.“ V. n. p.

Još mu je ime „gjelsamin“:

„Kad moj džardin sazredne,
Vinuću ti gjelsamin,“ i t. d. V. n. p.

Ovo ime dolazi očito od talijanskoga „gelsomino“ = *Jasminum officinale* L.

Čemin je istočna biljka, ali se i u našim stranama kultivira radi vanredno ugodna mirisa.

Četrun. *Citrus medica* L.

„— — — — — — —
Tuda šeta mlada neve,
U ruci joj žuta dunja,
Žuta dunja i četruna:
Žutu dunju mirisala
Četrunom se pometala.“ V. n. p.

Ovo je nakisela odlika *C. m. Cedra,* dok:

„Zafali se žuti limun na moru:
„„Danas nema ništa ljepše od mene!““
To začula zelenika jabuka:
„„Mala t' fala žut limune na moru,
Danas nema ništa ljepše od mene““!“ V. n. p.

jest vrlo kisela odlika *C. m. Limon.*

Pitanje je, da li se u pjesmi pod ovim botaničkim (opravdano različnim) imenima razumijevaju i razne odlike četruna.

Čubar. *Satureja hortensis* L.

„Čubar-bilje, dušo,
Beru l' te djevojke?
Kako b' mene, dušo,
Nebrale djevojke,
Kad od mene, dušo,
Sva gora miriše.“ Stoj.

I zaista ima čubar jak i ugodan mirodijski miris, koji ostaje, ako se biljka i posuši.

Čubar ima tobože u sebi ovu moć:

„Ne budali moja stara majka,
Kako bi me oterao Pavle!
Kad sam prvu večeru donela,
U večeri devetora bilja:
— — — — — — — — —
Čubra cveća, da me dobro čuva.“ I. t. d. V. n. p.

Da što, da te moći čubar nema, nego je paronomazija skrivila to tobožnje svojstvo.

Digitized by Google

Dafina. *Eleagnus augustifolia* L.

„Raslo drvo sred raja
Plemenita dafina.“ V. n. p.

Zbilja je dafina plemenito južno-evropsko drvo sa srebrno-bijelim lišćem, a jako i ugodno mirisava cvijeta. Plodove joj jedu. Sade je po perivojima.

Dinja. *Cucumis Melo* L.

„Posija djede po polju dinje,
Navadiše se do tri djevojke,
Te pokradoše djedove dinje.“ V. n. p.

Ovdje nailazimo iznimno na ružan karakter, no ko zna, kako se u južnim stranama mnogo i rado dinje troše, razumjeće tu „slabost“.

Djetelina. *Trifolium.*

„Tu bijaše zaspala djevojka,
Pod glavom joj snopak djeteline.“ V. n. p.

Ili:

„Ak' udara djetelinom travom,
To je, vuče, od jelena krvca.“ V. n. p.

Ili:

„Okol mene izdaleka
Djetelina trava,
Na njoj sjedi ah djevojka
Rumena i plava.“ L. J.

Ili:

„Ona spava u debelom hladu,
Pod glavom joj snopak diteline.“ K.

Evo gotovo svagdje djetelina služi udobnosti, a ovaj dodatak trava imaće poetičke razloge.

Drijenak. *Cornus mascula* L.

„Zaspala djevojka drenku na korenku,
Nju mi soko budi“ i t. d. V. n. p.

Da je baš djevojka drijenku na korijenu zaspala, biće valjda otuda, što narod pripisuje drijenku moć, da čuva čovjeka od drijemanja (V.), no kako se vidi, nije pomogao.

„Pade listak drenjine
Usred čaše dječine;
Da je znala drenjina,
Da je čaša dječina
Vrhom bi se povila,
Pa bi čašu popila.“ V. n. p.

Dunja, tunja ili gunja. *Cydonia vulgaris.* Dunja je u narodu vrlo omiljela, i kao drvo i kao plod, pa dolazi u pjesmama i štokavaca i kajkavaca vrlo često, gdje joj se razna svojstva spominju.

Evo nekoliko primjera:

„Lijepo ti je niz polje gledati
Žutu dunju megju listovima.“ V. n. p.

Ili:

„Deveri joj ponude nosili:
Žute gunje, u medu kuvane.“ V. n. p.

Ili:

„Na nj' se bacih dunjom i jabukom,
A on mene ne htje ni kamenom.“ V.

Digitized by Google

Ili:

Čuješ li Kato,....
— — — — — — —
Daću tebi žutu gunju,
— — — — — — — —
A šta će mi žuta gunja,
— — — — — — — — —
Kad ja žutim i ovako.“ K.

Ili:

„Posijao Mijo tunje po oboru,
Tunje po oboru, karanfil po dvoru.“ K.

Ili:

„Mladoženska majka milostiva
Nasadila gunje i jabuke.“ V. n. p.

Ili:

„Kad su se natrag vozili,
Zrele su tunje trgali.“ J.

Ili:

„Ja usadih vitu jelu,
Tamo gore u planinu,
Suproć jele žutu dunju.“ I t. d. V. n. p.

Duvan. *Nicotiana tabacum.*

„Ja ću biti paša u Sarajvu!
Čudan bih ti adet postavila:
Po groš momak, po dukat djevojka,
Udovice po lulu duvana.“ V. n. p.

Zaista velika cijena udovicama!

Garofan, vidi karanfil.

Gariful, vidi karanfil.

Gjelsamin, vidi čemin.

Gjul, vidi ruža.

Glavnica, od gljivice: glavica preervena. *Claviceps purpurea*, od koje propada žitno klasje.

„Hajde care pogodi
Za što žito ne rodi?
Ja ću vam pogoditi:
Ne će vam ni roditi;
Otkako su šlepovi
I kaputi s džepovi,
Na rukama rukavice,
Puno je žito glavnice.“
(Sremska, zabilj. M. Medić.)

Pjesma je očito nova, te hoće da kaže, da sve veće zlo dolazi na svijet i na ljude, otkako se uvode kojekake novotarije.

Gljiva. Ne treba pobližega odregjenja.

„Rasporski zvonari rad rože zaliva,
Za to mu je z' možgjan zrasla nova gljiva.“ J.

„Nova gljiva“ jest ovdje ono, što se štokavštinom kaže „luda gljiva“ i ima jednaki smisao, ali se ne može tvrditi, da se pod takom općenito nazvanom ludom gljivom misli upravo ludara = *Boletus Satanas.* Slično se ne može a i ne treba označiti u popratnji ovih stihova, u kojima se kaže, da je žena mužu

„Polamala mu je vse kosti,
Da je postal kako gliva.“ J.

t. j. mekan.

Digitized by Google

Glog. *Crataegus* L.

„Momče ide planinom,
A djevojka gradinom;
On se meće gloginjom,
A djevojka trnjinom;
Ne misli se ubiti,
Već se misli ljubiti.“ V. n. p.

Gloginja je plod od gloga: to su crvene ili crne bobe. Ne može se razabrati, od koje su upravo vrste gloga te gloginje; najvjerojatnije je, da su od gloga običnoga *(C. Oxyacantha)*.

Grab. *Carpinus Betulus* L.

„Mati Marija sence iskala,
Našla je bila grabovu sencu.“ Valj.

Kako ima od graba više vrsta, to uzimam, da je ovo bijeli grab, koji je najčešći.

Grah. *Phaseolus vulgaris.*

„Kad se ženi bungur momče mlado,
— — — — — — — — — — —
Kuma kumi graha bijeloga.“ V. n. p.

Ili:

„Ja poseja gra po dolu
Ne obigjo za tri leta,
Za tri leta, za četiri;
Kad ja odo da obigjem,
Al' u grau djevojčica.
O radosna u gra pošla
Poljubljena kući došla.“ V. n. p.

Svako vidi, da grah nije mogao 3—4 godine rasti, jer propada jeseni, ali ova naravoslovna neistina ima da posluži onoj misli, koja se izriče u pošljednjim stihovima.

Ili:

„Pred ljudi ni vridan grahovoga zrnca.“ J.

Dakle vrlo malo vrijedi.

Heljda. *Polygonum Fagopyrum* ili *P. tataricum* L.

„Hajdenica dobar kruh,
Malo popij, pun trbuh.“ Brl.

Kratka filozofija: jedi heljdina kruha i k tome pij, pa ti je puna utroba. A i jest heljda znamenita hrana, navlastito u južnim stranama, kuda je došla iz Azije. Za čudo, da nijesam o njoj našao ni spomena u pjesmama južnjaka; kako gornji tako i ovaj izvadak što slijedi, potječe iz pjesama ugarskih Hrvata, koji je valjda donesoše iz svoje prvašnje domovine.

„Pijmo braci, pijmo sada
Ar je posijana hajda.“ J.

T. j. posao za hranu svršen je, sada se može — piti!

Hrast. *Quercus* L.

Djevojka veli za staroga prosca:

„Prela bih mu košuljicu
Od hrastove prhke kore.“ J.

Ili:

„Ki ste s manom rasli
Ko mladi hrastići.“ J.

Digitized by Google

Još se hrastu veli i „dub“. Evo čemu je dubova kora dobra:

„Kupim koru dubovu
Načinim ti r.. novu.“ J.

Hren. *Cochlearia Armoriaca* L.

„Na vrti je hren
Lip, zelen koren.“ J.

Ili:

„Vtaknul si mi pod nos hren.“ J.

(govori žena mužu).

Jablan. U Šulekovom rječniku zabilježena su za jablan ova značenja: *Pyrus Malus* to jest jabuka, za tim *Populus nigra, P. pyramidalis* i *Malva. Pyrus Malus* poradi toga, što jablan ili izvedenje od istoga korijena znači u svijem slovjenskim jezicima „jabuku“. No u knjigu je kod nas ušlo i upotrebljava se riječ jablan za *Populus pyramidalis.*

„Razbolje se mlado neudato, Ja ću tebi ponude doneti:
Dolazi mu mlado neženjeno: S mora smokve, iz Mostara grožgje
„Boluj dušo, al nemoj umreti S Jablan-drva jablanskih jabuka““.
V. n. p.

Da li su te „jablanske“ jabuke s „jablan-drva“ obične jabuke sa običnoga jabukova drveta, za to jer je onda, kada je ta pjesma postala, jablan značio Pyrus Malus, ili je pjesnik htio povećati vrijednost ponude, kada je kazivao spremnost, da će mlado neženjeno donijeti nešto nemogućega — to se ne može ustanoviti. Ono mi se prvo ipak čini vjerojatnije.

Jabuka. *Pyrus Malus* L.

Vanredno često se spominje:

„Jabuka se vjetru moli, Ja sam tebi rod rodila,
da joj grane ne odlomi: svaku granu dv'je jabuke
Da moj vjetre, ne lomi me! a na vrhu i četiri.“ V. n. p.

Ili:

„Oj jabuko-zeleniko,
Što s' toliki rod rodila?“ V. n. p.

Dosta je dakle vjetru, ako odnese i ovoliko; za što da joj još i grane polomi. Rodna jabuka:

„Oj jabuka zelenika
No narasla prevelika,
Neg mi rasla rodovita.“ J.

A i djevojka je jabuka:

„Oj Jelena, jabuka zelena.“ J.

Ili:

„Ja sam bela, črlena
Kakti jabučica.“ K.

Premda se pod jabučicom razumijevaju plodovi i drugoga bilja (Šulekov rječnik), ipak je ovdje očito diminutiv od „jabuka“.

„Divojka tê (hoće) mi dat prhke jabučice
Prhke jabučice, zelene kitice.“ J.

Ili:

„Jila bi jabuku, jabuku črljenu.“ J.

Digitized by Google

A i išarana je ili „pisana“:

„Ti jabuka-pisanika!“ J.

A mala je vrijednost jabuki-divljakinji:

„Puče lonac, puče glava
Nije meni glave žao,
Već je meni lonca žao;
Skupo sam ga kupovala:
Za jabuku divljakinju
I za druge polovinu.“ V. n. p.

A u stihovima:

„On je bio s onu stranu vode
Ja sam bila vodi s ove strane,
Udari me uvehlom jabukom
Uvehlo mu srce i s materom.“ V. n. p.

paronomazija je povod toj želji.

Stihovi:

„Na te tvoje prsi — širokoga polja
Na njem dvi jabuke — rajskoga pokoja“ K. (Dalm.)

prispodabljaju djevojačke grudi s jabukom.

Jadika. *Salix babilonica* L.

„Oplešće ti jasle jadikove
metaće ti gorke čemerike.“ V. n. p.

S pogledom na ostali tekst zgodno su odabrane ovake jasle od žalosne vrbe (jadike), koja se sadi po grobljima.

„A uzima gusle javorove
i gudalo od jadikovine.“ V. n. p.

I ovo pristaje jedno uz drugo pri izvagjanju tužnih zvukova za pratnju elegičnih pjesama.

No kod ovoga:

„Na košulju, Radanović Lazo!
Pod grlom joj puce jadikovo,
Jadikovo i čemerikovo;
Kud god odiš, neka jadikuješ
A gdje staneš, da čemerikuješ!
V. n. p.

povod je takovom formuliranju željâ jedino paronomazija.

Jagoda. *Fragaria vesca* L.

Dolazi kao ime djevojačko:

„Hranila majka Jagodu divojku.“ J.

Ili:

„Red dopao Jagodi zaovi,
Al ne smije Jagoda djevojka.“ V. n. p.

I prispodobu za usta djevojačka:

„Slatka vusta kakti jagodice.“ Valj.

Jasen. *Fraxinus* L. Ima ga bijeloga *(F. excelsior)* i crnoga *(F. Ornus)*.

Oba se nagju u našim stranama, pa se za to ne može ustanoviti, koji je jasen ovdje mišljen; ali pošto se crni jasen češće nagje u južnim krajevima, vjerojatno je, da je o njemu govor.

„Progjoh goru, progjoh drugu,
Zadjede mi jasen klobuk.
Stegnuh konja, da ja vidim —
Ali vila na jasenu.“ V. n. p.

Digitized by Google

Jasika. *Populus tremula* L.

„Ljuto kune božja majka:
Svako drvo urodilo
A jasika ne rodila,
Već jasika trepetala
Usred ljeta i bez vjetra.“
V. n. p.

A i jest istina, da lišće jasikino pri najslabijemu povjetarcu trepeće, radi čega se još i „trepetljika“ zove.

Javor. *Acer Pseudoplatanus* L.

Vrlo se često spominje.

„Oj javore, moj rogjeni brate,
Puštaj grane do zelene trave
Da se penjem tebi u vrhove.“
V. n. p.

Ili:

„L'jepo ti je javor urodio
Sve biserom i dragim kamenjem.“
V. n. p.

Ili:

„Star je vojno trula javorina;
Vjetar duva, javorinu ljulja
Kiša ide, javorina trune.“
V. n. p.

Ovome ne treba komentara. Nešta slično nagje se u Kuhačevoj zbirci:

„Star je junak — drvo javorovo,
Vjetar puše — drvo javor ruše.“

Još:

„Onde mi je našla kaču jadovnjaču (= otrovnu zmiju)
Nju mi je privila k suhomu javoru.“
J.

Ili:

„Onda će Vam majko sinak nazad dojti;
Kada.....
A suhi javorak zeleno procvati.“
J.

T. j. nikada. Slično je i ovo:

„Ne mogu ti seko dojti
Dok ne rodi.....
Suhi javor jabukama“, i t. d.

Ili:

„Sine Konda, je l' ti zemlja teška?
Il' su teške daske javorove?“
V. n. p.

Dakle lijes od javorovih dasaka.

Ječam. *Hordeceum vulg.* L.

„Ječam žele Tuzlanke djevojke,
Ječam žele, ječmu govorile:
Oj ti ječme od boga ljepoto,
Svatovski te konji pozobali,
Prije moji, nego brata moga.“
Dvor.

Jela. *Abies pectinata* L.

Ko ne zna za onu:

„Dva su bora uporedo rasla,
A megj njima tankovita jela.“
V. n. p.

Ili:

„Jelu sadi erdeljska banica.“
V. n. p.

Digitized by Google

Ili:

„Oj djevojko, pitoma ružice, Nit sam rasla na bor gledajući,
Kad si rasla, na što si gledala? Nit na jelu tanku ponositu
— Oj junače, moje jarko sunce, Već sam mlada prema tebi rasla.“ V. n. p.

Razumije se, da je tanka, ponosita jela uzor radi svoga lijepoga uspravnoga rasta.

„Zrasla jelva kraj luga zelena Pikne s čizmun va jelvu zelenu
Mimo ide jedno mlado momče Skoči vila iz jelvi zelene.“ Prim.

Smola od jelovine poslužila je Ivi da se na čas oslijepi:

„Pa ćeš usjeć gusle javorove,
I ubrati sa jele još smole
Paš zasmolit l'jevo oko svoje.“ Maž.

U ostalom, iz ovoga što slijedi, razabire se, što se pod jelom radi:

„Ne ljube se na vodi djevojke Hodmo gori pod zelenu jelu,
Neg u gori pod zelenem jelom; Onde ćeš me obljubiti mladu.“ N. S.

Jorgovan. *Syringa vulgaris* L.

„Ti si grana jorgovana,
Koja nije još trgana.“ Prim.

Ili:

„Odbi se grana od jergovana
I lepa Smilja od svoje majke.“ V. n. p.

Kačljak. U Šulekovu rječniku ima toliko značenja za kačnjak, kačnik i slično, da se ne može nijedno kao tačno uzeti. Ali svakako ta riječ dolazi od kača = zmija, i biće nekakva manja biljka.

„Žabljak niti kačljak ne će sprogovorit.“ J.

Kadifa. *Tagetes patula* L.

„Krozanjka se proći ne mogoše — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — od kadife male i velike“, i t. d.
i od onog cveća svakojaka: V. n. p.

Kadifi se još veli i baršunak:

„Baršunak, baršunak drobnoga simena.“ J.

Kalina. *Ligustrum vulg.* L.

„Vsi mi ljudi velu, da 'e kalina lîpa
Al je lipa gledat, a žugka zobati.“ J.

U istinu je lišće od kaline gorko i kupi usne, a ni bobe (plodovi) ne valjaju za jelo, jer su slatko-gorke. Za to je jakost zavjere vrlo velika, kad momak veli:

„...Da je nigdar ostaviti ne ću V črnoj gori stati, kalinu zobati
Ako bi mi bilo v črnoj gori stati Kalinu zobati, a kalužu piti.“ J

Kaloper. *Tanacetum balsamita* L.

„Ti si posijala šestoper kaloper Bosiljak ti beru, kaloper ti seku
I rani bosiljak I tebe vrebaju.“
Tu s' navadili momci neženjeni V. n. p.

Za što je taj kaloper „šestoper“, nije mi jasno; ako ovdje „pero“ znači „list“ onda bi bilo moguće, da je taj kaloper „šestolist“. Ovo nema nikakve botaničko-

Digitized by Google

morfološke podloge, ali može biti da je učinjeno iz pjesničkih razloga. Biljka je omiljela radi ugodno aromatičkoga jakoga mirisa, te se goji već od srednjega vijeka u vrtovima.

Narod mu pripisuje neku moć (vidi s prijeda):

„Kako bi me oterao Pavle, — — — — — — — — — —
Kad sam prvu večer donela Kalopera da me ne otera.“
U večeri devetora bilja: V. n. p.

Tu, kao i u drugim sličnim prigodama paronomazija zavela puk na to vjerovanje. U ovome:

„Kalopere — bilje Kad se sa mnom
— — — — — — — Glavobolja l'ječi —“ Stoj.

nema, dašto, o paronomaziji ni govora, ali se to mišljenje može rastumačiti jednim slučajno uspjelim liječenjem glavobolje ili je to plod mašte.

Karanfil. *Dianthus* L.

Dolazi pod raznim imenima kao: karanfil, za tim katmer, kaćmar, alkaćmer (tursko), za tim garofan i gariful (talijanski) i klinčac — naše.

Plemenito je to cvijeće:

„Ljubičice, ja bih tebe brala On ne nosi cv'jeća svakojaka,
Nemam draga, kome bih te dala; Osim jednu ružu i karanfil.“
Ako bih te Ali-begu dala V. n. p.

To potvrgjuju i ovi stihovi:

„Alkaćmere, begovo cvijeće Blago onom, koji tebe bere
Svak te bere, za svakoga n'jesi I onome, koji te miriši.“ K.

„Alkaćmer znači crven cvijet od mnogo listića, u ovom slučaju jedan karanfil.

„Vihar puše, alkatmerom diše.“ V. n. p.

Ili:

„Oj sokole.....
Ne lomi mi garofane.“ V. n. p.

Ili:

„Djevojka se svatovima nada, — — — — — — — — —
Po polju je bosilje sijala Povrh polja rana garofana. V. n. p.

Ili:

„Lipe jesu duhe klinčaci zibrani,
Prelîpim rumencem kako upisani.“ J.

Ugodnost mirisa i šarena ljepota cvijeta tu se kazuje. Ali se karanfil hvali, da od njega niti ruže ljepše ne mirišu:

„Karanfile dušo Kad od mene bolje
— — — — — — — Ne mirišu ruže.“ V. n. p.

Klinčaci su u pjesmama ugarskih Hrvata naziv za mlade momke. Taj cvijet dolazi u tome značenju upravo nebrojeno puta. Evo jedan primjer:

„Pojd neg z bogom, klinčac, s drugom na ljubavi!“ J.

Pa je za čudo, da je i žensko došlo jedan put do toga naziva:

„Oj Marica, klinčac gusti.“ J.

Digitized by Google

I karanfilu pripisuje pučka pjesma neku moć:

„Kako bi me oterao Pavle! — — — — — — — — — —
Kad sam prvu večeru donela, Karanfila, da se ne karamo.“
U večeri devetora bilja: V. n. p.

Očito je i tom vjerovanju uzrok paronomazija.

Kad seka bratu govori, da joj dugmeta na odjeću gusto kroji, da ne može ni alkatmer kroz razmak proći:

„Često, brate, puca niz njedarca,
Nek ne more ni alkatmer proći.“ Dvor.

Karašlama. Vidi aršlama.

Kiselica. Biće ili jedan *Rumex* ili *Oxalis;* ne može se sigurno ustanoviti, šta je.

„Kukuricu, kiselicu
Sebi drži, sebi drži.“ J.

To ima biti nauk ženi, da sebi tu slabiju hranu zadrži, a mužu da daje „juhu i pečenku“.

Komorač. *Foeniculum off. All.*

„Da bi znala moja mat, Ona bi ga gojila
Ča je zelje komorač, Ko divojka baželak.“ K.

„Zelje“ komorač, t. j. zelena bilina, za razliku od grma ili drveta. Raste samonikao ili kultiviran u našemu primorju (otkuda je i pjesma), te služi kao mirodija jestvinama.

Konoplja. *Cannabis sativa* L.

„Ke ste s manum rasle
Kod zbirne konoplje.“ J.

Zbirne, t. j. na okupu.

Ili:

„Ja sam tanka visoka
Kakti konoplica.“ K.

Kopriva. *Urtica* L.

Maćeha pastorčadi:

„S trnjem stelju nastirala,
Koprivami pokrivala. J.

A ovdje kraljica šalje junake u koprive na konak:

„Nek devojke na gornje čardake
Udovice u meke dušeke,
A junaci pod plot u koprive.“ V. n. p.

Djevojka zapostavljena tuži se:

„Druge ljubiš va koprivi,
Mene ne ćeš na blazini.“ J.

Kostolom. *Anthericum ossifragum* L. (po Šulekovu imeniku).

„Ode baba u brdine Kad nabrala kostoloma
U brdine, u doline, Kostoloma, vratoloma
Da nabere kostoloma, Pristavila u lončiće
Kostoloma vratoloma. Lončić krči, momak trči.“ V. n. p.

Digitized by Google

Kostolom će dakle biti biljka, zgodna za čaranje. Ovo ime sjeća u ostalom na jedno pučko vjerovanje pri liječenju kostobolje. „Bolesnici, koji pate kostobolju, traže kost, kroz koju je pronikla kakva travica i tu travicu grizu misleći, da će ih pustiti kostobolja, kao što su oni rastavili travu od kosti.“ („Rad“ 1882. Maretićev citat iz Milićevića).

Kovilje. *Stipa pennata* L.

„Kovilje i rano bosilje
što si zeleno tako poleglo?“ V. n. p.

Inače se spominje i u narodnim rečenicama, i to uz smilje, n. pr.

„To je smilje i kovilje!“

Kratošija. Po Vuku je to suvrsta vinove loze, *Vitis vinifera* L.

„No izlazi stari svate, vr'jeme ti je!
Ti ne piješ mlaćenicu batom bivenu,
Nego vino kratošiju, kukom trapenu.“ V. n. p.

Ako jest ili nije to druga vrsta loze vinove, onda se eto barem različito priregjuje a zna se, da i o načinu priregjenja zavisi i dobrota vina.

„Pijte vino, gosti naši, nije voda to,
Nego vino kratošija, koja premeće.“ V. n. p.

Kršin. Nekakva trava za pašu (Šul.). Kršin veli jest po Šuleku: *Milium effusum* L.

„Katarina Ganka goni krave vanka,
na Moravu, na kršin, kade pase ćukin sin.“ Istar.

Kruška. *Pirus communis* L.

Dolazi dosta često:

„Precvala je hruška zelena.“ J.

Ili:

„Pod njom je hruška zelena.“ J.

Ili:

„Sadih krušku ukraj puta,
Ja mljah, jabuka je“, i t. d. V. n. p.

Ili:

„Krušvica se potresuje s vrhom zelenim,
Pod njom mi je posteljica zlatom krivena.“ Prim.

Kukolj. *Agrostemma Githago* L.

„Nikdir gore bez kitja ni,
Nikdir polja bez kukolja. J.

Kupina. *Rubus fruticosus* L.

„Oj kupina zelena
Sve si brege zarasla!“ K.

Ili:

„Ta kopina visoka
Grobek mi ovila.“ K.

Ili:

„Bogom sestri mlad momak: Pridrži mi djevojku,
Bogom sestro kupino Dok ja dogjem do tebe.“ V. n. p.

Digitized by Google

Kukuruza. *Zea Mays* L.

Vrlo rijetko dolazi u pjesmi:

„Udri, udri, sitna kiša
te porosi žito vino
i tri pera kukuruza“, i t. d. V. n. p.

Lan. *Linum usitatissimum* L.

Dolazi većinom uz konoplju.

„Nevesta 'e konoplje prala
Žabica joj v žep skočila;
Treti dan je lan smakala
Žaba 'z žepa van skočila.“ J.

Ili:

„Udri, udri sitna kiša
te porosi žito, vino
— — — — — — — —
i lanove za darove“ i t. d. V. n. p.

Ili:

„Resti lanak, visok, tanak!“ J.

Lijer. *Lilium candidum* L.

„Porastao lijer momče mlado,
Spored njega ruža cvatijaše;
Lijer mali ruži govoraše:
‚O za boga rumena ružice
Kad si rasla, na što si gledala?‘
‚Nisam rasla na bor gledajući,
Neg na tebe lijer momče mlado!‘“ V. n. p.

Ili:

„Snaho moja, od zlata jabuko,
Je l' ti kakvo dobro u rod bilo
Te si tako odviše lijepa?
Sa čim si si lice umivala?
Sa što li si mlada utirala?
„Moj djevere, od zlata prstene
Ja sam lice gjulsom umivala,
Otirala lijerom cvijećem.““ V. n. p.

Ili:

Ljiljan-goro ljiljanova!
Der podigni ljiljan listak
Da ja progjem i provedem
Divno kolo djevojaka
Djevojaka i momaka.“ V. n. p.

Ili:

„Držu se divojke (Puljanke)
Kot lilije poljske.“ J.

Teško je ustanoviti, kakva je ta lilija poljska: moglo bi to (po Šulekovu rječniku) biti razno bilje. Najvjerojatnije je, da je to poljska lilija ugarskih Hrvata perunika, jer se hoće kazati, da se djevojke uspravno, ponosito drže, kao ta poljska lilija, a perunika se inače u Jačkama ne spominje.

Rod imenom žilj spominje se ljiljan u ovoj primorskoj:

„Žilju moj prebili,
Ki prebio jesi.“

Ime žilj dolazi od talijanskoga giglio = ljiljan.

Lipa. *Tilia* L.

„Zelena lipa gorila.“ J.

Ili:

„Zibelka je najerena,
Z lipovega dreva.“ Vraz.

Za čudo je, da to slovjensko drvo u pjesmama prerijetko dolazi.

Digitized by Google

Ljubica. *Viola odorata* L.

Vrlo je to omiljeli cvijet u svim krajevima našega naroda, pa u pjesmama vrlo često dolazi, dabome i pod raznim imenima, kao: ljubica, fijolica, fajgolica, ljubičica i vijola. Evo joj cijene:

„Ljubica je sama rekla,
Da je prvi cv'jet s proljeća;
Ako i jest kriva vrata,
Ama lijep miris dava.
Kad bi znale djevojčice
Što je miris od ljubice,
Sve bi cv'jeće potrgale,
Ljubicu bi pol'jevale." V. n. p.

Ili ljubica, kao vjesnica proljeća:

„Došlo nam je protuletje
Gde nam raste modro cvjetje
Modro cvjetje fijolice
Ke mi beru divojčice." Valj.

Ili:

„Lepe su mi jako,
Modre fijolice,
Al su lepše oči
Moje grličice." Megjum.

Ili:

„Djevojčice, sitna ljubičice." V. n. p.

Ili:

„Poljepša je ruža od vijole
Kaka naša snaha od djevera." V. n. p.

A paronomazija je uzrok ovoj prispodobi:

„Neka su ljubezne kao i ljubica." V. n. p.

Ili: ovdje se tuži djevojka na osamljenost:

„Ar kot jedna fajgolica
Rastem na sami kitica!" J.

Kako mnogo ljubica ima:

„V Ivanovem polju sake sorte rožić,
Sake sorte rožić, najviše fiolic." J.

A i pouzdanica je ljubica:

„Htil sam ti se tužit, gusta fajgolica." J.

Poznata je i bijela ljubica:

„Marica, bela viola." J.

Ili:

„Lepi moji rani strnokosi
De mi rastu bele fijolice." K. (hrv.)

Moglo bi se posumnjati, da ovo ime „fajgolica" dolazi od njem. Feigel (Cheiranthus Cheiri, šenboj) no u Šulekovom se rječniku bilja smominje (str. XIV.) da je to ime (s ostalima) priopćio župnik Brlaković u šopronjskoj županiji, dakle je pouzdano ljubica.

Loza vinova. *Vitis vinifera* L.

„Vijala se b'jela loza vinova i t. d....
To ne bila b'jela loza vinova,
Već mi ono draga i mila." P. H.

Ili:

„Usadih lozu sred vinograda
Navedoh vodu sa tri bladenca
Da mi te loza vazda zelena,
Naša nevjesta vazda vesela." V. n. p.

Digitized by Google

Ili:

„Sadila Mara vinograd
I b'jelu lozu vinovu." V. n. p

Ili:

„Rodilo je vino i bela pšenica." J

No riječ „loza" znači još i „šuma", kao ovdje:

„Srce, moje, srce, ne hodi na sunce
Ar ćeš se osušit, kot va lozi drivce." J.

Lubenica. *Cucumis Citrullus* L.

„Izbila je sitna rosa
Ko ljetna prepelica
Ko jesenja lubenica." V. n. p.

Ovamo je ili prepelica ili lubenica došla samo radi sroka.

Luk. *Allium* L. Koja je upravo vrsta, ne može se ustanoviti iz ovoga:

„Zaspala je divojčica
Na lukovoj gredi;" J.

no valjda je to obični luk crljenac (A. Cepa); bijeli luk nije, jer se ovaj na kratko u kajkavaca zove česan (češnjak).

Maginja. *Arbutus Unedo* L. (Po Šuleku.)

„U djevojke crne oči kako maginja." V. n. p.

Kako je mogla nastati ta prispodoba maginje sa crnim očima, nije mi jasno, jer ako se šta god od maginje dade s očima prispodobiti, onda bi to bili plodovi, a ti su bobe, kao jagoda velike, i to isprva zelene, onda žute, a tek na drugu godinu ne crne, već crvene.

Mah. Kolektivno ime: *Musci.*

„A črna moja dva oka
Gustim mahom slipljena." J.

Mak. *Papaver somniferum* L.

„Ja sam čula, ženi mi se dragi,
Bud se ženi, zlosrećno mu bilo
Što i mene ne zva na veselje!
Divne bih mu ponijela dare:
Treću kitu maka bijeloga
Da se smakne s ovoga svijeta. V. n. p.

Mak ima dakle prouzrokovati, da se dragi smakne s ovoga svijeta. To je vjerovanje nastalo paronomazijom.

A i ovdje mak služi za kletvu:

„Vsahnulo ti srce
Na makovo zrnce." J.

Ili:

„Venulo mu srce
Ko makovo zrnce." K. (Slav.)

t. j. bilo mu srce tako maleno, kao što je makovo zrnce. A možda je baš ova zgodna riječ za srok uzrokom, da se baš s makovim zrncem želi jednako veliko uvenuto srce.

Malina. *Rubus Idaeus* L.

„Oj golube, moj golube
Ne padaj mi na maline;
Dok maline zrele budu
I samo će opadati
Kano suze nevjestine."
V. n. p.

Digitized by Google

Maslina. *Olea europaea* L.

„Dična hodila megju drugama — Nikad svjetla svog nesmetla
Kako danica megju zv'jezdama, — Kako maslina zelen list.“ Vod.

Ova pošljednja prispodoba osniva se na faktu, što maslina ima vazda zeleno lišće.

Madžurana. *Origana Majorana* L.

„U gori je drobna ruža — Mladićima razd'jelite
Drobna ruža madžurana; — Mladići me dobro hoće
Madžurana govorila: — Dobro hoće bolje nose:
Silu mene naberite — Ljeti nose za kalpakom
U kolo me ponesite — A u zimi u njedarca.“ V. n. p.

Vidi se po tome, da je madžurana cijenjen cvijet, a ima da je i za što: lijepo miriše, a svježa je i onda, kad se osuši.

I ova svakom poznata primorska cijeni madžuranu, kad veli:

„Da mi zalijemo te naše ružice:
L'jepu mažuranku i sitni bosiljak.“

Metva. *Mentha* L.

„Petar stoji u tankoj košulji, — Ne pokosi metve i pavenke
Ter pokuša metve i pavenke — S metvom bih si stelju nastirala.“ I dalje.
K njemu došla ružica divojka: J.

Ali koja je to i kakova metva? Ne može se reći, da li je to paprena, kokornjava, pčelinja ili kakova druga metva, jer gotovo sve samonikle rastu i sve mirišu ugodno, pa su zgodne za mirisavu stelju — kakvu djevojka hoće da sebi od njih nastere.

Miloduh. *Hyssopus officinalis* L.

Autor ovome tumaču sam je Šulek, i možemo mu, kao čovjeku, koji se u biljarstvo razumije, vjerovati, da miloduh nije nešta drugo, n. pr. Ligusticum Levisticum, kako drugi misle. Ta se biljka u školskim knjigama zove vušak ili sipan. Od osobitoga eteričnoga ulja vrlo ugodno (milo) miriše, otkuda mu i ime „miloduh“, a narod, zaveden paronomazijom: „miloduh“ i „milovanje“ pripisuje mu moć:

„U večeri devetora bilja:
miloduha, da se milujemo“, i t. d. V. n. p.

U ostalom ta skrivena „moć“, koja potiče na milovanje, nije ništa drugo, nego njegov miris, a zna se bome da mirisava atmosfera čovjeka ugodno uzbugjuje.

Slično se paronomazija očituje i u ovoj slavonskoj:

„Miloduve bilje — Kada mene one daju
— — — — — — — Od miline dragom.“
— — — — — — — Stoj.

Modar cvijet. *Centaurea Cianus* L. Po Brlakoviću iz šopronjske županije, otkuda su i ove pjesme:

„Divojka je brala modar cvît po gori.“ J.

Ili:

„Brala je divojka modar cvit po gori.“ J.

U nas se taj cvijet zove različak [1]).

[1]) A i sagafilje. *Ur.*

Digitized by Google

Mramurka. Ne znam šta je.

„Bom zobala zízer i mramorku
Budem pila Dunaj vodu hladnu.“ V.

Sakupljač — Valjavec — veli, da raste po megjama i ima crne jagode. Kako je ta pjesma iz okolice varaždinske, možda bi se moglo saznati i za nju, što je za pravo[1]).

Mrkva. *Dancus carota* L.

„V Trajštofi je dobar stališ, Ali čekaj tužnu zimu:
Kad im mrkva rodi; Mrkva projde, konji ginu.“
— — — — — — — — — J.

Kanda tamo blagostanje za mrkvom stoji!

Murva. *Morus alba* i *M. nigra* L.

„Doleti tičica
Obleta murvicu.“

Ili:

„Ča lepo to peva
Na mojoj murvici.“ K. (Istarska.)

Ili:

„Ote tvoje oči
Kajno dve murvice.“ K. (Hrv.)

Ili:

„Zrasla mi je murvica, pred lipi Ankin dvor,
Doleti tičica, sede na murvicu
Začela kantati s prelipen ten glasom.“ (Prim.)

Uopće u čakavskim pjesmama naći je vrlo često murvu kao omiljelo drvo.

Naranča. *Citrus Aurantium* L.

„U polju mi je vinograd Nitko je smije buditi.
U vinogradu džardin (vrt), Puhnu mi vjetar s planine,
A u džardinu naranča, Obruni cv'jetak s naranče
A pod narančom postelja, I pade mladoj na lice,
A na postelji mlada spi, Plaho se mlada probudi.“
Malahnim čedom na ruci. V. n. p.

Slično se desilo mladoj, kad je spavala pod narančom, pa za to prigovara:

„Naranče, vojko, nevojko!
Ti puno cv'jeta ćetala
A malo roda rodila!“

Plemenito je to drvo:

„O naranče, voćko plemenita, Dažd nahodi, tebi kor'jen raste
Tanka li si visoko li rasteš! Vjetar puva, grane ti podvija.“ V. n. p.

I pod tim plemenitim drvom ukopavaju svoje mile:

„Ne da njega majka ni gledati,
Već u bašču pod žutu naranču.“ Iz Žumberka. Dež.

[1]) Da po onome opisu nije crna jagoda? *Ur.*

Digitized by Google

Zna se, da u Žumberku ne cvatu naranče, a pjesma je tu. Očito je ta pjesma donesena iz bivše (južne) domovine Žumberčana, pa se do danas sačuvala.

Još iz Vuka vadimo:

„Već ga kopa pod žutu naranču."

A poznata je i ova:

„Oj djevojko, dušo moja,
Čim mirišu njedra tvoja?
Ili dunjom il narančom?
Moja njedra ne mirišu
Niti dunjom, nit n e r a n č o m", i t. d.

V. n. p.

Kako je naranča u velikom ugledu sa svoje ljepote, vidi se iz ovoga:

„Oj divojko, ča si tako lipa,
Pazi da te naranža rodila."

N. S.

Neven. *Calendula officinalis* L.

Dosta često dolazi.

„N e v e n vene za goricom
Mene zove, da ga berem
Ja ga nemam kade brati."

V. n. p.

Ili:

„Ako sam ti stopu iskopala
I pod žuti n e v e n zakopala —
Veni diko, ja venuti ne ću."

St. Bošk.

Ili:

„Oj n e v e n e bilje!
Beru l' te divojke?
Kako b' mene nebrale djevojke,
Kad mi nikad dušo
Ne povene lice."

Stoj.

Neven valjda ima i svoje ime otuda, što dugo i neprestano cvate, tobože ne vene, a to je i u tijem stihovima potvrgjeno.

Sličnost riječi „neven" i „venuti" dovodi do ovoga:

„Eno mi je u gradini,
Gdi n e v e n bere;
U v e n u l o njeno srce
Ko što je moje!"

V. n. p.

Odoljan [1]). *Valeriana officinalis* L.

„Da zna ženska glava,
Što j' o d o l j e n trava
Svagda bi ga brala
U pâs ušivala,
Uza se nosila.

V. n. p.

Da se ovo razumije, valja znati, da (po Vuku) narod vjeruje, da odoljan ili odoljen ima moć, da on svim bolestima odoli, ako ga bolesnici uzmu.

Okoločep. Po Vuku i Laziću (iz Šulekova „Imenika") to je *Centaurea Calcitrapa* L. a po drugim *Mandragora officinarum* L.

Pripada onom već više puta spomenutom deveterom bilju, što ga je mlada donijela u prvoj večeri svome mužu, da dobro djeluje (da je ne otjera).

„U večeri devetora bilja:
— — — — — — — —
Samdokasa i o k o l o č e p a."

V. n. p.

[1]) U Bosni odoljen. *Ur.*

Digitized by Google

Da to nije „Mandragora officinarum“ (koja se doduše davno u ljekarstvu upotrebljavala), mislim i svojstvima Mandragore dokazati. Ova naime ima sva gorak neugodan okus; kada se miriše, onda omamljuje, a lišće po gotovo odurno zaudara. Ako bi mlada ovakvo bilje svome mužu u večeri donijela, moglo bi joj se bilo baš protivno dogoditi od onoga, što je htjela čaranjem da postigne. Ostaje dakle da je to Centaurea Calcitrapa, nedužan cvijet, koji je u najbližem rodu sa našim različkom.

Omorika. *Abies Excelsa* Dec.

„Pomoli se vitka omorika,
Te udari u ćupriju kulu.“ K. II.

Ili:

„Nasadi mi bradvu naopako,
— — — — — — — — —
Da siječem vitku omoriku.“ K. H.

Orah. *Juglans regia* L.

Orasi su darovi za djecu:

„Ka sam ja bil mali dičak
Mal' nis umrl za oriškom.
Sada sam ja mrvu vekši
Sad si gledam za divojkom.
Niki dan mi jedna dala
Meni dala dva oriška,
Druga ljuto ju karala:
Ja b' mu rubac jabuk dala
A ne ota dva oriha
Ki mi nisu za junaka.“ J.

Inače je orah drvo, pod kojim se ljeti radi i planduje:

„A moj muž va boške
Pod orehom va hlade.“ N. S.

Ili:

„Draga mi je i košulja tvoja,
Štono si je pod orahom vezla. V. n. p.

Ili:

„Divojčica mala pod oriškom stala,
Pod oriškom stala, na me je gledala.“ J.

Papar. *Piper nigrum* L.

„A što su mi Karlovkinje bele, rumene?
— Vino piju, papar zoblju, te su rumene.“ V. n. p.

Kako se vidi, tuj je papar neko kosmetičko sredstvo. Ali i za kaznu upotrijebio se papar:

„Ja ću moje sestre kaštigati,
Dati ću jim suh papar zobati
I uz papar ljutu čemeriku.“ Maž.

Paprika. *Capsicum annuum* L.

„Sinoć Mara sitnu ružu brala
Sitnu ružu i papriku ljutu,
Da otruje i sebe i dete.“ K.

Dakle se Mara kanila paprikom otrovati!

Pavenka ili pavenčica. *Vinca* L. Ono isto, što i zimzelen.

„Da sritno odnesem moj venac zeleni
Ki mi je vas uvit iz samih pavenčic. J.

Digitized by Google

Ili:

„Petar stoji u tankoj košulji
Ter pokaša metve i pavenke;
K njemu došla rožica divojka:
Ne pokosi metve i pavenke
S metvom bi si stelju nastirala,
Z pavenke bi venac navijala.“ J.

Pelin. *Artemisia Absynthium* L.

Dolazi dosta često, a najviše radi svoje gorčine kao znak tuge.

„Djevojka je lice umivala,
Umivajuć licu besjedila:
Da znam, lice, da će te star ljubiti,
Ja bi išla u goru zelenu
Sav bi pelin po gori pobrala
Iz njega bi vodu isc'jedila
I njom bi te svako jutro prala —
Kad star ljubi neka mu je gorko.“ V. n. p.

Ili:

„Ja bosiljak sejem, meni pelin niče
Oj pelen, pelenče, moje gorko cv'jeće,
Tobom će se moji svati nakititi,
Kad me stanu tužnu do groba nositi.“ V. n. p.

Slično veli i ova primorska:

„Aj pelinac, pelinac
Žuhko zelje moje!“ N. S.

Ili:

„Kad se bo šetala moja mila draga,
Rožmarin bo trgala, pod pete metala,
Pelinek trgala, k srcu privijala.“ Valj.

Ili:

„Tujina, tujina, žuklja od pelina!“ J

Ili ova:

„Ako sam, neka sam uboge majke sin,
Još se ufam nosit za škrljačum pelin,
Za škrljačum pelin i ždraljevo pero.“ J.

Dakle i za nakit!

Perunika plava. *Iris germanica* L.

„Oj djevojko, plava peruniko!
Jesi l' moga konja napojila?“ V. n. p.

Ili Dunav za to mutno teče,

„već djevojke gjavolice
svako jutro dolazeći
peruniku trgajući
i beleći svoje lice“ V. n. p.

vodu mute.

Prebelika. *Convallaria majalis* L.

„Djevojka je prebeliku brala
Nabrala je krilce i rukavce.“ P. H. (križ. okol.)

Proja. *Panicum miliaceum* L.

„Kraljica se s kraljem razgavara:
Šta će naše roblje večerati?
Nek devojke medene kolače,
Udovice prebele simite,
A junaci proju nesijanu.“ V. n. p.

Ili:

„Grlica je proso brala,“ i t. d. V. n. p.

Digitized by Google

Pšenica. *Triticum vulgare.*

„Molimo se višnjem bogu, da porosi naša polja,
— — — — — — — — — — i pšenicu ozimicu," i t. d. V. n. p.

Ili:

„Tri ptičice goru preletile,
Svaka nosi u kljunu znamenje:
Jedna nosi vlatak od pšenice," i t. d. V. n. p.

Ili:

„Pšenica mu po dolu polegla,
A po bregu na srp navalila." V. n. p.

t. j. da je rodila i dozrela.

Nadalje:

„To začula šeničica šestoredica
Što se fališ, zeleniko jabuko?
Ja sam cvijet na vi svijet najljepši." V. n. p.

Ili:

„Polegla je bjelica pšenica." J.

Ili:

„Vsi konji zob zoblju
Neg Ivini na tê pšenice belice." J.

Ili:

„Naše je polje lepoj rodilo
lepoj rodilo zlatnom šenulkom." J.

Ili:

„Zbog svojega vina i čiste pšenice." J.

A pšenica daje najbolje brašno za pogaču:

„Umesi mu pogaču
Od bele pšenice." N. S.

Rakamana. Nijesam mogao nikako ustanoviti, šta je to. Po turskome: rakam = slovo, broj, ne bi tumačenje imalo smisla.

„Šeće mlada Agun-pašinica Salmi, veni, kito rakamana
Spod čardaka, debeloga hlada Vavik cvateš, a simena nemaš
V rukuh nosi kitu rakamana Ko ni virna ljuba Ivanova."
Ona joj je tiho govorila: Maž.

Rakita. *Salix purpurea* L. po Pančiću i Laziću. Vuk ima *Salix Caprea,* nu to je „iva".

„Kita rakitova, to je stelja moja." J.

Ili:

„Zelena travica: to naša duhnjica
A kita rakita: to naša strehica." J.

Ranilica. *Anemone nemorosa* L. (po Šuleku). Ranilica zove se za to, jer se rano u proljeću javlja; inače se zove još i „šumarica".

„Ranilice, banilice, Svatko te bere, za svakoga nisi
Rano si banula, Tko te bere, rado dragog vidi."
Š. (gospić. okol.)

Raž. *Secale cereale* L.

„Ni va njem pšenice, hrži." J.

Za čudo mi je, da je nijesam nigdje više našao, a ipak je ona gotovo glavna hrana našemu puku.

Digitized by Google

Repa. *Brassica Rapa* L.

„Išla j' mila ripu kopat
šal je Ive krčmu lokat.
Išla je Mare z ripe plačuć
šal je Ive z krčme jačuć (pjevajuć)." J.

Ili:

„Pijmo bratci, pijmo sada." J.

Rogoz. *Typha latifolia* L.

„Da ja znadem moj gajtane,
da će te tebe star nositi:
likom bi te opetala
a rogozom popletala
koprivama nakitila."
V. n. p.

Rutvica. *Ruta graveolens* L.

„Oj rutvice dušo,
Beru l' te djevojke?
Kako b' mene nebrale djevojke,
Kad ni mraz mi lice
Ubiti ne može."
Stoj.

Što se hoće s ova dva pošljednja stiha kazati, nijesam se mogao dosjetiti, makar sam se koliko osvrtao na morfološka i fiziološka svojstva te biljke.

Ruža. *Rosa* L.

Cijela bi se knjiga dala napisati, kada bi čovjek hotio pribrati sve ono, što narodna pjesma o ruži pjeva. Ja sam ovdje od ogromnoga materijala odabrao samo takva mjesta, koja se izmegju sebe razlikuju, e da bi se i na tim primjerima ipak moglo vidjeti, šta sve pjesma o ruži pjeva.

Ruža je omiljela poradi ljepote svoje i svoga divnoga mirisa.

„Pod ledom je trava zelena,
A u travi roža rumena.
Trgal ju je Janko od zemlje,
Nosil ju je dragoj od želje." K. (hrv.)

Dabome, da ruže pod ledom nema, ali je lijepa i vrijedna, da bi je i pod led išao tražiti, da je može dragoj darovati.

Djevojka, koja se lijepa rodila, odgovara na pitanje, otkuda joj ta ljepota:

„Niti sam se u mleku mivala,
Niti sem se u rožu brisala
Takovu me majka porodila." K. (hrv.)

Kako cvatnja ruže veselo nadahnjuje:

„Zima prehaja, leto dohaja
Sve je veselo, kad rože cvatu." K. (hrv.)

Ili:

„Ružice plemenita,
Gizdavi cv'jete moj!" K. (Dalm.)

Ili:

„Cvati li mu ruža na kormanu
— — — — — — — — — —
Što sam tužna u subotu brala,
U nedelju mome dragom dala?" V. n. p.

Koliko vrijedi miris ruže:

„Da ja znadem, moje b'jelo lice,
Da će tebe mlad vojno ljubiti,
Ja bih išla u zelenu bašču
Svu bih ružu po bašči pobrala;
Iz ruže bih vodu izvijala
Te bih tebe, lice, umivala,
Kad mlad ljubi, neka mu miriše."
V. n. p.

Digitized by Google

Ili:

„Gjul (ruža) miriše, mila moja majko,
Gjul miriše oko našeg dvora —
Ćini mi se Omerova duša.“ V. n. p.

Ili:

„Sadite mi rože, Rožicu se vrtgne
Okol moga groba; Rožicu pridehne
Ki si božji dojde Za dušicu zdehne.“ K. (hrv.)

Ili:

„Cvala jesam roža, kot na vrti cvjetje,
Dokljen su mladenci meni duhu vzeli.
Za tum lipom duhum oni su hodili
Dokljen su rumeno cvjetje otrunili.“ J.

A miris je ružin jak, jer djevojka govori o svom gjačetu:

„Pod njega bi karanfil sterala Nek miriši, nek se često bûdi
A pod glavu rumenu ružicu Neka moje belo lice ljubi.“ V. n. p.

Da se mladost prispodablja sa ružom, poznato je i odviše; ipak evo karakterističnih primjera:

„Mlad je momak Sunce sija
Ružica rumena. Ruža se razvija.“ K. (hrv.)

Ili:

„Ruža sam, ruža, dok ja nemam muža
Kad uzimam muža, opade mi ruža.“ V. n. p.

Ili ova divna prispodoba mladosti sa prirodom:

„Mlad je vojno ruža napupila, A od kiše biva veselija;
Vjetar duva, ruža se razvija Sunce sija, ona rumenija.“ V. n. p.

Ili:

„Gdje bi bila žena ko djevojka Kiša pada, a ruža opada
Kad je žena ruža razvijena, Sunce sija, pupoljak razvija.“
A djevojka pupoljak od ruže: K. (Slav.)

Kud će ljepše, a uz to i vjernije biti prispodobljen razvoj djevojke sa ružom! U ostalom djevojka sama o sebi veli:

„Ruža jesem, ruža bodem
U cvetnjaku cvela bum.“ K. (hrv.)

Ili:

„Roža jesem roža, dokle imam muža
Kad dostanem muža, spade s mene ruža.“ J.

Ili:

„Moj mili odhaja doli na vojnicu —
— A mene ostavlja turobnu rožicu.“ J.

Jer ruža na suncu vene, kune djevojka:

„Venula mu duša
Ko na suncu ruža.“ L. J.

Velika je tuga za ružom:

„Danas mi je Spasov danak A ja jadna, luda, mlada,
Sve djevojke ruže beru Niti berem, niti vijem.
Ružu beru, v'jence viju V. n. p.

Digitized by Google

Ruža na grobu drage obujima lozu sa groba dragoga:

„Zresla je na Mari ružica — Tako su visoko resle,
Na lipom Pavlu lozica — Da su se skupa objele.“ J.

Napokon je ovdje još jedan primjer za špecijalnu ružu:

„Bîle (bijele) ruže cvetu.“ J.

Ružmarin. *Rosmarius officinalis* L.

Vrlo se često spominje.

„Mlad mladoženjo, ružo rumena
Predadosmo ti struk ružmarina;
Ako uvene struk ružmarina,
Tvoja sramota, naša grehota:
Često zalivaj struk ružmarina,
Da ne uvene struk ružmarina.“ V. n. p.

Ili:

„Ružmarine dušo,
Beru l' te djevojke?
Kako b' mene nebrale djevojke,
Kad će im se svati sa mnom zakititi.“ Stoj. (Slav.)

Ovo je samo od sebe razumljivo:

„I Lenka jur vonja vsim:
— ofuren je rožmarin.“ J.

Kako je inače ružmarin omilio radi svoga mirisa i kako se već zna, radi upotrebe u svatovima, vidi se iz ovih stihova:

„Ona bi mi dala kitu rozmarina.“ J.

Ili:

„Djevojka je ruzmarinak brala.“ J.

Ili:

„Drugim si davala čista rozmarina,
A meni junaku čistoga pelina.“ J.

Ili:

„Izrasla je roža (t. j. cvijet, biljka) rožmarin.“ J.

Ili:

„Ja sam mlada (ko zelena trava)
Ja bih rado ružmarin sadila,
Samo ne znam, kome bih ga dala.“ K. (hrv.)

Ili:

„Sinoć mi se rasrdio dragi, — Koga sam ja u subotu brala,
Da bi za što, ne bih ni žalila, — U nedjelju drugom dragom dala.“
Već za jedan stručak ružmarina, K. (Slav.)

Ili:

„Kuda mili hodi; tud ruzmarin rodi.“ J.

Ili:

„Još se ufam nosit zeleni rozmarin.“ J.

Kako djevojke nastoje oko ružmarina, vidi se iz ovoga:

„Va tom doljem vrtu rožmarin sam plila
Rozmarin zeleni, a klinčac crljeni.“ J.

Digitized by Google

Ili:

„Rozmarin bi sijala,
Ki je drobnog simena.“ J.

Samdokas. *Catananche* L. (Vuk).

„U večeri devetora bilja:
— — — — — — — —
Samdokasa i okoločepa.“

Valjda za kakovu čaroliju.

Sasa. *Anemone Pulsatila* L.

Ćurke pasu, cure beru *sasu*
Da nakite učitelja Vasu.“ Top.

Ili:

„Brala bih *sasu* ljubila bih Vasu
Diko Vaso i t. d.“ V. n. p.

Rekao bih, da je ta otrovna sasa više radi rime ovdje, nego li za nakit, prem je to inače biljka dosta lijepa ljubičasta cvijeta.

Selen ili celer, *Apium graveolens* I.

„Ratareva majko! A ti ga zagradi:
Ako ti je žao tvog sina ratara, Od sela *selenom,* od mene bosiljkom.“ V. n. p.

Zaista jaka ograda!

Ili:

„Divojka je celer brala
U bašči.“ J.

Sita. *Juncus* L.

„Brala bi situ, ljubila bi Mitu.“ V. n. p.

Valjda radi rime.

Smilje. *Helichrysum*, DC. Još se u pjesmi naziva i „cmilje“, a i samo „smilj“.

„Mila konju potijo govori: — — — — — — — — —
Stani konju dobro moje! Metaće ti smilja i bosillja.“ V. n. p.

Ili:

„Ko ti dade tu livadu Podajte me djevojkama,
Oko kraja pokošenu, Djevojke me l'jepo nose,
A u sr'jedi *smilj* rodio? L'jepo nose, pa s' ponose,
L'jepo cv'jeće, al je r'jetko; Danju nose za smiljevcem,
Poslaše me, da ga berem A u večer u čašicu,
Za dan, za dva, gdje struk, gdje dva, U čašicu, u vodicu,
Za nedjelju jedva kitu, Te ja cv'jeće većma cvatim.“
I ta kita progovara: V. n. p

Ili:

„Jelen popase smilj po Zagorju Lepi ga Ranko na konju tera
Više ga tlači, neg što ga pase. Bratac ga Vesa na drumu čeka.“ V. n. p

Ili:

„Djevojka je cv'jeće sadila Tud progjoše sluge despotove
Sadila je *cmilje* i bosilje Pobraše joj *cmilje* i bosilje.“
Pokraj puta, druma carevoga; V. n. p.

Ili:

„Smilj Smiljana pokraj vode brala.“ V. n. p.

Digitized by Google

Ili:

„Poraslo je cmilje i bosilje
Cmilje raste pokraj mora slana
A bosilje pokraj vode ladne.“ V. n. p.

Smokva. *Ficus Carica* L.

„I donese gospodske ponude:
Šećer s mora, smokve iz Mostara.“ V. n. p.

Šaša, šašak. *Carex* L. (Vuk).

„Brala bi šašu, ljubila bi Jašu.“ V. n. p.

Valjda šaš dolazi uz Jašu radi rime.

Šeftelija. *Amygdalus Persica* L. To je turska riječ (šeftali) i znači breskvu.

„Ja zaiskah Maco, ja zaiskah Marice — Ne dam dragi, Maco, ne dam dragi
Ja zaiskah jednu šefteliju i srce. — Ne dam dragi ni pol šeftelije i srce.“ K. (Bos.)

Ili:

Ja pošetah šefteli sokakom — Daj djevojko jednu šefteliju
Gdje djevojke beru šeftelije: — Ja ću tebi b'jelu anteriju.“ Petr. n. p.

Ili:

„Ja ću tebi ponude doneti — — — — — — — — — — —
šeftelija za rose nabranih — Uzmi draga te osladi usta. V. n. p.

Šeftelije za rose ubrane jesu, kao i svako drugo voće, bolje.

Šemboj ili šeboj.[1]) *Cheiranthus Cheiri* L.

„Šemboj pita ljubicu.“ Dvor.

Šimšir. *Buxus sempervirens* L.

„Nasred gore sagradiću crkvu,
Temelj ću joj od mermer-kamena,
A grede ću drvo šimširovo.“ V. n. p.

Ili:

„Načinimo šajku iz papira
I načini vesla od šimšira.“ (slsač. okol.)

Razumije se, da se šimširovo drvo spominje, gdje treba čvrsto drvo, jer je njegovo drvo u istinu tvrdo i čvrsto, te za rezbarske svrhe cijenjeno.

„Kad poneseš šimšir-kašu ka grlu
Čini mi se sindžir-gvožgje na grlu.“ K.

Kako je ova pjesma iz Bosne, nadaje se tumačenje iz turskoga, jer koliko znam kakva kaša od šimšira ne jede se, biće dakle da šimšir-kaša znači kašika (kašik jest u turskome žlica) od šimširova drveta. To je po gotovu vjerojatno, kad se sjetimo da se prosti puk služi drvenim kašikama. A ovo je šimširovo drvo tvrdo i teško, pa je ovo tumačenje vjerojatno, makar je pjesničkom slobodom težina toga drva prispodobljena težini sindžir-gvožgja, t. j. gvožgja, od kojega se lanci kuju.

Ova iz šopronjske županije

„Davala je osim kitice
Lipe kite pušpanove.“ J.

naziva šimšir „pušpan“, što je iskvareno njemačko: Buxbaum.

[1]) U Bosni šenboj. *Ur.*

Digitized by Google

Sip, šipak. *Rosa Canina* L.

„Jeremije uz polje, bež'te zmije u more!
Koja zmija ostala, oči svoje izbola
Na dva trna glogova i četiri šipova."

Zanimljiva je ova prispodoba.

„Sakramenat hištva (ženidbe) šipku je spodoban
Ki je s rožicama i s trnjem obložan
Ar kada v jeseni ocvatu rožice
Na šipku ništ drugo neg trnje ostane." J.

Šljiva. *Prunus domestica* L.

„Razbolje se mlado neudato
Dalazi mu mlado neženjeno:
— — — — — — — — —
Ja ću tebi ponude doneti
Suvih šljiva sa sirovih grana."
V. n. p.

Očito se mladić ruga.

Štir. Nekakav *Amaranthus* L., kakvih dosta raste megju obratnicima, a kod nas malo.

„Ljuto cmile tići orlovići!
Ćešila jih tica lastavica:
Ne cmilite tići orlovići!
Povešću vas u zemlju Indiju
Gdje štir konju raste do koljena."
V. n. p.

Tikva, još i **buča.** *Cucurbita Pepo* L. Za pravo je ime vrste: buča, a tikva joj je surodica.

„Rasla tikva na bunište
Tu se staše dvije svaće;
Svaća svaći govoraše:
Daj mi svaća jednu tikvu." V. n. p.

Ili:

„Žena muža za buču prodala
Druga j' došla ter ju ukarala:
Zač si muža za buču prodala
Ja b' ti bila tri za njega dala." J.

Zaista velika cijena!

Tisa. *Taxus baccata* L.

„U Ilije, u gjidije, lijena je šći,
Napravio joj mali žbanjić (sud) od tisovine
Pa je pošla na vodicu od ljepotice." V. n. p.

Trandovilje. *Althaea rosea* L.

Kroz selo se ne mogaše proći:
„i od onog cveta svakojaka:
— — — — — — — — —
Od bosiljka i od trandavilja" i t. d.
V. n. p.

Trator, jedna *Amaranthacea* ili štirovnica.

„Divne bi mu ponijela dare:
— — — — — — — — —
Drugu kitu tratora cvijeća
Da on traje u jadu godine." V. n. p.

Tu spomenutu moć dobio je trator samo sličnošću svoga imena sa „trajanjem".

Trn crni. *Prunus spinosa* L.

Rijetko se spominje radi cvijeta ili lista; najviše poradi svoga modro-crnoga ploda, kome se veli trnjina, trnjula ili kukinja, s kojim pjesma prispodablja oči.

„Ona ima črne oči,
Črne oči kot trnjula." J.

Digitized by Google

Ili:

„Je s' išao niz to polje?
Je s' vidio trnjinice?
Onake su oči moje.“ V. n. p.

Ili:

Crne oči kot kukinja.“ J.

Ili:

„Ravno mu je telo kot ravna svićica,
Ima črne oči kot je trnjulica.“ J.

Ili:

„Čuješ djevojko, čuješ ljepoto,
Tvoje su oči morske trnjine.“ V. n. p.

Ili:

„Oj trnina, trnina, moja ženka gizdava“ i t. d. Valj.

U ostalom zna se i za „faktična svojstva“ trnova:

„Uz potok je trnjica,
Nabola se Marica.“ J.

A lijepo je ovo, što ptica govori:

„Ma je hiža, ma je hiža
Drobno malo trnjiče.“ Valj.

Tulipan. *Tulipa Gesneriana* L.

„Megj njima je cvala i visoko 'zrasla Ča me ni lipota nje k sebi vabila
Kû ću imenovat roža tulipana, To me 'e lîpa duha blizu primutila.“ J.

Da ju je privabila ljepota tulipana, nije čudo, ali lijepi miris! — toga u tulipana nema.

„Ar mi je povidal tulipan plavi.“ J.

Ili:

„Lipo je cvitje tulipan
Kega nosim vsaki dan.“ J.

Ili:

„Zasadi si tulipanov
Na uspominak 'ne ljubavi.“ J.

Ili:

„Hej ti moja mila, ča imaš za nâdri?
Črljeni tulipan, zeleni rozmarin.“ J.

Da tulipan manje vrijedi od bora, kaže ova:

„Čto se to zeleni, — Je li to zelen bor,
Al je to dragi moj? — Nit je to zelen bor,
Nit je to dragi moj, — Nego samo tulipan,
Solgabiro vicišpan.

Ovo je svakako novija pjesma, dok spominje solgabiro'a i vicišpana[1]).

Vesligjan, vidi bosiljak.

Višnja. *Prunus Cerasus* L. Dolazi vrlo često.

„Ne plači Jano, zaovo, Onda su višnje cvatile;
Kada su mene gledali Kada su mene vodili
Onda su višnje sagjene; Onda su višnje zobane.“
Kada su mene prosili, V. n. p.

[1]) Ta to su gospoda od vrlo stare varmegje. *Ur.*

Digitized by Google

Ili:

„Sadih višnju, a prosih djevojku, Neka raste višnja i djevojka; Punu vjetar, slomi višnji grane, A djevojku drugi preprosiše.“ V. n. p.

Ili:

„Oj višnjo, višnjičice Digni gore grane Ispod tebe vile Divno kolo vode.“ V. n. p.

Ili:

„Višnjičica je rod rodila, viši od roda,
Pod njom sedi mlad gospodar i s njim gospogja
Pred njima je kondir vina i ogledalo.“ V. n. p.

Ili:

„Oj ti višnja, višnjica,
Kamo si se nagnula?“ J.

Ili ova rugalica:

„Hoćeš, Luco, tih l'jepih višanja?
Nije meni do tvojih višanja
Već je meni do mojih vješala.“ K.

Onamo su višnje očito došle radi sličnoga zvuka sa vješalima.

Ili:

„Ja usadih višnju na jaliji,
— — — — — — — — —
Sazrela mi višnja za trganja.“ Petr. n. p.

Vrba. *Salix* L.

„Bazgovina, nje puškica
Vrbovica nje sabljica.“ J.

Kaže pjesma za djevojke — vojnike.

„Umre, umre Rajole:
Gdi ćemo ga zakopati
— U rupicu, pod vrbicu.“ V. n. p.

Ili:

„Va našem je vrti jedna žuta vrba
Kada ona vrba sis grozjem urodi,
Onda mi se majko nazad nadijajte.“ J.

t. j. nikada.

Ovdje se doduše veli „žuta vrba“; to bi mogla biti jedna odlika vrbe, naime žukva, Salix vitellina, koja ima grane i grančice žute kao žumanjak; no moguće, da je ta riječ „žuta“ samo pjesnički nakit.

Dosjetljiva je i ova:

„Ne mogu ti, seko dojti,
Dok ne rodi vrba grožgjem,“ i t. d.

„Mudra bila mlada seka
Kitila je vrbu grožgjem.“ Zborn.

Zelje (kupus). *Brassica oleracea capitata* L., kupusu kažu i „zelje.“

Kad se rugaju Rasporčanima (Ugar. Hrvati):

„Rasporak je u dolini
Diči se od zelja,

A pri mesi malo kada
Imaju veselja.“ J.

Zelena kada. *Narcissus Pseudonarcissus* L.

„Dva cvijeta u bostanu rasla
Plavi zumbul i zelena kada;

Plavi zumbul ode na Doljane
Osta kada u bostanu sama.“ V. n. p.

Digitized by Google

Zizer, ne zna se, šta je.

„Bom zobala zizer i mramorku
Budem pila Dunaj vodu hladnu.“ Valj.

Valjevac (sabirač) kaže, da zizer „raste megju žitom i ima strokce.“

Radi moguće sličnosti riječi u izgovoru, pomišljao sam na „cicer“. Šulek prevagja taj cicer sa Lithospernum arvense L., no Valjavčeva karakteristika bolje pristaje na Cicer arietinum L., naime jednu lepirnjaču, koja raste po poljima i od koje se plodovi jedu kao varivo. A i Freyer, koji je sakupljao slovenska imena bilja (Šulek) iz ustiju samoga naroda, bilježi za biljku cizara = Cicer arietinum.

Zob. *Avena sativa* L.

Spominje se isključivo kao hrana konjska.

„Mujagini konji za grad zavedeni,
Za smilj povezani, tri dni i tri noći,
Niti trave jedu, niti zopcu zoblju.“ V. n. p.

Ili:

„Ima konje i vole:
Ne tê zobi zobati.“ J.

Ili konjicu valja:

„Sena, zobi žerat dati.“ J.

Zova. Vidi „**bazga**“.

Zumbul. *Hyacinthus orientalis* L.

„Dvoje su se zamilili mladi,
U proleće, kad jim cveta cveće
Kad im cveta zumbul i karanfil.“ V. n. p.

Ili:

„Zumbul plavi i zelena kada.“ V. n. p.

Djevojka se prispodablja zumbulu:

„Oj djevojko, zumbul plavi.“ K.

Ili:

„Oj djevojko, zumbul cv'jeće.“ K.

Žabljak. Valjda nekakav *Ranunculus* L.

„Žabljak niti kačljak ne će sprogovorit.“ K.

Žuborina, po Vuku neko drvo. No možda je to jasika, sudeći po tekstu:

„Ovdje nama kažu Žubori mu brada
Staroga vlastelja; Kao žuborika.“
Kad u crkvu ide V. n. p.

Na koncu neka mi je dopušteno pripomenuti, da nijesam imao namjere pisati kakvu estetsku študiju o narodnim pjesmama; to su već prije uradili drugi, na taj posao pozvaniji, već mi je bila namjera prikazati, koliko i kako je narod bilinsku prirodu, koja ga odasvud okružuje, primijenio i obradio u svojim pjesničkim produktima. Da i ovo moje izlaganje nije potpuno, razumije se samo po sebi, jer je materijal preogroman, a ima ga i takva, do koga nijesam mogao doći. Za to ostaje još prilike i drugima, da poznavanje narodne pjesme u tome pravcu dalje proširuju, što ću u ostalom i sam činiti.

Digitized by Google

Budućnost stenografije.

Piše nadzornik trg. škola **Aleksandar Schäffer.**

Letimičan pogled u vrtlog bezbrojnih poziva, pa bili oni zvanični ili privatni, dovoljan je, da nam predoči, koliki je grdan zbir potrošenog vremena svih pojedinih osoba, koje su nužne, da stave sve misli na papir, koje se imaju saopćiti. Naročito u uredima biva to vrijeme u toliko ogromnije, što se svaki spis ponajprije napiše, ispravi, pa onda prepiše. Naše stoljeće, koje je već na izmaku, polučilo je zaista u svim granama tehnike u pogledu štednje vremena izvanredne uspjehe, tako izvanredne, da ono upravo iščezava, što je stvoreno na polju pisanja pred ovim. Pa i stenografija, koja je pozvana, da bude najodličnije sredstvo štednje vremena u naprijed spomenutim radovima, pri svem svom znamenitom razvitku i savršenstvu našla je samo ograničenu praktičnu upotrebu, koja je još uvijek na izvjesne krugove vezana. Ja ću ovdje pokazati, da otkrijem razloge još uvijek sporadične upotrebe stenografije, i napomenuti ona sredstva, koja bi joj mogla pomoći do općenite upotrebe.

No prije svega smatram za dužnost da spomenem, pošto mi nedostaje dotična stručna literatura, to ne znam da li se o ovom pitanju što god raspravljalo i na koji način.

Mnogi od onih, koji su, — a to je svak najviše u današnjim prilikama — počeli učiti stenografiju u višim razredima srednjih škola, ili čak istom u visokim školama, moraju pripoznati, da je bitna razlika, stenografirati usmeno predavanje drugoga ili svoje sopstvene misli. Ta se razlika objašnjava u tome, što je ova potonja zadaća daleko teža. Stara konja ne nauči igrati: s ovom poslovicom mislim da sam obilježio tu pojavu. Jer dok se mi u upotrebi običnog pisma (volio bih, da se stenografija zove običnim pismom) od naše rane mladosti vježbamo i njegova upotreba nam prijegje u krv, t. j. postane skroz mehanična vještina, ostaje nam stenografija, koju mi, kao što je spomenuto, većinom istom docnije i to onda počinjemo učiti, kad običnim pismom potpuno vladamo, nekim načinom strana ili tugja i to dvojako tugja. Kad naime idemo na to, da sopstvene misli stenografijom napišemo, to vršimo vazda dvostruku duševnu radnju, i ma da je jedna podregjene naravi, opet je dovoljna, da tok naših misli sprečava. To sprečavanje leži u tome, što svoju pažnju moramo mnogo više obraćati mehaničkom izvogjenju pisma, nego što je to od potrebe pri pisanju običnoga pisma, kod koga slova tako rekavši sama iz pera cure. Druga je zapreka u tome, što ne možemo nešto stenografijom napisano onako hitro pregledati, kao ono običnim pismom. Ta je zapreka još veća, kada čitamo tugje pismo — pa ipak sam ja u svojoj uredovnoj praksi dotlen dotjerao, da sam mogao lako odgonetnuti pismo, o kome se baš ne može kazati da je čitljivo — da se oštrije ne izrazim —, pa za što ne bi moglo biti od prilike tako i sa stenografijom? Sasma je drukčije, kad valja da stenografiramo ono, što čujemo. Tu možemo svu svoju pažnju obratiti pismenima, i nije ni najmanje teško služiti se stenografijom u takim prilikama, a u tome i jest upravo sva i općenita njezina današnja upotreba.

Da daklen na svaki način stenografija zauzme pravo mjesto u praksi, koje joj se po njenoj vrijednosti mora ustupiti, po mom mišljenju ne preostaje ništa drugo, nego da se njena nastava otpočne ondje, gdje počinjemo nastavom u običnom pismu, t. j. u prvom razredu osnovne škole. Ovoj će se ideji po svoj prilici većina učitelja narugati, ali ja ću pokušati, da pokažem, da ostvarenje te misli ne bi ni izdaleka toliko muke iziskivalo, kao što se na prvi pogled pričinja. A istom kad pomislim, da

Digitized by Google

naši učenici osnovnih škola moraju učiti u isto vrijeme dvije, pa eventualo čak i tri vrste pisma, onda smijem odvažno tvrditi, da bi se ukidanjem jedne te vrste, a istodobnim uvagjanjem stenografije, našim učenicima osnovne škole samo olakšalo. Na žalost pri ovom raspravljanju moram uzeti kao osnov njemačku stenografiju, ali se tijem ništa ne umanjuje vrijednost istaknute zadaće.

Kako je poznato, u stenografiji nema razlike izmegju velikih i malih slova, te bi tako učenik mjesto ovim redom običnoga pisma:

u stenografiji morao utuviti ovaj red slova:

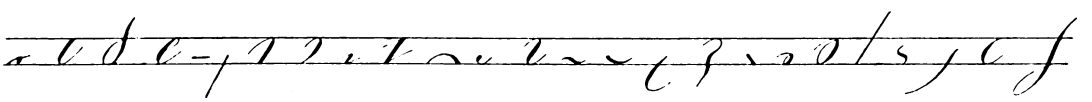

Uz svoju prostotu (jednostavnost), a ipak karakterističan oblik, morali bi se ovi znakovi lako upečatati u prijemljivi djetinji duh. Promotrimo samo tačno oba reda slova, pa se zamislimo u položaj čovjeka, koji nikako ne umije pisati, pa da odgovovorimo sada na pitanje, koja bi od obiju vrsta slova prije ostala u duši, ona običnoga pisma, ili ona stenografije. Odgovor će glasiti na svaki način u prilog pošljednjima. Ovim recima nije zadaća, da iscrpivo prikažu metodiku postupka sa stenografijom u okviru nastave u osnovnoj školi, već samo da razlože mogućnost, pa je s toga dovoljno, da se u kratko izrazim i samo spomenem put, kojim treba u tome udariti, a daljni razvitak prepuštam onima, koji se po pozivu bave uzgojem naše mladeži. — U glavnom ja sebi tu stvar ovako zamišljam: Uporedo sa pisanjem slova običnoga pisma, neka se uvježbaju i glasovni znakovi stenografije, i te bi vježbe od prilike ovake bile:

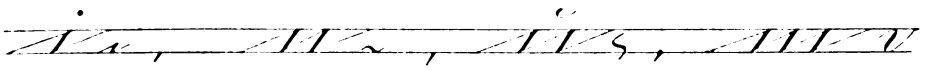

Pri tome nije ni najmanje nužno, da se genetička metoda krnji pri običnom pismu, jer je s obzirom na jednostavnost glasovnih znakova stenografije na pošljetku sasvijem svejedno, kojim ćemo ih redom učiti:

Isto onako, kao što se pojedina slova običnoga pisma spajaju u riječi i riječi u rečenice, trebalo bi usporedno postupati i sa stenografičnim glasovnim znacima, pa bi takva pisanka ovako izašla:

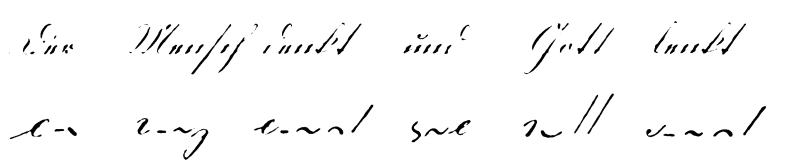

Pri tome otpada u stenografiranju ona poteškoća u sigurnom i hitrom spajanju slova, koju bez sumnje svaki učitelj samo sa strogom došljednosti i s velikim ustrpljenjem savlagjuje. Kolika je razlika izmegju malo prije u stenografskom pismu napisane

Digitized by Google

rečenice i pravoga stenografiranja, pa onda za koliko je manje posla u stenografiranju nego u pisanju, vidi se već iz toga, kad se ta rečenica u ovom obliku pojavi:

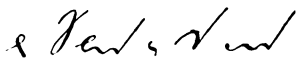

Po naprijed napomenutom načinu trebalo bi nastaviti, dok se god učenici ne umjednu sa obje vrste pisma jednako vješto služiti. Pri tome valja dotlen svako skraćivanje stenografije najstrožije izbjegavati, da se djeca sačuvaju od preopterećivanja. Ovijem bi se mogao i I. stepen stenografske nastave završiti.

Zadaća je II. stepena stenografske nastave, da upozna učenike sa spajanjem glasovnih znakova i s najvažnijim obilježjem (pojedinih glasovnih znakova sa značenjem potpune riječi), kao i sa oznakom samoglasnika. Ovaj dio nastave mogao bi se spojiti s užom jezikoslovnom nastavom. Uzmimo, da valja mijenjati (deklinirati), izvjesni spolnik (artikel) „ein“. Najprije ćemo napisati pojedine padeže toga spolnika, a onda kraj njega pometati obilježja, pa će izaći ovaj red:

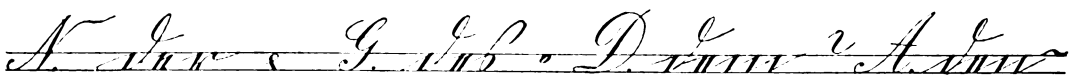

Recimo, nabrajaće se lične zamjenice. Učitelj napiše na tabli te zamjenice i pomeće kraj njihovih obilježja:

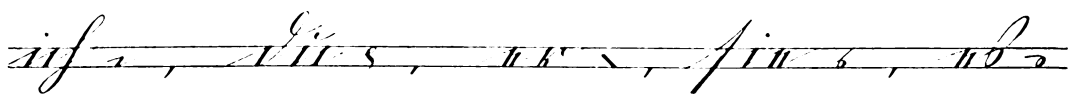

Ovdje i u svim sličnim prilikama biće učitelju lako, da učenike malo po malo u tome uvježba, kako se mogu dva slova u jednom potezu (znaku) spojiti, tako n. pr. da od „ein“ i „e“ e i ⟍, kad se oba znaka nekim načinom svežu jedno s drugim postane znak ⟍, koji se sam za se čita kao „ein“. Ja sam uvjeren, da ove vježbe ne samo što učeniku ne će biti teške, već će ga što više radovati. Ne će zadavati ni to velikih teškoća, da se učenicima na podesnom mjestu i u odabranom redu pokaže, kako se samo s malom promjenom samoglasnici u stenografiji sa suglasnicima izražavaju, a da ih zasebno i ne pišemo, ili ako ih preinačujemo s obzirom na liniju, na kojoj pišemo. Ovijem bi se stenografska nastava u osnovnoj školi mogla završiti, a ostalo predati srednjoj školi, koja bi s ovakom spremom svojih učenika mogla dotlen dotjerati, da ovi svršetkom IV. razreda stenografijom u svoj njenoj savršenosti potpuno vladaju, kao običnim pismom. A što se tiče absolvenata osnovne škole, to sam uvjeren, da bi oni u stenografiji mogli polučiti taku hitrinu, da ih ne bi mogao stizati ni najbrži pisar običnim pismom.

Na koncu neka mi se dopusti, da u svoju obranu još nešto primijetim. Mnogi će protiv ove ovdje skicirane osnove podići prigovore, da bi se provodeći tu novinu, naišlo na zapreke, da se u okviru nastave osnovne škole stenografija ne može temeljito obraditi i da bi s toga znanje učenika ostalo nepotpuno. No na to moram naglasiti, ako je takav prigovor opravdan, to bi se onda skoro svi nastavni predmeti morali iz osnovne škole eliminirati.

Digitized by Google

O razvoju duševnih sposobnosti u djece za prvih godina života.

Napisao **Stjepan Ilijić** — *Trpanj (Dalmacija).*

(Svršetak.)

Glava VII. Razni oblici mašte ili fantazije.

Velikom vježbom ponovnih zamjetaba, kako smo već vidjeli, razvija i učvršćuje se moć pamćenja; ali kad se ta duševna sposobnost neprekidnom vježbom i čestim ponavljanjem ojačala u djetetu, tad se iz nje izvine nova moć, moć apstrakcije, koja isprva duševnom vidu vjerno predstavlja svojstva raznih predočaba; al nešto docnije obnavlja se u duši drugim karakterima i stvara od realne novu umnu sliku, koja često u naravi ne opstoji, te je katkada plod raznovrsnih. a i protivnih utisaka.

Prem neki psiholozi tvrde, da fantazija svoje pravilno djelovanje otpočne u djetinjoj duši, kad je dijete premašilo tek treću godinu života, ipak nije nevjerojatno, da postoji u djetetu još mnogo prije. Kad se u djetetu razbudi prvi tračak svijesti, kada dakle raspoznaje majku, oca, dadilju i uopće sve one osobe, koje su s njim u neposrednom doticaju, onda često opažamo, kako ih u odsutnosti plačem priziva, a kad ga majka privine na svoje grudi, kako se utiša i smiri. — Ne uvigjamo li u tom izražaju u zametku moć umišljanja slika neprisutnih osoba?

Opažamo nadalje, kako dojenče veselim poklicima izražava svoje zadovoljstvo, kad ga majka zaodjene u svečano ruho, da ga otpremi na šetnju. Nije li možda onaj veseli izražaj, koji mu se na licu pojavljuje, podražica unutrašnjih predočaba, koje se u stanovitom času podižu u svijest, potaknute od ugodnog sjećanja stanovitih dojmova, koji se u onom času duši objavljuju bez prisuća dotičnih predmeta.

Već izrana dijete raspoznaje na hartiji slike, koje predstavljaju dotične predmete. — Moja je Jelisava n. pr. na izmaku prve godine živvta raspoznavala naslikana mačka, psa i pticu, dok nije raspoznavala kuće, stakla, cvijeća nacrtana na istoj slici.

Iz toga možemo zaključiti, da se sve ono, što živi i što je u neposrednom doticaju s djetetom, doima dublje njegove duše, i baš za to lakše i prije iz realne zamjedbe prijegje u umnu sliku.

Sanje su druga zanimljiva pojava, koja nam donekle izražava moć umišljanja. Često se opaža, kako se novorogjenče još u prvim mjesecima života kroz tihani san smješi; kako se katkad naglo prene i stane ga iznenadna vika, dok mu iskolačene očice odavaju očit izraz strave. Moja je Darinka na domaku trećeg mjeseca života kroz san opetovala usnama mehanične kretnje sisanja.

Ipak regbi da se u prvim mjesecima djetinjeg života baš ne može govoriti o pravoj moći umišljanja kroz sanje, pošto bi neke već do sada opažene kretnje mogle biti i automatične naravi. Evo što o tome veli Tiedemann: „Djeca se kroz san kreću, javljaju se katkada osobitim nekim glasovima, ali je moguće da tu ne ulazi moć umišljanja, već da su takvi izražaji samo učinci tjelesne razdražice. — Majke i dojilje u tomu uvigjaju tragove sanja, ali one ne razlikuju mehanični od duševnog izražaja, te zamjenjuju neke organične kretnje duševnim učincima, koji se samo kod odraslih pojavljuju.“[1]) Neki su pak fiziolozi protivnoga mnijenja, te je donekle u tom

[1]) Thierry Tiedemann: „Spomen“ prv. Michelina. 1869.

Digitized by Google

predmetu teško pravo odsjeći, pošto je jedini svjedok, koji bi nam mogao riješiti taj čvor, nijem i nesvjestan.

Megjutim poprimajući donekle Tiedemannovu hipotezu, u koliko se ona odnosi na djecu, koja još nijesu prevalila prvu godinu života, možemo po nekim vlastitim opažanjima zaključiti, da je dijete nakon prve godine svjesno svojih sanja, da se t. j. u njemu, naravno isprva rudimentarno i nesavršeno, ponavljaju utisci nekoga vanjskoga svijeta, a to osobito oni, koji su pošljednji nadošli, i dublje dirnuli djetinju osjetljivost. — Jedno veče, vraćajući se iz lova, donesem kući ranjenoga kosa, te ga pružim Jelisavi, kojoj je tekar petnaesti mjesec. — Dijete je izprva bojažljivo razmatralo pticu, al uvidjevši, da tu nema ništa pogibeljno, malo po malo joj privikne, te je stane dragati, i kako je to obično u djece, skoro se u nju zaljubi. Kad je nadošlo i vrijeme spavanja, majka joj naloži da preda pticu; dijete se stane otimati, ali zapovijed je zapovijed, i životinja joj bje oduzeta. — Kad preko noći, kroz san, dijete se po dva puta oglasi sitnim glasićem: „tica“, „tica“ — onda se okrene na drugu stranu, te se umiri.

Takve su pojave kratkotrajne kod sitne djece, a kad u snu dolaze, uzbugjuju u duši samo časovite i prolazne slike, koje nam ipak tumače, kako se u svijesti već pojavljuje, i ako rudimentarno, moć umišljanja.

Tek onda, kad se u djetetu razvije artikulovani govor, onda mašta u širem smislu te riječi otpočne svoju čudnu djelatnost. Svak je od nas opazio, kako dijete, kad je već prevalilo treću godinu života, rado i pažljivo sluša koju zanimljivu pripovijest, osobito pak onu, koja obuhvata krug njegovih predočaba. Nešto docnije, kad je istu priču već po više puta čulo, kuša da je drugomu pripovijeda, ali ćemo pri tom opaziti, da samosvojne obnove već poprimljenih predočaba ne ponavlja onim istim redom, kako su mu u dušu pale: nešto u djetetu teži da oduzme ili nadoda novih slika, novih predočaba istoj priči, koja na taj način postane zamršenijom, a često i mutnom.

Kad je dijete već prevalilo treću godinu života, a katkada i prije, ono često razgovara svoje igračke: za žensku drvena lutkica postane najednom živim stvorom, kojemu ona prišiva raznovrsnih pridjeva: sad je obasipa medenim izrazima, povjerava joj svoje nevine, tobože skrovite misli, draga je po liščcu, popijeva joj slagjano i milo; kad iznenadno, bez ikakvog vidljivog razloga, odbaciva je od sebe, nadijeva joj svakovrsnih nemilih pridjevaka, psuje, kara je, ljuti se i t. d. Muškić nasuprot šapće svom omiljelom drvenom konjicu svakovrsne medene riječi, bodri, tjera ga, miluje i draga ga, kao da je u istinu živ stvor. Takve se pojave obično ponavljaju, kad je dijete samo sa svojim igračkama, i njegova moć umišljanja nije rasijana od onih predočaba.

Obično se opaža, da dijete u nekoj stanovitoj dobi života sve ono, što ne shvaća, nekako inštinktivno „personifikuje“, t. j. podava maštom oblik i svojstva života raznovrsnim prirodnim elementima. U tomu uvigjamo srodnost njegove duše s onom primitivnih naroda mitične ere.

Kako primitivnim narodima, tako se i djetetu svijet javlja u svojoj velebnoj krasoti, koja podražuje njegovu maštu, te stvara u njegovoj duši često krivih pojmova o naravnim pojavama; — a to je baš: luč istine, koju upaljuje razum, nije još zasjala u njegovoj inteligenciji i u njegovoj duši djeluje samo moć začugjenja, koja stvara čitavo čislo trascendentalnih slika. Tad ćemo opaziti, kako se dijete služi slikovitim govorom, koji potpuno podoba pojmu utisaka, što ih je izvana poprimio.

Jednom sam na vlastite uši čuo ovaki razgovor izmegju dvoje djece od treće do četvrte godine života, koja su najednom ugledala uštap, što je u tom času virio iza brda:

Prvi dječak: „Eno sunca, eno sunca!“

Digitized by Google

Drugi dječak: „Ej budalo, ono nije sunce.“

Prvi dječak: „A dakle što je?“

Drugi dječak: „Ono mu je sin“ — i ovaj je očito pokazivao obilni dar fantazije, jer je stao prvomu na dugo pričati „kako su zvijezde služavke sunca, pošto spremaju doručak, kad se umorno iz mora diže“ i t. d.

Iznenagjen takvim maštanjem, eda se uvjerim koliko je u tome izvorna, propitah se kod roditelja; oni me uvjerili, da dijete u njihovoj kući nije čulo sličnog bajanja.

James Sully, čuveni engleski psiholog, spominje, kako neko djevojče, kome je tekla šesta godina, našavši slučajno neki probušeni kamen, oko toga predmeta smota cijelu fantastičnu pripovijest: „Ovo je — govoraše djevojče — čudotvorni kamen, a rupe su čarobne odaje, iz kojih se izvijaju zlatolike vile“ i t. d., i t. d. Isti pisac u skorašnjem psihološkom djelu „Studies of childhood“ (Proučavanja o djetinjstvu) veli: „Fantazija se očituje u svakoj djetinjskoj kretnji, i tako djeluje na osjetnu žicu onog nježnog stvora, da je možemo slobodno nazvati njegovom silom i ujedno njegovom slabošću. Silom, jer je svaki utisak njoj podvrgnut; slabošću, jer kroza nj svaka prikaza nalazi stazu do djetinje duše.“

Eto, kako dijete, koje je prije samo pomoću materijalnih predočaba umišljalo vjerno likove dotičnih predmeta, stane najednom da tvornom moći preobrazuje obim, koji ga okružuje, otvarajući sebi novi svijet: unutrašnji, čarobni svijet fantazije.

Tiedemann, koji je pokušao da nam tumači, kako postaje ta evolucija u dječijoj duši, veli: „Isprva po zakonima vlastite iteligencije, novorogjenče umišlja nepoznato samo pomoću poznatih mu predočaba. Kada dijete postane svjesno vlastitih osjećaja, čustava, zgoda i nezgoda života, tad se pojavi u njemu neka osobita tendencija, da svim ostalim predmetima, koji stoje izvan njega, prišije pojmove svog vlastitog bivstvovanja.“

Opaža se, kako dijete od pete godine unaprijed stanu zanimati boje: ono tada gleda u šarenu dužicu, koja mu se nad glavom svija, i već umije da o njoj priča čudnovatih bajki; ono se rado oblači šarenim, živim bojama; znatiželjno i s osobitim zanimanjem ne samo da razgleda hromolitografične slike, već sam često imao prigode da opazim, kako dijete rado i često oboji u knjigama različite slike, koje mu se pričinjaju monotone jednoličnosti. Zavirimo u koju školsku ilustrovanu „Bibličnu povjesnicu“, to ćemo opaziti, kako je Mojsijeva brada, originalno sijeda, postala najednom ognjevne šare; kako konji, koji vuku triumfalna Josipova kola, postanu najednom šareni kao divlje mačke i t. d., i t. d.

Dijete dakle zavoli boje, jer one potiču njegovu fantaziju i donekle čarobnim su okvirom slikama njegove mašte; al iz toga ipak ne izvire, kako neki psiholozi tvrde, da je već tada u djetetu razvijeno estetično čuvstvo. Mi stojimo s onima, koji s pravom tvrde, da taj pretečni duševni rad fantazije sprema djetinju svijest poimanju estetičnih ideja; da je to materijal, koji se nagomilava u duši, iz kojega će se tek kasnije izviti viši pojmovi ljepote i ukusa, uz uvjet, da progje kroz rešeto uzgoja i zdrave kulture. „Koliko i koliko ljudi u poimanju ljepote ostaju navijek djeca!“ — kaže Compayré. Zbilja i sami možemo opaziti, kako oni, u kojima kultura nije uzgojila u duši viših intelektualnih ideja, ostaju nijemi spram prirodne krasote, slični u tomu najnevinijem djetetu.

Da se čustvo ljepote u duši suglasno i pravilno razvije, nuždan je špečijalni uzgoj, i to baš kad su sve duševne moći, a osobito fantazija, začele u djetetu svoje blagotvorno djelovanje.

Digitized by Google

U prvim godinama života ne opstoji dakle u djetetu pojam ljepote u potpunom smislu te riječi; opstoji dakle samo sirovi materijal, koji kasnije valjanim uzgojem možemo izgladiti i dotjerati do savršenstva. I ako takvi razlozi vrijede za shvaćanje spoljašnjih prirodnih krasota, neki tvrde, da se ne mogu upotrijebiti u osjećanju glazbenih zvukova.

Opazilo se naime, da neka djeca već za rana pokazuju osobitu tendenciju naspram glazbe, te da na njih špccijalnim načinom djeluju slagjane popijevke; da su neka već sposobna, da u prvim godinama života vjerno i tačno podražavaju kojoj lakoj melodiji, da su pače vrsna da sama komponuju (Mozart). Ali to su izuzeci, što javljaju katkada genija, te odavaju neku osobitu živčanu osjetljivost, uopće rijetku u nezreloj djeci. „Djetinjoj je fantaziji podlogom konfuzija slika i pojmova: ono često zamjenjuje sadašnjost prošlošću, ne živi kao i mi u krutoj realnosti, već u svijetu sanja i bajanja“[1]) veli Guyan. I ako takvo razlaganje s psihološke strane podoba ponešto istini, ipak se dandanas opaža, kako se dijete već prerano prilagogjuje nekako inštinktivno praktičnom duhu vremena u kojemu živi: u njemu već za rana optočne blijediti ružičasti veo sanja, a slika realnog života sa svojim vrlinama i manama razgaljuje se pred njegovim duševnim vidom. Je li to dobro ili zlo? O tomu se ne usugjujemo izraziti se. To samo možemo tvrditi, da je iskra idejalizma nužna kako djetetu, tako i odraslom čovjeku, da ih pridrži na površini sred valovja burnoga svijeta.

Fantazija dakle ne slijedi (osim kod rogjenih pjesnika i umjetnika, kojih danomice nestaje) općenitom zakonu svih drugih duševnih moći: ona mjesto da se godinama jača i razvija, obratno pada, i njezino se obzorje tim većma sužava, čim se dijete više primiče mladenačkoj dobi. Po tom je donekle opravdano mnijenje nekojih filozofa, koji tvrde, da mašta po sebi nije u pravom smislu riječi originalna duševna moć, već samo neka vrsta više duševne sile, koja pretječe i donekle osvjetljuje staze do samosvijesti, jer razmjerno padanje njene intenzivnosti podoba donekle postepenom razvoju razuma.

Glava VIII. Samosvijest, pažnja i sljubljivanje ideja.

Sadržaj:

Što više svjestan motrilac djetinjstva roni u otajne dubine duše, tim mu se više pred umnim vidom prepliće zamršeno klupko ljudske psihe: različite se pojave izmjenično javljaju i u svom beskrajnom vrtlogu prolaze, te čisto izbjegnu i najoštrijem oku. Po kojim se tankim graduacijama, po kojim se neizvjesnim zakonima razvija u djetinjoj duši uzvišeni pojam samosvijesti? Kako se dijete iz mračila prvih dana života u relativno kratkom toku vremena dovine do najvišeg stepena duševnog razvoja, do spoznaje vlastite osobnosti, do spoznaje svoga vlastitog ja, do potpunog shvaćanja samostalnog položaja, što zaprema na ovom bijelom svijetu?

Takva uzvišena pitanja odavna muče ljudsku misao, i prem sva do sada marljiva i zdušna opažanja na djetetu još ne mogu da potpuno riješe taku zamršenu zagonetku, ipak bacaju dostatno svjetla, eda uzmognemo bar donekle pratiti postepeni razvoj te uzvišene pojave ljudske psihe.

Već smo do sada, pri proučavanju razvoja ostalih duševnih sposobnosti, često primjenjivali izraze „svjestan“ i „polusvjestan“; al smo takve pojmove uzimali samo u relativnom smislu, u koliko su nam služili da razjasnimo neke stanovite časove u razvoju djetinje duše, kad se ono u njemu pojavi prvi tračak svijesti. — Kako smo

[1]) Guyan: „Uzgoj i naśljedstvo“.

Digitized by Google

dakle već spomenuli, dijete je još za prvih dana života svjesno nekih stanovitih utisaka, koji mu prouzrokuju ugodnih ili neugodnih senzacija, al su takvi utjecaji časoviti i prelazni, jer ne izviru iz subjektivnog predomišljanja, i svjesnost o njima potraje u djetetu dotle, dok i onaj učinak, koji ih je potaknuo.

Česti i mnogobrojni utisci.... koji djeluju na živčani sustav, ostavljaju već iz rana svoje tragove u djetinjoj duši i mi tad opažamo, da novorogjenče nekud bistrije raspoznaje razne predmete koji ga okružaju, te se već i polusvjesno poimanje vlastitog bivstvovanja pomalja, kad prevali prvu godinu, a na izmaku druge ono je već svjesno mnogih čina, koji se oko njega i u njemu zbivaju; svjesna volja, koja se baš tada pomalja u djetinjoj duši, možda je pošljednja stepenica do potpunog razvoja samosvijesti I u istinu svjesna je volja subjektivni proces, koji ravno izvire iz duše, izražaj je potpunog shvaćanja vlastitih sila, tračak je zore, iz koje mora da se pomoli velebni izvor duševnog svjetla, kojega je učinkom, naime svjetla samosvijesti i inteligencije.

„Samosvijest," — piše Compayré — „podvrgnuta je u svojem postepenom razvoju nekim pravilima i zakonima. Kad se isprva pojavi, obasjavajući pojedini automatični čin, tad je na najnižem stepenu svoga razvoja; domogne se višeg, kad nadolazi neposredno pretečnoj spoznaji, t. j. kad je ponavljanjem već prije poprimljene predodžbe u djetinjoj duši uzbugjeno pamćenje: dovine se napokon do potpunog razvoja, kada direktno izvire iz subjektivnog duševnog učinka, t. j. kad jedna uspomena pobugjuje drugu, ili kad iz stanovitoga niza umnih slika izbija drugi niz srodnih predočaba [1])."

Dà, sličnim postepenim graduacijama slijede i druge duševne moći, dok se dovinu višega razvoja, al po našem mnijenju samosvijest nije jedna duševna moć na po se: ona je možda pošljednji napor sviju radišnih sila ljudske psihe, koje harmonirajući se u nekakvoj cijelini, javljaju se u djetetu i skupno potaknu u njemu pojam individualnosti, pojam vlastitog j a.

Duša, koja je do tada jenjala pod dojmom raznovrsnih automatičnih i refleksnih sila, najednom postane svjesna svoje vlastite individualnosti, objavi se u svom vlastitom svjetlu, obaspe ljudski organizam, i dižući ga najednom nad svim stvorovima zemlje, uputi ga k višim ciljevima života, i trakom vlastitog svjetla poravna mu stazu do potpunog razvoja inteligencije.

Opseg samosvjesnog poimanja još je naravno u prvim godinama života preneznatan, da obuhvati u svom krugu sve čine ljudske djelatnosti, mnogo toga još ostane neizvjesno slabašnoj djetinjoj duši; ali nam je dosta konštatovati, da se na izmaku druge godine života ta velebna pojava već očituje, i stane neumorno svojim tajanstvenim silama raditi oko toga, da čovjeka samom sebi objavi, da mu kao neugasiva luč istine lebdi pred njegovim duhom, otkrivajući mu postepeno tajne života, upućujući ga u shvaćanju onoga što se u njemu i oko njega razvija.

Ako pozorno motrimo dijete, opazićemo, da još kroz prvi mjesec života često gleda u plamečak svijeće, da rado pilji u predmete obojene živim šarama, da se razrogačenim zenicama zagleda u majčino lice, da napokon, kad za prvi put pričuje zvonki glasić sitnoga zvonca, nekako kao da se uozbilji i karakteristični izraz pažnje svane na njegovom licu, koji obično potraje, koliko i učinak, koji ga je uzbudio. Isprva dakle spoljašnji predmeti, utječući višom ili manjom silom na dijete, privlače njegovu pozornost, koju u tom nižem štadiju nazivamo nehotičnom, jer ne proistječe iz unutrašnjeg poticaja, već je učinkom objektivnog podražaja spoljašnjega svijeta. Neki psiholozi pače tvrde, da se ta pojava u prvoj dobi života ne može nazvati pažnjom, jer

[1]) Compayré cit. djelo, gl. VIII. 204 str.

Digitized by Google

da „pažljiva misao vlada se, razvija se i kreće po svojoj vlastitoj volji“. Bilo kako bilo, svakako se, kako smo već napomenuli, na djetinjem licu za rana opaža izraz te pojave u stanovitim časovima, izvjesno je dakle, da ako i u najnižem stepenu svog razvoja, ipak ta moć već u prvim danima života otpočne svoje djelovanje — Condillac u glasovitom svom djelu „O izviru ljudskih spoznaja“, označuje pažljivost „jednim osjećajem, koji u stanovitom času, isključivo vlada“. Takva definicija može donekle vrijed ti da označi pažnju, koja se pojavljuje u prvoj dobi života, dok je dijete podvrgnuto isključivo spoljašnjim utjecajima, te im je donekle rob, kad naime još živi pod neposrednim utiscima raznih senzacija, koje izvana dolaze. Ali netom dolazi do samosvijesti, kad je „kadro da nadvlada ostale senzacije, eda uzmogne hotimice usredotočiti vlastitu misao“ (Compayré) pojavi se u njemu svjesna pažnja.

I mi tada opažamo, kako se dijete rado zabavlja onim, što mu za prvi put pred oči pada; kako ono ogleda, razgleda, pregleda, okreće, prevrće i kuša sve predmete, koji su mu na dohvatu; kako ono ozbiljno propitkiva o upotrebljavanju ovog ili onog predmeta, kako riječju traži, da sama sebe obuči i uzadovolji unutarnjem nagonu, koji ga potiče, da svemu i svačemu traži izvor i svrhu.

Znaličnost dakle, koju je Ribot okrstio okusom inteligencije, pravi je izvor hotične pažnje, pošto ona potiče sve duševne sposobnosti djeteta, da se u stanovitom časku usredotoče u jednoj samoj tački prama odregjenom cilju.

Ostali glavni izvori hotične pažnje jesu igre i zabave. Već pri koncu druge godine života opažamo, kako se dijete rado zabavlja igrom. U tim prvim nevinim zabavama vježbaju se sve njegove već razvijene duševne moći: ono izražava svoju sućut naspram ovog ili onog predmeta; pamti lik raznih stvari; vlastitom fantazijom podaje različite oblike dotičnim predmetima i t. d. Sve se to uzastopce u njemu razvija, dok neka živa unutrašnja sila ravna cijelim njegovim duševnim radom, usredotočujući ga naspram stanovitog kruga predočaba, dijete tada, kao povučeno nekom stanovitom strujom, nekako mehanično slijedi toku svojih misli i radi sve dalje i dalje kao stroj, kojemu pokretna neka moć podaje života i sile. Cio se taj duševni rad katkada mučke razvija, te ga opažamo samo iz vanjskih tjelesnih kretnji; gdjekada pak, osobito kad je dijete samo, čujemo, kako neprekidno razgovara svoje igračke, namještajući ih sad u ovom, sad u onom položaju, često prama umišljenoj pretečnoj osnovi svoje igre, koju nastoji da ovrši u svim potankostima. Taj duševni râd potraje kad više, kad manje vremena, prema okolnostima u kojima se razvija. Ako je predmet djetetu nov i po sebi zanimljiv, podaje mu on više zabave, i ono se duže pažljivo njime bavi; u protivnom se slučaju djetinja radoznalost lako iscrpi i ista moć pažnje stane u njemu jenjati. Novost i uvijek novost traži dakle žedna djetinja duša, eda uzmogne vježbati preobilje djelatnosti, koja izbija iz čitavog njegovog organizma!

Protivno se pak opaža u abnormalnoj djeci. Idijotizam, po najpošljednjim znanstvenim dokazima, stoji u apsolutnoj nemogućnosti usredotočenja misli u stanovitom krugu predočaba. Odista, ako pažljivo pratimo kretnje tjelesne u djetetu, zaraženu tom neizlječivom duševnom bolešću, opazićemo, kako njegove zenice često skaču od predmeta do predmeta bez preodregjenog cilja, te i ako se katkada sustave, piljeći u prazninu, vigjamc odmah, da u njima ne svijetli trak misli, a još manje karakteristični izraz, koji odaje misaonog čovjeka; očito je dakle, da u njima, kako veli Compayré, „nema intelektualnih i afektivnih počela, koja uzbugjuju akciju pažnje [1]).“

---

[1]) G. Compayré: cit. djelo, gl. VIII.

Digitized by Google

Sollier piše: „U idijota djelomice ili nikako nema afektivne moći. Oni samo nejasno osjećaju želudčanu rastezanicu, što prouzrokuje glad. Samo jelo može da ih katkada gane iz prirogjene im apatije. Njihovi su osjećaji uopće slabi: ne zamjećuju jasno senzacija. Nijesu u stanju da ocijene ni najprostije odnošaje predočaba[1])“, dok u normalne djece duševni razvoj slijedi nekom odregjenom putu, prelazeći iz nejasnih senzacija prve dobe života postepeno do shvaćanja zamjetaba, predočaba, slika, ideja, pojmova i t. d., iz kojih se onda razvije moć pažnje, koja odregjuje duševne djetinje staze k višem pojmu razuma.

Već iz rana opažamo, da svaki svjesni duševni čin, koji se u djetetu obnavlja, po nekom predodregjenom zakonu uzbugjuje odmah stanoviti niz predočaba, usvojenih prije ili poslije dotičnog čina. Često se dogagja, da netom majka uzme u naručaj rasplakano čedo, s namjerom da ga mlijekom zadoji, ono se umiri, jer je nekako svjesno, da nakon tog čina slijedi obično drugi — naime sisanje. Opažamo nadalje, kako se dijete čisto veseli, kad uoči pripreme za šetnju: takve pripreme uzbugjuju u njemu stanoviti krug predočaba već prije usvojenih, koje se u istim prilikama i istim redom obnavljaju. Nešto docnije sljubljivanje će se predočaba u djetetu ponavljati po poznatim zakonima sličnosti: uoči li dijete n. pr. za prvi put zeca, ta će predodžba uzbuditi u shraništu njegove duše cio niz drugih sličnih predočaba i t. d.

Kad se pak u djetetu razvije artikulativni govor, kad ono dozri, da svoje misli glasno i jasno priopći, često ćemo opaziti, kako ono rado prelijeće mišlju od pojma do pojma bez prividno logične sveze; ali ko pozornije prati duševni razvoj djeteta, uvidjeće, da ta prividna djetinja rasijanost izvire iz naglih i katkada preveć tankih duševnih analogija, koje mi opažamo, a koje ipak djeluju na njegovo lepršavo i nestalno pamćenje, još neobuzdano silom razuma.

Glava IX. Podražavanje i radoznalost.

Netom se dijete pomoli na svjetlo života, ono nam javlja svoju egzistenciju raznovrsnim kretnjama tijela.

Takve su kretnje, kako smo već istakli, skroz automatične naravi, te ne odavaju isprva ni najmanji tračak svijesti. Već kroz treći ili četvrti mjesec života takve pojave postanu ponešto pravilnije, i često se ponavljaju pod istim oblikom. Dijete n. pr. tada hiti u majčino krilo raskriljenih ruku, pošto je već pretečno prečestim ponavljanjem utuvilo, da majka ponavlja isti čin, kad ga u naručaj prima. Tiedemann i Preyer opazili su već za rana u djetetu znakove podražavanja. Prvi n. pr. tvrdi, da je njegov sin već u četvrtom mjesecu života, kad bi uočio koga da pije, podražavao usnicama istome činu. Drugi priča, kako je opazio, da je čedo neko na izmaku trećeg mjeseca podražavalo ocu, kad bi ovaj za šalu pred njim isplazio jezik. Imao sam prigode da opazim, kako je moja Verka već pri koncu trećega mjeseca života, kad bi joj majka glasno ponavljala riječi pa-pe, kušala, da podražava istim kretnjama usana.

Od šestoga mjeseca unaprijed lako je pratiti postepeni razvoj moći podražavanja u djetetu: ono plješće dlanom o dlan, kuca prstićima o staklo prozora, maše rukom u znak pozdrava i sve takve čine vrši s najvećom ozbiljnošću, podražavajući kad jednoj kad drugoj osobi. Nešto docnije, često pri koncu prve godine života, opažamo, kako djevojčce ljulja i draga svoju lutku baš onako, kako i nju vlastita majka. Kad se pak dijete uputi k drugoj godini života, onda opažamo, da usporedo razvoju pamćenja napre-

[1]) Dr. Sollier: „Psihologija idijotizma“, Pariz, Alcan. 1891.

Digitized by Google

duje i njegova moć podražavanja, pače možemo slobodno tvrditi, da se te dvije duševne moći uporedo razvijaju, ne samo, da jedna ne bi mogla opstojati bez druge, pošto podražavanje u djetetu nije ništa drugo, već mehanično ponavljanje primijećenih i upamćenih čina i kretnji.

Nastaje pitanje, je li ta duševna moć, netom se u djetetu pojavi, poticaj svjesne unutarnje sile, ili je samo učinak mehanične naravi?

Preyer n. pr. naginje na prvo, pošto kaže: „Ma koliko podražavanje, kad se za prvi put pojavi u djetetu, nosi obilježje nehotične djelatnosti, ipak je istinito, da se je dotični čin morao ovršiti s nekom stanovitom tendencijom“ [1]). Po tom dakle taj čuveni proučavatelj djetinje duše očito tvrdi, da je već u prvoj dobi života u djetetu rogjena volja.

Compayré, pobijajući napomenuti navodak, veli: „Ne samo da sve kretnje s podražavanjem u djetetu nijesu hotične naravi, već mi držimo, da nijesu ni svjesne. Kako i sve ostale duševne moći, tako i podražavanje u djetinjstvu prolazi kroz različite faze svoga razvoja: ono je najprije automatični čin, onda postepeno postaje svjesnim; napokon, nakon osobite vježbe pomoću inteligencije, dovine se do refleksnog i hotičnog čina [2])“.

Ko pozornije prati svaki djetinji mig, opaziće često, kako neka neodoljiva sila potiče dijete na slijepo podražavanje svemu onomu, što uoči. Ta moć podražavanja jest neka vrst prve učiteljice djetinjstva, kojoj se ono bezuvjetno podlaže toliko više, u koliko u njemu nije još uzbugjena otporna sila. Svaki je dakle djetinji čin u prvoj dobi života odjek vanjskoga jeka, svaki je njegov mig plod podražavanja. Koliko i koliko još u prvo doba života ta moć utječe na duševni život djeteta, može se vidjeti iz ovog primjera.

Žensko neko dijete, rogjeno u selu, poživi u svojoj siromašnoj kućarici do konca druge godine života. Bogata gospogja X., neplodnica, zavoli ga, te ga na mite i darove izmami od roditelja i uzme pod svoje. Vidio sam to dijete: bilo je nespretno, neuglagjeno, neotesano, plašilo se i sopstvenog sjena, te često zgureno u uglu kuće pokrivalo rukama lice i plakalo; odvraćalo bi na pitanja nekakim neobičnim, jednosložnim surovim izražajima. Gospogja je već bila iscrpla sve načine pouke i uzgoja, da tu djevojčicu malko ugladi, ali zaludu, i stane da gubi svaku nadu. Na gornjem spratu kuće stanovalo nekoliko djece nekog višeg činovnika, prilično dobro uzgojene. Svjetovao sam gospogju, da dijete katkada odvede u njihovo društvo; oni će biti, rekoh, najbolji učitelji vašoj jedinici. Gospogja se nekako nepovjerljivo nasmješi, ali posluša savjet. Godinu dana kasnije vrnuh se s puta i posjetim gospogju. Eto mi na susret veselog, malog angjelka, te me učtivo i udvorno pozdravi. Skoro nijesam ni sebi mogao vjerovati: kroz samu godinu dana surovo se dijete bilo preobrazilo u sitnu, ljubeznu gospogjicu sa svom elegancijom gospodske djevojčice.

Eto dakle, kako se i neosjetljivo podražavanje dovine do uzgojne moći, i utječući na djetinju ćud, potpomaže zdravom i pravilnom razvoju sviju duševnih moći. Opazili smo često, da dijete, koje je isprva odavalo opornu i naglu ćud, presagjeno u drugu sferu života, postepeno se i na zamjerke ispravljalo i mekšalo, i to često da ga na to niko nije direktno napućivao: uzori dobrote i savršenstva imaju neku višu etičnu moć, koja prisvaja i zamamljuje i okorjela srca, a kamo li ne bi djetinje srce, koje, i ako je često slabo ili nikako uzgojeno, nije ipak u onoj nježnoj dobi toliko pokvareno, da ne bi osjetilo moralnu moć dobrih i zdravih primjera.

[1]) W. Preyer cit. djelo.

[2]) G. Compayré cit. djelo, gl. IX.

Digitized by Google

Kad već u djetinjoj duši dozriju prva čustva — te zlatne spone, koje na vijeke spajaju njihova srca sa srcem čovječanstva — onda se razbudi simpatija, i ta nova sila, koja graniči s ljubavlju, velikim je poticalom podražavanju. Dijete onda u sebi ćuti neki neodoljivi inštinkt, koji ga potiče da prilagodi svoje misli i osjećaje onim primjerima, koji su mu najviše pred očima: ono se snuždi i uznemiri, kad vidi svoju majku žalosnu ili ozbiljnu; ono plače, kad čuje plač; ono se smije i veseli, kad vidi svoju majku radosnu i zadovoljnu. I tu dakle vidimo višu moralnu tendenciju podražavanja, koja izravno utječe na psihični razvitak djeteta, i skoro uvijek odlučno djeluje na budući razvoj njegova karaktera.

Kada se moć podražavanja kasnije uzdigne do viših ideja, onda postane najmoćnijom polugom zdravoga uzgoja; ali to često biva u zrelijoj dobi, kad već razum probija na obzorje života i prosvijetli staze inteligencije k višim moralnim ciljevima ljudske eksistencije: onda se divimo junacima heroičke ere, velikim izumiteljima, piscima velikog talenta, genijalnim umjetnicima, uopće svim onim, koji su ostavili dubokih i sjajnih tragova u povijesti čovječanstva. Nego premašili bismo cilj svoje zadaće, kad bismo stali na dulje raspredati o moralnom utjecanju takvih velikana na razvitak civilizacije — djetinja se duša, na žalost, u onoj nježnoj dobi ne može da dovine do poimanja takvih primjera; ali se ipak i u nevinoj dobi svjesnim uzgojnim postupkom mogu posijati u djetinje srce prve klice viših duševnih tendencija, koje će pak lakše i bujnije proklijati, kada nastupi doba zrelosti.

Ko pažljivo prati djetinje kretnje, opaziće, kako su se već u trećem mjesecu života toliko razvile, da odavaju neku pravilnost: zenice se onda slobodno kreću, i bez ikakvog napora gledaju sad jedan, sad drugi predmet, dok u njima potitrava neka nova zraka, koja ih oživljava; ručne mišice već su toliko jake, da bez poteškoća hvataju predmete, te ih polagano premeću od ruke do ruke; opažamo pače, kako ponešto docnije pohlepno hvataju one predmete, koji su za njih novi. Darinka se jednom još u nedovršenom četvrtom mjesecu života igrala pršljenom; netom joj iz daljega pokazah rascvatenu šarenu lepezu, spusti pršljen, i stane pohlepno rukama hvatati za lepezom, koju je za prvi put vidjela. Radoznalost je dakle djetetu prirogjeno svojstvo, te vijekom nezasitna u različitim svojim fazama, već se iz rana u duši pojavi.

Intimna nužda novih senzacija potiče dakle dijete, da sve više i više popunjava duševni vidokrug, koji čim se većma širi i obogaćuje novim materijalom, tim još življa izbija želja za nepoznatim i neizvjesnim, pošto zamjedba potiče zamjedbu, predodža predodžbu, senzacija senzaciju i t. d., i tako se sve dalje i dalje zapliće onaj nepregledni lanac slika i uspomena, koji stvara intelektualni život.

U istinu, velika je djetinja nezasitnost u prvoj dobi života: ono sve razgledava, sve traži, za svačim posiže, samo da udovolji unutrašnjem nagonu, koji ga potiče. Ali je i ta popašnost odmjerena prema zanimljivosti dotične stvari: dijete će samo za tren opipati i pogledati koji priprosti predmet; dok će se za više vremena baviti zanimljivim kojim predmetom, koji potiće njegovu radoznalost. Ipak i takva intenzivnost ima svoje odregjeno vrijeme — kada dijete već nema da što novo pregleda na dotičnom predmetu, ono ga napušta i željno traži novih oblika, novih slika, da obogati svoje duševno obzorje.

Kada prevali drugu godinu svoga vijeka, dijete se već ne zadovoljava, da samo letimice pregleda dotične stvari; u njegovoj se duši stane buditi nova sila, koja ga potiče, da traži razlog učincima, što ih oko sebe vigja. Onda nas obasipa svojim nezasitnim i katkada originalnim upitima: Za što sunce sja? Što radi mjesec na nebu? Za što kiša pada? Što je snijeg? Za što cvjeta cvijeće? Kako jabuke rode? Za što

Digitized by Google

mirišu ruže? i t. d., i t. d. Teško je nevinom djetetu odgovarati; ali u drugu ruku opažamo, da se ono bud kojim odgovorom lako zadovolji i ne sumnja ni najmanje o vjerojatnosti.

Ko nas s nekim sažaljenjem ne motri, kako dijete često i rado krši i lomi svoje lijepe igračke: tu leži polupana prekrasna lutka, koja je tako milo tepala „ma"-„mo", „pa"-„po", ondje je opet operušana kvočka, koja je onako ugodno kvocala, tamo je slomljen konjic, koji je onako pravilno i brzo kasao, tamo amo čitava riznica prekrasnih igračaka, koje su djetetu prije bile tako drage.

Nekoji u tom nemilosrdnom kršenju hoće da vide tragove naslijegjenog vandalskog djetinjeg nagona. Ipak, ko pažljivije prati razvoj duševnih sposobnosti, uvjeriće se, da to nije kakav divljački, naslijegjeni inštinkt praotaca, već da se tu krije neka viša duševna aspiracija, koja traži razlog svakom učinku i teži da prodre kroz površinu, ispitujući što joj je skriveno; potiče je tajanstvena sila radozualosti, koju možemo okrstiti neodoljivom duševnom žegji.

Kad je dijete prebrodilo šestu godinu svoga vijeka, te pošto je već pribralo dostatan broj predočaba o svemu onomu, što ga iz bližega zanima, onda i taj duševni nagon stane malko jenjati, spreman naravno, da se opet pobudi u svojoj originalnoj intenzivnosti, kad koji novi predmet podraži naglo djetinju maštu.

I tako se djetinji duh upućuje daljom stazom svoga razvoja, ćuteći vazda u sebi dojam tog blagotvornog unutarnjeg poticala, koji mu sve više i više razgaljuje duševno obzorje, prikupljajući u svijest ono neprocijenjeno blago zamjetaba, predočaba, slika, pojmova i sudova, koji sapliću čitavi intelektualni život.

Glava X. Počeci rasugjivanja.

Već za rana opažamo na djetinjem licu nekih časovitih blijesaka inteligencije, koji nam javljaju, da se duševni život stao buditi i vedriti. Još u prvom mjesecu djetinje zenice življe se krijese i u njima kao da potitrava laki, laki pramičak zore inteligencije, koja izbija iz ponornih dubina ljudske psihe i zaodjene novorogjenče dražesnim čarom, koji ovjenčava njegovo čelo i javlja nam, da se opet jedno uzvišeno ljudsko biće upućuje k stazi intelektualnog života. Ona turobna ozbiljnost, koja je za prvih dana stala na djetinjem lišcu, gubi se postepeno, i neka blaga vedrina, neki zamamljivi odraz unutrašnjeg života pomalja se u djetetu, ovijen čarolikim titranjem posmjeha. Jest, djetinja duša poput nježnog pupoljka na prvom poljupcu pramaljetnoga lahora, polagano se raspupčava pod zadahom novog života, dok prvi blijesak misli prosine u njegovu mozgu. U toj dobi dijete već prepoznaje majku svoju, smješi joj se, nekim osobitim glasovima očituje veselje ili negodovanje, raspoznava osobe, koje je prije vidjelo, hiti u njihovo naručje rado i veselo. Nasuprot kad za prvi put stupi preda nj strano, nepoznato čeljade, na njegovu se licu pokaže bojazan neka i često se stane otimati i plakati; dok se raduje dojilji, koja ga zaodijeva u novo ruho, da ga u šetnju povede, a boji se vatre, osobito ako se već prije opeklo i t. d., i t. d. Sve te činjenice dakle očiti su nam biljezi, da dijete već ima glavne preduslove suda, da t. j. umije razlikovati predodžbu od predodžbe, da umije birati, i prem u embrijonalnoj formi, umije donekle da odmjeri odnošaje vlastitih pojmova.

Govoreći uopće o djetinstvu, ne smijemo da sve takve pojave uzmemo u strogo filozofskom smislu. Sud i rasugjivanje plodovi su naravno zrelije dobe, oni su donekle sinteza, koja izvire iz sveukupnog ljudskog znanja, kriteriji, koji potječu iz iskustva i naobrazbe, iz potpunog shvaćanja odnošaja dotičnih pojmova, a to sve osoljeno zdravim razumom. Ali te duševne sposobnosti u odraslog nijesu naprosto samonikle, nijesu se

Digitized by Google

čas po čas prenule u ljudskoj duši, pošto su i one plod onog zamršenog evolucijonalnog procesa, koji se u djetinjoj duši razvija još u osvitu njegovog intelektualnog života. Dužnost je dakle naša, da proučimo sve one raznovrsne mijene, kroz koje prolazi ljudska duša do svog potpunog razvoja.

Proučavajući djetinjstvo, opazili smo, da se neki duševni procesi, koji su po općem mnijenju isključivo svojina zrelije dobe, nalaze u embrijonalnoj formi u nježnoj djetinjoj duši. — Rivarol veli: „Prvi tračak svjetla, što prodre kroz djetinje oko, i prva kap mlijeka, što kane na njegov jezik, sačinjavaju već prvi sud, pošto dijete već bitno razlikuje ta dva elementa.“ Moguće da je takva tvrdnja ponešto i prevršila, jer nam nije moguće ozbiljno tvrditi, da novorogjenče u onoj još preranoj dobi ima uslove suda, pošto „to bitno razlikovanje dvaju elemenata“ može da zavisi od raznih nesvjesnih senzacija vida i sluha, kojima je dijete podvrgnuto, istom što stupi na svjetlo života. Al svakako i po sudu čuvenog ruskog fizijologa dra Sikorkoga, slobodno možemo zaključiti, da „nakon četvrtoga mjeseca iz djetinje duše stanu izbijati prve klice svijesti i rasugjivanja“[1]). Evo nekoliko primjera:

Služavka je mojoj Darinki donosila svako jutro na utanačeni sat zajutrak od prostog mlijeka, a to u stanovitoj zdjeli, na koju je dijete već bilo obiklo, te kad bi je uočilo, onda bi osobitim izražajem lica odavalo svoje veselje. Kad je čedu već izmicao peti mjesec života, posuda se po nesreći razlupa, te mu drugi dan donesu zajutrak u drugoj zdjeli. Vidjevši to, dijete se uozbilji, brizne u plač i stane nekim izrazitim nepovjerenjem odbijati služavku.

Gospogja mi je neka pripovijedala, kako je njezin sinčić pri kraju sedmoga mjeseca života bio zavolio dražesnog kanarinca, koji mu je milozvučno pripijevao jutrnjicu; dijete je radoznalo pazilo milu ptičicu, te joj se od srca veselilo.

Jedne noći — pričala mi dalje gospogja — dražesna živinica pade nenadno sa tanane lijenke, gdje je sjedila, i svisne. Jutrom, kad se dijete prenulo iza sna, otvori svoje očice i u čudu pogleda praznu krletku, koja je visjela nedaleko njegove glave — onda brizne u gorak, neutješljiv plač, te se ne ustavi, dok mu ne donesoše drugog kanarinca.

Sjećam se, da sam malu Jelisavu prvi put prinio ogledalu pri kraju šestoga mjeseca života; dojam što ga je dijete primilo, bio je izraz čugjenja, pomiješan s nekom bojazni: namrgodi lice, kao da će sad nä zaplakati. Ali kad iznenadno opazi moju sliku do svoje, zaigra joj na licu tračak posmjeha i pruži ruke prama ogledalu — ali, kao da se iznenadno nečemu dosjetilo, okrene, se pa se zvonko nasmije.

U prvom slučaju vidimo silu navike, koja utječe na dijete. Predodžba o obliku stanovite posude uvriježila se u djetinju svijest, te se čestim ponavljanjem ojačala. Dijete je bilo dakle umno stvorilo zaključak, da je u stanovitoj poznatoj zdjeli nešto za njega ugodno, slatko. Kad se taj obični red poremetio i nova predodžba nadošla, logičan je djetinji protivni sud: da se obična slagjana hrana ne nalazi u novoj posudi. Prirodan je i izraz nepovjerenja, koji je časom zatitrao na djetinjem licu, te nam bolje tumači proces, koji se u stanovitom času pobudio u njegovoj duši.

Ma da drugi slučaj možda pripada „efektivnim učincima“, ipak i u njemu nalazimo glavne uslove suda i rasugjivanja. Dijete je briznulo u plač ne za to, što je živinicu dostigla zla kob, već što je ono lišeno dojma, koji je ugodno dražio njegove slušne i vidne organe; kad je najednom taj obični tok sustao, dijete je prosudilo, da se više ne će ponoviti: eto razloga njegovu negodovanju.

---

[1]) Dr. Sikorski: u „Revue philosophique“. 1885.

Digitized by Google

U trećem napokon slučaju nalazimo sasvim prirodnu djetinju bojazan pred nenadnom pojavom — tek je ono spazilo drugu podobu, poznatu podobu, ono se odmah razvedrilo — i tu bilježimo prvu pojavu shvaćanja — a kada se pak nenadno okrenulo, ono je po asocijaciji ideja prosudilo, da ispred odražene slike u zrcalu mora da stoji originalni lik.

Ovakvi i slični učinci često se ponavljaju u djece kroz prvu godinu života, kad naime sva njihova psihična djelatnost izbija samo iz različitih izražaja, koji se ponajviše javljaju na njihovu licu. Nekima će se možda pričinjati, da su takvi učinci preveć proste naravi, ipak su oni jedina nit, koja vodi u tamni labirinat ljudske duše, te nam pripomaže, da bar donekle odmotamo zamršeno klupko razvoja djetinjih sposobnosti.

Kada pak dijete stane da glasno kazuje svoje misli, kad se naime pojavi ona čudna kombinacija unutrašnjih pojmova s organom glasila, onda ono prijegje u drugu fazu svoga razvoja. U istinu ni onda ne možemo da od djeteta očekujemo tačan izraz njegovih misli: rječnik je njegov još preoskudan, a da bi mogao uobličiti jasno i razgovijetno sve ono, što mu dušom prolazi; novorogjenče još i u ovoj dobi raznim kretnjama tijela nadopunjuje ono, što riječma ne može da kazuje. Ali kad je već doseglo treću godinu svoga vijeka, te donekle obogatilo svoj rječnik, onda nam javlja svoje misli u jasnijem obliku. Još i onda naravno njegova frazeologija naliči ponešto na frazeologiju primitivnih naroda: gole, golcate fraze bez ikakog nakita, bez birane forme, ali nadahnute takvom iskrenošću i prostotom, da slobodno možemo tvrditi, da su samo prvi artikulovani glasovi čist izljev djevičanske duše.

U toj dobi dakle dijete često ciglom riječju, priprostom frazom, označuje svoje misli, te izražava svoj sud. Ako ga upitaš n. pr., koje mu je jelo draže, ono će odmah odvratiti bez oklijevanja bon-bon (slatkiš). Iz tog jednostavnog odgovora izvire, da je dijete u svijesti već probralo toliko pojmova o dotičnoj stvari, dà već često umije prosugjivati. I u prostom djetinjem ne ili dà, opstoje glavni uslovi suda, pače te jednostavne riječi već same po sebi čine sud.

Ponešto kasnije, i to često pomoću različitih zaključaka, kojih mu sami podajemo, djetinja se inteligencija sve to više širi i oštri. „Ako polupaš zdjelicu, jao tebi!“ „Takneš li se drače, okrvavićeš ručice.“ „Baciš li lutku, polupaće se.“ „U trki možeš lako slomiti vrat“ i t. d. Dijete često pomno prati naše riječi, i kad uvidi, da podobaju zbiljnosti, onda ono ne samo da počinje shvaćati prve pojmove razloga i posljedica, već ono iste opomene daje svojim raznolikim igračkama. Sjećam se, da je jedno dijete u četvrtoj godini svoje dobe sasvim ozbiljno razlagalo svojoj lutki, „da kad izagje na polje, neka dobro pazi kuda hoda, da ne bi uprljala svoje lijepe nožice“.

Postepeno pak, polazeći od materijalnih predmeta, djetinji se duh penje do viših apstraktnih ideja — te stvara često neke čudnovate, neočekivane zaključke. Tad se u njemu stane buditi i moć fantazije, koja mu raznolikim svojim šarama stane slikati spoljašnji svijet, podavajući mu novih poticaja, novih pobuda. Opažamo, da u to doba dijete počinju zanimati prirodne pojave, koje se oko njega motaju, i elementarnom silom intuicije počinje da na svoj način sudi o svemu onomu, što ga okružuje.

Vječiti, nepromjenljivi zakoni uzroka i učinaka vedre malo po malo pred djetinjim duhom i karakteristika budućega čovjeka izbija iz svake njegove riječi, iz svakog njegovog djela. Žegj, vječita žegj za znanjem i napretkom, glavnim je pokretačem ljudskoga duha, koji, prateći ga dalje na stazi života, budi u njemu nove želje, nova čustva, nove ideje; tim se u njega sud jača i okrepljuje, dok iz prelazne krize djetinjstva ne prijegje u dobu zrelosti.

Digitized by Google

Glava XI. Prve djetinje igre.

U igri je čitava djetinja povijest. Ako pažljivo pratimo svaki kret novorogjenčeta, netom stupi na svjetlo života, opazićemo da mu je cilj vazda isti: vježba naime svih njegovih udova. Sav je njegov živčani sustav u onoj prenježnoj dobi u vječitom trzanju, potaknut od unutrašnjeg nagona, koji ga podražuje. I ako su djetinje kretnje isprva samo mehanične naravi, ipak nijesu bez predodregjenog cilja: životna snaga čini već prve pokušaje, da ojača i uvježba organizam, te zemljište pripravi pojavi hotične djelatnosti, iz koje će se pak izviti inteligentne kretnje, potaknute od središnjeg motornog organa. Takva se sila u svojoj embrionalnoj formi već za rana pobudi u djetinjoj duši, kad naime ono već razabire odnošaje dviju predočaba.

Dijete dakle vrlo rano rado i veselo vježba svoju djelatnu snagu: ono hvata nježnim ručicama sve što mu dajemo, ono mnogo ne bira, bio predmet veći ili manji, bio šaren ili jednolik, težak ili lagan, lijep ili ružan, ono traži samo da udovolji nagonu, koji ga podražuje, te u njemu uzbugjuje vazda novih i ugodnih senzacija. Još u kolijevci dakle počinju prve djetinje igre, prve duševne pobude, kojima je cilj i težnja, da postepeno usavrše djetinje organe.

Proučavajući razvitak umnih djetinjih sposobnosti, opazili smo uopće, da je Providnost premudro uzbudila već prerano u djetinjoj duši ugodne senzacije, da one požure dalji psihični razvoj. Pošto su i najprimitivnije dječije igre neprocjenjiva vježba duha, to su one izvorom mnogobrojnim ugodnim utjecajima, koji u djeteta potiču razvoj njegovih umnih sposobnosti.

Pogledajmo časom zdravo dijete od četvrtog do petog mjeseca života, dok sjedi na majčinu krilu. Nijedna žilica njegovog organizma ne miruje; u očima mu titra živa iskra života, u kojoj se već krijese tolike i tolike želje; obrvice mu trepeću, usne se nasmješkuju, glatke i pune ručice sad hvataju jedan, sad drugi predmet, nožice su vazda nemirne, čitavim tijelom trza i bacaka se, dok se veseli poklici izvijaju iz njegovih grudi. Velika sila eneržije već za rana dakle radi u djetinjem organizmu i traži samo zgodnu priliku, da se istakne, te otpočne svoju djelatnost.

„Veselost — kaše Froebel — duša je svakog djetinjeg djela.“ Odista pojmovi veselja i igre u djetinjem životu imaju jedan te isti smisao: veselo je, jer se igra, igra se jer je veselo, i tokom daljeg razvoja prate ga vijekom te dvije motorne sile, koje se očituju u njegovoj životnoj eneržiji.

U igri ne razvija se samo fizična djelatnost, igra nije samo tjelesna zabava, ona ima i višu moralnu tendenciju, koja već za rana izbija iz djetinje duše. Dijete, kad je već donekle doraslo, ne igra se rado samo, ono traži druga, kome da saopći svoje namisli, svoje želje. U tomu uvigjamo dakle prirogjeni ljudski nagon udruživanja, iz koga se pak izvija klica prijateljstva. Često smo imali prigode da opazimo, da se izmegju sebe najvole ona djeca, koja imaju istu tendenciju i isti ukus.

Igra je često nešto ozbiljno za dijete, ono se katkada tako zadubi u onu partiju koju odigrava, da ga je mučno uvjeriti o protivnom. Sjećam se, da sam jednom u perivoju neopažen razmatrao jato djece, koja su se igrala „škole“. Sva su bila poredana pod rašljastim stablom; svako je dijete imalo pred sobom komad hartije i zaoštren drven šiljak u ruci. „Učiteljica“, zlatno čedo od kojih šest godina, osovila se tik pred djecom i ponešto namrgogjena velikom je šibom prečesto mahala i prijetila, ma su njeni sitni učenici bili puno bolji i mirniji, nego što to obično biva u školi. „Učiteljica“, pošto bi sad jednog, sad drugog pokarala, ublažila bi se najednom, te bi se dohvatila ručice najbližega „učenika“ i stala ga ozbiljno obučavati u prvim počecima

Digitized by Google

pisanja. Kad sam iznenadno stupio pred djecu, mala se četa nije ni malo smela — pače me „učiteljica“ nekako ozbiljno pogleda, kao da hoće da mi kaže: „Ti nemaš prava, da smetaš mojim malašnim učenicima.“

U djetinjoj igri možemo često pogoditi i budućega čovjeka, pošto se u takvim vježbama raspoznaje već pretečno djetinja ćud, iz koje će se kasnije izviti i njegov moralni karakter. U nekoj djeci opažamo već prerano tendenciju težnje za prvenstvom: hoće da se istaknu pred ostalim, zahtijevaju svakako, da njihova prodre. Tu često nastane sukob protivnih karaktera, izvija se klica suparništva, ambicije, ponosa, malodušnosti, duševne slaboće i t. d., riječju, često u djetinjoj igri uvigjamo en miniature čitavu komediju realnog života.

I naslijegjene duševne sposobnosti često se za prvi put pojave u igri: nekoja djeca rado i često sviraju na svojim improviziranim glazbilima, druga se radije bave arhitekturom, te grade papirnate kule, crkve, zvonike, palače i t. d.; nekoja najvole da ugljenom, klakom ili kredom mrljaju zidove svakojakim nezgrapnim slikama; nekoja napokon bave se najradije mehanikom i grade kolešca za svoje umišljene mašine i t. d., i t. d.

Eto, kako vidimo, dijete nam sámo već prerano u igri očituje svoje nagone, želje, namisli i tendencije, čitav svoj duh u akciji; uzgojitelj dakle valja da se ponajprije osvrne na djetinje igre, ne samo da nadoveže svoj dalji uzgojni rad, već mu valja nastojati, da sama pouka isprva ne bude drugo, već razumna igra, koja najviše prija djetinjem duhu, jer ako se ista priroda služi takim sredstvima da uskori psihični razvoj djeteta, za što se ne bi i uzgojitelj držao tog divnog reda?

Kod ženske djece još se u ranijoj dobi opaža, kako se u igri razvijaju njihove afektivne sposobnosti. Lutka, ta nerazdruživa drugarica sitnog ženskog svijeta, igra vazda prvu i najglavniju ulogu. Vidimo, kako djetešce pazi i draga svoju malenu lutku, kako je njeguje, kako se brine, da joj bude sve uredno i lijepo, kako riječju obožava taj nijemi, a katkada i bezlični kip. „Za djevojče“, — kaže Hipolit Rigault — „lutka nije naprosto stvar, ili prost predmet: ona je živo biće, ona je čedo našega čeda.“ Opazili smo, da dijete često i ne mari, ako lutka baš i ne naliči na ljudsko biće: prostoj smotanoj krpi, komadiću okrugla drva, jastucima, najprostijem predmetu namjenjuje katkada dijete različite uloge i čudesnom silom fantazije daje mu karakter života. Očito je dakle, da val čustvovanja, koji prerano bukti u ženskom srcu, traži ishodište i javlja se u nevinim igrama, koje su neka priprava za uzvišenu zadaću materinstva, što ga u životu čeka.

Igre dakle nijesu nešta sporedno u djetinjem životu, one pače zauzimaju prvu i često najglavniju ulogu u povijesti djetinstva, jer potičući i uzbugjujući intelektualni život, pospješuju razvoj svih duševnih sposobnosti i pripravljaju već unaprijed dijete na borbu, što ga u životu čeka.

Glava XII. Razvoj govora.

Stojimo pred jednim od poglavitih pojava u psihičnom razvoju djeteta, kad naime ono pomoću čudnovatog mehaničnog i intelektualnog rada stane da se artikulovanim glasovima javlja sebi i svijetu.

Čuli smo kako se neki tuže, da im dijete kasno počinje govoriti, te nastoje teškim trudom i naporom, da ga na to pretečno priuče. Ali je taj trud često neplodan i uzaludan, jer priroda ne zna za skokove, sve pada pod isti zakon laganog, al sigurnog razvoja. Nasuprot mnogi se marljivi proučavatelji djetinjstva čude, kako dijete

Digitized by Google

u razmjerno kratkom toku vremena, svladavši sve prijepone i poteškoće, stane polagano tepati sastavljajući prve slogove.

Eto n. pr. po vlastitom iskustvu znamo, koliko nas napora i truda stoji, da temeljito upoznamo koji tugji jezik; koliko muke, da se priučimo nekim osebnostima izgovora da prisvojimo ton i naglasak, da riječju usvojimo čitav harmonizovani korolarij raznovrsnih glasova, koji sastavljaju dotični jezik? I to sve, dok je mehanizam naših glasovnih organa potpuno razvijen, dok razriješen jezik već modulira čitav niz najtežih zglobova suglasnika, dok nam već usavršena moć pamćenja nugja svoju znamenitu pomoć, dok napokon sve naše umne sposobnosti harmonično stanu djelovati i potpomagati naš duševni rad.

Zamislimo sada dijete, koje je stupilo na prag života. U njemu je još sve u embrionalnom stanju, ipak kroz kratko vrijeme ono počne da se prvim glasovima javlja svijetu.

„Ali pri tome“ — zgodno opaža Compayré — „koliko truda i napora nije stalo dijete, dok je od elementarne prirodne afazije prešlo na artikulovane glasove materinskog jezika? Koliko različitih elemenata, koliko sušljednih graduacija nema u razvoju govora? U toj čudnoj radnji sudjeluju jednako fizične i intelektualne sposobnosti. Kako za glasovne pojeke, tako za slušanje tih pojeka nužno je, da se u jednu ruku uredi fizijološki mehanizam, u drugu pak, da volja i inteligencija zauzmu svoju prevlast nad ostalim organima; da predodžba razabere glasove, da ih pamet pridrži, da ih neka ustrajna pažnja ukleše u svijest, da napokon misao i smisao svakoj glasovnoj artikulaciji dade oblik.“ [1])

Svakomu je već poznato, da kad se novorogjenče prvi put javi na svjetlo života, obično se javlja krikom, u kome regbi da se čuju samoglasnici *a* ili *e,* kad razlučeni, kad opet izmjenično spojeni, tako da tvore neke čudne asonancije, kojima prosti narod već unaprijed daje nekakav smisao. Kažu n. pr. ako se u prvom djetinjem cvilu pretežno čuje samoglasnik *a*, to ono javlja da je muško, da je *a*-dam; ako pako prevlagjuje samoglasnica *e*, to se bez sumnje jedna od *e*-vinih kćeri javlja svijetu.

Kako nam je već poznato, dijete je, bar kroz prve sate života, sasvim gluho. Izvjesno je megjutim, da novorogjenče već kroz prvi ili drugi dan života osjeti prvi žamor spoljašnjega svijeta i prve nejasne glasove, koji se izvijaju iz njegovog glota; ali dok ono razabere različite graduacije dotičnih glasova, dok ono dosegne stepenicu modulacije ljudskoga glasa, treba da progje relativno dosta vremena. Za taj proces zahtijeva se, da se slušni organi usavrše, da se mehanizam jezika razriješi, da napokon bar elementarne duševne sposobnosti otpočnu svoj rad.

Egger tvrdi, da prijelaz iz primitivnog nesvjesnog djetinjeg plača do čistog jeka ljudskoga glasa počinje već u drugom mjesecu života; dok Preyer tvrdi, da takva modulacija nastane tek u devetom mjesecu. Nesuglasje tih dvaju čuvenih psihologa zavisi možda o tom, što su obojica ne samo proučavali različite individue, već što su obojica možda imali različit pojam o početnoj modulaciji ljudskoga glasa. Izvjesno je megjutim, da u djetetu već od trećeg do četvrtog mjeseca života nastane neka promjena u glasovnim pojecima; ono se onda samcato u bešici glasi, kao da se samo sobom razgovara, ponavlja često iste samoglasnike različitom intonacijom, katkada ga čujemo da tiho, tiho žubori, onda najedared stane ga krika, pa opet postepeno iz visokih kajdi spušta u niske i tako izmjenično pripijeva svoju prvu nejasnu pjesmu života.

---

[1]) G. Compayré cit. djelo, gl. XII.

Digitized by Google

Mnogi su proučavatelji djetinjstva pokušali, da fotografišu donekle te prve pojave govora; ali je plemenito njihovo nastojanje ostalo uzaludno, jer takvi glasovi nemaju još čistoga tona ljudskoga glasa; to su obično samoglasnici *a, e, o,* koji izviru iz glota, bez sudjelovanja jezika ili usana, te katkad, pomiješame aspiralnim *h,* tvore neke čudne modulacije, koje ponešto naliče na prvi poj ptičice. Takvi glasovi još ništa ne izražavaju, dijete ih odaje mehanično, te nema ni najmanje svijesti o njima.

U petom pak mjesecu opazili smo, da dijete češće o sebi ponavlja usne suglasnike, kao *p, m,* rjegje pak *b.* U istinu se u istoj dobi čuje da dijete katkada odaje slogove *pa pe, ma me,* al se to rijetko dogagja — a često progje više i više dana, te se isti slogovi ne ponavljaju.

Nekoji fizijolozi, kao Egger i Schultze, te nedavno i čuveni poljski psiholog dr. W. Oltuszewski, čiju je duboku studiju „O duševnom razvitku djeteta uopće i o razvitku njegova govora na po se“ u lanjskom „Napretku“ uspješno prikazala jedna od najmarnijih pčela radilica u učiteljskom roju, gospogja Jelica Belović-Bernadzikowska, s pravom tvrde, da razlog što dijete najprije odaje takve suglasnike, stoji u tomu, što su već njegove usnice, uvježbane sisanjem, unaprijed zadobile dovoljnu vještinu.

U sedmom mjesecu otpočne razvoj jezičnog mehanizma, i dijete odaje slova *t, d, n;* ali se opaža, da se ono prvih dana nekako usiljava, da te glasove izusti. Nekoliko dana kasnije ponavlja bez velikog napora usne i jezične glasove kad osebice, kad spojene samoglasnikom, i pri tom cvrkutanju čuti je katkada i po koji grleni nepotpuni glas. Svi ti glasovi izmjenično ponovljeni bez reda i sustava, nijesu drugo, već pretečne vježbe, kojima se postepeno usavršava mehanizam govora, te bar do tada nemaju nikakve sveze s psihičnim razvojem novorogjenčeta, pošto u tom primitivnom čavrljanju ne nalazimo nikakova traga kakvoj intelektualnoj ideji: otajstvena kombinacija glasova sa središnjim živčanim organom još ne postoji.

Ali naskoro, po prilici u osmom mjesecu života, djetinji se glas ponešto promijeni i zauzme čisto ljudski ton; njegov govor ne samo da se obogati novim glasovima, nego i glasovna intonacija zauzima nove infleksije, nove graduacije, u kojima se često osjeća moć ljudske duše, koja je već preuzela svoju neograničenu vlast nad artikulovanim glasovima. Izražaji bola i radosti zauzimaju tada svoju prirogjenu intonaciju i svaki pojedini glas, koji se izvija iz djetinjih usana, ima već svoj, i ako katkad neshvatljiv smisao. „Nadolazi čas“ — piše Maine de Biran — „kada djetinja egzistencija prestane biti isključivo senzitivna: taj se čas stiče onda, kada dijete, pošto je već tokom svoga vijeka nesvjesno ovršilo mnogo toga, najednom se sjeti sopstvenoga glasa i kretnji, koje se u njemu vrše, te se napreže, da ih hotimice ponavlja, podavajući već pretečno svakom jeku, svakom kretu, za prvi put, sopstveni individualni smisao“[1]). I taj preznameniti dogagjaj u razvoju djetinjeg govora, stoji već pretečno u svezi s onim, kad je novorogjenče prije nego što je shvatilo svoje glasove, razumjelo već donekle riječi, koje se izvijaju iz tugjih usana. U toj dobi dijete vlastitom inteligencijom izmjeri otajstvenu svezu izmegju vlastitih glasovnih izražaja i dotičnih predmeta; ono dakle u sebi ćuti novu neku harmoniju, koja nastaje izmegju riječi i predočaba, izmegju izražaja i pojmova, i tad opažamo, kako prečesto ponavlja takve izražaje i regbi da osjeća neko intimno zadovoljstvo u tom prvom razgovoru sa samim sobom.

Kad je dijete već pri koncu druge godine života stiglo, da donekle pravilno izreče po koju riječ, ipak ono nije još doseglo do savršenstva. Jezični se mehanizam

---

[1]) Maine de Biran: „Kritična razmatranja“, i t. d.

Digitized by Google

donekle u istinu razriješio, ali koliko i koliko mora još da proteče, dok dijete sigurno i tačno bude moglo izustiti ma bilo i najprostiju rečenicu? A to zavisi ponajviše od toga, što su njegove duševne sposobnosti još u embrionalnoj fazi, te ne mogu da potpomognu razvoj govora. Kasnije, kad inteligencija ponešto dozori, kada dijete pribavi novih zamjetaba, predočaba i pojmova, njegov će se jezik razriješiti i nastaće ona glasovna muzika, koju nazivamo artikulovanim govorom.

Najbolje ćemo shvatiti čudne mijene, kroz koje dijete progje do potpunog razvoja riječi, ako njegovo duševno stanje isporedimo s nekim osobitim bolestima, koje nekad zbog fizične, nekad zbog moralne slaboće, hvataju se odraslog ljudskog organizma. Poznato je n. pr., da u tako zvanoj bolesti afazije čovjek potpuno shvaća smisao govora, može pače da i korektno čita, al se nalazi u apsolutnoj nemogućnosti da odvrati bilo i najprostiju frazu. Isti se nodostaci opažaju i u razvoju djetinjega govora. Kad je čedo dakle već dosta dozorilo, te je u njemu inteligencija stala razvijati svoju čudotvornu moć, očito je, da ono potpuno shvaća razne riječi, pače i kraće rečenice, te opažamo, kako se različitim kretnjama tijela usiljava da nam odgovori — ali njegove usne ostaju zatvorene, te samo rijetko kada čujemo kakav mukli samoglasnik, što mu se izvine iz grla, koji nam očituje, da glasovni nastroj još nije toliko razvijen, da nam odade zvuk potpune riječi.

Poznato nam je, kako neki ljudi skroz melanholičnog temperamenta izuste katkada po koju riječ — onda za više i više vremena zamuknu. I u sitne djece opažamo takve učinke. Često još u preranoj dobi dijete izusti po koju riječ, te je za dugo vrijeme više ne ponavlja. Kod nekih umobolnika opažamo, da katkada izgube djelomice moć govora: glasovi, koji se iz njihovih usana izvijaju, nemaju često logične sveze, isprekidani rijetko kad odavaju koju pravilnu riječ; kod drugih pak opažamo, kako često pod dojmom neke neshvatljive sile tvrdokorno po stotinu puta ponavljaju istu riječ, istu frazu; vigjamo napokon, kako neki od takvih nesretnika pod dojmom neke prevlasne ideje, koja zaokuplja sve njihove psihične moći, sipaju bezbroj riječi i fraza, koje nemaju često nikakoga smisla, nikake logične sveze.

U daljem razvoju govora kroz slične faze prolazi i djetinja duša. Ali što je patologično u odraslog, to je logično u djeteta, ono slijedi stanoviti prirodni red, te se od nižih stepenica primitivnoga jeka diže polagano, ali stalno do artikulovana govora, praćen pri tom velebnom penjanju zrakom inteligencije, koja se iz ponornih dubina bivstvovanja poput sunca izvija, da čovječji duh sprovodi stazom života.

Nije lako utanačiti dobu, kada dijete otpočne da tačno i potpuno izgovara prve riječi. Opažamo često, da se u nekom djetetu ranije, a u drugom kasnije razvije moć govora. To ponajviše zavisi o različitim fizičnim i duševnim sposobnostima, o milijeu u kojemu dijete živi, o uzgoju što ga u obiteljskom krugu poprimi, riječju o svemu onomu, što utječe na njegov fizični i intelektualni razvitak. Gospogja Necker tvrdi, da dijete već u drugoj godini života otpočinje da tačno i jasno izražava prve riječi[1]). Tiedemannov je sin u dvadeset i trećem mjesecu već izražavao tačno neke obične fraze; i Preyer nam priča, da je skoro u istoj dobi i njegovo dijete kazivalo, i ako jedincatom riječju, svoje sudove, te da je u dobi od dvije godine već bilo sposobno da sklopi neke riječi i tim da sastavi prve rečenice. O tomu megjutim ne možemo utanačiti stalno neko pravilo, pošto progresivni razvoj govora u pojedinca, kako smo već opazili, zavisi o raznim okolnostima. Evo šta Compayré veli: „Dijete se na dva načina priuči govoru: ponikne u djetinjoj svijesti stanovita ideja, koju ono zaodjene često

[1]) G. Necker de Saussure: „L'éducation préventive".

Digitized by Google

u letu ulovljenom riječju; kad nasuprot, riječ nadmaši ideju: nekoje je glasove dijete već otprije upamtilo, ali samo nakon duljeg oklijevanja daje im ono neki stanoviti smisao[1]).

Sve što smo do sada naveli, označuje nam prvi štadij razvitka djetinjeg govora, kad naime čitavi zamršeni jezični mehanizam nije još potpuno razriješen, te se dijete služi samo stanovitim glasovima, koji pri izgovoru ne zahtijevaju velikog napora. Megjutim, kako je već i Schulze opazio, razvitak govora, kao i razvoj sviju duševnih sposobnosti, slijedi poznatom prirodnom zakonu usavršivanja, polazeći vazda gradualno s jednostavnog na složeno, s lakšega na teže.

Kada djetetu porastu već prvi sjekutići na gornjoj čeljusti, naime od sedmoga do osmoga mjeseca, ono izgovori jasno i sigurno zubne suglasnike *d* i *t*. Nakon toga često nastane odulja stanka, i tek pri koncu prve godine čujemo da dijete donekle tačno izgovara prve slogove *da, de, ta, te,* uz ostale već poznate *ma, me, pa, pe.* Tek u trinaestom mjesecu moja je Jelisava izgovarala slovo *n;* dok je od sedamnaestog do osamnaestog odavala glas *s;* u devetnaestom *k* i *g* osebice ili spojene samoglasnicima, napokon katkada suglasnicima, izgovarajući pri tome nekakve čudne slogove; u dvadesetom mjesecu čuo se glas *h,* dok je do dvadeset i drugog mjeseca života zamjenjivala glas *s* sa *c*, a to je naravno zavisilo o još nerazvijenom zubnom redošljedu; malo dana nakon toga izreče tačno i za prvi put glas *z;* u dvadeset i trećem mjesecu pojave se glasovi *j, i,* dok tek u dvadeset i šestom, i to donekle pomučno, glasove *v* i *f*. Tek pri koncu treće godine, nakon dosta napora izusti glas *l,* dok je skoro u istoj dobi stala raspoznavati *ć* i *č, z* i *ž, s* i *š;* skoro će navršiti tri i pô godine svoga vijeka, a još nije izgovorila jasno slova *r*.

Penjući se polagano ali sigurno po toj čudnoj stepenici, djetinji se govor sve više i više usavršava: iza prostih aspiralnih glasova nadolaze suglasnici, ponešto kasnije izviju se prvi slogovi, od ovih nastaju riječi i otpočne prvo artikulovano tepanje. Sve te čudne mijene nastaju ponajviše imitacijom tugjega govora i imitacijom glasovnih znakova s dotičnim predodžbama, što označuje korak napred razvoju inteligencije.

Neki francuski psiholozi istakli su mnijenje, da dijete stvara svojevoljno nekoje glasovne izraze, po tome da već pretečno posjeduje svoj originalni jezik.

J. J. Rousseau još 1753. god. u svom „Govoru o izvorima razlikosti megju ljudma", piše: „Pošto dijete mora da samo izražava vlastite potrebe, i po tome da kazuje više svojoj materi, nego li majka njemu, to mora da samo pronagje nekakve izraze i po tome govor, kojim se u toj dobi služi, većinom je njegov izum." — Maine de Biran u svom djelu „Kritična razmatranja i t. d.", govori: „Dijete, još prije nego što je shvatilo iz ustiju svoje dadije prve artikulovane glasove, moralo je već pretečno izustiti po koji jek ili glas i sjetiti se, da ga drugi čuju, kako u unutrašnjosti svojoj samo sebe osjeća. Svako dijete dakle ima svoj primitivni govor, koji i roditelji razumiju." Albert Lemoine u djelu „O fizionomiji i o riječi", veli: „Prve riječi, koju dijete izusti podavajući joj nekakav smisao, nema u materinskom jeziku: ono je samo skuje, to je riječ njegovog vlastitog jezika, i dadija mora da se priuči takvom govoru još prije nego što ga svojim stane poučavati" Isti Taine u jednom članku „Revue philosophique", piše: „Produktivnost i izvornost tako su žive u djetetu, da ako hoćemo da se ono priuči našem govoru, valja nam da se najprije priučimo njegovom."

---

[1]) G. Compayré cit. djelo, gl. XI.

Digitized by Google

Pitanje je već po sebi zanimljivo, a potkrijepljeno mnijenjem tako čuvenih filozofa postaje još interesantnijim, te nam je dužnost da se na nj osvrnemo pri zaključku naše rasprave.

Kako smo već prije spomenuli, dijete već za rana izgovara neke glasove, pače sastavlja i slogove, pa ponavljanjem tih slogova slučajno izusti katkada i po koju riječ. Na svoje smo uši čuli, kako je mala Darinka već u četvrtom mjesecu života izrekla riječ *ku-ha,* ponavljajući je za tri puta uzastopce; pažljivo i ustrajno očekivali smo da se ta pojava ponovi, ali uzalud, ta slučajna kombinacija glasova nije se više ponovila. Dokle dijete dakle ne stigne, da shvati smisao vlastitoga glasa, ono i nadalje besvjesno tepa, baš kao potočić, koji romori i juri, a baš ne zna za što, ni kuda. Tek onda, kad nastane svcza inteligencije s glasovnim oznakama, dijete po svakom izražaju daje relativan smisao i otpočne svjesni govor.

U istinu opstoji neki posebni, prem skroz oskudni i sakati djetinji govor; ali nastaje pitanje, je li taj jezik baš nešto izvorno; da li su duševne djetinje sposobnosti u onoj dobi još toliko dozrele, da zbilja stvaraju; ili nije drugo, već neko nesigurno i krnje podražavanje glasova, koje je prije čulo. Taj tobožnji izvorni djetinji jezik sastoji uopće od nekih jednosložnih izraza, koji se nešto docnije umnože u dvosložne ponavljanjem istoga sloga: n. pr. *ma-ma, ta-ta, ba-ba;* ponešto kasnije, kad se dijete već malko razvilo, onda se i njegov izgovor ponešto preinači u dvosložne riječi, koje, kad ih izgovara, nijesu drugo, već prosto ponavljanje prvog i istog sloga: n. pr. *te-ta, pu-pa, a-ma, be-ba* i t. d. Moja je Verka već u petom mjesecu, eda izrazi želju, izgovarala po više puta glasove: *em-pí,* a da označi želju za hranom ponavljala je riječ: *am-pa.*

Ako ozbiljno proučimo te pojave, opazićemo, da ti prvi glasovi obično označuju osobe ili stvari, koje stoje već za rana u neposrednom doticaju s djetetom. Riječi *ma-ma, pa-pa* skoro u svim indoevropskim jezicima imaju isti smisao, a to je očiti dokaz, da je dijete u svim vijekovima bilo vazda isto, t. j. da je vazda najprije izgovaralo usne suglasnike, koje spojene s najprvim glasom, što se iz glota izvine, stvaraju takve riječi. Opaža se, da dijete odaje takve glasove još prije nego što shvati smisao vlastitoga jeka, a pošto su mu otac i majka prva bića, kojim je slika nebrojenim obnovama istih predočaba već za rana zasagjena u svijesti, naravno je, da netom domjeri, da i glas ima nekakov smisao, prvim poznatim jekom nazove svoje vlastite roditelje. Valja nadodati, da i oni pročestim ponavljanjem istih slogova donekle pospješuju djetinju inteligenciju.

U pogledu ostalih izraza, koji bi donekle vojevali za tezu o nekom tobožnjem originalnom djetinjem govoru, valja nam opaziti, da ako malko podrobnije razmotrimo stvar, to ćemo uvidjeti, da u svakom izrazu nalazimo korijen, osnovu ili dostavak riječi materinskog govora — očito je dakle, da je ono već pretečno pričulo dotični izraz, i po prirogjenoj i u onoj dobi tako budnoj moći podražavanja teži ono da ga samo ponavlja. Taj je jezik dakle neka vrsta djetinje vježbe, koja stoji u podražavanju jednoga dijela riječi.

Ne možemo ipak sasvim poreći i neku originalnu moć u djetetu pri sastavljanju govora, ali se ta razvija kasnije, kad je ono već dovoljno razvito, te se slučajno nagje u nuždi, da je silimice upotrijebi. Taj govor naliči onda na onaj u primitivnih naroda, i poznat je slučaj onih blizanaca, koji, prepušteni sami sebi, a da nijesu nikada čuli ljudskoga glasa, sastavili su po sebi neku novu vrstu govora, ograničenu naravno na najnužnije potrebe.

Zaključićemo krasnim riječma Compayréovim, koje donekle sintezuju cijelu raspravu o razvoju djetinjeg govora: „Ma koliko razvitak govora uopće bio prirodan,

Digitized by Google

stalno je, da ga je usavršio samo dugi i ustrajni rad vijekova. Nije nam se dakle čuditi, ako se dijete donekle poteško priuči materinskom jeziku, i ako mu je, u relativno kratkom toku individualnog usavršavanja, pomučno prisvojiti sve rezultate dugog i ustrajnog rada vijekova i pokoljenja“ [1]).

Korist valjanog štiva.

Piše **Ivan Dujmušić.**

(Svršetak.)

III. dio.

Način, kako treba knjige čitati.

1. Znamenitost valjanog načina.

Das beste Geschenk, das einem jungen Menschen werden kann, sind nicht Bücher, sondern der Rath, wie er die Bücher lese. Herder.

„Od vijeka zemlja nevidjela knjiga, koliko danas, nikad ih se više ne pročitalo a manje ne naučilo, s toga, što razuzdano čitanje na površnost vodi“ [2]). Ljudski um pronagje sredstvo u novije doba, da se knjige što više mogu množiti i u svačije ruke dopasti. Koliki muževi, kao kralj Teodorik, Karlo V., ne umjedoše pisati, a danas naučnih sredstava u obilju. Kad bi koji stari Grk ili Rimljanin vidio ogromne knjižare u javnim zgradama i privatne sobe krcate knjigama, kako bi nam zavidio na tako mogućnom sredstvu, da se možemo uspeti na velik stepen umne i moralne naobrazbe! No za naše doba — kako iskustvo pokazuje — donose knjige vrlo malenu korist. Piše se bez prestanka, a čitanje je upravo strast. Čitaju se znanstvene knjige, ali ne s onakovom napetošću duha, kakvi znanost s pravom zahtijeva. Čitaju se zabavne, pisane za odmor duha. Sve to onako trkimice, ne pomišlja se na svrhu, koju čitanje uopće imade, još manje na svrhu i korist, koju dotična knjiga donijeti može. „Ima ih, koji su Bog sami znade koliko pročitali, a kad tamo, ni za šta su; što je glavno, ne umiju misliti, niti zdrava razuma imadu“ [3]). „Kako je to, da iz tolike množine čitatelja, od kojih mnogi imadu bogatih darova i lijepe marljivosti, ipak malo ih imade, koji postignu pravo znanje? Moramo imati pred očima, da su pri svakom poslu nužne ove dvije stvari: posao i način poslovanja. Te su stvari izmegju sebe tako usko spojene, da je jedna bez druge uzaludna ili barem ne tako uspješna. Bolja je pak razboritost nego li naprezanje, jer mi često možemo vještinom ono postignuti, što tjelesnim silama ne bismo mogli. Tako je i sa svakom naukom ... Ko kod tolike množine knjiga nema nikakva reda pri čitanju i učenju, sličan je čovjeku, koji zabludi u gustoj šumi, pa ne zna, kuda bi izbasao; tako i oni uče, a nikad se do znanja ne uspnu“ [4]).

U istinu, mnogo imade uzroka tako slabom uspjehu kod čitanja: čitaju sve bez izbora, nemisleći je li knjiga za njih, u njihovim prilikama i t. d., a glavni je svakako, što nemadu pravog načina, kako valja knjige — znanstvene ili zabavne — čitati, da postignu svrhu: natovariti um znanstveno i moralnu stranu usavršivati.

---

[1]) Compayré cit. djelo, gl. XI.

[2]) Cantù-Despot: „Zdrav razum“; Razgovor XIII.

[3]) Id. ib.

[4]) Hugo od sv. Victora: „Didascalion seu de studio legendi“, l. 3. — Wetzel: „Die Lektüre“, 1881., str. 2.

Digitized by Google

Odatle se vidi, od kolikog je zamašaja razumjeti ne samo teoretično, nego i praktično, kako valja s knjigama postupati, kako ih valja čitati.

Ko s pravim načinom čita, taj može tek imati nadu, da će postići svrhu: obogatiti um idejama, raširiti krug svojih misli, naoštriti sud svoj i postati vrijedan, da zauzima dostojno mjesto u ljudskome društvu. Ko čita kako valja, pozorno i pomno, puno će prištedjeti dragocjenog vremena, jer kroz jedan sat pomnog štivenja može se okoristiti više, nego li kroz čitave dane, ako je uz knjigu rasijan. Ko ima pravi način štivenja, promišljajući i prosugjujući, on će probaviti kako valja tu duševnu hranu, duh će mu se prosvjetljivati i volja jačati. Ko je tu vještinu i umjetnost naučio, može biti siguran, da ne će biti u broju polovično naobraženih. U protivnom će slučaju biti doduše pun imena pisaca i njihovih djela, koja je pročitao i progutao, no u ostalom vrijedi za njega gorka riječ pjesnika Dreizehnlindena:

„Du hast so manches Buch verschluckt,
Das dir in Kopf und Magen spukt,
Die rudis indigestaque nudes
Des roh verschlung'nen Krauts und Kohles.
Gut Freund, dir frommt nicht, was du kaust,
Dir wächst nur an, was du verdaust.“ [1])

U tu svrhu je napisano ovo redaka, ne bismo li kojeg mladog čitatelja svratili na pravi put; a valjda ni starijemu gdjekojem prijatelju knjiga ne će biti od suviška, naročito kad se u našoj knjizi rijetko o tome govorilo i pisalo [2]). Doduže i ovo će biti više općenita pravila; za svestrano obragjivanje trebalo bi čitavu knjigu napisati!

2. Strast čitanja.

„Lectorem unius libri timeo!“
Poslovica.

„Kao što imade strast neumjerenosti u jelu, strast srdžbe, tako imade i strast za čitanjem. Ova strast ne zna mjere ni svrhe čitanju; neprestano čita, ne propušta ni časka, da ga ne upotrijebi za štivo“ [3]). S toga je čovjek, koji se strasti za čitanjem ne umije oprijeti i razumno postupati, sličan neumjerenom u jelu i piću, koji bez ikakvog razmišljanja sve baca u želudac, ne misleći, je li hranjivo, je li zgodno za njegovu narav. Razboritim rasporedom vremena za duševnu korist i za duševni i tjelesni odmor mnogo će čovjek lakše razviti svoje duševne i tjelesne sile. Valja imati na umu, da oko duševnih svojih sposobnosti treba vrlo oprezno postupati, da ne otupe ili se naopako ne razviju, dok ih želimo usavršivati do uzor-čovjeka, do prave humanitarnosti, a podobaju vječitoj svrsi razumnih bića. Danas pak nije se teško namjeriti na takve, koji se hvale, da ne mogu zaspati, a da kraj postelje ne metnu svjetiljku, knjigu u ruke ne uzmu i tako san ne domame. Osim što je to pogibeljna igra sa svjetlom, takvima san ne samo da nije na okrepu sila tjelesnih i duševnih, nego radi uzrujanih i besmislenih sanja ustaju često umorniji, nego što su legli na počin. Sâm sam ih poznavao, koji su tako strasti čitanja popuštali, a ipak — od svega svog čitanja ne bi znali reći suvisla saveza, ne kao da su tupi od naravi, nego jer su čitali

[1]) Keiter: „Die Kunst, Bücher zu lesen“, 1892., str. 2.

[2]) Barem meni je slabo poznato, da se gdje pisalo o načinu, kako treba čitati, da se prava korist iz čitanja crpe; jedino što izagje god. 1889. u Zadru „Govor o zabranjenim knjigama“, i što je g. Butura u II. godištu „Kršćanske škole“ u nekoliko brojeva napisao. — Valjda će biti što još meni nepoznato!

[3]) Wetzel: „Die Lektüre“, str. 1.

Digitized by Google

za znatiželjnost, a ne razborito za razum. Čuvati se valja ovakve slijepe strasti, jer je ubitačna i po duh i po tijelo.

Duh takvoga čovjeka, koga je obuzela nerazborita strast za štivom, rastresen je, polovična znanja, i uopće ni za što čestito nije sposoban; velika se i zamašnija djela s njime ne mogu ovršiti.

Hitro čitanje zgodno isporegjuju[1]) s kakvim hitrim vlakom: putnicima, tek što smotre brda i doline zelene, tihe rijeke, romantična seoca i zaseoke, u isti se čas ti utisci izgube iz vida. Trajna dojma ne mogu ovakvi prizori u putniku stvoriti, jer jedan istisne drugi. Tako i strast za čitanjem vodi nestrpljivoga čitatelja od odsjeka do odsjeka, te se „može hvaliti sa Carlylom, da strane Gibbona preleti jednim pogledom svoga oka“[2]), no s toga ti i ne može prikazati saveza i niza misli, koje pisac kroz odsjeke čitavom knjigom spliće i raspliće. „Slični su djeci, koju majka prvi put odvede u crkvu, a ona se radosno vraćaju kući i zanosno pripovijedaju, kako su vidjela mnogo šarolikog svijeta, velikih slika, kako su čula krasno pjevanje, ali ne uvigjaju nutarnjeg saveza ovih stvari, niti shvaćaju ljepote uzvišenosti kršćanske službe božje“[3]). Silvije Pellico[4]) takve naziva putnicima, koji se s mnogo ljudi upoznaju, ali ni s jednim ne sklope trajna prijateljstva, koje bi nosilo ugodnosti diljem čitava života. Je li čudo, ako s toga takvi svašta znadu i opet ništa ne znadu? Znadu svakakvih imena i prizora, ali ništa u cijelosti. Naravno, da je takvih ljudi duh posve rasijan i bez ikakve suvislosti; misli im ne mogu teći naravnim i logičnim redom. Hoće da nešto znadu, a umjesto da misle, idu pa kao silno žedni napiju se makar i trunjavog štiva.

Pa osim toga, što to ragja silnom konfuzijom slika u mašti i misli u umu, takvi su čitaoci vrlo lakovjerni i polovični. Što nagju u knjizi, budući da ne umiju razlikovati bitno od sporednoga, jezgru od uresa, istinu filozofičnu od pjesničke, kao ni to, da li je knjiga pisana da otkrije istinu ili da istinu zamamljivim figurama pokrije i ocrni, to drže kao nepobitne činjenice i istine[5]). Polovični su, jer niti se umiju niti imadu kad zadubiti u istine, a znanje bez razmišljanja, bez temeljitog poznavanja uzroka, tako da ne može dati račun, za što drži dotičnu istinu, po mnijenju svih valjanih filozofa ne zaslužuje časnoga naslova: znanstveno znanje. S toga je nepobitno mnijenje Reitera, koje je on stekao dugim iskustvom svoga urednikovanja, da je polovično znanje poglavito plod nezreloga čitanja[6]).

A čemu su takvi polovičnjaci u znanju? Ni za što drugo, nego da truju ljudsku zadrugu u svim područjima njenoga života: u religijoznom, moralnom, odgojnom, socijalnom, znanstvenom pogledu. „Zna se silesiju svega i svašta, ali ništa kako valja, ništa temeljno. I način se uzgajanja traži danas naručniji, lakši, u običaju je, da se prouči kakva znanost u nekoliko dana, pišu se rasprave za puk, enciklopedije, čine se razni i zamjerni pokušaji, a sve je to većinom za čaratanstvo, prijevara, krije se tim

---

[1]) Wetzel l. c., str. 4.

[2]) Wetzel l. c., str. 3.

[3]) Keiter l. c., str. 6.

[4]) Silvio Pellico: „Les devoirs de l'homme“, str. 61. — Kod Kriera: „Das Studium und die Privatlektüre“, 1892., str. 317.

[5]) Tako je pred nekoliko godina došao u jedan švicarski samostan neki Englez Ugje u sobu jednom monahu. U sobi nagje sve pripr sto, postelju, stô i knjiga; soba bila niska, te se jedva mogao ispraviti. „Ali gdje Vam je žena?“ upitaće ozbiljno Englez. „Ko Vam to rekao“ — odvrati starac svećenik — „da samostanci imadu žene?“ „To sam ja nedavno čitao u jednom engleskom romanu i to sam vjerovao.“ — Wetzel l. c., 10. Takvih imade dosta, koji drže maštanje romanopisaca za istorijske činjenice.

[6]) l. c., str. 2

Digitized by Google

samo neznanstvo“ [1]). Pa dok se takvi „hvataju knjige za to, da se teške dosade oslobode, da ne moraju misliti sami o sebi i o svojim nevoljama“ [2]), zar oni mogu proizvesti djelo vrijedno muža učena i značajno krepka? Nipošto, i lijepo o takvim zbori pjesnik Bogović:

„Bježʼ od ljudi svemu vičnih
I u svemu polovičnih,
Jerbo s njima nikad cʼjelo
Ne ćeš moći izvest djelo!“

Neznanjem svojim dakle doduše koristiti ne mogu, ali mnogo mogu škoditi umišljenošću, t. j. utvaranjem da su za mnogo, dok u istinu nijesu ni za što. I to je jedan plod mnogog i strastvenog čitanja. Ne postanu učene glave, nego „mnogoznali ignoranti, plitki i površni brbljavci“ [3]). Naravno je to, veli Preradović, jer „prazne tikve plivaju nad vodom!“

Budući pak da je u čovjeka duh i tijelo u najbližem doticaju, naravno je da i tijelo ondje kržljavi, gdje se duševne sile nerazborito naprežu i troše; um i mašta najuže su spojeni, te naprezanje uma i duševnih sila mora imati zle pošljedice i na tijelu. Čitanje po noći, čitanje za vrijeme odmora smeta probavi i cijelom probavnom sustavu, krv se u kolanju sprečava, pa ako se takav neumjereni čitalac za vremena ne opameti, te se malo ne prepusti mudroj dokolici, može svoju nerazboritost platiti životom, što će tako pospješiti korake do groba. Tako je i strast za štivom na propast i duševnih i tjelesnih sila.

Kako je pametno onda jedan odgojitelj rekao Klementu Brentanu: „Ja sam se u savjesti obvezao, da dan danas toliko razmahanu i njegovanu strast za čitanjem u svim staležima i u svakoj dobi od svoje djece odgonim kao kakvu kugu; prokušao sam, da su ona daleko u spretnosti, razumijevanju, čustvovanju, znanju odmakla od svojih drugova, koji luduju za štivom. Ona moraju zadaće svojski i temeljito učiti. Za odmor neka uzimaju što god da čitaju, no rijetko i iza dugog izbiranja knjiga. A potičem ih, neka tjelesno rade i vježbaju se, pa će pri tome ostati zdravi i ćudoredni“ [4]).

3. Čitati valja pažljivo.

Pluribus intentus minor est ad singula sensus!
Ovidij.

Dok se nerazboritim čitanjem — kako vidjesmo — ruše tjelesne i duševne sile, to se opet razboritim štivom postizava korist, koju valjana knjiga ima da doveze u duši čitatelja. Za razborito čitanje opet u prvom se redu zahtijeva pažljivost. Da je pažljivost neophodno nužna, razabire se lako iz same svrhe čitanja [5]).

Korist čitanja ne može biti druga, nego da um ljudski obogati novim idejama, da pročisti i učvrsti sudove, da raširi krug misli, da nadomjesti, što se iz škole ponijelo nejasna; da oplemeni estetična, moralna i simpatetična čustva, da čovjeka usavršuje u značaju. Sve se ovo mora osnivati na istini kao na kamenom temelju; neistina je nestalna, s toga duševni život, na njoj osnovan, osnovan je „na pijesku“. Dakle prvo i glavno je: čitanje valja da dovodi do istine; a čovjek idući za istinom treba da je

[1]) Cantù-Despot l. c., str. 77.
[2]) l. c., str. 2.
[3]) Wetzel l. c., str. 10.
[4]) To su mu misli od prilike. Sravni Wetzel l. c., str. 7. i 18.
[5]) Wetzel l. c., str. 47. — Krier l. c., str. 314.

Digitized by Google

prost od svih predrasuda i strasti, koje umu oštrinu tupe. Istina pak kako je stalna i nepomična, tako zahtijeva, da se stalno, nepomično i sa svom pažljivošću traži, neka ne bi laž sakrivena u lijepo ruho k sebi primamila i odvratila od istine. Um treba da je vogja čovjeku u svakom njegovom djelovanju; dakle i istina treba da je temelj njegovu življenju. Pažljivo će nam čitanje u tome puno pomoći.

Tu misao malo ćemo raširiti. Svrha je čitanju, da u čitatelju, njegovu umu i mašti i čustvenosti pobudi sve one ideje i dojmove, koji su valjani i istiniti i koje je pisac na papir slovima prenio. Da se to postigne, treba i zahtijeva se tačno poznavanje stvari, o kojoj knjiga govori, gledište, s koga se stvar razmatra; treba da se razumije svaki pojam, svaki sud i zaključak; treba da se razabere cijeli nîz misli; treba da se pamti, što je lijepo u knjizi nagje, ili gledom na misli ili gledom na jezik: lijepi izrazi, krasne figure i fraze, milozvučne perijode. Kako će to, ako nema pažljivosti i sabranosti? Pri svakom se poslu zahtijeva sabranost; tim više u poslu duhovnom. Rasijan nije ni za što; ako svoja osjetila obraća na sve strane, nema se kad zadupsti u misli. „Age quod agis“ valja i ovdje. Treba biti čovjekom, koji sve čini s najvećom savjesnošću i tačnošću, pa makar i najmanji posao. Narodna je poslovica: S malih na velike. Galilei i Newton, kao i Samuel Brown, koji sagradi viseći most na Twedu, od malenkosti tačno ovršenih uspeše se na velike! Newton često puta reče, da imade zahvaliti tačnosti u malenkostima, što je nešto veliko izveo za ljudstvo[1]). Dakle s istom pažljivošću pače i s većom — treba iz knjige istinu vaditi.

Mnogi će reći: To je odveć teško i dosadno, mnogo se tako vremena gubi.

Ko se ovako ispričava, taj nema pojma, što zahtijeva valjana naobrazba, kako se znojem učenost stiče, kako žilava ustrajnost istom raznosi ime svijetom. Ko s lakim trudom nešto kani postići, sam je već ocijenio svoj cilj: malo vrijedi, jer je i njega malo truda stao. Nekom se umjetniku vrijednom radovalo, što je do tolike visine i lasnoće uspio, a on odgovori: „Da biste znali, koliko me je muke ova lasnoća zapala“[2]). „Svi veliki muževi odlikovali su se neumornom radinošću; ova je nužni uslov za njihovu veličinu, bez nje ne bi veliki postali“[3]). Napokon je radio smrtimice. Sjetimo se Demostena, s kolikom se mukom uspeo na stupanj prvog govornika? Pa O'Conella, Lacordaira?

A da je to dosadno, nipošto se ne može dopustiti. Svaki posao, što ga čovjek s većom revnošću svršava, slagji biva; tako je i s čitanjem Neka se dadnu svom silom na knjigu, kao što na priliku de Maistre, pa će s njime moći reći: „Sve više ćutim, kako me spopada kanoti vrućica za znanjem; knjige me progone, i same mi u ruke upadaju. Čim mognem odahnuti od diplomatskih poslova, unatoč svim zakonima udvornosti — kao da sam silno ogladnio — bacim se na svoje omiljelo jelo, na nebesku ambroziju, koje se nikada nasititi ne mogu[4]). Znanje toliku imade silu na čovjeka, koji ga u istinu traži, da ga neodoljivom silom privlači. Cicero tumači bajoslovne glasove Sirena, da su to bila obećanja ljudma velikoga znanja. Znanje, to su oni zamamljivi zvuci za srce ljudsko, što žegja istinu.

Isto je tako neopravdan prigovor, da se tako vrijeme gubi. Usuprot tako se s najvećom škrtošću vrijeme traži i najmanji časak upotrebljava na duševnu korist, umnu naobrazbu. Rasijanošću se gubi dragocjeno vrijeme!

---

[1]) Sravni Cantù-Despot l. c., Razg. XLII.

[2]) Cantù-Despot, Razg. IX.

[3]) Wetzel l. c., str. 49.

[4]) U pismu grofice du Pont. Sravni Krier l. c., str. 38.

Digitized by Google

4. Čitati valja umjereno.

Non multa sed multum.
Poslovica.

Neki vrlo darovit mladić, željan da se temeljito naobrazi u filozofiji, pitao nekog naobraženog muža, kako da postupa uz školska predavanja privatnom lektirom, da tako štivom ono nadomjesti, što mu sve ne može dati predavanje sa profesorske stolice. Ovaj mu dade savjet: „Čitaj, što ti god pod ruku dogje; danas najviše vrijedi čovjek svestrano naobražen, čovjek koji je mnogo pročitao. Tako i u filozofiji ako se želiš naobraziti, čitaj sve moguće sisteme, time ćeš svestran filozof postati.“ Mladić se taj neko vrijeme povodio za tim savjetom, ali nakon nekoliko mjeseci priznade jadan: „Da sam nastavio i s onakvim čitanjem, imao bih u istinu u glavi svašta, svakakvih filozofskih sustava i nazora, a opet ništa ne bih imao; svašta po malo, ništa temeljito; u glavi bi mi bilo svega kao u enciklopediji, pače i gore, jer ne bi bilo sve onako jasno, kako u njoj može da bude; ja pak ne ću svestrane naobrazbe, što je površna i polovična, nego hoću znanstvenu, makar i jednostranu temeljitost.“ U takvoj odluci junački se prihvatio jednog auktora, koga mu kao valjana filozofa preporučili, pa sad pokazuje očite znakove dubokih misli. I dobro je on umovao.

Quantum potes tantum aude! Da treba temeljitom a ne polovičnom, vidjesmo prije. A kad je teško postići temeljitost u mnogome, onda se valja zadovoljiti temeljitošću u jednom. Um ljudski, naravni darovi čovječiji obično su jednostrani. Rijetki se ragjaju muževi, koji su se na isti stupanj visine uspeli u filozofiji, astronomiji, istoriji; rijetki su jednako sposobni za slikarstvo i za glazbu i za matematiku i za pjesmu. Tim nam više valja nastojati, da što dublje zavirimo u uzroke svoga predmeta i svestrano ga prisvojimo.

Mnogovrsna pak lektira ne dade umu, da se zadubi, nego um ostaje rastrgan, pa prema različitosti predmeta ili prema različitosti sustava i predavanja makar i o istom predmetu um nema jedinstvenosti; a ne valja s uma smetnuti, da i lokalna memorija veliku ulogu ima pri nadražavanju i učenju. S toga vrijedi pravilo: Premnogo i raznovrsno čitanje smeta; u to ime ko želi ili znanstveno napredovati ili sebi lijep slog pribaviti, neka što može više čuva pri čitanju i izboru knjiga jedinstvenost.

Za početnike u znanosti premnogo zavirivanja i kopanje po raznim auktorima posve je ubitačno. Za one tekar, koji već znanost u sigurnom sistemu imadu, može biti korisno, da na taj način upoznadu literaturu svoje struke. Hobes, engleski filozof, piše o sebi: „Da sam čitao mnogo knjiga kao što neki i neki, ostao bih neznalica kao i oni“ [1]). Kako li su s toga duboke riječi Lacordairove, da duh gubi na dubljini, što stiče na opsežnosti! t. j. što čovjek raznovrsnije čita, to mu je znanje pliće i netemeljitije. Odatle isti Lacordaire zaključuje: Ko umije čitati, kako valja, tome ne treba mnogo knjiga [2]).

De Bonald (1754.—1840.), začetnik tradicijonalizma u Francuskoj, dopade sužanjstva za vrijeme francuske revolucije u gradu Heidelbergu. Imao je tu uza se samo četiri knjige na raspolaganje: L'esprit des lois od Montesquieua; Le contrat social od Rousseaua, koga je htio pobiti; Anale od Tacita; napokon još Discours sur l'histoire universale od Bossueta. Marljivim, razboritim čitanjem ovih knjiga pogje mu za

[1]) Wetzel l. c., str. 59.

[2]) Lettre à deux jeunes gens, str. 149. — Krier l. c., str. 316.

Digitized by Google

rukom da napiše svoje znamenito djelo: Théorie du pouvoir politique et religieux u tri sveska.

Pošto nije imao pred sobom mnogo djela, to je mislio, da mora što marljivije usisavati bitne i čiste misli u onim djelima, što su mu pri ruci bila; tako je stvorio remek-djelo[1]). „Čitaj s toga puno, ali malo knjiga“[2]).

Ako dakle proučavaš koju znanost, istoriju ili filozofiju temeljitije, pošto je u glavnom već znadeš, pa si se namjerio sâm ili te neko uputio na dobra auktora, recimo Bossueta[3]), La Bruyéra[4]), De Bonalda[5]), Kleutgena[6]), Pescha[7]), Balmesa[8]), drži ga se čvrsto, čitaj ga uvijek, popunjavaj s njime što ti još nedostaje, da si stalan u svome; iza toga istom biće ti od koristi štivo iz drugih pisaca, i nema pogibli, da ti u umu ne nastane konfuznost.

Isto vrijedi i za one, koji žele prisvojiti lijep slog u pisanju. Pamtiti valja riječi Jouvencya: „Ne bih rado da mnogo čitaš, prije nego što dobar slog imadneš[9])!“ Uzmi dakle uz preporuku kojeg stručnjaka jednog klasičnog pisca ili iz svoje ili iz klasične — grčke i rimske — ili iz moderne književnosti, pazi mu na jezik, pamti dobro izraze, način, kojim zaodijeva misli, fraze, prispodobe, čitav način govorenja, uzmi ga za svoj uzor, povedi se za njim, našljeduj ga u manjim i u većim radnjama. To je jedina nada, da postigneš lijepo i ugodno pero, i neku jedinstvenost u svome pisanju. Ako hoćeš da prisvojiš jezik Preradovića, Mažuranića, Šenoe, Smičiklasa ili kojeg pisca znamenita u našoj beletristici, čitaj njega samog. Ako hoćeš jezik Ciceronov, Livijev, Demostenov, gledaj da ga posve izučiš i uho svoje na njegove izraze privikneš. Ako hoćeš jezik Massillona, Ravignana, Lacordaira, Montalemberta, O'Conella, Veuillota, čitaj ga uvijek, neprestance, svaki dan barem po nekoliko redaka. Ako tako budeš s njime dnevice općio, moraš konačno poprimiti duh njegova jezika, baš kao što se lako navikneš na govor svoga druga i svagdanjega prijatelja, s kojim se usmeno zabavljaš. De Damas[10]) ukorio je i jednog mladog profesora, što nije na taj način gledao da steče zlatno pero, nego je išao da čita mnogo pisaca, a još nije bio usvojio valjanog sloga.

Dakle tek pošto je ko znanost u prvom temelju proučio, pošto je već stekao krasan jezik, može se s korišču dati na štivo i drugih djela, da se razjasni i prosvijetli um još bolje; onda će se istom pametno služiti knjigama i raditi ono što valja, a zabacivati ono što ne valja, prema onoj našeg Preradovića:

Svak iz knjige nešto se naučit uzmogne čovjek,
Kada kô pčelica zna od jeda lučiti med.

---

[1]) Krier l. c., str. 317

[2]) Boone: La bonne lecture, str. 290. — Krier l. c., str. 317.

[3]) N. pr. Traité de la connaissance de Dieu et de soi-même.

[4]) N. pr. Les caractères.

[5]) Spom. djelo.

[6]) Die Philosophen der Vorzeit.

[7]) Die moderne Wissenschaft, betrachtet in ihrer Grundfeste.

[8]) N. pr. Fundamental-Philosophie. — Svi ovi i mnogi drugi nijesu pisali u tu svrhu, da se iz njih sustavno znanje prikupi, nego pretpostavljaju već temelj položen, s toga i nijesu za početnike u znanosti, nego za već zrelije. Sr. Krier l. c., str. 277. i sl. Keiter, isto djelo II. izd., str. 16. i sl.

[9]) „Haud ita legi velim multos quiusquam stilum genuinum extuderis“, u djelu „Ratio discendi et docendi“. Sr. Krier l. c., str. 319.

[10]) Le surveillant dans un collège catholique, str. 82. — Krier l. c.

Digitized by Google

5. Valja čitati s razmišljanjem.

Malo čitati, dobra auktora izabrati i mnogo misliti,
to je prava metoda čitanja. Balmes.

„U svakom području ljudskog râda promišljanje i razmatranje je uvjet i znak uspjeha“ [1]). Čovjek kao čovjek jest biće razumno; ko hoće dakle da je čovjekom, treba da svršava one radnje, koje su mu bitne, — da mnogo misli. „Za razumno biće, čovjeka, živjeti znači misliti; dok čovjek ne misli, već nije čovjek, jer njegova najplemenitija strana, duh, ne radi“ [2]). Pa kad se mišljenje zahtijeva za svako ljudsko djelo, to se više zahtijeva pri čitanju, jer je ono isključivo proizvod duha. Lichtenberg veli da mnogo ljudi imade, koji čitaju, da im ne treba misliti [3]). Takvi se ljuto varaju, jer, kako veli filozof i duboki mislilac Balmes [4]): ko hoće da s korišću čita, taj treba da iza svakog sata čitanja nekoliko sati o pročitanom razmišlja.

To razmišljanje stoji u tome, da se pojedini odsjek knjige, pače i pojedina izreka i misao duhom razglaba u pojedine sudove, u pojmove, da im tražimo suštinu, da im nagjemo razliku; da razvidimo — ako je štivo radi jezika — za što je pisac ovu ili onu prispodobu uzeo, pa sve to da onda primijenimo na se, na svoje potrebоće i nedostatke, da ih usavršimo, jer ne čitamo u vjetar, nego da se okoristimo. S toga pravo neki reče: „Ko ne kani prije i poslije čitanja misliti, neka se knjige ne laća. Jer u istinu ko mnogo čita, a ne razmišlja niti gleda da dobiveni materijal u umu razredi, taj dobije u glavi hotičnu masu, gdje je sve jedno preko drugoga, i sam se ne može razabrati; glava mu je kao biblioteka, kojom upravlja bibliotekar — neznalica i nevješt [5]).

Jasnoće radi poslužićemo se običnom prispodobom. Što je hrana za tijelo, to je štivo za duševne moći i svojstva. No jelo, koje se naglo u želudac baca, a ne priredi se već u ustima zgodnim za probavu, slabo jača tijelo, ono pače može i da naudi. Tako je s duševnom hranom, čitanjem. Razmišljanjem se priredi čitanje zgodno, da jača i prosvjetljuje um. Ovakome razmišljanju pripada i vrlo krasan običaj nekih ljudi žednih za znanjem, da se razgovaraju s drugima o onom, što su nedavno čitali. Time ne samo razglabaju pojedine misli, bolje ih zapamte, nego se još bistre, osobito ako se u razgovoru namjere na protivna mnijenja [6]).

Koliko razmišljanje samo koristi, razabraćemo iz ovog primjera. Bio gjak filozof slaba vida tako, te se knjigama i spisima nije mogao po volji služiti; drugo mu ne preostade, nego da trajnom pozornošću pazi na riječi učitelja i samostalnim razmatranjem proučava kod kuće, što je iz usta učiteljevih čuo i zapamtio. Uspjeh je uza sve to bio mnogo obilniji nego kod onih, koji su uz zdrav vid učili riječi, a ne prodirali u njihovo značenje.

Kako opet treba razmišljati uz knjigu, uzor nam je filozof Balmes. Evo što o njemu pripovijeda njegov životopisac Blanche-Raffin: Nagnuvši se nad stô, držeći se rukama čela, pročitao bi nekoliko redaka, za tim bi digao glavu i dugo bi vremena tako ostao, kao da ne zna za se. Napokon bi se prenuo kao iza sna. Jedan ga prijatelj zapita, za što to radi? On mu odvrati: „Malo čitati, izabrati svoga auktora i mnogo misliti, to je prava metoda čitanja. Kad bi se htjelo ograničiti na ono, što u knjigama

[1]) Krier l. c., str. 83.
[2]) Wetzel l. c., str. 7.
[3]) Wetzel l. c., str. 7.
[4]) Wetzel l. c., str. 51.
[5]) Krier l. c., str. 315.
[6]) Sr. Wetzel l. c., str. 64. Krier l. c., str. 325.

Digitized by Google

stoji, nikad se u znanostima ne bi napredovalo. O tome se radi, da se nauči ono, što drugi nigda ne znadoše. U onim časovima razmišljanja, u tami, tada dozrijevaju moje ideje i moja glava bude kao kotao, kad uskipi.“ On je tu metodu još u djetinjstvu prisvojio. U dobi od 14 godina, dok je još u sjemeništu u filozofskim razredima bio, postigao bi velik uspjeh baš ovakvim samostalnim razmišljanjem. U to ga doba neki ugledni muž propita za njegov način učenja. On odvrati: „Ja nastojim da riješim pitanja svojim umovanjem, prije nego što pročitam riješenje.“ „Ali time se gubi mnogo vremena, dosta je, da knjigu otvoriš!“ On primi taj savjet skromno, ali ostade pri svome. Bilo mu je načelo: Svaki sat čitanja treba popratiti s nekoliko sati razmišljanja[1]).

Ali baš radi ovakve metode postade on jedan od najdubljih mislilaca svoga vijeka. Tako valja činiti. Ne propusti ni jednog štiva bez razmišljanja! Nevjerojatno je, kako ćeš napredovati u samostalnosti, zrelosti i dubljini misli.

6. Čitati valja s perom u ruci.

Ein solches Lesen mit der Feder in der Hand wirkt höchst vortheilhaft auf unsere Auffassungsgabe und auf unsere Urtheilskraft. Keiter.

Došli smo evo valjda do najznamenitijeg pravila, koga se treba držati pri čitanju. Čitanje nije za dan ili za dva, nego ono treba da utječe na naš duh kroz čitav život time, što pročitano u pamćenju držimo. Rijetki su, koji sve u glavi zadržati mogu, što jednoć proučiše. Malo je pamćenja, kakvo je imao rimski govornik Hortenzij, Mitridat, kralj pontski, ili onaj mladi Korsikanac, kome diktovaše dugo čislo teških latinskih, grčkih, francuskih riječi, a on ih sve redom odmah ponovi, neispustivši ni jedne. Za obične ljude ne preostaje drugo, nego da na papir prenesu perom, što drže nužnim, da se nauči, pa da s papira čestim opetovanjem u um utisnu. Kako se pak valja služiti perom pri čitanju, odmah ćemo vidjeti.

1. Znamenitija mjesta u knjizi bilo radi sadržaja bilo radi forme zabilježi kakvim kratkim znakom.

Tako na prvi pogled ima u knjizi ono, što držiš znamenitijim. Nikako ne ćeš time kvariti užitak pri čitanju, jer to brzo ide; pače ako se malo i zadržiš, kroz to vrijeme pri dotičnom mjestu nalaziš nasladu.

Zanimljivo je čuti, kako je postupao veliki državnik i učenjak — sada već pokojni — Gladstone. Sva mjesta, koja su mu se činila vrednija, brižno bi podvukao. Štokakvi znaci — krst ili V — imali su mu posebno značenje. Ako mu se koja izreka činila ne baš pravom, metnuo bi na kraju talijansku riječ „ma“ (ali). Krivulja bi mu značila, da se ne slaže posve s piscem. Na kraju knjige složio bi u registar ona mjesta, koja bi mu se najviše svidjela. A ne bi čitao brzo, niti bi išta preskočio[2]).

2. Najljepša mjesta u knjizi bilo radi sadržaja bilo radi forme prenesi u svoju „antologiju“[3]).

Čovjek, kome je drago štivo, treba da ima svoju knjigu, u koju prikuplja sva dragocjena zrnca, koja čitanjem nagje. Osim toga što to vrlo godi, poslije takvu svoju „antologiju“ uzeti u ruke i naslagjivati se biranim cvijećem, to je od velike koristi za čovjeka, koji hoće da što na javu iznese bilo tiskom bilo govorom. U toj „antologiji“ naći će misli, naći će potvrde iz ugleda onih pisaca, od kojih je sve to pobrao. Koliko

[1]) Sr. Wetzel l. c., str. 64. Krier l. c., str. 325.

[2]) Keiter l. c., str. 6.

[3]) Krier l. c., str. 324. Wetzel l. c., str. 61.

Digitized by Google

nam puta u poslu oko jedne rasprave dogje na um koja ideja, prispodoba, dokaz, da smo negdje čitali, a ako ga nijesmo izvadili i za se ispisali, dugo ćemo i često uzalud kopati po pročitanim knjigama, da to opet nagjemo. Ako si se namjerio na priliku na ovakvu misao: „Najveća je pogrješka, koju obično pri uzgoju mladeži počinjaju, što se mladež ne privikne na samostalno mišljenje“; ili na onu Preradovića:

Narod bez povjesnice putnik je putnog bez lista:
Zapreka nahodi svud, daleko ne može doć!

Ili na ovu Goetheovu:

Von der Gewalt, die alle Wesen bindet,
Befreit der Mensch sich, der sich überwindet!

uzmi to kao dragocjeno blago, na kraju lista, na kojem si to napisao, metni misao, koja se dotičnom izrekom izražava, da ti je lakše u traženju opet se na nju namjeriti; tako na pr. uz onu prvu na kraju metni: Odgoj mladeži! i t. d. A ne zaboravi tačno navesti pisca i knjigu i izdanje knjige, iz koje si što uzeo; n. pr. Dr. Stöckl, Lehrbuch der Philosophie, 7. Aufl. Bd. III. S. 96.[1]).

Koji su god pokušali ovako se perom uz čitanje služiti, silno preporučuju svakome, da se na ovo priuči. Primjer je u tome grof de Maistre. O njemu piše njegov vlastiti sin: Znamenitija mjesta, koja bi u knjizi našao, zabilježio bi on u svoju vlastitu privatnu knjigu, koja je vazda uz njega na stolu bila; uzeo bi je počesto u ruke i popratio vlastitim opaskama, koje bi mu pri tom na um došle. To mu je bio arsenal, iz koga bi — negubeći dugo vremena traženjem — najrazličitije uspomene i najzgodnije citate za svoja djela vadio[2]).

3. Vidi iz svakog odsjeka čitavog djela bitni dio i svaki na po se i sve skupa proučavaj.

Ovo najviše vrijedi za knjige i djela znanstvena, ne toliko za zabavna ili za razne vrste pjesništva, premda donekle i u ovim djelima valja paziti na ovo pravilo, kako ćemo to odmah vidjeti.

Znanstvena su djela pisana za um naobraženije publike. Raspitavši se, o čemu govori djelo, koje ti je dopalo ruku, stvori sebi u kratko plan, kako bi ti pisao i raspravio dotični predmet; nije nužno, da pišeš mnogo, nego na kratko, ali jezgrovito. Uzmimo da si se namjerio na knjigu, koja pobija panteizam. Kušaj pronaći, kako bi ti pobio panteizam i otkrio njegovu unutarnju nemogućnost, oprečnost. I ti bi uzeo recimo ovakov plan: Dao bi najprije istorijsku crticu o panteizmu, kod istočnih naroda, kod Grka, u Škota, Orijena, Spinoze, i u novih idejalističnih panteista, za tim bi dokazao, kako se protivi zakonima metafizičnim, pa bi prešao na po se na pojedine sisteme panteističke, koji su danas u nekakvom ugledu, i njih bi pretresao. Sad istom hajde i čitaj to djelo. Znanstvena se djela čitaju onako, kako su i pisana. U to ime valja ići redom, ne zalijetati se u sredinu ili na konac rasprave, pače i predgovor i uvod može često pridonijeti tačnijem razumijevanju čitavoga djela[3]). Bez ovako uregjenog čitanja teško ćeš sve razumjeti, pošto se ovakva djela pišu — barem bi se imala pisati — redom strogo logičnim, da kao u matematici misao svaka leži na pregjašnjoj. Iza jednog odsjeka, pošto si ga pročitao, izvodi glavne misli. Tako redom valja napredovati od odsjeka do odsjeka. Pazi na zaključke, prouči ih perom u ruci, da li se nije potkrala logična pogrješka. Ako navodi citate, po mogućnosti pretraži

[1]) Keiter l. c., str. 7—10.
[2]) Krier l. c., str. 324.
[3]) Keiter l. c., str. 11.

Digitized by Google

ih, jer ćeš se često namjeriti, da se vjerno ne navode: često pisac uzima ono, što je za njega, a drugi dio ispušta, koji je možda protiv njega; tako zgrade sazidane na dugom nizu citata mogu biti osnovane na vrlo klimavu temelju[1]).

Kad si svu knjigu pročitao, pa iz svakog odsjeka izvadio bitni dio, onda tek možeš nekako suditi o čitavoj knjizi, kako to lijepo veli Goethe:

Willst du dich am Ganzen erquicken,
So musst du das Ganze im Kleinsten erblicken.

Osim one koristi možeš još jednu korist crpsti iz prispodobe svoga plana i plana piščeva, koji si sad izvadio; naći ćeš svakako raznih nesuglasja. To će te siliti na umovanje: za što je pisac na ovakav način predmet razvio? Nije li njegov razvoj od mog jasniji, strožeg logičnog reda? Raspitaj i razgledaj dobro, pa što uvidiš, da je bolje, to poprimi, što ne, ostavi. Svaku knjigu ocijeniti prama vlastitim mislima, rastaviti misli dobre od loših, upoznati nedostatak u mislima, procijeniti ih, prodrijeti u njih, sve dijelove razmotriti u cijelosti, vlastite misli odatle izvaditi to je — riječi su Aleksandra Junga — umjetnost čitanja![2])

Isto vrijedi s malim preinakama i za sastavno štivo, za pjesništvo. Čujmo o tome što govori Eichendorf: To su pravi štioci, koji s knjigom i povrh knjige pjevaju. Jer nijedan pjesnik ne iznosi pravog raja, on samo meće ljestve sa divne zemlje do neba. Ko je lijen, pa nema srčanosti da se uspinje uz njih zlatne, premda nesigurne, tome ostaje slovo mrtvo i bolje bi uradio, kad bi kopao i čupao, nego li da se bavi beskorisnim čitanjem[3]).

Na ovakav način udubismo se u knjigu, mislimo, čustvujemo i govorimo s piscem, pa se izvrsno vježbamo u mišljenju, izražaju misli, i time najbolje postizavamo onu svrhu, koju štivo imade[4]).

4. Ocijeni pismeno pročitano djelo; istom iza ocjene možeš knjigu odložiti.

Ovim što dosad u ovoj tački rekosmo, pripravimo put glavnome i najnužnijem pri čitanju: da stvorimo sud o pročitanom djelu; ko se perom služi pri čitanju na opisan način, „taj je time najsigurnije otklonio pogibeljnu pošljedicu mnogog i hitrog čitanja, odložiti knjigu bez vlastite ocjene". Doduše za dobar sud o jednom djelu treba češće čitanja istoga djela; nije dosta jednom ga, makar i pažljivo pročitati; no tim bolje, što se više puta čita, jer se time i pamćenju pomaže i um u sudovima oštri.

Znanstvena ćeš djela najbolje valjda prosuditi, ako na ovakva pitanja odgovoriš:

a) Koju je svrhu imao pisac, da postigne ovim djelom? S koga je gledišta htio obraditi ovo pitanje, ovaj predmet?

b) Je li odgovorio svojoj svrsi? Ima li dokaze čvrste, da svoja mnijenja dokaže? Idu li mu dokazi redom logičnim? Nije li u razvoju propustio koju tačku, što bi mu vrlo koristila, ili bi usuprot njegovo oborila? Je li jasan, ili služi li se samo zvučnim riječma, nebrineći se za misli?

c) Je li se pisac osvrtao na novija djela? Je li na stanovištu pravom, ili mu je sve na nedokazanim hipotezama? Ide li doista za istinom, ili ima li namjeru potkopati vjeru ili ćudorednost?

---

[1]) Na to upozoruje osobito Keiter, koji se o tome mogao lako uvjeriti dugim iskustvom urednikovanja njemačkog lista „Hausschatz".

[2]) Keiter l. c., str. 3.

[3]) Id. ib.

[4]) Krier l. c., str. 325.

Digitized by Google

d) Imaš li pri ruci djela iste struke, prispodobi ih s ovim sad pročitanim, razvidi im odnošaj i razliku u razvoju, dokazima, zaključcima, pa promotri: koje je djelo veće vrijednosti i za što je jedno pred drugim?

Odgovorom na ovakova pitanja možeš biti siguran, da ti štivo nije na dangubu, nego na veliku umnu korist. „Krivo od istinitoga lučiti, treba da vazda bude naša zadaća. Puko razmišljanje nije dovoljno, da misli jasno i temeljito izrazimo“ [1]). I tako sva dosada navedena pravila imadu nekako da služe ovome najglavnijem i zadnjem: pročitano prosudi. „Treba da sebi dajemo račun o pročitanom, valja nam biti na čisto, za što nam se mili ili ne mili, za što se s onim u nazorima slažemo ili ne slažemo, mora nam biti jasan cilj, što ga pisac pred očima imade, je li ga postigao; koju korist odatle za se možemo i moramo izvaditi?“ [2]).

Za ocjenu pjesničkih djela, koja čitamo, treba vrlo paziti, koje je vrste ta pjesma. Svakako su stihovi zlatni Adolfa Stöbera:

Willst du lesen ein Gedicht,
Sammle dich wie zum Gebete,
Dass vor deine Seele licht
Das Gebild' des Dichters trete!

U sabranosti duha moći će se rasuditi donekle pjesma i skromno procijeniti njezina vrijednost.

a) U pjesmama čisto lirskim, u kojima pjesnik izražava čustva i pjeva uzvišenost prirode, vječnosti, prijateljstva, domoljublja; u kojima zanosno crta ljubav plemenitu, čeznuće za višim, radost nad dobivenom srećom, gledaj: nije li se umiješalo nešto, što vrijegja ćudoredni osjećaj? Je li spjevana, dok su čustva u pjesnika bila baš znatno pretežnija, ili je on upravljao čustvima svojim? Da li prema naravi lirske pjesme ne razvlači odveć izražaj čustva? Je li sva suglasna i jedinstvena? Je li joj jezik, stih, nakit pjesnički prema njoj? A svakako: koja je vrsta, koliko joj podoba.

b) Ako je lirsko-didaktična, pazi još i na ovo: Ne ide li više logičnim nego li pjesničkim redom misli? Jesu li nauke prema vjeri i ćudoregju? Originalne? Oštroumne?

c) Ako je lirsko-epskog sadržaja, gledaj: koja je vrsta, romanca, balada? Odakle je crpljena? U koliko joj je sadržaj pjesnički promijenjen? Je li estetična? Ovo ćeš upoznati, ako uzbudi plemenito zanimanje, je li ganutljiva i zanosna; pjesnik ima da predmet uzdigne i oplemeni.

d) U epskoj vrsti pjesništva, bilo djelo pisano slogom vezanim ili ne, valja dobro pamtiti imena osoba, koja ovdje dolaze. A da neki sud o cijeloj pjesmi stvoriš, gledaj da na ovakva pitanja umiješ odgovoriti: je li pjesma u istinu epska, u koliko se u njoj javlja elemenat lirski? je li umio lijepo materiju obraditi? U koliko je sve radnje složio u umjetničku cjelinu? Što je glavni niz, što li su opet epizode, u koliko smetaju ili poljepšavaju pjesmu? Koliko je sve motivirano, što se odnosi? Zaplet? Jesu li značaji tačno ocrtani i prema naravi čitavog epa? Naročito glavnog junaka? Što se tiče pripovijedanja, opisivanja: u koliko su objektivna, plastična?

e) U drami gledaj: je li predmet za dramu? Da li je odveć opsežna? Kakva je razdioba: ekspozicija, zaplet, rasplet? Tok radnji, jedinstvo njihovo; nutarnja (pjesnička) istina, motiviranje? Junak drame, njegov značaj? Druge ličnosti? Konac? Jezik: pun, krepak, živ? (Dakako prema vrsti drame sáme!)

[1]) Keiter l. c., str. 14.
[2]) Keiter l. c., str. 4.

Digitized by Google

Uopće stvorićeš donekle sud o pjesniku, ako znadeš: njegov nazor o svijetu, t. j. o Bogu, svijetu, ćudorednim načelima društva. Sadržaj njegovih pjesama, najmilije ideje; t. j. jesu li prema zakonima ćudoregja, je li u izboru sretan, jesu li u istinu čeda velikoga duha i mašte? Njegov razvoj u pjesništvu, u kojoj je strani sretniji? Njegov jezik i način gradnje stihova i kitica[1]).

7. Zaglavak.

.... Labor omnia vinci improbus.
Vergilij.

Istina je za čovjeka — kako već u početku rekosmo — biće vrlo primamljivo, čovjek se ne može oteti želji za znanjem. Samo ga valja tražiti ondje, gdje ga ima. Da se u knjigama mnogo toga nahodi, nema sumnje. No da iz knjiga izvadimo što valja, odbacimo što ne valja, istinu duboko u um utisnimo, treba se držati mnogo pravila, koja, kako baš sada vidjesmo, ištu mnogo žrtve i žilave ustrajnosti; istina je često duboko zakopana, i tvrdu moramo probijati koru, dok do jezgre dogjemo.

Nur dem Ernst, den keine Mühe bleichet,
Rauscht der Wahrheit tief versteckter Born:
Nur des Meissels schwerem Schlag erweichet
Sich des Marmors sprödes Korn. Schiller.

Ništa za to, barem će istina biti slagja! I kukavica bi bio, koji bi samo želio do istine i znanja doći, a nužnim se sredstvima ne bi služio. Ovako ko radi, ne će postati „načitana neznalica!“

IV. dio.

O nevaljalim knjigama.

GLAVA PRVA.

Religija i moral. Nužda religije i morala.

Iščekivalo bi se, da će se u ovom IV. dijelu radnje „Korist valjanog štiva“, raspravljati o onim knjigama, koje kvare naobrazbu uma i volje, t. j. o knjigama, koje um ne bogate istinama, nego ga lažma nagrgjuju, koje volju ne oplemenjuju zdravim načelima o značajnom životu i ne plemene čustava, nego volju kvare varavim nazorima o vrlini, a čustva krivim smjerom uzgajaju. No uzeo sam, da govorim o knjigama, koje izravno ili neizravno ruže religiju i moral, da marnoga čitatelja na takva djela upozorim. Evo tome razloga.

Da imade mnogo knjiga, u kojima su neistine napisane, o tome valjda niko ne sumnja. Na priliku u povjesničkoj literaturi koliko imade, gdje se učevne glave baš oprečno razilaze; dakle jedno ili drugo mora da je neistinito! Tako i u drugim strukama. Izbrojiti takve knjige bio bi posao nemoguć, a gotovo uzaludan. No ako i ima takvih knjiga, ipak nema u znanosti strogo uzetoj, valjda nijednoga djela[2]), u

---

[1]) Sr. Wetzel l. c., str. 53—61. — Krier l. c., str. 325. Naročito pak Keiter l. c., str. 22—87. gdje opširno razlaže, kako ćeš moći prosuditi pjesničke proizvode, u što se dublje upustiti ne zapada u opseg ove radnje.

[2]) Hoću da rečem, kako iskren znanstveni istraživalac u interesu znanosti nikada ne će uzdignuti laž, da je brani protiv svoga uvjerenja. Time ne velim, da ih nema, koji u mjesto da umom misle, misle čustvima i srcem, te svoje želje stavljaju sa znanstvene istine, kakono reče jednoč Fichte: „Unser Denksystem ist oft nur die Geschichte unseres Herzens“.

Digitized by Google

kome bi se išlo braniti nekakvu tvrdnju, koja bi bila u opreci sa suglasjem čitavoga čovječanstva svih vremena; pa ako i ima, nije to tako pogibeljno, pošto takva radnja ne bi imala zamašnog utjecaja na čitavo čovječanstvo, na čitav njegov praktični život, na čitavo njegovo i nutarnje i vanjsko djelovanje, na čitav odgoj. Ali imade ih mnogo, koji pod krinkom znanosti, pod zamamnom izlikom znanstvenih istraživanja[1]) uzdižu neku tvrdnju, protiv koje stoji uvjerenje čitavog čovječanstva, protiv koje stoje svi iskreni i pravi učenjaci; a što je još znamenitije, ona silno utječe na čitavo čovječje biće, na čitav čovječji praktični život, na čitavo njegovo nutarnje i vanjsko djelovanje, na cijeli odgoj čovječanstva. K tome pridolazi i to, što ona lako obuzme duh čovječji, lako se vjeruje, jer obećaje čovjeku, da uz nju može živjeti onako, kako hoće, bez religije i morala, bez ikakvih zakona i spona u životu.

Nije li dakle očito, da prema svrsi odgoja uopće, a na po se prema svrsi čitanja, da naime oplemenjuje um istinama, a volju ćudorednim i značajnim načelima, — nije li očito, da se naročito imademo oboriti na one spise, koji ruže religiju i moral, ruže uvjerenje o bivanju Boga i o duši. To su laži najveće, koje ikada nagrdiše duh, um ljudski, to su načela, koja na najgori način izopačuju značaj čovjeka. Ko dakle hoće, da knjigom naobrazi um istinama, a volju i čustva oplemeni zdravim načelima o moralu, o vrlini, onda neka se u prvom redu čuva knjiga, koje direktno ruže religijozno uvjerenje ili indirektno, t. j. ružeći moral i čustva krivim smjerom uzgajajući.

Stojim na strani i uz uvjerenje čitavoga čovječanstva neosvrćući se u ovaj čas[2]) na neke pojave materijalizma, pantheizma, uopće atheizma u novijoj filozofiji[3]) pojave su to, koje će brzo i uminuti. Jer šta su ti duhovi protiv glasa same naravi? Čujmo samo Cicerona: „Ut porro firmissimum hoc afferri videtur, cur Deus esse credamus, quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam sit immanis, cujus mentem non imbuerit Deorum opinio. Multi de Diis prava sentiunt; id enim vitioso more effici polet; omnes tamen esse vim et naturam divinam arbitrantur“ [4]). Pa na drugom mjestu[5]): „Si ratio mecum facit, si inventa, si populi, si nationes, si Graeci, si barbari, si majores etiam nostri, si denique hoc semper ita putatum est, si summi philosophi, si poëtae, si sapientissimi viri, qui res publicas constituerunt, qui urbes condiderunt; an dum bestiae loquantur exspectamus, hominum consentiente auctoritate contenti non sumus.“

S ovih sam razloga odlučio, da poput drugih, koji zdravo o čitanju knjiga opsežno što napisaše, u ovom odjelu naročito o takvim knjigama govorim, što ruže religiju i religijozni moral bilo kojim načinom, naročito pako o onim, koji se pod

---

[1]) Ovdje je dakle ono, što rekoh u gornjoj opasci. Srcem i željom za slobodnim životom htjeli bi da nema religije niti religijoznog morala, pa odmah idu u ime znanosti da obore Boga, da napadaju religijozne istine. Ovakve ide savjet, što ga Rousseau dade svome gojencu: „Živi tako, da želiš te bivstvuje Bog, pa nikada posumnjati ne ćeš o njegovu bivstvovanju!“

[2]) Budući da u okvir ove radnje ne pada, da se uplićem u opširno filozofijsko dokazivanje, pretpostavljam ovo kao stvar nepobitnu, jer nikoga ne bi, koji bi to u istinu pobio; rado bih za takovoga čuo! A pripravan sam to opširno dokazati, ako bi bilo nužno.

[3]) Isto tako nije mi moguće da ovdje dokazujem nelogičnost ovakih filozofijskih sistema, te kako svi u svojim kobnim pošljedicama vode do praktičkog ateizma, koji se danas opaža. Kad bi marni čitatelj išao prama uputama danim u prvom odsjeku ove radnje, kad bi sam sudio o tim filozofijskim tobože dokazima i tvrdnjama, došli bismo do zaključka grofa de Maistra: „Ateista dok hoće da zanijeće Boga — došljedno i religiju — već ga pretpostavlja, da bivstvuje.“

[4]) Sr. Cicero, Quaert. Tusc., l. 1. c. 3.

[5]) Sr. Cicero, De Div., l. 1. c. 39.

Digitized by Google

naslovima romana, novela i t. d. šire. U tu svrhu, da se uspješnije od takvih djela marni učitelj očuva, evo pojma religije i morala i ujedno nužde, da je pojedinac, familija i država religijozno-moralna. „Nema blagostanja, gdje nema mira, a nema mira, gdje Boga nije“ reče Massilon.

1. Pojam i nužda religije.

Kud godjer krene duh mu se, svagdje Te
Vidi i čuje, svagdje Tvojim se on
Divi čudesom i u svemu
Ljubavi, mudrosti i svemoći

Pozna Ti trag; sva priroda govori
O Tebi glasom svojih bezbrojnih na
Udiv stvorova ili mûkom
Kazuje na Te, da jesi — svagdje.
Preradović.

„Qui autem omnia, quae ad cultum deorum pertinent, diligenter retractarent et tamquam relegerent, sunt dicti religiosi ex ‚relegendo‘... hic enim in verbis omnibus inest, vis legendi eadem, quae in religioso.“[1]) Tako Cicero izvagja etimologiju riječi religija[2]). No bolje se svigja izvagjanje riječi religija od glagola „relegere“; prema tome nominalna definicija religije bi značila: odnošaj ljudi spram Boga; spoj megju ljudma i Bogom[3]). Realnu pak definiciju dobićemo, pošto u kratko promotrimo temelj i zadnji uzrok ovog odnošaja, ovoga spoja megju čovjekom kao bićem ovisnim i Bogom kao bićem neovisnim.

„Ja se rodih. Od koga? Od mojih roditelja. A moj otac? Od djeda. A djed? Od svog oca, pa tako ovaj od drugoga oca i sve tako dok ne dogjemo do prvog čovjeka. A otkud ovaj? Od drugog čovjeka ne, jer po taj način ne bi bio prvi. Dakle od nekog višeg od čovjeka, koji nema početka i koji svemu početak dade. Ovaj početnik svih stvari, ovaj prvi pokretnik, ovaj urednik, ovaj prvi uzročnik, ovaj otac sveopći jest — Bog“[4]).

Tako taj veliki pisac kratko i bistro označuje zadnji temelj i izvor religije. Ovaj odnošaj, ovaj uzročni vez, ovaj bitni savez megju ovisnim bićem i neovisnim zahtijeva, neka čovjek svim sposobnostima svojim pokaže, da nije svoj, da nije od sebe; naročito neka to pokaže i očituje sposobnostima i moćima, koje su mu kao čovjeku bitne: moćima uma i volje. Pa kako čovjek voljom ravna i nižim moćima, osobito izvanjskim djelovanjima, to je nužno po čovjeka, da tu ovisnost i izvanjskim činima dokaže. S toga pravo reče Caprivi, da je kod svakog čovjeka najbitnije: njegov odnošaj prema Bogu.

Prema tomu možemo dati ovakvu realnu definiciju religije: Religija je bitni odnošaj megju čovjekom i Bogom, očitovan djelima uma i volje i izvanj-

---

[1]) Sr. Cicero, De nat. Deos l. 2. c. 28.

[2]) Služim se ovom riječju religija, jer naše riječi: vjera, vjerozakon, vjeroispovijest ne označuju ono, što religija. Vjera prvobitno označuje čin uma, kojim nešto držimo za istinu radi ugleda osobe, koja nam tu istinu očituje = fides = Glauben; religija pak ne označuje samo čin uma, kojim u Boga i Bogu vjerujemo, nego i čine volje i nižih moćih tjelesnih, kojima se odnošaj naspram Boga očituje i vrše dužnosti, koje iz tog odnošaja izviru. Vjerozakon takogjer valjda više označuje zakone i neka vjerska opsluživanja. Vjeroispovijest označuje sekte jedne originalne religije. Možemo se dakle slobodno služiti riječju religija, naročito kad se njom služe i ostali živi jezici. — Ne valja prevrživati ni u purizmu jezika.

[3]) Sr. Lactantius, Divin. Gust. l. 1. c. 28. „Hoc vinculo pietatis obstricti Deo et relegati sumus; unde et ipsa religio nomen accepit.“

[4]) Sr. Cantu-Despot l. c., Razg. IV.

Digitized by Google

skim činima volji podloženim[1]). Ovakvo shvaćanje religije naravno zahtijeva vjeru u Boga, u neumrlost duše, u život iza groba, kao i ostale istine stečene naravnim ili vrhunaravnim svjetlom: to je dužan čovjek umom; a ujedno zahtijeva, neka se vrše naravni i pozitivni zakoni, koji niču iz ovog bitnog odnošaja: to je dužan čovjek voljom. A kakva je nužda po individualnog čovjeka, po ljudsko društvo, da imade religiju, da bude religijozan?

Pavlinović reče, da dijete, koje ne vidi Boga, cilj svoje duše, poživinči. Posve pravo! Čovjeka sili na to, da bude religijozan, da imade religiju, sili, velim, sáma njegova narav. Bitno je on ovisan o Bogu; kao što je dakle nužno, da je svojom bitnošću čovjek, tako je isto nužno, da je ovisan o Bogu; ta ga nužda sili, da tu ovisnost i činima pokaže; nije svoj, nijesu njegove moći, dakle tako neka se njima i služi. Mora dakle da vjeruje u Boga, da drži istine, koje niču iz ovog odnošaja, mora da bude religijozan. — Sili na to čovjeka i red moralni, koji svjetlom uma svak mora da prigrli. Prvo moralno načelo jest: Radi prema redu, izvršuj odnošaj, što postoji megju tobom i drugim bićima; prema sebi: usavršuj duh i tijelo; prema drugima: poštuj starije, ljubi oca; čini dakle i ono, što si dužan naspram bića, o kom nužno i bitno sa svim svojim moćima zavisiš. — Da samo još jedan razlog navedem, čovjek mora da drži religiju i religijozne istine, ako hoće, da mu se jednom zasiti „gladni orao u srcu“, štono pjeva Preradović. To je želja svih, da budu jednoć sretni bez promjene. Jedan obeća u rimskom kazalištu, da će reći jednu želju, kojom svi ljudi plamte. Svi digoše glave da čuju, šta li je to. A on: Svi želite da jeftino kupujete a skupo prodajete. On ih ne zadovolji. Drugi reče: Svi smrtnici žele, da ih u zvijezde kuju. Ni ovo svih ne zadovolji, pošto se mnogo pravednih i čednih nalazi, koji ne traže ni jedno ni drugo. Treći će napokon: Svi želite, da ste sretni, niko, da živi u bijedi. I nikoga doista ne bi, koji bi se usudio reći, da su mu želje protivne. Čovjek je rogjen, da za svim teži, reče Fontenelle. A Lessing kao na usta čitavoga čovječanstva reče:

Ob ich morgen leben werde,
Weiss ich freilich nicht;
Aber wenn ich morgen lebe,
Dass ich morgen sterben werde,
Weiss ich ganz gewiss!

A gdje ćeš postići blaženstvo u ovom životu? Na ovom životu je čovjek, što no reče Euripid: ἄνθρωπός ἐστι πνεῦμα καὶ σκιὰ μόνον. Čovjek je najbjednije biće, ako se ne uzda u stalan život iza groba, ne tješi li se s Preradovićem:

A pravednost, hvala Bogu,
Još koraca i za grobom!

[1]) Sr. Dr. A. Stöckl, Lehrb. d. Philos. III. str. 93. „Die Religion ist die ihrem gegenseitigen Verhältnisse zu einander entsprechende lebendige Communication zwischen Gott und dem Menschen, insofern sie die Vereinigung der lezteren mit Gott in Zeit und Ewigkeit zum Zwecke hat.“ I ovo bi se moglo gornjoj definiciji dodati, što se po sebi razumije, da religija teži za tim, da ujedini čovjeka s Bogom; ovdje spoznajom i ljubavlju, a tamo spoznajom intuitivnom, što usrećuje. — Znamo za druge definicije religije, no ko ih može pomiriti? Kant drži religijom moral, u koliko se Bog drži zakonodavcem morala. A zar se to slaže s njegovom naukom o moralu? — Hegel je pantheistično shvaća: „Das Wissen des Menschen von Gott und das Wissen Gottes von sich im Menschen!?“ — Schleiermacher svodi je na puko čustvo zavisnosti o Bogu; no zavisnost je temelj, a religija treba da se činima očituje! Valjda je ona nešto više od čustva! — Drugi je pripisuju predrasudama ili utjecaju, čudnih nebesnih pojava; čovjek ih nije mogao protumačiti, pa ih pripisao nekakvom najvišem biću. Ali kako je ta predrasuda tako općenita, te je se niti naobraženi ne mogu da riješe?

Digitized by Google

Nužno je dakle po čovjeka, da postoji i religija objektivna, i da čovjek sâm imade religiju, da drži religijozne istine, ako hoće da bude u istinu čovjekom. A treba li da društvo kao takvo, da država kao takva imade religiju? Palmotić pjeva u svom „Pavlimiru“:

Tašta su gradovom — Obrana gragjani
Ako ih Višnji svom — Desnicom ne brani.

Mnogo bolje i uzvišenije možemo ovo uzeti u smislu, da će zakoni grada ili države uspješnije voditi ljude do vremenitog blagostanja — svrhe države — ako i oni, koji slušaju, i oni, koji su na čelu, imadu čvrste religijozne istine. Zaključak je jasan: jer time, što je ko član kakve god države, nije prestao biti ovisan o najvišem biću, pače treba da tu ovisnost svoju očituje i življe pokaže, da se tako cilj države lakše postigne. Posebni bi razlog bio ovaj: Države ili uopće društva nema bez zakona, nema bez najvišeg vladaoca i bez podanika: jedan zapovijeda, drugi sluša; zakoni obvezuju, neka se tugja prava štite, neka se neki čini i opačine, makar i potajno, ne počinjaju, a neki čini neka se vrše. No pitam, odakle ovim zakonima moć, da uspješno obvezuju podanike, ako nema religijoznih istina, ako nema najvišeg zakonodavca, ako nema religije, kojom podanici znadu, da su u duši obvezani na vršenje nekih takvih zakona?

Znali su to dobro i poganski zakonodavci, kao Pythagora, Lykurg, Solon; a poznato je, kako Plutarh tvrdi, da ćeš naroda i država naći bez mnogo šta, ali — bez religije nigda. Navodim Cicerona, koji samo jednu pogubnu pošljedicu navodi po državu, u kojoj je ugasla religija: „Nullum vinculum ad adstringendam fidem jurejurando majores nostri arctius esse voluerunt[1]).“ Pa dodaje: „Quis neget, cum intelligat, quam multa firmentur jurejurando, quam hac salutis sint foederum religiones? Quam multos divini supplicii timor a scelere revocavit quamque sancta sit societas civium inter se ipsos, diis immortalibus interpositis tum judicibus tum testibus[2]). Znamo, kako bi mnogi povedavši se za Kantom htjeli da otkinu red juridični od moralnog, kako dopuštaju, da država može uživati mir, postići svoju svrhu, štititi zakone i prava pojedinaca bez religije. Ali kako je u stvari? Iskustvo do danas obilno dokazuje, kako su istinite riječi bezbošca Voltairea: „Mudrujte koliko hoćete, koja je najbolja forma vlade; hoćete li da vladate makar i jednim trgovištem, mora ono imati religiju.... Isto tako vidim, kako bi knezovi i njihovi savjetnici, ako ih uzda religije ne drži, kano zvijeri mene raskinule, samo da im panem u pandže“[3]). S toga i Robespiere reče: „Sve kad ne bi bilo Boga, valjalo bi ga stvoriti“, ako se naime želi što u državi i društvu postići.

Pa kada tako niče religija iz naravi i bitnosti, kao što čovjeka individualnog tako iz čitavog društva ljudi, nije čudo, što nikad ne bijaše naroda ni države, koji ne bi bili kako god religijozni. I današnji putnici ne nagjoše divljeg naroda, koji ne bi imao vjere, religije. Neki[4]) to poriču, no zgodno ih pobija Englez Tiele u svojem

---

[1]) Sr. Cicero, De Off. l. 3. c. 31.

[2]) Sr. Cicero, De Legg. l. 2. c. 7.

[3]) Sr. Wetzel l. c., str. 186.

[4]) N. pr. Waitz u Anthr. I. str. 321. — Dobro opaža M. Müller, da je poznavanje religije u divljih naroda vrlo teško; ta teško je s time biti na čistu i kod Grka i kod Rimljana, kamo li kod divljih naroda, koji ni literature nit kakvih spomenika imadu. Uz to njihove riječi ne podobaju uvijek našim pojmovima. Evo jednog primjera, što ga navagja Lubbock: „Kad je Labillardière pitao kod nekog naroda za riječ, kojom bi izrazili 1,000.000, držali su to oni ljudi ludim pitanjem, te mu naprosto odgovoriše 1 (jedan), što dakako ovdje nema smisla; pitajući za 10,000.000, dobi odgovor lacalai, što ne ću da tumačim; za 100,000.000 rekoše laounona = nesmisao. — Tako se isto znatno ni u pojmu božanstva ni religije ne slažu. Sr. Müller, Urspr. u. Entw. d. Rel., str. 88. (Kod Gutberleta I.).

Digitized by Google

„Outlines“, gdje govori (u njemačkom prijevodu): „Die Behauptung, dass es Völker oder Stämme gibt, die keine Religion haben, beruht entweder auf ungenauer Beobachtung oder auf verirrten Ideen. Kein Stamm, kein Volk ist bis jetzt gefunden worden ohne einen Glauben an höhere Wesen, und Reisende, die dies behaupten, sind später durch Thatsachen widerlegt worden. Es ist deshalb vollkommen erlaubt, die Religion in ihrer allgemeinen Bedeutung ein Universal-Phänomen der Menschheit zu nennen“ [1]). To se po sebi razumije, da u njih nema čistih pojmova o Bogu, duši, vrlini, kao u svjetlu objave i prosvjete uglagjenih naroda, nego se to hoće, da tvrdi, kako ih nema jednostavno bez religije.

Kolika je po tome vrijednost i nužda i po državu i po pojedinca čovjeka, da imade religiju? Tako je to nužno, da bez religije ne mogu svojih svrha postići. Dakle se silno bojati knjiga, koje napadaju naravnu ili pozitivno objavljenu religiju u kojoj god bilo tački, kao što i takvih, koje zagovaraju apsolutni ili relativni indiferentizam, jer konačno sve dovodi do atheizma, bezboštva. Ko ne će, da mu knjiga nagrdi um lažju, protiv koje stoji čitavo čovječanstvo [2]) svih vijekova, neka ih ne štije. Knjige valja čitati, da se istina a ne laž nagje i poprimi. Uopće takva knjiga ne može čestitih istina niti za umjetnost niti za znanost niti za odgoj u sebi sadržavati prema onoj Goetheovoj:

Wer Wissenschaft und Kunst besitzt,
Hat auch Religion!

Ko pak nije znanstven, po gotovo neka se ne truje takvim štivom, jer lijepo nastavlja isti pjesnik:

Wer jene beide nicht besitzt,
Der habe Religion!

2. Pojam i nužda morala.

Blažen onaj, koji u sebi nosi Boga, uzor ljepote, i njega sluša, uzor umjetnosti, uzor otadžbeništva, uzor evangjeoskih krijeposti.
Louis Pasteur.

U definiciji religije nagjosmo osobito dva elementa, prema dvjema bitnim moćima čovjeka: uma i volje. Prema ovim elementima dijelimo religiju na teoretičnu i praktičnu. Pod teoretičnim dijelom religije razumijevamo čin uma, kojim držimo istine, koje jasno označuju odnošaj megju čovjekom i Bogom; praktičnim dijelom religije nazivamo skup dužnosti, koje se izvode iz tih istina, da ih izvanjskim djelovanjem

---

[1]) Za primjer, kako je teško saznati za mišljenje, način shvaćanja, za njihove običaje, navodim što ima Condrington kod Müllera, l. c. str. 107. „Ein Eingeborner, der ein wenig englisch versteht, oder der versucht, mit einem Engländer in seiner eigenen Sprache zu verkehren, findet es viel leichter, zu allem, was der Weisse andeutet, zu nicken, oder solche Worte zu gebrauchen, die ihm eben bekannt sind, ohne dass er sich von ihrer Bedeutung genaue Rechenschaft geben kann, als sich abzuquälen, um gerade das auszudrücken, was er auf dem Herzen hat. In dieser Weise erhalten die Reisenden, was sie für ganz zuverlässige Mittheilungen von den Eingebornen halten, und drucken dann Dinge, die denen, die eine genaue Kenntnis davon haben, ganz lächerlich klingen, und man lobt sie dann wahrscheinlich ganz besonders wegen ihrer Kenntnis des Englischen.“

[2]) N. pr. Aristotel, De coel., I. 3.: πάντες ἄνθρωποι περὶ θεῶν ἔχουσιν ὑπόληψιν. — Jacobi (Kol Hett. I. 8. Vortr): „So gewiss ich Vernunft besitze, besitze ich mit dieser meiner menschlichen Vernunft nicht die Vollkommenheit des Lebens, nicht die Fülle des Guten und Wahren; und so gewiss ich dieses mit ihr nicht besitze, und es weiss, so gewiss weiss ich: es ist ein höheres Wesen und ich habe in ihm meinen Ursprung. Darum ist denn auch meine und meiner Vernunft Lösung nicht: Ich, sondern: Mehr als Ich.... Ich bin nicht, und ich mag nicht sein, wenn Er nicht ist.... So lehrt mich meine Vernunft instinctmässig Gott.“ Sr. Gratry, De la connaissance de Dieu, T. II. str. 370.

Digitized by Google

izvršimo. Nijesu to dakle dvije razne religije, nego je jedna, koja se raspada na dva integralna dijela. Ko hoće da je religijozan, da imade religiju — a to mora svaki čovjek i svako društvo —, nije dovoljno, da znade za religijozne naravne i pozitivne istine, nego mora da vrši i one dužnosti, koje odatle potječu. O teoretičnom dijelu religije baš smo sada govorili; sada je pak red, da se na praktični osvrnemo. Oni pak čini, kojima se ispunjaju dužnosti[1]), što potječu iz teoretičnog, zovu se moralni, t. j. takvi, koji potječu iz odnošaja čovjeka prama Bogu u prvom redu, a u drugom iz odnošaja naspram sebe i naspram drugih. I to je pravi moral, koji je spojen s pravom religijom.

Spomenusmo u prvom broju, kako ih imade neki broj, što hoće da otkinu posvema red juridični od moralnog. Ovdje sad spominjemo malo one, koji bi htjeli uspostaviti moral bez religije, da stvore autonomni moral, kako se Hartmann izražava. Vele ti zastupnici slobodnog morala, da je religijozni moral nuždan za ljude nižih klasa i za one, koji su istom na prvom stupnju ćudoregja. No i protiv ovakih tvrdnja stoji uvjerenje čitavoga čovječanstva. Moral uspostaviti bez religije znači potkopati temelj moralu; znači ukinuti čitav moral. Što čovjeka može sklonuti na vršenje moralnih čina, ako nema religije? U koju svrhu? Pa kamo dovoljna sankcija? To ništa drugo nije, nego rušiti temelj i za pojedince i za državu. Gdje nema religije, nema ni morala, gdje nema morala, nema ni religije; gdje opet nema religijoznog morala (religije i morala, što iz principa religije niče, ako se o drugom moralu uopće može govoriti?) nema blagostanja ni za pojedince ni za državu. „Alle Epochen, in welchen der Glaube — dakle i moral — herrscht, sind glänzend, herzerhebend und fruchtbar für die Mit- und Nachwelt“ reče Goethe u svojem „Westöstl. Divan“.

Moral se dakle mora štititi, neka je religijozan, neka je iz religijoznih načela, stečenih ili svjetlom naravnim (umom) ili vrhunaravnim (objavom). Tako na priliku već naravni zakoni sile čovjeka — na temelju dakle već naravne religije —, neka Bogu iskazuje čast kao gospodaru svih stvari, te neka izvanjskim činima to očituje gdje i kako on hoće, neka ga drži za jedinu zadnju svrhu. Naravni zakon sili čovjeka, neka se stara za razvitak svoga duha i svoga tijela, neka sebi život ne oduzme niti ne prikrati. Naravni zakon sili čovjeka, neka iskazuje drugima čine humanitarnosti i dobročinstva, neka drugog niti na imovini niti na glavi ne ozlijedi; neka se zakonitim oblastima zdušno pokorava; neka poštuje ženidbeni vez, neka bude dobar otac, dobar gragjanin u državi. Sve to na temelju već naravne religije; sve to izvire iz pojma i nužde religije.

A pod kojim uslovima, uz kakvu prijetnju dužan je to čovjek da vrši? Neka drugi[2]) govore šta hoće, ovo nikada pobiti ne će, da je to čovjek dužan za uvjet i prijetnju postignuća svoje sreće, za kojima svi narodi teže. Pa ne samo uz uvjet postignuća života iza groba, nego i uz uslov, ako hoće da živi život čestit, zemaljski. Naopakim se životom i nemoralnim činima ubija u čovjeku život fizični, pa došljedno i država sama. Evo neka nam čini govore. Kralj Aristodem, kad predobi stanovnike grada Kume, da mu se ispod žezla ne izmaknu, zabrani svaku tjelesnu vježbu i naredi, neka do dvadesete godine svi razbludno žive, vozaju se u kočijama, mažu se i češljaju na žensku. I pogodio je taj silnik[3]). Tä nemoralnim životom ubija čovjek

[1]) Dužnosti ove očituju se ili umom (zakoni naravni) ili objavom (zakoni pozitivni).

[2]) Razni učenjaci htjeli bi da inače dokažu, za što je čovjek dužan, da drži moralan red, no po mnijenju trijeznijih jest: — dakako dokazano samo umom neosvrćući se ovaj put na pozitivnu objavu — moralan je život i red put do sreće potpune onkraj groba, a donekle i s ove strane groba.

[3]) Sr. Cantù-Despot l. c., Razg. IX.

Digitized by Google

sâm sebe. Svjedoči to i statistika danas u Francuskoj, u kojoj stanovništvo pada žrtvom nemoralnosti. A da ni um, ni duh, ne može biti zdrav u nezdravu tijelu, odveć je jasno, a da još treba razlagati. Treba da samo nekoliko redaka pročitamo iz Ciceronovog Catona[1]), pa da se uvjerimo, kako su već pogani o tome sudili.

Tako je i po pojedinca i po čitavo društvo nužno, da budi religijoznu i moralnu, da imadu i praktičnu i teoretičnu religiju. Religija i moral imade naime silan utjecaj na razvitak njihov. Ullmann[2]) reče: „Die Religion, wo sie gesund ist, übt ihre Macht über alle Momente und Zustände des Lebens aus. Sie ist, wo sie zu ihrem Recht gekommen, das Herz, der stille Pulsschlag des ganzen Deseins.“ A Sainte-Beuve: „La religion accomplit l'humanité et humanise toute grandeur“.

Ovo neka je kao zaključak, ovo neka je dosta. Iz ovoga je već lako zaključiti, kakva propast prijeti pojedincu i državi bez religije, došljedno bez morala, kakva propast prijeti svemu od knjiga, koje imadu namjeru, da izravno ili neizravno podkapaju tle ispod nogu čitavu čovječanstvu[3]).

GLAVA DRUGA.

Knjige protiv religije i morala.

„Genije zla posjeduje opakost i lukavost zmije, da prelije otrov u ljudsku zadrugu. Znade, da je opako štivo najmožnije sredstvo izopačenja i moralnog nereda, primjenjuje dakle to sredstvo nevjerojatnom vještinom. Da postigne svoj cilj, upotrebljuje svaku vrstu književnih tvorina, od najuzvišenije filozofije do najtaštijeg romana, da samo koja mu drago vrsta potkopa vjeru i moral, i pod imenom prijegleda, rječnika, časopisa, priručnika, uspomena, putovanja, povijesti, romana, dnevnika i podlistaka nalazi on svoj način, da prelije svoj otrov u svakovrsne slojeve pučanstva, da rasklima temelj starodrevnog vjerovanja i spasonosnih istina evangjelja. Ima knjiga za svaki stupanj razuma i za svakovrsne sklonosti duha. Ljubite li uzvišena učenja i ozbiljna istraživanja znanstvena? Podaje nam u nekim prijegledima, u nekim filozofičnim rječnicima, pače i u nekim časopisima, čime da zadovoljuje vaše želje, ali istodobno svraća vaš duh s pravoga puta prividnim mudrolijama, a koje vam lukavo predočuje, kao dobra i razložita umovanja.

„Mile li vam se povijesna učenja? Nalazite li nasladu neku, da svrnete duh svoj na prošle vijekove, da tako upoznate spomenike religijoznog, moralnog, političnog rada i života pojedinih naroda? On vam je na službu: podaje vam sijaset povjesnih djela pod imenom putovanja, uspomena, ljetopisa, u kojima se on ne srami ni malo, da presiječe dogagjaje, da vam ih predoči pod krivim obličjem, na zlo tako upotrebljujući lakovjernost čitaoca, te da prouzrokuje kvar i izopačenje duha. Mnoštvo vjetrenjaka i ljudi kratke pameti, velik broj vatrenih mašta traži ulagivanja u čitanju i svagdanje zadovoljivanje znaličnosti. Bez prestanka stižu po pošti romani, podlisci, koji donašaju ovo zlosretno zadovoljavanje, koje umnožava i povećava ognjište izopačenja. Ko da izbroji ove gadne proizvode!?“

---

[1]) „Nullam capitaliorem pertem quam corporis voluptatem hominibus a natura datam. Hinc patriae proditiones, hinc rerum publicarum eversiones.... Nullum denique scelus nullum facinus esse.... Liquidem ea cum maior esset, atque longinquior, omne animi lumen extinqueret etc.“

[2]) Ueber den Cultus des Genius, str. 52.

[3]) Sr. Krier l. c., str. 213. i sl. Tu s pravom naziva za čovjeka religiju i moral: „das kostbarste Kleinod“. „Er allein gibt ihm dauerhaftes Glück; reine Sittlichkeit, wahre Tugend, echte Berufstreue, inneren Frieden, höhere Weihe des Lebens, oft sogar irdische Wohlfahrt. .“

Digitized by Google

Tako karakteriše današnju literaturu i čitanje K. J. M. u svom govoru, sastavljenu po francuskom. Vrlo je dobro pogodio. Pa u istinu, ko da uzmogne razlučiti, koje knjige valjaju, koje opet ne!? Koje oplemenjuju duh, koje li ga truju? Ne da se to razdijeliti prema znanostima niti prema granama literature, jer u svakoj imade i pšenice i kukolja. Smetlja takoga imade u svakom ogranku. Ovdje prema mogućnosti upozorujemo, kako megju svim tim djelima imade nekih, koja očito idu da ruže moral i religiju, neka opet potihano i podmuklo. Malo ih opažajmo!"

1. Knjige očito protiv religije i morala.

Ovakve knjige udaraju izravno na prve religijozne istine, navagjaju prividne dokaze, kojima lako zaslijepe vid kratkovidim ljudma i plitkim glavama, koji sjedeći uvijek uz knjigu, nemaju toliko samostalnog suda, da sude svojim umom o takvim tvrdnjama i dokazima. Ovakve se nalaze najvećma u tako zvanim znanostima, tobožnjim kritičnim povjesničkim djelima, djelima o prirodnim znanostima, djelima uzvišene, zdrave, moderne filozofije. U njima se očito niječe Bog i potvrgjuje time, što je prirodna znanost sve ispitala i nigdje nije našla mjesta, gdje bi Bog mogao bivovati. U njima se očito niječe fakat objave, jer da su to samo mythi kao što imadu poganski narodi. Racijonalistično se postupa s takvim istinama. U njima se dokazuje, da nema duha, dakle po gotovu da duh nije besmrtan, jer da je novija fizika i psihologija (psihologija bez duše!!!) u stanju protumačiti sve unutrašnje čine čovjeka, koji se nazivaju: umovanje, htijenje, čustvovanje, reflektiranje, spominjanje i t. d. Tako na priliku u najnovije doba prof. Jodl! — U njima se očito izvrgava ruglu vrlina, preporučuju zločini i laži, kakono pisa Voltaire u jednom svom pismu: „Lažite, prijatelji, samo ako imadete odatle kakvu korist!" Hvale se muževi, koji idu za strašću; dopušta se radnicima, da život vode kao i bogataši, besposlen; piše se, kako je sudbina čovjeka iza smrti ista kao i njegovog konja ili psa; zakonite vlasti ne može biti, dakle je ni slušati ne treba.

Pa kako rekoh za očite knjige protiv religije, da se najobičnije nalaze u onim tobož znanstvenim djelima, tako treba da rečem i za očite knjige protiv morala, da su najvećma danas razgranjene u romanima i svim onim djelima, koja se na način romana čitaju i pišu. U narednom broju o njima tačnije. Ovdje samo da nešto spomenem o djelovanju takvih proizvoda u književnosti. Puštam, neka dogagjaji sami govore.

Godine 1882. u junu zbi se u Parizu, te neki otac udavi svoje dijete. Tadanji brojevi dnevnika i listova svjedoče, da ga na to navedoše djela, očito pisana protiv očinskih dužnosti.

Godine 1843. u junu osudiše i javno pogubiše u St. Gallu pred silom svijeta Petra Warzera iz Gemsa. Bio je ubio nekog svog rogjaka. A šta ga do stratišta dovelo? On sam to očitova dru Karlu Ivanu Greithu, koji ga na smrt pripravljao. „Strauss me je upropastio," izjavi jadnik; „u svojoj ranoj mladosti često sam se molio, živio sam sretno i zadovoljno; ali zle knjige, koje mi ruku dopadoše, istrgoše mi posve vjeru iz srca. Malo po malo uzeh sebe varati, da je vjera samo sredstvo, da se njim svjetina straši, a vječnost, sud, pakao, — da su samo popovske izmišljotine." To je plod poznatih Straussovih djela![1])

[1]) Sr. Krier l. c., str. 217.

Digitized by Google

2. Knjige potajno protiv religije i morala.

L'ape porta il mele in bocca, e il pugnolo sotto la coda. Poslovica.

„Die verdeckt unsittlichen Bücher sind verderblicher als die offenbar unsittlichen“ [1]). S toga treba imati vrlo vješto oko, da se razazna, u kojoj je knjizi „na jeziku med, a u srcu jed!“

Takve knjige ne sadržavaju ništa u sebi formalno bezvjersko, ništa nećudoredno, što bi moglo smutiti. No isto su tako posve hladne spram višeg reda i vrline. Htjele bi nekako, da i u religijoznom i u moralnom polju budu neutralne. Sve tumače po naravnim zakonima, sve svode racijonalističkim putem na naturalizam. Ustručavaju se upotrebljavati riječi: Bog, krepost, već govore nekako tajanstveno o Providnosti (Providence, Vorsehung), o najvišem biću (Être suprême), o graditelju svemira (Architecte du monde). U tome dakako po sebi ništa zla nema, samo kad oni pod tim imenom ne bi razumijevali biće bez ikakve moći, bez utjecaja, biće, koje nema nikakve brige ni za svijet ni za narav ni za čovjeka. O duši govore kao o nekakvom pojmu apstraktnom, koji čovjek dobiva, ako sve duševne pojave supstancijalno shvati, dok u naravi stvari ne samo da ne bivstvuje, nego da je niti ne treba, pošto današnja nauka sve cirkulacijom atoma može protumačiti.

Isto tako ne će ravno napadati na moral, nego će vrlinu gdje god bilo nagrditi, pružiti joj kakvo ime ili kakve sebične motive, tako te izgubi svaku cijenu pred čitateljem, dok će manu i opačinu ispričati ili joj prividno svijetlu stranu otkriti te misliš, da dolikuje i najboljem poštenjaku. Ne će hvaliti, ako se ko iz ljubomornosti, iz nesretne ljubavi umori i ubije, nego će reći, kako je morao da podlegne teškom udarcu sudbine, te kako mu plemenito srce nije moglo da to podnese; sudbina da je kriva te nije dopustila, da sebi u budućem svom životu stvori raj zemaljski. Ne će poticati radničke i niže staleže na bunu, ali će isticati ovo: kako svi ljudi imadu jednaku slobodu i jednaka prava na uživanje, pače i pozitivno pravo na imanje drugih i na proizvode zemlje. Ne će dizati bune protiv zakonite vlasti, ne će svakome čovjeku dozivati u pamet, kako svak imade slobodan i autonoman um, um da je regula, svak sâm sebi da je zadnja svrha, neka čovjek sve na svoju korist okreće makar i na štetu svojih sugragjana. Ne će se izravno drznuti objavom, ali će propovijedati: „Živimo u vijeku prosvjete, ne valja slijepo vjerovati, valja poznavati povoljno i protivno; kucnuo je sat razumne slobode; pošto je dopušteno slobodno misliti i pisati, dopušteno je svašta i čitati; duh je ljudski vjerom kanoti sapet, tek kad se riješi okova vjerovanja, svane mu novi svijet, kano da se preporodi. To je tečevina našega vremena! Pobijedismo narav, upotrijebivši njene sile protiv nje, još malo, pa ćemo skinuti svaki viši red; napredak, sloboda, sloboda razuma, sloboda znanosti, slobodni moral!“ [2]).

Ovakvi spisi u obliku zvučnih pjesama, zamamnih romana, oduševljenih patriotskih i humanitarnih novina pogubniji su nego li ljudi, očiti zločinci. Iz njih proviruje

[1]) Sr. Krier l. c., str. 231.

[2]) „Misli se, da su ove lijepe riječi obilježje jakog duha, da se ima pravo suditi o svačem, o svem raspravljati, sve podložiti sudu razuma. Ali da vidimo, do koje je mjere taj zahtjev zakonit. Mi živimo u vijeku prosvjete, ne valja slijepo vjerovati, valja poznavati povoljno i protivno. Nije mi nakraj pameti, da prosvjedujem protiv koristi mojeg vijeka, koje mu je sudba dodijelila; pripoznajem njegovu prednost u pogledu poviše stvari nad prijašnjim vijekovima; i kad se radi o izumima i fizikalnim pokusima, klanjam se njegovoj prosvjeti, poštujem njegov veleum. Ali po kakvom logičnom pravilu iziskivaće se, buduć prosvijetljen nad ostalim glede materijalnih skrovitosti, da on ima potpuno pravo razlagati o istinama vrhunaravnim?“ id. ib.

Digitized by Google

namjera izopačenja, nereda, laži. Potkopava moral i religiju, no ujedno kopa grob pod nogama čitatelju samom, grob zadrugama i državi, kako to sam Plutarh tvrdi. Odakle danas tolike bune radnika, socijalista, komunista i drugih? Odakle anarhistički i nihilistički atentati? Odakle onolika ubistva počinjena na sebi i na drugima, kojih su krcate današnje novine?

Nedavno pokuša u Italiji mladić od kakvih petnaest godina, da se ubije; čitao to u jednom romanu, gdje se to crta kao čin vrijedan junaka! — Rousseau je svu bezbožnost svoju i pokvarenost crpao iz takvih knjiga, koje je baštinio od svoje majke. Otrov je brzo djelovao. U 14 godini dobe svoje pisario je kod nekoga bilježnika, no poradi nemoralnosti morade ga otpustiti. Kad se za tim najmio kod nekog rezbara, isto mu se dogodi, te pred policijom morade uskočiti preko granice. Tako su na njega djelovala opaka djela i knjige, a ko će izbrojiti one, koje je on svojima djelima zaveo!?

Upozorujemo ponovno na djela pisana na način romana. Ona najprije puste čovjeka, neka radi po nagonima, neka se poda lastovanju, pa tako indirektno ruže vjeru, kako to veli „duhoviti, no ipak uza sve to nesretni“ Sainte-Beuve[1]). Dalje ćemo se osvrtati naročito na njih baš s toga razloga, ako i ne posve isključivo.

3. Djelovanje zlih knjiga.

S kim si, onaki si!
Poslovica.

Lacordaire — kako vidjesmo u drugom odsjeku — zove dobru knjigu iskrenim prijateljem, te govori, kako ona vrlo uspješno djeluje na svoga prijatelja — čitatelja. I zla je knjiga drug, no rgjav. I ona djeluje na svog druga čitatelja, te mu ulijeva duh, kojim je ona napisana i zadahnuta. Pače i opasnija je nego li živa riječ i govor opakoga prijatelja. „Das schlechte Buch ist gefährlicher als die böse Rede, der schleche Kamerade,“ veli istinito Krier[2]). Drug je uz nas kad i kad, a knjiga zla dan i noć; leži na stolu, postavljaju je i kraj glave kad legnu na počin. I najgori drug imade nešto obraza i stida, te se ne usugjuje sve opisivati; ako što i izvali, brzo prekine, dok nas knjiga vodi čitave sate preko svojih redaka i stranica. Riječi brzo prozuje, no što se na papir otisne, uvijek je na oku, te utisne riječi u srce i u pamet dublje nego što su na papiru utisnute, kakono veli Calderon (u njem. prijevodu):

Dass die Bücher Seelen haben,
Hört' ich schon!
Doch merkt' ich niemals noch,
Dass in das Herz sich drücken,
Mehr als in Papier, die Schriften —
Denn es tönt mir in den Ohren laut,
Was lesend wir geschwiegen![3])

Opaka knjiga i za to uspješno djeluje, jer su misli u njima obično odjevene u milozvučne izraze, divan i zamamljiv jezik, nanose prividne dokaze iz filozofije, prirodnih znanosti, tako te u današnjem vijeku polovičnosti — kako ga isti Lacordaire naziva — nalaze vrlo veliko pouzdanje; mali duhovi, koji samostalno ne znadu misliti, lako to vjeruju[4]).

Najmoćnija i najplodovitija podloga za takve proizvode, da izvedu žalosne pošljedice na čovjeku, familiji i državi — kako ćemo u narednoj glavi vidjeti — jest

[1]) „La volupté est un grand agent de dissolution pour la foi et elle inocule plus ou moins de scepticisme.“

[2]) Sr. Krier l. c., str. 211.

[3]) Sr. Krier l. c., str. 212.

[4]) Sr. Mgr. Germain, Év. de Contances, Lem. rel. de Cambr. str. 78.

Digitized by Google

sama narav i ustrojstvo čovjeka. Čovjek teži za slobodom, htio bi da bude nezavisan, da mu nikakvi zakoni ne smetaju u djelovanju, da bude u životu posve slobodan. „A što ko želi, to lako vjeruje, lako sebi laska, da je tako“ stara je riječ. Lako će dakle čovjeka, naročito koji nema odgoja osnovana na čvrstim načelima, takva knjiga uvjeriti, da nema nadnaravnog reda, da je vrlina i mana na istom stupnju moralnosti, da čovjeku ne treba nikome polagati računa o svojim činima. Neka živi kako hoće, ni o kom nije zavisan.

Uz ovakva pomagala i na ovakvoj podlozi naravno je, da knjiga proizvagja na čovjeku samu i na društvu učinke, što ih imade otrov ili rak-rana, koja malo po malo izjeda i vodi do truleža i smrti. Evo tih učinaka odmah!

GLAVA TREĆA.

Pošljedice opakoga štiva.

Die Begeisterung zündet sich nur an Geistern, und darum sollen Geister und grosse Schriftsteller den jugendlichen Geist umschlossen halten, nicht aber sollen allerlei Irrlichter um ihn herumtanzen und nicht soll er nach verkohlenden Cigarrenstümpfen greifen, die auf den Gassen liegen; denn damit ist gar Vieles zu vergleichen, was so manche Stunden mit Lesen verschlingt. Bone.

„Ne može se tajiti, ljudska je zadruga rastrovana i rastrgana od mnogo rana. Promotrite malo zadrugu: o planta pedis usque ad nerticem capitis non est in eo sanitas! Duboke rane prouzrokovane od sebičnosti, oholosti, častoljublja, od neobuzdane pohlepe za nasladama i materijalnim slastima.

„Osobito govoreći: izmegj strašnih rana, koje dan današnji pečale i škode — pojedincima, ljudskoj zadruzi u familiji i državi — rana opakih knjiga po mojem mnijenju poragja najstrašniji poraz. Nećudoredna, bezbožna štampa, koja danomice na hiljade objelodanjuje gadnih istisaka — romana i novina —, te ih šalje na svake strane; istiske, koje za sobom ostavljaju kud god prolaze trag otrova, koji uzdrži u bolesniku opću, neprestanu ognjicu, te koji će je ili skoro ili malo kasnije dotjerati do rasula i smrti“ [1]).

1. Pošljedice za pojedinca čovjeka[2]).

„Kad god pogledam na svoje knjige, strah me spopane; umjesto da knjigama obučavam, ja kvarim; umjesto da hranim, ja trujem. Strast me stranputicom goni; te uza sav svoj krasni govor, što ga imam, nijesam drugo nego li zločinac.“ Tako o svojim knjigama govori famozni Rousseau[3]). Strašne li i grozovite ispovijedi, kako ubija i tijelo i duh gadnim spisima u svojih čitatelja!?

Opake knjige, naročito bezbožni i nećudoredni romani i novele, uzbugjuju maštu. Romani nijesu drugo nego proizvodi mašte, kao što uopće sve knjige, što napadaju na religiju i moral, pošto su zreli proizvodi uma uvijek na strani religije i morala. Pod krinkom da naravno crtaju život, vode čitatelje u svijet mašte i tobožnjeg pjesništva, koji je posve u opreci sa realnim svijetom. Vodi kroz nesreće u životu ljubavi, u bračnom životu ili po kakvim pustolovinama, navagja jadikovke svijeta i ljudi, te tako pripravlja čitatelja na modernu bolest duha „Weltschmerz“.

[1]) K. J. M. u spom. govoru.

[2]) Sr. Wetzel l. c., str. 119.—175. — Krier l. c., str. 213. i gl.

[3]) Oeuvres, u gl. XXIV., str. 236. Sr. kod Krier-a l. c.

Digitized by Google

Takve knjige truju mlado srce. Kao što maštu tako i srce za maštom vode pred zamamne slike, bučne i razdražljive prizore. Malo po malo srce se na to privikne, samo time mu se želje pobude, ozlijedi stid poštenog obraza, a ko se zacrveni, ne zna, davno su već rekli, da je na niske strane spao. Ojagjeni prizori iz ojagjene ljubavi napune ga čemerom, istisnu iz njega nježnu ljubav k roditeljima, domovini, vjeri, kreposti, nestane mu poleta za čim višim, tako te mu duh ostane posve prikovan za zemaljštinu, a Petrarca je već ocijenio takvog čovjeka rekavši: „Rescontemtus est homo nisi se supra humana elevaverit!“ Nema tu mjesta više za čestit odgoj, nema tu više pouzdanja u učitelje i odgojitelje. S malim preinakama (?) vrijedi to isto i za odrasle čitatelje. Time naravno pada i ruši se u duhu religija i moral. Pa došljedno takve knjige

truju i um. Prvi uvjet za temeljnu znanstvenu naobrazbu jest svjež duh, srce vedro i čisto, ničim ne uzbugjeno, duh, koji umije mudrovati i samostalno suditi. No koji se bavi u tako šarenom vrtu riječi i prizora, o kojima reče Goethe:

In bunten Bildern wenig Klarheit,
Viel Irrthum und ein Fünkchen Wahrheit, —

ti ne mogu imati zdravoga ukusa za istiuu i za idealnu nadosjetnu ljepotu. Takvo im štivo kvari sudove, pošto su im maštu zaokupile neistinite slike, a mašta je u savezu sa umom; takvo ih štivo uznemiruje, ne mogu mirnim tokom pratiti razvoj misli i dokaza u znanstvenim knjigama, koje su pisane u istinu za naobrazbu uma. Pa kad um nema čvrstih istina, zdravih načela — ne velim samo u religiji i moralu, — nego ni na znanstvenom polju, hoće li to biti ljudi vrijedni svojega položaja? Naročito pak, pošto takvo štivo nužno

slabi volju i značaj krši. Značaj znademo da se osniva na principima uma, koji se slažu posve s najvišim moralnim redom, a volja im sudjelovanja postojano izvršava i slijedi. No ako mašta, srce, duh čitav, dakle i um boravi uvijek megju slikama i doživljajima i osobama, koje su skroz u osjetnom životu, kako to može volju oplemenjivati, koja ne ide za osjetnim!? Kad ništa u njima ne nalazi muževna, čemu bi se svijet zadivio; kad nigdje ne vidi velikog i plemenitog i velikodušnog pregaranja, što je obilježje ljudi čeličnih; kad mu ruži ukus ćudoregja i ubija religijozno uvjerenje: kako to može povoljno utjecati na razvitak volje, na razvoj ćudorednog značaja!? A čovjek razmažen, bez čelične volje u ćudorednim načelima zar može biti od kakve vrijednosti po ljudsko društvo, po državu? U zadnjem velikom francuskom ratu nagjoše na bojnom polju svu silu francuskih vojnika, koji ostaviše svoju zastavu, pobjegoše, ali ih u bijegu sustaviše zrna iz neprijateljskih topova. Njihov telećak svjedoči, koji je bio uzrok toj kukavštini i nevjeri naspram države i domovine! Pun je bio romana, što su bili krcati kojekakvih gadnih slika. To im je oduzelo junačko vojničko srce, to im je oslabilo značaj, oslabilo volju!

Takav čovjek nadalje, kome je mašta razigrana i uzbugjena, kome je srce nemirno, kome je um bez bistrih pojmova i načela a volja nepostojana, naravno da nije pristao ni za kakav duševni ili tjelesni rad. Bio rad kakav mu drago, u svakom treba da se čovjek čovjekom pokaže, t. j. da su mu djela promišljena, zrela, proučena i ustrajna. Za ozbiljnu nauku i za literarni ukus ne može takav imati sposobnosti, jer je zabavljen afektima, jer je napetih živaca, izgleda kako li će se zaplet u njegovim omiljelim knjigama razriješiti. Takvo štivo otima vrijeme za ozbiljnu nauku, za ozbiljan posao. Ragja strast za knjigama, no samo za takvim, koje su za srce i maštu pisane, a ne za umnu naobrazbu i oplemenjivanje značaja. Unaufhörlich treibt

Digitized by Google

ihn die Romanleserei und unterdrückt in seiner Brust die edleren Gesinnungen. In dem nämlichen Masse fällt ihm die anstrengende Arbeit schwer; sie dünkt ihm ein Hindernis für seine Zwecke. Demnach behandelt er sie als eine lästige Nebensache, überstürzt sich bei jeder Verrichtung, um desto schneller die Lieblingsbeschäftigung wieder aufzunehmen, und vernachlässigt die eingentliche Pflicht. Infolge dessen macht er keine Fortschritte — govori o gjacima — lernt nichts, verliert seinen Beruf, und wenn er sich nicht bessert, macht er sich unfähig zur Fortsetzung der Studien[1]). A što je još žalosnije, on sebi utvara, da je Bog zna kako učena glava, ako zna, kad je koji takav spisatelj živio, ako zna nekoliko nesuvislih odlomaka iz njegovih djela, ako znade u u razgovoru citirati. Baš značaj našega vremena! Najžalosnija je pak ta pošljedica, što ubivši vjeru i moral vodi čitatelja

do najgrdnijih zločina. Lacordaire naziva zle knjige zločincima, jer ubijaju čitatelja[2]). No mnogo više zaslužuju taj naslov, što su često uzrokom, te čitatelj sam ili na sebi ili na drugima počini zločin. Jedan liječnik pripisuje zlim knjigama i pokvarenom štivu gotovo sve današnje moderne bolesti, kao što su nervoznost, lupanje srca, nespavanje, bljedoća, uopće slabost tjelesna. I posve pravo! Otrov brzo djeluje. Najprije se pojavi na onom, koji je otrovan, a taj onda i drugima oko sebe gleda da na koji god način naudi.

G. 1881. uhvatiše V. de Jougha kao ubojicu. Na pitanje, da li ga je na ubistvo nagnala glad, siromaštvo, oskudica novca, otvoreno odgovori: „Meni je dosta, što mi familija daje, no mene je pobudilo čitanje romana. Čitao sam u „Illustration hollandaise“ roman s navalom „Dvije majke“, u kom se pripovijeda, kako je jedan zlikovac odlučio ubiti jedno dijete, da tako prisvoji njegovu baštinu. I ja odlučih, da se povedem za njegovim primjerom!“

Iste godine jednoga zimskoga dana išlo je kući neko dijete od šest godina iz škole. Neko ga vrijeme pratio jedan redovnik, no čim ovoga nestade, i dijete bilo na samu pred svojom kućom, evo ti jednog mladića od kakvih 15 godina; saleti dječaka na svaki način, neka s njim ode k njegovoj kući, tu da će mu nešto dragocjeno pokazati. Dječak pristade i ode. Čim se mladić nagje s djetetom na samu u sobi, zatvori za sobom vrata, spopade nož, te bez ikakog okolišenja i promišljanja raspori dijete bez ikakog uzroka, samo da kao tigar uživa u tom groznom prizoru. A šta je njega dovelo do ovakvog zvjerskog čina? On sâm priznade to sucu posve hladnokrvno: „Ja sam čitao mnogo romana, a u jednom od njih nagjoh sličan prizor, kakov ja odigrah sa tim malim djetetom. A i to me na to potaklo, neka bi o meni novine govorile!“ To su djeca, što ih ragja rgjavo štivo, to su djeca odgoja i čina Lucchenijevih!

U junu godine 1883. u departementu Corrèze osudiše jednog ocoubijcu. Megju nećudorednim knjigama, što ih nagjoše u njegovoj knjižnici, bijaše jedan grozni roman, u kom je bilo nekoliko strana posve zamazanih, a na ovima si mogao gotovo doslovce čitati čin, kojim se krivac okaljao. U zapletu ovog romana govori jedan sukrivac ubojici: „Kako vidiš, nije to tako teško, kako ti misliš.“ Na to pridodaje pisac: „Iza smrti nema nikakog života; sa smrću sve je prošlo, sve prestaje, svega nestaje.“ Odatle je i taj ubojica crpao nauku i srčanost za se.

To su plodovi knjiga bilo izravno bezbožnih i nećudorednih, bilo neizravno. Neka je dosta tih zločina! Nije li čudo, što se toliki pisci na zlo služe svojim talentom, kad

[1]) Sr. Krier l. c., str. 235.

[2]) Sr. Lettre à deux jeunes gens, str. 122. Kod Krier-a l. c.

Digitized by Google

znadu, kakvim im plodom djela ragjaju? A nije li veće čudo, kako je moguće, da se takvi hvale, u zvijezde kuju, da ih mogućnici podupiru, da država ne zabrani takvima i slovo jedno natiskati? Tà oni jesu i ostaju zločincima i ubojicama čovječanstva, dokle im god djela oganj ne požđere! Ima ih i u našoj literaturi, i ako ne u onakovoj mjeri, kakvih ima u stranoj književnosti. Kamo sreće, da im se utjecaj na mladež i na odgoj prekine, da ih ničije ruke ne prihvate. Završimo ovu tačku riječma Louisa Veuillot-a, koje on donese g. 1858. u l'Univers, br. 42. „Čitao sam knjiga, u kojima se s očitim nezadovoljstvom udara i barbarima naziva one, koji nagrde kakav spomenik, umjetničko djelo ili ga samo zastru. Ljudi pak, koji takve knjige pišu, ne srame se, da pišu druge, u kojima uče, kako se čovjek obeščašćuje. Trube na sve strane svijeta i jadikuju, što se lonac razbije; trube o slomljenim cijevma, o krivo sagragjenom tornju. No vi prijatelji ljepote, vi brižni muževi, da se starine u cijelosti sačuvaju, zar to nije ništa nagrditi dušu i trovati vrlinu? Nego šta velim? Vi ne držite, da je to ništa, nego usuprot cijenite, da je to lijepo, ako vam pak pogje za rukom, time se ponosite[1]).

2. Pošljedice po obitelj.

„Die Familie ist die eigentliche. die von Gott angelegte Pflanzschule der Menschheit; sie ist mehr als irgend eine andere Einrichtung die Erzieherin der Gesellschaft“[2]). „U obitelji se poragjaju i razvijaju sve sposobnosti pojedinaca i sav uhar zadrugarstva.... danas joj temelj potkopavaju šljedbenici nauka zajedničkih dobara, otrovne knjige, pohlepa za dobićem.... Otac i mati s porodom sačinjavaju obitelj.... Ženidba je ugovor naravi ne gragjanski, ne čini ga zakon, ali mu on može udariti neke oblike. Taj je bio jedino kao sredstvo, da se svijet plodi, dok ga kršćanstvo ne podiže na dostojanstvo svetotajstva, po kome se čovjek i žena obvezuju na dosmrtno poštovanje i vjernost, ljubav, sklad, sa zakonitom željom poroda za dobro zadruge i kraljevstva božjega“[3]).

Odatle je lako zaključiti, koja je svrha, koji li tereti, koje li su ugodnosti obiteljskoga života. Svrha je umnoženje roda ljudskoga; tereti su uzdržavanje članova obitelji, odgoj poroda, doživotna zajednica; ugodnosti su — kao sredstvo, da se lakše svrha ženidbe postigne — ljubav, vjernost i poštovanje. Mužu se valja starati za dobrobit i uzdržavanje obitelji. Schiller pjeva:

Der Mann muss hinaus
In's feindliche Leben,
Muss wirken und streben
Und pflanzen und schaffen,
Erlisten, erraffen,
Muss wetten und wagen,
Das Glück zu erjagen.

Muž je glava obitelji, nad ženom gospoduje, ali ljubezno; ona mu nije robom nego družicom života. Žena opet imade da se brine za kuću, za hranu, za odgoj djece,

[1]) „J'ai lu des livres où l'on traite de barbares avec une indignation non feinte ceux qui degradent un monument, ceux qui mutilent ou seulement violent une œuvre d'art; et les gens qui font ces livres n'ont pas honte d'en écrire d'autres où ils enseignent à degrader les âmes.... Mais ces amis du beau, ces conservateurs de l'intégrité des choses, que ce n'est rien de souiller une âme et de détruire une vertu? Que dis-je? Non, ils ne trouvent pas que ce ne soit rien; ils estiment, au contraire, que c'est beau, et quand ils l'ont fait, ils s'en glorifient.“ Kod Krier-a ll. cc.

[2]) Sr. Wetzel l. c., str. 176.

[3]) Sr. Cantù-Despot l. c., Razg. XXIII.

Digitized by Google

spremati za muža, tako da mu se mili zaći u krug svoje obitelji. Žena je za kuću i kućne poslove. Lijepo isti pjesnik njemački opjevava zadaću žene u obitelji:

Und drinnen waltet
Die züchtige Hausfrau,
Die Mutter der Kinder,
Und herrschet weise
Im häuslichen Kreise.
— — — — — —
Und mehrt den Gewinn
Mit ordnendem Sinn
Und füllet mit Schätzen die duftenden Laden
Und dreht um die schnurrende Spindel den Faden
— — — — — — — — — — —
Und füget zum Guten den Glanz und den Schimmer
Und ruhet nimmer.

Da dakle obitelj u istinu bude sreća i po muža i po ženu, treba da svoj vez smatraju sa višeg gledišta, treba da svoje dužnosti savjesno ispunjaju; inače će biti jedno za drugo teret do groba. Na žalost se malo nalazi danas tako sretnih obitelji; ljudska je zadruga, kako reče onaj hvaljeni govornik, rastrgana i rastrovana, pa se to i u obitelji opaža. Nema sumnje, da i opako štivo mnogo truje život i slast u obitelji. Kad knjiga onako nagrdi pojedinca, zar će takav biti sposoban, da osnuje obiteljski život, kako naravni zakon zapovijeda. Eno primjera u životu samoga Goethea!

Takav najprije izgubi pravi pojam o svrsi ženidbenoga staleža. U romanima, u sličnim spisima, ženidba nema visokog zamašaja niti nadnaravnog značaja. Osjetno nagnuće, novac, častan položaj: to budu savjetnici i odlučni činitelji pri sklapanju ženidbenog ugovora. Ne misli se na budućnost, makar ona i tužnom izgledala. Taj ugovor većina smatra običnim ugovorom, tako te kad se jedna osoba druge nasiti, kad jedno drugome dojadi, opet svak sebi! Ne traže potvrde od više vlasti, kojoj se o tome valja starati, da se taj ugovor sveto drži. Isto je tako zaručnicima takvim sve jedno, da li se razilaze u religiji, u vjeroispovijesti, a ipak je to zlatni vez, koji ih nerazrješivo spaja. U takvom raspoloženju ljudi sklapaju ženidbu, koji su svoj odgoj i naobrazbu crpli iz takvih bezbožnih i nećudorednih djela.

Muž treba da marljivo vodi skrb za obitelj. No vidjesmo, da se ovakvima ne mili ni duševni ni tjelesni posao. Sva je sreća, ako imade službu, koja mu obitelj na životu drži. No ako i nadalje nastavi taj svoj zanat da radi, zanemarivaće dužnosti svoje kao glave obitelji i kao oca, sve će mu postajati dosadno, otugjuje se od svoje kuće, ne nalazi sreće, o kojoj je pri sklapanju ženidbe sanjao, te se gleda na svaki način da riješi tih okova, kojim se sputao. U tu mu svrhu prijaju romani, bezbožno i nećudoredno štivo. Ono veli: „Nije ženidba sveti vez, nego je ugovor, koji je strast sklopila i koji se može svojevoljno opet prekinuti; razveza biva hvaljena kao napredak prosvjete. Bračni stid nije ljubezna krepost, koja mora poragjati udivljenje i počitanje, nije drugo već slaboća, predrasuda, tlapnja.“ Gledaće, da sebi udovolji, a ženi i djeci kako već bilo. Sve prije bude nego li vjeran drug u životu ženi ni čestiti brižni otac djeci. Naravno, u koga je ugušeno čustvo religijozno i moralno. Tako muž, glava obitelji. A žena?

Uz ovakoga muža i najčestitija će žena malo po malo se iznevjeriti svojoj dužnosti; a lako se može ispričati, da to čini iz ogorčenja i očajanja. No šta ako je

Digitized by Google

i ona nobl, ako je i ona čedo devetnaestog vijeka, kako se Zmaj-Jovan Jovanović u jednoj pjesmi izražava? Šta, ako i ona svu svoju slast nalazi u romanima, u takvom štivu? Državni ministar Windthorst reče na jednoj kat. skupštini u Achenu: „Wenn die Frau, berufen, die Hüterin der Religiosität und der zarten Sitte zu sein, diese Aufgabe würdig in Wort und Beispiel vor Mann und Kindern erfüllt, so hat sie einen Segen verbreitet, wie er grösser nicht gedacht werden kann.“ Ali šta, ako se žena iznevjeri svome zvanju, ako je zamamno štivo otugji od njenih dužnosti? „Wenn aber eine Mutter, statt ihre Pflichten gewissenhaft zu erfüllen, Tag und Nacht in den Phantasiebildern ihrer Roman-Helden und Heldinnen schwelgt, darob die Erziehung ihrer Kinder und die Verwaltung des Hauswesens vernachlässigt und durch ihren sündhaften Lebenswandel die Mitwelt ärgert, so ist eine solche Mutter ein Scheusal, wie ein grösseres sich nicht findet. In ihrem Hause wird ausgelöscht die heilige Lampe der Religion; es verstummen die frommen Gebete, die ehedem aus dem Munde der Kinder so hell und klar, so tief und wahr zum Himmel drangen....“[1]). Pa nastavlja isti pisac: S toga izgine svako strahopočitanje sinova i djece naspram očinskoga doma. Žena nije čedna ljubica, koja se skriva sa svojim mirisom, nego je tulipan, koji sa svojim šarenim bojama na cesti stoji te zove one, koji mimo prolaze, neka se dive njenoj tobožnjoj ljepoti. Najčešća pak pošljedica tog života jest ili vjekovita svagja u kući, ili rastanak za uvijek. Nesretne li dakle žene, koja pohlepno čita romane! Ne će imati dovoljno kreposti, da podnaša nevolje i bolove, koje mora svak da okuša u životu. Pa kad joj se u glavi vrzu samo takve slike, samo takve žene, koje je ona u rgjavom štivu nalazila, upotrijebiće lako i ona kakvo sredstvo, kao i ono, da se riješi obiteljskog života!

A jadni porod? Čim će ih zadojiti otac i majka, ako bi i njima trebalo pouke? Kako će na dobro svjetovati koga onaj, koji je sam zalutao? Eto razjašnjenja, odakle danas toliko zapuštene djece, koja ne znadu, ni čemu im je život dan? I njihov će sav odgoj biti takav, kakav se u tim knjigama nalazi, samo ako ih se dočepati mogu. Koliko su djece našli, koja pod krovom čitaju takva mjesta iz knjiga, da bi se pred njima svako odraslo lice zarumenilo?!

Nije ovo nipošto pesimistično pisanje i pretjerivanje, nego sve iz fakata izvagjeni zaključci. Ko i malo prati tok novina, neka iskreno rekne, u koliko brojeva nije našao, da se u obitelji ubistvo dogodilo, da je sin oca, muž ženu i djecu osakatio, da ih kako god bacio na prosjački štap? Poštujem čitatelje, pa ovakvih živinskih čina ne ću da iznosim, nego samo neka čuju nekoliko izjava; a sami neka se sjete, što su igdje o tom čitali, pa sam uvjeren, da će priznati, da bih još mnogo većih bijeda mogao izbrojiti, što ih rgjava lektira poragja u obitelji.

Rijetki su slučajevi, da se spisatelji sami osvijeste te prestanu izdavati takva djela na propast obitelji; pa ako se osvijeste, to u istinu mora biti važna izjava i razlog, s koga napustiše takvo piskaranje. Takav se slučaj desio sa spisateljicom groficom Idom Hahn-Hahn, koja umrije 12. januara 1880. Pisala je silu romana; opametivši se i došavši k sebi, u misli, koliko je štete nanijela svojim tobožnjim junakinjama obitelji i zadruzi, odluči čvrsto, da to okaje na taj način, te ta djela zamijeni plemenitim religijoznim i moralnim sadržajem. Kasnije bi često gorko uzdahnula i rekla: „Najvećma bi mi ugodio onaj, koji bi sve moje dosadanje spise uništio, a da ne bi u njih ni zavirio, a kamo li da bi ih pročitao.“

---

[1]) Sr. Wetzel l. c., str. 183.

Digitized by Google

Pjesnik Klement Brentano dajući već u svojoj starosti savjeta nekoj brižnoj majci za odgoj svoje djece u pogledu na štivo reče joj: „Iz iskustva znam, da su zle i nećudoredne knjige kamen smutnje i uzrok nesreće u familiji.“

Naravno, od pokvarenih elemenata nikad zdrave cjeline; od rgjavih članova familije nikad sretne obitelji, koja bi ispunjavala svrhu, za koju je osnovana.

3. Pošljedice po državu.

„Država je društvo ili mnoštvo osoba, koje imadu svoja prava, a spojiše se, da lakše postignu svoje savršenstvo i sreću na zemlji.“ U prvom joj je redu dakle skrb za sreću podanika, no kako sreće potpune nema bez savršenstva umnog i moralnog, to se državi i za to brinuti. Kao što u svakom društvu tako i u državi imade ih koji zapovijedaju i naloge izdavaju, ima ih opet koji slušaju; to zahtijeva sama narav i bitnost društva; ima ih, koji nose terete i doprinose materijalna sredstva, ima ih opet koji ove štite u njihovim pravima od nasrtaja i nepravde. Država niče iz same naravi čovječije; čovjek je, kako već jednoć gore napomenusmo, socijalan; sam sebi nije dovoljan. No kako je za državu nužno, da se pripoznade zakonita vlast, koja zapovijeda, tako s druge strane podložnici imadu dužnost, da joj se savjesno pokoravaju, da svi gledaju i svim silama nastoje doprinijeti što više općenitom blagostanju. U tu svrhu treba državi podanika s religijom i moralom, treba joj podanika radnih, trijeznih, zdušnih, što svoje zvanične dužnosti tačno vrše; treba joj dobrih familija i štedljivih ukućana; treba joj muževa duha bistra i čelične volje, spremnih na svaku žrtvu. Pa šta nam sad umah na pamet dolazi, pošto smo vidjeli pošljedice po pojedince i po familiju? Baš nijednu od tih vrlina ne štedi razuzdano, opako štivo!

Država uspijeva uz radne i poslušne podanike. A zar ne ubija rgjava knjiga i duševne i tjelesne sile? Zar ne oduzima volju za radom, zar ih ne uči, kako će se predati dokolici, neka im u njoj sile truju? Zanemaruju tako zvanične dužnosti; a u društvu, ako svaki član ne vrši svoju zadaću, može li biti govora o svrsi, koju imade da postigne? Rgjava knjiga potkopava familiju, a familija je početak i temelj državi; ruši li se familija, ruši se i država. Obitelj je „početak gragjanske zadruge, snaga države“ [1]), no samo ako je čvrsta ona. Ako u obitelji vriju svagje, zar može u gradovima biti riječi o slozi? Cicero govori:[2]) „Quae domus tam stabilis, quae tam firma civitas est, quae non odiis et discidiis funditus possit everti?“ A mi možemo upitati: koja je država tako čvrsta, da je zle knjige ne bi rastrovale? Ako je rastrovana, može li u njoj biti reda? No „bez reda — ni stope naprijed“ reče Sundečić!

Nego očita i izravna pogibao prijeti državi od onih knjiga, u koliko se one obaraju na religiju i moral, u koliko ugušuju u podanicima te osjećaje, te potkopavaju zakonitu vlast. Što malo prije rekosmo, to samo nekako pospješuje, a ovo je tek pravi razdor. Poganin Plutarch govori: „Mislim da bih lakše mogao osnovati grad i državu bez tla, nego li bez bogova i bez religije“. I Cicero:[3]) „Svaka država imade svoju religiju.“ Dok bi današnji prosvijetljeni muževi htjeli državu bez tih vezova, što ljude čvrsto spajaju, te nevide, da je to nešto himerično, nešto oprečno, protiv uvjerenja općenitog. Raskini ove vezove, pa te pitam onda s Voltairom, koja bi stvar, koji bi okovi još mogli sapeti ljude, da ne počine najgrgjih zločina? Primjeri do sada navedeni razjašnjuju, šta se ovim hoće da reče. Kad se u ruku dadu spisi,

[1]) Sr. Cantù-Despot l. c., Razg. XXIII.

[2]) Sr. Cicero, De Amicitia.

[3]) Sr. Cicero ll. cc.

Digitized by Google

koji na sva usta govore, kako se smrću sve svršava, kako je vrlina i nedjelo iste cijene, kako su religijozne istine samo izmišljotine, bajke, predrasude, koje ne dolikuju čovjeku u prosvijetljenom vijeku, šta još čovjeka može sklonuti, da se žrtvuje za dobrobit države, da poštuje tugja prava, da se klanja zakonitoj vlasti, da zakone pripoznaje? Ništa!

S toga je posve naravna pošljedica, što neki idu ravno za tim, da državu, kako postoji, prevrnu, red uskomešaju, vlast skrše, vladare zakonite s prijestola zbace. Neka se mirno baci oko po stanju država amo od francuske revolucije; tu je izobilja očevidnih dokaza, što sve može prouzrokovati bezbožna i nećudoredna knjiga u podanicima.

Zavirimo u krvave anale francuske revolucije. Megj mnogim uzrocima, koji je izazvaše, ne može se tajiti da je od najglavnijih bilo i stanje na filozofskom području, te bezbožni i nećudoredni drugi spisi i knjige[1]). Ona je oduzimala savjest u naroda, a „nichts ist für den Staat gefährlicher als glaubens- und gewissenslose Leute“[2]). Ona je u narodu podjarivala bijes protiv zakonite vlasti. Ona izazva mač iz korica na pokolj, ona i kralju glavu odrubi. Od 1. maja godine 1789. do 20. jula g. 1795. stvori u Francuskoj bezvlagje ravno 15.479 zakona. A rezultat svega bio je ovaj: Uvjerenje, da zakon ništa ne može bez vjere u Boga i besmrtnost duše. — Jednoga dana uze neki čovjek krvavo držalo u okaljanu ruku, pope se na ljestvama na jedan hram i napisa nad portal ove riječi: „Francuski narod pripoznaje opet najviše biće i neumrlost duha!“

Isti taj narod žegjao je za krvlju vlastitoga svoga i zakonitoga kralja. A koliko se od tada zbilo slučajeva, gdje je razbojnička ruka udarila na zakonitu vlast i na vladare? Sjetimo se samo ovih dana: 11. maja i 2. jula g. 1878., kadno su Höbel i Nobiling vrebali na život njemačkomu caru Vilimu; pa opet 25. oktobra g. 1878., kadno u ruci Passananta sijevnu bodež pred talijanskim kraljem Umbertom; onda 17. februara 1880., kadno se ruski car u po sata spase te ga prah ne diže u zrak; sjetimo se i najnovijeg slučaja, gdjeno Luccheni ubi bodežom našu vladaricu. Dobro mi je ostao u pameti jedan članak u uvaženom našem nekom listu pod naslovom „Atentati!“ Tu se vidi značaj anarhističkog i nihilističkog doba, a ujedno i prijeki lijek protiv toga, da se naime ne samo u svačije ruke ne daju bezbožna, nećudoredna, anarhistička, i kako se već sve zovu, djela, nego uopće da se niti na svjetlo ne izdaju. Malo po malo prije ili kasnije svima je jedna svrha i isti konac! Aristotel je to svojim okom dobro predvidio, te strogo nalaže državama, neka na sve paze, što izlazi na javu, bilo da se to čita ili da se čuje ili da se vidi! U helenskim slobodnim državama smrću su kaznili svakoga, koji bi bio oglašen kao bezbožac. A danas? Areopag, to najviše sudište, osudi nekoć jedno dijete na smrt, što je odnijelo neki ures, koji je bio spao s jednog kipa bogovskog. Eto primjera današnjoj cenzuri štampe! S toga „Der Staat und seine Leiter können nur Dank sagen jenen Büchervereinen und Leibibliotheken, die sich die Förderung nützlicher und heilsamer Lectüre angelegen sein lassen“[3]), pa isto tako svim onim, koji vode brigu i upozoruju na pogibao, koja od opakih knjiga prijeti i pojedincima i familiji i državi. Usuprot ako potpomažu takvu štampu, onda će se ispuniti ona mudra Troxlera: „Vi bogataši i mogućnici uzeli ste pod svoju moćnu zaštitu bezbožnu literaturu. Ako vi budete ismi-

---

[1]) Spisi Voltaire-a, Diderot-a, d'Alambert-a i ostalih, koji se za njima povedoše!

[2]) Sr. Wetzel l. c., str. 185.

[3]) Sr. Wetzel l. c., str. 191.

Digitized by Google

javali vjeru na pravednoga Boga, znajte, da će se i puk slatko nasmijati vašem vjerovanju, da imadete pravo na posjed!“ Ili isto, što Brunner u stihove stavi:

„Die Herren haben zu nichts gemacht
Den König aller Welten;
Bald wird der König in ihrem Land
So viel wie der Herrgott gelten!“ [1]).

GLAVA ČETVRTA.

Neki prigovori

To su dakle plodovi zlih knjiga. Htjedosmo pokazati, kako one pospješuju propast čovjeku i društvima, bilo izravno, kao što bezbožna štampa, bilo neizravno, kao što nećudoredna, naročito u romanima; ruže moral, a onda lako pada i religija. Ne mislim, da će iko biti, koji će uz otvorene oči i očita fakta moći zanijekati, da su zle knjige upravo ubojice čitavoga ljudskoga društva. Dakako, nije se ovdje moglo osvrtati opširno na pojedina djela, pojedine grane literature, nego će mudar čitatelj lako sam na njih sve zaključiti, koliko ih se tiče, naročito uz pomoć Glave druge ovog odsjeka. Sa svim tim biće ih, koji će imati razloge, koji će preporučivati štivo i onih knjiga, što udaraju na religiju, i onih, što ruže moral. Ovdje se treba osvrnuti i na takve razloge i prigovore.

Da ko uzme u ruke kakvu bezvjersku knjigu, u kojoj se kako god napada i vrijegja vjersko uvjerenje, obično se ispričava:

1. Hoću da znam potpunu istinu, i za i protiv.

Na ovu izliku i na ovaj izgovor mnogo bi se dalo odgovoriti, prema samoj knjizi i prema okolnostima onoga, koji je hoće da čita. Najprije evo općenitoga odgovora.

Čemu treba znati i ono, čime napadaju na religiju i religijozne istine? Hoće li to čitatelja utvrditi u njegovu osvjedočenju? Nipošto! „Muss man denn, um die Süssigkeit des Honigs zu kosten, auch das Gift probieren?“ [2]) Kad bi takve knjige pisane bile u istinu iz subjektivnog osvjedočenja te iz ljubavi k istini, s nekakovim barem razlozima a ne sofizmima, tada bi se to moglo dati u ruke čitatelju mudru i učenu, koji se ne da brzo omamiti prividnom vjerojatnošću, nego umije suditi i misliti o stvari. A i to ne onako iz dangube, svojevoljno, nego iz plemenite svrhe, da dotičnom piscu gdje god odgovori na njegove napadaje.

No kako obično biva, knjige su takve zadahnute samo mržnjom, solidnoga znanja niti solidnih dokaza nemaju, budući da ih uopće niti imati ne mogu, nego kojekakvim izvrnutim faktima, rečenicama i klimavim dokazima hoće da u čitatelja pobude sumnju o njegovu religijoznom uvjerenju ili da mu ga posve uguše. Ko stoji, neka pazi da ne padne! Tolike sigurnosti neka obični ljudi sebi ne pripisuju i neka se klone takvih knjiga, budući da nijesu stvar u zadnjim izvorima i principima proučili.

U ostalom takav čitatelj ne ide za tim, da u istinu saznade razloge i napadaje na religiju i moral, pa da se u tom pogledu bolje naobrazi, nego se samo hoće, da se protivni razlozi prisvoje, jer ga na to nuka današnji skepticizam i želja za posvemašnjom

---

[1]) Sr. Wetzel l. c., str. 119—175.

[2]) Sr. Wetzel ll. cc., i Krier, ll. cc.

Digitized by Google

slobodom življenja. Ako ko zbilja hoće da te stvari posvema prouči, neka uzme djela onakvih muževa, koji su tim istinama prožeti. Tu će naći principe, iz kojih će, ako i malo znade za zaključak, moći protivne dokaze oboriti, ako mu ih ko dobaci. Autoritet i autentična su vrela takva djela pisana od takvih muževa, oni imadu u tome bistre sudove, nepotamljene predrasudama, a ne kako bi Jodl htio, djela ljudi, koji su rastrgali okove religije i morala. To bi isto bilo kao kad bi ko rekao: Oni bi najzgodniji bili za financijalne ministre, koji su svu svoju imovinu prosuli.

I tako: ko nema nakane, da obori protivničke napadaje, neka se svojevoljno i lakoumno ne laća toga štiva, da mu skepticizam vjerski, ako se u njem već zarodio, ne postane potpunim ateizmom; ne kao da se je bojati, da će iko moral i religiju objektivno shvaćenu moći ikada solidnim tvrdnjama i dokazima oboriti — to još nijednom smrtniku ne pogje za rukom — nego jer se je bojati za čitateljevu religiju i moral, da se u njemu to ne bi ugušilo. To bi bilo protiv svrhe, koju imade štivo. Što dakle ne koristi, ne treba ga se ni laćati!

To vrijedi za sva djela, koja su kako god pisana protiv naravne ili pozitivne religije. Sada pretresimo neke prigovore u pogledu čitanja pripovijesti i djela na romansku pisanih.

2. Čitam romane i takva djela, da iz njih upoznam svijet, ljudsko srce i njegov unutrašnji život.

Krasna je to svrha, samo kad bi se ona ispunila čitanjem takvih djela! Upoznaćeš svijet i ljudsko srce, no sa zle strane; upoznaćeš, gdje se vrlini rugaju; upoznaćeš nevjeru i bezobzirnost svijeta, tako te će ti sve omrznuti, pak ćeš lako pesimistom i misantropom postati! Imade mnogo uspješnije sredstvo, da upoznaš ljudsko srce, a to je ako u vlastito zaviriš! Γνῶθι σεαυτόν bi napisano od jednog Grka. Ko promatra i proučava svoje vlastite psihične procese, lako će u glavnom upoznati ljudsko srce. Uopće posvema proučiti čovjeka ne ćeš nikada, ako ga promatraš onako naravnim okom; Goethe sam reče: čovjek će čovjeku uvijek ostati tajnom! Religija najbolje će odgonetnuti tu tajnu i zagonetku. A i toga se treba sjetiti, da su takvi proizvodi mašte, proizvodi većinom ojagjenog srca, a u takvom se raspoloženju ne crta više svijet u svom originalu. Objektivna povijest daje pravu sliku svijeta i ljudskoga srca, ona je „testis temporum, memoria vitae, lux veritatis“ govori Cicero.

3. U romanima imade u istinu mnogo čestita, mnogo zlatnih zrnaca; ja to berem a drugo ostavljam.

Šta bi ti rekao čovjeku, koji ode od stola, na kom imade ukusnih i slasnih jela, k drugome stolu, na kom uz dobra i zdrava jela imade i nekoliko otrovnih s namjerom, da uzima samo dobra jela, koja će ga nahraniti i pokrijepiti? Držao bi ga nesmislenim i ludim, pošto se baca u očitu pogibao, da se otruje. Kad hoćeš da iz knjiga dobro vadiš, a ti čitaj takve, u kojima je sve dobro. Uz isto vrijeme i uz manje truda te bez ikakove pogibli steći ćeš veću naobrazbu. A što veliš, da ostavljaš ono, što ne valja, zapamti dobro, da to tebe ne ostavlja, nego da se uza te, uz tvoju maštu, srce, um i volju prilijepi.

4. Tä danas je uopće malo čestitih knjiga!

Ako je to istina, onda je u istinu vrlo zlo! No sasvim tim to ne bi bio nipošto dovoljan razlog, da se dadneš na čitanje nevaljalih knjiga. Nego to se ne može vjero-

Digitized by Google

vati. Imade u svakoj, imade i u našoj literaturi rgjavih knjiga, no imade i čestitih, ili barem takvih, koje se već zrelijoj mladeži mogu dati u ruke. Samo treba pomnjivim biti oko vlastite solidne naobrazbe u znanosti, u štilu, u jeziku, pa ćeš se ili sâm na takve namjeriti ili će te drugi na njih uputiti.

5. Druge su knjige ozbiljne i dosadne, ne čitaju se baš zanimljivo.

Ova izlika baš je iz usta našega vremena. Svagdje u svakom ozbiljnom poslu nalazi naše doba dosadu, dok svagdje traži, što zabavlja oko, uho ili maštu. Iznimke su u današnje doba, ako se ko baci ozbiljno na znanost, na špekulativno polje i literaturu. Treba ići za onim, što um odobrava, makar s početka i dosadno bilo. U ostalom ozbiljno sve to shvaćajući teško je razumjeti, kako može biti dosadno usavršavati se, oplemenjivati svoje duševne moći, vaditi praktičnu korist za ovozemni život i za život iza groba? „Auch die ernsten Bücher sind interessant, fesseln und verschaffen Genuss; ja sie allein gewähren bleibenden, würdigen, beseeligenden Genuss, den der Leichtsinn und die Frivolität nicht einmal begreifen“ [1]).

6. Toliko sam svakakvih knjiga pročitao, pa šta su mi naudile? Nijesam ništa nazadovao u naobrazbi ni u svom uvjerenju!

Žalosno! To ne samo da te ne ispričava, nego je dokaz protiv tebe! Da si jednu opaku knjigu pročitao, pa da si kasnije malo na se reflektirao, opazio bi bez sumnje promjenu u moćima svojim. No obično se samo pohlepno čita, a ne misli se, koliko se iz čitanja izvadilo koristi za svoju naobrazbu, ne misli se, na kojem je za pravo stupnju i stanju. A da u istinu nijesu takve knjige imale na te nikakog nepovoljnog utjecaja, teško je vjerovati. Dobro Calderon reče, da knjige utisnu slova u maštu i u srce dublje, nego li su u papir utisnuta, a valjda u tebi nutarnji život nije obumr'o!

7. Ja čitam jedino radi lijepoga štila i jezika, na sadržaj se ja malo osvrćem; to je meni u takvim knjigama glavna svrha.

Ovo je najobičnija izlika, pa pošto se u njoj mnogo šta krije, treba se na nju s nešto opširnijim odgovorom obazrijeti.

Tim izgovorom mnogi sam sebi laska. S toga nemoj sebi lako utvarati, da ti je to glavna i jedina svrha. Promotri malo, kako ti čitaš, pa ćeš vidjeti, da te pri čitanju baš najviše sadržaj zanima, a jezik i štil lako se s uma smetne. Imadeš li pred sobom takvo djelo, što je pisano s kakvom tendencijom ili u kom je zaplet vrlo zamršen i bučan, to tvoj duh oblijetaju druge stvari, a ne briga za jezikom. Znatiželjnost te goni, da što prije dogješ do konca, da vidiš, kako će se sve to svršiti. Često se saletiš na zadnje strane, da udovoljiš napetoj znatiželjnosti. Neki pisci opaziše taj način čitanja romana, kako se naime čitaju od konca prama početku, pa ih na isti način i štampati počeše. Zamamljive slike i prizori, razgovori i crteži zaokupe posvema maštu, tako te na sve zaboraviš; vrzu se mozgom te i sam sa očiju tjeraju. Zar se u takvom raspoloženju može misliti: na umjetnički razvoj djela — ako ga već imade! — na zvučnost jezika, na slaganje perioda? Malo je takvih, koji imadu toliko jakosti duha, te se mogu riješiti spona, što maštu pri tom sapinju, pa se dati sa svom

[1]) Sr. Krier l. c., str. 245.

Digitized by Google

pozornošću na vrsnoću jezika. S toga: time se obično gubi vrijeme, jezik se ne usavrši, sadržaj, makar i ne u suvislosti, ostane i neopazice djeluje. Znam za mnoge, koji uz plemenitu namjeru, da nauče jezik, sjedoše uz romane i slična štiva; uzeše pače i pero u ruke, papir preda se, pa su vadili i bilježili, što im se svigjalo. Kad ih pak zaplet radnje u istinu zapleo, odbaciše iz ruku pero i papir, pa su sebi laskali: sad ću najprije pročitati, pa ću se na novo povratiti, te ću tada mirno proučavati i usavršivati se u jeziku. Tako pročitaše, no drugi put — kako to obično biva — ne uzeše te knjige u ruke. Svrhu ne postigoše, a sadržaj pohlepno progutaše.

Često se puta dogagja opet, te u takvim djelima ne ćeš naći Bog zna kako izvrsna jezika ni krasnog oblika. Naći ćeš u njima kojekakvih lupeža, razbojnika, potucalica, ženetina; na takve ne samo da ne pristaje krasno jezično odijelo, ne samo da će te takvi spisi, prizori i razgovori u slogu usavršiti, nego će ubiti u tebi i ono još nešto dobrog ukusa literarnog, što ga imadeš. Uzmi dakle u ruke klasike, ako misliš postići zlatno pero ili u pjesništvu ili u govorništvu ili u raspravama ili u pričanju. U njih ne samo da je uzoran jezik, slog i oblik, nego je u tom obliku i krasan sadržaj. Malo ćeš naći u klasicima tako nepristalog sadržaja, kakog se danas nalazi. Iz njih uz krasotu pera vadiš i naobrazbu uma. U divnu formu znali su oni zaodjeti i krasan sadržaj, krasan kostur; a svega se toga malo nalazi u novijih pisaca. Jezik može biti zamamljiv, ali zvuči „kao praporac“, nema u njemu, u što bi ti se um zadubio, a srce plemenito naslagjivalo. Žalosna je struja, koja je i kod nas neke zahvatila, što hoće da se iz škola izbaci klasično štivo. Sami nemaju pravoga ukusa, sami nijesu kadri da nagju ljepote u klasicima, jer su ih valjda najviše i jedva sa rječnikom vazda u ruci mogli čitati, pa bi htjeli, da ih i mladeži izbiju iz ruku. Zar ne vide, da time bacaju mladež u pogibao, neka ondje gleda štil usavršivati, gdje će joj se duh uzbuniti?

Pa sve da i jest u takvim knjigama izvrstan i uzoran slog, zar je slog tolike cijene, da zbog njega ne mariš otrovati maštu, srce, um? Zar ćeš zbog jednog retoričkog ili pjesničkog mjesta dragovoljno pokvariti ukus o istini, o pravoj nadosjetnoj ljepoti? Zar nije važnije, da se ne uzdrma tvoj moralni a onda i religijozni život? Valjda je usavršivanje tvojih duševnih moći preče, nego li nekoliko kitnjastih fraza, pa čak i zlatno pero!

8. Čitam samo onako da mi vrijeme progje; kasnije ja sve zaboravim!

U istinu? Onda ti vrlo slabo cijeniš vrijeme! Učene glave i radni muževi kao Franklin i ostali kude svaku škrtost, samo hvale škrtost sa vremenom. Ako ne cijeniš i ti svaki i najkraći čas, proći će ti život, a za se, za dom, za državu ne ćeš ništa čestita privrijediti. A onda veliš, da zaboraviš, što čitaš! Vrlo rado vjerujem! No zar je to svrha čitanju? Sjeti se prvog odsjeka ove radnje!

No sa svim tim ostanu dojmovi duboko utisnuti u tebi od takvog štiva. Jedna supruga ukori svoga muža, što se dao na strastveno čitanje romana, tako te ih se nikako ne može da riješi. Muž joj reče: „Ne boj se ti za me! Čitam samo da mi vrijeme progje, pa odmah sve zaboravim, čim knjigu pročitam i zabacim!“ Čula kćerka, kako joj se to roditelji razgovaraju, pa će ocu: „Oče, šta ste jeli u nedjelju?“ Otac odgovori: „Ja već ne znam!“ Dijete ga ponovno upita. Otac će opet: „Ama da me ubiješ ne bih znao; ne mogu se sjetiti!“ Na to reče djevojče: „Dobro, no to je sigurno, da ste jeli i jelo da Vas je nahranilo.“ Jasno, šta se time hoće da reče!

*

Digitized by Google

Djeluje opako štivo a često i neopazice. Kako liječnici neki tvrde, opake knjige i strastveno čitanje dovodi i do ludila. Štatistika potvrgjuje, da se zločini množe prema množini čitatelja opakih knjiga. Naravno, izgube moral pa religiju, ta dva obilježja nužna za svakoga čestita čovjeka. Ko se zanese u takvo čitanje, vrijedi o njemu ona Danteova:

Lasciate ogni speranza
Voi ch' entrate!

DODATAK.

Koje se knjige mogu i imadu čitati?

Kad znamo, koje se knjige ne smiju čitati, radi cjeline treba nadovezati i odgovor na ovo pitanje: Koje se knjige mogu i smiju i treba da čitaju? Dati popis svih knjiga, što su pristale za svačije ruke, što su za jedan ili za drugi stalež, bio bi to posao silnoga napora i gotovo neizvediv. Ko je sve pročitao, ko li zna, koliko će knjiga u drugom mjesecu, da ne govorim o godini na svjetlo izaći? Evo samo nekih općenitih načela!

1. Terencij reče vrlo zgodno: Aliud legent pueri, aliud viri, aliud senes. Nije sve za svakoga. Imade knjiga za svaku dobu, za svaki stalež, za svaki stupanj naobrazbe. Ne može svak svakakve hrane da prokuha. Što jednome ide u slast, što jednoga krijepi, drugome će nauditi. Tako je i sa hranom duha, sa štivom. Što se može dati u ruke mužu i starcu, neka ne ide u ruke mladeži. Jedan spisatelj nipošto nije davao svojih djela u ruke djeci svojoj. Posve pravo! Pri nekim će prizorima starac i muž značajan ostati hladan, dok bi vatreni duh i ugrijanu maštu mladića zanijeli i zaludili. Ljudi starije dobe mogu svojom glavom misliti, mogu suditi o sadržaju i razabirati, što valja što li ne valja, pa tako s velikom korišću čitati; mladež je usuprot vrlo lakoumna, brzo i lako vjeruje, sve je se brzo prima!

Možemo ovu Terencijevu uzeti i ovako: Djeca, muž i starac, to su stupnjevi naobraženog svijeta, pa prema tome neka svak čita onakve knjige, koje nenadmašuju njegovo naobrazbe i njegovog shvaćanja. Kad bi kovač došao u radionicu umjetnika kipara i vidio razno orugje, te bi htio da se njime na svoj način služi, da se upliće u umjetnikov posao, bi li to bilo u redu? Ako bi se dalo bolesniku teških jela, bi li ih mogao prokuhati? Slično bi bilo s onima, koji, akoprem su nižih sposobnosti, ljudi niže naobrazbe i niže škole, ipak bi se htjeli uplitati u stvari, prepirke i pitanja onih ljudi, koji su se od njih što školom što visokim svojim darovima u naobrazbi silno odalečili? Dakle treba birati ono, što je za čiji duh, za čije darove, za čiju naobrazbu; inače može vrlo lako zabluditi, jer će ga ona visoka pitanja naduvati, pa će misliti, da od njega nema učenije glave, a biće: — Prazna tikva — što pliva nad vodom, kako od prilike Preradović pjeva!

2. Razboritost od čovjeka zahtijeva, neka svoje poslove ovako svršava: najprije nužne, onda korisne, a napokon ugodne. Razboritost treba da je svjetlom i vogjom takogjer pri čitanju. Prvo je i glavno pri čitanju: nadražiti um i volju! Prema ovoj svrsi sve valja urediti. Dakle što je nužno za tu naobrazbu, onoga se najprije i prihvatiti valja. Što je pak kome najvećna nužno, to mu kazuju njegove sposobnosti i njegovo zvanje. Jedan je za govorništvo, drugi pjesništvo ljubi, treći se ističe krasnim perom, četvrti oštrim sudovima i t. d. U tome dakle neka se svak najprije gleda usavršiti. Ili: jedan je odvjetnik, drugi imade klasičnu filologiju, treći slavistiku, četvrti liječništvo i t. d. Neka dakle gleda, da u svom zvanju bude uzor

Digitized by Google

u naobrazbi, to mu je najnužnije, to mu ima biti prvom brigom. Malo ima univerzalnih genija! Pa za ljudsko društvo to je posve dovoljno: kad bi svi ljudi u svom staležu bili savršeni, država bi cvala, narodi i u materijalnom i u moralnom i u religijoznom stanju bolje bi prolazili. Tako su i veliki muževi radili: Bossuet izvrstan govornik, Pascal u logici, Lafontaine u pričanju, Racine u tragedijama, Molière u komedijama; Preradović u lirici, Mažuranić u eposu, drugi u pričanju. Kad se tako ko u svom zvaničnom poslu u glavnom temeljito usavršio, onda neka se slobodno lati i takvih djela, koja će popuniti njegovo znanje, koja će proširiti naobrazbu, koja će ga uputiti u znanju, kakva je na priliku njegova struka bila u raznim perijodama povjesničkim, kako li opet danas stoji. Time će izaći čovjek posve na svom mjestu i biće dorastao, da zauzima mjesto, u koje ga naravne sposobnosti i zvanje bacilo, tako će biti na uhar onima, za koje hoće da radi.

Napokon neka slobodno uzme i kakvo zabavno štivo (razumije se samo po sebi ne ogavno i sablažnjivo). Sile duševne kao i tjelesne ne mogu uvijek biti napete. I tetiva na luku treba da se katkad popusti: tako i um ne može uvijek biti zabavljen ozbiljnim znanstvenim štivom, treba i odmora; neka se dakle kao i de Maistre odmara lakim, zabavnim, zanosnim i plemenitim štivom. Ako je doista brižan za svoje usavršivanje, naći će — kao pčelica med — tako i on u zabavnom štivu često puta zlatna zrnca, koja će gdje god korisno upotrijebiti. Napokon:

3. Čitati treba najizvrsnija djela. U spomenutim pismima piše Lacordaire na nekom mjestu: „Il ne faut lire ici-bas que les chefs-d'œuvre des grands noms, nous n'avons pas de temps pour le reste.“ Treba — veli on — čitati uzor i remek-djela, a za srednja i niža ne preostaje vremena! Velike istine, još veće li važnosti za svakoga, kome je knjiga draga!

Kad putnik ide k nekoj svrsi, traži što kraći put. Mora se dakle čovjek što mudrijim pokazati i na putu naobrazbe, da se kroz što kraće vrijeme ipak posve temeljito naobrazi. Na žalost u silnoj množini današnjih djela imade ih, koja nijesu vrijedna, da se na njih iko obazre a kamo li, da se troši vrijeme i uzme ih se čitati! Što u njima vrijedi i što je originalno, često možeš sve na jednom listu sakupiti. No ima ih i takvih, kojima cijena kroz stoljeća ne pada, nego gotovo sve većma raste. Na ova se djela treba baciti. Akademik Jules Janin pravo veli, da je život stvar ozbiljna, pa se za nj ozbiljnim štivom osigurati treba. Jedan je profesor u nekom zavodu govorio gojencima: „Gospodo moja, nemojte čitati dobrih knjiga!“ Gojenci se začudiše, zagledaše se i čugjenjem ga upitaše, šta on time misli! Na to će on opet: „Da, gospodo, nemojte čitati dobrih knjiga nego čitajte — najbolje!“ Posve pravo dade savjet. Dvostruka je tu korist. Jednu već spomenuh, što se naime na njima temeljito i brže možemo naobraziti. Druga je pak, što se na proizvodima visokih i velikih ljudi roje misli, ugrijava srce, oduševljavaju i bude grudi za znanost i za rad! Bone lijepo reče: „Begeisterung zündet sich nur an Geistern, und darum sollen Geister und grosse Schriftsteller den jugendlichen Geist umschlossen halten!“

NB. Odatle nekako po sebi slijedi, da je vrlo korisno uputiti se prije o knjizi, nego li je otvoriti da se čita. Cantù-Despot u spomenutom već djelu veli, da se čovjek pametan nikakvog posla ne laća prije no predvidi, kako će se svršiti. A zar nije usavršivanje uma i volje najvažniji posao? Valja se dakle propitati, gdje god bilo, prije nego što ćemo hraniti duh štivom, da ga ne otrujemo, dok hoćemo da ga nahranimo. Pamti pri tom onu ženijalnog jednog muža: Riječ je tim ljepša, što je bliža misli; misao tim ljepša što je bliža duhu; duh tim ljepši, što je bliži Bogu!“

Digitized by Google

Staronjemačka književnost.

Piše prof. **Dragutin Kudlich** — *Sarajevo.*

(Svršetak.)

O sredovjekoj njemačkoj književnosti.

Na početku ove književne perijode vidimo dva staleža — duhovni i svjetovni — da se bave knjigom i rade na književnom polju. Ali kasnije, kad je viteštvo drugi smjer u poeziji odabralo, kada je pošlo drugom stazom, nego što je do sada stupalo, zarodi se nesuglasica izmegju ovih staleža. Dok su duhovnici u X. vijeku pjevali junačke pjesme, dok su čitali Horaca, te se naslagjivali lektirom Ciceronovih listova, nijesu oni nikako pomišljali na to, da je frivolno, što se i u svojim pjesničkim radovima bavi svjetovnim stvarma. U XI. pak vijeku promijeniše oni u tom pogledu posvema svoj nazor. Pojavi se stroži crkveni pravac, pravac, koji su carevi odobravali sve dotle, dok se nije pače i protiv njih podigao. Nastade sada borba papa protiv careva, a s njome uporedo borba svećenstva protiv viteštva, koje ideale viteštva osugjivaše, te nastojaše, da njegov ratoborni inštinkt prenese na duhovno polje. „Čovjek je sluga božji", govoraše svećenstvo, „pa kao takav treba samo da se bori protiv zasjeda pakla, protiv grijeha, te da pazi na čistoću srca i duše." U svojoj gorljivosti išao je svećenički stalež tako daleko, da se pače i podigao bio protiv proučavanja poganskih klasičkih pisaca, protiv pjesnika, protiv pjevača, a i protiv putničkih pjesnika t. zv. vaganta, varnde liute, varnde diut (fahrendes Volk), diu gerne diut (das begehrende Volk) ili kako su se još sve zvali, koji bi putujući od grada do grada, od sajma do sajma pjevali, sad pred gospodom, sad pred ljudma iz gragjanskog staleža o starim njemačkim junacima, ili su svojim lirskim pjesmama — većinom vlastitim proizvodima — naslagjivali svoje pažljivo slušateljstvo. Uz sve obilje onih mana, kojim su se ovi pjesnici odlikovali, te i unatoč tomu, što su mnogi od njih kad i kad prekoračili megju pristojnosti, te svoj gnjev nad njima nepoćudnim staležima — (najviše nad duhovnim), drastički izražavali, sačuvali su oni ipak tradiciju prave pjesničke umjetnosti; pjesme im bijahu žive i svježe. A jer su ti pjesnici bili većinom propali gjaci, klerici, a katkad i plemići, elementi dakle, koji su se vazda s nevoljom borili, to nije ni čudo, što su opijevajući bilo razne dogagjaje, bilo osjećaje svoga srca, bilo pak svoje dobročinitelje, prelazili na prosjačenje moleći sad odijela, sad hrane, da mogu zimu preživjeti, kako to izmegju ostalih u djelima t. zv. „Erzpoeta" vidimo. Ovaj je pjesnik bio u osobitoj milosti kod kölnskoga nadbiskupa Reinalda v. Dassel, prvog i najboljeg ministra Fridriha Barbarose, te je u krasnim stihovima opjevao djela Barbarosina u onim godinama. Njegovo djelo die „Beichte" kraj sveg je drskog načina pisanja puno zdravog humora, a ono mjesto, na kom o sebi govori „Meum propositum est in taberna mori" i koje je Bürger ponijemčio: „Ich will einst, bei Ja und Nein, vor dem Zapfen sterben", sačuvale se kroz mnoge vijekove u njemačkom narodu, te se pjevalo u veselom društvu. Kako su se vaganti po svijetu tepli, nije ni čudo, da ih je velik broj učestvovao u krstaškim vojnama, otkud su mnogu priču donijeli, mnogu pustolovinu doživjeli, te jednu i drugu, vrativši se u domovinu, pjesnički obradili. U jedanaestom se vijeku osobito broj krstaških vojni umnožao. Bijaše ih oko 117. Taj nam broj dokazuje samo, koliki je morao biti utjecaj svećenstva na narod, u koga je pobudilo pobožno čeznuće, da on, neglededi na napor i velike žrtve, na opasnosti i pogibli života, koje ga na putu u Palestinu čekaju, u one krajeve polazi, u kojima se spasitelj rodio, živio i umr'o. Nijemci

Digitized by Google

su se nešto kasnije uputili u istok nego ostali narodi. — Prvi bijahu Francuzi, koji odoše u istočne strane — to bijaše jedino njihovo poduzeće; ali kasnije, kad su i u Njemačku dospjele vijesti o pobjedama u orijentu i o čudima onih krajeva, pobudila se i u Nijemaca radoznalost, da one krajeve upoznadu. S toga i vidimo, kako oko g. 1100. mnogi Nijemci — ponajviše iz Bavarske — uzevši na se znak krsta, polaze u daleki istok, gdje su na jadni način zaglavili. Ali nije ni u Nijemaca a ni u drugih naroda bio isključivo momenat pobožnosti, koji ih je sklonuo, da se tako teškoj zadaći podvrgnu, nego bijaše u tome i nešta drugo. Bijaše tu želje za putovanjem, želja za upoznavanjem tugjih, njima sasvijem nepoznatih krajeva, želja za raznim doživljajima, drugim riječima, isti oni motivi, koji nas i dandanas na putovanje podražuju. U IX. vijeku idu reprezentanti umjetnosti i znanosti, svećenici i monasi u Rim, da ondje duh okrijepe preostalim duševnim blagom Rimljana, da ondje proučavaju starine, odgonetaju stare natpise i t. d., a u XI. vijeku uprli su naobraženi slojevi svoj pogled na Carigrad, gdje se stara umjetnička tradicija sačuvala, gdje se silno bogatstvo razvilo i nakrcalo, a odavle opet u daleki istok, gdje mišljahu, da će naći sve ono obilje, o kom nam stare priče toliko govore, gdje su negdje vojevali Trojanci i Grci, gdje je Aleksandar Veliki brao lovor-vijence na bojnim poljanama, gdje nas uči vjera, da je zemaljski raj bio, gdje nam se konačno Spasitelj rodio, za nas živio, trpio i napokon umr'o. Nov se svijet otvorio u bajnom istoku začugjenom pogledu hodočasnika, te vijest o njemu, iskićena bujnom maštom, dogje i u domovinu njihovu. Uslijed toga se i narodni pogled Nijemaca, kada su došli u dodir s drugim, do tada njima nepoznatim narodom, u mnogom veoma proširio, pa je i tolerancija uslijed ovih vojni u narodu sve to dublji korijen hvatala. Pjevači su pojedine vojne opijevali, da svoje slušatelje pozabave; plemstvo pak, i ako se dalo u službu crkve, nije se ipak svijetu otugjivalo, nego baš nasuprot, došavši u dodir s neprijateljima, protiv kojih su vojne poduzete, došavši u dodir s najboljim viteštvom cijele Evrope, te živeći s tim elementima, nauči poštovati i ljubiti ih — bratska sveza opasivaše sve narode, koji su bili u vojni. Njemačko plemstvo, potaknuto primjerom francuskoga i flandrijskog, nauči sada plemenitije običaje, dogje do više naobrazbe. Prijašnje surovo baratanje ubojitim oružjem dobi sada sjajni odsjev u turnirima, i postavši viteškim umijećem, upotrebljavaše se u službi božjoj i u službi gospogja. A s pobudom svih nježnih čustava, koja su bezuvjetno proizvele krstaške vojne, ide uporedo tolerancija, koja je sve to više rasla. Pa kao što vidimo, da su nekoć u Španiji muhamedanci, židovi i kršćani u ljubavi i slozi živjeli, koja se ljubav i sloga krasno odsijeva u poznatoj paraboli o tri prstena, što ju je u prošlom vijeku neumrli Lessing u svojoj drami „Nathan der Weise“ tako umno obradio, tako isto opažamo i u krstaškim vojnama, da se ista ideja ragja, da onda u klasičkoj perijodi sredovjeke njemačke knjige krasno cvjeta, akoprem su baš same te vojne iz sasvim protivnih motiva nastale. Nema druge literature srednjeg vijeka, u kojoj bi se tolerancija tako isticala, kao baš u Njemačkoj. Wolframu v. Eschenbach u njegovom je „Parcivalu“ pred očima misao, da se narodi megju sobom izmire. Kršćani i nekršćani veoma su zbliženi po svojim familijarnim svezama, oni su u rodu, baš kao što je to i u Lessingovu „Nathanu“. A ta sveza biće da je Lessingu i Wolframu služila kao izraz one miroljubivosti i onog megjusobnog poštovanja, koji treba da megju pojedinim vjerama vlada. Walther v. der Vogelweide, prvi njemački lirik onog vremena, čije su pjesme krstaši pjevali, putujući u daleki istok, meće kršćane i nekršćane u isti red. Meister Freidank, opisujući u kratkim epigramima jezgrovito one prilike, koje je na svom putu u istok upoznao, sumnja, da će svi oni razne vjere narodi postati plijenom pakla. Razlog je tomu njegovu

Digitized by Google

mišljenju, kako sam veli, što božje sunce nad šljedbenicima svih vjera sja, što im za to svim „isto vrijeme daje“. I tako vidimo, da se djela prvih njemačkih pjesnika sredovjeke njemačke književnosti osnivaju na načelu tolenracije baš onako, kako to opažamo u djelima najženijalnijih pisaca nove njemačke, t. zv. klasičke knjige. Ni jedni ni drugi ne poznaju mržnje, koja bi nastala radi razlike vjere, razlike narodnosti; ljubav treba da megju svima narodima vlada, ona treba da ih veže jedne uz druge, jer je mržnja narodnosti, kako stari Goethe veli, čudna stvar: „auf den untersten Stufen der Cultur werden sie ihn (den Nationalhass) immer am stärksten und heftigsten finden.“ S toga i valja samo tim više žaliti one pojave, koje se baš u našem vremenu osobito ističu, gdje ljudi, tajeći evangjelje ljubavi megju vjerama i narodnostima, siju izmegju sebe nepovjerenje, razdor i mržnju. Znak je to velikog nazatka u umnom radu ljudskog roda, jer samo slobodnim, uzajamnim izmjenjivanjem duševnih tečevina uspijevaju velika djela uma, koja ostaju kasnije kroz vijekove duboko upisana u harnim srcima potomaka. Za vrijeme cvjetanja sredovjeke njemačke literature bave se tadanji učenjaci Aristotelom; to ga doba smatraše svojim učiteljem, ali kraj svega toga bijaše većina njegovih djela nepoznata toj perijodi. Tek Fridrih II., jedan od najpoznatijih a i najenergičnijih vladara srednjega vijeka, a svakako najnadareniji megju Hohenštaufovcima učini, da se ukupna djela Aristotelova prevedu, te ih tako upozna njegovo vrijeme. U Italiji je postavio židovske učenjake, koji su arapske tekstove Aristotela i arapske komentare prevagjali na latinski jezik. Šljedbenici triju vjera rade o tome, kako bi starog filozofa sačuvali za poznija vremena: zasluga je Arapa uopće, da su djela Aristotelova sačuvana, židovi ih prevagjaju na latinski, — dakle posreduju, a kršćanski vladar naregjuje, da se tako radi.

Najveća zasluga, — što se njemačka književnost srednjeg vijeka silno podigla — bezuslovno je u vladara iz kuće Hohenštaufovske, a ponajviše Fridriha Barbarose, koji je u to ime stvorio u narodu dispoziciju. Mnogo je procvatu te knjige doprinijelo i samo plemstvo, kome vazda drag bijaše život, te je nalazilo naslade i draži u njemu, ma da se i katkad baš drastičkim načinom radilo o tome, da se od njega odvrati kao n. pr. kad bi se predočivala smrt, drugi svijet, muke paklene u ime kazne radi grijeha, te upravo neumoljivim realizmom prikazivale sve one strahote, koje grješnika poslije smrti čekaju, samo da ih što više utisne u maštu slušateljstva. Ali od svega toga bijaše malo uspjeha. Viteštvo u svom pretežnom broju nije nikako moglo da se zanese za taj asketički ideal života; borba protiv njegovog svjetovnog pravca u životu osta uzaludna. Njemačka riječ „Ritter“ znači doduše prvobitno konjanika, t. j. onoga, koji na konju svojoj vojnoj dužnosti zadovoljava, ali kasnije dobi ona pojam odličnog života, te označivaše neki osobiti idejal, za kojim treba da svaki čovjek teži. Viteško društvo (Rittergesellschaft) znači isto, što i valjano društvo Ono se sastaje na dvorovima manjih njemačkih knezova. Viteški je život (Ritterleben) dvorski život (Hofleben). Pače još i u današnjem njemačkom jeziku sačuvana riječ „hübsch“ (nastala od höfisch) upućuje na ona vremena, kad su dvorovi plemstva bila garišta svakog estetskog interesa i lijepog vladanja. U krugu takvih plemića razvila se njemačka sredovjeka književnost, razvila se ona blagozvučna poezija, kojom se njemački narod još i dandanas s punim pravom ponosi. Već u XI. vijeku viteško je društvo ona publika, za koju tadanji pisci pjevaju i s kojom računaju, htijući ili prilike viteštva prikazati ili utjecati na njegovo mišljenje. Ali u to doba ne sudjeluje još nijedan plemić u literaturi, barem nam nije ime nijednog poznato. Istom za Fridriha Barbarose participira plemstvo u književnosti; plemići se bave lijepom knjigom, bilo kao diletanti, bilo po zanimanju, te tako uz to, što su gojitelji plemenitog načina mišljenja, postaju takogjer nosioci svakog

Digitized by Google

poetskog rada i života. U vrijeme vladanja Konrada III. i Fridriha Barbarose pada prijelaz od staro-njemačkoga jezika na srednjo-njemački i podjedno pripravljanje za klasičku perijodu u sredovjeke njemačke knjige. U ovo se vrijeme učvrstio i u Nijemaca izraz „deutsch“, kojim se kasnije narod i jezik označuju. Dok se riječi „deitsche mann“, diutsche laut“ rijetko čuju u staroj njemačkoj perijodi, u srednjoj su obične i njima se izražavala za uvijek njemačka narodna samosvijest naspram Francuza i njihove književnosti.

Kako već prije spomenusmo, bijahu početkom ove književne perijode većinom svećenici pjesnici, koji su u svojim pjesmama opijevali razne svete dogagjaje i druge svoje idejale; ali se ovi idejali nijesu slagali s nešto kasnijim svjetovnim pjesništvom, koje su krunjene glave, a i plemići i gragjani gojili. Ima dosta sačuvanih takvih duhovnih pjesama, a u većini se pjeva sv. Marija majka božja, ali uz nju takogjer legende o drugim svecima, kao n. pr. Annolied i Pilatus. Ova potonja pjesma nastala je negdje u XII. vijeku i pokazuje već velik napredak u razvitku jezika i stihotvorstva. Pisac joj je po svoj prilici svjetovnjak. U ove dvije legende već se dosta svjetovnih elemenata uvuklo, koji se u osobitoj mjeri opažaju u onim produktima, kojim je gragja crpljena iz grčko-rimskog doba.

Ali ni ova se gragja ne osniva na študijama istinskih dogagjaja, nego na bajkama i pričama, koje su se oko tih istoričkih dogagjaja nagomilale. U takvim djelima ne nailazimo na prave muževe klasičke rimske ili grčke dobe, već na njemačke vitezove u klasičkom ruhu sa staroklasičkim imenom Takvo je djelo „Aleksanderlied“, prijevod francuskog istoimenog djela, koje je napisao Aubry de Besançon, a sasvim samostalno preveo na njemački jezik svećenik Lamprecht. Pjesma se osniva na jednom istoričkom romanu o Aleksandru Velikomu. Valja naime znati, da je Aleksandar Veliki pod kraj staroga vijeka postao romantičkom figurom. U Aleksandriji, koju je on utemeljio, opisan mu je život sasvim čudesno. Taj se opis raširio megju istočnim i zapadnim narodima, te kad su Evropljani kao krstaši polazili u istočne krajeve, nazrijevahu oni u maćedonskom vladaru svoj ideal, pa s toga i nastojahu, da ga, ako već ne nadmaše, a ono da mu budu ravni. Sadržina je ove pjesme sasvim humana. Grk iskazuje Persijancu viteško počast, neprijatelj ima za neprijatelja srce, te kraj svega toga, što je piscu za tim stalo, da uzveliča Aleksandra Velikoga, ipak ga se bolovi pobijegjenih Persijanaca dojme. U djelu samom ozbiljnost je istoričkog života ublažena, a u opis velikih djela upletene su krasne epizode, koje Aleksandar Veliki opisuje u jednom listu svojoj materi Olimpiji. Drugi dio istog djela zapremaju same bajke i opis raznih čudesa, kako je to poslije krstaških vojni i poslije upoznanja s istočnim narodima osobito u volji bilo tadanjim pjesnicima i čitateljima. Veoma je krasno i nježno ono mjesto, gdje nam pisac pripovijeda, kako je Aleksandar Veliki došao u neki kraj, u kom su iz cvjetnih pupoljaka izrasle krasne djevojke. Bijaše ih na tisuće i tisuće. Aleksandar Veliki i njegovi junaci videći ih, kako su ljupke, kako veselo skaču po zelenoj tratini, te slušajući njihov krasni pijev, zaboravljaju na sve svoje muke, što su ih pretrpjeli i što ih još čekaju, te se zabavljaju s tim krasnim stvorovima puna tri mjeseca i 12 dana. Nakon toga vremena cvjetovi ocvatu, a djevojčice uginu. Osobito je duboka misao u onoj priči, gdje se opisuje, kako Aleksandar Veliki dolazi na svom putu do rajskih vrata, kroz koja hoće da u raj ugje, nemareći za opomene svojih savjetnika, koji ga od toga odvraćaju. Na to mu uruči neki starac čudotvorni kamen, govoreći mu, da iz toga kamena uči, kako s njim (kraljem) stoji i da se odanle odmah udalji. Kralj zaista pogje, pošto je od raja na taj način otpravljen bio, u Grčku i ondje pozove sve mudrace, ne bi li mu smisao tog kamena rastumačili. Tada negda se nagje neki

Digitized by Google

židovski mudrac, koji kralju reče, da je taj kamen slika njegove bahatosti i oholosti, a raj da se ne da osvojiti ni ohološću ni lakomošću, nego samo poniznošću; u raj samo oni dolaze, koji sami sebe svladaju, koji svoju lakomost nadvladaju; neka on više misli na svoju smrt i neka popravi način svog življenja. Aleksandar veliki posluša taj savjet.

„Annoliedu" je u mnogom slično djelo „Kaiserchronik" (der Kaiser und Kuonige Buoch), koje je po svoj prilici napisano u Regensburgu g. 1147., a pisao ga je valjda svećenik. Pisac je sasvijem lijepo umio da se posluži državnom poviješću, te je polemizujući protiv junačkih njemačkih priča nastojao osobito da istakne prilike papinstva. Sadržaj ove kronike sačinjava istorijsko prikazivanje dogagjaja počevši od osnutka Rima — i to dosta konfuzno — pa sve do Konrada III. Megju dosta skromne istoričke pripovijetke upletene su raznovrsne legende o svecima, za tim priče i bajke, pače i lijepe novele. Većina pisaca, koji su legende i opće duhovne predmete epski obragjivali, nije nam ni po imenu poznata. Najradije opijevaju te ruke pjesnici muku Hristovu na daleko i široko, te moralizirajući i zabavljajući govore katkad i komičkim načinom o predmetu, koji uzveličavaju, pa se nerijetko prikazuju, kao da su tobož sami u radnji sudjelovali. Megju takvim piscima poznata nam je jedino opatica Ava, umrla g. 1127. u Austriji. Poznavanje njenog imena tim je znamenitije za njemačku knjigu, jer je bila prva ženska, koja je pisala njemačke stihove.

Prijelaz pjesništva iz ruku svećenika u ruke plemića pokazuje nam Eneida (Eneit), koju je napisao Heinrich v. Veldeke. Taj je pisac počeo svoje djelo da piše g. 1184. po nekom francuskom romanu „Roman d'Enéas" te ga je svršio tek nakon devet godina. „Eneit" je u njemačkoj književnosti ne samo radi toga znamenito djelo, pisano boljim i strože provedenim metrom, nego što su bila pisana prijašnja djela, nego i radi toga, što je u njemu ljubav t. zv. „Minne" središte i motiv cijele radnje. U XII. vijeku cvatu u svjetskoj literaturi ponajviše ljubavne pjesme i ljubavni romani. U poeziji pjeva Nisami o sudbini „Medschnuna i Leile", Khosru i Shirin. U Provenci je, kako Uhland veli, kolijevka pjesnika ljubavi, male pokrajinice Languedoc i Provence bijahu sijelo trubadura, koji su ne samo francuskoj, nego i njemačkoj ljubavnoj pjesmi pravac udarili, samo s tom razlikom, da su ljubavne pjesme Francuza bile više muževne, one pak Nijemaca, više nježne. Tri ljubavna para prelaze sa francuskog na njemačko tle: „Flore und Blanchefleur", „Tristan und Isolde" i „Aeneas und Dido". „Flore und Blanchefleur" biće da je bila početno, kako Scherer u svojoj literaturi veli, bajovita fantazija, kojom se opisuje ljubav dvaju cvjetova, kao n. pr. ruže i ljiljana. Cvijeće i ljubav od uvijek su usko skopčani; cvijet proriče ljubavnicima veselje, s ružom i ljiljanom prispodablja zaljubljeni boju lica svoje drage; a cvijeće jedno oko drugog obavito, običaje rasti iz groba pjesnički preobraženih ljubavnika, koji se za života ne mogoše uzeti i ujediniti. U ovoj pjesmi, koju je neki pjesnik iz kraja donjeg Rajna g. 1170. preveo sa francuskog na njemački, prikazuju nam se „Flore i Blanscheflur" kao djeca, koja jedno za drugo mare, te se konačno ujedinjuju kraj svih zapreka, koje se njihovu ujedinjenju suprotstavljaju. Sadržaj je pjesmi toj u glavnim crtama ovaj: Blanscheflur je dijete kršćanke, koje se rodilo u ropstvu megju samim poganima, a Flore sin je poganskog vladara. On se rodio baš istog dana, kad i Blanscheflur. Ta se djeca ljube od sve duše i srca svoga. Megjuto bude Blanscheflur prodana u Babylon, gdje se imala da udade za tamošnjeg sultana, koji ju je pritvorio u neku kulu. Flore polazi za njom, te našavši joj boravište i podmitivši stražare, dade se u košari cvijeća k njoj donijeti i odsad ostaje uz nju. Ali to se saznade i otkrije, te njima valja mrijeti. Flore ima uza se čarobni prsten, koji ima u sebi moć, da ga očuva od smrti. On taj prsten ponudi Blanschefluri, ali ga ova baci, jer hoće zajedno

Digitized by Google

da umru. Njihovu odluku saznade sam sultan. Njegovo srce gane tako velika ljubav i on im daruje život. Oni se na to ožene, i tako se ta cijela stvar na lijepo svrši.

„Tristan und Isolde", djelo prevedeno od nekog viteza Eihard von Oberge, ima u sebi sve one momente, koji mogahu da pobude smisao za tadanje viteštvo. Ima u njemu govora o vatrenoj ljubavi, punoj tragičkih konflikata, borbe i bojevi se prikazuju i opisuju na daleko i široko; uz vjerno prikazivanje života, svijeta i viteškog odgajanja i njegovih prilika, uz razne bajke o borbi sa zmajevima, raznim vrstama ljubavnog napitka, opisuje se život idealnog junaka od njegovog poroda pa sve do smrti, junaka, koji je proživio sve slasti i lasti, ali komu nije uštegjeno ostalo ni mnogo gorko iskustvo.

No kraj svih ovih momenata, što ih evo istakosmo, nije ni ovo djelo, a još manje prije spomenuto moglo da u tadanjoj njemačkoj književnosti pobudi ono oduševljenje i da dade smjer viteškoj poeziji, kako je to bilo baš kod Veldekovog „Aeneas". Veldeke postade svojim „Aeneasom" ocem viteške poezije u XIII. vijeku; on tim djelom postade slavan muž, i to tim lakše, što je obradio gragju, za koju je u tadanjeg naroda bio živ interes; imena Troja i Rim imagjahu za tadanje stare vitezove još uvijek osobit čar. Od Troje, govorahu oni, dolazi staro viteštvo — tamo mu je kolijevka, a rimska država bijaše u njegovim rukama. Od Trojanaca potječe Aeneas, osnovatelj Rima, a Vergila pjesnika, koji mu je život i doživljaje krasno opjevao, u srednjem su vijeku osobito slavili, — čak su ga smatrali prorokom Hristovim.

Ali krivo bismo učinili, kad bismo pomislili, da su pjesnici tadanjeg vremena opijevali samo junake starog vijeka; — pjevali su oni i njemačke muževe i junake, te oko njihovih imena savili čitave vijence pjesama. U netom spomenutoj kronici „der Keiser und der Kunige buch" govoreći o Karlu Velikom spominje se:

„Solden wir sîne wundir alle sagen,
so muosen wir die wîle haben,
des zîtes inist niht,
Karl hat ouch andere liet".

Iz toga razabiremo, da se oko osobe Karla Velikog cio niz priča sabrao, da ih pisac, jer ih ima toliko, ne može da dospije ni nabrojiti. U jednoj od tih priča pripovijeda se, kako je Karlo Veliki imao dvanaest paladina a megju njima izdajicu Genulun — baš kako ono bijaše oko Spasitelja dvanaest apostola, a megju njima Juda. Jedan od takvih paladina bijaše Roland, koji je god. 778. u jednoj Karlovoj vojni ubijen. Ovu je istorijsku činjenicu narodna fantazija izvanredno proširila i dala mu gradivo za epos, koji se može bezuslovno ubrojiti megju najbolje produkte romanske poezije. U Francuskoj je ta priča kroz stoljeća živjela te polazila od usta do usta, dok je nije konačno Konrad (Pfaffe Chunrat) najprije na latinski, a kasnije na njemački jezik preveo. Rolandova pjesma („Ruolandes liet") se tokom vremena više puta umnožala, a jer je odisavala onim religijoznim čustvom, koje je izazvalo krstaške vojne, omiljela je u cijelom kršćanstvu, te se raširila sve do skandinavskog sjevera.

Rekosmo, da su mnogi putnički pjevači polazili s krstašima u daleki istok, te tom prilikom pjevali razne dogagjaje i osobe. Jedna je od takvih pjesama ona o kralju „Rotheru", pjesma velike poetske vrijednosti. Sigurno je, da je pjesnik ovog djela bio u Orientu, da je putovao s krstašima (valjda g. 1147.). On je staro-njemačko gradivo, koje se nalazi u staro-sjevernoj „Wiltingsaga" napisanoj na Islandiji, slobodno obradio, te je iskitio orijentalnim čudesnim zgodama. Pjesmi „König Rothera" veoma je

Digitized by Google

slična pjesma o „Herzogu Ernstu“, koja još i dan danas u narodu živi. I ovo je djelo spjevano za krstaških vojni, a spjevao ga je svakako putnički pjesnik. I u „Herzogu Ernstu“ se mnogo pripovijeda o čudesima u orijentu, baš onako, kako ih je narod čuo iz usta krstaških. U ovu perijodu njemačke sredovjeke knjige ide još i prvi njemački životinjski epos. Kako već prije u ovoj raspravici navedosmo, obragjivala se životinjska priča u X. i XI. vijeku samo u latinskom jeziku. Tek g. 1170. preveo ju je putnički pjesnik Heinrich Glichäsere na njemački jezik pod naslovom „îsengrînes nôt“, po nekoj francuskoj pjesmi (le Roman du Renart). Na žalost, nije nam se ovo djelo sačuvalo, te imamo iz njega, i još jednog „Reinhart“ nazvanog, — koje je samo prerada „îsengrînes nôt“, — nešto malo odlomaka. I original i preragjeno djelo imadu u sebi satirički smjer, naperen protiv svećeničkog stališa.

Klasička perijoda sredovjeke njemačke knjige.

Oduševljenje, kojim su njemački knezovi i vladari iz kuće Hohenštaufovaca, kao Konrad III. i Fridrih Barbarosa polazili na krstaške vojne, poče oko godine 1190. sve to više jenjavati, ali tim se jenjavanjem ne izgubi uspomena na dotične vladare; pače baš nasuprot, tim, što je Barbarosa u rijeci Salephu nastradao, poče da živi u srcu svoga naroda vječan život. Poslije oduševljenja za krstaške vojne ostade u tadanjeg naroda ono, što je bila pošljedica tog oduševljenja: ostade utjecaj inozemstva, ponajpače Francuza, na njemačke običaje, naobrazbu i pjesništvo. U tadanjim njemačkim porodicama bijahu namješteni francuski učitelji za odgoj djece; jela, igre, plesovi, sve se to udešavalo po francuskom uzoru. Po francusku su se odijela krojila; Francuzi su u tom pogledu bili mjerodavan faktor, što su pače sve do u naša vremena sačuvali. Taj se utjecaj u toj mjeri razgranio, da su francuske riječi rado miješali u njemački govor, te da su se razni pojmovi i predmeti, koji su bili skopčani s tadanjim viteškim životom i uredbama, samo francuskim riječma označivali. Tako izmegju mnogih drugih riječi morade njemačka riječ „saga“ uzmaći pred francuskom „aventure“, koja promijenjena živi još i danas u njemačkom jeziku u „Abenteuer“. Gragju za svoje pjesme uzimahu, — kako već vidjesmo — njemački pisci u Francuza; graditeljstvo, kiparstvo, slikarstvo i druga umijeća bijahu od Francuza sasvim zavisna. Ali taj utjecaj ne bijaše dugotrajan. Nijemci, ti nekadanji učenici Francuza, brzo dostigoše i prestigoše svoje učitelje, te udariše u svim granama znanja i umjetnosti posebnom stazom, koja ih karakteriše. I tako dogje ono vrijeme, kad su Hohenštaufovci vladali klasičkom perijodom ne samo njemačke umjetnosti nego i njemačke knjige. Pjesništvo je u ovoj perijodi dvovrsno: narodno i umjetno. Narodna pjesma, koja svoj izvor ima u staroj perijodi, goji se i u ovom vremenu. Ona opijeva sve ono, što je narod doživio, što iskusio; ona se pjeva sad na skupštinama sad na sastancima pred narodom i pred vladarima. Ne zna se, ko ju je spjevao, sud se pjesnikov nikako ne ističe, ali se za to u njoj krasno a ipak jednostavno i priprosto pripovijedaju junačka djela narodnih divova i junaka. U umjetnoj se pjesmi nasuprot svakom prilikom ističe individualnost pjesnika, koji se radije služi gragjom stranih naroda, nego onom svoga vlastitoga. Umjetnu pjesmu goje većinom plemići, a uz njih katkad i pisci iz gragjanskog staleža, ali po uzoru plemstva. S toga, što su pjesnici takvih pjesama većinom muževi, koji na dvorovima žive, zove se to pjesništvo „hövesch“ ili „hovelîch“ za razliku od narodne pjesme, koju nazvaše „dörperlîch“ t. j. pjesništvo, koje se na selu goji.“ Ako i jesu ova dva pjesnička pravca sasvim različna, — pače i protivna — to su ipak dvorski pjesnici živjeli baš kao pjevači

Digitized by Google

narodnih pjesama, te bi kao ovi išli od mjesta do mjesta, od dvora do dvora, da svojim produktima svoje slušateljstvo pozabave, ili bi stupili u službu koga mogućnika, a katkad bi zalazili u krug narodnih pjevača, kako je to činio Walter von der Vogelweide. Mnogi su se plemići i knezovi pjesništvom bavili, a i sami su Hohenštaufovci pjevali; pače možemo reći, da je poznavanje pjesničkog umijeća bilo u tadanjim plemićkim krugovima prvi uvjet naobrazbe. Dok u narodnim pjesmama dialekti prevlagjuju, pisane su pjesme dvorskih poeta u švapskom narječju, koje se za kratko raširi po svim plemićkim dvorovima, gdje god se pjesma gojila. Narodne pjesme imadu u ogromnoj svojoj većini na sebi epski biljeg. U njima je sačuvana uspomena na seobu naroda, u njima se slave slavna i junačka djela pregja. Ova su djela već opjevana u staro-njemačkoj perijodi, a nastavila su se pjevati u sredovjekoj; na onom, što je ostalo iz stare dobe, gradilo se i kasnije dalje. Sve su te pjesme nastale od priča, koje imaju svoj izvor u mitu starih germanskih božanstva. Sva su germanska plemena imala takve mite, iz kojih su tokom vremena nikle množine priča. Tako ima franačkih, burgundskih, istočno-gotskih, hunskih, lombardijskih i frizijskih priča. Većina ovih priča dolaze u njemačkim epima „Nibelungenliedu“ i u „Kudrun“, ali su se tokom vremena veoma modifikovale. Od nekadanjih bogova postadoše sada junačine, od pogana kršćani; mitološke ideje nadomjestiše sada etičke. Glavni je junak franačkih priča Siegfried — sjeverno-njemački Sigurd. Xanten na dônjem Rajnu prijestonica mu je. Glavno je lice burgundskih priča kralj Gunther — istorijski Gundikar, osnovatelj burgundske države u Galiji, kome je moć g. 437. Aetius sa svojim hunskim plaćenicima uništio. Uz Gunthera još se spominju kraljevi Gernot (i Giselherovo je ime pače sačuvano u burgundskom zakoniku) i njihovi vitezovi Hagen von Tronje i guslar Volker, za tim gospogje: Ute, Guntherova mati, Kriemhilda sestra i Brunhilda žena mu. Najznamenitije je lice istočno-gotskih priča Dietrich, istorijski Theodorich, osnovatelj istočno-gotske države u Italiji (g. 453.—526.), koji ima nadimak v. Bern po svojoj prijestonici Veroni. Pošto dolazi od kraljevskog roda Amelinga, zove pjesma njega i gotski narod Amelungen. Prvi njegov pomoćnik i junačina bijaše Hildebrand. Stožer je hunskih priča Etzel (Atilla), a za štićenika mu je priča dala Dietricha v. Bern, koji se po njoj za humsku državu bori, akoprem jednog od drugog junaka cijelo jedno stoljeće dijeli. Uz Etzela još se u ovim pričama spominju brat mu Blödel, žena mu Helche i kći Oserichs. Dvor je Etzelov bio u današnjoj Ugarskoj — valjda današnji Budim. — Lombardijske priče spominju osobito kralja Ortnita, Hugdietricha i njegova sina Wolfdietricha. Oni obitavaju po priči u „Garten“ t. j. na talijanskom dijelu Garde jezera, ali ih ova takogjer prenosi ne samo u Tirol, nego pače i u Orijent. Ove nas priče uopće sjećaju na ono vrijeme, kad su vizantinski carevi svoju moć u Carigradu zadržali, ali istočni Goti, dolazeći sa istočnih strana, zamijenili zapadno-rimsku državu.

Šesta je skupina priča frizijska ili sjeverno-saska. U ovim pričama, kojim se radnja razvija na obalama Sjevernog mora i na staro-saskom otočju, imade malo istorijske podloge. Prvi je junak ovih priča Hettel, kralj Hegelinga, a uz njega su još njegovi pomagači: Wate, Frute, Morung i Irolt. Kći Hettelova i Hilde Irlandske je Kudrun, po kojoj je drugi njemački narodni epos nazvan „Kudrun“. U ovom je eposu prikazan mit o vječitim borbama, koje svakim danom vidimo, kao n. pr. borba dana s noću (svjetla s tminom), proljeća sa zimom. Ovakve i ovim slične i tadanjem narodu nerazumljive prirodne pojave prenijela je narodna fantazija u čisto ljudsku sferu, i odjenuvši ih u čovječje ruho, otresla se svega onog, što joj je na njim neshvatljiva. Postanak „Kudrune“ pada svakako pod konac XII. vijeka, a u XIII.

Digitized by Google

vijeku već ju je neki nepoznati pisac preradio (valjda putnički pjevač.) Sačuvan nam je samo jedan jedini rukopis toga epa, koji je priregjen po odredbi Maksimilijanovoj i sačuvan na njegovu dvoru Ambras u Tirolu. Dok „Nibelungenlied“ (o Nibelungenliedu govorili smo u Škol. Vjesniku, sv. 4., god. 1897. pobliže) mnogi njemačkom „Iliadom“ nazivaju, kažu opet drugi, da je „Kudrun“ njemačka „Odiseja“. Ali ova prispodoba i tvrdnja, koja će biti prije da je nastala iz narodne sujete nego iz uvjerenja, nikako ne pristaje. Već i sam stari Goathe reče, da je u „Kudruni“ samo „Meer und Inselhaftes“, što upućuje na Odiseju, u drugom pogledu pak da nema sličnosti. Kako je pisac ovog epa živio u gornjim krajevima, gdje Nijemci obitavaju, nije on pravo ni poznavao mora, pa se s toga nije usudio ni zaći u tačnije opisivanje mora, morskih bura i brodarenja po moru. A i u drugom pogledu ne pristaje rečena prispodoba. U „Kudruni“ se kud i kamo više opisuju borbe i neprijateljstva megju narodima, nego u Odiseji; dok je radnja junaka u Odiseji reć bi romantička, zavisi sudbina glavnih junaka „Kudrune“ o tome, kako će se svršiti koja bitka ili opsada.

„Kudrun“, kojoj se radnja razvija na obalama Sjevernog mora, Frieslandije, Irlandije, Seelandije i Normandije, sastoji od tri dijela. Prvi nam dio pripovijeda, kako je Hagen, sin kralja Irlandskoga Siegebanda imenom od Greifa[1]) ugrabljen te odnesen na neko veoma daleko ostrvo. Na istom ostrvu živi neka kraljeva kći iz Irlandije, imenom Hilda. Podrijetlom su iz Indije i Persije i dalekoga istoka, a Herodot ih smješta kao narod, koji čuva zlato, u blizini Hyperboreja. Goethe je u svom Faustu (II. dio) ova čudna bića upotrebio za satiru na učenost svog vremena, koja je na isti način onamo došla. Kad im je pošlo za rukom, da sa ostrva uteku, povede je Hagen sa sobom u domovinu te se oženi njome, nakon što je zasio na prijesto. U drugom dijelu „Kudrune“ pripovijeda se, kako je frieslandijski kralj Hettel zaprosio Hagenovu kćer. U to je ime poslao tri svoja vazala na Hagenov dvor: Wata, Fruta i Horanda. Ovaj potonji umije izvanredno krasno pjevati, te svojim pjevanjem i predobije kraljevnu za svoga gospodara. Pobjegavši ona krišom s njime na brod, doplovi sretno u Hagenovu državu, gdje se odmah za njeg udade. Treći dio pjesme opisuje sudbinu Kudrune, kćeri Hettela i Hilde, po kojoj je i cijeli epos „Kudrun“ prozvan. Kudruna se zaručila sa Herwigom, kraljem Seelandije, ali prije nego što mogaše da za njega pogje, otme je Hartmut (odbijeni njen prosac), sin normanskog kralja Ludwiga sa svojim ocem, te je dovedu na svoj dvor. Kudruna ostaje i ovdje vjerna svomu zaručniku, te je ne mogu ni sve patnje, ni sva zlostavljanja, koja ima osobito da trpi od Gerlinde, Hartmutove matere, na to sklonuti, da bude žena neljubljenu mužu. Punih 13 godina mora ona da sa svojom vjernom Hildeburgom najprostije poslove svršava, poslove, koje obično rade služavke najniže vrste. Nakon trinaest godina dolazi joj spas. Iz domovine joj u to vrijeme polazi silna vojska, kojoj se još i Siegfried od Moorlandije priključi, da je spase. Vojska, ploveći na ogromnim brodovima, dogje sretno do svog cilja. Pošto se brodovlje brižno sakrilo, otputi se Ortwin, brat Kudrunin i Herwig na čamcu prama kopnu, da uhodare. Ploveći dospiju oni baš na ono mjesto, gdje su Kudruna i vjerna joj Hildburga prale rublje, stojeći obje bosonoge u snijegu. Kada su ih žene opazile, htjedoše one da pobjegnu, jer se stigjahu nevolje, u kojoj su. Ali Herwig i Ortwin skoče iz čamca i poteku za njima, te ih navrate, da ih malo pričekaju Ma da djevojke dršču od studeni, a hladni im morski vjetar zanosi kosu, ipak ne će da se ogrnu kabanicama muškaraca, koje im ovi iz milosrgja nugjaju.

---

[1]) Greife smatrahu čudnovatim stvorovima starog vijeka, te ih prikazivahu kao četveronožne krilate životinje, — bijahu zajedno ptica, vuk i lav.

Digitized by Google

Ortwin ih pita za ime vladara one zemlje, u kojoj su i koji je tako okrutan, da ih goni na tako teški rad. Kudruna, — već prije po angjelu u slici ptice obaviještena, da će se skoro spasti iz ropstva — odgovara na pitanje. Hildburga se ne miješa u razgovor. Dalje ih pita Ortwin za one gospogje, koje su pred trinaest godina ovamo dovedene, a ponajviše za Kudrunu. Na to im Kudruna odgovara, da je ona tobož umrla. Kad su muškarcima na to suze na oči došle, i kad je na to Herwig djevojkama pokazao prsten, što ga je dobio od Kudrune, svoje zaručnice, odade im se ona. Ali ne će oni, da je potajno odvedu u svoju domovinu nego žele, da je dobiju u otvorenu boju. Borba počinje, pošto su Triesi (Hegelingi) u noći grad opkolili. Borba je užasna. Prvi pade Ludwig, oboren junačkom desnicom Herwigovom. Dok su se junáci oko grada borili, zapovjedila je Gerlinda, da ubiju Kudrunu, tu njoj toliko omraženu žensku. Zapovijed Gerlindina odista bi se izvršila, da nije Wate u dobri čas uljegao u grad, te je ne samo to zapriječio, nego je i samu Gerlindu na mjestu ubio, unatoč tomu, što je Kudruna za njen život molila. Nakon te krvave borbe, izmire se neprijatelji megju sobom, te se slave troji svatovi. Krasno je pisac portretirao Kudrunin značaj; osobito mu je lijepo uspjelo, da istakne njenu vjernost naspram ljubljenog muža. Dok se u „Nibelungenliedu“ vjerna ljubav do strasti rasplamćuje, te se tek primiruje umorstvom onoga, koji joj je sreću uništio, to nam Kudruna pokazuje nježnu ljubav, koja u zabiti tiho trpi, koja sve poteškoće, sve patnje mirno snosi, te se sretnom i nagragjenom cijeni, da svog dragog nagje.

Tri sto godina poslije smrti Maksimilijana „zadnjeg viteza“, kako ga knjiga naziva, izdana je „Kudrun“ prvi put. Hagen, prvi njezin izdavač veli za nju, da je „die wunderbare Nebensonne der Nibelungen“. Poslije Hagena bavili su se mnogi pisci i učenjaci tim epom, megju kojim nam valja osobito istaknuti Simrocka i Kellera, jer su ga u originalnom metru na današnji njemački jezik preveli, dok su Müllenhof i Ettmüller takogjer Lachmanovu hipotezu i za „Kudrunu“ upotrijebili te nastojali, da kao i iz Nibelungenlieda (vidi „Školski Vjesnik“, sv. 4., godine 1897.) uklone razne kasnije, tokom vremena pridošle dodatke, te da nam djelo to u jezgri pokažu. O kudrunškoj strofi valja nam reći, da je u bitnom sasvim jednaka nibelunškoj, te da se od ove samo tim razlikuje, što imaju treći i četvrti stih ženski srok, a druga polovica četvrtog stiha pet naglašenih slogova. Da nam to bude jasnije, evo jedna strofa za primjer.

Daz kóm an éinem ábent | dáz in sô geláne,
Dáz von Ténemárke | der küene dégen sánc
Mit sô hérlícher stímme, | dáz ez wól gevállen
Múose al den líuten, | dâ von gesweíc der vógellíne schállen.

Uz „Nibelungenlied“ i „Kudrun“ ima još i drugih narodnih junačkih epskih pjesama, kao n. pr. „König Laurin“ (Kunech Luarin) ili „der kleine Rosengarten“, „Rabenschlacht“ (Strît vor Rabene), „Rosengarten zu Worms“ ili „der grosse Rosengarten“, „Ortnit“ (Künec Ortnîdes mervart unde tôt), „Hug und Wolfdietrich“, sve takogjer iz XIII. vijeka, ali kasnije često preragjivane i t. d.

Umjetno se pjesništvo gojilo, kako već prije spomenusmo, na dvorovima vitezova, plemića, a i vladara, te se s toga i može s punim pravom da nazove dvorskim ili viteškim pjesništvom. Iz početka gojile su se samo epske pjesme, ali kasnije i lirske. Pjesnici su, kako već spomenusmo, bili protiv narodne gragje, te bi je radije uzimali u tugjih naroda, ponajpače Francuza. S toga i nema u njihovim djelima onog jednostavnog ali jasnog i jezgrovitog prikazivanja, kao u narodnim produktima; silne refleksije, opširna opisivanja, moralna promatranja, utjecanje pisca samoga u radnju,

Digitized by Google

glavna su im obilježja. Izmegju mnogih pjesnika, koji su u ovoj književnoj perijodi ovjekovječili svoje ime, spomenuti nam je trojicu, koji su dvorski epos klasički obradili. Bijahu to: Wolfram von Eschenbach, Gottfried von Strassburg i Hartmann von der Aue. Wolfram von Eschenbach rogjen je negdje za vladanja Fridriha Barbarose, a umr'o za vladavine Fridriha II., bijaše doduše plemićkoga podrijetla, ali veoma siromašan, tako da je živio od milosti drugih knezova i plemića, na čijim je slučajno dvorima boravio. Duže se valjda zadržavao na dvoru Herrmanna von Thüringen (1195.—1215.), kneza, koji je oko sebe prikupljao sve tadanje valjane pjevače i pjesnike. Sudeći po ovim riječma Eschenbachovim:

„Swâr an den buochen stêt geschriben,
des bin ich künstelôs belîben"

nije bio pismu vješt, ali ga je za to Bog nadario osobitim talentom. On je tačno poznavao velik dio domaćih i francuskih priča, umio je francuski, a nije bio ni u astronomiji, ni u teološkoj, ni u prirodoslovnoj disciplini neznalica. Od njegovih epskih pjesama valja nam osobito istaknuti „Parcival", „Titurela" i „Wiltehalna". „Parcival" mu je najbolje djelo, a da se mogne razumjeti, valja napomenuti one priče, koje mu služe osnovom. Dvije su to priče. U jednoj, „König Artus' Tafelrunde", veliča se svjetovno, a u drugoj „Gralsage" zvanoj, slavi se duhovno viteštvo. Ni prva, ni druga priča nijesu njemačke, nego im je postanje dijelom u Britaniji, dijelom u sjevernoj Španiji i južnoj Francuskoj, i od Francuza obragjene, došle su u Njemačku. Artus ili Arthur bijaše u VI. vijeku kraljem Kelta, tih starosjedioca u Britaniji, te se za svoga života borio protiv Saksonaca, koji su sve to više u Britaniju prodirali. Njegova borba bijaše takogjer uspješna, no čim je umr'o, oslabi keltska moć, i Kelti moradoše da uzmaknu pred mnogo jačim Germanima. Od toga se vremena ne mogoše Kelti da uzvinu do svoje pregjašnje slave i moći, ma da im se jezik sačuvao kroz stoljeća u Wallisu, Bretagni, Irlandiji i na visokim poljima Šotlandije. Ali sa jezikom sačuvaše i uspomenu na svog dičnog kralja Artusa, koga pjesmom slavljahu kroz punu tisuću godina, i kome se slava pronosila i preko granica njegove domovine. Pa kao što i naša narodna pjesma veli, da Kraljević Marko nije umr'o, već da samo sniva san, iz kog će se prenuti i svoj narod dovesti do sreće, i kako isto njemačka pjesma za Barbarosu tvrdi, tako je i keltska pjesma pjevala o svom miljeniku Artusu kroz vijekove i vijekove, dok ne poče napokon u narodu da uspomena na njeg sve više i više blijedi, te ga najposlije francuska, a s njom i njemačka knjiga, prikazaše kao ljubezna, dobrostiva kralja, čiji plemići na junačke pustolovine polaze, služeći tako gospogjama i pomažući jadnike i nevoljnike. Po priči je Artus sin Uterov, te obitava sa svojom suprugom Quenhywywar (Genivra) u Walesu (u Kaerllion ar Wsk.). Oko njega su sabrani silni vitezovi, koji daleko putuju, samo da stignu kakav junački doživljaj. Po nagovoru vrača Merlina (za pravo bi se ova cijela priča morala zvati Merlinova, jer je Merlin u nju upleten već od poroda Artusova), uregjuje Artus svoju „Tafelrunde", (stolno društvo) t. j. društvo izabranih vitezova (dvanaest), koji dobiše ime „Ritter der Tafelrunde" po okruglom stolu, oko koga su običavali s kraljem i kraljicom sjediti. „Okrugli stô" ne daje nikom prednosti, svi koji su oko njega, jednaki su. Najveća čast i odlika po plemića ili viteza one dobe bijaše, ako je mogao postati članom „Tafelrunda". U tom društvu ne bijaše nikom dugočasno, članovi njegovi imali su vazda zanimljivih doživljaja, koje bi oni bud pojedince bud u društvu tražili. Takvi su doživljaji opisani u pojedinim pjesmama, a stojahu obično u tome, da su vitezovi branili gospogje, da su se borili s tugjim, njim nepoznatim vitezovima, da su osvajali

Digitized by Google

začarane dvorove i t. d. Prvi junaci te družbe bijahu: Gawan, Parcival (keltski Peredur), Lohengrin, Tristan, Ivcin, Erec, Wigalois i t. d, dakle imena onih junaka, o kojim tadanja epska poezija pjeva.

Druga priča, koju upotrebljuju u svojim produktima pjesnici one dobe, ona je o „Gralu“ (Gralsage). (Ime Gral dolazi od francuske riječi „graal“, gréal, prev. grazal, a latinizirana gratalis, te znači posudu, koja je slična zdjeli.) Po vjerovanju onoga vremena služio se Spasitelj sv. Gralom (Gral je načinjen od čistog smaragda, jaspis), kad je bio sa svojim učenicima kod zadnje večere, kasnije ga je pak upotrijebio Josip Arimatejski, da u njem uhvati krv propetog Spasitelja. Od toga časa dobila je ova posuda vrhunaravnu moć. Na veliki petak dogjoše angjeli s neba na zemlju, uzeše sv. Gral i uznesoše ga u nebeske visine, te ga u visinama nošahu sve dok ne metnuše u njeg od Boga posvećenu hostiju, i dok kraljević Titurel ne sagradi za nj dvorac na brdu Monsalvatsch u Španiji. (Monsalvatsch je svakako nastalo od mons silvaticus, mons salvationis ili od mont salvage.) Tu on osnuje red Templara (templeisen), koji su samo za sv. Gral živjeli — bijaše to čisto duhovno viteštvo. Čuvare sv. Grala sam Bog imenuje, a mučno je doći do njega od svoje volje. Ako ko dogje s voljom božjom do Grala, onda mu valja pitati za njegova čuda, ako hoće da mu postane čuvarom; ako to ne učini, i ako kraj njega stoji bez ikakva interesa, onda može ići, otkuda je došao, — Gralovim čuvarom ne će postati, Gral je po tome simbol spasa, koji po Hristu dobivamo, ako za nj marimo. Artus i njegovi vitezovi reprezentiraju svjetsko viteštvo, vitezovi sv. Grala pak duhovno, što ga ljudi samo samozatajom i poniznošću mogu da postignu. Ova je priča prastara, te se čini, da u njoj ima uz kršćanske elemente još i orientalnih, koji su valjda u XII. vijeku u Španiji obragjeni došli u Francusku, a za tim u Njemačku. Mnogi su je pisci obradili, megju njima već oko 1189. Guiot i Chrestiens von Troyes, a od njemačkih Wolfram von Eschenbach u „Parcivalu“, gdje je spojio Gralovu priču s Artusovom. U „Parcivalu“, toj savršenoj, ali tamnoj i teško razumljivoj pjesmi, prikazuje nam se razvitak čovjeka baš onako, kako nam ga je Goethe u svom „Faustu“ ocrtao. Po Wolframu von Eschenbach vodi samo beznačajnost i nestalnost propasti, ustrajnost pak (Stetigkeit) spasu. To je osnovna misao cijelog djela. Pa, ako Goethe u „Faustu“ na pitanje: „Wer kann Erlösung finden?“ odvraća: „der strebend sich bemüht“, to Wolfram na isto pitanje veli: „der Stete und Treue“. I ako ovi odgovori nekako raznoliko zvuče, ipak su u jezgri jedan drugom slični. Parcivala spasava neprestana pomisao na svoju ženu i na Grala, t. j. spasava ga neprestano čeznuće za idealom svoje kuće i svijeta, spojeno s pouzdanjem u Boga, koje je napokon opet stekao. U Parcivalu je prikazano duševno stanje čovjeka, koji težeći za najvišim s pravoga puta sagje, te bludeći stranputicom u životu, u svojoj se oholosti i svom prkosu Boga odriče, komu se tek onda povraća, kad nauči svladati ne samo sebe sama, nego i sve one zamke, što su čovjeku u njegovu životu postavljene. Sadržaj ovog klasičnog djela u glavnim je crtama ovaj: Gamuret, Parcivalov otac, bude na jednoj vojni u Orientu izdajnički ubijen. Da se slično i Parcivalu ne dogodi, odgaja ga mati mu Herceloida sasvim na tihu. Ona ne će da joj sin upozna ubojito oružje i viteške običaje, koji su njenom suprugu tako pogubni bili. S toga pobugjuje u njega samo nježna čustva, — ali uzalud. — Dijete je od svog oca baštinilo čeznuće za vojnim umijećem, koje se osobito živo u njega pojavilo od onog časa, kad je, sastavši se jednom sa sjajno oružanim vitezovima, bio na Artusa i njegov dvor upozoren. Od tog vremena mu je u srcu jedina želja, da i on postane vitezom, plemićem, a sve molbe materine, kojima hoće da ga od tog odvrati, ostaše zaludne. Od te želje ne može ni to da ga odvrati, što je (buduć odjeven poput

Digitized by Google

budale) svagdje, gdje god bi se pokazao bio, izazvao samo ruglo. Poslije mnogih pustolovina dogje do Artusova dvora, koji je onda bio u Nantesu. Radi junačkih djela, što ih je izveo bio, postane odmah vitezom Artusove družbe. Kao vitez traži on druge doživljaje, te se tom zgodom oženi Conduiramurom, kojoj je grad obranio od opsjedatelja. Odavde dogje u Gralov dvor, gdje je baš u ono doba boravio otrovnom strelicom ranjeni kralj Amfortas, Parcivalov ujak, da ondje nagje spas. Ranjenom kralju bude odmah pomoženo, kad je strani vitez, koji onamo dogje, upitao za rane njegove i za ona čuda, koja se oko njega dogagjaju. Megjuto Parcival toga nije učinio. On je doslovce poslušao savjet starca viteza Gurnemanca, koji ga je učio viteškom vladanju, i koji mu je rekao: „ir ensult niht viel gevrâgen", t. j. da ne ispituje mnogo o stvarima, koje oko sebe vidi. Time pak, što Parcival ništa općenito nije zapitkivao, što bi već iz udvornosti, ako ne s drugog razloga, imao da čini, proigrao je svoju sreću, te za to nastaše sada za njega gorka vremena kušnje. Radi ove svoje nespretnosti bude isključen iz družbe Artusovih vitezova, te se u svome očaju odrekne vjere u Boga. Punih pet godina bludi on bijelim svijetom bez vjere u Boga, dok ga napokon ne obuzme kajanje. Bijaše baš veliki petak, kad on dogje pred pećinu nekog pustinjaka Treorizenta, koji ga učvrsti u vjeri u Boga, rastumači mu čuda Gralova, te mu napokon izjavi, da je baš on odregjen, da postane kraljem sv. Grala. Sada se Parcival pokaje, ostavi se oholosti i naduvenosti, i pouzdaje se pri svakom svom djelu u Boga. Svladavši kasnije svjetsko viteštvo, komu je Gawein reprezentantom, postane na novo vitezom Artusove družbe, te kao takav dogje opet na Gralov dvor, gdje spase svoga ujaka. Osim „Parcivala" napisao je Wolfram von Eschenbach djelo „Titurel", nazvano po gralskom kralju Titurelu. U njemu nam pisac crta ljubav Schionatulandera prama Siguni, praunuci Titurela Ove su pjesme (dvije su naime i to lirskog karaktera) s pogledom na sadržinu najljepše, što ih imamo u sredovjekoj poeziji. „Parcivalu" se još priključuje „Lohengrin", kratka pripovijest o Lohengrinu, sinu Parcivalovom, koji je bio grofici Elsi von Brabant u pomoć poslan. U lagjici, koju labud vuče, dogje u njenu zemlju. Ondje pobijedi njene neprijatelje, oženi se njome, te joj reče, da ga ne pita za rod ni za podrijetlo, ako hoće da bude trajno sretna. Elsa von Brabant na to pristane, ali jer joj okolina njena pobudila sumnju o rodu muža njena, zaboravi jednom prilikom na svoje obećanje i upita ga u zao čas po se za rod i ime. Lohengrin joj reče, da potječe iz koljena kraljeva sv. Grala, ali se odmah pojavi isti labud s čamcem, koji ga je nekoć dovezao u njenu zemlju, te ga opet odveze natrag u domovinu. Ostavljena Elsa umre od žalosti. Otkad je Rihard Wagner ovu priču upotrijebio za svoju istoimenu operu, postala je veoma popularnom. I u Bavarskoj je oko godine 1290. nastala još jedna pjesma o Lohengrinu (Loherangrins ili Lohengrins), za koju se mislilo, da ju je Wolfram von Eschenbach napisao. Ona je tokom vremena raznim dodacima narasla i proširila se poput prave epske pjesme, te pod naslovom „Lohrengel" sasvim preragjena.

Zadnje je djelo, što ga je Wolfram von Eschenbach napisao „Willehalm von Oranse". On ga je napisao po originalu, što mu ga je pribavio Landgraf Herrmann von Thüringen. Priča, što je u ovom djelu obragjena, ide u ciklus priča o Karlovićima. Vazal Ludwiga pobožnoga, Willehalm, grof von Oranse, oteo je nekom poganskom kralju kćer, koja s njim polazi, ostavivši svoga oca, muža i svoju djecu, te se napokon i pokrsti. Čini se, da je u ovom djelu pjesnikova snaga počela da smalaksava[1]). Drugi je veoma znameniti pjesnik ove perijode Gottfried von Strassburg, nazvan tako po

[1]) Simrock je Wolframova „Parcivala" i „Titurela" preveo sasvim vjerno na sadanji njemački jezik.

Digitized by Google

svojim učenicima, — sam se nije nikada tako nazvao. — S pogledom na formu i sadržinu njegovih djela sasvim je protivan Wolframu von Eschenbach; on stoji prema ovom u istom odnosu, kao n. pr. u novijoj njemačkoj književnosti Wieland prama Klopstocku. Ne znamo tačno, kad je Gottfried von Strassburg živio, ali svakako u XII. ili početkom XIII. vijeka. Rogjen gragjanin oduševljava se za viteštvo. Gottfried je pjesnik ljubavi, kako ona dolazi u tadanjim viteškim romanima; svojim krasnim prikazivanjem, psihološki finim ocrtavanjem značajeva nadmašuje i samog Wolframa, ali mu nedostaje duboka ozbiljnost. Dok nam Wolfram ističe plemenitost u nazorima, ćudorednu veličinu, preporučuje nam Gottfried uživanje života i njegovih strasti u punoj mjeri, kako to vidimo u njegovu „Tristan und Isolt". S toga su se njegova djela veoma rado čitala — osobito u t. zv. finijim krugovima, — a otuda i velik broj njegovih rukopisa. Priča je o Tristanu keltskog podrijetla, domovina joj je Britanija i Irlandija, a odavle je preko Francuske došla u Njemačku, gdje ju je Gottfried po nekom sjeverno-francuskom djelu obradio. U svom nam djelu Gottfried pokazuje ljubav Tristana prama Isoldi, supruzi svoga ujaka Marka, te kako Tristan u svome lakoumlju samo svojoj strasti živi. Grješnost te ljubavi samo se tim ublažuje, što nam se veli, da su zaljubljeni pili ljubavni napitak, a njihov grješni odnošaj da je pošljedica djelovanja toga napitka.

Treći je klasički epik ove periode Švaba, Hartmann von der Aue. Na početku svoga „der arme Heinrich" veli o sebi:

„ein ritter sô gelêret was,
daz er an den buochen laz,
waz er daran geschriben vant,
der was Hartmann genant,
dienstmann was er ze Ouwe."

Po tom je dakle bio pismen; a bio je i inače naobražen, te je umio latinski i francuski. S krstašima je takogjer išao (valjda godine 1189. ili 1197.). On je većinom pisao epske pjesme osim dviju knjiga, od kojih jedna sadržaje dialog izmegju „herze" i „lîp" (srca i tijela), druga ljubavno pismo. Savremenici ga smatraju najboljim dvorskim pjevačem, te ističu u njega osobito „diu mâze" (krepost umjerenosti). Pošto mu je način prikazivanja jasan i proziran, a stihovi glatki i laki, običavaju njegova djela čitati početnici na polju germanistike. Osim spomenutih lirskih djela valja osobito istaknuti ova Hartmannova epska djela: „Erec", „Ivein", „Gregorius von Stein" ili „der guote sündaere", te napokon „der arme Heinrich", djelo, o kom Uhland veli, da je „eines der gediegendsten und anmuthigsten Gedichte des deutschen Mittelalters". „Erec" i „Ivein" crpe gragju iz ciklusa Artusovih priča, dok je u „Gregoriusu vom Steine" obragjena istoimena legenda, koja je u ono vrijeme veoma razgranjena bila, te se čak u XVI. vijeku u samim crkvama čitala. Temeljna misao u njoj ide za tim, da dokaže, kako prava i iskrena pokora čovjeka i najtežih grijeha rješava. U „der arme Heinrich", jednoj od najboljih megju svim njegovim pjesmama, obragjuje pisac neku njemačku narodnu priču, te je spaja s familijarnom povješću svoga gospodara von der Aue. Pošto bi nas daleko zavelo, kad bismo sadržinu svih Hartmanovih djela htjeli pripovijedati, ograničićemo se samo na sadržaj „der arme Heinrich", da tako ipak mogu čitatelji razabrati, kakva je duševna hrana naslagjivala tadanju publiku i da sebi mognu stvoriti sud o njenom ukusu u tom pogledu.

Sadržaj je ovaj: U Švapskoj življaše neki vitez Heinrich von Aue. On bijaše bogat te uživaše svega u izobilju, ali ne bijaše u njega vjera u Boga, i s toga zabo-

Digitized by Google

ravi, da su svjetska dobra samo prolazna. Za to ga Bog kazni, poslavši na nj lepru (Miselsucht, gubu), i on, koga je nekoć sve tražilo, komu su se svi divili, komu su svi služili, osta sada osamljen, zapušten. A jer svojih bolova nije strpljivo podnosio, trpio je još više. U svojoj muci saznade, da u Salernu i Montpellieru žive osobito vješti ljekari. On ih potraži, ali od njih saznade na svoju veliku žalost, da mu nema lijeka. Samo jedan od tih majstora (kako ih pisac zove), osokoli ga, da bi ipak mogao ozdraviti, kad bi mu pošlo za rukom djevicu naći, koja bi svojevoljno htjela, da za nj dade krv srca svog. Saznavši to, vrati se još žalosniji kući nego što je bio, kad je došao k liječnicima. Pošto je izgubio sada svaku nadu na spas, razdijeli svoju imovinu dijelom na crkve i rogjake, a dijelom na siromake, zadržavši za sebe samo jedno dobarce, na kome je živio neki seljak, njegov zakupnik, komu je već u prijašnjim vremenima dosta dobra učinio. Ovaj Heinricha lijepo primi. Ukućani su bolesnika lijepo dvorili, ponajpače zakupnikova osamgodišnja kći, s kojom se je naš vitez češće zabavljao (šalio) i koja mu je svojom ljubaznošću ublažavala bolove. I tako progjoše tri godine otkad bijaše bolestan, kad no ga upita seljak, kako je to, da mu Salernijski ljekari pomoći no mogoše. Heinrich mu sve ispripovjedi, što su mu rekli i kako je izgubio svaku nadu, da će ikad ozdraviti. Njihov je razgovor i kći seljakova čula i nju sada obuzme teška tuga, da ni u noći spavati ne mogaše. Dok bi u kući svi spavali, plakala bi ona radi sudbine dobrog viteza. Jecajući jednom glasno, probudi svojim plačem roditelje. Kad su ovi saznali za razlog njene žalosti, htjedoše je utješiti, ali uzalud. Ona se pače izjavi pripravnom za bolesnog Heinricha svoju krv proliti i žrtvovati, i samo ta želja i ta misao da je veseli i razblažuje. — Uzalud očeve i materine opomene, uzalud prijetnje, da se tih misli progje, ona ostaje pri svojoj odluci, na koju napokon i roditelji pristanu. Djevojčici nije više stalo do sopstvenog života, ako samo može njime da spase život Heinrichu, tomu dobromu mužu, koji njene roditelje svakim dobrom opsipava, ona će samo zamijeniti ovaj život drugim, mnogo ljepšim. Sama misli, da joj sv. duh te misli i riječi u srce usadio. Heinrich, koji iz početka oklijeva da primi ovaku žrtvu, pristane napokon na nju. Oni otputuju u Salerno. Kad su onamo došli i Heinrich mladu djevojku ljekaru privco, začudi se ovaj odvažnosti djevojčinoj, koja unatoč svem njegovom prikazivanju muka, koje će morati sada trpjeti, i kako će jadno umrijeti morati, ostaje ipak odlučna pri svojoj odluci. I tako se imala operacija da izvede. Djevojka već leži na stolu majstorovu, a ovaj megjutim oštri nož, kojim će joj zadati udarac prama srcu, kad se Heinrich, čuvši brušenje noža, te videći kroz pukotinu vrata pripreme za operaciju, najednom predomisli. Njega sada obuzme kajanje radi svog egoizma, što je od djevojke ovu žrtvu primio; on uvidi, da je ludo, kad se čovjek hoće na svoju ruku da riješi onih muka, što ih je na njega grješnika — poslao Bog, pa s toga ne htjede dopustiti, da djevica radi njega pogiba. Nasilnim načinom dogje u sobu, u kojoj je bio liječnik sa djevojkom, te mu izjavi, da se on predaje volji božjoj i da želi, da djevojku pusti na životu. Od ove odluke ne može ga odvratiti ni naricanje djevojke, koja jadikuje za izgubljenom sada nebeskom slavom, koju se nadaše ovom svojom žrtvom steći. Heinrich se i djevojka na to vrate kući. Ali Bog nagradi sada požrtvovnost djevojčinu, kao i poniznost Heinrichovu:

„Do erzeigte der heilige Krist,
wie liep ime tríuwe ist,
und schiet sî dô beide
von allem sô leide
und machete in dô zestunt
reine unde wol gesunt.“

Heinrich ozdravi, te se tom djevojkom oženi.

Digitized by Google

Ove klasičke pisce sredovjeke njemačke poezije imitovahu mnogi drugi kasniji, a i savremeni pjesnici. Većini služaže uzorom Gottfried von Strassburg i Hartmann von Aue, koji je osobito umio da spoji ljepotu forme sa prozirnošću prikazivanja, ali ih bijaše i dosta, koji su se divili dubokoumnoj poeziji Wolframovoj, te gledali, kako bi mu podražavali, kao n. pr. pisac mlagjega „Titurela“ i „Lohengrina“. Od svih tih mnogobrojnih našljednika malo ih je, koji su se u toj mjeri istakli, da bi zaslužili da se njima književnost pobliže bavi, pa ćemo s toga i mi ovdje spomenuti ovom prilikom samo one, koji su najznamenitiji. Megju takim piscima jesu: 1. Wirnt von Gravenberg, pisac viteške pjesme „Wigalois“, koja se u ono doba a i u daljim stoljećima veoma rado čitala. 2. Ulrich von Zazikhofen, pisac djela „Lanzelot“. 3. Konrad Iteck, pjesnik „Flore und Blanscheflur“, djela, koje je izragjeno u XIII. vijeku po francuskom uzoru i koje je uz „Tristan und Isolde“ najpopularnije djelo onoga vremena. 4. Rudolf von Ems, jedan od najvećih štovatelja Gottfriedovih (umr'o godine 1254.). On je pisao ova djela: „Barlaam und Josaphat“, „der gute Gerhard“. Nadalje se bavio pjevanjem priča o Aleksandru Velikomu i o trojanskom ratu. Zadnje mu je djelo „Weltchronik“. U njemu opisuje narode starog zavjeta (ali i pogane) sve do smrti Salomunove. Ovo je djelo istorija pisana u stihovima. 5. Pošljednji dvorski epik bijaše Konrad von Würzburg (nazvan tako po svom rodnom gradu), umr'o god. 1287. Bijaše to veoma učen i naobražen muž. Krasno je umio izvagjati razne forme, a osobito je bio vješt u stihotvorstvu, te je raspolagao velikim obiljem pjesničkih misli i slika. Ali se u njegovim djelima opaža ona mana, koja je u većini djela onoga vremena, naime, prevelika opširnost i nastojanje, da nagomilavanjem slika, prispodoba i opisa prikrije nestašicu poetske sadržine, koja u većini njegovih djela na površinu izbija. Najglavnija su mu djela: „Engelhart und Engeltrut“, priča, u kojoj se veliča prijateljstvo. „Otto mit dem Barte“, krasna priča o Ottonu Velikomu. „Der trojanische Krieg“, pjesma od 50.000 stihova, koju je drugi neki pisac dovršio. Konrad je pisao takogjer legende. Tako pripovijeda u legendi „H. Sylvester“ prijelaz cara Konstantina i matere mu Jelene na kršćansku vjeru, a u „Heiliger Alexius“ daje primjer uzdržljivosti, koja sama sebe uništuje. U pjesmici „die goldene Schmiede“ veliča majku božju, a u legendi „der Welt Lohn“ pokazuje, kako čovjek ne smije samo da živi za ovaj svijet, nego da mu valja misliti i na drugi. Sadržaj ove veoma poučne legende u glavnim je crtama ovaj: Wirent von Gravenberg bijaše pravi izrod viteštva. Bijaše lijep te imagjaše sva svojstva, kojim mogaše steći cijenu ovog svijeta. Krasno i skupocjeno se odijevao, a umio je sve tada poznate igre. K viteškim bi igrama išao, pa makar se one sto milja daleko obdržavale, samo da dobije kakvu ljubavnu nagradu. Jednoga dana sjegjaše sam u svojoj sobi i čitaše razne pustolovine, koje se ticahu ljubavi. Uz tu je lektiru prosjedio do večeri, kad mu se najednom prikaže divna žena, te je od njenog sjaja cijela soba zasjala. Bijaše ona krasno i vrlo skupocjeno odjevena, a na glavi je imala zlatnu krunu. Poplašeni Wirent opazivši je, skoči, te je smjerno pozdravi. Žena odzdravivši reče mu, neka je se ne boji, jer joj je on već mnogo puta služio, pače za nju život i dušu svoju na kocku stavljao. Ona je k njemu došla, da mu pokaže nagradu, koja ga za to čeka. Wient se tim riječma čudom začudi, jer se nikako ne mogaše sjetiti, da je ovaku ženu ikada vidio, a kamo li da joj je služio, ali joj se veoma razveseli te zaželi samo da joj ime saznade. Na to mu ona reče, da pod njenom krunom stoje carevi i kraljevi; vojvode, knezovi i grofovi da kleče pred njom, ona se zove „die Welt“ (svijet), a Wirent neka sada vidi nagradu, koju mu je donijela. Na to mu okrene legja, a Wirent s užasom na njima ugleda, gdje vise gušteri, zmije, žabe i druga gamad, koja ju je već izgrizla do kosti.

Digitized by Google

Njena zlatna haljina pretvorila se u same prnje. Za tim te pojave nestane, baš kako se i pokazala. Wirent shvativši prikazu i proklevši sve isprazno nastojanje oko časti i slasti ovog života, rastane se sa ženom i djecom svojom, te pogje u krstaške vojne.

Uz ovaku viteško poeziju, koja se ističe nekom osobitom ozbiljnošću i na kojoj se katkad vidi asketičko obilježje, kao n. pr. „Der Welt Lohn“, goji se u ovoj dobi još i šaljiva i poučna poezija. Jednu i drugu nalazimo u pjesnika Strickera, rogjena Austrijanca. U njegovu „Pfaff Amis“, „Salom und Morolf“ i u nekim manjim pričama prevlagjuje šaljiva žica, dok mu djelo „Beispiele“ (bispil) ima čisto didaktičnu tendenciju. (Beispiel znači za pravo govor, kojim se prispodablja —; spel naime znači priča, a nije ništa drugo nego današnja naša fabula). Uz ove fabule sačuvano nam je još od istog pjesnika djelo „Klage“, u kom se tuži na ćudorednost, koja se sve to više gubi. Didaktična poezija cvate osobito u XII. vijeku, te je odjenuta sad u lirsko sad opet u epsko ruho. Izmegju mnogih drugih djela te ruke valja nam spomenuti „Der Winsbecke“ i „Die Winsbeckin“ od nepoznata pisca, koji je megjutim svakako u bavarskoj živio. U prvom se djelu navagjaju pouke i opomene, što ih otac daje svome sinu, želeći, da živi kreposno, pobožno i radino, a u drugom ih daje mati svojoj kćeri. Osim spomenutih djela vrijedno je takogjer da se navede „Renner“ od Huga von Trimberg. Kako je Trimberg bio učiteljem u Theuerstadtu, predgragju Bamberga (u XIII. vijeku) kroz punih 50 godina, napisao je u svom „Renneru“ svu svoju mudrost i iskustvo, što je stekao za svog dugog pedagoškog rada. Djelo ima 25.000 stihova, ali nije za to monotono. Pisac je umio da u radnju citirajući pripovijetke i priče, unese nešto izmjene te da je osvježi. Za što je ovom djelu — koje se u ostalom kroz stoljeća veoma rado čitalo — dao naziv „Renner“, kaže nam sam ovim stihovima:

„Renner ist diz buoch genannt,
Wan ez sol rennen durch diu lant.“

Najznamenitije a i najvrednije djelo didaktičke sredovjeke njemačke poezije bez sumnje je Freidankovo (Vridanc) „Bescheidenheit“ nazvano. Pisac „Bescheidenheit“ nije poznat; jedni misle, da je bio Walther von der Vogelweide, drugi pak drže Bernharda Freidanka, — po kom je i nazvano, — koji je valjda bio putnički pjesnik, te možda sa Fridrihom II. pošao u sv. zemlju i na tom putu napisao ovo djelo. Za što ga je pisac baš „Bescheidenheit“ nazvao, kaže nam sam ovim stihovima:

„Ich bin genannt bescheidenheit
die aller tugenden krône treit.“

(Bescheidenheit znači u sredovjekoj nijemštini: mudrost, uvigjavnost, pravo prosugjivanje prilika) U djelu se ne prikazuju samo svi staleži počevši od papa i careva pa sve do sluga, nego takogjer u svakovrsnoj izmjeni: kršćanska vjera, dobri običaji, krepost i opačina i t. d. Djelo je u ono vrijeme bilo veoma omiljelo, a rijesi ga osobito nabožnost, kojim na svakom mjestu odiše.

Lirska poezija.

Lirska poezija, koju su gojili na raznim dvorovima, poznata je u književnosti pod imenom „Minnesang“, a pjesnici njeni „Minnesänger“ (minnesinger). I ova pjesma poče tek za vlade Hohenstaufovaca da se bujnije razvija, dok je megjuto u Francuza u XII. vijeku bila u najkrasnijem cvijetu. I ako je njemačka lirika one dobe ponajviše od Francuza potaknuta i pod njihovim se pjesničkim utjecajem razvijala, ne bismo ipak smjeli ustvrditi, da je bila prosto podražavanje francuskoj i provensalskoj pjesmi.

Digitized by Google

Nema u pjesmama trubadura onog velikog poštovanja gospogja, onog nježnog odnošaja megju mužem i ženom, kako se zrcali u pjesmama „Minnesängera“. Ono veliko poštovanje gospogja germanska je osebnost. Sam Tacit veli, da su Germani svoje žene smatrali kao „sanctum quoddam et providum“. U djelima trubadura, gdje je ljubav više muževno nego nježno prikazana, izbija većinom lakoumnost, nevjera i ljubomornost žene na površinu.

Sama njemačka riječ „minne“ imade osobito značenje, — kaže se naime njom ono duboko, intenzivno mišljenje na jedan predmet milovanja svoga, koje prelazi u sušto čeznuće, — t. j. njom se označuje čista, nesebična duševna ljubav. Ali Minnesängeri opijevaju u svojim produktima ne samo ljubav, nego i druge predmete, kao: domovinu, vjeru i t. d. I ona dvorba gospogjama, koja se razvila iz ove poezije, bijaše većinom idealne naravi. Bijaše to — mogli bismo reći — moderno, da svaki vitez dvori koju gospogju, da snubi koju ljepoticu. Katkad se u tom pogledu i predaleko pošlo, te je iskazivano poštovanje prelazilo u glupo sanjarenje, pače vodilo i do ćudoredne zablude. Uz pravo čustvo javlja se sušta ćutljivost, koja se samo uzdasima očituje; mjesto prave ljubavi od srca nailazimo na umjetnu, afektiranu igrariju riječma. A konačno valja pripoznati, da se ova poezija i kad odiše pravim čustvom, izražava dosta nezgrapnim jezikom, da se kreće u dosta uzanom krugu. Megjuto se toj pojavi ne treba čuditi. Pošto su pisci kroz cijelo stoljeće pjevali vazda isti predmet, istu ideju, kako da take pjesme ne budu monotone, kako da se ne ponavljaju? Bolji su pjesnici pjevali takogjer vjeru, uz ljubav prama gospogjama njegovahu i slavljahu pjesmom ljubav prama Bogu (Gottesminne). Oni pjevahu dublje poimanje vjere u pjesmama, koje su takogje i krstaši na svom putu u svetu zemlju pjevali. Uz ovake pjesme ima još jedna vrsta lirskih pjesama, naime one, u kojim bi pisci, stupivši u službu velike gospode, pjevali i slavili slavu i veličinu, sjaj i plemenitost onih vladara, u čijoj su službi bili. Megju pjesmama ove vrste ima ih veoma malo, koje ne bi odisale odurnim, iz sebičnih motiva nastalim laskanjem. Jednom riječju, većina ovih pjesnika pjeva, govoreći s Uhlandom: „von Lenz und Liebe, von sel'ger goldner Zeit“. Proljeće, tu poetsku godišnju dobu pjevaju oni u svojim produktima svakom zgodom, te je veličaju. Ali nema samo priroda i njena krasota mjesta u takvim pjesmama, nego i viteštvo sa svim svojim svečanostima. A kako su staleži u srednjem vijeku jedan od drugog tačno odijeljeni, kako se pazilo na razna prava, koja su skopčana s porodom, to nije ni čudo, da baš u ovim pjesmama katkad odjekuju teški bolovi i borbe srdaca, koja se samo s ovih razloga ne mogu ni pravo da jedno drugom približe, kamo li da se ujedine.

Forme, u kojim su ovakve pjesme pjevane, kraj sve svoje jednostavnosti ipak su s obzirom na metar i melodiju (po sredovjekom njemačkom jeziku „dôn“ znači metru, „wîse“ pako [weise] melodiju) veoma raznolike. Pošto su se melodije većinom izgubile, to se ne može znati, kako su se dojmile slušateljstva. Sve su se ove pjesme pjevale, a uz mnoge se i plesalo; pjevanje bi se pratilo na guslama (mit der fidelen; nach der gîgen) ili kakim drugim inštrumentom. Svaki od ovih pjesnika nastojao je da izmisli novi kakav „Ton“; tako je n. pr. Walther von der Vogelweide sam 100 raznih „Tonova“ izmislio. Isprva su se i lirske pjesme pjevale u nibelunškim strofama ili t. zv. „Reinspoare“, kasnije pak posta stihotvorstvo kao i srok umjetnim. Najobičnija forma, u kojoj su ovakve pjesme spjevane, bijaše t. zv. „Lied“ (daz liet). Pod ovim nazivom razumijeva se strofa, koja sastoji od tri dijela, ako je pak više ovakvih strofa u cjelinu složeno, koju mi u današnjem njemačkom jeziku „das Lied“ zovemo, to se ona u sredovjekom njemačkom jeziku nazivaše „diu liet“ (Lieder). Prva su dva dijela

Digitized by Google

ovake strofe jednaka, te se zovu „Stollen“ (t. j. okomite grede, preko kojih je treća složena); — naziv, koji je uzet iz arhitekture, — treći mnogo opsežniji dio zove se „Abgesang“. Sličnu diobu verzova imamo u troje u grčkoj strofi, antistrofi i epodi. Po tom dakle počiva lirska strofa na dvije okomite grede, koje su zajedničkom trećom kao krovom u jednu cjelinu stopljene. Ovakva će nam strofa biti odmah razumljiva, ako je pokažemo u originalu.

(I. Stollen)	„Ich hân lande vil geschen,	*(a)*
	unde nam der besten gerne war:	*(b)*
(II. Stollen)	übel müeze mir geschehen,	*(a)*
	künde ich ie mîn herze bringen dar	*(b)*
(Abgesang)	daz im wol gevallen	*(c)*
	wollte fremeder site:	*(d)*
	nû waz hulfe mich, ob ich unrehte strite?	*(d)*
	tiuschiu zuht gât vor in allen.“	*(c)*

Walther von der Vogelweide.

Pjesma, koja bi samo jednu strofu imala, zvala se obično „Spruch“. Ovakim pjesmama bijaše sadržaj većinom religijozan ili političan; ljubavi ne bijaše mjesta u njima. Osobita vrsta tadanje lirske poezije bijaše „Leich“, pjesma, u kojoj bijaše raznovrsnih metruma a još raznoličnijih srokova. „Leich“ ima sasvijem muzikalan karakter (sama riječ „leich“ znači: svirka, svirana, igrana melodija). Sadržina ove pjesničke vrste obično je ozbiljna, religijozna, ali ima ih i takvih, koje počinju jadikovanjem radi nesretne ljubavi i u kojim se veli, kako se ožalošćeni dade na plesanje, da u vrtlogu plesa svoj bol zaboravi (t. zv. Tanzleich). Ove su pjesme išle od usta do usta kroz sve zemlje — u kojim njemački narod obitava, te bi čak do Italije doprle. To i jest razlog, s koga se nikad u njima ne spominje ime drage, jer ono, što se pjesmom spominjaše, ne osta nigda pisano i pjevano samo za dvojicu. Veliki dio ovakvih pjesama nije napisan, a razlog je tomu, što mnogi i mnogi pjevači ni ne umjedoše pisati. Bilo je „Minnesängera“, koji bi dječaka (Singerlin, Singerlein) držali, te bi ga, naučivši ga svoje pjesme naizust, slali k svojim krasoticama (u ime ljubavnog pisma), da im on njihove pjesme pjeva. A pošto je bio veoma malen broj ljudi, koji su u ono doba bili pisanju vješti, to je jasno, za što su se mnoge od ovih pjesama izgubile. Da su se ipak neke sačuvale, zasluga je ne samo pismenih gospogja, koje su pjesme svojih miljenika pjesnika napisavši ih na trakama od pergamenta složili u jednu cjelinu (poput naših pjesmarica) nego i putničkih pjevača, koji su valjda osjećali potrebu, da svom pamćenju nekako u pomoć priteku. Oni su naime iz udobnosti pergamentne trake, na kojim su pjesme napisane bile, pričvrstili na svojoj palici te ih oko nje obavili. Najbogatija i najznamenitija zbirka, koja je na ovaj način nastala, jest t. zv. „Manessische Handschrift“. Nastala je ili u Zürichu ili u Konstanzi oko godine 1330. Za burnih godina tridesetgodišnjeg rata dogje iz Heidelberga u Rim a odavde u Pariz, gdje se kroz stoljeća čuvala. Tek od godine 1888. nalazi se u „Bibliotheca Palatina“ u Heidelbergu. U ovoj zbirci ima imena od kakvih 140 pjesnika; ima tamo imena kraljeva, knezova, grofova, starih majstora i njihovih učenika. Druga je manje znamenita, a i manje potpuna zbirka t. zv. Weingartnerova. Treća je pak zbirka poznata pod imenom „Heidelberger Sammlung“ i nadmašuje u vrijednosti obje pregjašnje. Osim ovih glavnih zbirki ima još i drugih manje znamenitih, kao n. pr. Genajska, Berlinska, Kolmarska i t. d. Pošto je veoma velik broj lirskih pjesnika (plemića i iz gragjanskog staleža [Herrn und Meister]), ili govoreći sa Gottfriedom: „der nahtigal der ist vil“, bavićemo se pobliže samo najznamenitijima, s Walterom von der Vogelweide, pjesnikom, koga

Digitized by Google

nijedan lirski pjesnik sve do Goetheovih vremena ni dostigao nije, a kamo li nadmašio. I on se rodio u Austriji, kao i mnogi vrsniji pjesnici ove perijode, i to u južnom Tirolu. Istražitelji na tom polju mniju, da mu je rodno mjesto Vogelweidendorf nedaleko gorskog sela Layena u blizini Bozena. Rogjen je oko godine 1170. Kako su mu roditelji siromašni plemići bili, bude prisiljen, da mlad pogje u svijet trbuhom za kruhom. Najnježniju svoju mladost proživi u roditeljskoj kući, i biće da ona krasna okolica, gdje obitavaše, onaj idilički mir, što onim krajem vladaše, u dječaka od naravi dosta nadarena, pobudiše želju za pjevanjem. Još kao dvanaestgodišnji dječak dogje u Austriju, da se ondje u pjesničkom umijeću usavrši, da kasnije od njega živjeti uzmogne. Na sjajnom dvoru Fridriha I. u Beču — prvom gradu tadanje njemačke države — dobije viteški odgoj. Ovdje mu se u velike razvije pjesnički dar, ovdje spjeva Walther svoje najljepše ljubavne i proljetne pjesme; ovdje nastaše njegovi najljepši dialozi, koji svojom zornošću, svojom živahnošću čitatelja zadivljuju. Ne pjeva Walther u svojim djelima samo krasoticama, kako to čine mnogi i mnogi ljubavni pjesnici vladalačkog i plemićkog soja, već on pjeva i patriotske pjesme. Pošto se živo zanimao za sve glavnije dogagjaje svoga vremena i pošto mu je bila čast i slava njegova naroda srcu prirasla, — tuži se on u svojim političkim pjesmama gorko na tadašnje prilike.

Dražesna je ona pjesma, u kojoj nam pripovijeda, kako sjedi na kamenu, te prebacivši jednu nogu preko druge, razmišlja o prilikama onoga vremena, te se konačno uvjeri, da u državi vlada samo nasilje i nevjernost, da su mir i pravica na smrt osugjeni:

untriuwe ist in der sâze,
gewalt vert ûf der strâze,
frid' und reht sind sêre wunt.

Untreue lauert im Hinterhalt,
Und auf der Strasse fährt Gewalt
Und Fried' und Recht sind todeswund.

U borbama, što su ih u ono vrijeme imali carevi protiv papa, stoji on svom dušom i srcem uz careve. Megju njegovim duhovnim pjesmama valja osobito istaknuti onu, koja je sv. trojstvu posvećena. U jednoj krstaškoj pjesmi veličaje obećanu zemlju, te veli:

„Nû alrêst leb' ich mir werde,
sît mîn sündic ouge,
siht daz lant daz reine,
und ouch die erde,
der man vil der êren giht.

U mnogim svojim pjesmama hvali Walter tirinški dvor radi njegove gostoljubivosti i susretljivosti; ali kraj tih svih hvala nije se ponizio do metanisanja i laskanja, on je nasuprot vazda otvoreno rekao, što mu se svigja, a korio, što mu se ne svigja. Pa s toga je i sam sebi stroge zahtjeve postavljao te vazda nastojao, da sam sebe svlada. U jednoj od svojih poslovica zahtijeva on od ljudi, da sami sebe svladaju, te veli:

„Wer sleht den lewen?
wer sleht den risen?

wer überwindet jenen und disen?
daz tuot einer, der sich selber twinget."

Dok roditeljima daje naputak, kako da djecu odgajaju, te dok im veli:

„nieman kann mit gerten
kindes zuht beherten,"

preporučuje opet djeci:

„hüetet iuwer zungen,
daz zimt wol den jungen;
hüetet iuwer ougen

offenbâr und tougen;
hüetet iuwer ôren,
oder ir sît toren" i t. d.

Digitized by Google

U jednoj se pjesmi tuži na svoje prošle godine, koje su tako brzo iščezle:

„owê war sint verswunden alliu minin jar!
ist mîn mir leben getroumet, oder ist ez war?“

Već za života Waltera von der Vogelweide opaža se, kako ljubavno pjesništvo sve više pada; ljubav izgubi s vremenom svoju prijašnju čistoću i nježnost, a ljubavno pjesništvo svoju nekadašnju valjanost. Djela, kao „Frauendienst“ od Ulricha von Liechtenstein, moradoše u čitatelja samo ruglo pobuditi. Da se dakle ovo pjesništvo nekako regbi osviježi, bilo je pjesnika, koji su počeli da pjevaju po uzoru naroda, t. j. seljaka, te tako nasta t. zv. „höfische Dorfpoesje“. Dvorski se pjesnici na neki način utekoše sada iz pretjerane finoće svoje okoline k jednostavnosti seljačkih prilika. Sada se pojavi dakle poezija, koja obragjivaše gradivo iz seljačkog života, a pošto pjesnici samo za tim igjahu, da one, koji ih hrane i plaćaju, što više svojim produktima pozabave, opijevali bi oni i opisivali manje lijepe strane seljačkog života i običaja, kao n. pr. seljačku nespretnost, gizdavost, seljačke svagje i prepirke, ljubavne zgode i nezgode seljaka i t. d., koje bi konačno ruglu izvrgavali. Radi ovakvih produkata padaše vrijednost ljubavnih pjesama sve to više, tako da bi se kasnije vrlo rijetko u kojoj našao samo trag plemenitog mišljenja i pjesničke vrijednosti. Koncem XIII. vijeka poče njemačka poezija uopće da pada. Ono strašno vrijeme, kada su njemački narodi živjeli bez cara i vladara, bijaše doduše prošlo, ali pjesništvo se više ne podiže. Razočarani ostaviše pjesnici dvor Rudolfa Habsburškoga, a kad se XIV. vijek kraju primicao, nestade svaki trag boljem pjesničkom radu, te ga ni XV. vijek ne probudi iz mrtvila. A da je to mrtvilo nastalo, nije nikako čudo. Da pjesništvo procvasti mogne, treba da u zemlji vlada mir; ali toga ne bijaše u Njemačkoj. U državi se porodi nesloga i vječita borba. Propašću Hohenštaufovaca raspade se država na pojedine manje dijelove. Da se to dogodilo, valja ponajviše tražiti u tadašnjim političkim prilikama, u borbama s Italijom i papinstvom. Uslijed tih borba dogjoše pojedini plemići do sve to veće moći, dok ugled vladara sve to više padaše. Kada nesta vladara iz kuće Hohenštaufovaca, pojaviše se borbe za carsku krunu, a bojevi protucareva izmegju sebe, zavist megju knezovima i staležima bijaše kud i kamo pogubnija za blagostanje i napredak u državi, nego što bijahu ratovi s vanjskim neprijateljem; red i poredak, što je učinjen pod Rudolfom Habsburškim, brzo je narušen. Tim se žalosnim prilikama pridruži još i pogubno nastojanje careva, koje je išlo samo za ojačanjem svoje domaće moći, za konsolidiranjem svojih dinastičkih interesa, za povećanjem svoje vlastite moći. A i knezovi nastojahu samo oko toga, kako bi ojačali. Na njihovim dvorovima nema više mjesta valjanim pjesnicima; njihova mjesta zapremiše dvorske budale. U ovim dakle prilikama, gdje o mjerodavnim krugovima nije pred očima dobrobit svih staleža, dobrobit podanika njihovih, nije čudo, ako nije moglo u državi doći do mira i sloge. Još pogubnijom pojavom po državu postade razbojničko plemstvo (Raubritter), uz koje pristajahu većinom siromašni plemići; dakle potomci onih plemića, na čijim su dvorovima nekoć veliki pjesnici slavili moć božanstva, krasotu prirode; na kojim su opijevali najnježnije osjećaje ljudskog srca, postaše eto prosti razbojnici, koji ili bi gragjane, što su po cesti mirno prolazili, bilo iz zasjede, bilo iz svojih kula napali i porobili, ili bi navaljivali na mirne gradove, te ih oplijenili. Kako bi dakle ovakvi krugovi, za koji se veli, da se „vom Sattel nährten und aus dem Stegreif lebten“, mogli imati smisla za poeziju, kako bi je oni mogli štititi, pomagati ili čak sami pjevati? U njih ne bijaše ništa ostalo od onih lijepih dvorskih običaja i onog plemenitog mišljenja, kojim su im se pregji odlikovali; dvorsku službu prama gospogjama zamijeniše sada

Digitized by Google

nećudoredne petljanije. Dok su za vrijeme Hohenštaufovaca plemići poštovali gospogje poput blaženih djevica, govorahu sada o njima njihovi potomci samo rgjavo — jednom riječju: bestidnost slavljaše sada svoju slavu. Megjuto, ako su take prilike u državi vladale, čovjek bi očekivao, da su stvari bolje stajale u crkvi, — ali na žalost, ni ovdje ne bijaše ništa bolje. Moć papa baš je tako nisko pala, kao i moć kraljeva. Veliko je izopačenje zavladalo i u svećeničkom staležu, a s njim stade uporedo nestašica svakog zapta i neznanje. U samostanima, tim nekadanjim žarištima svakog znanstvenog rada, kao n. pr. u Sanct Gallen, ne bijaše pod konac XIII. vijeka monaha, koji bi umio, da svoje ime potpiše; a u XV. stoljeću nagje neki učenjak u tom nekoć tako slavnom samostanu velik broj rukopisa starih klasika, gdje u nekom tornju gniju. Uz to ne bijaše ni osobito ćudoregje u svećenika, te s toga nije čudo, da je služba božja postala pustom ceremonijom. Razne pak elementarne nevolje, što su baš u to vrijeme zemlju snašle bile, kao n. pr. potresi, povodnje, glad, a ponajviše crna smrt, ne mogoše izazvati preokretaja na bolje, te su samo u naroda pobudile neke zanesene, sanjarske pojave, kao n. pr. pokornička putovanja flagellanta. Flagellanti, flagellantes, Geisler, bijahu neka vrsta bratovština, koje su htjele trapljenjem tijela da ishode oprost od grijeha. Kad bi koju zemlju ili narod osobita nevolja snašla, smatralo bi se trapljenje tijela (bilo javno ili tajno) kao osobitim sredstvom za izmirenje rasrgjenog božanstva. S toga se svjetina takom trapljenju ili bolje rekavši bičevanju sama sebe veoma rado podvrgavala, i to je uzrokom, da se taj način okajavanja vlastitih grijeha i izmirenja uvrijegjenog božanstva veoma brzo raširivao megju svim slojevima naroda, da je imao na sebi epidemički karakter. Prvo tako trapljenje i podjedno hodočašćenje bijaše u Italiji god. 1261. Kad je pak t. zv. crna smrt (kuga) — po općem uvjerenju božja kazna — iz Azije u Evropu unesena, pobudila se i u Njemačkoj strast za trapljenjem. Prva udruga takih bičevnika bijaše u Alzaciji, a za njom nikoše mnoge druge. Ko bi ovakoj bratovštini htio pristupiti, moraše u njoj najmanje 33 dana i 12 sati (uspomena na vrijeme, koje je Isus živio) ostati i imati najmanje 4 feniga u ime troška za svaki dan; niko bo ne smjede moliti milostinju, nego samo ono primiti, što mu se dade. U povorkama od 100—300 osoba išli bi ovaki bičevnici u redu dva po dva — na čelu povorke zastava i krst — od sela do sela, te bi svagdje primljeni bili uz zvuk zvonova. Odjeveni bijahu kabanicom, na šeširima imagjahu crven krst, a u rukama od četiri remena složen bič, kojim je na kraju bio upleten čvor sa oštrim željezom. Dva puta bi se morali na dan sve do krvi bičevati. Papa Klement VI. zabrani ovaj način trapljenja radi raznih nepodopština, koje su odatle nastale. No kraj sve te zabrane opstojale su ovake bratovštine i dalje; neke su pače zašle u očito neprijateljstvo naspram crkve; tek inkviziciji uspije posvema ih dokinuti. Ni preporod i razvitak znanosti ne uzmože poezije opet uzdići do njene pregjašnje visine. Osnovaše se doduše sada mnoga sveučilišta, kao: Prag 1348., Beč 1365., Heidelberg 1386., Köln 1388., Leipzig 1409., Rostock 1419., Tübingen 1477. i druga, na kojim su lajci bili profesori; izumom štampe prodrije znanost u veće slojeve naroda, a tomu se pridružiše razni izumi, razna otkrića, pod kojih se utjecajem proza do izvanredno velikog savršenstva razvi, ali poezija od svega toga nemaše baš nikake koristi. Učenost joj pače postade neprijateljicom, a izumom štampe olakoćeno je doduše čitanje pjesama, ali je zaustavljen njihov bujni tok od usta do usta. Prava je poezija u ono vrijeme jedino kod onih elemenata cvala, koji su bili daleko od svakog učenoga rada; — ovi elementi njegovali su pravu narodnu pjesmu. Uz narodnu pjesmu življaše još u ovo doba t. zv. „Meistersang“, pjesnička vrsta, koja se najviše u gradovima gojila; njemački su se gradovi naime kraj sve mržnje i neprijateljstva, što su ga prama njima

Digitized by Google

plemići gojili, u ovo doba silno podigli ne samo na polju trgovine i obrta, nego i na polju umjetnosti. Ali i ovo pjesništvo, ma se koliko oko njega trudili dobri majstori, ne uzmože uroditi plodom trajne vrijednosti, a umjetno složeni stihovi takih pjesama nijesu nikako mogli da nadomjeste valjane misli i prava čustva, što ih u produktima njihovim većinom nije nikako bilo. Pouka zauzimaše ne samo u ovakim djelima prvo mjesto, nego i u dramatskom pjesništvu, koje gojaše u ono vrijeme svećeništvo i gragjanstvo. Ni na polju epske poezije nije ništa novo stvoreno: stare su junačke priče samo na nov, nespretan način preragjivane. Nijesu se u tu svrhu uzimala poetska djela najbolje vrijednosti, kao n. pr. Nibelungenlied ili Kudrun, nego mlagje pjesme, koje pripadaju lombardijskoj i dietriškoj priči, kao: Ortnit, Wolfdietrich, Rosengarten, König Laurin. Ove četiri obragjene priče sačinjavaju t. zv. „Heldenbuch“, koja se knjiga više puta preragjena izdala. Ista sudbina stiže i umjetni epos; Artusova i Gralova se priča preragjivaše na najneukusniji način, neki Ulrich Führer (1475.—1508.) dovagja pače ove priče u svojem „Buch der Abenteuer“ u svezu s trojanskim ratom i s plovidbom Argonauta. Ljubavna je poezija, kako već spomenusmo, posvema prezvala. I ako je bilo pjesnika, koji htjedoše da pjevaju po starom ukusu, kao n. pr. Hugo von Montfort, Oswald von Wolkenstein, to njihovih produkata brzo nestade, a da su mogli i najmanje zapriječiti ili barem za neko vrijeme zaustaviti sve to naglije propadanje ove pjesničke vrste; njihova baština prelazi sada u ruke gragjanstva, ta se poezija sada utječe pod okrilje gragjanskog staleža te dolazi iz dvorova u gradove; iz ruku gospode i plemića u ruke gragjana i obrtnika, od t. zv. „Minnegesanga“ posta „Meistergesang“ (meistersanc, meistersangesorden, meistersinger). Obrtnici, zanatlije stvoriše udruge ili bolje reći udružne pjevačke škole (većinom u srednjoj Njemačkoj, n. pr. u Mainzu, Augsburgu, Nürnbergu, Ulmu i t. d.), u kojim bi se za slobodna vremena u pjesničkom umijeću vježbali. Obično se takve vježbe obdržavahu nedjeljom poslije podne ili koga drugoga blagdana, te bi se uvježbane pjesme bilo u crkvi bilo u gradskoj vijećnici javno recitovale. August Hagen opisuje u svom izvrsnom romanu „Norica“ takav nedjeljni sastanak. Većinom su se bavile pjesme ovih vrlih majstora svetim predmetima i radnjama. Kad su dakle obrtnici i zanatlije ovake nedjeljne zabave voljeli, nije čudo, da se u tadanjeg gragjanstva sačuvao ne samo zapt i poštenje, nego se proširio i smisao i ljubav za sve ono, što je lijepo i plemenito. Ovaj način pjesnikovanja sačuvao se kroz stoljeća. U XVI. vijeku stiže na vrhunac svoje slave, ali ga ni ratovi XVII. vijeka nemogoše iskorijeniti; ono se održi do u XVIII. i XIX. vijek (u Nürnbergu opstajaše još 1770. ovakva škola, a u Ulmu pače i 1839. g.). Valja pripoznati, da su ove škole neizmjerno mnogo producirale; pjesmarice ovih škola, koje se još i dandanas u arhivima čuvaju, upravo su ogromne, ali s tom ogromnošću ne ide dakako uporedo njihova valjanost i vrijednost. Po sudu onih odvažnih ispitača i istražitelja, koji su se podvrgli tom trudnom poslu, te ta djela proučavali, znamo, da im je vrijednost minimalna. Evo u kratkim crtama organizacije takih pjesničkih škola ili udruga. S pogledom na vještinu bijaše pet raznih kategorija članova. Bijahu:

1. Učenici, koji su morali učiti tabulaturu (t. j. propisana pravila za pjesnikovanje).

2. Prijatelji škola (Schulfreunde), koji su već znali poetiku i metriku majstersengera.

3. Pjevači (Sänger), koji su imali pjevati tugje pjesme po školskim zahtjevima.

4. Pjesnici (Dichter), koji su umjeli spjevati pjesme po metrumu drugih pjesama.

5. Majstori (Meister), pjesnici, koji su umjeli pjesme spjevati u novom metru i pjevati ih po novim melodijama.

Digitized by Google

Pjesmu, koju bi majstor spjevao, zvahu „Bar“; svaki „Bar“ sastojaše od „Gesätze“ (Strophe), a svaki „Gesätz“ imagjaše po dva „Stollen“, koji su bili jednakog metra, i „Abgesanga“ s raznim metrom. Metri i melodije bijahu veoma različne u jednoj štrofi, a bijaše ih veoma čudnih imena, kao: „Schreibpapier“, „die hohe Firmamentweiss“, „das geblümte Nussblühweiss“, „Fettdachsweiss“ i t. d. Majstori su izmegju sebe birali predsjednika (Gemerk), kasira (Büchsenmeister), arhivara (Schlüsselmeister), kritičara (Merkmeister) i jednoga, koji je dijelio nagrade (Kronenmeister). Osim toga bijaše predsjedniku pridijeljen odbor, koji je imao da pazi na valjano pjevanje. Najbolji bi pjevači dobivali nagrade. Nagrada za najizvrsnije pjevače bijaše obično srebren vijenac sa medaljom, na kojoj je bila otisnuta slika Davida (David naime bijaše uzorom ovim pjesnicima); manje vrijedna nagrada bijaše vijenac od svilenoga cvijeća.

Uz mnogobrojne majstorske pjesme razvi se i narodna pjesma, osobito istorijska. Ko je ovake pjesme spjevao, gdje li su spjevane, to ne zna niko. U veselju ili dobrom raspoloženju zapjevao bi neko jednu melodiju, drugi bi pridodao tomu po koju strofu, treći opet po koju i tako nastadoše pjesme bez ikakve očite nakane, da se spjevaju — doduše manje umjetne, ali tim življe i naravnije.

Već u XIV. vijeku počeše se take narodne pjesme bilježiti, a još više u XV.; nastupom XVI. vijeka pak narastao je broj takih zbirki veoma, koje su se obično štampale u pjesmaricama u Strassburgu, Baselu, Augsburgu i Nürnbergu. Često su take pjesmarice imale i note. U istorijskim se pjesmama opisuju dogagjaji od nekoga, koji ih je vidio. Gragju za njih davahu ratovi, opsijedanja, jurišanja, koja su se tada dogagjala, a uz njih još pustolovine i doživljaji raznih skitalica, razbojnika i gusara. Uz ove pjesme bilo je narodnih, ljubavnih, proljetnih pjesama i napitnica, ali je veoma skroman broj onih, koje su zaista vrijedne; većinom su sasvijem proste. I u crkvene pjesme prodre sada narodna melodija i narodni jezik; dok su se u XII. i XIII. vijeku crkvene pjesme samo latinski pjevale, pjevale su se u XIV. već njemački. I u didaktičku poeziju prodr'o je pače narodni elemenat i baš se ova poezija u XIV. i XV. vijeku osobito razvila Narodne su takogjer zagonetke, narodne t. zv. pjesme lažljivice i t. d. Kako su u veselom društvu i saobraćaju nastale i njegovane, sastojale bi većim dijelom od pitanja i odgovora, zagonetaka i rješavanja; šaljivih govora i oklada svake vrste. Uz ovake narodne didaktičke pjesme i produkte, kojim autora ne znamo, bilo je i takih, na poučnim djelima viteškog pjesništva osnovanih, koji razne mane svoga vremena, osobito surovost plemstva i iskvarenost svećenstva oštro žigosahu. Jedno je izmegju najboljih djela te ruke bezuvjetno „Narrenschiff“ od Sebastiana Branta, rogjena (god. 1758.) Strassburžanina, pisca izvanredno učena i marljiva. (Simrock je „Narrenschiff“ preveo na novonjemački jezik.) „Narrenschiff“ je poučno-satirička pjesma, u kojoj nam se prikazuje 113 budala razne vrste, koje sve skupa putuju na jednoj te istoj lagji u „Narragoniju“. Brant uzima ovdje riječ budala u najširem, u bibličkom smislu, gdje budalaština isto znači, što i bezboštvo. Brant žigoše u svom djelu ozbiljno i strogo opačine i pogrješke svih staleža; polemizira protiv beskorisnog mnogoznanstva, protiv manije pisanja i štampanja, protiv raskoši u odijelu i užitku i t. d. Za vrhunac znanja postavlja poznavanje sama sebe. Nad užitak, što ga daje dvorski život, postavlja siromaštvo, tu majku svih kreposti, te upućuje čovječanstvo na zadovoljstvo, kao na izvor svake sreće. Djelo je pisano elsaškim dialektom. „Narrenschiff“ osta sve do XVIII. vijeka ne samo knjigom miljenicom njemačkoga naroda, nego je i više puta prevedena na strane jezike; najveće mu je pripoznanje i pohvala u tome, što ga je Geiler von Kaisersberg, jedan od najboljih propovjednika onoga vremena, upotrijebio u svojim propovjedima. Osobita pjesnička forma, u koju

Digitized by Google

bi se istine iz svagdanjega života zaodijevale, bijaše „Priamel“ (praeambulum, predigra, sinonimno sa praeludium). To su bile rečenice, koje jedna uz drugu postavljene bez ikaka saveza dobivaju pravo značenje tek zaključnom rečenicom, n. pr.:

„Wenn man einen Einfältigen betrügt
und man auf einen Frommen lügt,
und Feindschaft zwischen Eheleuten macht:
der dreier Arbeit der Teufel lacht.“

Svrha je „Priamelu“, kako u jednom sudbenom spisu od god. 1482. stoji: „Des ersten macht ein Harfer ein Priamel oder Vorlauf, daz er die liut im uff zu merken bewog.“ Koncem XIV. vijeka prevlagjuje takogjer duhovna proza. Karakter joj je mistički ascetički. Otac je njemačke mistike „Meister“ Eckhard, dominikanac u Augsburgu, koji bijaše kao učitelj filozofije stekao taki glas, da ga je papa u Rim pozvao i ondje ga imenovao doktorom teologije. Uz ovoga ima još i drugih pisaca, koji su se na ovom polju istakli, kao n. pr. Nicolaus Basel, propovjednik Johannes Tauler († 1361.), Heinrich Luso († 1365.), zastupnik njemačke pjesničke mistike, i drugi. Uz juridičku prozu razvijala se i prirodoslovna, a istorijska je proza zastupana mnogim kronikama, kao n. pr. elsaškom kronikom od Jakoba Twingera v. Königshofen, iz XIV. vijeka, limburškom kronikom od nekoga Johannesa, švicarskom kronikom i t. d. Od polovice XV. vijeka primjenjuje se proza za poetsko prikazivanje, pripovijest o hercogu „Ernstu“, priča „o sedam mudraca“ pripovijedale su se tada, te sačinjavaju prve t. zv. pučke knjige (Volksbücher). Uz ova su se djela još prevodili francuski i talijanski romani. Prevagjalo se takogjer i sv. pismo, ali su taki prijevodi bili veoma slabi ne samo stvarno, nego i u jezičnom pogledu, da se s toga ni iz daleka ne mogu prispodobiti.

Drama je, kao što i kod svih drugih kulturnih naroda, tako i u Nijemaca, samo religijozni izvor imala. Pošto je drama mnogo utjecala na gledaoce i slušatelje od propovijedi, gojilo je svećenstvo veoma rado crkvenu dramu, sve dok nije postala samostalnom nekom silom, koja je više služila zabavi nego pouci. I valja pripoznati, da je njemačka drama XIV. i XV. vijeka kraj sve svoje oskudnosti s pogledom na unutrašnju i spoljašnju formu bila najomiljelija vrsta pjesništva u ono doba, i da se cijeloj tadanjoj poeziji (u lirici kao što epici i didaktici) opaža neka ljubav za dramatsko prikazivanje. Sami liturgijski obredi[1]), osobito oni u velikoj nedjelji, neka su vrsta dramatskog prikazivanja, te u ovim obredima, a osobito po običaju, koji se do u naša vremena sačuvao, te kojim se u velikoj nedjelji muka Spasiteljeva po evangjelju u razdijeljenim ulogama pjeva, leži početak sredovjeke dramatske poezije. Iz ovog se potonjeg običaja razviše t. zv. pasionalne igre, koje su se kroz vijekove u naroda sačuvale s istim onim uzhitom i s onakom ljubavlju, kao za svog postanka. Iz crkvenog svetkovanja Uskrsa nastaše kasniji uskrsne drame, iz tjelovskih obreda pak tjelovske drame. Da se dakle dramatska poezija u ovom vremenu tako razvila, svakako ima da zahvalimo bezuvjetno ovim crkvenim igrokazima. (Pasionske bi se i uskrsne igre u XV. vijeku obično kroz tri do četiri dana zasebice davale, a prikazivala bi ih silna lica, kadšto i do 300.) Isprva bijaše jezik tih — recimo — drama samo latinski, ali kasnije ustupi on mjesto narodnom; a ako su se ovake drame iz početka samo u crkvi prikazivale, to se već XV. vijeka predstavljaju izvan crkve, te dok je prijašnje prikazivanje većinom stojalo u pjevanju (što nas na operu sjeća), razvija se već u XV. vijeku dialog. Krivo bismo činili, kad bismo u ovakim komadima tražili dra-

[1]) N. pr. razne procesije, pranje nogu na veliki četvrtak, polaganje Isusa u grob i t. d.

Digitized by Google

matske tehnike ili čak sceničkih sredstava. Mjesto, gdje se predstavljalo, smatrali su kao kakim zemljovidom ili gradskim planom; ako bi predstavljač na njem išao s jedne strane na drugu, moglo se tumačiti, da ide iz jedne kuće u drugu ili iz kuće na put i t. d. Glumci nijesu dolazili pa opet odlazili, nego oni imagjahu svoja stalna mjesta, s kojih bi utjecali i zalazili u radnju, a kad bi bili gotovi, vraćali bi se natrag kao tobož u svoj stan. Kasnije nasta potreba dekoracije i scenerije. Na taku — recimo — pozornicu, postavili kako drvo, stup, ili bi ogradili koji prostor, n. pr. vrt, ili bi pače podigli kakav hram; skele, na koje bi ljestve prislonjene bile, predstavljale bi nebo; na protivnoj strani bio bi pakleni ponor. U XV. vijeku predstavljaše prosto bure pakao, ali bure mogaše takogjer da znači brijeg (n. pr. kao onaj, na kom je gjavo Isusa iskušavao) ili pače vrhunac koga hrama i t. d. Bez akata mogaše u igri više godina proći; sve bi se na pozornici na široko raspravljalo, na koncentraciju niko ni mislio nije, a ekspozicija bi se na taj način prištedjela, da bi svaki glumac rekao, što je i kog predstavlja. Posao ovakog dramatičara bijaše u tome, da bi priču u radnju pretvorio, a i ova skromna zadaća bijaše razdijeljena na mnoge pisce. Valja naime znati, da u svečanim duhovnim igrama vlada mnogogodišnja zajednička tradicija; taki su komadi duž cijele Njemačke i van njenih granica jedni drugima veoma slični. Oni su poput junačkih pjesama nastali tim, što su se jednostavni motivi proširili na razne načine, a onda od više pjesnika u jednu cjelinu stopljeni bili. U tih pjesnika (većinom bezimenih) ne bijaše sujete, jedan bi drugoga plijenio te tugje radove izdavao pod svoje. Ovake igre, pisane latinskim jezikom, zvali su u Njemačkoj „ludi“, a u Francuza „mysteria“. Najstarija i najvrednija ovaka drama napisana je u XII. vijeku u samostanu Tegernseeu, a naslov joj je: „ludus paschalis de adventu et interitu Antichristi“. Da je pak ova drama velike vrijednosti, to slijedi već otuda, što su baš u XII. i XIII. vijeku biblijskim vijestima najplemenitiji poetski motivi pridodani, te je baš ta epoha, u kojoj čustvo vlada, epoha, koja čustvu toliku prevlast daje, ovom djelu svoje obilježje dala. Mariju Magdalenu, tu silnu grješnicu, koja svoje grijehe kaje, pjevali su dramatičari ovog vremena osobito rado. Za majku božju umjeli su tadanji dramatičari da nagju osobito nježne, ali i potresne crte. Tako n. pr. prikazuje se u jednoj drami, kako se mati božja sastaje s Judom, tek što je ovaj onih 30 srebrnjaka u džep strpao, za koje je svoga Gospoda izdao, i kako ga ona zove svojim najboljim prijateljem, te ga, ništa zla neslutući, moli, da se za njezina sina zauzme, da ga brani i t. d.

Iz ovoga, što dosada spomenusmo, možemo razabrati, kako je iz početka dramatsko pjesništvo religijozno, i kako dobiva upravo tragičan karakter. Ali to ne osta za dugo tako. Već u XV. vijeku opaža se osobita volja za komičkim, pače drskim licima; neka otvorena drskost poče da se sada uvlači u duhovne drame. Židovi se sada izvrgavaju ne samo smijehu, nego i mržnji. Stražari na grobu Hristovu prikazuju se kao sinje kukavice i t. d. U božićnim igrama izriču pastiri, koji su došli gospodu, ne samo svoje pozdrave, nego i druge molitve iz egoizma, kao n. pr. da ih Hrist očuva od vukova, da im dade pašu u blizini, da im šljive i repa uspijevaju i t. d. Marija se tuži, kako nema pelena i traka za pelene, da dijete sačuva i obrani od studeni i t. d. Ali vrag je nada sve privilegirani komičar i spletkar duhovne narodne pozornice. I tako nastadoše s vremenom drame, u kojim komika prevlada, nastadoše komedije, koje su poznate pod imenom „Fastnachtsspiele“. Sadržaj ovih komedija skroz je profan, katkad pače i frivolan, pun prostih lakrdija i šala. Povod je njihovu postanju korizmeni post. U korizmi treba da se vjernici uzdrže svakog užitka, svake zabave i veselja, — pa koje čudo, ako nastojahu, da upotrebe u tu svrhu u obilnoj mjeri ono

Digitized by Google

vrijeme, što je bilo pred korizmom! Osobito je bila zadnja sedmica pred korizmom (poklade) za take, ponajpače šaljive i mimijske dramatske predstave odregjena. Narod, većinom mladi ljudi, srljaše u to vrijeme maskiran po ulicama, čuvide su i u kuće zalazile, te izvagjale većinom proste i dosta puta bestidne šale (lica bijahu dijelom: ljubavne budale, zaljubljene žene, glupi seljaci, lijene popovske sluge, dijelom: nadriljekari, pijane budale, brbljavci, študiranjem postali glupaci i t. d.). Poslije korizmenog posta opet bi došlo vrijeme zabava, regbi kao da je narod htio nadoknaditi ono, što je od zabava za korizme propustio, o Uskrsu bi pače u samoj crkvi smijeh zaorio. U tom se pogledu dotle išlo, da bi katkad i sam svećenik, koji bi za popularnošću težio, raznim doskočicama i šalama javno sa propovjedaonice zabavljao svoje slušateljstvo. U glavnom je ipak pokladno vrijeme služilo komičkim dramatskim glumama, koje su s pogledom na surovost i nepristojnost nadmašile sve, što čovjek može u tom pogledu da zamisli. Ovake se igre još špecijalno zovu „Sottie“. Gragjanstvu su se ove drame milile, pa s toga nije čudo, ako se ukupna svjetovna drama XV. vijeka može ubrojiti u pokladne igre (Fastnachtsspiel). Sve naime što nije bilo u dodiru sa crkvenim svečanostima, davaše se za mesopusta, kao megju inim t. zv. „Farce“ (Farcen), te po našem shvaćanju prave komedije, u kojim se u formi sudbene rasprave obragjivahu ljubavne ili bračne stvari, ili moralitete (Moralitäten), djela, koja su obuhvatala novozavjetne parabole, disputacije (n. pr. megju crkvom i sinagogom, megju životom i smrću ili druge alegoričke pojave), sa personificiranim pojmovima (n. pr. Todtentänze i t. d.). Pače i svjetovne misterije (Mysterien, djela, u kojim dolaze lica iz starog i novog zavjeta, sveci i istorijska lica, n. pr. iz trojanskog rata) davahu se o pokladama. Središte, gdje su se te ruke drame najviše predstavljale, bijaše svakako Nürnberg, i samo u Nürnbergu poznajemo pisce po imenu, koji su ovaka djela pisali. Bijahu to Hans Rosenblüh i Hans Folz, prvi po zanatu puškar, drugi brijač, — obojica preteče slavnog obućara, majstersengera Hans Sachsa, koji je kako i ovi, u Nürnbergu živio i radio.

Nešto suvisliju radnju, a još odregjeniju formu dadoše ovim komadima učenjaci XV. vijeka, koji su sebi pribavili klasičku naobrazbu. Iz početka su oni rimske komade davali, koje gjaci izvagjahu i prikazivahu, ali su kasnije i sami počeli drame pisati na latinskom jeziku. Jedno od najboljih djela te ruke bijaše Reichlinov „Henno“, koje se već oko 1497. predstavljalo. Gradivo joj je uzeto iz jedne francuske „farce“, t. j. poznatog još i danas „Maître Pathelin“. Majstor Pathelin, advokat, prevari nekog trgovca za sukno i isposluje, da je neki ovčar, koga je rečeni trgovac s pravom optužio, bio riješen od optužbe. Ovo je riješenje tim ishodio, što je svog klienta savjetovao, da pred sudom na sva pitanja samo „be“ reče. Kad je na to Pathelin zahtijevao svoj honorar, reče i njemu ovčar „be“, te pobjegne. „Henna“ je Hans Sachs dva puta preradio.

Još u XV. vijeku nastaju njemački prijevodi rimskih veselih igara. Kao što je nekoć novoatička komedija došla u Italiju, te kako je ona, kako vidjesmo, opaticu Roswithu već u X. vijeku potakla na dramatski rad, tako se eto u XV. vijeku ta ista komedija opet oživljuje u modernim evropskim literaturama, a po tom i u njemačkoj tim, što su Glautus i Terencij njemačkim ruhom zaodjenuti. Ali se na žalost u tom pravcu nije dalje napredovalo, drama se ne usavršavaše, te tako prvi radovi na tom polju ostadoše i najbolji.

Digitized by Google

Glazba i uzgoj.

Piše **Jelica Belović-Bernadzikowska.**

Gdje se klone, gdje se pada,
Pjesma snaži...
Zmaj.

Glazba je u uzgoju od vajkada imala znamenitu ulogu. „Muzika — računajući amo i literarno obrazovanje — i gimnastika bijahu nerazdruživo spojene, da se s koljena na koljeno uzgaja tijelom i dušom zdrava omladina.“ [1])

Nema srca ljudskoga, koje može da ostane hladno i zatvoreno najslagjoj od sviju umjetnosti — glazbi. Njena je moć velika, neizmjerna, beskrajna. Ona vlada u duši filozofa, ona tinja u srcu skromna težaka, ona razgrijeva žarka mladića, ona raznježuje milu djevojčicu, ona zanosi i začara siromaha i bogataša, starca i dijete; ona caruje čitavim svijetom, ona je tu vazda carovala, pa će vazda tu carovati!

Pa što je glazba? Fizičar će reći, da je titranje zvučnih valova, a obično se kaže, da je to neka vještina, u kojoj su najrazličniji zvukovi skladno udešeni, da prijatno djeluju na naše uhe, da ugagjaju srcu našemu. Filozofi staroga vijeka upotrebljavali su riječ muzika u mnogo širem smislu, nego se danas upotrebljava. Oni su pod muzikom razumijevali i ples i mimiku i deklamaciju i pjesništvo, pa i različne znanosti. Hermes naziva muziku čuvaricom reda izmegju sviju stvari, a Pitagora i Platon gledali su u muzici čuvaricu čitavog svjetskog sistema, čitave vasione. Otud potječu one mistične predodžbe o harmoniji sfera, o makrokozmičkoj muzici, o tajanstvenoj skladbi svemira i t. d., što se u bajnim scenerijama povlače kroz čitav srednji vijek.

Danas je glazba već doživjela toliki triumf, da bez nje ne možemo ni pomisliti života, a kamo li veselja. Glazbom pozdravljaju sretni roditelji izgledano novorogjeno čedo, glazbom praćena koraca ovjenčana djevojka k oltaru, uz glazbu junačka vojska srta u krvavi boj, glazba vodi mrtvačka kola na pošljednji pohod, na pošljednju ulogu života.

Pravo je i lijepo rekao Carducci: „Glazba je jedina zbilja popularna umjetnost, u kojoj svak uživa. Za nju je publika vazda gotova, pa makar je i ne shvaća u svoj njenoj bogatoj ljepoti, ona se za nju zanima, ona nije čedo našega vijeka, ona je tako stara, kako su stara ljudska čustva, ljudske težnje, boli i slasti! Može se pače i to vjerovati, da je glazba bila prva izmegju sviju vještina na svijetu! Možda su već prve ptice u zemaljskom raju bile prvim učiteljima pjevanja samotnomu čovjeku. Qui sait. To je barem hipoteza, koju je lako vjerovati. Glazbala, u koja se duva, trublje i svirale, takogjer su već od pamtivijeka poznate.

Ljudsko srce pronašlo je već u drevnoj davnini ovaj jedini dopušteni način, da dade oduška prepunomu srcu svomu. U glazbi smijemo sve reći, sve misliti, o svemu suditi, pače i o onom, što inače ne bismo povjerili nijednomu čovjeku, što inače ne bi mogao da izrekne nijedan ljudski jezik. Ko je izumio prve svirale, pitamo se radoznalo? Što o tome priča povijest? Kaže nam Diodor, da ih je izumio neki pastir, koji je osluškivao zujanje vjetra kroz rogoz. Lukrec misli isto tako. Moć je glazbe uzgojna nad svu mjeru. Ona svoju božansku misiju jednako vrši u šatoru ciganina, kao i u sjajnom dvorskom glumištu. Svuda plemeni dušu, svuda budi u srcu bolje i vedrije misli. Ona dira srce divljaka kao i srce kulturnog čovjeka. Eno na Sandwichskim

[1]) Vidi: Ljuboje Dlustuš, Stari Grci i uzgoj u njih.

Digitized by Google

otocima u gradu Honolulu operno društvo, pa kažu, da je kuća vazda puna ne samo od malo doseljenika već naprotiv puna je i samih domaćih divljaka.

Ljudi su od vajkada u skladnim melodijama glazbe tražili pokoj uznemirenoj duši. Ta i inštrumenti sa žicama, pak bubnjevi i talambasi takogjer su prastari izumi. U starom su vijeku pomislili jedan čas, da je muziku Merkur izumio, a čas opet, da joj je izumitelj Apolon. Za Kadma, koji je doveo u Grčku vještu sviračicu Hermionu, Amfijona, Orfeja i još neke druge, vele, da je on zajedno s tim umjetnicima osnovao inštrumentalnu muziku. Po prvoj knjizi Mojsijevoj podrijetlom su svi „svirači i trubači" od Jubala, sina Damehova i Adina iz plemena Kajinova; i tako se zapravo podrijetlo prvih svirača i prvih inštrumenata gubi u polutami najdavnije povjesne starosti; tek jedna stoji, da nema niti je ikada bilo na svijetu ljudi, koji je ne bi poznavali, koji je ne bi njegovali, a to nam je najboljim dokazom, da je njena moć velika, blagoslovna i uzgojna.

Gdje je bola, gdje je jada,
Pjesma blaži... Zmaj.

To su pripoznavali filozofi sviju vremena. Eno Platona, koji tvrdi, da neki zvuci uzrokuju niske strasti, da bude oholost, a drugi da bude plemenita čuvstva, velike osjećaje!

On pače i to misli, da svaka reforma u muzici povlači za sobom državni prevrat; a to zaista opažamo listajući po starim i novim bilješkama u ogromnoj knjizi „magistra vitae". Velike i sjajne umjetničke epohe pojedinih naroda vazda su bile ujedno i najsjajnijim epohama u državnom životu onoga naroda.

Nije megjutim sve umjetnost glazbena, što se pod tim lijepim imenom širi u svijetu. Pravo kaže njemački kritičar: „Mit einem Kunstwerk ist es eben so wie mit dem Sauerkraut. Ein Kunstwerk — möcht' ich sagen — müsste gekocht sein am Feuer der Natur, dann hingestellt in den Vorrathsschrank der Erinnerung, dann dreimal aufgewärmt im goldenen Topfe der Phantasie, dann serviert von wohlgeformten Händen und schliesslich müsste es dankbar genossen werden mit gutem Appetit!" A možda nikoja umjetnost nije baš toliko profanirana kao glazbena! Sjetimo se samo neumrlih opera odsviranih na „verglecu" ili divnog Beethowena, Mozarta i Chopina odverglanih uz stotinu muka od mnoge i mnoge moderne frajlice!

Lijepo je to, baviti se muzikom. Ali ne tako, kao što to čini svijet i moda i želja za uživanjem, jer ovi umjetnost smatraju za udobno sredstvo, da im progje vrijeme i da se pomažu u društvu, u koje ne mogu inače života da unesu, jer nijesu dosta duhoviti. A ne treba se takogjer muzikom baviti toliko, da prenebregnemo svoje ozbiljne dužnosti. Muzikom ne smije duša izaći iz ravnoteže sluh ne treba da postane finiji od moralnoga osjećaja, takt muzikalnih kompozicija ne treba da bude pravilniji nego takt života.

Ne može se poreći, da se to protivi pozivu ženskoga spola, kad se djevojče izobražava da bude virtuoskinja, kada dan i noć pjeva i svira, ne bi li se tako izvještila, da joj se svak mora diviti i čuditi. Rijetko će kad takav stvor biti dobra mati, valjana žena i dostojna domaćica, a još rjegje će sama biti odista sretna. Moći će joj doduše od toga biti osjetnog uživanja, no to nije prava sreća, to je zanos bahantkinje, koji se ne samo mudracu, nego i običnu čovjeku vrlo brzo ogadi, kaže znameniti estetičar Ezer. (Vidi: Estetička pisma.)

„Da li svijetu takve virtuoskinje donose koristi, to je vrlo veliko pitanje, a tako je isto veliko pitanje, da li one što pomažu umjetnosti, pravoj umjetnosti", nastavlja dalje u strogom tonu.

Digitized by Google

Prava umjetnost zahtijeva puno srce, siguran duh i čistu dušu.

U carstvu harmonije može samo opet harmonička duša, koja je podjednako razvila sve svoje sile, vladati i blagotvorno utjecati. Dabogme da koloratore, trileri i skokovi traže odista pehlivanske, neprestane vježbe, koje se mogu protegnuti na sav život jednoga čovjeka; ali baš te sitnice kvare pravi umjetnički osjećaj i uništavaju spasonosno djelovanje muzike.

Kad se sa toga gledišta uzme ta stvar posmatrati, valjalo bi država i zakoni da ograniče strasno navijeni entuzijazam za virtuoze! Odobravanje i nagrada, koja se njima daje, ne priliči im nikako i s pripoznavanjem drugih zasluga, koje ljudskom radu kud i kamo više donesu koristi, a zahtijevaju veće požrtvovanje i veći trud, ne stoji muziciranje ni u kakvu odnošaju. Godišnja plata velike kakve pjevačice često dostigne i dvadeset do trideset hiljada forinti, a ranjenik iz rata jedva da dobije nekoliko stotina kruna, isto tako i zvaničnik, koji je u državnoj službi dugo i neumorno radio, pa i školnik-čovjek, koga s pravom nazivamo uzgojiteljem ljudstva. Kad pjevačice svrše svoju karijeru, one lijepo žive i uživaju na kneževskim spahilucima, mnogi pak pjesnici umiru u najvećoj sirotinji i ništa ne ostavljaju svojoj porodici.

Ne treba dakle ženske da idu za tim, da budu virtuoskinje za svijet, nego treba da se bave muzikom radi sebe i najviše radi svoje okoline.

Ali kad uče tu umjetnost, valja i same da gledaju da u njoj dobra učitelja nagju, jer je broj velikih i razumnih učitelja vrlo malen. I tu vrijedi ona: „Mnogo ih je zvanih, ali malo odabranih.“ Veliki umjetnici rijetko kad uče druge, a gdje ima ljudi s toplim srcem i bistrim duhom, koji s ljubavlju i razumom umiju druge naučiti ne samo čitati note, nego i razumjeti i osjećati? Kad je ženska jedared stekla mehaničku vještinu, bez koje dabogme ne može biti lijepe svirke ni pjevanja, i kad je ujedno naučila pravilno i razgovijetno čitati, onda valja da prodre u sam duh kompozicije, pa da sama nagje izraz. Ne valja misliti, da izraz stoji u pasažama i teškoćama — pa i nijesu vazda vještački sklopljena ta djela što traže najveću pažnju, šta više vrlo često sva snaga umjetnosti leži na sasvim prostu mjestu, te kad je sviračica ili pjevačica kadra to mjesto potpuno da shvati i prikaže, nema onda za nju i za druge većega uživanja!

No sam izraz ne može čovjek naučiti ni od kakog učitelja isto tako, kao što ne može naučiti osjećaj i misli. Izraz dakle sviraču ili pjevaču mora dati njegov rogjeni osjećaj. Samo obrazovan čovjek može s izrazom svirati ili pjevati. Potrebno je dakle najprije ispitati smisao muzičkoga komada. To je dabogme težak zadatak, jer naći ideje vodilje u muzici, to zahtijeva fin sluh, silnu i ustrajnu vježbu i dubok pogled.

Sluh se za cijelo najbolje vježba mnogim slušanjem. Razumije se, da čovjek mora za tim ići, da čuje samo što je dobro. Tim eto osjetnim orugjem onda može sluh lako naći ključ, koji mu otvara i odgoneta čarobni jezik tonova. Svagda dakle, ma kako komad bio sastavljen i harmonijski spleten, valja čovjek da traži melodiju i u njoj glavni motiv, te ga i ne treba dugo tražiti. Pa onda se može pratiti kroz sve varijacije i tako naučiti jezik tonova, te onda znaš, na koji način kompozitori obično odijevaju i prikazuju ideje.

Glazbi i njenoj čudnovatoj moći svakako ljudski rod ima mnogo da zahvali, što je malo po malo izgubio svoju bestianost, te se približuje savršenstvu i traži duševne naslade nad tjelesne. Ali kad se prevršuje u nasladi, koju glazba nugja, i to nije dobro. Evo što kaže Dr. Ernst Eckstein: „Menschen, die den Genuss in der Musik übertreiben, versinken nach und nach in ein pflanzenhaftes Traumleben.... Das In-Tönen-Denken, was diese Kunst mit sich bringt, löst mit der Zeit alles Feste im Gehirn in eine weiche

Digitized by Google

Masse auf, und nur die grossen, wahrhaft schöpferischen Talente bewahren sich die Fähigkeit und Neigung für andere geistige Interessen.“

Naša epoha daje glazbi prednost nad poezijom i nad slikarskom i kiparskom umjetnošću, a to je pristranost. Za to Paul Heyse u svojem umjetničkom romanu „Im Paradiese“ ustaje veoma oštro protiv „die tadelnswerthe Erhöhung der Musik über alle anderen Künste“. Supremacija glazbe njemu je znak partaičnosti našega doba, on nemilo kara proroke glazbe i ne boji se, da će ga oni prekoravati sa heretičkih mnijenja i ne boji se svih „Musikfanatikera“ i „Hauptästhetikusa“....

I jedan od francuskih oglašenih pisaca našega doba, Hector Malot, ustaje u svojoj „Ghislaine“ protiv pretjeranog fanatizma za glazbu, pa veli: „Meni je draga glazba kao odmor, ali ne kao posao. Ja je posmatram kao i parfeme, koji su ugodni, ako ih nema odviše, ako nijesu okužili čitav zrak, koji udišemo! Dok nas ostale umjetnosti jače, glazba nas slabi, ako prevršimo tražeći naslade u njoj.“

Jedan drugi, doduše manje znameniti njemački novelista vrlo zgodno ovako reče: „Das echte Verständnis für das Kunstschöne ist äusserst spärlich verbreitet. Es wird also, um den Forderungen der Mode und des ästhetischen Anstandes Genüge zu leisten, einfach erheuchelt. Das aber ist oft mit einem Aufwand von Selbstbeherrschung verknüpft, der die Leute verstimmt.“

Muzika glasovima iskazuje ono, što je lijepo. Melodija je ili pjesma upravo sam lijepi oblik, harmonija je pak samo sveza glasova. Harmonija se osniva na odregjenim matematskim pravilima, no ljepota samoga izraza isto se tako kao ni ljepota nikoje druge umjetnosti ne može svesti na pravila, jer to nije stvar razuma, nego stvar osjećaja i fantazije. No duša cijele muzike ostaje melodija, jer harmonija njoj svagda tek kao pratilica mora služiti. Pravi utjecaj na duh i srce ima samo melodija, kao što ona u prostoj prirodnoj i narodnoj muzici sa svim za sebe može da postoji.

Pa u čemu leži dakle ljepota muzikalnog prikazivanja?

Genijalni Fridrih Šubart veli, da treba tonovi lako da se pretapaju, da treba lako s jednoga glasa prelebdjeti na drugi, da treba glasovi da bujaju, da se dižu, da opadaju, da izumiru; da treba svaki muzikalni stav u lijepu ocrtu da se markira, glas treba nježno da dršće, trileri treba da su ljupki a predudar valja da bude sladak.

Po toj teoriji izraza može se i pojam lijepoga oblika glasova sam po sebi zaodjenuti u riječi. To je naime muzikalna ljepota, naravan život duha, koji osjeća i misli, a taj se duh javlja u najvećem stepenu oblagorogjen, kroza sav krug osjećaja od najledenijeg afekta do najraskalašenijeg klika, i to u razgovijetnim i odregjenim izrazima.

Muzika ne zahtijeva samo osjećaja, nego i misli, te će kompozitor, koji ima osjećaja a nema duha, isto tako kao i u slikarstvu, fantastično i maglovito lutati po carstvu glasova, a ne će dati potpuna uživanja, nikad ne će zahvatati cijeloga čovjeka sa svim njegovim silama.

Isto tako ne će ni umjetnik, koji ima samo duha a nema osjećaja, moći potpuno zadovoljiti, ne će nikoga moći zagrijati, pa ma Bog zna koliko karaktera i umjetničkog blaga unio u svoje kompozicije. U ostalom i muzika kao sve njene sestre, ima tačnu svoju granicu, preko koje se ne smije prijeći. Ona je megju svima najidealnija.

Ko bi kod svakoga pjevanja odregjeno htio da ispita, kakav se poznat osjećaj i kakva poznata misao njime budi i izaziva, taj bi zahtijevao od duha, da se dade tjelesno vidjeti ili opipati. Pjevanje je samo za sluh, a taj osjetni organ samo je čisto duševan, duševniji nego vid i pipanje, jer se ovaj ne da spojiti ni sa čim materijalnim. U ovu pogrješku zapadaju kompozitori, kad smisao riječi hoće tačno i odregjeno da izraze.

Digitized by Google

Tako je to n. pr. u operama i pjesmama, gdje se svaka važna riječ, svaki osjećaj i svaka misao označava glasovima.

To isto vrijedi i kad se izvode takve kompozicije, gdje se svaka strofa prikazuje zasebice i različno prema smislu poema.

A naprotiv kud i kamo većma utječu narodne pjesme, koje jednom melodijom kroz sve strofe prikazuju često sve čovječje afekte, i žalost i radost, i nježnost i žestinu i uzbugjenost i mirnoću, jer osjenčavanje različitih osjećanja nije stvar melodije, nego izraza.

Neukusno je takogjer podražavati ptičijem pjevanju, oluji, gromu, topovima, konjskom batu, piski i t. d.; kada to rade veliki majstori, to onda nije pravo slikanje, nego se pojedinim zvucima, koje umjetnik izmami iz melodije, daju tek naslutiti takvi osjetni predmeti.

Mnogo poučna o muzici ima u pismima, koja je Celter pisao Goetheu. Celter je bio neimar u Berlinu, a imao je vanredan dar za muziku i rijedak ukus u svim umjetnostima.

U čitavu nizu pisama — a tu se nalazi i po koja važna riječ velikoga pjesnika — ima naročito mnogo zgodnih opazaka o muzici i špečijalno o izučavanju njenu.

Celter je u Berlinu osnovao bio pjevačku akademiju, kojom je htio da rasprostrani narodno obrazovanje. Ali evo neka govori on sam:

„Glavni razlog, s kojega bih želio da ste sad ovdje, čisto je idejalan. Naš kor još nikako nije ništa drugo do velik organon, koji ja svojom rukom mogu učiniti da svira i koji mogu namjestiti kao telegraf, te mogu njim prikazati velike stvari. Da ga samo vidite i čujete jedared, puklo bi vam pred očima kako još nikom nije, pa ni meni. Orgulje, u kojim je svaki pisak biće, koje se može voljno kretati, može biti nešto najveće, no one traže i najveći duh, koji će njima upravljati. Taj bi duh našao u zajednici najljepšu i najbolju omladinu ne sasvim pokvarene velike prijestônice, koja rado shvaća svaku dobru riječ i šutke ide za tim, da osnuje školu mudrosti; njena sredstva najzad jesu poezija, harmonija i pjevanje. Ja još jedared velim: našli biste, što još niko nije našao; zar ne ćete još da dogjete?“

U pismu o smrti njegove žene stoji ovako: „U subotu, u oči svoje smrti otišla je bila u crkvu na večernju, da čuje moju muziku. Uradila je to, da ja ne znam a ja sam se Bog zna kako radovao, kad sam je ondje vidio. Poslije mi je o mojoj muzici rekla mnogo ugodna i razumna, te sam tek onda pravo znao, šta mi je pošlo za rukom. O moj prijatelju, što nijeste čuli taj mili slatki glas! Kada je ona pjevala, nekako je bezbrižno u uho prodirao neki osjećaj zdravlja, a ja za to znam samo onaj jedan jedini izraz, koji je ona jedina sa sobom ponijela u grob. Čisto joj je srce strujalo kao svjež zrak na njena usta; taj glas, to grlo umjelo je da gane, da terete olakša. Kad je u akademiji pjevala u koru, mogao sam njen blagi, svježi glas poznati izmegju sto i pedeset, a ona se za to nije morala naprezati. Glas joj je čisto sam od sebe izlazio, čim bi samo otvorila usta. Prije dvije godine, baš kad je živčana slabost stala uditi glasu joj, pjevala je sa gospogjom Maraovom u jednoj ovdašnjoj crkvi. Prijatelji gospogje Maraove stali se prepirati i dokazivati, da je svud, gdje se božanski glas moje žene zaorio, bio to glas njihove ljubimice.“

Naročito je znamenito jedno pismo o novijoj muzici, gdje Celter ovako piše: „Ono što je tehničko u kojoj umjetnosti, mora se upravo za ranijih godina kako valja naučiti.“

Po platoničarima je i duša ljudska sastavljena od harmonije. Muzika, govore oni, može tu preegzistenciju duše ljudske, tu prvotnu harmoniju naših duševnih svojstava

Digitized by Google

opet dovesti u ravnotežu, čim se poremeti u dodiru sa svakidašnjim svijetom, borbom života; sa „world struggle“ — riječ Engleza. Svi stari pisci pričaju čudne stvari o čarobnoj moći glazbe. Orfej svojom pjesmom mami šumske ptice, koje se udivljene oko njega skupljaju, upitomljuje tigra i lava, dovede rijeke da stanu u svome toku, a drveta i stijene da igraju. Njegova glazba može da najhladniji kamen pretvori u živahnu bahanticu, a kad mu nemila smrt ugrabi Euridiku, on silazi u Had, da rajskim zvucima gane mrko srce Plutonovo i da mu oživi ženu. Bogoliki Amfijon gradi oko Teba zidove, uz slatki romon njegove lire slaže se kamenje sasvim poslušno jedno nad drugim i jedno pored drugoga. O glazbi bi se mogle reći riječi pjesnikove, pa i ona

Gradi a i ruši
Al' i l'ječi rane duši.

Zidovi Jeriha ruše se ispred jeke dugih trubalja svećenika izraelskih, ispred kolosalnih zvukova velebne ove glazbe.

U finskim narodnim pričama pretvara se pijesak na morskoj obali u drago kamenje, morski se vali umiruju, drveće se po taktu njiše, megjedi zastaju na svom lovu i s pogledom košutice osluškuju divne zvukove, kad Vejnemen žice dirne. Vejnemen je sva glazba sama — ona dolazi u ekstazu slušajući samu sebe, ona u toj ekstazi proljeva suze, koje se prometu u drobni biser.

Vede ili sveto pismo u Indijanaca takogjer slave moć glazbe.

Lijepo o tom veli Zaminer: „Nigdje se nije glazba kao prirodna sila sjajnije uveličala, nego u indijskim pričama. U njima glazbu slušaju i slijede joj ne samo ljudi i životinje, već i sama mrtva priroda pokorava se zanosnim pjesmama, što ih komponuje bog Mahedo sa svojom ženom Pubuteom Mia-Tuzin, glasovit pjevač iz doba kralja Akbera, pjevao je jednom u po dana pjesmu, što bijaše posvećena noći, i gle čuda: sunce pomrča, a mrak pade svud naokolo, kud je dopirao slatki glas njegove pjesme. Ako to i nije na istinu nalik — ipak nam je dokaz, kako je narod od vajkada vjerovao u čudnu snagu glazbe!

Druga jedna od onih pjesama imala je snagu, da onoga pjevača u vatri rastoči, koji bi se drznuo, da je pjeva. Akber stojeći do grla u rijeci, zapovjedi nekomu pjevaču, da pjeva tu čarobnu pjesmu. I nesretnik izgorje usred vode. Moć, što se pripisuje glazbi, da raspaljuje i stišava strasti, dala je povoda čitavoj povorci gataka. David prebire na harfi pred kraljem Saulom, kad ga napadne zao duh, kaže nam pače i istinita mati istorija.

Nalik na to kazuje se i o glasovitom Farineliju. Kad je 1736. godine došao u Španiju, izliječila je njegova pjesma kralja Filipa V. od duboke melanholije i bolesne zamišljenosti, kralj ga zadrži kod sebe, zabrani mu, da se ne smije javno producirati, i obaspe ga mnogim milostima. Farinelija zadrži kod dvora taj isti položaj i pod Ferdinandom VI.

Glazbenik Timotei raspalio je Aleksandra Velikoga do bjesnila, kad mu je svirao frîšku pjesmu, a ublažio ga opet, čim je prešao da svira lidsku. Bojecije priča, kako je Pitagora jednom zatekao nekoga mladića tako ljubomorom ugrijana, pak glazbom i vinom zanesena, da je bio namislio, da zapali kuću svoje odabranice; a filozof iz Samosa odvrati na te namjere usijanu glavu mladića, čim je svirači rekao, da zamijeni frišku pjesmu kakvom drugom blažom, nježnijom. Drugom jednom zgodom utiša Terpandar pobunu u Lakedemoniji tako, da je naprosto stao prebirati na svojoj ljupkoj kitari. U ono doba se to moglo, dandanas teško da bi se to moglo.

Digitized by Google

Keltski svećenici pripisivahu glazbi moć, da može da razblaži divlje narodne običaje. Kod Gaza bardi razvagjahu borce jakom svojom pjesmom. A najviše je zaista čudo ono, što priča sv. Augustin: Jedan prosti svirač očarao je neki već od prirode osobito nježan mali narod, da ga je izabrao sebi za kralja samo zbog sjajne njegove svirke.

Neka sjeverna skaska sjeća nas na priču o Aleksandru Velikom. Erik dobri, kralj danski, čuo je, gdje se nekakav pjevač hvastao, da po miloj voljici može da svoje slušatelje razgnjevi, razveseli ili rastuži. Erik je htio da to odmah pokuša, ali onaj drugi se izvinjavao i govorio o opasnosti, koja bi se otuda mogla izleći, ali što se više izvinjavao i govorio o opasnosti, koja bi se otud mogla izleći i po njega i po slušatelje njegove, to je kralj većma na njega navaljivao. Kad je već vidio, da se mora pokoriti, dade ukloniti svekoliko oružje, a ujedno zamoli i to, da se postavi nekoliko gledalaca na daleko, tako da ga ne čuju i da im se zapovjedi, da u nuždi brže priskoče, harfu mu iz ruke istrgnu i o glavu mu udare. Za tim se zatvori s kraljem i sa još dvije tri vjerne sluge i zasvira. Započe nekom tužnom melodijom, koja sve prisutne do u dno duše ražalosti, za tim okrene nešto veselo, da su od radosti i veselja svi počeli igrati i skakati! „O Aristone, kralju zvukova, o Aristone“, gotovi smo uskliknuti, zaboravljajući Ariona pokraj Aristona. Ama ova je čudotvorna harfa za cijelo bila nalik na čudestvenog majstora Aristona, koji sâm svira! Erik je svakako bio muzikalan čovjek, koji sebi nije dao oteti obećani muzikalni užitak, već je svoga svirača i molio i molio, neka još i još i još svira. Ovaj ga posluša. Glasovi čarobni za čarobnijima tekli iz njegove harfe, a slušatelji zatravljeni slušali. Ali na jedan put postade pjesma divlja i žestoka, slušaoci se jako uzbudiše, a kralja spopade strašan jed. Kada to vidješe dvorani, što su bili u pripravi — pritrče brže, otmu od pjevača harfu i udare mu je o glavu, da ga ušutkaju; ali kralja ne mogoše lako umiriti, već je nekoliko svojih sluga dobro pesnicama prolupao, dok im jedva ne pogje za rukom, da ga jastucima zatrpaju. Neka druga skaska veli o istoj stvari, da je Erik probio vrata, dočepao se mača i oborio četvoricu svojih ljudi; radi toga se tako jako kajao, da se zahvalio na prijestolu i otišao u Jeruzolim, da se tamo kaje, i umr'o je na ostrvu Cipru. Za Henrika III. desilo se u Francuskoj nešto nalik na to. U nekim svatovima uzbudio je glazbenik Klodin doduše ne kralja, već jednog dvoranika, da se zaboravio i u prisustvu vladarevu latio se oružja. Klodin se požurio, da ga drugom pjesmom ublaži. Sličnih priča ima redom u čitavom srednjem vijeku. Evo što pripovijeda Nostradamus o Petru Šatonevskom iz XIII. vijeka, koji je svojom divnom pjesmom uz kitaru ukrotio divlji bijes nekih razbojnika, pače im ganuo hladna srca; a poznata je i skaska o hamlinskom parcolovcu, koji je krasnim svojim zvucima frulice-čarobnice namamio k sebi sve parcove čitave okolice, a kad mu za to ne htjedoše dobro platiti, odmami im svu djecu za sobom, te od to doba broje u Hamlinu godine. Ne moramo baš da se vratimo u doba priča i skaski da nagjemo primjera za čudnovatu snagu glazbe. Ko nije čuo za osebnu moć one švicarske melodije, što je u srcu Švicara, koji su služili po tugjinskim vojskama, probudio bol za otadžbinom?! „Der Heimat Melodei“ stvorila je od najvećih junaka tužne deserteure, te su najposlije vlasti morale uz prijetnju smrtne kazni zabraniti vojničkoj kapeli, da ne smije svirati tu melodiju. Megjutim ima primjera, gdje se očito vidi, da glavni dojam muzike nije u njenim čisto fizičkim učincima, već više u onim uspomenama, u onim željama i nadama, koje su bud u kakvom savezu s onim izvjesnim napjevom, koji toliko osvaja, toliko dira. Tako Rousseau veli baš o tim Švicarima: „Ti jaki dojmovi one melodije stoje u svezi s navikom, s uspomenom, s tisuću neizrecivih osebnih prilika, na koje

Digitized by Google

ih podsjeća ta melodija i koja bolno u njima budi čeznuće za odlaskom, za otadžbinom, za izgubljenom mladošću, za djetinjim igrama i za čitavom prošlosti!“ [1]) O tome nas uvjerava i poštanski rog, koji je danas lokomotivska zviždaljka potisnula u najsamotnije krajeve. Kakva li je draž u njegovim zvucima! Kakve li osjećaje budi u nama! Lijepo o tom govori neki njemački glazbenik: „Ni jedan inštrumenat ne cijene tako malo, pa ipak nas nijedan tako ne dira u srce. Da — baš u krivim zvucima poštanskoga roga i leži onaj pravi čar, ono „certo non so che“, ona prava glazba, kao što se može da vjeruje, da su ljubavna pisma napisana „mit ortographischer Unabhängigkeit“ najiskrenija i najsrdačnija, jer se ne zna ni za kakvu gramatiku, a gdje ljubav počinje, prestaje svako pravilo.“ Postilon ne svira po notama, on ne razvija svoga dara u tišini.... daleko od svijeta.... ne svira da steče besmrtnost, već svira sebi samomu za ljubav. Na pljuštavici i sred grmljavine, noću i po magli, pod vedrim nebom i u slatkoj mjesečini meće on svoj dragi rog na usta i starim žarom svira staru pjesmu svoju. Ova pjesma živi, ona oživljuje i druge, pa kad postilon u Lenaua stane da svira na grobu mrtvoga druga, onda biva, da

„Des Hornes heller Ton
Klang vom Berge nieder.
Ob der todte Postillon
Stimmt in seine Lieder?“

U tim prilikama djeluje glazba samo posredno, kao mnemonički simbol, a ipak njena moć oplemenjuje, ona je velika, da ne reknem svemožna. Pa tek u ratnoj istoriji! Koliku ona tu ulogu ima! Burna, živahna, iz kratkih nota složena glazba uzbugjuje krvcu i goni na smjela poduzeća. Shakespeare naziva bubanj „velikim hrabriocem“! Pa koliko je samo krvi proliveno za Marseillaisu. Kad Francuzu zapjevaš i zasviraš onu njegovu najzanosniju:

Allons enfants de la patrie....

e onda bi ga osvojio posve i onda nema nijednoga pravila „savoir-vivre-a“, pod kojim bi on htio da sakrije osjećaje svoje! Pa tako je i u svakoga drugog naroda! Zapjevaj mu narodnu pjesmu, osobito u tugjini — on je tvoj — predobio si ga. Zapjevaj Poljaku: „Z dimem Požarów“ narodno-nabožnu pjesmu, punu poezije i burne, očajne strastvene smjese glasova! Zapjevaj Rusu jednu od njegovih slatkih narodnih pjesama, u kojima bruji tajanstveni život nepreglednih stepa i silni šum valova „maćuške Volge“, zasviraj Madžaru „csárdás“, jednu od onih neobuzdanih melodija, u kojima struji živa krvca zanosne one rase, zagudi Škandinavcu njegove napjeve, u kojima miriše egzotični opojni miris sjevernog cvijeća, zapjevaj Talijanu „sul mare“, one pjesme pune žara, gdje ljupki miris naranče i mirte kadi vrleti i nebotične pozlaćene vršike, dok sa timora laki vjetric lahori i šapuće slatkim stihom, što je jednak i jedan u svim narodima, u svima pjesmama jednak kao i ljubav i domovina, pa ćeš vidjeti, što nam je nebo dalo ovim darom — darom shvaćanja glazbe!

Ali pjesma mora biti bogodana plemenita,
Mora biti obasjana istinita. Zmaj.

To vrijedi i za glazbu. U ostalom ne utječe glazba na sve ljude jednako. Neki su prema njoj ravnodušni, oni je izbjegavaju, a takve sv. Augustin s punim pravom

[1]) Vidi krasni članak „Die Musik und das Menschenherz“. Jahreszeiten. Ein Buch für die Jugend. M. A. Die ästhetische Bedeutung des Musikstudiums von Guido Adler.

Digitized by Google

naziva opakima! Ima opet i takvih, koji su previše osjetljivi spram glazbe. Tako priča Boileau o nekoj dami, koja bi briznula u gorki plač, čim bi se intonovali neki zvuci, koji su druge ostavljali hladne, a Rousseau govori o nekoj dami, koju bi uz svaku i najtužniju glazbu spopali grčevi od smijeha. Pouzdano je to, da u mnogim prilikama može da glazba posluži kao lijek. Liječnici u ludnicama upotrebljavaju je s uspjehom da umire one što bjesne, a ne rijetko biva, da se oni glazbom sami umiruju od vremena do vremena, jer bi inače teško ustrajali u onoj okolici.

A i jest neka čudnovata naslada, čudnovat dojam, kad ono tonovi pjevaju sad sjetno, sad očajno, pa se čas naganjaju kao furije, a čas se opet stapaju u slatke harmonije, koje izmiruju dušu i pomiruju sve što je neskladna u njoj. Uzmimo samo jedan primjer, c-mol sonatu Beethovena. Kakova je to divota! Čas glazba teče slatko, milo, a čas se tonovi motaju kroz grozne disonance, i čini ti se kao nerazumljiva smjesa glasovlja i poput grozne tajne, a čas opet pliva zrakom tiha, tihana melodija hvatajući te slatkom snagom u dno srca. I kad je pošljednji akord uminuo, osjećaš kako se razliježe po sobi poput skladnih duša, što su se našle u tijesnu zagrljaju od sreće poraženi.

I ako maknemo u kraj estetičko stanovište, tada pjevanje i glazba kao čisto tjelesno vježbanje u izvjesnom pravcu utječe i na druge duševne i tjelesne pojave. Tvrdi barem tako jedan higijenički moderni časopis.... Eto tako!

Pjevanje stoji u svezi sa disanjem, jer pri pjevanju treba veća količina uzduha, nego pri govoru. Pjevač može vježbanjem znatno da umnoži količinu uzduha, koju mu pluća obično pri disanju primaju. Tvrdi se pače i to, da pjevači lako mogu da dišu na oba pluća oko 3200 kubičnih centimetara uzdaha; dok većina pjevača može jednim dahom da isturi do 5000, a pjevačice do 4000 kubičnih centimetara, pa i više.

Pri običnom dihanju niti se pluća šire kao pri usiljenom, niti se toliko sužavaju kao pri snažnom izdihavanju kod pjevanja. Pjevač duboko diše, pa tim mnogo izmjenjuje uzduh u svojim plućima, te je tako promjena uzduha i provjetrivanje pluća u njega mnogo savršenije, nego pri običnom dihanju....

Dubljina i vježbanje dihanja, kao što to biva pri pjevanju, u isto je vrijeme i vježba mišica za dihanje. Pri dubokom dahu sudjeluju gotovo sve mišice trupa i vrata, dakle bitni dio svih mišica. Duboko dihanje ne pojačava samo unutarnju širinu grudnoga kosa, nego opruža i kičmu i za to se svaki pjevač inštinktivno ispravlja kad hoće da pjeva. Gotovo svi pjevači i pjevačice imaju lijepo držanje tijela! Eto kolika je mnogostrana uzgojna korist od pjevanja!

Pjevanje je gimnastika mišica, a ovo naročito utječe na mijenu materije u cijelom tijelu. Veoma je i to znamenito za pluća, što se obilatim, trajnim dihanjem održava gipkost rebara, a naročito rebarskih zglavaka, jer se teškoća dihanja u starosti bitno osniva na gubitku gipkosti rebara i njihovih zglavaka, koji su zbog nedovoljnog dubokog dihanja rano okoštali.

U srednjem vijeku mišljahu, da je glazba mogla izliječiti kostobolju, kugu, bjesnilo, pa i samo ludilo. Babtist Porta bijaše očitovao, da zvuci svirale, koja je načinjena od čemerike, liječe vodenu bolest; svirala od topole, da liječi bol u bedrima, a od cimetove trstike, da liječi besvjesticu.

Kircher veli pače, da je glazba najradikalnije sredstvo protiv „vitine igre“ (Veitstanz). Nesretnici, na koje ta bolest naigje, skaču i igraju, dok od umora ne popadaju. Liječe ih — homeopatički — glazbom u vrlo živahnom ritmu, koja bolesnike još više uzbudi, pa iznemognu i oslabe. Za ono doba, kad je „vitina igra“ učestala po Italiji, putovalo je po više glazbenih društava po zemlji, da nude svoje

Digitized by Google

usluge. Brze melodije, koje su se tada svirale, zvale su se „tarantele“ po nekom otrovnom pauku istoga imena, za kojega se držalo, da je povodom toj bolesti. Po Blanchardu je to megjutim puka predrasuda.

Kircher veli, da ona melodija ne liječi samo bolesnika, već da djeluje i na pauka, koji ga je ubô. Da se izliječi bolesnik, treba da se svira ona melodija, koju onaj pauk voli. I u Etiopiji ima neka vrsta „vitine igre“, koja se liječi svirkom, ali tu bolesnici igraju samo ramenima. Pod natpisom „Phonugria iatrica“ posvećuje Kircher dugačak članak o upotrebi svirke u medicinske svrhe.

Ako sve ovo može biti i nije sasvim mjerodavno i vjerojatno, jedno ipak stoji, naime da je glazba od vajkada bila predmetom svakovrsnih študija, i da su joj ljudi vazda i u svim vijekovima i kod sviju naroda pripisivali osobitu, jaku moć. Zanimljiv je zaista taj razvitak glazbeni od Orfejeve lire i Davidove harfe, pa do Bachovih orgulja i do „Cavalerie Rusticane“. No prava uzvišena glazba postala je tek kršćanstvom — o tome nema sumnje.

Istom kad je ljudsko srce okusilo sve zemaljske slasti, kad je spoznalo, da je sve „vanitas vanitatum“, kad se zasitilo prividnoga sjaja, kad je podiglo oči k nebu i stalo čeznuti za novim idejalima, onda se tek počela ragjati ona veličanstvena glazba u mističnim psalmima i u božanstvenom Miserere čuvenoga Allegrija i Lorenca Perosia, onda je tek koraknula orijaškim korakom. Danas joj tek ocijeniše pravu vrijednost, danas joj tek odrediše stalne i pouzdane staze, danas joj tek orijaški, neobuzdani tok svedoše u pomno promišljeno korito, gdje iz nje teče sâm blagoslov, odakle može da izvire u skladnim i odmjerenim otokama u srce djeteta, kao i u dušu odrasla čovjeka. Aj mališi naši, ta kako da na njih ne djeluje glazba? Već ono malo golupče u zagrljaju majčice smješeći se poskakuje, čim gdje god zasvira, pa onda ručicama pljeska, veseleći se i neznajući za što. Pa kad se dogodi, da ti mališi zaplaču, ili se što god uplaše, ozlovolje — ded im samo zasviraj u fućkalicu — pa je već i pregoren svaki bol i svaka tuga! S toga je mladoga Montenja (Montaigne Essais) otac njegov svako jutro dao buditi od sna svirkom, kako bi ga vazda održao vedra i vesela, i da ga uzgoji dobra i kreposna. A i jeste to neko slatko, slatko osjećanje, kad se preneš iza sna kakvom umiljatom melodijom! Odatle i nastadoše sve one lijepe serenade pod prozorima sredo- i novovjekih Margareta! San prelazi u javu na laganim krilima zadovoljstva, a polubudan duh lelija se na ružičnim oblačićima! Pravo je rekao jedan moderni pjesnik, da je glazba ključ u žensko srce, ona je mnogo više — ona je ključ u svako ljudsko srce! Glazba djeluje neposredno na živce. O kako nam snažna kakva i budna koračnica olakšava hod, kako nas oživljuje, razvedruje! Glazba u ratu, na lagjama i pri svakom inom poslu ugodno zabavlja duh i hrabri na najveći trud. A tek u plesnoj dvorani! Kako tu elektrizuje noge slušalaca „ne me demandez pas!“ Za čudo je doista, da i iste životinje ne mogu da odole možnomu dojmu glazbe! Kako lako nauči konj da udešava svoje kasanje prema taktu kakve melodije! O Sibarićanima se priča, da su svoje konje davali trubačima, da ih uvježbaju na pravilan kâs. Jedan od tih ljudi posvadio se jednom sa svojim gospodarom, pa kad su se Sibarićani zaratili s Krotonjanima, pribjegne taj Krotonjanima i obeća im, da će lako pobijediti Sibarićane. Toga radi uze četu trubača i nauči ih različne neprijateljskim konjima poznate melodije. Kad sve već bijaše gotovo i obje vojske stajahu u bojnim redovima jedna drugoj sučelice, izagje izdajica sa svojom sviračkom četom pred krilo i zasvira neku veselu karabandu. Sibarićanski konji na to stadoše da igraju, a time poremetiše red u vojsci, i uzrokovaše konačnu propast njenu. Neki vele, da goveda uz svirku frule obično duže pasu, nego bez nje, Arapi pak još i to tvrde, da ih

Digitized by Google

svirka još i goji. Devama treba samo da zapjevaš usred puste Sahare, pa će veselije dalje koracati, koliko god umorne bile. Marville je promatrao redom sve životinje, kako se vladaju, kad se svira blizu njih. „Mačka," veli on, „čini mi se da ništa ne osjeća i ja sam po njoj vidio, da bi ona draga i vesela srca za jednoga jedinoga miša rado dala sve simfonije i sve moguće inštrumente. Na njoj se nijesu mogli da opaze tragovi baš nikakva uživanja, i ona je u brzo zaspala na suncu. Konj je zastao pred prozorom i od vremena do vremena dizaše glavu, a pri tom je mirno dalje pâsao. Pseto se kao kakav majmun naslonilo na zadnje noge i blejalo u svirača; čitav sat ostalo je u tom položaju i pri tom se činilo kao da nešto misli. Magarac nije dao opaziti na sebi nikakve osjetljivosti i mirno je griskao travu. Košuta je uspravila svoje velike, široke uši i činila se kao da pomnjivo sluša. Marva je na trenutak zastala, pogledala nas, kao da nas poznaje, pa onda otišla svojim putem. Ptičice, što bijahu u kafezu i po drveću, digoše viku, kao da su htjele izvikati grlo. Pijetao pak činjaše se kao da misli samo na svoje kokoši, a i kokoši se činjahu, kao da ni najmanje ne uživaju u glazbi.

Ne mogu da vjerujem, da su baš domaće ptice tako indiferentne naspram glazbe, već će prije biti razlog pijetlovu nehaju strah od konkurencije! Ta pijetao je tako ponosan na svoj glas, a istom koke — kako se one ushićeno stresaju, kad im goso oroz zapjeva!

Bufon veli, da je pseto vrlo prijemljivo za glazbu. „Ja sam vidio pasa," govori on, „koji su glazbu vanredno voljeli, i s dvorišta ili iz kuhinje trčali, da čuju kakvu svirku, i tu ostajala, dok je svirka trajala, a poslije se opet vraćala na svoja stara mjesta." Mnogi urlaju ili zavijaju, kad se svira u izvjesne inštrumente, a pri sviranju drugih inštrumenata ne urlaju. Neko bijelo lijepo psetance, što sam ga poznavala, obično je tužno jecalo, kad bi njegova gospodarica na glasoviru udarala škalu. Jednoga dana, pošto je psetance neko vrijeme pomnjivo slušalo neku prostu melodiju, započe u taktu zavijati. Začugjeno zastane gospogja svirkom, ustane, pomiluje svoje psetance i dade mu grumen šećera u nagradu. Psetance uzme to na znanje. Kad je poslije neko vrijeme bez uspjeha skakutalo pred ormanom, gdje stoji šećer, onda se uteklo onom velikomu sredstvu, otpjevalo je svoju pjesmicu. To mu je onda uvijek pomagalo. Šajtlin tvrdi u svojoj nauci o životinjskim dušama, da je bilo pasa, koji su se bili naučili, da pojedine riječi ponavljaju. To se potvrgjuje jednim Leibnicovim izvještajem u istoriji pariške akademije znanosti od godine 1715. U jednom selu kod Jajca u Meisenskoj naišao je on na jedno osrednje, prosto pseto, koje je umjelo govoriti. Neki je dječak primijetio, da je to pseto izbacivalo izvjesne zvukove, koji zvučahu kao njemačke riječi i onda sebi zabio u glavu, da ga nauči govoriti. Nije imao inače nikakva posla, pa je upotrebio sve svoje vrijeme na učenika svoga, koji je srećom imao osobite sposobnosti i poslije nekoliko godina moglo je pseto izlanuti nekih trideset riječi. Sasvim jasno izgovaralo je n. pr. tej, kava, čokolada, ensemble i t. d. Valja primijetiti, da su psetu bile već tri godine, kad je počelo učiti. Ali ono je samo za njim govorilo, kad se kakva riječ pred njim govorila, izlazila je iz njega kao kakav usiljen, nepovoljan odjek, ma da nikad ne bješe zlostavljeno. Čudne li dresure, pa to zovu „govoriti"!

Slon voli svirku i lako se navikava, da se kreće u taktu, šta više da bubanj i zviždaljku prati s nekoliko neartikulovanih glasova. Bufon pripovijeda o jednom koncertu, što ga godine 1778. dadoše s oba slona iz pariškog zoološkog vrta, da ispitaju njihovo čustvo za glazbu. Neka prosta melodija izvedena na violini kanda se jednomu veoma svigjala, dok ga varijacije ostaviše sasvim hladna. Najbolje mu se svidjela „la Charmante Gabriele", izvedena na lovačkom rogu, on je slušao njihajući se na svojim tromim nogama i od vremena do vremena sam riknuvši nekoliko puta

Digitized by Google

digao je surlu u ždrijelo od roga i tako žedno uvukao uzduh, da nije imao šta da diše. Kad je komad bio svršen, gladio je milo i nježno svirača svojom surlom, kao da mu je htio da time zahvali. Iz tih upita zaključivahu, da slon radije sluša duboke nego visoke glasove, da na melodiju više daje nego na harmoniju, da mu se proste melodije bolje svigjaju od umjetno složenih, „adagio“ bolje nego „allegro“; jednom riječi da voli jednostavnost. Po opisima Eveparda Homa (1823.) pazio je slon samo na duboke glasove roga i glasovira; naprotiv je lav pri visokim glasovima ostao miran i pažljiv, a strašno se savijao pri dubokim. Poznata je svakako antipatija lavova prema kukurijekanju pijetlovu. I miš ima osjećaja za glazbu; po Arhezu mamili su miševe flautom. Dakle čak i mali, sitni, glodavi miš!...

I baš u dobar čas sjetih se Jeana Paula, koji o glazbi u uzgoju ovako veli: „Musik, die einzige schöne Kunst, wo die Menschen und alle Thierclassen — Spinnen, Mäuse, Elephanten, Fische, Amphibien, Vögel — Gütergemeinschaft haben, muss in das Kind, das Mensch und Thier vereint, unaufhaltsam eingreifen. Daher könnte man dem Lebens-Neuling mit der Trompete das Herz, mit Schrei- und Misstönen das Ohr zerreissen. Darum ist es wahrscheinlich, dass die erste Musik, vielleicht als unsterbliches Echo im Kinde, den geheimen Generalbass, in den Gehirnkammern eines künftigen Tonkünstlers das melodische Thema bilde, welches die späteren Sätze nur harmonisch umspielen.

Musik sollte man lieber als die Poesie, die fröhliche Kunst heissen. Sie theilt Kindern nichts als Himmel aus...“

I nema te umjetnosti, što tolikom snagom utječe na sve što je živo pod suncem, na sva srca, na srca ne samo ljudi, već i istih životinja!

Plutarh i Plinije imaju čitavu povorku anekdota, što se odnose na osjećaj životinja za glazbu. Poznata je iz staroga vijeka priča o Arionu i njegovu delfinu, koja je Schilleru poslužila kao gragja za jednu prekrasnu baladu. Pisci srednjega vijeka pripisuju svakoj životinji po jedan inštrumenat: megjedu zviždaljku, jelenu frulu, paunu citru, pticama pjevačicama frulu, pčelama cimbalu i t. d. Svakako je u tim tvrdnjama mnogo fantazije.

Vjerojatnija je ona priča o seoskom gudaču, koji vraćajući se iz nekih svatova upade u kurjačiju jamu i primijeti da nije sam. Od straha se lati svojih gusala. Kurjak se šćućuri u jami i stade ga urlik te urlik... I tako to potraja do bijele zore — žice na guslama popucaše jedna za drugom. Svirač guslaše još na pošljednoj žici, kad na sreću onud progjoše težaci i oslobodiše bijednog Danijela iz jame.

Megju životinjama niže vrste utječe glazba osobito na zmiju. Ima Crnaca, koji ih pitome i u igranju pače obučavaju. Chateaubriand priča o jednom takom prizoru u Kanadi, a u kom je i on sam sudjelovao. „Mjeseca juna 1796. putovasmo kroz gornju Kanadu s nekoliko divljačkih porodica od plemena Onotaha. Jednoga dana, dok se na obali Jeneseja odmarasmo, prodre jedna čegrtuša u naš stan. Imadosmo sa sobom jednog Kanagjana, koji umijaše da svira u frulu. On misli, kako da nas zabavi i pogje prema zmiji sa svojim nevidljivim oružjem. Kad zmija opazi svoga protivnika, skotura se, obori glavu, naduhne obraze, sabere usne i iskesi svoje velike otrovne zube; rascijepljeni joj jezik igraše kao živi plamen, oči bijahu dvije žeravice, čitavo joj tijelo biješnjaše. Čim Kanagjanin zasvira u frulu, zmija se umiri, ublaži i ukroti sasvijem. I gušteri pokazuju osjećaja za glazbu zviždanjem, pa ih je tako moći namamiti. Paukova ljubav spram te lijepe umjetnosti uopće je poznata. Otkuda dakle taj silni dojam, što ga ona stvara u živim stvorovima? Kakvim tajnim sredstvom mogu zvuci da uzbude strasti?

Digitized by Google

Glazba je neko kretanje, ona upotrebljava pravilne i odmjerene zvukove, izmegju kojih se glas diže i spušta sad na duže mjere, sad na mjere kraće. Ritam i melodični zvučni red u različnim harmonijama, eto to je jezik glazbe — eto to je onaj neodoljivi jezik, koji je jedan i razumljiv u svim narodima, u svim zemljama. On može da izrazi sve nuance kretanja, počevši od sanljive lijenosti vode, što se gubi u pijesku, do burne žestine gorskoga potoka. On može da izrazi kao nijedan ljudski jezik nježni vijorac, što lahordiše cvijećem, pa i isti orkan, kako vitla prašinu, „kako tutnji iz daleka, pa sve bliže, kako oluja srče preko drvlja i kuća, pa se njena muzika složi s onom tutnjavom u veličanstvenu, strašnu harmoniju, a onda se od nje otkine, juri, zuji, uzgor, uzdo, lomi, praska, krši, trga, ruši, dubove iz korijenja čupa, ptičice ubija, zvona zvone, zovu na molitvu, i pjesma se izvija, nježna, pa opet tutnjava i lomljava, pa opet jecanje prestrašene klonule duše — ali u čas je i opet zagluši strašna ona grmljavina sa nebesa, sve strašnija i strašnija, dok ne završi ozbiljnim strašnim veličajnim akordom". — Eto tako opisuje jedan glazbenik čustva, što su izražena u jednoj od najdivnijih Beethovenovih sonata, pa onda prekrasno nastavlja ovako: „Pred takvim gromornim glasom sve zaštrepi, sve zašuti — duša je ljudska prestravljena i zaplašena kao pile, kad se ispred jastrijeba sakrije kvočki pod krila. I eto kao da božja ruka rastvori oblake u Beethovenovim božanskim crtama — sunce sinu! O Beethoven! Veličanstveni mir uzdiže dušu, ona se divi, bogoliki je sjaj opčara, dostojanstvena joj se pjesma izvija — ali dà — eno nešta već opet kopka u njoj, nešta kao nekakav neizvjesni, neopisivi bol, pa ga ona mora da iznosi na sunce. O kako se tuži samome Bogu — sunce je obasja i pjesma bola prelije se u pjesmu slavlja, pobijedila je — mirna, vesela pjesma slavi krasotu stvorenja, veličanstvo božje, pa onda završi mirnim, zanosnim, svečanim akordom." Koji bi jezik mogao da izrazi ovako naravno, ovako uznosito sva ta čustva, štono se lelijaju dušom ljudskom?! „Glazba je zajednički jezik sviju naroda," pravo reče veliki Englez.

„Es schwinden jedes Kummers Falten,
So lang des Liedes Zauber walten,"

kaže Schiller.

Ali glazba djeluje posredno i na uži živčani sustav. Ona ustalasa naše živce, i na taj način izaziva baš duševno raspoloženje u nama, koje se slaže s načinom kretanja, izraženim u glazbi. Veselje karakteriše lak, veseo hod, ozbiljnost svečano koračanje, gnjev, prekidano, strasno stupanje. Različna ta znamenja imaju i pokreti tijela našega, ima i govor i kretanje misli naših, sve to stoji u tijesnoj svezi i u tom naizmjeničnom odnošaju osjetnih dojmova, pak duševnih stanja i izražaja volje upravo leži uzrok dojma, što ga stvara glazba u živim stvorovima. Neveselost i sjeta slabi naše udove, čini nam glas tromim i priječi razvijanje ideja; obratno budi melanholiju u nas melodija, kojoj se note polagano i mučno u malim razmacima kreću sve u samim poluglasovima. Kad naprotiv note veselo kroz oktave i kvinte skaču, budi se u slušaoca volja za râd i težnja za kretanjem, koja u igri i smijehu nalazi simbolična izražaja. Ovo svojstvo glazbe i pjesme lijepo se može upotrijebiti pri školskim izletima, gdje upravo električnom snagom djeluje na ćud djetinju i osladi joj nauk. Izlet neka se završi lijepom pjesmicom u veseloj ritmici, pa da vidiš toga zadovoljstva na licima malenih! Pravo kaže lijepa naša narodna poslovica: „Ko pjeva — zlo ne misli." Ali prava je i ova: „Ko pjeva zlo — ne misli." Nema megjutim ništa zanimljivije, ništa dražesnije, nego pjevati sa novo nadošlom djecom, sa novim I. razredom!

Pod satom pjevanja u I. razredu činilo mi se, da sam u gnijezdu lastavica i da prisustvujem njihovim prvim pokusima u cvrkutanju. O, kako su zanimljivi bili ti moji

Digitized by Google

mali cvrkutači, te moje male pjevačice! Kako im se oči smijahu, kako su im se lišca rumenila, kako široko rastvarahu vesele usnice, kako nevino, al' ipak ushićeno uživahu nasluškujući svoje raznovrsne disharmonične glasiće! Rek bi, da se natjecahu, ko će koga nadvikati, ko koga tekstom preteći. Umiljatoga li nereda, dražesnoga li haosa! No nije tomu za uvijek tako. Školski zapt ne trpi dugo te disharmonične dražesti. Malo po malo pjesma dobiva više harmonije, više takta. Oni s početka tako tanahni glasići već po malo popuštaju. A i oni okrupni već se drže zlatne sredine. Isti tekst već je dotjeran, da sumnjati moraš, da li je to onaj isti, nedavno tako šareni zbor. Pjesma sad teče u istinu glatko, vidi se da ju je tok vremena tako izgladio, — ali kod djece nema više onoga živahnoga interesa, kao onda, kad je prvi put zapjevaše! Ne smiju im se više ni oči, ni usta... Tamo amo pače čitaš mnogomu pjevaču iz očiju, da su mu misli daleko od romora pjesmice. Trebalo bi opet novoga žara, da usplamte djetinje dušice. Pa kako može pjevanje u I. razredu zanimljivo da bude? Kako da uščuvaš taj svejednako novi žar u dječijim dušama? To pitanje mora da zanima svakog pedagoga...

Pače već kod sasvijem male djece, dakle već u klici, gdje se jedva kreće prvi životni trag, tu već muzika njeguje dušu, uspavljuje dijete, pa su onda tonovi dragi drugovi njegovih snova; oni su onda svijet s njim; ta dijete nema ništa, ma da ga mati ljulja, ono je samo u duhu; no tonovi prodiru u nj i privezuju ga uza se kao što zemlja uza se privezuje život biljki, i kad muzika ne bi držala život, naš bi život ohladnio. Te tako muzika dalje seže, čim počne duh da se okreće, pa sve dok ne sazre te hitro i nestrpljivo stane težiti na onaj svijet, a i onda ćemo za cijelo doznati, da je muzika bila ona materinska toplota, što je duh izlegla ispod zemaljske ljuske!!

Megju dobrim, megju otmenim svijetom, megju svijetom jednakih misli, megju svijetom punim duha i osjećaja ne treba nikakvih drugih sredstava, i u društvenim krugovima da se zabavlja, do li iskren razgovor, ili ako hoće da bude još svečanije, pjesma. „Muzika čuva čovjeka od zlih misli," kaže Betina Arinimova, „i od dugog vremena; jer melanholija dugog vremena nastaje ipak samo s toga, što čeznemo za budućnošću. U muzici slutimo tu budućnost, jer ona može biti samo duh, a bez duha nema budućnosti; ko ne procvate u duhu, kako taj hoće da živi i da diše?!" Taj uzvišeni duh vije nam se u susret iz kompozicija jednog od najduhovitijih kompozitora, a to je Mendelson-Bartoldi, unuk filozofa Mendelsona, koji je proizišao iz Goetovsko-Celtorske poetičko-muzičke škole. Njegove „San Ivanske noći" i njegovi korovi iz Sofoklove „Antigone" uvode nas jednim mahom u romantiku srednjega vijeka i u grčku starinu, te čujemo Beethovenove čarobne zvuke, koji s koljena na koljeno postaju sve jedriji i razumljiviji.

S toga valja u društvu slušati muziku, a naročito slušati velikane na tom polju, a ne slijediti „modi".

Muzici i pjesmi neka su otvorena školska vrata i dječije srce. Osim drugog blagog utjecaja pjevanje još znatnije utječe na tok i sadržinu krvi u plućima mladeži. Što se dublje diše, tijem se više krvi privodi srcu i plućima, a tijem je ubrzaniji krvotok. Ovo jače protjecanje krvi kroz organe za dihanje u isto je doba predohrana protiv tuberkuloze pluća, pa s toga je ova bolest rjegja u pjevača, dok je veoma česta u gluhonijemih, jer zbog oskudice govora dihanje je slabije, neizvježbano, a tijem su i pluća slabija i sa manje otpora protiv pomenutih bolesti. Izdisani uzduh uvijek je zasićen vodenom parom, i svakad ostaje takav, pa ma koliko dugo trajalo duboko dihanje. Prema ovom pjevanjem se mijenja voda u organima dihanja, a ovo je mije-

Digitized by Google

njanje ili isparavanje u toliko jače, u koliko se duže pjeva, a jače isparavanje vode iziskuje veću potrošnju toplote, i tako se pjevanjem prije ogladni. Ovo će potvrditi svaki pjevač, a i mi vidimo, da su i pjevači i pjevačice dobro ugojeni. Osim svega ovoga utječe pjevanje i na rad organa za varenje, jer s pjevanjem idu jaka kretanja u radu organa za varenje, a osim toga i jaka kretanja prečage i trbušnih mišica. Ako svemu ovom dodamo, da pjevanje iziskuje njegovanje usta i da uzduh lakše prolazi kroz nos uslijed samoga pjevanja, onda se mora priznati, da je ono, razumno upotrijebljeno, pravo tjelesno vježbanje, koje znatno utječe na zdravlje. Tako kaže higijena...

Ako je dakle ikoji predmet dobro došao, da oživi školsku nastavu, to je bez sumnje pjevanje. Pa kako se istom lijepo mogu udesiti lijepi naši narodni motivi na tekst od pjesama u školskim knjigama! Melodije naših narodnih pjesama upravo su prekrasne, u njima nalaziš i proljeće i ljeto i mjesec i zvijezde! U njima slušaš i romorenje gorskog potočića i žubor bulbul-slavulja! U njima gledaš i vedro nebo i mladost i prijateljstvo i cvijeće i lepire i veselje i tugovanje i slatke suzice utješnice! U njima ti šapuće i majčice milozvuki glasak i seke jedinice nježno čavrljanje i braca branitelja odvažni zagovor, u njima ti ponos junaka, i smrtno uzdisanje ranjenika, u njima ti sve, sve, sve! Pa kako, da nam ne bude slatko i milo pri duši, kad se na stotinu grla sitne dječice složi, da nas razgrije sa svim milim i dragim! Narodne su pjesme silno blago, koje se ne može bolje i sigurnije sačuvati, nego da ga širimo i njegujemo u školi, pitomici našoj. Eto ti Kuhača, Vilhara, Zajca, Livadića, Stöhra, a osobito dobrog našeg i neumornog Kuhača, koji je reć bi ispio svu nježnost golubinje duše miloga nam naroda, da je prelije u krasne melodije, da je zaodjene u divne zvukove, koji će se prelijevati širom drage domovine! Pjesme su te potekle iz naroda, pa su za to i kao stvorene za narod, a djeca ih za čudo vrlo lako nauče. Njegovanje narodnih pjesama i s toga je razloga vrlo važno i mjerodavno, jer ga mladež i poslije dobe školovanja može da kultivira, ako kadikad i tekst promijeni. Ono je svakomu mladomu srcu kao mali repertoar, koji mu poput sunčanoga traka poljepšaje običajnu svagdašnjost života.

Učitelj i učiteljica treba da su vestalke u hramu škole uz lako ugašljivi plamen duše djetinje. Evo te čarobne iskrice, pa čim je primi duša djetinja, odmah se razplamti novom radosti za staru pjesmicu.

Vidjela sam po drugim školama, a i kušala sama, da raspalim na taj način na novo interes kod pjevanja najmlagjega svog pjevačkog zbora. Kako? Jednostavnom mimikom, kao što je vidimo kod dječijih deklamacija, mimikom posvema jednostavnom. N. pr. djeca pjevaju poznatu pjesmicu iz početnice: „Leti pčela“. Uz riječi teksta iste pjesmice „oko cvijeća“ neka sva djeca lijevom rukom pokažu dolje, gdje raste cvijeće. Na taj način pratiće i inače rasijaniji pjevači mnogo radije opjevanu pčelu tečajem cijele pjesmice. Uz riječi iz teksta iste pjesmice „Bože moj“ i „Bog joj reče“ neka opet desnicom pokažu prama gore, gdje dragi Bog stanuje.

Uz pjesmu „Majčica moj angjeo“ isto se tako lijepo i milo dade mimika upotrijebiti. Uz riječi: „Sad mi čelo ravna“, neka svako dijete rukom preko svoga čela prijegje. Kako da se onda ne sjeti mile majčice, koja tako radi? A i dalji stihovi ljupke ove pjesmice zgodno se mogu oživjeti mimikom.

Ne kaže se time, da je smisao pjesmica djeci prije možda nepoznat. Ta svakomu je dobro poznato, da treba tekst pjesmice djeci prije pjevanja rastumačiti. Pa čemu onda mimika, pitaće možda ko god? Mimika uz pjevanje nije ništa drugo, nego neprestano zorno prikazivanje najglavnijih misli iz teksta pjesmice. Pa kako je srcu djetinjemu sve ono tim milije, čim mu je zornije, pjevaće i onda rado, kad je pjesmica

Digitized by Google

čestim pjevanjem već ponešta izgubila od svoje prvašnje zanimljivosti, od onoga kratkotrajnog čara, što ga ima samo sve ono za živahnu djecu. Mimika je ona sila, koja veže neprekidno misli dječije sa tekstom pjesmice. Samo mimikom će se zaista obistiniti lijepa ona naša: „Ko pjeva — zlo ne misli!“

Vazda me se ugodno i duboko doima, kada začujem, gdje dijete pjeva. A taj je dojam još nježniji, ako dijete pjeva po vlastitoj inicijativi, od svoje drage volje, uz igru ili šetnju, a ne samo na komandu učiteljevu. Takva pjesma vazda je pouzdan znak dobra srca i vedre, vesele, zanosne duše. Takva pjesma zlata vrijedi!

„O laisse moi chanter;
Quand je chante — je suis heureux!“

Napokon razjašnjivanje psiholoških dojmova glazbe bilo je već i Aristotelu poznato. Megjutim pobude, što nam ih daje mrtva priroda, često se isto tako doimaju naše duše, kao i glazba. Vodopad, koji sa stijene šumi i romori, potok, što izmegju pjeskovitih obala žubori, vali, što neumorno udaraju o bregove, djeluju na dušu kao i glazba. Za to nije ni čudo, ako se možemo po čitave sate da zagledamo u more, ili u romorenje potoka — mi tu osluškujemo divan razgovor jednako razumljiv jednostavnu čovjeku prirode kao i učenjaku. „Musica est scientia bene morendi,“ kaže sv. Augustin. Muzika je vazda utjecala na sve narode, njezin je dakle dojam ne samo ugodan, već i koristan, a prije svega uzgojan i moralan. U školi, naročito u prvim razredima, pjevanje nadomješta glazbu. Pjevanjem omili djeci škola — ono je zgodno sredstvo za odmor, zabavu i za školsku harmoniju uopće. Lijepo o tom pisa neki francuski uzgojni list[1])[2]): „Nema ljepšega običaja nego početi obuku lijepom pjesmicom, a i završiti je isto tako.“ Ako je škola obukom u pjevanju i glazbi probudila u djeci veliku ljubav spram tih krasnih vještina — onda je ona uopće učinila mnogo, jer im je pripravila moćnu zaštitnicu za borbu u životu, zaštitnicu, koju mogu vazda imati uza se, naime: „le goût du chant“, kako to Francuz prelijepo reče. A tek kako naš Zmaj divno reče:

Ali pjesma ne sme biti — — — — — — — —
Pusta igra Takvu pjesmu gaji, njeguj
Pjesma mora biti sveta Dok te traje
Biti čista Ne skvrni je lažnom dušom
Baš ko zv'jezda u visini Svetinja je!
Što se blista — — —

Pa kako je istom lijepo čuti kad malo, majušno dijete pjeva — ono, što još u kolijevci leži, pa pjeva melodije naučene negdje još od angjelaka rajskih?...

I tu opet lijepo kaže Jean Paul u svojoj Levani: „Doch dient der Erziehmusik unter allen den Instrumenten, die in Haydn's Kinderconcert lärmen, das am besten, welches dem Spieler selber angeboren wird: die Stimme. In der Kindheit der Völker war das Reden Singen; dies werde für die Kindheit der Einzelwesen wiederholt. Im Gesange fällt der Mensch und Ton und Herz in Eins zusammen, gleichsam in Eine Brust, indess Instrumente ihm ihre Stimmen nur zu leihen scheinen; mit welchen Armen kann er nun die kleinen Wesen näher und milder an sich ziehen, als mit seinen geistigen, mit Tönen des eigenen Herzens, mit derselben Stimme, die immer zu ihnen spricht, auf einmal aber sich in der musikalischen Himmelfahrt verklärt?“

---

[1]) M. Felix Pécant. Edouard Jouin: Le chant à l'école primaire.

[2]) Revue Belgique: L'Enseignement morale à l'école primaire. Arnold Rey.

Digitized by Google

Pače i u modernom liječništvu umobolnih i nervoznih zapala je dandanas glazbu lijepa uloga. Teško oboljeli bolesnik mora da leži, a onda mu se oko glave ovije neka kapa, koja je u svezi sa fonografom i stereoskopom. I dok stereoskop neprestano nove slike prikazuje pred umornim očima bolesnika, dotle fonograf izvija prekrasne, mekane i blage melodije, koje živce umiruju i bolesnika u miran san uljuljaju. Na taj način ozdravilo je već mnogo teško oboljelih bolesnika, a lako to i razumijemo... Ne kaže dakle više samo naš pjesnik:

U pjesmi tražim lijek
I njom si sladim vijek...

već to kaže i ozbiljni, trijezni gospodin doktor.

Pjevanje i glazba iz istoga su razloga moćna sredstva, da njima u uzgojenicima našim uzgojimo dobroćudnost, pak vjeru u život i vedru nadu te „velike božanske kreposti“, kako ih Hufeland naziva. A dobroćudnost, vjera i nada, nikada nije takva blagodat bila kao danas, u tom svijetu prijevare i opsjene i svakojake strasti — ama ove tri kreposti stvaraju onaj uzvišeni smisao života, kome je sidro u Bogu samome...

„Ti ćeš,“ veli naš pedagog, „uzgojiti dobroćudnost i tim, ako ne dopustiš, da u tvom gojencu uhvati korijen turobnost. S toga moraš da mu um zabaviš, vodi ga u slobodnu narav, da tamo radi i mirno ga i trijezno kori kad pogriješi — budi mu ljubezan, a i ti sam da se vazda pokazuješ veselim Radost i zadovoljstvo temelj je životu. Radost odsijeva iz sunca, radost klikće iz zemlje. Radost se javlja proljećem i veselom proljetnom pjesmicom. Radost odzvanja iz bigljisanja slavujeva, iz cvijeća u voćaka, iz čašaka u cvjetića. Radost ćuti crv u dubokoj zemlji i orao u nebotičnim visinama. Radost je baština i elemenat čovječji. S toga podržavaj svoje dijete u tom elementu. Podaj mu radosti i pobugjuj mu čustvo za radost u krugu roditeljskom, megju braćom i dobrim ljudima, u božijoj prirodi; to je svijet djeteta.“ A čim ćeš bolje i prikladnije pobuditi u srcu djeteta radost, nego veselom, lijepom pjesmicom! Modernoj školi moglo bi se s punim pravom prigovoriti, da se u njoj premalo pjeva. Možda je i to razlog, što je moderna mladež već u najranije doba apatična, turobna, pesimistična, što se ne može da iskreno zagrije za vječite idejale...

God sent his Singers upon earth
With songs of sadness and of mirth,
That they might touch the hearts of men,
And bring them back to heaven again.[1])

Kako su krasni, kako su duboki ovi divni stihovi Longfellowljevi! Pa onda još zanosnije nastavlja ovako:

The first, a youth, with soul of fire,
Held in his hand a golden lyre;
Through groves he wandered, and by streams,
Playing the music of our dreams.[2])

Koliko poezije, koliko slavospjeva u tim lijepim riječma o sjajnim vilama pjesme i svirke! Otvorimo im samo širom vrata školskih dvorana, neka opet u njih unesu izagnane idejale poezije! One će nam i tu biti vjerne pomoćnice u svakome poslu. Vidi se to i iz same istorije.

[1]) Bog je poslao pjevače svoje na zemlju s pjesmama za sjetu i za radost, da njima gane srca ljudi, i da ih opet nebu vrati.

[2]) Prvo što dolići mladosti i zanosu njenu, to je zlatna lira u ruci njenoj, i s njome prolazi kroz vesele šumice i pokraj voda, izvijajući glazbu nad svaki sanak svoj.

Digitized by Google

I u povijesti ljudskoga roda pripisuje se muzici neka moć i uloga.

Dakako da tu ne djeluje samo muzika, ali je u tim prilikama njena uloga vazda jedna od najsjajnijih i najvećih. Takov je bio zlatni vijek Periklov, pak doba Julija II. sa Mihelangelom, Rafaelom, Machiavellom; doba Ljudevita XIV., koje se ponosi Lesueurom, Molièrom, Pugetom, pa tek kad se Beethoven pojavio sa svojim divnim simfonijama, koje najbolje reflektuju ljudsku dušu, kad je Wagner progovorio besmrtnim svojim djelima, onda se vidjelo, da umjetnost može najbolje da cvjeta u onim zemljama i u onim epohama, kad je zemlja i narod najbogatiji krepošću i vrlinama, jer je ona tu estetska potreba, bez koje narod ne može da bitiše. Čim narod izgubi svijest, čim moral počinje padati u kojoj zemlji ili u kojem narodu, onda otupi osjećaj za ljepotu i za umjetnost, ne njeguju je više, tugje se od velikih produkata fantazije — a umjetnost sve više postaje pastorčetom u kolijevci socijalnih idejala, postaje tek predmetom luksusa, običajem ili modom, pa miljenicom pojedinaca, koji onda postaju svećenicima u vječitom hramu Veste. A tako bijaše vazda. Polivije pripovijeda, da je u hladnoj i kršnoj Arkadiji glazba bila nužna, da razblaži narav stanovnika i da nigdje nije učinjeno toliko zločina kao u Kineti, gdje se nije znalo za glazbu. Po Atenesu donosili su stari sve božje i ljudske zakone, moralne rečenice, priče i predanja u stihovima i u glazbi, koje su onda korovi puku javno uz pratnju predavali. U Izraelaca ima sličan običaj. Glazba je davala svakoj apstraktnoj stvari neki osobiti čar; ona je upravo neodoljivom moći prisilila slušaoca, da je razumije i posluša. Pa zar nije i danas tako, zar i današnje „nevinašce“ najslagje ne spava i najmilije se ne smješi, kada nad njim lebdi umiljata harmonija uspavanke, što ju pjevaju, „majke glasi i uzdasi“, i u dušu mu „zv'jezde lije, takve kakvih nigdje nije“?!

Lijepo je mjesto i u Homeru, gdje se vidi, kako su stari Grci slavili pjevače i glazbu. Kad je Odisej bio kod Nausikaje, dogje i Demodok pjevač. Sjedoše da se goste, a Demodoka[1]) pjevača prijazno i lijepo „posadiše usred gosti i o stup ga naslone širok“. Odisej onda odreže komad od legja „bjelozuba vepra u masti obavit bujnoj“ i dade oglasniku, neka odnese Demodoku, veleći:

„Ovo, glasniče, meso uruči Demodoku, neka
I on ga jede, — i ja ugoditi želim mu jadnik!
Pozemljari bo ljudi *pjevače poštuju, te ih*
Časti svakojakom časte, jer Muza je pjevati pjesme
Njih naučila, *rod je uzljubila pjevački ona.*“

Poslije zamoli Odisej Demodoka, neka nastavi pjesmu „o gragjenju drvenog konja“, koga je s pomoću Atene bio načinio Epej, pa ga u tvrgjavu divni Odisej lukavo spravi, napuniv njega junacima, koji razoriše Ilij. Demodok „otpočne s bogom“ (biva kao naši guslari, „sve povrzi, a Bože pomozi“), pa sve lijepo ispjeva, kako su Grci u drvenu konju lukavo uljegli u Troju i razorili je. Odisej, duboko ganut, proljevaše suze niz obraze, i „sve ih osvajao ushit“ poslije te pjesme. I dandanas je još mnoga lijepa pjesma najmiliji začin modernih soirée-a, ali najmilija utjeha staru i mladu:

„Mili bože, na svemu ti hvala,
Gdje mi dade uz nevolju moju
Darak pjesme, što se k tebi diže.“ Hugo Badalić.

(Pjeva stari slijepac.)

---

[1]) Vidi: „Školski Vjesnik“ g. 1894. Ljuboje Dlustuš, Stari Grci, str. 310.

Digitized by Google

I zbilja je pravo čudo, da baš Francuz, taj živahni Francuz, koji tako rado pjeva i pjevucka, nema prve uloge u umjetnosti pjesme i glazbe. Pače zapala ga je u istinu pošljednja!... Talijani i Nijemci, u svim su im vijekovima oteli prvenstvo, njegova riječ, njegova vila pjesme i glazbe, mora da šuti, kada one druge ponosno svoje kolo vode. Oj a to boli gizdavog Francuza! Tako Rousseau sam govori o francuskoj glazbi, baš očito ističući, kako je taj narod najmanje od svih muzikalan. Francuzi se za cijelo toj iskrenoj izjavi ne vesele i poriču je, tek u njoj ima mnogo istine! Unatoč modernoj Yvetti Gilbert, koja je triumfatorski prošla Evropom, unatoč i njoj! Evo prijevoda: „Ama sve očituje u ovoj zemlji tvrdoću muzikalnog organa; glasovi su tu oštri i bez ikake miline, infleksije trpke i jake, tonovi usiljeni i odugovlačeni; nema u njima nikake kadence, nikakvog melodijoznog naglaska u narodnim pjesmama; pače i vojnička glazbala, i Querpfeife infanterije, i trublje kavalerije i svaki poštanski rog, i svaki hoboe (hoboista), pače i isti ulični pjevači, i gusle narodne; sve je to puno krivih glasova, da ti uha razdere, makar ova i ne bila delikatna. Eto svi talenti nijesu prosuti na jedan narod...[1]).

Možda ni u kojeg naroda nema toliko talenta za glazbu i pjesmu kao u našeg. Sjetimo se samo lijepih nam narodnih običaja — sve prati pjesma — ona prati i veselu mladu u svatove i mrtvog baba u hladan grob, ona se razliježe iz grla veselog radnika i vojnika i tužnog slijepca. O ti naši slijepci i šljepačke im pjesme! Zar nije to pojava, koje ne vidimo ni u kojeg drugog naroda? Zar nije prekrasno, kada slijepac uz svoje gusle javorove zanosno govori:

Čujem ševu, gdje se k nebu dižuć
Navještuje zoru ljubovnikom, —
Al' za mene samo zora sviće.
Kad mi božja u grudima iskra.
A u duši pjesma, moja sine!
O ta pjesma, o ta briga moja! Hugo Badalić.

Pjesma je siromaku slijepcu jedino, ali i neocjenjivo blago, pa je on ipak i onako tužan još sretan, pa:

Ne žalim očinjega vida
I ne marim za to božje sunce
Pjesma mi je milovanje jedno
I zenica oku slijepomu.

Kako naš narod voli pjesmu i visoko cijeni „tanko i lijepo grlo", vidi se iz množine pripovijedaka i pjesama narodnih iz narodnog gatanja, iz ljekarstva o urocima. Eto jedne takve gatke iz lijepih zbirki I. Zovka. „Poput vile imala je glas. Kakve vile i mal' nešto ne bi! Sto puta bolje, nego vile. I ona je pri njoj ostala ni za što ni po što. Samo kad bi zapjevala, srce se u insanu utopi od milina. Gladan i žedan bi je slušo. Svakom je bilo za veliko čudo, kakav je imala glas. A na vrlo lahak ga je način zadobila. Ko i ona more ga i drugi dobiti. To sve stoji do oca i do majke. Kad oni znadu i hoće da im dijete, kad odraste, ima lijep glas, ništa im drugo ne treba, nego čim im dijete namiri ravno tri godine, onda nek ufate cicibana, t. j. pticu sjenicu i uzmu od njega grkljun, pa ga privežu djetetu oko vrata. Tako

[1]) „Mais tout annonce en ce pays la dureté de l'organe musical; les voix sont rudes et sans douceur, les inflexions âpres et fortes, les sons forcés et traînants; nulle cadence, nul accent mélodieux dans les airs du peuple, les instruments militaires, les fifres de l'infanterie, les trompettes de la cavalerie, tous les cors, tous les hautbois, les chanteurs des rues, les violons de guinguettes, tout cela est d'un faux à choquer l'oreille la moins délicate. Tous les talents ne sont pas donnés aux mêmes hommes."

Digitized by Google

privezan neka ostane od sunca do sunca i neka ga nikako ne skidaju s dječinjeg vrata. Jer skinu li ga i odriješe prije, onda im sva muka uzalud, da drugo što čine. Na taj način svak mora, kad mu se to djetetom učini, lijep glas zadobiti. Ništa se brže i lakše ne more vidjeti i razpoznati kô to. Ima li koji momak ili koja djevojka lijepo grlo (glas), tim ga je putem zadobila. Nek zafale cicibanu, a vidjeli bismo, kakvo bi im bilo grlo. Bilo bi kô i u druge momčadi i djevojaka. Ni bolje ni gore. A tako im valja da bude bolje.“

Eto tako narod vjeruje u čarolije u pogledu lijepoga glasa — i učinio bi tome za volju za cijelo i više, nego grkljun sjenice! Dobro će joj grlo svagdje valjati i u najsretnijoj i u najtežoj prilici; pa kad već nigdje nema ništa, a nevolja stisla, da ne može gore, ipak još:

Otac s'jedi pjesnicom privr'jedi
Da se hrani i oda zla brani,
A ugodi miloj braći pjesmom! Nar. pjesma.

Narodna pjesma, a osobito slovjenska, vazda mi se duboko, duboko doima duše. I to ne samo ona miloglasna, maloruska ili poljska, ne samo ona nježna i divna slovenska, hrvatska, pa srpska i češka, već i ona monotona i tugaljiva primorska, pa bosanska i hercegovačka. Koliko pritajena bola, koliko neizdahnutih uzdaha, koliko gracijoznosti, koliko nježnosti, a katkad ipak i zvonke, objesne šale u tim pjesmama! I sami se blazirani stranci dive milim našim melodijama, te su nam puni putopisi Francuza i Engleza te hvale. „Ritam tih pjesama sladak je i lagan, a pjevanje kadencirano poput gibanja kolijevčice — i ćutiš, kako je ta pjesma improvizirana kao ona od ptičica za vrijeme žetve ili za toplih ljetnih noći, a ipak ima u tim narodnim pjesmama zanimljiv finale, koji iznenagjuje, i mala ironična poanta. To je kao srebrna provala smijeha, koja najednom zazvoni usred šumske tišine, ali je i to vazda dražesno, vazda puno poezije“ [1]).

Sretna zemlja, koja ima takvih
Pjevalaca svoje slave stare,
Sretan narod, gdje pjevači takvi
Kano božji ugodnici sveti
U grudih mu uspiruju oganj
I na slavna sjećaju ga djela!

Jer gdje niču takve pjesni divne
I gdje ima, ko ih rado sluša,
Tu će svanut naša zora krasna,
Tu će granut ono sunce žarko,
Što iz pjesni proviruje milo,
I pred sobom oblačine goni!

Hugo Badalić.

Kad je stranac došao u pitome naše krajeve, pa mu je tu došla do uha slatka naša pjesma i bilo mu lijepo i dobro, za cijelo, da je odmah izrekao lijepu onu svoju poslovicu:

„Wo man singt, da lass' dich ruhig nieder,
Böse Menschen haben keine Lieder.“

A Kuhač kaže: „Naš narod ne će svoju glazbu nikada na ludorije i na zlo upotrijebiti; on je goji i uživa s plemenitim čustvom, jer je smatra kao sredstvo, da se Bog hvali i život sladi.“ Alfred de Musset veli o Slovjenima: „Ils sont née chanteurs comme les petits oiseaux.“ (Oni su rogjeni pjevači kao ptičice.) A Šafařik opet ovako karakteriše Slovjene kao pjevače: „Gdje je slovjenska žena, tu je i pjesma. Kuća

[1]) „Leur rhythme est doux et lent, le chant est cadencé et comme le mouvement d'une berceuse; on sent que ces chants sont improvisé comme ceux des oiseaux pendant la moisson, ou dans les chaudes soirées, et tout de même beaucoup de ces chansons populaires arment d'une petite pointe ironique leur coup final. C'est comme un éclat de rire argentin qui trouble tout à coup le recueillement de la forêt; mais c'est toujours gracieux, toujours poétique.“ (Victor Tissot.)

Digitized by Google

i dvori, brdo i dolina, livada i šuma, gradina i vinograd, sve se razlježe od njene pjesme. I mi mislimo, da možemo tvrditi, da u Evropi nema nijednog naroda, koji bi mogao pokazati takvu prirodnu poeziju i u takvoj množini, bistrini srdačnosti i toplini.“ A zar nijesu već i najstariji Slovjeni odgovorili ponosno i mirno franačkom kralju: „Mi provodimo vrijeme pjesmom, u nas nema oružja!“ Oj lijepa, slatka pjesmo moga naroda! U tvoj su lovor-vijenac uplitali i stranci listak po listak, i isti gordi Goethe i braća Grim i drugi, pa da te ne ljubimo mi — tebe suzo i slavo naša, tebe, koja nijesi ni burna, ni plaha, da za trenut razgaljuješ i zagriješ, već koja si tiha i blaga i skromna, kao što je i narod tvoj sam! Ti tečeš iz srca osviježena duhom najčišće poezije i razlijevaš se polako i nježno, jer želiš da razgrijevaš i uljuljkuješ!! Nježna si i topla kao riječ materina i puna miline kao prvi proljetni pupoljak, a puna pobožnosti i iskrenosti kao šapat molitve pravednikove! Ti si moj narod pratila kroz vijekove i bojeve, kroz krv i lovorike, pokraj kolijevke siročeta djeteta i pokraj vjenčanog vijenca, od suza porad boja rastavljenih mladenaca, i od tog je ostala ona tiha, sveta, čarobna, tajanstvena melanholija u tebi, što osvaja svačije srce! I što se taj dobri narod kraj svih zala jošte kršno drži, pravo valja uvidjeti sa pjesnikom, da je samo „pjesmi hvala“. Pjesmi neka su dakle širom otvorena srca dječija, jer je ona „bogodana“, mila kćerka neba, kao i sestra blizanka joj „glazba“. No svirati i muzicirati ne može svak, a pjevati? Baš svak!

Muzika je takogjer jedan moralni zakon. Ona daje prirodi dušu, krila mislima, poleta uobrazilji, dražest tuzi našoj, veselosti i života svemu. Ona je osnovom redu, ona uzdiže lijepome, pravednome i dobrome. Ona je nevidljivi oblik ovih, ali za to ipak ona očarava, opaja i ovjekovječava, kaže sam Platon.

Muzika je u izvjesnome pogledu stvorena i prije pojave čovjekove; a glas je, otkako se javio, bio vazda izvor melodijama. Prvobitnu muziku pokriva gusti mrak. Upotreba nota mnogo je docnije došla na svijet nego li pismenost; o tome se pronalasku vrlo malo zna. Što se tiče muzičkih inštrumenata, vjerovatno je, da su pronagjeni prije inštrumenti u koje se udara da bi se zvuk proizveo, pa onda oni u koje se duvalo u istome cilju, i, najzad su pronagjeni inštrumenti sa žicama. Dakle prvo je stvoren bubanj, pa flauta, pa lira, pa tamburica.

Spor izmegju Marsijasa i Apolona predstavlja, kako se obično misli, borbu izmegju lire i flaute: Marsijas zastupa primitivnu sviralu, a Apolon brani liru. Lira pobijedi i dade poleta glasu: muzičkome zvuku koji „posta iz ljudskoga daha, — i nagje prije nego i jedan drugi zvuk dušu našu.“

O postanju muzike razne se istorije kazuju. Jedna stara grčka priča kazuje, da su cvrčki prije pojave Muza bili ljudski stvorovi. Kad se muze pojaviše, ljudi, opojeni radošću, toliko pjevahu, da zaboraviše jesti i pjevajući pomriješe od gladi. Njihova tijela pretvoriše se u cvrčke, i dobiše moć da pjevaju danju i noću neznajući za glad ni žegj, pronoseći Muza slavu, kojom ih pjesnici na zemlji kite!

Drugi pričaju opet, da je Pitagora, šetajući jednoga dana i razmišljajući o postajanju pravila kojima se sluh naš pokorava kao i ostala osjetila, — progje pored jedne kovačnice i opazi da su četiri čekića udarajući o nakovanj davali vrlo harmonične zvuke. On izmjeri sva četiri čekića i nagje da im je težina u srazmjeri ova: prvome šest, drugom osam, trećem devet a četvrtom dvanaest. Kad je to pronašao Pitagora, uze četiri žice iste debljine i dužine, za svaku od njih priveza po jedan teret gornje težine, i konstotova, da su žice odavale iste zvuke kao i čekići t. j. kvartu, kvintu i oktavu do najnižeg tona? Makar kako da je muzika postala, lira je, po svoj prilici, imala u prvo vrijeme samo četiri žice. Terpendre je dodao, veli, još tri, a poslije i osmu.

Digitized by Google

Muziku nazivaju majkom simpatije, pratilicom vjere; muzika, rekao je Karlo VI. Farineliju, djeluje samo onda potpuno, ako ne dira samo uho prijatno, nego ako se dotiče i srca.

Mnogi smatraju ovaj život kao vrlo prozaičan. To, mislim, nije tačno, no ako je — onda je, ja držim, muzika sada potrebnija više nego ikad. Što je muzika više za čovječanstvo uradila, u toliko se možemo više od nje nadati u budućnosti. Čini se često, da muzika ne pripada materijalnoj prirodi, nego da je „— odjek — sa nekoga dalekoga, drugoga svijeta, u kome čovjek, mjesečeva svjetlost i osjećaj predstavljaju jedno“, kaže Swinburne.

A Shakespeare kaže: „Nema u vasioni nijedne zvijezde, koje ti vidiš, — koja u svojim evolucijama ne pjeva kao angjeo, — i koja ne udružuje svoj glas koru angjela. — Tu harmoniju naći ćeš i u besmrtnih duša. — Ali dokle god je na nama ovo grubo odijelo od blata i grijeha, — mi je ne ćemo čuti“.

Pa i u riječi, kao i u pjesmi, ima muzike; ne samo da mi nalazimo da je glas onih, koje volimo, kao i onaj koji budi u nama prijatne uspomene, vrlo zvučan i prijatan, nego ima izvjesnih glasova, koji su puni melodija.

Milton veli:

„Angjeo zašuti, a njegov zvonki i čarobni glas — osta trepereći magički u uhu Adamovu da on, misleći, — da mu angjeo još govori, osta nepomičan slušajući dalje.“

Zar nije dosta čudnovato, što se glasu ne obraća ista ona pažnja, koja i pjesmi, jer:

„Ako lijepim i harmoničnim glasom zastupate, — ma kakvu rgjavu i prljavu stvar, — ona će izaći manje rgjava.“

Sakespeare veli na jednome mjestu ovo:

„Svaki onaj, ko u sebi muzike nema, — koga muzika ostavlja hladna i ravnodušna, — taj je sposoban učiniti svako zlo i izdajstvo.“

I ako su ovo mnogobrojni fakti, ipak ima sjajnih rezultata....

Dr. Džonsn nije volio muziku; jednoga dana rekoše mu, da je vrlo teško odsvirati jedan komad. Doktor odmah izjavi sažaljenje što se mora baš svirati. Pjesnici su, kao što se to već moglo očekivati, prenašali pjesmu u harmoničnim stihovima. Svaki je to istina drukčije činio, ali ju je ipak, svaki hvalio.

Kinezi označavaju note riječma ili početnim slovima. Najniža se nota zove Kyne ili car, kao osnova sviju ostalih; druga se zove čang ili prvi ministar; treća se zove podanik; četvrta državni poslovi; peta nebesno ogledalo. I Grci su dali svakoj noti njezino ime. Za sada još nije nigdje nagjen kakav primjer grčke ili rimske muzike, pa čak ni primjerak primitivne kršćanske muzike. Tako zvane gregorijanske note izmišljene su tek na šest stotina godina poslije smrti Gregorove. U manastiru Sen-Galu postoji jedan primjerak Gregoarova Anti-Fonera, koji je oko 780. godine komponovao jedan pjevač, koga je papa poslao Karlu Velikom da reformiše muziku na sjeveru; u tome su rukopisu note označene znacima od kojih su, malo po malo, sve današnje note proizašle; u prvo su vrijeme one bile ispisane na jednoj liniji, a poslije su dodate ostale. Najstariji muzički komad za više glasova jeste jedna pjesma za četiri lirina glasa: „Ljeto je nastalo“, koja je, kako se drži, 1240. god., a čuva se i danas u Britanskom muzeju. Englezi imaju, što se tiče muzike, dosta zasluga. Vladika Sen-Davidski, Žiro od Kembrija 1186. god. veli: da Bretonci ne pjevaju u unisonu, kao u ostalim zemljama, nego u partijama. Tako, da kad se pjevači skupe, kao što je to običaj u ovih ljudi, vi ćete čuti toliko raznih načina pjevanja, koliko ima

Digitized by Google

pjevača. Jedan od mletačkih poslanika na dvoru Henrika VIII., govoreći o muzici po crkvama engleskim, veli: „Pri službi božjoj odgovarahu kraljevi pjevači, kojim je pjesma prije nalik na nebesku nego na ljudsku; oni ne pjevaju kao ljudi, već kao angjeli.“ Dr. Birni tvrdi, da Englezi treba da se ponose Pirselovom muzikom toliko isto, koliko i djelima Sakespeara kao dramatskoga pisca, koliko Miltonom kao epskim pjesnikom, koliko Lokom kao metafizičarom ili koliko i Njutonom kao filozofom i matematičarom.

Pirsel je umr'o mlad, a na nadgrobnome mu spomeniku stoji onaj čuveni natpis: „Ovdje počiva Anri Pirsel; on ostavi ovaj svijet da ga zamijeni drugim, svetim i jedinim, gdje jedino može njegovu muziku drugi nadmašiti“..... Herodot nam priča, da je za sve vrijeme svoga boravljenja u Misiru čuo samo jednu lijepu pjesmu, i ta jedna bijaše žalostiva. Pa i drugi pisci veličavaju samo tugaljive pjesme. Sjeta je kao bitni elemenat muzike, pa prema tome Cesika nije sama, koja veli: „Ja nikad vesela nijesam slušajući vesele melodije.“

U istoriji o muzici možemo naći vrlo zanimljivih anegdota o prilikama, u kojima su izvjesna djela komponovana.

Rossini priča, da je uvertiru za svoju *Gaza Ladra* pisao onoga dana, kada je ona predstavljana. Direktor ga je bio zatvorio na tavanu iznad škole, pod nadzorom nekoliko mašinista, koji su bacali kroz prozor rukopis, tabak po tabak. Za Tartinija veli se, da je svoje najbolje djelo *„Gjavolji triler“* napisao u snu. Rossini priča sam, da je pjesmu za zbor „Sa tvoga zvjezdanoga praga“... ovako napisao: U pisanju umoči, slučajno, pero u jedno stakalce sa medicinom u mjesto u mastionicu, pa sam veli: „To načini mrlju, koju htjedoh osušiti, pijeskom je pospem, no ovim i od mrlje se stvori jedan razrješni notin znak, koji mi sugerira odmah ideju, da „h“-mol preobratim u „h“-dur i tako ona mrlja učini, te je moj komad imao velikoga uspjeha.“

Ima mnogo drugih vrsta muzike, koje i ako ne zaslužuju baš to ime, mogu pribaviti izvjesnoga zadovoljstva. Za lovca je često sam lavež pasa sjajna muzika, koju ne bi ničim zamijenio. Graktanje vrane, o kome se često govori kao o nečemu bez svake ljepote, često se prijatno dojmi nekih čudnih uspomena radi. U prirodi postoji muzika: kao pjesma ptica, šuštanje lišća, žuborenje potoka: tužno uvijanje vjetra i mora. Ali ideja, da nebesna tijela daju pored svjetlosti i zvuk, vrlo je stara. Drugi smatraju glazbu kao sastavni dio prave sreće; tako Kuper veli:

„Izmegj duše i zvukova ima ljubavi. — Čim svirka potrese dušu, ona očara i uho, — nježnim ili ratnim, veselim ili ozbiljnim arijama. — Kako je umilan zvuk seoskih zvona! — Čas nam dogje jači, jači i zvonkiji, — čas se opet slatko utišava kao da se udaljuje. — A kad nam je bura na pragu, vjetar nam nosi jasne i čiste zvuke njihove!“

Rogjers nam opet ovako muziku predstavlja: „Duša muzike u školjci spava, dok se ne probudi i oživi na magičku riječ vještaka. — Ako osjetljiva srca dirneš gdje treba, — ona će dati od sebe čitavo more dotle nepoznatih melodija.“

Šeli opet smatra muziku kao izvor uzgajanju: „Ja poslah tamo knjige i muzikalije i sve, — ono što služi dobrim genijima, — da izazovu budućnost iz kolijevke, a prošlost — iz mračnoga groba, i da stvore od sadašnjosti — izvor misli i zadovoljstva, koji sada spavaju, ali koji ne mogu — propasti u svojem odijelu vječnosti.“

Po *Drajdenu* muzika izaziva religijozne osjećaje: „Kao što se uslijed svetih himni noći — zvijezde staše kretati se — i zapjevaše u slavu božju — za sve one

Digitized by Google

na nebesima, — tako isto kad potonji čas užasni dogje, — i nestane ovog hudog svijeta, — zasviraće gore božja truba. — Mrtvi će oživjeti, a živi će umirati. — Njen poziv uništiće harmoniju nebeskih prostora".

Drugi to još ljepše kaže:

Slušajte kako se spušta! Ona silazi. — Kao zvuk udaljenih zvona, u veče, na jezeru. — Kad tišina caruje; eno sad se zvuk opet diže. — Kao kada se korovi umilnih glasova — u svojim posmrtnim pjesmama svakog časa, — dižu u more harmonije, iznad krovova stare saborne crkve. — O! tad se vinem gore, duša mi luta — iznad nebesa i sjajnih zvijezda. — Angjeli me vode srećnoj obali, — gdje se triumfi pjesme i glazbe razliježu. — Zbogom! bijedna zemljo, zbogom! duša mi je sada slobodna."

Moć muzike najvještije je opisao Drajden u svome djelu „Aleksandrov praznik", i ako tu i ne može biti ni riječi o utjecaju muzike u svim njenim oblicima.

Svi su pjesnici davali muzici neopisanu vlast, pa i moć nad stvarma. Shakespeare objašnjava padanje kometa kao pošljedicu privlačne snage muzikine. „Uzburkano more utiša se kad začuje pjesmu njenu. — Pa i zvijezde poteku dalje iz svojih sfera — da čuju lijepu pjesmu Sireninu. „Mnogo slavnih pisaca ispisaše pod utjecajem muzike nekolikih rječitih strana. „Muzika je, veli Platon na više mjesta, najsilniji moralni zakon. — Ona daje dušu u haos svijeta, krila daje misli, uobrazilji poleta, čara, dražesti, veselosti i života *svemu*.

Ona je osnov harmoniji i uzdiže onome šta je dobro, pravedno i lijepo. Za pravo upravo je muzika jedan sjajni, divni oblik dobroga, pravednoga i lijepoga, i to jedan od najstrašnijih, najsilnijih i vječitih oblika." — Muzika je, kaže Luter, zaista lijepi i slavni božji dar." — „Muzika je", piše negdje Alevi, „umjetnost, koju nam Svemogući Tvorac posla, da u njoj svi narodi iskažu harmonične ritme svoje molitve." — „Muzika je", tvrdi Karlil, „vrsta govora, koja nas dovodi do ivice beskonačnosti, te nam tu dopusti, da bacimo u nju jedan pogled."

„Pa koliko svega nota ima?! Sedam! (veli Njuman o glazbi) metnimo neka ima četrnaest. To je ništa! Kako može nauka da izvuče odatle onako sjajne rezultate? Kakvi su to bijedni pomagači kompozitoru, da stvori novi čarobni svijet zvukova! Smijemo li reći, da je plodnost uobrazilje samo obična vještina, jedna lukavština umjetnička, kao neke nove igre, bez stvarnosti, bez ikakva smisla. Je li moguće da one neiscrpive promjene nota tako bogate i proste, tako složne i uregjene, onako različne i impozantne — nijesu ništa drugo do prosti zvuci, kojih će nestati za svagda. Može li se vjerovati da ona tajnovita uzbugjenja srca našega, ona duboka osjećanja, onaj polet k nečem nepoznatome, da oni strahoviti dojmovi, kojima postanja ne znamo, — da sve to proizvodi nešta što nije stvarno, nešta što dolazi da odmah iščezne, nešto što u sebi nosi i svoj početak i svoj kraj? — Ne, to nije i to ne može biti. Ne, to je moralo doći iz neke više sfere, to je izljev vječite harmonije, izražene zemaljskim zvucima; to je odjek postojbine, to su angjeoski glasovi, pjesma Bogorodici, živi zakoni carstva božjega i njegove moći, jest, jest — pouzdano mislim to je nešto, što mi nijesmo u stanju mjeriti ni izraziti; pa pored svega toga, jedan smrtni čovjek, koji se, može biti, ničim ne odlikuje od sebe ravnih, u stanju je da to izazove."

Milton opet govori kao o nekoj strasnoj umjetnosti:

„Da odagnaš teške brige, — uspavljuj me slatkim pjesmama lidijskim, — koje, iskazane u besmrtnim stihovima, — osvajaju raznježenu dušu, čim je dodirnu lijepi zvuci svirke, — kojoj se sladost i milina neprekidno razlijeva. — Dakle budalasta i

Digitized by Google

sa puno nevinosti. — Umilni glas projuri kroz labirint zvukova, — skidajući lance, koji okivaju — skrivenu dušu harmonije.“

Svirku često smatraju kao orugje, kojim se žena očarava. Tako Spenser veli o Fedri:

„I *ona* glasa umilnijega nego u sviju slavuja, — miješajući svoju pjesmu sa njihovim, — upinjala se pretječući (to je i mogla), — njihovu naravnu muziku svojom vještinom.“

Evo šta veli jedan od najvećih tumača današnje nauke, Helmholt: „Kako god ono na moru, tako i ovdje, plima i osjeka zvukova, koji se ritmično i na razne načine ponavljaju, privlače na se našu pažnju i zanose nas; ali dok su u moru samo slijepe fizičke sile u pokretu, a pošljednji je dojam tu u nas obično utisak samoće, dotle u muzici umjetnikovo uzbugjenje i osjećaj stavljaju u pokret sve talase harmonije. Čas polako, čas veselo skakućući, ovdje strašno i burno, ondje teško boreći se sa strašću prirode, bujica zvukova u potpunoj bujnosti stvara u našoj duši takve slasti, kakvih mi nijesmo u stanju pojmiti, a koje je samo pjesnik u sebi našao; on nas uzdiže do onoga mirnoga i vječito lijepoga mjesta, u koje dobri Bog pušta samo mali dio izbranika svojih.“

Pojezija i muzika stvaraju jedinstvo u pjesmi. I opet se sjećamo, kako je pjesma od davnih davnina bila pratilica rada! Lagjareva pjesma ori se po vodi, pastireva po bregovima, stanaričina u stanici, a oračeva po polju. Svaki zanat, svako zanimanje, svaki posao, svaka pojava u životu, imaju svoju naročitu vrstu muzike. Od nezapamćenih vremena muzika prati mladu oltaru, pjesma vodi radnika k radu, a starca mjestu, gdje će vječiti san da boravi. A danas u našoj eri, gdje su pojmovi etike i estetike u neprestanom zamršaju, muzika je prava oaza harmonije za duše izmučene životom.

Lijepo kaže pjesnik:

O nečem se prepirasmo
— To je bio inat pravi, —
Kad sa blagim, slatkim zvukom
Pokraj nas se glazba javi....
I sve stade iznenada;
Niko zborit nije smio
Misleć: sad je u blizini
Tihi angj'o proletio....

Muzika je u jednu ruku arhitektonski formalna umjetnost, a u drugu ruku umjetnost poetičnih ideja. Arhitektonski oblik i poetična ideja moraju u njoj jedna kroz drugu prodrijeti. Ono je istina doduše, da jedan ili drugi elemenat može više ili manje odregjivati. Muzika je manje materijalna nego i samo slikarstvo, no materijalnija je nego pojezija, koja je sasvim bez materije. Tjelesni medijum muzike jeste zračni talas, koji dogje u vibraciju, za svakidašnje je posmatranje to dabogme materijal, koji kao da je jednak nuli, no za fizičara ima svoju punu realnost. U njoj je najzad ličnost njega Tvorca umjetnički proširena, dakle mu je duševna slika; i po tom je muzika zaista najplemenitija umjetnost, jer nas najbliže dovodi — Bogu.

Kako snažno utječe pojezija, naročito Goetheova pojezija na muziku njegova naroda, osjetilo se pravo tek u najnovije vrijeme. Goetheove pjesme i balade, kako ih je komponovao Celter i Tomaseo, koliki čar prave romantike unose u carstvo glasova!

No glazba je internacijonalna — ova umjetnost ne poznaje politike, ona je jedna za sve.

Tako se i sami virtuozi, koji se tako često zabunili bili u prazninu, — a djelomice od Paganinija opominjani — vratili k onom što je duša svirci i pjesmi. Treba čuti Banka od Šuberta i Lista, kako se tu isto toliko elegičke nježnosti, koliko burne

Digitized by Google

snage zanosi, kako do suza umije da gane i kako umije da očara. Dakle je pjesništvo samo po sebi, kao i svaka umjetnost, bezgranični duh. Ali jezgra je svake umjetnosti tako reći samo ono osjetno lijepo, a u tom je smislu Šlegel arhitekturu nazvao smrznutom muzikom. Pa baš za to i utječu tonovi tako dobrotvorno na sve ljude, što su oni najviši život: gdje samo zazvuče, tu se čovjek razonodi. Djeca guču već u kolijevci, a šta je veselije, nego čuti dijete kad guče?

Čovjek bi čisto rekao, da je pjevanje jezik nevinosti. Samo čestit čovjek pjeva; a koga savjest grize, zločinac, koji u mračnoj noći snuje, kako će uraditi zločin, nijem je obično. Zakovani sebičnjak, koji svoje srce zatvara, ne govori tim angjeoskim jezikom. Još eto jedno mjesto iz Goetheove korešpodencije s jednim djetetom: „Sinoć sam još kasno šetao po lijepom lipiku na mjesečini kraj rajnske obale, pa čujem kako neko nježno pjeva. Pred svojom koljebom a pod cvjetnom lipom sjedila je mati s blizancima; jedno joj je bilo na grudima a drugo je njena noga ljuljala po taktu, kako je ona pjevala pjesmicu svoju.

Odraslo djevojče sjegjaše do nje i ona ga je učila pjevati. No ne „koještarije“ nego prave prirodne pjesme, koje dolaze od srca i prodiru u srce, koje ne teže samo za tim, da se čovjek divi, nego dušu vesele i očaravaju tako, da se u njoj stvaraju umilne slike, plemeniti osjećaji i vedre misli, koje nas u svako doba umiju da raspolože, te da budemo plemenitiji, bolji i čišći.“

Riječ muzika postala je od „Muza“, u Grka bijaše naime glazba umjetnost muzâ.

Pa što nam kazuje istorija stare i nove muzike? Kakva je ona u kulturnih, a kakva u nekulturnih naroda?.... Sve je to vrlo zanimljivo, pa nam i opet lijepo o tom govori estetičar Ezer:

„Kod Indijanaca i Misiraca i dandanas je još potpuna kuknjava, kod Kineza, Arapa i drugih naroda drndanje, što čovjeku uši vrijegja.“

U Etruriji je muzika zadržala svoj stari turobni karakter, a taj je najvećim dijelom docnije prešao na rimsku muziku i održao se sve do danas u talijanskoj muzici, dabogme oplemenjen i razvedren svježim životnim dahom zapada N. pr. sjajni mladi Perosi i drugi!

Grci su brzo preobrazili ono, što im je u muzici bilo s istoka. Taj narod, koji je mučnim obdjelavanjem svoje od iskoni divlje zemlje i brodarenjem po moru svoju snagu čeličio i duh jačao; taj narod, pošto je svoju zemlju načinio plodnom, lijepom i ubavom, rano je zamilovao pjesmu i svirku. Kad su se iskrčile šume i isušile baruštine, tada se lijepo poluostrvo sa svojim obalama i ostrvima zasvijetlilo povrh šumovitih i vodovitih bregova, po ubavim dolinama nikoše krasna sela i gradovi, svud krasota i milina. Tada se diže „rapsod“ pa stade pjevati svoje pjesme uza sedmožicu liru. tada se razlježe vesela pjesma uz igru i ples, naročito pak svečana himna pri žrtvama i drugim božjim službama, pa za tim impozantni korovi u pozorištu. Sve sama prirodna ljepota, čisto čovječji izraz onoga, što je svak odista osjetio, dakle istina i priroda, uz to nježna, umilna ubavost i tiha vedrina, koja uzastopce ide za svačim što je grčko. Pa s toga je ta muzika toliko i utjecala na narodno obrazovanje, a taj utjecaj neodoljivo djeluje i dandanas u pjesmama novih Grka i oduševljavao je na najizvanrednija junačka djela, naročito u pošljednjem ratu za oslobogjenje.

U samoj prirodi već. u blagoj klimi, gdje su čovječiji glasovi po sebi čišći, jasniji i ugodniji, leži to, da je muzika od vajkada cvjetala u toplijim zemljama. U Portugalskoj, Španjolskoj, u južnoj Francuskoj, Italiji i u Grčkoj ima još i sad svugdje

Digitized by Google

i po svim slojevima pjesme i svirke. Tu se čuju vesele i umilne melodije, a u sjevernih su naroda melodije više turobne. No u mnogim toplim zemljama spriječile su druge prilike te se muzika nije razvila.

Na Pirenejskom poluostrvu najviše je smetao pritisak vlade i inkvizacija, u Grčkoj teško igo Osmanlija; u Italiji pak, gdje su blagi vladaoci, kojim i sama draga bijaše umjetnost i na svaki način gledali da svoje narode i materijalno i moralno unaprijede, morala se muzika naročito u početku XVI. vijeka dići do najvišega stupnja. No u sjevernim zemljama, naročito u Nizozemskoj, u Njemačkoj i u Českoj, bilo je tada mnogo muzike. Ma da onda grla nijesu bila tako čista, pjevanje samo ne tako lijepo i ne tako umilne melodije, ipak se u pjesme tih naroda umiješala osobina, jačina osjećaja, uzvišenost misli i moralna čistoća, te tako toj umjetnosti dala gospodstvenosti i dostojanstva. Tako je odista prvi majstor novije muzike, koga su i Talijanci poštovali i na nj se ugledali, bio Nizozemac i zvao se Orlando du Laso. U isto vrijeme živio je u Mlecima Josip Zarlino. Za tu se dvojicu drži, da su pronašli novu muziku.

Lijepo veli veliki jedan muzičar:

„Kreće li se tek duh iznutra, onda se mora odstraniti briga za spoljašnje prikazivanje, a ko poznaje taj lijepi zanat, pripoznaće, da on nekako pomaže stvarati, jer podhranjuje veselje i oslobagja nagon.“

Pa poslije opet: „Nikoja umjetnost ne može blagoslovno utjecati, kad tako bestjelesno i bezoblično luta po beskrajnom prostoru, kao novija muzika, koja svoje najtajnije, svoje najveće draži odjeljuje od cjeline, pa ih otvara pred svjetinom, kao kakav anatomski kabinet ili zbirku anegdota o ljubavnim tajnama, ne bi li prenasitila prostu radoznalost. Može čovjek protiv muzičara prošlih vijekova reći šta hoće (ta ko ne bi imao još što da nauči uz ono, što u nauci već zna?) — oni nikad nijesu umjetnost nogom odgurnuli, nikad nijesu onesvetili unutrašnju svetinju.

Da se dalje zidalo na njihovu temelju, imali bismo pravu umjetnost i bili bismo sasvim drugi ljudi no za kakve se moramo smatrati eto sada u „fin de siéclu“!

Megjutim su ipak i neki u pojedinih čestitih ljudi urodili plodom, te je muzika u obrazovanih naroda postala narodna razonoda; svud ima pjevačkih družina, u školi se revnosno i temeljno izučava muzika, pa čak i u vojsci pjevaju veselo i oduševljeno. Muzika je sa pjesništvom u najtješnjoj svezi, upravo je s njom zajedno i postala. Zagjimo samo u povijest: Orfej i ostali pjevači grčkoga mitskog doba pjevali su kako im dogje, a ujedno su svoje stihove pratili lirom. A zar nije tako car David pjevao svoje psalme uz harfu? Deklamaciju grčkih i rimskih glumaca pratila je frula.

Stari bardi u Nijemaca, trubaduri u Francuza, pa t. zv. Minesengeri opet u Nijemaca bili su svagda ujedno i pjesnici i pjevači, pa je i jednoj i drugoj umjetnosti mnogo naugjeno tim, što su se u docnija, naročito u naša vremena odjelile. Tim se muzika često izopačila u beznačajnu igračku i majstoriju, a pjesništvo u stihotvorstvo i retorsku praznoliju. S toga je stih, koji se ne može pjevati nepojetičan, jer nema pravoga života, te Goethe veli vrlo dobro:

„Ne čitaj, — tek svagdje pjevaj,
Pa je svaki listak tvoj!“

Isto to hvali na njegovim pjesmama njegova prijateljica Betina Arnimova. „Da, tvoje su pjesme slatki plodovi puni unutrašnjeg balzama. U njima osjećam jasno i slatko, koliko je muzike u tvoga genija!“

Digitized by Google

Možda nikoja umjetnost nije ostavila u povjesnici svijeta toliko vedrih i lijepih stranica kao muzika. Eno u Rimljana! Tu ona doduše nije dospjela ni do kakvog pravog štila, ali je vazda imala sjajnu ulogu. Od etrušćanske i grčke stvorila se u njih neka manira, koja je poslije prešla i u crkvenu muziku. Veliku zaslugu po ovu ima papa Grgur Veliki, koji je stare korove Grka, što su upravo samo uvježbani pjevači i to u jedan glas pjevali, preobrazio u opće crkvene pjesme za sve i svakoga, pa da se pjevaju i u više glasova. I tako je noviji koral sa trajnoga svoga djelovanja, sa svoga impozantnoga dostojanstva i sa svoga visokoga patosa postao najuzvišenija vrsta muzičkoga štila.

Ambrosije, milanski vladika, uzeo je od Grka osam melodija, koje i danas još svakog mogu da zanesu. Osim toga koralnoga pjevanja ušla je u kršćanske crkve i figuralna muzika, t. j. izvogjenje pjesme. Kad se u XVI. vijeku u Njemačkoj i Švicarskoj rascijepila crkva te se iz protestanskih crkava od pretjerana straha da se možda ne zloupotrebe, sva osjetna sredstva za poljepšavanje službe božje izagnala, nestalo je u njih i uzvišene crkvene muzike. No Luter, koji je i sam volio muziku, pa i sam nekoliko melodija komponovao sa svim u duhu staroga rimskoga crkvenoga štila, umio je da uvede u crkvu crkvene pjesme uz orgulje. Iz toga vremena ima divnih melodija i odista pobožnih pjesama. Pjesnici spjevali su krasnih pjesama, naročito za vrijeme tridesetgodišnjeg rata.

U sedamnaestom vijeku najzad dobije muzika nov polet, te se naskoro pojavi harmonija u svojoj najvećoj punoći i jačini. Palestrina, kapelnik u Rimu, svojim divnim kompozicijama navede papu, da zadrži crkvenu muziku, koju je već htio da ukine. No ujedno se proširilo muzici polje, jer sad je nijesu više kao donde upotrebljavali samo pri službi božjoj, nego su njom stali izražavati i veseli svjetki život, sve bogatstvo čovječjih osjećaja i strasti.

To su u pozorištima činili koncerti. U operama se spojila pjesma i inštrumentalna muzika, da prikažu pjesničke radnje. U koncertima se više išlo za tim, da se po strogo harmonijskim pravilima vježbaju kako komponiste, tako i pjevači u najraznovrsnijim melodijskim izumima pa čak i u lukavim pretjerivanjima. Koncerti su dobili ime od talijanske riječi „concertare“ (natjecati se), jer se u njima više inštrumenata nekako kao upuštaju u borbu. Uzme se naime kakav glavan motiv pa ga izvode više inštrumenata tako, da se svaki zasepce čuje, no ujedno ga i ostali prate. Kraj koloratura i drugoga cifranja u koncertnim arijama naskoro bude zanemarena prava pjesma; pjevalo se samo što je izvanredno i vratolomno i navodili se slušaoci da tapšu nesmislenim skokovima, kadencijama, prelazima ili pasažama, u kojih nema ni misli ni osjećaja.

Osim Talijanaca Leona Leonarda, Aleksandra Skarlatija, Pergoleza Nikole Pičinija iz Napulja i Franceska Gasparinija iz Mletaka u XVII. su vijeku Nijemci doveli muziku do najvišeg stupnja savršenstva. Hendel iz Hale, koji je živio i umr'o u Engleskoj, Graun iz Saksonske, oba su slavna sa svojih oratorija. Dalje Sebastian Bach, muzički direktor u Lipiski, najveći majstor na orguljama i glasoviru. Njegova četiri sina dostojno su zamijenila svoga oca. Za tim Gluk, čije su opere prve pokazale sve bogatstvo inštrumentalne muzike. On je popravio rgjavi ukus, koji je bio u klici; on je oslobodio muziku svih cifrarija i odveo je natrag do proste prirode; on nije htio slušaoce svoje da zadivljuje, dosta mu je bilo da ih zanese. Naročito je izobrazio velike pjevače i pjevačice.

Za tim majstorima došla su tri najveća muzičara: Hajdn, Mozart i Beethoven.

O toj trojici veli estetičar Hofman ovo:

Digitized by Google

„Mozart i Hajdn, tvorci sadašnje inštrumentalne muzike, prvi su nam pokazali umjetnost u punom joj čaru; a ko ih je tu sa puno ljubavi gledao i prodr'o u najunutrašnje im biće? Veliki Beethoven. Inštrumentalne kompozicije sve trojice odišu istim romantičnim duhom, koji leži u tome, što se jednako čvrsto shvati zasebno biće umjetnosti. No karakter njihovih kompozicija vrlo se razlikuje. U Hajdnovim kompozicijama vlada izraz djetinjske vedre duše. Njegove nas simfonije odvode u nepregledne zelene gajeve, u veselu šarenu tišinu dobrih ljudi. Momci i djevojke prolaze kraj nas igrajući kolo; vesela djeca iza drveća i ružina bokora bacaju se nestašno cvijećem. Život pun blaženstva, kao prije praotačkoga grijeha, u vječitoj mladosti; nema jada, nema bola, tek samo slatka, sjetna čežnja za ljubljenim likom, koji u daljini lebdi u sjaju večernjeg rumenila, ali ne približuje se, a i ne gubi se, pa dok je on tu, ne smrkava se, jer je to večernje rumenilo, ono od kojega se zasjali i brijeg i lug.“

*

Slikari vole prikazivati Muze ne pojedince nego u lijepo zapletenoj grupi. Tako i svako, ko hoće da ispita odnošaj muzike prema pojeziji, valja da pogleda na sav niz lijepih umjetnosti, pa njihov odnošaj jedne prema drugoj, pa dodirne im tačke i neprestani im razvoj, a naročito valja da ispita gdje u svake umjetnosti treba tražiti ono formalno, gdje treba tražiti idejalni momenat. No prije svega valja se sjetiti, da životni eter sviju umjetnosti sačinjava pojezija, baš onaj idejalni momenat, koji preobražava, i da nam se pojezija najzad javlja kao zasebna, samostalna umjetnost — od prilike isto tako, kao što filozofija ne samo da je temelj svima pojedinim naukama, nego se javlja i sama za sebe kao odregjena nauka. Tako je poezija i u muzici životni joj eter. I baš za to, jer je tako, ima muzika zajedno sa poezijom veliku ulogu u uzgoju omladine, koja je vazda željna slatke zabavice i nježne naslade. A gdje će je više naći na okupu nego u oba ova vilinja carstva: glazbe i poezije?!....

Mozart nas više nego ikoji drugi glazbenik uvodi u dubljine duhovskog svijeta. Slušajući ga nailazi neki strah na nas, ali nas taj strah ne muči, mi samo slutimo nešto. Ljubav i sjeta zvuče oko nas u divnim duhovskim glasovima, noć se razilazi u svijetlu skrletnu sjaju, ali mi svejednako u neiskazanoj čežnji lutamo za likovima, što veselo nas mameći u svoje kolo, kroz oblake lete u vječitoj igri po sferama, u bajoslovnoj krasoti....

Tako nam i Beethovenova inštrumentalna muzika otvara svijet nečega golemoga i neizmjernoga. Kroz gluhu noć toga svijeta prodiru vrele zrake, te opažamo džinovske likove, kako gore dolje lebde, sve tješnje i tješnje nas opkoljavaju, pa nas najzad unište. No to je samo u mašti bol beskrajnje čežnje, u kojoj svaka radost digavši se brzo kliktavim glasovima, pada i propada i samo u tom bolu, koji ljubav, nadu i radost proždirući no neutamanjujući, hoće grudi naše da rastrga punoglasnim sazvukom sviju strasti — živimo dalje i zaneseni smo vilovnjaci! Romantični je ukus rijedak, još je rjegji romantični talenat; s toga ih ima tako malo, koji umiju da zahvate u onu liru, kojoj zvuk otvara divni svijet romantičnoge. Hajdn svraća ono čovječje u čovječjem životu romantično; s toga je on za većinu shvatljiviji. Beethovenova muzika podiže poluge straha, groze užasa i bola, te budi baš onu beskrajnu čežnju, koja je biće romantike. S toga je on čisto romantičan komponista i možda otuda dolazi, što mu manje polazi za rukom vokalna muzika, koja ne pripušta karakter neodregjene čežnje, nego riječma prikazuje odregjene afekte kao takve, koje čovjek osjeti u svijetu onoga, što je beskrajno. Ko hoće što više da sazna o muzičko-istorijskim faktima, koji dopiru do sadašnjosti, tome neka su preporučena muzičko-istorijska

Digitized by Google

predavanja Vilhelma Langhansa i muzičke istorije Naumana, Bajsmana i Domera. Tu će naći zreo sud o matadorima novije talijanske i francuske muzike i tačne informacije o romantičarima: Šporu, Weberu, Maršneru, Mendelsonu i Šumanu, o Meyerbeeru i Lisztu, o novom opernom pravcu Riharda Wagnera, i o velikim kompozitorima pjesama, o Schubertu, Robertu, Franzu, Kornelijusu i Brahmsu.

Muzika je dan danas postala umjetnost, koja obuhvata opsežno, najopsežnije polje. O tom nema spora. I kako god ko mislio o njoj, s koje god je strane shvatio, njena je znamenitost u uzgoju velika, njeno je mjesto, njena uloga tu od velika zamašaja. Pravo dakle kaže Basariček: „Učitelji treba da se bave proučavanjem umjetnosti, navlastito proučavanjem glazbe, i to narodne glazbe. Smisao za pravu i čistu ljepotu čuva učitelja od svake surovosti i podaje mu moćno sredstvo u ruke, kojim može oplemenjivati dušu povjerene mu mladeži i cijeloga naroda.“

Svojstva uzgojne nastave.

Napisao **Dinko Šimunović**, učitelj.

Spencer na početku rasprave o umnom uzgoju veli, da je evolucija raznih uzgojnih sustava srodna s evolucijom društvenih prilika. Donekle i jest tako; dok se društvo strogo lučilo po kastama ili staležima, bilo je i staleškog uzgoja, koji je išao za tim, da gojenca osposobi, jedino kao valjana faktora, na polju svoga špccijalnoga zanimanja. Ali poslije, kad se raznim političkim i kulturnim događajima ta razlika kao izgladila, onda ciljem uzgoja postaviše neku zajedničku svrhu, nužnu svakom pojedincu, bez obzira na njegove osobne prilike, prema kojima trebaše da se gojenac uzgoji izvan općenitog i glavnog uzgoja, i za koje trebaše stručne naobrazbe, koja se za pravo u teoriji i ne računa kao uzgoj u užem smislu.

Glavni temelj takome pravcu uzgoja udariše pedagozi XVIII. vijeka, postavivši svrhom uzgoja čistu „čovječnost“. Ti pedagozi pripadaju najviše legiji filantropista, koji se, neuzevši na oko sredstva i njihovu primjenu u uzgojnoj metodi, u svrsi uzgoja povedoše za Rousseauom, koji kaže, da „kad gojenac iz njegovih ruku izagje, ne će biti ni pravnik, ni vojnik, ni svećenik, već — čovjek“. „Život je onaj zanat, za koji hoću da ga poučim“, kaže on.

Ta je teorija jezgrom i današnjoj pedagogiji, za koju nema više prilike da bi se mogla promijeniti, jer se temelji koliko na zakonima subjektivne i objektivne naravi, toliko na podobnosti svrsi, pošto čovjek, prema općoj čovječanskoj svrsi uzgojen, ne samo da je čudoredan i značajan, već je i sposoban da se prihvati koje mu drago grane ljudskoga rada. Dandanas niko ne uzgaja nepoučavajući, niti ne poučava neuzgajajući, ili barem ne u takoj namjeri. Zbog toga mnogi i ne luče ove odista raznovrsne radove, i ako su u vrlo uskom uzročnom i pošljedičnom savezu, jer su im ti pojmovi po svom opsegu u logičnom smislu iste vrijednosti: dok traje pouka, traje i uzgoj i obratno, neračunajući na najprve godine djetinjeg života, duševno još prazna. S toga Tomaseo i veli: „Ne može se poučavati bez uzgajanja. Ko uzgaja zlo, poučava zlo; zlo poučavati znači uzgajati naopako!“

Učeni francuski akademičar Ernst Legouvé izdao je pred koju godinu pedagoško djelo: „Un élève de seize ans“, u kome strogo luči pouku od uzgoja, te raspravlja, kako će gojenac na temelju pozitivnog gradiva, što mu ga daje pouka, da se nauči misliti. „Nije dosta da nešto znadeš, jer ta činjenica sama po sebi nema nikakva

Digitized by Google

interesa; treba je uzeti kao sredstvo, kojim ćeš se naučiti misliti, ćutjeti i suditi", pišo on. Pouka nije u glavnom drugo, već sredstvo uzgoja, i ako ima i po koju svrhu, koja, strogo uzevši, nije u izravnoj svezi s uzgojem, kao n. pr. materijalne probitke gojenca, ma da se napokon i ovi mogu učiniti sredstvom uzgoja.

Pouka je dakle samo sredstvo, ali najglavnije i najmoćnije sredstvo: poluga, kojom se stavljaju u gibanje sve moći djetinje duše; krila, koja djetinju dušu uzdižu nad nivô inštinktivne radnje. — Ali to se ne može kazati za svaku pouku, nego samo za uzgojnu; za onu pouku, kojoj je svrhom usavršivanje cjelokupnog duševnog života učenikovog; za onu pouku, koja mu volju navraća na stalan odregjen i moralan pravac.

Takva pouka mora da bude naročito u osnovnoj školi, koja je uzgojan, a ne stručan zavod. Ne govorim o tome, u koliko pouka u osnovnoj školi ima da služi praktičnim potrebama učenikâ, jer jer je to za pravo sporedna svrha, te učitelju na prvom mjestu valja paziti, da mu pouka bude uzgojna. Ko pouku u osnovnoj školi smatra više svrhom nego sredstvom uzgoja, taj joj je za stalno promašio cilj. Mnogima je, na žalost, samo do toga, da djeca umiju odgovoriti na pitanja u opsegu učevne osnove, nemareći pri tome, je li i koliko li je to gradivo ojačalo snagu dječijeg razuma, koja je čustva pouka u djeci pobudila, i kako je ona na njihovu volju utjecala.

Ni pô jada, kad bi se griješilo u kojoj grani ili u kome sredstvu pouke, već se često ne pazi na samu najglavniju svrhu njenu: ne pazi se na to, da pouka bude uzgojna! Nekima se čini, da je onda, kad su primijenjena razna metodična pravila u nastavi, time zadovoljeno i u pogledu uzgojne svrhe. Ali ni rasporedi sati, ni formalni stupnjevi, ni razdiobe na razrede i odsjeke, ni sve metode pisočatnji, ne čine pouku uzgojnom. To sve samo olakšava, da djeca prisvoje stanovito gradivo, a ni malo ne odregjuje, kako će ono utjecati na razne moći djetinje duše, kako će im volju osvojiti za ono, što je dobro i plemenito[1]).

Nastavi trebaju druga svojstva, da joj rezultatom urodi ojačanje duševnih moći — da bude uzgojna.

Svojstva bi se takve nastave mogla ustanoviti, vrstajući ih po različitim predmetima osnovne škole, i po raznim duševnim moćima, na koje im valja utjecati. Ali u jednom i drugom slučaju izišla bi nam rasprava čitavo djelce, pa ću s toga nastojati, da ta svojstva razjasnim u odnošaju cjeline prama cjelini: cjelokupne nastave naspram opće uzgojne svrhe, a ove prama naravi djetinje duše.

Narav djetinje duše treba da je najglavnije stanovište pri udešavanju nastave, da bude uzgojna, te su prama njoj skoro svi pedagozi odregjivali svojstva uzgojne nastave. Za to treba odrediti, kakva da bude nastava prema uzgoju uma, prema uzgoju srca i volje, — dakle prema trostrukom djelovanju duše ljudske.

Pošto je potreba suglasnosti i svestranosti razvitka duševnih moći na prvi mah svakome jasna s pogledom na samu uzgojnu svrhu, to je mnogostruko zanimanje prvi i glavni uslov uzgojnoj nastavi, iz koga se izvagjaju mnoga druga didaktična pravila.

Nastava dakle treba da je mnogostrana i neposredno zanimljiva. Mnogostranost nastave valja tu tako svhatiti, da ona utječe koliko na um, toliko na srce i volju, a

---

[1]) Ipak! Metoda odlučuje o tome, kako dijete dolazi do neke spoznaje, a taj put, kojim ono dolazi do spoznaje, vrijedi gotovo toliko, koliko i spoznaja sama. Ta za tim stoji, kako pri tome sudjeluju razne sposobnosti djetinje duše, kako li se razvijaju, za tim stoji i jednostranost ili mnogostranost spoznaja, a da ova opet utječe na čustvo i volju, to valja pripoznati, makar i ne prisizali na dotične teorije intelektualizma. *Ur.*

Digitized by Google

zanimljivost treba da potječe iz same želje za znanjem i iz one ugodnosti, što je sama njena suština nugja. Zanimljivost se pak ne može postići, ako se djeca sama ne navode, da neku istinu otkriju. S toga i kaže David Vage: „Kad god učitelj ne nastoji da u djeci pobudi interes prema onomu, o čemu je nakanio da im govori; kad god ne nastoji da djeca sama otkriju istinu o kojoj je govor: onda on vazda pretvara djetinju pamet u posudu od jednoga ili dva litra, u koju može uliti onu stanovitu količinu židine, ali ni kapi više.“

Ako pouka djeci nije zanimljiva, odnosno ugodna, onda ona ne uzgaja, već razgaja: ona im duševne sile tupi i moral potkopava, te Rousseau ima pravo, kad kaže, da je sustavno učenje djeci najvećom nesrećom, kao što ima krivo, kad pretpostavlja, da tu neugodnost donosi sama suština nauke. — Ne djeluje nauka štetno, nego rgjava metoda.

Nekima se čini da nije moguće, da nastava bude djeci ugodna, ali to samo kažu loši učitelji. Čujmo, što o tome veli iskusni prof. Pillar: „Kad se djeca poučavaju onako, kako treba poučavati, onda su ona isto tako sretna u školi kao i pri igri, te ne nalaze manje ugodnosti, ako se valjano rukovodi vježbanje njihovih umnih silâ, nego kad im se vježbaju njihove mišične sile“.

Opće pripoznata induktivna metoda ne samo da je valjana s toga, što djeca njome najlakše prisvoje nužno znanje, već i za to, što ima tu uzgojnu vrijednost, da djeca sama pronalaze neku istinu, a ne da im se ona naprosto daje. Inače će djeca odista saznati neku istinu, ali ona ipak ne će biti elemenat njihove duše, ne će imati utjecaja na djetinju volju i značaj. To pravilo postavlja i Spencer pri uzgoju uma, a potkrepljuje ga onom Montaignovom: „Znati naizust, znači neznati ništa.“

To je neka vrsta indirektnog poučavanja, koje mnogo jače djeluje, kao što i Tomaseo kaže: „I zlo i dobro, poučavano neizravno, često uljegne u dušu većma, nego da se silom natjeraju i nabiju“. Odatle i mnijenje nekih novijih omladinskih spisatelja, da primjere za djecu ne valja prikazivati u dječijim osobama, da tako ona ne mognu osjetiti, kako je to baš tamam za to napisano, da se za tim povedu. I to je mnijenje, i bez ostalih razloga, sasvim osnovano.

S pogledom na intelektualni uzgoj glavna je zadaća nastave, da djecu privodi samostalnu mišljenju, koja se osim neodregjenih slučajnih prilikâ, najvećma oslanja na spomenutu već induktivnu metodu: od konkretnog polazeći abstraktnomu, od primjera zaključujući na pravila, a od zorovâ razvijajući pojmove. Pri svim se ovim radovima vježbaju intelektualne duševne moći, te se uz moralnu naobrazbu gojenca time služi i formalnoj svrsi uzgoja, ali način vježbanja te ruke ne pripada amo.

S pogledom na intelektualni uzgoj, Spencer osim svega ovoga zahtijeva, da: postanak znanja u individuu mora ići istim tokom, kao i postanak znanja čitavog ljudskog roda. Ali iz ovoga se vidi da je dotičnik iz Darvinova tabora, pa se tome kao i ostalim idejama iz istoga izvora ne može pripisati osobita znamenitost, niti pretpostaviti korisna primjena, tim više, ako se promisli, da je ljudski rod na putu znanosti mal ne najprvo započeo metafizičnim razmatranjem[1]).

---

[1]) Nije tako! Prije svega nema puta onako naprečac presuditi Darvinu, jer i ako se svaka njegova teorija ne potvrgjuje i po gdjekoja već uzmiče pri današnjem stanju nauke, to su ipak njegove zasluge za nauku neosporne i njegovo ime ostaće besmrtno u istoriji nauke i mišljenja ljudskog.

A onaj zahtjev, da pojedinca valja u glavnom spoznaji privoditi istim putem, kojim je do nje došao ljudski rod, ne postavlja samo Spenser, već i drugi pedagozi, pa mu se može naći traga i u Komenskoga, a taj je zahtjev i psihološki posve osnovan. Da je pak znanost otpočela metafizičkim rasmatranjem, to ni onda ne stoji, ako čestiti g. pisac pri tome pomišlja na prve zametke filozofije; ne valja zaboraviti koliko

Digitized by Google

Dakle, svestranost, zanimljivost i privagjanje samostalnu mišljenju, glavna su svojstva nastave s pogledom na intelektualni uzgoj. Time se ne poriče, da ta svojstva ne promiču svrhu uzgoja srca i volje, ali glavni im je zadatak ipak ojačanje intelektualnih moći. Ako pomno proučimo ostala pravila, kojih se držimo pri nastavi, to su ona stranom već sadržana u tome, što već spomenusmo, a stranom vrijede za neposredni cilj nastave, — za nastavu samu.

Mogli bismo ovome nadodati suglasnost, koja treba da vlada u nastavi i koncentriranju sviju granâ u temeljnoj tački, ali pošto to nije skroz pozitivno pravilo, već negacija njihova kontrasta, odnosno štita od mane uzgojne nastave, može da se u općenitosti izostavi. Samo treba vazda paziti, da djeca nastavom upoznaju samo ono, što je istinito, dobro i lijepo.

Za uzgoj srca i volje ne mogu da se postave općenita svojstva uzgojne nastave: mogu da se postave samo špecijalna pravila kod pojedinih predmetâ. Estetični i etični uzgoj ne stoji naime do koga naročitog puta ili nastave; — on zavisi o množini prilikâ, kojima se možemo raznoliko okoristiti, a ponajviše o osobnosti učiteljevoj.

To nam lijepo kaže Trstenjak u ovim krasnim riječima: „Učitelj treba da umije lijepo govoriti i da je živo uvjeren o onom, što uči. Ta živa vjera vidi se u očima, u riječi i u svom biću njegovu. On svojom čarobnom snagom osvaja čovjeka, a najlakše omladinu, koja je puna vjere. Ova sila ujedinjuje živce učiteljeve s dječijim živcima, te svaki učiteljev glas ozvanja u duši dječijoj, a on opet osjeća što osjećaju i djeca. I na što bolju dušu padaju njegove tople riječi, to u njemu više plamti ona sveta i čarobna moć. Ova hipnotička snaga stapa učiteljeve i dječije osjećaje u jednu dušu. Bez toga nema dobra učitelja. To se ne može iz knjige naučiti. U koga ima dara, a mnogo je doživio, mnogo trpio, mnogo plakao, veselio se i smijao, pa zaronio u prirodu i ljudski život, taj stiče onu silnu uzgojnu moć.“

Ja mislim, da se najviše čustvom može utjecati na čustvo, a ćudoregjem na ćudoregje: samo preko razuma teško je utjecati na dječije srce i volju. Mislim da je najbolje pri uzgoju srca, da je učitelj kao strune, a učenici gusle: svaki treptaj na prvim, odzvanja na ovim pošljednjim. Gudalo bi ovdje bilo pedagoška savjest učiteljeva.

Sva svojstva uzgojne nastave, koja trebaju intelektualnom uzgoju, promiču i etičnu svrhu, ali svojstva su učiteljeva ipak glavno sredstvo moralnosti i značaja. Za uzgoj srca i volje može u ostalom učitelju služiti skoro sva nastava, pa i mnoštvo dogagjaja i predmeta, koji njoj izravno ne pripadaju.

„Učitelju valja paziti na sve, ali najviše na to, da mu nastava bude uzgojna“.

Nešto o neurednom polasku djece u školu.

Stjepan Šimunac — *Fojnica.*

Ako pogledamo školski razvitak u Bosni i Hercegovini, odmah ćemo na prvi mah opaziti, da je kroz ova dva decenija na pedagoškom polju velik napredak učinjen. Visoka zemaljska vlada nastojeći da podigne školstvo mile nam domovine, Bosne i

je tu već bilo od mnogo vijekova nagomilana iskustva i na tome osnovu pribrana realna znanja, i kakva je to solidna podloga bila, s koje je čovjek prvi put poletio u visine metafizičkih špekulacija. Pri tome dakako valja u vidu držati ne samo stečenu dovle mjeru pozitivna znanja, već i dotadanjim iskustvom i znanjem razvijene umne sposobnosti, koje su čovjeku tek dale krila za onaj polet u nadzemne sfere. *Ur.*

Digitized by Google

Hercegovine, podiže divne, prema higijensko-pedagoškim zahtjevima uregjene školske zgrade. Nadalje upućuje ona učiteljstvo naredbama i okružnicama, u kojim im daje svoje opomene i upute, kako im valja raditi, da što bolje udovolje svojim dužnostima, pa da tako podignu blagostanje ovdašnjeg naroda. Pokraj svega toga ne može se ipak u mnogim školama postići uspjeh, koji bi se mogao i morao inače postići. Uzroci su tomu razni, ali pored svih drugih glavni je uzrok tomu neuspjehu neuredan polazak škole. Ovdje ću nekoliko riječi reći o neurednom polasku, i kako bi se on mogao makar ikoliko popraviti.

Naš narod još ne uvigja prave koristi i vrijednosti škole, te se toliko i ne brine, da mu djeca idu uredno u školu. Ja sam na svoje uši čuo gdje ljudi govore: „Moja djeca ne treba da više znaju od mene“. Ove je riječi rekao jedan ovdašnji čovjek, kad mu je godine 1896. pokojni Neumayer, kotarski predstojnik, htio dijete na svoj trošak školovati. Iz ovih se riječi vidi veliki nemar za školu. Mnogi dovodi dijete u školu i kaže: „Molim te, gospodine, primi ga u školu, da mi se skine s vrata“, a drugi opet šalju svoju djecu pod moranje, da udovolje kotarskoj ili drugoj mjesnoj vlasti. Ovo su dakle uzroci neuredna polaska škole. Još je jedan uzrok neuredna polaska škole, nemar same djece za školu. Mnogi roditelj rado bi da mu dijete ide uredno u školu, te ga za to svaki dan i šalje. Dijete se lijepo opremi i uzme knjige, te pogje u školu; ali mjesto da ide u školu, ode se ono igrati. Kad se druga djeca puste iz škole, eto ti i njega kući, tobož iz škole. Ovako ono često puta vara roditelje i učitelje. To osobito rado čine ona djeca, koja stanuju izvan onog mjesta, u kome je škola. Dužnost je samih učitelja brinuti se, da ovaku djecu potaknu na uredan polazak škole, i ako to ne mogu učiniti milom, onda mogu — što se kaže — silom; jer uredan polazak glavni je faktor školskog napretka.

Pod riječju „silom“ ne mislim šibe ni zatvor, nego nešto sasvijem drugo. Lijepo bi bilo, kad bi učitelj za takvog učenika udesio „iskaz“, na koji bi se morao učitelj uvijek potpisati, kad je učenik u školi. Učenik bi taj iskaz morao svaki dan pokazati roditeljima. Kad nema potpisa učiteljevog, onda roditelji mogu odmah znati, da im dijete nije bilo u školi. Za one roditelje, koji ne umiju ni čitati ni pisati, mogli bi se uzeti drugi znaci, kao: zvjezdica, križić i t. d. Ali da se i tu doskoči prijevari učenikovoj, morali bi se ti znaci bilježiti posebnim mastilom. Ja sam godine 1897./98. za takvog jednog učenika, koji je bez roditeljskog i učiteljevog znanja izostajao iz škole, udesio „iskaz“ u ovom formatu:

Iskaz o pohagjanju škole učenika II. razreda, Pere Vlaića.

Školska godina 1897./98.	Datum	Dan sedmice	Prije podne	Poslije podne	Opaska
	2./V.	Ponedjeljak	Potpis učitelja	Potpis učitelja	
	3./V.	Utorak	Potpis učitelja	Potpis učitelja	
	4./V.	Srijeda	Potpis učitelja		Poslije podne prosto
	5./V.	Četvrtak	Potpis učitelja	Potpis učitelja	

Digitized by Google

I zbilja sam ovim iskazom postigao to, da taj učenik sasvim uredno dolazi u školu.

U rubrike „Prije podne“ i „Poslije podne“ dogje potpis učiteljev, ako je učenik bio u školi; a ako nije bio, onda te rubrike ostaju prazne. Za roditelje, koji ne umiju čitati, dolaze u ove rubrike gore navedeni znaci, t. j. zvjezdica, križić i t. d. Prema tim rubrikama mogu roditelji znati, da li im je dijete bilo u školi ili ne.

Mnogi će možda od gg. kolega pomisliti, ta koliko posla zadaje pisanje takih iskaza. Ali ovima valja unaprijed znati, da se takav iskaz ne mora udešavati za svakog učenika, nego samo za onoga, koji češće puta izostane bez znanja roditelja i učitelja.

Ako ovakve učenike navratimo na uredan polazak škole, onda ćemo se veseliti, jer čim je bolji polazak škole, tim je bolji i napredak u školi, a taj će nam naplatiti i zasladiti ono malo truda i muke, što smo ga za ovo žrtvovali.

Natuknice o razvoju,

pa onda o izboru zanimanjâ, uz obzir na dužnost učitelja u tom pogledu.

Piše **Milutin Kovačević** — *Stari Majdan.*

Devetnaesti vijek naklonio se već i još malo pa će da rekne: S Bogom svijete za uvijek! Za mnogim i mnogim pregjašnjim, kojima tačna računa niko ne zna, spremio se u nepovrat i on. Neki skoro neosjetno, a od drugih — neki manje a neki više — ostavio je iza sebe u čovječanstvu trag. Dabogme, da se najviše tih tragova ne zna, od kojeg vijeka čovječijem soju u amanet ostadoše, jer ih čovjek u svoju duševnu riznicu onako samo stovarivaše i gomilaše, nevodeći računa, — od kada? — od koga? —, jer ne znagjaše uvijek ni računati. Istom otkada stade pravo na ljudske noge, a duševna mu snaga ojačala krila, istom iz tih vremena moglo bi se danas, — i to opet nepouzdano i netačno, — nagagjati: ovo je od tada, — ovo je od toga. Naš vijek, — devetnaesti vijek, — ostavlja svijetao trag za sobom, koji će potomstvu i po njegovu izmaku u oči udarati. Ostavlja znanje i umijenje čovječje u do sad nečuvenom i nevigjenom cvijetu, — u cvijetu, koji je take neobične jasnoće, da tomu nevješte oči zašljepljuje, pa će kao u bojazni da reknu: „To nije cvijet, — to je kroj znanja i umijenja ljudskoga! Tu je blizu konac svijeta!... Zemlja: ovaka, — ovako; sunce, mjesec, mars.... ovaka, — ovako; telegraf bez žica... a jok! — tu je kraj; više čovjek ne može i nema šta izumjeti; mogućnost je stigla vrhuncu, — šta, kula vavilonska srušiti se mora.... Tu je svemu blizu kraj!“..

Take i tome slične brige i bojazni zadavaju darovi vijeka, koji ćemo skoro do izmaka ispratiti, onim nenaviklim očima, a drugi vidovitiji ljudi reći će na rastanku za našim vijekom: „Lijepih darova ostavlja svijetu u amanet, ma prislonio je uz svakog čovjeka, koji hoće da čovječno poživi i umre, tako omašno breme dužnosti, da se svaki pod njim grbači“.

Pa zbilja je kratak život, — a zbilja je prepun rada i napora! Kraj mu je tako blizu, da će se malo ne svaki čovjek, skoro svaki dan i u radosti i u žalosti, — po nekoliko puta i nečuvši teški, ozbiljni glas: memento mori! — tog kraja ovozemnog života — smrti — sjetiti. A da je prepun rada — dužnosti — još je skoro očevidnije, nego i kratkoća njegova. Ta ko bi sve dužnosti nabrojio, kojima smrtnik u ono par godina mora da udovolji! — No u koliko bi na nas te istine smrtno djelo-

Digitized by Google

vale, u toliko neka nas oživljava nevarljivo iskustvo, „da u radu i leži cijeli život prirode, a ni jedan užitak nema slasti, ako se naporom do njega ne dogje.“

Izmegju tih mnogih dužnosti, koje čovjeka obvezuju prema Bogu, sebi i bližnjemu, izabrah riječ — dvije napomenuti o onoj, koja ga sili, da svoj „svagdanji hljebac“ onim načinom zaslužuje, koji ne stoji u opreci kako sa božijim tako ni sa ljudskim zakonom; dakle o zanimanju, i to nešto o razvoju i izboru njegovu.

Svi poslovi čovjeka samo su pošljedice neke prethodne duševne radnje njegove; govoreći o postanku i razvoju različitih zanimanja — radnja — ljudskih, dakako dakle, da će se koja riječ i o duševnom razvoju čovječanstva morati natuknuti, jer o jednom bez drugoga ne može biti razgovora.

*

Kakvo je čovječanstvo bilo u postanju — u povoju — svom, pa kako se podizaše, o tome ljudstvo, razdijeljeno na mnogobrojne vjere, ima samo svoje vjerske nazore. Osim tih nema čovječanstvo o tom drugih dokumenata, koji bi se činili neoborivi, pa čovjeku, kom se baš o prvim klicama čovjekovim promišljati prohtije, ne preostaje drugo, nego se poslužiti isporegjivanjem današnjih kulturno zaostalih naroda, te onda na temelju vjerojatnosti zaključivati i nagagjati. Ali jedno je očigledno i izvjesno, a to je, da čovjek ne mišljaše o sebi uvijek kao danas, niti življaše uvijek jednako.

Svaki vijek ima svojih osobitosti u mišljenju i življenju čovjekovom. Te različnosti nalazimo u nama dobro poznatim vijekovima današnjih prosvijećenih naroda, a sigurno je, da su se i svi mračni vijekovi, to jest, oni nama nepoznati vijekovi tih istih naroda imali čim razlikovati. Otuda slijedi: što više vijekova, to više razlika; i obratno: što manje vijekova, tim manje razlika. Tako dogjemo i na to, da u ono vrijeme, kad i prapraoci današnjih izobraženih naroda bijahu duševne visine današnjih još dobro i nepoznatih prastanovnika nutarnje Afrike i Australije, mišljahu o sebi jednako i imagjahu od prilike i po obimu i po sadržini jednake brige i oni, kao i ovi danas. Sva im briga bijaše — prehrana, a ova opet na „danas“ ograničena. Drugog posla čovjek nije ni poznavao, a na taj ga je nagonilo samo ono tjelesno osjećanje, koje glagju nazivamo, kao i životinje. Australac i danas poznaje samo glad i spavanje[1]).

Učinimo duševni put, pa progjimo mišlju po mnogobrojnim i različitim suvremenim narodima zemaljskog šara; isporedimo s fizičkog i intelektualnog gledišta najsavršenije djelo ruku božijih — ljude —, pa da nas šarenilo tih uživatelja ove nebeske grude u čudo baci! Za spoljašnje šarenilo ovom prilikom ne ćemo mariti, jer nas za sad duševna različnost tih naroda više zanima i stavlja nam se pitanje, koje ne ću da navodim, jer imam volju da na nj odmah odgovorim: Samo je vrijeme uz osobito znatni utjecaj prirodnih prilika počinilo te grdne razlike u duševnom životu ljudskog roda: što više prošlih stoljeća preda se prometneš, tim si i ti bliži onima, koje danas u nekim krajevima i s čugjenjem i sažaljenjem promatraš.

Pa u ono djetinjsko doba čovječanstva, kome su današnji Polinezi još sasvim blizu, duševna snaga ljudska kano da bijaše samo klijala, pa se čovjek skoro neznatno ili baš nikako ne razlikovaše od životinja, s kojima je živio i s kojima se o plijen otimao. Pećine ga čuvahu od vanjskih nepogoda, hranio se onim, na što je prije na-

[1]) Ovo doslovce ovako uzeto, kao što je tu rečeno, krivo je mnijenje; čovjeka na tako niskom stepenu duševnog života niti je kada bilo, niti ga ima. Isporedi o tome članak „Filozofija u drevnih Helena“, „Šk. Vj.“ 1898., str. 89. i 90. *Ur.*

Digitized by Google

išao, nije imao današnji razvijeni govor. Gotovo da se nije mnogo razlikovao od drugih sisavaca niže vrste, a svakako nije živio životom današnjeg čovjeka.

Ali na tome nije moglo ostati!

Megju glavnim poticalima, koja su izvan čovjeka, nalazimo u ljudskom duševnom razvoju na prvom mjestu prirodu, usred koje čovjek živi. I ako bismo prirodu, — tog glavnog faktora u duševnom razvitku čovječijem, — sudeći je po darovima, kojima je ona svoje uživaoce u pojedinim krajevima svijeta obdarila, na mnogo krajeva čak i surovom maćehom nazvati mogli, ipak se čovjek duševno uzdizaše, jer je sam u sebi prirogjenog pokretača imao, koji ga je savršenstvu privodio. Malo po malo, prema prirodnim prilikama — negdje prije, negdje kasnije, — raspirivale su se iskre duševne u čovjeku, koje ga uzdizahu iz živinskih nizina, pa ga oslobagjahu od samih živinskih nagona, da se uzdigne na onu visinu, koju mu je Bog odredio, — na duševni život. Čovjek postajaše čovječniji. U tome razdoblju bio je valjda nekuda kao dijete na „prvom smijuljku". Bog bi sam mogao znati, koliko čovjeku trebaše vijekova samo do tog prvog razdoblja. A kad bismo duševni razvitak ljudski sav na sama razdoblja podijeliti, svakako bi nam valjalo mnogo vijekova izbrojiti. Da je tomu tako, to možemo uvidjeti, uzmemo li, koliko nam truda, vještine, pa i vremena treba, dok jedno naše dijete izobrazimo i čovjekom načinimo, gdje se njemu već i prvi pogled na pitomini ustavi i ne mora sve znanje i iskustvo svojom glavom naći. Kad se tome još nadoda, da je u ona prastara doba samo divljaštvo u prirodi bilo, pa i sam čovjek taki bijaše, možemo jedva jedvice i pojmiti, kako taj razvitak u svom početku polaganim i kratkim koracima stupaše.

Ali ipak se kretaše!

I kad mu se jednoć duševna radnja završi onom sposobnošću, koju umom nazivamo, uzdigao se nad sve ostale stvorove u nedogledne visine, do vrutka, iz koga je sve: vidljivo i nevidljivo, svoj početak dobilo, — do božanstva, o kome mu se spoznaja u prvim vremenima pomutila bila. To je bila velika i sudbonosna spoznaja za čovjeka, i akoprem nije odmah došla do današnje čistoće. Poznavanjem božanstva dobio je čovjek naime savršenije mnijenje i o samu sebi, pa to bijaše uzrok i promjeni odnošaja čovjeka prema sebi i prema bližnjima. Kako se malo po malo čovjek u duševniji život uvagjaše, tako malo po malo napuštaše dotadanji način življenja, koji čovjeku ne dolikovaše, pa osim svega drugog promijeni kako način uzdržavanja sopstvenog života, tako i način snabdijevanja životnim sredstvima, jer čovjek poče uvigjati, da se dotadanji način ne slagaše sa — stvorom božijim obdarenim estetskim i pravnim čustvom. Čovjek je dakle stao pomišljati na više ljudski i na bratski život.

Tako čovjek doživljavaše jedan unutarnji preobraćaj za drugim, a oni utjecahu kako na unutarnjost tako i na spoljašnost ljudsku, jer baš ti preobraćaji i jesu vrelo, iz kojeg postade čitavo more ljudskih potreba: jedne tjelesne, druge duševne, — a u duši ljudskoj bivala je sve vruća težnja, da im svima odoli. Ljudske potrebe i ona težnja, da im se odoli, porodila je razne zanate, radnje ili zanimanja ljudska, koja čovjeku otvoriše neiscrpiv majdan bogatstva, kojim će svojim duševnim i tjelesnim potrebama zadovoljavati. Vidimo dakle, da je čovjek na putu duševnog razvitka naišao na silne potrebe, ali s druge strane uvjeren je svak, da mu baš te potrebe i jesu danas neocjenjiva sredstva dostojnog življenja.

Razvitak duševnog života ljudskoga nije išao — štono riječ „kao po loju", jer kako vidjesmo, u duševnom razvitku ne bijaše žurnih koraka, nego vrlo sporo prolazaše čovjek kroz mnoge i mnoge faze, dok je stigao na današnju duševnu visinu. U tom razvitku, dakako, da cjelokupno čovječanstvo nije jednakim tempom ni zajedničkim

Digitized by Google

korakom dosizalo stepene duševne visine, niti se može pomisliti, da je ikada sve ljudstvo jednake duševne naobrazbe bilo. A da ni suvremenici na jednom stepenu ne stoje, to svak zna: ta vidimo, da ni danas ni pojedinci, ni pojedini narodi, duševnom snagom jednaki nijesu. I to je svakom ponjatno, da djelatnost duše ljudske još ni iz daleka nije uprla u megje svoga radnog polja, te će se i od šad čovječanstvo usavršavati, pri čemu će oni zaostali stajati u stope onih, koji su pred njima odmašili. Za to ne će suvremeniku trebati velika starost, pa da isporedivši se s novom generacijom, tu razliku izmegju starijih i novijih pokoljenja uvidi, ne bude li zanesen onom: „Stara — zlatna i bolja — vremena!“

Iz dosad navedenog šta vidjesmo? — Vidjesmo, da čovjeka neka, samo njemu prirogjena moć tjera naprijed, — a Bog bi znao dokle će! Vidjesmo, da je na duševnom radnom polju vječito kretanje, a ako sad razmotrimo to kretanje n. pr. suvremenih naroda, vidjećemo na svoje veliko čudo: neki su ubrzali; neki polagano, — ali ozbiljno i odmjereno stupaju; neki nogu pred nogu meću, — tek da se miču; neki se istom spremaju da pogju, — a nije nemoguće da vidiš, — Bog zna iz kojih zgoda ili nezgoda, — pa onaj prvi bude zadnji, a zadnji prvi. Kako je u naše doba, možemo s pouzdanjem tvrditi, da je i od uvijek bilo.

Uporedo s duševnom snngom ljudskom stupala je i valjanost njegovih radova, jer ti i nijesu drugo ništa, no plodovi duševne radnje, te s punim pravom držimo, da su radovi kako sadanjih tako i prošlih generacija jedino i sasvim vjerno ogledalo njihove duševne visine. Pa tako duševnu visinu davno izumrlih pokoljenja i ne možemo drukčije mjeriti, nego po ostacima njihovih radova, njihovih umotvorina.

Sad nešto da natuknem i o prilikama, koje bijahu u prilog ili na uštrb duševnom razvitku.

Na duševni razvitak, a po tome i na radove ili drukčije na znanosti i umjetnosti pojedinih naroda utjecale su razne prilike, usred kojih čovjek življaše, kao: oblik zemlje, klima, bogatstvo zemlje i t. d. Na te prirodne prilike ne ću da se osvrćem, kao ni na ratove, seobe i kužne bolesti, koje takogjer u duševnom razvitku neku stagnaciju, ili šta više nazadak prouzročiše. Napomenuću samo onu okolnost, koja nije baš prirodom postavljena, a ta je, dijeljenje ljudi na kaste. Da bismo što bolje nesmisao tih kasta shvatili, nužno je, da istaknemo neke duševne strane čovječije.

Svaki čovjek sobom na svijet donese prirogjene duševne sposobnosti, kojima je osim sviju stvorova samo on obdaren, i koje se zgodnim načinom lijepo razviti mogu. Ali zna se i to, da je priroda svakog čovjeka osim općenitim još i nekim posebnim sposobnostima obdarila, koje ga za izvjesne poslove spretnijim čine, nego što bi drugi za njih bili. Općenite duševne sposobnosti čine čovjeka — čovjekom, a one posebne čine ga vještakom. Na te posebne darove prirode valja svaki dobro da pazi, koji će skoro na raskršće radnih staza izaći, a i oni, koji dotičnog do tog raskršća dovode. Ne varam se, kad držim, da je to jedan od glavnih uslova, ako hoćemo, da preduzeti posao srećom rodi, i ako želimo, da se preduzeti posao takogjer usavršava, jer samo onaj, kome je druga majka — priroda, — naročito sposobnosti u kolijevku donijela, može da svoje rukotvore iz prvobitnog stanja savršenstvu uzdiže. Dabome, da se ne smije opet tako strogo uzeti, kao da čovjek onda ni za kakav drugi posao sposobnosti nema. Ima, ali je za cijelog života svog uvijek samo krpljač i uvijek: „Plete kotac — k'o što i otac“ — i nikad ne može zaslužiti ime vještaka. Tako je još i Rousseau imao povoda da primijeti: „Svijet je pun zanatlija, a osobito umjetnika, koji nemaju naravnog dara za umjetnost, kojom se bave“.

Digitized by Google

Izbor zanimanja treba dakle temeljiti na onim posebnim darovima, a oni vještu oku u brzo daju vidljiva znaka od sebe u sklonostima, za kojima se dotični povodi. Da samo prema tome preduzeti posao srećom rodi, to nam svjedoče nebrojeni primjeri. Kada čitamo životopise pojedinih vještaka — majstora — onda često nailazimo na razne neugodne doživljaje njihove; na neugodne borbe, koje potekoše samo otuda, što se njihove sklonosti ne podudarahu sa željom njihovih skrbnika: oni hoće onamo, — ovaj zapovijeda ovamo; onaj se otima, — bježi. — a ovaj ga drži ljenčinom, izgubljenim, ali ovaj najposlije uzevši posao po srcu, on ne ljenčari, nego stvara i svakim danom zadivljuje svijet svojim uspjesima. Održanom pobjedom prirogjenog dara i sklonosti nad bezrazložnom samovoljom, — dobismo tako vještaka, kojim se ponosimo.

Sada se osvrnimo na doba kastî!

Baš zbog toga, što su dijeljenjem ljudi na kaste ti posebni darovi ne samo zanemareni bili, nego se na njih i osvrtati zabranjivalo, — bila je doba kasta jedna golema prečaga u razvoju umjetnosti, preko koje je čovječanstvo kroz vijekove pokušavalo da prijegje i teško je jednoć prešlo. I dandanas ima kastî, ali u naroda, koji su kulturom zaostali, n. pr. u azijatskih naroda. O tima suvremenim kastama nije mi svrha govoriti, jer se latih da govorim o razviću čovječijeg umijenja, pri čemu sada držim pred očima samo onaj dio čovječanstva, koji danas prosvjetom prednjači, pa kod kojih su kaste samo istorička stvar. Iz svega o tim kastama navešću samo nekoliko zaključaka, odnosno utjecanja njihova na duševni razvoj čovjeka.

Za doba kasti duševni je polet čovjeka naličio na muhu ili lepirića, zapletenog u paučinu, pa se trza, a otrgnuti se ne može. Doba je kasti obilježje duševne slabosti ljudstva, jer o duševnom snažnom i zdravom razvitku ne može biti govora kod ljudi, kojima nije opća korist i napredak pred očima, a cijelo doba kasti općenitom napretku kulture samo je bilo na uštrb. Samo veliki pritisak gornjih razreda na dônje i nepouzdanje nižih slojeva u sebe same, moglo je učiniti ljudstvo baruštinom, koja nikud otjecanja ne imagjaše. To je bio žalostan život! Većina ljudi bijaše prisiljena, da radi posao, za koji ih priroda ni spremila ni obdarila nije. Tu je moralo biti mnogo nezadovoljnih duša ne samo u nižim, nego i u višim razredima. U takim prilikama morao je mnogi rogjeni vještak umrijeti, neuradivši na polju njemu naturenog zanimanja ništa, kao i svaki drugi nesposobnjak, koji leventovaše na polju za drugoga zgodnu. Tim je napokon bila isključena mogućnost, da cjelokupno ljudstvo za duševni napredak radi, a bez toga opet pravog napretka nema.

Da slika kasti bude još jasnija, napominjem i ove istine. Čovjek je djelotvoran stvor. Stvoren je za duševni i tjelesni rad; u tome čovjeku stoji ovozemni život, i stegni u njemu radinost, — stegao si u njemu život. Uzevši to na oko, možemo od prilike izmjeriti težinu tih okova, koje čovjeku i uopće njegovoj duševnoj i tjelesnoj radinosti nametnuše kaste. Da b.jahu ogromni, možemo zamisliti, kad uzmemo, — kako unaprijed spomenusmo, — recimo nižem razredu, — nego većinu cjelokupnog čovječanstva.

Ali ni to stanje nije moglo do današnjeg dana uzdržati!

Um, to najsvjetlije oružje duše ljudske, morao je dabome iste okove, koje rod ljudski nemilice sputavahu, raskinuti, pa da čovjek, nakon što sebi izvojeva slobodnu volju, — kako u svačem, tako i u biranju zanimanja — slavodobitno umom svijetu caruje. Ta Bogom dana snaga duše naše, i ako nekad neprilikama može biti potisnuta, ipak je poluga, koja čovjeka iz svih nezgoda, i ako polagano, ali pouzdano podiže, pa ga tako i te nezgode otrese. Iz te izvojevane pobjede uma ljepše ruže procvaše: podijeli se rad na ljude po njihovoj sposobnosti, želji i sklonosti, a prestade

Digitized by Google

neprirodno dijeljenje ljudi na radove i zanimanja. Pa u grupi ljudskih radova biram onaj, za koji se valjano spremiti mogu, i za koji se sposobnim i oduševljenim osjećam.

Tu je temeljni kamen svega ljudskoga naprednog života i rada.

Slobodna volja pri izboru zanimanja, potkrijepljena sposobnošću i ljubavlju prema preduzetom poslu, najsigurnije je jamstvo za nepromašivi uspjeh i napredak. Da je tomu tako, to nam svjedoči i sama sadašnjost, jer otkada zasija slobodna volja pri izboru zanimanja, od onda eto nam pod tim suncem pod izmak XIV. vijeka znanosti i umjetnosti u bujnome cvatu. I prije doduše bijaše i vještina i vještaka, ama ovi bijahu tako rijetki, da bi ih čovjek na prste izbrojiti mogao, pa ne mogoše da učine za napredak umjetnosti onako i onoliko, koliko bi možda pod povoljnim prilikama mogli bili. I tada — istina — napredovaše znanje i vještina čovjekova, ali gmizaše kao crvić ili puž, — bijaše skoro „mrtvo puhalo". Tako je, kad isporedimo prvašnje korake napredovanja ljudskog umijenja na primjer s koracima, koje je činilo u XIX. vijeku. U tom vijeku dosegao je čovjek u svakoj grani znanosti i umjetnosti dosad nečuveno i nevigjeno.

Razumije se, da ni na ovom ne će zastati!

Prema sadanjim biljezima već za stalno držimo, da će vijekovi umnom polugom čovjeka, znanje i umijenje njegovo, do danas nedogledne visine uzdignuti; vijek za vijekom stvaraće sve znanijeg, sve umjetnijeg čovjeka. Tomu će biti u prilog ne samo već napomenuti slobodni izbor, nego i zgodna podjela radova na radnike. Vidimo, kako danas u tom pogledu stojimo! — Danas čovjeku samo u toliko treba općenitog znanja, da se u svagdanjem društvu valjano kretati može, a svaki nastoji da se samo na onom polju vještakom pokaže, koje je prema svojoj težnji za poslovanje izabrao. Uperivši svu svoju djelatnost samo na izvjesni posao, a potaknut nešto materijalnom korišću, a u neku ruku i častoljubljem, uz prirogjeno osobite vrste nastojanje, dade se onda čovjek svom snagom na razmišljanje, izmišljanje i stvaranje. Sloboda izbora, taka podjela, a s takim nastojanjem, urodila je dobrim plodom: svako radno polje ima svojih rogjenih vještaka (prema onoj: vještak se mora roditi) — u izobilju, koji čovječanstvo privagjaju savršenstvu.

Posmatrajući ogromne umne tečevine samo nekolicine prošlih decenija ovog vijeka, čovjek se ushićava, ali već i sada u budućnosti nazrijeva uzor kud i kamo savršenijeg čovjeka. Pa tako će biti i sa svima budućim generacijama; i budući vijekovi naime ne će biti bez tih uzora, koji će čovjeka siliti, da unaprijed gleda, i koji će ga k sebi primamljivati. Hoće li, — i kada će — doći vrijeme, da idealno savršen i zbiljni koji čovjek bok uz bok bude nešto istovjetno, to možemo pripisati znanju samo Sveznaoca; ma toliko je izvjesno i vidimo, da sadašnjost postepeno prelazi u budućnost, to jest, da se sadanja generacija sprema približiti najbližem budućem idealnom čovjeku. Taj najbliži idealni čovjek, naš je cilj postavljen u budućnosti, a na tim ciljevima ne će ni jednom pokoljenju nedostajati, jer je u nauci tako: Čim korakneš jedan korak dalje, za jedan korak dalje od prijašnjega cilja, vidiš opet nov cilj. Nauka je primamljiva, — a čovjek nezasitljiv!

Tako će se dakle duševna i tjelesna djelatnost čovjeka svakim danom usavršavati, i to u svim granama njegovih radnja — zanimanja — zanata, kojih danas imade vrlo mnogo, baš kao što i čovjek imade mnogo potreba. A sad pri završetku ovog odsjeka zamislimo kitu ili vijenac sačinjen od suvremenih ljudskih radnjî. (Tu mislim radnji, — a ne besposlica, premda u besposlice ne uvršćujem sve ono, što uvršćuje Rousseau). Nema ni jedne jedite da nije nužna, ili korisna, ili plemenita, a

Digitized by Google

neke su pače i nužne i korisne i plemenite. Sudeći o njima, dolazimo na to, da im ne bi niko potrebu i znamenitost opravdano poreći umio ni mogao, jer su sve nuždom postale. Ili zar nije isto čovječno življenje stvorilo ovolike životne potrebe? A zar bi se na koji drugi način podmirivati mogle nego ovim? — Odgovorom na ova pitanja dolazimo na glavnu stvar, t. j. do uvjerenja, da svaka suvremena vrsta zanimanja ljudskog potpuno opravdava svoj opstanak, i da je svako zanimanje, osim toga što je nužno, već i toliko plemenito, što nas svaki pomoću njegovom na dopušten i Bogom blagosloven način onaj „svagdašnji hljebac", što ga redovno u posvednevnoj molitvi od Boga ištemo. privregjujemo, te se mnogi pojedinci a i čitave familije uzdržavati mogu i uzdržavaju.

*

Ovako samo natuknuvši o razvoju, hoću sad da koju više napomenem i o izboru zanimanja.

Čovjek, koga je Bog djecom obdario, ima svetu dužnost, da je iza sebe ne ostavlja kljastu i slijepu, uzevši te riječi u tom smislu, da svako pojedino valjanim radnikom učini, jer „rad je prijeka dužnost društvenom čovjeku. Svaki je besposlen gragjanin, tat, ma bio on bogataš ili siromah, mogućnik ili slabić" (Rousseau). Ali prema duhu današnjeg vremena valjan radnik ne može biti onaj, u koga nema kako općeg tako i stručnog obrazovanja; valjana radnika treba dakle uzgojiti.

Obazrimo se za to na taj uzgoj, i to na početak njegov.

Mi, — narodni učitelji, — ne uzgajamo izravno radnike, jer naše škole nijesu stručne škole. Nama je zadaća dati djeci temelje općenitog znanja i obrazovanja; dužnost nam je razviti one, skoro nevidljive klice, što se u uzgojenicima već nalaze, pa će na njima, — kao na započetom temelju, — drugi pozvani nastaviti. Baš za to, što je to temelj, možemo se odmah pohvaliti znamenitošću našeg rada, — ako ga valjano svršavamo. — Rekoh, da nam valja izmamiti one klice, koje su skoro još nevidljive, do jasnije vidljivosti, jer baš ni mi ne počinjemo nečim, što bi sasvim novo bilo tako, da ni samog zametka ne bi bilo u uzgojeniku. Mi treba samo da znamo i hoćemo polagano ono razvijati, što je u uzgojeniku zamotano. „Čemu je Bog koju stvar stvorio, za to joj je i sposobnost u njezinu narav ucijepio, da ne bude ni jedna ono, što jest, slučajno ili nasilno, već dragovoljno; jer iz korijenja u njoj uložena sámo raste, što izrasti ima. Tako ima i čovjek sam u sebi temelje prosvjete, kreposti i nabožnosti (pošto je za ovo troje na svijet stvoren) tako stanovito, kao što i dub svoje korijenje, na kojem stoji. S toga ne treba ništa od tih stvari u čovjeka umetati, kad ih već ima od naravi u sebi; samo da se ovo korijenje uščuva, da ne pogine i da ima pripomoć, da se uzmogne jezgreno prijeti, razgraniti, moćno se raširiti, valjano cvasti i voćem roditi; — toga se hoće" (Komenski).

Valjan uzgoj djece bez sumnje je najpreča i najsvetija dužnost u prvom redu roditelja. Oni bi imali biti oni, koji bi u prvom redu ispunili ono, što glasoviti vladika mišljaše pod riječma: „Toga se hoće" — naime, oni bi morali dječije znanje razgranati, raširiti, te cvjetanju i obilatom rodu privesti. Pa oni donekle to i čine, jer, pravedno uzevši, oni prvi i zaliju one nama prirogjene duševne klice i njihovom pomoću iz mrtvila u životno stanje krenu. Ali prilike su take, a biće i u buduće, da svaki čovjek mora u znoju svoga lica zasluživati i izragjivati sredstva, koja mu trebaju za održavanje tjelesnog života njegova i njegove familije. To pak toliko vremena iziskuje, da bi pokraj te svagdanje brige nekim ljudma sasvim ništa, a svima drugim vrlo malo vremena preostalo, koje bi valjanu uzgoju i opsežnoj obuci

Digitized by Google

svoje djece posvetili. Kad tome pridamo još nešto znamenitije, naime, neznanje i nesposobnost najvećega dijela roditelja za taj posao, — onda imamo vjernu sliku potrebe ovake škole, kakva sad postoji „Hoćemo li da shvatimo pravo znamenovanje učiteljskog staleža, to pomislimo jednom zatvorene sve škole koje države, a mladež da ostane bez nastave“ — kaže Diesterweg.

Neizmjerna ljubav roditelja prema svom podmlatku, neprekidna briga oko sreće i napretka njegova i uvigjavnost vlastite nemoći i nesposobnosti, — porodila je učiteljski poziv, koji nameće ništa manje tešku i svetu dužnost od dužnosti roditeljske. „Učitelj je kao i roditelj“ — veli se u narodu, a i s punim pravom, jer učitelj ima da djetetu daje ono, što mu otac ne može ili nema kada davati, a što mu isto tako treba, kao i ona kora hljeba, što je iz roditeljske ruke danomice prima. — Svrha je učiteljevog poziva dakle očevidna i prema njoj može se s punim pravom i bez ikakvoga hvalisanja reći, da je učiteljsko zanimanje i potrebno i korisno, plemenito i uzvišeno, — a čak i sveto; kojem su doduše druga zanimanja krila, ma bez kojeg ta krila ne bi ni sadašnjosti odoljeti mogla, a kamo li sjajnijoj budućnosti u susret poletjeti.

Pruživši djetetu u nekoliko roditelji a većim dijelom narodni učitelji glavne temelje općeg znanja, pa nastavivši to općenito znanje ponekad i u srednjim školama, — valja dijete jednoć izvesti na put, kojim će do svagdašnje kore kruha doći. Različite načine, kako ljudi do te kore hljeba dolaze „mi stariji znamo“, — ali znamo i to, kakve su ozbiljnosti i misli i radnje dječaka u godinama, u kojima mnogi do tog puta dolaze.

U velike je mudar onaj, koji prije početka nekog posla pravo mu pošljedak promotri, te se samo za onaj laća, kome je dorastao. Hvatajući se izvjesnog posla, treba iskreno odgovoriti na pitanje, hoće li se kraju privesti moći, a da se od dužnosti koje taj posao nameće i o sopstvenu savjest ne ogriješi? Ako se pak želi znati, u čemu stoji savjesno vršenje izvjesnog posla, valja mu prije svega valjano svrhu upoznati. Ona poduzetniku mora kako pri izboru tako i kroz cijelo vrijeme rada biti pred očima; jer je to meta rada, a ona mu je poticalo i savjetnik, kako i čim rad svoj da započinje i kraju privodi. Tu čovjeka ne smiju poticati samo želje, nego mora čak i snagu osjećati, da će biti junak svog položaja. „Velika je razlika u tome, da li nam se koji posao mili, i da li imamo sposobnosti“ (Rousseau: Emil).

Uzmimo sada na oko, da u današnje doba dolaze na raskršće radnih staza mladići, koji sami sobom još ne raspolažu, — još su zeleni, — još su više izvrženi utjecaju čustva, nego razumu podvrženi. To megjutim nije njihova krivica, — to leži u duhu vremena: danas svak kano da uvigja svoj kratki vijek, pa se za to svak iz petnih žila i upeo, da one, koji se njegovima nazivaju, što prije na sopstvene noge postavi. Otuda imamo mladiće najvećim dijelom od 14 do 16 godina, a već valja da se odluče, kojim će načinom udovoljavati potrebama življenja na zemlji, — biraju zvanje. Pa ipak većinom ne biraju oni sami, jer u tim godinama nijesu još toliko razvijeni, da mogu birati, nego im se izvjesnom zvanju „valja silom posvetiti“, a najviše iz razloga „što su im“ — kao što Rousseau kaže, „roditelji bili zavarani prividnom gorljivošću, koju bi bili pokazali i prema kojoj drugoj umjetnosti, da su u isti čas koga vidjeli, da se njom bavi.“ — Recimo po duši, da li je mladić gore rečenih godina tako zrio, da može prije nego što se prihvati posla i pošljedice mu dogledati, pa se prema tome laćati samo onog, kom će valjano odolijevati moći. Ne, čovjek u tim godinama nije u stanju (a bez svoje krivice) o tom svemu računa voditi.

Digitized by Google

Tu mora neko biti, koji je taj put prevalio, kojim su ovi namislili poći, ili su bar vidjeli putnike tim putem prolaziti. Mora tu neko biti posrednik, koji će umjeti da na jednu stranu postavi nečije sposobnosti i sklonosti, a na drugu stranu dužnosti pojedinih zvanja — zanimanja — pa da ih onda pravo omjeri. Ali to nije tako obične naravi, da i svaki lajik u tome može da bude pravedan sudac. „Treba nam potanjeg promatranja, nego što mislimo, ako hoćemo, da se uvjerimo o pravoj obdarenosti i o pravom ukusu djeteta; jer ono očituje više svoje želje nego svoje sposobnosti; ali mi ga vazda prosugjujemo prema njegovim željama, jer mu ne umijemo proučiti sposobnosti“ (Rousseau: Emil). Dakle tu se hoće i komadić vještine, a zdrav razum govori, da tu vještinu na prvom mjestu mogu samo oni posjedovati, koji su djetetu postavljali temelj tjelesnog i duševnog razvitka, — dakle roditelji i učitelji. I u ovih biće nedostataka s pogledom na tu vještinu, ali ipak, premda Rousseau reče: „Želio bih, da nas koji razuman pisac obdari raspravom, kako valja djecu promatrati. Vrlo bi vrijedno bilo poznavati tu umjetnost; oci i učitelji ne znadu ni njezinih početaka“, — danas valja pripoznati, da — neko više a neko manje — i tomu vještih ljudi imade, a s većom vještinom biće za cijelo učitelji. Kako je pak većina roditelja, — kao što gore napomenusmo, — prinugjena skoro svu svoju i duševnu i tjelesnu djelatnost trošiti na snabdijevanje svagdanjih — većinom tjelesnih — potreba, to onda ostaju dakle i opet učitelji najglavniji faktori uzgoja, pa kao takvi treba i brigu i glavnu riječ da i onda vode, kad nastane pitanje, čemu pitomac svoju snagu da posveti.

Premda su djeca — recimo — jednoga oca; ma svi nijesu jednakih ni duševnih ni tjelesnih sposobnosti ni sklonosti, — a prema tima valja im radnju tražiti. Za to griješe mnogi, koji upru djetetu u neku vrstu zanimanja, pa se toga štono riječ: „ko pijan plota“ — drže. „Nalozi i sila mogu često mržnju ucijepiti, ali nikad ukloniti. A sve ono, što čovjek radi silom, ostaviće, čim bude brže mogao, a dok to vrši, malo će u tom naći koristi, a još manje ugodnosti“ — kaže Locke.

Znajući dakle, da je prava sreća samo u onom radu, u kome radnik osim koristi takogjer i slasti nalazi, valja oprezno motriti sklonosti i sposobnosti dječinje proučavati, pa kad vrijeme dogje, i uvažiti. Mnogi veliki ljudi po nekoliko puta svoja zanimanja mijenjahu, a najvećim dijelom zbog toga, što ga se drugom za ljubav i latiše.

Čovjek, koji zna, da se napredniji život duševni baš na slobodnom izboru zanimanja temelji, mora tome znamenitom momentu u čovječijem životu više pomnje i pažnje prikloniti, nego što je možda najobičniji smrtnici tomu posvećuju. Narodni učitelj mora i u tom pogledu vještak da bude, pa da svaku priliku na dobro okreće i i upitan da može dati dobar savjet. S toga bismo gledišta mi učitelji i uzgojitelji imali osim obične naše zadaće, da povjerenoj mladeži narodnoj zdravom naukom um prosvijetlimo, volju ojačamo i srce oplemenimo, još i tu osobito znamenitu i ozbiljnu dužnost, da onaj saobraćaj, što smo ga sa dječijim roditeljima i othraniteljima dužni u najvećoj živosti održavati, na to upotrijebimo, kako ćemo ih uputiti o sposobnostima, osobnostima i sklonostima njihove dječice. „Udešavajući tako, da djetetu dolaze na posmatranje prirodni i umjetni proizvodi, te podražujući njegovu radoznalost, i povodeći se za njome, kuda ga ona vodi, imamo priliku da proučavamo njegov ukus, njegove sklonosti, njegova nagnuća, te da opazimo, kada će zablistati prva iskra njegove duševne obdarenosti, ako uopće imade u njeg posve odlučne obdarenosti“ (Rousseau Emil). — To nam je lekcija od Rousseaua, kako da se mi upućujemo o sposobnostima i naklonostima naših uzgojenika, pa onda prema tomu, gdje naigjemo

Digitized by Google

na rgjave nazore i nakane kod dječijih roditelja da ih po mogućnosti ispravimo, pa da tako uzgojenicima prema njima i rad naći pripomognemo. Ali da učitelj valjano i savjesno toj časnoj dužnosti udovolji, valja da pri proučavanju uzgojenikovih sposobnosti ima vazda pred očima opomenu Rousseauvljevu: „Ali pri tome valja da se čuvaš općenite bludnje, t. j, da učinak slučajne zgode ne pripisuješ vatri talenta te da njegovu želju za podražavanjem, koja je zajednička čovjeku i majmunu, i koja obojicu poput struja goni, da rade sve što vide da drugi rade, i neznajući, koja im korist odatle, ne držiš za očitu sklonost prema ovoj ili onoj umjetnosti".

Budnim okom i inače vještinom a i očinskom blagonaklonošću prateći duševni razvoj povjerene mladeži, učitelj može svakog uzgojenika, štono vele, u glavu upoznati, to jest, ne samo da zna koliko je on naučio i koliko sad vrijedi, nego su mu i osebnosti svakog pojedinog uzgojenika poznate, pa tako najbolje i zna, za koji bi posao svaki od njih najbolji bio. Pa prema današnjem ustroju školstva lako možemo dječije roditelje savjetovati, kuda, prema dječijim sposobnostima i sklonostima, da šalju djecu, u trgovačku, zanatlijsku ili vojničku školu, gimnaziju, realku i t. d. Tim ćemo dokazati, da nijesmo prosti plaćenici, nego ljudi, koji su se zbilja nad puko koristoljublje uzdigli, brineći se očinski za povjerenu sebi djecu. Tako će i veza izmegju škole i dječinjih skrbnika biti upravo onaka, kakva treba da bude, a bez čega nikako valjana nije. Tako će i ocima pući pred očima, i uvidjeće šta je škola; ne će držati za školu samo četiri hladna zida, nego će vidjeti u njoj učitelja, u koga kuca vruće srce samo za sreću njegovih uzgojenika. Time će učitelj i izvan škole učitelj biti, a time će sebi stvoriti neograničeno povjerenje, koje mu je prijeka potreba za dalji njegov rad. Tako je onda narodni učitelj u pravom smislu potporanj znanosti i umjetnosti, jer natiskujući radnike na ona djelatna polja, koja su za njih zgodna, ne može mu niko poreći, da je baš on — narodni učitelj — polazna tačka napretka i višeg znanja i umijenja ljudskog. Tako će biti još veći i vigjeniji megju promiciteljima prosvjete.

To ni jedan učitelj ne bi smio kao nešta sporedno da uzme, jer mu je bez toga posao, a po tome i dužnost, krnjavo izvršena. To je završetak i kruna učiteljevog rada, a tako radeći, ostaće mu trajan spomen i blagoslov na sretnome potomstvu!

Ispit.

Piše **Ivan Klarić** — *Travnik.*

Ihaa! eto ispita! — čuje se iz hiljade dječijih grla pri kraju svake školske godine.

Roditelji, pa i drugi ljudi, koji nemaju djece obično reknu: Gle, kako se djeca vesele ispitu! Megju tijem, to nije istina! To je lapsus lingue! Ne vesele se djeca ispitu, nego onome, što iza ispita dogje, a to su školski praznici. Neka se prokuša gdje god odmah sjutra dan iza ispita nastaviti školsko obučavanje, pa tako neka se čini nekoliko godina jednu za drugom i veseli dječinji poklik: Ihaa, eto ispita! odmah iščezajet svja jakože dim.

Osim djece ima još neko, ko se ispitu, — da tako reknemo, kad je već o ispitu govor, — veseli, a to su učitelji, pa borami i učiteljice. Pa i za njih je ispit pusta fraza. Ono čemu se i oni vesele, jesu dvomjesečni praznici, gdje se svak može nazijevati i naprotezati do mile volje, jer nastupa dolce far niente, što bi se dalo zgodno prevesti sa: beg lezi, a beg ustani.

Digitized by Google

Veseli poklik: Ihaaa, eto ispita! donosi na ovome svijetu mjesto opisanih radosti po gdjekome i žalost. A tako je uvijek bilo, otkad je svijet postao: Kad jednome smrkne onda drugome svane. Učiteljstvu beli svane dobro jutro, ali roditelji su nekako kiseli. Oni ponajobičnije vele: eto prokletog ispita; mi ne znamo, šta ćemo s djecom raditi za ova dva mjeseca.

Učitelji se na ovu roditeljsku primjedbu ispod brka (ne znam, kako učiteljice) podsmjehuju i vele: A kako smo mi proživjeli svojih deset mjeseci i to ne sa jednim, dvoma ili troma, nego sa 60 do 100 glava, tako eto proživjećete i vi dva mjeseca.

Ispitu se vesele roditelji samo onda, kad imaju djecu u udaljenom mjestu u školi, pa se nadaju, da će im djeca zdrava i vesela doći, te čitava dva mjeseca uz njih proboraviti.

Upitajmo se mi sada ozbiljno iza ove uvodne causerie: šta je ispit? — Najprostiji i najobičniji bi odgovor glasio: Ispit je ono, kad učitelj na kraju školske godine ispituje djecu, što su učila, pa ih onda raspusti kući za puna dva mjeseca.

A je li ovo zbilja ispit? — Ta to je na pitanje: šta je ispit? — samo rukopipateljni odgovor. A ispit je u pravom svome značenju čin, pri kojemu se gleda, kakav je neko uspjeh polučio u čem bilo da bilo.

Pri školskim ispitima može se gledati, pa i gleda se: kakav je uspjeh polučio svaki pojedini učenik u zavodu, a može se gledati i to: kakav je uspjeh polučio sam zavod kao tijelo, gdje se sve skupa i učenici i učitelji, koji su na zavodu djelovali, ocjenjuje. U ovom slučaju po odgovorima svijeh razreda i svijeh učenika u razredima sudi se učiteljstvu kao jednoj utjelovljenoj osobi.

Ondje, gdje se pita za uspjeh svakog pojedinog učenika, te se on ocjenjuje kao objekat, učiteljstvo je pokriveno. Ono ne žnje hvalu, ako svi progju, niti dobiva ukor, ako li svi propadnu, jer je tudijer sve do učenika stalo. Učitelj je pokriven tijem, što je tačno obdržavao svoje satove i obradio propisani materijal, pa ako ga učenici kao slušatelji nijesu htjeli slušati i učiti, to je njemu deveta briga

Ovo vrijedi za sredruje i više škole.

U drugom slučaju, gdje se po odgovorima, ne jednog ili svakog učenika na po se, nego sviju skupa u svemu zavodu ocjenjuje uspjeh, tu za dobre odgovore učiteljstvo zavoda bere lovorike, a za loše ili nikakve odgovore dobiva trnov vijenac. Ovdje se ne pita: Je li gradivo obragjeno? — nego se pretpostavlja da jest, pa ne samo da jest obragjeno, nego se mora i znati, jer ako se ne zna, računa se, da nije obragjeno.

Ova vrijedi za osnovne škole.

Ispit je svakako stara inštitucija, koja prelazi kao epidemija sa jednog zavoda na drugi, iz jedne zemlje u drugu, pa makar i ne bila kakvom separatnom naredbom za tu zemlju, gdje su škole uvedene, propisana. U nas n. pr. u Bosni i Hercegovini nema ni jedne naredbe, koja ispite propisuje ili bolje rečeno naregjuje pa ipak se ispiti obdržavaju. Kao što nema naredbe, koja ispite propisuje, tako je nema ni koja ih zabranjuje. Pa kad nema naredbe, koja ih izrično propisuje, tada mi nemamo ni pravilâ po kojima bi se imali ispiti obdržavati. Mi bismo dakle mogli, da ih i ne obdržavamo, a ipak ih obdržavamo i bez naredbe i bez pravila onako na pamet kao oroz kad pjeva.

Ovo vrijedi za osnovne škole, jer srednji zavodi imaju o tome izdane naredbe i lijepo udešena pravila, po kojima se ispiti obdržavaju.

Svrnimo se malo na svrhu ispita u osnovnim školama i to po knjizi: Učitelj i škola, od blagopokojnog županijskog školskog nadzornika Marijana Vukovića. On u

Digitized by Google

navedenoj knjizi crta način, kako se ispiti imaju obdržavati, a za sam ispit kaže: „Svrha tim ispitom je, da se roditelji školske djece, općinari i prijatelji škole osvjedoče o maru i radu učiteljevu, o stanju škole i napretku djece, te da se tim načinom interes škole drži budnim u daljih krugovih općine i okolice.“

Iz svega toga vidimo u kratko rečeno ovo: hoće se pobuditi interes za školu i to na temelju učeničkog znanja, koje je ovisno o učiteljevu radu.

To je sve lijepo rečeno, da valja. Ali znam ti kazati, da se ispitom ne može:

1. pobuditi interes za školu;
2. uvidjeti dječinji napredak, ni
3. procijeniti rad i marljivost učiteljeva.

Kako će se pobuditi interes za školu kod šire publike, kad u ono vrijeme, dok se ispit obdržava, onda baš nema onog sloja naroda, koji bi trebao, da je tu, pa da vidi rad i napredak. Na ispit dolaze zgodniji ljudi, koji bi svoju djecu slali u školu, da nikako i nema ispita, jer oni, ako i ne uvigjaju potrebu škole u moralnom i intelektualnom pravcu, oni uvigjaju njenu potrebu u poslovima svagdanjeg života.

Po ovom vidimo, da tačka prva otpada, i da toga ispita apsolutno nikako ne treba.

Da je to istina, potkrijepimo malo svoju tvrdnju desetgodišnjom praksom i prijašnjim iskustvom.

Bio sam pomoćnim učiteljem 1888./89. u Bišću. U oči ispita poučio sam djecu kakva moraju doći, pozdravio sam po njima njihove roditelje i rekao djeci, neka ih i u moje i u svoje ime zamole, da dogju sjutra na ispit, da vide, šta su naučila.

Pa bilo je stiske i trpanja, nije se imalo gdje stajati, a kamo li sjediti? — Jest da! Četiri vjeroučitelja, upravitelj i učiteljica, pa kotarski predstojnik kao predsjednik i dva općinska člana, koji baš nijesu imali djece, a došli su, jer ih je općina delegirala i — niko više. Ta ni moj pokojni otac nije htio nikad na ispit, premda sam ga po nalogu učiteljevu pozdravljao, da dogje. A poreći se ne može da nije bio prijatelj školi, kad me je slao i na me mnogi groš potrošio. Da nije bio prijatelj, ostavio bi me kod kuće, da mu čuvam krmke, kao što sam ih u praznicima i čuvao, jer sam za to bio sposoban, kao malo ko.

Nakon toga obdržavao sam četiri ispita u Varcar-Vakufu. A ko je bio na ispitu? — Gazde. — Susretnem ja poslije po kojeg siromaha, pa ga pitam:

— Hej, što ne dogje na ispit, bolan?

— A šta ću ja, gospodine?

— Kako, šta ćeš ti? Da vidiš čovječe, kako ti dijete uči.

— Gdje bih se ja miješao megju gazde?

— Kakve gazde; ta na ispit je svakom prosto doći.

— Pa nek je; ja tamo ne idem, a imao sam, da Vam pravo kažem i svog posla.

Siromah ima i pravo. A da je i došao, gdje bi on sio, kad su gazde okupirale stolice. Zna on pozitivno, da bi gdje god za vratima knurio, jer za sve nema prostora, a gazde bi se u stolicama kočile. Da to ne vidi, bolje je i kod kuće, pa borme i svoj posao svršiti, nego u školi čamiti.

Četiri sam ispita obdržavao u Livnu. Prve godine bio je predstojnik, načelnik, učitelji i vjeroučitelji, a od dječinjih roditelja — ama niko živ. Čudom sam se čudio, kako to može biti. Napao sam djecu pravu, zdravu, da ona tobože nijesu kod kuće kazala, da im je taj dan ispit. Djeca su me uvjeravala, da jesu, ali njihovo je uvjeravanje bilo uzaludno, jer nema roditelja, kao svjedočanstva njihovijem riječima.

Digitized by Google

Za vrijeme ispita iz vjeronauke upitam kolegu, koji je već jedan ispit tudijer prevalio:

— Ma je li lane ovako traljavo bilo, pa da nije bilo dječijih roditelja na ispitu kao i ove godine?

On mi reče da jest, pa nastavi:

— Podvornik kaže, da nikad nijesu ni prije dolazili.

Izigjem van i pitam podvornika:

— Je li prije svijet dolazio na ispit?

— Nikad gospodine! Evo ima šest godina kako sam ovdje, pa nema ni žive duše.

— A bi li ti znao reći, za što to?

— Tph, svijet onako — ne mari.

S ovijem lakoničkim odgovorom bio sam gotov.

Poslije toga toliko sam djelovao u svom okrugu, da su makar najmanje po dva općinska zastupnika bila od općine na ispit delegirana.

U sva tri navedena mjesta svijet daje djecu po mogućnosti dragovoljno u školu, o čem sam osvjedočen, a mogu se i drugi osvjedočiti, kad uzmu kalendar „Bošnjak", pa vide, da na zavodima u tim mjestima djeluju 3, 4 i 5 osoba.

Možda je ovako i na drugim mjestima sa ispitnim gostima?!

Ustvrdismo u drugoj tački, da se na ispitu ne može pravo prosuditi dječinji napredak.

Ako se ide s toga gledišta, da se ispitom ima pobuditi interes za školu, onda se po gotovo ne može procijeniti dječinji napredak, jer učitelj ne može:

1. sav material ispitati, a

2. kad pita, uvijek će se ograničiti na one partije, koje djeca bolje znaju, jer se tu radi o njegovoj koži, procjenjuju naime „rad i marljivost" njegovu, što je navedeno u trećoj tački, pa ako djeca slabo znaju, ergo učitelj ne vrijedi ništa.

Kad bi na ispitu bio kakav stručnjak, koji se razumije u sve grane i tančine nastave, pa kad bi on uzeo raspored gradiva, vidio šta je u njemu obragjeno, te iz njega diktirao učitelju, šta će pitati, onda bi se mogao približan pojam o učiteljevu radu i marljivosti imati, a inače jok.

Poznajem izvrsnih učitelja; poznajem i takih, koji su, Bože prosti, za drugo zvanje stvoreni, ali ih je val sudbine ovamo zanio, pa moraju ovom stazom putovati i na njoj ustrajati, pa sam i na svoje oči vidjevao i slušao, gdje oni, faktično bolji učitelji imaju lošiji uspjeh na ispitu, dok je u onih faktično gorih učitelja, bolji uspjeh na ispitu.

E pa, kako to?

Dobar učitelj, svjestan svoje dužnosti, revan u svom zvanju, pita na ispitu šta mu prije na jezik dogje. A onaj? — Ne tako! — On iz svakog predmeta uzme po jednu, po dvije partije, pa se dere i jaši na njima po dva mjeseca pred ispit, pa kad na ispitu, ide ti sve to, brate bome, kao „vergl". A kad se još pri kraju ispita posuču deklamacije, pa gospodski sinčići ili gazdići počnu iz medenijeh usta i iza prebijelih zuba svoj tanki jezičić prevrćati i piskutljivim glasom govoriti, e da tri dana nijesi krušne mrve okusio, morao bi opet slušati. Frau Mama i Herr Papa tope se od milinja a i druga publika (ako je ima još) maše zadovoljno glavom u znak, da je to nešto, što prije nijesu vidjeli.

Bravo gospodine učitelju! Živio! Tako valja! To je uspjeh! I' tange 'err Lehra!

Ne bilo te majci, sinko, što varaš te siromašne duhom (ubogi, oni se u školski rad ništa ne razumiju, pa mislim, da imam pravo, kad ih nazivam „siromašni duhom")! Sjeti se, jadan ne bio, one Isusove: Ko samo jednoga od ovih malenih i t. d., i t. d.

Digitized by Google

Na svoje sam uši čuo i svojim rogjenim očima vidio, gdje na kilometre dugačke račune momentano rješavaju, a na milje dugačke članke govore tako precizno i tačno, kao ja molitvu Gospodnju. Ali vidio sam i čuo i to, da se znalo, ko će onaj račun sa već pred mjesec dana utuvljenim postupkom i poznatim rezultatom riješiti, i ko će taj članak na dan ispita, da učitelju od miline srce poigra, govoriti.

Zar da me ko po ispitu osudi i prosudi? Ja bih mu oba oka iskopao, da ne gleda njima, kad i onako do sada na njih nije ništa vidio.

Zar se na takom ispitu može znati, što znaju djeca? Zar se na takom ispitu može prosuditi rad i marljivost učiteljeva? To nije moguće, pa da mi sve na svijetu viče: jest, jest, jest i opet jest!

Po do sad izloženome, poštovani je čitatelj mogao uvidjeti, da se po školskom ispitu ne može suditi o dječinjem napretku ni o radu i marljivosti učiteljevoj, pa je po tome uobičajena inštitucija o obdržavanju ispita sasvijem nepotrebna.

A sad hoću dalje razložiti, kako su školski ispiti upravo štetni po školsku eksistenciju i učiteljev ugled.

Evo za to dokaza!

Na svakom se ispitu može dogoditi i dogodi se, da jedan učenik, koji je preko godine rgjavo odgovarao i dobio drugi red, tada dobro odgovori, pa zbog toga, ako mu je tudijer otac ili mati, proglase učitelja nepravednim, jer im tobože nije dijete dobro i kako valja ocijenio.

Ovo se je samome meni već više puta dogodilo.

Mnogo puta se opet dogodi, da drugi učenik, koji je cijele godine vrlo dobro odgovarao i nagradu zaslužio, na ispitu ne zna ni usta otvoriti. Baš radi ovoga što taj nije znao, a prelazi u viši razred, a onaj je slučajno znao, pa ostaje u istom, nastaju krivi pojmovi o učiteljevoj pravednosti. Ako se dakle ispit ne obdržava, onda se sačuva pred publikom čist pojam o učiteljevoj pravednosti.

Čitao sam jedan put u hrvatskom učiteljskom časopisu „Napretku“, kako su u jednom mjestu u Slavoniji čekali predsjednika čitav dan, pa kad ga nije bilo, učitelj je podijelio učenicima nagrade i otpustio ih kući bez ispita.

Kakav pojam dobivaju učenici tada o školi? Uvigjaju oni, da za školu i njezine poslove ne brine se ni Bog ni vrag, jer da se zbilja ko za nju stara, došao bi makar vidjeti tu formalnost t. j. ispit.

Ovako isto dogagja se i kod nas. U jednom mjestu bio je urečeni dan ispita tačno od kotarskog ureda označen. Skupili se učenici, učitelji i šačica publike. Osam sati je podvornik odzvonio. Sad svi gledaju, kad će doći predsjednik ispita. Čekaju oni četvrt sata, a njega još nema. Čekaju oni i pô sata, a njega još nema. Gosti, djeca i učitelji, sve skupa postalo nestrpljivo. Čekaju svi skupa do 9 sati, a njega nema te nema. Učitelji jedva smažu makar lošu disciplinu uzdržati. Čekaju oni predsjednika i do $9^1/_2$ sati, a njega nema, pa nema. Tada upravitelj kapu u šaku, pa hajde u potjeru za predsjednikom. Uprav se nekako na pragu predsjednikove pisarne sastanu, gdje gospodin predsjednik učini: Oprostite, gospodine, ja sam bio zaboravio, da je danas kod vas ispit.

Kakav je ovaj ispit bio? To je sve bilo, smućaj, pa proli; hitilo se na vrat na nos, da se odregjeno vrijeme ne prekorači.

Čuo sam, da na jednoj školi u Sarajevu i još na jednoj u Bosni predsjednik nije nikako ni došao. U Sarajevu su učitelji jedan drugomu predsjedali i tako je ipak tobožnji ispit svršen. Onaj u provinciji bio je mudriji. On je čekao do deset sati, dakle do pô mejdana, a onda je djeci podijelio nagrade i raspustio ih sa usklikom:

Digitized by Google

„Do vigjenja za dva mjeseca!“ Za to ga niko nije ništa ni pitao. A sve da i jest, ne bi bio kriv. Zar je on dužan čitav dan držati besposlenu djecu na uzdi, dok se gospodinu predsjedniku prohtije doći ili ne doći?

Prošle godine bio sam u Livnu. Do podne je nekako išao ispit u redu. Kad bilo poslije podne, nema predsjednika. Čekali smo i čekali, skoro do tri sata, ali uzalud. Rekoh, počnimo! a u sebi sam mislio: Predsjedniku će i onako biti drago, kad dogje; barem mu se ne će osanisati. Počeli smo dakle u tri sata, mjesto u dva. Na ispitu su bile dvije, tri ženske, koje se u ispit razumiju kao m..... u kantar. Već u tri i pô, kad sam primijetio da djeca zijevaju od drijema (bilo je sparno), kao gladni ptići, dam znak examinatoru, da dogje k meni. On dogje, a ja mu šapnem u uho: Pjevanje! I onako, Boga Vam, ove babe ne razumiju, što pitate, a za mene je lako, jer znam, kako ste ove godine radili.

Djeca su zapjevala, dobila su nagrade i mjesečne obavijesti za juni, pa svak svojoj kući.

Nakon dva dana skobio sam se predsjednikom ispita i kazao mu, kako smo mi bez njega svršili, pošto ga nijesmo mogli dočekati.

— Ta rekao sam Vam, da ne ću doći!

I ako on nije bio rekao, ispričam se, da tobože nijesam dočuo, pa je eto: on rekao i ako nije rekao, a mi smo opet svršili pa mirna Bosna.

Iz svega do sada navedenog vidimo, da od ispita nema nikakve hasne niti učeniku, niti roditelju, niti samome učitelju i to tijem više, što ga bagateliziraju, pa se niti predsjednici, a kamo li ko drugi i ne pokažu ili bolje reći nikako i ne dogju na ispit.

Ispit u mnogo slučajeva škodi ne samo jednome, nego svijem učenicima.

Evo i za to primjera.

Da je naredbom uvedeno, da se od 28.—30. juna imaju nagradne knjige, svjedodžbe i mjesečne obavijesti podijeliti megju učenike, to bi ni prije ni poslije, nego baš u tome roku to bilo učinjeno u svoj zemlji. Budući da take naredbe nema, to jedni imaju ispit već 16. juna, a drugi istom oko 30. i. mj., jer u istom mjestu ili okolici ima više škola, pa predsjednik ne može svuda u isti čas prispjeti. Oni učenici, koji su imali ispit 16. juna, prikraćeni su u obuci za punijeh 14 dana. Osim toga, da se ispit ne obdržava nikako, učitelj bi kroz čitav juni ponavljao i učvršćivao obragjeno gradivo, a onako radi ispita nije mogao: valjalo mu se na neke partije ograničiti, koje će slijepoj publici zamazati i onako slijepe oči.

Više puta nego li svijem učenicima, ispit škodi pojedincima. Na ispitu se mnogo dijete zapetlja kao pile u kučine, te ne zna ni beknuti, zbog čega bude osramoćeno. Mnoga opet djeca, koja su na ispitu nešto znala, ponose se tijem, kao paun repom, te misle, da su sve znanje kašikom pokusala. Ovi već imaju kriví pojam o sebi t. j. o svojoj duševnoj sposobnosti, pa kad gdje god bude njihova golotinja otkrivena, onda su potišteni, te misle, da nema na bijelom svijetu jadnijih stvorova od njih.

Na ispitu može učitelj kod učenika sasvijem svoje povjerenje izgubiti. Evo kako: Pripovijedao mi je jedan vjeroučitelj ovu zgodu: Bio sam dugo bolestan, pa nijesam mogao uvijek svoje satove redovito obdržavati. Zbog toga bilo je malo gradiva obragjeno. A ja, da se na ispitu pokažem, da je unatoč mojim izostacima dosta gradiva obragjeno i kako ga zaista učenici znadu, zadam svakome po jednu partiju. Na ovaj će način učenici naučiti svaki svoje, pa sam ja pokriven. No na svoju nesreću u dvije partije zamijenim dva najbolja učenika Kad došao ispit, prozovem ja jednog (često vjeroučitelji griješe protiv pravila, jer najprije prozovu učenika, a onda im stavljaju

Digitized by Google

ne jedno nego po desetak pitanja), drugog, trećeg i t. d., pa ide sve kao po loju. Dok na jedan put dogje red na najboljeg. Zovnem i njega. Mislim ja u sebi, ala će ovaj kresati. Stavim mu pitanje: Šta znaš o ovome ili onome? — a on će: Nijeste ovo meni zadali, nego N-u! — Šuti magarac! — proderem se ja. — Ja sam zadao sve svima, a što ti nijesi naučio, to mene nije briga! — Tada se okrenem publici, pa onako fino iz daleka: Vidite, gospodo, ova mi ljenčina nije kroz čitavu godinu ništa naučila, pa sada čujete, šta veli. Ovaj je učenik, — pripovijeda vjeroučitelj dalje, — bio skoro najbolji, pa nijesam imao duše, da mu u svjedodžbu ne dadnem vrlo dobro, kao što sam mu ga i dao.

Šta odovud vidimo?

Vidimo, da je ispit „švindel", gdje učenici dobivaju o svojim učiteljima ne sasvijem lijepe istinite pojmove, da su najme p. t. lopovi i varalice.

Dokinimo ispit, pa toga ne će biti!

Ove godine dogje k mome jednome drugu jedna sehr feine hochelegante Dame, i pita:

— Kako to, gospodine, da moj Rudolf nije dobio ništa za ispit? Valjda ga ne ćete ni pitati ništa!

— Hoću, milostiva, hoću; nemajte brige!

— Pa kako ćete ga pitati, kad mu nijeste ništa zadali?

— Lako; nemajte Vi brige! On će sve znati, jer je dobro učio.

— A lanjske godine, kad je bio u x-toj školi, znao je već pred mjesec dana, šta će ga pitati. Pa je i znao! Božece, sve mu je išlo ama tako....

Dama je rukom pokazivala, da je bilo glatko, dobro, lijepo i t. d.

Znam, da damu i ne pitam, da je ispit u x-toj školi na nju veći utisak učinio, nego li naš, ali šta bih tome? Svijet se već šljepariji naučio, pa je voli, nego istinu.

Ispit je ozbiljan čin. Tako ga makar mnogi smatraju, a i sâm sam ga smatrao, dok nijesam uvidio, da je pusta šablona. Pa i ako ga za ozbiljnu stvar smatraju, opet se dogodi, da ga okrenu u šalu. Tako je u našoj jednoj školi pitao neko: Što je teže: oka gvožgja ili oka vune? Moglo bi se reći, iza zbilje nije rgjava šala. Ali opet se i to može reći: Kad se nešto sasvijem ozbiljno smatra, tu nije šala umjesna. Ovom je šalom bilo mnogo učenika, kao da su tobožnje neznalice, zastigjeno, a to nije trebalo. Djeci u prvoj dobi nije nužno znati svjetske doskočice. Ako budu živa, naučiće ih i sama i to ne ondje (u školi), gdje im nije mjesta (pri ispitu), nego tamo, gdje upravo dolaze, a to je megju svijetom, dakle izvan škole. Ova je doskočica samo onda umjesna, kad učitelj u zornoj obuci obradi mjere za težinu, da se učenici nakon napora malo razvesele.

Pred jednim sam se nastavnikom izrazio, da je obdržavanje ispita najveća budalaština, kao što i jest, kad vidimo, koliko štete čini nastavi i kako se obdržava. A on će:

— Nemojte to govoriti, ako u Boga vjerujete. Još da nije ispita, ja ne znam, kako bi djeca učila. Ja ih prestrašim ispitom pa odmah bolje znaju.

— Žalosno, — mislim sam — kad je to jedino poticalo na nauku. Bože sačuvaj, samo jedan sat sjedjeti u tvome razredu i slušati tvoje suhoparno nastavljanje. — Zar obuka, brate moj ne mora biti zanimljiva, pa je učenik i nehotice mora hvatati i pamtiti, nepitajući, hoće li mu to ne samo pri ispitu, nego ikad u životu trebati?

Mnogi ljudi u ispitima pri osnovnim školama naziru polakšicu za učenika pri daljnim ispitima u srednjim i višim zavodima. Ni to nije opravdano. Dijete, koje svrši osnovnu školu, pa prijegje u srednje zavode, nema ispita nego istom na svršetku

Digitized by Google

srednjeg zavoda, a dotle ono zaboravi na sve, što je bilo u osnovnoj školi, pa ako je koji kukavica, tada dršće kao šiba na vodi i ako sve zna; je li opet siguran, to je njemu „vuršt“ ispitna komisija, pa makar neznao ni usta otvoriti. Osim toga velika je razlika izmegju jednih i drugih ispita u načinu pitanja. Učenicima je, znam, sve jedno, jer dobiju tremu tamo i ovamo. Ali u srednjem se zavodu pita jedan po jedan, pa stoji samac kao da će na vješala, dok je u osnovnoj školi pokriven svojim drugovima, pa ako i ne zna, što se pita, to niko skoro i ne primjećuje.

Kad bi se pravo uzelo, ne bi trebalo ni onih ispita, koji se zovu mature. Kad je jedan učenik prolazio kroz toliko godina i još u najvišem razredu kroz godinu zaslužio svjedodžbu prvog reda, šta će mu onda ispit? U ovom slučaju ne zna se, da li ispitna komisija nema povjerenja u nastavnika, koji mu daje prvi red, ili nema povjerenja u učeničkom znanju, kojim je do tada prvi red zasluživao. Ima ih stotine i stotine, koji se lupaju u prsa i kaju, što su preko četiri gimnazije ili realke nastavili pohagjanje škole, pa došli do nesretne mature, koja im je vrat skrhala, te su ostali ni na nebu ni na zemlji. Da su prije svojevoljno istupili, to bi na drugi način našli, kako bi privrijedili sebi koru hljeba, pa bi bili korisniji članovi ljudskog društva, nego li što jesu sa svojom svjedodžbom nastarijeg razreda, u kojoj imaju I. red, ali bez mature, što im svakako kruha ne jede. Ovi plaču vrijeme izgubljeno od 3—4 godine. ali uzalud. — Koliko li ih se opet na maturi protura dopuštenim i nedopuštenim sredstvima, ali više pomoću nedopuštenih, pa su danas sretni ljudi, te onome, koji je bio bolji od njih, zavrću vratom. Božica sreće u zadnjem im času pomogla, nepitajući, je li koji od njih zbilja: maturus ili immaturus.

I ako sam protivnik svijem ispitima, a osobito ispitima u osnovnim školama, to ipak moram reći, da je ispit u dva slučaja dobra stvar.

Ako neko ima dijete, pa ga privatno obučava, to ga mora podvrći ispitu, da se vidi, dokle mu je napredovalo u naucima, koji su udešeni i prema školskim propisima.

Drugi bi slučaj bio ovo: Ako neko uči nešto sam po sebi, pa hoće, da ga sposobnim proglase, jer njegova nauka bez proglašenja, da je sposoban, ne bi mu puno vrijedila u svagdanjem životu, onda mu je nužno, da se ispitu podvrgne.

Pri kraju ću još jedan put rekapitulirati, što sam u naprijed rekao o tome, da ispita ne treba nikako, a osobito u osnovnim školama, jer:

1. ispitom se ne može pobuditi interes za školu u široj publici, kad ispite slabo ili nikako ne posjećuje;

2. na ispitu se ne mogu roditelji, općinari i prijatelji škole osvjedočiti o djećinjem napretku u znanju, pak o radu i marljivosti učitelja, jer je ispit „švindl“, kojim se svim njima oči zamažu, pošto kao laici ne mogu prodrijeti u samu stvar, niti mogu kao takvi učiteljev postupak saznati, a po tome sve pravo procijeniti. Nije li ispit „švindel“, tada ne čini právi utisak, kojim se rečeni interes pobugjuje;

3. ispit dovodi do toga, da učitelj dogje u svagju s roditeljima, jer slučajno loši učenici odgovore dobro, a dobri loše;

4. ispitom gube dobri učitelji ugled, a loši ga podižu, jer dobri ne će da se posluže varkom, pa im ispit ne čini na slušatelje onaj efekat, kao što ga čini prijevara loših ljudi;

5. mnogo puta se ispit kao ozbiljan čin prometne u šalu i gjumbus i tako mu bude cilj promašen;

6. ispit nema vrijednosti ni s toga, što ga mnogi učitelji upotrijebe kao sredstvo, da im djeca bolje uče i tijem svoju lijenost i nemar pokrivaju, a ne drže, da djeca moraju znati i bez ispita, te promašuju ovu: Non scholae, sed vitae discimus;

Digitized by Google

7. na mnogim školama zbog ispita ne ponavlja se gradivo kako bi trebalo, jer se nema kada, pošto se pišu ispitni propisi, kiti se škola, utuvljuju se deklamacije i t. d.;

8. na mnogim školama otme se djeci po 14 dana, kroz koje bi još morali slušati obučavanje, da je n. pr. ustanovljen dan raspustu sa 28., 29. ili 30. juna.

Eto to je razlog, da sam neprijatelj ispitima. Mislim, da nijesam sâm, nego da su svi nastavnici, koji znaju, da ispit zbilja toliko škodi, koliko je ovdje rečeno, a i više. O školskom radu i napretku, o marljivosti učitelja sude i imaju pravo suditi jedino nadležni stručni organi, a ne ispitna publika, koja u toj stvari ne zna dalje od nosa. Što se tiče interesa publike za školu, to mogu ovo reći: Danas i najprimitivniji seljak zna, da je škola korisna, pa ako ikako može (ako ne smeta daljina i siromaštvo), on šalje djecu u školu. A ako ne može, on ih ne će slati, pa makar ispiti bili ne znam kako sjajni. A znam ti kazati i to, da je ispit bio: non plus ultra, njegov čar nakon dva tri dana potamni, pa se to, kao i sve na svijetu, zaboravi, kao da nije nikad ni bilo. Istom nakon dva mjeseca stupaju djeca u hram prosvjete, a roditelji ih ili sami vode ili šalju i nesjećajući se više na onaj efekat, što ga je ispitna šablona na njega učinila.

Ovo iznesoh, da braći kolegama prizovem u pamet ono, što su već više puta i sami doživjeli i da kompetentnu vlast upozorim, da su ispiti baš od štete, a ne od koristi, neka bi ih ona po svojoj uvigjavnosti jednim potezom pera dokinuti blagoizvoljela.

Pripomena uredništva. *Razlozi, što ih je gospodin pisac naveo protiv ispita, nijesu bez temelja; isti su razlozi i u drugim krajevima, i to s vrlo naprednim školstvom, isticani, te je megju stručnjacima veoma prošireno mnijenje, da ti ispiti za pravo nemaju svrhe, i da bi ih valjalo naprosto ukinuti, pa zamijeniti školskim svečanostima. Neka nam se ne zamjeri, ako se mi unatoč tomu ipak izjavimo za pridržanje javnih ispita u osnovnim školama, naročito u zemljama na dosta još primitivnom kulturnom stepenu, kao u nas. Evo za što.*

1. Narod se u nas, kako je poznato, slabo zanima za školu, a još manje za nastavnički rad u njoj, i to ponajviše s toga, što mu je i škola i nastava posve nepoznata stvar, a za ono, što je čovjeku nepoznato, mučno ga je zagrijati. Javni ispit daje ljudma prilike, da školu, koju im toliko hvale s blagodati njenih, njemu slabo razumljivih, koji put i iznutra ogledaju, pa da barem u općenitim crtežima vide i čuju, što djeca ondje rade, i kako se obučavaju i uzgajaju. I vjerujte, neka po sto puta stoji ono, što se govori o slaboj vrijednosti ispita za prosugjivanje napretka dječijeg, opet je često zamašan dojam, što ga ispit, na kome se zgodno istaknu lijepi uspjesi, ostavlja u slušalaca, i mnogi, koji prije nije mario za školu, na javnom ju je ispitu zavolio. E, a to je efekat, koji bez sumnje svi želimo. Ako u pojedinim mjestima svijet pokazuje tako malo interesa za školu i za ispite, kako to gospodin pisac pripovijeda, onda je to žalosno; ama neka nam vjeruje, da u većini mjesta, gdje ima škola, nije tako. Iz pouzdanih izvora znamo, da narod u dosta obilatu broju dolazi na ispit i da se živo zanima za rad škole i napredak djece; isto tako znamo, da i nadležne vlasti, — koje po svojoj odgovornosti, koje i po ličnom zanimanju svojih predstavnika — kulturnim institucijama u zemlji, a naročito školi, priklanjaju najvišu pažnju i da u velikoj većini ispitima u narodnim osnovnim školama predsjedaju kotarski predstojnici glavom; a da ovako očito i javno, pa kako znamo, u mnogo prilika s toplim čustvom isticani interes političkih glavara za školu vrlo služi u prilog ugledu i škole i učitelja, poznata je stvar. Kako iz gornjega prikaza vidimo, biva to ponegdje i drugačije, pa ima i izuzetaka, ama izuzeci ni u čem ne odlučuju o pravilu.

Digitized by Google

2. Neka kaže ko šta hoće, ispit je djeci svečan dan, koji gdje više, gdje manje, tokom cijele školske godine obuzima njihove misli; s kakvim ga čustvima izgledaju, to stoji za onim duhom, koji uopće u školi vlada, stoji za učiteljem i za drugim prilikama. Da se djeca ispitu raduju baš samo zbog raspusta, i to može biti da se ponegdje dešava, uopće se to ne može reći. Kada se nešto te ruke ovako općenito govori, onda to znači tvrditi, da djeci uopće škola nije draga, a i to ne stoji. Urednik ovoga lista umio bi gospodinu piscu gornjega članka pričati i o takim zgodama, gdje se djeca poslije ispita plačući rastaju sa svojim učiteljem ili učiteljicom i školom. To dakako stoji za tim, da li se i u koliko se tečajem školskoga života razvila srdačna, tijesna sveza izmegju učitelja, odnosno učiteljice i djece. To dakako opet stoji za tim, u koliko učitelj ima srca za svoju djecu. Pa da pravo reknemo, ta sveza ne ostaje bez utjecaja i na roditelje, a i na narod uopće, i najposlije i na samu vlast, i u zadnjoj liniji na karakter i vrijednost javnih ispita.

3. Bilo ono čustvo osnovano ili neosnovano, ali djeca na ispitu odista ćute kao neku odgovornost, kao neki stroy račun, koji im sada valja polagati pred licem poglavara i naroda, i odista nikoje ne će reći, da im je svejedno, pitalo se koje na ispitu ili nepitalo, znalo ono ili neznalo, osvjetlalo ono sebi obraz ili se ošvanjilo.

Nama starima dakako da se tu mnogo štošta drukčije privigja, ama o stvari samoj odlučuje tu, kakva se o tome slika stvara u fantaziji dječijoj, kako ta utječe na nju i na ćud dječiju. Ta to je za djecu ozbiljan i u neku ruku poetičan momenat, gdje se ona odjednoć baš na rogjene svoje oči vide središtem njege i pažnje cijele općine, gdje u se vide uprte oči i zastupnika same države, pa im tako u svijest ulazi pojam, da su ona članovi neke više zajednice, nego što je škola, i da se o njima i u širem kolu i na višem mjestu ozbiljno vodi računa, pa da ona nemaju dužnosti samo naspram učitelja, već i naspram posve drugih faktora. Pa ko će reći, da su ovaki momenti izlišni u školskom životu i da oni ne o tavljaju duboka traga u duši dječijoj. Dakako i tu kao i u svem školskom životu mnogo, pače sve stoji do učitelja: mrtvo srce nikog oživjeti ne će, a vruće, živo srce i druge oživi i zagrije. Javni ispiti eto po tome vrijede i vrijediće u glavnom onoliko, koliko se učitelj njima bude umio okoristiti na probit svoje škole i svojih učenika.

Iskrice u pepelu.

Mjera zadovoljstva nije veličina posjeda, već sposobnost i najmanjim se potpunoma zadovoljiti.

*

Kad ti duša misli klonuti, a srce bolno podrhtava, tad se sjeti najljepših časova žića svoga i — odlanuće ti.

*

Najveća sreća isto je tako nestalna, kao što najdublji bol prolazan.

*

Ne tuguj za prošlim, nego se veseli budućemu.

*

Sudi o svakome najbolje sve dotle, dok te svojim činima sam ne prisili na protivno.

*

Očekivaj vazda najmanje; tijem ćeš se uščuvati ne samo od razočaranja, već ćeš ujedno sebi pripraviti ugodnost iznenagjenja, ako ti se dosudi — više.

*

Digitized by Google

Ko prašta, ali ne umije i zaboraviti, stao je nasred puta.

*

Ne započni djelo, ako nemaš dovoljno snage i dovršiti ga.

*

Uspjeti možemo u nastojanju samo onda, ako nam sposobnosti za voljom ili volja za sposobnostima ne zaostaje.

*

Ne upotrijebiti pravi čas, znači: sam osujetiti svoje uspjehe.

*

Svak prima rada „drago“, no većina zaboravlja vraćati „milo“.

*

Sreća i nesreća dva su kruga, koja se naizmjence kreću, a zajedničko im je središte ljubav.

*

Pošljedak sreće i nesreće često je isti, oboje okamene ljudsko srce.

*

Put do žugjena cilja vazda je srednji. Prem to svak nas dobro zna, ipak rijetko polazimo njime, već zakrećemo radije ili desnim, koji nas mami čarobnim al' varavim nadama, ili pak lijevim bolnoga razočaranja.

*

Slabići volje rado se nazivaju pastorčadi sudbine.

*

Valjan primjer izvrsno je uzgojno sredstvo.

*

Odabranim putem života svak sebi crta sam sliku svoga značaja.

*

Naša individualna vrijednost ogleda se najbolje u razmjeru govora i čina.

*

Tek kad svoje nauke i savjete vlastitim činima potkrepljujemo, imamo pravo zahtijevati našljedovanje.

*

Ne ocjennjuj po govoru, već po djelima.

*

Napredovati znači s mijenom uporedo koracati. Kada pojuriš pred nju, možeš isto tako nastradati, kao kad za njom zaostaješ.

*

Sujeta i lakoumnost jesu otrovi, kojima sebi časomične ugodnosti radi sami trujemo i uništimo mir života.

*

Mnogoj neprilici uzrok jest taj, da nam misli i djela ne idu uporedo, već potonja brzaju naprijed, umjesto da za prvima bar korakom zaostaju.

*

Život je sveopća beskonačna borba. Svakom pojedinom od nas valja u njoj sudjelovati. Svaki dan, dà, svaki čas mijenja sceneriju. Sad smo u probitku, onda opet u gubitku. Pravom značaju ni malo to ne smeta. On koraca neumorno naprijed. Cilj mu je u srce upisan, te ga ništa nije kadro potamniti, niti njega samog oda nj odvratiti. A kad mu je luč života dogorjela, fizična snaga istrošena ili slomljena, kad se mnogom nas čini, da nas i opet jedan drug ostavlja, koji je radio, mučio se — uzalud — u istom tom času nagne se nad njim angjeo pobjede, ovjenča ga lovor-vijencem vječita mira, a duši borioca odlane u slatkom čustvu izvršene dužnosti, koja ne pita za uspjeh, a još manje za nagradu.

*

Nitko nije tako ubog, a da ne bi bar jednom ocutio gorčinu gubitka.

*

Digitized by Google

Akoprem je lijepo praštati uvrede, to bi katkada ipak beznačajno bilo, da ih i zaboravimo.

*

Ako su u nekoga čini u opreci s govorom, budi na oprezu — tim više, čim su mu riječi umilnije.

*

Za mnogu riječ može se naknadno dokazati, da je bila nesmotreno ili nepromišljeno izušćena, ali očita se istina time ipak ne obara.

*

Mnogo je pametnije naužiti se i najmanjega, što nam slučaj nugja, nego slijepo i tvrdoglavo zazirati od toga samo za to, jer sami uvigjamo, da uzalud tražimo „više“.

*

Najočitije mjerilo naše individualne cijene jest vrijednost i sposobnost onih, koji nas mogu zamijeniti.

*

Kad nam se drugi pretpostavljaju, to nam budi dokazom, da su nas čim god nadmašili.

*

Načinom druženja očitujemo najbolje stupanj poštovanja.

*

Uzajamna je probit vez običnog drugovanja, — vez prijateljstva u prvom redu: poštovanje.

*

Egoizam, zavist i zloba razore često jednim jedinim udarcem djelo, koje je ljubav i plemenština tvorila požrtvovnim i ustrajnim radom.

*

Općenita je mana, da za one, koje bismo morali najviše cijeniti, najmanje marimo.

*

Više tražiti nego što nam ko može dati, isto je tako nerazborito kao uzaludno.

*

Plemenito srce uživa ublažujući mane; zlobno ističući ih.

*

U darivanju i primanju pogodićemo rijetko kad pravu mjeru. U prvom slučaju čini nam se mjera obično prevelika, u drugom pako premalena.

*

Najbolje naše namjere ostanu često neuspješne radi nezgodnog načina, na koji ih nastojimo izvesti.

*

Općenje s nekim ljudma isto je tako opasno, kao igra oružjem. Ovim možemo se tjelesno ozlijediti, a oni nas često iz puke obijesti ili prirogjene zlobe rane duševno.

*

Kontrasti se ljube, a jednomišljenici se oprijateljuju.

*

Lakše će nas prividnost zavarati, nego istina uvjeriti.

*

Poštovanje ne stiče se silom, već jedino zaslugom.

*

Čuvajte se onih, koji vam tako govore, da su im riječi, uzete kao laž, prelijepe, a za istinu odviše — nevjerojatne.

*

Zavist i zloba korijen su u ljudskom srcu, koji i na najlošijem tlu još dostatnu hranu nagje. Za njih na žalost nema nezgodna tla.

*

Što nam se kao ljubav čini, često je podla sebičnost, a što nam godi kao sućut — niska zvjedljivost ili čak pohlepa radovati se tugjoj nesreći.

*

Digitized by Google

Ima ih, koji idejalne misli upotrebljuju kao puke igračke samo za to, jer su opazili, da su ovom svojom koketnom vještinom ne samo sami sebe ugodno zabavili, već i u drugima pobudili udivljenje, koje laska njihovu slavohleplju, a u mnogom slučaju promiče i njihovu probit.

*

Mnogo toga, što nam se iz daleka čini dostojno želje, ne svigja nam se ni najmanje iz bliza.

*

Mezimčad sreće obično su slabići. Tek u zajednici s nepogodom uzgajaju značaj.

*

Najmoćniji faktori u razvoju sklonostih jesu prilike, u kojima živimo. Po tome nijesmo vazda onakvi, kakvi bismo u prvom redu sami željeli biti; niti onakovi, kakvima su nas htjeli učiniti naši uzgojitelji; već takvi, kakvima su nas učinile česte prilike i slučajevi života. To nam budi i uzrokom, da nikoga na prečac ne osudimo, već da ga ispričavamo sve dotle, dok se sam ne osugjuje, t. j. dok nas činima svojima utjera u tjesnac, iz koga nema — do jednoga izlaza — a taj jest njegova osuda.

*

O čemu se nijesi mogao uvjeriti da je pravo — to za te nije ni zdravo.

*

Ako nam je već birati od dva zla, odlučimo se vazda za manje. Neka za to dakle srce radije od čeznuća gine, nego uslijed razočaranja obamre.

*

Što rado vjeruješ, vjerovaćeš i lako.

*

Koga nijesu čini uvjerili, toga lje ne ćeš ni riječma uvjeriti.
Toj pak oporosti uzrokom je kadšto glupost — često takogjer izopačena volja.

*

Ne valja sebi razbijati glave tim, što je ko možda htio reći, već se treba nasuprot zadovoljiti onim, što je u istinu rekao.

*

Zagorčena slast ne godi.
Dragi je Bog namijenio i darovao sreću svim ljudma. Da je svi ne uživaju, nije dakle on kriv, već ljudska lakomost i otimačina.

*

Kad druga biraš, ne pitaj: ko je, već kakav je.

*

Zbilja i san podudaraju se u — prolaznosti.

*

Sveopća nestalnost dovoljni je uzrok, da se požuriti valja iscrpsti pravi čas.

*

Riječi u govoru nekih slične su nitima paučine, kojom nastoje prikriti istinitost svojih čina.

*

Prije nego što kome uzvjeruješ ili mu se povjeriš, iskušaj ga, da li je zbilja onakav, kakav ti se prikazuje.

*

Često je mudrije šutjeti, nego pametno govoriti.

*

Najveća mudrost u općenju jest: nikada ne izreći svoje misli i uvjerenja onda i ondje, kada tomu nije vrijeme i gdje tomu nije mjesto.

*

Nizak i neplemenit čin jest osveta za očito nam učinjeno zlo; zločin, ako se osvećujemo prividnosti radi.

*

Digitized by Google

Ne dosagjuj prijateljima tajnama! Time tražiš od njih vjeru, koju ni sama sebi nijesi kadra uzdržati.

*

Život je gorka pilulica, sretni su za to samo oni — kojima ih sudba ošećeri.

*

Vrijedan je samo onaj čin, koji je rodila ljubav prama svrsi, a ne pohlepa za odlikovanjem.

*

Tvrdnja nam je obično kriva, kad bismo najradije pravo imali, a pogagjamo istinu, kad nam se ova niti najmanje ne mili.

*

Za druge puna torba savjeta, a za se baš ni za lijek jedan.

*

Pjesma jasno očituje, što tisuću riječi ne mogu izreći.

*

Nezavigjati je isto tako teško, kao što je lijepo.

*

Od milja do cilja.

*

Rijetko ko umije potpuno živjeti i uživati u sadašnjosti, već je tratimo — ili, željkujući buduće, ili se gubimo u uspomenama prošloga.

*

Nema ljepšeg počivališta na svijetu od grudi, u kojoj bije srce puno ljubavi, za koje znam, da mu je svaki kucaj moj!

*

Ko dobro ne umije cijeniti, boljega nije vrijedan.

*

Cvijeće nas privlači svojom ljepotom, ali potpuno osvaja svakoga tek svojim miloduhom.

*

Egoizam je pobuda života, u kome laž radeći glupima vlada.

*

Nijedan sud ne izušćujemo tako lako i brzo, kao naše mnijenje o bližnjemu. Krajnja je to lakoumnost, jer čitati u srcu i duši — ako je to uopće moguće — za cijelo je veoma teško.

*

Nesmiljeni „moraš“ često je u životu veriga, kojom smo prikovani uz skroz i skroz promašeni životni cilj. Fizično je moguće na taj nas način sapinjati, ali duševno se svakome nauditi ne može. Slobodna i poletna duša umjeće prirogjenu slobodu ne samo očuvati, već još sebi pribaviti za naknadu fizičkog pregaranja duševnih naslada. Tako postaće mnoga, inače na oko neznatna ličnost stanak rijetke duševnosti.

*

Samo onda nam misao prošlo obnavlja i duša željom za budućim plamti, kad nas sadašnjost zadovoljiti ne može.

*

Primati je lijepo, darivati još ljepše, no ko jedno i drugo istodopce vrši, onomu je bez sumnje najljepše.

*

Što želiš da bude na potpuno tvoje zadovoljstvo učinjeno, to ovrši — sam.

Josipa pl. Glembay — *Osijek.*

Digitized by Google

Pabirci iz djelâ Gabrijela Compayréa.

Pribrala **Jelica Belović-Bernadzikowska.**

„Dans la philosophie de l'éducation, nous ne séparons pas l'esprit de tradition et de progrès“...[1])

Compayré.

Compayré u modernoj francuskoj literaturi nije poznat samo kao psiholog. Još su druga dva njegova djela ugledala svijet[2]), koja se riješismo prolistati, da upoznamo oglašenog pisca i sa druge strane.

U znamenitom svom djelu „Histoire critique des doctrines de l'éducation en France“ prikazuje oglašeni francuski pedagoški pisac razvoj raznih pedagoških doktrina i ustanova u Francuskoj i kritički ih osvjetljuje. Sam označuje svrhom tome djelu, da se pokaže čitav postepeni napredak francuske pedagogike, počevši od „briljantnih inicijativa šesnaestog stoljeća“ sve do suvremenih reformatora. Zaista i preobilan i prezanimljiv siže! S pogledom na neospornu vrijednost toga djela ne će biti na odmet, ako pred poštovane čitaoce iznesemo nekoliko crtica iz njega. U današnje doba, kada uzgoj više nije skroz interna domaća stvar, kada je to jedan od najznamenitijih socijalnih problema, zaista je korisno ispitivati istoriju uzgojnih sistema, da nagjemo trajne istine i da usvojimo elemente definitivne teorije — veli autor.

Compayré nipošto ne ustupa Nijemcima eksklusivno pravo na pedagogiju. I Francuzi su za njezin razvitak mnogo uradili, pa za to treba našoj velikoj školi francuske pedagogije uspostaviti njene naslove i njen rang (restituer à notre grande école de pedagogie françoise ses titres et son rang...), kaže odmah u predgovoru svoje kritične istorije.

Francuzi — kaže — nemaju doduše narodnih učitelja s tako poznatim imenima kao što su: „Pestalozzi“, „Froebel“ — oni svojim susjedima moraju da ustupe i pripoznaju prvenstvo u umijeću prvog narodnog uzgoja. Najbolje inšpiracije u osnovnoj naobrazbi naroda nijesu doduše svojina Francuza, no za to je tim viša zasluga njihovih ljudi na polju više naobrazbe, kad se radi o toj srednjoj nastavi (quand il s'agit de cette instruction moyenne) na polju sveopće naobrazbe, kojoj je Montaigne položio načelne temelje, a Port-Royal posvjedočio praktičnu vrijednost.

Dubokog su značaja riječi Charlesa Appuha (profesora filozofije u Avinjonskom liceju), gdje govori protiv mehaničkog i matematičkog karaktera Herbartove psihologije[3]): Pedagogija time, što hoće da bude odviše znanstvena, gotovo da je izišla izvještačena i premalo čovjekoljubiva. Dijete je prije svega živo biće, nemojmo na to zaboraviti! I u njemu nešto ima neizrecivo i misterijozno, takogjer nešto spontano, o čemu nikoja formula ne vodi računa; sile, koje rade u njegovoj nutrinji, ne mogu se — strašno — ni mjeriti, niti se mogu po tenani uregjivati, svaki pokušaj u tome smislu imaće u našim očima karakter atentata na slobodu, na dostojanstvo duše ljudske. Uzdižimo dakle našu djecu, to je naša dužnost, ama pazimo, da ih odviše ne uzdižemo, ostavimo nešto malo i naravi da radi; ne vjerujmo odviše sistemima.

---

[1]) U filozofiji i uzgoju ne odvajamo mi duh tradicije od napretka.

[2]) G. Compayré: Histoire critique des doctrines de l'éducation en France, Paris 1885., djelo nagragjeno po akademiji znanosti i umjetnosti u Parizu nagradom „Bordin“, a po drugoj akademiji francuskoj nagradom „Monthyon“; Isti: Études sur l'enseignement et sur l'éducation.

[3]) Vidi kritiku istoga pisca o Reinovoj enciklopediji u „Revue pédagogique“ Nr. 3, 1898., str. 282. pod naslovom „La presse et les livres“.

Digitized by Google

A najdublja je istina u ovoj: Ma koliko visok bio idejal, do koga hoćemo da vodimo naše gojence, i ma kako liberalno mi uzgojiteljima odredili zadaću, nikad ne ćemo dosta poštovanja ukazati životu[1]).

Pa onda moralni uzgoj uopće, pa i na po se samo za ženu — francuska je zasluga. Francuzi su imali prve i najotmenije učiteljice, prve inteligentne i genijalne žene, prve pedagoškinje sa sjajnim imenima: Mme de Maintenon, Mme Lambert, Mme de Genlis, Mme George Sand, Mme de Staël, Mme de Rémusat, Mme Géofrin i Mme Guizot; za tim Mme Necker de Saussure i Mme Pape-Carpantier, Mme de Sevigné i mnoge druge. Čitav svijet zna za te umilne savjetnice velikih muževa u literarnom svijetu, za te vrle učiteljice svijeta i života!

Već bi same one reprezentirale silno bogatstvo francuske pedagoške literature, a da o drugom nikom i ne govorimo, a da i ne zavirimo u Dictionnaire de Pédagogie[2]), u taj bogati inventar sa dva milijuna članaka. Ima u francuskoj pedagoškoj literaturi (sam Compayré to pripoznaje) i dosta krivih nazora o uzgoju djece, no i ovi su ponikli iz ljubavi za taj predmet, iz ljubavi za narod, za omladinu, i ovi su doprinijeli baš pogrješnošću svojom sveopćem napretku uzgojne struke... Šimerije nijesu rijetkost u povijesti francuske pedagogije, kaže Compayré. U toj su se zemlji rodili Jacototovi paradoksi i Lepelletier de Saint-Fargeau-vljeve utopije. Autor je prirodnog odgoja Francuz, naime Victor Considérant, koji je mislio, da uzgoj može da bude bez svake discipline i stege, veleći: „Dijete ne će nikada biti neposlušno, jer mu se ne će zapovijedati.“ No pokraj ovako ekscesivnih sistema, koliko ima izvrsnih načela i nazora, ako malo listamo u povijesti francuskog odgoja! Koliko tu ima prekrasnog filozofskog tumačenja za ljudska djela u toj povijesti, koliko bogatstvo iskustva i nauke! Pedagoške doktrine nipošto nijesu djela bez pošljedica i zamašaja, a ni osamljena mnijenja, već su nastale u svezi raznih prilika u svijetu i u nizu sveopće povijesti i čovječanstva. Iza „Ratio Studiorum“ od družbe Isusove i iza Rousseauvljevog „Emila“ javlja se pred našim duhom čitava jedna religija, čitava filozofija... U klasičnim naukama humanista iz doba Renaissance najavljuje se čitav sjajni vijek Louisa XIV., isto tako kao što se u znanstvenim študijama, što ih je potakao Diderot i Condorcet, pripravljao već pozitivni duh našega doba. Pedagoška povijest uvagja nas po tom u dušu naroda i otkriva nam ovdje tajnu sudbu njegovu, ona je nužni uvod za pedagogiju budućnosti, za racijonalnu pedagogiju uopće. Ako prolistamo zanimljivu prošlost pedagoških doktrina, uvjerićemo se, da ima mnogo ideja, kojim se moderno doba ponosi kao svojom tečevinom, kao novotarijom, a koje su za pravo samo baština prijašnjih doba; uvjerićemo se, da nam prošlost nije ostavila gotovo ništa da izumimo, ali mnogo toga da obnovimo i u život privedemo.

Uzmimo emancipaciju žena — to vrelo pitanje našega doba. Sve, što najveći zatočnici ženskog prava na višu naobrazbu mogu da zamisle, sve se to već zamišljalo prije 1789. godine!

„Du kannst nichts Dummes, nichts Gescheidtes denken,
Was nicht die Vorwelt schon gedacht.“ Goethe, Faust.

Sjećajmo se samo abbé de Saint-Pierra u njegovim ženskim kolegijama, sjećajmo se pošljednjih godina osamnaestog stoljeća i egalitarnog duha Condorcetovog, sjećajmo se nivelarne struje Lepelletier de Saint-Fargeana, kojom se zahtijevalo pravo žene na višu naobrazbu.

---

[1]) „Si haut que soit l'idéal vers lequel nous prétendons acheminer nos élèves, si libéralement que nous concevions notre tâche d'éducateurs, nous ne serons jamais assez respectueux de la vie.“

[2]) Urednik M. Buisson, article Bibliographie, Paris, Hachette 1878.

Digitized by Google

Što se tiče uregjenja osnovnih škola, valja da se spomenemo planova revolucije, a što se tiče inštitucija viših škola —, koje se našoj dobi pripisuju kao novost — i o njoj već bijaše govora u zborovima konventa.

Modernim kolegijama uzorom su bez sumnje „le collège Chaptal“ i „l'école Turgot“, a još prije bijahu ovima opet uzorom centralne škole za doba konventa.

Obligatorni polazak škole takogjer je stara tečevina.

Često ga vidimo na dnevnom redu u raspravama i sjednicama iz doba revolucije, a već se spominje i u „cahiers de la noblesse aux états généraux“ iz doba 1560. Pače još i prije! L'abbé de la Salle, taj prvi osnivač kršćanske škole, već nastojaše o tome, da roditelje nekim načinom prisili, da svoju djecu šalju u škole.

I napokon još i reforme našega doba na polju stručnih nauka! I one nijesu tako nove, kao što se nama i našem vremenu čine.

Kada je gosp. Jules Simon u svom znamenitom cirkularu pokušao, da popravi nastavu u licejima time, da se ispuste neke izlišnosti, a mjesto njih da se uvedu neke praktične nauke, nije li nas time sjetio na „Petites Écoles de Port-Royal“[1]) Julesa Simona nadahnjivahu očevidno janseniste, ove humaniste rasugjivanja.

Pa je li nastavljanje živih jezika nešto novo? Nipošto.

Već Lamarque u svom oglašenom govoru preporučivaše žive jezike i nastojaše o njihovoj organizaciji još u skupštini „des Cinq-Cents“ u doba revolucije (na 17. fruktidora godine IV.).

Je li metodisanje u nastavi novo?

Ama nije, već Rousseau o njem govori sa zanosom. I za to sad Compayré u svojoj istoričkoj kritici s punim pravom pita: „Zaista, ponavljam, što smo za pravo izumjeli za vrijeme ovog pošljednjeg stoljeća?“ (En vérité, nous le répétons, depuis cent ans, qu'avons-nous inventé?)

Vrijednost pedagogije i psihologije.

Ako ćemo da iskreni budemo, valja nam priznati, da ipak još svejednako pedagogika dan danas nije predmet, koji može da zanima i ugrije veliku masu čitalačke publike. Sav interes njezin zaokupila je nacionalna ekonomija, politika i lijepe umjetnosti. One prve naime daju joj korist, a potonje odmor — užitak. K tomu još i prirodne nauke poradi mnogih novih izuma mogu da steku dosta veliko zanimanje, dok su filozofija, moral, teologija i pedagogika predmeti, za koje bi Njemac rekao, da su „verpönt“. Čitalačka publika ne mari za njih, veli biva: „Nikake hasne od njih!“ A je li zbilja tako?

Nije li s tim predmetima isto onako kao sa zemljama, gdje se zlato kopa? Prividno se čini, da je kraj iscrpljen, a kad tamo, nije tako. Jednog dana nagje koji sretnik novo blago, a onda svijet opet onamo grne.

Možemo li reći, da je znanost uzgoja gotova, i da je samo možemo prosto prihvatiti onakvu, kakvu su nam je slavni pedagozi namrli? To je bio odviše velik optimizam i za to Compayré ima pravo, kada kaže: „Na mnogo je mjesta uzgoj još uvijek djelo slučaja, kuda sebi znanstvena metoda još nije utrla put.“ (Sur bien des points, l'éducation n'est encore qu'une œuvre de hasard où la méthode scientifique n'a point pénétré.)

---

[1]) Imena svih ovih zavoda gotovo, spomenuta su u mom preklanjskom prijevodu članka o školstvu francuskom. Vidi „Vjesnik“ 1897. — Pedagoška prošlost. *(Op. spisateljice.)*

Digitized by Google

Razmotrimo najoglašenija, najbolja pedagoška djela, pa ćemo se ubrzo uvjeriti, da i filozofi sami nijesu uspjeli, da pravo udare organizaciju uzgojnog reda i da stvore racijonalne uzgojne pravce i osnove. Eno Rousseauvljev Emile!

Ama to nije drugo već zabavan roman, pun pikanterije, šimerije i sanjarije, pun prividnosti, koje prečesto kvare najbolje filozofske sugestije piščeve; to je, kao što je već d'Alembert dobro rekao, knjiga „plein d'éclairs et de fumée, de chaleur et de détails puérils, de lumière et de contradiction, de logique et d'écarts“ [1]).

Eno nam Lockeovih „misli o uzgoju“. Jednostavne su i skromne, a i ne privigjaju nam se znamenitije, nego što u istinu jesu. A što li su u istinu? Nesavršena zbirka ideja uz dosta zdravoga razuma, ali i taj je često vrlo ograničen, a kvare ga još k tomu utilitarne predrasude i senzualizam. I o Kantovom djelu o pedagogiji veli Compayréova kritika, da je to tek zbirka posmatranja i pojedinosti, ali nesavezna, nesložena i može samo da ima vrijednost prigodnih bilježaka. O djelu Herbarta Spencera: „O intelektualnom, moralnom i fizičnom odgoju“, veli opet, da je zanimljiva analiza nekih odviše apsolutnih načela, ali da nije ni to djelo opširan i savršen sistem, kakov bi se mogao izgledati od talenta piščevog.

U drugu je ruku uzgojna praksa još manje napredna, nego što su filozofske teorije... Compayré kori navlastito ono u uzgojnoj praksi odviše često zapadanje na nepromišljene štokakve rutine, ono kolebanje izmegju više oprečnih inšpiracija...

Ima u uzgojnoj praksi dosta valjanih i izvrsnih metoda, osnovanih na dugom iskustvu, ali im se upisuje u grijeh, da nijesu koordinirane, da se ne kreću oko jedne jedinstvene svrhe. One nam prikazuju čudnovatu mješavinu starih tradicija i modernih novotarija. Pa onda nam one svojom nesaveznošću pokazuju, da su produkat dugoga lutanja po kojekakvim stranputicama, a ne da su jednostavni i jaki rezultati promišljenog nekog djela, koje je skroz na skroz svjesno svojih sredstava i ciljeva. Odatle toliko kontradikcija u lijepom našem uzgojnom radu! I za to je mogao Jean Paul reći:

„Uzgoj našega doba nalik je na harlekina iz talijanske opere, koji dolazi na pozornicu sa snopom papira pod svakim pazuhom.“

„Šta to nosite pod desnim pazuhom?“ — pitaju ga. „Zakone i zapovjedi!“ — odgovori on.

„A pod lijevim pazuhom?“ — „Protivne zakone i protivne zapovjedi!!!“...

Da se uzgojna praksa očisti od ovih kontradikcija i da prestane tapati po polutami — ima jedno jedino sredstvo, a to je dotjerana psihologija. Ako je istina ono, što je Bacon lijepo rekao, da ne možeš iznijeti pobjedu nad fizičkom prirodom svojom, osim ako je upoznaš, koliko više onda vrijedi ona znamenita „natura non nisi parendo vincitur“, kada se radi o moralnoj prirodi čovjeka! Istina, i dosele je pedagogika kadikad pogledavala na vrline i mane dječije, ali to su bili pogledi u hitnji, koji nijesu marili zaći u podrobnost i u minucijozna posmatranja. A ipak su baš podrobnosti i minucijozna posmatranja ono, što je najznamenitije!

Compayré za to lijepo kaže: Pa ipak su baš detalji i podrobna posmatranja ono najznamenitije. Kolik n. pr. utjecaj na praktične pedagoške metode imaju posmatranja, koja nam pokazaše, da se malo dijete već poslije pet ili šest minuta, a odraslije poslije trideset ili četrdeset i pet duševno umori, da mu se pažnja slabi i rastrese, da napokon

---

[1]) Œuvres de d'Alembert, édit. de 1821, t. I, p. 463. Jugement sur Émile: Knjiga puna bljeskavice i dima, puna topline i izlišnih detalja, svjetla i kontradikcije, logike i stranputica.

Digitized by Google

u školama snaga pažljivosti variira po godišnjim dobama, po satovima u danu i po danima u nedjelji, po intervalima izmegju rada i odmora[1]).

U ove napodrobnosti, u ova sitna posmatranja može da pedagoga vodi samo psihologija.

Samo je po njoj i uz nju pravi put do idejalnoga uzgoja mile nam omladine.

S punim joj se dakle pravom pripoznaje tolika znamenitost, s punim pravom ona danas zanima čitav uzgojni stalež, a mnoge i izvan njega. Dakako da i ona još davno nije savršena, ali je svakako u današnje naše doba već na najboljem putu.

Dolazi mi u dobar čas na um, što rekoše nedavno o Herbartovoj psihologiji.

Otkako je psihologija pedagogici pružila ruku, pa one objeručke prigrliše lijepi naš uzgojni posao, nastao je blagoslovan prevrat u nastavnim metodama. Amerikanski profesor Stuart H. Rowe (Ph. D. Maukato, Mimo) veli, da je psihologija stvorila modernu literaturu — novelistiku, pa nastavlja onda ovako[2]): Isti prevrat nastao je i u nastavljanju povijesti. Nije naime sada više jedinom svrhom povijesti, da se uče napodrobnosti raznih vojničkih osnova ili data i imena vogja pojedinih epoha u najtačnijem njihovom poretku, već se više ide za tim, da se dobro prouče uzroci ovakih dogagjaja, život u pojedina doba, borba čovjeka sa nepovoljnim, a korist njegova od povoljnih uvjeta njegovog doba i t. d.

I literatura bijaše prije samo zanimanje i proučavanje pravaca ljudskih interesa, dok je dandanas pošla dubljim i korisnijim pravcem. Nikada se nije ovako pravo shvaćala, naime kao slikanje motiva i nutarnjih borba i dvoumica u razvitku karaktera ljudskog, kao u ovo pošljednje doba. Pa i filozofija sama počinje proučavanjem čovjeka. Psihologija dakle svugdje ima znamenitu ulogu. „Psihologija je rogjena iz filozofije, kao što je i socijologija, antropologija i druge nauke o čovjeku, koje su danas promijenile pravac literaturi i umjetnosti“ [3]).

I geografija je danas „a studie of a man, his activities, his power, his possibilities“, nauka o čovjeku, njegovu radu, životu, snazi i t. d.

Sve gotovo nauke stoje u službi psihologije. Nije dakle čudo, ako su danas svi pedagoški i znanstveni, a i neki beletristički časopisi puni članaka psihološkog sadržaja.

Baš u najnovije doba nailazimo tu na veoma oglašena imena, kao: Fechnera, Webera, Wundta, Friedricha Jodla, Harrisa, D. Merciera, Sully-a, Fouillié-a, Tardieu-a, Thomphsona, Morela, Flechsiga, Prieharda, Höffdinga, Ziehena, Tarde-a, Dr. M. Jahna, Wolfa, Herzena, Wiedemanna.

---

[1]) Et, cependant, ce sont les détails et les minuties qui importent. Quelle influence sont appelées à exercer sur les méthodes pédagogiques des observations comme celles qui établissent que, au bout de cinq à six minutes, chez les enfants jeunes, et de trente à quarante-cinq minutes, chez les grands écoliers, l'attention se fatigue et se dérobe; que, dans les écoles, la puissance attentive de l'enfant varie avec les saisons de l'année, les heures du jour, les jours de la semaine, avec l'intervalle qui sépare le travail et les repas?

[2]) Vidi: „The highest phase of child-study“.

[3]) The same transition is exemplified in the study of history. It is no longer the sole aim of history to teach the details of the various military campaigns or the dates and names of the leading events of an epoch in their exact order, but stress is laid rather on the human causes of those events, the life of the times, man's use of favorable and his conquest of adverse conditions. Literature was first of all to catch and follow the bent of man's interest. But never has she so striven to depict play of motives, inner struggles, doupts decision and the development of character as in these latter days. Philosophy itself began with the study of man. It has, not only given birth to psychology sociology, anthropology and other studies of man, but has apparently been shifting its own attention from a consideration of being, change and the foundation principles of matter to an investigation of the foundations of man's knowlegde.

Digitized by Google

Pedagogija grofa Tolstoga.

Drugo je djelo Compayréovo zbirka članaka o uzgojnim pitanjima, sabrao ih je pod naslovom: „Études sur l'enseignement et sur l'éducation“, a posvetio ih Josephu Reinachu, direktoru časopisa „République française“, jer su tu najprije redomice izlazila.

U prvom dijelu te knjige prikazuje nam Compayré uzgoj u raznim krajevima, dakle za njega „à l'étranger“, i to najprije govori o „uzgoju u Madridu“, za tim opisuje djelovanje nekog španjolskog pedagoga napodrobno, i to „Francisca Giner de los Rios“, onda govori o nekomu uzgajatelju južne Amerike, naime dru Berri, o kom je već Perez rekao, da nema svog ekvivalenta u Evropi, što Compayré ne će da potvrdi, jer veli, da je pedagoška znanost u Njemačkoj, a i u Francuskoj na lijepoj visini, te se ne boji rivala. Nadalje u novom poglavlju govori o „les universités circulantes“ u Engleskoj i Škotskoj, te o transatlantičkim sveučilištima. Posebno poglavlje posvećuje „njemačkim učiteljima“, te veli, da im Francuzi nemaju za što zaviditi i da mogu mirne duše reći „qu'il fait encore bon vivre en France“. Poslije toga govori o učiteljskim školama u Kairi i o pedagogici Tolstoga. Ovo je za nas dosele još najznamenitije poglavlje. Compayré već počinje veoma interesantno, veleći: „Pedagogija grofa Leona Tolstoga prava je negacija svake pedagogije, to je neka vrsta pedagoškog nihilizma. Ne poznajem ikojeg filozofa, koji bi se uzbunio tolikom smjelošću protiv mnijenja, koje čitav svijet pripoznaje, protiv svih školskih uredaba. Pravom divljom furijom veliki ruski romanopisac razorava komad po komad mučno sagragjenu zgradu iskustva i napretka. Pod izlikom iskrene ljubavi za puk, pisac je slijep i pun ganutljivih iluzija. Puk mu se čini bezgrješan, a Providnost ga vodi, pa za to može sam da odluči, kakve mu nauke treba. Tolstoj je našarao svojim epigramima sve, što se pokušavalo udesiti, da se uredi naobrazba puka, da se u tu naobrazbu uvede red, jedinstvo i zajednička organizacija. Sve naše vjerovanje, sav naš napredak, naše uzdanje u uzgojnu moć škole, naša nada, da ćemo napokon dostići idejal uzgoja, koji će da bude u suglasju sa razumom i s potrebama čovječanstva, sve to osugjuje Tolstoj, svemu se tomu Tolstoj ruga“ [1]).

Sve pedagoške tvorbe, osnovne škole, penzionate za djevojke i dječake, sveučilišta, sve to on proklinje kao kriva poduzeća, kao nasilne usurpacije protiv slobode, protiv slobodnog razvitka ljudskog. Naspram njega i sam Rousseau sa svojim smjelim utopijama izlazi skroman i smjeran reformator. Tolstoj se svemu ruga, njegova ironija triumfira nad svim metodama moderne pedagogike, nad učiteljskim školama i nad školskim zgradama; nad svime, što je lijepo i otmeno u novom školstvu. Pravo kaže Compayré: „Kada Tolstoj kritikuje metode i djela uzgoja, onda nas se ta kritika

---

[1]) „La pédagogie du comte Léon Tolstoï (ovdje citira pedagoška djela Tolstojeva na francuskom prijevodu) est la négation même de la pédagogie, une sorte de nihilisme pédagogique. Je ne connais pas de penseur qui se soit insurgé avec cette hardiesse contre les opinions reçues, contre les institutions scolaires existantes avec une sorte de furie sauvage. Le grand romancier russe démolit pièce à pièce tout l'édifice péniblement construit par l'expérience et le progrès des temps. Au nom d'un sincère amour du peuple, poussé jusqu'à l'aveuglement, et dans cette illusion touchante que les instincts du peuple sont infaillibles, que guidé par la Providence le peuple sait seul ce qui lui convient et de quelles études il a besoin. Tolstoï crible de ses épigrammes tous les essais qui ont été tentés pour régulariser l'instruction, pour y introduire l'ordre, l'unité et une organisation commune. Toutes nos croyances, l'idée du progrès, la foi dans l'action éducatrice de l'école, l'espoir d'arriver par la réflexion à un type idéal d'éducation qui soit conforme à la raison et réponde aux besoins universels de l'humanité entière, Tolstoï les raille et les condamne.“

Digitized by Google

dojmi, kao kad bi neki pijan cjepar, prodrijevši u lijepo uregjen gustiš nekoga perivoja, ondje sve stao plijeniti i razoravati, sijekući svojom sjekirom svekoliko drveće i grmlje, nezadovoljavajući se, dok nije dovršio svoje zatorno djelo, kako će novim klicama dati maha, neka rastu u potpunoj slobodi“ [1]).

A ipak je taj reformator zanimljiv kraj svih svojih paradoksa i kraj svih neugodnih njegovih novotarija. Svakoga ozlovoljuju njegove ekscentrične ideje, a ipak se njihovu dojmu niko ne može oteti, već ih svak sluša do kraja, jer nas u drugu ruku opet mami svojom iskrenošću i dubljinom misli. On iz temelja potresa mnoge naših najmilijih predrasuda i mnijenja, on nas svojim zanosnim govorom i nehotice i protiv naše volje predobiva za svoje katkad absurdne ideje. Ama zar nije sam rekao jednom prilikom, da bi hotio malko uznemiriti takozvanu „liebe Gemüthlichkeit“ službenih pedagoga? I uspio je u tome.

Ne možeš — čitajući njegova djela — a da ne osjetiš, kako te je povukao u svoj blaženi optimizam, kako te je predobio onim svojim oštrim sarkazmima i burnim doktrinama; onim svojim revolucijonarnim delirijem.

Odavna Tolstoj već radi protiv modernoga školstva. Još god. 1862. napisao je svoj: „Napredak i nastava“, taj svoj pravi pamflet protiv napretka. „Ja ne vjerujem, da čovječanstvo napreduje,“ kaže Tolstoj, „ne, ne vjerujem u to praznovjerje.“ U njegovim je očima napredak samo neki san onih egoista, koji vladaju društvom ljudskim. Ovi su zadovoljni onom korišću, koju im taj napredak nosi, pa za to viču i hvale se, da je taj napredak sreća i korist po čitav ljudski rod. A kad tamo, a to samo oni, — dakle samo jedna desetina čovječanstva — uživaju tu sreću i tu korist. Uzmimo telegraf. Kakvu korist imaju milijuni, ima prosti seljak od njega? Sve one brzojavke, što mu jure iznad glave, ne mogu da umnože njegovu sreću ni za onoliko, koliko je jedno zrno pijeska. Sa željeznicom gotovo da je isto tako; a sa štampom i literaturom takogjer (barem u Rusiji). Ova je monopol izvjesnog sloja društva ljudskog, a ne općenita korist. I tako Tolstoj redom navagja razne nove izume, pa nas onda pita pola u pustoj šali, pola u gorkoj ironiji, je li za to ljudski rod sretniji, jer su ulice bolje rasvijetljene, jer nam žene i djeca manje batina dobivaju i jer engleske gospogje pišu bez pravopisnih pogrješaka?

Tolstoj je duhovit, u njega ima bujna duha i mašte, on je divan talenat, ali šteta je, što je toliki sofista.

On je sofista one najgore sorte, koju karakterizuju „les esprits absolus“, pristaše *svega* ili *ničesa*. Takav bijaše i Rousseau, koga s Tolstojem vežu mnoge intelektualne srodnosti. Mi se s njegovim idejama ne možemo oprijateljiti, već ćemo radije pristati uz Compayréa, koji veli: „Za to, što napredak još nije proniknuo jednakom intenzivnošću sve slojeve društva, za to, što napredak poput sunca na ishodu obasjava samo najviše vršike bregova, a istom kasnije malo po malo spušta svoje zrake i u doline, za to, što prosvjeta odjedared ne može da zahvati ogromnom kretnjom sve dijelove čovječanstva, smijemo li za to reći, da prosvjete nema?“ [2]).

[1]) Tolstoï, quand il critique les procédés et les œuvres de l'éducation ordinaire, nous fait l'effet d'un bûcheron ivre qui, ayant pénétré dans les massifs d'un parc bien taillé, y saccagerait, y dévasterait tout, porterait furieusement sa cognée sur tous les arbres, sur tous les arbustes, ne se déclarant satisfait que lorsqu'il aurait achevé son œuvre de destruction, afin de permettre aux pousses nouvelles de grandir désormais en toute liberté.

[2]) De ce que le progrès n'a pas encore pénétré, avec la même intensité, dans toutes les couches sociales, de ce que, comme le soleil se levant sur les montagnes, il n'éclaire d'abord que les hauts sommets et ne descend que peu à peu dans les bas-fonds des vallées, de ce qu'enfin il n'a entraîné dans un même mouvement en avant toutes les parties de l'humanité, faut-il conclure que le progrès n'existe pas?

Digitized by Google

Da prosti puk i seljak baš ni malo ne uživaju od udobnosti modernih izuma — to se ne može reći, a da ih ne uživaju onoliko, koliko bi mogli — krivi su sami. To će megjutim uskoro već i bolje biti. Sjetimo se, kako bijaše u srednjem vijeku, a kako je danas?! Zar to nije napredak!? I te kakav! Ne vjerujmo Tolstojevu pesimizmu, jer nije osnovan. Kad ga u njegovom najnesimpatičnijem tonu čujem govoriti, onda ne mogu reći, da ga ubrajam megju pedagoge — on to ime ne zaslužuje onda, jer kao utopista ne vjeruje u pedagogiju. Njemu je školska stega i disciplina despotizam, njemu je blagoslovni utjecaj učitelja na učenika moralna tiranija, njemu je školski red atentat na osobnu slobodu! Šta moramo reći na ovake doktrine?! Kakvim one moraju roditi plodom?! To se u ostalom već pokazalo, Tolstoj je već uzbunio neke mlagje francuske filozofe, koji mu podražavaju, veleći: „Uzgoj kao promišljena formacija jednog duha, a po izvjesnom uzoru nije plodan, nije legitiman, nije moguć“ [1]).

Ovaj slovjenski Rousseau širi doktrine nalik na ove u hiljadu raznih varijacija i kombinacija, ponavljajući poput prkosna djeteta obijesnu ljubimicu frazu: „Pedagogija ne zna ni što valja da uči, ni kako valja da uči. Jedina je metoda nastave iskustvo, a jedini kriterij sloboda“ [2]).

Tako to ponavljaju za tom razdraženom apartnom Tolstojevom kritikom moderne pedagogije i drugi njegovi pristaše, tvrdeći zajedno s njime najoprečnije stvari, kao n. pr.: „Ne valja da djecu ni u čemu drugom ne poučavaš, nego u tom, što budu ona sama zahtijevala i željela naučiti, što im se dakle bude svigjalo; izbor školskog nastavnog gradiva valja ti dakle neprestano podvrgavati nekoj vrsti školskog plebiscita; valja da se klanjaš naspram volje naroda, ama ni autoritet mislioca, ni iskustvo vijekova ne može da nadmaši jedinu legitimnu vlast, koju Tolstoj pripoznaje, naime: inštinkt puka“ [3]).

Compayré strogim riječma osugjuje Tolstoga i njegove doktrine, koje su u modernoj pedagogiji više štete nanijele, nego što se to može i zamisliti; strogim riječma govori onima, koji su se već poveli za fantastičnim novotarom i za njegovom školom u Jasnaji Poljani [4]), školom, koju to dično ime nikako ne ide; jer nije nego stjecište nereda, kaos u najgorem smislu riječi, gdje djeca rade što hoće i kad hoće, a učitelj skrštenih ruku sve to gleda i samo vreba na zgodni čas, kad se djeci bude prohtjelo, da opaze, da ima još učitelja na svijetu. Tolstoju ne treba ni organizacije ni administracije za škole, ni zgrada školskih — „nastavljaj u kokošinjaku, samo nastavljaj dobro“ — veli on. Tolstoju ne treba ni učitelja — prvi ko stigne, bio soldat, bio sluga — bio ma ko — samo neka on čitati i pisati umije — biće učiteljem. Protiv njemačkih pedagoških metoda još je Tolstoj okrutniji, nego protiv francuskih (koje poznaje iz god. 1860.). Protiv Pestalozzia, Diesterwega, Denzela, Waitza, protiv heuristike, didaktike i koncentričnosti upravo je bijesan u svojoj školskoj anarhiji, koju fantastički propovijeda.

Pravo mu kaže Compayré: „Prava sloboda nije, kao što Tolstoj misli, produkat prirode, ona pretpostavlja pravilnu kulturu i normalni rezultat uma. Čudnom kontradikcijom Tolstoj, koji se oslanja na puk, tvrdeći o njemu, da on ćuti potrebu nauke,

[1]) „L'éducation, en tant que formation préméditée d'un esprit d'après un certain modèle, n'est point féconde, n'est point légitime, n'est point possible.“ M. Bréal, francuski profesor filozofije.

[2]) La seule méthode d'instruction, c'est l'expérience; le seul criterium, la liberté.

[3]) „On ne doit enseigner aux enfants que ce qu'ils demandent à apprendre eux-mêmes et ce qui est à leur goût; il faut soumettre perpétuellement à une sorte de plébiscite scolaire le choix des matières de l'enseignement; il faut s'incliner devant la volonté du peuple; et ni l'autorité des penseurs, ni l'expérience des siècles passés ne sauraient prévaloir contre la seule puissance légitime que reconnaisse Tolstoï: l'instinct populaire.“

[4]) Vidi francusko djelo: „l'École de Yasnaïa Poliana“, Paris, Savine, éditeur.

Digitized by Google

kao što svenuta biljka ćuti potrebu kapljice vode, veli poslije, da puk ne pripoznaje tih potreba, da ih cijeli svijet ne pripoznaje“ [1]).

Ipak, na prvo pitanje: „Čemu da živim, i što sam ja?“, nije umio da odgovori i da sebe zadovolji u tom pravcu.

Eksperimentalna znanost govorila mu: „Sve raste i sve se razvija. Sve teži za savršenstvom, te ima zakona, koji upravljaju ovim razvojem. *Ti* si dio cjeline. Ako budeš upoznao zakon razvoja, upoznaćeš i svoje mjesto u ovoj cjelini, a i sama sebe.“ Ali to ga nije zadovoljavalo: vigjao je, da se u njemu ne vrši nikaki razvoj na bolje, nego pače da gubi sile. Učio je i špekulativnu znanost. Ova mu govoraše: „Cijelo čovječanstvo živi, te se razvija na temelju duševnih principa, idejala, koji ga vode. Ovi se idejali očituju u religiji, u umjetnosti i pravilima državnim. Ovi se idejali penju sve to više; čovječanstvo stupa prama najuzvišenijem stupnju dobra. Ti si dio čovječanstva, i s toga tvoje znanje stoji u radnji spoznanja i realizovanja idejala čovječanstva.“ Ali i tome nije pouzdano vjerovao.

O Tolstoju se megjutim raznose štokakve vijesti. Jedni o njemu sude ovako, drugi onako. Karakteristično je svakako i za nas zanimljivo i to, što nedavno donije „Temps“ o razgovoru nekog francuskog spisatelja s Tolstojem o kršćanskom moralu. Megju ostalim čitah i ovo: „Ako vi u jedan sat najmanju sitnicu metnete,“ kaže Tolstoj, „ona ne ide više, a ako vi tu sitnicu uklonite, sve će opet lijepo ići. To je evidentni dokaz, da je zlo bilo nešto umetnuti u taj mehanizam. Isto tako ne ide, ako vi u životu uvedete lažne doktrine... Vi me pitate, za što ja vjerujem, da je doktrina Hristova prava, divna i ničim drugim nenaknadiva. Čujte me! Jeste li vidjeli, čim je prava kršćanska ideja osvojila dušu tad se organizira čitav život, čitav život biva jasnim i lakim, a opreke se gube i sve teče glatko! Vjerujem dakle... Sofiste se badava trude, da onu očevidnost potamne. Spisatelji, kao Nietzsche, koji glasno trube o individualizmu, koji tvrde, da je simpatija i sućut samo slabost ljudska, ne mogu da budu iskreni“ i t. d. Ovaka teorija Tolstojeva nema ništa mistično, već bazira na realističkom, razumnom shvaćanju.

Uza sve to tolstojizam, kano i sve ljudske filozofske osnove, pa i one najegzaltiranije, sadržavaju i po koje zrnce istine, u tolstojizmu nalazimo idejal neporočna, ponizna, uboga života bez sujete, bez ispraznosti i oholosti svjetske, nalazimo idejal života posvećena samo porodičnoj ljubavi i ljubavi naspram bližnjega. I ako tolstojizam urodi tom pošljedicom, da u umornom ljudstvu uzbudi nešto osjećaja naspram vedre jednostavnosti i ljepote u prirodi, njegovo će djelo ostati blagoslovno. U „moralnoj atmosferi“ dvadesetog vijeka živjeće stalno kakav „tolstojski elemenat“. I čudnovato, da mi baš na tom mjestu padaju na um riječi Rousseauvljeve, zaista prekrasne riječi: „Obožavajte vječno Biće! I jednim ćete duhom razoriti ove fantome uma, koji i onako imadu samo prividnu vrijednost i rastope se poput sjena ispred nepobitne istine!“ [2]). Te riječi tamam opet pristaju i na ovo naše stoljeće, ozlojegjeno, izmučeno, uzrujano i pesimistično. I opet smo eto u doba krize, u epohi borbe i čeznuća, i opet naš vijek i moderno ljudstvo u titanskom prkosu hoće da juriša svemir, da ga osvoji, i opet se diže da prodre u otajnost... Vidi se to jasno u svim granama znanosti i umjetnosti,

---

[1]) „La vraie liberté n'est pas, comme le croit Tolstoï, le produit de la nature: elle suppose une culture régulière, un développement normal de la raison. Par une contradiction singulière Tolstoï, qui s'en remet au peuple pour tout décider, au peuple, qui a besoin de l'instruction, comme l'herbe desséchée a besoin d'un peu d'eau, déclare lui-même que le peuple ignore ses besoins, que tout le monde les ignore.“

[2]) „Adorez l'Être éternel! d'un souffle vous détruirez ces fantômes de raison qui n'ont qu'une vaine apparence et fuient comme une ombre devant l'immuable vérité.“ Nouvelle Heloïse, p. 294, lettre XVIII.

Digitized by Google

vidi se to u Brunetièrovim riječma o „bankrotu znanosti“, u Nordauovljevom „Mene, tekel ufarzin“, u Tolstojevim ekstravagancijama, u Ibsenovom maglovitom pesimizmu i njegovim diagnozama o teškoj bolesti modernog čovjeka, vidi se to u Schopenhauerovim desperacijama i u Brandesovim kritikama, koji na osnovu psihološkog zakona proriče novi blagoslovni prevrat, jer da se po psihološkim uslovima um ljudski vazda odvraća od tužnih slika, te se priklanja sretnim i vedrijim momentima života.

U istom svesku, u kome govori o Tolstom, nastavlja Compayré redati poglavlja kao IX. „o osnovnoj naobrazbi u raznim zemljama Evrope“, i „o krizi“ „de l'enseignement secondaire“ (X.). U II. dijelu iste knjige piše o osnovnoj nastavi u Parizu, za tim o učiteljskim školama, o povijesti zakonodavstva osnovne naobrazbe u Francuskoj (III.), i napokon upliće malo statistike (IV.). U V. poglavlju piše o ferijalnim kolonijama, te o M. Spulleru u VI. poglavju.

VII. poglavlje raspravlja

o hipnotizmu i pedagogiji.

Ovo je bez sumnje veoma zanimljiva tema, pošto znamo, da se već od više godina nastoji ozbiljno o tom, kako bi se hipnotizam mogao upotrijebiti u pedagogiji. Dr. Bérillon i dr. Bernheim iznijeli su po više puta pred učeni svijet svoje zanimljive eksperimente o tom, kako hipnotična sugestija utječe na uzgojnom polju. Dakako da su odmah i sami pripoznali odregjene granice njihove moći: pripoznali su naime, da s uspjehom operirati mogu samo sa predisponiranim sujetima, naime sa osobama nervoznim u izvjesnoj mjeri. Redresirati i sugestijom manje se mogu popravljati pogrješke moralnog karaktera, nego „des tics nerveux“ (živčane podražice) i fiziološke bolesti.

Neki je filozof (a filozofi su obično mnogo smjeliji nego učenjaci „les savants“) generalizovao barem u teoriji ovu nenadanu i originalnu metodu, kojoj bi efekti veoma olakotili uzgojni posao, kad bi se u zbilji provesti mogli. Alfred Fouillée napisao je vanredno lijepu knjigu „Éducation et Hérédité[1]), a pod istim naslovom radio je još uspješnije M. Guyau, te dokazuje, koliko bi koristi odatle bilo, kad bi se hipnotična sugestija upotrijebila ne samo u području živčanih bolesti, već i u sasvijem normalnom uzgoju. Isti je psiholog (Guyau) već 1883.[2]), dakle prvi rekao, da se mogu izazvati umjetni nagoni, a prirogjeni, da se mogu modifikovati. I on u tvrdo vjeruje u to. On u sugestiji pozdravlja novu snagu, koja će preobraziti moralni svijet, protiveći se barem efektima prebaštinjenja, supstituirajući umjetne nagone prirodnim i naslijegjenim čustvima[3]).

Krivo ima bez sumnje Darwin, koji tvrdi da su sve duševne moći djeteta rezultati čina prijašnjih generacija, dakle da je sve i dobro i zlo u ljudskoj duši naslijegjeno. Najnovija mu psihologija ovu smjelu tvrdnju ozbiljno i na temelju mnogih opažanja pobija. Navešćemo Compayréove riječi, a u istom duhu govori i Steeg i drugi: Ko to veli, taj i odviše zaboravlja, da se unatoč transmisije, naslijegjeni inštinkti i moći neprestano obnavljaju; za svakog su pojedinog novi, i sve je na novo započeto. Duševni život ne sastoji od serije lakih reminiscencija; već je to pošljedak akvizicija radom stečenih i skroz ličnih. Napredak u razvitku vrste ne smije nas sprečavati, da ne vidimo bez prestanka obnovljeni razvitak pojedinca[4]).

---

[1]) Éducation et Hérédité, Étude sociologique, 1 vol. in-8°; Paris, Alcan.

[2]) Revue philosophique.

[3]) „... en contrebalançant tout au moins les effets de l'hérédité, en substituant des instincts artificiels aux sentiments naturels et héréditaires.“

[4]) „C'est trop (str. 16. Revue) oublier que, malgré la transmission héréditaire des instincts et des facultés, tout est perpétuellement à refaire; pour chaque individu nouveau, tout est à recommencer... La

Digitized by Google

Guyau je pjesnik, dubok analizator duše kao i Paul Bourget, zavode ga dakle hipoteze.

Kako bi bio mogao odoljeti ovoj novoj i tako zamamljivoj ideji? Ta nije on napokon sam. Voisin liječi sugestijom maniju za pušenjem, pijančevanje i melanholični delirij. Richet, sugestijom liječi bolesnike, Bérillon mlado djevojče liječi od nagona svagje i laganja. Delbeuf priča takogjer ovakvih slučajeva bezbroj, pa kako da onda i mi ne vjerujemo u to? Hipnotizam može da bude od prevelike koristi, o tom ne može da bude spora, on može, veli Compayré (str. 135.): ići još dalje, i sa malo napora biće u stanju, da učini, te mu sugestije budu kao nepomične, da ih same produži, da im efekte produži, da stvori prave nove nagone, i po tome da preobrazi po volji karaktere[1]).

A evo što Guyau kaže: Uzgoj nije ništa drugo, već skup sugestija, koje su uregjene i promišljene. Živčana sugestija samo je opširni oblik normalne sugestije, koja se provagja „pače i kod najzdravijih". Sva se djeca mogu hipnotizovati, pače sasvijem lako. Ona su tako bezazlena, tako pasivna, kada stupe u svijet, pa se dakako onda nalaze u istom onom stanju, kao i onaj, koga hoćemo da hipnotizujemo: ista moralna podložnost, ista prihvatljivost intelektualna. „Sve što će dijete odsele da nauči — biće sugestija[2]).

Još ćemo bolje razumjeti ove Compayréove tvrdnje o hipnotizmu i njegovoj ulozi u uzgoju mladeži, ako tu mladu znanost osvijetlimo jednim citatom iz djela[3]) jednog od najvećih današnjih psihologa filozofa.

Evo što on misli, kako da se shvate pojave sugestije:

„Auch ich glaube nicht, dass man bei der Erklärung der Hypnose ohne die Annahme phisiologischer Veränderungen ausreicht. Aber nach der Regel, dass man zunächst immer aus dem Bekannten das Unbekannte abzuleiten hat, wird in diesem Fall vor allen Dingen der Zusammenhang der zu beobachtenden psychischen Veränderungen zu untersuchen sein, worauf man dann zuerst aus ihnen auf die muthmasslich zu Grunde liegenden physiologischen Processe schliessen kann. Man wird dabei den empirischen, von allen metaphisischen Voraussetzungen unabhängigen Grundsatz anwenden können, dass den psychischen Processen physische parallel gehen, einen Grundsatz, der von dem andern, dass die psychischen Veränderungen eine Folge der physischen seien, und dass demnach die Erklärung der letzteren von vornherein mit physiologischen Hypothesen beginnen müsse, wesentlich verschieden ist." Wundt time pobija mnoga kriva shvaćanja hipnotizma, koja su se pače i u znanstvenom svijetu već raširila, i pokazuje nam s koje strane valja da gledamo te zagonetne pojave.

---

vie mentale ne se compose pas d'une série de reminiscences faciles; elle est une suite d'acquisitions laborieuses et personnelles. L'évolution de l'espèce ne doit pas nous empêcher de voir l'évolution sans cesse renouvelée de l'individu."

[1]) „ ... aller beaucoup plus loin encore, et que, avec un peu d'effort, il sera capable d'immobiliser, pour ainsi dire, ses suggestions, d'en prolonger, d'en faire durer les effets, de créer de vrais instincts nouveaux et, par suite, de métamorphoser à son gré les caractères?

[2]) „L'éducation n'est autre chose qu'un ensemble de suggestions coordonnées et raisonnées. La suggestion nerveuse n'est qu'une forme amplifiée de la suggestion normale qui se produit „même chez les plus sains". Tous les enfants d'ailleurs sont hypnotisables et facilement hypnotisables. A raison même de leur ignorance, de leur passivité, quand ils entrent dans le monde, ils se trouvent dans le même état que l'hypnotisé: même servitude morale, même docilité intellectuelle. „Tout ce que l'enfant va apprendre sera donc une suggestion."

[3]) Hypnotismus und Suggestion von W. Wundt. 1892.

Digitized by Google

Dr. Liébault u Nancyu pretvorio je sugestijama za šest sedmica neko lijeno i prkosno dijete u najboljeg gjaka.

Originalna je ideja psihologa Guyau i ova, koju on naziva „la nécessité de l'assolement dans la culture intellectuelle", te je onda isporegjuje s procedurom u agrikulturi. Kao što seljak pusti svoje zemlje da neko vrijeme otpočivaju, kao što on varira sjeme na jednom te istom zemljištu, tako bi isto dobro bilo da se od iste porodice suksesivne generacije bave raznim poslom, raznim zvanjima ili zanatima. Ali obično nije tako. Ako je otac učitelj — obično i sin bude, ako je otac časnik — i sin bude i t. d.

To bi bio jedini način uzdržati u dušama ljudskim snagu, mladost i krepčinu. Želiš li vazda u jednoj te istoj pasmini njegovati jedne te iste vještine, želiš li vazda razvijati jedne te iste duševne moći, moraš snagu te pasmine napokon iscrpsti, moraš napokon fatalno naići na neplodan materijal. Izmjenjivanje, kaže M. Guyau, valja da je u uzgoju isto tako elementarnim pravilom, kao što u poljodjelstvu.... Doći će možda jednom dan, kada će se moći jasno razlikovati, koji to radovi mogu poboljšati ili iscrpsti snagu pojedine pasmine, kao što to već danas razlikujemo u poljodjelstvu. Tu se lako znade za sve biljke, koje iscrpe svu snagu tla, a koje samo djelomice[1]).

Učenjaci imadu obično nedarovitu djecu, jer je živcima već otac odviše radio. Nije li to zaista skroz originalna ideja? Ama ima bez sumnje mnogo istine u riječma Guyaua. No i one, kao i sve teorije o naslijegjenim duševnim vlastitostima nijesu apsolutne, ne mogu se bez rezerve akceptirati. N. pr., ako se dijete rodi u epohi, kad još otac nije živcima prekomjerno radio, može li se onda govoriti o prebaštinjenim svojstvima, gospodine Guyau!? A ipak je taj pisac jedan od najnježnijih pedagoga i psihologa, koji svojim nježnim i dražesnim stilom predobiva sva srca. Kako n. pr. divno veli: „Samo u osjećanju, da si ocem, t. j. u potpunom i svjesnom tom osjećanju, t. j. u uzgoju djece, osjeća čovjek čitavo srce svoje. Oh! kad čuješ tapkanje malih nožica djece, to nježno i dražesno tapkanje, to je isto tako kao što su generacije budućnosti, nejasno, neodregjeno, neodlučno kao i budućnost sama!"[2])

Preopterećivanje školske djece.

U VIII. poglavlju Compayré raspravlja o osnovnoj nastavi u zanatlijskim tehničkim školama u Francuskoj, te prelazi na III. dio svoje lijepe knjige.

Tu (I. poglavlje) govori o pretovarivanju mladeži, citirajući rasprave dra Lagneaua i Rocharda, koji pisahu o istom predmetu. Najzanimljivije je svakako, što Compayré sam kaže o tom pitanju: „Zaista bijaše i odviše galame oko toga pitanja. Sa sviju strana — dozvolite nam tu riječ — bijaše to općenita „pobuna". U akademijama, u školskim kongresima, u belgijskom parlamentu, otkako bijaše ona diskusija budgeta od 1884., u francuskom parlamentu u istim prilikama, u časopisima i dnevnicima, u bezbrojnim diskusijama, u intimnim krugovima porodice, svagdje — svagdje, samo je

[1]) „Ce serait le seul moyen de maintenir dans les âmes humaines la vitalité, la jeunesse et la force. A vouloir toujours dans la même race cultiver les mêmes aptitudes, faire appel aux mêmes facultés, on les épuise ou aboutit fatalement à la stérilité finale. „L'assolement en éducation", kaže M. Guyou, „devrait être une règle aussi élémentaire qu'en agriculture"... Il viendra un jour, peut-être, où l'on distinguera les occupations susceptibles d'épuiser ou d'améliorer une race, comme on distingue en agriculture les plantes épuisantes ou améliorantes du sol."

[2]) „C'est dans la paternité seule, mais dans la paternité complète, consciente, c'est-à-dire dans l'éducation de l'enfance que l'homme en vient à sentir tout son cœur. Oh! le bruit des petits pieds de l'enfant ce bruit léger et doux des générations qui arrivent, indécis, incertains comme l'avenir!"

Digitized by Google

trajala ta jedina bitka reklamacija i kritika protiv uzgoja — tog tobožnjeg ubojice naših škola i zavoda“ [1]).

Roditelji nam kore modernu školu, mladi cvrkuću kako stari pjevaju, kućni liječnik iz galantarije svira u tatine i mamine diple, ili barem udara u takt. I tako je nastala ona poznata pjesma o „prenatovarenoj“ školskoj djeci.

A čuste li, kako se učilo prije dvadeset ili trideset godina?

Šta je prema tadašnjim školama naša današnja moderna škola?

Čuste li staroga djeda ili kuma pričati o pojmu „učiti“ iz onoga doba?

Pojam učiti bijaše onda istovjetan s onim kobnim „bubati“, bijaše istovjetan s kojekakvim mukama, i te kako teškim, o kojima naša toliko požaljena, prenatovarena dječica i ne slute. „Bubati“ riječ po riječ, a da i nijesu razumjela, što govore, da nijesu vidjela ni slika ni modela, „bubati“ bez daha, bez oduška — to je onda značilo učiti. Jezik bijahu gole riječi, povijest nagi brojevi, zemljopis sama imena, matematika krute formule, a literatura godine i opet godine. Tako se negda učilo.

A što danas sve ne izmisle, sve ne izmudre vješti pedagozi, samo da duševnu hranu mladeži pruže u što slagjim, u što probavljivijim obrocima! Po školskim zbornicama i fizikalnim kabinetima, po predavaonicama imamo jasne dokaze za to, kako se danas uči. Tu vidimo silu slika, modela, zbiraka ruda i fizikalija, mapa i globusa, računaljki i školskih sprava, da se čuditi moraš tomu golemomu napretku i toj svestranosti u nastojanju oko poboljšanja nastave. Gledajmo školske knjige, kakve su danas, a kakve bijahu negda. Danas nauka gotovo sama leti u glavice dječje, dok se onda tuvila, danas djeca gotovo i ne znaju za školske muke.

Ovo se „prenatovarenje“ gotovo više tiče naših viših škola i zavoda, nego nižih.

Velika raznolikost nastavne gragje jedan je od uzroka, za što se viče na prenatovarenje. Šta ćemo na to?

Slabo darovita djeca neka se prosto ne tjeraju u više škole, jer se na taj način samo povećava duševni proletarijat. Pravo još kaže dr. Schwarz u jednom od najpoznatijih dnevnika, gdje se to pitanje često pretresava: „Tvrdim, da se ne uči danas odviše, već da odviše njih uče; svi hoće da izuče više škole, a čemu?“

Samo duševna elita neka se pripusti na više stepenice znanja, ama ima i drugih polja rada, gdje možeš korisno djelovati, ako i nijesi naučenjak.

U teoriji dakle nema prenatovarene djece, niti bi je moglo biti, a ako je u praksi gdje god ima ili često ima, to nije kriva škola, već roditelji i djeca sama; to nijesu krivi učitelji, koji vazda nastoje, da sami ponesu polovicu školskoga tereta i da još i onu drugu polovicu što ostane, ošećere dobrim metodama i oslade blagim postupkom.

Duboke su i misaone riječi, koje o tom reče neki naučenjak: „Der Pädagog wird weder vor der Fülle des Lehrstoffes noch vor dem Massenunterrichte von heute zurückschrecken; er weiss, wie tief er das Normalmass herabdrücken kann und wie sich der Gehirnmechanismus des Kindes reparieren und steigern lässt. Der Pädagog ist, wenn er es sein muss, der Orthopäd des Gehirns und des sittlichen Rückgrats.“ (Dr. Schwarz.)

---

[1]) On a fait vraiment trop de bruit autour de la question. C'est de toutes parts, qu'on nous permette le mot, un „emballement“ général. Dans les Académies, dans les Congrès scolaires, au Parlement belge, lors de la discussion du budget de 1884 au Parlement français, dans les mêmes circonstances, dans les journaux, dans les revues, sans compter les discussions intimes dans les cercles de famille, ce n'est partout qu'une campagne ardente de réclamations et de critiques contre l'éducation prétendue homicide de nos écoles et de nos collèges.“

Digitized by Google

„Mnogo vike ni za što," to se dobro može primijetiti baš na ovo. Ne jednih bolest ima da zahvali svoje časno ime od ovog tobožnjeg prenatovarivanja školske mladeži, evo nekoliko tih imena: miopija, cefalalgija, hipertrofija srca, albuminerija, arterio-seleroza, tifozna groznica i t. d. Sve te strahote — vele — da su nastale, jer škola i moderna kultura od djece odviše zahtijeva. A što moderni psiholog na to? Evo što kaže:

„Zaista, ima li ova vojna ćutljivosti da potraje, doći će napokon do toga, da će se učitelji i profesori uvjeriti, e je idejal njihove misije u tom, da što manje rade, a lijeni učenici biće opet sa svoje strane uvjereni, a bez pô muke — da im je dužnost socijalna ustrajati što dulje u svojem ljenčarenju" [1]).

To je pitanje megjutim veoma staro, ali i veoma moderno, ne samo u Francuskoj već i kod nas i po svim zemljama Evrope govori se i piše se tma božja o tome, kako je mladež naša tobože odviše upregnuta u duševni rad. Pristanimo slobodno uz Compayréa, koji na koncu svoje kratke raspravice u toj stvari ozbiljnim i strogim tonom ovako govori:

„Za Boga, neka nam samo — pod izlikom da se zauzimaju za snagu naše djece — ne prodikuju intelektualno mrtvilo, neka samo ne obikavaju mladež našu, da teži samo za uživanjem i za tim, da izbjegava svaku poteškoću, neka za Boga pod izlikom da brane tjelesno zdravlje — a eto tik pred dobom, kad će pohagjanje škole da postane obligatnim — neka samo ne osude duh na obligatno neznanje!" [2])

U II. poglavlju trećeg dijela pod naslovom „L'academie de médecine et le surmenage scolaire", priča nam autor o raznim debatama i kritikama, koje su se vodile i pisale u ime toga „pretovarenja" — sa strane humanista i sa strane branitelja i zagovornika klasičnih jezika. Hoće li se znanosti ili jezici odbaciti, da bude manje duševnog tovara?

Sastade se napokon još 29. maja 1888. godine „Congrès régional" u Arrasu i tu bude jednoglasno izjavljeno ovako:

1. da nema nikakog prenatovarivanja u školske djece;

2. da ne treba umanjiti ni broj nastavnih predmeta, a ni broj sati.

To su izrekli učitelji i psiholozi, dakle je mnijenje mjerodavno. Megju ostalim bijaše tu i oglašen psiholog Luys, koji je na temelju svojih posmatranja dokazao, da mozak mladog čovjeka može bez umora veoma mnogo intelektualno uraditi, te napokon ovako dovrši: „Po mom mnijenju značilo bi to zaista neispuniti jednu od glavnih dužnosti epohe, kada bismo — pod izlikom prenatovarenja htjeli preoporučivati i onako prirogjenu lijenost u mnogim organizacijama, za koje je neradinost cerebralna vazda nepripoznana želja sreće" [3]).

Ali možda i nema sasvijem krivo Spencer, kada veli:

---

[1]) „En vérité, si cette campagne de sensiblerie deplacée devait encore durer, on finirait par convaincre instituteurs et professeurs que l'idéal de leur mission est de faire travailler le moins possible; et les écoliers paresseux en viendraient à se persuader, sans trop de chagrin, qu'en persévérant dans leur paresse ils remplissent un devoir social!"

[2]) „De grâce qu'on ne vienne pas, sous prétexte de ménager les forces de nos enfants, nous prêcher l'inertie intellectuelle et encourager les jeunes générations à ne rechercher que leurs aises, à se deshabituer de l'effort; qu'on ne vienne pas, sous couleur de protéger la santé du corps, et au lendemain des lois sur l'obligation de l'instruction, condamner l'esprit à l'ignorance obligatoire!"

[3]) „Ce serait, à mon avis, manquer à tous les devoirs de notre époque, que — sous prétexte de travaux forcés et de surmenage — d'arriver à encourager la paresse native dans bien des organisations moyennes, pour lesquelles l'inactivité cérébrale est toujours un souhait inavoué de bonheur."

Digitized by Google

„Prije smo se osvrtali na tijelo a zanemarivali duh, a sada ne marimo za tijelo. Oba su pravca pogrješna. Mi još ni malo ne shvaćamo velike istine, da se u našemu tijelu duševni elemenat osniva na tjelesnom elementu, te se ne smije ovaj razvijati na štetu ovome. Starinski i novovjeki pojmovi treba da se spoje.“ Za to upućuje Spencer roditelje na najznamenitija fiziološka načela o hrani i odijelu, tuži se, što u uzgoju sve više gine vrijednost igre — te se mjesto nje uvodi sustav nenaravne umjetne vježbe tjelesne — gombanje.

U drugim poglavljima ove knjige raspravlja pisac o ovim predmetima, koji za nas nijesu toliko zanimljivi:

III. Un discours de M. Lockroy (1888.), (ministar nastave).
IV. Un discours de M. Viette (1888.), (ministar agrikulture).
V. Un rhétoricien de 1815.
VI. La statistique décennale de l'enseignement secondaire.
VII. La discipline scolaire et le rapport de M. Marion.

Zanimljivije je i općenitije vrijednosti VIII. poglavje, gdje govori

o uzgoju u zavodima, kolegijama ili internatima.

U Francuskoj bijahu to od vajkada omiljela uzgojilišta, ali tek u najnovije doba postadoše zbilja blagoslovna, otkako se našao reformator internata u osobi gospodina Morleta.

Koje su te njegove reforme? Compayré i Morleta i njegove reforme u zvijezde kuje, pa smo baš radoznali.

Evo kako ih u kratko reasumira:

„Neka internat postaje sve više i više uzgojni zavod, neka u njemu vlada metoda mjesto mehanizma, neka se uz princip autoriteta postavi princip ljubavi, neka se nastoji pogrješkama predusresti umjesto kazniti ih, neka moralni utjecaj jednom riječju nadomjesti, koliko god je samo moguće, ne samo kazne, već i nagrade“ [1]).

Jer ako internat nije valjan i ako nije snabdjeven svim onim, što je nužno, onda bolje, da ga i nema, pošto je onda internat sve, samo ne uzgojan zavod Internati nijesu drugo, nego takovi zavodi, u kojima se mladež zajednički uzgaja i naobrazuje za budući svoj život. Internati razlikuju se od obične škole tim, što u običnoj školi ostaje mladež zajedno u jednom kolu samo kroz neko stanovito vrijeme, dok u internatu ostaje mladež pod vodstvom za to odregjenih poglavara, zajedno kroz čitavo naukovno vrijeme.

Kako pak škola nit ima niti smije imati drugu uzgojnu svrhu, nego zamijeniti, popuniti i usavršiti ono, što su roditelji kod kuće sa svojim djetetom započeli, tako niti internati nemaju niti smiju imati drugu svrhu, nego tu: zastupati i nadomjestiti djeci roditelje. I čim manje i slabije koji internat nadomješta i zastupa roditeljski dom, čim slabije shvaća ovu svoju zadaću, tim je lošiji, tim se manje nadati od njega dobromu plodu. Za to i bijaše onako mršav i traljav uzgoj u Špartanaca, jer je država, kako znamo, po Likurgovom zakonu odgoj mladeži učinila svojim monopolom, te se u uzgoju nije nikoliko osvrtala na kuću i roditelje, — pri čemu je, kako znademo,

[1]) „Que l'internat devienne de plus en plus une école d'éducation, qu'on mette une méthode à la place d'un mécanisme, qu'au principe d'autorité s'ajoute le principe d'affection, qu'on cherche à prévenir plus qu'à réprimer, que l'action morale, en un mot, se substitue le plus possible aux punitions et même aux récompenses.“

Digitized by Google

duševna naobrazba spala na najniže grane, a sva špartanska pedagogika nije bila drugo, nego kruto i surovo uvježbavanje vojnika, pri čemu su mladići smjeli i krasti, da se tobože nauče ratnoj lukavštini, a kaznili su ih samo onda, ako se dadoše zateći.

No kada ovdje govorimo o internatima, ne smije se stvar tako uzeti, kao da su internati općenito i apsolutno nužni.

To nipošto. Jer roditelji su i po naravnom i po božjem zakonu u prvom redu dužni brinuti se za svoju djecu i uzgajati je. I roditeljski uzgoj imade se redovito pretpostaviti svakomu internatskomu. No imade ipak i takvih slučajeva, gdje su internati upravo nužni, i to neophodno nužni.

To dakako zavisi već o raznim okolnostima, te se ne da u kratko izraziti. Ili su roditelji poslom zapriječeni, te se ne mogu sami baviti svojom djecom ili bilo što drugo, ima često sto uzroka i okolnosti, kad je internat prava sreća.

Poslije toga govori autor (u IX. poglavju) o novom nastavnom planu za liceje i o reformi od januara 1890. u Francuskoj, te (u X. poglavju) o narodnom savezu, gdje se pretresao taj novi plan.

XI. poglavlje nosi naslov „L'union universitaire“, a XII. „Une brochure de M. Réal“.

U XIII. raspravlja o nekoj novoj knjizi „Sur l'enseignement secondaire“, a u XIV. o tome kako se filozofija u Francuskoj predaje. (L'enseignement de la philosophie.)

XV. poglavlje pod naslovom „La suppression de l'école de Cluny“, a XVI. pod naslovom „Le concours Bischoffsheim“ raspravljaju poznata pitanja, dok je XVII. poglavlje duhovit „rechauffé“ neke francuske pedagoške uredbe poznate pod imenom „Les maîtres répétiteurs“.

U XVIII. poglavlju piše o uzgoju djevojaka (La loi Camille Sée).

I tako smo došli do četvrtog dijela ove knjige, naime do odjela

o najvišoj naobrazbi.

I. poglavlje pretresa sveučilišta i fakultete, II. „les universités règionales“, III. iznosi štatistiku o najvišoj naobrazbi u Francuskoj, IV. govori o nekom slobodnom tečaju za filozofiju, V. o „La Sorbonne municipale“, VI. o jednoj tezi istoimenog grada, a VII. završuje zanimljivu ovu knjigu, dodavši čitaocima još nekoliko toplih riječi pod umiljatim naslovom „La jeunesse“. Potakle su na to pisca kritične i ujedljive opaske „Figara“, koji po više puta navagjaše u svom listu novo izumljenu riječ naime „néaniascopie“. A šta je to? To je neka nova moda — veli „Figaro“ — to je neka manija starih ljudi, kojima je milo boraviti i živjeti u blizini mladeži, jer sebi umišljaju, da ne će ostariti, jer žive u blizini onih, kojim ima dvadeset godina. I dalje u tom genru „Figaro“ nastavljaše peckati sve prijatelje mladeži. No Compayré mu ozbiljno, ali u pola šale odgovara ovako: „Gledaš li ženu mnogo, biće bez sumnje koketna.... A što je napokon zla u tome, ako i mladež naša ćuti, da je mnogo gledamo, pa ako za to i ona zapane u tu koketeriju, da se želi svigjati svojim ocjeniteljima. Barem će tim češće zaslužiti odobravanje svojih posmatrača.... Ne će li se tako tim više ćutjeti, da čini dužnost svoju.... da udovolji svim nadama, koje postavismo u nju, ne će li tako i sama više imati na oku sve što radi i ne će li joj biti više stalo do naše dobrohotnosti, o kojoj ima toliko dokaza.

Digitized by Google

Neka nam dakle više ne reku, da je to samo neki radoznali nagon, neki diletantski hir, da je to samo težnja za zanimljivim predmetom studije, već neka jednom uvide, da mi samo za to posmatramo mladež našu, jer je ljubimo i jer težimo za tim, da je još i više zavolimo!“ [1])

Osebine u govoru posavskom i podrinjskom.

Pribilježio **Dušan Nikolić.**

U našoj otadžbini ima na sve strane razlika u jeziku, gdje manje gdje više, a mi učitelji posijani smo na sve strane, da vršimo dužnost popravljača i zidara, a negdje i obarača u štočemu.

U to ime valja u prvom redu izučavati onaj narod, s kojim živiš, naročito kakom dušom diše, kako misli, kako li sudi o čemu. Osobito ti valja na oko uzimati i osebine u govoru njegovu, jer u tom pravcu možeš na štošta naići, čime se može obogatiti naš književni jezik a opet i na štokake sakate lokalne osebine, od kojih će valjati odvraćati djecu u prilog književnomu jeziku.

Evo, ja ću ovdje iznijeti, što sam te ruke pokupio u Brocu kod Bijeljine i u okolici.

a) Riječi za srodne pojmove:

I *mrtvački sanduk* i *grob* zovu ovuda kuća.

Mator se kaže čovjeku (valjda od latinskog maturus), a *star* se kaže konju uopće živinčetu. Grlo zovu *gûša,* a bolest u vratu — *gûše.*

b) Premještaj riječi:

Vele: Broj *se* piše pet ovako,
mjesto „ pet „ *se* „

i uopće, gdje god se zamjenica *se* upotrebljuje u pasivu, obično ne stoji na svom mjestu u rečenici, n. pr.:

Mati je *se* obukla.
Konj je *se* napasao.
On je *se* obukao i t. d.

c) Premještaj enklitike:

Naj-je-gore mjesto *najgore je,*
naj-je-bolje „ *najbolje je*

i svi drugi superlativi kombinirani u rečenicama sa *se* ili *je,* kao:

Naj-se-bolje mjesto *naj-bolje se,*

[1]) „A beaucoup regarder une femme, on la rend coquette assurément .... Quel mal peut-il y avoir à ce que les jeunes gens, eux aussi, se sentant observés, se piquent de quelque coquetterie, pour mieux mériter l'approbation de leurs censeurs? .... Et ne se sentiront-ils pas excités d'autant à faire tout leur devoir, ... à justifier les espérances qu'on fonde sur eux, à tenir compte enfin des préoccupations et de la sollicitude dont on leur donne tant de preuves?

Qu'on ne dise donc plus que nous cédons à une curiosité maladive, à un caprice de dilettante, cherchant un sujet d'étude simplement intéressant! Nous n'observons les jeunes gens, ils le savent bien, que pour les aimer davantage! ....“

Digitized by Google

d) Premještaj glasova:

buran, mjesto *bunar,*
prokaj „ *pokraj.*
lješve „ *ljevše.*

e) Dometanje glasova:

Vodvažno mjesto *odvažno,*
Juroš „ *Uroš,*

pa u pjesmi:

judati se mjesto *udati se*
jodvesti sc „ *odvesti.*

f) Umetanje glasova:

Drvešće mjesto *drveće,*
pitomina „ *pitoma.*

g) Pokvarena konjugacija:

Sjedu mjesto *sjede,*
ču „ *uče,*
radu „ *rade,*
molu „ *mole,*
vuču „ *vuku,*
siječu „ *sijeku* i t. d

gdje god je *k* pred *u,* prelazi u *č* u glagolima.

h) Zamjena roda:

Gjerma mjesto *gjeram.*

i) Zamjena glasova u srednjem rodu:

Svježo mjesto *svježe,*
srednjo „ *srednje,*
bjeljo „ *bjelje,*
življo „ *življe,*
kraćo „ *kraće.*

Većina ovih osebina došla je po analogiji, a ima ih i ko bi znao od kuda.

Osim ovih glavnih osebina ima još množina drugih manjih, a osim svega toga ima u ovim krajevima vrlo mnogo ekavštine, a to su pošljedice od srpsko-turskog rata iz 1875.—1877., kad je narod odovud bio u zbijegu u Srbiji.

O upisivanju školskih sposobnjaka.

Rade Peleš. — *Stanari.*

S Bogom, s Bogom! Ispit je gotov, hvala Bogu! Još ću posvršavati one iskaze o stanju, napretku, knjigama i t. d., i t. d.; pa sam gotov. Kad to još svršim, mogu leći te bez ikake brige ova dva mjeseca spavati, a kad kazalo dogje na 1. septembar, opet na nov posao!

Digitized by Google

Hvala onome, koji prvi izmisli ferije! Baš je bio čovjek! Po svoj prilici bio je on učitelj u jednorazrednoj prenatrpanoj školi i umoran od silnoga rada; veli: „Neka se djeca malo odmore, a i sam ću da odahnem.“ To vidješe i drugi učitelji, pa učiniše i oni tako.

E, da znam za pravo gdje toga pametnjakovića kosti počivaju, apelirao bih putem sviju novina, da mu zahvalni učitelji podignu još viši spomenik, nego je onaj stup, dotično toranj, što će ga radoznala publika gledati na pariškoj izložbi.

Kad se ne može drukčije, a ja ću reći opet: „Laka mu crna zemlja i vječan spomen“!

Često se puta zahvaljuje izumitelju ferija, a umorni radnici druge branže zavide nam na tako lijepoj sreći.

Ded junače, koji si poslije ispita posvršavao iskaze i poispravio se da legneš u meku postelju na dvomjesečno spavanje, davši bogu Bahu čast, pomisli s kim ćeš do godine raditi! Tu misiju trebaš preko ferija ovršiti, a bio si na nju zaboravio, govoreći kako bi se došlo na najlakši način do ogromnog spomenika.

Upisivanje školskih sposobnjaka, ili voliš unovačenje, nije vrijedno bagatelisanja.

Sjetimo se onih dana, kad smo od prašine kolačiće mijesili, štapićem obruč kotrljali, za lepirićem čitave sate trčali, samo da se dočepamo njegova šarenoga krila, e onda, onda kad smo najnebrižnije živjeli, pa nam otac ili majka reče: „Ne ćeš tako dugo, drukčije će biti, kad sjedneš u skamiju.“

Ja se vrlo dobro sjećam tih riječi, jer mi ih jedared otac u ljutnji nabacio. Pravo reći, bilo mi je kao zločincu, kome neumitne sudije navijeste doživotnu robiju.

Veselja mi je nestalo, a na njegovo mjesto dogje zao drug — tuga. Bilo je časaka, kad je vladalo veselje, a bogme i tuga. Za vladanja drugoga gosta bila mi je pred očima dugačka brezovača. I u snu mi je često dolazilo, da učitelj sjedeći za stolom, ljenčine i nemirnjake, ma bio on i u najstražnjoj klupi tuče po glavi, rukama i svuda, gdje samo može dostignuti.

Često sam se puta rastužio i odlučivao, da ne ću podnipošto u školu.

Jednoga lijepoga dana uze me otac za ruku, te će samnom u školu. Kad tamo, a to čitava vojska što većih a što manjih od mene. Suza suzu dostiže, kad pomislih, da ćemo svi na jedan put šibe dobiti i viknuti zajedno „joj!“ Pogledam ispod oka svoga komšiju, al on jadan i čemeran kao i ja. Svi se umirili kao janjci, e bi rekao, to su dobra djeca.

Kad, i kako sam došao pred onu slavnu „komesiju“, ne znam, ne znam ni šta se govorilo. Kad se povratih, čuh „za osam dana“.

Jedared igrajući se razbih okno, a majka mi doviknu, da će me učitelj dobro izlemati i u „reštu“ ostaviti, samo ako kod njega slično uzradim.

Lepirovi odahnuše, ćuko se sakri u koprive, a maca neprestano s kanafom na nozi prede — sve se smiri i dušom odahnu, dok je meni žestoka bura glavom hujala. Sigurno su i oni željeli, da bura čim dulje potraje.

Molio sam i oca i majku da me ne dadu u školu, ali badava.

Žalosnim sam srcem u školu došao. Malo po malo i ja se naučih u školu ići, da sam teško ostajao. Batina, dotično šiba, stâla je za ormanom, a sto puta manja i tanja neg je ona zamišljena.

Učitelj bijaše dobar. S nama se za vrijeme odmora uvijek igrao. Osobito je volio s „elementarcima“ u kolu stati.

Znajući da kod djece jednake dobe nije priroda toliko različita, sjetih se svojih neprilika, s odlukom, da ne radim drukčije neg moj prvi, dobri i nezaboravni učitelj.

Digitized by Google

Odmah poslije godišnjeg ispita bijaše mi javljeno, da ću morati sam vršiti upisivanje ili novačenje u onu legiju, koja se naziva školom. Odmah sam osjetio neki teret. Mislim, valja i to preturiti preko vrata. Prema prostoru treba mi 15 „rekruta“, a ako se koji bude mogao zamijeniti djevojčicom, biće dobro.

Kad uzmem na um, da je škola otvorena pred tri godine, osnutkom škole u susjedstvu područje umanjeno i od grada udaljeno, vidim da ne ću uspjeti. Šta onda? Onda izuči ove pa školu zatvori, jer seljak, i ako ima volju da mu se dijete naobražava, treba mu ono kod kuće, pa u najboljem slučaju veli, da dijete nema volje za školu. Dakako, kod kuće je dobilo inštrukciju kako nije u školi, pa ne će ono u školu — ne će da se rastavi

sa potokom i zelenim lugom
sa slavujem, svojim starim drugom.

Uvijek sam o toj stvari premišljavao, dok mi poslije ne dogje na pamet osujetiti to izvikano tiranstvo. Uzmem makaze, pa traži i reži sličice iz starih knjiga.

Napunih džepove slikama lavova, lisica, vukova, kojekakvih ptica i t. d., i t. d., a da se ne nagjem u neprilici, napunih bugjelar malim žutićima.

Dakako da sam prije pročitao visoku naredbu od 25. maja 1893., br. 51.398/I., te ja ovako bogato oružan pogjoh, da rečem, u nuriju. Na karticu sam popisao sve sposobnjake, da ih mogu posjetiti.

Koliki je bio strah, kad sam kući došao. Mališan odleti odmah majci u krilo. Govoreći o ljetini, mâlu, vremenu, počnem svraćati govor i na školu. Mališan zinuo, a očima ne trepće, nego me mjeri od glave do pete. Već je kava bila gotova, a ja od njega zatražih vode.

Kad je donese, darovah ga slikom. Oj! oj!

Pokazuje on nju ocu i materi, bratu i sestri s tolikim veseljem, kao kad je Kolumbo pripovijedao srećnu vijest svojoj pokroviteljici.

Na pošljetku evo njega k meni s pitanjem: „Imaš li još ovoga?“ E sad ga ucijenim, a on radosno obećaje, da će u školu, samo da mu dadem još jednu sliku.

Dadem mu paru, dvije, pa hajde drugomu, trećemu i t. d. Za desetak dana podijelih nebroj sličica a malo manje parica. I cigani su to primijetili, jer im je trgovina odmah bolje pošla.

Kad bijaše dan upisa, dogjoše knezovi i njihovi zastupnici, vodeći po gomilu velikih i malih ljudi.

Upitasmo se, sjedoše i zapališe iz komunalne kutije.

Poslije malo počesmo. Gluvi Luka ne da se ni vilama osedlati. Knez se naljuti pa jače viknu.

Tad Luka ču, da ja hoću dijete, a ne njega u školu.

„Dobro, dobro“, veli Luka, „pa piši ti njega, a ne mene!“

Bilo ih je, koji su dragovoljno davali, a nekoji su se bogme i borili osobito za djevojčice, pa ipak pristadoše da se i one upišu. Svako je dijete reklo, da hoće u školu ići, ako mu roditelji dopuste.

Elem tako ja i preko broja prijegjoh.

Najviše posla zadaje upisivanje tamo, gdje je škola na skoro otvorena. Nije se ni čuditi! Nije seljak vidio, da je koje dijete svršilo školu i u životu mnogo bolje prošlo od onoga, koje nije učilo čitati i pisati. Ove poteškoće traju prve četiri godine, pa čim je škola starija, to je lakše u ovoj stvari.

Visoka vlada pomaže dobrim učenicima, da svoje nauke nastave. Blago školama, u kojima su ti učenici početne nauke svršili!

Digitized by Google

Evo ti, dragi druže, lijepa i puna zabave posla za vrijeme ferija. Na ovaj ćeš način pokazati, da je lažno ono tiranstvo, kojim mnogi roditelji nemisleći na zle pošljedice svoju djecu plaše, a tim veliko zlo čine.

Nastoj pribaviti poštovanje roditelja, neštedeći pristojnih i šaljivih riječi, ugibajući se svakoj filozofiji i ukočenosti spojenoj sa moralizovanjem, prijekorima i t. d. Narod samo onoga može da zavoli, koji s njim progovori veselu riječ, zaslagjujući mu time teške časove tjelesnog napora. Ona mu dogje kao sunčana zraka na studeni led, koji se pretvara u bistre kaplje, koje nastavljaju svoj tok.

U općenju s narodom lakša je prohogja oženjenim nego neoženjenim, pa prema tome valja i razgovor udešavati. I opet velim: eto lijepe zabave preko ferija. Ovaj će ti posao donijeti stostruka ploda na sam dan upisivanja, jer će se tim pokazati, da si vlasti poslušan, a narodu dobro želiš.

PRIMJERI PRAKTIČNE NASTAVE.

Vazduh.

Praktična radnja sa spojenim III. i IV. razredom.

Treća Čitanka, čl. 120. — Četvrta Čitanka, čl. 117.

Napisao **Nedjeljko Lazarević** — *Sanski Most.*

Razmišljanje o članku.

Kao jedan izmegju najodličnijih faktora u postanku i opstanku zemaljske biosfere, vazduh je već u davninama kulturne istorije svratio na se pažnju mislenih umova, i postao predmetom raznostranih ispitivanja, iz kojih se, vremenskijem nizom, uoblile danas čitave zasebne nauke.

Red je, koliko je mogućno istaknuti sukcesivnost ovog razvitka, negriješeći se pri tom o okvir, postavljen za ovo mjesto.

Počeću, čim mi se vidi najzgodnije, a to je mehanikom vazduha, pa onda redom, koji će sam sebe kazivati.

I.

Mehanika je osnovana poslije Aristotela, i uzima se, da joj je Arhimed položio prvi temelj, iznesavši zakon o dvokrakoj poluzi, težištu tijelâ, hidrostatici i t. d. Suvremenici i pošljednici njegovi ne bijahu kadri ni shvatiti, a kamo li nastaviti, gdje je on prekinuo. „Kakav su pojam n. pr. Rimljani imali o onome, što mi danas zovemo „vući“, pokazuje Plinije, koji u svojoj „Prirodnoj povjesnici“ opisuje ribu „Ehineis“, za koju kaže: da je kadra i najveću galiju s naperenim jedrima zaustaviti, i da nikakvo veslanje ne može krenuti lagju s mjesta, samo ako se ta riba, stopu i po dugačka, pripoje za nju.“ (Vevel.)

Sav docnije srednji vijek, vijek, „u kome je nauka ležala u dubokom snu“, baveći se isključivo verbalnim definicijama, koje ne mogahu ni iz daleka zadovoljiti zdrav razum, iščahuri skeptike, koji tvrgjahu, da „ne može biti nikakva saznanja, ni osjetilima, ni drugim načinom“, pa mistike, koji na potpun osnov zdravoga razuma stavište ugrijanu i pregrijanu maštu, koja prevrnu sve, što je dotle stvarno učinjeno bilo, počevši prirodne zakone tumačiti neprirodnim putem. I na taj se način fizika pre-

Digitized by Google

tvori u magiju, proučavanje sastava tjelesa u alhimiju, astronomija u astrologiju i t. d. Istina, Seneka je još nešto nabadao „o težini vazduha“, ali, koliko se taj pojam ozbiljno uzimao, i kako se razvijao, vidi se iz toga, što je Kekermanu, prirodnjaku XVI. vijeka, „težina“ bila „nekakva sila, koja kreće, i koja postaje od hladnoće, čvrstoće i mase, jer ove vuku svako tijelo na niže“. Evo, šta taj filozof veli dalje: „Židine nijesu teške in proprio loco (n. pr. voda po sebi nije teška, jer je na svom mjestu); vazduh ne pritiskuje vodu, jer je svagda nad njom, i to je vazduhov proprius locus; zemlja u vodi tone, jer je njen proprius locus pod vodinim; voda se penje u sisaljci[1]) za to, što — Natura abhorret vacuum“ —, što — se biva — priroda gnuša od praznine. I na ovaj „Horror vacui“ svedoše sada Aristotelove komentariste sve pojave, kao što je: sisanje, dihanje, duhanje mjehova, ostajanje vode u čaši, kad se ova otvorom zamoči u pliticu s vodom i t. d., koje načelo kroz čitav jedan vijek izvede dosta zabune i zastoja umnog, „makar da bješe“, veli Vevel u šestoj knjizi svoga djela, „to načelo ne samo nefilozofsko, nego i nesavršeno, pa baš i rgjavo. Nije filozofsko za to, što se prirodan pojam tumači moralnim pojmom (strahom ili gnušanjem), ne bješe savršeno, jer u njemu najviše ako je sam zakon, ali ne zajedno s uzrokom. Na pošljetku je i rgjavo, što pomenutom djelanju ne postavlja nikakvih granicâ.“ Ali je ono, pokraj svih tijeh nedostataka, ipak vladalo do u XVII. vijek, gdje mu se iz početka bio poklonio i genijalni Galileo Galilej. Jednom pak prilikom, tako se veli, htjedoše u Firenci, da vade šipkom vodu iz veće dubline, no što se dotle radilo, a to je iznad 34 stope (preko 10·33 *m*), ali im ne htjede priroda da popuni praznine. Jave stvar Galileju, i on ti, veli se, reče: „I horror vacui ima svoje granice“. I dogje vrijeme, da se „horror vacui“ zaljulja. 1643. god. se Galijejev učenik Toričel poduhvati, da tu granicu svede ispod 34 stope, a za to upotrijebi cijev od 30 palaca, i tvar 13·6 puta težu od vode, živu. I kada Paskal s ovom Toričelijevom napravom, penjući se na kulu jedne pariške crkve, vidje: da se pritisak vazduha snižava, što se u vis dalje penje, a potvrdi to i ogledima rogjaka svog iz Overnja, Perjea, na planini Puyde Dome, „horroru vacui“ odzvoniše pošljednja zvona. Paskal ponovi svoj ogled i u Ruanu 1646. god., zamijenivši živu: crnijem vinom.

Pošljednji, koji se odupirao ovim novijem otkrićima, za koja reče Perje „i to nas (opadanje vazdušnog pritiska na više) je veoma zaprepastilo i začudilo“, spominje se Driberg, koji je protiv vazdušnog pritiska napisao čitavo jedno djelce, ali se ne mogoše začepiti sve oči, da ne vide istinu, ni zaustaviti ljudski um, da ne nastavi, što je počeo, i put iz zabluda „horrora vacui“ u novu nauku bijaše otvoren.

II.

U opće poznatom učenju o „četiri elementa“, koje je okivalo ljudski duh oko 17 vijekova, preživio je vazduh takogjer znatnu istoriju. Anaksagora Milećanin († 528.) mu je davao nazive: „životvorni dah“, „božanski princip“, „božanska pratvar“, koja odregjuje svim na svijetu, od koje je sve postalo, pa i — sami bogovi, ergo: inteligentna pratvar, što je učio i Diogen Apolonjanin[2]). Ovako se i slično naučavanje pod egidom Aristotelovom i Galenovom spustilo do u srednji vijek, gdje je španjolski sholastik Averojes (Ebu Rosid) tvrdio: da je Aristotel „sve nauke za sve vijekove

[1]) Prvu je sisaljku (šmrk za vodu) izmislio, kaže se, atenski matematičar i učitelj Heronov: neki Spezebis, u II. vijeku prije Hrista, neotkrivši joj, dabome, zakona, po kome je radila.

[2]) Ljub. Dlustuš: Filozofija u drevnih Helena, „Školski Vjesnik“ 1898., br. 5.—6.

Digitized by Google

iscrpio i ograničio ih", kojem principu posta žrtvom Petar Ram 1550. god., jer se usudi prvi nasuprot staviti: „quaecumque ab Aristotele dicta essent, commentitia esse" (sve je zabluda, što je Aristotel rekao). No tu alhemičari, ma koliko da su u nove zablude padali, skresaše ipak „četiri elementa" u tri, i to: sumpor, sô i živu, od kojih bi se, mjesto onih četiriju, imalo sastojati sve na svijetu.

Dobitak ovog napretka bješe iskustvo: da se hemičkim operacijama mogu proizvoditi razne promjene na tijelima, u čemu Paracelzij i Van Helmont stekoše za ljekarstvo velikih zasluga.

Ovaki hemičari, koji rastavljahu i sastavljahu razna tijela, vadeći iz njih označene elemente, bijahu nazvani epagiricima (επάμυ = razlučim, ἀγειρω = spojim) i predstavljaju uvod u današnju hemijsku sintezu i analizu.

Epagirik se Silvije (rogj. u Amsterdamu 1614.), čuven ljekar u svoje vrijeme, smatra ocem katrohimijske škole, koja je upazila prva razliku: kiselina i baza, te njihov megjusobni snošaj primijenila u ljekarstvu. Ovaj pak napredak učinio je opet uvod u razmišljanje i eksperimente o megjusobnom snošaju (srodstvu, afinitetu) i drugih pojava tako, da je u XVIII vijeku Francuz Geoffroy sastavio tablicu tijela, koja megjusobno imaju najveće srodstvo jedinjenja. Ova je tablica pomagala hemičaru, da zna unaprijed, šta će dobiti, ako pomiješa ovo i ono, i bila je tako oštroumno sastavljena, da se nikad docnije nije potresla, no samo bila popunjavana.

Megju tim, u XVII. vijeku, eksperimenti sa sumporom navedoše majnckog profesora Bechera i berlinskog Stahla, da pri redukciji sumpora iz sumporne kiseline zapaze nov elemenat, koji se pri ovome poslu uvijek „odvaja i gori", te kome Stahl dade ime „flogiston", što deskriptivno znači: „nešto, što može izgorjeti", — a taj „flogiston" nije bio ništa drugo, nego oslobogjen današnji oksigen.

Ovim, i s ovim usko skopčanim, pronalascima dva ova slavna muža navrnuše prvi hemiju na pravac, kojim i danas hodi. „Moja kraljevina nije u ovom svijetu," veljaše Becher u svojim spisima. „Lažni hemičari traže samo zlato, a pravi prirodnjak traži nauku, koja je dragocjenija od svakog zlata."

Ovaj je slavni muž umr'o u Londonu 1865. god. bježeći ispred — kreditora!

Eksperimentovanja s flogistonom, koji se poglavito dobivao iz sumporne kiseline ($H_2 SO_4$) stvori čitavu — flogističku školu sa glavnim sijelom u Berlinu, odakle se širila po svem kulturnom dijelu evropskog kontinenta. Koliko je bila pripoznata i uvažena, vidi se iz toga, što, kad god. 1774. Prisli nagje kisik i drugim putem, a za njim Schölle hlorin, nazvaše te plinove: „deflogistisan vazduh" i „deflogistisana morska sô", a azotu (takogjer Prislijem iznagjenu) dadoše ime: „flogistisan vazduh" i t. d.

Pošljednji hemijski spisi s ovom nomenklaturom bijahu Kevendiševi, a po tome ih sasvim potište nova: oksigenska ili antiflogistična teorija.

Hemičari XVIII. vijeka prionuše oko ispitivanja plinova u raznim tijelima. Englez Kevendiš iznagje 1765. spravu „Der pneumatische Trog", hidropnevmatički aparat, kojim je mogao, za vrijeme ispitivanja, zatvoriti pod vodom razne plinove, i on nagje hidrogen. Dr. Brak, u Edinburgu, nagje „fiksirani vazduh", docniji anhidrid ugljene kiseline (SO_2), a 1784. opet Kevendiš nagje: da se voda sastoji od oksigena i hidrogena.

U isto se vrijeme u Francuskoj slavni Laboazije bavio istim iznalascima, kojijem i Kevendiš, te osim ostalog, iznagje 1775. god.: da se vazduh sastoji od oksigena, i jednog plina, „koji ne podnosi život", zbog čega mu dade ime azot, — a to bijaše isti onaj Prislijev „flogistični vazduh". Ujedno nagje: da oksigen igra glavnu ulogu pri dihanju, gorenju i t. d., po čemu zaključi: da su sve te pojave iste pri-

Digitized by Google

rode. On po tom prvi obori ime „flogiston“, pretvori ga u oksigen (principe oxygene), pošto je vidio, da taj plin od sagorivih tijela gradi kiseline.

Ova oksigenska teorija zadobi brzo prve tadašnje hemičare tako, da Furkroa izloži i izdade ovu novu nauku pod imenom „La chimie française“, i tako ju je živo zastupao, da ga prozvaše „apostolom hemije“. Ali uz tolike prijatelje, naigje nova teorija i na dva jaka neprijatelja, dva Engleza: Kevendiša i Kirvana, oba naučenjaka prvog reda, koji, kao pošljednji borci, ostaše na ograšju flogističke teorije. Kirvan napisa u to ime jedno cijelo djelo, koje oksigenici prevedoše na francuski, i stopu ga po stopu tako oboriše, da sam uvigjavni Kirvan god. 1796. napisa: „Poslije desetgodišnjeg naprezanja polažem oružje, i odričem se flogistona.“

Ovom velikom prirodnjaku — filozofu, koji je stvorio više, nego što se ikad dotle stvorilo, koji je ne samo toliko toga otkrio, nego sve i vagama utvrdio, i time postao ocem današnje kvantitativne hemijske analize, toj zvijezdi Francuske — 8. maja 1793. odrubiše glavu gilotinom, što je tobož činio s duhanom nekakve upotrebe na zlo u državnoj službi!

Novoj oksigenskoj teoriji trebaše i nova nomenklatura, i izradiše je zajednički: Laboazije, Morvo, Bertole i Furkroa, i izdadoše je god. 1787. u knjizi „Methode de nomenclature chimique“. Ova se nomenklatura, uz neke same ispravke, održala i do u današnje dane[1]).

III.

Kome nije poznata bajka o Dajdalu i Ikaru? Atenjanin Dajdal, prvi graditelj svoga doba, videći, da će ga u slavi natkriliti učenik mu i sestrić Tal, otisnu ga u bezdanu s atenske akropole, ali ga, pri zakopavanju leša, uhvatiše, i Areopag ga osudi na smrt. No on im se izmače, i na Kreti, kod kralja Mina, nagje pristaništa. Tu sagradi labiranat Minotauru, zapleten poput frîškog potoka Meandra tako, da i sâm jedva izagje na bijel dan. I kada mu dosadi progonstvo i oblada čežnja za domovinom, a Minos mu ne dade od sebe, uskliknu: neka mi Minos zatvori zemlju i vode, al' ostaje mi slobodan vazduh! Vazduhom ću da idem! I poče ptičje perje slagati i voskom ga lijepiti, kako mu kazivaše iznalazački njegov duh, i eto za kratko vrijeme načini sebi krila, i jedna još manja za sina Ikara. Pred polazak svjetovaše otac sina: „Leti uvijek, moj sinko, srednjim putem! Ne idi blizu vodi, da ih ne raskvasiš, ni blizu suncu, da ti ih ne istopi,“ i po tom se krenuše na put. I evo ih na debelu moru; ostaviše otok Samos na lijevoj strani, preletješe mimo Dela i Para, i mnoge im obale proletješe ispred očiju. Ali se sinak poče u se pouzdavati, ostavi očin savjet i prhnu k suncu, a ono mu, vrelim zracima, rastopi vosak na krilima. Rasklopiše se krila i s ramena u more skliznuše, a nesrećno dijete, mahnuv golim rukama po vazduhu nekoliko puta, strmoglavi se i samo pod glatku pučinu morsku. Obazrijevši se otac, i nevideći sina zavapi: Ikare, Ikare, gdje da te tražim, i u kojem kraju vazduha!? Ali raspuštena krila, koja još plivahu po vodi, navijestiše nesrećnom ocu, gdje da traži sina. Spusti se na zemlju, zbaci krila i hodaše tužan gore dolje po obali, dok vali ne izbaciše sinovlju lubinu. Tako bi bogovima osvećen Tal.

Tužan otac pokopa svoga sina na pustom otoku tome, koji se otad prozva: Ikarija.

To bješe u mitsko doba, i od tada, pa sve do u XVIII. vijek bijaše ostavljen lêt vazduhom samo klasičkim bogovima i srednjevjekovnijem vješticama, koje kadikad

---

[1]) Vevel-Gjorgjević Vladan: „Istorija induktivnih nauka“, str. 1.—202.

Digitized by Google

i sad projure na metli — mozgom krezube strine Umrije. Ostavimo to, pa da prijegjemo na stvar!

Kad je 1765. god. Kevendiš našao hidrogen „devet puta lakši od vazduha“ (mjesto: 14·4 po docnijem), a god. 1783. braća Etijen i Žozef Mongolfijeri, francuski fabričari papira u varošici d'Anogu, izumješe prvi balon, stvori se temelj novoj nauci — aeronautici.

Pomenuti je edinburški profesor dr. Brak već 1769. punio mjehure hidrogenom, vidio, da se u vazduh penju, i time se prosto razveseljavao, neizvodeći iz toga nikakvih dalje konbinacijâ. 1782. god. Englez Kavalo punio je hidrogenom sapunske mjehure, puštao u vazduh i o tome je obavijestio „kraljevsko društvo“ londonskih naučenjaka, no na tome se i sleglo.

A kada čestita braća pustiše u vazduh prvi svoj „Mongolfijer“ (tako se prozva i sve do danas svaki balon sa zagrijanim vazduhom) i objaviše svijetu svoj pronalazak, piše akademičar Laland: „Kad doznadosmo za ovu novost, svi smo povikali: Ta to mora tako biti; kako to, da nijesmo prije o tome promislili!“ [1])

Odmah na 4 mjeseca po ovome otkriću, 4. oktobra 1783., prvi, koji se mongolfijerom digoše u vazduh, bijahu odvažni Francuzi Pilatre de Rozijer i markiz d'Arland. Ljudevit XVI., tadašnji francuski kralj, bijaše zabranio ovu vožnju najnovije vrste i naredio: da se na tu smiju pustiti samo dva osugjenika na smrt. Dugim tek intrigama pogje za rukom srčanom de Rozijeru izvojštiti ovu slobodu sebi i drugu d'Arlandu.

Gondole pod balonom, naravski, još ne bješe, i oni se zadovoljiše petljama nekolikih konopaca, u koje se, za nevolju, upetljaše. Pod grlo mongolfijeru bijaše obješena plitica s ražarenijem ugljenom, na koji se nabaci vlažna slama za zagrijavanje unutrašnjosti balona. Ova primitivna naprava otkazivaše smjelim putnicima svaki kret na njihovijem ljuljačkama, jer im balon mogaše svaki čas, plamenom s plitice zahvaćen, planuti i namjere osujetiti.

Digoše se iz vrta kod la Muete, koji im dofen francuske stavio bijaše na raspoloženje. Balon se dizaše pred očima mnogobrojne publike vrlo slavno. Prijegje Senu i poče se spuštati izmegj invalidskog doma i ratne škole, ali aeronauti pojačaše vatru, pregjoše Bulevard i malo se po tom spustiše na zemlju. Po spuštanju se balon sroza na de Rozijera i poklopi ga, ali se ovaj za sad sretno izvuče, — samo da zaglavi drugom zgodom, što bi 13. juna 1785. god., jer se veliki napreci ne postižu bez velikijeh žrtava!

Na skoro po ovoj prvoj vožnji pariški profesor fizike Charles usavrši mnogo mongolfijer, davši mu: ventil za otpuštanje plina, gondolu, mrežu, balast, pokrivač od kaučuka i barometar za mjerenje visine, i napuni ga po prvi put hidrogenom. 27. augusta 1783. pusti ga prazna u vis, i „nikad još“, pisao je Mersije, „lekcije iz fizike nijesu tekle pred mnogobrojnijim i pažljivijim slušateljima, kao tad“. A 1. decembra iste godine 300.000 gledalaca srnuše u Tiljerije, i Charles se slavno diže u atmosferu... Francuska mu vojska svečano prezentiraše, a kralj mu sveza penziju od 2000 livara [2]).

Charles je umro u Parizu 1823. god.

Poslije Charlesa bilježi povijest aeronautička dosta slavnih imena, megju kojima ima i ženskih, kao: grofica Montalember, grofica Podena, ggjica la Gard i t. d.

Malo je za tim Blanchard izmislio prvi štit za padanje (parachüte), a aeronaut se J. Garner prvi na njemu spustio. (Neki ovo pripisuju jednoj odvažnoj djevojci.)

---

[1]) Ganoa-Vidaković: Fizika, str. 130.

[2]) Verne: Eine Drame in den Lüften.

Digitized by Google

Od to doba, pa sve do u današnje dane aeronautika zauzima sve to veće dimenzije, i obećava čovječanstvu krasnu budućnost.

Prvi put je „neslobodan aerostat“ (t. j. svezan na dug konopac) upotrijebljen u strategičke svrhe god. 1794. u bici kod Flerusa, za tim u sedamdesetim godinama pri francusko-pruskom ratu, pa se eto i sada Amerikanci koristovahu njime u ratu sa Španjolcima.

Prvu pak, u naučne svrhe najinteresantniju upotrebu balona, učini Gej Lisak 1804. god. u Parizu, i pope se na 7 *km* visine, gdje mu je bilo 120 puta (mjesto 66) u minuti udaralo. A najvažnije, zbog ogromne visine, učiniše Englezi Koksvel i Grešer digavši se iz Bolfer-Hamptona 5. septembra 1862. — Na 1600 *m* visine čuli su još glasove ljudi, koji su snažno vikali; na 3200 *m* čuše još samo krepak pasji lavež. Na 7. kilometru snašla ih je gorska bolest, t. j. nesvjestica od visine. Glešer se držao junački, ma da je, zbog razrijegjenosti vazdušne osjećao pritisak u mozgu i jake bolove, i 108 udaraca bila u minuti.

Zemlja im je tonula u modrinu vazdušnog okeana i ozdô im se privigjala kao tevsija, kojoj se pervas modar horizonat, dizao u vis. Uslijed slabog vazdušnog otpora nijesu, tako reći, ni osjećali, da se miču, i činilo im se: da oni miruju, a zemlja da se odmiče, da se gubi ispod nogu, koje čustvo megjutijem nije ni malo prijatno.

Iz osmog kilometra pustiše iz kafeza jednog goluba, koji se kao kamen spusti kroz rijedak vazduh u dubinu.

Odvažni se plovci izdigoše na do tad najveću visinu od 11 *km* i nešto više. Kad su pošli sa zemlje, pokazivaše termometar + 15° C.; na 8. *km* — 17° C., no putnici jurili su neprestano u vis. Najposlije Glešer izgubi svijest, ali Koksvel ne htjede još uspinjanja da zaustavi Kod 11. kilometra poče i njega svijest izdavati, a ruke mu se bijahu skljavile. I da ne mogaše još zubima potegnuti vrpcu na ventilu, obojica bi platila glavom svoju srčanost.

Uz ova se dva slavna imena da sjetimo i Danca Andrća, koji lanjske godine aerostatom odbrodi k sjevernom polu, odakle mu još ni traga ni glasa. A onda i kapetana Spelterinija uz dra Hajma i dra Maurera, koji kušahu ove godine balonom prebroditi Alpe uzduž.

U naučne se svrhe izragjuju sada naročiti aerostati sa automatičnijem registratorima za razne opservacije, i puštaju se sami u visine. Kao najbolji pokazao se do sad Asmanov takav „ballon perdu“, i dosegao je nekoliko puta visine od 15 *km*[1]).

Za praktične svrhe bolje budućnosti kombiniraju se neprestano aerostati razna oblika uz nastojanje, da im se smisli krma, koja bi ih mogla tjerati i protiv volje vjetra, koji im je još za sad glavni zapovjednik.

Uz aerostate se u najnovije doba konštruišu za naučne svrhe i — zmajevi. To su otpočeli prvi Američani: Rot, Klajton, Marvin, Edi i t. d. i učinili značajne uspjehe, a po tom Nijemci: dr. Hergesel, direktor zemaljskog meteorološkog inštituta, universitetski profesori dr. Kuting i Stolberg, lajtnant Hildebrand i t. d. Rezultati bijahu svi povoljni, te u augustu ove godine i u našoj monarhiji, blizu Krakova, bečki aeronautski tehničar Hugo Nikel pusti svoj zmaj najnovije konštrukcije.

Ovaj zmaj sastoji od 6 uskih, 4 *m* dugih, platnenih (Shirting) krilâ, koja su u stalnim intervalama smještena na 8 *m* dugoj, čeličnom žicom ojačanoj, jelovoj osovini, a na krajevima joj horizontalno i vertikalno kormilo, koja okreću zmaj prema vjetru. Cijela površina zmajeva iznosi do 12 m^2, a težina 7½ *kg*. Pri vjetru od 12—15

[1]) Oton Kučera: Vrieme, str. 25.

Digitized by Google

sekund-metara zmaj može držati čovjeka. Pri običnom vjetru od 2 sekund-metra zmaj se već diže u visinu od 300 *m*[1]) i iznenagjuje gledaoca svojom mirnoćom i čvrstinom tako, da se na uglavljenom koloturu može gledalac dizati na njega i spuštati.

Ovome izumijeću predstoji u bliskoj budućnosti takogjer veliku uloga.

IV.

Seneka je nabadao nešto i o „snazi vazduha, kojom se širi, kad ga n. pr. vjetar stisne", a Ktezebisov učenik Heron (u II. vijeku pr. Hr.) iznagje svoju loptu, i opisa još neke sprave, koje su se osnivale na — opružnosti vazduha. David Riko, učitelj Ljudevita XIII., u svome djelu „Elements d'Artillerie"[2]) spominje vazdušnu pušku (Luftgewehr), veleći, da ju je pronašao u Normandiji neki Marija de Lizije, koji je jedan komad poklonio Henriku IV. (1589.—1610.). Isto se tako spominje, da se u šmetauskoj oružnici nalazila jedna vazdušna puška, na kojoj je bila zabilježena godina 1414.

Ovaj se izum nije zanemario, nego se i dan danas razvija i usavršava na veliku radost — „šmuglera" i „vildšica", a i naših mnogih besposlenika, koji bez velika praska gagjaju u nišane. Koliko je samo „Schiessstädt"-era sklopilo ruke oko ovog pronalaska i povlači se od grada do grada izvrćući džepove kojekakvim šalabazalima.

Na nešto ljepšu i korisniju svrhu okrenuo je ovo svojstvo vazdušno god. 1810. Danac Medhurst na t. zv. „pneumatičku poštu". Kroz željeznu poširoku cijev, obično eliptična presjeka, ide hermetičan klip, za koji se učvrste pisma i omotići. Klip se ne tura zbijenim vazduhom iza njega, no razrjegjivanjem onog ispred njega, a ovaj posao vrši obično vodena snaga, na način, koji vigjamo pri ventilatorima velikih zgrada (n. pr. u konviktu učiteljskih pripravnika u Sarajevu). Takva pošta postoji u Berlinu izmegju telegrafskog ureda i burze; u Londonu iz sporednih poštanskih stanicâ na glavnu; u Beču i t. d., gotovo u svima znamenitijim evropskijem gradovima.

Engleski inžiniri Kleg i Samuga prenijeli su ovaj način na pneumatične željeznice, koje im je tjerao kroz ozidan tunel vazduh, sad metodom razrjegjivanja, a sad opet zgušnjavanja. Ovaku željeznicu konštruisaše izmegju Kinstauna i Dengeja u Irskoj. Bila je milju dugačka i radila je od god. 1846.—1859., a tad je zabačena, pokazavši se nepraktičnom[3]). Još je dosta pokušaja činjeno, i jeda bi se koji, kao kuriozum u ekscentričnog Jona Bula još na životu nalazio.

U današnje se pak vrijeme na ovom vazdušnom svojstvu osnivaju razne sitnarije s mnogo duha a malo vrijednosti.

V.

Atmosferski je vazduh smjesa plinovâ, koji su smiješani u procentima, kako ih pokazuje ova tablica:

78·35% azota,
20·77% oksigena,
0·84% vodene pare,
0·04% ugljene kiseline (anhidrita),
0·00001 amonijaka.

God. 1894. hemičar Ramsay u društvu s lordom Raleighom nagjoše u azotu 1% novog plina, koji je pokazivao ista svojstva kao i azot, ali je nešto od njega teži.

[1]) „Das interessante Blatt", 1898., Nr. 36.

[2]) Bečka „Zora" od g. 1875.: M. Josimović: O vazduhu.

[3]) S. V. Popović: Najvažniji pronalasci, str. 135.

Digitized by Google

Tome plinu dadoše ime arton. Uz arton nagjoše 1896. god. novu tvar, helium. 1898. godine opet Ramsay u društvu s hemičarom Traverzom nagjoše kripton, što znači: skriveni. Teži je od oksigena, i hemičar mu Bertholet predlaže kao udesnije ime: osmium. Ista ova dva naučenjaka u najnovije vrijeme nagjoše i još dva nova plina u atmosferi, neon i metargon, i vjerovatno je, da se ovim otkrićima nije još završila serija novih elemenata u atmosferi[1]).

Osim toga još u vazduhu ima ozona, t. j. elektrisanog oksigena, koji se od ovog razlikuje tim, što je nešto teži i ima posebna neka svojstva, koja ćemo niže odmah čuti. A pokraj plinova ima još u vazduhu silestvo bakterija, mikroba, cvjetnog praška, peruti s leptirskih krila i drugih mikroskopskih tijela, kao migiola (spužića iz krečnjaka) i t. d.

Miguel je našao u gramu prašine s pariških ulica 130.000 raznih bakterija, a profesor lipiske univerze Oswald Meiricht na kubikmetru školskih podova 1·07 *g* raznih mikroorganizama, sposobnih za razvijanje[2]). Svi se ovi mikroorganizmi zovu općim imenom kontagije (Ansteckungsstoffe), i čine važnu ulogu u priljepčivijem bolestima[3]), pa se na tome osnovu može bolje shvatiti poslovica: Aër plus occidit quam gladius (Vazduh ubija gore od mača), danas, poslije ovakih ispitivanja, nego li što se shvaćala u vrijeme njenog postanka.

Procentni su odnošaji azota i oksigena, kao glavnih mješavina, uvijek stalni, dok se sve ostalo mijenja. A da ova dva plina čine zbilja mješavinu, a ne hemijski spoj, svjedoči to: da, kada ih u obilježenom razmjeru smiješamo, dobijemo vazduh bez ikakve uz to promjene u toplini, što kod hemijskih spojeva šljeduje neizostavno

U vodi pak, koja je hemijski spoj, razmjer je ovih dvaju plinova sasma drukčiji, te i to služi za dokaz gornjoj tvrdnji.

Pošto se atomska težina svih plinova označava prema hidrogenu, kao najlakšem plinu, — vazduh je od njeg teži 14·45 puta; a pošto se volumenska gustina (die Dichte) svih plinova odmjera prema vazduhu, to se njegova označava br. 1.

VI.

Ovo ime „plin“ (gas) uveo je u nauku sredinom XVII. vijeka brabantski plemić i naučenjak Van Helmont (1577.—1644. u Bruselju). Germanskog postanja riječ „gas“ (ili „gaz“) „po svoj je prilici izvedena od riječi „Gäscht“ (= pjena), te se njom označuje u njemačkom jeziku ona pjena, što postaje po alkoholnom vrijenju“ (Edv. Doležal, „Šk. Vjesnik“ 1897., str. 565.), a riječ „plin“ je čisto naša, izvedena iz korijena kog i glagoli: plivati, plinuti, poplinuti, rasplinuti se i t. d. „A dolinu magla poplinula“ ima u nar. pjesmi. Helmont je upoznao cio niz plinovâ i stao ih proučavati, a za njim cio niz naučenjaka, megj kojima se ističu osobito: engleski svećenik Stevan Hages i već spomenuti Grisli, Kevendiš, Schölle i Laboazije. I osim ostalog uzelo se na oko: da li se plinovi poput vodene pare, mogu povratiti u žitko ili čvrsto stanje, te godine 1805. Nothmore prvi pretvori u židinu hlor, a docnije se Levi, Faraci, Tilorije, Degelj, Naterer, Bijanki i Linde istakoše ostalim pretvaranjima i izumijećima i usavršavanjima sprava za ovaj posao. Sve su se pak ove sprave temeljile na dva principa: velik pritisak i veliko snižavanje temperature. Velik se pritisak često izvodi eksplozijom, a snižavanje se temperature, odnosno veliko rashlagjivanje, izvodi na razne načine, izmegj kojih će se jedan niže na ovom mjestu spomenuti. I tako su n. pr. hemičari Drion i

[1]) „Iskra“, 1898., br. 18.

[2]) „Školski Vjesnik“, 1897., br. 7.—8.

[3]) Dr. J. Mitterregger: Anorganische Chemie.

Digitized by Google

Lenoar uz rashlagjivanje na — 90° C. pod pritiskom samo jedne atmosfere plin ugljene kiseline (ugljen-dioksid: CO_2) obratili u židinu.

Odmah se, dabome, nije moglo znati, da li je možno sve plinove obratiti u židine, s toga i nastaše one, kod kojih im pokušaj izagje za rukom: „coërcible“ plinovima, što će reći ukrućenijem, a sve druge „permanent elastische“, biva: trajno rastegljivijem[1]).

Broj se ovih pošljednjijeh s dana u dan, do 1877. god. sužavao, a onda dogjoše naučenjaci do uvjerenja: da „permanent elastische“ plinovi ne postoje, i nemogućnost pretvaranja leži samo u nesavršenosti tehnike ovog posla. Te godine gjenovljanski tvorničar strojeva za proizvagjanje leda, Pictet, u društvu s hemičarom Cailletetom pretvori oksigen u židinu, a tek prošle godine londonskom prof. Devaru pogje za rukom skrutiti i hidrogen, pa i ukupnu smjesu, što se zove — vazduh.

Koristi, koje će vidjeti budućnost od žitka vazduha, mogu se za sad samo naslućivati, a Amerikanac Charles Tripler kušao je ove godine te slutnje tek iz bliza prikazati, učinivši u redakciji new-yorškog „Cosmopolitana“ nekolike eksperimente iz kubične stope ove najnovije židine, koja je za sad stajala samo — 15.000 franaka!

U čajniku, vodom napunjenu, kaplja žitka vazduha učini: da voda gore provri, a dole tvori led. Komad se mesa jednom kapljom momentano tako smrzne, da se može istući u prašak. Čelik od nje gori kao drvo, a pamuk, poprskan, plane kao barut i izgori do potonjeg vlakna i t. d.

Para ove židine (odnosno ponovni povratak u plinovito stanje) razvija snagu one vodene, a pošto joj ne treba za to nikakve toplote dalje od sunčanih zraka, to je prilika, da će se na skoro lagje i željeznice potjerati bez ugljena i vrelih peći, a lakoća aluminija i spretnost ove židine, da će ostvariti željeni, laki, motor za balone.

Sa srebrnim hidratom čini židak vazduh eksplozivnu snagu jaču od dinamitske, i kako hladnoća ubija bacile žute groznice, dvije se eto nove koristi ukazuju[2]). Bolesnicima u tropskom kraju sniziće se temperatura bolničkog vazduha na onaj stepen, koji ubija bacile žute groznice i biće im lijek, a eksplozivnost će jače pomoći krčiti gudure na putu kulturnom.

VII.

Azot — Stickstoff — Dušik — Nitrogenium.

Atomska težina: $N = 14$. Molekularna težina $N_2 = 28$. Gustina $= 0{\cdot}97$.

Pri hemijskim promjenama na zemlji ovaj plin ništa ne sudjeluje, i za sad se zna samo: da je jedino za to tu, da ublažuje djelovanje kisika, koji bi inače, osim svega ostalog, brzo razorio ljudska pluća. Ima ga još (osim u vazduhu) u salitri, amonijačnijem solima, aluminatima i t. d. Nit ima mirisa, nit okusa, nit boje. Nerado se spaja s drugim elementima, i za to ga zovu: indiferentnijem plinom. A s kojima se spaja, čini to najlakše u onom momentu, u kome se izlučuje iz svojih sastavina, i opet s plinom, koji se takogjer momentano izlučuje. Ova se osobina zove: status nascendi. Dokaz je, da ga ima u vazduhu, što se pod zaklopljenom čašom utrne svijeća, čim oksigen izgori. A treba li ga na jednostavan način i ljepše prikazati, to se na daščicu metne zapaljen komad fosfora i pusti da pliva, a za tim se odmah poklopi dobro začepljenom flašom, ali — bez dna. Na račun ono malo oksigena fosfor će još nešto

[1]) Ed. Dolečal: O pretvaranju plinova; „Školski Vjesnik“, 1897., str. 699.

[2]) „Das interessante Blatt“, 1898., Nr. 26.

Digitized by Google

gorjeti (pretvarujući se u $P_2 O_5$, koji se obara u vodu i čini $2\,HPO_3$ = metafosforsku kiselinu), a kad se utrne, dignimo čep s flaše, prinesimo svijeću ili žigicu i ona će se utrnuti. Inače se dobiva zagrijavanjem amonijeva nitrata, koji se tim rastavlja u vodu i azot: $NH_4\ 2\,NO_2 = N_2O + N_2$.

Azot se u vazduhu s elementima vodene pare i ugljenom kiselinom pretvara u t. zv. amonijev karbonat ($[NH_4]\ CO_3$), koji kišom i rosom a i inače, upija oranica u se, odakle[1]) ga uzima bilje za gradnju albuminata (od kojih poglavito sastoji protoplazma) asparagina i alkalojida. Bilinskom hranom prelazi azot u tijelo životinja, gdje služi za gradnju i obnavljanje mozga, mišica, kože, kose, noktiju, rogova i t. d., s toga se hranjiva, koja obiluju azotnim sastavinama, zovu: tvorna ili plastična hranjiva (das plastische Nahrungsmittel). Rastvaranjem se pak raznih životinjskih izmetina, naročito znoja i mokraće, azot opet sklapa u amonijev nitrat i počinje iznova svoju cirkulaciju. Čistim pak azotom iz vazduha ne mogu se koristiti ni biljke ni životinje.

Megju plastična se hranjiva broje ona, koja sadrže u sebi dosta ljepiva (Kleber) vlaknine (Faserstoff), bjelanjka, sočivnine (Legumin) sirnine (Casein) i krvi, a ta su, kao: debelo meso, štuka, bakalar, haringa, jaja, sir, razne sočivice, krvavice, pšenično i ražovno brašno i t. d.

VIII.

Amoniak $= NH_3$. Molekilarna težina $NH_3 = 17$. Gustina $= 0{\cdot}59$.

Azot i vodik tvore amoniak in statu nascendi. Amoniak se tvori pri truležu i suhoj destilaciji azotnih organskih tijelâ (kao: kameni ugalj, papci, rogovi). Ima ga kao hlorida u salmijaku ($NH_4 ce$), a po tom i u svakoj vodi. Litar vode pri $+ 15°$ C. upije ga 727 litara, s toga se pri razvijanju hvata nad živom. Rastopljen u vodi daje alkaličnu reakciju (bazu), koja se zove: jetki amoniak (Aetzammoniak, Salmiakgeist $= NH_5 O$). Jetki je amoniak oštra mirisa, lužnata ukusa, rastapa masti i bijeli biljne boje, s toga je dobar za čišćenje mrlja na haljinama. Mirisom, kolje jako služnjaču (Nasenschleimhaut) i nagoni suze.

Amoniak (NH_9) ne gori na vazduhu, ali gori u čistu kisiku. Pod pritiskom od 6·5 atmosfera ili rashlagjivanjem na $-40°$ C. postaje židak, a pri $-80°$ C. ščvrsne. Kod povraćanja iz žitka u plinovito stanje veže jako okolnu toplinu, s toga se upotrebljava za gradnju umjetnog leda (Karešovom mašinom) i pri transportu friškog svinjskog mesa iz Amerike u Evropu.

Amoniak se dobije grijanjem salmiaka s nešto gašena vapna u bočici, iz koje se razvija i hvata nad živom, ili prosto pod izvrnutom čašom (pošto je lakši od vazduha). A da ga ima u vazduhu, to se živo osjeća u zahodima i ovčijim stajama.

IX.

Kisik — Sauerstoff — Oxygen.

Atomska težina $O = 16$. Molekularna težina $O_2 = 32$. Gustina $= 1{\cdot}106$.

Oksigen sačinjava životni elemenat vazduha, potpomaže disanje, gorenje, trulež i rastrošavanje ruda. Sačinjava $^8/_9$ dijelova vode, a po prilici $^1/_3$ zemaljske mase, i po tome je on najrasprostranjeniji elemenat. Bez boje je, kusa i mirisa. Litar čista kisika teži $1{\cdot}433\,gr.$ Pod pritiskom od 525 atmosfera i temperaturom od $-140°$ C. pretvara

[1]) Sočivice ga pak i iz vazduha lišćem sisaju.

Digitized by Google

se u bezbojnu židinu. Sâm, bez vodika, ne može gorjeti, ali potpomaže gorenje. Željezna žica u čistu oksigenu izgori.

Jedan volumen vode upija 0·03 oksigena, i to je dovoljno za vodene životinje.

Slučavanje raznih elemenata s oksigenom zove se oksidacija (okisivanje), a izlučavanje oksigena iz njih: dezoksidacija (raskisivanje) ili redukcija. Spoljašnji dio plamena pred puhaljkom oksidira, a nutarnji reducira. Kod svako se oksidacije proizvodi toplina, pa i kod rgjanja (vrsta oksidacije), makar mi to i ne opažali.

Pri dihanju i gorenju oksidiše se ugljen i tvori anhidrid ugljene kiseline: CO_2. Iz ovog ugljen-dioksida bilje, pod utjecajem sunčane (a i električne) svjetlosti upija ugljik, a oksigen vraća (ovaj se rad kod bilja zove: asimilacija) i tako nastaje megjusobno potpomaganje bilinstva i životinjstva. Životinjstvo dakle oksidiše, a bilinstvo reducira. Megju tijem ovo nije dihanje bilja, kao što se pogrješno uzima. Bilje diše oksidišući kao i životinje, samo što je ovo neznatno prema asimilaciji. A pošto po noći bilje ne asimilira — ova razlika nastaje veća, i s toga je nezdravo držati cvijeće u spavaonicama, a i — večernja šetnja biva zdravijom od jutarnje.

Oksigen se najbolje dobiva prostim žarenjem smjese kalium-hlorata ($Hclo_3$) i pirolizita (MHO_3), a dokazuje se, da ga ima u vazduhu tim, što se voda popne za petinu izvrnute čaše, dok plamen u njoj dogori.

X.

Ozon — Activer Sauerstoff.

Molekularna težina: $O_3 = 48$.

Nalazi se svud po malo u vazduhu, a najviše u onom planinskom, crnogoričnom, livadnom i morskom, zbog čega se i ističu svi ovi predjeli i (osobito) morska ostrva kao pribježište rekonvalescenata. Tvori se, kad električna iskra proleti vazduhom, pri oksidaciji fosfora, eterična ulja, pri isparavanju vode pod sunčanim zracima, pri zgušnjavanju pare u maglu, rosu, kišu i snijeg i t. d. On je zgusnut oksigen. Tri volumena oksigena daju 2 ozona ($3O_2 = 2O_3$). Dobio je ime od osobitog svoga mirisa (ὄζω = mirišem). Zove se aktivnijem oksigenom, što je življi za oksidaciju, pa otud i dolazi krepčina iza bure. Ozon oksidiše i sámo srebro. Bijeli biljne boje (otud gljive poslije bure bivaju kao oprane) ubija mikroorganizme, koji ga ne mogu da podnose i osvježava organe za dihanje. Pri 230° C. prelazi natrag u oksigen.

Čista baš ozona nema u vazduhu, no sa 50% ozonirana oksigena, U velikijem ga je gradovima malo, jer se istroši u desinficiranje (ubijanje bacila).

Ozon se još zove i alotropsko stanje oksigenovo (allotropischer Zustand).

Dobiva se, ako se u flašu, po prilici od 10 litara, uspe nešto tople vode (20 do 30° C.), u koju se metne komad fosfora tako, da ga polovica viri iz vode, pak se začepi i ostavi se neko vrijeme na miru. Razvijanje se ozona po tom poznaje po svome mirisu, a još bolje: ako, na žici u flašu spustimo papirić, prethodno umočen u kuhan štirak i rastopinu jotkalia, koji će pomodriti tim više, čim ozona više bude bilo. A dokazuje se prosto da ga ima u vazduhu njegovim osobenijem mirisom.

XI.

Vodena para — Wasserdunst.

Molekularna težina $H_2O = 18$. Gustina $= 0{\cdot}623$.

Litar vode daje 1700 litara vodene pare, od kojih je svaki težak 0·8064 grama. Količina vodene pare u vazduhu vrlo je promjenljiva i rijetko je kad vazduh njome

Digitized by Google

potpuno zasićen, — nego obično na 70—80% zasićenosti. Ako je u vazduhu manje od 50% vodene pare, onda se vazduh zove suh, i prisustvo se njeno u vazduhu mjeri barometrom, hidrometrom ili higroskopom raznijeh vrsta. Količina joj zavisi poglavito o toploti sunčanoj i smjeru vjetra, a o ovoj razne oborine.

Vodena se para u oblaku ne „zgusne u mjehuriće“, kao što se do sad pogrješno uzimalo, nego baš u sićane vodene krugljice s premjerom od 0·0059—0·0169 milimetara. I ma da su tako sićušne, ipak su teže od vazduha, s toga u njemu i ne lebde, kao što nam se čini, nego, po zgusnuću, neprestano padaju. Uslijed vazdušnog pak odupiranja one, što su kao najkrupnije, sa 0·5 *mm* u priječniku, prijegju u sekundi samo 4 metra, a kad dospiju u toplije regijone, ispare se na novo, i, kao para, prhnu i opet u vis.

Ako je uslijed niske temperature vrlo naglo postajanje ovih krugljica, to se one u lijetu udružuju, stapaju u veći promjer, naglije prosijecaju vazduh, i dospijevaju do nas u vidu ove ili one oborine.

Kolike za nas zasluge ima vodena para u vazduhu, štiteći nas s jedne strane od vreline sunčanih zraka, a čuvajući nam s druge strane toplotu atmosfersku, najljepše će se istaći, ako se poslužimo riječma Kamila Flamariona, najglasovitijeg suvremenog astronoma. „Atom vodene pare,“ veli on, „ima 24 puta više snage, više stvarne vrijednosti za zadržavanje atmosferske toplote, no 200 oksigenskih i azotskih. Molekul vodene pare 16.000 je puta jači od molekula suha vazduha za apsorbovanje toplote — kao i da je zračenjem ispusti — jer su te dvije osobine recipročne i srazmjerne. Umanjite u jakom srazmjeru ove nevidljive molekule vodene pare, i zemlja će odmah postati neplodna za obitavanje i pored oksigena. Svi predjeli, pa i ekvator i tropik, naglo će izgubiti toplotu, od koje žive, i biće osugjeni na klimat visokih bregovâ, gdje bijesni vječito ledena izmaglica. Umjesto raskošnjog bilja, cvijeća i plodovâ, ptica i gnijezda, života, što se na zemlji i u vodi umnožio ... imaćemo oko sebe nepomične glečere usred jedne ogromne pustinje...“

„Temperatura bezvazdušnog prostora iznosi — 270° C....“ (Flamarion: „Smak svijeta“.)

XII.

Anhidrid ugljene kiseline, ugljendioksid, ugljena kiselina — Kohlensäure, Kohlendioxid.

Molekularna težina $CO_2 = 44$. Gustina = 1·52.

Proučavanje ugljene kiseline u vazduhu počeli su prije 20 godina Albert Levi i Hamrijet, opservatori u Minsuriju (južno od Pariza), i našli su, da je zemlja glavni njezin izvor.

Ugljene kiseline osim u vazduhu ima još u izvor-vodi, karbonatima, i izvire iz vulkana, t. zv. Mofeta. Ovo je izviranje najznamenitije u pasjoj špilji kod Napulja, u Dolini Smrti na Javi, Parnoj Špilji (Dunsthöhle) kod Pirmonta, Broltalu (Brohlthale) u rajnskoj provinciji i t. d.

U izdisanom vazduhu, koji je topao 35° C., ima 100 puta više ugljene kiseline, nego li u udisanom.

Ugljena je kiselina bez boje, zaudara, kisela je i bockava ukusa, i računa se, da je u atmosferi ima na 3000 biliona kilograma. Ona se još neprestano tvori pri svakom gorenju, gdje ima ugljika, pri dihanju, alkoholnom vrijenju i trulenju.

Natererovijem se aparatom — pri 0° C. i 36 atmosferskog pritiska — ugljendioksid zbije na $^1/_{36}$ svog volumena i pretvori u židinu, lakšu od vode. Pusti li se

Digitized by Google

ova židina da teče: jedan joj se dio pretvara na novo u plin, dok se drugi uslijed vezanja toplote ščvršćava u tijelo, bijelo kao snijeg, koje pokazuje toplotu od — 70° C., i pomalo se isparava. Pomiješano pak s eterom daje najjaču smjesu za rashlagjivanje (Kältemischung).

Ugljen-dioksid ne gori i ne samo da ne potpomaže životinjsko dihanje, nego životinje nemilice ginu u vazduhu, u kome ima procenata ovog plina nad običnom mjerom. Naprotiv asimilaciji je bilja nuždan, i u kameno-ugljenoj formaciji, gdje je ovog plina bilo u većem razmjeru — bilje je bilo daleko bujnije; rasle su biljke kao kolosi, koje su sada patuljci.

Pod običnijem vazdušnim pritiskom volumen vode apsorbira volumen ugljenih dioksida, i pri 2—3—4 strukom pritisku, apsorbira: 2—3—4 volumena. Čim pak prestane pritisak, sve iznad jednog volumena ishlapi uz šum (muzir), kao što se vidi kod raznih kiselica, soda-vode, piva, šampanjca i t. d. I tako: dok ovaj plin ubija pluća[1]), stomaku vrlo prija, te voda, iz koje je izvjetrio, postaje bljutka i bajata.

Voda s upojenim ugljen-dioksidom rastapa rude, i time pod zemljom ima znamenitu ulogu. Njoj imamo zahvaliti na kiseljacima, raznim drugim mineralnim izvorima, ali često i na potkopanim bregovima, koji su se srušili u izlokana podnožja i načinili sobom doline i ravnine, poput onih niz rijeku Lašvu. S istog se razloga i majka tuži često na grah, što joj se ne će da brže vari, a ona zahvatila vode iz bunara: pune ugljene kiseline i rastopljena vapnenca, koji se sad, pošto se kuhanjem ishlapi ugljena kiselina, obara i čini oklop na svakom grašenom zrnu. Za grah i sve njegove rodove valja s toga uzimati riječnu vodu, iz koje se ugljena kiselina već ishlapila i rastvoreni se minerali oborili na riječno dno, i koja se za to zove: mehka voda, nasuprot onoj bunarskoj — tvrdoj vodi. S istih osobina ovog plina, a i za to: što ga od svih oraćih zemalja najviše ima u crnici, i jest ovoj zemlji onolika cijena. Biljke se humusom ne hrane, ali se hrane onijem mineralijama u njoj, koje ugljen-dioksid rastvori.

Da se pri asimilaciji biljnoj reducira oksigen iz ugljen-dioksida, treba potroška sunčane toplote (može i električnom, i za to Tesla može da obećava konkurenciju suncu). Ova se toplota po prirodnijem zakonima ne može izgubiti, nego ostaje u ovom radu latentovana, i razvezuje se, čim se ugljen počne oksidisati, a to je poglavito: pri dihanju i gorenju. Toplota dakle od drvâ, uglja i t. d. nije ničija druga, do sunčeva, koja je u upotrebljenom materijalu kao u riznici počivala do naše upotrebe. Pa i naša unutrašnja tjelesna toplota, naš kalor, sunčanog je porijekla! Genijalna je ta naša majka priroda, o kojoj veliki Goethe dostojno pjeva: „U njojzi je vječan život, vječno micanje i postajanje, i opet: ona se ne pomiče. Ona se vavijek preobražava, i ni za jedno magnovenje oka u njojzi pokoja nema. Ona ne zna, šta znači to nepomičan biti, i prokletstvo je njeno na mrtvilu... Ona čini, te hiljade njih preko nje nijemi prijegju bez slovceta, i kao slijepi prijegju ništa nevideći, i ovamo ona uživa u svima, i o svima račun vodi...“ (Goethe: Metamorfoze.)

U pećima s rešetkom ozdo ulazi oksigen, i tu oksidiše ugljen u ugljen-dioksid. Ovaj prelazi gornjim slojevima žeravice, reducirajući usput jedan molekul oksigena, i izlazi na površje kao: ugljen-monoksid, — ugljikov kis (*CO*) i tu izgara modrim plamenom, čineći po koji put poznatu onu eksploziju, koja lupi gornjim pećnijem poklopcem.

[1]) O tome, da li je ugljena kiselina otrov ili ne, mnijenja se razilaze. Toliko se, mislimo, može reći, da ugljena kiselina nije pozitivan otrov, ali za dihanje nije podobna, pa nam za to onaki zrak, u kome ima ugljene kiseline preko mjere, ne može da u plućima svršava onaj proces čišćenja i osvježivanja krvi, koji je za život nuždan, — ne može dakle da bude dihanja. *Ur.*

Digitized by Google

Ugljen-monoksid (molekularna težina $CO = 28$, gustina = 0·97) postaje svagdje, gdje gori ugljično tijelo uz oskudan pristup oksigena (mangala u sobi, peglanje, peći s ključem na dimnjaku i t. d.) i pošto je lakši od vazduha, a utječe kao pozitivan otrov na ljudska pluća, mnoga mu je žrtva do sada pala. Ako je u vazduhu 1% ugljen-dioksida, otrovan je[1]), a isto postaje otrovnim od ½% ugljen-monoksida.

Udisan u malom ugljen-monoksid proizvodi bljedilo i glavobolju, koja postupno prelazi u totalnu nesvjesticu. Na suncu se pak ovaj plin ujedinjava s hlorom u oksidohlorir (hlorir-karbonil: $CO\,CL_2$) takogjer otrov.

„Ugljikov kis truje, obustavljajući venoznu krv da prelazi u arterioznu, a samo tri minute trebaju, pa da nastupi smrt. Cirkulacija krvi prestane, venozna krv ispuni i arterije, možgjani se zaustave, jezik se slijepi pri korijenu, grlo i bronhije pocrvene, i na skoro cio leš dobije karakterističnu ljubičastu boju“ (Flamarion).

Iz razloga, što ugljen-monoksid truje vazduh oduzimljući mu oksigen u tolikom razmjeru, i pošto se na planetima, koji su još u rastanjenu stanju, ovog plina poglavito nalazi, to bi u slučaju susreta naše zemlje s jednom takom planetom, sva naša atmosfera u nekoliko minuta izgubila sav oksigen i postala otrovna, a ljudstvo i životinjstvo leševima.

Da li će se to kad god dogoditi, u božjoj je ruci, i mi mjesto da se o tome brinemo, bolje da obratimo oči nauci, koja nam od ovog ljutog dušmanina sprema u bliskoj budućnosti — najsavršenije gorivo!

XIII.

Ispitivanjima cjelokupne atmosfere i njene mehanike bavi se nauka meteorologija (meteor znači nešto, što se u vazduhu visoko dogagja). Ma da se ova riječ povlači iz Aristotelova vremena, ma da se nešto ovakog imena nalazilo još u Babilonaca, u Atenjana (astrometeorologija) i po tom u srednjem vijeku (astrologija) ipak ono, što danas znači: nauka je vrlo mlada, te njenih osnivača još i na životu ima.

Njen je zadatak mudrim, sistematičnim promatranjima (opservacijama) približiti se (ako ne i konačno riješiti) što bolje tajni zamršenijih onih prirodnih zakona, kojih se mehanizmom odigravaju svakidašnji razni atmosferski prizori.

U tu je svrhu društvo: „Societas meteorologica Palatina“[2]) u Manhajmu (Bavarska) prvo uredilo 1778.—1792. prvu mrežu mjestâ po Evropi i Americi, gdje su se tri puta dnevno u odregjenim rokovima motrile i bilježile atmosferske promjene, a njihove je podatke uregjivao prvi berlinski profesor Heinrich Dowe. Od toga se vremena, pa do danas, ozbiljnim staranjem svih kulturnijih država, sve više zgušćava mreža opservatorija raznog ranga, pa i naša domovina za sad broji pod neposrednom upravom gragjevnog nadsavjetnika gospodina Filipa Balliła, 68 takih postaja, izmegj kojih su: 3 meteorološke postaje prvog reda na Bjelašnici, u Sarajevu i Mostaru; 3 drugog reda: u Travniku, Banjojluci i Bišću, i 62 trećeg reda, t. zv. ombrometrijske (kojim je glavna zadaća mjerenje oborina) postaje, megju koje se i Grahovo[3]) ima čast pribirati. U svim tijem se opaža i bilježi: vazdušni pritisak, temperatura, jakost sunčanih zraka, oborine, vjetar, tvorenje leda, zemljotresi i t. d. i troši se na to godišnje, ako se ne

---

[1]) Vidi o tome pregjašnju bilješku. *Ur.*

[2]) Oton Kučera: Vrieme.

[3]) Grahovo, česte Arežin brijeg, leži 16° 22′ istočno od Grenv., a 44° 11′ sjev. širine, i 850 *m* nad morem. Najveća mu je poprečna temperarura u augustu, a najniža u januaru. Najviše bure bude u oktobru i decembru, a najviše duše zapadni vjetar, najviše tišine biva u aprilu, maju i junu i t. d.

Digitized by Google

varam, oko 24.000 forinatâ. Sregjene se bilješke šalju bečkom centralnom zavodu za meteorologiju i zemaljski magnetizam, koji stoji pod upravom dra Julija Hana, gdje se iscrpljavaju, slažu i razlažu u razne tablice i prijeglede, na kojima se osnivaju zaključci meteorološke nauke.

Termometar, barometar, higroskop, psihrometar, anemometar, sismometar, ozonometar, i tušta još raznih „metara“, pa onda balon, brzojav i mnoge druge novovjeke naprave i inštrumenti u službi su suvremene meteorologije.

Engleski se admiral Fic Roj prvi poslužio brzojavom, da navijesti mornarici opasnost bure, pošto je električna struja daleko brža i od najbržeg vihra. Ko je pak balon uveo u ovu službu, spomenuli smo na više, a za termometar je vrijedno navesti ovogodišnju bilješku „Meteorologische Zeitschrift“, po kojoj je pogrješno dosadašnje uzimanje, da se termometrom sa živom prvi služio Farenheit 1721., nego astronom Ismael Bouillion 1658., po čemu izlazi živin termometar stariji za 62 godine, nego što se dosad naučavalo.

Baciti i jedan dalje pogled na sistem rada ove nauke, značilo bi prekardašiti okvir postavljen za ovo mjesto, ma da bi to sve stajalo u usku odnošaju s postavljenijem ciljem ovog prepiranja, koji se očituje jedino u tom: da se braći i kolegama, na bogatom složištu nauke našeg „Školskog Vjesnika“, pruži jasno, zaobljeno i suvremeno obavještenje u istaknutom predmetu. S toga, u ime zaključka, još jedno samo poglavlje.

XIV.

Atmosfera (athmos = para, sphaira = kugla) je jedan izmegju pet glavnih sastavina našeg planeta, s toga joj u svih 11 njezinijeh kretanja nerazlučivo slijedi. Matematska joj je granica ondje, gdje se centrifugalna zemaljska sila s centripetalnom izjednačuje. Ta je najviša visina od prilike 6·64 ekvatorskog radijusa (ako se ovaj uzme oblo, inače: 6.378·10 *km*).[1]) Ukupna težina atmosfere uzima se za 5·125 triliona kilometara, te pritiskuje (na površini morskoj) na svaki četvorni kilometar zemlje snagom od 10·330 *kg*. Odrasao po tom čovjek, čija koža iznosi okruglo 1·5 m^2, ima da izdrži 15.500 *kg* vazdušnog pritiska.

Da mi taj pritisak ne osjećamo, uzrok je u sastavu našeg tijela, koji je poglavito od plinova i židine (70% cijelog tijela uzima voda). Židine se vrlo neznatno stištu, plinovi su istog napona, kao i vazduh s polja, a čvrsti je skelet tako udešen, da može podnijeti i veći pritisak. Iz zanimljivijeh pak opita braće Webera znamo, da nam taj silni pritisak naprotiv pomaže nositi noge i ruke, pritiskujući ih u hermetički uklopljene zglobove.

Vazduha u svakoj minuti (pri nenapornu radu) udahne odrasao čovjek 18 puta, a svaki put od prilike po pola litra, čim unese u pluća za 1 sat po prilici 35 *gr* oksigena, koje pluća, uz normalni udarac srca od 72 puta u minuti, pretvaraju u 42 *gr* ugljen-dioksida, izdajući uz to još po 20 *gr* vodene pare, što u 24 sata čini prosječno po litra vode i litar ugljen-dioksida. Zbog ovake izmjene materija, u školskim sobama treba da dogje na svako dijete bar 3 m^3 prostora uz dobru ventilaciju.

---

[1]) U knjizi g. O. Kučere: „Vrieme“, koja je u ostalom pri ovome izlaganju učinila velikih usluga, na 138. str veli: „Kugla, na koju nas je prikovala sila privlačivosti, ima premjer od 12.742 *km*“ — što bi bilo tačno s dodatkom, je li to ekvatorski ili polovni premjer, ali na str. 8. veli: „... nu što su 2 *km* prama 12.756 *km*, što ih brojimo od površine do središta zemaljskog. Dva su kilometra, što su ljudi ušli u koru zemaljsku, prama tomu polumjeru zemlje.....“ i t. d Isto tako na 9. str.: „A što je 17 *km* prema polumjeru od 12.726 *km*. Knjiga pak nema štamparskih ispravaka.

Digitized by Google

Plava boja horizonta dolazi od prelamanja sunčanih zraka, a ne što bi vazduh imao kakvu boju.

Na visini od 7·5 *km* atmosfera iznosi samo 0·4 gustine nad morskom površinom, a u visini od 60 *km* po prilici, samo 0·0003, što je taka rjetkoća, koja se ni u najboljim pneumatičnijem sisaljkama u nas ne izvodi, uslijed čega sve se čini, da se ne bi moglo živjeti na iole većim visinama, ali u Andima ima gradova u visini od 3·5—4 *km*, a čini se, da će se, postepenom navikom, u vrijeme potrebe, i uz još neka umjetna sredstva budućnosti, moći čovjek sviknuti i na Mont-Ivrestu i Gaurisankaru, što će reći: na 9 *km* visine.

Da ima atmosfere, došljedno dakle i živih stvorova — i na drugim planetima, odavno se već tvrdi, i antropocentrična teorija, po kojoj bi „sva nebesna tijela" bila tek za to, da ovoj šačici ljudi „upravljaju danom i noći", već je zabačena (Lamark, Lajen, Goethe, Darwin). U ovu je jabuku zagrizao prvi: dominikanac Gjordano Bruno, ali nešto porano u istoriji ljudskog razuma, jer ga inkvizicija 16. februara 1600. osudi na — lomaču; — u najnovije doba su Picering i Comstock zaključili, da i mjesec, taj naš najbliži vasionski susjed, kome je životna istorija već sva u prošlosti, ima još atmosfere, s gustinom od, po prilici, 0·005 naše; ali da ne idemo tako na visoko, nego da na krilima vjetrenim preletimo još po našoj.

Vjetrovi svi postaju tijem, što je u nekom dijelu temperatura poremetila atmosfersku ravnotežu.

Vjetrovi se svi dijele u: stalne, periodične i promjenljive.

I. Stalni su vjetrovi oni, koji cijele godine dušu u nepromjenljivom pravcu, i poznati su pod imenom: pasati.

Pasati vladaju s obje strane ekvatora od 30° širine pa prema polovima, i dušu na sjevernoj poluci: $NE — SW$, a na južnoj $SE — NW$.

Uzrok je pasatima postepeno zagrijavanje vazduha od istoka prema zapadu uslijed rotiranja zemlje. Sa ekvatora se zagrijan vazduh diže u vis okomito, a iz visine pada na njegovo mjesto hladniji. Ovaka se promjena vazduha ne osjeća, i za to od ekvatora pa do 30° širine na obje strane vlada pojas vječite tišine, — calmen. Od granice calmena pa prema polovima na mjesto zagrijanog vazduha dolazi hladna struja s polova donjim regionima vazduha, i za to se osjeća. Kad ne bi zemlja rotirala, ove bi struje tekle pravcem jednog te istog meridijana, ali ovako: struje s polova dolazeći u predjele veće centrifugalne snage, a prema tome i veće brzine u pravcu rotacije, koje one nemaju, niti mogu dobiti, te moraju da zaostaju prema zapadu, i to u toliko više, što se bliže primiču ekvatoru tako, da se u blizini njegovoj čine, kao da s istoka dolaze. U gornjim se pak regionima protivteže toplog vazduha odigrava sasma obratna uloga, s razlikom samo: što se, idući prema polovima, struje ove to više rashlagjuju, te postepeno tonu iz svoje visine tako, da se u umjerenijem pojasima miješaju s donjima, protivhodnim, uslijed čega nastaju stalne izmjene temperature naših klimata, a karakter se pasata gubi.

II. Povremeni su vjetrovi oni, koji dušu pravilno u istom pravcu: u isto doba godine, ili u istom satu dana. Megju njih idu:

1. Musoni (malajska r. musin = godišnje doba) koji vladaju po Crvenom i Arapskom moru, Bengalskom zaljevu i Kitajskom moru. Šest ljetnijeh mjeseca dušu od mora k suhu (uslijed veće zagrijanosti na suhu) a 6 zimskih u protivnom pravcu (jer se voda sporije zagrije, al sporije i ohladi).

2. Samum (turski: samijem sam = otrov, ijel = vjetar) je saharski vjetar, karakterističan time, što diže sobom u visoke svitke prašinu, pijesak, granje, pa i krupno

Digitized by Google

kamenje, i nosi ih sobom. Kad on dûne, dan se smrači, koža se na tijelu suši, dihanje se ubrza, i osjeća se silna žegj, a zvijeri pustinjske s groznim urlikom grabe čoporiza u oaze i zakloništa... Sreća je, što najžešći vihor traje samo nekoliko minuta, a bura, ma da traje i po nekoliko sati, bjesni iznad zemlje, te ljudi i životinje, kad polegnu na zemlju, ne budu izloženi svoj njenoj žestini.

Pokraj svega zla: žestoka samumova toplina, kao najprirodnija parna kupka, istjeruje na znoj mnogu bolju, kao groznicu i dr., te ga bolesnici često i blagosiljaju. Ele: gdje nesreće, i sreće se nagje.

Samumova je vlada u mjesecima: junu, julu i augustu.

Samum rasprostire, promjenjujući se nešto u dugu putu, svoju vladu i na zapadne afričke obale, gdje ga zovu harmatan (=lojanik, jer Negri mažu kožu lojem, da im se ne bi oljuštila) dok mu je u Egiptu ime Haizin (=pedesetnica, jer duše 50 dana), a kada, ovlažen i rashlagjen, preko Sredozemnoga mora poljubi kontinenat velike čizme, onda mu dadnu ime kršćanskog porijekla: Siroko.

3. Primorski vjetrovi dušu danju od mora k obali, kao k toplijem regionu (dok dakako, kao i kod svakog vjetra, njihovo mjesto popunjavaju toplije protivne struje gornjih regiona) a iz istog uzroka, noću od obale k moru.

Po izlasku sunčevu počinje struja s mora, i raste do 3 sata po podne, a za tijem postupno slabi, a po zalasku sunca obrće pravac.

III. Promjenljivi su vjetrovi oni, kojima se još nije razabrao red ni u vremenu ni u pravcu. Prema ekvatoru ima ih to manje, a prema polovima to više. U Njemačkoj, sjevernoj Francuskoj i Engleskoj prevlagjuju jugozapadnjaci; u srednjoj Francuskoj južnjak, a u Španiji i Italiji sjevernjak, i t. d. Meteorološka se pak nauka o njih ne spotiče, i ne će se izmaći vrijeme, kad će se i ovijem vrtirepima ispitati karakter, i navrnuti na vreteno, na kome genije čovječanstva ispreda svoje niti. A sad nek mi je dopušteno zdravu i čitavu, i bez korablekrušenija iz tolikih vihrova stupiti u „mirnoje pristanišče“, udariti tačku u vazduh, prevrnuti list i „novajâ hotjenija“ staviti pod kratko poglavlje.

XV.

Obična je već tužba na teškoću nastavljanja prirodoslovja u osnovnoj školi, a to je samo za to, što ovaj predmet hoće više no ikoji drugi stvarne spreme i spretnosti učiteljeve. Ako ovog dvoga ima u pravoj mjeri, onda je sât prirodoslovja sat ugodnosti, gdje „Mensch fragt, und die Natur antwortet“ kao što veli Hesp. Ulazi li pak učitelj s pogledom na raspored, sprema li u pet minuta pred nastavom ono, što mu prije padne na pamet, i započne li jedinicu bez dobro uočena puta i izlazne tačke, onda mu biva što i lagji bez krme i jedara! Bože, samo kraju, pa kako bilo! A ovog grijeha ima dosta. I sâm, školujući se u nekoliko preparandija, a i iz pričanja mnogih kolega, imao sam se prilike uvjeriti, da se i u samijem vježbaonicama često izbjegava uzorno nastavljanje ovog predmeta, zamjenjujući ga s kojekakvijem Nikicama, Stevama i Marama; a gdje se na izvoru meće grijehu klica — kakvu hvalu, kakve uspjehe treba očekivati ozdô — iz nizina? „Hier hilft das Tappen nicht; eh' man was gutes macht, muss man es erst sicher kennen“ (Hesp.) te ko misli, da će Troju pobijediti davši seoskom učitelju staklenu šipku u jednu ruku, lisičji rep u drugu i Netolickinu „Fiziku i lučbu“ pod pazuho, taj je daleko odmakao u — teorijskim kombinacijama. Nek je s toga svakome, a naročito seoskom učitelju jedna izmegj glavnijih briga, snabdjeti se s nekoliko dobrih udžbenika i knjiga prirodoslovnog sadržaja, ozbiljno ih učiti u dokonu vremena, i dobro pregledati sadržinu školskog

Digitized by Google

ormara u ovom pravcu. Pa čega ne bude, ozbiljno se zauzeti, da se nabavi, jer: „bez alata nema ni zanata“ i — „prazna puška ne puca“. Tako n. pr. za ovaj predmet treba stakleno zvono, staklen lijevak, komad kaučučne cijevi i raznih širih i užih staklenih cijevčica, a po tome: gotovost učiteljeva za siguran uspjeh, s ljubavlju prema predmetu i prema djeci, kojoj nastavlja. Samo spreman i opreman učitelj neka ugje u nastavu ovog važnog predmeta, u kome „živimo, hodamo i jesmo“ (In eo vivimus, movemur et sumus) pa ne će imati prilike ni na kakvu se teškoću ili apstraktnost pojadati.

Raspored i način rada.

Ova će se jedinica obrazovati tek pošto su obragjene one, u kojima se nalazi oslonac za ovu, a naime: iz geometrije: tijelo, iz prirodoslovlja: toplina rasteže tijela, i iz IV. zemljopisa: pojasi zemaljske površine. Kao najzgodnije vrijeme biće pak: mrtva jesen ili početak zime, elem: kad se bude u sobama ložilo.

I pošto je predmet opsežan, valja ga podijeliti u dvije jedinice u školi, i treću na polju, pri puštanju balona. Ko hoće sâm da gradi balon, evo mu upute.

Neka uzme čvrste pisaće hartije 8 tabaka, pa neka ih zalijepi jedan za drugi kakvim laganim, ali sigurnim ljepkom tako, da širina bude tolika, koliki je tabak, a dužina $2^1/_2$ metra. Takih 16 komada treba načiniti, metnuti jedne svrh drugih, pa sa sredine počevši zašiljiti ih na oba kraja. Po tome se dakle hoće mnogo papira; dobro ga je uzeti od kakvih novina, gledajući samo na čvrstoću i cijelost tabaka. Po tome se načini kotur od debele, ali ne teške hartije, s priječnikom većim od 60 *cm*, i objesi se o gredicu, da horizontalno visi. Sad se na njega okolo zaljepljivaju one papirne trake tako, da nigdje ne budu odisale. Na gornju se stranu zalijepe sasvijem, a na donju se ostavi poveći otvor, u koji se uklopi obruč od trske i za nj prilijepe krajevi papirnih traka. Pod otvor se objesi tenećka sa špiritom, ili se balon nadnese na dimnjak gvozdene peće, u koju se naguralo vlažne slame. Mnogo truda, pažnje i strpljenja ište ova rabota tako, da je mnogo uputnije od trgovine R. Klingl, Wien I., Maysedergasse Nr. 2 naručiti gotov balon, koji se, prema veličini, može dobiti za 50 novč., 75 novč., 1 for., 1 for. 80 novč. i 2 for. 25 novč.

Puštanje balona biva izmegj prve i druge jedinice: u prvoj se pak jedinici ima obrazovati pojam: vazduh je tijelo — čemu za dokaz služi i balon, a u drugoj fizička i hemijska svojstva vazduhova. Svuda će se održavati nastavni put regresivni t. j. s pošljedica će se ići na uzrok, s primjera na pravilo, oblik u glavnom heuristični, a rad: eksperimentovanje, razjašnjavanje eksperimenata, zgodno pripovijedanje, a po malo i kazivanja.

Za prvu će jedinicu trebati ove najnužnije stvari. (Ko imadne čega više, biće mu i bolje.)

1. Lepeza (može i bez nje).
2. Obične hartije i konca.
3. Vodena čaša.
4. Spužva.
5. Vode u plitici i u jednom dubljem sudu.
6. Mahrama za brisanje čaše.
7. Obična kakva bijela flaša.
8. Lijevak, po mogućnosti, staklen.
9. Nešto voska.
10. Slamka ili staklena cijev.
11. Jedna šira staklena cijev.
12. Komunikacijoni sudovi.
13. Cilindar s lampe.
14. (Gdje ima: ronačko zvono, gdje nema, zamijeniće ga čaša).
15. Malo kudjelje.
16. (Malo špirita ili ruma za gorenje, a može i bez toga).
17. Komad tvrde hartije.
18. Komad obične hartije i konca.

Digitized by Google

19. Staklena natega.
20. Naprstak.
21. Guščije pero.
22. Staklena cijev s klipom.
23. (Magdeburške kruglje).
24. Kriva natega.
25. Heronova lopta.
26. Komad kaučučne cijevi.
27. Komad žice (ili staklena cijev savijena na jednom kraju).
28. Čaša sa šupljim dnom, ili cilindar s čepom, koji pristaje.
29. (Vodoskok).
30. (U čaši vode i petroleuma, ili vina i ulja).
31. Pahuljica pera.
32. Komadić svijeće.
33. Cigar-papira ili zlatnih listića.
34. Lampa.
35. Nacrt (šematičan) nastupnog vrela, po pri lici ovakav:

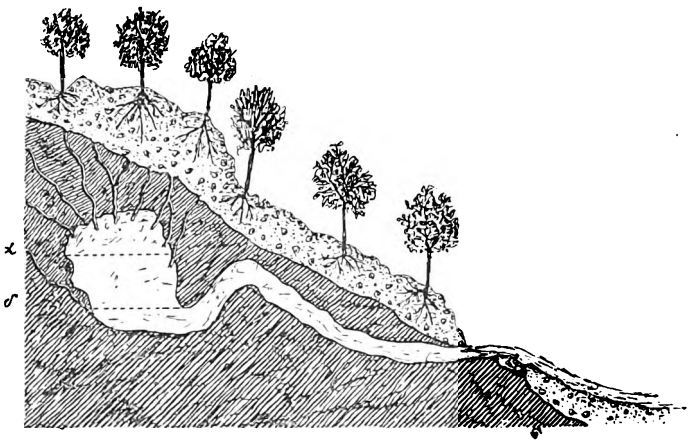

(Kad se voda nacuri u pećinu do *a*, počne isticati, a kad padne na *b*, prestane. Isprugano je pećina, a istačkano crnica.)

Za drugu će jedinicu trebati:

1. Sumporača.
2. Krpa, umrljana dudom ili crnijem vinom.
3. Komad voska.
4. Omot vune (ili guma).
5. Napuhan mjehur.
6. Heronov vodoskok, a za njega poseban čep sa dvije rupe.
7. Sud s vodom.
8. Komad kaučučne cijevi.
9. Dvije, tri svjećice na daščici.
10. Šibice.
11. Vodena čaša i plitica.
12. Spužva na daščici ili na žici, okvašena špiritom.
13. Stakleno zvono, ma i improvizirano.
14. Spremljena flaša sa kisikom.
15. Miš u stupici.
16. Nekoliko komada ćumura.
17. (Miješak za puhanje).
18. Spremljena čaša sa vodom krečnicom.

Sve ove stvari, kako su poregjane, onako će postupno i trebovati. Treba s toga školski sto od svega ostaloga raščistiti i ove stvari zgodno poredati, kako ne će biti ni smetnje ni razbijanja. Stvari u zagradi mogu i izostati.

I. Vazduh je tijelo.

Cilj: Slušajte! Na jednoj lagji, koja je plovila iz Amerike u Evropu, vozilo se nekoć puno putnikâ. Najednom, kako na moru često biva, duhne silna vjetrina, more se uzburka i stane titrati lagjom kao orahovom ljuskom. Strah ugje u putnike,

Digitized by Google

te se plač, jecanje, kuknjava i zapomaganje toliko lagjom razleže, da se kapetan čisto ražljuti i naredi mornarima, da sve putnike stjeraju u dônje prostore i zatvore ih, sve dok bura ne progje... Dônji su prostori bili, kao i u svijeh lagjâ, udešeni tako, — da kad se zatvore, zatvore se kao kutija, da nigdje, ni najmanje pukotinice ne ostane.... Putnika je bilo mnogo, a bura je podržala dugo. Plač i kukanje se i ozdô čulo ispočetka vrlo jako, ali se od mornara na nj niko ni osvrtao nije, no svi gledali oko spasavanja lagje kroz grdne valove... Malo za tim, pa se na veliko čudo mornara poče onaj plač jačati i propraćati ozdô lupnjavom tako strašnom, da se mišljelo, e su putnici redom poludjeli, pa im se hoće iz sigurna skloništa skakati u zapjenušenu morinu. Ali na skoro počeše svi glasi ozdô bivati sve slabiji i slabiji mukliji i popodmukliji, dok najzad i sasvim ne umukoše.... A bura je potrajala još dugo, dugo.... a kada se jednoć umiri, naredi kapetan pustiti putnike lagji na krov. I otključaše donje prostore i viknuše putnike, ali im se niko ne ozva, a kamo li da izagje....

Što to, možete i znati?

Začudiše se mornari, i javiše kapetanu, i on zabrinut pogje sobom dolje, ali ga na vratima pljusnu takav težak zadah, da morade trgnuti natrag i bolno uzviknuti: „a — ah, moje lude glave!“.... Strčaše se mornari, digoše sve zaklopce na donjim prostorijama i vidješe putnike sve — mrtve. „Kako se nijesam mogao odmah sjetiti!“, jecaše kapetan, da će se onoliki narod u onom prostoru pogušiti bez vazduha!....

Znate li sad, za što su se putnici pogušili? — A što nijesu imali vazduha? — A šta je to vazduh? — Zar se mora bez njega ugušiti? — Svak? — Za što? — Vidim da ne znate pravo. A i ono, što znate, — toliko znate, da biste se pokraj toga znanja, štono riječ i sto puta ugušili, a ne biste znali niti pomoći potražiti, niti se smrti ukloniti. S toga, pozor! Razgovaraćemo se sada o vazduhu i siti narazgovarati. Ali da ne bi bilo: trla baba lan, da joj progje dan, valja moji tići sokolići, da se sjetite one pjesmice, što veli:

„Na svakoj strani glave je uho“,

a vala i one:

„Lijepo mi Bog moj nakiti t'jelo
Stavi dva oka pod moje čelo“ i t. d.

I. Nego, ja se čisto umorih pričajući, i sjećajući se mjesto vas. S toga se, ded, i vi malo sjetite čega, dok se ja odmorim. Ne znate, šta bi? Hm! Pa ded n. pr. onu ćika-Jovinu pjesmicu o vjetru... Je li vas kad god strah od vjetra? A je li vam kad god vjetar naprotiv drag? Kad? Za što? A šta je to vjetar? (Kretanje vazduha) Koga vazduha? Ima li vazduha evo i u nas ovdje? Pa, kad ga ima, možemo li načiniti od njega kakav vjetrićak? Evo, šta je ovo? (Lepeza) gdje ste ovo vidjeli? Šta će im? Kako se hlade? Šta ih to hladi? Evo, da i mi načinimo vjetar od vazduha!... Osjećate li? Gdje? Kako? Možemo li to načiniti i čime osim lepeze? Kušajte sami! Je l' isto? A ja sam čuo jednu seljansku mudricu, gdje veli oznojena žanjući: da mi je, draga sele, sad ona varoška „elpeza“ da malo rašćeram ovaj znoj. Je l' mudro, a?.. Napomenite mi kasnije, da vam o lepezi kažem krasnu pjesmu, a sad opet o vazduhu. Pa šta je taj vazduh, što ga svagdje ima, i mi ga osjećamo? (Tijelo.) A šta je to: tijelo? Sjetite se po geometriji! (Sve, što ima tri protege). A šta ono zauzima svako tijelo? Pa da li ga zauzima i vazduh? Biste li to umjeli i posvjedočiti? Onda evo gledajte!

II. 1. *a)* Šta je ovo? (Prazna čaša.) Baš čisto prazna? (Ima u njoj vazduha.) Koliko? (Puna.) Pa kad je puna, da vidimo, može li u nju stati još šta! (Guram sungjer.)

Digitized by Google

Eno, šta je ovo? Bi li mogao ovako sungjer uljesti, da je unutra, recimo, drvo? Dokle? A da je voda? Da kušamo! (Sipam vodu i guram sungjer.) Šta biva? (Izlazi voda.) A za što? A da li tako izlazi i vazduh možda, kad turamo sungjer u čašu. (Ne znamo.) A za što ne znate? (Ne vidimo vazduha.) A za što ga ne vidite? (Jer je rijedak i nema boje.) Reci to lijepo, pa ponovi...! I ti N! A sad evo da načinimo, kako ne će vazduh moći izlaziti. (Otarem dobro čašu). Kakva je čaša iznutra? (Suha.) A ako voda zagje u nju? (Gledajte! (Gnjuram je izvrnutu u vodu.) Ima li vode u njoj, gledajte! (Vadim je.) Je l' mokra? Za što nije? A za što nije voda zašla?

b) Šta je ovo? (Flaša.) A ovo? Lijevak.) Nasadiću evo lijevak i okolo njega dobro uglaviti, da mi vazduh ne bi izlazio, pa ću sipati vodu naglo. Znate li, šta ćete vidjeti? E, evo gledajte!... Curi li? A za što ne? A da vazduhu dam izlaz okolo?

c) Evo ćemo mu dati, ali kroz sredinu. (Uzmem poširoku slamku ili staklenu cijevčicu i turim kroz lijevak.) Za što sad curi? Ej, nek curi, dok se ne nacuri! (Malo po tom skinem lijevak i nagnem lagano bocu, da voda mirno curi).

d) Šta ovo radim sad? Teče li voda mirno ili nemirno? A gle sad? (Izvrnem bocu sasvijem.) Za što klokoće?.. A bi li kako mogla da ne klokoće?... Evo, ovako! (zaturim opet u bocu cijev, ali poširu.) Za što ne klokoće?... Pogodili ste.

e) (Uzmem komunikacione cijevi.) Šta je ovo? Evo, da samo kroz jednu naspem vode! Šta bi? (Napuniše se sve tri.) Za što? (Izlijem vodu.) A sad ću, da ovu jednu začepim, i opet lijevam. Šta je ovo? (Ostala ona prazna.) Za što? (Očepljam i brzo začepljam nekoliko puta, voda svaki čas ulazi i staje.) Za što ovo biva?

f) (Uzmem cilindar s lampe, poklopim ga ozgor dlanom i gnjuram u vodu) Je l' ušla voda? Za što nije? A sad? (Dignem dlan).

Šta ste iz svega ovog vidjeli? Kakvo je to tijelo? (Rijetko i bez boje.) Gdje sve ima toga tijela?

Utvrgjenje: Vazduh je tijelo, jer ima dužinu, širinu i visinu. Vazduh zaprema prostor. Vazduha ima na svakom mjestu.

Čujte! Vi ste čuli, da se biser, ovaj sungjer i još mnoge druge stvari vade sa dna mora. Ljudi idu dolje po njih, i ostaju pod vodom po nekoliko sati. Kako se ne uguši u vodi?.... Ti se ljudi zovu po svom zanatu ronci. Roncima saliju od debela stakla zvono i u njemu klupicu, na koju sjedne ronac. Ovo „ronačko zvono“ svežu na konopac pa spuštaju u more. .

g) Evo, zagnjurite ovu čašu u vodu, kao da bi ona bila ronačko zvono! Osjećate li, kako se migolji pod rukama? Pustite je! (Izvrne se.) Zašto se izvrnula?.... Jeste li gledali smiješano vino i ulje? Pa šta ste vidjeli? Za što je zejtin gore? E, isto tako je, djeco, i vazduh i voda. Vazduh je rjegji od vode 773 puta, pa toliko puta i lakši, s tog se i uzdiže uvijek nad vodu, turajući pred sobom svaku propreku. Ponovi to N!.. Po tome: kako se ne izvrne i ronačko zvono, i ronac se ne utopi?... Znajte: privezuju s toga za ronačko zvono ozdô silno gvožgje, koje preteže silu vazduhovu, i drži zvono usprav. Za što se dakle ne izvrne ronačko zvono?

2. *a)* Kad smo doznali eto, da je vazduh tijelo, da vidimo sad, da li se i vlada baš kao pravo tijelo. Evo ti ova čaša puna vode. Metni je na dlan! Osjećaš li je? Kako? (Pritiskuje.) Izlij vodu! Kako pritiskuje sad? Za što lakše? A kako li bi pritiskivala, da možemo nešto i vazduh iz nje izliti? Bi li se to moglo? Pamtite: vazduh se ne može preljevati, jer nije kapljevina. Ponovite to! Sad znate: šta nije vazduh, a poslije ćete čuti opet: šta jest.

Digitized by Google

b) Ded, tako držeći čašu, spusti ruku na sto! S koliko strana sad osjećaš pritisak na ruci? Za što i ozdô? (Ozdô sto.) Pazite! Pošto vazduha ima svud oko nas, to on pritiskuje i ozgor i ozdô, ali mi to ne osjećamo na nama. Poslije ćete čuti, za što ne osjećamo, a sada da vidite, kako zaista pritiskuje.

c) (Uzmem spojene cijevi i na onoj najširoj od nakvašene kudjelje smjestim čep lako pokretljiv, ali koji vazduha ne će propuštati.) Miče li se ovaj čep sam od sebe? Bi li se išto pomakao, da ga ostavimo ovako, Bog zna koliko? Za što ne bi? Znajte: ovaj se čep ne miče samo za to, što ga pritiskuje vazduh i s ove.... i s ove strane. Al' ćemo sad s ove (unutrašnje) isisati vazduh, a tim učiniti, da čep bude pritiskivan samo s ove... gornje strane..... Šta to vidjeste? (Spusti se čep.) Za što se spusti čep? Čovjek bi prost i neuk sad rekao: pomače se čep za to, jer ga ti povuče u se... kao da sam ja pustio iz zuba kuku, pa zakačio čep. Ali vi učite, da ne budete neuki, i eto znajte, za što se čep pomakao. Za što se dakle, pomakao čep, kad sam ja iz cijevi isisao vazduh.... N!.. Eto vidjeste, kako vazduh pritiskuje ozgor, al' ćete to sad i osjetiti!

d) (U čašu naspem tekem: špirita ili ruma, ili zapalim u njoj papir.) Jovane! Pokvasi ruku vodom, pa junački hajd' pritisni dlanom ovu čašu! Šta osjećaš? (Kako dlan upada u čašu.) Pazite! A ti, Jovane, drži tako ruku jednako! Malo prije smo isisali vazduh iz cijevi, a sad smo ga izgorjeli. Da vazduh gori, i to ćete vidjeti, ali znajte sad: da u čaši nema više onoliko vazduha, koliko prije, s toga i slabije pritiskuje na ruku, a ovaj spoljašnji pak pritiskuje kao i prije, s toga se osjeća.... Digni ruku ravno Jovane! Šta to bi? Za što se diže i čaša? Da je nijesi, more Jovane, čim zalijepio? De ti, Pero, polako potegni čašu za dno! Ajak, ne će! De i ti N! I ti... malo jače! De ti N... potegni dok ne odvališ! Tako! A sad nam, Jovane, pokaži dlan! Gle, kako se zna obruč, kud se čaša bila priljubila! Možete i to svi kod kuće kušati, a sad: ko zna reći, za što je to bilo tako?.. Ponovi!.. Čineći kod kuće taj pokušaj, pazite vazda, da položite dlan ravno na čašu, kako ne bi uljegao spoljašnji vazduh.

e) (Uzmem cilindar s lampe, ili još bolje lijevak, povežem ga s užeg kraja čvrsto papirom, nalijem vodom, poklopim vizit-kartom i izvrnem.) Za što ova karta ne spadne, a toliko vode eto na njoj stoji? Vazduh s polja pritiskuje na nju ozdô, i taj je pritisak jači od pritiska vode. Ponovi! Gledajte na ovaj gornji papir, kako se ulegao! Za što? (Uslijed vazdušnog pritiska.) A sad ću ga skinuti, nek vazduh dogje do vode!.. Za što spade karta i prosu se voda sad? Pritisak vazduha ozgor i težina vode zajednički nadjačali su pritisak samoga ozdô vazduha. Ponovi! Ti! I ti! [Isti opit na čaši i komunikacionim cijevima].

f) Znaju li ovo o vazdušnom pritisku i ljudi neuki? Ne znaju, al' da vidite, kako se ipak služe tijem vazdušnim zakonom! Kako ja ovo rekoh? („vazdušnim zakonom").

Šta je to zakon? Zakon je ono, što vazda stalnim redom mora da bude. Gjak mora redovno u školu dolaziti čisto i uredno, mora starije poštovati, mora se s drugovima slagati i t. d. — I to je školski zakon. Svaki gragjanin mora poštovati i pokoravati se vlastima, mora plaćati porez, mora ići u vojnike, ako ga pozovu i t. d. i to je gragjanski zakon. Svako tijelo, pa i vazduh mora pritiskivati okolo sebe, pa se i to zove: vazdušni zakon, ili: zakon o vazduhu. Još jednom: šta se zove zakon? Ponovi! Ele, kako rekoh, i neuki se ljudi služe svaki dan vazdušnim zakonima o pritiskivanju, a da to i ne znaju. Sad ćete vidjeti jedan samo primjer.

g) (Uzmem staklenu nategu.) Na šta je ovo nalik? Upravo i jest natega, al malena i od stakla. Od čega su natege u mehandžija i birtaša? Šta kaže ta riječ

Digitized by Google

„natega?“ (ili nateglica). Znači: da se nešto nateže. A šta se nateže njom? Kako? (Nagagjaju) Kad ne umijete pravo rastumačiti, onda nemojte u tamam ni govoriti. Nije istina, da se nateže njom vino, ili ma koje piće, nego nešto drugo. Sad ćete vidjeti! (začepim je ozgor prstom, i zagnjurim dônji kraj u vodu.) Je l' ušla voda? A za što ne? (Jer je pritiskuje vazduh iznutra.) A da li pritiskuje vazduh vodu i s polja? Šta će biti, ako ja dignem prst? (Unići će voda.) Za što? (Jer voda, kao teža, potiskuje vazduh, da zauzme svoju visinu.) Ponovite to! (Dignem prst.) Eto! A za što malo prije nije voda istisnula vazduh? (Nije imala kuda.) Ali ako ja sad povratim natrag ono vazduha, što je izašlo malo prije? Šta će biti od vode? Kako bih ja to mogao učiniti? Evo kako! (Dignem ozgor i začepim prstom.) Gledajte još! (Puhnem još jednom, da na vodu izbiju klobuci.) Šta je to? Za što vazduh izbija odmah gore? A šta će biti, ako ja: mjesto, da vraćam vazduh u nategu, pustim ga van, a s njim istegnem i još dva, tri puta onoliko? A znate li, kako ću ja to istegnuti? Evo, ovako! (Vučem u se, začepim prstom nategu, i onda ustima dûnem na njih.) Eto vam ga! Hoćete li, da ga još istegnem? Šta se dakle isteže ili nateže kroz ovu nategu? Ponovite! A gledajte, šta ono trči u nategu za istegnutijem vazduhom! (Natežem.) Za što se voda ono uzdiže? Opomenite se: za što se nije malo prije uzdizala i trčala, kada smo nateglicu prosto zamočili u vodu? A pritiskuje li vazduh i sad s polja, kao i malo prije? A iznutra? Za što ne? A hoće li, ako ja dignem prst? A šta će onda s vodom? Eto, gledajte!... Ko će mi sad bistro reći: šta se nateglicom tegli, a šta ne? Čemu s toga služi nateglica? Šta, dakle, vino tjera u nateglicu? Za što? Vino unutra tjera pritisak spoljašnjeg vazduha, pošto se pritisak unutrašnjeg ustegne ustima. Ponovite! (Opet napunim nateglicu, dignem je u vis, i na razmake podižem i spuštam na nju prst, — a voda polazi i zastaje.) Za što ovo ovako biva? (Napunim nateglicu preko polovine, pritisnem prstom ozdô, a gore ostavim otvoreno.) Hajde, ko će pijucnuti iz nateglice malo. Reći ćemo, da je ovo vino. (Kušaju, al' ne ide.) Za što je ovo? Kušaj još! (Pustim prst na časak, i onaj se zagrcne.) A za što može sad? Bez čega dakle ne bi mogla nateglica vršiti svoga posla? (Bez vazdušnog pritiska.) Eto, da! A zna li taj zakon mehandžija Jovo, Ivo, ili kako se već koji zove? Ne zna, jer nije učio. Ni konj ne zna, otkud sijeno. Njemu se čini, da raste ono iz jasala, ali čovjek uči: da zna kako je što.

h) Uzmem naprstak. (Sad ću ja iz ovoga naprstka istegnuti ili isisati vazduh, a onda ga začepiti, čim mi najzgodnije bude). (Isisam, i prilijepim na usnu.) (Isto tako i s guščijim perom.) Za što se pero i naprstak prilijepili za usnu (jezik)?

i) (Uzmem staklenu cijev s mehkim klipom, turim klip do dna, začepim po tom cijev ozdô, položim je vodoravno i istegnem klip na više. Pustim ga, a on klizi.) Za što je ovo? Ded vi kušajte, a okrenite klip i dolje, ako hoćete. Da li se izvlači klip lako ili teško? Za što teško? Šta ste se sad iz svega toga naučili? Vazduh, kao tijelo, pritiskuje sve predmete na zemlji, sa sviju strana. Slušajte! Ima jedna gvozdena sprava poput našega globusa, ali je u premjeru samo 12 *cm.* Preko srijede se rastavlja u dvije polukruglje, a na svakoj ima po gvozdena ručica. Jedna polukruglja ima još i malu slavinu. (Ako ima slika, pokažem je.) Kad se hoće da vidi dobro ovaj zakon: kako vazduh snažno pritiskuje, namažu se samo ove polukruglje lojem na sastavcima, priklope se, i na onu se slavinicu drugom nekom spravom isisa iznutra vazduh što bolje. Po tom se slavinica zavrne, a za one se ručice upregnu dva konja, i ošinu, da svaki na svoju stranu povuče što jače. I čuda! Konji da se prekinu, a one polukruglje, lojem samo sastavljene, ni da se razglave kolik mravlja usta! Ta se sprava zove: Magdeburške polukruglje — jer su izumljene u njemačkom gradu Magdeburgu. Nagjite ga na karti!

Digitized by Google

j) (Uzmem krivu nategu.) Ova se sprava, djeco, zove kriva natega. Pogledajte je dobro. (Jedan je krak kraći. Ovaj ću evo duži krak da zagnjurim u vodu, i eto sad da vazduh potegnem i začepim. Šta bi? (Voda se ispe do na vrh.) A sad ću da dignem prst! (Voda se vraća natrag.) Za što? (Uslijed pritiska vazdušnog kroz cijev.) Ne će, biva, voda uz brdo? Često puta, djeco, i mnoge stvari u životu zapnu, pa ne će da služe kako valja. Al' pametan se čovjek kucne u čelo, promisli se, okrene prednje na stražnje, a stražnje na prednje, pa propjeva. I mi ćemo tako da radimo. Zagnjurićemo u vodu ovaj kraći krak, eda bismo vidjeli što novo. Gle! (Voda curi.) Za što sad može voda uz brdo? Pomoći ću vam ja kazati. Vazduh pritiskuje svud, pa i oko natege. Od tavana, ili ako hoćete baš i od neba, pritiskuje vazduh na ovu vodu u čaši, pa pritiskuje i ozdô na oba otvora ove natege. Kad bi bilo na njegovu, on bi ih oba začepio, pa ne bi unutrašnjoj vodi dao ni maknuti. Jest, ali ni voda nije mačji kašalj, nego i ona na oba kraja na njeg pritiskuje, i hrve se s njim. Evo, ova voda u dužem kraku hrve se s vazduhom na ovom kraju, a ova u kraćem na ovom. Pa na kojoj dakle strani ima vazduh jačeg protivnika. (Na ovoj dužoj.) Tako je! Pa, jači kvači. Vazduh mora popustiti vodi, tome 773 puta jačem protivniku, pa kad će se već pokoravati, pokorava se na onoj strani, gdje ga jače pritiskuju, a to je biva evo ovdje. Znate li sada za što voda ovuda curi? Za što? (Jer nadvlagjuje pritisak vazdušni.) A za što nije malo prije curila? (Jer je ta strana bila u vodi, i kad se voda natrag i povratila, nije bilo druge, da za njom pogje.) Na dužem kraku dakle nadvlagjuje voda, — a na kraćem onda vazduh održava pobjedu. On pritiskuje na vodu u čaši, a iz čaše kroz cijev, a kako nema s ove druge strane pritiska, to se voda sama diže kroz ovu cijev. Da se voda može sama dizati, vidjeli ste na običnoj nateglici, al' evo ćete i još na nečem drugom.

k) (Uzmem Heronovu loptu, okrenem joj istegnuti kraj cijevi unutra, dobro čep utvrdim i sisam iz nje vazduh malo, pa začepim hitro prstom.) Šta sam ovo radio? (Sisao vazduh.) Ja ne mogu isisati svega vazduha, al' mogu bar nešto. A kad i po nešto isisam, hoće li onaj unutra razrijegjeni vazduh ostati jak, kao ovaj spoljašnji gušći? (Neće.) Da bome! Slabiji je slabiji. I kad se onda pohrvu, koji će nadjačati? (Spoljašnji.) Evo ćemo vidjeti! (Kad sam prilično vazduh isisao, zagnjurim hitro cijev u vodu, a voda skače u loptu.) Gle vodoskoka! Za što ono skače voda sama? Eto, za to ide sama i uz kraći krak natege. Ali o vodoskoku ćemo ovom i poslije, a sad još o krivoj nateglici.

Mnogi se trgovci vinski i birtaši koriste krivom nategom vrlo, makar da ne znaju na koji način. Kad im valja dovezeno vino sasuti u bačve, što su u podrumu, imali bi velike muke s preljevanjem, da nije krive natege i njenog zakona. Al ovako ide bez po muke!

l) Prosto uzmu evo ovaku, ali mnogo dulju i nešto deblju cijev od kaučuka (pokazujem) i recimo: ovo je bačva pred podrumom (čaša na stolu), a ovo podrum dolje (prostor niže stola.) Zabodu ovaj kraj u bačvu, potegnu vazduh, a ovaj duži kraj spuste u podrum, i eto se — vino samo preljeva.

m) Sad ćete opet čuti i razumjeti nešto vrlo zanimljivo, a što svaka šuša ne zna. Čuli ste zar, a ako nijeste: čućete već, kako ima čudnovatih nekih planinskih izvora, koji izviru neko vrijeme, pa presuše, pa opet poslije kiše proteku. Ima ih i drukčijih. Oni teku 3 ili 4 dana, pa presuše na neko vrijeme, pa opet proteku 3 do 4 dana, pa opet presuše, i tako sve redom. Ljudi se neznalice čude tome, jer ne znaju, da je u to vazduh svoje prste umiješao, a babe onda gataju, kako unutra sjedi vještica i popije, kad ožedni, svu vodu. Gledajte istinu! (Uzmem čašu šuplja dna, ili

Digitized by Google

cilindar sa šupljim čepom, i cijev savijenu na jednom kraju kao gudalo. Ako nemam cijevi take, uzeću kaučukovu, proturiti kroz nju metalnu žicu, pa zavinuti. Onim drugim krajem okrenuti kroz čep na polje i uglaviti. Sipaću sad vodu u čašu, dok ne prijegje preko zavijutka, a i po tom, ali slabijim mlazom nego li je onaj, kojim voda sad iz čaše poleti. Uslijed manjeg prisipanja voda će u čaši brzo spasti ispod savijenog kraja, a u taj će mah, naravno, prestati onaj mlaz iz čaše. U čaši će se sad voda opet početi dizati, i čim izagje nad savijutak, opet će jurnuti dolje iz čaše. [Dabome, učitelj će malo vješto pojačavati i slabiti prisipanje u čaši, kako mu dogje zgodnije]. Šta to biva? Kad se voda prekida? A kad opet pogje? Za što? (Kriva natega.) Ovaka se evo, djeco, čaša s ovom cijevčicom zove: pretegni nateg ili Tantalov sud, a izvor u planini, koji se ovako prekida, zove se: nastupni izvor, jer od vremena na vrijeme nastupa teći, a opet u svoje vrijeme odstupa. On, dabome, ne izgleda kao ova čaša, no drukčije, i da se ne bismo mučili misleći: kako zbilja izgleda, evo ću vam nacrtati takav jedan izvor. (Crtanje s tumačenjem.) Ovakih prekidnijeh izvora ima po planinama dosta, al znamenit je jedan u Alpama istočne Švajcarske. Svaka 24 sah. jedan put poteče, a jedan put prestane. Jedan opet u Ugarskoj (pokaže se od prilike gdje je biharska županija) zvani Idcug: svako 15 minuta stane, pa opet proteče.

n) A sad još nešto! Malo prije im spomenusmo vodoskok i načinismo ga nešto malo. Je li ko vidio gdje god veći vodoskok? Gdje? Za što u njega voda skače? Evo ćemo opet načiniti vodoskok, ali drukčije malo. (Ako imam vodoskok, demonstriram njime, a ako ne, — sastavim ga od krive natege i od Heronove lopte; po tom isto radim s kaučukovom cijevlju, i najposlije nacrtam: kako se brdski izvor svede u dolinu, i tu postavi — šedrvan. Objasniti samo valja, za što je vodoskok na kraćem kraju sužen, a može se dodati, da se mjesto te užine može umetnuti sićana rešetka, te voda probija u tako sitnim kapljicama, da se vidi kao para; ili: da se viš užine naklope razni uvoji i kolica, koja se okreću i vodeni izlaz zavijaju u razne figure).

o) E, i to čudo bi! Učili ste neki dan, pa mi recite: šta ono radi toplina s tijelima? Da li će onda rastezati i vazduh? Koje je lakše izmegj dva tijela, kad je jedno rjegje, a drugo gušće? Jeste li to gdje vidjeli? (Ulje i vino, petroulje i voda, — može se ujedno i pokazati. A da se uvjere, da su im težine razne: prvom zgodom izmjeriti: po litar vode i petroulja, na lakoj vazi — ako t. j. nije to obragjeno već pri kubičnom decimetru iz geometrije.) Šta biva kad se smiješaju? Šta biva od vode, kad se počne grijanje s dônje strane? Hoće li i vazduh isto tako početi vreti, kad se zagrije? Grijemo li mi ovu sobu? Vri li u njoj vazduh? Nego da vri, ali mi to slabo osjećamo. Ali, kad ja u podne izagjem na polje, zagrijte vi peć još bolje, a evo vam nešto guščijeg paperja, metnite ga na peć, pa se umirite na neko vrijeme, i vidjećete, kud će se paperje s peći dignuti sa provrelim vazduhom. A sad, de ti N., pruži ruku ravno. Pružite još i vi, možete svi! Zapamtite: je li vazduh hladan il' topao! Prignite se sad zemlji! Je l' i tu isto tako? Nego? Popnite se sad lagano na klupe, i dignite ruku pod tavanicu. Kako je tu? Sjedite! Šta izlazi iz toga? A gdje je još toplije: oko peći, ili onamo u kutu? Gdje će se prije ohladiti onaj gornji vazduh: viš' peći, ili tamo? Pa šta će biti s njim, kad se ohladi? (Zgusnuće se.) A kakav će postati, kad se zgusne? (Teži.) Pa šta će raditi kao teži? (Tonuti dolje.) A na njegovo mjesto? (Doći će drugi.) Kakav? (Zagrijan, lakši.) A odakle! (Odovud od peći.) Tako to biva, djeco, uvijek kroz našu sobu, kad god je peć zagrijana. Neprestano strujanje vazduha, koje mi katkad i osjetimo po nogama, kad ih šine hladna

Digitized by Google

struja. O tome će vas poslije uvjeriti i paperje. A sad ćemo vidjeti drugo, jače strujanje. Kakav je vazduh po toploti na polju — uzevši ga prema ovom našem? (Hladniji i teži.) Hoće li on ostati tamo miran, ako mi otvorimo vrata? Nego? (Pohitjeće, da se pomiješa s toplijim.) A ovaj naš? (I on će isto tako.) Pa znate li: kad oba navale jedan drugome, da li će istim putem? Sad ćemo vidjeti. (Prinosim svijeću dônjem pragu, pa gornjem, pa na sredinu). Za što je to tako? Isto je to, djeco, tako, i kad duše vjetar po polju, pa bio: veliki ili mali, ili bura, koja ruši kuće. Sa vrhova planinskih, gdje se snijeg teško, ili, gdje se nikako i ne topi, i iz krajeva vječitog leda — studeni teški vazduh teži na niže; iz dolinâ pak, i iz južnih toplih krajeva: zagrijan vazduh teži u vis, pa ovaj u vis gori, — a onaj studeni na njegovo mjesto dolje — i tako čine vječito kolo. Katkad je to kolo tiho, da ga i ne opažamo, katkad je jače, a katkad se opet toliko ražljulja, — da nam prevaljuje krovove sa kuća.

Sad vam cičim kao guja,
Sad sam vjetrić, sad oluja!
Zatvorite prozor, vrata,
Da vas vjetar ne zamlata!

p) A kad sam okrenuo u priču, da vam ispričam još nešto. Vidite samo, kako nad lampom igra ovaj cigar-papir! (Pokazujem.) Za što ovo? Prije 120 god. dva brata, dva Francuza: Etijen i Josip Mongolfijer imagjahu tvornicu papira. Pa kako kada se s papirom radi, odrezaka i komadića bude i suviše, a radnici bi ih ovda onda pomeli, pa na vatru ćuš! Valjana braća opaze jednom, kako neki komadići, mjesto da čekaju u peći, kad će ih plamen izjesti, — izlete na toplom vazduhu kroz visoki tvornički dimnjak, i izviju se u vazduh, visoko, visoko.... [I ovo se može demonstrirati: na dobar plamen, na otvorenu mjestu, baciti snopić papira i papirića.] Veli se: pametnu čovjeku i komarac muzika, pa tako i njima. Skontaše ti oni u svojoj bistroj glavi: kad mogu letjeti mali komadići, za što ne bi i veći, — samo, kad se vješto udese, i tako izmisle, i načine prvu — vazdušnu loptu ili zrakoplov, ili što veli strina Angja, okrećući po njemački „luptbalon“ — godine 1783. Jeste li čuli šta za taj zrakoplov? Jeste li vidjeli onog slavnog i hrabrog Talijana Gjakoma Merigjija, kako se na svom zrakoplovu diže visoko u lake oblake? Jeste li čuli za junačkog kapetana Andrća, koji je na svom zrakoplovu još lane otišao u nepoznate sjeverne krajeve, pa mu još ni glasa ni traga? E, mi ćemo ovih dana pokušati da načinimo jedan zrakoplov, šat nam pogje za rukom, pa ćemo se tom prilikom narazgovarati o ovim ljudma, i još o štočemu. A sad dosta gledanja!

III. Za što voda ulazi u flašu, kad je šuplje oko lijevka? A za što ne ulazi kad nije? Za što voda ugje u sve tri ove cijevi (spojeni sudovi) otvorene? A za što ne će, kad se jedna začepi? Za što klokoće voda, kad se naglo izlijeva? A za što ne kad se polako? Za što ne će voda uz nateglicu prije, no što vazduh iz nje isisamo? A za što hoće, kad isisamo? Za što ne curi voda kroz krivu nateglicu, kad joj duži krak umočimo u vodu? (Jer na tome kraku svlagjuje samo otpor vazduha, te se povraća na prvo mjesto.) A za što curi, kad umočimo kraći? (Jer na kraćem vazduh nadvlagjuje i tiska vodu na duži krak, gdje ona nadvlagjuje.) Za što ne ističe voda iz ozgor začepljene nateglice? A za što curi, kad je očepimo? Za što otpada papir s prazna lijevka, ozgor očepljena? A za što neće, kad je još pun vodom, al' ozgor začepljen? Za što voda ne skače u jednakim cijevma? (Jer ima svu površinu uravnanu.) A za što skače iz vodoskoka? Pokaži na karti: u kojim bi se gradovima mogli lako načiniti vodoskoci, a u kojim teško! Za što ronac može ići u vodu u ronačkom

Digitized by Google

zvonu, a da se ne utopi? A kad bi bila rupa ozgor na zvonu? Za što naprstak prione za usnu, kad mu se vazduh isisa? A da je šupalj? Za što plamen svijećin pri dônjem pragu skreće u sobu? A za što pri gornjem iz sobe? Za što se ovaj zlatni papirić ne diže sad nad lampom, a malo se prije dizao (...kad je lampa gorjela).

V. Šta je vazduh? Za što je vazduh tijelo? Vlada li se kao tijelo? S koje strane vazduh pritiskuje? Za što vazduh pritiskuje sa svake strane? (Jer ga ima sa svake strane.) Za što se ne vidi vazduh? Može li se vazduh preljevati kao kapljevina? Za što ne? Kako se vlada toplina prema vazduhu? A studen? Od čega biva vjetar? Uslijed čega se možemo služiti nateglicama? (Uslijed pritiska vazdušnog.) Rastumači nastupni izvor? Koliko je puta rjegji vazduh od vode?

V. Gdje seljaci vješaju zimi obuću, da im se suši? (To nije zdravo! Sve gjubre, što se na obuću nalijepi, osuši se i isparava tada, i mi ga udišemo. Naopako!) Za što više peći? A gdje se ono muhe zimi najviše kupe? Za što na tavanicu? Bi li peć bolje grijala, da se izdigne pod tavanicu? U nekim tvornicama ima radničkih kreveta na dva kata. Na dônjem spava kalfa, a na gornjem šegrt. Kome je zimi toplije? Za što osjetimo studen ovdje najprije po nogama?

Pismeno: Opisaćete put paperja, kad se digne s peći, pa kud god dalje progje.

Domaća zadaća: 1. Kako će se dignuti puna a izvrnuta čaša sa tanjira, da se tanjir ne miče, a da se voda ne prospe? (Podmetnut papir).

2. (Ako su djeca gradska.) Gledajte pronaći: koje su to znamenite dvije sprave, osnovane na pritisku vazduha. (Šmrk za vodu, i vatrogasni šmrk.)

Zagonetka: Čuješ me, a ne vidiš me?

II. Fizička i hemijska svojstva vazduha.

Cilj: I danas ćemo o vazduhu. Čućete tekar, za što su se upravo oni u lagji pogušili, a i još mnogo drugih stvari. Ali bih rad vidio, da nijeste zaboravili ono, što smo do sad naučili. Ne uči se, da se zaboravi, no da se pamti.

I. Ponavljanje pitanja sa IV. iz I. jedinice.

II. Kad smo eto saznali, da je vazduh tijelo, da sad pobliže upoznamo to tijelo!

Vidite li vi vazduh? Za što ne? I staklo n. pr. koje je tako providno, kad se dobro očisti, gledaš, gledaš, — a ne vidiš ga. Osobito se to opaža na izložnim trgovačkim prozorima, kad su od jednog komada, i koji trgovci marljivo čiste. O tome ima baš i zgodna priča. Ispričaću vam je, al' za to ćete vi poslije meni dobro paziti, i držati red.

Došao Ero u Sarajevo, pa stao pred jedan izlog, da vidi što nije vidio. U izlogu šarena roba, skladno izredana, i na srijedi jedno djetešce: diglo u zrak jednu nožicu a na drugoj se okreće, okreće, Bože, kô zvrka. Gleda Ero, gleda, i sve viče, va ime Oca, va ime Oca, al' se najviše čudio, što ono dijete već jednom ne prestaje, pa će mu tek: „Mä, jagjan, izmijeni bar nogu, i okreći se na drugu stranu. Zanesvijestiće ti se tako!" Al' dijete i ne aberi, što Ero opominje. Govorio Ero još dva-tri puta isto te isto, pa se najposlije i ljutnu na ono ludo dijete; potegnu tovarnu sohu, obazrije se da niko ne gleda, pa da će po neposlušnoj glavi kvrc, a ono.... tre-e-s, puče izložno staklo na sto gjigjâ, a Ero nokat u ledinu, pa maglu! On, siromah, nije mogao vidjeti stakla, a nije od prije znao, da ga ima. Uhvatiše ga, a gazda ga zapita: Što mi, bolan, Ero razbi staklo. A Ero će da slaže, pa će: „Mä nijesam ja, čoče, no ono dijete, što se unutra okreće. Ja ga tekem upitah, kud se ovo ide u bezisten, a ono ti nešto zgrabi, da će mene u glavu, a ono ti doleće odnekle eto džam, pa pršte! Na to

Digitized by Google

svi prsnuše u smijeh, i odvedoše Eru, da plati štetu i vidi, — da ono dijete bijaše velika lutka, stavljena tako tu, da na robu svrće pažnju gledalaca.... Erina laž bi baš kratkih nogu.

Eto dakle: kad se ne vidi čisto staklo, kako da se vidi vazduh? Ali, kad bi staklo bilo obojeno? A je li vazduh bojan? Ali se kroz staklo ne može turnuti prst, a kroz vazduh, vidite, može, kud god hoćeš. Evo, i kroz vodu se može, ali se osjeća, a kroz vazduh baš ništa. Šta to znači? (Vazduh je vrlo rijedak.) Koliko ono puta rjegji od vode? (773.) Tako rijetko tijelo zove se plin, a ne kapljevina. Sad eto znate, šta je vazduh. Šta je vazduh? Za što? Dobro je! I dim iz peći je plin vrlo rijedak, pa kako nas kolje za oči, kad se nadimi! I kad evo zapalimo sumporaču, gle, kako nas štipa za nos i guši ovaj plin, koji se zove: sumporov dvokis. Upamtite mu ime! Koristiće vam, kad zamažete ruke od mladih oraha, i dudovâ, pa ne mognete sapunom oprati. Ovako ćete učiniti rukama, što i ja ovom krpom, umrljanom crnijem vinom. (Nadnesem nad 2—3 upaljene šibice, i ona pobijeli.) Tako ćete i vi ruke, i šta god hoćete. (Docnije će se u zgodi kazati, da sumporni dvokis skida samo biljne boje.) A vazduh nas niť štipa niť guši?! Za što je to? Vazduh je plin bez kusa i mirisa. Recite to! Ja ću da saberem u jedno i rečem: Vazduh je vrlo providan, vrlo rijedak plin, bez boje, kusa i mirisa. Recite tako! Istina je, da je vazduh bez boje, ali nam se iz velike daljine ipak čini s bojom! Pogledajte u one daleke planine! Kakve su boje? A ima li šuma i planina modrih? Nema, nego se to modri vazduh! Pogledajte u vedro nebo! Kakva je tu boja? Šta se to i tu modri? Vazduh je, da! Pa nemojte misliti, da je to navučena sahtijanska modra kožica, a na nju prikačene zvijezde, kao trepetljike. Praznina je to, moja djeco, beskrajna praznina, i iz nje se samo modri bezbojni vazduh, kao što se iz daleka modri i sve ostalo bezbojno. Iz daljine se modri i more i rijeka — pa za to su eto na karti i naslikani modrom bojom!

Još nešto! Pritisni de rukom o sto! Ugiba li se? Za što ne? (To je tijelo čvrsto.) Kaži mi još koje čvrsto tijelo? A pritisni de u ovaj nagrijan vosak! Šta bi? Za što? Veli se: mehko, kao vosak! Kaži mi još koje mehko tijelo! A gle ovaj omut vune (ili gumu)! Stisni je čvrsto u ruku! Ugnu li se? Vrlo? Pusti sad! Šta bi? Kako ćemo onda nazvati to tijelo, koje se ugiba dok se pritište, a čim pritisak prestane, ono se opruži. Takvo se tijelo zove opružno. Kaži mi još koje opružno tijelo! A kako se ono kaže vodi? Kakvo je ona tijelo? (Žitko.) Je li vazduh židak? Sad ćemo vidjet, kakav je! Šta je ovo? (Mjehur.) Da ga napunem! Šta će to reći: napuhati ga? Evo, sad je pun vazduha! (Zavežem) pritisnite! Pustite! Kakvo je tijelo vazduh? Upamtite: svaki je plin opružan. Pa ne samo, što je opružan, kad se pritisne, nego se on i onako sâm opruža, što god više može. Voda je sastavljena od dva plina, s toga se 1 litar vode, kad se ispari, prometne u 1700 litara vodene pare! S toga se još kaže: svaki plin pokazuje napon! Ponovi! Šta će to reći?

I vazduh se napinje, i on ima svoj napon. Opazio je to još na 120 godina prije Hrista jedan učenjak iz Aleksandrije (pokaži!), pa smislio spravu, koja se po njemu prozvala: Heronov vodoskok. Vi ste ovu (pokazujem) spravu i neki dan vidjeli, ali sad ćete je tek pravo poznati. (Naspem u nju vode i zataknem cijev.) Evo! Da ovako ostane, vodi ne bi nikad palo na um, da skače iz flaše! Neki je dan skakala u flašu, — a sjećate li se: za što? A sad ću ja, mjesto sisanja, duhati u flašu, što više mognem; naduhati, ili upravo nabiti vazduha, da postane što gušći, a tim i većeg napona, nego spoljašnji vazduh. Šta ću, rekoh, raditi? (Dušem, a voda se klobuča.) Za što se ono voda klobuča? A za što izlazi vazduh nad vodu?

Digitized by Google

(Jer je lakši.) A sad!? (Očepim bocu.) Za što skače voda? Dokle će skakati? A ako opet sabijemo vazduh? Pazite! Ovakav se vodoskok zove: Heronov vodoskok sa sabijenim vazduhom, a onaj nekidašnji, kad je voda u flašu skakala: Heronov vodoskok sa razrijegjenijem vazduhom. Ponovite! Koliko to onda imamo raznih vodoskoka? (Tri.)

A sad evo, kako se sastavlja jedan četvrti. Poznaćete u njemu: i Heronov vodoskok sa zbijenim, i onaj sa razrijegjenim vazduhom. Oba se sastala, da treći načine! (Heronovoj lopti [ili kojoj inače flaši] izmijenim čep drugim: dvorupim. Kroz užu rupu utisnem zašiljenu cijev, okrenuvši šilj na domak dna, al tako, da ostane još dosta kraja i na polju; u onu širu tek zadijem cijev, a na ovu ozgor komad kaučuka. Trećinu flaše naspem vodom, pa na grlić s onim udešenim čepom, i izvrnem. Voda ne će poteći, — ali ću je ja na kaučuk potegnuti, a u isti mah kraj one druge cijevi zamočiti u čašu s vodom. Jesam li to vješto izveo: kroz kaučuk iz flaše počne voda curiti; u flaši se tim vazduh rijedi, a pritisak spoljašnjeg baca ozdô iz čaše vodu kroz vodoskočnu cijev na više. I to biva sve tako, dok iz flaše ne iscuri sva voda, pošto curi na širu cijev, te je više izlazi no što ulazi. Čep samo na flaši mora biti hermetičan.) Recite sad: koji dio ovdje predstavlja razrijegjeni, a koji nabijeni vodoskok!

Na ovaj su način sastavljene i još neke sprave, ali ćemo o njima drugi put. A sad, da brojimo, štono se veli, vazduhova i druga rebra!

(Uzmem svjećicu, nasagjenu na daščicu sa šibičnjaka.) Evo svjećica! Gle, kako lijepo gori! Metnuvši je na vodu (a vodu plitko naliti na kakvu poširoku pliticu) pa nek plovi, plovi, lagja moja! Da je sad poklopimo ovom čašom, neka bude kao tičica u kavezu!.... Gle! Kako joj plamen blijedi i slabi, kao život u čovjeka, koji umire!.... Utrnu se! Ama, šta joj to bi? (Nestalo vazduha.) A ko nam to može kazati, da je nestalo vazduha, kad nijesmo vidjeli ništa, a u pismu o tome ništa ne kaže!? A gle, šta se ono ozdo u čašu popelo? (Voda.) A kad se ono voda može da penje uz nategu u čašu? (Kad joj se ukloni pritisak vazdušni.) Uklonio joj se, dakle ovdje sam, a to će reći....? Hoće li reći, da je vazduh izašao? (Nije imao kud, a nije ga ništa ni gonilo.) E, kad nije izašao, onda ga je moralo — zbilja nestati! A kako ga je nestalo? Nikako drukčije, neg baš — izgorio. Da izmjerimo, za koliko je ovo vode ušlo! Dva centimetra! A čaša je sva duboka 10 *cm*! Koji je dio 2 od 10? Dignućemo ovu čašu i opet ćemo isto kušati. (Dignem čašu, otresem vodu, pa poklopim opet.) Je li se sad digla voda? (Nije.) I ne će, jer onaj vazduh iznutra ne će bez neke sile da ustupa svoga mjesta! A sad ćemo uz ovu svjećicu prilijepiti još dvije, da vidimo neće li više vode uljesti u čašu! Evo! (Opet peti dio, samo što bi brže.) Uzećemo mjesto svijeće malo spužve, natopićemo je špiritom, da bude još jači plamen!.... (Sungjer metnuti opet na daščicu, da ne upije vode, ili ga izdići uvrh čaše na savijenoj žici) I opet peti dio! (Ako se ima stakleno zvono, i prema njemu plitica, onda se pod zvono metne napuhan mjehur, svezan koncem unakrstice. Kad se sungjer ugasi, mjehur će se bolje napeti, i oko konca će se ukazati udubina.) A za što svijeća još ne gori, i za što se voda još nedîže, kad je čaša puna vazduha? Vi to ne znate, za to čujte! Kao što u praznoj čaši, tako i u ovoj sobi, tako u svakom sudu, tako na cijelom svijetu samo peti dio vazduha održava plamen, a ostala ga četiri dijela guše.

Ali biste vi sad mogli mene pitati: Ama, dragi naš učitelju, sveto Pismo veli, da ima od postanka svijeta oko 7000 godina. Adam je još ložio vatru, kad su ga istjerali iz raja. Od njega je lože svi ljudi, pa kako to, da nije do sad već izgorena ta slavna

Digitized by Google

petina svega vazduha, što ga na zemlji ima. A ako nije do sad izgorena, izgorjeće do hiljadu još, ili do milion godina svakako, i onda će se pogušiti sve vatre na svijetu, pa šta ćemo onda?.... — To bi zaista, djeco, bilo veliko zlo! Ne samo da bi se vatre sve pogušile, nego i mi svi, kao oni putnici u lagji, koji su podisali svoju petinu, pa onda, siromasi, pomrli, jer nije bilo više. Ali o tome poslije, a sada da vam kažem: za što se do sad vatre nijesu potrnule. Dobri se Bog za to postarao, i odredio svemu zelenom bilju, a najviše šumskom zelenom lišću, da pomoću sunčane svjetlosti proizvodi vječito tu petinu vazduha, što treba vatri. Evo, da vas uvjerim! Ja sam ovo odavno pripravio za vas! (T. j. uzeo stakleni lijevak s čepom na grliću, ili flašu bijelu sa šupljim [začepljenim] dnom, ili najposlije i s cijelim. Napunio je svježim zelenim lišćem [a najbolje je: vodeno, malo narezano] nasuo vodom i naopačke je ustubočio na pliticu s nešto vode, i stavio na sunčano mjesto. Sunce i hlorofil su izlučivali kisik, a ovaj, budući lakši od vode, skupljao se nad nju, a nju istiskivao u pliticu. Ako je lijevak, sad se prosto očepi i prinese šibica, da kisik plane. Ako je pak cijela flaša, polako se podvuče tvrd papir pod grlić, pritisne, i flaša iskrene, čim opet voda padne dolje, a kisik dogje u grlić, gdje se pripali.) Šta je ono unutra? Za što lišće? A za što sam metnuo na sunce? Je li ono voda sve do u vrh? Šta ti je ono povrh nje? Da nije vazduh? E, vidjećemo sad! (Prinesem šibicu — i plane.) Šta to bi? Da li vazduh može planuti? To je, djeco, što planu, čista ona petina vazduha, što je bilje pomoću sunca izlučuje za gorenje vatre, a zove se — sama za se kisik. Kako rekoh? Šta je to dakle kisik? Otkuda dolazi kisik? A kad znate, kako se zove petina vazduha sama za se, znajte sad, kako se zovu i one četiri druge. Za to, što se u njima vatra guši, zovu se gušik. Od ta je dva plina vazduh sastavljen. Od čega je, dakle, sastavljen vazduh? Koliko je kôg plina? — Sada vi, djeco, možete opet mene pitati: A što je dobri Bog metnuo u vazduh toliko gušika, a toliko kisika? Za što nije metnuo više kisika, pa da nam vatra bukti kao lomača, a svijeća plamti kao zublja!?

Stanite malo!

Evo, ovo stakleno zvono! (Ovdje ono baš treba. U gradu ga ima u svakom modernom špeceraju, a na selu: ako ga općina ne nabavi od Pihlerice, — ili ako vrijedan učitelj ne dadne u obližnjeg staklara načiniti od stakla i sječiva, kitom dobro izaglavljivanu, od $8 dm^3$, na jednoj strani otvorenu kocku, — onda se nek služi: rukomijom, kutijom, pekom, kablicom, razbijenom dvolitrom, ili čemu mu se god vosprenost njegova dosjeti.) A evo ću vam donijeti i jednog apsenika! (Donosim miša u gvožgjima ili stupici.) Gle! Mio lakom bio pa dolijo! A da nije lakom bio.... mi ne bismo mogli vidjeti ovo, što ćemo sad. Tako to često biva na ovom svijetu: mala last bude često velika muka; — a velika muka i nevolja nečija, dogje drugom za volju i zgodariju. Tako i sad! Al' dete mu se nasmijte — još za krajcar, pa da pristupimo poslu. Osudićemo ga na smrt, jeste li za to? Smrt štetočini! Smrt!! Ali, djeco, samo se uz bunu na brzo ubija, a u mirno se doba valja najprije očitati osudu! Hajd, ja sam ga uhvatio, ja ću mu i suditi! A vi slušajte, hoće li biti pravo?[1])

U ime naše školske pravde i zakona, po kome: ko ne radi, ne treba ni da jede, došao ti je evo sudnji dan, oštronosi Njuškaliću! Dosta si nam kvario pastrme po tavanu, oblaporni Pastrmiću, Kradiljebiću i Sirožderiću! Radio nijesi ništa, a tovio si se kragjom na naš račun! Lijenosti i kragji smrt je plaća; za to ćeš nam sve one

[1]) Ovo nam se čini mrvo okrutno, i ne će povoljno utjecati na čustvo dječije. Taj bi se eksperimenat mogao i kakim zareznikom izvesti, i to bez mnoga razgovora. *Ur.*

Digitized by Google

iznačinjane komade, isprogrizane vreće, isprovrtane kovčege i isprevaljivano sugje: bilo tobom, bilo ostalom tvojom nepoštenom braćom, Čankolizicama, Žderimrvićima, Loncogrebićima, i kako se još zovu, odmazditi danas svojom krmećom glavom, hrsuze i hrsuski sine! Evo pred svom ovom poštenom dječicom, koja su često zbog tebe i takih kao ti objegjivana: da su bez pitanja materina načela kajmak, ili popila mlijeko, a nijesu, nego su to bili tvoji lopovski prsti: — evo te pred svima njima osugjujem na smrt! Svaka ti se molba i apelacija unaprijed odbija; pomilovanja ti nema, grješniče jadan! Već preporučuj svoja masna crijeva našem oštronoktom macanu Marku Mijaukoloviću. Polazi u staklenu tamnicu, gdje ćeš podisati pošljednji svoj dio kisika, a onda ćeš otegnuti papke! Zaključeno i potpisano, i evo ti slomismo štap više glave. Marš unutra! S tobom ćemo metnuti i svijeće, koje si tako rado imao, — nek ti sad prisvijetle u smrt! (Turni oboje unutra)....

Gledajte, kako se uznemirio! Dolazi mu gusto.... Gledajte, kako trči, traži izlaza! Tako su se vrtjeli i oni jadni putnici u onoj lagji.... sjećate li se? Eno se pogasiše svijeće.... šta je znak? Da, nestade kisika, ali onaj se još koprca. Nije lako grješniku umrijeti.... Al' eno zijeva.... eno opruži sve četiri.... gotovo! Do duše nije još sasvim umr'o — nego se onesvijestio. Kad bismo ga iznijeli na naš vazduh opet bi oživio.... al' još malo, pa će biti docne....

Znate li sad čemu služi kisik još, osim da gori vatre? A da li samo miši dišu? Kome sve, dakle, treba kisika? Znate li sad, za što su se oni putnici u lagji pogušili? Bismo li se i mi pogušili, da zatvorimo prozore i vrata čvrsto, kako ne bi mogao s vana vazduh nikud ulaziti, i da tako duže ostanemo?.... Za što? Pripovjediću vam još jednu priču.

U Indiji, gdje vlada Engleska, bi jedan put 146 ljudi zatvoreno u tamnicu, koja imagjaše samo dva prozorčića, što gledahu u hodnik. Prvo, što osjetiše ovi jadnici, bijaše izobilno znojenje, nesnosna žegj i teško disanje. Pokušaše na razne načine da dogju do kisika. Skidoše odijela, mahahu kapama, i napošljetku uzeše: da svi zajedno kleknu i poslije nekoliko trenutaka zajedno ustanu. No svakog je časa po više njih izgubilo snagu, palo i bilo zgaženo od svojih drugova.... Pomrli su od ugušavanja u groznim mukama. Kroz četiri sata zatvora većina ih pomrije, a što ih se još držalo u životu, bješe palo u nesvijest i strašno bunilo. Kad se po tome na nekoliko sati otvorila tamnica, teškom mukom ispuzaše iz nje samo 23 živa čovjeka, pa i ti bijahu u užasnom stanju. Bilo ih vidjeti, da su jedva od smrti pobjegli, koja ostalu 123-icu nemilo zgrabi. (Flamarion: Smak svijeta.) Ali to je bilo u Engleskoj tamnici, a u našoj se evo samo miš ugušio, a ja već vidim, da vam ga je mnogima žao. Ali smo ga morali ugušiti, da vidite i naučite vrijednost kisika, da ne biste iz neznanja i vi kasnije Englezima postali. A sad s mišom van, pa da nastavimo razgovor!

Da vam odgovorim na malo prijašnje pitanje: za što je u vazduhu toliko škodljivog gušika, a tolišno tog odveć potrebnog kisika!

Vi ste vidjeli, da se med (šećer) jede s hljebom, jer se od silne slasti ne da jesti sâm. Isto je i s kisikom. Vi ste vidjeli, kako ono planu, čim mu šibicu prinesosmo. Kad bi vazduh bio jedino od njega, ili, kad bi njega bilo u njem recimo: kolik gušika, evo šta bi bilo. Mi bismo ga, a i sve životinje dihali tako brzo, da bi nam pluća udarala kao džepni sat. A tako bismo se brzo i mi morali kretati i sve brzo raditi. Ništa ne bi moglo biti polako. Uvijek bismo kao ludi galamili, trčali, mahali rukama, svagjali se, tukli se, boli se i ubijali se. Brzo bismo i rasli i starili, pa brzo i umirali. U 15. godini, a možda i mnogo ranije bi ljudi već bivali starci, a umirali bi od slabosti, kao kola, koja su niz brdo brzo sjurila pa točkove polomila. A vatra? Ona

Digitized by Google

se prosto ne bi smjela ni zapaliti, jer bi kisik planuo kao barut, i digao u lagum sav svijet odmah, čim bi se upalila prva vatra.... Znate li sad, za što je onoliko gušika? On prosto razblažuje tu silu kisikovu, kao što razblažuje silu meda kruh, ili kao što otac razblažuje vodom silu čista vina, kad ga daje svom malom sinčiću, da mu ne bi škodilo.

Vrijedno bi sad bilo pitati: A od čega bilje vječito proizvodi taj toliko korisni kisik?

Bilje proizvodi kisik od onoga, što mi 15 stotina milijuna ljudi, i Bog zna koliko hiljada milijuna životinja velikih i malih izdišemo, i što vatra izdiše. I vatra dakle izdiše? Nego! Da vidite! Evo nekoliko komadića ćumura, a na njih da metnemo šišku, i da ih raspalimo ovim miješkom. Jeste li vidjeli, da ko god još raspaljuje vatru ovako? Za što? (Kisik natjeruje.) A čime mi, koji nemamo svi miješka? (Ustima.) Tako je! Zahvatimo ustima što više možemo vazduha, pa ga izdisajem bacimo u vatru, a ona se od kisika u njemu raspaljuje. A vidjeste li, čime ono kovač još vatru raspaljuje? (Mokrom krpom!) Kako to: da se i vodom zar vatra raspaljuje?! Nego! I u vodi ima rastopljena kisika. Da ga nema, ja kako bi dihale ribe, raci i silne još morske životinjice, tä i njima treba kisika! Jest, jest, mnogo vode vatru ugasi, jer joj oduzme toplotu, al malo vode na jakoj vatri izlučuje iz sebe onaj kisik, i pomaže vatri. Ali gledajte na naše ugljevlje! Gle, modar plamenčić! Nadnesite se i primirišite! (Zaudara.) Isto je tako zaudaralo i kapetanu one lagje, kad je povirio na vrata, gdje bjehu putnici; isto je tako zaudaralo i iz one indijanske tamnice; isto tako zaudara iz staje, gdje je mnogo marve; isto tako zaudara i naša soba, kad smo u njoj, a zatvorimo prozore; isto tako zaudara iz peći, kad se plamen strne. To se eto: spojio kisik s ugljenom, pa sastavio ugljenu kiselinu, koja nije ni malo nalik na kisik, jer se u njoj guši, kao i u gušiku.

Šta dakle izdiše vatra iz sebe? Kako postaje ugljena kiselina? (Kad kisik gori s ugljenom.) A ko ono još izdiše ugljenu kiselinu? Dakle: i u nama gori nekakav ugalj? Čudno je, djeco, ali je istina! Govorićemo o tome drugi put, a sad znajte samo: da nema u nama vatre, bili bismo hladni kao mrtvaci, a i da vidite, kako izdišemo baš ugljenu kiselinu. Šta je ovo? (Voda krečnica.) (Uzeo sam na dan prije pred njima komad kreča, turio ga u flašu s vodom i začepio dobro.) Okušajte je slobodno! (Ima gušan kus.) Prelimo je nešto u ovu čašu! Gle, kako je bistra kao suza! Bacimo u nju ovo ugljevlje, nek unese u nju ugljene kiseline! Gle, voda pobijelje!? Kušajte, je li sad gušnata okusa? (Nije.) To je sve otud: što se spojila s ugljenom kiselinom, s toga se njom i poznaje na taj način: gdje ima ugljene kiseline. Gdje god voda krečnica pobijeli i izgubi svoj gušati ukus — znak je: tu ima u vazduhu ugljene kiseline. A sad: prospimo ovu, a naspimo nove, čiste! Evo ti sad ova slamčica N.! Zagnjuri je u vodu, pa duši! Šta biva? (Muti se, bijeli.) Kušajte joj okus! (Nema ga!) Šta je to znak? Jeste li se sad uvjerili, da i mi izdišemo ugljenu kiselinu? Nju ne daje samo vatra i disanje, nego ona postaje iz svega: gdje što trune, gdje vrije kom šljivov ili grozdov. Jedna žena u Mostaru, godine 1894., sagela se duboko u kacu, gdje joj je bilo mlado vino još u vrenju, zadahnula je ugljena kiselina, i ona se nikad više nije s kace digla[1]). Zagušila se.... Al' 'nu božjeg čuda!? Koliko je opasno udahnuti ugljenu kiselinu, toliko ju je zdravo u kakvoj židini rastopljenoj piti. U svijem kiseljacima, u soda-vodi, pivu, vinu, pa i u samoj planinskoj izvor-vodi ima po malo rastopljene ugljične kiseline, pa kako sve ovo ljudi

[1]) To je bio ugljikov kis. *Ur.*

Digitized by Google

rado piju! Kad svježa voda stoji dugo u otvorenome sudu — kako obajati? Postane bljutka! To je za to, jer je iz nje izhlapila ugljena kiselina. Jeste li pili sode, ili kakvog kiseljaka? Kakvog je okusa? E, taj kiseli okus dolazi od ugljene kiseline. Pa jeste li čuli, da naše stare žene najvole skuhati pogaču na kiseljaku! Je li ko jeo take pogače? Puna je onih šupljina, kakvih ima svaki, dobro ukuhan i pečen hljeb, a te šupljine je razvukla ugljena kiselina iz kiseljaka. Pa kako je mehka, kako je slatka ona pogača! Mudrost je božja golema! Piti ugljenu kiselinu — pa zdravlje; udisati je pa — smrt! Ele, ta otrovna ugljena kiselina, koja kisi kad se pije, i zaudara i bocka u nos, kad se udiše izlazi iz svega, što diše i što gori, a bilje je dočepa u se: rastavi je na novo u kisik i ugljik; ugljikom se biljka nahrani, a kisik pusti slobodan, da ga dišemo. Ali bilje nikad ne može potrošiti sve iz vazduha ugljene kiseline, nego je uvijek ostane i to tako: da na 10.000 litara čista vazduha dogje samo 4 litre ugljene kiseline. I to je samo onaj: gdje je vazduh čist. Gdje se vazduh disanjem ili gorenjem onečistio, ondje je ima i više. Još ću vam reći: ugljena je kiselina nešto teža (1·53) od vazduha, s toga: gdje je ima mnogo, pada na dno[1]).

Osim kisika, dušika i ugljene kiseline, zapamtite, da u vazduhu ima još vodene pare, prašine, i u prašini raznih sićušnih gljivica, koje često mogu biti i otrovne, pa nam, kad ih udahnemo donijeti bolest, n. pr.: difteriju, tifus, kugu, koleru, ospice i t. d. Te se gljivice zovu bacili. Upamtite tu riječ! Eto ću vam je zapisati na tabli!

Čega sve dakle ima u vazduhu?

Slušajte još! Ima li na cijelom svijetu vazduha? Sav se vazduh na svijetu zove: atmosfera. Reci to! A, da li vazduh, šta mislite, ide u vis do u beskrajnost? Ne, Samo do 15 *km* u vis, vazduh je ovakav, kao ovdje, i može čovjek u njemu dihati. Još dalje za 55 *km* ima vazduha, ali on je rijedak, i ne može čovjek u njemu dihati. Koliko dakle svega ima vazduha u vis? I zapamtite: da se taj sav vazduh privigja, kao da je prirastao za zemlju, te se s njome i okreće okolo sunca. Da nije tako — davno bi i davno zemlja iz njega izjurila, i života na njoj ne bi moglo biti. Samo se ondje živi, gdje ima vazduha, i vi ako čujete gdje god: da su na toj i na toj zvijezdi otkrili ljudi vazduh — znajte, da i tu ima živih stvorova. O, čudite se? Za sad mi samo to vjerujte a drugi ćemo se put i urazumiti!

A sad još nešto! Koliko je ono puta vazduh od vode lakši? A koliko je težak kilogram vode od + 4° C.? Po tome izlazi: da je litar vazduha težak od prilike 1·3 grama. Ponovi to! A za to, što je i vazduh težak, to atmosfera pritiskuje zemlju i sve što je na njoj. Na svaki četvorni metar pritiskuje ona snagom od 10.330 kilograma. Koža odrasla čovjeka iznosi od prilike 1·5 m^2 i kad se to sad pomnoži: 10.300 × 1·5 iznosi: 15.500 kilograma! Uh, morali bi se svi satrti, a eto — ništa i ne osjećamo. A za što to, drugi ćemo put. Ne može se sve od jedan put! Nauka je duga i golema. Valja se potruditi dobro, jer bez muke nema nauke. I ja sad završih svoje, pa da vigju, koliko ste zapamtili.

III.° Šta je voda, a šta je vazduh? Koje je od kog gušće? Koliko? Koje od njih dvoga ima napon? Koje se više može zgnječiti? Je li vazduh jednostavan plin, kao što je voda židina? Koliko čega ima u vazduhu? Čega od toga ima u vodi rastopljena? Kako postaje ugljena kiselina? A šta biva od nje? A od kisika? Šta bi bilo da nestane kisika? A ugljene kiseline? Šta bi bilo, da je više kisika? Čim se dokazuje: da udišemo kisik? A čime, da izdišemo ugljenu kiselinu? Čim se pokazuje, da i vatra

[1]) Ne bi li možda ipak bolje bilo poučiti djecu, da znaju za razliku izmegju ugljene kiseline i ugljikova kisa? Ipak su to različiti hemijski spojevi i različito djeluju! *Ur.*

Digitized by Google

troši kisik? A čim, da tvori ugljenu kiselinu? Po tome su gorenje, znajte, i dihanje jedno te isto. Gorenje proizvodi toplotu, a to i dihanje. Čim se vatra utrne, i već se ohladi, čim čovjek prestane dihati, i on se ohladi. Pa kao što se još: pod hladnim ugljevljem može katkad naći na dnu žive žeravice, pa se vještim puhanjem može raspiriti vatra — isto se tako u hladnu tijelu smrznuta čovjeka, utopljenika ili obješenika može naći katkad života, samo ga vještim trljanjem valja razbuditi; i nesrećnicima se može pomoći.

IV.° Šta je atmosfera? Koliko je debela? Koliko pritiskuje na odrasla čovjeka? Koje sprave ne bi moglo biti, da nije vazduh opružan? Šta bi bilo, da se sasiječe sva šuma na svijetu? Za što su zdraviji seljaci od gragjana? Da li bi se moglo živjeti u podrumima, gdje vri kakav trop? A, gdje što trune? Za što se onaj siromašak ugušio. kad je spavao sa sinom na mladu sijenu? (I sijeno mlado vri, i izlučuje ugljenu kiselinu.) Kakav je vazduh po boji? Po kusu? Po mirisu? A kisik sâm? A gušik? Ugljena kiselina? Izvadite čitanke, 1, 2, 3! Nagjite članke! Čitaćete ih kod kuće.

V.° (Zadaci, na koje valja odgovoriti, bilo usmeno, bilo pismeno, i to: kad se dospije.)

1. Na čemu se osniva štrcaljka i pucaljka od zove?
2. Da je mjesto atmosfere voda, koliko bi tištala na čovjeka?
3. Šta je rgja?
4. Kad tanku flašu dobro začepe, pa je iznesu na visoko brdo, kao: Čimboraso i t. d., raspršti se gore. Isto tako: kad je gore začepe — raspršti se, kad je snesu. Za što?
5. Za što se lampa utrne, kad je ozgor poklope?
6. A za što, kad joj rešetku začepe?
7. Čega ima u dimu?
8. Za što se dim vidi? (Jer ima gara.)
9. Za što se dim diže u vis?
10. Ima li kakve koristi od dima?
11. Što će cilindar lampi?
12. Za što se lampa dimi, kad se skine cilinder?
13. Za što se svijeća utrne, kad se duhne u nju? (Rashladi se.)
14. Kako gori vatra u peći, kad „peć hukne“? (Slabo, jer nema dovoljno kisika. Ono, što pukne, jest *Co* = ugljen-monoksid.)
15. Za što će želježnom ognjištu ozdo rešetka?
16. Za što je dimnjak na peći?
17. Je li bolji: kraći ili duži cilindar na lampi?
18. Za što se na tvornicama zidaju visoki dimnjaci?
19. Za što se svijeća na stolu utrne, kad se natakne cilindar na nju sasvim?
20. Gdje je plamen vrući: ozdo ili ozgo? Za što?
21. Rastumači mi: penjanje sapuničnih mjehureva?
22. Za što ljudi u vinske podrume najprije svijeću unesu, pa onda u njih ulaze?
23. Šta dišu ribe u vodi? Kako?
24. Šta će reći: drvo trune?
25. Za što koce, što zabijaju u zemlju ogorijevaju? Za što ih mažu katranom i bojom?
26. Za što boje lim na krovu, i posugje za vodu?
27. Za što zlate vrh gromovodni?
28. Za što je čišći vazduh na selu no u gradu?

Digitized by Google

29. Gdje je zdravije (u velikom gradu) živjeti: na gornjem, ili na donjem boju?
30. Otkud kisika u Sahari, kad nema tamo drveća?
31. Šta bi bilo od mora, da nema vjetra?
32. Kakav je vazduh toplonoša? A voda? A zemlja?
33. Kakav vjetar u Primorju duše danju, a kakav noću?
34. Za što se pije soda uz vino?
35. Nabroj bosanske kiseljake! Kad se oni piju? (Kad je najvruće ljeto, jer onda podzemne vode usahnu, te je kiseljak čišći i snažniji.)
36. Šta biva od biljke, kad joj se lišće sljušti? Za što?
37. Na što je bolje dihati: na nos ili na usta? Za što?
38. Kako treba držati glavu, kad nam vjetar duše u lice?
39. Bube dišu na trbušne kolutiće. Hoće li se po tome buba ugušiti, kad joj turiš glavu u vodu? Nego kad?
40. Kad grla (difterija) ili kakva druga bolest začepi čovjeku grlo, onda doktori prorežu grkljan. Za što?
41. Za što učitelj ne da djeci skakati po školi?
42. Za što se u školi drže većinom prozori otvoreni?
43. Je li razlika izmegju zraka u školi, gdje su djeca čista, i one, gdje su zamazana?
44. Da li učitelji žive dugo, provodeći dane jednako u prašnoj školi? Za što ne?
45. Predstoji li duži život pisaru, ili šumaru?
46. Ko duže živi: težaci ili rudari?
47. Za što se naduje crknuta životinja?
48. Za što vele, da mrtvacu deveti dan oči pucaju?
49. Da li je Nojeva lagja mogla biti za cijelog potopa čvrsto zatvorena?
50. Koji čovjek bolje trči: koji ima duge noge, ili široka prsa? Za što?
51. Za što vino u otvorenom sudu ukisne?
52. Kako se čuva vino, da ne ukisne? (Zalije se ozgor čistim uljem, da spriječi pristup kisika.)
53. A kako meso? (Soli se, meće se u vodu, posipa se istucanim ugljenom, meće se na dim....)
54. Za što se sir i maslo soli?
55. Za što se vjetre sobe u jutru?
56. Kad je vazduh čišći: prije kiše ili poslije nje? Za što?
57. Za što se poslije bure gljive bijele? (Munja elektriše vazduh. Elektrisan se vazduh zove ozon. Ozon dezinficira i biljne boje bijeli.)
58. Za što se platno stere po travi, i posipa vodom, kad ga treba dobro ubijeliti? (I isparavanje na sunčanoj svjetlosti proizvodi ozon.)
59. Koja se znamenita sprava osniva na opružnosti vazduha? (Vatrogasna štrcaljka hidropeta.)
60. Za što se ljudi zrakoplovom ne dignu do mjeseca?
61. Bi li mogla na mjesecu vatra gorjeti?
62. Oko planeta Marsa ima atmosfere. Šta se može iz toga izvesti?
63. Šta bi bilo da se atmosfera ne okreće sa zemljom oko njene osovine? (Duvao bi silan vjetar, koji bi sve slistao.)
64. Za što gori drvo, loj, vosak, petroleum, a ne će željezo? (Nema ugljika.)
65. Za što se pali ćumur? Kako se pali?

Digitized by Google

66. Od kog se drveta dobiva luč? Za što ona dobro gori?
67. Šta je ono, kad svijet veli „gore pare“?
68. Šta je lûča ili nûr?
69. Za što se baba-Singji učinilo: da je gjavo isvijetlio očima, kad je prolazila noću kraj trula panja?
70. Šta se ono u pivu onako pjeni?
71. Za što je sirotinja, što stanuje po vlažnim stanovima, onako blijeda?
72. Valja li vodu, kojom smo se umili, prosipati po kući? Za što ne?
73. Mnogim, nevještim zrakoplovcima u visini prsne zrakoplov. Za što?
74. Bi li mogao ronac, s ono malo pod zvonom vazduha, ostati dugo u vodi? (Za to ima na zvonu cijev, kroz koju mu vazduh sabijaju.)
75. Odakle dobivaju rudari čist vazduh?
76. Da li je čistiji vazduh u velikijem palatama, ili u manjim, čistim kućama?
77. Za što lopta od gume skače bolje, no ona od dlake?
78. Za što se u ribi nagje mjehur?
79. Čim se pomažu oni, koji uče plivati? (Mjehurima.)
80. Opišite spravicu, kojom se buhač posipa!
81. Na kakvu se mjestu može graditi vodoskok?
82. Šta prije izvadi birtaš, kad meće u bure slavinu: vranj ili čep?
83. Na što se mora paziti, kad se otvara pivsko bure?
84. Šta ono drže neki birtaši u onom gvozdenom valjku kraj pivskog bureta?
85. Za što se dogagjaju silne nesreće u ugljenim majdanima?
86. Po čemu raspoznaju ptice selice vrijeme selidbi, kad — nemaju kalendara?
87. Čim pucaju one puške na streljani, kad se ne pune barutom?
88. Kako to: da se barut upali u nabijenom lagumu, kad mu ne dolazi kisik? (Ima ga već sobom, u — salitri.)
89. Za što utopljenik najpre padne rijeci na dno, a poslije mu nekoliko dana opet lubina ispliva na površinu?
90. Znate li što o pasjoj špilji kraj Napulja?
91. Bi li mogla biti u peći: vrata gor, dimnjak dol?
92. Za što nerazrezan kesten pukne na vatri?
93. Za što se kava ili voda zapjeni, kad u nju baciš komad šećera?
94. Za što se one bobice uhvate oko cvjetnih grančica, kad stoje u vodi?
95. Na čemu se osnivaju puške od papira? A one od blata?
96. Na čemu se osniva sisanje malog djeteta?
97. Šta znači poslovica: Rgja gvožgje jede? Za zlato rgja ne prianja?
98. Na čemu se osniva letenje ptica?
99. Za što se hljeb u peći išupljika?
100. Kako poznaju ljekari, koje je dijete živo, a koje mrtvo rogjeno?
101. Za što nam u sobi najprije noge ozebu?
102. Rastumači: „Okat kruh, i ćorav sir — pa ništa bolje!“
103. Kakav vjetric oko šume piri u predvečerje, a kakav izjutra? (U predvečerje iz šume prema dolini, iz jutra iz doline prema šumi.)
104. Za što odskakuje naduhan ili na zid obješen mjehur, kad u njega prstom kucamo?
105. Čiji će se lonac brže skuhati: onog na Trebeviću, ili onog oko Spreče kraj ovaca?
106. Šta znate kazati o Papenovu loncu?

Digitized by Google

107. Za što u onim staklenim cijevima (Franklinovim sudovima za vrijenje) obojena voda odmah provri, čim se krugljica u ruku uzme?
108. Kako u onoj mastionici s nosićem može stajati mastilo u višoj visini no u nosiću?
109. Kako se po lijetu lastavicâ proriče vrijeme?
110. Za što se magla diže na više, kad sunce izagje?
111. Za što se ore? Za što se ore u jesen?
112. Je li bolje za ugar ostavljenu njivu uzorati ili je onako ostaviti?
113. Za što ne valja ostaviti nezagrnut gjubar?
114. Kako ćeš preliti vodu iz čaše u čašu, a da čaše ne pomičeš? (Iz veće čaše u manju prevjesiti pramen vune. Voda se sama popne uz vunu po zakonu kosastih cijevi, a onda se preljeva dalje, po zakonu krive nategе.)[1])

Kulin ban.

Članak 54. iz Treće Čitanke.

Piše **Gj. M. Raca.**

Članak glasi:

Kulin ban bio je u davna vremena vladar u Bosni, veliki i glavni prijatelj svome narodu.

Ima od tada upravo sedam sto godina, kako je Kulin ban u Bosni banovao. Ima o njemu mnogo priča. Evo i ovdje jedna:

Kulin ban jednoć zanoći u gori, kako će se za rana popeti na vilinu glavicu i ovdje zateći vilu, koju je svakako htio da posestri. Ali zagje s puta, pristajući za nekim umiljatim zanimljivim glasom, te se ne mogaše nikako toga pristajanja okaniti, dok se ne umori i pod nekim borićem zaspa. Kad u jutro zora zarudje i sunce malo od zemlje odskoči, udariše sunčane zrake Kulinu banu baš u lice, te mu stade u snu trepavicama treptati i suze roniti, dok se najednoć ne nadnese kitnjasta grana nada nj i zakloni ga od sunca. Tako Kulin ban do neko doba dana slatko prospava.

Tad se otkine zelen listak od kitnjaste grane, pod kojom je u hladu Kulin ban spavao, i padne mu na obraz.

Prene se Kulin ban, pa se u čudu nagje, kada opazi kroz lišće zlatokosu ljepoticu, svu u bjelini odjevenu, a zlatnim pojasom opasanu, gdje bijelom rukom drži onu granu.

Skoči Kulin ban na noge jamačke, rastare oči i otkloni granu, da vidi, ko ga je hladom zaklonio od žege žarkoga sunca. Ljepotica pusti granu i htjede pobjeći, a Kulin ban vikne:

— Bogom te sestrim, lijepa vilo, ne bježi od mene, već mi kazuj, koja si, da ti zahvalim na lijepu hladu, pa da mi budeš za sav vijek vjerna posestrima, koja će me lijepo svjetovati, i kad se nagjem u nevolji, u pomoć mi dolijetati.

Vila stane i odgovori:

— Ja sam vila tvoga koljena, prošle sam te noći od velike bijede spasla.

— Kako to? — zapita Kulin ban.

— Da si naišao na vilinsko kolo, naopako bi prošao, — reče vila.

— Ja sam htio da jednu iz vilinskoga kola posestrim, da mi pomaže neprijatelje nadbijati, moju vlast i moje gospodstvo širiti, te tako slavnim i dičnim postajati, — odgovori Kulin ban.

— Jadan ne bio, ne pomišljaš, koliko bi mogao svoje rogjene krvi proliti, koliko li svijeta pomoriti, da sve svoje neprijatelje nadbiješ, koji sada u te i ne diraju. Koliko bi morao vrijednih susjeda oplijeniti i porobiti, da možeš svoju državu po volji raširiti! To je sve krvav i bezdušan posao, kojemu se višnji Bog nikada ne raduje. Ko stane otimati tugje, ne može se nasititi, te gomila zločin na zločin. A kamo li, da uz jedno i drugo ima kad pomisliti i učiniti što dobro! S toga te, Kuline bane, zaklinje vila tvojega roda i plemena, okani se krvavoga posla, četovanja i otimanja. Ali za to ne budi kukavica, već

---

[1]) U krasnoj gornjoj radnji nijesu sva ova pitanja pripravljena, valjaće dakle nastavnicima smišljati, kako će i takva pitanja onako lijepo pripraviti, kao što su pripravljena ona ostala u gornjem članku. *Ur.*

Digitized by Google

čuvaj i brani ono, što već držiš. Imaš podložnike svoje, budi svima i otac i majka, utvrdi i učini samovlasnu svoju državicu, da ti niko u njoj ne zapreda. Gledaj, da se pomaže radna sirotinja, da cvjeta trgovina, da se svakome kroji jednaka pravica, i koliko je dragi Bog dobra dao, da svakomu ptičice pjevaju! Onda će ti se ime spominjati dok teče sunca i mjeseca, zeleniće se vijenac tvoje slave većma, nego da budeš Bog zna kakav junačina.

Tako se zlatokosa vila penjaše Kulinu banu na dušu, a on, budući čovjek s božije strane i vrlo bistrouman, brzo pregne za boljim, te se zavjetova vili, da će po njezinu savjetu raditi, a vila opet njemu obreče, da će mu vjerna biti posestrima i njegovo ime da će proslaviti.

Od tad poče Kulin ban nastojati samo oko općega dobra svoje državice, i što je god gdje trebalo ispraviti i na dobro naroda okrenuti, tu Kulin ban nije žalio ni truda ni muke.

Nije njemu do toga bilo, da se njegovim zamišljajima svak klanja i da ga za to u zvijezde kuju Sakupivši oko sebe umne i poštene doglavnike, rado je pristajao uz bolje upute; ali je bez prekida nastojao, da se s puta poštenja i pravice nikad ne zalazi. Tako s velikom svojom brigom za opće dobro svjerova Kulin ban, što je obećao vili.

Za to narod uz hvalu svakoga dobrog gospodara spominje i dobrotu Kulina bana.

Ivan Trnski.

A. Razmišljanje.

a) Članak, što ga gore ispisasmo, povjesnog je sadržaja, a do sada se od toga predmeta nije u našem „Vjesniku“ ništa obradilo ni iz Treće ni iz Četvrte Čitanke, a po gotovo ne iz Povijesti, koja je propisana za IV. razred, pa se evo već s toga usudih da po mogućnosti prikažem gornji članak, nadajući se, da će moje kolege zanimati taj rad.

„Povijest je učiteljica života.“

b) Na ovom mjestu ne će biti izlišno, ako koju progovorimo o povijesti uopće. Poznato nam je svima, da se ona nije od uvijek učila u školi, a u osnovnoj po gotovo ne. Ona se u starom vijeku nije učila kao poseban školski predmet u ovom obliku i ovim načinom kao danas, nego se mladeži, pošto je naučila čitati, davala u ruku povijest slavnih ljudi kao čitanka, te je ona tako imala da upoznaje slavna djela svojih predaka, da se povede za njima. Bilo je, istina, i u starom vijeku pisaca i pedagoga, koji su preporučivali, da se povijest sistematski uči, ali je to manje više ostalo samo na papiru sve do novog vijeka, u kom su se počeli zanimati tim predmetom neki znamenitiji reformatori, dokazujući potrebu povjesne obuke; od toga vremena počinje ona po malo prodirati u srednje, a još kasnije u osnovne škole.

Povijest, kao nastavni predmet, uveli su najprije Francuzi, pa onda Englezi i poslije Nijemci, a kod onih prvih je proučavana ne samo povijest opća, nego i povijest domovine, na čemu im s pravom pozavidješe Nijemci, kako piše Stockmayer, veleći: „Današnjim danom, izvan Njemačke, ne slave se samo znameniti narodni dogagjaji, nego se nastoji, da se i u osnovnoj školi povijest domovine djeci rasvijetli i da je nauče, pa ni mi — Nijemci — ne smijemo iza njih zaostati bez naše velike štete.“

Kako je pak nužno proučavanje povijesti, to nije potreba sad navoditi, kad je to davno kazano kod sviju naroda u svim gotovo periodama. Sjetimo se samo Grka, Rimljana i drugih naroda, njihovog društvenog i političkog razvoja, njihovog državnog upravljanja i t. d., pa ćemo odmah uvidjeti tu znamenitost, kao i to, da je onaj narod izlazio tim slavniji i napredniji, čim je bolje poznavao povijest svoju i drugih naroda, jer ga je ona učila, kako je koji narod i uz koje uslove napredovao ili nazadovao, što su pojedini ljudi činili, dok su postali znameniti u svom narodu, pa ih narod slavi i veliča, ili ih osuđuje.

Naravno je, da je učenje ovoga predmeta u razne periode bilo vrlo različito i da se iz jedne zablude prelazilo u drugu sve do najnovijega vremena, a često puta

Digitized by Google

i sada, jer se pretežno pazilo na pamćenje imena, mjesta i godina raznih dogagjaja, a za povod, uzrok i pošljedice dogagjajima nije se puno pitalo, pa je sasvim prirodno, da ona niti je mogla, niti će moći potpuno postignuti ono, čemu je namijenjena, dok se budu tuvila samo imena i brojevi; jer imena i brojevi nijesu povijest, to je samo: „ein Gerippe ohne Fleisch und Blut“, kako kaže Stockmayer. A da se u nekim školama još i danas najviše pazi na tuvljenje imena i brojeva, to ne može niko osporiti, jer nam je gotovo svima poznato, da učitelj obično pita, koje je godine bila bitka kod Vaterloa, Muhača i t. d. i koji su vladari onda tamo bili, dok o onome znamenitom i najpotrebnijem, o uzroku i pošljedici tih dogagjaja manje ili ni malo ne govore.

Treba daklen da razaberemo, koja je svrha povjesnoj nastavi u osnovnoj školi; ali prije toga spomenimo, da se povijest dijeli na opću, koja obuhvata cijelo čovječanstvo, i na posebnu, koja se bavi pojedinim narodima ili pojedinim pojavama ljudskoga života. Onda imamo povijest političku i kulturnu. Prva nam kazuje državni život naroda, njihov postanak, napredak, borbu i t. d., dok nam druga kazuje duševni razvitak čovječanstva, t. j. njegov napredak u znanosti, umjetnosti i t. d.

U prijašnje vrijeme više se njegovala politička nego kulturna povijest, a danas je obratno. Danas se, kao što i treba, veća pažnja priklanja kulturnoj.

U mnogim metodičkim spisima nalaze se češće opširne rasprave o velikoj i mnogostrukoj koristi, koju daje učenje istorije. Kaže se, da joj je zadatak, da u djeci obrazuje pamćenje, razum, duh, volju, a osobito ljubav domovine. Ovo bi moglo sve i istina biti, kad bi se ona pravo i racijonalno obragjivala.

Da vidimo, koji obziri zahtijevaju to učenje. Po Basaričeku je prvi praktičn obzir, jer su u povijesti sakrivene mnoge uzvišene istine, koje ona otkriva. Ko hoće valjano djelovati u sadašnjosti, mora proniknuti u prošlost, da se mogne čuvati starih pogrješaka, te prionuti uz ono, što se pokazalo korisnim i blagoslovenim.

Drugi je obzir uzgojni. Glavni momenat uzgojne nastave jest zanimanje. „Povijest pobugjuje neposredno zanimanje mnogo više, nego ikoji drugi učevni predmet.“

Od interesa ima po spomenutom piscu najprije: empirijski, koji pobugjuje povijest novošću čina i dogagjaja, a tim ujedno djeluje i na razvitak dječinje pameti i mašte.

Špekulativni interes pobugjuje se tim, što sili mladež da razmišlja o raznim osobama i o radu njihovu.

I estetičko-etički interes budi povijest tim, što se u njoj ertaju razne dobre i loše strane čovječije volje i njegova rada, pa se hvali i uznosi, što je plemenito i lijepo, a kudi se i osugjuje, što je loše, nisko i podlo, a tim se potpomaže ujedno razvitak uma i karaktera.

Od interesa sačustva prvi je simpatijski, koji se budi tim, što povijest iznosi povoljne i nepovoljne zgode raznih lica, njihove patnje i muke, što su ih preturili. Dijete čuje, kako se neki poštenjak patio i mučio, kako su ga progonili radi toga, što on želi raditi i biti koristan drugome i s kakim je uspjehom radio u tom pravcu i t. d.

Socijalni se interes pobugjuje poviješću, jer se u njoj opisuju dogagjaji ne samo pojedinih lica, nego cijelih zadruga, raznih plemena i naroda, spominjući n. pr. kako je jedan narod našao sebi domovinu i tamam se u njoj uredio i otpočeo živjeti, kad eto ti drugoga na njega i hoće da mu tu njegovu krvavo stečenu muku otme, te je mora često puta i životom platiti.

Na pošljetku se i religijski interes budi poviješću tim, jer nam ona pokazuje put, kojim je Bog privodio ljude uzvišenijem životu, poznavanju onoga, što je dobro,

Digitized by Google

a što nije, što nam treba činiti, da nam bude dobro ovdje i na drugom svijetu; a tim se goji u djeci prava pobožnost.

Eto u kratko svrhe povjesne nastave, pa sad da vidimo, u kojem je opsegu možemo u osnovnoj školi uzeti.

Opseg povijesti vrlo je velik i uz to različit. Malo prije spomenusmo, kako se povijest dijeli, a prema tomu znamo, da su svakoj toj grani povijesti obimi vrlo veliki i da bi bilo smiješno i pomisliti, da se to sve u našoj školi može i početi valjano, a kamo li svršiti. Kad je pak povijest tako opsežna, a tako raznovrsna, što onda da uzimamo iz nje u osnovnu školu? Odgovor na ovo pitanje nije težak. U osnovnoj školi ne može se uzeti samo ni opća, ni politička, ni kulturna povijest, nego od svega po malo, birajući što je najglavnije i ujedno najudesnije za našu djecu, držeći pri tome na umu gojenje malo čas navedenih interesa. Svakako pak treba u prvom redu obratiti pažnju na ono, što je naše, pa onda tek na susjedno, jer je pedagoško pravilo „od bližega k daljemu“, a to nas vodi do povijesti domovine, ili još kraće, do nekih znamenitijih dogagjaja u domovini. Kad se pak djeca upute u domaću povijest, onda im se daje po koja slika i iz povijesti drugih naroda. Eto, to je po prilici opseg povijesti u osnovnoj školi. Sad nastaje drugo pitanje: Kako treba nastavljati povijest u osnovnoj školi, da li nekim stalnim redom sistematski, kako su se i kojim redom zbivali dogagjaji, ili da se to zbije i grupira oko pojedinih osoba, upletavši tu ujedno i sve druge narodne prilike? Na ovo je pitanje već u nekoliko odgovoreno prije, t. j. reklo se, da su prije povijvst učili usmenim predanjem „sa oca na sina“ ili opisima, a tako je u narodu uopće i danas, a u našem narodu na po se. U nas dijete već u kolijevci sluša priče o pradjedu i djedu, sluša o raznim narodnim junacima, o dogagjajima, koji se zbiše u zemlji; to mu pripovijeda majka ili baka, otac mu pjeva razne junačke pjesme, a djed priča unuku na krilu „što je negda bilo“. Eto, kako su svi narodi pa i naš učili povijest svoju i tugju, i eto kako je već spremljen teren za učenje povijesti u osnovnoj školi.

c) Iz ovoga, što sad rekosmo, izlazi, da se sistematsko obragjivanje povijesti ne bi svidjelo ni mililo našoj djeci, pa je ona ne bi ni zanimala, a tim bismo se opet udaljili od onoga, za čim težimo, tim bismo promašili cilj.

Kada daklen sistematsko obragjivanje povijesti ne bi našlo odziva u našoj školi, onda nam ne preostaje drugo, nego da uzmemo ono, što je sam narod uzeo i na što nas svaki dan upućuje, da naime uzmemo povijest u formi priče ili „slike života“. To se mili našoj djeci, takom su se hranom i prije hranila, pa su navikla na to, a uz to znamo i to, da njihova živa mašta hoće sve da oživi, da im sve vrvi pred očima, a ona da se smješe ili mrgode; to je pak najlakše udesiti, ako se uzmu pojedina lica i oko njih se grupiraju dogagjaji; to će im omiliti, pak će te rado slušati, a još radije pamtiti, što im pripovijedaš. Na osnovu su toga metodičari i sastavili „slike života“, a taka je jedna slika i ovaj naš članak, što ga želimo obraditi.

d) Sada da vidimo, koja je svrha ovom članku Da dokučimo svrhu njegovu, neka je dopušteno, da se u kratko pripovjedi:

Kulin ban zanoći jednoć u gori, kako bi se za rana mogao popeti na vilinu glavicu i ondje zateći vilu, koju je htio svakako da posestri. Zagje s puta pristajući za nekim umiljatim glasom, kojega se ne mogaše nikako okaniti, dok se ne umori i pod nekim borićem ne zaspi.

Kad se listak sa grane otkinuo i pao njemu na obraz, on se prene i nagje se u čudu, kad opazi kroz lišće zlatokosu vilu.

Digitized by Google

Skoči Kulin ban na noge, da vidi, ko ga je hladom zaklonio od sunca. Ljepotica pusti granu i htjede pobjeći, a Kulin ban vikne: Bogom te sestrim lijepa vilo, ne bježi od mene, već mi kazuj, koja si, da ti zahvalim na lijepu hladu, pa da mi budeš za sav vijek vjerna posestrima, koja će me lijepo svjetovati i kad se nagjem u nevolji, u pomoć mi dolijetati.

Još joj reče, da je htio jednu iz vilinskoga kola posestriti, da mu pomaže neprijatelje nadbijati, vlast i gospodstvo širiti, te tako da postane slavan i dičan.

Jadan ne bio, odgovori vila, ne pomišljaš, koliko bi mogao svoje rogjene krvi proliti, koliko li svijeta pomoriti, da sve svoje neprijatelje nadbiješ, koji u te sad i ne diraju. Koliko bi morao svojih susjeda oplijeniti i porobiti da svoju državu raširiš! To je sve krvav i bezdušan posao, kojemu se višnji Bog ne raduje. Ko stane otimati tugje, ne može se nasititi, te gomila zlo na zlo, i nema kada pomisliti, da učini dobro. S toga te, Kuline bane, zaklinje vila tvoga roda, okani se krvavoga posla i otimanja. Ali za to ne budi kukavica, već čuvaj i brani ono, što držiš. Budi svojim podložnicima i otac i majka, učini svoju državicu samostalnu, da ti niko u njoj ne zapreda. Gledaj da se pomaže radna sirotinja, da cvjeta trgovina, da se svakome kroji jednaka pravica, i koliko je dragi Bog dao, da svakome ptičice pjevaju! Onda će ti se ime spominjati dok teče sunca i mjeseca, zeleniće se vijenac tvoje slave većma, nego da budeš Bog zna kakav junačina.

Kulin ban pregne za boljim i zavjetova se vili, da će raditi po njezinu savjetu, i od tada poče nastojati samo oko općega dobra svoje državice, i što je god gdje trebalo ispraviti i na dobro naroda okrenuti, tu on nije žalio ni truda ni muke.

Nije mu do toga bilo, da se njegovim zamišljajima svak klanja i da ga u zvijezde kuju. On je sakupio oko sebe umne i poštene doglavnike, i rado je pristajao uz bolje upute, ali je bez prekida nastojao, da se s puta poštenja i pravice nikad ne zalazi.

Ovim se dakle člankom hoće da uzbudi interes za rad i čine ovoga vladara naše Bosne, da ga učenici ocjenjuju po njegovu radu i da mu odobre, što je dobro učinio, ili da osude, što je rgjavo radio. Ali taj sud ne smije da ostane samo o ovome vladaru, nego on treba da bude temelj njihovu daljnjemu sugjenju u istoriji, koju će poslije učiti ne samo u osnovnoj školi, nego i dalje u životu. Učenik treba da se osposobi, da i kod drugih istorijskih dogagjaja rasugjuje i poznaje dobre i loše strane njihove. Treba mu dati upute, kako će poslije istoričkim pogledom razmatrati slike, stare gradine, spomenike i t. d. i po njima ulaziti u davnu prošlost, kao što prirodoslovac po fosilnim ostacima kosti traži i nalazi vrijeme, kad su izumrle životinje živjele. Ali mi nemamo dijete uputiti samo na to, kako će o prošlosti suditi, nego nam ga valja uputiti, da po prošlosti sudi sadašnjost, koja svakim danom sve veći teret meće na legja pojedincu i cijelosti, jer se svaki dan gomilaju činjenice, o kojima treba sve veću brigu voditi pa ih sve bistrijim okom pratiti.

Sada da prijegjemo na karakter ove istorične ličnosti, jer ako je ikada, ono je danas prijeka potreba prikazivati djeci karaktere ljudi, koju su tako različiti i uvijeni, da staje dosta muke, dok budeš na čisto sa karakterom jednoga čovjeka. A kad je za nas odrasle to tako teško, onda je tim teže za našu djecu. Da je pak potreba proučavati karaktere, to ne će niko osporavati, jer u ovom „vremenu, koje ne obiluje karakterima, treba osobito nastojati o tome, da djeca shvate kod ljudi, s kojima dolaze u dodir, kakav im je karakter; da se znadu dobra karaktera držati, a zao izbjegavati“, tako mi reče jedan viši činovnik, kad je pohodio moju školu u N.

Naš je Kulin ban po karakteru vrlo znamenita ličnost i ovakvih se poslije njega u istoriji Bosne i Hercegovine malo nalazi. Već sam njegov put u goru, da traži vilu

Digitized by Google

da je posestri, pokazuje neku odluku i za čim je on težio. Priznao je, da sam o sebi ne može biti ono, što želi, pa za to traži otvoreno, bez uvijanja, upute i savjeta. To je znak poštenja, koje treba i poštovati. Njegova poštena odluka urodila je dobrim plodom, jer već na prvom koraku spasla ga je vila od bijede, kako mu ona reče. Da on nije imao tvrdu i poštenu odluku, ne bi ga vila toga puta sačuvala od bijede, kao što nije čuvala ni mnoge druge, koji su od nje tražili pomoć, pa narod pravo kaže: Ako tvrdo držiš vjeru, proći ćeš svuda po svijetu, a čim vjerom kreneš, ni preko kućnog praga.

Htijući se proslaviti, tražio je i našao onoga, ko će mu pomagati da taki postane, jer narod vjeruje, da vile samo časna i poštena lica pomažu i proslavljaju. Istina, on je u prvi mah bio neodlučan, htijući se tući i otimati tugje, ali je ono vrijeme bilo tako. Onda se mislilo, da je sva slava u otimačini i proljevanju krvi, pa je tako morao misliti i naš Kulin ban, ali je to bilo samo dotlen, dok ga je vila posavjetovala i rekla mu, što i kako treba činiti, pa da će mu ona biti pomagačica i da će samo tako biti slavan. Poštenjak bio, pošteni savjet primio. On, kad je čuo savjete svoje zlatokose posestrime, obeća joj, da će se tvrdo držati toga savjeta, i zbilja, kako vidimo, on tu riječ i održava; da nije bio pošten karakter zar nije mogao okrenuti list?

Pošten je karakter ujedno i čovjek s božije strane, jer kao značajan čovjek stidi se i pomisliti, a kamo li raditi drukčije, nego što je obećao.

Iz svakoga daklen čina banova vidimo pravi karakter, kakvih bi trebalo što veći broj, ali iz njegova rada ne vidimo samo valjan karakter, nego vidimo i čovjeka sa čvrstom odlukom, da ustraje u onome, što je kao dobro shvatio i obećao i na što se zarekao, a to je vrlo zamašan momenat u uzgoju, kod koga se nastavnik valja poduže zadržati. Uputiti učenika, da se ugleda na ljude čvrstih i dobrih odluka, nije mala stvar, nego je to pratilac čitava njegova života, to je putovogja čestitog rada u korist čovječanstva.

Rad Kulina bana podsjeća nas zgodno na stare priče o Heraklu, narodnom junaku u Grka. I Herakle je imao dva puta da bira u svom životu. Boginja Ira, koja je prema njemu kao djetetu rgjavo raspoložena bila, pošalje na njega dvije grdne zmije, još kad je bio u kolijevci, da ga umore; no on se podigne i udavi ih obadvije. Kad je odrastao te jednom prilikom po velikom predjelu tamo amo tumarao, dogje na neko raškršće. Dok je tu promišljavao, kojim će putem udariti, izigju pred njega dvije žene: porok i vrlina. Prva mu obećavaše, da će živjeti životom punim razbludnih strasti, ako za njom pogje; druga mu pak obećavaše trnovit put slave; Herakle izabere ovaj drugi put. Uslijed toga je i izveo čitav niz velikih djela, megju kojima su „12 radova“, što ih je kao sluga kralja Evristeja posvršavao, najznačajniji, i koji su gotovo svakome učeniku srednje škole poznati, kao: ubistvo leruejske hidre, čišćenje Augijeve pojate, dobavljanje zlatnih jabuka Hesperida iz vrtova Atlantovih, donošenje psa Kerberosa i t. d. Ta njegova silna junaštva, u kojima bajka simbolički prikazuje, kako je svega života svoga dobročinstva tvorio narodu svome, okitio je narod u svojim pričama, veličajući i slaveći Herakla, a i o našem Kulinu banu ima narod mnogo priča, pa i ako nije on kao onaj grčki junak činio onakih djela, što kao vladar nije ni trebao, on je ipak u svom narodu ostavio spomen, koji će mu do vijeka trajati i koji će ga veličati.

U Kulinu banu ne crta se samo valjan karakter obična čovjeka, nego je u njemu prikazan ideal valjana vladara, a to baš i jest ono, što djeci treba prikazati, čim im treba zaokupiti svu svijest, da prema njemu sude svakoga u

Digitized by Google

povijesti, jer kako je već rečeno, nije rad i nauka rat i proljevanje krvi, nego je pravi povjesnički rad značaj, koji treba da služi za ugled djeci i za kojima treba, da se povagjaju te da ga našljeduju. U Kulinu banu treba da djeca upoznadu vladara, koga je u njegovu životu i radu vodila čovječnost, u koga bijaše srca i smisla za svoj rod i za njegovu dobrobit.

B. Način nastave.

a) U povjesnoj nastavi pojavilo se više metoda, kojima se išlo za tim, da se što lakše mogu obragjivati istorijski članci i da ih što lakše djeca shvate i zapamte. Od tih mnogih metoda najglavnije su: biografska, etnografska, sinhronistička i pragmatička. Što koja metoda izlaže i istražuje, te kojim se načinom radi, poznato je nastavniku, pa ću ovdje istaknuti samo to, da se ovdje sama sobom nugja biografska, štono izlaže rad najznamenitijih ljudi, koji su zamišljali ili izvagjali velika djela. Po ovoj metodi, kako je rečeno, uzmu se najznamenitija lica, pa se oko njih grupiraju najznamenitiji dogagjaji. Za tu je stvar opet najudesnije lice iz naroda, koje se svojom snagom i radom uzdiglo na tu visinu, da se mogu oko njega sabirati najznamenitiji dogagjaji. Ta je metoda prihvaćena uopće, pa i u našim knjigama, jer kao ostali narodi, tako i naš ima svojih znamenitih lica, koja spominje i veliča.

b) U nas je u trećem razredu u čitanci zajedno zemljopis i povijest, te učeći djecu zemljopis, učimo ih ujedno i povijest; uzmimo n. pr. članak Sarajevo. Tu se opisuje Sarajevo, a odmah se nadovezuje uz to i nešto njegove istorije. Takih članaka ima više u našim knjigama, a tako smo radili već i u II. razredu kod domoslovlja. I tu smo pri opisivanju mjesta svraćali pažnju djece i na znamenitije starine i na one ljude, koji su te starine dizali i u koje vrijeme. Tako smo spremali teren za istoriju već prije i da nas djeca lakše mognu shvatiti i nastavu u istoriji pratiti.

c) Ali ovaj naš članak, koji hoćemo da obradimo, ne može se nadovezati na prijašnje, za to treba tu prazninu sam nastavnik da ispuni, i to kratko ovako:

Akroamatičkim načinom prijeći će u kratko sve narode, koji su bili naseljeni u našoj domovini od povjesnog njezinog doba, do doba, kad su u nju doselili naši pradjedovi, daklen Iliri, Rimljani i naši pradjedovi.

Iza toga treba nadovezati, kakav naslov nošahu vladari. To su naime bili najprije župani, banovi, pa kraljevi, onda su došle u domovinu i njom zavladale Osmanlije, a poslije, kad su se dizale češće bune, došla je okupacija, kojom je uveden mir i red u zemlji. Od banova je najglavniji Kulin ban. To je kratak prijegled. To neka sad ponove djeca nekoliko puta, pa tek onda neka učitelj prijegje na pripovijedanje samoga članka[1]).

Ovaj članak treba pripovijedati dva puta, i to prvi put prosto i jednostavno, nedržeći se izraza u knjizi, da djeca lakše razumiju i shvate sadržaj, a onda tražiti, da i djeca tako pripovijedaju. Kad se to svrši, onda neka se pripovijeda po knjizi, t. j. upotrijebivši one izraze, koji su u članku, da bi se tako nepoznati izrazi razjasnili, ili ako se baš i ne bi svi razjasnili, a ono da bi se barem naveli, koje će trebati poslije

---

[1]) Nijesmo toga mnijenja. To bi bila zbijena sistematika, koja bi još više štete nanijela, nego potpuno provedena, pa kad ovu ne možemo preporučiti za taj stepen, onda onaki kvint-eksirakt još manje pristaje. To bi bio na silu udešen deduktivni put, gdje čitanka baš namjerice nugja induktivnu gragju za kasniju povjesnu nastavu. Ostavimo još dijete da bude djetetom, kome su drage priče, ali koje još nije za povijest. U davna su se vremena glavari naše domovine zvali bani. Taki jedan ban zvao se Kulin. O njemu ću eto da vam pričam. To je za sada dosta. Ovake priče imaju da priprave istorički smisao i interes, pa se tim utire put kasnijoj sistematici, koja u našim školama i tako još uvijek prerano dolazi. *Ur.*

Digitized by Google

razjasniti kod čitanja. Još samo to navodimo, da ćemo članak, budući da je duži, pripovijedati najprije na odsjeke, a tek poslije će ga učenici pripovijedati u cijelosti. Na taki se način eto prikučismo cilju.

Ovdje ću u kratko navesti red, koga ćemo se držati pri nastavi.

1. Ponavlja se prijegled povijesti, što smo ga prije djeci kazali[1]).

2. *a)* Pripovijeda se članak prosto, bez obzira na izraze u knjizi.

b) To pripovijedaju djeca.

c) Sad se drugi put pripovijeda više po knjizi, uplićući one izraze, koji su tamo, osobito pak one, za koje se misli, da ih djeca ne razumiju.

d) Čitanje članka i tumačenje nepoznatih izraza. Ovdje treba govoriti o vilama i njihovoj zaštiti i pomoći, kako one upućuju svoje miljenike; o posestrimstvu i pobratimstvu u našem narodu izmegju ljudi, a onda izmegju ljudi i vila, pa bi zgodno bilo spomenuti, kako to još i danas biva, da se i razne vjere ljudi i žene bratime i sestrime.

Ovdje moram koju reći, za što mislim uzeti čitanje članka na drugom stepenu, kad se često uzima poslije. Ovo pitanje, kad će se uzeti čitanje članka, da li na II. ili IV. stepenu, nije definitivno riješeno u metodici, a ja sam uzimao i tako i ovako, kako mi se kad svidjelo. Da sam pak u ovom članku ostao pri čitanju na II. stepenu, to mislim opravdati ovako: Djeca su već shvatila glavni smisao članka u prvom pripovijedanju, pa ih to sad više ne može buniti ni da drže u pameti cjelinu članka, niti da prate tumačenje pojedinih izraza. Da se ostavi to poslije, kada dogje razmatranje, onda bi jedno drugo priječilo, jer u isto vrijeme tumačiti nepoznate izraze i navoditi djecu, da razmatraju rad, da navagjaju fakta i ocjenjuju karakter istoričkog lica, nije lak posao[2]).

3. Razmatranje. Ovdje treba razmotriti rad banov, fakta njegova rada i njegov karakter. Poslije valja nadovezati, kako se ban odlučuje i završiti pošljedicom, kako je stekao slavno ime i kako ga narod sa zahvalnošću spominje.

4. Primjenjivanje. Ovo treba da bude iz dječinjeg života, pa za to ćemo početi kućom, onda otići u školu, za tim uzeti čovjeka u društvu. Poslije toga ćemo uzeti glavara u ovećoj zajednici, n. pr. načelnika u općini, i tako ćemo doći do vladara uopće i najposlije do konkretnog primjera, naime do sadašnjeg našeg vladara.

Na ovom ćemo stepenu najprije navoditi učenike, da kažu, što već znadu o Njemu iz prijašnjega rada u školi; a onda kakav je On u poregjenju sa Kulinom banom i u današnje teško vrijeme. Onda dolazi pogled po našoj domovini Bosni i Hercegovini, pri čemu treba osobito svraćati pozornost djece na škole, bogomolje, ceste, željeznice, trgovinu, sud i upravu zemlje uopće. Kad se to sve progje, onda treba da djeca izvedu zaključak, kakav je prema tomu naš vladar[3]) i što smo dužni prama Njemu.

Ova će se pošljednja tačka vrlo zgodno i lako izvesti, ako je dobro obragjeno ono naprijed, jer se vidi na svakom koraku Njegova očinska briga za našu domovinu.

Zaglavak mogu biti poslovice, ako se već prije ne uvrste u tečaju nastavljanja.

---

[1]) Po prvašnjoj našoj primjedbi to otpada. *Ur.*

[2]) Ovo je vrlo zgodna primjedba, na koju svraćamo pažnju čestitih kolega, s molbom, da nam zgodnom prilikom jave, što ih je iskustvo u tom pravcu naučilo *Ur.*

[3]) Ne tako; djeca neka ne sude svome vladaru, to — mimo sve drugo — ne dopušta sam pedagoški takt. Prikazivanjem njegovog vladarskog staranja probudili smo u srcu dječijem čustvo blagodarnosti i pijeteta prama njemu, i po tome sad ne valja prekopavati; to je čustvo u prvom svom zametku nježno kao ona klica u prhkoj zemlji. Svako deveranje oko nje moglo bi joj samo naškoditi, ostavimo je na miru, neka se lagano, neopazice razvija, neka polako raste. *Ur.*

Digitized by Google

C. Metodički postupak.

1. Vi ste već učili o našoj domovini Bosni i Hercegovini nešto u II. razredu a nešto i ove godine, pa sad neka mi N. pokaže na karti našu domovinu. Kako se zove narod, što živi u našoj domovini? (Bosanci i Hercegovci.) U našoj domovini živjeli su prije naših djedova i drugi narodi. Čujte, da vam kažem: Tu je davno, vrlo davno, prije mnogo stotina godina živio narod, koji se zvao Iliri. Poslije su zavladali ovom zemljom Rimljani, narod, koji je bio vrlo velik i napredan u svakom radu. Tek poslije su došli ovamo naši pradjedovi. Naši pradjedovi bili su uredili našu domovinu u jednu veliku zajednicu, u jednu državu, pa su imali i svoje vladare. Ti vladari zvali su se najprije župani, onda banovi i poslije kraljevi. Banova i kraljeva bilo je više, ali su najposlije došle u našu domovinu Osmanlije, koji su preko 400 godina vladali nad našom domovinom. Dok su Osmanlije vladale našom domovinom, narod je bivao često nezadovoljan, pa se katkad bunio i dizao protiv njih. Kad su te bune učestale i kad se vidjelo, da u našoj domovini nema mira ni reda, onda je došla okupacija, za koju ste i vi čuli, jer su vam kod kuće pričali o tome. Vi znate, da je sadašnji vladar, naš premilostivi car i kralj uveo u zemlji mir i red.

Ded nam kaži N., koji je narod živio u našoj domovini prije mnogo stotina godina? Ko je zavladao nad njima? Koji je narod onda došao? Kakvi su vladari bili u našoj domovini? Ko je poslije zavladao našom domovinom? Ko je uveo mir i red u njoj? Ded još ti N. ponovi to sve! Kako su se zvali prvi vladari u našoj domovini? (Župani i banovi.) E, djeco, od sviju banova, koji su vladali, bio je najglavniji[1]) Kulin ban. Jeste li što čuli za njega? Jesu li vam kod kuće što pričali o Kulinu banu? (Ako se javi koji učenik, neka nam priča, da najprije čujemo same učenike.)

Cilj. Evo ću vam i ja danas pričati o tom slavnom Kulinu banu.

2. *a)* Kulin ban je, draga djeco, bio slavni[2]) vladar u Bosni. On je vladao u našoj domovini prije 700 godina. Vrlo se brinuo za svoj narod i radio je samo za dobro njegovo. Da mogne što bolje vladati, nije mu bilo mrsko upitati za savjet drugoga. Vi znate onu poslovicu, da: više ljudi više zna, pa je to dobro znao i naš Kulin, te je oko sebe skupio pametne i poštene ljude, koji su mu pomagali u radu. On se s njima dogovarao i savjetovao, kako će što više i bolje raditi za dobro svoga naroda. Za njegova vladanja bila je naša domovina vrlo napredna[3]). Težaci (poljodijelci) su marljivo obragjivali zemlju, trgovina je bila lijepo razvijena, bilo je dobrih puteva, širilo se znanje i umjetnost. On je dovodio pametnije radnike iz drugih zemalja, koji su učili njegov narod rudu kopati i razne zanate. Za vrijeme njegovo sudilo se svakome po zasluzi. Zemlja je dobro ragjala, jer je bila marljivo obragjivana, narod je

[1]) O tome već rekosmo svoju. Tako ćemo djecu nakljukati riječima, ali ne ćemo u njoj razviti pojmova. Pojmovi treba da budu plod nastave, pa baš tako ne mogu doći na prvo mjesto, kao što ni — recimo — jabukov plod ne dolazi prije korijena, debla, grana i grančica, lišća i cvijeta, već on označuje svršetak onoga procesa, kojim je ono sve postalo i razvilo se. Uzmimo samo na oko sve one pojmove, što se tu gomilaju: starosjedioci, osvajač, obrana od osvajača, gospodstvo njegovo, propast toga gospodstva; naši pradjedovi, njihova invazija, župani, bani, kraljevi .... i sve to da se svari za četvrt sata! *Ur.*

[2]) Nastavnik veli, da je Kulin ban bio slavan vladar, i djeca to moraju da vjeruju, jer će inače ostati u zatvoru, dobiti drugi red i t. d. A što je to „slavan"? Koji je vladar slavan? Za što anticipirati zaključke, koji treba da slijede iz činjenica? *Ur.*

[3]) Sve su to općenite, djeci slabo razumljive fraze. A šta bismo, da koji bistroumi dječak ustane, pa rekne: e pa za to je bio vladar, to mu i dužnost bijaše. Da za šta bi drugo bio? *Ur.*

Digitized by Google

bio bogat, jer je radio, svak je bio zadovoljan, jer se svakomu gledalo da pomogne i da ima zarade.

On nije vodio ratova sa svojim susjedima, jer je znao, da je bolji mir i rad, nego četovanje i vojevanje[1]). Eto, tako je bio mir i u zemlji i oko nje, pa je narod slavio svoga vladara i ponosio se njime. Iz ljubavi prama njemu okitio je njegov rad u vrlo mnogo priča i pripovijedaka. Taka jedna pripovijetka ima i u vašoj knjizi, o kojoj ćemo malo poslije govoriti, a sad će nam jedan ovo pripovijedati, što sam vam kazao o Kulinu banu.

b) Učenik pripovijeda. (Budući nam je na ovom stepenu najviše do toga, da učenici uhvate jezgru članka, može se narediti, da ih više pripovijeda, nastavljajući tamo, gdje je jedan prestao i da se pripovijedanje 2—3 puta ponovi. Ako bi pripovijedanje zapinjalo, onda se može staviti koje pitanje, inače ne, jer se mnogim pitanjima, po mome mišljenju, razbije dojam cjeline, što je na štetu nastave. Kad se nekoliko puta u cijelosti pripovjedi, onda se mogu nabaciti nekolika pitanja, naročito slabijema. Gdje je vladao Kulin ban? Je li on ratovao mnogo sa svojim susjedima? Za što se najviše brinuo? (Da mu zemlja napreduje.) Čemu je učio svoj narod? (Radu i raznim zanatima.) Je li on sam sve po svojoj glavi radio? (Nije.) Ko je bio uz njega? (Pošteni i pametni ljudi.) Spominje li njega rado narod? (Spominje.) Za što ga spominje? (Jer se brinuo za dobro naroda svoga.) Kakav je bio vladar? (Dobar.)

c) Sad ću vam, djeco, dalje pripovijedati o Kulinu banu, da čujete, kako ga narod spominje. (Sad se pripovijeda najmanje na dva odlomka članak prostim načinom, a učenici ga ponavljaju za učiteljem.) Najposlije se priča cio članak — više po knjizi — i to tako, da se upotrebe manje poznati izrazi i fraze, i to ove: zanoći na vilinu glavicu, posestriti, vila, zagje s puta, zlatokosa, sestrim, koljeno, samovlastan, zapreda, vijenac slave, penjaše se na dušu, s božije strane, savjetova se, u zvijezde kuju. Ali zagje s puta... i t. d. (Kad nastavnik svrši, onda to traži i od djece, samo neka se nastoji, da se suvislo pripovijeda bez mnogoga zapitkivanja. Kad se shvati cjelina pripovijetke, onda se prelazi na čitanje i tumačenje.)

d) Sad ćemo, djeco, taj članak čitati. (Uvedeno je, da učitelj čita prije, a poslije pojedini učenici, pa se to može i ovdje, ako se misli, da je od potrebe; ja pak mislim, da ga mogu čitati i učenici odmah.) Čitajući tako, doći ćemo opet do onih manje poznatih riječi, pa ćemo ih sada još jedan put na po se razjašnjivati, i to ovako: Što to znači zanoći? (Prenoći, provede noć u gori.) Što je to „glavica"? (Vrh od brda.) Ima li u našem kraju tako brdo? Koje je to? (Ako ima, kaže mu se ime.)

Vi, djeco, ne znate što je vila, pa slušajte. Naš narod prije, u davna, vrlo davna vremena, prije mnogo stotina godina nije znao za jednoga Boga, kao danas, nego je vjerovao da ima više bogova, muških i ženskih Ovima je kazivao boginje A vjerovao je i da ima polubogova, napola bogova, napola ljudi. Taki su mu polubogovi bili i vîle, u koje neuki svijet još i danas vjeruje. Za vile kažu, da su bili krasne, uvijek mlade ženske. Kosa, kažu, da im je plava i raspletena i da visi niz legja sve do zemlje. Samo da im jedna dlaka iz nje ispane, odmah bi umrle. Pa im je u kosi po tome i snaga i život. Tijelo je njihovo tanko kao jela, a krila, koja su gdjekad zlatna, nose ih brzo kao pticu. Oči im sijevaju kao munja, a glas im je mio i začara (zanese)

---

[1]) U taj je momenat prije trebalo malo zaći, jer se baš u tome ističe vrlina Kulina bana, što se nije povodio za navadama svoga vremena, već je samostalno pregao, da pogje svojim zasebnim putem. *Ur.*

Digitized by Google

svakoga. Ko jednom čuje vilu gdje pjeva, ili je vidi, taj nikako ne može da zaboravi njezin glas i njezino lice. Ko je vidi, on uvijek želi da je gleda, pa tako vene za njom, dok ga i nestane. Samo čestiti i pošteni ljudi mogu s vilama govoriti bez opasnosti. Ti se ljudi od njih nauče svakojakim naukama. Najsretniji je onaj, koji se s njima pobrati i posestri. Njemu su one uvijek na pomoći i nema toga, ko bi ovake pobratime i posestrime viline svladao ili prevario.

A taki sretan čovjek bio je i naš Kulin ban, jer, kako ste čuli, i on je našao u gori vilu i to svoga koljena. — Što su vile? Kakva im je kosa? Čime lete? Kakav im je glas? Kakvo im je tijelo? Narod je naš vjerovao, da vile stanuju u oblaku, na zemlji, u šumama, a i u vodi, pa ih je tako i dijelio. One, koje su bile na zemlji, iskupljale bi se noću na posebna mjesta u šumi blizu vode, pa bi se igrale, kupale i zabavljale. Taka mjesta zvali su viline glavice i vilina igrališta. Voda, u kojoj bi se vile okupale, bila bi ljekovita, pa bi liječila od svake bolesti. Gdje stanuju vile? Gdje se iskupljaju vile na zemlji? Što tamo rade? Kakva je voda, u kojoj su se vile kupale? Kako je dijelio narod vile, po mjestu stanovanja? Kakvi su bili ljudi, s kojima su vile govorile? (Pošteni i dobri ljudi.) One, koje stanuju u oblaku, imadu svoje dvorove, koji su od zlata i bisera.

Ponovi to, što sam kazao, N.? Kaži ti sve o vilama, što si dosad čuo? Vidite, djeco, naš je ban htio da posestri vilu. Zna li vas koji, što znači posestriti? (Nagagjaju.) Dobro, ja ću vam kazati. U našega naroda bio je običaj, a i sad gdjegdje, da nekoga svoga poznanika osobito zavoli i zamiluje, a tako i ovaj njega, pa to vam se zove prijateljstvo. Ako sad ova dva prijatelja budu jedan drugome u pomoći u kakvoj nevolji, onda se oni zavole, kao braća, pa da to ostane uvijek tako, oni se pobrate. Drže se kao rogjena braća. Običaj je bio, da pobratim pobratimu dade malo svoje krvi da kuša, t. j. jedan se i drugi malo porežu, pa dadu jedan drugome svoje krvi. Poslije nijesu davali jedan drugome krvi, nego su se onako izljubili i dali jedan drugomu na spomen kakve poklone. To se dogagjalo izmegju muških, onda izmegju ženskih, za tim izmegju muških i ženskih, a vrlo često i izmegju ljudi razne vjere. Pobratim bi za svog pobratima gotov bio svaku muku podnijeti i u svakoj nevolji ga pomagati i braniti. Sad ćemo ovo ponoviti. Ponovi to, N.!

Vi znate, da čovjek rado traži pomoći od onoga, koji je moćniji od njega, pa tako su ljudi tražili pomoći i od vila i tako je naš Kulin ban otišao u goru, da posestri vilu, koja će mu pomagati. Što znači: zagje s puta? (Znači: izgubiti put.) Još se kaže to i zabasati, kad se izgubi pravi put. Što mislite, čiji je bio to umiljati i zamamljivi glas, za kojim je ban pristao? (Vilin glas.) Kakve je kose imala vila, koja je zaklonila bana od sunca? (Zlatne.) Kako se po tome zvala? (Zlatokosa.) U čemu je bila ta Kulinova posestrima? (U bijelu.) Kakvim je pasom opasana? (Zlatnim.) Kako ono reče Kulin ban vili, kad je htjela pobjeći? (Bogom te sestrimim, bijela vilo, ne bježi od mene, već kazuj, koja si...)

Čim je on nju zakleo? (Bogom.) Pa je li ona stala? (Jest.) Eto, vidite, da su vile znale za božiju zakletvu, a tako su se isto zaklinjali i drugi ljudi, kad bi se htjeli pobratiti ili posestriti, osobito bi rekli: „Bogom te bratim ili sestrim. Kad je vila stala, što mu je odgovorila? (Ja sam vila tvoga koljena, prošle sam te noći od velike bijede spasla.)

Kako je to, da je vila bila njegova koljena? Znate li vi, što je to koljeno? Ti se zoveš Matić, e a imaš li ti koga rogjaka, koji se tako zove? (Imam.) Vi daklen nosite jedno prezime, a uz to ste i rod. Vi ste po tome jedan rod ili jedno koljeno.

Digitized by Google

Tako, djeco, i naš narod je vjerovao, da su nekoja koljena, koja su došla na kakav veliki glas u rodu sa vilima, jer bez njihove pomoći ne bi mogli oni na taki glas izaći.

Eto, tako je i Kulina bana koljeno bilo u rodu s vilama. Je li znao Kulin ban, da je u rodu s vilama? (Nije.) Pa kakvu je vilu našao? (Svoga koljena.) Kako ga ono vila zaklinje? (Kuline bane, zaklinje te vila tvoga roda i plemena, okani se krvavoga posla, četovanja i otimanja.) Ona je njemu rekla još: Utvrdi i učini samovlasnu svoju državicu, da ti niko u njoj ne zapreda. Znate li vi kazati, što je to samovlastan? (Da sam vlada i da bude gospodar.) Što to znači: da ti niko u njoj ne zapreda? (Da se niko ne miješa u poslove njegove države.) Kako bi se još moglo reći? (Da bude samostalan.) Što znači: zeleniće se vijenac tvoje slave? (Spominjaće mu se ime dok je svijeta sa zahvalnošću.) Tako se zlatokosa vila penjaše Kulinu banu na dušu. Ko zna, što to znači? (Htjela je vila na svaku ruku, da ga preokrene i predobije.) A on, budući s božije strane i vrlo bistrouman, brzo pregne za boljim. Za koga bi ti rekao da je s božije strane? (Za pobožna i čestita čovjeka.) Kakvi su pobožni ljudi? (Dobri i pošteni.) Kakvi su oni prama drugim ljudma? (Dobri i rado im pomažu.) Koji je daklen čovjek „s božije strane“? (Onaj, koji je dobar i pošten i koji rado čini dobro drugome.) Što znači: zavjetova se? (Obeća joj se, obreče joj svoju riječ držati.) Što znači: da ga u zvijezde kuju? (Da ga slave i da ga hvale.)

4. Razmatranje. Mi smo do sada dosta naučili iz ovoga članka, pa ćemo sad još nešto govoriti o radu našega Kulina bana.

a) Ko je bio Kulin ban? (Vladar u Bosni.) Od koga je on tražio pomoći u vladanju? (Od vile.) Što je on tražio od vile? (Da mu pomaže neprijatelje nadbijati i njegovo gospodstvo širiti.) Je li vila pristala na to? (Nije.) Što mu je ona svjetovala? (Da se mane krvi i ratovanja.) Kako mu je kazala vila da vlada? (Da vlada mudro i pravedno.) Što mu je još svjetovala? (Da bude svima otac i majka.) A kako on može biti otac i majka svome narodu? (Ako se brine za dobro njihovo i ako ga pomaže.) Kako je mogao ban pomagati narod svoj? (Ako je nastojao da ljudi rade, a da ne trate vrijeme u besposlici; ako je nastojao, da po zemlji ima puteva, po kojim će trgovci robu dovoziti i izvoziti; ako se o tome starao, da razbojnici i drugi rgjavi ljudi ostali svijet ne mogu napastovati, da mu ne mogu imetak otimati i ljude ubijati. Eto tako se starao, da napreduje radnja, trgovina i znanje.) Pa je li Kulin ban obećao vili, da će tako raditi? (Jest.) A što je vila njemu obećala? (Da će ga pomagati i njegovo ime proslaviti.) Kad što obećamo, što smo dužni činiti? (Dužni smo i izvršili.) Je li Kulin ban održao, što je obećao? (Jest.) Kako mi kažemo ljudma, koji drže svoju riječ? (Velimo im, da su od riječi.) O čemu se Kulin ban starao?

b) Je li Kulin ban bio od riječi? (Jest.) A drže li svi ljudi svoju riječ? (Ne drže.) Koji je drže? (Pošteni ljudi.) Ima poslovica, koja veli: Carske riječi carevi su riječi. Što to znači? (Da car i ispuni ono, što obeća.) Kakav je bio naš ban? (Pošten.) Kakav je još bio, kad je dobro činio? (Bio je dobar.) Je li on bio pametan? (Jest.) Otkuda to znamo? (Jer je poslušao dobar savjet.) Je li on radio drukčije, nego što je obećao vili? (Nije.) A je li mogao drukčije raditi, da je htio? (Jest.) Je li on svoj zavjet ispunio? (Jest.) Čim ga je ispunio? (Jer je sve ono radio, što je obećao.) Je li skretao s dobra puta? (Nije.) Je li se plašio truda i muke u svom radu? (Nije.) Kakav je bio Kulin ban po svome radu? (Marljiv.) Der nam kaži sve. O čemu je brigu vodio naš ban? Kakav je dakle bio naš ban? (On je bio pošten, dobar i marljiv.) Reci to još jednom, N.!

Digitized by Google

c) Mi smo čuli u pripovijeci, da je on najprije htio da mu vila pomaže nadbijati njegove neprijatelje i gospodstvo širiti, pa bi li to dobro bilo? (Ne bi.) Da je on neprestano ratovao, bi li njegov narod napredovao? (Ne bi.) Za što ne bi? (Jer bi morao uvijek ići u boj i tući se.) A da nije narod bio u dobru, bi li ga sa ovakom ljubavi spominjao? (Ne bi.) Bi li se on spominjao, baš da se i tukao? (Bi.) E, a bi li ga narod njegov slavio, da ih je uvijek vodio u rat i da su ginuli? (Ne bi.) Pa koje je bolje, ili da ga narod slavi ili proklinje? (Bolje je da ga slavi.) Čime je stekao Kulin ban slavno ime? (Svojim poštenjem i brigom za dobro naroda.) Ima jedna poslovica, koja veli: Od Kulina bana i dobrih dana. Što to znači? (Da je onda bilo dobro narodu, kad je on vladao.) Sad reci još jednom, kakav je vladar bio Kulin ban! (Bio je dobar.) Je li on zaslužio da ga narod slavi? (Jest.) Što mislite, bi li ga narod slavio, da nije zaslužio? (Ne bi.) Kakve daklen ljude narod slavi? (Dobre.) Kakav je po tome vladar Kulin ban? (Slavan vladar.) Čim je postao slavan? (Svojim radom.)

5. Primjenjivanje. *a)* Koga imaš ti kod kuće, N.? (Oca, mater, braću i sestre.) Što ti imaš od svojih roditelja? (Oni me hrane i odijevaju.) Za što se oni još oko tebe brinu? (Šalju me u školu.) Što ćeš u školi? (Da naučim, što je dobro i korisno.) Govore li tebi tvoji roditelji, da činiš što ne valja? (Ne govore.) Na što te nagovaraju oni? (Da budem dobar i valjan.) Pa kakva budu ona djeca, koja slušaju svoje roditelje? (Bivaju dobra.) A kakva ona, koja ne slušaju? (Bivaju zla.) Pa prolaze li dobro zla i nevaljala djeca kod svojih roditelja? (Ne prolaze.) Što rade od njih roditelji? (Kazne ih.) Kakvi treba da budete prama roditeljima? (Dobri i poslušni.) Ti malo prije reče, da te roditelji šalju i u školu, pa der ponovi, za što ideš u školu? (Da učim.) Možeš li ti u školi raditi što hoćeš? (Ne mogu.) Možeš li sjediti gdje hoćeš? (Ne mogu.) Kako moraš živjeti sa tvojim drugovima? (U miru i ljubavi.) Ko ti kazuje, što trebaš raditi u školi? (Učitelj.) Ako ti sve ne slušaš drage volje, što će ti se dogoditi? (Ne ću napredovati.) Ako bi ostao uvijek neposlušan, što bi od tebe uradili? (Otpustili bi me.) A bi li ti mogao što korisno i lijepo naučiti, kad ne bi slušao? (Ne bi.) Pa što treba činiti u školi? (Treba slušati učitelja.) Kakav je učitelj prama tebi, kad si poslušan i dobar? (On me voli.) Što je ono na zidu u okviru štampano? (Školski red.) — (Ovdje je u vježbaonici školski red štampan u oba pisma i okviren pod staklom na zidu, što je svakako koliko lijepa toliko i vrlo korisna pojava, jer je to vazda otvorena knjiga, pa nastavnik ima samo uprijeti prstom na onu tačku, koja treba kada da se spomene ili da se učenik na nju upozori. Druge škole u provinciji nemaju toga, u koliko je meni poznato, nego imadu ga napisana na tabacima i kao knjiga obješena, pa se baš ne mili učitelju, da svaki put lista po njemu i čita ono, protiv čega se griješi, što je na štetu discipline, a budući pisan kojekako, nije ni djeci drago čitati ga, pa bi bilo u interesu škole, koja odgaja buduće gragjane, da svaka ima ovako štampan red.) — Der mi kaži, za što će taj red u školi? (Da znamo, kako se treba vladati u školi.) Kazuje li on još i za druga mjesta, kako se treba vladati? (Kazuje, kakvi treba da budemo izvan škole, na ulici, u crkvi, džamiji i t. d.) Kakav je onaj učenik, koji se vlada po školskom redu? (Dobar.) Ko te opominje da se po njemu vladaš? (Učitelj.) Ko je daklen tvoj starješina u školi? (Učitelj.) Ko je starješina kod kuće? (Otac i mati.) Koga treba slušati kod kuće, a koga u školi? (Roditelje i učitelje.)

b) Vi ste učili u II. razredu članak: Kako je postalo selo Radinci. Jesu li one kućne starješine radile svaki po svojoj volji na putu i po járcima? (Nijesu.) Koga su oni slušali? (Glavara.) A ko im je postavio toga glavara? (Oni sami.) Kakvoga su

Digitized by Google

glavara oni izabrali? (Najpametnijega.) A jesu li oni obećali slušati svoga glavara? (Jesu.) Ako koji nije poslušao, što mu je glavar učinio? (On ga je korio ili kaznio.) Za što se glavar imao brinuti? (Da bude u selu mir i red, da budu putovi dobri i da ljudi žive u slozi) Je li on sam mogao to sve činiti? (Nije.) A ko mu je pomagao? (Još druge starješine.) Kako su nazvali oni tako uregjeno selo? (Općina.) Pa ima li u nas općina? (Ima.) Kako se zove starješina u našoj općini? (Načelnik.) Radi li on sam sve kako hoće? (Ne radi.) S kim se dogovara o svom radu za općinu? (Sa drugim starješinama, vijećnicima.) Za što se načelnik brine? (Za mir i red u općini, za škole, za puteve i t d.) Treba li, da ga slušaju općinari? (Treba.) Ako ga koji ne sluša, što će mu se dogoditi? (Biće kažnjen.) I u općini ima, djeco, red, u kome se kazuje, kako treba da se vladaju općinari prama općinskim starješinama. I ondje je kazano, kada će i kako biti kažnjen onaj, koji ne sluša. Ima li općina svoj red, pravilnik, po kome se općinari imaju vladati? (Ima.) Kad se načelnik ne bi brinuo za dobro svoje općine, nego bi naopako radio, što bi onda bilo? (Narod ga ne bi volio.) Bi li onda trpjeli takoga načelnika, da im bude glavar? (Ne bi.) A što bi onda radili? (Izabrali bi drugoga.)

Vi ste već prije učili, kako je postala općina, a više općina skupa čini kotar. Što čini više kotara? (Okružje.) A više okružja? (Zemlju, pokrajinu.) Kako se zove ova pokrajina, u kojoj se rodismo i u kojoj živimo? (Bosna i Hercegovina.) Pa ima li ona svoga gospodara, koji se za nju brine? (Ima.) A ko je taj gospodar njezin? (Naš premilostivi car i kralj Franjo Josip I.) Pa der nam kaži, što znaš o našem prejasnom vladaru! (Dijete govori, što je prije o tome učilo, naime, da je postavio svoju zemaljsku vladu, koja mu javlja za sve dogagjaje u zemlji, da se za nas sve brine kao dobar otac za svoju djecu i t. d.)

Vi već znate, kako je vladao naš Kulin ban i kako ga narod veliča, pa der da vidimo. kako vlada sad naš premilostivi car i kralj. Što se na njegovu zapovijed uradilo po zemlji? (Sagradili se putevi, željeznice i gradile se razne zgrade.) Što se još podiže u zemlji? (Dižu se škole.) Za što će škole? (Da se u njima uči) Ko se brine za sve to? (Naš premilostivi car i kralj.) Kad se ljudi što posvade. pa ne mogu sami da se izmire, kuda idu? (Idu na sud.) Pa koga sud osudi? (Krivca.) Kako se daklen sudi, kad krivac bude osugjen? (Pravo.) Ko je naredio da se pravo sudi? (Naš car i kralj.) Kao u školi i općini, tako imadu pravila i u sudu, po kojima se sudi onome, ko je kriv, a ta pravila zovu se zakonik. Kako se zove pravilnik u sudu? (Zakonik.) Taj je zakonik napisan od pametnih ljudi, a pregledao ga je i potvrdio naš car i kralj. Ko je potvrdio zakonik u sudu? Za što će zakonik? Koji uredi još imadu pravilnike i zakonike? (Škole, općine, sudovi i drugi uredi.)

Ima li naš car i kralj još zemalja osim naše domovine? (Ima.) Der pokaži sve zemlje. koje su pod Njegovom brigom!)

Mi smo čuli malo prije, da ne može sam načelnik brinuti se u općini za općinu, pa može li se vladar naš sam brinuti za tolike zemlje? (Ne može.) Što onda čini On, da može lakše i bolje vladati? (Bira valjane i čestite ljude, koji izvršuju Njegove zapovijedi.) Pa da se tolike zemlje drže u redu i da napreduju, treba li troška? (Treba.) Otkuda taj toliki novac? (Daje ga narod.) A na koga se troši taj novac? (Na narod.) Pa je li dužan svaki dati onoliko, koliko se na njega poreže? (Jest.) Što dajemo Bogu? (Ono, što je njegovo: molitvu i dobra djela.) Što smo dužni dati caru? (Ono, što zakon naredi.)

Kad ko navali na te, što ti činiš? (Branim se.) Kad bi ko navalio na našu domovinu, što smo dužni činiti? (Braniti je.) A možemo li mi svi oružjem braniti domo-

Digitized by Google

vinu, i djeca, i žene, i starci? (Ne možemo.) Za to se, djeco, samo uzimaju mladi, kršni momci; oni svi dobiju jednako odijelo i oružje, pa što su oni onda? (Vojnici.) Treba li daklen vojnika? (Treba.) Ko se brine za dobro i napredak u obitelji? (Roditelji.) Ko se brine za napredak u općini? (Načelnik i starješine ili vijećnici.) Ko se brine za dobro naše carevine? (Naš car i kralj.) Što smo mi dužni onima, koji se brinu za naše dobro? (Poslušnost.) Vole li djeca svoje roditelje? (Vole.) Za što? (Jer im dobro čine.) A čini li nam dobro naš premilostivi car i kralj? (Čini.) Kakve vladare spominje naš narod? (Dobre.) E, djeco, naš je vladar učinio toliko dobra, da će mu se ime slaviti i veličati, dok je svijeta. Pa kakvi treba da budemo prama Njemu? (Dobri i poslušni.) Kad On nas sve ljubi, što treba da mi činimo prama Njemu? (Da ga poštujemo i ljubimo.) Djeca se rado i često mole Bogu, da im poživi dobrog oca, a što treba činiti za našega predobrog i premilostivog cara? (Treba se Bogu moliti, da nam ga Bog još mnogo godina poživi.)

Sad se članak još dalje čita prema potrebi i tumači se na mjestima, što je manje poznato.

IZ PROŠLOSTI.

Filozofija u drevnih Helena.

Povjesničari.

Po običajnom rasporedu u istorijama filozofije bilo bi sad reda prikazivati, kako je ispitivanje o principima i elementima svega što biva i opstoji, dospjevši jednom do toga, da svijet gradi od sićušnih, oku nevidljivih jedinki, nastavilo svoje razmatranje, dok te jedinke nijesu poprimile neku stalnu naučno odregjenu formu. I ovaki je raspored posve na mjestu, kada se filozofija stegne na isključivi zadatak, ispitivati suštinu bivstva i uzroke bivanju i postanju. Gomperz megjutim na tome mjestu upliće prve početke zemljopisa i istorije, medicine i prirodoslovlja, ističući u jednu ruku, kako je dojakošnjim filozofskim ispitivanjem razvijeni kritički duh utjecao na razne grane nauke, a u drugu opet, kako je ovakim duhom zadahnuto naučno ispitivanje utjecalo na općenito mišljenje ljudsko. Ja se u svome prikazivanju na tome putu mislim povesti za njime, jer se tek u tome, kako čovjek na osnovu iskustva gradi svoj svemirski sustav, pa kako opet onom napornom radnjom u beskrajnim sferama vasione stečenu snagu prenosi u svoje posmatranje i ispitivanje na onoj grudi, koja ga nosi i koja ga hrani i u smišljanje svakojakih načina i puteva u opornoj borbi za život i opstanak, potpuno i u neprekidnoj svezi očituje povjesni razvoj duha ljudskog, po gotovo u ono drevno doba, kada se nauka nije još dijelila na samostalne i nezavisne grane, već se tek znalo za jednu nauku, koja je obuhvatala sve znanje i mišljenje, sav duševni rad ljudski. Ta za pravo i danas znanosti tek u vidu ovakoga jedinstva dobivaju u istinu svoje značenje kao takve; istom kad onaj jedinstveni duh provijava i oživljava znanje ljudsko, postaje ono naukom, a bez toga je ono tek samo skupina pribranog iskustva, vještina u namicanju i primjenjivanju iskustvom stečena znanja za podmirivanje svakidašnje potrebe, Brotstudium, za koji drevni autički dusi nijesu znali ni marili; ta ne bijaše im za potrebu, to bijaše posao robova. Uzmi samo bilo koju granu nauke, pak je zamisli bez filozofskog duha, bez kritičkog oka; a

Digitized by Google

opet uzmi razmatranja o beskrajnim i vječitim stvarma bez one solidne, realne podloge, što se razvila i učvrstila iskustvom od mnogih vijekova, pak eto šta imaš: amo sivu, neprovidnu maglu, koja se povlači po hladnim visovima i od koje nikada blagotvorne kiše da oplodi polje, ni veličajne grmljavine da potrese i uzdigne dušu, ni šarene duge, da razveseli srce; — onamo opet nedohodni labirinat, iz koga nikad na božje sunce da te obasja i ogrije, i iz koga u pravcu duhovnoga carstva ima izlaz jedino na sterilne golijeti. Ili je li suhi, pusti utilitarizam u nauci zbilja ikada oživio, zanio ljudske duše, zagrijao ljude, povezao im srca, donio im sreću? Ne, — čovjek je duhom svojim svezan s vasionom, samo iz njenih visokih sfera otvara mu se vid u beskrajne daljine i u skrovite tajne, a netom njih napusti, evo ti ga gdje je ugrezao u glib, evo ti ga gdje gmiže po prašini; — prestao je biti čovjekom.

*

Ko ne zna za one čudne priče o stvarma nikad nevigjenim, kojima se bezazlena djeca naslagjuju! I makar se tu kakva čuda spominjala, makar oni divovi bili kao planine, makar se u njima cvijeće pomicalo i ptičice ljudskim zborom zborile: nikad im ne dolazi na um pitati, koliko u svem tom ima istine i može li se sve to vjerovati. Ali kada ta bezazlena djeca dorastu, pa na osnovu iskustva u njihovu duhu oživi princip analogije, evo ih gdje počinju zapitkivati: ama pa je li to istina? Pa onda sama mudruju: nije, nije, to ne može biti, kako će biti onoliki div, kako će cvijeće hodati, kako će ptičice govoriti? I najposlije se smiju onim bajkama, pa ih tek samo još slušaju, da njima draže fantaziju.

Sličnu pojavu nalazimo i u životu mladih naroda uopće, a naročito se to divno razabire u životu drevnih Helena. Ksenofanu su stari oni miti, koji su narodu tolike vijekove bili svetinja, sušta glupost, a po Heraklitu trebalo je Homera i Hesioda batinama potjerati iz zemlje.

Od bogova prešlo je razmatranje kritičkoga razuma na ljudske stvari. Na tome nas putu prvi susreće

Hekaitos Milećanin. Živio je u šestom vijeku u doba persijskoga gospodstva; bio je čovjek bistre glave i zdrava suda, koji je uz to mnogo proputovao i mnogo iskusio, pa je svojim sugragjanima za vremena teške nevolje umio poslužiti mnogim mudrim i korisnim savjetom. Proputovao je gotovo sve za onda poznate krajeve: Evropu, Aziju i Libiju (Afriku). O svačemu što je vidio i iskusio, razmišljao je, a plodove svoga razmišljanja naskladao je u dvije knjige: „Opis zemlje“ i četiri knjige „Genealogijâ“. Tu bismo dakle imali prvi zemljopis i prvu povijest. Šteta što su se od te rabote sačuvali samo oskudni ulomci. Lako je pogoditi, što je zapisao u tim „genealogijama“, u tom prvom povjesnom djelu: šta drugo, već štokake tradicije, koje su došle do njega prešavši s koljena na koljeno. To se zna, da nije kritički bilježio dogagjaje na temelju spomenika i svjedoka, ispitavši im prije pouzdanost; ali je čovjek za to ipak ispitivao dogagjaje na osnovu njihovih unutrašnjih kriterija, vršio je subjektivnu kritiku.

Služio se dakle t. zv. poluistoričkom metodom, koju ne baš s punim pravom nazivaju i racionalističkom. Rezultate, do kojih je došao tim putem, navijestio je odmah u pristupu onog pošljednjeg svog djela riječma: „Hekaitos Milećanin govori ovako: Ovo sam ja napisao, kako mi se što činilo da je istinito; jer u Helena je govor različit, i kako mi se vidi, smiješan.“

Zanimljivo je, i za način, kako je upoznavanje svijeta ljude budilo iz naivna vjerovanja, u velike karakterističan ovaj dogagjaj. Kako obično naobraženiji i bogatiji

Digitized by Google

Grci, tako je i Hekaitos mnogo putovao po stranim krajevima. Tako je na svome putovanju dospio i u egipatske Tebe, pa je ondje pohodio i učene misirske svećenike. Pohvalio se čovjek pred njima starinom svoje loze, pa im ispričao, kako ona obuhvata petnaest koljena, a otpočinje nekim bogovskim praocem. Slušali ga svećenici, pa ga onda odveli u jedan hram, gdje su bili postavljeni kipovi dotadašnjih velikih svećenika, vrhovnih glavara misirskomu svećeničkomu zboru. Bijaše ih ni manje ni više, već ravnih trista četrdeset i pet. Onda mu još pripovjediše te obrijane glave, da je svaki taj kip postavljen još za života onoga prvosvećenika, kojega predstavlja, pa da je prvosvećeničko dostojanstvo našljedno i da vazda našljedstvom prelazi od oca na sina. I svi su ti prvosvećenici bili ljudi kao i mi, nikoji od njih ne bijaše ni bog ni polubog. Priča se doduše, — nadodaše oni — da su nekoć bogovi na zemlji boravili, ali za ovo golemo vrijeme, što ga predstavljaju postavljeni ovdje kipovi, poveljama je i drugim spomenicima utvrgjena sušta ljudska povijest. Čudno li se sve to moralo dojmiti zapanjena Grka! Trista četrdeset i pet ljudi u zvanju jedan za drugim? Da u tom dugačkom čislu prvosvećenika na svakoga dogje prosjekom samo deset godina, za kojih je od svoje loze bio sâm u životu, nebivši naime suvremenikom ni predšasniku ni našljedniku, onda to već čini 3450 godina! I sve sami ljudi, nikaki bogovski praotac! „Bijaše mu nekuda, kao da se strop onoga hrama, u kome je stajao, digao u nedogledne visine i suzio nebesni prostor. Područje ljudske povijesti razmaklo mu se u beskrajnost, a polje nadzemnog života sve se više i više sužavalo.“ Jedan put ovako razočaran, čovjek ne miruje više, razbugjena misao kopa mu po mozgu, te on sad bez prestanka traži i snuje; bujni svijet njegove fantazije rasplinuo se u maglu, i on počinje da gradi drugi, novi, na realnoj podlozi. Poželi da ispita i prošlost svoga naroda, koja, kako mu sad jasno bijaše, ne mogaše biti druga, već ljudska. Ali otkud mu podaci za to? Nema tu povelja, nema utvrgjenih vijesti; što o tome zna, sve su same legende i tradicije, a sve mu to izlazi nesuglasno, nevjerojatno. Pri tome pak posve s razlogom mišljaše, da sve one bajke i priče, što su od davnih vremena do njega došle u pjesmi, a od god. 600. po prilici i u prozi, nijesu postale bez ikakog osnova i povoda, već da se u njima krije jezgra istinskih dogagjaja, koji su se za zbilja nekoć odigrali na njegovoj rogjenoj grudi, i koje je onda bujna fantazija njegovih zemljaka preobličila i izobličila. Ali kako da nagje tu jezgru? Nema očevidaca, na koje se može pozvati, nema spomenika, s kojima može one u tradiciji istaknute činjenice isporediti. Samo jedan kriterij ostade za njegovo ispitivanje, nutarnji kriterij vjerojatnosti, o kojoj on ima da sudi po svojoj subjektivnoj uvigjavnosti.

Po tome dakle junaci argonautske plovidbe i trojanskog rata nijesu mu mogli biti heroji i bogovi, već su to sve naprosto bili ljudi, i sve se to u ono doba onako moralo dogagjati, kao što se i danas dešava. „Da je Herakle Geryonu ukradena goveda gonio iz bajoslovne Erythije, koja je po kazivanju bila blizu Španije, pa sve do grčke Mikene, to mu se činjaše nevjerojatno; biće prije da je Geryon bio gospodar nekoga kraja na sjevero-zapadu Helade (u Epiru), gdje su goveda bila na glasu sa svoje jakosti i ljepote, pa kako je ondje zemlja crvena kao opeka, to mu se činilo, da onome kraju pripada ime Erythija (crvena zemlja). Takvo sličnozvučje u imenima i neiscrpivo pomoćno vrelo etimologije uopće imalo je u njegovu tumačenju mitâ veliku ulogu.“

„Pa ni onaka mitička životinja, kakva je troglavi Kerberos, nije našla milosti pred sudom našega kritičara starih bajki. Ne zna se više na temelju kakih zaključaka

Digitized by Google

identifikovao ga je on s nekakom silnom zmijurinom, koja je nekoć živjela na lakonskom predbriježju Tajnaronu“ [1]).

Eto ovako se skepsa prihvatila istoričkoga ispitivanja u starih Helena, u koje je zašla u podobi dvoumice i kritike, da razluči i odvoji, što je u suglasju s našim iskustvom, s poretkom i zakonima u svijetu pojavâ, a što je opet tvorba lakovjerne misli u doba djetinjstva narodnjeg. Tim je putem pošao i najveći našljednik prvoga istoričara,

Herodot Halikarnašanin, „sačinitelj najsavršenijeg istoričkog umjetničkog djela, koje će veseliti ljudska srca, dokle god budu takva bila na zemlji“. (Gomperz) Herodot se rodio u Halikarnasu nekako prije 480. Vladao je svom naukom, kako ju je do njegova vremena upriličilo iskustvo i prosvijetljene glave grčkih mislilaca, a uz to je sopstveno iskustvo i znanje još obogatio mnogim putovanjem. Osobito ga je dražio na ispitivanje i razmišljanje nesklad izmegju starog vjerovanja i suvremenog znanja, izmegju mitičke tradicije i tadašnjeg stanja prirodnih nauka u Helena njegova doba. Baš u potonjem pogledu općenito ovladalo mišljenje utvrdilo je u njemu uvjerenje o stalnosti i jednoličnosti u mijenama vasione. U svim onim čudnovatim pričama iz davnih vremena traži on naravno tumačenje. „Za duboku prodolicu, — veli Herodot — kojom protječe Peneios, kažu Tesalci, da je to Posidonovo djelo. Pa odista ne bez razloga, — dodaje on mudro —; jer ko vjeruje da Posidon trese zemljom i da su one potresima nastale raspukline djelo toga boga, taj će pri pogledu na onu prodolicu i nju smatrati djelom toga boga.“ — „Znači li to, da je Halikarnašanin natprirodno utjecanje mahom i načelno zabacivao, pa da je on svakoga boga samo smatrao glavarom stanovitog prirodnog i životnog područja, u kome stanovite sile pravilno djeluju? Nipošto. Jaki počeci pozitivne znanstvene misli ukrštavaju se nasuprot u njegovu duhu sa isto tako jakim pobudama, koje su ponikle iz starog religijoznog mišljenja. O promjenama zemaljske površine razmišljao je donekle sistematički, svodeći pojedine pojave na općenite uzroke, pa za to on na tome polju ne traži izravnih božanskih utjecaja. U tome je on pogledu učenik svojih predšasnika, jednog Anaksimandera, Ksenofana, pa i lidijskoga istoričara a grčkoga pisca Ksanta; a ne manje, i to ovaj put bez svoje štete, svojih egipćanskih naučitelja. Povodeći se za ovima, umije on sasvijem lijepo i racijonalno da tumači deltu Nila, pri čemu oštro posmatranje prirode isto tako udara u oči, kao i pouzdano baratanje velikim svjetskim periodama; ta eno ga gdje opstojanje zemlje do svoga vremena računa na 20.000 godina“ [2]).

Kada priča, kako su bogovi na molitve i žrtve Persijanaca ili Atenjana utišali morsku buru i umirili valove, dodaje na kraju oprezno svoje mnijenje, da su se ti valovi možda slučajno baš tada i sami od sebe slegli.

Skepsa se u njega pobugjuje osobito onda, kada o jednoj stvari u dva susjedna naroda vlada različito mnijenje, baš nekuda slično, kako smo to vidjeli i u Ksenofana.

Za to on ipak u velike vjeruje u ukazivanje bogova na javi i u snu i u proročanstva. „Njegovo je shvaćanje božanskih stvari po temelju nestalno i šareno. Po svom prilježnom nastojanju, kojim on više grčkih bogovskih podoba i bogoštovnih običaja svodi na egipćanske uzore i utjecaje, pak po smionoj svojoj riječi, da su Homer i Hesiod tek jučer ili prekjučer (naime oko 400 godina prije njegova vremena) Grcima stvorili njihovu teogoniju a bogovima dali njihova imena, njihova zvanja i dostojanstva, kao i njihove

---

[1]) Gomperz, l. c., str. 207.

[2]) Gomperz, l., str. 212.

Digitized by Google

podobe, izlazi on kao protivnik ne samo antropomorfnog shvaćanja bogova, nego i politeizma uopće“ [1]).

Često Herodot daje oduška svojim sumnjama o raznim onim mitima i tradicionalnim bajkama, što govore o bogovima i herojima, ali onda na kraju, kao poplašen od svoje vlastite smjelosti ponizno moli „bogove i heroje“, neka mu oproste, ako ih je time možda uvrijedio.

U jednome je stalan, kada poslije svega mudrovanja i razmišljanja najposlije zavapi, da „svi ljudi o bogovskim stvarma znaju tek jedni kolik i drugi“, biva — ništa.

On obično govori o „bogu“ mjesto o pojedinim bogovima, ali tomu se ne ćemo čuditi, kad uzmemo na oko onu monoteističku žicu, koja se povlači kroz sve vijekove grčkoga života i mišljenja, počevši od Homera, koji spominje „oca bogova i ljudi“, redom kroz razne orfičke i pitagoričke sustave, pa sve do onoga „nepoznatoga boga“, kome je apostol Pavao našao žrtvenik podignut u Ateni. „Bog“ je Grcima vazda općeniti princip, općeniti zakon i norma vasione i života u njoj.

Dakako, daleko je Herodot odmakao od oca Homera; dubok je jaz megju njima: dugim i ozbiljnim razmišljanjem stečena spoznaja o stalnom poretku u svijetu, veoma rasklimana vjera u istinitost mitičkih podoba i dogagjaja, i najposlije utjecaj filozofa, koji su davno već izvor i početak svemu stali nazirati u nekom neosebnom principu nad pojedinim bogovima. Metež, koji je u tome ovladao, zahvatio je i Herodota; njegov „bog“ kao i onaj u filozofa onoga doba dosta puta izlazi identičan s „božanstvom“; s nekim neosobnim principom, neosobnom moću, početkom, temeljem, održateljem svemu, ali ipak bez individualnih svojstava i karakternih crta: ono jest biće i nije biće, ono je sve u svemu i — nije ništa.

Taj, čas osobni, čas neosobni temeljni princip uz to je brižno, u suštini dobro, a drugi put opet zlobno, u suštini opako biće. „Božanska providnost dala je, pošto je mudra, slabim i plašljivim životinjama obilatu, a jakim i škodljivim samo malenu plodnost.“ Kad se ta providnost tako mudro stara za održanje životinja, moraće se uzeti, da se ona isto tako brižno stara za održanje i sreću ljudskoga plemena, sretnim slučajevima i nadahnućima. Ama drugi put joj je drago sve „gizdavo“ rušiti, „sve što se nadima nad ostalo, osakatiti“, baš onako kao što grom udara u visoko drveće i zgrade.

I strogu, neumoljivu pravednost pripisuje Herodot božanstvu, pa za to navodi i primjere u istoriji. Kad je persijski kralj Darije poslao glasnike u grčke gradove, da ih pozovu na predaju, dogodilo se, da su i Atenjani i Špartanci sramotno pogazili časno drevno megjunarodno pravo, smaknuvši Darijeve glasnike. Herodot veli da ne zna, kakva je kazna za taj zločin stigla Atenjane, osim što im je grad razoren i zemlja opustošena; tek on ne misli da je toj nesreći uzrok njihov zločin. Ali na Špartance, priča dalje Herodot, oborila se srdžba polubogovskog praoca tamošnjeg glasničkog koljena Talthybiada. Ovaj je svojim zemljacima očitovao svoju srdžbu zbog umorstva persijskih glasnika. Godine i godine pratili su špartanske žrtve štokaki kobni predznaci. Onda se riješiše dvojica izmegju najotmenijih Lakedaimonjana, Bulis i Sperthias, da će oprati krvave ljage sa svog zavičajnog grada, pa odoše u Suzu, i tu se našljedniku Darijevu ponudiše kao dobrovoljne žrtve. Persijski je to kralj doduše velikodušno odbio, ali je to ipak gnjev Taltibijev za vrijeme utažilo. Mnogo vremena za tim, u prvo doba peloponeskog rata, opet se ona srdžba iznova razbudila, pa kada su sinovi

[1]) Gomperz, I., str. 212.

Digitized by Google

Bulisa i Sperthiasa kao poslanici odaslani u Aziju, ulovi ih trački kralj i izruči Ateni, gdje ih smakoše. U tome se dogagjaju Herodotu očitovala nemeza, i to je njemu bio pouzdan znak neposrednog utjecanja božanskog u ljudske poslove. „Jer da se gnjev Taltibijev oborio na poslanike, pa se nije prije umirio dok nije izvršio svoj naum, to je bilo posve pravo i prirodno. A u tome, što je zla kob stigla baš sinove one dvojice, koji su se prije bili uputili velikome kralju — ko da ne vidi ruku božanstva?“ Kako vidjesmo, nije Herodot baš s prevelikim povjerenjem pozirao u one guste magle, iza kojih se sakrivao Homerov veseli olimpski život, nedalo mu se pravo vjerovati u ono ambrozijsko bivstvovanje, u ono samovoljno utjecanje bogova u naočiti prirodni red stvari i vasione. Ali kad bi ga poplašile konsekvencije njegove, kako se čini, više naslijegjene nego samosvojne skepse, onda bi se brže povratio i skrušeno priznao svoje vjerovanje. Za to mu tim smjelija bijaše kritika starih mita u ljudskim stvarima, pa je upravo hvale dostojan način, kako se on ne zadovoljava tim, da tek naprosto poriče u ljudskoj istoriji prirodno nemoguće dogagjaje, već on onim tradicionalnim pričama ispituje prirodni uzrok i postanje, pa u tome, valja mu pripoznati, pokazuje on odista ponekad istorički smisao i zreo kritički sud. Posmatrajući čislo neprestanih bojeva izmegju istoka i zapada, počevši od argoplovaca pa sve do persijskih ratova, dolazi on do pitanja: koji je to uzrok i početak toj neprestanoj razmirici, što je u boju s Persijancima dostigla vrhunac? Zalazeći u najstarije bajke o Ioni, Evropi i Medeji, o trojanskom ratu, pita se Herodot prije svega idući Hekaitovim tragom: je li to zbilja istina, da su se u prijašnja vremena nadzemna bića vrzla po zemlji i smutnju činila megju ljudma, i nije li bliže pameti, da su ti heroji i herojke, što su se krvarili u ljutu pokolju, bili ljudi baš kao i mi danas? Pa dabogme: nije to istina da je Io, u kravu pretvorena ljubovca Zevsova, ljubomornom Herom gonjena po svijetu, nije istina da je bog bogova u podobi bika počinio otmicu i odveo Evropu, niti se čarobnica Medea, unuka sunčanoga boga jagmila za zlatno runo. Sve su to same ljudske podobe, kćeri zemaljskih kraljeva, feničkі trgovci, krećanski gusari, grčki pustolovi i razbojnici. Ona Io bila je nekaka kraljevska kći, koju su oteli Feničani, druga pak otmica bijaše odmazda prvoj, a treća drugoj. Herodot se za potkrepu svoga tumačenja poziva na pričanje Persijanaca i Feničana o tim dogagjajima, pa je odista zanimljivo, kako ovi posve prozaički prikazuju one činjenice, koje je grčka fantazija zaodjela u bajno poetičko ruho. Feničani bez ikakoga ukrasa pripovijedaju, da je Io bila argivska gospodična, koju su odvele feničke lagje, samo oni od sebe odbijaju svaku krivnju, pričajući, da se ta mlada gospogjica malo više nego što je trebalo i u redu bilo, upustila bila s kapetanom na feničkom brodu, pa onda, oćutjevši pošljedice, pobojala se jadna od svojih roditelja, te s njime pobjegla u daleki svijet. Persijanci krive Grke, da su kavgadžije i svadljivci; pa dä: je li vrijedno bilo zbog jedne kukavne žene zapodjeti velik rat, pa deset godina opsjedati i najposlije razoriti Troju? Ali u to Herodot prosto da vjeruje ne će. Evo po čemu. Prije njega je Hekaitos, ne znam kojim putem, došao do toga, da su morske olujine Parisa i Helenu zanijele u Egipat. Tu je plemeniti kralj Protej lijepu Jelenu zadržao, pa je vrnuo uvrijegjenu njenu mužu, Menelaju. Eto dakle, nadovezaće Herodot, sad razumijemo, da Trojanci nijesu Helene vratili Grcima, kad je nijesu ni mogli vratiti, bud je i ne bijaše u njihovim zidinama.

„I odista, tako obezumili niti su Priam ni njegovi ljudi, da bi oni svoj i svoje djece život i opstanak Iliona stavili na kocku, jedino i samo za to, da Jelena po što po to ostane žena Parisova.“ Hajde, da to bijaše samo na početku boja, moglo bi se još razumjeti, ama kada se uzme na um, koliki se tu ljudi poklaše, koliki li sinovi

Digitized by Google

Priamovi izgiboše, pa onda da ne bijaše Paris, već Hektor našljednik prijestola i vrliji kraljev sin, onda do kraja izlazi na vidjelo nezgrapnost onakoga Homerovog prikazivanja.

Osobito je zanimljivo, kako je lijepo raščijao priču o postanju dodonskoga proročišta.

Ta priča veli, da je iz egipatskih Teba u Dodonu doletjela crna golubica, pa se ondje spustila na jedno drvo i sa grane ljudskim glasom naredila osnovanje proročišta. „Jeste li pri sebi ljudi," — pita Herodot, — „je li se još ikada čulo, da golubica ljudskim glasom govori!" Dodonske svećenice pričahu, kako je druga jedna crna golubica odletjela u Libiju, pa ondje utemeljila Amonovo proročište. Toj priči sada Herodot ispituje postanje, pa je isporegjuje štočime, što je o tome drugdje slušao.

U Tebama čuo je on o tome, kako su Feničani ugrabili dvije svete žene iz Teba, pa ih prodali u roblje, jednu u Grčku, drugu u Libiju, pa su one tamo osnovale ona dva proročišta. I ako se Herodot — vječiti sumnjivac — pita, otkuda li to Egipćani sve tako na dlaku znaju, ipak mu se stvar čini donekle i vjerojatna, jer se sve to lijepo podudara.

Evo: kad je ona tugjinka došla u Dodonu, bila je ona domaćima kao ptica, jer im se njen razgovor činio sličniji ptičijem cvrkutanju nego ljudskom govoru. A crnom golubicom nazvaše Jegjupkinju zbog zagasite joj pùti. Poslije nekoga vremena naučila se ona jeziku onoga kraja, i po tome rekoše, da je crna golubica prozborila ljudskim zborom. Najposlije je saznala kob svoje u Libiju odvedene sestre, pa je o tome po Dodoni pričala.

Koga ovo gonetanje ne će sjetiti na štokako alegoričko primjenjivanje ptice u našim narodnim pjesmama!

„Mi se smješimo toj čudnoj smjesi djetinje bezazlenosti i domišljatoga gonetanja. Ali naša se ozbiljnost vrati i naš gnjev, što ga je pobudilo nelijepo izobličenje naivne pučke bajke, raspline se, čim se sjetimo velike uloge, što ju je odglumio proces istorizovanja u duševnom napretku ljudskom. Poezija mita tražila je, da je smatraju zbiljnošću; koje čudo sada, ako je zbiljnost koji put zadrla u oblast poezije?

Na tanko se tadašnjim pomagalima naučnog ispitivanja megja izmegju te dvije oblasti u ono doba i onako ni iz daleka nije mogla odrediti. Ta sve do danas nije još do kraja riješen davni spor o tome, što na dlaku kojoj od te dvije oblasti pripada. Ako je „otac povijesti" na to naginjao, da svaku bajoslovnu tvorevinu, koja je možda bila istoričkog postanja, potegne u oblast istorije, to opet danas preteže tomu protivna tendencija" [1]).

Jedno nam stanovište Herodotovo svakako valja istaknuti kao kamen megjaš na početku razvitka istorijske nauke, a to je, da iz istorije valja maknuti sve neposredne utjecaje izvan sfere prirodnoga toka i života, pa je stegnuti na polje ljudskoga života i rada, ljudskoga mišljenja i ćućenja.

I nazore, koji su u njegovo vrijeme vladali na zemljopisnom polju, uzeo je Herodot na oko i podvrgao ih svome razmatranju, pa se i tu ističu njegove dvoumice. Što god se ne podudara s njegovim iskustvom i s njegovim mišljenjem, kako ga je na tome osnovu upriličio, sve mu je to nevjerojatno, sve on to kao nepodobno ljudskome razumu zabacuje; megju ostalim i takve stvari, za koje mi danas pouzdano znamo da opstoje i koje su danas opće poznate i pripoznate. Tako njemu megju ostalim nikako nije išlo u glavu, da može biti onih dugih polarnih noći, za koje je

[1]) Gomperz, I., str. 210. i 211.

Digitized by Google

vijest i do njega doprla. Ma da je po znanju onoga vremena i on mogao znati, da sa višim stepenima zemljopisne širine uporedo rastu noći, ipak je njemu ona vijest o dugim polarnim noćima ništa već bajka, pa on prosto veli: „Da ima ljudi, koji šest mjeseci spavaju, to ja nikako ne mogu da pripustim!“ Kositer bijaše Grcima u ono doba isto tako poznat, kao i jantar, pa je Herodot kao i drugi njegovi suvremenici i sunarodnici znao, da im kositer dolazi od nekuda sa sjevera Evrope. Ali da se taj kositer vadi na nekim ostrvima na sjeveru Evrope (u današnjoj Velikoj Britaniji), koga su Heleni onoga vremena baš radi toga produkta nazivali „Kositrena ostrva“, to on nikako ne može da vjeruje, jer se još ni na koga nije namjerio, koji bi mu posvjedočio, da je svojim očima vidio, da more na sjeveru oplačkava Evropu. Smiješno mu je, kako neki ljudi mogu vjerovati, da je zemlja okrugla, „kao da ju je neko šestarom načinio“.

U tome, kako se vidi, nije mogao da dostigne shvaćanje umnoga Parmenida.

Znao je, kako ljudski duh naginje na to, da svuda u prirodi nazire neku pravilnost i simetriju, i to ponekad u višoj mjeri, nego što se s razlogom može pretpostaviti, pa se za to ruga svojim predšasnicima, gdje oni na svojim zemljovidima prikazuju Aziju u jednakoj veličini kao i Evropu. Pa ipak je ta tendencija, koja svuda traži neku fiktivnu pravilnost, jednoć i njega zavarala, i to u jednoj stvari, u kojoj se njegovi predšasnici nijesu varali: on je naime pretpostavljao, da izmegju Nila i Dunava, dviju najvećih njemu poznatih rijeka, vlada neki paralelizam.

Djetinjastom mišljenju o kojekakim čudovištima životinjskoga carstva, kakvo je u ono vrijeme vladalo, nije se ni Herodot mogao oteti. Njemu se nije činilo nevjerojatno, da u Arapskoj ima krilatih zmija, kao ni to, da u indijskoj pustari ima divovskih mravi, koji kopaju zlato, pa su „veći neg lisice, a manji nego psi“, ali za to srećom nije vjerovao, „da ima ljudi, u kojih ima samo jedno oko, a koji su inače jednog ustrojstva kao i drugi ljudi“.

On razmatra i uzroke poplavama Nilovim i razne hipoteze koje su se o tome iznosile, pa mu se najnevjerojatnija čini ona, po kojoj bi tomu -- ne znamo više kako — uzrokom bio Okeanos, što oko zemlje struji.

„S onime, koji amo poteže Okeanos, pa tako tu stvar prenosi u oblast nedohvatnosti, ne možemo se prepirati,“ — veli Herodot, pa onda poslije produžuje o tome: „Ta ja ništa ne znam o zbiljskoj kakoj rječini, koja se zove Okeanos, već ja mislim, da je Homer ili drugi koji pjesnik to ime izmislio i u pjesmu unio.“ On dakle naprosto zabacuje hipotezu, koja se ne osniva ni na kakoj poznatoj činjenici, ni na čemu, čega se možemo prihvatiti, da to našim osjetilima razaberemo, razmotrimo.

„Nema sumnje, to je samo prigodno svjetlo Herodotu sinulo pred očima, pa ga je to postavilo u red najmodernijih izmegju modernih. Oko njegovo, izoštreno žestinom polemike, željom, da svoje predšasnike i takmace nadbije, poslužilo mu je, te je odjednoć kao na suncu ugledao jednu temeljnu metodološku istinu: samo one hipoteze, koje se posvema ili djelomice mogu verificirati, znanstveno su opravdane. Da mu je mogao jasan biti domašaj te misli, bio bi se uplašio svoje sopstvene smjelosti. Ali eto nije drugačije. I tu vrijedi duboka Batteuxova riječ, da „nikad ne valja starima pozajimati konsekvencije njihovih principa, ni principe njihovih konsekvencija“. Najmanje pak, — mogli bismo dodati, — onim starim, koji stoje nasred silne prelazne epohe, kao baš Herodot i Hekaitos[1]).

[1]) Gomperz, I., str. 217. i 218.

Digitized by Google

Ljekari.

Bilo je već nauke i kud i kamo prije nego što su Heleni počeli sazrijevati; već su prije toga Egipćani umjeli računati vrijeme, a staroindijski gramatičari stvorili nauku o glasovima; ali nikoji narod prije njih nije tako kao Heleni proširio svoj tvorni rad na sve grane nauke, nikoji kao oni nije joj u svim njenim stožerima položio pouzdane i stalne temelje. A i koji bi se drugi narod po svojim duševnim svojstvima i po svojim životnim prilikama mogao s njima porediti! Obilje prebujne konštruktivne fantazije pratio je ovdje duh vazda budne, na trijezno ispitivanje vazda gotove, drske i neustrašive dvoumice, uz neprestanu težnju za generalizovanjem vazda budno oko za svaku osebinu u pojavama; pa sada još dodaj množinu duševnih središta, koja su se neprestano takmila u prilježnom duševnom radu, neprestano i nikad neprekinuto trvenje sila i najposlije državni i društveni poredak, dosta čvrst, da u stezi održi djetinjastu, misaonu radu kao ni drugdje nevičnu masu, a opet dosta slobodouman, da ne sapinje više duhove u smionu poletu — eto po takim darovima i u takim prilikama razvio je i održao helenski duh na polju naučnog ispitivanja svoju osobnost i svoju snagu.

„Grcima bijaše dano, da u slici i riječi stvaraju, što se ničim ne da porediti. Ali više nego neprispodobiva, upravo jedina je druga jedna tvorevina grčkoga duha: pozitivna ili racionalna znanost. Ako se danas možemo pohvaliti daleko protegnutim gospodovanjem nad prirodom i onim što je tomu temeljem: razumijevanjem prirode; ako nam pogled svakim danom dublje može da prodire, ne doduše u suštinu stvari, ali svakako u sveze megju pošljedicama pojava, ako su duhovne znanosti, stupajući tragom ispitivanja prirode, i sveze ljudskih stvari počele upoznavati pa na uzročnim spoznajama osnivati racijonalan, razmjeru izmegju sredstava i svrhe priudešen red života — stare navike lagano ali stalno preudešavajući —: to nam za sve te najviše triumfe valja zahvaliti stvoriteljima grčke znanosti“ [1]).

Prije svega pak unaprijedio im je naučni rad kritični pravac, koji se u njih razvio u špekulativnom ispitivanju konačnih stvari i uzroka, i koji se, neobuzdan, nigdje i ni pred čim nije zaustavljao. Taj se kritički duh očitovao dosele u dva pravca: u metafizičko-dialektičkom raspravljanju, kako su ga razvili Eleaćani, i u kritici mita, kako su ga razvili Hekaitos i Herodot. Isti se taj duh sada pokazao i u ljekarskoj nauci. Stanje ljekarstva u ono drevno doba lako ćemo sebi zamisliti, ako časkom na oko uzmemo pučko vračanje današnjega vremena u nas i u drugih naroda, u kome doduše ima dosta štošta, osnovana na iskustvu, ali i mnogo toga, što je postvarala neobuzdana fantazija i praznovjerica. Ta pomislimo samo na kojekakve zapise, hamajlije i druge čarolije te ruke. Samo kirurgija dostizala je već u prastaro doba priličan stepen savršenstva, nju i danas u neprosvijećenih, „poludivljih“ naroda vidimo vrlo razvijenu, pa i u našeg naroda umije ona koji puta čuda stvarati. Ko nas ne zna za razne seoske vještake, koji uganutu nogu spretno i vješto umiju namjestiti, ili čak i prelomljenu kost sastaviti i tako izliječiti, da opet zaraste! Pred nekoliko godina čitao sam, kako su dva Crnogorca dijelila mejdan, te jednomu od njih protivnik rasjekao sva rebra sa strane ozgor do dolje, da mu je otvorio sav trup, na što je ovaj još stigao da svome takmacu presiječe desnicu niže ramena, da je samo još visjela o komadu mišice i kože. Dozvaše domaćega ljekara. Ovaj, pregledavši ranjenike, reče za onoga rasječena trupa, da će lako s njime, ali će mučnije izliječiti onoga, što

[1]) Gomperz, I., str. 221.

Digitized by Google

mu je nadlaktica presječena. Upita onoga, što mu je rasječen trup, što mu je draže piti, vino ili rakiju? Ovaj odgovori: rakiju. Ljekar ga na to položi na zdravu stranu, pa mu na prosječeni otvor saspe oku rakije u utrobu, okrene ga dva tri puta kao lagav, nagne ga za tim na prosječenu stranu, i iscijedi uljevenu rakiju. Za tim ga poveže i naredi, da drugo ne pije već rakiju. Tu je proceduru tečajem nekoliko dana ponovio pa onda rasječene strane sastavio i tijelo povio; rebra malo po malo srastoše, i rana za neko vrijeme posve zacijelila. Izliječio je i onoga drugoga osječene ruke. Eto tu ne bijaše ni trunka praznovjerice; antiseptičkom primjenom rakije spriječio je okuženje unutrašnjih organa i trulež i tako potpomagao prirodu, da sama izvrši proces liječenja; najviše ako je još na ranu privio kakav običajan mehlem. U takim je prilikama u naroda postupak posve prirodan, tu nema nikake čarolije ni praznovjerice: liječenje mehaničkih ozlijeda mehaničkim putem odviše je blizu pameti.

U Homera kao da se samo na jednom mjestu, u Odiseji, gdje se uz put priča o Odisejevu lovu na vepra na Parnasu spominje nekaka čarolija, inače joj nema traga: Homerovim ranjenim junacima izvlače strijelu iz rane, pa onda ove peru i krv im stišaju i najposlije im mehlem priviju, a junaka vinom krijepe. U Hesioda već se spominju hamajlije, spasonosni snovi i slično.

*

Ne pada za pravo u okvir ovoga prikazivanja, ali je za prosugjivanje kulturnih prilika u drevnih Helena vanredno zanimljivo i za razumijevanje kasnijeg razvoja ljekarske nauke uputno, da ovdje po Gomperzu[1]) iznesemo nekoliko crtica o ljekarskom staležu i njegovoj znamenitosti u drevnih Helena.

„Ljekarski je stalež u Heladi za rana došao do velikog ugleda. Na ubavom ostrvu Kos i na susjednom poluostrvu Knidu u južnom dijelu maloazijske zapadne obale, u Krotonu u donjoj Italiji i u dalekoj afrikanskoj Kireni, gdje je sa svoje ljekovitosti oglašena bokorasta biljka silphion rasla i bila predmetom kraljevskog regala — ondje su bili najstariji i najglasovitiji rasadnici ljekarstva.

Za poslugu znamenitih ljekara jagmili su se i natjecali gradovi i vladari. Tako za Krotonjanina Demokeda, koga je jednu godinu grad Atena, drugu arginetska općina, a treću Polikrat uzeo u službu. Naglo su mu rasli godišnji honorari, za koje su do nas došle vijesti: 8200, 10.000 i 16.400 drahmi ili franaka, pa mi visinu toga honorara radi smanjene vrijednosti novca samo u nekoliko možemo zamisliti. Kada je pao gospodar Samosa, onda je on kao zarobljenik dospio u Suzu, gdje ga u skoro nalazimo za stolom kralja Darija (621.—585.) kao druga i pouzdana savjetnika kraljeva. Ta liječio je tako divno kralja i ženu mu Atosu, da su egipćanski domaći ljekari kraljevski, koji su do onda bili u velikoj cijeni, pali po tome u nemilost, te im pače i glava dospjela u opasnost. Oko polovice petoga vijeka nalazimo kiparskog ljekara Onasilosa i njegovu braću, koji su za nekog opsjedanja grada Edaliona po Persijancima vršili službu bojnih ljekara, u velikoj časti, i nekim krunskim dobrom upravo kraljevski nadarene. Prema osobitoj znamenitosti ljekara bili su i ćudoredni zahtjevi, koji su im se stavljali. Bez šarlatana i neukih pustolova nije dakako mogao da progje stalež, kome su članovi dobivali tako bogatu plaću i velike časti. Ali ove nametnike na plemenitom deblu ljekarstva jakom je rukom prignjela veoma razvijena staleška svijest u većine poštenih i valjanih ljekara, i ako ih nijesu istrijebili.

Tu nailazimo na jedan, po svojoj starosti častan dokumenat: na prisegu ljekara. To je kulturno-istorički spomenik najviše vrijednosti, isto tako poučan u pogledu unu-

[1]) Gomperz, I., str. 224.

Digitized by Google

trašnjeg ustrojstva ljekarske družbe, kao i u pogledu moralnoga mjerila, kojim se odregjivala cijena ljekarskom radu. U toj nam prisegi leži pred očima prijelaz od zanatlijskog liječenja udružene kaste do slobodnog vršenja ljekarske umjetnosti. Naučnik obećaje, da će svoga majstora poštovati kao roditelje svoje, da će mu u nevolji biti na pomoći, i da će njegove potomke, ako odaberu isti poziv, besplatno obučavati, inače pak nikoga, izuzevši vlastite sinove, pak učenike, koji mu se ugovorom i zakletvom obvežu. Bolesnicima, kune se on, pomagaće „po znanju i umijenju", a kloniće se najstrožije svake rgjave i zločinačke primjene sredstava svoje umjetnosti. Otrova da ne će ni onima davati, koji ga budu molili, isto tako da ne će ženama ništa davati da povrgnu, i najposlije da kastraciju (koja je grčkoj narodnoj ćudi do skrajnosti mrska bila) ni onda ne će izvršivati, kada bi to iziskivale ljekarske svrhe. Najposlije se kune, da će se kloniti svake, naročito erotičke zloupotrebe svoga položaja kako naspram slobodnih, tako i naspram robova obojega spola, a sve tajne, za koje sazna u vršenju svoga poziva, da će pod svaku cijenu tvrdo čuvati. Tom zavjerom svršava se uz ponovno svečano zazivanje bogova spomena vrijedni taj spis, koji je tim znamenitiji, što je to pri tome, kako ne bijaše u tom pravcu nikakog državnog nadgleda, bilo jedino javno pravilo za vršenje ljekarske radnje. Toj prisegi za popunu služi mnoštvo mjesta iz medicinskih spisa one epohe, koji nemilo šibaju kako naduvenost neznanja, tako i šljepariju šarlatana. Ljekari, koji to „nijesu po stvari, već samo po imenu," isporegjuju se s „nijemim osobama" ili štatistama u drami. Naspram smionosti, koja potječe od znanja, postavlja se drskost, koja je izrod neukosti. Cijenkanje radi honorara zabranjuje se, a vrlo se preporučuje prizivanje drugih ljekara, kada se komu desi, pa sam ne zna šta će. Doznajemo lijepu riječ: „Ko ljubi čovjeka, taj će i poziv ljubiti". Kada su razni putevi otvoreni liječenju, onda neka se bira onaj, koji najmanje udara u oči, i koji je najmanje senzacionalan; samo „varalice" zašljepljuju bolesniku oči štokakim beskorisnim, izvještačenim uredbama, bez kojih se može biti. Prekorava se, kada ko hoće da pred publikom stekne viši ugled predavanjima, osobito ako su ova obilato začinjena pjesničkim citatima. Smijehu se izvrgavaju oni ljekari, koji misle, da nepogrješivom sigurnošću umiju raspoznati i najmanje prestupke svojih odredaba. Najposlije ima i potankih propisa, koji uregjuju lično vladanje ljekara, te mu naregjuju najškrupulozniju čistoću i eleganciju, prostu od bilo kakvog luksusa, i to sve do toga detalja, da mu se valja služiti miomirisima, ali s mjerom.

*

Hipokratski spisi. Pod tim imenom ostala nam je iz drevnoga doba zbirka ljekarskih spisa, koja na čelu nose ime Hipokrata, „oca medicine", kome znamenitost zasvjedočuje sam Aristotel, nazivajući ga velikim.

Danas se o njemu znade toliko, da je rogjen godine 480. na ostrvu Kosu, i da ga je drevno doba smatralo savršenim liječnikom i ljekarskim piscem, kome nikoji ljekar onih vremena nije dostigao slave. Inače nam on izlazi još više polumitička osoba, nego Pitagora, kome iz filozofijskog pravca, štono je više vijekova živio pod imenom pitagoričke filozofije, barem nekoje nauke i nekoja djela pouzdano možemo pripisati, dok se za Hipokrata odista ne može reći, čime je baš on glavom obogatio medicinsku nauku.

Ona golema zbirka, što je kiti njegovo ime, nikako nije djelo jednoga čovjeka, to su već znali stari, a to je po gotovo mimo svaku sumnju utvrgjeno novijim ispitivanjima. Ta ovi spisi ne samo da ne pokazuju jedinstva u pravcu i nazorima, nego se tu u protivničkom sukobu u koštac hvataju po temelju oprečne misli i načela. I o

Digitized by Google

tome kritično ispitivanje uzalud muku muči, da razluči i odredi, koje će od množine spisa u toj zagonetnoj zbirci da pripiše bezimenim pojedincima u kolu njenih suradnika; uzalud sva kritička rabota, eno do danas još ne odsjekoše: ovo dotle napisao je jedan, ovo dovle drugi; toliko tek u tvrdo vele, da se — izuzevši neke nebitne sitnice, — nikome tomu spisu postanje ne može odrediti kasnije, nego na raspuću petog i četvrtog vijeka pr. Hr. i nekoliko godina prije ili poslije toga.

U jednom se više manje podudaraju svi ti spisi, u tome naime, da kritičkim mjerilom mjere sve mišljenje tadašnjega vremena, u koliko se ono odnosi na ljekarske poslove, u tome se pak razilaze na dva posve oprečna pravca, što se jedni povode za prirodnim filozofima onoga doba, prenoseći štokake njihove doktrine u ljekarstvo, dok drugi svoju nauku grade na osnovu iskustva, posmatranja i opita, pa s toga poprišta i onim doktrinama ispituju vrijednost, dolazeći pri tome dosta puta do toga rezultata, da onim tvorevinama štočije smione mašte i ne može biti mjesta u oblasti medicine, gdje se radi o zdravlju i životu ljudskom.

Izmegju filozofa onoga vremena izravno se u tim spisima napominju Melissos i Empedokle; drugima se, i ako se imenom ne napominju, jasno razabire utjecaj, a ti su naročito: Ksenofan, Parmenid, Heraklit, Alkmaion, Anaksagora i Diogen Apolonjanin.

Duh i utjecaj ovih filozofa, na koji nailazimo u t. zv. hipokratskim spisima, odregjuje im i vrijeme, u koje ih valja računati, jer baš nikaki trag ne vodi izvan vremena malo prije spomenutih umnika.

Pučka ljekarija postojala je doduše i nadalje, samo se odsada zaklanjala za štokake bučne strane naslove, kao što su razna imena tračkih ljekara, getskih i hiperborejskih čudotvoraca i persijskih magika, a najposlije je to palo u oblast haldejskih i egipćanskih čarolija i mudrolija, i „Jegjupke“ su megju lakovjernom svjetinom nalazile svojih poštovatelja baš kao još i u najnovija vremena u našim krajevima. Uz to se i nadalje održalo svećeničko ili hieratičko ljekarstvo, i to osobito time, što su razna svetišta bila smještena na raznim zdravim mjestima, u svaku ruku podobnim za sanatorije, kojim se često vrijednost povisivala u štokakim racijonalnim uredbama.

Obilatih tragova nalazimo takim uredbama drevnog lječilišta u ubavom starom Epidauru, na istočnoj obali Argolide. Ta i danas u zimsko doba onamo jure bolesnici iz najrazličijih krajeva. I jest to mjesto mimo mnoga druga zgodno kao lječilište: blago podneblje, more, u zalegju gore, koje ga čuvaju od sjevernih vjetrova, u okolici mirisava i bujna vegetacija; obilata vrela bistre izvor-vode Kako nam ostanci lijepo uregjenog trkališta i glumišta kazuju, nijesu stari zaboravili postarati se i za zabavu mnoge publike, koja je onamo dolazila radi kupanja i liječenja. Pored istinske ljekovite moći onoga kraja, povišene razumnim uredbama, nastavilo je dakako i hieratsko ljekarstvo svoje vračarije i sujevjerja; tako nam bilješke iz Epidaura pričaju o razlupanom vrču, koji se bez ičije ljudske ruke sam opet sastavio i čitavim stvorio, o posječenoj glavi, koju demoni, štono su je skinuli s ramena, ne mogu da opet nasade, dok ne dogje čuveni Asklepije, pa na veliko čudo sviju glavu opet sastavi s trupom i slično.

Pored takog i sličnog čarobnjaštva mirno se megjutim razvijala svjetovna — naučna medicina, nastavljajući svoj rad na temelju, što ga je privrijedilo iskustvo od mnogih vijekova. Od filozofije je prihvatila štokaka njena maštanja o elementima i pratvari, ali i razne njene tečevine, kojima je ostala trajna vrijednost za sva vremena. To je posve naravski, kada megju tim drevnim ljekarima nalazimo imena najoglašenijih filozofa, kao Empedokle, Filolaj, Alkmeon, Hipon i dr. Ali mnogo znamenitija od te personalne unije bijaše realna unija obaju područja. Težnju za ovom potaklo je uvje-

Digitized by Google

renje, koje je proklilo iz tadašnjeg stanja nauke, i koje bi se ovako moglo formulirati: „Čovjek, koji je jedan dio ukupne prirode, ne može se bez nje razumjeti. Potreba je takav nazor o svemu, što se u svemiru dogagja, koji može da zadovoljava. Ako to stignemo, dostaćemo se ključa, koji otvara i najskromnije pretinke ljekarske umjetnosti“ [1]).

Kako u jednu ruku zajedničko svim t. zv. hipokratskim spisima naslanjanje na prirodno-filozofske sisteme, tako se opet svuda više manje ističe eklekticizam: ne prihvaćaju se isključivo pojedinih sustava, već se svakim po malo koriste.

Megju spisima, o kojima ovdje govorimo, ima djelo, koje sastoji od četiri knjige, a naslov mu je „O dieti“. U tom se djelu na čelu izriče ovo načelno stanovište: „Ja tvrdim,“ veli pisac na kraju svoga uvoda, „da onaj, koji hoće da pravo piše o ljudskoj dieti, prije svega valja da ispituje i poznaje narav ljudsku. Valja mu poznavati prvobitne sastojke tijela ljudskog, valja mu znati, koji od tih sastojaka u ljudskoj naravi gospoduju. Jer ko ne poznaje prvobitni sastav, taj ne može znati, što iz njega slijedi; a ako ne zna, što u ljudskom tijelu prevlagjuje, onda on ne može čovjeku privoditi ono, što će mu biti na probit.“ Na drugom se mjestu ističe opreka izmegju rada i prehrane. Râd troši tijelo, jelo i piće imaju da naknade potrošene čestice. Temelj je zdravlju pravi razmjer izmegju râda i prehrane s pogledom na tjelesnu konštituciju pojedinca, na razlike životnog doba, na godišnja doba, podneblja i t. d. Zdravlje bi se moglo sačuvati od svakoga kvara, kada se prije obolijevanja očima ljekarevim ne bi skrivao jedan faktor, a to je individualna konštitucija.

Dotle je sve lijepo. Nego sada govoreći o elementima ljudskog i životinjskog tijela, eno ga gdje zapada u oblast Heraklitovih prirodno-filozofskih teorija: dva su mu glavna elementa, vatra i voda. Vatra mu je univerzalni princip kretanja, voda pak univerzalni princip prehrane. „Kada vatra dospije do krajne megje vode, onda joj više nema hrane; ona se onda obrne, pa se opet vraća izvorima svoje prehrane; kada voda stigne na krajnju megju vatre, onda se više ne može gibati, ona ondje zastane, pa je... vatra, koja amo dopane, potroši kao svoju hranu.“ Opstanak vasione stoji za tim, da nikoji od oba ta elementa ne prevlada. Dakle ravnoteža izmegju radnje i prehrane, izmegju primitka i izdatka. Tu je ideju u ostalom već davno prije izrekao Euryphon, glava knidske medicinske škole i suvremenik Hipokratov, naziruć i u suvišku hrane uzroke bolesti. Slično je drugi jedan Knigjanin, Herodikos, izrekao: „Ljudi se onda razbole, kada pri nedostatnom kretanju uzimaju obilatu hranu.“ Pisca djela o dieti ide ta zasluga, da je temeljnoj istini, koju su drugi već prije njega našli, našao općeniti donošaj. U svih pak nalazimo taj nedostatak, da u poremećenoj ravnoteži izmegju kretanja i prehrane nalaze jedini uzrok bolestima. Veličajna je prispodoba čovjeka s vasionom u našeg dietetičara, mikrokosmosa s makrokosmom, na koju u ostalom i mnogo kasnije nailazimo.

Kako je megjutim u ono doba na špekulativnom ispitivanju osnovana nauka o materiji bila skroz primitivna, dok su s njom uporedo tekli gotovo antropomorfni nazori o zvijezdama, to mu je onakvo isporegjivanje moralo izaći naivno, djetinjasto. Tako mu je trbuh opće „skladište, koje od svih prima i svima daje“ i po tome ga on isporegjuje s morem. Opojen je očevidno zamršenom mudrinjom Heraklitovom, ali će on za to ipak što to pozajmiti i od drugih velikih glava, tako n. pr. po Anaksagori i Empedoklu govori o „postanju i propadanju“ po „spajanju i razdvajanju“. Dakako da to zapadanje u štokake fiktivne doktrine nije u prilog njegovu djelu, osnovanu inače

[1]) Gomperz, I., str. 229.

Digitized by Google

na obilatu iskustvu, u kome ima i jedan originalni eksperimenat (umjetno izazvano povraćanje) i ispitivanje raznih jela s pogledom na stepen njihove hranjivosti. Tim čudnovatiji izlazi mu svršetak, gdje govori o snu, te ondje priča o naravnim i nadnaravnim snovigjenjima. „Ubava podoba lijepe žene, koja se svršava u riblji rep“ — tako bi nam se htjelo naspram njega uskliknuti s Horacom — veli Gomperz.

Drugi jedan pisac piše „o mišicama“.

To je odlomak nekog velikog djela o „ljekarskoj nauci“. Pisac je neki praktičar velikog iskustva, koji je mnogo doživio i umio oko sebe gledati i motriti. On prvi izriče, da moždina u kičmi nije drugo nego što je i moždina u kostima, da je obavijena kožicom i da je u svezi s mozgom.

„On je vidio samoubojice, koji su sebi htjeli prerezati vrat, pak su izgubili glas, čim im je nož zašao u dušnik; pošto im pak zatvoriše ranu na dušniku, opet mogoše govoriti; otuda on posve pravo izvodi, da je onaj zrak, što je umakao kroz ranu, uzrok, te su izgubili glas. Time se on sada koristi, da osnuje valjanu teoriju o postajanju glasova u govoru“ [1]).

Ovaj pisac ne samo što posmotra, on i eksperimentira. On zna, da se krv zgusne, kad se pusti iz tijela, ali on je krv tresao i mućkao, pa našao, da se krv onda ne zgusne. On vari razna tkanja u tijelu, pa tako nalazi, da ih ima takih, koja se lakše, i takih, koja se teže vare.

Pri svem svom posmatranju i eksperimentovanju ipak on vjeruje u broj sedam, koji tobože sve uregjuje u ljudskom životu i prirodi. Tako on smjelo tvrdi, da dijete od osam mjeseci nikad još nije ostalo na životu. Valja da je ili dostiglo normalno vrijeme sazrijevanja, t. j. 7×40 (= 280) dana, ili pak da se na kraju sedmoga mjeseca rodilo. Od jela i pila ne možeš se duže uzdržati, nego sedam dana. On se zanima i takim pitanjima, na koja uopće nema odgovora, i kojima se nauka više i ne bavi. Takvo mu je pitanje postanje organičkog života. Za to pak o teoriji razvoja i ne sniva; — ne brine se on, kako su postali primitivni organizmi, već on hoće da riješi pitanje, kako je čovjek postao od materije. I eto ga odmah gdje zapada u maštanja suvremenih filozofa: od toplog i studenog, vlažnog i suhog, masnog i ljepivog nastaju gnjilenjem i ukočenošću, zgušnjavanjem i razrjegjivanjem, rastapanjem i varenjem pojedinih tkanja razni sastojci tijela. I zagrijao se čovjek pa neumorno priča: „Evo ovako postadoše pluća“, „ovako se se upriličila jetra“, „ovako se upodobila slezena“, „na taj su se način sastavili članci“, „ovako su eto zubi izrasli“. U svem tom maštanju ipak bijaše klica zdravoj misli, koju i današnja nauka pripoznaje, a ta je: ako hoćeš da shvatiš bolest, valja ti poznavati radnju zdrava tijela; ako hoćeš da razumiješ radnju tijela, valja ti poznavati organe, koji tu radnju svršavaju, ovih opet ne možeš razumjeti, ako ne poznaješ njihovih elementarnih sastojaka i onih tvari i sila, koje u njima rade, po onome kako reče Aristotel: „Ko bi mogao vidjeti, kako stvari iz početka rastu, taj bi ih najbolje vidio.“ Drugim riječma: terapija se osniva na patologiji, patologija na fiziologiji i na anatomiji, obje potonje na histologiji, hemiji i fiziki; nauka o descendenciji kazuje nam put, koji od najnižih i najjednostavnijih organizama vodi do najsavršenijih i najkompliciranijih, a kao zadnja svrha mami nas još nestečena spoznaja postanja organičkih tijela od neorganičkih uopće“ [2]). Toj postepenosti u našega pisca dakako nema traga, on se smjelo hoće da maši odmah najvišeg cilja, kao što nezrelo i neiskusno čedo svojim ručicama posiže izravno za

[1]) Gomperz, I., str. 233.

[2]) Gomperz, I., str. 235.

Digitized by Google

zvijezdama. Još su ljudi bili obuzeti mišlju, da se suštim umovanjem i maštanjem mogu dokučiti i najviše stvari.

*

Izravno protiv prirodne filozofije okreće se t. zv. koička škola, tu je prvi put zapodjeven ljut boj protiv njenih fikcija. Ljekarska je nauka kroknula naprijed, iza šegrtovanja prikupljanjem činjenica — da tako reknemo po Gomperzu — nastupilo je majstorska doba mirnog i metodičkog obragjivanja naučne gragje. Došlo je do strogog razlikovanja fikcije i realnosti, i moralo je do toga najprije doći u ljekarstvu. „Ozbiljni i plemeniti poziv ljekara, koji ga upućuje, da danomice prirodi gleda u lice, bud u vršenju toga poziva teoretičke zablude rode kobnim praktičnim učincima, bijaše u svako doba poprište najčišće i najneumitnije ljubavi za istinu. Najbolji ljekari moraju biti najbolji posmatrači. Ko pak oštro vidi, jasno čuje; ko uopće ima krepke, neprestanim vježbanjem izoštrene i istančene osjete, taj samo rijetko kada može da bude sanjar ili snatrilac. Ona megja, što dijeli zbilju od tvorevina maštinih, za njega kao da je udubljena i u neprekoračivu provaliju proširena. Boj protiv presizanja mašte u oblast fantazije vazda će ga naći na svome mjestu“ [1]).

Najprije je na špekulativne igrarije u ljekarstvu u svu duž učinio juriš pisac djela „O staroj medicini“. Ljuto on kori te nove ljekare, koji sebi vrlo olakšavaju posao, „uzimajući jedan temeljni uzrok za smrt i za bolesti, pa još isti uzrok za sve ljude, i postavljajući kao takav dva faktora, bila to sada toplina i studen, vlaga i suhost, ili što se inače kome svigja... Ali ljekarstvo“ — koje nije umijeće za oko, pa mu povrh toga sve ono valja vidjeti, čuti, opipati, okušati, omirisati, čime ima posla, — „ima od starine sve, princip i utrven put, na kome je tečajem vremena mnogo štošta divno otkriveno i na kome će se i ostalo otkriti, kada ljudi zadosta nadareni i snabdjeveni poznavanjem dojakošnjih otkrivenja, ova učine svojim ishodištima, pa otuda nastane ispitivanje. Ali ko to sve zabacuje i prezire, pa se na drugom putu i drugim načinom pothvati ispitivati, te onda tvrdi, da je nešta obreo, taj je prevaren, ili sama sebe vara: jer to tako ne može da bude“ [2]).

Pisac to prvenstvo stare, empiričke metode i stvarnim razlozima utvrgjuje, u empirici jedinoj nalazi on temelje ukupne medicine. Amo on poteže ne samo dietetiku, već i prijelaz života ljudskoga iz surovog životinjskom sličnoga stanja u dostojnije čovjeka forme. Tako mu je i prijelaz od sirove hrane, jednake životinjskoj, na finiju hranu kulturnoga svijeta „velik izum, koji se tečajem mnogih vijekova razvio i dotjerao mnogim oštroumljem i velikom domišljatošću“. Iskustvo, koje je čovjeka naučilo razlikovati neuharnost one primitivne hrane, sasvim je ravno onome, koje je liječnika navelo, da dietu, koja prija zdravu čovjeku, za bolesnike zamijeni lakšom bolesničkom hranom. Nije nikako čudo, da se onaj dio ljekarstva, kome je svak vješt, odvojio od onoga, koji ima svoje zatočnike po zvanju. U stvari je megjutim to umijeće jedinstveno, postupak je u obje prilike bio posve isti. Tu i tamo trebalo je onaka jela, koja ljudsko tijelo nije moglo svladati, tako miješati, ublažavati i rasporegjivati, da ih u jednom slučaju zdrav, u drugom bolestan organizam može podnijeti, pak ih na svoju probit upotrebiti.

Mnogim primjerima rasvjetljuje on individualne razlike, što se ističu u dietetičkim stvarma, koje se razlike osnivaju stranom na razlikama prvobitnih svojstava, stranom na raznim navikama, pa onda razlaže, kako se o tim individualnim

[1]) Gomperz, I., str. 238.
[2]) Gomperz, I., str. 239.

Digitized by Google

razlikama ne može voditi računa na temelju kakvoga općega principa, nego samo na osnovu neprestana, brižna posmatranja. Onda slijedi potreba strogo individualizovanoga postupka, pri kome se dakako ne da svaki put na dlaku pogoditi, što je pravo. Obilat je izvor zabludama i u tome, što ima škodljivih utjecaja posve protivne vrste. Eno valja ti se čuvati onoga, što je premnogo isto tako, kao i onoga, što je premalo. Valja dakle naći pravu mjeru; tek nikad ne ćeš naći mjeru, težinu ili broj, koji će ti biti stalno pravilo, u tome se jedino možeš povoditi za svojim tjelesnim čustvom. Po tome će, dakako, vazda biti odmicanja od prave linije, na lijevo ili na desno. Blago onome liječniku, koji najmanje štete skrivi! Većina ili naliči na krmilare, koji za vedra neba i po mirnoj pučini bezbrižno vrludaju i mnoge pogrješke počine, ali kad bura zahuji, onda njihova nespretnost u kobnim pošljedicama izlazi na vidjelo.

Onoj medicini, koja sve hoće da svede na nekoliko osnovnih elemenata, prigovara, da njihove pretpostavke i odredbe ne podobaju mnogostranosti stvari, kakva se pokazuje u zbilji. Na preporuku pisca „o dieti“, da „studeno valja upotrijebiti protiv toploga, toplo protiv studenoga, vlažno protiv suhoga, suho protiv vlage, i tako svaki put, kada koji od tih faktora učini štetu, suzbijati je utjecajem protivnoga mu faktora...“ veli on: „Ali eto, nikoji od onih liječnika, koliko ja znam, nije otkrio ništa, što bi samo po sebi bilo toplo, studeno, suho ili vlažno, pa ne bi povrh toga imalo nikakvih svojstava. Nasuprot za njih, kako mislim, opstoje samo ista ona jela i pila, kojima se i svi mi drugi služimo. Ne mogu oni dakle bolesniku preporučiti da uzme „toplo“. Ovaj će naime odmah pitati: „a što toplo“? Na to oni onda nužno ili moraju zaći u prazan razgovor, ili se pak moraju odlučiti za kakvu poznatu stvar.“ Ali je sada pri tome velika razlika, da li ono „toplo“ ujedno steže, ili propušta ... ili je ono s kojom drugom od mnoštva onih kakvoća spojeno, što ih ima u prirodi — a to je razlika utjecaja, koja se pokazuje ne samo na čovjeku, nego i na drvu, koži i na mnogim drugim predmetima, koji ni iz daleka nijesu tako osjetljivi, kao ljudsko tijelo.

Najoštrije se megjutim temeljno stanovište piščevo ističe u ovom što slijedi. „Vele nekoji, liječnici kao i sofiste“ (valjda filozofi), „da se ne može razumjeti ljekarstvo, kada se ne zna, što je čovjek; to valja da najprije onaj ispita, koji hoće da čovjeka valjano liječi. Taj njihov razgovor gagja na filozofiju, i to onaku, kakvu su obragjivali Empedokle i drugi, koji su o prirodi pisali pa razlagali, što je čovjek od iskona, kako je najprije postao i kako su se sastavili njegovi dijelovi. Ja pak mislim, da sve ono, što je rekao i napisao taki jedan sofista o prirodi, više pada u oblast slikarske umijeće, nego ljekarske. Nasuprot mislim ja, da se pouzdano znanje o prirodi ni s koje druge tačke ne može postići, nego po ljekarstvu. A do toga se može doći, kada neko ljekarstvom vlada svojski i u potpunu mu opsegu. Dotle pak čini mi se, da je još daleko, do one učenosti naime, koja zna, što je čovjek, po kojim on uzrocima postaje i koja bi to sve na dlaku znala.“

Što se one slikarske umijeće tiče, očevidno je, da tu pisac ne razumijeva drugo, nego poetičke tvorbe — maštanje, on oštro razlikuje fikciju od zbilje. Po onome, kako pisac hoće da učini ljekarstvo ishodištem i središtem ukupnog znanja o prirodi, izlazi da je njemu svako znanje o prirodi relativno; da mu je svrhom znanja, koje mi možemo dostići, ne što je ona po sebi, već što je ona u odnosu spram ljudske sposobnosti zamjećivanja. Prema tomu je ovo njegovo razlaganje, što slijedi: „Jer i meni čini se potreba, da se svaki liječnik razumije u prirodu i da mu se za to s najvećim naprezanjem o tome valja starati, ako inače misli zadovoljiti svojoj zadaći. Njemu treba znati, što je čovjek u odnosu naspram onog jela i pila, što ga uzima, što je on u odnosu naspram onoga, što čini i radi; kako što na koga utječe. Pa nije dosta, ako

Digitized by Google

neko tek samo misli, da je sir loša hrana, jer onoga nadima, koji ga se odviše natrpa; nego treba znati, kako on poteškoće uzrokuje i po čemu i kojemu je on dijelu ljudskoga tijela nepriličan. Ima naime i više drugog jela i pila, koje je po svojoj naravi škodljivo, ali čovjeka jednako ne aficira. Za primjer uzeću vino, koje kada se nepomiješano u višoj mjeri pije, čovjeka na izvjestan način aficira. A očigled svakome kazuje, da je to djelo i utjecaj vina. Isto tako znamo, pomoću kojih sastojaka našega tijela vino postizava takav dojam. Eto to bih ja hotio tako čisto i jasno da znam i za ostale slučajeve, koji amo pripadaju.“ Nema spora, bistro je pisac uočio ona pitanja, koja ljekarskoj nauci valja riješiti, ako će da pouzdano ustanovi postupak s poremećenim organizmom ljudskim, samo što je previdio, da je on baš tako sposoban riješiti ta pitanja, kao što su špekulativni mudraci njegova vremena bili sposobni riješiti pitanja o suštini bivstva: ta što se u ono doba znalo o hemiji probave, kamo li za ono vrijeme fiziološko razumijevanje radnje mozga i živaca, bez koga nikako ne može da bude razborita odgovora na ona pitanja? Prekoravao čovjek druge s neznanja, o stvarma, kojih ni sam nije znao, tek, to mu valja pripoznati, uočio je načelnu stranu i glavne temelje ljekarske nauke, razabrao je pravu stazu, koja vodi u skrovite joj odaje.

Pisac knjige o staroj medicini prvi se služi riječju „hipoteza“. Hipoteza je nazor ili pretpostavka, ona je preteča istine. Sve, što je danas utvrgjena teorija, bijaše nekoć hipotezom. Da se poslužimo Gomperzovom prispodobom: prije nego što će sudac ustanoviti krivnju, navratiće ga štokaki razlozi na sumnju, a svaki taki razlog sumnje naći će izražaja u kakom mnijenju ili hipotezi. Pa onda, i iskaze svjedoka i sve drugo štošta, što se na temelju takve hipoteze ustanovi, ne može ikoliko živ duh u se primiti, a da u svakom štadiju procesa ne dogje opet do novih hipoteza, i to, ako je taj duh ne samo živ, nego ako i pravilno misli, takve hipoteze, koje će se sve bliže i bliže primicati istini, koja se konačno ima dostići. „Prethodno nazrijevanje samo u dva slučaja gubi svoju sposobnost, da pripravlja konačnu istinu: jedan put uslijed subjektivnog nedostatka u intelektu onoga, koji ispituje, drugi put uslijed objektivnog nedostatka, koji je u sredstvu ispitivanja. Hipoteza ne olakšava, već oteščava ili sprečava dostizanje konačne rješidbe, ako u duhu onoga, koji ispituje, nema nužnu mjeru gipkosti i obrazovanosti, te on zaboravlja na provizorni karakter takih nazora, prije vremena se pri njima smiri, te tako dio, možda veoma kratak dio puta, što ga valja prevaliti, smatra cijelim putem. Po sebi hipoteza nema znanstvene vrijednosti ili barem ne najvećeg stupnja te vrijednosti, kad ona po svojoj naravi nije takva, da od prethodno postavljene bude konačno utvrgjenom istinom, drugom riječju, ako ona nikake podloge ne daje otkrivenju istine ili verifikaciji.“

U ovom pošljednjem pogledu onaj, koji je prvi naišao na vrijednost hipotetičkog ispitivanja, nije dakako bio posve na čistu o svojstvima i vrijednosti hipoteze, nerazlikujući izrijekom takve, koje se mogu verificirati od onih, za koje se ne može misliti, da će se ikad verificirati; ali u misli kanda ih je ipak razlikovao, udarajući svom žestinom na ove potonje, koje naziva „praznim hipotezama“, i u koje naročito ubraja nevidljive stvari i take, kojima se nikad ne može ispitati suština.

Bitna je razlika izmegju kritičara starijih metoda u naučnom ispitivanju, — ovdje naročito u ljekarstvu, — u tome, što su, kako smo to već prije istakli, stari filozofi polazili od općenitih principa, dok on i njegovi jednomišljenici spoznaju grade na iskustvu: oni su se služili deduktivnom, ovi induktivnom metodom, i gdjekoji hoće u tome da slave pobjedu „valjane“, induktivne metode, nad „krivom“, deduktivnom. U tom je pogledu veoma zgodna i spomena dostojna ova pripomena Gom-

Digitized by Google

perzova[1]): „Ne za to, što bi deduktivna metoda bila kriva ili po stvari bez vrijednosti, već za to, jer se ona tek na veomo visokom stupnju znanstvenog razvoja može uspješno primjenjivati, jer je onda patologija još bila bez anatomičkog i fiziološkog, fiziologija bez celularno-fiziološkog, fizikalnog i hemičkog temelja, kao što ga djelomice i danas još nema, — za to se ponekad valja zadovoljavati i oskudnijim, predmetu manje podobnim metodama. Otpočela je prelazna perijoda, koja do danas traje, pošto sad istom najnapredniji dijelovi znanosti o organičkom životu počinju dopuštati barem djelomice deduktivan postupak i time ulaziti u zadnju i najvišu frazu znanstvenog postupka. Tip je dedukcije račun. Ovaj se danas obilato primjenjuje u okulistici, u koliko je ova sazdana na optici. Ali i druge, visoko razvijene grane terapije već imaju deduktivan temelj. Pomislimo na antiseptičko liječenje rana. Ovome je svrhom uništavanje mikro-organizama, za koje se danas u tvrdo zna, da od njih potječu bolesti, a liječenje se postizava substancijama, koje nam po svojim hemičkim svojstvima potpuno zajamčuju uspjeh.“

Najviša je zasluga „koičke škole“ u tome, „što je ona one grane ljekarstva, koje su bez dubljega temelja mogle napredovati, zamjernom neumornošću, oštroumljem i pouzdanim posmatranjem razvila, prije svega semeiotiku, nauku o simptomima bolesti, koja i današnje adepte nauke zabavlja i poučava gotovo beskrajnom množinom finih opažanja i oštrih razlika.“ Dakako da su se i ovdje u ono doba, gdje je iskustveni temelj bio još vrlo oskudan, morali laćati hipoteza, kojim se danas ne pripisuje nikaka vrijednost, kao što je n. pr. ona o četiri tobožnja temeljna soka.

*

Ne samo protiv prirodno-filozofskih doktrina, nego i protiv onih starih predrasuda i praznovjerica digli su se pojedini zatočnici hipokratske škole, koje su u ljekarstvo povlačile religijozne momente, te razne bolesti pripisivale nadnaravnim utjecajima, dok su u drugu ruku u liječnika nazirali moć suzbijati te nadnaravne utjecaje. Tako u knjizi „O ženskim bolestima“ „božanski“ utjecaji i „božanske stvari“ imaju veliku ulogu. Protiv toga supranaturalizma u ljekarstvu osobito se energično obraćaju dvije knjige: jedna s naslovom „O zraku, vodi i položaju“, druga „O svetoj bolesti“.

Ona prva već nam svojim naslovom naviješta, koji je pravac pisac uzeo u ljekarstvu, i gdje on traži uzroke bolestima. Iskusan je to čovjek, bio je u južnoj Rusiji i na obalama Nila, mnogo je vidio, mnogo iskusio, bistro je motrio i pomno ispitivao. Motrio je i ispitivao uzročnu svezu izmegju klimatičkih prilika i tjelesnog ustrojstva, izmegju mijene godišnjih doba i raznih bolesti i — prvi koliko se znade — izmegju narodnoga karaktera i fizičkih prilika pojedinih krajeva. Tu dakle nailazimo na prvog utemeljitelja narodne psihologije. Govoreći o „ženskoj bolesti“ u Skita, obara se on svom silom na tvrdnju, da ta ili bilo koja bolest potječe od naročitih božanskih utjecaja. Jednaka se tendencija ističe u knjizi „O svetoj bolesti“. Svetom bolešću nazivalo je pučko vjerovanje padavicu, smatrajući je božjom kaznom. I jedna i druga knjiga poriče, da se nadnaravni utjecaji očituju u bolestima, ali se uz to u jednoj i drugoj knjizi izriče uvjerenje, da se tvrda vjera u beziznimnu zakonitost svega, što se u prirodi dogagja, sasma lijepo slaže s religijoznom vjerom u božanski praizvor, iz koga potječe ona zakonitost, i koji je prvi i konačni uzrok svemu, što se dogagja.

[1]) Gomperz, I., str. 248.

Digitized by Google

„Sve je božansko i sve je ljudsko," veli pisac ove potonje knjige, pa duboku misao te rečenice dalje tumači i izvodi veleći, da nikaka razloga nema smatrati jednu bolest više „božanskom", nego druge. Svima valja tražiti uzrok i postanje u prirodnim agencijama, kao što su toplina, studen, sunce, vjetrovi, koji su svikolici božanske naravi, dok se nikoji od tih faktora nije pokazao nedohvatnim i ljudskome utjecaju nepristupačnim. Eto: narav i povod tih bolesti potječe iz istog božanskog izvora, iz koga sve drugo potječe, — veli pisac na drugom mjestu. Pisac one prve knjige „o zraku, vodi i položaju" veli opet: I meni se samome te patnje čine božanske, pa tako i sve druge; nikoja pak više božanska i više čovječanska nego druge... Svakoja ima narav (t. j. naravni uzrok), i bez toga nikoja ne postaje.

Pisac one druge knjige „o svetim bolestima" žestoko i s gorkom porugom udara na „vrače i šljepare", koji „čišćenjem i čarolijama" tobože hoće da liječe, i koji „lažima o božanstvu prikrivaju svoje sopstveno neznanje i nevještinu, pa ni sami ne vjeruju u ono, što drugima kazuju." Nastavljajući dokazuje on to ovako: „Jer kad se te bolesti mogu liječiti takim čišćenjem i štokakim drugim njihovim liječenjem, što onda smeta, da te bolesti ovakim i sličnim postupcima i postaju te na ljude dolaze? Ali onda im uzrok ne bi bio božanski, već čisto čovječanski. Jer ko može da čarolijama i čišćenjem take bolesti da liječi, taj bi ih mogao, primjenjujući druga sredstva i privesti, ali onda ode božansko i njegov utjecaj".

Nadalje razlaže on, kako i druge kojekake procedure nijesu ništa bolje, te se osnivaju na pretpostavci, da ili nema bogova, ili da su ovi bez svake snage. „Jer kad bi istina bila, da čovjek žrtvama i čarolijama može skinuti mjesec ili sunce maknuti ili buru i lijepo vrijeme načiniti, onda ja sve to više ne bih smatrao božanskim, nego ljudskim stvarma, jer bi onda božanska moć ljudskim znanjem bila svladana i zarobljena."

Znamenovanje mozga za tjelesni i duševni život otkrio je Alkmeon. I to se ovdje na široko i veoma živo razlaže i brani. S tim u svezi dokazuje on, da je padavica bolest centralnog organa.

Mnogo se znanstvena smisla očituje u metodi, kako se u toj hipokratskoj zbirci pretresaju misli, nikle u protivničkom taboru.

Take se misli ne osugjuju naprosto i ne zabacuju, nego se najprije prihvate, traže se svi dokazi, koji bi im mogli biti u prilog, a onda se istom svi ti dokazi redom pobijaju, dok se i sama ona misao ne oprovrgne. U polemici protiv knjige iz knidske škole „O dieti u akutnim bolestima" veli pisac megju ostalim: „I ovako bi se još mogao potkrijepiti protivni nazor...." Na drugom mjestu veli se: „Ja sam to navlaš napisao; jer mnogo vrijedi poznavati i neuspjele pokušaje, pa naći s kojih uzroka nijesu uspjeli."

Megju ostalim razlaže taj pisac, kako bolesnicima ne treba dodijavati štočime, od čega nema koristi. „Mogao bi ko god," veli on, „reći, da je to izvan oblasti ljekarske nauke; jer koja korist može da bude od izučavanja takih slučajeva, gdje više nema pomoći? Nije to tako, velim ja... Kada se bolest još može izliječiti, onda valja iz petnih žila pregnuti, da ne postane neizlječivom. Neizlječive bolesti valja pak kao takve upoznati, da se bolesnik bez potrebe i koristi ne meće na muke."

Uopće to bijaše neki u znanstvenom radu neumoran i vanredno ozbiljan čovjek. Eno ga, gdje je svoje anatomsko ispitivanje protegao i na životinjski svijet, pa gragju ljudskoga kostura isporegjuje s kosturom kičmenjaka, i to tako na potanko, da ga slobodno možemo smatrati prvim komparativnim anatomom.

Digitized by Google

Kako smo cijelo ovo poglavlje po Gomperzu prikazali, neka nam ga bude slobodno poput njega i završiti znamenitom riječju ovog pošljednjeg pisca o potrebi funkcije za održanje organa u zdravlju, koja riječ i danas ima jednaku vrijednost: „Svi dijelovi tijela, koji su za kakvu radnju odregjeni, ostaju zdravi, ako se njima služimo prema njihovu odregjenju; i ako ih vježbamo u onakom radu, na kakav je koji od njih obikao, lijepo onda rastu i dugo ostaju mladi. Kada se pak njima ne služimo, onda pobolijevaju, zakržljave i prije vremena ostare.“

PEDAGOŠKA SMOTRA.

Dalmacija.

Izvještaj o stanju općih pučkih i gragjanskih škola i preparandija u Dalmaciji školske godine 1896./97. i 1897./98.

A. Pučke škole.

I. Broj pučkih škola.

1. Gragjanske škole.

Školske godine 1896./97. i 1897./98. bilo je u Dalmaciji 5 muških i 1 ženska gragjanska škola, i to po 1 muška u Dubrovniku, Hvaru, Korčuli, Makarskoj i Šibeniku, a ženska u Spljetu. Nastavni jezik bio je u svim ovim školama hrvatski ili srpski.

2. Prijegled općih pučkih škola.

a) Javne opće pučke škole:

Godine	Vrste škola						Po spolu			Po trajanju obuke			Po nastavnom jeziku	
	ukupno	jednorazredne	dvorazredne	trorazredne	četverorazredne	šesterorazredne	muške	ženske	mješovite	dnevnih	poludnevnih	djelomice dnevnih i djelomice poludnevnih	hrvatskim ili srpskim	talijanskim nastavnim jezikom
1896./97.	335	227	79	17	11	1	68	41	226	270	58	7	332	3
1897./98.	341	222	81	26	11	1	58	36	247	258	78	5	338	3

U prijegledu naznačene su samo one opće pučke škole, u kojima se nastavljalo.

Osim naznačenih redovitih pučkih škola bilo je godine 1896./97. 19 pomoćnih škola, a godine 1897./98. 22 pomoćne škole. U svim pomoćnim školama bio je nastavni jezik hrvatski ili srpski.

Školske godine 1896./97. otvoreno je 16 novih jednorazrednih mješovitih škola i 11 novih razreda, a školske godine 1897./98. otvoreno je isto toliko jednorazrednih mješovitih škola i 16 novih razreda.

Digitized by Google

Školske godine 1896./97. ostalo je zatvoreno 4 jednorazredne škole i 2 razreda, a školske godine 1897./98. 6 jednorazrednih škola i 5 razreda. Spomenute škole i razredi ostali su zatvoreni radi toga, što nije bilo dovoljnoga broja učiteljskih sila ili što nije bilo zgodnih prostorija.

Radi istih razloga nije se moglo otvoriti godine 1896./97. 114, a prošle školske godine 112 već ustanovljenih jednorazrednih mješovitih škola.

b) Privatne pučke škole.

Godine 1896./97. bilo je 18 privatnih pučkih škola, i to 10 s pravom javnosti, a godine 1897./98. bilo ih je 19, i to 10 s pravom javnosti, a 9 bez prava javnosti.

II. Pohagjanje školâ.

Broj djece bio je:

Godine	Koja su obvezana bila pohagjati školu					koja su pohagjala				Koja su pohagjala koju višu školu ili koji stručni tečaj	Koja su radi kakve tjelesne ili duševne mane izostala od škole	Pravilno razvijena djeca, koja su obvezana pohagjati školu a izostala od škole
		svagdanje		svečano-nedjeljne		javne pučke škole		privatne škole ili su bila kod kuće obučavana				
	ukupno	muška	ženska	muška	ženska	muška	ženska	muška	ženska			
1896./97.	44.399	23.835	17.173	2600	791	24.360	14.276	242	1346	307	965	2691
1897./98.	45.049	23 955	17.458	2600	1036	24 263	14 566	280	1752	304	1022	2862

Da su djeca, koja su obvezana polaziti školu, sasvim ili djelomice zanemarila polazak škole, ima se pripisati donekle siromaštvu roditelja, nehajnosti nekih mjesnih školskih vijeća, a poglavito pak velikoj udaljenosti kuća od školske zgrade, gdje su osim toga putevi rgjavi a zimi često i neprohodivi.

Da se postigne što redovitiji polazak, kotarska su školska vijeća upotrebila sredstva, koja su zakonom propisana; megju ostalim bilo je udareno i dosta globa.

Za dokaz udarenih globa služi evo ovaj prijegled:

	God. 1896./97.	god. 1897./98.
Izvršene su kazne zatvora od 1 ili više dana .	114	32
Od nekoliko sati	622	643

	God. 1896./97.	god. 1897./98.
Odmjerene su novčane globe	for. 7384.—	for. 7309.—
Utjerane su novčane globe	„ 2257.—	„ 2925.—
Ukupni iznos uplaćenih globa bio je	„ 1906.22	„ 2176.13
Ukupni iznos još neisplaćenih globa bio je . .	„ 5937.72	„ 4481.37

Mjesna su školska vijeća u gradovima i u ovećim mjestima uopće marno vršila svoje dužnosti, dok su ih ona po selima često zanemarivala, a to više radi nepoznavanja školskih propisa, nego radi hotimičnog nehajstva. Zbog očitog nehajstva dva su mjesna školska vijeća raspuštena god. 1896./97., a dva god. 1897./98.

Digitized by Google

III. Broj učiteljskog osoblja.

Godine	Učitelji javnih pučkih škola			Učiteljice javnih pučkih škola			Vjeroučitelji odregjeni od		Pomoćne učiteljice ženskog ručnog rada	
	osposobljeni	sa svjedodžbom zrelosti	bez svjedodžbe zrelosti	osposobljene	sa svjedodžbom zrelosti	bez svjedodžbe zrelosti	školske vlasti	crkvenih vlasti	osposobljene	neosposobljene
1896/97.	250	86	7	107	62	–	17	322	5	43
1897./98.	261	90	4	113	71	—	7	305	5	74

Godine 1896./97. ostalo je 7 mjesta pravog učitelja i 1 mjesto pomoćnog učitelja prazno, a godine 1897./98. 6, odnosno 1 mjesto.

IV. Nastavni predmeti i postignuti uspjeh.

	god. 1896./97.	god. 1897./98.
Broj javnih općih pučkih škola		
u kojima se učila tjelovježba	255	285
u kojima se učio ženski ručni rad . . .	184	218
Broj škola, koje su bile provigjene		
školskim vrtom	140	161
školskom knjižnicom	334	332
propisanim učilima	345	326

Stanje školskih vrtova bilo je kod 9 škola vrlo dobro, kod 49 dobro, kod 77 povoljno, a kod 26 slabo.

Praktično poljodjelstvo poučavalo je prošle školske godine 116 učitelja, a bilo je 1258 učenika.

Uspjeh poučavanja bio je:	god. 1896./97.	god. 1897./98.
veoma povoljan u	93 škole	70 škola
povoljan „	147 škola	172 škole
dostatan „	68 „	78 škola
nedostatan „	23 škole	22 škole

V. Osobiti zavodi.

1. Zavoda za djecu, koja još nijesu obvezana prolaziti školu, ima svega 6, i to u Zadru, Spljetu i u Šibeniku.

2. Tri zavoda opstoje za zapuštenu djecu u Spljetu, Zadru i u Dubrovniku.

VI. Stručni tečaji.

1. Tečaj za obrt spojen je s gragjanskom školom u Korčuli, i to za gragjenje brodova i za tesanje kamena.

2. Tečaji za poljodjelstvo spojeni su jedan s gragjanskom školom u Šibeniku, a jedan s pučkom školom u Trogiru.

3. Tečaj za pomorstvo spojen je s pučkom školom u Silbi.

Digitized by Google

VII. Troškovi za pučku nastavu.

1. Na učitelje, vjeroučitelje i učitelje pomoćnih škola troši se godišnje 649.882 *K.* Stvarni troškovi za škole, učiteljske skupštine i učiteljske pitomce iznašaju godišnje 280.266 *K.*

2. Troškovi za mirovine iznašaju godišnje 85.130 *K.*

B. Preparandije.

Za izobraženje učiteljâ i učiteljicâ za pučke škole u pokrajini su dvije preparandije s hrvatskim ili srpskim nastavnim jezikom, naime c. kr. muška preparandija u Arbanasima i c. kr. ženska preparandija u Dubrovniku; svaka sa tri razreda i s jednim pripravnim tečajem i s trorazrednom vježbaonicom.

Ovi podaci što slijede, odnose se na konac školske godine 1897./98.

1. Pohagjanje.

Broj učenika i učenica po razredima.

Preparandije	Pripravni tečaj	I. razred	II. razred	III. razred	Skupa	Vježbaonica
u Arbanasima	37	40	31	25	133	89
u Dubrovniku	42	47	55	36	180	120
Ukupno . . .	79	87	86	61	313	209

Broj učenika i učenica po vjeroispovijesti.

Preparandije	u Arbanasima			u Dubrovniku		
Vjere	rimo-katoličke	grčko-istočne	skupa	rimo-katoličke	grčko-istočne	skupa
Pripravni tečaj	32	5	37	41	1	42
I. razred	37	3	40	43	4	47
II. razred	29	2	31	52	3	55
III. razred	23	2	25	31	5	36
Ukupno . . .	121	12	133	167	13	180

Broj učenika i učenica po materinskom jeziku.

1. Preparandija u Arbanasima.

Jezik	hrvatski	srpski	arbanaski	madžarski	ruski	Svega
Pripravni tečaj	28	5	3	1	—	37
I. razred	32	4	4	—	—	40
II. razred	27	2	1	—	1	31
III. razred	23	2	—	—	—	25
Ukupno . . .	110	13	8	1	1	133

Digitized by Google

2. Preparandija u Dubrovniku.

Jezik	hrvatski	srpski	talijanski	njemački	francuski	novogrčki	Skupa
Pripravni tečaj	35	1	5	1	—	—	42
I. razred	40	4	3	—	—	—	47
II. razred	42	3	6	1	2	1	55
III. razred	30	5	1	—	—	—	36
Ukupno	147	13	15	2	2	1	180

2. Uspjeh ispita zrelosti.

Preparandije	Proglašeno			Povuklo se preko ispita	Skupa
	zrelim s odlikom	zrelim	nezrelim		
u Arbanasima	3	13[1])	7	3[1])	26
u Dubrovniku	11	22	1	2	36
Ukupno . .	14	35	8	5	62

3. Štipendije.

U ime štipendija i pripomoći bile su godine 1897./98. udijeljene učenicima i učenicama preparandija u pokrajini ove svote:

Zavodi	Broj obdarenih učenika i učenica		Ukupni iznos		Skupa
	pripomoći	štipendijom	pripomoći	štipendija	
			kruna		kruna
u Arbanasima	9	70	372	8.064	8.436
u Dubrovniku	19	85	330	8.576	8 906
Ukupno . .	28	155	702	16 640	17.342

4. Učiteljsko osoblje.

Zavodi	Upravitelji	Glavni učitelji		Učiteljske sile u vježbaonicama				Pomoćne sile		Skupa
		glavni učitelji	vjeroučitelji	učitelji	učiteljice	podučitelji	podučiteljice	nadomjesni učitelji	pomoćni učitelji	
u Arbanasima	—	6	2	8	—	1	—	—	1	18
u Dubrovniku	1	7	1	1	3	—	1	1	1	16
Ukupno . .	1	13	3	9	3	1	1	1	2	34

[1] Megju kojima 1 izvanjski.

Digitized by Google

Jednomu je glavnom učitelju preparandije u Arbanasima povjerena uprava onog zavoda, jedan je dodijeljen na službovanje kod c. kr. dalmatinskog Namjesništva, a jedan kod pokrajinskog školskog vijeća; jedan je profesor c. kr. realke u Zadru, a privremeno dodijeljen na službovanje u zavodu; jedan je privremen. Tri su glavna učitelja dubrovačke preparandije na dopustn, naime jedan kao prisjednik dalmatinskog zemaljskog Odbora, dva kao c. kr. kot. školski nadzornici, a dva su glavna učitelja ovog zavoda privremena.

Od 13 glavnih učitelja osam ih je u VIII. činovničkom redu.

Dva su učitelja vježbaonice kod preparandije u Arbanasima na dopustu kao c. kr. kot. školski nadzornici, a tri su privremena.

Opaska: Sa c. kr. preparandijom u Arbanasima spojen je i c. kr. konvikat, u komu je bilo 77 pitomaca. Konviktom upravlja upravitelj one preparandije.

Jedan od učiteljâ vježbaonice služi u konviktu kao nadstojnik-ekonom, i kad treba, zamjenjuje učitelje u vježbaonici. Podučitelj je nadstojnik u konviktu i do potrebe zamjenik učiteljâ u vježbaonici.

5. Potrepština za godinu 1898.

Redni broj	Stavke	Preparandije		Opaske
		muška	ženska	
		kruna		
1.	Plaća učiteljskog osoblja	34.968	31.850	
2.	Plaća za poslužnike	600	—	
3.	Službena doplata učiteljskog osoblja . .	6.750	4600	
4.	Službena doplata za poslužnike	150	—	
5.	Najmovine	—	2.780	
6.	Potrepštine za crkvu	60	40	
7.	Naukovna sredstva	960	900	
8.	Nagrade i pripomoći	1.496	1.600	
9.	Uzdržanje zgradâ	800	200	
10.	Upravni troškovi	4.320	1.286	
	Skupa . . .	50.104	44.250	
	Ukupno . . .	94.354		

C. Ispitna povjerenstva.

U pokrajini su dva ispitateljna povjerenstva za općenite pučke i gragjanske škole; jedno u Zadru, a drugo u Dubrovniku.

Upraviteljem jednog i drugog povjerenstva bijaše c. kr. pokrajinski školski nadzornik pučkih škola i preparandija; njegov zamjenik u Zadru bijaše privremeni upravitelj preparandije u Arbanasima, a u Dubrovniku c. kr. upravitelj one preparandije.

U povjerenstvu u Zadru bijahu još 3 glavna učitelja, 2 privremena učitelja, 3 c. kr. učitelja vježbaonice i 1 c. kr. profesor gimnazije (za njemački jezik); svi u Zadru.

U povjerenstvu u Dubrovniku bijahu još 3 c. kr. glavna učitelja, 2 privremena glavna učitelja, 1 c. kr. učitelj vježbaonice i 1 upravitelj gragjanske škole; svi u Dubrovniku.

Digitized by Google

Uspjeh ispita osposobljenja.

1. Za gragjanske škole.

Ispitna povjerenstva	Prikazalo se		Osposobljeno s odlikom		Osposobljeno		Neospo-sobljeno		Skupa
	kandi-data	kandi-datica	kandi-data	kandi-datica	kandi-data	kandi-datica	kandi-data	kandi-datica	
u Arbanasima	2	1	2	—	—	1	—	—	3
u Dubrovniku	1	1	—	1	1	—	—	—	2
Ukupno . . .	3	2	2	1	1	1	—	—	5
	5		3		2		—		

2. Za općenite pučke škole.

Ispitna povjerenstva	Prikazalo se		Osposobljeno s odlikom		Osposobljeno		Neospo-sobljeno		Skupa
	kandi-data	kandi-datica	kandi-data	kandi-datica	kandi-data	kandi-datica	kandi-data	kandi-datica	
u Arbanasima	16	—	—	—	10	—	6	—	16
u Dubrovniku	3	15	—	2	3	11	—	2	18
Ukupno . . .	19	15	—	2	13	11	6	2	34
	34		2		24		8		

Novinski pabirci.

Dr. Emanuel Hánnak (Pädagogische Blätter, Gotha br. 9. Septembar 1899. Emil Adolf Richter, učitelj bečkog pedagogija).

27. februara o. g. preminu nenadano, tako rekavši usred svog rada, direktor bečkog pedagogija Dr. Emanuel Hánnak i s njim najznamenitiji sadanji praktični pedagog u Austriji. Njegova velika darovitost, a još više njegova posve izvanredna energija i uz to željezna marljivost pribavila mu je u nevjerojatno kratkom vremenu prvo mjesto megju austrijskim nastavnicima i naskoro je megju njima vrijedilo njegovo ime kao najznamenitije. No što je Hánnak za naobrazbu učiteljstva u Austriji učinio, jedva se može prosuditi. Pokušaćemo da životnu sliku ovog muža naročito u tom pogledu prikažemo.

Hánnak se rodio u Austrijskoj Šleskoj[1]) u Tješinu 30. maja 1841. kao sin jednog liječnika. Kako mu otac na skoro umrije, odraste on u kući svog djeda s materine strane, nekog sedlara i kućevlasnika u istom mjestu, gdje pohagjaše od uskrsa 1847. tamošnju osnovnu školu, 1851. svrši ovu školu kao prvi gjak s odlikom i stupi u katoličku gimnaziju u istom mjestu s razloga, što se htjede svećeničkom staležu posvetiti, u kojoj sve razrede kao prvi odlikaš svrši. Već od trećeg razreda poče da privatnim obučavanjem zaostalih sudrugova ne samo što god privrijedi, što mu je trebalo, da podmiri svoje potrebe, nego takogjer da se vježba u teškoj umjetnosti nastavljanja.

[1]) Isporedi Franz Frisch, Biographien österreichischer Schulmänner. Wien 1897.

Digitized by Google

Hánnak je odgojen strogo religiozno i on se bez i najmanjeg otpora prepusti dojmovima ovakog odgoja. Od učevnih predmeta najvećma ga oduševljavaše povijest i njemačka literatura, ali i učenje stranih jezika, i to ne samo latinskog i grčkog, nego i franceskog, engleskog i talijanskog. Pošto je poslije takogjer kao odgojitelj i inštruktor trojice sirotana svoga direktora poslovao, to se može mirne duše reći, da se on preveć u svoju snagu uzdao. Pošto je on pri svemu tomu 9. augusta 1859. ispit zrelosti s odlikom položio, to se moglo dogoditi samo na račun njegova zdravlja.

Megju tim je Hánnak uslijed temeljitog izučavanja profanih znanosti odustao od svoje namjere, da se bogosloviji posveti, te se poslije dužeg oklijevanja napokon odlučio na izučavanje povijesti starog vijeka. Uslijed toga upisa se odmah na bečkom sveučilištu, gdje je pored predavanja iz istorije, polazio takogjer i ona iz filozofije i germanistike, za tim se usavršavao praktičnim vježbama u filološkom seminaru pod rukovogjenjem Bounitza u grčkom jeziku, a osim toga bavljaše se vrlo marljivo još izučavanjem orijentalnih jezika (arapskog, jevrejskog, zenda i persijskog), egiptologije, sankrita i komparativne jezične znanosti. Kako je eto Hannak bio na najboljem putu, da postane učenjak, učinila je opet druga jedna okolnost, da nije izgubio sveze sa svijetom i društvom: on postade naime kućnim učiteljem u jednoj barunskoj porodici, gdje mu se pružila prilika, da prisvoji svjetske manire i da praktično upotrijebi svoju mnogostranu naobrazbu; a i znanje modernih jezika bilo mu je ovdje od koristi.

Veliki politički dogagjaji ovog vremena uzbudiše najžešće akademičku mladež i Hánnak učestvovaše kao član gjačkog društva „Concordia“ u gjačkim demonstracijama vrlo žestoko. Schillerovoj proslavi (1859.), radosnim svečanostima po izdanju februarskog ustava (1861.), proslavi stoljetnog povratka Fichteova rogjendana (1862.), svemu tomu prisustvovaše Hánnak s velikim oduševljenjem, on pače bijaše i megju vogjama, dok je u ljetu 1863. predsjedao jednoj skupštini zastupnika svih akademičkih udruženja, koja otposla jednu adresu odobravanja drugovima u Kielu potičući i hrabreći ih u narodnoj borbi. Pokraj svega toga nije on zanemario svojih študija ni za jedan tren, nego se pripravljaše za profesorski ispit, koji i položi godine 1863., te tako steče osposobljenje za predavanje geografije i povijesti u velikim gimnazijama.

Još u oktobru iste godine otpoče kao pokusni kandidat u c. kr. akademičkoj gimnaziji u Beču prvi put kao javni učitelj predavati, a u isto vrijeme produži svoje študije, koje završi istom u jeseni 1864., kada je promoviran za doktora filozofije. U ovoj godini bio je već imenovan namjesnim učiteljem u rečenoj gimnaziji i predavaše geografiju i povijest u IV., V. i VI. razredu, osim toga njemački jezik u III. i IV. razredu. Svoju treću godinu kao suplenat provede na novo osnovanoj gradskoj realnoj gimnaziji u Leopoldstadtu (II. bečki kotar), gdje ga već naredne godine dekretom od 28. juna 1866. imenovaše definitivnim gimnazijskim učiteljem. U isto vrijeme dobi takogjer na temelju svojih znanstvenih radnja: „Ueber Quintus Fabius Victor“ i „die römische Gründungssage (Die Mittelschule 1863.). „Das Historische in den „Persern“ des Aschylos“ (Jahresbericht des Akademischen Gymnasiums in Wien 1865.), i „Appianus und seine Quellen (1866.; tiskano kod Höldera u Beču 1869.) venia legendi, na temelju čega u ljetu 1866., dakle u svojoj 25. godini života kao privatni docenat na bečkom sveučilištu otpoče svoja predavanja iz povijesti i kulture staroga vijeka.

Ovu dvostruku djelatnost kao privatni docenat i gimnazijski profesor nastavio je dr. Hánnak kroz punih šest godina, za koje je vrijeme uz manje radnje objelodanio i jednu oveću znanstvenu radnju, „Das Museum und die Bibliotheken in Alexandrien“ (Jahresbericht des Leopoldstädter Communal-Realgymnasiums, Beč 1867.) U isto vrijeme predavaše geografiju i povijest u ženskom obrazovalištu Van Demerghel a u jeseni 1869. preuze nastavu u povijesti na novo osnovnoj c. kr. ženskoj učiteljskoj školi. Tako dogje Hánnak prvi put u doticaj sa učiteljskim obrazovanjem i odsele ovome prikloni svoju pažnju, koju protegnu i na nastavu u osnovnoj školi. On napisa nekoliko članaka didaktičnog sadržaja za list „Oesterreichischer Schulbote“ i otpoče, da se pedagoškim pitanjima zanima.

No u još većoj mjeri činjaše on to, otkako ga bečko gradsko vijeće u oktobru 1870. pozva, da na bečkom pedagogiju, kojim tada upravljaše dr. Dittes, predaje povijest. Ovaj zavod,

Digitized by Google

jedini te ruke, djelo je slobodoumnog bečkog gragjanstva, kome se činjaše učiteljska naobrazba u državnim zavodima premalena za zahtjeve jednog velikog grada, i s toga ono poticajem odličnog učenjaka i znamenitog političara prof. Eduarda Suessa isposlova poslije dugotrajnog pregovaranja privolu vladinu, da može osnovati zavod, u kome će se učitelji osnovnih škola moći dalje naobražavati i usavršavati. U ovom mladom zavodu, u koji bečko učiteljstvo pojuri sa svih strana, nežaleći ni vremena ni truda, stekao je svak uz temeljitu i valjanu praktičnu naobrazbu još i tako idealan polet i tako trajno oduševljenje za svoje zvanje, da se ona godišta u bečkom učiteljstvu još i danas odlikuju tim svojstvima. Razumije se, da je to i na ćutljivo srce Hánnakovo utjecalo i u njemu pobudilo saučešće i zanimanje za učitelje naroda. Godine 1871. imenovan je povrh toga članom ispitnog povjerenstva za osnovne i gragjanske škole, te tako imagjaše još više prilike, da stupi s učiteljstvom u još tješnju svezu i da upozna potrebe i nedostatke ovoga s pogledom na njegovu naobrazbu. Čudnovato je i baca čudnovato svjetlo na organizaciju učiteljskog obrazovanja u šezdesetim godinama, kad saznamo, da su na ispit dolazili učitelji, koji nijesu umjeli ni sadržaj kakvog jednostavnog čitanačkog članka reprodukovati. Tada se natjecahu čak i pedeset do šezdesetgodišnji učitelji za svjedočanstvo osposobljenja u osnovnim ili gragjanskim školama, kako bi mogli zadovoljiti zahtjevima državnog školskog zakona za osnovne škole od 14. maja 1869.

Pored ovog mnogostranog rada kao praktičan nastavnik bavio se dr. Hánnak i pisanjem učevnog teksta za austrijske škole; u ovom se pogledu osjećala tada velika oskudica i morale se skoro sve knjige iz Njemačke upotrebljavati, koje naravno nijesu bile udešene za austrijske prilike. Tako se radosno primila Hánnakova učevna knjiga „Lehrbuch der österreichischen Vaterlandskunde“ (Beč 1869.), koja je odmah uvedena u srednjim školama. Ova je knjiga izašla 1898. u dvanaestom izdanju i smatra se još i danas najboljom te ruke. U godinama 1870. i 1873., izdade on povijest starog, srednjeg i novog vijeka za niže razrede srednjih škola, koje se knjige još i danas upotrebljuju, te su doživjele jedanaesto dotično deseto i deveto izdanje.

Takva posve izvanredna, skoro nevjerojatna radinost nije mogla dakako trajno ostati bez škodljivih pošljedica, i tako on teško oboli u ljetu 1872., od koje se bolesti vrlo sporo oporavio. To mu bijaše uzrokom, te je napustio predavanja u sveučilištu i na drugim zavodima, a poslije polugodišnjeg dopusta pridrža svoje namještenje na realnoj gimnaziji i pedagogiju.

No skoro iza toga otvori se Hánnaku novo polje za njegovu neumornu radinost. Po nalogu vladinom izragjivaše odsjeke, koji se ticahu nastave u povijesti u osnovnim i gragjanskim školama, muškim i ženskim preparandijama, gimnazijama i realkama za izvještaj o austrijskom školstvu, koji je izdalo ministarstvo prigodom bečke svjetske izložbe, za što je dekretom od 15. septembra 1873. dobio pohvalu od ministarstva. Osim toga imenova ga ministar trgovine špečijalnim izvjestiteljem za nastavu u povijesti za vrijeme svjetske izložbe. Kao takav proučio je sve od raznih država izložene učevne knjige i učevna pomagala, o kojima izreče svoj sud u izvještaju (Gruppe XXVI.: Der Unterricht in der Geschichte), koji je izdan po izmaku izložbe. I u ovom položaju zadobi naročito svjedočanstvo pripoznanja.

No još znamenitijom postade izložbena godina za dra Hánnaka time, što mu dônjo-austrijsko zemaljsko zastupstvo povjeri organizaciju i upravu na novo osnovanog zemaljskog proseminara. Ovaj zavod[1]) imao je da ispuni onu prazninu, koja se predvidjela, kad se izragjivao državni školski zakon od 14. maja 1769., kojim se imalo austrijsko pučko školstvo podići na stepen dostojan moderne kulturne države. Kad je naime ovaj zakon stupio u život, osjetila se, što je posve naravno bilo, silna potreba primjereno naobraženih učitelja i država zasnuje s toga u kratkom razmaku od tri godine ništa manje nego 38 muških i 16 ženskih preparandija i povisi znatno broj pripravnika dotično pripravnica time, što je podarila 1245 štipendija. Ipak se time ne mogaše zadosta doskočiti oskudici na učiteljima; jer provedba obvezatnog osmogodišnjeg polaska škole prouzroči ogroman prirast na broju učenika, te bijaše nužno osnivati mnogobrojne nove škole, dotično razrede, za koje

[1]) Isporedi I. Jahresbericht des niederösterreichischen Landes-Proseminars in Wiener-Neustadt, 1874.

Digitized by Google

samo što ne bijaše — učitelja. Uslijed toga su početkom sedamdesetih godina u Dônjoj Austriji na jednog učitelja došla poprijeko — prema dotičnom školskom kotaru — 94 do 130 učenika, pa je s toga samo u Dônjoj Austriji trebalo još kojih 800 do 900 učitelja, ako se htjelo, da se ne prekorači navedenim zakonom odregjeni najviši broj od 80 učenika za jedan razred. Ali i još jedan drugi vrlo čudnovat i posve nepredvigjen pošljedak imagjaše ovaj odlični i prema najboljim namjerama udešeni zakon. Ovaj zakon naime, koji u §§ 26.—42. uregjuje obrazovanje učitelja, da se učitelji osnovnih škola izobrazuju u zavodima, za to naročito osnovanim, koji su spojeni s uzornom osnovnom školom i vježbaonicom, da vrijeme obrazovanja traje četiri godine i da se pitomci primaju po navršenoj 15. godini; pripravna naobrazba proteže se uopće na one predmete, koji se uče u drugoj gimnaziji ill realci izuzevši strane jezike (§ 32.). Ova pošljednja ustanova dade povoda, da je učiteljska škola dobivala za pitomce u glavnom srednjoškolce, koji u nižim razredima srednjih škola tako napredovahu, da nijesu imali nade, da će u višim razredima moći uspijevati, jednom riječi, koji nijesu zadovoljili u kome god predmetu, naročito u stranim jezicima — bilo to s nemarnosti, bilo sa slaba talenta. To je bio dakle ne baš sav, ali velikim dijelom materijal lošije vrste, koji se od nevolje, a ne od želje posvetio učiteljskom zvanju. Nasuprot, najdarovitijem, najmarnijem, najvrednijem i znanja odista željnom učeniku osnovne i gragjanske škole, koji je navršenom četrnaestom godinom ovu školu svšio s odlikom, i koji po tome imagjaše više znanja i boljeg umijenja od onih srednjoškolaca, ne bijase učiteljska škola za prvi mah pristupačna, pošto nije navršio petnaestu godinu; pa kako ovako mladi ljudi imagjahu dostatno prilike, da se drugim zvanjima posvete, to bijahu izgubljeni za učiteljske škole.

Da se dakle ove neprilike uklone, a naročito da se darovita i vrijedna seoska mladež dobije za učiteljski stalež, zaključi dônjo-austrijski sabor na prijedlog narodnog poslanika prof. Eduarda Suessa, da se osnuju dva zavoda, koja bi imala zadaću, da osobito marljive i darovite učenike osmorazrednih osnovnih i gragjanskih škola po navršenju obveznog školskgo vremena primaju i za učiteljske škole pripravljaju, te bijaše odregjeno, da mogu poslije trogodišnje nauke u ovim zavodima odmah prijeći u III. godište kakve državne učiteljske škole. Iz toga razloga dobiše ovi zavodi ime proseminara. Za osnutak ovih zavoda od kojih je jedan imao biti eksternat (u Bečkom Novom Mjestu), a drugi internat (u St. Pöltenu), bijaše odobren iznos od 415.000 for. a za njihovo uzdržavanje bijaše stavljena godišnja svota u iznosu od 101.000 for. u zemaljski proračun. Da se posve siromašnim učenicima omogući polazak ovih inštituta, utemeljio je zemaljski sabor takogjer još 150 štipendija po 240 for. godišnjih i zahtijevao od štipendista samo obvezu, da služe šest godina u javnoj školskoj službi u Dônjoj Austriji.

Referat je u ovome predmetu podnio narodni zastupnik pl. Czedik 7. decembra 1872. i već je u oktobru naredne godine bio zemaljski proseminar u Bečkom Novom Mjestu posve gotov, prvi i jedini zavod ove ruke u Austriji. 1. septembra 1873. imenovan je dr. Hánnak direktorom ovog zavoda. Teškim srcem ostavi on Beč i svoj dojakošnji djelokrug i preseli se sa suprugom i djetetom u Bečko Novo Mjesto. Bilo je sto štipendista primljeno (od tih samo devet iz Beča, a drugi svi iz provincije, naročito sinovi učiteljski), od kojih je 50 bilo odregjeno za St. Pölten. koji po dovršetku tamošnjeg proseminara (1875.) imadoše onamo prijeći. Pitomci su imali u boljim gragjanskim obiteljima stan i hranu, u koju je svrhu mjesečna štipendija u iznosu od 20 for. po pravilu dostatna bila i početkom novembra otpoče nastava. Učenici su bili podijeljeni u dvije paralelke i učili su ove predmete: vjeronauku, nastavni jezik, računstvo, crtanje, zemljopis, krasopis, pjevanje, guslanje i gombanje; dr. Hánnak nastavljaše zemljopis u obadva odjela. U isto vrijeme izragjivaše on u društvu sa učiteljskim zborom nastavni plan za novi zavod, u kome megju ostalim čitamo:

„Proseminar je srednja škola, koja pripravlja pitomce za seminar, stručnu školu. Prema tome moraju se u proseminaru svi oni predmeti (discipline) učiti, koji i u drugim srednjim školama (gimnazijama i realkama) imadu zadaću, da se njima opća naobrazba postigne. Dok se u gimnazijama najveća vrijednost polaže na izučavanje klasičnih jezika, a u realkama matematično-prirodo-znanstvenih disciplina, to će proseminar njegovati materinski jezik i njegovu literaturu kao ishodište cjelokupne nastave.“

Digitized by Google

Na sličan način izrazi dr. Hánnak svoje shvatanje o položaju proseminara u cjelokupnom školskom organizmu prigodom svečanog otvaranja ovog zavoda, izjavivši, da je najglavniji zahtjev u pogledu učiteljske naobrazbe, da se razdijeli u učiteljskim školama stručna od općenite znanstvene naobrazbe; s toga je nuždan osnutak proseminara, koji imade zadaću, da budućem učitelju dade općeniti znanstveni temelj za njegovu stručnu naobrazbu, koja se stiče u seminarima. Ovdje nalazimo Hánnakove ondašnje nazore o učiteljskom obrazovanju jasno izrečene, i on se poslije ne nagje potaknutim da od njih odustane; to su oni isti nazori, koje je poslije pri reorganizaciji pedagogija ostvario.

Jedva što je novi zavod otpočeo svoj rad, postara se Hánnak za školski vrt i gospodarstveno pokusno polje. U ovu svrhu dobi proseminar zemljište od $5^1/_2$ jutara, no ovo je bilo močvarno, te se moralo za obragjivanje priudesiti. Čudnovatom ustrajnosti umio je dr. Hánnak svoje osnove izvoditi i umio je takogjer da za stvar pobudi zanimanje u takih ličnosti, koje su cijeloj stvari iz daljega stajali. On je naime upotrebio svoje osobne i rodbinske odnošaje za dobrobit zavoda, i tako je postigao, da su upraviteljstva dobara nadvojvode Albrechta, grofa Chamborda i kneza Kinskoga, kao i razna poljoprivredna društva i pojedine mogućnije osobe zavodu darivale vrlo skupocjene rastline, sjemenje i druge za vrt potrebne stvari. Uz to odobri zemaljski sabor već u prvoj godini svotu od 13.000 for. za seminarski vrt, i tako mogaše dr. Hánnak već u proljeću svoje prve učenike u vrt izvesti, gdje su po naputku vrtlarevu obučavani u temeljnim naukama praktičnog gospodarstva. Jedan je dio vrta bio razdijeljen u stotinu odjela, tako da je svaki pitomac dobio po jedan takav odio, koji je imao sam prekopati, urediti i zasaditi. Naskoro se počelo i zasagjivanjem loze, uregjivanjem vinograda i gojenjem pčelarstva. Pošto je još dru Hánnaku poslužila sreća, te u narednoj godini predobi za svoj rad profesora Vilima Eicherta[1]), vrlo znamenitog stručnjaka, koji s oduševljenjem pristade na njegove osnove, postade seminarski vrt u Bečkom Novom Mjestu uzornim inštitutom prvog reda. Za kratko vrijeme razvi se i botanički vrt, u kome za malo godina bijaše na hiljade vrsta; ondje se njegovahu sve vrste plemenitih voćaka, uzgajalo se i vrtno cvijeće i plemenite ruže kao i sve vrste povrća i poljskih plodova. Uspjeh je bio takav, da je seminarski vrt, kad je u godinama 1877. i 1878. svoje stvari na raznim gospodarstvenim izložbama izložio, dvanaest odlikovanja dobio: dvije prve nagrade, jednu veliku srebrnu medalju, dvije srebrne, tri broncane medalje i četiri diplome.

Koliko je dônjo-austrijskom saboru napredovanje njegovog vlastitog djela bilo na srcu, vidi se i odatle, što je dru Hánnaku i učitelju gimnastike Gustavu Möbiusu po svršetku prve školske godine podario putne potpore u tu svrhu, da prouče ustanove i način nastave u učiteljskim školama Njemačkog carstva. Tako obagjoše oba nastavnika Aldorf (Bavarska), Nürtinger, Stuttgart, Eslingen, Karlsruhe, Strasburg, Darmstadt, Neuwied, Halberstadt, Weissenfels, Eisenach, Gotha, Weimar, Dresden, Leipzig i Berlin. Tom prilikom upozna se dr. Hánnak osobno sa najznamenitijim pedagozima u Njemačkoj, pa ostade sa mnogim od ovih i poslije u doticaju. Obogaćen tako množinom iskustva i ideja, povrati se u Bečko Novo Mjesto i sastavi o svom putu za zemaljski odbor opširan izvještaj.

Sada obrati svoju pažnju na uregjenje i razvitak nastave u muzici. Tako se postara za narudžbu orgulja, dvaju glasovira i većeg broja drugih glazbala (15 violina [gusala], 4 viole, 2 čela, 1 kontrabas) i otpoče da uz pomoć učitelja glazbe Antona Huebmera, koji je bio ujedno korovogja u gradskoj župnoj crkvi, izvodi svoj naum, da se pitomci osposobe za samostalno upravljanje jednostavnom crkvenom glazbom. Guslanje i pjevanje svi su učili, bolji su bili upotrebljeni u tu svrhu kod božije službe. Darovitiji su se mogli vježbati i na drugim naprijed spomenutim glazbalima. Već u razmjerno kratkom vremenu umjeli su pitomci u skupnim vježbama lakše komade u orkestru izvagjati. Poslije je zavod još dobio i druge orgulje, za tim još 2 glasovira, 15 violina, 4 viole, 2 čela i 2 kontrabasa, tako da je orkestar bio podvostručen. Profesor Huebmer aranžirao je velik broj uvertira, simfonija i drugih kla-

---

[1]) Isporedi W. Eichert, Der Schulgarten. (II. Jahresberibht des niederösterreichischen Landes-Proseminars. Wiener-Neustadt 1875.)

Digitized by Google

sičnih glazbenih komada za orkestar, koje su pitomci s takvom preciznošću i tačnošću uvježbali, da su skupnim vježbama pitomaca s nasladom prisustvovali takogjer stručnjaci. Tako postade seminarski orkestar u Bečkom Novom Mjestu kao neka lokalna znamenitost i doprinese mnogo ugledu proseminara.

Dalji korak na polju učiteljske naobrazbe učini dr. Hánnak u godini 1875., pošto je on onda po prvi put otpočeo pedagogiku predavati, a osim toga bijaše od ministra nastave imenovan c. kr. kotarskim školskim nadzornikom za gradski kotar Bečkog Novog Mjesta. Megjutim su njegovi prvi pitomci već došli u III. razred, te ih je trebalo obučavati u općem uzgojoslovju, kako bi mogli zahtjevima učiteljske škole udovoljiti, i to 3 sata nedjeljno. Dr. Hánnak prigrli i ovu zadaću s velikom savjesnošću i predavaše uzgojosljovlje po ovom rasporedu [1]):

I. Opći uvod (svrha, sredstva, pojam, podjela).

II. Fizički uzgoj (uzgoj tijela ili tjelesni uzgoj), *a)* dietetika (njegovanje organa za hranjenje, dihanje i osjetila i možgjana), *b)* gimnastika.

III. Psihični uzgoj (uzgoj duše ili duševni uzgoj):

A. Najvažnije iz psihologije kao temelja svakog duševnog odgoja: *a)* zrijenje, *b)* čustvovanje, *c)* htijenje i volja.

B. Uvod u nauku duševnog uzgoja (svrha, sredstva, metoda, podjela).

C. Intelektualni uzgoj: *a)* kod kuće, *b)* u zabavištu, *c)* u školi uzgojem i obukom. Najvažnije iz didaktike i metodike s pogledom naprema državnim zakonima ustanovljene uredbe u osnovnoj školi.

D. Estetički uzgoj.

E. Moralni uzgoj.

F. Religijozni uzgoj.

I kao kotarski nadzornik djelovao je dr. Hánnak s najpožrtvovnijom revnošću, te je gradsko vijeće tako umio oduševiti za školstvo, da su se redom stale nove školo osnivati, a stare proširivati. Za tim se trudio, da u konferencijama (učiteljskim sastancima) i predavanjima promiče solidarnost učiteljstva i tako je stekao simpatije učiteljstva u najvišoj mjeri.

Megjutim imala su se oba proseminara iz temelja preinačiti: 4. aprila 1876. zaključio je dôujo-austrijski sabor, da se ovi zavodi pretvore u potpune učiteljske škole. Sadanji „zemaljski učiteljski seminar“ imao je dakle svoje pitomce do ispita zrelosti voditi, pa ga je za to valjalo proširiti na pet razreda t. j. jedan pripravni razred (kao sveza izmegju osnovne i učiteljske škole) i četiri godišta s vježbaonicom. Nastavni se plan udesi posve prema onome učiteljskih škola, samo s tom razlikom, da se za nastavu u njemačkom jeziku i gimnastici odredilo više sati nego u državnim zavodima. To je bilo skopčano s velikim poslovima, no ipak su već početkom školske godine (semptembar 1876.) bile prostorije za vježbaonicu uregjene, učitelji za nju (od 81 molitelja) odabrani, nužni broj učenika primljen i osnova za praktične vježbe pitomaca dogotovljena.

Prema ovoj osnovi [2]) imagjaše sadanje III. godište u vježbaonici u prvom tečaju sedmično jedan, u drugom 2 sata hospitiranja i to ponajprije 6 sedmica u I. razredu, za tim svaki po jedan mjesec u ostalim razredima i napokon izmjenično u raznim razredima prema tome, da li se u jednom ili drugom poteza tema obragjivala. O ovim uzornim nastavnim vježbama imali su pitomci sastavljati pismene izvještaje (referate), tako zvane „Stundenbilder“, koji su u sedmičnim sjednicama o hospitiranju čitani i raspravljani. Ove je sjednice rukovodio direktor, i ovaj bi se kao i učitelj vježbaonice potrudio, da savez izmegju teorije i prakse na dotičnom primjeru objasni. Osim toga je dr. Hánnak poduzimao sa svojim pitomcima izlete u daljnu okolicu grada, te bi posjećivali izvanjske škole, gdje bi im se prilika pružala, da upoznadu nastavu u najrazličnijim školama, pošto su prisustvovali nastavi kako u jedno- i dvorazrednim, tako i u osmorazrednim školama (gragjanskim). Isto su tako više puta hospitirali u zabavištu i tim putem upoznavali njegovu uredbu i praksu.

---

[1]) III. Jahresbericht 1876.

[2]) IV. Jahresbericht.

Digitized by Google

Uporedo s ovom pedagoškom zornom nastavom išla je i teoretična, te je dr. Hánnak odsele takogjer predavao didaktiku (I. semestar, 3 sata nedjeljno) pri čemu je pridržao ovu dispoziciju.

1. Logika kao osnova za didaktiku.
2. Spoljašni i unutarnji učevni oblik s osobitim obzirom na pitanje.
3. Učevni radovi: predočivanje, predricanje, pokazivanje, pripovijedanje, opisivanje, razvijanje, razjašnjivanje, dokazivanje, vježbanje (isticanjem zadaća) i diktovanje.
4. Osobe i mjesta, koja u obuci dolaze u obzir.

Osim toga bila je u seminaru uregjena radionica, u kojoj su pitomci upućivani u zgotavljanju jednostavnih učila i bila je uvedena obuka u stenografiji kao fakultativan predmet.

U narednoj godini, t. j. 1877./78., dakle u petoj godini njegova djelovanja u seminaru, imao je dr. Hannak svoje prve pitomce voditi na ispit zrelosti, nakon koga im je valjalo službu u školi nastupiti. Briga direktorova bijaše, da abiturienti ponesu sa sobom ne samo primjerenog znanja, nego i sigurne vještine u nastavljanju. S toga je opredijelio za praktične vježbe velik dio školskog vremena. U tu svrhu[1]) bili su pitomci podijeljeni u četiri skupine po 8—9 ih, koje su u četiri razreda vježbaonice hospitovali, te se poslije pet sedmica izmegju sebe izmjenjivali. Ovi su sedmično 11 sati, dnevno od 8 do 10, dotično od 8 do 9 sati prije podne prisustvovali nastavi, uslijed čega je raspored sati u vježbaonici tako bio uregjen, da su u ovim satima preko sedmice svi nastavni predmeti obragjivani. Osim toga morali su pitomci takogjer i sami pokusne vježbe u nastavljanju činiti, pošto su za to bila tri sata sedmično odregjena. Za ove su se vježbe pismeno pripravljali, a onda im je i dotični učitelj vježbaonice nužne upute davao. Na taj je način svaki pripravnik tečajem godine četiri do šest puta imao prilike u svakom razredu nastavljati, te se tako u svim predmetima, neisključivši ni gimnastike i vjeronauke, mogao vježbati. Osim ovih, tako rekavši internih vježbi, bivale su svake sedmice po dvije pokusne vježbe u prisutnosti direktora, glavnog učitelja dotičnog predmeta, razrednog učitelja i svih pitomaca, tako zvani nastavni pokusi, koji su imali karakter praktičnih ispita, te su bili ocjenjivani.

O ovim je nastavnim pokusima bivala posebna sjednica i to redovno svakog petka u 5 sati na večer, u kojoj bi se o dotičnom nastavnom pokusu raspravljalo. Kritikom bi sami pitomci otpočeli, na koju je praktikant mogao odgovoriti i braniti se, onda bi o dotičnoj vježbi raspravio učitelj vježbaonice i svoje stanovište zauzeo, za njim glavni učitelj i napokon direktor. No time ne bi ova sjednica svoju zadaću završila. Da bi pitomci dobili naročite prilike upoznati sredstva za postignuće dobre školske stege, iznijeli bi učitelji vježbaonice sve važnije školske zgode, te bi pokazali, kako se učitelju u raznim prigodama valja vladati, a prije svega kako da na učenike u uzgojnom pogledu postojano mogu utjecati. Da se ovo pošljednje takogjer praktično nauči, bili bi pitomci u odregjenom im razredi dodijeljeni dotičnom učitelju vježbaonice po jednu sedmicu kao „razredni pomagači“, i kao takovi imali su da spoljašnji školski red kako valja održavaju. Razredni je pomagač imao prije početka nastave doći, imao je djecu nadzirati, zadaćnice pregledati, odsutne ubilježiti i dr. — Da se budući učitelji priprave u teškoj vještini upoznavanja individualnosti u nastavi, bio bi svakome kroz čitav mjesec po jedan učenik pridijeljen na posmatranje, o kome bi onda dotičnik na koncu mjeseca imao sastaviti „individualnu sliku“ [2]), dakle neku vrstu psihološke analize. Osim toga predavana im je povijest pedagogike i zakonodavstva, koji je predmet dr. Hánnak po ovom rasporedu sam nastavljao:

Uzgoj i obuka kod orijentalnih naroda starog vijeka u savezu s njihovom kulturom. Pedagogika Grka i Rimljana uz obragjivanje najznamenitijih teoretičara. Kršćanski uzgoj. Opći prijegled mjesta kao i načina obuke i uzgoja u srednjem vijeku. Humanizam. Najznamenitije ličnosti iz povijesti pedagogike novog vremena. Pregledno prikazivanje metodike osnovne škole u sadašnjosti. Opširnije obragjivanje i razvitak pučkog školstva u Austriji od Marije Terezije pa do danas. Zakoni i naredbe, koje sada vrijede (2 sata nedjeljno).

---

[1]) V. Jahresbericht.

[2]) Isporedi u XIII. godišnjem izvještaju odštampane „Individualbilder“.

Digitized by Google

Prema navedenom nije nikakvo čudo, da su iz seminara u Bečkom Novom mjestu izašli učitelji, koji su svoje zvanje visoko cijenili, te svoju zadaću nijesu olako uzimali. Dakako da se s njima vrlo strogo postupalo. Od 103 pitomca, koji su u jeseni 1873. u zavod primljeni, bilo ih je u julu 1876. samo još 87 u zavodu; od ovih je 40 premješteno u internat u St. Pöltenu. Od ostalih dotjerali su do ispita zrelosti samo njih 26 (u junu 1878.), a s njima još petorica, koji su poslije stupili u zavod, dakle 31, od kojih je 25 pronagjeno zrelima. Ovi su odmah bili namješteni, i to osim jednog jedinoga u provinciji, pri čemu se moglo primijetiti, da se najveći dio povratio u svoj rodni kraj.

Svoje slobodno vrijeme posvećivaše dr. Hánnak i za ove periode svoga stvaranja najvećim dijelom istoričkim študijama i literarnom radu. Već god. 1877. ugleda svjetlo njegov „Lehrbuch der Geschichte des Alterthums für die Oberclassen der Mittelschulen“. Iza ovoga dogje u god. 1879. srednji vijek, a god. 1881. novi vijek. Ove je knjige odobrilo ministarstvo nastave, te one isturiše za prvo vrijeme, osobito na gimnazijama, skoro sve druge učevne knjige. One se i danas mnogo upotrebljuju u 4., odnosno 5. izdanju. U isto je vrijeme radio na učevnom tekstu, koji je bio udešen kako prema potrebi učiteljskih škola, tako i učitelja samog, te je godine 1879.—1880. pod naslovom: „Lehrbuch der Geschichte des Alterthums (beziehungsweise des Mittelalters, der Neuzeit)“ izdao knjigu za učiteljske škole i za samouke, koje su knjige takogjer doživjele četiri izdanja. Ovi se učevni tekstovi odlikuju od drugih sličnih knjiga osobito dragocjenim uputama na dotična izvorna djela, monografije, drame, istorične romane i pjesmotvore ili omladinske spise, koji se na dotično poglavlje odnose, uslijed čega učltelju ostanu trajni savjetnici za njegovu povjesnu lektiru. Za povijest pedagogike u Austriji odštampao je dr. Hánnak u VI. godišnjem izvještaju svog zavoda (1879.) vrlo znamenitu študiju: „Die Reformbewegung auf dem Gebiete des österreichischen Volksschulwesens während des Jahres 1848.“ Osim toga omilio je dr. Hánnak takogjer vrlo kao govornik prigodom raznih znamenitih svečanosti u svom drugom zavičaju, tako naročito pri otkriću spomenika cara Josipa u gradskom perivoju i pri svečanosti srebrnog pira carskih drugova, kojom je zgodom govorio pod vedrim nebom sabranom narodu.

Još je tri puta dr. Hánnak vodio svoje pitomce na ispit zrelosti; u godini 1879. bila su 32, u narednim godinama 34 i 35 abiturijenata, koji dobivši svjedodžbu zrelosti ostaviše zavod, tako da je ovaj zavod pod upravom njegovom dao zemlji 126 učitelja. Zahtjevi, koje je dr. Hánnak svojim pitomcima stavljao i nivô po njem upravljanog zavoda može se donekle prosuditi po pitanjima, na koja su kandidati imali odgovsrati kod pismenog ispita zrelosti, koji bi trajao po 7 dana po 4 sata (dnevno od 7 do 11 sati prije podne). Mi ćemo navesti pitanja iz godine 1881.[1]), pošto su to bila pošljednja, koja je on predložio:

I. Iz pedagogike:

1. O mašti uopće i o njenoj primjeni u nastavi i uzgoju na po se.

2. Ima se prikazati, u koliko je na pedagoge XVII. stoljeća utjecao realizam, koji je u ono doba nastao u društvu s humanizmom.

3. Koga se vanjskog učevnog puta valja učitelju držati pri nastavi u zrijenju, govoru i mišljenju?

II. Iz njemačkog jezika:

1. „Den man zu Ehren bringen mag, dem ist ein Wort mehr als ein Schlag“ (Walther von der Vogelweide).

2. Neka se za osnovnu školu sastave najglavniji ortografski poučci (u lako shvatljivim rečenicama).

III. Iz matematike:

1, Neka se riješi jednadžba: $9\,x^{\log x} + 91\,x^{-\log x} = 60$.

2. Trgovac proda od komada sukna nekoliko metara, i pošto mu upravo $^1/_8$ ostane od onoga, što je prodao, to on ovaj ostatak nudi za 25% jeftinije; kupac (mušterija) uzme s toga

[1]) IX. Jahresbericht.

Digitized by Google

cijeli komad sukna i plati za nj 175 for. Istu bi svotu trgovac dobio, da je $1^1/_4\,m$ više dao, a ostalo sukno bez popusta prodao. Koliko je metara sukna bez popusta i koliko sa popustom prodao i šta je koštao jedan metar sa popustom, a šta jedan metar bez popusta?

3. Plašt čunja, koji se u ravnici razvije, daje sektor, kome je polumjer $24\,m$, a središnji kut 90^0. Kolika je sadržina čunja?

4. Neka se proračuna ugao priklona dviju ploha pravilnog četverca?

IV. Iz geografije:

1. Koje su najglavnije peršpektivne projekcije? Neka se jedna ovakva nacrta i razjasni.

2. Neka se Dunav sa pritocima grafički prikaže, opiše i u pogledu njegove geografske i kulturno-istorijske znamenitosti istakne.

3. Neka se navedu najznamenitije grane rudokopja u Austro-ugarskoj monarhiji i neka se istaknu najglavniji statistički podaci.

4. Neka se navedu riječni sustavi Sjeverne Amerike i neka se istaknu na ovima najglavnija trgovačka mjesta.

V. Iz povijesti:

1. Neka se istaknu najznamenitije vojskovogje i bitke u drugom punskom ratu.

2. Neka se predoči postepeno razmaknuće Austrije za Babenbergovaca, te neka se istakne njihov položaj prema njemačkim vladaocima.

3. Neka se ocrtaju reforme Marije Terezije u pogledu ustava, uprave, crkve i školstva.

VI. Iz prirodopisa:

1. Ljudska koža.

2. Metodička načela za obragjivanje zareznika u osnovnoj školi.

3. Neka se istaknu karakteristična svojstva obitelji resana.

4. Neka se pobliže opiše ono kamenje, koje se nalazi u Dônjoj Austriji i koje služi u gragjevne svrhe.

VII. Iz prirodoslovlja:

1. Brzojavna žica, koja se preko direka vodi, čini na jednom od ovih kut od 120^0. Da se direk mogne u svom vertikalnom položaju uzdržati, stavljena je u sredini visine njegove žica, koja je pod kutom od 45^0 prema horizontali pričvršćena za kolac, koji je u zemlju zakucan. Koji otpor mora ovaj suprotstavljati izvlačenju, ako je svaki od oba komada žice razapet silom od $80\,kg$?

2. Kolika je specifična težina pluta, od koga jedan komad teži u zraku $6\,g$, ako s tim komadom privezani komadić olova sam u vodi teži $22\,g$ i ako oba tijela u vodi $3{\cdot}5\,g$ teži?

3. Neka se konstruiše put zrake svjetla kroz staklenu prizmu sa kutom loma od 60^0; eksponenat je loma $^3/_2$; ako je upadni kut $= 45^0$.

4. Opišite pripravljanje vina.

Zavod, koji je dječake, koji su većim dijelom iz jednostavnih seoskih škola dolazili, u pet godina tako osposobio, da su od 35 pitomaca 4. godišta svi do jednoga na gornja pitanja povoljno, a megju ovima 6 ih pače izvrsno odgovorili, zavrijedio je u istinu velike žrtve, koje je zemlja za nj doprinijela i nadležne ličnosti nijesu previdjele, da je „spiritus rector“ cijelog djelovanja najviše doprinio tako sjajnom uspjehu. S toga se dru Hánnaku i nije kratilo hvale ni priznanja, a zadobio ih je u svakom obliku dekretom od 30. novembra 1878. od dônjo-austrijskog sabora i dekretom od 26. maja 1880. od zemaljskog školskog vijeća. No kad je u ljetu 1881. svoje dojakošnje mjesto ostavio, da ga zamijeni onim direktora na bečkom pedagogiju, izreče mu zemaljski odbor „svoje najpotpunije priznanje i hvalu, žaleći njegov odlazak, za mnogogodišnju s ustrajnom opreznošću i sigurnošću uzorno vogjenu upravu zavoda, kako s pogledom na vješto rukovogjenje učiteljskog zbora tako i s obzirom na polučene izvan-

Digitized by Google

redno povoljne uspjehe u nastavi pitomaca učiteljskog seminara, za krasni razvitak vježbaonice kao i za tačno vršenje administrativnih poslova".

Teškom se mukom rastade dr. Hannak s omiljelim sebi mjestom osmogodišnjeg uspješnog i općenito pripoznatog djelovanja. Od bečkog gradskog vijeća po odstupu dra Dittesa imenovan direktorom gradskog pedagogija, imao je zadaću, da reorganizira ovaj zavod, koji je u ono doba gotovo posve bio na rasulu. On to učini na taj način, da je študiranje u pedagogiju prilagodio potrebama učiteljstva. On dakle ponajprije proširi zavod na četiri godine i podijeli ga na dva tečaja, od kojih svaki dvije godine traje: tako zvani metodički i znanstveni tečaj. U metodičkom kurzu predaju učitelji vježbaonice (t. j. opće osnovne i gragjanske škole za dječake i djevojke, svaka sa osam razreda), koji su ispitani gragjanski učitelji, špccijalnu metodiku pojedinih učevnih predmeta, i to u I. godištu špccijalnu metodiku elementarne nastave, jezika, krasopisa (pisanja), računa, geometrije, crtanja, domoslovlja i zemljopisa, pjevanja, gimnastike i ženskih ručnih radova, u II. godištu špccijalnu metodiku povijesti, prirodopisa i prirodoslovlja, kao i opću didaktiku jezika i matematike i praktične vježbe u crtanju i astronomskoj geografiji, dok je direktor u oba godišta predavao pedagogiku, i to svake godine izmjenično psihologiju i uzgojoslovlje ili logiku i obukoslovlje. Uporedo s ovom teoretičnom nastavom, koja je bila na večer izmegju 5 i 8 sati, kako bi na ta predavanja mogli dolaziti i oni učitelji, koji su u praktičnoj školskoj službi namješteni, bile su takogjer i uzorne i pokusne vježbe (Muster- und Probelectionen) na vježbaonicama (muškoj i ženskoj) sa sjednicama, koje su iza onih slijedile, uslijed čega je u vježbaonicama, različno od drugih bečkih škola, takogjer četvrtkom bila nastava[1]). Tako su imali slušatelji i slušateljice, učitelji i učiteljice prilike prisustvovati nastavi prokušanih učiteljskih sila i sami takogjer u svim razredima osnovne i gragjanske muške i ženske škole prakticirati. Ne treba ni spominjati, da je ovaj metodički tečaj bio što se može zamisliti najbolja priprava za učiteljiki ispit osposobljenja u osnovnim školama. Za one pak, koji se pripravljahu za službu u gragjanskim školama, imao je opet znanstveni tečaj neprocjenjivu vrijednost. U ovome predavahu svoje predmete ponajviše srednjoškolski profesori isto tako u večernjim predavanjima, i to jezik i literaturu, matematiku, geografiju, povijest, prirodopis, prirodoslovlje i francuski u opsegu, koji nadmašuje onaj srednjih škola, dok je dr. Hánnak nastavljao povijest pedagogike. Izvan toga vježbahu se slušatelji i slušateljice u praktičnim vježbama, u crtanju i modelovanju, u prepariranju prirodnih objekata, u eksperimentovanju i u hemičkoj analizi pod vodstvom iskusnih stručnjaka.

Ove se ustanove pokazaše tako izvrsne, da je unatoč tome, što su štipendije i potpore kao i druge polakšice bile ukinute, koje je magistrat slušateljima pedagogija dosele davao, polazak zavoda brzo napredovao i naskoro premašio broj od 400 slušatelja i slušateljica, što prije nije nikada bilo. Dvorana za fiziku, soba na uglu sa 7 prozora, u kojoj se i pedagogija predavala, davala je za predavanje dra Hannaka čudnovatu sliku. Ne samo da su sve klupe prenatrpane bile, nego i megju klupama kao i pred njima i za njima pače uokolo predavača stajali su i sjedili slušatelji i slušateljice na stolicama, držeći svoje bilježnice na koljenima, te slušali njegove riječi.

No glas se pedagogija naskoro raširi takogjer izvan granica Beča. Iz svih zemalja monarhije, ali takogjer iz drugih država, uz Ugarsku naročito iz Rumunjske, Srbije i Bugarske dolazili su učitelji i učiteljice kao slušatelji u ovaj zavod (za koje su vrijeme dobivali dopust od svojih vlasti). Pedagozi iz svih zemalja posjećivahu ovaj zavod, da mu upoznadu ustanove i tako je imao dr. Hánnak priliku, da takve pozdravi iz Njemačke, Engleske, Italije, Danske, Švedske, Norveške, Ugarske, Rusije i balkanskih država, pače i iz Sjedinjenih država, iz Čila i Brazilije, i da im o pedagogiju daje informacije.

Čudnovat biljeg zadobi ovaj zavod u zadnjim godinama mnogobrojnim slušateljima i slušateljicama iz Bosne i Hercegovine, što ih šilje bosansko-hercegovačka zemaljska vlada, dajući im dopust i štipendije, te pohagjaju oba odjela, dakle sva četiri godišta, da se onda pošto polože ispit za gragjanske škole mogu u svoju domovinu povratiti. Tako se pedagogiju

[1]) Sada su praktične vježbe srijedom poslije podne, pošto četvrtak nije više školski praznik; s toga je srijedom i subotom prosto.

Digitized by Google

dala prilika, da na odličan način uzradi na tradicijonalnoj zadaći Austrije kao posrednice njemačke kulture i istoka i Hánnakovo je ime s time nerazdjelivo skopčano.

No glas se pedagogiju podiže takogjer neumornim književnim radom njegova direktora. Ponajviše izragjivaše dr. Hannak „Lehrbuch der Geschichte der Verfassung und der Staatseinrichtungen der österreichisch-ungarischen Monarchie“, koje je djelo u godini 1884. izdano. Za tim izdade u društvu sa dr. Friedrichom Umlauftom istorički školski atlas (1886./87.), koji je odobren za srednje škole i dojako doživio četiri izdanja. U ovo vrijeme neprestano zabavljen preragjivanjem svojih prijašnjih učevnih knjiga, reagirao je naročito na težnje cara Vilima II., da se u povjesnoj nastavi što više njeguje patriotizam, te je u društvu „zur Förderung der Lehrerbildung“ čitao predavanje o reformi nastave u povijesti u Pruskoj („Mittheilungen des Vereines, Nr. 7, Wien 1892), i u društvu „Die Mittelschule“ predavanje o reformnom pokretu na polju nastave u povijesti u Njemačkoj. Ovim radovima pobugjen, napisa metodiku nastave u povijesti (Beč 1891.), u kojoj naročito opširno ističe položaj učitelja u službi povjesne znanosti. Svojim osobnim odnosima prama mnogobrojnim izvanjskim učenjacima, megju kojima su bili i takvi iz američkih Sjedinjenih država, postigao je i to, da je imenovan počasnim članom „Industrial-Education-Association“ u New-Yorku, koje ga u isto vrijeme pozva, da obradi koju suvremenu temu za zbirku monografija, što ih ovo društvo izdade. Uslijed toga napisa on raspravu o daljnoj naobrazbi učitelja u Austriji, koja se bavila ne samo učiteljima osnovnih škola i pedagogijem, nego takogjer i daljnim naobražavanjem srednjoškolskih učitelja. Ova je radnja objelodanjena u maju 1889. pod naslovom: „The Training of Teachers in Austria“, te je našla velikog priznanja; ona potače takogjer mnogobrojne amerikanske nastavnike, da dogju u Beč, da prouče i upoznadu pedagogium i njegova direktora dra Hánnaka, te da s njim stupe u doticaj.

Hánnakovo dvostruko zanimanje u jednu ruku kao istoričar, u drugu kao pedagog, potače ga, da se okuša u povijesti pedagogike i odsele se sve većma zanimaše študijama te ruke. S toga se s veseljem lati posla, da preradi na daleko raširenu i poznatu povijest pedagogike od dr. K. Schmidta, koja bi imala u četvrtom izdanju izaći. Punih je pet godina radio na I. svesku, koji u godini 1889. izagje, te je Hánnakovim radom i nastojanjem upravo podvostručen, to bijaše posve nova knjiga, koju čitatelj pred sobom imagjaše, i pravi dokaz temeljite učenosti njezina izdavatelja.

Isto tako pruži nam dr. Hánnak vrlo vrijednu istoričko-pedagošku radnju u skupnom djelu, što ga bečka komuna izdade povodom jubileja četrdeset-godišnjeg vladanja cara Franje Josipa kao spomen-knjigu, sastavivši odsjek „Die Schule“, u kome vrlo opširno ocrta razvitak školstva grada Beča od 1848. do 1888. Ovim radom, za koji Hánnak skoro nikakvih predradnja ne nagje i koji mu uze mnogo dragocjenog vremena, i zahtijevaše vrlo opširnu študiju izvora, steče pismeno pripoznanje bečkog načelnika i zadobi općenitu pravednu pohvalu. Ona je uz njegove ostale radove u pedagogici doprinijela, da je u godini 1891. pri konštituiranju društva „für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte“ u Berlinu bio u njegov kuratorij izabran. Ovime se nagje pobugjen, da osnuje austrijsku grupu ovoga društva, kako bi djelovanje svoje domovine na ovom polju iz tamne prošlosti istaknuo. To je ostvareno 3. maja 1894., i dra Hánnaka izabraše za perovogju, koji je bio duša ove korporacije. On sastavi takogjer naskoro samostalnu radnju za ovo društvo pod naslovom: „Ein Beitrag zur Erziehungsgeschichte Kaiser Maximilians I. aus dem Jahre 1466“, kome je priložena kopija jednog udžbenika princova. No ovo ne bijaše jedino društvo, kome Hánnak pripadaše i svoju vrlo vrijednu potporu davaše. I u spomenutom već udruženju za promicanje učiteljske naobrazbe razvi on živahnu djelatnost, te je priregjivao mnogobrojna predavanja, koja su u izvještajima ovoga društva objelodanjena. Kad je ovo društvo o duhovima 1891. prvi (i dosada jedini) priredilo sastanak seminarskih učitelja u Beču, na kome se sastadoše učesnici iz svih njemačkih zemalja austrijskih u prostorijama pedagogija, pozdravi ih dr. Hánnak kao predsjedatelj i raspravi pitanje o opterećenosti u muškim i ženskim učiteljskim školama. Osim toga učestvovaše on u sjednicama pedagoškog društva, i to takogjer predavanjima, koja su odštampana u ljetopisima ovoga društva, tako: „Ueber Schulhygiene“, „Ueber Gemüthsbildung“, „Aeneas Silvius als pädagogischer Schriftsteller“ i „Ueber den Einfluss der experimentalen Psychologie auf die

Digitized by Google

Erziehung". Ali ni druga društva ne promašiše nikada cilja, kad se na dra Hánnaka obratiše kakvom molbom, kao što to dokazuju mnogobrojne prigode, kod kojih je on kao predavač ili kao svečani govornik (tako kod proslave Diesterwega i Komenskoga) sudjelovao. Uz ovake prilike ne treba se čuditi, da je ovaj muž, koji se bijaše izobrazio za univerzalnog pedagoga, te koji uz neobičnu učenost i daleki pogled pokazivaše i velik organizatorni talenat, u prvom redu svratio pozornost svih na se, kada se o tome radilo, da se u Beču ustroji posve nov zavod, ženska gimnazija. On, koji je učiteljski seminar u Bečkom Novom Mjestu zasnovao i koji je bečki pedagogij novim životom zadahnuo, davao je najboljeg jamstva za napredak ovog novog zavoda. Kao član društva „für erweiterte Frauenbildung" pratio je dr. Hánnak već otprije nastojanja gospogja na polju nauke vrlo marljivo, te je ta nastojanja prema svojim silama i potpomagao. Imenovan direktorom „gimnazijalne ženske škole", kako se zavod službeno zvao, započe povjerenu sebi zadaću provagjati običajnom energijom. Zavod je bio smješten dozvolom gradskog poglavarstva u prostorijama pedagogija, te ga on otvori u jeseni 1891. I. razredom, u koji su primljene isključivo svršene učenice gragjanskih škola. No ova nova služba donese za dra Hánnaka iz godine u godinu sve veću množinu posla, koji naskoro poče osjećati kao težak teret. Ipak on ustraja strpljivo, dok je nakon šest godina mogao svoje prve učenice maturi privesti. Uspjeh je bio vrlo povoljan: od 19 abiturijentica dvije odstupiše, dvije položiše maturu s odlikom, dvanaest ih bijaše zrelim proglašeno, a tri reprobovane. Sada on mogaše bez ikake opasnosti za uspjeh započetog djela odstupiti i po njem uregjeni zavod drugim rukama povjeriti.

I pedagogij se za ovo vrijeme dalje razvio. Vazda se starajući, da ovaj zavod uzdrži na visini vremena, nastojaše dr. Hánnak, da se uvedu u njemu znamenitije novotarije u školstvu. Tako predobi odličnog stručnjaka za predavanja iz školske higijene (1892.), a godinu iza toga ustanovi gimnastički tečaj za učiteljice; za tim uvede pedagogiku za slijepe i napokon u prošloj godini otvori tečaj za stenografiju, koji je ove godine radi velikog broja prijavljenika morao biti podijeljen u dva paralelna tečaja. Ujedno se lati dr. Hánnak opet svog literarnog rada i bavljaše se u pošljednje vrijeme poglavito izragjivanjem članaka, koje je na poziv W. Reina za enciklopedijski priručnik pedagogike (H. Beyer & Söhne in Langensalza) obećao napisati: „Historischer Roman", „Oesterreichisches Schulwesen", „Pädagogium", „Schulbrüder", „Vaterlandsliebe". Još je u predzadnji dan svoga života radio na ovom poslu, koji mu bijaše veoma omilio. I baš usred ovog neumornog rada prouzroči nenadano njegovu smrt rastvor krvi, koji je bez vidljivog povoda polazeći od srca nastupio i ugrabio ga njegovim prijateljima i saradnicima, kojima bijaše nad svaku mjeru omilio. Kad se učiteljski zbor i slušateljstvo pedagogija sakupilo na zajedničku žalosnu svečanost, da preminulom iskažu zadnju počast i da mu doviknu pošljednje s Bogom, izrazi jedna od slušateljica, gospogja Kreiml, u žalobitoj pjesmi neizrecivi bol sviju, rekavši megju ostalim:

„Ein tiefes Wissen ist in Nichts zerfallen,
Ein grosser Geist hat sich ins All gelöst;
Noch lange wird die Klage widerhallen,
Eh' sich der Schmerz in sanft Erinnern löst."

Uspomeni ovog odličnog muža neka su i ovi retci posvećeni!

Preveo *Andrija Pordušić.*

Crtice iz dječije psihologije. (Studies of childldhod, by James Sully, prof. of philosophy of Mind and Logic; University College, London. Prikaz po „Образованіи", br. 9., 1896.)

Današnja je nauka pretežito istorijskoga i genetskoga značaja. U genezi stvari traži ona pojašnjenja zamršenim pojavama života, smatrajući te pojave pravom pravcatom pošljedicom prvobitnih uzroka. Upirući se geolog da prodre duhom u prvobitno stanje planeta pri njihovu postanja, vode ga u navedenom slučaju na dlaku isti motivi, koji mame i biologa, da zaviri u prve klice života. Samo takvo izučavanje prvobitnoga stanja i oblikâ može da nam skuje ključ, pa da pojasnimo sadašnje stanje naše zemlje i njenih stanovnika. Isto tako samo pomno prouča-

Digitized by Google

vanje djetinjske dobe može da nam pokaže, na kakav način čovječji život počinje primati stalne forme, te da nam pojasni, kako se taj život slijeva u ovu ili onu značajnu formu. Naravno baš za to, što je i djetinja duša morala da postane predmetom posebnoga izučavanja u današnje doba, nije ni dijete moglo izbjeći inkvizitorskim nazorima savremene nauke. Naš vijek, poglavito znanstven, nije se mogao da zadovolji samo pjesničkim ili sentimentalnim promatranjem djeteta, što je dosele vladalo i u knjizi i u općinstvu. Nama se htjelo znati, što li to biva s djetetom u prve dvije ili tri godiuice života mu; na koji se način amorfno i sićušno biće razvija, těžâ, dok ne dosegne stanovite veličine u moralnom kao i u fizičkom pogledu. Tako se eto u našem vijeku udarili temelji pomnome i metodičkome istraživanju dječije naravi.

Pjesnici i umjetnici svih vijekova zanimali su se djetetom, kao uzorom ljepote, dražesti i nevinosti. Ali tek je naravno dijete pobudilo interes čudnim osebinama svoga organizma i svoje psihičke naravi. Sa posebnoga svoga stanovišta stadoše liječnici i filozofi proučavati organizam djeteta. Pa i evolucijoniste uzeše dijete kao objekat izučavanja radi toga, što su u postepenom razvitku mladoga organizma i u pojedinim štadijima razvijanja životne klice nalazili potvrdu svojoj teoriji. Osim toga potpuna nemoćnost novorogjenoga čovječijega bića i duga perijoda, kroz koju nužno zavisi o njezi svojih roditelja i drugih lica (a ta je perioda sve duža, što je veća civilizacija) — od velikoga je značenja i zamašaja kako u biološkom, tako i u socijološkom pogledu. Kada prirogjeni nagon i ljubav spram djece ne bi bila tako silno razvijena u ljudskome biću, ne bi se maleni, bespomoćni stvorovi mogli razvijati, kako treba, i čovječija bi rasa radi toga u velike postradala. Etnološko istraživanje potvrgjuje, da se ljudsko društvo u najstarija vremena i kod najprimitivnijih naroda bavilo pitanjem o othranjivanju djece, o čemu nas uvjeravaju različiti, plemeniti običaji, što su kod tih naroda vladali, i mjere, da se dječica čuvaju i spasavaju. Dijete nadalje može da zanima sadašnjega učenjaka sa različitih strana, što nas upravo dijete najljepše upućuje na onu svezu, koja opstoji megju čovjekom i životinjom, te na one sile, kojima nam valja zahvaliti, da je ljudska rasa malo po malo zagospodovala u carstvu živih stvorenja.

Za psihologa proučavanje djeteta još ima osobit i znamenit zamašaj. On može da nazorice prati najraniji osvitak bugjenja spoznaje, prve pojave čustva simpatije i antipatije, raspoznavanje predmeta, rasugjivanje i sklonost naspram odregjene svrhe. Napokon su te prve pojave rada ljudskoga uma vrlo tamne i neodregjene, ali baš su poglavito za to zanimljive za motrioca, što su prvi blijesak spoznaje. Psiholog sasvim pravo drži, da će, upoznavši ono, što se zbiva u spoznavanju djeteta, tim lakše i brže riješiti pitanja, koja se odnose na spoznaju odrasla čovjeka. U svakom slučaju imademo kod djeteta najjednostavniji tip ljudske spoznaje, što krije u sebi prvobitne elemente ljudskoga, umnoga života. Locke je držao, da ćemo pomoću posmatranja djeteta moći riješiti pitanje, opstoje li u nama kakve god „prirogjene ideje“ ili ne. Dandanas je to pitanje ipak u nekoliko zametnuto, jer je dokazana samovoljna i potpuno originalna intuicija u djeteta. Ali u svakome slučaju, i ako to pitanje sa stanovišta čiste filozofije nije više onako znamenito kao nekada, ipak je za psihologa uza sve to isto tako znamenito. Tako se, na priliku, razvijanje moralnoga čustva, čustva poklona pred dužnošću, kako ga je lijepo Kant okrstio, može jedino pojasniti i pojmiti tek pomoću vrlo pomnoga posmatranja umnoga rada u prvim godinama ljudskoga života.

Duševni procesi i razvitak umnoga života djeteta bude još širi psihološki interes. Već prije progovorismo, kako biolog evolucionista traži u djeteta one crte, što pokazuju svezu čovjeka sa najnižim osjetnim svijetom. Na dlaku tako i psiholog, polazeći sa stanovišta evolucije, nalazi svezu izmegju duhovnoga razvitka djeteta i cijele istorije, što je ljudska rasa u svome duševnom razvitku prevalila. Saglasno sa posmatranjem pojedinih faza duševnoga života djeteta mogu se preletjeti sve glavne crte polaganoga i postepenoga progresa rase, svi prijelazi od dobe isključivoga prevlagjivanja najnižih oćuta i okusa do onoga vremena, kada se stane buditi opažanje, kada se stvaraju predodžbe i kada počnu nicati niža čustva.

Na taj nam način prve godine djeteta sa svim svojim značajnim crtama otkrivaju, da tako reknem, „antikvarni“ interes. U njima se ogledaju, makar i u malome, uslovi duševnom životu prvobitnoga čovjeka, isto tako sklona da nenadano plane gnjevom, da se užasne i

Digitized by Google

neobuzdano razdraga, kao i dijete; u kojega je riječ isto tako nepotpuna, ideje i predodžbe čudnovate kao i u djeteta. Sir James Lubbock i mnogi drugi antropolozi često su upozorivali na crte intelektualnoga i moralnoga srodstva, što opstoje izmegju nižih ljudskih rasa i djece. Nova istraživanja samo još više potvrgjuju množinu tih srodnih crta.

Ali dijete nam ne služi samo kao kakav izvornik ili ključ u istoriju rase, nego je u isto vrijeme i produktom te istorije. Mnogi od današnjih evolucijonista drže, da se već u najranijim pojavama dječije sklonosti može nalaziti naslijegjena predaja rezultata iskustva, što ih pradjedovi otkriše, i utjecaj prijašnjega im rada i načina života. Prve klice gnjeva u djeteta predočavaju nam preživjele časove dalekih mu pradjedova u svagdanjoj borbi o život i smrt. Pojava pokornosti ili nepokornosti u djeteta mogu se isto tako smatrati kao predaja početka čustava u naslijegje, što se javiše kao rezultat više ili manje dugotrajnoga utjecaja zajedničkoga života pradjedova. S toga gledišta prima ljudski progres u našim očima sasvim drugo značenje, jer u intelektu djeteta ne vidimo više povratka u prvobitnu tminu, nego već u prvom početku nazrijevamo slabašan odsjev intelekta rase, pak rezultata iskustva i razvitka, što ih je stekla.

I tako prvo prozračje duševnoga života djetećeg ima vrlo šarolik naučni interes. Pa osim toga čisto naučnoga interesa izučavanje djeteta imade i svoje praktično značenje. Problem odgoja dan je danas jedan od najmučnijih problema. Ono, što bijaše prije samo stvar nagona ili predaje, razvilo se dandanas u predmet ozbiljnosti i dubokih sporova i sudova. Matere, dakako takve, koje hoće da budu odgojiteljice svoje djece, upoznaju, da za to moraju lijepo znati i proučiti to sićušno biće bez riječi, što im je na brizi. Pa i profesijonalni pedagozi, koji se u svome vrijednom nastojanju moraju da u mnogo čemu bore protiv silnih neprilika i zapreka, uvjeriše se već, da moraju, prije nego što se late posla, dobro proučiti narav dječiju te sebi otvoriti prav vidik u sve pojave dječije duše, ako im je na srcu, da onda blagotvorno utječu na malenu dušu. Tako se i profesijonalni pedagozi pridružiše u naše vrijeme psiholozima i učenjacima, koji sebi uzeše za zadaću proučavati dječiju narav. Uz tako raznolike interese, povezane za proučavanje djeteta, fizične mu i moralne naravi, sasvim je naravno iznikla nužda organizacije sistematskih opažanja, što se tiču svih strana duhovnoga života djetata, počevši od pojava prvoga smjehuljka na lišcu i prvoga zanimanja za predmete, koji ga okružuju.

Ne treba misliti, da posmatranje djeteta nije i osobito teško i mučno. Rano prozorje duševnoga života djeteta toliko je nestalno, tako brzo sviće i iščezava, izmjenjujući se s drugima, da je vrlo teško slijediti mu nazorice: treba velika iskustva i vješta oka. Pa i fizičke, vidljive odnošaje kakvih god unutrašnjih duševnih stanja nije lasno posmatrati, jer samo prolete, a još je teže poći uzastopce za svima duševnim stanjima djeteta od četiri do šest godina, da bi nam značenje svih otih procesa bilo potpuno jasno. Ko je imao posla s djecom, morao je da opazi, kako im je ustroj neobično promjenljiv i kako im se u svakom postupku zrcali nepostojanost ustroja. Ali osim toga je morao da primijeti takogjer, kako djeca, od naravi otvorena, postaju vrlo često zatvorena pod utjecajem bojažljivosti i stidljivosti, koja ih podigje u prisustvu odraslijih, te onda odraslome nije lasno, da prodre u dječije misli. Sve nam to dokazuje, kako nije lasno stvoriti pravilan pojam o djetetu i kako ga je teško posmatrati i opažati. „Dječije misli idu svojim posebnim putem, nepoznatim onima, koji već davno prevališe djetinjstvo", veli Rudhard Kipling. I sasvim pravo. Odrastao čovjek može da tek sasvim nepotpuno izazove u svojoj pameti svoje djetinjske pomisli; i uspomene iz djetinjstva, pa makar ih napisao Goethe, George Sand i ostali, ne mogu nikako da budu tačnim ogledalom djetinje duše, jer se u njima i nehotice odražava mišljenje odrasla čovjeka. U svakome slučaju prava metoda opažanja djeteta može nas bolje od svega dovesti k cilju, premda se i tu mora izbjegavati pomno svaka generalizacija. Dijete ni iz daleka ne naliči jedno na drugo, u čustvima im i pomislima vlada vrlo velika bujnost, a iz toga slijedi, da se klonemo na brzu ruku stvorenih zaključaka i izvoda, pače da se ne zadijevamo niti o općenite crte, što prevlagjuju kod sve djece. Jedino putem dugotrajnih, pomnih istraživanja različite djece i sastavljanjem tačne statistike tih opažanja mogu da se udare općeniti temelji dječijoj psihologiji. Do danas se takvih opažanja nabralo vrlo malo, da bismo mogli govoriti

Digitized by Google

o kakvoj dječijoj psihologiji, makar da istraživanja, što su objelodanjena u zadnje vrijeme piscima, koji se time bave, i sačinjavaju u nekolike temelje toj nauci.

Polazeći s toga stanovišta, izdao je profesor filozofije u londonskom sveučilištu, James Sully, čislo crtica iz dječije psihologije, gdje su sabrana opažanja nad različitom djecom, s kojom je imao posla. U predgovoru napominje Sully, da nema na umu iznijeti čitatelju potpun traktat iz dječije psihologije, jer je ta nauka, po njegovu mnijenju, jošte u povojima, nego naprosto želi da prikaže neke tipove dječije duše, koji su osobito njega zanimali, pretpolažući, da opis takvih tipova može biti koristan, koliko za mlade pedagoge, koji još nemaju dosta iskustva, toliko opet i za one osobe, koje proučavaju psihologiju.

Savremenoj je nauci pošlo za rukom, da prodre u mnoge tajne svemirskoga života; za to se s potpuuim pravom možemo nadati, veli profesor Sully, da će nam poći za rukom s vremenom proniknuti i tajnu dječije duše, hvala onome znanju, koje smo već stigli i najnovijim otkrićima u carstvu fiziologije i psihologije. Ali za to su nužni specijalno nadareni radnici, neizmjerno pronicavi gonetači, i osim toga da su to ljudi, koji žarko ljube dječicu, te da su u isto vrijeme snabjeveni svim nužnim znanjem, da budu kadri odati se naučnome ispitivanju i opažanju. Takav čovjek, koji je sposoban da čita skrovite misli djeteta, a u srcu mu bukti plamena ljubav spram djece, vrlo će lasno steći dječije povjerenje i privući ga sasvim sebi. Samo čovjek takve sposobnosti može da bude koristan kao posmatrač djeteta, te je samo on u stanju da otkrije put do ljudske duše.

Takvome posmatraču mogu i lične uspomene da budu od koristi, u koliko će nadopunjavati svoje fakte za isporegjivanje s onima, što ih u djeteta opaža u stanoviti čas. Takvi čini mogu mu bez sumnje da pojasne mnogo toga u dječijoj duši, samo ako se progje generalizacije, te ako se ograniči na prosto prispodabljanje s onim, što vidi u stanovito doba kod djeteta.

Tako je sistematično i strogo naučno posmatranje djeteta glavnim uvjetom, da se udare temelji dječijoj psihologiji. Pionirima na tome novom putu eksperimentalnoga istraživanja bili su liječnici. Ovi prvi pokazaše, kako treba udesiti posmatranje djece i takve opite. Svakako je put otvoren, a nama treba da se njime otisnemo. „Čim bude u nas više takvih monografija, kakva je monografija Preierova“, veli Sully, „tim će prije naši apstraktni pojmovi o djetetu prijeći u konkretno predočlvanje o tome, što li to, za pravo, nastaje u duši djece različnoga tipa i u različnim momentima njihova života.

Kod djece, za školu dorasle, moguće je kolektivno ispitivati i na taj način istraživati oblik njihovih misli, sadržinu mišljenja, krive im predodžbe o ovim ili drugim predmetima. Štatistika, što bi je na taj način pametan i versiran učitelj sastavio, mogla bi biti vrlo korisna za pojašnjenje dječije duše.“ — Uza sve to ne bi takvo statističko istraživanje bilo ne znam kako korisno, ne može ono, po mnijenju prof. Sully-a, da zamijeni pomnih i metodičkih posmatranja pojedine djece: za to on i toplo preporučuje, da se prije svega poglavito valja baviti takvim posmatranjem.

Dječija mašta.

Neobično živa mašta vjerna je pratilica dječije naravi; to je jedna od onih rijetkih crta, o kojoj možemo biti uvjereni, da je gotovo u sve djece bez razlike. Mladenačko se doba odlikuje osobitom i čudnom fantazijom: sklonost naseljavati vidljivi svijet umišljenim licima — ta je crta i u onih naroda, što stoje na niskome stupnju kulture, te se još nalaze u mladenačkoj dobi. Težnja za stvaranjem mita, da se tim mitskim stvorovima ispuni nedostatak spoznaje prirode, što te ljude okružuje, može se naći kod svih takvih naroda. Tako je i u djece. A i tu je ne mala razlika. Prof. Sully je na osnovu svojih sopstvenih opažanja i raspitkivanja roditelja došao do zaključka, da fantazija ne radi ni iz daleka kod sve djece u istome pravcu. Kod jedne djece stvara fantazija žive slike, na drugu utječu silnije zvuci nego slike i t. d. Mašta je živo vezana za život čustava, pa za to može da djeluje na toliko različitih strana, na koliko djeluju i čustva. Kod neke je djece mašta pretežito sklona strašnim i mračnim predmetima; druga obratno vole vesele i sjajne slike. Spram tako bujne i raznolike

Digitized by Google

dječije mašte bilo bi pogrješno držati, da je mašta kod sve djece jednako razvijena. Istina, kod sve se djece vidi sklonost, da naseljavaju vidljivi svijet fantastičkim prikazama, ali je karakter tih prikaza vrlo različit po individualnosti djeteta. Za to i treba izučavati osobitosti maštanja i karakterne joj crte kod svakoga djeteta naoseb, podnipošto se nezadovoljavajući generalizovanjem. Takvo proučavanje može imati i praktičnu svrhu za pedagoga, jer mu ono može pokazati, na koji se način može lasnije utjecati na maštu dječiju, te ga nadahnuti kakvim god hvale vrijednim postupkom ili sretnom misli, upravljajući mu na takav način maštu na onakovu stranu, koja može biti od koristi za odgoj volje i moralnih čustava. Uopće ne valja zaboraviti, da živa mašta djeteta može poslužiti krasnim uporištem pri odgoju, tek je treba navratiti na pravu i sretnu stazu.

Mašta se dječija ponajviše razigra u carstvu osjetnog zamjećivanja: dijete mašta, kada gleda razne predmete, kada ih dira i kada se kreće megju njima. Bez ikakve sumnje, kako su to već i stari primijetili, fantazija ide za čustvima, te je i njihovim produktom. I zaista mi svagda preživljavamo u svojoj mašti, u snu i na javi, slike, što ih zamijetismo okom i zvukove, što ih primismo svojim sluhom, i konštruktivno maštanje, napokon, velik je faktor u tome, što sami nazivamo iskustvom naših čustava. Fantazija djeteta u svojoj suštini javlja se samo preuveličavanjem i sklonošću na metafore, koja se nalazi i kod odraslih, a osobito probija kod prvobitnih naroda, te se odrazuje u narodnoj pjesmi. Mašta dijete zanosi i još dalje, te ono oživljava sve predmete oko sebe; kamen, rastline prikazuju mu se živim bićima, koja mogu da poznaju i osjećaju kao i ono samo. Osim toga osjećaju djeca potrebu, isporegjivati ono što vidješe i čuše s onim, što im je već poznato. Takvo im isporegjivanje izagje vrlo primitivno, ali uza sve to se vazda može pojmiti, kako je dijete došlo do takoga isporegjivanja. Jedno će dijete n. pr. iglu kompasa nazivati „ptičicom“, a vi ćete uvidjeti, da je on za to došao na takvu prispodobu, što ga je igla svojom formom i svojim kretanjem sjetila ptice u poletu. Uopće oni predmeti, na koje mi gledamo kao na neoduševljene i beživotne, djetetu se, obratno, prikazuju osjetnim i živim. Ta se sklonost dječije fantazije, da oživljavaju sve predmete, što ih opkoljuju, često prikazuje vrlo originalnom. Jedan malić od jedva svoje dvije godinice, osobito se bio zaljubio u slovo „W“ i kada bi ga god vidio u azbuci, uvijek bi ga opsipavao vrlo laskavim epitetima. Drugo opet četirigodišnje dijete napisalo jednom slovo „F“ obratno, a uspored mu drugo isto takvo slovo, kako valja, te je onda uskliknulo: „Pogledajderte! sada se megju sobom razgovaraju“. Kamenje u očima djece služi često isto tako kao živa bića, sposobna ponimati i čustvovati. Tako je neka malena djevojčica sabirala kamenje po putu i prenosila na drugo mjesto, držeći „da je bijednim kamenčićima mučno ležati na jednom te istom mjestu“. Drugo osamgodišnje djevojče proljevaše gorke suze, gledajući, kako u jeseni lišće pada s drveća; nabrala je toga lišća, koliko je mogla, u namjeri „da ne umiru ležeći na zemlji“ te ih donijela svojoj majci.

Tu se, konačno, nameće nužno ovo znamenito pitanje, što zasijeca u dječiju psihologiju: vide li djeca predmete inako, nego li mi, te prikazuju li im se zaista oživotvoreni? Profesor Sully pripoznaje u mnogim slučajevima samo utvaranje trenutačne iluzije, što niče poradi toga, jer mašta ima sposobnost asimilacije, a mišljenje i rasugjivanje nije dovoljno razvijeno. Takva djeca opaze kakve god, jednu ili dvije osobite crte vidljivoga predmeta, te ih odmah prispodobe s čime god i eto ti novoga oblika, stvorena njihovom maštom, koji onda zasjeni brzo pravi lik predmeta, te ga zaodjene životom i žarčinom. Napokon i tude treba uzeti vrlo raznolike stepene iluzije u djece. Kod gdjekoje djece oštrina je uma odmah s početka razvijena, te ne miješaju ono, što vide, s proizvodima svoje fantacije, makar da i može njihova mašta na čas preobratiti vidljive predmete u uobražene, pa ih zaogrnuti svojstvima, kojih nemaju.

Ali ima i drugi put, kako niče iluzija, javljajući se rezultatom toga, što se zamijećeno ujedinjuje asocijacijom dojmova. Tako n. pr. kaziva Rjoskin, da mu se kao djetetu riječ „krokodil“ do tolikoga stepena bila srasla i sjedinila sa predodžbom o samoj životinji, da mu se i dugi red slova prikazivao naličnim na mršavo tijelo krokodilovo. Tako mu se isto u umu obitelji doktora Granta, koji ga je u djetinjstvu liječio, vazda sjedinjavala po asocijaciji s predodžbom o kakovom god cimentnom prašku, onako kao ruved (Rhabarber), jetkom i zrnatom.

Digitized by Google

Svaki od nas može da pridometne nešto slično iz svoga ličnoga iskustva. Kakav god zvuk ili cvijet, sami po sebi sasvim bez razlike, mogu da izazovu po analogiji ili asocijaciji čustvo odvratnosti, koje ćeš jedva da razjasniš, pa i kod odrasloga čovjeka, tek što se ta pojava u djeteta ističe oštrije. Osim toga dijete, dok jošte vrlo malo znade o uzajamnim snošajima predmeta, ne može da odoli svojoj sklonosti za asimilizaciju, te ga stvari stanu zanimati, hvala jedino toj sklonosti. Tako i dijete može da voli ili ne voli ove ili one zvukove, ali sasvim iz drugoga razloga nego li odrastao čovjek, jer njegova živa fantazija pridaje njegovom osjetnom zamjećivanju daleko više života, te time udvostručuju efekat.

Novijim se ispitivanjem pronašlo, da mnogi ljudi imadu t. zv. „sluh bojâ“, t. j. stanoviti zvukovi kod njih izazivaju vazda predodžbu o izvjesnoj boji. Glasovna slova, muzični tonovi, imadu svoju špecijalnu boju, te svaki glas i svaki ton izaziva stalnu predodžbu boje, koja tome podoba. Obično mogu ljudi, što su obdareni sluhom boja, sasvim tačno odrediti, koju boju izaziva u njima ovaj ili onaj glas ili muzični ton. Pri daljem istraživanju pronašlo se uvijek, da se ta sposobnost u njih razvila već u najranijem djetinjstvu. I zaista, mnoga djeca imadu tu sposobnost. Tako se megju djecom u Bostonjskim školama pokazao sluh boja kod 21 izmegju 53. Predodžba boja, vezana uz izvjesna slova ili glas na kakvom god inštrumentu, vazda ostaje jedna te ista kod istoga djeteta, ali se mijenja naspram individualnosti djece. Tako se jednome djetetu zvuci flaute pričinjaju crni, drugome obratno svijetli i žarki. Tako je prof. Sully motrio neko petgodišnje djevojčе, kome su se brojevi prikazivali u različnim bojama; ono je govorilo: „Dva — to je crn broj; 40 — bio broj.“ Kada je Sully raspitivao, doznade, da se u nje sa svakim brojem veže špecijalna predodžba. o boji; dva joj se prikazuje crnim; 3 — bijelim, 4 — crnim, 5 — crvenim i t. d. Iza tri se godine Sully opet sastao s tom djevojčicom: ona je kao i prije bojila u svojoj mašti brojeve, ali boje su bile već drugojačije; tako joj se tri pričanjalo sivim, a ne bijelim. Bilo kako mu drago, ali dječiji sluh za šare zavregjuje pažnju, jer nam predstavlja vrlo čestu pojavu i služi najočitijim primjerom opće sklonosti djece, da svoja osjetna zamjećivanja ovijaju u žive slike, koje onda na koncu konca sasvim zasjene ta zamjećivanja. Sluh za šare i druge slične pojave, što ih opažamo kod odraslih, po svoj prilici predstavljaju nešto drugo, nego što je preživljavanje čudnovatih oblika mozgovnog rada. Taj fakat pokazuje, da mašta dječija može promijeniti osjetni svijet do takvoga stepena, te je nama odraslima, koji nemamo tako elastične fantazije, teško stvoriti o tome makar i približan pojam. To magičko izvrtanje tvarnoga svijeta pod utjecajem maština rada jedna je izmegju osebina dječije dobe, a u nekim slučajima silnih afekata, osobito straha, ta se osebina dječijega mozga uspinje na toliko skoro do nenormalne napetosti, da dijete počinje realizovati likove, što mu ih stvorila mašta. Okolina i saobraćaj s odraslim, ozbiljnim ljudma, često suspreže u djece razvijanje te osobitosti uobražavanja, te ogragjuju maštu stanovitim granicama. Ali uza sve to probijaju takvi momenti u dječijem životu, kada djeca puste puno maha svojoj mašti, nestješnjavajući se nikakvim okvirom, to je za vrijeme igre.

Interes dječijih igara i jest imenito u tome, što se baš u igri izvanjskim načinom odražava unutrašnja radnja dječije fantazije. Pri tome je poglavito značajno, što se osnovnim impulzom svih dječijih igara javlja težnja ili želja „biti nešto“, t. j. igrati neku stanovitu ulogu. Dječak u igri vazda gleda, da izagje iz okvira svoga svagdanjega života te sebi uobražava, da nije ono što u istinu jest; on jednako mašta o novom položaju, te se u njemu kreće u svojoj igri, a uz to mu se, hvala živoj mašti, svi predmeti naokolo prikazuju u izvrnutom vidu, saglasno s onom idejom, koju teži da realizuje u svojim igrama. Ta ideja dijete na toliko zagrije, da ono za neko vrijeme i zbilja zaboravi, što je. Često se ta predodžba o pravoj mu ličnosti na toliko izmijeni, te dijete sebi ozbiljno uobražava, da je divlja zvijer, glumeći n. pr. vuka u svojoj igri. Okolina, što ga okružava, u tom slučaju mnogo ne odlučuje, i fantazija djeteta za vrijeme igre slabo mari za okolinu; dijete stvara samo sebi uobraženu okolinu te mu se stolice pričinjaju kućicama, divan — lagjom i t. d., ili stolice mogu da posluže vojnicima, divljim zvijerima i t. d. Težnja, stvoriti sebi takvu uobraženu okolinu za svoje igre, osobito je silno razvijena u djece, prepuštene samoj sebi, kod koje se fantazija uopće silnije razvija. Nekoja djeca u takvom slučaju stvaraju sama sebi umišljene drugove za igru. Tako je jedna

Digitized by Google

prijateljica kazivala profesoru Sullyu, da je ona kao maleno djevojče, bivši sasvim sama, sebi u mašti stvorila nešto kao alter ego; to je bila umišljena drugarica, nešto postarija, s kojom se ona neprestano razgovarala i igrala, i od koje je posugjivala sve svoje nove ideje. Kad i kada se u takvom slučaju dječija fantazija tako silno može da razigra, da oni čak gledaju uza se realni lik svojih umišljenih drugova. Uopće je izmišljanje fiktivnih osoba velik faktor u dječijem životu.

Veći dio pisaca misli, da se u igri djece osobito ogleda spoljašnji utjecaj i sklonost na podražavanje. To nije sasvim ispravno. Ponajviše — osobito se to vidi kod samotne djece — dijete se u svojim igrama sasvim otrgne od realnoga svijeta, što ga okružava, te se u uobraženim likovima, kojima njegova fantazija naseljava vidljivi svijet, ne smije gledati samo igra, nego tu bez sumnje imamo posla sa sanjama na javi i pjesničkim umišljajima. Napokon se dijete podaje udahnuću, što ga proizvodi u njemu vidljivi predmet, te podražava onome, što vidi, — ali sve to ne sastavlja glavnoga momenta u njegovim igrama. Da se vjerno pojmi dječija igra, treba ga posmatrati tako, da dijete toga ne zamijeti. Velika je razlika, kada je dijete svojim likom sasvim zaronilo u svoju ideju, koju želi da ostvari u svojoj igri, ili kada se ono, opazivši da ga promatrate, stane igrati radi vas, nastojeći da vas ili zadivi ili da vam se svidi. Uopće su djeca maleni glumci, i vrlo im je drago izazivati utisak. U svakome slučaju neoprezno umješavanje odrasloga u dječiju igru ne samo da može narušiti sav čar te igre, nego i pometa dječiju fantaziju, da dosegne svoje više visine. Uza to se mora imati na oku, da fantazija uvijek silnije radi kod djeteta, kada se ono igra samo, jer se čarovitost zajedničkih dječijih igara, bile one ne znam kako privlačive, često obara uzajamnim nesporazumkom i nuždom pojašnjenja, koje onda sasvim naravno raspršuje iluziju.

Uz sretnu sposobnost, pretvarati u svojoj mašti u živa lica okolne nežive predmete mogu se djeca da zadovolje sasvim oskudnim igračkama. Štap, što ga dijete pretvara u konja, može da nema ama baš nikakve sličnosti s pravim konjem, ali to ipak djetetu ni najmanje ne smeta, da s pravom nasladom ne drži, e je konjanik, i da ne trči na svome štapu kao na pravome pravcatome konju. Lutke se čine privilegovanom igračkom djevojčica, ali je Sully opazio i mališa, koji su voljeli lutku, baš kao i djevojčice. Odnošaj djeteta naspram lutaka ponajbolje karakteriše nastojanje njegovo, da svoje igračke ovije svojom vlastitom osobom, te da ih zagrije svojom žarkom privrženošću. Privrženost djevojčeta naspram svoje stare lutke polomljene i bez traga pregjašnjega nakita, kadšto nas upravo dirne. Bez sumnje iz te privrženosti proviruje potreba ljubiti, kao i potreba vjerovati u lutku. Odraslome je čovjeku sasvim teško, da pojasni sam sebi tu ulogu, koju lutka ili kakva druga slična igračka može da igra u životu dječijem, te onu tijesnu vezu, koja se razvija izmegju djeteta i omiljele mu igračke.

Da se odredi ta sveza, treba mnogo više posmatranja. Po riječma prof. Sullya djeca, koja mogu da se igraju izobličenim igračkama i da ih oživljavaju u svojoj fantaziji, vazda se odlikuju vanredno živom fantazijom i izumljivanjem. Zaronivši u svoju igru, ne opažaju takva djeca nikako, da su im predmeti igre ružni i bez forme, što odmah zapne za oko ostalim hladnim gledaocima. Tu se razvija proces, analogan samonadahnuću, i dijete je sasvim pod dojmom svoje sopstvene ideje, koja ga kao hipnotizuje, te pretvara u njegovim očima sve nežive predmete u živa bića, što su mu u igri potrebna. Neka je mati kazivala prof. Sullyu, da je jednom unišla u sobu, gdje joj se malena djevojčica igrala sa sestricom dućana, u kome se prodavala različita umišljena roba. Mati pristupila djeci i poljubila mlagju kćerku. Ova vrisnula u plač. Neznajući mati za uzrok, zapita je, što li joj je. Djevojče odgovori kroz suze: „Majko, mora da ti kad god cjelivaš trgovca!“ Očevidno je cjelov majčin razorio iluziju djevojčici, što se identifikovala s trgovcem, a to ju je ogorčilo.

U igri dječijoj ne valja razmatrati samo jedne strane fantazije i umišljanja; u njoj se odsijeva i duša dječija sa svojim individualnim crtama. Dječije igre nijesu nikada puko podražavanje, te je jedino kod sasvim tupe djece podražavanje najglavniji faktor; kod sve ostale možemo da opazimo, kako samostalno izmišljaju, a u tome se ogledaju lične sposobnosti i darovitost dječija.

Rad se dječije mašte ne ograničuje samo na carstvo osjetnih zamjetaba t. j. da stvore kakav god lik, ne mora da ih podraži koji spoljašnji poticaj, što ga je proizveo vidni ili koji

Digitized by Google

drugi podražaj. Već rekosmo, da neka djeca za vrijeme igre umisle sebi drugove, te s njima raspredaju duge razgovore. Priče, djeci tako mile, podaju im često ogromna gradiva, da sebi stvore fantastične likove. Takve likove, što su tvorovi mašte, djeca onda izbace u spoljašni svijet, te njima nasele koji god stanoviti kraj, koji je obično u nekome razmaku od njih, te ponajviše nije pristupačan, da ga neposredno istraže. Tako gusto grmlje i šikaru, sklop humaka, što ih vide na obzorju, kakav mu drago odaljeni ugao vrta ili oveće dvorane naseljavaju fantastičnim bićima, što ih posudiše iz bajovitoga svijeta. Dickens kaziva, da mu se, dok je bio malešan, realni svijet prikazivao pun puncat bajovitih bića. Svaki predmet u susjedstvu, svaka ploča u crkvi ili na groblju stapala se po asocijaciji u Dickensovoj mašti sa milim mu pričama, prikazujući mu sobom ono mjesto, koje se nalazilo u tim pričama, te je često svojim duševnim okom nazorice pratio râd heroja iz otih priča.

Prof. Sully svraća osobitu pažnju na ogromni utjecaj, što ga imadu glasovi na dječiji um. Vrlo je vjerojatno, veli on, da u ranim godinama dječijega života riječi, što ih pred njim izgovaramo, djeluju kao zvuci, primaju neposredan, objektivan realni značaj, kao i sve osjetne zamjedbe, jer kada imenujemo kakvu god stvar, kao da izazovemo u dječijoj duši realni lik te stvari. Bilo kako mu drago, ali nema sumnje, da su riječi u velike silne, te da moćno djeluju na dječiju maštu, budeći u njima u višem stupnju živu predodžbu o imenovanom predmetu.

Takvo se utjecanje riječi na djecu po svoj prilici ima tim razjasniti, što se u dječijoj duši ragja čustvo poštovanja naspram riječi drugih, kao auktoritetnih svjedoka.

Težnja, pretvarati riječi u realne likove, potiče dijete, da prisluškuje našim riječma daleko češće, nego što mi to i mislimo. Često se matere čudom čude, kada ih djeca stanu pitati o čemu god, rečenom u njihovoj prisutnosti, što po mnijenju matere nije nikako moglo dijete zanimati i svratiti na se njegovu pažnju. Eto to nam pokazuje, kako slova mogu imati velik zamašaj u krilu dječije mašte i kao sjemenje, raznašano vjetrom, pasti na plodnu njivu, te se na njoj razviti s vremenom u sasvim čudnovate forme.

Moćno djelovanje riječi na um dječiji može se osobito zamijetiti, kada slušaju čitanje. Dakako da dijete ni iz daleka ne prati čitanje onako, kao odrasli, te bi se bez sumnje začudilo, kada bi moglo pojmiti, kako odrasli čitaju knjige. Čitanje izaziva u djetetu žive podobe, te je u njemu tajni čar, da razvije u svojoj mašti najzapleteniji i najbujniji govor, i da ga ujednostavni i obrazuje. Za taj slučaj navagja prof. Sully ovu crticu: Neka mati stala da svojem šestgodišnjem sinčiću čita pjesmu, ali se onda ustavila i rekla: „Bojim se, da ti, golube moj, ne razumiješ tih stihova“. Ali mališ odvrnuo s naivnom prostodušnošću: „O ne, ja razumijem, samo mi Vi ne tumačite.“ Dijete je uz svoju prirogjenu prostodušnost izrazilo u tim riječma svoj snošaj naspram materina razjašnjenja, koje bi razorilo njegovu iluziju, te uništilo one samostalne fantastične podobe, što su mu ih izazvale u mašti riječi stihova [1]).

Hvala tome daru zorne realizacije onih podoba, što ih izaziva pripovijedana priča, svaka je takva priča u očima dječijim prava i živa istina, pravcata istorija. Ta zorna realizacija oslagjuje dijete; njemu se mile one podobe, što niču u njegovoj mašti, te bi ono nebrojeno puta rado, da se opetuje priča, koja mu se svidjela.

Uza to maleni slušatelj, naučivši na pamet pričicu, ne da pod živu glavu pripovjedaču, da ispusti makar kakvu malenkost. U takvom slučaju djeca pokazaju vrlo tačno pamćenje.

Živome i uobličenome zamjećaju, što mu se kaziva, dijete vrlo brzo pridodaje i svoje sopstvene umišljene podobe čovječije i nadnaravne. Izmišljanje dječije fantazije javlja se često sporadički. Tako je neki trogodišnji mališa, vidjevši čovjeka s drvenom nogom, odmah izmislio i cijelu istoriju i pričao svojoj majci, da je taj čovjek pao s bolesna konja i da je ozlijedio „svoju jednu nogu o velik kamen“. Zamislivši se za tim malko, naredio je majci „da cjeliva bóno mjesto i da pospe praškom, neka mu ono progje“, baš kako je ona radila, kada bi se dijete udarilo. Iz te se crtice vidi ne samo živa fantazija djeteta, koja mu je nacrtala cijelu sliku pada s konja, nego i saučešće, ne bi li mati pomogla bolesnome čovjeku, kako pomaže njemu, kada ga zaboli.

---

[1]) Vrlo karakteristično i vrlo poučno za našu školsku praksu. *Ur. „Šk. Vj.“*

Digitized by Google

Tako sebi djeca na jednostavan način stvaraju često malene bajke na osnovu kakva god dojma, što ga prije polučiše, kiteći svojom bujnom maštom siromaštvo toga utiska, te ga rijese, neosvrćući se ni na kakvo stanje svoga svakidanjega života. Često zbog takoga zamjećaja i realizovanja bajovitih podoba, stranom opet pod utjecajem svoje tvorne mašte, dječiji je um obično pod dojmom kakva mu drago mita, više ili manje stalnoga. Kraljevići i kraljevne, palčići i patuljčići bajovitih pričica i slični likovi, što ih pozajmiše iz priča ili ih po uzoru ovih stvoriše u svojoj mašti, često toliko zaokupe dječiji um, da mu izniču pred okom u snu, u tami, u sumraku, kada svi predmeti potamnjuju, te se zapaljuju u životu dječijem iznova zlatne sunčane zrake ili se sve prekriva gustom pomrčinom, koja onda budi u djetetu čustvo straha. A sve su te podobe, što ih ragja njegova mašta, upravo tako realne, kao i realnost sama.

Djeca uopće vole tajanstvenost, te često skrivaju pred skepsom odraslih svoje sujevjerje, stvarajući svoju sopstvenu mitologiju. Ali u mitima, što ih djeca pronalaze, ne valja tražiti toliko nagona realizovati u živim podobama ono, što za njih leži iznad dohvata osjetnoga svijeta; u njima se, kao i u mitima prvobitnoga čovjeka, krije prva klica misli.

U uspomenama George Sanda može se naći zanimljiv primjer, kako se živa mašta dječija, stvorivši svoje nadnaravne podobe, mori, da na pola reflektornim, a na pola naučnim načinom poveže svoje stvorene mite sa faktima i zakonima poznatoga mu svijeta. Takvo posizanje dječijega razuma sa čudesima, prvi krupni pokušaji prispodabljati svoje vjerovanje, te se ogledati sa dodirnim tačkama izmegju omiljeloga mita i realnoga svijeta, može da nam pojasni mnoge čudnovate, a u isto vrijeme značajne crtice dječije mitologije.

Posmatranje djece dovodi nas dakle do zaključka, da su djeca, prispodobivši ih s odraslima, obdarena daleko silnijom i bujnijom maštom, a djelovanje te fantazije budi izvanredno jasnu nutarnju realizaciju nadosjetnog svijeta. Kao što djetetu, tako se i prvobitnomu čovjeku javlja vidljivi svijet, koliko kao rezultat mašte, toliko i kao rezultat osjetnih zamjetaba. Što nam je poznato iz fiziologije dječijega mozga, potpuno nam to potvrgjuje. U prvim godinama života kartikalni centri, što sudjeluju pri koordinaciji i regulaciji procesâ mišljenja i volje, vrlo su nerazvijeni, te ne mogu da moćno utječu na one centre, koji upravljaju maštom. Podvrgavajući čislo svojih misli kontroli volje, možemo, putem rasugjivanja, da se ogradimo naspram zabluda, u koje nas može uvaliti neobuzdana mašta. U djeteta su sve ideje, što niču u mozgu, pod dojmom kakvih mu drago podražaka, odmah vrlo žive i nevjerojatno čudnovate. Mnogi naučenjaci, što su pisali o djeci i odgoju, tvrde, da je mozak dječiji do nekoga stepena vrlo nalik na mozak hipnotizovana čovjeka, pa divljaci, što su sublizo djeci, po živosti i carstvovanju fantazije po svoj prilici već su po ustroju svoga mozga bliži djeci, nego li civilizovanim odraslim ljudma.

Takva neobična živost i bujnost likova, što niču u nepotpuno razvijenom mozgu djeteta, izaziva često u djeci, kako je poznato, iluzije zastrašna značaja, djeca često vide ružne prikaze, trpe sa strahovanja, što se osobito oštro ističe kod djece nježne tjelesne gragje. Mnogi roditelji s toga u toliko strepe, te bi htjeli razoriti sasvim fantastično carstvo u životu dječijem, držeći da će tako stati na put jakome razvitku fantazije. Ali u tome se varaju. Djeca žive mašte naći će za nju hrane, pa makar i u dogagjajima svagdanjega života, ako im oduzmeš gradivo, što im ga nudi svijet priča, te se spram toga ne može djetetu ničim oduzeti taj svijet, tek se treba brinuti, da u tome svijetu niču svijetle podobe, pa da vesco i radostan elemenat prevlada nad mračnim. Prof. Sully ne drži, da bi priče mogle ikoliko povrijediti zdravo shvatanje dječije, tek treba gledati, da se u toj duševnoj hrani ne nagje elemenata, koji bi mogli biti štetni po dijete.

Preveo *dr. Tugomir Alaupović.*

Obrazovanje učitelja u Austriji. „Pädagogische Blätter“, br. 1., januar 1899. † Dr. Emanuel Hánnak.

Priopćujemo u izvatku ovaj vrlo inštruktivni članak odličnoga pokojnika, ispustivši one dijelove, u kojima prikazuje borbu izmegju konservativnih i liberalnih stranaka u austrijskim zemljama oko škole, koje za nas nemaju neposredna interesa. Prezaslužni pokojnik tuži se, dakako, nemilice na zapreke, na koje je napredovanje škole nailazilo i nailazi kod konservativnih stranaka, i zbilja se mora požaliti, da onaka borba postoji. Kada čovjek megjutim stvar iz

Digitized by Google

bližega uzme na oko, onda će naći, da baš oni najkonservativniji faktori, na koje se općenito diže tužba, da školskom napretku stavljaju zapreke, u izvjesnim prilikama na školskom polju razvijaju vrlo živu i vrlo intenzivnu djelatnost. Ovo treba držati u vidu, kada se hoće da protumači žalosni onaj spor oko najvećeg blaga ljudskog roda i društva, oko duša dječijih.

Istina je neosporna, da konservativne stranke ne priklanjaju općoj narodnoj prosvjeti, naročito pak misiji države u tom pravcu onakav živi interes, kakav bi dolikovao velikom znamenovanju duševnoga napretka narodnjeg za sreću i napredak i pojedinca i društva; istina je i to, da se baš s te strane vazda ne prati sa živom simpatijom onaj intelektualni razvitak mladeži, što ga zahtijeva današnje vrijeme. Ali je u drugu ruku i to istina, da su oni faktori, koji su najživlje zastupali unapregjivanje nauke i naučne naobrazbe, dosta često nauku dovodili u izravnu opreku s velikim konservativnim interesima, naročito s religijoznim životom naroda, te su tako kod konservativnih stranaka izazvali — po našem mišljenju neosnovanu — bojazan, da nauka i naučno obrazovanje u opasnost dovodi konservativne interese. Odatle je onda nastao otpor protiv raznih naprednih težnjî.

Riječ je u našeg naroda: muka je unositi nov zakon u staro selo; u toj je rečenici narod jednostavnim riječma izrekao iskustvom stečenu spoznaju, da je svaki napredak skopčan s poteškoćama. To je kao kad se prezidava stara kuća: dok jedan kraj rušiš, da ga iznova podzidaš, valja ti drugi stari kraj tim čvršće podupirati, dok se ne mogne opet na novi zid nasloniti, jer će se inače cijela zgrada srušiti.

Svaki je zdrav napredak postepen, ovaki je napredak lagan, ali svestran; nasilno potiskivanje naprednim pravcem ragja trzavice, vodi jednostranosti i kvari organizam. U zastupanju naprednih ideja i težnjî treba mnogo razbora i promišljenosti, a po gotovo se valja kloniti svakoga izazivanja. Naročito na polju uzgoja i nastave valja svaki napredni pokret tako udešavati, da se za nj, koliko se igda može, predobiju svi slojevi i sve stranke, a po gotovo treba pri tome štedjeti velike konservativne interese, časne drevne inštitucije i ukorijenjena čustva.

Ur. „Šk. Vj.“

Kao što mnoge blagoslovne uredbe austrijske carevine, tako i osnutak učiteljskih škola potječe od velike carice Marije Terezije. Ona je kod sv. Stjepana u Beču ustanovila prvu normalnu školu za obrazovanje učitelja na prijedlog tadanjeg referenta u c. kr. državnom savjetu, baruna Geblera (1775.) i pozvala za direktora Josipa Messmera, direktora njemačkih škola u Beču i školskog upravitelja kod sv. Stjepana. Messmer je svome zaštitniku, državnom savjetniku, barunu Gebleru, predao uz svoje vlastito djelo: „Ueber Verbesserungen der Schule“ takogjer i „Das General-Landschul-Reglement für die Römisch-katholischen Schulen in Städten und Dörfern des souveränen Herzogtums Schlesien und der Grafschaft Glatz“, koje je Felbiger izradio i koje je u novembru 1765. u Pruskoj bilo objelodanjeno. Iz toga se vidi, na kome su osnovu uvedene normalne škole u Austriji. Već je normalna škola kod sv. Stjepana bila organizovana prema uzoru po Felbigeru u Šleskoj ustanovljenih katoličkih učiteljskih seminara. Kad je za tim Felbiger vlastitom caričinom inicijativom u Beč pozvan i onamo na 1. maja 1774. stigao, dobi on upravu, kao što je službeno glasilo „nad uregjenjem ovdašnjeg njemačkog školstva kako u pogledu na ovdašnju normalnu školu, tako i na dalje raširenje inštituta u zemlji“. Njegovim utjecajem i nastojanjem razviše se do visokog stepena učiteljske škole. U ovome ga potpomagaše pravi dvorski savjetnik i tajni referendarius Franjo pl. Greiner (u koga je bila kći poznata spisateljka Karolina Pichler), i tako mu pogje za rukom, da u kratkom vremenu zasnuje u svim krunovinama monarhije normalne škole i da ih vještim učiteljima, popuni. O velikoj znamenitosti ovih škola svjedoči to, što su megju njihovim direktorima bili muževi velikog socijalnog položaja: Bartolomäus Frick od Frickenberga u Gracu i Franjo pl. Helverding u Gorici pripadahu plemstvu; Kumerdai u Ljubljani bio je prije profesor prava, Mehoffer u Brünnu služio je kao činovnik u pisarni drž. dvorskog savjetnika, imagjaše pak filozofske i pravne nauke; Bob u Freiburgu (im Breisgau) bio je direktor akademičke gimnazije u Beču i t. d. Ciljevi, koji su učiteljskim pripravnicima postavljeni bili, mogu se za ono vrijeme smatrati vrlo velikim. Oni su morali raspolagati onim znanjem, koje je četvrti razred normalne škole davao. Megju predmetima nalazimo osim vjeronauke, jezika i računstva, geografiju i povijest, prirodopis i gospodarstvo, fiziku, naročito mehaniku, mjerstvo

Digitized by Google

i graditeljstvo u savezu sa crtanjem i elemente latinskog jezika, pače u „uputi u čestitosti“ nalazi se neka vrsta ustavne i društvene nauke. U svim ovim disciplinama imadoše preparandi da uče ne samo sadržaj nego i način nastavljanja (metodu). U isto vrijeme trebalo ih je uvesti u poznavanje školstva, kako sa pedagoškog tako i sa tehničkog gledišta. U tu su svrhu služila u jednu ruku opća pedagoško-didaktična predavanja, koja je priregjivao direktor na temelju po Felbigeru izragjene metodike i općeg školskog reda, za tim redovno hospitovanje u satima učitelja normalne škole i napokon praktikovanje, te je ovo najprije bivalo s kolegama ili pojedinim učenicima normalne škole, a istom onda, kad bi praktične pokusne vježbe uspjele, sa cijelim razredom.

Tako se razvijaše bujan život na polju učiteljske naobrazbe. Ne samo mladići, koji normalnu školu posjećivahu, nego i odrasli učitelji i svećenici jurili su u novo ustrojene učiteljske škole, da steku za učiteljsko zvanje nužno znanje i umjetnosti. No jedva je ovo sretno doba učiteljske naobrazbe jednu generaciju trajalo.

Francuska revolucija i uslijed ove nastali francuski ratovi prouzročiše u austrijskom narodnom školstvu, a s time takogjer i u obrazovanju učitelja brzi raspad. Polazeći iz uvjerenja, da je općenitost naobrazbe za periode preporoda proizvela francusku revoluciju, tražili su privilegovani staleži u smanjivanju duševne naobrazbe naroda zaštitu za svoj odličniji položaj. Uslijed ove struje postade „politički školski ustav“, što ga je složila posebna komisija za reviziju s grofom Rottenhanom na čelu 1804., te ga izdala 11. augusta 1805. U ovome se jasno vidi preziranje narodnog obrazovanja i učiteljskog staleža. U § 39. dovikuje se učitelju: „da poglavito obrazuje pamet djetinju“; § 40. glasi: „Samo prema potrebi djece moraju im se takogjer pravi pojmovi utuviti i njihovi osjeti razvijati, ali samo takvi, koji su nužni i korisni za ljude njihova staleža i zanimanja.“ Ovdje se jasno izriče temeljno načelo o ograničenom razumu podanika. Učitelj je bio po § 1. mjesnom župniku izručen, „koji je imao bditi i izvješćivati ne samo o nastavi i metodičkom postupku, nego i o njegovom načinu života“. „Za narodno obrazovanje u ćudorednosti odregjeni učitelji jesu po § 4. svećenici.“ „Pošto se kod većine učitelja trivialnih škola ne mogu odlične sposobnosti očekivati, koje su nužne za razumno vogjenje razgovora, to se moraju strogo čuvati svakog daljeg razlaganja, osim onog što je u školskoj knjizi i metodici označeno, i svaki put nastojati, da se ono što se ima na pamet učiti, dobro utuvi i na pojedine primjere primijeni.“ Niski položaj učiteljskog staleža vidi se i po malenim platama učitelja. Na mnogim mjestima nije im plata iznosila ni 100 for. I samo od sporednih dohodaka, koje učitelji dobivahu od crkvene službe, školarine i naturalija (žito, mlivo, jaja, kobasice i t. d.) koje su skupljali u razna doba od mješćana, mogli su nekako životariti. Na kakvu mirovinu nije trivijalni učitelj imao nikakva prava. Njegova udovica i siročad pripadali su mjesnoj sirotinji.

Za ovako podregjen položaj nije učitelju trebala nikaka naročita naobrazba. S toga se obrazovanje učitelja u trivijalnim školama ograničilo na tromjesečni, a onih u glavnim školama na šestmjesečni tečaj. Razumije se, da se učevno gradivo smanjilo. Geografije i povijesti, prirodoslovlja i prirodopisa, mehanike i graditeljstva nije više bilo megju predmetima preparandijalnih tečajeva, samo se od realija gospodarstvo zadržalo. U drugu ruku uvedeno je pjevanje i orguljanje, dakle oni predmeti, kojima je učitelj trebao da bude vješt zbog crkvene službe. I u obragjivanju nastavnog gradiva nastupio je nazadak. Glavnim se je smatrao „drill“ (dresuru). „Vlastito posmatranje zgodno udešenog posla i jednoličnog djelovanja svih učitelja glavne i normalne škole poučiće učenike bolje od opširnih predavanja, što da u svom budućem zvanju rade i za čim da teže.“

Političkim školskim ustavom uništen je velik dio napretka, koji je za vrijeme Marije Terezije u narodnom školstvu i učiteljskom obrazovanju bio postignut. Čini se pače, kao da se htjelo hotimično da se tragovi ovoga napretka zataru[1]). U ovom stanju opadanja, koje je političkim školskim ustavom otpočelo, ostade obrazovanje učitelja u Astriji sve do god. 1848.

---

[1]) Zaista udara u oči, da se tako malo ostataka sačuvalo i u istom Beču od djela i učevnih tekstova, koje su Felbiger i njegovi drugovi izdavali. Učitelj vježbaonice u pedagogiju u Beču, Antun Weiss, trudio se silno i pretražio sve javne i nekoje privatne knjižnice (naročito samostanske), da za jubilarnu izložbu

Digitized by Google

Ove se godine sa slobodnim pokretom u političkom životu pokrenu takogjer reforma pučkoga školstva i učiteljskog obrazovanja[1]). Osnove tadašnjeg ministra nastave baruna Sommeruge, koje su u julu 1848. objelodanjene, obuhvatahu „umnožavanje osnovnih škola i i njihovog dosada preoskudnog nastavnog gradiva, izdašnije obrazovanje učitelja (u trogodišnjim seminarima) i povoljniji spoljašnji položaj njihov". Kad je poznati psiholog dr. Ernst barun pl. Feuchtersleben kao državni podtajnik preuzeo u svoje ruke upravu ministarstva nastave, preuze on odmah neka poboljšanja u preparandijalnim tečajevima, kako bi se prokrčio put osnivanju naumljenih seminara. 23. septembra 1848. izagjoše naredbe, po kojima se prethodno obrazovanje učitelja proširuje na potpunu školsku godinu i megju predmete preparandijalnih tečajeva uz one od prije uvagjaju na novo još somatologija i psihologija, geografija i povijest i njihova metodika, prirodopis, prirodoslovlje i tehnologija i njihove metodike, posebna metodika zorne nastave kao i gimnastika. Ujedno upozoruje naredba na Diesterwegov „Wegweiser" kao zgodnu priručnu knjigu, i pošto nije bilo za nanovo uvedene struke sposobnih učitelja, preporučuje naredba, da se izaberu izmegju gimnazijskih učitelja i iz znanstveno naobraženih staleža sposobni ljudi za učitelje nekojih predmeta.

No plodno sjeme nije smjelo da sazrije. Kad je za ministarstva Schwarzenbergova namjesto baruna pl. Feuchterslebena postao ministrom nastave dr. Alex. Helfert, državni podtajnik u ministarstvu nastave (23. novembra 1848.) i grof Leo Thun (u julu 1849.), nastade stagnacija u razvitku (učiteljskog) obrazovanja učitelja. Da se škola osovi na svoje noge, nije bilo više govora; prijašnji politički školski ustav ostade u kreposti. Opet se iz nastave preparanda sve izbacilo, „što učitelju ne može ni za njega, ni za školu trebati". Polazeći s ovog stanovišta izbačena je „logika, somatologija i psihologija, domoslovlje i zemljopis, povijest, prirodopis, prirodoslovlje i tehnologija iz reda nastavnih predmeta", i time se i onaj od Feuchterslebena naumljeni napredak zabacio.

Godine 1849. rašireni su doduše preparandijalni tečajevi na dva godišta, no ipak su na mnogim mjestima samo jednogodišnji tečajevi osnovani, iz koji su izlazili samo „trivijalni" učitelji, ali ako bi s njima bili crkveni poglavari zadovoljni, za crkvenih vizitacija školskih dištriktnih i vrhovnih školskih nadzornika, to bi ih ovi bez ikakvog ispita na bolje škole premještali. U Tirolskoj je bilo preparandima dopušteno, da se privatno kod kojeg učitelja izobraze i da ispit polažu kod knez-biskupske konzistorije. Pa i ustanova svjetovnih zemaljskih školskih savjetnika i uvedenje naročitih svjetovnih nadzornika (dotično školskih savjetnika) za osnovne škole u godini 1854., kojima je bilo naloženo, da osobitu pažnju svrate na učiteljske škole, ništa nije promijenila u položaju ovih zavoda, jer je konkordat od od 18. augusta 1855. u školskim poslovima posve stegao državnu vlast. Ta i kod učiteljskih ispita odregjivaše zakon vrhovnog školskog ili dištriktnog nadzornika za predsjedatelja!

Kad je iza poraza u Italiji Austrija dobila ustav (u oktobru 1860. i februaru 1861.), razvila se uslijed autonomije zemalja i općina velika djelatnost u pogledu napredovanja školstva i učiteljskog obrazovanja. Općine i pred svima gradsko vijeće, pa i sami učitelji zahtijevahu da se učiteljske škole prošire i poprave, pa i u samim vladinim krugovima našlo se privržnika, koji potpomagahu ovu struju. I u istinu budu u preparandijalnim tečajevima uvedeni strogi ispiti, sposobniji učitelji namješteni i oteščalo se postignuće svjedodžbe osposobljenja za glavne škole. Ali režim grofa Belcredija sistirao je ustav godine 1865. i za njegova vladanja ne dogje do kakva energičnijeg napretka u školstvu. Istom nesretni rat od godine 1866. pospješi uslijed pada Belcredijeva i ponovnog uvedenja ustava takogjer reformu učiteljskog obrazovanja. Bečka je komuna u tome prednjačila svim korporacijama, zaključivši još u godini 1866., da za svoje učitelje osnuje zavod za dalje usavršivanje, pedagogium, i poslije različitih zapreka zadobi za to odobrenje vlade godine 1867. Najposlije i vlada

---

1898. Felbigerove učevne tekste priredi; ipak mu nije bilo moguće upute za geografiju, povijest i geometriju da nagje, a da se i ne spominju izvještaji, koje je Felbiger u svakoj godini o pučkom školstvu Dônje Austrije izdavao.

[1]) Isporedi dr. E. Hánnak, „Die Reformbewegung auf dem Gebiete des österreichischen Volksschulwesens während des Jahres 1848" u izvještaju učiteljskog semirara u Bečkom Novom mjestu 1879.

Digitized by Google

otpoče energično poboljšavanje narodnog školstva. Pošto su državni temeljni zakoni od decembra 1867. navješćivali „slobodu znanosti i njezinih učitelja", ovlašćivali „svakog državljanina, koji dokaže za to sposobnosti, da može obučavati i osnivati naučne i uzgojne zavode", izručili „nastavu u vjeronauci dotičnim crkvama i vjerskim udrugama" i stavili „cjelokupno školstvo i odgoj pod državni nadzor", to je trebalo prema tome i pučko školstvo preurediti. U prvom je redu školski nadzor zakonom od 25. maja 1868. nad osnovnim i učiteljskim školama izručen svjetovnim organima, mjesnim, kotarskim i zemaljskim školskim vijećima. Godinu dana iza toga, 15. maja 1869., izdan je zakon za osnovne škole, koji otpoče onim, gdje se u godini 1848. bilo zaustavilo: proširivanjem obveznog školskog polaska na osam godina umnožalo se nastavno gradivo i podigao se nastavni cilj. Uslijed viših zahtjeva, koji su postavljeni učiteljskom staležu, morao se i njegov položaj znatno popraviti. Prema tomu provela se takogjer temeljita reforma učiteljskih škola. Prije svega su ove proširene od dvije na četiri godine i uvedene su još ove discipline: geografija, povijest i domaći državni ustav, prirodopis, fizika i počeci hemije. Nastava u pedagogiji proširena je takogjer na njene pomoćne znanosti i na povijest pedagogike, a ona u jeziku na književnost. Osim toga povišeno je znatno nastavno gradivo u računu (algebri) i geometriji kao što i u gospodarstvu. Za praktično obrazovanje pitomaca uvedene su zakonom vježbaonice i uzorne škole, u kojima nastavljahu naročiti učitelji kao uzori za pitomce. U isto vrijeme sa reformom muških učiteljskih škola slijedio je i osnutak državnih ženskih učiteljskih škola[1]), koje su takogjer imale četiri godišta, te im se nastavni plan u glavnom podudarao s onim muških učiteljskih škola; samo u njemu nije bilo ustavne povijesti i gospodarstva, a u matematici, prirodopisu i fizici bilo je gradivo sniženo. Po apsolviranju zavoda trebalo se podvrći ispitu zrelosti, kojim je upravljao koji odaslanik zemaljskog školskog vijeća. Radi provedbe ovoga zakona izdane su po naredbi ministarstva nastave od 12. jula 1869., br. 6299, pobliže odredbe o nastavnom planu i o organizaciji muških i ženskih učiteljskih škola. Dulje je vremena trebalo, dok su preparandije bile preuregjene u potpune učiteljske škole od četiri godine. U nekim krunovinama (n. pr. Istriji, Dalmaciji, Galiciji) ostadoše trogodišnji zavodi. Pošto su četiri godine bile prošle i ovako reorganizovani zavodi svoje pitomce prvi put zakonom ustanovljenom ispitu zrelosti priveli, bude u ministarstvu postavljena komisija, koja je, upotrebivši stručna praktična iskustva, imala raspraviti o organizaciji muških i šenskih učiteljskih škola, te prijedloge staviti.

Na temelju ovih prijedloga bi izdan ustrojni štatut obrazovnih zavoda za učitelje i učiteljice u javnim osnovnim školama u Austriji od 26. maja 1874., po kome su počevši od jeseni 1874. ovi zavodi definitivno bili uregjeni. Prema zakonu od 15. maja 1869. i pobližim odredbama od 12. jula 1869. označenim općim ustanovama, udešene su ovim štatutom neke neznatne promjene u nastavnom planu. Glavnu je pažnju svratio štatut na didaktiku i pedagogiku. S toga je teoretička nastava u ovim predmetima brižno podijeljena i to u II. godištu (tri sata nedjeljno), uzgojoslovlje sa nužnim psihološkim poukama, u III. godištu u prvom tečaju (tri sata nedjeljno) obukoslovlje sa uvodom o lako shvatljivim logičkim odnošajima i u drugom semestru (dva sata nedjeljno) metodika prvog razreda, u IV. godištu (dva sata sedmično) povijest uzgoja i obuke. Uz to je bila praktična vještina u nastavljanju zgodno reorganizovana, a trebalo je njome u III. godištu otpočeti, te su pitomci ovog godišta imali u prvom semestru jedan, a u drugom dva sata sedmičnog hospitovanja i morali su o stečenim opažanjima i iskustvima raspravljati u naročitoj sjednici na osnovu skica (Stundenbilder), koje su u dotičnom satu morali izragjivati. U IV. godištu obragjivala se u nastavi pojedinih nastavnih predmeta i njihova špecijalna metodika i u praktičnoj se vještini u nastavi dalje vježbalo; pitomci su, u grupe podijeljeni, imali sedmično po tri pokusne vježbe pod upravljanjem učitelja vježbaonice i dva nastavna pokusa pod vodstvom direktora, jednog glavnog učitelja i jednog učitelja vježbaonice, za koje su se pripravnici u posebnoj sjednici pripravili, pa ako su se izvagjale, onda se u sjednici o njima i raspravljalo. U isto vrijeme imala je ova sjednica tu zadaću, da se u njoj povede razgovor o najznamenitijim dogagjajima u vježbaonici za minule sedmice, pa da se tako pitomci praktično uvedu u cjelokupni školski uzgoj i upravu. Ovo ponovno uregjenje pedagogike i

[1]) Dosele su imali samo opatički samostani ovakve zavode.

Digitized by Google

didaktike pokazuje napredak prema ministarskoj naredbi od 12. jula 1869. u pogledu praktičnog obrazovanja; naprotiv snižava teoretičnu nastavu, pošto izostavlja empiričnu psihologiju kao zasebni predmet. U jeziku zahtijeva naredba znanje gramatike s pogledom na istorični razvitak jezika, dok je po štatutu trebalo gramatiku predavati samo u sistematičnom savezu. Nasuprot ističe štatut u zemljopisnoj nastavi matematički zemlpopis, koga nema u nastavnom planu ministarske naredbe. Isto je tako nastavno gradivo u matematici u štatutu povišeno time, što su se u algebri uzimale i jednadžbe 1. i 2. stepena, a u geometriji ravna trigonometrija. S druge su strane opet zahtjevi, što ih naredba odregjuje u prirodoznanstvenoj nastavi, viši od onih u štatutu. Dok je po štatutu trebalo prirodnine poglavito s obzirom na njihovu upotrebljivost i štetnost obragjivati, zahtijeva naredba „zaokruženu nastavu, pri čemu treba da se ono, što se u prirodoznanstvenoj nastavi uzelo, u savez svede i da se razloži zamjeniti odnošaj i dopunjavanje tijela, koja se na našem planetu nalaze; pri tome valja da se uzme na oko djelovanje vode s geološkog gledišta i da se razloži arhitektonika zemaljske kore, geološki razvitak zemlje i geografsko raširenje bilja". I u gospodarstvenoj nastavi treba po štatutu uzimati ponajprije ono, što treba neposredno za život, dok ministarska naredba zahtijeva takogjer znanje najznamenitijih poljodjelskih i šumarskih sistema, pa onda znanje njihove nacijalno-ekonomičke vrijednosti. — U muzici odregjuje štatut u muškim učiteljskim školama guslanje kao obligatan, glasoviranje i orguljanje kao neobligatne predmete, a u ženskim učiteljskim školama glasoviranje i orguljanje samo kao neobligatne predme. — Nedjeljni ukupni broj sati po štatutu u obligatnim predmetima u muškim učiteljskim školama iznosi u I. godištu 28, u II. i IV. 29, u III. 30 sati; na ženskim preparandijama u I. godištu 27, u II. i III. 28 i u IV. 26 sati na nedjelju.

Od toga dolazi na vjeronauku 5. pedagogiku 16 (17)[1]), jezik 17 (16), geografiju 7, povijest 8 (7), aritmekitu i geometriju 14 (10), prirodopis 7, prirodoslovlje 9, crtanje 7, gimnastiku 6, pjevanje 6 (8).

Ministarska naredba od 26. maja 1874., broj 7114, kojom je štatut bio uveden, istakla je (u al. 7., 2, 2. odsjek), „da se nastavni plan ima u prvom redu osvrtati na potrebe opće pučke škole, no on daje takogjer onim, koji hoće da postignu osposobljenje za vršenje službe u gragjanskim školama, nužnu pripravu i čvrstu podlogu za dalju naobrazbu, koju onda valja dostizati samostalnim spremanjem i koja je nužna, da se mogne udovoljiti većim zahtjevima da se postigne učiteljsko osposobljenje u gragjanskim školama". — Naredba ističe takogjer (u 6. al.) „izvanredno veliku uzgojnu zadaću učiteljskih škola, koja valja da domovini pribavi ne samo sposobnih učitelja, nego takogjer i značajnih i valjanih uzgojitelja mladeži. K tomu živog, ćudoredno-religioznog čustva, ljubavi prema carskoj kući i domovini, strogog smisla za pravo i red i zakonsku vjernost na temelju ustava. Učiteljskim je školama dakle postavljena zadaća, da upotrijebe cijeli svoj utjecaj, kako bi nova učiteljska generacija u ovom smislu shvatila i izvela krasno djelo narodnog obrazovanja".

U ovu je kolotečinu stavio štatut obrazovanje učitelja. U narednim se godinama ministarstvo bavilo unutrašnjim uregjenjem muških i ženskih učiteljskih škola. Tako je nastavu u muzici uredilo time, što je ustanovilo (1878.) nastavne planove za orguljanje i guslanje, naredilo, da se sastave učevne knjige za ove zavode, kojih do sada nije bilo i dr. Uslijed toga otpoče učiteljsko obrazovanje u veliko napredovati i novo organizovani zavodi uspijevahu pod upravom vladinom i potpomaganjem, što ga zemlje i općine namijeniše ovim zavodima. Njihovo se uregjenje iskustvom utvrdilo, da je valjano, jer su iz tih zavoda izlazili teoretički i praktički sposobni učitelji, koji potpuno udovoljavahu zahtjevima, što ih je njima postavljalo napredno školstvo carevine. Mnogi narodni učitelji položiše takogjer ispit osposobljenja za vršenje službe u gragjanskim školama tako, da su gragjanske škole, koje su se neprestano množile, mogle biti popunjene ispitanim učiteljima i učiteljicama. Tako je sve očitiji bivao napredak, koji valja smatrati pošljetkom štatuta za obrazovanje učitelja. Dakako da ovaj napredak nije bio u svim zemljama jednoličan. Naročito u Tirolskoj i Vorarlberškoj, gdje nije mogao biti proveden školski zakon za narodne škole radi opozicije tamošnjih konzervativnih

[1]) Brojke u zagradama vrijede za ženske preparandije.

Digitized by Google

zemaljskih zastupstava, te položaj učitelja ostade vrlo nepovoljan, nadalje u južno-slovjenskim zemljama, gdje su učiteljske škole ostale ograničene na tri godišta, nijesu se učiteljski pripravnici do istog stepena mogli naobraziti, kao u drugim zemljama. Pokraj svega toga bio se nivô učiteljskog obrazovanja prema onome prijašnjih vremena tako digao, da se s punim pravom mogao u godini 1879. svečano proslaviti desetgodišnji opstanak novog školskog zakona, koji je tako ogroman napredak proizveo u narodnom i učiteljskom obrazovanju.

Ali specifično austrijska sudbina, koja dolazi otuda, što je narod pocjepkan u različite vjerske i narodne, političke i socijalne partaje, ne dade mirna razvitka narodnom školskom i učiteljskom obrazovanju. Postepeno su se opet one stranke u državnom životu do premoći uzdigle, kojim ne bijaše na srcu više obrazovanje naroda uopće, a učitelja na po se. Taaffovim ministarstvom otpoče u godini 1879. borba za novu školu. Konservativne se stranke dočepaše gospodstva u savezu sa Slovjenima i antisemitima. Najprije se, dakako, oboriše na narodno školstvo, koje bijaše prije u njihovoj vlasti, no koje im je zakonima od godine 1868. i 1869. bilo oduzeto. Pošto pak nijesu mogli najinteligentnije slovjensko pleme, Čehe, u parlamentu predobiti za stari poredak, ostade školski zakon u glavnom nepromijenjen, samo se novelom od 2. maja 1883. uz neka poboljšanja, koja se iskustvom našla zgodna, udovoljilo jednoj želji konservativaca, promijenivši § 48. Ovaj je paragraf prije glasio: „Služba je u javnim školama javno zvanje te je svim austrijskim državljanima bez razlike vjeroispovijedanja podjednako pristupačna.“ U noveli je ovaj paragraf ovako izmijenjen: „Služba je u svim javnim školama javno zvanje i podjednako pristupačna svim državljanima, koji dokažu za to sposobnost na način, zakonom odregjen. Odgovorni školski upravitelji mogu samo oni učitelji da budu, koji dokažu sposobnost za nastavu vjeronauke one vjeroispovijesti, kojoj pripada većina učenika dotične škole prosjekom od pet pretprošlih godina“.. „Dužnost je školskih uprava, da nadgledaju školsku mladež pri redovno odregjenim vjerskim vježbama po učiteljima dotične vjeroispovijesti.“ Ustrojni štatut muških i ženskih učiteljskih škola ostavljen je ovim zakonom netaknut, samo ministarskom naredbom od 8. juna 1883., br. 10.618, za provedbu ovoga zakona izmijenjene su nekoje odredbe zakona sub VII. Tako je bio povećan broj sati iz vjeronauke u III. i IV. godištu za jedan sat sedmično i naregjeno, da se obrati posebna pažnja specijalnoj metodici vjeronauke, takogjer je naročito trebalo u obzir uzeti pri nastavi u muzici i pjevanju crkvenu muziku i pjevanje.

Pošto nije bilo prilike, da će se moći zahtjevi konservativaca u pogledu školstva parlamentarnim putem ispuniti, otpoče se to putem naredaba. Naročito kad je baron Gautsch preuzeo ministarstvo nastave, popusti on željama ove moćne stranke. Kako ta stranka u pojedinim prigodama utječe pri podjeljivanju učiteljskih mjesta i pri namještanju kod školskih ureda, pri uputama i odlukama viših vlasti naspram podregjenih organa, nije javnosti poznato. Ovaj se utjecaj naročito opazio pri zahtijevanju stroge revizije učevnih tekstova i djela u školskim knjižnicama. No posve se očito razabire ovaj utjecaj u naredbi od 31. jula 1886., br. 6031, kojom je promijenjen ustrojni štatut za muške i ženske učiteljske škole od godine 1874.

Ma da od učiteljskih zborova ovih zavoda nijesu ni pismeno ni usmeno prodrle u javnost bilo kakve želje radi promjene dojakošnjeg štatuta, bude ipak u ministarstvu sazvan odbor, koji najvećim dijelom sastojaše od zemaljskih školskih nadzornika, od kojih mnogi nijesu imali upravo nikakva iskustva u praksi u pogledu obrazovanja učitelja, i na osnovu dogovora ovog odbora učiniše se različite promjene na dosele već prokušanom štatutu. Istina, uvedeni su različiti popravci, naročito takvi, koji se odnose na spoljašnost školskog života, tako ustanove o prijamnom ispitu (§ 15.), o sjednici u pogledu hospitovanja i o praktičnim vježbama (§ 18.), o uputi, da se imade obzir uzeti u specijalnoj metodici pojedinih predmeta na propisane nastavne planove u općim osnovnim školama dotične zemlje, o zahtijevanju, da se pitomci upute u omladinskoj literaturi kao i učilima i pomoćnim knjigama u pojedinim predmetima i dr. No u glavnom bude obrazovni cilj u znanstvenim skupinama smanjen. Već u cilju, koji se postavlja pedagogici, vidi se to očito. Dok se u prijašnjem štatutu zahtijeva „poznavanje općih načela uzgojne nastave uopće i metodike pojedinih predmeta opće narodne i gragjanske škole, znanje austrijskih školskih zakona i sposobnost za potrebnu samoslalnost

Digitized by Google

u nastavi kao i za vogjenje školske uprave", zadovoljava se novi štatut „znanjem načela uzgojne nastave i metodike učevnih predmeta opće narodne škole kao i znanjem za školu najvažnijih propisa i vještinom u praktičnom nastavljanju, koliko treba za vršenje školske službe". Prema tomu bio je prikraćen broj sati za uzgojoslovlje u II. godištu za jedan (od tri na dva sata). Ne zahtijeva se, naravski, da se pitomcima predaju „potrebne", nego samo „neophodne nužne psihološke pouke". U obukoslovlju treba mjesto „lako shvatljivih" logičkih odnošaja samo „najnužnije i najshvatljivije" uzeti. U školskoj praksi (praktičnoj vještini) u IV. godištu traži se, da u praktičnim vježbama pitomaca pri nastavi u vjeronauci ima direktor u sporazumu s vjeroučiteljem naročitu brigu prikloniti, čega u prijašnjem štatutu nije bilo, jer se samo od sebe razumijevalo. — Nastava u povijesti za jedan je sat (u IV. godištu) prikraćena i prema tomu učevno gradivo ograničeno i drukčije rasporedjeno. Dok se prije uzimao u I. godištu stari vijek, u II. srednji, u III. novi, u IV. austrijska povijest i ustav i državne uredbe monarhije, zahtijeva se sada u I. godištu povijest do verdunskog ugovora, u II. godištu sva ostala povijest do sadašnjosti, u III. godištu povijest i ustav monarhije. U IV. godištu uči se samo metodika povijesti i ponavlja se povijest monarhije. Opću povijest valja dakle u dvije godine sa 2 sata nedjeljno dovršiti, zahtjev, koji ide samo za površnom obradom (novi štatut ima izraz „u zaokruženim slikama"). — U zemljopisnoj nastavi nijesu učinjene nikakve promjene. — Ali je za to snižen nastavni cilj u matematici, jer se u algebri jednadžbe drugog stepena i logaritmi, u geometriji trigonometrija ispušta i s toga se snižava broj sati od 14 na 11 u sedmici. — I nastava u prirodopisu ograničena je, i to u životinjstvu, za koje se samo jedan semestar odredjuje. Za to se polaže veća važnost na higijenu. Pošto se za ovu i za somatologiju liječnici namještaju, to dogje novi elemenat u učiteljske zborove muških i ženskih preparandija; da li ovima u prilog, to je pitanje. U prirodoslovlju skraćena je nastava u mehanici, akustici i optici (u III. godištu) za jedan sat. — U gospodarstvu ograničilo se takogjer učevno gradivo, što je u istinu bilo nužno zbog malenog broja sati. — Posve je nov nastavni plan za nastavu u muzici i pjevanju. — U gimnastici snižen je takogjer nastavni cilj. Teoretički se momenat posve ispušta (poznavanje pokretnih organa i njihove promjene za razvijanje, razumijevanje tehnike kretnje, sposobnost da se ove rastave, da se metodički podijele i t. d.) i jednostrano se ističe sposobnost za praksu gimnastičke nastave.

Značajno je takogjer u pogledu uzgojne zadaće muških i ženskih preparandija, da se u naredbi, kojom se stari štatut uveo, ističe „odgajanje na vjernost zakona na osnovu ustava". O tome nema ni riječi u novom štatutu, što je posve razumljivo, pošto sadanje mjerodavne stranke u državi rade o preinaci ustava.

Uslijed toga, što se nastavno gradivo u muškim i ženskim preparandijama znatno snizilo, nijesu ove više mogle dostatno pripraviti za učiteljski ispit u gragjanskim školama, kao što je to bilo moguće u zavodima organizovanim po štatutu od 1874. U novom se štatutu takogjer jasno ističe, da pri nastavi valja na oko uzeti potrebe opće narodne, ali ne gragjanske škole. S toga vlada podiže tečajeve za gragjanske ispite, koji su u noveli od godine 1883. označeni, no koji uslijed ograničenja na jednu godinu i na pojedine predmete (najviše matematiku i prirodoznanstvene predmete) nijesu mogli svojoj zadaći potpuno udovoljiti.

Kako je štatut od godine 1886. utjecao na obrazovanje učitelja, moglo se jasno vidjeti, kad su se učitelji preparandija iz svih dijelova Austrije skupili u Beču na prvi (i dosele jedini) sastanak seminarskih učitelja, da se zajednički posavjetuju o poslovima svojih zavoda. To je bilo o duhovima 1891., dakle pošto je novi štatut već četiri godine uveden bio i pošto su pripravnici po njemu obrazovani svoje nauke dovršili. Pobudom piščevom zaključi skupština[1]), da pitomcima valja podjeljivati uz „stručnu i opću obrazovanost i da se ovi preopterećuju time, što se preveć njeguju neposredno za praksu nužna znanja i vještine, megju kojima se ističu gospodarstvo, glasoviranje i orguljanje, nastava za gluhonijeme i slijepe". Ovo isticanje praktičnog, moglo bi se reći banauzičnog (zanatlijskog) na račun opće obrazovanosti karakte-

[1]) Vidi izvješća društva za unapregjivanje učiteljskog obrazovanja, uredio Hans Sommert. IV. društvena godina, 6. sveska (septembar 1891.).

Digitized by Google

riše upravo novi štatut. To je bilo takogjer u političkom školskom ustavu očevidno prema višim ciljevima terezijanskog doba (vidi naprijed 780. str.).

Pa i nedostatak tečajeva za gragjanske učitelje pripoznala je na prijedlog seminarskog direktora dra Tupetza (koji je megjutim unaprijegjen za zemaljskog školskog nadzornika za Česku) time, što skupština pristade, da se ovi tečajevi prošire na dvije godine, da se u njima predaju pedagogika i svi ispitni predmeti, te da se polaznicima tečajeva dade prilika da hospitiraju u gragjanskoj školi i da čine pokusne vježbe u nastavi.

No nastojanja mnogih na polju učiteljskog obrazovanja oprobanih nastavnika ostadoše glas vapaja iz pustinje.

Zolin filozofski testamenat. (Revue de Belgique, 15. maja 1898. Charles Sarolea: „A propos de Paris".)

Novi Zolin roman biće, kao i njegova pregjašnja djela, jedan od najzanimljivijih literarnih pojava te godine. I uzimajući na oko Zolin genij, koji je sâm već zvučna reklama, i neglededi na Dreyfusov proces, koji će romansijeru pribaviti milijune novih čitalaca — možemo predvidjeti, da će se „Paris"[1]) raširiti i prodavati najmanje bar onako, kao negda „Assomoir" ili „la Terre". Nešto je zasluga odista bitnih, nutarnjih vrlina toga djela, a nešto izbor sižea. Ja se pače usugjujem smjelo proreći, da će mu uspjeh u inozemstvu biti još sjajniji, nego u samoj Francuskoj.

Ama sobom se razumije, da će takav roman, kao što je „Paris", strancima kud i kamo više i koristiti nego Parižanima sa bulevarda. Englez i Amerikanac naći će tu hiljadu detalja, koje ni sa najvećim trudom ne bi mogli naći ni u Murrayu ni u Baedekeru, pa ni u novinama. I sve da i nagju ovaj, ili onaj, koliko bi morali tražiti i drobiti! Život je tako kratak, a znanost tako dugačka, da bi stranci morali biti neizmjerno zahvalni gospodinu Zoli, što je kondensirao u malom žutom svesku ono, što se nalazi rasuto u opširnim kolekcijama „Figara" i „Gil Blasa" i „Lanterne". Za tri franka i pedeset santima naći će čitalac u „Parisu" s policajnom tačnošću opisane sve velike raznolikosti i novosti političkog i socijalnog života: ženidbe velikog svijeta, sjednice u Palais-Bourbon, propovijedi u crkvi Madelaine, panamske škandale i anarhističke atentate.

Osim toga naći ćemo u novom romanu sve karakteristične crte Rougon-Macquarta. Ista jedrina u opisivanju, iste crte à la Jordaens, istu monotoniju, ista prosta i krupna sredstva, istu snagu evokacije, isti simbolizam, istu deformaciju realnosti...

Gospodin je Zola — pravo su to već često kazali — odista epigon romantika, a riječ Jules Lemaîtra ostaje vazda ista i najbolja definicija njegova talenta: „Gospodin Zola ostaje vazda idejalistički i pesimistički slikar ljudske animalnosti." (M. Zola reste toujours le peintre idéaliste et pessimiste de l'animalité humaine.) Uzalud se on trudi i muči kako da poštedi živce ili delikatesu čitalaca. To mu ne ide od ruke. Njegov je temperamenat očevidno prejak — jači nego njegova živa želja, da ne sablazni publiku, koja se već odavna zasitila zolaističkih lica vazda u putenoj nadraženosti — vječitih slavitelja faličkoga kulta. Gospodin Zola kao da hoće pokazati, da je brutalnost integrantni dio njegova genija! Već u svojoj prošlosti pokazuje nam Zola, da se pokajao što nam je napisao „Les fadeurs insipides", djela „Rêve"[2]), pa je osugjen, da nam napiše knjigu „la Terre"[2]), koje je djelo puno gadnih prizora — ali se bar vidi, da je od istog pisca, od Zoline ruke! — U djelu „Paris" pothvatio se kanda Zola, da nam još jednom pokaže, da ćuti neku vrstu živoga svrbeža i kao neko morbidno škakljanje, neki neodoljivi apetit za gadne i odurne situacije.

Valja mi naime spomenuti, da se glavna radnja djela „Paris" dešava i razvija oko dvije ljubavi. Obje su jednako ogavne, u obje ima preljuba i oskvrne rodbinske krvi. I. Neka mati i neka kćerka iz krugova visoke financije svagjaju se radi ljubavi nekog mladića. II. Dva brata iz krugova intelektualne i moralne (?) elite svagjaju se radi ljubavi jedne

[1]) „A propos de Paris", najnoviji roman Zolin. *Ur.*

[2]) „Le rêve" je naime djelo napisano čistim idejalizmom, i — kao da ga nije Zola napisao — teče lijepo, bistro, jasno, nada sve čisto, — dok je „La Terre" upravo ogavno. *Op. prevod.*

Digitized by Google

mlade djevojke. Ove dvije ljubavi nose sve troškove zapleta u romanu. Tek — obje ove ljubavi — ove odurne ljubavi, posve su neosnovane. Ništa ih ne opravdava. Pače ni sa gledišta naturalističke estetike, ništa ih ne opravdava! I opet ponavljam: izbor ovakih intriga u romanu ništa ne opravdava, on ništa ne razjašnjuje — osim ukusa romansijerovog — a taj stoji u ovome: njemu ugagja ono što je odurno, škakljivo i dvolično. A ipak će to potaknuti pristaše naturalizma, da nam reknu, da obje ove ljubavi mogu da posluže svakom istoriku kao dragocjeni dokazi i dokumenti i — to nota bene — istoriku, koji će u budućnosti htjeti da proučava običaje Pariza na kraju XIX. vijeka!

Engleski čitaoci, svi listom obožavatelji Zolini, — hvaliće to djelo u velike. A osim Zole niko od francuskih romansijera nema — tek možda još i otac Dumas — preko Mauche tako zanosnih obožavatelja. Englezi će za to bez sumnje reći: „Apsurdno je i nepravedno, da se spotaknete o takve malenkosti! Kakve biste vi zaplete u romanu htjeli? Pa to — je vama prost, gadan roman?! Zar ne vidite, kako su u Zole visoki pogledi — daleki ciljevi?! Već ona serija Rougon-Macquart bijaše čislo socijalnih debata; ali istom „La Terre“, „Argent“ i „Debacle“! Tu je Zola svagdje pomno ispitivao pojediua socijalna pitanja. — Zar to ne vidite? U „Trilogiji“, a osobito u djelu „Paris“ nastoji, da nam sva ta pitanja sabere u jedno. On uopće želi, da nam pokaže svoju teoriju o ljudskom životu. I najrasijaniji čitalac opaziće lako i uz najpovršniju lektiru, da „Paris“ nije drugo već Zolina vjeroispovijest! Dakle — pošto taj Zolin roman obuhvata u sebi sve ideje ove epohe — nije „Paris“ ništa drugo, već filozofski testamenat ovoga stoljeća, koje se kraju svome primiče. Kao što je Victor Hugo o samome sebi u duši svojoj bio uvjeren, da je on „Mage“ i „Songeur“ (magičar i sanjar), tako je Zola o sebi uvjeren, da je sociolog Héraut društva, koje će da nastane.“

Tako će govoriti Englezi.

Ovake pretenzije vrijede u najmanju ruku da ih ispitamo i razglobimo. One olakoćuju zadaću kritike. Ovako visoke ambicije meću u sjen sva detaljna pitanja. No valjalo bi nam prije svega zastati pri pitanju: je li roman najudesnija forma za ekspoziciju neke doktrine, bila ona politička ili socijalna ili religijozna? Isto tako valjalo bi nam zastati pri pitanju: je li Zola — pošto je jednom stalno prihvatio svoj žanr — umio da u kraj makne one umjetne zamke, koje izbijaju iz toliko raznih situacija i teza — ili su njegove osobe možda samo marionete i glasnici teorija romansijerovih? Napokon bi valjalo ustanoviti: što vrijedi ova doktrina, koju nam gospodin Zola daje sa tako neoborivim dogmatizmom i s onakim manirama jednog apostola i proroka...

Zolina doktrina mogla bi se reasumirati u dvije riječi: bankrot religije a glorifikacija znanosti!

1. Kršćanstvu je prošlo vrijeme. Njemu su „tempi passati“. Ono više ne pristaje u vijek elektrine, dinamita i demokracije. Milosrgje je samo vabilo. Za vrijeme od devetnaest stoljeća služilo je milosrgje samo kao plašt, kojim se pokrivalo razno ugnjetavanje i bijeda. Vjera u drugi bolji život, koji ima doći — bijaše samo za to, da se opravdaju nepravice sadašnjega života.

2. Znanosti (piši tu riječ velikim Z!) pripada uloga, da obnovi i spase ljudski rod... I to socijalnoj znanosti, osnovanoj na pravdi, uz to i fizičnoj znanosti, koja je neiscrpljivo plodna otkrićima. Eto — to je vjera budućnosti!

Teorije i mišljenja o „vjeri prošlosti“ i „vjeri budućnosti“ nalazimo u mijenama i u nepostojanosti „abbé Pierre Fromonta“, u maniri Lamennaisova fin de siècle, sa nekoliko crta posugjenih od Renana (n. pr. njegovo prijateljstvo sa Bertheroyem, alias Berthelot). Jadni pop pokušao je svašta. I misticizam i kršćanski socijalizam. Pokušao je pače i apostolstvo milosrgja evangjeoskog. Išao je u Lurdes, da okupa i osvježi svoju vjeru u čudotvornom vrelu. Išao je u Rim, da govori za narod pred svetim ocem. On se kao Lamennais i Lacordaire povratio u Pariz, da se utopi u moru milosrgja i dobrih djela. No sve mu bijaše uzalud. U Lurdu nije vidio ništa drugo osim sujevjerja i šljeparije. U Rimu ništa osim pokvarenosti i rasula. U Parizu vidio je opet gorostasa milostinje, kako je nemoćan da liječi velike socijalne nevolje. I u toj nemoći milosrgja gine napokon i njegova vjera u kršćanstvo. Jadni abbé postade žrtvom najcrnjega očaja. Ali usred brodolomlja njegove vjere, njegova vjerovanja —

Digitized by Google

prikaže mu se odjedared sjajna svjetlost: to su tople zrake ljubavi... Tek je žena mogla da vrati životu izgubljenog jadnog popa. I on baci mantiju svoju u koprive i oženi se Marijom. Sad istom nagje pravu sreću i vjeru u život i ljude. Jadni ex-abbé Pierre Fromont!

Poslije mutne pjesme crnog očaja, autor zapjeva veselu himnu:

Æneadum genitrix, hominum divumque voluptas,
Alma Venus!...

I kao što se često dešava, da se veliki geniji susreću, tako je i tu. Zolin genije susreo se sa genijem velikog Goethea, toga Jupitra Olimpijskog iz Weimara. Isto tako, kako što se drugi dio „Fausta" tako misterijozno svršava ovim tako malo misterijoznim stihovima mističkog kora:

„Das ewig Weibliche
Zieht uns heran" [1]).

tako se i roman „Paris" svršava himnom na ljubav; to je himna Epikura i Lukreca:

Æneadum genitrix, hominum divumque voluptas,
Alma Venus!...

Sjećamo se, kako u djelu „Rim", sekularna drama katolicizma, završuje melodramom: tragičnim svatovima Daria i Benedette. Oni se grle i ljube prije nego što umiru. U djelu „Parisu" — završuje se socijalna tragedija idilom. Sva ona strašna Zolina pitanja nalaze svoje odgovore na sasvijem jednostavan način: u ljubakanju Pierra i Marije!...

Æneadum genitrix, hominum divumque voluptas,
Alma Venus!...

Sretan li je taj gospodin Zola! On nagje tako lako jednostavan svršetak — on tako krasno završuje i odgovara na sve probleme čudo jednostavnosti! On slatkom i pikantnom frazom umije da rješava velike zadaće, kojima su sebi razbijali glavu ne samo jedan abbé, već i najveći mislioci svih vremena!!...[2]). Pače mi i ne sumnjamo, da su svi čitatelji Zolini isto tako kompletno iluminirani i zaslijepljeni zrakama ljubavi kao abbé! Ili nijesu baš svi?! Možda ima i takvih, koji su se usudili pomisliti, da regeneracija po Veneri zemaljskoj — ili baš i po ženidbi nije vazda sasvijem dosta jasan odgovor, koji u svemu može da zadovolji...

Zaista baš je šteta vremena i novaca, što ih je jadni taj pop potrošio u svom očaju, šećući se iz Pariza u Lurd, iz Lurda u Rim, a iz Rima opet u Pariz! Sve je to mogao jeftinije imati! Ama da! Eto, sva ova hodočašća, sva ova putovanja, čitava ova „trilogie de Lourdes—Rome—Paris", sve ove unutrašnje torture, sve se to svršava — ne kakom krstaškom vojnom, ne kakim znanstvenim apostolatom, ni drugim kakim golemim djelom — već se sve to svršava pravim pravcatim svatovima jednog svrzimantije popa s dobrom mladom djevojčicom, za koju obećaje, da će biti „une Hausfrau", i to najbolja od svih domaćica i gazdarica! Otvoreno da kažem, naš gospodin Zola kao da nema dara za ironiju i šalu peckavicu. Pa gle ti njega sada! On, koji ne može da propusti nikoju priliku, a da se ne naruga nespretnom „bourgeois", on nam ga sada nugja kao idejal ne samo sreće, već i dužnosti! On nam daje ovaj rasplet, koji je sasvijem buržoazan, pače on nam prikazuje, da je od svih idejala ovaj jedini spasonosan: sreća Pere i Mare, sreća u papučama!

Æneadum genitrix, hominum divumque voluptas,
Alma Venus!...

Eto šta ćemo odgovoriti (to je ritornello!) obožavateljima Zolinim, kad nam reknu, da ne valja suditi roman po intrigama, koje su u njemu, one su sporedne — već po idejama —

---

[1]) Inače vrlo simpatični i duhoviti pisac ovog članka očevidno nije shvatio plemenitu, uzvišenu misao ovih stihova Goetheovih, što već slijedi i po samom pogrješnom citiranju drugoga stiha, koji za pravo glasi: „Zieht uns hinan". *Ur. „Šk. Vj."*

[2]) Prekrasno li ga ironizira ovaj poznati kritičar Charles Sarolea! *Op. prevod.*

Digitized by Google

jer su one jedine — ono bitno! E pa i morao je gospodin Zola da govori o ljubavi, čim je stao da piše roman ... Ama — kako ne! Znamo, da bi teško bilo pisati ili shvatiti, da je nešto roman, ako tu nema ljubavi — isto tako kao što je teško zamisliti bašču bez cvijeća ili gnijezdo bez ptičica. No za onoga, ko umije da čita, ne radi se tu o ljubavi — osim u koliko je ona tu forma ili umjetnička formula. Tu se radi o nečem drugom! Prije svega o bankrotu religije, o budućnosti znanosti, o regeneraciji humaniteta, tu se radi o svim zamašnim pitanjima, kojih je pun strastveni naš XIX. vijek, što eto dospijeva kraju. Tako nam govore Zolini admiratori.

Pače i onda — opet ti njegovi poštovatelji vrelo nastavljaju — pače i onda, kada je romansijer kao umjetnik pogriješio bilo u čemu — lako se to previdi, jer te svega zaokupi divljenje nad jakom vjerom toga mislitelja — „la robuste foi“ — nad dubokim njegovim socijološkim znanjem. Zola je zaista socijolog, kome para nema! On je bio u drugoj polovici našeg vijeka ono, što je Balsac bio u prvoj i za prvu.

Uvjereni smo, da tako o sebi samome misli i sam monsieur Zola. I on hoće da ga sudimo porad ideja, a ne porad zapleta i situacija u njegovom „Parisu“. I da se niko ne prevari i da svak o tome znade i da mu kritičari ne dolaze u kojekakve napasti i mišljenja — on je bio tako dobar, pa je sam svu svoju doktrinu reasumirao na nekoliko apodiktičkih i apostoličkih stranica. Evo:

„Ali danas, poslije polagane evolucije, koju je prošao on sam — evo ga, gdje mu se najednoć te istine čine blistave, neoborive. U evangjeljima ovih socijalnih mesija, izmegju kaosa raznih protivnih tvrdnji, bijaše nekoliko riječi, koje su bile nalik jedna na drugu. Ove bi se često povraćale: obrana siromaka, ideja neke nove i pravedne razdiobe dobara zemaljskih i to po radu i zasluzi, ustanova nekog novog zakona za rad, koji će urediti tu novu razdiobu megju ljudma. Svi su se veliki umovi svih vremena zanimali tim pitanjima, pa zar nije već to dokaz, da je u tim pitanjima osnov nove religije, ali nužne religije, koju će novi vijek naslijediti od našega, da se raširi u njoj kult mira, solidarnosti i ljubavi?...“

„Neki nagli skok nastane u refleksijama popa Pere (abbé Pierre). Našao se opet u Madeleini, gdje je slušao svršetak konferencije Mgr. Marthe o novom duhu, koji javljaše, da će Pariz — samo onda postati gospodarom svijeta, ako opet postane skroz kršćanski grad — hvala presv. srcu. Ne — ne! Pariz ne će ovako više vladati! Ako zavlada — biće to samo po slobodnom razumu! Laž je, da su nad njime vladali s krstom u ruci, s ovom mističkom budalaštinom, s ovom nečistom slikom, sa srcem, koje krvari. Ali uzalud su nastojali da satru Pariz pod spomenike gordosti i gospodstva, pobjede i triumfe, uzalud su htjeli da uvrste ime znanosti u red mrtvih idejala, i u nadi, da će njihova šaka opet zavladati i novom stoljeću, uzalud: znanost će izmetavati njihovo starovjeko suverenstvo i njihove će se bazilike skotrljati pred olujinom istine (à la Nitzsche u Zaratrusti! op. prevod.) a ne će trebati, da ih ko prstom dodirne.“

„Iskustvo je pokazalo, da je Isusovo evangjelje jedan propali socijalni zakon, od koga ljudski razbor ne može da očuva više, nego nekoliko moralnih pouka. Stari katolicizam raspada se u prašinu sa svih strana, katolički slavni Rim — danas je samo polje puno ruševina, narodi se odvraćaju i hoće da im se dade religija, koja ne će biti religija smrti. Nekad je jadan rob imao sjajnu i toplu nadu, pa kad je umakao od posla, snivao bi o raju, gdje će njegova nevolja biti naplaćena vječnim nasladama. Sada, kad je znanost razorila ovo lažno nebo i ovo lažno obećanje o vječnom životu — sada je rob i radnik ustao na noge, i traži pravdu i sreću na zemlji, jer ne vjeruje u onu poslije smrti. Eto, to je nova nada, to je pravda, to — sada poslije osamnaest stoljeća nemoćnog milosrgja.“

„Ah! za hiljadu godina, kada katolicizam više ne će biti ništa drugo, već vrlo stara i mrtva predrasuda, čudiće se ljudi ovoj tuposti, kojom su njihovi pregji mogli da podnašaju ovu vjeru torture i nevolje. Bog im bijaše na krst pribijen, uz to bio čovjek osakaćen, progonjen, popljuvan, prirode neprijatelj; život im bijaše jadan i kukavan, a samo smrt slatka i spasonosna! Za vrijeme od dvije hiljade godina, bio je napredak ljudskoga roda sapet u teškim negvama, ove odurne ideje: istrgati čovjeku iz grudi sve što je u njemu ljudsko, njegove želje, njegove strasti, njegov slobodni razbor, volju i čine, svu snagu njegovu. A gle sada — blago nama,

Digitized by Google

odsele će biti djevičanstvo prezreno a plodnost postaće krepost, u „hosanni“ oslobogjenih prirodnih sila, u ispunjenim željama, u strastima koje koriste, i u punom radu, ljubiće ljudi život, i rodiće se iz te ljubavi vječiti porod i ljubav!“

„Nova religija! Nova religija! Pero se sjećaše toga poklika, koji mu se izmakao u Lurdu, koji je ponovio u Rimu, pred rasulom starog katolicizma. Ali ovaj put nije metao u taj poklik onu grozničavu žurbu, ni onu djetinjastu i bolešljivu upornu želju, da se sad nâ tu — ovaj čas, stvori nov Bog i novi idejal da iskrsne iz svih tih razbijenih komadića, nov idejal sa svim svojim dogmama i kultom. Istina — božanstvo se čini čovjeku potreba kao i kruh i voda — vazda je čovjek onamo natrag bacan; žedan misterija mišljaše, da mu nema druge utjehe, već da se izgubi u nepoznatome. No ko može da rekne, da znanost ne će jednoga dana utišati onu žegj za nepoznatim? Ako je ona istina stečena, onda ona jest i biće vazda istina, koja se ima sticati.

Ne će li pred njom vazda i neprestance još ostati neki kraj za želju upoznati ga, neka hipoteza idejalna? Onda, ova potreba božanstva, nije li to, sasvijem jednostavno rečeno, potreba vidjeti Boga?

I ako znanost sve više i više zadovoljava želju ljudsku: sve znati i sve moći, nije li onda vjerojatno, da će se ona najposlije smiriti, da će završiti zamjenjivati ljubavlju zadovoljene istine? Religija znanosti, konačna, stalna, neizbježiva meta dugotrajnog puta čovječanstva prama spoznaji. Ova će potonja onamo stići kao u prirodnu luku, mora se najposlije smiriti u izvjesnosti, pošto je prošla kroz svake ruke neznanja i kroz sve strahote.

I zar se ta religija već ne javlja. Ideja dualizma. Boga i vasione napuštena, ideja jedinstva, monizma, iz dana u dan očevidnijeg, jedinstvo koje unosi solidarnost, zakon jedini života, koji teče razvijajući se, sve od prve tačke etera, koji se zgusnuo da stvori svijet?

Bilo je već učenjaka, mislilaca, filozofa, kao Darwin, Fourier i drugi, koji su sijali sjeme ove nove religije, no njihove su riječi pale u vjetar, koji prohuji — pa će dakako opet morati prolaziti dugi i dugi vijekovi, dok dogje do žetve toga sjemena!

Vazda se zaboravlja, da su katolicizmu trebala puna četiri stoljeća da postane i da progje tek dugotrajni podzemni posao, prije nego što je porastao i pokazao se na suncu bijeloga dana. Isto tako valja da i za novu religiju znanosti progju stoljeća, dok to tiho sjeme proklije sa sviju strana i osvoji svijet. Onda će se propovijedati novo evangjelje — divne ideje jednog Fouriera i njegova živa želja, da ono bude poluga, koja će da pokrene svijet.

Biće to posao pripoznan od sviju, poštovan od sviju, uregjen kao mehanizam prirodnog i socijalnog života. I u tom radu biće udovoljene sve strastvene čovjekove energije, pa će od njih napokon ljudski rod još i koristi dobivati! Svijet traži pravdu, a vapaj mu čuje se sve glasnije i glasnije iz ustiju svijeta, koji je tako dugo bio prevaren i zaslijepljen.

To je vapaj želje za srećom, koje su željni svi živi stvorovi, vapaj za potpunim udovoljenjem svih potreba, život, koji se radi toga živi u miru u potpunoj ekspanziji svih sila i svih naslada. Doći će vrijeme, kada će kraljevstvo božje biti na zemlji i kada će drugi lažni raj biti zatvoren, sve da i siromasi duhom zbog toga nešto trpe. Trpjeće, jer im je umrla jedna iluzija. No svakako biće time učinjeno dobro djelo, što će se slijepima otvoriti oči, što će se oni istrgnuti iz svoje nevolje, iz duge, duge noći, iz one strašne noći njihova neznanja!“

„Pierru iznenada zablješti neizmjerna radost. Čuo je iznenada slabi glasak djetinjega plača, probudio mu se mali Ivica, njegov sinčić, i taj ga je trgnuo iz njegovih sanjarija. Obladala ga nagla misao, da je on, eto gle sada, ovaj čas — spasen! Oslobodio se odjednoć laži i zablude, a vratio se dobroj i zdravoj prirodi. Kako ga sada užas hvata, kad pomisli, da je bio već gotovo izgubljen, izbrisan iz života, i propao u ništavilo boga raspetoga, a eto sada ga je čudo ljubavi odatle izvuklo. On je sada snažan, pokraj svega svoga straha od neizlječive rane, jer je eto ovo drago dijete ovdje, koje je tako snažno, tako nasmješljivo, a rogjeno od njega! Od života rodio se život, istina je zasjala, slaveći slavlje kao sunce. To je bilo treće iskustvo učinjeno s Parizom, pa je sudio, da ovo nije onako, kao što bijahu ona dva prva, s Lurdom i poslije s Rimom; ona su bila tek jadan pad u veći mrak i u više žalosti. Prije svega razbudio se zakon rada u njemu. Pierre je sebi sada postavio neku zadaću

Digitized by Google

života i to najskromniju, ovaj ručni zanat, što ga je tako kasno naučio; ali to je zadaća koju ne će zapustiti ni za jedan jedini dan. Ova će mu donijeti vedrinu ovršene uloge i ispunjene dužnosti. Ama život nije drugo nego posao, a svijet postoji samo zbog rada. Napokon on je ljubio i njegov spas proizvela je žena i dijete.

Ah, koliko je bludio, dok je došao do ovog tako jednostavnog, tako prirodnog raspleta! Koliko je trpio, koliko je zabluda prošao, koliko je jada i ljutnja izjadio, dok je stigao dotle, da uradi ono, što bi svi ljudi morali uraditi!

Ova velika nježnost, kojoj se protivio njegov razbor, ova nježnost, iz koje su izvirale apsurdnosti čudotvorne pećine, koju je ponositi vatikan još na novo zakrvavio, ta se njegova nježnost napokon udovoljila pri suprugu i ocu, pri čovjeku, koji je stao da radi i da živi po pravednom zakonu života. I tako je naišao na neoborivu istinu, na vrelo sreće sa pouzdanim osnovom....“

Mi smo ovdje samo za to ispisali čitave odlomke iz Zole pune njegovih proročišta, jer nam oni jasno i otvoreno pokazuju filozofiju toga gospodina Zole, i za to smo sami istakli najodabranija mjesta.

Ja tu nalazim bankrot kršćanstva, evangjelje Isusovo, koje je ovdje samo „propali socijalni zakonik“ i „poricanje budućeg života“, „zavaranje o smrti, koja sjutra dolazi“. Ja tu nalazim „hosana prirodnih sila, slobodnih, nagragjenih želja, strasti korisno upotrebljene“. Ja nalazim, da je Zola tu još jednom pošljednji put svečano proklamirao esenciju svega svog literarnog rada, „preziranje djevičanstva“. Ja tu nalazim, da Zola hoće, da proklamira vrlo patriotički, kako bi se Francuska opet obilatije naselila, pa za to on slavi i kliče, da je „plodnost postala krepost“. Na djelo dakle, o majke francuske — poslušajte Zolu, postanite kreposne, Zola vas zove! Ja napokon i to nalazim u ovim odlomcima, da se nova religija već od neko doba javlja na svijetu, da je već tu, da je već „naviještena“, „u nacrtu istaknuta“ u suvremenoj filozofiji: ideja dualizma, Boga i vasione napuštena, ideja jedinstva, monizma, iz dana u dan očevidnija, jedinstvo, koje unosi solidarnost, zakon jedini života, koji teče razvijajući se, sve od prve tačke etera, koji se zgusnuo da stvori svijet (str. 597.).

O zaista, u vrlo su galantnim riječima izrečene sve ove stvari! Zaista ovo predivno mjesto mora da zablješti oči fanatičkim obožavateljima Zolinim! Nama, koji ne pripadamo naturalističkoj sekti, slobodno je otvoreno reći, da nam se ovo mjesto čini onako maglovito, kao ona magla iz koje govori. Mi mu za to u brk velimo, da su nam sve njegove proročanske riječi divan primjer znanstvenog šarlatanstva autorovog. Niko u ovome stoljeću, pače ni isti Viktor Hugo, nije umio da tako besramno šljepari praznim riječma bez ikaka smisla. Niko prije njega nije tako drzovito upotrebio i na zlo upotrebio pehlivanstvo riječi. I ako je u Zolinim romanima gotovo vazda površna i često djetinjasta psihologija, opet se niko nije pokazao prepredeniji ni vještiji psiholog u poznavanju čarobne moći zvučnih riječi. Niko nije besramnije stvorio iluziju nekake znanosti, što ju je svukoliku pokupio u Laroussovom dikcionaru i u člancima iz „Petit Journala“!

U njegovoj vjeroispovijesti, koju smo gore naveli, ima jedna osnovna ideja, koja je ujedno kao neki Leitmotiv za čitav roman, a to je: Opozicija izmegju pravde i milosrgja. Autor se na tu misao vrlo često i vrlo rado povraća, tako da mu gotovo uspije, te mu povjerujemo da barem sam zna ono što hoće da kaže. Ima velikih imena pjesnika i mislitelja, koje ljudi neprestano hvale, ali se ipak svak čuva da ih čita. Isto tako ima velikih riječi, koje nekima neprestano naviru ispod pera, ali se dobro čuvaju, da ih ne definuju....

Gosp. Zola nije nastojao definitirati onoga, što on razumije pod „pravdom“. Ja dobro znam, što je to milosrgje: to je ulje, koje ublaži tragove od trvenja i cerenja zubi velike socijalne mašine; ono je mehlem na ljudske nevolje; ono je cement i malter, koji drži da se ne raspane odrpana i rasklimana stara zgrada. Ja znam, da je to milosrgje, kćer samilosti. Vidim njezina djela. Ćutim, gdje joj prolazi ognjevit zadah. No što se tiče pravde, eto ne znam šta je. Ima tomu devetnaest stoljeća otkako je rimski prokonzul s porugljivim smjehom zapitao: „Što je istina?“ To bijaše odgovor skeptika, koji se odrekao da traži smisao života i zagonetku sviju stvari. No nipošto nije nužno, da budeš skeptik, pa da kao takav istom zapitaš: „Što je pravda?“

Digitized by Google

To stoji, idejalistički metafizičar može da nam definira, šta je apsolutna pravda. No ja vas pitam i molim, šta je i koja je to „pravda“ o kojoj Zola govori? Je li to individualna pravda, je li to sudište svijesti, kategorički imperativ? Samo bi ideja o nekom kategoričkom imperativu bila u opreci s čitavim pisanjem romansijera Zole. To dakle nije.

Je li organizovana narodna pravica? Nije. Ta gospodin Zola bio bi pošljednji, koji bi htio da prigne koljeno pred ovako opasnom i nepouzdanom pravicom, koja za njega nije drugo, već inštrumenat mogućnika našega doba, a i njihova je tvorina. Pa onda? Ako dakle nigdje nema pravice u uredbama današnjeg društva, neka nam barem kaže onu formulu, kojom se izriče pojam te pravice. Je li to ona, o kojoj govori Fourier ili ona, o kojoj piše Proudhon, ili ona Louis Blanca? Koja li je? Ili on odobrava socijalističku formulu: „De chacun selon ses forces, à chacun selon ses besoins?“ (Od svakog po snazi njegovoj, za svakog po potrebi njegovoj.) Ili on više naginje formuli buržoazije: „Svakome po svojoj zasluzi“? Tek i onda, kad ova formula ne bi bila puki zahtjev principa, koju bi vrijednost mogle da imadu ove riječi u ustima jednog čovjeka, koji je hereditarnost učinio jedinom bazom svoga djela? Gdje počinje, a gdje prestaje zasluga Rougon-Macquarta? Kako možemo raznim članovima tužne i jadne te familije imputirati rijetke kreposti i opačine krvi i rase?

Gospodin Zola tako je popašan na znanost, osobito na onu, koju je s tolikom revnošću crpao iz rukovogja vulgarizacije, pa će nam možda odgovoriti, da je njegov pojam o pravdi i pravici tačno i jedino osnovan na pošljecima prirodnih nauka. No što nam pokazuju ove prirodne nauke? One nam pokazuju, da je pravica boj svih protiv sviju, da je to zatiranje slabiša, a pobjeda jačih i vještijih. Osim svega toga rado bih pitao gospodina Zolu: je li njemu milija ovaka pravica, nego li milosrgje, ovaka znanstvena pravica, ovaka darvinistička pravica, ovaka željezna boginja, koja svima svojim pobijegjenima nemilosrdno dovikuje svoj „vae victis“?!

No gospodin Zola zaboravio je, da nam protumači definiciju pravice, koja će se osnovati na društvenoj znanosti i koja će da vlada u pomlagjenom društvu. Isto tako zaboravio je, da nam kaže, kako će se — po njemu — iz prirodne nauke moći riješiti problem ljudske nevolje. On nam doduše često kazuje i često ponavlja na usta Bertheroy-eva, da se na osnovu prirodnih znanosti možemo nadati svim otkrivenjima i svim revolucijama. Tek uzalud ljudi traže, gdje li je ta panaceja, koju hoće da nam preporuče i kako bi je valjalo priviti na rane koje bi trebalo liječiti....

No gospodin veliki Zola sam nam napominje i to neprestano napominje, kakve su to rane. U svojih dvadeset i pet svezaka govori on o tim ranama, a te su: divlji egoizam onih, koji su nezadovoljni, a i onih koji su udovoljeni, ili bijeda proletarijata i nevoljnika svake ruke! Rane, to su inštinkti zvjerskih ljudi, kao one „Jaccarda i Duvillarda“, pa onda neumjerenost i alkoholizam radnika u „Assommoiru“, i strasti rasplodne živinske požudljivosti u djelu „la Terre“![1])

Rane, to su sve one gnjiloće i sifilitičke kraste one zvijeri = čovjeka, to su onih sedam glavnih grjeha, za koje u svim Zolinim djelima ima dosta i predosta ogavnih, gadnih slika! Dakle, ja i opet pitam i vazda pitam: u koliko i u čemu bi mogla nova otkrića eksplozivnih supstancija po jednom Guillaumu Fromentu i Bertheroyu Berthelotu izliječiti ono zlo u jadnoj ljudskoj naravi? U čemu bi izumi znanosti mogli regenerirati svijest? Kako bi se mogle ukloniti nejednakosti i nepravice?

Čime li bi ovi izumi mogli da zapriječe, da ne bude nevolja, podlih ljudi i kukavica i neumjerene čeljadi? Gotovo je nemoguće, da i zamislimo, kako bi znanost mogla iskorijeniti jednim udarcem sve opačine dvonožaca ljudskih....

Pa ako to ne može, kako će onda umjeti da okreće kolosalno kolo Fortunino, da ovo pod sobom ne razmrska one jadnike, koje u zao čas stigne?

Kako bi znanost mogla da zapriječi, da ne bude vazda i vazda udova, sirota i drugih nesretnika? Kako bi mogla da učini izlišnim ovo milosrgje, koje gospodin Zola proklamira iluzornim?....

---

[1]) „La bête humaine.“ Vidi: Zola, jedno od njegovih najpoznatijih djela.

Digitized by Google

Ja samo jedno ovdje molim: da mi niko ne podmetne ono, što ovdje ne kazujem. I ja se, kao i Zola, divim triumfima znanosti, i ja se kao i Zola, osjećam veoma zahvalnim naspram nje, za sve što je već učinila za naš jadni sublunarni ljudski rod. Tek ja ne ću da se njojzi obraćam i da u nje tražim neka mi ono dade, što mi dati ne može, a sve njezine pobjede u pari i elektrini ne će me zavesti, da zaboravim da je znanost jedno, a savjest drugo....

Ja dobro uvigjam, da znanost sve više umnožava sredstva komunikacije. No ja nijesam siguran, je li joj uspjelo da učini savršenijom svezu srdaca.

Ja dobro uvigjam, da je znanost umnožila naslade i užitke. No u isto vrijeme ona umnožava i želje, jer umnožava sredstva da im udovoljimo. A baš je ovo umnožavanje želja jedno od najvećih vrela nevolje i socijalne bijede.

Zar ne? To svak uvigja! Prava sreća i dostojanstvo čovjeka leži u prostoj jednostavnosti života, a ovu hoće znanstvene progresije da kompromituju.

Zaista! Vrlo je jednostavno — želiš li ugušiti nešto, što ti smeta, a ti to naprosto poreci. Poreci dual i dualizam pa da utvrdiš i postaviš „monizam". E gospodine Zola! Komu se Vi onda rugate ako postavljate monizam, ako ne općem shvaćanju i svjedočanstvu tolikih stoljeća? Jer — uzmimo to dobro na oko — ono što Zola ovdje napada, to nijesu samo utvrgjene istine, koje ima kršćanstvo u svim svojim sektama, već su to istine, koje je od vajkada ljudski rod poštovao: ubique semper et ab omnibus, to su istine iz općenitog shvaćanja i sveopćeg pripoznavanja. Ama bez svake je sumnje još i ovo: milosrgje je božanski cvijet kršćanstva, ali i druge najelementarnije civilizacije pripoznavale su mu potrebu, pa i najbarbarniji narodi posvetili su oltare bogu samilosti.

Istina je osim toga i to, da je i askeza u pravom svom smislu inštitucija kršćanstva; ali i stoici manje jasno, ali isto tako kategorički kao i kršćani učiniše od askeze osnovni kamen svoga sistema. Poznati „abstine et sustine" bijaše portička deviza, kao što bijaše uobičajena u kršćanskoj crkvi. A celibat? I on je od najdavnijih vremena bio pripoznan i poštovan, vazda je bilo junaka, koji su se dragovoljno odrekli obiteljskih naslada i sreće, da lakše ispune velike svoje ciljeve, a gospodin Zola trebao bi samo da se potrudi i da pročita Baconove „Essais", pa bi onda bolje razumio visoko dostojanstvo celibata, koji je dragovoljno od koga prihvaćen.

Kradljivi kancelar kraljice Elizabete mogao bi ga naučiti, da je i sa gledišta profane mudrosti celibat često nužni uvjet za velika djela; dok bi iz povjesnice takogjer mogao naučiti, da je „prezir djevičanstva", ova velika krepost, iz Zolinog novog evangjelja — vazda bio u povijesti početak svršetka — propasti.

No ima toga još i više. Monsieur Zola ne ruga se samo općemu mišljenju, on se ruga sebi samome, on se kosi sam sobom i svojim djelom, jer on ovo izvrgava smijehu, poruzi. Kako? Eto — ako igdje ima ikakvo djelo, koje bi bilo jadnim dokazom za dubokn korupciju čovjeka, koji se je digao protiv svega, što je lijepo i dobro — onda je bez sumnje djelo gospodina Zole to djelo. I jedina filozofija, koja proizlazi iz ovog djela, to je pesimizam manje utješljiv, ali ne manje radikalan, nego što je pesimizam kršćanski. A jedino sredstvo da se izvine brutalnost ovoga djela, leži u tom, da kažemo, da je to djelo osnovano na upravo očajno niskom pojmu o ljudskoj naravi. Taj je pojam bez sumnje lažan i tužan, ali bi se do potrebe moglo navesti nekoliko špecijalnih razloga da ga obranimo; onda barem ne će biti bez neke tamne veličajnosti. Na mjesto ove pesimističke filozofije, koja bi jedina mogla protumačiti i izviniti brutalnost „de la Serie des Rougon Macquart", što li nam nugja naš autor Zola kao svoj testamenat i kao svoju vjeroispovijest? On nam nugja neki blaženi, tupi optimizam, neku buržoasku idilu, neku plitku i banalnu teoriju života. Njegov je optimizam nalik na onaj, što ga obično nalazimo u trgovačkih agenata i u besmrtnog Homaisa....

Ovu svoju filozofiju naš gospodin romansijer nastoji da nekako izvine, da zabašuri, da pokrije velikim imenima. Uzalud nam on dolazi s autoritetom jednoga „de Fourier de Saint-Simon, d'Auguste Comte, a osobito s Proudhonom". Gospodin Zola vara se u imenima i djelima. U filozofiji toga oglašenog pisca teško mi je i preteško prepoznati teorije Proudhonove.

Digitized by Google

Ili je to možda samo za to tako teško, jer gospodin Zola zaprlja i snizi sve, čega se dotakne? Jedno je pouzdano: pod perom gospodina Zole postala je filozofija velikog Proudhona filozofijom neizmjernog gospodina Prudhomma[1]). Prevela *Jelica Belović-Bernadzikovska.*

Nova pedagoška psihologija od nadučitelja E. Schwertfeger-Bückenburga. (Rheinische Blätter, Frankfurt a./M. 1899., sv. III. maj i juni.)

Općenito se pripoznaje, da u znanstvenoj pedagogici valja uzeti u račun i psihologiju. U svim krugovimu vlada suglasnost, da se pedagogika u zahtjevima obrazovanja teleološkog principa upravlja po etici, za obrazovanje antropološkog principa po psihologiji. Manje suglasnosti ima u izboru za osnove psihologije. Ovdje ne mislimo na one, koji u tome misle, da za kršćansku pedagogiku može biti govora samo o bibličkoj psihologiji, ili antropološko shvaćanje biblije. Potpuno je pravo, da se kršćanska pedagogika ne može držati jednog jedinog dokaza kojeg izvjesnog psihološkog sistema. Tako visoko ne stoji još ni jedno ljudsko znanje, da može ondje, gdje se radi o spasu ljudske duše — a o tome se radi baš u pedagogiji, — da svoju pošljednju i odlučnu riječ izreče. Najposlije biblija nije nikakva psihološka knjiga, niti ona to hoće da bude; pa tako kršćanskom stanovištu ni najmanje ne smeta, da se pri odregjivanju antropološkoga načela i ljudska znanost uzme u pomoć u odregjivanju psihologije. I u toj su tački, kao što je rečeno, u svim pedagoškim krugovima istoga mišljenja. Razlika mišljenja vlada samo u pogledu izbora psihološkoga sistema, koji bi trebalo prizvati u pomoć. Za pedagogiku, koja je do sada vladala i koja i sada vrijedi, osvrtali su se poglavito na psihološka načela Rousseaua, Kanta, Beneka, Herbarta i Lotzea. Koliku razliku u nazorima reprezentiraju ova imena! Temeljna pitanja, na koja odgovori odlučuju o vrijednosti koje psihologije za odregjivanje pedagogike, kao što je poznato, jesu pitanja o potrebi i mogućnosti uzgoja i pitanja o sredstvima uzgoja, koja su u najtješnjoj svezi s prvima. Kako će različiti odgovori na ta pitanja biti, po tome kako se kome gore navedenome psihološkome sistemu pridružimo, to zna svak, kome je poznata povijest pedagogike i pedagogika sadašnjosti. U okviru ovoga razgovora ne možemo se podrobnije u to upuštati. Ako su načela općeg uzgojoslovja i nauke o nastavi došljedno izvedena na psihološkom temelju, onda je dovoljan samo pogled u nastavne knjige pedagogike, pa se lako može raspoznati, kojoj se psihološkoj teoriji pisci klanjaju.

Pa ipak, ma da su navedeni psihološki sistemi izmegju sebe toliko i različni, opet su u jednoj tački svi jednaki i svi pripoznaju egzistenciju duše kao samostalna, jednovita bića; svi smatraju dušu, kao suštinu, t. j. kao istinitog nosioca svoje djelatnosti i njenih pojava. Posredovanjem osjetila stupa duša u dodir sa spoljašnjim svijetom; na njihove podražaje reagira ona dojmovima i predodžbama, i ti osjeti, osjeti prvoga stepena, jesu ono, iz čega proizlaze svi viši proizvodi duševnih učinaka. Iz njih se ragjaju svi podregjeni proizvodi u najraznovrsnijim oblicima; u njima je sjedište osjećaja i žudnjâ. — Pri suglasju u ovom osnovnom uvjerenju može nam biti prilično svejedno, kako se pokazuje u pojedinostima postanje viših duševnih tvorevina. U glavnom prema jedinici ne odlučuje, da li se veli, duša se sama opet očituje u osjetima i žudnjama, služeći se predstavama samo kao novim podražajima, kao podražajima drugoga reda. U glavnom uzeto, nije ni za tim baš u velike stalo, ako se po nekom veli, mnogovrsnost iskonskih prirogjenih sposobnosti povod je raznolikosti duševnih žudnji (reakcija), ili opet po kome drugome, da je duša prosto samo postala, razvijena duša, ono „ja", da je osnov za njeno razno stanje na višim stepenima njena razvitka. Uvijek je to duša ona, koja tvori predstave, osjeća, hoće, i koja je svoga stanja svjesna. Uvijek je to duša, na koju mi uzgojem i nastavom utječemo, uvijek duša, kojoj sadržinu nastojimo da odgojimo i obrazujemo, da postignemo cilj uzgoja, da utvrdimo volju u ćudoredno-religijskomu pogledu. — Nije nužno, da ovo u pojedinostima pobliže razlažemo. Poznate pedagoške nastavne knjige u svojim psihološkim odlomcima i u načinu, kako one načela uzgojoslovja i nauke o nastavi

[1]) Za pravo: „.... filozofija gorostasnog filistra". U originalu glasi ta duhovita igra riječma: „Sous la plume de M. Zola, la philosophie du grand Proudhon est devenue la philosophie de l'immense M. Proudhomme!

Digitized by Google

razvijaju i izvode, daju nam dovoljno dokaza u prilog rečenome; a i spisi, koji su naročito kao „pedagoška psihologija“ označeni, kao oni od Maassa, Pfisterera, Jahna, Heilmanna i drugih, potvrgjuju gornje nazore.

Tu u kratko obilježenu psihologiju, koja je dosele vrijedila, hoće da sada zamijene drugom. Psihologija kao znanost doživjela je prevrat, i ta nova psihologija, koja bijaše do sada stvar učenjaka, podiže danas glas, da je pedagogika sluša i da se na nju osvrće. Čitav niz radova toga novoga pravca stoji pred nama, i pedagogika se sprema, da ih priudesi za svoju potrebu. Mi podsjećamo na radove od Ziehena, Baldwina, Schäfera i na „zbirku rasprava iz područja pedagoške psihologije i fiziologije“ od Schillera i Ziehena i upozorujemo na to, da je 1. januara o. g. u Berlinu osnovan „Časopis za pedagošku psihologiju“, kome je program izrično utvrgjen, te mu je zadaća, da novu psihologiju privede u najtješnje sveze sa pedagogikom. Po nazorima tih psiholoških novotara dosadanja je psihologija posmatrala samo metafizičku dušu mjesto one, koja se razvija i da se povodila samo za špekulativnom metodom, i i s toga da je po pedagogiku bila bez ikakve vrijednosti. Pedagogiki treba, tako se kaže, psihologija djeteta i ta se može stvoriti samo novim pravcem.

Kad je to tako, onda se svakako isplaćuje, da se postavi pitanje prema suštini te nove psihologije i njene vrijednosti za pedagogiku. Neka nam se dopusti, da na to pitanje što kraće odgovorimo.

Jezgra te nove psihološke nauke od prilike ovo je: Sadržaj psihološkog iskustva ima se smatrati kao sveza dogagjaja. Taj pojam dogagjaja isključuje stvarnu i tijem takogjer više ili manje postojanu svojstvenost psihičkog iskustvenog sadržaja. Psihičke su pojave dogagjaji, ne predmeti; oni se gube u toku vremena i ni u kom kasnijem momentu nijesu isti, koji su bili prethodno; oni su neprestano promjenljivi učinci, a ne zbir objekata. Psihološko je iskustvo neposredno realno, i tijem je isključen svaki pokušaj, da se sastavni dijelovi psihičkih radnjâ izvode iz drugih, koje su od njih specifično različne. Pojam duše mora se daklen zabaciti. On je samo pomoćni pojam psihologije, koji je u toliko nuždan, u koliko nam je potreban pojam, koji ukupnost psihičkih iskustava jedne individuelne samosvjesnosti obuhvata i u izrično objašnjenje tih iskustava posreduje. Namjesto substancijalnog pojma duše, po kome duševne funkcije inheriraju postojanom nosiocu, mora doći aktualni pojam duše, uslijed čega duša nije ništa drugo nego ime za ukupnost duševnih dogagjaja. — U ovim su nazorima suglasni svi novotari. Ali odavlen se razilaze raznim putevima. Wundt, jedan od glavnijih pobornika novoga pravca, drži se više psihološkoga puta. On razlučuje suštinu psihičkoga iskustva u činjenice posrednog ili prirodo-znanstvenog iskustva, koje ne moramo smatrati kao fiziološke substrate psihičkih dogagjaja, i u činjenice neposrednog iskustva, koje nemaju karakter objekta predodžbe, daklen koje se ne protežu direktno na spoljašnje predmete, i u takve, koje u isto vrijeme i neposrednom i posrednom iskustvu pripadaju. Ove potonje moraju se, pošto su upravo sastavni dijelovi jednog jedinog iskustva, samo svaki put sa raznog stanovišta promatranog, a takogjer po potrebi u uzajamnom odnošaju stoje, u opsegu toga područja sa svakim osnovnim dogagjajem na psihičkoj strani podudarati i sa jednim takvim na fizičkoj strani. Taj stavak obilježava Wundt kao načelo psiho-fizičkog paralelizma. To načelo ne znači: svakom fizičnom podoba i psihično i obratno, već to potječe otuda, da je samo jedno iskustvo, koje ipak, čim postane sadržajem znanstvene analize, u nekim svojim sastavnim dijelovima dopušta dvojaki oblik posmatranja, i to posredni i neposredni. Za objekte daklen, koji su tom dvostrukom posmatranju podvrgnuti, valja uzeti neprekidnu svezu obostranih dogagjaja. Naprotiv ne može se paralelni princip odnositi na sve iskustvene sadržaje, koji su samo predmeti posrednog promatranja prirodno-znanstvene analize; a to isto vrijedi i za one, koji pripadaju neposrednom, specifično psihološkom posmatranju. Iskustvenim sadržajima pošljednje vrste pripadaju osobito čudnovati savezni i odnošajni oblici psihičkih elemenata i tvorevina i nadalje pojmovi riječi i ciljeva i sadržaji osjećaja. Oblici sveze, na koje nailazimo u procesima stapanja, u asocijacijama i aperceptivnim svezama, kao i riječi, koje im pripadaju, stoje izvan vidokruga ovih iskustvenih sadržaja, koje valja subsumirati principu paralelizma i mogu se raspoznati samo specifično psihološkom analizom, kao i obratno što su objektivne pojave težine, zvuka, svjetlosti i t. d. pristupačne samo prirodoznanstvenoj analizi. — Na taj način princip psihološko-

Digitized by Google

fizičkog paralelizma nužno vodi u isto vrijeme pripoznavanju samostalne psihične uzročnosti, a o njenoj osobnosti možemo samo onda računa dati, ako se iz ukupnosti psihičnih dogagjaja izvjesna načela psihičkog dogagjanja abstrahiraju. Takva načela dijeli Wundt u dva razreda: zakone o psihološkim odnosima i psihološke zakone razvijanja, koje on onda pobliže ispituje, ali u koje mi ne zalazimo, pošto za sada još za pedagogiku nemaju osobite vrijednosti. Nas zanimaju više radovi Ziehenovi i Flechsigovi, koje su već u pedagogici počeli primjenjivati. I Ziehen smatra pretpostavku substancijalne duše kao izlišnu. Taka bi duša morala imati svoje sjedište megju osjetima i motoričnom inervacijom. Ali je ovdje uzročni red tako zatvoren, da ne ostaje ni najmanje praznine, u koju bi se mogla duša uturiti. Duševni dogagjaji, koji nam se javljaju, osnivaju se na fiziološkim dogagjajima, naročito mozga. Ovi čine za pravo predmet psihološkog ispitivanja; njihovo poznavanje daje ključ za razumijevanje duševnih učinaka. Tako se psihologija postavlja na fiziološko tle; fiziologija postaje jezgra psihologije. — Na sličnom je stanovištu Flechsig, koga je nastojanje na to upereno, da duševne dogagjaje lokalizira u možgjanima. Osobito je znamenito otkrivenje, da veći dio mozga služi djelatnosti asociiranja, dok je samo manji dio u službi osjeta. Po Flechsigu ima prostranih partija u substanciji kore, jezgre, kojim djelatnost samo u tome stoji, da stanje podražaja raznih osjetnih sfera asociiraju. Znamenitu ulogu ima tako zvana tjelesna osjetna sfera, pošto se s jedne strane ovdje svi osjeti čitave kore stječu i s druge iz nje svi motorični pravci proizlaze. Zanimljivo je takogjer, što se kaže o različitosti centara s pogledom na njihov sklop i njihov postanak. No na žalost ne možemo ih ovdje pobliže razložiti, već moramo samo upozoriti na Flechsigove radove. Da navedemo samo još jedan primjer, koji će objasniti, kako ta fiziološka psihologija objašnjava duševnu radnju. Po Ziehenu valja asociiranje ideja ovako zamišljati. Mi vidimo prvi put siv oblak. Tijem se jedan čitav red osjetnih ganglijskih ćelijica nadraži u kori naše vidne sfere, n. pr. *b, c, d* i *e*. Ta nadražica gubi se s dražilom (predmetom nadražice). Ali u isto vrijeme utisne se u kojoj drugoj ganglijskoj ćelijici trajna latentna slika sjećanja. Ta ćelijica sjećanja neka je obilježena sa *a*. To *a* stoji sa bezbrojnim drugim osjetnim ćelijicama u neposrednoj i posrednoj svezi. U drugu ruku stoje još mnoge druge ćelijice sjećanja isto tako u svezi sa osjetnim ćelijicama, i slika sjećanja dospije upravo u *a*, jer je provodnim putevima, koji vode na *a*, bio otpor slučajno najslabiji. No siv oblak padne i po drugi put u naš vidokrug. Šta će se sad dogoditi? Mi ćemo uzeti, da će pri ovom drugom vigjenju biti nadražene druge osjetne ćelijice, n. pr. *g, h, i*. Za što se obraća nadražaj u tim ćelijicama baš upravo opet na *a*, a ne na koju drugu od mnogih ćelijica sjećanja, koje su u svezi sa *g, h, i*? Uzrok je ovaj: prvim su nadražajem ćelijica *a* i putevi što do nje vode u potpuno izvjesnom načinu „udešene", t. j. one su poslije prvoga svoga nadražaja za svaki sličan nadražaj mnogo pristupačnije, za svaki nejednak nadražaj nepristupačnije. To se udešavanje proteže na sve puteve, koji od *a* potječu.

Ako daklen oblak po drugi put vidimo, te se nadraže ćelijice *g, h, i*, to nadražaj od *g, h, i* nalazi mnogo otvorenih puteva; ali od tih su puteva oni, koji vode u *a* od prvoga vigjenja, u mnogo višem stepenu odregjeni ili izoštreni, i tako dogje, da vigjenje oblaka, pa nadražile se ma koje ćelijice, vazda upravo sliku sjećanja ćelijice *a* izazove. Da li se daklen jedna ćelijica kao ćelijica sjećanja uzme ili da se čitave grupe kao osnov sjećanja smatraju, dogagjaj je u bitnosti vazda isti. Jedan podražaj izazove materijalno nadraženje ili promjenu *R c*, kojoj je psihološki korelat osjet. Kada prestane podražaj, onda zaostaje stanje nadraženja ili dispozicija *R l*. Ako daklen opet utječe prvome sličan podražaj, to on nalazi mnogo *R l s*. Od ovih *R l s* djeluje podražica po spomenutoj udezbi na ono *R l*, koje potječe od slična podražaja, pa od *R l* stvori jedan *R o* i pridruži mu tijem psihički paralelni dogagjaj, u kom je *R l* oskudijevao. To je *R l* sve i sva. — Kako se vidi, u čitavom ovom razlaganju nema ni riječi o duši. Ona pri tome ne treba. Tako se razjašnjuju i dogagjaji osjećanja i volje, sve bez duše. I Baldwinovo djelo, koje hoće po riječima Ziehena novu psihologiju „djeteta" da utvrdi, zauzima slično stanovište; samo je shvaćanje nešto malo drukčije. Baldwin vidi naime jezgru i početak čitavog života u pokretu. Utječe li na djetinji organizam kakav podražaj, naravna je reakcija na to pokret, i to ako utječe ugodno osjećan podražaj, tijelo se rastegne, a od neugodna tijelo se skupi. Izvjesnih je pokreta daklen pošljedica, da tijelu daju neko izvjesno naročito prilago-

Digitized by Google

gjenje, kao n. pr. udesniji položaj, veću zaštitu ili veću olakšicu, da što izvede. Ovake pokrete prati ugodnost, a u buduće nastoji jača struja energije, da se usredotoče u onim pravcima izražaja, koji pobugjuju te pokrete. U tim se pravcima, kojima je izražaj prvi put slučajno pošao, provodi velika množina molekularnih pokreta, i tako se ti putevi bolje utaru nego drugi, ili bar tu nastane „anatomički put najneznatnijeg otpora!“ Svakako postizava pokret uvećanu mogućnost, da se u docnijim prilikama lakše izvede, i tako se on učvrsti, a tijelo se svojim pokretima prilagogjuje podražajima spoljašnjega svijeta: „izvršeno je pokretno prilagogjivanje“ (motorička adaptacija). „Motoričko prilagogjivanje“, fiziološki dogagjaj, koji se osnova na reakcijama u prilog koristi, smatra Baldwin temeljem i jezgrom čitavoga duševnoga razvitka do njegovih najviših i najzapletenijih radnji. Sve više funkcije samo su izjednačivanje nižih funkcija i u njima su iste reakcije, koje izvršuju jednostavne refleksivne pokrete. Tako izvršuju n. pr. pamćenje i asocijacije na višem stepenu razvitka za organizam upravo isto ono, što vrši na nižem stepenu jednostavna kontraktilnost; razlika je samo ta, što se procesi, koji su uspješno provedeni kroz kanale stvorene navikom, jednim jedinim podražajem pobugjeni i prisile na brzi prolazak; a osjećanje obnovljenje spoznaje, poznavanje koga predmeta, dovodi se jedino tijem u svezu, što se pokretni proces, koji je prouzročila prva navika na predmet, sa svim svojim asocijacijama i u svim svojim svezama sa najraznovrsnijim malo po malo nastalim središtima u mozgu opet pojavljuje. Konačno razredni pojmovi, — da bude jedan primjer više, — ne nastaju ni čim drugim nego sraščivanjem motoričnih procesa, koji su postali navikom na pojedinosti; dok abstrakcije nijesu nikakav sadržaj, već samo pokretna tendencija organizma, koja sadržaje mogućnost reakcije, a ova se podjednako odnosi i u isto vrijeme na veliku množinu naročitih i pojedinih iskustava.

Navedeni će primjeri dovoljno razjasniti suštinu nove psihologije, koja hoće da se u pedagogiku uvuče. A šta da o njoj rečemo? — Ponajprije se može primijetiti, da sve to, što nam se tijem novim pravilima i teorijama daje, po sebi još ni iz daleka, nije neosporno. Lotze je jednoć rekao, da su fiziološke teorije rijetko kada duže vrijedile od tri ili četiri godine. Flechsig ima dosta protivnika, a drugi jedan psihološki novotar, dr. Henri, mora priznati, govoreći o prostornom osjetu osjetila za opip, u kom teoriju Lotzeovu i Weberovu smatra kao nedostatnu, da za sad nije moguće o tome poglavlju iznijeti povoljnu teoriju. S toga valja naspram pošljedaka najnovijeg psiho-fiziološkog ispitivanja da smo oprezni. — Dopustićemo da su te pošljedice znanstvene i stalne, — šta se tijem postiglo? Zagonetka duševnog života nije riješena, već su samo razloženi fiziološki uslovi, za koje je duševni život vezan; dogagjaji su mozga objašnjeni, koji teku paralelno sa duševnim dogagjajima. Sve, što se n. pr. kaže o asocijacijama u mozgu, možda je pravo. Ali tijem ipak nije odgovoreno na pitanje, kako to dogje, da smo mi svjesni sveze s osjetilima i t. d. Tijem nije ni sama sveza razjašnjena; razjašnjeno je samo to, da se nadraženja mozga u jednoj tački mozga stječu. Uopće da se fiziološki dogagjaji osjećaju kao duševno stanje, svakako je zagonetno. Nadražaji moždanih ćelijica jesu pokreti, a pokreti jesu spoljašnje stanje, dok su osjeti na svaki način unutrašnje stanje. Gdje je tu prijelaz? Ko je nosilac duševnog stanja osjeta? Ko je toga svjestan, da se duševna stanja spajaju, da mi sivi oblak ponovno raspoznajemo? Je li ćelijica, kao tjelesni osnov, nosilac te svjesnosti? Jesu li to putevi? Jesu li to središta asocijacija? — Bez pridodatka nečega drugoga, duševnoga principa, bez pripoznanja jedinstvene duše kao postojanog nosioca spomenutih pojava, nikud ne dogjosmo do povoljna odgovora na gornja pitanja.

Ni Wundtovo shvaćanje nove teorije ne vodi nas nikakvom povoljnom riješenju duševne zagonetke. I njemu nedostaje suština, a zakoni njegove psihične uzročnosti razumljivi su samo onda, ako se suština duše smatra kao nosilac psihičnog učinka. Nigdje nema čvrste tačke, za koju bi se dogagjaji vezali; sve je to postajanje, rasplinjavanje, stvaranje, nestajanje pojava, koje nema stalna stožera. Svakako su dati dogagjaji; ali samo mišljenje iziskuje uz učinak i nešto što postoji, uz postajanje nešto što je trajno, uz odnošaje nešto na što se odnose, uz akcidencije suštinu, uz relativno nešto apsolutno. Pojam apsolutnog postajanja u sebi je oprečan, a k njemu vodi svaka psihološka teorija, koja misli da se uzdigla nad shvaćanje duševne suštine, kao što je to pri novom pravcu. — Na čemu se to uvjerenje osniva, ne može se ovdje pobliže razložiti. Inače bismo morali govoriti i dokazivati o stihijskom

Digitized by Google

i monističkom shvaćanju svijeta, da je monizam osnov novoj teoriji, a onda navesti protivnosti, u koje je monizam zapleten. Za to ovdje nema mjesta. No naprotiv ističemo, da znamenitost novog pravca ni najmanje ne omalovažavamo. Dosadanja se psihologija u istinu odviše klanjala špekulativnim metodama, nastojala je da metafizički otvori biće duše, vazda je govorila o gotovim dušama, a malo je pažnje priklanjala razvoju duševnoga života; prije svega malo je brige vodila o megjusobnoj svezi duševnih i tjelesnih dogagjaja, o fiziološkim uslovima i paralelnim dogagjajima duševnih pojava. To je nosilo štetne pošljedice i često je mjesto do istinitog razjašnjenja duševnog života dovodilo svukud, gdje se dalje nije moglo, da se pojave hipostaziraju i substantiviraju i o duševnoj moći govori ondje, gdje se radilo o izvogjenju pojava jedne iz druge. Tu je svakako novi pravac na mjestu. Dosadanju psihologiju valja dopuniti sa najraznovrsnijih strana. Novi pravac može to učiniti, i s toga su nam njegovi radovi dobro došli, ma da i po njima ne možemo vidjeti riješeno pitanje duše.

S tijem našim načelnim stanovištem prema novoj psihologiji obilježili smo ujedno u glavnom i stanovište, koje mi zauzimamo prema njoj, u koliko se tiče njenog znamenovanja za pedagogiju. Po ovome što je rečeno, ne možemo je primiti kao osnov za psihologiju antropološkoga načela; jer teorija, koja je u sebi i na sebi puna protivnosti, ne može služiti kao temelj pedagoškog sistema.

Ali takogjer i sa sasma specifičnih razloga mora se pedagogika tome protiviti. Nova psihologija umije odgovoriti na pitanja o uzgojnoj potrebi i o uzgojnoj mogućnosti; jer pošto se po njoj sve osniva na valjanom funkcioniranju živčanih puteva i na dobroj svezi moždanih asocijativnih središta, to nastaje potreba, da se takva njeguju odnosno uspostave. To i može da bude. Ta se mogućnost pokazuje čak veća nego do sada; jer nedostaci i zapreke, koje bi mogla nedostatna organizacija mozga prouzrokovati, mogu se valjda lakše savladati, što se do sada kao nedostatna ili pogrješna duševna darovitost označivalo. Po novoj teoriji može se udesiti i metodološko načelo. Doći će se do toga, da se mozak mora njegovati i čuvati od razoravanja moždanih ćelijica alkoholom i drugim škodljivim stvarma ili preopterećivanjem; a mogu se razviti i pravila, po kojima valja postupati, da se uzdrže što jednostavniji, što finije odregjeni i što izbrušeniji provodni putevi ili uspostavljenje lakoga rada asocijacija. Ali antropološko pedagoško načelo, koje bi tako postalo, bitno bi se razlikovalo od onoga, što ga do sada poznajemo. Tà u čitavom tom računu i u čitavoj konštrukciji nema duše! Što se postizava sredstvima uzgoja, ma sve je upravljeno samo na taj sustav i na unapregjenje tjelesnih dogagjaja. Uz čuvanje moždanih ćelijica i njihovu njegu suzbijanjem škodljivih stvari, pak uz podizanje utjecanja i privogjenje takih stvari, koje unapregjuju, stajala bi megju uzgojnim sredstvima u prvom redu snažna njega osjetila, pravilno provogjenje podražaja spoljašnjeg svijeta, tačno posmatranje živčanog rada i t. d. — Waitz pripovijeda u predgovoru svoje „Opće pedagogike“, da bi za njegova vremena onaj, koji je čitao spise Maleschotta i drugih materijalista, od psihologije i pedagogike načinio dijetetiku. Kad bi se u novoj psihologiji oštro označile konsekvencije, zar u glavnom ne bi i tu slične pojave izbile na površinu? Da ova bojazan nije neopravdana, uče raznovrsne pojave sadašnjosti. Treba samo čitati silne spise i rasprave, koje se bave pedagoškom naukom o bolestima (patologijom) i tako nazvanim mjerenjem umora. Mladi učitelj, koji čita mnoge knjige o pedagoškoj patologiji, morao bi zaista do toga doći, da glavnu svoju pažnju obrati na živčane i moždane defekte svojih gjaka i samo još da istražuje interesantne patološke slučajeve. — Jedan spis od Schäfera o našljegjivanju iziskuje od mlada učitelja, da temeljito upozna fiziologiju osjetila, pitanje našljegjivanja i fiziologiju u genetičnom razvoju. Zar tu nema opasnosti po srijedi, da će takav učitelj konačno pri prosugjivanju učenika i postupku s njima uzeti patološku stranu kao glavnu i mjerodavnu? — U pitanju umora, kako se s njime danas postupa, vidimo isto tako znakove škodljivih pošljedica fiziološke psihologije. Sjetimo se samo na mehanički način Mossoschova mjerenja umora. Zaista je čudnovato, da se na kom spoljašnjem, mehaničnom djelovanju — dizanjem kakvog tereta na prstu — može mjeriti duševni umor! Kakvom li krivom prosugjivanju duševnih djelovanja i dogagjaja ne dovodi ovakav postupak! Ne ćemo spominjati, da se umor može lokalizovati, prsten može daklen vrlo malo djelovati, i s toga se ne mora čitav čovjek umoriti; mi ne ćemo dalje navagjati, da umor može imati i drugih

Digitized by Google

uzroka osim duševnog naprezanja: e pa u kom se Mossoschevu postupku govori o shvaćanju duševnoga života! Duševnom djelatnošću izazvani umor valja odregjivati gubitkom energije, proizvedenim učinjenim radom. Kao da je mišljenje i mehaničan rad jedno te isto! Zar ovo ne dovodi do materijalističkoga shvaćanja duševnoga života, po kome je duševno i tjelesno stanje jedno te isto? I metoda mjerenja, po kojoj sposobnost kože ispod očiju utjecaje opipa razlikuje, da bude mjerilo i duševnoga umora, izaziva najveću sumnju. Ta i ona se može temeljiti samo na psihološkom shvaćanju, koje duševno stanje i djelatnost mozga identificira. No dosta o tome. Ako hoće fiziološki pravac psihologije da veću vrijednost postigne u pedagogici, to ćemo nabrzo doći do vrlo naturalistički protkane uzgojne i nastavne nauke po Rousseauvljevu shvaćanju; a ako bi do toga došlo, da se dijete uzgaja po zakonima take pedagogije, onda smo više nego sigurni, da će i za njega vrijediti one riječi, kojima je Raumer karakterizirao dvanaestgodišnjeg Rousseauvljevog Emila: „Dječak zdrav, jak, spretan, uvježbanih osjetila, metodički za čisto zemaljsku egzistenciju dresiran..... bez fantazije, bez ljubavi, bez Boga."

I ako ovijem novu psihologiju moramo označivati kao nepodesnu za pedagoški sistem, tijem joj se ipak ne poriče svaka vrijednost za pedagogiku. Kao što smatramo, da je staroj psihologiji nužna dopuna, tako smo i uvjereni, da je nova vrlo zgodna, da dosadanju pedagošku psihologiju napredno popuni. Upravo ovdje jasno izbijaju na površinu gore spomenuti nedostaci stare psihologije s njenim rgjavim pošljedicama. Ona premalo brige vodi o megjusobnoj svezi tijela i duše: tu može doći novi pravac da popunjava. Skoro se nigdje ne uzima na oko razvitak duševnoga života; duševni se život odmah smatra kao nešta gotovo i radi se o predstavama, osjećajima, žudnjama, kao da nema razvitka duha: novi radovi mogu dati povoda, da se do sada izgubljeno sustigne i da tu za pedagogiku tako znamenitu tačku dostojno osvijetle. Mi dobro znamo, da je Kahle u svojim „Osnovima" i Pfisterer u svojoj „Pedagoškoj psihologiji" činio opite te ruke. Ali njima ipak nedostaje pravi pojam o razvitku; to što oni daju, samo su obične stvari, naime tvorevine razvijena duha. Oni samo gragju drukčije rasporegjuju, i to ni malo u korist same stvari. Ovdje će nova psihologija sa svojim zamišljajima razvijanja dovesti do preokreta. — Novim se pravcem takogjer moramo upozoriti, da pitanje našljegjivanja nije male vrijednosti po pedagogiku, i naša pedagoška psihologija moraće u posebnom odsjeku voditi računa o našljedstvu. Tu nam na svaki način valja biti vrlo na oprezu; jer, kao što je gore spomenuto, opasnost je blizu, da će učitelj, koji se tijem pitanjem bavio, svukuda lako nanjušiti naslijegjenih mana, pa će u općenju sa svojim pitomcima izgubiti svoju odlučnost. Moraće se i na to pomišljati, da će lijen učitelj nastojati, da našljedstvo upotrijebi kao bedem, za koji će se u slučaju neuspjeha od prigovora sakrivati, kao do sada za pojam o sposobnostima. Daklen pri obragjivanju toga odsjeka treba vrlo oprezno postupati.

Jedna druga tačka, u kojoj fiziološka psihilogija pedagogiki može učiniti usluge, jest nauka o prirogjenosti, nauka o duševnim moćima kao i tako nazvanoj sposobnosti. Herbart je doduše staru teoriju o duševnim moćima uklonio, svodeći duševne radove na predstave i njihove odnošaje, i što on kaže o prirogjenim i poprimljenim sposobnostima, svakako je zgodno, da sačuva od stranputice i u ovom znamenitom pitanju. Ali ko samo pogleda psihologije, koje se upotrebljuju, valja mu pripoznati, da se teorija o moćima još na mnogim mjestima može naći i da o pojmu sposobnosti i pored Herbarta skoro svukud nejasnost vlada[1]). Uzrok je taj, što se baš megjusobna sveza psihičnog i fizičkog ne uzima dovoljno na oko. Nova će psihologija u tome stvoriti preobražaj. Ona će upozoriti na fiziološke uslove duševnih dogagjaja, na raspoloživu organsku izvjesnost, na znamenovanje veće ili manje nadraženosti organizma, na znamenovanje veće ili manje snage podražaja, brže ili sporije otjecanje živčanih nadražaja i t. d., i tim učiniti, da će nam u pedagogiki moći poslužiti teorija o sposobnosti i darovitosti. Upravo u ovoj tački očekujemo mnogo od fiziološke psihologije za pedagogiku. — I za druge

[1]) Najnoviji pravac u psihologiji upravo je skloniji starim moćima nego Herbartovom jedinstvenom temelju duševnih tvorevina, pošto taj najnoviji pravac intelekt i čustvo pripoznaje kao dva stalna elementa duševnoga života. *Ur. „Šk. Vj."*

Digitized by Google

psihološke dogagjaje korisno je poznavanje njihovog fiziološkog temelja, te mi mislimo, da bi se n. pr. nauka o asocijaciji ideja, o reprodukciji, pamćenju i t. d. morala novom svjetlosti osvijetliti, pa makar je pedagoška psihologija i u fiziološkom vidu prikazivala. Za nauku o pamćenju pokušavao je Fauth u svojoj študiji o pamćenju da tu misao izvede, pošto potanko raspravlja o pamćenju pokretnih i osjetnih živaca i tijem svoje ostalo čisto psihološko razvijanje popunjuje. Kako rekosmo, slične dopune fiziološke vrste mogle bi biti korisne po mnoge druge naučne dijelove.

Prije svega pak daće nauka fiziološke psihologije povoda, da se vrijednost živaca za duševni život više pripozna nego dosele. Neznatna cijena, koju je dosadanja pedagoška psihologija davala živcima i njihovoj funkciji, ne stoji ni u kakom razmjeru naspram vrijednosti, koja im pripada, i mnoge tužbe, koje se podižu protiv današnje pedagogike, zaista potječu otuda, što ne dostaje u nauci dovoljno znanja o djelotvornoj snazi živčanog sistema. Ovdje će novi pravac uroditi prevratom; pedagoške nastavne knjige moraće sadržavati pouku o živcima i o njihovoj vrijednosti, a svaki će se učitelj morati baviti tijem poglavljem, — razumije se umjereno i u pravom smislu, koji u dogagjajima živaca ne vidi odmah i duševne dogagjaje. — To isto konačno vrijedi i za njegu osjetila. Ko zna, da jasnoća i snaga utjecaja putem osjetila za ukupni duševni život mnogo odlučuje, taj će biti zahvalan novijim radovima, što oni toliko ističu fiziologiju osjetila i što na njihovu njegu podsjećaju, gdje to pedagogija sada zanemariva, te je prije još više zanemarivala. U nekoliko fiziološki razabrana psihologija može ovdje pedagogici velike usluge učiniti.

Stigli smo kraju svoga razmatranja, koje možemo ovako prikupiti u kratko i reći: nova, fiziološka psihologija, psihologija bez duše, ne može biti pedagoška psihologija, pošto ispravnost njene temeljne misli nije dokazana, i pošto bi ona manje više utvrdila naturalističku pedagogiku; ali je ona zgodna, da u mnogim pojedinim pitanjima popuni dosadanju pedagošku psihologiju i tijem je učini korisnijom.

Ona zavregjuje, da se proučava. Samo pri tome ne valja zaboraviti, da ona nije gotova psihologija, već je tek zgodna za dopunu stare, kao što obratno novu treba popunit starom, psihologijom s dušom. Ko to zaboravi, taj je izložen opasnosti, da će zaći materijalističkim stranputicama.

Kao djela za proučavanje toga pitanja navodimo ovdje nama poznata: Wundt, Grundzüge einer physiologischen Psychologie; Ziehen, Physiologische Psychologie; Baldwin, Geistesentwickelung; Flechsig, Localisation der geistigen Ereignisse (novo, svestrano djelo na tom polju, pod naslovom „Das menschliche Gehirn“, naskoro će izaći); Schäfer, Die Vererbung; Henri, Die räumlichen Empfindungen des Tastsinnes; Jerusalem, Die Urtheilsthätigkeit; Fauth, Das Gedächtnis. Osim toga pripada ovamo zbirka rasprava iz područja pedagoške psihologije i fiziologije od Schillera i Ziehena. Novi „Zeitschrift für pädagogische Psychologie“ još nam nije došao pod ruku; s toga o njemu ne možemo izreći nikakva suda.

Preveo *Marko Mutić*.

Nove pojave u psihologiji (Dr. Friedrich u Würzburgu). Neue Bahnen, sv. 9., septembar 1899.

Ispitivanja o djetinjstvu. Psihološke rasprave za učitelje i obrazovane roditelje. Napisao James Sully, profesor filozofije na „University College“ u Londonu. Dozvolom piščevom s engleskog preveo i primjedbama dopunio dr. J. Stimpfl, učitelj u učiteljskom seminaru u Bambergu. Jedini autorizovani prijevod. Sa 121 slikom u tekstu. Leipzig, nakladom E. Wunderlicha 1897., str. 374., 4 M.

Na polju djetinje psihologije vlada dan danas izvanredno živa djelatnost. Uvigja se, da genetična psihologija i komparativna psihologija može neizmjerno dragocjen materijal dati za opću psihologiju; njima će za upoznavanje ukupne psihičke organizacije čovjeka ostati najveća vrijednost. „Duševni razvitak cijelog ljudskog roda nalazi se u malom djetetu.“ (Preyer. Vidi Preyerov duhoviti govor o „psihologiji djeteta“, rečen na III. megjunarodnom psihološkom kongresu 1896.) Pa ne samo da psihologija kao teoretična znanost dobiva solidarni osnov temeljitim i opsežnim izučavanjem djetinje psihologije, nego to vrijedi i za onakve discipline,

Digitized by Google

koje ne mogu biti bez psihologije. Na prvom mjestu treba spomenuti pedagogiku, ta njezin je objekat dijete. U Njemačkoj je nedavno preminuli Preyer svojim epohalnim djelom „die Seele des Kindes“ (4. izdanje 1895.) prvi u tom pogledu prokrčio put. Pa ipak ne nagje njegov primjer u našoj domovini dosta šljedbenika. Engleska i Francuska već su nas u tome nadmašile. Sully, Hall, Baldwin, gospogjica Schinn to su najglavnija imena od velikog broja radnika. Dok se u drugim znanostima nagjeni rezultati vrlo živahno izmjenjuju i od pokrajine do pokrajine putuju, nema toga u djetinjoj psihologiji, barem kod onih ne, koji bi to u prvom redu morali činiti: kod učitelja osnovnih škola. Sustav, koji danas vlada u obrazovanju učitelja i koji najvećom upornošću brani učiteljima osnovnih škola izučavanje stranih jezika, ogragjuje u tom pogledu duševni horizonat pripravnika kineskim zidom. S toga je dr. Stimpfl stavio sebi svake hvale vrijednu zadaću, kad se odlučio, da prevede Sully-evu knjigu. Kad dr. Stimpfl u predgovoru primjećuje: „Mi se nadamo, da ćemo što god doprininijeti za promicanje uzgojnog rada time, što smo Sullyeva „Istraživanja o djetinjstvu“ njemačkoj čitalačkoj publici učinili pristupačnim“, to se možemo mi tome samo pridržuiti i nadati se, da će ovo knjižarsko poduzeće uspjeti. Slog je prevoditeljev vrlo dobar; izvanjska je oprema dobra, a cijena je niska. Dok je Preyerovo djelo dnevnik, što ga ovaj vodi o razvitku svog sina od njegova rogjenja do četvrte godine života, dakle sa biografičnog i genetičnog gledišta napisano, imade Sully pred očima doba, kada dijete polazi zabavišta i prve godine osnovne škole; on dakle obragjuje ovu stvar više isporegjivanjem. Materijal o činjenicama, što ga Sully obragjuje, veoma je obilat. On ga rasporegjuje u 9 rubrika: 1. Doba mašte, 2. osvitanje razuma, 3. proizvodi djetinjeg mišljenja, 4. mali govornik, 5. o strahu, 6. gragja (Rohstoff) ćudorednosti, 7. pod zapovijegju, 8. dijete kao umjetnik, 9. mali crtač. (Ovaj odlomak imade 121 djetinju crtariju.)

Općenito je zanimljiv uvod (str. 1—23.). Ovdje se spominje Rousseau kao prvi, koji je ljude napućivao „da smjerno sjede, posmatraju i uče kod djetinjih nogu“. Poslije Rousseaua su se osobito pjesnici zanimali djetinjim životom. „Može se u istinu reći o djetinjoj umiljatosti, da ju je istom moderni pjesnik otkrio.“ Tako je estetična milina djetinjstva našla u pjesniku svog divnog slikara. Naše znanstveno doba pretvorilo je pjesničko ili čustveno zanimanje na djetetu u znanstveno, „i znanstvenost je svoje revno i radino oko na dijete svrnula. Mi ćemo saznati šta se zbiva u ove prve dvije ili tri godine čovječjeg života, koje čitavom sudbinom ljudskom odlučuju, kojim redom ova mala bezlična stvar kako u tjelesnom tako i u duševnom pogledu zauzima zbiljski oblik i opseg“. Utemeljitelji su ove nove znanosti liječnici i prirodoslovci (Sigismund, Darwin, Preyer). Ova je radoznalost o djetinjem biću pošljedica vrlo mnogostranog interesa. U prvom je redu originalnost, koja leži u dogagjajima djetinjstva i koja podražuje istraživaoca. „Ista želja za znanjem, koja geologa natjeruje, da proučava prve štadije u postanju planeta ili koja biologa pobugjuje, da istražuje protivne oblike života, ova ista želja za znanjem potiče i istraživaoca ljudskog bića, kako bi se brižnim istraživanjem djetinjstva pronašao način, kojim počinje ljudski život svoje karakteristične oblike zauzimati.“ Za tim pokazuje dijete šljedbeniku nauke o descendenciji blizu i veliku srodnost sa prirodom. „On vidi u postepenom razvitku embrija (fötusa) polagani razvitak ljudskih dijelova tijela od kojeg na daleko raširenog tipičnog životinjskog oblika.“ Osim toga daje dijete kao prirodni objekat biologu osobite biljege. Djetinja dugotrajna i izvanredna nemoćnost ima obilno biološko i sociološko značenje. Ona utječe na društvene afekte rase i prouzrokuje običaje i navike. Što se dakle tiče znamenitosti djetinjstva za modernog učenjaka, to „nije pretjerana tvrdnja, da je djetinjstvo postalo najrječitijom prirodnom pojavom, pošto nam otvara poglede kako glede naše srodnosti sa životinjskim svijetom tako i glede sila, uslijed kojih se naša rasa malo po malo do tako uzvišena položaja u svijetu podigla. I tako je došlo, da je dijete postalo središtem živahnog zanimanja ne samo za mater, koja od vajkada dijete obožava i za pjesnika, koji sa misterijama udaljenih predmeta opći, nego i za ozbiljnog muža znanosti.“ No ne otkriva dijete samo prirodoznancu svoje potpuno značenje. Psiholog pače ima za prvih godina dječijeg života najveće zanimanje i najviše znanstveno pravo. Izgradnjom djetinje psihologije zadobiva povijest duševnog razvitka rase znamenite impulze i obilnu gragju. Djetinjom će se psihologijom riješiti i pitanje o našljegjivanju. Uz sve ove discipline, koje će

Digitized by Google

egzaktna djetinja psihologija unaprijediti, naročito je pedagogika, koja je na djetinju psihologiju upućena.

„Učitelji po zvanju, a naročito početnici u odgajanju, kojim je rad u neku ruku najteži i najčasniji, uvidjeli su, da svakom razumnom pokušaju, da utječe s uspjehom na djetinju narav, mora prethoditi jasan pogled u njihovu narav i njene spontane pokrete. Na ovaj način ima učitelj doticaja sa učenjakom i psihologom pri ispitivanju djetinjstva. Naročito se mora učitelj uteći psihologu, kako bi bolje pronašao prirogjene sklonosti i zakone onog nerazvijenog djetinjeg duha, koji njemu valja na poseban način obrazovati. Osim toga može se očekivati, da će sve veće pedagoško zanimanje u pogledu spontanoga vladanja djetinjeg duha svršiti zahtijevanjem statistike djetinjstva t. j. brižno izragjenih prijegleda o opažanjima, koja se odnose na ovakve tačke, kao što su pitanja djece, njihove prve misli o prirodi, njihovi izražaji osjetljivosti i neosjetljivosti.“ Promatranje djeteta megjutim je izvanredno teško; posmatrači valja da su „neka vrsta čitalaca, koji jasno vide njihove tajne misli.“ Na žene, naročito majke, dolazi glavni dio posmatranja; ali velik dio prvih pokusnih radova moraće preduzeti sam muž.

No ne smije objektom posmatranja biti „apstraktno dijete“, nego individualno dijete, i kad imadnemo velik broj ovakih monografija, kao što nam to jednu Preyer dade, „onda ćemo biti u mnogo povoljnijem položaju, da tamni ocrt našeg apstraktnog pojma o djetinjstvu popunimo stalnim i karakterističnim crtama“. Uz ovu monografičnu metodu manju će onda vrijednost imati statistička.

Preveo *Andrija Pordušić.*

Psihometrija i uzgoj. Revue de Belgique. 15. augusta 1899., Denis Mercken, Bilsen.

Neki ministarski cirkular iz pošljednjeg vremena preporučio je pažnji profesora jedan izvještaj — u ostalom dobro napisan — o njemačkom djelu, koje je nedavno ugledalo svijet, a govori o intelektualnom umoru. Vrlo krasna ideja! Vrlo lijepa namjera zaista, makar da nije moja zadaća da je ocijenim a fortiori i da je kritikujem.... Tek moram da i ja koju reknem, jer se administracija dotakla neke doktrine, koji je predmetom žive kontroverze izmegju filozofa, a koju ja smatrem isto tako pogubnom, kao na lošem temelju osnovanom.

Ja ću se osobito na ono osvrtati, što se tu govori o esteziometru i esteziometriji, primijenjenoj na umor. Tek ovo umišljeno mjerenje umora, ticalo se ono osjećaja ili čustva[1]) — kako ko hoće, — vazda je bitna karakteristika psihofizike, a ova je potonja u direktnoj liniji kćerka materijalizma. Ovo što ovdje pišem, pišem u hitnji, ali mislim, da ću ipak moći to pitanje dosta rasvijetliti. Navešću i mnijenja raznih psihofizičara. Pokazaću prije svega, da opiti iz psihofizike nijesu uspjeli, a preneseni na pedagoški teren ostadoše neupotrebljeni i bez koristi.

Psihofizika sasvijem je mlada nauka, o tome nema spora. Ona je k nama došla iz Njemačke. Njemačka je, kako se od čitavog jednog stoljeća amo čini, otadžbina filozofije. Ondje se rascvjetavaju sistemi, raznoliki i mnogovrsni, i trajni i efemerni. Oni gdjekada odanle provale i u druge zemlje, pa tu postanu krepki i zanimljivi baš u onaj čas, kada na rogjenoj grudi već više nemaju snage ni soka.

Ipak se moderni materijalizam rodio — valja mi to ponoviti — u Francuskoj sredinom minuloga stoljeća. Njegov je neposredni produkat psihofizika. Condillakov poznati senzualizam naturalizovao je i akomodirao francuskom ukusu Lockov empirizam. Političke prilike zemlje, pa onda tendencije općenitog duha ojačale su mnijenje, koje se rodilo iz kondilačke škole. Senzualitičke dogme narastoše, pa se stale konsolidirati, da i ne spomenem djela Lametrija, Holbacha i njihovih pristaša, u kojih su konzekvencije doktrine bile smjelo provedene i, uz izvjesni nedostatak stida, potjerane do kraja — pa se za to dogodilo nešto sasvim prirodno: vidjelo se, gdje se okupiše oko tih ideja medicinski filozofi, te ovim teorijama udariše više znanstveni biljeg, zaodjenuše ih u znanstveno ruho. U toj grupi ističu se osobito Cabanit i Broussais — pa bi se lako dalo nanizati čitavo čislo učenjaka te škole — uzevši

[1]) en tant que sensation ou sentiment ....

Digitized by Google

i Galla u to kolo, a s njime i frenologe Litrea i pozitivističku školu — sve do Lombrosa i kriminalista!

Skoro za tim pristupila je prirodna saveznica medicine: fizika, suzivši značenje ovog imena na najuže granice i zadržavši svoje prvotno etimološko značenje. Uz to je fizika medicini saopćila ono, čega u ove nije bilo, naime matematičku preciznost. Fizičari i medicinari upotpunjuju jedni druge, usavršuju jedni druge, razumiju se uzajamno i kad ih vidiš kako zajedno naprijed koracaju, onda misliš, da gledaš u dvostruko lice egzaktnih nauka.

Ovaj karakter pouzdanosti osniva se na dva principa, na pravim temeljima suvremenog materijalizma.

Prvi je ustanovio Lavoisier, a to je onaj o održanju materije. Da pravo kažem, nema tu ništa, što bi moglo rasplašiti krajnji špiritualizam, i ja sam već napomenuo u svojoj broširi „Le principe inductif", da se on svodi na jednostavni metafizički princip identičnosti; no Lavoisier je doprinio iskrivljenju toga principa, tvrdeći da je život jednostavna tehnička funkcija. Od onda otvoren je put svim zabludama eksperimentalne psihologije, a kada su kasnije Robert Mayer i Helmholtz ustanovili opet na svoju princip održanja energije, onda oni time nijesu ništa drugo uradili, već prosto potegli konkluziju iz onog dokazivanja, kome je premise postavio Lavoisier.

Sad je materijalizam slavio slavlje, a njegovoj novoj inkarnaciji, psihofiziki, bijaše postavljen temelj.

Ako u istinu sve zavisi od kretanja materije, ako u „animalnoj mašini" nema nikoje nezavisno vrelo energije, onda — ne samo po starim formulama — moral mora da je „obrnuta fizika", a krepost i opačina produciraće se onda kao vitriol i šećer. Pa onda: pošto se materija može da mjeri, a kretanje može da se proračuna kao i sve fizičke pojave, počevši od najelementarnijih do najtajnijih, onda će se moći izmjeriti i svaka brutalna senzacija i svaka uzvišena aspiracija, moći će se fizički izmjeriti i ljubav i mržnja i heroizam i kukavičluk i izdaja i žrtva — sve će se to strpati pod metar i pod utege! Esthesiometrija!!!

Ja nijesam pošao u rat s puškom i handžarom — neka to niko ne pomisli — protiv materijalizma. Ja sebi ne umišljam, da je u mene zlatousta riječ, koja predobiva, ali moram da reknem, da je ova nova doktrina velika zabluda, i ja za to želim, da je pobijem. Ako može neko da posumnja o tome, da adhezija u psihofizici ne obuhvata u sebi samoj adheziju u matematičkoj tezi, onda ću se zadovoljiti time, da se pozovem na nazor sudija i učitelja ove doktrine:[1]) „Špiritualistički filozofi" — veli Mosso — tvrde da je duša neka supstancija, u koje nema nikakog svojstva materije. Fiziologi naprotiv opet tvrde, da su psihički fenomeni funkcija mozga.... i eto ih sada u alternativi da biraju izmegju spiritualističke doktrine i izmegju zakona o održavanju energije. Oni su odabrali potonju.

„Fenomeni i zakoni," piše Espinaz (la philosophie expérimentale en Italie, p. 110.) „to je ekskluzivni objekat psihologije". „I pravo je" — kaže nadalje — „da se učenjaci u velike time zanimaju, da proučavaju, koje bi mogle biti konzenkvencije ovake doktrine, i u koji bi ih način valjalo zaodjeti, da ih prepoznaju i oni, koji povrh svega ispituju metafizički i moralni domašaj sistema. Ova doktrina megjutim nipošto ne vodi špiritualizmu, jer je ona najradikalnija negacija."

A ipak su konzekvencije ove doktrine očito pripoznate. Za Féréa (Sensation et mouvement) je misao kretnja materije; razlog, um, da je transformacija animalnog nagona, a najčišći mu je osjećaj tek jednostavni mehanički rezultat. „Evo" — kaže Lange (Les Émotions, trad. Dumas, p. 9.) „evo vam majke, koja oplakuje sina svoga. Što je njena žalost — taj njen plač? Jednostavno svijest više ili manje gluha vaskularnih pojava, koje nastaju u tijelu."

A Mosso opet ovako govori: (Vidi La peur, prev. Hément, pp. 44.—45.) „Da li izmegju ljubavi čovjeka ili majmuna ima kakve razlike — to je meni svejedno... Ali ja mislim, da ja pri tome nemam nikakve zasluge što ljubim svoju majku. Makar da je ona već odavna mrtva, mene još svejednako nešto vuče k njenom grobu, da tu prinosim počitanje uspomeni

[1]) Vidi prijevod: La fatigue intellectuelle et physique, trad. Langlois, p. 39.

Digitized by Google

njenoj. I meni je drago, što sam automat, koji je očuvao kult ove ljubavi, koja je sposobna i može da obnovi žalost i suze iz tužnog prizora od pošljednjega oproštaja s majkom.“

O, kuda su zalutali!.....

Nema sumnje, da se istina neke doktrine ne ocjenjuje po konzekvencijama, koje se iz nje mogu potegnuti i koje su tako slabo utješljive kao ove — ali ja ću ponoviti sa Paulhanom (La psychologie de l'esprit p. 184.), da „nije svrha znanosti, da nas tješi i zabavlja, već da ispita gdje je istina i da ovu upozna i raširi — pa da se onda zadovolji kada je jednom nagje i da se onda smiri, i da ne zabada u koješta drugo;“ ja samo ovo dodajem Paulhanovim riječma, da ja u svemu tomu znanosti i ne vidim. Tu je nema.

Što hoće znanost? Da ispita istinu? Dobro. Da dokaže, ako ju je otkrila? Dobro. Da prigne koljeno pred razlogom — ali samo pred njime!

Tako je!

Dakle, kada postane neka tvrdnja dokazom? Izbila je negdje na dvor, sad je hipoteza — a kad li i otkad ćemo je smatrati pouzdanom istinom, razlogom? A što će biti onda, ako makar i svi učenjaci jednoglasno nešta proglase istinom, a u njoj ipak ima krivih nazora?

Ako se desi, da je te krive nazore nemoguće dokazati, oboriti, razumjeti, pače samo i zamisliti; — hoćemo li onda ipak vjerovati, da je tako a ne drugojačije? Ili ćemo hoćeš — ne ćeš — pristašima toga sistema pokazati njihovu nemoć?

Ja protiv materijalizma ne iznosim nepoznate argumente, niti ja hoću da u obliku kakog novog ritornela aranžiram staru pjesmu o konačnom uzroku. Ove vrste dokaza vazda samo to dokazuju, da ništa ne dokazuju. „Ovako je pošto je onako“ kaže onaj, koji konačno dokazuje, — finalni dokazivalac — „ovo mora da je, jer je ono,“ odgovara mu protivnik, a bespristrani sudija, koji sve to sluša — okrene im obojici legja. Ja sam protivnik materijalističke teze, ali sam u isto doba protivnik i psihofizičke i izričnih izjava njihovih prvaka, pa pitam, neka mi pravo označe sredstvo, kojim ću te tvrdnje u sklad dovesti s njihovim mehanističkim tvrdnjama.

Neka ne bude nikakvog zamršenog dokazivanja; obično konštatovanje, koje može da shvati svak, ko i ne misli dalje od nosa, ali je ono za to tim neoborivije, što je općenitije: materija je jedno, a duh je opet drugo nešto. To je sve. A ovi retci, što ćemo ih navesti iz oglašenog Tyndalla, poznati su svuda, ali niti ih je iko oprovrgao, niti im se iko protivio. One nam eto kazuju ni više ni drugo, već ovo:

„Kad bi naša inteligencija i naš um bio dosta savršen, dosta jak, dosta bistar, da nam dopusti da gledamo i ćutimo iste molekule mozga; kad bismo mogli da pratimo sve kretnje, sva grupiranja i sve udarce elektrine i njihove molekile ako postoje; kad bismo mi potpuno mogli raspoznati ova molekularna stanja, koja stoje u svezi sa ovim ili onim stanjem našeg mišljenja ili osjećanja; i onda bismo još vrlo, vrlo daleko bili od riješenja toga problema i od toga, što je sveza izmegju ovog fizičkog stanja i činjenica svijesti. Ponor, koji je pukao izmegju obje ove vrste fenomena, biće vazda intelektualno neprohodan; neprekoračiv.“ (Vidi Taine: De l'intelligence, Ier, p. 355.).

Mosso opet ovako tumači: „Izmegju fizičkih i psihičkih fenomena ima još dubok ponor, koji se ničim ne da ispuniti.“ (La peur, p. 117.)

Nijesu dakle moderni fiziolozi i psiholozi od Leibnitzovih vremena pa do danas unaprijed koraknuli ni za jedan korak naprijed. Onda je Leibnitz u svojoj polemici protiv Locka napisao, da je percepcija i sve, što je s njom u svezi i dodiru, nešto, što se mehaničkim razlozima ne da rastumačiti, naime ne da se ilustrovati figurama i kretnjama.

„Zamišljajući“ — dodaje on — „da ima neka mašina, kojoj štruktura čini da mislimo, da imamo neke percepcije, mogli bismo je zamisliti u velike povećanu, a da očuva ipak iste proporcije, pa da onda ugjemo u nju kao u kakov mlin. Uzmimo da je tako! A ipak, kad bismo u njega — u taj mlin, mogli stupiti, ne bismo tu ništa drugo vidjeli, već samo nekoliko zasebnih dijelova i komada, koji zahvataju jedan u drugi, ali time ipak nikada ne bismo mogli razjasniti neku percepciju. (Citirao Lélut i L'amulette de Pascal, p. 34.)

Digitized by Google

Ako je tako, onda nam se konkluzija sama nugja. Nema ništa, ne može da bude ništa zajedničko izmegju duha i materije, ni izmegju njihovih prvih manifestacija: utisaka i osjećaja.

U doba moje rane mladosti, jednoga je dana u zavod, — gdje je (na žalost!) zakržljavao naš rast i napredak — došao neki čovjek, na koga mi je spomen ostao u pameti. Zvao se Besse de Larzes. Njegova memorija bijaše pravo čudo, domišljatost mu bijaše neobična. Petnaest, dvadeset, pače i trideset srokova, koje je slučajno uhvatio izmegju učenika, poredao bi i nanizavao na komadić papira; ili bi opet, kad si mu rekao neki siže, držeći list knjige iza legja, deklamovao pjesmu, koju je samo jedan put okom preletio. I što smo se mi više trudili da mu taj posao učinimo nemogućim, što smo mi njemu više poteškoća izmišljali, to je on pokazivao sve veće darove i vještine. Davali bismo mu svakojake teme, da nam o njima deklamuje. Jednoga dana dali smo mu ovu čudnovatu temu: Paralela izmegju angjela i buhe. Ali i to ga nije smelo. On je u tili čas izmislio bezbroj tačaka za isporegjivanje tih zaista tako malo srodnih predmeta, taj naš pjesnik-improvizator! Ali meni se čini, da je čak i izmegju ta dva tako malo srodna predmeta bilo više sličnosti za bujnu fantaziju, nego što je ima izmegju osjećaja i utiska.

Pobrkati osjećaj, taj subjektivni akt, taj akt svijesti sa utiskom, aktom materije, koja ga okružuje, a ova da onda utječe na materiju organizma, na živce; — upotrijebiti osjetnost kao neku subjektivnu moć, kao da je to svojstvo svijesti; — pripisati bilo živcima, bilo mjehuričastoj materiji mozga, bilo drugoj kojoj tjelesnoj partiji ovu osjetnost kakvog nutarnjeg značenja... to bi bez svake sumnje značilo filozofičku barbariju, kad bi takve bilo. Samo s gledišta ontološke strogosti znači ovakov govor, ovako tumačenje nešto upravo monstruozno. (Durand De Gros, Ontologie et psychologie physiologique, p. 214.—215.).

Dakle, ako je osjetnost u suštini svojoj nepodobna za ikaku asimilaciju s fizičkom pojavom, kako mogu da tvrde, da će mjeriti jednu drugom? Mjeriti, ne znači li to ustanoviti tačan broj odregjenih jedinica, koje su sadržane u nekoj zadanoj veličini? Ali jedinica i veličina moraju biti homogene, jer inače nema smisla mjerenju.

Ovo se čini tako jasno i bjelodano, da se moraš samo jednome čuditi, a to je: kako su se mogli i htjeli misaoni ljudi da se trude posmatrati one šimerije u mensuraciji, ili kako su mogli zapasti u iluziju, da će se uvjeriti, da joj razabiru domašaj.

Poznata je Fechnerova formula, koju je poslije nadomjestila Weberova, i koja je za jedan čas uzbudila toliki zanos, da je u svijetu učenjaka bila primljena kao kakvo otkrivanje. To je bilo u Belgiji. Pokojni profesor Delboeuf razvio je tu formulu prvi, a bila je dostatna jednostavna opaska. „Osjećaji," bijaše proglasio Fechner, „rastu kao logaritmi iz pobuda, koje ih ragjaju."

„Ja se penjem na jedno brdo, kaže Delboeuf. Ja time vršim neki posao, koji nastaje uslijed toga, što težina moga tjela djeluje protiv visine, na koju hoću da se uspnem. Za svaki metar, koji sam prevalio, valjalo je potrošiti istu količinu, isti kvantitet snage. Ali pojavi potroška podoba druga pojava, koja je subjektivna a ne da se saopćiti, ne da se pretočiti u riječi, a to je umor. Umor takogjer raste s visinom, na koju se stiže, no umor raste mnogo brže nego potrošak snage. Hiljadni metar ne iziskuje nipošto više radnje nego prvi; a ipak proizvodi mnogo više umora.

Ja znam, da i Delboeuf nije bio manje, ili bar nije htio da se pokaže manje adherentan od psihofizike. Za one, koji su mogli da iz bliza proučavaju jedrinu intelekta ovog učenog profesora, nema tu čemu da se čude i iznenade. Delboeuf je bio suptilan duh, ali prije svega bijaše skroz logičan i to onoga žanra, kome je drago rezonirati. On bijaše živ i pronicav, pa je njegov duh, njegov um otkrio simboličku pogrješku argumenta; ali on bijaše paradoksalan isto tako kao što bijaše ratoboran, pa je za to i udarao i branio u isto vrijeme sve one teze. Tako se zaplitao u kontradikcije. On je bio zavolio pozitivističku doktrinu, a pri tome pristajao je ipak i uz skeptike, pa se tako i nehotice taknuo metafizike. Mnijenje Delboeufovo bijaše dakle sa izvjesnih stanovišta nepostojano, kolebavo i promjenljivo; pa se ja za to nijesam čudio, kad mi je jednoga dana sâm rekao, da u njegovim očima psihofizika ne egzistira.

Digitized by Google

Svi se sjećamo njegove polemike. Drugovao mu u tome i Wundt protiv nekog opasnog i duhovitog anonimusa, koji se poslije prokazao kao matematičar Tannery. Pa ko je izišao pobjednikom iz ove vojske i bitke? Delboeuf je imao pošljednju riječ, ali on je tražio, da se svrši debata, veleći da su sada protivnici dosta blizu da se razumiju. I zbilja ostao mu je samo jedan argumenat. Ovaj ću odmah navesti.

Wundtova obrana bijaše za njega dosta kukavna. On reče: „Osjećaj se može mjeriti, jer ima karakter neke veličine“: (Ja to citiram iz pameti, ali ako i ne rekoh isti tekst, smisao je njegov sasvijem pouzdan.)

To je značilo toliko, koliko potvrditi, ono što je valjalo oprovrgnuti. To znači izmiješati pravo i figuralno značenje riječi. Ja ću upitati s potpunim rešpektom naspram starih običaja: je li s time, što se dostojanstvenici crkve oslovljuju sa „Presvijetli“ i „Preuzvišeni“ — u nekoj svezi, da će biskup postati neko brdo a kardinal čitava gora? A evo — ovo nije ništa drugo već pojava.

U nemogućstvu u kome se mi nalazimo uslijed nemoći naše, da sebi predstavimo naša čisto subjektivna stanja duše, da nagjemo adekvatne izraze za naše nematerijalne pojmove, mi smo eto vrlo jako prisiljeni, da se kao prispodobama poslužimo nekim izrazima, koji se u strogom značenju svome mogu primijeniti jedino na objektivne realnosti.

Po Wundtu se dakle osjećaj za to može „mjeriti“, jer se može tačno ustanoviti otkud je nastao, može se ustanoviti prag (die Schwelle) s koga je pošao.

Aj, ali ova „Schwelle“ tako je promjenljiva u beskrajnost, da se dokaz reducira na ustanovu onoga, što je svakom poznato, što niko ne oprovrgava, a to je, da osjećaj iziskuje kao uvjet spoljašnju pobudu. Tek uvjet neke stvari još nije ona stvar sama, isto tako kao što gusle još nijesu simfonija. „Drugo je pravi uzrok, a drugo ona stvar, bez koje taj uzrok ne bi bio uzrokom,“ kaže Platon [1]).

Prava tačka, pravo ishodište debate, nije otkriće ovog „praga“, već je u jedinstvenosti osjećaja.

Delboeuf to i sam uvigja. Ali on obično uzima ljevicom natrag ono što je desnicom dao, pa on za to izriče mnijenje, da bi se ovo jedinstvo moglo determinovati indirektnim putem. No pošto se njemu samome ovaka eventualna determinacija činila odviše sumnjiva ili konjekturalna, pa je za to i vidio, da mu se ni u šta skotrljavaju jedna po jedna njegovih obranbenih pozicija, videći to, on se mudro zaklonio iza visoke doduše, ali krte barikade. Evo što reče: Kromatična škala složena je od čitavog niza glasova i poluglasova. Pa nijesu li — pita Delboeuf — razmaci izmegju dva para glasova jednaki? Ne možemo li ih posmatrati kao jedinice mjerila...

Istina, Delboeuf *sam* imagjaše vrlo malo povjerenja u ovu jednakost, pa se požurio, da nam rekne da i sam nije uvjeren o realnoj egzistenciji te jednakosti, no — šta je — veli — za to stalo? — pa onda nastavlja: „zar i pjevač ipak ne sudi te razmake jednakima po intimnom osjećaju, a nije li to napokon isto?“

Zaista ja se ne sjećam i ne mogu da vjerujem, da bi Delboeuf zbilja bio u tvrdo uvjeren o onome što je tu tvrdio. Kad god se na to sjetim, na tu čudnovatu prispodobu, onda ga u duhu vidim, kako polemizira s posprdnim i skeptičnim osmjehom na ustima.

Uzmimo de, da je zbilja tako: imtimni osjećaj, to jest za pravo ekskluzivno spiritualistička metoda, svakako je tude eskamotiran u korist psihofizike, koja se time hvali, da je taj osjećaj bacila u kraj, da ga je odbila, jer joj je nepotreban, pa mu prigovara, da nije drugo već staro orugje, istrošeno, iz mode izašlo, pa može samo da još valja kao predmet u kakvom muzeju za phsihološke starine. A ova eskamotaža baš se vrši u onom časku, kad se vodi bitka izmegju dva rivala.

Delboeuf je mudro učinio, tvrdeći da su gotovo na tome, da se sporazumiju. Njegov protivnik rszumio ga je dobro. Čini mi se, da je samo za to ušutio, da poštedi Delboeufa i i da se ovaj mogne lijepo natrag povući. Ama zaista je ova tvrdnja o jednakosti intervala u glasovima škale više nego smiona; ona je ravna tvrdnji o jednakosti izmegju samih glasova, pošto se intervali mogu predočiti čitavim neodregjenim nizom posrednih glasova.

[1]) Ἄλλο μὲν τί ἐστι τὸ αἴτιον τῷ ὄντι. ἀλλο δ'ἐκεῖνδ ὂν ἄνεν τὸ αἴτιον οὐκ ἄν ποτ' εἶναι αἴτιον.

Digitized by Google

Mučke ili otvoreno izrečeni sud većine filozofa potvrgjuje poraz psihofizike. Opreznost i kolebanje prokrčiše sebi put, pa se nije oklijevalo istaknuti za čudo opručnu pojavu, da su zanositi fizičari od jedared izrično stali poricati mogućnost mjerenja.

Osobito Mosso. On je razlikujući u manifestacijama umora jenjanje mišične snage od nutarnjeg osjećaja, pripoznao, da ako se fizički čin može mjeriti, psihički se čin ne može mjeriti.

A Féré opet ispovijeda, da valja odoljeti napasti koja ti se nugja, da ustanoviš psihomehanički zakon matematičkim formulama.

Što se tiče Bineta, on je bio više nego iko drugi uvjeren o nestalnim rezultatima psihofizike, negovoreći o njegovu članku, koji je nedavno izašao u Revue philosophique, gdje se upravo definitivno izbjegava riječ „mjeriti"; i on ističe svuda svoje uvjerenje protiv psihofizike....

Nekoliko mjesta njegovog djela „Introduction à la psychologie expérimentale" jasno nam pokazuju, kako on umije pravo ocijeniti vrijednost nestalnih tvrdnja modernih psihofizičara.

Mi to ne nazivamo ispitivanje — taj glupi posao, koji stoji u tome, da se uzimaju kojekakve mjere i bilježe brojevi.... Ama je li pravo, da rekneš o jednom osjećaju da je podvostručen po drugom ili da je samo sredstveni izražaj izmegju dva osjećaja.... Mnogi su pisci pokušali, da uvedu brojeve u psihologiju u želji, da budu tačni i precizni, ali nijesu mislili, da čim se broj upotrijebi za kakvu veličinu, koja se ne da mjeriti, odmah i takav broj postane opsjenom „un trompe l'oeil" kako je to zgodno rekao! (str. 83., 40. i 82.)

Psihološkoj metodi zahvaljujemo mnogobrojne i neobično vrijedne pojedine objašnjaje, ali dokle se ona ne oboruža egzaktnim mjerilom (naime mensuracijom!) dotle joj nedostaje bitno sredstvo za ispitivanje daljnih područja. Ona može, kako Kraepelin vrlo dobro kaže, da ispituje čislo prostih mehaničkih radova, može prema tim radovima, ako se mjerenje izvodi s potrebnom suptilnošću, da rasugjuje pojavu umornosti, a može i da prinese dokaz, kako na umor utječe lična osobnost, mjesne i vremene prilike, ali odnošaji, koji se prosugjuju, u cijelosti su ipak umjetni, kakvi se u praksi ne pojavljuju, a i ne može se reći, da bi se u njima ogledali faktični odnošaji u prostijim oblicima, oni su naprotiv sasvim samovoljni. Ali mi hoćemo da dokučimo, kako se stvar faktično ima, koje se poteškoće i koji napori od uzgojenika doista traže, te ga umaraju. U tom je pogledu fiizijološka metoda mnogo naprednija, kao što i dr. Wagner s pravom ističe. Jedini izmegju psiholoških posmatrača umora, neuračunavši Sikorskoga, koji može te odnošaje u presugjivanje da potegne, jeste — dokle naš pogled dopire — dr. Laser; no on je to izveo načinom na skroz nedostatnim.

Čisto mehaničko mjerilo nije umjesno. Treba da se odabere takvo, koje sadrži zajedno fizikalni i psihološki momenat, i oba ta da se mogu — prvi mehanički, a potonji kvalitativno — tačno odrediti. Za to ima samo jedan ištrumenat — hronoskop. Samo vrijeme može da se postavi mjerilom odnošaja, koji teku, kao što n. pr. teku ovi. Nikako pak ne može da bude mjerilo ukočeno — geometrijsko. Svaki se duševni rad zbiva u vremenu; dužina vremena odregjena je radom. Svaka radnja ište neko normalno vrijeme, za koje se može izvesti. Što je veća sila (energija), to brže napreduje dotični rad. Ako rad napreduje sporije, nego što bi prema pravilu trebalo, to smetaju neke neprilike, koje treba izbliže upoznati i izlučiti, ako nam je do toga, da ugledamo sliku, koja se slaže s istinom. Uopće vrijedi ono pravilo: duševnoj je čilosti dužina potrebnoga vremena obratno proporcijonalna, dakle i obratno može dužina vremena na energiju protivno da zaključuje. Vrijeme je naime psihološki produkat; ono je formalni, čisto kvantitativni odnošaj, koji se pristavlja kvalitetu, i ne može samo da bude odlučno; ono mora da se oprijatelji s korekturom kvalitativnih prilika (pogrješaka, ispravljanja, uobziravanja, odnosno izlučenja utjecaja, koji su povodom umoru, kao što su: vrijeme spavanja, interes, zdravlje i t. d.).

Gotovo jednakim načinom formulovani su u samoj Njemačkoj prigovori protiv Wundtove teorije, po muževima kao Münsterberg, Külpe, von Boaz a najviše von Kriess[1]).

[1]) Vidi: Heinrich: Die Physiologische Psychologie in Deutschland.

Digitized by Google

Zbilja bi nam bilo za čudo, pa nam je dvostruko za čudo kad vidimo, gdje Binet pokušava da uvede esteziometriju i esteziometar u pedagoške metode. U velike se time bavio Lobsien, mjereći dječiji interes, rad, umor i intelektualnu snagu, i dokazujući svoje tvrdnje silnim računima i tabelama[1]).

Treba li da kažem, da je upotreba esteziometra u školama upravo nemoguća? Treba li da još i to kažem, da je to sredstvo nada sve beskorisno, izlišno? Kako da se poslužiš njime — recimo — u razredu; gdje ima mnogo djece? Ama zadaci ne zadavaju se ekskluzivno djeci sad manje sad više nadarenoj, sad manje sad više umornoj!... Učitelj valja da se vlada kako to traži poprečno temperamenat i sposobnost u svih njegovih gjaka...

Uzmimo pače i to, da su svi gjaci jednaki; uzmimo k tomu, da se stepen umora i može determinovati preciznim načinom, pa koju bi apsolutnu vrijednost onda imala bilo koja ovaka determinacija? Ja bih ljuto sažaljevao nastavnika, koji drugojačije i prirodnije ne bi umio da ocijeni duševnu snagu svojih gjaka, pa da je na to spao da mu treba esteziometar i njegove vesele operacije!

A ipak gosp. Binet nagomilava debele sveske pune brojeva figura, statistika, grafika, pa onda citira, diskutira, kritikuje i obara postupak predšasnika, govoreći, da je napokon pronagjena decidirano savršena metoda, da se dokaže divna tvrdnja o tome, kako je „u školama posvuda umor tim veći, čim je intelektualni posao intenzivniji!“ Ali i naviještajući žalosno, da ispitivanja o intelektualnom radu još nijesu dosta napredovala, da se iz njih potegne praktična konkluzija, koja se može izravno primijeniti u školama[2]).

Frenolozi pokazaše više povjerenja u uspjeh svojih teorija. Primjena mehaničkih sredstava na uzgojne reforme ne datira tek od onda, otkako se pojavila psihofizika. Jedan govorljivi Gallov učenik, doktor Sarlandière, bijaše pod Louis-Philippom izumitelj kraniometričke kape, koja će razjasniti razvitak organa i po kojoj posmatraču ne može da izmakne ni najmanji stepen toga razvitka.

Ta je kapa zauzimala vrlo znamenito mjesto na nekoj izložbi produkata francuske industrije. Kralj i kraljevska porodica opaziše tu kapu, pa pozvaše autora njenog, da im rastumači svrhu njenu. On je ugrabio tu lijepu priliku, pa je uzvišenim osobama rastumačio mehanizam i korist toga inštrumenta. „Ne samo“ — reče autor kralju — „da će se ovim orugjem moći tačno označiti uzgojni sistem, kakav je naročito podoban za svaki mladi stvor, ali će se tako i sistem represije moći organizovati, a osim toga i kazneni sistem, doći će pače dotle, da će se ukinuti smrtna kazna“ [3]).

Smrtna kazna megjutim ipak nije ukinuta, nit je uzgojni sistem reformiran, a ja mislim, da se kruto ne varam, ako reknem, da će esteziometar uskoro otići putem kraniometra od doktora Sarlandièra. Ama i esteziometar premalo podoba velikim nadama, koje su smjelo u njega postavili.

---

[1]) Eksperimentalna pretraživanja Lobsienova pokazuju nam najjasnije i najzanimljivije, kako su daleko došli pristaše mensuracije u svojim šimeričkim tvrdnjama. Evo što megju ostalim veli Lobsien: Interes je u različitim satovima sveosve različite jakosti. Veselje i ljubav naspram stvari olakšava doduše svaki rad, ali ni tad se umor ne može zatajiti, obmana je, ako se misli, da napredovanju radnje umor ne smeta. Što je intenzivniji interes, to je veći napor — i umor, koji iza njega slijedi. Gdje u nastavi nema interesa, tu nema ni napora, nego kako neke tabele pokazuju, uz takvu se nastavu oporavlja, osobito ako otprije umor postoji. Dakle je vrlo znamenito nastojati o tom, da se ukloni utjecaj nejednakoga interesa. Ja sam razlikovao pet stupnjeva, koji su ozgor označeni kao 0, $^1/_4$, $^1/_2$, $^3/_4$ i 1 — i nastojao sam da tim naznakama prikažem i intenzivnost i trajanje interesa. One doduše nijesu objektivna, egzaktna mjera, ali takve uopće i ne može da bude. Eliminaciju preduzeh tako, da sam multiplikacijom vrijednost umora za svaku pojedinu struku sračunao na jedinicu interesa. Protiv toga postupka ne mogu se ovdje podići nikakve sumnje, jer taj način treba da se proteže samo na prosječne vrijednosti pojedinih struka..... *Opaska prevoditeljeve.*

[2]) Binet et Henri: La Fatigue intellectuelle (pag. 325.—330.) „Les recherches sur les effets du travail intellectuel ne sont pas encore assez avancés pour qu'on puisse en tirer une conclusion pratique qui soit directement applicable aux écoles.“ Pa onda: „Dans les écoles la fatigue est d'autant plus forte que le travail intellectuel est plus intense, c'est vrai.“ Sve ovo nijesu izvanredne i nove stvari.

[3]) „Non seulement on devra préciser avec cet instrument le système d'éducation propre à chaque jeune sujet, mais on organisera aussi le système de répression, le système pénitentiaire et peut-être arrivera-t-on à l'abolition de la peine de mort.“ Sélut, La Phrénologie, pag. 216. Zaista smjela izjava!! *(Op. prevod.)*

Digitized by Google

Kad se više ne bude znalo za izumitelje, zaboraviće se i izumi: esteziometri i kraniometri.

Metafizičar Maine de Biran, priča nam M. Alexis Bertrand, žalio je veoma, što nema pravog i pouzdanog kakvog psihometra, da se njime izmjeri — ne stečeno znanje — već zdravlje i jedrina duha. Valja priznati — kaže on od šale — da, kad bi se takav psihometar upotrebljavao — drhtali bi mnogi kandidati! Često bi se onda dešavalo, da bi prvi bili pošljednji, a pošljednji prvi! Neka se ne boje — doda napokon — mnogo je teže izmjeriti duše, nego lubanje. (La psychologie de l'Effort, p. 151.—152.)

Ama evo za to i ja ovo napisah!

A sada još jednu pošljednju riječ. Nema ništa pohvalnije, nego što je staranje javnih vlasti za narodnu nastavu, to staranje neka se vrši putem naredaba umjesto strastvenih debata o preopterećenju škola. Ipak mislim, da ima i prečih pitanja za rješavanje i zamašnijih reformi za realizovanje.

Neki vrlo poznati profesor napisao je nedavno u jednom članku, o kome bijaše mnogo govora, kako bi valjalo udesiti, da se dogje do boljeg učiteljskog osoblja. Ja bih imao više primjetaba da učinim na neke njegove tvrdnje. Ja naročito ne mislim kao on, kad on veli, da bi „onaj ministar, koji bi se pothvatio da provede naviještenu reformu — svoje ime za sve vijeke upisao u istoriji javne nastave".

Ja to ne mislim, pošto ja smatram strogom dužnošću vlasti, da za javna zvanja biraju najsposobnije i najzaslužnije ljude i da vršenje jednostavne dužnosti po mom sudu ne opravdava izvanrednu čast istoričke uspomene[1]).

Navešću ovdje riječi nekog vrsnog pisca, čije ime služi na čast i na slavu domovini. To je Émile Laveley. Pa evo što reče: „Razdioba funkcija ne smije da bude zavisna od volje ljudi, već od prirode same stvari. Izmegju nekog mjesta i izmegju vještina neke osobe ima vazda neki snošaj. Ili je to mjesto za njega ili je za koga drugoga. I pošto je ovaj snošaj ustanovljen, to ovo mjesto njega zapada po njegovim sposobnostima. Nikoje se mjesto u javnom životu ne bi smjelo davati kao od milosti, već samo u ime zasluga, kao nečije zasluženo pravo. Viša vlast ne smije nikada biti sluga, koji je pojedinoj osobi obvezan, već ona valja da uzme u svoju službu samo onakve osobe, koje najviše vrijede.

Valjana administracija mora da traži i zahtijeva ono, što je znanost stalnim svojim zakonima odredila, ona mora da ustanovi vrijednost pojedinaca, a ove opet valja da umije rasporediti po njihovim sposobnostima, vještinama i zaslugama. Samo onda ne će biti nikakih podlosti, nikakih spletaka, nikakih preporuka s jedne strane, niti će opet s druge strane biti protekcija, a ni milosti, ni nepravica.

Mlagji ne će se nikada smutiti porad čustva svoje zavisnosti, a stariji ne će se preuzeti poradi odurne gordosti, što je daje moć, da možeš po volji odlučivati o sudbi svojih bližnjih. Karakteri očuvaće svoj biljeg i jedrinu, jer svak živi u svom pravu.

Ja megjutim ne mislim, da su znanje i sposobnosti učitelja same dovoljne, da se podigne nivo uzgoja[2]).

Pored i povrh zasebnih i sporednih zahtjeva, o kojima javna nastava imade da brigu vodi — valja da u prvom redu stoji staranje o uzgoju. I to mislim uzgoj, koji, prost od svake predrasude stranaka i sekti — i držeći na oku samo narav ljudsku, zadahnut je istinskom veličinom ciljeva ljudskih, i koji sebi postavlja načelnom svrhom i kao najviše gledište, da od ljudi obrazuje s l o b o d n a i n e z a v i s n a b i ć a.

---

[1]) Gornje riječi mora da su pisane na Marsu ili na kom drugom sretnijem planetu; ko poznaje prilike na našem globu, mučno da će takva šta napisati. *Ur. „Šk. Vj."*

[2]) Ko poznaje i na oku drži realne prilike, tomu će se gornje riječi kritičareve svakako učiniti naivne: koliko bi javnih zvanja bilo popunjenih, kad bi se za sva javna zvanja birali samo „najsposobniji i najzaslužniji" ljudi? Šta ćemo, kad ih ima tolikih i tolikih srednje ruke; kad ih ima i sposobnih, ali nijesu i zaslužni, dok ih opet ima zaslužnih, ma da su skromnijih sposobnosti — sve to i u samoj Belgiji. I mi smo posve suglasni s onim gore spomenutim profesorom, da bi onaj stekao veliku zaslugu za državu i narod, koji bi našao put, kako da se za sve škole stignu sami valjani nastavnici, mi pače ne bismo znali veće. Ta to bi bio ključ za svaki napredak. *Ur. „Šk. Vj."*

Digitized by Google

I ističući ovu uzvišenu svrhu, mislim ja, ponavljajući sa slavnim onim zatočnikom naravnoga odgoja, da prije nego što će se neko pothvatiti obrazovanja jednoga čovjeka, treba da je on sam gotov čovjek; mislim i velim, da će sve one sporedne reforme nauka ili metode, pa i samoga osoblja, sve dotle biti jalova rabota, dok garancije slobode i nezavisnosti — ti uslovi časti i dostojanstva — ne budu uhvatile korijena u srcu onih ljudi, kojim je povjerena najuzvišenija socijalna misija, dostojna najvišeg interesa.

I u tome vidu usudio bih se tvrditi, „govoreći o stvarma koje poznajem i uz koje srcem i dušom prianjam", da „staranje o održavanju i pomnom izboru nigdje nije taka prijeka potreba, kao ondje, gdje se ono tiče poglavara državnih nastavnih zavoda."

Ja sam veliku znamenitost te tačke istakao u svojoj brošuri: „l'Indépendance de l'Instituteur". Ja sam ondje pokazao opasnost, koja nastaje otuda, ako se na čelo uprave zavoda za javnu nastavu postavljaju ljudi, koji može biti ni po svom zvanju, ni po talentu, ni po zaslugama, naročito pak po visini misli ni po jedrini karaktera ne izlaze podobni, da svoju ulogu vrše s potpunim taktom i obzirnošću.

Istakao sam takogjer, da samo čudna inteligencija i skučen pogled mogu previjanost i servilnost smatrati neophodno nužnim svojstvima, gdje ta svojstva mogu da vrše veoma opasan utjecaj na dobar napredak i na dostojanstvo administracije.

Ja sam napokon pokazao, da je nuždan najskrupulozniji rešpekt naspram dužnosti u zvaničnika — taj rešpekt i efektivna odgovornost administracije na svim stepenima moraju sačinjavati temelj administativne pravde, postavljene nad svaku sumnju. Sve to, mislim, da sam već osvijetlio prije nekih deset godina. Ne marim to opet ponavljati, ali imam tu satisfakciju da mogu konstatovati, kako onaj dio vremena od deset godina nimalo nije potresao moje tadašnje uvjerenje, već ga je utvrdio. Onda me je vodilo, i danas me vodi duboko čustvo, da nam treba odista slobodan, odista „narodan, odista čovječan uzgoj!"

Prikazala *Jelica Belović-Bernadzikowska.*

Pripomena. *Mi smo u pojedinim prilikama ponekim literarnim pojavama na polju eksperimentale psihologije i psihofizike priklanjali pažnju, pa je i o psihometričkom ispitivanju umora bilo spomena u ovom listu. Iznijeli smo i gornji članak, što ga je na našu zamolbu prevela vrijedna naša gospogja suradnica, neka se znade i kako drugi sude o tome, kojima se ne svigja taj najnoviji pravac u izučavanju ljudske duše i njenog rada. Iznoseći misli, istaknute u gornjem članku pred naše poštovane čitaoce, nijesmo time htjeli očitovati, da usvajamo sve ono što se gore kazuje. Kada pisac veli: drugo je materija, a drugo duša; pak dalje: da se svaka veličina samo može mjeriti onakim jedinicama, od kakih je sastavljena, i opet da jedinice nikoje naše mjere ne možemo primijeniti na mjerenje duše, — onda ne možemo drugo reći, već samo da je to sve sušta istina i da smo s time posve suglasni. Ali je pisac previdio jedan zamašan momenat, pa je cijelu svoju raspravu osnovao na krivu temelju, te pošao pobijati, što niko ne tvrdi: ta ne bavi se „psihometrija" izravnim mjerenjem duše, i ako bi to slijedilo iz ovakog naziva te najmlagje naučne, još vrlo zelene grančice. Svak nas zna, da duša nije u neposrednoj svezi sa spoljašnjim svijetom, već da s njime opći, t. j. da od njega prima dojmove i da na njih reagira putem tjelesnih organa. Zna se i to, da su ti organi mahom podvrženi fizičkim zakonima i da se po ovima vlada njihovo funkcioniranje; zna se, da naši fizički organi samo prema tim fizičkim zakonima služe duševnom životu i radu i da se ovaj samo prema tomu naspram spoljašnjega svijeta manifestira, intenzivnije ili slabije, kako mu već ti organi služe, te da kvalitet fizičkih organa prema tomu bitno uslovljava spoljašnje manifestacije duševnoga života i rada. Funkcije su pak fizičkih organa fizičke (ručunajući amo u širem smislu i fiziološke funkcije), te se dakle mogu mjeriti fizičkom mjerom. Ne mjeri se dakle ni duša ni duševni rad, već se mjeri funkcioniranje fizičkih organa, potaknuto duševnim životom i radom, ili drugačije: mjere se spoljašnje manifestacije duševnog života i rada. Pa onda umor! Ta je li umor odista „duševno" stanje? Može li se duh umoriti? Ta umor nije drugo, nego malaksalost fizičkih organa uslijed prevelikoga potroška nekih njihovih sastojaka! Za što dakle da se stupanj te malaksalosti — biva umor — ne može mjeriti! Konji su malaksali, i dok mi sažaljujemo njihovu malaksalost, dotle kočijaš na svome sjedalu sjedi u punoj snazi i jedrini, ali se on*

Digitized by Google

za to ipak ne može da pomiče dalje, kad mu konji više ne mogu kola da vuku. Nije dakle bez svrhe ispitivanje i mjerenje raznih pojava u tjelesnom organizmu, koje stalno prate izvjesne pojave u duševnom životu, samo je to mučna rabota, i proći će mnogo vremena, dok se sve te pojave i svi njihovi pošljeci stalno svrstaju i utvrde; isto je tako još vrlo daleko do toga, kada će psihometrija biti podobna, da služi i da se općenito pripoznaje kao pouzdano pedagoško pomagalo. *Ur. Šk. Vj.*

Indukcija kao psihološki temeljni princip cjelokupne nastavne metodike. Napisao dr. Max Mehner u Döbelnu (Neue Bahnen, sveska 9. september 1899.).

Nema sumnje, da se dan danas na pedagoškom polju mnogo radi. Isto se tako već mnogo uradilo, ako se na oko uzme metodička izrada pojedinih nastavnih skupina, n. pr. jezikoslovna nastava i prirodoznanstvo. No ma da u tome poslu svi znameniti nastavnici sadašnjosti sudjeluju, ipak oni daleko zaostaju za radovima prijašnjih perioda. Poznato je, kako se pedagogika n. pr. za vrijeme Pestalozzija i Diesterwega bila podigla, premda je tada samo mali dio odabranika sudjelovao u njezinoj obradi. Danas pak, kada sve druge pokusne znanosti tako krasno napreduju i kada i u pedagoškom pogledu na stotine, pače hiljade sposobnih ljudi ulažu svoju cijelu duševnu snagu, kako bi pedagogika barem donekle s drugim znanostima uporedo koracala, opaža se na pedagoškom polju stagnacija kao nikada prije. Pedagogiki se pače poriče pravo, da se naziva znanošću i samo se na malom broju sveučilišta predaje pedagogika.

Uzrok ovoj pojavi valja u tome tražiti, da se uslijed pedagoških manjih radova po malo gubi prijegled velike cjeline. Izragjuju se svakojake u p u t e, koje su veće ili manje vrijednosti, da tobože metodika prirodoznanstvene, geografijske i povjesne nastave ili nastavu u njemačkom jeziku navrnu pravim putem; razbija se glava o tome, da li treba nastavljati po 3, 4 ili 5 formalnih stupnjeva, da li njemački jezik treba nastavljati na osnovu čitanke ili jezične bilježnice, da li u osnovnoj školi treba uzimati oblikoslovlje ili mjerstvo i da li tu nastavu od prilike prema zajednicama oblika valja udešavati. Gdje pri ovakim pitanjima ostaju viša stanovišta? Ako želimo, da pedagogika bude općenito pripoznata kao znanost, onda se ne smijemo zadovoljiti ovom k o č i j a š k o m rabotom, kao što se to dandanas velikim dijelom čini — ne može se baš posve utvrditi, da nije nužna — već nam valja nastojati, kako da se cijela pedagogika a isto tako i metodika sagradi na općim temeljnim principima. Zbor istovrsnih spoznaja može se naime samo onda znanošću nazvati, kad su one sredane prema velikim općim stanovištima. No naša je metodika n. pr. danas — sa malo izuzetaka — skoro ništa drugo nego — mnogostručno, pače bez ikakva saveza jedno uz drugo sredani skup od više manje opravdanih zahtjeva.

Pedagogika je, kako je poznato, teoretična i praktična znanost u isto doba. No dok se u matematici n. pr., koja je isto tako teoretična i praktična znanost, teorija od prakse posve razlučuje: dok teoriju učeni profesori sve više usavršavaju, a praktičnom se primjenom teorije bave inžiniri i tehničari, nije tako razlučena teorija od prakse u pedagogici. Skoro i nema čiste teorije i pedagoški su sistemi tek mnogostruko grupiranje poznatih praktičnih podataka. Teoretičari su i praktičari ovdje najvećim dijelom ista lica. Jedan je od novijih sistema — Herbartov — istina, izveden strogo sa jednog gledišta uzgojne svrhe, i s toga je Herbartova pedagogika u istinu znanstvena pedagogika. No ovim se riječma nipošto ne misli, da je odlučeno, da li je taj Herbartov sistem takav, da se u svako vrijeme može neposredno u praksi primijeniti. Isto tako iz navedenih riječi ne slijedi, da je ovaj sistem jedini znanstveni, koji se može zamisliti. Pedagogika je osnovana na psihologiji, logici, etici i estetici, dakle na znanostima, kojim se podaci vazda ne temelje na apsolutnoj izvjesnosti, te po tome valja pripoznati, da znanstveno-pedagoški sustavi, slično kao i filozofski, mogu i moraju različiti biti prema glavnim fundamentalnim principima, na kojima su sagragjeni. Ali sadašnje doba nije nam takav prema višim stanovištima zamišljeni sistem dalo, i to je uzrok, što se u razvitku pedagogike bilježi stagnacija.

No koju izvanrednu vrijednost ima za praksu strogo znanstveno izragjen sustav, to se opet vidi po Herbartovom sistemu, koji se neosporno može ovakvim označiti, koji je danas

Digitized by Google

za obradu pojedinih pedagoških grana najudesniji, i koji njegove pristaše tako oduševljava, kao što to samo prava znanost može da postigne.

Kad bi pak, nadovezujući na riječ „mračna je, prijatelju, svaka teorija“ neko htio primijetiti, da za praktičnu pedagogiku ne trebaju teoretični sustavi, taj bi tome doprinio, da bi se razvitak pedagogike slučaju prepustio i da bi se pedagogici — onda s punim pravom — poricalo ime „znanost“, a učiteljsko bi znanje postalo običnim zanatom. Onaj pak ogranak pedagoške nauke, u kome najvećma u oči udara nedostatak viših gledišta, jest metodika. Skoro svaki učitelj, koji je kakvu god tobože novu majstoriju otkrio, kojom bi se mogao koji god od nastavnih predmeta na nešto razumljiviji način predočiti, ili da ga djeca mognu lakše prisvojiti, laća se pera i nastoji, da se „njegova metoda“ prisvoji. S toga sve vrvi od rukovodnika i uputa, a s time ujedno od metoda i metodica, da se čisto zbuni i praktičan učitelj, koji stvar marljivo proučava i traži što je najbolje.

U ovome što slijedi, pokušaćemo da pokažemo — dakako samo u kratkim potezima — kako se i u ovim prividnim stranputicama u metodici može red staviti, ako se pri tome držimo nekog stalnog gledišta i ujedno, kako se ovakvo gledište za cjelokupnu praksu pokazuje plodonosnim. Osnovni princip dakle, na kome bi se imala cjelokupna metodika graditi, jest indukcija.

Da je to princip logički — logika ovdje shvaćena kao dio psihologije — ne treba se čuditi, pošto se u nastavi najvećim dijelom računa s razumom dječijim; nego valja dokazati, po kakom se pravu upravo baš indukcija, a ne možda dedukcija ili zakon asocijacije ili što slično smije uzeti kao temeljni princip cjelokupne metodike.

Znamenit nam u tom pogledu momenat daje analiza ljudske i djetinje svijesti. Već Arendt upozoruje na to[1]), da indukcija ima vrlo veliku vrijednost u svim granama ljudskog znanja i ljudske radinosti, u tjelesnom kao i u duševnom razvitku, u medicini i jezikoslovnoj nauci, u povijesti i pravnoj znanosti, u narodnoj ekonomiji i u umjetnosti, kod trgovca kao i u društvenom životu, od prvog izražaja ljudskog govora do najdubljih špekulacija, dakako često u tako skrivenom obliku, da se ni riječma ne može označiti, te je više stvar čustva nego samosvjesnog bistrog mišljenja; to je jedna vrsta indukcije, koju Helmholz naziva umjetničkom, te je razlikuje od prirodoznanstvene ili logične t. j. od one indukcije, koju bistra svijest proizvodi. Nešto slično potječe iz analize djetinje samosvijeti. Šestgodišnje dijete ima dakako najvećim dijelom individualne pojmove; no ono je takogjer već prisvojilo neku zalihu općenitih pojmova, kao n. pr. kuće, ptice, životinje, drveta, djeteta, čovjeka i t. d. Svi su ovi pojmovi iskustvom, dakle indukcijom stečeni, jer iskustvo poznaje samo induktivni način stvaranja pojmova; kada dijete ovakav pojam reproducira, onda ono ne misli najprije na njegov sadržaj — nije mu u ostalom sadržaj pojma, t. j. njegova bitna obilježja još ni jasan, nego ono obigje sadržaj pojma ili barem jedan dio njegov, t. j. obigje predodžbe, koje su pri induktivnom stvaranju općenitog pojma bile prisutne, ili barem stanoviti broj tijeh. To se najbolje opaža kod brojnih pojmova, za tim kod pojma „boja“ i t. d. Kod reprodukcije pojma „5“ n. pr. obagje se većom ili manjom brzinom opseg pojma: 1, 2, 3, 4, 5; a pri obnavljanju pojma „boja“ misli na plavo, crveno ili na ma koju ili nekolike druge šare, što ih slučajno poznaje. Iz ovoga slijedi neposredno, da je indukcija za dječiju dušu zgodan način stvaranja pojmova i kao takva za psihološki osnov cjelokupne nastavne metodike najudesnija.

Nastojaćemo ipak, da ovu stvar još temeljitije dokažemo time, što ćemo o suštini indukcije iz bližeg progovoriti. Veliku znamenitost indukcije za spoznaju prirode i dobivanje novih istina najprije je jasno i razumljivo razjasnio Beko Verulamski u svome „Novum Organum“. On veli, da nam ne treba misli samo iz sebe crpsti, kao što pauci izvlače svoje niti samo iz sebe, isto tako ni kao mravi, samo sakupljanjem, nego kao pčele skupljanjem i preragjivanjem. Najprije treba posmatranjem i pokusima činjenice ustanoviti, onda ove treba pregledno poredati i najposlije valja prijeći od spoznaje činjenica spoznaji zakona[2]). Ovaj rad ljudske duše zovemo još danas po Bekonu indukcijom. Najnoviji obraditelj na

[1]) Vidi Dittes, Pädagogium, svezak XVII., str. 165.

[2]) Überweg, Grundriss der Geschichte der Philosophie. Berlin 1866, 3 Theil, S. 38.

Digitized by Google

ovom polju, John Stuart Mill, sazdao je na indukciji cijelu logiku, pa već to mora svakog potaknuti na razmišljanje, ne bi li se i cjelokupna nastavna metodika, koja je u stanovitom pogledu primjena logičnih zakona, isto tako mogla izraditi na indukciji. Mill definira indukciju na ovaj način[1]): „Indukcija je pravac razuma, na kome ono, što smo u naročitom slučaju ili u naročitim slučajevima upoznali kao istinito, isto tako nalazimo kao istinito u svim takim slučajevima, koji su s prvašnjim jednaki u stanovitim prilikama, koje se mogu odrediti.“ Indukcija je dakle zaključivanje, koje se osniva na spoznaji, dobivenoj posmatranjem i pokusima, te koje vazda ide od poznatog nepoznatom, od posebnog općenitom, od jednostavnog složenom, od bliza daljemu i t. d. Iz ovog razlaganja može se upoznati, da indukcija, koja se prije po Beku Verulamskom smatrala samo kao metodika u prirodoznanstvu i istraživanju prirode, eminentnu vrijednost ima i za pedagogiku. Poznato je, naime, da didaktika postavlja ove postulate: Nastavljaj od posebnog k općem! Od poznatog k nepoznatom! i t. d. Indukcija ispunjava ove zahtjeve i već je s toga opravdano, da se postavi kao princip u metodici. No induktivnoj metodici nijesu više ovi zahtjevi samo u red postavljena pravila, koja ne stoje u čvrstoj svezi i od kojih svakome još treba naknadno obrazloženje, nego su to zaključci iz jednog principa i kao takvi neosporno izvjesni; ako je samo pravo principa pripoznato, onda tu ne treba više nikakvih aksioma, nikakvih iskustvenih pravila! Time pak, što će ovih pravila nestati, te će se kao zaključci iz jednog principa povratiti, oslobodiće se metodika diletantizma i postaće pravom znanosti.

Pa i najglavniji zahtjev pedagogike „Nastavljaj zorno!“ može se neposredno iz principa induktivnog izvesti. Schütze[2]) i drugi pedagoški pisci niti ne obrazlažu ovog pravila, nego se u tom pogledu jednostavno pozivaju na Pestalozzija. Drukčije je to u induktivnoj metodici. Pošto indukcija, kako je na ime razjašnjeno, polazi od spoznaja stečenih posmatranjem i pokusima, to je prema tomu I. stepen indukcije: da se posmatranjem i pokusima dobivaju predodžbe, koje podobaju činjenicama. Posmatranja su dakle i pokusi temeljni uslovi induktivne nastave, ili da govorimo s Pestalozzijem, zornost je i ovdje temelj svih spoznaja. Pošto se pak pod „činjenicama“ moraju razumjeti kako konkretne tako i apstraktne stvari, to slijedi nadalje iz našeg principa, da se mogu dobiti kako predodžbe o konkretnim, tako takogjer o apstraktnim stvarma. O predodžbama konkretne stvari, o predmetima prirode i umjetnosti, ne treba pobliže govoriti, poznato je, da ih dobivamo putem osjetila, osjetnim, spoljašnim zorom. No indukciji treba takogjer predočaba o apstraktnim stvarma i činjenicama, n. pr. o vjeri, ljubavi domovine, saučešću i t. d. i da duša mogne induktivno raditi, trebaju nam zbiljne predodžbe o takvim stvarma, a ne prazni pojmovi ili definicije, kojima se toliko — i u osnovnoj školi operira. No substrat ovih apstraktnih predočaba ne može dijete gledati, slušati i t. d., ne može uopće takih predočaba osjetnim, spoljašnjim zorom steći. To može samo da bude unutrašnjim zorom, koji se proizvodi posredovanjem mašte i fantazije. Predodžbe o apstraktnim stvarma, kao o vjeri, ljubavi domovine, saučešću i t. d. dobije dijete samo onda, ako je samo jednom — pa makar i u jednom momentu — imalo vjeru, ljubav prama domovini, saučešće. Nije dakle dosta, da dijete o vjeri umije reći, da je vjera neka stalna nada i t. d., nego bi trebalo da samo na sebi proživi moć vjere; nije dosta da umije reći: domoljublje je ljubav za domovinu, nego treba da osjeća u samome sebi plamen oduševljenja, koji je u borcima od 1813. buktio. Onda tek ima dijete zorne predodžbe o ovim apstraktnim stvarima, na kojima se onda može indukcijom dalje graditi. Da se ovakve predodžbe na ovaj način dobivaju, to zahtijeva princip indukcije.

Iz principa indukcije slijedi nadalje, da pedagogu nije slobodno ostati kod rečenice „Nastavljaj zorno!“ Nije dosta samo skupljati, nego valja i preragjivati! Zrijenjem se doduše dobije množina predočaba, ali ove mogu za čovjeka u nekom pogledu postati beskoristan balast, pošto svaka nova predodžba utječe na staru, te je malo po malo u nesvjesnost pomiče. Na ovim pak predodžbama osniva se cijeli induktivni postupak, s toga one moraju biti jasne, bistre i svaki čas prezentne. Tako dakle u drugom redu prisiljava princip indukcije, da se

---

[1]) System der deductiven und inductiven Logik von John Stuart Mill. Leipzig, 1884, I. Bd., S. 337.

[2]) Schütze, Evangelische Schulkunde. 3. Auflage. S. 194.

Digitized by Google

nastoji, kako bi se mogle predodžbe, koje su u svijesti potonule, u zgodno vrijeme opet obnoviti. No to samo onda može da bude, ako se predodžbe u stanovit odnošaj dovedu i porede, ako se njihova svojstva jedno s drugim isporede, ako se potraži uzrok i pošljedica, ako se dobiju općeniti pojmovi, u koje su pojedine predodžbe poredane. Duševnu pak radnju nazivamo „mišljenje“, i zakoni su dakle o mišljenju, koji valja da upravljaju našim daljnim nastavnim radom. No to nijesu ona pravila stare formalne logike, koja je mehanizam mišljenja onako razglobila kao što bi ga našla, nego su to oni prirodni zakoni, koji nam tumače, kako oblici mišljenja postaju. Pažljiv posmatrač pronašao je, da pojmovi nijesu, kao što formalna logika tvrdi, temeljni elementi procesa u mišljenju, nego sudovi, koje treba držati ponajprije samo kao kombinacije predočaba. Ovi pojedini sudovi postaju daljnjim sastavljanjem, stapanjem i ujedinjivanjem malo po malo sve općenitiji, dok čovjek napokon ne dobije općenite pojmove ili istine, koje ga zadovoljavaju. Pošto dakle mišljenje unutrašnjom nužnošću teži za sumarnim, jednostavnim oblicima, kojima se obuhvata obilje objektivnog opstojanja, to je pomenuti put, koji je s indukcijom posve identičan, najnaravniji put cjelokupnog procesa u mišljenju. Indukcija je dakle psihološki prirodni zakon, i ako induktivno obučavamo, onda obučavamo naravno. I tako se eto stari zahtjev, da valja nastavljati naravno, izvagja iz induktivnog principa, te kad nas ne bi daleko odvelo, mogli bismo još i ostale tako zvane didaktične postulate izvesti iz postavljenog psihološkog principa.

Induktivnim principom ne zadovoljavaju se dakle samo svi zahtjevi didaktike, nego ovi zahtjevi izbijaju u isto doba na površinu kao zaključci iz principa, koji kao psihološki prirodni zakon općenito vrijedi. Pojam načela gubi se prema tomu u metodici; zaključci iz principa izvedeni dobiju pače značenje zakona, koji općenito vrijede i ovaj dio pedagogike postane obuhvatanjem svakojakih iskustvom stečenih rečenica, pravom znanosti. Ovo izvagjanje starih zahtjeva u nastavi iz psihološkog prirodnog zakona pobija u isto doba daleko rašireni i od jedne pedagoške škole sadašnjosti naročito zastupani nazor, da je nastavljanje umjetnost, i ona pravila da su „umjetnička pravila“. Ne i sto puta ne! To nijesu nikakva umjetnička pravila, nego su izljevi psihološkog prirodnog zakona. Obučavanje nije, ako se po načelima znanosti vrši, nikakva umjetnost u smislu slikarstva, muzike i poezije. Nema znanosti slikarske umjetnosti, nego samo povijest njena. Ali ima znanost nastave i uzgoja, pedagogika, te je obučavanje i uzgajanje samo praktična primjena ove znanosti. Obuka samo treba da, osvrćući se na psihološke prirodne zakone, stvara duševne proizvode i da ih preragjuje. Prema tomu je pedagogika svakako umjetnost u smislu moderne tehnike kao primjene matematičkih znanosti. Kao što tehničar mora tačno poznavati matematične i mehanične zakone, te s pogledom na ove daje matematičnim proizvodima tjelesni oblik, pa ih spaja u moderna čuda, u ogromne konštrukcije mostova, koji se do neba dižu, tako i pedagog najprije treba da tačno izučava psihološke prirodne zakone, pa tek na osnovu ovog znanja može on da duševne temeljne elemente skoro konštruktivno ujedini u više proizvode. U pedagogici nema ništa samovoljno, ona je upravo prikazivanje, dotično primjena prirodnih zakona; u umjetnosti pak ima vrlo mnogo samovolje; neka se u ovom pogledu samo isporedi moderno slikarstvo sa svojim od svega dosadanjeg različnim polaganjem šara i s načinom prikazivanja. Najviše ako bi se mogla pedagogika nazvati umjetnošću u smislu arhitektoničkom. No i arhitekt je samo konštruktor, koji svakako mora nastojati, da svojom konštrukcijom realizuje ne samo ideju prikladnosti, nego takogjer i onu ljepote. Njegova umjetnost stoji u tome, da on umije ideje izmišljati; no u prikazivanju ovih ideja stalno je vezan na zakone matematike i mehanike. Isto bi tako i pedagog mogao da sebi zamišlja idealnog čovjeka, kakvim bi on rado svakog svog pitomca odgojio, na razan način, no svakako je pri obrazovanju ovog idealnog čovjeka vezan na psihološke prirodne zakone. Ali ni ovo pričinjanje umjetništva ne stoji, ako promislimo, da pedagog, kad zamišlja svog idealnog čovjeka, ne radi nipošto umjetnički, t. j. sam da stvara, nego su njegove ideje produkat kulturne periode, u kojoj živi. Učitelj sadašnjosti ima pri svom poslu pred očima modernog gragjanina, i to on mora činiti, ako hoće, da uzgoji ljude za praktični život. Kad bi on htio da ima svoje vlastite ideale i da prema ovima svoje učenike odgaja, to mu ili ne bi to uspjelo, pošto bi mu život ono uvijek razorio, što je on prema svojim idejama sazdao, ili bi odgojio ljude, koji bi poslije u životu kukavno propali. Pošto

Digitized by Google

dakle učitelj ne može niti sam da stvara ideje, niti je uopće slobodan u izboru sredstava u prikazivanju ideje, to smo na žalost prinuždeni, da mu — ako se šaljivo izrazimo — skinemo s čela lovoriku umjetnika.

Dosada je dakle dokazano, da se može i mora indukcija smatrati psihološkim temeljnim principom u metodici:

1. jer je indukcija zgodna za stvaranje pojmova, pošto je najzgodnija za dječinju dušu,
2. jer se osvrće na sva[1]) didaktična temeljna načela,
3. jer naročito, pošto je ona psihološki prirodni zakon, potpomaže prirodni razvitak dječinje duše i
4. jer se iz induktivnog principa mogu izvesti sva didaktična načela tako, da ova time gube karakter umjetničkih pravila, te se metodika tako uzdigne do prave znanosti.

Nadalje valja pokazati, kako je postavljeno načelo plodonosno za cjelokupnu nastavu. Pri tome ćeme se takogjer osvrnuti na špecijalnu metodiku, koju bi upravo takogjer trebalo iz spomenutog principa izvesti, zadaća, koja se ne da, što se samo po sebi razumije, svladati u okviru kratke rasprave, nego joj treba možda cijela djelotvorna snaga jednog čovjeka. Ipak ćemo već ovdje radi prethodnog orijentiranja napomenuti, da je ovo razlaganje katkad u opreci s običajnom metodikom. Da se ovi nazori dokažu, treba da se ponajprije nešto navede o vrstama indukcije. Obično se razlikuju potpune i nepotpune indukcije. Potpune su indukcije one, pri kojima je to, što se o cijeloj vrsti izreče, pronagjeno kao istinito već kod svakog individua te vrste. Za ovu tako zvanu potpunu indukciju bio bi drastičan primjer ova tvrdnja: „Svi su apostoli bili židovi“, pošto je o svakom pojedinom apostolu dokazano, da je bio židov. Naprotiv je pri nepotpunoj indukciji ono, što se o cijeloj vrsti tvrdi, kao istinito dokazano samo na jednom dijelu individua, koji toj vrsti pripadaju, kao što je to n. pr. u rečenici: „Svi su ljudi smrtni“. Stuart Mill ne smatra ovu takozvanu potpunu indukciju uopće indukcijom, pošto se njom ne dolazi ni do kakve nove opće istine, do nečeg novog, što ne bi bilo sadržano u posebnom. Ona je samo zbir pojedinih rečenica (kratko napisanih), skup različitih pojedinosti, koje su nerazdružive. Premda nam valja pripoznati, da Stuart Mill ima pravo, kad veli, da ova vrsta indukcije ne služi za istraživanje istine, to je ipak ne možemo u školi posve mimoići (kad pojedinosti prikupljamo u cijelost). No ipak ne smijemo zatajiti, da nam se samo vrlo rijetko dešava prilika, da potpunom indukcijom dobijemo opće pojmove Jer to bi bio zaista rgjav učitelj, koji bi istom onda dopustio, da se rečenica: „Planeti dobivaju svjetlo od sunca“, smije tvrditi, pošto bi se ova istina dokazala na svim planetima.

Potpunu indukciju dijeli Stuart Mill u dvije grupe, i to indukcije u nepravom smislu i prave indukcije, te onu prvu vrstu za pravo ne će ni da pripozna indukcijom, kako se to iz samog naziva vidi. Ova se razlika može najbolje razjasniti na primjeru. Mornar[2]), ploveći širokim morem, otkrije zemlju. On ne može s mjesta ili kakvim god opažanjem odrediti, da li je to kopno ili ostrvo, ali on plovi duž obale (čini dakle više opažanja) i pronagje poslije nekoliko dana, da je tu zemlju naokolo oplovio; on je tada nazove ostrvom. Pošto je pri tom na osnovu mnogih opažanja polazio od pojedinog k općemu, to je po tom značaj indukcije sačuvan. Ipak je to neprava indukcija, jer nije nikakav novi pojam našao, nego je od množine pojmova, koje je već imao, jedan odabrao, te ga na svoja opažanja primijenio. Naprotiv ako smo pripoznali, da su putanje planeta elipse, ako za tim dalje saznademo, da su sve ove kružne i kružnici slične kretnje pošljedak centripetalne i centrifugalne sile i ako napokon ustvrdimo: „Uzrok, da se planeti okreću, jest centripetalna i centrifugalna sila“, to smo izveli pravu indukciju. Jer mi smo naime posmatranjem polazili od posebnog k općemu, pa smo općenitom rečenicom nešto izrekli, što u posebnoj nije bilo sadržano.

Obadvije se vrste indukcije primjenjuju u nastavi, i to neprava indukcija naročito pri nastavi u geografiji, povijesti, hemiji i prirodopisu, a prava prije svega kod nastave u fizici,

---

[1]) Premda za „sva“ ova načela nije iznesen dokaz, to će se ipak moći već iz navedenog razabrati, da se to može za sve učiniti.

[2]) John Stuart Mill, System der deductiven und inductiven Logik. Uebersetzt von Gomperz. I. Band, S. 342.

Digitized by Google

računu, geometriji, jeziku i vjeronauci. Samo se po sebi razumije, da se ovo ne ima tako razumjeti, kao da bi se ovim načinom imale vrste indukcije podijeliti po nastavnim predmetima, nego će se obje vrste moći i morati primjenjivati kod svakog nastavnog predmeta.

Iz navedenog slijedi, da po našem uvjerenju — a ovaj nazor potvrgjuje Richthofen, a kasnije i Geistbeck [1]) — valja i nastavu u geografiji induktivno obragjivati i da poglavito treba primjenjivati nepravu indukciju, tako da prema tomu učenici upoznaju strane zemlje kao putnik istraživatelj, koji ih prvi put posjeti. U domoslovlju se već odavna primjenjuje taj induktivni put, pa za što da učenik baš onda, pošto ostavi domovinu, a otpočne proučavati koju novu zemlju, napušta naravni induktivni put, mjesto da obilazi sa štapom u ruci i da dobro razgleda sve, što je lijepo, znamenito i poznavanja vrijedno? Tu se pače od njega traži da se kao zrakoplovac digne u nedogledne visine nad zemlju, pa da iz te visine poput ptica promatra zemlju, kako bi onda posve lijepo sistematski upoznao veličinu, ocrt, vertikalno ustrojstvo, vode, klimu, stanovništvo i političko razdjeljenje, da onda može prema ovim „gledištima“, „najznamenitije“ o dotičnoj „zemlji“ izgunjgjati. Zemlja i geografski objekti, ta to su prirodnine, te mogu poradi toga, kao i ove, svestranim zrijenjem postati našom duševnom svojinom. Time gradivo zadobije nutarnji savez, pa se onda drži mnogo čvršće u ljudskoj pameti, nego što bi to bilo moguće prema onim „stanovištima“, kojima se doduše može postići izvanjski savez, koji možda potraje do ispita, da se onda čim brže potrga i da mu pojedini dijelovi odu u zaborav [2]). Nemamo, dakako, nastavnih knjiga, koje bi bile udešene za ovakav induktivni način nastavljanja u geografiji, te ne preostaje drugo, nego zemljopisno gradivo proučavati i tako se u nj zadupsti, kako bi ono dobilo životni oblik, uslijed čega bi nam bilo moguće, da učenike po stranim zemljama vodimo, kao da su sami sve svojim očima gledali. Vrlo se često čuje ona poznata: „geografija, koju je čovjek sam doživio, jest najbolja“, pa ipak se učenik ne uvagja tako u svijet, kao da bi sam doživio zemljopis, nego se dopušta, da se zemljopis uči po starom običaju, sistematički, umjesto da se nastoji, da ga učenik sam doživi. I kao što onaj, koji svijet promatra dobro otvorenim očima, bude nehotično nadražen, da sve više i više ispituje krasni ovaj svijet, tako isto pobugjuje najmoćnije, kao što to već Arendt dokazuje, induktivna nastava sklonost na istraživanje. Ta poznato je, kako dijete otkriva i istražuje sve samo i svaki put, kad mu što pogje za rukom ojačava mu se samočustvo. U isti mah slijedi iz ovih razlaganja, da je stari zahtjev, da dijete samo misli i da po mogućnosti sve samo istražuje i pronalazi, opet neposredna pošljedica induktivnog principa.

Još ćemo jednu drugu pošljedicu ovog principa razjasniti na gradivu iz geografije. Kakvim se još definicijama ne muče katkad djeca u ovoj nastavi? Pa što zovemo definicijom? Definicija je jezični izraz za spoj bitnih biljega nekog broja indivudua u jedan pojam. Neosvrćući se na to, da se dobivanjem takvih definicija u školi mnogo štošta provuče, budući da dijete još ne može tako lako razlikovati bitno od nebitnoga, naročito ako objekata nije možda još nikada vidjelo, što se u geografiji, vrlo često zbiva, to je barem vrlo sumnjivo, da li dijete, kad ovakvu definiciju izgunjgja, pri tome misli na ono, što treba, pače može se reći, da li uopće umije misliti. Indukciji pak nije stalo do glatkih definicija, ona se zadovoljava dobivanjem i obradom obilnog i neposrednim zrijenjem dobivenog osnovnog gradiva. Kako se često pače otpočne kakav nastavni predmet definicijom, dok se nastoji razjasniti, što je geografija, geometrija, fizika, hemija i t. d.; pa se obično svakojakim vještinama takogjer dotjera do prilične rječitosti, pri čemu na žalost ne mogu djeca ništa jasno misliti. Pa zaista je nepojmljivo, da djeca već stižu pojam o predmetu, koji im je u svim pojedinostima još posve nepoznat. Prije svega bi morao ove upoznati, a istom onda može sam po sebi ili po naputku da dobije jasan pojam o dotičnom predmetu. Indukcijom se ovako ne postupa, ona ne otpočinje razjašnjivanjem predmeta kakve znanosti, nego to čini, ako pronagje za nužno, na koncu nastave, kao što je to već Treudelenburg i Schleiden zahtijevao: „Definiciji kakve znanosti nije mjesto na početku, nego na kraju knjige.“

---

[1]) Geistbeck, Systematik und Induction im Geographieunterrichte. Pädagogium. Bd. XVII.

[2]) Geistbeck l. c., str. 99.

Digitized by Google

Jedna je druga nastava, u kojoj se čitave decenije nije primjenjivalo induktivno obragjivanje, to je nastava u prirodopisu. Istom u najnovije doba otpočelo se ovdje ili ondje, da se napušta sistematsko obragjivanje i da se ističe razjašnjenje fizioloških i bioloških momenata, kao i kauzalne sveze. Reklo se naime, da se nemaju prirodnine samo zbog njih samih posmatrati, nego i zbog njihova megjusobnog odnošaja i zbog odnošaja prema čovjeku. Ove odnošaje može dijete samo induktivnim putem upoznati, i to samo onda, ako predodžbe o prirodninama njihovim uzajamnim odnošajima crpe iz neposrednog zrijenja. Iz toga slijedi, da se nijedna prirodnina ne smije nipošto odijeliti od njezine okolice, nego je vazda valja posmatrati u njoj i s njom, u njenim odnošajima prema drugim prirodninama i prema čovjeku, s njenim prijateljima i neprijateljima. Da li će se ovakav način obragjivanja nazvati promatranjem o „životnim skupinama“ ili o „životnim područjima“ ili će se za to još kakav treći ili četvrti naziv sa manjim modifikacijama u obragjivanju pronaći, ili da li se pri tom polazi od više ili manje ukusnog poetičnog ili nepoetičnog „motta“, to nam se pričinja, pri svjetlu razmatrano, čisto učiteljevim majstorisanjem. Glavna stvar ostaje vazda, da učitelj i u ovom predmetu induktivno radi i da se progje puste sistematike, koja nastoji da glatkim definicijama naknadi ono, što propusti mrtvim obragjivanjem.

U novije se doba i u njemačkoj jezikoslovnoj nastavi prokrčio put induktivnom obragjivanju. To je zasluga Rudolfa Hildebranda. Kada u svojoj knjizi „Vom deutschen Sprachunterricht in der Schule“ zahtijeva: „Nastava u jeziku treba da potpuno, hitro i toplo sa govorom u isto vrijeme shvati sadržaj jezika i njegovu životnu sadržinu“, „nastava u jeziku treba da otpočne narodnim govorom kao materinskim jezikom djeteta“, „učitelj neka ništa ne naučava, što sami učenici mogu naći“, to su upravo zahtjevi, koji se mogu iz neposrednog induktivnog principa izvesti, što će bez ikakvog daljnjeg razjašnjenja svakomu biti jasno iz onoga što je do sad rečeno. To su osjećali Hähnal i Patzig, koji su namisao Hildebrandovu praktično izveli. Oni navješćuju rat sistematskomu obragjivanju, a da svoj način obragjivanja ne nazivaju „induktivnim“. Da je taj način obragjivanja induktivan, biće odmah svakom jasno iz primjera, koji uzimam iz njihove knjige „Zur Wortbildung und Wortbedeutung“. Oni pišu (str. 20.): Uzmimo, da u članku „Abseits“ dolazi rečenica:

„Der Kätner lehnt zur Thür hinaus,
Behaglich blinzelnd nach den Bienen.“

Uzmemo li izraz „behaglich“, no pretpostavimo, da je učenik već pronašao, da je „blinzeln“ izvedeno od „blicken“ te da rečenica znači: Der Kätner (seljak) blickte behaglich nach den Bienen (Seljak pogledaše prijatno na pčele). Sad istom valja o riječi „behaglich“ pobliže govoriti. Mi zamišljamo to na ovaj način. Od koje se riječi izvodi „behaglich“ (behagen)? Reci osnovnu riječ za to (Hag = živica, džbun, grm). Šta razumijevaš pod riječju „Hag“? i t. d. Za tim se dalje razvija, da je kuća starih Nijemaca bila „durch einen Hag“ (živicom) „eingehegt“ (opkoljena), te se s pogledom na poslovicu „Komme mir nicht ins Gehege“ (ne dolazi mi u ogradu) tumači, da se je Nijemac unutar svoje ograde (innerhalb seines Geheges), svoje živice (seines Hages) ćutio siguran, zadovoljnim, tako da dakle ona rečenica znači isto toliko kao: „Er blickte zufrieden nach den Bienen“ (On je zadovoljno promatrao pčele). S pogledom na ovo tumačenje razjasne se onda riječi „das Behagen“, „das Unbehagen“, „die Hecke, jemand hegen und pflegen“. Ovaj je postupak dakako, kao što to može svak odmah uvidjeti, induktivan, pošto se tu polazi od poznatog k nepoznatom, od posebnog k općemu, te nam se u općoj rečenici nešto daje, što se ne bi moglo raspoznati od posebnog bez ičega daljnjeg.

Takogjer u računu i u geometriji mora biti, ako je indukcija psihološki prirodni zakon, induktivni način obragjivanja ne samo moguć, nego pače, barem u osnovnoj školi — nuždan. Tako se već račun obragjuje induktivno, u koliko se čuvamo mehanizma i pravila, geometrija pak ne, pošto se u geometriji još uvijek po gdjekad primjenjuje dedukcija. No pošto je indukcija pače u višoj geometriji prokrčila sebi put — ja podsjećam u ovom pogledu samo na mogućnost, da se analitična geometrija može sintetički prikazati i da se teorija konju-

Digitized by Google

giranih premjera n. pr. induktivnim načinom može primijeniti na stoščeve isječke[1]) — to bi trebalo, da se geometrija u osnovnoj školi nastavlja samo induktivnim putem. Da to može biti i pri težem gradivu, potvrdićemo jednim primjerom. Neka se ima pronaći ploština elipse, pošto su se svojstva njena kao i njezin odnošaj, dotično postanak od kružnice dostatno razjasnila. Poznato je učenicima, da se ploština kruga tako nagje, ako se krug pretvori u trokut, kome je osnovica opseg, a visina mu polumjer kruga, a ovaj se pretvori opet u pravokutnik, koji ima naravno za osnovicu samo polovicu opsega, a za visinu polumjer kruga. Pošto se polumjer može na polovicu opsega $3\,^1/_7$ puta prenijeti, to se može ovaj pravokutnik razložiti u $3\,^1/_7$ polumjernih kvadrata, tako da je dakle ploština kruga tako velika, kao $3\,^1/_7$ polumjernih kvadrata. Da se ovaj poučak bolje razjasni, nacrtaju se u krugu četiri moguća polumjerova kvadrata. Učenici vide na prvi pogled, da je ploština kruga manja od 4 polumjerove četvorine, što oni već znadu, te mogu prema tome odmah reći, da su šrafirani dijelovi ukupno tako veliki kao $^6/_7$ jednog polumjerova kvadrata. Pokraj kruga nacrta se sad elipsa, a u ovoj dva polumjera koji stoje jedan na drugom okomito. Učenici vide, polumjeri su nejednaki: razlikuje se baš na ovoj slici najveći i najmanji polumjer. S toga nema ovdje nikakvih polumjernih četvorina, nego, kako se na slici vidi, samo polumjerovih pravokutnika.

Ako se dakle u elipsi nacrtaju četiri moguća polumjerova pravokutnika, to učenici na prvi pogled opaze, da je ploha elipse manja od četiri polumjerova pravokutnika, i pošto primijene inkuktivno zakone, koje su kod kruga pronašli, na elipsu, moći će odmah označiti, da su šrafirani dijelovi pravokutnika izvan elipse skupa $^6/_7$ jednog takovog pravokutnika, a elipsa sama tako je velika, kao $3\,^1/_7$ polumjernih pravokutnika. Time je pak induktivnim putem pronagjen poučak, kako se proračunava ploština elipse.

Što se napokon tiče nastave u povijesti, vjeronauci i t. d., to će svak odmah uvidjeti prema onome, što se o pojmovima „ljubav domovine“, „vjera“, „saučešće“ reklo, da je i u ovim predmotima moguć, šta više pače nuždan induktivni način obragjivanja. U ovome je pogledu važan pokus tako zvani „darstellender Unterricht“ (prikazna nastava) Herbartovaca.

U ostalom nije ni teorija formalnih stupnjeva ništa drugo, nego za praksu priudešena primjena induktivnog principa, koja svakako ima tu rgjavu stranu, da je njom prosta indukcija, koja je gradivu prilagogjena, ovdje skučena i ukočena oblika[2]).

Tako dakle i ovaj površni prijegled na polju špccijalne metodike potvrgjuje istinitost od nas postavljenog načela, te u isto vrijeme upoznajemo, kako je plodonosan ovaj princip pri prosugjivanju metodičkih nazora, koji se na novo pojavljuju.

Opravdanje induktivnog principa našlo je u najnovije doba u stanovitom pogledu potvrdu. Profesor Natorp iz Marburga objelodanio je pred nekoliko mjeseci knjigu pod naslovom: „Herbart, Pestalozzi i današnje zadaće uzgojoslovlja“. On u ovoj radnji raspravlja, da sistem pedagogike valja postaviti na tri temelja: na logični, estetični i etični. On doduše ove temelje ne raspreda pobliže, no ipak se može uzeti, da se ideja induktivnog obragjivanja metodike podudara s njegovim logičkim temeljem.

U isto vrijeme slijedi iz navedenog, da je indukcija temeljni princip metodike, ali nipošto, što se takogjer nikad nije ni tvrdilo, jedini princip njezin. Kad ovi drugi principi budu takogjer precizno formulirani i iz njih temeljni metodički poučci izvedeni, principi sami pak opet proizilazili iz najvišeg temeljnog načela, onda će napokon metodika poći znanstvenim putem, kojim će morati malo po malo stupati, ako se ne će, da joj bude s vremenom njezin znanstveni kredit posve pokopan uslijed mnogobrojnih izumitelja novih „metoda“.

Preveo *Andrija Pordušić.*

O pedagoškom značenju bajke i njenom obragjivanju. („Neue Bahnen,“ br. 3. za mart i br. 4. za april 1899. Richard Köhler, Kolburg.)

Kad bi se pri pitanju, za što da se bajkama služimo u obrazovanju mladeži, samo o tome radilo, da li one uopće imaju kakvu pedagošku vrijednost ili ne, to bi se jedva isplatilo,

---

[1]) Za Newtona se veli, da je binomialni poučak indukcijom pronašao. Mill l. c., str. 341.

[2]) Da, ali samo onda, ako se ti formalni stupnjevi „skučeno i ukočeno“ shvaćaju. *Ur. „Šk. Vj.“*

Digitized by Google

da se o tome predmetu pobliže raspravlja. Jer u tome, da bajka zavregjuje svaki obzir u uzgoju djece, slažu se skoro bez izuzetka svi znameniti pedagozi. Ma da se n. pr. Friedrich Dittes u mnogim znamenitim pitanjima vrlo razilazi od pristaša Herbartove škole, to se ipak s ovima posvema slaže, kada bajku označuje vrlo zgodnom duševnom hranom za nježno dječinje doba. Pitanje je dakle, u čemu stoji pedagoška vrijednost bajke. Jer o tome, da li joj u glavnom pripisujemo znamenovanje za etički ili estetički uzgoj mladeži, zavisiće kako izbor bajke, tako i način njenog obragjivanja. Treba naime znati, da se u naputama za obragjivanje bajki u školi polaže glavna vrijednost na etički momenat, što i otuda slijedi, da se narodne bajke pribrajaju tako zvanom obrazovnom gradivu i da se naročito one biraju, koje se mogu upotrijebiti s pogledom na stanovitu svrhu. Ovaj bi postupak bio posve opravdan, kad bi se dokazalo, da narodna bajka ide u red moralnih priča. Ali narav bajke ne dopušta, da se ovo makar samo i pokuša. Heinrich Heine priča, kako je bajku o djevojci, koja je bila lijena, da prede, i o tri gadne žene, koje su joj lan prele, pripovjedio vjerno po prikazivanju Grimmovu, pa onda dodaje: „A moral? Francuzi, kojima sam ovu priču pripovjedio, pitahu me neprestano za njezin moral. Moji prijatelji, to je baš razlika izmegju vas i nas. Mi pitamo za moral u zbiljskom životu, a ne u proizvodima poezije."

Ove pjesnikove riječi jasno nam kazuju, u čemu stoji prava vrijednost bajke: da nju ne valja u prvom redu suditi po njenom etičnom, nego po njenom estetičnom značenju. Naše dobre bajke jesu najljepši biser prave narodne poezije. Protivnici upotrebljavanja bajki u obrazovanju djece, kao dr. Karlo Oppel, koji u svom u ostalom većinom izvrsnom djelu „Das Buch der Eltern" vrlo odrješito udara na pripovijedanje bajki, svakako će jedva dopustiti isto tako kao i zastupnici modernog naturalizma, da se bajci u stanovitom smislu pripisuje istinitost. Dakako, u bajkama kao pripovijetkama ne treba, što se samo od sebe razumije, nikakve istinitosti tražiti, pošto u njihovom prostranom carstvu bez sumnje najviše gospoduje mašta; no tim je opravdanije, da se one u svom svojstvu kao poezija označe istinitim. „Najistinitija poezija najviše izmišlja," veli jedan za stalno pozvan kritičar suštine poezije[1]), i valja priznati, da u tvornoj snazi, u fantaziji valja tražiti bitno svojstvo pjesnika i umjetnika uopće. Svakako pravi pjesnik ima i oštro oko za posmatranje zbiljnosti, i dar, da zbiljnost vjerno reproducira, pa mu s toga Shakespeare pripisuje obadvije strane, naime idealnu i realnu:

Des Dichters Aug', im schönen Wahnsinn rollend,
Blitzt auf zum Himmel, blickt zur Erde nieder,

makar da on u pomenutom dubokoumnom paradoksu označuje moć idealizovanja kao glavnu moć pjesnikovu. Pa da li se narodne bajke, koje se računaju u pjesničke proizvode, u kojima mašta svoju najslobodniju igru igra, temelje na realnoj osnovi? Ni to im se ne može poreći. Pri tome ne treba, da se osvrćemo na općenitu istinu, da mašta sve crpa iz zbiljnosti, makar da slobodno obragjuje gradivo, koje joj ova daje. Može se pače naročito istaknuti, da su tvoritelji prave narodne pripovijetke — pitanje, ko su ovi bili isto je kao i: ko je spjevao Ilijadu i Odiseju, a ko pjesmotvor „Nibelungen", kome njemačka narodna poezija imade zahvaliti svoj opstanak? — dobro poznavali djetinju dušu i posve su pravo razumijevali njene potrebe; da su njezino moćno djelovanje na djetinji svijet naročito time postigli, što su duboko osjećali, šta djecu najviše privlači i šta ih odbija, te da su se oba ova momenta sretnim taktom uzeli na oko. Iz toga, što je dosad rečeno, slijedi, na čemu se poglavito i ponajprije osniva znamenovanje bajke za uzgoj. To je prva poezija, koja se može djeci dati, i to u ono doba, kada za koju drugu vrstu poezije uopće nijesu sposobna. Baš u onim godinama, kada mašta i interes za ono, što je čudnovato, nije još ništa od svoje prve bujnosti izgubila, bajka je vrlo zgodna duševna hrana; jer „djeca je vrlo rado slušaju", kako to jedan od najvećih njemačkih pjesnika veli. Pošto su naše narodne bajke proizvodi naravne poezije, narodnog genija, to se zaista smiju nazvati zdravom duševnom hranom. Da bajka ima veliku vrijednost za narodni život, svjedoči to, što je ona u neprekidnom vezu od najranijeg do najkasnijeg doba života. Dok baka svome unučetu priča kakvu bajku, raduje se, ona se sjećanjem na svoje

[1]) Schakespeare.

Digitized by Google

sopstveno djetinjstvo sama pomlagjuje i zajednički se sa svojim unučetom raduje bajci, njoj već odavna poznatoj. Narodna bajka veže pače na neki način davno izumrla i buduća plemena. Vjerojatno je naime, da se baka pričajući bajke i sama sjeća svoje babe, od koje je bajku nekada čula, i da će dijete, koje pobožno sluša riječi njene, možda primljeno gradivo opet dalje prenijeti na djecu i na ove djece djecu, vjerno se sjećajući bake, koja mu je tu bajku pripovijedala. Ako bajka već sama po sebi ima dosta veliku vrijednost, to ono još više znamenovanje dobiva time, što je to glavno sredstvo, da djetetu za cijeli njegov život otvori svijet ljepote i da ga uopće uvede u carstvo poezije. Kako Bechstein veli, služi bajka za to, da dječiji put „pospe zvijezdama i cvijećem". Ako je bajka ovu zadaću izvršila, to je time mnogo doprinijela i učinila, da srca mladeži uopće budu pristupačna za djela poezije. Ona čini prvi od onih stupnjeva, po kojima se možemo uzdizati do najuzvišenijih i najsavršenijih proizvoda poezije. Kakov duboki i trajni dojam bajka u tom pogledu može da stvori, to nam pokazuju djela i razvoj odličnih pjesnika.

Tiefere Bedeutung
Liegt in den Märchen meiner Kinderjahre,
Als in der Wahrheit, die das Leben lehrt.
Die heit're Welt der Wunder ist's allein,
Die dem entzückten Herzen Antwort giebt,
Die ihre ew'gen Räume mir eröffnet,
Mir tausend Zweige reich entgegen streckt,
Worauf der trunk'ne Geist sich selig wiegt.

Tako glase riječi, koje najidealniji njemački pjesnik stavlja u usta upravo osobi Wallensteinovoj, riječi, koje je on očito svojim sopstvenim čustvovanjem iskitio. Napomenuću nadalje ono mjesto iz Goetheova života, gdje nam on priča, kako je mali Wolfgang (mladi Goethe) očima, zažarenim od neprekidne napetosti i drhtavim srcem slušao pričanje svoje majke, od koje je po sopstvenim njegovim riječma naslijedio „die Lust zum Fabulieren" (volju za bajanje). Dojam, što su ga ove pripovijetke u njemu stvarale, pokaza se ne samo u tome, da se i on sam kasnije okušao u stvaranju bajki, nego još više u pobudama, koje je time uopće dobila njegova pjesnička fantazija. Ovome baš spomenutom paralelno mjesto nalazi se kod Heinea, u kome se ovaj sjeća svoje stare dadije, koja je bila rodom iz Münstera:

Wie pochte mein Herz, wenn die alte Frau
Von der Königstochter erzählte,
Die einsam auf der Heide sass
Und die gold'nen Haare strählte[1]), i t. d.

Kakav je pak dojam poezija pričâ i bajki ostavila u Shakespearovim pjesmotvorima, to se vidi iz onih njegovih drama, koje potvrgjuju istinitost Rümelinove primjedbe, da se čar poezije ovoga pjesnika ne ističe najsjajnije možda u njegovim istoričnim dramama, nego baš u onima, u kojima on zbiljnost posve ostavlja, te se neposredno zanosi u vilinski svijet (kao u „Sturmu" i u „Sommernachtstraumu") ili u tragedijama, koje zahvataju u drevno doba, doba priča i bajki, kao „Hamlet"[2]), „Macbeth" i „Lear". Navedeni se primjeri mogu lako još drugima proširiti. Ovi primjeri ne dokazuju samo, koliku vrijednost ima poznavanje bajki za one, koji su pozvani, da sami stvaraju pjesničke proizvode, nego takogjer i za veliku množinu djece, da i ova jednom uzmognu pojmiti ljepote pjesničkih djela. „Bajke će," veli Jean Paul, „tihim poticanjem probuditi srce, koje sniva pjesnički san, dok poslije dostatno ojača, da može shvatiti visine lirskih oda, ravnine opširnih epa i tragične vrtloge."

Što protivnici ne pripoznaju znamenitost bajke, to se lako može razjasniti i svesti na kakov god nedostatak njihove ukupne naobrazbe. Napominjem ovdje od protivnika osim Karla Oppela samo još Campea i Rousseaua, pošto Oppel baš ovu dvojicu navodi kao glavne autoritete za svoj nazor. Uslijed čega Campe zabacuje bajke, vidi se iz njegova poznatog suda, prema kome u njegovim očima više vrijedi izumitelj čekrka ili čovjek, koji je u nas zaveo sagjenje krtole, nego pjesnik Ilijade ili Odiseje. — Iz jedne druge jednostranosti, slične

[1]) Ovdje se radi o pripovijeci „Falada" (u Grimmovoj zbirci „Die Gänsemagd")

[2]) Da pjesnik sveučilište u Wittenbergu stavlja još u doba Hamletovo, to ništa ne mijenja na glavnoj stvari.

Digitized by Google

sudu Campeovu, u koga je čisto obrazovanje razuma i neposredna korist posve otupila smisao za estetičko obrazovanje, potekao je i sud Rousseauvljev, koji se psihološki isto tako lako može razjasniti. Rousseauu mladost za cijelo nije prošla bez prilježna čitanja fantastičnih pripovijedaka, niti se može reći, da u njega ne bijaše mara za njih. Ali pošto je on poslije duboko i bolno osjećao, da se uslijed toga odalečio od zbiljskog života i da nije umio zadovoljiti zahtjeve njegove, pošto se radi svoje pohlepe za čitanjem preveć zadubio u svijet sanja i misli, dade mu to povoda, da zauzme u pogledu bajki za djecu drugo stanovište, te u svojoj teoriji pade upravo u ekstrem, koji je bio protivan onome, što je u životu obožavao. Otuda eto ona strastvenost, kojom odsele najavi rat svemu, za što je nekoć bio oduševljen svim srcem i o čemu je u duši još uvjeren bio. Njegovu polemiku o lijepim umjetnostima i njegovo zabacivanje bajke valja upravo na isti izvor svesti. — Šta je uzrok, da i dr. Oppel zabacuje pedagošku znamenitost bajke, bilo mi je odmah jasno, kad mi je jedan njegov kolega rekao, da taj inače vrlo sposobni nastavnik malo ili upravo nikaka smisla nema za poeziju. Vrlo je s toga karakteristično ovo mjesto u njegovu djelu: „Mojoj se djeci nijesu pričale nikakve bajke, pa nijesu ih smjela ni čitati sve dok im nije bilo 14 godina; onda sam im drage volje dopustio, da ih čitaju; no gle čuda, ona su ih doduše čitala, ali su im te stvari bile smiješne i besmislene, te sama od sebe odbaciše knjige te ruke. Sada smiju bajke čitati, koliko im god drago; no ona toga ne rade. Ali za to mjere sve bez ikakog obzira svojim razumom.“ Ako se tu radilo zbilja o dobrim bajkama, onda nam navedeno mjesto pokazuje, da je spisatelj, makar i protiv svoje namjere, odabrao vrlo krepko sredstvo, kako da iz temelja oslabi i uništi smisao djece za poetičke ljepote. Jer pjesničke tvorevine odista ne idu u red onih stvari, kod kojih se o tome radi, da se samo razumom mjere i kad je Fridrik Veliki primijetio o Gellertu: „C'est le plus raisonnable de tous les Allemands!“ to bijaše najopasniji komplimenat, što ga je mogao upravo jednom pjesniku učiniti. Kad s druge strane Voltaire najvećeg britskog pjesnika naziva pijanim divljakom, pa se podsmijeva pojavi duhova u njegovim dramama, to mu ipak za to ne polazi za rukom, da time Shakespeara učini smiješnim, nego time samo dokazuje, da u njega ne bijaše organ, da shvati Shakespearova genija i da u svojoj pristranosti francuskog ukusa uopće ne umije cijeniti prave, naravne poezije.

Pošto bajka u prvom redu služi za estetsko obrazovanje, to njeno kultiviranje baš za naše doba dobiva naročito znamenovanje. Jer ko pažljivo prati današnji cjelokupni narodni kulturni život, taj se morao uvjeriti, da naše obrazovanje u spomenutom pogledu nazaduje. Tako ljubav njemačkog naroda naspram narodne književnosti i poštovanje svojih velikih pjesnika odista nije više takvo, kao što je to prije bilo. To se ne pokazuje samo u tome, što se svijet mnogo manje zanima za narodnu književnost i što je ova vrlo rijetko predmetom društvene zabave, nego se to vidi i u pedagoškoj teoriji sadašnjosti[1]). U raznim se spisima, koji zastupaju nazor, da u škole treba uvesti nacionalnu ekonomiju, zakonoslovlje i dr., pozivaju na to, da je u početku našeg stoljeća u Nijemaca glavna stvar bila estetsko obrazovanje, ali da je tečajem vremena morao literarni interes biti potisnut političkim. Ovo ima tu svrhu, da se time preporuči uvedenje političkih i nacionalno-ekonomskih disciplina u škole na račun literarnog obrazovanja naše mladeži. Nema sumnje, da pojedincu danas odista treba boljeg poznavanja političkog života. Ali treba dobro razmisliti, u koliko upravo škole mogu da budu zgodna mjesta za širenje političkog obrazovanja i ne bi li bilo bolje, da se glavna stvar u tom pogledu ostavi praktičnom životu. Najvećim se dijelom politički interes u našim današnjim prilikama u životu budi sam od sebe. Ali ako škola propusti da dostatno razbudi interes mladeži za narodnu književnost, onda se to kasnije u životu ne da tako lako naknaditi. Posve bi pak bilo pogrješno, kad bi se, kao što to čine mnogi zatočnici socijalne politike političkom obrazovanju pripisuju veću vrijednost, htjelo, da se baš u školi više prilike daje širenju političkog obrazovanja, nego li bugjenju i uzdržanju interesa za narodnu književnost. Djela naših klasika imaju za opće obrazovanje mladeži posve drugo znamenovanje, nego socijalno-političko gradivo, i to ne samo poradi dubljine, bogatstva i mnogostranosti sadržaja ovih djela, nego i

[1]) A kako je tek u nas! *Ur. „Šk. Vj.“*

Digitized by Google

za to, što se u njima pojavljuje narodni duh u svom najplemenitijem i najsavršenijem obliku. Ta već su Rimljani uvidjeli veliku pedagošku vrijednost lijepe književnosti, kako to izmegju ostalog pokazuje jedno mjesto u Horaca:

Djetetu ludom što tepa, pjesnik uregjuje govor,
Pa mu već sada od nečista zbora odvraća uho.
Ljubeznom poukom njem će doskora da srce plemeni
Ćud mu jogunastu, zavist i naglost umilno blažeć;
Pjevajuć junačku slavu i pričajuć uzorna djela
Kasnija uči vremena.

Ako se ističe na to, da uzgajanju ljubavi domovine u mladeži treba pouka o stanovitim političkim stvarima, to se ovo ne da doista pobiti, pa se i mora odobriti spajanje takvih pouka sa zgodnim nastavnim predmetima na pravom mjestu. Ali nipošto i nikada ne smije se propustiti, da se mladež zadosta ne uputi u najplemenitije duševne dragocjenosti našeg naroda. Da se i u ovom pogledu ništa ne zanemari, isto je tako patriotična dužnost učitelja. Pri tome se ne smije ni to zaboraviti, da idealna dobra prije svega zavregjuju, da se poradi samih sebe njeguju, niti se smije previdjeti, šta naša narodnost ima da zahvali klasicima za praktični život. Nikoji drugi narod ne bi, da ga je ista zadaća zapala, kao njemački u godinama 1870. i 1871., ovu zadaću na tako sjajan način riješio; pa teško da bi i Nijemci tomu dorasli bili bez dubljine i mnogostranosti njihove naobrazbe. Ovu pak naobrazbu ne bi bili postigli, da utjecaj njihovih klasika nije u njih tako duboko zahvatio u cijeli narodni uzgoj, i da ne bijaše brižljivog njegovanja klasične književnosti u njemačkim školama. Dobar motrilac ne može previdjeti, da su njemački klasici imali takogjer silan utjecaj i na politički razvitak njemačkog naroda. „Upravo su klasici," pisao mi je Fridrik Dittes na godinu dana pred svoju smrt, „ponajprije preko svih megja malih državica stvorili njemački narod: Klopstock i Lessing svim svojim djelima, koja upravo pobugjuju njemačko narodno čustvo u opreci sa ozgor odgajanom i umjetno hranjenom francuskom pošasti, Kant svojom njemačkom dubokoumnošću i svojom njemačkom etikom, Fichte svojim govorima njemačkom narodu, Schiller svojim već od prvog početka započetim praktično-političko-narodnim pjesništvom („Räuber", „Kabale" i t. d.), a svi ujedinjenjem cjelokupnog naroda za vrijeme oslobogjenja u jedan narod braće u smislu Schillera, kojom su prilikom muževi klasične periode i sami sudjelovali: Fichte, Schleiermacher, Beneke, Arndt, Körner, Fröbel, Jahn i t. d." — Klasično je doba djelovalo i preko onog vremena, što ga Dittes drži u vidu i istom od zadnjeg njemačko-francuskog rata otpoče oduševljenje njemačkog naroda za svoju narodnu književnost očevidno hladnjeti, pošto ih je vrlo malo, koji su svjesni, kako je duboko zasijecao utjecaj velikih pjesnika i mislilaca na cjelokupni narodni razvitak. Njemački pedagozi pak najmanje smiju da ne pripoznadu, da njegovanje idealnih interesa i praktičnom životu daje neki viši polet, te je s toga znamenita zadaća za njih, da se staraju za daljnu upotrebu duševnog blaga, koje su nam naši klasici ostavili.

Radi obrazovanja srca naše mladeži treba da se i u buduće ne zanemari narodna književnost u našim školama, pa i u ovom je pogledu narodna bajka vrlo zgodno sredstvo, da se učenici uvedu u domaću književnost. Dubljina i srdačnost čustvenog života, koja se nalazi u umjetničkim djelima velikih pjesnika, pokazuje se takogjer i u misaonim malim proizvodima narodne vile i daje im neki osobiti čar. Ja sam naprijed označio maštu kao ono, na čemu se osniva znamenovanje narodne bajke i suština svake prave poezije. Mašta je pak u savezu sa ćudi, što Schiller ističe riječma, „da osjetljivost srca u pogledu svog stepena zavisi od živosti, u pogledu svog opsega od bujnosti i plodovitosti mašte". Ja ne ću da pobliže raspravljam, treba li maštu smatrati, kao što to Schiller čini, uslovljenom, a ćud onom koja uslovljava ili bi bilo pravije, da se uzme obratni odnos. U tome će se odista svi slagati, da obadvoje — mašta i ćud, srce — stoje u svezi i zamjenito jedno na drugo utječa, makar se i ne riješilo pitanje, koje je od obadvoga sekundarno, i makar se mašti pripisalo sudjelovanje u sve tri strane duševnog života. (Neka se misli na fantaziju kakva god umjetnika u stvaranju koga njegova djela!)

Digitized by Google

Ako se bajci pripozna znamenovanje za obrazovanje ćudi (srca), onda joj se tim pripoznaje i etično znamenovanje. Valjanim razvitkom ćudi (srca) poraste naime snaga, koja nas osposobljava, da se zanosimo za idealima, i ovo je oduševljenje u istinu izvor svih velikih djela. „Sve, što čini, da srce kuca za plemenitu ideju," veli gospogja Staël, „udvostručava pravu snagu čovjeka, njegovu volju." Uz to nijesu obično ni bajke bez poetične pravednosti; pače bez ove nije ni ona po Heineu spomenuta bajka o tri prelje. Heine svojim gore navedenim riječma još nadodaje: „Možete na svaki način iz ove pripovijesti naučiti, kako se može dopustiti, da ti drugi lan predu, pa ipak ostati princesom. Lijepo je od dojkinje, da još za rana prizna djeci, da nešto ima, što je korisnije od rada, naime sreća." Zadnjom rečenicom, jer prvu ne treba naravno ozbiljno uzeti, unosi Heine jednu tendenciju u bajku, koje ova ne poznaje. On je naprotiv previdio znamenitu pouku bajke: „Ako ćeš nas," vele one tri čudnovate žene, „pozvati na svoju svadbu, a da nas se ne budeš stidjela, i ako nas budeš nazivala svojim tetkama, onda ćemo ti opresti lan." Na to ne samo da odgovara djevojka: „Od srca rado", nego pače ne zazire od pitanja: „Odakle ti dolaziš do tog gadnog rodbinstva?", koje joj poslije nije ni uštegjeno bilo, te odvažno drži svoju riječ, i tako bude sretna. „Šta si obećao, to ti valja i držati," i: „Ko je tebi pomogao, kad si bio u nuždi, toga poslije ne smiješ prezirati", glasi prema tome u jednoj drugoj bajci. Ne daje, dakako, ovaj etični momenat, nego uopće uživanje u navedenoj gragji spomenutoj poeziji svoju glavnu dražest. Ne stoji nadalje etičko znamenovanje dobre narodne bajke u glavnom do gospodovanja poetičke pravičnosti, koja je u ostalom po gdjekada zbilja vrlo čudnovata, nego naročito do moralne sadržine, kojom su pjesnici bez namjere i besvjesno ove nadahnuli. Vještački i s dubokom poezijom crta stariji Grimm ovu etičku jezgru ovim riječma: „Ove pjesničke bajke provijava u jezgri njihovoj ona ista čistoća, radi koje su se djeci pričinjale čudnovate i blažene. One imadu upravo iste one bistre plave oči, koje nevino svijetle, a koje su već tolike, da više ne mogu rasti, dok su ostali udovi još nježni, slabi i za zemaljsku službu nespretni."

Iz naravi bajke vidi se, koje bajke poglavito valja birati za djecu. Nijesu iste vrijednosti ni naše poznate narodne bajke, pa neizuzevši ni one u Grimmovoj zbirci. Za to je pravilo, da se od dobrih bajki biraju najbolje. Pošto se znamenovanje bajke u prvom redu osniva na njenoj poetičkoj sadržini, to treba da naročito ova odlučuje pri izboru. Za nastavu su, kako je poznato, postavljene ove bajke: „Der Wolf und die sieben jungen Geislein", „Rothkäppchen", „Fundevogel", „Frau Holle", „Das Lumpengesindel", „Von dem Tode des Hühnchens", „Der Strohhalm", „Kohle und Bohne", „Die Kornähre", „Der Wolf und der Fuchs", „Die Bremer Stadtmusikanten", „Schneeweisschen und Rosenroth", „Der süsse Brei", „Die Sternthaler", „Der Arme und der Reiche", i to navedenim redom. No ovaj izbor nije učinjen prema estetičkom momentu; pri tome se naročito gledalo na ćudoredno obrazovanje. Ako je moralna vrijednost bajki glavna stvar, onda njeni protivnici imaju posve pravo u tome, kad navagjaju, da se bajke mogu mnogo bolje nadoknaditi dobrim pripovijetkama iz zbiljskog života, pošto se ove mogu bez sumnje prije upotrijebiti za obrazovnu gragju. Osim toga ne može pri navedenom izboru očito biti nikakva govora o postepenosti, udešenoj prema etičkoj sadržini. Osobito je nesretan izbor obiju bajki: „Das Lumpengesindel" i „Die Bremer Stadtmusikanten", ako se hoće, da se u djeci upravo budi ćudoredni interes. Ako se hoće za obrazovnu nastavu upotrebljavati takve bajke, u kojima se uopće ne traži ni etički ni poetički momenat, nego naročito takvi, u kojima je glavna stvar narodna dosjetka (vic), onda se u bajku umjetno i silom mora unositi moral, koga ova ne poznaje. Ali svakom je jasno, da se pri izboru na pravo poetično gradivo manje pazi, ako se moral uzima kao glavna stvar. Ne da se nikako poreći, da bi krasna poetična bajka „Vom Dornröschen" mnogo prije zavrijedila, da dogje u kanon onih narodnih bajki, koje su odregjene za obragjivanje, nego ona „Die Kornähre" ili ona o „Kohle und Bohne"; a i one „Hänsel und Gretel" mogle bi se prije odabrati [1]). Svakako je u tome poetički zanos, kad se i neživim predmetima daje život, osjećanje i govor; ali djeca se mnogo više zanimaju za živa bića, bili to ljudi ili životinje,

[1]) Bolja je takogjer i pripovijetka „Marienkind", koja je doduše manje poznata, no spaja etičnu i poetičnu sadržinu i osim toga je po svom obliku uzor pravog tona pripovijetke.

Digitized by Google

nego li za mrtve stvari, i obadvije bajke, kojih u spomenutom kanonu nema, zaista su ne samo poetičnije, nego i mnogo popularnije i raširenije, nego one dvije, koje su u kanonu nabrojene. Dakako da se pri izboru bajki osim estetičkog treba osvrtati i na etični momenat; no pri tome treba da je estetički momenat glavna, a etični sporedna stvar; onaj prvi treba da prevlagjuje više prema pozitivnoj, a ovaj drugi prema negativnoj strani, u koliko se radi o tome, da se neke bajke iz ćudorednih razloga zabace[1]). U ovom pogledu zavregjuju navodi najvećih protivnika bajki našu pažnju. Da se na njih dakle osvrnemo. Kad n. pr. Karl Oppel navagja protiv Grimmove pripovijetke „Der Jude im Dorn", da se u njoj odmah židov naziva „Spitzbub", dok ga onaj, što s njime otpočinje razgovor, još i ne poznaje, da mu on pače taj predikat daje samo zbog toga, što je on židov, pa uopće s njime izvodi budalaste šale, onda tu valja odobriti ćudoredni prigovor Oppelov protiv navedene priče. O onim bajkama, u kojima imaju ulogu rgjave maćehe, primjećuje čak jedan od glavnih pobornika bajki, Ludwig Bechstein, u jednoj od svojih knjiga o bajkama, da je on ovake bajke iz etičkih razloga napustio. U Grimmovoj zbirci ima najmanje osam ovakih bajki, pa je jednu od ovih uvrstio čak i u spomenuti kanon. Da se u narodnim bajkama što god svojevoljno mijenja, pa da se na taj način iz njih uklone zle maćehe, to bi bilo opasno, osim ako se ne bojimo opasnosti, da prema Ballkornovu receptu radimo. Jedan drugi prigovor, što ga Oppel navodi protiv stanovitih bajki, izrekao je već Plato ovim riječma: „One (dvorkinje i majke) neka ne plaše djece pričanjem rgjavih bajki, kao da se u noći vigjaju neki demoni, slični svakojakim čudnovatim tugjincima, da djeca ne postanu plašljivci." Dr. Oppel navagja mnoge bajke, koje bi mogle dječinju maštu napuniti štokakim grozotama, te tako mogu lako strašljivost pospješivati, i on spominje, kako je njega za njegova djetinjstva strašila uspomena na jednu takvu bajku na javi i u snu. Ako se ko navodima o tim bajkama na to služi, da uopće pripovijedanju bajki navijesti rat, to se ovo na svaki način ne može odobriti. Ali to bez sumnje stoji, da ovakve bajke, u kojima glavnu ulogu ima sušto uživanje u strahotama, treba kako s estetskih tako i s etičnih razloga zabaciti. Ali ne valja u tom pogledu predaleko zalaziti, pa sve one bajke od reda zabaciti, u kojima se makar što strašljivo nalazi. Ta toga ima n. pr. i u svim grčkim narodnim pričama, koje je najveći grčki tragičar uzeo osnovom za svekolike svoje radnje, i mi bismo morali mnogu pjesničku ljepotu žrtvovati, kad bismo htjeli svaku bajku zabaciti, u kojoj se spominje poezija grozote. Mučna bi stvar bila sve one bajke navesti, koje bi se možda mogle u prvom redu upotrijebiti, pa još postaviti kanon ovakvih, i teško bi se to moglo preporučiti, pošto je to predmet ukusa. Da se zgodan izbor učini, ne bi se trebalo samo osvrtati na Grimmove bajke, kao što to obično biva, makar da to ove u prvom redu zavregjuju, ali treba obzir uzeti i na druge dobre zbornike bajki, kao što su Bechsteinovi. U Bechsteina valja i to držati u vidu, da je on bio pjesnik, pa da se i on, kao oba Grimma, trsio, da sakuplja bajke neposredno iz usta narodnih i da im vjerno sačuva djetinji jednostavni oblik. Mnogih misaonih valjanih bajki u Bechsteinovoj zbirci nema u Grimma, no najraširenije nalaze se najvećim dijelom u obim zbirkama. Kod pošljednjih bajki preporučuje se, da se dobro razmisli, koji je sadržaj od obiju zbirki bolji. Drugo je pitanje, da li i u koliko treba na oko uzeti i umjetnu bajku. U principu jedva se ona može zabaciti, tim više, što su se uz mnoge nepozvane takogjer i znameniti pjesnici bavili stvaranjem bajki; na svaki način treba prema umjetnoj bajci dvostruko biti na oprezu. — Takogjer treba, što se tiče izbora bajki, da se na oko uzme ne samo sud odraslih, nego i naročito i ukus i sklonosti djece, te bajke, koje djeca ponovno traže, da im se pripovijedaju, pošto su ih već često čula, zavregjuju, da se naročito drže u vidu. Kako da se bajke najbolje obragjuju, vidi se takogjer iz suštine njihove. Njihova djetinja jednostavnost ne podnosi neprirodno obragjivanje. K toj nas spoznaji vodi i ovo pitanje: kako je narod svoje bajke prenosio s koljena na koljeno? Ta to je za stalno bivalo na najjednostavniji način i ova okolnost upravo daje nam naputak, kako da se bajka u školi obragjuje. Naravno da se ovdje nameće pitanje, da li je dom ili škola zgodnije mjesto, da se bajke pričaju djeci. Ako se ovo pitanje nepristrano prosugjuje, onda

[1]) Ne bi valjalo previgjati, kako estetično obrazovanje silno utire put etičkomu, i da je etički odgoj za pravo samo specijalan jedan momenat u estetičkomu. *Ur. „Šk. Vj."*

Digitized by Google

nam se valja za prvo odlučiti. Ali nema sumnje, da se dandanas u vrlo malo porodica uopće čuje pripovijedanje bajki. Najvećim dijelom pače upoznaju djeca bajke samo iz knjiga, a ove su često vrlo opasne naravi. Ako po svaki način Hamann imade u tome pravo, kad veli, da je znamenita zadaća valjanog omladinskog spisatelja, da bude u svom pripovijedanju priprost, to se onda najvećem dijelu modernih spisatelja i spisateljica bajki ne može uštedjeti prigovor, da su barem ovu zadaću odista slabo riješili. Kad se dakle ne bi škola zauzela, to bi za mnogu djecu poznavanje naših najboljih bajki otišlo uopće bez traga. Ako su mnoga djeca ovu ili onu bajku kod kuće čula, to će je oni zaista rado još jednom slušati. Da li je zgodnije, da se djeci bajke pripovijedaju, ili da ih sama iz čitanke upoznaju, to takogjer slijedi iz načina, kako je narod svoje bajke od usta do usta prenosio. Živa riječ pripovjedača posve se drugojačije doima malih, nego mrtvi govor slova. Kad je učitelj djeci koju bajku ispričao, pri čemu se vrlo preporučuje, da naravni i prosti jezik ovih umotvora treba vjerno sačuvati, makar da nije upravo potrebno, da se pedantno držimo riječi bajke, onda može, pošto je s uspjehom pripovijedao i da se pri tome djeca nijesu duševno umorila, upotrijebiti i čitanku. Djeci ne samo da je drago, da ovakve omiljele stvari ponovno do najsitnijih pojedinosti prate, nego ih ona lako zapamte, pa im je najveće veselje, da ih mogu i sama pripovijedati: „O pričaj nam priču, o pričaj samo često, da ja i brat naučimo!“ Da djeca sama bajke pričaju, to je najbolje sredstvo, da se malima odriješi jezik i da se vježbaju u pripovijedanju, a jednostavni djetinji oblik ovog gradiva olakšava im pripovijedanje. — Sistematično raščlanjivanje gradiva pri obragjivanju protivi se naravi bajke, a šablonsko primjenjivanje poznatih četiriju ili pet metodičkih stupnjeva može da zavede do velikih pedagoških pogrješaka. Naprijed navedeno mjesto od Jakoba Grimma ističe odlučno, da se etična sadržina bajki slobodno i bez usiljavanja prenosi u duše malih slušatelja. Koliko je god znamenito ćudoredno poučavanje mladeži, toliko je katkad opasno, kad se nastoji, da se ovo na nepravu mjestu čini. S toga se naročito valja čuvati, da se bajkama ne prišiva moral, koga u njih nema. Slično kao što bajke sa ćudorednom, obragjuju se takogjer one sa pjesničkom sadržinom. Pošto naše lijepe narodne bajke idu u red najnježnijeg i najmirisavijeg cvijeća poezije, valja ih tako nježno i obragjivati. Najmanje ih smijemo komadati i kidati, kao što se to čini s biljem za botanička ispitivanja. Kako je opasno, da se svojevoljno u stanovite bajke unosi moral, tako isto nema puta u njima tražiti kakvu temeljnu misao, bud u njih uopće nema takve temeljne misli.

Pa i u primjenjivanju bajki za druge nastavne predmete treba najopreznije postupati. Pjesnički proizvodi zahtijevaju, da se samo uživaju, ako se ne će, da oni promaše svoj cilj, pa se valja svega kloniti, što bi moglo smetati čistom njihovom užitku. Ako se kod bilo koga drugog nastavnog predmeta desi prilika, da se može zgodno na koju prije obragjenu bajku nadovezati, i naročito ako narav toga predmeta zahtijeva, da se na bajku osvrnemo, to se ne može tomu ništa prigovoriti, ako se ova prilika upotrijebi. Ali svrsi obučavanja u pripovijedanju ni najmanje ne podoba, ako se to obučavanje upotrebljava za pouke o raznim drugim nastavnim predmetima. Kako je god od velike koristi misaona i neprisilna koncentracija stanovitog nastavnog gradiva, tako isto može da bude velike štete od prisilne koncentracije; jer svaki pedagoški princip, pa makar on bio i najbolji, može zavesti na pogibeljnu stranputicu, kad se preveć nategne i na nepravu mjestu upotrijebi. — Nekoja ugodna i poučna razmatranja o bajci mogu se u jezikoslovnoj nastavi primijeniti, ali na višem stepenu, nego što je onaj, na kome djeci bajke istom pripovijedamo. One godine, kad ih primamo, nijesu takogjer godine refleksija. Dakako da treba, da se refleksija, makar i u ograničenoj mjeri, kod djece već u najranije doba javlja, a s druge strane mora s njom uporedo ići i ovu potpomagati sve do najvišeg stepena cijele nastave takogjer i primanje priča; pa onda refleksija napreduje sve više i više, kao što je prirodno, s napredovanjem nastave. Ako djeca imaju da osim bajki još i priče i basne upoznaju, to mi onda valja pobliže raspraviti: šta zovemo bajkom? Da su bajke kao i priče i basne pripovijetke, da sve tri idu u red izmišljenih pripovijedaka, u kojima se najvećim dijelom prikazuje ono, što je nadnaravno i čudnovato, to će djeca lako iznaći. I u tome ih je lako uputiti, u čemu stoji razlika izmegju ovih triju vrsta pjesničkih proizvoda. Ako se uzmu za osnov naročito karakteristični primjeri

Digitized by Google

za svaku od ovih vrsta, pri čemu treba najbolje već obragjeno gradivo uzimati, to će djeca sama od sebe zgodnom uputom na to doći, da osebina bajke različno od priče u tome stoji, što je bajka dijete bez ikake domovine, da nije vezana ni za kakovo stalno mjesto, ni za vrijeme ili osobu, dok je priča vezana za stalna mjesta ili osobe ili se dešava u stanovitom vremenu, pače se kod nekih priča sve ono na okupu nalazi[1]). Isto tako ne će biti djeci teško naći, da se basna od bajke i priče naročito time razlikuje, što je kod nje glavna stvar moral, ili kakvo pravilo za život, ili mudra rečenica, koja je otvoreno ili makar i ne baš jasno u njoj izrečena, a osim toga imadu u njoj glavnu ulogu naročito životinje ili pače ljudi sa životinjskom maskom, a mogu na njihovo mjesto stupiti i pravi ljudi ili personifikacije predmeta (kao u basni o hrastu i trski). — Pa i inače daje nam nastava u njemačkom jeziku vrlo često zgode kao u obragjivanju umnog alegoričnog Uhlandovog proizvoda („Märchen"), što ga nadovezuje na „Dornröschen", da se i na višim stepenima osvrnemo na obragjene već bajke.

U tome se mora dati pravo Herbartovoj školi, što se bajki pripisuje stalna vrijednost za povjesnu nastavu. Najzgodnije se nadoveže narodna priča na narodnu bajku i povjesnička priča opet posve naravno uvagja iz mračnosti predistoričkog vremena u jasnije svjetlo prave povijesti. Koliku znamenitost ima priča za pobugjivanje istoričkog interesa, to dokazuje ta okolnost, što su mnogi glasoviti istoričari (od novijih i Ranke) prvu pobudu, koja je kroz cijeli njihov život djelovala, za svoj poziv dobili narodnim pričama svoje domovine.

Ako se bajke ne primjenjuju u nastavi u razvučena moralna razmatranja, nego kako to njihova narav traži, ako se obragjuju s pogledom na njihov estetični momenat, to će se time ne samo mnogo vremena za pripovijedanje bajki uštedjeti; nego ono malo vremena, koje je u tu svrhu potrebno, biće dovoljno, da se priličan broj naših najljepših bajki u školi obradi. Preporučuje se dakako, da se pokraj svega toga ovaj broj preveć ne rastegne. Svrha je bajki naime, da pobude maštu djetinju, ali ne da je preveć razdraže i obzir na zbiljni život ne smije se pri tom zanemariti. Umjerenom i taktičnom njegom bajke može škola i tome doprinijeti, da se ne samo održi narodna poezija, nego da se time i uopće potpomaže estetska naobrazba. Da u narodu još nije nestalo smisla za bajke, to dokazuje živi interes, što ga publika upravo u najnovije doba priklanja dramatizovanim bajkama. Ovdje spominjem samo „Hänsel und Gretel" od E. Humperdincka i „Dornröschen" od A. Langerta.

Preveo *Andrija Pordušić.*

Kako valja da se žena uzgaja. Образование април 1896., M. K. Nikolajevna.

Je li opravdan zaseban odgoj i naobrazba djevojaka, to jest, onaj odgoj i ona naobrazba, koja se daje u tu svrhu, da se buduća žena i majka moralno i intelektualno razvije? Tome pitanju ima mjesta s pogledom na učestale tužbe: nema kućevnih žena! Pjesnik je rekao: žena i djeca najveća su nevolja. Valja pripoznati, da je ta tužba posve nezavisna od onog sustava, koji uči, da je jedina svrha ženina, biti suprugom i majkom, i da joj je to jedini društveni poziv.

Da se pobliže izrazim. Ne ću da te tužbe, koje kažu, da su žena i djeca svakako nevolja, te da nema matera, koje će da odgoje ljude, još povisim na taj nemili sud. Ko nepoznaje čistu, ljubavlju prožetu pojavu matere, koja gladujući doji dijete, ni žrtava, što joj ih nameće glupi, silnički muž? Ko ne poznaje ganutljivo poštovanje matere, što ga pokazuje poezija Nekrasovljeva? Bog ne može da umre u ljudskoj duši. Još uvijek ima naravi, u kojih ima ono, što Mill naziva ćudorednim darom, koje u šarenoj množini protivnih utjecaja samo ono primaju, što je dobro, a odbijaju zlo. Ima dakako i slabije nadarenih, koje su ipak imale sreću da odrastu u okolišu, podobnu da razvije dobre inštinkte i težnje. Ćudoredni i duševni stepen društva u suštini je rezultanta njegovih visina i dubljina. Pa ako ta rezultanta ne zadovoljava, to onda ne će reći da nema visina. Bolje žene upoznale su tu nepovoljnu rezultantu, a dokazom je tome, što su se izmegju njih, ne samo kod nas nego i svagdje, gdje se

[1]) Ako se izuzetno i u pripovijetkama spominju stalna mjesta, kao u onim trima Grimmove zbirke, to je ime mjesta posve sporedna stvar, pa se može kojim god drugim zamijeniti.

Digitized by Google

žena osvijestila, pojavile energične radnice za žensku naobrazbu i djelatnost na onim poljima, koja su od davnine bila ženama nepristupačna.

Ispitaćemo glavne tipove žena, koje su po sadašnjem sistemu emancipirane. Prvi su tip nježne žene pune ljubavi, koje mogu da ljube svakoga dobroga muža i koje samo u ovom obliku razumiju riječ „dobar muž“: dok on svaki komadić hljeba nosi u kuću, dok je on dobra karaktera u kućnom životu i prost od svih mana, koje truju kućni mir i blagostanje, moglo bi biti što mu drago, ona će mu pripoznati pravo na poštovanje žene. Drugi je ženski tip koji se ne odlikuje nježnošću i povodljivošću, nego praktičnim smislom. Za njih je udaja ugled i karijera, ali ne zvanje u smislu životnoga momenta, nego karijera, koja nosi sa sobom položaj u svijetu i udobnosti. Treći su tip žene, koje su oslobogjene i od onoga tijesnoga ćudorednoga zakona, što ga prva dva tipa pripoznavaju, i koje žive samo za niže inštinkte, Četvrti je tip kao i prvi najbrojniji. To je tip romantično sanjarskih žena, koje sebi umišljaju, da je život vjekovita svetkovina, koje svoje dužnosti i svoju obitelj površno mimoilaze i koje u svemu drugo ne traže, nego vrelo zabave. Njima prolazi život u zabavama, pa držeći se za više naravi, nose u grob nezadovoljstvo života, koje ni u čemu nije nalik na ono sveto nezadovoljstvo, što čovjeka naprijed goni. Ovim četirima ženskim tipovima podobaju četiri tipa matera. Prvi nam tip daje majke, koje svoju djecu vole poput majmuna. Kod nas (t. j. u Rusiji. Primj. prev.) je taj tip utjelovljen u besmrtnoj prostakovaji (prostodušna, vjerna žena?) koja se polagano prilagogjuje vremenu i okolišu. Formula je njene pedagogije ovaka: Bilo dijete što bilo, neka je samo zdravo i sretno i neka ljubi svoju majku. Takve žene odgajaju neobuzdane konje ili u najboljem slučaju dosadne ljude, koji se nazivaju bezazlenima, ali koji su radi svoje nekorisnosti štetni. Žene praktičnoga tipa odgajaju praktičnu djecu „koja žive po strogom moralu, nikome ništa zla ne čine“, kao što junak Nekrasovljevog pjesmotvora. One odgajaju čovjeka, koji će da učini karijeru, te mu davaju neku moralnu stegu. Udobnost je materina samo onda osigurana, ako djeca uza to što su radna, shvaćaju svoju dužnost prama materi. Majkama trećega tipa daju djeca, dok su malena i zabavna, mogućnost, da se iskažu u ulozi nježne majke; ali čim odrastu, te tako svjedoče o zrelijoj dobi materinoj, daju ih tugjim rukama. Četvrti tip sanjarskih žena često ističe ulogu matere, koja za djecu živi; odmah se daju nu nauku i pedagogiju, ali se njihov zanos brzo ohladi, a neminovna je pošljedica, da nalaze, da su se u djeci prevarile. Djeca koja viču, plaču, jauču, i iz kojih probija divljaštvo, odviše su prozaična za poetički ideal gracije, oštroumlja, ćutljivosti i ljepote u neiskusne djece (kakve nikad nije ni bilo).

Razumije se, da se ti tipi u životu tako čisto ne razlikuju kao u ovom nacrtu, već da ima razlika, koje služe kao prijelaz od jednoga tipa k drugomu. Ima ženski tip, koji, koliko je moguće, utjelovljuje ideal žene i matere. Ona zna, što joj je zadaća, da odgoji poštenoga, dobroga čovjeka. U najmračnijem milieuu naučila je majka da djecu valja obučavati, satrla se radeći, da djeci plati nauku. U najmračnijem milieuu gotovo je inštinktivno pogodila istinu i znala je da poštuje opće raspoloženje. Od mnoge se majke čula tužba, akoprem nije imala nikako inteligentnoga utjecaja, kako je teško mladića sačuvati valjana. I majke toga tipa ćutjele su, ako njihovo uzgajanje nije uspjelo, svoju nemoć; one postizavaju teškim radom ono, što je ono malo sretnika, koji žive u povoljnim prilikama, izravno izreklo; otkrile su Ameriku uza sve što su samouci, odgojile su djecu, našle su pravi put nakon mnogih bludnja. Te su majke okorjele protivnice dosadanjega uzgoja djevojačkoga, koji nije mogao da proizvede boljega od ona četiri navedena negativna tipa sa svojim suvrstama.

Sistem iskjučivoga djevojačkoga uzgoja uči, da djevojka bude dobra, poštena, čista i pametna, da bude suprugom i majkom, da izvrši svoje zvanje. „Ako ga ne izvršiš, bićeš nesretan, izlišan stvor.“

Obično su riječi o tom visokom zvanju bile fraze, a suština im bijaše, da se djevojka dobro uda. Učili su djevojku da bude dobra, t. j. da ljubi. Ali je nijesu učili da ljubi u smislu čovjekoljubivosti, koja ni u čemu ne naliči na glupo obožavanje prostakovaje. U riječima su učili: zadaća je žene da obitelj ćudoredno shvati, da unese ideal dobroga. U zbiljnosti vrlo su tijesno shvaćali poštenje i istinu žene. Neki pametni otac, koji se otrijeznio od utopijâ mladosti, nije dopustio, da neka rodica utječe na odgoj njegovih kćeri, jer ih je učila

Digitized by Google

da život ozbiljno shvate, te da sebi stvore što više mjerilo za ćudorednu vrijednost ljudsku, govoreći: „To je sve istina, ali je bolje da toga djevojke ne uče, jer će bez toga sretnije živjeti. Učite ih, da prosuđuju ljude po mjerilu društvenih ideala, pa da ostanu usidjelice, jer su izbiračice.“ Taj je nježni otac samo iskrenije govorio nego što drugi. Sistem je zapovijedao djevojci: budi poštena i pametna prema općenitom nivou bez promišljanja o samousavršivanju. Gdje onda ostaje ona visoka misija žene, da civilizira, i o kojoj su borioci za uzgojni i obrazovni sistem toliko ponosnih fraza napisali?

Kad bi se za rana bacilo oko na nekoga stanovitoga zaručnika, što sada nije više u običaju, to bi bila moguća neka logika i odregjenost u uzgajanju. Ali sada se djevojke odgajaju za nekoga Xa, za koga mora da su dobre, poštene, i da ga ljube. X, to je nepoznata olina, njegovi su zahtjevi takogjer nepoznati, pa s toga je trebalo najprije odgojiti mekoću karaktera, da se svakome karakteru mognu prilagoditi, t. j. da trajna neosobnost i beskarakternost bude idealom.

Karakter, mehak kao vosak, najbolja je preporuka djevojke kao zaručnice. Od voska se može napraviti, što se hoće. Kod čovjeka, koji od svoje žene ne traži drugo, već samo posluh i kućanstvo, takav karakter jamči za kućno zadovoljstvo; hoće li čovjek, koji traži pravu družicu, pomagačicu, majku i odgojiteljicu za svoju djecu, da bude zadovoljan s voskom? To vosak ne može da bude. Ali hoće li žena s takvim karakterom da bude sretna, ako joj je čovječanska vrijednost i ćudorednost osigurana gipkošću, koja je svojstvo voska? Tvorna ruka može djevojčetu, koje je meko kao vosak, dati svaki oblik. Takve se žene često odlikuju uvelom dobrotom, koja žali miša u pandžama mačke i mačku, koja se umorila loveći miša. A često nemaju ni te dobrote, nego samo ropski strah, koji ide uporedo s pasivnom okrutnošću strašljivih naravi. Čemu uči majka s takvim ženskim karakterom svoju djecu? Ropsku uslužnost Molčalinovu da rokće megju svinjama. Ali nama trebaju majke, koje državi odgajaju gragjane.

Žena, meka kao vosak, smete se i ne snalazi se u životu, kad joj nema ruke, da joj dade oblik. Nemoć većega dijela udovica i siročadi u tome leži, jer po sistemu, kakav vlada, samostalnost karaktera ne priliči ženama, a uza to se zahtijeva od takve meke žene, da bude ćudorednom potporom, da bude Egeria!

Drvo se sudi po plodovima. Kakvim je plodovima urodio sistem isključivo ženskoga odgoja? Djevojke su s praktičkim razumom, koji se razvija prema njihovoj dobi, izvrsno shvatile, da je čistoća, dobrota i blagost, začinjena površnim poznavanjem umjetnostî, koje poljepšavaju život, dosta nesigurno sredstvo da se postigne životna svrha svake žene — naime muž, pa da koketerija mnogo brže do cilja vodi. Pa i majke same uče ih tome shvatanju i mnogo se više brinu za tjelesnu ljepotu svojih kćeri, nego li za ćudorednu. I sveopći niveau ćudorednosti utječe ovdje. U „Kreuzersonati“ sasvim je dobro kazano, da muž ženi lakše prašta okaljanu dušu, nego li kakvu malenkost, koja nagrgjuje njenu spoljašnost. Radi se o tipu Pozdryševljevu; ne možemo ga bezuvjetno generalizovati, ali je dosta brojan, pa utječe na djevojački uzgoj. Dostojevskij je rekao, da se izmegju dvanaestgodišnjih djevojaka ona može da naznači, koja će umjeti da nagje zaručnika, a da nije ni lijepa ni dražesna. Dumas ml. broji žene, koje to svojstvo imaju, doduše vrlo neuljudno ali vrlo pravo, megju zamorce (Meerkatze, majmuni). Misli i maštanje o udaji pobugjuju u djevojaka ranu putenost. S toga su pošljedice prerane i nepromišljene udaje tako strašne: pakao u kući, preljubi, a žena nije ni supruga ni mati. Djeca su na teret, jer su svjedoci, koji smetaju.

Sistem isključivoga ženskoga uzgoja zlo je utjecao i na mnogo idealnije žensko naravi, nego što su djevojke, o kojima Dostojevskij govori, prikazujući sanjarice, koje za nezgodu života ne podobaju. Uz slabu duševnu hranu kretalo se njihovo mišljenje u tijesnu krugu. Ali ono čustvo, koje jedino teži za tim, da se zatomi u burnu, besvjesnu ljubav, raslo je od dana do dana. Takve su ženske naravi, već prama tome u čije ruke dopanu, podobne, da se razviju do najvišega heroizma ili pak da radi ljubljenoga muža postanu zločinkama.

Ako ljubav zamre, to je žena nesretan stvor, koji život bez svrhe produžuje. Ako im sudbina dade dobroga, jednostavnoga supruga, onda takve žene ne mogu biti sretne. Njima treba uzvišeno čustvo, u kome se sve gubi. Muž ima svoj posao, zanimanje, dužnost, koju

Digitized by Google

žena djelomice i radi svoga uzgoja nikako i ne razumije. Ako je ozbiljniji duh djevojku na to navodio, da se za to zanima, rekoše joj, da to nije njen poziv. Muž ne može da živi samo za ljubav, u kojoj žena, jer nema druge svrhe, osim ljubavi, vidi najglavnije djelo. Žena se smatra da je ne razumiju, da je nesretna, prenosi na djecu gotovo bolesnu ljubav i privrženost i kvari je. Brak nije roman, on je zadaća ženskoga života, koju je providnost ženi dala kao svetu dužnost, — tako su učili roditelji djevojku, kad je bilo opasnosti, da će je njeno čustvo zavesti na nepovoljniju partiju. Bilo je djevojačkih naravi, koje su tražile da se podignu, koje se nijesu udavale radi ljubavi, nego radi životne svrhe u nadi, da će svojim ćudorednim utjecajem muža drukčije odgojiti, pa da će osnovati obitelj. Pa izmegju deset njih devet se prevarilo u nadi i svalile su krivnju na svoj uzgoj i neukost.

Često je dostajao njihov ćudoredni utjecaj, da muža svrate od opačina koje truju blagostanje obitelji. Utjecaj na sinove trajao je uopće do škole, pa često nije ni utjecaj na kćeri bio trajniji. Mati je bila kokoš, koja je piliće izlegla. Niti je imala dosta znanja pa niti pravoga mjerila za normalnost ili abnormalnost razvitka djetinjeg duha i tijela. Viša naobrazba nije samo potrebna radi znanja, koje materi treba, nego i radi proširenja horizonta, gdje se svaka stvar prikazuje u svojoj pravoj veličini i vjernoj rasvjeti. U uskom horizontu neznanja ili poluznanja svaka se malenkost prikazuje u krivoj veličini: neugodnost postaje nesrećom, a iz nje ni kud ni kamo. Čustvo postaje bolesnom ćutljivošću. Ima matera, koje tugju djecu vrlo dobro uče počecima, ali pri svojoj razdražljivosti sve pokvare.

A ta razdražljivost nije nervozno lakoumlje; ona se pokazuje uza sve borbe volje. Ako stvar ide svojim putem, pa ako sama ide svojim putem, a nema potrebitoga znanja, da se stvar pravo shvati, onda uzdržljivost i mir postaje čudnovatim heroizmom, a svaki je heroizam rijedak. Odnošaj ne može da bude drugojačiji, već strastven, ako osim djece nema drugoga interesa.

Nikada nije žena razvijala nauku, koja bi trovala obitelj. A naša (ruska) nadarena spisateljica, koja piše pod pseudonimom Krestovskij, pošto je razvila takve čiste slike žene i matere koja ljubi, zapita: od koje nemile društvene bolesti boluje obitelj? Općenito mnijenje, da žena ispunjava društvenu dužnost služeći obitelji, mora da se tačnije odredi. Radi se o tome, kakva je žena i kakva je obitelj. Jedno od temeljnih uporišta društva može samo da bude obitelj, koja ne živi samo svojim, nego i društvenim interesima. Obitelji same bilo je i prije nego što bijaše društva, pa i kad se ovo raspane, obitelj će dalje opstajati. Obitelj može da bude i razorni elemenat, ako vidi u službi društva samo paštetu. A da li je postotak izmegju milijuna žena velik, koji se ne jagmi za tom paštetom? I ne iz nepoštenja, nego jer ne znaju što čine. Bilo je žena, koje su kroz cijeli život muža mučile, što ne krade iz blagajne, i koje su baštinu pokojnoga rogjaka većim dijelom porazdavale, akoprem im je po nepovoljnim njihovim prilikama i samim trebala. Tjesnogrudost u uzgoju osakatila je dobru silu.

Spisateljica ne će da tvrdi, da žena, koja nije mogla da se uda, nije izuzetak. Od izuzetaka većina se za to nije poudavala, jer im sudba nije ono poslala, što su željele. Radi neznatne manjine onih, koje se radi velike dužnosti ili bolesti nijesu udale ili kod kojih je osobiti dar potisnuo žensku narav, ne ćemo da prekinemo sadanji uzgojni sistem. Ali za većinu moramo reći, da ne zaslužuju primjedbe, da su žena i djeca najveće zlo. Valja djevojku odgojiti u tome shvaćanju, da je ona najprije čovjek, član društva, pa da joj je zadaća da radi za usavršenje društva, da primjerom, utjecajem i radom dobrotu unosi u društvo, i to kao supruga i majka, ako sudba tako hoće, ako ne, a to kao pojedini čovjek. To je svrha životu; sve je drugo sredstvo. Biti suprugom i majkom, sredstvo je dano od prirode. Djevojke se uzgajaju u misli, da je sredstvo svrha i dio više vrijedi nego cjelokupnost. Općenita društvenost, to je lagja, koja iza sebe vuče čamac; otkine li se čamac, onda poigravaju njime valovi. Čim je jednom obitelj jedinom svrhom ženskoga života, to je ona onda bog, kome se sve žrtvuje. Ona nije samo jedini otrov, koji iz temelja truje društvo, nego je i gnijezdo čavaka i ptica grabilica. Supruga će i majka da odvrati muža i sina od korisnoga društvenoga rada, ako im to vazda koristi ne nosi, pa im po tome ne bude dosta udobnosti; u kratko, supruga i mati uči djecu, da žive užim svrhama, pa da u sebi naziru glavne osobe.

Digitized by Google

Sve to nije novo, ali to valja ponavljati, jer se zaboravlja, što se koncem pedesetih godina u našoj žurnalistici o tome pisalo. Uza sve to, što se otvaraju viši učevni tečaji pa sada i medicinski, smatra se, da je viša naobrazba samo izuzecima pristupačna. Nedavajući dovoljne spreme za te više tečajeve, sistem srednjih škola, još više ograničen nego prije, jasno govori o tome, da ženama valja dati posebnu žensku naobrazbu. Jednostrano shvatanje žene ne će se tako brzo iskorijeniti. Često se kaže: ženski duh, ženska pamet! Ali u istinu ima samo jedan duh, samo jedna pamet, a ta se razvija po istim zakonima, a da za žensku pamet nema posebne logike. Ženski duh prima podražaje isto tako pomoću pet osjetila, a svijest djeluje na temelju primljenih podražaja. Želja nastaje iz osjećanja oskudice, potreba ragja pamet, karakter se razvija pod utjecajem milieua i fizičnih i psiholoških svojstava žene. Utjecaj milieua, to je odgoj, što ga nazivaju ženskim, te koji je potvrgjen općenitim mnijenjem koje vlada; taj je uzgoj dao ženi svoj biljeg, a skinuti ga nije lak posao, jer je navika druga narav, a ovdje navika od tisućljećâ, pojačana našljedstvom. Sve što je na tom putu i po uzgoju ucijepljeno, drži se nepromjenljivim, neoborivim; pa to mora i u buduće da pojača kobno onu vrstu odgoja, što ga nazivaju ženskim. Ali jednostranost toga dokazivanja očevidna je. Znanost vadi zaključke na temelju opita, koji iscrpljuju ako ne sve, a ono barem mnoge strane predmeta, kojim se bave. U pitanju ženskoga uzgoja odlučuje se o pitanju o sadanjim i budućim ženskim rodovima na temelju jednostranih činjenica, a drugima se ne da da izlaze na dvor. Takvo rješavanje pitanja nije logično. Psihologija nema posebnih zakona za žensku dušu, pa s toga traže borci za sistem ženskoga uzgoja svoje uporište u fiziologiji. O fiziološkim uslovima ženskoga organizma i o njegovu utjecaju na mozak mnogo se govorilo, a da se stvar nije razjasnila. Fiziolozi još se prepiru o tome, što ima veći utjecaj na kakvoću razuma; težina mozga ili množina njegovih zavoja. Kod žene težina je manja ali zavoji su brojniji[1]). Historički dokazi isto tako ne mogu da riješe to pitanje kao ni prirodoslovni. Negda se pače govorilo: čemu djevojci čitanje i pisanje? Negda je Petar I. tjerao naše pradjedove batinom u školu, a seoski su se plemići tužili, da od učenja glava boli, i da se od toga mršavi. Od toga su prošla dva stoljeća, pa je istom na koncu drugoga Rusija stigla zapadnu Evropu i to tek u osobama učenjaka, spisatelja i umjetnika.

Pokušaj sa drugom naobrazbom žene, praktično ostvarenje boljega ideala žene i matere, ženskoga čeljadeta, kojemu ništa ljudsko nije tugje, ne broji se još od dva stoljeća, nego tek od kojih 30 godina. Prvi pokušaji ne mogu sasvim da uspiju. Ima odviše neprijateljskih a premalo zgodnih prilika. A najnepriličnije nijesu bile samo spoljašnje zapreke, borba sa obitelji, neukost, nego onaj neprijatelj, što ga žena u sebi nosi: valjalo je promijeniti njezin uzgoj nevjerojatnim trudom.

Koliko je samo muke stajalo to jedno, da se okani bojažljivosti, nepovjerenja u svoju snagu, da nauči koncentrovati svoj duh na jednu misao, pošto se njezin duh nije bio privikao postepenom radu, nego je bio naučio da skače od predmeta do predmeta i da se gubi u zanašanju kojekakvih ideja. Koji je očaj spopao dušu, kad se žena sama zatekla pri staroj navici pa kad se pitala, da li ne govore pravo oni, koji kažu: „Sve to nije za tebe, ti nijesi nego sanjarska besposličarka!“ Lakše je bilo podnijeti sve ružne klevete nego li to pitanje.

Klevete su povećale neznatne trice, koje nijesu nego neizbježiva pjena, kada se tali gvožgje.

Svakom se višem društvenom razvitku pridružuje stanoviti postotak, koji utjelovljuje ljudsku glupost. A to je još zastrašivalo od nejasnoga cilja. Zaboravilo se, da se i pametni ljudi ne snalaze u novom položaju, dok se s njime ne oprijatelje. Poručnik, koji prvi put oblači svoju odoru, ćuti neugodnost, spisatelj, koji prvi put na se svraća pažnju općinstva, ćuti neugodnost, dok se ne priuči na svoju popularnost, a u oba slučaja nije trebalo utirati puta, jer je put već bio gotov. S toga valja veći dio onoga, što se pripisuje ženskima koje se naukom bave, pripisati poglavito lijenosti i nesamostalnooti društva, koje vazda prijekim okom gleda novotarije. Društvo se vlada po modi. Dok ona nije propisivala nabranih rukava,

[1]) Vidi o tome članak „Intelektualna sfera žene“ u „Šk. Vj.“ ol god. 1895, str. 139.—147., gdje je to pitanje, po našem sudu, sretno riješeno. *Ur. „Šk. Vj.“*

Digitized by Google

činili su nam se nabrani rukavi iz vremena Marije Medici smiješni i čudni, sad dolazi moda za višu, opću ljudsku naobrazbu žene i sve osobine u govoru i vladanju; ono nešto neopisivo, po čemu se učene žene i ljekarice odmah poznaju, ne će više biti uzrokom neprijateljstvu nego će se smatrati odrazom nove sadržine u kalufu, i sve to ne će više da bude smiješno i čudno.

Amerikanska spisateljica E. Schiffer zahtijeva za to višu naobrazbu za ženu, jer majkom i suprugom biti, to je udes velikoga mnoštva žena. Žene koje govore, da ih nepoznavanje algebre i egzaktnih znanosti nije priječilo da budu dobre supruge i majke, imale su uza se vazda dobre pedagoge, higijeničare i liječnike. Ali većina žena ima vrlo neznatna sredstva. Rijetko će majka bez samostalne naobrazbe umjeti da pripravi svoju djecu za srednje gimnazijalne razrede. Valja se osvrnuti na to, da većina obitelji živi po selima i gradovima, gdje nema ni pripravnih gimnazija (u Rusiji na ime. Primjedba prev.), pa da osnovne škole po selima nijesu amerikanske, koje djeci svih staleža daju temeljitu osnovnu naobrazbu. Uzima se obično guvernanta, a i ta često ne zna više od matere, pa onda i nema vazda sredstva za to.

Uzgojitelj s dobrom pedagoškom naobrazbom samo je za imućne ljude.

U manje imućnim obiteljima svaki se čas mijenjaju odgojitelji i učitelji, i u tome često valja tražiti uzrok lošega utjecaja na dječiju dušu, uzrok nestalnosti i lakoumnosti karaktera, slaboće volje, nesposobnosti za energično djelovanje. Svaki kućni učitelj ima svoju maniru, svoj način mišljenja. Majka ne može da nadzire niti nastave ni idejâ, što su ih djeca poprimila. Strogi je smjer nemoguć. Dječiji se razum može da poredi s komadom ilovače, što ga više ruku uporedo mijese, dok napokon ne postane nesposoban za lijepljenje. A majke se tuže, što im u djece nema karaktera, tuže se na njihovu nehajnost za sve, na plaćene učitelje i na svoju nemoć da toj nevolji doskoče.

Najveći je bol za matere, što im je teško doći do liječničke pomoći. Svaka majka dakako ne može da bude liječnik, ali svaka majka treba da ima nužno znanje o higijeni i o organizmu dječijega tijela. Često se matere tuže, da im djeca pate od lijavice, od želučane bolesti, a ova im piju vodu iz kaljužine, koja ljeti presuši, a lako bi mogli da iskopaju bunar. Svaka bi majka morala u slučaju da dijete oboli, davati mu prvu pomoć, i t. d.

Žene su često isto tako nesposobne da nadziru ćudoredni uzgoj djece, kao što ni duševni.

Nemoćan stvor, koji bez potpore ne može da živi, ne može djeci da dade ćudorednoga temelja za život. Uopće djevojke ne poznavaju života. Obitelj i škola, eto to je sve, što upoznaju do udaje. Tome još nadodajmo ono poznavanje života, što ga mogu steći svojim putovanjem po svijetu; ali može li se s time računati? U obitelj djevojka ne donosi ništa, osim nešta zastarjele rutine, s kojom je skopčano nešto površnoga poznavanja pedagoških teorija, ako su upravo u modi. Iz toga se obično izleže takva mješavina, koja za djecu nije zdrava.

U zadnjih 30 godina umanjio se broj nemoćnih ženskih stvorova, a to zahvaljujemo društvu od 60-ero gospode, koja su ženu naučila misliti, raditi i držati se za člana društva. Do sada se držalo, da djevojci râd ne priliči, ako su roditelji ikoliko imućni. Râd je djevojkama davao prilike, da se sastanu sa čeljadima, gdje da se nauče cijeniti svagdanji posao. Do sada je djevojka sudila o muževima samo po svome ocu ili rogjaku ili po zaljubljenim udvaračima. Posao dao joj je prilike, da barem jedan ćošak društvenih odnošaja upozna; njezin se horizont proširivaše, shvatanje ljudi i života rastrijeznilo se. Široki horizont i trijezno prosugjivanje ljudi mnogo vrijede za majku. Ne valja da vidi život kroz ružičaste naočari.

Djevojka, a ne umjetno uzgojena biljka postupaće s temeljitim prosugjivanjem u izboru svoga muža. Onda je opasnost manja da će se prevariti. Pri ozbiljnom razvitku duha nema prostora za prazno sanjarenje, za ono varavo uporište obiteljske sreće.

Djevojačkom uzgoju škodilo je krivo shvatanje riječi „ženstvo“. Kakvo to osobito svojstvo valja njegovati u žene, koje ne bi bilo općenito ljudsko? Dobrota, nježnost, blagost treba i mužu.

Mrki je tiran isto tolika nesreća u obitelji, pa i svagdje, kako god i kreštava, svojeglava žena. Dobrota, nježnost i blagost bez razumne čvrstoće nije nego glupost, mlohavost. Blagost,

Digitized by Google

koja se šutke može zadaviti, koja ne može da od bliže osobe zahtijeva vršenje pa ma i teške dužnosti, koja ne može da reče gorku, ali korisnu istinu, nije nego tužna beskarakternost. Samosilnim roditeljima i muževima može se to svojstvo i svigjati. Ali ako roditelji ostare, pa im u njihovoj slabosti zatreba potpora, naći će, da kćeri bez karaktera nijesu potpora, a muževi ne će na umoru da povjere djecu ženama bez karaktera. Ženska je blagost obično znak duševne nemoći, ropstva, za koje se i nemože odgovarati. Kao što su ljudi s velikom fizičnom jakošću uopće dobroćudni i blagi, tako je i blagost i uzdržljivost spojena s energičnim, samostalnim karakterom.

Svijest snage daje duševni mir; razdražljivost je svojstvo slaboće i nepoštovanja samoga sebe; poštenje i nesebičnost općenita su ljudska svojstva. Takogjer uče žene da ovo ili ono u sferi ženskoga života shvaćaju. Ženska je čast istovjetna s čistoćom, i ništa više. Pa koliko žena ima, koje to i dalje shvaćaju od bračne vjernosti, koje jedva što smatraju u duši da je nepošteno lagati, pogaziti riječ, klevetati, ako samo koristi njenoj obitelji. Za njih je nevjera prama mužu grijeh, ali poniziti čovjeka, učiti ga da postane tâtom radi obitelji, učiti sina opačinama, to nije grijeh. Društvenom nepoštenju učiće se i one žene, koje su, što se tiče džepa, inače izvanredno poštene. Tako je neka neimućna žena, koja je kroz cijeli život svoga muža mučila radi toga, što u službi nije htio da pronevjeri novaca, kad je dobila baštinu, veliki dio darovala, jer se našlo u nekoj knjizi pokojnoga ujaka zapisano, da nekim osobama valja dati po koji stanoviti dio. A dobro je ona znala, da je za baštinike obvezna samo zakonita naredba.

Ženska se samozataja očituje obično u neplodnim i nepotrebnim žrtvama, jer za savršenu samozataju treba zreo razum i samostalan karakter. Ženska se samozataja ne diže nad inštinkt kokoši, koja svoje piliće brani od kopca, ako nije već slijepa, nerazumna ljubav, koja mužu, sinu, unuku dopušta ženu do krajnosti vrijegjati, „da se naužije života“.

Prije 20 godina česta su bila samoubistva gjakâ, pače i djece iza gimnazijalnih ispita. Dogagjalo se, da je nepravedno isključivanje siromašnu djecu natjeralo na taj korak, ako je direktor imao aristokratske mušice. Ali ni u kojem se slučaju nije čulo, da je mati imala inštinkt kokoši, koja brani mlade od kopca. Sve što su učinile, bilo je da su uzdahnule: „Ah, neka se samo momu sinu takva nesreća ne dogodi!“

Odgoj, koji je govorio o ulozi nimfe Egerije, — o ženi kao čuvarici svete vatre istine i dobrote na kućnom ognjištu — koji uči ženu beskrajnoj blagosti i opraštanju, upravo joj je time uzeo mogućnost, da bude Egerijom, te je stvorio samo tip ženâ, koje usrećuju muškarce i koje svoje kćeri na plesove vode.

Od blata i stranputice može samo strah da je uzdrži, strah, da toga blata i te stranputice ljubljeni stvor ne će htjeti da oprosti. Dobrota, koja sve prašta, ne može da bude uzdom koja vodi. Beskrajna samozataja napokon u onome budi prezir, kome je namijenjena. To je kumirstvo, koje svoje „Ja“ žrtvuje nevrednomu kumiru. Dugotrajna muževa bolest bez nade da će ozdraviti, traži najvišu samozataju ženinu; ali to je samo pojedini slučaj. U običnom životu nazivaju sentimentalne gospogje riječju samozataja uzdržanje od svakidašnjih izleta radi kućanstva i djece. Gospogja, koja samo jednom u sedmici ode u šetnju, ideal je samozataje. Pošto nit ima više svrhe nit višega mjerila za život, samozataja je ženska urodila samo tiranima i sebičnjacima, i najbolja svojstva žene na zator su postala i njoj i njenoj obitelji.

Pod ženstvom se razumijeva obično čistoća ćudorednosti. Ali čistoga ćudoregja za to ima tako malo, jer se to svojstvo smatra samo ženskim. Čistoća se ćudoregja ucjepljuje djevojkama originalnom logikom. S jedne se strane krije djevojkama znamenitost nekih organičkih funkcija za zdravlje, a njihovo nepoznavanje vodi do neopreznosti, koja razorava zdravlje; govori se, da se djeca ragjaju pod listom od kupusa a trudne žene da imaju vodenu bolest; s druge se strane pobugjuju misli o ljubavi razgovorima o ženama i braku, pa onda upućujući ih u vještinama, kako će se svigjati, a u drugu ruku opet budi se u njima šutnjom i oštroumnim lažima radoznalost poznate vrste. S toga i rijetko koja djevojka sačuva čistoću misli i šapuće ispod glasa s prijateljicama o štokakvim zabranjenim stvarima.

Nesretni slučaj, djevojka nagje kakvoga nevaljalca, — nesreća je moguća. Ako djevojka radi hladnoga temperamenta ili zbog straha od pošljedica ne bude žrtvom glupih sklonosti,

Digitized by Google

to će se nečistoća misli pokazati u strastveno ciničnom brbljanju, a razviće se poludjevica kao samostalni karakter, što ga Boborykin dosta vjerno opisuje. Valja nam spomenuti, da taj karakter nije nipošto nova pojava; tek pred 50 godina nosile su djevojke toga tipa krinku nevinosti da ujagme zaručnika. A čistoća ćudorednosti ne može da se slaže niti s tom jagmom a niti sa umjetnošću, što ih uče, kako će se svakomu svigjati.

Pa ma kako majke branile ovu umjetnost izlikom, da to nije za drugo, van da samo svima omile, to je njihovo nastojanje ipak upravljeno najviše prama ljudma, koji bi mogli biti dobrom partijom ili prama zanimljivim udvaračima. Ova umjetnost svima omiljeti nije humani, uslužni odnošaj prama svim ljudima bez razlike spola i dobe; sposobnost, podvrgavati se nazorima i ukusu one osobe, kojoj bi se htjelo omiljeti, čine od čovjeka ćudorednu lutku, na koju se vješaju ove ili one haljine. Ovdje se o čistoći duše ne može govoriti niti u općem ljudskom, a ni u naročitom ženskom smislu.

Da vidimo, kako se u djevojkama odgaja umjetnost, da se svigjaju. U prvom redu ide dražest, shvatana kao umjetnost, da se stavljaju u što ljepše i efektnije položaje, koji ne izražavaju samo nježno, nego i razmaženo, mekoputno ženstvo. Oštre, nespretne kretnje neugodne su; one su svojstvo djetinjske i prelazne dobe, dok ne nauče boljih. Ako djeca nijesu tjelesne nakaze, to će se ono osječeno, nespretno, samo po sebi ublažiti, a zamijeniće ga naravnost i jednostavnost. Onda nema jagme za efektom, ali za to uvijek vrijedne naravnosti, istinitosti i nepresiljenosti. Što preko toga niveaua prelazi, prava dražest, sjajno ponašanje i položaji, to je dar prirode, i kao što ni drugi dar, tako se ni taj ne može silom postići. Ako ga pomažemo, to pomažemo maniriranost.

Na žalost se umjetna dražest, ako sve sile u tom pravcu upremo, može da usavrši samo dotle, da se pričinja nepresiljenom i naravnom. Akrobatima, kojima su se udovi i mišice za rane mladosti uvježbale i učinile gipkima, mogu da zauzmu položaje, koji se protive anatomiji, a ipak su vitki i dražesni. Prije pô ljudskoga vijeka djevojke su se na dražest dresirale. Sada se to donekle izgubilo; ali ako ćemo time opet otpočinjati, otimaćemo vrijeme mnogo znamenitijim dijelovima uzgoja a postignućemo samo maniriranost i afektaciju. I bez svake brige za žensku dražest žena ne će da postane nalik na muža, jer se smjele, krepke kretnje s njenom naravi ne podudaraju. Još se nije čulo, da se ko bojao, da će žena progovoriti u basu. Odraslija će djevojka i bez svake nauke prestati da lupa nogama ili da pruža i iskreči ruke ili noge. Karakter se njenoga djetinjskoga veselja mijenja, i ona nije više slična dječaku, nego se podaje inštinktu svoje naravi. A koliko krivoga ima u tim zahtjevima dražesti! Radi njih ne dâ se djevojkama da razviju svoju fizičku snagu, a bez nje ne može da bude prave dražesti. A koliko snage treba ženi, da uzgoji dijete u prvoj dobi, ma da je i zdravo! Fizična je jakost potrebna i za duševni râd. Kroz stoljeća uzgajali su se slabi stvorovi, a sada im prigovaraju zbog te slabosti i svaljuju je na duševni rad. Već je odavna prošla moda sušičavih, sasvim nevaljalih junakinja; zar ćemo je nadomjestiti modom istrošenih junakinja natražnjaštva? Kao što je prva moda bila nagrda i iskrivljenje romanticizma, tako je sadašnja moda nagrda i iskrivljenje realizma.

Pa i onaj izumrli tip i onaj koji se ragja, pošljedica je isključivo ženskoga uzgoja. Bljutavo shvaćanje ženstva pokvarilo je ženu i etički i fizički. Energija, hrabrost i samostalnost još se i sada u nekim krugovima smatraju kao nežensku svojstva. Ali kako će slabi stvor da olakša mužu tegobe života i da odgoji poštenoga radnika društvu ljudskomu? Žena, koja se od svake nezgode u životu prestraši, žena, koju bez prestanka treba voditi, nesposobna je da došljedno ide za jednim ciljem, koji prelazi svagdanje kućne brige, te je samo na teret. Kakva će odgojiteljica biti takva žena? Ako čitamo životopise slavnih pedagoga, naći ćemo, da i oni imaju časova malodušnosti, jer su plodovi njihova života i rada odveć polagano dozrijevali. Žena bez volje i energije pri prvom će neuspjehu u uzgajanju svoje djece klonuti duhom. Kakva će uzgojiteljica biti žena, koja se ne usugjuje da ima svoj sud, koja danas želi jedno a sjutra drugo, koja za onim ide, što joj otmeni ljudi u obitelji ili u poznanstvu, ili što joj najnovija knjiga kaže. Sistem ženske obuke nije ženi samo sputao noge i ruke, nego joj je i snagu uništio. Kad su joj skinuli okove, nije mogla da miče rukama ni da stoji na nogama.

Digitized by Google

Takav sistem nije čovječanski. Ponavljam, što se prije 20 godina reklo: ono, na što su ženu pripravljali, upravljajući sve njezine duševne sile i sve nade na jedan cilj, učinilo je, da je ženin život ovisan o slučaju; pa ako se nije ono postiglo, to je ženi uzelo sva sredstva, da nagje potporu i da mogne živjeti. Ako starim usidjelicama kao izuzecima pridružimo udovice, koje se ne udaše po drugi put, žene bez djece i majke, koje su svoju djecu zakopale, pa onda majke, koje su djeca samo ožalostila, neosvrćući se na to, da li krivnjom matera ili djece, sve nesretne žene: to onda dobijamo ogroman broj, koji obuhvata dobru polovinu svih žena, koje su sve bez životnoga cilja.

Prije 40 godina Pirogov je dokazao svu štetu uzgoja, koji je upravljen samo prama jednoj svrsi. A djevojački uzgoj uvijek u pročelju ima uzgoj za jednu svrhu. Svaka se špccijalnost razvije na temelju općenitog ljudskoga uzgoja i naobrazbe; baviti se samo špccijalnošću, reći će čovjeka osakatiti. Pa ma kako špccijalista bio valjan u svojoj struci, to je on ipak, izuzevši njegovu špccijalnost, ćudoredna nakaza, ako nije drugo nego špccijalista, a ne uza to čovjek, kome ništa ljudsko nije tugje, pa će s toga i često svojoj struci da naškodi. Ima strukâ, u kojim čovjek bez općenito ljudskoga razvitka ne može da vrši svoju dužnost, a te su struke čisto misaone. Čovjek može da bude izvrstan inžinir, tvorničar, mehaničar, a da uza to ne mora biti čovjek u našem smislu; ali nemoguće je biti uzgojiteljem, spisateljem, učiteljem, umjetnikom, bez općenitog ljudskoga ćudorednoga i duševnoga razvitka, a svaki se nedostatak u tom pogledu zrcali u djelu. Bez toga razvitka može se biti samo zanatnikom, koji je svoju tehniku naučio.

Matera, kojima je materinsko svojstvo samo zanatom, vidjeli smo dosta. Pedagoške metode ili alfabet higijene naučiti nije teško.

Radi se o njihovoj primjeni. A u primjeni pokazuje se baš cijelo neznanje ženino. Metode budu izvraćene na neki način u umjetnu dresuru, koja djecu na sve strane veže. Alfabet higijene nije nego luda skupina pravilâ, po kojima se dječije tijelo isto tako osakaćuje, kao što se to radi s dresurom duše. Ponavljamo, da treba općenita naobrazba, koja će majku da uči shvaćati zakone duševnoga i tjelesnoga razvitka dječijega, zakone životne onoga društva, kome one uzgajaju članove; a za to treba pametan pogled u svijet. A za to ne treba poznavati ni integrala ni diferencijala, niti treba za to biti špccijalistom u kojoj znanosti.

Ali treba da je čovjek prošao one tečajeve više naobrazbe, za koje se kaže, da svestrano naobrazuju. Mora li majka da nadzire uzgoj djeteta ili ne? Dakako da majka ne može da nadzire napredak one naobrazbe, što je dijete dobiva, kao što može da nadzire razvitak u kući. Ali za to ipak može da razgovorima, tumačenjem, čitanjem, cijelim tokom života, hiljadom primjetaba, kojim je snaga tim veća, što se svakidanjim ponavljanjem naslažu svjesni i besvjesni podražaji, i jer može vazda da ispuni praznine, — da popravi mane, da olakša nepotrebni trud i muku, da ono uništi, što vidi da je štetno u utjecaju pedagoškoga osoblja, — da djetetu dade one pobude i onaj smjer, što ga je škola mimoišla. A za sve to ne može špccijalno ženski uzgoj da pripravi.

Kakva bi općenita naobrazba muža bila, kad bi se n. pr. dječacima reklo: mora da naučiš kako ćeš postati časnik, činovnik, mornar, glazbenik; pa ako ne postaneš, život ti nema svrhe[1]). Onda ne bi dječak za to učio, jer je znanost luč, koja čovjeka čini čovjekom, nego samo za to, jer je to priprava za špccijalno zvanje; a okoliš njegov i riječju i djelom bi mu kazivao, da ima drugih sredstava da se postigne ta svrha, nego li razvitak duševne i ćudoredne vrijednosti. Napokon će da od dječaka bude loš čovjek, a po tome i loš časnik, činovnik, i t. d. Kad bi ga neki slučaj zapriječio da ne postane časnikom ili činovnikom, to bi on bio nekoristan stvor, koji ne zna, što da radi od života, i koji se izjeda radi propalih nada. A ženu dovagjaju u takav položaj!

Djeca dobro shvaćaju, da je njihova doba priprava za život. Koliko se puta čuju u razgovoru djece ove riječi: dok odrastem i dok budnem veliki! Djevojka glumi majku svojim

---

[1]) Šteta što vrla spisateljica nije uzela bliži primjer: za što nije prema onoj običajnoj teoriji o ženskom uzgoju postavila analogiju, da dječaka valja tako uzgojiti, kako će da bude valjan muž i otac? U toj se analogiji tek ističe sva absurdnost onako označenog cilja „ženskog“ uzgoja. *Ur. „Šk. Vj.“*

Digitized by Google

lutkama i govori o djeci, što će je imati. To rano izbijanje materinskoga inštinkta na temelju isključivo ženskoga uzgoja ipak ne daje dobrih matera.

Velika većina djevojaka poudaju se, a brak je najvjerojatnija budućnost, koja svaku djevojku čeka, ali samo najvjerojatnija, a nipošto jedina i neizbježiva.

A izmegju ove većine veliki je postotak žena, kojim je obiteljski život prazan, za njih snošljiv, ali za društvo ni od kakve koristi.

Ne radi se o tome, da se na svijet dade ljudski stvor, nego o tome, da se uzgoji čovjek i gragjanin.

Iza ovoga postotka dolazi postotak žena, kojim je život ćudoredno mučilište, pa napokon sasvim neznatan postotak, koji se s pravom nazivaju sretnima. Ali ćudoredno mučilište i prazni život često sebi žena sama priredi svojim nerazboritim izborom; a da pametno izabere, na to je uzgoj nije pripravio. Ali i mučilište bilo bi snošljivije i praznina života manje bi bila prazna, kad bi žena samo razumjela, da u tome ne stoji cijeli život, kad bi samo znala, da se barem malo odmori od mukâ i nevoljâ, pa da makar katkada poživi za općenite interese. Uzgoj mora da uči djevojku, da je obitelj samo onda velika društvena sila, ako je prožeta smislom za opće dobro. Bez njega je obitelj ptičije gnijezdo.

Uzgoj mora da uči djevojku, da ne zaigrava život na j e d n u kartu, da i izvan obitelji ima život, da mora da živi tako, da ni u obitelji ne bude nekoristan član.

Takvo shvaćanje osposobljava djevojku, da uz viši duševni i ćudoredni razvitak bolje bira muža i umanjuje ujedno mogućnost prerane udaje i povoljne partije. Ali za to umanjuje ujedno broj nesretnih brakova. Pakao u kući loša je kolijevka i škola za djecu. Još je početkom našega stoljeća gospogja Necker de Saussure u svom poznatom i mnogo citovanom djelu o uzgoju djevojaka rekla, da, premda je općenita sudba djevojaka, da budu majke i supruge, ipak ih valja odgojiti u misli, da se može biti ne će udati. Njena se mašta onda ne bavi prerano ljubavlju i brakom, a to će je čuvati od toga, da se prerano ne prepusti tim čustvima. Ne će se ni u životu a ni u obitelji dugočasiti; a roditelji će manje doći u pogibao da će zlo izabrati ili da će se prerano udati, što razorava zdravlje, ili što je najčešće, da će se nerazborito i nesretno udati.

Pravilom ženskoga uzgoja mora da bude: „što bilo da te čeka, budi pošten i koristan čovjek“. Onda se djevojka ne će odgajati u krivom tipu ženâ, koje se jagme za zaručnikom. Udaja zavisi od slučaja.

Izmegju svršenoga djevojačkoga uzgoja i braka progje nekoliko godina. To su godine najpraznije praznine, čitanja romanâ, zabavâ, razmišljanja bez svrhe u turobnom raspoloženju, mušica i razdraženosti, sve rezultati nezadovoljenoga čustva i svijesti, da život kod kuće nije pravi život. Tako prolaze godine, u kojima se razvija karakter, izmegju 17. i 22. Kaže se, da djevojka pomaže materi u kućanstvu i staranju za manju braću. Zanimanje kućanstvom stoji u gradu u krpanju rubenine, dijeljenju čaja, kupovanju živeža i davanju služinčadi; a na selu u brojenju pilića i spremanju mesa i još u štokakvim tricama. To sve ne uzima vremena. Sve nemaju braće, koju valja pripravljati za prvi razred gimnazije. Pa i taj se posao loše vrši, jer se samo uz put vrši. Dolazi ko god, koji bi pristajao za supruga, ili se umori od učenja, a tijelo ne bi od toga bilo dosta svježe na plesu ili bi vršak od nosa bio crven, pa u kut učenje. Tuckanje po glasoviru, slikanje glavâ i cvijeća, ručni rad, kvarenje nazora štokakim izlišnim poslom i čitanjem — eto to je sad rad. Dogagja se, da djevojka od dosade posegne takogjer za ozbiljnom knjigom, pa da se iz toga razvije težnja za znanjem; ali knjiga bez sistema, bez priprave i nauke slab je put do znanja. Djevojci se glava puši od silesije novih riječi, oprečnih mnijenja i nazora, koji su većinom uzeti iz beletrističkih listova.

Mjesto stalne misli djevojka ima u glavi hrpu fragmentarnih pojmova. A samo razumom riješiti taj haos, to ih vrlo malo umije. Uopće je svršetak, da se djevojka dugo ne muči i opet posiže za romanom. Takva je lektira jedan oblik plandovanja. Glava se puni tugjim mislima, a još više slikama i predodžbama. Misao počiva, samo mašta radi, koja život i ljude sama stvara, a to vodi do velikih stranputica. Neki roditelji dopuštaju kćerma da obučavaju siromašnu djecu. Ali sve djevojke nijesu za to prikladne, jer kad se hoće obučavati, mora se

Digitized by Google

biti spreman. A konac je sentimentalna igra. Red nauka ustupa posjetima i primanju gostova. To zadovoljava samo svjetske lutke, ako je moda upravo filantropična.

Čim se od djevojačkoga uzgoja bude zahtijevala viša naobrazba, biće godine čitanja bez svrhe i praznoga maštanja ispunjene radom. U naše se doba jagma za višom naobrazbom izgubila, a mnoge grane znanja zabranjene su djevojkama. Žena može da anatomiju i fiziologiju uči samo u medicinskim tečajima, ali svakoj majci treba poznavanje dječijega organizma. Da se ta zabrana rastumači, navodi se ženska sramežljivost. Ako je to tako, onda žena vrijegja sramežljivost razgovarajući s liječnikom o bolesti muževoj, bratovoj, očevoj i t. d. Što je lažnije nego takav uzrok? Predstave, moderne toalete, koje nepristojno ističu ženske forme, svjetsko brbljanje, koje prikriva nepristojni smisao prozirnim velom, sve je to dopušteno. Za bolje razumijevanje navešću istinit dogagjaj. Neki otac, koga sam ja poznavao, dogje k meni prizivajući se patetično na moje poštenje i na moju savjest, pa me upita, da li svojim kćerma može bez štete po njihovu ćudorednost dopustiti, da idu u medicinske tečajeve. „Vaše kćeri idu u društva, zar ne?“ „Dakako.“ „I vi se ne bojite da će u gostionicama, u pozorištu, na ulici čuti što god nepristojno? Takva što ne može biti kod predavanja. Ako držite znanost za nepristojnu, a sve drugo dopuštate....“ Našao se čovjek u neprilici, poviče „ne, ne“ i ode zbunjen.

Ima liječnika i fiziologa, koji protiv djevojačke naobrazbe govore, da neobiknut napor mozga slabi ženske sile i vodi do degeneracije žene. Ali Parižanke n. pr. ne pokazuju osobite volje za višu nauku, u svim pariškim višim školama Ruskinja ima po broju najviše, pa ipak me je u Parizu iznenadio ogromni postotak ženâ degenerovana tipa, što ih u drugim gradovima nema toliko: tjesnogrude žene uskih ramena i uleknutih prsiju, što ih sve umjetnosti toalete nijesu mogle prikriti.

I nehotice sam se pitala: kakva će djeca biti od takvih žena, i hoće li uopće moći da donose djecu? U Americi izdale su žene debelu knjigu, da suzbiju krivo mnijenje o rgjavom utjecaju duševnoga napora na žensku narav.

Uzroke degeneracije valja druguda tražiti: u društvenim prilikama, u prekasnoj ženidbi otaca, u udaji matera radi opskrbe, u oslabljivanju radi društvenih zahtjeva, u jagmi da se život u punoj mjeri uživa, a to drži živce u neprestanoj uzrujanosti.

U Sjedinjenim državama još su jedan lokalni uzrok degeneracije našli.

Oni pitomci starih naseljenika, koji se nijesu pomiješali s kasnijim evropskim naseljenicima, u 3. ili u daljim koljenima sve više bivaju nalik na domaće Indijance; tu se pokazuje utjecaj presuhe klime sa svojim oštrim prelazima od vrućine na zimu. Viša djevojačka naobrazba ima za sebe iskustvo od desetljeća, koje nas uči, da duševni napor ne slabi toliko, koliko slabi isprazno maštanje, mutne težnje i čustva nezadovoljstva. U svemu tomu valja tražiti uzroke nerazboritih strasti nesretnih brakova, preljubâ, nervozne razdražice. Ne može se statistika sastaviti o broju ženâ, koje su svoje zdravlje na taj način razorile i od kojih su s toga slaba i bolesna djeca. Nasuprot je lako sračunati djevojke, koje polaze više škole i zostaju radi bolesti; ali i ovdje se ne zna, što je prouzročilo bolest, da li duševni napor ili prilike, u kojima se bolest razvila. O tome se rijetko kada govori s liječnikom, koji samo to vidi, da početak toga bolesnoga stanja pada u isto doba s početkom nauke, i koji tu činjenicu bilježi u svoju knjigu. A živci su razoreni od borbe s rogjacima, od kućnoga nereda koji truje dušu, od pritiska, pod kojim se započelo učenje.

Dakako da se djelo stoljećâ ne popravlja u malo godina. Mora da se pokaže naslijegjena neobiklost na duševni rad. A ta se pokazuje samo u takim staležima, koji u udobnosti i neradu borave dane. Seljačke djevojke, koje polaze više tečajeve, pokazuju čudnovatu ustrajnost. Učitelji, koji obučavaju činovničku i gospodsku djecu, čude se ustrajnosti seljačke djece u školskim radnjama. Razumljivo je, da su djeca radničkih staleža naslijedila i razvila lijepu zalihu fizične snage.

Dajte djevojkama viših staleža dobar fizički uzgoj, koji će da to našljedstvo ukloni, dajte im dobar naučni sistem srednjih škola, koji uz bogatiji i savršeniji sadržaj ne troši toliko vremena na besposlice, n. pr. na dopisivanje, kako se to danas čini, pa onda govorite, da žena nije sposobna za učenje.

Digitized by Google

Uopće se slabost žene pretjerava. To je čudan račun. Ljudma starinskoga kova to ne kvari računa, da se žena smatra slabim stvorom bez osobnosti. A na laskanje popašne ženske lutke nalaze da je bolje svojom nježnom slabošću i svojom krinkom držati jakoga muža na uzdi i u svoju se korist služiti njegovom viteškom ćudi, i da je bolje da ih drugi nose, nego da stoje na svojim nogama.

U mideru disati, zimi kroz 4—5 sati sjedjeti u pozorišnoj loži, koja uz gotovo tropsku vrućinu zaudara po ugljičnoj kiselini, cijele se noći vrtjeti po plesovima, za to treba baš izdašna snaga. U ljetnim dvorcima i pomodnim kupkama život je manje nezdrav. Dakako da žene, koje na taj način gube svoju snagu, ne će naći snage za duševni napor, koji je još teži, jer mu nijesu obikle. Ali i žena, koja je naučena na takvo zanimanje i na pravi život, moraće da iza mjesec dana takvog društvenog života legne u krevet, ako nema herkulske snage.

Koliko treba snage, da se odgoji dojenče, neračunajući besanih noći, kad je dijete ili suprug bolestan! U tim prilikama pokazuje žena snagu, koje u mnogih muškaraca uzalud tražimo. Ako bi samo živčana razdražica držala ženu na nogama, to bi moralo da iza velikoga napora slijedi propadanje snage. Pa ako se to gdjekada i dogagja, to za to još nije općenito pravilo. Uopće nadoknagjuje kratak odmor brzo izgubljenu snagu. A snage ima, a napor joj treba bilo na koji način.

Neka jaka seljakinja, kojoj je u 30. godini došla volja da nauči čitati i pisati, tužila se da nema snage, da je to umara. Kad je jedan sat čitala, poblijedila je i znoj joj je u debelim kapljicama curio niz lice, a nije bila slaba žena, orala je kako god i koji seljak. Žena ima snage za učenje, a ta se snaga ne troši, nego raste s naporom.

Poznata je primjedba protivnikâ djevojačke naobrazbe, koja kaže, da se djevojke do 15. godine ne razvijaju samo kao dječaci, nego pače mnogo brže, ali onda popuštaju. To se isto opažalo kod zajedničke obuke crnaca i bijelih u Americi, i po tome se zaključilo, da znanje u velikoj mjeri prelazi žensku snagu. Činjenica je, da počevši od 15.—16. godine djevojke popuštaju u napretku u znanosti. Ali jesu li fiziološki uvjeti uzrok tomu ili možda ženski uzgoj, što se daje djevojkama? Od to doba počevši vodaju ih u društva i na sijela. Uzgoj djevojački kazuje im, da sada dozrijevaju za onaj život, koji je za njih pravi život. To je doba gjačkih romana, to su prvi pokušaji, mogu li svojim dražestima da kime obladaju. S toga je u one dvije tri godine, koje sada slijede, učenje za djevojku dosadna formalnost, koja se kako god ovrši. Izuzeci su samo one djevojke, koje znaju, da će morati same da služe svoj hljeb. Uzmite im taj inštinkt, i prestaće učiti. Ovdje se govori o većini, koja je razvijena po stogodišnjem krivom uzgoju, koji je tvrdio, da je svrha žene biti suprugom i majkom, a nije odgajao ni supruga ni matera. Ali uzmimo muškarcima diplomu, koja im otvara karijeru, pa da vidimo, koliko će ih još da uči radi idealne svrhe znanja!

Još se moramo čuditi, kako je bilo moguće u odgoju, koji je toliku množinu neukih žena stvorio (jer inače ne bi se čula: treba nam supruga i matera), da je ipak toliki postotak onih, koje uče. Kakvih svojstava treba ženi, — ako ne ovih općenito ljudskih: istinitosti, nesebičnosti, vještina u kući, da se uzdrži red, ognjište, gdje vlada toplo srce, razum i hrabrost, — da bude obitelji utjeha i ćudoredna potpora. Sve na račun razvitka razuma sluša žena najoprečnije zahtjeve: „Ne budi samo jeka! Dosadno je živjeti sa svojom jekom“, a onda opet: „Svaki cvrčak na svoje ognjište, a ti nemaš da sudiš ni o čemu, nego o kuhinji i dječijoj sobi.“ Kojih svojstava treba dobroj majci osim općenito ljudskih, ljubavi, razuma, stalnosti karaktera, nesebičnosti? Jasno je, da uzgoj mora da se na to osvrće, pa ako će da proširi njihov opseg, ne će više da osakati žensku snagu. Do sada žena od svoga osvješćenja nije čula drugo, nego: „To nije za te, to nije tvoj posao!“

Ako se zanimala za znanstveni predmet ili za opće kakvo pitanje, ako je htjela da sudi o odnošaju ljudi izvan kućnoga ognjišta, odmah se stavila pred nju zapreka govoreći: „Preko toga ti ne smiješ!“ Najgluplji dječak nije nikada čuo reći: „To nije za te“. Najdarovitija djevojka, koja ne živi megju najvišom inteligencijom, čula ju je. Treba velike energije da se prodre, gdje svi tvrde: „To je nemoguće.“

Digitized by Google

Riječi „to nije za te, jer si žena“, valja brisati iz ženskoga uzgoja. To je prvi uvjet. Drugi je, da iz njega valja brisati umjetnost da se svigjaju u onom smislu, u kome se to do sada učilo i još uvijek uči. Ljepota je snaga. Što je djevojka privlačnija, to joj je viši izbor i veća mogućnost ženske sreće. Ali ljepota može samo onda da ima pravi utjecaj, ako je više nego pravilno lice i lijepa put. Ljepota se ne dobavlja na umjetan način. Sila da se svigjaju, što je uče brižne matere, nije drugo nego koketerija, da se hvataju udvarači. Kad se postigao cilj, naime povoljna partija, onda razvijenoj vještini treba zanimanja, i tako se razvio tip kokete. Bez svake nauke u vještini svigjanja inštinkt nauči djevojku i tu vještinu, čim se u njoj razvije iskreno čustvo. Duhovitost, poštenje i srdačnost i najobičnije lice poljepšavaju, a starije, koje se zabavljaju vještinom svigjanja, bolje bi uradile, da svoje kćeri uče tim ljudskim svojstvima mjesto da ih uče raznim položajima i kretnjama, koje su tobože nužni pratioci te vještine.

Često se unosi u djevojački uzgoj u obiteljima, gdje ima dječaka, pretjerana mekoća. Djevojkama ne treba pretjerana mekoća, nježno, ljubazno ponašanje neka je i u kćeri i u dječakâ. Ta jednakost ne samo da ne isključuje razlikosti postupka i vladanja, kako ga zahtijevaju individualna svojstva svakoga djeteta, nego ih pače i traži. Ako je djevojka ćutljivija i nježnija nego što su braća, to mora da se s njom i blaže postupa. Ali ona mora da shvati, da se blaže postupa za to; jer na nju djeluje jednostavna primjedba, blagi ukor, što kod drugih ne djeluje. Djevojku priučiti na to, da blaže s njom postupaju za to, jer je djevojka, reći će odgojiti je u pamuku i priučiti je na to, da će takav postupak očekivati i od života. A kako je gorko razočaranje! Djevojački uzgoj smjera na to, da u djevojci ubije energiju, smjelost, stalnost, heroizam i potrebu rada.

Ako se djevojka, čitajući u povijesti primjere o ženskom heroizmu, zanese za njima, onda joj kažu: „To nije ženski karakter“. Ako se djevojka usudi, da svojom glavom sudi, kažu joj: „Misli kao što i drugi“, t. j. kao što areopag rodbinstva. Ako u teškim časovima pokazuje energiju i hrabrost, ili naprosto ne pokazuje ženskoga straha, osugjuju je namah: „To nije ženski“. A najgore je, ako što god tvrdokorno zaželi, što joj ženski areopag nije zaželio!

Sudba je djevojke da bude podregjen stvor. Takov odgoj mogao je samo da pokvari energične i radne naravi. Energija i potreba rada upotrijebila se na trice, izrodila se u nerazboritu svojeglavost, a nemoćni despotizam ne podnosimo, koji bez prestanka sve pritiskuje, koji su te zle kobi da mu dopanu ruku. Od takvih naravi postaju najnesmiljenije, despotične matere, mušičave supruge, te nevolje obiteljske i stvoriteljice bračnoga pakla. Pa i ne može osakaćena potreba rada da se javi drukčije, nego u nesnošljivosti i mušicama.

Mušičavost je u djevojke jače razvijena, nego u dječaka, a to radi veće, a često sasvim izlišne stege. Dječak može sam da ide i da sebi nagje prijateljâ, kojim su roditelji njegovim roditeljima sasvim nepoznati. Nadzor nad njegovim prijateljima ni iz daleka nije toliki. Poznanstva se djevojčina strože nadgledaju. Ali ako se braća ne uzgajaju pod takvim nadzorom, kakav on smisao ima za kćeri? Za što dječak može da pozove u kuću prijatelja, a za što djevojka ne može toga sa svojim prijateljicama u gimnaziji? Kad bi uzrokom toga nadgleda bili strogi ćudoredni motivi, onda bi sami roditelji svoje poznanstvo strože birali. Smisao je toga nadgleda, da se djevojci ne dopušta samostalan korak i da je bez prestanka vode za ruku. Dakako, da pri niskom nivou naše društvene ćudorednosti nije uvijek bez pogibli, da se djevojke same pokazuju na osamljenim mjestima; ali za što da ih ne šalju na takva mjesta, gdje ima ljudi, da kupuju što im treba, ili na osamljena sa bratom? To zapriečuju duboko ukorijenjene gospodske i druge predrasude. Roditeljska se briga najviše vrze oko djevojaka, a to ubija samostalnost, te ih uči, da im bez prestanka treba potpora i tugja briga. Samo ćudoredno nepotpunom stvoru treba neprestani nadzor; svakomu čovjeku treba potpore u teškim časovima, ali svaki čovjek valja da bude do zgode i drugima potporom. Za žene, koje su uzgojem pokvarene, briga i potpora su istovjetne. Neprestani nadzor pritiskuje pače i ragja ponajviše pretvaranjem i lažju pod krinkom nježnosti i dobroga vladanja. Uklonite nadzor, a nježnost se pretvara u divlju razuzdanost. Žene, koje su pod takvom paskom odrasle, pokazuju silnu naduvenost i odvratnu nesmiljenost. „Nijesam živjela, hoću da živim,“

Digitized by Google

govori žena, koja se otela paski, a prava njene obitelji na život nijesu ništa pred tom žegji za užitkom i za naknadom onoga, što je zbog paske propušteno. Koliko nesretnih brakova ima svoj uzrok u toj roditeljskoj paski nad kćerma, a djevojka, koja je zatravila muža svojom nježnošću i posluhom, iznenagjuje ga sada svaki dan, jer se pretvorila u divlju kozu, koja je preskočila preko plota. Valja razvijati čustvo vladanja nad sobom, koje se podvrgava razumu. Dobrotvoran nadzor čini ženu nemoćnu naspram nezgoda i kušnji. Neki je otac rekao u opasnoj bolesti: „Kad umrem, ne bojim se za stariju kćer; ali što će biti od mlagje?“ Kod starije paska nije mogla da ubije samostalnost i energiju karaktera, i u gospodskom svijetu stvorila je sedamnaestgodišnja djevojka sebi tužan ideal i odbila se, koliko je mogla, od toga svijeta. Druga kćerka, mlagja za 2 godine, bila je poslušno i nježno dijete, i ostala je takva još sa 30 godina. Poslušnost i blagost isto se tako sistematično u nje uzgajala kao i u starije, i utuvljivali su joj ideal ženstva, dok su stariju radi „neženskoga“ karaktera vazda prekoravali. U oči smrti otac se dakako osvrnuo na život, jer mu je sve vještačko, što je njegovo shvaćanje sprečavalo, sada postalo jasno, i sâm je osudio sistem svoga uzgoja.

Kad se već govori o posebnom uzgojnom sistemu, to onda valja s pogledom na to, da je ženi radi općenitih i ekonomskih razloga život teži, u djevojke više uzgajati energiju i samostalnost nego u dječaka. Obitelj biće bolja, ako mati ne će da bude u svojoj duši robinja sa teško i zlo prikrivenim jarom robinje. Umanjiće se broj novčanih brakova, t. j. slučajeva, gdje se žena po općenitom ćudoregju i po zakonu prodaje za novac. Žena ne će biti „zlo“ u kući i ne će toga zla uzgajati u djeci, ako bude samo u tom pravcu odgojena: „Što god te čekalo, ti si čovjek, valja da slušaš glas savjesti, ne smiješ da budeš trut u društvenoj košnici.“ Osobiti se sistemi ženskoga uzgoja temelje na većoj slaboći, nervoznosti, osjetljivosti ili bolje razdražljivosti žene. Ali utuvljivanje svega toga nije svrha uzgoja. On mora da sve to ima na oku, pa da sve to iskorijeni, što ženu priječi, da bude energična radnica. Pravo ženstvo od toga ni malo ne trpi. Ne zna se, za što sebi svijet umišlja, da energična i samostalna žena mora da bude karikatura muža. Ćudoredna i duševna snaga nije u svezi s krupnim glasom, oštrim tonom i govorom. U četrdesetim godinama, kad još nije bilo govora o ravnopravnosti žene, pokazivale su se u Evropi u podražavanju emancipirane žene, koje su hodale kratkih kosa, pušile, kretale se vrlo slobodno, nazivale svaku stvar pravim imenom i pokazivale svoju ravnopravnost u pijankama. Samo prava je snaga blaga. Valja tvrdo stajati na svojim nogama, da umiješ poduprijeti i pridignuti drugoga. Ko ništa nema, taj ne može ništa ni da dade. One dobro supruge i majke, na koje se pobornici ženskoga uzgojnoga sistema osvrću, nijesu se po njemu, nego unatoč njemu pojavile. Ima tako darovitih naravi, da ih ništa ne može zauzdati. A te — vidjeli smo više od jednoga primjera — ne odgajaju svoje kćeri onako, kako su same bile uzgojene.

Kao što nema posebnoga etičkoga uzgoja za djevojke, tako nema ni fizičnoga. Zdrava hrana, čist zrak i normalna pokretljivost isto tako treba djevojkama kao i dječacima. Neko se vrijeme sanjarilo o gimnastiki, ali su se pedagozi uvjerili, da je radnja u bašči, šetanje i stolarsko zanimanje mnogo zdravije, nego gimnastika, jer osim svega imade i tu pobudu, da je korisno i s toga više zadovoljava, a to je jako toničko sredstvo. Neke su gimnastičke vježbe štetne po djevojke. Sveopća nervoznost i slaboća, taj rezultat neradinoga i mekoputnoga života mnogih generacija traži neku opreznost za djevojke u poznatoj periodi, neku zaštitu od nazeba, prežestokih kretnja i uzrujanosti. Ali ta je opreznost samo boležljivošću opravdana. Zdrave djevojke prolaze tu kritičku periodu vrlo sretno bez promjene načina života. Michelet griješi u svojoj knjizi, kada drži da su žene stvor, koji je u mjesecu gotovo za 7 dana osugjen na patnje i nerad. Neki je liječnik uzgojio 4 kćeri, koje su kritičku periodu prešle bez ikakvih bolesničkih simptoma. Za toga vremena nijesu ni prestale da se hladnom vodom peru, na što su bile od djetinjstva naučene. I majka im je bila zdrava žena i na isto naučena. Ali taj je liječnik rekao, da on, premda on u kritičkoj periodi nikakve osobite brige ne vodi, jer je on ne smatra sa svoga gledišta za bolest nego za normalni razvitak, toga ipak kod drugih djevojaka ne svjetuje, jer je od 100 tek jedna nepokvarena našljedstvom i uzgojem. U tu se periodu stavlja uzrok histeričnih ženskih bolesti, i to iz dva ekstremna uzroka: ili radi nepovoljnoga kućnoga života, ili radi prekomjerne mekoputne brižljivosti.

Digitized by Google

Nepravedno je, da se razdražljivost strogo osugjuje, ako je patološka pojava. Dogodilo se, da je nerazumna strogost imala tragičkih pošljedica. Ali je krivo, ako se u svakoj nervoznoj ludoriji nazire nešto ozbiljno, i nepametno je, da se djevojkama sugerira misao, da se u dotičnim periodama po volji mogu kapricirati i biti nervozne. To je najbolja metoda da se uzgoje bičevi za obitelj i rodbinstvo. Djevojke ovoga tipa govore o svojoj nježnoj osjetljivosti, koja se najbolje pokazuje u nesmiljenosti prama tugjim patnjama i koja nije drugo, nego nervozno lakoumlje. Pedagoška metoda govori pri bilo kakvim nervoznim pojavama vazda posve mirno: „Promisli što govoriš i radiš, i svladavaj se sama. Popij čašu vode, pa se umiri.“ Roditelji, koji nijesu iz razumnih razloga nježni, postupaju s takom žestinom kao s pojavom izvanredno fine i nježne naravi i uče djevojku, da svojom nervoznošću drugima nametne svoju volju.

Dogagja se, da djevojke u dobi kad odrastu, razore svoje zdravlje, jer ne shvaćaju ovu funkciju niti njenu vrijednost za organizam i zdravlje. Što ona ima da znači, to se djevojkama ne kaže, da im se sačuva nevinost. Ali to sakrivanje ne čuva nipošto čistoću misli i ne priječi, da djevojka sa služinčadi o koječemu ne šapuće. Čistomu sve je čisto. Mnogo je bolje, da kćerka od matere dozna za prirodni zakon, mjesto da svoju maštu razdražuje nagagjanjem iz kojekakvoga naklapanja ili dvosmislenih salonskih razgovora i glupih romana. Fizični i ćudoredni uzgoj djevojke mora da uzme na oko sve bolesne zastranice i da ih popravi, ali da se ujedno i spomene, da je bolest vazda izuzetak, a nikada pravilo u normalnom uzgoju. Pa onda valja pomisliti, da je nerazumno mazenje radi bolesne nervoznosti u istinu okrutnost, a ne nježnost. Poznati neki psihiater svjetovao je nekoj obitelji, koja se vazda vrzla oko paralističnoga oca, neka ne ispunjava sve njegove mušičave zahtjeve, govoreći im, da će mu se zdravlje pogoršati time, jer ga uslužnost okoliša još više razdražuje.

Razdraženost i mušice mnogo su se ublažili, otkako je stigao stariji brat, koji se na bolesnika dva puta razvikao, te po tome bio za njega autoritet. Poznato je da dječaci, kad što god skrive i budu kažnjeni, pa ih s toga odviše žale, sve to više plaču, nego da se s njima postupa s razboritom sućuti. Uza to tješitelji u svim nevoljama, koje čovjeka prate od zipke pa do groba, vazda ističu onu stranu, otkuda dolazi lijek nevoljama. A to je pametna politika. Osobito je štetno djevojci davati povoda da misli, da u nervoznosti i plačljivosti ima nešto zanimljivo, te da su to znaci sjajnije i finije naravi.

Duševna naobrazba izaziva najoštrije navale na zahtjev ravnopravnosti. Često napominjan i već posve običan je dokaz: „megju ženama nije bilo ni Shakespearea ni Newtona ni Kopernika“. Ali škola nije stvorila ženijalnih ljudi. Sami su se naobrazili. To nije odluka sudbe, koja kod ženske naobrazbe ulaže svoj veto. Crnica neka rekla je u Americi na saboru emancipovanih žena: „Ako je po govoru moga prethodnika moja glava samo litar, a njegova čitavo bure, to mi ništa ne može smetati, da svoj litar do vrha napunim.“ U štampi čitala se licemjerna tvrdnja, da će ravnopravnost ženama donijeti samo jada, jer će u njima da probudi neostvarive težnje, koje će da ih otugje od njihova prirodnoga zvanja. Naprotiv, put je utrt, a mnoge su žene pokazale, da se te težnje mogu ostvariti pa da se time kod žena zatire isprazno maštanje. Do sada se govorilo: „I ja bih mogla“, a sada se kaže „pokušaj“. Svaki realni pokret u životu razorava prazne sanje. Još ima istrošeni prigovor: Viša naobrazba stvara polutanke, koje se izjedaju od želje, da pokažu svoju jednakost s muževima, te prenapreżu svoje sile u neplodnim pokušajima. Ako se takav postupak ženâ pojavio, to mu nije uzrokom znanost, nego stogodišnje ponižavanje. Ako su dušu mučile riječma: „ne možeš“, to se mora pojaviti žestoka, bolesna težnja da se pokaže „mogu“. Veliko je častoljublje plod sveopćih uzroka, a ne znanosti, ne znanjem prosvijetljene misli; ono je jače ondje, gdje je opći interes slabiji.

Znanost nije muškarce zapriječila da s njome trguju, da budu častohlepni, zavidni, spletkari i podmitljivi. Ali nije znanost te tamne ljage postvarala. To je trnje, koje je na našoj niskoj društvenoj ćudorednosti poraslo. Pa ako se ženama vade oči, ističući odvratni tip znanstvenoga pazarenja i jagmu za službama, što se već posvuda javlja, to na to dostojan odgovor daje čitavo čislo neumornih žena, kojim su zasluge pripoznate u osnovnoj školi i u godinama narodne nesreće, gladi, epidemije, ratova.

Digitized by Google

Ne ću da napominjem imena, kako to Kovalevski čini; ali velim, da, ako su se i prije 30 godina javljale mnoge, koje u obitelji ne mogoše naći mjesta, to će se, kad se duševni razvitak žene ne bude morao plaćati cijenom tolikih borba i žrtava, što su ih pobornice ženske naobrazbe imale da prinesu, pojavile još odličnije radnice na svim poljima, te će sa sobom donijeti mnogo boljih i krepčih sila, nego što su bile u prvih pobornica.

Moramo željeti, da u nas nagju mjesta. Obilje inteligencije u razmjeru s ukupnim brojem naroda nije uzrokom tome, što se žene s višom naobrazbom ne namještaju, kako to njihovu radu dolikuje; nego nema prilike za to, t. j. nema mjestâ, školâ, bolnicâ trgova.

Država[1]) se može isporediti s gladnim selom, gdje nema dosta puteva da se hljeb nabavi, ili pak s velikom kućom, gdje za stotine stanovnika nema dosta peći da se hjeb ispeče. U tome valja najviše tražiti uzrok nezadovoljstva sa životom, što ga prouzrokuje u žene viša naobrazba.

Ali, da li je zadovoljstvo samo po sebi toliko dobro? Mill nije uzalud rekao, da je bolje biti nezadovoljan Sokrat nego zadovoljan krmak.

Ima neko sveto nezadovoljstvo, koje čovjeka naprijed goni. Više svjetla, više svjetla traži žena, ma da mora da kupi to svjetlo žrtvama; kolike bile, ipak je i to bolje, nego ono tupo, neplodno rutinirano vegetiranje. Ništa se u životu bez svrhe ne gubi. Borba i žrtve pobornica, kao što je Kovalevska i druge, utrle su kasnijim rodovima put.

Žena, kojoj ništa ljudsko nije strano, uzdiže niveau društvene naobrazbe i ćudorednosti kao supruga, majka, sestra, kao radna gragjanka. A toga nam treba.

Ruski uzgoj po djelima M. E. Saltikova. Образованіе октобар 1896. M. Superanskij.

„Pedagogija prije svega treba da bude nezavisna; zadaća joj je, da u članovima ljudskoga roda, koji se ragjaju, razvija ideale budućnosti, a ne smije da ih izvrgne razdraženosti i smutnjama sadašnjosti.“ M. E. Saltikov, djela, IX., 66.

U djelima ruskih velikih pisaca zauzimaju djeca i njihov uzgoj znamenito mjesto. Eno nam dječijih tipova u Tolstoja, Dostojevskoga, Aksakova, Uspenskoga, Korolenka, koje je svakomu prijeka potreba proučavati, ko se bavi djelom uzgoja novih generacija.

Ali u tom pogledu nema poučnijega pisca od Saltikova, u čijim satirama nalazimo duboku psihičnu analizu uz široku sociološku sintezu.

„Žalim djecu,“ kaže on u jednome od pošljednjih djela, „ali ne radi kojih sociloških generalizacija, nego radi nje same.“ Što Saltikov djecu ljubi i žali radi nje same, tim on manje nego iko drugi može da mimoigje sociološke generalizacije i zaključke, da posmotri problem djece izvan njegove sveze sa ostalim društvenim prilikama.

Prikazujući svoj veliki dar službi općega dobra, opisivanju modernoga života u njegovim glavnim crtama i tipičnim zastupnicima, nije satiričar mogao, a da ne baci sa svoga društvenoga gledišta pogled i na buduće gragjane, na djecu i na mladež. I zaista čitamo odmah iza navedenih riječi, da apstrakcije i generalizacije za njega nijesu bile tek fraze: „Vjerovao sam pa još uvijek vjerujem u životvornu snagu uzgoja; uvijek sam bio toga uvjerenja, pa sam još i danas, da će samo njegovom pomoći ljudski život da dobije prave i čvrste potpore.“ (Сочиненія М. Е. Салтыкова, изданіе 1889.—90., гг. т. IX., стр. 59. Svi su dalji citati iz toga izdanja.)

Iz toga nam je uvjerenja dao Saltikov, koji nije pisao posebne rasprave o uzgoju, nego je pitanja te vrste raspravljao u biografijama svojih junaka ili prilikom koje savremene pustolovine, bogato gradivo za karakteristiku uzgoja ruskoga društva i njegovih uvjeta u zadnjih 50 godina. Proučavanje njegovih djela u tom pravcu u toliko je zanimljivije, što svaka teorija pa tako i istorija pedagogije, ako je obragjuju špccijaliste, raspravlja svoja osobita pitanja apstraktno, često u svezi sa suvremenim idejama, ali izvan svake sveze s općenitim društvenim uregjenjem.

---

[1]) U originalu se sve to govori za Rusiju, ali pristaje i za druge obrazovane krajeve. *Primj. ur.*

Digitized by Google

„Opće raspoloženje društva i svjetine, to je glavna stvar, koja me zanima, a ta glavna stvar tvrdo svjedoči o tome, da sitnice vladaju svijetom, dok god ljudska spoznaja ne stigne svoje pravo.“ (VIII., 330.) Tako definuje pisac sam sadržaj svojih literarnih djela: vlada tricâ u ljudskom životu kao činjenica, a razvitak ljudske spoznaje kao ideal.

Pa posmatrajući njegove pedagoške ideje svraćamo se najprije na sitnice, što ih je opisivao, prelazimo za tim k njegovim idealima i napokon na spor ovih i onih otaca i djece u životu.

Sitnice u životu.

U našem životu prevladavaju gotovo sasvijem sitnice: „Starci i mladići, slobodni i radnici, bijeli i crni, sve se to kreće u jednom te istom kolu sitnica, a da ne znaju, što se zaista nalazi na koncu toga neumornoga rada, i koja mu je cijena u ekonomiji općega ljudskoga napretka.“

Sitnice prodiru u sve sfere ljudskoga djelovanja, zaokupljaju sve ljude, počevši od Bismarcka i Kalnokija, od Gambette i Thiersa, pa do zadnjega seljaka ili sluge. Sitnice, — evo cijeloga sadržaja života, — kako su se istorijski i elementarno razvile, to je sadanje tako zvano normalno stanje ljudskoga društva. Mali popravci i promjene, što se u njemu dešavaju, smatrali su savremenici često nada sve znamenitim dogagjajima, ali za pravo to nijesu nego sitnice.

Cijeli život običnih smrtnika prolazi u tim sitnicama, u brizi za vlastitu udobnost, u staranju oko udovoljavanja vlastitih želja. Za opće djelovanje, za rad zdrave misli, za plodonosni rad nema mjesta.

Svaka doba ima svoje trice, ludorije, varave slike, koje su i kod savremenika sadržaj svagdanjega života. Pa ma kako strašan bio taj sadržaj (kao n. pr. za vremena kmetstva kupovanje i prodavanje kmetova, novačenje, robota) ljudi se priviknu tome kao svojoj prirodnoj sferi i ne zanimaju se ni za što, nego samo kako će da se snagju u tom stanju, koje je postalo istorijskim razvitkom. Nesmiljena rutina vlada ljudma i pokoljenjima, i nekoja spoljašnja sila, kao n. pr. evolucije Spencera i njegovih našljednika, ne će da oslobodi ljudstvo od nje. Ako išta može da oslobodi ljudstvo od jarma ponižljivih i demoralizovanih sitnica, to samo može da bude znanje. (VIII., 308.—338.)

Po naravi svojoj čovjek je društveni stvor, koji ima svojstva, što mu trebaju za sretan život megju stvorovima iste vrste.

Ako mu se strasti razviju tako da su društvu protivne, ako mu razum i oštroumlje idu za tjesnogrudim, neobičnim svrhama, a na štetu drugih, to uzroci tomu leže u uvjetima njegova uzgoja, koji je neizbježivo podvržen utjecaju sitnica.

Čovjeka uzgaja milieu, okoliš, t. j. razni činitelji, što ih možemo da svedemo na tri grupe: na utjecaj obitelji, škole i društva. Priroda leži sasvim izvan toga milieua, a Saltikov i ne spominje njeno uzgojno djelovanje, jer se kod nas uloga prirode ignorira.

Na čelu je svih tih faktora utjecaj društva, njegova intelektualno-moralnoga razvitka njegova socijalno-ekonomskoga uregjenja.

„Priroda stvara čovjeka,“ kaže Bjelinskij, „ali društvo ga razvija i obrazuje. Nikakve životne prilike ne mogu da čovjeka sačuvaju od utjecaja društvenoga, nigdje čovjek ne može da se od njega sakrije, nigdje da mu se otme. Pače i nastojanje oko samostalnoga razvitka izvan utjecaja društvenoga daje čovjeku nekakvu osebinu, nekakvo bljutavo čudačko svojstvo, u kome se opet pokazuje pečat društva.“ Djetinjstvo je Saltikovljevo prošlo u žalosnom okolišu kmetstva, pa s toga i nije za čudo, što je sa više pomnje i oštrine izrazio utjecaj predreformatorskoga uregjenja ruskoga društva na mlado pokoljenje, nego li za reformatorskoga, premda i za pošljednji ima dosta gragje.

Kmetstvo ne samo da je prodrlo u životne prilike gospodara i kmeta, nego je udarilo svoj pečat na sve forme ruskoga života, urodivši „sveopćim prilikama bez prava i pravice, gdje prevlagjuje varka i lukavost, sve od straha budućnosti, koji svaki dan prijeti, da će te smrviti“.

Čitalac se sigurno sjeća orgijâ kmetstva, o kojima u „Потехонская Старина“, ima tako obilatih prikaza. Taj „organizovani bijes“, koji je na čovjeka utjecao od najranije mla-

Digitized by Google

dosti, otupio mu je ćudoredne osjećaje. „Zemlju hvata jeza od jadikovanja, a mi smo hodali kao po parketima; hljeb, što smo ga jeli, tužio se, a mi smo ga jeli i zahvaljivali smo.“

Prokleta je to stvar bila, to kmetstvo u našoj mladosti! Najbolji megju nama prali su svoje ruke i šaptali jedan drugomu u uho; srednji izbjegavali su zrelije, da ne moraju protiv njih da svjedoče; lošiji nijesu mrmljali niti su ga izbjegavali nego su upravo s velikom vještinom i zlobnom radošću potonuli u ponor bijesa i bjesomučnosti same. (VI., 367.)

Društvenoga života u modernom smislu riječi još onda nije bilo.

Svak je živio za sebe i išao je za svojim interesima. Društveno uregjenje, organizovano na temelju gospodskoga i činovničkoga gospodovanja, nije dopušteno, da se razvije društvo i društveni interesi.

„U Rusiji sve je bilo savršeno, zamotano i zapečaćeno sa pet pečata i predano pošti da izruči adresatu, za koga se unaprijed mislilo, da ga ne će naći.“ (VI., 88.) Ljudi nijesu općili izmegju sebe na temelju zajedničkoga rada, nego na temelju zajedničkoga nerada. U provinciji vladalo je radi toga пошеханское раздобле, t. j. megjusobno pohagjanje gospode, koja su onda uz šuplje razgovore i zabave prilično niske vrste potratili plodove darovane im krvave muke. (IX., 393.)

Dokazom toga istoga udobnoga života bile su vožnje k plemićkim skupštinama u glavni grad, gdje su se izlagale djevojke i hvatali zaručnici.

U tom lijenom životu nije ništa bilo, što bi uzgajalo čustva zajednice, a djeca, koja su pri tome učestvovala, vodila su po primjeru roditelja kojekakve razgovore, hvastala se i pričala kojekakve poznate laži.

Nepristojno psovanje, kojim se mi Rusi od drugih naroda tako odvajamo, a ne u korist našega dobroga glasa, nauče djeca već vrlo rano od „otaca i služinčadi“, pa je to osobito uzrokom, što po školama djeca prerano saznadu za spolne odnošaje. To, što pisac o tome kaže u Пошехонская Старина, do dana današnjega još je istinito: „Uopće nijesu djeca za moga doba jako ustezala jezik, a rječnik psovki najniže vrste, megju nama je bio prilično raširen. Srećom što su se psovke kidale s jezika više mehanički nego svjesno, tako da im je pravo značenje ostalo tajnom. Sjećam se, kada sam u svojoj 10. godini došao u moskovski plemićki zavod, gdje se ovaka nećudoredna riječ izgovarala s podobnim drskim naglaskom, da ipak nijesam ništa razumio, premda su mi riječi same bile poznate odavna.“ (IX., 386.) Pisac nam ne kaže, da li je u svojoj desetoj godini nalazio veselja u onakvom izgovaranju nećudorednih riječi, kako su ih izgovarali njegovi drugovi; ali teško da ćemo pogriješiti, ako reknemo da u takvim prilikama nevinost njegove spoznaje nije dugo potrajala.

Na žalost olakšavaju i današnje školske prilike početnicima upoznavanje tih stvari, i ako je roditeljima uspjelo u doba, dok su djeca kod njih i u obitelji bila, da odvate od njih znanje takovih izraza i pojmova.

„Pošto se društveno čustvo nije razvilo,“ — kaže najbolji istoričar ruskoga uzgoja iz prve polovine ovoga vijeka (V. Ja. Stojunjin. В. Я. Стоюнинъ: Педагогическия сочиненія. Спб. 1892. Стр. 84.), „nije moglo ni da bude društvene ćudorednosti, koja ragja višim idealima, a ovi tek odregjuju pravac uzgoju u obitelji i vežu tako obitelj s društvom putem viših životnih interesa.“

Izvrsne ilustracije za ovu rečenicu nalazim u djelima Saltikovljevim, koji je stvorio nekoliko slika obiteljskoga života i njegova utjecaja u vrijeme kmetstva. Po oštrini kolorita i po finoći u izvagjanju potankosti ide prvo mjesto megju opisima srednje plemićke obitelji затрапезныхъ и Пошехонская Старина (IX.) i opis isto takve obitelji u Господы Головчевы. (V., 1.—217.)

Najprije ću da se zadržim kod prve, jer sâm pisac svraća na tu tipičnu figuru pažnju čitaočevu i kaže da se nada, da će mnogi njegovi vršnjaci, ako su stupili megju domaće plemiće i ako su vidjeli dobu koja se opisuje, naći u njegovoj pripovijesti mnoge poznate crtarije i slike, jer je slika plemićkoga života bila uvijek ista. Razlika je samo bila u tome, „što se ova ili ona osoba u svojim svojstvima odvajala od drugih“. (IX., 10.)

Čeljad je sjedila u dvorcu, koji je stajao sred sile drugih sličnih „plemićkih gnijezda“, koja u svojoj sveukupnosti pružaju potpunu sliku „пошехонскога“ života. U djeci odražavao

Digitized by Google

se je taj život u svojoj surovosti, svom gnjusu, cinizmu, izvraćenim pojmovima, пошехонсковом štedljivošću i пошехонсковим udobnim životom. Na sve odnošaje izmegju obiteljskih članova megju sobom i prama ostalom svijetu, na njihove nazore, interese, ideale, na sve to utjecalo je kmetstvo, sve je nosilo pečat toga uregjenja, samovolju moćnih i podvrženost slabih. Sve u kući podvrgavalo se gotovo neograničenoj volji domaćice, koja je mislila da ima pravo po volji da postupa ne samo s kmetovima nego i sa bolesnim mužem i s djecom, jer je ona utemeljila dobrostanje kuće. Ona je umjela da stvori bolje stanje, služeći se u tu svrhu sredstvima, što ih je opći red onoga doba uslužno davao. To ju je podiglo u očima obitelji i tugjinaca (akoprem je niko nije volio radi ružnoga vladanja), jer su svi imali samo jedan životni ideal vrlo niskoga značaja, a to je — kragja kao izvor ugodnoga života, koji je gotovo isključivo sastojao od ukusne, obilne hrane i potpunoga nerada. Ali pošto domaćica nije svrnula oko na cilj nego na sredstvo, vladala je u kući skoro nepojmljiva štedljivost. Groš se metao do groša, pa kad se sakupilo 10 kopejki, onda su se misli okupile na cjelini.

„Ti razmišljaš, kako čovjek postane bogat?“ ta je rečenica odjekivala sa sviju strana, od jutra do večeri oživljavala je sva srca, dala je kućanstvu sadržaj i način života. To je bila ispovijest svoje ruke, kojoj se sve bez prigovora podvrgavalo.

U savezu s neznanjem morali su takvi nazori da prouzroče najprije nepovoljan fizički uzgoj djece: nečistoća, nedostatak prostora, zla hrana, nečist zrak (a to se zvalo nježnim uzgojem) sve to odražavalo se škodljivo u njihovu zdravlju.

Može biti, da smo mi svi u tako glupim zdravstvenim prilikama postali slabi, bolježljivi i nesposobni, da se opremo slučajnim nepogodama života. Djeca ne spoznavaju vazda rgjave prilike boravišta, na koje su od mladih nogu priučena, ali glad ih mori, pa s toga počinju da hrani pripisuju veliku vrijednost i da u njoj naziru najvišu sreću života.

Jelo imalo je takogjer vidljivu ulogu u odnošajima majke prama djeci, koja se dijeljahu u 3 razreda: „ljubimci, ravnodušni i najposlije oni, koji nijesu ni jedno ni drugo“. Da je majka ljubimce voljela više od druge djece, to se najviše očitovalo za ručkom. „Majka je za ljubimca izabrala komadić, i to najveći i najslagji, a za sasvim ravnodušno dijete kakav god suhi, pogrijani zalogaj.“ Cijelu hranidbu prate zabrinuti pogledi u tanjure ljubimaca, a često se ručak svršava dugo suzdržanim suzama. A iza suza dolaze vazda čvrke, kazna stajanja za stolom ili se djetetu zabranilo koje osobito drago jelo, i t. d.“ Isto se dogagjalo s poslasticama. Kada su djeca dobivala jagodâ i voća, gladna i nemilovana sigurno su bila uvrijegjena. Osobito se maternja ljubav prama ljubimcima očitovala u tome, da su ovi smjeli da gledaju, gdje nadstojnik predaje materi u sobi za spavanje novce, a pri tome se govorilo: „Vidi, koliko je novaca Maksim donio. Metnućemo ih lijepo u sanduk, pa ćemo ih zajedno s drugima upotrebiti. Sjedi, dijete, pa nauči!“ Ali nemilovani nijesu znali nego za kazne, koje su služile kao glavno pedagoško sredstvo. „Nijesu često imali prilike da tuku druge, ali su dobivali batina sa svih strana, tako da nemilovana djeca nikako nijesu ni živjela. Kad su se učile zadaće, čulo se jadikovanje djece, a u prostom su vremenu djeca mirno sjedila i nijesu se makla. U kratko, bilo je to lagano dječije mučeništvo.“ Ali oni, koji su to prouzročili, nipošto se nijesu smatrali nečovječnima, i našli su, „da se bez batina ništa ne može opraviti u djece“.

Pri tome se samo na to pazilo, da ih ne ubiju sasvim. „Ali ko može da kaže, veli pisac, koliko je takvih, što nijesu sasvijem ubijeni bili, prerano zakopano? Ko može da izbroji, koliko je tih malih mučenika ubijeno i osakaćeno za cijeli život?“

Osobito je strašno bilo stanje jednoga izmegju neomiljelih, izroda.

Došljedno nepravedan postupak, uvijek batine i psovke, učinile su od darovitoga djeteta razornika, prostaka i ciničara.

Ali ako su surove i nepravedne kazne djecu ogorčile, to su ih razgovori i vladanje roditelja demoralizovali, jer su ovi sasvim otvoreno zvali svaku stvar po imenu. Stariji obično u prisustvu djece nijesu od nje zazirali, te su nežapimice pokazivali onu intimnu stranu, koja je ključem za razumijevanje čitavoga životnoga procesa. Ružni prizori slobodne ljubavi i jagme za zaručnikom gotovo se danomice ponavljahu u Moskvi. Djeca su živom radoznalošću gledala, kako je nježno njihova majka postupala s milosnicom djedovom, e da bi

Digitized by Google

od njega dobila baštinu; obiteljski izrod izmislio je pače osnovu, kako će majka da sudjeluje u tom crnom djelu.

Megju roditeljima bilo je skoro svaki dan divlje svagje; spominjalo se prošlo, psovalo se, a djeca su slušala nepristojne riječi. Djeca su bila neprestani svjedoci nesloge u obitelji, koja u njih nije pobugjivala drugih osjećaja, nego nepojmljiv strah od matere i potpunu ravnodušnost prama ocu. Bila su samo po imenu djecom svojih roditelja, a u njihovu megjusobnom odnošaju nijesu imala nikake uloge. Drukčije i nije moglo da bude u tim nenaravnim prilikama, jer se roditelji nikako nijesu brinuli za djecu, ako ne uzmemo da su stalne batine i psovke bile uzgojnom metodom. Odnošaj izmegju roditelja odražavao se takogjer u odnošaju izmegju djece.

Sva su se djeca svagjala izmegju sebe i ocrnjivala se kod matere i uzgojiteljice; ocrnjivali se nijesu samo ljubimci nego i nemilovani, jer je svak htio da barem za kratko vrijeme steče neku naklonost u roditelja.

Osim roditelja i okrutnih uzgojiteljica bio je oko djece okoliš kmetstva, koje je potišteno i pokvareno izgubilo sasvim čovječansku priliku i koje je samo to nesretno jedino svojstvo imalo, da je srdilo gospodara i da je podnosilo pošljedice te ljutine. „Sve je to bilo prokleto u tom okolišu; sve je lutalo po tmini bez nade i utjehe, koja se posvuda prostirala. Jedni su bili pokvareni do u mozak, a drugi potišteni do gubitka ljudske prilike.“ Ismjehavanje kmeta, poricanje njegove osobnosti, koja je nuždan ingredient životne potrebe, otupilo je u djece simpatična čustva i nije nipošto pobugjivalo čustva ljubavi i milosrgja prama nižemu bratu. „Od djetinstva svoga, kaže pisac Zatrapeznijev, obikao sam surovim izljevima gospodske samovolje, koja se u našoj kući očitovala u nepristojnim riječma, zaušnicama i t. d., i to u tolikoj mjeri, da me sve to već i nije ganulo.“ Djeca ne samo da su ostala ravnodušna prama ružnim dokazima gospodske vlasti, nego su pače bila i sama kadra da se rugaju nesretnoj djevojci, koja je po zapovijedi gospodarevoj bila osugjena da ostane neudata i koja nije mogla da odoli napastima ljubavi, i mogla su da stave ruku na čankoliza, koji im nije bio po volji. Sa seljacima nijesu djeca imala saučešća ni smilovanja, općenje s njima smatralo se štetnim, u njima su nazirali ljude, koji su dužni da podnose pogrde, a da nemaju prava da im se usprotive.

Nijesu naučila da cijene dostojanstvo čovjeka ni u svom okolišu.

„Dok se ingleski plemić od mladosti svoje priučava tome, da mu valja biti džentlmen, naš plemićki stalež nije imao pojma o toj odlici i razlici. Ako su se roditelji mirno vladali, to su njihovi dosadni razgovori isto tako kaljali mozak djetetu, kao i najjača svagja.“ Obični sadržaj njihovih razgovora bile su spolne bolesti u kojega rogjaka ili znanca, ili pak varanje bližnjega, gdje je pobjednik obično čovjek lukav i previjan, a prevaren glup i tupoglav.

Pa ako su tvrdokorni, nemoralni roditelji katkada i počeli da razmišljaju o svom nerazumnom vladanju, to su brzo našli utjehe u rečenici: „Nijesu s nama ni počele niti će s nama da svrše svjetske naslade.“ A tome se ne treba čuditi, pošto je svaki viši princip, koji je po sebi pokazivao moralni zakonik toga društva, bio izražen riječma: „Glavna je stvar da bude novaca, pa ako ga bude, sve će drugo biti dobro.“ Pošto je okoliš tako utjecao na djecu, to su i ona u svojim razgovorima obično govorila o tome, koliko će svaka da dobije poslije smrti roditelja novaca i dobara baštinjenih ili stečenih po materi, i kao i Ana Pavlovna uživali su u budućem bogatstvu. Stjepko Balbes, znajući unaprijed da će ga mati mimoići, utječe se pače čarolijama, da tako prouzroči dobru volju u nje.

„Pa što onda,“ misli on, „ako mi onda najednom reče: „Stjepatko, moj dobri sine, dogji ovamo! Evo ti Bubnova zajedno sa selima .... Samo mala svotica novca tu otpada; valjaj se, ništarijo, ko sir u maslu!““

Slične, nipošto djetinjski izražene želje natjeraju ljubimcu Griši suze na oči, jer on misli, da će mu se uzeti bogato selo.

A u ovom do skrajnosti okorjelom stanju ni od kud idealnog poticaja, ni od općenja s prirodom, niti od narodne pjesme ni od crkvenih obreda, jer se iz kuće sve tjeralo, što je ikako moglo da mašti daje hrane. Pa su djeca s toga sebi sama stvarala svoje carstvo pričâ i bajki, koje s narodnim životom i narodnom predajom nijesu imale ništa zajedničko.

Digitized by Google

To je bilo carstvo maštavih slika, kojima je sadržaj bio bogatstvo i gjeneralstvo, a to je po mnijenju čitave obitelji bilo najviše zemaljsko dobro. To je uzrok lijenosti, nemaru i dosadi čitavoga dječijega bića, odatle je ta časovita uzrujanost pri cjelivanju zemlje u bašči prije odlaska u Moskvu. Ni vjera, koja je spala na prazan obred, nije mogla da uzgoji idealizma. Svake se nedjelje hodalo u crkvu, a prije većih blagdana služila se na večer kod kuće služba ili se molila molitva zahvalnica. Pri tome pazilo se na to, da se djeca često krste i da se do zemlje klanjaju. Ali sve je to bilo tek mehanički i ništa nije odjekivalo u srcu pri rečenici: „Tužan sam u srcu.“ Koljena se pregibahu, čelo se ticaše zemlje, ali srce ostalo je nijemo.

Dalje pošljedice takvoga uzgoja nalazimo u „Господы Головльевы“. Golovljevi, osiromašena plemićka obitelj, ide u red onih posjednika, koji su se bez truda, bez sveze sa društvenim životom i bez znamenitosti ugnijezdili u sjenu kmetstva; djedovi su joj bili zalupanci, pijanci, ljenjivci i ništarije. Ali sred toga pijanoga nerada zasvijetli se slučajno meteor, Arina Petrovna, koja je svojom energijom znatno podigla boljak obitelji. Ni u toj obitelji kao ni u Zatrapeznjeve nema „ni u prošlosti ni u sadašnjosti nikakvoga moralnoga potpori šta, koga da se prihvatimo; ništa nego s jedne strane štedljivost, koju treba više žaliti, a s druge strane luda rasipnost“. Ta rasipnost i nedostatak svakoga moralnoga principa prešli su i na djecu, ali su se u njih na razan način izražavali već prema temperamentu svakoga pojedinca. Nadareni, za utjecaj okoliša otvoreni Stjepan, po nadimku Stjepka-balbese i Stjepka-Ozornjik, koji mjesto duševnoga hljeba dobiva kamenja, stihove od oca Barkova i batine od matere, od malih je nogu u sebi uzgojio svu budalastu, sujetnu i nedošljednu preuzetnost svoga okoliša, te je tako stekao „plašljiv, šaljivdžinski karakter, koji ne poznaje čustva mjere i koji nema nikakoga opreza.“ Na koncu bude od njega pijanac, prosjak, luda, lakouman čovjek, kome nije dosta ni „komadić“ u prilici velike kuće u Moskvi, što mu je mati ostavila. Napokon izgubi nesposobni Pavao Vladimirović po svom uzgoju potpuno svoju individualnost i postade čovjekom „bez došljednosti“. I on i brat mu umriješe preranom smrću. Relativnu pobjedu u toj borbi za opstanak izvojšti treći sin Arine Petrovne, Portifije, poznat pod imenom Onduška.

Taj je junak baš ne najomiljeliji u našega satiričara, uza svu oštrinu kojom je ocrtan pravi tip, pravi predstavnik svoga okoliša, pravo voće sa jabuke, što je predstavlja njegova mati sred bašče sličnih voćaka; luda štedljivost, brbljavost, moralna blaziranost i nehotično licemjerje, to su njegove glavne crte. Njegov je ideal isti što je i njegove matere: natrpavanje novaca, duševna praznina, koja se u brbljavosti očituje, takogjer je njeno svojstvo; njegovi originalni govori nijesu drugo, van tačno razvijanje materinih mudrih rečenica, koja u svom kućanstvu nije imala vremena za takvo izvagjanje. Bez osobitoga razuma, ali težeći iz petnjih žila za tim, da sebi „ostvari ideal slatkoga života“, bio je došljedniji od svoje braće, jer je potpuno shvatio svoj okoliš i njegove zakone i prilagodio im se što je bolje mogao. To mu je prilagogjivanje bilo tim lakše, što je, bez moralne savjesti i neznajući druge osim propisane istine, spao na tip „tricâ najgadnije sebičnosti“. Drski razbijač Stjepka pobugjivao je i u okolišu i kod matere samo mržnju i prezir; mrki, nehajni Pavao, koga je bilo toliko strah od matere, nije ustezao svoje naprasitosti i odgovarao je surovo. Induška nije tako radio; već kao dijete ulagivao se materinim prijateljima, cjelivao je tajno majku po ramenima i šaptao joj koješta u uho.

Glavno mu je svojstvo nehotično licemjerje, koje mu je već prešlo u krv i meso, i koje mu napokon pomože, te je postao jedinim posjednikom Golovljevih dobara, premda je to svojstvo glavnim uzrokom bilo, što su ga svi mrzili [1]).

Opisujući obiteljski život, kakav je bio za vremena kmetstva, boji se pisac, da će čitatelji posumnjati o istinitosti opisanih pojava i da će reći, da ocrtava nešto kao izmišljeni

---

[1]) Nehotično licemjerje Induško i drugih junaka Saltikovljevih stoji u tome, da čovjek u svom djelu i govoru ne opaža laži, ne vidi opreka izmegju djela i principa. Izvor joj je u nerazvijenoj spoznaji. Konstatujući Saltikov u ruskom društvu vladanje nehotičnog licemjerja, pokazuje time njegovu malenu kulturu. Kod kulturnijih naroda, n. pr. kod francuskih buržoa, nalazi se samo hotično licemjerje.

Digitized by Google

pakao. „Ono što opisujem," kaže on, „naliči na pakao, to ne poričem; ali ujedno tvrdim, da tu nema ništa izmišljeno. To je pošehonsko staro doba i ništa drugo. I opisujući mogu da položim ruku na srce i da kažem: vjerna je to slika. (IX., 18.) Dakako, da su se na temelju kmetstva stvarale i mekše, simpatičnije slike. Tako su n. pr. u kući „tetuške Slastjone" svi ugodno živjeli, gazde i sluge. Jedan je drugoga ljubio, a svi su ljubili malu unuku.... Ali koliko se pojedinosti i promijenilo, u bitnosti ostao je život gospode uvijek isti, naime: privilegovani stalež bez dužnosti i posla, svijest prednosti pred svjetinom; odatle sigurnost, štedljivost, uzor-kućanstvo, a u svakom slučaju mišljenje, da je takovo stanje prilika naravno, jer su se ljudi podijelili u crne i bijele egzistencije. Sa svim svojim bićem držao se čovjek toga uregjenja, bio je u njemu uhvatio i korijena, pa ako je već ko i upoznao njegovu nemoralnost, to ipak nije imao dosta snage, da se odrekne povlastica, koje su s njom bile spojene.

Jedna od povlastica višega staleža onoga doba bila je naobrazba i po njoj olakoćena služba. Naobrazba i nauka, koja je nekad bila dužnošću službenoga staleža, pod konac predreformatskoga doba postade povlasticom plemstva. Pisac „Пошехонская старина" označuje kao znak vremena na početku četrdesetih godina staranje boljara o naobrazbi svoje djece, a osobito svojih sinova. (IX., 288.) Ali nema sumnje, da ih većina pri tome nije marila za korist naobrazbe i za razvitak osobnosti, nego su mislili samo na bolji društveni položaj. „Učite, djeco, učite!" govori vlastelin, koji nije bogat, „Bog zna koliko imetka imaju otac i mati; vrijeme se mijenja, trebaće vam." (IX., 332.)

Širenje naobrazbe megju plemenitom vlastelom urodilo je dobrim plodom u pogledu društvenih prilika. Školovana djeca i mladići imali su više sredstava da na sebi iskušavaju blagotvorni utjecaj nauke, nego da su dobili samo t. zv. kućnu naobrazbu, koja nije daleko bila od neznanja; o tome ćemo kasnije da prozborimo.

Uopće bila je škola onoga doba karika u neizmernom lancu „sitnica", koje su sačinjavale društveno uregjenje. „Kao što uvijek i svagdje, kaže Pirogov (Собраніе литературно-педагогическій статей Н. И. Пирогова, стр. 191.), tako je škola i pod „čarobnim utjecajem života", bila proizvodom toga života. Pa pošto život nije bio nego velika tamnica, to i škola nije bila nego malena". U skrajnjem se slučaju iz petnih žila nastojalo o tome, da se škola potpuno slaže sa životom i sa društvenim shvatanjem i običajima, pa ako to nije vazda pošlo za rukom, bilo je to iz razloga nezavisnih od službene pedagogije, a to je zasluga pojedinih osoba, koje su umjele da se otmu staroj tradiciji.

Saltikov, koji je sam primio svoju naobrazbu u privilegovanom zavodu, opisuje osobito živo školu te vrste. Ali je u suštini pedagoški sistem svagdje bio isti.

Općenita slika uzgoja u zavodu veoma je odurna. „Novaca se trošilo za naš uzgoj i naobrazbu sila božja, ali znanje, što smo ga za te novce stekli, vrijedilo je dva groša. Oni ljudi, koji su davali novaca, nijesu imali pojma o tome, što će reći znanje, ni na što nam služi. Cijeli je ljudski život težio za ciljevima, kojima su spoznaja i znanje sasvim tugji pojmovi.

Znanje samo bilo je vezano sa životom kao bitni dio nužne povlastice. Isporegjujući satiričar svoj uzgoj s uzgojem Wisinske Mitrofanuške, nalazi u njemu veliku sličnost. Učitelji trpali su u djecu „kratke nauke", a u višim su im školama utuvljivali, da je svrha znanja vršenje dužnosti propisa." (VI., 373.) To je općenita karakteristika nastave i uzgoja „staleža koji vlada".

U pojedinostima stojala je nastava u tome, da su se gjacima utuvljivali „kratki, razbacani, glupi" odlomci znanja. Stečenoga znanja nijesu probavili, nego su ga mehanički učili na pamet, i nikako to znanje nije moglo da postane temeljem dalje naobrazbe, temeljem samostalnoga mišljenja, kritičkoga prosugjivanja tugjih nazora i životnih prilika. Pače se i sama težnja za mišljenjem smatrala opasnom, te se kaznila osjetljivim kaznama. (V., 554.) O uzgojnoj vrijednosti znanja nijesu imali ni uzgojitelji ni roditelji pojma.

Smatrali su ga naprosto dijelom onih povlastica, koje u životu čine tvrdu granicu: više granice su „neradini, slobodni ljudi, ispod nje ima samo jedna riječ: мужикъ, seljak."

Za razliku od mužika trebalo je znati, da Pariz leži na rijeci Seini i da je Kaligula nekoć zapovjedio, da mu se konj uvede u senat." (VI., 37.) U kratko, pošto u četrdesetim

Digitized by Google

godinama isto tako kao i na počeku ovoga vijeka pedagogija nije imala principe, po kome se odregjuje učevno gradivo, vodila se briga za nauku „sinova slave“ samo za to, da za razliku od mužika zapamti anegdote prošlih vremena, — počevši od Romula pa do dana današnjega.

Sistem te naobrazbe učenik je brzo usvojio. Sin gospodina činovnika i malih knezova htio je samo za to da steče naobrazbe, da se mogne uspeti na tugja ramena, a ondje su putevi široki.

Tom shvatanju nauke podobao je i uzgojni sistem škole. Stega, držanje, izvanjski sjaj, to su svojstva, koja u društvu nadomještaju sve gragjanske kreposti.

Da se ta svojstva postignu i razviju, o tome se starala škola. Za postizavanje svoje svrhe služila se sredstvima, koja se društvenim nazorima nijesu opirala. Za djetinsku razuzdanost i lakoumlje zatvarali su krivce u zatvor, a to je bio gadni, tamni i tijesni prostor, gotovo bez zraka. Zatvaranje osobito je za to bilo nesnosno, jer je pitomca prisiljavalo na potpunu besposlenost.

„Ali tadašnji su pedagozi bili tako junački, da se nijesu bojali pošljedica besposlenosti. To je bila neka vrsta uregjene revolucije uzgojitelja protiv pitomaca.“ Izmegju prestupaka, koji su se kaznili zatvorom, glavno je mjesto zauzimalo kritizovanje učiteljâ, premda su ti „učitelji bili tako čudnovate naravi, da ih danas uklanjaju na milje daleko od naučnih zavoda“. Pa premda su ti učitelji umjesto nauke učenicima predavali „svinjariju i nečistoću“, to su vlasti ipak tražile da gjaci ne shvaćaju, „da je svinjarija — svinjarija“. Zatvor kao sredstvo, kojim se to neshvaćanje postizava, nije doduše uvijek bilo savršeno, jer je „dječaka moralno iskvarilo, pobugjujući u njemu inštinkte najniže vrste, i jer mu je licemjerstvo prikazivalo kao jedino sredstvo zaštite samoga sebe.“ (VI., 293.—296.)

Ti dječaci bez ikakvoga duševnoga zanimanja i potišteni od surove stege, nijesu znali druge zabave, nego da se o raspustu „natječu u pakostima, da pijančuju u kakovoj sakrivenoj sobici koje krčme i da idu „Francuskinjama“, gdje su stekli prave nazore o životu i njegovim slastima.“ (I., 225.) Pa onda najzad maštanje o baštinama i počasnim masnim mjestima! Ta su masna počasna mjesta uz vojničku opremu omiljeli razgovori pitomaca, koji ostavljaju zavod. (VIII., 545.) Sada su im se otvarala sva zvanja, s kojima je bio svezan čitav niz povlastica, pravica i nagrada. Razumljivo je, da je pošljedicom toga umjetnoga uzgoja bila nebrojena vojska fićfirića, u kojima se surovost i neznanje sretno spojilo s poticajima i nagradama u izraziti značaj, (VI., 374.)

Ali kao što već rekosmo, škola onoga doba nije unatoč sistemu i namjerama „čudnovatih“ pedagoga uzgojila samo fićfiriće. Pokret u četrdesetim godinama u mnogih je mladića prouzročio te im se mišljenje svidjelo, pa su počeli da zbilju posmatraju kritičnim očima.

Ali makar da je i život onoga vremena zapao u sitnice, uzgajalo se mlagje pokoljenje društva u onim idealima, koji su kasnije urodili preinakom društvenoga uregjenja; u kratko, približavao se preporod, spremala se reformacija.

Iza godine 1855. došlo je „vatreno, uzrujano doba“, „osjećaji nijesu bili plitki i tupoglavi kao obično“, „mrtvaci su ustajali iz svojih grobova i padali u susret novoj luči“.

„Burna a često i prenagla,
Kao da ćeš okove da slomiš
Rusijo, bila si onda krasna!
— — — — — — — — — —
Ukazala si se jakom, mladom,
Težeći k istini, k svjetlu, slobodi. [1])“

---

[1]) Шумя и куда — то стѣша
И какъ будто оковы сбивая,
Россия! была ты тогда хороша!
— — — — — — — —
Ты казалась сильна, молода,
Къ правдѣ, къ свѣту, къ слободѣ спремалась.

Digitized by Google

Pošljedica takvoga općega raspoloženja bilo je ukinuće kmetstva, uvedenje autonomije, ustrojenje redovitih sudišta i drugih preinaka, a ujedno s time i znamenita sloboda štampe i razvitak literature. Društveni se život po malo uzdizao na drugim temeljima; individualnost oslobagjala se svakih veriga, podvrgavanja sitnicama.... U ostalom, „to blagodatno doba nadâ“ kako ga je pjesnik nazivao, nije dugo potrajalo. I u samo reformatsko doba opažale su se sitnice. „Preporod, kaže naš pisac, bez sumnje je i zastranjivao i unatražio. Nada u budućnost a ujedno očaj radi budućnosti.“ (VIII., 574.) Brzo se vidjelo, da sitnice prevladavaju nad idealima, koji su zavladali ljudskim društvom, da je kvasac kmetstva kao rastvorno počelo prodrlo i u to novo uregjenje života. Stare svagdanje pakosti nestalo je, ali je svojim otrovom otrovala nove svagdanje pakosti; premda se oblik društvenih prilika promijenio, biće im je ostalo isto. (IX., 5.) Kmetstvo, koje je na 19. februara 1861. prestalo, živi dalje u našem načinu mišljenja, u našim običajima, u našem djelovanju.“ (II., 208.)

„Izvanjski se oblik izgubio, ali u karakteru stvorila se stanovita crta, u život uvukli su se stanoviti običaji.“

U sveukupnom našljedstvu, što je ostalo iza kmetstva, našlo se i pronevjerenja i kragje, koja se danas pri većoj društvenoj slobodi prometnula u razbojništvo. (II., 300.) Dok se ono u predreformatsko doba očitovalo samo u isisavanju kmetova, podmićivanju i kragji iz blagajnicâ, javlja se ono danas u nebrojenim oblicima, kojih za ono doba niko nije znao. (VI., 416.—435.) „Sitnice“ opet su ispunile sav život, zaokupile i zaplele ljude.“ (VIII., 315.) „I sama predodžba preporoda ispravila se malo po malo, a duhovi povratili su se najdražemu razgovoru, kako se dnevnome trudu najlakše izbjegne bez štete.“ Veći dio društva i neopazice podlijega sitnicama, nosi jaram života kao nasilni i jedini mogući način života. (V., 227.—230.)

A to je sasvim razumljivo, „jer svjetina tvrdo vjeruje u kobnu neizbježivost sile. Uopće karakteriše Saltikov tu svjetinu kao „okoliš umjetnosti i tačnosti“, gdje svaki cvrčak poznaje svoje ognjište. On iznosi junake pod gledištem toga okoliša, ljude bez volje, koji nijesu svjesni svoga odnošaja prama okolišu, pa onda kaže, „da se u tom okolišu radi o ljudskom boljku i ljudskoj sreći, o skromnoj doduše, ali tvrdoj sreći, koju ne prate trublje ni sjaj apoteozâ, ali koja je za to sama sobom zadovoljna.“ (III., 856.)

U suštini ta je sreća samo časovita, ali se ljudi tješe radi toga, jer im je spoznaja slabo razvijena; pa dok im sav društveni rad smjera onamo, da postignu takvu sreću, sigurni su, da će je stići i podvrgavaju se odmah tipičnom predstavljaču okoliša, Molčalinu, svakoj nevolji, za koju i ne misle da joj se opru. U taj okoliš „umjerenosti i tačnosti“ padaju svi oni, što ih pisac naziva „junacima dnevne pakosti“, pravi saradnici „sadašnjosti“, „tvorci svagdanjega rada“, to su ljudi relativne istine, relativnoga boljka, relativne sreće; čovjek te vrste živi, „jer ga je uhvatio inštinkt života, ali pošto živi, ne tare glave pustim mudrovanjem“. On se prilagogjuje životnim uslovima i uzima udobnost za sreću. (VI., 180.) To je obični, miroljubivi čovjek, koji inštinktivno teži za tim, da najprije sebe sačuva. Zanimljivo utjelovljenje toga tipa vidimo u licima obitelji Čeresov, kojoj nam život pokazuje žalosne pošljedice društvene razdrtosti, jer „život uopće stoji i u tome, da nije za svakoga jednak“. (VIII., 368.) Ni život ni škola nijesu u njoj uzgojili ideala, a mehanički rad, kojemu je jedina svrha „sačuvanje samoga sebe“ napokon je zadušio sve zametke viših duševnih težnji. Svi se njihovi razgovori kreću oko sebičnosti u surovom fizičnom smislu, i nikakav utjecaj, niti izvanjski ni unutrašnji ne može da u te jadne prilike unese drugih elemenata.

Nema tih utjecaja, pa i odakle da se stvore? „Nadja,“ kaže muž umirući, u času, kad mu se svijest budi, svojoj ženi, „Nadja, bili smo na roboti, pa smo to zvali životom, i nijesmo razumjeli za što se borimo, što radimo; ništa nijesmo razumjeli!“ (VIII., 403.)

Čeresovljevi nijesu izuzetak, oni su predstavnici one svjetine, koju su prilike zadušile, koja od dana do dana kuburi bez svijesti i spoznaje. Pisac kaže o njima: „Možda bi im se srca u drugim prilikama i u drugim školama otvorila i višim idealima“ — kao što bi se srca mnogih otvarala, da nijesu od rane mladosti udušena praznim riječma i sitnicama.

Ali pošto nema tih „drugih prilika i drugih škola“, osobito nas uznemiruje pitanje, da li će prazne riječi isto tako lako i one zavesti, koji su pozvani da nas zamijene? (VI., 154.)

Digitized by Google

Mnogo podataka potvrgjuje to pitanje, a prije svega lakoumni nazori o djeci. Po općemu mnijenju nema sretnije dobe od djetinjske. Izuzevši nekoliko časova nemira, djeca se bez brige zabavljaju, što je znakom „neporemetive duševne ravnoteže". Dužnost je roditelja da samo paze da im razvitak bude pravilan, t. j. da vode brigu o tome, da se djeci ucijepi ono pravilo pristojnosti i općenito priznati moral, a najglavnije je, da ih sačuvaju od „materijalnih neprilika i od početka moralne pokvarenosti, koja bi mogla da im kasnije naškodi. Tu zadaću preuzima razumna pedagogija i izvršuje je tako, da djeca i ne osjete šibu, koja im se vije nad glavom". „Ali je," kaže pisac, „svojstvo mladoga organizma, da bude razuzdan, to je čisto fizička pojava bez utjecaja na kasniju sudbinu djeteta. Osim toga nijesu ni sva djeca razuzdana, a po gotovo ne na isti način. Jedna su odvažna i otvoreno razuzdana, kao da se služe svojim pravom, kada su razuzdana; druga su plašljiva i puštaju samo isprekidano uzde svojoj razuzdanosti, kao da im je to nekakva milost; neka se opet skrivaju i postrance posmatraju igre svojih vršnjaka, pa kad ih već natjeraju na razuzdanost, onda su pospana i nespretna.

Ali to je još malo. Na svijetu ima sila zaboravljene, ostavljene djece, koja su ostavljena već od kolijevke, jer nesreća, što se razlila po svijetu, ne štedi ni djece. Pisac, koji samo za istinom teži i istinu traži, usugjuje se pače reći, da je od svake sudbine na svijetu dječija sudbina najjadnija."

„Djeca ne znaju za pokušaje, što ih na njima izvagjaju, a nijesu ništa svoga stvorila, čime da se opru pokušajima, kojima im se narav izvraća. Put, kojim moraju da idu, samovoljno je utrt, a većim je dijelom slučajno nastao."

Roditelji obično misle, da su dužnost izvršili, ako djeci osiguraju donekle povoljnu mladost, ako je pouče o pravilima uljudnosti i pristojnosti s prilično niskim moralom, pa ih onda šalju u školu, birajući za njih špecijalnu struku, kako ih je volja, neosvrćući se na dar i sposobnosti. Još manje se na njih osvrće škola. „Ponajviše vlada u školi potpuna gungula, koja će i najbolju dječiju narav da pokvari." Osim slučaja igra ovdje veliku ulogu i — sistem, t. j. pošljedak društvenoga raspoloženja, koje je obično pod utjecajem sitnica.

„Sistem proizvodi silu raznih formula za život, obično umjetno stvorenih, koje imaju samo časovitu vrijednost," akoprem će u jednom času ideali da potamne, a društvo, koje ne vjeruje u životvornu moć znanosti, tražiće pokoja u neznanju. Slušajući slijepo štokakve primjedbe, „da se nauka mukom stiče", i ne razmišljaju o tome, da li je to zbilja znanje, što ga stiču, ili je „beskoristan teret".

„Sistem pomažu majstori svoje ruke, pedagozi, koji mu ne služe samo od straha nego i zbog savjesti. I prema zahtjevima kidaju dušu djeteta, zatvore ga u tamu, dajući mu mjesto pravoga znanja množinu beskorisnih stvari, kojima pedagogija pazari." (IX., 59.—66.)

U vrijeme preporoda znameniti se spisatelj „životnih pitanja" živo opro službenom shvaćanju uzgoja, pri kome se nije pazilo ni na individualnost učenika ni učitelja, ni na njihove sposobnosti ni na temperamenat.

Objavilo se, da uzgajati ne znači dresirati, nego učestvovati u slobodnom razvitku naravnih darova i sposobnosti djeteta. Onda se o tome mnogo govorilo i pisalo, i činilo se, da se svi slažu s pravim pedagoškim nazorima. Ali zbilja pokazala je, da tome nije tako. I u školi i u životu došle su na mjesto „životnih pitanja" životne sitnice. Pa i danas je škola još pod pritiskom množine službenih cirkulara. Ne samo da se do u najtanju tančinu odregjuje sadržaj i struka znanosti, nego se odregjuje tačno i broj sati, koji je u godini svakoj struci namijenjen [1]).

Na karakteristična svojstva učenikova sasvim se zaboravilo: uzima se, da su svi po istom kalupu izdjelani, a svi se mjere po jednom te istom samovoljnom mjerilu.

Prijevod je jedino mjerilo za prosugjivanje, a pri tome se zaboravlja, koliko tu slučaj može da učestvuje. Isto se tako sasvim zaboravlja na individualnost učiteljevu.

On ne smije da se pet minuta duže zadrži kod epizode znanstvene, za koju misli da je osobito znamenita, niti smije da prikrati epizodu za pet minuta, ako misli da nema osobite vrijednosti.

---

[1]) Zanimljivo je kako se to podudara s neobuzdanim nazorima Tolstoga u školskim stvarma. *Ur. „Šk. Vj."*

Digitized by Google

On je dužan da se doslovce drži cirkulara, i ništa više. (VIII., 316.)

Na taj način uništava formalizam djelatnost i onih pedagoga, koji uzgoj smatraju životvornim djelom, ozbiljnim zadatkom društva, te traže da se s mladićima ne postupa službeno, nego srdačno [1]).

„Pri upisivanju u školu pita se svaki mladić, da li je plemić ili neplemić, koje je vjere, pravoslavne, katoličke ili jevrejske? O pripoznanju ljudske individualnosti ni riječi. Što može da koristi takva škola? Ne može da pruža ništa drugo osim prazne glave i posebne bolesti, koja može da se nazove posebnim imenom „školske kaheksije (pokvareni sokovi u tijelu)? Pospane i nemoćne množine dječaka i djevojaka baca škola na pozorište života, u polusnu plaćaju životu svoj dug i snivajući umiru preranom smrću.“ (VIII., 316.—317.)

Na drugom mjestu čitamo: „Zagreznuvši u neznanje, ruke pune ništetnih tralja, dorastu po malo do muževne dobe i javljaju se napokon na polju rada. Nemaju ni mjerila ni cijene, po kojima da prosuđuju svijet, niti razlikuju dobro od zloga. Srca im prerano venu, duh im se ne grije težnjom za dobrim i čovječanskim, nemaju pojma o istini. Da li su uspjeli ili da li nijesu uspjeli u jagmi za udovoljavanjem dnevnih potreba, to je predmetom njihovih želja, to im pomaže da zetežu beskorisni život od dana do dana.“ (IX., 65.)

Pa tako se nova škola, kao što nekad škola prije reforme, u svemu slaže sa općim društvenim prilikama. Pri općenitoj raskidanosti, pri nedostatku ideală u društvu, u prevladavanju sitnica uzgaja škola samo ljude, koji su od malih nogu samo prožeti težnjom „da zadovolje dnevnim i časovitim potrebama, i kojima su opći ideali, uzvišeni ideali želje za znanjem nepoznati. Ima dakako izuzetaka, ali kod nas još nije govora o njima, još ih nema dosta“. Taj ton, koji prevladava, označuje Saltikov jednom jedinom riječju: мелочи, sitnice. Sitnicama napunjen je život ljudski u obitelji, u školi, u društvu, pa pošto su na raznim stepenima društva te sitnice raznolike, s toga se nebrojeni junaci njegovih djela razlikuju osim po individualnosti još i karakterističnim crtama raznih slojeva društva. Zaustavićemo se pri nekolicini od njih.

Evo nam najprije Sereže Rostokina, vrijednog predstavljača mladeži, iz koje se vade „Pompaduri svake ruke, gjavolski momci i druge varalice“. Pošto je svoju naobrazbu stekao u zavodu, gdje su se predavali kratki izvaci iz raznih znanstvenih struka, nije ga ponestajanje toga znanja priječilo, da postane gizdelinom i da se usavrši u drugim zavodima, pa da tako postane idealom krojačâ, vlasnikom gostionicâ i djevojčura. Mnogi ljudi te vrste postanu lopovi i hulje, kradljivci i patvoritelji dokumenata, pa se ističu u velikim kaznenim parnicama. Često ih, kako to biva s Rostokinom, uhvati častohlepje, pa kušaju da prodru u tajne unutrašnje politike“.

Po svojim svezama postizavaju više činove, pa pošto nemaju nikakvih društvenih ideala, to nastoje da se slože s duhom vremena, ponavljajući a nemisleći pri tome ništa: „tout est à refaire“, sve valja iznova činiti, jer se ta fraza u životu često primjenjuje. Za pravo im ništa ne treba, nikakvo ih zanimanje ne uznemiruje, pošto i ne razumiju riječi „zanimanje“; oni ne teže ni za kakvom istinom, jer otkada su ostavili školu, nijesu čuli da je još ko god tu riječ izustio. (VIII., 374.—384.)

Iz istoga je zavoda došao i Evgenije Ljubercev. Ali pošto je potekao iz drugoga okoliša, bio je pod utjecajem sitnica druge vrste. On je sin nižega činovnika. Njemu i njegovom

---

[1]) Gornja karakteristika ruske zareformatorske škole mogla bi da se komu pričini nepravednom i prestrogom u pogledu nevaljalih strana. Ali evo što o toj školi kaže jedan od najboljih pedagoga, koji je čitav svoj život posvetio uzgoju mladeži, a nije bio satiričar, koji je sklon, da sve posmatra s najgore strane: „Da li je naša reformirana škola sačuvala pedagoške principe, o kojima se s početka govorilo? Ne, tradicija prijašnjih škola prevladala je! Školom su opet počeli da upravljaju činovnici, — a mnogi izmegju njih nijesu baš bili na najboljem glasu, — a ne pedagozi, kojih je glas izgubio svoju vrijednost. Mjesto njih pojavljivali su se školski pedanti, koji su nastojali, da sasvim mehanički, a možda i savjesno, ispune propisane najnovije školske programe, koji se nijesu ni na higijenskim ni na pedagoškim temeljima osnivali. Tako naša reformirana škola nije stajala na nužnoj tvrdoj podlozi, i nije zahvatila u obnovljeni ruski život poput zdrave, žive snage. (В. Я. Стоюнинъ, op. c. 350.)

Primj. uredništva „Образованія“.

Digitized by Google

ocu karijera nije bila tako lak posao kao Rostokinu, pa mu se uz poteškoće valjalo prilagoditi okolišu, koji je megju ostalima tražio i posluha, a to je u bitnosti bio sadržaj toga i od oca i sina žugjenoga čina. Bio je radan i pametan i brzo je usvojio suštinu svoje dužnosti i posla. Izišavši iz škole, brzo je stupio u službu. Pri tome je nastojao svojom ozbiljnošću, da nauči teoretičke temelje svoga djelovanja kao „muža poslušnoga državi"; marljivo je čitao nauke iz doba Louis Philippa i Revue des deux mondes. Ali uza sve spoljašnje uvjerenje ipak mu u nutrinji nije bilo iskrenoga zanosa, pa je to bio samo nesretan pokušaj da sebe i druge prevari. To je isticao i Rostokin, koji je pjan došao neke večeri onamo, gdje je Ljubercev s drugim mladićima istoga smjera raspravljao o državi i njenom djelovanju. „Svi ste se isušili!" vikao on, „u pelenama već ste se svi isušili." Dakako da ti počeci znanosti, što ih je stekao u školi, u svezi sa vječnim očinskim opomenama zbog zdravlja i karijere nijesu mogli da u Ljubercevа pobude zanos za opće interese. Pošljedak je — sjajna karijera, kojoj je mnogo pripomoglo i njegovo poznanstvo sa Rostokinom. Više se nije brinuo za državu i njene zahtjeve, zanemario je svoj posao, posjećivao je moguće znance, spletkario je i obilazio svakoga radi svoga višega promaknuća. (VIII., 384.—394.) To su predstavnici glavnoga tipa „mladih ljudi"; prijegjimo sada mladim djevojkama.

Poznato je, da je Saltikov ironički posmatrao inače liberalnu dispoziciju „ženskoga pitanja", koje se očitovalo u pobožnim željama zbog teme: „kako da se riješi" i „kuda da se pripuste". Pri dubokom svom mišljenju vidio je, da se tako ne će mnogo postići, pa s toga nije rastavio ženskoga pitanja od drugih društvenih pitanja. Nezalazeći u potanko razlaganje njegovih nazora o ženskom pitanju, navešćemo nekoliko mjesta iz duhovite karakteristike, što ju je napisao N. K. Mihajlovskij. „S gledišta je satiričara pripoznanje, da žene imaju pravo da uče i da rade, djelo proste pravednosti. Ali satiričaru nije po volji, da sva zvanja bez razlike vrše i muževi i žene. I baš se iz toga ne će roditi promjena u običnom toku života, već će se samo pojačati konkurencija, t. j. biće veći izbor onih, koji su za izvršivanje kojega zvanja sposobniji. Tu nema opasnosti za principe, ali nema ni povoda, da se satiričar raduje, jer sve što se bez naše volje i svijesti dogagja u životu, dogagjaće se i nadalje, a samo će se sitnice u životu pomnožiti." (Н. К. Михайловскій, критическія отяты II. Кусдринъ, M. 1890., стр. 144.—145.) S toga višega gledišta gubi razlika u sistemu muških i ženskih škola svoje bitno znamenovanje, jer ni jedne ni druge ne mare za glavnu stvar, za razvitak svijesti i kritičkoga mišljenja učenikâ.

Djevojke, što ih je satiričar opisao, pripadaju raznim slojevima društva, a njihova se budućnost (još više nego budućnost mladića) odregjuje ne samo školom, nego ponajpače njihovim položajem u životu. „Angjelak", to je bogata gospogjica. Majka je ljubi do ludila, i stara se na svoj način za njezin uzgoj. Pošto je sama zagrezla u sitnice, to i njenim odnošajem prama kćeri vladaju poglavito sitnice: nakit, čipke, sastanci kod kafe, cipelice, ti predmeti pobugjivahu pažnju Vjeročkinu, dok je još bila malim djetetom. A kasnije uči Vjeročka tugje jezike: francuski, engleski, njemački, ali slabo ruski. Da se naobrazba Vjeročkina usavrši, daju je u zavod za plemićke djevojke, kojim upravlja ggjica Turbot. Sve se znanosti ovdje uče u najboljem obliku i tako savršeno, da se pače i počeci filozofije uzimaju u program (un tout petit peu, vous savez? — pour faire travailler l'imagination, sasvim malo, razumije se, da se zabavlja mašta). Zavod ggjice Turbot odavna je bio na glasu, jer su se djevojke, koje su iz njega došle, odlikovale lijepim vladanjem, ugodnim manirima, i što su umjele o svačemu da po malo naklapaju. Znale su, da je nekoć živio nekakav persijski car Cir, kome se otac zvao Astijagom i t. d. Kao što kod kuće, tako je i u zavodu bila sva svrha nauke, da djevojke nauče ono, što po općenitom mnijenju treba da znade svaki naobražen čovjek, isto tako, kao što se u dječačkim školama učahu razne anegdote počevši od Romula pa do danas. Ne nastavlja se za to, jer je to učevno gradivo prijeko potrebno i korisno za razvitak učenika, nego samo, jer se po tradiciji i prije nastavljalo, i jer nije bilo strogo izvedenih principa za nastavu.

U šesnaestoj godini Vjeročka je već „u svijetu", „u društvu", te je od jutra do večera zabavljena posjetama, pozorištima, plesovima, a u malo se godina već udaje. (VIII., 431.—439.)

Digitized by Google

Zavigjamo ti na udobnu životu,
Na tom ptičjem životu bez borbe i strasti,
Bez nemirnih misli, bez sumnja,
Bez ludih težnji, bez ljudske nevolje [1]).

Isprazni svjetski život, isti ludi ptičji život, kakav je i u gizdelina: ništa, nikakve podražice ne pobugjuju u njoj kritičkoga mišljenja ili pravoga čovječanskoga osjećaja, jer se ovo ili ono ne može da zove mišljenjem, a materinska čustva ne mogu da se zovu osjećajima.

Drukčiji je bio život „Hristove vjerenice", takogjer bogate ali glupe djevojke. Ružna joj spoljašnost nije dopuštala, da se bani u svijetu, ali je mogla isto tako kao i „angjelak" da postane sujetnom ženom. Uzgoj u zavodu sa ono „malo aritmetike, malo geografije i malo mitologije", a to nadopunjeno otmenim ponašanjem, francuskim jezikom i glasovirom, nije mogao da u nje razvije mišljenje i osjećanje. Ali je ona na sebi osjetila blagotvorni utjecaj ozbiljne knjige i općenja s inteligentnim ljudma, pa joj je s toga život dobio razuman karakter. Njezin se život doduše uslijed izvanjskih prilika posvetio „maloj djeci", koju je ona zvala „djelom koje povraća snagu", ali ta su joj djeca dala pravo čovječansko zadovoljstvo, svjesno je radila za boljak svojih bližnjih i nije igrala žalosne uloge stare usigjelice. (VIII., 439.—457.)

Sasvim prosta od sličnih utjecaja ostala je druga gospogjica iz zavoda, „kćerka pukovnikova". U nje se može utjecaj uzgoja u zavodu posmatrati u sasvim čistom, osamljenom obliku bez ikakvih sporednih faktora. O razvitku svijesti, o kritičkom gledištu naspram svijeta ne može da bude govora u nje. Ona je sirotica, zatvorena od svoje dvanaeste godine megju zidine jednoga od najboljih zavoda, s početka kao pitomica, kasnije kao uzgojiteljica a napokon kao predstojnica razreda. U nju se razlila atmosfera „inštitutske djetinjarije i malokrvnosti", nosila je onaj „čudnovati pečat, što ga djevojke iz zavoda još dugo na sebi nose i poslije nego što su istupile. Kod nje je bilo sve djetinjasto, pa i razmišljanje je bilo djetinjasto, kojim se tješila pri pomisli, da joj ljepša strana života nije dosugjena". Kada se dijeli od sretnijih drugarica, koje ostavljaju zavod, onda mudruje: „Nemam prava da im zavigjam. Vazda sam shvaćala da ne ćemo istim putem. Moram samo da zahvalim svojim zaštitnicima, što me ne ostavljaju." „Ali je dosadno u zavodu," govore joj. „Meni nije dosadno. Pa ako bi i bilo dosadno, ta treba i ljudi, kojima je čas dug," kaže to odraslo promišljeno dijete sasvim mirno. Sasvim joj je pravo, što je njene prijašnje drugarice i njeni roditelji slabo cijene, jer u tome ne vidi ništa, što bi je ponizivalo. Tokom godina prekinula je i s drugaricama, sasvim je zapala u „maglu zavoda", i ništa je nije mamilo, da ostavi zidine zavoda. Ni jedan put se nije sjetila, da je i ona čovjek kao što su i drugi, da i ona ima pravo da uživa sretnu stranu života. Srce joj se ni jednom nije pobunilo protiv vječitoga života u zavodu, na koji je bila osugjena. U kratko, spoznaja časti bila joj je po riječma Mihajlovskoga sasvim tugja. Zadovoljna je sa svojom sudbinom, te pače i ne može pomisliti, da svi tako ne misle. „Pomislite samo," govorila je, „sirota sam, pa me primiše u zavod... Ali možda ja toga ne razumijem." (VIII., 466.—475.) Kad se vidi takva rezignacija, kad čujemo, gdje ona tvrdi, da joj čas nije dug, sjećamo se nehotice drugoga pjesnika plitkosti: „Dosadno je na tom svijetu, gospodo!"

Napokon vidimo u povijesti Anjenkinoj i Ljubinkinoj (u господа Головльевы) pošljedak uzgoja u zavodu u životu djevojaka, koje znaju za plemenite težnje za razumnim životom i za radom. Gradivo, što su ga dobile uzgojem i s kojim su htjele da stupe u život pun rada, „u tolikoj je mjeri bilo nedostatno, da nije moglo nikakvom ozbiljnom zvanju služiti kao temelj. Taj je uzgoj bio zavodsko-operetski, a opereta još je u njemu prevladavala. Tu se u haotičnom neredu predavala zadaća o guskama štono lete, o propovijedi Petra Amienskoga, o lukavošti lijepe Jelene, o odi Feliciji i o čustvu zahvalnosti prama starješinama i zaštitnicima plemićkih djevojaka. Takva priprava nije pobudila ljubavi za rad, nego volju za svjetsko društvo, želju, da budu oblijetane da slušaju komplimente, i nopće da se bace u buku, sjaj i

---

[1]) Завистъ беретъ какъ живешь ты привольно
Птичій свой вѣкъ, безъ борбы, безъ страстей
Хумъ безпокойныхъ, сомнѣній все вомныхъ
Глупыхъ стремленій — и горя людей.

Digitized by Google

vrtlog t. zv. života.“ Pa tu idu, mjesto da se posvete radnom životu, strmim putem umjetnica iz operete, sa svojim žderanjem, orgijama, cinizmom i neredom. (V., 126.)

U uzgoju svih ovih mladića i djevica vlada jedna crta: da taj uzgoj naime ragja robovima navike i sitnica, pa da se u njih prječi pobugjivanje kritičkoga mišljenja i svjesnoga shvatanja života, t. j. da ih čuvaju od početaka moralnih utjecaja, od pobugjivanja „časti“ u onima, koje je sudbina uvrijedila, i od savjesti u svoj iskvarenoj, razmaženoj djeci. Kada ljudi progju takvu školu, postanu poslušnim sredstvima „okrutnih zapovijedi“ slučajnoga društvenoga raspoloženja. „I kada odrastu, ostaju i dalje djecom, s istim neznanjem, s istim nedostatkom volje, koja bi mogla da im pomogne da se snagju u gunguli prolaznih pojava.“ Sada znamo, za što pisac žali djecu: „Jadna, nesretna djeca!“ kliče on, „evo što vam u budućnosti nosi slijepi slučaj, a to je sudbina, što je opće mnijenje zove sretnom!“ (IX., 65.)

POPULARNO-NAUČNI ČLANCI.

Domaća tekstilna industrija u Bosni i Hercegovini.

Piše **dr. Ćiro Truhelka**, kustos zem. muzeja u Bosni i Hercegovini.

(Svršetak.)

III. Domaća tekstilna umjetnost.

1. Ćilimi.

Dok domaća radilja sjedi uza stan, premećući nogama nite i osnovu i upličući u nju čunkom nitu, koja služi potkom, dotle ona nije nego prosta obrtnica, koja mehanički radi svoj posao i ne misleći o drugom, van kako će gotovu pregju što prije skinuti s vratila. Ako mjesto čunka uzme mosur s raznobojnom pregjom ili iglu u ruke, te prebirući osnovu prstima i provlačeći njome šarenu pregju, šara na bezobličnoj plohi nîz urneka, ona više nije prosta radnica već umjetnica. Ona, istina, tek stupa na prvi stepen stepenice, kojom umjetnost sebi krči put do savršenstva, ali i njoj se otvara široko polje, te u svom radu uz prirogjen svoj ukus i nežaleći ruke, dospijeva do nekog savršenstva.

Kakav god bio halat naše bosanske umjetnice — stan ili gjergjef, mosur ili igla — ona je dospjela i u tkanju i u vezenju do savršenstva, kako ga rijetko kad žene na domaćem ognjištu u drugim evropskim zemljama postigoše.

Megju najznamenitije proizvode tekstilne industrije bosanske valja ubrojiti ćilime. Ova umjetnost došla je do nas s islamskom kulturom sa istoka, gdje je ćilim jedan od najglavnijih kućnih namještaja, te bez njega istočnjak gotovo ni živjeti ne može. On na njemu provodi i budan i spavajući gotovo sav vijek svoj, a ćilim, što ga stere po podu, tako mu je postao nuždan, da bez njega gotovo ne možemo ni pomisliti život istočnjaka. Naš narod, koji je podosta elemenata istočne kulture prisvojio, naučio se u brzo od Osmanlija i tkanju ćilimova. Tehnika ćilimaška prastara je, pa već na pradavnim asirskim i babilonskim spomenicima nalazimo motiva povagjenih sa ćilima, od kojih se neki i do današnjega dana sačuvaše. Persija, koja je u davnini slovila sa krasote svojih ćilima i danas još je na glasu, i kako god se raširila tehnika tkanja ćilimova istočnom kulturom u zapadne azijske i evropske krajeve, nigdje se nije razvila do tolikog savršenstva, kao ondje, gdje se ta vještina zametnula.

Tako i u nas, koliko god su savršeni naši ćilimi u vidu zapadnjačke narodne industrije, toliko zaostaju za svojim uzorima.

Digitized by Google

Razlog je tome u prvome redu taj, što naš narod nije s tehnikom preuzeo i konštrukciju persijskog stana, na komu je osnova uspravno namještena, te tkalja na njemu može pregledati svoj rad kao slikar svoju sliku, već se u nas ćilimi tkaju na običnom položenom stanu, koji zaostaje za uspravnim (haute-lisse). Drugi razlog biće i taj, što je našemu narodu ona prebujna simbolistička ornamentika istoka ostala tugja, on ju je tek mogao našljedovati bez dubljega shvaćanja, a opet nije bio vrstan, da je zamijeni narodnim motivima. Uz tehniku tkanja preuzeo je narod sa istoka i donekle tehniku bojenja, a što nije u njoj došao baš do onog savršenstva, kojim se odlikuju istočni radovi, lako je shvatljivo, jer na istoku bijaše bojenje vune savršeni zanat, koji je tim bolje napredovao, što su se majstori špečijalizovali, te je svaki samo jednom bojom bojio i neprekidnom vježbom dospio do tolikog savršenstva, da je bio vješt obladati i najsitniju niansu one boje, koja mu je bila zanatom.

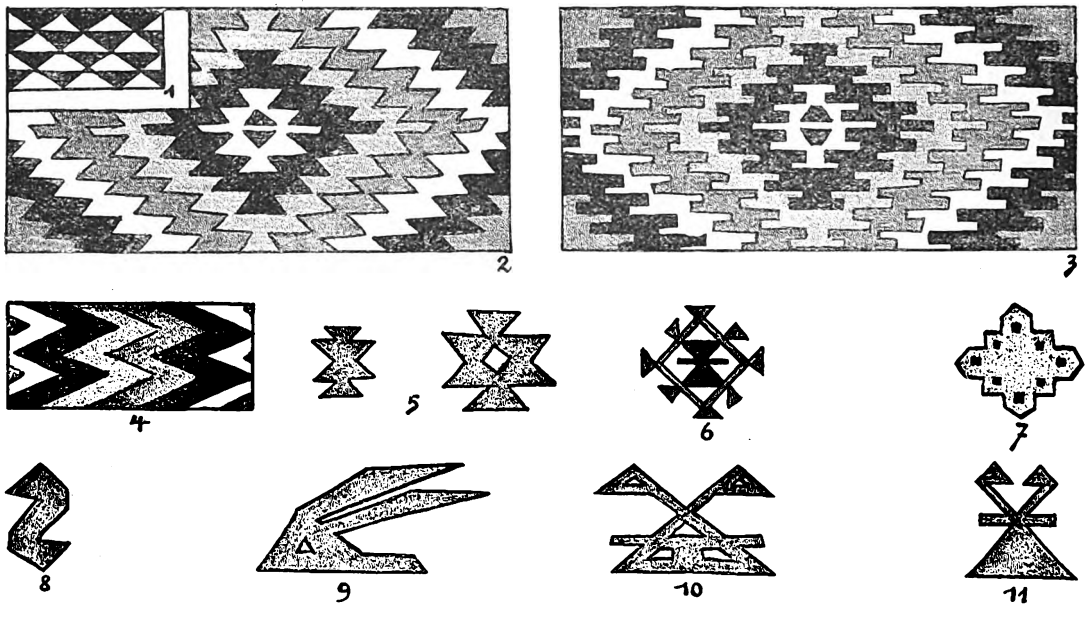

Slika 21.

Na domaćem ognjištu nije bilo moguće pribrati taku masu iskustva, pa je tim veća zasluga naših tkalja, da sa ono malo tehničkog znanja, što ga u svom položaju mogoše steći, dospješe do one harmonije boja, kojom se odlikuju naši narodni ćilimi.

Kako rekosmo, ornamentika naših ćilima oslanja se o orijentalnu, a ovu karakteriše to, da se organički prilagogjuje teksturi tkanine.

Podlogom je toj ornamentici osnova, koja sastoji od niza usporednih žica, u koje se poprijeko umeće potka. Ova tek veže u osnovi žicu uz žicu, a prema tome na onim mjestima, gdje se boja do boje, urnek do urneka dotiče, taj je vez prekinut. Za to se u ornamentici valja kloniti takvih linija, koje idu uporedo s osnovom, jer na njima ostaje šupljina. Kao motivi za ćilime zgodni su dakle samo oni, u kojima imade što više kosih, a manje i kraćih linija usporednih s osnovom. Najzgodniji elementi za ćilimašku ornamentiku jesu dakle trokuti, kose pačetvorine i uski paralelogrami (isporedi sliku 21.).

Ćilim, u koga se ornamentika osniva na elementu trokuta, otkan je na hamajlije (br. 1.), u koga se osniva na kosoj pačetvorini, otkan je na kusove (br. 2.), a

Digitized by Google

potonja vrsta, složena od čisla paralelograma, otkana je na prste (br. 3.), jer se u njih kontura izbočuje i vraća, tvoreći tako na rubu prstiće. Prema tome, da li je ovaj motiv otkan na široko ili na sitno, govori se u narodnoj terminologiji, da je na široke ili na uske prste otkan. Svi oni motivi nižu se kosim kvadratičnim redom u više redova oko središta — oka —, koje se prema motivu, zove oko na kusove ili oko na prstiće.

Kombinacijom ovih motiva može se načiniti priličan niz raznolikih ornamentalnih urneka, kojim se obično puni orta (Füllung, le fond) ćilima, a uz ove upotrebljuju se u orti još i strjelice (br. 4.), to jest niz raznobojnih prutica, koje se oštrim zavratcima kao strijela veru sa dna na vrh osnove. Kod jednostavnijih ćilima tkaje se orta jednobojnom zagasitom pregjom, a po njoj se razregjuju u pravilnim razmacima pojedini jednostavni geometrički motivi. Najobičniji jesu kljuke (br. 8.), koje naliče na zavojku, poput slova ç i topići (br. 5. i 6.), koji su nastali kombinacijom dvaju parova hamajlija. Kićeni topić zove se krstolika geometrična figura sa kvadratnom kombinacijom, a obični topić često se kiti okolicom ili kolom (br. 6. i 7.).

Osim ovih najobičnijih motiva, kojima se puni orta, ima ih nekoliko, koji nijesu geometrijskog oblika, već su potekli od motiva orijentalnih, te imagjahu nekoć simbolično značenje. To simbolično značenje gubi se u nas u konvencionalnoj formi, a tek se veže uz naziv ornamenta. Ovi motivi došli su nam valjda importom rumelskih ćilima, koji je i danas jošte znatan, a naše ih tkalje onako preuzeše, kako ih nagjoše u tih ćilima. Ti motivi jesu kozja glava (br. 9.) i žaba (br. 10. i 11.). U priloženim slikama malo će ko prepoznati u ovim skroz konvencionalnim oblicima prvotne im uzore, ali prispodobivši ih sa persijskim ćilimima, moći ćemo proslijediti metamorfozu od naturalističkog persijskog izvornika do strogog stilističkog shvaćanja u naših ćilimova.

Jedan velik nedostatak ćilimaške tehnike stoji u tome, što je ona doduše vrsna za prilično zamršene ornamentalne kompozicije, kojima će se iskititi orta, ali nedostaje za pravilnu izradbu ćenara (= Bordüra). Ne dostaje s toga, što je doduše lako otkati prijekim smjerom ravne nizove (šipke ili čibuke), ali nije moguće taku ravnu liniju otkati niz osnovu i uporedo s njome, a u svake orte prvi je stilistički uvjet, da se obrubi s obje strane bar po jednom ravnom pruticom. Hoće li se ćilim uokviriti ćenarom, valja ga po dužini zarubiti na prste na kusove ili vijom, dok će se na dnu i vrhu zarubiti ravnom pruticom. Isto tako ne će moći motivi, kojima će se ispuniti orta po dnu i po stranama, biti u istom razmjeru prema rubovima ćenara.

Ta stilistička nedosežnost u savezu je sa tehničkom nesavršenošću tkanja, koja ne dopušta da se linija simetričnosti mijenja po volji, već zahtijeva, da ova teče vazda onim pravcem, kojim su položene žice u osnovi. Pa ipak, unatoč tim tehničkim poteškoćama ima podosta starijih ćilima, u kojima su naše tkalje umjele, da ih posve svladaju i da opornost tehnike ublaže svojom vještinom i svojim prirogjenim ukusom.

Najsavršeniji proizvodi tkani ćilimaškom tehnikom jesu pregače, osobito u Krajini, otkane vanrednom sitninom i pomnjom, a na njima naći ćemo i savršenu ornamentiku, koja se, istina, ni tu ne može oteti tijesnim granicama tehnike.

Osim pirlitanih ćilima tkaju se u Bosni i uzlani (= Knüpfteppich). U njih je tehnika uzlanja ista kao i u orijentalnih, ali ne dosižu ni iz dalska onu sitnoću rada i ornamentike, kojima se odlikuju njihovi uzorci. Razlog tome ne valja samo tražiti u nedostacima konštrukcije razboja, već i u tome, što bosanska vuna nema ni one finoće ni onoga sjaja, koji se hoće takome poslu, a kako već materijal po sebi nije bio vrstan za veći umjetnički efekat, nijesu se naše tkalje ni trudile, da pomnim

Digitized by Google

radom i izabranom ornamentikom dostignu orijentalne serdžade. S toga su u naših serdžada uzlovi porijetki, krupni, na dugačko ostriženi.

2. Pirlit na bezu.

Kako na ćilimima, tako se i na platnu i bezu, još dok je razapet, može na razboju uplitati nîz urneka raznobojnom pregjom i time povisiti efekat tkanine. Ovo šaranje ili pirlitanje beza razlikuje se tehnički od pirlita na ćilimima samo time, što se na sastavcima urneka ili bojâ, gdje se osnova prekida, u pirlitu na bezu uz šareni umetak umeće cijelom širinom i tanka pamučna ili lanena potka.

Uslijed toga nema u tog pirlita na sastavcima dvaju urneka niz osnovu šupljina, površina je u njega neprekinuta, a već s toga razloga daje ova tehnika ornamentici šire polje. Osobito megju maramama starijega rada naći ćemo dosta komada sa vrlo ukusnom, savršeno komponovanom ornamentikom, koja nam najbolje zasvjedočuje vrsnoću ovih pirlita, ali se ti primjeri ipak razmjerno dosta rijetko nalaze u nas.

Rad je spor, uslijed sitnine žica tegotno je brojenje i umetanje, a kada se komad otka, možda nije konačni efekat vazda u skladu s onom sumom truda, vremena i troška, koja se u nj uložila. Radi toga primjenjuju tkalje obično jednostavnije motive, koji se u stanovitim razmacima cijelim komadom kao prijeke bordure opetuju ili su površinom beza razredane.

Najobičniji takvi motivi prikazani su u priloženim primjercima, a nazivlje njihovo, i ako imade neki simbolistički prizvuk, postalo je tek od slučajne sličnosti sa poje-

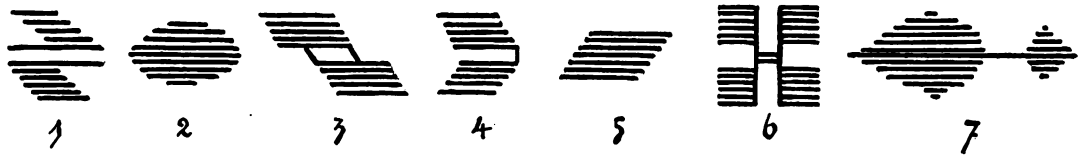

Slika 22.

dinim predmetima. Motiv prikazan na slici 22. na 1. mjestu zove se barjačići, 2. badem, 3. sjeke 4. makaze, 5. lokum, 6. nanule, 7. šiša buhurdarska.

Pirlit s tehničkog gledišta nije nego vrsta veza na tkalačkom stanu mjesto na gjergjefu, a imenom rasplita naziva se druga tehnika, koja se može smatrati keranjem (čipkanjem = Klöppeln) na stanu. Umjetnica rasplitom prema crtežu svoga ornamenta, ondje gdje valja, tkajući tješnje veže nite osnove ili ih raspliće na šira ili uža okanca i tako stvara sitni mrežasti ornamenat, koji nas sjeća na kere.

Koliko je god savršena tehnika rasplita i zgodna za umjetnički rad, toliko je tegotna, te se rijetko nagje koja tkalja, koja joj je dobro vješta, a poslužiće se tom lijepom ali „nezahvalnom“ tehnikom tek onda, kada je baš dobre volje, da se pohvali svojim umijećem. Tkanine otkane na rasplitu dosta su rijetke, a mi ih spomenusmo tek da zabilježimo, da ni ta tehnika nije nepoznata našim tkaljama.

3. Seoski vezovi.

Tehnika veza razvila se u našega naroda do velikoga savršenstva. Gotovo u svim se krajevima njome bave djevojke i žene, te im služi za najglavniji ures stajaćeg odijela. Kako se oblik nošnje mijenja po raznim krajevima, tako se mijenjaju i oblici vezova, koji se u pojedinim krajevima tako tipski ustališe, da se već po vezu može razlikovati nošnja pojedinih krajeva. Najobilnije vezove naći ćemo u bosanskoj

Digitized by Google

Krajini, tamo žene s osobitom ljubavlju vezu košulje i okruge, to jest velike marame, kojima zavezuju glavu.

U košulje izvešće se prsluk, jaka i široki kratki rukavi, na kojima obično označuje sredinu ornamentalne kompozicije velik krst, našit od prutica crvena ili modra platna. U okruge izvešće se vazda dva ćenara, a na sastavu njihovu proširuje im se ornamentalni motiv u poveliku granu.

Krajiški vezovi, akoprem se u cjelini služe istim nizom ornamentalnih motiva, ipak se u pojedinim općinama odlikuju lokalnim motivima, a osim toga se prema predjelima razlikuju i bojama. U nekima se nagje samo modra, u drugim mrka, u trećim obje zajedno, a u nekim opet se ističe crvena boja. Svim krajiškim veziljama bez razlike zajednička je karakteristika, da ne vole mnogo boja, već će rijetko kada da se osim spomenutima — modrom, mrkom i crvenom — posluže drugom bojom. Prema tome ne umiju, a i ne idu za time, da u svojim vezovima postignu kaki koloristički efekat. Tim veći im je ornamentalni efekat.

Koliko god tekstura lanena platna umjetnost vezilje sapinje u tijesne granice, tolikom su vještinom umjele krajiške vezilje, da u tim granicama razviju svu svoju vještinu, a većina njihovih vezova prava su remek-djela, u kojima se uz svu primitivnost tehnike razvija neobični talenat za ornamentalnu kompoziciju.

Tom se talentu moramo tim više diviti, što vezilje ne vezu na gjergjefu, već na ruci, a nijesu obične da urneke izvezuju po nekom uzorku ili prigledu, već ih rade iz glave. Slijedeći bez stege propisanoga prigleda samo vlastitim idejama, nižu im se motivi u slobodan, nikojom stegom nesapet niz, u ono nebrojeno obilje ornamenata, složenih prirogjenim ukusom u slikovitu cjelinu. Vezilja, povodeći se za svojim idejama, nije više prosta radnica, već umjetnica, obdarena tvornom fantazijom.

Ovi vezovi vezeni su na krupnoj domaćoj lanenoj tkanini, a obično se vezu vunicom. Tehnika morala je prema tome materijalu biti jednostavna, a vezlo se najviše krstuljcem (sinonima: krst, krstić, nakrstica, krstušac, pokrstica = der Kreuzstich) ili povlakom (= Flachstich) (isporedi sliku 23.). Ove dvije tehnike vezu se brojem, to jest vezilja mora da radeći broji nite osnove i potke zadijevajući iglu, i tako joj se urnek matematičkim redom niže po žicama otke, a narav same tehnike zahtijeva, da se motivi ovih vezova osnivaju na pravilnim geometričnim likovima. Motivi vezeni nakrsticom osnivaju se na raznim kombinacijama diagonala i kvadratnog elementa, dok se motivi vezeni povlakom slobodnije razvijaju, a vrlo se često oslanjaju o motive pirlita, jer ta tehnika naliči na tehniku tkanja, tek što se nita svrsta iglom u gotovu pregju, kao što se na stanu ulaže čunkom ili mosurom.

Najjednostavniji način, kako se krstuljac primjenjuje, nalazimo na porubi ornamentalne kompozicije, gdje se primjenjuje u jednom nizu, a obrubljen je s jedne ili s obje strane pruticama, obašitim niza žice vunicom. Šav, koji se primjenjuje kod ovih prutica, ima prema žici kos pravac, kao i verevija, ali je u njih gusto poredana nit do niti, tako da izlazi kao osukana uzica. Take pravce nalazimo na svim priloženim ornamentalnim uzorcima slike 23., a sa krstuljcima izmegju prutaka pod br. 5., 10. i 14.

Ako se krstuljci izmegju prutaka nižu u dva ili u tri reda, onda se zovu dvostruki krstuljci (br. 4. drugi red s vrha). Gdje se krstuljci nižu slobodnijim redom u vijugastu grančicu, zovu se kićeni krstuljci (br. 7., 8., 9.), a ovi se raznim kombinacijama prvotnih motiva proširuju u šire ili uže bordure, koje narod zove laticom. Prema tome, da li je latica šira ili uža, govori se o velikoj latici (br. 1.) ili o maloj latici (br. 15.). U velike latice primjenjuje se obično ornamentalni motiv

Digitized by Google

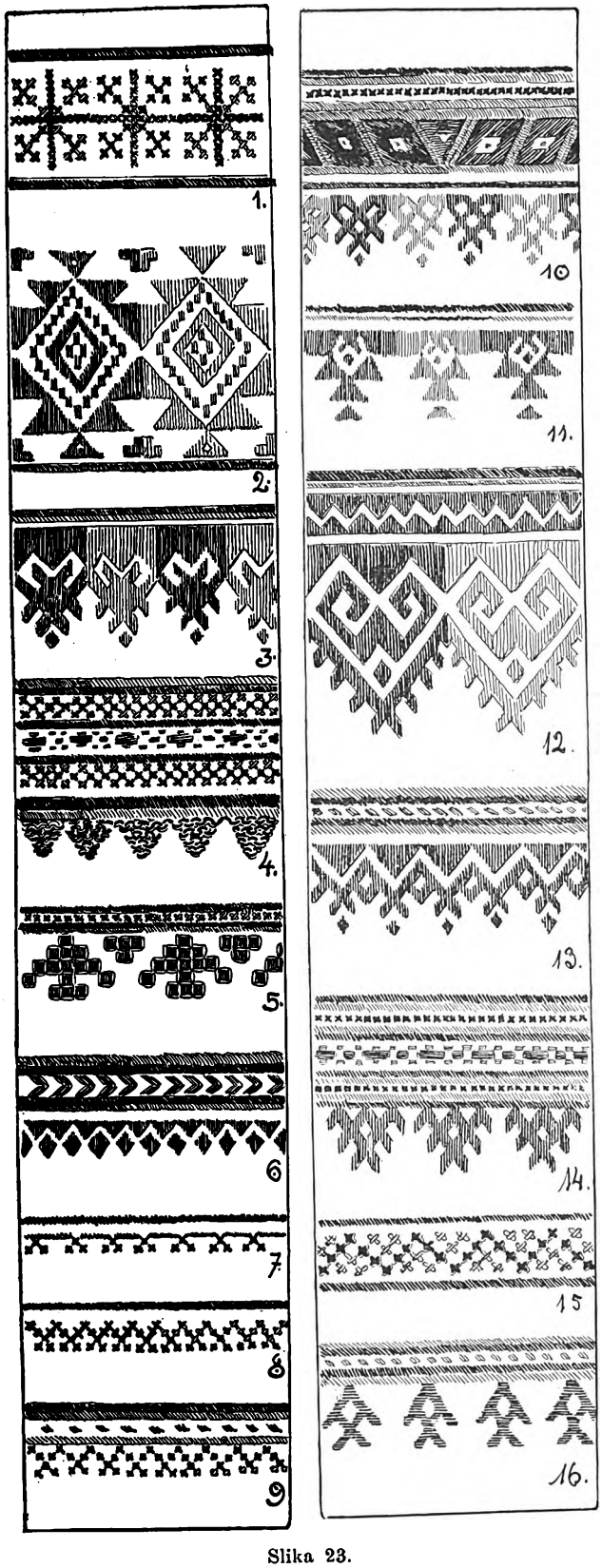

Slika 23.

krsta sa grančicama izmegju krakova, a taki motiv zove se cvjetić (br. 1.).

Osim krstuljca služe u ovim vezovima još i ovi zadiljaji: zaiglje, povlaka i provlaka.

U zaiglja meće se kosim smjerom kao i u prutaka nita do nite, te se obično tako stvaraju sitne bobice izmegju prutaka (br. 9. i 16. u gornjoj vodici); u povlake (Flachstich) meću se nite uporedo sa smjerom osnove ili potke, dok se u provlake (Webestich) nit u stanovitim razmacima provlači redom potke, te se tako na neku ruku naknadno iglom pirlita (isporedi br. 4. po srijedi).

Od spomenutih tehnika najzgodnija je povlaka, kada se hoće izvesti široke plohe, a u nje dobiva ornamenat, koji se u oštrim crtežima izdiže sa plohe, neku plastičnost kao relijef. Akoprem ćemo povlaku naći i u modernim ručnim radovima vrlo često primijenjenu u reprodukciji krivudastih ploha, odlikuje se ta tehnika u naših seljakinja time, što se ni ona, akoprem je to lako moguće, ne će otimati strogoj stezi geometrijskog štila.

Najobičniji motivi, vezeni povlakom, jesu graščići, koji imadu oblik trokuta (br. 6. i 13.) te se ravnim redom nižu niz ošvu ili latice, čukice, na oblik uspravljenog četverokuta (br. 6. ispod graščića) te napokon pera ili perca, koja nas donekle oblikom sjećaju ovrška ptičijeg pera. Ta pera primjenjuju se u raznim kombinacijama sa graščićima, čukicama i kukama, te imadu različito nazivlje.

U br. 16. prikazuju nam se mala pera sa graščima, a viš njih zaiglje u dvije prutice.

Digitized by Google

Br. 14. Široka pera a nad njima nekoliko nizova krstuljaca izmegju prutaka.

Br. 3. Prikazuju se slični motivi, koji se zovu miljavci.

Br. 13. Imademo perca s graščićima.

Br. 11. Velika pera.

Br. 12. Prikazan je lijepo komponovan motiv velikog pera, a u njemu dvije kuke, te se taj motiv s toga zove kukaš. Svi ovi motivi služe za porubu, a neki od njih udesni su da pune i poveći ornamentalni prostor, a osobito su za to zgodna pera, koja se sastavljaju u dva ili više redova, te ponavljajući se istim redom, daju često krasan geometrički motiv. Takav motiv prikazuje nam br. 2., te se obično primjenjuje kao ošva na prsluku muških i ženskih košulja u Krajini.

Kako spomenusmo, vezovi na platnu najbujniji su u Krajini u istočno-pravoslavnog žiteljstva, ali naći ćemo ga i u drugim stranama Bosne i Hercegovine, osobito u katoličkih žitelja. Ovi se doduše ne služe njime u tolikoj mjeri kao narod u Krajini, jer se osim uska prsluka i jake na košulji pak poculice na glavi ne šara nikoja odjeća vezom, ali za to se odlikuju vezovi katoličkih žena osobito u Rami vanrednom sitninom i time, što se osim vune upotrebljuje svila, a ponešto i zlato.

Ornamentika katoličkih vezova takogjer je geometrijska, ali na poculicama naći ćemo često prekrasnih motiva, koji nas sjećaju bujne ornamentike istočnih naroda, i koje su vezilje ugledale valjda u radovima svojih muhamedanskih drugâ te ih vješto prilagodile jednostavnijoj tehnici platnena veza. Kao primjer ovakih ornamenata neka služe slike 24. i 25.

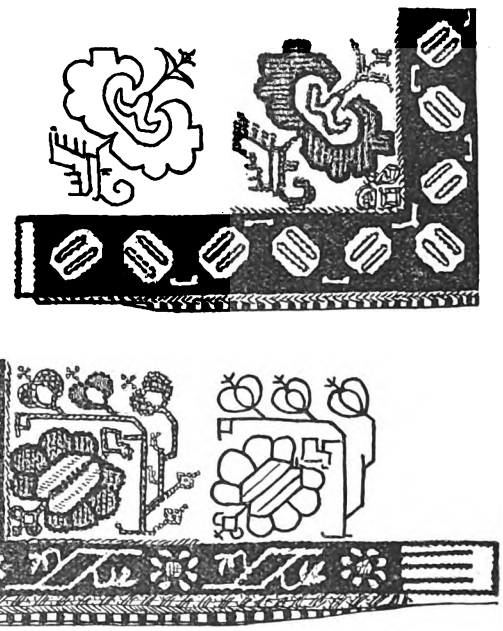

Slika 24. i 25.

U Hercegovini, gdje raznolikost vjere nije onako oštro pretrgala vezu narodnosti i zajedinstva kao u Bosni, te se narod nošnjom ne luči po vjeri, ne ćemo ni naći one razlike u vezovima, koju ćemo opaziti u raznim stranama Bosne.

U Hercegovini veze se samo marama, koju žene nose oko glave, a u vezovima katoličkih, muhamedanskih i pravoslavnih žena naći ćemo iste motive i tehnike. Kako su se tu stjecali razni umjetnički pravci — narodni, orijentalni, a donekle i dojam susjednoga dalmatinskog življa, razvilo se tu veliko obilje ornamentalnih motiva, koji su često prebujnom fantazijom razredani u obilne dekorativne kompozicije.

Na žalost primjećujemo u zadnjim godinama, da umjetnost vezenja baš u Hercegovini dosta zaostaje, te uzmiče ispred moderne fabrikacije, koja je vazda i svagdje neprijatelj narodnog štila, i koju će narod tim brže prihvatiti, što je manje razumijeva.

4. Vez po rizi.

Posebna vrsta vezova, koja se služi ornamentikom, prilagogjenom tehnici, nalazi se u našoj Krajini na suknenim odjećama seljaka i seljakinja. Ti vezovi izragjeni su na posebnim komadima čohe — rize — te se prišivaju uz odjeću, ponajviše na

Digitized by Google

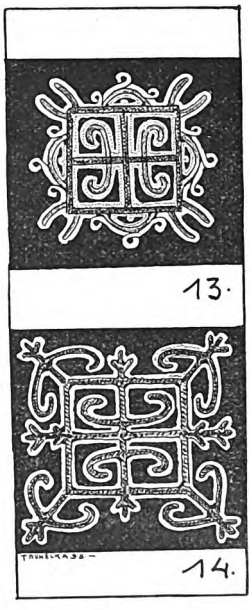

Slika 26.

ženske zobune kao donja zaruba, na latice rukava duge halje (haljinetka), na tkanicu i na čarape (benevreke).

Tehnika ovih vezova jest sindžirac, vezen iza igle (Tambourirstich), a uz to se primjenjuje katkada i vez povlakom.

Kao materijal za vezenje služi raznobojna svila. Akoprem je sindžirac zgodan vez za obilno razvijanje osobito linearnih motiva, ipak su ornamentalni motivi dosta malobrojni i jednostavni.

U priloženoj slici 26. br. 1.—14. prikazani su najobičniji motivi, koje vezilje označuju posebnom nomenklaturom. Prva tri motiva vezena su povlakom a nazivlje im je po redu: babice (br. 1.), kruščice (br. 2.) i sklopite kruščice (br. 3.), koje su nastale kombinacijom prijašnjega motiva. Svi ostali motivi vezeni su sindžircem.

Br. 4 prikazuje nîz kukica na oblik položene osmice, a onaj motiv iza njega nije nego nastavak istoga motiva u neprekinutome nizu, a zove se malom krivuljicom.

Br. 6. prikazuje vijugastu granu opasanu sa dva pravca, te se zove velikom krivuljicom.

U br. 7. prikazan je na srijedi dônjeg ruba jedan od najobičnijih motiva ovih vezova, a zove su kuka, koja se na gornjem motivu u neprekidnom nizu ponavlja, sačinjavajući motiv kukâ okretušâ. S obje strane dônje kuke prikazani polukružni motiv, pokićen sa dvije odnosno tri perlice, zove se teljišac. Isti je motiv prikazan i u br. 9., ali na po se sam teljišac, a na po se perlice.

Četvorasti motiv (br. 8.) s kukicama po srijedi, a laticama po strani, zove se slovom. Taj naziv megjutim nije postao otuda, što u njemu vezilje naziru sličnost s pismom, već s onim drvenim četvorastim pečatom, kojim se bilježe pogače i koje narod zove krušnim slovom.

Motiv br. 10. zove se kriva krivulica, br. 11. okanca, a br. 12. cvjetići.

Već u ovo dvanaest navedenih primjera razabire se, kako vezilje sastavljaju svoju ornamentiku od pojedinih elementarnih motiva u ornamentalni nîz, koji obično služi kao ćenar (sinonim: vodica, vogjica = die Bordure), a isti se motivi primjenjuju i za veće, obično kvadratne kompozicije, u kojima se linearno dijeli ornamenat na pojedine odjele, pokićene obično kukama. Taka poveća kompozicija zove se obično umetak, a razlikuje se po broju kuka, koje su u njega smještene. Tako nam br. 13. predučuje umetak sa četiri kuke, pokićen teljišcima i perlicama, a br. 14. umetak od dvanaest kuka.

Digitized by Google

Ako ove motive razmotrimo s estetičkog gledišta, onda valja primijetiti, da se osnivaju na malom nizu najprimitivnijih ornamentalnih motiva, koji pojedince jedva zadovoljavaju i najskromnijim umjetničkim zahtjevima, a s takim elementima nije ni moguće sastaviti ukusne cjeline. Ako prema tomu ornamentalni efekat ovih urneka nije baš najsretniji, nadomješćuju ga vezilje bojom, koju umiju s osobitim ukusom da svedu u harmonički sklad. I tako će ono, čemu ne dospijeva crtež, nadopuniti koloristika. U ovih vezova vezenih po rizi primijetićemo, kako se narod neobičnom konservativnošću drži ne samo najprimitivnijih ornamentalnih elemenata, nego i takih, kojim postanje siže u neku davnu davninu.

Slika 27.

Kao primjer takog motiva navešćemo kuku, koja se u savršenijoj formi proširuje u špiralu, te je nalazimo na ovim vezovima (isporedi sliku 27.), na bosanskim stećcima srednjega vijeka, na slovjenskim posudama iz dobe slovjenske seobe i na raznim predistorijskim starinama. Ima kuka, koje starinom sižu čak u kameno doba.

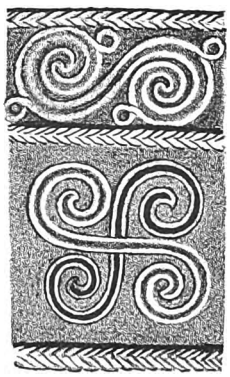

Slika 28.

Gotovo zanimljiviji je drugi motiv, prikazan na slici 28., koji sastoji od četiri spirale, nanizane oko zajedničkog središta. To je prastari simbol svastike, koju je naći u svako doba na spomenicima starih kulturnih naroda.

Narodni naziv ovoga motiva — kuka okretuša — zanimaće nas u toliko, što on donekle opravdava ono tumačenje svastike, koje u tom motivu nazire simbol kretnje — sunca — svjetskoga reda — svemira.

5. Muhamedanski vezovi.

Umjetnost veza u Bosni i Hercegovini dospjela je u muhamedanskom haremu do najvišega savršenstva. Osim možda na istoku ne može se naći naroda, u koga se umjetnost veziva tako usavršila i u koga se i tako daleko razgranila kao u Bosni, a prispodobivši naše bosanske vezove sa sličnim umotvorima orijentalnih naroda, naći ćemo u Bosni po gdjekoji komad, koji je sa umjetničkog gledišta daleko savršeniji od istočnih proizvoda.

Vez je u našim haremima od davnine bio najmilija zabava djevojaka i žena, koje u njega nijesu štedjele ni muke ni vremena, jer ti radovi nijesu bili namijenjeni za prodaju, već su njima darivali kojom svečanom prigodom svoje znance i prijatelje. Kad bi se djevojka udala, darivala bi svog vojna i svatove jaglucima i maramama, kad bi se u kući dijete rodilo, darivali bi roditelji polaznike, a tako bi se i u drugim zgodnim prilikama izmjenjivali darovi, koji gotovo uvijek sastojahu od vezova. Razumije se po sebi, da ni jedna djevojka ne će, da se njenom radu ko naruga, pa za to u nj ulaže svu svoju muku i vještinu, te natječući se tako vezilja sama sobom, dospjela je svaka do velike vještine u radu, a po gdjekoja postala je pravom umjetnicom.

Dok seljanka bez posebne sprave veze sve na ruci, naći ćemo u muhamedanskim kućama gjergjef (Stickrahmen), koji se od modernoga razlikuje tek time, što imade četiri noge. Kao materijal, na kome se veze, služi isključivo sitni, rijetko otkani pamučni bez (čereče) a u prijašnje doba ubotrebljavao se i bez otkan od sitno prepredene lanene pregje, koja se odlikovala neobičnom mekoćom, te nas sjeća one sitne otke, od koje nekoć Grkinje rezahu svoju odjeću.

Digitized by Google

Po gdjekada vezlo bi se i na onom sitnom, svilom protkanom bezu, koji se iz Bruse razašilje po cijelom orijentu, te nas vanrednom sitninom teksture sjeća na paučinu.

Na bezu veze se samo svilom i zlatom, a tehnika je dvojaka: ili se veze brojem ili po pismi. Kada se veze brojem, valja vezilji pomno da broji žice osnove i potke, te da matematičkim redom zadijeva nit u ona sitna okanca beza i tako joj se ornamenat nerazdjeljivo veže uz teksturu beza; kada se veze po pismi, onda će vezilja nacrtati konturu svoga ornamenta na bezu, neglededi na njegovu teksturu, a iza toga će ga tek izraditi. Kako se po sebi razumije, ova potonja tehnika dopušta mnogo slobodniji razvitak ornamentike, a i ne traži onoliku strpljivost, kao brojem vezena, pa ipak je naše vezilje ne prigrliše onom ljubavi, kojom prigrliše brojevnu, jer u nje nema čara tehničkog savršenstva, a rijetke bijahu onake vezilje, koje umješe, da taj čar nadomjeste umjetničkom kompozicijom samoga ornamenta.

No bili ovi vezovi vezeni brojem ili po pismi, svima je zajedničko to, da su vezovi s obje strane vezeni jednako, te se u njih i lice i zaličje jednakom pomnjom obragjuje, a baš će time bosanska vezilja zadiviti svoje moderne drúge, koje i ne znadu, da se osim jedinom Holbeinovom tehnikom, može vesti, a da se pokaže urnek na licu i na zaličju jednak, dok će bosanske vezilje cijelim nizom tehnika to postići.

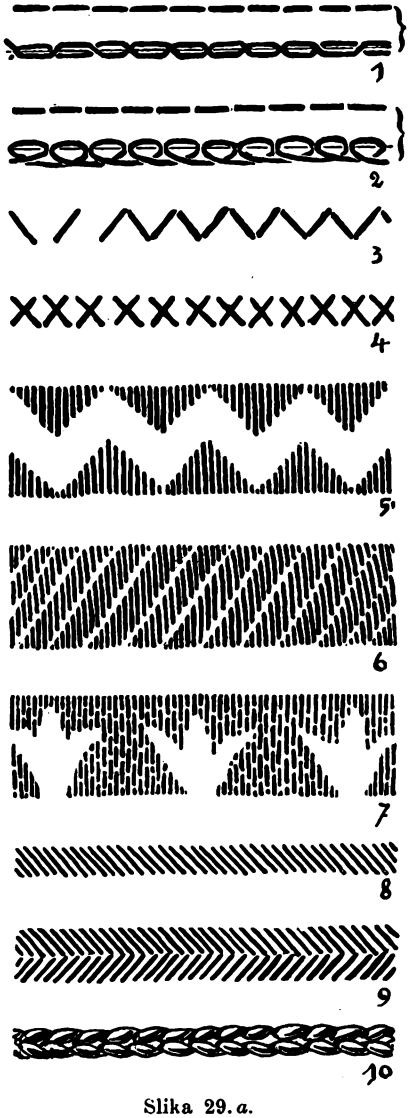

Slika 29. *a*.

Prije nego što prijegjemo na razmatranje ornamentike naših jagluka, valja nam razložiti barem najglavnije tehnike ovih vezova, i tu nam valja primijetiti čudnu anomaliju, da u našem narodnom nazivlju nema narodne riječi za prvi elemenat veza, a to je za ono što se u njemačkom zove der Stich (frc. point, talj. punto), te smo prinuždeni upotrijebiti kovanicu „zadiljaj“, koja je već prilično bar u literaturi rasprostranjena.

Na jaglucima naći ćemo velik broj raznovrsnih zadiljaja, od kojih valja najprije one spomenuti, koji se tijesno prilagogjuju štrukturi tkanine.

Zadiljaj, koji ide usporedno s osnovom ili potkom, zove se u narodnoj terminologiji pravac. Taj pravac ili se veze smjerom žice, tako da se s lica polaže nit u pravilnim razmacima, ostavljajući vazda razmjernu prazninu, koja se vraćajući iglu popunjuje, i tako čini neprekinutu vezenu liniju smjerom potke ili osnove (vidi sliku 29. *a* i *b* br. 1.).

Jednostavnija je vrsta pravca pravac iza igle ili turskim nazivom tegjel (Hinterstich), koji se veze na taj način, da se igla iza svakog zadiljaja vraća za dvije, tri žice, i tako se popunjuju zadiljaji u neprekinutom nizu.

Svaki zadiljaj, koji ide smjerom žica na koso u kutu od 45° ide verevijom (br. 3.), a gdje se dva taka zadiljala ukrštavaju na istim žicama,

Digitized by Google

ondje nastaje nakrstica ili krstuljac (Kreuzelstich) (br. 4.). Ove tri vrste zadiljaja glavni su elementi veza na krupnijoj otki, a na sitnom bezu nalaze se tek porijetko.

Vez, u koga se niti polažu usporedo jedna do druge, vezen je povlakom (br. 5.), a efekti, što se njime postizavaju, sjećaju nas na pirlit izragjen na tkalačkom stanu.

Uporednim polaganjem žica izragjuju se i drugi vezovi, koji služe za ispunjavanje ornamentalnih ploha, i to najprije pesent, koji sastoji od niza jednako dugih zadiljaja pravcem žice, ali se svaki diže za jednu žicu nad pregjašnjim i tako stvara prutice, koje se nižu kosim pravcem uz žice (br. 6.). Taj vez vezen je dakle takogjer povlakom. Slična je tehnika i u bajbereka, u koga se zadiljaji pravilnim redom mijenjaju, kao pletivo (br. 7.).

Gajtanom zove se uska prutica, koja obično ide uporedo s potkom, te je vezena kosom povlakom (br. 8.), a vez složen od dva taka gajtana, kojima su žice poredane obratnim smjerom, zove se pletenica. I gajtan i pletenica vezu se obično zlatnom žicom (zehom).

Uz ove spomenućemo još i zadiljaj, što ga i na krajiškim vezovima nagjosmo, te ga u Bosni zovu sindžircem (br. 10.) jer se u njega nit prepliće kao lanac (= Kettenstich, Tambourierstich).

Ni jedan od ovih zadiljaja ne će promijeniti ni u čemu rasporeda osnove i potke, kako je ustanovljen teksturom tkanine, ali uz ove imade nîz vezova, kojima se žice iglom „cijepaju“ i prema zahtjevima tehnike spliću ili raspliću. Ovi vezovi pripadaju najsavršenijim radovima igle u ženskoj ruci, a obilna im primjena u bosanskim jaglucima potonjim daje osobitu vrijednost.

Najobičnija je vrsta ovih vezova mušebak (priplit), u koga se pravilnim nizom žice otke stežu i opliću, i tako tvore nîz okanaca, koja nas sjećaju mušebaka (rešetke) na haremskim prozorima (br. 11.).

Slične, ali veće rešetke izragjuju se i kadaifom[1]) (br. 12.), u koga se osnova pravi time, da se suvišne niti izvlače ili izrežu, a preostale

[1]) Kadaif zove se i ono sitno tijesto, što se peče uz ramazan i upotrebljuje u razne pite.

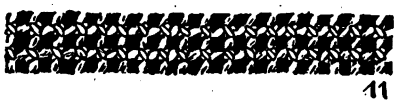
11

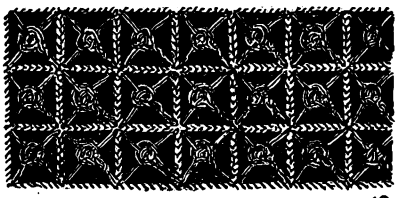
12

13

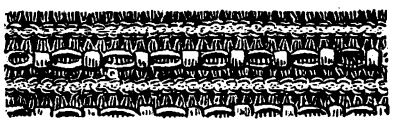
14

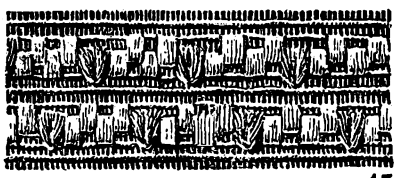
15

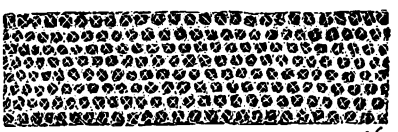
16

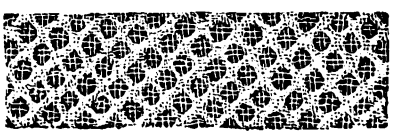
17

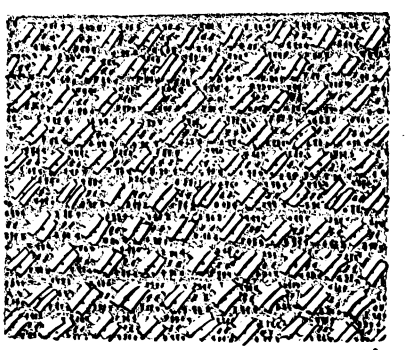
18

Slika 29. *b*.

Digitized by Google

se opliću svilenom niti. Ta tehnika ista je što i slovjenski rasplit, za koji služi i nazivlje point tiré (fr.) ili punto tirato (talj).

Na istom principu rasplitanja i izvlačenja žica osnivaju se i druge dražesnije tehnike, koje su tako zamršene, da je nemoguće perom proslijediti smjer, kojim će radina ruka provući nit i iglu kroz zamršena okanca otke, pa nam s toga valja uputiti samo na nacrt ovih vezova (br. 13.—17.).

Svaki od njih ima posebni tehnički naziv: (br. 13.) je biserdžik, (br. 14. i 15.) murver, a zamršenost i tegobu tehnike najbolje karakteriše, ako vezilje vele, da je vez vezen „u devet igala“ ili čak „pasjom iglom“.

U nizu ovih tehnika valja nam još spomenuti telnjak (br. 18.) koji se doduše ne veže u stanoviti red zadiljaja, ali vazda ima to svojstvo, da se u njega uz svilu upotrebljuje uska sploštena zlatna žica — tel — od koje mu je i ime postalo.

Ako promotrimo ornamentiku vezova naših muhamedanaka, to ćemo opaziti, da im se štil udaljio od narodnih ornamentalnih elemenata, te ih je na daleko pretekao. Nema tu one naivne simetrije, koja karakteriše seoske vezove, niti one priproste jednostavnosti, koja se zadovoljava onim efektom, što ga daje tehnika prilagogjena materijalu. Već razmatrajući razne vrste zadiljaja, opazismo, da je u tih vezova tehnika posve obladala materijalom, te ga po volji sebi prilagogjuje, a uslijed toga može se i ornamenat slobodnije razvijati, te se gdjegdje i otima strogoj štilistici.

Motivi ovih ornamenata jesu, kako rekosmo, tugji, jer vezilja, koja veze u narodnom duhu, nikada ne će ni pokušati da iglom naveze išto drugo, nego strogo štilističkih, na geometrijskim likovima osnovanih motiva, dok u jaglucima nalazimo motive, koji su gotovo mahom reprodukcije raznih predmeta. Istina, da u tim reprodukcijama nema ni traga naturalističnom shvaćanju, već je sve strogo štilizovano, izraženo nekim konvencionalnim oblicima, koji se redovito ponavljaju, a tek u velikim konturama podsjećaju na original. Svi ti motivi dospjeli su nam s islamskom kulturom sa istoka, gdje im bijaše Persija ishodištem. Od davnine bijaše tamo običaj na otkama ili vezovima prikazivati razne likove vidljivoga svijeta, te njima oživjeti plohu, kojom se imao zaodjeti zid ili pod bogataških dvora. Isprva se ti motivi prikazivahu naturalistički, ali s vremenom ustališe se pojedince u konvencionalnim oblicima, a taki se proširiše cijelim islamskim svijetom.

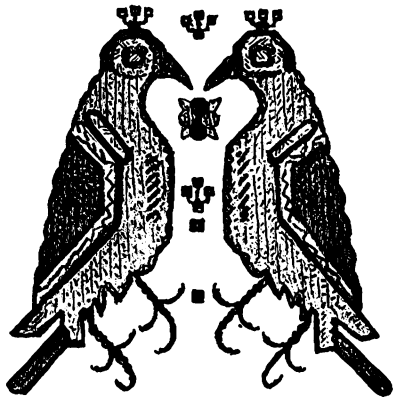

Slika 30.

Slika 31.

Makar da koran brani svako prikazivanje živoga stvora, preotele su u persijskim umotvorima ipak take prikaze toliko mah, da su se održale svuda, dokle je dopr'o dojam te simholističke struje, pa tako nagjoše put i u Bosnu, gdje su se pod lokalnim dojmovima razvili do posebna štila, koji ni malo ne zaostaje za svojim ishodištem.

Od živih likova naći ćemo na našim jaglucima osobito prikazane ptice: sokola (sl. 30.), orla (sl. 31.), pauna, jeinu, sovu i tukca, a vrlo običan motiv

Digitized by Google

jest duda[1]) u kafezu, u koga mušebak prikazuje rešetke kafeza. Tim imenom naziva se i svaki drugi kvadratni motiv, ispunjen mušebakom, pa bio u njemu mjesto ptice mač, cvijet, grana, ili što drugo.

Osim ptica naći ćemo na jaglucima i ribe (slika 32.), a vrlo često i motiv, koji se zove rado (=pauk), te nam baš taj sitni motiv, koji je na jaglucima prikazan velikom dekorativnom širinom, najbolje zasvjedočuje, kako umjetnost može da i take oporne motive prikaže s ornamentalnim ukusom.

Slika 32.

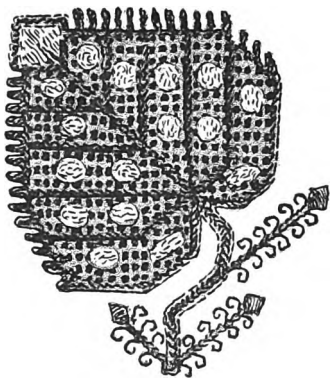

Slika 33.

Daleko obilniji nego li motivi iz životinskog svijeta jesu biljevni motivi. Oni se vrstaju ili vijugastim nizom u česmu ili viju, ili svaka na po se kao grana.

Motivi, na kojima se primjenjuju razni cvjetovi, grane i drvlja, bezbrojni su, a mi ćemo po imenu navesti samo najobičnije: kita cvijeća, cvijet u saksiji, karanfil, murver (zovika), ešek-lale (čičak); razni japraci „listovi“ — obično:

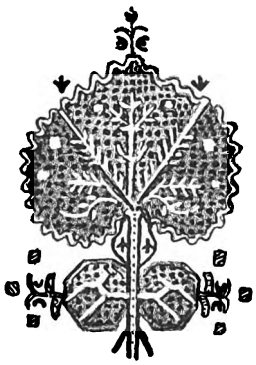

Slika 34.

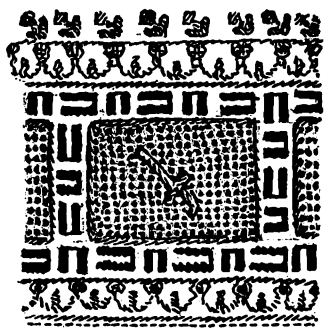

Slika 35.

lipov, dudov, kestenov i lozov list (isporedi sliku 33. i 34.); nadalje jabučice biber i partokal (narandža), a od drvljadi selviju (cipresu), koja i samim prirodnim oblikom djeluje donekle dekorativno.

Od predmeta kućne potrebe prikazuju se sanduci[2]), (slika 35.), akva[3]), pendžeri (n. pr. Homarini pendžeri) i pajton (slika 36.) (=kola), a uz ove imade i

[1]) Vrsta ptice.

[2]) Svaki motiv četverouglata oblika zove se sanduk ili sandukli.

[3]) Akva zove se vrsta kratka bodeža su dvije oštrice.

Digitized by Google

nekoliko lijepih urneka, koji nas bar po imenu sjećaju slatkih jela, kao kadaif (slika 37.), (stambolski, crveni, šareni kadaif), razvaruša i peksimet.

Ali naše vezilje nijesu u svom umjetničkom radu stale kod ovih pojedinih predmeta, već su i pokušale da ih prikažu u prirodnoj okolici.

Ovi vezovi krajolici vežu se bar nazivom vazda o neki stanoviti kraj, ma da u njima nema ni traga naturalističkom shvaćanju prirode.

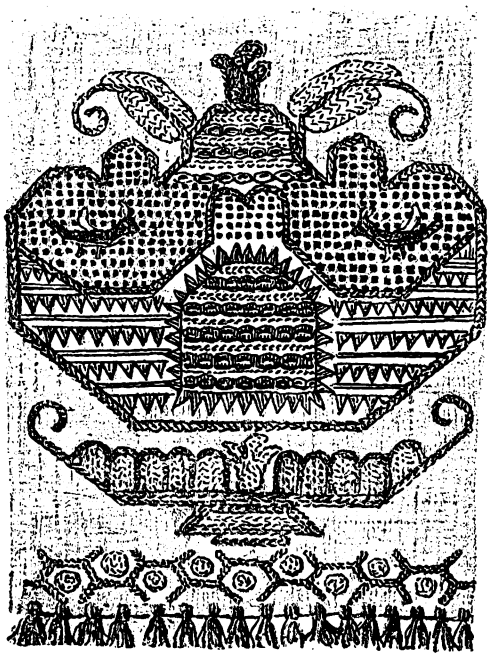

Slika 36.

Kao primjere ovakih motiva navodim „Karadag“ (Crnu Goru) livada pod Šamom[1]), Karakuš na Kušlatu gradu[2]) i car u bostanu.

Završićemo nîz ovih motiva još bejtovima[3]), turom i idejalom sviju urneka, koji se i samim imenom svojim — dunjagjuzel — naziva svjetskom ljepotom.

Svi ovi motivi bez razlike strogo su štilistički obragjeni, ni u jednoga ne nagje se ma ni najmanjega traga realizmu, a ipak je teško smoći riječi, kojima bismo mogli razložiti ona stilistička načela, po kojima su ti motivi došli do one konvencijonalne forme, u kojoj ih danas nalazimo. Taj konvencijonalizam tako je došljedno razvijen, da će se isti motiv vazda na isti način, pače istom tehnikom i istim rasporedom vesti, a nikojoj vezilji ne će doći na um, da prikaže pticu ili cvijetak u drugom vidu, nego što je ustanovljen predajom. Tek će smjeti koju boju promijeniti ili dodati koju sitniju šaru, ali u raspored ne će dirati. To vrijedi i za one urneke, na kojim se prikazuju krajevi: džamija, drveće, brda i t. d., vazda će se istim redom nizati, kako je od davnine u običaju.

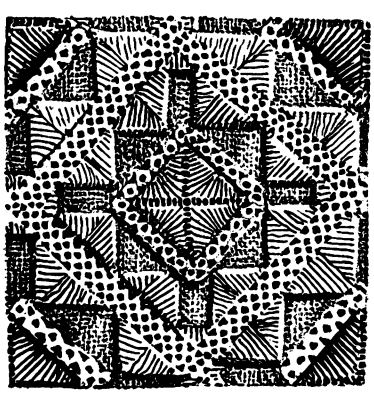

Slika 37.

Ovi motivi dakle nijesu ni ornamenti ni slike, već jedino dekorativni faktori, kojim je jedina svrha ta, da ugodnim načinom ukrase praznu plohu otke. U njih nema da se izrazi ideja pojedinih predmeta, već ukupni njen dojam na umjetničko oko, što ga tek u širokim crtežima osjeća: koje ga onako reproducira kako ga ćuti, a ne kako se u zbilji pojavljuje. Prema tomu ta tekstilna umjetnost ima nešto u sebi, što moderna umjetnička terminologija zove impresijom, a na našim jaglucima najbolje vidimo, da je od impresionizma do manirizma samo mali korak.

---

[1]) Šam = grad u Arapskoj.

[2]) Kara-kuš = crna ptica; Kušlat je ime starome gradu u Bosni na Drinjači.

[3]) Bejt = stih, slovo.

Digitized by Google

Ta tvrdnja čini se, istina, nevjerojatnom, jer po naravi samog pojma impresije, ne bi se u umjetnosti mogao ma ni jedan motiv ponavljati, već bi trebalo da ih bude toliko, koliko ima umjetničkih očiju, a svakome oku svaki tren treba da stvara nove impresije. Pa ipak, povijest umjetnosti dokazuje nam, da se umjetnost nikada nije impresionističkom strujom obogatila. Čim se u umjetnosti pojavio koji veliki impresionista, našao je, istina, vazda silu našljednika, ali ovi našljedovahu njegove motive ali ne njegov način motrenja, ovi našljedovahu njegovu maniru ali ne njegov duh.

Tako je iza Barroccia zavladao barokizam, a naše moderne impresioniste stvoriše onaj bezoblični jednoliki haos, što ga zovemo „modernim štilom".

No vratimo se našim vezovima. Što višoj umjetnosti ne pomaže, to često unapregjuje dekorativnu umjetnost. Ornamentacija veza ili odjeće nema tu svrhu, da motritelja pobudi na promatranje, da u njegovoj duši pobudi stanovite ideje i da im daje stanovit smjer, već joj je svrha, da ugodi vidnim živcima; ona je pače svoju svrhu već i onda postigla, ako te živce ne vrijegja.

Ta dekorativna umjetnost i viša umjetnost može se prispodobiti glazbi: u slikarstvu, kiparstvu i arhitekturi nižu se akordi umjetnim redom po zakonima harmonije, ritma i modulacije i u tome nizu stvaraju melodiju, koja nam dušom odjekuje i onda, kada je više ne čujemo i ne vigjamo; dekorativnu umjetnost opet mogli bismo prispodobiti nekom zujanju, u kome nijedan zvuk, ni jedan akord nije jasno izražen i koji nam uhu godi, ma da u nama ne može pobuditi izvjesni melodički pojam. To zujanje godiće nam dotle, dok ne osjetimo u njemu disharmonije, a s toga nam godi i promatranje onih dražesnih umotvora naših haremskih vezilja, a godi nam tim više, što u njima primjećujemo neki ugodni lokalni prizvuk.

6. Terzijski i telukčijski vez.

Osim navedenih tehnika veza ima u Bosni još i drugih vezova, kojima se ovom prilikom ne ćemo potanje baviti, jer ne padaju pod pojam domaće industrije i jer se njima ne bave ženske, nego muškarci. Najglavniji jesu terzijski vez i telukčijski. Oba su pod dojmom orijentalne umjetnosti i u nas dospjela do velikog savršenstva, a osobito terzijski se vez ističe obiljem prekrasnih radova, izvezenih na anterijama, fermenima i drugim odjećama, na kojima ona prebujna ornamentika odiše duhom istočnjačke dekorativne umjetnosti.

Tehnika je ovih vezova aplikacija: zlatnu ili svilenu žicu, raznoliko osukanu, polaže vješta majstorska ruka po otki, te je prišiva tankom niti. Ta je žica meka i gipka, te će se prilagoditi i najsitnijoj liniji urneka i crteža, a radeći tom tehnikom, ne osjeća majstor nikake stege, njegova ideja ne će u materijalu naći nikake opreke.

I telukčijski vez neka je vrsta aplikacije, ali se od terzijskog bitno razlikuje. Dok se u ovome osukana žica ili gajtan prišiva prema zahtjevima urneka uza svilu, čohu ili kadifu, u telukčijskom se vezu šije zlatna žica (= tel) preko kalufa izrezana od tanjega ili debljega papira. I u tog veza je ornamenat tek ploha, kao u svakog drugog, ali se nad podlogom uzdiže u slabom reljefu, koji mu daje neku plastičnost. Da ona — ma i zlatna žica ne veže majstora svakim zadiljajem uz skupocjeni, meki, a ipak tako opori materijal, onda bi on postao slobodnim umjetnikom, koji je svojom umjetnošću svladao materiju, te prikazuje svoje ideje onake, kake mu se u duši ragjaju!

Digitized by Google

PEDAGOŠKE MRVICE.

Nije siromašna. Učila sam djecu, kako treba sastavljati i ukititi razne vrste listova: molbi, zahvala, pozivnica, čestitki i t. d. Svaka je sastavljala, pa onda glasno čitala, kako bi ona ono ili ovo izrazila. Samo mala Rahela ne umije ništa. Španjolka je i našeg jezika još ne umije. Diže dakle debeli prstić i žalosno mi prizna: „Ja ne umijem kao ove druge!“ „A ti gledaj u Ružice, pa kako ona kiti tako i ti, a poslije ćeš sama!“ Vesela je sada i nadviruje se nad Ružičinu teku, pa — prepisuje. Crta slovo uz slovo, pa se onda ispinje onim istim debelim prstićem: „Molim, ja da čitam, ja!“ „Dobro čitaj!“

Čita Rahela, ali ne svoj sastavak, nego sve kako je od Ružice prepisala, i kako je malo prije i sama moja vrijedna Ružica pročitala. Čita Rahela vesela lica, čita kao iz duše ovako:

„Hvala ti, lijepa i prelijepa, draga tetko, na lijepom daru, koji si mi spremila. Siromašna sam riječma, da ti se zahvalim!“ Samo tu kod „siromašna sam“ mala Rahela naglo zastane i upita me: „Bih li i ja pisala: siromašna sam?“ Rahela je naime kćerka poznatog bogataša, pa joj to ne ide u glavicu, da kao takva piše: „Siromašna sam!“

Nasmije se sva škola na to, a i ja, pa joj onda reknem: „Da, moja Rahelo, Vi ste zbilja siromašna riječma, jer eto nijeste umjela sama ni riječi sastaviti, sve ste od Ružice prepisali, ona je dakle riječma bogatija od Vas!“

*

Kobni posrtaj. Čitava pojava bijaše nalik na oživjelu figuru od porculana. Pravi francuski „nippes“. Imala je lijepo, smegje, svježe lice iz Balsacovih vremena.

Četrnaest godina joj bijaše, dakle doba, kada je čovjeku sve pravo; pa se i ona često zadovoljavala naslovom „kevica“, koji bi drugu djevojčicu tako visoka stasa i tako duge haljinice već davno bio uvrijedio. Tim više, jer je svaka joj riječ imala neku svrhu, kad god bi ona ustanca otvorila, svaka visoku misao i duboko značenje. Kad si pomno pazio na te riječi, morao si naći u svakoj ili otrovno zrnce ili kapljicu meda.

Sama se danas porezala... Odgovara ona svojim sitnim grlašcem o tropama i figurama u njemačkoj poeziji, pa će megju ostalim i ovu protumačiti:

Die Blüthe im Garten blüht und lehrt
Wie lange Pracht und Schönheit nährt.

Mjesto „währt“ rekne joj hitri jezičak „nährt.“

Opazih i nasmiješih se, a ona dakako nije ni slutila, kakvu je netom zlobnu teoriju izrekla.

*

Mali Rade. Mali Rade bijaše pravi vilenjak ili barem vilinski mučenik. Tako je barem tvrdio cijeli niz majorum et minorum gentium njegove dražesne svojte. Stvorila ga je priroda jamačno u najvećoj svojoj zlovolji. O ti zla maćeho — prirodo! Čini se, da gdjekada osobito voliš karikovati sliku božju na zemlji. O, ti moj bijedni Rade! O ti zla maćeho prirodo! Pa ipak si inače tako savjesna! Uzimlješ, gle na primjer najnježnije svoje nožice, da izrezuckaš mileno lice cvijeta, izrežeš ga u tisuće i tisuće egzemplara, našaraš ih najrazličitijim krasnim šarama, pa ih svakojako iscifraš i išaraš... Ali, oprosti, moraš i sama uvidjeti, da megju njima svimkolikim nema ni jedan jedini ovako neuspjeli lik, kao što je n. pr. lišće ovog vilinjeg mučenika, našega Rade. Što da znači taj majušni, više nego pikantno tupi nosić nad široka, nabubla lica sa obimom od 2 metra? Za što si razrezala na vječni osmjeh njegova usta, kad taj smijeh nema ništa drugo da pokaže, nego te rijetke, iskrivljene, žute i neoprane zube? Za što si mu dala tako duge ruke, a kratke noge? Zar nijesi slutila, da će naš Rade biti jednom autor ogromnog cirkusa neizdanih i neštampanih tragedija? Zar nijesi mislila, da na svijetu ima toliko nepristupačnih uredništva sa urednicima misterijozne kratkoće? Zar nijesi

Digitized by Google

znala, da će svaka njegova usmena riječ jednom biti „munja i grom“, a svaka pismena „krv“, kao u Uhlandovog kralja u baladi. „Nenavidnost“ svakako je, bez sumnje je bijela vrana na brdu muza, a naš je Rade sve to u izobilju iskusio. Je li dakle čudo, ako mu je radi prve njegove pjesme, epos u miniaturi:

Uzeh pušku,
Uspeh krušku.
Ubio vranu
Prebio granu....

gospodin profesor dao II. red, jer ju je napisao baš pod predavanjem o glagolu?

*

Što ima u želucu. Mala je Neda razbila lutku, pa ju je odmah i secirala. Do nje stajaše mali joj komšija Mate. Čim su oštre nožice rasporile lutkino tijelo, iscuri piljevina iz nje. Oooo!“ uskliknu Neda, „vidi, vidi, što ta ima u želucu!“

„Oooo!“ sekundiraše komšija.

„Imaš li i ti piljevine u želucu? upita odmah Neda.

„O ne,“ vrati mali i udari se junački u prsa, ja imam — — — ja imam glad!“

*

Spasla je. Mnogo je dijete već sa deset, dvanaest godina na rubu moralne propasti. Vidiš ga gdje stoji na ivici provalije, vidiš — znaš unaprijed, od toga djeteta ne će biti valjano čeljade. Takvo je dijete mali patnik, makar da na to niko i ne misli. Kod kuće mrze ga vršnjaci, kara ga mati, ruži ga otac, progoni čitav zbor tetaka i kuma, a u školi učitelj neprestano opominje i kazni. Nikad smiješka za to dijete, nikad dobre riječi. Iz te kože ni kuda ni kamo! Jadno se dijete ili s rezignacijom podaje svojoj sudbini, ili razbija brige vazda novim marifetlucima i pada tako sve na niže i na niže. Jadna mala patnice!

Imala sam i ja takov jedan egzemplar u školi. Dovela ga mati „neka učinim s njome što mi bude drago!“ Djeca su je naskoro smatrala „parijom“ u školi — izbjegavali je, pričali dnevice nove anegdote iz tužne joj prošlosti. „Jednom je utekla od kuće zbog batina i prololala se“... „Jednom je otjeraše i bijaše jedanaest dana u zavodu za sluškinje, no niko je ne htjede u službu!....“ „Jednom je čak bila na sudu!“.... „Uh kakva je — uh!“ „Nikoja s njom ne će da bude par — kao da je gubava!“

Žao mi bilo tog djeteta! Hajde, da pokušam „spasavanje zabludjele ovčice“ — preduzmem sebi i počnem dobrim. „De Ružo ovako!“ — De budi danas dobra! „De!“ I u Ružinoj duši nastupi uskoro hemički proces. Piše ljepše, lijepo, najljepše... sluša, pazi, znade lekciju, ne dolazi više kasno, već prva. Jednoga dana desi se dvjema trima nesreća i nijesu naučile riječi iz njemačkog jezika, a Ruža jest. Poslije sata reknem ovako: „Sve, koje su danas govorile riječi, ostaju ovdje, dok ih ne nauče, samo Ruža smije kući, jer je *dobra!*“ Ovo „dobra“ izrekla sam mekim sretnim glasom.

Sva je škola to osjetila i množina se glavica začugjeno podiže i upre u me radoznale oči: zar Ruža?,.... dobra?..!... Potvrdim smiješkom: „Jest Ruža je doba!“, i sad se sve te glavice obrnuše i opet se radoznale oči upriješe u — Ružu.

Ruža stajaše kao skamjenjena, a onda glasno zaplače. Bijahu to suzice sreće. Njima je oprala čitavu svoju jadnu, patničku prošlost — i od onog je dana bila spasena, bila zbilja vazda dobra.

*

Volio bih da nema mame. Oj ta naša zlatna dječica, tako su nježna, tako su u njih medena ustanca, a ipak umiju, da čavrljaju tako okrutne fraze, da bi se i najveći šarlatan morao zgroziti. Eto tako i mali Janko! Htio bi novo odijelo, a mamica kaže, da nema para. Krivo mu je to — osobito u zabavištu, gdje druga djeca imaju nova odijela, osobito oko božića. Pa za to mali Janko bolno uzdahne: „Ah samo *kad ne bih imao mame,* bar bih od škole dobio novo odijelo!“

Pa da mamicu za to srce ne boli!....

*

Digitized by Google

Mjesec misli. Mjesec je djeci veoma mila pojava. Ona se od najmanjih nogu za njega zanimaju, pružaju ručice za njim, smiju mu se, namiguju na njega. I mali je Pajo bio takov amateur mjeseca. Svake večeri tražio bi ga milim očima i onda svečano mamici otrčao i najavio: „Eno mjeseca!“ A onih dana, kad ga nije bilo, pitao je za njega, kao što se pita za dobra druga, gdje je?, „šta jede?“ „šta radi?“ „je li veseo?“ „je li zdrav?“ i t. d. Sve je htio znati, tako mu je mjesec bio drag.

Najednom opazi svoga priju mjeseca, gdje se koči na nebu za zimnjega dana već odmah nekako poslije podneva. To ga začudi, te odmah odleti svojoj majci, da joj ispriča: „Mamice, gle taj mjesec *misli* da je danas već večer, eno ga već — vidiš li?!“

*

Moj prvi sat. Svi su kazali, a osobito „tata“, da sam ja „izvanredno dijete“. Vidjelo se to u nebroju malih „nobles passions“, i to je bilo krivo, da brižan sud mojih obožavatelja nije mogao odmah pouzdano konštatovati, koji će pravac uzeti ta moja „izvanrednost“. Sad sam ostavljala po stolovima i zidovima dražesne skice svoga slikarskog talenta, sad opet začarah uši čitavog komšiluka miloglasnim puhanjem u harmoniku, a sad sam opet gradila palače i t. d. Ko bi sve to izbrojio? U jednome tek koncentrovale se sve te umjetničke pobude, a to bijaše, da načinim što više bedastoća po kući, — struka, za koju na žalost još ne izumješe dostojnog imena.

Oko desete godine toga mlagjahnog života prevladala je pasija za akvarije sve druge pasije. — Ljetne bijele i ružičaste i maminom vrijednom rukom brižno izvezene haljinice od te pasije dakako nijesu ponijele svijetlih tragova, a ruke — o za te i ne pitajte! Nekoliko kila mulja povećalo im je vazda specifičnu težinu. Ali što se ne čini sve za ljubav jednoga akvarija! Bijahu u njemu razne vrste žaba, ribica, salamandera, koji su stenjali a i pogibali pod mojom nježnom njegom; ali šta za to? Svaka od tih žrtava znanosti, svaki od tih milih mrtvaca bijaše s velikom slavom i s pravim sprovodom pokopan. I taj je pokop i priprave njegove bio razlog, da sam se obično brzo utješila nad gubitkom jednoga člana svog akvarija.

Jednom pače razbila se i sama zdjela moga akvarija, te s toga nastade u mojim grudima velika praznina. I odsele u čitavoj kući nikoji ibrik, nikoji tanjur nije bio siguran od mojih akvarijskih napadaja, svaki je bio doduše samo prolazna, ali često ipak zgodna pokusna štacija za novi akvarij, dok me napokon nijesu izopćile iz svih i najskrovitijih kutova kuće okrutne one erinije srditosti, naše stare kuharice. Jedini „tata“ imao je milosrgja samnom, kad mu s izrazom umjetno okuliranog pieteta naspram gore spomenute okrutne kuharice podnesoh statistički izvještaj svojeg akvarija, pa mi obeća nešto „ljepše“ u zamjenu za taj kolosalni gubitak.

Moja duša odmah poleti u sfere svega dostiživoga i nedostiživoga, pa se usredotoči napokon na želji za jednim pravim džepnim satom!

Deset godina života i već sat u džepu, to nije šala! Tata je doduše na to obećanje nadovezao čitav niz savjeta i pouka o postupku sa tom sjajnom akvizicijom, ali ja nijesam bila škrupulozna i nijesam običavala svaku riječ doslovce tumačiti. S te strane nijesam dakle sebi dala veselja pokvariti, kad je uskoro za tim moja običajna stroga i savjesna kontrola tatinih džepova na svjetlo iznijela lijep sat!

Ja sam bila taj dan najsretnije stvorenje na svijetu! Gorjela mi glava, a tuklo srce u $^6/_8$ taktu! Istom deset godina bijaše ta jadna glava u mojem posjedu, ali ja bih je rado svakome dala za taj sat, za taj divni sat!

I od tada bijaše čitav svijet za mene samo jedan veliki sat — t. j. osobito ona strana, gdje su kolesa, jer tu sam u jednom danu barem devedeset puta otvarala i zatvarala. Sve moje radosti i žalosti, svi moji interesi sastajali se u tim kolesima i u onoj slatkoj pjesmi „tik-tak“, „tik-tak“. Znao je to moj dobri tata, pa me za to i često upitao „koliko je —? „Sati“ nije ni trebalo izgovoriti, ja sam razumjela i bez toga. I čudnovato, od onda uvrštavala sam samo one ljude megju moje iskrene prijatelje, koji bi me često pitali: „Koliko je sati?“

Tata je morao na tri dana na put. Prije odlaska reče mi milo kao obično: „Čuvaj sat — i ne kvari ga!“

Meni se činila ta opomena izlišna. Ama, ja sat pokvariti? Valjda nijesam dijete — ja? A k tomu bijaše taj sat tako dobar, tako strpljiv!! Mogla sam ga okretati i vrtjeti i mučiti

Digitized by Google

koliko god bih hotjela — on vazda lijepo ide i — ne mari. Mogla sam ga bez ikaka motiva navijati — on ne mari. Pa i praktičan bijaše taj sat! Zaista!

Samo u jednom — ne. Pri mojim atletičkim vježbama s malucnim bratom, kad bih ovoga uštinula za uho ili povukla za kosu, a on malom šakom parirao upravo u pokrajinu moga sata — onda — bi se stakla razbila. I ta stakla — ta stakla! Čitav sam svoj kapital već na njih potrošila — pače u mame već i na dug uzela... I baš drugi dan, kad je tata otputovao — budne od jedared moj sat hirast. Stao kao umoran goso i ne će da ide. Turala sam kazaljke gumbašnicama, pače i viljuškama — onda sat malko pogji — pa opet stani!! Ja tjeram — on pogji — pa opet stani.

To me je već razljutilo. Mami ne smijem pred oči s ovakvim pitanjem, pa se sjetih davno izmirene stare kuharice, koja je kao iskusna žena za sve imala dobar savjet. Što ne bi i za moj sat! Odšuljam se kasno u veče ravno iz naručja Orfejeva u kuhinju, pa prinesem kuharici svoju aferu. Ona me pogladi svojom bonhomijom i natakne očale, pa zuri u sat — zuri. Meni je to dugo trajalo, pa brže latim svijeću i nadnesem je nad svoga bolesnika, komu je kuharica gledala u srce. „Pss!“ pade kaplja stearina ravno megju kolesa moga sata...

Ja u vrisak, a kuharica od straha spustila sat na zemlju. Srećom mama nije čula, a ja se na pomisao na mamu brže pokupim i rastopljena u suzama opet odšuljam u krevet.

„Šta će reći tata?“ „Što će biti od moga sata?“ Ama sad mu zaista ne mogu zamjeriti, što ne će da ide sa onom porcijom stearina megju kolesima!

Drugo jutro pane mi odmah sat na pamet i mama i tata. Savjest me pekla, pa odlučih, da se pritužim mami. Poletim u kuhinju, gdje je ona nad stolicu sagnuta već miješala „bisquit“ za dostojan tatin doček. Turim joj sat na uho i zaridam najbolnijim glasom: „Moj sat je pokvaren, ne ide!“ Mama se malo obrne na tu vijest, a nesretni sat tim povodom pane ravno u tijesto. Teško iskušana strpljivost mamina morala je sada još i to doživjeti, da su moji prsti strjelimice prorovali njezino tijesto i izvukli neku golemu žutu gvalu, koju sam ja naravno isto tako strjelimice olizala spajajući time korisno sa ugodnim. Ovo je ujedno oslabilo bar na čas moje jadno žiće i moga malucnog bracu pobudilo na vruću molbu: „Pusti, da i ja malo oliznem!“

Moj sat bijaše povodom tih nemilih doživljaja veoma promijenio svoje sjajno lice; a k tomu stajaše kao zaliven, što se od jednog sata nipošto ne može odobriti. Simetriju njegove pojave kvarile su mnoge udubine, a tijesto ostavilo je čudne tragove svoje prisutnosti u svim konturama. Ja sam bila kao Nioba jedna suza golema... Strah i stid pred tatom bijaše gotovo veći nego moj subjektivni bol... I za to je moj sat proputovao kroz ruke svih stanara kuće, moj sat, koji prije svi samo iz daleka pogledati smjedoše! Mama ga je polijevala benzinom, teta petrolejem, susjeda spiritom, ali mrlja i udubina ipak na njemu ne ispraše. Pače poslije svakog polijevanja bijaše tih mrlja još više. A stajao je k tome kao uklet!

Ali tata je došao... Ja sam se sakrila i istom pošljednja došuljala da ga pozdravim. Pri tom trgala sam puceta od straha sa haljine — i već tri ležahu u mojoj desnici, koja je drhtala. Ali tata nije ništa pitao, a ja se odšuljah, da brojim časove, koji se otegoše ledenim nemilosrgjem. U toj stisci sjetim se članka iz naše čitanke „Krištof Kolumbo“ i već stajah pred alternativom, ne bi li bolje bilo, da pobjegnem taj čas u Ameriku, nego što ću opet morati pred inkvizitorski tatin pogled?! Pa još kad mi krupnim dokazima stane tumačiti veličinu štete na mome satu?! Dosada nikada toga nije bilo! Ali i sata još nije bilo!... Jao — jao! Krištof Kolumbo! Kako je ipak dobro, da je otkrio Ameriku! I već udešavah čitav putni plan u mome tamnom kutiću, gdje je obično samo naša mačka sjedila, i dugo, dugo mišljah i prebirah — dok me silni i blagi Orfej ne uze u svoje naručje i ne spase od očite pogibli. Mama i tata imagjahu bez sumnje znamenitije stvari na divanu, te me je mama (kako kronika kaže) istom oko ponoći našla i u bijele perine položila. Tom je zgodom bez sumnje lijepo komentirala dobrome tati tužni životopis moga sata, kao i moga neobičnog ležišta i onih krupnih suza, što su mi još i u snu na trepavicama visjele ... jer tata ni drugi dan ni poslije nije pitao: „Koliko je...?“ Odsele bijaše to uopće za me najnesnosnije pitanje na svijetu!!!

*

Digitized by Google

Kule od karti. Odbila se od igrački djetinjstva, no za to je čitav dan gradila kolibe od karti. Često bi joj mamica rekla, da tako velike djevojke treba drugo što god da rade.

No ipak, kad god bi svršila to „nešto drugo“, ona bi se opet najradije zabavljala gradeći kolibe od karti. I toliko se već izvještila u gragjenju, da bi po nekad složila sve trideset i dvije karte u kolibu na četiri kata.

Ali to je bilo davno prije. Danas joj je već šesnaest godina, ali je opet počela taj zanat — gragjenje koliba od karti — samo drugojačije.

Prije bi slagala kartu na kartu kao ono zidar, što slaže cigle, bez razmišljanja, bez izbora, bez sistema, bez računa, smatrajući svaku jednakom. Danas ona sebi umišlja da nijesu sve te karte jednake, jer je praznovjerje svakoj dalo drugo značenje.

I za to ona danas gradi razumno, s računom, sa srcem, sa toplom maštom djevojačkom.

Prati taj rad neka milokrvna srdačnost. Unijela je u tu gradnju života iz same sebe, začinila ga svojim sanjarijama, očarala ga svojom fantazijom, zadahnula ga idejalima.

Podigla je tako taj zanat do stepena umjetnosti. To sad više i nijesu kolibe, to su prave pravcate „zračne kule“...

Ali je ipak neka razlika u njenim gradnjama od prije i od danas. Danas trideset i drugu kartu obično ne će da začini, da okruni njene gradnje! Metnula je trideset i drugu na trideset i prvu — a zračna se kula sruši... Gdjekad samo što uzdahne i već se srušila... Gdjekad se rušio ispod njenih prstića već i prvi kat gradnje, gdjekad drugi — treći.

Kad je bivalo oko nje sasvijem tiho, kad u njoj nije bivalo ni traga uzbugjenosti, kad joj ruke ni malo ne drhtahu, onda je mogla graditi do četvrtog boja...

O kako su te zračne kule osjetljive, vrlo osjetljive! Kad god bi ona, neizrecivo nježno dotakla tek vrškom jagodice maloga prsta, koju god kartu u toj slatkoj gragjevini — odmah bi se kula rastisnula. I sva bi gragja propadala u tren oka, bez ikaka reda, neostavljajući za sobom ni traga, da je tu čas prije stajala sjajna zračna kula!

I najmanji valić zraka, najtiši kašljić njezin, najpotajniji uzdah, pa i samo ubrzano kucanje njezina srca — survalo bi joj slatku zračnu kulu!

I najbolje riješeni gragjevinski problemi nijesu u tom ništa pomagali — ništa....

Ona o životu još nije ništa znala — ništa osim nekoliko naučenih formula; a ipak ovo padanje zračne kule toliko utječe na nju. Je li to slutnja, šta li? Telepatično predosjećanje, šta li?...

Gle kako ima u oku djevojčice, koje prati ruševine zračne kule svoje neka intenzivnost nutarnjega života — uz gorko razočaranje, kada karte opet porazbacane leže pod njom! Gotovo da je u tom neka perverzna nježnost, kojom ona žali za tom svojom zračnom kulom. Pa kad je gledam onako zamišljenu i ozbiljnu sa onom jamicom u bradici, gdje vazda sjedi objesna prokšija, poput malog demonića, koji svaki čas prijeti da provali — onda se i nehotice i ja — zamislim. — Zna li ona, da su i „zračne kule“ gdjekada vrlo skupe? Zna li to?

*

Ferijalno pismo. Megju kevice nekog zavoda ušao je veseli duh pošljednih školskih dana pred praznike. Danas je pošljednji sat njemačke literature. Mladi dr. filozofije stupi u školu. Ali danas ga nijesu pratili oni zanimljivi pogledi kao obično, ama u onim plavim i kestenjastim glavicama vrludale su danas sasvijem drugojačije misli — ferijalni vedri dusi vodili su tu svoje fantastično kolo, a literatura!?.... Jedna je snivala o domaćoj šumici, druga o sjajnom kupalištu, treća o nekom ujaku, u koga su vazda puni džepovi slatkiša, a neke čak već stidno pomišljahu jesu li kuzenu Mirki i Perici narasli već brčići, je li ga već gari nausnica....

A dotle je dr. phil. tumačio i tumačio kao obično. U uho vam mogu reći, da su ga te kevice na obične dane u zvijezde kovale, ali danas, danas?

On sebi za to „kovanje u zvijezde“ megjutim nije puno glave tr'o, to se vidjelo i — danas, jer je eto na najveći užas svih kevica, počeo nešto o nekoj „ferijalnoj zadaći“. To neka bude ferijalno pismo u kom će „gospogjice“ opisati svoje dojmove o svojoj ferijalnoj lektiri, klasičnog nekog djela — razumije se. „Wilhelm Tell“, „Hermann und Dorothea“, „Minna von Barnhelm“, tako nešto.

Digitized by Google

Na to čulo se mrmljanje kao pred grmljavinu u ovom inače uzornom razredu.

Mrmljanje sveopćeg negodovanja! Čitave ferije, da se sirota kevica mora natezati misleći i snujući o klasicima, ona, koju su inače već držali ravnopravnom sa starijom braćom i sestrama kroz ferije! I tada će je ova zadaća postojano sjećati na to, da je ona malo dobra, da još „ide u školu!“ Ama ovo je nečuveno, grozno, strašno, užasno! I stotinu puta strijeljale su žarkim, ljutitim očima mladoga dra phil., koji je sjedio, kao da ga se sve to i ne tiče.

Najviše se ljutila Zorica, „milo dijete“, o kome su svi lajtnanti u mjestu jednoglasno citirali pjesnika:

— — — — — — — — —

Es geht mir durch den Sinn:
Sie hat die goldnen Augen
Der Waldeskönigin;

dok su „petoškolci“ mjesne gimnazije bili u dušu uvjereni, da je „ljepša od sunca“. Sve to dakako u najdubljem dnu duše....

Zorica je i zbilja bila lijepa kao priča sa onim široko rastvorenim očima i bezazlenom svojom naivnošću. A o njenom „Augenaufschlagu“, napisale bi sentimentalne njemačke spisateljice za cijelo debela poglavlja u još debljim romanima, da su ga mogle vidjeti!

Njoj je bilo upravo „smiješno“, što je gospodin dr. phil. tražio, da se taj ferijalni list pače i kuvertira, i tako na prvi dan škole njemu preda. Ali svaka znanstvena debata s njime bila bi uzaludna — tu dakle nije bilo pomoći.

Ove su kevice megjutim često i same drugim stazama bludile u carstvu njemačke literature, te su se delektirale Marlitkinim romanima, što je u dru phil. vazda razbudilo silne uzduhe i zlovolju; a osobito, kad bi koja spomenula kakav zamamljiv naslov — a čitav razred onda pao u ekstazu i slatki poklici „ahhh“ strujali vazduhom poput šuštanja svile. To je dru phil. vazda bilo nesnosno; pa je Zorica za to i sada stala uzdisati za Marlittom. No kad ju porazi porugljiv pogled i oštra, fina ironična fraza doktorova — onda joj ipak zasja sjajna suza u oku i ona odluči, da mu napiše „pošteno“ ferijalno pismo.

Kevice se u čarobnoj mješavini suza, radosti, ganuća i nade napokon rastadoše.

Zorica ode sa starim ujakom u malo kupalište megju gorama, gdje je uživala tri svijeta. Svi su je držali „potpunom gospogjicom“ i niko nije ni slutio, da ona još ide u školu, a to je Zorici izvanredno drago bilo. Na ferijalno pismo u takim prilikama dakako nije imala kada da pomisli. I kako bi?

Bijaše u njihovu društvu neki stranac, viteškog ponašanja, kome u blizini Zorica po gotovo zaboravljaše, da ide u školu. On je s njom govorio pametno kao s najvećom damom. A i stari ujak umjede da čuva Zoričinu tajnu u pogledu škole, koju mu je ona toliko na srce stavljala....

Samo gdjekad u toj sreći mane oblak preko vedrog njezinog horizonta. A u tom oblaku vidjela je ona svoj još svejednako nenapisan „ferijalni list“ i strogo lice u zvijezde kovanog profesora.

U takim bi se vizijama Zorica snuždila. Objesila glavu i šutjela. Njezin bi je vitez onda zabrinuto gledao i — bockao. Ali ona je sve to pretrpjela, samo da ne mora reći, da još ide u školu. Ama da on to zna, on bi je za cijelo gledao sa visine.... Jok — ne će!

Ali pismo, zadaća!?! „Sjutra ga moram napisati!“ odluči Zorica pošljednjih ferijalnih dana i odšulja se u samoću, gdje čitaše gradivo za svoju zadaću. Koliko su je molili, da pogje na izlet, ali ona odbije sve i — kanonadu vitezovog peckanja. „Moram da napišem pismo!“ rekla je i sjajno pobijedila napast, koja ju već odvraćaše od dužnosti.

Vitez bio radoznao, kako to mora da je pismo, kome za volju Zorica i izlet i zabave pregara i šuljaše se srdito po šumici, u koju je sve dalje zašao.

Najednom začuje poznat kao srebro zvonak glas i opazi Zoricu u gustoj šikari sakrivenu, gdje na glas čita i deklamira Lessingovu „Minu von Barnhelm“!

Dakle to je! Ona hoće megju glumice!“ pomisli vitez, i odmah odluči viteško djelo, da Zoricu spase.

Digitized by Google

„Tellheim! — Tellheim!“ sa patosom klicaše lijepa Zorka, a vitez se sve više žesti, pa skoči pred nju s licem punim sumnje i ozbiljne zlovolje. „Vi tu ulogu učite!“ reče on sa čudnim naglaskom uplašenoj djevojci.

Ona se prepane, ali odluči po što po to čuvati svoju tajnu o školi, neka on misli što hoće.

U njemu rasla srditost, — da će to nevino golupče odletjeti megj glumce, — poput lavine, i ledila mu dušu. Stade joj dakle živo govoriti o varavom sjaju glumačkog života i redom uze pod kritički nož lica Lessingove Minne.

Zorica je mirno slušala tu bukvicu, sretna u duši, što joj tajni nije ušao u trag, a još sretnija, što je eto dobila tako dobrog pomagača za svoju zadaću. I nehotice prenijela je ono „kovanje u zvijezde“ sa svog profesora na ovog divnog viteza, koji je tako krasno razumio i komentirao Lessingovu dramu. Kako će sada lako napisati tu zadaću!! A on i ne sluti, i ne sluti! Divno, divno! O taj slučaj!

Ali vitezu nije bilo divno pri duši. Njemu se svidje raspupano gondže djevojačko, bistra joj glavica i nevina duša. On je mora spasti! „O ne, ne idite megju glumice!“ moljaše on očinskim glasom, a onda zajedno odoše kući. Zorka u prekrasnom raspoloženju napiše svoju zadaću, pa kad je turi u omot, napiše joj ručica iz zahvalnosti poslije kratkog razmišljanja viteževo ime na njemu. Bar mala odšteta za njegovu izdašnu pomoć, a gospodin profesor, to ime i onako ne poznaje. Sva sretna ostavi list na stolu i odleti starom ujaku, da mu ispriča svoju dražesnu aventuru.

Tu nagje viteza, koji joj javljaše svoj povratak u dom i svoje promaknuće na kapetana.

„Zar ste Vi časnik?“ upita Zorica i bijaše joj drago, što je u njega junačko srce i lijepa uniforma. Čisto se sada ražali, što ga je tako lukavo prevarila.

Vitez sjede u kola, a Zorica i ujak pogjoše na izlet. No revni konobar još u pošljednjem času doleti sa pismom u ruci i preda ga vitezu. — „Skoro bi zaostalo“ reče i dobije bakšiš.

Vitez turi pismo mehanično u džep i — mišljaše o Zorici. Bože, kakve li tajne ima to nevino djevojče? Za što je često tako zamišljena, pa ove drame?....

Istom stigavši kući, sjeti se na pismo. Rukopis ženski? Nepoznat? Razmota — a ono dolje potpis „Zorica R.....“ Vitez se snebivaše. Na omotu njegova adresa — od Zorice!!

I stade proždirati ona sitna, nježna pismena. Ali sve se više rastrežnjavaše, a inače ovaka pisma opajaju. Tà, to je bila Zoričina zadaća! Sad je vitez razumio sve i bio sretan, sretan!

I Zorica je stigla kući. Valja opet u školu. Nijesu je na to nagovarali — ona je rado i od svoje drage volje išla, samo o praznicima htjela je, da bude „gospogjica“ u pravom smislu riječi. Triumfatorskim osjećajima tražila svoju zadaću — ali nigdje ni traga. I plakala, i plakala — ali zadaći ni traga! Ujak ju mirio, ali ona osta jadna. Znala je, da oholi profesor ne će vjerovati, da je uopće napisala tu zadaću. A to ju je upravo žeglo.... Pa njegove jetke ironije!

I pravo je pogodila. Dr. phil. bijaše i zbilja jedak, ironičan i nevjerovan. Ali za to ju je u domu izgledao junački vitez pun žive vjere u dobrotu i nevinost njenu, a u ruci mu njeno „ferijalno pismo“, koje je takim slatkim fatalitetom dospjelo u njegove ruke, a on joj ga eto povraća, a na uzdarje traži samo — njenu ručicu.

Još se dugo stidila od njega „što je išla u školu“, ali kad joj staviše za pokušaj prvi gospojinski šeširić na glavu, onda je zaboravila na sve, pače i na istog, nekad toliko u zvijezde kovanog gospodina profosora dra phil. *Jelica Belović-Bernadzikowska.*

*

Prva klupa. Izostala Danica zbog prve klupe. — Čudnog li razloga, e, ali je ipak razlog, ako i ne Danici, a ono njezinoj majci. — Došla majka u školu, pa se tuži suznim očima, kako je prisiljena ispisati svoju jedinicu iz ove škole, jer je Sofija premještena u prvu klupu, a njena Danica nije. Vi volite Sofiju više, nego moju Danicu, pa neka Vam bude, izvadiću je iz škole; a njena Danica nije ni sluga drugoj djeci, da im nosi i dijeli haljinice.

Digitized by Google

Ne da se brižnoj majci dokazati, da je Sofija mala djevojčica, pa mora naprijed sjediti, a njena je Dana velika, za nju su i veće klupe, a to su obično zadnje. Ta smiješno ju je bilo i vidjeti megju malom djecom! Uzaludno bijaše dokazivanje, da samo dobra djeca dijele ostalim haljine i da je to kao neko odlikovanje. A čudnih li haljina, osobito u ljetno doba, — nekoliko šeširića! Ali majka je majka! Odvede svoju Danu. Sretno joj bilo!

*

Novčić uboga — ubogu. U zboru odgovarahu djeca njemačku pjesmicu „Der Blumen Zeugnis von Gott!“ kad se vrata sasma tiho otvoriše, a u školu stupi prosjak — siromah.

„U ime božije udijelite mi što god! Evo lijeva mi je strana sasma mrtva, ne mogu ništa raditi.“

Moje učenice umukoše, čim je unišao; a kad je zamolio milostinju — skočiše odmah i pružahu mu po novčić, koja je god imala kod sebe. Zadnja dogje neka siromašna djevojčica i dadne mu svoj novčić. To bijaše djeci vrlo čudno, te malo ne sve uskliknuše: „Ah, ona je tako siromašna, pa mu je i ona dala svoj novčić!“ Prosjak je samo stajao i šaputao: „Bog vam platio!“ — a onda tihano izagje.

Okrenuh se djeci i rekoh im, da će Bog trostruko nagraditi siromaha, kad udijeli siromahu, jer.... kako ono kaže Preradović u pošljednjem retku od „Božji sud“. — Uskliknuše:

„Čin što stoji, to i vrijedi!“ Zaista je tako.

*

Mama. Zorko, Zorko! na koga ti to sada misliš? Htjede odgovoriti i započe: „Mama....“ Drugarice u smijeh, ona se trzne, pogleda oko sebe i zastidje se. Odgovor bijaše dovoljan.

*

Sir — mjesto sin. U krasopisnicama pisale su rečenicu: „Car Josip bio je sin Marije Terezije.“ Pri ispravljanju naigjoh, da je jedna djevojčica napisala: „Car Josip bio je sir Marije Terezije.“ Upitah je s toga:

„Šta je car Josip bio Mariji Tereziji?“

„Sir — pa sir i nikud dalje.

„Što je tvoj brat tvojoj majci?

„Sin.“

„A što je dakle bio car Josip Mariji Tereziji?“

„Sir i opet sir.“

Dosjetih se sada, koju je riječ krivo shvatila, pa je upitah: „Kako bi ti ovu rečenicu drugačije..... „Car Josip tukao je sir Marije Terezije“, prekine me mala.

Zaboravila je, što je u gramatici učila o glagolu, osobito kod sprezanja.

*

Bujna mašta. Učiteljica u II. razredu govori o nebesnim tjelesima. Sva djeca slušaju pažljivo, samo Marija šapuće nešto Julki.

„Julko, šta ti to Marija pripovijeda?“

„Molim gospodična, uvijek mi nešto govori. Sad mi je kazala, da će peći kavu.“

„Je li to moguće? Kako samo možeš misliti na kavu, kad sada o nebesnim tjelesima govorimo?“ Njena druga Katica razjasni nam stvar.

Marija je našla ukosnicu (po svoj prilici, kad je rukom kružila oko glave, da time pokaže oblik zemlje, zape joj ruka za ukosnicu, te joj i nehotice ostane u ruci). Šta će sad s njom? — Poče je turati u klupu, a pri tome joj se igla savi poput drška na pržunu. Čim to opazi Marija, zače iglom kretati, te u svojoj fantaziji stvori časom od igle pržun i kavu. Šteta samo, što je nije dopržila.

*

Suze radosnice. Sad ću vam podijeliti karte za april. Nemojte se iznenaditi, ako koja mjesto crvene dobije bijelu. — Sve šute; — samo se čuje brzo dihanje i nadimanje slabih grudi. One, koje uvijek nose kući bijele karte, oborile glave, više nas ne slušaju, ni ne gledaju. Ostale redom tiho dolaze, a još tiše odlaze.

Digitized by Google

Stupa četa tiho i gluho, posrijed tihijeh gluhijeh tmina. H.... evo ti karte. Ali ona je ne pogleda, već obori glavu i ne izlazi iz klupe.

„Idi, idi, viču joj druge, nije više bijela, zelena je.“

Nevjerovno podigne glavu, skoči, dotrči k stolu, pokrije lice rukama i zače jecati. Kad ih spusti, zasja se lice sretnog djeteta, kao sunašce u potočiću; oči se krijesile, kao krijesnice, a suze radosnice curkom curile.

Milo moje dijete, pomislih u sebi, dakle je u tebe volja, bez talenta.

Bijaše mi ugodno, ugodno, još nikad u životu ne oćutih takovo zadovoljstvo, neki duševni blagi mir prošao mi dušom tako brzo, kao što elektrina prolazi brzo iz oblaka u zemlju.

*

Ne će potpisati zelene, a kamo li bijele. Žao mi je Angjelke, da je propala ovaj mjesec, ali što ću, nedovoljno iz vjeronauke. Nema pomoći. Drugi mi dan donesoše natrag učenice potpisane obavijesti od roditelja ili staratelja, samo ne nosi Angjelka.

„Gdje je tvoja karta?“

„Zaboravila sam je kod kuće.“

„Poslije podne moraš je donijeti!“

Poslije podne čeka me Angjelka na hodniku.

„Molim gospojice, moja tetka ne potpisuje rado zelene karte, a kamo li bijele, pa je s toga nijesam donijela.“

Bijaše mi odmah jasno, da je nije ni pokazala. Ne rekoh joj ništa, već je u školi onako kradimice promatrah. Blijeda je, neobično blijeda. Srce svakako nemirno kucka zbog izrečene laži.

„Angjelko, jesi li ti pokazala obavijest tetki?“

„Jesam, pa je nije htjela potpisati,“ reče mi nesigurnim glasom.

Ha, to je drugi razlog moje sumnje. — „Znaš što, Angjelko, poslaću ipak kući, da pitaju, je li istina, što si mi prije pripovijedala.“ Šuti moja A. „Dakle je nijesi ni pokazala?“ — Opet stanka, pomiješena s bljedilom i rumenilom lica, eno već trepeće trepavicama, počinje vjetar duvati, sad će biti kiše. Jedva to pomislih, zamrači se lice i već padaju prve krupne kaplje.

„Za što nijesi predala obavijest?“

„Ah, kad zelenu donesem, ruži me tetka, a sad bi me za cijelo istukla.“

Logičan zaključak, zbog kojeg mi je ovako drsko slagala.

„Sjutra mora biti karta ovdje na mojem stolu potpisana,“ — glasila je moja nemilosrdna zapovijed. Prvi pogled bacih sutra na stô, zbilja leži ovdje potpisana. Pogledah potpis, jer se bojah, da nije krivotvoren i uvjerih se o valjanosti.

„Je li te izbila tetka?“

„Nije, samo me je izružila.“ *Ljuba Dubravac.*

LISTAK.

Čitula.

Filip Dmitrović, učitelj i starješina narodne osnovne škole u Ključu, umr'o 12. juna 1899.

Prilježan i vrijedan nastavnik. Rogjen je u Jamarju u Hrvatskoj godine 1853. Svršivši nekadanju trivijalnu školu u Rakovici i glavnu školu u Ogulinu, prešao je u srpsko-pravoslavnu učiteljsku školu u Karlovcu, iz koje je s učiteljskim osposobljenjem izišao god. 1871. Služio sve do godine 1884. u Hrvatskoj, i to od god. 1871.—1872. u Kršlji, od god. 1872.—1875. u Rakovici, od 1875.—1879. u Grabuncu, od 1879.

Digitized by Google

do 1881. u Kršlji. Te je godine napustio službu i proživjevši tri godine na svojoj očevini, javio se bosanskoj vladi za službovanje u Bosni, te je uslijed toga imenovan učiteljem narodne osnovne škole u bos. Šamcu u decembru god. 1884.

God. 1889. premješten je u augustu u Kulen-Vakuf, a god. 1892. premješten je kao učitelj u definitivnom svojstvu i starješina u Ključ, gdje je sve do svoje smrti služio. Savjestan i požrtvovan kakav je bio, ustrajao je u službi sve do nekoliko dana pred smrt; udarila mu nemila bolja u pluća i ukinula mu život. Ostavio je ucviljenu udovicu, sina dnevničara i četvero neopskrbljene djece.

Vječni mu pomen megju nama!

Maho Alić, učitelj i starješina narodne osnovne škole u Vrnograču, umr'o 11. septembra 1899.

Listak iz domaće naše gorice, dobro znan i dobro pamćen od svojih domaćih drugova, koji su ga vazda pazili s njegove nikad nepomućene vedrine i prostodušja. Rodio se 4. maja 1868. u Kulen-Vakufu. Kukavac, proživio je prvu svoju mladost i bez oca i bez majke, potucajući se od nemila do nedraga i služeći drugima, da sebi održi život. Tako ga kob zanijela i u Sarajevo, pa kako je zaželio škole i nauke, pogje ovdje u I. narodnu osnovnu školu, gdje se uzdržavao koje troškom dobrotvora, koje svojom zaslužbom. Pošto je osnovnu školu svršio s odlikom, a muslimskih gjaka sa spremom, stečenom u srednjim školama slabo za onda bijaše, bude on god. 1889. na svoju molbu primljen u učiteljsku školu i u pripravnički konvikat. I ako je s onakom nedostatnom spremom mučno odolijevao nauci, opet po velikoj svojoj marljivosti svrši učiteljsku školu god. 1892., koje godine bude namješten kao pomoćni učitelj pri novo-otvorenoj narodnoj osnovnoj školi u Kozarcu. Godine 1894. oženio se, a položivši god. 1896. učiteljski ispit, bude iste te godine imenovan definitivnim učiteljem. Godine 1897. svršio je ferijalni gospodarstveni tečaj pri ratarskoj štaciji u Modriču, te pošto je i od prije bio pripoznat sa svoga prianjanja uz ratarstvo, bude on pomenute godine premješten k narodnoj osnovnoj školi u Vrnograču, da ondje uz ostali svoj posao djecu i seljake poučava u racionalnom ratarenju. Kako je dušom i tijelom bio odan svome pozivu, bio bi se od njega razvio zaslužan i revan nastavnik, koji bi skroz praktičnim shvaćanjem narodnih prilika i njima priudešenim radom u velike koristio; ali boreći se od mladih godina vazda s oskudicom i nevoljom, pateći i od gladi i od rgjava stanovanja, nikad nije bio potpuna zdravlja. Kada je teda negda stao na svoje noge i dospio u pogodnije prilike, razvi se i klica teških bolova u njemu, udari mu ljuti reumatizam i u meso i u kosti. Ponovno je jadnik tražio lijeka u tresetnim kupkama u Topuskom, gdje bi mu visoka kr. hrvatska vlada svaki put milostivo darivala besplatno mjesto, ali mu ne bijaše više spasa, ono blijedo lice, što ga je još u Sarajevo donio, nije se nikad više orumenilo, on je rastao kao biljka, kojoj krševito i tvrdo tle ne dade korijena razviti, pa onda više ne može da napreduje ni presagjena u suštu crnicu. Siromah, iskusivši gorko, što je muka i patnja, kojom oskudica bije ljude, a naročito kukavnu djecu, bio je svojom skroz i skroz poštenom dušom pregao, da naukom podigne narod, koliko mu ga bijaše na dohvat; da u onoj dječici, što su mu dolazila u školu, razvije bistru pamet i spretnu ruku, ne bi li se tako othrvala goloj neimaštini, koja nam i tjelesni i duševni napredak sapinje na svakom koraku. Jedva što je nastupio bio službu, pregnu on uz vrijednog tadanjeg načelnika kozaračkog, da ljude uputi o velikoj potrebi nauke i škole za njihovu djecu; i posluša ga narod, pa se u čas oko njega slegla gotovo stotina mališa, sve mladih muslomančića, koje još sasvim sitnih i zelenih, a koje već i u vis pošiknutih. Vrlo ga žuljalo, što muslomanski

Digitized by Google

svijet onako zanemariva odgoj ženskoga svoga podmlatka, jer je u duši bio uvjeren, da je domaće ognjište onaj temelj, na kome valja zidati zgradu narodne prosvjete, i da nam je sav trud uzalud, dok nastojateljice toga domaćega ognjišta i majke budućega koljena u dnu srca ne oćute potrebu i živu želju, da svoj podmladak uzgoje onako, kako to zahtijeva razumno shvaćeno dostojanstvo čovjeka i neosporni interes duševnog i fizičnog narodnog života. Živo se naš Maho bio zauzeo oko toga, da se u njegovoj školi namjesti učiteljica i da se u školu primame muslimske djevojčice. Nijesu prilike, na žalost, još dotle dozrele bile, i ako je on u optimizmu zanosita revnika svom živošću svoga uvjerenja obećavao onima, kojih se stvar ticala: „Dajte mi samo učiteljicu, evo moje glave, u prvi će se mah nakupiti najmanje četrdeset muhamedanskih djevojčica!“ Nije dočekao te radosti, bolest mu malo po malo shrvala tijelo, otrovala pluća, srcu slomila snagu: ono ga jadnika u čas iznevjerilo i prestalo mu kucati, njemu i njegovim idejalima, što ih je u tom nesebičnom srcu bio pohranio. Bijahu to idejali dobrim dijelom naivni, nesazreli, niti baš do neba visoki, ali mahom čisti, istinski, pravi.

Ostavio je iza sebe sinju udovicu i sina nejačka, koji mu se nekoliko dana pred smrt rodio. Zavrijedio je, da nagje milost u Boga, zavrijedio je, da mu i osirotjela svojad nagje milosti i u Boga i u dobrih ljudi, kojim ga svesrdice preporučujemo!

Laka mu bila crna zemljica!

Sofija Sofilj, rogj. **Josić,** učiteljica narodne osnovne škole u Goraždu, umrla 10. oktobra 1899.

Mlado i zeleno, skoro dovedeno, procvalo, svenulo. Rodila se 12. januara 1875. u Somboru, gdje je svršila osnovnu i višu djevojačku školu i naposlije učiteljsku školu, potonju 1894. Počela je služiti 1896. u Tešnju, gdje je te godine namještena kao pomoćna učiteljica. Godine 1898. položila je učiteljski ispit u Sarajevu, gdje se tom prilikom upoznala s našim čestitim drugom, ono doba učiteljem u Nevesinju g. Sofiljem, koji je odmah isprosi i s njome se vjenča. Prezebla, stigla upalu pluća, pa i ako se za vrijeme othrvala bolesti, klicu smrti, koja se u njoj bila zalegla, ne mogaše više ni najbrižnija njega ni pažnja da istrgne iz nje. Ma da je u junu, u najljepše doba godine, sa svojim vojnom premještena u ubavo, toplo Goražde, gdje je ujedno imenovana definitivnom učiteljicom, ne mogaše je ni to više spasti: uginuo biljki korijen, pa joj ne pomože više ni najbolje tle, ni kiša ni sunce. Kad ono za studene jeseni stade žutjeti i opadati lišće, povenu i ona, jesen joj okiti grob zadnjim svojim cvijećem, a jesenski vjetar sasu joj uveoke po grobu. Ožalošćenome suprugu neka dobri Bog dade utjehe i okrepe, a pokojnoj našoj kolegici neka se smiluje duši i neka joj dade naselje u raju!

Književnost.

Zemljopis i statistika austro-ugarske monarhije za srednja učilišta. Treće preragjeno izdanje. Napisao Ivan Steklasa, profesor kr. učiteljske škole u Zagrebu. Ukoričeno stoji 1 krunu 30 filira. U Zagrebu. Troškom i nakladom kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade. 1898. Strana VI + 144 u osmini. — Kritika. Napisao prof. Drag. Franić — Gospić. (Svršetak.)

Trgovina i promet. *Strana 47.: Uvozna trgovina naše monarkije* iznosi na godinu *760,000.000 for.* (ne „700,000.000 for.“), dok *izvozna trgovina* iznosi *770,000.000 for.* (ne „800,000.000 for.“). *U Engleskoj* iznosi *uvoz 5224,000.000 for.* (ne „5000,000.000 for.“), a *izvoz 3446,000.000 for.* (ne „3000,000.000 for.“). *U Njemačkoj* iznosi *uvoz 2942,000.000 for.*

Digitized by Google

(ne „ 2200,000.000 for."), a isto je *toliki i izvoz* (ne „1900,000.000 for."). *U Francuskoj* iznosi *uvoz 2600,000.000 for.* (ne „1900,000.000 for."), a *izvoz 2250,000.000 for.* (ne „1400,000.000 for."). *U Rusiji* iznosi *uvoz 872,000,000 for.* (ne „1000,000.000 for."), a *izvoz 1116,000.000* (ne „1100,000.000 for."). *U Italiji* iznosi *uvoz 600,000.000 for.* (ne „530,000.000 for."). *U Sjedinjenim državama sjevero-američkim* iznosi *uvoz 4145,000.000 for.* (ne „1960,000.000 for."), a *izvoz 5058,000.000 for.* (ne „2000,000.000 for.").

Strana 48. i 51. Duljina željezničkih pruga u našoj monarkiji iznosi *34.000 km* (ne „31.000 *km*"). Na tima se prugama *preveze* na godinu *preko 160,000.000 putnika* (ne „130,000.000 putnika"). Nije spomenuto, da *„južna željeznica"* udara iz Beča *preko Semmeringa. — Strana 49.* — r. 2. ozgor: *Željezničku prugu,* „Stolni Biograd—Budim" ispravi u: *Stolni-Biograd—Budimpešta. Na podravskoj željezničkoj pruzi:* Maribor—Celovac—Bjelak—Brixen—Franzensfeste" *ispusti Brixen,* jer se on nalazi na brennerskoj željezničkoj pruzi: „3. Južna ugarska državna željeznica" može se izostaviti, jer se o njoj govori na strani 83.—84. — *Strana 50.: Na željezničkoj pruzi cara Ferdinanda* neznatna su mjesta *Gänserndorf i Lundenburg,* te *se mogu ispustiti.* — Uopće su u smjerovima pojedinih željezničkih pruga *nekoja mjesta bez potrebe nabrajana.* Megju „sjevero-istočnim" željezničkim prugama nije napomenuta *galička transverzalna željeznica,* koja udara *od prijelaza Jablunke preko Novoga Sandeca—Stryja i Stanislavova k ruskoj granici.* U retku 16. i 17. ozgor ispravi „Čegled" u: Cegled (Czegléd). Redak 7. i 8. ozdo: *„Prva ugarsko-galička željeznica"* ide iz Mihalja *preko Lupkova u Hirov i Přemisl,* a ne „iz Hirova preko Lupkova u Přemisl.". — *Strana 51. Željeznička mreža* iznosi *u Njemačkoj 48.000 km* (ne „46.000 *km*"), *u Rusiji 40.000 km* (ne „35.000 *km*"), *u Italiji 16.000 km* (ne „15.000 *km*"), *u Evropi 270.000 km* (ne „250.000 *km*"), *a na cijeloj zemlji 750.000 km* (ne „700.000 *km*").

Strana 52. Trgovačka mornarica broji u: *Engleskoj oko 36.009 brodova* (ne „26.000") *i preko 12.000 paroplova sa 17.000.000 tonelata* (ne za „16.000.000 tonelata"), *u Švedskoj i Norveškoj* ima oko *10.000 brodova* (ne „4000") *i 1700 paroplova* (ne samo „500 paroplova"), *u Njemačkoj* oko *3800 brodova* (ne „2600") *i preko 1100 paroplova za 2·4 mil. tonelata* (ne za „1·5 mil. tonelata"), *u Francuskoj 15.000 brodova* (ne „14.000"), *u Rusiji 5000 brodova* (ne „4000") *i 722 paroplova* (ne „500 paroplova"), *u Austro-Ugarskoj 2000 brodova* (ne „12.000"), *i 200 paroplova* (ne „230 paroplova"), *za 0·4 mil. tonelata* (ne „za 0·3 mil. tonelata"), *u Sjedinjenim državama sjevero-američkim 40.000 brodova* (ne „25.000") *i preko 6600 paroplova za 9·4 mil. tonelata* (ne za „8·5 mil. tonelata").

Strana 53. Broj *brzojavnih vijesti* iznosi u: *Engleskoj preko 80,00.000* (ne „78,00.0000"), *duljina brzojavnih pruga iznosi u Njemačkoj 135.000 km* (ne „131.000 *km*"), *u Rusiji 135.000 km* (ne „127.000 *km*") i *15 milijuna vijesti* (ne „14 milijuna vijesti"), *u Austro-Ugarskoj* duljina brzojavnih *pruga 73.000 km* (ne „70.000 *km*") *i 22 milijuna brzojavnih vijesti* (ne „18 milijuna"), *u Italiji* duljina brzojavnih *pruga 40.000 km* (ne „39.000 *km*"), *u Sjedinjenim državama sjevero-američkim brzojavnih vijesti 100 milijuna* (ne „60 milijuna").

Strana 54.: Članovi trgovačko-obrtničkih komora biraju se *u Austriji na šest godina* (ne „pet godina"), a *u Ugarskoj i Hrvatskoj na pet godina* (ne „šest godina").

Duševna kultura: *Rimo-katoličkih biskupija ima u našoj monarhiji 42* (23 u Austriji, 17 u Ugarskoj i Hrvatskoj, 2 u Bosni i Hercegovini), a ne „44". — *Strana 55.:* redak 1. ozdô: Kod razdiobe škola trebalo je spomenuti i: *stručne škole.* — *Strana 56.* redak 20. ozdô i *strana 59.* redak 14.—16. ozgor: *Škole se najjače polaze u Gornjoj Austriji* (99%), a ne u Vorarlbergu; za tim u: Šleziji, Českoj, Salcburškoj i Dônjoj Austriji (98%). — *Gimnazije* daju učenicima općenitu naobrazbu, osvrćući se ponajviše na klasičke jezike (a ne „na neku (!) općenitu naobrazbu"). I *realke* daju učenicima općenitu naobrazbu, osvrćući se ponajviše na matematično-prirodoslovne predmete, te pripravljaju učenike za visoke tehničke nauke, obrt i trgovinu. *Gimnazija* ima naša monarhija (s Bosnom i Hercegovinom) *333* (ne „oko 350"), a *realaka 114* (ne „120"). — *Strana 57.: Realnih-gimnazija* ima *24,* a ne „preko 30". — *Strana 58.,* redak 14. ozgor: Mjesto „artilerijski" reci: *„topnički".* — *Strana 59.,* redak 11. i 12. ozgor: „.... dobrotvornim zavodima, društvima, te kaznenim pravosugjem" poredaj ovako: „dobrotvornim zavodima, kaznenim pravosugjem i raznim društvima".

Digitized by Google

Državno ustrojstvo. Ustav. *Strana 60.,* redak 5. ozgor: Obje polovine naše monarhije imaju *personalnu i realnu uniju,* a ne samo „realnu uniju". U retku 18. ozdô: Mjesto „austrijskih kraljevina i zemalja" bolje je reći: *kraljerina i zemalja kuće Habsburške. Listopadska diploma* od godine 1860. i *veljački patenat* od godine 1861., kao što i *prosinački zakon* od godine 1867. nijesu bili namijenjeni samo „za austrijske zemlje", nego *za cijelu monarhiju* (Austriju). Mjesto: „2. Za austrijske zemlje" metni: Iza nametnuta apsolutizma (od god. 1851.) uveden je konštitucijonalni ustav ovim načinom: Listopadska diploma i t. d..... U retku 2. ozdô: ispravi godinu „1883." u: *1882. (dokinuće hrvatsko-slavonske vojne krajine).* — *Strana 61.,* redak 7.—11. ozgor: Izreku „Zakonodavnu moć ima vladar s narodnim zakonotvornim zastupstvima, a ta su....." *prenesi na stranu 62.: iza naslova „III. zakonotvorna zastupstva".* Izreku „Moć upravnu, koja samo vladaru pripada, vrši on po odgovornim ministarstvima i njima podregjenim oblastima" *prenesi na stranu 64. ispod naslova „B. Uprava"* i reci: *Moć državne uprave pripada jedino vladaru, a vrše je u ime vladarevo odgovorna ministarstva.... i t. d." Red „Zlatnoga runa"* utemeljen je godine *1429.* (ne „1431. god."). *Vojnički red Marije Terezije* utemeljen je godine *1757.* (ne „1758. god."). — *Strana 62.,* redak 13.—18. ozgor: Nabrajanje članova „gospodske kuće" moglo se sitnijim slovima tiskati, kao što i šljednje tri alineje o „zastupničkoj kući", pa „zemaljskim saborima" od nabrajanja „saborskih članova...." do „Sabori se sazivaju...." Ne bi škodilo, da je u sitnim slovima dodano, *koliko koji sabor* u austrijskim zemljama *ima članova:* Donja Austrija 78, Gornja Austrija 50, Salzburška 26, Štajerska 63, Koruška 37, Kranjska 37, Gorica i Gradiška 22, Istra 33, Tirol 68, Vorarlberg 21, Češka 242, Moravska 100, Šlezija 31, Galicija 151, Bukovina 31, Dalmacija 43, Tršćansko gradsko zastupstvo 54. — *Srana 63.,* redak 10.—20. ozgor: Nabrajanje članova velikaške kuće moglo se sitnijim slovima tiskati. Ispod alineje „U kompetenciju ugarskoga sabora padaju isti poslovi, kakvi i u područje carevinskoga vijeća" *dodaj pripomenu: Autonomno zakonotvorno zastupstvo kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (vidi str. 86.).*

Uprava. *Strana 64.,* redak 9. ozgor: Pred *„ministarstva"* primetni: *c. i kr.* U retku 15. ozgor: dobro bi bilo, da je napomenuto, da *„poslanstva i konzularne oblasti"* zastupaju našu monarhiju u izvanjskim državama, pa u njima štite naše podanike. U retku 14. i 15. ozdô: Mjesto „nadstojnik generalnoga štopa" metni: *poglavica glavnoga stožera* (štopa). „Generalni nadzornik vojske se ne imenuje od godine 1895.", t. j. poslije smrti FM. nadvojvode Albrechta. — *Strana 65. Vojna dužnost traje od 21. do navršene 42. godine života,* a ne od 20.—42. godine." *Za kopnenu operativnu vojsku evropskih velevlasti preveć su veliki brojevi udareni,* kao da milijuni vojnika sami od sebe ničn. U prvih 12 godišta vojne službe ima: *Rusija 2,700,000* vojnika (ne „3,400.000"), *Njemačka 2,000.000* vojnika (ne „2,600.000"), *Francuska 1,700.000* vojnika (ne „4,000.000"), *Austro-Ugarska 1,300.000* vojnika (ne „1,700.000"), *Italija* nema ni *po milijuna* vojnika, a kamo li „1,200.000". — *Ratna mornarica Engleska* ima *900 brodova* (ne „730"). *Kopnena vojska Engleska* može se dići na *600.000 vojnika* (ne na „900.000").

Strana 66., redak 2. ozgor: „Upravu austrijskih zemalja vrši *8 c. kr. ministarstva,* a ne „7", jer je posebno *ministarstvo za željeznice* (str. 67.). Osim toga je *9. ministarstvo za Galiciju,* koje se ima brinuti za probitke Galicije. — *Strana 68.,* redak 4. ozgor: „djelu" ispravi u: *dijelu.* — *Strana 69.:* Po količini duga i žiteljstva otpada na *jednu osobu duga: u Francuskoj 400 for.* (ne „402 for."), *u Rusiji 80 for.* (ne „83 for."), *u Italiji 252 for.* (ne „253 for."). Izostavljeno je: *ugarsko ministarstvo trgovine.* Njemu pripadaju državne ceste, željeznice, pošte, brzojavi, statistika, pomorsko i riječno brodarstvo, pak trgovačko-obrtničke komore. Ministarstvu trgovine pridijeljeno je tehničko vijeće s gragjevnim i mjerničkim uredima. — Alineja: „Zajednički je vladar car i kralj Franjo Josip I., rogjen 18. augusta 1830., a vladar od 2. decembra 1848." morala je doći *ispod prve alineje na strani 61. pod naslovom „II. Državna glava".*

Topografija. Hrvatska i Slavonija. *Strana 70.,* redak 7. ozgor: „Syrmium" ispravi u: *Sirmium.* — *Strana 71.,* redak 2. ozgor: *Ladislav* je „prodro u Hrvatsku" godine *1091.* (ne „1093. godine"). — *Strana 72.,* redak 11. ozgor: Mjesto „Herbert Turjački" metni: *Herbert Auersperg.* Redak 12. ozgor: Grad *Karlovac* utemeljen je godine *1579.* (ne „1578. godine.")

Digitized by Google

To isto vrijedi i za stranu 90. — *Strana 73.: Hrvatska i Slavonija steru se megju 44° 7′ i 46° 24′ s. š., pa 32° 3′ i 38° 8′ ist. duž. od F.*, a ne „megju 44° 6′ i 46° 24′ sjev. širine i 32° 6′ i 38° 4′ istočne dužine od F.“ U retku 15. ozdo „do Topole“ ispravi u: *do sela Dobretina.*

Gore i vode. Redak 9. ozdo i dalje dolje: *Gorovitost Hrvatske* (5/6) ispravi u: *83%*, a *ravan Slavonije* (2/3) u: *67%*. *Hrvatska i Slavonija spuštaju se k istoku, dok kod Djakova ne prijegju u nisku ravnicu slavonsku* (do 100 *m* poprječne visine). Po tome je neispravna izreka „Prema sjeveru se zemlja snizuje sve više, dok na sjevero-istoku ne prijegje u nisku i veliku ravnicu (do 200 *m*)“. Slavonska ravnica diže se upoprijeko do 100 *m* nad morem, a ne „do 200 *m*“. Gorje Kupi i Savi na jugo-zapadu ne pripada posve „Balkanskomu kršu“. (Vidi o tome, što je pripomenuto *za stranu 10. i 11.*). — *Strana 74.*, redak 7.—18. ozgor: Hrvatska i Slavonija izmegju Save i Drave imaju većinu diluvijalne tvorbe, s toga je *ispravnije reći: diluvijalne i tercijarne tvorbe,* nego „tercijarne i diluvijalne“. *Podravina* se digla *do 110 m* (ne „170 *m*“), a *Posavina 95 m* (ne „130 *m*). Ravnica s desne strane Save od Zagreba do Siska zove se *Turopolje,* a s lijeve strane Save od Siska do ušća Lonje zove se *Lonjsko polje. Pokuplje* se stere s obje strane Kupe, a ne samo „uz lijevi brijeg“ njezin. U retku 18.—21. ozdo: ispravi „vapnena visočina krške formacije“ u: krševito vapnenjačko visočje. „Visočina“ ne može biti „prepletena (!) visokim dolinastim ravnicama“, nego može biti isprekidana poljima i dolinama. *Ličko-Krbavsko- i Gacko-polje* dižu se *od 460—650 m* (ne „od 200 do 600 *m*“) nad morem, i to: Ličko polje 565 *m*, Krbavsko polje 650 *m*, a Gacko polje 460 *m*. U retku 8. ozdo spominju se istarski i dalmatinski „krševiti otoci“ s uputom: „(gl. opći dio)“, ali u općem dijelu (na strani 12.) napisano je samo „Gore na susjednim otocima nijesu no nastavak kopnenih planina.“ Tu je barem trebalo navesti one otoke, koji pripadaju k *Istri: Krk, Cres* i *Lošinj,* pa one otoke, koji pripadaju *Dalmaciji: Rab* i *Pag.* — Redak 6. ozdo: *Morska struja* uz hrvatsku obalu udara ili *teče* (ne „dere“) prema sjeveru.

Strana 75., redak 6. ozgor: *Drava* je *duga 749 km* (ne „620 *km*“). *Bednja utječe u Dravu blizu* (ne „kraj“) *Legrada.* Pritok Drave izmegju Bednje i Karašice zove se *Koprivnička rijeka* (ne „Bistra“). Pritok Karašice zove se *Vučica* (ne „Vučina“). *Sava* je duga *712 km* (ne „700 *km*“). U retku 14. i 15. ozgor: ispravi „kod ušća Sutle“ u: *više ušća Sutle,* a „kraj ušća Bregane“ u: *više ušća Bregane.* U retku 20. ozgor: ispravi „Susjeda“ u: *Podsusjeda. Pakra* nije pritok Ilove. U retku 18. i 17. ozdo: ispravi „je“ u: *ih* (naime: Ilovu i Pakru s Bijelom). „Longja“ ispravi u: *Londža.* „Bić“ ispravi u: *Bigj* (pritok Bosuta). *Kupa izvire ispod Kupeškoga vrha* (895 *m*) i to 9 *km sjevero-istočno od vrha Risnjaka,* a ne „blizu kranjskoga Snježnika“. *Kupa* teče *do Severina* tijesnim prodorom, koji se *odatle raširuje u prodolice,* a *kod Karlovca* se rasprostranjuje *u ravno Pokuplje. Dobra ponire u Ogulinu* (ne „kraj Ogulina“) *u Gjulin ponor. Gjulom nazivlje narod samo onaj dio Dobre u samome Ogulinu* iza Filipovićeva vira (pod željeznim mostom) do ponora, a to je *oko 200 m duljine.* Trebalo je spomenuti, da *Dobra izbija opet ispod zemlje na vidjelo kod sela Gojaka* i da *utječe u Kupu.* Tim bi se barem istaklo: zašto ponornica Dobra pripada crnomorskom području. „Mrežnica“ ispravi u: *Mriježnica,* a „Slunjčica“ u *Slušnica. Mriježnica i Slušnica* jesu *ponornice* u svom gornjem i srednjem toku. *Una* je *megjom* hrvatsko-bosanskom *do sela Bubnja* (ne „do manastira Rmanje“), pa za tim *od sela Dobretina* (ne „od Topole“). Taj se manastir zove *Rmanj-nja,* ne „Rmanja-nje“. *Vuka ne izvire* u „Požeškoj gori“ (!), nego blizu sela Paučja *u Krstovima* (južnom dijelu Krndije). *Vuka* ne „protječe močvaru Palača“, nego optiče južnu stranu te močvare, po njoj se razljeva i utječe u Dunav u Vukovaru (ne „kod Vukovara“). Vuka baš dijeli Stari- i Novi-Vukovar.

Strana 76.: Rječina nije nazvana po svojoj veličini, nego po svojoj jakosti za povodnje, kad ruši i nosi drvlje i kamenje. I Rječina će biti ponornica, jer se drži, da u nju teče voda iz Cirkničkog jezera. Izvor Rječine nije više na istarskoj strani, nego posve na „hrvatskom“ zemljištu, budući se izvor odronjivanjem brijega sve to više zasipa i od Istre odmiče. Bolje je reći, da se Rječina slijeva u more megju Rijekom i Sušakom, nego „pokraj Rijeke“. Istaknuto je, da je „Rječina po grad Rijeku i okolicu znamenita radi industrije“, ali nikakova industrija nije napomenuta; valja da se misli tvornica papira. *Zrmanja* je na strani 76. duga

Digitized by Google

55 *km*, a na 98. strani: 56 *km*?! Ispravnije je reći, da Zrmanja izvire *ispod Zrmanjskog klanca*, nego „ispod Popine Male“. Zrmanja utječe u „Novigradsko more“.

Novčica (na kojoj je Gospić) *i Otešica* jesu znatniji pritoci Like, nego Jadova i Glamočnica. *Lika* protječe Ličko polje (ne „ličku dolinu“), te ponire u Donjem Kosinju u Jugovića ponoru (kraj sela Lipova polja), a ne „pokraj Doljnoga Kosinja“. *Gacka* izvire ispod brijega Godače iz tri vrela: Tonković-vrela, Klanac-vrela i Majerova vrela. Izvor i ušće Gacke vrlo su znameniti u obrtu brašna i drvenine. *Tonković-vrelo* tjera: 29 mlina i 2 pile, *Klanac-vrelo:* 14 mlina i 4 pile, *Majerovo vrelo:* 28 mlina i 2 pile. *Gacka* protječe Gacku dolinu ili polje, a ne „otočku ravninu“. Glavna ili desna rastoka Gacke prolazi kroz *Drenov klanac* i ponire kod sela Vlaškoga polja u ponoru Lončanuši. „U Gusić-polju“ ponire desna rastoka Gacke samo onda, kada se voda razlije po tome polju. Lijeva grana Gacke ponire u Donjoj Švici u Perinoj jami, a izbija u more kod sela Lukova. Megju malim ponornicama mogla se spomenuti: *Korenica* i *Ličanka,* koja ponire kod Liča, a utječe u more kod Cirkvenice. Kao što *Korenica* (kao Klokot u Unu), *Dretulja* (kao Mriježnica u Koranu) i *Munjava* (kao Kukača u Tounjčicu — Rudnicu — Mriježnicu) tako će i *Krbava* pripadati području Crnoga mora (Uni), a ne području Jadranskoga mora.

Podneblje. U retku 13. ozdo: Iza „Sjeverna Hrvatska i zapadna Slavonija“ umetni: vlada uopće ugodno i umjereno podneblje. Jesen je osobito lijepa i za dozrijevanje grožgja povoljna. Istočna Slavonija ima veoma vruće ljeto i t. d....“ — *Strana 77.,* redak 4. ozgor: *U pojas ekvinokcijalnih kiša* pripada *Primorje i jugo-zapadno hrvatsko visočje,* a ne samo „Primorje“.

Žiteljstvo. Redak 12.—14. ozgor: *Kotar pregradski* ima *do 150* žitelja na *km*^{2}. *Hrvatska i Slavonija* imaju *preko 7300 sela i zaselaka* (ne samo „blizu 7000“). U retku 6. ozdo: Naslovu „Prirast žiteljstva *u Hrvatskoj*“ dodaj: *i Slavoniji.* U retku 2. ozdo: „*Godine* 1870.—1880.“ ispravi u: *1869.—1880. Prirast žiteljstva* u godišnjim % „0·25“ ispravi u: *0·23.* U Hrvatskoj i Slavoniji ima „*mojsijevaca*“ *0·8* % od cjelokupnoga žiteljstva (ne „0·6 %“). U retku 9. ozdo na kraju alineje dodaj: *Vladika gornjo-karlovački stoluje u Plaškom.*

Gospodarstvo. *Strana 78.,* redak 1. ozgor i dalje: Mjesto „$^4/_5$ odrasloga žiteljstva“ metni: *85* % *žiteljstva žive o gospodarstvu* i t. d. U 2. retku ozgor: ispusti izreku „Neplodovita tla ima 5·5 %“, jer se to isto veli odmah za tim u 4. i 5. retku ozgor. No *neplodovita tla* ima samo *5·29* % (ne „5·5 %“). *Oraniee i vrtovi* zapremaju *33·96* % (ne „32 %“), *šume 35·38* % (ne „36 %“), *pašnjaci 13·84* %, *livade 10·52* % (oboje ujedno: 24·36 %, a ne „25 %“), *vinogradi 0·93* % (ne „1·5 %“). U Hrvatskoj i Slavoniji *oranice i livade* sveudilj *napreduju* površinom, a *šume nazaduju. U sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji* nijesu jedino „šume i vinogradi najznatnijim kulturnim granama“, nego: *oranice, šume, livade* i *vinogradi. Jugo-zapadna hrvatska* nije „poradi krške tvorbe ponajviše neplodna“, nego je uopće *slabo plodna.* U tom dijelu Hrvatske ima samo 6 % neplodna tla, a u istome Srijemu ima još zasada preko 8 % tla na ugaru. „*Jugo-zapadna Hrvatska*“ nije samo „poglavito prikladna za gorsku pašu“, nego za *šumu, gorsku pašu* i *livade. Gospodarstvene grane u Hrvatskoj i Slavoniji* (redak 7.—12. ozgor) nijosu uopće zbiljno prikazane. Tu se moglo reći: U jugo-zapadnoj Hrvatskoj, t. j. u županijama: *ličko-krbavskoj i modruško-riječkoj* ima razmjerno najviše šuma (42·5 %) i pašnjaka (23 %), a osim toga se sve to više krševiti krajevi pošumljuju. U te dvije županije ima ipak ponajviše slabo plodna tla. Oranica i vrtova (18 %) ima u te dvije županije mnogo manje, nogo u ikojoj drugoj županiji. *U zagrebačkoj, varaždinskoj, bjelovarsko-križevačkoj i požeškoj županiji* zapremaju oranice i vrtovi već preko trećine (33—40 %) cijeloga površju, ali je u ovim županijama manja površina šuma (35—40 %) i pašnjaka (6—13 %), nego u prve dvije županije. Oranice su od najvećeg zamašaja i vrijednosti u istočnom kraju Slavonije, u županijama: *virovitičkoj i sremskoj.* U ovim županijama otpada na oranice 42—51 %. U te dvije županije ima manje livada (7 % i 9 %) i šuma (36 % i 19 %).

Pošto se Steklasin Zemljopis i statistika upotrebljava i u našim *višim trgovačkim školama,* to je bilo potrebno, da se pripomene količina i vrijednost naših plodina. *Pšenice* rodi u nas do 4 milijuna hektolitara. Slavonska i to ponajpače *sremska pšenica* može se takmiti sa potiskom i banatskom. *Kukuruza* rodi u Hrvatskoj i Slavoniji do 6 milijuna hektolitara i to

Digitized by Google

ponajbolje u varaždinskoj i zagrebačkoj županiji. Slavonski je kukuruz na glasu. *Raži* se dobije preko 1 milijun hektolitara i to ponajviše u bjelovarsko-križevačkoj i zagrebačkoj županiji. *Ječma* se nagje takogjer preko 1 milijun hektolitara, a ponajviše se sije u sremskoj i ličko-krbavskoj županiji. Naš je ječam izdašan za varenje piva. *Suražice* (pšenice i raži) rodi oko 800.000 *hl*, osobito u sremskoj i virovitičkoj županiji; *proso* (u svemu oko 400.000 *hl*) sije se najviše u modruško-riječkoj županiji, a *zob* (u svemu oko 2 milijuna hektolitara) u sremskoj i virovitičkoj županiji. *U Hrvatskoj i Slavoniji* rodi u svemu *preko 15 milijuna hektolitara žita* (ne „do 12 milijuna hektolitara“) i to *ponajviše kukuruza. Krumpir* se ponajvišo sadi u modruško-riječkoj i ličko-krbavskoj županiji. U Slavoniji malo duhana rodi. No s toga u Slavoniji dobro uspijevaju *lubenice,* osobito u sremskoj županiji. Vukovarske lubenice jesu na glasu radi svoje sočnosti. U Vukovaru se tjera velika trgovina s lubenicama (za Budimpeštu, Beč i druge veće gradove). Osim kestena rode u Slavoniji dobro *jabuke i orasi.* Požeške *srčike* (jabuke) jesu na evropskom glasu. *Vino* bijaše *do nedavna* najznatniji zemaljski proizvod, ne samo za domaću potrebu, nego ponajpače *za izvoz.* U retku 15. ozdo: Iza „filoksernom zarazom“ dometni: *i peronosporom.* Vina se u godini proizvodi oko 300.000 *hl* (ne „200.000 *hl*“).

U retku 7. ozdo: Iza „Izuzevši krške“ dodaj: *i primorske* predjele, jer znamo, da u ostalome hrvatskom „kršu“ ima preko 42% *šuma.* U retku 5. ozdo: ispravi „pragove“ u: *podvale* (željezničke). „Od *drveća* je najobičnija“: *bukva* (70%), *jela* (12%) i *hrast* (10%) (ne samo „bukva i hrast“), i to *na zapadu: bukva i jela* (najviše u Gorskom kotaru), a ne „jela i bijeli javor“; *na sjeveru* takogjer: *bukva i jela, a na istoku hrast i bukva* (ne „kesten“). U Podravini i Posavini rastu krasne *hrastove šume,* koje su po svojoj vrsnoći u velikom trgovačkom svijetu ne najboljem glasu. *Vrijednost šuma u Hrvatskoj i Slavoniji iznosi i preko 500 milijuna forinti* (ne „na 400 milijnna forinti“). Od tih 500 milijuna forinti samo 1% daje godišnji prihod od 5 milijuna forinti. U istinu iznosi taj *prihod oko* $2^1/_2$ *milijuna forinti* (ne „preko 2 milijuna forinti“).

Strana 79., redak 2. ozgor i dalje dolje: Mjesto „Goveda su u gorovitim krajevima Hrvatske malena rasta i neznatne pasmine, za tim „a po ostaloj Hrvatskoj bušaci i stara žuto-crvenkasta pasmina“ reci: *Goveda* su u jugo-zapadnim gorovitim krajevima Hrvatske (ponajviše u Lici) ostaci ilirske pasmine“, t. zv. *„buše“* malena rasta i šarene boje. Ove pasmine nestaje sve to više radi ukrštavanja s drugim pasminama. Po ostaloj Hrvatskoj (ponajviše u Zagorju) jesu takogjer „buše“, ali ukrštavane i crvenkaste boje. No ta je pasmina skoro već sva na novo isprekrižana sa šarenim alpinskim marvenim sojem. U Slavoniji je rasprostranjena uz buše ponajviše ugarska i podolska pasmina. *Poboljšanje stočarstva* unapregjuje se ponajviše ukrštavanjem domaće stoke sa bjelanskom (möllthalskom), simmenthalskom i mürzthalskom pasminom, a ne samo „gojenjem möhlthalske pasmine“. *Ovaca* imade u Hrvatskoj i Slavoniji *oko 600.000* (ne „500.000“). Mjesto „vlastela drže plemenitu španjolsku vrstu, osobito u Srijemu“ metni: Bolje vrste ovaca goje se ponajviše na prostranim pašnjacima ravne Slavonije. Tamo se drže domaće pramenke, te se ukrštavajuaju sa merinovkama, koje narod zove: birke ili brke. *Ovce u Primorju* jesu glavna grana stoke, otkada se počelo ograničivati držanje koza radi pošumljivanja krša. U retku 15. ozdo „mangalica“ ispravi u *mongolica* (svinjska pasmina azijskog iskona). Za ukrštavanje svinja vrlo je valjana *turopoljska pasmina.* — Osim „živadi“ izvoze se i *jaja* na milijune u inozemstvo. *Pčelarstvom* se naš narod rado bavi, ali je još slabo upućen u razumno gojenje pčela, s toga pčelarstvo još po malo (ne „znatno“) napreduje, a narod od njega ima *malo privrede* (ne „mnogo meda i voska“). — U retku 1. ozdo: Iza „gorskim potocima“ dodaj: *i jezerima.*

Rudarstvo. *Strana 80.,* redak 11. ozgor: „pjeska“ ispravi u: *pijeska.* Mjesto ovoga dijela izreke „Željezovca ima u Petrovoj gori kraj Topuskoga, gdje je talionica željeza, u Trgovima (Banovini)....“ reci: *Željezovca* ima ponajviše u Banovini, i to u Petrovoj gori (za talionicu u Vranovini — kraj Topuskoga) i u Zrinjskim brdima (za talionicu u Bešlincu). *„Mjedene i olovne rude“* na malo se kopaju u Bešlincu. *Rumenice* (cinnabarit) nalazi se u čabarskom kotaru. Osim Moslavine nalazi se *nafte* u: Boriku i Baćindolu (kraj Cernika), Bizeku (kraj Podsusjeda), a moglo bi je biti u: Krapini, Klanjcu i Zlataru; Petrovu selu i kod Zavalja. Za sada dolazi samo sirova nafta u promet, ali se može upotrebljavati za rafiniranje i za mazanje.

Digitized by Google

Svijetloga uglja kopa se najviše u: Ivančici (Golubovec i Krapina), Kalniku i Fruškoj gori (kod Vrdnika, a ne „Vrdničkoj gori"). *Lignit* (smeđ ugalj) kopa se u: Psunj-gori (Cerniku kod Nove Gradiške, a ne „kraj Broda na Savi"). *Gipsa* (sadre) puna je Kukina glavica (kod Srba u Lici), gdje se i *sumpora* nalazi, kao što i u Radoboju. *Talionica cinka* u Ivancu preragjivala je samo uvežene rude. — U ličko-krbavskoj i virovitičkoj županiji nema zasada nikakve rudarske proizvodnje, a proizvodnju željeza imaju jedino županije: zagrebačka i modruško-riječka (kotar Vojnić).

Obrtnost. *Obrtom* se bavi u Hrvatskoj i Slavoniji 8·3% (ne „3·5%"), a rudarstvom, obrtom i prometom: 11%. U gradovima se bavi obrtom 32·56%, a na ladanju 6·27%. Iz toga se vidi, da je *obrtnost* (industrija) još za sada *„stegnuta ponajviše na znatnije gradove"* i to ovim redom: Osijek (36·73%), Varaždin (36·39%) i Zagreb (35·42%), a ne redom: „Zagreb, Osijek i Rijeka". Unapregjenje domaćega obrta promiču za sada *izložbe,* dok se ne osnuju *trgovačko-obrtnički muzeji* po najglavnijim svjetskim mjestima. *Obrtnost je na ladanju* ponajbolje razvijena u zapadnom dijelu modruško-riječke županije (Primorje i Gorski kotar), u virovitičkoj županiji i sjevernom dijelu sremske županije. Najslabije je razvijena obrtnost u ličko-krbavskoj županiji.

„Najznatniji proizvodi industrije: željezo i željeznine, kemijske tvorine, staklo i staklenine, kamene i zemljane obrtnine, brašno, rakija, likeri, drvenine i brodovi" nijesu ni po količini, ni po srodnosti kako treba navedeni. *Najznamenitiji proizvodi velikoga tvorničkoga obrta* u Hrvatskoj i Slavoniji jesu: razna drvena gragja, pokućstvo i ini drveni predmeti (parketi, kefe, metle i t. d.); opeke, ciment, glinena roba, staklo; brašno, tjestenine, mesnarija, duhan, pivo i razna druga pića; žigice, plin, tanin; papir, koža; platno, darovac, odjeća i obuća; tiskare, strojevi i gragjevni obrti. Najbolje bi bilo, da su najprije istaknute *glavne obrtne skupine,* koje su se u Hrvatskoj i Slavoniji do nekog zamašaja podigle, a to su: 1. obrt drva i piljene gragje, 2. obrt kamenja i zemlje, 3. obrt hrane i užitka, 4. obrt kemijski, 5. obrt papira i kože, 6. obrt tekstilni, 7. obrt odjeće i obuće, 8. obrt poligrafski, 9. obrt kovina i strojeva, 10. gragjevni obrt. Za tim je trebalo: idući od skupine do skupine istaknuti njihove pojedine vrste obrta.

Hrvatska i Slavonija ima posvuda lijepo razvijen *kućni obrt i zanat,* te *do 500 veleobrtnih poduzeća,* megju kojima ima *preko 130 velikih tvorničkih pothvata* (računajući ovamo samo onakve pothvate, koji imaju preko 20 radnih pomoćnika).

1. *Obrt drva i piljene gragje.* Osim onoga, što je o tome navedeno u knjizi (na strani 82., 2. alineja ozgor) popridodaj još i ovo: Veliko obilje različitog i dobrog drva uzrokom je, da razni *šumski pothvati* i *parne pilane* odnose malo ne polovinu (oko 60 pothvata) cijelog velikog tvorničkog obrta u Hrvatskoj i Slavoniji. Pilana, tjeranih parom, ima posvuda (ne samo „gdje gdje"). Parne pilane dižu se ponajviše u Slavoniji, te proizvagjaju množinu rezanog drva za izvoz. *Hrastova gragja* najznatnija je grana slavonskog veleobrta. Uz hrastovu gragju proizvagjaju se najviše francuske dužice (duge) i njemačka bačvarska gragja, za tim cijepane ili rezane bukove dužice za burad, u kojima se otpravlja: tanin, brašno i cement. Četiri tvornice (Bjelišće, Mitrovica, Županja i Našice) prave velike bukove bačve. Znatan se obrt radi po bukovim šumama virovitičke i požeške županije u gragjenju *drvenoga sugja za gospodarstvo* (vile, grablje, lopate, kolica, jarmovi, držala za: kose. pile i srpove, za tim: korita, obruči i dr.). Silni se novac troši na radnje u slavonskim šumama, ali ga većinom odnose Slovenci i Talijani. U novije doba priučavaju se i Hrvati šumskom poslu. Ličani su traženi radnici za teške poslove u pilanama. *Umjetno stolarstvo* proizvodi se osim Zagreba i Vrata kraj Fužine (ne „Rijeke") u: Osijeku i Lepavini (kaznioni), a ne u „Vrbovskom i Belišću". U Vrbovskom (modruško-riječka županija) ima *drvorezbarska tvornica,* gdje se izragjuju razne daščice za kutije (škatule) od voća i cigara, onda bačvice i dr. U Bjelišću je *najveća parna pilana* u Hrvatskoj i Slavoniji, u kojoj se hrastovi parketi režu, ali se tamo ne gradi umjetno pokućstvo. *Tvornica kefa i metala* nalazi se u: Novim Čičama (kraj Velike Gorice), Križevcima i na Sušaku; *a tvornica kundaka za puške* u Bjelovaru. *Umjetno kolarstvo* napreduje lijepo u Zagrebu.

2. *Obrt kamenja i zemlje.* Osim onoga, što je napomenuto u knjizi (na strani 81., 3. alineja ozgor) popridodaj i ovo: Kod *staklane* „u Zvečevu" dodaj: (na zapadnoj strani

Digitized by Google

Papuk-gore), a kod staklane „u Straži“: (na Sutli). Ova staklana radi ponajviše boce za rogatačku vodu. Najveće ciglane jesu kraj Zagreba, Siska, Osijeka, Varaždina, Mitrovice i Zemuna. U Beočinu (na sjevernom izdanku Fruške gore) jesu dvije *tvornice cementa* (ne „jedna“). Tamo su danas najveće tvornice cementa u cijeloj Evropi. U tim tvornicama proizvodi se preko 1 milijun metr. centi cementa i hidrauličkog vapna. Ti se proizvodi izvoze na veliko. I „Hrvatska eskomptna banka“ u Zagrebu ima svoju tvornicu cementa u Zidanom mostu (Štajerska). Osim tvornica „Zagorke“ u Bedekovčini (istočno od Zaboka) pravi se *prepek* (klinker) i u Osijeku. — *Klesarski* i *kiparski obrt* napreduje u novije doba vrlo lijepo, ponajpače u Zagrebu.

3. *Obrt hrane i užitka.* Osim onoga, što je o tome rečeno u knjizi (na *strani 81.*, 1. alineja ozdo) popridodaj i ovo: Vodenice se sve to većma napuštaju, a *paromlini* se sve to više dižu. I Brod ima velik paromlin. U Slavoniji je *proizvodnja brašna* veoma znatna i po količini i po kakvoći. Narod se sve to više priučava na prodaju žita i na kupovanje gotova brašna. Naše brašno prolazi dobro u trgovini, ali naše žito ne može uzdržati utakmice u cijeni s velikim i plodnim zemljama. Iza *„Frankove kave“* dodaj: (cikorije). „Pivare“ ispravi u: *pivovare,* koje, osim navedenih mjesta, na veliko rade i u: Križevcima, Sisku, Daruvaru, Osijeku i Mitrovici. *Tvornica umjetnog maslaca* (od loja — mangarin) radi na Sušaku.

4. *Obrt kemijski.* Osim onoga. što je o tome napomenuto u knjizi (na *strani 81.*, 2. alineja ozgor) popripodaj i ovo: U Mitrovici se proizvode na veliko *drvni izvadi:* methylov alkohol i vapneni kisik (od bukova i hrastova triješća, i otpadaka pri proizvodnji tanina). *Tvornica žigica* jest jedino u Osijeku, a radi na veliko i za izvoz. *Sapun* se proizvodi na veliko u: Zagrebu, Karlovcu, Krapini i na Sušaku. *Pjenica* se pravi i u Novim Čičama (kraj Velike Gorice). — Žesta i pjenica pripadaju u poglavlje hrane i užitka.

5. *Obrt papira* i *kože.* Na *strani 82.*, 1. alineja ozgor i na *strani 82.*, 3, alineja ozdo ispravi: *Tvornica papira* nalazi se na Sušaku (ne „u Rijeci“). *Tvornice koža* nalaze se, osim navedenih mjesta, u: Rijeci, Osijeku i Vinkovcima. *Konfekcijonalni zavod* u Zagrebu pravi za vojsku, osim obuće, i: telećake, remenje i druge kožne potrepštine.

6. *Obrti tekstilni* i 7. *Obrt odjeće i obuće* izmiješani su na (*strani 81.*, 2. alineja ozdo). Iza „Dugaresa“ metni: (kod Karlovca). Seljačko sukno valja se *u stupama,* a ne u valjaonicama.“ Iza „klobučara“ treba pripomenuti, da ima: *opančara, postolara* i *krojača* po svim većim mjestima. — *Tvornica kefa* ne pripada tekstilnom obrtu, nego *obrtu drvenina.* I kaznione u: Gospiću i Mitrovici (a ne samo u „Lepoglavi“ bave se tekstilnim obrtom, kao što i ostalim obrtima.

8. *Obrt poligrafski* (*strana 82.*, 1. alineja ozgor). Knjigotiskara, litografa i fotografa ima najviše u Zagrebu, Osijeku i na Rijeci.

9. *Obrt kovina i strojeva (strana 80.* i *81.). Ljevaonice željeza* jesu samo u *Bešlincu* (željezo iz Zrinjske gore) *i Vranovini* (željezo iz Petrove gore), a ne „u Trgovama (!) i Osijeku.“ *U Osijeku je tvornica gospodarskih strojeva,* a u *Zagrebu strojarnica kr. ug. državne željeznice. — „Vajarski obrt“* ne pripada u obrt kovina, nego u obrt kamenja i zemlje.

10. *Gragjevni obrt* (graditelji i arhitekti, zidari, tesari, slikari soba, pokrivači krovova i dr.) sve to više napreduje, osobito u većim gradovima (Zagrebu, Rijeci, Osijeku i Zemunu). — Spomena je vrijedan: *vrtlarski obrt* (u većim gradovima) i *ribarski obrt* u našem Primorju i na Dunavu (u Vukovaru).

Trgovina i promet. *Strana 82.*, redak 14. ozgor i dalje: Iza „Trgovina“ dodaj: i *promet.* Trgovinu unapregjuju ne samo „različite prirodnine i obrtnine“, nego i: *brodive rijeke,* pa razgranjenje: *željezničkih pruga, cesta, pošta, brzojava* i *telefona,* za tim *trgovačko-obrtničke komore, banke, štedionice, vjeresijski zavodi, burze, trgovačko-obrtnički muzeji, sajmovi, izložbe* i dr. U Hrvatskoj i Slavoniji počela se trgovina razvijati u svakom ovećem mjestu: a osobito u: *Sisku, Osijeku i Zagrebu. O trgovini* (1·32%) *i prometu* (0·99%) živjelo je god. 1890.: 2·31% žiteljstva, a danas se može već uzeti 3% (ne „oko 2%“), i to o trgovini najviše u Sisku (16%), Osijeku (8·19%) i Zagrebu (7·97%); o prometu pak najviše u Bakru, Senju, i Bagu (20%), Sisku (13·43%), Brodu n/S. (13%), Zemunu (11·41%), Zagrebu (6·36%), i Osijeku (6·34%). Po tome su za kopnenu trgovinu i promet najzamašnija ova mjesta:

Digitized by Google

Sisak, Osijek, Zagreb, Brod n/S. i *Zemun,* a ne: „Sisak, Zagreb, Karlovac, Stara Gradiška, Brod na Savi, Varaždin, Osijek, Vukovar, Mitrovica i Zemun.“ Da Hrvatska trguje „s Istokom“, tim nije ništa izvjesno rečeno. Hrvatska i Slavonija *izvozi množinu veliku drvene robe,* i to osobito: hrastovu rezanu gragju i balvane, francuske dužice, njemačku bačvarsku gragju, cijepane ili rezane bukove dužice za raznu burad u: Njemačku, Francusku, Italiju, Španiju i drugo *gospodarsko drveno orugje* u: Ugarsku, Srbiju, Bugarsku, Rumunjsku, Austriju, Njemačku i Belgiju; *kutije za voće* u: Italiju, Španiju i Afriku; *pokućstvo* u: Grčku, Italiju i Španiju. *Duge* se izvoze ponajviše u: Francusku, Italiju, Španiju, Englesku, Njemačku i Belgiju, a ne samo „u Francusku i Španjolsku“. *U cijelom prometu hrastove gragje,* koja se doprema iz zemalja ugarske krune *na Rijeku,* dolazi *iz same Slavonije do 40 %*. Iz Hrvatske i Slavonije više se izvozi *brašno,* nego „žito“, jer naše žito ne može izdržati svjetske utakmice. Brašno se najviše prodaje u: Srbiju, Italiju, Švicarsku, Francusku, Nizozemsku, Englesku, Indiju i Braziliju, *a žita razne vrste i druge poljoprivredne plodine* u: Nizozemsku, Švicarsku i Italiju. Nije napomenuto, da se na veliko izvozi: *cement i hidrauličko vapno* po: cijeloj našoj monarhiji, Srbiji, Bugarskoj, Rumunjskoj, Turskoj i Egiptu; *staklo* u: Srbiju, Bugarsku i Rumunjsku; *tanin* u: Englesku, Belgiju, Francusku, Njemačku i Rusiju: *žigice* po: cijeloj našoj monarhiji, Srbiji i Bugarskoj; *prepek* (klinker), *zemljano posugje* i *platno* u: južnu Ugarsku, Bosnu i Hercegovinu, Srbiju i Bugarsku; *umjetni maslac* (mangarin) najviše Trst; *pekmez* i *suhe šljive* u: Njemačku, Dansku, Švedsku-Norvešku, Francusku i Englesku; *perad i jaja* (na godinu do 30 milijuna komada) ponajviše u cijelu zapadnu Evropu; *med* u: Beč, Budimpeštu, Gradac i Brno; *prnje i kosti* u Budimpeštu i dr.

Strana 83.: Dunav ud ušća dravskoga do Zemuna dug je 208 *km,* ali Hrvatskoj i Slavoniji pripada samo desna obala. *Drava* je brodiva od štajerske megje (kod Zavrača) do Zakanja (74 *km*) za splavi i lagje, a od Zakanja (ne „od Barča“) do ušća (kod Aljmaša) za parobrode (254 *km*). Samo desna obala Drave pripada Hrvatskoj i Slavoniji. *Sava* je brodiva za lagje od štajerske megje do Capraga kod Siska (72 *km*), a od Capraga do Zemuna (593 *km*) za parobrode. Od štajerske megje do Jasenovca pripada Sava Hrvatskoj, a od Jasenovca do Zemuna pripada Hrvatskoj i Slavoniji samo lijeva obala. *Kupa* je brodiva od Karlovca do Siska (105 *km*) za pliće lagje, a na svome ušću (od Siska do Capraga) za parobrode. *Una* je brodiva 85 *km.* — I *Bosut* je brodiv od Lipovca do Ušća (38 *km*), pa *Studva* od Soljana do ušća u Bosut (kod Morovića — 15 *km*) i *Spačva* od Nijemaca do utoka u Bosut (kod Lipovca — 25 *km*). Sve tri ove rijeke brodive su i za male parobrode, a ne samo za lagje. *Brodivost rijeka u Hrvatskoj i Slavoniji* iznosi do *1470 km,* a *duljina željezničkih pruga 1537 km.* Osim toga ima u Hrvatskoj i Slavoniji *200 km posebnih industrijalnih željezničkih pruga* za dovoz i odvoz materijala do raznih tvornica ili do javnih željezničkih postaja.

U retku 1. ozdo: Mjesto („Zakanj“) metni *(Gyékényes),* jer je Zakanj prestao biti željezničko raspuće. — *Strana 84.:* Ispravi „Golubovac“ u: *Golubovec.* Bolje je uzeti kao *glavna raspuća* (ne „čvorovi“) *hrvatskih cesta:* Gospić, Karlovac, Zagreb, Križevci i Bjelovar, nego: „Zagreb, Sisak, Varaždin, Bjelovar, Karlovac i Gospić“, a kao glavna raspuća *slavonskih cesta:* Požegu, Vinkovce, Osijek i Rumu, mjesto: „Osijek, Vinkovci, Požega i Brod.“ *Poštarskih ureda* ima 370 (ne „preko 300“), a isto toliko (ne „oko 150“) ima i *brzojavnih ureda,* jer je svaki poštarski ured obvezan brzojavke primati i odašiljati. *Norčani zavodi* nijesu po svojoj snazi poredani. Najjaći novčani zavodi jesu u: Zagrebu, Osijeku, Rijeci, Vukovaru i Zemunu, a ne u: „Zagrebu, Osijeku, Sisku, Zemunu, Vukovaru, Brodu i Rijeci.“

Duševna kultura. U Hrvatskoj i Slavoniji ima 18 (ne „28“) *„viših pučkih škola“. „Pučke škole“* polazi jedva 200.000 djece (ne „preko 330.000“). Školu polazi oko 60 % za školu sposobne djece („ne 64 %“). Jedna pučka škola dolazi na 1660 (ne „1600“) žitelja. Za pouku i odgoj trgovačko-obrtničkog podmlatka postoji 35 *„šegrtskih škola“. Srednje škole* polazi 5000 (ne „4000“) učenika sa 311 učitelja. — *Strana 85.:* U Petrinji je *vinogradarska i voćarska škola,* ne samo „vinogradarska škola.“ *Graditeljska škola* (napomenuta u retku 11. ozgor) nije posebna škola, nego pripada muškoj obrtnoj školi u Zagrebu (redak 14. i 15. ozgor). U Otočcu je stolarska i kolarska škola (ne samo „drvorezbarska“). U Petrovaradinu nema košaračke škole. Megju stručnim učilištima nije navedena zemaljska *potkivačka škola* u

Digitized by Google

Zagrebu. Ispravi „kr. konvikt“ u Zagrebu u: *kr. plemićki konvikt.* U retku 13. ozdo: „Mjesto „alumneum“ (u Karlovcima) metni: *blagodjejanije. Dobrotvorni zavodi* ne pripadaju u istu alineju sa „javnim odgojilištima“. Osim dobrotvornih zavoda ima i *dobrotvornih društava*, kao: društvo crvenoga križa, društvo čovječnosti, pjestovalište za djecu, društvo za zaštitu životinja i mn. dr. (većinom u Zagrebu, a i u drugim mjestima). — *Strana 86.:* Iza „gospodarskoga“ društva dodaj: *šumarsko društvo, društvo za gojenje lova i ribarstvo, prirodoslovno-zemljopisno društvo, planinarsko društvo, književničko društvo, društvo umjetnika, društvo inžinira* i *arhitekta* i t. d. Megju kulturne zavode pripada i *„hrvatsko zemaljsko glumište* u Zagrebu“.

Ustav i uprava. Hrvatska ima s Ugarskom *4 zajednička ministarstva* i to za: financije poljodjelstvo, trgovinu (promet i obrt) i zemaljsku obranu, a ne za poslove: „obrtničke, trgovačke, prometne, financijske i zemaljsku obranu“. Bolje je reći, da zakonodavna vlast u autonomnim poslovima pripada kruni i saboru kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije „nege autonomno zakonarstvo pripada području sabora kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“. Hrvatski sabor ima sada svih članova s virilskim glasom 37. — U retku 15. ozdo ispravi ono prvo „gradovi“ u: *gradska municipija* (Zagreb, Osijek, Varaždin, Zemun i Rijeka. — *Strana 87.:* redak 12. ozgor: Ispravi „općinski odbor“ u: općinsko vijeće. Megju pomoćnim uredima i vijećima kr. zemaljske vlade moglo se je navesti i: kr. ug. hrvatsko-slavonsko zemaljsko oružništvo, zemaljsko povjerenstvo za komasaciju i krajiško investicijonalno povjerenstvo. — *Strana 88.:* redak 11. ozgor: Mjesto „ostali gradovi“ metni: ostalih 13 gradova. U retku 18. ozgor: „Napokon postoji u Zagrebu *zemaljsko školsko vijeće*“ ispusti, jer to ne postoji. U retku 17. ozdo: Ispravi „banska stolica“ u: banski stô. U Hrvatskoj i Slavoniji ima *kotarskih sudova 71* (ne „69“). Kod zajedničkih ministarstva u Budimpdšti *nema još „posebnih hrvatskih odsjeka“.* Hrvatsko-slavonski ministar u Budimpešti posrednikom je megju vladarem, pak ugarskom i hrvatskom vladom za hrvatske poslove i odnošaje. *Financijskih ravnateljstva* ima 7 (ne „6“), jer je i u Požegi pred dvije godine postavljeno financijalno ravnateljstvo.

Topografija. *Strana 89.:* Kotarska oblast premetnuta je iz Pisarovine u *Kupinec.* U retku 8. i 7. ozdo: Ispravi „Moslavačke gore“ u: *Garić (Garjevica) gora* ili *Moslavačka gora.* „Plješivica otočka“ (!) ispravi u: *Plješivica planina,* jer je Plješivica preko polja i gora od Otočca. „Bjelasica“ ispravi u: *Bjelolasica.* — *Strana 90.:* U retku 4. ozgor: Ispravi „Kuhen-Hedervári“ u: *Khuen-Hedervary. Dugoselo* nije „na raskršću zakanjske željeznice“, nego *na raspuću lonjske željeznice.* — „Sv. Ivan ili Gornja Zelina“ ispravi u: *Sv. Ivan Zelina.* — *Strana 91.:* Uz „Jaska“ dodaj *(Jastrebarsko).* U *Galdovu* (kraj Siska) smještena je zemaljska pastuharna. *Jamnica* nije „u blizini Jaske“ nego: *u blizini Pisarovine.* Ispravnije je reći, da su *Jamnica* i *Lasinja kiselice,* nego „slatina“. *Glina* je *trgovište.* Bolje je reći, da je *Ogulin* oko ponora rijeke Dobre, nego „uz rijeku Dobru“. U retku 15. ozdo: izostavi „Zulumgrad“, a u retku 14.: ispravi „Modruše“ u: *Modruš.* U retku 13. i 12.: mjesto „na Slunjčici s prekrasnim slapom“ metni: *na Slušnici s prekrasnim slapovima. Kraljevica* nije baš „na ulazu u bakarski zaliv“, nego *blizu ulaza u bakarski zaliv.* — *Strana 92. Cirkvenica* je *trgovište* s lukom i Frankopanskim gradom, u kome je sada smješteno *dječinje lječište* nadvojvode Lavoslava. U retku 6. ozgor: ispravi „obasti“ u: *oblasti. Fužina* nije trgovište, nego *selo. Karlobag* naziva narod samo *Bag.* Ispravnije je reći, da je *Udbina na Krbavskom polju,* nego „u krbavskoj kotlini“. *Bunić* je *blizu izvora potoka Krbavice,* a ne „blizu rijeke Krbave“. *Senj* je *birše živo tržište,* a ne sadanje „živo tržište“. *Nehajgrad* se diže *kraj Senja,* a ne toliko „nad Senjem“. U retku 8. ozdo: ispravi „ženski licej“ u: *niži ženski licej* (u Varaždinu). *Ludbreg* je *trgovište.* U *Lepoglavi* je *kazniona* prvoga reda (ne samo „kaznionica“). *Trakošćan* je grad nad istoimenim jezerom. — *Strana 93.:* U *Krapini* se nalazi i *spomenik Ljudevita Gaja. Klanjec* i *Zlatar* jesu *trgovišta. Virje* je *trgovište,* a ne „najveće selo u Hrvatskoj“. „Križevac“ ispravi u: *Križevci. Razvaline Kalnik-grada* jesu *na sjevero-zapadu* (ne „na sjeveru“). *od Križevaca.*

Slavonija ima 16.660 km^2 sa 800.000 žitelja. U retku 10. ozdo: Mjesto „polje požeško“ reci: *dolina požeška. Kutjevo* i *Pleternica* jesu *trgovišta.* Iza mjesta „Velika“ trebalo je navesti: prekrasni gorski predio sa jezercem i slapovima u Papuk-gori, a to je *Jankovac.* Dosta je samo spomenuti, da se je Josip grof Janković odrekao dvorova i sjaja, samo da može u tom

Digitized by Google

miloduhom predjelu ne samo za života lastovati, nego i poslije smrti počivati. On dade u stanac-kamen za se grob ukopati, u kome bijaše sahranjen 1862. god. Tamo je i razglašena *Maksimova špilja,* u kojoj se dugo vremena zaklanjao i skrivao zloglasni hajduk Maksim Bojanić, dok ga u obližnjem selu puščano zrno ne sastavi sa zemljom. — *Strana 94.: Brod n/S.* jest *grad* i *tvrgja.* No on nije „na kraju vrpoljske i bosanske željeznice", nego *na raspuću posavske i bosanske željezničke pruge.* „Marsonija" ispravi u: *Marsonia.* Četvrti dio Osijeka zove se *Novi-grad,* a ne „nova varoš". U osječku se tvrgjavu ulazi *na petera vrata* (ne „na četvera"). U retku 13. ozgor: mjesto „Grad" metni: *Osijek,* jer se za pravo samo tvrgja naziva „grad". Osijek ima i *učiteljsku mušku školu.* U gornjem gradu Osijeku nema baš „mnogo tvornica". U njemu je tvornica žigica i plina, paromlin, pivovara, tvornica stakla, pokućstva i strojeva. *Slatina* je *trgovište.* Nad Orahovicom su razvaline staroga *grada Ružice* (ne „Orahovice"). Bolje je reći, da je *Šarengrad trgovište,* nego „tržište". *Vinkovci* su *trgovište. Šid* nije trgovište, *Županja* je kraj rastoke Bosuta (bifurkacije Save), a ne „kraj ušća Bosuta" (!), jer Bosut utječe kod sela Bosuta (blizu Rače) u Savu (ne „kraj Županje"). *Strana 95.:* red 2. ozgor: „Syrmium" ispravi u: *Sirmium. Mitrovica* vodi znatnu trgovinu sa Srbijom. *Ruma* je trgovište s gradskim poglavarstvom. *U Fruškoj gori* ima svih skupa *13 grčko-istočnih manastira* (ne „12") i to: Krušedol, Velika Remeta, Grgeteg (ispravnije nego Grgetek), Hopovo (ispravnije nego „Opovo"), Vrdnik ili Ravanica, Jazak, Mala Remeta. Bešenovo, Šišatovac, Kuveždin, Privina glava, Rakovac i Beočin. Grgeteg ne će biti „najljepši" fruškogorski manastir, već Beočin ili Krušedol. „Ravanica" ispravi u: Vrdnik (Ravanica). U retku 14. ozgor: Iza *„bogoslovno učilište"* dodaj: *za grčko-istočne. Zemun* ima oko 14.000 žitelja (ne „16.000"). Bolje je reći, da Zemun leži na Dunavu uz ušće Save, nego „blizu ušća Save u Dunav". — *Strana 96.:* redak 14. i 15. ozgor: Ispravnije je reći, da poslove gradskog municipija obavlja gradsko poglavarstvo i zastupstvo, nego „zastupstvo i poglavarstvo". *Rijeka* ima pravo da šalje svoja dva zastupnika na hrvatski sabor u Zagrebu, ali ih u istinu ne šalje. *Tvornica papira* jest *na Sušaku,* ne „na Rijeci".

Dalmacija. *Strana 97.:* redak 7. ozgor: *Duvno* je *u jugo-zapadnoj Bosni* „ne u Hercegovini"). Redak 18. ozdo: „Dalmacija je bila mletačka punih 377 godina (ne samo „preko 300 godina"). Redak 9. ozdo: Bolje je reći, da *Dalmacija zaprema* srednji dio istočnog jadranskog primorja, nego „istočno jadransko primorje". Nije ispravno rečeno, da Dalmacija megjaši „na istoku s Bosnom i Hercegovinom, na jugo-istoku s Crnom Gorom, a na zapadu i jugo-zapadu sa Jadranskim morem", jer *Dalmacija megjaši* po svome položaju na sjevero-istoku s Bosnom, Hercegovinom i Crnom gorom, a na jugo-zapadu sa Jadranskim morem. U retku 3. ozdo: Iza „sjeverni" dodaj: i najveći dio (Dalmacije).

Gore i vode. *Strana 98.:* Ispravnije je reći, da *Dalmacija* pripada orografski *krševitom zapadno-balkanskom visočju,* nego „u krško visočinu". Dobro bi bilo, da je uz pojedina *polja* napomenuto, gdje se koje nalazi, na priliku: *Kosovo* (južno od Knina), *Petrovo* (istočno od Drniša), *Vrličko* (istočno od Vrlike, uz gornju Cetinu). Ovo se polje moglo i izostaviti, jer nije od osobite znamonitosti, ali je zato mnogo znamenitije *Sinjsko polje* (oko srednje Cetine), gdje su dobre sjenokoše i oranice (rodne ponajpače za kukuruz i duhan), za tim *Imotsko polje* (jugo-zapadno od Imotskoga), gdje dobro rodi: kukuruz, pšenica i duhan. *Rastok* (bolje reći nego „Rastočko") polje (istočno od Vrhgorca) na dobru je glasu sa svoje plodnosti i bujnosti rastlinstva. Tamo uspijeva ponajviše: kukuruz, duhan i vino. Dalmatinski *Kotari* zovu se u narodnim pjesmama *„ravni",* ali su više duguljaste *prodolice,* nego „nizine". Neretvanska nizina ili *Neretvina delta* vrlo je plodan, ali i nezdrav predio. U tom predjelu rodi: riža, južno voće, kukuruz i vino. *Planinski prodor* pukao je ispod Velebita. *Spljetski* je *prodor* najprostraniji i najsigurniji od svih dalmatinskih prodora. *Cetina* izvire južno od vrha Dinare, a ne „jugo-istočno od Dinare". *Deltasto ušće Neretve* ima 12 rastoka. Bolje je reći, da je *Prološko jezero u sjevernom kraju Imotskoga polja,* nego „kod Imotskoga". U južnoj Dalmaciji ima nekoliko presušivih jezera, koja su u savezu sa rijekom Trebižatom, a to su *Vrhgorsko jezero, Jezerac* i *Rastočko jezero.*

Gospodarstvo, rudarstvo, trgovina i promet. *Strana 99.:* O pravim *šumama* u Dalmaciji ne može još biti ni gonora, jer se šumarstvo istom počelo umjetnim načinom gajiti.

Digitized by Google

Poljoprivredom i ribarstvom bavi se u Dalmaciji 81·7% *žiteljstva. Ratarstvo* je još na niskom stupnju radi slabog kulturnog napretka uopće, a ne „radi društveuih snošaja". *Dalmatinsko tle* može se razdijeliti u dva različita kulturna pojasa i to: *primorski pojas,* gdje rodi vino i južno voće, pa *zagorski pojas,* gdje se siju žitarice. *Oranice* su na najboljem glasu u sinjskom i imotskom predjelu. Najlošiji je prirod na otocima: Pagu i Rabu. U Dalmaciji najbolje rodi: *kukuruz* (oko 600.000 *hl*), *pšenica* (oko 250.000 *hl.*), *ječam* (oko 200.000 *hl*), *proso* (oko 90.000 *hl*), i *krumpir* (oko 125.000 met. centi). Dalmacija je najvinorodnija zemlja austrijska i to osobito oko Spljeta i Trogira. *Vina* u Dalmaciji ne će biti 1·5 milijuna hektolitara. *Ulja* se najviše dobiva u srednjoj Dalmaciji. Može biti bi bilo bolje reći *buhar* (Chrysanthemum), nego „buhač". Buhara se dobije oko 8000 met. centi, vrijednih do 3 milijuna forinti. Dandanas preuzima *sagjenje duhana* sve to veći mah u Dalmaciji na štetu buhara i vinove loze. U retku 12. ozdo: ispravi „travnik" u: *livada.* U Dalmaciji ima oko 1 milijun (ne „mnogo") *ovaca. Ovčiji sir* s otoka Paga i Raba, pa Dubrovnika, Zadra i Kotora na dobru je glasu. *Koze* se sve to većma zatiru radi podizanja šuma. *Gojidba svilaca* više nazaduje, nego što „sve to više napreduje", jer je otvorenjem Sueckog prijekopa (od god. 1869.) cijena svili pala (dovažanjem iz Kine i Japana). Mjesto duda sadi se vinova loza. U pčelarstvu je od zamašne vrijednosti *bijeli med* s otoka Hvara. *Ribarstvo i ribarski obrt* u Dalmaciji sve to većma napreduje. — *Rudarstvo* je trebalo prikazati u posebnoj alineji. — *Strana 100.* Kod Vrhgorca (ne „Vrgovca") dobiva se *smola* (Hartpech), a ne *„paklina"* (Theer), koja se vadi kod Sinja.

Obrtnost. U Dalmaciji se bavi *obrtom* samo 4·8% žiteljstva. Tamo se istom počeo razvijati *veliki tvornički obrt. Tvornica sardelja* (à la Nantes) u Komiži na svjetskom je glasu, te napuni do dva milijuna kutijica (škatulica) na godinu. Ni *gragjenje brodova* nije tako „znatno", jer se na Korčuli grade većinom mali parobrodi. Gradnja velikih parobroda daje se u tugjinu radi manje cijene. Osim maraskina daleko je poznata i zadarska *tvornica „Vlahova"* (jako piće za okrepu želuca). *Parni mlini,* nalaze se samo u Zadru, Milni (na Braču), Jêsi (na Hvaru) i Komburu (u Boci Kotorskoj). U Jêsi je i *tvornica tjestenina,* koja radi na veliko. U Zadru je *tvornica stakla,* a *tvornica pokućstva* u Zadru, Spljetu i Šibeniku. U Spljetu je takogjer: *ljevaonica zvona, tvornica: cementa, sapuna, koža i mriježa,* a u Zadru tvornica *farmaceutičkog i kemijskog orugja* i posugja. Na Hvaru se priregjuje poznati *ruzmarin* („Acqua della Regina"). Oko Sinja i Imotskoga grade se *lule, noževi, raznovrsni nakiti* i *kućno posugje.* Te predmete na daleko raznose i prodaju tamošnji domaći ljudi. — *Obrtnost* se mogla u jednoj alineji prikazati. — **Trgovinom** se bavi 2·5% žiteljstva. Megju *„voćem"*, što se *izvozi* iz Dalmacije, moglo se istaknuti: mendule, smokve, limune i narandže, višnje i kestenje, pa grožgje, lubenice i lovorovo lišće. *Ulje* se većinom prodaje u Trst, a *sô* u Crnu Goru. U Dalmaciji jedva dotječe *vina* i za domaću potrebu, no *izvoze* se *kože,* pa *cement.* U Dalmaciju se *uvozi* ne samo brašno nego i *žito,* za tim *pivo* i alkoholna pića, pa drvena gragja, pokućstvo i dr. *Provozna trgovina* nije spomenuta, premda se preko Dalmacije vodi, i to: iz Bosne i Hercegovine *marva* za: Istru, Trst i Italiju, a za Bosnu i Hercegovinu *kolonijalna roba.* Bolje bi bilo reći, da željeznička pruga vodi iz Spljeta u Knin i Šibenik, nego „željeznica vodi od Knina preko Perkovića u Spljet, a od Perkovića se odvaja u Šibenik".

Duševna kultura, ustav i uprava. *Strana 101.:* U Zadru je i *sjemenište* i bogoslovija za grčko-istočne. *Biskupska sjemeništa za katolike* jesu u: *Spljetu* i *Dubrovniku,* a ne i „u Zadru". U Kninu je: hrvatsko arheološko društvo i *muzej.* U retku 9. ozdo: Mjesto „svoje zastupnike" metni *11 svojih zastupnika.* — *Strana 102.:* redak 1. ozgor: „prizivno sudište" ispravi u: *prizivno vrhovno sudište.* — *Strana 103.,* redak 3. ozgor: mjesto „za povjest umjetnosti" reci: *za povijest hrvatske umjetnosti.* U retku 4. ozgor: ispravi „Topolski slap" u: *Topoljski buk. Skradin* je *na istoku* (ne „na sjeveru") *Prokljanskoga jezera.* „Divni slapovi Krke" t. zv. *Skradinski buk*) nijesu na Prokljanskom jezeru, nego do 10 *km sjevero-sjevero-istočno* od Skra*dina.* — *Strana 104.:* — *„Kaštela"* su *sedam sela* na najljepšem i najplodnijem dijelu dalmatinskoga primorja (t. zv. kaštelansko polje); daklen „Kaštela" *nijesu* „plodno i krasno obragjeno *polje". Poljica* su na *sjevero-zapadu od Omiša* (ne „na sjeveru"). Biće bolje reći, da su

Digitized by Google

Poljica bila slobodna seljačka općina (od devetnaest sela), nego „slobodna plemićka općina". — *Strana 105.:* redak 2. ozgor: Veli se *Jelša* i *Jêša.* — *Strana 106.: Kotor* je *blizu megje crnogorske,* ne „na megji crnogorskoj". U retku 12. ozdo: ispravi „arselanom" u: *arsenalom. Paštrovići* su *Budvi na jugo-istoku,* ne „na jugu".

Bilo bi *s geografsko-statističke strane* dobro *i za pouku korisno,* da su iza Dalmacije poredane i prikazane: zaposjednute zemlje Bosna i Hercegovina, kraljevina Ugarska s Erdeljom pa „zemlje austrijske", i to ponajprije: „austrijsko primorje" (markgrofija Istra i grad Trst s kotarom, poknežena grofija Gorica i Gradiška), za tim: vojvodina Kranjska, Štajerska, Koruška i ostale zemlje austrijske. — Mi se barem u svojim knjigama ne moramo držati onoga poredanja zemalja, što ga bečki geografi postavljaju.

Dônja Austrija. *Strana 107.* Mogao se izostaviti *povjesni prijegled:* Dônje Austrije, Gornje Austrije (strana 108.—9.), Salzburške (strana 110.), Tirola s Vorarlbergem (strana 111.), Štajerske (strana 113.), Koruške (strana 115.), Kranjska (strana 116.—17.), Trsta, Gorice i Gradiške (strana 118.) i t. d., i tim bi se *dobilo dovoljna prostora za opširniju i tačniju prikazbu nekojih odsjeka pojedinih zemalja,* kao što sam po prilici u ovoj ocjeni *na početku pojedinih zemalja* istaknuo. Osim toga nije bilo potrebno kod svake austrijske zemlje na po se napominjati gradska poglavarstva i okružna satništva. Isto tako moglo se nekoliko beskorisnih naslova ispustiti, kao: *a)* četvrt pod bečkim lugom, *b)* nad bečkim lugom, *c)* nad gorom Manhardskom, *d)* pod gorom Manhardskom (strana 108.); za tim: Mlinsko okružje, Traunsko okružje, Hausručko okružje i Innsko okružje (strana 109.—10.; pak: *a)* u srednjoj Štajerskoj (strana 113.), *b)* u gornjoj Štajerskoj, *c)* u dônjoj (slovenskoj) Štajerskoj; pak *a)* u gornjoj Kranjskoj (strana 117.), *b)* u dônjoj Kranjskoj, *c)* u unutarnjoj Kranjskoj (strana 118.). — *Dônja Austrija* ističe se vrlo znamenitim velikim tvorničarskim obrtom, živom trgovinom i naprednim gospodarstvom.

Gornja Austrija. *Strana 108.* Žiteljstvo Gornje Austrije bavi se većinom gospodarstvom (žito, voće, stoka), obrtom i rudarstvom (sô, smegji ugalj). Mjesto „Zwettl" može se izostaviti. — *Strana 109.: Linz* se nalazi na desnom brijegu Dunava. Na Dunavu kod Greina bili su *negda pogibeljni virovi,* no ti su sada uregjeni. U retku 13. ozdo: mjesto „oružja" reci: *pušaka.* U Hallstattu je golemo keltsko grobište. — *Strana 110.:* Mjesto „Braunau" moglo se izostaviti.

Salzburška. U Salzburškoj se radi planinskih predjela bavi žiteljstvo poglavito stočarstvom i vagjenjem soli. *Salzburg* je *na Salzachi* (ne „na Salzi"). Nije bilo od potrebe navagjati: „Hof-Gasteiu i Wildbad-Gastein" nego samo *Gastein,* glasovito lječište.

Tirol s Vorarlbergom. *Strana 111.:* U hladnijem sjevernom *Tirolu* bavi se žiteljstvo ponajviše stočarstvom, a u toplijem, južnom Tirolu vinogradarstvom i gojidbom svilaca. — *Strana 112.* Mjesta „Bruneck i Innichen" mogla su se ispustiti. — U *Vorarlbergu,* gdje ima dosta šume i pašnjaka, bavi se narod priregjivanjem drva i vrlo naprednim stočarenjem, pa obrtom (poglavito pamučnim).

Štajerska. *Strana 113.* U sjevernoj Štajerskoj bavi se narod ponajviše stočarstvom, vagjenjem željeza i soli, pa željeznim obrtom. U srednjoj i dônjoj Štajerskoj lijepo se razvilo ratarstvo, pa vinogradarstvo (u dônjoj Štajerskoj, a ugalj se vadi u gornjoj, srednjoj i dônjoj Štajerskoj. Štajerska obiluje lječištima i kupalištima. — *Strana 114.* Mogla su se ispustiti ova mjesta „Lipnica, Seckau, Rein, Borovo, Rottenmann, Admont i Pekra". Vordernberg i Neuberg nijesu „željezni rudnici" nego *željezni majdani* (talionice). U mjestu *„Maria Zell"* nijesu „ljevaonice željeza", nego je *u njegovoj blizini ljevaonica željeza. Leoben* je na domak i željeza i soli i uglja. — *U Brucku na Muri* znatna je trgovina željezom i željeznom robom. Moglo se navesti i kupalište *Dobelbad. Maribor* je rodno mjesto Tegethoffa. U *Zidanom mostu* je tvornica cementa.

Koruška. *Strana 115.* U Koruškoj se žiteljstvo ponajviše bavi planinskim stočarstvom, rudarstvom (željezo, a osobito olovo) i po dolinama ratarstvom. — *Strana 116.* U *Celovcu* je velika tvornica strojeva, željezne robe i bjelila (ne „olova"). Šljednje dvije izreke ne odnose se na Celovac, nego *na Sv. Vid:* „U lijepoj se slovenskoj okolini nalazi mnogo rimskih starina (Virunum). Na sjeveru je gospo-svetsko polje, gdje je jošte zavjetna stolica (t. j. kamenita

Digitized by Google

stolica sa staro-slovjenskim napisom) koruških vojvoda.“ S te je stolice koruški vojvoda, poslije svečanoga poklonstva svojih podanika, lena im podjeljivao. Ista se stolica čuva u narodnom domu u Celovcu. *Trebiž* (Tarvis) dolazi od lat. Tres viae tropuće. Moglo se ispustiti: „Borovlje, opatija Sv. Pavla, Wolfsberg i Gornji Bjelani“. Sv. Krv (Heiligenblut je visoko 1400 *m* (ne „1300 *m*“).

Kranjska. U Kranjskoj se bavi žiteljstvo poglavito rudarstvom (živa, željezo, ugalj), stočarstvom i ratarstvom. — *Strana 117.* Mjesto „Loka“ moglo se izostaviti. Uz mjesto „Radoljica“ moglo se dodati: (Radmannsdorf), a uz Tržić: (Neumarktl). — *Strana 118.* „Novomjesto“ (na Krki) zove se sada *Rudolfovo* (Rudolfswerth). U retku 8. ozgor: ispravi „radi svojih veličanstvenih špilja“ u: *radi svoje veličanstvene špilje istoga imena* (Postojna). *Crkvičkom jezeru* voda pritječe i otječe *podzemnim šupljinama,* a ne „ponikvama“ jer *se voda ponikvama stače,* a ne rastače, pa bile ponikve nadzemne ili podzemne.

Primorje (austrijsko). U „austrijskom primorju“ je *podneblje* dosta toplo, osim doline gornje Soče. Zima je kratka i blaga, a ljeto vruće. Krševiti *predjeli* slabo su plodni, no s toga su doline Soče i njezinih pritoka većinom blagoslovene. Osim kukuruza i pšenice uspijeva tamo i riža, južno voće i vino, a ista maslina siže u Goricu. Stočarstvo i rudarstvo je neznatno, no za to je u Gorici znatno *svilarstvo,* a u Istri *dobivanje soli.* Osim mjesta: Trsta, Gorice i Gradiške posvuda je još mala obrtnost. *Trgovina* je od velikoga zamašaja, jer cijelo primorje ima dosta dobrih luka. — *Strana 119.* U retku 14. ozdo: mjesto „carski dvorac“ metni: *dvorac nesretnoga meksičkog cara Maksimilijana.* Mjesta: Kostajnica i Nabrezina nijesu od velike znamenitosti. — *Strana 120.* Mjesto „Bovač“ moglo se ispustiti. U retku 12. ozdo: Mjesto Lošinj“ metni: *Veliki Lošinj,* a u retku 10. ozdo izostavi izreku: „kraj ovoga leži Veliki „Lošinj“. „Na zapadnoj obali otoka Čresa“ nije samo „istoimena luka“, nego *istoimeni grad i luka.* U Čresu je znatno brodarstvo i ribarstvo.

Češka. U retku 2. ozdo: Mjesto „mojsijevci i protestanti“ metni: *protestanti* (2·2%) i *mojsijevci* (1·6%). *Strana 121.:* Češka je najblagoslovenija *zemlja* evropska. U njoj ima dosta vode na sve strane. Samo su joj viši predjeli okrajnih gora na jugo-zapadu, sjevero-zapadu i sjevero-istoku opori i slabo plodni. U Češkoj prija podneblje posvuda *ratarstvu,* a tle daje obilati plod. Najrodniji su predjeli oko Kraljičina Graca, Litomjerica, Žateca (Saaz) i Toplica. U Češkoj uspijevaju sve vrste evropskog žita (osim kukuruza), hmelj je upravo izvrstan (kod Žateca), voća ima u obilju, a i vinova loza rodi (zasagjena za Karla I. [IV.] kod: Melnika, Usti nad Labom i Praga). Na osobitom je glasu gospodarstvo šumsko i *stočarstvo,* a obilatih se dohodaka dobiva od *riba* iz ribnjaka (ponajviše šarana). Češka je od starine na glasu sa svojih korisnih *ruda:* srebro, cinak, željezo, olovo i granati; uglja ima neizmjerno mnogo (Slano, Rakovnik, Kladno), ali soli nema. Obilje vodene snage i ugljena, pa gustoća žiteljstva udariše temelj veličajnom *tvorničarskom obrtu* u Češkoj. Najvećma se razvio obrt tkanina (platnena, pamučna, poluvunena i vunena roba) i kovinski obrt (strojevi), a stakleni obrt pače je na svjetskom glasu. Golema je proizvodnja šećera od repe, pa pivovarstvo i porculanska roba. Gusto žiteljstvo, bogatstvo prirodnih proizvoda i veliki tvorničarski obrt podigoše živu *trgovinu,* koju unapregjuje osobito na sve strane razgranjena željeznička mreža. Češku posjećuje velika množina stranaca radi mnogih *ljećišta,* od kojih su nekoja radi svoje ljekovitosti na najboljem glasu. — *Strana 122.:* „Hoheneble“ ispravi u: *Hohenelbe. Josefov* je najljepša tvrgjava u Češkoj. *U Litomjericama* je znamenit obrt i trgovina. Južno-istočno od Jičina nalazi se *Sadova* (bitka 1866. godine). *Mlada Boleslava* jest veliko žitno tržište. — *Strana 123.: U Domažlicama* se prave ponajvećma ogledala. *Aš* vodi živahnu trgovinu. *Kraslice* su središte čipkarstva. *Homutov* je poznat sa svoga platnarstva i suknarstva.

Moravska. *Strana 124.* Moravska je većim dijelom veoma plodna. U njoj je *ratarstvo* lijepo napredovalo, osobito u rodnoj Hani (jugo-zapadno od Olomuca). Voćarstvo se dobro isplaćuje, a isto tako povrćarstvo i vinogradarstvo. *Ovčarstvo* je od velikog zamašaja, a vuna s oplemenjenih ovaca vrlo je dobra. Zemlja obiluje *ugljem i željezom,* ali nema soli i dragih ruda. *Veliki obrt* (suknarstvo, platnarstvo, tvornice sladora i željezne robe) daleko je dotjeran pa se mnogo i za izvoz radi, poglavito za jugo-istočni kraj Evrope i za Tursku. Moravska se broji megju najnaprednije zemlje monarhije. — *Brno* leži na rtu ili izbojku (ne „visu“) oniska

Digitized by Google

brežuljka. U Brnu je čuveni dvorski samostan (od godine 1353.). Za Brno su njegovi sajmovi od velikoga zamašaja. — *Strana 125.:* Ispravi „Šternberk“ u: *Sternberg.* U *Kromjerižu* je nadbiskupski dvor, gdje je bio državni sabor 1848.—1849. godine. Blizu *Moravske Ostrave* jesu golemi željezni majdani. „Breclav (Lundenburg)“ može se ispustiti.

Šlezija. *Strana 126.:* Radi gorovitosti i hladnog podneblja ne podmiruju ratarski proizvodi u Šleziji domaće potrebe. Ovčarstvo je izvrsno, a veoma veliko je obilje kamenoga uglja. Tvorničarski obrt nalazi se u punom naponu (poglavito platnarstvo i suknarstvo), te se Šlezija može brojiti megju najobrtnije zemlje monarhije. — Šleziju rastavlja moravsko područje na dva nejednaka dijela, i to: bivšu kneževinu *Opavu s Krnjavom* (Jägerndorf) i vojvodinu *Tješin* — U retku 2. ozdo: ispravi „Frideck“ u: *Friedeck.*

Strana 127.: **Galicija i Vladimirija** jesu većim dijelom plodovite. U njima ponajbolje uspijevaju žita. Prostrani travnici unapregjuju stočarstvo. Neiscrpive su naslage soli i uglja, a veliko je obilje petroulja. Obrtnost je još na niskim granama, te je spomena vrijedno samo: platnarstvo i suknarstvo, kožarstvo i pravljenje sladora od repe. — *Strana 128.:* „Zolkiev“ ispravi u: *Žolkiev. Izvozi petroulja* prostiru se po karpatskom prigorju od Drohobiča na zapad sve do Sanoka na Sanu. Stolna crkva u Krakovu potječe iz 14. (ne „12“) stoljeća. U Krakovu je sveučilište s bogatom knjižnicom, a ne „tehnika“, jer ove i nema. Tamo je i umjetnička škola. — *Strana 129.: Sajbuš* vodi veliku trgovinu drvima. *Solnici u Vjelički* jesu na tri sprata, jedan nad drugim izdubljeni sa duljinom oko 600 *km.* U tom podzemnom prostoru načinjena je crkvica, velika plesaona, slano jezerce i druge potrebštine za život i rad. U retku 9. i 10. ozgor: Mjesto „ishitrene zlatne tvorine“ metni: patvoreni nakiti od zlata i dr. („unechte Schmuckware, Goldware“).

Bukovina. U Bukovini ima Nijemaca 19% (ne „21%“), a Poljaka 4%. — Polovina Bukovine još je šumom prekriljena. U plodnim dolinama Dnjestra i Pruta bavi se narod ratarstvom, osobito sagjenjem kukuruza. Pčelarstvo je znatno, a obrt je istom u zametku. U Sučavi je velika prevozna trgovina, zavjetno mjesto sa golemim sajmovima.

Ugarska s Erdeljem. *Strana 131.:* Ugarska je još i danas većim dijelom zemlja prirodnih prvotnih proizvoda, t. j. prava *gospodarska zemlja,* gdje *75% živi o gospodarstvu. Pšenica* je glavni prirod Ugarske. Obrt i trgovina znatno zaostaju za zapadnim zemljama monarhije. Ugarska nadmašuje bogatstvom prirodnih proizvoda većinu evropskih zemalja. Žita se dobiva preko domaće potrebe. Vinogradarstvo je po svojoj količini od velikog zamašaja, a po svojoj vrsnoći na daleku je glasu. Duban izvrsno uspijeva. *Stočarstvo* se na veliko goji (osobito: goveda, konji, ovce i svinje), a *riba* po rijekama ima u velikom obilju. Ugarska pripada po vrijednosti *ruda* megju najbogatije zemlje evropske. Dragocjene rude (zlato i srebro), željezo mjed, sô i ugalj vade se na veliko. Ugarska ima *63* (ne „64“) *županije.* Razdioba Ugarske na „Predunavlje, Zadunavlje, Pretisje i Zatisje“ nije posve odregjena i izvjesna. Bolje bi bilo, da je rečeno: *Područje s lijeve strane Dunava, područje s desne strane Dunava, područje s desne strane Tise, područje s lijeve strane Tise.* Ne bi bilo na odmet, da su u pojedinim područjima *imena županija* navedena. U području s lijeve strane Dunava jesu ove županije: peštanska, bačko-bodroška, ostrogonska, nogradska, hontska, barška, zvolenska, liptovska, oravska, turčanska, trenčinska, njitranska i požunska.

Budimpešta je *prijestoni grad.* U Budimu je *honvedski spomenik,* a ne „spomenik Slobode“, jer ovaj nije još ni podignut. Na mjesto spomenika gjenerala Hentzija postaviće se *spomenik kraljici Jelisavi,* a spomenik Hentzijev postavljen je kod c. i kr. kadetske škole. — *Strana 132.:* Megju znamenitim zgradama u Pešti nije napomenuta *veličajna sabornica* na dunavskoj obali. U retku 11. ozgor: Mjesto „domoljuba Deaka“ reci: *Državnika i političara Deaka. Rakoško polje* nalazi se *istočno* (ne „južno“) *od Pešte.* Na tom su se polju obdržavali državni sabori sve do 1525. godine (ne do „1515.“ godine). U retku 18. ozgor: Ispravi „na goletnoj ledini“ u: *na pjeskovitoj ledini.* U retku 17. ozdo metni veliko mjesto *Sombor* (27.000 žitelja), znatno tržište za žito i stoku, pa srpska učiteljska škola za muške i ženske. *Senta* je jako žitno tržište. *Ostrogon* ima 10.000 žitelja (ne „20.000“). *Požun* je *Velikomu Čalokezu na zapadu,* a ne „malomu Čalokezu“. U *Požunu* je pravoslovna akademija.

Digitized by Google

Strana 133. U području s desne strane Dunava jesu ove županije: baranjska, šomogjska, tolnajska, stolno-biogradska, komoranska, gjurska, vesprimska, zalajska, željezna, šopronjska i mošonjska. — *Kamenec* se zove i *Subotište* (Szombathely). „Sv. Gotard" ispravi u: *Sv. Gotthard. U Pečuju* je pravoslovna akademija.

U području s desne strane Tise ima 10 županija (ne „11"), a te su: heveška, solnočka, boršodska, abanjsko-tornajska, gemerska, sepeška, šaroška, zemplinska, ungvarska i bereška. *Strana 134.: U Košicama, Jegru i Prešovu* jesu pravoslovne akademije. „Diös-Györ" ispravi u: *Diós-Györ. Solnok* je znamenito tržište s drvima i stovarište soli. *U blizini Prešova* jesu *nalazišta opala,* a ne „majdani". „Bargjeov" ispravi u: *Bardiov. U Ungvaru* je grčko-katolička bogoslovija.

U području s lijeve strane Tise jesu ove županije: torontalska, tamiška, krašovsko-severinska, čongradska, bekeška, čanadska, aradska, silagjska, biharska, hajdujska, sabolčka, satmarska, ugočka i marmaroška. — „Njiredžhaza" ispravi u: *Njiredhaza. Debrecin* ima 57.000 žitelja (ne „70.000"). *Veliki Varadin* ima 40.000 žitelja (ne „35.000"). U njemu je pravoslovna akademija. „Oroshaza" ispravi u: *Orošhaza.* „Makov" ispravi u: *Makovo. Segedin* ima 86.000 žitelja (ne „100.000"). *U Aradu* je bogoslovija za Rumunje grčko-istočne vjeroispovijesti. U Aradu se je rodio Sava Tekelija, koji je ostavio cijelo svoje veliko imanje, da se iz njega najvrsniji mladići srpski na peštanskom sveučilištu i tehnici bečkoj učiti i uzdržavati mogu. U retku 3. ozdo: ispravi „Maroš" u: *Moriš.* U retku 1. ozdo: Mjesto „riže" metni: *zobi,* a „Temešvar" ispravi u: *Tamišvar* ili Tamišgrad. — *Strana 135.:* Tamišvar ima 40.000 žitelja (ne „46.000"). U njemu je rimo-katolička bogoslovija. Tu su se mogla spomenuti i trgovišta: *Čakovo,* južno od Tamišvara, rodno mjesto Dositeja Obradovića, za tim: *Lugoš,* istočno od Tamišvara, sijelo rumunjskoga grčko-katoličkoga biskupa. Mjesto „Veliki Sv. Nikola" moglo se izostaviti. U *Pančevu* je znatno svilarstvo, pa trgovina: hranom, rogatom marvom, svinjama, drvima i ribom. U retku 10. ozgor: Ispravi „željezarama" u: *talionicama željeza* (u Rešici), a u retku 11. ozgor: mjesto „tutije" metni: *kamenoga uglja* (u Oravici i Moldavi). U Mehadiji nijesu *„toplice Herkulove* i *rimske starine",* nego u *blizini Mehadije,* t. j. u t. zv. Herkulovim toplicama. *Ada Kale* ili Nova Oršava blizu je Stare Oršave.

U Erdelju su ove županije: hunjadska, dônjo-biogradska, aranjoš-tordajska, kološvarska, solnočko-dubočka, bistričko-nasodska, moriš-tordajska, malo-kokelska, veliko-kokelska, sibinjska, fogaraška, brašovska, trojna (haromszék-megye), čikska i udvarheljska. — U retku 19. ozgor: Uz „sikulski" metni: *madžarski.* U retku 19. ozdo: Ispravi „Maroš" u: *Moriš.* — Velika kneževina *Sedmogradska ili Erdelj* zaprema do 56.000 km^2 sa 2,251.000 žitelja, koji su *po narodnosti:* Rumunji (57%), Madžari (31%), Nijemci (10%) i dr., a *po vjeri:* grčko-istočna (30%), grčko-katolici (28%), rimo-katolici (13%), protestanti (24%), unitarci (2·3%), mojsijevci (1·7%) i dr. — *Kološvar* ima 33.000 žitelja (ne „40.000"), znatan obrt i trgovinu. *Kiselica Borsek* ili Borsik (ne „Boršek"), nije u području Moriša (ne „Maroša"), nego u *području Bistrice* odnosno Sereta. *Brašovu* (ne „Brašov") ima 31.000 žitelja (ne „35.000"). *Strana 136.: Sibinj* ima 22.000 žitelja (ne „30.000"). U njemu je stolica rumunjskoga grčko-istočnoga nadbiskupa sa bogoslovijom, pak pravoslovna akademija.

Bosna i Hercegovina. *Banjaluka* će biti na mjestu rimskoga *Ad Fines* (ne „Castra"). Ad Fines je bio na putu iz Salone u Panoniju. Tim putem provališe Obri (Avari) u rimsku državu, te sadanju Bosnu poplijeniše. *Bosna i Hercegovina megjaše s Crnom Gorom na jugoistoku* (ne „jugo-zapadu"). — *Strana 137.* U retku 2. ozgor: Ispravi „krajinom Bosanskom" u: *Krajinom bosanskom.*

Gore i vode. Sve bosanske vode ne gube se u „oveću nizinu posavsku", jer na četiri mjesta udaraju u samu Savu. Bosna nije „stupnjevina", a ni Hercegovina „kotlina". Hercegovina je visočje, koje se tavanasto spušta (ne „ruši") prema moru. U Bosni i Hercegovini nema posebnog „središnjeg planinskog pojasa", nego samo *razvodni gorski povor.* U retku 16.—17. ozgor ispravi „Vitoroga" u: *Vitorog. Zec planina* je visoka 1939 *m* (ne „2160 *m*"). „Vučja Lelija" ispravi u: *Lelja.* U retku 18. ozdo ispravi „Vučja" u: *Vučjak,* a „Borje" u: *Borja.* U retku 16. ozdo izostavi „Kraljevo", a u retku 15. ozdo mjesto „Vareš" metni: *Zvijezda.* — Bosansko-hercegovačko gorje prikazano je uopće vrlo mršavo bez pravoga gra-

Digitized by Google

gjevnog i izglednog saveza i reda. Ni kod polja se ne zna, kako su poredavana, jer se skače iz Bosne u Hercegovinu i opet natrag bez svake nužde. Trebalo je razlikovati: *polja* i *doline*. U retku 8.—7. ozdo: ispravi „Skopljansko polje" u: *Skopaljsko polje,* a „Lijevanjsko polje" u: *Livanjsko polje.* Nijesu napomenute plodovite ravnice: *Lijevče polje* (na ušću Vrbasa), *Ivanjsko polje* (na ušću Ukrine) i *Podrinje* (na ušću Drine). — *Strana 138.:* U retku 14. ozgor ispravi „na Borju" u: *na Borji.* — *Bosna protječe* ove prodolice: Sarajevsku, Zeničku, Žepačku, Dobojsku i Kotorsku. Bosna prima s lijeve strane: *Fojnicu s Lepenicom,* a ne „Lepenicu s Fojnicom". *Piva i Tara stječu se* kod sela Huma na crnogorskoj megji, a ne „pod Fočom", već daleko *iznad Foče. Drina* je brodiva od Višegrada za splavove, a od Zvornika za parobrode. Megju lijevim pritokama Drine nije napomenuta *Prača.* „Drinjača" ispravi u *Drinača. Neretva* teče sve do Bjelopolja (ne „Mostara") uskim koritom, koje se mjestimice raširuje u plodne prodolice (kod Konjica i Jablanice). Više (ne „niže") Mostara dolazi Neretva u oširoko Mostarsko polje, a ispod Počitelja prelazi u „prostranu i rodnu nizinu". Kamenito, nejednako korito čini, te je Neretva mjestimice široka i duboka, a mjestimice opet posve uska i plitka, pa tvori mnoge skokove i bukove. Neretva prima s lijeva poznatu *Bunu* vodu. „Trebinjštica" ispravi u: *Trebinjčica,* a „trebinjsko polje" u: *Trebinjsko- i Popovo polje.* Osim gorskog jezera Plive spomena je vrijedno i *Boračko jezero* (20 *km* jugo-istočno od Konjica). Osim Mostarskoga blata trebalo je navesti i *Hutovo blato* (u Hercegovini).

Rudna vrela. *Strana 139.: U Banjojluci* su sumporne *Toplice,* a kod Banjeluke slatina *Ilidže.* U retku 3. ozgor mjesto „slatina" metni: *kiselica i slatina.* Bolje reći, da je *Kiseljak nedaleko Fojnice,* nego „kod Fojnice". Megju rudnim vrelima u Bosni nije napomenuto glasovito *željezno vrelo s arsenom,* t. zv. *Crni Guber* (kod Srebrnice) s veoma ljekovitom vodom za bljedokrve i grozničave. Crni Guber jedina je naravna arseno-željezna voda u cijeloj Evropi. Milijuni boca te ljekovite vode šalju se na sve strane svijeta, a osobito u: Englesku, Nizozemsku, Dansku, Švedsku i Ameriku.

Podneblje. Srednja množina padavina *u Bosni* iznosi 934 *mm.* Kiše su većinom proljetne i jesenske. Srednja je temperatura 9° C. Najviša je temperatura u Banjojluci u augustu (39° C), a najniža takogjer u Banjojluci u januaru (20° C). *U Hercegovini* je srednja množina padavina 1629 *mm,* i to ponajviše jeseni i proljeti, što prouzrokuje česte bujice, poplave i elementarne nezgode. Ljeto ima malo padavina, s toga i nastaje tada nestašica vode, i to ne samo radi duge suše, nego i radi prokapljivosti tla. Srednja je temperatura 10° C. Najviša je temperatura u Mostaru u augustu (44° C), a najniža u Gackom polju u januaru (14° C). U Hercegovini već uspijeva južno voće.

Gospodarstvo. U Bosni i Hercegovini jest u istinu „ratarstvo još na vrlo niskom stupnju razvitka", ali se i u tome u novije doba pokazuje zamašan napredak. Za pouku naroda osnivaju se *poljoprivredne postaje* radi unapregjivanja poljodjelstva i stočarstva. Takve postaje jesu ujedno odgojilišta i učilišta domaćih seljačkih sinova za razumno gospodarenje. Do sada su podignute poljoprivredne postaje u Modriću (Posavina), Livnu, Gackom i kod Ilidža (blizu Sarajeva). U Bosni i Hercegovini ima *plodovita tla preko* 98% i to: oranica 21·62%, vrtova 0·95%, livada 6·79%, vinograda 0·11%, pašnjaka 16·50%, a *šuma* 52·10% (ne „45%"). *O poljodjelstvu žive preko* 88%. Najbolje rodi *kukuruz* (oko 4 milijuna hektolitara), za tim: *ječam* (oko 1 milijun hektolitara), *pšenica* (oko 1 milijun hektolitara), pa *zob* (oko ½ milijuna hektolitara). U svemu se nagje oko 7 milijuna hektolitara žita (ne samo „3 milijuna hektolitara"). Za unapregjivanje voćarstva i vinarstva osnovane su *voćarske i vinogradarske postaje* u: Derventi, Travniku, Mostaru, Lastvi i Sutorini. U Bosni su većinom voćarske, a u Hercegovini vinogradarske postaje. — U Bosni i Hercegovini *stočarstvo* svudilj napreduje ukrštavanjem i uzgajanjem domaće stoke sa plemenitijim stranim pasminama. *Goveda* ima oko 1½ milijun (ne „800.000"), *ovaca* oko 3,230.000 (ne „800.000"), *koza* oko 1,447.000 (ne „500.000"). *konja* 233.000 (ne „160.000") i preko 6000 magaraca i mazgi. *svinja* oko 660.000 (ne „500.000"). Pčelarstvo ponajljepše napreduje oko Mostara.

Rudarstvo. U Bosni se kopa na veliko *željezo* (kod Vareša), *hrom* (kod Duboštice, sjeverno od Vareša), *mangan* (kod Čevljanovića, jugo-istočno od Vareša), *mjed* (kod Sinjakova,

Digitized by Google

nedaleko Jajca) i *antimon* (kod Čemernice, blizu Fojnice). Osim toga ima ponešto: srebra, zlata, žive, stive, mramora i okera (žute zemlje za boju). *Kameniti ugalj* se na veliko vadi kod Zenice i Kreke (blizu Dônje Tuzle). Sô se vari iz slanih vrela kod Dônje Tuzle (Siminhan i Kreka), a nagjena je i kod sela Slanca (u krupskom kotaru).

Obrtnost. *Strana 140.: Kovinski obrt* nije po svojoj vrijednosti ni po vrstama prikazan kako treba. Oružje (puške, sablje i handžari) nema više svoje nekadanje vrijednosti. Proizvagjanje svakovrsne željezne robe sveudilj napreduje. Od željeza se prave razne sprave za domaću potrebu. Bosanske su kose od davnine na dobru glasu. Za talenje željeza iz rude sagragjena je u Varešu velika *zemaljska talionica,* a u Zenici *valjačnica.* Za unapregjivanje kovačkog i kolarskog obrta osnovana je u Sarajevu kovačka i kolarska škola, pak bravarska škola sa stolarskom. Po cijeloj zemlji (naročito u Sarajevu) izragjuje se mnogo *mjedene robe* (osobito kotli, pladanjanke ili tepsije, vrči ili ibrici za vodu i posudice za kavu). Od zlata i srebra izragjuju se ukusne stvari u: Sarajevu, Foči i Livnu; a srmom izvezeni livanjski cigaraluci lako se rasprodaju.

Tkaneni obrt. Sagovi za izvoz prave se u Sarajevu, Prozoru, Foči, Zenici i Livnu. U Sarajevu je zemaljska *tvornica ćilima,* u kojoj se na veliko izragjuju persijski ćilimi za prodaju. — *Kožarstvo* je prilično razgranjeno po cijeloj zemlji. Kože se najviše učinja u: Visokome i Derventi. U Jeleču (kod Foče) ima zemaljska *kožarnica,* gdje se proizvode: potplati, safijan, kordovan, koža za: cipelare, tapetare, knjigoveže, galanterijsku robu i dr. U Travniku je tvornica za finu kožu. — Velike državne *tvornice duhana* nalaze se u: Sarajevu, Mostaru i Travniku.

Drvenarija nije ni napomenuta, premda u zemlji ima 137 jednostavnih vodenih pilana i *7 paropilana,* koje izragjuju do $^1/_2$ milijuna metričkih centi sirova drva na godinu. *Tvornica pokućstva* jest u: Sarajevu i Mostaru. U Derventi je *tvornica štapova,* koji se rasprodaju po našoj monarkiji, Njemačkoj i Engleskoj. Pod Štit-planinom podignuta je *tvornica za impregniranje bukovine* za željezničke podvale. U Teslići je *tvornica za proizvagjanje raznih destilata iz drva* (drvna žesta ili methylov alkohol, drvna kvasina ili katran, vapnikov acetat i brikets-ugalj). To je najveće poduzeće te ruke u cijeloj Evropi, osnovano na dionicama berlinskih i bečkih tvrtki i bosanske zemaljske vlade. Glavna je svrha toj tvornici, da se unovči ogromna zaliha prastare bukovine i drugog drveća oko Pribinića. Osim suhe destilacije drvo se i mumificira, da ne može truhnuti i pucati, niti se inače oštećivati. Pri tom je poslu uveden posebni način mumificiranja drveta, koji se za sada jedino u Bosni primjenjuje.

Osim napomenutih tvornica ima još: tvornica za sušenje šljiva u Brčkom, tvornica šljivovice — višnjevice — borovičke u Čelići (nedaleko Brčkog), tvornica špirita, lojenih svijeća i paromlin u Dônjoj Tuzli, tvornica koksa u Kreki (kod D. Tuzle), tvornica amonijakove sode u Lukavcu (nedaleko D. Tuzle), rafinerija petroulja u Bos. Brodu, pak tvornica likera i sapuna u Sarajevu.

Trgovina i promet. Iz Bosne se *izvoze* na veliko *francuske dužice* (preko 15 milijuna komada na godinu) i *druga drvena gragja,* za tim: *vuna, ćilimi, noži* i dr.; *uvozi* se pak: *brašno, vino, pivo, ljevana roba, staklenine, porculan, petroulje i pokućstvo.* — Trgovinu i promet potpomažu *novčani zavodi,* i to: dionička narodna banka, filijala Union-banke i bosanska mjenjačnica u Sarajevu; dionička štedionica u Brčkom i kotarske pripomoćne zaklade, osnovane skoro po svim kotarima u zemlji. Te zaklade daju seljacima zajmove uz male postotke u gospodarstvene svrhe. — *Duljina željezničkih pruga* (nije još „mreža“) iznosi u Bosni i Hercegovini oko 900 *km* (ne „800“). Željezničke pruge nijesu posve podesno poredane. Najprvo se mogla navesti pruga: Sunja—Dobrlin—Novi—Prijedor—Banjaluka, a za tim: Bos. Brod—Sarajevo. Na ovoj pruzi trebalo je *Sarajevo* (kao glavnu prugu) *dolje* postaviti, a *Čevljanovići* (ne „Čevljanović“) pak *gore,* kao odvoj.

Duševna kultura. *Strana 141.* Iza retka 7. ozgor dodaj: Muhamedovci su podregjeni svome vrhovnom duhovnom poglavaru *reis-ul-ulemi* (u Sarajevu). U Bosni i Hercegovini ima dosada *oko 200 narodnih osnovnih* ili „općih“ *škola* (ne „oko 260“), jer su ostale konfesijonalne ili vjeroispovjedne škole. Preparandije ne pripadaju megju srednje škole, nego megju stručne zavode. Nižih trgovačkih škola ima 9 (ne „11“). Za duševnu kulturu u zaposjednutim

Digitized by Google

zemljama od velikoga je zamašaja *zemaljski muzej* u Sarajevu, pak novosagragjeni *društveni dom* (takogjer u Sarajevu).

Uprava i topografija. U retku 18. ozdo: Ispravi „cara i kralja ugarskoga“ u: *cara i kralja austro-ugarskoga. Zemaljska vlada* za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu *dijeli se na četvero,* i to: odio za nutarnju političku upravu s odsjekom za bogoštovlje i nastavu, pak odjeli za: financijsku upravu, pravosugje i graditeljstvo. Po tome nije ispravno, da se „zemaljska vlada dijeli u tri odjela: *a)* za unutarnje poslove, *b)* za bogoštovlje i nastavu i *c)* za pravosugje, a financijske poslove obavlja zemaljsko financijsko ravnateljstvo“. Bosna i Hercegovina *imaju 52* (ne „41“) *kotarske oblasti. — Strana 142.:* Okružja nijesu ni po uredovnom broju, ni po zemljopisnom položaju poredana. *Okružja* bi bilo dobro ovako poregjati: sarajevsko, travničko, bihaćsko, banjalučko, tuzlansko (ne „zvorničko ili doljno-tuzlansko“) i mostarsko okružje. U retku 15. ozdo: Ispusti „(puške, sablje, noževi)“. Uz Sarajevo trebalo je napomenuti i *Ilidže* na potoku Željeznici, sumporne toplice i poljoprivredna postaja sa planinarskim gospodarstvom na Igmanu. Kraj Ilidža je glasovito prehistorijsko nalazište (u Butmiru). Ilidže su pravo sarajevsko lastovo (zabavište, razbibriga). *U Fojnici* je poznati starodrevni franjevački samostan. U tome se samostanu čuva kopirana grbovnica nekadanjeg bosanskog plemstva, koje se po padu Bosne (1463. godine) ili iselilo, ili poislamilo ili svoje plemstvo zanemarilo. I *u Kreševu* je stari znameniti franjevački samostan. *Visoko* ima do 4000 žitelja. U njemu se na veliko učinjajn kože i grade opanci. *Olovo* pripada tuzlanskom (ne „sarajevskom“) okružju. Olovo je bilo u srednjem vijeku znatno rudarsko mjesto. Olovni proizvodi izvažali su se u Dubrovnik i Italiju. *Rogatica* je muhamedovačko nabožno i umno stjecište. Tu je najviše hadžija, spisatelja, kurano-znanaca (hafiz), hodža (svećenik) i kadija (sudaca). *U Višegradu* je iz narodne pjesme poznati most na 11 okana, što ga je 1571. godine sagradio glasoviti veliki vezir Mehmed paša Sokolović, rodom iz toga kraja. Oko Višegrada ima mnogo karaula (stražarnica). *Čajniče* (ne „Čajnica“) ima krasan položaj. To je znamenito staro trgovačko mjesto (na putu Dubrovnik—Carigrad) i čuveno zavjetište za istočno-pravoslavne. „Goražda“ ispravi u: *Goražde.* U retku 3. ozdo: mjesto „jezuitsku“ metni: *katoličku,* a u retku 1. ozdo dodaj: Nedaleko Travnika je *Gučja gora,* glavna tvrgja franjevačkog reda u Bosni. — *Strana 143.: Livno* ima oko 5000 žitelja. U njemu je živa trgovina konjima i vunom sa susjednom Dalmacijom. Tu je poljoprivredna postaja sa planinarskim gospodarstvom na: Osječenici, Hrbljini i Krugu planini. *U Bugojnu i Gornjem Vakufu* zgotavljaju se dobri valjkasti mlinci za kavu. Tamo se prave i lijepe korice za noževe. *Jajce* imo do 4000 žitelja. U Jajcu, u franjevačkoj crkvi, počivaju kosti (nagjene na Carevu polju 1888. godine) pošljednjeg bosanskog kralja, Stjepana Tomaševića. *Zenica* ima preko 4000 žitelja. U njoj nije znatna industrija tkalačkih i kožnih rukotvorina“, nego je tamo: tvornica papira, valjačnica željeza, rudokop kamenog uglja i zemaljska kazniona. U travničkom okružju mogla se navesti varošica: *Glamoč* i *Županjac.* U retku 15. ozgor: Ispravi „Castra“ u: *Ad Fines.* Uz Banjuluku je *samostan trapista.* Trapisti se bave raznim obrtima i gospodarstvom. Sir im je na daleko poznat. Nedaleko Banjeluke znatna je njemačka naseobina: *Ober-* i *Unter-Windhorst,* gdje se žitelji bave poljodjelstvom i obrtom. *U Bos. Brodu* je rafinerija petroulja i lijep spomenik na uspomenu onoga časa, kada je naš kralj prvi put stupio na bosansko zemljište (godine 1886.). *Derventa* ima 5000 žitelja, tvornicu štapova, poljoprivrednu postaju i velike sajmove. *Tešanj* ima 7000 žitelja, a *Bihać* 4000 žitelja. U Bišću je živa trgovina stokom i žitom. Bihaćska okolina (Jezerine i Ripač) puna je raznih starina. „Vrangorač“ ispravi u: *Vrnograč.* „Iz povjesti turskih ratova poznata“ su i ova mjesta: Cazin, Kladuša Velika i Kladuša Mala, Sokolac i dr. — „Prijedor, Novi bosanski, Kostajnica bosanska i Dubica bosanska“ pripadaju banjalučkom okružju (ne „bihaćskom“). *Prijedor* ima 5000 žitelja, živu trgovinu sa žitom i velik zavod za gojenje peradi. — *Strana 144.* „Zvorničko (doljno tuzlansko) okružje“ ispravi u: *tuzlansko okružje.* U okolini Dônje Tuzle jesu znatni ugljenici (u Kreki). *Gradačac* „ima dobre *toplice*“ (ne „Gračanica“). Nedaleko Gračanice izbija *željezna kiselica.* „Šamac“ ispravi u: *Bos. Šamac. Brčko* (Brčka) ima oko 6000 žitelja. To je ponajprvo trgovačko mjesto u zemlji. *Bijeljina* (ne „Bjelina“) ima 9000 žitelja. Blizu Bijeljine je *„Franz-Josefsfeld“,* napredna njemačka naseobina iz južne Ugarske. — Njemačkih i drugih naseobina ima već prilično i

Digitized by Google

po ostaloj Bosni. — Za „bogate rudnike kod Zvornika“ još se ne zna. *Srebrnica* je danas na glasu radi tvornice okera i t. zv. Crnog Gubera, vrela ljekovite vode. *U Gackom* su izvedene zamašne melioracijone radnje za odvodnjivanje i navodnjivanje polja. Tu je poljoprivreda postaja sa planinarskim gospodarstvom na Zelen-gori. U retku 7. ozdo: Ispravi „Trebinjščica“ u: *Trebinjčica. Trebinje* bijaše znamenita tvrgjava osmanlijska protiv Crne Gore, Dubrovnika i Mlečana. Oko Trebinja rodi najbolji duhan, pak smokve i vino. *Stolac* je prastaro mjesto, gdje dobro napreduje vinova loza i duhan. Oko Stóca nalazi se starina. *Počitelj* je mjestance, a ne „grad“. *Oko Ljubuškoga* se sadi mnogo duhana. *U Konjicu* ima kamenoga uglja, ali nema „majdana željeza“. — *Foča* pripada sarajevskom okružju (ne „mostarskom“). Ona ima do 4000 žitelja (ne „10.000“). U njoj su lijepe i najstarije džamije u Bosni i Hercegovini. Mogla se napomenuti i jaka sadanja utvrda *Bilek* (Bileće) blizu crnogorske megje.

Kovčežić.

O sveučilišnim naukama saskih narodnih učitelja pišu lipiske učiteljske novine: „Pedagozi (učitelji), koji su na študijama, uživaju osobitu naklonost i pripoznanje filozofijskoga fakulteta. To se nedavno pokazalo, kada se o tome radilo, da se odredbe za doktorske ispite na novo propišu. Po lipiskim novinama izišao je tu prijedlog, da se tijem ispitima pripuste oni, koji imaju svjedočanstvo o svršenoj gimnaziji ili realnoj gimnaziji; no taj prijedlog, koji isključuje učitelje osnovnih škola jedine od te časti, koju može podijeliti sveučilište, pobjedonosno su pobijali profesori, koji baš nijesu mnogo cijenili znanstveni rad tih gjaka (učitelja).

Jednaka se naklonost jasno izražava u raspravljanju jedne druge prilike. Odavna su učitelji osnovnih škola upisivani samo na dvije godine, bili su dakle samo za to vrijeme akademički gragjani i smjeli su se samo za toliko služiti pravom, koje im je tijem pripadalo. Ako je jedan ili drugi htio, da još i treću godinu kao pravi član sveučilišta uči, a ne samo kao „slušatelj“, to se morao obratiti molbom na prosvjetno ministarstvo. Ovo bi tu molbu dalo dvojici profesora i kotarskim školskom nadzorniku, pod kojim je dotičnik najposlije službovao, da oni izreknu svoje mnijenje, da je taj učitelj one dvije godine sveučilišta pravo upotrebio. S jedne strane moglo je ograničeno vrijeme učenja poroditi sumnju, kao da za pedagoge uz kraće vrijeme vezana nauka na sveučilištu u budućem radu nema onog zamašaja kao onih, koji su imali pravo na tri godine učenja. S druge strane označeni postupak s molbama za dozvolu i treće godine u toliko je bio čudnovat, što je rijetko kada kotarski školski nadzornik stekao uvjerenja o nauci molitelja.

Ti i još neki drugi razlozi dadoše povoda lipiskom akademičkom pedagoškom društvu na sveučilištu, te podnesoše jednu predstavku prosvjetnom ministarstvu, u kojoj mole da im se dopuste tri godine za nauke. Ma da je od strane visokog zvaničnog mjesta malo uspjeha obećano, sazove spomenuto društvo skupštinu svih učitelja osnovnih škola koji uče, i pobere jednoglasno odobravanje za svoj postupak. Na to je društvo molbu poslalo ministarstvu. Razumije se, da je tu bio potreban senat filozofskog fakulteta, da svoju izreče. Na zauzimanje gospode profesora, koji sačinjavaju ispitno povjerenstvo za pedagoge, naročito pak zauzimanjem predsjednika toga povjerenstva, gospodina tajnog savjetnika dra Heinzea, dogjoše do željene mete. Naredbom od 30. septembra 1898. dozvoljeno je učiteljima osnovnih škola, koji imaju pravo na to, da mogu slušati na sveučilištu tri godine jednu za drugom. Zaista uspjeh, kome se mogu ne samo molitelji, već i ukupno učiteljstvo radovati![1])

*

[1]) Ne bi li se nešto te ruke moglo stići i u našim krajevima? Zar se našim narodnim učiteljima ne može pripoznati sposobnost za sticanje više znanstvene naobrazbe? Zar nastavnici te kategorije, kada bi im se dala prilika produžiti svoje nauke na sveučilištu, ne bi dali puno više jamstva makar i samo za nastavu na raznim nižim granama više nastave, nego li s prostim ispitom za gragjanske škole na osnovu autodidaktične spreme, kako je to sada običajno? *Ur. „Šk. Vj.“*

Digitized by Google

Nešto o razvitku engleskog školstva za zadnjih šezdeset godina. Predsjednik londonskog School Board (školski odbor u Engleskoj, koji nadzire osnovne škole), Lord Londonderry, u svom godišnjem izvještaju u septembru 1897. iznosi zanimljiv prijegled o razvitku osnovnog školstva u Londonu za vrijeme vladanja kraljice Viktorije, od koga samo neki dio ovdje iznosimo.

Kako Lord Mondonderry kaže, zakon za osnovne škole od godine 1840. ne spominje ništa o „School Board", niti uopće šta o školskom nadzoru. Nego istom kasnije bude riješeno u parlamentu sa pet glasova većine i to pred prilično praznom kućom, da oni, koji plaćaju porez, imaju pravo birati članove u School Board.

U ono vrijeme po prilici, kad je kraljica Victorija stupila na prijesto, bile su u Londonu dvije vrste osnovnijeh škola.

1. Private adventure schools, t. j. privatne škole, koje je vlasnik na svoj trošak izdržavao, gledajući da što više na njoj zasluži.

2. Priličan broj privatnijeh škola, koje su, kad je izišao zakon o nadzoru škola, prosto otkazale vlasti svaku ovisnost od nje.

Većim dijelom škola prve vrste upravljale su ženske (dames schools), o tijem piše član neke komisije, koja je pregledavala školstvo, ovo:

„Glavnica za osnivanje škola nije trebalo, jer nije bilo troškova za izdržavanje... Jedna soba bila je i učiteljev stan i školska soba. Klupa i stolova takogjer nije bilo, jer im ni jedno ni drugo nije trebalo. Dijete donese knjigu kakvu ono hoće, a bez šibe nije bilo. Mali prostor sobe bio im je u dvije ruke koristan. Jedno, što nije trebalo mnogo ložiti, a drugo, djeca bi se onijem pokvarenim vazduhom opila, počela drijemati, te učitelj nije imao muke da ih umiri."

U jednoj nagje drugi član nadzorne komisije oko tridesetero male djece. Najstarijem bilo je devet godina. Čitali su glasoviti satirični roman od Swifta „Cullivers's Reisen", i kanda su sve vjerovali, a i učiteljica nije sigurno znala, da li je sadržaj istinit.

Pri popisivanju poreza od 1851 upravitelja, njih 700 metnuli su mjesto svoga potpisa znak krsta.

Mnogi nijesu na jednostavna pitanja umjeli napisati odgovora.

Lord Shaftesbury priča: Kad je jednu od učiteljica upitao, da li djecu uči vjeronauku, reče: „Ne, sa tri pensa nedjeljno ne mogu i to da učim".

Druga upitana, koliko naplaćuje školarine i šta uči, odgovori: „Mi malo primamo, pa malo i dajemo."

Bolje nije bilo ni u onijem školama, kojima su muški upravljali. Većina je bila nesposobna za rad, a neki bili su samo radi toga učitelji, da imaju odakle živjeti. — Jedva da ih je bilo 5% stručno naobraženijeh. Prije godine 1860. malo je koja škola imala mjesto, gdje bi se djeca igrala.

*

Školske prilike u Transvaalu. Krvava drama, što se odigrava na jugu Afrike, pobudila je dan danas interes za kulturno stanje u zemlji Bura, o kome se svašta po svijetu raznosi. Možda će ga najbolje ilustrovati njihovo školstvo, pa za to evo iznosimo nekoliko bilježaka o školama u Transvaalu i Oranju.

Školske prilike u afričkim republikama Bura nijesu najpovoljnije, ma da je u zadnjim godinama mnogo na bolje okrenulo. O unapregjivanju školstva suglasno se staraju duhovne i svjetovne vlasti. Propovjednička sinoda izdala je strog zakon, da svaki konfirmand osim znaja biblije i katekizma treba da barem umije svoje ime napisati. Pošto se ovaj propis strogo vrši, ima često 18 i 20 godišnjih početnika u školama.

Bur ne zahtijeva, da njegova djeca mnogo znadu, pa ih nerado šalje u vladine škole. Ako kako može, drži on u svojoj kući sâm privatnog učitelja. Bur to čini za to, jer ne može da djecu dulje vremena izvan selišta ostavi, a u drugu ruku nema on pravog povjerenja prama holandijskim učiteljima, makar da ih vlada odlikuje i preporučuje. Mnogi Buri drže, da je dosta, kada njihova djeca 3 do 6 mjeseci idu u školu. Privatni učitelj kod Bura ne može se tužiti, da se mnogo od njega zahtijeva; a u ostalom baš ni na slabu plaću. Obično

Digitized by Google

dobiva mjesečno uz besplatnu hranu, stan i rublje 120 maraka. Kada u nastavi učestvuju i tugja djeca, to jest djeca iz susjednih mjesta, onda im valja plaćati mjesečno 10 maraka školarine.

Dalje imade učitelj i konja stalno na raspolaganje. Učitelj nopće dobro živi. U ostalom i posla ima dosta. Akoprem ima samo pet školskih dana i svaki dan pet nastavnih sati, mora se ipak po vas dan s djecom zabavljati, a u večer im pri izragjivanju zadaća, pomagati. Pokraj toga dolazi Bur sâm po danu oko dvanaest puta, da se raspita čas za ovo, čas za ono, ili da mu učitelj napiše pismo ili putnicu za njegove „Kafere".

Subotom i nedjeljom je prosto; te u te dane „meester" ima ferije.

Dakako da svaki Bur ne može da drži učitelja. Ipak je i za obuku djece siromašnijih slojeva učinjeno što treba.

U slobodnoj državi oranjskoj polazak je škole obvezatan. Knjige daje vlada siromašnoj djeci badava. Tamo vlada osim gradskih i pučkih škola uzdržava još tako zvane „prolazne" škole. To su škole, koje se kod Bura podižu, kada se za to javi dosta školske djece (nikada ispod 10). Vlada šalje onda učitelja na dotično mjesto s mjesečnom plaćom od 200 maraka. K ovoj plaći još pridolazi školarina, koja iznosi kod svakog djeteta mjesečno od 3—5 maraka.

Djeca siromašnih roditelja ne plaćaju školarine. Ove ambulantne škole mogu mjesto promijeniti, to će reći, da se mogu nakon tri mjeseca na drugo mjesto preložiti, pretpostavljajući, da je ovo mjesto najmanje pet engleskih milja (po prilici $1\frac{1}{2}$ sata) udaljeno od najbliže gradske škole.

U gradovima i po selima ima učitelj stalnu plaću, po inokosnim naseljištima nasuprot zavisi plaća o broju školske djece. Za svu djecu četiriju nižih razreda plaća država mjesečno 10 a za više razrede 12 maraka. Djeca imućnih roditelja plaćaju 4—5 maraka školarine. Siromašna djeca ne plaćaju školarine. Za svako siromašno dijete pače plaća vlada jedan dio hrane. Što se napokon same nastave tiče, jesu glavni predmeti: čitanje, pisanje, račun, poznavanje kajdi u pjesmarici i znanje biblije. K tome dolazi još u boljim školama u gradovima, gramatika, povijest domovine i nešto geografije; u višim razredima takogjer crtanje i engleski jezik. U svakom okružju ima po jedno školsko vijeće od tri do četiri člana, kome valja pregledati svake četvrt godine sve škole cijeloga okružja.

Jedan put u godini dolazi k javnom ispitu vladin nadzornik.

Poštovanim čitateljima! *Da jedan put nekako mognemo stizati na vrijeme s izdavanjem „Školskog Vjesnika", koji od prvog početka vazda prekasno izlazi, evo ga odjednoć svih zaostalih osam svezaka šaljemo čestitoj čitalačkoj publici na ruke, moleći je, da nam blago sudi. I ako smo silno zaostali, opet smo se u punoj mjeri odužili, nestegavši lista pod onu mjeru, koju smo mu od prvoga časa odredili, a i što se tiče gragje, birana je kao vazda, niti je u ičemu za dojakošnjom zaostala, pa tako naš „Vjesnik", i ako dolazi kasno, dolazi časno. Neka niko ne krivi uredništvo s toga okašnjavanja, ono svojoj dužnosti zadovoljava u punoj mjeri, i ako je sav uredički i književnički rad urednikov oko „Školskog Vjesnika" sušta noćna rabota.*

Uredništvo će uprijeti sve sile, da mu pogje za rukom uredno mjesečno izdavanje lista, pa će u to ime za prvo vrijeme makar i stegnuti opseg lista, da megjutim ono, što isprva otkine, kasnije opet nadoknadi. Molimo za to dobrostivo strpljenje vrlih naših čitalaca, pa neka kao i dosele, listu sačuraju svoju ljubav i neka ga dojakošnjim obilatim načinom potpomažu. Osobito ga pak preporučujemo brižnoj pažnji narodnih učitelja diljem i širom naše Herceg-Bosne, kojim je u prvom redu namijenjen.

Uredništvo.

Digitized by Google

Ispravci.

U početnim poglavljima članka g. dra Truhelke, Domaća tekstilna industrija u Bosni i Hercegovini, potkralo se u sv. 1.—4. nekoliko pogrješaka. Poštovani čitatelji neka za to izvole ispraviti:

Strana

279., u 12. redu dolje *gospod'stvo* mjesto pospod'stvo;
281., 2. r. d. *čelinom* mjesto celinom;
282., 2. r. gore *cum auro* mjesto comauro; 4. r. d. *unača* mjesto unaca;
283., 1. r. (naslov) *Aksamit i damaškin* mjesto Aksamiti damaškin; 23. r. g. *pandaur* mjesto pandam; 20. r. d. *prutkasta tkanina* mjesto prukasta tkanina; 18. r. d. (naslov) *Ćoha* mjesto coha i 16. r. mj. čoha; u zadnjem redu *rubinićem* mjesto rubenicem;
285., 20. r. g. *„partami“* mjesto pavtami (premda je danas zamijenila pavta starinsko parta); 9. r. d. *filio meo* mjesto filio me; 8. r. d. *concesserit* mjesto conceoserit;
286., 10. r. g. *Korsenwarcher* mjesto Korsenwascher; 14. r. d. *prošivena* mjesto proširena;
287., 4. r. g. ТРЬГЧ mjesto ТРЬТЧ; 5. r. g. БѢЛЮ mjesto БѢЛЮ;
288., 11. r. d. *broem* mjesto brocem;
290., 20. r. d. *Cancellariae* mjesto Cancellario i *sclavicorum* mjesto sclaricorum; 19. i 18. r. d. *interposito* mjesto interpositio;
296., 16. r. d. *brdila* mjesto bodila;
300., 19. r. d. *fraxinus* mjesto frasinus.

Zemaljska štamparija u Sarajevu.

Digitized by Google

Prilog br. 46.013/I.

Generalni program za učeničke knjižnice

državnih viših djevojačkih škola u Bosni i Hercegovini.

I. Pedagogija.

		for.	nč.
1	Bernadzikowska-Belović Jelica: Igre za djecu	1	—
2	— Iskrice	—	50
3	Cantu Cesare-Despot: Zdrav razum i pošteno srce	1	—
4	Dlustuš Ljuboje: Uzgojne prilike u drevnoj Ateni	—	50
5	Fénelon-Širola: O uzgoju djevojaka	—	60
6	Filipović Ferdo: Nauka o domaćem uzgoju	—	20
7	Gall Josip: Nauka o udvornosti i pristojnosti	—	30
8	— O ponašanju	—	30
9	— Poputnina mladu i neiskusnu kroz društvo i život	—	80
10	— Uzor-djevojka	1	—
11	Hajdinjak Andrija: Djetinje sigre	—	35
12	Jambrišak Marija: O pristojnom ponašanju u svim prilikama	2	—
13	— O vladanju	1	—
14	— O ženskom uzgoju	—	20
15	— Znamenite žene	1	50
16	Kolarski J.: O pristojnom ponašanju i čistoći	—	15
17	Lobmayer: Majka nad bolesnim djetetom	—	20
18	Lorković Bl.: Žena u kući i društvu	1	80
19	Mantegazza-Fiamin: Dobro i zlo	—	35
20	Milaković Josip: Majka u našoj narodnoj pjesmi	1	—
21	Индеррссес Р.: Занатлија	—	30
22	Paulić Izidor: Supruga, prava kršćanka	—	—
23	Pestalozzi-Harambašić: Miroslav i Bogoljuba	—	50
24	Stojanović M.: Milan Dragojević	—	80
25	Stražimir Drag.: Mijat Briguša	—	20
26	Tomaseo Nikola: Iskrice	—	40
27	— Misli o uzgoju	1	—
28	Trnski Ivan: Učitelj Dobrašin	—	30

II. Razna poučna djela.

1 i 2	Broz Ivan Dr.: Crtice iz hrv. književnosti, 2 sveska	2	70
3	Cerari-Lang: Život sv. Alojzije Gonzage	—	30
4 i 5	Дера Ђорђе: Искрице из св. писма, 2 sveske	—	20
6	Деспотовић Перо: Живот Д. Обрадовића	—	45
7	Фламармана Камила: Смак света	—	50
8	Gjurašin: Iz bilinskoga svijeta	1	50
9/11	Iveković Fr. Dr.: Život svetaca i svetica božijih za mjesec siječanj, veljaču i ožujak, br. 9, 10 i 11 (tri sveske vezane su u jednoj)	1	50

Digitized by Google

		for.	nč.
12	Iveković Fr. Dr.: Život svetaca i svetica božijih za mjesec lipanj	—	20
13	— Život svetaca i svetica božijih za mjesec srpanj	—	20
14	— Život svetaca i svetica božijih za mjesec kolovoz	—	20
15	— Život svetaca i svetica božijih za mjesec rujan	—	20
16	— Život svetaca i svetica božijih za mjesec listopad	—	20
17	— Život svetaca i svetica božijih za mjesec studeni	—	20
18	— Život svetaca i svetica božijih za mjesec prosinac	—	20
19	Jambrišak Marija: O pristojnom vladanju, eleg. vez.	2	—
20	Јосић: Како је у месецу	—	20
21	Јовановић-Батут: Бранич од заразн	—	30
22	Калић Мита: Српски књижевници	—	10
23	Kišpatić M. Dr: Kukci	—	40
24	— Kukci	2	—
25	— Kukci	2	—
26	— Slike iz rudstva	1	50
27	— Ribe	3	—
28/30	— Slike iz bilinskoga svijeta, 3 sveske	5	20
31	— Slike iz geologije	1	50
32 i 33	— Životinje, 2 sveske	—	40
34	Kučera O.: Crte o magnetizmu i elektricitetu	2	80
35	— Naše nebo	2	—
36	— Prirodni zakonik	—	25
37	— Vrijeme	2	50
38	Kuhač F. Š.: Ilirski glasbenici	1	20
39	— Lisinski i njegova doba	1	50
40	Lobmayer A. Dr.: Čim se kvari zrak oko nas	—	10
41	— Domaća dvorba bolesnika	—	40
42	— Higijena glasa	—	25
43	— Kosa i nokti	—	25
44	— Koža našeg tijela	—	20
45	— Naša kuća	—	20
46	— Nešto o hrani	—	10
47	— O zraku	—	10
48	Matagić Lovro: Lučba	—	35
49	Миловановић Стеван: Нема здравља без чиста ваздуха	—	10
50	Матић М. Андрија: Живот Венијамина Франклина	—	10
51	*** Naš carević našljednik	—	20
52	*** Naš car i kralj	—	30
53 i 54	*** Novovjeki izumi, 2 sveske	5	50
55	Петровић Мита: О муњи и грому	—	10
56	Pinter Roberto: Njemačka književnost	2	—
57	Radetić Ivan: Pregled naše tradicionalne književnosti	—	60
58	Rubetić Cvjetko: Vjekopis biskupa Dobrile	—	15
59	Smičiklas i Marković: Matica Hrvatska	2	50
60 i 61	Sebišanović: Životinje, 2 sveske (III. i IV.)	—	40
22	Šulek B. Dr.: Lučba za svakoga	1	—
63	— Prirodni zakonik za svakoga	—	30
64/67	Tomić Janko: Sijelo za zabavu i pouku, 4 sveske	—	70
68	Торић: Дела славних људи	—	50
69/72	Trstenjak Davorin: Životinje, 4 sveske	—	80
73	Wagner: Entdeckungsreisen in der Wohnstube (sa slikama)	1	80
74	— Entdeckungsreisen in Haus und Hof (sa slikama)	1	80
75	— Entdeckungsreisen im Garten (sa slikama)	1	80

Digitized by Google

		for.	nč.
76	Wagner: Entdeckungsreisen in Feld und Flur (sa slikama)	2	40
77	— Entdeckungsreisen im Wald und auf der Haide (sa slikama)	2	40
78	Bach M. Dr.: Studien und Lesefrüchte aus dem Buche der Natur	5	—

III. Pjesme narodne i umjetne.

1	Alaupović Tugomir: Naše rane	—	30
2	— Nesugjenica	—	40
3	Badalić Hugo: Izabrane pjesme	—	75
*4	Bartuš Franjo: Izabrane pjesme P. Preradovića	—	40
*5	— Izabrane pjesme A. Šenoe	—	40
6/8	Bogović Mirko: Pjesnička djela, 3 sveske	3	—
9	Божићне песме у народним песмама	—	15
10	Botić: Pjesme	2	—
11	Despot Ivan: Prve iskre	1	—
*12	Dežman Iv. Dr.: Izabrani spisi	1	—
13	Gundulić Iv. Fr. (Broz.): Osman	2	80
*14	— Različne pjesme	—	—
15	Harambašić A.: Izabrane pjesme	—	75
16	Homer-Maretić: Ilijada	—	—
17 i 18	Hörmann Kosta: Narodne pjesme Muhamedanaca, 2 sveske	3	20
19	Hranilović Jovan: Izabrane pjesme	—	50
*20	Ilijašević Stjepan Dr.: Izabrane pjesme	1	60
21	— Nove pjesme	1	60
22	Jorgovanić Rikardo: Sabrane pjesme	—	60
*23	Јовановић Јован: Ђулићи увеоци	—	40
24	— Енох-Арсен	—	50
25	Jovanović Zmaj: Odabrane pjesme	1	20
26	Илића Војислава: Песме	—	75
27	Јовановић З. Јован: Певанија	6	—
*28	Kačić A.: Razgovor ugodni	1	—
*29	Караџић Вук: Српске народне пјесме, I.—V. sveska	—	—
30	Kranjčević S. Str.: Izabrane pjesme	—	75
31	Kuten Krunoslav: Primula veris	—	25
32	Lepušić Ivan: Pjesnički prvijenci	1	—
*33	Marković Franjo: Kohan i Vlasta	—	40
*34	Martić Fra Grgo: Narodne pjesme o boju na Kosovu	—	60
*35	— Osvetnici	4	—
36	Matica Hrvatska: Hrvatske razne pjesme	—	—
37	Mažuranić Ivan: Pjesme	2	50
38	— Смрт Смаил-аге Ченгића	—	30
39	Медић Данило: Конрад Валенрод	—	40
40	Menčetić: Trublja slovinska	—	20
41	Mickiewicz-Maretić: Gospodin Tadija	1	—
52	Milaković Josip: Izabrane pjesme za mladež	—	45
33	— Vjetar i talasi	1	—
34	— U zatišju	1	—
45	Narodne pjesme: Car Lazar	—	15
46	— Ban Zrinović u pjesmi i prozi	—	15
47	— Senjanin Ivo	—	10
48	— Sibinjanin Janko	—	15
49	Народна пјесма: Сибињанин Јанко	—	15

Digitized by Google

		for.	nč.
50	Народна пјесма: Сењски ускоци	—	10
*51	Palmotić Dionorić Jakov: Dubrovnik ponovljen	1	80
52	Palmović Andrija: Pjesme	1	—
53	Петровић Његуш: Горски вијенац	—	50
54	Preradović Petar: Izabrane pjesme	2	—
*55	Sundečić Jovan: Izabrane pjesme	1	60
56	Шапчанин Поповић Милорад: Краљево звоно	—	25
57	— Жубори и вихори	1	—
*58	Šenoa A.: Antologija pjesama hrvatskih i srpskih	6	—
59 i 60	— Izabrane pjesme	2	80
61	— Nove pjesme	2	—
*62	Schiller-Trnski: Pjesma o zvonu	—	20
63	Ševčenko-Harambašić: Pjesničke pripovijesti	—	75
64	Špun-Strižić Napoleon: Iz mladih lietah	—	60
65	Tordinac Nikola: Hrvatske narodne pjesme i pripovijetke iz Bosne	—	35
66	Trnski Ivan: Ana Lovićeva	—	50
67	Утјешеновић-Острожински Огњеслав: Вила Острожинска	1	50
68	Vezić Vladislav: Sigetski junak N. Zrinjski	—	50
*69	Goethe-Vezić: Ifigenija na Tavridi	—	50
*70	Vitanović Josip: Izabrane romance i balade	—	15
*71	Vraz Stanko: Izabrane pjesme	1	60
72	Vukelić Lavoslav: Književno cvijeće	1	20
73	Martić Fra Grgo: Posvetnici a. I.	—	50
74	Marković Fr. Dr: Iz mladih dana	—	75
75	Pucić Medo grof: Pjesme	1	—
*76	Dante-Buzolić: Pakao	10	—
*77	Kapetanović Mehmed beg: Boj pod Banjalukom	—	20
78	Trnski Ivan: Sakupljene pjesme I. i II.	2	—
79	— Ban Berislavić	—	30
80	Јакшић Ђура: Песме	1	—
*81	Радичевић Бранко: Хајдуков гроб	—	20
*82	— Гојко	—	20
83	Medić Danilo: Pjesme, I. svezak	—	50

Aschendorff'sche Sammelwerke und Dramen (Aschendorff's Verlag, Münster in Westphalen, vidi pogl. IV.).

*84	Schiller's Gedichte (Nr. 20/21).		
85	Goethe: Ausgewählte Gedichte (Nr. 30).		
86	Lenau: Gedichte (Nr. 31/32).		
*87	Homer: Odyssee (Nr. 41/43).		
88	Kleist: Michael Kohlhaas (Nr. 44).		
89	Hoffmann: Meister Martin (Nr. 45).		
90	Heine: Ausgewählte Gedichte (Nr. 46/48).		
91	Eichendorff: Gedichte (Nr. 51/53).		
92	Tegnér: Die Frithjofs-Sage (Nr. 54/55).		
93	Balladen deutscher Dichter bis zur Gegenwart (Nr. 56/60).		
94	Das Nibelungenlied (Nr. 61/63).		
95	Körner: Leier und Schwert (Nr. 64).		
96	Gellert: Ausgewählte Fabeln und Erzählungen, 13 svešč. (Nr. 65)	5	93
*97	Homer: Ilias (75 Pf.)	—	45
98	Goethe's lyrische Gedichte von Dr. Heuwes (60 Pf.)	—	36
99	Kleist: Prinz von Homburg (60 Pf.)	—	36
100	Uhland: Ernst Herzog von Schwaben von Dr. Crohn (40 Pf.)	—	24

Digitized by Google

		for.	nč.
*101	Goethe's und Schiller's ausgewählte Balladen (50 Pf.)	—	30
102	Rückert: Gedichte. Auswahl für den Schulgebrauch von Dr. Hermann Fietkau (80 Pf.)	—	48
	*		
103	Béranger: Auswahl von fünfzig Liedern, *B* (Velhagen & Klasing in Bielefeld und Leipzig, 90 Pf.)	—	54
104	Hugo Victor: Auswahl von vierzig Gedichten, *B* (Velhagen & Klasing in Bielefeld und Leipzig, 90 Pf.)	—	54
105	Anthologie des Poètes français (1 M. 50 Pf.)	—	90

IV. Dramatska djela.

1	Alfieri-Buzolić: Orest	—	35
2	Alfieri-Sundečić: Saul	—	40
3	Ban Matija: Nikola Šubić-Zrinjski	—	50
4	Becić Ferdo: Persa	—	50
5	Demeter Dim. Dr.: Teuta	1	50
6	Igrokazi za mladež, 2 sveske	1	20
7	Jurković Janko: Dramatička djela, 1 sveska	—	50
8	Калић Мита: Мој џеп	—	30
9	— Преки лек	—	20
10	Костић Лаза: Пера Сегединац	—	60
11	Лесинг Ј. Г.: Емилија Галоша	—	16
12	Marković Franjo Dr.: Zvonimir	1	—
13	Molière: Škrtac	—	30
14	— Umišljeni bolesnik	—	30
15	Okrugić Ilija: Šokica	—	40
16	Palmotić-Dionorić Jakov: Pavlimir	—	60
17	Петровић Његуш: Лажни цар Шћепан мали	—	32
18	Поповић С. Јован: Кир Јања	—	30
19	— Лажа и паралажа	—	25
20	— Покондирена тиква	—	35
21	— Светислав и Милева	—	16
22	— Женидба и удадба	—	25
23	Сандић А.: Егмонт Гетејев	—	32
24	Subotić Jovan: Zvonimir, kralj hrvatski	—	10
25	Шилер В.: Марија Стуартка. Превео Димитријевић Спира	—	32
26	Шекспир В.: Ромео и Јулија. Превео Костић Лаза	—	30
27	— Краљ Лир	—	32
28	Шапчанин П. Милорад: Задужбина	—	45
29	Schiller-Domitrović: Vilim Tell	—	10
30 i 31	Tomić J. E.: Komedije	1	15
32	Трифковић Коста: Француско-пруски рат	—	20
33	— Избирачица	—	30
34	— Љубавно писмо	—	20
35	— На бадњи дан	—	20
36	Krane: Hauskomödien für die Jugend, 6 svezaka	2	40

Sammelwerke und Dramen (Schulausgaben — Aschendorff's Verlag, Münster in Westphalen).

37	1. Schiller: Wilhelm Tell.
38	2. Goethe: Hermann und Dorothea.

Digitized by Google

			for.	nč.
39	3.	Lessing: Emilia Galotti.		
40	4.	Fouqué: Udine.		
*41	5.	Schiller: Maria Stuart.		
*42	6.	Goethe: Iphigenie.		
43	7.	Lessing: Minna von Barnhelm.		
44	8.	Chamisso: Peter Schlemihl.		
45	9.	Schiller: Jungfrau von Orleans.		
46	10.	Goethe: Torquato Tasso.		
47	11./12.	Herder: Cid.		
48	13.	Brentano: Kasperl und Annerl.		
49	14./16.	Immermann: Oberhof.		
50	17.	Schiller: Braut von Messina.		
51	18.	Droste-Hülshoff Annete v.: Judenbuche.		
52	19.	Calderon: Das Leben ein Traum.		
53	20./21.	Schiller: Gedichte.		
54	22./23.	— Wallenstein.		
55	24.	Goethe: Reinecke Fuchs.		
*56	25.	— Götz von Berlichingen.		
*57	26.	Shakespeare: Julius Cäsar.		
*58	27.	— Coriolanus.		
59	28./29.	Goethe: Ausgewählte Gedichte.		
60	30.	Körner: Zriny.		
61	31./32.	Lenau: Gedichte.		
62	33./35.	Hauff: Märchen.		
63	36./38.	Kortum: Iobsiade.		
64	39.	Hauff: Das Bild des Kaisers.		
65	40.	— Phantasien im Bremer Rathskeller.		
66	41./43.	Homer: Odyssee.		
67	44.	Kleist: Michael Kohlhaas.		
68	45.	Hoffmann: Meister Martin.		
69	46./48.	Heine: Ausgewählte Gedichte.		
70	49.	Eichendorff: Aus dem Leben eines Taugenichts.		
71	50.	— Das Marmorbild. Das Schloss Dürande.		
72	51./53.	Eichendorff: Gedichte.		
	54./55.	Tegnér: Die Frithjofs-Sage.		
	56./60.	Balladen deutscher Dichter bis zur Gegenwart.		
	61./65.	Das Nibelungenlied.		
	65.	Gellert: Ausgewählte Fabeln und Erzählungen. 13 Bändchen. Ganze Sammlung (9 M. 88 Pf.)	5	93
73		Lessing: Minna von Barnhelm von Dr. Franke (60 Pf.)	—	36
74		Goethe: Egmont von E. Zurn (60 Pf.)	—	36
75		— Torquato Tasso von Dr. Wittich (70 Pf.).	—	42

Verlag von Velhagen & Klasing in Bielefeld und Leipzig.

76		Mélesville: Elle est folle. *B*-izd. (60 Pf.)	—	36
77		Molière: L'Avare. *B*-izd. (75 Pf.)	—	45
78		— Les Fourberies de Scapin. *B*-izd. (60 Pf.)	—	36
79		— Le Bourgeois Gentilhommo. *B*-izd. (90 Pf.)	—	54
80		— Les Femmes savantes *B*-izd. (90 Pf.)	—	54
81		— Le Malade imaginaire. *B*-izd. (75 Pf.).	—	45
82		— Le Misanthrope. *B*-izd. (75 Pf.)	—	45
83		— Le Tartuffe. *B*-izd. (90 Pf.)	—	54
84		— Les Précieuses Ridicules. *B*-izd. (60 Pf.)	—	36

Digitized by Google

	for.	nč.
85 Racine: Athalie. *B*-izd. (75 Pf.)	—	45
86 — Iphigénie. *B*-izd. (75 Pf.)	—	45
87 — Britannicus. *B*-izd. (75 Pf.)	—	45
88 — Esther. *B*-izd. (75 Pf.)	—	45
89 — Andromaque. *B*-izd. (75 Pf.)	—	45
90 Racine: Mithridate *B.* izd. (75 Pf.)	—	45
91 — Phèdre. *B* izd. (75 Pf.)	—	45
92 Jules Sandeau: Mademoiselle de la Seiglière. *B* izd. (1 M. 20 Pf.)	—	72
93 Scribe: Bertrand et Raton ou L'Art de conspirer. *B* izd. (75 Pf.)	—	45
94 — La Camaraderie ou la Courte Echelle. *B* izd. (75 Pf.)	—	45
95 — La famille Riquebourg ou Le Mariage mal assorti. *A* izd. (60 Pf.)	—	36
96 Scribe: Le Mariage d'argent. *A* izd. (60 Pf.)	—	36
97 — Le Verre d'eau ou Les Effets et les Causes. *B* izd. (75 Pf.)	—	45
98 — Mon Étoile. *B* izd. (60 Pf.)	—	36
99 Souvestre: Théâtre de la Jeunesse. *A* izd. (60 Pf.)	—	36

*

100 Igrokazi za mladež I.: Mlado pastirče. Zlatan lančić. Zaklela se zemlja raju	—	20
101 — II.: Sablja. Pravdaš	—	20
102 Varjačić Ljudevit: Šest igrokaza za mladež	—	30

Igrokazi za mladež iz naklade J. Esser u Paderbornu.

Becker M.: Drei Lust- und Schauspiele für weibliche Jugend- und Familienkreise, Bildungs- und Erziehungsanstalten (1 M.) — 60

Inhalt: Der lebendige Haubenstock, Lustspiel in 1 Act. — Die strenge Erzieherin. Schauspiel in 1 Act. — Das französische Stubenmädchen. Lustspiel in 2 Acten.

Becker M.: Drei Lust- und Singspiele für Jugend- und Familienkreise, Bildungs- und Erziehungsanstalten, Schulbibliotheken etc. (1 M.) — 60

Partitur dazu (1 M. 40 Pf.) — 84

Inhalt: Narren sind wir Alle. Lust- und Singspiel in 2 Aufzügen. — Kinder und Narren sagen die Wahrheit. Lust- und Schauspiel in 1 Aufzuge. — Das verzauberte Hänsle. Märchenspiel in 1 Aufzuge.

Becker M.: Drei Lust- und Singspiele für Jugend- und Familienkreise, Bildungs- und Erziehungsanstalten etc. (1 M. 20 Pf.) — 72

Partitur dazu (1 M. 40 Pf.) — 84

Inhalt: Der Sängerstreit vor der Wartburg, oder Die Sternenlieder. — Drei Tage aus Peter's Leben. Lustspiel mit Gesang in 3 Aufzügen. — Die Zaubertuba. Lustspiel mit Gesang in 4 Aufzügen.

Becker M.: Drei Lust- und Singspiele für weibliche Jugend- und Familienkreise, Bildungs- und Erziehungsanstalten (1 M. 20 Pf.) — 72

Partitur (1 M. 40 Pf.) — 84

Inhalt: Die sechs gescheidten Närrinnen, Lust- und Singspiel in 2 Aufzügen. — Wahrheit gibt kurz Bescheid. Lust- und Singspiel in 1 Aufzuge. — Die verzauberte Störchin. Märchenspiel in 3 Aufzügen.

Becker M.: Drei Schauspiele für Jugend- und Familienkreise, Bildungs- und Erziehungsanstalten etc. (1 M.) — 60

Partitur (35 Pf.) — 21

Inhalt: Das Bergmännlein. Schauspiel mit Gesang in 3 Aufzügen. — Wiedervergeltung. Schauspiel mit Gesang in 3 Aufzügen. — Der kleine Finger. Schauspiel mit Gesang in 1 Aufzuge.

Becker M.: Komödienbuch für die Jugend (2 M. 40 Pf.) 1 44

Inhalt: Winter und Frühling. — Der pfiffige Michel. — Die bestrafte Eitelkeit. — Das Kinderfest zu Gent.

Digitized by Google

	for.	nč.
Bonn Franz: Theaterstücke für die Jugend (2 M.)	1	20
Inhalt: Der verzauberte Storch. Märchenlustspiel in 2 Acten. — Der arme Heinrich. Komisches Singspiel in 2 Aufzügen. — Ein Studentenstreich. Märchenlustspiel in 1 Aufzuge. — Allwissend und unsichtbar. Märchenlustspiel in 1 Aufzuge. — Gneisenau. Dramatische Dichtung. — Mozart. Ein Lebensbild in 2 Aufzügen.		
Braun Isabella: Eine Sammlung beliebter Theaterstücke zum Selbstaufführen für die Jugend. 8 Bändchen, cart. à 18 kr. (2 M. 40 Pf.)	1	44
Inhalt: 1. Der Zombi. Drama in 2 Aufzügen. — 2. Nach der neuesten Mode. Lustspiel in 1 Acte. — 3. Das Hutzelmännchen. Weihnachtsspiel in 1 Acte. — 4. Der Mutter Geburtstag. Lustspiel in 2 Aufzügen. — 5. Die Heimkehr. Festspiel zur Begrüssung nach einer Badereise. — Zur Genesungsfeier. Festspiel in 2 Aufzügen. — 6. Ein Waldmärchen. Dramatisches Singspiel in 3 Aufzügen. — 7. Der St. Nikolausabend. Singspiel in 1 Aufzuge. — 8. Das Namenstagsgeschenk. Festspiel in 2 Aufzügen.		
Dengler Alois: Mit viel Humor. Vier Lustspiele und Schwänke für Jugend- und Familienkreise, Bildungs- und Erziehungsanstalten, Schulbibliotheken etc. (1 M.)	—	60
Inhalt: Die Statue von Dingsda. Lustspiel in 4 Acten. — Der Elephant um 3000 Mark. Schwank in 1 Acte. — Unheimlich. Lustspiel in 1 Aufzuge. — Das verzauberte Zimmer im Gasthofe „Zum Falken". Schwank in 1 Acte.		
Ernst Clara: Kinder-Theater. Dramatisierte Märchen, Lustspiele und lebende Bilder für die fröhliche Jugend. 2 Bändchen à 30 kr. (1 M.)	—	60
Inhalt: I. Band. Rothkäppchen. Lustspiel in 4 Aufzügen. — Frau Holle. Märchen in 5 Aufzügen. — Schneeweisschen und Rosenroth. Lustspiel in 3 Aufzügen. — Hänsel und Gretchen. Märchen in 4 Aufzügen. — Rübezahl. Schwank in 1 Acte.		
II. Band: König Drosselbart. Märchen in 4 Aufzügen. — Weihnachten. Lustspiel in 2 Aufzügen. — Aschenbrödel. Märchen in 3 Aufzügen. — Der Fischer und seine Frau. Märchen in 5 Aufzügen. — Die blaue Blume. Lustspiel in 1 Acte. — Lebende Bilder zum Geburtstage der Eltern.		
Görner C. A.: Kinder-Theater. 15 Bändchen à 50 kr. (9 M.)	7	50
Inhalt: 1. Die drei Haulermännerchen. Komödie in 5 Bildern. — 2. Die Prinzessin von Marcipan und der Schweinehirt von Zuckerland, oder: Hochmuth kommt vor dem Falle. Komödie in 5 Bildern. — 3. Schneewittchen und die Zwerge. Komödie in 5 Bildern. — 4. Apfelbaum, Erdmännchen und Flöte. Komödie in 5 Bildern. — 5. Auf dem Hühnerhofe und im Walde. Komödie in 2 Bildern. — 6. Die Geschichte vom Rosen-Julerl, die gern Königin wollte sein. Komödie in 3 Bildern. — 7. Rübezahl der Berggeist, oder: Der lustige Schneider. Komödie in 5 Bildern. — 8. Lügenmäulchen und Wahrheitsmündchen. Märchen in 3 Bildern. — 9. Das Binsenmännchen und der Binsenmichel. Komödie in 5 Bildern. — 10. Dornröschen. Komödie in 3 Bildern. — 11. Schneewittchen und Rosenroth. Komödie in 5 Bildern. — 12. Aschenbrödel, oder: Der gläserne Pantoffel. Komödie in 6 Bildern. — 13. Brüderchen und Schwesterchen. Weihnachtskomödie in 5 Bildern. — 14. Einäuglein, Zweiäuglein und Dreiäuglein. Komödie in 5 Bildern. — 15. Königin Tausendschön und Prinzessin Hässlich. Komödie in 5 Bildern.		
Pichler Louise: Illustrirtes Theaterbüchlein für Kinder. 4 Bändchen à 45 kr. = 75 Pf. (3 M.)	1	80
Inhalt. I. Bändchen: Das Rothkäppchen, in 3 Bildern. Schneewittchen, in 3 Bildern. — Der Wolf und die sieben Gaislein, in 4 Bildern. — Rübe-		

Digitized by Google

for. nč.

zahl, der Geist des Riesengebirges, in 4 Bildern. — Frau Holle, in 5 Bildern. — Die Mohrenbleiche, in 2 Acten.

II. Bändchen: Struwelpeter, in 4 Bildern. — Hänsel und Gretel, in 4 Bildern. — Aschenbrödel, in 3 Bildern. — Ritter Blaubart, in 4 Bildern. — Der verzauberte Prinz, in 5 Bildern.

III. Bändchen: Dornröschen, in 5 Bildern. — Der kluge Hund, in 4 Bildern. — Preciosa, in 5 Bildern. — Schutzhäuser im grünen Tannenwald, in 5 Bildern. — Hans im Glück, in 5 Bildern.

IV. Bändchen: Goldener, in 5 Bildern. — Jorinde und Joringel, in 3 Bildern. — Der arme Hassan, in 3 Bildern. — Der reiche Hassan, in 3 Bildern. — Der Hirt im Kyffhäuserberge, in 3 Bildern.

Jugendbühne. Schauspiele für Mädchen zur Aufführung bei Schul- und Familienfesten. Herausgegeben von O. Bischoff, fortgesetzt unter Mitwirkung und Leitung von Crown-Schwiening.

1.	Heft:	Die Schlacht von Sedan, oder: Confusion ohne Ende. Lustspiel in 1 Acte (60 Pf.)	—	36
2.	„	Der Raubmörder. Posse in 1 Acte (40 Pf.)	—	24
3.	„	Auf Regen folgt Sonnenschein. Lustspiel in 1 Acte (60 Pf.)	—	36
4.	„	Das arme Dienstmädchen, oder: Ein gemüthlicher Kaffee. Lustspiel in 2 Acten (80 Pf.)	—	48
5.	„	Ein gutes Herz. Schauspiel in 1 Acte (60 Pf.)	—	36
6.	„	Die Jahreszeiten in Wort und Bild (40 Pf.)	—	24
7.	„	Poesie und Prosa, oder: Die geheimnissvolle Fremde. Lustspiel in 2 Aufzügen (75 Pf.)	—	45
8.	„	Die Cousine aus der Residenz. Lustspiel in 2 Aufzügen von Marie Grünke (60 Pf.)	—	36
9.	„	Enthüllung der Zukunft, oder: Die alte Kartenlegerin. Posse in 1 Acte von Bischoff (60 Pf.)	—	36
10.	„	Schwarz und weiss, oder: Viel Lärm um Nichts. Lustspiel in 1 Acte von Bischoff (60 Pf.)	—	36
11,	„	Der Zauberspiegel. Lustspiel in 2 Acten von Elisabeth Malbrane (60 Pf.)	—	36
12.	„	Wer reist mit? Schauspiel in 1 Acte von Bertha Vogel (60 Pf.)	—	36
13.	„	Mütterchens Geburtstag. Lustspiel in 2 Acten von Elisabeth Malbrane (60 Pf.)	—	36
14.	„	Trinchen von Gautersheim. Lustspiel in 2 Aufzügen von F. Biller (60 Pf.)	—	36
15.	„	Fräulein Müller. Lustspiel in 1 Aufzuge von Elisabeth Malbrane (70 Pf.)	—	42
16.	„	Prosit Neujahr! Posse mit Gesang in 1 Acte von O. Bischoff (45 Pf.)	—	27
17.	„	Die arme Näherin. Schauspiel in 1 Acte von Elisabeth Malbrane (50 Pf.)	—	30
18.	„	Der reiche Onkel aus Amerika. Lustspiel in 1 Acte von Elisabeth Malbrane (50 Pf.)	—	30
19.	„	Ueberlistet. Schwank in 1 Aufzuge von E. Biller (60 Pf.)	—	36
20.	„	Onkel Martin, oder: Die Heimkehr aus der Fremde. Schauspiel in 1 Aufzuge von Bertha Vogel (60 Pf.)	—	36
21.	„	Aschenbrödel. Feerie mit Gesang in 2 Aufzügen von Bischoff (60 Pf.)	—	36
22.	„	Prinzessin und Bäuerin. Feerie mit Gesang in 1 Vorspiel und 2 Acten von M. H. Bischoff (75 Pf.)	—	45
23.	„	Schwerhörig. Schwank in 1 Acte von O. Bischoff (50 Pf.)	—	30
24.	„	Schneewittchen. Dramatisches Volksmärchen in 3 Bildern von M. H. Bischoff (65 Pf.)	—	39
25.	„	Die Erbin der Tante. Lustspiel in 2 Acten von F. W. G. (60 Pf.)	—	36

Digitized by Google

		for.	nč.
26. Heft:	Ein seltsames Testament. Lustspiel in 1 Acte von O. Bischoff (60 Pf.)	—	36
27. „	Bettelprinzesschen. Schauspiel in 2 Acten von O. Bischoff (76 Pf.) .	—	46
28. „	Das Urtheil des Paris. Schwank in 1 Acte von O. Bischoff (50 Pf.)	—	30
29. „	Charley. Lustspiel in 1 Acte (50 Pf.)	—	30
30. „	Der Hundertmarkschein. Lustspiel in 2 Acten (80 Pf.)	—	48
31. „	Rosenelfe. Feerie in 3 Acten (60 Pf.)	—	36
32. „	Die Neugierigen. Lustspiel in 1 Aufzuge von Crown-Schwiening (60 Pf.)	—	36
33. „	Die Blume des Glücks. Märchen in 5 Acten und 1 Schluss-Apotheose von Elsa Schmidt (80 Pf.)	—	48
34. „	Die Launen der Königin. Historisches Genrebild in 1 Aufzuge von Crown-Schwiening (60 Pf.)	—	36
Remo D.:	Das böse Gewissen (30 Pf.)	—	18
—	Verrechnet (50 Pf.)	—	30
—	Das Loch in der Tischdecke (30 Pf.)	—	18
Schmid Chr.:	Der Eierdieb. Schauspiel in 1 Aufzuge (30 Pf.)	—	18
Zenner M.:	Unser Haustheater, cart. (1 M. 10 Pf.)	—	66
	Inhalt: 1. Frau Sibylla, in 2 Aufzügen. — 2. Unterm Maibaum. Ländliche Scene mit Gesang und Tanz. Auch im Freien aufzuführen. — 3. In der Schulstube. In 2 Aufzügen. — 4. Kasperl als Photograph. In 1 Act.		
—	Unser Haustheater. II. Reihe (80 Pf.)	—	48
	Inhalt: Prinzessin Bumphia. Lustspiel in 3 Aufzügen. — Tausendschönchen. In 2 Aufzügen.		

V. Pripovijetke.

a) Za manje djevojčice.

1	Andersen-Smiljan: Izabrane priče	1	—
2	Андерсен Ф.: Снежна краљица	—	25
3	Bartuš Franjo: Četrnaest najljepših priča	—	30
4	— Dvadeset najljepših priča	—	30
5	— Dvanaest najljepših priča	—	30
6	— Mali dobrotvor	—	35
7	— Trinaest najljepših priča	—	30
8	— Zanimljive i zabavne priče	1	—
9	— Mali dobrotvor	—	30
10	Basariček Stjepan: Narodne pripovijetke	—	90
11	— Šaljive narodne pripovijetke	—	40
12	Браца Јова: Невенче, књига	—	40
13	Чика Стева: Босиље	—	25
14	— Дарак доброј деци	—	20
15 i 16	— Дан и ноћ, 2 sveske	—	50
17 i 18	— Дани одмора, 2 sveske	—	40
19	— Дечије радовање	—	30
20	— Мали декламатор	—	60
21	— Мали свет	—	20
22 i 23	Радованов дар, 2 sveske	—	50
24	— Спромах Словак али благочов	—	30
25	— Слике и прилике	—	40
26	— Средњи декламатор	1	—
27	— Велики декламатор	1	50
28	Devčić Ivan: Uzdarje dobroj djeci	—	20
29	Ђурић Никола: Мали приповједач	—	40

Digitized by Google

		for.	nč.
30	Harambašić August: Mali raj	—	80
31	— Smilje i bosilje	—	60
32	Jovanović Zmaj: Živa knjiga	1	20
33	Jovanović-Harambašić: Zlatna knjiga	1	20
34	Kozarac Josip: Priče djeda Nike	—	60
35	Красић Владимир: Изабране приче	—	20
36	— Народне приповетке	—	20
37	Lepušić Ivan: Sto basna	—	50
38	Ljubiša: Pripovijesti crnogorske i primorske	1	20
39	Kunić Petar: Uzgojne pripovijetke	—	30
40	Milaković Josip: Mali hrvatski deklamator	—	60
41	— Sreća mladosti	—	80
42	Miščin Janko: Zimzelen	—	60
43 i 44	— Lipino cvijeće, I. i II.	1	60
45 i 46	Nemcová-Harambašić: Narodne pripovijetke, I. i II.	2	05
47	Нешковић Мита: Из давне прошлости	—	10
48	— Низ бисера	—	60
49	Николић А.: Приче мудрих људи	—	30
50	Obradović Dositej: Basne	—	60
51	Остојић Тих.: Доситејеве басне	—	20
52	Д. П.: Честитке о имендану и новој години	—	20
53	*** Pepeljuga	—	60
54	Pogačićka Milka: Milodarke dobroj djeci	—	80
55	— Slava mladosti	1	80
56	Поповић Лука: Басне у слици и ријечи	—	24
57	— Прича о пепељузи	—	30
58	— Прича о црвенкапи	—	30
59	Soave-Kumičić: Uzgojne pripovijetke	—	30
60	Smiljan: Izabrane basne	—	50
61	*** Snjegaljica i Ružanka	—	60
62	Stojanović Mijat: Narodne pripovijetke	—	40
63	Širola Stjepan: Ljiljan	1	—
64—66	Tomić Ljudevit: Djetinji vrtić, I.—III.	1	20
67 i 68	— Izabrane izvorne pripovijetke, I. i II.	—	80
69	Врчевић: Басне	—	40
70	Zbor duh. mladeži: Novi cvijetnjak za mladež	—	30
71	Amicis E. de: Srce	1	—
72	Ђорђевић М.: Четири божићне приповетке	—	70
73	Fabković Sk.: Pučke priče	—	40
74	Ferkić Dragutin: Pripovijesti iz hrvatske povijesti	—	10
75	Fiucek J.: Grad Zagaj ili Bog svojih ne ostavlja	—	50
76	Fleuriat: Savijaj drvo, dok je mlado	—	45
77	— Genoveva i košuta	—	60
78	Gojtan: Fabiola	—	15
79	Грундман Ј.: Морска ласта (камена птица) у тихом океану	—	30
80	Хекер Г.: На муци се познају јунаци	—	50
81	Хекер О.: Сироче	—	30
82	Хофман: Што је дикла навикла, 2 sveske	—	35
83	— Време је новац	—	30
84	— Дечко на острву Хелголанду, 2 sveske	—	35
85	— Дете на Алпима, 2 sveske	—	40
86	— Далеко на северу	—	30
87	— Дахома или живот црнаца у Америци	—	40

Digitized by Google

		for.	nč.
88	Хофман: Добри дугови	—	30
89	— Добри и зли људи	—	46
90	— Капитал	—	35
91	— Какав господар, онакав и слуга	—	25
92	— Инкино благо	—	30
93	— Ко греши, роб је греху	—	40
94	— Коме Бог помаже, нико му ништа не може	—	35
95	— Лоанго, 2 sveske	—	30
96	— Ловци на боброве	—	60
97	— Мајсторија козе пасе	—	30
98	— Невоља га дотерала	—	30
99	— Петко циганин	—	50
100	— Под ледом	—	25
101	— Радња и злато	—	20
102	— Свако је своје среће ковач	—	40
103	— Сирота Савојче	—	40
104	— Спољашњи сјај и доброта срца	—	40
105	— Старо добро доба	—	30
106	— Чини добро, па се не кај	—	35
107	— Школа патње	—	35
108	— Што ти је мати	—	40
109	— Никино благо	—	30
110	Bartuš: Na dalekom sjeveru	—	40
111	— Inkino blago	—	40
112	— Onkraj mora	—	40
113	— Osveta je moja	—	25
114	Ciganović: Radiše Bog pomaže	—	50
115	Јанковић: Богатун и сиромах	—	24
116	— На млађима свет остаје	—	20
117	Јокај М.: Крвав ледац	—	30
118	Јосић Д.: Племенита ружица	—	75
119	Јовичић Жив.: Узор девојка	—	75
120	Klobučar Jos.: Učitelj u Jabukovcu	—	20
121	Koščević Vj.: Sretni kovač	—	15
122	Mace-Tapkovićka: Dogagjaji zalogaja hljeba	—	80
123	Mantegazza-Kumičić: Glava	—	80
124	Marmontel; Adelaida, pastirka na Alpama	—	15
125	Miščin Janko: Tisuć i jedna noć	4	20
126	Нешковић М.: Положајников дар	—	24
127	Робинзон Крусое	—	50
128	Сервантес: Дон Кижоте од Манче	—	90
129	Sokol-Tapkovićka: Pozdravi iz dubrava i polja	—	80
130	Schmidt-Smiljan: Janješce	—	25
131	— Hmeljevi cvijeci. Trešnje	—	25
132	— Ružica Okićka	—	35
133	— Košarica cvijeća	—	30
134	— Mali uskok. Slika Bogorodice	—	25
135	— Badnjak	—	25
136	— Božja providnost	—	25
137	— Pisanice	—	25
138	— Golubica i kanarinac	—	25
139	— Геновева	—	30
140	— Јагњешце	—	30

Digitized by Google

		for.	nč.
141	Schmidt-Smiljan: Мали димњачар	—	50
142	— Изгубљено дете	—	30
143	— Мирко и Гојко	—	75
144	— Мува	—	30
145	Шмит-Јосић: Кошарица цвећа	—	40
146	Шмит-Ковачевић: Јагњешце	—	30
147	— Кошарица цвећа	—	40
148	Štule-Šic: Miriama	—	25
149	Trstenjak Dav.: Ljubice	—	25
150	— U radu je spas	—	55
151	— Savka i Stanko	—	60
152	Truhelka Jagoda: Tugomila	—	30
153	Waal de-Gjuranac: Valerija	1	—
154	Веселиновић: Божја реч	—	20
155	— Пољско цвеће	—	15
156	— Девојче	—	15
157	— Вечност	—	25
158	Vidmar St.: Maron sa Libanona i Tahko Indijanac	—	50
159	Zbor duh. mladeži Zaj: Pośljednji car	—	30
160	D'Albon Eugen, Baron: So ist unser Kaiser	1	—
161	— Unsere Kaiserin	1	20
162	Unser Kaiser Franz Josef (Prochazka, Teschen)	—	40
163	Andersen: Sämmtliche Werke. Sjajno izdanje sa slikama	3	50
164	Der österreichische Robinson, vezano (Prochazka, Teschen)	—	65
165	Oesterreichisches Sagen- und Märchenbuch (Prochazka, Teschen)	—	65
166	Weichelt Hermann: Wunderblumen, Volksmärchen (Dabetkov, Beč)	—	60
167	Rosegger: Aus dem Walde (Hartleben, Beč)	2	75
168	— Ernst und heiter und so weiter (Hartleben, Beč)	2	75
169	— Deutsches Geschichtenbuch (Hartleben, Beč)	2	75
170	— Waldferien, Geschichten für die Jugend (Hartleben, Beč)	2	75
171	Niedergesäss: Der abenteuerliche Simplicissimus (Pichler, Beč)	1	20
172	— Zeiten und Menschen (Pichler, Beč)	1	30
173	Baltz: Die Puppenfee	—	50
174	Bechstein: Märchenbuch	—	60
175	Brentano: Gockel, Hinkel und Gackeleia	2	—
176	Campe: Robinson, sa slikama (Loewe)	1	50
177	Davidis: Puppenmutter Anna	1	—
178	Emey: Tante. Märchen: Neun Märchen	3	—
179	— Meinen Lieblingen. Erzählungen und Märchen	2	25
180	Hoffmann Fr.: Gulliver's Reisen	2	25
181	— Erzählungen, novo izdanje (15 svezaka)	16	80
182	Loewe: 1001 Nacht. Auswahl für die Jugend	2	05
183	Schmidt Christoph: Gesammelte Schriften, 28 pripovijedaka	11	20
184	Onkel Toms Hütte. Bearbeitet von Jacobi	1	—
185	Rüstig Sigismund: Der Bremer Steuermann	1	20
186	Scott Walter: Ivanhoe. Deutsch von Keiter	1	20

Aschendorff's Sammelwerke (vidi pogl. III., str. 3.).

187 Hauff: Märchen (Nr. 33/35).
188 — Das Bild des Kaisers (Nr. 30).
189 — Phantasien im Bremer Rathskeller (Nr. 40).
190 Eichendorff: Aus dem Leben eines Taugenichts (Nr. 49).
191 — Das Marmorbild. Das Schloss Dürande (Nr. 50).

Digitized by Google

		for.	nč.
192	Gellert: Ausgewählte Fabeln und Erzählungen (Nr. 65).		
193—200	Aschendorff's Prachtausgaben werthvoller Jugendschriften. Jeder Band reich illustrirt und gebunden à fl. 1·90	15	20
	1. Campe: Robinson. — 2. Cooper: Der letzte Mohikaner. — 3. Herder: Palmblätter. Erlesene morgenländische Märchen und Erzählungen. — 4. Cooper: Die Ansiedler. — 5. Bechstein: Deutsche Märchen. — 6. Cooper: Die Prairie. — 7. Conscience: Der Löwe von Flandern. — 8. Scott: Waverley.		
	*		
201	Fénelon: Les Aventures de Télémaque, annotées par M. R. Pessanneaux. I., II. et III. (Velhagen & Klasing in Bielefeld und Leipzig) 2 M. 80 Pf. . .	2	33
202	Lafontaine. 60 Fables (Velhagen & Klasing in Bielefeld und Leipzig), 75 Pf.	—	63

b) Novele, romani i crtice.

1	Адамов: На селу и пределу, 1 svezak	1	—
2	Becić F.: Vukićev most	—	50
3	— Zavjet	—	75
4	Бен Хур, роман	—	96
5	Bernardin de Saint-Pierre: Pavao i Virginija	—	25
6	Бува Ј.: Приповетке мојој кћери	1	20
7	Castelnuovo-Bonetta: Kod prozora	—	15
8	Cervantes-Tomić: Život i djela don Kijote	2	10
9	Дера Ђорђе: Павао и Виргинија (превод)	—	60
10	Доде Алфонс: Приповетке	—	40
11	Gjalski Ksav. Šandor: Radmilović	1	—
12	— Osvit	1	—
13	— Tri pripoviesti bez naslova	—	50
14	— Na rogjenoj grudi	—	75
15	— Male pripovijesti	—	75
16	Хајза: У земљи, где но лимун рађа	—	60
17	Hauff V.: Pont-des-Artska prosjakinja	—	15
18 i 19	Irving-Marković: Izabrane crtice, 2 sveske	—	50
20	Јакшић М.: Деоба Врлића	—	10
21	Јовановић З. Ј.: Видосава Бранковића	—	15
*22 i 23	Jurković J.: Izabrane pripovijesti, I. i II.	1	45
24 i 25	Kokotović Nikola: Crtice, I. i II.	—	24
26	Korajac V.: Lov na sjedećke	—	15
27	Kozarac Jos.: Mrtvi kapitali	—	50
28	— Megju svjetlom i tminom	—	75
29	Kraszewski: Kolibar, 2 sveske	—	50
30	Kumičić: Sirota	1	—
31	Kuntarić M.: Slike iz tugjih krajeva	—	40
32	Lepušić Iv.: Vračara Klara	—	30
33	— Bosanke	—	75
34	— Slike iz Bosne	—	80
35	Le Sage-Gruber: Hromi gjavo	—	80
36	Licht Dragutin: Kovačeva Barica	—	20
37	Љубиша Митр.: Причања Вука Дојчевића	—	60
38	Lovretić Jos.: Seoska pripovijest	—	80
39	Максимовић Јов.: Приповетка грофа Толстоја	—	30
*40	Matavulj S.: Iz primorskog života	—	75
41	— Из празних крајева	—	35
42	Mažuranić Ivan: Lišće	—	50

Digitized by Google

	for.	nč.
*43 Милићевић М.: Зимне вечери	1	20
44 Мостић Ђ.: Калифорнијске приче (prevod)	—	25
45 Novak Vac.: Pavao Šegota	—	75
46 — Majstor Adam	—	25
47 — Podgorka	—	60
48 Osman Azis: Bez nade	—	60
49 — Na pragu novoga doba	—	50
50 Ожешкова Елиза: Простак	—	70
51 Петровић Мита: Девојачки свет	1	—
52 Pfleger Moravski G.: Iz malog svijeta	1	—
53 Подлипске Софије: Четири кћери	—	32
54 Potapenko: Pripovijesti	1	—
55 Sergij (Vojnović): Perom i olovkom	—	60
56 Sienkiewicz: Hania (i ćirilicom), 2 sveske	—	50
57 — Приповетке	—	90
58 Sudarević Fr.: Djed Marijan	—	60
59 Selak Fr.: U ženskom društvu	1	—
60 Сватоплух Чех: Приповетке	—	16
61 Свјетла Карол: На криву путу	—	16
62 Суботић Јов.: Приповести	—	80
63 Сандић А.: Драга приповетка	—	40
64 Сандо Жил: Галебова стена	—	25
65 Шапчанин-Поповић М.: Књига VI. Сањан приповетка	—	75
66 — Књига V. Сањан приповетка	—	70
67 — Приповетке, књ. III.: С Дрине на Нишаву	—	60
68 — Приповетке, књ. II.: С Дрине на Нишаву	1	—
69 — Приповетке, књ. I.: С Дрине на Нишаву	1	—
70 Šenoa August: Kletva	5	—
*71 — Prosjak Luka	—	50
72 — Sabrane pripovijesti, III. sveska	1	50
73 i 74 Tolstoj-Gojtan: Pripovjetke za puk, I. i II. sveska	—	40
75 Tomić J. E.: Pošurice	—	75
76 i 77 — Za kralja — za dom, I. i II. sveska	1	60
*78 Tordinac N.: Odabrane crtice i pripovijesti, 2 sveske	—	75
79 Truhelka Jag.: Naša djeca	—	75
80 Turgenjev: Klara Milićeva (i ćirilicom), 2 sveske	—	50
81—83 — Izabrane pripovijesti, I.—III. sveske	3	50
84 — Poezija u prozi (i ćirilicom)	—	40
85 Verne Jul.: Put oko zemlje za 80 dana, 2 sveske	1	—
86 — Ideja doktora Oksa	—	30
87 — Put na mjesec i oko mjeseca, 2 sveske	1	20
88 — Црна Индија, 2 sveske	—	80
89 — Put k središtu zemlje	—	60
90 — Зимовање у леду	—	50
91 — Јужна звезда	1	—
92 — Свет под морем	1	25
93 *a)* — Пусто острво	—	75
b) — Sämmtliche Romane in illustrirten Prachtausgaben, circa	200	—
94 Верне Ж.: Путовање 3 Руса и 3 Енглеза по јужној Африци	—	80
95 — Прав а осуђен	1	50
96 — Пловиград	—	60
97 — Пет недеља у балону	1	—
98 — Патње под и над облацима	—	30

Digitized by Google

		for.	nč.
99	Верне Ж.: Откривање земље	2	—
100	— Царев гласник	1	80
101	Видаковић Мил.: Велимир и Босиљка	1	—
102	— Силван и Милена	—	70
103	Vodopić M.: Marija Konavska	—	75
104	Zorić Jos.: Grof Borovački	—	50
105	— Jagica i Mijo	—	40
106	Живковић М.: Босанчице	—	35
107	Walace: Ben Hur. Izdanje vrhbosanskoga nadb. ordinarijata	5	—
108	Andersen: Improvisator	1	50
*109	Лазаревић: Шест приповедака	—	75
110	Јакшић: Приповетке	—	—
111	Manzoni-Sasos: Vjerenici	1	20
112	Leskovar Janko: Propali dvori	—	50
113	Tomić J. E.: Zmaj od Bosne	—	—
114	— Emin-agina ljuba	—	—
115	— Kapetanova ljuba	—	—
116	Fénelon-Fiamin: Telemak	1	—
117	Mulabdić: Zeleno busenje	1	—
118	Hauff: Lichtenstein. Diamant-izdanje sa slikama	2	—
119	Tenger: Die Frau aus dem Perlenhause	2	15
120	Wiesemann: Fabiola. Jubel-Ausgabe	2	—
121	Aschendorff's Prachtausgaben werthvoller Jugendschriften	18	—
122	— Aus fernen Landen	5	80
123	Hübner: Don Quijote. Schülerausgabe	1	35
124	Bibliothek für junge Mädchen	1	80
125	Montgomery: Die Kinder des Lord Duncombe	2	40
126	Herder's illustrirte Jugendschriften	12	—
127	Goebel, Dr.: Bibliothek gediegener und lehrreicher Werke der englischen Literatur	5	60
128	— Bibliothek gediegener classischer Werke der italienischen Literatur	4	—

Velhagen & Klassing in Bielefeld und Leipzig.

129	Barante: Henri V., roi d'Angleterre, en France. *A*-izdanje (60 Pf.)	—	36
130	— Jeanne d'Arc. *B*-izdanje (1 M.)	—	60
131	Chateaubriand: Itinéraire de Paris à Jerusalem. I. i II. *A*-izdanje (à 1 M.)	1	20
132	Choix de Nouvelles modernes. I., II. i III. *A*-izdanje (à 75 Pf.)	1	35
133	Coppée: Pariser Skizzen und Erzählungen aus Les vrais riches etc. *A*-izd. (99 Pf.)	—	60
134	Corneille: Le Cid. *B*-izdanje (75 Pf.)	—	45
135	— Horace (75 Pf.)	—	45
136	Daudet: Elf Erzählungen aus Lettres de mon Moulin etc. *B*-izdanje (75 Pf.)	—	45
137	— Le Petit Chose. *B*-izdanje (1 M.)	—	60
138	Dumas: Les demoiselles de Saint-Cyr. *A*-izdanje (75 Pf.)	—	45
139	Étienne: La jeune femme colère. *A*-izdanje (60 Pf.)	—	36
140	Feuillet: Le Village. *A*-izdanje (60 Pf.)	—	36
141	Girardin: Lady Tartuffe. *A*-izdanje (75 Pf.)	—	45
142	— La joie fait peur. *A*-izdanje (60 Pf.)	—	36
143	Lamartine: Voyage en Orient. *A*-izdanje (1 M. 10 Pf.)	—	66
144	Souvestre: Zwei Erzählungen aus Les derniers paysans. *B*-izdanje (75 Pf.)	—	45
145	Töpffer: Nouvelles Genevoises. I. *A*-izdanje (1 M. 10 Pf.)	—	66
146	— Nouvelles Genevoises. II. *A*-izdanje (75 Pf.)	—	45
147	— Nouvelles Genevoises. III. *A*-izdanje (60 Pf.)	—	36

Digitized by Google

		for.	nč.
148	Töpffer: Nouvelles Genevoises. IV. *A*-izdanje (90 Pf.)	—	54
149	Verne: Le Tour du Monde en 50 jours. *B*-izdanje (1 M. 30 Pf.)	—	78
150	— Cinq semaines en ballon. *B*-izdanje (1 M. 10 Pf.)	—	66

VI. Putopisi.

1 i 2	Carić Juraj: Slike iz primorskog života, 2 sveske	2	40
3	— Krištof Kolumbo	1	50
4	Dera Gjorgje dr.: Uspomena iz Italije	—	75
5	Despot: Put na Lovćen	—	30
6	Hajdinjak Andrija: Crte lovačke i putničke	—	20
7	— Pomorčice	—	20
8	Jagatić Andrija N.: Putne crtice iz Svete zemlje	1	80
9	Jambrečak Dragutin: Izleti	—	80
10	Kempf Julije: Od Save do Adrije, Bosnom i Hercegovinom	—	70
11	Kumičić Petar: Hrvati na sjevernom moru	—	80
12	Tomšić Ljudevit: Lov na lavove	—	40
13	Trstenjak Davorin: Putne uspomene	1	20
14	Nijemčić Antun: Putositnice	1	50
15	Veber Adolfo: Put na Plitvice	—	50
16	Ненадовић: Путописи	—	—
17	Eine Fahrt auf der Donau (Pichler W. & Sohn)	1	—
18	Stöckl Helene: Zum Meere (Prochazka, Teschen)	1	50
19	— Drei Wochen am Gardasee (Prochazka, Teschen)	—	80
20	Donauhort: Vom Occident zum Orient (Prochazka, Teschen)	—	65
21	Hübner: Ein Spaziergang durch die Welt (Prochazka, Teschen)	5	10
22	Ruhle: Deutsche Afrikareisende, vezano (Prochazka, Teschen)	4	20
23	Schupp: Ein Besuch am La Plata, vezano (Prochazka, Teschen)	3	—
24	Schütz: Der Amazonas, vezano (Prochazka, Teschen)	4	50
25	Schweiger-Lerchenfeld: Das Mittelmeer, vezano (Prochazka, Teschen)	4	—
26	— Die Donau (Prochazka, Teschen)	8	75
27	Spillman: Rund um Afrika	4	90
28	— Durch Asien	9	80
29	— Ueber die Südsee	3	25
30	— In der neuen Welt	9	30
31	Stolz: Das heilige Land	1	70
32	May E.: Gesammelte Reiseromane, 16 svez., vezano	38	40
33/37	— 1. Der blaurothe Methusalem. 2. Der Sohn des Bärenjägers. 3. Sklavenkarawanne. 4. Der Schatz am Silbersee. 5. Vermächtnis des Inka. 5 svez.	17	50
38	Campe: Entdeckung Amerikas (Columbus, Pizzaro, Cortes)	1	50

VII. Povijest i zemljopis.

Istoričke priče.

1 i 2	Hirc Dragutin: Lijepa naša domovina, 2 sveske	1	15
3—6	Hoić Ivan N.: Slike iz općega zemljopisa, I.—IV. sveske	10	80
7	Jambrišak Marija: Znamenite žene	1	20
8	Knežević Antun: Kratka povijest kraljeva bosanskih	1	60
9	Kukuljević Ivan: Beatrica Frankopanka i njezin rod	—	50
10	Lopašić Kade: Bihać i Bihaćka krajina	2	—

Digitized by Google

	for.	nč.
11 Lopašić Radoslav: Oko Kupe i Korane	1	80
12 Matagić Lovro: Opis naše zemlje	—	30
13—15 Milićević: Život i djela slavnih ljudi, I.—III. sveske	—	—
16 Maspero-Manojlović: Povijest istočnih naroda	—	—
17 Mignet-Rabar: Povijest francuske revolucije	2	—
18 i 19 Rabar Ivan: Povijest carstva rimskoga, 2 sveske	—	—
20 Širola Ivan: Svjetska povijest u slikama	2	80
21 Tomić Dragutin: Povijest grčka	—	—
22 i 23 Tomić Petar: Povijest rimska do careva, 2 sveske	—	—
24 Valla: Povijest srednjega vijeka	—	—
25 Hirc: Hrvatsko primorje	4	—
26 — Gorski kotar	4	—
27 Duncker: Das Buch vom Vater Radetzky (Prochazka, Teschen)	1	50
28 Graner Auguste: Heldenthaten unserer Vorfahren (Prochazka, Teschen)	2	50
29 In Ritterburgen und unter fahrenden Leuten (Prochazka, Teschen)	2	50
30 Erzählungen aus der Geschichte Oesterreich-Ungarns (Prochazka, Teschen)	1	50
31 Oesterreicher in Mexico (Prochazka, Teschen)	2	50
32 Aus vergangenen Zeiten. 19 Erzählungen aus Oesterreichs Vergangenheit (Prochazka, Teschen)	2	50
33 Erzählungen und Sagen aus Oesterreich (Prochazka, Teschen)	2	50
34 Aus grauer Vorzeit. Fünf vaterländische Erzählungen (Prochazka, Teschen)	2	50
35 Auf heimatlichem Boden (Prochazka, Teschen)	2	50
36 Aus Tagen der Gefahr. Drei vaterländische Erzählungen (Prochazka, Teschen)	1	50
37 Im Strome der Zeiten. Acht Erzählungen aus Niederösterreichs Vergangenheit (Prochazka, Teschen)	2	50
38 Höcker: Die Mongolenschlacht bei Olmütz (Prochazka, Teschen)	1	50
39 Körner: Oesterreich-Ungarn und das Haus Habsburg (Prochazka, Teschen), vez.	1	—
40 Ludvig Hanns: Katzianer, der Türkenheld (Prochazka, Teschen)	1	60
41 Primus und Samo (Prochazka, Teschen)	—	65
42 Taubholzer Johann: Oesterreich über alles, oder: Erklärung der Volkshymne (Prochazka, Teschen)	1	40
43 Pederzani: Erzherzog Carl und sein Grenadier (Prochazka, Teschen)	2	50
44 Unter Tannen und Palmen (Manz, Beč)	1	20
45 Charakterbilder aus der vaterländischen Geschichte (Hölder, Beč)	3	60
46 Fünf Jahrzehnte auf Habsburgs Throne (Pichler, Beč)	2	—
47 Die Markgrafschaft Mähren (Gräser, Beč)	1	20
48 Ungarische Hochlandsbilder (Prochazka, Teschen)	1	20
49 Zöhrer: Der letzte Ritter. Historische Erzählung aus den Tagen des Kaisers Max (Prochazka, Teschen)	2	50
50 Kreuz und Schwert. Historische Erzählung aus den Zeiten der Kreuzzüge	1	50
51 Andrä: Griechische Heldensagen, sa slikama	2	75
52 Petiscus: Olymp	2	25
53 Schwab: Die schönsten Sagen des klassischen Alterthums. Vel. izd. sa slikama	3	50
54 Thomas: Buch denkwürdiger Entdeckungen, 2 sveske	2	50
55 — Buch der Erfindungen, 2 sveske	2	50
56 Mignet: Histoire de la Révolution française depuis 1789 jusq'au 1814. *B*-izd. Velhagen et Klassing. (1 M. 30 Pf.)	—	68

VIII. Gospodarstvo i kućanstvo.

1 Biankini R. L.: O uzgoju i njegovanju cvijeća	3	—
2 Broz Kvirin: Pčelarenje sa pokretnim saćem	—	30
3 Cerovski Iv. Krst.: Zbirka korisnih pouka u kućanstvu i gospodarstvu	—	30

Digitized by Google

		for.	nč.
4	Cvetišić Klotilda: Kućanstvo	—	75
5	Дејановић М.: Подизање племенитих воћака	—	10
6	— Подизање подлога и калемљење племенитих воћака	—	10
7	— Увод и наука у воћарству	—	10
8	Hajdinjak Andrija: Domaća perad ili živad	—	15
9	Hirc Dragutin: Slike iz hrvatske cvjetane	1	—
10	Jagić Ivan: Živinski liječnik	—	30
11	Како се гоји перната живина. По припознатим изворима са више слика	—	50
12	Коњовић Стеван: Ружа	—	10
13	Krempler Pajo: Povrćarstvo	—	30
14	Kumičić Marija: Nova zagrebačka kuharica	1	50
15	Kuralt Franjo: Voćarstvo	—	20
16	Kuten Gj.: Metodika prostoručnoga crtanja	—	90
17	Lorković: Razgovori o narodnom gospodarstvu	1	—
18	Машировић Ив.: Пчеларство	—	10
19	Mažuranić Stj.: Svilogojstvo	—	15
20	Петровић М.: Како се његује свилена буба	—	10
21	Поповић Катарина: Велики српски кувар	2	20
22	Radić Gjorgje: Povrtarstvo	3	—
23	Stražimir Drag.: Govedarstvo	—	20
24	Trstenjak Davorin: Dobra kućanica	—	65
25	— Školski vrt u selu	1	40
26	Vežić Nikola: Krmadarstvo	—	10
27	Vichodil Gustav Adolf: Domaća perad	—	45
28	Vrbanec Mijo: Domaća perad	—	10
29	Cvetišić K.: Krojenje i šivanje rubenine	1	40

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.

Digitized by Google

Digitized by Google

SLUŽBENI DODATAK ŠKOLSKOG VJESNIKA.

СЛУЖБЕНИ ДОДАТАК ШКОЛСКОГ ВЈЕСНИКА.

UREDNIK:

LJUBOJE DLUSTUŠ.

УРЕДНИК:

ЉУБОЈЕ ДЛУСТУШ.

VI.

1899.

SARAJEVO. — САРАЈЕВО.

ZEMALJSKA ŠTAMPARIJA. — ЗЕМАЉСКА ШТАМПАРИЈА.

1899.

Digitized by Google

Digitized by Google

A. Кронолошки попис.

наредаба у додатку „Школског Вјесника“ за годину 1899.

Дан, кад је наредба издана	Предмет	Број комада по реду	Мјесец, од којега је свезак „Вјесника“	Страна
1899.				
30. јануара	Наредба земаљске владе за Босну и Херцеговину, којом се повишава број седмичних сати за физику, одређених у III. разреду трговачких школа ових земаља	I.	јан.—април	2—3
8. фебруара	Наредба земаљске владе за Босну и Херцеговину, којом се одређује, да се не биљеже изостаци од школе ученицима, који изостају, када врше своје вјерске дужности	II.	јан.—април	3
9. фебруара	Наредба земаљске владе за Босну и Херцеговину, којом се подјељују Мухове слике преисторичких нахођаја народним основним школама	III.	јан.—април	3
9. фебруара	Наредба земаљске владе за Босну и Херцеговину, којом се даје упута, како треба његовати красопис у трговачким школама	IV.	јан.—април	3—5
14. фебруара	Наредба земаљске владе са Босну и Херцеговину, којом се ученицима препоручује претплата за часопис „Pobratim“ . . .	V.	јан.—април	5
17. фебруара	Наредба земаљске владе за Босну и Херцеговину, којом се уређује хоспитовање директора трговачких школа ових земаља .	VI.	јан.—април	5—6

Digitized by Google

Дан, кад је наредба издана	Предмет	Број комада по реду	Мјесец, од којега је свезак „Вјесника“	Страна
1899.				
21. марта	Наредба земаљске владе за Босну и Херцеговину, којом се уређује издавање дупликата школских свједочаба	VII.	јан.—април	6—7
13. априла	Наредба земаљске владе за Босну и Херцеговину у погледу класификације из онаквих предмета, који сачињавају у првом семестру цјелину за се . . .	VIII.	јан.—април	7—8
22. априла	Наредба земаљске владе за Босну и Херцеговину, којом се препоручује часопис „Vjerni drug“ свим дирекцијама трговачких школа	IX.	јан.—април	8
27. априла	Наредба земаљске владе за Босну и Херцеговину, о издавању лијечничких свједочаба . .	X.	јан.—април	8
13. јуна	Наредба земаљске владе за Босну и Херцеговину, којом се издаје генерални програм за ученичке библиотеке државних виших дјевојачких школа	XI.	мај—дец.	14—15
20. септембра	Наредба земаљске владе за Босну и Херцеговину, о тисканицама за државне више дјевојачке школе у Босни и Херцеговини.	XII.	мај—дец.	15—16
8. октобра	Наредба земаљске владе за Босну и Херцеговину, којом се одређује, која наставничка лица при државним вишим дјевојачким школама имају мјеста у сједницама учитељског збора.	XIII.	мај—дец.	17
17. октобра	Наредба земаљске владе за Босну и Херцеговину, којом се за овдашње наставне заводе припушта Стјепана Сенца Латинска вјежбеница	XIV.	мај—дец.	17

Digitized by Google

Дан, кад је наредба издана	Предмет	Број комада по реду	Мјесец, од којега је свезак „Вјесника“	Страна
1899.				
21. октобра	Наредба земаљске владе за Босну и Херцеговину о утјецају старјешина и управитеља народних основних школа на класификацију	XV.	мај—дец.	18
27. октобра	Наредба земаљске владе за Босну и Херцеговину, којом се неке књиге препоручују за награде ученицима основних школа.	XVI.	мај—дец.	18
2. новембра	Наредба земаљске владе за Босну и Херцеговину, којом се Бујхерова Њемачка вјежбеница увађа као наставна књига у III. разреду народних основних школа.	XVII.	мај—дец.	19
28. новембра	Наредба земаљске владе за Босну и Херцеговину, којом се позивају народне основне школе ових земаља, да приступе „Средишњем пчеларском друштву за Босну и Херцеговину у Сарајеву“	XVIII.	мај—дец.	19—20
1. децембра	Наредба земаљске владе за Босну и Херцеговину о уређењу школских празника у дјевојачким одјелима народних основних школа ових земаља	XIX.	мај—дец.	20—21
6. децембра	Наредба земаљске владе за Босну и Херцеговину, којом се накнадно уређују неки школски празници за наставнике.	XX.	мај—дец.	21
29. децембра	Наредба земаљске владе за Босну и Херцеговину, којом се Ивана Павца Латинска словница у петом издању припушта у овостраним наставним заводима.	XXI.	мај—дец.	21

Digitized by Google

B. Stvarni registar

naredaba i ostaloga sadržaja Službenog dodatka „Školskog Vjesnika“ za godinu 1899.

(Rimski brojevi znače komade, arapski strane.)

A.

Ako bi djevojački odio narodnih osnovnih škola pohagjale pojedine učenice muhamedanske vjere, onda muhamedanski blagdani za dotične učenice vrijede kao relativno obligatni školski praznici, a za ostale nikako. Naredba od 1. decembra 1899., broj 157.073/I., XIX., 20—21.

Ako koji učenik propadne iz onakvih predmeta, koji sačinjavaju u prvom semestru cjelinu za se, moraju se s takvim učenicima ovršiti popravni ispiti. To vrijedi za fiziku u III. i za mineralogiju u V. gimnazijalnom razredu. Naredba od 13. aprila 1899., broj 39.509, VIII., 7—8.

Ako učenici izostaju od škole, da vrše svoje vjerske dužnosti, odregjuje se, da im se ti izostaci ne bilježe ni u razrednu knjigu ni u semestralne svjedodžbe. Naredba od 8. februara 1899., broj 181.103 ex 1898., II., 3.

B.

Blagdani vjerski ne rješavaju nastavnike, koji ne pripadaju vjeri pretežne većine učenika, dužnosti, vršiti nastavu. Naredba zemaljske vlade od 6. decembra 1899., br. 42.535/I., XX., 21.

Bogojavljenje; na bogojavljenje nastavnici, koji na svoje vjerske blagdane nijesu oprošteni od nastave, ne moraju nastavljati Naredba zem. vlade od 6. decembra 1899., br. 42.535/I., XX., 21.

Božić; na božić nastavnici, kojj na svoje vjerske blagdane nijesu oprošteni od nastave, ne moraju nastavljati. Naredba zem. vlade od 6. decembra 1899., br. 42.535/I., XX., 21.

Broj sedmičnih sati za fiziku odregjenih u III. razredu trgovačkih škola ovih zemalja povišava se od 2 na 3. Naredba od 30. januara 1899., broj. 13.821/I., 2—3.

Budući da je fizika u III. a mineralogija u V. gimnazijalnom razredu predmet, koji u I. semestru sačinjava cjelinu za se, to se moraju ovršiti popravni ispiti s onim učenicima tih razreda, koji iz spomenutih predmeta propadnu. Naredba od 13. aprila 1899., broj 39.509, VIII., 7—8.

Bujherova Njemačka vježbenica uvagja se kao nastavna knjiga u III. razredu narodnih osnovnih škola. Naredba od 2. novembra 1899., broj 73.774/I., XVII., 19.

Č.

Časopis „Pobratim“ preporučuje se srednjim zavodima na pretplatu. Naredba od 14. februara 1899., broj 149.252 ex 1898., V., 5.

Digitized by Google

Časopis „Vjerni drug“ preporučuje se svim direkcijama trgovačkih škola. Naredba od 22. aprila 1899., broj 58.650/I., IX., 8.

D.

Daje se uputa, kako treba njegovati krasopis u trgovačkim školama, da spoljašnje lice učeničkih pismenih zadaća u svim trgovačkim školama dobije jedinstveno obilježje, pri čemu valja osobito nastojati, da se učenici valjano uvježbaju u pisanju ronda. Naredba od 9. februara 1899., broj 21.804, IV., 3—5.

Da narodne osnovne škole ovih zemalja pristupe „Središnjem pčelarskom društvu za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu“, pozivaju se naredbom od 28. novembra 1899., broj 141.654, XVIII., 19.

Danica i Ljubica od Šimuna Vudya preporučuje se kao nagradna knjiga za osnovne škole. Naredba zemaljske vlade od 27. oktobra 1899., br. 147.666/I., XVI., 18.

Da se ni u razrednu knjigu ni u semestralne svjedodžbe ne bilježe izostaci od škole učenicima, koji izostaju, kada vrše svoje vjerske dužnosti, odregjuje se naredbom od 8. februara 1899., broj 181.103 ex 1898., II., 3.

Direktorima trgovačkih škola nalaže se, da svakog mjeseca najmanje jedan put hospituju za vrijeme nastave kod svakog učitelja i kod svakog pojedinog predmeta. Naredba od 17. februara 1899., broj 21.806, VI., 5—6.

Dopušta se u ovozemnim učenim zavodima upotrebljavanje Latinske vježbenice Stjepana Senca. Naredba od 17. oktobra 1899., broj 152.532/I., XIV., 17.

Državne više djevojačke škole; izdajese generalni program, po kojem valja da se priregjuju svakogodišnji iskazi o knjigama, koje treba nabavljati za popunjavanje učeničke biblioteke rečenih škola. Naredba od 13. juna 1899., broj 46.013, XI., XII., 14—15.

Državne više djevojačke škole; odregjuje se, koja nastavnička lica pri tim školama imaju mjesta u sjednicama učiteljskoga zbora. Naredba od 8. oktobra 1899., broj 142.088, XIII., 17.

Državne više djevojačke škole; uvode se u tim školama tiskanice: razredna knjiga, glavni i mjesečni katalog. Naredba od 20. septembra 1899., broj 96.518/I., 15—16.

Duplikati školskih svjedočaba kada i kome se mogu izdati i taksa za njih, odregjuje se naredbom od 21. marta 1899., broj 36.303, VII., 6—7.

G.

Generalni program, po kojem valja da se priregjuju svakogodišnji iskazi o knjigama, koje treba nabavljati za popunjavanje učeničke biblioteke državnih viših djevojačkih škola, izdaje se naredbom od 13. juna 1899., broj 46.013, XI., 14—15.

Gimnazija; s učenicima, koji propadnu iz onakvih predmeta, koji sačinjavaju u prvom semestru cjelinu za se, kao što je fizika u III. a mineralogija u V. gimnazijalnom razredu, moraju se vršiti popravni ispiti iz tih predmeta. Naredba od 13. aprila 1899., broj 39.509, VIII., 7—8.

Gospoda predstojnici i direktori zavoda pozivaju se, da pripaze, da se liječničke svjedodžbe, koje se izdaju učiteljima ovozemaljskih zavoda, kada radi bolesti traže dopust pod školskom godinom, sastavljaju onako, kako je odregjeno naredbom od 27. aprila 1899., broj 58.671/I., X., 8.

Gj.

Gjure Bujhera Njemačka vježbenica uvagja se kao nastavna knjiga u III. razredu narodnih osnovnih škola. Naredba od 2, novembra 1899., broj 73.774/I., XVII., 19.

Digitized by Google

H.

Hefele Ferdo, Put na istok do Carigrada, preporučuje se za školske knjižice. Naredba zem. vlade od 27. oktobra 1899. br. 147.666/I., XVI., 18.

Hospitovanje u trgovačkim školama; nalaže se direktorima tih škola, da svakog mjeseca najmanje jedan put hospituju za vrijeme nastave kod svakog učitelja i kod svakog predmeta. Naredba od 17. februara 1899., broj 21.806, VI., 5—6.

I.

Ivana Pavca Latinska slovnica u petom izdanju pripušta se u ovostranim nastavnim zavodima. Naredba od 29. decembra 1899., broj 174.838/I., XXI., 21.

Izdaje se generalni program, po kojem valja da se priregjuju svakogodišnji iskazi o knjigama, koje treba nabavljati za popunjavanje učeničke knjižnice državnih viših djevojačkih škola. Naredba od 13. juna 1899., broj 46.013, XI., 14—15.

Izdavanje duplikata školskih svjedočaba; kada i kome se mogu izdati spomenuti duplikati i taksa za njih. Naredba od 21. marta 1899., broj 36.303, VII., 6—7.

Izdavanje lječničkih svjedočaba; kako moraju biti sastavljene lječničke svjedodžbe onih učitelja ovozemaljskih zavoda, koji pod školskom godinom traže dopust radi bolesti, odregjuje se naredbom od 27. aprila 1899., broj 58.671/I., X., 8.

Izostatke od škole ne treba ni u razrednu knjigu ni u semestralne svjedodžbe bilježiti učenicima, koji izostaju, kad vrše svoje vjerske dužnosti. Naredba od 8. februara 1899., broj 181.103 ex 1898., II., 3.

K.

Kad i kako imaju starješine i upravitelji narodnih osnovnih škola utjecati na klasifikaciju, odregjuje se naredbom od 21. oktobra 1899., broj 65.957 ex 1899., XV., 18.

Kad i kome se mogu izdati duplikati školskih svjedočaba i taksa za njih, odregjuje se naredbom od 21. marta 1899., broj 36.303, VII., 6—7.

Kada učenici izostaju od škole, da vrše svoje vjerske dužnosti, odregjuje se, da im se ti izostaci ne bilježe ni u razrednu knjigu ni u semestralne svjedodžbe. Naredba od 8. februara 1899., broj 181.103 ex 1898., II., 3.

Kakve moraju biti liječničke svjedodžbe učitelja ovozemaljskih zavoda, koji pod školskom godinom zatražuju dopust radi bolesti, odregjuje se naredbom od 27. aprila 1899. broj 58.671/I., X., 8.

Knjige se neke preporučuju za nagrade učenicima osnovnih škola. Naredba od 27. oktobra 1899., broj 147.666/I., XVI., 18.

Koja nastavnička lica pri državnim višim djevojačkim školama imaju mjesta u sjednicama učiteljskog zbora, odregjuje se naredbom od 8. oktobra 1899., broj 142.088, XIII., 17.

Koji učenici III. gimnazijalnog razreda propadnu u prvom semestru iz fizike, a koji V. razreda propadnu iz mineralogije, moraju polagati popravni ispit iz tih predmeta. Naredba od 13. aprila 1899., broj 39.509, VIII., 7—8.

L.

Latinska slovnica u petom izdanju od Ivana Pavca pripušta se u ovostranim nastavnim zavodima. Naredba od 29. decembra 1899., broj 174.838/I., XXI., 21.

Latinska vježbenica Stjepana Senca pripušta se za ovdašnje nastavne zavode. Naredba od 17. oktobra 1899., broj 152.532/I., XIV,, 17.

Digitized by Google

Lj.

Liječničke svjedodžbe, koje moraju priložiti učitelji ovozemaljskih zavoda, kada pod školskom godinom traže dopust radi bolesti, imaju biti ovako sastavljene, kako se propisuje naredbom od 27. aprila 1899., broj 58.671/I., X., 8.

M.

Mutagić Lovro, njegova djela Rukovogj za školske izlete i Pismeni sastavci u pučkim školama preporučuju se kao pomoćne knjige učiteljima osnovnih škola. Naredba zemaljske vlade od 27. oktobra 1899., br. 147.666/I., XVI., 18.

Muhamedanski blagdani u djevojačkim odjelima narodnih osnovnih škola ne vrijede kao obligatni školski praznici; ako pak taj odio pohagjaju pojedine učenice muhamedanske vjere, onda za te učenice vrijede kao relativno obligatni. Naredba od 1. decembra 1899., broj 157.073/I., XIX., 20—21.

Muhove slike prehistoričkih nahogjaja podjeljuju se narodnim osnovnim školama, a učiteljima se preporučuje, da i u širim krugovima pobude interes za znamenitost ovakvih slučajnih nahogjaja. Naredba od 9. februara 1899., broj 21.805, III., 3.

N.

Naknadno se uregjuju neki školski praznici za nastavnike. Naredba od 6. decembra 1899., broj 42.535, XX., 21.

Nalaže se direktorima trgovačkih škola, da svakog mjeseca najmanje jedan put hospituju za vrijeme nastave kod svakog učitelja i kod svakog pojedinog predmeta. Naredba od 17. februara 1899., broj 21.806, VI., 5—6.

Narodne osnovne škole; odregjuje se, kad i na koji način imaju starješine i upravitelji spomenutih škola utjecati na klasifikaciju. Naredba od 21. oktobra 1899., broj 65.957 ex 1899., XV., 18.

Narodne osnovne škole ovih zemalja pozivaju se, da pristupe „Središnjem pčelarskom društvu za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu.“ Naredba od 28. novembra 1899., broj 141.654, XVIII., 19.

Narodne osnovne škole; u djevojačkim odjelima tih škola ne vrijede muhamedanski blagdani kao obligatni školski praznici; ako pak taj odio pohagjaju pojedine učenice muhamedanske vjere, vrijede za te učenice kao relativno obligatni. Naredba od 1. decembra 1899., broj 157.073/I., XIX., 20—21.

Narodne osnovne škole; uvagja se Bujherova Njemačka vježbenica kao nastavna knjiga u III. razredu istih škola. Naredba od 2. novembra 1899., broj 73.774/I., XVII., 19.

Narodnim osnovnim školama podjeljuju se Muhove slike prehistoričkih nahogjaja, a učiteljima se preporučuje, da i u širim krugovima pobude interes za znamenitost ovakvih slučajnih nahogjaja. Naredba od 9. februara 1899., broj 21.805., III., 3,

Neke se knjige učenicima osnovnih škola za nagrade preporučuju. Naredba od 37. oktobra 1899., broj 137.666/I. XVI., 18.

Ne treba ni u razrednu knjigu ni u semestralne svjedodžbe bilježiti izostatke od škole učenicima, koji izostaju, kad vrše svoje vjerske dužnosti. Naredba od 8. februara 1899., broj 181.103 ex 1898., II., 3.

Nova godina; na Novu godinu nastavnici, koji u svoje vjerske blagdane nijesu oprošteni od nastave, nijesu dužni vršiti nastavu. Naredba zemaljske vlade od 6. decembra 1899., br. 42.535/I., XX., 26.

Digitized by Google

Nj.

Njemačka vježbenica Gjure Bujhera uvagja se kao nastavna knjiga u III. razredu narodnih osnovnih škola. Naredba od 2. novembra 1899., broj 73.774/I. XVII., 19.

O.

Odregjenih za fiziku broj sedmičnih sati u III. razredu trgovačkih škola ovih zemalja povišava se od dva na tri. Naredba od 30. januara 1899., broj 13.821, I., 2—3.

Odregjuje se, da se ni u razrednu knjigu ni u semestralne svjedodžbe ne bilježe izostaci od škole učenicima, koji izostaju, kada vrše svoje vjerske dužnosti. Naredba od 8. februara 1899., broj 181.103 ex 1898., II., 3.

Odregjuje se, kad i na koji način imaju starješine i upravitelji narodnih osnovnih škola utjecati na klasifikaciju. Naredba od 21. oktobra 1899., broj 65.957 ex 1899., XV., 18.

Odregjuje se, koja nastavnička lica pri državnim višim djevojačkim školama imaju mjesta u sjednicama učiteljskoga zbora. Naredba od 8. oktobra 1899., broj 142.088, XIII., 17.

O izdavanju duplikata školskih svjedočaba, kad i komu se mogu izdati spomenuti duplikati i taksa za njih. Naredba od 21. marta 1899., broj 36.303, VII., 6—7.

O izdavanju liječničkih svjedočaba; učitelji ovozemaljskih zavoda, koji pod školskom godinom traže dopust radi bolesti, moraju priložiti lječničke svjedodžbe, ovako sastavljene, kako se propisuje naredbom od 27. aprila 1899., broj 58.671/I., X., 8.

O njegovanju krasopisa u trgovačkim školama daje se uputa, kako bi spoljašnje lice učeničkih pismenih zadaća dobilo jedinstveno obilježje, pri čemu valja osobito nastojati, da se učenici valjano uvježbaju u pisanju ronda. Naredba od 9. februara 1899., broj 21,804, IV., 3—5.

Osnovne narodne škole ovih zemalja pozivaju se, da pristupe „Središnjem pčelarskom društvu za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu.“ Naredba od 28. novembra 1899., broj 141.654, XVIII., 19.

Osnovne narodne škole; uvagja se u III. razredu istih škola Bujherova Njemačka vježbenica kao nastavna knjiga. Naredba od 2. novembra 1899., broj 73.774/I., XVII., 19.

Osnovne škole; preporučuju se neke knjige za nagrade učenicima spomenutih škola. Naredba 27. oktobra 1899., broj 147.666/I., XVI., 18.

Osnovnim narodnim školama podjeljuju se Muhove slike prehistoričkih nahogjaja, a učiteljima se preporučuje, da u širim krugovima pobude interes za znamenitost ovakvih slučajnih nahogjaja. Naredba od 9. februara 1899., broj 21.805, III., 3.

O tiskanicama, koje se uvode u državne više djevojačke škole u Bosni i Hercegovini, naime razredna knjiga, glavni i mjesečni katalog. Naredba od 20. septembra 1899., broj 96.518/I., XII., 15—16.

O uregjenju školskih praznika u djevojačkim odjelima narodnih osnovnih škola ovih zemalja; muhamedanski blagdani vrijede u ženskim odjelima kao relativno obligatni školski praznici za učenice muhamedanske vjere, ako bi koja taj odio pohagjala. Naredba od 1. decembra 1899., broj 157.073/I., XIX., 20—21.

Ovozemaljskim srednjim zavodima preporučuje se pretplata za časopis „Pobratim“. Naredba od 14. februara 1899., broj 149.252 ex 1898., V., 5.

P.

Pavca Ivana Latinska slovnica u petom izdanju pripušta se u ovostranim nastavnim zavodima. Naredba od 29. decembra 1899., broj 174.838/I., XIX., 21.

Digitized by Google

Pismeni sastavci za pučke škole, djelo Lovre Matagića, preporučuje se kao pomoćna knjiga učiteljima osnovnih škola. Naredba zemaljske vlade od 27. oktobra 1899., br. 147.666/I., XVI., 18.

Podjeljuju se narodnim osnovnim školama Muhove slike prehistoričkih nahogjaja, a učiteljima se preporučuje, da i u širim krugovima pobude interes za znamenitost ovakvih slučajnih nahogjaja. Naredba od 9. februara 1899., broj 21.805, III, 3.

Popravni ispiti moraju se vršiti s onim učenicima III. gimnazijalnog razreda, koji u prvom semestru propadnu iz fizike i s onim V. razreda, koji propadnu iz mineralogije, jer ti predmeti sačinjavaju u prvom semestru cjelinu za se. Naredba od 13. aprila 1899., broj 39.509, VIII., 7—8.

Povišava se broj sedmičnih sati za fiziku odregjenih u III. razredu trgovačkih škola ovih zemalja od dva na tri. Naredba od 30. januara 1899., broj 13.821, I., 2—3.

Pozivaju se narodne osnovne škole ovih zemalja, da pristupe „Središnjem pčelarskom društvu za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu.“ Naredba od 28. novembra 1899., broj 141.654, XVIII., 19.

Preporučuje se ovozemaljskim srednjim zavodima pretplata za časopis „Pobratim“. Naredba od 14. februara 1899., broj 149.252 ex 1898., V., 5.

Preporučuje se svim direkcijama trgovačkih škola časopis „Vjerni drug“. Naredba od 22. aprila 1899., broj 58.650/I., IX., 8.

Preporučuju se neke knjige za nagrade učenicima osnovnih škola. Naredba od 27. oktobra 1899., broj 147.666/I., XVI., 18.

Pri državnim višim djevojačkim školama koja nastavnička lica imaju mjesta u sjednicama učiteljskoga zbora, odregjuje se naredbom od 8. oktobra 1899., broj 142.088, XIII., 17.

Pripušta se u ovostranim zavodima Ivana Pavca slovnica u petom izdanju. Naredba od 29. decembra 1899., broj 174.838/I., XXI., 21.

Put na istok do Carigrada od Ferde Hefela preporučuje se za školske knjižnice. Naredba zemaljske vlade od 27. oktobra 1899, br. 147.666./I., XVI., 18.

R.

Rukovogj za školske izlete od Lovre Matagića preporućuje se kao pomoćna knjiga učiteljima osnovnih škola. Naredba zem. vlade od 27. oktobra 1899., br. 147.666/I., XVI., 18.

S.

Sedmičnih za fiziku odregjenih sati broj u III. razredu trgovačkih škola ovih zemalja. povišava se od dva na tri. Naredba od 30. januara 1899., broj 13.821/I., I., 2—5

Spasovo; na Spasovo nijesu dužni vršiti nastavu oni nastavnici, koji na svoje vjerske praznike nijesu oprošteni od nastave. Naredba zem. vlade od 6. decembra 1899., br. 42.535/I., 21.

Srednjim se zavodima preporučuje pretplata za časopis „Pobratim“. Naredba od 14. februara 1899., broj 149.252 ex 1898., V., 5.

Stjepana Senca Latinska vježbenica pripušta se za ovdašnje nastavne zavode. Naredba od 17. oktobra 1899., broj 152.532/I., XIV., 17.

S učenicima III. gimnazijalnog razreda, koji propadnu u prvom semestru iz fizike i s učenicima V. razreda, koji propadnu iz mineralogije, valja popravni ispit držati iz tih predmeta, jer sačinjavaju u prvom semestru cjelinu za se. Naredba od 13. aprila 1899., broj 39.509, VIII., 7—8.

Digitized by Google

Svim direkcijama trgovačkih škola preporučuje se časopis „Vjerni drug“. Naredba od 22. aprila 1899., broj 58.650/I., IX., 8.

Š.

Škole narodne osnovne ovih zemalja pozivaju se, da pristupe „Središnjem pčelarskom društvu za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu.“ Naredba od 28. novembra 1899., broj 141.654, XVIII., 19.

Škole osnovne; Bujherova Njemačka vježbenica uvagja se kao nastavna knjiga u III. razredu istih škola. Naredba od 2. novembra 1899., broj 73.774/I., XVII., 19.

Škole osnovne; odregjuje se, kad i na koji način maju starješine i upravitelji spomenutih narodnih škola utjecati na klasifiikaciju. Naredba od 21. oktobra 1899., broj 65.957 ex 1899., XV., 18.

Škole osnovne; preporučuju se neke knjige za nagrade učenicima rečenih škola. Naredba od 27. oktobra 1899., broj 147.666/I., XVI, 18.

Škole trgovačke; daje se uputa, kako treba njegovati krasopis u istim školama, da spoljašnje lice učeničkih pismenih zadaća u svim trgovačkim školama dobije jedinstveno obilježje; pri čemu valja nastojati, da se učenici valjano uvježbaju u pisanju ronda. Naredha od 9. februara 1899., 21.804, IV., 3—5.

Škole trgovačke; direktorima istih škola nalaže se, da svakog mjeseca najmanje jedan put hospituju za vrijeme nastave kod svakog učitelja i kod svakog pojedinog predmeta. Naredba od 17. februara 1899., broj 21.806, VI., 5—6.

Škole trgovačke ovih zemalja; u III. razredu spomenutih škola povišava se broj sedmičnih sati za fiziku odregjenih od dva na tri. Naredba od 30. januara 1899., broj 13.821, I., 2—3.

Škole trgovačke; svim direkcijama tih škola preporučuje se časopis „Vjerni drug“. Naredba od 22. aprila 1899., broj 58.650/I., IX., 8.

Škole više djevojačke; izdaje se generalni program, po kojem valja da se sastavljaju svakogodišnji iskazi o knjigama, koje treba nabavljati za popunjavanje učeničke knjižnice rečenih državnih škola. Naredba od 13. juna 1899, broj 46.013, XI., 14—15.

Škole više djevojačke; odregjuje se, koja nastavnička lica imaju mjesta u sjednicama učiteljskoga zbora spomenutih državnih škola. Naredba od 8. oktobra 1899., broj 142.088, XIII., 17.

Škole više djevojačke; uvode se tiskanice: razredna knjiga, glavni i mjesečni katalog u spomenutim državnim školama u Bosni i Hercegovini. Naredba od 20. septembra 1899., broj 96.518/I., XII., 15—16.

Školski nekoji praznici za nastavnike naknadno se uregjuju. Naredba od 6. decembra 1899., broj 42.535, XX., 21.

Školski praznici u djevojačkim odjelima narodnih osnovnih škola uregjuju se tako, da muhamedanski blagdani ne vrijede u spomenutim odjelima kao obligatni školski praznici, a kao relativno obligatni vrijediće za učenice muhamedanske vjere, ako bi koja taj odio pohagjala. Naredba od 1. decembra 1899., broj 157.073/I., IX., 20—21.

T.

Tiskanice: razredna knjiga, glavni i mjesečni katalog vode se u državnim višim djevojačkim školama u Bosni i Hercegovini. Naredba od 20. septembra 1899., broj 96.518/I., XII, 15—16.

Trgovačke škole; daje se uputa, kako treba njegovati krasopis u istim školama, da spoljašnje lice učeničkih pismenih zadaća u svim trgovačkim školama dobije

Digitized by Google

jedinstveno obilježje, pri čemu treba osobito nastojati, da se učenici valjano uvježbaju u pisanju ronda. Naredba od 9. februara 1899., broj 21.804, IV., 3—5.

Trgovačke škole; direktorima tih škola nalaže se, da svakog mjeseca najmanje jedan put hospituju za vrijeme nastave kod svakog učitelja i kod svakog pojedinog predmeta. Naredba od 17. februara 1899., broj 21.806, VI., 5—6.

Trgovačke škole ovih zemalja; u III. razredu tih škola povišava se broj sedmičnih sati za fiziku odregjenih od dva na tri. Naredba od 30. januara 1899., broj 13.821, I., 2—3.

Trgovačke škole; svim direkcijama tih škola preporučuje se časopis „Vjerni drug". Naredba od 22. aprila 1899., broj 58.650/I., IX., 8.

U.

Učenicima, koji izostaju od škole, kada vrše svoje vjerske dužnosti, ne treba te izostatke bilježiti ni u razrednu knjigu ni u semestralne svjedodžbe. Naredba od 8. februara 1899., broj 181.103 ex 1898., II., 3.

Učenicima osnovnih škola preporučuju se neke knjige za nagrade. Naredba od 27. oktobra 1899., broj 147.666/I., XVI., 18.

Učenici III. gimnazijalnog razreda, koji u prvom semestru propadnu iz fizike i učenici V. razreda, koji propadnu iz mineralogije, moraju praviti popravni ispit iz tih predmeta. Naredba od 13. aprila 1899., broj 39.509, VIII., 7—8.

Učitelji osnovnih škola druge vjere nego pretežni broj učenika dužni su na svoje vjerske blagdane vršiti nastavu, izuzevši nekoje glavne. Naredba zemaljske vlade od 6. decembra 1899., br. 42.535. XX., 21.

Učitelji ovozemaljskih zavoda moraju, kada traže dopust radi bolesti pod školskom godinom, priložiti ovako sastavljene ljećničke svjedodžbe, kako se propisuje naredbom od 27. aprila 1899., broj 58.671/I., X., 8.

U državnim višim djevojačkim školama uvode se tiskanice: razredna knjiga, glavni i mjesečni katalog. Naredba od 20. septembra 1899., broj 96.518/I., XII., 15—16.

U kom slučaju i na koji način imaju starješine i upravitelji narodnih osnovnih škola utjecati na klasifikaciju, odregjuje se naredbom od 21. oktobra 1899, broj 65.957 ex 1899., XV., 18.

U ovostranim nastavnim zavodima pripušta se Ivana Pavca Latinska slovnica u petom izdanju. Naredba od 29. decembra 1899., broj 174.838/I., XXI., 21.

Upotrebljavanje latinske vježbenice Stjepana Senca dopušteno je u ovozemnim učevnim zavodima. Naredba od 17. oktobra 1899., broj 152.532/I., XIV., 17.

Uputa, kako treba njegovati krasopis u trgovačkim školama, da spoljašnje lice učeničkih pismenih zadaća u svim spomenutim školama dobije jedinstveno obilježje, pri čemu valja nastojati, da se učenici valjano uvježbaju u pisanju ronda. Naredba od 9. februara 1899., broj 21.804, IV., 3—5.

Uregjuje se izdavanje duplikata školskih svjedočaba, kada i kome se naime mogu izdati duplikati i taksa za njih. Naredba od 21. marta 1899., broj 36.303, VII., 6—7.

Uregjuju se naknadno nekoji školski praznici za nastavnike. Naredba od 6. decembra 1899., broj 42.535, XX., 21.

Uregjuju se školski praznici u djevojačkim odjelima narodnih osnovnih škola ovih zemalja tako, da muhamedanski blagdani ne vrijede u spomenutim odjelima kao obligatni školski praznici, osim ako megju ostalim učenicama ima po koja muhamedanske vjere, za koje će vrijediti kao relativno obligatni. Naredba od 1. decembra 1899., broj 157.073/I., XIX., 20—21.

Digitized by Google

Uskrs; na uskrs nijesu dnžni vršiti nastavu oni nastavnici, koji u svoje vjerske blagdane nijesu oprošteni od nastave. Naredba zem. vlade od 6. decembra 1899., br. 42.535. XX., 21.

U III. razredu trgovačkih škola ovih zemalja povišava se broj sedmičnih sati za fiziku odregjenih od dva na tri. Naredba od 30. januara 1899., broj 13.821, I., 2—3.

Uvagja se Bujherova Njemačka vježbenica kao nastavna knjiga u III. razredu narodnih osnovnih škola. Naredba od 2. novembra 1899., broj 73.774/I., XVII., 19.

V.

Veliki petak; na Veliki petak nijesu dužni nastavu vršiti oni nastavnici, koji na svoje vjerske blagdane nijesu oprošteni od nastave. Naredba zemaljske vlade od 6. decembra 1899., br. 42.535/I., XX., 21.

Više državne djevojačke škole; izdaje se generalni program, po kojem valja da se priregjuju svakogodišnji iskazi o knjigama, koje treba nabavljati za popunjavanje učeničke knjižnice istih škola. Naredba od 13. juna 1899., broj 46.013, XI., 14—15.

Više državne djevojačke škole; odregjuje se, koja nastavnička lica pri tim školama imaju mjesta u sjednicama učiteljskoga zbora. Naredba od 8. oktobra 1899., broj 142.088, XIII., 17.

Više državne djevojačke škole; uvode se tiskanice: razredna knjiga, glavni i mjesečni katalog u istim školama. Naredba od 20. septembra 1899., broj 96.518/I., XII., 15—16.

„Vjerni drug“ zabavni i poučni list za trgovačku, obrtnu i opetovničku omladinu, preporučuje se svim direkcijama trgovačkih škola. Naredba od 22. aprila 1899., broj 58.650/I., IX., 8.

Vjerski blagdani ne rješavaju učitelje, koji ne pripadaju vjere pretežne većine učenika, dužnosti, vršiti nastavu. Naredba zem. vlade od 6. decembra 1899., br. 42.535/I., XX., 21.

Vudy Šimun, njegova knjiga Danica i Ljubica preporučuje se kao nagradna knjiga učenicima osnovnih škola. Naredba od 27. oktobra 1899., br. 147.666/I., XVI., 18.

Z.

Zabavni i poučni list za trgovačku, obrtnu i opetovničku omladinu, „Vjerni drug“, preporučuje se svim direkcijama trgovačkih škola Naredba od 22. aprila 1899., broj 58.650/I., IX., 8.

Za državne više djevojačke škole izdaje se generalni program, po kojem valja sastavljati svakogodišnje iskaze o knjigama, koje treba nabavljati za popunjavanje učeničke knjižnice spomenutih škola. Naredba od 13. juna 1899., broj 46.013, XI., 14—15.

Za državne više djevojačke škole odregjuje se, koja nastavnička lica imaju mjesta u sjednicama učiteljskoga zbora. Naredba od 8. oktobra 1899., broj 142.088, XIII., 17.

Za fiziku odregjenih sedmičnih sati broj u III. razredu trgovačkih škola ovih zemalja povišava se od dva na tri. Naredba od 30. januara 1899., broj 13.821, I., 2—3.

Za nagrade učenicima osnovnih škola preporučuju se neke knjige. Naredba od 27. oktobra 1899., broj 147.666/I., XVI., 18.

Za nastavnike naknadno se uregjuju školski praznici. Naredba od 6. decembra 1899., broj 42.535, XX., 21.

Za ovdašnje nastavne zavode pripušta se Stjepana Senca Latinska vježbenica. Naredba od 17. oktobra 1899., broj 152.532/I., XIV., 17.

Digitized by Google

Za traženje dopusta radi bolesti pod školskom godinom moraju učitelji ovozemaljskih zavoda priložiti onako sastavljene lječničke svjedodžbe, kako je propisano naredbom od 27. aprila 1899., broj 58.671/I., X., 8.

Zavodi srednji; preporučuje se istim zavodima pretplata za časopis „Pobratim". Naredba od 14. februara 1899., broj 149.252 ex 1898., V., 5.

Novo ustrojen zavod:

Narodna osnovna škola pri državnom kolodvoru u Sarajevu sa tri učiteljska mjesta i dva mjesta učiteljice. 2.

Na novo ustrojeni zavodi:

Velika gimnazija u Tuzli.

Narodne osnovne škole u:

Kiseljaku sa dva učiteljska mjesta,
Lušci-Palanci s jednim učiteljskim mjestom,
Sarajevu pri državnom kolodvoru sa pet učiteljskih mjesta,
Teslići s jednim učiteljskim mjestom. 14.

Novoustrojena učiteljska mjesta:

Po jedno učiteljsko mjesto pri narodnim osnovnim školama u Doboju i u Gackom. 2.

Po jedno mjesto pomoćnog učitelja pri narodnim osnovnim školama u Glamoču i Bos. Brodu. 2.

Po jedno učiteljsko mjesto pri narodnim osnovnim školama u Majevcu, Bos. Petrovcu, Tasoviću, Bos. Šamcu, Bos. Dubici i u Ljubinju. 14.

Jedno mjesto učiteljice za djevojački odio I. narodne osnovne škole u Mostaru. 14.

Digitized by Google

C. Osobne vijesti

u službenom Dodatku „Školskog Vjesnika“ za godinu 1899.

Imenovani:

Adžija Zora 1.
Angjelić Živojin 10.

Barišić Nikola 1.
Baumgartel Baltazar 11.
Bićanić Nikola 9.
Biljan Anto 9.
Bise Adem 9.
Blažeković Gj. Stjepan 9.
Bogdanović Dragica 10.
Božić Aleksa 9.
Bratičević Ivan 2.
Bričić Stevan 9.
Brković Anto 9.
Brogjanac Milka 9.
Brogjanac Stjepan 9.
Bunek Josip 1.

Cerjak Marija 1.
Cvjetan Marija 10.

Čabrić Nikola 9.
Čatić Alija 11.
Čavkić Fejzo 9.

Dević Stevan 9.
Dlustuš Marija 10.
Dobrić Ivan 9.
Domanik Sofija 1.
Draganović Petar 9.
Dragutin Marija 9.
Dubravac Juliana 9.

Ensminger Jakov 11.

Faček Zorica 1.
Ferljan Ljubica 9.
Ferrić Marija 10.

Gajić Trivun 10.
Galeb Risto 9.
Gluhić Ahmet 9.
Gottschlich Milica 1.
Gruić Darinka 10.

Gjenić Petar 9.

Hadži-Mulić Muhamed-ef. 11.
Halerova Olga 10.
Haler Ružica 10.
Halwachs Ema 11.
Hasandedić Ahmed 10.
Hordinski Jelena 9.
Hrgić Marko 9.
Hrustanbegović Hasan beg 1.

Ignjatović Ilija 9.
Ilić Pavao 9.
Ilić Stjepan 11.

Jalovičić Ahmet 9.
Jamnicki Leopold 10.
Jovanović Nedjeljko 10.
Jovanović Nikola 1.

Kantoci Slavoljub 11.
Kapetanić Mirko 10.
Kašaj Mila 9.
Katalinić Dragomir 1.
Katić Darinka 1.
Kelez Ivan 9.
Kernic Marija 1.
Kernić Josip 10.
Khyo Hermina 1.
Knežević Danica 10.
Kolarac Antun 10.
Kolarić Stevan 10.
Kondić Zorka 10.
Korkut Hadži-Munib-ef. 1.
Kosanović Milan 9.
Kovačević Stjepan 10.
Kriesche Antonija 9.
Krilić Nikola 1.
Krišković Pavka 9.
Krpan Vladimir 10.
Krsmanović Kosta, dr. fil. 10.
Kršljak Mustafa 9.
Kružić Franjo pl. 2.
Kutrovac Stjepan 9.

Latas Ana 9.
Lazarević Marija 9.
Lemajić Dušan 10.

Malešić Mileva 11.
Malić Stjepan 9.
Mandić Dušan 10.
Mandić Mihovil, dr. 9.
Marković Marko 10.
Marković Stjepan 1.
Masz Katarina 1.
Matić Jelka 10.
Matijašević Kosta 10.
Mehić Omer 9.
Miladinović Stevo 11.
Miletić Mato 1.
Miloš Antun 9.
Miljušević Ida 1.
Miljušević Ilija 1.
Mirković Gjoko 10.
Modec Cvijeta 10.
Modec Stanislav 11.
Mulabdić Adhem 11.
Mužinić Franjo 11.

Neuwirth Margareta 10.
Novotni Slava 11.

Pajanović Ljubica 10.
Palandžić Nikola 11.
Pantić Ljubomir 1.
Pejinović Dušan 10.
Peleš Rade 10.
Petreš Donat 10.
Petrović Vaso 1.
Pfan Dragutin 10.
Pinter Mila 11.
Pitić Marko 10.
Pogačnik Viktor 11.
Poljak Mijo 1.
Popović Milan 11.
Praunsperger Ema 18.
Predolin Artur 11.
Prica Agapija 10.
Procházka Franjo 11.
Puškar Marko 10.

Radoman Dušan 9.
Radoman Vladimir 10.

Digitized by Google

Radulović Milan 1.
Rajal Emilija 1.
Rajal Marija 1.
Rigjanović Hafiz Muhamed-ef. 11.
Roksandić Mojo 1.
Rubić Stojan 9.

Sambrailo Nikola 9.
Savić Danilo 2. i 10.
Savić Dušan 9.
Schorr Jakov 1.
Seratlić Risto 1.
Skarić Vladislav 1.
Skenžić Isailo 1.
Sofilj Sofija 10.
Sokolić Marija 9.
Spasojević Dimitrije 11.
Spiletak Andrija 9.
Srdić Simeun 11.
Stakić Milan 1.
Stipić Izabela 11.
Stjepanović Melanija 11.
Sušić Petar 10
Sušnjarac Mihajlo 11.
Szerenkay Irma 10.

Šafar Mijat 1.
Šćeta Ahmet 11.

Tafro Abduselam 9.
Thyr Ernestina 1.
Todić Mihajlo 10.
Tomanić Staka 10.
Tomasović Andrija 9.
Tomljenović Ida 9.
Topalij Nikola 9.
Trklja Jovo 9.
Trninić Marija 9.
Tugja Miroslav 10.

Valić Zorka 1.
Vavra Ludmila 1.
Velc Ferdinand 10.
Vicić Nikola 9.
Vojnović Petar 1.
Vončina Cecilija 11.
Vranješević Dušan 10.
Vrkljan Ljudevit 11.
Wraneschitz Robert 1.

Zdunić Luka pl. 11.
Zorec Emilija 1.
Zovko Ivan 1.

Žeravica Nikola 9.
Žuljić Mijo 9.

Premješteni:

Abramović Jefto 12. i 13.
Ajanović Zijah 13.
Akšam Ivan 12.
Anić Anto 12.
Arifagić Muharem 12.

Biljan Ružica 12.
Bise Adem 13.
Borota Dragica 12.
Bosnić Rahila 12.
Bradarić Husein 13.
Branković Nikola 12.
Bričić Stevan 12.
Brozović Zvonimir 12.
Bruić Milka 11.

Cerjak Marija 13.

Čatić Alija 13.
Čavkić Fejzo 12.
Čekada Andrija 12.
Čupić Jovan 12.

Debeljak Anto 12.
Dedić Šaćir 12.
Dilber Fabijan 13.
Dimović Jovan 11.
Dimović Nada 12.
Djanešić Martin 2.
Draganović Petar 12.
Džanhodžić Ibrahim ef. 12.

Erich Aleksandar 13.

Farkaš Ivan Nep. 2.
Fazlagić Hajdar 13.

Gajić Trivun 12.
Galović Petar 12.
Garić Jovan 2.
Gluščević Josip 12.
Gučevac Ilija 13.

Gjorgjević Vaso 13.

Halwachs Ema 12.
Halwachs Mihajlo 12.
Holzinger Ferdinand 13.
Hrgić Marko 13.
Husaković Šefko 11.

Ilić Anastasija 12.
Ilić Jovo 12.
Ilić Manojlo 12
Ilić Pavao 13.
Ivanić Ilija 12.

Jeftić Darinka 12.
Jovanović Cvijetin 12.
Jukić Anto 12.

Karanjac Jefto 11.
Kapetanić Stjepan 2.
Kaučić Ivan 2.
Khyo Hermina 2.
Knežević Zorka 12.
Knežević Vidoslav 12.
Konjhodžić Tahir 2.
Kosanović Milan 13.
König Petar 13.
Kravljača Stevan 13.
Krestić Miloš 11.
Krešić Ivan 12.
Kristić Marko 12.
Krnić Manojlo 13.

Krnić Marija 12.
Krolić Nikola 12.
Krstović Simo 12.
Kršljak Mustafa 12.
Kudlich Dragutin 13.

Lanik Josip 12.
Lazarević Marija 12.
Lazarević Nedjeljko 13.
Leudar Jovan 12.
Limić Sabrija 13.

Majstorović Stanislav 11.
Malešić Mileva 13.
Malić Stjepan 12.
Mandić Sava 13.
Marković Stjepan 2 i 12.
Martinčević Franjo 2.
Mešterović Katinka 12.
Mešterović Nikola 12.
Midžić Salih 13.
Mihalić Vatroslav 13.
Mitrinović Mihajlo 2.
Mitrinović Stanko 13.
Mulić Arif 13.

Nikolić Vladimir 2.

Pejnović Kristina 12.
Pejnović Milan 12.
Peleš Rade 12.
Perčinlić Josip 12.
Perenčević Gjuro 13.
Perić Mile 12.
Pospišil Antonija 12.
Pospišil Josip 12.
Pranjko Franjo 13.
Pravica Stevan 2.

Digitized by Google

Prica Agapija 12.
Prodanović Vidosava 11.

Radošević Franjo 12.
Rajković Dragutin 13.
Rajković Marko 13.
Regal August 13.
Roksandić Mojo 11.
Rolf Ivan 2.

Salaković Abas 12.
Sarajlić Izet 12.
Selnik Marko 2.
Semiz Savo 2.
Seratlić Risto 2 i 12.
Sitarić Ivan 12.
Skendžić Isailo 11.
Sofilj Jovan 12.
Sofilj Sofija 12.
Sokoljanin Sulejman 11.
Spasojević Dimitrije 13.
Staić Nikola 12.
Stakić Milan 2.
Stančić Aleksandar 12.
Stanišić Milovan 13.
Stojnić Risto 13.
Strache Emilija 12.

Šarić Jovo 13.
Šarjanović Petar 13.
Šćeta Ahmet 12.
Ševeljević Gjuro 2.
Šikoparija Jovan 13.
Štambuk Pavao 2 i 12.

Todić Mihajlo 13.
Todorović Stevan 12.
Trninić Marija 12.

Vicić Nikola 13.
Vidaković Nikola 12.
Vidošević Vladimir 2.
Višnjić David 12.
Vojnović Petar 12.
Vrban Petar 2.
Vrkljan Ljudevit 12.
Vukašinović Vaso 13.
Wraneschitz Robert 12.

Zerbs Albert 13.
Zdunić Emilija 12.

Žuljić Mijo 13.

Dodijeljeni na službovanje:

Bader Ljubica 14.
Bosnić Pane 13.
Buconjić Nikola 13.

Dlustuš Marija 14.
Dubravac Ljuba 14.
Duić Nikola 13.

Gajić Trivun 14.

Jablanović Stjepan 13.
Jaković Davorin 2.

Karamehmedović Mehmed 13.
Klarić Ivan 13.
Kolarac Antun 14.
Kolarić Stevan 14.
Kulier Andrija 13.
Kurtović Ivan 13.

Marković Marko 14.
Martak Nikola 13.
Matijašević Kosta 14.

Plohl Antun 13.
Puškar Marko 14.
Sebastijau Stjepan 14.

Topolnik Gjuro 13.

Umirovljeni:

Matulić Lucijan pl. 14.

Oreščanin Matija 14.

Razriješeni od službe:

Damić Josip 14.

Glišić Bogoljub 14.

Hrvoje Dragutin 14.

Kaučić Ivan 2.
Kazazović Salih 14.

Milaković Zlata 14.

Radičanin Stanko 14.
Rujić Josip 2.

Stojadinović Nikola 2.
Sunarić Lucija 14.

Šikoparija Jovan 14.
Šunjić Tereza 2.

Tripković Vinko 2.

Walašek Hermina rogj. Horvath 14.

Umrli:

Alić Maho 14.

Dmitrović Filip 14.

Sofilj Sofija 14.

Digitized by Google

SLUŽBENI DODATAK ŠKOLSKOG VJESNIKA.

СЛУЖБЕНИ ДОДАТАК ШКОЛСКОГ ВЈЕСНИКА.

Januar, februar, mart i april. **1899.** Јануар, фебруар, март и април.

Promjene u školstvu i u učiteljskom osoblju tečajem mjeseca januara, februara, marta i aprila 1899.

Промјене у школству и у учитељском особљу течајем мјесеца јануара, фебруара, марта и априла 1899.

Imenovani: Svršeni učiteljski pripravnici pomoćnim učiteljima pri narodnim osnovnim školama: Isailo Skenžić u Bos. Krupi, Nikola Jovanović u Kozarcu, Mijat Šafar u Bos. Novom.

Svršene učiteljske pripravnice pomoćnim učiteljicama pri narodnim osnovnim školama: Marija Kernic u Sanskom Mostu, Hermina Khyo u Kreševu, Emilija Zorec u Sarajevu, Ludmila Vavra u Jajcu; svršena učenica ženskog liceja u Zagrebu, Zora Adžija u Zenici; Ernestina Thyr u Kreševu.

Pomoćni učitelji učiteljima u definitivnom svojstvu: Petar Vojnović u Zvorniku, Robert Wraneschitz u Travniku, Stjepan Marković u Sarajevu, Milan Stakić u Korenitoj, Risto Seratlić u Banjojluci, Jakov Schorr u Franz-Josefsfeldu, Mojo Roksandić u Brčkom, Ilija Miljušević u Obudovcu, Vaso Petrović u Dabarpolju, Ljubomir Pantić u Vardištu, Mato Miletić u Bos. Šamcu, Hasan beg Hrustanbegović u Gračanici, Milan Radulović u Vinskoj.

Privremene učiteljice učiteljicama u definitivnom svojstvu: učiteljica ručnog rada Marija Rajal pri državnoj višoj djevojačkoj školi u Mostaru, Zorka Valić u Starom Majdanu, Katarina Masz u Kreševu, Ida Miljušević u Obudovcu, Marija Cerjak u Gradačcu, Sofija Domanik u Doboju, Zorica Faček i Darinka Katić pri državnoj višoj djevojačkoj školi u Sarajevu. Nadalje su imenovani: učitelj pučke škole u Rakovici (Hrv.) Josip Bunek, privremenim učiteljem narodne osnovne škole u Jajcu, učiteljica pučke škole u Trnavi (Hrv.) Milica Gottschlich, privremenom učiteljicom narodne osnovne škole u Varcar-Vakufu; ispitani učitelj Dragomir Katalinić, privremenim učiteljem pri narodnoj osnovnoj školi u Šujici, Hadži-Munib ef. Korkut, privremenim učiteljem pri novoosnovanoj II. narodnoj osnovnoj školi u Travniku, dojakošnji namjesni učitelj pri velikoj gimnaziji sarajevskoj, Vladislav Skarić, pravim učiteljem u definitivnom svojstvu u istom zavodu; gimnazijski učitelj u kr. velikoj gimnaziji u Požegi, Mijo Poljak, pravim učiteljem u definitivnom svojstvu pri velikoj realci u Banjojluci, kateheta pri osnovnoj i trgovačkoj školi u Bijeljini, Nikola Krilić, privremenim duhovnikom u centralnoj kaznionici u Zenici, učitelj narodne osnovne škole u Gor. Rahiću, Nikola Barišić, školskim upraviteljem u istom mjestu, dojakošnji privremeni učitelj pri trgovačkoj školi sarajevskoj, Ivan Zovko, definitivnim činovnikom u bosansko-

Digitized by Google

hercegovačkoj upravi, učitelj pučke škole u Dišnjiku (Hrv.) Danilo Savić, privremenim učiteljem narodne osnovne škole u Obarskoj, dojakošnji profesor u kr. gospodarskom i šumarskom učilištu, Franjo pl. Kružić, profesorom pri tehničkoj srednjoj školi u Sarajevu, dojakošnji učitelj pri velikoj gimnaziji u Mostaru, Ivan Bratičević, pravim učiteljem u definitivnom svojstvu pri istom zavodu.

Premješteni: Učitelji narodnih osnovnih škola: Tahir Konjhodžić od I. k novoosnovanoj II. narodnoj osnovnoj školi u Travniku, Marko Selnik iz Gradnića u Gabelu, Martin Djanešić iz Prijedora u Derventu, gdje mu je povjerena i uprava tamošnje narodne osnovne škole, upravitelj narodne osnovne škole u Derventi, Gjuro Ševeljević u svojstvu učitelja k narodnoj osnovnoj školi u Prijedoru, pomoćni učitelji narodnih osnovnih škola: Stjepan Marković iz Bos. Novog k IV. narodnoj osnovnoj dječačkoj školi u Sarajevu, Milan Stakić iz Kozarca u Korenitu, Ivan Kaučić iz Šujice u Trebinje, Vladimir Nikolić iz Ključa u Gerzovo, Risto Seratlić iz Banjeluke u Ključ, Stjepan Kapetanić iz Trebinja u Gradniće, Vladimir Vidošević iz Ljubuškog u Bos. Brod, Stevan Pravica iz Srebrnice u Pazarić; naizmjence pomoćni učitelji: Petar Vrban u Zenici i Jovan Garić u Grahovu; učitelji: Savo Semiz u Blagaju i Mihajlo Mitrinović u Fojnici k/G., Pavao Štambuk u Derventi i Franjo Martinčević u Ljutom Dócu; pomoćna učiteljica Hermina Khyo iz Kreševa u Bos. Krupu; školski nadzornici: Ivan Rolf, koji je bio dodijeljen zemaljskoj vladi, k okružnoj oblasti u Bišću, Ivan Nep. Farkaš od okružne oblasti u Bišću k okružnoj oblasti u Mostaru.

Dodijeljen dojakošnji okružni školski nadzornik u Mostaru, Davorin Jaković, zemaljskoj vladi u Sarajevu.

Razriješeni od daljeg službovanja: pomoćni učitelj narodne osnovne škole u Korenitoj, Nikola Stojadinović; na sopstvenu molbu: učitelj narodne osnovne škole u Gabeli, Josip Rujić, pomoćni učitelj narodne osnovne škole u Trebinju, Ivan Kaučić, učiteljica narodne osnovne škole u Varcar-Vakufu, Tereza Šunjić i gimnazijalni učitelj pri velikoj gimnaziji u Mostaru, Vinko Tripković.

Novo ustrojena učiteljska mjesta pri narodnim osnovnim školama: po jedno učiteljsko mjesto u Doboju i u Gackom; po jedno mjesto pomoćnog učitelja u Glamoču i Bos. Brodu.

Novoustrojeni zavodi: Narodna osnovna škola pri državnom kolodvoru u Sarajevu, sa tri učiteljska mjesta i dva mjesta učiteljice.

I.

Наредба

земаљске владе за Босну и Херцеговину од 30. јануара 1899., број 13.821,

којом се повишава број седмичних сати за физику одређених у III. разреду трговачких школа ових земаља.

Пошто се опазило, да број седмичних сати, који је за физику у III. разреду овоземаљских трговачких школа одмјерен, с погледом на квантитет и квалитет за тај разред прописаног градива није довољан, налази земаљска влада овим одредити да се у оним трговачким школама, у којима се и римо-католичке и источно-православне светковине као опћенити школски празници обдржавају и гдје се због тога наставним планом прописаном броју седмичних сати још по два наставна сата

Digitized by Google

морају придати, по један од тих сатова употријеби за наставу физике, да се даклен број седмичних сати од 2 на 3 повиси.

Наређујући, да ову наредбу одмах ваља извршити, налази земаљска влада подједно надопунити онај дио наставног плана, који се на овај предмет и овај разред односи, тиме, што уједно с оптиком ваља и науку о ширењу топлоте жарењем свршавати, што у осталом нарав саме ствари собом доноси. По томе ће дотични ставак наставнога плана од сада овако гласити: „Оптика и с њом у савезу наука о ширењу топлоте жарењем".

II.

Naredba

zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 8. februara 1899., broj 181.103 ex 1898.,

kojom se odregjuje, da se ne bilježe izostaci od škole učenicima, koji izostaju, kada vrše svoje vjerske dužnosti.

Zemaljska vlada ovim odregjuje, da se ne bilježe izostaci učenicima ni u razrednu knjigu ni u semestralne svjedodžbe, kada učenici od škole izostaju, da vrše svoje vjerske dužnosti, koje su ovostranom naredbom od 1897., broj 40.917 označene.

III.

Наредба

земаљске владе за Босну и Херцеговину од 9. фебруара 1899., број 21.805,

којом се подјељују Мухове слике прехисторичких нахођаја народним основним школама.

Земаљски економат добива у исто вријеме налог, да према броју народних основних школа у тамошњем подручју пошаље п. н. уз уредовну потврду извјестан број слика прехисторичких и древних споменика из Аустро-угарске монархије, које је издала ц. кр. централна комисија за умјетне и историчке споменике у Бечу.

О томе се обавијешћује п. н. с позивом, да свакој народној основној школи у тамошњем подручју по један егземплар горе споменутих слика припошаље и да упути учитеље, да те слике нијесу само за то, да се њима при зорној настави као корисним помагалом служе, него да и у ширим круговима интерес побуде за знаменитост оваквих случајних нахођаја. С тога разлога треба учитељима народних основних школа особито препоручити, да проучавају те слике, јер су баш они позвани, да утјечу на неуки дио народа у том погледу.

IV.

Naredba

zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 9. februara 1899., broj 21.804,

kojom se daje uputa, kako treba njegovati krasopis u trgovačkim školama.

Premda je najodličnija zadaća trgovačkih škola, da učenike priuči potpunoj čistoći i u svakom pogledu prijatnom licu pismenih radnja, ipak se unatoč tome opazilo, da nekoje trgovačke škole ne njeguju tu granu nastave, koja u ostalom i na uzgoj u velike utječe, onako intenzivno, kako to svrha spomenutog predmeta iziskuje. Pošto se to na svaki način mora zahtijevati, jer se želi da spoljašnje lice učeničkih pismenih zadaća u svim trgovačkim školama ovih zemalja dobije jedinstveno obilježje, nalazi se zemaljska vlada pobugjenom odrediti što slijedi:

Digitized by Google

1. U prvom redu treba krasopisu kao predmetu obratiti intenzivnu pažnju.

Da se tome na prvom mjestu stavljenom uvjetu i u II. razredu trgovačkih škola u ovim zemljama po mogućnosti udovolji, odregjuje zemaljska vlada ovim, da se u onim zavodima, u kojima su i rimo-katoličke i istočno-pravoslavne svetkovine kao općeniti školski praznici, i gdje se po tome osim po nastavnom planu propisanih sati moraju pridati još nastavna dva sata nedjeljno, jedan od tih sati u II. godištu za krasopis uzme, tako, da se time po naučnoj osnovi propisani broj sati od 1 do 2 sata nedjeljno povisi.

Taj broj sati povišava se ponajviše s toga razloga, da se učitelju te struke dade dovoljno prilike, kako će moći učenike u pisanju ronda valjano uvježbati, što je u ostalom zadaća i učiteljâ za geometričko crtanje i za roboznanstvo, da spomenutu vrstu pisanja pomno njeguju.

Radi principa jedinstvenosti i jer uspravno pismo još nije svuda uvedeno, treba se te vrste pisma kloniti. One učenike, koji su se možda toj vrsti pisma u narodnoj osnovnoj školi priučili, treba obikavati, da se u svim svojim radnjama služe onom vrstom pisma, koja se u trgovačkoj školi uvela.

U savezu s ovim upozoruje se direkcija odmah na ovom mjestu, da je po ovu, ovdje na oko uzetu svrhu nastave veoma štetno, ako se nekoji učitelji jednoga zavoda onakom vrstom pisma služe, koja se bitno razlikuje od one vrste pisma, koja se u zavodu uvela i to s toga razloga, što je s jedne strane pohlepa za našljedovanjem kod učenika jako velika, osobito ako se radi o takvim stvarima, koje se pri obučavanju ne traže, s druge strane upotrebljavaju učenici pri prepisivanju onih riječi, koje je takav učitelj na tabli napisao, nehotice onu vrstu pismena, kojima se taj učitelj služi, a time se učenici onda samo bune, kao što se to prigodom inšpiciranja u istinu opaziti moglo, da u svojim pismenim radnjama nabacaju svake ruke pismena najraznovrsnijih oblika. — Radi toga valja da direktori odlučno nastoje, da u zavodima njima povjerenim uvedu stanovitu vrstu pismena, — pri čemu je, kao što se samo po sebi razumije i kao što je gore spomenuto, — isključeno uspravno pismo. To u zavodu uvedeno pismo treba da učitelji bez razlike ne samo kod učenika zahtijevaju, već da se i sami njime služe, kada nešto za učenike pišu. Pošto će se u krasopisu samo onda željeni uspjeh moći postići, ako se bude u svim granama ukupne nastave njegovao, obvezuje se direkcija, da nepopustljivom strogošću na to pazi, da

2. svaka domaća i školska zadaća bude, osobito u prva dva razreda, ujedno i vježba u krasopisu i da se učenici upute, da ne izragjuju školske zadaće najprije na komadiću papira, pa da ih onda u čisto prepisuju, već da po mogućnosti, osobito kod zadaća manjega opsega, spoje sa izratkom zadaće i krasopis. Time se učenici priučavaju, da pažljivo i sigurno rade.

Da se ovdje istaknutim zahtjevima udovolji, to valja da su školske zadaće — kao što je to u ostalom i drugom prilikom rečeno — tako odmjerene, da i slabiji učenici dovoljno vremena imadu, da mogu zahtjevima u pogledu lijepoga pisanja udovoljiti, pri čemu se ističe, što se samo po sebi razumije, da učitelji osobito na to moraju paziti, da je pisaći pribor vazda u redu i u najboljem stanju. No to još nije dosta, ako učitelji paze na lijepo pisanje, oni moraju

3. i spoljašnjem licu pismenih radnja najveću pažnju priklanjati, a svi učitelji jednog istog zavoda treba da u tom pogledu jedinstveno postupaju.

Pošto zemaljska vlada prepušta, da pojedini učiteljski zborovi zaključe, kako će u tom pogledu postupati, poziva se p. n., da sazove u tu svrhu učiteljsku sjednicu, kojoj će biti zadaća, da osim onih vrsta pismena, koja će se uvesti, — pri čemu i pisanje

Digitized by Google

brojeva valja u obzir uzeti — i to ustanovi, kako će se i pojedine radnje, koje u zadaćnice dolaze, poredati, kako treba n. pr. naslov da bude, gdje valja metnuti dan izradbe, koliki mora biti prostor izmegju naslova zadaće i izratka, gdje će se pisati ispravci, gdje će učitelj pisati svoje primjedbe, da li se dopušta da se nova zadaća na istoj strani otpočinje, gdje se jedna zadaća dovršila i t. d., i t. d.

Da se postigne lijepa spoljašnost učeničkih pismenih radnja, trebaće svakako paziti i na ovo:

a) da se u korist nastavi trgovačke korešpodencije u svim zadaćnicama vazda ostavi na lijevoj strani 3—4 *cm* prazan prostor, da se strogo na to pazi, da svaki redak počinje tačno od jednog te istog okomitog pravca, što ga sam učenik smije olovkom ili ravnalom povući, ako ga nema, izuzet je onaj redak, kojim se označuje, gdje započinje nov odsjek u zadaći i koji treba po prilici 2—3 *cm* naspram drugih natrag pomaknuti;

b) da se ne dopušta preko pogrješnih brojki i slova pisati, nego što više, valja pogrješna slova, brojke, riječi i skupove brojaka jednostavno precrtati i to koliko je moguće ravnalom, a za tim treba pokraj ili povrh toga napisati ispravke;

c) da treba pravce, pa i najkraće, gdje god su potrebni, ravnalom povući, radi toga moraju učitelji iz navedenog razloga strogo i došljedno na to paziti, da učenici nikad ne dolaze u školu bez zgodnih i u tu svrhu udešenih ravnala, osobito valja na to gledati, da se ravnalom podvuku imena dokaznica, kao što namira, obveznica i t. d. u trgovačkim listovima mjesto, kuda se šalju, i podaci, koji su potrebni da se u knjigu zabilježe, nadalje rezultati u računskim zadaćama pa i ono sve, što je potrebno da se u zadaći istakne i ako se to spomenuto dvostruko podvuče, neka se onda gornji pravac tanko a donji mnogo krupnije povuče.

Pošto je zadaća direktorova, da strogo na to pazi, da se gore navedene odredbe drže, to treba da i na učitelja utječe, kako će i na to paziti, da učenici i na školskoj tabli što ljepše pišu, da ih učitelji u tome upućuju i poučavaju.

V.

Наредба

земаљске владе за Босну и Херцеговину од 14. фебруара 1899., број 149.252 ex 1898.,

којом се препоручује претплата за часопис „Pobratim“.

Земаљска влада упозорује овим на забавни и поучни лист „Pobratim“, што га издаје штампарија Игн. Граница у Загребу.

Позивају се дирекције овоземаљских средњих завода, да претплату овога за одраслију младеж изврсно уређиваног листа препоруче својим ученицима.

VI.

Naredba

zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 17. februara 1899., broj 21.806,

kojom se uregjuje hospitovanje direktora trgovačkih škola ovih zemalja.

Pošto zemaljska vlada želi, da neposredno dozna uspjeh o hospitiranju direktora trgovačkih škola pri nastavi njima podregjenih učitelja, odregjuje se što slijedi:

Digitized by Google

Svakoga mjeseca i to zajedno sa zapisnicima učiteljskih sjednica treba predložiti i iskaz o hospitiranju direktora dotičnog zavoda tečajem onoga mjeseca. Da se taj posao učini što jednostavnijim, naredila je zemaljska vlada tiskanice, koje će se u tu svrhu upotrebljavati.

P. n. se poziva, da svoju najveću pažnju obrati na hospitovanje, kome je glavna zadaća da cjelokupnom nastavom upravlja i da je pravim putem vodi. Pri ispunjavanju rubrike „Primjedbe hospitantove" trebaće na to paziti, da se najkraćim načinom, po mogućnosti samo u glavnim riječma, prikaže vjerna slika svega onoga, što se u satu hospitovanja dogodilo, poglavito pak treba istaknuti ono, što bi u dotičnom satu način nastavljanja karakterizovalo.

Osim toga što će direktori paziti na metodički postupak, na vjerno prikazivanje nastave i na disciplinu i t. d., trebaće poglavito na to paziti, da li već svršenim gradivom veći broj učenika vlada; za to se preporučuje, da se u stanovitom razmaku satovi za hospitovanje kod pojedinih učitelja tako udese, da se u tim satovima općenito ponavlja i to tako, da se zgodnim pitanjima svi učenici zabave U istoj rubrici treba u kratko naznačiti, što je direktor odredio, da se eventualne pogrješke uklone.

Ovom prilikom nalaže se ravnatelju zavoda, da svakoga mjeseca najmanje jedan put kod svakoga učitelja i kod svakog pojedinog predmeta i ako je nužno i više puta za vrijeme nastave hospituje.

Konačno se primjećuje, da spomenute iskaze valja u dva primjerka sastavljati, od kojih jedan ostane za vlastitu potrebu, a drugi se ima ovamo priposlati, dok se sjednički zapisnici i ostali njihovi prilozi u originalu ovamo šalju, koji će se svaki put povratiti.

Ova naredba vrijedi od 1. aprila o. g.

VII.

Наредба

земаљске владе за Босну и Херцеговину од 21. марта 1899., број 36.303,

којом се уређује издавање дупликата школских свједочаба.

Пошто се често догађа, да ученици овоземаљских завода затражују дупликате школских свједочаба, да им као прилоге употријебе, када у исто вријеме разне молбе предавају или када их у друге сличне сврхе затребају, налази се земаљска влада побуђеном издавање дупликата школских свједочаба према томе уредити како слиједи:

Почетком сваке школске године, па и онда, када се дијеле семестралне свједоџбе и на крају школске године треба ученике темељито поучити о важности њихових свједочаба као јавних исправа, које су им се дале, односно које ће се дати, и треба им том приликом разложити, да ће се свака лакоумност, којом ученик предани му документат забаци или изгуби, управо онако казнити, као сваки други лакоумни или својевољни прекршај.

Ове руке прекршај утјецаће на оцјену владања за оно полугодиште, у којем је скривио, онако, као сваки други дисциплинарни поступак.

У погледу издавања дупликата самих налаже се н. пр. равнања ради односно ради упуте ученика ово:

Дупликати школске свједоџбе могу се само онда издати, ако ученик односно његови старатељи могу вјеродостојно посвједочити, да се оригинална свједоџба

Digitized by Google

изгубила. Пошто се пак може догодити, да ученик своју оригиналну свједоџбу на званичном мјесту предложи, па да уједно посвједочи, да му је потреба у исто вријеме је и другој којој јавној области предложити, одређује се за тај случај, да му се не изда дупликат школске свједоџбе, али треба да директор дотичнога завода службено јави јавној власти садржај његове свједоџбе.

Дупликате разредних свједочаба може п. н. на своју одговорност издавати када странка усмено замоли, при чему треба опрезно поступати.

Издавање матуралних свједочаба великих гимназија, велике реалке, учитељске школе, онда свједочаба оспособљења средње техничке школе у Сарајеву, као напокон учитељских свједочаба, које издаје испитно повјеренство за учитељско звање на основним школама у Босни и Херцеговини, свједочаба о свршеној занатлијској и трговачкој школи зависи о дозволи земаљске владе, која се има затражити путем школског равнатељства односно путем испитног повјеренства за учитељско звање у основним школама. Пошто су матуралне свједоџбе великих гимназија и велике реалке веома знамените, то ће земаљска влада, да се доскочи евентуалним злоупотребама, јавити дотичним школама дан и број, под којим је дупликат издан.

Оним ученицима, код којих је доказано, да су своје свједоџбе од објести уништили или учинили таким, да се не могу употријебити, не могу се дупликати издати.

Код ових ваља онако поступати као код оних ученика, који се имају у исто доба пред двије или више јавних власти о својим свршеним наукама исказати, с том разликом само, да у дотичном допису на јавну власт ваља укратко и узрок навести, за што се не може дупликат издати. На ово што је горе речено и на пошљедице ове одредбе треба школску младеж особито упозорити. Сваки издани дупликат мора имати наслов „дупликат“ и мора се с оригиналном свједоџбом ријеч по ријеч подударати.

На сваки дупликат, без разлике које је врсте, ваља метнути биљег од једне форинте а. вр., а осим тога морају молитељи, којима се дупликат издаје, положити таксу, коју ће дотични директори завода послати најближем земаљском платежном мјесту.

Ова такса одређује се како слиједи:

За семестралне свједоџбе и за оне, које се на концу школске године издају, за свједоџбе о свршеној занатлијској и трговачкој школи плаћа се по једна форинта.

За матуралне односно за свједоџбе о свршеној великој гимназији и великој реалци, учитељској школи и за свједоџбе оспособљења средње техничке школе у Сарајеву као и за оне овдашњег испитног повјеренства за учитељско звање у основним школама плаћају се по три форинта а. вр.

Од плаћања ове таксе може земаљска влада на приједлог управитеља дотичног завода само оне опростити, за које је доказано, да су заиста сиромашни и да су у истину оригиналну свједоџбу изгубили.

VIII.

Naredba

zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 13. aprila 1899., broj 39.509,

u pogledu klasifikacije iz onakvih predmeta, koji sačinjavaju u prvom semestru cjelinu za se.

Ako je napredak u jednom predmetu, koji se samo u prvom semestru školske godine nastavlja, te koji sam za sebe cjelinu sačinjava (kao što to vrijedi u pogledu

Digitized by Google

fizike u III. razredu ili mineralogije u V. gimnazijalnom razredu) nedovoljno ocijenjen, tako, da onaj predmet, koji se u II. semestru uzima, ni u kakoj svezi ne stoji sa onim gradivom, koje se u prvom semestru uzimalo, te se po tom u drugom semestru ne može na nj kao na osnovu osvrtati, pa s toga i dostojan uspjeh u takom predmetu nikako ne zajamčuje, da je onaj predmet nadoknagjen, što se u prvom tečaju nastavljao, onda treba s onim učenicima, koji u prvom semestru iz takog predmeta nijesu zadovoljili, udesiti popravni ispit. Takav ispit treba da bude tečajem prva dva mjeseca II. semestra, te se tek nakon takog ispita izdade dotičnim učenicima svjedodžba za I. semestar.

Ako se na ovom popravnom ispitu kod učenika opet pokaže nedovoljno znanje, slobodno je učiteljima dotičnog razreda uz privolu direktorovu dopustiti, da se takav ispit još jednom ponovi i to prigodom prelaznih ispita.

IX.

Наредба

земаљске владе за Босну и Херцеговину од 22. априла 1899., број 58.650/I.,

којом се препоручује часопис „Vjerni drug“ свим дирекцијама трговачких школа.

Овим се упозорује п. н. на часопис „Vjerni drug“ забавни и поучни лист за трговачку, обртну и опетовничку омладину, што га издаје у Загребу Јулије Варжичка, с примједбом, да се тај часопис за тамошњу ученичку књижницу, која евентуално већ постоји или која ће се истом основати, у одмјереном броју наручи, и да се ученицима имућних родитеља препоручи, да се на речени лист претплате.

X.

Naredba

zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 27. aprila 1899., broj 58.671/I.,

o izdavanju liječničkih svjedočaba.

Pošto se često dogagja, da učitelji ovozemaljskih zavoda pod školskom godinom zatražuju dopust radi bolesti i pošto interesi službe zahtijevaju, da se takve molbe za dopust, koje su dokumentirane liječničkom svjedodžbom u tom pravcu pobliže ispitaju, da li je molitelju nužno podariti dopust, za koje vrijeme, i kako dugo, — nalazi zemaljska vlada odrediti što slijedi:

Da zemaljska vlada u pogledu gore navedenih momenata može odlučiti, treba da su u liječničkim svjedodžbama, koje služe kao prilog molbenicama za dopust, navedene pojave, trajanje, razvitak i pošljedice bolesti, način liječenja, uspjeh, koji se polučio i aktualni izvještaj o dotičnoj bolesti.

Pozivaju se dakle gospoda predstojnici ureda i direktori zavoda, da od svoje strane pripaze, da se liječničke svjedodžbe rečenim načinom sastavljaju i da u svakom pojedinom slučaju izvijeste o nužnosti dopusta, nadalje, da li je potreba zatraženi dopust odmah nastupiti, ili da li se može odgoditi.

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.

Digitized by Google

SLUŽBENI DODATAK ŠKOLSKOG VJESNIKA.

СЛУЖБЕНИ ДОДАТАК ШКОЛСКОГ ВЈЕСНИКА.

Maj—decembar. **1899.** Мај—децембар.

Promjene u školstvu i u učiteljskom osoblju tečajem mjeseca maja—decembra 1899.

Промјене у школству и у учитељском особљу течајем мјесеца маја—децембра 1899.

Imenovani: Njegovo car. i kralj. Apostolsko Veličanstvo blagoizvoljelo je najmilostivije naimenovati protojereja i dojakošnjeg katiheta u ovdašnjoj velikoj gimnaziji, Petra Gjenića, konzistorijalnim savjetnikom u ovdašnjoj srpsko-pravoslavnoj AEM konzistoriji Dabro-bosanskoj.

Poglavica zemaljske vlade naimenovao je: privremenog učitelja trgovačke škole u D. Tuzli, Nikolu Bićanića, definitivnim činovnikom bosansko-hercegovačke gragjanske uprave; dojakošnjeg namjesnog učitelja u velikoj realci u Banjojluci, dra Mihovila Mandića, pravim učiteljem u definitivnom svojstvu; učiteljice: Julianu Dubravac, dodijeljenu na službovanje I. narodnoj osnovnoj djevojačkoj školi u Sarajevu, pomoćnu učiteljicu II. narodne osnovne djevojačke škole u Sarajevu, Anu Latas definitivnim učiteljicama u spomenutim školama; pomoćne učitelje narodnih osnovnih škola: Omera Mehića u Brčkom, Stjepana Malića u Livnu, Antu Biljana u Bišću, Antuna Miloša u Banjojluci, Mustafu Kršljaka u Trebinju, Fejzu Čavkića u Banjojluci, Ahmeta Gluhića u D. Tuzli, Nikolu Vicića u Kupresu, Pavla Ilića u Grahovu, Dušana Radomana u Ljubuškom, Antu Brkovića u Gornj. Vakufu, Stevana Bričića u Vrnograču, Marka Hrgića u Komušini, Adema Bisu u Bjelemiću, Petra Draganovića u Brčkom, Ivana Dobrića u Ravnu, Miju Žuljića u Sarajevu, Iliju Ignjatovića u Kravici, učiteljima u definitivnom svojstvu; pomoćnu učiteljicu Pavku Krišković ku u Sanskom Mostu, Idu Tomljenović u Bijeljini, privremene učiteljice, Mariju Lazarević u Brocu i Mariju Trninić u Trebinju učiteljicama u definitivnom svojstvu; svršene učiteljske pripravnike (pripravnice) pomoćnim učiteljima (učiteljicama): Stjepana Gj. Blažekovića u Čapljini, Milu Kašaj, Jelenu Hordinsku, Antoniju Kriesche u Sarajevu, Nikolu Sambraila u Trebinju, Stjepana Brogjanca u Sarajevu, Dušana Savića u Fojnici k/G., Stevana Devića u Kulen-Vakufu, Andriju Spiletka u D. Hrasnu, Andriju Tomasovića na Ilidži, Nikolu Čabrića u Čapljini, Abduselama Tafra u Stocu, Nikolu Topalija u D. Tuzli, Aleksu Božića u Vlasenici, Milana Kosanovića u Glamoču, Nikolu Žeravicu u Prnjavoru, Ristu Galeba u Žepču, Ivana Keleza u Donj. Tuzli (Kreka), Stojana Rubića u I. narodnoj osnovnoj školi u Travniku, Ahmeta Jalovičića u Ljubuškom, Stjepana Kutrovca u Varešu, Mariju Dragutin, Mariju Sokolić Milku Brogjanac i Ljubicu Ferljan u Sarajevu extra statum, Jovu Trklju u

Digitized by Google

Livnu, Trivuna Gajića u Vrnograču, Marka Markovića u Bijeljini, Irmu Szerenkay u Sanskom Mostu, Ružicu Haler u Kiseljaku, Dušana Vranješevića u Štrpcima, Mihajla Todića u Prnjavoru, Vladimira Krpana u Livnu, Kostu Matijaševića u Majevcu, Darinku Gruić u Bos. Petrovcu, Marka Pitića u Zenici, Margaretu Neuwirth u Bos. Krupi, Ahmeda Hasandedića u Mostaru, Gjoku Mirkovića u Glamoču, Staku Tomanić u Bos. Šamcu, Vladimira Radomana u Tasovčićima, Živojina Angjelića u Srebrnici, Mariju Ferrić u Sarajevu extra statum, Dušana Pejinovića u Čajniču, Olgu Halerovu u Fojnici k/K.; učiteljicu pučke škole u Topuskom, Agapiju Pricu, privremenom učiteljicom narodne osnovne škole u Gackom, privremenog učitelja narodne osnovne škole u Čeliću, Donata Petreša, učiteljem u definitivnom svojstvu, bivšeg privr. učitelja pnčke škole u Vaćinu, Miroslava Tugju, pomoćnim učiteljem narodne osnovne škole u Trebinju, privremenog učitelja narodne osnovne škole u Stanarima, Radu Peleša, definitivnim učiteljem, pomoćnu učiteljicu narodne osnovne škole u Nevesinju, Sofiju Sofilj, privremenu učiteljicu državne više djevojačke škole u Sarajevu, Danicu Knežević i državnoj višoj djevojačkoj školi u Banjojluci na službovanje dodijeljenu učiteljicu osnovnih škola Jelku Matić, učiteljicama u definitivnom svojstvu; dojakošnjeg profesora kralj. velike realke u Zemunu, Dragutina Pfana, profesorom u VIII. dnevnom razredu u velikoj gimnaziji u Mostaru, dojakošnjeg privremenog učitelja crtanja u sarajevskoj velikoj gimnaziji, Ferdinanda Velca, definitivnim činovnikom bosansko-hercegovačke gragjanske uprave, dojakošnjeg učitelja srpsko-pravoslavnih osnovnih škola, Marka Puškara u Sarajevu, i Stevana Kolarića u Zvorniku privremenim učiteljima narodnih osnovnih škola, ispitanog učiteljskog pripravnika za srednje škole dra fil. Kostu Krsmanovića, namjesnim učiteljem pri velikoj gimnaziji u D. Tuzli, privremenu učiteljicu državne više djevojačke škole u Mostaru, Dragicu Bogdanović i privremenu učiteljicu narodne osnovne škole u Stocu, Mariju Cvjetan, učiteljicama u definitivnom svojstvu, dojakošnju učiteljicu narodne osnovne škole u Bos. Novom, Emu Praunsperger, privremenom učiteljicom u državnoj višoj djevojačkoj školi u Banjojluci, ispitanu učiteljicu za narodne osnovne škole, svršenu frekventantkinju bečkog pedagogija Mariju Dlustuš, učiteljicom, dodijeljenom na službovanje državnoj višoj djevojačkoj školi u Sarajevu; privremene učitelje narodnih osnovnih škola, Mirka Kapetanića u Elezovićima i Danila Savića u Obarskoj učiteljima, i privremenu učiteljicu narodne osnovne škole u Janji, Zorku Kondić, učiteljicom u definitivnom svojstvu; učitelja pučke škole u Mohovu, Dušana Mandića, privremenim učiteljem I. narodne osnovne škole u D. Tuzli, c. kr. natporučnika Josipa Kernića definitivnim učiteljem trgovačke škole u Brčkom, učitelja narodne osnovne škole u Bos. Novom, Petra Sušića, školskim upraviteljem u istom mjestu, privremenog učitelja narodne osnovne škole u Vlahovićima, Dušana Lemajića, definitivnim učiteljem, dojakošnjeg učitelja niže pučke škole u Cerju, Antuna Kolarca, privremenim učiteljem osnovnih škola, privremenog učitelja narodne osnovne škole u Priboju, Nedjeljka Jovanovića, učiteljem u definitivnom svojstvu, učiteljicu pučke škole u Grubišnom polju, Cvijetu Modec, privremenom učiteljicom narodne osnovne škole pri državnom kolodvoru u Sarajevu, dojakošnjeg privremenog upravitelja više pučke škole u Iloku, Stjepana Kovačevića, privremenim učiteljem trgovačke škole u Mostaru; svršenu konservatoristkinju, Ljubicu Pajanović, učiteljicom glasoviranja u državnoj višoj djevojačkoj školi u Sarajevu, dojakošnjeg namjesnog učitelja kr. gornjogradske velike gimnazije u Zagrebu, Leopolda Jamnickog, pravim učiteljem u privremenom svojstvu u velikoj gimnaziji

Digitized by Google

u Mostaru, dojakošnje namjesne učitelje kr. gornjogradske gimnazije u Zagrebu, Slavoljuba Kantocija i Viktora Pogačnika pravim gimnazijskim učiteljima u privremenom svojstvu, i to prvoga u velikoj gimnaziji u Sarajevu, a drugoga u velikoj gimnaziji u Mostaru, privremenog učitelja zemaljske zanatlijske škole u Sarajevu, Franju Procházku definitivnim učiteljem ove škole; pomoćnu učiteljicu narodne osnovne škole u Bos. Šamcu, Milevu Malešić, učiteljicom u definitivnom svojstvu pri narodnoj osnovnoj školi u Bos. Petrovcu; ravnajućeg učitelja pučke škole u Trpnju, Stjepana Ilića, učiteljem pri IV. narodnoj dječačkoj osnovnoj školi u Sarajevu; odgojiteljicu Milu Pinter, prefekticom u djevojačkom konviktu u Mostaru u privremenom svojstvu; učitelja narodnih osnovnih škola, Edhema Mulabdića, prefektom u pripravničkom konviktu spojenom s ovdašnjom učiteljskom školom u definitivnom svojstvu; učitelja pučke škole u Vel. Bastaji, Mihajla Sušnjarca, privr. učiteljem pri III. narodnoj dječačkoj osnovnoj školi u Sarajevu, dojakošnjeg privremenog upravitelja trgovačke škole u D. Tuzli, Simeuna Srdića, pravim direktorom istog zavoda. Svršenu učenicu zem. muzikalnog zavoda u Zagrebu, Slavu Novotni, učiteljicom muzike i pjevanja u državnoj višoj djevojačkoj školi u Banjojluci; pomoćnu učiteljicu u Gradačcu, Emu Halwachs, učiteljicom u definitivnom svojstvu; zast. hatiba u Begovoj džamiji u Sarajevu, Hadži-Mulić Muhamed-efendiju, privr. učiteljem II. narodne osnovne škole u Sarajevu; pomoćne učitelje narodnih osnovnih škola: Dimitriju Spasojevića u Derventi, Aliju Čatića u Koraju, Ahmeta Šćetu u Zvorniku, Franju Mužinića u Miljanovcima i Ljudevita Vrkljana u Veljacima, učiteljima u definitivnom svojstvu; namjesnu učiteljicu opće pučke škole u Osijeku, Emiliju Rajal, pomoćnom učiteljicom I. narodne osnovne škole u Mostaru; odgojiteljicu Ceciliju Vončinu, prefekticom u djevojačkom konviktu u Mostaru u privremenom svojstvu; svršenog učiteljskog pripravnika u Vukovaru, Jakova Ensmingera, pomoćnim učiteljem narodne osnovne škole u Bos. Gradiški; učitelja pučke škole u Sinju, Artura Predolina, privremenim učiteljem u novoustrojenoj narodnoj osnovnoj školi u Šćitu; bivšeg učitelja srpsko-pravoslavne konfesionalne škole Stevu Miladinovića, privremenim učiteljem narodne osnovne škole u Bos. Dubici; dojakošnjeg namjesnog učitelja gornjogradske velike gimnazije u Zagrebu, Luku pl. Zdunića, pravim učiteljem u privremenom svojstvu u velikoj gimnaziji u Mostaru; učitelja III. dječačke narodne osnovne škole u Sarajevu, Stanislava Modeca, školskim upraviteljem u istoj školi; pomoćnu učiteljicu I. narodne osnovne djevojačke škole u Sarajevu, Melaniju Stjepanović, i pomoćnu učiteljicu III. narodne osnovne škole u D. Tuzli (Kreki) Isabelu Stipić, učiteljicama u definitivnom svojstvu; učitelja narodne osnovne škole u Livnu, Nikolu Palandžića, školskim upraviteljem u istom mjestu; mualim-evela u Karagjozbeg-mekteb-ibtidaiji u Mostaru, Hafiza Muhamed-ef. Rigjanovića, upraviteljem II. dječačke narodne osnovne škole u Mostaru; svršenog učiteljskog pripravnika za srednje škole, Milana Popovića namjesnim učiteljem u velikoj gimnaziji u D. Tuzli; dojakošnjeg profesora kr. kat. gimnazije u Miškolcu Baltazara Baumgartla, privremenim učiteljem za prostoruko crtanje u srednjim školama u Sarajevu.

Premješteni: naizmjence kod narodnih osnovnih škola: učitelj u Brčkom, Mojo Roksandić i pomoćni učitelj u Bos. Krupi, Isailo Skendžić; učitelji u Dvorovima, Jefto Karanjac i u Zagonima, Stanislav Majstorović; učitelj u Gradačcu Jovan Dimović i privremeni učitelj u Boljaniću, Miloš Krestić; učitelj u Megjuriječju, Šefko Husaković i u Čajniću Sulejman Sokoljanin; pomoćne učiteljice u Foči Milka Bruić i u Rogatici Vidosava Prodanović; učitelj

Digitized by Google

Nikola Staić iz Ugljevika i pomoćni učitelj Nikola Branković iz Gračanice; učitelji Izet Sarajlić u Doboju i Muharem Arifagić u Cazinu; pomoćni učitelji Trivun Gajić u Vrnograču i Stevan Bričić u Cazinu; pomoćne učiteljice Emilija Strache u Varešu i Emilija Zdunić u Kralupima; učitelji Josip Pospišil u Jajcu i Josip Gluščević, kod III. narodne osnovne škole u Sarajevu.

Dalje su premješteni kod narodnih osnovnih škola: učiteljica Antonija Pospišil iz Jajca k narodnoj osnovnoj školi pri državnom kolodvoru u Sarajevu; starješina narodne osnovne škole u Stocu, Franjo Radošević, k narodnoj osnovnoj školi pri državnom kolodvoru u Sarajevu; učitelj Ivan Akšam iz Mostara u Stolac, učitelj Anto Jukić iz Tasovčića u Mostar k I. narodnoj osnovnoj školi, učitelj Stjepan Malić iz Livna u Tasovčiće, pomoćni učitelj Abas Salaković iz Trebinja u Gacko, pomoćni učitelj Šaćir Dedić iz Banjeluke u Prijedor, pomoćni učitelj Fejzo Čavkić iz Prijedora u Banjuluku, pomoćni učitelj Mustafa Kršljak iz Gacka u Trebinje, učitelj Manojlo Ilić i učiteljica Anastazija Ilić iz Čajniča u Tavnu, privremeni učitelj i privremena učiteljica Vidoslav i Zorka Knežević iz Tavne u Čajniče, upravitelj i učiteljica Nikola i Katinka Mešterović iz Broca u Bijeljinu, privremena učiteljica Marija Lazarević iz Prijedora u Brodac i Marija Trninić iz Bijeljine u Trebinje, učitelji Cvijetin Jovanović iz Pazarića u Ključ, David Višnjić iz Bijeljine u Pazarić, Rade Peleš iz Stanara u Brodac, Jovan Čupić, iz Prnjavora u Stanare, Risto Seratlić iz Ključa u Podnovlje, pomoćna učiteljica Marija Krnić iz Sanskog Mosta u Prijedor, učitelji Stjepan Marković iz Sarajeva u Ključ, Aleksandar Stančić iz Veljaka u Banjuluku, pomoćni učitelj Ljudevit Vrkljan iz Bos. Gradiške u Veljake, pomoćne učiteljice Dragica Borota iz Bos. Broda u Vlasenicu i Nada Dimović, iz Bijeljine u Bos. Brod, učiteljica Rahila Bosnić iz Goražda u Bijeljinu, učitelj i učiteljica Jovan i Sofija Sofilj iz Nevesinja u Goražde, privremena učiteljica Agapija Prica iz Gacka u Nevesinje, učiteljica Ružica Biljan, iz Fojnice k/G. u Gacko, učitelji Petar Galović iz Vareša u Travnik, Pavao Štambuk iz Ljutog Dóca u Vareš, Ivan Krešić iz Donj. Hrasna u Ljuti-Dolac, Simo Krstović iz Bijeljine u Sarajevo k narodnoj osnovnoj školi pri državnom kolodvoru, Nikola Vidaković iz Prnjavora u Bijeljinu, Milan Pejnović iz Srebrnice u Prnjavor, Stevan Todorović iz D. Tuzle u Srebrnicu, učiteljica Kristina Pejnović iz Srebrnice u Prnjavor, pomoćna učiteljica Darinka Jeftić, iz Bos. Petrovca u Srebrnicu, učitelj Andrija Čekada iz Posušja u Donji Vakuf, pomoćni učitelj Marko Kristić iz Visokog u Posušje, pomoćni učitelj Jovo Ilić iz Štrbaca u Bihać, privremeni učitelj Ibrahim Džanhodžić ef. iz Sarajeva u Travnik, učitelj Ilija Ivanić iz Brčkog u Varcar-Vakuf, pomoćni učitelj Petar Draganović iz Vareša u Brčko, učitelji Anto Debeljak iz Gradačca u Kiseljak, Mihajlo Halwachs iz Bos. Šamca u Gradačac, Zvonimir Brozović iz Žeravca u Bos. Šamac, privremeni učitelj Jovan Leudar iz Kupresa u Žeravac, učitelj Jefto Abramović iz Sarajeva u Kupres, upravitelj Ivan Sitarić iz Brčkog u Sarajevo k I. narodnoj dječačkoj osnovnoj školi, učitelji Josip Lanik iz Tuzle u Brčku, Robert Vraneschitz iz Travnika u D. Tuzlu k III. narodnoj osnovnoj školi, privremeni učitelj Anto Anić iz Ljubuškog u Kreševo, pomoćna učiteljica Ema Halwachs iz Bos. Šamca u Gradačac, pomoćni učitelj Josip Perčinlić iz D. Tuzle u Žepče, učitelji Nikola Krolić iz Kulen-Vakufa u Doboj, Mile Perić, iz Bijele Kalajdžije u Kulen-Vakuf, Petar Vojnović iz Zvornika u Bijelu Kalajdžiju, pomoćni učitelji Ahmet Šćeta iz Vlasenice u Zvornik,

Digitized by Google

Zijah Ajanović iz Koraja u Gradačac, Alija Čatić iz Sarajeva u Koraj, učitelji Vaso Gjorgjević iz Bos. Dubice u Bos. Svinjar, Sabrija Limić iz Velike Kladuše u Bos. Dubicu, Salih Midžić iz Bjelimića u Vel. Kladušu, pomoćni učitelj Adem Bise, iz Stoca u Bjelemić, učitelji Petar Šarjanović iz Čapljine i Sava Mandić iz Kruševice u Mostar k I. narodnoj osnovnoj školi, pomoćni učitelji Stanko Mitrović iz Lastve u Kruševicu, Stevan Kravljača iz D. Unca u Lastvu, Mijo Žuljić iz Ilidža u Sarajevo k narodnoj osnovnoj školi pri državnom kolodvoru, učitelji Milovan Stanišić, iz Vel. Radića u Zenicu, Ilija Gučevac iz Trnova u Vel. Radić, privremeni učitelj Vaso Vukašinović iz Stoca u Trnovo, pomoćni učitelji Jovo Šarić iz Zenice u Županjac, Risto Stojnić iz Livna u Stolac, učitelji Gjuro Perenčević iz Sanskog Mosta u Lušci-Palanku, Jovan Šikoparija iz Dervente u Sanski Most, pomoćni učitelj Dimitrije Spasojević iz Žepča u Deventu, učiteljica Marija Cerjak iz Gradačca u Bos. Šamac, privremeni učitelj Albert Zerbs iz Komušine u Teslić, pomoćni učitelji Franjo Pranjko iz Banjeluke u Tasovčić, i Marko Hrgić iz Tasovčića u Komušinu, učitelj Jefto Abramović iz Kupresa u Donji Unac, pomoćni učitelj Nikola Vicić iz Doboja u Kupres, i Fabijan Dilber iz Zenice u Doboj, učitelj Hajdar Fazlagić iz Mostra k dar-ul-mualiminu u Sarajevo, pomoćni učitelj Arif Mulić iz Gradačca u Sarajevo k II. naroduoj dječačkoj osnovnoj školi, pomoćni učitelj Mihajlo Todić iz Prnjavora u Stolac, učitelj Nedjeljko Lazarević iz Grahova u Sanski Most, pomoćni učitelj Pavao Ilić iz Bijeljine u Grahovo, pomoćna učiteljica Mileva Malešić iz Šamca u Bos. Petrovac, pomoćni učitelj Milan Kosanović iz Glamoča u Bos. Potrovac, učitelj Gjuro Perenčević iz Lušci-Palanke u Kožuhe, pomoćni učitelj Husein Bradarić iz Čajniča u Gornju Tuzlu.

Iz službenih obzira: dojakošnji namjesni učitelj u trgovačkoj školi u Bišću Erich Aleksander k velikoj realci u Banjojluci, u trgovačkoj školi u Mostaru Marko Rajković, k trgovačkoj školi u Trebinju, učitelji trgovačkih škola i to: Dragutin Rajković u Sarajevu, Vatroslav Mihalić u Travniku, Petar König u Livnu, i Manojlo Krnić u Brčkom, k trgovačkim školama u Mostaru, dotično Bišću, Mostaru, i Sarajevu, svi u svom dojakošnjem svojstvu; majstor zanatlijske škole u Sarajevu Ferdinand Holzinger, k zanatlijskoj školi u Mostaru, učitelj zanatlijske škole u Mostaru, August Regal, k velikoj realci u Banjojluci; profesor velike gimnazije u Sarajevu, Dragutin Kudlich, k velikoj gimnaziji u D. Tuzli, gdje mu je povjerena uprava toga zavoda.

Dodijeljeni: na službovanje u trgovačkim školama u svom dojakošnjem svojstvu, učitelj narodnih osnovnih škola i svršeni slušalac bečkog gradskog pedagogija Mehmed Karamehmedović i učitelj narodne osnovne škole u Varcar-Vakufu, Gjuro Topolnik, trgovačkoj školi u Sarajevu, učitelj narodnih osnovnih škola i svršeni slušalac bečkog gradskog pedagogija Stjepan Jablanović, učitelj narodne osnovne škole u Donjem Vakufu Antun Plohl i učitelj narodne osnovne škole u Kotor-Varošu, Andrija Kulier, trgovačkoj školi u Livnu, upravitelj I. narodne osnovne škole u Bišću, Ivan Klarić i učitelj I. nar. esnovne škole u Travniku, Nikola Duić, trgovačkoj školi u Travniku, učitelj narodne osnovne škole i svršeni slušalac bečkog gradskog pedagogija Nikola Martak, trgovačkoj školi u Brčkom, učitelj narodne osnovne škole u Goraždu, Pane Bosnić, trgovačkoj školi u Bijeljini, upravitelj I. narodne osnovne škole u D. Tuzli, Nikola Buconjić i učitelj III. narodne dječačke osnovne škole u Sarajevu, Ivan Kurtović, trgovačkoj školi u D. Tuzli, privre-

Digitized by Google

meni učitelji osnovnih škola Marko Puškar u Sarajevu, trgovačkoj školi u Travniku i Stevan Kolarić u Zvorniku, trgovačkoj školi u Bišću, privremeni učitelj osnovnih škola Antun Kolarac, trgovačkoj školi u Bijeljini, učitelj narodnih osnovnih škola, Stjepan Sebastijan, koji je ujedno vršio agende u pripravničkom konviktu, trgovačkoj školi u Trebinju.

Dalje dodijeljeni: učiteljica I. narodne djevojačke osnovne škole u Sarajevu, Julijana Dubravac, državnoj višoj djevojačkoj školi u Banjojluci, učiteljica osnovnih škola Marija Dlustuš državnoj višoj djevojačkoj školi u Sarajevu; pomoćni učitelji na službovanje, Trivun Gajić, narodnoj osnovnoj školi u Vrnograču, Marko Marković, narodnoj osnovnoj školi u Deventi, Kosta Matijašević, narodnoj osnovnoj školi u Majevcu, pomoćna učiteljica Ljubica Bader, narodnoj osnovnoj školi u Doboju.

Umirovljeni: učitelj trgovačke škole u Trebinju, Lucijan pl. Matulić i učitelj narodne osnovne škole u Bos. Svinjaru, Matija Oreščanin.

Razriješeni od daljeg službovanja: pomoćna učiteljica narodne osnovne škole u Kulen-Vakufu Stanka Radičanin, pomoćni učitelji narodnih osnovnih škola u Županjcu, Dragutin Hrvoj i u Mostaru Josip Damić, učitelji narodnih osnovnih škola u Podnovlju, Bogoljub Glišić i u Gornjoj Tuzli Salih Kazazović; na sopstenu molbu: učiteljica I. narodne osnovne djeovjačke škole u Sarajevu, Lucija Sunarić, učiteljica narodne osnovne škole u Trebinju, Hermina Walašek rogjena Horvath, pomoćna učiteljica narodne osnovne škole u Prnjavoru, Zlata Milaković. S pogledom na obiteljske prilike učitelj u Sanskom Mostu, Jovan Šikoparija.

Umrli: Maho Alić, učitelj narodne osnovne škole u Vrnograču, Sofija Sofilj, učiteljica narodne osnovne škole u Goraždu, Filip Dmitrović, učitelj narodne osnovne škole u Ključu.

Na novo ustrojeni zavodi: velika gimnazija u Tuzli, narodne osnovne škole u Kiseljaku sa dva učiteljska mjesta, Lušci-Palanci s jednim učiteljskim mjestom, u Sarajevu pri državnom kolodvoru sa pet učiteljskih mjesta, u Teslići, s jednim učiteljskim mjestom, u Šćitu s jednim učiteljskim mjestom.

Novoustrojena učiteljska mjesta: po jedno učiteljsko mjesto pri narodnim osnovnim školama u Majevcu, Bos. Petrovcu, Tasovčiću, Bos. Šamcu, Bos. Dubici i Ljubinju i mjesto učiteljice za djevojački odio I. narodne osnovne škole u Mostaru.

XI.

Naredba

zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 13. juna 1899., br. 46.013,

kojom se izdaje generalni program za učeničke biblioteke državnih viših djevojačkih škola.

S pozivom na ovostrane naredbe od 12. septembra 1896., br. 101.091 i od 10. oktobra 1897., br. 121.920, dostavlja se direkciji u privitku generalni program, sastavljen za sada za učeničku biblioteku tamošnjeg zavoda s pozivom, da se odsada svakogodišnji iskazi o knjigama, koje valja nabavljati za sukcesivno popunjavanje učeničke knjižnice, vazda priregjuju na temelju ovog generalnog programa.

U generalnom programu zvjezdicom naznačena djela preporučuju se kao školsko štivo, te nabavu tih knjiga treba predlagati u više egzemplara, — po prilici u toliko njih, da svaka učenica IV. i V. razreda pri čitanju u školi može dobiti po jedan

Digitized by Google

egzemplar u ruku. Razumije se, da nije potreba sva djela te kategorije odjednoć nabaviti, nego nasuprot svake godine izmegju njih valja učiniti izbor, i to tako, da se svake godine one nabavljaju, koje će se iste godine u školi čitati pod jezikoslovnom nastavom. O tome će imati da odlučuje učiteljski zbor na temelju prijedloga dotičnih stručnih učiteljica.

Izmegju djela iz francuske literature nije nikoje zvjezdicom označeno kao naročito zgodno za školsku literaturu, te se prepušta učiteljici francuskog jezika, da u suglasju s direkcijom zavoda izmegju knjiga te ruke, popisanih u generalnom programu, za nabavu u više egzemplara predloži one knjige, koje misli upotrijebiti kao školsko štivo.

Dok takav generalni program ne izagje i za učiteljsku biblioteku, valjaće stavljati prijedloge samo za kompletiranje učeničke biblioteke.

U dotičnim iskazima o potrebi valja u naročitoj rubrici vazda naznačiti odsjek i redni broj generalnog programa.

Pri nabavljanju u generalnom programu naznačenih izdanja klasika za školu i mladež valja tačno navesti ondje naznačeno izdanje i dotičnu nakladnu firmu, da se ne bi za učeničku biblioteku nabavile knjige, koje nijesu podobne da mladeži služe za štivo.

Učiteljskom zboru ostaje na volju, da pojedine odsjeke priloženog generalnog programa popunjava i drugim literarnim produktima, koji budu izlazili i za koje se bude doznalo, i koji se nagju zgodni kao štivo za mladež, samo za to svaki put treba odobrenje zemaljske vlade.

Isto se tako zavodskoj biblioteci darovane knjige, — ma otkud one dolazile — ne mogu uvrstiti u knjižnicu, dok to ne odobri zemaljska vlada.

Pojedine odsjeke toga generalnog programa treba odmah popuniti onim knjigama, koje već ima zavodska učenička knjižnica, a u generalnom programu možda nijesu navedene.

Nadalje valja nabavljene knjige u generalnom programu vazda crticom zabilježiti, da se iste knjige ne bi dva puta nabavile[1]).

XII.

Наредба

земаљске владе за Босну и Херцеговину од 20. септембра 1899., број 96.518/I.,

о тисканицама за државне више дјевојачке школе у Босни и Херцеговини.

Да се олакоти евиденција изостатака, успјеха и владања ученица на темељу сједничких закључака, као и евиденција укупне класификације, нашла се земаљска влада побуђеном, да се у државним вишим дјевојачким школама уведу ове тисканице:

1. Разредна књига,
2. Главни и мјесечни каталог,

и то почетком школске године 1899./1900., а дојакошњи дотични каталози, да се укину.

При томе се ваља придржавати ових ставака:

1. Разредна се књига свакога полугодишта на ново удешава.

---

[1]) Vidi prilog na kraju Službenog dodatka.

Digitized by Google

2. Попуњавајући поједине рубрике, ваља на то пазити, да се „Попис ученица“ (страна 2.) у рубрици „на по се“ изостаци по начину испричања биљеже, но у рубрикама „укупно“ и „свега“ због преписивања у „Главни и мјесечни каталог“ и у семестралну свједоџбу да се упишу сабрани.

3. Дане мјесеца ваља само бројкама биљежити у рубрици „дан“, а поједине наставне предмете једним или са више почетних писмена у рубрикама означеним бројевима (1—8).

4. Ако кроз све сате наставе једнога дана нема промјене нити у броју нити у именима одсутних ученица, онда им се имена пишу само један пут, али у таком случају, када у једном сату изостане више или мање ученица него у пријашњем, онда се сва имена и ознаке наставних предмета биљеже у пошљедњем ретку.

5. На предзадњој страни (Биљешке о напретку и владању) запише се на темељу појединих закључака сједнице напредак и владање разреда уопће. У рубрици „Владање на по се“ ваља навести оне казне, које бијаху досуђене у сједницама.

Разумије се само собом, да у нормалним приликама много оваких казна нема, с тога их ваља навести појединце у рубрици за то одређеној, гдје има доста мјеста.

6. У погледу главног и мјесечног каталога примјећује се, да другу страну, на којој је статистички прије̇глед сваког појединог разреда, ваља свршетком полугодишта — и то изузевши потписе појединих наставничких лица — управитељица завода ваља да испуни. Националне ученица пишу поједине разредне старјешинке свака за свој разред, и то још прије него што буде прва мјесечна сједница (у септембру).

Ако која ученица доцније у разред ступи или из њега иступи, онда се то као и остале замашније примједбе, биљежи у рубрици „Примједба“.

7. При колационирању свједочаба ваља строго пазити, јесу ли у сугласју с главним каталогом, за то она учитељска лица, која врше колационирање, треба да то сваки пут потврде својим потписима.

8. Главне и мјесечне каталоге ваља удесити према броју ученица у појединим разредима, но код разредних књига ваља се владати по броју ефективних школских дана у школској години (по прилици 187).

9. Мјесечне оцјене, које бијаху у мјесечним сједницама стално одређене, исто тако и у задњој сједници као резултат за појединa полугодишта примљене оцјене за свједоџбу, треба да дотична учитељска лица савјесно запишу, и то мјесечне оцјене црном, семестралне пак, које вриједе за свједоџбу, црвеном тинтом.

10. Опћенито се издавају ученицама свједоџбе свршетком првога и другога полугодишта.

11. Коначно се примјећује, да разредне књиге, онда главве и мјесечне каталоге за употребу ваља сашити и чувати у корицама.

Разредне књиге чувају се у катедри, главни и мјесечни каталози у канцеларији директије, али ове ваља три дана прије сједнице изложити у зборници, да се могу записати мјесечне оцјене. Све главне и мјесечне каталоге ваља свршетком II. полугодишта сваки пут у једну књигу увезати. Тисканице, о којима се говори, добивају се према потреби од овомјесног земаљског економата.

Digitized by Google

XIII.

Naredba

zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 8. oktobra 1899., broj 142.088,

kojom se odregjuje, koja nastavnička lica pri državnim višim djevojačkim školama imaju mjesta u sjednicama učiteljskoga zbora.

U pogledu sudjelovanja pojedinih članova učiteljskog osoblja pri sjednicama učiteljskoga zbora nalazi zemaljska vlada ravnanja radi za buduće narediti što slijedi.

U sjednicama učiteljskoga zbora imaju pravo učestvovanja osim direktorice zavoda, odnosno povrh one učiteljske sile, kojoj je uprava zavoda povjerena:

1. na zavodu postavljeni vjeroučitelji, koji imadu pravo glasovanja i stavljanja prijedloga u takim konkretnim prigodama, kada se radi o klasifikaciji uspjeha i vladanja učenica njihove vjere kao i o religijoznom uzgoju i o ćudorednim prilikama ovih učenica;

2. ona učiteljska lica sa stručnom pedagoškom spremom, koja su na zavodu namještena ili na pripomoć dodijeljena, te im je povjerena nastava u obligatnim jezikoslovnim, realnim i tehničkim predmetima, uračunajući amo i ručni rad.

Sve ostale kategorije nastavničkih lica, sporedni, pomoćni i izvanjski nastavnici, odnosno nastavnice, dakle, učiteljice glazbe, učiteljica franceskoga jezika, liječnik, kojemu je povjerena nastava u zdravoslovlju, domaćica, krojačica, kojoj je povjereno poučavanje učenica u šivanju haljina, osoba od zanata, kojoj je povjereno obučavanje učenica u pranju i apretiranju rublja, pa makar pojedini od njih i nastavljali koji obligatni predmet u zavodu, nemaju mjesta u sjednicama učiteljskog zbora; nastavnici i nastavnice toga reda dužni su megjutim, da i dotične mjesečne ocjene i sveopće i pojedine bilješke, koje se odnose na napredak i vladanje pojedinih učenica ili cijelih razreda, kao i svoje eventualne prijedloge svaki put prije sjednice na vrijeme, najkasnije onaj dan u oči sjednice pismeno ili usmeno priopće direkciji zavoda.

Konačno se primjećuje, da od učiteljskih lica bliže označenih pod brojem 1. i 2. nema ni jedno prava, da izostane od sjednice, neishodivši prije svojim načinom u svakoj pojedinoj zgodi dopust od direkcije.

U dotičnim zapisnicima sjednica valja zabilježiti svaki put imena onih članova učiteljskoga zbora, koji su s dopuštenjem ili bez dopuštenja direkcije izostali od sjednice.

XIV.

Наредба

земаљске владе за Босну и Херцеговину од 17. октобра 1899., број 152.532/I.,

којом се за овдашње наставне заводе припушта Стјепана Сенца Латинска вјежбеница.

Трошком и накладом кр. хрв.-слав.-далм. земаљске владе изашла је школска књига под насловом: Латинска вјежбеница за четири горња разреда гимназијска. Саставио Стјепан Сенц, професор кр. горњоградске гимназије загребачке I. дио: чланци за пријевод, тврдо везан; II. дио: биљешке, стилистички додатак, кратка синонимика, рјечник, броширан. Оба дијела стоје 3 круне. У Загребу 1899. и могу се добити код равнатељства помоћних уреда кр. земаљско-владнога одјела за богоштовље и наставу у Загребу.

Употребљавање ове учевне књиге допуштено је у оногземним учевним заводима.

Digitized by Google

XV.

Naredba

zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 21. oktobra 1899., broj 65.957 ex 1899.,

o utjecaju starješina i upravitelja narodnih osnovnih škola na klasifikaciju.

Na upit s jedne strane ovdje učinjen, da li upravitelj (odnosno starješina), koje narodne osnovne škole ima pravo, da utječe na klasifikaciju pojedinih razrednih učitelja, ili da ocjene u svjedodžbi odregjuje na temelju svoga uvjerenja, makar i nesuglasno sa klasifikacijom razrednog učitelja, nalazi zemaljska vlada odrediti kako slijedi:

Prosugjujući ovo pitanje, valja polaziti s toga stanovišta, da je upravitelj — odnosno starješina — odgovoran za moralno i intelektualno stanje škole, kojom upravlja, te mu prema tomu valja i ustupiti primjerenu ingerenciju na klasifikovanje razrednih učitelja, i to tim više, gdje on potpisuje svjedodžbe, u koje se upisuju ove ocjene, te se time očituje solidarnim i jamči zajedno s razrednim učiteljem za valjanost sadržaja.

O tome, kada, u kom obimu i na kakav način da se utjecaj vrši, odlučuje samo konkretna prigoda; brižnim ispitivanjem i valjanim prosugjivanjem svih prilika razabraće se, u koliko može da bude mjesta takome utjecanju u svakako samostalnu sferu suda učiteljeva, pridržanu njegovu zrelu rasugjivanju i istinskom uvjerenju.

Ako upravitelj (starješina) iz velikog i opravdanog uzroka posumnja o valjanosti klasifikacije, bilo to u pojedinim prigodama, bilo kod većine učenika, to mu onda svakako pristoji pravo, da navagjajući mjerodavne razloge, razrednog učitelja na to upozori, pa da mu predoči, kako bi se stvar dala zgodnim načinom udesiti; pri tom može upravitelj (starješina) ispitivati dotične učenike sâm iz onih nastavnih predmeta, u kojima je klasifikacija prijeporna.

Ove ispite valja udešavati u prisutnosti upravitelja (starješine) i ako je moguće još treće učiteljske sile, koju odregjuje upravitelj. Ako se ne postigne ni ovim ispitom izjednačenje protivnih mnijenja, onda tu stvar valja sa svim potanko navedenim razlozima iznijeti službenim putem pred okružnu oblast, da ona konačno o tome odluči.

XVI.

Naredba

zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 27. oktobra 1899., broj 147.666/I.,

kojom se nekoje knjige preporučuju za nagrade učenicima osnovnih škola.

Zemaljska vlada nalazi megju nagradne knjige odregjene za učenike ovozemaljskih narodnih osnovnih škola uvrstiti djelce „Danica i Ljubica“, od Šimuna Vudyja, koje je izašlo u nakladi Ladislava Kleina u Požegi latinicom. Ova se knjiga time preporučuje i za školske knjižnice, te pri dotičnim narudžbama valja na to obzir uzeti. Dalje nalazi zemaljska vlada za školske knjižnice preporučiti ove knjige, koje su izašle u nakladi Dragutina Benka u Petrinji latinicom: „Rukovogj za školske izlete“ i „Pismeni sastavci u pučkim školama“ od učitelja Lovra Matagića, i to prvu kao pomoćnu knjigu za priregjivanje gjačkih ekskurzija, a potonjom može se služiti učitelj birajući zgodne pismene sastavke za školsku mladež; konačno knjige ravnatelja više pučke škole u Sisku, Ferde Hefela: „Naši domaći obrti“ i „Put na istok do Carigrada“.

Digitized by Google

XVII.

Наредба

земаљске владе за Босну и Херцеговину од 2. новембра 1899., број 73.774/I.,

којом се Буjхерова Њемачка вjежбеница увађа као наставна књига у III. разреду народних основних школа.

Да се настави њемачкога језика у народним основним школама ових земаља, гдје је он у смислу овостране наредбе од 24. децембра 1891., број 50.286 факултативан предмет, удари згодан методички темељ, који би био према душевном развитку дотичне младежи, нашла се земаљска влада побуђеном издати као учевну књигу за наставу њемачког језика — и то за сада у III. разреду — приудешену томе степену, под насловом „Њемачка вјежбеница за III. разред основних школа у Босни и Херцеговини“ написао Ђуро Буjхер, директор учитељске школе у Сарајеву, и то у двојаком издању, латиницом и ћирилицом. Ову наставну књигу ваља одмах увести у III. разреду оних народних основних школа ових земаља, гдје се факултативно наставља њемачки језик. При раздјељивању ових издања ваља се владати од досадањој пракси тако, да ученици источно-православне вјере добивају издање ћирилицом, а остали латиницом.

Нужни број примјерака овим уведене учевне књиге, која се продаје за цијену по 25 новч. по комаду, ваља одмах затражити прописаним наруџбеним документима код овдашњег економата.

XVIII.

Naredba

zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 28. novembra 1899., broj 141.654,

kojom se pozivaju narodne osnovne škole ovih zemalja, da pristupe „Središnjem pčelarskom društvu za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu“.

„Središnje pčelarsko društvo za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu“ smatra svojom zadaćom, da potpomaže unapregjivanje pčelarstva u Bosni i Hercegovini. Ma da je ovo društvo razmjerno mlado, nugja ono ipak svojim članovima toliko koristi i probitaka, da prema tomu godišnji prinesak pojedinih članova od 2 for. (za prvu godinu, kad se stupi u društvo 2 for. 50 novč.) izlazi vrlo neznatan. Valja osobito napomenuti, da narodne osnovne škole u ovim zemljama kao članovi ovoga društva imadu pravo, da mogu stupiti u neposredni saobraćaj s društvom u svim stvarima, koje se tiču pčelarenja, da od društva samog ili posredovanjem njegovim mogu nabavljati uljenjake (košnice, trnke), orugje, poučne knjige o pčelarenju i drugo, i to uz vrlo jeftinu cijenu, ili u prigodama osobita obzira vrijednim, takogjer i besplatno.

Djelovanje ovoga društva, koje je za ove zemlje korisno i blagotvorno, potiče zemaljsku vladu, da ga najtoplije preporuči s opravdanom željom, da narodne osnovne škole ovih zemalja društvu što obilatije pristupe. Dakako, da će se ova želja tim izdašnije ostvariti, što više tu stvar budu revnim i prilježnim utjecanjem potpomagali i preporučivali okružni školski nadzornici, kotarski uredi i političke ispostave.

Da se domaće pučanstvo lakše navrati na racijonalno pčelarenje i na uvagjanje praktičnih ulišta, valja se po ovome vladati.

Digitized by Google

Pri uregjivanju pčelinjaka uz narodne osnovne škole u ovim zemljama, i to u takim krajevima, gdje je pčelarenje već običajno, neka u nastojanju oko popravljanja pčelogojstva bude glavnim načelom, da se popravljeno pčelarenje, koje valja uvesti, nadovezuje na ono primitivno i špccijalno, kakvo u zemlji već postoji; jer inače naš narod po poznatoj svojoj konservativnoj ćudi gubi povjerenje naspram ovakih novotarija, te pri najneznatnijem neuspjehu opet se vraća svojoj starodrevnoj metodi. U novoustrojenim uzornim pčelinjacima valja takogjer da budu domaće košnice, proste pletare, da se pri proučavanju mogne istaknuti razlika izmegju domaćih i s nova uvedenih košnica, te da se time jasno pokaže i pretežnija korist novih naspram starijih, koji uspjeh, razumije se samo po sebi, treba da zajamči stručnjački i vješti postupak. Dobro će za to biti, ako se narod u početku u uzornim uljenjacima bude poučavao na jednostavnim košnicama, kakve se upotrebljavaju u dotičnoj okolici, te ako se tek kasnije malo po malo budu uvagjale trnke s pokretnim okvirima, pri čemu najprije valja upotrijebiti sandučiće, koje valja smjestiti na obične bosanske košnice ili pod njih podložiti. U sandučićima smješteni su pomični okviri; ove valja prigodom prezimovanja izvaditi. Ovi okviri služe za medište. Pod košnice izvanredno jake mogu se podložiti i po dva sanduka. Od orugja u uzornim pčelinjacima dovoljne su na početku samo mašice za vagjenje saća, dobar nož, kapica, kadilo, Hanemanove rešetke i istresaljka. Ovo pčelarsko orugje može se nabaviti posredovanjem središnjeg pčelarskog društva za Bosnu i Hercegovinu, ili neposrodno kod tvrtke „Rudolf Skarytka u Beču, II. Bezirk, Obere Donaustrasse Nr. 43“ s pozivom na pomenuto društvo.

U svrhu podizanja uzornih pčelinjaka kod narodnih osnovnih škola valja da organizovane općine svake godine odrede primjerenu svotu u općinskom proračunu, ili da se povisi paušal za školsku bašču.

Uregjujući pčelinjake ne valja da se otpočinje u velikim razmjerima, poimenice tamo, gdje nema vještog stručnjaka, tu je bolje pčelinjak malo po malo raširivati; a što se gradnje tiče, valja kod navedenog društva upute tražiti.

Konačno se svraća pažnja na korist, koju nosi racijonalno pčelarenje, kao i na to, da med i vosak imaju dobru prohogju.

Zemaljska će vlada kako do sada tako i nadalje biti sklona, da u prizrenje uzme radinost onih nastavnika, koji osobitih zasluga steknu za napredak racijonalnog pčelarenja u ovim zemljama.

XIX.

Наредба

земаљске владе за Босну и Херцеговину од 1. децембра 1899., број 157.073/I.,

о уређењу школских празника у дјевојачким одјелима народних основних школа ових земаља.

Поводом овамо стављеног упита, да ли у дјевојачким одјелима народних основних школа у смислу овдашње наредбе од 3. априла 1884., број 7033 аналогно као у дјечачким одјелима дотичних школа, у којима има довољан број ученика мухамеданске вјере, и хришћански и мухамедански вјерски благдани вриједе као школски празници, макар да, како то обично бива, дјевојчице мухамеданске вјере дјевојачких одјела не похађају, — налази земаљска влада одредити како слиједи:

У дјевојачким одјелима народних основних школа не вриједе мухамедански благдани као облигатни школски празници ни онда, ако у дјечачком одјелу истих

Digitized by Google

школа има најмање 20% свеукупне школске младежи и ако услијед тога у дјечачком одјелу мухамедански вјерски благдани вриједе као школски празници.

Ако би дјевојачки одио похађале поједине ученице мухамеданске вјере, што се веома ријетко догађа, то се онда разумије само по себи, да за дотичне ученице вриједе мухамедански вјерски благдани као релативно облигатни школски празници.

XX.

Naredba

zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 6. decembra 1899., broj 42.535,

kojom se naknadno uregjuju nekoji školski praznici za nastavnike.

Povodom ovamo stavljenog upita, da li one učiteljske sile, koje pripadaju drugoj vjeri nego pretežan broj učenika u povjerenom im razredu, moraju nastavu vršiti i u dane vjerskih blagdana svoje vjere, odregjuje se, da niže naznačene crkvene svetkovine vrijede za učitelje obiju kršćanskih (hrišćanskih) vjera kao školski praznici i onda, ako s pogledom na broj školske mladeži dotične vjere ne vrijede kao obligatni školski praznici: Božić, Nova godina, Veliki petak, prvi i drugi dan Uskrsa, Spasovo; osim toga za katoličke učitelje Tijelovo i za istočno-pravoslavne Bogojavljenje.

U sve ostale blagdane svoje vjere valja da dotični nastavnici u spomenutim prilikama redovito vrše nastavu.

Za vrijeme njihove odsutnosti od škole u dane gore označene valja da im se uprava škole pobrine za zamjenu.

XXI.

Naredba

zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 29. decembra 1899., broj 174.838/I.,

Ivana Pavca Latinska slovnica u petom izdanju pripušta se u ovostranim nastavnim zavodima.

Troškom i nakladom kralj.-hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade izašla je školska knjiga pod naslovom: Ivana Pavca, Latinska slovnica za gimnazije, 5. izdanje. Priredio dr. Gjuro Körbler, pravi gimnazijalni učitelj. Ukoričena stoji 2 krune 60 filira. Zagreb 1899., i može se dobiti kod ravnateljstva pomoćnih ureda kralj. zemaljsko-vladnoga odjela za bogoštovlje i nastavu u Zagrebu.

Upotrebljavanje ove učevne knjige, koja je izašla u petom izdanju, dopušteno je u ovozemskim nastavnim zavodima.

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.

Digitized by Google

Digitized by Google

Burmati*, adj., savijati, burme savijati (Sar.).
Burnu, n., vidi Burnus.
Burnus, m., burnus (arapski kaput s kukuljicom).
Burnussen-Kleidung [der Kameeltreiber], odijelo gončina deva [krabuljno odijelo].
Bursa, f., die Börse, der Beutel, tobolac, ćesa (Vuk).
Bürste, f. (tehn.), četka; vulg. kefa* (Š.).
Burundžukli*, vidi burundžikli.
Büschel, n., čuperak, šaka (F.), bokor, kita.
Büschelartig, adj., čuperast, čuperkast, bokorast.
Büscheldurchbruch, m., čuperkasti rasplit, vidi sl. 34. (n. pr.: zweireihiger Büscheldurchbruch, dvoredni čuperkasti rasplit, vidi sl. 35.; türkischer Büscheldurchbruch, raspletano na kite (Bos.), vidi sl. 36.

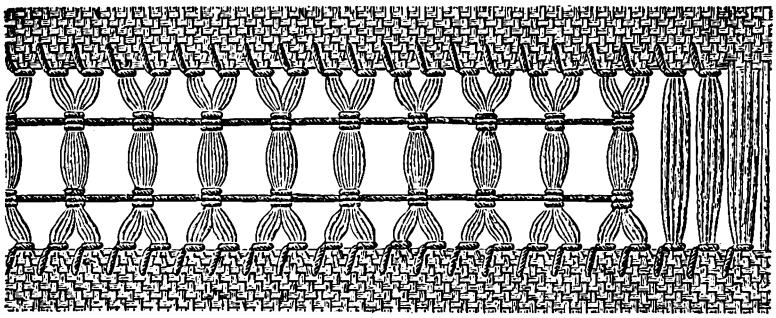

Slika 34.

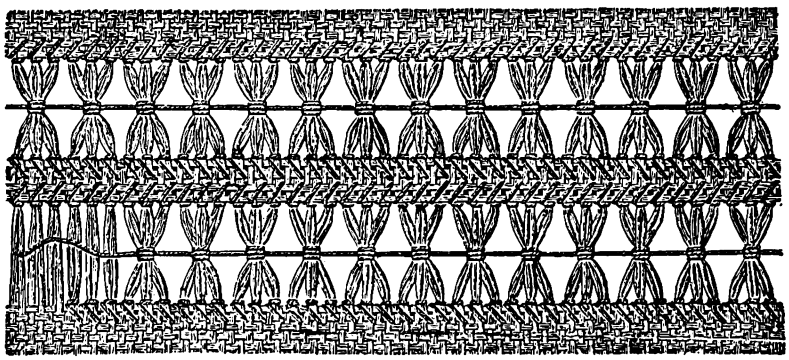

Slika 35.

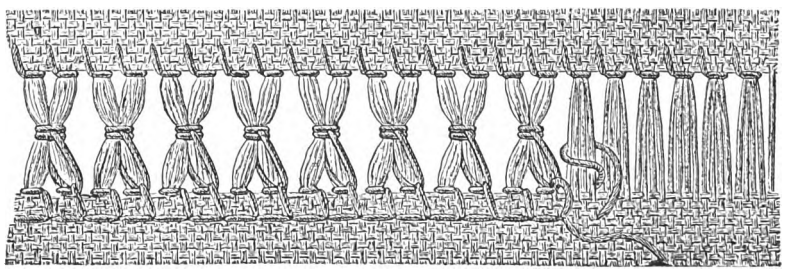

Slika 36.

Bürstenbinder, m. (tehn.), četkar (Š.).
Burundžik* [svilen], m., die allerfeinste bosnische Leinwand, najfinije bosansko platno [za košulje].
Burundžikli, adj. indecl., od burundžika.
Burundžuk, m., vidi burundžik.
Burundžuk-košulja*, košulja od tanana latka bosanskog. Pa se stade Halil opremati; | On oblači burundžuk-košulju, | Po košulji toke i jeleke (Hör.).
Büscheleinsatz, m., umetak od kita [kod islandskih čitmi]. Vidi sl. 37.

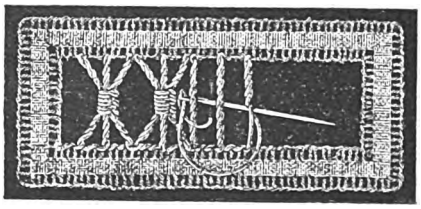

Slika 37.

Naknadno upotrijebljene kratice: T. = Dr. Ćiro Truhelka. — Dr. L. = Dr. Otto Lyon, „Fremdwörterbuch“. — P. m. = „Pariška moda“, Zagreb.

Digitized by Google

Büschelförmig, adj. (bot.), vidi büschelartig.
Büschelig, adj. (bot.), čuperav (n. pr.: korijen) (Š.).
Büscheligästig, adj. (bot.), kitnogranat (Š.).
Büschelmaschen, pl., očice u kiticama [u kitama], žice u kitama, kitaste žice. Vidi sl. 38.

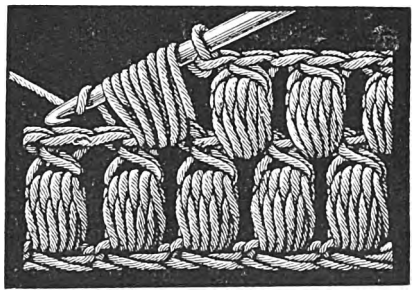

Slika 38.

Büschelnelke, f., divlji karanfil (nakit za ženske šešire).
Buschig, adj. (bot.), kitnjast, hvojni.
Busenhälter, m., grudni steznik.
Busenmieder ohne Einlage, grudni steznik bez usi.
Büste, f., lutka do pasa, poprsje (za pokušavanje haljina pri šivanju).
Bušari, m., čuvide, maškare (Stojanović), krabulje.
Bušljine*-rupice, pl., das Löcherl; vidi krilca.
Butina*, f., krpetina.
Buveljak, m., opanak ili posto (što se obuva bez potrebe, da se pripinje kao čizma). Svakom drugu po dobre opanke, arambaši Mihi buveljake, nek se znade ko je arambaša (Pavlinović) (Ak. rječn.).
Byron-Kragen, m., ogrlica za gospodu sa široko previjenim rogljevima.
Byssus, m., egipatsko platno (dragocjena tkanina u starih naroda, osobito u Egipćana, obično je načinjena bila od pamuka, a gdjekad i od svilenkaste vrste nekog lana ili od svile od nekih ljuštura (Dr. L.).

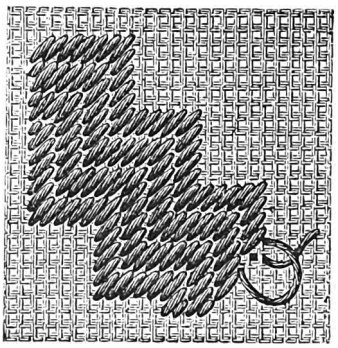

Slika 39.

Byzantinisch, adj., vizantinski (t. j. iz doba vizantinskog carstva).
Byzantinische Kante, okrajak, ošivka (ragjena kukom u vizantinskom slogu).
Byzantinischer Stich, vizantinski zaigljaj. Vidi sl. 39.

C.

Câble 6 fils pour machines (D. M. C.), konac za šivanje na strojevima sa brojevima od 30—300 u bijelo-modrom papiru. Može se i na ruci njime šivati.
Cabochon (izg.: kabošon), m., neuglagjeni i nebrušeni dragulj (Jac.).
Cabuya, f., vrsta južno-američke konoplje (Jac.).
Cacadu, m., kakadu (rod papiga), nakitna pera (F.).
Caca du dauphin (izg.: kaka dü dofän), n., žuto-zelena (neka omiljela pomodna boja) (Dr. L.).
Cacaofarbig, adj., kakaove boje (F.).
Cachemire, m., das Kaschmirtuch, kašmirsko sukno (vrsta sukna od česane vune kašmirske).
Cachemire de soie (izg.: kašmir de soa), m., svileni kašmir.
Cachemir-Rohseide, f., nov svilenkast latak za ženske suncobrane.
Cachemirseide, f., latak [nalik na Cachemir-Rohseide] za žensko suncobrane.
Cachemirwolle, f., vuna od tibetanske koze.
Cache-nez (izg.: kašné), m., grosses Halstuch (Halsshawl), velika ženska marama.
Cache-pain (izg.: kaš pän), n., pokrovac na kruh (protiv prašine i muha) (Dr. L.).
Cadelieren, v. a., praviti frčke, zavojice, uresiti zavojicama (Jac.).
Cadi, m., staro-engleski fini pamučni latak (Dr. L.).
Cadix (izg.: kadis), m., fini vuneni latak (Jac.).
Cadmium, n., kov, koji, ako je okišen, daje žutu boju.
Cadogan, m., navrh glave u jednu kitu namještena kosa (Jac.).
Cadre, m., okvir. (Okviri se prave od kadife ili borovine ili cvijeća i t. d.) (F.)
Cadre-velours (izg.: kadr velur), m., okvir od kadife.

Digitized by Google

Caesalpina echinata, vidi Fernambukholz.
Caesalpina Sappan, vidi Fernambukholz.
Café (izg.: kafé), m., stolnjak za kafu i ubrusi k tomu.
Café au lait-farbig (izg.: kafe o lä), adj., boje, kao kafa s mlijekom.
Cafir (Safir), m., nakitni kamen (Ak. rječn.).
Caforan, vidi cafran.
Cafran, m., der Safran, šafran (Ak. rječn.).
Caïf, m., ili pridočnjak, to je onaj prozirni rubac, kojim se jevrejske zaručnice pokrivahu, da ih zaručnici ne bi vidjeli u lice prije vjenčanja. Rebeka je imala takov pridočnjak, čitamo u sv. Pismu od Skaricha, koje je pisano na „ilirskom“ jeziku (izd. god. 1858.). Vidi pridočnjak.
Cakao, m., vidi caklo, staklo (Ak. rječn.).
Caklast, adj. (tehn.), schmelz-, glasförmig (Š.).
Caklaste ljuske (z.), die Schmelzschuppen (Š.).
Caklen, f., Schmelz.
Caklen, adj. (tehn.), Email-, Schmelz- (n. pr.: caklene ljuske, Schmelzschuppen) (Š.).
Caklić, m. (tehn.), der Schmelzarbeiter (Š.).
Caklina, f. (tehn.), vulg. savat, smalta, emalj, das Schmelzemail (Š.).
Caklinarstvo, n. (tehn.), Schmelzarbeit, Emailarbeit (Š.).
Caklinast, adj. (tehn.), emailartig; vidi caklast (Š.).
Caklinasto mastilo, die Schmelzfarbe (Š.).
Caklinjanje, n., die Schmelzarbeit.
Cakliti, vidi pocakliti (Š.).
Caklo, n., vidi staklo.
Caklovina, f. (z.), der Glaskörper (Š.).
Cakni*, pl., die Zacken (iskvarena nijemština, nevaljal izraz).
Calabresse, f., kalabresa (kalabrijska forma šešira) (Jac.).
Calamank, m., vuneni latak, koji se najprije u Nizozemskoj izragjivao (Jac.).
Calander, m., valjak za valjanje latka (Dr. L.).
Calandrieren, v. a., valjati latak izmegju dva tiskala (Dr. L.).
Calandrinen, pl., kamenje, od kojeg se pravi preša za valjanje latka (Dr. L.).
Calceament, n., obuća, cipele (Dr. L.).
Calceat, n., vidi calceament (Dr. L.).
Calcuttahanf, m., ili Juta, f., istočno-indijski bijeli lan, koji se vozi u Englesku, Sjevernu Ameriku, Hamburg i Bremen. Izragjuju se od njega razni laci. Vidi juta (Jac.).
Caleçon croisé (izg.: kalson kroazé), m., gestreifte Unterhose, gaće isprutane.
Caleçon de bain (izg.: kalson de bän), m., die Badehose, gaće za kupanje.
Caliaturholz (Sandelholz), n., fino drvo za bojenje (Jac.).
Calico, vidi Callico.
Caliga, f., lat., dokoljenice za biskupa (Jac.).
Callico, m., kaliko, fina pamučnina (nalik na platno (Jac.).
Callicodruck, m., naizmjence udešene šare na mahramama i lacima (Dr. L.).
Calmank, vidi Calamank (Jac.).
Calmuck, m., kalmuk (sukno duge dlake), Rauhtuch, Haartuch (Jac.).
Calopodien, pl., drvene cipele (Jac.).
Calotte, f., Kappe mit Ohrenklappen, kapica sa zaliscima.
Calquier (izg.: kalkije), m., vrsta istočno-indijskog atlasa (Jac.).
Camaïeu (izg.: kamajö), m., jednolika slika, „grau in grau“. Vidi Camée.
Camail (izg.: kamailj), kratki kaputić za ženske (Jac.).
Camasche, f., čarapa, dokoljenica (Gj. P.).
Camauro, m., die Papstmütze, papina kapica od crvene kadife (Jac.).
Camayeux-Effectenmuster (izg.: kamajö), n., novi uzorci na modernom latku. U latak je utkan uzorak od cvijeća ili arabeske u štilu Louis IV, a osim toga naštampan je drugi urnek šarama na isti latak, te se onaj utkani urnek i onaj naštampani slijevaju i čine krasne efekte.
Cambogia gutta, f., das Gummigutt, boja gumiguta.
Cambrai (izg.: kambrä), pl., 1. najfiniji batist (Jac.); 2. unechte Spitzen, krive čitme.
Camée, f. (art.), frc., erhaben geschnittener Edelstein, kamea (Š.), na odskok rezan dragocjen kamen.
Camelia, f., kamelija (nakit za haljine i šešire).
Camelienchiffon, m., vrlo čvrst i trajan šifon za rubeninu. (Nova vrsta.)
Camelot, vidi Chamelotte.
Camille, f., titrica (nakit za šešire).
Camisia alba, f., lat., bijela košulja (Jac.).
Camisole (izg.: kamizol), f., das Kamisol, haljetak.
Camiss, m., košulja, dônje odijelo (Jac.).
Campane, f., lat. campana, kite u obliku zvona iz opredenog zlata ili svile (za nakit plesne dvorane i dr.) (Jac.).
Campaniförmig, adj., glockenförmig, zvonoliko (Jac.).
Campècheholz (Kampeschholz ili Blauholz), n., kampeško drvo (daje modre boje).
Camwood (izg.: kämwud), n., vrsta crvene boje za bojenje. (Raste na obali Sierra Leone.) (Jac.)
Canadaris (Canadas), pl., 1. istočno-indijski latak sa crnim prugama (otkan je od pamuka ili svile); 2. vrsta francuskih ćilima (Jac.).
Canak, m., rita, krpa (kajkavski cajnek) (Ak. rječn.).
Canaris, pl., svileni žepni rupci iz istočne Indije (žuti sa bijelim tačkama) (Dr. L.).
Canaster, m., vreća od koža životinjskih za omotavanje robe u Indiji (Jac.).
Candelaberdeckchen, n., taslija za svijećnjak.
Candra, f. (od madž. condra), krpa, rita (Ak. rječn.).

Digitized by Google

Candrav, adj., ritav, dronjav, poderan (Ak. rječn.).
Canezou (izg.: kanzu), m., 1. mala košuljica; 2. rubac, nalik na prsluk (nose ženske u Francuskoj) (Dr. L.).
Canepin (izg.: kanepän), m., tanka, fina, bijelo ustrojena ovčija ili kozja koža (Jac.).
Canevas (Cannevas), m., kanafas (lanena ili pamučna tkanina prugava).
Canotier (izg.: kanotje), m., mornarski šešir.
Canut, m., Seidenarbeiter [in Lyon], radnik u svilarnicama.
Capa, f., 1. haljinica fratarska sa kukuljicom; 2. kaput za kišu (Jac.).
Caparika, f. (min., hem.), Salmiak, Ammoniak, nišador (Š.).
Cape (izg.: kep), n., engleski kroj, ogrtač za gospogje.
Capeline (izg.: kapelin), f., kapica za malu djecu.
Capice, pl., narodni uzorak iz okolice Žumberka (Stojdraga).
Capistrum, n., lat., wundärztliche Binde, liječnički omot, ranarnički omot.
Capitain-Kragen, m., ogrlica za gospodu sa malko rastavljenim rogljevima.
Capiton-Flockseide, f., der Flachs- und Hanfknoten, laka svila, čvor od lana i konoplje (Jac.).
Capoc (Capuck), n., svileni pamuk, vrsta kratkog finog pamuka iz istočne Indije, Siama i Jave (treba za priregjivanje vate) (Jac.).
Capote (izg.: kapot), f., [mali] šešir za gospogje.
Capoterl, n., bašlik, haljinac, haljetak (A. H.).
Capottuch, n., sukno mrke boje, koje je s jedne strane rutavo, a s druge glatko (Dr. L.).
Capottücher, pl., mrke, dugodlake mahrame za kapute (Jac.).
Caprivi-Litzen, pl., gajtani za nakit na ženske strukove.
Caprize, f., mali jastučić (F.).
Capuchon (izg.: kapüšon), m., kukuljica.
Capuchonnieren, v. intr., zaviti se u kaput s kukuljicom (Jac.).
Capuck, n., vidi Capoc.
Capulet (izg.: kapülé), m., ogrtač za glavu.
Capuze, f., kukulja, kukuljica (Gj. P.).
Capuzhut, m., šešir za putovanje (Jac.).
Caraco, m., 1. ein Mieder, vrsta stežnjaka; 2. neka vrsta ženskih strukova sa nastavkom na polegjini (bijaše nekad u modi) (Dr. L.).
Caramani-Teppich, m., karamani-ćilim.
Carara-rayé (izg.: karara rajé), vrsta modernog tkiva za ženske haljine. (Širina 118 *cm*, a nije skupo. Uvedeno u trgovinu 1899.)
Carbolseife, f., karbolov sapun (dobra vrsta sapuna).
Carbonai, vidi Carbonari.
Carbonari, pl., kaput za muškarce bez rukava (siže do gležanja) (Jac.).
Carboncle (izg.: karbonkl), m., der Rubin, Karfunkel, Karbunkel, rubin, crveni dragulj.
Carbonetti, pl., vrsta crnog koralja iz Livorna (Jac.).
Carcan (izg.: karkan), m., nakit na vrat za ženske (Jac.).
Carcasse (izg.: karkas), f., oblik od žice opleten za ženske šešire (Jac.).
Carellbesatz, m., tegjeli na sobni namještaj (izragjen od vune ili pamuka).
Caret, vidi Caretta.
Caretta (Carette), f., najfinija vrsta kornjače za nakite. (Ima je u istočnoj i zapadnoj Indiji.) (Jac.)
Carevice pare*, ein Haarschmuck, nakit u kosu. Tada snaha prihvati Halila, | Udari mu madžarsko od'jelo, | A rasplete ture od perčine, | A oplete sitne pletenice, | A upleće pare carevice, | I upleće sitne meduljice — | Uplete mu dva krsta od zlata (Hör.).
Carev pas*-urnek, ein Stickereimuster (Durchbrucharbeit).
Carev sajvan* (Bos.), ein Stickereimuster (schirmartig).
Carigradski urnek brojem* [na bezu], ein [Flachstichstickerei]-Muster aus Konstantinopel. Sl. 40, str. 57.
Carinski, adj. (merk.), der Zoll.
Carinsko zemljište (merk.), das Zollgebiet.
Carinstvo, n., das Zollwesen (Š.).
Carmencostüm, n., krabuljno odijelo.
Carmin, m., karmin (Gj. P.), jasno-crvena boja.
Carminsäure, f. (hem.), karminovina, karminska kiselina (Š.).
Carmoisin (izg.: karmoazen), vidi karmesin.
Carmoisinroth, adj., grimizan (Š.).
Carnation (Carnatur), f., mast puti (Š.).
Carneval-Kragenart, f., vrsta muških ogrlica (u kroju nalik na Doncaster-Kragenart); vidi ovu.
Carnthalerin [aus Tirol], f., Tirolka (krabuljno odijelo).
Carola (la Carola-Wolle), f., sjajna vuna, lako usukana, ali vrlo jaka (treba za vezove na prevjesama i t. d.).
Carpet (izg.: karpet), n., 1. ćilim; 2. u Engleskoj izragjen vunen latak za ćilime pod noge (Jac.).
Carpette, f., prosto, prugasto sukno (Jac.).
Carpette veloutée (izg.: karpet veluté), f., prostirač [ćilim].
Carpie, f., vidi Charpie (Jac.).
Carré, m., das Viereck, četverokut.
Carreau (izg.: karo), n., [mit Muscheln in abstechender Farbe], četverac [sa školjkama u drugoj boji].
Carreaudame, f., krabuljno odijelo.
Carreauform, f., četverac, kocka (A. H.).
Carreau-Schutzdecken, pl., prostirčice sa četvercima.
Carreau-Soufré-Bordure (izg.: karosufré-bordür), f., tengjel sa nabušastim kockama.

Digitized by Google

Carreaux (izg.: karo), vunena francuska tkanina od mohair vune.
Carreaux-Kammgarn, n., iskockana češana pregja.
Carreaux-Nouveautés (izg.: karo-nuvoté), pl., iščetverene tkanine (novost).
Cartecke, f., vrsta tkanine iz 17. stoljeća.
Carthamin, n., od biljke Saflor carthamus dobivena crvena boja (Jac.).
Carthaminsäure, f., kiselina kartaminska (Jac.).

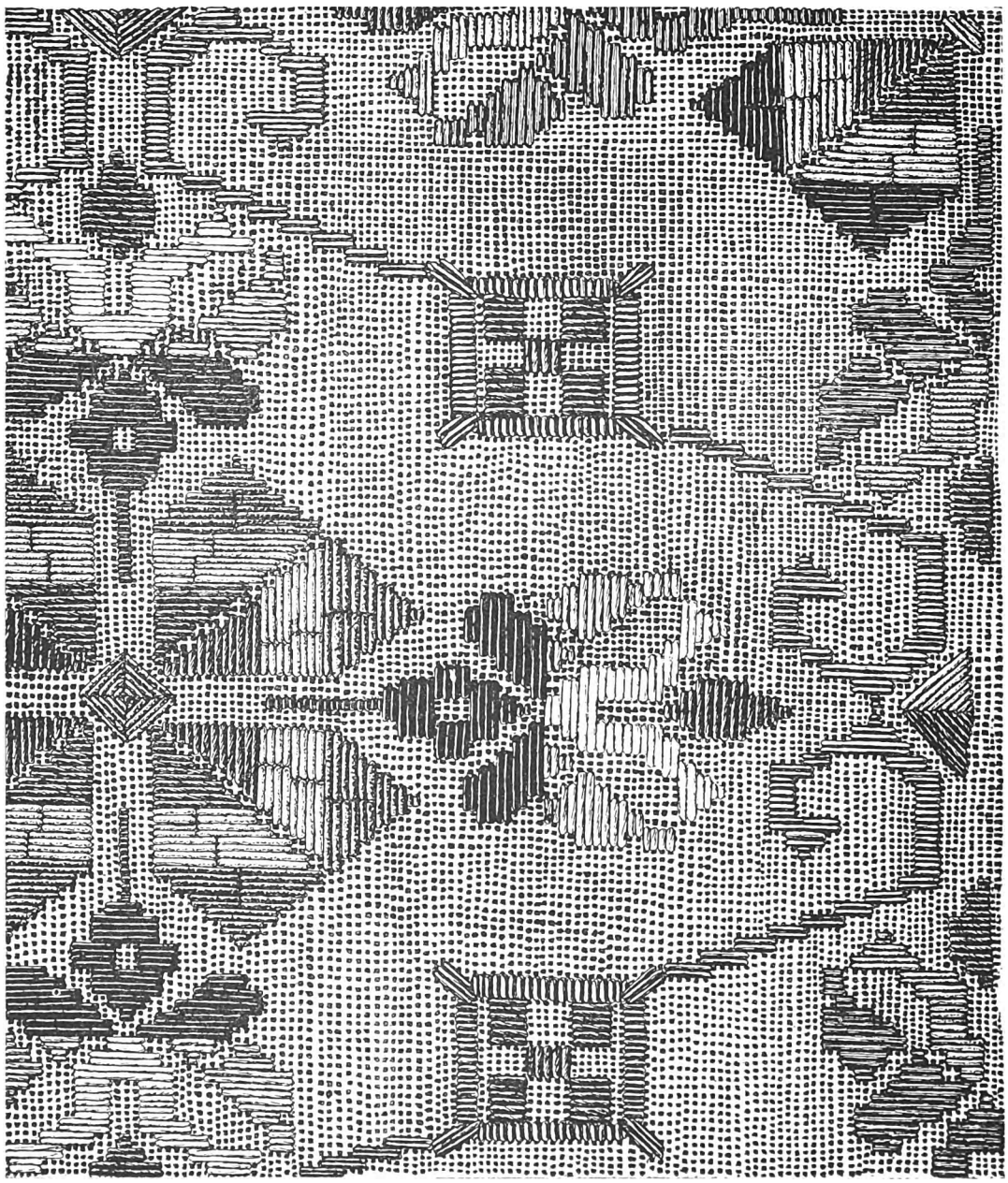

Slika 40.

Carreaux-Säumchen, iskockani nabori.
Carrick, n., engleski jahaći kaput sa više kratkih ogrljaka (Jac.).
Carriert, adj., 1. iščetvereni, ukockani, iskockani; 2. četverast, kockast (A. H.).
Cartisane, f., na izrezanim kartama omotane svilene, zlatne i srebrne niti za vezanje i izragjivanje čitmi (Jac.).
Carton, m., die Pappe, der Pappdeckel, lepenka.

Digitized by Google

Cartonnagearbeiterin, f., radnica kutija (za šešire i druge toaletne potrebe).
Cartonnieren, v. a., kutije za robu lijepiti.
Cârza, f. (u Kotoru), eine Art Oberkleid, kan fuštan (vidi ovaj) od vune [plave] (Vuk).
Casaque (izg.: kazak), f., 1. kratki jahaći ili putnički kaput; 2. prije kaput kraljevskih mušketira.
Casaquin (izg.: kazaken), n., der Hausrock, kaputić za u kuću (Jac.).
Casel (Casula), f., 1. haljina svakidašnjica; 2. svećenička haljina (Jac.).
Casimîr, m., polusukno ili žensko sukno (lagano i tanje, ali dobro apretirano).
Casque (izg.: kask), m., der Helm, kaciga.
Casquette, f., die Mütze [mit Schirm], die Zipfelmütze, kapica sa počelicom.
Cassáris, pl., šareni, pamučni istočno-indijski jagluci, rupci žepni (Dr. L.).
Casses (izg.: kas), pl., istočno-indijski, fini, prozirni pamučni latak (Dr. L.).
Cassette, f., 1. panježica, dolapčić, kovčežić (Gj. P.); 2. (meh.), kablica, kabličnjak, korčak (Š.).
Cassinet, m., vunena tkanina (Dr. L.).
Cassock (izg.: käsok), 1. haljina engleskih svećenika; 2. vojnički kaput (Jac.).
Castor, m., 1. dabar; 2. kapa od dabrovine (Dr. L.).
Castor-Biberfarbe, f., dabrova boja (moderna).
Castorgarn, vidi Arras.
Castorine, f., vrsta vunena latka (Jac.).
Casula, f., križem označeno ruho katoličkog svećenika, koje oblači kad misu služi (Dr. L.).
Catenuliert, adj., od lančića sastavljen, lančast (Jac.).
Catinat, (izg.: katina), m., 1. išaran latak od pamuka i platna (Dr. L.); 2. šaren pamučan ili lanen latak (Jac.).
Catogan, vidi Cadogan (Jac.).
Cattun, m., katun, kartun (A. H.).
Cattun-Alabaster, m., pisani ubijel (A. H.).
Cattunrock, m., kartunjača (A. H.).
Cattunweber, m., katunar (A. H.).
Cattunwolle, f., pamučnjak (A. H.).
Causeuse-Ueberwurf (izg. kozös-), m., prevjes za divan ili kozetku.
Cautschuk, n. (hem.), kaučuk (Š.).
Cavalier-Manchette, f., moderno krojene orukvice.
Cavalier-Socken, pl., čarape za kavaljere.
Cayenne (izg.: kajen), f., najbolja boja u kartama, a po to i polusvilena i isprutana ljetna tkanina (Dr. L.).
Ceceljan, m. (hem.), das Kleesalz (Š.).
Ceceljevina, f. (hem.), [Sauer-], Kleesäure, Oxalsäure (Š.).
Cecka, f. (u Srijemu), sapleteno kao uže od pruća, kojim se privezuju vodenice [na Dunavu i na Savi] (Vuk).
Cedeljka, f., cedevka, cedojnica, ožimaljka (H.).
Cedevka, vidi cedeljka.
Cedilo, n. (ist.), vidi cjedilo,
Cediti, v. a. (ist.), vidi cijediti.
Cedojnica, vidi cjeduljka.
Cegjenje, n. (ist.), cijegjenje (Vuk).
Ceinture (izg.: sentür), f., pâs, pojas.
Cellulose, f. (hem.), staničevina (Š.), celuloza.
Cellulosedüten, pl., šiljici od celuloze (nakit za šešire).
Cellulosemaschen, pl., šeputi od celuloze.
Celo, n., vrsta dugmeta ili kliza, poleč, pulija, puce, dugmešce.
Cendré (izg.: sandré), adj., aschfarbig, pepeljaste boje (moderni izraz).
Cendrillon (izg.: sandriljon), m., das Aschenbrödel, pepeljuga (krabuljno odijelo).
Centimeter, m. (mat.), francuska mjera.
Central-Bobbin, m., Singerov šivaći stroj, koji valja za krojače, za konfekciju muških, ženskih i dječijih haljina, za tapetare sa tjeralkom unatrag, s valjkom i obrubačem, za postolare sa tjeralkom kola i valjkom.
Centralpunkt, m. (fiz.), središte (Š.).
Centrifugalmaschine, f., centrifugalni stroj.
Centrum, n., središte (Gj. P.).
Cepci, vidi nićanice.
Ceremoniekleid, n., svečano ruho, haljina za razne svečane prigode, za posjete, prikazivanje i t. d. To su obično crne haljine, u muškaraca i u ženskinja.
Ceremonielles Kleid, haljina za ceremonije.
Chablone (izg.: šablon, idiotizam od échantillon), n., uzorak, urnek (Jac.).
Chabraque (izg.: šabrak), f., ćilim na konja (Jac.); čabraka, abajlija (vidi ovu).
Chagrin (izg.: šagrän), m., 1. magarećija koža, konjska koža, koža morskih pasa; 2. vrsta latka.
Chagrin-Gemsleder, n., koža od divokoze.
Chagrinieren, v. a., strojiti kožu, da bude prava šagren-koža.
Chaise-broderie (izg.: šezbroderi), f., die Sesselstickerei, vez za stolicu.
Châle (izg.: šal), m., das Umschlagetuch, ogrtač.
Chaly (izg.: šali), m., fini vuneni latak za ženske haljine i mahrame (Jac.).
Chamarre (izg.: šamar), f., opervaženi poljski ili češki kaput (Gj. P.), čamara.
Chamarrieren, v, a., opervaziti, krznom nakititi (Jac.).
Chamarrure (izg.: šamarür), f., nakit od krzna (Jac.).
Chambre à coucher Louis XVI (izg.: šambr a kušé Lui sez), f., spavaonica u štilu Ljudevita XVI.
Chamelotte (izg.: šamlot), f., latak od platna, svile i devine dlake (Jac.).
Chamois (izg.: šamoa), adj., plavast, srnast (A. H.).

Digitized by Google

Changeant (izg.: šanžan), 1. adj. (tehn.), schillernd, preljevaći (Š.), preljeva se; 2. m., tkanina od svile sa blistavim sjajem, koji se preljeva u razne šare.
Changeantfarbe, f., šara, što se preljeva.
Chageantseide, f., svila, što se preljeva.
Changeant-Töne, pl. (art.), tonovi u šarama, koji se preljevaju.
Chantilly-Spitzen, pl., šantiljske čipke.
Chantilly-Spitzenschatz, m., šantiljske čitme. (Najljepšu vrstu ovih čitmi čuva austrijski muzej iz posjeda visokih gospogja habsburške kuće.)
Chapeau bas (izg.: šapo ba), m., šešir što se nosi ispod pazuha (Jac.), Chapeau-claque.
Chapeaubonnet (izg.: šapobonć), m., šešir poput kapice (Jac.).
Chapellerie, (izg. šapelri), f., fabrika, prodavaonica šešira, šeširdžijska roba.
Chappe, vidi Florettseide.
Chappe-Cordonnet, m., šivaća svila (lošija vrsta).
Charaktergemälde [nach Rêve, Epoche Louis XIII], uzorak za gobelinski ćilim.
Charavari (izg.: šaravari), pl., velike i duge gaće, što ih nose Madžari kad jašu (Jac.).
Charpie (izg.: šarpi), f., svilac, iščijano platno (Gj. P.).
Charpieren, v. a., raščupkati (Jac.), raščijati.
Chassis, m., okvir.
Chaussette (izg.: šoset), f., die Socke, der Halbstrumpf, mestva, čarapa.
Chaussettchen (izg.: šosethen), n., muška čarapa.
Chaussons (izg.: šoson), pl., kućne cipele.
Chauve-souris (izg.: šovsuri), f., čuvidsko odijelo, crni domino sa prevučenom kukuljicom (Jac.).
Chemie, f., ludžba, kemija (Š.); hemija; [die angewandte], primijenjena ludžba (n. pr.: u ručnim radovima, u kuhinji i t. d.).
Chemise (izg.: šmiz), f., košulja.
Chemise de nuit (izg.: šmiz de nüi), noćna košulja, spavačica.
Chemisettchen, n., šmisetka, nadrubača (A. H.).
Chemisette, f., šmizla, odora, primetača (Gj. P.).
Chenette-Garnitur, f., nakit za haljine.
Chenille (izg.: šnilj), f., baršunasta svila (A. H.), kadifasta svila.
Chenillenröschen, n., nabor od šanilije, roza od šanilije, šanilske roze.
Chevalerette (izg.: švaleret), f., čuvidsko odijelo (gospogja iz srednjeg vijeka) (Jac.).
Cheviot (izg.: ševiot), m., ovčija vuna. (Ime dolazi od engl. gorja, gdje se goje ovce. Ševiot-sukno veoma je dobro.)
Cheviot boutonné (izg.: ševiot butoné), vrsta ševiota.
Cheviotwolle, f., ševiotska vuna.
Chevrette (izg.: ševret), f., 1. die Hindin, Ricke, Rehziege, košutica; 2. koža košutice.
Chevreuil (izg.: ševrölj), m., 1. der Rehbock, srndać; 2. srndaćeva koža.
Chevron (izg.: ševron), m., latak od kostrijeti levantske koze (Jac.), ševron.
Chevrotin (izg.: ševrotän), m., fina koža od mladih jelena za rukavice (Jac.).
Chic (izg.: šik) ausgeführt, adj., prikladno izragjen.
Chica (izg.: šika), f., boja crvena iz južne Amerike (iz biljke Bignonia Chica) (Jac.).
Chiffon (izg.: šifon), m., vidi Shirting.
Chiffonnier (izg.: šifonijé), m., ormar za rublje i za ženske haljine.
Cchiffon scotchlinen, nova vrsta pamučne otke za rubeninu.
Chignon (izg.: šinjon), m., kosa u zatioku smotana (Jac.), šinjon.
Chinageflecht, n., kitajski pleter (za šešire).
Chinagerbsäure (hem.), kinska treslovina.
Chinagras, n., kitajska konoplja; vlakno od jedne vrste koprive (urtica boehmeria nivea) koja raste u južnoj Aziji i Kitaju. To je vlakno čvrsto i dugo (do 22 *cm*), najfinije su mu vrste bijele kao snijeg, a sjaje se kao svila; slično je lanenom vlaknu, ali ima veći premjer od njega. Od toga se vlakna tkaje evropskom platnu slična tkanina (engl. grass-cloth = travno platno, za pravo koprivno platno). To je platno fino i prozirno. I jaki se konopi suču od toga vlakna.
Chinaroth, n. (hem.), kinska crven (Š.), kitajsko rumenilo.
Chinawaare, f., roba kitajskog srebra.
Chinawein Serravallo, m., kitajsko vino Serravallo (piće, dobro za slabokrvne).
Chinchilla (izg.: činčila), f., 1. peruanisches Stinkthier; 2. činčila-krzno.
Chinchilla-Bastardpelz, m., nakit od krzna za zimsko žensko ruho.
Chinchilla d'Asie (izg.: činčila dazi), azijska činčila; vidi Chinchilla.
Chinchillafarbe, f., činčilina šara.
Chiné (izg.: šiné), n., tkanina, u kojoj ima žarkih urneka (Dr. L.).
Chineband, rein seiden, kitajska traka od čiste svile, svilena traka za ženske šešire.
Chinesische Leinwand, kitajsko platno.
Chinesische Rohrmatte, f., kineska hasura od trstike.
Chinesische Stickart, vidi kitajski vez.
Chinieren (izg.: šiniren), v. a., sa žarkim urnecima tkati (Jac.).
Chiniertes Zeug, latak sa žarkim urnecima (Jac.).
Chinoiserie (izg.: šinoazerie), f., kineski ukus u robi i nakitu (Jac.).
Chinure (izg.: šinür), f., tkanina žarkih urneka.
Chippendale-Stil, m., engleski štil za štokakve ručne radove. (Chippendale, mjesto u Australiji.)
Chits (Tsits), m., najfiniji istočno-indijski latak sa naslikanim cvijećem ili slikama (Jac.).

Digitized by Google

Chiton, m., 1. grčka ženska i muška dônja haljina; 2. gornja haljina (Dr. L.). Vidi hiton.

Chlamys, m. (g.), klamida, vrsta odjeće u Grka i Rimljana (nalik na kabanicu, koja se kopčom ispod vrata sapinje. Zvala se i lacerna, a oblačila se nad togom, a kasnije i nad tunikom. U vrijeme careva bila je ova vrsta odjeće na osobit način urišešena. Za nju su upotrebljavali raznolike vezove i šare. Neke su imale i kukuljice. Današnji misnički pluvial krojem je nalik na to odijelo). Vidi pluvijal.

Chlor, m. (hem.), solik, klor (Š.), hlor.

Chlorcalcium (hem.), vapnikov soliš, vapniko-soliš (Š.).

Chlorcalium, n. (hem.), lužiko-solik (Š.).

Chlorkalk, m. (hem.), solično vapno, vapneno bjelilo, klorovo vapno (Š.), hlorovo vapno.

Chlornatrium, n. (hem.), sodiko-soliš, soliko-sodik (Š.); vidi Kochsalz.

Chocoladefärbig, adj., čokoladast (F.).

Choix (izg.: šoa), m., die Sorte, izbor [tkanine, svile i t. d.], vrsta.

Choquant (izg.: šokan), 1. adj., anstössig, beleidigend, auffallend, widerwärtig, ružan, nelijep, neukusan; 2. adv., uvredljivo, ružno, nelijepo, neukusno.

Chorhemd, n., vidi Camisia alba.

Chorrock, m., svećenički plašt (Gj. P.).

Chrismale, n., bijela haljina, što se daje preko glave krizmanih (Jac.), krsna košulja, krsna haljina.

Christkindelcostüm, n., krabuljno odijelo.

Chrom, n., krom (daje narančastu boju i zelenu boju), mastik (F.), hrom.

Chromatik, f., nauka o procesu pri miješanju šara (Jac.).

Chrysaminsäure, f., hrizaminska kiselina, organička kiselina, koja nastaje utjecanjem koncentrovane salitrove kiseline na aloinu smolu. Upotrebljava se pri bojenju vune, svile, pamuka i platna.

Chrysocale (izg.: krisokal), m., modar latak [nalik na barež, samo što je tkan na brazdice]. (Može da bude tkan u svim šarama.)

Chupa (izg.: čupa), f., košulja s rukavima (Jac.).

Churchill-Kragenart (izg. čörčil), f., vrsta ogrlice za gospodu (nalik na onu pod imenom Byron, samo su rogljevi previjeni); vidi Byron.

Churros (izg.: čuros), pl., španjolske ovce s debelom crnom vunom (nalik na merinarke) (Dr. L.).

Chypre (izg.: šipr), m., mirisna vodica za džepne rupce.

Chrysanthemum, n., krabuljno odijelo od žuta vunena latka. (Nakit od crvenih šeputa od kadife i cvijeća istog imena.)

Cianin, m., cyanin, 1. hinolinsko, lepidinsko modrilo, umjetna baza, koja se priregjuje od kinhonina, što ga množina otpada pri fabrikaciji kinina. U tu se svrhu cinhonin destilira s natronovim hidratom, pri čemu prelazi sirov kinolin. Kada se sad kinolin ugrije jodamilom, onda se oni hemički spoje. Utjecajem natronove lukšije izagje od njih krasno modro šarivo, cianin. Cianinom omodrena svila ili vuna bude vanredno sjajna, ali na žalost ne podnosi svjetla i na suncu odmah se izgubi. 2. Šarivo u modrog cvijeća. Ovo se zove i kianin, kyanin.

Cibebenmuster, n., urnek kao suho grožgje, grožgjac (F.).

Cicene, l., das Kattuntuch, katunska marama (Slav.).

Cichorie, f., začunica, vodopija (nakit za šešire) (F.).

Cider, m., jabukovača, jabukovik (toaletna vodica za ruke) (F.).

Ciditi, vidi cijediti (Vuk).

Cif je kratica od engleskih riječi cost, insurance, fraight, a vidimo je napisanu na pošiljkama robe (tkanina, vuna i t. d.), te znači trošak, osiguranje i plaću za poštu; naime roba se dostavlja franko i osigurana (Dr. L.).

Cifra, f., okrajak u čarape (Rand) (Hrv.).

Cifrast, adj., geschnörkelt (Š.), kovrčast, našaran.

Cifrati, v. a., 1. našarati, ukrasiti [kakvu tkaninu] vezom, gajtanima; 2. refl., — se, kititi se, gizdati se.

Ciganjka, f., die Zigeunerin (krabuljno odijelo).

Ciganjski dukat, dukat, što ga Cigani dadu djevojkama, da nose pod vratom, a ove plaćaju velike kamate za to: Još joj pravo nedilja ne progje, | A već gazda po dukate dogje.

Cigarrenbändchenarbeit, f., posao od vrvčica sa cigare i promaljivanja (udese se četvorine od vrvci i četvorine od promaljivanja, koje se spoje u zastore).

Cijediti, v. a., seihen.

Cijegj, m. (hem.). die Kalilauge, lug (Š.).

Cijegj sodikov (hem.), die Aetznatronlauge (Š.).

Cijena, f. (merk.), der Werth, Preis (n. pr.: prava cijena, wirklicher Preis; redovna cijena, tržna cijena, laufender ili Marktpreis; kupovna cijena, der Kaufwerth, der Kostenpreis; osječena cijena, das Limitum, limitierter Preis; poprečna cijena, der Durchschnittspreis; tržna sajamska [vašarska, pazarska] cijena, der Marktpreis; povišica cijene, die Preiserhöhung; obala cijene, die Preisherabsetzung) (Š.).

Cijenu udariti, v. a., den Preis notieren (Š.).

Cijepati, v. a., 1. spalten; 2. [u vezu], razvlačiti žice, osnove ili potke u mrežastih urneka (T.).

Cijepavac, m., jedna vrsta raspleta (Durchbrucharbeit), kod kog se žice uzduž i poprijeko izvlače (Slav.).

Cijepci, pl., štapovi kod zadnjeg vratila u tare (Bos.).

Digitized by Google

Cijev (cijevica), f., 1. die Spule (Weberspule), zove se mali mosur, na koji se navija potka, te se meće u tkalački čunak (T.); 2. mosurić, od zovine ili od trske, što žene suču pregju na nju (Vuk).
Cijevi sukati, spulen (Vuk).
Cijevnjak, m., kotačić na klupi (na čemu se pregja suče) (H.).
Cijev ramana, ona cijev, što ide kroz jedan dio Singerovog šivaćeg stroja.
Ciklamska boja, die Cyklamenfarbe.
Cilicium, n., 1. haljina od kostrijeti; 2. pokajnička haljina, koju pustinjaci nose na golom tijelu, da njom svoje tijelo trape; 3. pâs za istu svrhu s bodljikama (Dr. L.).
Cilinder-strojevi (Singerovi) jesu za sve vrste postolarskih radnja sa spravom za obrubljivanje, za plome ili kućne cipele.
Ciljnjak, m., der Centrumsbohrer, svrdao (H.).
Cinober, m., ili rumenica, veoma je trajna, kao i gusta boja. Ima je i čiste u naravi, no gotovi se i umjetnim načinom. Rumenica je najsjajnija crvena boja. Vidi Zinnoberroth.
Cipački, vidi cjepački.
Cipela, f., der Schuh.
Cipelica, dim. od riječi cipela.
Ciplje zovu se dvije grede, u kojima su smješteni maljevi suknene stupe (T.).
Cirano-Mieder, n., kratka fasona steznika sa francuskim ušicima i zaliscima, gragjen od finog atlasnog satena; lakši je nego drugi steznici.
Circassienne (izg.: sirkasjen), f., vrsta unakrst tkana latka.
Cirkel, m. (mat.), 1. der Kreis, krug; 2. der Zirkel, šestilo (Š.), šestar.
Cirkelöffnung, f. (mat.), otvor šestila (Š.).
Cirriform, f., vidi cirrös (Dr. L.).
Cirrös, adj., nalik na grančice (Dr. L.).
Ciselieren, v. a., 1. rezati (Gj. P.); 2. (art.), vajati (Š.).
Ciseliert, adj. (tehn.), vajan (Š.), izvajan, nasavaćen, ispisan.
Cissoïde, f., eine Epheublattlinie, kriva crta na oblik bršljana, koju je Diokles izumio (i to sa 3°) (Dr. L.), cisoida.
Citronenquetscher, m., stiskalo za limune.
Cjedaljka, f. (hem.), der Tenakel, der Seihetuchrahmen (Š.); cf. sjevaljka.
Cjepački, adv. (juž.) (n. pr.: cjepački oplesti kosu), eine Art Haarflechten (Vuk).
Cklo, vidi staklo (Vuk).
Ckvara, f. (Bos.), mast, kojom žene kosu mažu. (Uzme se boje, sala, ulja i različna cvijeća koje miriše, pa se ovo sve pomiješa i skuha, te postane ckvara) (Vuk); ein Toilette-artikel, vrsta ličila.
Clair, adj., hell, jasan [s bojama].
Clasen-Schmid M., „Musterbuch für Frauenarbeiten“ (3. Auflage, Leipzig 1892.), zbirka urneka za ženske ručne radove.
Classisch, adj., klasičan (Š.), uzorit, izvrstan.
Cloisonné (izg.: kloazoné), m., nova vrsta latka za ženske haljine (urnek g. 1898.).
Cloth (izg.: kloz), n., englesko sukno, platno.
Clove (engl., izg.: klov), n., zastarjela mjera za vunu = 3·175 *kg* (Dr. L.).
Clown (izg.: klaun), m., krabuljno odijelo.
Clubkragen, m., ogrlica za gospodu sa malko previjenim rogljevima.
Coachman (izg.: kočmen), m., der Kutscher, kočijaš (vrsta nove engleske tkanine).
Coachmanstoff, m., vidi Coachman.
Coating (izg.: koting), m., engleska vunena tkanina s dugim vlasima.
Cobido, m., španjolski rif (zastarjela mjera za istočno-indijske tkanine = 3 palmos = 0·66 *m*) (Dr. L.).
Coc (izg.: kok), m., francusko hladno piće (moderna boja ima ime od toga pića).
Cocarde, f., ružica (Gj. P.).
Cocardenabschluss, m., zaglavak od ružica, ošivka ružicama (nakit za ženske šešire ili haljine).
Cocardenartig, adj., nalik na ružice, kokarde.
Cocardenputz, m., kokarda, ružica-znakovica.
Cocardenstock, m., držak s ružicom [u suncobrana].
Cochenilleroth (izg.: košnilj-), adj., crven, kao crvac (Š.).
Cocheris, „Stickmuster des 16. Jahrhunderts“ (2. Auflage, Paris 1873.), zbirka urneka za vezove 16. stoljeća.
Cocons [ausgeschlüpfte ili durchbrochene], probušene svilene čahure (t. j. one, iz kojih je lepir izletio).
Cocosbürstenmatte, f., hasura od kokosovih vlakana.
Cocosfaser, f., vlakno kokosa.
Cocosgittermatte, f., izmreškana hasura od kokosa.
Cocos-Imitation-Teppich, m., ćilim od patvorenog kokosa.
Cocosläufer, m., ćilim od kokosovih vlakanaca.
Coeffieren, vidi coiffieren.
Coeurausschnitt (izg.: kör-), m., izrez na oblik srca.
Coeurdame (izg.: kördame), f., krabuljno odijelo.
Coiffe (izg.: koaf), f., die Frauenmütze, ženska kapa.
Coiffette (izg.: koafet), f., 1. das Frauenmützchen, ženska kapica; 2. der Kopfputz, die Frisur, naprava ili nakit ženske kose.
Coiffieren, v. a., kititi, nakititi glavu [kosu].
Coiffure (izg.: koafür), f., nakit za glavu, uborka, nakitnik (A. H.).
Cokule, pl., 1. opanci, die Bundschuhe [der Soldaten] (Vuk); 2. drvene papuče (u Baranji), die Holzschuhe, die Holzklumpen (Ak. rječn.).

Digitized by Google

Colbertov vez, vez na kongres-kanavi filozelskom svilom pak srebrnom i bakrenom žicom.
Colibri-Phantasiegesteck, n., nakit za šešir od kolibrisa.
Collane, f., 1. lančić oko vrata; 2. redovnički lanac (Dr. L.).
Collare, n, mrki ogrljak sa prst širokom bijelom prujom od veza (nose katolički svećenici) (Jac.), die Halsbinde.
Collection complète (izg.: koleksjon komplet), f., potpuna zbirka (n. pr.: uzoraka, šešira i t. d.).
Collerette (izg.: kolret), f., ženski ogrljak (Jac.), der Damenshawl.
Collet (izg.: kolé), m., ogrlica, vratnik, der Kragen.
Collet caracul, m., ogrtač karakil (moderna nošnja).
Collet de dame (izg.: kolé de dam), m., ogrtač za gospogje.
Collet de manteau (izg.: kolé de manto), m., ogrtač kao plašt.
Collet monté (izg.: kolé monté), m., steifer (gesteifter) Frauenkragen, uškrobljena ogrlica.
Colli, vidi Collo.
Collier loulou (izg.: kolje lulu), m., ogrlica, vratnica lulu.
Collo, n. (Colli, pl.), tal. (merk.), das Frachtstück, svežanj, tovarak, denjak, butura.
Colorieren, v. a. (art.), Farbe geben, šarati, našarati; vulg.: bojadisati (Š.).
Colorit, n., boja (Gj. P.), šaritost, živopis, kolorit (Š.), šarovitost.
Colporteur (izg.: kolportör), m., torbar, pokućar (F.), kolporter.
Combination ili Rockhose, Hemdhose, f., košulja i gaće ujedno. (Moderna nošnja — zdrava nošnja, jer ne treba u pasu pritezati.)
Commeline, f., neka biljka u Americi i Japanu, kojoj od cvijeta prave lijepu ultramarinsku šaru. (Ime od botaničara iz 17. vijeka Kasp. Commelina) (Dr. L.).
Commode, f., 1. ormar (F.); 2. commodes Kleid, prostrano odijelo.
Communionkleidchen, n., pričesnica, haljina za pričesnice.
Compact, adj., zbijen, čvrst (Gj. P.).
Complet, adj., potpun (Š.).
Completes abgepasstes Fenster, potpuno skrojen zastor za prozor.
Compositionsblau, n., saksonsko modrilo (Jac.).
Compotdeckchen, n., pokrivač za ukuhano voće (F.).
Compresse (Kompresse), f., der Umschlag, prijevoj, marama za privijanje mehlema.
Compresses desinfectantes (izg.: kompres dezenfektant), pl., neki papir za održavanje ljepote lica.
Comte (izg.: kont), m., der Graf, grof (urnek gobelinske imitacije za jastuke ili zaslone pred peći).
Comtesse (izg.: kontes), f., grofica, vidi Comte.
Conchoide, f. (mat.), die Muschellinie, ljušturnica, konhoida (Š.).
Concurrenzlose Occasion, prilika [kupnje] bez konkurencije.
Concurrenz-Webe, f., konkurenc-platno; platno gustih žica, jako i vrlo jeftino. Ušlo u trgovinu 1899.
Confectionsgegenstand, m., predmet pomodne robe.
Conforter, m., kaput za kišu (Jac.).
Congresstoilette, f., odijelo iz doba bečkog kongresa.
Congress-Vitrage (izg.: kongres vitraž), f., čipkasti zastori.
Coniferengeist, vidi Waldduft.
Console (izg.: konzol), f., der Spiegeltisch, der Konsoletisch, stolić za ručni rad ili ogledalo, konzola.
Constructor, m., konštruktor, vrsta ortopedičkog steznika od čvrstog latka, koji tijelo prisiljava na uspravno držanje.
Construieren [der Schnitte], n., udešavanje krojeva [samostalno].
Consument, m., der Käufer, kupac.
Conto, n. (merk.), die Rechnung, račun (n. pr., a conto, na račun; a conto zahlen, platiti na račun duga; die a conto-Zahlung, platež na račun; in Rechnung treten, uzeti na vjeru, na poček; das Conto saldieren, izmiriti, izravnati račun (Š.).
Contobuch, n. (merk.), računik (Š.), računjak (F.), knjiga računa.
Conto corrente, n. (merk.), tekući račun (Š.).
Conto separato, n., osebni račun.
Contouche (izg.: kontuš), f., 1. kratki kaput za muškarce; 2. prevjesa za ženske (Jac.).
Contour (izg.: kontur), m., der Umriss, kontura, obrub, obris, ocrt, crtež.
Contourieren, v. a., ocrtati, zacrtati (Š.), konturirati, crtežom okružiti.
Contre-Epaulette (izg.: kontr'epolet), frc., f., das Achselband ohne Bart (Dr. L.), naramice, naramak bez rojti.
Contur, f., ocrt, nacrt (A. H.); vidi Contour.
Contrast, m., der Abstand, der Gegensatz, protivnost, neskladnost, opreka.
Contrastante, adj., abstechend, contrastierend, oprečan, protivan.
Convex, adj., ispupčen (Gj. P.), konveksan, pupčast.
Copie, f., otisak; prijepis, prepisak; kopija, snimak.
Copieren, v. a., 1. snimati, precrtati (A. H.), prepočeti; 2. n. [der Zeichnungen durch eine Glastafel], precrtavanje [uzorka kroz staklenu ploču]; 3. [auf Stoffe, na tkanine]; 4. [durch Abreiben, trvenjem]; 5. [mit Oelpapier, nauljenim papirom].
Copierleinwand, f., platno za snimanje, crtanje (A. H.), platno za prepočinjanje.
Copierpapier, n., hartija za snimanje (A. H.), hartija za kopiranje, za prepočinjanje.

Digitized by Google

Copierrädchen, n., crtalo, snimalo (kolašce) (A. H.).
Coqueluche (izg.: koklüš), f., kapa na haljini (Dr. L.), die Capuze, kapuca, kukuljica.
Coquet (izg.: koket), adj., 1. [o osobama], gefallsüchtig, koket, vižlast; 2. [o stvarima], zierlich, niedlich, hübsch, koketan, dražestan.
Coquette, f., die Kokette (Gefallsüchtige), namiguša, vižlica.
Corail (izg.: korajl), m., 1. die Koralle, koralj; 2. das Korallenroth, koraljno crvenilo.
Corallenroth, adj., crven kao koralj (Š.).
Corchorus capsularis (raste u istočnoj Indiji). To je vrsta zelja, od koje se izragjuje pregja imenom juta ili kitajska konoplja. Grade se od nje vreće za kafu i rižu, ali se miješa i s drugim predivom, s pamukom, vunom, svilom, pa se onda od toga grade zastori, ćilimi i t. d.
Cord diagonal, m., engleska pomodna tkanina.
Cordelat, m., prosti latak iz Španije i Languedoca (Jac.).
Cordelière (izg.: kordeljer), f., uzlasta ženska ogrlica (Dr. L.).
Cordelieren, v. a., flechten, plesti, sukati (Jac.); gajtanom (vrvcom) obrubiti, gajtaniti.
Cordellen, f., gajtanići [za nakit ženskih haljina] (Dr. L.).
Cordeln, pl., vidi Cordellen (Dr. L.).
Cordonnet (izg.: kordoné), m., gajtanić, das Schnürchen.
Cordonnet de ramie (izg.: kordoné de rami), der Ramie-Cordonnet, gajtanić od flanderskog lana.
Cordonnet de soie (izg.: kordoné de soa), svileni gajtanić, der Seiden-Cordonnet, das Seidenschnürchen.
Cordonnet 6 fils D. M. C. Nr. 10—20, nît za rad na nešto finijim, prozirnim tkaninama.
Cordonnet 6 fils D. M. C. Nr. 50—150, nît za rad na sasvijem tananom platnu.
Cordonnetseide, f., 1. svila za šivanje; 2. spletena svila (A. H.).
Cordonniert, adj., gajtanom opšiven. Halbcordonnierte Schattenbindlöcher, gajtanom upola opšivene rupice.
Cords, m., težak pamučni latak, nalik na manchester (ima ga više vrsta) (Jac.).
Corfuvorhang, m., korfu-zastor.
Corime, f., pomodna tkanina.
Corniche, f., korniž, vijenac.
Corolla, f., vjenčić.
Corollitisch, adj., nakićen cvijećem, listovima i granama (Jac.).
Coronini-Manchettenart, f., taclije za gospodu sa ušiljenim rubovima (nalik na Grévy); vidi Grévy.
Coroza, f., španjolska šiljasta kapa za one, koji su od inkvizicije bili osugjeni na smrt, gjavolska kapica (Dr. L.).
Corporale, n., blagoslovena maramica u katoličkim crkvama (t. j. slikama izvezena platnena mahrama, na koju se stavlja kalež i sv. hostija) (Dr. L.).
Corporalfutter, n., spremica, u koju se sprema blagoslovena misna mahrama.
Corpulent, adj., gojazan, debeo (F.), pretio.
Correginolagras, n., vrsta trave, koja se upotrebljava za gojenje svilaca (ako nema dudovog lišća) (Dr. L.).
Corsage (izg.: korzaž), m., 1. das Oberkleid, prsluk, tijelo; 2. das Leibchen, das Mieder, struk, život.
Corsageartig, adj., kao tijelo, život, struk [načinjeno].
Corsé (izg.: korzé), adj. (n. pr.: drap corsé), jako sukno.
Corset, n., steznjak, naprsak, prsna poprega (A. H.), stežnjak, steznik.
Corset élastique (izg.: korzé elastik), m., pruživ stežnjak.
Corset exclusif (izg.: korzé eksklüzif), vanredno dobar steznik.
Corset praticable, praktičan steznik.
Corset sans gêne (izg.: korzé san žen), narodni steznik.
Corskrew, vrsta moderne tkanine.
Cörulin, n., modri karmin (Jac.).
Cosmanoser Eskimobarchent, m., nova vrsta porketa.
Cosmanoser Levantin, m., kosmanoski levantin (češka pamučna tkanina, može se dobro prati).
Cosmanoser Prima-Levantin, m., kosmanoski prima-levantin (češka laka ljetna tkanina za gospogje).
Cosmetique-Tube (izg.: kosmetik-tüb), kutija za mirisave masti (pomodna roba).
Cossas, m., jednostavan indijski muslin (Dr. L.).
Costüm, n., odijelo (Gj. P.), nošnja.
Costüm aus der Zeit Louis XV, [krabuljno] odijelo iz doba Ljudevita XV.
Costümbild, n., slika nošnje.
Costume jupon (izg.: kostim žüpon), dônja suknja za kostim.
Costume-Victoria, gajtanima udešeno da se može pretvoriti u hlače. Neke ispod toga nose „Graziosa-costume“ koje je često od moderne ponceau-boje, a uz to šeširić „petitrions“ kako ga novi moderni tehnički izraz naziva.
Costumier (izg.: kostümje), m., onaj, koji se razumije u nošnje sviju vremena (Jac.); rušničar (F.); kostimar.
Costümiert, adj. (art.), einer Zeit gemäss gekleidet, kostumovan (Š.).
Costümkunde, f., nauka o nošnjama (Dr. L.).
Costümtüchel, n., jaglučić za krabuljna odijela (n. pr.: štajerska).
Costümwaaren-Geschäft, n., dućan sa narodnim nošnjama. (Najveći je u Beču.)
Côte satinée (izg.: kot satiné), f., teška svilena tkanina (Dr. L.).

Digitized by Google

Cothurne (à la...), f., cipelice iz doba francuskih kraljeva za ženske, niske, izrezane. Moderna nošnja god. 1899.
Coton, m., die Baumwolle, pamuk.
Coton à broder D. M. C. Nr. 16—35, nît za šupljikanje i rasplit.
Coton à coudre D. M. C. qualité supérieure, končana nît najbolje vrste (sa crnim omotom s brojevima od 2—6). Treba za kopčanje i prišivanje podstave i t. d.
Coton à feutrer, das Beistrickgarn.
Coton à repriser D. M. C. Nr. 25—50, nît za šupljikanje i rasplite.
Coton cannelé (izg.: koton kanlé), m., geripptes Garn, narebren pamuk.
Coton cordonnet, m., der Glanzzwirn, konac.
Coton filé, m., das Baumwollengarn, pamučni konac.
Coton Madeira D. M. C. Nr. 16—200, nît za bijelo vezivo.
Coton pour bonneterie (izg.: koton pur bonetri), das Wirkgarn, pamuk za pletivo.
Coton pour crochet (izg.: koton pur krošé), das [4fache] Häckelgarn, pamuk za kačkanje, za pletenje na kuku.
Couffin (izg.: kufen), m., Korb aus Zwergpalmenblättern, košarica od paominog lišća.
Couleur (izg.: kulör), f., die Farbe, boja, šara.
Couleur de puce, mrko, buhasto, Flohbraun.
Couleur de rose, die Rosenfarbe, ružičasta šara, vidi aličasto.
Coupes (izg.: kup), pl., odresci latka.
Coupes de robe (izg.: kup de rob), odmjereni latak za haljine.
Coupon, m., odrezak.
Courte pointe (izg.: kurt poen), f., die Steppdecke, prošiven pokrivač (Dr. L.).
Couteliné (izg.: kutliné), f., vrsta bijela ili plava, vrlo lijepa pamučna latka iz istočne Indije (Dr. L.).
Couvert (izg.: kuver), n., 1. der Briefumschlag, zavitak lista; 1. prostirač za stô (Š.); das Tischzeug, stônjak.
Couverture (izg.: kuvertür), f., pokrivalo.
Couvre-lange (izg.: kuvr lanž), f., das Tragkleidchen, haljinica za malu djecu.
Couvre-lit (izg.: kuvr li), m., die Bettdecke, pokrivalo za postelju.
Couvre-pied (izg.: kuvr pié), m., pokrivalo za noge.
Covade, m., portugalski rif; vidi Cobido (Dr. L.).
Cover-coats-carreaux, čista vuna, moderno tkivo za žensko haljine. (Širina 115 *cm*. Uvedeno u trgovinu god. 1899.)
Covert coat, n., engleska tkanina za zimska ženska odijela.
Cravate, f., okovratnik (Gj. P.), ovratnik (A. H.), ogrlica. (Ime dolazi od „Croaten", koje su Nijemci prije pogrješno nazivali „Cravaten", a po ovima nazvali su 1636. u ratovima Francuza protiv Njemaca one ogrlice, koje su se onda nosile.) (Dr. L.)
Cramoisi (izg. kramoazi), adj., vidi karmesin.
Cravate Lavallière, f., ogrlica Lavallièrova.
Cravatenartig, adj., kao ovratnik (A. H.).
Cravatenbranche (izg.: Kravatenbranš), f., struka za šivanje ovratnika.
Cravatenförmig ausgeschnitten, adj., izrezano na oblik ogrlice.
Cravatennäherin, f., švelja ovratnika.
Crayon (isg.: krējon), m. (art.), vapno, kreda (Š.).
Crayonzeichnung, f. (art.), crtež vapom, kredom (Š.).
Creasleinwand, f., kreas-platno (fina engleska, jaka vrsta).
Creation, f., novi izum mode vanredne ljepote (tehnički izraz: pomodni salon).
Crédence (izg.: kredans), f., der Credenztisch (Schenktisch), pojnica, kredencija.
Credenztuch, n., prostirač za služenje jelom i pićem (F.), prostirač za pojnicu, za kredenciju.
Credenztücherl, n., čašnjak (Gj. P.).
Creje [ili obuća], eine Art Beschuhung.
Crême ravissante (izg.: krem ravisant), f., voda za čuvanje ljepote lica.
Cremona à soie, efektna pomodna tkanina sa ženske haljine. (Širina 120 *cm*. Uvedena u trgovinu 1899.)
Creosotseife, f., sapun za lice.
Crêpe (izg.: krēp), m., der Flor, der Krepp, koprena, duvak.
Crêpebarchent, m., nova vrsta porketa.
Crêpe-crêpe, m., kovrčasta koprena.
Crêpe de Chine-Seide, šinovana svila (izraz iz zagrebačke „Pariške mode").
Crêpe double (izg.: krēp dubl), m., der Doppelflor, dvostruka koprena.
Crêpe-fleur de velours (izg.: krēp-flör d'velur), moderno tkivo za ženske haljine. (Širina 120 *cm*. Uvedeno u trgovinu g. 1899.)
Crêpe frou-frou (izg.: krēp frufru), vidi Frou-Frou-Crêpe.
Crêpe-granité, m., čista vuna. (Moderno tkivo za zimske ženske haljine. Širina 115 *cm*. Uvedeno u trgovinu god. 1899.)
Crêpe lisse (izg.: krēp lis), m., der Milchflor, glatka koprena.
Crêpe-Unterrand, m., krepom podašiti rub (n. pr.: na ženskim šeširima).
Crepine, f., die Franse, rojta, resa, kita.
Crepon, m., 1. eine Art Krepp; 2. das Schminkläppchen, krpica za ličilo.
Creton-Faltenbrust, f., košulja s naborima na prsima.
Creva, f. (u Boci), vidi crevlja (Vuk).
Crevlja, f. (po jugozap. Krajinu), der Schuh (Vuk), cipela.
Crevljar, m. (u Dubrovniku), der Schuhmacher (Vuk), cipelar.
Criarde, adj.: oštra (šara), grell, schreiend.
Crin d'Afrique, afrička dlaka.

Digitized by Google

Crin végétal, biljevne strune.

Crinoline, f., tkalo od kostrijeti (od njega načinjena suknja, koja se razapne na obručevima) (Jac.), krinolina.

Crkanica, f., koža od crknute životinje (Vuk); cf. mrledina.

Crkveni barjak, m. Vezen je ornamentima i svetim likovima. Crkva hoće da je crkveni barjak vazda četverokutna oblika, tako te se slike lako vidjeti mogu, a ne da ima oblik, kakav imadu vojnički barjaci. Šare mogu da budu različite.

Crkvenska vrata, pl., urnek katoličkih Bosanki (u okolici Banjeluke) na jagluke i peškire.

Crkvice*, pl., urnek katoličkih Bosanki na jagluke (oko Banjeluke).

Crljen, f., vidi crven (Vuk).

Crljenica, f., crljena (skerletna) kabanica XIII. vijeka u starijim knjigama. U naše vrijeme na Krku črljenica (dônje žensko odijelo, posve crveno (u kojem se djevojke udavaju, a koje se drugda ne nosi). (Ak. rječn.)

Crljeniti, v. a., crveniti (Ak. rječn.).

Crljenka, f. (min., tehn.), der Rothstift, der Röthel (Š.).

Crljenoplav (crvenoplav), adj., rothblau (nepouzdano) (Ak. rječn.).

Crn, adj., schwarz (Š.).

Crna muška lička haljina, f., nošnja iz Like. Kroji ju abadžija, i to, najprije sašije rukave, onda prišije „koltuke“ na rukave, a za tim prišije rukave na skrojenu haljinu. Poslije toga „cifra“ se haljina, pa onda „ogrlica“ prišije, a za tim čoja okolo prišije. Kad je to dotjerano, udari se prvi „mantak“ (cifra), pa se haljina sastavi, a to znači, da se najprije sašiju i pošiju i opšiju rukavi i na „pomantačenu“ (vidi pomantačena) haljinu prišiju, a onda se istom „gombe“ prišiju. Sad je haljina gotova — s koje će se voda cijediti kao sa guske, veli Sikota (F. H.).

Crna slonova kost, schwarzes Elfenbein, gradi se od uglja sažeženih kosti. Ton joj je nešto smeđjast. Smatra se najfinijom crnom bojom. Služi za laviranje prejasnih boja i pri slikanju ljudskog tijela. Vidi lavirati.

Crni jasen; od njegova lišća gotovi narod u Lici zelenilo, kojim vunu šara. To se lišće kiseli u vodi za petnaest dana, onda se provari, iscijedi se voda u lonac i u to pregja potopi. U ovu se vodu onda uspe kiselog, a još običavaju pridodati i drugih trava i grahovoga lista, tratine, smrdljivoga lista i žestoke. U ovoj vodi stoji do 48 sati, pa se uz to jednom opere i osuši i opet potopi. Korom crnog jasena narod „môri“, t. j. crnu boju gotovi, samo u vodu još uspu venbura i brozgve. Treba robu više puta osušiti i opet potopiti, inače ne će biti „puno crno“. Ovaj posao traje i po 8 i po 14 dana. Kad se vuna „omôri“, treba je u vruću vodu potopiti, pa dobro oprati u mlakoj i studenoj, a onda se osuši, pa je gotova. (Dônji Lapac u Lici.)

Crnilo, n. (tehn.), die Schwärze, die Tinte (Š.).

Crnilo, n. (hem.), Mohr, Platinschwarz (Š.).

Crnilo tiskarsko (tehn.), die Druckerschwärze (Š.).

Crnilo željezno (tehn.), Eisenmohr.

Crnilo živno (tehn.), Mineralmohr.

Crnina, f., der Traueranzug.

Crnjan, vidi crnjkast.

Crnjkast, adj., schwärzlich (Vuk).

Crnkast, vidi crnjkast (Š.).

Crnocrven, adj. (bot.), schwarzroth (Š.).

Crnogorska pokrstica, njena duga nît proteže se preko dva krstića i stoji na prvom mjestu kao podstava ostalim dvjema kraćim ubodima, a izvagja se ubadajući natraške. Nalik je na pokrsticu u gornjoj hrvatskoj Podravini, gdje su njome vezli bijelo narodno odijelo prije 40—50 godina, dok je u novije doba zabaciše modi za volju. Oživotvorena je god. 1890./91. po vrijednoj učiteljici Anki Poljak-Šoštarićevoj, koja je za zagrebačku izložbu izradila lijep vezen uzorak sa nar. ornamentima.

Crnokapa, m., čovjek, koji nosi crnu kapu (Dalm.); vidi crnokapac.

Crnokapac, m., čovjek, koji nosi crnu kapu. Tako zovu u Srbiji Branićevce (Ak. rječn.).

Crnokos (crnokosat), adj., brünet. Oj djevojko crnokosa! (Vuk).

Crnomanjast, adj., bräunlich [im Gesichte] (Vuk).

Crnovunac, m., pastir, koji drži samo crne ovce (u Srbiji). Crnovunci su po narodnosti jedni Grci a drugi Cincari (Ak. rječn.).

Crnpurast (šaljiv izraz), vidi crnomanjast (Ak. rječn.).

Crnušast, adj., schwärzlich (Ak. rječn.).

Croatin, f., Hrvatica (krabuljno odijelo).

Croisé (izg.: kroasé), m., der Köper, tkanine utkane ukoso ili ukrštavanim nitama.

Croisieren, v. a., u četiri nita tkati, na križ tkati (Š.); cf. köpern.

Croissure (izg. kroasür), f., vidi Croisé.

Croquieren, v. a. (mat., art.), nacrtnuti, zacrtnuti (Š.).

Croquis (izg.: kroki), m. (art.), 1. zacrt, procrt (Š.); 2. nacrt, crtež (Gj. P.).

Crta, f., die Linie. Vrste crta: smične, svedene crte, convergente Linien; razmične, razvedene crte, divergente Linien; piknjasta crta, punktierte Linie; upravo uklečena crta, geradgebrochene Linie; krivo uklečena crta, krummgebrochene Linie; mješovita crta, gemischte Linie; istosmjerna crta, gleichgerichtete Linie; usporedna crta, in sich selbst zurückkehrende Linie. Česti crta: skrajište crte, Endpunkt der Linie; iskon crte, Anfangspunkt der Linie (Š.); gebrochene Linie, kukasta crta; Endpunkt, krajnja tačka, završna tačka; Anfangspunkt, početna crta.

Crtanje cvijeća, die Blumenzeichnung.

Crtar, m., debela olovka (H.).

Crtarati, v. a. (tehn.), ritzen (Š.).

Crtarnuti, v. a., einen Ritz thun (Š.).

Digitized by Google

Crte, pl., narodni urnek (u okolici Prijedora). Veze se na haljine ženske i muške, pregače, side, i t. d.

Crtež, m., die Zeichnung, kontura, ocrt.

Crtež izvoran, die Originalzeichnung (Š.).

Crtež perom, die Federzeichnung (Š.).

Crtež prostoručan, prostoruk, die Freihandzeichnung, Handzeichnung (Š.).

Crtež prvotan, vidi crtež izvoran (Š.).

Crtež šestilom, die Zirkelzeichnung (Š.).

Crtež vapnom [ili kredom], die Crayonzeichnung (Š.).

Crtice, pl., narodni urnek (u okolici prijedorskoj). Veze se na haljine ženske i muške, na side i t. d.

Crtkanje, n. (tehn., gr.), die Schraffierung (Š.).

Cruliert, adj., kao zimski latak (t. zv. Loupstoff).

Crvac, m., lat. loccum, daje crvenu šaru.

Crven, f., die Röthe; vrste crveni: crven krvna, das Blutroth; crven pûti, die Fleischfarbe (Š.).

Crven, adj., roth.

Crvena kolica*, vrsta bosanskog veza, eine Art bosnischer Stickerei.

Crven kao breskov cvijet, pfirsichblüthenroth (Š.).

Crven kao crvac, cochenilleroth (Š.).

Crven kao krv (krvast), blutroth (Š.).

Crven kao meso i pût, fleischroth (Š.).

Crven kao mjed (min.), kupferroth (Š.).

Crven kao ruža, rosenroth (Š.).

Crvenilo, n., 1. rother Farbstoff; vrste crvenila: čivitno crvenilo, Indigoroth; sičanovo crvenilo, Arsenikrubin (Realgar); željezno crvenilo, Engelroth, Englischroth, Polierroth, Crocus; rastočko crvenilo, Kermes, Mineralkermes; krvno crvenilo, Blutfarbestoff (Š.); 2. rothe Wolle (Bos., okolica Sar.).

Crveni luk, m. Od ljusaka mu se gotovi žuta šara (nar. u Slav.). Ljuske se kuhaju, a kad šara prokuha, ocijedi se, metne se vuna unutra i drži na toplu mjestu, dok šara na vunu ne prijegje.

Crveniti, v. a., crveno oličiti, roth färben.

Crven-kape, pl., kape za ilirskog doba ili hrvatke (sa prevjesom, na kojem je bila uvezena zvijezda s mjesecom, znak ilirske danice.

Crvenkast, adj., röthlich (Š.).

Crveno „Ličko“, šaranje narodnim šarama i broćem. Uzme se bijele, dobro oprane vune, pa se priredi u duge čiste bičeve, a rečene bičeve opredu i smotaju u kančela. U čistom loncu ugrije se malo čiste vode, a u ovu se vodu uspe šaka kukuruzova ili prosena brašna i grumen kiselog kamena. To se sve umiješa i rastopi, pa se onda pregja ili vuna potopi u tu vodu, a da sve utone. To se zove vunu „stipsati“. Pregja se tu drži obično 8 dana, ali se četvrti dan sve izvadi i prosuši, pa se onda „tipsa“ uzavre i pusti, da opet ohladi, a onda se pregja opet metne unutra. Ako se tipsa ne prevâri, onda treba u njoj držati do 15 dana pregju. Nakon toga valja pregju oprati i osušiti, a tako i lonac, te u lonac poslije usuti čiste vode, omlačiti je, a onda posuti samljeven broć u vodu, dobro promiješati i pregju potopiti. Kad se to uradilo, valja je držati (po potrebi) ili 24 sata ili 36—48 sati, a kad se vidi, da je vuna šaru primila, onda se izvadi i osuši, te je onako osušenu treba oprati u lukšiji (lisiji), osušiti i sada je istom gotova. Tako se ocrveni vuna. (Dônji Lapac, Lika.)

Crvićanje, n.; služi za omegjenje ženskih košulja i muških gaća a radi se ovako: Iglu zabodi i za tim izbodi po prilici $^1/_2$ *cm* udaljeno prema dolje, tad se namota na $^1/_2$ *cm* izboda 1 *cm* niti na iglu, pa se ubode igla u početak, onda se provlači kroz namot, pa izbode u svršetku zaboda.

Cubageflecht, m., vidi kubajski pleter.

Cubikcentimeter, m. (mat.), kockast centimetar (Š.).

Cubikdecimeter, m. (mat.), kockast decimetar (Š.).

Cuko na kamenu, bosnisches Stickereimuster für Ziertücher, bosanski urnek za jagluke.

Culm-rayé, m., moderno tkivo, u strekama urneci. (Lijepo je za ženske haljine, širina 85 *cm*, a jeftino je. Uvedeno u trgovinu g. 1899.)

Cup, m., zovu pletenice u Vrpolju, Striživojnu i Čajkovcima.

Cupara, f., ein Barchentrock (Slav.).

Curcuma, žutnjak, celdon; vidi Gelbwurz.

Currentwaare, f., sitna, pomodna roba.

Curlstoffe, pl., kurl-tkanine.

Curorte-Toilette, f., haljina za kupališta.

Curske krpe*, marame (nošnja bosanskih djevojaka u Posavini), Mädchentücher (bosnische Tracht in der Posavina).

Cvatućica, f., bjelica konoplja (H.).

Cvet, m. (ist.), vidi cvijet.

Cvetak, m. (ist.), vidi cvijetak.

Cviće, n. (zap.), vidi cvijeće.

Cvijeće, n. coll., 1. (bot.), die Blumen; 2. (art.), das Blumenwerk (Š.).

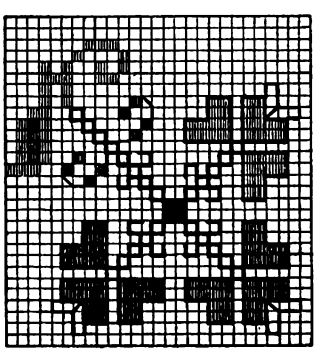

Slika 41.

Cvijet, m., 1. bosanski vez brojem, Flachstickerei auf Leinen (vidi sl. 41.); 2. [za

Digitized by Google

mahramu], vez brojem, Flachstickerei [für ein Handtuch] auf Leinen (vidi sl. 42.).

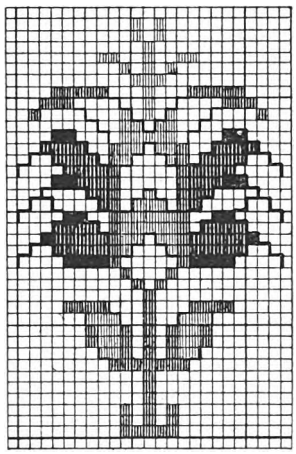

Slika 42.

Cvijetac-urnek, m., das Blumenmuster.
Cvijetak, m. (bot.), die Blüthe (Š.).
Cvijetan, adj., blumig, blumenreich (n. pr.: cvijetan slog, blüthenreicher Stil) (Š.).
Cvijetić, m., pravo cvjetić.
Cvijetnjak, m., ime vezenog nar. uzorka.
Cvjetast, adj., vidi cvijetan.
Cvit, cvitak (zap.), vidi cvijet, cvijetak.
Cvitast (zap.), vidi cvijetan.
Cvitić, vidi cvjetić.
Cvitulja, f. (zap.), vidi cvjetulja.
Cvjetić, m., die Blume, zove se svaki manji koncentrički ornamenat (T.).
Cvjetulja, f., vrsta narodnog veziva, ein Stickereimuster.
Cyclamenputz, m., nakit za ženske šešire i mirisna vodica za džepne rupce.
Cylinder, m. (meh.), 1. [massiv], obao, obliš, oblić, oblac; 2. [-Walze], valj, valjak; 3. [hohler], stublina, stuglina, tul, tulija (Š.).
Cylinderfläche, f. (mat.), površina (ploha), valja, obla, tula; cf. Cylinder (oblina) (Š.).
Cylinderfüllung, f., 1. (meh.), punidba stubline, tula (n. pr.: eine Cylinderfüllung, jedan napun) (Š.); 2. [bei der Stickerei], napun oblika, polje megju konturama, popunjeno vezom.
Cylinderhemmung, f. (meh.), valjast, obao zapinjač (Š.).
Cylinderhut, m., šešir ić na cilindar od lampe (luksurijozna radnja).
Cylindermantel, m. (meh.), ostublje, oblina (Š.).
Cylinder-Peluche, f., pliš za cilindar.
Cylindersammt, m., moderna vrsta kadife.
Cylinderspiegel (Brennspiegel), m., zapalno zrcalo (Š.), dupko ogledalo.
Cylindrierter Sammt, vidi Cylindersammt.
Cylindrisch, adj. (mat.), obao, obla, oblo, obli (Š.).
Cylindrischer Abschnitt, odsjek valja, oblaca (Š.).
Cylindrischer Ausschnitt, isjek válja (Š.).
Cyrana*, nova vrsta osobite šare za pletere slamnatih šešira. (Vidi „P. m.“ 1. marta 1899.)
Czikos, m., krabuljno odijelo.

Ć.

Ćage*, n., vidi hartija.
Ćama*, f., 1. kamiš, prutice duž bosanskih košulja. U prenesenom smislu i sama košulja, koja se prije nosila iznad gaća a pod anterijom (Bos.); 2. neko odijelo, može biti tur. kamis, košulja. U kolu moja djevojka pustila ćama do zemlje. (Ak. rječn.)
Ćaporak, m., die Haarflechte (Vuk).
Ćar*, m., rad, trgovina, posao (Vuk), dobitak.
Ćarom, samo u tom obliku, značeći: posve, čisto (n. pr.: ćarom mi je platno čisto, t. j.: sasvijem mi je platno čisto) (Ak. rječn.).
Ćebe*, n., pokrivača, die Kotze, die wollene Decke (Vuk).
Ćebedžija*, m., der Kotzenmacher (Vuk).
Ćebeta erdeljska, pl., ova vrsta u trgovini vrlo poznatih ćebeta nema nikakve šare, nego samo dugačku vunu kao dlake. Ta su ćebeta vrlo debela i topla, ali teška. Boja im je jednostavna, obično siva, modra ili zelena, ali ih ima i bijelih. Tkanina im je sasvijem drugojačija, nego što su ostala narodna tkiva. Izragjuju ih seljanke u Erdelju i Srpkinje, a i Slavonke i Novosatkinje. Zarada je vanredno vješta i trajna, samo šteta što se naše radenice stide raditi za prodaju, te rade samo za svoju kuću.
Ćeča*, f., pust, pustina, der Filz (Ak. rječn.), jarina.
Ćefen, vidi ćefim.
Ćefim* (kefim), m., mrtvačko ruho u muhamedovaca, u koje se mrtvaci zamotavaju.
Ćelepoš*, m., vrsta oble kape, eine kegelartige Kappe (Mütze). Ćelepoši su bili od lijepe crvene čohe i u Srbiji za vladanja turskoga nosili su ih i ljudi i djevojke, a sad ih je gotovo sasvijem nestalo i mjesto njih nose se fesovi (Vuk).
Ćelepuš, m., 1. pletenica na mnogo struka, kad je gotova (Otok); 2. (u vojn.), lat. sub pileo, kapa, koju svećenik nosi pod šeširom, die Mütze der Geistlichen unter dem Hute (Vuk).

Digitized by Google

Ćelibarli*, adj. indecl., od jantara, von Bernstein (n. pr.: gjerdan).

Ćemer, m., šupalj pojas kao kesa, najobičajnija za novce, ali ga nose i djevojke na tkanici. Ov' otpasa tri ćemera zlata, | U svakome po trista dukata (Ak. rječn.). Djevojačke otpreme bivaju... ćemer srebrni na tkanici (V. Bogišić); das Gurtband.

Ćemeriti, v. a., opasati ćemerom, mit einem Geldgürtel umgürten. Oćemeri dva svilna ćemera, | Oba puna žutijeh dukata.

Ćemer-kušak*, m., ćemer, što ga nose ženske na svečanom odijelu. Opasala tri ćemer-kušaka, | Dva od srme a treći od zlata, | Pa krajeve nisko otpustila, | Na krajima ona učinila | Od desluka i od gjavoluka, | Sjednu stranu pticu prepelicu, Sdrugu stranu sivoga sokola: | Često soko rašepnuti krila, | Da uhvati pticu prepelicu. (Hör., nar. pj.)

Ćemerli-pojas, m., u okraj sveden pojas.

Ćemerli-urnek*, m., ein Bogenmuster.

Ćenar, m., 1. okolica, jer se u ćenara razumijeva uvijek, da ide oko sve strane; die Bordure; 2. vrsta tankog prozračnog platna, eine Art feiner, durchsichtiger Leinwand. U bećara gaće od ćenara (Vuk.). U kurjaka gaće od ćenara, | Samo čudo, što je ne raspara (Nar. pj.).

Ćenarli, adj. indecl., od ćenara načinjen. Pa uzgrnu ćenarli košulju (Ak. rječn.).

Ćenarska košulja, vidi košaričarka. Prije 20, 30 godina vezli su po ćenaru zlatom, sad se još vigja po košaričaru zlatni vez, a ćenara nestaje i više se ne tka, jer košulja nije nikad ni posve bijela, ni dobro ispružena (Ak. zbor.).

Ćenevir*, m., konoplja, konopac (Bos.).

Ćepa, f., poćepana kapa (u Srbiji) (Ak. rječn.).

Ćepara, f., vidi ćepa (Ak. rječn.).

Ćepe, n., vidi ćebe. Pak već legne pod rutavo ćepe (Relković).

Ćepica, f., dim. od ćepa, kapa, das Käppchen (Vuk).

Ćerćelija od sto*, f., vrsta vrlo finog platna kao paučina, za muške košulje i drugo ruho.

Ćereče, n., 1. tanki pamučni bez, protkan cijelom dužinom osnove podebljim pamučnim, svilenim ili zlatnim žicama (čibuci); 2. vrsta platna, što Mostarke tkaju; 3. prugasta tanka tkanina. Vrste ćerečeta: krupno, sitno, najsitnije (t. zv. bisernica), čibukali, sakato ćereče, biber-ćereče, veliki uzvod, mali uzvod, kafaz.

Ćesa, f., vidi kesa. Jedan dušom, drugi ćesom (Vuk).

Ćesma, f., vidi šupljika (Ak. rječn.).

Ćesmanje, n., 1. probadanje, vezeno iglom (Ak. rječn.); 2. das Durchlöchern der Aermelenden u. dgl. mit Stickerei (Vuk).

Ćesmati, v. a., graditi šupljike ili ćesme (Ak. rječn.).

Ćesme, pl., oni gajtani po listovima (L. Lazarević).

Ćeten (keten), m., lan.

Ćetenište, n., lanište.

Ćetenov, adj., lanen.

Ćiftihani, m. pl., vidi čiftijani. Obuci mi burungjuk-košulju i obuj mi gaće ćiftihane (Ak. rječn.).

Ćila*, f., kesa od duhana i okov joj od lima na otvoru (Vuk).

Ćilim*, m., kjilim, 1. narodni sag od ovče vune (opći izraz); 2. prostirač; 3. (u Crnoj gori), nekakva vrlo vezena opregača, eine Art Schürze (Vuk).

Ćilimac, m., dim. od ćilim (Ak. rječn.).

Ćilimar, m., koji pravi ćilime (Ak. rječn.).

Ćilimaši, rundavi ćilim, koji je naizmjence klečan i tkan (Slav.).

Ćilimaški, adj., teppichartig (T.).

Ćilimčić, m., vidi ćilimac (Ak. rječn.).

Ćilimski urnek, m., das Teppichmuster. Slika 43. i 44., str. 69.

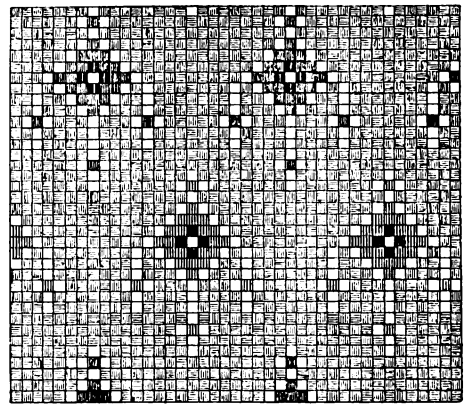

Slika 43.

Ćilo, n., kesa od baruta; vidi ćila (Ak. rječn.).

Ćimlija, f., nešto dragocjeno. Po noževim sitne igle ćimlije (Ak. rječn.).

Ćirilica-vez, m., vez ćirilicom, Cyrillica-Buchstaben-Stickerei.

Ćiriš, m., vidi ćiriz.

Ćiriz, m., klija, der Schusterkleister (Vuk).

Ćispet (ćisvet)*, m., odijelo, gizda (Bos.).

Ćitabija, f., svilena otka, urešena uporednim šipkama obično u dvije do tri boje. Dovažahu se iz Arabije.

Ćiverica, f., kapa (Ak. rječn.).

Ćorfeskinje ilike*, pl., najljepša vrsta petlji (nakit za muško odijelo). Meće toke, udara ilike; | A ilike meće ćorfeskinje (Hör., nar. pj.).

Ćošeli urnek*, m., das Eckenmuster.

Ćošeta*, n. pl., die Eckenmuster.

Ćuk* uspereni, kita na tjemenu djevojačkog fesa*. Nagjeden je zbijenom vunom kao kulin, a pri vrhu oboštren.

Ćulah, m., derviška kamilavka ili kapa, persijska kapa. Ta se kapa često nosi ispod fesa do glave, obično je bijela, a plete se ili od pamuka ili od vune (Ak. rječn.); kapa od bijele jarine. Nose je i u Mostaru za najveće vrućine.

Digitized by Google

Ćulak, m., vidi ćulah.
Ćulašak*, m., kapa. Na glavu ćulašak natakao, | Kroz ćulah mu kosa propanula.
Ćulav, vidi ćulah.
Ćuprijice*, f. pl., stan, die Stützen. Ove drže pregju, da se odmotava, a namještene su u sobe.
Ćuračić, dim. od ćurak.
Ćuradija, f., kaput od sukna, što ga nose seljanke (Sar.).
Ćurak*, m., 1. kožušinom podstavljena haljina; 2. ogrtač podstavljen lisičinom. Na plećima ćurak od kurjaka (Ak. rječn.).
Ćurakle, n., das Winterjäckchen (nose ženske [u Otoku]) (Ak. zbor.); haljetak podstavljen kožušinom.
Ćurče, n., kožuh, eine Pelzjacke (Vuk).
Ćurčić, vidi ćurče (Vuk).
Ćurčija*, m., kožuhar, krznar, der Kürschner.
Ćurčiluk*, m., krznarstvo, das Kürschnerhandwerk.
Ćurdija, f. (u vojv.), 1. kratak kožuh, der kurze Pelzrok; 2. (u Srbiji), ženska suknja bez rukava, ein langer Frauenrock ohne Aermel. Od prije, kad se je ko oženio (po selima) valjalo je da kupi mladi ćurdiju od plavetne čohe i belnuk, i mnoga žena poslije te haljine oblačeći ih samo kao stajaće čuva dok je živa (Vuk).
Ćurdijak, m., kratak kožuh. Što li će ti na ljetu ćurdijak? Vidi ćurdija.
Ćurdijetina, f., augm. od ćurdija (Vuk).
Ćurdijica, f., dim. od ćurdija (Vuk).

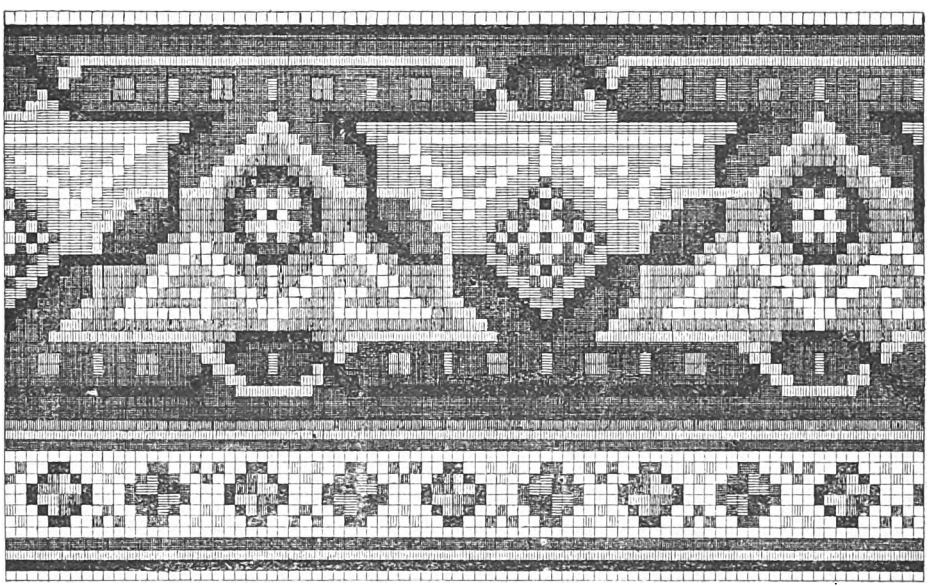

Slika 44.

Č.

Čabar, m., posuda, kojom se voda prolijeva kod pranja rublja (F. H.).
Čador*, m., turski burs, das Zelt. Čadori su od svile i zlata. Gdje je čador bēga | Mustaj bega? Razapeo bijele čadore (Hör., nar. pj.); cf. šator.
Čadorska svila, die Zeltseide.
Čagj, m., njome narod pregju u crno boji. Ovo je dug posao, a bojenje samo narod zove „môr", „moriti", „omoriti" (Lika, Dônji Lapac); vidi omoriti.
Čahur, m. (z.), zapredak, Kokon, Galette (Š.).
Čahura, f., vidi čahur.
Čahurica, dim. od čahura.
Čajevna boja, f., Theefarbe.
Čajka*, f., kapa (Bos.).
Čajnica, f., blijedo-žuta ruža, die Augusta Victoria-Rose (nakit za ženske šešire).
Čakac, m., velika kliješta (H.).
Čakčire, f. pl., vidi čakšire (Ak. rječn.).
Čaklja, f., vidi čakac (H.).
Čakmak, m., gladilo, ognjilo, oštrilica (H.).
Čakšire*, f. pl., 1. die Beinkleider; 2. čakšire sukna, ein Stück Zeug auf eine Hose. U z'o čas se kokan pogodio, | Za dva groša i čakšire sukna (Vuk); 3. hlače.
Čakširetine, f. pl., augm. od čakšire (Vuk).
Čakširice, pl., dim. od čakšire.
Čalampure, f. pl., die Strümpfe. To su vunene čarape sa kožnim gjonom bez opetaka.

Digitized by Google

Pletu ih žene od svakake vune, a i to im ponajviše Ciganjke rade, a podašivaju i opšivaju ćurčije crvenom ovčom tankom kožom. Zovu se i natikače (Otok) (Ak. zbor.). Čalampure i crvena svila, | Ujeo se za laloku Fila! | Pa ne može pogodit da svira.

Čališan*, adj., marljiv.

Čalma, f., saruk, der Turban.

Čalugur*, m., konjski pokrivač, u kom je ušiven zapis na sreću.

Čamaširi*, m. pl., 1. eine Art Gamaschen. Kaki su mu b'jeli čamaširi! | N'jesu tkani, n'jesu opredeni, | Ni u često brdo uvedeni, | Na curinske prste ispleteni, | A po njima navuče čakšire, | I po njima zelenu dolamu (Hör., nar. pj.); 2. perivo rubine (Bos.).

Čampara, f., lančić ili uzica (što se konju priteže ispod dônje vilice od jednoga kraja žvala do drugoga) (Ak. rječn.).

Čamulja*, f., kapa, eine Art Tuchmütze (Bos.) (Vuk).

Čanbelovo pero, nakitno pero iz narodne pjesme Vukove: Na glavi joj zlatna kruna, | Dvije grinje od bisera | I dva prama suva zlata | I dva pnra čambelova.

Čanjgasto, vele u Dônjem Lapcu (Lika), ako je nešto mrko-žuto, a broćem obojeno.

Čap, m., komad čatme, ein Fach eines Flechtwerkes (Vuk).

Čapec, m., vidi čepac.

Čaplja, f., 1. der Reiher; 2. perjanica od čaplje, der Reiherbusch.

Čaplja-kapa, f., die Burschenmütze. Oniska je, zakićena cvijećem, a u mladoženje ima i čapljinog perja za kapom. U svečane je dane omekana, ponajviše mrka. Stariji ljudi imaju crnu plantiku na kapi, mlagji zelenkastu, a momci nose gdjekada i zlatnu čipku uokolo ili zlatom vezenu plantiku.

Čapljino perje, 1. die Reiherfeder (nakit za šešire) (P. m.); 2. der Reiherputz (nakit glave [u žena oko Almaša]).

Čapra, f. (u Crnoj gori), 1. vidi koža. A režu mu čapra na remike (Vuk); 2. kesa od kože, kojom se vadi voda iz bunara.

Čaprage, vidi čapra.

Čapražine*, f. pl., puce s resama i neki pojas.

Čarapa, f., der Strumpf.

Čarapar, m., 1. der Strumpfwirker; 2. der Strumpfhändler; 3. der Gamaschenträger (Vuk).

Čarapast, adj., poput čarape otkan (n. pr.: latak) (u Srbiji).

Čarapčina, f., augm. od čarapa (Vuk).

Čarapetina, f., augm. od čarapa.

Čarapina, f., augm. od čarapa: I dones' mi ženske čarapine (Vuk).

Čarapin početak, der Strumpfanschlag. Ide mu kao čarapin početak (Vuk).

Čardaci*, m. pl., bosanski urnek za peškire ili jagluke, nalik oblikom na čardake. Radi se sindžircem, a može se raditi i vezevijom ili pravcem. (Iz okolice Banjeluke.)

Čarke*, f. pl., urnek u kolute. Veze se na jagluke i peškire. (Okolica banjalučka.)

Čarkufeleć*, bosanski urnek, nalik na kolute.

Čarni, adj., vidi crn. Čarna goro, puna ti si lada. Čarne oči bi ga negledale (Vuk).

Čarojica [čuvida], f., die Maske.

Čarojice, pl., die Maskerade.

Čaršaf*, m., 1. das Tischtuch; cf. trpežnjak; 2. das Betttuch (Vuk); 3. plahta.

Čaršav*, m., vidi čaršaf.

Čaršinski tensif*, m., gekaufte Leinwand zum Sticken; engleski klot, (vidi ovaj) koji opran naliči na muselin.

Čarugdžija*, m., opančar.

Čaruk*, m., opanak.

Čašapi, m. pl., nakit za postelju (Slav.).

Čašinka, f., 1. die Muschel; 2. pet dvostrukih uzala (kod rada uzlanjem); 3. das Samengehäuse, usplogje kod urneka sa cvijećem (P. m.).

Čaška, f. (bot.), der Kelch, der Blumenkelch. Česti čaške: tulajica čaške, die Kelchröhre; krajac čaške, der Kelchsaum (Š.).

Čaškocvijetan, adj. (bot.), kelchartig (Š.).

Čatisati*, v. a., 1. [n. pr.: haljinu], vidi sušiti (sklopiti) (Ak. rječn.); 2. heften [einen Stoff]; 3. [kolibu] sklopiti drvenu gragju, das Holzwerk zusammenstellen.

Čatisava*, f., das Faltenzeichen.

Čatkija* (Alčatkija), f., žutocrven rubac. Vidi Hör. nar. pj.

Čatkija stambolska*, f. Pa se prikri stambolskom čatkijom, | Potkićena sićenim biserom, | Nakićena madžarijom žutom (Jukić i G. Martić nar. pj.); fin krep, feiner Krepp, duvak.

Čatma*, f., poplet, pleter, das Flechtwerk (Vuk).

Čaura, f., die Puppe der Seidenwürmer (Vuk); cf. čahur.

Čavaldusa, f., zove se pripeti komad glatka željeza na sračici narodnog tkalačkog stroja.

Čečekluk*-urnek, m., puno cvijeća na uzorku, buntes Blumenmuster.

Čečica, f., dim. od čotka (Vuk).

Čehati perje, Federn schleissen (Ak. rječn.).

Čehrebar*, m., die Bernsteinperlen.

Čehrubar*, m., jantar.

Čeiz*, m. (u Srbiji i Bosni po varošima), djevojački darovi, ruho djevojačko (ručni radovi obično) (Ak. rječn.). Dok pokupim na kitu svatove, | I porežem čeiz na djevojku. — A za njima četvere kočije, | Sve čeiza djevojačkog ruha. — Ja sam davno čeiz sakupila, | Djevojački čeiz ponesite.

Čekme*, f. pl., vrsta toke, gornja haljina (Herc.).

Čekmedža*, f., škrinjica [za haljine].

Čekmedže*, n., škrabija (gdje se spremaju bezovi), die Schublade.

Čekmeli urnek*, m., urnek kao sami mali kovčežići (Bos.).

Digitized by Google

Čekrk, m., kolo, točak (sprava za sukanje pregje) (Slav. i Bos.), das Spulrad. I trivasto noja tice krilo, | Pa se krilo na čekrk okreće, | Te kazuje, koji vjetar puše.

Čekrklija, f., preslica na čekrk (Vuk).

Čelebijanje*, m., kićenje.

Čelebijati se, v. r., kititi se.

Čelenčice*, f. pl., urnek za vezivo, nalik na kokarde. (Okolica Banjaluke.)

Čelenka*, f., 1. Schmuckfeder von Silber (als Soldatenauszeichnung für erschlagene Feindesköpfe) (Vuk); nakit za junaštvo, koji se nosi za kalpakom (Ak. rječn.). Čelenka je usagjena na kalpaku. Ona je od zlata ili srebra, a ukrašena biserom ili dragim kamenjem; 2. vrsta urneka.

Čelik, m., ocal, ocao, ocilj, nado, acao; der Stahl.

Čelikli*, indecl., von Stahl. U nje su čeliklimakaze.

Čelikli*-iglice, f. pl., nakit ženski (Bos.).

Čelo, n. Jagica zastre svoj kumovski kolač otarkom dva lakta dugačkim, vezenim po čelih i po krajevih raspletenim.

Čelovački ćilim* tkan je samo uokolo kićenim šarama.

Čelun, m., ime jedne tkanine, koja se spominje u bosanskim listinama XV. vijeka. Možda = tal. cendone, što označuje vrstu tkanine, koja je služila za zavjese i barjake (T.).

Čember*, m., 1. velik rubac, kojim se Turkinje prevješaju preko glave (Ak. rječn.); zamotač, zavijač. Čemberima zamotala lice, | Prigrnula bijelu havliju (Hör., nar. pj.); 2. der Chiffon.

Čemberli*, indecl., od čembera. A pod glavu dva meka jastuka, | I čemberli čaršav po čaršafu.

Čemin (Česmin), m. (bot.), der Jasmin (nakit za žene). Gdjeno cvati čemin i ružice (Vuk).

Čenar, m., osnovano tkanje tiriplikom (Kapinci, Slav.).

Čenda, f., lat. sindo, cindalum, sandalum, tal. cindone, Sindel, Zindel, Sendel. Sendal je vrsta tkanine, koja se u Italiji mnogo fabricirala, a Dubrovčani je uvažahu u naše krajeve. Syn.: sandao (T.).

Čendrljav, adj., vidi čupav.

Čepac, m., 1. eine Art Frauenhaube (Vuk); 2. bijelo svilom vezeno lijepo odijelo Slovakinje; zove se i čapec.

Čepec, m., kapa za udate žene (u Českoj i Poljskoj).

Čeperac, m. (u Srijemu), pregja na drvetu za hvatanje ribe, eine Art Fischernetz, Fischergarn (Vuk).

Čeperak, m., das Büschelchen.

Čeperanje, n., das Rupfen.

Čeperati, v. a., rupfen.

Čepušana nabrana svila, gouffriert gefaltete Seide (za nutarnji dio umjetnog cvijeća kod ručnog rada) (P. m.); gekreppte Seide, Seidencrepon, crépe de Chine.

Čerezli-jagluk, jagluk sa uzorkom, urnekom kao od suhog grožgja.

Čerjen. 1. U našega čaće čerjen gaće (rezate gaće); 2. u Lici u selu Mazinu kao plitak koš, u kojem se suši žito više vatre (Vuk).

Čerkere, f., pl. Mancheten, ošve, ošvice (Bos.).

Čersa, f., bjelilo, čim se žene bijele (od XVII. vijeka). Što stekoše sve za bjaku, | Daše i za čersu, da se uzrumene (Ak. rječn.).

Česanje, vidi češanje i češljanje.

Česati, vidi češljati.

Česrati ili česati, vidi gargašati.

Češagija, f., die Kratzbürste.

Češalj, m., der Kamm.

Češalja od čekinja, povjesma češljaju (Stoj.).

Češka nošnja oko Plzenja: suknja sa pojama od kadife, bijela cvjetnata pregača, bijeli struk na skutove sa šeputom na grudima i dugim rukavima, na glavi bijel ovelik nakit.

Češko narodno vezivo nalik je na naš pošav i tkalački šav, sa jednostavnim rasplitom. (Iz teksta gl. za umj. i obrt. zagr. muzej obrt. šk.)

Češljanac, m., das Kammgarn (P. m.).

Češljana haljina, f., narodno odijelo u Spljetu, u Lici i u Slavoniji. Češljanu kudravu haljinu nose bogatiji, i to sa zavraćenom ogrlicom, a i sa zlatnim „gombama“, t. j. kitama na legjima. Muški gunjci mogu biti nacifrani ili nenacifrani, a za mlade momke i kicoše grade se obično od češljanog sukna, nacifrana zelenim ili crnim gajtanom (oko Gradiške), ili plavim (oko Babine grede), dok se žuti gajtan vidi samo u okolici Spljeta (F. H.).

Češljana vuna, die Kammwolle.

Češljanica, f., die Charpie (za ranjene vojnike).

Češljar, m., der Kammmacher.

Češljarica, f., die Haarschmückerin. Nju mi češlja sedam češljarica (Vuk).

Češljati, v. a., 1. [kosu], kämmen; 2. [vunu], rupfen; 3. [perje], schleissen (Vuk).

Češljić, m., das Kopfputz-Kämmchen.

Češljugove civi, vidi češljugovina.

Češljugovina, f., od nje režu cijevi (civi) za mosure.

Četati, v. a., čistiti četkom ili metlicom. A metlicom se četa (Ak. rječn.).

Četereška, f., vrsta narodnog urneka sa četverokutastim listovima.

Četica, f., mala četka, čečica (Ak. rječn.).

Četiristruk, vidi četverostruk (Ak. rječn.).

Četirit, adj., četverouglen, quadratisch (Ak. rječn.).

Četkati, v. a., čistiti četkom; cf. četati (Ak. rječn.).

Četrnugljen, adj. (Bos.), vidi četverouglast.

Četrploh, adj., vierflächig (Š.).

Četverac*, m., vrsta vuna za tkanje, eine Art bosnischer Webewolle.

Digitized by Google

Četverica, f., vrsta narodnog urneka, ein Quadratmuster.
Četverit, adj., quadratförmig (Ak. rječn.).
Četvero-čepe, n., platno od četiri nita (Slav.).
Četveronìtan, adj., od četiri nita (n. pr.: platno, koje se če u četiri nita u Lici (V. Arsenijević) (Ak. rječn.).
Četveronitno platno je unakrst tkana tkanina (u Blinji).
Četveronuglast, adj., vidi četverouglast (Ak. rječn.).
Četveronuglen, adj., vidi četverouglast (Ak. rječn.).
Četveronuglica, f., die Quadratfigur (Ak. rječn.).
Četveronugliti, v. a., vidi četveronugljisati.
Četveronugljisati, v. a. (n. pr.: Drvodelac jednu gredu četveronugljiše...) (Ak. rječn.).
Četveropiknjast, adj., Muster mit vier Punkten in Quadratform (Ak. rječn.).
Četveropjegav, adj., Muster mit vier Flecken in Quadratform (Ak. rječn.).
Četveroploh, adj., vierflächig.
Četveroprugav, adj., dvoperka četveroprugava, Muster mit vier Borten (Ak. rječn.).
Četveroredan, adj., vierreihig (Ak. rječn.).
Četverostavan, adj., viertheilig (Ak. rječn.).
Četverostran, adj., vidi četveroploh (Š.).
Četverostručan, adj., vidi četverostruk (Ak. rječn.).
Četverostručenje, n., das Viertheilen (Ak. rječn.).
Četverostručiti, v. a., viertheilen (Ak. rječn.).
Četverostruk, adj., vidi četvorostruk.
Četverostruko pletenje, osnova za potkit (fransen) u četiri niti ili struke (Hrv.).
Četverouglast, adj., viereckig (Ak. rječn.).
Četverouglat, adj., vidi četverouglast (Ak. rječn.).
Četverouglen, adj., vidi četverouglast (Š.).
Četverouglati, v. a., viereckig machen (Ak. rječn.).
Četvorak, m., lat. quadruplum, u četvorak, vierfach. Vežu mu ruke užem u četvorak opletenijem (S. Ljubiša).
Četvorina (četverina), f. (mat.), das Quadrat; četvorina kosa, Rhombus (Š.).
Četvorka, f., najveći broj abadžinske kabanice.
Četvorni (četverni), adj., quadratisch; u složenim riječima: Quadrat- (n. pr.: četvorna mreža, das Quadratnetz; četvorni metar, der Quadratmeter).
Četvornica pregleda, f., das Viereck am Muster zur Kreuzstichstickerei (P. m.).
Četvorocjepan, adj., 1. (tk.), u četiri nita tkan (n. pr.: četvorocjepna pantljika), vierfädig)Vuk); 2. (tehn.), vierschäftig (Š.).
Četvorostruk, adj., 1. vierfach; 2. vierfädig.
Četvrt, f. (mat.) (vulg.: frtalj), das Viertel (Š.).
Četvrtina, f., 1. das Viertel; 2. četvrtina kruga, der Kreisquadrant (Š.).
Četvrtalj, m. (merk.), das Viertel (žitna mjera) (Š.).
Čevati vunu, češljati vunu (Slav.).
Čever*, m., ograđeno mjesto, gdje se sprema pregja i vreteno (Ak. rječn.).
Čevra*, f., rubac izvezen zlatom.
Čevrma*, f., das Taschentuch.
Čibrale, vidi bejberek (Bos.).
Čibuci, m. pl., vez na bječvama u Hercegovke.
Čibuci*-urnek, bosanski urnek nalik na konture čibuka. Radi se na mahrame i peškire.
Čibuk [u ornamentici], m., der Streifen (T.).
Čibukan, adj., gestreift (Š.).
Čibukati, v. a., [Kleider] ausklopfen (Vuk).
Čibukli, adj. indecl., što pripada čibuku (n. pr.: Sve obukla muško odijelo, zapalila čibukli-simsiju) (Ak. rječn.).
Čibukluk*, m., kesa, u kojoj se nosi lula (čibuk) u sedlu, der Beutei für die Tabakpfeife am Sattel (Vuk).
Čičak, m., 1. die Distel; u ornamentici motiv sličan cvijetu čičkovu (T.); 2. uvojak kose na glavi, nalik na pravi čičak „na čičak poviti", „čičke oko glave čiča".
Čičati (čičkati), v. a., namještati mnogo čega u čestо (Ak. rječn.).
Čičak*, m., cvijet.
Čičekli-ćurdija*, f., cvjetast kožuh, cvjetasto krzno. Pa obukla čičekli-ćurdiju; | Sve čičeci od žežena zlata | I po njima krivuljaste grane, | Svaka grana brdu iskrenuta, | Izmegju njih màvi kamenovi, | Iz njih modri laze plamenovi (Hör., nar. pj.).
Čičinke, f., vrsta narodnih urneka, nalik na neki sitan grah, koji se zove i žižole i kinkavica. Veli se i čičimak.
Čift, m., dvoje; veli se i čivt. I na noge kovče i čakšire, | Svaki čifti od dukata žuta (Ak. rječn.).
Čiftijani, m. pl., ženske gaće u Turkinja. Kad se od nas proći ne mogaše od mojije krzli-čiftijana, od tvojije toka i čakšira. — Njezine purli čiftijane. -- Na nj obuče svilenu košulju. | Više zlata nego b'jela platna, | Potkićena sićenim biserom; Pod nju meće gaće čiftijane; | Do koljena vuci i bauci, | Od koljena vrli i gavrani. (J. Jukić i S. Martić, Bos. i Hrv. nar. pj.)
Čifutski vez mali, vez bijelom svilom preko dvije žice (Bos.).
Čifutski vez veliki, vez bijelom svilom preko šest žica (Bos.).
Čifutskom iglom, narodni naziv za veruženje, Kettenstich. Loza, pleter, opatički nîz, kosica, lančići, lanac.
Čigra, f. (meh.). mutva, zvrk, die Turbine, das Kreiselrad (Š.).
Čigrast, adj. (bot.), kreiselförmig (Š.).
Čija, f., u pera na badrljici, što se svlače, kad se čija. Dve strane od badrljice obrasle su čijom (Ak. rječn.).

Digitized by Google

Čijanje, n., das Federnschleissen.
Čijati, v. a., 1. [perje], Federn schleissen; 2. [vunu], Wolle zupfen (u Vukovaru i Osijeku).
Čikma, f., die Spitze; vidi čipka, čitma, kere.
Čilatast, adj., grau (Vuk).
Čimbari, m. pl., gvožgjice, koje drži platno rastegnuto na razboju kad se če, bei den Weberinnen die eisernen Stänglein, um die Leinwand anzuspannen (Vuk), Spannstab, prûg (Bos.).
Čimkati, v. a., čupkati meso s kosti (Ak. rječn.); vidi činkati.
Činkati, v. a., izvlačiti žice iz krpe ili otkidati lišće kao čehati; cf. čimkati (Ak. rječn.).
Činkav, adj., što se može činkati (Ak. rječn.).
Čipčan, adj., spitzenartig (Otok).
Čipčica, f., dim. od čipka. Umiju plesti nanogvice i čipčice (Ak. rječn.).
Čipka, f. (tk.), vidi čikma, čitma, kere (Bos.).
Čipka svilena, Blonde (Š.).
Čipkana otka, das Spitzengewebe.
Čipkani zastor, der Spitzenvorhang (Krešić).
Čipkar, m., ko prodaje čipke, der Spitzenhändler (Vuk).
Čipkarstvo, n., das Spitzenklöppeln. Njime se već tri stoljeća bave stanovnici Rudogorja; do 12.000 ljudi hrani taj obrt. (Krešić.)
Čipkaš, m., sekač, prosekač (H.).
Čiračići*, m., bosanski urnek za vezivo, oblikom nalik na svijećnjake (pravije čiračići).
Čisaonica (čisonica), f., tri žice u pasmu pregje, eine Anzahl von drei Fäden im Garn (Ak. rječn.).
Čismenit, adj., ko pazi da mu je ruho čisto (u Srijemu).
Čismenka (čistomenka), f., čismenita žena ili djevojka.
Čisonica, f., vidi čisaonica.
Čispet*, m., ličilo, die Schminke.
Čist, adj., rein.
Čista svota, čisti zbir, der Nettobetrag, der Nettoertrag (Š.).
Čista teža, das Nettogewicht (Š.).
Čisti sotiš, dugalija bez pruta (Slav.).
Čisto srebro, das Feinsilber (Š.).
Čisto tkanje, tkanje bez boja i utke.
Čisto zlato, das Feingold (Š.).
Čitakinja, f., kapa, kakvu nose popovi i gdjekoji drugi ljudi u Srbiji; može biti od turskoga čytlamak, uzimati prstima bodlju i drugo što tako; jer u ovake kape ima ozgor u srijedi načinjeno kao zrno graška, pa se za ovo uzima prstima, kad se meće na glavu i kad se skida. „On je svoju kosu uvijao kao kakvo povesmo, pa ju je povraćao pod čitakinju; a čitakinja mu je bila sva masna, spljeskana“ (M. Gj. Miličević). (Ak. rječn.)
Čitmali*, adj. indecl. od čitma, gdje se čitma prodaje. Ja pošetah čitmali sokakom (Ak. rječn.).
Čitma* nabrana, das Spitzenröschen Spitzencocarde.
Čitmati, v. a., šiti, tako da strane, koje se sastavljaju, ne dogju sasvijem jedna do druge, nego da se megju njima isprepleta. Košulja negdje čitmama, a negdje prosto sašivena (Milićević). (Ak. rječn.)
Čitme narodne, pl., imaju razna imena, kao: kerice, čitmice*, pozanke, kera na keru*, peteranjak, tronjci, karamfilići, čipke, čipčice, parice, ujedno kere*, puklo i niklo, šiljci, zupci, trokaramfilići na obalac, dvonjci pozanki, trokere*, zuvčići, kere*, špice i špicli. (Potonji su pokvareni njemački nazivi.)
Čit na grane, Perkal mit Blumenmuster.
Čivija, f., klinac, na koji se vješa odijelo.
Čiviluk, m., poduga daska ili gvožgje s nekoliko čivija, što se zakiva na zid, da se vješa što. Pak imadem krevet i stolicu, i čiviluk i klup i policu (Ak. rječn.).
Čiviluka*, f., vješalica za odijelo. Pa dohvati kitnu čiviluku (Hör.). Cf. čiviluk.
Čivinjak, m., ono, čime se vitlenice provrću (Slav.). Vidi vitlenica.
Čivit, m., Indigo; služi za modru boju u bojenju pregje (T.).
Čivitar, m., der Indigokrämer (Vuk).
Čivitast, adj., indigoblau.
Čivitnjak, m., lonac, u kom se kuha čivit, der Indigotopf (Vuk).
Čivkati*, v. a. (okolica Bijeljine), häkeln.
Čizmenke, f. pl., die Gamaschen.
Čizmice, f. pl., die Stiefletten.
Čižmar, m., der Stiefelmacher.
Čižmedžija*, vidi čižmar.
Čoa, f., vidi čoha (Vuk).
Čoan, adj., vidi čohan (Vuk).
Čočak, m., onaj dio kose u zatioku, kad se djevojka cifrasto očešlja (Piškorevci i okolica).
Čoha, f., prosto sukno (Stoj.). Dadoh babu čohu nerezanu (Vuk).
Čohadar, m., čuvar oprave (Ak. rječn.).
Čohali*, adj. indecl., češljan. Da ne kalja čohali papuča (Vuk).
Čohan, adj., gragjen od čohe. Na njemu su čohane čakšire (Vuk).
Čohar, m., koji čohe pravi (Ak. rječn.).
Čoharski, adj. od čohar (Ak. rječn.).
Čohašica*, f., die Tuchstickerei. Vidi sl. 45. na str. 74.
Čoha venedička*. Na junaku čoha venedička, | Oko njega oblijeće ćorda, | Baš k'o pašče oko dobra lovca (Hör.).
Čohodar*, m., 1. čuvar odijela carskog; 2. vidi čohadar (Ak. rječn.).
Čoja, vidi čoha (u Vojv.) (Vuk).
Čombao, m., zlatni nakit. Čombali zlatni vise (Ak. rječn.).
Čončana otka, vidi čunčana (u Bačkoj čovčana).
Čorape*, f. pl., die Strümpfe, vidi čarapa.
Čoroje, m. (u Dubr.), eine Art Costüm. Čoroje, vila i turica, maškarani sva trojica. Za

Digitized by Google

vremena dubr. bile su to maškare ovako odjevene: Čoroje je imao haljinu čupavu, po kojoj su bili isprišivani kojekakvi repovi, a najviše lisičji, na licu obrazinu, a u ruci zelenu grančicu ili kitu cvijeća. Vila je bila obučena u bijelu žensku haljinu. Vidi vila i turica (Vuk).

Čosalija, f., velika igla trouglasta, čavalduša (Ak. rječn.).

Čošan, adj., vidi čohan, Klonu ruka niz čošnu dolamu (Vuk).

Slika 45.

Čošica, f. dim. od čoha (Vuk).

Čova, vidi čoha.

Čpag, m., die Tasche, die Rocktasche (Vuk); cf. džep.

Črešnjavica, f., narodni uzorak (u gornjoj Hrvatskoj oko Zagreba); Kirschenmuster.

Crijesliti, v. a., 1. učinjati kože, to jest namakati ih u sudu vode nalijane na črijeslo. Opančar čresli u čreslu kožu; 2. prljati (osobito voćem). Črijeslim si košulju, rubac, kad jedem trešnje (Ak. rječn,)

Črijeslo, n., kora od drveta sasječena, ili na prah smrvljena, kojom kožari kože učinjaju (Ak. rječn.); die Gerberlohe.

Črka, f., vidi črknja.

Črknja, f., der Beistrich, das Komma.

Črljen, adj., vidi crven.

Črljeno, n. (oko Zagreba), zove se tako čitavo odijelo djevojke u blagdan (župa Brezovička, Kupinačka, Klarinska i Svetonedjeljska).

Cudnolik, adj. (stil.), frc. grotesque, grotesk (Š.).

Čukalj, m., klin u kući, o koji se puške vješaju. Žena mu opanke objesi negdje o čuklju blizu vatre (Ak. rječn.).

Čukića, f., jest u vezu mali četvorni ornamenat vezen povlakom (T.).

Čukur, m., gatnjik od platna i na krajevima ponajviše vezen svilom i zlatom (u varošana) (Ak. rječn.), vidi učkur.

Čukura, f., vidi čukur.

Čul*, m., konjski pokrovac. A moju čoju porezao, porezao rtma na čulove (Ak. rječn.).

Čultan*, m., pokrovac. A na vrancu čultan do koljena (Vuk).

Čun, dio kod tare (Hrv.).

Čunak, m. (tehn.), die Weberschüsse, das Weberschiff (Š.).

Čunčan, adj. (O otki: čunčana je otka ona, u koju su po nacrtu otkane deblje žice iz niti); vidi klečan (Ak. rječn.).

Čunčar, m., u tkalca drvo pregjom omotano, koje se umeće kroz platno (u Vrhovcu kod Jaske); vidi čunak (Ak. rječn.).

Čunjak, m., das Weberschiffchen; vidi čunak.

Čunjast, adj., konisch, kegelförmig.

Čup, m., toliko čega, koliko se može primiti prstima (Ak. rječn.); das Büschel.

Čûp, m., pletenica kosa, splet kose, die Haarflechte, der Haarzopf.

Čupa, f., 1. cf. čûp; 2. dlakava strana kože. Od kozje kože načinjene nogavice s čupom na polje okrenutom (M. Gj. Miličević) (Ak. rječn.).

Čupana ili strojarska vuna, Gerber- ili Rauhwolle, koja se vapnom skida s krzna, kad se stroji, loša je (Cv.).

Čupati, v. a., reissen, abreissen.

Čupav, adj., 1. nepočešljan, kao nakostriješen (Ak. rječn.); 2. kušljav [o suknu bječvi] (M. Pavlinović).

Čupavac (čaršaf), m., ili izvlačeni vez, radi se ovako: Izradi se red pokrstica, za tim se pri svršetku zadnje pokrstice provuče ista nit kroz sredinu svih pokrstica do prve tako, da nadignuta stoji; tim je bod završen.

Čupavci, f., rundav ćilim (Slav.).

Čupavica, f., vuna s mrledina očupana (Vuk).

Čuperak, 1. (z.), čupa, das Haarbüschel; 2. (bot.), das Blüthenbüschel (Š.).

Čuperav, adj. (bot.), büschelig, büschelförmig (Š.).

Čuperci od marabuta [u potiljku šešira], Marabuttupfen [auf dem Hintertheile des Hutes].

Čupica, f. ženska kopča (u Boci) (Vuk).

Čupice, f. pl. (u Srbiji), vidi kopče [od žice] (Vuk).

Čupjele, f. pl., srebrnarske škarice (Ak. rječn.).

Čurdir, m., kapa, zavijena jemenijama i naprijed kao sa strehom (u naše vrijeme u Bosni u Sarajevu). Žene nose čurdire atozove a pokriju se maramom (V. Bogišić) (Ak. rječn.).

Čurubdžija*, m., opančar (H.).

Čušlja, f., žensko neočešljano i nečistih haljina čeljade (u Lici).

Čušljav, adj., neočešljane kose, čupav.

Čušljavica, f., vidi čušlja.

Čuvalduz*, m., veoma velika igla, kojom se samari šiju, samaruša. Ko njegovu iglu izjede, | Treba čuvalduz da iza.... (Ak. rječn.); die Packnadel.

Digitized by Google

Čuvalduza*, f., vidi čuvalduz.
Čuvida, f. (art.), čarojica, die Maske (Š). Načinio se čuvida (Vuk).
Čvor, m., uzao, der Knoten, Knorren.
Čvorast, adj., uzlast, knotenartig.
Čvorav, adj.. vidi čvorast.
Čvorljiv, adj., voll Knöpfe (n. pr.: pamuk i t. d.).
Čvornat, adj., höckerig, knorrig.
Čvrst, adj., fest.
Čvrsta promoljka, feste Masche [vom Häkeln] (Desp.).

D.

Dabar, m. (dabrovina), der Biberpelz.
Dachsgrau, adj., siv, sur (Gj. P.).
Daghestan-Teppich, m., dagestanski ćilim, vrsta persijskih ćilima.
Dahliaroth, adj., skrletan kao jurina (moderna boja crvena).
Daire*, urnek na kolute za vezenje (okolica Banjeluke).
Dalmatika, f., 1. crkvena haljina biskupa i gjakona u rim. crkvi (Jac.); 2. gornja oprava hrvatskih gospogja iz 15. i 17. vijeka bez rukava, opervažena i krznom podstavljena.
Dalmatiner-Webe, f., lijepo bijelo platno s dobrom apreturom (84 *cm* široko).
Dalmatinski narodni rad. To su ručnici vezeni po dalmatinskim motivima. Taj je rad prekrasan u tehnici i u skladu šara.
Damarat, m., istočno-indijski cvijećem išarani tafet (Jac.).
Damas (izg.: dama), m., damast, damašina.
Damascieren, v. a. (tk.), damastovati (Š.).
Damas glacé (izg.: dama glasć), m., sjajni damašak (fina tkanina za ženske haljine).
Damasquette (izg.: damasket), f., bogat cvijećem išarani damastni latak (Jac.).
Damassé, m., damašina, die Damastleinwand.
Damassin (izg.: damasän), m., na damašku nalik latak (Jac.).
Damassure (izg.: damasür), f., damastena radnja, die Damastarbeit.
Damast, m., šamalaca, damaška, damast (Gj. P.); damašak, demašak, šamalagja (Ak. rječn.).
Damastan, adj., damasten.
Damastar, m., der Damastwirker, Damastweber.
Damastartig, adj., tkan kao damašak.
Damast-Barchent, m., porket, barhent, od damaške.
Damastdessin, m., damastni uzorak.
Damasten, adj., od damaške, damasta (Gj. P.), damastan.
Damastgradl, m., platneni latak.
Damasthandtuch, n., ručnik od damastne tkanine.
Damastig, adj., kao damašina (cvjetasta, lanena, vunena ili svilena tkanina) (A. H.).
Damastisch, adj., šamalagja (F.).
Damastmuster, n., damastni uzorak.
Damastni vez [išivenim urnekom], Damaststickerei [mit ausgenähter Musterung]. Vidi sl. 46., str. 76.
Damaststich, m., damastni zaigljaj ili ubod.
Damaststichmuster, n., uzorak sa damastovim zaigljajem, ubodom.
Damaststopfe, f., zakrpa damastom uzorkovana zakrpa.
Damašak, m., der Damast. Za dva rifa lipoga damaška (Relković); veli se i demašak i šamalaga (Ak. rječn.).
Damaška, vidi damašak. Od damaške dici kroji kape (Relković).
Damaška-vez, m., vidi damastni vez.
Damaškin = Damast, m. (talj. damaschino), svilena je tkanina s pirlitanim cvjetovima, dakle brokat bez zlata. Spominje se često u srednjem vijeku.
Damencapot, m., šešir za gospogje (malen, okrugao).
Damenconfection, f., ženska odijela.
Damencylinder, m., cilindar za gospogje.
Damenhut-Reisekoffer, m., elegantna kutija, već za to udešena, da se u njoj naredno i lijepo mogu šeširi spremati i nositi i na odulje puteve.
Damen-Lady-Battist, m., vrsta modernog batista za žepne rupčiće.
Damenmasche, f., šeput za ženske, što se nosi pod vratom. Načinjen je od svile ili krepa a često i vezen ili inače iskićen.
Damenschürze, f., pregača za gospogje.
Damentuch „Aphrodite“, n., izvrsno sukno za ženske haljine 120 *cm* široko (sasvijem novi proizvod suknarski od g. 1899.).
Damier, m., čista vunena francuska tkanina.
Dance, n., narodni vez, narodna vrsta rada; onaj dio poculice, koji se vidi.
D'Angleterre-Application-Spitzen. Najstarija vrsta ovih čitmi čuva se u austrijskom muzeju iz posjeda kraljice Marije Terezije.
Danguban posao, Arbeit, welche viel Zeit verlieren macht. Gdje si bila, gdje si dangubila, | Dangubila tri bijela dana.
Dangubica, f., vrsta narodnog veza.
Danica zvijezda*, naprsni nakit. Na prsim' mu danica zvijezda, | A na čelu sjajna mjesečina, | U mjesecu alem-kamenovi (Hör.).
Dänischer Pelz, dansko krzno.

Digitized by Google

Digitized by Google

Dara, f. 1. (Bos.), die Sackleinwand, od konoplje, a treba i za slamnjače; 2. (merk.), tara (n. pr.: obična dara, Usance-Tara; težina s darom, Bruttogewicht, Sporcogewicht; bez dare, upravo, čisto [lat. netto]) (Š.).

Darak, m., u crkvi ono troje, čim se pokriva 1. diskos, 2. putir, 3. i diskos i putir zajedno (Vuk).

Darilo, n., die Gabe (Vuk).

Darivo-gaće, gaće za dar, die Geschenkhosen. Jesu li to gaće od prodaje, | Ili su to gaće od dariva.

Darning-weaver, Stopfapparat, patentirani stroj za krpanje.

Darovac, m., 1. grubo, debelo sukno i odijelo od njega načinjeno; 2. malo ćebe od kostrijeti, kojim se pokrivaju konji u Slavoniji (M. Cepelić) (Ak. rječn.); 3. Loden, tkaje se od vune naših domaćih ovaca kao i gunjevi, većinom kao domaći obrt (Cvet.).

Darovčen, adj., načinjen od darovca (Ak. rječn.).

Darovnica-peškir, geschenktes Handtuch.

Darovnina, f., das Geschenkte. Uze mača u desnicu ruku, | U lijevu darovninu kumu.

Darovni rad, die Geschenkarbeit. Darovnome konju zubi se ne gledaju.

Dauer, f. (Dauern, n.), trajanje.

Dauerhaft, adj., trajan.

Dauerhaftigkeit, f., trajnost.

Daune, f., vidi Flaumfeder (Gj. P.).

Daždevica, f. (Sar.), kišna voda, das Regenwasser (najbolja za pranje haljina) (Vuk).

Debeli vez (Otok), 1. breite Stickerei; 2. der Plattstich, die Nadelmalerei (Sanski most); 3. pod tim misli se vez na odskok (eine erhabene Stickart) (M. Stojanović, Slike iz života hrv. naroda po Slavoniji).

Debeljarice košulje (Otok), eine Hemdenart. One su od konopljena tkanja. To su opori skuti i opleći, pa ih i ne izragjuju velikim poslovima, koji se vide iz daleka, ali opet za svaku i taku košulju trebalo je truda i muke, dok je zgotovljena. Te su košulje uske, u kojih ima šest, sedam pola, pa su ili samo sašivene i okolo porube malim rasplitom okićene, a pod porubom zubrane iglom šivaćom. Ima ih, koje su opet oko porube raspletene, pod porubom zubrane, a izmegj pola ozdo jedan pedalj visoko pripletene. To su najlošije košulje, a trebaju za najveću žalost. Malko je bolja košulja, koja uza to još ima uzduž četiri do pet jako uskih vezova, a taki isti vez uokolo porube nad rasplitom. Ima ih, koje i nijesu uzduž vezene, nego samo uokolo. I to su košulje za žalost i kajanje. (Ak. zbor.)

Debeljast, adj., dick (n. pr.: ćebe i t. d.) (Ak. rječn.).

Debelo more, Brokat.

Debeo, adj., dick; debela trgovina, der Grosshandel; trgovati na debelo, Grosshandel treiben (Š.).

Decartieren, v. a., čišćenje sukna u vodenoj pari.

Decartierte Damentuche, pl., fine vrste sukna za ženske haljine, 120 *cm.* širine. (Novi proizvod od g. 1899.)

December, m., prosinac (krabuljno odijelo).

Deckbett, n., dušek, pokrivač (Gj. P.); duhnja, duhka, perina (F.), pernica.

Deckchen, n., mali pokrivač. U složenim riječima: das Tischdeckchen, stonjak; das Bettdeckchen, jorgan, posteljno pokrivalo.

Decke, f., pokrivača, pokrivač, pokrov, guber, jorgan, ćebe, pokrovac, podsedlica (Gj. P.).

Decken, v. a., pokriti, zakriti, sakriti, poklopiti, prekriti, zastrti (n. pr.: den Tisch mit Tuch decken, pokriti stô čaršavom) (Gj. P.).

Deckenkappen, f. pl., navlake na jorgane, prevlake (A. H.).

Deckenkappenartig, adj., kao prevlaka (A. H.).

Deckenmacherin, f., pokrovčarka (A. H.).

Deckenmuster, n., uzorak za pokrivala.

Deckenstich, m., zaigljaj za jorgane.

Deckerl, n., poklopčić (A. H.).

Deckfarbe, f. (art.), pokrivaće, pokrivno mastilo (Š.), mast za prevlaku.

Deckmantel, m., izlih, plašt (Gj. P.).

Decktuch, n., ponjava (Gj. P.).

Decoct, m., uvarak (Gj. P.).

Décolleté, n., izrezana haljina.

Decoloration, f., die Entfärbung, odmanjenje, otkrasanje, izblijegjenje.

Décor, m., die Verzierung [im Innern der Wohnung].

Decoration, f. (arhit.), die Verzierung, ures, ukrasa, nakit (Š.), dekoracija.

Decorationsstück, n., rad za ukras sobe.

Dedication, f., posveta, die Widmung, die Adresse.

Deer-skins, pl., vuneni laci, nalik na krzno. Grade se od pruja (Dr. L.).

Deformieren, v. a. (meh.), preličiti (Š.), izobličiti, deformirati.

Deformierung, f. (meh.), prijelika, prijelidžba (Š.), izobličenje, deformiranje.

Degummieren, v. a., degumiranje svile. (Sirova se svila naime kuha u vodi sapunici, pa tako gubi škrob ili sasvijem ili djelomice.)

Dehnbarkeit [der Wolle], f., pružívost (vune).

Dehnen, v. a., rastegnuti, istezati, rastezati, protegnuti, tanjiti, razvlačiti; tegliti, širiti, otezati (Gj. P.).

Dehors (izg.: dehor), m., spoljašnji dio (n. pr.: dijela) (Jac.), spoljašnost.

Dekoracija, f. (art.) die Decoration (Š.).

Delanje, vidi djelanje.

Delati, vidi djelati.

Delcia-nouveauté, f. m., nova vrsta sukna za ženske haljine 115 *cm* širine (od g. 1899.).

Delfter-Bildchen [auf Decken von gelblichem Filz], potpisane sličice [na žućkastoj jarini] (za izvezivanje).

Digitized by Google

Delfterova manira, vrsta slikanja na porcelanu. Lak rad, i djeca ga mogu izragjivati.
Delicat, adj., fin, tanak, nježan, ukusan, osjetljiv, slastan (F.).
Delicatesse, f. pl., finoća, nježnost, osjetljivost, slast (F.).
Delo, vidi djelo.
Demarde, m., glatki vuneni latak (Jac.).
Dembel*, Faulenzer.
Dembelija*, das Schlaraffenland.
Dembelisanje*, n., das Faulenzen.
Dembelisati*, v. a., faulenzen.
Demêloir, n., 1. die Haspel, der Richtkamm; 2. die Stapelzugmaschine (eine aus einer Krempel und einer Kammwalze bestehende Vorrichtung zur Verarbeitung der Kammwolle (Dr. L.).
Demicotons (izg.: dmikoton), pl., cvijećem i prugama ispisani latak od pamuka (Jac.).
Demidrap (izg.: dmidra), m., polusukno (Jac.).
Demi-Dress, poluodijelo (engleski kroj).
Demije*, f. pl. (u Crnoj gori); vidi dimije. Sve delije u dimije.
Demirdži*, pod ovim imenom prodavaju se turski ćilimi.
Demité, f., svilena otka sa pola pamuka. Gradi se ponajviše na ostrvu Scio (Dr. L.).
Demiteinte (izg.: dmitänt), f., poluboja, nejasna boja, neodregjene masti.
Denjak, m., svežanj, ein Bündel (Hrv.), takogjer: ein Sack Baumwolle (Vuk).
Denkspruch. m., poslovica, riječ, moto, geslo (F.).
Denk's Stickmustervorlagen, zbirka urneka za vezenje.
Deno, n., Haubenboden (Hrv.).
Dentelle à brides (izg.: dantel a brid), Spitze mit Blumennähten, čikma prošivena cvijecima.
Dentelle à l'aiguille (izg.: dantel a legilj), f., genähte Spitze, šivena čikma.
Dentelle à chenille (izg.: dantel a šnilj), f., die Sammtspitze, kadifasta čikma.
Dentelle-Brocat, m., svilena tkanina za ženske haljine sa prekrasnim utkanim urnecima. (Uveden u modu god. 1900.)
Dentelle de soie (izg.: dantel de soa), f., seidene Spitze, svilena čikma.
Dentelles (izg.: dantel), f. pl., der Spitzenschmuck, čikmast pokit.
Depingati (depingavati), v. a. (od tal. dipingere), naslikati (Ak. rječn.).
Derak, adj. Kada se opanci ozdô lijepo, jednako deru i noseći i derući uvijek ozdô budu kao caklo, onda se reče: „oni su moji opanci derki", ili „jedan mi je opanak derak, a drugi nije". — Tako isto o suknu, kada se lijepo i jednako noseći dere, reče se: „ovo je sukno derko!" (Bogdanović). Vidi nosak (Ak. rječn.).
Derbent-Teppich, vrsta turskog ćilima.
Derbentvorhang, m., Derbent-zastor.
Derby-Strohhut, m., šešir engl. oblika.
Derby-Zephyr-Pepita, f., lagana ljetna tkanina za gospogje.
Dereklija, f., to je tanko platno, u koje su prekidno usnovane druge deblje, katkada raznobojne niti. Slično je na „izvodu". Te deblje niti same zovu se usnovice. (Virovitička županija.)
Derided skirt, n., nestegnuto žensko odijelo.
Derigueur-mode (izg.: de rigör mod), najnovija moda (strogo po modi).
Dermakosmin, m., toaletno sredstvo za ženske. (Poljepšava kožu.)
Dernière mode (izg.: dernijer mod), f., pošljednja moda.
Dernière mode travers, najnovija pomodna tkanina.
Derviška kamilavka*. die Derwischkappe.
Descente de lit (izg.: desant de li), m., prostirač pred krevete.
Desetina mia, deset čisaonica. Desetina je dio pasma.
Desetina na širinu, pasma pri snovanju platna (Bos.).
Déshabillé (izg.: dezabiljé), n., jutarnja haljina (najmoderniji francuski kroj).
Dessertaufsatz, m., visoka zdjela za slatkiše, desertni pladanj.
Desserttäschchen, n., prostiračica za zaslade (Gj. P.), desertna prostirčica.
Dessertteller chen, n., tanjurić za poslastice, taslija za poslastice, desertna plitica.
Desserttücherl, n., ručničići za slatkiše, desertni ubruščići.
Dessin (desän), m., nacrt šara (n. pr.: grosser Dessin auf dem Kleiderstoffe, veliko cvijeće na tkanini) (A. H.).
Dessin Louis XIII (izg.: desän Lui trez), uzorak iz dobe Ljudevita XIII.
Dessin Louis XV (izg.: desän Lui känz), uzorak iz dobe Ljudevita XV.
Dessinmode, f., moda urneka, t. j. svuda se u lacima vidi obilje raznolikih urneka.
Dessous de plat (izg.: desu de pla), m., prostirač za zdjelu.
Dešpik, m., lat. Lavandula spica L., trava s modrastijem cvijećem poregjenijem u klasove, s vrlo jakijem i ugodnijem mirisom; radi mirisa meće se megju složenu prteninu; kaže se i despik i despić (Ak. rječn.).
Détail, m. (stil.), potankost; podrobnost (češki); en détail, potanko; en détail verkaufen, prodavati na malo; tržiti, potrgati (Š.).
Détailgeschäft, n. (merk.), trgovina na malo; ein Détailgeschäft führen, trgovati na malo, tržiti, potrgati.
Détailmessung, f. (mat.), potanko mjerenje (Š.).
Détailplan, m. (arhit.), potanka osnova (Š.), podrobna osnova.
Deutsche Herrenhose, za razliku od francuskih muških gaća, koje su u pasu lijepo iz-

Digitized by Google

vezene u trokut, dok su njemačke ravna pojasa a bez veza, jednostavne.

Deutsche Patrizierin, njemačka patricijka (krabuljno odijelo).

Deutschmeistercostüm, n., krabuljno odijelo. U nabore složena niza suknja, a na njoj soldačka, stražmeštarska bluza sa pasom. Vojnička kapica sa grančicom.

Devant de canapé (izg.: devan de kanapé), m., ćilim pred kanape.

Devant de corsage (izg.: devan de korsaž), m., prednji dio struka.

Devant de poêle (izg.: devan de poel), m., prostirač pred peći.

Devantière (izg.: devantjer), f., der Damenreitrock (Jac.).

Devantumrahmung, f., obrub zaliska.

Devetorka s krstom, najveći broj kabanice abadžinske iza četvorke. Zove se za to devetorka, jer su prije, kad je sukno u većim trubama rasprodavano, devet takvih kabanica iz dvije trube vadili (H.).

Devisenhandtücher, n. pl., peškiri s napisima.

Diadem, n., dijadema, kruna (Gj. P.).

Diafanski gaz, vidi Gaze diaphane.

Diagonal, adj. (mat., meh.), prokutan, prijekutan (Š.).

Diagonale, f., čista vuna, franc. tkanina.

Diagonale armurée (izg.: diagonal armüré), vunena i svilena franc. tkanina.

Diagonal-Tuchstoff, m., vrsta sukna.

Diamanté, n., vunena franc. tkanina.

Diamantspitzenbarben, f. pl., nakit od dijamant-čipaka.

Diamant-Tüll, m., zlatnim žicama protkana tanahna tkanina za plesne haljine.

Diameter, m., promjer (Gj. P.), premjer.

Diametral, adj., promjeran (Gj. P.), premjeran.

Diametral entgegengesetzt, sasvijem protivan (n. pr.: kod uzorka) (Gj. P.), diametralno protivan.

Diba, f., svilena tkanina, u koju je zlato utkano, brokat; kaže se i diva. Solomun obučen zlatnotkanjem, dibom, skerletom (Ak. rječn.).

Diban, m., nešto, što Turkinje nose na glavi. Te joj snima gjerdan od bisera,... | Još sa glave diban i istifan (Ak. rječn.).

Dicht, adj., gust, jedar, jaklen (Š.).

Dichtgeschlagen [n. pr.: Leinwand], adj., gust [n. pr. platno, ako je čvrsto].

Dick, adj., debeo, pretio, krut, gust (Gj. P.).

Dielytra (Herzblume), f., srdašca, srčeci (nakit za šešire).

Dienerschaftsdecke, f., ogrtač za služinčad.

Dijadema, f., trak oko glave, vrsta povezače (Ak. rječn.), počelica.

Dijadima, f., vidi dijadema (Ak. rječn.).

Dijel (dio), m., strana, der Theil.

Dijelak, m., dim. od dijel, mali dio, das Theilchen.

Dijelčić, m., dim. od dio, dijelak (Ak. rječn.), ein Theilchen.

Dijelić, m., vidi dijelak (Ak. rječn.).

Dijelni skutovi, pl., der Zwickelrock.

Dijelovi, m. pl., die Eintheilungsglieder (Š.).

Diklica, ime narodnog veza (iz teksta Zb. za umj. i obrt, zagr. muzej obrtn. škole).

Dilbagija*, duguljasti zavitak, u kome se nosi zapis, za to, jer je duguljast razlikuje se od hamajlije.

Dilbagija*, f., srebrna kutija. O djevojko, moja dilbagijo! (Ak. rječn.).

Dilber*, m., der (die) Schöne. Svi dilberi, mog dilbera nema.

Dilber-mahrama*, f., das Paradetücherl.

Dilčik*, m., motka na varoškoj preslici (na dilčiku gore stoji bašluk, oko kojega se navija povjesmo, a dolje se dilčik zabode u kolo) i na kantaru. Govori se i divčik. Mobarice, moja drugarice! | Udrite ga kolom i dilčikom. (Ak. rječn.)

Dilkušica-jagluk, m., ein Tischtuch mit Papageimuster.

Dilkušica-urnek*, rade ga djevojke na jagluke. Dilkuša = koji srce veseli, dilkušica ptica = slavuj. Evo opis čitavog urneka: Na jagluku sve od zlata grane, | A na grani ptica dilkušica, | U kljunu joj zrno amberovo, | Prsa pita ptice dilkušice. | Uz granu se obmotala guja, | Da pojede ptiće dilkušice, | A sivi je soko doletio, | Pa pandžama guju prihvatio (Hör.).

Dimension, f., omjera (Š.), prostor (F.), razmjeri.

Dimije, f. pl., [turske] široke gaće, čakšire od modroga platna ili od svile (a kad su od čohe, zovu se šalvare). Mogu li ženske glave dimije nositi? (A. Kanižlić). (Ak. rječn.)

Dimit*, m., neki način tkanja, kojim se šara kao da je vezeno; tur. dimit, svileno tkanje; novogrč. dimiton, pamučno tkanje. Potpuniti dimitom (u vezenju). Tkaje se u četiri niti, a čini se kao neke kocke po pojasu, koji je „dimitom tkan". Bude i svileno i pamučno tkanje. (Ak. rječn.)

Dimitak, narodni vez, uzak urnek megju drugim urnecima, šareno vezen (okolina Banjeluke). Seljanke njime vezu svoje košulje ili rubine i zarukavlja.

Dimjaluk-bez, m. (Bos.), bez, od koga se kroje dimlije (Vareš).

Dimlijaš*, m., zove se onaj, koji nosi dimlije (Ak. rječn.).

Dimlije*, vidi dimije. Eto sam nag i dimlija nemam (Ak. rječn.).

Dinjarlija*, f., turska kapa, fes. Pridijeva se imenu kapa. I ostaše kape dinjarlije (Ak. rječn.).

Dinka, f., narodni motiv za uzorke; ein Traubenmuster.

Dipyramide, f. (min.), dvošilj (Š.).

Dira, f. (u Herc., a u Dubr. dîra), rupa (n. pr.: na haljini kakvoj [što je razdrto]), das Loch, das Flickloch (Vuk); češki díra.

Digitized by Google

Directoire (izg.: direktoar), m., šešir za djecu iz doba direktorata.
Directoirefaçon, f., kroj iz doba direktorata u Francuskoj (ušla opet god. 1899. u modu).
Directoirekappe, f., šešir iz doba francuskog direktorata.
Direčak*, m., das Stäbchen (râd kukom).
Direčić*, m., dim. od direčak, das Stäbchen (sitniji rad kukom).
Dirndlcostüm, n., odijelo štajerske djevojke sa planine, odijelo planinarke.
Dirndlhut, m., šešir kao u planinke (za djevojčice, moderna nošnja).
Disconto, n. (mat.), odbitak, skonto (Š.).
Disharmonie, f. (fil.), nesklad, die Nichtübereinstimmung (Š.).
Disharmonie der Farben, nesklad u šarama.
Distanz f., 1. (mat.), daljina, daleč; 2. (meh.) razmak (n. pr.: kod veziva, uzoraka i t. d.).
Distinguiert, adj., odličan.
Divanhana-čilim*, m., der Altanenteppich.
Divan-kabanica*, f., der Rathsmantel. Kom' je kuća divan-kabanica, | Ogrnuo divankabanicu.
Divers, adj., različit, raznolik (A. H.).
Divlija, f., alatka dungjerska za šaranje pervaza oko vrata i dr. (Ak. rječn.).
Divojačka pletenica (Slav.), der Mädchenkopfputz. Pletenico, divojačko diko, | Dok te nosim, tobom se ponosim.
Dizalac niti, jedna spravica na Singerovom šivaćem stroju.
Dizga*, podveza.
Dizija, f., niz. Daj mi Bože, diziju dukata, | Da ja kupim iglu od biljura (Vuk).
Dizluke* (dizluci*), pl., vidi tozluke* (Vuk).
Diždevica, f., vidi daždevica.
Dječija kapa, die Kindermütze. Zimi je kapa čovana ili vunena štikana, liti je obično slamna, što sami pletu od žitne slame (Dr. Radić).
Djelanje, n., das Schnitzeln, die Schnitzarbeit (Vuk).
Djelaonica, f. (meh.), die Werkstätte, das Atelier (Š.).
Djelatan, adj., thätig (Š.).
Djelati, v. a., schnitzeln (Vuk).
Djelkanje, m., vidi djelanje (Vuk).
Djelkati, v. a., vidi djelati (Vuk).
Djelo, n., posao, die Arbeit, das Geschäft (Š.).
Djeverska mahrama, das Brautführerziertuch.
Djeverski nakit*, Brautführerputz (Vuk).
Djevojačka nuka*, vrsta bosanskog veziva (vez na jaglucima, vrlo mučno rasplitanje).
Djevojačka nošnja, die Mädchentracht.
Djevojački ures*, Mädchenputz.
Djidjim-Portièren, pl., u trgovini poznat naziv za neke vrlo lijepe zavjese oko vrata.
Dlačina, f., augm. od dlaka (u Dubr.) (Ak. rječn.).
Dlačurina, f., augm. od dlaka (u Lici) (Ak. rječn.).
Dlaka, f., kao više ili manje tanka nit (od rožine), koja raste iz kože u čovjeka i u životinja; ako je jako debela zove se četina, čekinja, struna, strunja i t. d.; ako je jako tanka, malja i t. d. Kod čeljadeta dlake na glavi zovu se vlasi ili kose (Ak. rječn.); das Haar.
Dlakast, adj., vlasast, haarförmig (Š.).
Dlakav, adj., behaart, haarig (Š.).
Dlakaviti, v. intr., Haare lassen.
Dno, n., 1. der Grund; nacrt dna, der Grundriss, das Grundmuster (Š.); 2. okrugli komad latka za noćnu kapicu, die Schlafhaube.
Dobruško platno, m., platno laneno i pamučno iz skladišta u Češkoj (Dobruška); izvrsne je kakvoće a ima ga svake ruke.
Docht-Endenfransen, vrsta resica na šarpama, što gospogje nose na glavi, kad idu u kazalište i t. d.
Dochtwollspitzen, f. pl., čipke od vune za stijenj.
Docke, f., 1. lutka (za kušanje odijela pri šivanju) (Gj. P.); 2. pasmo vune za vez.
Doczi-Kragenart, f., vrsta muške ogrlice sa dosta podvinutim rubovima (nalik na „Mikado").
Doćerala se, sie hat sich aufgeputzt, vidi dotjerala se.
Doćerati se, v. r., sich aufputzen, vidi dotjerati se.
Dodatak (nastavak), m., der Ansatz.
Dodekagon, m. (min.), dvanaestorina, dodekagon (Š.); n. pr.: dodekagon-piramida.
Dodolasta vele djevojci, koja se mnogo nakitila po glavi. Dodole, f. pl.; nekoliko djevojaka, kad je suša, idu po selu od kuće do kuće, te pjevaju i slute, da udari kiša. Jedna djevojka svuče se do košulje sasvijem, pa se onako gola uveže i obloži različnom travom i cvijećem tako, da joj se koža nigdje ne vidi ni malo, i to se zove dodola. Kada dogju pred kuću, onda dodola igra sama, a one druge djevojke stanu u red i pjevaju različne pjesme; po tome domaćica ili drugo kakvo čeljade uzme pun kotao ili kabao vode, te izlije na dodolu, a ona jednako igra i okreće se.
Doeskin (engl., izg.: duskin), vidi Buckskin.
Doeskinartig, adj., poput vune od srne ili poput tkanine, koja je nalik na Buckskin. Vidi Buckskin i Doeskin.
Doganja*, f., Kaufmannsladen für Schnittwaaren. Od doganje jedne te do druge, | Na doganju terzibaše Muje (Vuk).
Dogargašati, v. a., svršiti gargašanje (u Lici) (Ak. rječn.).
Doglavača, f., mahrama, kojom se povezuje baš odmah do glave (Ak. rječn.).
Dogrebenati, v. a., svršiti grebenanje (u Lici) (Ak. rječn.).
Doguzac, m., gornja haljina okratka (u gornjoj Krajini). (Ak. rječn.)
Dokoljena, f., vidi dokoljenica (Vuk).

Digitized by Google

Dokoljenjača, f., kod narodnog odjela ono (obično sukneno), što pokriva nogu od članka do koljena; vidi dokoljenica (Ak. rječn.).
Dokoljenica*, f. (juž.), eine Art tuchener Knopfstrümpfe ohne Füsse; cf. tozluci* (Vuk).
Dokolonica, f. (zap.), vidi dokoljenica (Vuk).
Dokončati, v. a., beendigen; cf. dokrajčiti.
Dokrajak, m., kraj ili ono, što je pri samom kraju (Ak. rječn.).
Dokrajan, adj., koji se proteže do kraja (Ak. rječn.).
Dokrajčiti, v. a., zu Ende bringen.
Dokrpiti, v. a., svršiti krpljenje (Ak. rječn.).
Dokrpljanje, n., subst. od dokrpiti (Ak. rječn.).
Dokrpljivati, v. a., vidi dokrpiti (Ak. rječn.).
Doksat, m., die Altane, der Altan.
Dokudjeliti, v. a., dopresti kudjelju.
Dokudjeljenje, n., djelo, kojim se dokudjeli.
Dokudjeljivati, v. a., dokudjeliti. (U Stubićevu rječniku, ali akad. rječn. kaže, da su svi ovi izrazi nepouzdani.)
Dolafac*, m., pokrovac u bosanske ormare, bosnisches Kastendeckchen.
Dolaf*, m., spremište za ruho u duvaru u odajama orijentalnih kuća.
Dolaktaš, m., kožuh s rukavima samo do lakata (Ak. rječn.).
Dolaktnice, pl., bugarsko odijelo na gornje tijelo (od mrkoga sukna s rukavima do lakta).
Dolam, m. (dolama, f.), narodna suknena haljina, duga do koljena ili još duža s rukavima, po kojoj se opasuju; obično je zelena ili modra ili crvena (ako je bijela, zove se bjelača). (Ak. rječn.)
Dolama, f., 1. das serbische lange Unterkleid, worüber der Gürtel kommt; 2. zove se onaj šav, kojim se petica na papučama s lica opšije (Virovitička županija).
Dolamangjuk, m., francuska prekraćena dolama (M. Pavlinović). (Ak. rječn.)
Dolametina, f., augm. od dolama.
Dolamica, f., dim. od dolama.
Dolap, m., vidi dolaf.
Doldenförmig, adj., štitast (Š.).
Dolnjica, f., der Unterrock (Š.).
Dollfus-Mieg & Cie znači ono D. M. C. na etiketama konaca, svile i vune. To je ime tvorničara prije, sadašnjeg akcijonarnog društva za tekstilnu industriju.
Dolmiertes Bockleder, dolmovana jareća koža, vrsta kože (proizvagja se u Jeleču u Bosni).
Domaći blagoslov, Haussegen; slika vezena, obično se vješa u stanovima kao zidna dekoracija.
Dombak*, svitnjak. Hik jadna u dombaku! (Ciganska rugalica.)
Domestics, m., prosta vrsta pamučnine.
Dometak, m., der Zusatz (Š.).
Domino, n., odijelo za poklade.
Domino-Musterung, f., dominovi uzorci na raznim lacima.
Dominostein, m., krabuljno odijelo.
Domovsko tkanje, n., das Hausgewebe (Herc.).
Donačiniti, v. a., načiniti do kraja, svršiti načinjanje (Ak. rječn.).
Donaedax, m., vrsta duda, kome je lišće osobito dobro za gojenje svilaca (Jac.).
Doncaster-Kragenart, f., vrsta muških ogrlica sa slabo podvinutim rubom (nalik na „Metternich").
Donizati, v. a., ponizati, iznizati do kraja, svršiti nizanje, ponizati donekle (u Dubr.). (Ak. rječn.)
Dônjača, f., der Unterrock, dônjica.
Dônjica, f., vidi dônjača.
Donjica uz struk, die Rockhose. Sasvijem novo higijeničko odijelo za ženske. Ne steže u pasu. Ovo je praktično odijelo sastavljeno od steznika, dônjega struka i dônjice. Ulošci u stezniku jesu od savijene kovne žice te po tom uza sve to, što tijelo sapinju, ne tište nimalo i ne vrijegjaju. Na naličju prišivena paja sprečava takogjer pritisak uložaka. Ostali ulošci namješteni na svakom švu, koji se sašiju iznutra, na licu se rastvore i uglade, a onda se prišiju na licu paje, u koje se uvlače žice. Paje imaju na svakom kraju rupicu, o kojoj se žica priveže, a za pranje se lako izvlači. Da se žice ne rastrgnu, provuče se kroz nju uzica, kojom se na krajevima privezuje. Isto se tako namjesti i zakopčica. Na suknji su prišivena puceta, za koja se može pripučiti još koja donjica, a iznutra na struku su puca za pripućivanje hlačica. Donjica skrojena od latka, dolje je urešena 21 *cm* širokim vezenim volanom od platna. Donji je struk od tronitke. Napokon je straga na pasu namještena kopča, za koju se gornja suknja prihvaća. (P. m.)
Dopadati se, v. a., gefallen (germ.).
Doparati, v. a., svršiti paranje (prelazno i neprelazno) (u Dubr.). (Ak. rječn.)
Dopariti, v. a., svršiti parenje (prelazno) (u Dubr.). (Ak. rječn.)
Dopasati, v. a., svršiti pasanje, opasati sve do kraja (Ak. rječn.).
Dopasivati, v. a., dopasati (Ak. rječn.).
Dopasti se, v. r. (u Vojv.), gefallen (germanizam).
Doplesti, v. a., zu Ende flechten (n. pr.: jedva sam dopleo).
Dopletanje, n., das Zu-Ende-Flechten.
„Do poljane" [suknja], t. j. do zemlje, langer Schoss (P. m.).
Dopomagati, v. a., mithelfen (Ak. rječn.).
Dopomoći, v. a., pomoći do kraja, svršiti pomaganje (Ak. rječn.).
Doppelbandeaux (izg.: dopelbando), pl., dvostruke vrvce (nakit za ženske šešire).
Doppeldurchbruch, m., dvostruki rasplit.
Doppelförmig, adj., dvolik (Š.).
Doppelgewebe, n., dvostruka tkanina.

Digitized by Google

Doppelgrund (Ziergrund), m., dvostruka (kićena) osnova čipkanja.
Doppelhohlmasche, f., dvostruka šuplja očica ili u dva puta neopletena očica.
Doppelhohlsaum, m., dvostruki šuplji porub.
Doppellama, f., gusta suknenina (na naličju ima uzorak, a na licu je bez uzorka).
Doppelleinwand, f., dvostruko platno, t. j. u širini u dvoje složeno.
Doppeln, v. a. (tehn.), doublieren, udvojiti (Š.).
Doppelnaht, französische.
Doppelnaht (gesäumt), f., dvojšav (obrubljen).
Doppelreihige Ziernaht, dvostruki cifrašćak.
Doppelschüssiges Gewebe, tkanina sa dvostrukom utkom, koja imade dvostruko lice (kao doublé, ratiné i floconné).
Doppelschützen, m. (tk.), dvostruki čunak, lagjica [na tkalačkom stolu].
Doppelseitiger Marabout-Ballfächer, lepeza sa perjem marabu-ptice na obadvije strane.
Doppelseitiges Muster, uzorak na obadvije strane (n. pr.: narodno utkivanje, Holbeinova tehnika i dr.).
Doppelt, adj., dvostruk, dvogub, dvojak.
Doppeltaffet, m., polusvila.
Doppelte Andreasknoten, dvostruko uzlanje.
Doppeltes Patentmuster, dvostruki patentni uzorak.
Doppeltdurchzogener Durchbruch, dvostruko provučeni rasplit.
Doppelt gefaltet, adj. (bot.), presamićen (Š.).
Doppelzwillich, m., vrsta latka nalik ponešto na damašak, ponešto na dvonitu (cvilik).
Doprati, v. a., svršiti pranje (prelazno i neprelazno), dopirati (Ak. rječn.); fertig waschen.
Dopredanje, n., djelo, kojim se dopreda (u Lici). Dopredanje tvoga raška nekud sporo ide (Ak. rječn.).
Dopredati, v. a., dopresti (Ak. rječn.); fertigspinnen.
Dopresti, v. p., dopredati (Ak. rječn.).
Dopunjak, m., das Auszufüllende (vrsta veza).
Doradak, m., kraj, svršetak radnje. Na doratku smo! (t. j. rad ćemo svršiti). (Ak. rječn.)
Doraditi, v. p., svršiti radnju (Ak. rječn.).
Doragjivati, v. i. od doraditi (Ak. rječn.).
Doramče, n., bugarsko odijelo sukneno bez rukava.
Doramče, n., muška haljina bez rukava (u Slivnici) (Ak. rječn.).
Doramak, n. (u Branića), ženski zubun bez rukava samo do ramena, eine Art Frauenrock ohne Aermel (Vuk).
Doramne česti, die Achseltheile (P. m.).
Dorast*, adj., braun, fuchsroth; cf. doratast*. Evo junak na konja dorasta.
Doratast*, adj., bräunlich, fuchsig.
Doravniti, v. p., poravniti do kraja (Ak. rječn.); n. pr.: kod obrezivanja rojti i t. d.
Doravnjenje, n., djelo kojijem se doravni (Ak. rječn.).
Doravnjivati, v. i., od doravniti (Ak. rječn.).
Doretta-Nouveauté, m., nova vrsta latka za ženske haljine. (Moda od g. 1899.)
Dorezati, v. p., 1. svršiti rezanje, 2. izrezati do nekoga mjesta (u Dubr). (Ak. rječn.).
Dorierung, f., das Ueberziehen eines Filzes mit feinen Haaren beim Hutmacher (Dr. L.).
„Dornröschen“, n., poznato ime gobelinskog urneka za jastuke ili zaslone pred peći i t. d.
Doroc, m. (u Srijemu i u Bačkoj), eine Art Oberkleid. U devojke suknja od pargala | A u oca nema ni doroca (Vuk).
Dorsalia, n., prevjese na oltar (Jac.).
Dorsetteen (izg.: dorzetin), m., vuneni latak sa svilenom paučicom (Jac.).
Dorubiti, v. p., svršiti rubljenje (u Dubr.) (Ak. rječn.).
Dorunga, f., motka, što pripaja ajtaše za vreteno (Ak. rječn.).
Dosnovati, v. a., anzetteln. Malo imam pregje, ne ću moći osnutka dosnovati (Vuk).
Dospjetak, m. (u Boci), vidi svršetak (Vuk).
Dostajanje, n., das Hinreichen [n. pr.: eines Stoffes für ein Kleid] (Vuk).
Dostegnica, f., muško odijelo od pasa do koljena ili do pod koljeno (do stegna), kratke gaće; vidi dostegnjača. A za odjeću dostegnice svione ozdala (I. Gundulić, 441.) (Ak. rječn.).
Dostegnjača, f., bječva (Ak. rječn.).
Dosukati, v. p., svršiti sukanje (Ak. rječn.).
Dosukivati, v. i., dosukati. Kad je malo pamuka ili pregje, da se može osnovati, onda se dosukuje (Ak. rječn.).
Došiti, v. p., svršiti švenje (prelazno i neprelazno) (Ak. rječn.).
Došivanje, n., djelo, kojijem se došiva. Tvoje došivanje sporo ide (Ak. rječn.).
Došivati, v. i., došiti (Ak. rječn.).
Dot (dota), f., od tal. dote, prćija (u čakavaca a i kod štokavaca u Lici i sjev. Dalmaciji). Ta i ta djevojka ima veliku dotu (Ak. rječn.).
Dotarica, f., djevojka, koja ima gotovu dotu, prćiju (u dolini rijeke Cetine u Dalmaciji). Vjenčao dotaricu (Ak. rječn.).
Dotjecanje, n., das Hinreichen.
Dotjerati, v. a., vorschreiten, fertig machen. Dokle si dotjerao posao? Wie weit bist du vorgeschritten?
Dotkati (otkati, satkati), v. p., abweben (Š.), bis zu Ende weben (Vuk).
Dotkivanje, n., das Zu-Ende-Weben (Vuk).
Dotkivati, v. a., zu Ende weben.
Doubleband, n., dvostruka vrvca, vrvca, u koje nema naličja.
Doublebandmasche, f., dvostruki šeput.
Double face-Seide, f., svila sa dvostrukim licem (za suncobrane).

Digitized by Google

Doubleflanell, m., vrsta lijepog flanela, širine 180 *cm*, a ima od njega i mahrama i šarpa.
Double Himalaya-Flanelle-Cotton, moderna vunena tkanina, koja se može dobro prati.
Double-Rips, m., vunen latak, jednak s lica i naličja (117 *cm* širine, treba za prevlačenje sobnog namještaja).
Double-Smyrna-Lambrequin, m., dvostruki smirnanski ćilim (prevjesa na prozor protiv promahe).
Doublestoff, m. (tehn.), dvostruka tkanina; cf. Doppelgewebe.
Doublieren, v. a. (tehn.), verdoppeln, poplatiniti, udvojiti, prepredati [svilu] (Š.).
Doubliermaschine, f. (meh.), prepredaljka (Š.).
Doubliert, adj., podvostručen.
Doublierter Seidenfaden, dvostruka svilena nit (od dvije niti ufrkana).
Doublierter Wickel, dvostruko zasukan zavitak, povojnik.
Douillette (izg.: duljet), f., 1. gornja haljina iz doba bečkog kongresa, duljeta; 2. vatirana gornja haljina za ženske (Jac.); 3. haljinica za malo dijete.
Dovezati, v. p., svršiti vezanje (Ak. rječn.).
Dragac, m., zelenilo, što na mjedi postaje. Zelenu boju neki prave od drakca kamena i bijele masti (Ak. rječn.).
Draganićanka, f., surine za ilirskog doba (narodna nošnja u Hrvatskoj). Nalik su na one, kakve i danas nose žitelji u Draganićima.
Dragi kamen, prozirni kamen velike cijene (kao što je dijomanat, rubin i t. d.) (Ak. rječn.); češki drahý kámen; alem, der Edelstein.
Dragoljub, m., nakit u glavu (Otok).
Dragonerarrangement, n., udezba na ženskom kaputu.
Drahan, Stickmusterbuch, (zbirka urneka za vezenje).
Draht, m., žica [željezna].
Drähtern, adj., od žice, žičan (Gj. P.).
Drahtförmig, adj. (min.), žičast (Š.).
Drahtgewebe, n. (tehn.), pleter od žice (Š.), žičan pleter.
Drahtnagel, m. (tehn.), brukva, brukvica (Š.), klinčić, čavao, gvozd.
Drahtpuppe, f., lutka na žici (F.).
Drahtseil, n. (meh.), uže od žice, žično uže.
Drahtstift, m., vidi Drahtnagel.
Drahtzange, f. (tehn.), kliještice (Š.).
Draillieren (izg.: dräljiren), v. a., čvrsto niti usukati (Jac.).
Drangulije, f. pl., sitne stvari, što se nose na odijelu, osobito na prsima i oko prsa, te obično manje trebaju ili su samo ures, kao n. pr. kite, a i palacke, maše za vatru i t. d. (u Srbiji) (Miličević). (Ak. rječn.)
Drap (izg.: dra), m., sukno.
Drap amazone (izg.: dra amazon), m., polu-vunena francuska tkanina za zimske haljine.
Drapav, adj., scharf (Š.).
Drap d'Abbeville (izg.: dra dabvilj), m., lako francusko sukno iz grada Abbeville (Jac.).
Drap d'argent (izg.: dra daržan), m., srebrni latak (Jac.).
Drap d'Elbeuf (izg.: dra delböf), m., vunena engleska tkanina (mnogo se i u Francuskoj proizvagja).
Drap de Paris (izg.: dra de pari), m., čista vunena tkanina (francuski proizvod).
Drap de plume, mit gereinigten Federfasern benähter Stoff (Dr. L.), das Federntuch.
Drap de soie (izg.: dra de soa), m., polusvilena francuska tkanina.
Drap d'or (izg.: dra dor), m., zlatni latak (Jac.).
Draperie, f. (art.), die Gewandung, zastorje (Š.), draperija.
Draperieren, v. a., graditi zavjese, bore, bornost (?) (Gj. P.).
Drapieren, v. a., namjestiti bore, ukrasiti zavjesama (Gj. P.) (sumnjiva).
Drapkav, adj., schärflich (Š.).
Drawing-room (izg.: drauing rum), m., engleski salon.
Drechselarbeit, f., tokarina (Š.).
Drechselbank, f., tokara, vrtača (Š).
Drechseln, v. a., točiti, tokariti (Š.).
Drechselwalze, f., kovrčak tokarski (Š.).
Drechsler, m., tokar (Š.).
Dredge (izg.: dredž), n., das Kratzgarn (Dr. L.); grebena vuna.
Dreglje, Čipke u duljinu ragjene. (Slav.)
Drehbank, f., vidi Dreherstuhl.
Drehen, v. a., 1. točiti, vrtiti (A. H.), vrtjeti; 2. [ein Seil], sukati uže; [Zwirn], sukati, prepredati, upredati konce; [die Spindel], zvrcati vretenom (Š.).
Dreher, n., okretalac, okretač; [zum Zwirnen], drùga, drugalo, prepredalo; [in der Weberei], krsnice; [am Thor], petica, šarka (Š.).
Dreherin, f., okretalja (Š.).
Dreherstuhl, m., točilo [tokarsko], frkačnica, vrtnjak. Vidi Drehstuhl.
Drehrad, n., koloplet, kolosuk, kolovrat (Š.).
Drehstelze, f. (tehn.), preslica (Š.).
Drehstuhl, m., vidi Dreherstuhl.
Drehung, f. (meh.), sukanje, točenje.
Drehungselasticität, f., (meh.), sučna pružnost (Š.).
Drehungsfestigkeit, f. (meh.), čvrstoća, tvrdoća prijesuka (Š.).
Dreiblatt, n. (arhit.), trolist (Š.).
Dreiblättrig, adj., trolist (Š.), trojni.
Dreidrähtig, adj. (tehn.), trožičan, od tri žice (Š.).
Dreieck, n., trouglac, trokutnik (Š.), trokut.
Dreieckstich (türkisch), m., turski trokutni vez.
Dreifach, adj. (mat.), trogub, trostruk, trojni (Š.).
Dreifach durchzogener Durchbruch, trostruko provučeni rasplit.

Digitized by Google

Dreifädig, adj., u tri niti, tronitan.
Dreifuss, m., tronog, sadžak, kozica, šerpenja (F.).
Dreitheilige Matratze, trodjelni dušek, trodjelna strunjača, dušek na tri dijela.
Drell, m., čvrsto platno laneno, zove se i Zwillich; gradi se gdjekada i od konoplje i pamuka.
Drellierte Seide, jako ufrkana svila.
Dremalo, n., die Schlafmütze.
Dremucalo, n., das Caprizepölsterchen.
Dremučica, f., vidi dremucalo.
Drenjine pasije, pl., daje narodu u Bosni pigmenat za žutu boju. To je vrsta „Rhamnusa".
Dreschen, v. a., mlatenje [lana, pregje].
Dresscostüm, n., odijelo za koturačice.
Dressing-room (izg.: dresing rum), m., krojački salon (engleski).
Dretva (dretvica), f., vrlo tanko uže, ali deblje od nita (konca). Od konoplje se gradi kanap (Gj. P., Ak. rječn.).
Drhtuljica, f., die Zitternadel.
Drijenak, m., Kornelkirschenmuster (narodni vez iz Srijema).
Drillich, m., trojnik (vrsta platna) (Gj. P.), tronitka (A. H.).
Drillichartig, adj., kao tronitka, trojnik (A. H.).
Drillschuhe, pl., cipele od platna, od tkanine.
Drinjak, m., narodni vez, Kornelkirschenmuster.
Drittel, n., trećina.
Drnjače*, vrsta urneka za vezove na košuljama ili ošvama (okolica Banjeluke). Isti se vez zove i brnjače.
Droban, adj., dicht und klein aneinander (n. pr.: drobni biser). Ponizati drobnijem biserom | Jedno grlo, tri drobna gjerdana (Vuk).
Droguerie, f., droguerija, mirodija (F.), mirodnica.
Droguet (izg.: drogé), m., latak pola vune pola lana, ili pola svile pola vune (Jac.); latak za crninu.
Dronjak, m., der Lumpen, der Lappen (Vuk), der Zipfel (Š.).
Dronjav, adj., lumpig (Vuk).
Drop Cabinet, šivaći Singerov stroj sa gornjim dijelom za spuštanje; a ima ih drugih vrsta.
Drôpe, f. pl., eine Art Perlen-Kopfschmuck. Drope su bijele, modre i žute (Bošnjaci).
Drtavci, m. pl., cvijeće od žice, kojima Slavonka okiti glavu oko šamije ili oko kumbeta.
Drücken, v.a., pritisnuti, pritiskivati, gnječiti, gnjaviti, tlačiti (n. pr.: die Schuhe drücken mich, žulje me čizme (Gj. P.).
Druckkattun, m., pamučna tkanina, pisani katun (ima ga u raznim uzorcima i razne vrednoće, n. pr.: Futterkattun za podstave); vidi Shirting.
Druckknopf, m., pulka kod rukavice, što odskače sama, kada se otvara.
Drudenfuss, m., eine Musterart zum Ausnähen, morina noga, dva trokuta jedan u drugom (omiljeli urnek).
Drùga, f., drvo, kao veliko vreteno, što žene konce prepredaju na njega i pletivo predu; die Zwirnspindel. Vreteno se obavije dolje, kad se prede, a drugu se obrne uprijeko od sebe; cf. štiljeta (Vuk). Druga je veća i teža nego vreteno, zove se tako u Dônjem Lapcu (Lika). Drugom se prede kao i vretenom.
Drugati, glagol od druga. Drugom drugaju (Dônji Lapac, Lika).
Drugojak, adj., verschieden (n. pr.: drugojaki urnek); drugojako, adv. anders, verschieden.
Drugovi, dijelovi snovače, (Webebaum) (Hrv.).
Drvena svila, vidi drveni pamuk.
Drveni gunjac, das Uebertuch (Otok), zove se i ženska haljina. On je od loše, debele, tvrde čohe; nema nikada ogrlice (a muški uvijek). Nosi se samo po velikoj kiši (Ak. zbor.).
Drveni pamuk. U Besançonu i u Spreitenbachu pravi se drveni pamuk. Ova je novost velika, ali način, kako se taj pamuk izvagja, još je tajna u obrtnom svijetu. Taj je pamuk nalik na sivu svilu, a pravi se od drvenih vlakanaca. U Njemačkoj izumio je profesor Mitscherlich jedan način za izvagjanje te nove gragje za odijela ljudi. Drvo za pamuk isiječe se na tanke daščice, koje se onda taru i valjaju izmegju velikih valjaka. Time se odluči iz drveta sve, što ne treba, a ostaju samo vlakanca, koja se onda poput pamuka predu i tkaju.
Drvenjača, f., košarica, pletena od pruća (oko Zagreba). (Dan.)
Drvenjake, f. pl., die Holzschuhe; obuvaju sirotinjska djeca u zimi. Obuvaju ili na bosu nogu ili omotaju četverocipne šarene vune obojke (Ak. zbor.).
Drvovez, m., Incrustation. U Livnu ima radionica za inkrustiranje, koja radi dijelom za umjetni ured u Beču, a dijelom i na svoju ruku za trgovinu. I u Foči i Sarajevu ima takih radionica.
Dryade, f., čuvidsko odijelo nimfe šumske.
Držačica, f., 1. nabijalja, koja drži ručicu konopalja pod stupom, kad se nabija (u hrv. krajini); 2. drvo, za koje se nabijalja drži, kad nabija na stupi (zove se i držalica i držaljka). (Ak. rječn.).
Držalja, f., ona osoba, koja drži i prevrće ručicu kad se „stupa" konoplja (Dônji Lapac, Lika).
Ducat (Ducaten), m., dukat, cekin; cf. dukat.
Ducatenschmuck, m., nakit od dukata.
Dud, m., Maulbeere (Morus alba). Lišćem šara se pregja žuto.
Dudova kora treba narodu za šaranje žute vune (Slav.).

Digitized by Google

Dudovi, stezanje iglom (Bos.). Vidi sl. 47.

Slika 47.

Dudovina, f. (lat. morus alba), daje narodu u Bosni pigmenat za žutu boju.

Düffel, m., 1. suknasta tkanina sa sjajnom glatkom gornjom površinom; 2. engleski debeli dugolaki vuneni latak (Jac.); cf. coating.

Düffelartige Baumwolle, fina vrsta porketa.

Duftiges Bolero, pahuljavi španjolski doramak.

Duga, f., die Daube. Iz duge narod plete kojekakve radove, a najviše košare, dugom privezuje i navezuje, gdje mu što zatreba.

Dugajlija, f., vrsta tananog platna.

Dugalija, f., platneni pokrivač za krevet (u Krajini). (Ak. rječn.)

Dugmali*, indecl., mit Knöpfen versehen. S njega skida dugmali malvutu (Vuk).

Dugmali*, mit Knöpfen geputzt. Čiju nosiš dugmali-dolamu? (Hör.)

Dugme, n. (gen. dugmeta), puce.

Dugmece, n., dim. od dugme; vidi dugmence (Ak. rječn.). Jedan zubun, šor | Dugmetaca na njemu.

Dugmence, n., dim. od dugme, puce [za košulju].

Dugokos, adj., langhaarig. Kratkoumna dugokosa bila (Vuk).

Duguljast (duguljat), adj., länglich (n. pr.: list) (Š.).

Duhanara, f., duhanćesa, duvanara (u Bačkoj) (Ak. rječn.); vidi duhankesa.

Duhanćesa, f., vidi duhankesa.

Duhankesa, f., kesa, u kojoj čeljade hrani i nosi duhan uza se.

Duhovničko odijelo*, das Priesterkleid. Duhovničko obuče od'jelo, | Ko što nose mladi duhovnici, | Duhovnici po zemlji kaurskoj. (Hör.)

Duhovnjača, f., konoplja (sije se o Duhovima).

Duhnja, f., perina, što se njome pokriva (Ak. rječn.).

Dukat, m., 1. neki zlatni ili srebrni novac (cekin), der Ducat(en); 2. narodni vez.

Dukatinka, f., uzorak kao na dukatima, das Ducatenmuster.

Dukat-kere, zupčići nalik na dukat (Bos.).

Dukatli izrezano, vez nalik na dukate (Bos.). Vidi sl. 48.

Slika 48.

Dukatna struka, dukati nanizani na jednoj plantiki. U meni su dukati mali, | Nemam dike, da minja velike. — Oće dika da me seče, | Što dukati zveče!

Duljina kose ramenice, die Achsellinie.

Duma, f., zupčići šivankom ragjeni (Bosn.).

Duncan-Seide, f., dunkan-svila za vezenje (može se dobro prati).

Dune, f., naperje [za punjenje jastučića] (Gj. P.).

Dunja, f., perina ili blazina (Virovitička županija); cf. duhnja.

Dunjica, f., die Obertuchent.

Dunkel, 1. adj., taman, mračan, tmast, zagasit [boja] (Gj. P.); 2. adv., tavno, škuro.

Dunkelfärbig, adj., tavno, škuro (A. H.).

Dünklere Nuance (izg.: nüans), tamniji osjen (A. H.).

Dünn, adj., tanak, rijedak, židak (Gj. P.).

Dünn machen, tanjiti (Gj. P.).

Dunak*, indecl., die Dunkelfarben.

Dunukinja*, f., narodni vezovi u zagasitim bojama.

Duovnjača, f. Vidi duhovnjača.

Dupan, adj., šupalj, izduban (Dan.).

Dupinara, f., mreža, kojom se hvataju pliskavice; dupinora (Ak. rječn.):

Dupinora, vidi dupinara (Ak. rječn.).

Duplasti vez, hrvatski narodni vez (šupljikav vez), die Durchbruchstickerei (P. m.).

Duplati, v. a., udvojiti, podvostručiti.

Duplično našivavanje ili „sgori i dol“ zovu u Bukevju našivavanje frkanom svilom (Jagić).

Dupli jagnušci, vrsta narodnog motiva za vez. (Iz tekstilne zbirke za umjetnost i obrt, zagreb. muzej obrt. škole.)

Dupli obamet, „udara se“ na tkanje na koleriće, na kolijere, na sukno, na haljine, na benevreke, na natikače i t. d. (Donji Lapac, Lika).

Durcharbeiten, v. a., obraditi (Gj. P.), preraditi, proraditi.

Durchaus, adv., sasvijem (u. pr.: sasvijem izvezeno, sasvijem ispleteno i t. d.) (Gj. P.).

Durchbrochen, adj., prosječen (n. pr.: šupljikast posao) (Gj. P.).

Digitized by Google

Durchbrochene Cocons, vidi Cocons [ausgeschlüpfte].
Durchbruch, m., 1. [in drei Farben], rasplit trobojnice; 2. [mit Stopfstich], pravi rasplit; 3. [mit Wickelstich], rasplit sa obamitanjem.
Durchbrucharbeit, f., šupljika (Slav.), rasplit (Hrv. i Srb.), mušebak* (Bos.), bušlikanje (u Srijemu i Banatu.)
Durchbrucheinsatz, m., 1. umetak od rasplita; 2. [mit Knotenstichrand], rasplit sa zauzlanim rubovima; 3. [mit Ringen], rasplit sa koloturima; 4. [mit Spinnen], rasplit sa paucima; 5. [mit vier Farben], u četiri šare.
Durchfeuchten, v. a., povlažiti, namočiti, raskvasiti, raskiseliti, provugnuti, promoknuti.
Durchflechten, v. a., proplesti (Gj. P.).
Durchgerben, v. a. [o koži], ustrojiti. izbiti (Gj. P.), uraditi.
Durchhecheln, v. a., pročešljati, iščešljati, pogrebenati, protresti, prorešetati (Gj. P.).
Durchhöhlen, v. a., prokopati, proriti, probušiti (Gj. P.).
Durchkämmen, v. a., raščešljati, pročešljati [vunu] (Gj. P.).
Durchkneten, v. a., umijesiti, mijesiti (Gj. P.), izmijesiti.
Durchkochen, v. a., svariti, skuhati, provariti (n. pr.: rublje).
Durchkreuzen, v. a., ukrstiti, prekrižiti, prolaziti u nakrst (Gj. P.); sich durchkreuzen (fil.), križati se (Š.).
Durchkreuzter Schlingenstich, obamitanje unakrstice.
Durchmessen, v. a., promjeriti (Gj. P.), premjeriti.
Durchmesser, m., promjer, priječnik (Gj. P.), premjer.
Durchmustern, v. a., pregledati, protresti (Gj. P.); n. pr.: pregledalice.
Durchnähen, v. a., prošiti, pošiti (Gj. P.).
Durchscheinend, adj. (min., fiz.), prozračan; cf. durchsichtig (Š.).
Durchschlängeln [sich], v. r., krivudati se, verugati se, vijugati se.
Durchschlingen, v. a., provući, proplesti (Gj. P.); n. pr.: vrvcom, tračkom i t. d.
Durchschneiden, v. a., presjeći, prerezati, prosjeći, prorezati, rasjeći, razrezati [n. pr.: niti] (Gj. P.).
Durchschnitt, m., prosjek, prorez, prorezina; [der Linien], presječanje, ukrštavanje, odsjek (n. pr.: Abriss im Durchschnitte, profil; im Durchschnitte, odsjekom, poprijeko, jedno na drugo, jedno s drugim).
Durchschnittlich, adj. i adv., odsjekom.
Durchschnittspreis, m., srednja cijena.
Durchschwitzen, v. a., oznojiti (n. pr.: rublje) (Gj. P.).
Durchsichtig, adj. (min.), proziran (Š.), providan, prozračan (Gj. P.).
Durchsichtigkeit, f. (min.). prozirnost, providnost, prozračnost.
Durchsteppen, v. a., prozrnčati (Cvetišić).
Durchweben, v. a., utkati, protkati (Gj. P.).
Durchwinden, v. a., provući, utkati, upresti (Gj. P.).
Durchziehbar, adj., što se može provući.
Durchziehen, v. a., provući, udjenuti, uvući (Gj. P.).
Durchzug auf Tüll mit Börtchen, provlak na tilu (gazu) sa okrajčićem.
Durchzug mit Vorstichen, provlačenje šuvaljem.
Durchzugsbändchen, n., vrvca uvlačica.
Duskin, vidi Doeskin.
Dušanka, f., das Figaro-Täschchen.
Dušankica, f., vidi dušanka (u Čepinu).
Dušek, m., eine Art Matratze.
Dušekli-vez*, Muster für Polster-Plattstickerei.
Dütenform, f., oblik fišeka za krojeve raznih nakita.
Dütenförmig, adj., u obliku fišeka, kroj volana na ženske suknje.
Dütenzwickel, m., klinac u obliku roška.
Dutzend, n., tuca, dvanaestorče.
Dutzendfabrication, f., radnja u veliko.
Duvak*, m., der Brautschleier; u Biogradu zove se prijevjes, on je ponajviše svilen, a djever ga donosi i od njega mlada poslije načini haljinu, osobito ćurče (Vuk).
Duvanćesa, vidi duhankesa.
Duvankesa [pletena], f., der Tabaksbeutel; cf. duhankesa.
Duxerhemd, n., pletena košulja.
Dužina (duljina), f., die Länge.
Dva oka vodica, narodni urnek iz okolice Žumberka (Stojdraga).
Dvizevina (dvojstriška), f., vrsta vune (H.).
Dvogaće, pl., hlače (H.).
Dvo- i tronogi rebarac, uzorak za vezivo.
Dvojac, n., vrsta najdeblje bosanske vune.
Dvoje, n., das Paar.
Dvojena nit, ein getheilter Faden.
Dvojfelac, vrsta tekstilnoga veza (H.).
Dvojka, f., 1. blizanica; 2. puška od dvije cijevi; 3. bure, što drži dvije mjere.
Dvojni stupčić, die Doppelmasche [beim Häkeln.] (Desp.).
Dvojstriška (dvizevina), f., vrsta vune (H.).
Dvojstvo, n., die Uebernaht; vidi rijes (H.).
Dvojšav, m., die Doppelnaht (H.), die Kappnaht.
Dvojšav francuski, französische Doppelnaht.
Dvojšum, m., die Uebernaht (H.).
Dvokrake rukavice, eine Handschuhart. Pletu ih žene svojim ljudma, kojima trebaju, kad se zimi voze u šumu po drva. Dvokrake su za to, jer je palac za se, a četiri prsta skupa u jednom rukavcu (Otok).
Dvokrilni crkveni pokrovac ili bursa. U nju se spravlja Corporale a oblika je četverougla. Poslije mise prikrije se njime kalež. Boje valja da je liturgične.
Dvolička, f., eine Art bosnisches Gewebe.

Digitized by Google

Dvolička bora, auf beiden Seiten verschiedenartig gewebtes Leinen (bosnische Art).

Dvolična domaća pokrstica, der Holbein-Kreuzstich. Zovu je u enciklopediji ženskih ručnih radnji u Nijemaca crnogorskom pokrsticom, jer da se njome veze u Crnoj gori, Dalmaciji i Hercegovini. Ova se razlikuje od crnogorske samo time, što duga nit dolazi tek na drugo mjesto i tvori neku pletenicu na licu veziva, a izvagja se ubagjajući naprijed. Dugi ubod treba samo u vodoravnim redovima, a nikada u kosim. Vidi crnogorska pokrstica.

Dvolik, adj., doppelförmig (Š.).

Dvoluk, adj. (arhit.), der Zwillingsbogen (Š.).

Dvonitka ili dvocjepka, f., 1. platno, koje se če u dva nita (Ak. rječn.); 2. unakrst tkana različnih vrsta, kao dvonitke za vreće, za posteljinu i strunjače crveno, bijelo i modro prugasto. Trojnik za ručnike i stolnjake i t. d. (Cvet.).

Dvonitno platno (u Blinji), vidi glatka tkanina.

Dvoniz, m. (mat.), suniz, dva niza, die Doppelreihe (Š.).

Dvonjci, m. pl., vrsta čipaka (H.).

Dvookast, adj., u dva oka [o pletivu] (Ak. rječn.).

Dvoredac, m., uzorak u dva reda, zweireihiges Muster.

Dvostruk, adj. (mat.), zweifach, doppelt (Š.).

Dvostruka krivaljica, narodni vez, veze se na koljeriće muške i ženske, na gaće oko prostriži, dolje na nogavice, na košulje ženske, na prsima, na natikače muške (obuću), na ženske košulje po ramenu, na muške košulje oko vrata i t. d. (Dônji Lapac, Lika).

Dvostruka otka, doppelbindiges Gewebe.

Dvostruki šuplji porub, vergrösserter Saum. Vidi sl. 49.

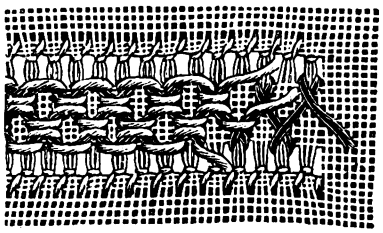

Slika 49.

Dvostruko doma frkano pravobojno crveno „pismo“, pamuk u kajkavaca uzduž Drave za vezenje obrisača i ručnika.

Dvošav, m., šit u dva šva (u Djakovu), šav podbijač (oko Dubrovnika), die Uebernaht, Doppelnaht (sastoji od dva šva; najprije se sastave dva veza švom za iglu, za tim se podvinu i podšiju); n. pr.: klin u košulje, kad se sastavlja, valja najprije tegjeliti, a onda rubiti (Fojnica).

Dvoštraklje zovu se rašlje u raška (Slav.).

Dvozvijezde, f. pl., die Doppelsterne (Š.).

Dvožić, m., tkanina, na kojoj su po dvije žice u zupcu (Krapinci, Slav.).

Dvožičnica, f., vrsta platna (H.).

Dž.

Džak*, m., prtena vreća.

Džakulja*, f., augm. od džak.

Džamadan*, m., eine Weste; cf. premitača (Vuk).

Džamfez, m., čista svila jednobojna.

Džamfes, m., vrsta vune za vezenje. Vezu njim seljanke svoje košulje i košuljice u okolici Banjeluke.

Džanarik-urnek*, m., rundes Pflaumenmuster.

Džanum-urnek*, m., das Herzmuster.

Džarkula (žarkula), f., češki: karkule, karkulka, eine Art Kopfbedeckung. Na glavi mu bijaše džarkula od suha zlata.

Džeba, f., vidi džebe.

Džebe, n., ploče na ječermi, koje stoje iznad ilika pod grbom. Sinuše mu trke i džebeta.

Džebe, f. pl. (u Cetinji), ploče na ječermi, koje stoje iznad ilika pod grbom (Vuk).

Džegja, f., neka ženska kapa.

Džegjica, f., dim. od džegja.

Džega, f. (u Srijemu), ženska kapa, eine Art Kopfbedeckung der Frauen; cf. kongja (Vuk). Poculica, počelica (H.).

Džemadan*, vrsta prsluka.

Dženi-mul (tehn.), Mule-Jenny, die Mulemaschine, Mule-Spinnmaschine (Š.).

Džep, m., tobolac, die Tasche.

Dževahir*, m., drago kamenje. A po njemu dževahir kamenje.

Dževkee* (jednina od dževahir), nakit, vez.

Džidžali*, nakitno.

Džidžim-portiera, f., pod ovim imenom prodavaju se turski ćilimi. (Vidi Djidjim-Portièren.)

Džigarija, f., izvjesna boja u šamijama (Ak. rječn.).

Džiliti*, nakit vezen na abacijama. Pa ga zlatom pokri abacijom, | Sve po njojzi izviti džiliti, | Sva se od njeg razasjala trava (Hör.).

Džingafa*, f., polegjina od lisičje kože [kod ćurčija], der Rücken am Fuchsbalge (Vuk).

Digitized by Google

Džoka*, 1. haljina od sukna; 2. vrsta bosanskog odijela. Crnu džoku a feredžu usku | Staroj majci ... (Hör.).
Džoka, f., 1. malen lagan prsluk, sapet od grla do prsa. Šumadinka ima košulju, čarape, ... (to je prsak od sukna). (M. Gj. Milićević.)
Džuba*, f., mantija.
Džube*, n., ein langes Oberkleid ohne Aermel (Vuk).
Džugum*, m., bakrena posuda za vodu (H.).
Džulus*, m., lisica [t. j. lisičja koža], čarape i nešto novaca, što su Turci (do 1804.) od svake crkve uzimali (Vuk).
Džup, n. Na njih crne kape i džupove (Vuk).
Džupa, f. (u Hercegovini i Crnoj gori), ženska vunena košulja, wollenes Frauenhemd (Vuk).
Džupeleta, f. (u nahiji riječkoj i lješanskoj), vidi džupa (Vuk).
Džupet, n. (u Rimu), eine Art Frauenkleid; cf. džube, džupa (Vuk).

Gj.

Gjačka kapa, f., die Studentenmütze. Osobite vrste kapa, po kojoj se gjaci pojedine škole odmah prepoznavaju.
Gjavolica, f., čuvidno odijelo.
Gječerma* (ječerma), prsluk bez rukava u Turkinja.
Gječermica*, f., dim. od gječerma.
Gjega, f., nekakva ženska kapa. Gosti ga (cvijeće) zadevaju sebi za pojas, a žene za uho ili za gjegu (Ak. rječn.).
Gjegra*, f., ein Beutel [von Ziegenhaar, am Pferde oder auch zum Reiben Badender] (Vuk).
Gjemenija*, m. (oko Sinja), vidi jemenija (Vuk).
Gjemijice*, f. pl., urnek za jagluke (nalik na lagjice).
Gjendar, m. (u Lici), vidi gjerdan (Vuk).
Gjerdan*, m., ogrlica, koju nose ženske u Srijemu oko vrata. Na vratu joj gjerdan od dukata od četr'es't i četiri struke. — Pod grlom joj tri sitna gjerdana. | Jedan gjerdan od sitna bisera, | Drugi gjerdan od dragog kamenja, — Treći gjerdan od latinskih ruspi (Vuk).
Gjerdanli-nakit*, m., der Perlenputz. Gjerdan zveči, | Srce ječi; | Gjerdan zvecka, | Srce jecka.
Gjerdek*, m., svadbena ložnica. Kad gjerdeku otvorila vrata (Vuk).
Gjerdekli*, adj. indecl., od svatbene ložnice.
Gjergjef*, m., okvir, na kom se rasteže tkanje, što se hoće vesti. Jedna nosi zlatan gjergjef, oće da veze. | Pred njome je gjergjef od mergjana, | Na gjergjefu sarajevsko platno (Vuk) (Ak. rječn.); der Stickrahmen.
Gjergjev*, m., vidi gjergjef.
Gjetekina-urnek*, m.,
Gjingjuha*, f., stakleno zrnce probušeno, što se niže kao nakit na odijelu i drugom čemu ili se prišiva pri vezenju.
Gjingjuhe*, f. pl., die Perlenborten. (Jesu obično na gajtanu prišivene.)
Gjingjur*, m., vidi gjerdan. Na gjingjuru talir do talira (Ak. rječn.).
Gjingjurica*, f., vidi gjingjuha. Gjingjurice zveče, djevojke ga ne će (Ak. rječn.).
Gjingjušica*, f., dim. od gjingjuha (Vuk).
Gjingjuve*, f. pl. (Nova Gradiška), die Perlen; cf. gjingjuha.
Gjingjuvice*, f. (u okolici Bijeljine), kleine Perlen.
Gjogja, f. (Otok), tkanina, od koje grade neke vanjkuše (Ak. zbor.).
Gjolgj, m. (od madž. gyolcs), tanko platno (Ak. rječn.).
Gjon, m., teretica (H.), potplat, die Sohle.
Gjoput, m. (od madž. gyapju), vidi pamuk (Ak. rječn.).
Gjoputan, adj., od pamuka (od gjoputa) (Ak. rječn.).
Gjotluk*, m., stražnja strana na dimijama, gaćama (Ak. rječn.), der hintere Theil der Hosen (Vuk).
Gjozare, f. pl., čakširetine, pantalone. Ovako zove i druge tijesne čakšire (Ak. rječn.).
Gjul, m., ruža [i cvijet uopće]. Na tvoje mori, na tvoje gjul-solufe (Ak. rječn.).
Gjulibrišim*, m., vidi gjulimbrišim (Ak. rječn.).
Gjulimbrišim*, m., ružičasta svila (Ak. rječn.).
Gjulošik, m., narodni vez (Slav.).
Gjulsa*, f., mirisna voda, što se vadi iz ruža, das Rosenwasser. Zlatom vezen i u gjulsu ub'jeljen.
Gjulsali*, adj. indecl., ružična voda. Ja sam lice gjulsali vodom umivala.
Gjulsija*, f., vidi gjulsa. Gjulsijom ga vodom umivala (Ak. rječn.).
Gjulvezija*, f., vidi gjuvezlija.
Gjumiš, m., čisto srebro. Na njima su kopče od gjumiša (Ak. rječn.).
Gjumišli*, adj. indecl., srebren. Oni meću gjumišli pištolje.
Gjumišlija*, adj., srebrna [n. pr.: kopča]. Na čakšire kovče dumišlije (Ak. rječn.).
Gjumruk*, m., carina, der Zoll.
Gjumrukana*, vidi gjumruk.
Gjumrukčija*, m., carinar.

Digitized by Google

Gjumrukčijinski* (gjumrukčijski*), adj., carinski.
Gjungjen, adj., biserov (Ak. rječn.).
Gjungjevica*, f., vidi gjingjuha. Nanizano parama i gjungjevicama (S. Ljubiša). (Ak. rječn.)
Gjungjuva*, f., vidi gjingjuha. Načičkana svakojakim gjungjuvama (S. Ljubiša). (Ak. rječn.)
Gjurgjevača, konoplja, sije se o Gjurgjevu.
Gjurgjevo cvijeće, das Maiglöckchen. Nabrala je smilja i bosilja, | A najviše gjurgjeva cvijeća.
Gjurgjica, f., lat. Convallaria majalis L., das Maiblümchen (omiljeli ženski nakit).
Gjuture*, adv., jedno na drugo, s jednoga na drugo, osjekom [n. pr.: prodati], in Bausch und Bogen [verkaufen] (Vuk).
Gjuturica*, f., što se gjuture radi.
Gjuturica*-posao, m., die Bauscharbeit.
Gjuvengijinski peškir*, ručnik mladoženjin, das Handtuch des Bräutigams.
Gjuvez*, adj. indecl., rosenfärbig, ružičast,
Gjuvez, m., ružičasta šara (Hrv.). rumen (Vuk).
Gjuvezlija*, f., ružičasta svila, kojom se veze. Uvezla sam tri dukata zlata | I četiri svile gjuvezlije (Ak. rječn.); rosenfarbige Seide.
Gjuzel*, adj. indecl., lijep, krasan. Na njemu je gjuzel-odijelo.
Gjuzel-gjeisija*, f., sjajno odijelo. Na njemu je gjuzel-gjeisija (Hör.).
Gjuzeli*, adj. indecl., vidi gjuzel. Oj jagluče moj, gjuzeli radnjo! (Ak. rječn.).
Gjuzleme, n., kolač kao na burmu savit a u maslu pečen.
Gjuzlemeta-jagluk*, m., urnek, nalik na kolače, Kuchenmuster auf Ziertüchern.
Gjuzli, adj. indecl., vidi gjuzel. Pak oblači gjuzli gjeisiju (Ak. rječn.).

E.

Eau athénienne (izg.: o athenien), f., voda za kosu, der Haargeist [aus bester Chinarinde].
Eau de toilette (izg.: o de toalet), f., voda za namirisanje odijela.
Eau spiritueuse de menthe (izg.: o spiritiöz de mant), f., mirisna voda za džepne rupce.
Eban, m., crno tvrdo drvo [za nakitnu robu], das Ebenholz (Ak. rječn.).
Ebanar, m., der Ebenholzarbeiter.
Ebanski, adj., aus Ebenholz.
Eben, adj., ravan, gladak, prav, tačan, tačan; ebener Stoff, ravnik (Gj. P.).
Ebenmass, n., razmjer, skladnost (Gj. P.).
Ebenmässig, adj., razmjeran, skladan (Gj. P.), symmetrisch (Š.).
Eberesche, f., jarebika (nakit za šešire za kupanje).
Eblemski ponjavac, vrsta ćilima (Otok).
Ebnen, v. a. (meh., arhit.), uravniti, poravniti, ravniti (Š.).
Ebonit, n., neka masa, koja se dobija iz kaučuka; crna je to masa i sjajna, a od nje se pravi žet-nakit (Jetschmuck) za ženska odijela (Dr. L.).
Ecaille-Arbeit, f., rad na ljuskicama od kornjače ili slikanje nalik na ljuske. Za razne nakite (Dr. L.).
Écharpe (izg.: ešarp), f., šerpa, ešarp, tkanica, pojas (A. H.).
Echét, m., vidi Echeveau.
Écheveau (izg.: ešvo), f., pasmo vune (mjera za vunu i pregju [francusku], 1000 *m*); zove se i Echét.
Echevette (izg.: ešvet), f., pasma od 1000 *m*.
Echt, adj., prav, čist (n. pr.: echte Farbe, boja stalna, čista).
Echt englischer Cover-coat, m., čista engleska vuna.
Echte schottische Baumwolle, pravi škotski pamuk; čvršće je zafrkani pamuk, pa se lako raspoznaje od patvorina, koji se pod ovim imenom prodaju, jer je jedriji pod prstima i blijedo-žute boje, dok je patvorena plavkasta.
Eckbrett, n., daska ugaljnica (A. H.).
Ecke, f. (mat.), ugao, kut (n. pr.: körperliche Ecke, rogalj; Spitze (Scheitel) der Ecke, hrt, brk; concave Ecke, šupalj ugao; convexe Ecke, bokat ugao; gestreckte Ecke, pružan ugao; gleichkantige Ecke, jednakih bridi ugao; ein-, zwei-, dreikantige Ecke, jedno-, dvo-, trobrid ugao; dreiflächige Ecke, troploh ugao (Š), ćošak.
Eckeneintheilung, f., razdioba u uglu platna.
Eckig, adj. (mat.), uglast, uglit (n. pr.: eckiger Körper, uglasto tijelo (Š.).
Eckmuster, n., ugljasti urnek (A. H.).
Eckstück, n., ugaljak (A. H.).
Écran (izg.: ekran), m., der Ofenschirm, Kaminschirm, Lichtschirm, zaslon pred peć, pred lampu.
Ecrisée, f., das Diamantpulver.
Écru (izg.: ekrü), adj., ungebleicht, neobijeljen.
Écru-Java-Tischläufer, m., prostirač za sredinu stola od Java-tkanine, a boje zagasito bijele.
Écru-Seidenabfall-Staubtücher, pl., marame za čišćenje prašine od svilenih ostrižaka zagasite boje.

Digitized by Google

Écuyer-Stiefel, m. pl., čizme preko koljena (Jac.).
Edelfräulein, n., dvorska gospogjica (krabuljno odijelo).
Edelstein-Imitation, f., patvoreni dragulj.
Edelweiss, n., runolist, alpinski cvijet (nakit za šešire).
Editha, f., latak za zimske kapute (Dr. L.).
Édredon (izg.: edredon), m., die Eiderdune, pahuljice od perja.
Efendijske gaće*, die Hose des Effendija.
Efendinski turban*, der Turban eines türkischen Gelehrten (Kadi oder Hodscha).
Effectvoll, adj., nešto, što se dojmi, što se svigja.
Effilé, n., 1. kita iščehana; 2. marama za korotu sa kitama (Jac.).
Efod, m., odjeća vrhovnog svećenika Arona. Skrojena je od dva komada svite otkane od zlata, pamuka, bijelog seneta, bagra i crljenila. Jedan od ovih komada pokrivaše prsi a drugi pleća, a oba dopirahu do bokova. Na ramenima ih skapčahu zlatne sapinjače sa dragim kamenovima, a u nje urezana imena 12 sinova Izraela. Pokraj ovih sapinjača stajahu opet po dvije zlatne kolačice, a na njima opet zlatne verižice, a ove pridržavahu hošen ili naprsnik. (Skarich.)
Egav*, adj., krumm, fehlerhaft. Žute čizme na egave noge.
Egbe*, f. pl., vidi egve.
Egbeta*, n. pl., vidi egveta.
Ege, n.. mala turpija, rašpa, pilak (H.).
Egedast, adj., poput egeda (n. pr.: list u urnecima, na srijedi s oba boka na priliku egeda izrezan).
Egmont-Klärchen-Kragen, m., kao nošnja iz ovog Goetheovog djela one dobe. Najnovija moda za ogrtače i pelerine.
Egve*, f. pl., u pjesmi mjesto egbeta. Donesoše egve sa gjogata, | Pune puste žutijeh dukata (Vuk).
Egveta*, n. pl., bisage, der Quersack.
Egyptienne (izg.: ežipsien), f., vrsta svilenog latka sa prugama od atlasa (Dr. L.).
Egyptische Flechttechnik, egipatska tehnika pleterenja („Wiener Mode", IX., 20.).
Eichel, f., želud, žir.
Eicheln, f. pl., želudi, balantići (vrsta rojte).
Eiderdunen, f. pl., paperje [od sjevernih gusaka] (Gj. P.), pahuljice, pavuljice (F.).
Eiderdunenstoff, m., latak kao od pahuljica.
Eidotter, m., žumanjak, žumance, žujce, žutak, žutanjak (F.).
Eidottergelb, adj., žumančast, žut kao žumance.
Eidotterseife, f., sapun od žumanjca [za pranje kose].
Eierkorb, m., košarica za jaja.
Eierschale, f., ljuska od jajeta (treba za čišćenje staklenki) (F.).
Eiförmig, adj., jajast, duguljast (Gj. P.).
Eigelb, adj., žut kao žumance (Gj. P.), žumančast.
Einarbeiten, v. a., naučiti [što radeći], priučiti se [na nekakvi posao] (F.).
Einballieren, v. a., vezati, svezati u trubu (F.).
Einband, m., vez, vezak (A. H.).
Einbeizen, v. a., zavariti, zalužiti (Gj. P.).
Einbinden, v. a., svezati, zavezati, povezati, uvezati (Gj. P.).
Einblätterig, adj., jednolist (Gj. P.) (n. pr.: einblätterige Blumenkrone, sulatičan vjenčić).
Einbläuen, v. a., oplaviti (Gj. P.), omodriti, pomodriti (F.).
Einblüthig, adj., jednocvjetan (Š.).
Einbrennen, v. a., pripaliti, pricvrliti, prigati, pripržiti, zapražiti, zaprigati, zaprržiti (Gj. P.), upaliti (n. pr.: kod slikanja usijanim perom).
Einbrennsuppe, f., češki zapraženka, zápražka, juha, čorba zaprženа.
Einfacher dreireihiger Durchbruch, obični trostruki rasplit.
Einfacher Durchbruch, (tal. punto tirato), jednostavni rasplit.
Einfacher Hohlsaum, jednostavni šuplji porub.
Einfacher Knötchenstich, jednostavni uzlići.
Einfacher Kreuzstich (doppelter, einseitiger, zweiseitiger), jednostavna pokrstica.
Einfacher Löcherschlag, rupičasta čipka [čipkanje].
Einfädeln [eine Nähnadel], v. a. (tehn.), uvrsti [konac u iglu] (Š.), udjenuti, uvraziti, uvrsti [konac u iglu] (Gj. P.), navoditi, uvoditi, uvlačiti [konac u iglu] (A. H.).
Einfädeln, n., navogjenje, uvogjenje, uvlačenje (A. H.), udjejavanje (Gj. P.).
Einfärbig, adj. (bot.), jednako manjast, jedne masti (Š.), jedne boje, jednomanjast.
Einfärbiges Twill, jednobojna engleska tkanina.
Einfassband, n., opšav, optok (Gj. P.).
Einfassbörtel, n., obruba, zaruba.
Einfassen, v. a. (tehn.), obrubiti, zarubiti (A. H.), optočiti, opasati, obraditi (n. pr.: in Gold einfassen, okovati u zlato; mit Rahmen einfassen, uokviriti; Perlen reihen, nizati biser). (Gj. P.)
Einfassung, f. (art.), obrub (Š.), opšav, ograda, rub [haljine).
Einfassungsnaht, f., obrub (A. H.).
Einfeuchten, v. a., ovlažiti, navlažiti (Gj. P.), nakvasiti, pokropiti (F.).
Einfinden [sich], v. r., naći se, doći, javiti se (Gj. P.).
Einflechten, v. a., uplesti, preplesti (Gj. P.), upletati (n. pr.: Blumen in den Kranz einflechten, cvijeće u vijenac uviti, uvijati, upljtati) (F.).
Einflicken, v. a., ukrpiti (Gj. P.), prikrpiti.
Einförmig, adj., jednolik (Š), jednoličan.

Digitized by Google

Einförmigkeit, f. (fil., stil.), jednolikost (Š.), jednoličnost.
Einfügen, v. a., uvesti, uglobiti, priložiti (Gj. P.), uglaviti.
Eingebogen, adj., uvijen, ugnut, previjen (Gj. P.).
Eingehen, v. a., ući, zbjeći, uskočiti se (A. H.), unići, ulaziti.
Eingerollt, adj., uvijen (Gj. P.), zavijen, zamotan.
Eingezogener Stofftheil, nabran latak.
Einhaken, v. a., zakučiti, uvaljati, zakačiti (A. H.).
Einhäkeln, v. a., zakvačiti, zakučati (Gj. P.).
Einheften, v. a., zašiti (Gj. P.), ušiti.
Einheitskopfbekleidung, f., zajednički šešir za društva, korporacije.
Einhüllen, v. a., umotati, uviti, zamotati, zaviti, zastrti, sakriti, pokriti (Gj. P.).
Einhüllung, f., pokrivalo, pokrivanje.
Einkantig, adj., jednobrid, jednosrh.
Einkerben, v. a., zarezati, zasjeći (Gj. P.), zarovašiti (F.).
Einkitten, v. a., ulijepiti, zalijepiti (Gj. P.).
Einkleben, v. a., ulijepiti, zalijepiti (Gj. P.).
Einklecksen, v. a., umrljati (Gj. P.).
Einkleiden, v. a., 1. [einen Mönch, eine Nonne], obući, zakalugjeriti; 2. [etwas], nakititi, iskititi (Gj. P.).
Einkleidung, f., oblačenje, kićenje (Gj. P.).
Einkleistern, v. a., ulijepiti [čirizom] (Gj. P.).
Einknüpfen, v. a., uvezati, svezati (Gj. P.).
Einlage, f., stavka, ulog, uložnica, dodatak, prilog (Gj. P.).
Einlegen, v. a., staviti, metnuti unutra (Gj. P.), ukladati, umetati, saviti [tkaninu] (A. H.).
Einleimen, v, a., zalijepiti, ulijepiti (Gj. P.).
Einmachen, v. a., metnuti unutra, uviti, usoliti, začiniti, ukuhati (F.).
Einmessen, v. a., odmjeriti, razmjeriti (n. pr.: es ist eingemessen worden, otišlo je na razmjerke) (Gj. P.).
Einmummen, v. a., uviti, umotati [lice] (F.).
Einnähen, v. a., zašiti, ušiti, stisnuti (Gj. P.).
Einnetzen, v. a., ukvasiti, uvlažiti (Gj. P.).
Einpaarig, adj. (bot.), u dvoje, po dvoje (Š.).
Einölen, v. a., obuljeti, namazati uljem (n. pr.: šivaći stroj i dr.) (F.).
Einpacken, v. a., zamotati, složiti, spraviti
Einpassen, 1. v. a., prilagoditi, udesiti [u što]; 2. v. intr., pristati, priljubiti se (G. P.).
Einpökeln, v. a., usoliti, nasoliti (F.).
Einprägen, v. a., uraziti, ubiti.
Einrahmen, v. a., uokviriti (Gj. P.).
Einreihig, adj. (bot.), u jednom redu (Š.), jednoredno.
Einritzen, v. a., ugrepsti (Gj. P.).
Einrollen, v. a., uviti, umotati (Gj. P.).
Einsatz, m., stavka, zalog, zaklad, ulog, umetak; Passe-poil-Einsatz, zakrcka; Einsatz im Beinkleide, usperak; Einsatz im Hemde, klin (Gj. P.); poraman, umetak (A. H.); uložak (Š.); Einsatz in Doppeldurchbrucharbeit mit eingestopftem Muster, umet od rasplita i utkivanja; Einsatz mit Schlangenlitze, umetak sa uvijenom vrvcom; Einsatz aus Frivolitäten, umetak od frivoliteta; Einsatz mit Blätterabschluss, umetak sa okrajkom od listića.
Einsatzband, n., vidi Einsatz.
Einschlag, m., 1. podšav, podvratak; 2. (tk.), poutka, utka (A. H.).
Einschlagen, v. a., podšiti, podvrnuti (A. H.).
Einschlitzen, v. a., zaparati, zadrapiti.
Einschnallen, v. a., zakopčati (Gj. P.).
Einschneiden, v. a., zarezati, zasjeći, urezati, nakrižati (Gj. P.).
Einschnitt, m., rez, rezotina, zarez, zarezotina, rovaš (Gj. P.), zasjek, usjek, zarez (Š.), zastrižak, zastrig (F.).
Einschnitte machen, rovašiti.
Einschnitzeln, v. a., urezati, zarezati (Gj. P.).
Einschnüren, v. a., zavezati, svezati, stegnuti (Gj. P.).
Einschubdeckchen, n., umetnica-pokrivalo.
Einschussfaden, m., utka u pregju.
Einsetzen, v. a., umetnuti, ustavljati (A. H.).
Einsetzen [des Stoffes], n., ukrpavanje [latka].
Einstopfen [der Fäden], n., uvrpavanje [niti].
Einstricken, v. a., uplesti, zaplesti (Gj. P.).
Einstückeln, v. a., umetnuti, umetati (Gj. P.).
Einstücken, v. a., ušiti, uturiti (Gj. P.).
Eintauchen, v. a., zagnjuriti, umočiti, zamočiti, popirati, potopiti (Gj. P.).
Eintauchung, f., umakanje, zamakanje, popiranje, potapanje (Gj. P.).
Eintheilen, v. a., razdijeliti.
Eintheilen [des Stickgrundes auf Stramin], n., razdjeljenje [osnove veziva].
Eintheilung, f., razdioba.
Eintragfäden ili Schussfäden, m. pl., utka u pregju.
Einwindeln [ein Kind], v. a., poviti [dijete] (Gj. P.).
Einzeleffect, m., pojedinačni efekat (n. pr.: kakvog dražesnog cvijeta ili veza na modernoj haljini ili šeširu i t. d.).
Einziehbörtel, n., trak kojim se uvlači, steže, zgrči, svitnjak (F.).
Einziehen, 1. v. a., uvući, udjenuti, zatvoriti (n. pr.: ein Kleid einziehen, stegnuti haljinu; den Athem einziehen, odisati, [sundjer] upijati); 2. v. r., zgrčiti, [o suknu] zbjeći se (Gj. P.).
Einziehen [des Musters], n., uvlačenje [urneka*, uzorka].
Einziehung, f., udijevanje, uvlačenje (Gj. P.).
Eirund, adj., jajast (Š.).
Eisencharnierbett, n., željezna postelj [za smanjiti].
Eisendraht, m. (tehn.), željezna žica (Š.).
Eisengarnfutter, n., podstava od jake tkanine.
Eisenoxyd, n., željezni kis (treba za bojadisanje žutog nankinga).

Digitized by Google

Eisenrost, m., rgja (n. pr.: na bijelom rublju, na bjelini) (F.).
Eisenschwarz, n. (min.), željezna mast (Š.).
Eisenschwärze, f., željezno crnilo.
Eisenseife, f., sapun od željeza.
Eisgruber Costüme, vidi moravska nošnja.
Eislaufmüffchen, n., kolčak za led.
Eislaufmütze, f., kapa za led.
Eiswolle, f., dvostruka dvonitka, vuna pomiješana pamukom; zove se i Mooswolle.
Eiweiss, n., bjelance, bjelanjak (F.).
Ejoo-Fasern, pl., vlakno, od koga se prave jedra i užeta. Zove se i Gomuti-Fasern ili Kitul (Dr. L.).
Ekser* (ekserčić*), m., der Nagel.
Ekseri, m. pl., puceta na muškim košuljama (Bos.), die Hemdknöpfe.
Elastics, pl., opružne tkanine od gume i nitaste vune = Streichwolle, t. j. vune, koja se najprije pretvori u neku vrstu vate, a od ove predu se onda niti, koje trebaju za razne suknenine; ovo je baš protivno od češljane vune, od koje se najprije odluči sva kratka vuna, pa se samo duge niti upredu u „Kammwolle“ ili „Kammgarn“ (Dr. L.).
Elastin, n., tvar, od koje se gradi latak za cipele.
Elastisches Gewebe, pruživa tkanina (treba za gotovljenje sukanja i hlača).
Elbanin, vidi Elbanit (Dr. L.).
Elbanit, n., žuta tvar, od koje se dobije boja; zove se i Elbanin i Pyroxanthin (Dr. L.).
Elbing-Kammgarn, n., čista vuna, moderno tkivo za ženske baljine. (Širina 120 *cm* u svim šarama. Uvedeno u trgovinu g. 1899.)
Elćen*, m., jedro, das Segel.
Elegant, adj., kicoški, kićen, čün (Gj. P.), elegantan, ukusan.
Elegant, m., ko se vazda fino i pomodno nosi; kicoš, gizdelin, izbirač.
„Elegant“-Kragen, m., vrsta moderne ogrlice za gospodu (nalik na „Figaro“, samo sa ukošenim rogljevima); vidi „Figaro“.
Elegantnost, f., ubavost, ukusnost (A. H.).
Eleganz, f., elegancija, činost (Gj. P.), ubavost.
Elekta, f., fina vrsta vune.
Elektoralische Wolle je najljepša odlika njemačke vune i njemačkih ovaca. Nalik je na vunu merino-ovce, pa je često i bolja od ove.
Elektra-carreaux (izg.: karó), m., sukno za ženske haljine, 115 *cm* širine (sasvim novi suknarski proizvod od god. 1899.).
Elektrik-boja, f., jasno plavkasta boja.
Elfenbein-Majolik, f., majolika, slikarija na bjelokosti.
Elfencostüm, n., odijelo kao u šumske vile (F.).
Élixir dentifrice (izg.: eliksir dantifris), m., mehlem za zube.
Elle, f., lakat, aršin, rif (Gj. P.).
Ellenbreit, adj., s rifa širok (Gj. P.).
Ellenlang, adj., s rifa dug (Gj. P.).
Ellenweise, adv., na lakat, na rif, na aršin (Gj. P.).
Ellipse, f., elipsa, pakrug, pakružica.
Elpeza*, f., der Fächer.
Elsasscostüm, n., elsaška nošnja (nalik je na schwarzwaldsku, samo je šeput na glavi jednostavniji, a pregača veća, pa i prsluk nije izrezan, već je od istog latka kao pregača i siže do vrata).
Elsassmasche, f., šeput, kako ga nose žene u Elsaškoj (moderni nakit prije koju godinu).
Elsa von Brabrant, junakinja iz „Lohengrina“ (krabuljno odijelo).
Elydorische Malerei, slikarenje vodom i uljem (Jac.).
Emailknöpfchen, n., puce od emalja.
Emailschnalle, f., pafta od cakline.
Embeguinage (izg.: ambegünaž), f., velo za opaticu, kapa za djecu, mahrama na glavu (Dr. L.).
Emblème (izg.: amblem), m., simbol, natpis na ručnim radovima (n. pr.: klica i vilica na ubrusima, kruna na džepnim rupcima i t. d.).
Emir, m., krabuljno odijelo.
Emmoton, n., grč., šarpija za povezati rane (Dr. L.).
Empfangs-Matinée, f., jutarnja haljina za primanje gosti.
Empire (izg.: ampir), f., Empir-kroj (kroj iz doba francuskog carstva).
Empire-Damenblouse, f., bluza za gospogje u kroju iz francuskog carstva.
Empire-Façon, f., kroj ampirski.
Empire-matinée-Jacke, f., struk za jutro u ampir-kroju.
Empire-Portièren, f. pl., prevjese na vrata iz doba francuskog carstva.
Empire-Schürze, f., pregača u kroju iz doba francuskog carstva.
Emuschetten, pl., Fliegennetze für Pferde (Dr. L.).
Enam, m. (Bos.), kutija za kuran (izragjena često od srebra).
En carreau (izg.: an karó), adv., u četverak (n. pr.: uzorak, urnek, kaputić, capes i t. d.).
Ende, n., 1. kraj, svršetak; 2. [u sukna], krajac, krajičak (A. H.); konac (Gj. P.).
Endel, n., okrajak.
Endeln, v. a., krajičiti, okrajke sastavljati (A. H.).
En demi-parure (izg.: an dmi parür), haljina za uži krug prijatelja.
Endfransen, f., kite na kraju.
Engareb, n., arap., minder sa pružlvim pokrivalom od pruga volovske kože, na koje je položen ćilim. Zove se i Engaret (Dr. L.).
Engje*-biser, die Perlen.
Engjije*-biser, die Perlen. Sve na njima engjije dukate (Vuk).
En forme (izg.: an form), moderni modni izraz, znači secesijonistički kroj ženskih haljina.

Digitized by Google

Eng, adj., tijesan, uzan, tjeskoban, uzak, gust, čist (Gj. P.).
Engaret, m., minder (načinjen od volovske kože i ćilima) (Jac.).
Enge, f., tijesnost, uskost, uskoća.
Engleski pošav, nova vrsta urneka u engleskom štilu. (Uvedeno god. 1899.)
Englischer Axminster-Salonteppich, engleska vrsta ćilima.
Englische Doubleflanell-Walkdecke, engleski dvostruki flanel za pokrivače.
Englische gewalkte Schlafdecke, engleski valjani pokrivač.
Englisches Hundsleder, engleska pasja koža [za fine rukavice].
Englische Jacke, engleski haljinac.
Englische Lordspitzen-Vitrage, engleski zastor od čipaka.
Englisches Reitkleid, engleska jahačka haljina.
Englische Schienen, pl., englesko rebrište [za sunco- ili kišobrane].
Englisches Strohgeflecht, engleski pleter [za šešire].
Englische Tapestry, engleski ćilim.
Englische Wachsparquetten [als Fussbodenbelag in schönster Holzparquettimitation], engleski voštani parketi [kao podloga na pod u lijepim uzorcima poput parketa od drveta].
Englischer Zoll, engleska stopa (mjera).
Englischleder, n., engleski latak (koža) (A. H.).
Englischpapier, n., engleska [članovita, tipkasta] hartija (A. H.).
Englischroth, n. (hem.), das Polierroth, željezno crvenilo (Š.).
Engomadenmuster, n., urnek s malim pregnutim egipatskim listovima (Jac.).
Enklati, v. a., häkeln (iskvareni njemački izraz), veli narod u Ladimirevcima (Slav); kačkati.
Ennsthaler Costüm, n., nošnja iz doline Enze (nalik na Unterachsku, samo je pregača uža, a rubac na grudima bez reda, već prsluk udešen nalik kao u linačke nošnje, samo sa mnogo dugmeta iskićen. Rukavi sasvijem zasukani, a cipele visoke).
En parure (izg.: an parür), adv., nakićeno, načičkano (Jac.).
En pique (izg.: an pik), gestickte Blumen, Schmetterlinge etc., u vis zadjenuto cvijeće, lepiri i t. d. [na šeširima].
En plein (izg.: an plen), adv., sasvijem po čitavoj površini (izvezeno).
Enteneifarben, pl., pasje boje (tehnički je moderni izraz: Œuf de canard [izg.: öf d'kanar]), vrlo omiljela i moderna boja za ženske latke i nakite.
Entfärben [sich], v. r., promijeniti boju, poblijediti (Gj. P.).
Entgürten, v. a., otpasati, raspasati (F.).
Entkleiden, v. a., 1. svući; 2. [sich], v. r., svući se (Gj. P.).
Entkleidung, f., svlačenje (Gj. P.).
En-tout-cas (izg.: an tu ka), m., der Sonnenschirm, suncobran, koji se može trebati i za kišu i za sunce.
Entre-deux (izg.: entr dö), m., prnja izmegju dva ruba.
Entre deux âges-Kleid (izg.: antr dözaž), n., haljina za gospogje srednjih godina; još dosta svijetle boje i koketnog kroja.
Entrefilet, n., tanka žica, tanak konac ili pregja (Dr. L.).
Entrelacs-Muster, n., isprepleteni urnek.
Entrunzeln, v. a., ugladiti, zagladiti [bore] (Gj. P.).
Entwerfen, v. a., nacrtati.
Entwurf, m.,
Entzwei, adv., na dvoje, po pola, po polak.
Enveloppe (izg.: anvelop), f., 1. zamot; 2. kaput za ženske po francuskom kroju (Jac.).
Envers (izg.: anver), m., francuska tkanina (nalik na Alsacienne); vidi Alsacienne.
En vogue (izg.: an vōg), adv., nosi se mnogo, u modi je.
Éolienne, f., polusvileni francuski latak.
Épaulement (izg.: epolmān), n., plećobran (Gj. P.).
Épaulette (izg.: epolet), f., naramenica (Gj. P.), epoleta.
Epaulettenartig, adj., poput naramenice izragjen.
Epaulettenförmig, adj., u oblik naramenice izragjen (n. pr.: nakiti za ramena).
Epigrafika, f., natpisna struka krasnopisna, die Epigraphik.
Epimanikion, n., naručnik, što ga grčki svećenici na svakome laktu nose.
Épinglé trigline (izg.: epenglé triglin), m., vunena i svilena francuska tkanina.
Epinglin à soie (izg.: epenglän a soa), nova vrsta latka za ženske haljine (moda g. 1898.).
Epitoge, f. ili epitogium, n., kaput, opleće (Jac.).
Epoleta, f., naramak, epoletka, die Epaulette (A. H.).
Équipement (izg.: ekipmān), m., 1. die Ausrüstung [eines Schiffes], opremanje [lagje]; 2. die Ausstattung, Equipierung, opskrba, oprema, sprem; 3. izvanjski ures.
Erdbeere, f., jagoda.
Erdbeerenblüthe, f., jagodin cvijet (nakit za šešire).
Erdelije gaće*, f. pl., eine Hosenart. Ev' obuče gaće erdelije.
Erdeljska ćebeta, pl., vidi ćebeta erdeljska.
Erdfarben, f. pl. (art.), zemljana mastila (Š.).
Erdzeiselchen, n., vidi suslik.
Ergjelije-kape, f. pl. Vrh dolame vidi ergjelije, | Ergjelije kape crvenije.
Erende*, n. (gen. erendeta), der Hobel, das Reibeisen.
Erendisanje*, n., das Hobeln.
Erendisati*, v. a., hobeln.
Ergänzen, v. a. (mat.), dopuniti (Š.), potpuniti.

Digitized by Google

Erhaben, adj. [das Relief], convex, ispet, izbočen, pupčat (Š.), uzvišen, ovisok (n. pr.: erhaben gearbeiteter Stielstich).
Erhoben, adj., uzvisit, uzvišen (A. H.).
Erika, f., žuti cvijetak (nakit za ženske šešire).
Erir*, m., platno od domaće svile, weisses Seidenzeug. Po gaćama od erira košulja (Vuk.)
Erir-košuljica, f., košulja od bijele domaće svile; vidi herir, erir (Vuk).
Erlacher Betttuchleinen, n., vrsta otke za posteljinu.
Erlangen à soie, moderno tkivo za ženske haljine. (Širina 120 *cm*. Uvedeno u trgovinu god. 1899.)
Erljav*, adj., kriv, zavinut, krumm.
Erludanje-urnek*, m., ein Schlängelmuster.
Ernte, f. [der Cocons], žetva [svilenih čahurica].
Erspinnen, v. a., ispresti, ispredati (Gj. P.).
Erstlingshemdchen, n., košulje za malu djecu, za novorogjenče.
Erstlingsversuch, m., prvi pokus (F.).
Erzfarbe, f., boja od mjedi (Gj. P.).
Erzgebirgsspitzen, f. pl., čitme iz Rudogorja (u Češkoj).
Escarpins (izg.: eskarpen), pl., lake, male cipele [za ples] (Jac.).
Eschblau, adj., jasno plav (Gj. P.).
Esclarmonde façonné (izg.: esklarmond fasoné), m., crna svilenina sa uzorcima.
Esclarmonde uni (izg.: esklarmond üni), m., crna svilenina bez uzoraka.
Escot (izg.: esko), m., čista vunena tkanina (francuski proizvod).
Escots, pl., fini vuneni laci, tkanine (Dr. L.).
Eselstasche, f., nakit na sobni namještaj od magareće kože.
Esencija, f., sućina, suština, jezgra, die Essenz.
Eskimo, m., dvostruka tkanina (dakle debela). Jednobojna i glatka, kratko ostrižena a sjajna; treba za zimske haljine.
Eskimoflanell, m., eskimo-flanel.
Eskimopelz, m., eskimsko krzno.
Esmeralda, f., pomodna tkanina. (85 *cm* širine u svim bojama; iz god. 1898.—99.)
Espagnol-Fichus [dreieckiger], španjolski podvratnik sa tri kraja.
Espagnolette (izg.: espanjolet), f., fini vuneni latak (Jac.).
Espap*, m., die Waare.
Esparagosa, f., španjolska vuna od ovce (Dr. L.).
Esprit de cédrat (izg.: espri de sedrā), m., mirisnina za osvježivanje živaca i za rupce.
Essbouquet (izg.: esbuké), n., mirisnina za rupce.
Essenz, f. (hem.), suština, esencija (Š.).
Essigsaure Salze, pl., kvasinjani (Š.).
Essigsäure, f., kvasinovina, kvasinska kiselina (Š.).
Esskorbdeckchen, n., maramica za kotaricu za jelo (Gj. P.).
Essuie-main (izg.: esüi män), m., ručnik, peškir.
Ešek-lale, vidi cičak.
Eškerica-jagluk*, m., rubac sa sitnim zvijer-urnecima, ein Tücherl mit kleinem Thiermuster (Zwergmuster).
Etagenrost, m., roštilj na police (A. H.).
Étagère (izg.: etažer), f., polica, poličica (A. H.).
Étagèreartig, adj., kao polica (Gj. P.).
Étamine (izg.: etamin), f., 1. mali zastorić za pojedina okna; 2. tkanina od pamuka (nalik na kanafas sa utkanim ufrkanim nitima).
Esteras, pl., španjolski ćilimi od vrbe pleteni (poput hasura) (Dr. L.).
Estompe, m., der Wischer, t. j. spravica, da se suhe boje njime rastaru i tako udesi svjetlo i sjen; treba pri jednoj vrsti slikanja rukom (Dr. L.).
Eternal, n., francuski latak od fine češljane vune (Jac.).
Eternelle, f. [mit zwei Löcherreihen], eternela, čipka sa dva reda rupica [čipkanje].
Étoffe-lumière (izg.: etof lümier), f., tkanina za večernju ili noćnu rasvjetu.
Etui, n., kutija, korice (Gj. P.), tok (A. H.).
„Eugen-prince“, m., krabuljno odijelo za male dječake.
Eulenspiegelcostüm, n., krabuljno odijelo.
Europäische Baumwolle, evropski pamuk.
„Europäische Modezeitung“ [Klemm & Weiss, Dresden], evropski pomodni časopis u Dražgjanima.
Evangelienpultstickerei, f., vez za stalak od evangjelja.
Evenka, f., uzorak za vezenje, ein Traubenwindungsmuster. Grožgje na grani obješeno.
Évêque, m., 1. biskup; 2. ljubičasta boja [kao na biskupovu odijelu].
Excelsiorvorhang, m., ekselsior-zavjesa (moderna vrsta zavjese).
Exceptionel (izg.: eksepsionel), adj., vanredno lijep, izuzetan.
Exomis, f., grč., grčka nošnja, naime hiton bez rukava; to je bila obična nošnja radnika (Dr. L.).
Exotisch bemalte Sonnenblumen, pl., egzotički naslikani suncokreti (za tanjure, kao sobni ures i t. d.).
Extérieur (izg.: eksteriör), n., pomodni naziv za zimske kapute ženske, koji su vrlo jednostavna kroja (moda god. 1900.), a okićene samo krznom vrlo fine vrste.
Extract, m. i n., izvod (F.), izvadak.
Extrawebe, f., cijela posebna truba fine tkanine.

Digitized by Google

F.

Fabricant, m. (merk.), tvornik (Š.), tvorničar, fabrikant.
Fabricat, n. (merk.), 1. tvorina; 2. rukotvorina (Š.), proizvod, napravak; 3. umjetno načinjena roba, fabrikat.
Fabrication, f. (merk.), tvorina, rukotvorina (Š.), tvoridba, fabrikacija.
Fabricieren, v. a. (merk.), tvoriti, praviti, graditi (Š.).
Fabrična vuna, f., die Fabrikswolle. Ne valja za ćilime kao ona, što je žene same predu. Za nite ne uzima se u fabrici kudjelja, već kučine, koje u fabrici opredu. Za to taki ćilimi brzo izblijede i deru se.
Fabrik, f., tvornica, tvorionа, fabrika (Š.).
Fabrika, f., vidi Fabrik (Š.).
Fabriksarbeiter, m., tvorničar (Š.).
Fabriksmarke, f. (merk.), vidi Fabrikszeichen.
Fabrikspreis, m. (merk.), tvornička, tvornična, tvorionička cijena (Š.), fabrična cijena.
Fabrikswaare, f. (merk.), tvornička roba (Š.), tvorina.
Fabrikszeichen, n. (merk.), znak, biljeg tvornice [ili tvorione] (Š.).
Fach, n., 1. zagrada, predjel, pretinak; 2. (tk.), zijev.
Fächeln, v. n., mahati lepezom (F.) ili čim sličnim.
Fächer, m., lepeza, mahač, mahalica, pahalica.
Fächerartig arrangierte Reverse, pl., prijevoji udešeni na oblik lepeze.
Fächerförmig, adj., lepezast.
Fächerig, adj., ispregragjen, ispretinjen, na pretinke.
Fächer-Paletten, f. pl., nakit za šešir na oblik lepeze.
Fächertasche, f., kesa za lepezu.
Fachschule, k. k., für Kunststickerei in Wien, c. kr. stručna škola za umjetno vezivo u Beču.
Facol, m., ubrusac, rubac (u Primorju). Ča ćemo tim svatom darovat? | Fantima te bile stumanje, | Diverom te svilne facole. (Nar. pj. istr.)
Facolić, m., dim. od facol (u Primorju). Ona mu da pol svoga facolića na uspomenu. (Nar. pj. istr.)
Façon (izg.: fason), f., oblik, način, kroj (A. H.).
Façon „Cavalier“, f., kroj ili oblik kao za fićfiriće, kavaljere (šešir ili odijelo malih dječaka).
Façoncravatte, f., ovratnik sa uzorkom, šareni ovratnik.
Façon „Dandy“, f., kroj dendija [engl. kavaljera].
Façon „Fin de siècle“ (izg.: fason fen de siekl), kroj „konac vijeka“.
Façon „Styria“, f., štajerski kroj.
Façon „Tirolienne“, f., tirolski kroj.
Façonnage (izg.: fasonaž), f., šaranje, ličenje tkanine.
Façonnerie (izg.: fasonri), f., fasonerija, šaranje latka.
Façonnieren, v. a. (tehn.), ličiti (Š.), obličiti, kalupiti.
Façonniert, adj. (tehn.), pisan (Š.), šaran, ličen.
Façonnierter Stoff, jednolika tkanina sa urnecima ili uzorcima utkanim od druge šare.
Factorei, f., faktorija ili tvornica, naročito u kolonijama.
Factura, f., račun.
Facturieren, v. a., račun o robi dati; facturovati.
Faculet, m. (od tal. fazzolett), das Schnupftuch (u Primorju).
Faćel, m. (od madž. fátyol), koprena. Sultanskim faćelom glavu ti kružimo (Mrnavić) (Ak. rječn.).
Fačol, m. (u Istri), vidi facol (Ak. rječn.).
Fädchen, n., končić (Gj. P.).
Fädeln, v. a., navoditi konac (A. H.), udjeti nit.
Faden, m., nît, konac, žica (Gj. P.).
Fadeneinknüpfen, n., uvezivanje žice.
Fadeneinnähen, n., ušivanje žice, niti.
Fadenförmig, adj. (bot., z.), žičast, končast (Š.).
Fadengerade, adv., ravno po niti (ili žici) (A. H.), nitice (Cvjet.).
Fadenlegen, n. [auf Tüll], umetanje niti u radu na tilu.
Fadenscheinig, adj., otrcan.
Fadenschlinge, f., uzao u izradi čitmi [čipkanje].
Fadensorte, f., vrsta niti.
Fadensteller, m., spravica pri čitmanju, kad se izragjuju dugi nizovi čitmi. Dobro služi i pri izragjivanju irlandskih čitmi i ruskih čitmi sa vrvcama. Patent Jamnig najbolja je vrsta.
Fädig, adj., samo u složenim riječma, n. pr.: zwei-, drei-, vierfädig, dvo-, tro-, četveronitan.
Fafarikulice, f. pl., narodni uzorak od bukvica, bukova žira, ein Buchenmuster.
Fafuljak, m., pahalj, kunadra, der Flaum (Ak. rječn.).
Fähig, adj., sposoban, vrstan (geschickt); vješt (Š.).
Fahlgelb, adj., blijedo-žut.
Fähnchen, n., prezirni izraz za lake latke: „paučinast latak“.

Digitized by Google

Faille (izg.: failj), f., teška svilena tkanina, koju flamandske žene nose kao prevjes ili oglavlje oko glave i pleća (Dr. L.).
Faille française (izg.: failj fransez), f., čista svilena francuska tkanina.
Faille glacé brocat, m., svileni latak za ženske haljine.
Faklja, f., nekakav nakit na kalpaku. Jedan kalpak, devet čelenaka, | I deseta faklja okovana, | Iz nje su mu do tri pera zlatna, | Što junaka biju po plećima (Vuk).
Faktura, vidi Factura.
Fakturnik, m. (merk.), das Facturenbuch (Š.).
Fakturovati, v. a., račun o robi dati, facturieren (Š.).
Falb, adj., žućkast, blijed (Gj. P.).
Falbalas, m., nakit na suknji iz pedesetih godina.
Falbel, f., rub, rese (Gj. P.).
Falbig, adj., žućkast, blijed (Gj. P.).
Falding, m., vrsta prostog sukna (Jac.).
Fälschen, v. a., krivotvoriti, izopačiti.
Falte, f., [na haljini] bora; aufgeklaubte Falte, dignuta bora; gelegte Falte, položena bora; natürliche Falte, naravna bora (A. H.).
Fältelmaschine, f., rozalo, bornica (F.).
Fälteln, v. a., mreškati, namreškati.
Falten, f. pl., nabor; in Falten legen, nabrati, rozati.
Falten, v. a., nabrati, sabrati, nabirati, rozati (F.), presamititi (Gj. P.); n. pr.: Servietten falten, skititi, prekititi ubrus.
Faltenannähen, n., prišivanje nabora ili borica.
Faltenbruch, m., prigib (A. H.).
Faltenbrust, f., nabori na prsima.
Faltenförmig, adj., borast, borni, saborit.
Faltenkleid, n., borna, saborita haljina.
Faltenkniff, m., rozanje, nabiranje (A. H.).
Faltenlos, adj., bezboran, bez bora (roza), gladak.
Faltenmaschine, f., rozalo, bornica (A. H.).
Faltenrand, m., roza.
Faltenreich, adj., obilno naboran, saborit (A. H.), naborit.
Faltenrock, m., borna, saborita suknja (F.).
Faltenschösschen, n., suknjica u nabore složena.
Falten streichen, istrljati nabore.
Faltenschlag, m., nabor.
Faltenweise, adv., naborice.
Faltenwurf, m., vidi Faltenschlag.
Falten ziehen, mrske uvlačiti, mrskati.
Faltenziehen, n., uvlačenje borica.
Faltice*, f. pl. (iskvar. nijemština), die Falten.
Faltig, adj., nabran, boran (Gj. P.).
Falzen, v. a. (tehn.), umbiegen, rubiti (Š.).
Falzhobel, m. (tehn.), blanja za ustruške (Š.).
Fama, boginja dobrog glasa (čuvidsko odijelo).
Familienwappen, n. (ist.), grb porodice (Š.).
Famis, pl., zlatom utkan svilen latak (Jac.).
Fanchon (izg.: fanšon), m., lak prevjes na glavu, francuski kroj (Jac.).
Fancy-Artikel, m. pl., pomodna roba (Jac.).
Fancynet, n., mreža od čitmi (Jac.); cf. Bobbinet.
Fang, m., nova vrsta tkanine.
Fangleibel, n., prslučić.
Fangschnur, f., gajtan za vezanje.
Fanjak, m., vrsta poculice (u Pokleka, okolica Žumberka).
Fanjela*, f., košulja od flanela, das Flanellhemd.
Fanon, m., dio papirnog svečanog odijela (Jac.).
Fantaisie nouvelle (izg.: fantezi nuvel), nova fantazija (moderna nošnja].
Fantasie, f., mašta, fantazija (A. H.).
Fantasiearbeit, f., maštovno djelo, fantazijska radnja (A. H.), fantastična radnja.
Fantasiewolle, f., vrsta vune za pletenje.
Farbbeschwerung, f., težina boje [kod svile]. Svila se prodaje obično po težini. no kad se oboji, onda velik dio te težine otpada na boju. Na to valja pri kupovanju paziti. Svila sa markom „D. M. C." čista je od hemičnih primjesa.
Farbe, f., šar, šara (Bos.), boja, kras, krasa; ima i druga frazeološka značenja: Farbe der Haut, brst; Farbe des Gesichts, pût, manja; rothe Farbe, crvenilo; gelbe Farbe, žutilo; blaue Farbe, modrilo; verschiedene Farbe, šara; die Schminkfarbe, ličilo, rumenilo.
Farbebrühe, f. (tehn.), mastilo (Š.).
Färbeholz, n., krasivno, mastivno drvo (F.), varzilo (Gj. P.).
Färbekunst, f., krasarstvo, mastionarstvo (F.).
Färbeläppchen, n., krpica za ličenje (A. H.).
Farbengebung, f., krasanje, šaranje (F.), bojenje, kolorit.
Farbenka, f., posuda za boju (H.).
Farbenkreisel, m. (fiz.), šarna vrtaljka (Š.).
Farbenlos, adj., bezbojan.
Farbenmesser, m., mastilomjer (Š.), krasomjer, šaromjer, mastomjer (F.).
Farbenreiber, m., trljač boje (Gj. P.), tarilac krasa (F.), trljač.
Farbenreich, adj., šaren, bujnih šara.
Farbenscheibe, f. (fiz.), šarni kotur (Š.).
Farbenspiel, n. (min.), prelijevanje masti (Š.), prelijevanje boja.
Farbenstein, m., kamen za trvenje boja (Gj. P.).
Farbenstellung, f., uregjenje šara, udešavanje šara, poredanje boja.
Farbenstift, m., pisaljka (komadić suhe boje) (Gj. P.).
Farbenton, m., sumjerje šara, masti (A. H.).
Farbenwandlung, f. (min.), prelijevanje masti (Š.); cf. Farbenspiel.
Farbenzeichnung, f., crtež u šarama.
Farbenzerstreuung, f., rasklad šara (F.).
Färber, m., krasilac, šarilac, mastilac (F.), bojadžija, farbar (iskvaren izraz njemački) (Gj. P.).
Farberde, f., rutka (F.).
Färberblumen, f. pl., vidi Flores buphthalmi.

Digitized by Google

Färberei, f., 1. [obrt], krasarstvo, mastilarstvo; 2. [zavod], mastilarnica.
Färberröthe, f. (Krapp), broć.
Farberske marame; u nje se žene umotaju, kad idu u polje. One su zagasito plave. (Posavina.)
Färbestoff, m., šarivo, krasivo, mastivo.
Färbeverfahren, n., postupak pri bojenju.
Färbezeug, n., krasilačka sprava, mastilačka sprava.
Färbholz, n., vidi Färbeholz.
Farbig, adj., našaran, nakrašen, manjast, naličen, šarovit.
Färbiger Piqué (ili Englischleder, n.), šaren piké ili engleska koža.
Farbiger Stern [in hellem Grund eingearbeitet], šarena zvijezda [izragjena na jasnu dnu].
Farblos, adj. (bot.), nemanjast (Š.), bezbojan.
Färbmittel, n., šarilo, krasilo, mastilo.
Färbung, f., krasanje, krašenje, šaranje, mašćenje, bojenje; beigemischte Färbung, prikrasak.
Farbwaaren, pl., boje (Gj. P.), šare.
Farcule*, das Schnupftuch, iskv. od talijanskoga fazzoletto.
Fardel, n., švapska mjera za sukno = 45 truba barhenta po 24 aršina (Jac.).
Faros, m., g. τὸ φᾶρος, plašt grčkog junaka. Bace na njega faros i hiton, nek se obuče. (Odiseja VI., 214.)
Fascia inversa, f. (u liječništvu), preobrnuti omot, mahrama; zavoj.
Faser, f. (bot.), vlakance (Š.), vlakno, žica, nit.
Fäserchen, n., žilica (Gj. P.), vlakance (F.).
Fasergewebe, n. (bot.), vlaknina (Š.).
Faserig, adj., vlaknat.
Faserstoff, m. (hem., z.), fibrin, vlaknivo (češki) (Š.).
Faserzelle, f., vlaknena (vlaknata) stanica.
Fashion (engl., izg. fäšen), m., moda, nošnja (Jac.).
Fashionable (izg.: fäšenäbl), adv., po modi, prema staležu (Jac.).
Fašćurica, f., mala daska, na kojoj se pere platno (u Braču) (Ak. rječn.).
Fašik, m., polica (H.).
Fathom (engl., izg.: fadhöm), n., nit za mjeru dužine.
Fatinica, f., krabuljno odijelo.
Fatsche, f., povoj, povojak.
Fatschen, v. a., poviti, povijati.
Fatschenband, n., vidi Fatsche.
Faufilieren (izg.: fofiliren), v. intr., šuvaliti da se ne vidi, šiti da se ne vidi, nevidljivo šiti (Dr. L.).
Faure-Manschetten (izg.: for-), f. pl., moderna orukvica s okruglim rubovima (kraći kroj nego obično).
Fäustling, m., batina, rukavica (Gj. P.).
Faust-Webe, f., njemačka vrsta tkanine.
Fauteuil (izg.: fōtölj), m., naslonjač, naslonjača, der Lehnstuhl.
Fauteuildeckchen, n., prostirač za naslonjaču.
Fauteuilschützer, m., vidi Fauteuildeckchen.
Faux-brillant (izg.: fobriljan), m., krivi alem, patvoreni alem (Jac.).
Faux-col (izg.: fokol), m., ogrlica na košulju za prikovčanje.
Faveurs (izg.: favör), pl., vrsta uzanih svilenih vrvci (Jac.).
Fay (izg.: fai), f., teška francuska svilena tkanina, izvorno flandrijska svila (nalik na Faille (Dr. L.).
Faye, f., vidi Fay (Dr. L.).
Fayence (izg.: fajāns), f., porculan (Gj. P.).
Fechthandschuhe, m. pl., moderne rukavice za sportske kostime.
Fechtmanschetten, f. pl., moderne taclije za sportske kostime.
Feder, f., pero, perje; [am Hute], pero, perjanica, perje [na šeširu] (Gj. P.).
Federbusch, m., perjanica [na šeširu] (Gj. P.).
Federchen, n., perce (A. H.), paperje (Gj. P.).
Federhut, m., šešir s perjem.
Federitte, f., jastučnica, (prva, u kojoj je perje).
Federkissen, n., jastuk s perjem (F.), uzglavnica s perjem.
Federn, pl., perje.
Federnborduren, f. pl., rubovi od perja (moderni nakit).
Federnelke, f., karanfil (nakit za šešire).
Federnfächer, m., lepeza od perja.
Federn schleissen, čijati perje.
Federn-Touffe (izg.: -tuf.), f., nakit od pera na ženskom šeširu; cf. Federbusch.
Federntuch, n., vidi Drap de plume.
Federstrauss, m., perjanica.
Federstutz, m., vidi Federbusch.
Federweiss, n., mastika.
Federzange (Pincette), f. (tehn.), šćepac, kliještice, procjepak, pinceta.
Federzirkel, m., šestilo na pero i poskok, pružno šestilo (Š.), opružno šestilo, opružni šestar.
Federzug, m., potez pera (F.).
Fee, f., vila, vila čarojica (krabuljno odijelo).
Fehe, f., krzno od pepeljkaste sibirske vjeverice.
Fehrückenpelz, m., krzno od vjeverice [sa legja]; treba za podstavu zimskog odijela.
Fehwammenpelz, m., bijelo krzno od vjeverice [sa trbuha i strana]; treba za podstavu zimskog odijela.
Fein, adj., fin, tanak, sitan.
Feine, f., vidi Feinheit.
Feinen, v. a., utančavati (Gj. P.).
Feinfädig, adj., tankovlas.
Feingespitzt, adj. (bot.), iglast, oštro šiljast.
Feingestrichelt, adj. (bot.), nacrtkan (Š.).
Feingold, n. (hem.), čisto i suho zlato (Š.).
Feinheit, f., finoća, tankoća, tankost, čistoća.

Digitized by Google

Feinheitsgrad, m., [der Leinwand], finoća (platna, niti).
Feinkratze, f., gargača (stroj za izragjivanje pamuka ili vune).
Feinsilber, n. (tehn.), čisto srebro (Š.).
Feinspinnen, n. (tehn.), cmiljenje (Š.).
Feinspinnmaschine, f. (Feinstuhl, m.), (tehn.), tankopreljka, cmiljilo (Š.).
Fela (vulg.), f., 1. vrst (Š.), vrsta; 2. uzorak (Hrv.).
Felbel, m., vrsta kadife, pola svila, pola vune, pola lanena pregja (Jac.).
Feld, n., 1. polje, njiva; 2. površina (A. H.).
Feldnelke, f., poljski karanfil (nakit za šešire).
Fell, n., koža, kožica, opna (A. H.), čapra.
Felleisen, n., torba, torbak, bisage (A. H.).
Fellhändler, m., krznar.
Fellpeluche-Teppich, m., ćilim od kadifastog krzna.
Fellwamms, n., kožušak (F.).
Femmel (ili Fimmel), m., vrsta konoplje s obospolnim cvjetićima, svako na drugoj stabljici.
Fensterbank, f. (Fensterbrett, n.), podoknica, potprozornica (vulg.), lištva.
Fensterbankdecke, f., pokrovac za podoknicu, za prozorsku policu.
Fensterbrett, n., vidi Fensterbank.
Fensterbrettdecke, f., vidi Fensterbankdecke.
Fensterbrüstung, f., prozorna potprsnica (F.).
Fensterdraperie, f., prevjesa za prozor.
Fensterkissen, n., jastučić u prozoru (F.).
Fensterkitt, m. (tehn.), staklarska zamaska (Š.), staklarski kit.
Fenster-Lambrequins (izg.: -lambrekän), pl., kratki gornji prevjesi za prozore.
Fensterpolster, n., prozornjak (jastuk).
Feradža*, f., ženski ogrtač, vidi feredža.
Ferachan-Teppich, m., ferahanski ćilim, vrsta persijskog ćilima.
Feraxolin, n., sredstvo za čišćenje mrlja iz sukna.
Fercati, v. a. (kajkavski naziv), jemčati, heften.
Feredža*, f., vidi feradža. Mati noći, al' dobro urani, | Pripe peču, ogrne feredžu, | A u ruku bijelu tojagu (Hör.).
Fereta, f. (od tal. ferretto), kao male gvozdene vile, što se drže u kosi, da se ne raspletu; vidi gabrla, subočka, ukosnica (Ak. rječn.).
Fergica*, f. (pokvaren njemački izraz „Vergissmeinnicht"), potočnica (nakit za šešire).
Fermene*, n., vidi Fermen.
Fermen*, m., neka muška kratka haljina bez rukava, eine Art männlicher Weste ohne Aermel. Mirko s njega snimi odijelo, | Dva fermena zlatom izvezena (Ak. rječn.).
Fermoir (izg.: fermoar), n., sveza na grioni ili gjerdanu.
Fernambuk, m. (Brasilienholz, n.), drvo smegje boje (raste u gradu Fernambuco i okolici). Boji se njime svila, pamuk i vuna na crveno (Jac.).
Ferrandin zove se izumitelj polusvilene tkanine „Ferrandine".
Ferrandine, f., polusvilena tkanina.
Ferronnière (izg.: feronjer), f., počelica od bisera i gjerdana za ženske (Jac.).
Ferruginös, adj., rgjaste boje (Jac,), kao željezo.
Ferse, f., 1. peta; 2. (r. r.), gewöhnliche Ferse, obična peta; Stufenferse, postepena peta; glattgestrickte Ferse, glatka peta.
Fertig, adj., spreman, opremljen, pripravan, gotov.
Fertigkeit, f., okretnost, hitrina, sposobnost, vještina, lakoća (Gj. P.), spretnost.
Fertuh, m., opregača; u kajk. krajevima vele i fertun, fertuš (u Českoj: fěrtoch), očevidno njem. Fürtuch.
Fertun, m. (Kapinci, Slav.), vidi fertuh.
Fertuš, vidi fertuh.
Fes*, m., turska crvena kapa, što i naš narod (muški i ženske) nosi ili samu ili ovitu koprenama ili čalmom. Oko fesa zamotao čalmu (Vuk). (Ak. rječn.)
Fesch gearbeitet, adj., ukusno ragjen.
Fesić, m., mali fes, kako ga djevojke nose. Kad te vidim u fesiću, | Čini mi se poletiću (Nar. pjes. muh.). Na glavi joj fesić i kitica (Vuk).
Fesić-medžidija*. Na Osmanu ljetna gjeisija, | Svilen jelek do svilena pasa, | A na glavi fesić-medžidija, | Ispod fesa perčin do pojasa. | Selam Halil barjaktaru dava (Hör.).
Fest, adj., čvrst, stalan, trajan (n. pr.: fester Preis, stalna cijena; fester Körper, jedro tijelo).
Fest, n., 1. der Feiertag, svetac, svečanik, svetak; 2. die Feier, svetkovina, slavnost, slava, svečanost; 3. der Schmaus, čast, gozba, veselje.
Festanliegend, adj. [n. pr.: eine Taille, ein Jäckchen, Kleid], životu priljubljen [ječerma, struk, haljina].
Feste Kettenhäkelei, f., čvrste žice na kuku.
Feste Kettenmaschen, f. pl., čvrste petljaste očice.
Feste Maschen, f. pl., čvrste očice.
Festfarbig, adj., stalne, trajne masti (A. H.).
Festigkeit, f., čvrstoća, jakost, čvrstina [n. pr.: vune].
Festkleid, n., stajaće ruho, odora (Gj. P.), stajaća, svečana oprava, odjeća (F.).
Feston, m., 1. gobinja; 2. nakit odijela ili dr. za svečanosti (Dr. L.).
Festonnieren, v. a., nakititi, okititi, naresiti cvijećem.
Festonniert, adj., okićen, opšiven.
Fett, adj., mastan, debeo, tučan.
Fettglanz, m. (min.), masna svjetlost (Š.), maslenost, mastan sjaj.
Fetzen, m., krpa, dronjak (A. H.).

Digitized by Google

Feuervergoldung, f. (tehn.), zlaćenje, pozlaćivanje ognjem (Š.).
Feuerblende, f., zaslonac.
Feuerfarbig, adj., ognjan.
Feuerroth, adj., crven kao vatra.
Feuerzange, f., maše, mašice, kuhinjska kliješta (F.).
Fez, m., vidi fes. Ime je od grada Fez, gdje su se fesovi najprije gradili. Ta je nošnja uvedena godine 1826. kao vojnička nošnja u Turskoj.
Fi, subst. indecl. (od tal. filo), konac (Kotari). Predi, predi. moja kći, | Tanju žicu neg' je fi, | Udaću te gdje ćeš ti (Nar. pj.).
Fiakerdecke, f., pokrivalo za kočije.
Fibre chamois (izg.: fibr šamoa), f., tkanina za podstave od vlakanaca, der Faserstoff.
Fibrin, n. (hem.), vlaknivo, fibrin, der Faserstoff (Š.).
Ficelle (izg. fisel), f., gajtan.
Ficellieren, v. a., nitima omotavati (Jac.).
Fichtennadel-Extract, m., mirisnina od četine omorikove (za džepne rupce).
Fichu (izg.: fišü), m., 1. trouglast ženski čipkani ovratnik (A. H.); 2. nakit za tijelo, struk.
Ficus indica, f., biljka u istočnoj Indiji, od koje se dobiva kaučuk.
Fićurice, f. pl. (Slav.), narodni uzorak od trešanja, ein Kirschenmuster.
Fiesole, moderni pleter za šešire gospogja.
Figaroartig, adj., u obliku figara (n. pr.: doramak).
Figaro-Jäckchen, n., figaro-haljetak.
Figaro-Kragen, m., figaro-ogrlica za gospodu u velikim previjenim rogljevima.
Figur (Zeichnung), f., prilika; Figuren des Wappens (Wappenbilder), likovi grba (Š.).
Figura, f. (stil.), prilika, stas, struk (Š.).
Figuraler Madrasvorhang, zastor sa slikama.
Figurenzeichnung, f. (graf.), slikanje prilika (Š.).
Figurati, v.a., urijesiti. U vojvotkinje Jelene Sandaljevice bijaše kontuš „zlatom figuran" u hercega Stjepana plašt „zlatom figuran" (T.).
Figurennummer, f., broj slike (n. pr.: u pomodnom listu).
Filage (izg.: filaž), f., pregja.
Fil à dentelle (izg.: fil a dantel), D. M. C., ili Spitzenzwirn, konac za čikme ili čipke (u klupkima i na mosurima s brojevima 50 do 200).
Fil à dentelle D. M. C. Nr. 25—80, nît za sasvijem tanano platno.
Filament, n., das Fadenwerk in Pflanzen, vlakna u biljkama (Jac.).
Filanderie, f., predionica svile.
Filantorie, f., die Seidenmühle.
Fil à pointer (izg.: fil a poēnté) D. M. C. Nr. 30, nît za rad na Java-kanafasu i končanom kanafasu i na holbeinskom platnu.
Filara, f., vidi crevlja.
Filare, f. pl., die Stiefletten (Š.).
Filatrie (izg. filatri), f., polusvileni latak (Jac.).
Filature (izg.: filatüre), f., pregja, predenje.
Fil d'Alsace D. M. C. Nr. 20—100, nît za sasvijem tanano platno.
Fil d'essor (izg.: fil desor), m., novi latak za bluze. To je sjajna svila, koja se dobro pere, a ima je u svim duginim šarama, kako pomodni listovi kažu. Vrlo je to lagan latak, koji lijepo hladi. Vrlo se rado nosi, fildesorbluza je sada: „le dernier cri du chic", t. j. pošljednji povik mode.
Fildkos, f. (fil d'Écosse), pregja pola lana, pola pamuka.
Filé d'or, f. (tehn.), zlatna žica, zlacrtak, tanan pis (Š).
Filetarbeit, f., mrežotinja, sitkovanje ili mreškanje (A. H.).
Filetguipure, f., mreškana ili sitkovana svilena čitma.
Filet-Richelieu, n., vez na mrežama (francuska mreškana čitma).
Filetseide, f., sviletina za mreškanje (A. H.).
Fil floche (izg.: fil floš), f., nesukana svila za vezove.
Filiförmig, adj., nalik na niti, na konce.
Filieren, v.a., zwirnen, sukati [svilu od upredenih žica].
Filiert, adj., kao mreža upreden (Jac.).
Filigran, n., posao za oka (A. H.), posao od žice (Gj. P.), čipkanje [zlatom i t. d.].
Filigrana*, f., nakit na ukošnjaku Hercegovke. Njom je okićena jabučica, a dvojaka je: ili je spletena od sitne zasukane žice (filum), ili je sastavljena od sitnih, u ugljenom prašku splavljenih srebrnih zrnaca. Obje ove tehnike poznavali su Slovjeni već u davnini, taj je nakit tradicija kroz 800 godina skoro u nepromijenjenom obliku do danas sačuvala zajedno sa ukošnjacima, upletnjacima uopće.
Filigranarbeit, f. [Silber-, Goldfiligran], čipkanje [srebrom, zlatom].
Filigranisieren, v. a., izragjivati fini rad srebrnom ili zlaćenom žicom (Jac.).
Filigranpapier, n., fini papir sa urnecima, sa mrežama (Dr. L.).
Filin (izg.: filän), n., tkivo od češljane vune; zove se i Orleans-Sarsche (Dr. L.).
Fillingmaschine, f., sprava za priregjivanje svile, kada je valja rezati u odregjene duljine konaca (Dr. L.).
Filipinske čarape*, bosanska nošnja za praznike (nose žene).
Filjev, adj., von Elfenbein. Kamo li ti dvi zmajeve glave, | I u svakoj dva filjeva zuba. (Ak. rječn.)
Filoche (izg.: filoš), f., svileni ili laneni latak (Jac.), filoš.
Filochiert, adj., utkan poput filoša (Jac.).
Filoflosseseide, f., svila stalne boje [s markom zemaljske kruglje]; treba za vezenje na suknu i platnu, ne gubi šare u pranju.
Filoselle (izg.: filosel), f., svilušana.

Digitized by Google

Filoš, m., vrsta platnenine ili svilenine (A. H.). Vidi filoche.

Fils pour gants (izg.: fil pur gan), pl., rukavičarske niti, das Handschuhgarn.

Filtrierapparat, m., sprava za filtrovanje.

Filure (izg.: filür), f., upredena žica (Jac.).

Filz, m., pust, pustina, klobučina, jarina (Bos.).

Filzarbeit, f., valjanje dlake.

Filzartig, adj., kao pust, jarina, klobučina (Jac.), jarinast.

Filzdecke, f., pustina, pustenjak, pokrovac od jarine.

Filzen, v. a., valjati; v. r., zamršiti se, zaplesti se (F.).

Filz-Echarpe-Hut, m., šešir; tulac u štilu Louis XVI., vrlo koketna nošnja. Obnovila se u sezoni 1899.

Filzgewebe, n., pustenina, jarinasto tkanje.

Filzig, adj., pusten, pustenast, jarinast.

Filzlaus, f., osmeronožica, rolac (F.).

Filzmacher, m., pustar, jarinar.

Filzschuh, m., pustena cipela (A. H.), jarinasta cipela.

Filzsocke, f., pustena natikača (A. H.), jarinasta natikača.

Filzsohle, f., gjon od pusti, od jarine.

Fimmel, m., ženska konoplja (dozrije za 4 do 6 sedmica prije nego muška [Hempin], pa se prije i trga); vidi Femmel.

Fin, adj., 1. tanak; 2. elegantan; 3. lijep; 4. čist [u zlatu i srebru].

Finčikast, adj., herzig, nett.

Findelj*, m., od lana i konca udešen nakit za žene i djevojke (u okolici Banjeluke). Findelj nalik je na češalj i nosi se u pola glave, ana njemu je ukusno namještena lijepo vezena „rida“ i „roščići“, „pule“ i „zlaćen novac“. Vidi rida, riščići i pule.

„Fin-de-siècle“-Kleid, n., zove se haljina skrojena u secesionističkom štilu, urešena šeputima, volanima i rozama, a sve serpentinski prišivano u duljinu i u duge zavoje i zavojice.

Finester, m., prostija vrsta svile (Jac.).

Finette (izg.: finet), f., pamučna laka francuska tkanina.

Finger, m., prst (Gj. P.).

Fingerbreit, adj., s prsta širok (Gj. P.).

Fingerdick, adj., debeo kao prst (Gj. P.).

Fingerfertigkeit, f., vješta ruka (Gj. P.), spretni prsti.

Fingerhut, m., naprsnjak (A. H.), naprstak.

Finisch-Nansen, m., vrsta tkanine [finske].

Finoća, f., osobina onoga, što je fino, ili onoga, koji je fin. Švedska se vuna s finoćom ingleskoj vuni ukloniti ne će. (Ak. rječn.)

Finofesak, m., feinere Fesmütze (Vuk). Na glavi joj fesak finofesak (Ak. rječn.).

Finofesić*, m., malen fini fesić za bosanske djevojke.

Fiocchi (izg.: fioki), pl., kite konjima na glavu (Jac.).

Fioka, f., šeput, die Masche, der Maschenaufputz (u hrv. Primorju); cf. kurdela.

Fiolice, f. pl., narodni uzorak za vezenje u gornjoj Hrvatskoj.

Fiolična boja vele seljanke u Posavini mjesto ljubičasta. Za što, i same ne umiju reći (Jag.).

Fioraja, f., cvjetarica; cf. Blumenmädchencostüme.

Fior di Francia (izg.: fior di franča), m., brošírani atlas iz Italije (Jac.).

Fiorituren, f. pl., nakit od cvijeća, cvatnja, ucvast.

Firalčice*, f., cipelice.

Firale, f. pl. 1. (u Boci), jemenje, cipele; 2. žute čizme, što ih muslomanci i muslomanke navlače preko obuće, kad izlaze iz kuće (Bos.).

Fireati, v. a., zbaždati, prikopčiti, heften.

Firgate, f., vrsta čipki (Bos.).

Firlefanz, m. (Firlefanzerei, f.), trice (Gj. P.), budalaština, besposlice, andara mandara.

Firoš, m., der Einsatz (Otok).

Firošanka, f., bilješkana košulja (ako je umjesto čipaka umetnuta čipka „eklana“ ili kupovna „šlinga“ (Ak. zbor.).

Fischbach Friedrich, „Album für Stickerei“, zbirka uzoraka za vezenje.

Fischbein, n., 1. [schwarzes], kitova us, podapenka; 2. [weisses], šipovina (A. H.).

Fischbeinreisserei, f., tvornica kitovih usi, podapenki. Tvore se od gornje čeljusti kita, a najbolje su tvornice u Hamburgu, Bremenu, Amsterdamu, Berlinu i Kopenhagenu (Jac.).

Fischgrätchenstich, m., rebarca; zove se i Grätchenstich ili Grätenstichlitze, vrvčica s rebarcima.

Fischleim, m. (tehn.), svitci (Š.).

Fisellieren, v. a., uzicom obmotavati (Jac.).

Fisetholz, m., das Gelbholz, žuto braziljsko drvo za bojenje.

Fistan*, m., neko žensko odijelo, suknja, eine Art Frauenrock. Jedne noge, a dvoje papuče, | Jedno telo, tri zlatna fistana (Vuk). Ime dolazi od riječi „fustanja“, kojom se u srednjem vijeku označivala vrsta pamučne tkanine, koja se u velikoj množini uvažala iz Italije preko Dubrovnika u Bosnu (T.). U Bosni se i danas tako nazivaju suknje.

Fistanast*, adj., kao suknja.

Fišečnica, f., vidi fišeklje (Ak. rječn.).

Fišek*, m., spravan prah i olovo za napunjanje puške i obavit (obično) hartijom poput valjka (Ak. rječn.).

Fišek-ćese, f. pl., vidi fišeklije (Ak. rječn.).

Fišekli, adj. indecl., dütenförmig.

Fišeklije (ćese), f. pl., ćese, što vise o pasu, u kojima naš narod nosi fišeke.

Fišekluk*, m., ćesa, u kojoj se nose fišeci, die Patrontasche (Vuk) (Ak. rječn.).

Fišfirić (fićfirić), m., lakouman mladić, kicoš. Udala se ofrkuša za fićfirića, da vidiš života (Ak. rječn.).

Digitized by Google

Fišpan, m., babica, kitova us, das Fischbein (Ak. rječn.).
Fitiljača, f., debela ponjava.
Fitiljarice, f. pl., debeljarice.
Fitiljati, v. a., vrsta narodnog rada (Slav.).
Fitze, f., pasmanjača, njemačka mjera za pregju (20 Umgänge des Fadens um die Weife beim Leinengarn, 80 Umgänge beim Baumwollgarn). (Jac.)
Fitzruthe, f. (tehn., tk.), uzlenjača (Š.).
Fitzstab, m., stan. Štapići se pri tkanju upotrebljavaju, po dva, ako je prostija, po četiri, ako je finija tkanina, za to da se krajevi potrganih žica lakše nagju i sastave kako valja.
Five o'clock teas costum, haljina za čaj u pet sati (engleska moda).
Fix-Huthalter, m., spravica, koja podržaje šešir, da ne odleti (praktičnija nego igle, koje se ubadaju u šešir).
Fizer, m., kao nakit na čelu (što ga žene nose), das Visier (Ak. rječn.).
Flach, adj., plosnat.
Flachdraht, m. (tehn.), plosnata žica (Š.).
Flächeninhalt (Flächenraum), m., zapremina; (mat.), prostranost plohe (Š.).
Flächenmass, n., mjera površine, mjera ploha, plošna mjera (Š.).
Flächenmessung, f. (mat.), mjerenje, mjeračina ploha (Š.).
Flächenraum, m., vidi Flächeninhalt.
Flächenwinkel, m. (mat.), kut-plošnik (Š.).
Flachs, m., lan, predivo (Gj. P.).
Flachsabfall, m., puzderje (češki: pazdeří), pozder.
Flachsbereitungsanstalt, f. (tehn.), redionica lana (Š.).
Flachsbau, m., lanarstvo (Š.).
Flachsbauer, m., lanar.
Flachsbläuel, m., maljica.
Flachsbreche, f., trlica.
Flachs brechen, v. a., trti lan.
Flachsbrechen, n., trenje, nabijanje lana.
Flachsbrecher, m., tarilac, nabijač.
Flachsbrecherin, f., tarilja, trljarica, nabijalja.
Flachsbündel, n., povjesmo.
Flachsdarre, f., pušnica lana.
Flache Seide, f., pružena, nefrkana svila (A. H.).
Flachsfaser, f., žila u konoplje.
Flachsfeld, n., lanište.
Flachsgarn, n. (tehn., merk.), lanena pregja (Š.).
Flachsgarnspinnerei, f. (meh.), predionica lana (Š.).
Flachsgewinnung, f., proizvagjanje lana.
Flachshaar, n., 1. vlakno; 2. plava kosa.
Flachshändler, m., lanar.
Flachshechel, f., peranica, ogrebla, tarak.
Flachsraufe, f., vidi Flachshechel.
Flachsröste, f., močenje, kiselenje lana.
Flachsrösthaus, n., močionica.
Flachssame, m., laneno sjeme.
Flachsschwinge, f., trlica, mahaljka.
Flachsseide, f., predence, vilina kosa.
Flachsspinnerei, f., 1. predivo od lana; 2. predionica, predilište [lana].
Flachsspinnmaschine, f., stroj za predenje lana.
Flajbas, m., der Bleistift.
Flake, f. pl., rublje (Slav.).
Flammenroth, adj. (bot.), plamenit (Š.).
Flammenstich, m., plamenac [vez].
Flammé-Wolltuch, m., lijepo zimsko sukno za ženske haljine (90 *cm* široko; sasvijem nov proizvod od god. 1899.).
Flandrische oder belgische Leinwand, flandrijsko ili belgijsko platno (vrlo lijepa vrsta).
Flanelar, m., čovjek, koji napravlja flanel (Ak. rječn.).
Flanell, m., flanel, flaner vunovac (A. H.). Flanel je tkanina izmiješana od vune i pamuka.
Flanellette, f., lagana vrsta flanela.
Flanellin-carreaux (izg.: flanelen karō), m., iskockani flanel.
Flaschenkorb, m., kotarica za staklenke (vez).
Flattergras, n., gospina trava (nakit za šešire); vidi Zittergras.
Flatterhalsbinde, f., slabi svezani ovratnik.
Flaum, m., pahulj, pahuljice, paperje, mašak, malje (nakit za ženske šešire).
Flaumhaar, n., mah, mašak, malje (Š.).
Flaumpaletten, f. pl., francuski nakit za ženske šešire, načinjen od perja.
Flaus, m., dugokosa debela vunena tkanina za zimske haljine.
Flausch, m., pram, pramen, doroc, gunj (Gj. P.).
Flausrock, m., 1. debeli vuneni muški kaput za zimu; 2. gunj (Gj. P.).
Flavescent, adj., žućkasto osjenjen (Jac.).
Flavet, n., tanki glatki francuski vuneni latak (Jac.).
Flavid, adj., žućkast (Jac.).
Flechte, f., 1. vitica; 2. [aus Ruthen], pleter.
Flechten, v. a., plesti, viti, uplesti (A. H.).
Flechterzeugung, f., pletarstvo.
Flechtgras, n., pirika.
Flechtkorb, m., košara.
Flechtschiene, f., pletnica.
Flechtschlag, m., pleterasta čipka (Klöppelei).
Flechtstich, m., pleteni zadiljaj, ispleteni zadiljaj. Ima ih više vrsta: obični, pleteni zadiljaj na iglu, španjolski pleteni zadiljaj na iglu, starogrčki pleteni zadiljaj na iglu i isprepleteni zadiljaj na kuku i to kosi tuneški.
Flechtwerk, n. (tehn.), ljesa (Š.), pleter.
Fleck, m., 1. pjega; 2. komad, dio; 3. krpa, krpatak, zakrpa; 4. mjesto; 5. kecelja, pregača (Gj. P.).
Flecken, v. a., umrljati, uprljati, krpiti, zakrpiti; v. intr.: prljati se, mrljati se (Gj. P.).

Digitized by Google

Fleckeinziehen, n., vrpanje krpice.
Fleckig, adj., pjegav, zamrljan, uprljan, omrljan, zamazan, prljav, muzgav, kaljav, brljav (Slav.), peksinav*, peksinast* (Bos.).
Fleckkugel, f., sapun za mrlje vaditi (Jac.), vadi-muzga (F.).
Fleckleder, n., gjon, koža za gjon.
Fleck mit Ueberwindlingnaht, krpa s ivicom.
Fledermaus, f., šišmiš (slijepi miš, netopir) (krabuljno odijelo).
Fleecy Hosiery (izg.: flisi), podstavljeni latak za čarape (Jac.).
Fleischfarbe, f., putena mast (A. H.).
Flekta, f., čim je pokrivena postelja (pokrivač i plahta) (u Dubrovniku). (Ak. rječn.)
Flickarbeit, f., krparija, krpež (A. H.).
Flickarbeiterin, f., krparica, krpežarica.
Flicken, v. a., krpati, zakrpati, pokrpati, okrpati, petnjati.
Flicker, m., krpač, krpilac, krpar.
Flickerbeutel, m., kesa za krpljenje (vezom okićena).
Flickerei, f., krparija, krpež, okrp.
Flickerin, f., krparica.
Flickerlohn, m., krparina.
Flicklappen, m., zakrpa, prikrpina.
Flickloch, n., dira (Vuk).
Flickwerk, n., krparija, krpež, petnjavica (Gj. P.).
Fliegenschützer, m., čuvar od muha (izvezena mošnja oko onoga, što se želi očuvati).
Fliegennetz, n., pokrivalo na konja protiv muha.
Fliess, n., runo (Gj. P.), čuperak, pramen vune.
Fliesspapier, n., bugačica (F.), pritiskalo, posušilo, upojka.
Flimmern, v. intr., cakliti se, trepteti, svijetliti se (Gj. P.), treptjeti.
Flink, adj., lak, lagan, brz, hitar, spretan (Gj. P.)
Flinkern, v. intr., cakliti se, trepteti (Gj. P.), blistati se, treptjeti.
Flinse, f., ploča (Gj. P.).
Flitterflügel, m., krilo s grmljelicama kao nakit za ženske šešire.
Flitterglanz, m., lažni sjaj.
Flittergold, n., šik, žik, kozar, varak (Š.).
Flittergolden, adj., šikosan.
Flitterhaube, f., varakli-kapa.
Flitterkopftheil, m., oglavnica od gjemrlica.
Flittermasche, f., šeput s titrenkama.
Flitterputz, m., cifrašćak, svjetlučići, grmljelice.
Flittersilber, n., srebrna šljoka.
Flitterstaat, m., lažni ures, lažni sjaj (F.).
Flitterstickerin, f., vezilja gjingjuhama i grmljelicama.
Flitterwerk, n., vidi Flitterstaat.
Flöckchen, n., pram, pramičak, pramen, kunadra (Gj. P.).
Flocke, f., pahuljica (Š.), kunadra.
Flocken, v. a., kunadrati (Gj. P.).
Flockenblume, f., crven različak (nakit za šešire).
Flockig, adj. (bot.), pahuljav (Š.).
Flockseide, f. (tehn.), svilušina (Š.), kentenar (Gj. P.).
Floconné, m., mekana, pahuljasta, debela tkanina (za zimske haljine).
Flor, m., vidi Pol.
Florbinde, f., poša, veo (F.).
Florence (izg.: florans), f., vrsta tafeta.
Florentiner Geflecht, florentinski pleter za šešire.
Florentiner Stich, florentinski zaigljaj.
Florentiner Taffet, florentinska polusvila (bolja vrsta nego Futtertaffet).
Florentinische Edeldame [aus dem sechzehnten Jahrhundert], florentinska plemkinja [iz 16. stoljeća] (krabuljno odijelo).
Florentinski zadiljaj, vidi Florentinerstich.
Flores buphthalmi, die Färberblumen, bojarsko cvijeće (Jac.).
Flores Carthami, vidi Saflor.
Floret, n., sviletina.
Florets, pl., sjajne, crtarijama urešene engleske tkanine (Dr. L.).
Floretseide, f. (tehn.). svilušina (Š.), kentenar (Gj. P.).
Florett, vidi Floret.
Florettes, pl., francusko platno (Dr. L.).
Flor-Halbhandschuhe, pl., polurukavice od flora.
Florida, m., tkanina za uloške u rubače; florida je neka vrsta sustrimka.
Floridawasser, n., mirisna voda za lice.
Florschleier, m., vadželj, veo.
Florseide, f., kentenar (Gj. P.).
Florstrümpfe, pl., čarape za korotu.
Flügelförmig, adj. (bot.), krilast (Š.).
Fluorkalium, n. (hem.), lužiko-jediš, fluoriš (Š.).
Fob (engl.), kratica za pošiljanje robe, znači: „free on board", t. j. frei an Bord (Dr. L.).
Fohlenleder, n., koža za rukavice, koža ždrebeća.
Foncé, m., dunkle Farbe, mrka boja.
Fond, m., 1. zove se jednobojna površina tkanine, ako na njoj ima raznobojnih uzoraka; 2. (tehn., tk.), dno (Š.).
Fond d'or (izg.: fondor), m., brokat sa zlatom (Dr. L.).
Fontange (izg.: fontanž), f., 1. vrvca na kapi; 2. vrsta visokog nakita na glavu (Jac.).
Fool caps (engl., izg.: ful käps), pl., kapice za budale (Dr. L.).
Forintača, f., vrsta narodnog motiva za vez (iz tekst. zbirke za umjetnost i obrt, zagreb. muzej obrt. škole).
Form, f., 1. oblik, lik; 2. kalup, tvorilo (Š.), lice, obrazac (A. H.).

Digitized by Google

Formen, v. a., uobličiti, udesiti, dati oblik (A. H.).
Formenschneider, m., drvorezac (Š.).
Formete, f., široke bore (Bos.).
Formieren, v. a., 1. (fil.) (bilden), tvoriti; 2. (abformen für den Guss), kalupiti (Š.).
Forsch (fesch) angekleidet, adj., ukusno obučen (moderni krojački izraz).
Fortuna-Cheviot, m., fortuna-ševiot, vrlo dobra vrsta latka za zimske ženske haljine. (Moda od g. 1900., diagonalno izragjeno tkivo, širina 115 *cm*).
Fortwirken, v. a., neprestano tkati (Š.).
Fostikbaum, m., drvo, koje daje žutu boju.
Fougère (izg.: fužér), f., vunena francuska tkanina.
Foulard (izg.: fular), m., laka providna svila (Š.).
Foulardin (izg.: fularden), m., svilenina.
Foulard rosier (izg.: fular rozje), m., fini svileni latak za ženske haljine, nalik na grenadine. Ivice latka izragjene su sindžircem, a u svakom zupcu ima ružičast pupoljak.
Foulardtuch, n., indijski utlačeni svioni latak, naročito svileni rubac (A. H.).
Foulatin (izg.: fulaten), m., tkanina za podstavljanje haljina (vrlo jeftina).
Foulé (izg.: fulé), m., čista vunena francuska tkanina.
Foulé-Kammgarn, n., česana pregja „fulé".
Frac (izg.: frak), m., der Frack, frak.
Fracht, f. (merk.), 1. [-gut], tovar; 2. [-lohn], vozarina (Š.).
Frachtbrief, m. (merk.), tovarnica, tovarni list (Š.).
Frachtgut, n. (merk.), tovar (Š.).
Frachtlohn, m., vozarina.
Frachtpost, f. (merk.), tovarna pošta (Š.).
Frachtspesen, pl. (merk.), vozni trošak (Š.).
Frachtstück, n. (merk.), tovarak (Š.).
Frackschösserl, n., nakit na polegjini pasa.
Fraise (izg.: fräz), f., ogrlica naborana (Jac.).
Fraisette, f., mala ogrlica (Jac.).
Frak, m., frc. frac, [francusko, evropsko] muško gornje odijelo s kratkijem i uskijem legjima, što se nosi pri svečanijem prigodama, negda modro, sad crno, a u najnovije vrijeme (opet modro) i skerletno (Ak. rječn.).
Franceski, adj., französisch, vidi francuski.
Francuski, adj., französisch (n. pr.: kroj, latak, urnek, roba i t. d.).
Franga*-Kragen, m., ogrlica prišivena na košulji.
Franke, „Neue Stickereimonogramme", „Rondomonogramme für Stickereizwecke" (Zürich 1891), zbirke veza za imenoznake.
„Frankreich" ili „La France" je krabuljno odijelo, nalik na elsaško narodno odijelo, samo je suknja isprutana, a povrh nje ima kao tunika. Prsluk vrlo duboko izrezan, a na glavi koketna kapica.
Franse, f. (bot.), podresa, potkita (Š.). Njezine vrste: Franse mit Bällchen, resa sa bubuljicama; Franse mit Soutachenbändchen, resa sa sutašom; Fransenabschluss, okrajak sa resom; Knüpffranse, rojta sa resom; Franse mit Mosaikbändchen, resa sa vrvčicom od mosaika; genetzte Franse, mrežkana resa; Franse mit verkehrtem Grundmuster, resa sa izvraćenim uzorkom; mit Schnurquästchen, sa resom od gajtana; mit Muschelknoten, sa školjkastim čvorom; Doppelfranse, dvostruka resa; Franse mit drei Büschelreihen, sa tri reda resica; mit eingearbeiteter Ecke, sa uragjenim uglom.
Fransenarbeit, f., uzličanje.
Fransenartig, adj., poput rese, resice, rojte; resast.
Fransenmacherin, f., resarica (A. H.).
Fransig, adj., resast.
„Franz Carl"-Kragen, m., ovratnik sa poklopljenim šiljevima.
Franz-plava, adj. (njem.), ljubičasta šara (Hrv.).
Franzenthaler Baumwolle, pamuk iz Franzenthala (nosi ime od fabrike). To je četveronitka u brojevima 6—60.
„Franz Josef"-Kragen, m., ovratnik nalik na „Schiller"; vidi Schiller.
Französische Bäuerin aus Elven (Morbihan), francuska seljakinja iz Elvena (krabuljno odijelo).
Französische Binde, francuska povezulja.
Französische Doppelnaht, francuski dvošav. Treba najviše za lake tkanine, gdje drugi šav ne može toliko da valja.
Französische Herrenhose, vidi deutsche Herrenhose.
Französischer Möbelgranité, francuska tkanina za namještaje.
Französisches Strickgarn, francuski konac za pletenje.
Französische Zwirne, francuski konci. Veoma su tanani, čvrsti i lijepi.
Franz Richter, slikar za uzorke na gobelinskim ćilimima.
Franz Wagener, Leipzig, Verlag der „Lehrbücher der Handarbeit" (6 Bände).
Frăpân, adj. [o tkanju, odijelu], od tal. frapparе, nakićen, prišivenijem, šarovitijem komadićima tkanja (Ak. rječn.).
Fraska, f., ruga, bora, mrska, vraska, die Falte (Ak. rječn.).
Fraskanje, n., das Falten (Ak. rječn.).
Fraskati, v. a., falten (Ak. rječn.),
Fratun, m., nekakva obuća (nose je fratri male braće), klopac (Ak. rječn.).
Fraueneis, n. (min.), sljuda (Š.).
„Frauenfleiss", Handarbeitenblatt für die Familie, list za ženske ručne radove sa slikama (izlazi mjesečno u Beču; urednik Oskar Lechner).
Frazada, f., muški kaput u Meksiku (Jac.).
Frčak, m. (tehn.), der Nocken (Š.).

Digitized by Google

Frčakli, adj. indecl., gizdav, nakićen (Ak. rječn.).
Freihandzeichnen, v. a., prostom rukom crtati (A. H.).
Freihandzeichnen, n., prostoruko crtanje.
Freihandzeichnung, f., prostoruki crtež (Š.).
Frembak*, m., die Masche.
Frengija, f., sastavni šav (H.).
Fresons, pl., male zavojice, koje se pričvrste kao nakit na žensku frizuru, na kićeno očešljanu kosu (Dr. L.).
Freudenthaler Handtücher, freudenthalski peškiri od lanenog krepa, sa okrajcima od kanave.
Freudenthaler Leinwand, freudenthalsko platno.
Frictiona-tjeraljka, f., to je gornja tjeraljka kod Singerovog šivaćeg stroja.
Frida Lipperheide, „Muster altitalienischer Leinenstickerei (1880—83, 2 Hefte), zbirka starotalijanskih urneka.
Fries, m., vunena tkanina (malo strižena i valjana i slabo [locker] tkana).
Friesin, f., Frižanka (krabuljno odijelo).
Frigijska kapica obuhvata glavu a naprijed je preklopljena na čelo. (Znak slobode u francuskoj revoluciji.) (Jac.)
Friquetschleier, m., friket-velo.
Friseur, m., kudravičar (Š.).
Frisiermantel, m., zorkulja (Cvet.).
Frisoletband, n., das Flockseidenband, vrvca od prostije svile (Jac.); zove se i Friso.
Frison, m., rudasti vuneni latak (Jac.).
Frisur, f., namještena kosa, nakudravljena kosa (Š.).
Frivolitäten, f. pl., frivoliteti, cifrarije.
Frivolitätenarbeit, f., sitničarski posao (rad), sitničarija (A. H.).
Frivolitätengarn, n., konac za frivolitetski posao.
Frivolitätenschiffchen, n., mreškana lagjica (A. H.).
Frivolitetski rad, die Frivolitätenarbeit. Mogu se izragjivati zvjezdice i čitme i urneci.
Frivolitetski uzao (uzlanje); za svaki treba da se izradi jedan oplitanac ozgor dolje, a jedan ozdô gore (P. m.).
Frka, f., der Schnörkel.
Frkanac, m., osnovni pamuk (Hrv.).
Frkana svila, gedrehte Seide.
Frke*, das Ranftl [am Strumpfe] (Sanski most).
Frngjica, f., zafrčak, kovrčak.
Frnjoka, f., vidi frka.
Frock-coat, haljina engleskog kroja.
Fröhlich, „Neue farbige Kreuzstichmuster", „Neue Borden", Muster für Stickerei und Weberei (Berlin 1887), zbirke urneka za vezenje i tkanje.
„Fröhliche Kinder" (vesela djeca), poznato ime gobelinskog urneka.
Frontal, n., vrsta počelice (Jac.).
Frontale, n., 1. oltarnik; 2. nakit na čelo (Jac.).
Frontalien, pl., prevjesa na glavni oltar (Jac.).
Froschgrün, n., žablje zelenilo (boja modernih cipela za gospogje).
Frottieren, v. a., trljati, trti (Š.).
Frottierhandtuch, n., ručnik za otiranje, za trvenje.
Frottier-Kräuselstoff, m., kudrava tkanina za trvenje tijela.
Frottiermantel, m., kaput za trvenje poslije kupanja.
Frottoir (izg.: frotoar), m., krpa za trljanje, ribanje, čišćenje (Jac.).
Frou-Frou-Crêpe (izg.: frufru krep), m., krep za lake, ljetne ženske šešire (n. pr.: Frou-Frou-Crêpe de Chine).
Frou-Frou-Toilette (izg.: fru-fru toalet), f., moderne haljine od gaza.
Fröblove škole radovi, Fröbl's Handarbeiten (Flechtereien etc.).
Früchtenmuster, n., uzorak voća u tkaninama.
Fruchtstiel, m. (bot.), stapka (Š.), peteljka.
Frühling, m., proljeće (krabuljno odijelo).
Frühlingsgrün, n., proljetno zelenilo, zelenilo proljeća, mlado zelenilo, mlada zelen.
Fuchs, m. (Fuchsblau, n.), lisica, fino, umjetnički načinjeno krzno za nakit ženskih haljina i odijela gornjeg.
Fuchsig, adj., rigj, alatast, rigjast (F.).
Fuchsin, n., anilinsko crvenilo, nalik na cvijet fuksije.
Fuchsroth, adj. (bot.), rigj (Š.).
Fučija, f., dugo barilo (drvena posuda za vodu) (H.).
Fuksija, f., nakit za šešire.
Ful*, m., klupko vune, ein Knäuel Wolle, (iskvareno od njemačkog Wolle).
„Full dress", potpuno obučena, za ulicu odjevena.
Füllmuster, n., uzorak za popunjivanje, popuna.
Füllstich, m. [in wagrechten Reihen], ispunjavanje [u pravim nizovima]; Füllstich in verschrägten Stichen, ispunjavanje u kosim nizovina; doppelter Füllstich, dvostruko ispunjavanje; Füllstich mit russischem Stich, ispunjavanje ruskim zaigljajem; mit zwei Garnnummern, sa dvije različite niti.
Funcara, f., tkanina od najlošije kućine, koja ispod klupe pada (Kapinci, Slav.).
Funduklija-dukat*, m., ženski nakit (nosi se nasred gjerdana od bisera i dukata). Treći gjerdan žutijeh dukata. | Taj je gjerdan nisko otpustila, | Taj je gjerdan prešô preko pâsa, | Nasred toga dukat funduklija (Hör.).
Fünfblatt, n. (arhit.), petolist (Š.).
Fünfeck, n. (mat.), petoronuglac (Š.), peterougaonik, peterokut.
Fünffacher Kragen, muška ogrlica od peterostrukoga latka. Isto se tako grade i taclije.
Fünfflächig, adj. (min.), peteroploh (Š.).
Fünfgliedrig, adj., peterostruk (Š.).

Digitized by Google

Fünftheilig, adj. (bot.), raspetoren (Š.).
Funkjela, f. (od tal. filugello), svilena čahura, kožurica, svilena buba (Ak. rječn.).
Funtaš, m., 1. zvao se prije šezdeset godina lan oko Otoka, pa su od njega preli tanku žicu, kao da je od najmekšeg pamuka (Ak. zbor.); 2. lan, koji se na funte prodaje, Flachs, der pfundweise verkauft wird.
Fur, m. (Slav.), vidi kurdelj (Vuk).
Furda, f., die Abfälle bei der Pelzmacherei (Bos.).
Fürtuch, n., opregača, pregača, zastor, zapreg, zaprega, pregačica, fertun.
Fuss, m., noga (A. H.).
Fussband, n. (arhit.), nožna veza (Š.).
Fussboden-Abwischtuch, n., krpa od najčvršćeg lanenog tkiva.
Fussmass, m. (mat.), stopna mjera (Š.).
Fussrücken, m., splet, nožna grana, naplat, lesica.
Fusssack, m., natikača, čarapa.
Fussschweisssohlen, pl., gjonovi protiv znojenja.
Fusssocke, f., nogavica, nazuvica, navlačak, natikača.
Fusssohle, f., potplat, potplatak (F.), stopalo, taban (A. H.).
Fusssohlenband, n., stopna veza.
Fussteppich, m., ćilim, sag (F.), prostirka.
Fustanella, f., 1. die Fustanella, zove se u Albaniji vrsta kratke suknje, koja se Arnautima u nebrojeno nabora spušta niza bokove. Ime dolazi od fustanja, kako se u srednjem vijeku zvaše platno, od koga se fustanela pravila (T.); 2. naborana suknja u grčke narodne nošnje za muškarce (Jac.).
Fustanja, f. (lat. fostanea, tal. fostagna), vrsta tkanine pamučne, koja se upotrebljavala u srednjem vijeku za košulje i rubeninu (T.).
Fustian (izg.: föstčän), m., der Barchent (Jac.).
Fustikholz, n., brazilsko žuto drvo, a i madžarsko žuto drvo za bojenje; zove se i Fisetholz (Jac.).
Fustin, n., najznamenitiji sastojak žutog drva (Jac.).
Fuštan, m. (Dalm.), kao suknja od platna, koja ima legja i preko ramena kao uske rukave; eine Art Frauenrock (Vuk).
Futa*, 1. zaprega, zastirač, opregača. Mrkom ju je futom prekrivala (Hör.). Skide futu sa lica djevojci, | Tada sijnu lice u djevojke. 2. Rubac, kojim se sluga pripaše i koji on svaki put poljubi, kad god se gospodaru svomu pokloni: Ljubi futu i libi se skutu | Gospodaru povjeruj se sluzi (fra Grga Martić). U crnu se futu zamotala (Ljubiša).
Futter, n., [des Kleides] (tehn.), podstava (Š.).
Futteral, n., tok (A. H.).
Futterbarchent, m., barhent za podstave.
Futterhemd, n., košuljica gornja (Gj. P.).
Futterleinwand, f., podstava, platno za podstavu (Gj. P.).
Füttern, v. a., podstavljati (A. H.).
Futtertaffet, m., polusvila za podstave.
Fütterung, f., vidi Futter.

G.

Gabel, f. (meh.), soha, rašlje, račve, [Flügel des Spinnrades], krila (Š.).
Gabrice, pl., die Haarnadeln (u hrv. Primorju oko Kraljevice).
Gaćančica, f., dim. od gaćanka (Vuk).
Gaćanka, f., žena ili djevojka, koja nosi gaće, ein behostes Frauenzimmer (Vuk).
Gaćavica, f., gaće imaju dvije gaćavice (H.).
Gaće (gaća), f. pl., 1. leinene lange Hosen. Ako imaš gaće, t. j. ako si čovjek, a nijesi žena, te smiješ. Koliki si (veliki), a gaća nemaš, t. j. mator si čovjek, a nemaš pameti. — Djeca po selima obično ne oblače gaća do 6—7 godina (dok ih ne mogu sama riješiti i svezati), pa kad ih obuku, više ih ne ostavljaju. Često ljudi po tome računaju godine, kad je koji gaće obukao, n. pr. kad je to i to bilo, ja još nijesam bio gaća obukao, ili: tek sam bio gaće obukao; 2. (u Hrv., Dalm., Dubr. i u Crnoj gori), vidi čakšire, jer onamo našijeh (prtenijeh) gaća slabo ko i nosi (Vuk).
Gaće benevračke*, pl., vrsta pustinjačkog odijela. I na njemu pustinjačko ruho: | Benevračke gaće do koljena, | Od osnova sjerinova runa (fra Grga Martić).
Gaćetine, f. pl., augm. od gaće (Vuk).
Gaćice, f. pl., dim. od gaće (Vuk).
Gaćić, m., komad tkanja, što je u evropejskijeh gaća po starom kroju pokrivao trbuh (Ak. rječn.).
Gaćnica, f., vidi gaćavica (H.).
Gaćnik, m., u gaća trak provučen na smičak, kojim se gaće stiskuju preko pasa; veli se i gatnjik. U Dubrovniku seljaci zovu ovako trak ili uže onako provučeno na čemu drago drugome, n. pr. na vreći (Ak. rječn.), vidi gatnjik.
Gaćurine, f. pl., vidi gaćetine (Vuk).
Gagrica, f., neke vrste škodljivih bubica, što jedu žita, variva, neučinjene kože, vunu, pamuk i t. d. (rod „bruchus calandra, dermestes“) (Ak. rječn.).
Gagričast, adj., vidi gagričav.
Gagričav, adj., pun gagrica, izgrizen od gagrica.
Gagričiti, v. a., napunjati se gagrica, gristi se (Ak. rječn.).

Digitized by Google

Gailthaler Costüm, nošnja iz Koruške. Vrlo iskićena i kratka suknjica, a tako i bijela pregačica. Rukavi dugi i bijeli, bijela ogrlica, crn prsluk, na glavi bijeli rubac umjetno svezan. Sva je puna paſti i gjingjuha.

Gailthalerin (Kärntnerin), f., seljakinja iz Koruške (krabuljno odijelo).

Gainsborough, m., veliki široki pernati šešir za gospogje.

Gajba, f., vijenac od gaća (H.).

Gajtan, m., die Schnur; plete se obično od tri konca pa do 12, a ima lice samo s jedne strane. Upotrebljuje se najviše za porubu čohanog i suknenog odijela; 2. u veza pravac izvezen obično zlatom, te su mu niti položene koso prema smjeru gajtana (T.); 3. široka vrvca (H.).

Gajtan brojem za četiri žice, vrsta veza.

Gajtanci, pl. (u okolici Mostara), die Luftmaschen.

Gajtaniti, v. a., [n. pr.: haljinu], Schnüre annähen [ans Kleid] (Vuk).

Gajtanjenje, n., das Beschnüren (Vuk).

Gajula, f., arapsko žensko sedlo (lijepo izragjeno u Maroku) (Dr. L.).

Galafurice, f. pl., narodni uzorak (u Primorju), crveni cvijeci kao garofani.

Galakleid, n., haljina svečana, haljina za svečanost (Gj. P.).

Galana*, f., vučja koža ni crna ni bijela po povoru.

Galans, pl., vrvce za nakit (Jac.).

Galanteriearbeit, f., sitni posao, uresna radnja (F.).

Galanteriehändler, m., trgovac sitnom (nakitnom) robom (F.).

Galanteriewaare, f., galanterijska roba (Gj. P.).

Galen, adj., galen kamik, kamen, na kojemu crevljar nabija kože (Ak. rječn.).

Galeta, f., 1. svilena buba (Slav.) (Ak. rječn.); 2. rgjava prosta svila (Jac.).

Galets, pl., venecijanske grmljelice.

Galicijska nošnja, nalik na onu iz Pilsenetza, samo nema pregače, a suknja je bijela. Na pletenici šeputi uskih traka i veoma dugački; a na glavi konfederatka.

Galičast, adj., vran, schwarz (Vuk).

Galiti, v. a., nastojati. I ona ju s nedozvanja grdi, | Jer ne gali šivenju i tkanju (fra Grga Martić).

Galja, f., (u spljetskoj okolici). To je velika mreža debela konca a uska oka, odasvud je zatvorena izim jedne strane.

Gallapfel, m., šiška, babuška, izrast na lišću i peteljkama hrasta u Maloj Aziji i južnoj Evropi. Ovi izrasti nastanu ubodom kukca. Treba pri strojenju koža i pri bojenju. Najbolje su šiške levantinske, osobito one iz Aleppa. Glavna tržišta: Trst, Marseille, Livorno, Hamburg i Bremen (Jac.).

Gallenseife, f., sapun od žuči.

Gallerte, f. (hem.). hladnetina, hladetena, drhćenina; cf. Leim (Š.).

Gallussäure, f., kiselina, die Galläpfelsäure (Jac.).

Galmaces, pl., mahrame, nalik na one, što se zovu Londres ili Demilondres (Dr. L.).

Galonen, f., kite, čitme od zlata (Jac.), rojta, resa (Gj. P.), šik, zlatan šik, srebren trak (A. H.).

Galonné, m., vunena i svilena francuska tkanina.

Galonnieren, v. a., čitmama, kitama od zlata uresiti (Jac.).

Gallosche, f., kaljača, coklja (Gj. P.).

Galons (izg.: galōn), pl., gajtani.

Galun, m., trak izatkan zlatnom ili srebrnom žicom, kojijem se kiti odijelo (tal. gallone) (Ak. rječn.). Opominjem se još iz djetinjstva u nekakoj pjesmi: Galun do galuna ... (Vuk).

Gamasche, f., čarapa, dokoljenica (Gj. P.), kopice (A. H.).

Gambetta-Anzug, m., odijelo za dječake u kroju Gambette.

Gamura, f., nekakvo gornje odijelo žensko iz 17. i 18. vijeka. Pir bez dublijera i nevjesta bez gamure, ni pir ni nevjesta (Ak. rječn.).

Ganse (izg.: gäns), f., okrugli gajtan (Dr. L.).

Gantelet (izg.: gantle), m., wundärztliche Handbinde (Jac.).

Ganterie, f., rukavičarska roba, rukavičarska trgovina (Dr. L.).

Gants Astrakhan (izg.: gan astrahan), pl., astrakanske rukavice.

Gants bariolés (izg.: gan bariolé), pl., šarene rukavice, buntscheckige Handschuhe.

Gants chevrette (izg.: gan ševret), pl., rukavice od kozje kože, ziegenlederne Handschuhe.

Gants de cavalier (izg.: gan de kavalje), pl., rukavice za kavaljera.

Gants de peau (izg.: gan de pō), pl., kožne rukavice.

Gants de Suède longs (izg.: gan de süed lon), pl., dugačke švedske rukavice.

Gants de Toscane (izg.: gan de toskan). pl., toskanske rukavice.

Gants de Toscane mousquetaires (izg.: gan de toskan musketer), pl., toskanske rukavice.

Gants Jersey laine (izg.: gan gjörsi len), pl., gjörsi rukavice vunene.

Gants Moscovites (izg.: gan moskovit), pl., moskovske rukavice.

Gants veau tanné (izg.: gan vō tané), pl., Handschuhe von in die Lohe gelegtem Kalbsleder.

Ganzgekochte Seide, sasvijem iskuhana svila; vidi degummieren.

Gänzlich verarbeitete Baumwolle, sasvijem gotovo izragjen pamuk.

Gar, m. (Hrv.), Russfarbe.

Garance, f., broć.

Garancé, adj., broćem obojen.

Garanceur, m., bojar, koji broćem boji.

Digitized by Google

Garancin (izg.: garansen), n., ili Garancine (izg.: garansin), f., tvar, od koje se dobiva lijepa boja (Jac.).
Garantie, f. (merk.), jamstvo, poručanstvo (Š.), sigurnost.
Garantieren, v. a., dati sigurnost, jamčiti, biti kome poruk (Gj. P.).
Garas, m., jaki istočno-indijski pamučni latak (Jac.).
Garbun (ili ogreblo), m., der Rechen, to je sprava, na kojoj se sa lanenih ili konopljenih klasova skida sjemenje (T.).
Gardašati, v. a., vidi gargašati (Ak. rječn,).
Gardašavica, f., žensko čeljade, što gardaša (Ak. rječn.).
Gardaše, f. pl., vidi gargače (u Primorju) (Ak. rječn.).
Gardašica, f., der Kämmelkamm (Š.); vidi gargača.
Gardašičiti, v. a., kämmeln (Š.); vidi gargašati.
Garderobe, f., 1. odijelo, ruho; 2. soba za oblačenje, garderoba, rušnica.
Garderobekasten, m., rušnjak, ruhovnjak (A. H.).
Garderobière (izg.: gardrobjer), f., nadziratelica haljina (Jac.).
Gardevue (izg.: gardvü), f., zaslon na oči (Jac.).
Gardine, f., zastor, zavjesa (A. H.).
Gardinenputz, m., nakit na zavjesama (Gj. P.).
Gardinenstange, f., prut, držak zastora (A. H.).
Garel, m. (u Valpovštini), to je pruga beza, kojom se prišivaju borice oko vratnog izreza rubine.
Garel na oplećku, m., der Kragen (Slav., oko Ladimirevaca).
Garga, f., die Krämpel; vidi gargača (Š.).
Gargača, f., die Krämpel, gvozdenka, ogreblo, gargaša (Vuk).
Gargalac, m., čovjek, koji garga, gargašar, der Krämpler (Š.).
Gargalja, f., žensko čeljade, što garga, gargašalica, die Krämplerin (Vuk).
Gargalo, n., stroj, kojim se garga, gargaša, die Krämpelmaschine (Š.).
Garganje, m., das Krämpeln (Vuk).
Gargašalica, f., vidi gargašalja (Ak. rječn.).
Gargašalja, f., žensko čeljade, što gargaša (u Dobroselu u hrvatskoj krajini) (Ak. rječn.).
Gargašar, m., čovjek, što gargaša (Ak. rječn.).
Gargašarica, f., vidi gargašalja (Ak. rječn.).
Gargašarski, adj., koji pripada gargašarima (Ak. rječn.).
Gargašati, v. a., češljati osobitom spravom (gargačom) vunu (koja se prije toga samijem rukama ili drukčije na prosto raščešljala) (Ak. rječn.); kardätschen, krämpeln, kratzen, streichen [die Wolle] (Š.).
Gargašav, adj., koji se može gargašati (Ak. rječn.).
Gargašavac, m., vidi gargašar (Ak. rječn.).
Gargašavica, f., vidi gargašalja (Ak. rječn.).
Gargaše, f. pl., mali grebenci (H.). Gargaše zove Ličkinja onu istu spravu, koju Slavonka naziva grebenom (Lika).
Gargašiti, v. a., češljati, grebenati [vunu] (H.).
Gargati, v. a. (u Dubrovniku), ogrebati, gargašati [vunu], krämpeln (Vuk); cf. gargašiti.
Gargurans, pl., težki istočno-indijski i kineski svileni latak (Jac.), gargurans.
Garice, f. pl. (Slav.), der Kragen, jaka, ogrlica.
Gariful, m., karanfil (Ak. rječn.).
Garifulice, f. pl. (Slav.), urnek narodni od karanfila, ein Nelkenmuster.
Garili, m. pl., vidi garice.
Garilo, n., čagjava boja, mast (Ak. rječn), das Russbraun, die Russfarbe (Š.).
Garlicks ili Garlix, pl., englesko gorličko platno (Dr. L.).
Garn, n., pregja, konac, mreža; Häkelgarn, pregja za kačkanje; Nähgarn, šivaća pregja; Merkgarn ili Zeichengarn, pregja za bilješkanje (A. H.).
Garnartig, adj., kao konac, kao pregja.
Garnbaum, m., 1. (tk.) vratilo stražnje, na koje je pregja navijena. Dovedi mu dugonoktu drugu, | Da prokopa na vratilu trubu; 2. (meh.) prednje vratilo (Š.).
Garnbürste, f., tkalačka četka.
Garnfärber, m., krasar pregje (F.), mastilarac pregje (A. H.), mastilar pregje.
Garnfärberei, f., bojenje pregje.
Garnfärberin, f., mastilarica pregje (A. H.), krasarica pregje.
Garnflocken, m., mah, kunadra.
Garngabel, f., motovilo (Gj. P.), češki: motovidlo.
Garnhandel, m., trgovina pregjom.
Garnhändler, m., končar (Gj. P.).
Garnhaspel, f., motovilo, vreteno (Š.), vitao (F.).
Garnier (Falbel, Volant), m., nabor, opšav, optok, potkit (A. H.).
Garnieren, v. a., opšiti, optočiti, potkititi (A. H.).
Garnierung, f., nakit.
Garnig, adj., pregjast, mrežast (Gj. P.).
Garnitur, f., rojte, rese; cf. Garnier (A. H.); potkit, opšav, sirada (F.).
Garniture complète pour corsage (izg.: garnitür komplet pur korsaž), f., potpuni nakit za tijelo.
Garniture de Mongolie (izg.: garnitür de mongoli), f., krzno mongolsko (naime ogrljak, rukanac i kapica zajedno zove se garnitura).
Garnitur für 12 Personen, stônjak i ubrusi — garnitura — za 12 osoba.
Garnknäuel, m., klupko [pregje] (A. H.).
Garnmasche, f., oka od mreže (A. H.).
Garnröllchen, n., klupče pamuka ili konca.
Garnsack, m., mreža, trata, truta (F.).
Garn spinnen, v. a., pregju presti (A. H.).

Digitized by Google

Garnspule, f., cijevka, mosur (A. H.); kalem (Gj. P.).
Garnsträhn, m., predence, povjesmo, predeno (češki: přadeno), motovilo.
Garnweber, m., tkač (Gj. P.), tkalac (češki: tkadlec).
Garnwinde, f., vitao, motovilo (F.), takalo (Š.).
Garofalići, m. pl., narodni vez (u Dubrovniku), ein Nelkenmuster.
Garofan, m. (u Primorju), vidi karanfil. Povrh polja rana garofana. — Ne leti mi uz prozore, | Ne lomi mi garofane (Vuk). Garofan je uopće omiljeli nakit narodni.
Garofilje, n. (u Boci), vidi karanfil. Jednu sofu crven' garofilja (Vuk).
Gartenhut, m., šešir za vrt, vrtni šešir.
Gartenkleid, n., haljina za vrt (Gj. P.).
Gartenmohn, m., vrtni mak (nakit za šešir) (F.).
Gartenschuhe, pl., vrtne cipele.
Gasak*, m., vrsta veza (H.).
Gasilačko platno, platno za odijela vatrogasaca. Ono je dvoničano, ili troničano, sivo ili smeđe, pa modro.
Gate, f. pl., slovačke gaće; samo su u nekojim krajevima široke, a u drugim uske.
Gatnjik, m., das Hosenband; cf. gaćnik (Vuk).
Gatrice, f., uzorak za pletenje (u Lici), ein Gittermuster.
Gattung, f., vrst (Š.), struka (A. H.), vrsta.
Gauffréfutter (izg.: gofré-), n., nabrana podstava, kićena podstava.
Gauffrieren (izg.: gofriren), v. a., vrućim željezom naborati kakav latak (Jac.), nabirati.
Gausapum, n., debeli, dlakavi vuneni latak i od toga načinjeno zimsko odijelo Rimljanke (Jac.).
Gavette, f., zlatom prevučena srebrna žica (Jac.).
Gaz, m. (tehn., tk.), frc. gaze, die Gaze (Gase) (Š.), das Flortuch.
Gazdovanje, n., kućenje, das Wirtschaften (Vuk).
Gazdovati, v. a., kućiti, wirtschaften (Vuk).
Gaze (izg.: gāz), f., laka prozirna tkanina, gaz.
Gaze-Bayadère, f., moderna laka tkanina za ljetna odijela (protkana čipkama).
Gaze diaphane, vrlo fina ljetna tkanina za ženske haljine; prozirna je i laka kao paučina. Uz to šešire nose od Jedda-slame. (Oboje uvedeno u trgovinu god. 1899.)
Gazeflor, m., koprenica (A. H.).
Gaze-Liberty-Rüschen, roze od tanahna tkiva za ženske šešire.
Gaze veloutine, f., laki ljetni latak za odijela gospogja (poput kadife otkan sa poprečnim prugama kao od veziva).
Gazieren (izg.: gaziren), v. a., duvkom zasloniti, gazom prevjesiti (Jac.).
Gazimir, m. (u Vojv. po varošima, od skora), englisches Halbtuch, Casimir. Maca nosi suknju od pargala, | I maramu žuta gazimira (Vuk).
Gaz* iglom šiti, der Hinterstich (H.).
Gazva, f., narodni vez; veze se na haljine muške i ženske, na pregače, torbake, bisage i t. d. (Dônji Lapac u Lici.)
Gažvati, v. a. (Hrv.), mittelst Durchbrucharbeit sticken.
Gebäckdeckchen, n., pokrivalica za pecivo (Gj. P.).
Gebäckdecke, f., prostirač na pecivo.
Gebändert, adj., na pruge, trakama okićen (Gj. P.).
Gebäucht, adj., ustrojen.
Gebetbuchtasche, f., kesa za molitvenik (vezena svilom i zlatom).
Gebetteppich, m., ćilim za klanjanje (treba za dekoracije i t. d.).
Gebinde, n., sveska, vezanje, vežnja; [kod pregje], pasmo, pasmići (Bos.).
Gebirgsrock, m., 1. odijelo (t. j. kaput, što ga gorani nose); 2. turističko odijelo.
Geblättert, adj., na listove (Gj. P.).
Geblümt, adj., cvjetast (A. H.), cvijetan (F.).
Gebräme, n., pervaz (Gj. P.), perem, perema.
Gebrämt, adj., operemljen (F.), opervažen.
Gebrochen, adj., slomljen, prekinut; gebrochene Linie, uklečana crta (Š.).
Gebundener Stich, zavezani zaigljaj.
Geckenhaft, adj., kao gizdelin, kicoš, fićfiriš (F.).
Geckenhaftigkeit, f., kicošnost, gizdavost (F.).
Gedenkbuch, n., spomenik (Gj. P.), uspomenica.
Gedoppelt, adj., dvostruk, dvogub (Gj. P.).
Gedreht, adj. (bot.), zasukan, usukan (Š.).
Gedrehter russischer Stich [bei Irländern Spitzenarbeit], ufrkani irski zaigljaj.
Gedreitgefiedert, adj. (bot.), trojno perast (Š.).
Gefaltet, adj., naborit, nabran, skićen (Š.), sabran.
Gefasel, n., vidi Charpie.
Geflammt, adj., talasit, vatren (A. H.), valovit, plamenit (F.); vidi jaspiert.
Geflaumt, adj., pahuljast (A. H.).
Geflick, n., krpež (Gj. P., F.).
Geflickt, adj., pokrpan, pokrpljen, iskrpan.
Geflimmer, n., svjetlucanje (Gj. P.), blistanje, trepet, krijesenje (F.).
Gefranset (gefranst), adj., s rojtama, na rojte (Gj. P.), podrešen, resav.
Gega, f. (Bos.), pokrsticom vezen trak: izmegju dvije crvene bordire na modru dnu bijel uglast ornamenat.
Gege, f. pl., gaće, kurze Hosen (Š.). Gege kao u šali naziv gaćama ili pantalonima: „Nosidere ti tamo tvoje gege!“ (I. Bogdanović.) (Ak. rječn.).
Gegenbild (Gegenstück), n., protivni lik, sličan lik (Š.).
Gegenkantige Falten („Wiener Mode“), sučelne bore.

Digitized by Google

Gegenstück (Gegenbild), n., protivni lik, komad; das Seitenstück, sličan lik (Š.).
Gegürtet, adj. (bot.), opasan (Š.).
Gehäkeltes Quadrat, promaljivani četverokut, četverokut ragjen na kuku, kačkan.
Gehänge, n., vijenci, kite (F.).
Gehen, v. a., ići; [o stroju], raditi.
Gehenk, n., pas, povraz, prepasač (Gj. P.).
Gehrock, m., kaput.
Geissklee, m., zanovet, tila.
Geklöppelte Spitze, kuckana čipka, čipkana čitma.
Geknäuelt, adj. (bot.), klupčast (Š.).
Geköperte ili köperbindige Stoffe, unakrst tkane tkanine.
Gekörnter Stoff, latak kao sa zrncima utkanim (moderni proizvod), nazrnan latak.
Gekreuzt, adj., ukršten, izmjenit.
Gekröse, n., maramica, opornjak, nabornjak, vrećica, vitalac (F.).
Gelb, 1. adj., žut; 2. n., žutina, žutilo, žuta boja. Vrste ove boje: das Goldgelb, zlatožuta boja; Kaisergelb, carsko žutilo; Limonigelb, limunasta ili jasno-žuta boja; Maisgelb, kukuruzna mast; Orangegelb, narančasto-žuta boja (A. H.); Kasseler Gelb (hem.), kaseljsko žutilo (Š.).
Gelbe Pariser Schuhe, žute pariške cipele.
Gelblich, adj., žućkast, žućkarast (Gj. P.), nažutkast (A. H.), ožut.
Gelbwerden, v. intr., ožutjeti, požutjeti.
Gelegenheitsmodestoff, m., prigodna modna tkanina.
Gemeiner Hanf, prosta, obična konoplja.
Gemeiner Lein, lan (najstarija kulturna biljka).
Gemisch, n., mješavina, smjesa; [von Farben], šarolikost (F.).
Gemsenfarbig, adj., smeđ kao srna, srnast.
Gemustert, adj., vezen, na cvjetiće (Gj. P.).
Gendar, m. (u Dobroselu u hrvatskoj krajini), vidi gjerdan. Gendar zveči, a papuče klepću (Ak. rječn.).
Genouillière (izg.: žnuiljer), f., vrsta dokoljenice (Jac.).
Genouillères laine (izg.: žnuiljer län), nakoljenke.
Genre (izg.: žanr), m., način, vrsta.
Genre-Ostade (izg. žanr-ostad), m., vrsta gobelinskih ćilima.
Genre-Teniers (izg.: žanr tenje), m., vrsta gobelinskih ćilima.
„Gentleman"-orukvice, f. pl., moderno krojene orukvice, moderne Manchetten.
Geometrija, f., dio matematike, koji se bavi prostorom; mjerstvo (Ak. rječn.).
Geometrijski, adj., geometrisch; n. pr.: geometrijska slika, geometrijski lik, geometrisches Bild (Š.).
Geometrisch, adj. (mat.), mjerstven, geometrijski; n. pr.: geometrisches Bild, geometrijska slika (Š.).
Georgens, „Die Schulen der weiblichen Handarbeit" (3. Aufl., Leipzig 1884, 12 Hefte), zbirka urneka za ženski ručni rad.
Gepäck, n., prtljaga, prtljag (Gj. P.).
Gepresste Crêpe, f., zgužvani, štirkovani krep.
Gerade, adj. (mat.), prav, upravan; n. pr.: gerade Linie, pravulja, pravac, upravac).
Gerade, f., upravica, pravac, upravac (Š.), pravulja.
Gerader Stilstich, pravi gajtanići, uspravni sindžirić*, sindžirić pravcem.
Gerafft (aufgerafft), adj., skupljen [latak].
Geralica, f., mreža, u koju se love gere (male morske ribe).
Gerändert, adj. (bot.), porubljen (Š.), obrubljen.
Geranium, n., iglica (nakit za šešire) (Š.).
Gerautet, adj., četverkast, iščetvoren.
Gerben, n., učinjanje, ustrojavanje koža ili krzna.
Gerben, v. a., strojiti, činiti, ustrojiti, učiniti, izraditi.
Gerber, m., kožar, strojbar.
Gerberlohe, f. (tehn.), trijeslo (Š.).
Gerberwolle, f., učinjen pamuk.
Gerbesäure, f., treslena kiselina.
Gerbestoff, m. (hem.), strojivo (Š.).
Gerdan, m., vidi gjerdan. U nar. pjesmama: Pa izvadi gerdan od dukata, | Na gerdanu za trista dukata. (Ak. rječn.)
Gerillt, adj. (bot.), brazdit, prutast, prutarast, strijekast (Š.).
Gerippt, adj. (bot.), rebrast, rebrit (Š.).
Gerippter Häkelstich, ubrani zaigljaj.
Geripptes Gewebe, rebrovita, rebričasta, rebrena tkanina.
„Germania"-Brüsseler Läufer, m., bruseljski ćilim „Germania".
„Germania"-Brüsseler Sophateppich. m., bruseljski ćilim „Germania" na minder,
„Germania"-Webe, f., njemački latak.
German silver (izg.: džermän silvr), m., njemačko srebro, novo srebro (Jac.).
Ges, vidi Gueze.
Gesammtwirkung, f. (fiz.), vaskolik, ukupni ukon (Š.).
Gesäumte Doppelnaht, f., porub dvostruki.
Geschirr, n. [des Webers], nićernica, nićaonica (Š.).
Geschlängel, n., vijuganje (Š.).
Geschlichtet, adj., ponaslagan [tkanina].
Geschlungene Schattenbindlöcher, mjesečići.
Geschmack, m., ukus (A. H.).
Geschmacklos, adj., neukusan, bez ukusa; geschmacklos sein, neimati ukusa (Š.).
Geschmacksinn, m. (fil.), kus, okus (Š.), ukusnost.
Geschmackvoll, adj. (stil.), ukusan, vrlo ukusan (Š.).
Geschmackwidrig, adj. (stil.), neukusan (Š.).

Digitized by Google

Geschmeidig, adj., gibak, mek; učtiv, pokoran (Š.).
Geschmeidigkeit, f., gipkost, mekoća; učtivost (Š.).
Geschmückt, adj., nakićen.
Geschniegelt, adj., kicoški, uglagjen (Š.).
Geschnörkelt, adj., zapleten, izvijen (Š.).
Geschuhe, n., obuća (Š.).
Gesichtsschleier, m., veo za lice.
Geslo, n. (češki: heslo), riječ, rečenica, misao, koju ko izabere kao zakon u svome življenju, ili je piše na grb, ili koju pisac meće na početak svoje knjige ili koga njena dijela kao nešto, gdje je izrečeno sve, što se u onome kaže (Ak. rječn.). U rodoljubivih obitelji vezu se otadžbenička gesla na peškire u narodnim šarama.
Gesottene Seide (tehn.), najobičnija vrsta svile za ženske haljine i košulje; tako zvana kuhana svila.
Gespinne, n., predivo (Š.).
Gespinnst, n., pregja, predivo (Š.), prelo (A. H.).
Gespinnstpflanzen, pl., biljke za pregju (naime lan i konoplja i t. d.).
Gesprenkelt, adj., škropast, oškropljen, piknjast (A. H.), šaren, bobičast (Š.).
Gestell, n., stalak (A. H.), stalnica, steljka, odar, polica (F.).
Gestellt, adj., stavljen, postavljen; n. pr.: gut gestellt, dobro, zgodno postavljeno.
Gesteppe, n., prošivanje (Š.), šupljika (F.).
Gesticke, n., vez.
Gestickte Brust, vezena prsa.
Gestoppel, n., paljetkovanje, krparija (F.).
Gestreckt, adj., napet (A. H.), pružen (F.).
Gestreift, adj., prugav, pojasast, prugast (Š.), prutast, prutarast (F.).
Gestreiftes Strickmuster, pletaći uzorak u prugama.
Gestrichelt, adj., kosmat, dlakav (A. H.).
Gestrichene ili kardätschte Wolle, vuna, koja se dobiva pri izragjivanju pamuka i vune, osobito sukna i jarine, naime ona, koja zaostaje u grebenu, kada se pregja grebena.
Gestrick, n., pletivo [od vune, šiba i t. d.] (Š.).
Gestrickt, adj., pleten (Š.).
Gestricktes Quadrat, pleteni četverokut.
Gestriemt, adj. (bot.), prujav (Š.).
Gesundheitsflanell, m., flanela za zdravlje, zdravstvena flanela.
Gesundheitshemd, n., košulja za zdravlje; opredena od niti, koje dobro puste, da se tijelo ispariva. Nova nošnja.
Gesundheits-Spiralhosenhalter, m., nova nošnja umjesto prekoramica (Hosenträger).
Getigert, adj., tigrast, kolast (A. H.).
Getüpfelt, adj., na pjege, bobičast (Š.).
Gewand, n., odjeća, odijelo, ruho, haljine, odežda; das Festgewand, svečana odjeća.
Gewandt, adj., vješt, vičan, spretan, gibak (Š.).
Gewandtheit, f., vještina, vičnost, spretnost, gipkost (Š.).
Gewebe, n., tkanje (Š.), tkanina (A. H.).
Gewebeartig, adj., kao tkanje.
Gewebter Stoff, latak, rubljika, tkanina (Š.).
Gewerbsfleiss, m., obrtnost; die Betriebsamkeit (stat.); die Gewerbethätigkeit, die Industrie (tehn.); die Eisenindustrie, željezarska obrtnost (Š.).
Gewerbsmann, m. (merk., stat.), obrtnik, der Industrielle, der Geschäftsmann (Š.).
Gewinde, n., zavoj (Š.).
Gewirk, n., tkanje; Leinwand von dichtem Gewirk, gusto platno (A. H.).
Gewirkt, adj., tkan, satkan (A. H.).
Gewöhnliche Kameelwolle, obična vuna devina.
Gewöhnlicher Stickrahmen, obični gjergjef.
Gewöhnlicher Strickzwirn, obični konac za pletenje. To je tro- ili četveronitka u dugim ili kraćim pasmama (Strähne).
Gewundener Knötchenstich, omitani uzlići.
Gewürfelt, adj., kockast, nakockan (A. H.), kafezli*.
Gezackt, adj., nareckan, narezuckan (A. H.), izreckan (F., Š.).
Gezähnelt, adj., rupčast, nazubljen (A. H.).
Gezahnt (gezähnt), adj., zubat (zupčast) (Š.).
Gezähnter Strumpfrand, nazupčani okrajak čarape.
Geziere, n., cifranje, prenemaganje (Š.).
Geziert, adj., nakićen, kićen, cifran, usiljen, prenemažući se (Š.).
Gezupfe, n., činkanje (A. H.).
Gezwirntes Baumwollgarn, pamuk pomiješan ili ufrkan končanim nitima.
Gezwirnte Seide, polusvila.
Gezwirntes Wollengarn, pamukom izmiješana vuna.
Ghilams, m., kineski svileni latak (Jac.).
Giallo antico (izg.: džalo antiko), staro-žuta boja kao žuti mramor (Jac.).
Gib, m., vele za nabor, boru (u Dubrovniku).
Gibak, adj., koji se lako pregiba (Ak. rječn.), biegsam (Š.).
Gibana košulja, das Faltenhemd (Bos.).
Gibić, m., skalić, porupčić (virovitička županija), das Säumchen.
Gibiv, adj., vidi gibljiv.
Gibivost, f., vidi gibljivost.
Gibljiv, adj., koji se giba, beweglich (Ak. rječn.).
Gibljivost, f., osobina, stanje onoga, što je gibljivo (Ak. rječn.), die Beweglichkeit.
Gibno, n., tako se zovu dva stupića vodoravno zabita u zid gdje god u sobi, na kojima stoje ponjave, plahte i t. d. (u Dubošnici na Krku) (Ak. rječn.).
Giftkalk-Enthaarung, f., umjetno izragjivanje vune, naime rastavljanje vune od oderane kože; no vuna tim gubi svoju traj-

Digitized by Google

nost i sjaj, te je u prometu manje vrijedna od šišane vune sa živih životinja.

Gigerlhut, m., kicoški šešir.

Gigerliade, f., gigerlska, fićfiriška budalaština.

Gigerl-Radfahrerin „fin-de-siècle", f., kicoška koturačica „konac stoljeća" (krabuljno odijelo).

Gigerlthum, n., fićfirištvo, smiješnost u odijevanju.

Gigot (izg.: žigō), m., na ramenici klinasto proširen rukav na ženskim haljinama (Jac.).

Gilbwurz, f., biljka, koja daje šaru za šaranje tkanine.

Gilet (izg.: žilé), n., prsluk, prusluk (Š.).

Gilet flanelle de santé (izg.: žilé flanel de santé), n., flanelski haljinac za zdravlje.

Gilet hydrostatique, n., das Schwimmleibchen, prsluk za plivanje (Jac.).

Gilet hygiénique (izg.: žilé hižienik), n., haljinac za zdravlje.

Giletleibchen, n., haljinac sa prslukom.

Gimpe (Gorl), f., svilom opletena pamučna ili lanena nit, žica, Besatzschnur aus Leinen- oder Baumwollgarn mit gefärbter Seide übersponnen.

Gimpf, m., opredeni gajtan ili puce; vidi Gimpe (Jac.).

Gingang, m., vidi Gingham (Jac.).

Gingav, adj., (u Baranji), träge (Vuk).

Gingham (izg.: džingham), m., fini isprutani engleski pamučni latak (Jac.), džingem.

Ginghamets, pl., isprutani ili cvijećem išarani pamučni latak (Jac.).

Ginghamartig, adj., poput džingema.

Girardi-Hut (izg.: žirardi-), m., žirardi-šešir (okruglo jednostavni oblik).

Girardi-Kragen, m., žirardi-ogrlica (od uškrobljena platna za gospogje).

Girasol ili Girasole (izg.: džirasol), m., krivi dragulj (Jac.).

Gitara, f., ciganka (čuvidsko odijelo) (Jac.).

Gitter, n., rešetka, mrežotina.

Gitterartig, adj., poput rešetke, prepleten.

Gitter-Bettdecke, f., izmrežano pokrivalo na krevet.

Gitterfranse, f., izmreškana resa.

Gittergrund, m., rešetka za rasplit.

Gittern, v. a., orešetiti, premrežiti (F.), preplesti (Š.).

Gitterwerk, n., 1. (art.) mreža, mrežje; 2. (arhit.), rešeće (Š.).

Gizda, f., 1. das Schmücken. Zima gizde ne gleda. — Gizda lomi a glad mori. 2. Schön gekleidetes und geschmücktes Frauenzimmer (Vuk).

Gizdanje, n., das Schmücken (Vuk), kićenje.

Gizdati, v. a., kititi [koga], schmücken (Vuk).

Gizdati se, v. r., kititi se, sich schmücken (Vuk).

Gizdav, adj., kićen, nakićen, geschmückt (Vuk).

Gizdeliniti se, v. r. (od gizdelin), kicošiti se (u Dubrovniku).

Gizdelinski, adj., stutzermässig (Š.), stutzerhaft.

Gizdost, f., die Prachtliebe.

Glacé (izg.: glasé), adj. (tehn.), svijetao (Š.).

Glacéhandschuhe, pl., svijetle, ulaštene rukavice (A. H.).

Glacéschuhe, pl., cipele za ženske. Uvedene u modu g. 1899. Načinjene su od bijelog glaceа, a ozgor imadu šaren rub od šareno obojene ine kože. Kovčaju se srebrnim pucetima ili pucetima od dragulja. Imaju ogromne petice, a zovu se u pomodnom svijetu i Abbéschuhe. Često su i vezene zlatom i srebrom. Luksuriozna nošnja.

Glacieren, v. a., [rukavicama] dati sjaj (Jac.).

Glačalica, f., vele u Srbiji za žeglicu, gladilo, glagjalo; das Bügeleisen.

Glačalo, n., ono, čim se glača ili utija, das Bügeleisen (Š.).

Glačanica, f., platno, što se podmeće pod tkanje, koje se utijava, das Bügeltuch (Š.).

Glačanje, n., die Glattmachung (Š.), das Glätten.

Glačati, v. a., utijavati, glätten (Š.).

Glačište, n., daska, na kojoj se utijava (glača), das Bügelbrett (Š.).

Gladak, adj. (min., tehn.), glatt (Š.).

Gladiljka, f., alat, kojim crevljar kožu gladi, der Glättzahn (Š.).

Gladilo, n., nije svagdje žeglica, već je to sprava u obliku neke gljive od tuča ili žute mjedi salivena, koju seljakinje upotrebljavaju, da njom na hladno načine nabore na svojim bijelim suknjama. Kad nemaju ove sprave, jer je dosta rijetka, onda umjesto nje upotrebljavaju kao gladilo dônji dio od staroga svijećnjaka ili od staklene čaše i t. d. Spravu nalik na ovu upotrebljavaju i čizmari kao gladilo i kao bat. Gladilo kod knjigoveže i zlatara biva od ahata. Gladilo se upotrebljava vazda na hladno. (Okolica Petrinje.)

Gladionica, f., mjesto, gdje se gladi, die Glanzbügelei, die Glätttstube (Š.).

Gladionik, m., stô, na kome se gladi, der Bügeltisch, der Glätttisch (Š.).

Glagjalo, n., vidi gladilo.

Glamski, adj., o srebru, u kome je pomiješano zlata (Ak. rječn.).

Glane, f., grmljelica (Jac.).

Glang, m., nît na igli kod priuzimanja očica od pletiva.

Glanz, m., sjaj, blijesak, sjajnost (A. H.), svjetlost, svjetloća, sijevak.

Glanzbürste, f., četka za glagjenje (F.), četka za svjetlanje.

Glanzgarn, n., sjajni konac.

Glanzgaze, f., sjajni gaz.

Glanzleder, n., laštena koža.

Glanzleinwand, f., lašteno platno.

Glanzperkal, m., sjajni perkal; veoma je uškrobljen, treba za podstavu.

Digitized by Google

K. HOF... WIEN

Glanztaffet, m., lašteni tafet (F.).
Glanzzwirn [französischer], m., francuski konac. Osobito je ljepote, plavkasto-bijel i vrlo mekan, a svilasta sjaja. Ima ga u brojevima do 2000.
Glas, n., 1. staklo, caklo; 2. [das Trinkglas], čaša.
Glasartig, adj., staklast, caklast.
Glasbattist, m., fina vrsta tanane tkanine.
Gläserkasten (Glaskasten), m., staklenjak, cakljenjak.
Gläsern, adj., staklen, caklen.
Glaskasten, m., vidi Gläserkasten.
Glaskati, v. a., šupljikati (Hrv.).
Glaskoralle, f., staklen koralj (F.).
Glasmaler, m., slikar na staklu (Š.).
Glasmalerei, f., slikanje na staklu.
Glaspapier, n. (tehn.), staklit papir, staklita hartija (Š.).
Glasperle, f. (tehn.), staklen biser, gjingjuva, grmljelica, mrngjela, mrgjela, gmiza.
Glasur, f., caklina, ocaklina (Š.), ostaklica (F.), caklen.
Glaswaare, f., staklenina.
Glaswerk, n., staklenina (F.), staklovlje (Š.).
Glatka tkanina, 1. zove se ona, ako po jedna nit osnove dogje povrh, a druga ispod utke; zove se takogjer i dvonitno platno; 2. jest svaka, koja je tkana poput platna, gdje se žice jednostavno ukrštavaju, jedna žica dogje ozgor, a druga ispod utke; lice se i naličje ne razlikuje (Cv.).
Glatko, adv., 1. glatt; 2. (nenabrano), nicht in Falten gezogen.
Glatkost, f., die Glattheit (Š.), die Glätte.
Glatt, 1. adj., gladak, ravan, upravan; n. pr.: glatte Seite, glatka [prava] strana (A. H.); 2. adv., glatko, ravno, bez nabora.
Glatt abnehmen, ravno oduzimati (A. H.), ravno snimati [žice].
Glätte, f., glačina, glatkost, [kod srebra], glegja, glegj (F.), glačilo (A. H.).
Glatte Brust, glatka, nevezena prsa.
Glätten, v. a., gladiti, uglačati (Š.), ugladiti; (polieren), šikaliti (F.).
Glatter ili leinwandbindiger Stoff, glatka ili platnena tkanina.
Glätteisen, n., gladilica.
Glätter, m., gladilac; šikalo.
Glattes Gewebe, ravnik (Š.).
Glättholz, n., šikalica (F.).
Glättmaschine, f., gladilo.
Glättstube, f., gladionica (F.).
Glatttheil, m., plosni dio, plosna strana (A. H.).
Glätttisch, m., gladionik (F.).
Glatt verdreht abnehmen, pravo izvraćeno, izvrnuto oduzimati, snimati.
Glatt verdrehte Maschen, pravo izvrnute očice.
Glättzahn, m., gladiljka, zub za glagjenje (F.).
Glavača, f., vrsta konoplje (H.).
Glavatica-igla, f., glavata igla, čioda. Jednu iglu glavaticu... (Vrčević); die Nadel mit grossem Kopf.
Glavičata igla, može da bude i srebrnasta i zlatna, nose je Konavljanke na kondelju (kapi).
Glàvičica, f., 1. dim. od glavica; 2. laneno sjeme u ljuski, der Leinsamen. S lana se sjeme ne osijeca kao s konopalja, nego se na nešto ogreblje, ali ne znam, kako se poslije vadi iz svojijeh okruglijeh ljusaka (Vuk).
Glavnata krivuljica, narodni vez; veze se na suknenu robu i t. d. (Dônji Lapac u Lici.)
Glâvne krpe. To je tkanje od dvije pole u četiri ćoška, veliko tako, da bi se mogla malena sinija prikriti, jer to šokice i steru na siniju, ako se ne udadu za šokca. Krpa ima malo debljih, pa lanenih, čistih i lukatih, pa u daske, pa laneno pamučnih i pamučnih čistih i u daske, u tri nita, sve u jednoj farbi, ali svake forme šarani poslom u tkanju. Kako je krpa uvijek u dvije pole, to se ove pole sašiju ili švom ili priplitom. Svaka krpa ima na dva kraja poprijeko bijelu svezu, pa kad se krpa prekiti, da se na glavu metne, jedan joj je kraj ispod zatiljka, a drugi pod njim; ona druga dva kraja oviju se jedan ispod drugoga oko lica i na tjemenu se onom svezom svežu. — Krpa je uvijek na lice navučena, a i ona dva kraja, kojima je žena ili djevojka podbradita, izvuku se, pa se iz krpe samo vide oči, nos i usta. Krpu nose na posao, jer je pod bijelom maramom lakša žega sunčana, a ne skidaju je ni u poslu, da budu za nedjelju bijele, da ih sunce ne opari. Najviše krpa treba, kad koga kaju, kad ručak nose ili na prošencione idu, a stare babe bez krpe nikada. — Neke su krpe izragjene lijepim poslovima. Ima ih, gdje su pole sastavite širokim priplitom, a često izrežu komad tkanja iz jednog kraja krpe, pa ga pripletu. Kad god uokolo krpe provlače žice, da raspletu rasplit, a zubraju i krpe čipčanim zubrama. Ima i vitanih krpa, i to izvezenim cvijećem. (Ak. zbor.).
Gleichartig, adj., istovrstan, jednovrstan, jednak (F.).
Gleicheckig, adj., istouglast.
Gleichfärbig, adj., iste boje, jednake boje, masti (Š.).
Gleichförmig, adj., jednak, jednolik, jednoličan, podoban, sličan, priličan (Š.).
Gleichförmigkeit, f., jednakost, jednoličnost, podobnost (Š.).
Gleichheit, f., jednakost.
Gleichkantig, adj., jednakih srhova, jednakih bridova.
Gleichmässigkeit, f., jednakost, razmjerje, sumjerje. Ovo je jedno od najglavnijih svojstava dobre vune.
Gleichpaarig gefiedert, adj. (bot.), tâko perast (Š.).

Digitized by Google

Bogato ilustrovani zabavno-poučni list

„NADA“,

što ga izdaje

zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu,

izlazi 1. i 15. svakog mjeseca (po novom kalendaru)

u dva izdanja,

jedno latinicom a drugo ćirilicom.

Pretplatu prima zemaljski ekonomat i svaka knjižara.

Cijena je listu zajedno s poštarinom za svako izdanje:

na po godine . . . . **3** for.

na čitavu godinu . . . **6** for.

Na zahtjev šalju se pojedini brojevi na ogled besplatno i franko.

Prodavači knjiga

u Bosni i Hercegovini,

u kojih se mogu kupiti svi zemaljskom vladom izdani i publici pristupačni zakonici, zbornici zakona „Glasnik zakonâ i naredaba“, kalendari „Priručnik“, „Bošnjak“ i „Takvim“ (turski), kao i sve školske knjige, što je zemaljska vlada izdala na svijet.

Sarajevo: Ignatza Königsbergera našljednik Albert Thier, Glišo H. Trifković, Bernhard Buchwald, Daniel A. Kajon, Jaromir Studnička i dr., Mihajlo Milanović i dr. **U okružju sarajevskom:** Jovo Knežević u Foči, Josip Schreiber u Višegradu, Svetozar Vukašinović u Rogatici. **U okružju travničkom:** Cecilija Deyl u Travniku, Jakob Steiner u Zenici, Jakob D. Salom u Jajcu, Gjorgje Todić-Marinović u Bugojnu, Marko Zečević u Županjcu. **U okružju bihaćkom:** Vujo Virjević u Bišću, Ivo Knežević u Ključu. **U okružju banjalučkom:** Josip Wolf i Spiridion Ugrenović u Banjaluci, braća Ruzojčić u Derventi, Jacob Meworach i Stjepan Winklhofer u Prijedoru, Gjorgjo Milić u Prnjavoru. **U okružju tuzlanskom:** Živana Urošević u Srebrnici, Gjorgje Hanaman u Brčkom, Josip Aneigel u Gradačcu, Pero Jeremić i Arpad Weil u Bijeljini, Jul. pl. Meittinger, Marko Jovanović i Josip Schnürmacher u D. Tuzli. **U okružju mostarskom:** Ant. Pacher i Kisić u Mostaru, Jovo Čelović u Trebinju, braća V. Vitković u Ljubuškom, Jovo Bogdanović i Trifko Mihić u Stôcu, Vide Čolić u Trebinju.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

JOSEF NAGEL
Buchbinder der k. k. Hof-
u. Universitäts-Bibliotheken
WIEN, VII. Rüdigergasse 16.

Digitized by Google